KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

1

VII. ÉVFOLYAM 1960. JANUÁR

TARTALOM

Kiss Árpád: A műszaki fejlesztés néhány jellemzője a második ötéves terv időszakában 1

Keserű János: A termelőszövetkezetek megszilárdításáról 9

D. Szabó József: A beruházások gazdaságossága és a népgazdaság arányos fejlesztése 23

Sós József: Az áruellátás és a kiskereskedelmi forgalom néhány problémája a második ötéves tervben 34

Hoch Róbert: A szocialista áruviszonyokról 51

Horváth Róbert: Hatvani István és a magyar közgazdasági irodalom kezdetei 74

SZEMLE

Iparági irányítás vállalati formában *(Botka Tibor)* 92

A kolhoztagok jövedelemrészesedésének új vonásai *(Komló László)* .. 98

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

A kapitalista szövetkezeti elvek és elméletek válsága az erlangeni kongresszus tükrében *(Kacsóh Bálint)* 108

Gazdasági-műszaki tájékoztatás az NDK-ban és Csehszlovákiában *(Rózsa György)* 114

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Lenin: A szövetkezetekről *(Lázár Vilmos)* 117

Az adózás alapkérdései *(Schmidt Ádám)* 120

G. A. Gansin: A Kínai Népköztársaság gazdasága *(Tálas Barna)* .. 126

A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata 129

E SZÁM SZERZŐI:

Botka Tibor, a Könnyűipari Minisztérium munkatársa; **Hoch Róbert** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa: **dr. Horváth Róbert** egyetemi tanár, a Szegedi Tudományegyetem jogi kara statisztikai tanszékének vezetője; **dr. Kacsóh Bálint,** a Szövetkezeti Tudományos Tanács tagja, a Szövetkezeti Kutató Csoport munkatársa; **Keserű János,** az MSZMP mezőgazdasági osztályának helyettes vezetője; **Kiss Árpád,** az Országos Tervhivatal elnöke; **dr. Komló László,** a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Lázár Vilmos,** a mezőgazdasági tudományok doktora, az Agrártudományi Egyetem Továbbképző Intézetének igazgatója; **Rózsa György,** a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Sós József,** az Országos Tervhivatal osztályvezetője; **dr. Schmidt Ádám,** a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **D. Szabó József,** a Közgazdasági Szemle szerkesztőségének munkatársa; **Tálas Barna** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Antos István, Bakonyi Sebestyén Endre, Bognár József, Erdei Ferenc, Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Huszár István, Lázár György, Molnár Endre, Ripp Géza (főszerkesztő), Varga Edit, Varga István, Vályi Péter

KISS ÁRPÁD:

A műszaki fejlesztés néhány jellemzője a második ötéves terv időszakában*

Minden reményünk megvan rá, hogy a nemzetközi helyzet fejlődését a jelen történelmi korszakban elsősorban és döntően a két világrendszer békés versenyének alakulása határozza meg. Az állandóan és minden területen folyó versenyben meghatározó jelentősége van a *gazdasági* versenynek, mert ennek alakulása dönti el végső soron az egyéb területen folyó versenyt is.

A szocialista országok a békés versenyben már túlszárnyalták a kapitalista országok *átlagát*. Most az a cél, hogy a *legfejlettebb* kapitalista országokat szárnyalják túl, nemcsak a termelés abszolút mennyiségében, hanem az egy főre jutó termelés mennyiségében is.

A két rendszer gazdasági versenyének kimenetele azon múlik, melyik rendszer tudja a munka magasabb termelékenységét elérni, a társadalmi munka termelékenységének emelkedése pedig szorosan összefügg a technikai kultúra emelkedésével, beleértve ebbe mind a termelőerők technikai oldalának, mind pedig a dolgozók szakképzettségének, s a munkaszervezésnek a fejlődését. Ebben rejlik a technikai kultúra emelkedésének, a műszaki fejlesztésnek alapvető politikai jelentősége. Mindebből következik, hogy a technikai kultúra emelkedése, a műszaki fejlesztés a szocialista tábor országaiban nem néhány száz vagy néhány ezer mérnök problémája, nemcsak az e kérdéssel foglalkozó technikai és közgazdasági szakemberek gondja, hanem az egész dolgozó nép, az egész társadalom ügye.

A szocialista tábor e tekintetben elért eredményeit az egész világ számára kézzelfoghatóan bizonyították a Szovjetunió történelmet alakító sikerei a világűr meghódításában. Az űrhajózás számos tudományés technikai ág — a csillagászat, a rakétatechnika, a távirányítás, az elektronika, az automatizálás stb. — eredményeinek legmagasabb fokát és legprecízebb egybehangolását igényli. Az a tény, hogy a Szovjetunió — amerikai szakemberek becslése szerint — ezen a téren legalább öt esztendővel az Egyesült Államok előtt jár, tehát mindezeken a fontos technikai területeken messze megelőzte a vezető kapitalista országokat, minden logikusan gondolkodó ember számára bizonyítja nemcsak a szocialista technikai kultúra fölényét, hanem az ezt megalkotó szocialista társadalmi rendszer magasabbrendűségét is.

1955-ben a párt Központi Vezetősége határozatot hozott az ipar technikai színvonalának emeléséről. Bár az erre irányuló munkát az

* Felszólalás az MSZMP VII. kongresszusán.

ellenforradalom félbeszakította és időben visszavetette, a Magyar Szocialista Munkáspárt és a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakulása óta fokozott ütemben és az egész népgazdaság tervezésével és irányításával összhangban munkálkodunk e cél eléréséért. Az ipar technikai színvonalának emelése ugyanis a gazdasági vezetésnek nem kiragadott reszort- vagy kampányfeladata, hanem szerves részét kell, hogy alkossa a népgazdasági tervekben foglalt szocialista építésnek. Az utóbbi években kifejtett erőfeszítések hoztak is komoly eredményeket, de ezek még korántsem kielégítőek. Erre mutat az is, hogy 1959 első 10 hónapjában, a megelőző évhez képest, az ipari termelés napi átlagban 11 százalékkal, a termelékenység viszont csak 4 százalékkal emelkedett.

A termelés műszaki színvonala általában abban mutatkozik meg, hogyan tudja valamely ország a rendelkezésre álló munkaerőt magas termelékenységgel foglalkoztatni, a nyersanyagot és az energiát egyre jobban, egyre kedvezőbb hatásfokkal hasznosítani a termelésben, menynyire képes ennek érdekében fejlett technológiai eljárásokat alkalmazásba venni, továbbá, mennyi ipari termékei között a modern technika színvonalán készült gyártmány.

Hazánk körülményei között a termelés magas technikai kultúrája azért is különösen fontos, mert enélkül a népgazdaság továbbfejlesztésekor állandóan beleütköznénk az ország nyersanyag- és energiahelyzetének korlátjaiba. A világpiacon is rendkívül hátrányos volna a helyzetünk, ha korszerűtlen késztermékek exportjával kísérelnénk megszerezni a hiányzó nyersanyagokat.

Teljesen indokolt volt tehát a hároméves tervben azt tűzni ki célul, hogy megfelelő minőségű anyagok gyártásával és felhasználásával, ipari termelőberendezéseink technikai fejlesztése útján javítsuk a fajlagos anyagfelhasználást és az energia hasznosítási fokát.

Ma már megmutatkoznak az eddig végzett munka eredményei. Az ipari termelés 1960-ban számítások szerint mintegy 8 százalékkal meg fogja haladni a hároméves tervben 1960-ra előírt színvonalat; ugyanakkor azonban a széntermelést körülbelül 4 százalékkal, a villamos energia termelését pedig körülbelül 1 százalékkal lehet majd csökkenteni a hároméves tervhez képest, mert ez a csökkentett ellátás is elegendő lesz a megnövelt ipari termeléshez.

Másik példa: a gépiparban a termelés három év alatti körülbelül 55 százalékos emeléséhez az acélanyagok felhasználását csak körülbelül 30 százalékkal kell növelni. Ez azt jelenti, hogy a hároméves terv végén gépiparunk ugyanannyi nyersanyagból csaknem 20 százalékkal több értéket állít majd elő, mint 1957-ben. Körülbelül ilyen mértékben csökken tehát a gépipar „anyagigényessége". Ez megnyilvánul a legfontosabb gépipari nyersanyagok fajlagos felhasználásának jelentős csökkenésében is: például az ötvözetlen hengerelt acélokból és fenyőfűrészárukból 16—18 százalékkal kevesebb anyagot használunk fel ugyanolyan mennyiségű és minőségű késztermékhez.

Az a tény, hogy a párt és a kormány az elmúlt években egyre nagyobb gondot fordított az alapanyag- és az energiatermelésnek nemcsak kibővítésére, hanem magasabb technikai színvonalra való emelésére is, nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy anyag- és energiaellátásunk az elmúlt két esztendőben nyugodt és egyenletes, lényegében zavartalan volt.

Az ipari termelés technikai kultúrájának emelésére törekedtünk az ipar termelési szerkezetének átalakításával is. Az ez irányú eredményekre mutat, hogy a gépipari termelésben a híradástechnika és a műszeripar részaránya három év alatt 16,7 százalékról 19,3 százalékra növekszik. A járműiparban bekövetkezett kedvező szerkezeti átalakítást jellemzi, hogy — bár kezdeti nehézségeink vannak — a dieselmozdonyok, dieselmotorok, motorvonatok, az 1957. évi 8,8 százalékos részaránnyal szemben 1960-ban több mint 25 százalékot fognak képviselni az iparág termelésében.

Az ipar szerkezeti átalakításának nemcsak az a hatása, hogy növeljük a rendelkezésre álló nyersanyagmennyiségből előállítható késztermékek értékét és olyan cikkekkel jelentkezünk a világpiacon, amelyek kivitele számunkra gazdaságilag kedvező. Az ipari szerkezet átalakítása teszi lehetővé azt is, hogy a műszaki fejlesztésre fordítható erőforrásainkat *koncentráljuk* a legfontosabb területeken, ahol a koncentráltan felhasznált erőforrásokkal döntő minőségi változást tudunk elérni. Azokban az iparágakban tehát, ahol gyorsabban növeljük a termelést, egyúttal a műszaki színvonal tekintetében is ugrásszerű emelkedést fogunk elérni.

Ebből következik, hogy a tudományos kutatásban is azokra az iparágakra és kutatási témákra kell koncentrálnunk a fejlesztés céljából rendelkezésre álló anyagi erőinket, amelyekben az ipart is fejlesztjük, s ahol lehetőségeink vannak világviszonylatban is számottevő eredmények elérésére. Egyebütt rendelkezésünkre állanak azok az eredmények és tapasztalatok, amelyeket a szocialista tábor más országai értek el, s a KGST-ben történő együttműködés keretében átadnak nekünk.

Ha viszont nem koncentrálnánk erőfeszítéseinket a technikai fejlesztésben, hanem engednénk azokat szétforgácsolódni, akkor nem érhetnénk el világviszonylatban is jelentős eredményeket, s ez nemcsak számunkra, hanem a baráti országoknak is hátrányt jelentene. Ezeken a területeken ugyanis elsősorban a mi dolgunk kutatómunkát folytatni, s az eredményeket más baráti országoknak átadni. A tétel fordítva is igaz: ha sikerül erőinket koncentrálni, s ily módon a magunk erejéhez mérten számottevő eredményeket érünk el, akkor sikerrel vehetünk részt abban a békés versenyben, amely a szocialista és a kapitalista világrendszer között a tudományos, technikai és kulturális elsőbbségért folyik.

A technikai fejlesztésben az elmúlt három esztendőben azért tudtunk jelentős eredményeket elérni, mert a párt megteremtette ennek politikai feltételeit. Az egész országban, üzemekben és hivatalokban, nyugodt légkörben folyt az alkotó munka. A tettek egész sorával bizonyítottuk az értelmiségi munka megbecsülését. Nyugodtan elmondhatjuk, hogy sikerült megszerezni a dolgozók legszélesebb rétegei, az egész műszaki értelmiség és a termelési kultúrában gazdag magyar munkásosztály támogatását; a műszaki fejlesztés mindinkább kezd országunkban az iparban foglalkoztatott összes dolgozók, munkások, mérnökök, technikusok, sőt, a gazdasági vezetésben dolgozó közgazdászok és más szakemberek ügyévé válni. Nem lebecsülendő az sem, hogy az üzemek dolgozóit és vezetőit személyükben is érdekeltté tudtuk tenni a fejlettebb technológiák alkalmazásában, az anyagkihasználás megjavításában.

A termelés technikai színvonalának emelésében a második ötéves

tervidőszak folyamán megoldandó feladatokat az irányelvekben kitűzött célok alapján kell meghatározni. A technika fejlesztése a második ötéves terv időszakában sem lehet öncél, szigorúan alá kell rendelni a terv közgazdasági koncepcióinak és ebből kiindulva kell irányvonalát meghatározni.

A hároméves tervben a műszeripar, a híradástechnikai ipar, az erősáramú gépgyártóipar és a dieselgyártás a többi ágazatoknál nagyobb mértékű fejlesztésével a korábbinál helyesebb szerkezeti arányok kialakítására törekedtünk.

A második ötéves terv időszakában a műszaki színvonal fejlesztésében három alapvető fontosságú feladatunk van:

1. racionálisabbá kell tenni az energiahordozókkal való gazdálkodást, tehát kedvezőbb hatásfokot kell elérni a rendelkezésre álló energiahordozók hasznosításában;

2. az egész iparban, különösen azonban az előbb már felsorolt — az átlagosnál gyorsabban fejleszthető — iparágakban új, eddig széles körben még nem alkalmazott technológiai eljárásokkal kell korszerűsíteni a termelési folyamatot;

3. növelni kell a vegyipar és ezen belül különösen a műanyagipar súlyát az ipari termelésben, és fokozni kell a vegyipar termékeinek felhasználását az ipar többi ágazataiban, elsősorban a könnyűiparban és a gépiparban.

Az első feladattal kapcsolatban rá kell mutatni arra, hogy az energiagazdálkodásban a hároméves terv alatt eredményes munkát végeztünk. Korszerűsítettük és gazdaságosabbá tettük energiatermelő és átalakító berendezéseinket, növeltük azok hatásfokát. Az ez irányú tevékenység folytatása mellett a második ötéves terv időszakában jelentős és kedvező változásokat irányozhatunk elő a felhasznált energiahordozók összetételében is. Erre elsősorban az ad lehetőséget, hogy a Szovjetunió — túlnyomórészt saját költségén — kiépítette a kőolaj-távvezetéket az európai népi demokratikus országok felé, s ezen keresztül mi is nagy mennyiségben tudunk nyersolajat importálni. Ez lehetővé teszi, hogy energiamérlegünkben a szénfelhasználás 76 százalékról 70 százalékra csökkenjen. Különösen a vasúti vontatásban és a mezőgazdaságban nagymértékben nő a dieselolaj felhasználása.

Az ipari technológiai folyamatok korszerűsítése kapcsán arra kell törekedni, hogy ne *elszigetelten*, egy-egy iparágban vagy a megmunkálás egyik-másik részfázisában csökkentsük a munkaráfordításokat, hanem a termelési folyamatot a maga összefüggésében szemlélve, az *össztársadalmi* munkaráfordítást szorítsuk le, nem törődve azzal sem, ha az össztársadalmi munkaráfordítás csökkentése közben egy-egy iparágban, vagy a megmunkálás egy-egy fázisában látszólag csökken a termelékenység és nő az önköltség. Nem elszigetelten, egy-egy üzemben, vállalatnál vagy iparágban kell foglalkozni a termelékenység növelésével, hanem úgy kell dolgozni, hogy az adott célt a legkisebb társadalmi munkaráfordítással érjük el. Mindezt érthetőbbé fogják tenni a következő példák:

A gépgyártásnak elsősorban az a feladata, hogy olyan korszerű, fejlett gyártmányokat bocsásson a népgazdaság rendelkezésére, amelyek lehetővé teszik a felhasználás helyén a termelékenység növelését. Nyilvánvaló, hogy még a lehető legmagasabb termelékenységgel sem lehet

célunk *gőzmozdonyokat* gyártani, amelyeknél a vontatáshoz felhasznált energia hatásfoka alig haladja meg a 6 százalékot, hanem dieselmozdonyokat, motorvonatokat kell a járműiparunkban gyártani, amelyek az energiát 25 százalékos hatásfokkal hasznosítják. Bizonyos, hogy a vontatásban ezáltal elérhető energiamegtakarítás a népgazdaság számára sokkal hasznosabb, a vasúti vontatáshoz szükséges társadalmi munkaráfordítást sokkal nagyobb arányban csökkenti, mintha a lehető legtökéletesebb technológiával gyártanánk gőzmozdonyokat.

Az építőiparban ma alacsony és ingadozó szilárdságú betonacélt használunk fel. Ez arra kényszeríti a műszaki tervezőket, hogy biztonságból túlméretezzék az épületszerkezeteket. Törekedni lehetne arra, hogy az építőipar e túlméretezett szerkezeteket magasabb termelékenységgel és olcsóbban állítsa elő. De egészen bizonyos az, hogy sokkal gazdaságosabb a népgazdaság számára, ha a kohászatban valamivel drágábban, de magasabb és egyenletesebb szilárdságú betonacélt állítunk elő, amelynek felhasználásával építészeink könnyebb konstrukciót tervezhetnek. Ezzel nemcsak a fém felhasználása csökken, hanem a cementé és más építőipari anyagoké is. A minőség ilyen javítása a kohászatban a termelékenység bizonyos csökkenésével, az önköltség emelkedésével jár. De ez bőségesen megtérül a népgazdaság számára az építőiparban, sőt népgazdasági szinten nagy megtakarítást eredményez.

A felhozott példákból két következtetést kell levonni: az egyik az, hogy műszaki szervezési intézkedéseink hatásait mindenkor összefüggéseiben, vertikálisan, az egész népgazdaság síkján kell vizsgálni. A másik az, hogy a technikai színvonal emelése nemcsak a mérnökök, a technikusok, a szakmunkások ügye, hanem a gazdasági vezetésben foglalkoztatott közgazdászoké is.

A technikai színvonal emelésére, az önköltség csökkentésére, a termelékenység növelésére anyagilag is ösztönözni kell. Nem várható, hogy egy-egy üzemi kollektíva olyan intézkedéseket hajtson végre, amelyekkel a saját szintjén csökkenti a termelékenységet és növeli az önköltséget — bármilyen kedvező eredményt hoz is az egy másik üzemben vagy iparágban —, ha ez ellentétes saját közvetlen anyagi érdekeivel. Közgazdászaink feladata, hogy az anyagi ösztönzésnek olyan rendszerét dolgozzák ki, amely lehetővé teszi az összefüggések komplex vizsgálatát, és anyagilag is elismeri az olyan termelékenységnövelő, önköltséget csökkentő intézkedéseket, amelyek az egész népgazdaság síkján az össztársadalmi ráfordítások csökkentését eredményezik.

A termelékenység növelését, az össztársadalmi munkaráfordítás csökkentését természetesen nemcsak különböző iparágak között, hanem egy iparágon belül, egy gyártmány előállításának különböző megmunkálási szakaszai között is egységesen kell szemlélni.

Bár nem lehet és nem is szabad általánosítani, de azért gépiparunkra ma jellemzőnek lehet mondani, hogy egy-egy gyártmány előállításához, az egyes megmunkálási fázisokban ráfordított munka arányai nem megfelelőek, és ennek következtében az összmunkaráfordítás jelentősen nagyobb a szükségesnél. Például a dieselmotor-gyártásban a szerelési idő több mint a fele a teljes időalapnak. Ezt az időt a felénél is kevesebbre lehetne csökkenteni, ha a megmunkálás előző szakaszában — a forgácsolásban — csereszabatos alkatrészeket gyártanának (amit általában felszerszámozással és precíziós megmunkálással lehet elérni).

Nem kétséges, hogy szereléskor így jóval több munka takarítható meg, mint amennyivel több ráfordítást a precíziós megmunkálás a forgácsolási fázisban igényel. De a mi iparunkban a forgácsolásra ráfordított idő is elég sok. Ezt viszont úgy lehetne csökkenteni, ha a félkész munkadarabok minél kisebb ráhagyással kerülnének az öntödéből és a kovácsműhelyből a forgácsoló üzembe, ami elérhető, ha a kovácsolásban és az öntésben széles körben alkalmazzuk az új technológiákat, a finomkovácsolást és a precíziós öntést. Ez is többletráfordítást igényel az öntésben és a kovácsolásban, amely azonban bőségesen megtérül a forgácsolás alkalmával.

Meg kell teremteni az objektív feltételeket ahhoz, hogy e technológiai tökéletesítéseket minél szélesebb körben alkalmazzuk. Példát azonban nemcsak a gépiparban találhatunk. Nézzünk egyet az építőiparból. Beruházási lehetőségeinket ma elsősorban az építőipar teljesítőképessége korlátozza. Az elkövetkező években az építőiparra az eddiginél is nagyobb feladatok fognak hárulni, hiszen a termelő beruházások építkezései mellett a 15 éves lakásépítési terv nagyarányú lakásépítkezéseit is valóra kell váltania. Módunkban állana természetesen, hogy megkíséreljük a téglarakás évezredes mesterségében még valami újabb tökéletesítést elérni. Némi haszonnal ez is járna, de összehasonlíthatatlanul hasznosabb, ha a jövőt nem a hagyományos téglatechnikával, hanem korszerűbb építőanyagok és előregyártott falazóelemek felhasználásával alapozzuk. Ez persze forradalmi átalakulást jelent az egész építőipar munkájában, jelentősen meggyorsítja és megkönnyíti az építőipari program végrehajtását. Hogy a technikai fejlesztésnek milyen komplex összefüggései vannak, erre mutat az is, hogy a modern, korszerű falazóanyagok felhasználása nemcsak az építőipar munkáját gyorsítja meg, hanem az ország energiahelyzetében is jelentős könnyebbséget jelent. 1 m^2 38 cm vastagságú téglafal előállításához 222 000 kalória, az ugyane célt szolgáló kohóhabsalak középblokk vagy öntött falazat előállításához viszont csak 129 000 kalória szükséges.

Mind a felhozott gépipari példákból, mind a most említett építőipari példában látható, hogy a technológiai folyamatok átalakítása nemcsak a munkaráfordítások jelentős csökkenését eredményezi, hanem azt is, hogy ugyanannak a gyártmánynak az előállításához kevesebb anyagra van szükségünk.

Az anyagi eszközöknél nem kevésbé fontos, hogy kellő számban legyenek a termelési és fejlesztési feladatok vezetésére és végrehajtására hivatott szakembereink. Nemcsak arról van szó, hogy milyen számban rendelkezünk mérnökökkel, technikusokkal és szakmunkásokkal, hanem arról is, hogy milyen gyakorlatuk és szakmai kultúrájuk van. A második ötéves tervben foglalt feladatok végrehajtására hivatott káderállomány — a mérnököket tekintve — már kialakult, hiszen azok, akik most kerülnek az egyetemre, már csak a következő tervidőszakban fognak munkába állni.

Az elmúlt 10 esztendőben igen nagy fejlődést értünk el a mérnök- és technikuslétszám emelésében. 1949-ben minden 10 ezer ipari foglalkoztatottra 106 mérnök jutott, ez a szám 1958-ban hozzávetőleges adatok szerint 154 főre emelkedett. Ez idő szerint tehát közel három és félszer annyi képzett szakember vezeti az ipari termelést, mint a tervgazdálkodás kezdetén.

A mérnökök számának ilyen ugrásszerű emelkedése azonban szükségképpen magával hozta a mérnökök átlagos életkorának csökkenését. 1948-ban a 34 évesnél fiatalabb mérnökök alig 28 százalékát tették ki az összlétszámnak; ez az arány már 1955-ben 51 százalék fölé emelkedett. Természetesen, a fiataloknak nem lehet olyan szakmai tapasztalatuk, szakmai tudásuk, mint az idősebbeknek. Ezért égetően fontos, hogy meggyorsítsuk számukra a szakmai gyakorlat és rutin megszerzését, foglalkozzunk a mérnökök és a technikusok szervezett továbbképzésével. E tekintetben már más a helyzet, mint az egyetemi mérnökképzésnél, ahol intézkedéseink csak a következő tervidőszakokban hozzák meg az eredményt; a mérnökök továbbképzése egy-két éven belül, tehát még a második ötéves terv időszakában meghozza a maga gyümölcsét.

A termelés vezetése, a szakmai színvonal emelése azonban nemcsak a mérnökök képzésén és továbbképzésén múlik, hanem azon is: hogyan hasznosítjuk a rendelkezésre álló szakkádereket, milyen munkakört látnak el a mérnökök az üzemben, a foglalkoztatott mérnök-létszám mekkora hányada jut a műszaki tervezésre, a kutatásra és a termelés irányítására, mivel foglalkoztatjuk az elmúlt években jelentősen kiépített kutatási apparátusunkat?

Véget ért már az az időszak, amikor átmenetileg problémát okozott az újonnan végzett mérnökök elhelyezése. Az elkövetkezendő időben fel kell mérnünk: szaktudásuknak megfelelő munkahelyen vannak-e foglalkoztatva mérnökeink? Az előzetes adatok azt mutatják, hogy nem kis számban vannak az elmúlt években végzett mérnökök között olyanok, akik nem szakképzettségüknek megfelelő munkaterületen dolgoznak, őket mielőbb kifejezetten műszaki tudást igénylő munkakörbe kell állítani. Különös súllyal kell foglalkoznunk azzal, hogy a tervezési és konstrukciós munkában foglalkoztatott fiatal mérnökeink szakmai színvonala gyors ütemben emelkedjék, és csökkenjen az az igen jelentős különbség, ami az e munkakörben dolgozó idős, a munkaképes korból rövidesen kiöregedő szakembereink és a mellettük dolgozó fiatalok között fennáll.

Az előttünk álló műszaki feladatok megoldásában fontos szerep jut a pártszervezeteknek. A műszaki fejlesztés komplex szemlélete széles látókört igényel. Üzemeink vezetőinek, műszaki szakembereinknek saját üzemükön túl, messzebbre kell tekinteniök. Gondosan mérlegelniök kell, milyen kihatása lesz intézkedéseiknek a termelés következő fázisában. Nemcsak arról van szó, hogy nem szabad olyan intézkedéseket tenniök, amelyek a következő fázisban nehézséget és kárt okoznának — ilyesmire szerencsére ma már ritkán kerül sor —, de le kell küzdeni az olyan intézkedések végrehajtásával szembeni ellenállást, amelyek saját területükön többletmunkát, bizonyos nehézségeket okoznak, nem teszik lehetővé a kényelmes, begyakorlott munkamenet további fenntartását, végső eredményben azonban a népgazdaság számára igen hasznosak. Az új és a régi harcának dialektikája itt is megmutatkozik. Pártszervezeteinknek be kell avatkozniok e harcba, fel kell lépniök a megszokottság, a kényelmesség ellen, az új szemlélet meghonosodásáért. Biztos, hogy nem kis erőfeszítésbe fog kerülni ezt a szemléletet üzemvezetőinkbe, műszaki dolgozóinkba beléoltani. Pártszervezeteinknek azonban látniok kell, hogy további gazdasági fejlődésünk, a szocialista építés egyik kulcskérdéséről van szó és szívósan küzdeniök kell a szo-

cialista öntudat magasabb fokát igénylő szemlélet meggyökeresztetéséért.

A fejlesztés új módszere magasabb technikai kultúrát, nagyobb politikai és gazdasági műveltséget igényel a gazdasági vezetés és a termelés irányításának minden szintjén. Ezért a pártszervezeteknek nagyobb figyelmet kell fordítaniok arra, hogy mérnökeink és közgazdászaink, különösen a fiatalok, hogyan képezik tovább magukat, milyen ütemben sajátítják el a szakmai rutint, elég segítséget kapnak-e a tekintetben, hogy előbb utolérjék szakmai kultúrában az idősebbeket.

Befejezésül még egyszer hangsúlyozni szeretném, hogy a műszaki fejlesztés nem egyszerűen a terv egyik részfeladata. Az irányelvekben foglalt közgazdasági jellemzők — a termelés vagy a nemzeti jövedelem növekedése, az életszínvonal emelése, a nemzetközi fizetési mérleg egyensúlya stb. — jelentős mértékben aszerint fognak alakulni, hogy milyen eredményt érünk el a technikai kultúra és a termelés szervezési és irányítási színvonalának általános fellendítésében. A technikai haladás tehát nem egyszerűen a terv *egyik* célkitűzése, hanem *általános* feltétele valamennyi célkitűzés sikeres megvalósításának.

Kövessünk el mindent, hogy az irányelvekben foglalt nagyszerű célokat pártunk vezetésével mielőbb valóraváltsuk. A műszaki haladás meggyorsítása alapvető eszköz pártunk kezében ahhoz, hogy mielőbb lerakjuk a szocializmus alapjait és népgazdaságunk minden területén megvalósítsuk a szocialista társadalmi és gazdasági rend teljes győzelmét hazánkban.

Hegedüs Tibor—dr. Kolláth György:

KÉMIAI TECHNOLÓGIA
GAZDASÁGI SZAKEMBEREK SZÁMÁRA

A könyv célja, hogy áttekintést adjon a gazdasági területen dolgozók számára a vegyiparnak a gazdasági életben betöltött fontos szerepéről. Bemutatja az egyes nyersanyagok felhasználási lehetőségeit, ismerteti az egyes ipari fél- és készgyártmányok további feldolgozásának módját és a keletkező gyártási hulladékok értékesítési lehetőségeit. Rendszeresen felhívja a figyelmet az olyan anyagokra, hulladékokra, amelyek jelenleg kihasználatlanul hevernek. Fontos célja továbbá a könyvnek az iparágak közötti összefüggések bemutatása. Hogyan épülnek egymásra a különféle vegyészeti iparágak? Miként vonja maga után az egyik kémiai iparág fejlesztése a másikét?

A könyv ezeket a kérdéseket tudományos igénnyel, de egyszerűen, közérthető módon tárgyalja. A tárgyalt téma megértését mintegy 350 ábra is megkönnyíti. A könyv hasznos segítség a *közgazdászoknak* műszaki ismereteik gyarapításához, de alkalmas arra is, hogy a *műszaki* dolgozók gazdasági áttekintését előmozdítsa.

Ára: 72 Ft

Megjelent a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadásában. — Árusítják a könyvesboltok.
Főelárusítók: a Közgazdasági és jogi könyvesbolt, Budapest, V., Nádor u. 8..
az Eötvös Loránd könyvesbolt, Budapest V., Kecskeméti u. 2.

KESERŰ JÁNOS:

A termelőszövetkezetek megszilárdításáról

Az MSZMP VII. kongresszusa az előttünk álló egyik legfontosabb feladatként jelölte meg a mezőgazdaság szocialista átalakításának a legközelebbi években való befejezését. Mint Kádár János elvtárs beszámolójában mondotta: „Szocialista társadalmi rendünk továbbfejlesztése szempontjából a legközelebbi évek döntő feladata, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezésével befejezzük a szocialista társadalom alapjainak lerakását hazánkban."

Közismert, hogy ez a folyamat — a mezőgazdaság szocalista átalakítása — két, egymástól el nem választható feladat végrehajtását jelenti: egyrészt az áttérést — a dolgozó parasztok meggyőzése útján — a szétaprózott kisárutermelő parasztgazdaságok rendszeréről a szocialista nagyüzemi gazdaságok rendszerére, másrészt a létrejött termelőszövetkezetek gazdasági, politikai és szervezeti *megszilárdítását.* A kongresszusi vita részvevői hangsúlyozták azt is, hogy az új szövetkezetek létrehozását szorosan össze kell kapcsolni a megszilárdítással, nem lehet magukra hagyni a megalakult termelőszövetkezeteket, hanem „a megszervezés után azonnal hozzá kell látni a termelőszövetkezetek megszilárdításához". (Kádár János zárszavából) Csak így teljesíthető az úgynevezett „kettős feladat", s csak így érhető el, hogy a megalakult termelőszövetkezeti gazdaságok mielőbb erős, szilárd, sok árut termelő szocialista nagyüzemek legyenek. E helyen a mezőgazdasági termelőszövetkezetek megszilárdításával kapcsolatos kérdések közül szeretnék néhánnyal foglalkozni.

A megszilárdítás helyes értelmezése

A termelőszövetkezetek megszilárdítását a gyakorlatban sokan helytelenül értelmezik. A hibás nézetek közül az egyik *túlbecsüli,* a másik *lebecsüli* a megszilárdítást. Túlbecsülik például a megszilárdítást azok, akik a termelőszövetkezetek létrehozását túlzott gazdasági feltételekhez kötik. Az ilyen emberek a megszilárdítás *gazdasági* feladatait a termelőszövetkezetek létrejöttéhez szükséges *politikai* nevelő, meggyőző munka elé helyezik, általában, a gazdasági feltételektől teszik függővé, hogy számszerűen előrehaladjon-e a termelőszövetkezeti mozgalom vagy nem. Szerintük az egyes községekben nem szabad addig hozzáfogni a termelőszövetkezetek megszervezéséhez, amíg ott a modern, nagyüzemi gazdál-

kodáshoz szükséges összes gépek, épületek, szakemberek és egyéb feltételek rendelkezésre nem állnak.

Nyilvánvaló, hogy ez a felfogás túlzó, s ahogy Kádár János kongresszusi záróbeszédében mondotta, legalábbis komolytalan. Ha egy községben már akkor istállóépítéshez, táblakialakításhoz, gépek beállításához stb. kezdenének, mielőtt még ott a dolgozó parasztok megalakították volna a szövetkezetet, akkor a szükséges beruházásoknál csak állami erőre támaszkodhatnánk, s nagyon kevéssé tudnánk mozgósítani a helybeli paraszti lakosság öntevékenységét, hiszen nélkülük hoznánk létre a nagyüzemi gazdálkodás feltételeit. Ez azt jelentené, hogy a nagyüzemi gazdálkodás kialakításának összes terheit a munkásosztály vállaira raknók, s azt is, hogy sok esetben szembekerülnénk a dolgozó parasztokkal. Hiszen az épületeket a termelőszövetkezeti gazdálkodás kérdésében még nem döntött dolgozó parasztok földjein kellene felépíteni, s a nagyüzemi gazdálkodást az ő földjeik, állataik számbavételével kell kialakítani. Végül, mindez csak úgy lenne gyakorlatilag kivitelezhető, ha az állam átmenetileg megvásárolná vagy kibérelné a parasztoktól földjeiket, amíg azon a nagyüzemi gazdálkodás feltételeit létrehozza.

Ez az út azonban elvileg és gyakorlatilag is hibás. *Elvileg* hibás azért, mert a nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés folyamatában *elválasztaná a parasztot földjétől,* magyarul: kisajátítaná a parasztot, ami a nagyüzemi gazdálkodás rendszerére való áttérésnek kapitalista, nem pedig szocialista módszere. *Gyakorlatilag* helytelen ez az út azért, mert *túlzott terhet ró az államra,* amely emiatt nem tudna elég anyagi eszközt fordítani az egyéb népgazdasági ágak (az ipar, a kereskedelem, a közlekedés stb.) és az életszínvonal fejlesztésére, s feltáratlan maradna e nagy jelentőségű átalakulásban az annak népgazdaságilag kívánatos gyors üteméhez szükséges paraszti önerő.

Tapasztalható-e túlzó felfogás a népgazdaság anyagi erőforrásainak számbavételekor is. A megszilárdítás gazdasági feladataihoz ugyanis az államnak megfelelő anyagi tartalékkal kell rendelkeznie. Ez szükséges ahhoz, hogy a megalakult szövetkezeteket anyagilag támogatni tudja. Egyesek azonban csak e gazdasági feltételek *túlzott* biztosításával tudják elképzelni a megszilárdítást. Jellemző e felfogásra a szövetkezetbe tömörült parasztság saját erőforrásainak lebecsülése, a megszilárdítás gazdasági feladatainak teljesen, vagy csaknem kizárólag az államra való áthárítása, a gazdasági eszközök tekintetében pedig a maximalizmus, amely az új termelőszövetkezetekben már az első évben a lehető legjobb körülményeket szeretné megteremteni — állami erőből. Nyilvánvaló, hogy a megszilárdítás gazdasági feladatainak ilyen felfogása sem mutat járható utat: gyakorlatilag kivihetetlen, egyoldalú szemlélet.

A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a megszilárdítás folyamán kell és lehet is számítani a parasztság saját hozzájárulására, s nem lehet és népgazdaságilag káros *csak* az állami erőforrásokra támaszkodni. Lehetetlen kívánság az is, hogy már a legelső évben megteremtsük az új szövetkezetekben a modern, nagyüzemi gazdálkodáshoz szükséges *összes* feltételeket. Látni kell, hogy a modern nagyüzem kialakítása több évig tartó folyamat, amely az egész társadalom összefogása nyomán, de ezen belül jórészt a szövetkezett parasztság erőfeszítései gyümölcseként valósul meg.

Káros következményeit tekintve semmivel sem kisebb jelentőségű a fenti túlzó felfogásnál a *megszilárdítás lebecsülése.* E nézet képviselői valahogy így gondolkodnak: a falu szocialista átalakítása azzal, hogy létrehoztuk a termelőszövetkezeteket, tulajdonképpen véget ért. A többi megy majd a maga útján, s a szocializmus falun a termelőszövetkezetek révén automatikusan, önmagától győzni fog. Az ilyen nézetek másfajta változata, amellyel sok helyen szintén találkoztunk, hogy „forradalmi cselekedetnek" csak a termelőszövetkezet létrehozását tartják, a megszilárdítás gazdasági, politikai, szervezeti feladatait pedig szürke, unalmas, másodrendű munkának tekintik.

A megszilárdítás lebecsülése összefügg a termelőszövetkezeti gazdaság — mint szocialista gazdasági forma — túlbecsülésével. Látni kell azonban, hogy a termelőszövetkezet — bár a szövetkezeti nagyüzemek létrejötte, kialakulása valóban óriási dolog, a szocialista forradalom egyik legnagyobb vívmánya — az első időben mégis csak keret, alap, amelyet fokozatosan kell és lehet valóban szilárd, magas színvonalon gazdálkodó szocialista mezőgazdasági nagyüzemmé fejleszteni. Mindaddig, amíg ezt el nem végezzük, nem raktuk még le teljesen a falun a szocializmus alapjait, amely pedig közvetlen célunk, falusi politikánk jelenlegi fő tartalma.

Végül, helytelen felfogás (amellyel a megszilárdítás gazdasági feladatait eltúlzó, és azt lebecsülő embereknél egyaránt találkozhatunk, s amely hibás nézeteik lényegéhez tartozik) az is, ha a megszilárdítást *csak a gazdasági feladatokra szűkítik le,* s megfeledkeznek róla vagy lebecsülik a megszilárdítással kapcsolatos politikai, szociális és kulturális tennivalókat. Ez a megszilárdítás *egyoldalú* felfogása, e hatalmas feladat helytelen leszűkítése, amely elszakad a valóságtól, s éppen ezért számos hibára vezethet.

A termelőszövetkezetek megszilárdítása a mi viszonyaink között szorosan összefügg a szövetkezetek megalakulásának körülményeivel, amelyekre jellemző, hogy az új termelőszövetkezetek nem a kialakult nagyüzemi termelés viszonyai között szerveződnek, hanem az eddig egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok kisüzemi termelőeszközeinek egyesítése útján, úgy, hogy a modern, sok árut termelő mezőgazdasági nagyüzemet e szövetkezeti keretek közt a megalakulás *után* kell majd kiépíteni. *Közgazdasági kifejezéssel élve, a megszilárdítás lényegében egyet jelent a létrejött szövetkezeti gazdaságokban a szocialista bővített újratermelés feltételeinek kialakításával,* e feltételek tágabb (tehát a szocialista termelési viszonyok kialakulását is magában foglaló) értelmében. A megszilárdítás a termelőszövetkezetek keretei között az üzemvezetéstől azt kívánja meg, hogy — az állam segítségével — létrehozza és eredményesen működtesse a rendszeres és gyors ütemű bővített újratermelésre képes szocialista nagyüzemet. Éppen ezért a megszilárdítás felöleli a modern szocialista nagyüzem működéséhez szükséges gazdasági feltételek (gépek, épületek stb.) létrehozását, a termelő munka és a paraszti lakosság új, szocialista szervezeti rendjének kibontakozását, és *maguknak az embereknek az átalakulását, szocialista öntudatuk fejlődését is.* Aligha túlzás tehát, hogy a megszilárdítás szerves része, önálló szakasza a mezőgazdaság szocialista átalakításának, amelyet egyetlen szocializmust építő

ország szövetkezeti mozgalma sem nélkülözhet, bár a megszilárdítás módszerei, eszközei az illető ország körülményeitől függően igen változatosak lehetnek.

Az új termelőszövetkezetek megszilárdítása

Szinte mindennapos eset nálunk, hogy csaknem teljesen azonos viszonyok között, sokszor egymással szomszédos fekvéssel találhatunk kiemelkedően jó és egészen gyenge szövetkezeteket. Az ilyen jelenségek tanulmányozása, okainak feltárása alapján e nagyarányú különbséget megszüntethetjük, részben úgy, hogy gyenge szövetkezetek keletkezését eleve megakadályozzuk, részben pedig azáltal, hogy a meglevő gyenge szövetkezeteknél megszüntetjük a gyengeség okait. Különösen fontos világosan látnunk a szövetkezet jó vagy rossz voltának okait jelenleg, amikor napjainkban ismét jelentős számban alakulnak új termelőszövetkezetek. Az induláskor adott megfelelő segítséggel hosszú útkereséstől szabadíthatjuk meg őket, s megszilárdításuk jóval gyorsabb, eredményesebb lehet, mint a korábban alakult termelőszövetkezeteké volt.

Tanulságosan szemlélteti a jó és a gyenge termelőszövetkeztek közti lényeges különbségek egész sorát a Földművelésügyi Minisztérium termelőszövetkezeti főosztályának és üzemszervezési kutató intézetének kollektívája által 8 járás termelőszövetkezeteinek összehasonlításáról készült tanulmány. E tanulmány szerint a 8 járás összesen 203 szövetkezetéből a gazdálkodási eredmények alapján 67 jónak, 70 közepesnek, 66 pedig gyengének tekinthető. A 133 jónak, illetve rossznak minősített szövetkezet között az 1958-as év eredményei alapján a következő fő különbségek láthatók:

A jó és a rossz szövetkezetek közötti különbségre jellemző néhány adat

Megnevezés	100 szántóegységre jutó közös áruértékesítés			1 szántóegységre jutó gazdálkodási eredmény Ft-ban	A közös gazdálkodásból egy tagra jutó jövedelem
	Kenyérgabona q	Hús q	Tej l		
67 jó szövetkezet I. csoport	156	47,4	10 277	2408	12 300
66 gyenge szövetkezet II. csoport	129	32,7	6 691	838	8 302

A táblázat adatai jól mutatják, hogy a jól és a gyengén működő szövetkezetek között a legfontosabb területeken — *az árutermelésben és a szövetkezeti tagság jövedelmi színvonalában — döntő különbségek vannak.* Egyaránt érdeke tehát az államnak és a szövetkezeti parasztoknak is, hogy a gyenge termelőszövetkezetek felemelkedjenek a jók színvonalára. Ehhez azonban az szükséges, hogy mind a párt- és az állami szervek, mind a szövetkezetek vezetői és tagjai felismerjék, miből adódnak a gyenge szövetkezetek hiányosságai, és az okokat együttes erővel mielőbb szűntessék meg.

A vizsgálat folyamán a megfigyelt szövetkezetek adottságait is szemügyre vették.

A vizsgált szövetkezetek területi jellemzői

Megnevezés	A szövetkezetek átlagterülete			1 tagra jutó szántóterület kh	Egységnyi szántóterületre jutó munkaegység
	Összterület kh	Szántóterület kh	Szántóterület az összterület százalékában		
I. csoport	6312	4572	72,4	7,9	43,9
II. csoport	5188	3867	74,5	10,1	33,8

A táblázatból látható, hogy a jó szövetkezetek valamivel *nagyobb átlagterülettel* rendelkeznek, mint a gyenge szövetkezetek, de a szántóterület aránya az összes területen belül lényegében azonos. Jelentős különbség van viszont az egy főre jutó szántóterület nagyságában. A számokból kitűnik, hogy a gyenge termelőszövetkezetekben *túlságosan nagy terület jut 1 tagra,* és ezért *lényegesen kevesebb az egységnyi szántóterületre jutó emberi munka* (munkaegységekben kifejezve). Nyilvánvalónak látszik, hogy az említett szövetkezetek gyenge gazdálkodásának egyik fontos oka a területhez képest alacsony taglétszám, s ebből eredően a mezőgazdasági munkák hiányos végzése. (Megjegyezzük, hogy e tekintetben maga a szervezés, a szövetkezet létrehozása is különböző feltételeket teremthet a közös gazdálkodáshoz. Ha például a szervezés eredménye túl sok föld és túl kevés ember, ez különlegesen megnehezítheti a korszerű nagyüzem megszervezését.)

Mindez azonban önmagában még nem ad magyarázatot arra, miért értek el az egyik csoportba tartozó szövetkezetek jó eredményt, a másik csoportba tartozók pedig sokkal rosszabbakat. Ki kell tehát egészíteni a képet a következő táblázat adataival.

A vizsgált szövetkezetek állatállományára és gépesítésére jellemző adatok

Megnevezés	100 közös szántóegységre jutó számosállat			Gépesítés					Egységnyi szántóterületre jutó állóeszköz-állomány Ft-ban	
	Közös	Háztáji	Együtt	Saját traktor db	1 kh szántóra jutó gépáll, normál hold	Kalászosok gépi betakarítása %	Gépi kapálás százaléka	Ebből saját traktorral %	Évi gyarapodás	Összes
I. csoport	25,5	7,6	33,1	80	3,7	85,8	54	67,6	1198	3911
II. csoport	21,7	5,2	26,9	31	3,5	85,6	51,5	37,8	705	2691

A táblázat adataiból a vizsgált szövetkezetek gyenge gazdálkodásának egyéb okai tűnnek ki: *a csekély állatállomány, a gépi munka kisebb aránya és az állóeszközállomány nem kielégítő fejlesztése.* Egybevetve ezeket az előzőekben említett tényezőkkel, vagyis a területhez képest

túlságosan alacsony taglétszámmal és a mezőgazdasági munkák hiányos végzésével, nagy vonásokban látjuk a gyenge eredmények okait. A kép természetesen még nem teljes, hiszen az elégtelen árutermelésnek és a szövetkezeti tagok alacsony jövedelmének egyéb okai is lehetnek és bizonyára vannak is. Egészítsük ki ezért az eddig elmondottakat néhány általánosnak tekinthető országos tapasztalattal, amelyek ugyancsak alátámasztják az ismertetett vizsgálat megállapításait.

Országosan az 1959. évi megszilárdítási tapasztalatok *pozitívaknak* tekinthetők. A rövid néhány hónap alatt háromszorosára nőtt termelőszövetkezeti mozgalom az év folyamán határozottan megszilárdult. Ezt mutatják például a termelőszövetkezetek növénytermelési eredményei:

Megnevezés	Mezőgazdasági termelőszövetkezetek			Egyéni gazdák 1959. évi várható
	1957. évi tény	1958. évi tény	1959. évi várható	
	termésátlaga q/kh			
Búza	10,5	8,4	11,2	8,6
Őszi árpa	13,0	10,1	13,9	11,8
Kukorica	13,2	12,4	16,0	14,4
Cukorrépa	143,0	117,3	130,0	126,8
Lucernaszéna	19,0	16,0	26,0	28,0

Hasonlóképpen a gazdálkodás megszilárdulását bizonyítja a termelőszövetkezeti *állatállomány* alakulása is. Eszerint 100 kh közösen művelt szántóterületre 1957. szeptember 30-án 16,2, 1958. december 31-én 17,3, s 1959. szeptember 30-án 17,9 közös számosállat jutott. Az állatsűrűség tehát az előző évekhez képest nem csökkent, sőt, bizonyos mértékig emelkedett, pedig a termelőszövetkezetek területe közel megháromszorozódott. A termelőszövetkezetek megszilárdulásának fontos tényezője, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom hatalmas *építkezési* programját 1959 végéig előreláthatóan jelentősen túlteljesítjük.

A termelőszövetkezeti építkezési program teljesítése 1959. szept. 30-án

Megnevezés	Tervezett építkezések (Férőhelyek száma)	1959. szept. 30-ig elkészült vagy folyamatban levő új építkezések és átalakítások (Férőhelyek száma)
Tehénistálló	71 339	104 563
Növendékmarha-istálló	29 405	33 429
Sertésfiaztató	15 848	26 036
Egyéb sertésszállás	51 834	72 777
Juhhodály	162 350	142 051
Baromfiól	319 950	391 430

Fontos mutatói a termelőszövetkezeti mozgalom megszilárdításában elért eredményeknek, hogy míg 1957-ben 1 kh szövetkezeti szántóterületre 4,7 normálhold *gépi munka* jutott, ez évben előreláthatóan körül-

belül 4,9 normálhold gépi munka fog jutni, s hogy 1 kh szántóterületre országos átlagban a tavalyi első háromnegyed évben felhasznált 75 kg műtrágyával szemben az idén már 109 kg műtrágya jutott.

Mindezek eredményeként a termelőszövetkezetek várható *pénzbevételei* az év végéig előreláthatóan a hasonló jó termésű 1957-es év színvonala körül fognak alakulni. (Akkor 100 kh szántóra 178 000 Ft pénzbevétel jutott, most körülbelül 177 ezer Ft várható.) Ennek alapján a termelőszövetkezetek az 1959. évben előreláthatóan — 12 hónapra vetítve — az 1958. évi 31 Ft-tal szemben 32—34 Ft értékű *munkaegységgel* fogják zárni az évet.*

Jogosan állapította meg tehát az MSZMP VII. kongresszusa: „A termelőszövetkezetek megszilárdításában meghatározott tennivalókat elvégeztük." (Kádár János kongresszusi beszámolójából.)

E hatalmas munka tanulságait azonban a jövőben gyümölcsöztetni kell. Csak így érhetjük el, hogy 1960-ban termelőszövetkezeteink tovább erősödjenek, gyors ütemben emelkedjék az ország mezőgazdaságában a tél folyamán előreláthatólag túlsúlyba kerülő szocialista szektor termelési, gazdálkodási színvonala, s ez egyben az egész magyar mezőgazdaság termelési színvonalának számottevő emelkedését is jelentse. Csak így érhetjük el pártunk mezőgazdasági politikájának fontos célját, így teljesíthetjük az úgynevezett „kettős feladatot", összhangban a népgazdaság és az egész társadalom érdekeivel.

A megszilárdítás során alapvető feladat *a termelőszövetkezetek jó vezetésének kialakítása.* A termelőszövetkezetek munkája ugyanis a munkaszervezet kialakításával, a feladatok meghatározásával, s azok végrehajtásának szervezésével, irányításával, ellenőrzésével kezdődik. Számítani kell arra is, hogy az új szövetkezeti tagok kezdetben járatlanok még a szövetkezeti életben, nem tudják kellően áttekinteni a nagyüzemi gazdaságot, visszahúzzák őket az egyéni gazdálkodásból hozott szokások, gondolkodásmód, s mindezek miatt botladoznak az új szövetkezeti életben, vezetésre, irányításra szorulnak. A vezetés fontos feladata ezzel kapcsolatban a tagság nevelése, ami a szövetkezeti élettel ellentétes egyéni paraszti szokások, kistulajdonosi gondolkodásmód, továbbá a még nem homogén tagság körében előforduló nézeteltérések, ellentétek leküzdésén át elvezet az egységes, szocialista parasztosztály kialakulásához. Ennek során kell megküzdeni a jórészt külső, ellenséges elemek által irányított és kifejtett bomlasztó tevékenységgel is, amely az első időben hatással van a legingadozóbb szövetkezeti tagokra, s nehezíti az egészséges szövetkezeti élet kialakulását.

A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a jó szövetkezeti vezetés kialakítását és az új szövetkezeti vezetők munkáját sokoldalúan segítenünk, támogatnunk kell. Ennek fontosságát leginkább az húzza alá, hogy *az esetek túlnyomó többségében az eltérő színvonalú vezetés miatt vannak különbségek az azonos adottsággal rendelkező szövetkezetek munkája között.* Számtalan példa bizonyítja, hogy a környék éveken át legrosszabbul gazdálkodó szövetkezetéből rövid idő alatt kiemelkedően jól dolgozó szövetkezet lett, csupán azért, mert a vezetésben gyökeres vál-

* Azért emelem ki külön, hogy *12 hónapra számítva,* mert ebben az évben szövetkezeteink az eddig szokásos november 1-i zárszámadásról áttérnek a december 31-i zárszámadásra. Idén tehát a kiosztásra kerülő jövedelem nem 12, hanem 14 hónapra fog eloszlani, ami papíron csökkenti a munkaegység értékét.

tozást hajtottak végre. A tagok a gazdaság vezetéséhez értő, tapasztalt és képzett vezetőket bíztak meg a szövetkezet irányításával, akik jó viszonyt tudtak kialakítani a tagokkal, kikérték tanácsaikat, harcoltak a legjobb elgondolások megvalósításáért, akikben a tagság megbízott, követte őket stb.

Így van ez az új szövetkezetek esetében is. Ezért nagy gondot kell fordítani a vezetőség gondos kiválasztására, amikor az a döntő szempont, hogy a szövetkezet élére valóban a legmegfelelőbb személyek álljanak, akikben a tagság bízik és akik alkalmasak a szövetkezet termelési, gazdálkodási színvonalának gyors emelésére, és az egységes, szocialista öntudatú tagság kikovácsolására.

A szövetkezet vezetőinek kiválasztásában, a vezetőség segítésében, de a szövetkezet egész tevékenységében is nagy szerepe van a szövetkezet kommunistáinak, pártszervezetének. A megszilárdítás nagyon fontos feladata tehát, hogy ahol még nincs pártszervezet, ott megteremtsük a létrehozásához szükséges feltételeket, s ezek alapján *mielőbb létrehozzuk a szövetkezeti pártszervezeteket.* A pártszervezet és a kommunisták szövetkezeten belüli munkája döntően a tagság termelésre való mozgósítására, szocialista nevelésére és az ellenséges behatás leküzdésére kell, hogy irányuljon. Mindezekben a megyei és főleg a járási pártszervezeteknek, de a helyi községi, üzemi pártszervezeteknek és a patronáló üzemek kommunistáinak is messzemenő segítséget kell nyújtaniok. Így válik e szervek és a helyi szövetkezeti kommunisták munkája a szövetkezeten belül anyagi erővé, több termékké, áruvá, több jövedelemmé.

A szövetkezet megszilárdítása szempontjából rendkívüli jelentőségű *a színvonalas szakmai vezetés.* Ezáltal bontakoztatható ki ugyanis a nagyüzem egyik legfontosabb előnye: a magasabb színvonalú szakmai ismeretek széles körű alkalmazása. Hogy ez ma sokkal fontosabb a szövetkezeti mozgalmunkban, mint eddig bármikor, azt a szövetkezetek átlagos területének alakulása is mutatja.

A termelőszövetkezetek átlagos területe 1957—1959.*

Időpont	Egy mezőgazdasági tsz-re jutó	
	összes közös terület	szántóterület
1957. VI. 30.	451	334
1958. VI. 30.	483	355
1959. VI. 30.	973	744
1959. IX. 30.	987	759

* A KSH 1959. december 1-i adatai a termelőszövetkezeti mozgalom 1959. szeptember 30-i helyzetéről.

Az átlagterület növekedésével párhuzamosan nő a szaktudás, a szakemberek munkájának jelentősége a szövetkezeti mozgalomban. Ezt sok szövetkezetünk vezetői és tagjai már maguk is felismerték, sok szövetkezetben azonban még nem jutottak el idáig. Fontos fetadat tehát, hogy valamennyi szövetkezetünk vezetőségével és tagságával *megértessük a szakember alkalmazásának jelentőségét.* De szükséges az is, hogy szakembereink széles rétegei felismerjék: *jelenleg a mezőgazdaság fellendí-*

téséért vívott harc legelső és legfontosabb frontja a termelőszövetkezetekben végzett munka. Sajnos, sok szakemberünk húzódozik attól, hogy az első vonalban küzdjön és sokszor a kényelmesebb „hátországi" íróasztaloknál, laboratóriumokban, s más helyeken végeznek a népgazdaság számára tizedannyi értékű munkát, mint amennyit a termelőszövetkezetben végzett termelő tevékenységük érhetne. Félreértés ne essék: Nem mehet az ország valamennyi mezőgazdasági szakembere és könyvelője a termelőszövetkezetekbe dolgozni, mert a második és a harmadik vonalban is szükség van hozzáértő munkásokra. De bizonyos, hogy a mostaninál jóval kisebb irányító állománnyal, kevesebb „városi szakember"-rel is jobban mehetne a munka, ha a termelőszövetkezetekben több képzett, tapasztalt, a nehézségektől meg nem hátráló szakember dolgoznék. Államunk megkülönböztetett erkölcsi és anyagi megbecsülésben részesíti és fogja részesíteni a jövőben is azokat, akik a szocialista mezőgazdaság megteremtéséért e legfontosabb területen, a termelőszövetkezetekben kívánnak harcolni.

Sok helyütt tapasztalható, hogy a szövetkezet vezetői és tagjai — felismerve a szaktudás jelentőségét — vonnak ugyan be szakembereket a szövetkezet irányításába, de *nem gondoskodnak számukra megfelelő munkakörülményekről,* s ezért a szakember tudása, nagyüzemi tapasztalata nem érvényesül megfelelően. Megfelelő munkakörülményekről való gondoskodás a technikai feltételeken (lakáson, fizetésen, közlekedési eszközön stb.) túl, elsősorban a szakemberek előtt álló feladatok világos meghatározásában, hatáskörük, felelősségük pontos megjelölésében kell, hogy megnyilvánuljon. Kívánatos és minden szempontból leginkább megfelelő, ha a szóban forgó szakemberek is kérik felvételüket a termelőszövetkezetbe, és ott teljes jogú tagként dolgoznak, de lehetséges az is, hogy csak fizetéses alkalmazottai a termelőszövetkezetnek. Mindkét esetben világosan meg kell azonban határozni feladataikat, hatáskörüket, felelősségüket. Ez a *könyvelési szakembereknél* egyszerűbb. Feladatuk a termelőszövetkezet pontos, naprakész könyvelésének ellátása, a szövetkezet pénzgazdálkodásának a törvények szerinti megszervezése, az adminisztráció irányítása és végzése. Hatáskörükbe tartozik és egyben kötelességük is, hogy tiltakozzanak a törvénybe ütköző intézkedések ellen, s hogy ha mégis utasítják őket ilyenekre, akkor a felsőbb állami szerveknek jelentsék azt.

Fontos azonban, hogy a könyvelő ne csak a rubrikák és a paragrafusok embere legyen, hanem a szövetkezet közgazdásza, aki állandóan figyelemmel kíséri a szövetkezet gazdálkodását, tevékenységét, s állandóan felhívja a vezetőség figyelmét a tapasztalt hiányosságokra, mulasztásokra.

Nehezebb *a mezőgazdasági szakember* hatáskörének és felelősségének pontos meghatározása. A szövetkezet termelő munkáját ugyanis választott vezetőség irányítja, a mezőgazdasági szakember pedig nem minden esetben választott vezető. Feladatát viszont nem tudja ellátni megfelelő utasítási jogkör nélkül. Tapasztalat szerint ezért az a leghelyesebb, ha a mezőgazdasági szakembert feljogosítják, hogy a termelést a választott vezetőség *nevében és megbízásából* irányítsa és ellenőrizze, s intézkedéseiről a vezetőségnek számol be. Ezt a szellemet gyakorlatilag talán a legsikerültebben valósítja meg az, ha a szakember, vagy ahogyan helyenként mondják gazdaságvezető, elnökhelyettes funkciót tölt be.

Termelőszövetkezeti mozgalmunk több mint egy évtizedes tapasztalatai szerint *a megszilárdítás egyik legnehezebb, s egyben legfontosabb feladata: a termelésre fordított munka intenzitásának gyors és nagymérvű csökkenését megakadályozni az új termelőszövetkezetekben.* Ez okvetlenül szükséges ahhoz, hogy „minden termelőszövetkezeti község, város, járás és megye már az átszervezést követő első évben a nagyüzemekből, háztáji gazdaságokból és egyéni termelőktől együttesen több árut értékesítsen, mint az átszervezés előtti évben". (A Központi Bizottság 1959. október 22-i határozatából. Társadalmi Szemle. 1959. novemberi szám. 57. o.) Nyilvánvaló ugyanis, hogy ha valóra akarjuk váltani ezt a célkitűzést, akkor csak olyan mértékben csökkenthetjük a mezőgazdasági termelésre fordított konkrét emberi, fizikai munkát, amilyen mértékben helyettesíteni tudjuk azt gépekkel és más eszközökkel. Közismert, hogy a nagy számban alakult új termelőszövetkezeteket az állam az ez irányú nagy erőfeszítések ellenére sem képes azonnal és teljes mértékben ellátni gépi eszközökkel. Ez nem valamiféle hibája a mi termelőszövetkezeti politikánknak, hanem a dolgok természetes rendje, hiszen a gépek — akár hazai iparunk gyártja, akár pedig más országokból hozzuk be azokat — nincsenek kihasználatlanul raktáron. Ahhoz, hogy a mezőgazdaság ma még viszonylag alacsony gépesítettségi színvonalát felemeljük — az állam anyagi erőforrásaitól, gépgyártó kapacitásunktól és importlehetőségeinktől függően —, időre van szükség. Hogy ebben az irányban haladunk, s hogy viszonylag rövid idő — a második ötéves terv időszaka — alatt két és félszeresére kívánjuk növelni például traktorparkunkat, az közismert. Közismert az is, hogy a szocialista termelés sehol, így a termelőszövetkezetekben sem a munkaintenzitás növelése útján válik magasabbrendűvé a kapitalista termelésnél. Ám az új termelőszövetkezetek az első időben még csak a szocialista nagyüzemi gazdálkodás *keretei,* nem pedig kialakult szocialista nagyüzemek. ezért a munka intenzitása a korábbi egyéni gazdálkodás időszakával szemben nagymértékben nem csökkenhet. Ellenkező esetben ugyanis a termelés színvonala is csökkenne.

Milyen tényezők idézik elő az új szövetkezetekben a munkaintenzitás nagymérvű csökkenésének veszélyét? Mindenekelőtt az, hogy az első időben a termelőszövetkezeti tagok, bármennyire meggyőződéssel választották is a szövetkezés útját — de különösen azok, akiket úgyszólván az bírt elhatározásra, hogy nem akarnak a falu többségétől elmaradni —, *nem érzik még eléggé magukénak a közös gazdaságot.* Míg a saját kis gazdaságukban a föld szinte minden rögét, állataik jó és rossz tulajdonságait stb. tökéletesen ismerték, most, a nagyüzemben eleinte azt sem tudják pontosan, meddig terjed a gazdaságuk, hol, milyen vetésük van: nem látják összefüggésében, hogyan függ össze az általuk végzett munka az egész gazdálkodás eredményességével stb. Ezért reális veszély, hogy *nemcsak annyival dolgoznak kevesebbet, amennyire az eddigi termelési színvonal tartása, sőt emelése mellett a nagyüzem létrehozásával mód nyílt, hanem ennél nagyobb mértékben is.* Ismeretes például, hogy az 1959. év tavaszán alakult termelőszövetkezetek egy — szerencsére kisebb — részében a legnagyobb dologidőben is alig dolgoztak 8 órát a tagok, holott korábban az egyéni gazdaságokban hasonló időszakban a napi 12—14 órai munka volt a rendszeres. Hozzájárul ehhez több helyen a vezetőség járatlansága is, amely kellő tapasztalatok hiá-

nyában hibákat követ el a munka szervezésében, az emberek foglalkoztatásában.

Végeredményben ugyanerről a tőről fakad a *családtagok kiesése is a mezőgazdasági termelő munkából.* Míg korábban az egyéni gazdaságokban a család több tagja rendszeresen dolgozott, addig a termelőszövetkezetekben általában csak a család 1 tagja vesz részt a termelésben. Az azonos területre jutó emberi munka nagyarányú csökkenéséhez egyes vidékeken hozzájárul az úgynevezett *„kétlakiak" kiesése* is a mezőgazdasági termelésből. Ezek egy része ugyanis vagy abbahagyja a mezőgazdasági munkát, vagy szabadidejében nem dolgozik annyit a mezőgazdaságban, mint korábban tette, vagy csak a ház táján dolgozik. Kézenfekvő, ha eddig az adott termelési színvonalhoz napi 12—14 órai munkára, a családtagok és a kétlakiak bekapcsolódására volt szükség, és az átszervezés után mindez hirtelen elmarad, akkor a termelés csak az esetben nem esik vissza, ha a kiesést azonnal pótolni tudjuk gépekkel, műtrágyával stb. Mivel erre — a fentiekben kifejtett okok miatt — általában nincs mód, harcolni kell a munkaintenzitás nagymérvű csökkenése ellen.

A munkaintenzitás nagyarányú csökkenése ellen *már a szervezés időszakában* meg kell kezdeni a harcot. Nagy jelentősége van ebből a szempontból is a tavaszi termelőszövetkezeti szervezéskor is követett alapelvnek, annak, hogy a dolgozó parasztok valóban önként, saját elhatározásukból hozzák létre a termelőszövetkezeteket, hogy ennek eléréséhez ne sajnáljuk az időt és fáradságot, s hogy a dolgozó parasztokat a szövetkezeti élet részletes, a problémákról és a nehézségekről sem hallgató megvilágításával segítsük a döntésben. Fontos része ennek a harcnak az is, hogy a szervező munka során ne csupán a parasztcsaládok egy tagjának, hanem valamennyi munkaképes tagjának a szövetkezeti életbe való bekapcsolódását tekintsük célunknak. A megalakult termelőszövetkezetekben *tovább kell folytatni a termelőszövetkezeti tagokkal a termelőszövetkezeti élet szabályainak ismertetését.* A szövetkezeti tag akkor tud megfelelően részt venni a termelő munkában, ha felismeri helyét, szerepét a szövetkezetben, s látja, hogyan függ össze az általa végzett munka a szövetkezet egészével. Egész társadalmunknak — benne a szövetkezeti tagságnak is — érdeke tehát, hogy az új szövetkezeti tagok mielőbb jó szövetkezeti parasztemberekké váljanak, mert — a többi között — ez jelent több húst, gabonát és más mezőgazdasági termékot egész népünk számára. Különösen most, a tél folyamán van rá bőven mód, hogy széleskörű társadalmi mozgalom induljon az új szövetkezeti tagok oktatására, felvilágosítására. Ebben a munkában kommunistáink, értelmiségi dolgozóink nagy számban kell, hogy részt vegyenek.

Harcolni kell a munkaintenzitás csökkentése ellen *a jó munkaszervezéssel és az anyagi ösztönzésen alapuló jövedelemelosztás helyes alkalmazásával is.* Célszerű például — hátrányai ellenére is —, ha az új szövetkezetekben az állandó brigádok szervezése mellett felosztják művelésre a kevéssé gépesített kapások vetésterületét a tagok között. Ez — különösen ha a munka díjazása az így kiosztott területen függ az elért termésátlagtól — növeli a tagok felelősségérzetét, munkafegyelmét, s előmozdítja a családtagok bekapcsolódását a termelésbe.

Hasonlóképpen helyes, ha a tagság kisebb csoportjait (brigádot, munkacsapatot) állandó feladattal (például kijelölt területű kapás vagy

más növények gondozásával) bízzák meg, s ott számukra a tervezett terméshozammal összefüggően egy összegben határozzák meg a munkaegységet. A tervezettet meghaladó terméshozamok esetén növelni, ellenkező esetben csökkenteni kell a javukra írt munkaegységeket. Nagy szerepe van a családtagok — különösen a falusi fiatalok — mezőgazdasági termelőmunkából való kiválásának megakadályozásában a rendszeres havi munkaegység-előlegek fizetésének. Ezzel ugyanis rendezhető a termelőszövetkezeti családok egyik legfontosabb problémája, a rendszeres havi pénzbevétel biztosítása. A rendszeres előlegfizetés természetesen feltételezi az árutermelés helyes megszervezését, olyan értelemben, hogy a szövetkezetnek minden hónapban legyen értékesíthető terméke, s ebből folyamatos pénzbevétele.

Ilyen és hasonló módszerekkel megakadályozhatjuk az új termelőszövetkezetekben a munkaintenzitás nagyobb mértékű csökkentését, ami feltétele annak, hogy szövetkezeteink már az első évben a korábbi, egyéni paraszti szintet jelentősen meghaladó termelési eredményeket érjenek el.

Az átszervezés utáni legelső időszakban — a termelésre fordított konkrét emberi munka nagyarányú csökkenésének megakadályozása mellett — *az állattenyésztés területén kell kifejteni a legnagyobb erőfeszítéseket* ahhoz, hogy a korábbi évek termelési színvonalát meghaladó eredményeket lehessen elérni az új termelőszövetkezetekben. A nagyüzemi állattenyésztés kialakítása nehezebb, bonyolultabb feladat, mint a nagyüzemi növénytermesztésé. Ezért e területen nagyobb erőfeszítésekre, még gondosabb és körültekintőbb munkára van szükség, mint a növénytermesztésben. A gyakorlati tapasztalatok azt bizonyítják, hogy az állattenyésztés helyes megszervezésének, az állati termékek termelési színvonala emelésének *alapvető* szerepe, jelentősége van az úgynevezett „kettős feladat" megvalósításában. Az átszervezés alatt és közvetlenül utána *elsődleges feladattá lép elő az állatállomány növelése.* Egy sor tényező ugyanis olyan irányban hat ebben az időszakban, hogy az állatállomány és különösen a tenyészanyag abszolút számban is csökkenjen. Hangsúlyozni kell, hogy ezek a tényezők nem a kollektivizálás nálunk alkalmazott módszerének hibáiból adódnak, hanem az egyéni kisparcellás gazdálkodásról a szocialista nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés természetes — bár nem előnyös — átmeneti velejárói, feltéve, hogy megfelelő munkával meg nem akadályozzuk érvényesülésüket.

Ilyen tényező például az új termelőszövetkezetekben közvetlenül a megalakulás után a *nagyüzemi istálló hiánya.* Nyilvánvaló, hogy ez a hiány átmeneti — a szükséges istállók megépítéséig tartó — probléma, de mindent meg kell tennünk, hogy ne vonja maga után az állatállomány csökkenését. A legelső feladat: a közös istállók sürgős, mielőbbi tető alá hozása. Sok termelőszövetkezetünk azonban elköveti azt a hibát, hogy azonnal a legmodernebb istállókat kívánja felépíttetni, állami vállalattal, állami hitelből, ami természetesen lassítja az építkezést, nem is beszélve arról, hogy túlzottan megterheli az állam anyagi erőforrásait és az állami építőipari vállalatok kapacitását is. Parancsolóan szükséges ezért az új termelőszövetkezetek istállóépítkezéseinek helyes mederbe terelése, ami döntően azt jelenti, hogy az állati férőhelyek biztosítását elsősorban ne az állami, hanem a helyi lehetőségekre alapozzuk.

Ilyen helyi lehetőségek: a főleg állattartó vidékeken rendelkezésre álló nagyobb paraszti istállók átmeneti felhasználása; az állatállomány — különösen a növendékmarhák és a sertések — egyszerű, helyi anyagokból és a szövetkezeti tagok által is elkészíthető ideiglenes istállókban való elhelyezése; az, hogy a szövetkezeti tagok maguk is előállítanak építőanyagot (szénporos téglaégetés, vályogvetés) és abból építenek istállókat, végül a feleslegessé vált paraszti istállók építőanyagainak a szövetkezet részéről történő felvásárlása és a nagyüzemi istállóépítésben való hasznosítása. Ezen az úton új szövetkezeteink gyorsabban juthatnak nagyüzemi istállókhoz, mintha csupán az állam építési segítségére várnának.

Látni kell azt is, hogy a népgazdaság számára sokkal hasznosabb — a bármilyen módon biztosított nagyüzemi istálló elkészültéig —, ha az állatok átmenetileg a háztáji keretek között maradnak, mintha a szövetkezet létrejötte után a közös és a háztáji gazdaságban együtt kisebb állatállomány lenne, mint korábban, a tagok egyéni gazdaságaiban. A csökkenés mindenképpen káros, ezért a leghatározottabban fel kell lépnie ellene. Egész társadalmunknak, s benne parasztságunknak is az az érdeke, hogy az új szövetkezeti községekben az átszervezés után ne kevesebb, hanem több állat legyen. Ezért — ha másként nem megy — átmenetileg háztáji gondozásban kell hagyni az állatokat, megfelelő munkadíjazást folyósítva ezért a tag számára, s gondoskodva az ily módon elhelyezett állatok számára a szükséges takarmányról. (Nyilvánvaló, hogy ez a takarmányozásban, a jövedelemelosztásban, a tervszerű gazdálkodásban, a munkaszervezésben a speciális megoldások egész sorozatának alkalmazását, s azok sürgős, tudományos színvonalú kimunkálását teszi szükségessé.)

Tapasztalat szerint az állatállomány csökkenése irányában hat az is, ha *a szarvasmarha mellett elhanyagolják az egyéb állatállományt.* Így alakulhatott ki olyan helyzet egyes kimondottan sertéstenyésztő vidékeken, hogy csak a szarvasmarha-állomány bevitelével és csak a szarvasmarha-istállók építésével törődtek, s közben elhanyagolták a fő állattenyésztési feladatot, a sertéstenyésztést. Ezért — annak kihangsúlyozásával, hogy az állattenyésztésnek a szarvasmarha a „nehézipara" — fel kell számolni a „csak szarvasmarha"-szemléletet. A lényeg az, hogy termelőszövetkezeteink az egységnyi termőterületre jutó *számosállat-sűrűséget* növeljék, olyan árutermelő állattal, amely rendelkezésre áll.

Az állatállomány csökkenésének veszélyét hordozza magában *a háztáji állatállomány mostoha kezelése* is. Helyenként ugyanis egyes szövetkezeti vezetők — a háztáji gazdaságot szükséges rossznak tartva — úgy akarják azt a törvényes keretben meghatározott mértékűnél kisebbre szorítani, hogy a szövetkezet takarmánytermelési tervében nem gondoskodnak számára takarmányról. Nyilvánvaló, hogy az ilyen törekvés helytelen, amelyet a szövetkezeti tagok jogosan sérelmeznek, s ha csökken a háztáji állatállomány, ez rendszerint a népgazdaság rendelkezésére álló állatitermék-mennyiség csökkenését is jelenti.

Az állatállomány csökkenésének veszélyét idézi fel az a hibás felfogás is, amely *a termelőszövetkezeti állatállomány növelésének fő forrásaként nem a saját közös és a háztáji állatállomány szaporulatát, hanem a vásárlást tekinti.* A vásárlásra a szövetkezeti mozgalom fejlődé-

sével egyre kisebb a lehetőség, hiszen kezdetben az állattenyésztésben fejlett szövetkezetek is elsősorban saját állatállományukat növelik, s így egyre kisebb a lehetőség arra, hogy a szövetkezet vásárlásból fedezze a szaporítást. A szövetkezeti vezetőkkel és tagokkal világosan meg kell ezért értetni, hogy állatállományuk fejlesztésének fő forrása a saját tenyésztés és a háztáji állomány szaporulata.

*

A fentiekben kifejtettek a termelőszövetkezetek (különösen az újonnan alakultak) megszilárdításának sok, bár közel sem valamennyi kérdését érintették. Hiányzik a megszilárdítás állami támogatásával, továbbá sok üzemgazdasági problémával és a régebben működő szövetkezetek megszilárdításával kapcsolatos kérdések fejtegetése, amelyekre későbbi cikkekben még visszatérünk. A felvetett gondolatok többsége is csak vázlatos jellegű, részletes kimunkálásukkal közgazdászaink, agrárgazdasági és üzemszervezési tudományos dolgozóink jelentős segítséget adhatnának a gyakorlatnak. Az elmondottakból is látható azonban, milyen sok tényezőtől függ egy-egy szövetkezet jó vagy rossz eredménye. Az elmúlt évben a termelőszövetkezetek megszilárdításában elért eredményeink elvitathatatlanul pozitívak, a vezetésben s más területeken is nagy eredmények születtek. Szükség van azonban a gazdálkodás további javítására, a tapasztalt hiányosságok megszüntetésére és a megszilárdítással kapcsolatos egész tevékenységünk felélénkítésére, kiszélesítésére elsősorban az említett területeken.

A külkereskedelmi dolgozók, a **külkereskedelem** kérdései iránt érdeklődő gazdasági szakemberek, ipari vezetők, közgazdászok lapja a

KÜLKERESKEDELEM

A folyóirat kivitelünk és behozatalunk, külkereskedelmi szervezetünk és a nemzetközi gazdasági élet időszerű kérdéseit tárgyalja.

*

Állandó rovatok: Vita — Tapasztalatcsere — Szemle — A világgazdaság hírei — Jogi kérdések — Fórum — Krónika — Vásárok-kiállítások — Folyóiratszemle — Könyvismertetés — Szakbibliográfia — Statisztika.

*

Egy szám ára 4 Ft. Az előfizetés díja félévre 24 Ft; negyedévre 12 Ft.

*

Előfizethető a 61 066 sz. csekkszámlán.

D. SZABÓ JÓZSEF:

A beruházások gazdaságossága és a népgazdaság arányos fejlesztése*

A beruházási eszközökkel való ésszerű gazdálkodás rendkívüli jelentőségű a gazdasági fejlődés üteme szempontjából. A nemzeti jövedelem növekedési üteme — amelyben a gazdálkodás összes mennyiségi és minőségi eredményei kifejezésre jutnak — döntő mértékben a meglevő termelő kapacitások korszerűsítésének, bővítésének és az új termelőkapacitások növekedésének ütemétől függ.

A nemzeti jövedelem növeléséhez nemcsak termelőkapacitások, hanem meghatározott arányban munkatárgyak és munkaerő is szükségesek. A termelés e tárgyi és személyi feltételei a szocialista termelési viszonyok konkrét megvalósulási formái között egyesülnek; ezek hatékonysága döntő hatást gyakorol az adott szocialista ország gazdasági teljesítőképességére. Az említett tényezők között kiemelkedő jelentőségű a beruházási eszközökkel való ésszerű gazdálkodás, amely mind a nemzeti jövedelem felhasználási arányait, mind annak növekedési ütemét többé-kevésbé behatárolja. A termelő beruházásokat az *adott évben* rendelkezésre álló nemzeti jövedelemből hasítjuk ki, a felhasználásukkal elért termelőkapacitás-bővülés viszont a *következő évek* nemzetijövedelem-növekedését meghatározó fontos tárgyi feltétel. A kapacitásbővülés *terjedelme* a termelés növelésének, a kapacitások *hatékonysága* a termelésiköltség-csökkentésnek a lehetőségét határolja be nagyjában-egészében. A termelőkapacitások bővülésének üteme és módja tehát végső soron *a nemzeti jövedelem* növelésének határait is megszabja.

A népgazdasági terv meghatározza a nemzeti jövedelem és a termelőberuházások növekedési ütemét, s ezáltal — közvetve — *tartalmazza a köztük levő arányt is,* amit az egységnyi termelő beruházásra jutó nemzetijövedelem-növekedés mutatója fejez ki. Ha e mutató a terv-végrehajtás során úgy alakul, ahogy tervezték, akkor nagyon valószínű, hogy a népgazdasági fejlődés üteme lényegében a tervezett módon alakul. Ha az egységnyi termelőberuházásra jutó nemzetijövedelem-növekedés mutatója a valóságban kisebb a tervezettnél, mert kevésbé hatékonyan gazdálkodnak a beruházási eszközökkel, mint ahogy tervezték, akkor nehezen kerülhető el a gazdasági fejlődés ütemének lelassúlása, még ha elő is teremtik a kieső kapacitás pótlásához szükséges be-

* Ebben a tanulmányban a *beruházások gazdaságossága* kategóriáját akkor használom, amikor arra akarok utalni, hogy az *egyes* beruházások gazdasági eredménye és ráfordításai (a beruházási költségek, az eszközlekötésből adódó népgazdasági veszteség és az üzemeltetési költségek) *közvetlenül* hogyan aránylanak egymáshoz. Amikor ezeken kívül még azokat a *közvetett* termelési és beruházási hatásokat is vizsgálom, amelyeket az egyes beruházások a *kapcsolódó* termelési ágakban idéznek elő, tehát mérlegelem az egyes beruházások és a népgazdasági arányok, illetve struktura közti összefüggéseket is, akkor *a beruházások hatékonysága* kategóriát használom.

ruházási eszközöket a nemtermelő beruházások, a fogyasztási alap vagy a fizetési mérleg megterhelésével.

A tervezett nemtermelő beruházások csökkentése csak addig a határig jöhet szóba, amíg nem veszélyezteti a lakás-, egészségügyi stb. ellátottság már elért színvonalát. Ugyanakkor a termelőszférába való átcsoportosítás késedelemmel és veszteségekkel jár, amelyeket vállalni csak akkor „érdemes", ha viszonylag nagy volumenekről van szó. A tervezett fogyasztási alap csökkentése — még ha a reálbérek, reáljövedelmek tervezett növekedési ütemét viszonylag kismértékben mérsékli is — csökkenti a béarányok és a mezőgazdasági felvásárlási árak differenciálására szolgáló forrásokat és ezzel az anyagi ösztönzés eredményességét. A fizetési mérleg terven felüli megterhelése pedig csupán a probléma időbeli elodázását jelenti, mivel a külföldi kölcsönt később vissza kell fizetni a következő évek nemzeti jövedelmének terhére.

Ha viszont az egységnyi termelő beruházásra* jutó nemzetijövedelem-növekedés a tervezettnél *kedvezőbben* alakul, mert hatékonyabban gazdálkodnak a beruházási eszközökkel, mint azt tervezték, akkor a gazdasági fejlődés üteme meggyorsul. Mindezek kiemelkedő jelentőséget kölcsönöznek a gazdasági fejlődés ütemét meghatározó egyik döntő eszköz — a beruházások gazdaságossága — problematikájának.

A beruházásgazdaságossági követelmények érvényesítésének köre és hatása

A beruházásgazdaságossági vizsgálatok célja a szocializmusban az, hogy összehasonlíthatóvá tegye egymással az azonos rendeltetésű használati értékek termelésére alkalmas állóalapok korszerűsítésének és bővítésének különféle — a beruházási költség, az eszközlekötésből adódó népgazdasági veszteség és az üzemeltetési költségek nagysága szempontjából különböző — módozatait. *A beruházásgazdaságossági döntés tehát — az exportnövelő és importcsökkentő beruházásokat kivéve — az azonos rendeltetésű használati értékek ráfordításainak egybevetése alapján történik, attól függően, hogy melyik variáns igényel kisebb munkaráfordítást.*

Az azonos rendeltetésű használati értékek helyettesíthetők egymással és ez összehasonlíthatóvá teszi ráfordításaikat is. Ahhoz tehát, hogy milyen körben érvényesíthetők a beruházásgazdaságossági követelmények, azt kellene tisztázni, hogy melyek azok a gazdaságfejlesztési teljesítmények (termelés-, fogyasztás- és forgalomnövelés),, amelyek a létrehozott használati értékek szempontjából azonos rendeltetésűeknek tekinthetők. A továbbiakban a teljesség igénye nélkül megkísérlem megjelölni a társadalmi újratermelés néhány olyan fő folyamatát, ahol a gazdaságfejlesztési teljesítmények közös nevezőre hozhatók, az azonos eredményre jutó társadalmi munkaráfordítások összehasonlíthatók** és

* Mivel a továbbiakban csak a termelő beruházásokkal foglalkozom, beruházásokon mindig *termelő* beruházásokat értek.

** Nyomatékosan hangsúlyozni szeretném, hogy az azonos célú gazdaságfejlesztési teljesítmények összehasonlíthatósága sohasem teljes körű, mindig csak a döntő és mérhető használatiérték-jellemzők alapján történik, és sok szubjektív elemet foglal magában. A továbbiakban felhozott példák egy sor durva egyszerűsítést tartalmaznak, mert a tulajdonképpeni mondanivaló kifejtéséhez a részletek feleslegesek. Például azt állítjuk, hogy a különböző minőségű vasérceket ferrumtartalmuk alapján lehet összehasonlítani, noha tisztában vagyunk azzal, hogy figyelembe kell venni egy sor más jellemzőt (például kovasav-, mészkő- stb. tartalmat) is, amelyek a döntést, adott üzemben, adott időben esetleg jelentősebben befolyásolhatják, mint a ferrumtartalom.

objektív alapon lehetséges a gazdaságossági követelmények figyelembevétele.

1. Azonos fajtájú, de különböző minőségi termékek. A minőségi eltérések igen gyakran visszavezethetők mennyiségi különbségekre (például a különböző minőségű szenek kalóriamennyiségekre, a különböző vasércek ferrumtartalomra, a különböző minőségű autógumik élettartamra stb.). A minőségi eltérések visszavezetése mennyiségi különbségekre használatiérték-jellemzők alapján csak megközelítően pontos, mert nem veheti figyelembe azokat a gazdasági hatásokat, amelyek a termékek eltérő minősége miatt a felhasználó vállalatoknál vagy a fogyasztóknál következnek be. Például egy 3000 és egy 5000 kalóriás szénre telepített hőerőmű beruházási és üzemeltetési költségei azonos kapacitás esetén is különbözőek lesznek. Ez egyrészt abból adódik, hogy a szén — mint nyersanyag — különböző minősége más és más műszaki megoldást tesz szükségessé a hőerőmű létesítésekor, másrészt eltérőek lesznek az üzemeltetési feltételek is. (Azonos mennyiségű szénkalória szállításához a 3000 kalóriás szénnel működő üzemben azonos szállítási távolság esetén is több szállítási teljesítményre lesz szükség, mint az 5000 kalóriás szénre telepített üzemnél, a belső anyagmozgatás eltérő volumene miatt különbség lesz a bérköltségekben stb.).

Ebből az elnagyolt példából is látható, hogy az azonos fajtájú termékek minőségi eltéréseit igen gyakran több szempontból is közös nevezőre kell hoznunk. A fenti példában a különböző minőségű szeneket először kalóriatartalmuk alapján hoztuk közös nevezőre, vagyis a minőségi eltéréseket — meghatározott szempontból — mennyiségi különbségekre vezettük vissza. Kiderült azonban, hogy az azonos fajtájú termékek minőségi eltéréseiből adódó gazdasági hatás ezzel csak részben fejezhető ki, hiszen a különböző minőségű termékek termelő fogyasztása igen gyakran csupán eltérő beruházási és üzemeltetési költségek mellett lehetséges. Az a beruházási és üzemeltetési költségkülönbözet tehát, amelyet az új létesítmény két változata között az azonos fajtájú, de különböző minőségű termékek termelő fogyasztása okoz, más szempontból ugyancsak a minőségkülönbségek visszavezetése mennyiségi különbségekre. Az elmondottakból következik, hogy *az azonos fajtájú termékek minőségi eltéréseit több szempontból is mérlegelni kell,* közös nevezőre hozva azokat, mert anélkül azt a komplex gazdasági hatást, ami ezekből a minőségi különbségekből adódik, csak elégtelenül tudnánk kifejezni.

Hasonló veszteségek származnak az egymással „egyenértékű", de gyengébb minőségű fogyasztási cikkek „fogyasztásakor" is. Például, ha egy nylonharisnya élettartama kétszer akkora, mint egy pamutharisnyáé, akkor — az élettartam szempontjából — két pamutharisnya egy nylonharisnyával egyenértékű, de ez nem jelent teljes használhatósági egyenértékűséget, mert két pamutharisnyát többször kell javítani, mint egy nylonharisnyát stb. Fogyasztási cikkek esetén azonban meg kell elégednünk azzal, hogy a minőségi eltéréseket csak a fő használatiérték-jellemzők alapján vezetjük vissza mennyiségi eltérésekre.

Azok a beruházások tehát, amelyek azonos fajtájú, de különböző minőségű termékek termelésének a növelését célozzák, igen gyakran összehasonlíthatók egymással. Ily módon a beruházási variánsok közti döntés nemcsak társadalmimunka-megtakarítást eredményez, de *módosítja a termelés minőség szerinti összetételét is.*

2. Különböző fajtájú, de egymással helyettesíthető termékeket eredményező beruházások is egyenértékűeknek tekinthetők. Ez a helyettesíthetőség igen sok munkaeszköz és berendezés, munkatárgy és fogyasztási cikk esetében kimutatható.

a) A különböző fajta munkaeszközök és berendezések helyettesíthetők egymással, ha azokkal azonos tevékenységet végzünk. Például azonos tonnakilométer teljesítmény különböző szállítóeszközökkel (vasúttal, hajóval, teherautóval stb.) egyaránt elérhető. Teljesítményértékeik, műszaki hatásfokuk alapján az egyes szállítóeszközfajták (például gőzmozdony, villanymozdony) is közös nevezőre hozhatók. Azok a beruházások tehát, amelyek *különböző* fajtájú és műszaki hatásfokú munkaeszközökből állanak, de amelyekkel *azonos* tevékenységet végzünk, összehasonlíthatók egymással. Ily módon a beruházási variánsok közti döntés nemcsak társadalmimunka-megtakarítást eredményez, hanem *egyes ágazatokon belül módosítja a termelőkapacitások egymás közti arányait is.*

b) A munkatárgyaknál a helyettesíthetőség köre igen széles. Közismert az energiahordozók (szén, kőolaj, földgáz stb.) egymás közti helyettesíthetősége, a természetes anyagok helyettesíthetősége műanyagokkal stb. A beruházási variánsok közti döntés ebben az esetben *közvetlenül módosítja a helyettesíthető munkatárgyakat gyártó ágazatok egymás közti termelési arányait, közvetve pedig a helyettesíthető munkatárgyakat felhasználó ágazatok termelőkapacitásának és termelésének egymás közti arányait.* (Ilyen közvetett aránymódosító hatás következik be például a szén- és a kőolaj-felhasználás részarányának megváltozásakor. A kőolaj energiahordozóként való hasznosítása gyakran csak akkor gazdaságos, ha nem közvetlenül kőolajat tüzelnek el, hanem a lepárlás után keletkező pakurát tüzelik el, a lepárlás közben nyert gázolajat és benzint pedig egyéb célokra hasznosítják. Ám a gázolaj egyben a dieselmotorok hajtóanyaga, a benzin pedig a petrokémiai bázison épülő vegyipar nyersanyaga is, s ezért — azonos mennyiségű szén- vagy kőolajkalória-felhasználás esetén — a felhasználó ágazatok termelőkapacitásának és termelésének egymás közti arányai eltérőek kell hogy legyenek.)

3. A termelésnövelés helyettesíthetősége a termelő fogyasztás csökkentésével. Például egy szénbányászati és egy építőanyagipari vagy közlekedési beruházás feltétlenül összehasonlítható egymással, ha azonos mennyiségű szén kitermelését, illetve megtakarítását teszi lehetővé. Hasonló példák tetszés szerint felhozhatók. Olyan szélsőséges esetek is elképzelhetők, hogy a felhasználó vállalatok anyagraktár-beruházásait vetjük egybe a termelő vállalatok termelésnövelő beruházásaival. *A beruházásgazdaságossági döntés itt már a termelőkapacitások és a termelés népgazdasági ágak közti arányait is módosítja.*

4. A termelésnövelés helyettesíthetősége a termelési veszteségek csökkentésével. Például a selejt csökkentése egy iparvállalatban a ráfordított munkával arányos termelésnöveléssel egyenértékű. Hasonló a helyzet a gyártástechnológia elmaradottságából származó egyéb veszteségeknél (hulladék, csökkent használhatóságú termékek stb.) is. A termelési veszteségek csökkentésére különösen nagy lehetőségek vannak a mezőgazdaságban, ahol a növényvédelmi és állategészségügyi beruházások legtöbbször összehasonlíthatók a termelésnövelő beruházások-

kal. Például a gyomirtószerek fokozott alkalmazását lehetővé tevő vegyipari beruházás egyenértékű egy termelésnövelő öntözőmű beruházással. Ez utóbbi lehetőség jelentősen *módosítja az ipari és a mezőgazdasági termelőkapacitások és kisebb mértékben a termelés egymás közti arányait.*

5. A termelésnövelés helyettesíthetősége a szállítási és forgalmi veszteségek csökkentésével. A helyettesítési lehetőség elsősorban a szállításérzékeny és a gondos tárolást igénylő termékek (üveg, romlandó élelmiszerek, illetve vegyi anyagok, műszerek stb.) esetében jelentős. A beruházások gazdaságosságától függő választásunk tehát ebben az esetben is *módosítja az állóalapok népgazdasági ágak közti arányait és az egyes ágazatok részesedésének mértékét a nemzeti jövedelemben.*

A külkereskedelmi forgalomba kerülő termékek helyettesíthetősége viszonylag a legnagyobb. Az exportcélú beruházásoknál a közös nevező a „devizahozam" (illetve az egységnyi külföldi deviza kitermeléséhez szükséges belföldi munkaráfordítás Ft-ban), az „antiimport"-beruházásoknál (ahol a cél az import csökkentése vagy kiküszöbölése) pedig az elmaradó devizakiadás (illetve az egységnyi importcsökkentéshez szükséges belföldi ráfordítás Ft-ban). *A külkereskedelem aránymódosító szerepe attól függ, hogy mennyire intenzíven vesz részt az adott ország a nemzetközi munkamegosztásban.*

A fenti helyettesítési lehetőségek módot adnak, hogy a nemzeti jövedelmet — amelyben a szocialista gazdálkodás összes eredményei komplex módon tükröződnek — a legkülönbözőbb módszerekkel növelhessük. Különösen kézenfekvő ez akkor, ha a termelés növelése helyett a termelő fogyasztást, a termelési, szállítási és forgalmi veszteségeket csökkentjük. A nemzeti jövedelem növelésének különféle módozatai között azonban csak azzal a feltétellel választhatunk, hogy a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem használati érték szempontjából különböző összetételű változatai egyaránt kielégítsék a tervszerű és arányos gazdaságfejlesztés követelményeit. Amikor az azonos gazdasági teljesítményt nyújtó beruházások közül kiválasztjuk a leggazdaságosabb variánst, akkor lényegében *a nemzeti jövedelem azonos mértékű növelésének azt a módját választjuk ki, amely használati értékben „egyenrangú" a többi változatokkal, de a társadalmi munkaráfordítások nagysága szempontjából kedvezőbb azoknál.* Megfordítva, a beruházásgazdaságossági vizsgálatok célja: *adott beruházási keretek mellett kiválasztani a nemzeti jövedelem növelésének azokat a módozatait, amelyek más módozatokhoz képest a nemzeti jövedelem használati értékben „egyenértékű", de gyorsabb növelését teszik lehetővé.* Mivel pedig a beruházási lehetőségek adott időszakban mindig körülhatároltak, a gazdasági fejlődés üteme — a kifejezetten gazdasági jellegű tényezők közül — nagymértékben függ a beruházásgazdaságossági követelmények következetes érvényesítésétől.

A beruházásgazdaságosság különböző foka eltérő hatékonyságú gazdasági szerkezet kialakulására vezet

A gazdasági struktúra módosulása — mint láttuk — bekövetkezik annak ellenére, hogy a tervezett gazdaságfejlesztési célokat, teljesítményeket a használati értékek azonos rendeltetése alapján tettük egyen-

lővé, s csak ezek közül választhattuk ki — gazdaságossági mérlegelés alapján — a legkisebb munkaráfordítással járó variánst. *Az egyes beruházási változatok megvalósítása azonban a termelőkapacitások bővítésének különböző megoldási módozatait és a termelő fogyasztás eltérő szerkezetét vonja maga után, ez pedig különböző mértékben érinti a kapcsolódó termelő ágazatokat.*

A szemléletesség kedvéért tegyük fel, hogy adott időszakban csak egy beruházást akarunk megvalósítani: növelni akarjuk a növények meghatározott csoportjának termelését. A termelésnövelés két változatát dolgozták csak ki. Az *a)* variáns a gyomirtószerek fokozott alkalmazásával, a *b)* variáns pedig az öntözés kiterjesztésével kíván elérni azonos mértékű termelésnövelést.*

A jelenlegi számítási módszerek alkalmazása esetén mérlegelés tárgyát képezik a két létesítmény beruházási költségei, az eszközlekötésből adódó népgazdasági veszteség és az üzemeltetési költségek. Esetenként azt is megvizsgálják, mindkét változatra külön-külön, hogy a nyers-, üzem- stb. anyagok termelő fogyasztása mekkora termelést és beruházást tesz szükségessé néhány kapcsolódó ágazatban, s döntéskor nemcsak a két létesítmény *közvetlen,* hanem néhány főbb *kapcsolódó* ágazat beruházásait is figyelembe veszik. Néhány kapcsolódó beruházás egyedi vizsgálatával azonban csak részben vehető számításba az a tovagyűrűző termelési és beruházási hatás, amelyet ennek vagy annak a létesítménynek a létrehozása és üzembelépése előidéz. Bár kétségtelen, hogy a jelenlegi számítási módszerek is nagy lépést jelentenek előre a korábbi helyzethez képest, mégis ma már időszerűvé vált továbbfejlesztésük.

Kézenfekvő, hogy a fenti példában említett azonos használati értékek egyforma növekedését eredményező vegyipari és öntözési beruházások létrehozásuk időszakában eltérő mértékű termelésnövekedést és beruházást tesznek szükségessé a beruházási eszközöket termelő ágazatokban, működésük időszakában pedig azokban az ágazatokban, amelyek az üzemeltetésükhöz szükséges termékeket szállítják. Ezek a közvetett termelési és beruházási hatások az ágazati kapcsolatok mérlegén végiggyűrűztetve gyakran meghökkentő eredményt adnak. Bródy András például a gépipari pótlólagos beruházási szükséglet alsó határaként a fő beruházás (a mi példánkban a vegyipari, illetve öntözési beruházás) 3—4-szeresét! jelöli meg.** Megnyugtató eredményhez tehát csak akkor juthatunk, ha a két variáns megvalósításának és üzemeltetésének a többi termelési ágakra gyakorolt elsődleges, másodlagos stb. hatását különkülön végiggyűrűztetjük az ágazati kapcsolatok mérlegén. Ebben az esetben két termelési struktúrát kapunk, amelyek egyes pontokon jelentősen különböznek egymástól és a fő beruházás egyes variánsainak közvetlen és közvetett termelési és beruházási hatásait egyaránt tartalmazzák. Ily módon — változatlan beruházási koefficiensek mellett — a közvetett beruházási hatások — kapcsolódó beruházások — teljes köre számba vehető lenne. Továbbá finomításként elképzelhető, hogy a jelentősebb volumenű kapcsolódó beruházások beruházási koefficienseit az

* A gyakorlatban ilyen variánsok pl. akkor fordulhatnak elő, amikor egyaránt lehetőségünk van az öntözött terület kiterjesztésére és arra, hogy a már addig is öntözött területen bevezessük, illetve fokozzuk a vegyszeres gyomirtást.

** Bródy András: Az ágazati kapcsolatok mérlege és a közvetett beruházások. A szocialista országok közgazdászainak 1959. októberi varsói konferenciáján elhangzott előadás.

adott ágazat tervezett beruházási adatainak figyelembevételével módosítjuk, változatlan koefficienssel pedig csak a kisebb kapcsolódó beruházásokat vesszük számba.

Attól függően tehát, hogy az *a)* vagy a *b)* variáns mellett döntünk, közvetett hatásként eltérő gazdasági szerkezet alakul ki, amely különböző beruházási költségek mellett eltérő nagyságú nemzeti jövedelmet képes létrehozni. *Az a) és a b) variáns megvalósításának közvetett hatásaként létrejövő gazdasági struktúrák közül az a hatékonyabb, amelyikben az egy forint beruházásra jutó nemzetijövedelem-növekedés mutatója magasabb.* Megtörténhet, hogy a két variáns közvetlen hatásait tekintve az *a)* variáns a kedvezőbb, ha azonban a közvetett hatásokat is nézzük, akkor a *b)* variánst találjuk kedvezőbbnek. Ebben az esetben az *a)* variáns kedvező közvetlen hatását lerontják a kedvezőtlen közvetett hatások, a *b)* variánsnál pedig ennek az ellenkezője történik.

A fenti kiragadott és leegyszerűsített példával csak azt kívántuk szemléltetni, hogy a beruházásgazdaságossági vizsgálatok során nemcsak a közvetlen, hanem a közvetett hatásokat is vizsgálni kellene, vagyis *a beruházási létesítmények közvetlen gazdaságossági vizsgálatát feltétlenül ki kellene egészíteni a közvetett hatásokra is kiterjedő struktúravizsgálatokkal.*

Ez azonban csak az ágazati kapcsolatok mérlegmódszerének és számítási technikájának nagyfokú tökéletesítése esetén lehetséges. Ebben az esetben a beruházásgazdaságossági döntésektől függő struktúra-változások vizsgálata a beruházásgazdaságossági vizsgálatok körébe tartozna. Összemérhetők lennének a közvetlenül összemérhetetlen hatások is.

*A gazdaságossági döntésekből adódó aránymódosulások és struktúra-változások részletes elemzése leginkább a népgazdasági terv kidolgozásának olyan módszere mellett képzelhető el, amikor a személyes fogyasztásból indulnak ki.** Ebben az esetben ugyanis lehetővé válik — a személyes fogyasztás előirányzatából kiindulva — a különböző beruházási (kapacitásfejlesztési) változatok közvetlen és közvetett hatásainak felmérése az újratermelési folyamat elkülöníthető lépcsőfokain. Lényegében azt a vizsgálatot kellene elvégezni minden belföldön termelt fogyasztási cikkre, amelyet a fenti példában a növények meghatározott csoportjával kapcsolatban említettünk. Ily módon megkapnánk a fogyasztásicikk-termelési előirányzatok teljesítéséhez szükséges közvetlen beruházási költségeket a fogyasztási cikkeket termelő szektorokban, a pótlólagos hatások csoportosítása és összegezése után pedig a termelési eszközök termelési előirányzatait szektoronként és az ehhez szükséges beruházási költségek összegét.

Ez lenne a leegyszerűsített menete a hatékonysági és arányossági követelmények egyidejű érvényesítésének egy zárt gazdaságban, ahol nincs külkereskedelem. De elvileg a külkereskedelmi összefüggések végiggyűrűztetése sem megoldhatatlan. A felhasznált importtermékek egy másik országból, kívülről kerülnek az adott ország gazdaságába, ezért

* Csehszlovákiában és Lengyelországban — bár más megfontolások alapján — a személyes fogyasztásból kiindulva dolgozzák ki a tizenötéves tervet. Lásd: Antos István: A tizenötéves tervezés szervezése és módszere Csehszlovákiában. Közgazdasági Szemle. 1959. 6. sz. és Hetényi István: A hosszútávú tervezés módszerei Lengyelországban. Közgazdasági Szemle. 1959. 7. sz.

ott csak közvetlen termelési, beruházási stb. hatásuk van, közvetett hatásuk nincs. Itt tehát csak az importanyagok árösszegét kell figyelembe venni, bár az önmagában is nagyon bonyolult feladat. Az exporttermék viszont — akár fogyasztási cikk, akár termelőeszköz — nem kerül bele az adott ország pótlási alapjába, extern termék, tehát ugyanúgy kezelendő, mint a fogyasztási cikkek és a beruházási termékek. Az import- és az exportelőirányzatok véglegesítése után újra el kell tehát végezni az egész számítást, úgyhogy a *belföldön felhasznált* importtermékek esetében nem számítunk pótlólagos hatást, a *belföldön termelt* exportcikkek előirányzatai alapján pedig felmérjük a különböző beruházási (kapacitásfejlesztési) változatok közvetlen, illetve közvetett termelési, beruházási és üzemeltetési költséghatásait a társadalmi újratermelés elkülöníthető lépcsőfokain.

A jelenlegi beruházásgazdaságossági módszerek csak a közvetlen termelési, beruházási (kapacitásfejlesztési) és üzemeltetési költséghatásokra és ezek néhány közvetett lépcsőjére terjednek ki. Ezért a beruházásgazdaságossági döntések arány-, illetve struktúramódosító hatásait csak a népgazdasági mérlegek összeállításakor mérik fel. Az egyes ható-erőket ekkor már nem lehet látni, csak a hatások eredőjét. A jelenlegi módszer feltétlenül biztosítja az arányossági követelmények betartását. de nem biztos, hogy a népgazdasági hatékonyság *olyan fokán*, vagyis az egy forint üzembehelyezett beruházásra jutó nemzeti jövedelem olyan mértékű emelése mellett — ami az adott körülmények között is elérhető lenne.

A javasolt tervezési módszer azonban csak egy szempont — a népgazdasági hatékonyság és struktúra optimális összhangja — tekintetében határolja be a „tervet". Bármennyire fontos is ez a szempont, a népgazdasági tervezés követelményeit csak részben elégíti ki. Talán elég ha ezzel kapcsolatban a népgazdasági tervek olyan fontos követelményeire utalunk, mint a szocialista termelési viszonyok uralkodóvá tétele, a döntő láncszem meghatározása, a nemzetközi helyzet, a külkereskedelmi lehetőségek, a szubjektív tényezők (öntudat, szakmai színvonal) figyelembevétele stb., amelyeket a népgazdasági hatékonyság és struktúra optimális összehangolásakor csak részben vehetünk figyelembe. A javasolt módszer tehát nem több, mint az előzetes tervadatok kialakításának egyik lehetséges módszere, amely azonban a többi — esetleg sokkal fontosabb — követelmény érvényesítésekor egzakt alapot adhat a döntéshez. A módszer technikai apparátusának kidolgozása és megfelelő technikai feltételek esetén néhány — eleinte korlátozott körű — próbaszámítás már az ágazati kapcsolatok mérlegének jelenlegi kidolgozottsága mellett is elvégezhető.

Állandóan javuló gazdaságosságú beruházási tevékenység csak a népgazdaság kiegyensúlyozott, arányos fejlesztése mellett lehetséges, mert ellenkező esetben — az egyensúlyzavarok miatt — kisebb-nagyobb, ugyanannyi vagy esetleg több gazdasági veszteség keletkezhet a réven, mint amennyit a vámon nyerünk. A népgazdaság fejlődése kiegyensúlyozott és arányos lehet alacsony hatékonyságú beruházási tevékenység esetén is, de ez esetben vagy lassú lesz a gazdasági fejlődés üteme, vagy pedig a gyors ütem eléréséhez szükséges, de az alacsony hatékonyság miatt hiányzó beruházási alapokat a fogyasztási alap, illetve a fizetési

mérleg rovására kell előteremteni. *A beruházásgazdaságosság állandó javítása és a népgazdaság kiegyensúlyozott, arányos fejlesztése tehát egyidejű követelmények.* Ezt azért kell nyomatékosan hangsúlyoznunk, mert gyakran találkozunk olyan nézetekkel, amelyek egyoldalúan vagy a gazdaságossági követelményeket, vagy az egyensúlyi feltételeket helyezik előtérbe.

Azok, akik egyoldalúan a gazdaságossági követelmények nem kielégítő érvényesítését hiányolják, gyakran csak a polgári közgazdaságtudomány által kimunkált gazdaságossági elvek, számítási módszerek viszonylagos fejlettségét, precizitását látják, és hajlamosak arra, hogy a gazdaságossági szemlélet által valóban áthatott tőkés gyakorlatot úgy tekintsék, mint a társadalmi munkával való ésszerű gazdálkodás csúcsteljesítményét. E nézetek képviselői előtt elhomályosul a gazdasági egyensúly és az arányos gazdaságfejlesztés követelményének rendkívüli fontossága, s azt a tényt, hogy hazánkban a tervgazdálkodás viszonyai között az utóbbi években jelentősebb egyensúlyi zavarok alig fordultak elő, természetesnek, magától értetődőnek tekintik. Ezért nem felesleges, ha röviden kifejtjük, miért nem eredményezheti a társadalmi munka ésszerű felhasználását a beruházásgazdaságossági követelmények bármennyire is következetes érvényesítése a kapitalista gyakorlatban, éppen mert hiányoznak az egyensúlyi feltételek és a népgazdaság arányos fejlesztése.

A szocializmusban a beruházások hatékonysága követelményeinek érvényesítésekor azonos rendeltetésű használati értékek *ráfordításai* között választunk abból a célból, hogy azonos társadalmi munkaráfordítással az eloszthatő használati értékek — tehát a nemzeti jövedelem — nagyobb tömegét hozzuk létre. Ezzel szemben kapitalista gazdaságban az egyes tőkés szempontjából nemcsak az azonos rendeltetésű használati értékek ráfordításai helyettesíthetők egymással (attól függően, hogy melyik igényel kevesebb *közvetlen* munkaráfordítást), hanem különböző rendeltetésű használati értékeké is. A kapitalista társadalomban az egyes tőkés szempontjából bármilyen használati értéket termelő beruházás hatékonyságának van közös ismérve: a profit. De, amit az egyes tőkés a leggazdaságosabb beruházásként tart számon, az társadalmi méretben csak akkor lehet gazdaságos, ha a különböző rendeltetésű használati értékek termelése és fogyasztása között meghatározott arányok vannak. Ezért az egyes tőkések, amikor a profit növelésére irányuló törekvésükben a beruházásgazdaságossági döntések alkalmával a különböző rendeltetésű használati értékeket termelő beruházásokat is helyettesítik egymással, megsértik a nemzetgazdaság egyensúlyi feltételeit. A piaci automatizmus — ha egy pillanatra el is tekintünk a kapitalizmus ismert ellentmondásaitól — már csak ezért sem működhet zavartalanul.

Az egyes tőkés az általa eszközlendő beruházás közvetett hatását még néhány lépcsőben sem tudja és akarja meghatározni, mert az kívül esik tulajdonosi hatókörén. Erre esetenként legfeljebb a vertikális felépítettségű trösztökben van lehetőség. E tekintetben már a mi jelenlegi beruházásgazdaságossági módszereink is fejlettebbek, mint a tőkés módszerek. A tőkés nemzetgazdaságban az egyes tőkés által eszközölt beruházásoknak azokat a közvetett hatásait, amelyek más vállalatokat és gazdasági ágazatokat érintenek, homály fedi, s így hiányoznak a gazda-

sági egyensúly, az arányos gazdaságfejlesztés feltételei. A tőkésállam fokozódó beavatkozása a gazdasági életbe a gazdasági egyensúly szempontjából eddig még csak annyi eredménnyel járt, hogy esetenként sikerült megakadályozni egyes nagyobb aránytalanságok kiszélesedését, amelyek azzal a veszéllyel jártak, hogy hosszabb időre megbénítják az egész nemzetgazdaság működését. A gyakorlatban azonban nemcsak a válságokba torkolló egyensúlyi zavarok okoznak jelentős gazdasági veszteségeket, hanem az ennél enyhébbek is. A piaci viszonyok ugyanis visszahatnak az egyes tőkések gazdaságossági döntéseire, kikényszerítik azok korrekcióját, s gyakran fel is borítják az egyes tőkések gazdaságossági döntéseit. Amikor az egyes tőkés a piaci viszonyok megváltozása miatt korrigálja eredeti beruházásgazdaságossági döntését, akkor az *új* piaci viszonyokhoz képest ezt a módosítást is a gazdaságossági követelmények messzemenő érvényesítésével végzi vagy végezteti el, és veszteségét vagy nyereségét a keresleti-kínálati viszonyok kedvező vagy kedvezőtlen alakulásának tudja be. Az egyes tőkés — a mindenkori piaci helyzethez képest — mindig a gazdaságosság optimális érvényesítésére törekszik, mégis viselnie kell az egyensúlyi zavarok gazdasági következményeit.

Mindez szemlélteti, hogy *a beruházásgazdaságossági követelmények bármennyire is következetes érvényesítése — az egyensúlyi feltételek megteremtése és a népgazdaság arányos fejlesztése nélkül — nem eredményezheti a társadalmi munka ésszerű felhasználását.*

Azok, akik egyoldalúan csak a gazdasági egyensúlyra, a népgazdaság arányos fejlesztésére helyezik a hangsúlyt, arra hivatkoznak, hogy a szocializmus fölénye a tervszerűségből, az arányos gazdaságfejlesztésből fakad. Szem elől tévesztik, hogy a gazdasági fejlődés ütemét fékező gazdasági veszteségek nemcsak egyensúlyi zavarokból adódhatnak, hanem ezt olyan okok is kiválthatják, amelyek a termelés bővítése során fékezik az elérhető legkedvezőbb arány kialakulását egyfelől a népgazdasági ráfordítások (a beruházások, továbbá a korszerűsített, bővített és új létesítmények termelési költségei), másfelől a népgazdasági eredmény (a nemzeti jövedelem növekedése) között. Nehezen vitatható, hogy a beruházások alacsony hatékonysága is jelentős veszteségforrás, amelyet minél előbb fel kell számolni. Ez pedig lehetetlen anélkül, hogy ne kutassuk fel a meglevő termelőkapacitások korszerűsítésének, bővítésének és új termelőkapacitások megteremtésének több műszaki-gazdasági eszközét, útját, módját, ne vegyük figyelembe az eltérő eszközlekötésből adódó különbségeket, ne mérlegeljük a kapacitásfejlesztés különböző lehetőségeit, tervváltozatait a társadalmi munkaráfordítás függvényében.

A beruházásgazdaságossági követelmények következetes érvényesítése egyik döntő feltétele annak, hogy népgazdaságunkat ne csak arányosan és állandó gazdasági egyensúly mellett, hanem egyben a lehető leggyorsabb ütemben is fejlesszük. A beruházások hatékonyságától függ egyrészt, hogy adott beruházási keretek felhasználásával mennyi termelőkapacitást, milyen időbeli ütemezésben tudunk üzembe helyezni, és ennek folytán mennyire növelhető a termelés, másrészt, hogy ezek a termelőkapacitások milyen mértékben teszik lehetővé a termelési költségek csökkentését. A beruházások gazdaságossága tehát — az által, hogy nagyrészt behatárolja a termelés növelésének és a termelési költségek

csökkentésének mértékét — egyik döntő tényezője a nemzeti jövedelem növelésének.

Ennyiben a beruházások hatékonysága maga is a népgazdasági egyensúly egyik döntő eleme, mivel kifejezi a népgazdasági ráfordítások (a beruházási alap, továbbá a korszerűsített, a bővített és az új létesítmények termelési költségei) és a népgazdasági eredmény (a nemzeti jövedelem növekedése) közti arányt a termelésbővítés folyamatában. Ebből a szempontból igen tanulságosak az első ötéves terv tapasztalatai, amikor a tervezett termelésnöveléshez szükséges termelőkapacitások nem voltak megteremthetők a tervezett beruházási alapból — nagyrészt a beruházások alacsony hatékonysága miatt —, s ezért a gazdasági fejlődés tervezett ütemének fenntartása céljából a hiányzó beruházási összeget csak a fogyasztási alap és a fizetési mérleg rovására lehetett előteremteni. Egy bizonyos idő után ez az út is járhatatlanná vált, s mint ismeretes, csökkenteni kellett a gazdasági fejlődés ütemét.

Mindezek meggyőzően bizonyítják, hogy *bármennyire következetesen törekszünk is a népgazdasági egyensúlyra és az arányos gazdaságfejlesztésre, a beruházásgazdaságossági követelmények érvényesítése nélkül nem használhatjuk fel ésszerűen a társadalmi munkát, sőt, a túlságosan alacsony hatékonyság előidézheti a népgazdasági egyensúly megsértését is.*

★

A beruházásgazdaságosság érvényesítésének néhány fontosabb követelményét a szocializmusban tehát az alábbiakban lehetne összefoglalni:

1. Az exportnövelő és importcsökkentő beruházások kivételével csak azonos rendeltetésű használati értékek helyettesíthetők egymással, s csak azonos rendeltetésű használati értékek ráfordításai hasonlíthatók össze.

2. A beruházásgazdaságossági vizsgálatok keretében nemcsak a közvetlen, hanem a közvetett termelési, beruházási (kapacitásfejlesztési) és üzemeltetési költséghatásokat is vizsgálni kellene, vagyis, a beruházási létesítmények közvetlen gazdaságossági vizsgálatát ki kellene egészíteni a közvetett hatásokra is kiterjedő arányossági, struktúra-változási vizsgálatokkal.

3. A társadalmi újratermelési folyamat elkülöníthető lépcsőfokain végzett közvetlen beruházásgazdaságossági és arányossági, struktúramódosulási vizsgálatok elvégzésével biztosítani kellene, hogy a beruházásgazdaságossági döntések, arány-, illetve struktúra-módosító hatásait ne csak globálisan, a népgazdasági mérlegek összeállításakor tudjuk felmérni, hanem részleteiben is. Mindezzel el kellene érni, hogy a népgazdasági tervben necsak az arányossági követelmények feltétlen betartása jusson kifejezésre, hanem az adott körülmények között elérhető népgazdasági hatékonyságjavulás is. Más szóval, népgazdasági terveinket olyan előzetes számítási anyaggal kellene megalapozni, amely olyan gazdasági struktúrát tartalmaz, amely mellett az egy forint beruházásra jutó nemzeti jövedelem növekedési üteme optimális. Az optimumtól való eltéréseket ugyan a népgazdasági tervezéssel szemben támasztott több fontos követelmény megnyugtatóan indokolhatja, de a népgazdasági hatékonyság optimumának és az attól való eltéréseknek az ismeretét semmiképpen nem helyettesítheti.

SÓS JÓZSEF:

Az áruellátás és a kiskereskedelmi forgalom néhány problémája a második ötéves tervben*

A második ötéves terv nemrég elfogadott irányelveit áthatja az a törekvés, hogy a szocialista gazdaság fejlesztésének az életszínvonal emelését kell szolgálnia. Az életszínvonal emelése a lakosság szükségleteinek fokozottabb kielégítését jelenti. A szükségletek kielégítésére szolgáló fogyasztási cikkek döntő többségét a kiskereskedelem hozza forgalomba. Ezért a kiskereskedelmi forgalom volumenének és összetételének alakulása jelzi és befolyásolja a szükségletek kielégítésének mértékét, az életszínvonal alakulását.

Mivel a kereskedelem — helyzeténél fogva — összekötő kapocs a termelés és a fogyasztás között, ezért nemcsak az életszínvonallal összefüggő célkitűzések realizálásában van komoly szerepe, hanem jelentősen hat a mezőgazdasági és az ipari termelés alakulására is. Mindezekből következően *a kereskedelem tervezésének közgazdasági tartalma a fogyasztási cikkek termelése és a személyes fogyasztás közötti összhang megteremtése.*

Az összhang megteremtésének egyik feltétele a fogyasztói kereslet alakulásának minél pontosabb felmérése. E feladat megoldása a tervezőket egészen más jellegű problémák elé állítja, mint ha például az ipari vállalatok termelő fogyasztásának volumenét és összetételét kellene megállapítaniok. A vállalatok termelő berendezéseinek és termelési programjainak ismeretében e munka konkrétebb alapokon és pontosabban végezhető el, mint a sok millió fogyasztó egyéni fogyasztására szolgáló áruk keresletének felmérése.

Az áruforgalom tervezésénél azzal a sajátos problémával találkozunk, hogy a fogyasztásra kerülő áruk döntő többsége szocialista tulajdonban levő termelési egységekből származik ugyan, s a forgalmat szocialista kereskedelmünk bonyolítja, tehát mind a termelésben, mind a forgalomban részt vevő szervek tervkötelezettek, viszont a sok millió vásárló keresletét „tervutasításokkal" nem lehet szabályozni. Legfeljebb csak a fogyasztói kereslet alakulását befolyásoló gazdasági tényezőket lehet központilag számba venni, illetőleg előírni. Bár a fogyasztói kereslet összetételét nem lehet pontosan megtervezni, nem lehet ötéves távlatban előre minden részletben összhangba hozni a fogyasztási cik-

* E tanulmány a második ötéves terv irányelveiből kiindulva az Országos Tervhivatal előzetes számításainak felhasználásával készült.

kek termelését a személyes szükségletekkel, *mégis, a várható kereslet megközelítő biztonsággal felmérhető.* Ez igen fontos, mert hozzásegít a fogyasztási iparágak fejlesztési irányainak, arányainak helyes kialakításához, következésképpen a fogyasztói kereslet jobb kielégítéséhez.

Közgazdászainkat és kereskedelmi szakértőinket bizonyára érdekli, milyen összefüggések, milyen objektív és szubjektív tényezők mérlegelésével alakultak ki a belkereskedelmi előirányzatok; az egyes árucsoportok és a fontosabb cikkek iránti kereslet milyen mértékű változása várható a számítások szerint, illetve hogyan alakul a kiskereskedelmi áruforgalom összetétele; továbbá, melyek azok a területek, ahol a fogyasztói kereslet várható alakulásának felmérése céljából további elemzésre van szükség.

A kiskereskedelmi áruforgalom növekedésére ható tényezők

Az MSZMP Központi Bizottsága irányelvei szerint, a második ötéves terv végére az 1957—1959. év átlagához képest legalább 26—29 százalékkal kell növelni a munkások és az alkalmazottak, valamint a parasztság egy főre jutó reáljövedelmét. Az irányelvek szerint a kiskereskedelemnek 1965-ben mintegy 45 százalékkal több árut kell forgalomba hoznia, mint 1958-ban. E növekedés azt jelenti, hogy a kiskereskedelem 1965-ben — 1959. január 1-i fogyasztói áron számítva — az 1958. évi 55 milliárd forintos forgalommal szemben, kereken 80 milliárd forint forgalmat bonyolít le.

Felmerülhet a kérdés, hogy az egy főre jutó reáljövedelem 26—29 százalékos növekedése mellett, hogyan vásárolhat a lakosság 45 százalékkal több közszükségleti cikket a kereskedelemben?

Közismert, hogy a kiskereskedelmi forgalomba kerülő termékek csak egy — bár döntő — részét képezik a fogyasztási alapnak, amely még magában foglalja a parasztság saját termelésű termékeinek a fogyasztását és a termékeknek azt a részét, amely a szabadpiaci forgalom közvetítésével jut el a fogyasztóhoz (a parasztok szabadpiaci árueladásai, a kisiparosok és a kiskereskedők nem központi árualapokból származó eladási forgalma stb.). Ugyanakkor a kiskereskedelem olyan termékeket is forgalomba hoz, amelyek nem fogyasztási cikkek (például az egyéni parasztok által vásárolt mezőgazdasági szeráruk, a lakosságnak eladott építőanyagok stb.). A lakosság különböző csoportjainak — a munkásoknak és az alkalmazottaknak, az egyéni és a szövetkezeti parasztoknak — a részesedése a fogyasztási alap különböző részeiből és a kiskereskedelmi forgalomból más és más mértékű. A lakosság összetételének megváltozása, minden más tényezőtől függetlenül, már egymagában is módosítja a fogyasztási alap összetételét és a kiskereskedelmi áruforgalom részesedését az összfogyasztásból.

A kiskereskedelmi áruforgalomnak az egy főre jutó reáljövedelemnél gyorsabb ütemű növekedése elsősorban a várható *nagy társadalmi-gazdasági átalakulás* következménye.* Az ország összes népességén belül jelentősen csökken a mezőgazdasági és nő a bérből élő népesség rész-

* Kisebb eltérés származik abból is, hogy a reáljövedelem emelkedését 1965-re az 1957—1959. évek átlagához képest irányozták elő, viszont a kiskereskedelmi forgalom fejlesztését az 1958. évi forgalomhoz viszonyították. Ugyanis a jövedelmek 3 évi átlagos színvonala magasabb az 1958. évinél, s ezáltal a reáljövedelem indexe mérséklődik.

aránya. A mezőgazdasági népességen belül pedig jelentősen megnő a termelőszövetkezeti parasztság és csökken az egyénileg dolgozó parasztság aránya. E változások következtében a lakosság 1965-ben a személyes fogyasztásra szolgáló javak nagyobb hányadát szerzi be a kereskedelemben, mint a megelőző hároméves terv időszakában, *a mezőgazdasági lakosság saját termelésből származó fogyasztása pedig lényegesen kisebb mértékben* (esetleg nem is) *növekszik*, mint *a lakosság fogyasztási alapja.* Következésképp a mezőgazdasági termékek mind nagyobb hányada válik áruvá és a fogyasztási cikkek mind nagyobb körét fedezik vásárlásokkal.

A szocialista kiskereskedelem áruforgalmának gyorsabb ütemű növekedéséhez az is hozzájárul, hogy a második ötéves tervidőszakban *évről évre csökken a lakosság egymásközti forgalma:* a magánkisiparosok árutermelésének részaránya az össztermelésben kisebb lesz, mint 1958-ban, csökkenő tendenciát mutat a magánkereskedők — nem központi alapból származó — áruértékesítése is, továbbá, bizonyos mértékben visszaesik az egyéni parasztgazdaságok és a háztáji gazdaságok együttes szabadpiaci értékesítése.

A második ötéves terv előirányzata szerint a bérből élők és a parasztság reáljövedelme hasonló mértékben nő. Ennek ellenére, az a körülmény, hogy a tervidőszakban a bérből élők száma a mezőgazdasági népesség terhére is emelkedik, a kiskereskedelmi áruforgalom gyorsabb növekedését mozdítja elő, mivel a *bérből élők egy főre jutó jövedelme magasabb, mint a mezőgazdasági népességé.* Következésképp az egy lakosra jutó reáljövedelem is gyorsabban fog nőni, mint a bérből élők és a parasztság reáljövedelme külön-külön.

A reáljövedelem és a kiskereskedelmi forgalom fejlesztési üteme közti eltéréshez az is hozzájárul, hogy a reáljövedelem előirányzott növekedése egy főre vonatkozik, viszont az áruforgalmi előirányzat az egész kiskereskedelem értékesítési feladatát tartalmazza. *Az ország lélekszámának 4,0—4,5 százalékos várható növekedése is* jelentős eltérést indokol a két tervmutató között.

A kiskereskedelmi áruforgalomnak az egy főre jutó reáljövedelemnél gyorsabb növelését előmozditó tendenciák mellett ellenkező előjelű, fékező tendenciák is érvényesülnek. Ezek azonban kisebb hatásúak, mint az áruforgalom gyorsabb növelését előmozdító tényezők. Számolni lehet a mezőgazdasági és a kisipari szövetkezetek kereskedelmen kívüli, közvetlenül a lakosság felé történő értékesítésének fokozottabb növekedésével, valamint azzal, hogy a lakosság által igényelt szolgáltatások növekedési üteme meghaladja mind a reáljövedelemét, mind pedig a kiskereskedelmi forgalomét. A lakosság pénzmegtakarítása szintén befolyásolja a kiskereskedelmi forgalmat. A tapasztalat azt mutatja, hogy a megtakarítások jövedelem-rugalmassági együtthatója egynél nagyobb. Tehát a megtakarítások növekedése (bankjegy- és takarékbetét-állomány együtt) meghaladja a jövedelemnövekedés mértékét, ami fékezi a kiskereskedelmi forgalom növekedési ütemét.

Mindebből az következik, hogy a második ötéves terv időszakában a személyes jövedelmek és a személyes fogyasztás között csak úgy valósulhat meg az összhang, ha a kiskereskedelmi áruforgalom gyorsabb ütemben növekszik, mint az egy főre jutó reáljövedelem.

A kiskereskedelmi áruforgalom szerkezetét befolyásoló főbb tényezőkről

A vásárlóerő és az áruforgalom egyensúlyát nemcsak globálisan kell megteremteni, és nemcsak a globális áruforgalmi előirányzatot kell kidolgozni, *hanem a fogyasztói kereslet várható alakulásának figyelembevételével meg kell tervezni az áruforgalom szerkezetét és a forgalom fedezéséhez szükséges árualapokat is.* Rendkívül fontos, hogy az áruforgalom és az árualapok szerkezete lehetőleg hűen tükrözze a fogyasztók várható keresletét, mert ez egyik fontos feltétele az előirányzott életszínvonal-emelés realizálásának. Enélkül nem lehetne elérni az áruválaszték összhangját a fogyasztási kereslettel, az ismert hiánycikkek körének megszüntetését, illetve a minimálisra való csökkentését. E tekintetben már a hároméves terv időszakában is jelentős előrehaladást értünk, illetve érünk el. A második ötéves terv időszakában nemcsak annak feltételeit kell megteremteni, hogy a lakosság több fogyasztási cikket vásárolhasson, hanem azt is, hogy az emberek pénzükért olyan árut vásárolhassanak, amilyenre szükségük van.

A nagyobb mértékű és tartós választékhiány ugyanis a vásárlóban a valóságosnál alacsonyabb életszínvonal érzetét kelti. Pedig a választékprobléma megoldása legtöbbször nem igényel nagyobb anyagi áldozatot, inkább csak jobb szervezést, jelentősége viszont igen nagy.

Fontos tehát, hogy helyesen mérlegeljük azokat a tényezőket, amelyek befolyásolják a kereslet összetételének változását. Az áruforgalom összetételének tervezésekor sok tényező bonyolult kölcsönhatását kell számba venni. Egyes tényezők hatásait viszonylag pontosan fel lehet mérni számszerűen is, más tényezők hatóköre viszont csak közgazdasági becsléssel közelíthető meg.

A tervezés alkalmával mérlegelni kell a kínálatnak az áruforgalomra — vagyis a kiskereskedelem által közvetített személyes fogyasztásra — gyakorolt hatását is.

A keresletet és a kínálatot meghatározó tényezők száma és súlya árucsoportonként és cikkenként különböző. A továbbiakban megkíséreljük, hogy *átfogó képet nyújtsunk azokról a fő tényezőkről, amelyeket az egyes árufajták előirányzatainak kialakításakor figyelembe vettünk.*

A reáljövedelem növekedésének hatása a fogyasztói keresletre

A második ötéves terv irányelvei szerint az egy főre jutó reáljövedelem 26—29 százalékos növekedését a nomináljövedelmek emelésével és árleszállítással kell elérni. Mind a nomináljövedelmek emelése, mind pedig a fogyasztói árak csökkentése egyaránt azt eredményezi, hogy a fogyasztói kereslet emelkedik, szerkezete pedig változik. A kétféle intézkedésnek a keresletre gyakorolt hatása mégsem azonos.

Mivel a reáljövedelem változásában együttesen tükröződik a nomináljövedelem és az árszínvonal, sőt az árarányok változása is, az egyes tényezőknek a keresletre gyakorolt hatása pedig más és más, felvetődik, hogy külön-külön fel kellene mérni a nomináljövedelmek, illetve a fogyasztói árak változásainak a fogyasztói keresletre gyakorolt hatásait. Más szóval, jövedelemrugalmassági és árrugalmassági számításokkal külön-külön meg kellene állapítani a két rugalmassági együtthatót. Az irányelvek azonban csak a *reáljövedelem-növekedés* összesí-

tett előirányzatát közölték, s számszerű megoszlását még nem határozták meg, bár tudjuk, hogy a reáljövedelem növekedését elsősorban a nominál jövedelmek emelésével — és csak kisebb részben árcsökkentéssel — valósítjuk meg. Egyrészt emiatt, másrészt pedig mivel az árrugalmassági számítások feltételei csak részben vannak meg, *a reáljövedelem-növelés e kétféle módjának a keresletre gyakorolt hatását a legtöbb területen nem választhatjuk szét.* A továbbiakban ezért főleg a reáljövedelmek keresletbefolyásoló szerepét vizsgáljuk csak, az árhatásokra pedig csak akkor térünk ki, ha azok az adott árucsoportok vonatkozásában számottevőek. A reáljövedelem emelkedése maga után vonja, hogy a kereslet nagyobb mértékben nő az iparcikkek, mint az élelmiszerek iránt. Elsősorban a reáljövedelem növekedésének tulajdonítható, hogy az iparcikkek részesedése a teljes kiskereskedelmi forgalomból az 1955. évi 46,7 százalékról 1958. évben 51,3 százalékra emelkedett, az élelmiszerek részaránya pedig 53,3 százalékról 48,7 százalékra csökkent.

Ellenkező előjelű tendencia viszont, hogy a második ötéves terv időszakában gyorsabban nő az élelmiszerfogyasztás, mint a mezőgazdasági lakosság saját termelésű termékeinek fogyasztása. Következésképp az élelmiszerek kiskereskedelmi forgalmának gyorsabb ütemű emelkedését kell előirányozni, mint ahogy azt a reáljövedelem növekedése önmagában indokolná. Számolni kell ezzel a tényezővel az iparcikk-forgalmi tervszámok kialakításakor is.

A fogyasztói kereslet alakulását nemcsak a reáljövedelem növekedésének átlagos mértéke befolyásolja, hanem az is, ha az egyes jövedelemkategóriák vásárlóereje különböző mértékben emelkedik. Ezért az előzetes vásárlóerő-számítások adataiból kiindulva becsléseket végeztünk arra is, hogy a különféle jövedelemnövelési intézkedések (béremelés, a nyugdíj és a családi pótlék növelése stb.) eredményeként — milyen eltolódások feltételezhetők a fogyasztói keresletben és ennek hatására a kiskereskedelmi áruforgalom szerkezetében. Párhuzamosan tovább is vizsgálni kell, miképpen befolyásolják a reáljövedelem-növelő intézkedések a kereslet szerkezetét, s az ipar, valamint a mezőgazdaság termelési előirányzatait e szerint kell megszabni.

Az életszínvonal emelkedése folytán a kereslet általában a jobb minőségű, magasabb igényeket kielégítő áruk felé terelődik. E változás a tervezőkre többféle feladatot ró. Fel kell mérni a minőséggel kapcsolatos igények várható alakulását. E munkát követi a szükséges termelési kapacitások felmérése, a nyersanyagok összetételének, minőségének és mennyiségének tervezése stb. Bár a tervek változatlan (1959. I. 1-i) árszinten készülnek, a minőség és az összetétel változását az alkalmazott átlagárakban is kifejezésre kell juttatni.*

A népesség társadalmi átrétegződésének hatása

Az áruforgalom tervezésekor számolnunk kellett a falu szocialista átalakításából és a mezőgazdasági termelés egyidejű növekedéséből

* A helyes átlagárak kialakítása cikkenkénti részletekbe menő elemző munkát igényel. Például, ha az összgyapjúszöveteken belül emelkedik az élőgyapjú-tartalom, akkor a szövetek átlagárát is ennek megfelelően kell módosítani Vagy ha a tőkehúson belül nő a sertéshús aránya, ez a hús átlagárának emelkedését vonja maga után. Már az irányszámok kidolgozása során is figyelembe vették a minőségi- és egyes cikkeken belül az összetételváltozást (például a ruházati cikkek átlagárának növekedéséből keletkező többlet 1965-ben az 1960. évi várhatóhoz képest — az előzetes számítások alapján becsülve — mintegy 400 millió Ft-ra tehető).

adódó követelményekkel. *A lakosság számának növekedése, valamint a mezőgazdasági, illetve a bérből élő lakosság közötti arány eltolódása jelentősen befolyásolja a fogyasztói kereslet összetételét és a kiskereskedelmi áruforgalom alakulását.* A számítások szerint az ország lakossága hét év alatt körülbelül 420 ezer fővel fog gyarapodni. Ugyanezen idő alatt a mezőgazdaságon kívüli ágazatokban előreláthatólag mintegy félmillió fővel emelkedik a keresők száma, aminek több mint a felét előreláthatólag a mezőgazdasági népesség fogja adni. Eszerint tehát — a keresők családtagjait is számítva — a bérből és fizetésből élő népesség hozzávetőlegesen egy millió fővel nő, míg a mezőgazdasági lakosság száma csökken.

Minthogy a bérből élők és a parasztság árukeresletének összetétele fő arányaiban és részleteiben is eltér egymástól, a tervmunka hátralevő szakaszában tovább kell tanulmányozni e nagyarányú társadalmi átrétegeződés várható hatását az árukeresletre.

A szocialista kiskereskedelem forgalmi szerkezetére jelentős hatást gyakorol a mezőgazdasági lakosságon belül bekövetkező átrétegeződés is. *Az egyéni és a termelőszövetkezeti parasztság fogyasztásában és áruválasztékában ugyanis jelentős különbségek vannak.* E különbségek megbízható felmérésére a rendelkezésre álló adatok még nem elégségesek, ezért a tervezés alkalmával csak egyes várható tendenciákat lehetett figyelembe venni.

Ilyen kibontakozó tendencia például, hogy a termelőszövetkezeti családok életmódja sok tekintetben kulturáltabb, mint az egyénileg gazdálkodóké, ami egyebek között megnyilvánul abban is, hogy ruházkodásra és lakberendezésre jóval többet, egyéb szükségletekre — elsősorban élelmezésre — kevesebbet fordítanak, mint az egyénileg gazdálkodók. A parasztság életmódjában beálló változás miatt tehát a paraszti árukereslet összetétele mindinkább a városi dolgozók árukeresletéhez fog hasonlítani, ami kifejezésre jut a többi között az iparcikkek, ezen belül a tartós fogyasztási cikkek iránti fokozottabb keresletben és a városi divat térhódításában a falusi lakosság öltözködésében.

A termelőszövetkezeti parasztság egy főre jutó fogyasztása saját termelésből és a természetbeni juttatásból származó termékek tekintetében kisebb, mint az egyéni parasztságé. Az 1957—58. évi háztartásstatisztikai megfigyelések 10—12 százalékos különbséget mutatnak ki.*

A parasztság két rétegének mind személyi, mind pedig üzemi kiadásaiban jelentős az eltérés. Például az 1957-ben megfigyelt azonos jövedelmi csoportba tartozó családoknál az egy főre jutó összes havi kiadásból a termelőszövetkezeti családok 74,3 százalékot, az egyéni parasztcsaládok pedig 57,2 százalékot költöttek személyi jellegű kiadásra. Az üzemi és pénzügyi jellegű (beruházási, gépvásárlási stb.) kiadások viszont az egyéni parasztcsaládoknál jóval magasabbak.

Mindezek alapján az áruforgalom tervezésekor számolni kell azzal, hogy *a falu szocialista átszervezése jelentősen megváltoztatja a parasztság áruvásárlásainak volumenét és összetételét.* A változás iránya elsősorban az lesz, hogy emelkedik az egy lakosra jutó áruvásárlás volu-

* Két év adatából persze még csak fenntartással lehet következtetéseket levonni, különösen mivel a parasztság többsége még egyénileg dolgozik, az egy főre jutó földterület nagysága pedig igen eltérő; ez utóbbi pedig a saját termelésű termékekből való fogyasztás alakulását jelentősen befolyásolja.

mene, továbbá a falusi kiskereskedelmi forgalomban nő a fogyasztási és csökken a termelési rendeltetésű cikkek részaránya.

Élelmiszerfogyasztás és -forgalom

A kiskereskedelmi áruforgalmi terv fő arányainak megállapítása után kerülhet sor a szükséges árualapok megtervezésére.

Az ország élelmiszernyersanyag-szükségletét döntő részben a hazai mezőgazdasági termelésből fedezzük. Ezért az élelmiszerszükséglet elsősorban mezőgazdasági termelésünk emelkedésével van összefüggésben. A második ötéves terv irányszámainak kialakítását széleskörű elemző munka előzte meg; számbavették hazánk és több más ország élelmiszerfogyasztási adatait, a fogyasztás változását befolyásoló tényezőket stb. Ezen az alapon alakították ki az élelmiszerforgalom és -fogyasztás irányszámait.

Melvek azok a fő tényezők, amelyek az élelmiszerfogyasztásra elsősorban hatnak?

Az egy főre jutó reáljövedelem alakulása és az élelmiszerfogyasztás között szoros összefüggés van. Az országos élelmiszerfogyasztási adatok azt mutatják, hogy a lakosság élelmiszerfogyasztása lassabban nő, mint az egy főre jutó jövedelem. (E jelenség nemcsak nálunk, hanem a többi szocialista országban és az iparilag fejlett tőkésországokban is megfigyelhető.)

A jövedelmek és az élelmiszerfogyasztás közötti összefüggést szemléltetően mutatják a hazai háztartásstatisztikai megfigyelések is. Ezek szerint az alacsony jövedelmi kategóriákba tartozó családoknál az egy főre jutó élelmiszerfogyasztás, bár abszolút színvonalon alacsonyabb, részaránya az összes kiadásokon belül mégis magasabb. Például 1957-ben a megfigyelt munkás és alkalmazott családoknál 600 Ft-nál kisebb egy főre jutó havi jövedelemmel rendelkező családoknál az élelmezési kiadások az összes nettó kiadásoknak 56,3 százalékát tették ki, az 1000 Ft-nál magasabb kategóriában pedig csak 42,1 százalékát. A jövedelmek emelkedése nemcsak a fogyasztás mennyiségi növekedését, hanem összetételének javulását is maga után vonja. Ezen minőségi javulás elsősorban abban nyilvánul meg, hogy az élelmiszerek két fő csoportján belül a növényi eredetű élelmiszerek fogyasztása a jövedelem emelkedésével kevésbé nő, mint a magasabb tápértékű és több állati eredetű fehérjét tartalmazó élelmiszereké.

A változás mértéke termékenként eltérő; például a húsfogyasztás a jövedelememelkedéssel nagymértékben nő, szemben a tej- és zsírfogyasztással, amely viszonylag stabil. A zsírfogyasztás stabilitásához — a hazai fogyasztási szokásokon kívül — az is hozzájárul, hogy a helyettesíthető élelmiszerek között a legolcsóbb, így a kisjövedelmű családoknál más drágább élelmiszereket is pótol.

A növényi eredetű élelmiszerek közül az olcsó és magas kalóriatartalmú cereáliák (gabona és lisztneműek) és a hüvelyesek fogyasztása a jövedelmek emelkedésével jelentősen nem változik. Viszont a cukor-, gyümölcs- és zöldségfogyasztás már fokozottan reagál a jövedelem növekedésére.

A különféle élelmiszerek fogyasztási előirányzatának kialakítása más és más feladat elé állítja a tervezőket. Például húsból, tojásból és

tejtermékből nem kell még különösképpen vizsgálni, hogy vajon nem haladja-e meg a rendelkezésre álló mennyiség az igényeket. E termékeknél *a termelési előirányzatok* szabják meg a fogyasztásra tervezhető mennyiségeket. Viszont a cereáliák termelési előirányzatát a *várható fogyasztás* alapján kell kialakítani, hiszen kenyérből, lisztből, száraztésztából stb. a fogyasztás várható alakulásának megfelelően, továbbra is bőségesen el tudjuk látni a lakosságot.

Az irányelvekben célul kitűzött mezőgazdasági és élelmiszeripari fejlesztés mellett — figyelembe véve a népesség várható évi 0,6—0,7 százalékos növekedését, a külkereskedelmi igényeket is — az eddigi számítás szerint a második ötéves terv időszakában körülbelül az alábbiak szerint alakul az egy főre jutó fogyasztás a fontosabb élelmiszerekből:

Az egy főre jutó fogyasztás várható alakulása a fontosabb élelmiszerekből

Megnevezés	Mértékegység	I. ötéves terv átlaga	1958.	1965.	Index 1965 1958=100
Húsfélék (Baromfival és hallal együtt)	kg	33,5	43,9	52	118,5
Zsiradék	kg	16,9	18,5	19	102,8
Kenyérgabona	kg	199,5	178,0	174	97,7
*Tej és tejtermék**	lt	113,4	135,8	182	134,0
Tojás	db	80,0	147,0	162	113,6
Cukor	kg	19,6	24,8	31	125,0

* Vajjal együtt.

A fogyasztási előirányzat alapján kiszámítható az egy főre jutó napi tápanyag-mennyiség, ami lehetővé teszi, hogy a lakosság tervezett fogyasztását ne csak közgazdasági, de fiziológiai szempontból is el lehessen bírálni.

Egy főre jutó napi tápanyag-fogyasztás alakulása

Megnevezés	Mértékegység	I. ötéves terv átlaga	1958	1965	Index 1965 1958 = 100
Összes fehérje	gr	87,9	91	100,5	111
ebből állati eredetű		27,0	33,5	43,5	130
Zsír	gr	79,6	90,5	100,5	115
Szénhidrát	gr	428,1	422,0	450,0	106
Kalória	kal.	2907,0	2983,0*	3203,0	108

* Egyes számítások szerint az 1958-as kalóriafogyasztás magasabb.

Az átlagosnál jóval nagyobb mértékben növekszik tehát a biológiailag értékesebb élelmiszerek fogyasztása, míg az őrlemények fogyasztása csökken. Az összetétel minőségi javulására szükségünk is van, mert az élelmiszerfogyasztás jelenlegi összetétele — bár az utóbbi években javult — nem kielégítő (kalóriafogyasztásunk viszont elérte és túlhaladta a fejlettebb ipari országok fogyasztását). Például Csehszlovákiában, Nyugat-Németországban és Ausztriában az egy főre jutó kenyérgabonafogyasztás alig éri el a hazai fogyasztás kétharmadát. Ezzel szemben a tej- és tejtermékfogyasztás nálunk lényegesen kisebb, mint a felsorolt országokban. Nem lehetünk elégedettek a tojás- és húsfogyasztás hazai színvonalával sem.

Bár a fogyasztás szerkezete az utóbbi években jelentősen fejlődött, mégis kívánatos volna a fogyasztás fokozottabb növelése húsból, tojásból, valamint tej- és tejtermékből. Ennek azonban feltétele, hogy a mezőgazdasági termelés az előirányzottnál gyorsabban növekedjék.

Az országos fogyasztásra vonatkozó számítások után az élelmiszerkiskereskedelmi forgalom, valamint az árualapok megtervezése következik. Ennek keretében különféle közgazdasági becslések és számítások alapján kerül megállapításra, hogy az országos fogyasztásból mekkora részt képvisel a parasztság saját termelésű fogyasztása és a termelők piaci értékesítése, illetve mekkora az az élelmiszermennyiség, amely a szocialista kereskedelem bekapcsolódása nélkül jut a fogyasztókhoz. *Ezen élelmiszermennyiség és az országos élelmiszerfogyasztás közötti különbség képezi* az élelmiszerkereskedelem, a közétkeztetés és a közületek élelmiszerellátási előirányzatát. A belkereskedelem áruellátási előirányzatai a felvásárlási és az elosztási tervekben nagyrészt mérlegszerűen biztosítottak.

Amint az előzőekben már ismertettük, a lakosság társadalmi átrétegeződése a többi között azt is maga után vonja, hogy *a lakosság élelmiszerfogyasztásán belül növekszik a kereskedelemben vásárolt élelmiszerek részaránya.* Ezért a belkereskedelem élelmiszerellátását a második ötéves terv időszakában nagyobb mértékben kell növelni, mint amekkora az országos élelmiszerfogyasztás várható emelkedése.

Néhány fontosabb élelmiszer fogyasztásának és belkereskedelmi forgalmának növekedése 1958 és 1965 között

Megnevezés	1965. évi előirányzat 1958. év százalékában	
	Egy főre jutó fogyasztás	Egy főre jutó belkereskedelmi áruellátás
Húsfélék	118,5	137,8
Zsiradék	102,8	117,8
Kenyérgabona	97,7	103,8
Tej- és tejtermék	134,0	155,7
Tojás	110,2	155,1

Az élelmiszerellátottság nemcsak azért javul, mert az alapvető fontosságú élelmiszerek volumene növekszik, összetétele pedig javul, hanem azért is, mert a kulturált étkezésre jellemző egyéb élelmiszerek (például gyarmatáru és déligyümölcs, gyümölcs- és főzelék-, paradi-

csom-, hús- és halkonzervek stb.) forgalma lényegesen gyorsabban fog nőni, mint az egész élelmiszerforgalom, a mélyhűtött áruk forgalma pedig többszörösére nő. A konzerveket az igényeknek megfelelően kisebb adagolásban is gyártani fogja az ipar. Bővülni fog a félkész és a tisztított élelmiszerek termelése és értékesítése is.

Vendéglátás és üzemélelmezés

Az irányelvek szerint „Fejleszteni kell a közétkeztetés hálózatát, javítani kell az ételek minőségét és széles körben el kell terjeszteni az olcsó, egyszerű étkezési formákat." E célkitűzés megvalósításával a kereskedelem mind nagyobb mértékben szabadítja majd fel a nőket az élelmiszerek bevásárlása és a főzés terhe alól.

A második ötéves terv időszakában a közétkeztetés mindkét ágában, a vendéglátóiparban és az üzemélelmezésben egyaránt jelentősen nő a forgalom.

A vendéglátóipar forgalmát az egy főre jutó reáljövedelem alakulásán túlmenően befolyásolja még a vendéglátóipari fogyasztói árak alakulása, a bolti élelmiszerek és a vendéglátóipari fogyasztói árak egymáshoz való aránya, a vendéglátóipari hálózat színvonala és kapacitása, a bolti élelmiszerellátás színvonala, az italáruk saját termelésből történő fogyasztása (főleg vidéken) stb. E tényezők kihatásait a vendéglátóipar 1960—1965. évi várható forgalmára elsősorban az elmúlt évek forgalmi adatainak elemzése alapján lehetett felbecsülni. Az elmúlt években a vendéglátóipari forgalom jövedelem-elaszticitási együtthatója 1,2 volt, azaz az egy főre jutó reáljövedelem-növekedés minden százalékára az egy főre jutó forgalom 1,2 százalékos emelkedése jutott. Az egyéb tényezőktől most eltekintve, az egy főre jutó reáljövedelem 26—29 százalékos emelkedése mellett — a rugalmassági együttható alapján — 1958—1965 között 32—35 százalékos vendéglátóipari forgalomnövekedést kellene előirányozni, ami lényegében megfelel a tervezés eddigi szakaszában kimunkált előirányzatnak. Azzal számolunk ugyanis, hogy az egyéb keresletbefolyásoló tényezők lényegében kiegyenlítik egymást.

Minthogy az élelmiszerellátás általános színvonala javulni fog, az élelmiszerboltok áruválasztéka évről évre jobb lesz, a vendéglátóipar előirányzott forgalomnövekedése csak úgy realizálható, ha a kereskedelem sokoldalú intézkedéseket tesz a vendéglátóipari forgalom fejlesztése céljából. A többi között létre kell hozni a fővárosban és a nagyobb vidéki városokban a nagyforgalmú, modern — emellett azonban szolíd berendezésű — vendéglátóipari egységeket, korszerűsíteni kell a meglevő hálózatot, új kereskedelmi formákat kell alkalmazni a vendéglátóiparban stb. Mindezek mellett célszerű volna megvizsgálni annak lehetőségét, hogy a második ötéves terv időszakában miképpen lehetne a vendéglátóipari fogyasztói árakat csökkenteni is. A jelenlegi fogyasztói árak ugyanis nem a legkedvezőbbek a vendéglátóipari forgalom, elsősorban az ételforgalom növelése szempontjából. Amíg ugyanis a bolti élelmiszerek fogyasztói ára az 1953—1958. években átlagosan mintegy 9 százalékkal csökkent, addig a vendéglátóipari fogyasztói árak körülbelül ugyanilyen mértékben emelkedtek. Az árleszállítással csökkenteni lehetne a vendéglátóipari ételárak és a bolti élelmiszerek fogyasztói ára

között jelenleg meglevő jelentős különbséget, ami előreláthatólag maga után vonná az ételforgalom emelkedését.

A közétkeztetés másik ágazatában, az *üzemélelmezésben* is jelentős forgalomemelkedésre lehet számítani. Figyelembe kell venni egyrészt, hogy a munkás- és az alkalmazott-létszám jelentősen nő, másrészt, hogy jelenleg a munkások és az alkalmazottak alig negyed része veszi igénybe a kedvezményes étkezési lehetőséget. A forgalom növeléséhez szükséges legfontosabb intézkedések: az üzemélelmezési hálózat növelése, az üzemi étkeztetés minőségének javítása és az ebéd mellett a vacsorázási lehetőség biztosítása.

A vendéglátóipari és az üzemélelmezési forgalom tervezett növelése az árualapok oldaláról biztosítottnak látszik. E szempontból az ételforgalom növelésének semmi akadálya nem lehet, hiszen lényegében nem jelent magasabb élelmiszerfogyasztást, ha a lakosság nagyobb hányada fogja választani a vendéglátóipari vagy üzemélelmezési étkezési formát az otthoni étkezés helyett. Az italforgalom növekedését a belkereskedelem ellátási előirányzatai ugyancsak lehetővé teszik.

Ruházati kiskereskedelem

Az irányelvek szerint: „Az életszínvonal emelkedésével egyidejűleg biztosítani kell, hogy mind bőségesebben, ízlésesebben, választékosabban elégítsük ki dolgozó népünk ruházkodási igényeit." E célt szolgálja a ruházati kiskereskedelem hétévi forgalmának mintegy másfélszeres növekedési előirányzata. A ruházati forgalom e nagyarányú fejlesztéséhez a textil- és a cipőipar termelésének 32 százalékos növelése mellett az is szükséges, hogy más területeken (export, közületi vásárlás, készletváltozás stb.) a felhasználás mértéke változatlan maradjon, illetve csökkenjen.

A ruházati főárucsoport forgalmának tervezésekor elsősorban két fontos — más főárucsoporttól eltérő — jellegzetességet kell figyelembe venni: 1. a ruházati cikkekből — ha voltak és vannak is esetenként választéki hiányosságok — a keresletet a kereskedelem évek óta ki tudja elégíteni; 2. a ruházat — eltérően a vegyes iparcikkektől — homogén termékcsoport.

A fenti két körülmény lehetővé teszi, hogy *ne csak külön-külön az egyes cikkcsoportok, hanem összevontan a teljes ruházati főárucsoport keresletét is vizsgálhassuk a reáljövedelemnövekedés függvényében.*

A ruházati áruforgalomra vonatkozó elaszticitás-számítások* azt mutatják, hogy átlagosan az egy főre jutó reáljövedelem-növekedés minden százalékára a fejenkénti ruházati vásárlás 0,990—0,999 százalékos növekedése jut, tehát a jövedelem-rugalmassági együttható kereken 1. Eszerint — ha a forgalmat befolyásoló egyéb tényezőktől eltekintünk — 1958—1965 között a ruházati kiskereskedelmi forgalom 31—34 százalékos növekedését kellene előirányozni.

A ruházati forgalom ennél jóval nagyobb — több mint 50 százalékos — növekedését *a lakosság várható átrétegeződése* indokolja. Az 1957. évi háztartásstatisztikai megfigyelés szerint ugyanis az egy főre jutó ruházati vásárlás a munkás- és az alkalmazott-családokban 42,7

* Fabriczki Imre—Tóth Gáborné: „A II. ötéves terv ruházati áruforgalmára vonatkozó elaszticitási számítások."

százalékkal, a tsz parasztcsaládokban pedig 25,5 százalékkal nagyobb, mint az egyéni parasztcsaládokban. Ezenkívül arra is számítani lehet, hogy a szocialista kiskereskedelem — a választék és a minőség javításával — a magánkisiparosok ruházati forgalmából is el fog hódítani bizonyos hányadot. Ha a további vizsgálatok során arra a következtetésre kellene jutni, hogy e jelentős ruházati forgalomnövekedés csak *árleszállítás* mellett realizálható, úgy ennek nincs akadálya, hiszen az irányelvek szerint az életszínvonal emelésének egyik módja az árleszállítás lesz.

Az előirányzatok — a várható keresletnek megfelelően — jelentős változással számolnak *a ruházati forgalom összetételében.*

A ruházati forgalom összetételének tervezésekor sokféle összefüggésre kell tekintettel lenni. Például a hazai szokások, hagyományok, valamint más országok fogyasztási adatai azt mutatják, hogy pamutszövetből (méteráru, konfekció, lakástextilia együttesen) hazánkban igen alacsony az egy főre jutó fogyasztás. Minthogy a pamutszövet alapvető ruházati cikk, különösen a kis jövedelmű, sokgyermekes családok öltözködésében és háztartásában kívánatos a fogyasztás nagyobb mértékű növelése. A számítások azt mutatják, hogy ennek feltételei a termelés és elosztás oldaláról egyaránt megteremthetők.

További tervezési probléma, hogy milyen legyen *a méteráruk és a konfekcionált áruk* forgalmának egymáshoz viszonyított aránya. A konfekcionált cikkek forgalma, mint ismeretes, egyrészt a fogyasztói árarányok hatására, másrészt mert a kész ruha minősége jelentősen javul, nem utolsósorban pedig mivel a szocialista ipar rugalmasabban alkalmazkodik a divathoz — szinte ugrásszerűen megnőtt, részben a méteráruforgalom rovására. Minthogy a konfekcióvásárlás megtakarítást jelent a fogyasztóknak a csináltatott ruhához képest, továbbá, mivel a nagyüzemi konfekciótermelés a kisüzemi szabóságoknál jóval termelékenyebb, a tervjavaslatok készítésekor — a ruhaipari kapacitásnövelési lehetőségeket mérlegelve — törekedni kell arra, hogy a konfekciótermelés és -forgalom maximális növelését irányozzák elő.

Hasonló probléma a *lábbelik iránti kereslet* várható iránya.

Korábbi elképzelések szerint a jövedelmek és az életszínvonal emelkedésével párhuzamosan gyorsabban nő a kereslet a finomabb anyagból készülő, jobban megmunkált, tartósabb és így drágább cipők, mint az olcsóbb lábbelifélék iránt. Az elmúlt egy-két év tapasztalata ennek éppen az ellenkezőjét bizonyította. Szinte ugrásszerűen nőtt az igény a kevésbé finom nyersanyagból készült olcsó, de divatos cipők iránti igény. Jellemző, hogy a kereskedelemben forgalomba hozott összes cipő átlagos bruttó termelői ára az 1957. évi 158 forintról 1959-ben 138 forintra csökkent. A bőrcipő-kereslet összetétel-változását elsősorban cipőiparunk fejlődése eredményezte, az, hogy az utóbbi 1—2 évben a gyengébb nyersanyagból készült olcsóbb cipők is szép, tetszetős kivitelben készülnek. Ezért nagyon fontos a kereslet további alakulásának gondos felmérése, hiszen cipőiparunkat ennek megfelelően kell fejlesztenünk.

Az összes ruházati cikkeket — jellegüknek megfelelően — öt árucsoportba lehet sorolni. A ruházati ellátásban várható struktúraváltozást a következő táblázat mutatja.

A ruházati ellátás megoszlása 1958-ban és 1965-ben

É v	1958	1965
Méteráru	22,6	19,5
Kötöttáru és harisnya	15,0	17,0
Konfekció	34,0	35,1
Lábbelik	15,5	14,7
Egyéb ruházati cikkek	12,9	13,7
Összesen:	100,0	100,0

A távlati tervek fontos mutatói azok, amelyek a fő ruházati cikkekből egy főre jutó fogyasztást jelzik. E mutatók jól érzékeltetik a fejlődés ütemét, másrészt lehetővé teszik az összehasonlítást más országok fogyasztási adataival.

Az egy főre jutó fogyasztás néhány fontosabb ruházati cikkből

Megnevezés	Mértékegység	1955	1958	1965	Index 1965 1958=100
Pamutszövet	m^2	10,4	11,3	15,3—15,7	136—138
Gyapjú- és műszálszövet	m^2	2,2	2,1	2,8—3,0	134—136
Selyemszövet	m^2	1,2	1,6	2,3—2,5	148—152
Bőrcipő	pár	1,06	1,2	1,7—1,8	142—144

Vegyes iparcikkek

Az elmúlt években a kiskereskedelmi forgalmon belül a vegyes iparcikkek forgalma emelkedett a legerőteljesebben. 1955 és 1958 között a teljes kiskereskedelmi forgalom — folyó áron — 26,1 százalékkal, a vegyes cikkek forgalma 56,1 százalékkal növekedett.

E főárucsoport — a ruházati és az élelmezési cikkek kivételével — mindazokat az iparcikkeket magában foglalja, amelyeket a belkereskedelem forgalomba hoz, tehát a többi között a tartós fogyasztási cikkeket (beleértve a járműveket), a háztartási, vegyi és kozmetikai cikkeket, a tüzelőanyagot, a játékárut stb. Ezenkívül ide sorolunk még egy sor nem fogyasztási cikket, például az építőanyagot, a műtrágyát, a mezőgazdasági szerárut stb.

A vegyes iparcikkek kategóriájába sokféle, mind a termelés, mind pedig a felhasználás szempontjából különböző áruk tartoznak, s az irántuk megnyilvánuló keresletet számtalan tényező alakítja. Jellemzésül a közgazdasági problémák sokrétűségére és bonyolultságára bemutatom néhány fontos árucsoport, illetve árufajta példáján, milyen jellegzetes, egymástól eltérő tendenciák érvényesülésére lehet számítani a különféle tényezők hatására.

A legutóbbi néhány évhez hasonlóan a második ötéves terv időszakában a vegyes iparcikkekből várható a legnagyobb forgalomnöve-

kedés. Ezért a kiskereskedelmi forgalom 45 százalékos emelkedésén belül a vegyes iparcikkek 1965. évi forgalmát az 1958. évi forgalomnál — az eddigi számítások szerint — mintegy 65 százalékkal nagyobbra lehet tervezni. A főárucsoporton belül azonban egyes árucsoportok forgalma ugrásszerűen nő, más árucsoportoké csak lassan, sőt, némelyik árucsoportban és árufajtában a kiskereskedelmi forgalom visszaesésére lehet számítani.

Ezen eltérő tendencia érvényesülését tükrözik egyes árucsoportok tervezett forgalomnövekedései is:

Gyorsan és lassabban növekvő vegyes iparcikkcsoportok forgalmi adatai 1958—1965

(1959. I. 1-i fogyasztói áron, millió Ft-ban)

Megnevezés	1958. évi kiskereskedelmi forgalom	1965. évi kiskereskedelmi forgalmi előirányzat	Index 1965 1958=100
Vegyes iparcikk összesen	14 898	24 500	165
ebből:			
Gyors forgalomnövekedést mutató cikkcsoportok:			
Bútor	894	2 010	225
Üveg- és porcellán áruk.....	412	800	194
Könyv.....	373	745	200
Óra, ékszer	340	640	188
Vas- és műszaki cikkek*	4 300	7 335	171
Lassabb forgalomnövekedést mutató cikkcsoportok:			
Tüzelőanyagok	1 327	1 673	126
Háztartási vegyi cikkek	1 602	2 300	143

* A vasárukhoz tartozó cikkek (például mezőgazdasági szeráru, bizonyos kisgépfajták stb.) forgalma csökken, a kályha és tűzhely forgalma lényegesen nem változik. Következésképpen a 71 százalékos forgalomnövekedés elsősorban a műszaki cikkek forgalmának erőteljes emelkedéséből adódik.

Korábban már utaltam rá, hogy a reáljövedelem növekedése különösen a tartós fogyasztási cikkek forgalmát növeli. A vegyes iparcikk főárucsoporton belül is elsősorban *a tartós fogyasztási cikkek körébe tartozó árufajták forgalmának növelését kell a legnagyobb mértékben előirányozni.* Mind az utóbbi évek forgalmi adatai, mind pedig a rendelkezésre álló külföldi tapasztalatok egyaránt igazolják e tendencia érvényesülését az áruforgalomban.

A várható kereslet felmérése a tartós fogyasztási cikkek legtöbbjében nehéz feladat elé állítja a tervezőket. Mint ismeretes, a távlati keresletkutatás tudományos módszere megnyugtatóan nincs még kidolgozva. Az elmúlt években egyes cikkek iránt ugrásszerűen nőtt a kereslet, a rendelkezésre álló árualapok sok esetben nem voltak elegendők a kereslet kielégítésére, évek óta kielégítetlen kereslet gyülemlett fel.

Ezért számolni lehet azzal, hogy ha az árukínálat lehetővé teszi, úgy a forgalom a jövedelem emelkedésével az indokoltnál nagyobb mértékben fog nőni.

Mivel a hiánycikkek forgalmi adatai nem a kereslet tényleges alakulását, hanem a kereslet *kielégítésének* a lehetőségét tükrözik, a bázisadatok csak kevéssé alkalmasak a forgalom jövőbeli alakulására vonatkozó következtetések levonására.

Az utóbbi években sok új árucikk került forgalomba, s ezek forgalmára nem rendelkezünk több évre visszamenő statisztikai adatokkal. Bizonytalansági forrás az is, hogy az egyes árufajtákat — amelyek ez ideig főleg a városokban fogytak — mikor kezdi erőteljesebb ütemben vásárolni a parasztság.

Egy-egy tartós fogyasztási cikk általában nagy értéket képvisel s gyakran másodlagos szükségletet elégít ki; ezért a fogyasztói árszínvonal döntő mértékben befolyásolja a kereslet alakulását. Mint ismeretes, e cikkek többségének fogyasztói árába csak minimális akkumuláció van beépítve, sőt, nem egy árufajtát ráfizetéssel (állami dotációval) hozunk forgalomba. Ez megnehezíti a kiskereskedelmi árak csökkentését. *Már pedig a magasabb eladási ár fékezi a keresletet, illetve a forgalom, végsősorban pedig a termelés növekedését. A termelési színvonal stagnálása vagy túl lassú ütemű emelkedése pedig nehezíti vagy megakadályozza a nagy szériában való gyártást, következésképp a termelési költségek csökkentését, ami viszont a kiskereskedelmi árak mérséklésének fő forrása lehetne.** Mindezek érzékeltetik, hogy a vásárlások növekedése — a rendelkezésre álló nyersanyag és termelési kapacitás adta lehetőségekig — a legtöbb tartós fogyasztási cikkből nemcsak a lakosság, hanem a népgazdaság számára is előnyös.

Maga az a körülmény, hogy a tartós fogyasztási cikkek problémái a belkereskedelem második ötéves tervében központi helyet foglalnak el, kellőképpen érzékelteti, hogy az irányelvek a dolgozók életkörülményeinek jelentős javítását tűzik ki célul. Az életkörülmények javulásával mind többen — az elsődleges életszükségleti cikkek mellett — juthatnak hozzá a kényelmi és kulturális igényüket kielégítő árukhoz. Ha megvizsgáljuk az előzőekben említett gyorsan növekvő forgalmu áruk összetételét, azt tapasztaljuk, hogy többségükben a családi otthonokat teszik szebbé és kényelmesebbé; a háztartási munkát könnyítik meg; sőt, egyes árufajták luxusigények kielégítésére is szolgálnak.

Bár a tartós fogyasztási cikkek iránti keresletet elsősorban a reáljövedelem növekedése határozza meg, e mellett *vizsgálni kell a forgalmat befolyásoló egyéb tényezőket is.*

Például az irányelvek szerint öt év alatt 450 ezer televíziós készüléket kell eladni a lakosságnak. Eszerint 1965-ben — az 1960 végéig várható értékesítéssel is számolva — az országban mintegy 600 ezer televízió-előfizető lesz, s így minden ötödik család televíziós készülékkel fog rendelkezni. A készülékek gyártásán és az egy főre jutó reáljövedelem növekedésén túl hatni fog a televízió iránti kereslet alakulására:

* Ezen ellentmondás megoldására többféle lehetőség kínálkozik. Egyik a tartós fogyasztási cikkek részletre történő értékesítése, ami segíti egy-egy új cikk forgalmának gyors ütemű növekedését. A másik megoldás a gazdaságos sorozatnagyság mielőbbi elérésére az, hogy gyártás-megosztást, tervszerű kooperációt alakítunk ki a baráti országokkal egyes tartós fogyasztási cikkek termelésében. E módszer lehetővé teszi — a nagy szériában való gyártás mellett is — a keresletnek megfelelő választék elérését.

a készülékek választéka minőség és árfekvés szerint; a készülékek kiskereskedelmi árszínvonala; a besugárzott terület növekedési üteme; az eladási feltételek (részletkondíció); a heti, illetve napi műsoradás időtartama; az adások művészi színvonala és változatossága; a havi előfizetési díj összege; a szervisz-hálózat kapacitása stb.

Az irányelvek szerint *bútorból* a kiskereskedelmi forgalom 1965-ben el fogja érni az 1958. évi forgalom 225 százalékát. A forgalomba kerülő bútorok mennyisége 1961 és 1965 között több mint háromszorosa lesz az 1954 és 1958 közötti öt év bútorforgalmának. A várható kereslet felmérésekor a reáljövedelem növekedésén kívül számolni kellett még azzal, hogy a keresletet bútorból éveken át nem lehetett kielégíteni, ezért az ellátás javulásával a korábban kielégítetlen és felgyülemlett igények is jelentkeznek, s hogy az erőteljesebb ütemű lakásépítkezés szintén növeli a bútor iránti keresletet. Ezenkívül befolyásolja még a kereslet növekedési ütemét a házasságkötések várható alakulása, az új bútorok minősége és a régi bútorok elhasználódásának mértéke is.

A tartós fogyasztási cikkek körébe tartozó *műszaki cikkek* forgalmának tervezésekor számításba kellett venni a lakosság jelenlegi ellátásának színvonalát, a fogyasztás telítettségét is. Minthogy a telítettség cikkenként különböző mértékű, nyilván a várható forgalomnövekedés mértéke is igen eltérő. Ennek jellemzésére az alábbiakban ismertetem néhány fontosabb tartós fogyasztási cikk előzetesen kialakított előirányzatát:

Néhány tartós fogyasztási cikk forgalmi adatai (db)

Megnevezés	A belkereskedelem áruellátása		
	1954—58* években	1961—65 években	Index 1961—65: 1954—58
Kerékpár	860 000	800 000	93,0
Motorkerékpár*	93 500	200 000	213,9
Moped és törperobogó	19 000	100 000	526,3
Személygépkocsi	4 500	39 000	866,9
Rádió	1165 000	740 000	63,5
Televizió	23 000	450 000	1956,6
Mosógép	215 000	460 000	214,0
Hűtőszekrény	13 500	150 000	1111,0
Porszívó	40 500	120 000	296,2
Padlókefélő	21 500	100 000	465,1
Tűzhely	1100 000	850 000	77,3
Kályha	600 000	725 000	120,8

* Kerekített számok.

Lassúbb fejlődés azokban az árucsoportokban várható, ahol az ellátás színvonala ez ideig is kielégítő volt, s a kereslet a reáljövedelem növekedésével viszonylag egyenletesen, fokozatosan emelkedik. Ilyenek például a háztartási vegyi árucsoportba tartozó cikkek (mosószerek, seprűk és kefeáruk stb.).

A tüzelőanyagok iránti kereslet ugyancsak nem nő ugrásszerűen. Ezzel azért sem kell számolni, mert a bázisévben (1958-ban) kielégítő volt a lakosság tüzelőanyag-ellátása. A tüzelőanyag iránti keresletet nö-

velni fogja a fokozottabb lakásépítkezés, valamint az, hogy a falu szocialista átszervezése és a falusi lakosság életszínvonalának emelkedése következtében kevesebb saját kitermelésű tűzifát és mezőgazdasági hulladékot fognak eltüzelni. Ugyanakkor számolni lehet azzal, hogy a második ötéves terv időszakában a gáz-, illetve távfűtésbe való bekapcsolódás folytán mintegy 240 ezer lakásban megszűnik, illetve lényegesen csökken a szilárd tüzelőanyagok felhasználása. Mindeme tényezők figyelembevételével a tüzelőanyagforgalom körülbelül 25—30 százalékos emelkedésével lehet számolni.

Egyes területeken — amint már említettem — a második ötéves terv időszakában a kiskereskedelmi áruforgalom csökkenése várható. Ez elsősorban a mezőgazdaság szocialista átszervezésével van összefüggésben, minthogy a mezőgazdaság szocialista szektora a termelési rendeltetésű cikkek legtöbbjét, így a műtrágyát, a növényvédőszereket, mezőgazdasági kisgépeket stb. nem a bolti kiskereskedelemből, hanem közvetlenül a nagykereskedelmi vállalatoktól szerzi be. A „konstrukcióváltozást" a kiskereskedelmi áruforgalmi tervek kialakításakor figyelembe kell venni.

★

Az ötéves terv kidolgozására még egy év áll rendelkezésre. Az irányelvek nyilvánosságrahozatalakor pártunkat az vezette, hogy ezeket az egész dolgozó nép elé tárva, minden hozzáértő embert bevonjon az ötéves terv végleges kidolgozásába. E tanulmányunkkal is az a célunk, hogy lehetővé tegyük és előmozdítsuk a kereskedelemre vonatkozó irányelvek alaposabb és részletesebb megvitatását.

A kereskedelem legjobb szakértőire vár a feladat, hogy részleteiben is kidolgozzák a kereskedelem tervjavaslatát a második ötéves terv időszakára. E munka fontosságát aláhúzza az a tény, hogy a kereskedelem tervjavaslata jelentősen befolyásolja a fogyasztási javak termelését és a lakosság áruellátásának színvonalát.

HOCH RÓBERT:

A szocialista áruviszonyokról[1]

A szocialista árutermelés egyik legfontosabb vitatott kérdése, illetve kérdéscsoportja talán a következőképpen összegezhető röviden: a szocializmus árukategóriái mögött milyen árutermelői *viszonyokat* találunk, miben állnak ezek a viszonyok, s mi a létük oka?

Az e kérdésre adott válasznak szükségszerűen tisztáznia kell, hogy a szocializmus áruviszonyai mennyiben egyeznek meg a szocializmus előtti áruviszonyokkal, s mennyiben különböznek azoktól. *Az elméleti nehézséget az azonosságok, a kontinuitás kimutatása okozza.* Emiatt a vitában a hangsúly a magántulajdonon nyugvó árutermelés és a szocialista árutermelés közti azonosságok vizsgálatára tevődik, jóllehet *a valóságban a lényeg: a szocialista árutermelés különlegessége.* E vitacikk tárgya is elsősorban annak keresése, ami közös a szocializmus előtti és a szocialista árutermelésben.

A szocialista árutermelés okáról folyó vitában jelenleg — a vitázók többségét tekintve — *kétféle* állásponttal találkozunk. A vitázók egyik csoportja kitart amellett, hogy a szocialista árutermelés okát kizárólag vagy lényegében kizárólag a szocialista tulajdon két formájának, pontosabban a kolhoztulajdonnak a létében kell keresnünk. A nálunk folyó vitában Vilmos és Lackó *Az árutermelés szükségessége a szocializmusban* című cikke,[2] a szocialista árutermelés *végső* okát a társadalmi munkamegosztásban, annak jellegében jelöli meg, s a közvetlen okát vizsgálva lényegében a kolhoztulajdonban, a társadalmi tulajdon két formájában konkretizálja.

A vitázók másik csoportja a csoporttulajdon létén *kívül* a szocialista árutermelés okának tartja az össznépi szektoron belüli viszonyokat, ellentmondásokat is, és ezekből kiindulva különösen az önálló elszámolás és (illetve) a munka szerinti elosztás rendszerét. Lényegében ezt az álláspontot képviselte Erdős Péter is a Magyar Tudományos Akadémián 1958. október 22-én elhangzott — Értékkategóriák a szocialista tervgazdaságban című — előadásában.[3]

A marxista közgazdaságtudományban nem új ez a kétféle álláspont. Új azonban az, ahogyan az utóbbi álláspont képviselői gyakran egymástól különböző módon megközelítik a kérdést, s különösen új az a törekvés, hogy az eddigi magyarázatoktól eltérően az árutermelés

[1] Vitacikk.
[2] Közgazdasági Szemle. VI. évf. 7. sz.
[3] Megjelent: az MTA Társadalmi-Történeti Osztályának Közleményei IX. kötet. 1. sz.-ban, illetve a Közgazdasági Szemle, VI. évf. 1. sz. 1—21. o.

szempontjából valamilyen közös nevezőre hozzák a szocialista tulajdon két formájának létét, s az állami szektoron belüli viszonyokat, ellentmondásokat.

Nem kevés kérdésben csaknem minden vitázó egyetért. Például, akik a kolhoztulajdon létén kívül a szocialista árutermelés más okát is keresik, általában elismerik, hogy az előbbi az okok legfontosabbika. S akik megelégszenek a társadalmi tulajdon két formájával mint magyarázattal, azok is általában elismerik, hogy az össznépi szektoron belül is vannak áruviszonyok. A vita inkább arról folyik: *miben állnak az áruviszonyok az össznépi szektoron belül.* S ezzel kapcsolatban módszertanilag vitatott: szabad-e az össznépi szektor áruviszonyait a csoporttulajdon lététől absztrahálva is vizsgálni.

A kérdéscsoport meglehetősen bonyolult, s ezért kifejtése általában is bizonyos teljességet kíván. A nálunk folyó vitában még inkább szükséges ez, mert Erdős Péter előadása — amellyel kapcsolatban a vita kibontakozott — a kérdéscsoportról teljes elméleti rendszert ad; egyik vagy másik tétele összefüggéseiből kiragadva nem bírálható.

Álláspontom kifejtése előtt összegezem annak lényegét, s egyben röviden vázolom — a legfőbb kérdéseket tekintve — miben értek egyet, s miben nem e vitaindító előadással. Véleményem szerint *az árutermelés oka a szocializmusban is a munkamegosztás tagjainak — még megmaradt, bizonyosfokú — elkülönülése a termelésben.* Egyetértek tehát *Az árutermelés szükségessége a szocializmusban* című cikk szerzőinek azzal a megállapításával, hogy „... a kommunizmus alsó fokán, a szocializmusban ... még nincsenek meg azok a gazdasági feltételek, amelyek lehetővé tennék olyan *egységes köztulajdon létrejöttét,* amelynek alapján a termelők mindenfajta elkülönültsége, illetve önállósulása *maradéktalanul* megszűnhetne.[4]

A szocialista árutermelés okát konkrétabban megjelölve: nézetem szerint a szocialista árutermelés létét két — a társadalmon *belüli* — jelenség indokolja. (Ugyanis mindenki számára magától értetődő, hogy a külkereskedelem oka a termékek áruvá válásának, hogy az ország külső gazdasági kapcsolatai áruviszonyok. Ami tisztázandó: a szocialista országok belső viszonyai mennyiben eredményezik az árutermelést.) A belső okok közül az első — és az alapvető — a társadalmi tulajdon két formájának, pontosabban a csoporttulajdonnak a léte. Ám egyetértek azokkal, akiknek véleménye szerint vannak az össznépi szektorban nem a kolhoztulajdon létéből következő áruviszonyok. Ennyiben egyetértek Erdős Péter előadásával. Szerintem azonban az össznépi szektoron belüli áruviszonyok okát *az önálló elszámolás* rendszerében találjuk meg, s *a munka szerinti elosztást* nem tekintem sem az össznépi szektoron belüli árutermelés, sem általában a szocialista árutermelés okának.

Mint rámutattam, a szocialista árutermelés szempontjából — a kolhoztulajdonhoz képest — másodlagosnak tartom az önálló elszámolás rendszerét. Mégis úgy vélem, hogy helyes Erdős Péter előadásának *módszertani* alapja, tudniillik az önálló elszámolás, mint a szocialista árutermelés oka *a kolhoztulajdon lététől elkülönítve is vizsgálható és vizsgálandó.* Nyilvánvaló persze, hogy az absztrakció a kolhoztulajdon

[4] I. m. 711. o. A szerzők kiemelései.

lététől a szocialista árutermelés vizsgálatának *csak egyik mozzanata* lehet: csak annak megértésére szolgálhat: mi következik magának az önálló elszámolás rendszerének létéből.

Cikkemben a szocialista árutermelés *közvetlen* okával, a társadalmi tulajdon viszonyai között meglevő áruviszonyokkal foglalkozom. Nem vizsgálom az eddigi vitában megjelölt távolabbi okokat (a termelőerők állapotát, a munkamegosztás jellegét stb.). Nem vizsgálom a kolhoztulajdon, az önálló elszámolás létének okát. Azt igyekszem megállapítani, hogy a szocialista tulajdon talaján mennyiben léteznek áruviszonyok. Talán minden vitázó egyetért abban, hogy a szocializmus *alapjában már nem árutermelő társadalom*, a viszonyok alapjában már nem áruviszonyok; a szocializmusban az áruviszonyoknak és az árutermelés ellentmondásainak már csak — szélesebb vagy szűkebb körű — *maradványait* találjuk. Mégsem szükségtelen rámutatnom: egyetértek Erdős Péternek azon állásfoglalásával, amely szerint a szocializmusban a termékek *nem tekinthetők teljes értelemben vett áruknak;* sőt *különböző fokban* rendelkeznek árusajátosságokkal; s az árutermelésnek a szocializmusban meglevő kategóriái *nem feltétlenül* tükröznek áruviszonyokat.

Vizsgálom: miben áll az árutermelői elkülönültség általában, s hogy ennek maradványai mennyiben lelhetők fel a szocialista viszonyok közt, a tervszerűség és a társadalom, valamint a társadalom tagjai alapvető érdekösszhangjának viszonyai között. Véleményem szerint az árutermelői elkülönültség: *a munkamegosztás tagjainak elkülönült cselekvése a termelésben és a forgalomban — külön érdekeik alapján.* Nem értek egyet tehát Erdős Péter előadásának gondolatmenetével, amely az árutermelői elkülönültséget feloldja az árutermelők érdekellentétében, s eltünteti *külön cselekvésüket;* a szocializmus előtti árutermelés alapellentmondását, a magánmunka és a társadalmi munka ellentétét, érdekellentéttel, mégpedig a társadalom és az egyén, illetve a csoport érdekellentétével cseréli fel, s kizárólag ezt az ellentétet vizsgálja a szocialista áruviszonyok szempontjából is; az árukategóriák, az értékkategóriák valódiságát pedig nem attól teszi függővé, hogy vajon ezek a kategóriák az áruviszonyok, az árutermelés *belső ellentmondásainak* (a szocializmus előtt: alapvetően a magánmunka és a társadalmi munka ellentmondásának) megnyilvánulásai és mozgásformái-e, hanem attól, hogy aktívak-e, ösztönöznek-e (s mindezt a szocializmus előtti árutermelésre is alkalmazva!). Ebből az általam hibásnak ítélt gondolatmenetből fakad Erdős Péter előadásának — véleményem szerint ugyancsak helytelen — néhány fontos következtetése is (például a munka szerinti elosztás rendszerének a szocialista árutermelés okaként való megjelölése).

A kérdés megoldásának nehézsége

A szocialista árutermelés okáról és a szocialista áruviszonyok mibenlétéről a marxista közgazdák évtizedek óta vitáznak. És ennek alapvető oka a probléma rendkívüli bonyolultsága. A szocializmusban van árutermelés, de ez az árutermelés már semmiképpen sem azonos a magántulajdonon nyugvó árutermeléssel, ez már valóban „különös fajta árutermelés".

Az árutermelés szükségessége stb. című vitacikk szerint amennyiben az emberi tevékenységek cseréje „szűkebb értelemben" is csere, vagyis adásvétel, s csereeszköz is van, annyiban a csere már árucsere. S a szerzők ezzel kapcsolatban azt vetik Erdős Péter szemére — Erdős Péter gondolatmenetét meg nem értve[5] — hogy ő „kizárja" a cserét az áruforgalomból, hogy adásvételről beszél, amely nem áruforgalom, csereeszközről, amely nem pénz. Az árutermelés szükségessége stb. című cikk szerzői szerint pedig a tevékenységek cseréje *vagy* árucsere, *vagy* nem árucsere. Harmadik lehetőség nincs. Véleményem szerint ez az álláspont metafizikus. Erdős Péter helyesen állapítja meg, hogy a szocializmusban alig található *teljes értelemben vett áruviszony.* A valóságban a szocializmus viszonyai közepett a tevékenységek cseréje a teljes árucserétől (például külkereskedelmi forgalomtól) a teljesen nem-árucseréig (például a térítés nélküli juttatásokig) *az átmeneti fokozatok* sokaságát mutatja. Sőt *az ország határain belül teljes értelemben vett árucsere nincs is;* a magántulajdont a társadalmi tulajdon váltotta fel, az antagonisztikus érdekellentéteket az alapvető érdekösszhang, az anarchiát a tervszerűség! Még a kolhozpiac forgalmát sem lehet minden fenntartás nélkül, teljes értelemben vett árucserének tekinteni; a kolhczpiacon a lényegében tervszerűen termelő kolhozok és a kolhozok tagjai az eladók, ezek hozzák forgalomba termékeik egy részét; a kolhozpiac nem szabályozza alapvetően sem a kolhozok termelését, sem a kolhozok és a kolhoztagok jövedelmét; s a szervezett áruforgalom jelentősen befolyásolja a kolhozpiac forgalmát és áralakulását.

Ha a csere különböző típusait kategorizálni akarjuk, ha csoportosítjuk a teljes árucsere és a teljes nem-árucsere között a szocializmusban tényleg meglevő fokozatokat, akkor nem két csoportot, hanem — legalább — hármat kell képeznünk. Szükséges egy harmadik kategória is, amely *közbülső helyet* foglal el az áruk és a nemáruk között. Ezen átmeneti csoportba azok a termékek tartoznak, amelyek *formailag* áruk, rendelkeznek az áru számos *külső* sajátosságával, forgalmuk adásvétel, amelyet csereeszköz közvetít, de *lényegüket* tekintve *nem* áruk, cseréjük *valóban nem* árucsere, a forgalmukat lebonyolító csereeszköz *valójában nem pénz, az árukategóriák mögött nem húzódnak meg tényleges áruviszonyok.* Korábban — a szocializmusra vonatkoztava — beszéltünk olyan termékekről, amelyek „elvesztik az áru jelleget", „s csupán az áruk külső burkát tartják meg", amelyek csak formailag áruk. Ma sokan elvetik ezt a fogalmazást, vagy azért, mert nem fér bele az „igen-igen, nem-nem" szemléletbe, vagy mert dogmatikusnak tartják, jóllehet éppen a dialektikus szemlélet követeli meg ennek a kategóriának alkalmazását az árutermelés helyes, marxista elemzéséhez.

E csoporthoz sorolom a legfontosabb munkaeszközöknek az állam és a felhasználó állami vállalatok közötti forgalmát, de ide sorolom a *pusztán* a munka szerinti elosztásból következő forgalmat is.

Ezen kategória, valamint egyfelől az áruk, másfelől a nem-áruk közötti határok — az átmenet kategóriáiról lévén szó! — nagyon viszonylagosak. De éppen ez a *tény* teszi — nem utolsósorban — oly bonyolulttá a problémát!

[5] Erdős Péter valóban nem teljesen következetesen használja a „csere" különböző jelentésü fogalmait.

Az össznépi szektor áruviszonyainak elkülönített vizsgálata

Erdős Péter az említett előadásban nem általában a szocialista árutermelésnek, hanem az össznépi szektor áruviszonyainak vizsgálatát tűzi ki célul. A szocialista árutermelés *egésze* szempontjából a kolhoztulajdon létét tekinti alapvetőnek, de az össznépi szektor árutermelését nem tekinti a kolhoztulajdon *puszta kisugárzásának,* s az össznépi szektor árutermelését a kolhoztulajdon lététől elkülönítve *akarja vizsgálni.*

Ez teljesen helyes célkitűzés — mind a vizsgálat tárgyát, mind a módszerét — illetően. A szocialista árutermeléssel kapcsolatban valóban *csak az össznépi szektor belső áruviszonyai tisztázandók* — a kolhoztulajdon (és a külkereskedelem) szerepe már megoldott probléma. S ezeket — az össznépi szektoron belüli — áruviszonyokat valóban az egyéb tényezők hatásától elkülönítve kell — és csak így lehet — vizsgálni.

Ma már nyilvánvalónak látszik, hogy az össznépi szektor árutermelése nem pusztán a kolhoztulajdon (és a külkereskedelem) kisugárzása, *de az is.* Hibásnak tartom Erdős Péternek a következő megállapítását (s véleményem szerint joggal bírálja ezért „Az árutermelés szükségessége stb." című cikk is!):

„. . . az állami szektorban termelt fogyasztási cikkek áruvoltának a kolhoztulajdonból való levezetése külsőleges, ezoterikus, *tehát* nem kielégítő magyarázat. Vagy igazolható ezek áruvolta a kolhoztermelés léte nélkül is, vagy sehogyan sem igazolható."[6] Erdős Péter — talán, hogy helyes célkitűzésének nagyobb nyomatékot adjon — véleményem szerint — elveti a sulykot. Az össznépi szektor árutermelésére nyilván magyarázatot ad a kolhoztulajdon is, meg a külkereskedelem is. És a valóságban ezek hatványozzák is az össznépi szektor áruinak árujellegét. Egyébként a következő mondatban Erdős Péter helyesen mutat rá, hogy „. . . a kolhoztermékek igen jellegzetes árusajátosságai . . . feltétlenül igen jelentősen fokozzák a többi termék árusajátosságait is". Tehát — véleményem szerint — az „ezoterikus" magyarázattal is igazolható az össznépi szektor árutermelése, de a valóságban *nemcsak* külsődleges (tudniillik az össznépi szektor szempontjából külsődleges!) tényezők miatt termel árut az állami szektor.

Az „ezoterikus" magyarázat csak azt világítja meg, hogy az össznépi szektor „határánál" válik a termék áruvá; holott *a gyakorlatból* tudjuk: az össznépi szektor „határain" belül is van árucsere, mégpedig nemcsak „formailag" árucsere. Azt kell tehát megvizsgálni, hogy az össznépi szektor szempontjából külsődleges tényezők hatásától *eltekintve* találunk-e áruviszonyokat az állami szektorban?

Vannak, akik tiltakoznak az ellen, hogy az össznépi szektor áruviszonyainak vizsgálatakor absztraháljunk a kolhoztulajdon lététől. A tiltakozók rendszerint arra hivatkoznak, hogy a kolhoztulajdon a szocializmus lényegéhez tartozik, s ezért nem lehet eltekinteni tőle. *Az árutermelés szükségessége* stb. című cikk például a következőket mondja: „A kolhoztulajdonnak és ezzel a szocialista tulajdon két formájának együttes meglététől elvonatkoztatni annyit jelent, mint elvonatkoztatni mindattól, aminek a szocialista tulajdon csak kifejeződése. A szocialista

[6] Erdős Péter: Értékkategóriák a szocialista tervgazdaságban. Közgazdasági Szemle. 1959. 1. sz. 6—7. o. — Az én kiemelésem. H. R.

árutermelés okának viszonylatában pedig annyit jelent, hogy elvonatkoztatunk ennek mindenkori alapjától."[7] Az ellenérveket közelebbről megnézve azonban azt találjuk, hogy a tiltakozás lényege a következő: a kolhoztulajdon lététől nem szabad absztrahálni, mert kolhoztulajdon van; mert jelenleg egyetlen szocialista országban sem valósítható meg az össznépi tulajdon kizárólagossága. (Sajátos jelenség: az ellen senki nem tiltakozik, hogy a külkereskedelemtől elvonatkoztassunk, jóllehet külkereskedelem is van, nélkülözhetetlen, s fontos oka a szocialista árutermelésnek.)

Véleményem szerint azonban a szóban forgó absztrakciós módszert nemcsak lehet, de feltétlenül kell is alkalmazni. Ha egy jelenségre sok tényező hat, akkor egy-egy tényező hatását csak úgy állapíthatjuk meg, hogy minden egyes tényezőt kiemelünk, s a többi tényező hatását elkülönítjük. (Társadalmi jelenségeknél ezt az elkülönítést csak gondolkodásunk laboratóriumában hajthatjuk végre.) S miután a tényezők hatását külön-külön megvizsgáltuk, miután *egy pillanatra* feltételeztük, hogy a vizsgált jelenségre csak egy tényező hat, csak ezután kapcsolhatjuk be a vizsgálatba egyszerre az összes — legalábbis fő — tényezőket. Csak ezután vizsgálhatjuk meg együttes hatásukat. Ez az eljárás — véleményem szerint — a marxista—leninista absztrakciós módszer alfája és omegája.

Az össznépi szektor árutermelésére egyidejűleg sok tényező hat. Meg kell vizsgálni az állami szektor árutermelésének összefüggését a külkereskedelemmel. Vizsgálandó a kolhoztulajdon hatása — mégpedig az önálló elszámolás rendszerétől elkülönítve. Vizsgálandó az önálló elszámolás rendszerének hatása — mégpedig a kolhoztulajdon hatásától elkülönítve. S vizsgálandó a munka szerinti elosztás és az állami szektor árutermelésének összefüggése — mind a csoporttulajdontól, mind pedig az önálló elszámolás rendszerétől elvonatkoztatva. (Erdős Péter az előadásban helyesen alkalmazza ezt a módszert a kolhoztulajdonra vonatkoztatva, de nem alkalmazza következetesen a munka szerinti elosztás hatásának vizsgálatánál. Mások pedig tiltakoznak a munka szerinti elosztás hatásának elkülönített vizsgálata ellen.) S csak a vizsgálatok elvégzése után lehet szemügyre venni a külkereskedelem, a csoporttulajdon, az önálló elszámolás és a munka szerinti elosztás *együttes* hatását az állami szektor árutermelésére. E nélkül a módszer nélkül elkerülhetetlenül összekeverjük az egyes tényezők hatását; például a csoporttulajdon vagy éppen a munka szerinti elosztás számlájára írjuk azt, ami az önálló elszámolás rendszeréből következik; s nem tudjuk a kölcsönhatásokat sem megállapítani.

Még egy fontos körülmény indokolja, hogy az össznépi szektor árutermelésének vizsgálatánál — ideiglenesen — elvonatkoztassunk a kolhoztulajdontól: igen valószínűnek látszik, hogy történelmileg megvalósul a szocializmusnak, a kommunizmus alsó fokának olyan formája, amelyben a termelőeszközök össznépi tulajdona kizárólagos lesz, amelyben nem lesz csoporttulajdon.

Tehát jogos a kérdés: a szocialista össznépi tulajdon egyeduralmának viszonyai között lesznek-e az országhatáron belül áruviszonyok? (A

[7] I. m. 714. o.

külkereskedelem s a külkereskedelem okozta árutermelés szükségessége nem kétséges.) Konkrétebben: az össznépi tulajdon kizárólagossá válása gyökeres változásokat okoz-e az össznépi tulajdon formájában; megszűnnek-e egyszersmind az össznépi tulajdonnak azok a vonásai, amelyek a szövetkezeti-kolhoztulajdonra emlékeztetnek, megszűnik-e az állami termelő (és forgalmi) egységek *vállalati szervezése és bizonyos fokú elkülönültségük;* megszűnik-e az önálló elszámolás rendszere?

Az árutermelés szükségessége stb. című cikk a következőket fejtegeti: az állami szektor árut termel, *mert* van a kolhoztulajdon. Mivel az állami üzemek árut termelnek, olyan formát kell teremteni számukra, amely lehetővé teszi az árukapcsolatok realizálását a kolhozokkal. Ez a forma az önálló elszámolás. S ha a kolhozokkal meglevő kapcsolatok *miatt* bizonyos önállóságot kaptak az állami vállalatok, akkor egymással szemben is mint bizonyos fokig elkülönült egységek lépnek fel, tehát a csere közöttük — árucsere. E logika szerint az egységes, mindent átfogó össznépi tulajdon létrejöttével együtt meg kellene szűnnie az árutermelésnek a szocializmusban. (S tegyük hozzá: a vitacikk szerint a kolhoztulajdonnak össznépi színvonalra emelése közvetlenül a kommunizmus megvalósításának mozzanata; feltételezi a falu és a város közti minden lényeges különbség felszámolását.) A vitacikk ismertetett gondolatmenetével nem érthetek egyet.

Véleményem szerint a kolhoztulajdon léte valóban megkövetel olyan formákat, amelyek lehetővé teszik, hogy realizálódjanak az áruviszonyok a kolhozokkal. Ez azonban még *nem indokolja az áruviszonyokat az össznépi szektorban.* A tőkés üzem egységei (vagy a kapitalista tröszt üzemei) szállíthatnak más tulajdonosoknak is, s ehhez alkalmas formákat is kell teremteni, de ettől *egymással* nem kerülnek áruviszonyba. Még az is lehetséges, hogy az árukapcsolat a „külvilággal" azt vonja maga után, hogy a belső termékmozgás is *formailag* árucsere. (Az üzemek közötti szállításnál „megterhelnek" és „jóváírnak" pénzben.) Ez azonban még *semmiféle belső áruviszonyt* nem feltételez.

Szerintem a termelőerőknek és a munka (mégpedig az össznépi termelőeszközökkel végzett munka) kulturáltságának, a dolgozók (mégpedig az össznépi szektor dolgozói) anyagi és kulturális helyzetének, s nem utolsósorban öntudatuknak fejlettségi foka közvetlenül követeli meg az önálló elszámolás rendszerét. Mai tudásunk alapján nem állíthatjuk, hogy azok a feltételek, amelyek lehetővé teszik a csoporttulajdonnak össznépi tulajdonná alakítását, egyúttal lehetőséget adnak az össznépi tulajdon csoporttulajdonra emlékeztető vonásainak eltüntetésére is. Az össznépi tulajdonná vált korábbi szövetkezetek még hosszú ideig őrizni fogják a csoporttulajdon jegyeit! Ezek a meggondolások is késztetnek, hogy elutasítsam azt az álláspontot, amely szerint az állami vállalatok bizonyos fokú elkülönültsége alapjában véve a kolhoztulajdon következménye. A teljesség kedvéért meg kell mondani, hogy az itt sokat idézett vitacikk szerint az állami vállalatok bizonyos fokú elkülönültségének „minőségileg más", „alárendelt jelentőségű" oka — a kolhoztulajdon létéhez képest — az is, hogy az állami iparban is egyenlőtlen a koncentráció foka; pontosabban, hogy vannak alacsony koncentrációjú iparágak és üzemek. Ezt a gondolatot azonban a vitacikk nem fejti ki világosan.

Az árutermelők elkülönültsége

Az össznépi szektor árutermelésének vizsgálata azt követeli: kutassuk, hogy mennyiben vannak itt az értékkategóriák mögött igazi áruviszonyok, mennyiben vannak meg az árutermelés feltételei. Az árutermelés általános feltétele: a társadalmi munkamegosztás tagjainak elkülönültsége a *termelésben.* A társadalmi munkamegosztás e kérdéssel kapcsolatban nem igényel tüzetesebb vizsgálatot. Ami vizsgálandó: az elkülönültség. A vita tapasztalatai szerint szükségesnek látszik mindenekelőtt annak tisztázása, hogy *miben áll az árutermelők elkülönültsége általában, s miben nyilvánul meg — maradványaiban — a szocialista állami szektorban.*

Az árutermelők elkülönültsége két fő jelenségre vagy jelenségcsoportra bontható. Az egyik: az árutermelők különálló, egymással ellentétes érdekei. A másik: az árutermelők elkülönült, össze nem hangolt, csak a különérdekek által megszabott irányú, egymás számára ismeretlen cselekvése. Az elkülönültség e két megnyilvánulásának együtt kell meglennie (elkülönült cselekvés a termelésben az elkülönült érdekek alapján), hogy a munkamegosztás tagjai között valóban áruviszonyok legyenek. Ha egyik jelenség hiányzik, nincs áruviszony. S amit még hangsúlyozni kell: e kettős elkülönültségnek a termelésben (és a forgalomban) kell fennállnia, hogy áruviszonyokról beszélhessünk. A fogyasztó elkülönültsége nem feltételez áruviszonyt.

Vegyük szemügyre közelebbről az árutermelői kettős elkülönültség megnyilvánulását.

Az elkülönültség mint különérdek

Nem szorul bizonyításra, hogy a magántulajdonos árutermelésben az árutulajdonosok érdekei merőben különbözők, s antagonisztikusan ellentétesek. Erdős Péter helyesen mutatta ki, hogy a szocializmusban is vannak különérdekek, ütköző érdekek, érdekellentétek, bár ezek *nem antagonisztikusak.* Van ellentét a társadalom érdekei és az egyének (illetve a csoportok) érdekei között is, jóllehet a társadalom tagjainak érdekei alapvetően megegyeznek a társadalmi érdekekkel. Erdős Péter a társadalmi érdek, valamint a csoportérdek meg az egyéni érdek ellentétét úgy fogalmazza meg, hogy a csoportnak, illetve az egyénnek érdeke, hogy minél kevesebbet adjon (munka formájában) a társadalomnak, s minél többet kapjon (termék formájában) a társadalomtól. Erdős Péter azonban ugyanezt az ellentmondást teszi meg a szocializmus előtti árutermelés ellentmondásává is. „Olyan körülmények között, amikor a termékek viszonylag szűkösek, és a munka nem általános életszükséglet, eleve megvan egy bizonyos . . . ellentmondás az egyének és a társadalom érdekei között: az egyénnek az a közvetlen érdeke, hogy a társadalomnak mennél kevesebbet adjon (munka formájában), s mennél többet kapjon tőle (termék formájában). Ez az ellentmondás ilyen adottságok esetén mindenesetre megvan, bármilyenek legyenek is egyébként a termelési viszonyok."[8]

Az árutermelés szükségessége stb. című vitacikk bírálja Erdős Péter előadásának eme koncepcióját. A vitacikk helyesen tapint rá az idé-

[8] I. m. 10. o.

zett gondolatmenet legfőbb hibájára; arra, hogy a konkrét termelési viszonyoktól elvonatkoztatva próbál alkalmazni egy ellentmondást különböző termelési módokra. A vitacikk e koncepció cáfolatának egy teljes fejezetet szentel. („Az absztrahált munka jellegéből" következő érdekellentmondás cím alatt.) Ám — szerintem — a vitacikk rossz úton közelíti meg a kérdést; javarészt bírálatlanul hagyja a gondolatmenet tényleges hibáit, s másrészt támadja azt is, ami pedig a gondolatmenetben helytálló.

Erdős Péternek, véleményem szerint, igaza van, amikor megállapítja, hogy az árutermelés általános ellentmondása a „többet kapni, kevesebbet adni" érdek. A vitacikk tiltakozik e megállapítás ellen. A vitacikk szerzőinek véleménye szerint ez az ellentmondás „... nem jelenthet mást, mint azt, hogy az egyénnek közvetlen érdeke — bármilyenek is legyenek egyébként a termelési viszonyok — *idegen munka mennél fokozottabb mértékben történő elsajátítása* (kivéve a kommunizmus felső fokát)".[9] S ezért helytelennek tartják a „többet kapni — kevesebbet adni" ellentmondás alkalmazását a szocializmusra. „Szerintünk tehát ennek a felfogásnak *fő hibája nem egyszerűen abban van, hogy egyének érdekeiből* vezet le termelési viszonyokat..., hanem abban is, hogy egy minden eddigi társadalomban „meglevő" érdekellentmondást tesz a szocializmusbeli termelési viszony bizonyos oldalai alapjává, gyökerévé. Csak így válhat a szocializmusban is a termelők tömegét alkotó egyének állítólagos közvetlen érdekévé, hogy mennél fokozottabb mértékben sajátítsanak el idegen munkát."[10] A bírálat lényege tehát: helytelen a „kevesebbet adni — többet kapni" ellentmondást a szocializmusra alkalmazni, mert ez az idegen munka elsajátítására törekvés (vagyis a kizsákmányolásra, illetve annak fokozására törekvés), nem független a társadalmi viszonyoktól, s nem lehet érdeke a dolgozó tömegeknek, a szocializmusban pedig nincs kizsákmányolás.

Véleményem szerint a vitacikk mélységesen téved, amikor a „többet kapni — kevesebbet adni" ellentmondást azonosítja az „idegen munka fokozott elsajátítására való törekvéssel", vagyis a kizsákmányolással, a kizsákmányolás fokozására irányuló törekvéssel. A „többet kapni — kevesebbet adni" formula tulajdonképpen az árutermelői különérdekeknek sajátos kifejezése. Az áruviszonyok nem feltétlenül a kizsákmányolók és a kizsákmányoltak viszonyai, de az áruviszonyoknak — mind a szocializmus előtti, mind a szocializmus áruviszonyainak — feltétlen velejárója ez az ellentét. Erdős Péter *ennyiben* jogosan absztrahált azoknak a termelési módoknak konkrét sajátosságaitól, amelyek közepett áruviszonyok vannak.

A vitatott gondolatmenet egyik fő hibája abban van, hogy a szocializmus előtti árutermelésre vonatkoztatva az ellentmondást nem egyszerűen a „többet kapni — kevesebbet adni" antagonizmusában jelöli meg, hanem — mint az előbbi idézetből is kitűnik: a *társadalomtól* többet kapni, s a *társadalomnak* kevesebbet adni ellentmondásban. Erdős Péternél a szocializmus előtti mindenféle árutermelésben a társadalom, mégpedig a „termelőszövetkezetként" működő(!) társadalom és a termelő ellentmondásáról van szó; s ennek mozgásformája a szocializmus

[9] Vilmos—Lackó: I. m. 704. o.
[10] I. m. 707. o.

előtti mindenféle áru és pénz! „Azt az ellentmondást, amelynek mozgásformája a szocializmus előtti mindenféle áru és pénz, legáltalánosabban úgy fogalmazhatjuk meg, mint a „termelőszövetkezetként" működő össztársadalom, s e társadalom egyes részei, az egyes termelő közti ellentmondást. Ugyanígy fogalmazhatjuk meg a szocializmusbeli termékek árusajátosságainak okát képező nem-antagonisztikus ellentmondást is, azzal az igen nagy különbséggel, hogy a szocializmusban ez az ellentmondás csak kiegészítő, alárendelt jelenség a társadalom egésze és részei közti alapvető érdekösszhang mellett."[11]

Erdős Péter azáltal vonatkoztat el a különböző termelési módok konkrét sajátosságaitól, hogy a szocializmus előtti árutermelésben is felfedezni vél egy ellentmondást, amely csak a szocialista árutermelésben van meg. A szocializmus előtti társadalmakban lehet olyan érdekeket felfedezni, amelyek általánosak, s társadalmi érdekeknek nevezhetők. (Például a tőkésnek is, a munkásnak is érdeke — hogy ne pusztítson pestisjárvány.) Ezek az általánosan megegyező érdekek azonban ott kivételesek, nem jellemzik a magántulajdonon nyugvó társadalmakat. E társadalmakat éppen a társadalom tagjainak és csoportjainak antagonisztikus érdekellentétei jellemzik. Viszont a szocializmusra jellemző a társadalom tagjainak egybeeső érdeke, a társadalmi érdek; a társadalom tagjai és csoportjai egymás közötti alapvető érdekösszhangja és *éppen ezért* alapvető érdekösszhangjuk a társadalommal.

De menjünk tovább! Erdős Péter előadása szerint a szocializmus előtti árutermelésben a társadalmi érdek: kevesebb terméket adni a társadalom tagjainak, s több munkát kapni a társadalom tagjaitól; az egyéni érdek: több terméket kapni a társadalomtól, s kevesebb munkát adni a társadalomnak. Véleményem szerint ilyen ellentmondás a szocializmus előtt nincsen. A magánárutermelők elkülönült érdekei *egymással,* s nem a „társadalommal" szemben állnak. Nem a „társadalomnak" adnak el, hanem egymásnak, nem a „társadalomtól" vásárolnak („kapnak"), hanem egymástól. A magánérdeknek és a társadalmi érdeknek ez az ellentéte, a társadalmi érdeknek ez a megfogalmazása feltételezné, hogy a „társadalmi" érdeket valami vagy valaki képviseli az egyszerű árutermelésben is. Számomra nyilvánvaló, hogy sem egyikben, sem másikban senki és semmi nem képvisel ilyen érdeket; nem is képviselhet, mert nincs is ilyen „társadalmi érdek", ilyen ellentét a társadalom és az egyén között, sem az egyszerű árutermelésben, sem a tőkés árutermelésben.

A szocializmusban a társadalomnak és a társadalom tagjainak alapvető érdekazonossága mellett — ehhez képest alárendelt jelentőséggel — valóban megvan a „többet kapni — kevesebbet adni" nem-antagonisztikus érdekellentmondás; s van központi szerv, amely a társadalmi érdeket képviseli. Csakhogy ez az ellentmondás a társadalom és a társadalom tagjai közt nem atavizmus, hanem *újonnan keletkezett* ellentmondás; *a társadalmi tulajdonnal és a szocialista állammal együtt születik.*

Erdős Péter retrospektíve konstruál meg egy ellentmondást a szocializmus előtti árutermelésben; *a szocializmus egyik specifikus ellentmondását vetíti vissza a magántulajdonosi áruviszonyokra.* Hogyan kö-

[11] Erdős Péter: I. m. 14. o.

veti el ezt a hibát? Úgy, hogy felcseréli a magánmunka és a társadalmi munka alapvető — reálisan meglevő — ellentmondását a magánérdek és a társadalmi érdek ellentmondásával.

A termelők elkülönült cselekvése mint árutermelői elkülönültségük lényeges mozzanata

Az árutermelők elkülönültségének — a különérdekhez viszonyítva, s azzal együtt — nem kevésbé fontos megnyilvánulása: az árutermelők elkülönült, egybe nem hangolt, egymás számára ellentétes cselekvése a termelésben (és a forgalomban). E nélkül a külön cselekvés nélkül nincs árutermelés, nincsenek áruviszonyok. A külön cselekvés az árutermelés legbensőbb lényegéhez tartozik. Éppen ez adja meg sajátos karakterét.

Véleményem szerint ez az oka annak, hogy a marxizmus klasszikusai az áruviszonyok elemzésekor erre helyezik a hangsúlyt. „Használati tárgyak egyáltalában csak azért lesznek árukká, mert *egymástól függetlenül űzött magánmunkák termékei.*"[12]

Erdős Péter koncepciójában viszont az áruviszonyoknak éppen ez a döntő jellemvonása eltűnik. (A szocializmus előtti árutermelésre vonatkoztatva is!) A termelők elkülönültségét feloldja a termelők érdekellentétében; a magánmunka és a társadalmi munka ellentétét felcseréli a magánérdek és a társadalmi érdek ellentétével.

A magántulajdonosi árutermelés alapellentmondása a magánmunka és a társadalmi munka antagonizmusa. Ez az ellentét érdekellentét? Nem! Az ellentmondás abban áll, hogy a társadalmi munkamegosztás viszonyai közt csak tudatosan biztosítható az arányosság a termelésben, a termelők elkülönültsége, munkájuk magánjellege viszont lehetetlenné teszi a termelés tudatos szabályozását. Eme ellentmondás megnyilvánulása az érték és a használati érték ellentéte. Vajon ez utóbbi „érdekellentét"? A magánmunka és a társadalmi munka ellentmondása a tőkés árutermelés kibontakozásával együtt a kapitalizmus alapellentmondásává fejlődik. Vajon a társadalmi termelés és a tőkés elsajátítás kiáltó ellentéte — érdekellentét? Eléggé nyilvánvalóan: nem! Erdős Péter előadásában csak érdekellentétről van szó, s a magánmunka, s a társadalmi munka ellentmondásáról semmi, ezért ezzel együtt eltűnik a szocializmus előtti árutermelés anarchiája, a válságok lehetősége.

Az elkülönült termelők termékeik kicserélése révén lépnek társadalmi érintkezésbe. Ezért az árutermelés viszonyainak vizsgálatát a cserénél kell megragadni. Mivel azonban — mint már említettem — a szocializmusban a csere nem vagy árucsere, vagy nem-árucsere, hanem van közbülső fokozat is, azt is elemezni kell, hogy ami árucserének *látszik,* a valóságban is árucsere-e, tényleges áruviszonyokat fejez-e ki a forgalom. Erdős Péter helyes kiindulópontot választ, amikor ezt a kérdést veti fel. S ugyanilyen helyes a nekiindulás: „Szocializmusbeli termékeink árujellege a legszembetűnőbben abban mutatkozik, hogy pénzért kaphatók. Nos, az árujelleg körüli vita régen eldőlt volna, ha egyértelműen kimondhatnók, hogy a szocializmusbeli pénz pénz a szó teljes, klasszikus értelmében, és valamennyi vele kapcsolatba kerülő termék vonatkozásában."[13]

[12] Marx: A tőke. I. 83. o. Szikra. 1948.
[13] Erdős Péter: I. m. 2. o.

A szocialista áruforgalomra is igaz: az áruviszonyok sajátosságait az érték sajátosságai mutatják meg. Ezek az értéksajátosságok viszont a pénz oldaláról tanulmányozhatók. Az áruk a forgalomban a használati-érték-sajátosságokat mutatják. Az áru mozgását szemlélve végeredményben Á—Á folyamatot látunk, vagyis a társadalom *anyagcseréjét.* Erről az oldalról tekintve a pénz pusztán — a társadalmi anyagcserét elősegítő — technikai segédeszköznek tűnik. A pénzoldalt szemlélve viszont — a magánmunka és a társadalmi munka ellentétét kifejező — általános egyenérték mozgását látjuk.

A fentiekből következően — az áruoldalról tekintve — minden adásvételben két személy, az áru teljes metamorfózisában három személy, elszigetelt árutulajdonos viszonya látszik. Az áruoldalról a forgalom elszigetelt cseremozzanatok konglomerátuma. (Nem látszik a minőségi különbség a közvetlen termékcsere és az áruforgalom között.) Viszont a pénz oldalról vizsgálva a forgalmat kitűnik, hogy az egyes csereaktusok között szoros kapcsolat van, feltételezik egymást, hogy az árutulajdonosok végtelen sok szállal vannak egybekapcsolva, de ezek a kapcsolatok anarchisztikusak, társadalmilag kontrollálhatatlanok. „... a pénz forgása végtelenül szétforgácsolt mozgás, mert benne a forgalmi folyamatnak vételekre és eladásokra való végtelen szétforgácsolódása és az árumetamorfózis egymást kiegészítő szakaszainak közömbös szétesése tükröződik. A pénz kis körforgásaiban, melyeknél a kiindulási pont és a visszatérés pontja egybeesik, visszahajló mozgás, valóságos körmozgás mutatkozik ugyan, de először is éppen annyi kiindulópont van, mint amennyi áru, továbbá, ezek a körforgások már csak meghatározhatatlan sokaságuk következtében is kivonják magukat minden ellenőrzés, mérés és számítás alól."[14]

Ha az áruviszonyokat kifejező értéksajátosságokat akarjuk vizsgálni, akkor a pénzt kell megragadni. Ami a szocializmusban speciális kutatási szempont: vizsgálandó, hogy a pénz léte és mozgása igazi értéksajátosságokat tükröz-e, igazi pénzről van-e szó vagy csak formai pénzről (számolópénzről, munkapénzről); a csereeszköz áruviszonyokat tükröz-e vagy sem! (Aki Marxtól megtanulta, hogy a pénz, mint az áruviszonyok kifejezője — nem technikai eszköze a cserének, az hajlamos arra, hogy akkor is igazi pénzt lásson, amikor az a valóságban már tényleg nem igazi pénz, nem az ellentmondásos áruviszonyok kifejezője, amikor már valóban a csere technikai eszköze!)

Erdős Péter előadásában a kiindulópont helyes. De a tárgyalás során a bevezető gondolat egyszerűen elsikkad. Erdős Péter „tud" arról, hogy Marx beszél nem igazi pénzről — például munkapénzről. Marx is, Engels is, Lenin is feltételezte, hogy a szocializmusban nem lesz árutermelés. Erdős Péter nem vizsgálja meg tüzetesebben, hogy a marxizmus klasszikusai — akik igazán tudták, mi az árutermelés — miért feltételezik az árutermelés nélküli szocializmust. Talán nem tudták, hogy a kommunizmus alsó fokán lesz érdekellentét, lesz ellentmondás az egyéni érdek és a társadalmi érdek között? Dehogy nem tudták! Nem gondoltak arra, hogy társadalmasított termelésben ösztönözni kell a társadalom tagjait? Hogyne gondoltak volna! Marx *A tőké*-ben még óvatosan, de *A gothai program kritikájá*-ban már teljesen határozottan

[14] Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához. 81. o. Budapest. 1953.

a munka szerinti elosztásról beszél. Nem számoltak azzal, hogy az értékkategóriáknak még lesznek maradványai a szocializmusban? Számos utalást találunk, amelyek azt bizonyítják, hogy feltételezték e maradványok létét. Ám akkor miért feltételezték, hogy a szocializmusban nem lesz árutermelés?

A marxizmus klasszikusai az áruviszonyok elengedhetetlen tartozékának tekintették az árutermelők elkülönült cselekvését a termelésben. A szocializmust — jogosan — olyan termelési módnak tekintették, amelyben megszűnik a munka magánjellege, amelyben a munka közvetlenül társadalmivá válik — mégpedig teljes mértékben (!) minden fenntartás nélkül(!), amelyben a társadalom szabad emberek egyesülése, „akik közös termelőeszközökkel dolgoznak és sok egyéni munkaerejüket öntudatosan mint *egyetlen* társadalmi munkaerőt fejtik ki,"[15] olyan termelési módnak, amelyben megszűnt a munkamegosztás tagjainak mindenféle elkülönültsége a termelésben.

A tényleg megvalósult szocializmusban maradtak áruviszonyok. S amikor ezek mibenlétét vizsgálják, éppen az kutatandó, hogy *menynyiben maradtak meg az elkülönültség viszonyai* a termelésben (és a forgalomban); mégpedig nemcsak a különérdekek, hanem az elkülönült cselekvés is!

Árutermelői elkülönültség a szocializmusban

Szerintem azt kell szemügyre venni, hogy a szocializmusban (a külkereskedelmen kívül) a kolhoztulajdonnal, az önálló elszámolás rendszerével és a munka szerinti elosztással kapcsolatos értékkategóriák „valódiak-e"; azaz árutermelői elkülönültséget tükröznek-e, mégpedig a külön érdek és a külön cselekvés értelmében egyaránt.

A kolhoztulajdonnal kapcsolatban a válasz egyszerű. A csoporttulajdon bizonyos fokú — a tervszerűség keretein belüli — árutermelői elkülönültséget tükröz. A kolhozok érdekei — bár alapvetően megegyeznek a társadalom érdekeivel — számos vonatkozásban ellentétesek az össztársadalom érdekeivel is, a többi kolhozokéival stb. is. Ez azonban még nem elégséges feltétele az áruviszonyoknak. A kolhoztulajdon — *szocialista* tulajdon, társadalmi tulajdon. A kolhozok és a kolhoztagok érdekei *alapvetően megegyeznek* a társadalmi érdekekkel. A kolhozok tevékenysége *alapvetően tervszerű,* a szocialista állam által társadalmi méretekben egybehangolt cselekvés. Ám a kolhozoknál kétségkívül megtaláljuk az — elkülönült érdeken nyugvó — elkülönült cselekvést. „... a termelés eredménye az egyes kolhozok tulajdona, minthogy a kolhozokban a munka is, a vetőmag is a kolhozok sajátja, a földdel pedig, amelyet örök használatra átadtak a kolhozoknak, a kolhozok ténylegesen saját tulajdonukként rendelkeznek, noha nem adhatják el, nem vásárolhatják, nem adhatják bérbe és nem zálogosíthatják el." „... a kolhozok termékeivel ... csak a kolhozok rendelkeznek úgy, mint saját tulajdonukkal".[16] A kolhozok által eladott és vásárolt termékek kétségkívül „igazi" áruk, ténylegesen áruviszonyokat tükröznek, a pénz, amely ezt a forgalmat lebonyolítja — igazi pénz; a kolhozszektorral kapcsola-

[15] Marx: A tőke. I. 89. o.

[16] Sztálin: A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. 18. o. Szikra 1952.

tos pénzforgalomban kétségkívül megvannak az áttekinthetetlenség, a kontrollálhatatlanság bizonyos elemei.

A probléma az *össznépi szektoron* belüli forgalom elemzésekor adódik. Itt is az elkülönültség kettős értelmű mércéjét kell alkalmaznunk a munka szerinti elosztásnak és az önálló elszámolás rendszerének vizsgálatakor! Pontosabban azt igyekszünk megállapítani, hogy a külön cselekvés (a külön érdekek alapján) kimutatható-e a szocialista munkabérrel kapcsolatban, s kimutatható-e az állami vállalatok vonatkozásában?

Elemezzük először *a munka szerinti elosztással* (a szocialista munkabérrel) kapcsolatos értékkategóriákat. Marx — mint ismeretes — előre látta, hogy a kommunizmus alsó fokán a fogyasztási cikkeket a végzett munka arányában fogják elosztani a társadalom tagjai között; mégpedig oly módon, hogy a dolgozók végzett munkájuknak megfelelően utalványokat, munkapénzt kapnak, amely a termékek „megvásárlására" jogosítja fel őket. Marx az e forgalmat lebonyolító utalványokat, a „munkapénzt" nem tekinti igazi pénznek. Miért nem? Mert feltételezi, hogy a termelésben mindenütt elkülönült cselekvés megszűnt, mert feltételezi, hogy az árutermelést felváltotta annak *ellentéte*, a közvetlenül társadalmasított munka. „... például az Owen-féle „munkapénz", éppoly kevéssé „pénz", mint egy színházjegy. Owen *közvetlenül társadalmasított munkát* tételez fel, vagyis oly termelési formát, amely az árutermeléssel homlokegyenest ellentétes. A munkabizonyítvány csak azt az egyéni részt állapítja meg, amellyel a termelő a *közös munkában* részt vesz és egyéni igényét a *közös termék* fogyasztásra szánt részéből".[17]

Az árutermelés szükségessége stb. című cikk helyteleníti, hogy Erdős Péter „felújítja" a „munkapénz" fogalmát. (L. 987. o. 3. lábjegyzet.) A vitacikk nem veszi észre, hogy Erdős Péter nem „az utópisták által elképzelt" munkapénzt „újítja fel", hanem a Marx által „elképzelt" munkautalványról, „munkapénzről" beszél. Marx élesen bírálta az utópisták „munkapénz" koncepcióját, de nem azért, mert egyáltalán ellene volt a „munkapénz" fogalmának, hanem azért, mert a bírált utópisták a termelőeszközök társadalmasítása *helyett* „pénzkontárkodással" akarják a munkát közvetlenül társadalmivá tenni. Ezért állítja velük szembe Owent és a munkapénzét: „De Owennek eszébe sem jut az árutermelést feltételezni és szükséges feltételeit mégis pénzkontárkodással megkerülni".[18] A termelésben már nincs elkülönültség, nincs külön cselekvés. A fogyasztási cikkek forgalmát lebonyolító „pénz" már nem végez „áttekinthetetlen körforgásokat", hanem egyetlen körforgást végez: a társadalom központi szervétől a munkás kezébe jut, s innen egyenesen vissza a társadalom központi szerve kezébe. Ebben a „pénzforgalomban" a kontrollálhatatlanság már teljesen eltűnt. „A pénztőke közösségi termelés esetén elesik. A társadalom elosztja a munkaerőt és a termelési eszközöket a termelés különböző ágai között. Mondjuk, hogy a termelők papirosutalványokat kapnak, amelyek fejében a társadalom fogyasztási készleteiből munkaidejüknek megfelelő mennyiséget vonnak el. Az ilyen utalvány nem pénz. Nem forog."[19]

[17] A tőke I. 105. o.
[18] I. m. Uo.
[19] Marx: A tőke. II. 363—364. o.

A munka szerinti elosztás nem feltételez semmiféle elkülönültséget a termelésben. A munkások érdekei a szocializmusban alapvetően egybeesnek a társadalmi érdekkel; minden egyes munkás csakis az egész szocialista társadalom fejlődésével együtt érheti el a maga felemelkedését, anyagi jólétének és kulturális színvonalának emelését. Ennek az érdekösszhangnak *felismerése,* tudatosodása egyre mélyebben és a munkásosztály egyre szélesebb rétegeibe hatol be; az igazi érdekek felismerése pedig a szocialista társadalom fejlődésének egyik legfontosabb előmozdítója. Ám az egyének — különösen a tudatban meglevő nemszocialista maradványok hatására — érvényesíthetik pillanatnyi, napi érdekeiket a társadalmi érdekekkel ellentétesen, velük szemben is. A munkásnak azonban nincsen önállósága a termelésben, külön érdekei alapján nem határozhatja meg, hogy mit termeljen, s a megtermelt termékekkel nem rendelkezik. Amit — bizonyos határok között — eldönthet: milyen mennyiségű munkát fejt ki; például a normáját hány százalékra teljesíti. (De erről sem dönt teljesen szabadon. Nyilvánvalóan senkinek sem nézik el, hogy a normát huzamos időn át például negyven százalékra teljesíti.) Az elmaradott, nem öntudatos munkás bizonyos határok között ronthatja a minőséget, selejtet gyárthat stb. Ám mindez már valami egészen más, mint az árutermelők elkülönült cselekvése a termelésben. Az állam és a munkás viszonya a termelésben *nem* áruviszony. A munkás nem munkaerejét adja el a társadalomnak, még csak nem is „szolgálatait", hanem részt vesz a társadalom kollektív munkájában. A munkabér, amit az össznépi szektor munkása az államtól kap, nem pénz, hanem utalvány, amely elismeri a végzett munkát, s jogcímet ad a fogyasztási alapból való részesedésre. A munkabér az államtól a munkáshoz mozgásában: „munkapénz" — az a megvalósult szocializmusban is.

Ezzel azonban a munkabér mozgásának csak egyik mozzanatát vettük szemügyre: a társadalom elismerte a végzett munkát. A munkabér mozgásának másik mozzanata: a munkás fogyasztási cikket vásárol. Egyelőre feltételezzünk olyan szocializmust, amelyben nincsen sem csoporttulajdon, sem önálló elszámolás. Már rámutattam, hogy ilyen szocializmusban ez a csere sem volna áruforgalom.

E megállapításnak a következőket lehet ellene vetni: Először, amikor a munkás fogyasztási cikket vásárol, ez társadalmi tulajdonból személyi tulajdonba megy át, tehát az árucserére jellemző tulajdonváltozás történik. Nos, ilyen tulajdonváltozás a kommunizmusban is lesz, jóllehet ott már nincs semmiféle árutermelés. Igaz, hogy a tulajdonváltozás formája más a kommunizmus két különböző fokán, mert a személyi tulajdon jellege is különböző. Ez azonban csak azt magyarázza, hogy a kommunizmusban a fogyasztási cikkek tulajdonváltozása *még formailag sem* őrzi meg az áruforgalom jegyeit. Másodszor, ha az össznépi tulajdon munkása nem is különül el a termelésben, de elkülönül a fogyasztásban, mint fogyasztó — külön érdekeinek megfelelően — különállóan cselekszik. Nem akceptálható ez az ellenvetés sem. Az áruviszony — termelési viszony, elkülönülés a termelésben; a kifejtett munka társadalmi jellegének milyenségére világít rá az áruviszonyok elemzése. *A fogyasztó elkülönülése és válogatása nem a termelési viszonyokból következik,* hanem a fogyasztás sajátos természetéből, s ebből nem adódnak sajátos termelési viszonyok. A fogyasztás a kommunizmusban is „elkülönül", s a fogyasztónak még sokkal nagyobb válogatási lehető-

sége lesz mind mennyiségileg, mind a választékot tekintve — mint a szocializmusban. Igaz: az a tény, hogy a munka szerinti elosztásból az áruforgalom bizonyos kategóriáinak formai fennmaradása következik, ez megszabja, hogy a fogyasztó csak meghatározott keretek között válogathat; továbbá: hogy a termelésnek és a fogyasztásnak azok az ellentmondásai, amelyek a termelés szabályozásának technikai nehézségeiből és a fogyasztás sajátos természetéből következnek — éppen az értékkategóriák léte miatt — a „kínálat" és a „kereslet" diszharmóniájaként jelennek meg. Végül: hogy a fogyasztó cselekvésére aktívan hatnak a „formailag" megmaradt értékkategóriák.

Erdős Péter amellett foglal állást, hogy a munka szerinti elosztásból következő pénz sem „munkapénz", hanem igazi pénz. Érvelésének lényege: az értékkategóriák igazi áruviszonyokat fejeznek ki, ha aktívak, ha terelnek, ha ösztönöznek. A pénz „munkapénz", nem igazi pénz lenne, ha az értékkategóriák passzívak volnának.

Olyan szocializmusban, amely már a „teljesen egyesült termelők társadalma", amelyben értékkategóriák csupán a munka szerinti elosztással kapcsolatban vannak, amelyben munkautalvány igazolja a végzett munkát és a jogot a fogyasztási cikkek bizonyos hányadára, vajon ilyen szocializmusban az értékkategóriák semlegesek-e? Semmiesetre sem! Először, nem semleges maga a „munkapénz". A munka szerinti elosztás lényegéhez elválaszthatatlanul hozzátartozik az ösztönzés. Másodszor, ha van „munkapénz", kell „áraknak" is lenniük. (Helyesen mutat rá Erdős Péter, a munkapénz lényegén mit sem változtat, hogy a pénzdarabokon és a fogyasztási cikkek árcéduláin órák, vagy „hagyományos" pénzegységben megjelölt összegek szerepelnek.) Van „kínálat" és van „kereslet", ezek az „árak" nem passzívak; meghatározott szerkezetű „kereslet" kialakulása irányában hatnak.

Magából a munka szerinti elosztásból nem következnek áruviszonyok, mert ez önmagában nem feltételez elkülönültséget, külön cselekvést a termelésben. A munka szerinti elosztásból következő „értékkategóriák" nem tükröznek áruviszonyokat; még akkor sem, ha aktívan hatnak, s aktív hatásukat a társadalom központi gazdasági szerve felhasználja.

Némileg más képet kapunk, ha bekapcsoljuk a vizsgálatba a többi tényezőt: a csoporttulajdont, és az önálló elszámolás rendszerét, amelyektől mostanig elvonatkoztattunk.

A csoporttulajdon léte (az önálló elszámolás rendszerétől még mindig tekintsünk el) nem változtat az össznépi szektor munkásának és a szocialista államnak mint „munkáltatónak" viszonyán. A munkabér a mozgás első mozzanatában tehát éppúgy nem pénz, mintha az össznépi tulajdon kiterjedne valamennyi termelőeszközre.

Más a helyzet a munkabér mozgásának második mozzanatával — ha van csoporttulajdon is. A munkás fogyasztási cikkeket vásárol — részben az államtól, részben a szövetkezetektől. S ez a tény a munkás kezében igazi pénzzé változtatta azt a munkabért, amely forgásának első szakaszában nem-pénzként mozgott. Ha a munkás *csak* az államtól vásárolna, a munkabér nem válnék igazi pénzzé, noha ezeket a fogyasztási cikkeket a szövetkezetek és a szövetkezeti tagok is vásárolják, mégpedig áruként vásárolják az államtól. A munkabér azonban teljes egészében visszakerülne az államhoz, a körforgás lezáródnék, a mozgás teljesen át-

tekinthető lenne. A munkabér továbbra sem „forogna". A forgás második szakaszában a tárgyalt viszonyok között a munkabér azért válik igazi pénzzé, mert a munkás *nemcsak az államtól* vásárol, hanem a szövetkezetektől is, a szövetkezeti tagoktól is. Ennek a tárgyalt kérdés szempontjából kettős következménye van. Először, az állam szempontjából előre ismeretlen, hogy a munkás a jövedelmének mekkora hányadát költi az állam kezében levő fogyasztási cikkekre. (E tény jelentősége nem domborodik ki, ha az összkeresletet vesszük szemügyre, mert a szervezett és a szervezetlen áruforgalom arányában nincsenek jelentős ingadozások. Más a helyzet egyes fogyasztási cikkek és cikkcsoportok vonatkozásában. Bizonyos fogyasztási cikkek keresletének tervezésekor jelentős bizonytalansági tényező a kereslet megoszlása az állami szektor és a nem állami szektor termékei között.) Másodszor, amennyiben a munkás a nem-állami szektortól vásárol, a munkabér körforgása nem zárul le, hanem ellenkezőleg megkezdi *forgását*. S ez a pénzforgalom már tartalmazza a kontrollálhatatlanságnak legalább bizonyos elemeit. Ez a pénz már nem nevezhető „munkapénz"-nek, ez már „forog". Tovább módosul a kép, ha figyelembe vesszük az *önálló elszámolás* rendszerének létét is. Mindenekelőtt azt látjuk, hogy ez a körforgás második szakaszában a munkabér pénzjellegét még inkább fokozza. A munkás — amennyiben az állami szektorban költi el pénzét — nem közvetlenül az államtól vásárol, hanem a — bizonyos fokig elkülönült — állami vállalatoktól. Tehát a munkabér körforgása ez esetben nem zárult le, hanem a pénz tovább *forog* az állami vállalat pénzforgalmában. (Hogy az állami vállalatoknak minden este be kell fizetniük a készpénzt a központi állami banknak, ez nem a körforgás lezárulása. Ezzel csak a pénzforgalom készpénzforgalomból készpénz nélküli forgalommá alakul át. Természetesen a szocialista bankrendszer, az egyszámla rendszere jelentősen csökkenti a pénzforgalom kontrollálhatatlanságát.) Egy-egy állami vállalat (akár termelő, akár kereskedelmi vállalat) számára ismeretlen nagyság, hogy termékei a munkabér mekkora hányadát kötik meg. A népgazdaság tervezése számára közömbös, hogy az állami szektor munkásai és alkalmazottai melyik állami vállalatnál költik el pénzüket. Mivel azonban az állami vállalatok a termelésben és a forgalomban bizonyos önállósággal rendelkeznek, az a tény, hogy a vállalat számára a piac az előbb vázolt értelemben ismeretlen, befolyásolja a fogyasztási cikkek termelését s forgalmát az össznépi szektorban. (Minőségi különbség van a népgazdasági méretű keresletkutatás és a vállalatok piackutatása között!) A fogyasztási cikket értékesítő állami vállalat viszonya a munkabérét elköltő munkással — áruviszony. De az önálló elszámolás rendszere a munkabér körforgásának jellegét nemcsak a második szakaszban érinti, hanem az első szakaszban is — bár nem alapvetően, nem annyira, mint a második szakaszban. A munka az össznépi szektorban sem teljesen egyesült, nem minden elkülönüléstől mentes társadalmi munka; a munkás nem közvetlenül az állammal van munkaviszonyban, hanem a — bizonyos fokig elkülönült — állami vállalattal. Ez a tény a munkabért a forgás első szakaszában is közelíti az igazi pénzhez, de nem teszi pénzzé, nem teremt áruviszonyt a „munkáltató" állami vállalat és a munkás között. A vállalat önállósága ugyanis éppen a munkaügyi területen igen erősen korlátozott. A szocialista állam a vállalat munkabér-fizetésre szolgáló eszközeit elkülönítve, s a forgóeszközökhöz képest különleges módon kezeli, szigorúan

előírja a kifizethető munkabér nagyságát (akár a munkabéralap, akár az átlagbérek szabályozásával), a munkafeltételeket stb. Esze Zsuzsa Erdős Péter akadémiai előadását követő vitában rámutatott, hogy amennyiben az állami vállalat fizetésképtelenné válik, a munkabéreket az állami bank kifizeti. S ez nem valamiféle hiba, nem „túlcentralizálás", nem a vállalat önállóságának helytelen korlátozása. Ellenkezőleg! A vállalat önállóságának nagyfokú korlátozása e területen feltétele annak, hogy valóságos szocialista viszonyok legyenek. Enélkül a vállalatok össznépi tulajdonáról is alig lehetne beszélni, s az össznépi szektorban végzett munka nem, vagy csak alig lenne közvetlenül társadalmi jellegű.

Az elmondottakat összegezve: *a megvalósult szocializmusban magából a munka szerinti elosztásból nem következnek áruviszonyok;* s az össznépi szektor munkásának viszonya az államhoz és az állami vállalathoz mint munkáltatóhoz nem áruviszony. A munkabér a körforgás első szakaszában nem pénz, hanem „munkapénz". A csoporttulajdon és az állami vállalatok bizonyos fokú elkülönültsége miatt azonban a munkás *mint vásárló* „igazi" áruviszonyokkal kerül kapcsolatba; a munkabér a körforgás második szakaszában, a pénznek a fogyasztási cikkekké válásának folyamatában igazi pénzként *forog.*

Ha az önálló elszámolást vizsgáljuk az árutermeléssel kapcsolatban, akkor már egészen más viszonyokat találunk, mint a munka szerinti elosztás vizsgálatánál. Az állami vállalat — össznépi tulajdon. Az állami vállalat érdekeinek és a társadalmi érdekeknek alapvető egybeeséséről beszélni — csaknem tautológia. Az állami vállalat központi állami tervek alapján végzi tevékenységének döntő és nagyobb részét. Mégis, ha az árutermelői elkülönülés kettős mércéjét alkalmazzuk, az állami vállalatoknál találunk különérdekeket is (s ezek nem csak a társadalmi érdekektől különböznek, hanem más — állami és szövetkezeti — vállalatok érdekeitől is), valamint — legalább bizonyos, a kolhozvállalatnál alacsonyabb fokban — találunk külön cselekvést is a termelésben és a forgalomban. A vállalat önállóan cselekedhet, igaz, csak az állami terv keretei között, de itt esetleg éppen a terv, a terv célkitűzéseinek ellenére is.

A külön érdek önmagában még nem vezet áruviszonyokra, ha nem párosul az elkülönült cselekvéssel. De fordítva is igaz: a termelőegységeknek a kommunizmusban is lesz bizonyos önállóságuk, a társadalom gazdasági vezető szerve akkor sem fog mindent központilag szabályozni (bizonyos szempontból talán még nagyobb lesz az önállóság), de a speciális külön érdekek híján ez már nem lesz árutermelői önállóság. De még azt sem elegendő megállapítani, hogy az önálló elszámolás — a külön érdek és a (korlátozott) önállóság együttes létezése. Arra kell rámutatni, hogy a termelő egységek külön érdekének és önállóságának *együttes* megléte az állami *vállalati formában* jut kifejezésre.

A vállalati forma nem egyszerűen az állami termelés technikai szervezése, hanem érinti az össznépi tulajdon megvalósulási módját; a csoporttulajdonhoz hasonló jegyeket kölcsönöz az állami tulajdonnak — mint Erdős Péter véleményem szerint helyesen állapította meg előadásában. A szocialista állami vállalati forma: árutermelői viszonyok az össznépi tulajdon keretein belül; adásvétel, törekvés a pénzbevételek növelésére, s az ebből fedezett pénzkiadások csökkentésére, a nyereség növelésére. Az állami vállalat — állami tulajdon; termelő és forgalmi

eszközeivel, termelésével és forgalmával alapjában véve az állam rendelkezik. De a vállalat korlátozottan rendelkezhet a termeléssel — mégpedig vállalati (külön) érdekei szerint —, s a megtermelt terméknek bizonyos értelemben és bizonyos fokban tulajdonosa. Más (állami és szövetkezeti) vállalatoknak és intézményeknek „eladja" termékeit, s ha eladta — *elveszíti* ezekre vonatkozó *kvázi-tulajdonjogát.*

A vállalati forma, s a hozzá kapcsolódó kategóriák azt tükrözik, hogy az össznépi szektor termelésében sem tűnt el minden elkülönültség, hogy az össznépi szektorban a közvetlenül társadalmi munka még nem küszöbölte ki a maga ellentétét — az árutermelést.

Az állami vállalat önállósága, elkülönültsége, külön cselekvése más és más vonatkozásban más és más mértékű, más és más mértékben korlátozott, tehát különböző viszonyai *különböző mértékben áruviszonyok.* A szocializmusban a termékek különböző fokban áruk, a teljes áru és a teljes nem-áru között az átmenet számos lépcsőjét találjuk. Ám a marxisták számára nyilvánvaló, hogy az értéksajátosság nem a termék tulajdonsága, hanem a viszonyok ruházzák fel a dolgokat az árusajátosságokkal. Ezen — már-már közhely számba menő — alapigazság ellenére a szocialista árutermelés vizsgálatánál gyakran találkozunk azzal a hibás kérdés-feltevéssel, hogy melyik használati érték áru, melyik nem, melyik milyen mértékben tartalmaz értéksajátosságokat. Holott a szocialista gazdaságban azonos használati értékfajta különböző egyedei lehetnek áruk és nem-áruk, függően azoktól a viszonyoktól, amelyekbe kerülnek. Sőt: ugyanaz a termék a körforgás során áruból nem-áruvá válhat, és megfordítva; illetve különböző mértékben viselhet árusajátosságokat. Ugyanez vonatkozik a forgalmat lebonyolító csereeszközre. Az össznépi szektorban áruviszonyokat az állami vállalat kapcsolataiban találunk. Ha azt akarjuk vizsgálni, hogy az árusajátosságok milyen fokozatait találjuk, illetve, hogy mennyiben találunk igazi árusajátosságokat és menynyiben nem, akkor éppen az állami vállalatok viszonyainak különböző vonatkozásait kell szemügyre vennünk.

A vállalatnak bizonyos önállósága van a termelésben, a termelés választékának alakításában. A vállalatnak bizonyos önállósága van a forgalomban; a munkatárgyak megvásárlásában, s a késztermékek értékesítésében. Viszont igen erősen korlátozott a vállalat önállósága két területen (s itt bizonyos vonatkozásban nincs is önállóság, elkülönült cselekvés). Az egyikről, a munkügyekről már volt szó. A másik terület: a legfontosabb munkaeszközök, beruházási javak beszerzése, illetve a velük való rendelkezés. Az állam szabályozhatja — és szabályozza is — az állami vállalatok önállóságát, mégpedig a különböző vonatkozásokban eltérő módon (s most teljesen közömbös, hogy a szabályozás megfelel-e a változó gazdasági szükségszerűségnek vagy sem), s ezzel szabályozza a viszonyok áruvoltának mértékét is. Ami az állami tulajdon „megváltozhatatlan eleme" (legalább az általunk ismert feltételek között) az az, hogy a vállalatoknak egyáltalán kell bizonyos önállósággal, mégpedig korlátozott önállósággal rendelkezniük (enélkül nem működhet jól a szocialista társadalom), tehát kell bizonyos — mégpedig korlátozott — áruviszonyoknak lenniük az össznépi szektorban. Ez a termelési viszonyok „megváltoztathatatlan" eleme — de nemcsak ez. A szocializmus, az össznépi tulajdon feltételezi, hogy az állam szabályozza az iparágak termelésének, a nemzeti jövedelem elosztásának és felhasználásának

arányait, az össztársadalmi érdekeknek megfelelően, s ezek ne a csoportérdekek alapján, spontánul alakuljanak.

Ezekből kiindulva lehet válaszolni arra a kérdésre, hogy az össznépi szektorban az állami vállalatok forgalma mennyiben áruforgalom, az e forgalmat lebonyolító pénz mennyiben pénz. Az állami vállalat önállóságából következő helyzet megvizsgálása céljából most tekintsünk el ismét a külkereskedelemtől és a csoporttulajdontól. Az állami vállalatok a megtermelt termékeket eladják, pénzzé változtatják; tekintet nélkül arra, hogy a termék termelőeszköz vagy fogyasztási cikk. A vállalat számára ettől az aktustól függ, hogy zökkenőmentesen tovább tud-e működni. Az értékesítő tevékenységben — a meglevő korlátok között — saját külön érdekeit igyekszik érvényesíteni, ugyanúgy, mint a többi vállalat. A kapott pénz egy része a következő mozzanatban egy másik vállalathoz vándorol, ahonnan ugyancsak tovább folytatja útját. Az elmondottak tényleges áruviszonyokra, termelői elkülönülésre, külön cselekvésre utalnak. Ám a külön cselekvés csak akkor és annyiban az árutermelői elkülönülés megnyilvánulása, amikor és amennyiben társadalmi méretekben összehangolatlan, amikor tartalmazza — a viszonyokból fakadó — ismeretlenséget, kontrollálhatatlanságot, legalább annak elemeit. Ha ezt is figyelembe vesszük, akkor már jelentős különbségeket tapasztalunk a termékértékesítés különféle területein. A legfontosabb munkaeszközök vonatkozásában, *amennyiben csak az állam vásárolja* ezeket, a gyártó vállalat számára nincs válogatási lehetőség a vevők között; általában megrendelésre dolgozik, s éppen emiatt a piac csaknem teljesen ismert a gyártó vállalat számára is. Ilyen körülmények között e forgalmat alig lehet tényleges áruforgalomnak nevezni. Ismétlem, ez csak a beruházási eszközök forgalmára vonatkozik, s közülük is csak azokéra, amelyekben az állam kizárólagos vásárló. Minél inkább vásárlók más állami vállalatok is, annál inkább „igazi" az áruforgalom. S ismétlem: a külkereskedelemtől most eltekintettünk. Olyan országokban, amelyekben a beruházási eszközök kivitele jelentős szerepet játszik, a termékek piacának ismeretlensége nagyobb lehet, mint a fogyasztási cikkeké! S a kolhoztulajdon léte is hat a beruházási eszközök, általában a munkaeszközök áruvoltára, különösen, ha a kolhozok vásárolhatják a legfontosabb munkaeszközöket.

Tehát ebben az összefüggésben a munkaeszközök forgalma többé vagy kevésbé áruforgalom. Hangsúlyozni kell, hogy ebben az összefüggésben. Ugyanis a szocialista árutermelés vizsgálatában gyakran elkövetett hiba, hogy általában vetik fel a kérdést: áru-e a munkaeszköz vagy sem,[20] s gyakorlatilag a munkaeszközök össznépi szektoron belüli forgásának csak a második szakaszát veszik szemügyre; tudniillik azt a szakaszt, amelyben a munkaeszköz az államtól a felhasználó vállalathoz kerül, a kapitalizmus terminológiájával élve: a munkaeszköz-árunak „termelőtőkévé" válását. Mások viszont — éppen a legutóbbi években — fordítva: csak a munkaeszközök értékesítésének mozzanatát tartották szem előtt, s a mozgás második szakaszát figyelmen kívül hagyva akartak általánosított következtetést levonni a munkaeszközök forgalmára.

A legfontosabb munkaeszközök mozgásának második mozzanata (amikor az államtól a felhasználó vállalathoz kerülnek) minőségileg kü-

[20] Pontosabban: a legutóbbi időkig a vizsgálatban meg sem különböztették a munkatárgyakat és munkaeszközöket, hanem általában termelőeszközökről beszéltek. Érdeme Erdős Péter előadásának, hogy a kettőt különválasztva vizsgálja.

lönbözik az elsőtől (amikor a gyártó vállalat eladja a munkaeszközt). A felhasználó vállalat nem vásárolja ezeket a termékeket, hanem az államtól könyvjóváírással használatra megkapja, s még felhasználásuk folyamatában is csak annyira rendelkezik velük, amennyire a vállalatnak a termelésben önállósága van. Tehát a munkaeszközök mozgásának e második szakaszában az áruforgalomnak semmilyen sajátossága sincs meg, az itt szereplő pénz csak számolópénz; az állam és a beruházási eszközt megkapó vállalat között semmiféle áruviszony sincs. A beruházási eszközök tehát általában — ha pusztán az önálló elszámolás következményét tekintjük — körforgásuk első szakaszában áruk, körforgásuk második szakaszában azonban nem-áruk.

A *munkatárgyak* forgalma az állami szektorban általában rendelkezik az áruforgalom eléggé jelentős sajátosságaival. Itt az áruviszonyok szempontjából nem kell megkülönböztetni az eladás és a vétel mozzanatát, mert a kettő azonos jellegű. A munkatárgyat termelő állami vállalat ebből a szempontból ugyanolyan kapcsolatban van azokkal a vállalatokkal, amelyeknek szállít, mint azokkal, amelyek neki szállítanak. A munkatárgyak forgalmának ez az árujellege magából az önálló elszámolás rendszeréből következik, s nem kell bizonyítani, hogy a külkereskedelem és a kolhoztulajdon léte erősítheti az állami szektorban termelt munkatárgyak árujellegét.

Az állami szektorban termelt fogyasztási cikkek forgalma sok tekintetben hasonlít a munkatárgyak forgalmához. E hasonlóság már csak azért is kézenfekvő, mert számos termék egyaránt szerepelhet munkatárgyként és fogyasztási cikként. S az ilyet termelő vállalat szempontjából általában közömbös, hogy gyártmányát munkatárgyként vagy fogyasztási cikként használják fel. Az állami vállalatok egymásközti forgalmában alig van különbség a munkatárgyak cseréje és a fogyasztási cikkek cseréje között. A központi kiutalás rendszere természetesen csökkenti a munkatárgyak forgalmának árujellegét. De mivel a fogyasztási cikkek nagyobb hányada kerül át a kolhozszektorba, mint a munkatárgyaké, a csoporttulajdon inkább fokozza az össznépi szektor termelte fogyasztási cikkek, mint az össznépi szektor termelte munkatárgyak árujellegét. Ez a különbség azonban nem az önálló elszámolás rendszeréből következik. (A külkereskedelem még ilyen különbséget sem eredményez.) Ha a csoporttulajdontól és a külkereskedelemtől eltekintünk, akkor is azt látjuk, hogy a termelési szférában maradó munkatárgyak kevésbé áruk, mint a fogyasztási szférába kerülő termékek. De ennek nem az az oka, hogy a fogyasztási cikket az „össznépi" munkás megvásárolja, hanem az, hogy a kiskereskedelmi forgalomban már egy-egy vállalat szempontjából ismeretlen a piac, tehát valamennyi termék és valamennyi vállalat „versenyez" a „fogyasztó pénzéért"!

Az önálló elszámolás rendszerét vizsgálva tehát az állami vállalatoknál megtaláljuk az árutermelői elkülönülés bizonyos fokát mindkét értelemben. A vállalati önállóság — egyebek között — megnyilvánulása a termelő egységek külön érdekeinek, s egyúttal formája a termelő kollektívák ösztönzésének. A külön érdek, s az ösztönzés szükségessége kétségkívül *közös gyökere* az önálló elszámolásnak és a munka szerinti elosztásnak. S nem lényegtelen hasonlóság a kettő között: mindkettő kapcsolatos értékkategóriákkal. Véleményem szerint éppen ezek a közös gyökerek, ezek a hasonlóságok ejtették tévedésbe Erdős Pétert.

Erdős Péter az előadásban csak azt látja, ami *közös* az önálló elszámolásban és a munka szerinti elosztásban, de szem elől téveszti az igen lényeges különbségeket. Szem elől téveszti, hogy a vállalati külön érdek párosul az elkülönült cselekvéssel, s ez az össznépi tulajdonnak csoporttulajdon vonásokat kölcsönöz, míg a munka szerinti elosztásnál a külön érdekek nem párosulnak a termelésben elkülönült cselekvéssel, s nem kölcsönöznek az össznépi tulajdonnak a csoporttulajdonhoz hasonló vonásokat.

A munka szerinti elosztás és az önálló elszámolás között csak pusztán hasonlóságokat meglátni, s a döntő különbségeket nem észrevenni csak úgy lehet, hogy megkerüljük a termelési eszközök tulajdonának — jelen esetben az össznépi tulajdonnak — vizsgálatát; az árutermelői elkülönültséget feloldjuk a külön érdekben, s eltüntetjük a külön cselekvést; a magánmunka és a társadalmi munka ellentétéből — érdekellentétet csinálunk, helyettesítjük a magánérdek és a társadalmi érdek ellentétével; az árukategóriák, értékkategóriák valódiságát nem attól teszszük függővé, hogy az áruviszonyok az árutermelés belső ellentmondásai (a szocalizmus előtt alapvetően a magánmunka és a társadalmi munka ellentmondása), megnyilvánulásai és mozgásformái-e, hanem attól, hogy aktívak-e, ösztönöznek-e. S mindezt nemcsak a szocialista árutermelésre vonatkoztatva, hanem alkalmazva a szocializmus előtti árutermelésre is! Íme ez az Erdős Péter előadásában elkövetett elméleti hibák rendszere. Ezek után már magától értetődik, hogy Erdős Péter szerint az árutermelés nem idegen test a szocializmusban.

Hangsúlyoznom kell: nem az „idegen test" kifejezésen akarok vitatkozni Erdős Péterrel — bár nem tartom szerencsésnek már magát a terminológiát sem, úgy vélem dezorientál —, de a terminológia helyességét vagy helytelenségét az dönti el, milyen gondolat, gondolatsor rejtőzik megalkotása mögött. Az a megállapítás, hogy az árutermelés nem idegen test a szocializmusban, csak logikus konkluziója az előadás hibás gondolatsorának. Csak más módon fejezi ki, hogy Erdős Péter előadása az árutermelést az egyéni érdek s a társadalmi érdek közti ellentét formájának, az értékkategóriák aktív hatásának festi le. Ám, ha annak tekintjük az árutermelést, az áruviszonyt, mégpedig a „nem-különleges", hanem a szocializmus előtti árutermelést, áruviszonyt, ami a valóságban: a magánmunka és a társadalmi munka ellentmondásának, a munkamegosztás tagjai összehangolatlan, anarchikus tevékenységének, konkurrencia-viszonyának, a társadalmi munkát közvetve, a csere közvetítésével társadalmi munkának, a szocializmust pedig a közvetlenül társadalmi munka, a tervszerű termelés társadalmának, akkor a szocializmust nem foghatjuk fel másként, mint „olyan termelési formát, amely az árutermeléssel homlokegyenest ellentétes". S ha a megvalósult szocializmus nem küszöbölte ki teljesen a termelésben a külön cselekvést, az áruviszonyokat, akkor a szocializmus viszonyai között megvan a „vele homlokegyenest ellentétes" termelési forma. (Azt természetesen Erdős Péter is elismeri, hogy az árutermelés a szocializmusnak nem „előremutató", hanem a „múlthoz kapcsolódó" vonása, s a szocializmusban az előbbi vonásoknak kell uralkodniuk.) Ennek a gondolatsornak nem lehet azonos a konkluziója Erdős Péterével, hanem ellenkezőleg, csak az lehet a konkluziója, hogy az árutermelés a szocializmus viszonyai közt idegen test.

Ezzel kapcsolatban két dologra kívánok rámutatni:

A szocializmus és az árutermelés ellentétességének megállapítása nem lehet forrása olyan tudománytalan és utópista követelésnek, hogy az árutermelést, az áruviszonyokat a szocializmusban „fel kell számolni". Ellenkezőleg. A szocialista árutermelés vizsgálatának egyik célja véglegesen tisztázni: miért elkerülhetetlen a szocializmusnak és ellentétének egyidejű létezése. Ám ennél sokkal fontosabb kutatási feladat: a szocialista viszonyok és az áruviszonyok ellentéte hol és miben nyilvánul meg; milyen módon oldódik fel, hogyan lehet minimálisra csökkenteni, hogyan lehet káros hatásait szűk korlátok közé szorítani. A szocialista áruviszonyok vizsgálatánál nem elegendő az árutermelés *belső* ellentmondásainak vizsgálata, hanem vizsgálni kell *a tervszerűség és a nem-tervszerűség* ellentmondását. A szocialista árutermelés alapvető ellentmondása véleményem szerint a következő: a közvetlenül társadalmi, alapjában véve központilag tudatosan szabályozott munka és a még bizonyos fokig elkülönült munka ellentmondása. Ám akárhogyan fogalmazzuk meg a szocalista árutermelés alapvető ellentmondását, az kétségtelennek látszik számomra, hogy a társadalmi és a magánmunka ellentmondásának maradványa, méghozzá a tervszerűség viszonyai között.

Nem elégséges annak megállapítása sem, hogy az árutermelés — végső soron a termelőerők színvonala miatt — kiküszöbölhetetlen a szocializmusban, elkerülhetetlen szükségszerűség. Le kell szögezni azt is, hogy nem olyan „szükségszerű rossz", amely csak gátolja a szocialista termelőerők és termelési viszonyok fejlődését. Az árutermelés nyilván nem olyan jelenség, mint a burzsoá tudat, amelynek maradványai nem küszöbölhetők ki a kommunizmus alsó fokán, de amely semmiképpen sem segíti a szocializmus fejlődését.

Korábban gyakori volt ez a formulázás: a tervszerű arányos fejlődés törvénye korlátozza az értéktörvényt. Később azt mondták: ez törvény-fétis. De fordítsuk le a dolgot a viszonyok nyelvére: a társadalmi tulajdon viszonyai korlátozzák az áruviszonyokat. És ez nyilvánvalóan így van. De így áll a dolog fordítva is: az áruviszonyok korlátozzák a tervszerűség viszonyait! Nem abban az értelemben, hogy az árutermelés nélkül nagyobb tervszerűség lenne, hanem fordítva: az adott viszonyok között a tervszerűségnek *csak ilyen foka* valósítható meg!

HORVÁTH RÓBERT:

Hatvani István és a magyar közgazdasági irodalom kezdetei

I.

Hatvani István professzor (1718—1786) a debreceni felvilágosodásnak s egyben a magyar felvilágosodásnak is tudományos szempontból egyik legkimagaslóbb alakja. Neve elsősorban a természettudományoknak, különösen a kísérleti fizikának és a kémiának művelése révén vált híressé.

Az elektromossággal kapcsolatos kísérletei, a babona és a kuruzslás ellen folytatott egy életen át vívott küzdelme összekeveredtek az akkor még tudatlanságban élő nép gondolatvilágában, s a nép emiatt nemcsak „tudósnak", hanem egyben „ördöngősnek" és „garabonciásnak" is tartotta. A ponyvairodalom pedig ezeket a mondákat válogatás nélkül keverte össze a német földről hazánkba is elszármazott Faust-mondakör anyagával, és ebből Hatvani személye mint a „magyar Faust"-mondakör hordozója bontakozott ki. Ebben a formában került bele mintegy száz évvel halála után a klasszikus magyar irodalom alkotásaiba is, elsősorban Jókai, majd később Arany János művein keresztül. Csak a tudományos kutatás és különösen Hatvani legújabb értékelése vetett arra világot, hogy Hatvani milyen magas színvonalon, az akkori leghaladóbb európai tudományos irodalom legjobb teljesítményeit megközelítve, sőt néhol meg is haladva művelte a tudományt az időben Magyarországon, s hogy nemes emberi egyénisége is milyen magasan állott kortársai felett.

Hatvani élete és életműve elválaszthatatlanul fonódik össze a debreceni református kollégiummal, melynek előbb egyik legkiválóbb diákja, majd úgyszólván haláláig professzora volt, továbbá a református egyházzal és annak akkori szellemi és egyházpolitikai áramlataival, hiszen Hatvani felszentelt református lelkész, mélyenhivő vallásos ember, egyházának hű fia és az egyházi életben is szerepet játszó befolyásos hitsorsosa volt. Elválaszthatatlan végül élete és működése Debrecen városától, mely a török uralom utáni felszabadulás idején Magyarországnak talán egyik legfejlettebb és legpolgárosultabb városa, s melynek főbírái Hatvani tanítványai vagy barátai voltak, tanácsa pedig a kollégium és Hatvani támogatója s a város Hatvani közép-európaszerte híres orvosi tevékenységének és csendes örömökben gazdag családi életének színhelye.

A debreceni kollégium ez időben egy magyar egyetem funkcióit töltötte be akadémiai tagozata révén. Az akadémiai tagozat nemcsak teológiai, de filozófiai és természettudományos képzést is adott, s tevékenysége csupán az orvostudomány oktatására nem terjedt ki. Négy állandó professzora rendszerint magas képzettségű polihisztor volt, akik képesítésüket azon szoros és testvéri kapcsolaton keresztül, melyben ez időben a magyarországi református egyház és tudomány a svájci és a hollandiai református sággal és annak egyetemeivel állott, rendszerint a svájci, a hollandiai, ritkábban egyes németországi egyetemeken szerezték. Így jutott ki 1746—1748 között az akadémiai tagozat elvégzése után Hatvani is a kollégium, a debreceni református egyház és Debrecen város tanácsa támogatásával a bázeli egyetemre, ahol teológiai és orvostudományi doktorátusát megszerezte. Nyelvtudásának és természettudományos ismereteinek elmélyítésén túlmenően — ha nem korábban — úgy valószínűleg itt Bázelben ismerkedett meg Hatvani Bernoulli Jakab „Ars conjectandi"-jével, melynek posthumus kiadása 1713-ban jelent meg, és itt egészítette ki matematikai ismereteit nemcsak a valószínűségszámítással, hanem Bernoulli János és Dániel professzor révén a játékelmélettel és a differenciál- és integrálszámítással is. Ekkor már birtokában volt ugyanis annak a levélnek, mely tudomására adta, hogy a kollégium professzorai közé fog tartozni, s hogy egyebek között a matematika oktatása is kötelessége lesz.

Egyhetes látogatása a svájci tanulmányok végefelé Zürichben arra is alkalmat adott Hatvaninak, hogy a zürichi reformátusság legkiválóbb képviselőivel megismerkedjék, köztük Gessner matematikaprofesszorral is, akinek „Az emberi élet határairól" szóló 1748-ban megjelent munkája a korabeli politikai aritmetika igen magas színvonalú összefoglalása. E munka alapján ismerte meg Hatvani a kor legkiválóbb halandósági tábláit, a Halley, Kerseboom és Deparcieux által szerkesztett halandósági táblákat is.

Hatvani Bázelből távozva Hollandiában is kiegészítette egyetemi tanulmányait, elsősorban Leydenben, de Utrechtben is töltött rövidebb időt. Hollandiában elsősorban természettudományokkal, csillagászattal, kémiával és növénytannal foglalkozott, de kiegészítette teológiai és orvostudományi ismereteit, ezenkívül a klasszikus nyelvekkel és a történelemmel is foglalkozott. Lehetséges, hogy itt ismerte meg S'Gravesande holland filozófus „Bevezetés a filozófiába" című művét. A mű szerzője élénk levelezésben volt Kerseboom-mal, a neves holland diplomatával, az említett halálozási tábla kidolgozójával. S'Gravesande műve mindenesetre ismeretelméleti részében feldolgozta már a valószínűségek tanát és azok gyakorlati alkalmazására vonatkozólag részben a halálozásokra, részben főleg a hajózásból vett balesetekre vonatkozó példákkal és életjáradék-számításokkal igyekezett azok fontosságát alátámasztani.

Ez a mű adhatta Hatvaninak az impulzust, hogy a valószínűségszámítás gyakorlati, politikai aritmetikai, illetve ahogy ma mondanánk statisztikai alkalmazását módszerként, pontosabban tudományos megismerési módszerként fogja fel és mint ilyet filozófiai rendszerében, illetve filozófiai tankönyvében maga is elhelyezze. Gessner műve — úgy tűnik — ezt az impulzust annyiban terjesztette ki, hogy annak gyakorlati alkalmazását a halálozás kutatása irányában szélesítette. Hatvani

így tért ki a halandósági táblák közlésére, s így jutott el egészen odáig, hogy ezeket a kérdéseket az orvostudományi, közegészségtani és népesedéspolitikai, tehát végső soron társadalomtudományi jellegű fejtegetésekkel kapcsolja össze, sőt, hogy ilyen adatok gyűjtésére egy igen fontos és a mintául szolgáló művekben eddig fel nem vetett kérdés vonatkozásában, a csecsemőhalandóság kérdésében önálló kísérletet is tegyen.

A halandósági kérdések kiszélesítése irányában egy másik hollandiai hatást is meg kell említenünk, mégpedig azt, hogy milyen mély benyomást gyakoroltak az új dolgok iránt rendkívül fogékony Hatvanira van Musschenbrook Péter professzor Leydenben megkezdett, majd Utrechtben folytatott meteorológiai statisztikai feljegyzései, melyeknek ugyancsak orvostudományi szempontból, a meghűléses betegségek okozta halálozások kutatása szempontjából tulajdonított döntő jelentőséget.

A hollandiai tanulmányút végefelé Hatvani tehetsége, rendkívüli polihisztor hajlamai már erőteljesen kibontakoztak. Ekkor már neves külföldi egyetemek, így a heidelbergi, a marburgi, de maga a bázeli egyetem is professzornak óhajtotta megnyerni. Hatvani habozás nélkül a debreceni kollégium professzori tisztét választotta, mert — mint naplójában írja — többre becsülte és jobban szerette „gyászos helyzetben levő egyházát és a csekély jövedelmű tanári hivatalt hazájában, mint Hollandia virágzó szabadságát és dúsgazdag tanári fizetését". Hogy ez a kijelentés nem csupán frázis volt, azt Hatvani egész életműve bizonyította.

Professzori munkásságát 1749 elején kezdte meg Debrecenben, s 1786 elejéig, a protestáns egyházi és világi elem viszálykodása fölötti elkedvetlenedéséig s emiatt benyújtott lemondásáig működött. Lemondását csak alig fél évvel élte túl.

Eddig ismert tudományos munkássága teológiai és orvostudományi doktori értekezésére, debreceni professzori székfoglaló előadására, néhány kisebb, a svájci „Museum Helveticum"-ban megjelent közleményére terjed ki a természettudományok köréből, s főleg az 1757-ben Debrecenben megjelent filozófiai főművére, az „Introductio ad Principia Philosophiae Solidioris"-ra. Ezenkívül tudomásunk van tudományos témájú levelezéséről Hell Miksa neves bécsi csillagásszal, s néhány kisebb jelentőségű kéziratáról.

Az általa oktatott anyagról elsősorban 1757-ig terjedő kézzel írott latin nyelvű önéletrajza szolgál felvilágosítással. Eszerint a következő tárgyakat oktatta: a filozófia történetét, a filozófia alapelveit, ontológiát, teológia-naturálist, kozmológiát, általános fizikát, kísérleti fizikát, amely utóbbi kiterjedt a kémia, a botanika, az orvosi fiziológia, a földrajz, a hidrosztatika és a csillagászat elemeire, valamint a teljes mechanikára — továbbá erkölcstant, a népek természetjogát és Derham angol protestáns szerző „Physico-theológiáját". A 3 évvel ezelőtt, 1956-ban felfedezett úgynevezett „Sinai-kéziratok" között a diákok feljegyzésein alapuló olyan tananyagokat is találtak, amelyek részben Hatvani előadásait is tartalmazzák „a filozófia-naturális institúciói" címszó alatt. Ez a szóban forgó rész nemcsak a növénytanra, hanem az állattan elemeire is kiterjed s az 1508. §-sal kezdődik, amiből arra lehet következtetni, hogy Hatvaninak igen nagy kidolgozott jegyzetanyaga lehetett, mely talán előadásainak teljes rendszerét is tartalmazta.

Egy másik, 1767-ből származó kézirat Újfalusi Ferenc sárándi református lelkésztől származik, aki azt írja, hogy többek között egy évig Hatvani tanítványa is volt, nemcsak elődeié, Maróthié és Szilágyié. E kézirat a matematika oktatásáról is értékes felvilágosításokkal szolgál. Matematikából a kollégiumban nemcsak aritmetikát és geometriát, de sík- és gömbháromszögtant is tanitottak, földmérési feladatok gyakorlati megoldásával együtt, továbbá differenciál- és integrálszámítást, valamint civilis és militáris architektúrát is a valószínűségszámítás Hatvani által adott ismeretei mellett. Az általános fizika nemcsak a mechanikára terjedt ki, hanem a gépek tanára is (ezek között emelőszerkezetek, malmok és taposómalmok is előfordulnak, amelyek vázlatrajzát Újfalusi közli). A kísérleti fizikában a hidrosztatika, a légnemű testek, az elektromosság és a csillagászat szerepelt, ez utóbbi keretében a napóra s az időszámítás problémái is. Ha mindezekhez még azt is figyelembe vesszük, hogy a kollégium már Hatvani professzorságát megelőzően is rendelkezett kísérleti eszközökkel, melyek korszerűsítésére Hatvani külön mechanikust is alkalmazott Kabai Mihály debreceni ezermester személyében, akkor némi fogalmat alkothatunk arról a széleskörű oktatási tevékenységről, amelyet Hatvani kifejtett.

II.

Hatvani közgazdaságtudományi nézeteinek vizsgálatánál rögtön előre kell bocsátanunk, hogy kifejezetten közgazdaságtudományi vonatkozásokkal tanításaiban természetesen csak igen csekély mértékben találkozhatunk.

A közgazdaságtan tudományáról még a legfejlettebb és leghaladottabb polgári államokban is ebben az időben csak mint olyanról beszélhetünk, amely kialakulóban van. Csak a XVIII. század második fele, ennek is különösen a Hatvani filozófiai főműve utáni időszaka, tehát a 60-as évektől kezdődő évtizedek azok, amelyekben az első tulajdonképpeni tudományos közgazdasági rendszerek kialakulása, előbb a fizokratizmusé, majd az angol klasszikus közgazdasági iskoláé, bekövetkezett. Hatvani felfogása tehát csak az ennél korábbi helyzetet, a természetjogi felfogásnak megfelelő közgazdasági felfogást tükrözhette. Az újabb kutatások megállapításai szerint — amelynek legrészletesebb és legalaposabb összefoglalását Schumpeter posthumus műve adja* — a természetjognak megfelelő felfogásban igen jelentősek a középkori skolasztikus közgazdaságtan elemei is. A természetjog művelésének Hatvani kisebb teret szentel, tehát tulajdonképpen a skolasztikus közgazdaságtani nézetek azok, melyekkel való találkozásra műveiben elsősorban számíthatunk.

A skolasztikus közgazdaságtanra vonatkozó újabb kutatások fényt derítettek arra, hogy bár a skolasztika nem önálló tudományként művelte a közgazdaságtant, hanem csupán az etika egy ágaként, mégis az igazságos ár és bér, az uzsora és a kamat, a pénzrontás, illetve az infláció, továbbá az igazságos adózás, a közületi adósságok és a pénz kül-

* J. A. Schumpeter: „History of Economic Analysis". Edited from Manuscript by Elisabeth Boody—Schumpeter. London, sec. printing. 1955.

földi értéke kérdésében bizonyos analitikus munkát is végzett. Különösen a tomista iskola XV—XVI. századi hajtásai voltak azok, melyeknek idevágó tanai — egyesek szerint — a szubjektív árelmélet, illetve költségelmélet alapjait is kidolgozták.

A skolasztika e közgazdaságtani nézeteit legfőképpen az jellemezte, hogy a gazdálkodást mint kifejezetten *az egyéni tevékenység szféráját* vizsgálta, mint „házi gazdálkodást", „öconomia domestica et ruralis"-t. Ez a gazdálkodási tevékenység, mint említettük, a skolasztikusok szerint elsősorban az etika függvénye volt, vagyis a skolasztikusok azt vizsgálták, hogy a kiosztó és a kommutatív igazság hogyan érvényesül a vagyon- és a jövedelemelosztásban — az egyéneknek a társadalomban elfoglalt helyétől függően. A gazdasági cselekvéseket mint az egyének közti szerződésen alapuló jogügyletek rendszerét vizsgálták, főleg abból a szempontból, hogy miként érvényesül az igazságosság és ennek megfelelően az „egyenlő szolgáltatás elve". A kapitalizmus kifejlődése és előrehaladása ebből a szempontból semmiféle elméleti nehézséget nem támasztott, csupán azt a gyakorlati nehézséget, hogy az új jelenségek „megmagyarázása" egyre bonyolultabb kazuisztika kifejlesztését kívánta meg, és egyre nagyobb lett a kivételek száma, amelyek még ily módon sem voltak megmagyarázhatók.

A skolasztikus közgazdaságtan első támadói a felvilágosodott filozófusok lettek, akik úgy ítélték meg, hogy a szerződések formalizmusára felépített skolasztikus közgazdasági nézetek teljesen semmitmondóak a „közjóra" nézve, miután ezzel kapcsolatban a skolasztika társadalmi szempontból semmiféle választ nem tud adni. A közgazdaságtudomány azonban csupán akkor tudott a skolasztikától elkülönülni, midőn a kapitalista fejlődés alapján az új jelenségek és intézmények és az ezeknek megfelelő nézetek, főképp a tényanyagot gyűjtő és elsősorban nem is az egyetemi s nem is a tudományos, hanem a gyakorlati világ képviselői részéről feldolgozásra kerültek s ez az anyag egyre jobban összesűrűsödött.

A közgazdaságtan, a pénzügytan és a statisztika kifejlődése csak az említett tényanyagot szintetizáló, javarészt a kapitalista fejlődés szakirodalmi kezdeteit képviselő munkákon keresztül jöhetett létre. Ezek a munkák nagyban-egészben a XVIII. század közepéig nem közelitették meg a tudományos színvonalat, vagy legalábbis nagyon kevés a kapitalista értelemben vett közgazdaságtan, pénzügytan és statisztika csírája bennük — egyes határozottan kiszűrhető tudományos próbálkozások kivételével.

Ennek a gyakorlati jellegű gazdasági iránynak az irodalmát Schumpeter négy csoportra osztotta, megkülönböztetve benne a kifejezetten házi gazdálkodásra vonatkozó részletesebb munkákat, továbbá a kereskedelmi számtanra, a könyvviteltanra és kereskedelmi szótárakra vonatkozó munkákat, harmadik csoportként a mezőgazdasági szakirodalom termékeit, beleértve a bányászatra és az erdészetre vonatkozó munkákat is, amelyek tulajdonképpen a mezőgazdaságban lezajló kapitalista jellegű technikai forradalomra utalnak, s végül, az olyan útleíró vagy leíró jellegű munkákat, amelyek idegen országokat és azok átalakulását, elsősorban a kapitalista fejlődéssel összefüggő új jelenségek szemszögéből dolgozzák fel.

Az egyetemi skolasztikus irodalom és a laikus tényanyagirodalom jelentősége különösen azért döntő közgazdasági irodalmunk kezdeteinek kutatása szempontjából, mert azok a határozottan kiszűrhető irányok, amelyek a nyugat-európai kapitalista fejlődésben kibontakoztak — mint a merkantilizmus. a fiziokratizmus és az angol klasszikus iskola, továbbá a kamerális tudományok, valamint a kameralisztikának megfelelő leíró statisztika, továbbá a merkantilizmusnak megfelelő statisztikai politikai aritmetika és különösen annak a fiziokratizmussal kifejlődő modernebb közgazdasági változata — csak nagy késéssel — és tulajdonképpen csak bonyolult keveredésben — tudnak hazánkban megjelenni.

III.

Hatvani filozófiai tankönyvének I. részében, mely általában szól a filozófiáról, világosan felismerhető a skolasztikus közgazdasági nézetek hatása. Hatvani fejtegetései jól elkülönítik a teológia naturálist (XVIII—XX. §.) és az úgynevezett gyakorlati filozófiát (XXI—XXV. §.). Ez utóbbi részeiként a pszihológiát, a logikát és az etikát említi, amelyet felfogásából kitűnően szűkebb értelemben vett morálfilozófiának tekint. Ez a morálfilozófia azonban kiszélesedik azáltal, hogy az egész gyakorlati filozófia, tehát a pszihológia és a logika célja sem más végeredményben, mint képességeink olyan irányban való felhasználása az úgynevezett „szabad cselekvések"* szférájában, hogy a „közjót" általuk megvalósítsuk, a rosszat pedig elkerüljük.

A gazdálkodás tudományának meghatározásához Hatvani abból indul ki, hogy a „hasznosan jó" társadalmi és magánszempontból egyformán felfogható, s hogy eszerint kell elhatárolni a közjóról szóló tudományt mint politikát, a magánjóról szóló tudományt pedig mint ökonómiát. Hatvani szerint a hasznosan jót csak emberi cselekedetekkel lehet megvalósítani, s ezek önmagukban egyaránt lehetnek hasznosak és ártalmasak, hacsak nem kormányozzák őket szigorú szabályok. Emiatt szükségesnek látja a filozófiában a polgári társadalomra nézve a közjó érdekében kifejtett szabad cselekvésekre vonatkozó részt is a politika körébe vonni, s csupán az olyan kisebb társulásokra nézve alkalmazni az ökonómia megjelölést, mint például a házasság által létrehozott patriarkális közösségek vagy az örökösök közössége, vagyis általában ott, ahol a közjót csak magánúton lehet megvalósítani. Ez a szakasz azt bizonyítja, hogy Hatvani szigorúan tudományos gondolkozással a filozófia elvei és a tudományok helyes osztályozásának alapján is képes volt a közgazdaságtannak mint társadalmi tudománynak létét és politikai tudomány jellegét felismerni. Ezáltal mintegy ellenkező oldalról és sokkal helyesebb alapokon közelítette meg a problémát, mint a pszichológiai és az etnográfiai elv azon száz évvel későbbi közgazdaságtani felhasználói, akik a primitív közösségek gazdálkodása alapján próbálták a társadalmi

* Hatvani szerint az emberek szemlélhetők természetes állapotukban, azaz önmagukban, vagy pedig polgári állapotukban, azaz aszerint, hogy mások hatalmának alávetve, tehát végeredményben társadalomban élnek. Itt fontosnak látja még azt is aláhúzni ezzel kapcsolatban, hogy a polgári állapot, vagyis a más hatalmának való alávetettség nem jelenti, hogy az egyének minden cselekedetét ez a hatalmi alávetettség határozza meg, miután a cselekedetek egy része az úgynevezett „szabad cselekvések" kategóriájába esik. Hatvani nyilvánvalóan az egyéni gazdálkodás cselekvéseit is ebbe az utóbbi kategóriába sorolja.

gazdaságtan törvényszerűségeit is megtalálni. (L. például John Stuart Mill tankönyvét: Principles of Political Economy With Some of their Applications to Social Philosophy, London. 1848.)

Sajnálatos, hogy Hatvani a tudományok rendszerének kifejtésén túl nem foglalkozik az ökonómia tudományával, sem az általa helyesen felfogott politikai ökonómia tudományával és az általa ismert természetjogászok közgazdasági tanításait sem foglalja össze. Ebben azonban Hatvani osztozik az akkori legtöbb protestáns polihisztor filozófussal, mert azok nagy többsége sem foglalkozott soha közgazdasági kérdésekkel.

Lényegesen kiemelkedőbbek Hatvani nézetei a valószínűségszámítás Magyarországra való korai átültetése és annak gyakorlati alkalmazása kapcsán a statisztikai tudomány ekkor kialakuló legfejlettebb ágának, a politikai aritmetikának még koraibb meghonosítása területén. Az angol merkantilizmussal párhuzamosan kisarjadt politikai aritmetika nemcsak a népességstatisztika tudományos alapjainak lerakása irányában végzett úttörő munkát, hanem a politikai aritmetikai módszernek a kifejlődő kapitalizmus gazdasági jelenségeire való alkalmazásában is. Éppen Petty nemzetijövedelem-számításai voltak azok, melyek egyben az objektív értékelmélet, közelebbről a munkaérték-elmélet alapjait is lerakták, ezért Petty nemcsak a közgazdaságtan atyja, de a statisztikai tudomány megalapítója is.

Hatvani politikai aritmetikai működése csupán az első, kifejezetten népességtudományi statisztikai úttörés területére esik és sajnos teljesen nélkülözi ezt a másik, ökonometriai jelleget.

Hatvani fejtegetései a valószínűségszámítás alapjairól egyébként sokkal hívebben haladnak Bernoulli „Ars conjectandi"-ja nyomán, mint például s'Gravesande művének fejtegetései nyomán, s a valószínűségszámítás jelentőségét külön is aláhúzza azzal, hogy teljesen külön részben, filozófiai tankönyvének III. részében tárgyalja azt. A gyakorlati alkalmazásban javarészt emancipálja magát s'Gravesandenak a magyar viszonyokra nem illeszkedő példáitól és helyettük a hazai viszonyokhoz közelebb álló példákat iktat be. E példák között bukkan elő először a csecsemőhalálozás valószínűségével kapcsolatos példa is, amelyet Hatvani Gessner művéből vesz át. Egy másik példa a halálozás valószínűségével foglalkozik általában és a Halley-féle halálozási tábla alapján adja meg az úgynevezett klimakterikus évekre, vagyis hétévenként a halálozás valószínűségét, hogy rámutathasson, hogy ezeknek az éveknek a többinél veszélyesebb volta kifejezetten babona. Ugyancsak Halley táblázata alapján adja meg a halandósági arányszámot az egész népességre, kiemelve, hogy ez azon a megfigyelésen alapszik, hogy a népesség száma általában stacioner, vagyis a születettek és a meghaltak száma körülbelül egyenlő.

Rámutat Hatvani a népességstatisztikai fejtegetésekben arra is, hogy a halandóság az első hét évben az összhalandóságnak csaknem fele, s ezután visszatér a csecsemőhalandóság problémájára, most már a Gessner-féle forráson is messze túlmenően. Itt közli Debrecen városára vonatkozó saját megfigyelésű adatait az 1750—1754. öt évről. Ezen adatok szerint a csecsemőhalálozás az öt év átlagában 295‰ volt mai mérőszámra átszámítva, szemben a Halley által feldolgozott breslaui ötéves adatok 192‰-es átlagával. Hatvani adataiban azonban a járványos idő-

szakok is benne foglaltatnak, szemben a breslaui adatokkal, amelyek járványmentes időszakra vonatkoznak. Nézete szerint azonban más okok is közrejátszanak abban, hogy a debreceni adatok kedvezőtlenebbek a Halley-féle táblázatból kiszámítható adatoknál. Sok egyéb ok mellett a szülők műveletlenségét és a megfelelően képzett szülésznők hiányát emeli ki, valamint a városi vezetőség népesedéspolitikai intézkedéseinek hiányát.

Világosan látja azonban azt is, hogy nemcsak a műveletlenség, hanem a széles néprétegek szegénysége is ezek közé az okok közé sorolandó, ezért a szülők felvilágosításán, a szülésznői és az orvosi hálózat megteremtésén, a városi hatóság gondoskodásán kívül az olcsó gyógyszerek rendszeresítését is ajánlja — mintegy a szociális biztosítás előfutáraként.

Hatvaninak ezek a csecsemőhalandósági adatai, amelyek világviszonylatban is nagy jelentőségűek a XVIII. század 50-es éveire vonatkozóan,* jó alkalmat adnak, hogy Hatvani sok más tudományos gondolatot is felvessen, amelyek társadalomtudományi hatása igen messzemenő. A halálozás valószínűségével kapcsolatban megállapítja az időjárás szezonális ingadozásainak és különösen az ezt kormányzó széljárásnak statisztikai megfigyelési szükségességét, utalással arra, hogy ezek nagyban befolyásolják a debreceni klímát és ezen keresztül a közegészségügyi viszonyokat. Az orvostudományi jellegű fejtegetésekhez Hatvani olyan megjegyzést is fűz, hogy a Berettyó, a Kőrös és a Tisza mocsarainak ártalmas kigőzölgéseit és a hullákkal és más tisztátalanságokkal szennyezett levegőt a széljárás eljuttatja Debrecenbe is és ezáltal fokozza a halandóságot. Hozzáfűzhette volna, hogy a mocsarak lecsapolása közegészségügyi szempontból kívánatos, Hatvani azonban úgy véli, hogy máris túl messze kalandozott el a valószínűségszámítás matematikai és ismeretelméleti tanainak exponálásától, bár mint megjegyzi, e fejtegetések is végeredményben filozófiai fejtegetések, mert az orvostudomány területére esnek, tehát az emberről szóló tudományok körébe tartoznak. Ez a formális, skolasztikus megoldás koncesszió volt a kor ízlésének, a filozófiai rendszer megkívánt professzori kerekségének. Mai szemmel éppen a kitérésekben adott politikai aritmetikai fejtegetések minősülnek nemzetközi szempontból is elsőrangú teljesítményeknek, amelyek a magyar statisztikai tudomány történetében a politikai aritmetika első és igen magas színvonalú feltűnését jelentik — és amelyeknek csaknem száz évig nem akadt méltó folytatása.

Megjegyezzük még, hogy Hatvani e műve függelékében leközölt három korabeli legfontosabb halandósági táblázat közzétételével s az ezekhez fűzött kommentárokkal is úttörő munkát végzett a magyar statisztikai tudomány szempontjából. Kommentárjai világosan utalnak arra, hogy melyik tábla milyen körű és milyen természetű adatokból jött létre, s ebből alkalmazhatóságukra, illetve a belőlük levont következtetések megbízhatóságára is utal.

Mindezek alapján joggal tekinthetjük Hatvanit az első magyar politikai aritmetikusnak, annak ellenére is, hogy az ökonometriai területen

* Vö. A. Landry: „Traité de Démographie", Mortalité c. fejezetével (M. Huber-től), Paris, 2. éd., 1949., 209. és köv. o. — valamint W. S. Thompson: „Population Problems", New York, 1953., 238. o. — ahol a legkorábbi francia, illetve svéd gyermekhalandósági adatok találhatók a XVIII. századból.

nem művelte az induktív statisztikai módszert és hogy így e teljesítménye csupán a társadalomtudományok általános fejlődése szempontjából volt jelentős, a magyar közgazdaságtudomány kifejlődésére azonban közvetlenül nem hatott.

IV.

Semmiképpen nem állítható azonban, hogy Hatvani működése semmiféle hatást nem gyakorolt a magyar közgazdaságtudomány fejlődésére. Ebből a szempontból elsősorban matematikai és kísérleti fizikai oktatómunkája és különösen ennek a Hatvani tanítványain keresztül érvényesült hatása, közelebbről tanítványainak a közgazdaságtudományt kifejezetten előkészítő irodalmi munkássága érdemel közelebbi megvilágítást. E kérdés közelebbi vizsgálatához azonban nem szabad szem elől tévesztenünk a hatásoknak és a kölcsönhatásoknak azt az egész sorozatát, amelyen keresztül hatott a debreceni kollégiumban adott oktatás.* Ebből a szempontból elsősorban Hatvaninak a matematika oktatásával foglalkozó két tanszéki elődjéről, Maróthi Györgyről és Szilágyi Sámuelről kell megemlékeznünk.

Igen nagy hatásúak lehettek Hatvanira Maróthinak a matematika kísérleti fizikai alkalmazására vonatkozó tanításai. Az e kérdések iránti érdeklődés már Hatvani bázeli teológiai doktori értekezéséből és debreceni tanári székfoglaló előadásából is határozottan kitűnik. Gondolatmenetünk szempontjából főképp az utóbbi értekezés jelentős, amely voltaképpen bázeli doktori értekezésének bővítése. A bázeli értekezés címe „A matematika hasznáról a teológiában", a debreceninek pedig „A matematika hasznáról a tudományokban" — általában.

E kérdés kifejtése kapcsán Hatvani, mint tudományos munkásságában általában, itt is kiemeli a hazai szempontokat és rámutat, hogy a hazai mezőgazdaság hátramaradásának okai nagyrészt abban jelölhetők meg, hogy az alkalmazott matematika felhasználása még nem nyomult

* A korán elhunyt zseniális Maróthi György professzor (1715—1744) 1738-tól haláláig volt a debreceni kollégiumban a matematika professzora. Tanított emellett történelmet és klaszszikus irodalmat is és Thuróczi-Trostler kutatásai szerint ő volt a kartéziánus filozófia fő átültetője is Debrecenbe. Szintén több évig volt külföldi tanulmányúton, elsősorban a bázeli és zürichi egyetemen, megfordult azonban Bernben is. Svájci tanulmányai után Hollandiában, Groningenben és Utrechtben folytatta egyetemi tanulmányait. Bázelben, akárcsak később Hatvani, Maróthi is Bernoulli János és Dániel tanítványa volt. Tekintve, hogy Maróthi az úgynevezett reális tudományoknak is nagy felkarolója volt, mindenesetre feltételezhető, hogy az általa végzett matematikai-oktatás Hatvanira igen nagy hatást gyakorolt nemcsak elméleti szempontból, de a matemtika gyakorlati alkalmazására nézve is. Hogy Maróthi gondolatvilágában a matematika gyakorlati alkalmazásának nagy szerepe volt, azt 1743-ban Debrecenben magyar nyelven megjelent számtankönyve, az úgynevezett „Aritmetica, avagy számvetésnek mestersége" mutatja a legjobban.

Maróthi műve, az alcíme szerint, „közönséges haszonra, főképpen a Magyarországon előfordulható dolgokra alkalmaztatván" jött létre. Előszavában Maróthi seregszemlét tartott a korábbi magyar matematikai tankönyvek felett, s ezekben is főképp azt hiányolta, az elavultság mellett, hogy nem felelnek meg a kor gyakorlati követelményeinek. Ezen elsősorban a kereskedelmi és a pénzgazdálkodási alkalmazást érthette csupán, művéből is kitűnően, amelynek XI. fejezetében „Toldalék" címmel kereskedelmi számtani ismereteket nyújtott. Itt ismertette egyebek között a rénes forintokkal kapcsolatos olasz osztást, továbbá az úgynevezett paraszt számvetést, az ölök, a lábak és az ujjak szerinti számolást, valamint az olasz kereskedelmi számolást és az ősi levantei, az úgynevezett „abacus"-on alapuló számvetést. Mindezeket még a „gyenge pénzszámlálóknak való regulával", továbbá egy „aprópénzt mutató táblázattal" is kiegészítette.

Hogy Maróthi műve milyen nagy hiányt pótolt, és hogy mennyire kielégítette a korabeli kereskedelmi igényeket, azt mi sem mutatja jobban, mint hogy 1763-ban egy második, 1782-ben pedig egy harmadik kiadására is sor került Debrecenben. Mindkét utóbbi kiadást Varjas János rendezte sajtó alá olyan bővítésekkel és magyarázatokkal, melyek a kereskedelmi számtani részre is vonatkoznak és melyek felvételét a kereskedelmi élet és a pénznemek változásai követelték meg. A kereskedelmi számtanból tehát — úgy tűnik — debreceni viszonylatban az irodalmi szükséglet ki volt elégítve, így az is kézenfekvőnek tűnik, hogy Hatvani ilyen kérdésekkel nem foglalkozott.

be a magyar mezőgazdaságba. Emiatt a technikai színvonal igen erősen elmaradott és akadálya a már további ésszerű színvonalon való fejlődésnek. Hatvani itt felsorolásszerűen utalt a matematika alkalmazási lehetőségeire, s ezzel kapcsolatban mint a civilis arhitektúra legfőbb alkalmazási területeit, utak létesítését, vízvezetékek készítését, a gátépítést, az épületszerkesztést és súlyok emelését emeli ki. Ebből főképp az tűnik ki, hogy Hatvani felismerte a technológiai forradalom jelentőségét és egyelőre elsősorban ennek mezőgazdasági alkalmazása lebegett szeme előtt, bár nem vitte ezt egy lépéssel tovább a mezőgazdasági termelési technológia irányába. Hatvaninak tanítványaira gyakorolt hatásából visszafelé szintén arra lehetett következtetni, hogy ez a felismerése igen nagy erővel érvényesülhetett nemcsak matematikai, de fizikai, sőt talán még kémiai előadásaiban is. Erre mutatnak főleg a Hatvani idejében a debreceni kollégiumban használatos és már említett fizikai tananyagok, közöttük főleg a földmérésre és vízszabályozó ismeretekre specializált oktatási anyagrészek, melyek a mai értelemben vett kultúrmérnöki tudomány első akkori megjelenési formái.

Hatvani egyik legkiválóbb életrajzírója, Lósy-Schmidt Lajos, különben maga is mérnök, azt az állítást kockáztatta meg ezek alapján, hogy a debreceni kollégiumban ez időben kialakult mérnöki jellegű oktatás meghaladta nemcsak az országban másutt adott hasonló jellegű oktatás színvonalát, de az egykori ausztriai hasonló jellegű mérnöki oktatás színvonalát is. Ez az oktatás több földmérőt és vízszabályozót nevelt Hatvani tanítványai sorából, akiknek működése alátámasztja Lósy-Schmidt megállapításainak helyességét. Mielőtt azonban velük érdemben foglalkoznánk, néhány szóval előbb arra kívánunk még utalni, hogy Szilágyi Sámuel munkássága miként illeszkedik bele a magyar közgazdasági irodalom kezdeteinek kialakulásába.

Szilágyi Sámuel (1719—1785) Maróthi halála után és Hatvani professzori működése előtt, vagyis 1744—1749 között, töltötte be a matematikai tanszéket s a racionális filozófia és a racionális protestáns teológia művelésén kívül nevét főképp Voltaire „Henriade"-jának lefordításával tette híressé. Szilágyi sokoldalúsága valóságos csodaszámba ment, gondolatmenetünk szempontjából azonban kiváló képességei közül elsősorban azt kell kiemelnünk, hogy Hatvani kiváló kísérleti fizikusnak tartotta, s így feltehető, hogy a matematika gyakorlati alkalmazására nézve Hatvani tőle is kapott hasznos indításokat. Szilágyi szerepe azonban — gondolatmenetünk szempontjából — legfőként azért jelentős, mert úgy tűnik, hogy a debreceni kollégium tanárai közül ő tette meg elsőnek azt a további lépést, amely a Maróthi—Szilágyi—Hatvani együttes által adott matematikai és kísérleti fizikai oktatásban a gazdasági alkalmazás szempontjából talán a legdöntőbb jelentőségű volt, nevezetesen ő szorgalmazta elsőnek a technológiai forradalomnak a mezőgazdasági termelési technikára való alkalmazását. Rögtön meg kell jegyeznünk, hogy Szilágyinak ez a lépése meglehetősen későn, a XVIII. század 70-es éveiben következett be, amidőn a már kialakuló közgazdaságtani tudományos irányzatok hatására ezek a kérdések hazánkban sem voltak ismeretlenek, ez azonban nem von le semmit korábbi érdemeiből, sőt feltételezi az említett professzori hármasnak, tehát magának Szilágyinak is a korábbi matematikai és fizikai oktató tevékenységét. Annál a szoros baráti viszonynál fogva, amelyben Hatvani és Szilágyi a 70-es

években is mint tanártársak állottak, egyébként az a lehetőség sincsen kizárva, hogy Szilágyinak a mezőgazdasági termelési technika megújítására vonatkozó munkásságában Hatvaninak szintén része lehetett.

Sietünk megjegyezni, hogy Szilágyi idevágó munkássága nem eredeti munkásság, hanem mezőgazdasági szakmunkák fordításából áll, s ezek közül is csupán az egyik jelent meg nyomtatásban, a másik csak kéziratban maradt. Az előbbi az ausztriai Wiegand János műve, melyet Szilágyi 1774-ben fordított le: „Az ausztriai parasztifjúságot a jól elrendelt mezei gazdaságra oktató könyvecske" címmel, s mely 1776-ban jelent meg Pozsonyban és Kassán. E mű fordítói előszavából érdekesen tükröződnek az indítóokok, melyek Szilágyit a fordításra sarkallták.

Szilágyi szerint általános a magyar mezőgazdaságban az olyan panasz, hogy „szűk lett a határ". A valóságban azonban arról van szó, hogy nem a határ lett szűk, hanem a mezőgazdasági technika avult el, illetve, hogy ennek megújítása a magyar parasztságra maradt és hogy ez utóbbi tudatlansága folytán nem képes ennek a feladatnak eleget tenni. A parasztság tudatlansága Szilágyi szerint elsősorban abból ered, hogy nincsenek magyar nyelvű mezőgazdasági könyvek. Wiegand művét azért választotta elsőnek lefordításra, mert belőle hiányzik a gazdaság teóriája. A szerző ehelyett a gyakorlati oldalról közelíti meg az új dolgokat, de ezeket is összevetve a mezőgazdaság évszázados tapasztalataival, hogy ez parasztembereknek is hozzáférhető legyen.* Hangsúlyozza Szilágyi azt is, hogy a fordítást egyszerű magyar nyelven írta és azt Weszprémi István barátjával, a kiváló debreceni városi orvossal külön is átnézette, sőt az előforduló növényneveket még Tzeininger Antal debreceni patikussal is lektoráltatta, hogy azok a köznép által leginkább ismert nevükön szerepeljenek.

Szilágyi másik fordítása, amellyel 1775-ben készült el — a „Természeti titkoknak felfedezése Pomo Lőrinc által" — kéziratban maradt. E kéziratról elsőnek Molnár Ágnesnek a debreceni felvilágosodásról írott munkája számolt be, és ismertetését itt Szilágyi gondolatvilágának rekonstruálása céljából talán még az előbbinél is fontosabbnak kell minősítenünk. Pomo műve ugyanis a mezőgazdasági technológiai forradalom kérdéseit, továbbá különösen az utóbbinak a társadalmi átalakulással való összefüggését sokkal élesebben veti fel, mint a Wiegand-féle mű, bár végső tendenciájában a kapitalista nagybirtok gazdálkodásának megjavítása a fő célja.**

* Wiegand műve elsősorban a földmunkákról, a trágyázásról és az ugarföldek legelővé való átalakításáról értekezik, majd a gabonaföld művelésével foglalkozik részletesebben. Kitér az állattenyésztés, a méhészet, a selyemhernyótenyésztés kérdéseire is, majd specializáltabb kérdésekkel, az ipari növények termesztésével, a gyümölcsösök létesítésével, erdészeti és szőlőművelési alapismeretekkel is foglalkozik. Hogy ezeket az új mezőgazdasági technológiai ismereteket Wiegand helyesen s a kor színvonalának megfelelően foglalta össze, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy ez a mű Tessedik Sámuelnek a parasztemberről szóló nagyszabású reformművének is egyik fő forrásmunkája volt.

** Pomo elsőnek az ausztriai úri családok sarjait bírálja, mert a tudományokban nagyon elmaradtak és csupán henyéléssel töltik idejüket. Hasonlóan helyteleníti a kamerális tudományok professzorainak magatartását, akik az 1771-ben kiadott császári és királyi udvari kamarai utasítást, amely a kamarai jószágok kezelésére vonatkozik, lenézték és nem akarták annak nézeteit átvenni, miután saját tudományukat tartották előbbrevalónak. Pomo annak a nézetének ad kifejezést, hogy többé már senki sem lehet kamarai tisztviselő, akinek gazdasági felkészültsége nem megfelelő, akár a mezőgazdasági technológiát, akár a mezőgazdasági számvetést tekintve. Az eredményes gazdálkodáshoz azonban azt is szükségesnek tartja, hogy a parasztság állapotát megjavítsák és ne rekesszék ki a parasztságot a polgári társadalomból. Amíg a tiszttartók nem változtatnak azon, hogy a parasztság nem veheti el fáradsága legfőbb jutalmát, annyit sem keres, amennyivel magát és házanépét eltarthatja, továbbá amíg az adó- és az egyéb jobbágyi terhek állandóan nőnek, addig szó sem lehet arról, hogy a jobbágy helyzete megjavuljon, de arról sem, hogy a földesúr gazdagodjék.

Pomo külön is aláhúzza a gazdasági számvetés szükségességét. Nézete szerint sem a háztartás, sem az uradalmak nem állhatnak meg számvetés nélkül, vagyis anélkül, hogy a gazdálkodás eredményének „növekedése vagy csökkenése ki ne tessék mérték szerint". Mint írja, ő is az uradalmakban tanulta ezt meg, de ennek elméletébe nem megy bele, csupán a lényeget igyekszik röviden összefoglalni, akárcsak a mezőgazdasággal összefüggő matematikai, kémiai és policiabeli ismeretekét. Az uradalmi számtartónak — Pomo felfogása szerint — értenie kell a klímához is, sőt, értenie kell ahhoz is, hogy a nap magasságát, s a különféle egyéb konstellációkat is meg tudja határozni. A számvetés lényegének ismertetése azonban mégsincs benne a Pomo-féle műben, ehelyett a vetőmag és a talaj előkészítéséről, növénybiológiai ismeretekről és az úgynevezett palingenezisről ír és a Leuvenhook által felfedezett mikroszkóp minél sűrűbb használatát ajánlja az uradalmi tiszttartóknak a magtermesztés titkainak elsajátítása céljából.

Szilágyi különösen a fordítás második részét egyre növekvő számú fordítói megjegyzéssel kísérte, amelyekben kiegészíti, sok helyütt pedig éppen helyreigazítja a szerző természettudományos megállapításait.*

Szilágyi gondolatvilága közelebb áll már a fiziokrata elképzelésekhez, mint Maróthinak még kifejezetten merkantilisztikus jellegű kereskedelmi számtana, de Maróthi és Szilágyi működése — természetesen Hatvaniét sem véve ki — a mezőgazdasági technikai forradalom matematikai és fizikai oldaláról is már kifejezetten a fiziokrata, illetve a klasszikus fejlődés határozott előkészítésének irányába mutatnak.

Hogy ez az áramlat mennyire erős volt a debreceni kollégiumban, s hogy főképp a debreceni városi vezetés kiváló főbíráira is mennyire hatott éppen Hatvani személyes hatásaként, arra példa Domokos Márton debreceni főbíró. Domokosról feljegyezték, hogy főbírósága idején kezdődött meg Debrecen város környékének erdősítése, ami teljesen összevág Hatvaninak a debreceni levegő megtisztítására vonatkozó elgondolásaival is. Domokos Márton fiának, Domokos Lajosnak nevelője Hatvani volt, így az ő hatását kell látnunk abban is, hogy az ifjabb Domokos rendkívüli érdeklődéssel figyelte a technika fejlődését mind Hollandiában, mind Németországban külföldi tanulmányai idején.

A kollégium és különösen Hatvani tanításainak nyomai a matematika és a gyakorlati fizika mezőgazdasági alkalmazásáról Hatvani legkiválóbb kollégiumi tanítványainak működésében igen jól nyomon követhetők. Megfigyelhető továbbá az is, hogy a 70-es évek új mezőgazdasági és közgazdasági szellemi áramlatainak hatására e kiváló tanítványok figyelme hogyan fordul egyre inkább olyan problémák felé, amelyek nemcsak a termelési technikát, hanem a termelés egész módját érintik, sőt Tessedik munkásságában a kifejezetten statisztikai, közelebbről népességtudományi jellegű politikai aritmetikai érdeklődés is fellelhető. A legszélesebb síkon ezeknek a tanításoknak a hatása Pethe munkásságában bontakozik ki, akinek irodalmi működése a kereskedelmi számtantól kezdve a mezőgazdasági termelés technológiáján keresztül kiter-

* Például amikor a szerző a salétromnak a növények vonatkozásában csodatévő erejéről ír, Szilágyi utal arra, hogy salétrom nemcsak a növényekben, hanem a talajban is előfordul. Ismeretes, hogy Hatvani erről a kérdésről filozófiai tankönyvének éppen a valószínűségszámításról szóló III. részében szintén hosszasan értekezik.

jedt szinte a mezőgazdálkodással kapcsolatos segédtudományok egészére — a statisztikát kivéve.

A matematika kultúrmérnöki felhasználásával kapcsolatban Hatvani tanítványai sorából elsőként Pálóczi Horváth Ádámot (1760—1820) kell megemlíteni, akit a debreceni kollégiumban kapott ismeretek és főképp a Hatvani által kiállított bizonyítvány hitele segítettek hozzá ahhoz, hogy 1780-ban letegye a földmérői vizsgát és sikeresen működjék ezen a pályán.

A földmérés és a vízszabályozás nagy jelentőségének felismerése a magyar Alföld szempontjából különös élességgel jelenik meg Hatvani egy másik kiváló tanítványának, Tessedik Sámuelnek munkáiban. Tessedik igen nagy jelentőséget tulajdonított a magyar Alföld vízszabályozási problémáinak, különösen a legelő- és a rétgazdálkodás, valamint a szarvasmarhatenyésztés szempontjából, tisztában volt azonban ennek jelentőségével a szántóföldi termelés szempontjából is. Műveiben („A parasztember Magyarországon micsoda és mi lehetne", ford. Konyi M., Pest. 1786.; „Szarvasi nevezetességek, azaz Szarvas mezőváros krónikája") számtalan utalás található nemcsak árvizek, mocsarak lecsapolásáról, árterek megvédéséről, a csatornázás öntözésre való felhasználásáról, s ezekkel kapcsolatos öntözőcsigaberendezések használatáról, de vízimalmok készítéséért is síkra szállt az akkoriban használatos szárazmalmoknak a lóállományt lerontó hatása miatt, sőt felvetette egy Duna—Tisza-csatorna tervét is a folyóvizek épületfa tutajozására való felhasználásával kapcsolatban.

Tessedik hagyatékában egyébként a Sebes-Kőrös áradásairól és annak vízrendszeréről is található egy vízrajzi térkép, amelyet a felirat szerint egy Losonczy József nevű mérnök készített. Utólag nem lehet megállapítani, hogy Tessedik mennyiben folyt bele ebbe a munkába, de hogy maga is rendelkezett adottságokkal e területen, azt Tessediknek a fő munkájában közölt „jól elrendezett falu" rajzolatja bizonyítja. Tessedik művének ez a melléklete rézbemetszett kiváló tervrajz, amellyel kapcsolatban megjegyzi, hogy maga találta ki és maga rajzolta. Mindezek a készségei nyilvánvalóan a debreceni kollégiumban Hatvani irányítása alatt elsajátított civilis architektúra és földmérés-tudományon alapszanak. Számos utalást találunk továbbá Tessedik munkáiban a mezőgazdasági technológiával kapcsolatban a termelés megjavítására nemcsak a trágyázás, a fásítás, a takarmánynövények vonatkozásában, de beszámol például a szarvasi krónikában a mezőgazdasági termelési technikai szempontjából olyan fontos újdonságokról, hogy mikor volt az első digózás (1781), mikor vetettek először kukoricát (1782), mikor alkalmazták az első sóványökör-hizlalást (1792), az első aszúbor előállítást (1795), mikor készítették az első cukorrépaszirupot (1796), hogy még mindig csak két vasborona és két vashengerlő van a határban (1800—1804), mikor került sor az első tehénhimlő-oltásra (1801), az első búza és őszi árpa sorvetésekre (1802), vagy hogy mikor indult az első szarvasi gabonaszállító hajó (1804) stb.

Legutóbb Nagy Lajos („Tessedik Sámuel gazdasági nézetei" Közgazdasági Szemle, 1956. 11—12. sz.) mutatott rá nemrégiben megjelent tanulmányában, hogy Tessedik nézeteiben miként keverednek össze a merkantilista és fiziokrata tanítások, sőt hogy mennyiben megy túl még ezeken is a termeléssel kapcsolatos nézeteiben az ipar és főképp a ma-

nufaktúra és gyáripar kifejlesztésének követelésével. Ugyanebben a tanulmányban mutatott rá arra is, hogy a feudális viszonyok bírálata immár magyar szerzőtől és magyar nyelven hogyan szólal meg a magyar jobbágyság érdekében Tessedik munkáinak lapjairól és milyen korlátok között. E fejtegetésekhez gondolatmenetünk szempontjából csupán annyit szükséges hozzátenni, hogy Szilágyi munkássága és különösen Wiegand fordítása, amelyet Tessedik jól ismert és felhasznált, de még a Pomo-féle mű fordítása sem megy el olyan messzire, mint Tessediknek a parasztemberről szóló munkája, ha Tessedik a végső konzekvenciákat, a Nagy-féle tanulmányban jelzett korlátok miatt, teljes egészében nem is vonta le.

Az ellentmondásosság egyébként már Kautz találó meglátása szerint is ennek az egész korszaknak egyik fő jellegzetessége, nemcsak abban a vonatkozásban, hogy a merkantilizmus, a fiziokrata és helyenként a klasszikus közgazdasági iskola tanításai egyidejűleg és a hazai viszonyokhoz alkalmazva tarka keveredésben jelennek meg, hanem főképp abban, hogy az ezeknek megfelelő gazdaságpolitika végleg összeegyeztethetetlen volt egyidejűleg és egy ország viszonylatában. A fiziokrata és a klasszikus iskola követelte gazdasági szabadság az abszolutista protekcionizmussal végleg nem fért össze, s ugyanígy nem a fiziokraták egyetlen adója sem azokkal a bonyolult viszonyokkal, melyek ez időben Magyarországon és többé-kevésbé az egész monarchiában uralkodtak. Ennek az egyetlen adónak Tessedik is híve volt, mert úgy vélte, hogy a haszonra való gazdálkodás meghonosodása és különösen a jobbágyi szolgáltatások pénzszolgáltatásra való átváltása lehetővé teszi, hogy a „tiszta hozadékot" — bár ezt a kifejezést Tessedik nem használja — a parasztság a jobbágyi kötöttségek között is elérhesse.

A pénzben való jövedelmezőségi számítások jelentősége a haszonra való gazdálkodás fontosságánál fogva Tessediknél is erősen előtérben van, s ezzel függ össze, hogy már az első évből, melyet Szarvason tölt, részletes árstatisztikát is közöl. Ez kiterjed a gabona-, a bor- és a zsír-, a tojás-, a baromfi, a ló- és a szarvasmarha-árakra, sőt a ruha és a lábbeli árára, valamint különféle mezőgazdasági eszközök, vas, kasza, kocsi, mész, kaptár stb. áraira, valamint a halfajták, a főzelékfélék, a szappan és a bőr áraira is. Közli ezenkívül Tessedik a napszámbéreket, valamint a gazdasági cselédek és béresek béreit is. Ezt az árstatisztikát Tessedik az 1800. évi árakra vonatkozóan megismételte az összehasonlítások megkönnyítése végett. Többször foglalkozik az áremelkedések kérdésével, akár a rossz termés, a behozatal hiánya vagy spekuláció, azaz árdrágítások következményei voltak.

A gazdaságstatisztika és a számvitel kérdései Tessedik műveiben (ezekkel kapcsolatban idézhetnénk a templom- és az iskolaépítkezésre vonatkozó számszerű adatait, az áradásoktól elhódítható mintegy 4000 hold tiszta jövedelmének kiszámítását, vagy az 1760. évi szarvasi adók és földesúri bérek részletes kimutatását) arra vallanak, hogy bár kicsinyben, mégis a politikai aritmetika ökonometriai kezdeményezései már feltalálhatók Tessedik munkásságában. Nehéz természetesen megállapítani, hogy ebben nem szerepelnek-e a fiziokratizmussal kapcsolatos ökonometriai hatások, hiszen már Marx megállapította, hogy a „gazdasági táblázat" sem csupán absztrakt séma volt, hanem egyben gazdaságpolitikai segédeszköz is, amelynek számszerűségei nagyban-egészében meg-

feleltek az akkori Franciaország nemzeti jövedelmének. Ismert tény az is, hogy a fiziokrata iskola egyes tagjainak, különösen Dupont de Nemoursnak statisztikai munkássága is figyelemre méltó volt.

Jobban nyomon követhető ennél Hatvani népességstatisztikai próbálkozásainak hatása, mert szinte mindazokkal a népesedéspolitikai, közegészségügyi és orvosi problémákkal találkozhatunk Tessedik munkásságában, amelyeket már Hatvaninál említettünk. Tessedik a népességstatisztikai adatokkal párhuzamosan exponálja e problémákat, kimásolva a régi szarvasi krónikából egészen 1735-ig visszamenőleg a születési és a házasságkötési adatokat, s utalva a himlőjárványos évekre (1739—1740). 1750-től kezdve ezeket az adatokat kiegészíti a halálozási adatokkal is, 1776-tól kezdve pedig megadja egészen 1785-ig évente a községi ellátásban részesülő szegények és koldusok számát is. Ezeket az adatokat egészen 1787-ig vezeti fel egy-két év hézaggal. (1758, 1771), innen kezdve sajnos egészen 1800-ig kimaradnak az adatok, hogy 1800—1803 között azután töredékesen, de ismét közölje őket. A szarvasi lakosság összlétszámát ezen adatok kapcsán háromszor is megadja, 1770-re, 1785-re és 1805-re. Közülük az 1805-ös adat a legmegbízhatóbb, ezt foglalkozás, nem, durva kormegoszlás és vallási megoszlás szerint is tagolja, s külön megjegyzi, hogy szarvasi tartózkodásának 21 éve alatt az egyházközség lélekszáma 4000-rel szaporodott. Találkozunk ezenkívül az elvándorlások és kisebb mértékben a bevándorlások megfigyelésével is, ha nem is mindig adatszerűen. Nem lehet tehát véletlennek tekintenünk, hogy Tessedik fő műve első német nyelvű kiadásának alcímében maga a statisztika szó is előfordul. („Ökonomisch-Phisikalisch-Statistische Bemerkungen über den gegenwärtigen Zustand das Landeswesens in Ungarn, besonders in der Gegend an der Theiss zur Aufklärung und Beruhigung der so nützlichen Klasse der Menschen auf den Lande nebst gemeinnützigen Vorschlägen zur Landwirtschaft.")

Hatvani legkiválóbb másik tanítványa Pethe Ferenc (1762—1832), aki a XVIII. és XIX. század fordulóján fejti ki munkásságát és Nagyváthy János mellett e kor mezőgazdasági szakirodalmának egyik legkiemelkedőbb és talán legtermékenyebb alakja.* Pethe kitűnt egyebek között azzal is, hogy ő volt Maróthi kereskedelmi számtani munkásságának továbbfolytatója. Ezt mindenesetre megkönnyítette számára az a ténykedése, hogy az első magyar mezőgazdasági főiskolában, az 1797-ben alapított keszthelyi „Georgikon"-ban egyebek között a matematika tanára is volt. Legalább olyan kiváló gyakorlati gazda is volt azonban, aki hosszabb ideig Eszterházy tíz uradalmának jószágigazgatójaként működött. Az ő nevéhez fűződik a szélmalmok meghonosítása is Magyarországon, tíz-szakaszos vetésforgóját pedig maga Thaer Albert, az európai mezőgazdasági technológia forradalmasításának legkiválóbb német képviselője is mintaszerűnek tartotta.

Pethe hatalmas irodalmi munkássága szinte a mezőgazdaság egész területét átfogta. 1812-ben Bécsben megjelent „Mathézis"-ét is elsősorban a mezőgazdaság szolgálatába kívánta állítani — műve bevezetéséből kitűnően. Pethe ebben a bevezetésben fejti ki, hogy a magyarság-

* Lásd például: „Mathézis". Bécs. 1812.; „Pallérozott mezei gazdaság, melyet a magyar mezei gazdaság tökéletesbítésére a haza természetéhez s a nemzet állapotához theorétikusan és praktikusan kidolgozott". I. kötet. Sopron, 1805.; II. kötet. Pozsony, 1807—1813.; III. kötet. Bécs. 1814.; IV. köt. uo. V., VI. kötet uo. 1814—1815.; „Az állatokról". Bécs. 1815.; „Időpróféta". Pest. 1816.

nak a matematika oktatásában és elsajátításában is utol kell érnie a haladottabb nemzeteket. Mint írja, az ő gyermekkorában „a földmérőt még úgy verbuválták, mint a katonát, kötéllel". Kétkötetes művének megjelenése után azonban úgy véli, minden magyar földbirtokos a maga számvevője, földmérője és építésze is lehet egy személyben. Műveinek gyakorlati célját különösen az a passzus árulja el még, amelyben a matematikának elméleti és gyakorlati matematikai tudományra való felosztásáról értekezik. Az alkalmazott matematikát felfogása szerint elsősorban a földmérésnél, a statikában és hydrotechnikában, továbbá a geográfiában, a kronológiában, az asztronómiában, valamint a városi és hadi építészetben lehet felhasználni. Itt említi a matematika alkalmazását a hajókázás mesterségében, továbbá a festésben és a rajzolásban is. Hatvani említett székfoglaló előadása szinte ugyanezeket említi, ha más részletezésben is.

Pethe Mathézise egyébként Maróthi művénél lényegesen korszerűbb és ambíciózusabb, de javarészt elméleti jellegű, bár sok gyakorlati vonatkozás is van benne, főképp a példákban. Jellemző egyébként, hogy Pethe Maróthi számos kereskedelmi jellegű példáját iktatta be saját példái közé. Az I. kötet végéhez, a kamatszámítás függelékeként 50 évre előre kiszámított 4, 5 és 6 százalékos kamattáblázatot is közöl. Pethe matematikai munkássága végeredményben összekötő kapocs Maróthi munkája és Angyalffy Mátyás András munkássága között, akinél a XIX. század első évtizedeiben a kapitalista üzleti számvitel már legfejlettebb formájában jelenik meg Magyarországon. Ezt különösen jól mutatják Pethe egyéb művei, amelyekben a kapitalista mezőgazdasági forradalommal kapcsolatos mezőgazdasági technológiai tudnivalók számviteli szempontokkal is keverednek. Főműve, az 1805 és 1815 között hat kötetben megjelent „Pallérozott mezei gazdaság" különösen jó példa erre.

A „pallérozott" szón Pethe tudományos elvek szerint folyó mezőgazdálkodást ért, amely azt is megkívánja, hogy az értelmes gazda egyszersmind kereskedő és mesterember legyen. Ehhez nem csupán a matematika mint segédtudomány ismerete szükséges, hanem a kamerális vagy policia-tudományoké is. Az utóbbi szolgáltatná a mezőgazdálkodás elméletét, bár Pethe hangsúlyozza, hogy Bacon óta az empiria maga is a tudomány rangjára emelkedett, főképp abban a formájában, amelyet a mezőgazdálkodással kapcsolatban Young honosított meg Angliában. A mű alcíme szerint a szerző „a magyar mezei gazdaság tökéletesbítésére, a haza természetéhez, a nemzet állapotához szabva teoretikusan és praktikusan" dolgozta ki művét. Ez a felfogás is mutatja, hogy Pethe törekvése szintézis létrehozása volt a mezőgazdasággal kapcsolatos összes elméleti és gyakorlati tudományágak között.

Pethe fő műve egyébként a szántóföldi növénytermesztéssel kapcsolatos tanokat ismerteti az első kötetben, a másodikban pedig a kapásnövényekkel, a szőlő- és a kertgazdasággal, valamint az erdőgazdálkodással foglalkozik, a harmadik kötet a ló-, a sertés-, és a szarvasmarhatenyésztéssel, a negyedik a juhtenyésztéssel, az ötödik a házi majorsággal, a hatodik pedig a méhészettel. A számvitel fontosságát Pethe azzal dokumentálja, hogy e kötetekben többször is találunk jövedelmezőségi számításokat, például az I. és a III. kötetben, ez utóbbiban egy göbölyhizlalási pénz-számvetést. Az utóbbihoz kapcsolódó lábjegyzet a kettős könyvelés előnyeit magasztalja az úgynevezett kamarai számtartással

szemben. A kettős könyvelés Pethe szerint annyival kellemesebb és főképp világosabb a kamarainál, mint „a napsütés a holdfénynél". A IV. kötet a juhtenyésztéssel kapcsolatban közöl jövedelmezőségi számítást, valamint hozamnyilvántartó táblázatot gyapjú- és húshozam szerint, továbbá egy juhlétszámot nyilvántartó heti táblázatot is. E nagy műben Pethe többször is utal rá, hogy a mezőgazdának nélkülözhetetlen az általa lefordított „baromorvos" könyvet is ismernie, továbbá a Davy-féle „A földmívelési kímia gyökere" című munkát is, mely ugyancsak az ő fordításában jelent meg Bécsben 1815-ben.* A talajkémia szerepének felismerése a mezőgazdasági forradalomban — melyet Pethe „áldott revolúció"-nak nevez egy helyütt — a modern kapitalista tudományos mezőgazdálkodás nyitánya.

Pethe sokoldalú tevékenysége ezzel koránt sincs kimerítve. A mezőgazdasági tudományok körét kívánta teljessé tenni azzal is, hogy belefogott egy teljes „Természethistória és mesterségtudomány" kiadásába is. E műből csupán az első kötet jelent meg „Az állatokról" címmel ugyancsak Bécsben 1815-ben. Pethe ezt a művét nem szánta eredeti műnek — főképp Blumenbach göttingai professzort kompilálja —, hanem — amint az előszóban hangoztatja — inkább csak hézagpótlónak. Az a gondolata azonban, hogy a természettudományt a technológiával vagy a mesterségtudománnyal kapcsolja össze, igen figyelemre méltó és emlékeztet bizonyos fokig Petty azon törekvéseire, hogy a mesterségek technológiáját kívánta átfogóan feldolgozni.

Még talán ennél is érdekesebb Pethe „Időpróféta" című műve, mely Pesten 1816-ban jelent meg és egy második kiadást is megért egy évvel később. A talaj és a növények tudományos tanulmányozásán és a tudományos állattenyésztésen kívül ugyanis a negyedik nagy jelentőségű gondolat a mezőgazdasági forradalomban az időjárás tudományos megfigyelésének követelménye volt, amelyet azonban a statisztikai tudomány fejletlensége miatt hosszú időkig nem sikerült valóra váltani. Az időjárás megfigyelésének fontosságát — úgy tűnik — Hatvani elsősorban orvosi és közegészségügyi szempontból hangsúlyozta, de az is lehetséges, hogy az általa tanított csillagászatban és chronológiában utalt mezőgazdasági szempontból való fontosságára is. A Szilágyi által fordított Pomo-féle műben határozott utalás van már ilyesmire, Pethe pedig — mint látjuk — már megpróbálkozik ezzel a kérdéssel külön is foglalkozni.

Mellőzve Pethe egyéb munkáit, még csupán egy fordítását kívánjuk kiemelni, amely jellegére nézve gazdasági és kereskedelmi földrajzi lexikonnak minősíthető leginkább. E mű szerzője Jäckel József s Pethe „Európai mértéktár" címmel jelentette meg a fordítást Kolozsvárott 1830-ban.**

* Pethe a fordítás előszavában megjegyzi, hogy Thaer a német fordítás előszavában elavultnak nyilvánította már Davy művét, de maga azt tapasztalta, hogy a monarchiabeli kémikusok változtlanul nagy becsben tartják ezt. A Davy által megadott újabb szakirodalmi kiegészítésekkel pedig különösen hasznosan forgatható. Davy műve egyébként a növények, a talaj és a levegő kémiáját, a növénybiológiát és a különféle trágyákra vonatkozó kémiai ismereteket közöl s a talajjavítás problémáival fejeződik be. A 12 előadásban összefoglalt művet Bedford herceg bizonyos fűnemek kipróbálásával kapcsolatos kísérletének leírása egészíti ki.

** E mű két kötetben jelent meg s „abc" sorrendben sorolja fel Európa fontosabb városait és helyiségeit, megadva a „forgó- és szokásba vett pénz-, hosszúság-, teher- és űrmértékeket", a földrajzi fekvés adatait, a házak, a lakosok számát, a gyárakat, a gazdasági létesítményeket, s végül utal néhány szóval a kereskedelmi kapcsolatokra, konzulátusokra stb.

Ez a fordítás tehát mintegy kiegészíti a „baromorvoskönyv"-vel együtt Pethe egész munkásságát és lehetővé teszi a mezőgazdasági és a kereskedelmi tudnivalók teljes szintézisét.

VI.

Az eddigiekben összefoglalt vázlatos fejtegetések alkalmasak rá, hogy némi képet adjanak arról, miként járultak hozzá Hatvani tanításai — ha közvetett formában is, de tanítványain keresztül — a mezőgazdasági, kereskedelmi és gazdasági számviteli áramlatok irodalmi művelése révén a magyar tudományos közgazdasági irodalom kezdeteinek megteremtéséhez.

Ha azt kutatjuk, vajon egy olyan nagyhatású nevelő és tudós munkássága, mint amilyen Hatvani volt, miért nem hozott még nagyszerűbb gyümölcsöket, akkor a mélyebben fekvő okokat Magyarország akkori gazdasági és társadalmi fejlődésében kell keresnünk. A fő ok talán az, hogy a Mária Terézia és II. József által inaugurált gyarmati gazdaságpolitika megfosztotta a debreceni kereskedelmet is létalapjától. Az új gazdaságpolitika az ország legnagyobb városaként, gazdasági és kereskedelmi centrumként Budát és Pestet fejlesztette ki, és iskolapolitikájával sikerült azt is elérnie, hogy a Nagyszombatról Pestre átköltöztetett egyetem elhódította a magyar kulturális életben is azt a vezető szerepet a debreceni kollégiumtól, amelyet ez a XVIII. század folyamán, szinte az utolsó évtizedekig betöltött. Ehhez hozzájárultak részben a református egyház kebelében dúló azon egyházpolitikai harcok is, amelyek abban nyilvánultak meg, hogy az egyházi és a világi elem harcra kelt az irányításért, s amelyek Hatvanit is a tanítástól való visszavonulásra kényszerítették.

Hatvani érdemei a magyar közgazdasági szakirodalom és a politikai aritmetika magyarországi meghonosításában mégis sokkal nagyobb jelentőségűek, mint ez ideig sejtettük. S teljesítményeinek az érdemeivel arányban álló behatóbb elemzése — úgy véljük — nemcsak a magyar tudománytörténetnek, de a magyar művelődéspolitikának is egyik fontos tartozása.

Iparági irányítás vállalati formában

(A Magyar Selyemipar Vállalat tapasztalatai)

I.

A baráti országokban végrehajtott iparvezetési változásokról egész sor cikk, tanulmány tájékoztatta már az érdeklődőket. A kísérleti jellegű *hazai* átszervezések tapasztalatairól viszont eddig alig jelent meg beszámoló. Cikkemben ezért a magyar selyemipar *vállalati formában* történő vezetésének néhány tapasztalatát kívánom bemutatni és értékelni.

A Magyar Selyemipar Vállalat 1955. január 1-én jött létre tíz korábban önálló gyár egyesítése révén. A körülbelül 90 főt foglalkoztató vállalati központ irányítása alatt egy fonalelőkészítő, egy fonoda, hét szövöde és egy kikészítőgyár dolgozik. A gyárak munkáslétszáma 300—500 fő között van. A szövödék profiljai között nincs éles eltérés. Az iparág termelésének zömét a kikészítőgyár értékesíti mint síma kikészítésű árut. A szövödékben termelt nyersárú kisebb hányadát — mint félkészárút — a Goldberger textilművek kapja.

A vállalati szervezet a korábbi iparigazgatóságihoz képest a forgalmi funkciók tekintetében hozta a legfeltűnőbb változást. Pl. az iparigazgatóság feladata az alapanyag-gazdálkodás tekintetében lényegében az anyagok kiutalására és elosztására szorítkozott. Most az *egész anyaggazdálkodás központosítottan történik.* A központ választék mélységben felméri az anyagszükségletet, megköti a szállítási szerződéseket, szétosztja a beérkező anyagokat és elvégzi a pénzügyi lebonyolítást is. A gyárak tehát teljesen mentesültek az alapanyag-beszerzés gondjaitól.

A központ a készárúk értékesítése tekintetében nemcsak felső szintű megállapodást köt a kereskedelemmel (mint az igazgatóságok), hanem specifikált szállítási szerződést is. Ennek alapján készül az *egymással kooperáló* gyárak részletes kibocsájtási programja. Központosítva intézik a készárú raktározását, kiszállítását, számlázását is.

A vállalati központ munkáját — a vállalati jellegből következően — az *iparági elvi* és a *vállalati operatív* tevékenység egysége jellemzi. Az ügyintézők az irányító, szervező és ellenőrző feladatokon kívül a bonyolítás, a végrehajtás és a kivitelezés nagy részét is ellátják.

Például központi osztályok dolgozzák ki a technológiai utasításokat, bonyolítják a beruházások műszaki átadását és átvételét, valamint pénzügyi elszámolását. Központilag gépenként részletezett a tervszerű megelőző karbantartási terv kidolgozása, a központ intézi az újítási ügyeket, dolgozza ki a minőségi szabványjavaslatokat stb.

Még nagyobb eltérések mutatkoznak az igazgatóságok munkamódszeréhez képest a pénzügyi és a számviteli feladatok ellátásában. A központ az egész iparágra készít gazdálkodási terveket, bonyolítja az MNB-forgalmat (a gyáraknak csak a bérfizetések és a decentralizált segédanyagbeszerzés pénzellátására van telepített bankszámlájuk). A központ intézi az adóelszámolásokat is.

A központi üzemgazdálkodási osztály munkájára jellemző, hogy nyilvántartási, elemzési módszerei apró részleteiben is egységesen meghatározottak. Jól szervezett gyári adat-

szolgáltatás alapján olyan — az egész iparágat átfogó, de gyári (üzemi) jellegű — elemzéseket végezhet el, amelyekre az igazgatóságokon nincs lehetőség.

II.

A selyemipar vállalati szervezetére tehát az iparági vezetés minden eddigi mértéket meghaladó *centralizációja* a jellemző. Felmerül a kérdés: a *túlzott központosítással* kapcsolatos eddigi rossz tapasztalataink után hogyan értékeljük ezt a vezetési formát?

A vezetés központosítása a termelőeszközök társadalmi tulajdonából folyó objektív szükségszerűség, amely nagy előnye a szocialista rendszernek. Ha a központi vezetés az elmúlt évek iparvezetési gyakorlatában olykor ellentmondásosan érvényesült, ennek egyik oka véleményem szerint abban keresendő, hogy az iparirányítás szervezeti formái nem voltak összhangban az irányítás központosításának mértékével.

Az ellenforradalom előtti időszakban az iparigazgatóságok olyankor is fenntartották maguknak a döntés jogát, amikor a döntés meghozatalához szükséges apparátussal, adatszolgáltatással és így tájékozottsággal nem is rendelkeztek.

A gazdaságirányítási módszerek 1957. évi módosítása óta a legtöbb ilyen kérdés megoldása már a vállalatoknál történik. A hozott intézkedések helyességét a tapasztalatok igazolták. *Az igazgatóságok és a vállalatok jelenlegi szervezeti felépítése mellett* a társadalom érdekeinek jobban megfelel, ha a termelési, forgalmi stb. folyamatok bizonyos részletkérdéseit vállalati szinten döntik el. Elképzelhető azonban az iparági irányítás olyan formája is, amelyben nagy hatásköröket központosítanak az iparági vezetés szintjén, s ehhez a központi irányító szervet alkalmassá teszik az ilyen jellegű vezetésre. Ilyen változásnak tekinthető a selyemiparban végbement szervezeti átalakulás.

A selyemiparban megvalósított központosítás tartalmában más, mint az igazgatósági. E formánál mind a központ (irányító szerv), mind a gyárak (a korábban önálló vállalatok) szervezeti felépítése megváltozott.

Az alapanyag-beszerzés, az értékesítés és a termelésirányítás feladatait úgy vonták össze, hogy a gyárakban egyidejűleg megszüntették az e funkciók ellátására szolgáló szerveket. A központban összevont osztályok némileg kisebb létszámmal dolgoznak ugyan, mint korábban az igazgatóság és a vállalatok együttesen, de jóval többel, mint a volt Selyemipari Igazgatóság. A központ olyan felépítésű, amely alkalmas a magas fokon centralizált vezetésre és elegendő létszámmal is rendelkezik az operatív irányításhoz szükséges részletes és elmélyült számításokhoz, elemző munkához.

A műszaki irányításból csak a termelés operatív vezetésével összefüggő részt hagyták a gyáraknál. A felső műszaki vezetés (beruházás, műszaki fejlesztés, MEO, TMK, gyártmánytervezés, laboratórium, újítás stb.) a központban tömörül.

A vállalaton belüli belső adatszolgáltatás jóval részletesebb, mint amelyre az igazgatósági forma mellett lehetőség van, ami a vezetés nagymérvű központosítása miatt szükséges is.

Az irányítás tehát a vállalattá szervezett iparágon belül nagyon centralizált. A vállalat gazdasági önállósága viszont jóval nagyobb, mint az iparigazgatósági vezetés alatt működő vállalatoké.

Az átszervezés a gyárak szempontjából a kereskedelmi funkciók és egyéb (az MNB-hez, a BB-hez, a KDB-hez, a bel- és a külkereskedelmi vállalatokhoz, a minisztériumokhoz fűződő stb.) külső kapcsolatok teljes megszűnését jelentette. A gyárak új szervezeti felépítése így kizárólag a termelési folyamatot szolgálja. A gyári vezetők munkastílusa befelé forduló, végrehajtó jellegű, aminek előnye. hogy minden figyelmüket a termelési folyamatra fordítják, viszont hátránya, hogy szűkíti a gyári vezetők látókörét. A „gyári önállóság" körül megfigyelhető bizonyos küzdelem, különösen bérezési

kérdésekben és a központilag elosztott vállalatfejlesztési alap felhasználása tekintetében.

Az átszervezés minimális (2,5 százalék) alkalmazotti létszámmegtakarítással járt.

Az alkalmazotti létszám alakulása a selyemiparban

	1954	1955	1958
Központ (1954-ben igazgatóság)	29	159	90
Gyárak	952	797	867
Központ + gyárak	981	956	957

A létszámváltozás értékelésekor mérlegelni kell azt is, hogy a termelés volumene 1958-ban 44,7 százalékkal magasabb az 1954. évinél, s egyidejűleg megkétszereződött a saját kikészítésű szövetek aránya. Ennek ellenére a műszaki létszám csak 10 százalékkal növekedett, az adminisztratív létszám pedig 17, s az egyéb alkalmazottak létszáma közel 6 százalékkal csökkent.

A közölt adatok jellemzik az irányítási szervezetben bekövetkezett változást, de érzékeltetik azt is, hogy az átszervezés után a központ túlságosan nagy létszámmal működött, ami összefüggött azzal, hogy a kelleténél több feladatot próbáltak központilag elvégezni. Például az 1955-ös megalakulás után megszűntették a gyári szintétikus könyvelést. Hamar kiderült azonban, hogy ez hibás intézkedés volt, ami bizonytalanná tette az adatszolgáltatást. 1955 második felében ezért — egyszerűsített formában — visszaállították a gyári szintétikus könyvelést. Hasonlóképp, rossz tapasztalatokkal járt a segéd- és üzemanyagbeszerzés központosítása is; ezért azt 1957-től újból decentralizáltan végzik.

III.

Az összevonás legfontosabb gazdasági kihatása abban jelölhető meg, hogy a teljes körű önálló elszámolás gyári szintről *iparági szintre* helyeződött át, míg a gyáraknál annak leegyszerűsített formája maradt csak meg.

A vállalati egységbe olvadt gyárak az egész iparág eredményességében érdekeltek, a gyárak közötti korábbi ellentmondások némileg feloldódtak (a gyári és az iparági érdekek *közelebb* kerültek egymáshoz).

Közös érdekeltségükből következik például, hogy az egyesített vállalat nemcsak a gyárankénti bázisönköltséghez képest elérhető önköltség-

Eszközök százalékos megoszlása

	1954. XII. 1-én	1955. I. 1-én
Anyagkészletek	41,5	33,0
Befejezetlen állomány	22,9	22,9
Félkésztermékek	2,1	19,8
Késztermékek.....	15,4	6,2
Kereskedelmi áruk	18,1	18,1
Összesen:	100,0	100,0

csökkentésben érdekelt, hanem az iparági átlagnál jobb műszaki színvonalon termelő gyárak kapacitásának fokozott kihasználásában is.

A vállalattá alakult iparág eszközei — az iparág vertikális jellege miatt — már az összevonás puszta ténye által szerkezetükben átalakultak. (Lásd az előző oldalon levő alsó táblázatot.)

Mint látható, az anyag- és késztermék-készletek egy része félkésztermék-készletté alakult át. Ez a szerkezeti átalakulás is mutatja, hogy a vállalati forma több lehetőséget ad a termelés és a felhasználás összehangolására.

A termelési folyamatot szolgáló eszközök forgási idejének növekedését lényegében az alapanyag-készletek növekedése okozta. Az alapanyagkészletek növekedése egyrészt azzal magyarázható, hogy az összehasonlításul szolgáló 1954. évi készletek túlzottan alacsonyak voltak, másrészt azzal, hogy az 1958. évi termelés választéka messze bővebb volt, mint az 1954. évi.

	Forgási idő napokban	
	1954	1958
Forgóeszközök		
a termelésben	83,6	103,0
a forgalomban.....	69,7	46,0
Összesen	153,3	149,0
Forgási sebesség	2,35	2,41

E szervezeti forma egyébként lehetővé teszi, hogy a termelési feladatokat kevesebb alapanyag-készlettel bonyolítsák le. Az anyagbeszerzés központosítása ugyanis gyors készletátcsoportosításokat tesz lehetővé a legegyszerűbb adminisztratív bonyolítással.

A vállalaton belüli kooperációval kapcsolatos pénzforgalmat belső elszámolással oldják meg, ezzel a Nemzeti Bank munkája is egyszerűsödött, a forgalmi eszközök forgási ideje pedig valamelyest csökkent.

A vállalati forma kedvező a felújítási keret és a vállalatfejlesztési alap felhasználása szempontjából is, mert jobb lehetőséget ad az eszközök összpontosított felhasználására, így azok nem aprózódnak el.

Mint említettem, az önálló elszámolás csak vállalati szinten teljes, de azért egyszerűbb formában gyári szinten is érvényesül. A gyárak például negyedévenként kimutatják *üzemi eredményüket.*

A gyári közvetlen költségek bázis (tervezett) színvonalát a közvetlenanyag- és közvetlenbér-normákhoz képest elérendő megtakarítás százalékában határozzák meg. Az elszámoltatás alkalmával azután a termelés tényleges összetétele alapján számítják ki az összesített bázisköltségadatokat.

Ezzel a módszerrel a *gyári szintű* elszámolásokban az *eredmény kimutatása* szempontjából teljesen *kikapcsolják a termékösszetétel változásának hatását.* A normatív elszámolási rendszer 100 százalékos összehasonlíthatóságot tesz lehetővé.

Míg a közvetlen költségeket termékegységenként írják elő, addig az *általános (rezsi-) költségek* bázisszínvonalát a termelés volumenétől függetlenül, abszolút összegben határozzák meg, s ezzel közömbösítik a volumenváltozás hatását az állandó költségekre.

Ha a gyár olcsóbb nyersanyagot használ fel, az ebből származó megtakarítás csak akkor mutatható ki a gyári eredményben, ha az olcsóbb nyersanyag felhasználása külön gyári erőfeszítést igényelt.

Az alkalmazott elszámolási rendszert tehát úgy állapították meg,

hogy az kizárólag a termelési folyamat eredményváltozását jelezze (önköltségcsökkentés, minőségjavulás), és érzéketlen legyen minden olyan körülményre, amely nem üzemi (termelési), hanem vállalati (forgalmi) tevékenységgel kapcsolatos (választék- és volumenváltozás, anyaghelyettesítés stb.).

E módszer előnyének kell elismernünk azt, hogy biztos adatokat szolgáltat a termelési folyamat gazdaságosságának méréséhez és jó támpontot ad a helyi anyagi ösztönzéshez, továbbá egyszerűbbé teszi a központi programozást, mivel a gyárak eredményváltozásából automatikusan kikapcsolja a termékösszetétel változását és így kiküszöböli a nyereségszempontok miatti válogatási törekvéseket. Hátránynak tűnik azonban az, hogy a gyárak csak közvetve érdekeltek a vállalat forgalmi tevékenységében.

Az önálló elszámolás kétszintűsége következtében a gyáraknak jól körülhatárolt *helyi érdekeltségük* van, de ugyanakkor *érdekközösségben* is vannak. A kétféle érdekeltség közül a *gyári érdekeltség* az erősebb, és ez az ismertetett elszámolási rendszerben lényegében jó irányban hat. Mégis előfordul, hogy a gyári érdekeltség szembekerül a vállalati érdekekkel.

Például előfordult, hogy a szövödék megnyújtották a láncfonalakat, aminek következtében a nyers szövet kikészítéskor általában ugyanannyival „beugrik", mint amennyivel a szövödék megnyújtották.

Egyes gyárak túlzott segéd- és üzemanyag-készleteket képeznek. Ennek akadályozására a vállalat belső kamattal terhelte meg azokat a gyárakat, amelyek túllépték a segéd- és üzemanyagok előírt készletnormáit. E módszer azonban — valószínűleg az alacsony kamatlábak miatt — nem bizonyult hatékonynak. Ezért 1959-ben a pénzellátás korlátozásának eszközéhez nyúlt a vállalat: csak a készletnormák erejéig utalványoz pénzt a gyári telepített számlára.

Probléma az is, hogy a gyáraknak anyagilag hátrányos a mintagyártásban való részvétel, mert az kapacitáslekötéssel, többletbér-felhasználással, költségemelkedéssel és vesződséggel jár.

A gyárakat a kiszállítási program nem, vagy nem előírásszerű teljesítése esetén belső kötbérrel terhelik, amely a gyár üzemi eredményét befolyásolja. A tolnai selyemfonoda például 1958-ban 100 ezer Ft belső kötbért fizetett a szövödéknek, „felülfonásért". (A felülfonás azonos súly mellett kevesebb km-t, tehát vastagabb fonalat jelent. Ez a fonodának előnyös, de a szövödéknek önköltségemelkedéssel jár.) A vállalat és az egyes gyárak közötti érdekellentét tehát, ami a feladatok előírását és vállalását illeti, sokban hasonló ahhoz, ahogy azt az igazgatósági formában ismerjük, de jóval kisebb mértékű annál.

A Selyemipar gyárai tehát nem oldódtak fel teljesen a vállalati formában, egyszerűsített önálló elszámolással egybekötött operatív önállóságuk és helyi érdekeltségük van, amely ha lényeges kérdésekben nem is, de azért gyakran a vállalati érdekek ellen is hat.

A kettős szintű elszámolás másik velejárója az „együtt sírni és nevetni..." elv érvényesülése. A vállalati szinten elért nyereséget ugyanis nagymértékben befolyásolja a termelés választéka, ami a vállalat és a kereskedelem megállapodásától függ. A gyárak nyereségrészesedését ezért — saját munkájukon kívül — az egész vállalat tevékenysége is befolyásolja. A termékválaszték eltolódásából adódó eredményváltozás arányosan, saját munkájuktól függetlenül — a béralap arányában — oszlik meg az egyes gyárak között.* Tapasztalat szerint ez a körülmény a selyemiparban tompítja a nyereségrészesedés ösztönző hatását. Még a gyá-

* 1958-ban például könnyűipari viszonylatban páratlan arányú termékösszetétel-változás rontotta le az egyébként kitűnően dolgozó vállalat eredményét, elütve a nyereségrészesedéstől, annak ellenére, hogy 10 millió Ft önköltségcsökkentést értek el. 1959-ben a helyzet javult, mert a nyereség gyártmányonkénti szóródása az új árrendszerben jelentősen csökkent. Az üzemi eredményhányad átlagához képest az egyes gyártmányok eredményhányadának átlagos négyzetes eltérése a régi áraknál 25 százalék volt, az új áraknál pedig csak 5 százalék.

ri vezetők is misztikus istencsapásnak vagy áldásnak érzik a termékösszetétel változásából származó eredményromlást vagy javulást.

IV.

Az iparági vezetés szervezeti formájának megváltozása jelentős eltéréseket idézett elő a vezetési munka tartalmában is. E változások ellentmondásos jellegűek. A vállalati központ együttesen tölti be az iparág irányításának *nagyvonalú elvi* és *operatív részletes* feladatait a vállalati típusú anyagi ösztönzés rendszerében. Vállalati szinten széleskörű gazdasági önállóság és jogkör érvényesül, jóval nagyobb, mint amilyennel az iparigazgatóságok vagy az iparigazgatósági irányítású vállalatok rendelkeznek.

Bár egyes kérdésekben — mint láttuk — negatív tapasztalatok is vannak, véleményem szerint az iparági szinten megvalósuló anyagi ösztönzés, az önálló elszámolás kettősségével együtt jól bevált és hatásos szervezeti formának bizonyult a Magyar Selyemipar Vállalatnál.

A vállalat központjában dolgozók munkastílusára azonban nemcsak az anyagi ösztönzés hat. Nagyobb a felelősségük, mint az igazgatóságok munkatársaié. Ez utóbbiak felelőssége ugyanis csak az általuk kiadott rendelkezések helyességére és a végrehajtás ellenőrzésére terjed ki. Ezzel szemben a vállalati központ munkatársai az érdemi feladatok operatív bonyolításának felelősségét is viselik. Ez alaposabb és a részleteket jobban ismerő tájékozottságot igényel. Általános vélemény a Könnyűipari Minisztériumban, hogy a Selyemipar Vállalat Központjának dolgozói tájékozottabbak és harcosabbak, mint az igazgatóságiak.

Az igazgatóságok, mint közbenső láncszemek a vezetés láncolatában, a felülről kapott feladatokat illetően objektívabb álláspontot alakíthatnak ki, mivel a végrehajtás anyagi konzekvenciái nem náluk jelentkeznek. Az összevont vállalat viszont, mint önálló elszámoló *utolsó láncszem*, jobban érvényesíti a termelőegységek érdekeit — szükség esetén a hatóságokkal szemben is —, mint az igazgatóság. Mint említettem, hogy a Selyemipar Vállalat központja nagyobb gazdasági önállósággal rendelkezik, mint akár az igazgatóság, akár az igazgatóság alatt működő vállalatok. Az igazgatóság lehetőségeit korlátozza az irányítása alatt működő vállalatok gazdasági önállósága, a vállalatokét pedig az iparigazgatóság. A Magyar Selyemipar Vállalatot gyakorlatilag az egymástól független elvi főosztályok irányítják, bár utasítási joga tulajdonképpen csak az illetékes miniszterhelyettesnek van. Az elvi főosztályok nem mindig rendelkeznek a szakmai részletekben is teljesen jártas káderekkel, szervezeti elkülönültségük miatt pedig az eldöntendő kérdések összefüggéseit sem tudják minden esetben áttekinteni, ami a hatósági felügyelet némi gyengülésével jár.

Az eddigiekben arra törekedtem, hogy bemutassam és értékeljem azokat a változásokat, amelyek a selyemipar irányításában bekövetkeztek. Az olvasó jogosan választ vár azonban arra a kérdésre is, hogy az iparági irányítás vállalati formája jobbnak, fejlettebbnek bizonyult-e a selyemiparban, mint az igazgatósági forma.

E kérdés elbírálásához a vállalat működésére jellemző gazdasági és műszaki mutatószámok — mivel azokra rendkívül sok tényező hat — nem nyújthatnak egyértelmű támpontot. Például a termelési volumen közel 50 százalékkal, a munka termelékenysége pedig több mint 5 százalékkal növekedett az átszervezés óta, azonkívül jelentősen csökkent az önköltség, nőtt a termelés választéka, javultak a különféle műszaki-gazdasági mutatószámok is. Lehetetlen azonban választ adni arra, hogy ezek az eredmények milyen mértékben vezethetők vissza az irányítás szervezeti formáinak változásaira.

A kérdés eldöntéséhez tehát más, sajnos főleg csak szubjektív megfontolásokra támaszkodhatunk, bár az ilyenfajta meggondolásokat is meg-

nehezíti, hogy az új szervezeti forma a jobb munkának csupán a *lehetőségét* tudja megteremteni. Hogy e lehetőségeket mennyire használják ki, az a vezetés mindenkori színvonalától függ.

Melyek tehát azok az előnyök, amelyek kifejezetten az ismertetett irányítási formából következnek?

Ilyen előny a *forgalmi folyamatok központosítása*, mert fokozza a forgóeszközök forgási sebességét, továbbá idő- és létszám-megtakarítást tesz lehetővé. Az új szervezeti forma a korábbinál jobb feltételeket teremt a termelés választékának gyárak közötti ésszerű elosztására és az iparágon belüli termelési, szállítási kooperáció precíz összehangolására. Idő- és létszám-megtakarítást tesz lehetővé a készáruk központosított raktározása, elosztása, számlázása is. A gyárak, mentesülve a forgalmi jellegű feladatok ellátásától, figyelmüket a termelés folyamatára koncentrálhatják. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy — ami a selyemiparral kapcsolatos ügyek intézését illeti — egyszerűbbé vált a Magyar Nemzeti Bank, a Beruházási Bank, a Központi Döntőbizottság, a vevők és a szállítók munkája is.

E szervezeti forma az iparág termelőerőinek fejlődéséhez is hozzájárult. Lehetővé vált például az állagfenntartásra és fejlesztésre szolgáló különféle erőforrások (vállalatfejlesztési alapok, karbantartási és felújítási keretek) központosított felhasználása. Jelentős eredményeket hozott az, hogy egységesítették a technológiai előírásokat, tipizálták a szövőgépek generáljavítását, egyes fogyóeszközök (csévék, orsók, szerszámok) méretelőírásait stb.

A központ vezető munkatársainak felelőssége az elvi irányítás mellett az operatív bonyolításra is kiterjed. Nagyobb a tájékozottságuk és önállóságuk. Az irányítás nemcsak az iparágon belül vált gyorsabbá és konkrétabbá, hanem a felső vezetés is közelebb került a termeléshez.

Az elmondottak alapján véleményem szerint megállapítható, hogy a *selyemiparban* alkalmazott új iparvezetési forma bevált. E szervezeti forma iparágon belül a nagymértékben centralizált vezetés tartalmában új rendszerét valósította meg, miközben összhangba hozta a központosítás mértékét a szervezeti formával, s lényegében kiküszöbölte azokat az ellentmondásokat, amelyeket az igazgatósági forma mutatott.

E vezetési módszer továbbfejlesztésének és más iparágakra való esetleges alkalmazásának fő kérdése az, hogy az iparágon belüli vezetési módszereket milyen irányban fejlesszék. Fokozzák-e a vezetés utasítás jellegét, az ügyintézés központosítását, avagy az utasítások mellett fokozott mértékben irányítsanak terelőeszközök felhasználásával. Mint látható, a Selyemipar Vállalatnál a két módszert együtt alkalmazzák.

Botka Tibor

A kolhoztagok jövedelemrészesedésének új vonásai*

A munka mérésének, díjazásának, illetve a jövedelemrészesedésnek a módszerei a szovjet kolhozokban az utóbbi évek folyamán jelentősen fejlődtek. A változások elsősorban arra vezethetők vissza, hogy az SZKP Központi Bizottságának 1953. szeptemberi teljes ülése új irányt szabott a mezőgazdasági termelés fejlesztésének, s ezzel együtt a kolhozokban folyó gazdálkodás fellendítésének is. Megváltozott a mezőgazdasági tervezés módja, a mezőgazdasági termékek állami begyűjtésének rendszere, átszerveződtek a gépállomások, illetve a gépek a kolhozok tulajdonába kerültek, új káderekkel és szakemberekkel erősödtek meg a kol-

* A tanulmány a szovjet szakirodalom alapján készült. A szöveg közben zárójelben található számok a cikk végén felsorolt közleményekre való utalást jelölik.

hozok. Mindez jelentős hatást gyakorolt a kolhozok gazdasági és szervezeti megerősödésére és fejlődésére. (1).

A kolhozok fejlesztésében 1953 óta elért eredmények lehetővé tették azt is, hogy nagymértékben növekedjék a kolhoztagok munkaegységre kapott pénzbeni és természetbeni jövedelme, s ennek révén anyagi jóléte is. Az egy dolgozó kolhoztagra számított reáljövedelem 1958-ban mintegy kétszerese volt az 1940. évinek. Ez a tény önmagában is hatékonyan növelte a kolhoztagok anyagi érdekeltségét a közös gazdaság termelésének fokozásában. (2).

Az 1953 óta folytatott mezőgazdasági politika a kolhozok jövedelemrészesedési módszereiben azt az általános fejlődést hozta magával, hogy növekedett az egységnyi munkára jutó kioszthatő jövedelem, csökkent a jövedelem évenkénti ingadozása. A kolhozok átmenő jövedelemrészesedési alapokat igyekszenek létrehozni, széles körben meghonosodott a rendszeres előlegezés (ami már a garantálás csíráit rejti magában), jelentékenyen nőtt a munkaegységre kiadott pénzbeni jövedelem aránya. Az említett általános változások alapján egyre inkább megteremtődnek a feltételei annak, hogy a kolhozok nagyobb tömegekben térhessenek át a jövedelemrészesedés progresszívebb formájára — a pénzbeli munkadíjazásra. (1)

I.

Számos közgazdász szinte a legutóbbi időkig azt állította, hogy a kolhozokban a munkaegység a munka mérésének és a jövedelem elosztásának szükségszerű és kizárólagos formája. Tyerjaeva ezt így fogalmazta meg: „A tulajdon kolhozformája esetén nem lehet az elvégzett egységnyi munka után járó jövedelem nagyságát szigorúan rögzíteni úgy, mint az állami vállalatoknál, ahol a munkabért törvény határozza meg és az állam garantálja... A munkaegység az, ami megmondja, milyen mértékben vette ki részét a kolhoztag a közös munkákból, s ennek megfelelően mutatja azt, hogy milyen arányú jövedelemre tarthat igényt a személyi fogyasztási alapot szolgáló természetbeni és pénzbeni jövedelemből". (3)

A jövedelemrészesedéssel foglalkozó közgazdászok többsége a múltban ilyen szükségszerű tartozéknak tekintette a munkaegységet, aminek alapját a csoporttulajdonban látta. A munkaegység megjelenésének és a gyakorlatban betöltött szerepének valódi oka azonban az volt, hogy a kolhozok nem rendelkeztek megfelelő tartalékokkal, ezért egyrészt nem garantálhatták megfelelő szinten a kolhoztagoknak az egységnyi munkáért járó jövedelmet, másrészt pedig arra sem nyílt lehetőségük, hogy a munkákat elvégzésük után nyomban vagy rövidesen kifizethessék. A kolhozok ilyen helyzete végső soron arra vezethető vissza, hogy csekély volt az árukapcsolat egyfelől a falu és a város között, másfelől a kolhoz és a kolhoztagok között.(1)

A munkaegység szükségszerű tartozéka volt annak az időszaknak, amikor a kolhozok gazdaságilag gyengék voltak, jövedelmük túlnyomórészt természetbeniekből állott, pénzbeni jövedelmük viszonylag nagyon kevés volt.(4) A kolhoztagok jövedelemrészesedését ebben az időben alapjában véve a természetbeni részesedés jellemezte, s ez gátlólag hatott a munka termelékenységének emelkedésére.(5)

A kolhozok gazdasági megerősödésével megváltozik a munka mérésének módja és a jövedelemrészesedés formája is. E formák mind tartalmilag, mind formailag egyre inkább közelednek az állami üzemekben használatos megfelelő formákhoz. Ez a közeledés a valóságban abban nyilvánul meg, hogy fokozódnak az áru- és pénzkapcsolatok egyfelől az állam és a kolhozok között, másfelől a kolhoz és a kolhoztagok között, továbbá a munkaegység mint a munka és az elosztás mértékegysége a kolhozokból kezd eltűnni, s helyét a garantálás és a pénzbeni jövedelemrészesedés foglalja el. (2)

Ennek a jövedelemrészesedésnek az alapjait az SZKP Központi Bizottságának az 1953. évi szeptemberi teljes ülésén hozott határozata rakta le. Ez a határozat javasolta a kolhozoknak, hogy a teljesített munkaegységekre negyedévenként *rendszeresen* megfelelő előleget adjanak. Már akkor is világos volt és ma még inkább az: a bizonytalan tartalmú munkaegység nem ösztönöz kellően a munka termelékenységének fokozására. Azóta bebizonyosodott, hogy már maga az előlegezés is növeli a kolhoztagok biztonságérzetét jövedelmüket illetően, s így anyagi érdekeltségüket is a közös gazdaság fejlesztésében.(6) De bebizonyosodott az is, hogy a rendszeres előlegezés igen fontos tényező a pénzbeni jövedelemrészesedés bevezetéséhez szükséges feltételek létrejöttében. A pénzbeni jövedelemrészesedés tulajdonképpen az előlegezés logikus befejeződése.(7) A rendszeres előlegezés ugyanis az évi üzemterv által megállapított munkaegység „értékének" garantálásához vezet, a kolhoz pénzbeni jövedelmének stabilitása és kellően magas szintje pedig lehetővé teszi, hogy a munkákat közvetlenül pénzben lehessen tarifálni és a jövedelmet ugyancsak pénzben szétosztani.(2)

A garantálás a kolhozok gyakorlatában eredetileg úgy jelent meg, hogy a kolhoz az év elején megállapította, mennyi pénzbeni és természetbeni jövedelem kiadását biztosítja munkaegységenként. Ezzel kapcsolatban nyomban felmerült a kérdés, milyen nagyságú lehet a munkaegység garantált „értéke" az ilyen jövedelemrészesedésre áttérő kolhozban. Volt olyan vélemény, hogy a munkaegység értékének garantálására csak olyan kolhoz térhet át, amely gazdaságilag már erős és a környező szovhozokban elérhető átlagos napi keresetnek megfelelő jövedelmet tud munkaegységenként fizetni. A gyakorlatban ez az álláspont nem bizonyult helyesnek. Sok kolhoz ennél jóval kisebb jövedelem garantálásával indult, s ez is kedvezően hatott, mert — növekedvén a kolhoztagok munkakedve — növekedett a kolhoz jövedelme is, és így rövid időn belül megfelelő szintre emelhették a munkaegység garantált „értékét".(6)

Azokban a kolhozokban, amelyek áttértek a munkaegység „értékének" garantálására, és azt sikerrel alkalmazták, csakhamar kiderült, hogy fölösleges munkát végeznek a munkaegységek jóváírásával, majd pedig az egyes kolhoztagoknak járó jövedelemnek ennek alapján való kiszámításával. Hiszen, ha ismerik a munkaegység „értékét", s azt garantálják is, akkor semmi akadálya annak, hogy az elvégzett munkák után ne a munkaegységet, hanem annak „értékét" írják mindjárt jóvá. Ebből kiindulva, a teljesítménynormák elvégzéséért járó munkaegységeket pénzre átszámították, vagyis a munkaegység garantált „értéke" alapján a munkákat pénzben fejezték ki. A kolhozok szélesebb köre számára ez lehet a munkák pénzbeni értékelésére való áttérés legjárhatóbb útja.(4)

A munkák pénzbeni értékelésére való ilyen áttérés azt jelenti, hogy az egyes munkákért jóvairható pénz mennyisége kolhozonként más és más. Viszont a kolhoz is szocialista üzem, termelés szempontjából azonos a szovhozzal, s ezért benne is érvényesülnie kell az azonos munkáért járó azonos bér elvének. Nem lehet tehát semmi alapja annak, hogy azonos körülmények között ugyanannak a munkának az elvégzéséért tartósan más nagyságú jövedelmet fizessenek a kolhozban, mint a szovhozban.(8) Egyébként az ukrán kolhozok progresszív jövedelemrészesedési formáiról Kievben tartott tanácskozás is ,azzal a javaslattal zárult, hogy a munkák pénzbeni értékelésére áttérő kolhozok lehetőleg a szovhozokban érvényes tarifarendszert vegyék át.(9)

Kétségtelen, hogy a munkák pénzbeni értékelésével egybekapcsolt garantált munkadíjazásra való áttérésnek megvannak a maga feltételei. Az egyik közülük: megfelelő jövedelemrészesedési tartalékalap lét-

rehozása, hogy a munkákért jóváírt pénzt minden körülmények között ki tudják fizetni.(2) Ugyanakkor az is szükséges az ilyen jövedelemrészesedéshez, hogy a kolhoz az év folyamán kellő mennyiségű forgóeszközzel rendelkezzék, mégpedig olyan időbeni elosztásban, hogy az elvégzett munkákat folyamatosan fizethesse. Ebből vonták le egyesek azt a következtetést, hogy ilyen jövedelemrészesedésre csak gazdaságilag erős kolhozok térhetnek át. Igaz, hogy a gazdaságilag erős és szilárd kolhozok könnyebben térhetnek át erre a módszerre, mint a még gyengék. De az utóbbiak is megtehetik, hogy a korábbi évek tapasztalatai és az évi üzemtervek megfelelő adatai alapján több-kevesebb pontossággal kiszámítsák, hogy havonta mekkora pénzbevételre számíthatnak, milyen kiadásokat kell azokból fedezniök, beleértve a munkák pénzbeni kifizetését is, és ennek alapján megbecsülhetik, milyen minimális átmenő jövedelemrészesedési alapra van szükségük. Ha ezt az alapot nem tudják nyomban létrehozni, hitelt vehetnek igénybe a Mezőgazdasági Banktól, vagy arra is van mód, hogy több kolhoz közös alapot létesítsen erre a célra. Az utóbbi módszert eredményesen alkalmazta már nem egy kolhoz Ukrajnában és Litvániában.(6)

Az átmenő jövedelemrészesedési alap csak azt a célt szolgálja, hogy szükség esetén kiegészíthessék belőle az év folyamán képzett jövedelemrészesedési alapot. Ezzel kapcsolatban alapvető kérdés, miként hozza létre a kolhoz évente a jövedelemrészesedési alapot. Tyerjaeva (2) azt javasolja, hogy ez az alap ne a természetbeni és pénzbeni jövedelem év végi maradékából képződjék, mint ahogyan az általános gyakorlat szerint történik, hanem állapítsák meg előre, hogy a kolhoz összes jövedelmének ennyi és ennyi százaléka okvetlenül ebbe az alapba kerül, és ahogy a jövedelmek befolynak, a megállapított százalékot nyomban helyezzék a jövedelemrészesedési alapba. Év végén aztán az alapot legfeljebb növelni lehet, csökkenteni semmiképpen sem. Tekintettel a kolhozok gazdasági színvonalában és a garantált jövedelemrészesedésben meglévő különbségekre, a bruttó jövedelemből a jövedelemrészesedési alapba kerülő rész aránya nem lehetne minden kolhozban azonos.

Tyerjaeva ezt az elvet nemcsak a jövedelemrészesedési alapra terjeszti ki, hanem a nyugdíj-, a betegségi és a szabadságolási (üdülési) alap létrehozását, illetve dotálását is ilyen módon javasolja.

II.

A garantált pénzbeni munkadíjazásnak rendkívül sok előnye van a kolhozok gazdasági és szervezeti fejlődése, valamint a mezőgazdasági termékek iránti népgazdasági szükségletek kielégítése szempontjából.

Az egyik előny, hogy a kolhozban termelt mezőgazdasági termékek áruvá alakulnak át. Így nemcsak több mezőgazdasági terméket vásárolhat fel az állam a központi készletekbe, hanem növekszik a jövedelmi adó formájában befolyt állami bevétel is. Amikor a jövedelemrészesedés túlnyomórészt természetbeniekben történt, a kolhoztagoknál sokféle termék halmozódott fel, s ezeknek a kolhozpiacon történő értékesítésével a kolhoztagok sok időt töltöttek.(10) Ennek nemcsak az volt a hátránya, hogy az állam központi készleteibe kevesebb áru került, hanem az is, hogy jelentékeny mennyiségű munkaerő kiesett a termelésből, mert ahelyett, hogy a közös gazdaságban dolgozott volna, idejét a piacon töltötte.(2)

A garantált pénzbeni munkadíjazásra való áttérés azonban nem zárja ki azt, hogy a kolhoztagok ne kaphassanak bizonyos termékeket a közös gazdaságtól természetben is, mégpedig olyképpen, hogy a pénzben jóváírt jövedelem bizonyos hányada természetben vehető ki. Ezt a hányadot a kolhozok a pénzben jóváírt jövedelemnek általában 20—30 százalékában szokták megállapítani.

Bár a jövedelemnek ezt a részét a kolhoztagok természetben kapják, jellege eltér a természetbeni jövedelemrészesedéstől, mivel ez esetben ezek a termékek a kolhoz és a kolhoztagok közötti árúkapcsolat jellegét öltik magukra.(2)

Az ilyen árukapcsolat létrejötte a mai körülmények között szinte szükségszerű. A túlnyomórészt természetbeni jövedelemrészesedés esetén az a visszás helyzet alakult ki, hogy a természetbenieket a kolhoztagok nem családjuk szükségleteinek megfelelően kapták. Könnyen előfordulhatott például, hogy az egy keresővel rendelkező négytagú kolhozcsalád a növénytermesztésben teljesíthető 300—400 munkaegység révén csak 3—4 q kenyérgabonát kaphatott, míg a 900—1000 munkaegységet kereső fejőlány 9—10 q-t vihetett haza. Ennek felismerése indította a kolhoztagokat a mai körülmények között arra, hogy megállapítsák: természetbenieket mindenki csak családi szükségleteinek megfelelő mennyiségben kaphat, illetve vásárolhat a kolhoztól.

A természetbeni részesedésről való letérést előmozdította az is, hogy a különböző időpontokban kapott természetbeniek minősége eltért egymástól, s ugyanakkor az időponttól függően más árat is lehetett érte kapni a piacon. Ennek folytán azok a brigádok vagy munkacsapatok, amelyek jó minőségű terméket kaptak, s méghozzá olyan időpontban, amikor annak magas volt az ára, jobban jártak, mint a többiek. És így lenne ez ma is. Ezért nagyon sok olyan kolhozban is, ahol még mindig munkaegység szerinti jövedelemrészesedés van, a munkaegységre jutó jövedelmet pénzben írják jóvá, s annak fejében a kolhoztagok a közgyűlés által megállapitott árakon megvásárolhatják maguknak a szükséges termékeket a kolhoztól.

A kolhoz, valamint a kolhoztagok árukapcsolata tovább szélesíthető. Ebből a célból ki kell terjeszteni az üzemi étkeztetést, a kolhozoknak péküzemet, húsfeldolgozó üzemet és egyéb olyan üzemeket kell létrehozniok, amelyekben tagjaik mindennapi szükségleteiket kielégíthetik, illetve, ahol a nekik szükséges árukat és szolgáltatásokat a kolhoztól megvásárolhatják. A kolhoz és a kolhoztagok ilyen kapcsolata növeli a közös gazdaság szerepét a kolhozcsalád életében, szorosabban kapcsolja a kolhoztagokat a kolhozhoz, és megteremti annak a felteteleit, hogy a háztáji gazdaság ne jövedelmi forrása legyen a kolhozcsaládnak, hanem csak szabad idejében foglalatoskodjék benne.

A pénzbeli jövedelemrészesedés azonban csak akkor léphet a természetbeni jövedelemrészesedés helyébe, ha egyfelől az állami mezőgazdasági árak a kolhoztag szempontjából előnyösebbé teszik a közös értékesítést, másfelől a kolhoztag által a kolhoztól vásárolt termékek árát is nagyjából a tényleges piaci áraknak megfelelően állapítja meg a közgyűlés.(1)

A garantált pénzbeni jövedelemrészesedés további előnye: jelentékenyen fokozza a kolhoztagok anyagi érdekeltségét a közös gazdaság fejlesztésében és a termelés növelésében. A munkaegység szerinti korábbi jövedelemrészesedés esetén a kolhoztag jövedelemrészesedése nem esett egybe a munka elvégzésével, a munkaegység „értéke" az év végéig ismeretlen volt, ami csökkentette a kolhoztagok anyagi érdekeltségét a közös gazdaság termelésében. A kolhoztag csak azt ismerte, mennyi munkaegységet írtak neki jóvá, de hogy mi jár majd azért a munkaegységért valójában, ezt senki nem tudta. Az egy munkaegységre jutó jövedelem ugyanis sok tényezőtől függött: az adott év termésének mennyiségétől, az államnak kötelezően beszolgáltatott és eladott termékek mennyiségétől és megoszlásától, a közös állatállomány takarmányszükségletétől, továbbá attól, hogy a kolhoz termékeinek milyen hányadát milyen módon, illetve milyen áron (beszolgáltatási, állami felvásárlási, bizományi, szabadpiaci áron) tudta értékesíteni stb. Ezzel szemben garantált pénzbeni jövedelemrészesedés esetén a kolhoztag előre tudja,

milyen munkáért mennyi pénzben kifejezett jövedelem jár neki, s így évi jövedelmét is nagyjából már előre kiszámíthatja. Ezen túlmenően a havonta rendszeresen kifizetett kereset — növelvén a jövedelem felőli biztonságot — fokozza a kolhoztagok anyagi érdekeltségét.(1)

Ilyen körülmények között nem lehet meglepő, ha azokban a kolhozokban, amelyek áttértek a pénzbeni garantált jövedelemrészesedésre, nem kell a kolhoztagokat munkába hívni, sőt maguk követelnek minél több munkaalkalmat a közös gazdaságban és igyekeznek azokban az ágazatokban elhelyezkedni, amelyekben az év folyamán viszonylag a legnagyobb foglalkoztatottságot találják. A kolhoztagok megnövekedett munkakedve azt is eredményezte, hogy ma több munkát kevesebb ember végez el. A munkákat idejében végzik el, és a munkák minősége is megjavult. Ezért azokban a kolhozokban, amelyek áttértek a pénzbeli garantált jövedelemrészesedésre, jelentékenyen növekedett a megtermelt mezőgazdasági termékek mennyisége, gyarapodott a pénzbevétel, s így többet fordíthatnak a közös gazdaság termelésének további bővítésére is.(11)

A pénzbeni jövedelemrészesedés jobb munkaerő-gazdálkodásra és a munkák jobb átvételére készteti a kolhozt. Amíg a jövedelemrészesedés az előre meg nem határozott tartalmú munkaegység szerint történt, lényegében közömbös volt a kolhoz vezetői számára, ha valaki olyan munkát végzett, amelyre egyébként nem lett volna szükség, avagy csak kevés gazdasági eredménnyel járt. A munkák átvételénél sem érvényesítették a kellő gondosságot, mert a teljesített munkaegységek száma gyakorlatilag nem hatott a jövedelemrészesedési alap nagyságára. A jövedelemrészesedési alap ettől függetlenül jött létre, s ha több volt a munkaegység, akkor kevesebb jutott belőle egy munkaegységre, ha meg kevesebbet teljesítettek, akkor több jutott egy munkaegységre.

A garantált pénzbeli jövedelemrészesedés esetén azonban a jövedelemrészesedési alap nagyságát az határozza meg, hogy a kolhoztagoknak az elvégzett munkákért mennyi garantált jövedelem jár. Ha a kolhoz vezetősége megtűrné és átvenné a rossz minőségű vagy fölöslegesen elvégzett munkát, zavarok keletkeznének a garantált jövedelem kifizetésében, hiszen az ilyen munkáknak nincs meg a kellő gazdasági eredményük. Ezért a kolhozokban meglehetősen gondosan ügyelnek rá, hogy a kolhoztagok csak a szükséges munkákat végezzék el, és azt is a lehető legjobban.(7)

A pénzbeni jövedelemrészesedés lehetővé teszi a kolhozban az ágazati önköltség- és jövedelmezőség-számítást, ami a tervszerű gazdálkodás szempontjából igen nagy jelentőségű. Ugyanekkor lehetővé teszi a tiszta jövedelem kiszámítását is, ez pedig megkönnyíti a különböző alapok gyakorlati dotálását. Továbbá arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy ennek a jövedelemrészesedési módnak az elterjedése meg fogja könnyíteni a kolhozok adózását, mivel adójuk így az elért tiszta jövedelem és a jövedelmezőségi norma (a tiszta jövedelemnek az önköltséghez viszonyított százalékos nagysága) alapján vethető ki.(8)

III.

Pénzbeni jövedelemrészesedés esetén az egyes munkákért pénzértékben jóváírt jövedelmi igény a kolhoz számára pontosan meghatározott pénzösszeget jelent. Éppen ezért, ha a teljesítményelőírásokban és a teljesítményért jóváírható pénzösszeg nagyságában hiba van, vagyis az adott teljesítmény nem realizálódik a gazdaság számára megfelelő jövedelemben, akkor a gazdaság pénzügyi nehézségekbe kerülhet. Úgy látszik, hogy ezt a kolhozok is jól tudják, mert a pénzbeni jövedelemrészesedésre való áttéréskor általában felül szokták vizsgálni a teljesítménynormákat, a munkaosztályok számát és azok pénzbeni értékelését.

Egyébként is az általában érvényben lévő tarifatáblázat már elavult, és nem fejezi ki a különféle munkák

közötti tényleges különbségeket a jövedelemrészesedés szempontjából. A növénytermesztésre nézve 1948-ban elfogadott 9 osztályos tarifatáblázat a szélső osztályok közötti 1:5 értékkülönbséggel a munkákat olyan részletesen osztályozta, ami megfelelt a kolhozok akkori, a kézi munka magas arányával jellemezhető fejlettségi fokának. Azóta a gyors technikai haladás a mezőgazdasági termelés minden ágazatában lényeges változásokat hozott létre a kolhoztagok szakképzettségének szintjében és jellegében is. A mezőgazdaságban is — éppúgy, mint az iparban — a komplex gépesítés térhódításával csökkennek a szakképzettségben, a szak- és segédmunkákban stb. meglévő különbségek. Megszünik az egyoldalú specializálódással kapcsolatos éles differenciáltság, mivel a gépek és a biológiai folyamatok irányításához mind a növénytermesztésben, mind az állattenyésztésben a dolgozók magas kultúrális és technikai képzettsége szükséges. Az új technika alkalmazása folytán kiegyenlítődnek a különféle munkák nehézségében és ártalmasságában volt különbségek is. Ezek a változások is szükségessé teszik, hogy alapjaiban felülvizsgálják a munkák osztályozását és az osztályok értékelési számait. Sok kolhoz, ezt felismerve, a 9 osztály helyett 5 osztályba sorolta a munkákat, s az alsó és felső osztály értékelési számai közötti arányt 1:2,5-ben vagy 1:2-ben állapította meg.(2)

A munkák pénzbeni értékelésére és a pénzbeni munkadíjazásra való áttéréskor azért is szükség van a korábbi tarifarendszer felülvizsgálatára, mert az egyes munkákért járó jövedelemnek pénzben történő kifejezése esetén szemmel láthatóan kiütköznek azok a kereseti aránytalanságok, amelyek a munkaegységben történt tarifálásban ha meg is voltak, de nem rajzolódtak ki oly élesen. Az egyik kolhozban például a fejőnő évi keresete korábban négyszerese volt a növénytermesztő keresetének. Ezt az arányt a pénzbeni jövedelemrészesedésre való áttéréskor nem tarthatták fenn tovább, és a normákat úgy dolgozták át, hogy a növénytermesztő havi keresete legalább 500 rúbel legyen, míg a fejőnőé ne haladja meg a havi 800—1100 rúbelt.(1)

A kurganai terület sadrinszki körzetében fekvő Sztálin kolhoz elnöke (12) a teljesítménynormák és a munkák tarifálásának, valamint a kereseti arányok felülvizsgálatának szükségességével foglalkozva abból indul ki, hogy a kolhozban folyó mezőgazdasági termelés központi alakjává a traktoros vált, s ezért az ő keresetéhez kellene a többiek keresetét szabni. Véleménye szerint az állattenyésztők normáit a traktoros keresetének 80—85 százalékában kellene megállapítani, a tehergépkocsivezetők keresete nagyjából azonos lehetne a traktorosokéval, a fogatosoké a traktorosok keresetének 70—80 százaléka, a zöldségtermesztési dolgozóké pedig 65—70 százaléka lehetne.

Ám szükséges a teljesítménynormák és az értékelési számok felülvizsgálása azért is, mert a traktorosok átkerültek a kolhozokba. Sok kolhoz meghagyta számukra a gépállomáson használt teljesítménynormáikat és tarifarendszerüket, ez azonban zavart okoz a kolhozon belül. Ezért a kolhoz összes dolgozóira, tehát a traktorosokra nézve is egységes tarifatáblázatot kell kidolgozni, mégpedig olyképpen, hogy a nagyobb szakképzettséget kívánó traktoros munkák tarifális koefficiense nagyobb legyen.(2)

Megtárgyalták ezt a kérdést a kolhozok jövedelemrészesedéséről Kievben tartott tanácskozáson is (9), s itt is javasolták a kolhozoknak a teljesítménynormáknak s a munkák osztályozásának felülvizsgálását annak szem előtt tartásával, hogy a kereseti arányok „feszítettségét" igyekezenek megszüntetni.

IV.

A munkák pénzbeni értékelése és a pénzbeni munkadíjazás lehetővé teszi a kolhozon belüli önelszámolást. Az önálló elszámolás azt jelenti, hogy

a termelést és annak elemeit pénzben tervezzük meg, s aztán pénzben tartjuk nyilván ezek tényleges alakulását is. Ebből láthatjuk, mennyire feleltek meg a bevételek és a kiadások a tervezetteknek, miként alakult az önköltség, valamint a globális és az ágazati jövedelmezőség. Éppen ezért az önelszámolás a tervszerű gazdálkodás alapvető módszere. (13)

A nem garantált munkaegység szerinti jövedelemrészesedésnél a ráfordításokat csak egymással egybe nem vethető két mutatóval — pénzzel és munkaegységgel — lehet kifejezni, viszont a munkaegység „értéke" csak az év végén válik határozattá, s ezért az év folyamán nem tudjuk a termelés minden területét a pénz útján ellenőrízni. Ezzel szemben a pénzbeni jövedelemrészesedés lehetővé teszi, hogy ne csak az anyagi, hanem a munkaráfordításokat is pénzben fejezzük ki már a termelés folyamán és szembe állíthassuk egymással a bevételeket és a kiadásokat, megállapithassuk a tiszta jövedelmet, illetve az üzemi és az ágazati jövedelmezőséget. (1)

A gazdaságon belüli önelszámolás keretében minden termelő (önelszámoló) egységben külön termelési terv készül, feltüntetik a hozamokat és a ráfordításokat természetben és pénzben kifejezve. Az ilyen tervet egyesített termelési és pénzügyi tervnek szokták nevezni, de ez tulajdonképpen nem más, mint hozam- és költségterv. (13)

A pénzbeni jövedelemrészesedés esetén így nemcsak az üzem, hanem minden egyes önelszámoló egység folyamatosan figyelemmel kísérheti, miként alakul termelése és önköltsége, mennyire felel az meg a tervezetnek, s ha kedvezőtlenül alakul, módja van felderíteni ennek okát. Az önelszámolás arra ösztönzi az önelszámoló egységet, hogy termelési tervét minél inkább túlteljesítse, önköltsége pedig a tervezettnél minél kevesebb legyen. Az üzem „nyereségéből" az önelszámoló egységek aszerint részesednek, hogy miként teljesítették termelési és önköltségi tervüket. (1)

Az üzemen belüli önelszámolásnak „bérezési" szempontból a legtipikusabb változata éppen az, hogy az elvégzett munkáért nyomban jóváírják, illetve kifizetik a tarifatáblázat előírta pénzösszeget, s csupán a gazdaság „nyereségéből" osztanak év végén az önelszámolási mutatók alakulásának megfelelően részesedést. Az önelszámoló egységek tagjai a kapott évvégi részesedésen leginkább tényleges keresetük, a kapott „munkabérük" arányában osztozkodnak. (13)

Az önelszámolásnak vannak más változatai is, amelyek főképpen a termelés szerinti jövedelemrészesedésből fejlődtek ki. Ezeknek legszélsőségesebb típusa szerint az önelszámoló egységeknek csak azt írják elő, mit kell átadniok a kolhoznak a közös kiadások fedezésére, a megtermelt termékeik többi részével maguk gazdálkodhatnak, illetve abból fedezhetik termelési kiadásaikat és abból teremthetik meg saját fogyasztási alapjukat. Ezek már tulajdonképpen nem is önelszámoló, hanem önállóan gazdálkodó egységek. Az ilyen és hasonló úgynevezett termés szerinti önelszámolással azonban a gyakorlatban csak elvétve találkozhatunk, mivel alkalmazásuk ugyanolyan nehézségekkel, sőt még súlyosabbakkal jár, mint a termés szerinti jövedelemrészesedésé. Erre vonatkozóan a már említett kievi tanácskozás is megállapította: a legprogreszszívebb jövedelemrészesedési forma a kolhozokban az, amelyben a kolhoztag jövedelme egyrészt „munkabérből", másrészt a tiszta jövedelemnek abból a részéből tevődik össze, amelyet az önelszámoló egységek (a brigádok és farmok) között termelési és önkötségi tervük teljesítésének megfelelően szétosztanak, és amelyből aztán az önelszámoló egység tagja is részesül. (9)

V.

Alapjaiban meg kell változtatni a vezetők jövedelemrészesedési módját is a kolhozokban. A munkaegység szerinti részesedésnél az elnök a ve-

tésterület és az állatállomány nagysága szerint kapja jövedelmét a kolhoztól, a többi vezető és szakember részére pedig az elnök munkaegységeinek bizonyos meghatározott százaléka jár. A vezetőknek már alaprészesedése is többféle mutatótól függ, s még inkább több mutatót kell figyelembe venni premizálásuknál. (11) Mindez bonyolulttá és áttekinthetetlenné teszi a vezetők jövedelemrészesedését, s ami még fontosabb, láthatatlanná teszi azt a szakadékot, amely nem egy kolhozban a vezetők és az egyszerű kolhoztagok jövedelme között van (az oreli terület „Vlaszty truda" kolhozában például az elnök évi jövedelme 17-szerese volt az egyszerű kolhoztag átlagos jövedelmének). Ha a vezetők jövedelmét is pénzben állapítják meg, ezek a visszásságok nyomban felszínre kerülnek.

A pénzbeni munkadíjazásra áttérő kolhozok megvizsgálják a vezetők jövedelemrészesedési módját is. Leginkább azt az eljárást követik, hogy előbb megállapitják az elnök, a könyvelő, a szakvezetők, a brigádvezetők és a farmvezetők pénzben kapható jövedelmét, a termelési terv 100 százalékos teljesítése esetén. Ezt a jövedelmet a kolhoz, illetve a brigádok és farmok termelésének nagyságából, valamint az egyszerű kolhoztag átlagos keresetéből kiindulva állapítják meg. Az év folyamán a vezetők az előbbi módon megállapított várható jövedelmüknek 60—80 százalékát vehetik föl. Végső jövedelmüket csupán év végén állapítják meg, mégpedig attól függően, hogyan teljesítették a termelési tervet. Minden vezető számára külön jövedelemrészesedési normákat állapítanak meg a termékek egységnyi mennyisége (q, t) után oly módon, hogy a termelési terv 100 százalékos teljesítése esetén éppen megkaphassák a számukra „kereseti normaként" megszabott jövedelmet. Ennek folytán, ha a tervezettnél kisebb a termés, illetve az állati termék, akkor jövedelmük is ennek megfelelően kevesebb, ha pedig nagyobb a termés, akkor jövedelmük is ennek megfelelő mértékben „kereseti normájuk" fölé emelkedik. Számos kolhoz a vezetők jövedelemrészesedésének megállapításakor az önköltségi terv teljesítését is figyelembe veszi. (1) A vezetők ily módon nemcsak a termelés növelésében, hanem az önköltség csökkentésében is érdekeltek. (11) Egyes kolhozokban a vezetők jövedelemrészesedési normáit egyenesen a pénzben kifejezett termelési érték egységnyi mennyisége (100 vagy 1000 rúbel) után állapítják meg, a jövedelmezőség növelésében pedig úgy teszik őket érdekeltté, hogy megkapják a terven felüli nyereségnek bizonyos előre meghatározott százalékát, illetve levonják jövedelmükből a be nem tervezett veszteségnek bizonyos százalékát, de ez a levonás nem lehet több jövedelmük 20 százalékánál. (10)

★

Főbb vonásaiban ez az az út, amelyen a kolhozok jövedelemrészesedése újabban megindult. A Szovjetunió összes kolhozait tekintve, többségük még csak az előre meg nem határozott nagyságú havi vagy negyedévi előlegezést alkalmazza. Kisebb részük már előre meghatározza, hogy havonta vagy negyedévenként mekkora előleget oszt ki, s ezt garantálja is (az előleg nagyságának meghatározása munkaegységre történik). Viszonylag kevés kolhoz alkalmazza a garantált pénzbeni jövedelemrészesedést a munkáknak pénzbeni tarifálásával, s ezt egybekapcsolja az üzemen belüli önelszámolással is. (11) Az utóbbi időben azonban a garantált pénzbeli jövedelemrészesedésre való áttérés egyre terjed. Ukrajnában például 1959-ben már 1000-nél több kolhoz tért át erre a jövedelemrészesedésre, és a legközelebbi években valamennyi ukrán kolhoz áttér rá. (9) Hasonló jelenségek figyelhetők meg a Szovjetunió többi köztársaságában is.

Források:

1. Zaszlavszkaja, T. — Garantyinaja gyenezsnaja oplata truda v kolhozah. Voproszi Ekonomiki. Moszkva. 1959. évi 2. sz. 113—123. p.
2. Tyerjaeva, A. — Podijom obscsesztvennovo proizvodsztva i szoversensztvova-

nyie form oplati truda v kolhozah. Voproszi Ekonomiki. Moszkva. 1959. évi 1. sz. 106—115. p.
3. Tyerjaeva, A. — Voproszi organizacie i oplati truda v kolhozah. Moszkva. Izd. A. N. SzSzSzR, 1954. év 133—134. p.
4. Onapkin, K. — Garantyiinaja oplata truda v kolhozah. Ekonomika Szelszkovo Hozjajsztva. Moszkva. 1958. évi 2. sz. 79—85. p.
5. Hizsnyakov, V. — Sire vnyedriaty gyenezsnuju oplatu truda kolhoznyikov. Ekonomika Szelszkovo Hozjajsztva. Moszkva. 1958. évi 8. sz. 67—73. p.
6. Szemin, Sz. — O perehogye k garantyirovannoi oplate truda v kolhozah. Voproszi Ekonomiki. Moszkva. 1958. évi 12. sz. 95—99. p.
7. Romanyenko, M.—Nyizsnij, N. — Gyenezsnaja forma oplati truda v kolhozah Ukraini. Ekonomika Szelszkovo Hozjajsztva. Moszkva. 1959. évi 1. sz. 49—57. p.
8. — Szovesesanyie po obmenu opitom raboti po voproszu o garantvirovannoj oplate truda v kolhozar. Ekonomika Szelszkovo Hozjajsztva. Moszkva. 1958. évi 7. sz. 90—96. p.
9. Csajkovszkij, A.—Kalinyin, G. — Progresszivnie formi oplati truda v kolhozah. Ekonomika Szelszkovo. Hozjajsztva. 1959. évi 2. sz. 109—111. p.
10. Filippov, V. — Opit gyenezsnoj oplati truda kolhoznyikov. Ekonomika Szelszkovo Hozjajsztva. Moszkva. 1958. évi 2. sz. 85—93. p.
11. — Uporjadocsity oplatu i normirovanyie truda v kolhozah. Ekonomika Szelszkovo Hozjajsztva. Moszkva. 1958. évi 7. sz. 3—13. p.
12. Kolmakov, P. — O normirovanyii truda v zsivotnovodsztve. Ekonomika Szelszkovo Hozjajsztva. Moszkva. 1958. évi 3. sz. 81—83. p.
13. Ruszakov, G. — Osznovnia principi hozjajsztvennovo raszcsota v kolhozah. Ekonomika Szelszkovo Hozjajsztva. Moszkva. 1958. évi 4. sz. 90—101. p.

Komló László

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

„VÁLLALATI KISKÖNYVTÁR"

címen több mint másfél esztendővel ezelőtt sorozatot indított, amelyben eddig 19 kötet jelent meg.

A sorozat második — 10 kötetből álló — részének köteteihez — hasonlóan az első részhez — előfizetés útján is hozzájuthatnak az érdeklődő szakemberek, mintegy 20 százalékkal olcsóbban, mintha egyenként vásárolnák meg az egyes köteteket.

A sorozat második részében eddig megjelent kötetek:

Nyereségrészesedés az iparban	10,— Ft
Költségtervezés — Költségmérés	6,50 Ft
Iparvállalati pénzügyi osztályok szerepe a hitelellátásban	8,— Ft
Ipari árképzés	9,— Ft
Vállalati ellenőrzés	7,50 Ft
Anyagok nyilvántartása és elszámolása az iparvállalatoknál	7,— Ft
Anyaggazdálkodás az iparban	5,50 Ft
Az iparvállalatok mérlege és eredménykimutatása	11,— Ft

A második részben megjelenő további kötetek:

A gazdasági ösztönzés új rendszere Csehszlovákiában

Gyártáselőkészítés

A 10 kötetből álló sorozat előfizetési ára: 70,— Ft.

Előfizethető a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó terjesztési csoportjánál

Budapest, V., Nagy Sándor u. 6. Telefon: 311—156.

A kapitalista szövetkezeti elvek és elméletek válsága az erlangeni kongresszus tükrében*

A legutóbbi években két szövetkezettudományi kongresszust rendeztek a nyugatnémet tudományos intézetek: 1954-ben Münsterben és 1957-ben Erlangenben, amelyek rendezésében a bécsi, a frankfurti, a marburgi, a münsteri és az erlangeni egyetemek szövetkezeti intézetei működtek közre. E kongresszusokon éles kontúrokban bontakozott ki a burzsoá szövetkezeti elvek és emléletek válsága, és nyilvánvalóvá lett az a zűrzavar és az a sok ellentmondás, amely a nyugati szövetkezetek vezetőinek és a burzsoá közgazdaság művelőinek szövetkezeti elgondolásait jellemzi.

A korábbi szövetkezeti nemzetközi kongresszusokra még bizonyos fokú dogmatikus merevség, gyakorlattól elszakadt elméletieskedés nyomta rá a bélyeget, ami megakadályozta, hogy a kongresszusok fórumain felvetődjenek a gazdasági élet változásának a gyakorlati szövetkezeti kérdései. Az erlangeni kongresszusnak az a jelentősége, hogy a szövetkezeti gyakorlat alakulásának az elméleti megközelítése került napirendre, s éppen ez tette nyilvánvalóvá a burzsoá szövetkezeti elvek és elméletek válságát.

Ezen az elméleti igényű kongresszuson huszonnégy országból huszonkét professzor gyűlt össze. Nagy feltűnést keltettek két német professzornak: *Josef M. Backnak* és *Seraphimnek*, valamint az amerikai *Robotka* professzornak az előadásai, amelyek a szövetkezés tudományos értékeléséről heves vitát váltottak ki. A hozzászólásokban ugyancsak a professzorok (a német *Reinhart Weippert, Bayer* és *Ohm*, az izraeli *Infield* és *Preuss*, a belga *Lambert*, a japán *Hoynden*, az osztrák *Tautscher* és *Schmidt*, a svájci *Guterson*, az indiai *Krisna*, a hollandus *Frietema*, a török *Findikoglu*, a svéd *Aizsilnieks* játszották a vezető szerepet.

A kongresszuson csak egy népi demokratikus ország (Lengyelország) képviselője: *Kwiencienski* varsói professzor vett részt. Nem tartott előadást, hanem csupán rövid írásbeli véleményt nyújtott be, amelyben helyeselte a nemzetközi „Szövetkezettudományi Fórum" létrehozatalát. Nem kétséges, hogy a szocialista szövetkezetek képviselőinek részvétele színesebbé és gazdagabbá tette volna a kongresszus lefolyását és sok félreértést, helytelen értékelést eloszlathatott volna.

A túlnyomórészt burzsoá beállítottságú szövetkezeti közgazdák álláspontjának ismertetése előtt megkíséreljük témánk kapcsán is a szocialista szövetkezetek néhány elvét emlékezetbe idézni.

1. A szövetkezetek függvényei annak a politikai, társadalmi rendszernek, amelyben dolgoznak. Erre a lényeges kiindulási alapra világosan rámutatott *Kwiencienski* varsói professzor rövid írásbeli hozzászólása.

2. A kapitalizmust felszámolni, azt új gazdasági és társadalmi rendszerrel helyettesíteni pusztán szövetkezéssel nem lehet. A kapitalista rendszerben működő szövetkezetek sokkal inkább alátámasztották és erősítették, mintsem gyengítették a kapitalizmust. Éppen ezért az erlangeni kongresszuson is többször idézett „szövetkezeti világ" (Co-operative Commonwealth) — amely *Owen* utópisztikus harmoniatelepeit akarja új ruhába öltöztetni — nem valamilyen válfaja a szocializmusnak, hanem levegőben lógó utópia. Erre mutatott rá a kongresszuson nagyszabású előadásában *Rudolf Hartmann* is.

3. A népi demokráciákban a szövetkezet csakis az államhatalom segít-

* A SZÖVOSZ Szövetkezeti Kutató Csoportjának munkája.
A kongresszus anyagát teljes terjedelemben leközölték a „Zeitschrift für das gesamte Genossenchaftswesen" 1957. és 1958 évi köteteiben.

ségével töltheti be szerepét és a szövetkezet az állam gazdasági tevékenységének szerves kiegészítője. A nagytőke erejét csakis a forradalmi átalakulás által létrejött államhatalom törheti meg. A szövetkezés csupán ennek az államnak az irányításával és támogatásával foghat hozzá, hogy a kistermelők termelését és áruforgalmát érdekeiknek és a szocialista építés céljainak megfelelően szervezze.

A szövetkezet fogalmáról és gazdasági lényegéről elhangzott polgári megnyilatkozások

Az erlangeni kongresszus bőséges anyagában található adatokból arra következtethetünk, hogy a polgári szövetkezet gazdasági és jogi lényegét egyértelműen még ma sem határozta meg sem a tudomány, sem valamely szövetkezeti organizáció.

Vegyünk sorra néhány erre utaló megnyilvánulást:

A világon jelenleg több mint 5000 szövetkezeti jogszabály van érvényben; de egyikben sem olvashatjuk a szövetkezet általánosan elfogadott definícióját — állapította meg a kongresszus egyik előadója.

Dr. H. J. Frietema hollandiai professzor szerint a szövetkezet komplex fogalom. Az egyes szövetkezeti formák céljaikban és szervezetükben lényegesen különböznek egymástól. A holland szövetkezetek függetlenek az államtól. A gazdaságilag elmaradott országokban azonban az állam irányítására és támogatására feltétlenül szükség van.

Dr. Georg Weippert erlangeni professzor záróbeszédében rámutatott, hogy a szövetkezet igen nehezen megfogható és egymástól nagyon különböző konstitutív elemekből összetett szociális képződmény. Ezt az álláspontot jellemzi *Frietema* professzornak *Watkins* igazgatóhoz intézett kérdése is: „Mi a fontosabb: az »üzlet« vagy az »ideológia«?"

A legújabb nyugatnémet szövetkezetjogi reformot előkészítő bizottság legfontosabb feladatának tekinti „a szövetkezet törvényes fogalmának újjáalakítását". Ezzel szemben a holland *D. Harderwijk* szerint a jogászok vonakodnak attól, hogy a gazdasági fogalmakat jogi fogalmakként fejezzék ki.

Van Hulle belga ügyvéd megemlítette, hogy most van készülőben a legújabb belga szövetkezeti törvény. Persze a szövetkezet fogalmának meghatározásával még nincsenek tisztában. Kereskedelmi társaság, egyesület vagy magánjogi társaság-e a szövetkezet? Lehet-e nyereségre irányuló célja? *Arnold Bonner* angol szövetkező kijelentette: „egyszerűen lehetetlen a szövetkezet kielégítő jogi definícióját megtalálni."

Egynéhány frázisnak is beillő megállapítás: „A szövetkezet a demokrácia és a polgári felelősségtudat iskolája" (Wattkins). „A szövetkezés az együttélés művészete, amelyet csak akkor lehet a gyakorlatba átültetni, ha az alapul szolgáló elveket a tagok megértették" (Wattkins). „Ha a szövetkezetek csupán üzleti vállalatként működnek, aligha lehet a szövetkezeti mozgalmat népmozgalommá fejleszteni" (A. Husain).

Nourse szerint tudományos úton óvást kell emelni a szövetkezeti vezetők ama hajlama ellen, hogy vakon hagyják magukat vezetni régmúltból átvett elavult „elvek" által! Szükség van az új gazdasági utak feltárására és a szociális célok ugyanolyan energiával való előtérbe állítására, miként azt a rochdale-i úttörők annakidején tették.

Az állam és a szövetkezetek kapcsolatát illetően a következő megjegyzések hangzottak el:

Yoshide Hoynden japán professzor azt a megállapítást tette, hogy a verseny és individualizmus elveivel kerültek ellentétbe a szövetkezeti elvek. Ezeket követik a közüzemek is (!), amelyek lépést jelentenek a szövetkezeti közösségek irányában. Ma már elérkezett annak az ideje, hogy a szövetkezetek összefogjanak egy új rendszer megteremtése érdekében, mert csak ezen az úton lehet eljutni az — „államszocializmushoz". „Kívánatos volna,

ha az állami vállalatok fokozatos demokratizálása olyan méreteket öltene magára, hogy e vállalatok átalakulnának közfeladatokat végző — szövetkezetekké." *(P. Lambert* brüsszeli professzor.)

Raj Krisna indiai professzor megjegyezte: „Ha az államsegély és állami irányítás túlsúlyba jut, kérdés: nem keletkezik ilyen módon a szövetkezetnek egy új formája?"

További erre vonatkozó megállapítások:

„Nem lehet a szövetkezetet tisztán racionális-gazdasági szemléleti módon kezelni. Hiszen Svédországban is elhangzott a vélemény, hogy a szövetkezés a »harmadik út«, amelytől talán a világ megmentése függ." *(Dr. W. Preuss* izraeli professzor.) „Franciaországban és Belgiumban a szövetkezeti mozgalom vezetői arra törekszenek, hogy a gazdasági és társadalmi rendet szövetkezeti értelemben átalakítsák." *(Prof. Lambert.)*

Vajon mi az oka a szövetkezet gazdasági és jogi lényegének értelmezése és megfogalmazása körüli most szemléltetett zűrzavarnak? E kérdésre, a kongresszus tanulságait figyelembe véve, a következő választ adhatjuk:

A szövetkezet intézménye komplex, több rétegű jelenség és mozgalom is. Előidézte a többrétűséget az is, hogy a társadalmi és gazdasági élet kimeríthetetlen fantáziája a szövetkezeteknek — mint vállalkozási formáknak is — olyan változatait forrotta ki, amelyek gazdasági szervezetükben is, nem csupán társadalmi (osztály) tartalmukban, eltérnek egymástól. Szinte lehetetlennek látszik a kongresszusi megnyilatkozásokban megtalálni azt az egységes (közös) jogi alapot, amely például a kölcsönös biztosító társaságot a tejszövetkezettel, a hitelszövetkezetet a zenekari szövetkezettel, a fogyasztási szövetkezetet az adófizetők szövetkezetével, a lakásépítő szövetkezetet a mezőgazdasági termelő szövetkezettel a fogalom közös nevezőjére hozza.

Ezekből kiindulva kell figyelembe vennünk és értékelnünk az erlangeni kongresszuson elhangzott definíciókat és a szövetkezet fogalmára utaló kijelentéseket is.

Lássunk egynéhány ilyen körülírást és kijelentést.

„A szövetkezet belső erejét az teremti meg, hogy az emberi életnek két alapelvét igen szerencsésen egyesíti: az egységet a »szabadsággal« *(B. Schwab,* az erlangeni egyetem rektora), „A szövetkezeti tevékenység egy szolidáris csoport szabadon választott önsegélye." „A demokrácia nem is képzelhető el szövetkezeti mozgalom nélkül." *(Tanner.)*

„A modern szövetkezeti mozgalom (a Rochdale-i) a régi történelmi szövetkezéssel (faluközösség, törzs, család, céh stb.) szemben nemcsak lényeges különbségeket, hanem ellentéteket is mutat. A modern szövetkezeti mozgalom autonóm gazdaságokra épít, a történelmi szövetkezésben az egyén szabadsága és autonómiája nem is érvényesülhetett." (Josef M. *Back)* „A szövetkezet saját lényegével nem áll ellentétben, ha a vállalkozó szellemnek is utat nyit." *(Hasselmann.)*

„Svédországban a szövetkezeti vállalatok bizonyos fokig a házi gazdaságok felső szervezetei." *(Odhe* igazgató.)

„Az a beállítás, hogy a szövetkezet nem vállalat, hogy csupán szükségletfedező gazdaság, önálló ideológia — sohasem felelt meg és ma sem felel meg a szövetkezet lényegének." *(Back.)*

„A szövetkezés a kölcsönös segítség magasfokú technikája. Különös fajtája a munkás termelő szövetkezet, ahol a munkások végzik a vállalkozó funkcióit és így saját maguknak munkaadói." *(Watkins.)*

„Szövetkezettel akkor találjuk magunkat szemben, ha háztartással vagy vállalattal bíró személyeknek egy csoportja közösen arra törekszik, hogy egyéni gazdasági helyzetét megerősítse. A szövetkezetet a segítő vagy támogató gazdaság kategóriájába kell besorolni. Szükség van a gazdasági sejtek önállóságára, piaci gazdálkodásra alapított rendszerre és arra, hogy gazdaságilag gyönge alanyok támogatásáról legyen szó. A szövetkezet alapvető

célja egyrészt az önsegély beállításában, másrészről a nagyszámú gazdasági sejt funkcióinak közös tevékenységgé koordinálásában valósul meg. Ezt végzi a »segédüzem«. Persze tisztázandó a kérdés, hogy melyik jelleg a fontosabb: a kisegítő gazdasági vagy a vállalkozói? A szövetkezet ideáltípusa sohasem lehet »vállalat«." *(Seraphim.)* „Szövetkezetnél nem önálló vállalatról, hanem csak kisegítő üzemről van szó." (Dr. *Hans Ohm.)*

Paul *Lambert* belga professzor nem tartja elképzelhetőnek a szövetkezet definícióját a rochdale-i elvek nélkül. Ezek közül kettő a legfontosabb: a demokrácia és a vásárlási visszatérítés, amely mélyebbről felfogva a „szolgáltatást" is jelenti.

A leközölt szemelvényekből, amelyek egyrészről feltárják a szövetkezet fogalma körül uralkodó zűrzavart, másrészt utalnak arra is, hogy a tisztánlátás, a szövetkezetek gazdasági és társadalmi jelentőségének tudományos alapokon való feltárása ennek az intézménynek egzisztenciáját érintő követelmény — igen értékes tanúlságokat vonhatunk le.

Főleg *Back, Seraphim* és *Robotka* professzorok érdeme, hogy a rochdale-i elvektől elvakított gyakorlati vezetőket figyelmeztették arra a kézenfekvő tényre, hogy más az elképzelés és más a valóság, más a gazdasági cél és mások a nemgazdasági (metaökonómiai) célkitűzések; hogy minden fejlődik és változik (még a rochdale-i elvek is); hogy az államtól való teljes függetlenség (az autonómia) tabuja — ami a gyakorlatban sohasem volt megvalósítható — a szövetkezést sokszor lehetetlenné teszi; hogy az állam gazdaságpolitikája harmóniába olvadhat a szövetkezeti politikával; hogy ami érvényes lehet egy szövetkezeti fajtára (például a „nyitott tagság elve" a fogyasztási szövetkezetre, a „kisegítő üzem" a tejszövetkezetre), nem követelhető meg valamennyi szövetkezettől (csak zárt tagokkal működhet a zenekari, a lakásépítő, a földbérlő stb. szövetkezet; nincs „kisegítő üzeme" az ipari termelő szövetkezetnek); és hogy nemcsak a polgári, hanem a szocialista szövetkezetek is igazi szövetkezetek.

De az erlangeni kongresszus tudományos vitája remélhetőleg önbírálatra fogja késztetni azokat a nemzetközi organizációk vezető helyeit elfoglaló gyakorlati „szövetkezőket" is, akik hivatottaknak érzik magukat arra, hogy egyhangú vagy szótöbbséggel hozott (!) határozattal döntsék el valamely felvételre jelentkező szövetkezeti mozgalomról vagy szövetkezetről, hogy az „igazi" szövetkezet-e vagy sem. Erre az önbírálatra annál is inkább szükség van, mert álláspontjukat anélkül foglalják el, hogy megfelelő elméleti ismeretek birtokában tisztán látnák a szövetkezet intézményének fejlődésben levő és több rétegű jellegét.

Állásfoglalások a szocialista szövetkezetekkel szemben

Az erlangeni kongresszuson nemcsak a tőkésországok szövetkezeteivel foglalkoztak, hanem a szocialista szövetkezetek ellen is hangzottak el megjegyzések.

Két politikus hangoztatott erősebb frázisokat a szocialista szövetkezetek ellen: Otto *Berold* bajor államminiszter és Vainö *Tanner* volt finn miniszterelnök.

Berold hangoztatta, hogy a szövetkezet nem öncél, hanem csupán arra szolgál, hogy a szabadon gazdálkodó egyént a maga gazdasági függetlenségében támogassa és fenntartsa. Ezért egyenes ellentéte a kollektívizmusnak, amely az egyént a tömegbe olvasztja. Az államilag irányított és több esetben állami célokat szolgáló egyesülések csupán nevükben mutatnak fel közösséget a szövetkezettel. *Berold* nyilvánvalóan a kongresszus végére érkezett, és így nem vehetett tudomást azokról a kijelentésekről és tényekről, amelyek szerint az államilag kezdeményezett és irányított szövetkezetek igen hasznos munkát végeznek nemcsak Indiában, Ceylonban, Pakisztánban, Izraelben és

Japánban, hanem mint a közüzem formái igen nagy népszerűségnek örvendenek Franciaországban és Belgiumban is. *Tanner* is hangsúlyozta előadásában, hogy bármiként gondolkozzunk a szövetkezetek politikai magatartásáról, tény, hogy a szövetkezeti mozgalom sok államban közvetlenül is hatékony „állami faktor" lett.

Tanner pedig szónoki lendülettel dobta fel azt a szólamot, hogy „demokrácia nélkül nincs szövetkezet, de demokrácia sincs szövetkezet nélkül". Azután foglalkozott a demokrácia elméletével, kiemelve, hogy az általános és egyenlő választójog az állami demokrácia alapfeltétele. Mégsem lehet szerinte a népi demokráciákat demokratikusoknak nevezni, mert a választási listákon egy pártnak és egy világnézetnek képviselői szerepelnek.

Tanner előadásának elején tiszteletre méltó őszinteséggel beismerte, hogy amikor a demokráciáról és a demokrácia államalkotó erejéről tart előadást, nem mint gyakorlati szövetkezeti ember és vezető államférfiú, hanem mint „elméleti analitikus" lép a porondra. Ennek ellenére rangján alulinak tartotta, hogy ezekben a nagyon régóta vitatott kérdésekben a tudomány objektív birodalmában is körülnézzen (bár a görög, római, francia, angolszász, orosz és német filozófusok, szociológusok, jogászok és közgazdák igen szép kirakatot rendeztek be a demokráciából s az azzal kapcsolatos kérdésekből). Dilettáns gőgjével kijelentette: „az én szándékom inkább az, hogy elsősorban annak adjak kifejezést, amit saját tapasztalataim és a magam intuíciója mondatnak velem." S Tanner autodidakta „elméleti" analizisét azzal is kezdte, hogy megzavarja munkájában az „egyszerű embert", ha megkérdezi tőle, hogy mi az a demokrácia? A szövetkezeti szakemberek már kisebb lendülettel támadták a szocialista szövetkezeteket, de szintén kétségbe vonták azok „igazi szövetkezeti jellegét". Kiindultak Otto *Gierke* tételéből, hogy a szövetkezet nem más, mint a szabadság és az egység szintézise. Ebből következik, hogy ott, ahol nincsen az állami beavatkozástól független gazdasági rendszer, szövetkezet sem alakulhat. A legfőbb „tudományos" érv, amellyel a szocialista szövetkezeteket ki akarják zárni a szövetkezetek köréből, így hangzik: Igazi szövetkezet csak alulról-felfelé alakulhat. Lévén a szövetkezet szabadon választott önsegély. Az állam által kezdeményezett „mesterséges szövetkezet" kényszert jelent, amely széttöri a szövetkezet fő elemét az — önkéntességet.

Ez a „tudományos" érvelés láthatóan figyelmen kívül hagy két tényt. Egyrészről, hogy a kapitalizmus idején is igen sok szövetkezet keletkezett nálunk is és külföldön is felülről-lefelé (gondoljunk az OKH, OTK, IOKSZ, Hangya által létesített tagszövetkezetekre), másodszor, hogy a szocialista szövetkezetek is mindenütt vezető elvnek ismerik el és gyakorolják az önkéntességet.

Ugyancsak tudományos érvnek szánták, nem ugyan a szocialista szövetkezetek, hanem inkább *Lavergne* „szövetkezetesítése",* valamint *Mahatma Gandi* „Co-operative Commonwealth"-je ellen Rudolf *Hartmannak* azt a megállapítását, hogy a szövetkezésnek megvannak a határai, korlátozott lehetőségei és így azok az ábrándok, amelyek az egész gazdasági életet „szövetkezetesíteni" akarják, az államosítást szövetkezeti alapon kívánják megszervezni, vagy hogy a szövetkezetek részére monopol helyzetek biztosítandók — teljesen levegőben lógnak, félrevezetők.

S ebben *Hartmannak* nemcsak a kapitalisták, de a szocialisták is igazat adnak. A szocializmus sem lát végcélt a szövetkezetben, hanem csupán eszközt, a dolgozó nép életszínvonalának emelése és a szocializmus céljainak szolgálatában.

A szövetkezeti mozgalom alapelvei kezdettől fogva sokban szemben álltak a kapitalizmus rendszerével, amely az egyént magára hagyta és a gaz-

* Lavergne elgondolása szerint először a kereskedelem, majd az ipar, végül a mezőgazdaság szövetkezetesítését kell megoldani.

daságilag erősebbeknek teljesen kiszolgáltatta. *Owen*, a rochdale-i úttörők és a francia szövetkezeti szocialisták öntudatosan hirdették, hogy a szövetkezet nemcsak társas vállalkozó forma, hanem új gazdasági rendszer előhírnöke és harcos mozgalma is akar lenni. (Hozzájuk csatlakozott *Ghandi* „Co-operative Commonwealth" elmélete is.) Éppen ezért élesen elkülönítették a szövetkezetet a kapitalizmus szervezeti formájától: a részvénytársaságtól; el akarták törölni a nyereségvágyat; tagadták, hogy a szövetkezet öncélú vállalat és hangoztatták, hogy az csupán kisegítő üzeme (használatközössége) az önálló vállalattal bíró tagoknak; és ragaszkodtak a szövetkezeti tag egyenlőségéhez és egyenjogúságához, amit az „egy tag — egy szavazat" jelszó fejezett ki.

De különösen a szocialista forradalmak győzelme után igen sok szövetkezeti szakember úgy foglalt állást, hogy a szocializálás formája az államosítás helyett a „szövetkezetesítés" (cooperatisation) legyen. Ezt nevezte el *Ch. Gide* utódja, Bernard *Lavergne* párizsi professzor „révolution cooperative"-nek; ezt nevezik az angol szövetkezők „gazdasági demokráciának", legújabban pedig *Cole* „mutualisation"-nek (szövetkezetesítésnek).

Az erlangeni kongresszusról nem hiányzott az úgynevezett népi kapitalizmus téveszméje sem. *Tanner* hivatkozott rá, hogy a kapitalizmus (főleg az Egyesült Államokban) képesnek tartja magát a szövetkezeti feladatok elvégzésére, azzal az egyszerű művelettel, hogy a részvénybirtokot minél szélesebb körbe szétszórja és így a mammutvállalatok tulajdonosaivá a — népet teszik. Ez Lenin által sokszor megcáfolt utópia és kapitalista propaganda.

A szövetkezeti szocializmus utópista eszméje a kongresszuson

Ch. Gide és iskolája, ha nem is ismeri a szocialista szövetkezeteket, de annál inkább hangoztatja az új társadalmi és gazdasági rend megvalósítóját: az utópista szövetkezeti szocializmust, amelynek felépítéséhez *Owen* álma, Rochdale valósága és a fogyasztási szövetkezetekre építő nimes-i iskola (l'école de Nimes) hordották a köveket. Ez a mozgalom hatja át az angol úgynevezett „gazdasági demokráciát" és sugalmazta *Ghandi* „Co-operative Commonwealth"-jét. Figyelemre méltó irányban indult el és fejlődik az izraeli és távol-keleti szövetkezeti mozgalom. Ennek az irányzatnak észrevételétől és értékelésétől nem zárkózhatott el az erlangeni kongresszus sem.

Felvonult az erlangeni kongresszus színpadára *Mahatma Ghandi* álma a „Co-operative Commonwealth", „a szövetkezeti birodalom" is, amely épp olyan nemes álom, mint *R. Owen* harmonia telepei, de amelynek grandiózus körvonalait *Karve* indiai professzor megrázó erővel festette meg: *Ghandi* álma magába foglalja mindazt, amire csak a demokráciára és egyenlőségre alapított társadalom törekedhetik. Egy ilyen társadalomban el kell tűnni minden privilégiumnak, minden osztály-, kaszt- és vagyonkülönbségnek. Ez csak akkor érhető el, ha a tulajdont a legmesszebbmenően felaprózzák. A „Co-operative Commonwealth"-nek nevezett államban lényeges feltétel, hogy a gazdasági élet kölcsönös szolgálatokra és ne a nyereségvágyra épüljön fel, mint a kapitalizmus. Ha az egyéni gazdálkodás nem fog többé kizsákmányolásra törekedni, érvényesülésének nem lehet akadálya. Ahol a technikai haladás közös erőkifejtést követel meg, ezt szövetkezeti szervezet útján kell elérni. Azokon a területeken ellenben, ahol általános, szociális vagy nemzeti érdek nyomul előtérbe, maga a demokratikus állam alkot egy szövetkezeti egységet, s ennek folytán az állami vállalat igazi szövetkezeti jelleget ölt magára. Mindennek utopisztikus voltával — melynek kiindulása nyilván a tőkecentralizáció tagadása — itt nem szükséges foglalkoznunk.

Fontos alapjai az indiai szövetkezeti mozgalomnak a faluközösségek (panchajaz). Japánban *Hoynden* professzor nézete szerint a szövetkezeti mozgalom az előharcosa az új társadalmi rendszernek. Ezt a gondolatot hangsúlyozta a belga *Lambert* professzor is, aki hisz abban, hogy át lehet alakí-

tani a társadalmi és gazdasági rendet szövetkezeti úton is, és hogy az államosítás helyett megfelelőbb a „szövetkezetesítés", amit *Lavergne* professzor, aki a kongresszuson nem vett részt, hosszú idő óta propagál.

Néhány következtetés

Az ismertetett jellegzetes álláspontok és megnyilatkozások alapján is megállapíthatjuk, hogy a szövetkezés marxi—lenini elméletének és elveinek szilárd egységével szemben — a kapitalizmus szövetkezeti rendszere tele van ellentétekkel és ellentmondásokkal, tehát sikertelenül keresi az utat a gazdasági és társadalmi élet mélyreható struktúra-változásai közepette. A vitából mindenesetre meg lehet állapítani a következőket:

1. A kapitalisták sok-sok szövetkezeti tudósa és vezérfia még mindig nem tudja megmondani, hogy mi a szövetkezet, s az egyik ebben, a másik pedig abban látja a szövetkezet lényegét.

2. A kongresszuson élénken hadakoztak minden állami beavatkozás, támogatás és irányítás ellen. Sokan kétségbe vonták, hogy lehet-e szövetkezetnek minősíteni azt a szervezetet, amely mögött ott áll az állam gazdasági és szociális politikája. Figyelemre méltó viszont, hogy felvonultak Izrael, India, Pakisztán, Japán, Ceylon, sőt Belgium és Franciaország szövetkezeti szakemberei, akik nyomatékosan hangoztatták, hogy hazájuk gazdasági felépítését egyedül az állami alapítás, irányítás és támogatás mellett működő szövetkezetektől lehet elvárni.

3. Mindenesetre jellemző helyzet tükröződött a kongresszuson; ugyanazok a szövetkezeti szakemberek, akik ezeket a kijelentéseket hallották és szó nélkül tudomásul vették, nem voltak képesek megérteni és elfogadni a szocialista szövetkezeteknek azt az alapvető tételét, hogy a szövetkezet csakis az államhatalom segítségével és vele együtt működve töltheti be szerepét, és hogy ennek megfelelően a szocializmust építő országokban a szövetkezet az állam gazdasági tevékenységének szerves kiegészítője.

Nyilvánvaló jele ez annak, hogy a kapitalista szövetkezeti elméletek — szemben a szocialista szövetkezeti elmélet egységével és világosságával — kibékíthetetlen ellentmondásokba keveredtek és válság felé viszik magát a kapitalista szövetkezeti mozgalmat is.

Kacsóh Bálint

Gazdasági-műszaki tájékoztatás az NDK-ban és Csehszlovákiában*

Világszerte tapasztalható tendencia a tudományos tájékoztatás jelentőségének növekedése, a szakkönyvtárak és dokumentációs intézmények munkájának kiszélesedése, a kutatással való mind szorosabb kapcsolatuk, a tájékoztató kiadványok és szolgáltatások újabb és újabb módszereinek és formáinak kialakulása. Erre — a tudományos irodalom nagyarányú fejlődését tekintve — szükség is van.**

A szocialista országokban sem kevés erőfeszítést tesznek, hogy a világ tudományos irodalmáról gyors, folyamatos, sokoldalú, szakszerű tájékoztatást kapjanak a kutatók. Ugyancsak növekednek a különböző gazdasági-műszaki területeken működő szakemberek (mérnökök, közgazdászok, üzemgazdászok stb.) tájékoztatási igényei is.

* A cikk szerzője az MTA Közgazdaságtudományi Intézete munkatársaként a magyar-német akadémiai együttműködési egyezmény keretében tett tanulmányútjának egyes tapasztalatairól számol be.

** Érdekes adattal szemlélteti ezt a fejlődést az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet (OECE) egyik jelentése, amely szerint minden fontos szakterületen jelenleg megjelenő 50 folyóiratra a második világháború előtt 32, az első világháború előtt 14, 1900-ban pedig mindössze 2 folyóirat jut. (Scientific Manpower for Applied Research. Paris. 1956. 47. o.).

A *Német Demokratikus Köztársaságban* több intézmény és sokszáz jól képzett munkaerő áll e cél szolgálatában. Például a nyugatnémet gazdaság alakulásával foglalkozó *Deutsches Wirtschaftsinstitut tájékoztató szolgálata* szinte napról napra figyelemmel kíséri a nyugatnémet gazdaságot, és egyebek közt *kétmilliós lapkivágat gyűjteménnyel* áll a kutatás rendelkezésére. Ez a gyűjtemény naponta 800 kivágattal bővül. A kivágatokat naponta megküldik az illetékes munkatársaknak, majd lapkivágat-tárlókba helyezik. A tájékoztató-szolgálat belső használatra kétnaponként *sajtótájékoztatót* állít össze.

Nemzetközileg is egyik legjelentősebb gazdasági-műszaki tájékoztatási intézmény az *Institut für Dokumentation*, a Német Tudományos Akadémia központi dokumentációs intézete. Az intézet fő érdeklődési köre a műszaki és természettudományok, de 1957 óta feladatai közé tartozik a gazdasági-műszaki tájékoztatás is.

E feladat ellátására megszervezték a *tájékoztatási és népgazdasági tájékoztatási osztályt*, amelyen 22 munkatárs dolgozik és munkájában sok külső szakember közreműködik. Az osztály több kartoték formában megjelenő sorozatot ad ki — egyhónapos átfutási idővel — különféle műszaki-gazdasági témákról, például a szintetikus gumi, a műszálak legfontosabb nemzetközi termelés-technológiai és piaci adatainak alakulásáról.

Népgazdasági adatok címen a következő sorozatokat jelenteti meg: atomtechnika, vegyipar, cégek és termelés. Ezekben a sorozatokban *feldolgozott formában* naprakész tájékoztatást adnak. A feldolgozott forma azt jelenti, hogy a dokumentáció nemcsak felkutatja, megadja és rendszerezi az eredeti forrásokat, hanem ezenkívül a megadott témákra vonatkozóan szakszerűen tömöríti, összefoglalja a kutatókat és a gyakorlati szakembereket érdeklő közleményeket, híranyagot. Az osztály 200 újság és szakfolyóirat anyagát dolgozza fel rendszeresen, továbbá gyűjti a *cégprospektusokat és cégkatalógusokat*. Az említett kiadványokon és szolgáltatásokon kívül az osztály még a következő nyilvántartásokkal áll az érdeklődők rendelkezésére: *cégregiszter, termék-regiszter* és *ki-kicsoda* a vegyipar és az atomtechnika területén, továbbá a nemzetközi szaksajtóból kigyűjti, feloldja és rendszerezi az atomtechnikával kapcsolatos rövidítéseket (*Abkürzungsregister Kerntechnik*).

Az osztály egy másik szolgáltatása a 2000 példányban megjelenő *„Cégek és termelési programok"* című kiadvány. E kiadvány alapjául a már említett cégkiadvány-gyűjtemény szolgál, amely jelenleg 60 000 egységet számlál.

A népgazdasági tájékoztatási osztály munkáját tovább kívánják fejleszteni és szolgáltatásait újabb népgazdasági területekre terjesztik ki.

Az Institut für Dokumentation keretében működik a *Recherchen Bureau* (kutatócsoport), amely 12 munkatárssal működik és kutatók, vállalatok, intézetek felkérésére irodalomkutatást végez, szakirodalmi felvilágosításokat ad. Az érdeklődésre jellemző, hogy a Bureau-hoz évenként több tízezer kérdéssel fordulnak (köztük természetesen ad hoc jellegű, néhány adattal megválaszolhatók is szerepelnek). A kutatócsoport a feltett kérdések 90 százalékát képes megválaszolni.

A gazdasági-műszaki dokumentáció kiszélesítése végett az NDK-ban most dolgoznak ki egy olyan rendeletet, amely átfogóan, országosan szabályozza a dokumentációs tevékenységet. A rendelet egyebek között azt célozza, hogy az *üzemek nagyságától függően mindenhol megfelelő létszámú dokumentációs részlegek működjenek*, és hogy a Dokumentationsstelle-k mellett mint új üzemi tájékoztatási szervezeti formákat létrehozza az *Informationsstelle*-ket. Ez utóbbiak végeznék a műszakiak folyamatos személyre szóló tájékoztatását. Gyakorlatilag tehát az üzemi dokumentációs részlegek gyűjtenék, feldolgoznák és rendszereznék a szakirodalmat, míg az Informationsstelle-k személyre szólóan kézbesítenék azt. E munkára magas képzettségű műszakiakat (mérnököket) szándékoznak beállítani, a nyugdíjasok részleges bevonására is gondolnak.

Csehszlovákiában az UTEIN — *Ustav pro Technicke a Ekonomicke Informaci* —, a Műszaki és Gazdasági Tájékoztató Intézet tölt be sokirányú, figyelemre méltó tájékoztatási funkciót.

Az UTEIN sajátos jellegű intézmény, *átmenet a dokumentációs és a kutatóintézet között*. Sajátos jellegű munkája abban nyilvánul meg, hogy a szakirodalmat, főleg a folyóiratokat a szokásos dokumentációs módszerekkel tartalmilag nemcsak feltárja, hanem *„félkész" kutatási anyagokat állít elő* belőlük, amelyeket az illetékes állami szervek rendelkezésére bocsát. Bizonyos témákról nem egyszerűen bibliográfiákat vagy dokumentációs kivonatokat, referátumokat állít össze, hanem a szakirodalom és a statisztikák alapján a statisztikai adatokat

például rendszerezi, módszertanilag összemérhetővé teszi, egymáshoz való arányaikat értékeli, ennyiben tehát kutatómunkát is végez. Az összegyűjtött anyagokból, az összeállított statisztikai táblázatokból azonban nem von le következtetést, az adatokat közgazdaságilag nem elemzi, nem általánosítja, ennyiben tehát mégsem végez szorosan vett kutatómunkát. Az intézet főleg rendelésre dolgozik, az állami szervek látják el feladatokkal.

Az intézet sajátos feladatai közé tartozik az is, hogy a külföldre utazó állami gazdasági-műszaki küldöttségeket a szükséges irodalommal és tájékoztatással ellássa. Az intézet *„köteles példányt"* kap a külföldön járt küldöttségek jelentéseiből. Ezeket a jelentéseket gyűjti, rendszerezi és sokszorosított formában eljuttatja az érdekelt állami szervekhez.

Az UTEIN gazdasági tájékoztató osztálya és műszaki-gazdasági tájékoztató osztálya figyelemmel kíséri a külföldi műszaki-gazdasági fejlődést, és erről belső használatra tematikus tájékoztatókat állít össze. Hasznos statisztikai gyűjteményeket készít *az egyes országokra jellemző legfontosabb műszaki-gazdasági mutatószámokból.* Az UTEIN munkatársai résztvesznek különböző *tárcaközi műszaki-gazdasági bizottságok* munkájában is (például a termelékenység színvonalát vizsgáló csoportban több főhatóság és a közgazdaságtudományi intézet munkatársai mellett ott találhatók az UTEIN szakemberei is).

★

Mind az NDK-ban, mind Csehszlovákiában a leírtak tanusága szerint súlyt helyeznek a gazdasági-műszaki tájékoztató munkára. Az említett intézetek számára az illetékes állami szervek igyekeznek jó munkakörülményeket biztosítani. Jellemző például, hogy az Institut für Dokumentation részére a közeljövőben emelnek ötemeletes székházat Berlin belterületén.

Tekintettel a gazdasági-műszaki tájékoztatás fokozódó népgazdasági jelentőségére, helyes figyelemmel kísérnünk mindazokat a törekvéseket, módszereket, újonnan kialakuló szervezeti formákat, amelyek alkalmasak lehetnek a hazai adottságok figyelembevételével a magyar gazdasági-műszaki dokumentáció hatékonyabbá tételére is.

Rózsa György

Lenin: A szövetkezetekről

Kossuth Könyvkiadó. 1959. 199. l.

Lenin bármelyik írása az elméleti és a gyakorlati ismeretek szinte kimeríthetetlen kincsestára. Ma, amikor a falu szocialista átalakítása egész népünk ügyévé vált, erre a témára vonatkozó minden sora különösen értékes számunkra.

A Kossuth Könyvkiadónak a közelmúltban megjelent kötete írás- és beszédgyűjteményt tartalmaz Leninnek a szocialista forradalom korszakában a szövetkezeti kérdésben vallott álláspontjáról.

A kiadvány megjelentetése a termelőszövetkezetek építésének gyorsuló üteme és társadalmi mozgalommá válása idején a lehető legidőszerűbb; igen nagy segítség mindazoknak, akik az új szocialista falu megteremtésében dolgozó parasztságunk boldog jövőjéért tevékenykednek.

Lenin a szocialista forradalom győzelme, a szocializmus, majd a kommunizmus megteremtése céljából évtizedeken át elméleti munkájának jelentékeny részét szentelte az agrárkérdés, a szocialista átalakulás tanulmányozásának. A legnagyobb figyelemmel kísérte a parasztok életét, gazdálkodásuk mikéntjét, az agronómiai tudomány és a mezőgazdasági termelés gyakorlatát Oroszországban és külföldön is. Ismeretesek Lenin mélyreható elemzései az Egyesült Államok, Dánia, Franciaország és más országok mezőgazdaságáról és agrárviszonyairól, amelyek cáfolhatatlanul bizonyították a nagyüzem fölényét a kisüzemmel szemben. Megvédte a marxi—engelsi agrárelméletet a revizionisták, opportunisták támadásaival szemben, akik tagadták a marxi koncentráció elméletét a mezőgazdaságban, s a paraszti kisüzem stabilitását hirdették.

Az agrárkérdés megoldásában Lenin mindig a proletárdiktatúra kivívása, majd megszilárdítása feltételeinek a megteremtését tekintette.

Már „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" című remekművében széleskörűen vizsgálja az orosz falu osztályviszonyait, a parasztság differenciálódását, de ugyanakkor rámutat a narodnyikokkal szemben azokra a feudális maradványokra, amelyek a tőkés fejlődést gátolták.

Lenin egész grandiózus elméleti munkássága folyamán az agrár-paraszt kérdést az összes vonatkozásaiban mindig a forradalmi munkásmozgalommal szoros összefüggésben, elsősorban a hatalom kérdése szempontjából tárgyalta, és megoldását a proletárdiktatúra elméletének és taktikájának alapján dolgozta ki.

Lenin a szocializmus építésének formáit és módszereit tekintve teljesen Marx és Engels álláspontját, a proletárdiktatúra alkalmazásának szükségességét vallotta. De továbbfejlesztette a szocialista építés módszereit azzal is, hogy kijelölte a követendő gazdaságpolitika konkrét útjait.

Lenin felfedte azokat a feudális maradványokkal terhelt termelési viszonyokat, amelyek speciálisan — a nyugattól eltérően — az orosz parasztság tömegeit minden ingadozás ellenére a forradalomban a proletariátus szövetségesévé tették. E szövetség nélkül a munkásosztály nem képes a hatalmat megszerezni és még kevésbé megtartani. A munkások és parasztok szövetsége nem csupán a dolgozó parasztság, hanem a munkásosztály érdeke is. Szükségességére már Marx rámutatott, amikor a parasztságtól elszigetelt párizsi júniusi forradalom bukásából arra a következtetésre jut, hogy a proletárforradalomnak ki kell egészülni „... azzal a kórussal, amely nélkül magános éneke minden paraszti országban hattyúdallá változik".

Kétségtelen, hogy Marx és Engels megadták a proletariátus hegemóniája eszméjének vázlatát. Lenin ezt továbbfejlesztve olyan rendszert dolgozott ki, amely szerint a proletariátus a város és a falu dolgozó tömegeit mind a polgári, mind a proletárforradalomban, valamint a szocializmus építésének idején is vezeti. És valóban, az orosz proletariátus — Lenin vezetésével — a város és falu kizsákmányolt tömegeinek vezetője lett.

Lenin már 1894-ben „Kik azok a »népbarátok« és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen?" című könyvében — leleplezve a narodnyik ideológiát — kimutatta, hogy a nép őszinte barátai a marxisták, akik a munkások és a parasztok forradalmi szövetsége alapján fogják megdönteni a cárizmust és felszabadítják a népet a földesúri és burzsoá iga alól. A munkások és parasztok szö-

vetségének eszméjét — mint a földesúri zsarnoksag alóli felszabadulás egyetlen eszközét magyarázza lenyügöző logikával a „A falusi szegénységhez" című művében, és az első orosz forradalom előestéjén 1905-ben így buzdítja a parasztokat: „...egyesüljetek a városi proletariátussal, harcoljatok a köztársaságért, lépjetek a felkelés útjára, amely meghozza néktek a forradalmi kormányt és a forradalmi parasztbizottságokat". (A liberálisok agrárprogramja. Az agrárkérdésről. 352. o.)

Az első orosz forradalomnak az agrárkérdésre vonatkozó történelmi tapasztalatait Lenin 1907-ben megírta, de a cári cenzúra által lefoglalt „A szociáldemokrácia agrárprogramja az 1905—1907-es első orosz forradalomban" című 1917-ben megjelent munkája foglalja össze.

Ebben a műben ragyogó okfejtéssel megvédi a marxi elmélet tisztaságát a narodnyikokkal és egyéb opportunistákkal szemben és bebizonyítja, hogy a proletariátus győzelmesen meg tudja vívni a maga harcát, ha támogatja a parasztok forradalmát: „A munkásosztály érdekei feltétlenül megkövetelik a parasztforradalom legerőteljesebb támogatását, sőt — megkövetelik a munkásosztály vezető szerepét a parasztforradalomban" — írja.

A februári burzsoá forradalom és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom közötti szakaszon Lenin roppant munkát végzett a tömegek — köztük a parasztság — politikai felvilágosításában és forradalmi nevelésében. Oroszlánrésze van abban, hogy e periódus jellemző vonása a parasztság további forradalmasodása, teljes kiábrándulása és elfordulása az eszerektől, a mensevikektől.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmével és a föld nacionalizálásával a polgárháború győzelmes befejezése után a szovjet hatalom megszilárdultával mindinkább a gazdasági építő munka kérdései léptek előtérbe.

„A szövetkezetekről" szóló gyűjtemény Leninnek erre vonatkozó, már klasszikussá lett, de valamennyi szocializmust építő nép számára a legidőszerűbb megnyilatkozásait foglalja magában. E könyvben található írások hűen tükrözik a világot formáló államférfinak és a proletárállam első vezetőjének a bolsevik agrárprogram kidolgozásáért és gyakorlati megvalósításáért kifejtett munkáját.

A parasztszervezetek és a parasztküldöttek szovjetjei képviselőinek 1917 áprilisi kongresszusáról írott cikkében a nagyüzemi gazdálkodásra való áttérésre buzdít, mert a kisgazdaság — írja — „nem képes megszabadítani az emberiséget a tömegek nyomorától".

Már ebben az írásban is kiemeli a parasztság körében végzett politikai munkánál tanúsítandó türelmet, a meggyőzés fontosságát, azt, hogy a proletárok és kisparasztok maguk is felismerjék az élet soron lévő égető kérdései megoldásának szükségességét.

Ezért üdvözöl Lenin örömmel a bolsevik párt április végi VII. összoroszországi konferenciáján egy penzai kormányzóságból jövő határozatot, amely a kollektivizálás mellett foglal állást: „...arról van szó — mondja —, hogy a parasztok elveszik a földesurak felszerelését, de nem osztják szét gazdaságonként, hanem köztulajdonná változtatják. Megállapítanak egy bizonyos sorrendet, szabályt, hogy ezzel a felszereléssel az egész földet megművelhessék. Amikor ilyen rendszabályokhoz folyamodnak, a mezőgazdasági termelés fokozásának érdekeit tartják szem előtt. Ennek a ténynek óriási elvi jelentősége van" — mondja, s hozzá teszi: „támogatjuk és ajánljuk ezt a kezdeményezést". Ezt ismételte meg a parasztküldöttek I. összoroszországi kongresszusán is, 1917 májusában: „A föld a »népé« lesz, de ez *nem elég* a mezőgazdasági munkások megvédéséhez. A fő út nem az, hogy innen felülről, vagy pedig a parasztbizottságban „mércét" állapítanak meg az egyéni földbirtoklásról." Majd hozzátette: „Csak az önálló helyi szervezkedés, csak a saját tapasztalat lehet a szegény parasztság iskolája". Ajánlja, hogy „...minden nagygazdaságban például minden földesúri nagybirtokból — s Oroszországban 30 ezer ilyen birtok van — minél előbb mintagazdaságot szervezzenek, hogy ezekben a gazdaságokban a mezőgazdasági munkásokkal és képzett agronómusokkal együtt *közösen* művelhessék a földet, s felhasználhassák erre az uradalmi jószágot, felszerelést stb. E nélkül a mezőgazdasági munkások szovjetjeinek vezetésével történő *közös* megmunkálás nélkül nem lehetséges az, hogy az egész föld a dolgozók kezén legyen".

Lenin véleménye ezekben a történelmi jelentőségű szavakban csendül ki „...régi módra nem lehet tovább gazdálkodni. Ha régi módra kisgazdaságokban fogunk ülni, még ha szabad polgárok leszünk is szabad földön, mégis elkerülhetetlen pusztulás fenyeget bennünket..."

Lenin jól látta a parasztság soraiban végbemenő polarizációt, vagyis azt, hogy míg egy keskeny réteg meggazdagszik, ugyanakkor a parasztság nagy tö-

megei nyomorba süllyednek. Ezért a proletárforradalom győzelme után a szegényparasztságra támaszkodva, majd tartós szövetségre lépve a középparaszttal, a munkásosztály hegemóniája alatt vezeti a harcot a falusi burzsoázia, a zsíros parasztok ellen, hogy a termelőeszközök a mezőgazdaságban is a dolgozó parasztok kezébe jussanak. De jol tudta, hogy ehhez a dolgozó parasztságnak rendszeres és tartós termelési támogatást kell nyújtani, mert mint mondotta: „Minden társadalmi rendszer csakis egy bizonyos osztály pénzügyi támogatásával jön létre". Ennek a támogatásnak a közös gazdaság eredményességét, a termelékenység fokozását kell szolgálnia: „... rendszeres és lankadatlan munkával el kell érni a munka termelékenységének fokozódását" — mondotta 1918 decemberében.

Lenin több ízben utal arra, hogy a megváltozott termelési viszonyok, a dolgozó nép felszabadítása a kulturát is elhozzák a falvakba.

Már a proletárforradalom kezdeti időszakában írja, hogy a szövetkezés egyben a kultúrának is utat nyit, és ugyanakkor hangsúlyozza, hogy magának a szövetkezés eszméjének elterjesztése is megköveteli a parasztság kulturális színvonalának emelését.

Hazánkban az 1959 eleji nagy szövetkezeti előretörés is tökéletesen igazolja ezt a lenini tételt: országunk legkulturáltabb megyéinek parasztsága lépett tömegesen a társas gazdálkodás útjára.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után a lenini agrárpolitika egyik legalapvetőbb célkitűzése a középparaszttal való megegyezés volt, melyet Leninnek a falusi munkáról szóló előadói beszéde nyomán az OK(B)P 1919 márciusában tartott VIII. kongresszusa fogadott el.

Lenin hangsúlyozza, hogy: „Az erőszak a középparasztsággal szemben a legnagyobb mértékben káros". Buzdítani kell őket a közös gazdaságok létesítésére, de úgy, hogy megnyerjük a parasztok bizalmát, mert „A parasztnak, aki nemcsak nálunk, hanem az egész világon gyakorlatias ember és realista, konkrét példákat kell szolgáltatnunk annak bizonyságául, hogy a »kommunia« mindennél jobb." — mondotta. Ugyanakkor meg kell a középparasztság gazdasági életkörülményeit javítani úgy, hogy munkaeszközöket kapjon a városból, amelyeket „nem a kizsákmányoló, nem a földbirtokosok visznek oda neki, hanem hozzá hasonló dolgozó társak, akiket ő rendkívül nagyrabecsül, de a gyakorlat szempontjából csak tényleges segítségüket méltányolja és visszautasítja, mégpedig teljes joggal utasítja vissza a felülről jövő parancsolgatást". Ezért arra figyelmeztet, hogy elvtársias felvilágosítással, barati tanáccsal közeledjünk feléjük s így nyerjük meg bizalmukat.

Ha megtanuljuk a középparasztság millióihoz való viszonyt rendezni, bizalmát megnyerni — mondotta Lenin a VIII. kongresszuson — „akkor a szocializmus teljesen legyőzhetetlen lesz".

A Magyar Szocialista Munkáspárt agrárpolitikájának is egyik sarkalatos pontja a középparasztok megnyerése, meggyőzésük a szövetkezeti gazdaság magasabbrendűségéről. És az, hogy az 1959. évi szövetkezeti nagy előretörésnek egyik örvendetes sajátossága, hogy a középparasztok felismerve saját érdekeiket önként tömegesen léptek a társas gazdálkodás útjára, azt mutatja, hogy a párt mezőgazdaságunk szocialista átszervezésében a lenini útmutatást követve a középparasztsággal kapcsolatban helyes és sikeres politikát folytat.

A földművelő kommunák és a mezőgazdasági artelek I. kongresszusán 1919. decemberében, egyebek közt, a társas földművelés propagálásának szükségességéről szól, de hangsúlyozza, hogy csak az a propaganda hatékony, amely nemcsak általánosságban magyarázza a kommunák szervezésének hasznosságát, hanem a valóságban is megmutatja milyen gyakorlati haszna van a társulásoknak.

A gyűjtemény Leninnek 1923-ban „A szövetkezetekről" címen megjelent két cikkével zárul. A bennük foglalt tételek azóta a szocialista mezőgazdaság építésének leghatékonyabb eszmei fegyverévé lettek. Lenin megjelölte bennük a falu szocializmusra való áttérésének egyetlen járható útját, a szövetkezeti utat, amely „az új rendre való áttérés lehető legegyszerűbb, legkönnyebb és a parasztság számára legérthetőbb útja". Valóban, a lenini szövetkezeti terv alapján, a munkásság és a parasztság forradalmi szövetsége marxi gondolatának továbbfejlesztése alapján, a Szovjetunió Bolsevik Pártja megvalósította a falu szocialista átszervezését és megalkotta a világ első szocialista társadalmát. Ezeknek az alapelveknek megfelelően megy végbe hazánkban is a mezőgazdaság szocialista átalakítása és az ő tanítása nyomán a párt agrárpolitikájának megfelelően alakulnak át a falusi kisárutermelő viszonyok szocialista viszonyokká, illetve a paraszti kisüzemek nagyüzemi szövetkezeti gazdaságokká.

A Szövetkezetekről című magyar nyelven megjelent gyűjteményben közölt írásokat a kiadvány szerkesztői szerencsésen válogatták össze Leninnek az agrárkérdést tárgyaló több kötetet megtöltő roppant jelentőségű munkáiból.

A gyűjteményben foglalt írásokból is messze világit Lenin zsenije, amikor elméletileg és gyakorlatilag egyaránt rendet teremt abban a zűrzavarban, amelyet összekavartak a szociáldemokraták revizionista agrárteoretikusai. Lenin korszakot felölelő működésével továbbment a Marx tanításait egykor még helyesen interpretáló Kautskynál, aki a szocialista párt feladatát a parasztság semlegesítésében látta, vagyis abban, hogy a parasztok a proletárság és a burzsoázia között folyó döntő harcban semlegesek maradjanak és ne álljanak a burzsoázia mellé, mint annyiszor a történelem folyamán. Lenin valóra váltotta Engels elgondolását, aki már 1894-ben a délnémet középparaszt, a nyugatnémet középparaszt és főleg a kelet-elbai agrárproletárok szövetségesül való megnyeréséről beszél, hozzátéve, hogy így olyan hatalmi eltolódás megy majd végbe, „amely a teljes átalakulást rejti méhében".

Lenin minden sorából kiviláglik a szocializmus, a kommunizmus győzelmében vetett megingathatatlan hite, amelynek szilárd alapja a marxi tudomány. Forró szeretete izzik át írásai minden során, amikor a népről, a dolgozó emberekről, az elnyomás alól alig hogy kikerült parasztokról beszél. A falvak dolgozói és generációkra menő utódaik jobblétének fundamentumát rakja le, amikor nemcsak önálló, szabad, dolgos életet akar számukra biztosítani, hanem mindjárt könnyíteni is képes munkájukon, géppel, szakemberekkel, állami támogatással, kultúrával. Ehhez a segítséghez kereste és találta meg az utat a szövetkezetekben. A polgárháború és a külföldi fegyveres intervenciók nehéz hosszú hónapjaiban, nélkülözés, éhség, fagy, járványok pokoltüzében Lenin szakadatlanul dolgozott és az egész világ dolgozóinak sorsát hordta a vállán. Így keletkeztek ennek a könyvnek világos, tömör cikkei és beszédei a dolgozó emberért, az emberiség jövőjéért.

1919. december 4-én ezt mondta: „A kommunát úgy kell berendezni, hogy mintaszerű legyen és hogy a szomszéd parasztok maguk vonzódjanak hozzá; gyakorlati példával kell megmutatni nekik, hogyan kell segíteni azokon az embereken, akik az áruhiány és az általános gazdasági bomlás nehéz viszonyai között gazdálkodnak."

Lenin útmutatásai, tanácsai és intelmei a mi szocializmust építő népünk számára is megszívlelendők. Mi elkövettünk hibákat is a falu szocialista átalakításában. Nálunk is előfordult a felvilágosítás és meggyőzés helyett a parancsolgatások módszere. Leninnek az élet valóságából kisarjadt írásai segítségével elkerülhetők a tévedések, kiküszöbölhetők a hibák.

Ma pártunk egyre gyakrabban fordul tanácsért, utmutatásért Leninhez, és a szocializmus-építés legnagyobb mesterének tanításához híven folytatja mezőgazdaságunk szocialista átalakítását s egész népgazdaságunk egységes alapra helyezését.

Lázár Vilmos

Az adózás alapkérdései

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1959. 509 l.

Az utóbbi időkben a pénzügyi elméleti irodalomban megindult fejlődés folyamatában örvendetes esemény az adózás alapkérdéseiről írott tudományos színvonalú gyűjteményes munka megjelenése. A könyv tizenkét hosszabb-rövidebb tanulmányt tartalmaz s az adózás problémáit elméleti és gyakorlati szempontból, közgazdasági, pénzügytani és pénzügyi jogi vonatkozásban feldolgozni törekszik. Ily módon a gyűjteményes munka voltaképpen a hazai pénzügyi irodalomban régóta nélkülözött korszerű szocialista adózási kézikönyv szerepét kívánja betölteni.

A munka az említett célkitűzésekre, terjedelmére és színvonalára tekintettel nem csupán ismertetésre, hanem behatóbb elemzésre és bírálatra tarthatna számot. Ennek az igénynek kielégítését azonban a könyv terjedelme mellett meglehetősen megnehezíti az a tény, hogy a kötet a tanulmányok tárgyai, a feldolgozott kérdések, a megközelítés, szemlélet és tudományos igényesség szempontjából egyaránt meglehetősen heterogén jellegű, ami különben tapasztalat szerint az adózás problémáival foglalkozó széleskörű munkáknál szinte elkerülhetetlen. Éppen ezért

itt, a Közgazdasági Szemle hasábjain a szóban forgó munka tanulmányai közül behatóbban inkább csak a közgazdasági és pénzügyi jellegűekkel foglalkozunk — bár itt sem a teljesség igényével —, s a kötetet általában a politikai gazdaságtan szempontjából kiindulva vizsgáljuk.

A gyűjteményes munka túlnyomó részét — közel kétharmadát — három elméleti jellegű tanulmány tölti ki: egyik az adóelméletekről, másik az adótan problémáiról, harmadik a nemzetközi adójog elemeiről szól. További hat tanulmány — mintegy 130 oldal terjedelemben — a jelenlegi magyarországi szocialista adózási s általában bevételi rendszerrel (az állami vállalatok, a szövetkezetek s a lakosság adózásával a társadalombiztosítási és tárcabevételekkel, a vámokkal stb.) foglalkozik. Az utolsó három tanulmány az adózás egyes egyéb vonatkozásait (az adóigazgatást, az adóstatisztikát stb.) tárgyalja.

Az első tanulmány, *Bácskai Tamás* és *Szentes Tamás* munkája — az adóbevételek fogalmáról és jelentőségéről, megítélésük szempontjairól szóló rövid bevezetés után — első fejezetében *a Marx előtti polgári közgazdák*, második fejezetében *a vulgáris polgári közgazdaságtan adóelméletével* foglalkozik, majd a harmadik fejezet *a marxizmus adóelméletét* vázolja fel. Az első fejezet közelebbről és részletesebben a merkantilisták, a fiziokraták, Adam Smith és Ricardo, továbbá — kissé elnagyolva — a kameralisták, majd alaposabban Montesquieu, Sismondi s újszerűen az orosz forradalmi demokraták adóelméleteit taglalja. Ebben a részben különösen Smith és Ricardo adóelméletének a közgazdasági elméletükkel fennálló szoros összefüggést feltáró, megfelelő gazdaságtörténeti hátteret nyújtó ismertetése és elemzése sikerült. A tanulmány helyesen értékeli az adóelméleteket, s rámutat mind haladó vonásaikra, mind hibáikra és hiányosságaikra.

A tanulmánynak a vulgáris polgári közgazdaságtan adóelméleteivel foglalkozó második része kissé vázlatos. Igaz, hogy az adótani problémákkal foglalkozó következő tanulmány az adóelmélet számos problémáját is érinti, az adóelméletek fejlődését bemutató első tanulmányban azonban mégis kár volt mellőzni a polgári adóelmélet fejlődésének jelentősebb fokait. Ez a rész néhány szerző (pl. Thiers, J. S. Mill, Wagner, Stahl, Ottó Bauer) egyes gondolatainak megemlítése után főképpen csupán a legújabb amerikai gazdasági és pénzügypolitikai irányzat fő képviselőinek (elsősorban Hansennek) adópolitikai tanait ismerteti és bírálja. A tárgyalás teljesebb lett volna a polgári adóelmélet több más művelőjének, illetve tanaiknak megemlítésével. (Így például Lorenz Stein, Schäffle, Neumann, Wieser, Sax, az olasz Barone, Rignano, Graziani, de Viti de Marco, Einaudi, az angolszász irodalomból Bastable, Edgeworth, Stamp, Pigou, Dalton, Adams, a francia Leroy-Beaulieu, Jéze, Rist, a holland Cohen-Stuart és Pierson, a Keynes-elődnek tekinthető svéd Wicksell, Lindahl stb. tanai közül a legjelentősebbek megemlítése kívánatos lett volna.)

A tanulmány harmadik — a marxizmus adóelméletét tárgyaló — fejezete igen nagy feladatot jól old meg. A marxista tanok adott elemeiből kiindulva s azok továbbfejlesztésével, kellő történeti szemléletben a kapitalizmusra és imperializmusra vonatkozóan összefoglalja az adóelmélet tételeit, s olyan adóelméletet ad, amely a politikai gazdaságtan egyéb tanaival szorosan összefügg, s amely az adózás gazdasági és politikai szerepét világosan mutatja. Majd a marxi útmutatások alapján s a szovjet pénzügyi tudomány nyomán felvázolja a szocialista állami bevételek elméletének fő tételeit. Helyesen állapítja meg, hogy a szocialista állami vállalatok adói nem valóságos adók, hanem az állam saját vállalataitól centralizált tiszta jövedelmének formái. A tanulmány elemzi a forgalmi adó és a nyereségbefizetés rendszerét, funkcióit és kitér az esetleges további jövedelemelvonási formák alkalmazásának kérdésére is. Foglalkozik a szövetkezetek és a lakosság adóztatásának szükségességével, rendszerével s egyéb kérdéseivel, leszögezi a lakosság adóztatására vonatkozó alapelveket s végül — az SZKP XXI. kongresszusára utalva — megcsillogtatja a lakossági adóztatás megszüntetésének perspektíváját. A tanulmánynak ez a fejezete értékes hozzájárulás a szocialista állami bevételi (vállalati jövedelemelvonási és adóztatási) elmélet továbbfejlesztéséhez.

A gyűjtemény legterjedelmesebb tanulmánya — *Takács György* tollából — az *adótani problémákat* vizsgálja. Adótanon a szerző nem a hagyományos pénzügytan egyik oldalát érti, hanem „az adóügyi gazdaságtan és az adóügyi jogtan összefogott elméletét". (99. o.) Ennek az elméletnek részben pénzügytani (gazdasági), részben jogtani, részben vegyes jellegű kategóriák vizsgálatával kell foglalkoznia. Az adótan elmélete „az államjogi... elmélet elkülönült ága". (100. o.) Az adótani problémák tárgyalását a tanulmány az adóügyi jogviszony fejtegetésével kezdi,

s ezen minden olyan jogviszonyt ért, amelyet a közadóra vonatkozó jogszabály vagy ennek az életre való alkalmazása teremt. Az adóügyi jogviszony lehet absztrakt és lehet konkrét; az előbbit a jogszabály, az utóbbit az ügyfél — s nem valamiféle pénzügyigazgatási aktus — hozza létre. E jogviszony jellegéről a tanulmány a következőket mondja. „Ha két személy közül az egyik (az adóztató közület — S. Á.) a másiktól (a közadó alanyától — S. Á.) bizonyos áldozatot vár, a másik pedig ennek az áldozatnak a meghozatalára (az adófizetésre — S. Á.) a törvény parancsánál fogva kötelezve van, akkor kötelemről van szó", ezért az adóügyi jogviszony is kötelmi jellegű (!; 109. o.). Az adóügyi jogviszony, majd az adóügyi aktus elemzése után a tanulmány az adókötelem alapfogalmaival (az adókövetelésre jogosított, az adóalany, az adó tárgya, az adóalap, a jogalap, az adó mértéke és meghatározó eszköze kérdésével) foglalkozik. Az állami egyedáruságok, jövedékek adóalanyát keresve arra a megállapításra jut, hogy „az állami monopólium nem valódi alany, de nem is adóigazgatási szerv, hanem az adóalany helyett működő, hallgatólag kinevezett ügygondnoka a fogyasztási adókérdésnek" (sic!; 137. o.). Hosszabb fejtegetésben elválasztja az adó tárgyát az adótárgytól, az előbbin az adóügyi kötelem konstrukciós tényezőjét (cselekményt vagy jogállapotot), az utóbbin az adóval vonatkozásban álló vagyontárgyat értve (144. o.). A tanulmány ezután az „adókötelem" gazdasági és jogi jelenségeit, így az adóerő, adóforrás, adóáthárítás, adólikviditás, adómorál, elévülés, törvényesség és a jogszabályi hatály meglehetősen heterogén kérdéseit vizsgálja. Az adóforrást kettős értelmezéssel határozza meg, egyrészt szerzési adóforrásként azokat a gazdasági erőket érti rajta, „amelyek működése közadóval érintett gazdasági eredmény létrejöttét célozza"; másrészt az adóforrás — a kielégítési adóforrás — „az a szerzési forrásból már produkált eredmény, hozadék, jövedelem vagy bevétel alkotta jószágmennyiség, többnyire pénz, amelyből az adókövetelés közvetlenül teljesíthető". (163. o.) A tanulmány egy további fejezete a közadók osztályozását tartalmazza s összesen mintegy húszféle többé-kevésbé jelentős csoportosítást különösebb rendszerezés nélkül ismertet (például egyenes és közvetett, személyi és tárgyi, statikus és dinamikus adók; általános és céladók, alap- és pótadók stb.). Ezután „adóismeret, adórendszer" címen az általánosan alkalmazott adófajtákat vázolja, majd néhány oldalon az adórendszer kérdéseivel foglalkozik. A tanulmány utolsó fejezete az egyetlen adó problémáját tárgyalja s ennek keretében három oldalon elintézi a szocialista forgalmi adó kérdését is.

A vázlatosan — s így nyilván hiányosan — ismertetett tanulmányról meglehetősen nehéz bírálatot mondani. A hatalmas ismeretanyag összegyűjtése, feldolgozása és közreadása, a széleskörű irodalmi tájékozottság, a fejtegetések magas színvonala, a jelenségeknek kellő történeti háttérbe állítása, egyes — főként jogi vonatkozású — kérdések éles elemzése, bizonyos jogalkotási fogyatékosságok bátor bírálata, az ellentétes véleményekkel szemben folytatott több szellemes (bár néha kissé fölényes) polémia, az egyéni, általában igen élvezetes stílus: mind olyan érdem, amely elismerésre tarthat számot. Mindezek ellenére a tanulmány szemléletével, s ebből következően számos megállapításával nem érthetünk egyet.

Takács György idézett meghatározása szerint az adótan az *adóügyi gazdaságtan* és az *adóügyi jogtan* összefogott elmélete, de már a következő oldalon az adótan elméletét az *államjogi elmélet* elkülönült ágának mondja. Ez az utóbbi megállapítás nem csupán következetlenség, hanem a tanulmány szemléletének jellemzője is. A tanulmány az adózás jelenségeivel főként adójogi szempontból foglalkozik. Az adóügyi jogviszony, az adóügyi aktus, az „adókötelem" számos jogi alapfogalma és jelensége beható vizsgálat tárgya; az adóteherviselés, az adóáthárítás gazdasági problémájának tárgyalása néhány oldalra szűkül, az adónatások vagy pedig az adóztatás igazságosságának kérdései pedig úgyszólván szóba sem kerülnek. Ebből a jogászi, formalisztikus szemléletből következően a tanulmányból úgy látszik, mintha az adótan egyetemes, minden társadalmi rendszerre, minden országra és korra egyaránt érvényes elmélet volna. Az olvasó előtt nem világos, hogy egyes megállapítások csupán a szocializmus előtti adózásra (vagy szocialista országban esetleg a lakosság adózására) vonatkoznak, vagy pedig — az állami vállalatokra tett egyes szórványos utalásokból ez következnék — a szocialista adórendszerre, az állami vállalatok adóira is. A tőkés adórendszer és a szocialista adórendszer, valamint a vállalati jövedelemelvonási rendszer között azonban olyan lényegbe vágó tartalmi különbségek vannak, hogy mindegyikre egyaránt érvényes állítások legfeljebb formailag lehetnek helytállóak. Az adóügyi jogviszonynak kötelmi jogi viszonyként való értelmezése már a tőkés adóztatás esetében sem lát-

szott elfogadhatónak (s ebben a kérdésben már több mint húsz évvel ezelőtt sem volt köztünk egyetértés), az állami vállalatok esetében azonban különösen fonákul hat, hogy az állami vállalat „kötelmi jogviszonyban" áll az állami költségvetéssel, a központi pénzalappal. Hasonló kétségek, aggályok merülnek fel a tanulmány több egyéb fejezetével kapcsolatban is. Vajon az „adókötelem" gazdasági és jogi jelenségei szocialista gazdasági rendben ugyanúgy jelentkeznek, mint a tőkésállamban? Ugyanaz a helyzet általában az adóforrás, az adóáthárítás, az adómorál tekintetében? Vajon a közadók különböző osztályozásai a szocialista bevételi rendszerre is illenek-e? Vagy legalábbis nem kellett volna az állami vállalatok és a nem állami gazdasági egységek adóit is szétválasztani? Vajon az adóismeret keretében nem kellene-e külön foglalkozni a szocialista állami vállalatok adónak nevezett jövedelemelvonási formáival — nem pedig az egyetlen adó megteremtésére irányuló törekvések ismertetése végén mintegy megvalósult egyetlen-adó kísérletnek tárgyalni? Igaz, hogy a kötet egy másik tanulmánya külön foglalkozik az állami vállalatok adóztatásával, az említett észrevételek mégis jogosak, hiszen az „adótani problémák" cím alatt közölt fejtegetések körébe a szóban forgó kérdések szintén beletartoznak. A tanulmányt tehát vagy kifejezetten a tőkésállamok adóproblémáira és esetleg — megfelelő megkülönböztetéssel — a szocialista országok nem állami gazdasági egységeket érintő adóztatásának problémáira kellett volna korlátozni, vagy pedig a szocialista állami vállalatok adózási (helyesebben: jövedelemelvonási), adótani kérdéseit a szocialista állami vállalatok gyökeresen különböző népgazdasági szerepéből és helyzetéből kiindulva, egészen más szemléletben kellett volna tárgyalni.

A gyűjteményes kötet egyik további hosszabb elméleti tanulmánya — *Nagy Tibor* munkája — *a nemzeti adójog* legfőbb problémáival foglalkozik. A nemzetközi pénzügyi jog fogalmára és jogrendszerbeli helyzetére vonatkozó elméletek ismertetése és elemzése, majd a nemzetközi adójog forrásainak fejtegetése után három — a szocialista jogtudomány és jogalkotás szempontjából jelentős — problémát vizsgál. Először a kettős adóztatás elkerülésének problémáját tárgyalja, azután behatóan foglalkozik a diplomáciai és konzuli adómentesség kérdésével, végül az adóügyi jogsegélyegyezményekkel. A tanulmány a polgári és a szocialista szakirodalom felhasználásával, a problémáknak a szocialista gazdasági rendben jelentkező sajátosságait figyelembe véve, alaposan, színvonalasan, újszerűen fejtegeti az említett problémákat, de a kérdésekkel érintett aránylag szűk témakörhöz képest, s a kötet többi tanulmányaihoz viszonyítva kissé túlzott terjedelemben.*

A kötet hat tanulmánya a jelenlegi szocialista s elsősorban a magyarországi adórendszer, illetve állami bevételi rendszer jelenségeivel és kérdéseivel foglalkozik.

Az állami vállalatok és a szövetkezetek (kisipari termelő szövetkezetek és földművesszövetkezetek) adóztatásáról írt tanulmány (szerzője: *Erdei József*) bevezetésként az adóztatás általános kérdéseit érinti, s ezzel némileg pótolja azt a hiányt, amely az adótan problémáit fejtegető tanulmánnyal kapcsolatban szóba került. Röviden — talán túlságosan röviden — bemutatja az állami vállalatok adózásának kialakulását, s arra utalva, hogy a szocialista rendszerben „... csak egy adóforrás létezik, a vállalatoknál felhalmozódó társadalmi tiszta jövedelem", megállapítja, hogy ez „automatikusan biztosítja az egyetlen adó lehetőségét". (249. o.) Az állami vállalatok forgalmi adóját tehát — a többi jövedelemelvonási formától eltekintve — egyetlen adóként tekinti. Ezután a forgalmi adó és az ár kapcsolatával foglalkozik, s a forgalmi adónak — nagyjában helyesen — az árszínvonal-alakításban passzív, az új termékek ármegállapításában aktív szerepet tulajdonít. Ezután az egyes forgalmi adó kategóriák — termelői forgalmi adó, szolgáltatások forgalmi adója, árkiegyenlítési forgalmi adó, fényűzési forgalmi adó, árkiegészítések — alapvonásait, szabályozását és néhány időszerű kérdését fejtegeti, majd a forgalmi adó befizetésének rendjét ismerteti. Egyetlen oldal terjedelemben intézi el az illetményadót, azután a szövetkezetek adózási rendszerét vázolja fel.

A tanulmány legfőbb érdeme, hogy az állami költségvetés legfontosabb bevételi fajtáiról, főként az állami vállalatok forgalmi adójáról elméletileg nagyjában helyes — bár nem széles — alapon nyugvó, tömör, világos és az új termelőiárrendezéssel kapcsolatban időszerű tájékoztatást ad. Ez az érdeme ellensúlyozza a

* A színvonalas tanulmányból kiütközik az a különös mondat, hogy „a szocialista adórendszerben közvetett adók létét nem ismerik el, amiből az következik, hogy a forgalmiadók is az egyenesadók csoportjába tartoznak" (l. 416. o.). Ezt az állítást még az sem menti, hogy a „forgalmi adónak a fogyasztói árba beépítettsége miatt gyakorlatilag lehetetlen volna keresztülvinni a területenkívüliséget élvező személyek ezen közszolgáltatások alóli mentesítését". (Uo.)

tanulmány bizonyos szemléleti fogyatékosságait. A szerző szemléletét bizonyos értelemben konzervatív pénzügyi beállítottsága jellemzi. Ez tűnik ki a forgalmi adónak egyetlen adóként való értelmezéséből, az úgynevezett „vegyes rendszer" védelméből,* a forgalmi adónak esetleg a kereskedelem által leendő befizetésére irányuló elgondolás a limine elutasításából, az illetményadóval szemben érzett, nem titkolt ellenszenvből, más jövedelemelvonási formák figyelmen kívül hagyásából stb. Ez a szemlélet azonban szorosan összefügg azzal, hogy a szerző az egész forgalmiadó-kérdést elsősorban gyakorlati szempontból kiindulva dolgozza fel.

A következő tanulmány — *Nagy Tiboré* — a mezőgazdasági termelőszövetkezetek adóztatásával foglalkozik. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek adóztatása sok újszerű és sajátos gazdasági és jogi problémát vet föl, amelyek a szocialista adóelméletben még nem jutottak és nem is juthattak végleges megoldáshoz. A tanulmány első fejezetének témája a mezőgazdasági termelőszövetkezetek adóinak helye és jelentősége adórendszerünkben; a második fejezet a termelőszövetkezeti adóügyi jogviszonyok sajátosságait tárgyalja. Az első fejezetben a szerző bő hazai és külföldi irodalmi források felhasználásával fejtegeti a termelőszövetkezeti jövedelemadót, amelyet — helyesen — hozadéki jellegűnek minősít; vázolja az adó kifejlődését, szabályozását, a termelőszövetkezetek által fizetett többi adót (földadó, házadó, forgalmi adó), majd a háztáji gazdálkodás adóztatásának érdekes kérdésével, a termelőszövetkezeti adóztatás gazdaságpolitikai céljaival és szerepével, végül pedig — nem egészen odaillően — a tőkésállamok mezőgazdasági adózásával foglalkozik. A második fejezet döntően jogi vonatkozású kérdéseket fejteget (a jogforrás, a jogviszony keletkezése és megszűnése, a szövetkezet jogalanyisága, az adótárgy, az adóalap, az adómentesség, az adófizetés ideje stb.). A mezőgazdaság szocialista szektorának bővítését, a termelőszövetkezeti mozgalmat közelről érintő, rendkívül időszerű problémák megoldásának előmozdítása a szóban forgó kérdéseknek kevésbé jogászi, mint inkább közgazdasági és gazdaságpolitikai szemléletű vizsgálatát tette volna szükségessé.

Külön tanulmány — *Páli Lászlóné* írása — tárgyalja a lakossági adórendszer kérdéseit. Megfelelő gazdasági háttérbe állítva a tanulmány először a szocialista lakossági adórendszer sajátosságaival, az adórendszerben elfoglalt helyével, jelentőségének csökkenésével foglalkozik, s rámutat a hazai lakossági adórendszer egyes fogyatékosságaira is, így például az adóképesség megítélésében a gyermekek számából következő eltérések nem kellő figyelembevételére. Ezután az egyes adónemeket, így a mezőgazdasági adók (a földadó, a jövedelemadó, a borforgalmi adó), majd a nem kizárólag mezőgazdasági adók (a házadó, az iparosok és kereskedők jövedelemadója, a forgalmi adó, az illetékek) rendszerét ismerteti, elemzi, értékeli, egyes felmerülő problémákat s megoldásuk irányát is megjelölve. A tanulmány a lakossági adórendszerről jól áttekinthető képet ad.

Csincsek Imre tanulmánya — a költségvetés bevételi tagozataiból kiindulva — a társadalombiztosítási és az úgynevezett tárcabevételekről tájékoztat. A társadalombiztosítási járulékkal foglalkozva a társadalombiztosítási szolgáltatások fedezésének elvi kérdését is érinti, majd a magyar állam költségvetésében szerepiő tárcabevételek között a különféle illetékek, díjak, bírságok, ár- és bérbevételek, vegyes tárcabevételek főbb fajtáit ismerteti.

Külön tanulmány — *Nagy Tiboré* — vizsgálja a szorosabb értelemben vett állami (központi) adók mellett a helyi bevételek és a költségvetési szabályozás kérdéseit. A helyi közületek — a tőkésállamban az „önkormányzatok", szocialista országokban a tanácsok — kiadásainak fedezésével kapcsolatos elvi kérdések felvetése után a tanulmány a szóban forgó bevételeket rendszerezi, majd az egyes bevételi fajtákat — a többi szocialista ország szabályozására is utalva, s kialakulásukat is ismertetve — elemzi és jellemzi. A helyi bevételek biztosításának elméleti problémáit s gyakorlati megoldásait előbb a tőkésállamok vonatkozásában fejtegeti és értékeli, azután a szocialista országokban alkalmazott úgynevezett költségvetési szabályozási rendszer kifejlődését és szabályozását mutatja be.

A következő tanulmány — *Szilágyi Mihály* írása — a vámjog és vámpolitika kérdéseiről tájékoztat. Rendkívül tömören ismerteti a vámjog alapfogalmait, a vámkódexet, valamivel részletesebben a vámkezelés rendszerét s a vele kapcsolatos kérdéseket, továbbá a vámbüntetőjog alapelemeit s a vámszervezetet. Jelentőségéhez mérten aránytalanul röviden, másfél oldalon foglalkozik a vámpolitika

* Vegyesnek nevezik azt a forgalmiadó-rendszert, amelyben az állami tulajdon körén belül forgalmazott termelőeszközök elvi forgalmiadó-mentessége ellenére a szóban forgó termékek nem jelentéktelen részét mégis forgalmi adó terheli.

fogalmával és eszközeivel. A tanulmányból az olvasó madártávlatból képet kap a főbb kérdésekről, de a vámok közgazdasági, gazdaságpolitikai vonatkozásainak tárgyalása elnagyolt vagy esetleg teljesen hiányzik.

Külön tanulmányt szentel a kötet az adóigazgatás problémáinak. A tanulmány szerzője — *Takács György* — az első fejezetben általános kérdésekkel foglalkozik, közöttük — itt a kötet vége felé kissé már feleslegesen — az adó fogalommeghatározásával és az adó szó ethimológiájával, majd az adóigazgatás fogalmával, az adóeljárás jogi szabályozásának kérdésével. Ezután röviden történeti áttekintést nyújt az adóigazgatás kialakulásáról, majd nagy tételesjogi és szakirodalmi tájékozottsággal s számos bíráló megjegyzéssel (különösen a behajtás tekintetében) az adókivetés, a kataszter, a beszedés, a nyilvántartás, a behajtás szabályozását ismerteti. Az utolsó fejezet a jogorvoslat és jogerő kérdéseit taglalja s az adóügyi bíráskodás hasznosságára hivatkozva szükségesnek tartja, hogy az adóügyi kötelemben „másodfokon a jogosság és mérv kérdésében bírói hatáskört kellene biztosítani". (468. o.)

Takács György néhány oldalon a büntetőhatározatokkal is foglalkozik, bár a közadói kriminalitás kérdései külön, önálló tanulmányban kerülnek vizsgálatra. Ez a tanulmány (*Fonyó Antal* és *Szatmári Lajos* munkája) első fejezetében a pénzügyi büntetőjog témakörén belül a pénzügyi bűntett fogalmát, más bűntettektől való elhatárolását tárgyalja, az elhatárolás konkrét megoldásában jelentkező fogyatékosságokat bírálja. A tanulmány kétségbevonja a szocializmusban az önálló pénzügyi büntetőjog létjogosultságát. A második fejezet a pénzügyi szabálysértések fogalmával, a szabálysértési eljárással foglalkozik.

A kötet utolsó tanulmánya az adóstatisztika kérdését tárgyalja (Szerző: *Vigh József*). A pénzügyi és adóstatisztika fogalmának tisztázása után a polgári és a szocialista adóstatisztika körét és feladatait jellemzi, majd a magyar adóstatisztika főbb kérdéseiről szólva a jelenlegi adóstatisztikai rendszert ismerteti. Felhívja a figyelmet az adóstatisztika fejlesztésének egyes problémáira s hangsúlyozza, hogy a jelenleginél színvonalasabb adóstatisztikát lehetne készíteni, ha az adatokat a tudományos kutatás számára jobban hozzáférhetővé tennék.

Milyen benyomás alakul ki végül is az olvasóban a terjedelmes gyűjteményes kötet áttanulmányozása után?

A munkának kétségtelenül vannak hiányosságai. A könyv címével jelzett téma körülhatárolása kizárja, hogy a nem adó formában megvalósított vállalati jövedelemelvonás, pl. a nyereségbefizetés problémái is feldolgozásra kerüljenek. Az állami vállalatok adózásával foglalkozva nem mindenik tanulmány a politikai gazdaságtan megfelelő fogalmából, a társadalmi tisztajövedelemből indul ki. A gyűjteményes munkákban a témák s a velük foglalkozó tanulmányok alig elkerülhető heterogenitása mellett bizonyos terjedelmi aránytalanságok vannak. A könyv egyáltalában nem ad átfogó és összehasonlító áttekintést a szocialista adórendszerről, illetve bevételi rendszerről, alig foglalkozik a szocialista adópolitika lehetőségének és módszereinek kérdésével, az adózás egyes fontos gazdasági problémáit meglehetősen elnagyoltan tárgyalja. A tanulmányok között egyes helyeken szerkezeti összehangolatlanságok, átfedések és ismétlések tapasztalhatók. A kötetben a jogi témaválasztás és jogászi szemlélet az erősebb, ami gyakran a kérdések formalista beállítására és értelmezésére vezet.

Mindezekkel szemben okvetlenül el kell ismerni a munkának az említett hiányosságokat jóval meghaladó érdemeit. A munka számos vonatkozásban úttörő jellegű, így például a szocialista adóelmélet megfogalmazása, a szocialista nemzetközi adójog felvázolása tekintetében. Az adózás alapkérdéseivel kapcsolatban igen sok szakismeretet nyújt, az elméleti kérdésekről is tájékoztat, s így kézikönyvként jól használható. Jelentős érdeme, hogy nemcsak leírást ad, hanem sok — néha elég kényes — kérdésben bátran bírál, s több helyen a felmerülő problémák megoldására is utal. A tanulmányokban foglalt egyes megállapítások és állítások a pénzügyi tudomány művelői körében élénk vitára adnak alkalmat. Külön meg kell említeni a kötet ízléses kiállítását.

Schmidt Ádám

G. A. Gansin: A Kínai Népköztársaság gazdasága

(Ekonomika Kitajszkoj Narodnoj Reszpubliki)

Izdatyelsztvo IMO Moszkva. 1959. 357 l.

A legutóbbi két évben a nemzetközi marxista közgazdasági irodalomban számos olyan tudományos igényű tájékoztató munka jelent meg, amely a Kínai Népköztársaság gazdasági fejlődését és e fejlődés problémáit ismerteti. A kezdeményező lépés e tekintetben kapitalista országokban élő marxista közgazdászoktól indult el. 1957-ben jelent meg Genfben L. Lavallée, P. Noirot és V. Dominique közös munkája: „A szocialista Kína gazdasága" (Économie de la Chine socialiste), s ezzel csaknem egy időben Londonban, Solomon Adler könyve: „A kínai gazdaság" (The chinese economy). A szerzők munkáját lényegesen megnehezítette az a körülmény, hogy a kínai nyelv ismeretének hiányában csak a nyugati nyelveken publikált kínai forrásmunkákra és sajtódokumentumokra támaszkodhattak, valamint, hogy könyveik megírásának időpontjában még nem állhatott rendelkezésükre az első ötéves terv végrehajtásának összefüggő statisztikai anyaga. Mindkét szempontból előnyösebb helyzetben volt V. A. Maszlennyikov, akinek munkája: „A Kínai Népköztársaság gazdasági rendszere" (Ekonomicseszkij sztroj Kitajszkoj Narodnoj Reszpubliki) 1958-ban jelent meg Moszkvában. E munka döntő része eredeti kínai forrásanyag alapján készült, s némely vonatkozásban már 1957-es tényadatokat is feldolgozhatott. 1959-ben további két monográfia jelent meg a Szovjetunióban a Kínai Népköztársaság gazdasági fejlődésével kapcsolatban. Az egyik a Szovjetunió Külkereskedelmi Minisztériumán belül működő Konjunkturakutató Intézet kollektívájának, Ju. N. Kapelinszkijnek és öt társának közös munkája: „A Kínai Népköztársaság gazdaságának és külső gazdasági kapcsolatainak fejlődése" (Razvityije ekonomiki i vnyesnyeekonomicseszki szvjazej Kitajszkoj Narodnoj Reszpubliki. Vnyestorgizdat. Moszkva. 1959.), amely elsősorban külkereskedelmi szempontból ismerteti és elemzi igen részletesen a kínai népgazdaság és Kína nemzetközi gazdasági kapcsolatainak fejlődését. A másik, G. A. Gansin könyve: „A Kínai Népköztársaság gazdasága" (Ekonomika Kitajszkoj Narodnoj Reszpubliki. Izdatyelsztvo IMO. 1959.), amely a Nemzetközi Kapcsolatok Intézete (Insztitut Mezsdunarodnüh Otnosenyij) kiadásában jelent meg, ugyancsak Moszkvában. Mindkét könyv elsősorban eredeti kínai források alapján készült, s Kína gazdasági fejlődését 1958 őszéig, a „nagy ugrás" kibontakozásáig tárgyalja, ily módon tehát az első ötéves terv időszakát teljesen és összefüggően értékeli.

A felsorolt munkák közül e sorok írója G. A. Gansin könyvét tartja a legsikerültebbnek. Szerkezeti felépítésében a Kínai Népköztársaság gazdasága úgyszólván minden területének összefüggő áttekintésére törekszik, s az egyes témakörök kifejtésekor sikeresen kapcsolja össze a leíró és elemző módszert. A kínai népgazdaság egyes területeit és problémáit fejlődésében mutatja be, értékeléseit megfelelő adatokkal támasztja alá. Véleményünk szerint G. A. Gansin munkája példa lehet rá, hogyan kell egy ország gazdasági fejlődésének egész komplexumát rendszeresen és tömören, tudományos igénnyel feldolgozni. Ezen túlmenően külön érdeme még a szerzőnek, hogy könyvét olyan hasznos mellékletekkel gazdagította, mint például a Kínai Népköztársaság gazdasági fejlődését mutató statisztikai táblázatok gyűjteménye (315. o), a könyvben használt gazdasági kifejezések orosz—kínai szótára (328. o.), a kínai mértékegységek ekvivalenseinek táblázata (355 o.), Kína fontosabb vasútvonalainak ismertetése (356. o.), valamint több gazdaságföldrajzi térkép. Összefoglalva: G. A. Gansin munkája a Kínai Népköztársaság gazdasági fejlődését alaposan és kiválóan ismerteti, s rendszerességénél és átfogó jellegénél fogva kézikönyvként is használható. Néhány újabb adattal és értékeléssel kiegészítve nagyon hasznos volna magyar nyelven is megjelentetni.

A könyv bevezetésében a szerző röviden áttekinti a Kínai Népköztársaság kilencéves gazdasági fejlődését, majd rámutat a kínai szocialista építés tapasztalatainak jelentőségére a nemzetközi kommunista mozgalom szempontjából.

Az első fejezet Kína gazdasági fejlődésének a népi forradalom győzelméig megtett útját ismerteti Részletesen foglalkozik a külföldi tőke uralmának kialakulásával Kínában, s azokkal az előjogokkal, amelyeket az imperialista hatalmak gazdasági és fegyveres agressziójuk révén fokozatosan megszereztek. Elemzi Kína gazdasági helyzetét az első és második világháború között, megmutatva a forradalmi erők szükségszerű növekedésének a társadalmi viszonyokban rejlő okait. Ezt követően rávilágít a szerző, hogyan vált Északkelet-Kína a japán imperializ-

mus nyersanyag- és hadiipari bázisává, s milyen volt Kína gazdasági helyzete a második világháború éveiben. A fejezet befejező részében a népi forradalom győzelmének előestéjén bekövetkezett gazdasági válságról és anarchiáról, majd a felszabadított körzetekben kialakuló új gazdasági rendszer erőteljes fejlődéséről olvashatunk.

A könyv második fejezete a Kínai Népköztársaság gazdasági rendszerét és gazdaságpolitikájának alapelveit ismerteti. Foglalkozik a szocializmushoz vezető átmeneti időszakban megoldandó társadalmi-gazdasági feladatokkal.

Ennek során részletesen ismerteti a szerző a KKP szocialista építésre vonatkozó általános irányvonalát és a népgazdaság igazgatásának rendszerét.

A harmadik fejezet a Kínai Népköztársaságnak a Szovjetunióval és a népi demokratikus országokkal folytatott gazdasági együttműködését tárgyalja. Megvilágítja Kína helyét a szocialista világrendszerben, s elemzi a gazdasági együttműködés különböző formáit a szocialista országok között.

A negyedik fejezetben Kína szocialista iparosításának problémáival találkozunk. Ezek elemzése után az ipar fejlődését ismerteti a szerző az első és második ötéves tervben. Megmutatja a kínai munkásosztály gyors fejlődését s harcát az ország iparosításáért, majd rátér a kínai ipar alapvető ágazatainak részletes jellemzésére. Ezt a fejezetet a kézműipar helyzetének és a kézműipar szocialista átalakításának ismertetése zárja le.

A könyv ötödik fejezete az agrárkérdés forradalmi úton való megoldását és a kínai mezőgazdaság fejlődését tárgyalja. Előljáróban ismerteti a kínai mezőgazdaság helyzetét a népi forradalom győzelméig, majd a forradalmi úton végbement agrárátalakulást, s megmutatja ennek a kínai mezőgazdaság fellendülése szempontjából való jelentőségét. Ezután a szerző a kínai mezőgazdaság szocialista átalakításának problémáit elemzi, rávilágítva egyben az átalakítások végrehajtásának konkrét menetére is. Vázolja a népi kormánynak a mezőgazdaság fellendítésére tett intézkedéseit, majd részletesen ismerteti a kínai mezőgazdasági termelés egyes ágait.

A hatodik fejezetből a Kínai Népköztársaság szállításának fejlődésével ismerkedhetünk meg. E fejezet Kína szállításának általános jellemzésével kezdődik, s utána a kínai vasúti szállítás problémáival foglalkozik részletesen a szerző. A befejező részben a szállítás egyéb fajtái (vízi, közúti és légi szállítás) helyzetének ismertetését találjuk.

A Kína belkereskedelmével foglalkozó fejezet bevezetőjében a szerző vázolja a kereskedelem helyzetét a népi forradalom győzelméig, rámutat a kínai belső piac háború és infláció okozta súlyos válságára, majd ismerteti a piac stabilizálását, s a város és falu közötti árucsereforgalom helyreállítását célzó állami gazdaságpolitikai intézkedéseket. Ezt követően a szerző az állami és a szövetkezeti kereskedelem vezető szerepe kifejlesztésének és megerősítésének az útját mutatja meg, kitérve a magánkereskedelem szocialista átalakításának problémáira is.

A következő fejezetben a Kínai Népköztársaság külkereskedelmének részletes ismertetését találjuk. A kínai külkereskedelem általános jellemzése után a kínai export és import összetételében beállott változásokat elemzi a szerző. Behatóan foglalkozik a Kínai Népköztársaságnak a Szovjetunióval és a többi szocialista országgal folytatott kereskedelme problémáival, s ugyancsak jelentős helyet szentel a kapitalista országokkal, különösen az ázsiai és afrikai országokkal folytatott kereskedelem ismertetésének.

A kilencedik fejezet a Kínai Népköztársaság pénzügyi rendszerének kialakulásával és fejlődésével foglalkozik. Ismerteti Kína új pénzügyi rendszerének kialakulását, Kína állami költségvetésének szerkezetét, a kínai adó- és hitelrendszert, s rámutat a kínai pénzrendszer, a népi valuta megszilárdítása végett hozott intézkedésekre.

A könyv utolsó fejezete a kínai nép anyagi jólétének és kulturális színvonalának növekedését tárgyalja. Ennek során ismerteti a lakosság életszínvonalának emelkedésére és az egészségvédelem rendszerének fejlődésére jellemző adatokat, s részletesen elemzi a kínai nemzeti kultúra fellendülésének eredményeit.

A könyv tíz fejezetéhez részletes bibliográfiát és már az ismertetés bevezető részében felsorolt gazdag melléklet-anyagot csatolt a szerző.

G. A. Gansin könyve, amely a nemzetközi szocialista világgazdasági fejlődés e nagyjelentőségű, eredményekben és tapasztalatokban egyaránt gazdag területéről számol be tudományos és történelmi hűséggel, minden bizonnyal nagy érdeklődésre tarthat számot a nemzetközi szocialista közgazdasági irodalomban.

Tálas Barna

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A munkatermelékenység tartalékainak feltárásában fontos szerep jut a vállalatok közötti összehasonlításoknak. Ezek az összehasonlítások közvetlenül hasznosítható olyan tartalékokra mutatnak rá, amelyeket *egy-egy* vállalatnál már ténylegesen kiaknáztak.

A vállalatok közötti termelékenységi összehasonlításokat közgazdászaink eddig meglehetősen elhanyagolták. E munka módszerei is eléggé kidolgozatlanok. Éppen ezért a *Statisztikai Szemle*, a *Közgazdasági Szemle* és az *Ipari és Építőipari Statisztikai Értesítő* szerkesztősége

pályázatot hirdet

vállalatok (vállalatok termékei) közötti termelékenységi összehasonlítások készítésére.

1. *A pályázat kiírásának célja:* A vállalatok közötti termelékenységi összehasonlítások módszerének kidolgoztatása, e módszerek általánosítása és elterjesztése.

2. *A pályázaton való részvétel:* A pályázaton — egyénileg vagy csoportosan — bárki részt vehet. A pályaművek jeligések, előírt terjedelmük 40—80 oldal.

3. *A pályázatok tartalma:* A pályázatoknak valamely iparág több — lényegében azonos profilú — vállalatát kell összehasonlítaniok a termelékenység elért színvonala szempontjából, egyetlen év (1958 vagy 1959) adatai alapján.

A termelékenységvizsgálat ajánlott fő módszere a fajlagos munkaóra-ráfordításokon nyugvó ún. közvetlen mérési módszer, de bármely más mérési eljárás is alkalmazható. Célszerű azonban, ha a pályaművek a termékegységre vagy az egyes gyártási szakaszokra jutó munkaórákból indulnak ki, és így elemzik a termelékenység színvonalában mutatkozo különbségeket.

A termelékenységi összehasonlításokhoz, az eltérések nélkülözhetetlen indokolásához valóságos vállalati adatokat (tényszámokat) kell felhasználni; az adatokat a lapok szerkesztősége — kívánatra — bizalmasan kezeli.

Kivételesen benyújthatók olyan pályaművek is, amelyek azonos vállalat különálló telepeit hasonlítják össze a termelékenység színvonala szempontjából, ilyenkor azonban az adatok s az elemzés jóval nagyobb mélysége szükséges, mint önálló vállalatok esetében.

4. *A pályázatok elbírálása:* A pályázatokat közgazdászokból és műszaki szakemberekből álló bizottság bírálja el. Az elbírálásnál előnyt jelentenek a pályázó számára a következők:

a) ha a pályamű a vizsgálati módszereket általánosítja, és más iparágak számára is alkalmazhatóvá teszi;

b) ha a pályamű megjelöli az adatok bizonylatait, kidolgozásuk megszervezésének módját (ügyrendjét), az adatgyűjtés munkaidőigényét, az összehasonlíthatóság korlátait és a számok pontossági határát;

c) ha a pályamű olyan iparág vállalatait hasonlítja össze, ahol ez a termelékenységi összehasonlítás közismerten bonyolult;

d) ha a pályamű — feltételezve, hogy a termelékenység közvetlen mérési módszerére épül — nemcsak az élőmunka-ráfordításokat vizsgálja, hanem a holtmunka elemeit (a fajlagos anyag- és energiafelhasználást, a gépi berendezések kihasználását stb.) is;

e) ha a vizsgálat kiterjed a termékegység önköltségének összehasonlító elemzésére is;

f) ha a pályamű a termelékenység egyetlen évi vizsgálatán túlmenően dinamikai összehasonlítást is tartalmaz, kiegészítve az elemzést, a változásokat, azok okait és hatását kimutató előző évi adatokkal;

5. *Pályadíjak:*

I. díj	8000 Ft
II. díj	5000 Ft
III—III. díj	3—3000 Ft

Ezenkívül további 5 sikeres pályaművet 1000—1000 Ft-tal díjaz a pályázatot meghirdető lapok szerkesztősége. A pályadíjak nem érintik a szerzők jogát az esetleges nyilvános közléssel együtt járó szokásos tiszteletdíjakra.

6. *A pályaművek benyújtásának határideje:* 1960. június 30. Címzett: Statisztikai Szemle és Ipari és Építőipari Statisztikai Értesítő. Budapest, II., Keleti Károly utca 5—7.

Budapest, 1960. január hó.

A STATISZTIKAI SZEMLE, a KÖZGAZDASÁGI SZEMLE és az IPARI ÉS ÉPÍTŐIPARI STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ Szerkesztősége

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Арпад Кишш:

Некоторые характерные черты технического прогресса в период второго пятилетнего плана

Содержанием данной статьи является выступление Председателя общегосударственной плановой комиссии на VII съезде Венгерской Социалистической Рабочей Партии Согласно автору, технический уровень производства, как правило, выражается в том, в какой мере какая-нибудь страна может использовать имеющуюся в ее распоряжении рабочую силу с высоким коэффициентом производительности труда, при все более эффективном использовании сырья и энергии: насколько она является в состоянии применять передовые технологические процессы для осуществления этих целей, и, далее, каковым является удельный вес современных изделий в пределах совокупного промышленного производства.

Автор следующим образом формулирует три главные направления технического прогресса в Венгрии в период второго пятилетнего плана: 1 Следует рационализировать энергетическое хозяйство, то есть является необходимым добиться гораздо более высокой эффективности использования имеющихся источников энергии, чем это имеет место в настоящее время 2 Во всей промышленности и особенно в приборостроении, промышленности техники связи, производстве сильноточной аппаратуры и производстве оборудования для химической и пищевой промышленности следует осуществить совершенствование производственной техники при помощи широкого распространения новых, применявшихся до сих пор лишь в узких масштабах, технологических процессов. 3. Следует увеличить удельный вес химической промышленности и в ее пределах производства пластмасс, стимулируя при этом использование продуктов химической промышленности в прочих отраслях, в первую очередь в легкой промышленности и в машиностроении.

Янош Кешерю:

Вопросы укрепления производственных кооперативов

В настоящей статье на основании опыта 1959 года производится анализ некоторых важных политических, экономических и организационных вопросов укрепления производственных кооперативов, а также подвергаются критике некоторые, имеющиеся в этой области ошибочные взгляды. Одним из таких ошибочных взглядов является та точка зрения, которая ставит количественное развитие производственных кооперативов в зависимость от того, созданы ли уже в еще некооперированных волостях с государственной помощью материальные условия для крупного хозяйствования (помещения для скота, машинное оборудование итд.). Второй ошибочный взгляд недооценивает значение укрепления производственных кооперативов и предполагает, что социалистическое перестройство деревни заканчивается, собственно говоря, самим фактом образования производственного кооператива Исходным пунктом обоих ошибочных взглядов является то, что они сводят проблему укрепления производственных кооперативов только лишь к решениям экономических задач.

В противоположность этому, автор статьи под укреплением производственных кооперативов понимает создание условий для социалистического расширенного воспроизводства, включая сюда помимо экономических условий расширенного воспроизводства, также и социалистическую организацию труда и преобразование сознания крестьян, вступивших на путь кооперирования.

В ходе дальнейшего изложения автор статьи рассматривает некоторые вопросы, связанные с укреплением новых производственных кооперативов. При помощи конкретных цифр он показывает, что в 1959 году успешно протекал процесс укрепления производственных кооперативов. Автор подробно останавливается на проблеме квалифицированного руководства производственными кооперативами, на опасности от снижения интенсивности сельскохозяйственных работ в кооперированных волостях и на вопросах, связанных с общественным животноводством.

Йожеф, Д. Сабо:

Экономичность капитальных вложений и пропорциональное развитие народного хозяйства

Автор данной статьи исследует взаимовлияние между эффективностью капитальных вложений и пропорциональным развитием народного хозяйства (экономической структуры). Некоторые важнейшие требования реализации экономичности капитальных вложений автор подытоживает в следующих пунктах:

1. Взаимнозаменимыми являются только потребительские стоимости тождественного назначения и только лишь затраты потребительских стоимостей тождественного назначения (издержки на капитальные вложения, народохозяйственные убытки, вытекающие из связанности средств, издержки по вводу в эксплуатацию) являются сопоставимыми.

2. Ввод в действие любого капитального объекта имеет не только прямые, но и косвенные последствия в области производства, в сферекапитальных вложений (расширение мощностей) и эксплуатационных расходов, которые оказывают изменяющее влияние на экономическую структуру. Поэтому, при осуществлении капитальных вложений прямое исследование экономичности следует дополнить структуральными исследованиями, распространяющимися также и на косвенные влияния.

3. В настоящее время производится лишь общее измерение структуральных влияний отдельных решений по экономичности капитальных вложений при составлении народохозяйственных балансов. Это означает, что при составлении наших народохозяйственных планов мы в своей основе соблюдаем требования пропорциональности, но в то же самое время можем лишь приблизительно произвести оценку оптимума народохозяйственной эффективности.

Если мы дополним наши нынешние расчеты экономичности капитальных вложений структуральными исследованиями, мы сможем измерить шаг за шагом структуральные влияния решений по экономичности капитальных вложений по отдельным ступенькам процесса общественного воспроизводства. Это создает возможность для формирования наших планов на основании таких расчетных материалов, при которых процент роста национального дохода в расчете на 1 форинт капитальных вложений является оптимальным. Конечно, практика народохозяйственного планирования допускает те или иные отступления, вызываемые другими, более важными требованиями (борьба

за победу социалистических производственных отношений, международное положение и т. д.). Однако, нам следует знать оптимум народохозяйственной эффективности и причины отступления от него, ибо без этого невозможно развитие народного хозяйства такими темпами, которые соответствуют существующим возможностям.

Йожеф Шош:

Снабжение населения товарами и некоторые проблемы планирования розничного товарооборота в период второго пятилетнего плана

В вводной части своей статьи автор показывает каким образом при намеченном росте реального дохода в расчете на душу населения на 26—29 процентов предполагается осуществить увеличение розничного товарооборота на 45 процентов. Автор указывает, что совместное действие ряда факторов (уменьшение закупок товаров вне торговой сети, перемены в социальной структуре населения итд.) может обеспечить увязку между этими двумя показателями только при соблюдении вышеприведенного соотношения.

Далее автор подвергает подробному исследованию основные факторы, оказывающие влияние на структуру розничного оборота, прежде всего рост и структуральные перемены реальных доходов по отдельным группам населения, как то рабочие и служащие, кооперативное крестьянство, крестьяне-единоличники итд.), которые определяют основные пропорции и темпы роста планируемого розничного оборота.

В ходе анализа плановых заданий по розничному обороту продовольственными товарами автор устанавливает, что если при определении плановых заданий по обороту продуктов, содержащих значительный процент питательных веществ, решающая роль принадлежала в первую очередь производственным плановым заданиям (предложению), то при планировании оборота высококалорийных продуктов питания главным критерием являлось ожидаемое движение потребительского спроса.

При анализе плановых заданий по обороту одежды автор исходит из того, что в этой области — в отличие от других основных товарных групп — хотя иногда и имелись и еще имеются некоторые недочеты в ассортименте, торговая сеть в течение последнего времени уже удовлетворяла спрос и отмечает, что основная товарная группа одежды является гомогенной. Поскольку производство обеспечивает необходимое товарное покрытие для роста оборота при обосновании плановых заданий, особо важная роль принадлежит исследованию воздействий со стороны реального дохода (исследование эластичности реального дохода).

В основной товарной группе смешанных промышленных товаров автор излагает подробно только плановые задания относительно нескольких важных изделий, производимых в крупных количествах. Отдельные товары, относящиеся к данной основной товарной группе, отличаются друг от друга, как с точки зрения производства, так и потребления, ввиду чего существует различие между факторами, определяющими спрос на них, что, в свою очередь, при планировании делает необходимым исследование различного рода взаимосвязей.

Роберт Хох:

О товарных отношениях при социализме

Автор статьи исследует товарные отношения, стоящие за стоимостными категориями социализма. По мнению автора причиной существования товарного производства при социализме является, во-первых, наличие двух форм социалистической собственности, и, во вторых, существование системы хозрасчета внутри общенародного сектора. Интересы социалистических предприятий в основном совпадают с общенародными интересами, а их деятельность, в главных чертах, определяется государственным планом. У колхозных предприятий в большей мере, а у государственных предприятий в меньшей, имеются остатки изолированности, свойственной товаропроизводителям: свои особые интересы и действия в сфере производства и обмена.

Автор — соглашаясь с открывшей данную дискуссию статьей Петера Эрдеша — считает возможным и нужным исследование товарных отношений внутри государственного сектора отдельно от колхозов. В результате применения этого метода автор приходит к тому выводу, что система хозрасчета и независимо от колхозов, содержит в себе товарные отношения.

В своей статье автор отрицает, что система распределения по труду является причиной товарного производства при социализме. Автор указывает на то обстоятельство, что при социализме существует целый ряд переходных ступеней между товарами в полном смысле слова и нетоварами. При социализме имеются такие продукты, которые по форме выглядят как товары, но за этими формами не скрываются товарные отношения.

По мнению автора из распределения по труду не возникают товарные отношения, хотя оно неизбежно сопряжено с отдельными стоимостными категориями. Ввиду наличия колхозной собственности и системы хозрасчета работники государственных предприятий приобретают предметы потребления в форме товаров, но их связь с государством и государственным предприятием не представляет собой товарного отношения. Индивидуальные интересы отдельных рабочих, — лишь частично и во второстепенном плане, — вступают в некоторое противоречие с общенародными интересами, но в их основе не имеется самостоятельности товаропроизводителей в сфере производства и обмена. Автор статьи считает неверным тот ход мыслей в открывшей дискуссию статье, согласно которому изолированность товаропроизводителей оказывается растворенной в особых интересах производителей, индивидуальные действия производителей не подвергаются анализу, а стимулирующие категории рассматриваются как выразители действительных товарных отношений.

Автор данный статьи, в порядке анализа товарных отношений, указывает на то обстоятельство что при социализме различные товары становятся или не становятся товарами не в зависимости от их потребительской стоимости, их товарный характер и степень последнего определяется тем фактором, встречаются ли во время различных этапов их кругооборота товарные отношения или нет.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Árpád Kiss:

Some characteristics of technical development in the Second Five Year Plan

The paper is the speech delivered by the president of the National Planning Bureau at the Seventh Congress of the Hungarian Socialist Worker's Party. In the author's opinion the technical level of production is generally manifested in the extent to which a country can employ the labour power at its disposal at a high rate of productivity and use the raw materials and power with increasing efficiency, the extent to which it can avail itself of highly developed technological processes to this end, moreover, the proportion of up-to-date products in its total of industrial production.

The three main directions of technical development in Hungary during the period of the Second Five Year Plan are considered to be 1. the rationalisation of power economy, to achieve a far more favourable efficiency figure for the use of the sources of power available; 2. the modernisation of production by the introduction of new, hitherto not widely used technological methods in the whole of industry, but especially in the instruments and communications industries, the manufacture of heavy electrical equipment and of machinery for the chemical and food processing industries; 3. an increase in the relative weight of the chemical industry, and within this mainly of the synthetic materials industry, in production, and greater use of chemical products in other sectors, mainly in light industry and engineering.

János Keserü:

About the consolidation of producers' cooperatives

On the basis of experiences gained in 1959 the author discusses some of the important political, economic and organisational problems of the consolidation of producers' cooperatives and criticises erroneous views on this subject. One of these considers that the quantitative development of the producers' cooperative movement must await the establishment with State aid of the material conditions for large-scale farming (stables, farming machinery etc.) in those villages where reorganisation has not yet taken place. Another erroneous view underestimates the importance of consolidation and considers that once the producers' cooperative has been established, the Socialist transformation of the village has, in fact, been completed. The origin of both these erroneous views is that the process of consolidation is confined by them to economic tasks.

The author, on the other hand, considers that consolidation implies the establishment of the conditions for expanding Socialist reproduction, including not only the economic requisites of expanding reproduction but also the new Socialist organisation and the transformation of the consciousness of the cooperative peasants.

Some problems of the consolidation of the new cooperatives are next analysed. Figures show that the consolidation of the cooperatives progressed satisfactorily in 1959. The problems of qualified management in the cooperatives, the danger of a decrease in the intensity of agricultural labour in the reorganised villages and the present-day issues of common stock-breeding are discussed in detail.

József D. Szabó:

The economy of investments and the proportionate development of the people's economy

The mutual effects of the effectiveness of investments and the proportionate development of the people's economy (the economic structure) are investigated. Some of the main requirements for securing the economy of investments are summarised as follows:

1. Only use values serving identical purposes may be mutually substituted for one another and only expenditures (investment costs, losses to the economy arising from the immobilisation of funds and operating costs) on use values serving identical purposes may be compared with one another.

2. The establishment and operation of an investment object involves not only direct, but also *indirect* costs in the production, investments (expansion of capacity) and operation of other productive sectors, thus changing the economic structure. An investigation of the direct economy of investments must therefore be supplemented by an examination of the structure, embracing the indirect effects.

3. The effects of individual decisions on the economy of investments in altering the structure are at present only evaluated in overall terms, when balances of the people's economy are set up. The result is that although the requirements of proportionate development are basically satisfied in the preparation of our economic plans, we are as yet only able approximately to estimate the optimum effectiveness for the people's economy.

If the present calculations on the economy of investments were supplemented by investigations of the changes in structure, then the effects of decisions about the economy of investments towards changing the structure could be measured step by step at the various separable stages of the process of social reproduction. It would become possible to formulate economic plans on the basis of calculations that ensure an optimum growth of national income per forint invested. Departures from this optimum could be made to satisfy some of the important demands made on economic planning (the achievement of the hegemony of socialist relations of production, the international situation, etc.). The optimum effectiveness for the people's economy and the reasons for, and order of magnitude of any departure from it must, however, be known, for without them the economy cannot be developed at a rate corresponding to the opportunities available.

József Sós:

Some problems of the supply of commodities and of retail turn-over during the Second Five Year Plan

The paper first discusses how, with the contemplated growth of 26—29% in real income per head during the Second Five Year Plan, the turn-over of retail trade can grow by 45%. It is shown that as a result of the combined effect of a number of factors (the decrease in the purchase of commodities outside of trade, the change in the social structure of the population, etc.) the two targets can only harmonise in the above ratio.

There is a detailed analysis of the main factors influencing the structure of commodity turn-over in retail trade (in particular of the increase in real income and restratification of the various groups of the population, workers and employees, cooperative and individual peasants). These determine the main proportions and the rate of increase of the retail turn-over that is planned.

In analysing the targets for retail trade in *foodtstuffs* it is pointed out that while the targets for the turn-over of nourishing foods (meat, eggs, milk, etc.) were influenced in their formation mainly by the production targets (the supply), the turn-over of caloriferic foods (in particular of cereals) is determined mainly by the expected development of consumers' demand.

The point of departure in analysing the target for turn-over in *clothing* is that — in contrast to other main groups of commodities — even if there were and are occasionally difficulties in the range of choice, trade has for several years been able to satisfy demand and, moreover, the main group for clothing is homogeneous. Since the reserve of commodities for an increase in turn-over is assured by production, the examination of the effects from real incomes was very important in determining the targets. (Real income elasticity investigations.)

Of the main group for *miscellaneous industrial goods* only the targets for a few important articles produced in large numbers are discussed. The different miscellaneous industrial goods vary very greatly both in their production and use and different factors affect the development of the demand for each of them, so that different relations had to be considered in planning them.

Róbert Hoch:

On Socialist commodity relations

The paper is concerned with the commodity relations to be found behind the value categories of Socialism. The author believes that the reasons for commodity production under Socialism are firstly the existence of two forms of socialist ownership, secondly the system of independent accounting in the sector owned by the whole people. The interests of socialist enterprises correspond basically with the interests of Society, and their activites are fundamentally directed by State plans. However—to a greater extent in the Collective Farm enterprises, and to a lesser extent in the State enterprises — the remnants of the commodity producers' separatism are also to be found: separate interests and also separate activities in production and exchange.

The author, in agreement with the lecture by Péter Erdős which started the discussion, considers that the commodity relations of the State sector can, and must also be examined separately from the Collective Farms. The application of this method leads to the conclusion that the system of independent accounting itself contains commodity relations independently of the Collective Farms.

The paper, as a contribution to the discussion opposes the view that distribution according to work done is the reason for socialist commodity production. It is pointed out that a host of transitional stages can be found under Socialism, between commodities in the full sense, and non-commodities. There are products under Socialism, which are commodities in form, but where there are no commodity relations behind these forms.

The author considers that distribution according to work done does not lead to commodity relations, though it necessarily involves certain categories of value. Because of Collective Farm property and the system of independent accounting, the worker of the State enterprise buys consumer goods as commodities, but his relation to the State and to the State enterprise as his employer is not a commodity relation. The individual interests of particular workers might, in part and in secondary respects be in contradiction to the interests of the whole people, but there is no independence on the part of the commodity producer in production and exchange. Disagreement is expressed with the approach of the first lecture in the discussion, that equates the commodity producers' separatism with the separate interests of the producers and does not analyse the commodity producers' separate activities but regards incentive commodity categories as expressions of true commodity relations.

Analysing commodity relations the author points out that under Socialism whether products are commodities or not is not determined by their use values, but that their commodity nature and its degree is determined by whether there are commodity relations present in the various phases of their circulation or not.

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111—010.

60.8245 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.

Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.

Telefon: 180—850. — Csekkszámla: 61 094. Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.

Terjedelem: 8¼ ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1959. december 17.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2

VII. ÉVFOLYAM 1960. FEBRUÁR

TARTALOM

Antos István (1908—1960) 133

Galla László: Az állóeszköz-gazdálkodás néhány problémája 136

Varga István: Szabad javak és gazdasági javak 149

Milos Pick—Karel Hopp: Néhány megjegyzés a munkatermelékenység tervezéséhez 159

Lukács Ottó: Az első magyar ágazati kapcsolati mérleg összeállítása és felhasználása 168

Bojkó Béla: Termelőszövetkezeti mozgalom és adópolitika 176

Kovács Dénes: Az élelmiszerfogyasztás hosszútávú tervezéséről .. 194

Reményi Lajos: Az önálló imperialista protekcionizmus kezdetei Magyarországon az első világháború utáni években (1921—1924) 209

SZEMLE

A román fogyasztási szövetkezetek fejlődése a második világháború után *(Polgár Sándor)* 227

A magyar közgazdasági könyvkiadás fejlődése *(Rózsa György—Varga Lajos)* 237

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Évkönyve. 1958. *(Esze Zsuzsa—Vági Ferenc)* 247

A műszaki szakemberek utánpótlása *(Schmidt Ádám)* 255

A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata 258

E SZÁM SZERZŐI:

Dr. Bojkó Béla aspiráns, a Pénzügyminisztérium munkatársa; **dr. Esze Zsuzsa** kandidátus, a Közgazdasági Szemle munkatársa; **Galla László,** az Országos Tervhivatal munkatársa; **K. Hopp,** a Csehszlovák Állami Tervbizottság munkatársa; **Kovács Dénes,** az Országos Élelmezés- és Táplálkozástudományi Intézet munkatársa; **Lukács Ottó,** a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője; **M. Pick,** a Csehszlovák Állami Tervbizottság munkatársa; **dr. Polgár Sándor** aspiráns, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem belkereskedelmi tanszékének adjunktusa; **dr. Reményi Lajos,** a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem gazdaságtörténeti tanszékének adjunktusa; **Rózsa György,** a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Schmidt Ádám,** a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Varga István** egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tanácskozó tagja; **Varga Lajos,** a Kiadói Főigazgatóság munkatársa; **dr. Vági Ferenc** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Antos István Bakonyi Sebestyén Endre, Bogár József, Erdei Ferenc, Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Huszár István, Lázár György, Molnár Endre, Ripp Géza (főszerkesztő), Varga Edit Varga István, Vályi Péter

ANTOS ISTVÁN

1908—1960

Antos István elvtárs halálával a magyar közgazdaságtudomány kiváló művelőjét vesztettük el. A tudományos tevékenység és a gyakorlati munka Antos elvtárs munkásságában elválaszthatatlanul összefonódott; gyakorlati intézkedéseit, tervezeteit széleskörű, tudományos vizsgálattal, a helyzet és a feladat alapos marxista elemzésével, a megoldás változatainak gondos mérlegelésével, sokoldalú számításokkal támasztotta alá. Kiemelkedő szerepe volt népi demokráciánk olyan maradandó gazdasági eredményeiben, mint az 1946. évi stabilizáció, a hároméves terv, az ellenforradalom utáni gazdasági konszolidáció, a tervgazdálkodási rendszer, a szocialista pénzügyi és hitelrendszer. Gyakorlati intézkedéseit végrehajtásuk tapasztalatainak fényében, munkatársainak véleményére támaszkodva állandóan elemezte, s az elemzés alapján tökéletesítette, a változó feltételekhez igazította. Kiváló érzéke volt a jelenségek összefüggéseikben való áttekintéséhez, a gazdasági élet mozgásának, alakulásának, az ennek során keletkező ellentmondásoknak előrelátásához, a súlyponti kérdések, a döntő láncszemek kiválasztásához.

Fáradhatatlanul dolgozott és harcolt a párt politikájának megvalósításáért, szembeszállt a helytelen nézetekkel és elképzelésekkel.

Tudományos működését gazdag gyakorlati tapasztalatainak a marxizmus—leninizmus talaján történő általánosítása jellemezte. Mindig arra törekedett, hogy elméleti műveivel előmozdítsa a gyakorlati problémák megoldását, az ország társadalmi és gazdasági haladását. Számos közgazdasági, üzemszervezési és számviteli munkát írt. Művei mentesek az öncélúságtól, szemmel láthatóan áthatja őket a szándék, hogy tapasztalatait közkinccsé téve tanítson, neveljen, mozgósítson. Jogosan állíthatjuk, hogy gyakorlati munkássága egyszersmind tudományos teljesítmény is volt — tudományos tevékenysége pedig a gyakorlati cselekvés egyik fontos formája volt számára.

Közgazdaságtudományi-elméleti működése is a kommunista értelmiséginek, a párt hű katonájának harca volt a marxista—leninista elmélet tisztaságáért, az ellenséges és a téves nézetek ellen, a tömegek szocialista öntudatának emeléséért, az új közgazdásznemzedék kommunista szellemű neveléséért, a régi közgazdasági szakemberek megnyeréséért.

Közgazdasági elemzéseit is áthatotta a dolgozó nép iránti szeretet, a nép ellenségei iránti gyűlölet. Emlékezetes 1946. február 2-i, a Magyar Kommunista Párt Politikai Akadémiáján tartott „Infláció vagy jó pénz" című előadásában például, miközben mély marxista elemzését adta az inflációnak általában, az 1938—1946. évi magyar inflációnak különösen, feltárta az infláció hatását a társadalom különböző rétegeire és síkraszállt a gyors, a munkásosztály és a dolgozó parasztság érdekeit szolgáló stabilizáció mellett. Leleplezte a stabilizáció tőkés ellenzőit, akik a pénz stabilizációjával a dolgozók számlájára a kizsákmányolást és a külföldi imperializmustól való függést óhajtják stabilizálni. Megmutatta a demokratikus, a dolgozók érdekeit szolgáló stabilizáció lehetőségét és módját.

„Inflációs időkben azok élnek jól, akik a kávéházban kötik üzleteiket, akik seftelnek, síbolnak, csempésznek, akik dologtalanul élnek, és azok a rétegek éheznek, amelyek a jószágtermelés növekedését mozdítják elő. Akik az infláción nyerészkednek, azt mondják: az infláció előnyös, mert segítségével »papírból is lehet építeni«. Ez nem igaz ... Nem az infláció segítségével építünk újjá, hanem a munkánkkal, erőfeszítésünkkel, leszorított életnívónkkal ... és az a teher, amelyet a társadalom minden tagjának egyformán kellett volna viselni, kizárólag a dolgozókra, főként az ipari munkásságra nehezedett ... A mi véleményünk szerint a dolgozók már eljutottak az áldozatvállalás legvégső határáig. Most (a stabilizációkor) elsősorban a tehetőseknek kell fizetniük."
Világosan megmutatta, hogy a gazdasági harc ezúttal is — mint mindig, amíg kizsákmányolók vannak — politikai harc is: „És nemcsak gazdasági harcot kell megvívni azokkal szemben, akik az infláció megfékezésére irányuló törekvéseket gáncsolni akarják, hanem politikai harcot, sőt elsősorban politikai harcot, mert e törekvések mögött legtöbbször a reakció áll, amely tudatosan növeli a demokrácia gazdasági nehézségeit. Az infláció elleni harc elválaszthatatlan a reakció elleni harctól, s ebben a harcban a tömegek mozgósítása nélkül nem lehet eredményeket elérni."

Ezzel a politikai hitvallással vetette latba nagy tudását és tapasztalatait népi demokráciánk válságos, ellenforradalom utáni időszakában is. Beszédek, cikkek követik egymást, a fő cél, az inflációs veszély elhárítására, a politikai és a gazdasági konszolidáció előmozdítására, majd a dolgozóknak a hároméves terv teljesítésére való mozgósítása érdekében.

Határozottan állást foglalt a demokratikus centralizmus következetes alkalmazása mellett a népgazdaság irányításában; de ugyanakkor messzemenően támogatta és segített a gyakorlatba átültetni a szocialista gazdaság hatékonyabb működését előmozdító új elgondolásokat. „Gazdaságpolitika és gazdasági irányítás az ellenforradalom után" című tanulmányában megállapította: „A gazdasági irányítás legfontosabb eszköze a népgazdasági terv, mely azáltal, hogy meghatározza a gazdasági építés konkrét feladatait, megszabja a népgazdaság fejlődésének irányát és ütemét, a párt gazdaságpolitikai programja szerepét tölti be . . . A gazdasági irányítás egyik fontos kérdése, hogy mennyire részletesek a tervutasítások. Amennyiben ugyanis a központi utasítások részletekbemenően szabályozzák a vállalati tevékenységet, úgy a vállalatok önállósága csak alacsonyfokú lehet, kezdeményezési lehetőségük szűk keretek közé szorul." „Szükség van arra — folytatta ugyanebben a cikkben —, hogy állandóan figyelemmel kísérjük a termelési viszonyokban bekövetkező fejlődést, valamint a termelőerők mindenkori fejlettségi fokát, és időben megtegyük a szükséges változtatásokat, rendszeresen továbbfejlesztve a gazdasági munka hatékonyságát és azokat a módszereket, amelyek segítségével a tervekben testet öltött feladatokat a gyakorlatban megvalósítjuk."

Mint az MTA Közgazdaságtudományi Intézete Tudományos Tanácsának, valamint lapunk szerkesztő bizottságának tagja, nagy elfoglaltsága mellett is tevékenyen hozzájárult a közgazdasági tudományos kutatómunka fellendítéséhez, segített lapunk helyes ideológiai irányvonalának kialakításában és szakmai színvonalának emelésében.

Írásainak, beszédeinek célja: a tömegek megnyerése és mozgósítása a feladatok megoldására, meghatározta azok formáját is. Világos, a lényeget megragadó gondolatait kristálytiszta, közérthető formában adta elő. Ez jellemezte pedagógiai munkásságát is. Mint egyetemi tanár, lerakta a szocialista magyar pénzügyi oktatás alapjait, felnevelte a magyar pénzügyi szakemberek egy nemzedékét. Nemcsak a katedrán volt pedagógus, a gyakorlati életben is nevelte munkatársait. A szakmai oktatáson messze túlmenő, valóban kommunista nevelőmunkát végzett egész példás emberi magatartásával, amelyből a dolgozó nép szeretete, a szocializmus ügye iránti tántoríthatatlan hűség, jellemszilárdság, fáradhatatlan munkabírás, kötelességtudás sugárzott. Az őszinteség jellemezte, távol állott tőle minden fölényesség, elbizakodottság. Közel tudott kerülni az emberekhez, mert sehol, senkivel szemben sem éreztette sem tudásbeli fölényét, sem helyzetéből adódó súlyát.

Gazdaságszervezői tevékenységének emléke tovább él alkotásaiban, tudományos műveiben, tanítványainak seregében.

GALLA LÁSZLÓ:

Az állóeszköz-gazdálkodás néhány problémája*

A népgazdaság állóeszköz-állománya évről évre jelentős mennyiségű, sok milliárd forint értékű állóeszközzel: épülettel, géppel stb. szaporodik. Ezek az állóeszközök korszerűek, működésükben gazdaságosak, megfelelnek a modern termelés és a népgazdaság folyton változó, fejlődő struktúrája szabta követelményeknek.

Az újonnan létesülő állóeszköz-állomány összetételében érvényesíteni tudjuk a célszerűség és takarékosság elveit, pl. a termelő jellegű beruházások szférájában egyre csökkentjük az épületek részesedését a gépek javára. Egyrészt az új üzemek nagy teljesítményű berendezései sokkal kevesebb épületet igényelnek — ugyanolyan termelési mennyiséget számítva —, mint a múltban. Másrészt egyre inkább kihasználjuk a gépeknek épületen kívüli üzemeltetésében rejlő tartalékot. Az automatizálás terjedésével nincs szükség arra, hogy a kiszolgáló személyzet állandóan a gépek mellett tartózkodjék. Az üzem irányítása, ellenőrzése viszonylag kis épületben történik. Emellett a speciális ötvözetek, a termelőberendezések korrózióimentes lég- és hővédelme lehetőséget nyújt a szabadban levő gépek megóvására az időjárás viszontagságaitól. Ilyen és hasonló módszerek bevezetésével alakul, fejlődik népgazdaságunk állóeszköz-állománya.

Bármily jelentősek is azonban az újabban létesülő állóeszköz-állomány korszerűségében, modern összetételében elért és várható eredmények, ezek nem homályosíthatják el a meglevő állóeszköz-állomány állapota és összetétele tekintetében fennálló elmaradottságot. Különösen akkor nem, ha tudatában vagyunk annak, hogy akár egy évtized alatt üzembehelyezett állóeszköz-mennyiség is csak kisebb része teljes állóeszköz-állományunknak.

Állóeszköz-állományunk szerkezete és állapota

Állóeszköz-állományunk nagymértékben elhasználódott, elavult. Az ország kapitalista időszakában rendszeres szokás volt a fejlett kapitalista államok elavult berendezéseinek megvétele, hiszen az akkori munkabérek mellett még ezek üzemeltetése is kifizetődő volt. Nem korszerű állóeszközök beszerzése még a felszabadulás után is tartott egy ideig, bár már nem a profitszerzés, hanem a lerombolt ipar újjáélesztése céljából. Így kerültek hazánkba leszerelt fonógépek Angliából, mozdo-

* Részlet a szerzőnek a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen 1958. decemberében tartott előadásaiból, amelyben az állóeszköz-gazdálkodásra vonatkozó egyéni álláspontját és elvi javaslatait fejti ki.

nyok stb. Az utolsó tíz év sokat javított ezen a helyzeten, de természetesen az ezt megelőző 60—80 év iparpolitikájának következményeit alapvetően még nem lehetett kiküszöbölni. Gépiparunk felkészültsége és behozatali nehézségeink, továbbá a műszaki fejlődés egyes eredményeitől való idegenkedés is hozzájárult ahhoz, hogy az utolsó tíz év sem hozta meg a kívánatos eredményt állóeszköz-állományunk felfrissítésében.

A textilipar kikészítőüzemeinek állóeszközei többségükben igen elhasználtak, egyes gépek a 120, egyes épületek a 170 éves kort is elérték már. A vasúti gördülőanyagot 30—40 évig lehet gazdaságosan üzemeltetni, ezzel szemben a gördülőanyagnak csak mintegy harmadrésze fiatalabb 30 évnél. A magyar gépiparban 60—80 százalékkal magasabb az átlagos gépéletkor, mint az élenjáró országok gépiparában.

Természetesen, önmagában egy állóeszköz kora még nem dönt el semmit, hiszen rendszeres karbantartással, a felújítások időben és szakszerűen történő elvégzésével az állóeszközök eredeti teljesítőképességét vissza lehet állítani, sőt, azt sok esetben fokozni is lehet. A tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy a többször felújított állóeszköz (elsősorban gép) egyre kisebb pontossággal képes működni, és a műszaki fejlődés következtében egyre inkább elmarad a modern gépek teljesítőképessége mögött. Továbbá, ha az egyes állóeszközök állaga nagyjából fenn is tartható hosszú ideig, az állóeszközök összetételükben elavulttá válnak. Ennek megvilágítására szolgáljanak az alábbiak:

A gépipar területén az összes munkagépek 24 százalékát teszik a kevéssé termelékeny csúcsesztergák. Az ilyen gépek aránya a csehszlovák gépparkban 13%. Csehszlovákiában pl. a modern köszörűgépek részesedési aránya a magyarországi 8%-kal szemben 11%. Ugyanitt kétszer annyi az igen termelékenyen működő célgépek aránya a géppark egészéhez képest, mint hazánkban.

Ha pl. a közismerten elavult állóeszköz-állománnyal dolgozó élelmiszeriparunkból a sütőipart kiragadjuk, a következő kép tárul elénk: 1958 elején az üzemeknek mindössze 10,6%-a volt gőzsütőtérrel, 44,7%-a dagasztógéppel, 32,4%-a vízvezetékkel, 51,5%-a tüzelőraktárral, 65,6%-a lisztraktárral és 47,4%-a öltözővel ellátva. 96 üzemben lajttal szállítják a vizet. A helyzet azóta csak némileg javult.

Mindez abból fakad, hogy *állóeszköz-állományunk úgynevezett egyszerű újratermelését, tehát felújítását és cseréjét, a korszerűtlen állóalapok korszerűvé tételét meglehetősen elhanyagoltuk, és erőink túlságosan nagy részét fordítottuk az állóeszköz-állomány bővítésére, új üzemek létesítésére.*

18 esztendő óta nem volt egyetlen év sem, amikor épületeink és termelőberendezéseink avulását, elhasználódását népgazdasági méretben teljesen pótoltuk volna. Először 4 éven át háború volt. A felszabadulás utáni első években minden erőt a gazdaságunk talpraállítása szempontjából legsürgősebb teendőkre kellett összpontosítanunk. Ezt követően iparunk állóalapjait igen jelentősen bővítettük, de ennek az volt az ára, hogy az esedékes felújításokat nem mind hajtottuk végre és főleg a kiselejtezett vagy a kiselejtezésre megérett állóeszközöket nem pótoltuk. 1957-ben pl. a gépipar megmunkálógépeinek mindössze

0,9%-át selejtezték ki és pótolták újjal. A lemaradás behozása és a technika fejlődése tízszer ilyen gyors ütemet is indokolttá tenne.

Az állóeszközök felújítására, a kiselejtezendő állóeszközök pótlására igen nagy összegeket kell félretenni, illetve felhasználni. Ez az összeg, az amortizáció, már 1950-ben is 6,5 milliárdot* tett ki népgazdaságunkban, 1958-ban pedig elérte az évi 13 milliárdot. *Az utolsó 8 évben az állóeszköz-állomány értékcsökkenésének pótlására szolgáló összeg mintegy felét, 36 milliárd forintot, olyan beruházásokra fordítottunk, amelyek új üzemeket és üzemrészeket eredményeztek, nem pedig az elkopott állóeszközöket pótolták.* A néhány évvel ezelőtt 17 nagyvállalatunknál folytatott vizsgálat megállapította, hogy e vállalatok az amortizációs alap beruházási hányadának mindössze 11,5%-át fordították kiselejtezett állóeszközök pótlására.

Nem lehet pontosan felmérni, hogy az állóeszközök felújításának és pótlásának 18 éve tartó elmaradása milyen összeget tesz ki. Az előbbi számokból mindenesetre látszik, hogy nem valami apróságról, hanem népgazdaságunk jelentős kérdéséről van szó, amelyet további terveink kialakítása során alaposan figyelembe kell venni.

Meg kell állapítani, hogy 1954 óta a felújításra már fokozott figyelmet fordítottunk. Míg 1950-ben a teljes amortizációnak csak 30%-át, addig 1958-ban már 60%-át fordítottuk felújításra. Közben az amortizáció összege — mint előzőleg láttuk — kétszeresére emelkedett. De a kiselejtezés és pótlás még mindig mostohagyerek.

Első ötéves tervünkben gépi beruházásra 10,9 milliárd forintot fordítottunk. Hatalmas összeg! De ebből csak 4,4 milliárd forint növelte a gépi állóeszköz-állományt, mert a meglevő gépek felújítására és pótlására 6,5 milliárd forinttal kevesebbet költöttünk, mint amennyi azok értékcsökkenése volt. Mondhatná valaki: pótlás az is — népgazdasági szempontból —, ha más helyen, pl. új üzemben vagy üzemrészben, állítunk be új gépet. Ez igaz. De akkor egyrészt számolni kell az elavult gépek alkalmazásával járó negatív következményekkel (gépállások, a selejt növekedése stb.) és azokat a termelés-, a termelékenységnövelés és az önköltségcsökkentés szempontjából nem lehet teljesértékű termelőkapacitásokként figyelembe venni. Mint tudjuk, az elmúlt évek gyakorlatában nemegyszer ennek pont az ellenkezője történt. Másrészt — és ez még az előzőnél is lényegesebb — az új üzemben elhelyezett új gépeknek új épület kell. Ez igen drága mulatság. Az első ötéves tervben legalább kétszer annyi értékű épületet emeltünk a gépek számára, mint amennyi a gépek értéke. Ha ennek az összegnek csak a felét fordítottuk volna gépekre, amelyeket aztán a meglevő épületekben helyeztünk volna el a kiselejtezettek pótlására, akkor adatok hiányában is nyugodtan állíthatjuk, hogy így is nőtt volna annyival a termelékenység és a termelés, mint egyébként. És több építőanyag maradt volna lakásra, iskolára, kórházra. Az építési beruházások túltengése állóeszközgazdálkodásunkban az első ötéves terv időszakában viszont — egy sor negatív hatása ellenére — azzal az előnnyel járt, hogy *kedvező feltételeket teremtett a közvetlenül termelésbővítő gépi beruházások részarányának növelésére a hároméves, sőt a második ötéves terv időszakában is.*

* Ezt és a további forintadatokat az új termelői árakon számítottuk.

Állóeszköz-gazdálkodásunk eredményességének növelése szükségessé teszi a nagyarányú és szervezett, perspektivikusan gazdaságos állóeszköz-, elsősorban gépcseréket. *Többféle finanszírozási módszer* kínálkozik ennek elérésére, összekapcsolva a szükséges egyéb tervezési és műszaki jellegű intézkedésekkel:

a) Az amortizáció vállalati (iparági) felhasználásának teljeskörű kiépítése.

b) A termelő jellegű beruházások, illetve azok egy részének visszafizetendő bankhitelből történő fedezése. Ez a megoldás az önköltség csökkentésében nagymértékben érdekeltté teszi a vállalatot, de csakis az alapjövedelmezőség jelenlegi rendszerének megfelelő módosítása esetén.

c) Előírások az értékhatár alatti beruházások céljának olyan elvi meghatározására, amelyek szükségszerűvé teszik, hogy — termelő vállalatoknál — elsősorban a termelés önköltségét csökkentő beruházások valósuljanak meg.

d) Ugyanilyen jellegű előírások a vállalati saját beruházási eszközök (vállalatfejlesztési alap stb.) felhasználási területeit illetően.

E helyen kizárólag az a) pontban említett módszerrel kívánunk foglalkozni.

Az amortizáció felhasználásának módszerei

Az állóeszközök úgynevezett egyszerű újratermelésének elhanyagolása más tényezőkön kívül az értékcsökkenési leírással való régebbi gazdálkodás következménye is volt. Az 1956-ig érvényben volt módszer szerint a vállalatoknak a teljes értékcsökkenési leírást — tehát az amortizációs alap beruházási és felújítási hányadát egyaránt — központi számlára kellett befizetniök, amelyből azután szükségleteik kielégítésére több-kevesebb beruházási és felújítási keretet kaptak. Sok vállalat keret formájában csak kis részét kapta vissza befizetésének.

1957 óta az értékcsökkenési leírás egyik része, a felújítási hányad már a vállalat rendelkezésére áll olyképpen, hogy azt saját felújítási számlájára fizeti be és szabadon gazdálkodhat vele. Félreteheti a következő évre, évekre, egy-egy nagyobb arányú munkálat koncentrált elvégzése végett, vagy a következő évi felújítási hányad terhére hitelt vehet fel valamely sürgős feladat megoldása céljából. A rendelkezések szabta korlátok között beruházásokat is végezhet a felújítási hányada terhére: állóeszköz-cseréket, kisebb beszerzéseket, műszerezést stb. hajthat végre. Új épületek nem emelhetők a felújítási hányad terhére.

Ez az általában helyes rendszer harmadik éve van érvényben, de az alábbi hiányosságokat még nem sikerült kiküszöbölnünk. Elsősorban a felújítási hányad céltudatos, megfontolt felhasználásával van baj. Ennek főleg objektív okai vannak: Az állóeszközök átértékelését és a leírási kulcsok módosítását megelőző időkig, 1958 végéig, az alacsony összegű felújítási hányad sok vállalatnál csak részben nyújtott fedezetet a leromlott állapotú állóeszközállomány felújítására. Így a rendelkezésre álló összeget ide-oda tologatták, a legfenyegetőbb állóeszköz-kiesések meggátlására, „tűzoltásra" használták. Hozzájárult a nem céltudatos, nem előrelátó felhasználás fokozásához az is, hogy 1957-ben a csökkent beruházási keretek miatt sok, az előző időszakban meg-

kezdett beruházás folytatásához nem állott rendelkezésre pénzügyi fedezet, s ezért a vállalatok szabályellenesen, de sok esetben indokolhatóan, bővítés jellegű beruházásaik befejezésére fordították a felújítási hányadot.

Minthogy a fenti vagy ehhez hasonló objektív okok a vállalatok többségénél fennállottak, ez a körülmény eltakarja azt a tendenciát, hogy ahol ezek az okok nem is állottak fenn, a vállalatok igyekeztek a rendelkezésükre álló összeget mindenképpen elkölteni és nem vették tudomásul a korábbi finanszírozási rendszerrel szemben fennálló minőségi különbséget, azt, hogy az el nem költött „keret" nem vész el. Az éves felújítási összegek teljes felhasználása miatt aztán a következő évi, esetleg jobban összetorlódó felújítási munkákhoz nem áll rendelkezésre a szükséges pénzügyi fedezet és kezdődhet előlről a tűzoltás. *Ebből a hibás körből a céltudatos, perspektivikus gazdálkodásra való áttéréssel, továbbá olyan módszerek kidolgozásával lehet csak kikerülni, amelyek alkalmazása esetén a népgazdaság a felújítási hányadot* (majd a beruházási hányadot is) *optimális eredménnyel használja fel.* Természetesen máris van számos pozitív tapasztalat és az a körülmény, hogy a szocialista országokban egyre nagyobb tért hódít az amortizációnak (ilyen vagy olyan formában és mértékben) közvetlen vállalati felhasználásra való bocsátása, arra enged következtetni, hogy e téren helyes úton járunk.

A diagramm a felújítás és a pótlás szükségleti és fedezeti oldalának szembeállítását mutatja be.

A felújítás és a pótlás alakulása

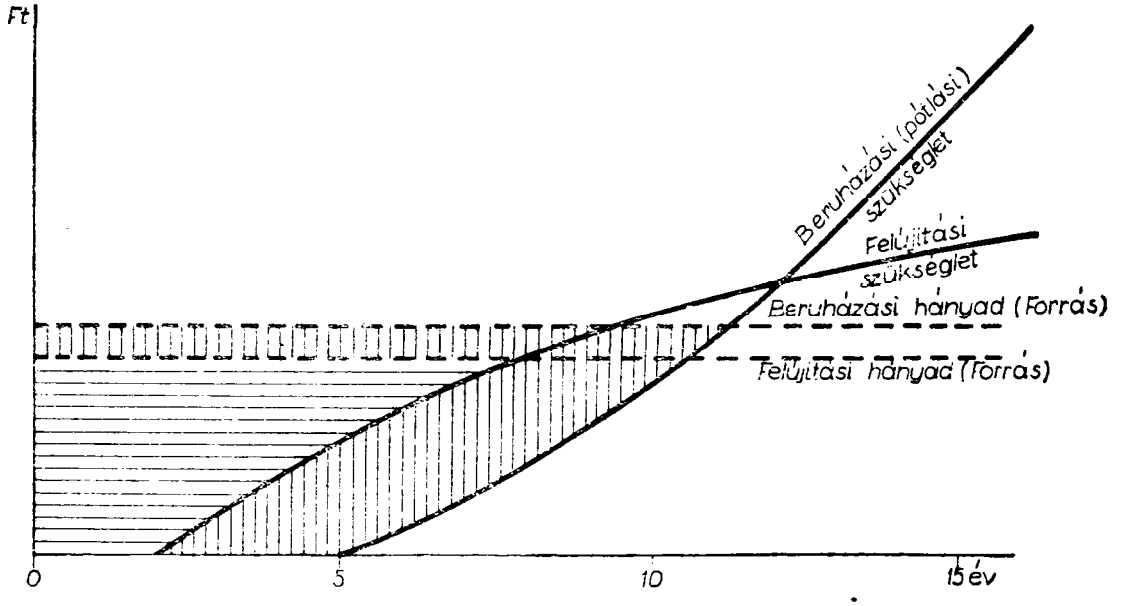

A diagramm valamely új vállalat szükséges felújítási és pótlási igényét szemlélteti az idő függvényében, s vízszintes szaggatott vonalakkal jelzi az értékcsökkenési leírás két részét, a beruházási és a felújítási hányadot. Mindkét szaggatott vonal magassága, tehát forint értéke az O ponttól van számításba véve. A diagrammban a leírási hányadokat — az egyszerűség kedvéért — állandóan azonos értékűnek vettük, bár az új állóeszközök belépése és az elhasználtak kiselejtezése miatt ezek az értékek hullámzóak.

A görbék az állóalapok elhasználódásával fellépő egyre nagyobb felújítási és pótlási szükséglet keletkezését és fejlődését mutatják. Az O pontban és azon túl bizonyos ideig a vállalatnak nincs szüksége sem felújításra, sem pótlásra. Ezt az időszakot a vonalozott terület jelképezi. A függőleges vonalkázású terület csak csonkán látható, de ennek is az x és az y tengelyek a határai.

A szaggatott vonalak és a görbék megfelelő metszéspontjáig eltelt idő alatt olyan tartalékok keletkeznek, amelyeket előrelátó gazdálkodás esetén csak a görbék magasságáig rajzolható ordinátaértékek mértékéig használnak fel, míg a maradványt (a görbék feletti terület a szaggatott vonalig) azokra az évekre kell tartalékolni, amelyek a szaggatott vonalak és a görbék megfelelő metszéspontján túl vannak.

Az egyenletes leírás és az ezzel ellentétes tendenciájú felújítási és állóalap-pótlási szükséglet szerves kapcsolatbahozatala nélkül állóeszköz-gazdálkodásunkat — nézetem szerint — *nem lehet szilárd alapokra helyezni.* Az eddigi szervezetlenség — mint ismeretes — elég sok nehézséget okozott és okoz.

Az amortizáció elvonásának „elvét" az az — egyébként helyes — gondolat szülte, hogy időbeli és nagyságrendi eltérés áll fenn az amortizációs alap — mint fedezeti forrás — képződése, valamint a felújítások és állóeszköz-cserék — mint szükséglet — felmerülése között. Ezért elvonták az amortizációt (az utóbbi években csak a beruházási hányadot), abból központi alapot létesítettek, és a felosztásnál nem voltak figyelemmel arra az iparágra, ahol az amortizáció képződött és az egyszerű újratermelés érdekeire, ami miatt az képződött. *Így spontán arányeltolódások keletkeztek az egyes iparágak állóeszköz-állományának állapota és fejlődése között.* Elméletileg mód lett volna az elvont amortizációt a szükségletek fellépésekor visszajuttatni a megfelelő helyre, azonban egyrészt az elvonás tartóssá tételéből fakadó veszély nem vált idejében tudatossá, másrészt az elvont összegekből eszközölt beruházási tevékenység folyamatosan jelentkezett és mindig újabb „áldozatokat" kívánt.

Az amortizáció közvetlen vállalati felhasználásának elve azon alapszik, hogy az amortizáció egyik fő célja az állóeszközállomány egyszerű újratermelésének folyamatos biztosítása. *Ha tehát a népgazdaságban fennálló arányokat nem egyes termelési ágak visszaszorításával, hanem az összes termelési ágak elért színvonalának fenntartása mellett egyes területek fokozottabb fejlesztésével akarjuk megváltoztatni, akkor az amortizációt annál a vállalatnál, de legalábbis abban az iparágban kell hagynunk, ahol az létrejött.* De nem elég „otthagyni". Biztosítani kell azt is, hogy az amortizációt a meglevő állóeszköz-állomány modernizálással egybekötött felújítására és az új technikát meghonosító cseréjére használják. A cserét — éppen a mindenkori új technika bevezetése végett — természetesen tágan kell értelmezni. A cserét csak a cél azonossága, az azonos rendeltetésű végtermék és nem a műveletek azonossága határozhatja meg.

A modernizálást, a csere hatékonyságát biztosító módszerekre a későbbiekben, az állóeszköz korszerűsítési programmal kapcsolatban még rátérünk.

A modernizálást eredményező „egyszerű" állóeszköz-újratermelés mellett az amortizáció forrása még bizonyos mértékű bővítésnek is. Miért?

Egyrészt törvényszerű, hogy ugyanolyan kapacitású modern állóeszköz beszerzése kisebb költséggel jár, mint az elhasznált állóeszköznek hasonló új állóeszközre való kicserélése, vagyis az amortizáció beruházási hányadából képződő alap nagyobb kapacitású, korszerűbb állóeszköz beszerzését teszi lehetővé, mint a régi volt. Továbbá: az állóeszköz-állomány rendszeres és folyamatos bővítése és az állóeszközök jobb kihasználása (pl. a műszakszámok növelése) következtében évről évre valamivel nagyobb összegű amortizáció áll rendelkezésre, mint amennyi az adott évben az elhasználódott állóeszközök egyszerű pótlásához szükséges. Végül: az állóeszközök korszerű újratermelésének eredménye fajlagos munkaerő-, anyag- és energiamegtakarítás, amely relatíve egyenlő a bővített újratermeléssel.

Mindezek következtében az amortizáció forrása az állóeszköz-állomány egyszerű és bizonyos mértékű bővített újratermelésének. *Ez a bizonyos mértékű bővített újratermelés a népgazdaság meglevő arányait lényegesen nem változtathatja meg.* Megváltoztatja annyiban, hogy

a) olyan területeken, ahol a technikai fejlődés üteme éppen gyors, a modern állóeszközök sokkal hatékonyabbak a régi fajtáknál;

b) olyan területeken, ahol nagyarányú fejlesztés következtében sok az új állóeszköz, az amortizáció összege gyorsan nő;

c) egyes ágakban hatékonyabban használják fel az amortizációt, mint máshol.

Ennél sokkal jobban megváltoznak az arányok, méghozzá spontán, előre nem irányított módon változnak meg, ha az amortizáció, illetve annak egy része: a beruházási hányad, a vállalatoktól elvonásra kerül és beruházási „keret" formájában kapják meg annak kisebb-nagyobb részét vagy azt meghaladó összegeket. Az elmúlt időszak számtalan példája bizonyíték erre.

Foglaljuk össze, milyen fő előnyei vannak a teljes amortizáció közvetlen vállalati felhasználásának.

Nagymértékben egyszerűsödik a tervezés. *A felújítást és az állóeszköz-pótlást nem kell központilag tervezni; elegendő az értékcsökkenési leírás összegének megfelelő anyagi-műszaki ellátás.* Ez úgy történhet, hogy a népgazdasági tervben egy sorban kerül beállításra az értékcsökkenési leírás mindenkor ismert összege és ennek tapasztalati számokon alapuló megoszlása a szokásos (építés, belföldi gép, importgép, egyéb) csoportosításban, az építési, gépgyártási stb. tervekkel való összhang biztosítása céljából. Ezen keretek között az egyes vállalatok értékcsökkenési leírásuk összegének és szükségleteik összetételének megfelelően szerződésekkel biztosítják maguknak a kivitelezőt, a berendezéseket, a javítási kapacitást stb.

Természetesen a jelenlegi anyagi-műszaki megalapozási rendszer, amikor minisztériumonként megszabják és vállalatokra lebontják a beruházási és részben a felújítási terv anyagi-műszaki mutatóit, ezzel összhangban kijelölik a kivitelezőket, a lebontott gépkeretnek megfelelően rendelik meg a gépeket stb., alkalmazható akkor is, ha a teljes amortizációval a vállalatok rendelkeznek. Semmi bizonyíték nincs arra,

hogy az építkezések, a gépek elosztása tervszerűbb így, mint a javasolt módon.

Minthogy az értékcsökkenési leírás összege sok évre előre kiszámítható, a vállalatnak lehetősége van arra, hogy távlati tervet készítsen és azt több évre szóló szerződésekkel megalapozza. Így mind a rendelő, mind a kivitelező, illetve szállító fél, biztonsággal évekre előre részben vagy egészben megalapozhatja tervét. A népgazdasági mérlegekben, hatósági megállapodásokban ezeket az állóeszköz-állomány fenntartására irányuló szerződéseket ilyenformán csak regisztrálni kellene, és beépíteni a teljes kört felölelő, tehát a fejlesztés szükségleteit is magában foglaló mérlegekbe, felső szintű megállapodásokba.

A fentiekből következik, hogy e rendszer életbelépése és szélesköru alkalmazása esetén a központi tervező szerveknek csak a termelés és a kommunális ellátás bővítésére, az amortizáció biztosította kismértékű, az arányos állóeszköz-növekedést meghaladó, új beruházásokra kellene figyelmüket összpontosítaniok és az e célra rendelkezésre álló anyagi erőket a népgazdaság növekvő szükségleteinek megfelelő arányban elosztaniok, mérlegelve az egyes beruházási változatok célszerűségét, gazdaságosságát.

Másrészről a vállalatok — minthogy a szükséges eszközöknek állandóan birtokában vannak — kötelezhetők, hogy állóeszköz-állományukat folyamatosan fenntartsák. *Ily módon a feladatok és a felelősség egyértelműen szétválaszthatók: az állóalap-fejlesztés gondja és az ehhez szükséges eszközök biztosítása az irányító szervekre hárul, az állóeszközök ún. egyszerű újratermelése pedig a vállalat, a termelőegység kizárólagos hatáskörébe kerül.*

A meglevő állóeszközök felújításának és pótlásának vállalati hatáskörbe adása esetén népgazdasági méretű megtakarítás érhető el. Ha ugyanis a vállalatok *tudják*, hogy csakis jelentősebb fejlesztési feladatok felmerülésekor számíthatnak külső beruházási forrásokra, és minden egyéb — állóeszköz-állományuk korszerű fenntartását, az önköltség csökkentését célzó — beruházási intézkedést csak saját forrásaik terhére valósíthatnak meg, akkor az amortizációs alap minél hatásosabb felhasználására fognak törekedni. Igyekeznek majd elkerülni a nem feltétlenül szükséges építkezéseket, gépeik cseréjénél vagy a további gépesítésnél pedig az alkalmazható legfejlettebb technikát veszik figyelembe. Ebbeli igyekezetüket alátámasztja az amortizáció perspektivikus birtoklása és az alapszerű kezelés, amelyek módot adnak a koncentrálásra, a gépgyártó és behozatali szervek perspektivikus foglalkoztatására, és így a legjobb megoldások kikeresésére.

Nem kell tehát attól tartani, hogy a pénzügyi fedezet mintegy kontroll nélküli biztosítása a technika konzerválását vagy valamiféle pazarlást idézne elő a vállalatoknál. A nyereségrészesedés rendszere önmagában is jelentős biztosíték arra, hogy a vállalatok a saját eszközöket célszerűen használják fel. És: a mai rendszerben, amikor a felülről kapott keretek a beruházások fő forrásai, talán kitűnő eredmények vannak a takarékos felhasználás, a fejlett technika alkalmazása tekintetében?

Megvannak-e a reális lehetőségei a fent vázolt rendszer maradéktalan bevezetésének? Ebben a pillanatban nincsenek meg, de — amény-

nyiben helyességét elismerik — 3—4 év alatt fokozatosan megteremthetők. A jelenleg még gátló körülményeket és azok felszámolására vonatkozó elgondolásokat az alábbiakban foglaljuk össze:

Elgondolások az amortizáció teljeskörű vállalati (iparági) felhasználását gátló körülmények kiküszöbölésére

Korábbi elkötelezettségeink miatt, továbbá a mezőgazdaság szocialista átalakítása céljából a beruházásokra szánt anyagi eszközök túlnyomó részét kell nagyarányú építkezésekkel járó új létesítményekre, üzembővítésekre fordítanunk. Az amortizáció beruházási hányadának jelentős részét pénzügyileg, a cserékhez szükséges berendezéseket pedig műszakilag e célok minél gyorsabb megvalósítására kell kihasítanunk. *Mód van azonban az amortizáció beruházási hányadát fokozatosan felszabadítanunk eredeti rendeltetésének megfelelő célokra.* Ezt a folyamatot gyorsíthatja a most kibontakozó mozgalom az állóeszközállomány korszerűsítésére, az úgynevezett K-program.

A program első részét, amely az ipar egyes területeinek állóeszközállományát öleli fel, most dolgozzák ki. A program végrehajtása fordulatot jelenthet állóeszköz-állományunk helyzetében. A program végrehajtása során a lehető legtöbb erőt a technikailag avult és fizikailag leromlott állóeszközök cseréjére, az iparágakon belüli szűk keresztmetszetek felszámolására kell fordítani. Újabb kapacitások létesítése nem e program keretében valósul meg, ez továbbra is a fejlesztési tervek feladata marad.

A korszerűsítési program alapja a ráfordítások gyors megtérülésének elve. Mit jelent ez? Azt, hogy a korszerűsítési program szempontjából avultnak az az állóeszköz(-csoport) tekintendő, amelyet, ha kicserélünk, az új állóeszköz előállítási költsége 5 éven belül megtérül az önköltségcsökkenés következtében. Ha pl. 6 gépet 2 modernnel helyettesítünk, ugyanolyan volumenű termelés mellett kevesebb munkaerőre, energiára van szükségünk, nyilván jobb a fajlagos anyagfelhasználás, nagyobb a pontosság, kevesebb a selejt, a gépállás stb. Az így előálló évi önköltségcsökkenés összevetve a csere költségeivel, adja a megtérülés idejét. A kiadott irányelvek szerint ez legfeljebb 5 év lehet. Kérdezhetné valaki, hogy az a gép, amelynek kicserélési költsége nem legfeljebb 5, hanem csak 6 év alatt térül meg, az nem avult? De igen, az is lehet avult, annál is inkább, mert a megtérülési számítások eredményét nagymértékben befolyásolják az árviszonyok. De a K-program első fázisában csak az annyira avult állóeszközöket kívánjuk kicserélni, amelyek 5 éven belül megtérülnek. Az anyagi lehetőségek növekedésével sor kerülhet hosszabb megtérülésű állóeszköz-cserékre is.

A korszerűsítési program lényegéből: a gépek és egyéb berendezések nagyarányú cseréjéből következik, hogy az építési szükséglet a minimális lehet. Ez is elsősorban felújítási jellegű kell hogy legyen: épületek megerősítése, korszerűsítése — a bekerülő modern gépeknek megfelelően.

A K-program keretében olyan intézkedések is megvalósításra kerülhetnek, amelyek önköltségcsökkentő hatása nem a korszerűsítést végrehajtó vállalatnál, hanem a népgazdaság más területein mutatkozik, vagy amely elsősorban nem önköltségcsökkentéssel, hanem egyéb pozi-

tív hatással jár. Ilyen esetben természetesen az 5 éves megtérülés nem alapfeltétel. Pl. a jobb műszerezettség pontosabb termékeket jelenthet, és ennek hatása önköltségcsökkenés a kooperáló vállalatnál, nagyobb értékesítési lehetőség a külkereskedelem területén stb.

A készülő K-program kivonatos ismertetésével azt kívántuk érzékeltetni, hogy itt teljes egészében olyan feladatok elvégzéséről van szó, amelyek az állóeszközök helyesen értelmezett egyszerű újratermelését jelentik, tehát az amortizáció hatósugarába tartoznak. Az elkészült K-programok kimutatott eredményének olyan hatása várható, amely meggyőzi a gazdasági irányító szerveket arról, hogy a pénzügyi és anyagi eszközök K-program szerinti felhasználása célszerű. *Ez pedig lényegében — ha kezdetben más címszó alatt is — az amortizáció beruházási hányadának a bővítés szférájából a korszerű egyszerű újratermelés szférájába való fokozatos átvitelét jelenti.*

Az amortizációs rendszer hiányosságai is gátolják a javasolt rendszer azonnali bevezetését. Az 1958-ban végrehajtott állóeszköz-átértékelés nagymértékben kiküszöbölte az állóeszközök értékelésének addigi hibáit, és megteremtette az 1959-es új termelői árrendszerrel való alapvető összefüggéseket. De az érték-aránytalanságok nem mindenütt kerültek felszámolásra, és minthogy az átértékelés idején az új árak még csak körvonalakban voltak ismeretesek, a végleges új árak rögzítése némely terület állóeszköz értékeinél újabb aránytalanságokhoz vezetett. Mivel az állóeszközök bruttó értéke az alapja az amortizációnak, ezért ezek az aránytalanságok az amortizációban is tükröződnek.

Maga az értékcsökkenési leírási kulcsrendszer sem tökéletes. A kellő differenciáltságot nélkülöző állóeszköz-csoportosítás, amelynél ugyanazon csoportban 10 éves és 50 éves elhasználódású és egymástól teljesen eltérő felújítási szükségletekkel jelentkező állóeszközök is szerepelnek, nem teszi lehetővé az elhasználódásnak megfelelő amortizációs kulcsok kialakítását. Ezért az állóeszközök helyes csoportosítása és az erre felépített kulcsrendszer létrehozása az amortizáció tervszerű felhasználásának alapfeltétele.

Számviteli rendszerünk az alábbi csoportosításban kéri számon az állóeszközöket: üzemi ingatlan — üzemi berendezés és felszerelés —, jármű — üzemkörön kívüli állóeszközök —, használaton kívüli állóeszközök. (Ez utóbbi két csoport nem képez külön kategóriát az állóeszközök-fajtákat tekintve, a megjelölés kizárólag ezen állóeszközöknek a vállalaton belüli helyzetét rögzíti.)

Ez az összevont csoportosítás még nem alkalmas arra, hogy leírási kulcsrendszerünk alapja legyen. Valóban, a népgazdaság sok területén ennél mélyebb csoportokban alakították ki a kulcsokat. Pl. a vaskohászatban az *üzemi ingatlanon* belül magasépületek és mélyépítmények szerint, az *üzemi berendezés és felszerelés* főcsoporton belül kohók, martinkemencék, elektrokemencék, egyéb kemencék, hengerművek, egyéb melegüzemi berendezések, szerszámgépek, egyéb gépek, szállítóberendezések, energia berendezések, egyéb berendezések szerint, a *járművek* kategóriájában vasúti berendezések, gépjárművek szerint részletezték a leírási kulcsokat. A postánál a kulcsok szempontjából az ingatlant 9, a berendezést és felszerelést 25, a járműveket 7 csoportba osztották. Ezzel szemben a gépgyártási ágazat összes iparágára mind-

össze 3 leírási kulcs érvényes: egy az ingatlanra, egy a berendezésre és felszerelésre, egy a járművekre. Valamivel jobb a helyzet a könnyűiparban és az élelmiszeriparban, ahol nem az egész ágazatra, hanem iparáganként van egy-egy kulcs jóváhagyva. Nyilvánvaló, hogy ezek elégtelenek és rendkívül durva átlagokat eredményeznek.

A kulcsok kialakításának alapkövetelménye, hogy az üzemi ingatlannál mindenképpen szét kell választani az épületeket az építményektől, ez utóbbiakat néhány alcsoportra osztva (utak, csatornák stb.). Az üzemi berendezés és felszerelés főcsoport legalább olyan csoportosítást kíván meg, amelyben külön-külön szerepelnek az erőgépek, az erőátviteli berendezések, a munkagépek, a szállítóeszközök, a műszerek, az egyéb üzemi berendezések és a különféle (irodai stb.) berendezések. A járműveket vasúti vonó és vontatott járművekre, közúti gépjárművekre, vízi, légi, végül egyéb járművekre célszerű bontani. Egyes népgazdasági ágakban vagy vállalatokban még mélyebb csoportosítás szükséges, ha az egyes állóeszköz-fajták súlya — akár mennyiségét, akár fontosságát tekintjük — jelentős. Pl. a szénbányászatban külön-külön csoportban célszerű szerepeltetni a kombájnt, a fejtőgépet, a meddőrakodógépet, a kaparószalagot, a szállítószalagot stb.

Az állóeszközök egyedi újraértékelésének elvi kérdéseivel és előkészítésével foglalkozó munka a Gazdasági Bizottság határozata értelmében 1960-ban fejeződik be. Ennek eredményeként bizonyára lehetővé válik — egy részletekbe vesző, teljeskörűen tételes újraértékelés elkerülésével — az állóeszköz értékek megközelítően pontos megállapítása és megfelelő tagolású amortizációs kulcsrendszer életbeléptetése, amelynek alapján az állóeszközök egyszerű újratermelésének tényleges szükségletei és az ezt pénzügyileg alátámasztó amortizáció összhangba hozhatók lesznek.

Az állóeszköz-állomány egyszerű újratermelésében korábban mutatkozó ötletszerűség következménye az egyes ágazatok, iparcsoportok, ezen belül vállalatok állóeszköz-elhasználtsági foka közt meglevő aránytalanság, amelyről már fentebb szóltunk. Ez a körülmény is akadályozza az amortizáció beruházási hányadának átadását a vállalatok részére. Így ugyanis nem szüntethetők meg a keletkezett aránytalanságok, sőt azok kiéleződése következhetnék be. A jelenlegi helyzetből kivezető úttal kissé részletesebben foglalkozunk, mivel a javasolt módszert nemcsak átmenetileg tartjuk alkalmasnak az amortizáció közvetlen vállalati felhasználásának szabályozására, hanem távlatban is.

Az állóeszközök bruttó értéke azok (újra-)előállítási értékét fejezi ki és állóeszköz értékeléstől—értékelésig állandó adat. A netto érték viszont az állóeszközök elhasználódásának megfelelő értékmutató, és mint ilyen, folyamatosan csökken az értékcsökkenési leírás, és időnként nő az elvégzett felújítások összegével. A nettó érték és a bruttó érték viszonya — megbízható kulcsrendszer és az új kulcsok életbeléptetésekor egyszer jól felbecsült nettó értékek esetén — tehát mindenkor kifejezi az egyes állóeszköz, és így a vállalati, iparági vagy népgazdasági állóeszköz-állomány elhasználtságát. *Ezért, ha ezt a mutatót vesszük alapul annak eldöntésére, hogy az amortizációnak mekkora hányada illesse meg a vállalatot, iparágat stb., akkor kiküszöböljük az aránytalanságok továbbvitelét. Sőt ez a módszer az állóeszköz-állomány álla-*

potának kiegyenlítése irányában hathat. Még tovább menve, tudatosan gyorsíthatjuk az állóeszköz-cseréket egyes területeken vagy az állóeszközök bizonyos csoportjaiban, s ezzel az erkölcsi avulásnak az amortizációval történő kapcsolatbahozatalát egy lépéssel — gyakorlati lépéssel — előbbre visszük.

Az elgondolás alapsémája — egyelőre számszerűségében meg nem alapozott példa szerint — az alábbi:

A vállalat állóeszközeinek nettó értéke a bruttó érték %-ában a bázisév zárómérlege szerint (állapotmutató)	A vállalat rendelkezésére álló összeg a tárgyévben elszámolt amortizáció %-ában (amortizáció visszatartási kulcs)
100	—
90	25
80	60
70	100
60	150

Eszerint az új vállalatok amortizációjuk egész összegét befizetik, míg pl. a „60%-os", tehát erősen leromlott állóeszköz-állománnyal rendelkező vállalatok amortizációjukon felül még juttatást is kapnak, amelynek fedezete — általában — a jó állapotban levő vállalatoktól elvont amortizációrész. Közbevetőleg megjegyezzük, hogy a visszafejlesztésre, megszüntetésre kerülő vállalatok esetében a rendszer alkalmazásától természetesen el lehet térni. Ezeknek — függetlenül állóeszközeik állapotától — akár teljes amortizációjuk elvonása is előírható.

E speciális esettől eltekintve azonban a rendszer minden beavatkozás nélkül működhet. A vállalatok részére mindig olyan összegek állnak rendelkezésre az állóeszköz-állomány korszerű újratermeléséhez, amilyeneket állóeszközeik átlagos állapota éppen megkíván.*

* Például: Egy vállalat állóeszközeinek bruttó értéke a bázisév végén 10 millió forint, nettó értéke 8 millió forint, vagyis az állapotmutató 80%. A vállalat leírási kulcsa a különböző állóeszközcsoportokra vonatkozó kulcsok átlagolása alapján 7%. A tárgyévi befizetési kötelezettség (új állóeszközök üzembehelyezésétől, az elhasználtak kiselejtezésétől most eltekintünk; e körülmények bekalkulálása egyébként nem jelent problémát), tehát $\frac{10 \text{ millió Ft} \times 7\%}{100} = 700\,000$ forint. Minthogy az állapotmutató 80%, ezért a fenti táblázat szerint az évi leírás 60%-a, azaz 420 ezer forint illeti meg a vállalatot. Ebből mondjuk 20 ezer forintot a vállalat a következő évre tartalékol, 400 ezer forintot pedig — egyenlő arányban — felújításra, illetve állóeszközpótlásra fordít. A 200 ezer forint összegű felújítás az állóeszközállomány nettó értékét növeli, míg a 200 ezer forint összegű beruházás, mind a bruttó, mind a nettó értékállomány növekedését eredményezi. Elszámolás:

A bruttó érték változásai:

Tárgyévi nyitó érték	10 000 000 Ft
Tárgyévi beruházás	+ 200 000 Ft
Tárgyévi záró érték	10 200 000 Ft

A nettó érték változásai:

Tárgyévi nyitó érték	8 000 000 Ft
Tárgyévi értékcsökkenési leírás	— 720 000 Ft
Tárgyévi beruházás	+ 200 000 Ft
Tárgyévi felújítás	+ 200 000 Ft
Tárgyévi záró érték	7 680 000 Ft

A következő évi amortizáció-visszatartási kulcsot már a tárgyévi záró nettó és bruttó érték alapján számítjuk:

$$\frac{7\,680\,000}{10\,200\,000} = 75{,}3\%.$$

Ekkor már az amortizációnak az elmúlt évinél jóval magasabb hányada marad a vállalat rendelkezésére, a fenti táblázat alapján valahol 80—90% között. És így tovább.

Az alapsémához képest a legkülönfélébb változatok képzelhetők el a rendszer finomításaként. Ezek közül néhány: Csak a beruházási hányad vesz részt a rendszerben, a felújítási hányad mindenkor teljes egészében a vállalaté marad. — Az egyes állóeszköz főcsoportok (ingatlan, berendezés, jármű) nettó értékének más-más amortizáció-visszatartási kulcsszám felelhet meg. Így pl. elképzelhető, hogy ugyanolyan állapotmutatóval rendelkező épületek amortizáció-visszatartási kulcsa alacsonyabb, mint a gépekre vonatkozó kulcs stb. Az egyes népgazdasági ágak szerint is lehet differenciálni az amortizáció-visszatartási kulcsot. Például ha egyes ágakban igen gyors a technikai fejlődés, tehát a meglevő állóeszköz-állomány gyorsan avul, a cserék lehetőségének fokozására az illető ágban magasabb amortizáció-visszatartási kulcsot lehet megszabni, mint más ágakban. Ez az erkölcsi avulás tényezőjének figyelembevételét jelenti.

Végeredményben tehát megteremthetők azok a feltételek, amelyek mellett a népgazdaság az amortizációt — fokozatosan és minden lényeges szempontot figyelembe véve — eredeti rendeltetésének megfelelően használhatja fel. Jelentős lépés lehetne ez az állóeszköz-gazdálkodás eddig meglehetősen elhanyagolt területén és talán beruházáspolitikánk és tervezési módszereink fejlesztését is elősegítené.

A külkereskedelmi dolgozók, a **külkereskedelem** kérdései iránt érdeklődő gazdasági szakemberek, ipari vezetők, közgazdászok lapja a

KÜLKERESKEDELEM

A folyóirat kivitelünk és behozatalunk, külkereskedelmi szervezetünk és a nemzetközi gazdasági élet időszerű kérdéseit tárgyalja.

*

Állandó rovatok: Vita — Tapasztalatcsere — Szemle — A világgazdaság hírei — Jogi kérdések — Fórum — Krónika — Vásárok-kiállítások — Folyóiratszemle — Könyvismertetés — Szakbibliográfia — Statisztika.

*

Egy szám ára 4 Ft. Az előfizetés díja félévre 24 Ft; negyedévre 12 Ft.

*

Előfizethető a 61 066 sz. csekkszámlán.

VARGA ISTVÁN:

Szabad javak és gazdasági javak[1]

Sokak szemében alighanem merészségnek tűnik, ha egy közgazdasági tanulmányban a szabad és a gazdasági javak különbségének kérdését kívánjuk taglalni, mert hiszen a szabad és a gazdasági javak a társadalmi gazdaságtan legszilárdabb megalapozottságú fogalmai közé, a közöttük tett megkülönböztetés annak leghatározottabb fogalommegkülönböztetései közé tartozik. Emellett a szóban forgó fogalommeghatározások alapjául szolgáló jelenségek olyanok, amelyeket, ugyanakkor pedig gazdasági hatásaikat is, egyszerűeknek, egyértelműeknek és a tudomány által teljes mértékben tisztázottaknak szokták tekinteni.

A szabad és gazdasági javak közötti különbségtétel a biztosított és ennek következtében állandó jellegű bőség, és annak ellentéte: a szűkösség jelenségével függ össze. Ezt a szűkösséget tekintik sokan a gazdálkodás alapjának, illetőleg kényszerítő okának. *Wieser* — és a nem marxista tankönyvirodalom általában[2] — hangoztatja „ha a természet minden jószágot fogyasztásra érett formában paradicsomi bőségben nyújtaná, úgy egyáltalában nem léteznék gazdálkodás... Ha az emberek mindazon dolgokkal, amelyeket felhasználnak, azonos kedvező feltételek mellett (tehát bőségben) rendelkeznének, úgy ezeknek fogyasztásával ugyanúgy nem kapcsolnák össze valamely gazdasági aktus elképzelését, mint ahogy ezt nem teszik a levegő be- és kilélegzésével vagy a vízivással ott, ahol víz bőségesen áll rendelkezésre. Ahhoz, hogy a fogyasztást gazdasági jellegű cselekedetnek tekintsük, az elfogyasztás egyszerű aktusához egy további tényezőnek kell járulnia, ami annak gazdasági jellegét megadja és a szóban forgó javakat gazdasági javakká teszi.[3]

Ezek szerint szabad javaknak azokat tekintjük, amelyek a velük szemben jelentkező szükséglethez képest korlátlan mennyiségekben, mindennemű munka, költség vagy más jellegű áldozat nélkül állnak rendelkezésre, amelyekkel tehát nem kell „gazdálkodni". Ezzel szemben a gazdasági javakat éppen az jellemzi, hogy a velük szemben jelentkező szükséglethez képest szűkösek, illetőleg hogy csupán munka, költség vagy egyéb áldozatok árán szerezhetők meg, vagy bocsáthatók rendelkezésre.

1 Varga István cikke sok érdekes megállapítást tartalmaz a szabad és a gazdasági javak viszonylagosságáról, különösen a szükségletek szerinti elosztásra való áttéréssel összefüggésben. Ezért a tanulmány közlését — noha a szerző gyakran nem marxista, hanem polgári terminológiát és kifejtési módszert alkalmaz — helyesnek tartjuk. (A szerkesztőség.)

2 A marxista közgazdák a javak „szűkössége" kérdéseivel nem foglalkoznak intenzívebben. Annál több figyelmet szentelnek ama jószágbőség tárgyalásának, amely a kommunizmus korát fogja jellemezni. *A contrario* azonban ebből is az következik, hogy a kapitalizmust és a kommunizmus korát megelőző szocializmust illetően a jószágok szűkösségének tényével hallgatólag számolnak.

3 *Friedrich von Wieser:* Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft. Grundriss der Sozialökonomik. (A társadalmi gazdálkodás elmélete. A társadalmi gazdaságtan vázlata.) I. rész. *Tübingen. 1914.* 159. o.

Ezeknek a megfontolásoknak további következményeképpen azt is meg szokták állapítani, hogy a gazdálkodás alapvetően tipikus jelenségei közé tartozó „választási cselekményekkel" („Wahlakte") kapcsolatos döntések kizárólag a gazdasági javakra vonatkoznak, ami egyidejűleg azt is jelenti, hogy eme nézetek képviselői szerint a szabad javakat a szükségletkielégítés szempontjából fennálló jelentőségük ellenére nem vonják be a tulajdonképpeni gazdasági tevékenységbe, a gazdasági megfontolásokba.

Ez a szemléleti mód, amely azt is hangoztatja, hogy ez idő szerint tulajdonképpen csupán nagyon kevés szabad jószág létezik,[4] és [5] elhanyagolja a makro- és a mikroökönomiai szemléleti mód, továbbá az időmúlással összefüggően szerephez jutó gazdasági látókör[6] befolyását. Ez a szemléleti mód elhanyagolja, hogy

1. vannak javak, amelyek makroökonomiai szempontból szabadok, ugyanakkor azonban mikroökonomiai vonatkozásban gazdaságiak, amikor ez a különbség részben a fennálló társadalmi-gazdasági rendnek is kérdése (például más jellegű a szocializmusban és más a kapitalizmusban);

2. vannak nagy és emellett folytonosan növekvő számban javak, amelyek mikroökonomiai szempontból szabadok, makroökonomiai vonatkozásban azonban gazdaságiak. Ezzel összefüggésben utalni kell rá: a társadalmi gazdaságtannal szemben támasztott nyilvánvaló követelmény, hogy az mind a makro-, mind a mikroökonomiai vonatkozások, tények és kölcsönhatások megértését szolgálja, mind pedig a vonatkozó megismerések szintézisét is megalkossa;

3. vannak javak, amelyek a mikroökonomiai egységek egy része számára szabadok, másik részük számára azonban gazdaságiak;

4. vannak pausálárért megszerezhető olyan nagyszámú javak, amelyek azok számára, akik azokat megszerezték, megszerzésük után már tetszőleges mennyiségben minden további költség nélkül állnak rendelkezésre úgy, hogy az ezekkel kapcsolatos diszpozíciók megszerzésüket követően már úgy történnek, mintha szabad javakra vonatkoznának;

5. szabad javak gazdasági javakkal sokszor versenyeznek, amikor a választás nem mindig a szabad javak mellett dől el; ez azt jelenti, hogy a szabad javak létezése a szűkösen rendelkezésre álló gazdasági javakkal kielégítendő szükségletek és a megfelelő gazdasági javak iránti kereslet összetételében, valamint intenzitásában is eltolódásokat idéz elő;

6. az emberek szükségleteit nem lehet feltétlenül korlátlanoknak tekinteni. Számolni kell teljes telítődésüknek lehetőségével. Ezért az emberek a rendelkezésükre álló szabad javakkal összefüggésben is gazdálkodás jellegű vagy legalábbis ezekhez teljes mértékben hasonlító választási döntéseket hoznak. Ez azt jelenti, hogy ha léteznek is korlátlanul szaporodó szükségletek, a szükségletkielégítésre irányuló törekvés, illetőleg vágy nem határtalan, hanem korlátolt, vagyis csökkenő vágyintenzitást mutat. Ez azt jelenti, hogy ezzel a „vággyal" is „gazdálkodni" kell. Eköz-

[4] Wieser (I. m. 159. o.) úgy vélekedik, hogy a városokban már csupán a levegő minősíthető szabad jószágnak, míg vidéken itt és ott a víz is, ha bőségesen áll rendelkezésre, a gyéren lakott területeken pedig a termőföld.

[5] A szabad jószágoknak egy további, itt nem tárgyalandó problémája, hogy létük összefügg *ismert* használati értékükkel. Ha ugyanis a gyakorlati tapasztalat, a technikai haladás vagy tudományos felfedezés eddig szabad jószágok használati értékének felfedésével vagy növelésével járna együtt, úgy ezek a javak elveszíthetik „szabad" jellegüket.

[6] A gazdasági látókörnek természetesen nem csupán az időmúlással kapcsolatban van szerepe.

ben mindig szem előtt kell tartanunk, hogy valamely szükségletnek *szabad* — vagyis költségmentesen, semmiféle áldozatot sem megkövetelően rendelkezésre álló — vagy ezzel ellentétben *gazdasági* javakkal történő kielégítése a fogyasztás alanyát — az általános vagy egyéni bőség (gazdagság) korában — időhiány vagy más okok, például elfáradás, elfásulás stb. miatt, egyszóval szükséglettelítődés következtében megfoszthatja attól a lehetőségtől, hogy más szükségleteit elégítse ki.

A kereslet keresztelaszticitása[7] ismert, de nem eléggé méltatott jelenség. Tárgyalása mindeddig kizárólag az árváltozások következményeinek megvitatására szorítkozott. A kereslet keresztelaszticitásával kapcsolatos jelenségek azonban egyes szükségletek telítődése következtében is jelentkezhetnek, függetlenül attól, hogy ez a telítődés ár- vagy jövedelemváltozások, vagy egyszerűen a fogyasztási szokások megváltozásának a következménye-e. Az egyes szükségletek telítődése következményeképpen jelentkező keresleti keresztelaszticitások esetleg zéróra eshetnek, vagyis megtörténhetik, hogy valamely szükséglet telítődése egy másik szükséglet teljes eltűnését idézi elő.

A mind társadalmi-gazdasági, mind egyéni gazdálkodási szempontból egyaránt szabad javak köre nagyon korlátolt. Ugyanakkor azonban vannak javak, amelyek vagy makroökonomiai, vagy mikroökonomiai szempontból szabadoknak minősülnek. A szabad és a gazdasági javak ilyen jellegű megkülönböztetése a fogyasztás gazdaságtana szempontjából alapvető fontosságú, mert a tulajdonképpeni, valamint a termelő-fogyasztással kapcsolatos döntések, a jelenleg és a jövőben is szabad javak, vagyis azon jószágok tekintetében, amelyek a különféle fogyasztási elhatározások alanyai számára költségmentesen és korlátlan mennyiségekben állnak mind a jelenben, mind a jövőben is rendelkezésre, ezeknek az alanyoknak megfontolásaiban más módon szerepelnek, mint a gazdasági javak.

Ugyanúgy, mint ahogy a szabad javak fogalma viszonylagos, a gazdasági javaké is az. Ezeket illetően is lehetséges, hogy ilyen jelleggel csupán egyes, nem pedig valamennyi gazdálkodó egység számára rendelkeznek. Körük is változik az idő múlásával. A vonatkozó általánosan elterjedt nézet a gazdasági jószágok eme relativitásáról nem vesz tudomást. Az általánosan elterjedt nézet emellett azt is vitatja, hogy a javak felhasználásával kapcsolatos megfontolások csupán a szűkösen rendelkezésre álló javakra vonatkoznak, vagyis hogy a „gazdálkodás" tárgyát csak ezek képezik, és hogy csupán ezeknek valamely cél érdekében történő felhasználása állja útját annak, hogy hasonló javakat más célok érdekében hasznosítsunk. Ezért tehát a gazdasági javaknak nagyobb vagy kisebb szűkössége a segítségükkel kielégítendő szükségletekhez képest az egyéni, a társadalmi és a vállalati gazdasági tevékenységnek egyik alapvető tényezője. Ezzel összefüggésben azonban szem előtt kell tartani, hogy

a) ez a szűkösség részben a jogrendnek is a következménye;

b) hogy a szűkösség fennálló mértéke és összetétele (iránya) a megelőző termelés folyománya;

[7] Keresleti keresztelaszticitáson a keresletnek azt a rugalmasságát értjük, amely valamely cikk változatlan abszolút, de megváltozott relatív árának hatására alakul ki. Így például a margarin iránti kereslet intenzitása akkor is megváltozik, ha a margarin ára ugyan változatlan maradt, de a vajé módosult. A margarin iránti kereslet intenzitásának ebben az esetben bekövetkező módosulása egy keresztelaszticitási jelenség eredője.

c) hogy a javaknak a jelenlegi szűkösség által is befolyásolt felhasználási módján múlik a következő időszakban jelentkező szűkösség kisebb vagy nagyobb mértéke és összetétele (iránya);

d) hogy a szűkösség mértéke a termelőerők fejlettségi fokán és hasznosítási módján, ugyanakkor mindezzel összefüggésben és mindezt egyidejűleg döntően befolyásolva, a termelési viszonyokon múlik.

1. A makroökonomiai szempontból szabad, mikroökonomiai szempontból azonban gazdasági javak azok, amelyek nagy bőségben állnak rendelkezésre, de amelyeknek szükségletkielégítés céljaira való felhasználását jogi előírások akadályozzák. Ennek legegyszerűbb példáját azok a természeti szépségek alkotják, amelyek megtekintését csupán belépőjegy ellenében engedélyezik. De arra is utalhatunk, hogy be nem épített, illetőleg gazdasági szempontból másként sem hasznosított földterületek még sokfelé vannak a földtekén. Általában azonban ezek is vagy állami, vagy magántulajdonban vannak, tulajdonosaik pedig hasznosításukat csupán vételár, bér, adó vagy más elnevezésű fizetés ellenében engedélyezik. Ha pedig az ilyenféle föld tulajdonosa valamennyi felsorolt fizetési kötelezettség alól mentesülne is, úgy még mindig gondolni kellene arra is, hogy a megközelítési és szállítási lehetőségek megteremtése és felhasználása költségekkel jár, eme lehetőségeket pedig létre kellene hozni, hogy munkaerőket és termelőeszközöket lehessen ezekre a földekre vinni és hogy termékeit piacra lehessen hozni. Így tehát tulajdonképpen a szabad mezőgazdasági föld sem szabad, hanem gazdasági jószág, amellyel kapcsolatosan gazdasági (termelékenységi) megfontolásokat kell elvégezni. Ez a gazdasági és a szabad javak *komplementaritásának* tipikus példája. A szabad jószágnak mint termelőeszköznek nincs önálló léte. Értéke zéró lehet, de a gazdasági megfontolásokba való bevonása egy olyan értékelési folyamat alapján megy végbe, amelynek során felhasználási lehetőségeit mégis figyelembe veszik.

Általában az ásványi kincseket sem lehet többé szabad javaknak minősíteni. Amennyiben gyakorlati szempontból korlátlan mennyiségekben is állnak rendelkezésre, úgy a kapitalizmusban kibányászásukat megelőzően csupán társadalmi szempontból volnának szabadoknak tekinthetők, mert a kincset rejtő föld tulajdonosának díjat kell fizetni, vagy pedig a földet örök árért kell megszerezni. Utóbbi esetben az ilyen földet megszerző bányavállalat arra törekszik, hogy a vételárat belátható időn belül amortizálja. (Az Egyesült Államokban a bányakincsek vételára után elszámolásra kerülő amortizációs hányadot jellegzetes módon *depletion*-nek („kimerítésnek") nevezik, az épületek és gépek *depreciation*-nek (értékcsökkenésnek) nevezett amortizációs hányadával ellentétben.)

A szocializmusban a szükségleteket meghaladó mértékben rendelkezésre álló természeti kincseket társadalmi szempontból szabad javakként lehet kezelni. Ha azonban ezek árának a fogyasztókkal szembeni meghatározására kerül sor, akkor kívánatos lehet, hogy ezekkel szemben ne csupán a kibányászás költségeit, de a fekvési és intenzitási járadékok különbségeit is felszámítsák, vagyis a termelés határköltségeit vegyék figyelembe, mert csupán ez biztosíthatja a kiaknázási körülmények optimális alakulását. Ily módon pedig a fogyasztók (a mikroökono-

miai egységek) számára ezek a társadalmi szempontból szabad javak a szocializmusban is gazdaságiakká válnak.

Az úgynevezett szabad javak problémájának megítélése szempontjából a jövő alakulása kérdésének is nagy jelentősége van. Ezt a szempontot eddig ebben a vonatkozásban nemigen vették figyelembe. Lehetséges, hogy valamely bányakincs a vele szemben ez idő szerint jelentkező szükséglethez képest gyakorlati szempontból korlátlan mennyiségben áll rendelkezésre. Ha azonban kimerülésének lehetőségével kell számolni, akkor a várhatólag bekövetkező jövőbeni helyzetnek a jelenleg fennállóval való összehasonlítása arra késztetheti a gazdálkodó egységet, függetlenül attól, hogy ez természetes vagy jogi személy, hogy — a gazdasági látóköre terjedelmétől függően — már a jelenben is olyan magatartást tanúsítson, olyan módon cselekedjék és rendelkezzék, ami megfelel a későbbi időpontban várható szűkösség követelményeinek. Ez a helyzet áll fenn például a szocializmusban is. Egy szocialista közösség tehát a jelenlegi szükséglethez képest fölös mennyiségben rendelkezésre álló bányakincsekkel is általában gazdálkodni tartozik, ezeket nem szabad egyszerűen szabad javakként kezelnie.

2. Általában a levegőt szokták a szabad jószág tipikus példájaként említeni, feltételezve, hogy ez mindenki számára korlátlan mennyiségben és költségmentesen áll rendelkezésre. Ez az állítás azonban csupán korlátolt mértékben, illetőleg részlegesen helytálló. Igaz ugyan, hogy a lakóhely levegője mikroökonomiai szempontból szabad jószág mindenki számára, de egy magaslati gyógyhely levegője már csupán a törzslakók számára az, míg a nem odavalósiak ezt a levegőt csupán anyagi áldozatok árán élvezhetik rövidebb vagy hosszabb időn keresztül. A nagyvárosok levegője az ottlakók számára szabad jószág, de a levegő tisztaságának, füstmentességének biztosítása költségekkel jár. Ezeknek a költségeknek egy részét a közösség viseli, amikor az utcákat seperteti és öntözteti, parkokat létesít, erdőövezetet ültettet stb.[8] Ezeknek a költségeknek egy másik részét a vállalatok viselik, amelyek számára jogszabályok vagy közigazgatási intézkedések előírják, hogy füstemésztő berendezéseket stb. tartoznak beszerezni. A nagyváros levegője tehát csupán a lakosság számára minősül szabad jószágnak, de gazdasági jószág egyes vállalatok, elsősorban pedig ama közösség szempontjából, amelynek tagjai a lakosságot alkotják.

Az egyes fogyasztó szempontjából szabad, de a közösség szempontjából gazdasági javak köre jóval kiterjedtebb, mint az említett példa alapján gondolhatnánk. Az állam, a községek és egyéb testületek még a kapitalizmusban is a lakosság vagy annak egy része számára sokféle jószágot és szolgáltatást bocsátanak tekintélyes mennyiségekben költségmentesen rendelkezésre. Gondoljunk az oktatásra, különféle jellegű szórakoztatásokra, kórházi betegápolásra, gyermekek vagy öregek menhelyekben való ellátására stb. A vállalati dolgozók pedig mind nagyobb számban tesznek szert részben naturális formájú béren felüli juttatásokra.

A szocialista országokban a béren felüli juttatások aránya a pénzben fizetett bérekhez képest folytonosan nő. A béren felüli juttatásokat részben a szocialista vállalatok, részben az állam juttatja a dolgozóknak.

[8] Vö.: *K. William Kapp:* Volkswirtschaftliche Kosten der Privatwirtschaft. (A magángazdaság közgazdasági költségei.) Tübingen és Zürich 1958.

Ezek egy része úgyszólván pótléka a pénzbérnek, míg legnagyobb részüknek nagysága független a pénzbérektől. Egy részük még a munkateljesítménytől is független, például a dolgozóknak vagy a gyermekeiknek jutatott természetbeni ellátás, habár ezekért egyelőre még névleges „ellenértékeket" kell fizetni.

A szocialista államok jól megfontolt politikájához tartozik a lakosság számára ingyenesen rendelkezésre bocsátandó javak és szolgáltatások körének fokozatos kiterjesztése. Ily módon törekszenek arra, hogy a kommunizmus célját, a „mindenkinek szükségletei szerint" elv érvényesülését megvalósítsák.[9]

Emellett alapvető fontosságú, hogy a „szabad" javak iránti szükséglet nem korlátlan, hanem véges. Ennek a „szűkösség" által jellemzett korszakokban nem jutottunk tudatára, pedig ez a tény az, amely a „bőség" korszakának eljöttét úgyszólván formailag lehetővé teszi. Korlátlan, folyton szaporodó, bővülő szükségletek mellett ugyanis a „bőség", amely ebben a vonatkozásban nem abszolút, hanem relatív fogalom, soha sem jöhetne létre.

A *relatív* bőség, a *szükségletek* telítődése először talán a táplálkozás tekintetében valósulhat meg. Nagy óceánjárókon a hajójegy árában szokásszerűen bennefoglaltatik az étkezés ára is. Ezt mennyiségileg nem korlátozzák, így tehát az utas számára „szabad" jószágnak minősül (természetesen csak attól fogva, hogy a hajójegy pausálárát kiegyenlítette). Az étlap rendszerint az ételek vég nélküli sorát tartalmazza, szerepel abban mindaz, ami „szem-szájnak ingere". Senkit sem akadályoznak abban, hogy az étlapon szereplő valamennyi étel akár mindegyikéből több adagot rendeljen és fogyasszon el. Ezt mégsem teszi senki, részben, mert étvágya korlátolt, részben, mert fél az elhízástól vagy a gyomorrontástól, részben, mert fél asztaltársai és a pincérek megszólásától. Sőt, az utasok még csak nem is a legdrágább ételeket fogják rendelni (hogy melyek ezek, azt nem is igen tudhatják, hiszen az étlapon árak nem szerepelnek). *Sztrumilin* helyesen mutat rá, hogy „az egyik ember akkor érzi jól magát, ha fekete kenyeret fogyaszt kvásszal és mahorkát szív utána, a másiknál viszont a beefsteak, az ananász pezsgővel és a Havanna szivar jelenti ugyanazt".[10]

A szükségletek ilyen körülhatároltsága sok más téren is jelentkezhetik, így a szórakozás szükséglete is korlátolt, mert időt rabló, lekötő, már pedig a rendelkezésünkre álló idő is korlátolt, felhasználása, különböző feladatok megvalósítására történő diszponálása is „gazdálkodást" követel meg. Egy időben nem nézhetünk meg két színi előadást, de alighanem még ingyenesen sem kívánunk naponta látni egyet, mert csömört kapnánk tőle.

Máskor az egymással kapcsolatban álló szükségletek egyike kielégítésének korlátolt lehetősége szabhat határt a valamely másik szük-

[9] Nyilvánvaló, hogy e cél megvalósításának egyik feltétele az emberek új viszonya a munkához, vagyis az, hogy az ember a munka végzésében örömöt leljen. Az ilyen jellegű változás lehetőségére *Thorstein Veblen* is utalt. A „mindenki képességei szerint" elv a „mindenkinek szükségletei szerint" elv kiegészítője. Az előbbi akkor fog megvalósulni, mihelyt az *„instinct of workmanship"* (a munka szeretetének ösztöne) általánosan fog érvényre jutni. A hivatásszeretet jó példáját nyújtja az a tisztviselő vagy munkás, aki jövedelemkiesés nélkül nyugdíjba mehetne, de irtózik ettől a gondolattól és ragaszkodik munkahelyéhez. De a hivatásszeretet jut kifejezésre akkor is, amikor a szocialista munkaverseny keretében a dolgozók öntudata nagy erőfeszítéseket vált ki belőlük, vagy akkor, amikor nagy fontosságú társadalmi munkákban — népi ellenőrzésben stb. — vesznek részt.

[10] *Sz. G. Sztrumilin:* A kommunizmus útján. 92. o. Budapest, 1959.

séglet ingyenes kielégítése iránti vágyaknak. Ha a szekrényterünk korlátolt, alighanem bizonyos számú ajándékruhánál többre nem vágyunk, mert nem tudnánk raktározni, csak útban volna számunkra stb.

Emellett ma egyesek nagy ruhaszükséglete a kérkedő, feltűnő fogyasztási szükséglet kifejezése. Az ilyen szükséglet kielégítésére irányuló vágy alighanem el fog halványulni, mihelyt azzal, illetőleg kielégítésével nem lehet többé feltűnni. Ez az utóbbi lehetőség pedig megszűnik, mihelyt bárki korlátlan mennyiségben, költségmentesen tehet szert ruhára. Ebben az esetben ugyanis egy bizonyos számú ruhadarabon túl csupán a válogatással, felpróbálással stb. járó kényelmetlenségek maradnak fenn. (Eladni a fölös ruhadarabokat nem lehetne, mert ha ilyeneket bárki költségmentesen korlátlan mennyiségben igényelhet, ezeket nyilván senki sem volna hajlandó megvásárolni.)

Igaz ugyan, hogy „a társadalom tényleges szükségleteinek bármily bőséges kielégítése esetén is új, ma még ismeretlen igények fognak jelentkezni". És az is igaz, hogy „ezek egyre újabb és újabb termelési és intellektuális feladatokat tűznek elénk, hogy a megvalósításukért vívott harcnak minden szakaszában újra megízleltessék velünk a balsikerek keserűségét és a sikerek gyönyörét, s ezáltal mindig előbbre vigyék az emberiséget",[11] de azzal is számolni lehet, hogy ilyenkor egyes eddigi szükségletek elhalványodnak, elhalnak. Nincs szükség annak feltételezésére, hogy az aszkézis válik majd az emberi vágyak beteljesítőjévé, hogy mégis számoljunk azzal, hogy az emberi szükségletek sok viszonylatban telítődhetnek, ugyanakkor, amikor azzal is számolhatunk, hogy a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődése lehetővé fogja tenni, hogy ezeket a szükségleteket teljes telítődésüket biztosítóan elégítsük ki. Ennek a folyamatnak ingyenesen történő végrehajtása biztosítaná az elosztás kommunista elvének érvényesülését,[12] aminek nem kell minden jószágra kiterjedően megvalósulnia. Így feltehető, hogy a tömegesen nem reprodukálható javakat, divatcikkeket, újdonságokat stb. a kommunizmusban is valamiféle pénz ellenében fogják majd elosztani,[13] ami valamelyes pénzbeli munkabérek vagy más jogcímű jövedelem-hányadok fennmaradását is szükségessé teszi. Ha azonban a javak szükségletek szerinti ingyenes elosztásának már ma is sokféle jószág és szolgáltatás tekintetében alkalmazott elve kibővül, és ennek eredményeképpen a létfenntartási eszközök piacon kívüli elosztásának részaránya majd már meghaladja piaci forgalmukét, vagyis az ingyenes elosztás kommunista elve uralkodóvá — bár nem egyeduralkodóvá — válik, mintegy majd átlépjük a kommunizmus küszöbét.[14] Hogy ez mikor fog bekövetkezni, azt nem tudjuk pontosan előre. Tény azonban, hogy a fogyasztók már ma is számos olyan jószág felett rendelkeznek, amelyek az őket rendelkezésre bocsátó tényezők számára gazdaságiak, amelyekért azonban a fogyasztók semmiféle ellenszolgáltatást sem tartoznak nyújtani, amelyeket korlátlan mértékben igényelhetnek, és amelyek ezért számukra szabadoknak minősülhetnek.

Ezek a termelők, illetőleg a javakat rendelkezésre bocsátók szempontjából gazdasági, a fogyasztók szempontjából azonban szabad javak a fogyasztói magatartás újszerű motívumait hozzák létre. Ezeknek tör-

[11] Sztrumilin: I. m. 21. o.
[12] Sztrumilin: I. m. 91—114. o.
[13] Sztrumilin: I. m. 97. o.
[14] Sztrumilin: I. m. 99. és 104. o.

vényszerűségeivel az elmélet mindeddig nem foglalkozott, bár fontos problémák és még fontosabbakká fognak válni.

Az anyagi ösztönzés lélektanilag ma is érvényesülő folyamata szükségszerűen módosulni fog. Az egyének szükségleteik túlnyomó részét közvetlen ellenszolgáltatás nélkül is ki tudják majd elégíteni. Munkabér címén mindenki csak viszonylag kis összegeket kaphat majd kézhez, de csak ilyenekre lesz is szüksége ahhoz, hogy meg tudja vásárolni azokat a szükségletkielégítésre szolgáló javakat, amelyeket továbbra is pénzért kell majd beszerezni. Ezek a javak szűkösen fognak rendelkezésre állani, és ezért a fogyasztók ezeket illetően továbbra is a rendelkezésükre álló pénz korlátjaihoz lesznek kénytelenek alkalmazkodni. Elképzelhető persze, hogy eljön az olyan bőségnek a kora is, amelyben a válogatást majd már nem a rendelkezésre álló pénzeszközök szűkössége, hanem a fogyasztási készség és képesség korlátja fogja körülhatárolni.

Lélektani szempontból az teremt majd a leírt körülmények között merőben új helyzetet, hogy a fogyasztó szempontjából szabad és gazdasági javak közül az előbbiek lesznek a szükségletkielégítés szempontjából túlnyomóak és fontosabbak. Ennek ellenére feltehetőleg a fogyasztók mégis vállalkoznak majd arra a többletmunka vállalásával járó áldozatra, amelynek jutalmául a fennmaradó csekély bérhányadokban részesülni fognak. Ebben az esetben az emberek jelenleg érvényesülő „csökkenő vágy" szemlélete fog módosulni, nem a nagyobb fontosságú, de a kevésbé fontos javak megszerzésének vágya fogja a fogyasztókat fokozott áldozatok vállalására serkenteni. Ilyenfélére persze van már ma is példa, amikor a dolgozók néhány luxusszükségleti vágyuk kielégítése végett vállalkoznak túlmunkára, vállalnak második állást, gyakran a főfoglalkozásuknál nem jobb, de rosszabb anyagi feltételekkel, noha ez a magatartás a gazdasági lélektan szokott tételeivel nem egyeztethető össze.

Semmiféle közösség vagy vállalat sem képes a fogyasztók lélektani magatartásának ismerete nélkül arról gondoskodni, hogy az utóbbiak részére korlátlan, illetőleg kívánságaiknak megfelelő mennyiségekben is, ellenérték nélkül rendelkezésre bocsátandó javak és szolgáltatások, kielégítő mennyiségekben és megfelelő összetételben terveztessenek meg, állíttassanak elő és bocsáttassanak rendelkezésre. Ezek a javak a fogyasztók számára szabadok lesznek, míg az őket rendelkezésre bocsátó szervek számára továbbra is gazdasági javak maradnak. Ennek következtében az utóbbiak a szóban forgó javakat és szolgáltatásokat nem korlátlan, hanem csupán a fogyasztók szükségleteinek megfelelő mennyiségekben tudják és akarják majd rendelkezésre bocsátani.

3. Van nagyszámú olyan jószág, amelyek a mikroökonómiai egységek egy része számára szabadoknak minősülnek, míg mások számára továbbra is gazdaságiak maradnak. Ennél részben természetesen arról az imént leírt ellentétről van szó, amely szerint vannak szervek, amelyek az általuk költségek ellenében megszerzett javakat ellenérték nélkül bocsátják mások rendelkezésére, amely esetben ezek az utóbbiak számára szabad javakká válnak. De az is előfordul, hogy szabad javakkal csupán egy körülhatárolt fogyasztói kört látnak el ellenszolgáltatás nélkül. Az is lehetséges, hogy a földrajzi vagy a jogi helyzet idéz elő különbségeket.

4. A pausálár ellenében megszerzett — és ezáltal quasi szabaddá vált — javak száma igen jelentős. A tengerjáró gőzösökön kiszolgáltatott ellátás kérdéséről már megemlékeztünk. Az is előfordul, hogy egy bérlakás vízvezetékvize, amely gazdasági jószág mind a társadalmi-gazdaság, mind a bérház tulajdonosa számára, a bérlő számára szabad jószággá válik, noha a kikötött lakbér nagyságát az is befolyásolta, hogy a bérbeadó folyóvíznek korlátlan rendelkezésre bocsátására vonatkozó kötelezettséget vállalt magára. Hasonló a helyzet például egy villamoskalauz esetében. Ő saját maga és családtagjai számára villamosszabadjegyet kap. Lehet, hogy családtagjai a szabadjegy birtokában olyankor is igénybe veszik a villamost, amikor gyalog mennének, ha a jegyért fizetni tartoznának. De azért korlátlanul, szükség nélkül mégsem fognak utazgatni. A villamostársaság pedig — elvben — felméri, hogy az általa szétosztott szabadjegyek milyen többletszükségletet hoznak létre a teljesítendő járatok tekintetében. Ezekben az esetekben egyébként újból annak példájával állunk szemben, hogy a szabad javakat sem fogyasztják korlátlanul, ami megfelel a *Gossen*-féle szükséglettelítődési törvény szerinti magatartásnak. Ennek a szükséglettelítődésnek a követelménye határozza meg a kommunizmusban a rendelkezésre bocsátandó gazdasági jószágnak azt a mennyiségét, amely révén ez a gazdasági jószág a fogyasztó számára — szükségletének teljes telítődése következtében és után — szabad jószággá válik. Ezért a szocializmusban, különösen pedig a kommunizmusban a szabad javak iránti szükséglet nagyságának tervezése rendkívül fontos követelménnyé válik.

5. Egyes szükségleteket mind szabad, mind gazdasági javakkal egyaránt ki lehet elégíteni. Az emberi szükségleteknek korlátoltsága, telítődésük lehetősége szükségessé teszi, hogy a szabad jószágokkal kielégítendő szükségleteket is rangsoroljuk azért, hogy egy maximális szükségletkielégítési színvonalat érjünk el. Valamely szükségletnek egy szabad jószággal történő kielégítése megfosztja ugyanis az embert attól a lehetőségtől, hogy ugyanezt a szükségletet egy másik, esetleg magasabb színvonalú szükségletkielégítést lehetővé tevő szabad vagy gazdasági jószággal elégítse ki. Ha kenyérrel jóllaktunk, a legízletesebb ételt sem kívánjuk már elfogyasztani. Egy rendkívül gazdag ingyenbüfénél válogatnunk kell az ételek között, mindből nem tudunk enni. A szokványos közgazdasági terminológia szerint ilyenkor a gyomrunk befogadó képessége a „szűkös", azzal kell „gazdálkodnunk". Az is előfordul azonban, hogy számos fogyasztó olyan jószággal szemben, amelyhez ingyen juthat hozzá, egy másikat, amelyet csupán ellenérték fejében szerezhet meg, előnyben részesít, például azért, mert a kenyér ingyen osztásánál jelentkezni számára kényelmetlen vagy esetleg azt restelli.

6. Az emberi szükségletek korlátolt voltának kérdését már érintettük.

★

Eme kurzórikus fejtegetésekkel megítélésünk szerint bebizonyítottuk, hogy a szabad és a gazdasági javak szokásos szemléleti módja és megkülönböztetése további finomítást követel meg. A szükségletkielégítési folyamatok lefolyására vonatkozó elképzelések tulajdonképpen csupán a gazdasági javakkal összefüggő döntések deduktív sémáját tárják elénk. Ezek a sémák tehát csupán azt igyekeznek bemutatni, mily

mennyiségekben és arányokban szerzik be, és miként használják fel azokat a javakat, amelyek csupán korlátolt, szűkös mennyiségekben állnak rendelkezésre, illetőleg szerezhetők meg. Mindezen javak tehát „határhaszonnal" rendelkeznek. Ezek a sémák tehát nem érintik a szabad javak felhasználásának problematikáját (azon javakét, amelyek „határhaszna" zéró). Ez különösen nyilvánvalóvá válik *Simon N. Patten* és *Robert Liefmann* szemléletében, akik — ismeretesen — kellemes és kellemetlen érzéseket, hasznosságokat és áldozatokat állítanak egymással szembe, illetőleg *(Liefmann)* a határhozadékok (tehát nem a határhasznok) kiegyenlítődésének törvényét jelölték meg a fogyasztói magatartás irányjelzőjeként.

Félrevezető azt feltételezni, hogy gazdasági elhatározások a szabad javakkal kapcsolatban nem szükségesek, hogy ezekkel összefüggésben nem adódnak választási elhatározásokkal kapcsolatos problémák annak következtében, hogy azok a fogyasztók számára korlátlan mennyiségekben és költségek nélkül állnak rendelkezésre. A gazdálkodás módját a szabad javak létezése, ezeknek köre és összetétele, továbbá a szükségletek korlátolt volta és telítődésüknek lehetősége messzemenően befolyásolja már azért is, mert ezek a körülmények a gazdasági javak iránti keresletre is befolyást gyakorolnak, végül — és elhatározó módon — azért, mert a szabad jószág jelensége viszonylagos, vagyis azért, mert a fogyasztók számára szabad javak nem szükségszerűen szabadok az őket rendelkezésre bocsátó szervek számára.

Olyan problémakörről van tehát szó, amelyet a valóságos és nem torzított tények alapján kell méltányolni. Ugyanakkor az is mondható, hogy ez a problémakör tekintettel a szabad javak létező nagy és növekvő mennyiségére csupán egy „nem-euklideszi"[15] társadalmi-gazdaságtani szemléleti mód segítségével tisztázható. Ilyenkor tehát ezt az utóbbit nem kell egyszerű gondolkodásbeli játéknak tekinteni, hanem egy olyan elméletnek, amely a hagyományos elméleti szemléleti módokat kiegészítő valóságmagyarázat eszközéül szolgál.

[15] *J. M. Clark* néhány évtizeddel ezelőtt felvetette azt a kérdést, lehetséges és értelmes volna-e, hogy a társadalmi gazdaságtan hagyományos alapvető feltételezései helyett azokkal ellentéteseket tegyünk egy elméleti rendszer alapjává. Ennek az ötletnek végső konzekvenciáit azonban nem vonta le. Megelégedett azzal, hogy összeállítsa a szokásossal ellentétes feltételezéseknek egy lajstromát, amely lajstromban egyébként a szabad javak széleskörű elterjedésének feltételezése nem is szerepel. Nem tett tehát kísérletet arra, hogy az általa lehetségesnek mondott feltételezések következményeit megvizsgálja, miként azzal a kérdéssel sem foglalkozott, hogy feltételezéseinek nincs-e legalábbis korlátozott valóságtartalma. (Vö.: *J. M. Clark:* Soundings in Non-Euclidean Economics, American Economic Review, Supplement II. 1921. március, 132—147. o.). Clark eme feltételezéseivel „A közgazdaságtan úgynevezett segédtudományai" című tanulmányomban (Navratil évkönyv, Budapest 1935) foglalkoztam.

Alkalmilag egyébként *Pigou* (Economics of Welfare, II. kiadás, London, 1924. 6. o.) is hangoztatta, hogy mód van arra, hogy egy gazdaságelméleti rendszert a szokásosakkal ellentétes, de azokkal mégis egyenlő plauzibilitású feltételezések alapján dolgozzunk ki.

A szöveg levezetései reményhetőleg bebizonyították, hogy a szükségletekre és a szabad javak jelentőségére vonatkozó szokásos feltételezések ugyanúgy újszerű tárgyalást követelnek meg, mint ahogy annak kérdése is új alapokon vizsgálandó meg, mily mértékben és módon válnak szükségesekké a szabad javakra vonatkozóan is választási döntések.

MILOŠ PICK—KAREL HOPP:

Néhány megjegyzés a munkatermelékenység tervezéséhez*

A munkatermelékenység gyors növelése a szocializmus valamenynyi országa számára rendkívüli fontosságú, hiszen ez a fő feltétele annak, hogy rendszerünk végleges győzelmet arasson a kapitalizmus felett. Csehszlovákiában gyakorlatilag a növekvő munkatermelékenység az egyetlen forrása a nemzeti jövedelem növekedésének, a termelőerők fejlődésének és az életszínvonal emelkedésének. Az 1961—1965 közötti III. ötéves tervben a Csehszlovák Köztársaság nemzeti jövedelmének növekedését teljes mértékben a társadalmi munkatermelékenység emelése, a nemzeti jövedelem növekedésének 94 százalékát pedig az élőmunka termelékenységének emelkedése kell hogy fedezze. A terv ezenkívül előirányozza a munkaidő csökkentését is, ami még inkább kihangsúlyozza a munkatermelékenység növelésének jelentőségét. Csehszlovákia a tervek szerint a legközelebbi évek folyamán túlszárnyalja a munkatermelékenység színvonala tekintetében Nyugat-Németországot és Nyugat-Európa legfejlettebb országainak élén fog járni, amit Csehszlovákiában úgy tekintenek, mint az ország egyik fő hozzájárulását a két világrendszer között folyó gazdasági versenyhez.

Felszólalásunkban néhány megjegyzést szeretnénk tenni a munkatermelékenység növelése tervezési kérdéseihez.

Úgy véljük, hogy a munkatermelékenység növelése tervezési metodikája nem kisebb fontosságú kérdés, mint például a munkatermelékenység méréséé. Az elméleti vitákban azonban mind ez idáig nem fordítottak kellő figyelmet erre a kérdésre. Ezért kívánatos, hogy a munkatermelékenység tervezése a közgazdasági munkában elfoglalja az őt megillető helyet.

A termelékenység növelésének tervezésekor egyrészt meg kell állapítani a munkatermelékenység növelésének objektíven szükséges ütemét, másrészt pedig megfelelő forrásokkal alá kell támasztani ezt a növekedést. Ily módon egyrészt a népgazdaság *szükségletei,* másrészt *lehetőségei* jutnak kifejezésre. *A munkatermelékenység növelésének tervén tehát a mérlegnek valami olyan formáját értjük,* amelyben a munkatermelékenység növekedését összhangba hozzák az erre szolgáló eszközökkel.

Ebben az összefüggésben vizsgálni kell a munkatermelékenység növekedése és a munka technikai és energetikai ellátottságának növe-

* Előadás az MTA Közgazdaságtudományi Intézete által a munkatermelékenység kérdéseiről rendezett tudományos konferencián. (1959. szeptember 29—október 2.)

kedése közötti kapcsolat törvényszerűségeit. Más mérlegekkel összehasonlítva, itt nagy jelentősége van a mérleg minőségi oldalának, tehát nemcsak a ráfordított eszközök volumene a döntő, hanem felhasználásuk hatékonysága is.

Amikor például *hangsúlyozzuk a munkatermelékenység növekedése és a technikai felszereltség növekedése közötti alapvető kapcsolatot* (a technikai felszereltséget a munkások állóalapokkal, ezen belül gépi állóalapokkal való ellátásával fejezzük ki), akkor ennek a kapcsolatnak különösen a minőségi oldalát emeljük ki.

A munkatermelékenység növekedésének forrásait semmiképpen sem akarjuk kizárólag a technikai haladásra visszavezetni, minthogy a munkatermelékenység növekedésére nemcsak a technikai haladás van hatással, hanem sok más tényező is. A technikai haladás fő tényező ugyan, de hatása csak akkor bontakozhat ki, ha adva vannak az új technika bevezetéséhez szükséges szervezeti fejlődés feltételei, amelyek egyben meg is határozzák a technika felhasználásának fokát és ezzel hatékonyságát is. Maga a korszerű technika, még az automatizálás legmagasabb fokán is halott az emberek szakképzettsége és kezdeményezése nélkül. *Tehát, a munkatermelékenység növekedésének csak egy része függ közvetlenül a munka technikai felszereltségének növekedésétől, további része pedig elsősorban a technika felhasználásának mértékétől függ.* A termelékenység növekedése tehát csupán közvetve van kapcsolatban a munka technikai felszereltségének növekedésével. A technika felhasználásának mértékén itt a termelékenységnövekedés összes többi tényezőinek a legszélesebb értelemben vett összességét értjük, mindazt, ami a technikai felszereltség növekedésével közvetve kapcsolatban van (például a termelés és a munka szervezésének színvonalát, a dolgozók kezdeményezését stb.). Ha lehetőség nyílik a technika tökéletesebb felhasználására, úgy a munkatermelékenység bizonyos fokig a munka általános technikai felszereltségének növekedése nélkül is növelhető. Ezért az ilyen elemzésekben mindenekelőtt teljes mértékben fel kell mérni a technika jobb kihasználásának a lehetőségeit, a műszakszám növelése, a termelés tömegszerűségi fokának emelése stb. alapján.

Ha a munkatermelékenység *egész* növekedését akarjuk egybevetni a munka technikai felszereltségének növekedésével, akkor mérlegelnünk kell a tényezők e két csoportjának kölcsönös összefüggését. Minél nagyobbak a tartalékok a technika kihasználási színvonala tekintetében, annál kevésbé szükséges a munka technikai felszereltségének növelése a munkatermelékenység meghatározott fokozásához.

A tényezők e két csoportjának kölcsönös kapcsolatai a népgazdaság fejlődésének különböző szakaszaiban megváltozhatnak. Például a csehszlovák ipar államosítása utáni első szakaszban a technikai haladásra a munkatermelékenység egész növekedésének alig egyharmada jutott, minthogy jelentős tartalékok voltak a kapacitások jobb kihasználására és koncentrálására, a munkaidő tökéletesebb kihasználására stb. E tartalékok kihasználása a szocialista rendszer előnyeiből következik, de némelyikük részben csak átmeneti jellegű. E tartalékok fokozatos kimerülésével kapcsolatban szükségessé vált, hogy fokozzuk a termelékenységnövelés *állandó* forrásainak, különösen a technikai haladásnak a szerepét. Jelenleg a technikai haladás adja a munkatermelékenység

növekedésének mintegy a felét, s a harmadik ötéves terv folyamán mintegy kétharmadra nő ez az arány.

Ez egyúttal azt jelenti, hogy adott termelékenységnöveléshez a korábbinál jóval nagyobb mértékben kell növelni a munka technikai felszereltségét. Míg az első ötéves terv időszakában az ipar államosításának befejezése után (1949—1952) a munkatermelékenység ötször olyan gyorsan nőtt, mint a munkások gépi állóalapokkal való felszereltsége, addig a következő ötéves tervben ez az arány mintegy 1,25 : 1-re csökkent, a harmadik ötéves tervben pedig már körülbelül 9 százalékkal gyorsabban fog növekedni a gépi felszereltség, mint a munka termelékenysége.

A termelékenység-, illetve a felszereltségnövekedés üteme a csehszlovák minisztériumi iparban (százalékban)

Megnevezés	1952/1948	1957/1952	1965/1960
A munkások munkatermelékenysége	54,4	31,8	40,7
A munkások felszereltsége			
Állóalapokkal összesen	1,3	17,4	34,6
Ezen belül: gépi állóalapokkal	9,8	25,8	44,4
A felszereltség növekedése a munkatermelékenység emelkedésének százalékában			
Az összes állóalapokra számítva	2,0	55,0	85,0
A gépi állóalapokra számítva	18,0	81,0	109,0

Emellett még csak jelentéktelen mértékben tártuk fel a munkatermelékenység növelésének a szocialista világrendszer megalakulásából fakadó és a nemzetközi munkamegosztásban gyökeredző tartalékait. E tartalékok feltárása okvetlenül lehetővé tenné valamennyi résztvevő ország számára a technika jelentősen hatékonyabb kihasználását, tehát a technikai felszereltség adott növekedése mellett a munkatermelékenység lényegesen gyorsabb emelkedését. Komoly hiányosságnak tekintjük, hogy a KGST-országok termelésének szakosítására idáig elfogadott intézkedéseket gyakran csak politikai-kereskedelmi szempontból értékelik, és hiányoznak az objektív gazdasági ismérvek a szakosítás rendszeres fejlesztésére tett konkrét intézkedések értékelésére.

Ezt a kérdést a munkatermelékenység további fokozása szempontjából a szocialista országok egyik alapvető problémájának tartjuk, amelyet ezen országok közgazdászainak elsősorban kell kidolgozniuk.

Emellett azonban a technikai felszereltséggel közvetve összefüggő források hatásainak az aránya átmenetileg ingadozhat, sőt lényegesen növekedhet is. Mindazonáltal, hosszú időszak átlagában az ingadozások kiegyenlítődnek, még akkor is, ha ezek a források, bár csak közvetve, a technikai felszereltségtől függnek. A fejlődés hosszabb időszakában ugyanis megmutatkozik függőségük a technikai haladástól mint a munkatermelékenység emelésének fő és meghatározó tényezőjétől.

De magának a technikai haladásnak a munkatermelékenység növekedésére gyakorolt közvetlen hatása *sem csak a munka technikai fel-*

szereltségétől függ, de függ a technikai haladás hatékonysági fokától is. Ez a hatás ugyanis nemcsak az új gépek számától, hanem elsősorban azok felépítésétől, minőségétől és műszaki-gazdasági paramétereitől függ. Az új gépek a meglevő gépekhez képest annál hatékonyabbak, minél nagyobb a géppark átlagos életkora és minél kisebb a meglevő gépek hatékonysága. Minél hatékonyabb a technikai haladás, annál kisebb mértékben szükséges a munka technikai felszereltségének a fokozása a termelékenységnövekedés azon részéhez, amely közvetlenül a technikai haladásból következik.

Amikor egybevetjük az egész termelékenységnövekedést a munka technikai felszereltségének növekedésével, akkor nemcsak a technikai haladásnak a munkatermelékenység egész emelkedésében szereplő arányát, hanem a technikai haladás gazdasági hatékonyságának fokát is mérlegelni kell. Minél jobbak a lehetőségek a technika felhasználási fokának és a technikai haladás hatékonysági fokának emelésére, annál kisebb mértékben kell növelni a munka technikai felszereltségét a munkatermelékenység meghatározott emelkedésének eléréséhez.

Nem elégedhetünk meg tehát *akármilyen* technikai haladással, hanem biztosítanunk kell annak munkatermelékenységi szempontból maximális hatékonyságát. Ezért semmilyen körülmények között sem elégedhetünk meg a műszaki és szervezési intézkedések egyszerű összegezésével. *Olyan tervvariánst kell kidolgozni, amely a lehetséges műszaki és szervezési intézkedések leghatékonyabb változatainak optimális kombinációját jelenti.*

De melyik az az objektív gazdasági mérce, amely lehetővé teszi a leghatékonyabb intézkedések kiválasztását? Vitathatatlan, hogy össze kell hasonlítani a műszaki és szervezeti intézkedések egyes variánsainak, valamint a technika és a szervezés egyes fejlődési irányainak gazdasági hatékonyságát. (Ebben az esetben hatékonyságon mindenekelőtt a munka termelékenysége és technikai felszereltsége közötti viszonyt értjük.) A különböző variánsok összehasonlítása azonban még nem elegendő. Hiszen ezek egyike sem jelenti okvetlenül az adott eszközökkel elérhető maximumot. Úgy véljük, hogy az *előirányzott variánsokat nemcsak egymással, hanem mindenekelőtt* a technika és a szervezés világon elért *legmagasabb színvonalával,* a társadalmi munkatermelékenység legmagasabb színvonalával kell összemérni; *ebben* látjuk a haladás és a realitás objektív mértékét. A legmagasabb világszínvonallal történő összehasonlítás megmutatja a munkatermelékenységnek azt a színvonalát, amely az emberiség által már meghonosított technika, technológia és szervezés segítségével elérhető. Ez a szempont törvényszerűen lép előtérbe ma, a kapitalizmus és a szocializmus gazdasági versenyének szakaszában. Ahogyan a szocializmus előretör ebben a versenyben, a világ legjobb eredményeire való irányvétel mindinkább a *szocializmusban* elért legjobb eredményekre való irányvételt fogja jelenteni. A világon elért legmagasabb színvonallal való összehasonlítás a kapitalizmus pusztulása után is objektív mértéke lesz a munkatermelékenység-növelésre irányuló intézkedések haladó jellegének.

Egymagában azonban a világon ismert legmagasabb színvonallal való összehasonlítás sem elegendő. Nem szabad megelégedni ezzel a színvonallal és azt mechanikusan alkalmazni. Sőt, ezt a színvonalat

minimumnak kell tekinteni és törekedni kell túlszárnyalására. Emellett a távlati, különösen a hosszú lejáratú tervekben *elő kell irányozni a technika további gyors fejlesztését az idáig ismert világszínvonalhoz viszonyítva.* A távlati tervekben a már elért színvonalat csupán az elemzés kiinduló pontjának kell tekinteni, amelynek alapján a további fejlődést tervezik. Emellett a távlati tervekben mérlegelni kell azt is, hogy a munkatermelékenység növelésére szolgáló források egy része a terv készítésekor nem konkretizálható, mivel egyes forrásokat csak a terv teljesítése kapcsán fognak feltárni.

A munkatermelékenység és a munka technikai ellátottságának növekedése közötti minőségi arányok elemzésekor fokozottabban kell tehát támaszkodni elsősorban a legmagasabb világszínvonallal való összehasonlításra, másodsorban pedig a fejlődési irányzatok elemzésére.

Az ilyen elemzésben még kevés tapasztalatunk van és adataink is a szocialista országokra és a fejlett tőkésországokra vonatkozólag egyaránt hézagosak. A munkatermelékenység nemzetközi összehasonlítása országainkban kezdeti állapotban van. Ezért úgy véljük, energikusan hozzá kell fogni az ilyen adatok gyűjtéséhez, feldolgozásához és elemzéséhez, a KGST-ben részt vevő országok együttműködése alapján, minthogy ezek a munkák meghaladják az egyes országok lehetőségeit.

Az ilyen elemzések végzésekor át kellene térni *az általános irányzatok, az egész ipar és az egyes ágazatok összevont elemzéséről* a technikai fejlődés fő irányainak, egyes gyáraknak, valamint egyes műszaki és szervezeti intézkedéseknek *konkrét műszaki-gazdasági vizsgálatára.*

Bár egyes technikai intézkedések hatékonysága is jelentős mértékben ingadozhat, az általános fejlődés mégis mutat bizonyos törvényszerűséget. Egyes adatok, amelyek az Egyesült Államokról és Angliáról rendelkezésre állanak, azt mutatják, hogy a legutóbbi 10 évben a gépi felszereltség és a munkatermelékenység nagyjából egyenes arányban nőttek. Például az Egyesült Államok feldolgozó iparában 1929 és 1955 között az egy munkásra jutó szerszámgépek és berendezések értéke évenként mintegy 1,9 százalékkal, a munkatermelékenység pedig 2,1 százalékkal növekedett.

Ezzel szemben az egy munkásra jutó állótőke egész volumene ugyanezen időszak alatt nem növekedett. Tehát a munkaeszközöknek elvileg más a struktúrájuk, mint 1929-ben volt, minthogy a gépek és berendezések aránya az 1929. évi 30 százalékról 1955-ben 48 százalékra növekedett. Ez a változás főként a meglevő gyárak korszerűsítésének és rekonstrukciójának, valamint az új gyárak építésében érvényrejutó haladó felfogásnak az eredménye. Ez azt jelenti, hogy a munkatermelékenység és a gépi felszereltség növekedése közötti arány megmaradása mellett, az állóalapok jelentősen nagyobb hatékonysága érhető el azáltal, hogy az állóalapokon belül növelik a gépek arányát. Ily módon még a munka állóalapokkal való ellátottságának lényegesen kisebb növekedése mellett is elérhető a munkatermelékenység fokozása.

Ami a munkatermelékenység és a munka gépi felszereltségének növekedése közötti említett arányt illeti (noha a tőkés gazdaság néhány specifikus törvényszerűsége, például a kapacitások krónikus kihasználatlansága is kihat rá), kiderül, hogy ez az arány csupán a technikai haladás ama fejlődési szakaszára jellemző, amelyet elsősorban a gépe-

sítés jellemez. Nem következik azonban belőle, hogy a technikai haladás következő szakaszaiban, a technikai fejlődés új forradalmi irányaival, például az automatizálás tömegméretű fejlődésével és az új gyártástechnológiákra való áttéréssel kapcsolatban, a technikai haladás hatékonysági foka ne javulhatna olyan mértékben, hogy jelentősen kedvezőbb arányt lehessen elérni a munkatermelékenység és a technikai felszereltség növekedése között. Ezért a technikai fejlődés területén igen gondosan tanulmányoznunk kell az új jelenségek és irányzatok hatékonyságát.

A konkrét műszaki-gazdasági kutatás példája a gépiparban végzett vizsgálat. A termelékenységnövelés fontos, bár korlátozott tartaléka rejlik a munkaidő-kihasználás javításában. Mutatják ezt a munkanap-fényképezések és a normán felüli pótidők. Az ezekkel feltárt veszteségek csupán 1/3-ra való csökkentése is már mintegy 7 százalékkal növelné a munka termelékenységét. Ezenkívül a III. ötéves tervben a munkatermelékenység további mintegy 10 százalékos növelését várják az *átlagteljesítmény növelésétől.* Az említett hatások aránya a munkatermelékenység előirányzott emelésében mintegy 30 százalék.

A termelékenységnövekedés többi részét főként a technikai haladással és a beruházási előirányzatok hatékonyságának fokozása útján kell biztosítani. A beruházásokat a technológia olyan területeire kell irányítani, ahol azok a leghatékonyabb termelékenységnövekedést eredményezik.

Ennek kapcsán a gépipari termelés technológiájából indultunk ki. Például a forgácsoló megmunkálás teszi ki a gépipari termelés egész munkaigényének több mint 40 százalékát.

E területet tovább vizsgálva, arra jutottunk, hogy a forgácsmentes megmunkálás arányát 8 százalékról 13 százalékra kell emelni, a forgácsoló megmunkáláson belül pedig módosítani kell a gyártott gépek struktúráját, a termelékenyebb szerszámgépek, például revolveresztergák, félautomaták, automaták és programirányítással működő szerszámgépek javára, hogy a szerszámgépek előirányzott felújítását legalább 25 százalékban ilyen korszerű szerszámgépekkel végezhessük. Azoknak a szerszámgépeknek a termelékenysége, amelyeket a III. ötéves tervben gyártanak, az alapvető univerzális szerszámgépekénél 1961-ben mintegy 55 százalékkal, 1964-ben pedig 83 százalékkal magasabb lesz. A gépiparban ezek az új gépek 1960-ban 2,75 százalékkal, 1964-ben pedig már 4,1 százalékkal fogják növelni a munkatermelékenységet. Ehhez járul a meglevő gépek korszerűsítése, amivel ugyancsak mintegy 19 százalékos termelékenységnövekedés lesz elérhető. Hasonló intézkedéseket hoztunk a formázó, a szerelő és a hegesztő munkákra az öntödékben és a kovácsüzemekben, valamint a szerszámkészítés területén. A speciális szerszámtermelés technikai színvonalának, valamint a normáliagyártás szakosított termelésének fejlesztési kérdéseit később fogjuk kidolgozni.

Az említett intézkedéseknek az a célja, hogy csökkentsék a kézi munka arányát a termelésben és emeljék a gépesítés színvonalát olyan területeken is, ahol a meglevő gépesítés színvonala alacsony, hatékonysága pedig nem kielégítő.

További példaként lehet felhozni a gyáron belüli és a műveletek közötti szállítással (anyagmozgatással) kapcsolatos műszaki-gazdasági

vizsgálatokat. Iparunkban a gyáron belüli szállítással kapcsolatos munkáknak csupán 8—14 százaléka folyik gépi erővel. A raktárakban a helyzet még rosszabb, mivel itt a munkafolyamatoknak csak 2—3 százaléka gépesített. A gépiparban a belső szállítási költségek aránya nagyon magas a törzsmunkások munkabéréhez viszonyítva. A könnyű sorozatgyártás területén majdnem eléri a 41 százalékot, a nehéz egyedi és kissorozatú gyártás területén pedig több mint 65 százalék. A gyáron belüli szállítás az egész munkafolyamatnak jelentős része, a gyáron belüli szállítás gépesítése pedig kulcsa az egész termelési és munkafolyamat ésszerű megszervezésének, elengedhetetlen feltétele a folyamatok teljes automatizálásának. Tájékoztatásul megemlítjük, hogy a gyáron belüli szállítás költségeinek 25 százalékos csökkentése több mint 2 milliárd korona megtakarítást jelentene évente a csehszlovák népgazdaságnak, nem is beszélve a termelési folyamatra és annak szervezésére gyakorolt hatásról.

A munka termelékenységének és technikai felszereltségének növekedése közötti arány minőségét kifejező igen fontos mutató *az egy munkaerő megtakarítására jutó költség.* Ez a mutató a tervezés gyakorlatában kifejezheti a munkatermelékenység és a ráfordított eszközök növekedése közötti mérlegkapcsolat mennyiségi és minőségi oldalát. Itt elsősorban az egy munkásra jutó állóalapoknak, továbbá az értékcsökkenésnek egy munkaerő viszonylagos megtakarításához szükséges átlagos évi költségére gondolunk. A számítást el kell végezni mind az összes állóalapokra, mind pedig a gépi berendezések szerint is. A III. ötéves terv folyamán a csehszlovák iparban egy munkaerő megtakarításának átlagos költsége körülbelül 110 000 cseh koronát tesz majd ki, ebből szerszámgépekre és berendezésekre kb. 65 000 korona jut.

Ez a mutató természetesen nem helyettesítheti általában a beruházások hatékonyságának mutatóját. Mindazonáltal, fontos a munkatermelékenység emelkedése és technikai felszereltségének növekedése közötti kapcsolat elemzéséhez. E mutató kifejezi az élőmunka megtakarítása és a munkaeszközökben testet öltött holtmunka ráfordításainak emelkedése közötti kapcsolatot, s az általános tendenciák összesített elemzése alapján lehetővé teszi, hogy *a technikai fejlődés leghatékonyabb iránya felé forduljunk* és olyan konkrét műszaki és szervezeti intézkedéseket válasszunk ki, amelyek a munkatermelékenység emelése szempontjából a leghatékonyabbak. Például, a gyáron belüli szállítás gépesítésével egy munkaerő körülbelül 13 000 cseh korona költséggel szabadítható fel, ami majdnem 20 százalékkal kevesebb az átlagosnál. Továbbá, ez a mutató lehetővé teszi, hogy *az eszközöket a leghatékonyabb intézkedésekre összpontosítsuk,* így közelebb kerüljünk az optimális tervvariánshoz. Végső soron segít feltárni a technikai haladás hatékonyságának ágazatonként egyenetlen fokát, s ezzel irányt mutat a *tudományos és a kutatómunka célszerű összpontosításához.* A munka technikai felszereltségével kapcsolatban említettekhez hasonló módszereket kellene alkalmazni a munka energiával, különösen pedig villamos energiával való ellátottságának elemzéséhez is.

Hangsúlyozzuk: a tervezés fő tartalmának nem a munkatermelékenység növeléséhez szükséges eszközök passzív összegezését tartjuk, hanem *a munkatermelékenység objektíve szükséges emelkedésének ak-*

tív biztosítását a szükséges erőforrásokkal, a ráfordított eszközök maximális hatékonysága alapján. A termelékenységnövelés *aktív* tervezésére van szükség a tervezés egész menetében azzal, hogy a munkatermelékenységnövelés követelményei tevékenyen hassanak ki a népgazdaság és az egyes ágazatok fejlesztésére, a beruházások és a műszaki fejlesztés irányaira stb. A termelékenységnövelési terv aktivitását követeljük a tekintetben is, hogy e terv kidolgozásába a kutató és a tervező szervezetekben, a technikai és a gazdasági életben dolgozók lehetőleg minél szélesebb körét vonjuk be, hogy azok megkeressék a kapott gazdasági feladat legjobb megoldását.

Ezzel kapcsolatban hangsúlyozni kívánjuk *a munkások kezdeményezésének jelentőségét* a haladó tervek elkészítése szempontjából. Úgy véljük, hogy e kezdeményezésnek a tartalékok feltárása formájában kellene jelentkeznie, de nemcsak a terv*végrehajtás*, hanem főleg még a terv*összeállítás* szakaszában. A tartalékok feltárása a népgazdaság számára sokkal előnyösebb, ha már a terv kidolgozásakor lehet rájuk építeni, minthogy így már előzőleg lehetőség nyílik a velük járó összes következmények megvizsgálására és a lehetséges aránytalanságok megelőzésére.

A dolgozók kezdeményezését fejlesztve nemcsak az erkölcsi-politikai tényezőkre, a dolgozók öntudatának növekedésére kell támaszkodnunk. Nagy jelentősége van *az anyagi érdekeltség helyes alkalmazásának is.* A múltban az anyagi érdekeltség helytelen alkalmazása nem tette lehetővé számunkra, hogy a dolgozókat teljes mértékben bevonjuk a terv előkészítésébe. Sem a premizálás és a jutalmazás rendszere, sem pedig a munkatermelékenység és az átlagbér tervezésének módszere, valamint a béralap felhasználásának rendje, a beruházások tervezésének és finanszírozásának módszere nem hangolta össze megfelelően a gyári kollektíva helyi érdekét az egész társadalom érdekeivel. A vállalatok és az egyes személyek számára is előnyösebbnek bizonyult, hogy a tartalékokat a tervek elkészítésekor ne tárják fel, hogy magas követelményeket támasszanak a munkaerő létszámával, a munkabéralapokkal, a beruházásokkal kapcsolatban stb., szóval hogy laza terveket tűzzenek ki, amelyeket könnyű túlteljesíteni.

E tapasztalatokon okulva, egész sor elvi intézkedést hoztunk az irányítás, a tervezés, a finanszírozás és a bérezés területén. Ezzel kapcsolatban a tervezés és a bérezés metodikájának néhány újabb vonására hívjuk fel a figyelmet.

A tervezési metodikában az anyagi érdekeltség elvére támaszkodunk oly módon, hogy az egyéneket és a kollektívákat — összhangban az egész társadalom érdekeivel — a társadalmi munkatermelékenység gyors növelésére és haladó jellegű tervek készítésére ösztönözze. Ez az érdekeltség — egyebek között — *az anyagi érdekeltség úgynevezett négy normatívájára* támaszkodik, amelyek irányelvszerűen, még a tervjavaslatok kidolgozása előtt meghatározzák a főbb kapcsolatokat.

E normatívák közül az első az élőmunka termelékenységének emelkedése és az átlagbérnek az előző időszakhoz viszonyított növekedése közötti arányt állapítja meg. Minél magasabb termelékenységnövelést indítványoz a vállalat (vagy felettes szerv), annál magasabb lehet az átlagbér javasolt növekedése. Tehát a munkabéralap volumenét a terv-

javaslatban a munkatermelékenység emelkedésétől függően határozzák meg.

Egy másik normatíva meghatározza a prémiumalap volumene és a társadalmi munkatermelékenység emelkedése közötti arányt, mégpedig rendszerint az előző évhez viszonyított nyereségnövekedés vagy más összevont mutatók útján. Minél magasabb a társadalmi munkatermelékenység indítványozott emelése, annál magasabb a prémiumalap is.

Ez a két első normatíva a *személyes anyagi* érdekeltség eszköze, a további két normatíva viszont a *vállalat* anyagi érdekeltségével kapcsolatos. E két utóbbi normatíva állapítja meg a beruházási eszközöknek azt a részét, amelyet decentralizáltan osztanak el és amelynek például az iparban a harmadik ötéves terv egész beruházási volumenének körülbelül a felét kell alkotnia. E beruházások összege a vállalatokban képzett források méretétől függ, s belőlük kiegészíthetők a forgóalapok is. E normatívák egyike meghatározza a beruházásokra és a forgóeszközök kiegészítésére előirányzott eszközöknek az arányát a nyereség növekedéséhez vagy a nyereséghez képest. A másik normatíva azt az arányt állapítja meg, amely a vállalatot az értékcsökkenési leírásokból megilleti. Ily módon az álló- és forgóalapok egyszerű és bővített újratermelésére fordítható eszközökből a vállalatnak jutó rész nagysága — részben — a társadalmi munkatermelékenység vállalaton belüli emelkedésétől függ, ami a vállalatokat érdekeltté teszi ezen eszközök hatékony felhasználásában.

Az említett intézkedéseken kívül fontos intézkedéseket hoztak a *munkabér-rendszeren belül is.* A dolgozók prémiuma nem a terv teljesítésétől függ, hanem elsősorban a minőségi és gazdaságossági mutatóknak az előző időszakhoz viszonyított javulásától.

Ezen intézkedések eredményeképpen megszűnt a laza tervek készítésében való érdekeltség. A vállalatok érdekeltek olyan haladó tervek kidolgozásában, amelyek a társadalmi munkatermelékenység reálisan maximális emelését irányozzák elő.

Az említett intézkedéseket Csehszlovákiában csak a múlt évben léptették életbe, így azok még további kidolgozásra és finomításra szorulnak. De már az 1959. évi terv kidolgozásának tapasztalatai is bebizonyították az új intézkedések életképességét.

Befejezésül néhány javaslat. Nézetünk szerint a KGST-ben részt vevő országok együttműködése alapján: 1. Hozzá kell fogni a munkatermelékenység és a munka technikai és energetikai felszereltségének nemzetközi összehasonlítására alkalmas adatok gyűjtéséhez, feldolgozásához és elemzéséhez. Emellett ki kell dolgozni mind az egész ipar és ágazatai összevont mutatóit, mind pedig a technikai fejlődés egyes irányaira és az élenjáró gyárakra jellemző konkrét műszaki-gazdasági mutatószámokat; 2. Meg kell gyorsítani a résztvevő országok termelésének szakosítására hozott intézkedések értékelésére alkalmas objektív gazdasági kritériumok kidolgozását. Ennek alapján elemezni kell a szakosítás optimális elmélyítésének és kiszélesítésének lehetőségeit, valamint az erre irányuló gyakorlati javaslatokat is.

Hisszük, hogy a szocialista országok közgazdászainak együttes erőfeszítése előbbre fogja vinni e kérdések megoldását, s ezzel előmozdítja a szocializmus országaiban a munkatermelékenység növekedését.

LUKÁCS OTTÓ:

Az első magyar ágazati kapcsolati mérleg összeállítása és felhasználása

A népgazdaság egyes ágainak termelése, ezen ágazatok anyagfelhasználása, a behozatal, a kivitel, a fogyasztás, valamint a felhasználás között a legszorosabb kapcsolatok, gazdasági összefüggések vannak. E kapcsolatok vizsgálatának, elemzésének és a tervezésnél az ágazatok közötti egyensúly megállapításának igen fontos eszköze az ágazati kapcsolatok mérlege.[1]

Mint ismeretes, a Központi Statisztikai Hivatal összeállította és publikálta az első magyar ágazati kapcsolatok mérlegét. (Az ágazati kapcsolatok mérlege. 1957. Statisztikai Kiadó.) Az összeállításról szóló elvi határozatokat mintegy másfél évvel ezelőtt hozták, maga a mérleg pedig már több mint fél éve megjelent. Időszerű tehát, hogy megvizsgáljuk: mennyiben váltotta be a mérleg a hozzá fűzött reményeket, helyesen van-e felépítve, használható-e ebben a formában, milyen irányban kell továbbfejleszteni? Érdeklődésre tarthat számot az is, hogy milyen kísérletek folytak eddig felhasználására, illetve, milyen mértékben sikerült a mérleget már eddig is hasznosítani.

Fontos ez a vizsgálat azért is, mert határozni kell, milyen irányban folytassuk tovább az ágazati kapcsolatok mérlegével kapcsolatos munkákat, s ehhez előbb tisztázni kell a már elkészült mérleg kapcsán felmerült legfontosabb elvi és gyakorlati kérdéseket.

A 47 × 47 szektort tartalmazó publikált tábla — formáját tekintve — statikus, nyílt modell, tehát elválasztja a közbenső felhasználásokat (a termelő fogyasztást) és a végső felhasználásokat (lakosság fogyasztása, beruházások stb.). A mérleg belső mátrixa,[2] amely a termelő ágazatokat öleli fel, 38 szektort képvisel, ebből 31 ipari ágazat.

A tábla készítésekor az volt az egyik alapgondolat, hogy a tábla materiális, anyagi kapcsolatokat tükrözzön, s ne törekedjék a forgalmi kapcsolatok ábrázolására. Ennek leszögezése azért fontos, mert természetesen forgalmat ábrázoló táblák is készíthetők, sőt, ilyen táblákra is van igény. Ezek a táblák azonban más célokat szolgálhatnak csak, mivel a forgalmi kapcsolatokat ábrázoló tábláknál nem beszélhetünk olyan

[1] Erre vonatkozóan lásd a többi között Bródy András: Input-output. Közgazdasági Szemle 1957. február és Kenessey Zoltán–Nemény Vilmos–Szakolczai György: A ráfordítás-kibocsátás (input-output) rendszer vázlatos ismertetése. Statisztikai Szemle 1957. 1. szám.

[2] Mátrix alatt általánosságban n-szer m szám meghatározott rendszerben — n sorban és m oszlopban — való felírását értjük; ha n=m, a mátrix négyzetes. Mátrix alakban írhatjuk fel egyenletrendszerek együtthatóit, ez az ún. mátrix-algebra felhasználásával megkönnyíti az ezekkel való további számításokat. Az ágazati kapcsolati mérleg technikai koefficienseinek (az ágazati kapcsolatokat leíró egyenletrendszer együtthatóinak) mátrix-alakban való felírása a technológiai mátrixot adja.

értelmű technikai koefficiensekről,[3] mint a materiális kapcsolatokat tükröző ágazati kapcsolatok mérlegénél.

Az 1957. évi ágazati kapcsolatok mérlege oldalsó szárnya a végső elosztást tükrözi vissza, felosztva azt beruházásokra, fogyasztásra, exportra és készletváltozásra. Mind a beruházásokat, mind a felújításokat végső felhasználásként kezeltük. A tábla alsó szárnyán az úgynevezett hozzáadott érték (value added) szerepel, tehát az amortizáció, a bérek és a jövedelmek, az akkumuláció, s végül — a már publikált táblában — a teljes termelési értékhez külön sorban hozzáadtuk az importot is.

Az 1957. évi mérleg összeállításának néhány kérdése

Az első kérdés, amellyel foglalkoznunk kellett, a szektorok *számának* és *tartalmának* meghatározása volt. A szektorok kialakításakor a homogenitásra való törekvés volt a fő szempont. Olyan szektorokat igyekeztünk kialakítani, amelyek hasonló rendeltetésű termékeket termelnek, továbbá, amelyek anyagfelhasználása a legfontosabb anyagok tekintetében lehetőleg homogén, hogy így a termékösszetétel változása a szektoron belül ne változtassa lényegesen az anyagfelhasználás struktúráját. Ilyen homogenitás természetesen csak közelítően érhető el, mégis, törekedni kell rá, mivel ez feltétele a technikai koefficiensek viszonylagos stabilitásának, annak, hogy a tényleges műszaki fejlődésre reagáljanak, s ne a gyártmány-összetétel változása befolyásolja őket. Az ágazati kapcsolatok mérlege mint matematikai modell ugyanis annál nagyobb területen és annál biztonságosabban használható fel, minél homogénebbek a szektorok. (Matematikai modellként való alkalmazáson itt azt értem, hogy feltételezhető a linearitás, mód van a lineáris egyenletrendszerek alkalmazására.)

Az összehasonlítás másik fő szempontja az volt, hogy a tábla statisztikai adatok alapján készüljön, nem pedig különféle becslések „alapján".[4] Ebből következett, hogy a szektorok összeállításának alapjai csak *szervezetek* (vállalat, telep) lehettek, hiszen a felhasználási és elosztási adatok csak szervezetekre állapíthatók meg.[5]

Mivel az egyes szektorok (a mezőgazdasági szektor kivételével, ahol általában nem szervezetek, hanem termékek alapján történt a szektor adatainak összeállítása) *szervezetek* összességét képviselik, a szektorok tartalmazzák a vállalatok *profilidegen* termelését is, amely elüt a vállalat és így az egész szektor fő tevékenységétől. Néhány szektorban olyan

[3] Technikai koefficiens alatt olyan együtthatót értünk, amely megmutatja, hogy valamely ágazat egységnyi kibocsátásához (teljes termeléséhez) milyen nagyságú ráfordításra volt szükség az egyes kibocsátó ágazatok termeléséből. A technikai koefficiensek tehát lényegében olyan — ágazati adatokból számított — fajlagos felhasználási mutatók, amelyek egyben az ágazatok közötti közvetlen kapcsolatokat is visszatükrözik.

[4] Több kapitalista országban (például Franciaországban is) becslések alapján állítják össze az egész táblát. Bizonyos területeken (például a mezőgazdaság magánszektorában stb.) mi is alkalmaztunk ugyan becsléseket, de csak szűk körben, s így a becsült adatok megfelelően ellenőrizhetők voltak.

[5] Itt jegyzem meg, hogy azok szerint, akik az ágazati kapcsolatok mérlegét mint matematikai modellt használják, helyesebb lenne a szektorokat *termékek* csoportjaiból felépíteni. Az elméleti modell valóban ezt követeli meg tulajdonképpen (bár az aggregálás problémái így is megmaradnak, de kétségtelenül kiesnek a profilidegen termékek és az azzal járó problémák). Véleményem szerint azonban statisztikai tábla — termékekből kiindulva — általában nem állítható össze. Ehhez ugyanis termékenként és minden anyagra külön-külön kellene nyilvántartani a részletes anyagfelhasználási adatokat, s az így begyűjtött adatokat aggregálni. Ez a vállalatoknál és a statisztikai szervezetben is rendkívül nagy munkát jelentene, s még így is csak kétséges értékű eredményeket adna, tekintve az utókalkuláció megbízhatóságának jelenlegi fokát.

nagyságrendű volt a profilidegen tevékenység aránya, hogy az már lényegesen befolyásolta volna a kérdéses szektorról kapott képet. Ezért ezeken a helyeken szükségessé vált a profilidegen tevékenység leválasztása. (Például az ágazati kapcsolatok 1957. évi mérlegében a mezőgazdaság, a közlekedés, az olajbányászat házilagos építkezéseit az építőipari szektorhoz vittük át.) Egyébként a profilidegen termelés részaránya az egyes szektorokban általában kicsiny, s így nem gyakorol számottevő hatást a technikai koefficiensekre. Nagyobb a profilidegen termelés részaránya a gépipari ágazatokban, ahol azonban a profilidegen termelés általában csak a rokon szektorok termelését jelenti, s kérdéses, hogy a szektorok további bontásával stabilabb koefficienseket kapnánk-e. A gépiparban előnyösebbnek látszik összevontabb szektorokkal dolgozni (egyes vizsgálatok mindenesetre erre mutatnak).[6] Ilyen megfontolások alapján alakultak ki az ágazati kapcsolatok mérlegének szektorai.

Ismeretes, milyen nagy jelentősége van hazánkban az importnak. Ezért rendkívül fontos probléma volt, hogy hogyan kezeljük az importot. A megoldás az egész tábla felépítését befolyásolta. Az importot négyféleképpen szerepeltethetjük a mérlegben:

1. Az importált termékeket a hozzájuk hasonló belföldi termékekkel együttesen kezeljük, az egyes ágazatok termeléséhez hozzáadjuk a hasonló importanyagok értékét, s mint egy szektor termékét, együttesen osztjuk el. (Így készült az ismertetett 1957. évi ágazati kapcsolatok mérlege.)

2. Az importot termelő ágazatként fogjuk fel, s az importált anyagokat és termékeket közvetlenül ebből az ágazatból osztjuk el a felhasználó ágazatokhoz, illetve a végső fogyasztáshoz. A KSH a táblának ezt a változatát is elkészítette, publikálásának előkészítése folyamatban van.

3. Az úgynevezett *kompetitív* anyagokat (amelyekhez hasonlót Magyarországon is gyártanak) az első változat szerint kezeljük, míg az úgynevezett *non kompetitív* anyagokat (amelyekhez hasonlót Magyarországon nem gyártanak) a második változat szerint. Ilyen ágazati mérleget a KSH nem készített.

4. Végül, elkészíthető az ágazati kapcsolatok mérlege úgy is, hogy minden termelő ágazatot két részre bontunk, és soronként külön szerepeltetjük az ágazat hazai előállítású termékeinek és az ágazat profiljába tartozó importált termékeknek az elosztását. (Ez lényegében az első változat egyes sorainak kettébontása.) A KSH ezt a táblázatot is elkészítette, a publikáció előkészítése folyamatban van.[7]

Feltehető a kérdés: miért volt szükséges több — az import kezelése szempontjából eltérő — változat készítése? Nem lehetett volna egyértelműen eldönteni, hogy melyik változat a legmegfelelőbb és azt elkészíteni? Egy ilyen döntés azért nehéz, mert mindegyik változatnak vannak előnyei és hátrányai, így helyes volt a többféle változat elkészítése, mert a mérleg több célra felhasználható. Például az első változatban a technikai koefficiensek nem függnek attól, hogy a felhasznált termékek mely része belföldi, illetve külföldi eredetű, s így inkább feltételezhető

[6] Lásd Bródy András dolgozatát. Közgazdaságtudományi Intézet Közleményei. 3. sz.

[7] A külföldi irodalom általában csak az első három pont alatt felsorolt módszert ismerteti, a negyedik módszer szerint — tudomásunk szerint — csak Magyarországon készült tábla.

az együtthatók stabilitása. Ebből a táblázatból leolvasható, milyen import-pótlás szükséges az egyes ágazatok termékeihez, ugyanakkor nem mutatja meg a népgazdasági ágak közötti tényleges kapcsolatokat. Így kevésbé alkalmas a tervezés segédeszközéül, inverz-tábla[8] készítése esetén pedig hamis összefüggéseket ad, mert az importált termékekhez is továbbgyűrűztet felhasználást. (Például az importált hengerelt áruhoz is feltételez szén- és nyersvas-felhasználást stb., holott a valóságban ez nem szükséges.)

A második változat tisztábban mutatja a hazai termelő ágazatok kölcsönös kapcsolatait. Kiolvasható belőle az egyes ágazatok (mint felhasználók) importigénye, s az inverz-tábla közgazdasági értelmezése is teljesen világos. Hiányossága ennek a változatnak, hogy az importrovat sokféle anyagot tartalmaz, s az így keletkező technikai koefficiens nem homogén. Ezért ennél a változatnál általában csak akkor beszélhetünk a koefficiensek stabilitásáról, ha az import és a belföldi termelés aránya változatlan, vagy ha nem kompetitív — tehát az országban nem termelt — anyagokról van szó.

A fentiekből nyilvánvalóak a KSH által elkészített harmadik (a fenti felsorolásban 4. alatt szereplő) változat előnyei és hátrányai. Ez a tábla is nagyon jó segédeszköz mind az elemzésben, mind a tervezésben.

Szólni kell néhány szót a tábla *kereskedelem* szektoráról is. Abból kiindulva, hogy a tábla materiális, nem pedig forgalmi kapcsolatokat kíván ábrázolni, nem futtattuk át a kereskedelmen a termékeket, s a kereskedelem sorban csak a kereskedelem árrését szerepeltettük. Az árrés elosztása azt mutatja, hogy az egyes szektorokban milyen mértékű árrés volt a felhasznált termékek bruttó termelői áron, illetve tényleges fogyasztói áron számított értéke között.

A táblakészítés elvi problémái közül röviden kitérek még az alkalmazott árakra.

Az ágazati kapcsolatok mérlege folyó belföldi bruttó termelői árakon készült. Természetesen, a kereskedelmi árrés hozzáadása után a fogyasztás végső rovatai fogyasztói áron jelennek meg. Ezzel kapcsolatosan felvethető: nem jellemeznék-e jobban az egyes ágazatok arányait a nettó (forgalmi adó nélküli) árak? Ez esetben a forgalmi adót a kereskedelmi árréshez (vagy részben az akkumulációhoz) vinnénk át. Mérlegelni kell azonban, hogy a vállalati beszerzések forgalmi adós (bruttó) áron történnek, s a forgalmi adó leválasztása nagy technikai nehézséget jelentene.

További — az árakkal kapcsolatos — probléma, hogy több terméknek, például a villamos energiának, a szénnek, a szesznek stb. változó mind a nettó, mind pedig a bruttó termelői ára (sok esetben különbözőek a forgalmiadó-kulcsok), attól függően, hogy mi az értékesítés iránya, melyik iparágba, fogyasztásra, exportra történik-e stb. Ezzel kapcsolatosan felmerül, nem lenne-e helyes, ha azoknál a termékeknél, ahol a valóságban egy és ugyanazon termék — az értékesítés irányától függően — különböző árakon szerepel, a matematikai modellnek megfelelően

[8] A mátrix inverziója (megfordítása) a mátrix-algebra egyik fontos művelete, amely a lineáris egyenlet-rendszerek megoldásában fontos szerepet játszik. Matematikai értelemben valamely mátrix inverzének azt a mátrixot nevezzük, amelynek az eredeti mátrixszal való szorzata az egységmátrixot adja. A technológiai mátrix (lásd a 2. sz. jegyzetet) inverze közgazdasági értelmezésben az egyes ágazatok egységnyi kibocsátására jutó, a népgazdaságban összesen szükséges ráfordítások együtthatóit tartalmazza.

korrigált táblát készítenénk, ahol ezek a termékek valamilyen fiktív egységes áron szerepelnének. (Ez esetben a tábla természetesen eltérne a valóságos árviszonyoktól, a valóságos társadalmi terméktől, nemzeti jövedelemtől, termelési értékektől.)

A KSH 7 ágazatban megkísérelte az egységes fiktív árak alkalmazását, de kiderült: helyesebb elvetni ezt a módszert. Nemcsak azért, mert az egységes fiktív árak általában csak homogén szektoroknál alkalmazhatók, s mivel az átárazás rendkívül nagy munka, hanem azért is, mert az így újonnan kialakult koefficiensek nagyrészt annak függvényeivé váltak, hogy milyen árarányokból indultunk ki. Itt már nem statisztikai táblákról volt szó, hanem szinte önkényes játékról a számokkal. De még ha készítenénk is ilyen táblát, a fiktív árak rendkívül megnehezítenék a tábla felhasználását, mert nagyon nehéz lenne a kapott eredményeket megfelelően értelmezni. Fel kell hát hagynunk azzal a törekvéssel, hogy egy terméknek általában egységes ára legyen? Nem. De a megoldást — véleményem szerint — nem a statisztikai tábla összeállításakor kell keresni, hanem az ipari termelői árrendszer továbbfejlesztésében. Talán helyesebb lenne, ha az ipar egységes áron értékesítene (Csehszlovákiában ez is a helyzet), s ha szükséges valahol az egységes ártól eltérés, úgy ez az elosztás későbbi fázisában (a kereskedelemben, a készletező vállalatnál stb.) történhetnék. Ebben az esetben a kívánság és a valóság egybeesnék.

A magyar ágazati kapcsolatok mérlege és a hasonló külföldi mérlegek[9]

Az itt ismertetett magyar mérleg és a hasonló külföldi mérlegek összehasonlítása azt mutatja, hogy a szocialista gazdasági és társadalmi rendszernek köszönhetően, a szocialista statisztika lehetőségeit megfelelően kihasználva, jóval pontosabb és megbízhatóbb ágazati kapcsolatok mérlegét lehet összeállítani Magyarországon, mint a kapitalista országokban. Csak a mi táblánk összeállításakor lehetett a táblát két oldalról (a felhasználás és az elosztás oldaláról is) felépíteni és egyeztetni, és a tábla túlnyomó többségét bizonylatokkal alátámasztott statisztikai adatokból összeállítani. Ennek következtében a magyar tábla adatai lényegesen megbízhatóbbak, mint a kapitalista országokban. A nagyobb pontosságot igazolja az is, hogy míg a nyugati tábláknál általában 35—50 százalék kitöltetlen rovat van, addig a magyar táblában az üres rovatok aránya (ahol 2 ágazat között nincs kapcsolat) csak 16 százalék. Emellett a magyar tábla sokkal gyorsabban készült el, mint a hasonló kapitalista országbeli táblák.

Az összehasonlítás a publikált külföldi táblákkal arra is rámutat, hogy a magyar tábla (nagyságrendje, szektorainak száma) nem marad el, sőt, több esetben felül is múlja a külföldön publikált hasonló táblákat. Az irodalom megemlékezik ugyan sokkal részletesebb táblákról is (pl. az Egyesült Államokban), de ezek publikálásra nem kerültek.

Itt emlékeznék meg röviden arról, hogy a tábla második változatát sikerült a Központi Statisztikai Hivatalban működő elektronikus számológéppel invertálni, s előreláthatólag az invertált tábla is rövidesen publikálásra kerül. Az invertált tábla megmutatja, mekkora termelést

[9] Ezzel a kérdéssel részletesen foglalkozik Kenessey Zoltán tanulmánya a Statisztikai Szemle. 1959. decemberi számában.

A magyar népgazdaság 1957. évi ágazati kapcsolatainak mérlege

Belföldi folyóáron, forgalmi adóval, millió forint

	Termelő ágazat \ Fogyasztó ágazat	1 Szénbányászat és brikettgyártás	2 Kőolaj- és földgázkitermelés	3 Egyéb bányászat (tőzeg, érc, ipari ásvány)	4 Vas- és acélgyártás	5 Fémgyártás	6 Gépgyártás	7 Villamosipari gépek és készülékek gyártása	8 Híradás- és vákuumtechnikai termékek gyártása	9 Műszeripar	10 Vas- és fémtömegcikkipar	11 Villamosenergia ipar	12 Építőanyagipar	13 Kőolajfeldolgozó ipar	14 Városi gáz gyártása	15 Szénfeldolgozó vegyipar	16 Ipari gáz gyártása, festékipar, egyéb nehézvegyipari termékek gyártása
1	Szénbányászat és brikettgyártás	208,2	0,1	2,8	58.6	45,3	57,0	6,0	12,0	3,6	12,0	513.2	195,3	0,4	151,3	205.6	15,2
2	Kőolaj- és földgázkitermelés	—	19,4	—	4.4	—	7,8	0,2	—	—	—	—	3.1	513,5	9,9	0.1	0.7
3	Egyéb bányászat (tőzeg, érc, ipari ásvány)	—	1,4	10,0	262,3	62,6	7,3	—	2,0	—	1,4	4,2	8,8	0,1	—	—	78,5
4	Vas- és acélgyártás	91,8	8.4	8,1	1 384,4	67,0	1 083.3	142,9	27,2	22,3	302,8	73,0	62,6	3,3	6,9	6,3	5,8
5	Fémgyártás	3,4	0,9	0,3	24,4	612,8	253,7	360,8	15,7	49,7	115,0	8,0	8,4	0,1	0,4	1,7	53,5
6	Gépgyártás	92,3	8,6	15,6	88.6	5,8	1 657,4	66,8	119.1	9,3	87,7	35,2	47,4	7,1	9.6	6,9	56,0
7	Villamosipari gépek és készülékek gyártása	36.3	2,5	7,8	27.9	4,8	479.6	200,1	40,1	18,7	15,4	74.0	7,7	2,1	0,7	2,5	5,4
8	Híradás- és vákuumtechnikai termékek gyártása	0,1	—	0,9	2,8	16,3	28,0	3,9	340,5	19,0	14,0	12,3	5,6	—	—	0,7	0,7
9	Műszeripar	3,3	—	—	3,4	1,3	168,7	50,7	53,2	196,1	63,3	1,4	2,0	0,9	—	0.9	0,1
10	Vas- és fémtömegcikkipar	55,9	—	15,0	40,0	7,9	363,3	34,7	21,5	14,4	309,1	27,5	71,5	14.5	7,9	0,7	31,7
11	Villamosenergiaipar	135,0	10,6	18,5	116,1	116,7	126,3	15,7	13,9	5,2	15,5	147,7	65,0	5,2	4,3	13,7	40,5
12	Építőanyagipar	47,2	—	3,5	162,5	6,2	43,3	1,5	20.9	10,2	3,9	24,5	204,3	0,5	0,9	6,0	16,8
13	Kőolajfeldolgozó ipar	47,0	4,5	9,2	114,9	24,5	59,8	6,0	10,0	4,0	12,7	37.5	27.3	83.4	2,0	1,9	29,5
14	Városi gáz gyártása	7,2	—	—	10,9	5,0	17,6	3,2	1,5	3,7	22.4	1,5	12,4	0,1	—	9,7	13,3
15	Szénfeldolgozó vegyipar	49,9	1,3	0,1	378,4	39,2	43,1	2,3	1,1	1,0	7,1	1,0	4,7	3.4	7,1	4,3	47.6
16	Ipari gáz gyártása, festékipar, egyéb nehézvegyipari termékek gyártása	76,0	0.5	9,6	29,6	15,2	184.9	17,6	35,3	3,7	20,7	8,4	60.0	14,0	3,2	4,1	117,5
17	Gyógyszeripar	0,3	—	0,4	1,3	2,6	0,8	7,0	0,5	1,0	0,7	0,7	0,3	—	0,3	0,2	11,7
18	Háztartási és kozmetikai vegyicikkek gyártása, keményítőgyártás, fotókémiai ipar	8,0	—	—	2.4	1,0	2,7	—	1,5	1,3	7,2	0,4	17,9	1,5	—	0,3	2,6
19	Egyéb szerves vegyipari termékek gyártása	0,1	—	0,1	17,4	26,5	18.3	9,2	7,3	0,8	11,2	0,1	1,2	7,6	—	3,3	60,8
20	Gumi- és műanyagfeldolgozó ipar	30.7	0.5	4,4	13,4	3,2	349,8	34,3	39,0	20.2	72,3	7,4	24,6	1,0	0,9	0,5	8,6
21	Faipar	32,8	0,2	1,9	9,0	3,1	90,3	17,7	48,9	9,0	22,4	1,1	43,1	3,2	—	0,7	4,8
22	Papíripar	9,2	1,0	5,0	8,6	4,0	21,9	27,0	33,5	5,5	6,5	1,2	31,5	1,4	—	0,4	29,9
23	Nyomdaipar	4,5	—	—	5,0	2,5	8,0	1,8	2,8	2,0	1,9	5,8	6,0	0,2	0,5	0,8	0,2
24	Pamutipar	—	—	0,2	3,8	0,7	26,0	19,0	—	0.8	11.0	0,6	15,0	1,0	—	—	0,5
25	Gyapjú- és selyemipar	—	—	—	—	—	16,2	12,7	2,0	—	6,4	0.8	1,9	—	—	—	0,1
26	Rostkikészítőipar, len-, kender- és jutaipar, rövidáruipar	2.1	1,1	1,0	15,0	5,1	11,3	12,7	0,5	1,3	18,6	1,5	2,3	1,3	0,1	0,1	9.8
27	Bőr- és szőrmekikészítő ipar	—	—	—	9,0	2,0	2,1	—	—	2,1	0,7	0,1	16.9	0,1	0,5	0,1	0,4
28	Textilruházati és kötszövőipar	60,1	1,0	2,9	14,5	7,0	30,0	15,6	8,0	9,0	8,0	7,8	33,5	0,6	1,5	1,7	8,1
29	Cipő-, bőr- és szőrmeruházati ipar	8,2	0,5	0,5	—	0,1	5,0	—	1,2	—	1,4	4,2	11,5	0,4	0,1	0,8	0,7
30	Élelmiszeripar	3,2	0,5	0,4	8,0	3,3	59,0	6,0	2,1	1,9	5,4	2,3	31,6	25,2	—	—	67,8
31	Vegyesipar, háziipar	—	—	—	2,0	0,5	27,0	—	0,2	—	20,5	7,3	3,0	0.8	—	0,5	0,3
32	Szocialista ipar összesen (1–31-ig)	1 012,8	63,0	118,2	2 818,6	1 092,2	5 249,5	1 075.4	862,5	415,8	1 197,2	1 010,7	1 026.4	692.9	208.1	274,5	719,1
33	Építőipar	31,6	0,8	—	3,0	10,0	0,2	—	—	—	0,8	8,4	—	—	—	1,3	3,6
34	Magánépítkezések	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
35	Magánkisipar	—	—	—	—	—	1,0	—	—	—	0,8	—	—	—	—	—	—
36	Mezőgazdaság	200,0	—	8,0	8,0	1,4	3,0	—	—	—	7,2	8,8	25,5	—	—	—	0.4
37	Közlekedés	269,1	31,1	7,8	200,0	10,7	88,4	6,5	4,2	2,9	46,2	142 9	75,4	7,4	4,4	11,5	44,5
38	Kereskedelem	40,1	6,1	5,6	113,3	7,0	57,1	5,0	4,0	3,6	20,1	1,6	14,7	2,0	0,5	1,7	2,4
39	Egyéb termelőtevékenység	16,0	—	0,2	4,4	3,2	20,5	—	0,2	—	1,8	13,8	22,9	3,0	—	2,7	—
40	Fel nem osztott rész	38,8	1,0	1,1	—	—	551,5	41,2	14,9	0,8	186.1	37,8	5,0	2,0	3,9	2,7	47,0
41	Összesen (32–40-ig)	1 608,4	102,0	140,9	3 174,3	1 124,5	5 971,2	1 128,1	885,8	423,1	1 460,2	1 224,0	1 169,9	707,3	216,9	294,4	817,0
42	Amortizáció	454,7	149,2	53,3	447,3	142,4	444,9	46,5	53,3	25,4	107,7	500,0	214,6	47,0	46,3	36,1	121,6
43	Bérek, jövedelmek, felhalmozás	603,2	62,0	149,9	686,4	437,3	4 511,0	920,6	1 120,5	787,0	2 398,8	1 105,8	1 600,4	1 918,9	171,3	—8,9	834,9
44	Termelés (41–43-ig)	2 666,3	313,2	344,1	4 308,0	1 704,2	10 927,1	2 095,2	2 059,6	1 235,5	3 966,7	2 829,8	2 984,9	2 673,2	434,5	321,6	1 773,5
45	Készletcsökkenés	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
46	Import	661,6	321,4	322,9	640,7	465 7	1 410,7	154,6	173,9	348,4	263,3	76,1	265,6	176,8	16,0	446,3	651,0
47	Rendelkezésre álló források összesen (44–46-ig)	3 327,9	634,6	667,0	4 948,7	2 169,9	12 337,8	2 249,8	2 233,5	1 583,9	4 230,0	2 905,9	3 250,5	2 850,0	450,5	767,9	2 424,5

	Termelő ágazat \ Fogyasztó ágazat	17 Gyógyszeripar	18 Háztartási és kozmetikai vegyicikkek gyártása, keményítőgyártás, fotókémiai ipar	19 Egyéb szerves vegyipari termékek gyártása	20 Gumi- és műanyagfeldolgozó ipar	21 Faipar	22 Papíripar	23 Nyomdaipar	24 Pamutipar	25 Gyapjú- és selyemipar	26 Rostkikészítőipar, len-, kender- és jutaipar, rövidáruipar	27 Bőr- és szőrmekikészítő ipar	28 Textilruházati és kötszövőipar	29 Cipő-, bőr- és szőrmeruházati ipar	30 Élelmiszeripar	31 Vegyesipar, háziipar	32 Szocialista ipar összesen (1–31-ig)
1	Szénbányászat és brikettgyártás	8,1	4,7	8,6	10,4	4,4	15,6	1,2	31,5	12,8	7,7	10,3	6,1	2,6	142,3	2,1	1 755,0
2	Kőolaj- és földgázkitermelés	—	—	—	21,1	—	0,5	—	0,1	—	—	—	—	—	0,7	—	581,5
3	Egyéb bányászat (tőzeg, érc, ipari ásvány)	2,0	—	0,3	5,5	—	4,2	—	—	0,1	3,4	0,4	—	—	0,7	10,0	465,2
4	Vas- és acélgyártás	4,4	3,5	1,7	6,4	4,7	1,0	0,2	4,2	1,8	1,7	11,1	0,4	1,2	36,9	6,7	3 382,0
5	Fémgyártás	1,7	0,2	2,6	0,8	—	3.2	0,7	1,3	0,6	1,3	0,9	3,4	0,1	4,6	6,3	1 536,5
6	Gépgyártás	10,3	—	1,3	11,2	3,4	3,5	5,6	34,3	5,4	10,7	—	30,4	54,3	103,7	12,0	2 599,5
7	Villamosipari gépek és készülékek gyártása	2,9	0,8	0,9	2.1	2,4	0,3	0,7	1,9	0,7	0,7	0,5	1,5	0,5	11,9	7,8	961,2
8	Híradás- és vákuumtechnikai termékek gyártása	23,0	—	0,5	0,9	—	0.1	—	—	—	—	1,3	—	—	0,5	—	471,1
9	Műszeripar	3,3	0.1	0,6	0,6	0,4	—	—	0,1	0,1	0,1	—	0.2	—	9.9	—	560,7
10	Vas- és fémtömegcikkipar	23,0	21,0	6,1	25,1	91,6	4.0	3.1	7.5	2,9	7.6	31,0	18,2	24,4	110.1	17,0	1 409,2
11	Villamosenergiaipar	8,5	2.7	5,9	12,5	17,5	18,8	4,8	50,3	20,6	12,7	3,8	17,2	8,1	105.1	8,1	1 146,5
12	Építőanyagipar	22,1	14,4	2,4	3,0	39,6	0,6	—	1,0	0,4	2.2	0,3	0,4	0,2	47,6	85,0	771,4
13	Kőolajfeldolgozó ipar	2,5	1,2	7,2	3,1	6,9	8,3	0,9	20,8	5,0	2,4	6.5	3,5	1,5	69,2	1,6	614.8
14	Városi gáz gyártása	3,5	1,0	4,0	0,7	4,8	2,5	—	0,3	1,3	0,5	0,2	1,4	0,3	26,0	1,5	156.5
15	Szénfeldolgozó vegyipar	4,8	0,1	9,3	26,3	8,6	0,3	0,1	1,4	—	—	0,9	0,2	3,6	3,8	0,2	651,2
16	Ipari gáz gyártása, festékipar, egyéb nehézvegyipari termékek gyártása	50,7	45,0	40,9	6,1	72,4	—	29,6	92,5	10,1	16,3	3,2	6.9	10,7	45,0	37,4	1 067,1
17	Gyógyszeripar	163.5	36.7	1,0	1,1	0,2	0,2	0,2	0,4	0,3	0,1	0,4	0,1	0,1	74,7	0,6	307,4
18	Háztartási és kozmetikai vegyicikkek gyártása, keményítőgyártás, fotókémiai ipar	7,4	24,8	1,8	1,4	2,1	14.4	8.0	8,8	6,2	5,4	7,0	16,2	34.3	76,2	8,2	269,0
19	Egyéb szerves vegyipari termékek gyártása	73,7	75,9	69,8	138,0	4.8	14,0	1,0	132,6	168,6	66 7	47.8	11,5	13,4	17,9	31,3	1 030,9
20	Gumi- és műanyagfeldolgozó ipar	10,7	10.0	2,8	24,4	13,1	3.7	1,6	5,5	0,8	17,5	1,9	209,8	38.9	42,0	7.6	1 001,1
21	Faipar	5,2	3,2	2,4	0,7	467,9	0,6	0,1	11.8	11,7	5,4	1,3	8,8	25,6	83,5	60,4	976.8
22	Papíripar	16,2	29,7	13,1	8,5	20,2	240,9	226,8	34,7	1,3	3,9	0,6	46,1	35,8	159.2	—	1 023,6
23	Nyomdaipar	12,0	8,0	0,8	1,5	5,2	2,0	11,6	3,6	2.0	1,1	1,2	4,5	1,9	66,2	6,0	169.6
24	Pamutipar	9,8	—	1,0	151,6	9,5	2,1	7,8	872,4	59,3	143,9	18,3	2 582,4	133,0	12,1	400,5	4 482,3
25	Gyapjú- és selyemipar	—	—	0,1	6,8	19,5	1,5	—	60,4	413,6	3,4	5,1	2 135,2	9,1	0,4	128.9	2 824,1
26	Rostkikészítőipar, len-, kender- és jutaipar, rövidáruipar	3,3	0,5	1,6	119,6	12.7	5,0	—	17,1	12,5	451,2	10,2	340,3	49,7	29,1	32.3	1 168,9
27	Bőr- és szőrmekikészítő ipar	2,1	—	0,1	1,2	1,7	0,4	0,1	9,9	3,8	2,4	103,3	0,5	693,3	8,6	25,6	887,0
28	Textilruházati és kötszövőipar	4,2	2,0	2,1	11,1	15,4	1,4	0,9	10,4	4,8	3,1	4,3	77,3	74,4	22,8	6,6	450,1
29	Cipő-, bőr- és szőrmeruházati ipar	1,3	—	0.8	0,4	0,8	—	—	5,0	—	—	—	0,1	39,3	22,3	—	104,6
30	Élelmiszeripar	49,0	291,4	41,7	15,2	24,1	9,5	6,1	17,0	7,6	6,7	348,0	14,0	1,1	5 677,3	2,0	6 727,4
31	Vegyesipar, háziipar	—	—	0,4	1,2	—	3,0	—	10,0	5,0	5,0	16,0	37,0	5,1	61,0	65,5	271,3
32	Szocialista ipar összesen (1–31-ig)	529,2	576,9	231,8	618,5	853,9	361,6	311,1	1 446,8	759,3	783,1	635,8	5 573,6	1 262,5	7 071,3	971,2	39 823,5
33	Építőipar	11,9	0,2	—	5,7	10,3	2,6	3,7	6,0	3,5	2,8	2,0	4,2	3,3	—	8,0	150,9
34	Magánépítkezések	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
35	Magánkisipar	—	—	0,8	1,3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3,9
36	Mezőgazdaság	115,2	52,4	—	166,1	382,3	36,4	—	604,0	447,7	139,8	117,4	9,8	26,8	11 471,6	3,2	13 835,0
37	Közlekedés	12,2	10,3	5,9	5,6	81,4	19,7	2,8	20.0	7,3	18,4	10,8	37,3	6,1	512,7	60,0	1 761,5
38	Kereskedelem	6,0	4,9	4,3	11.0	6,8	16.6	1,7	15,0	—185,8	3,9	41,0	60,5	17,0	862,3	7,6	1 157,6
39	Egyéb termelőtevékenység	5.9	1,0	0.9	2,4	12,6	48.3	1,1	18.3	42,0	—44,6	38,1	3,2	11,6	17,7	—	247,2
40	Fel nem osztott rész	15,6	10,9	5,9	5,5	6,0	14,4	—	0,8	1,9	8,7	0,4	118,5	1,9	370,9	869,4	2 364,6
41	Összesen (32–40-ig)	696,0	656,6	247,6	816,1	1 353,3	499,6	320,4	2 110,9	1 075,9	912,1	845,5	5 807,1	1 329,2	20 306,5	1 919,4	59 344,2
42	Amortizáció	53,5	8,2	19,3	22,4	28,5	32,9	20,2	150,7	62,0	45,9	16,1	31,6	13,8	222,4	13,1	3 630,9
43	Bérek, jövedelmek, felhalmozás	676,1	509,0	217,4	1 055,0	1 221,7	631,3	433,4	6 990,4	3 331,8	1 712,5	541,4	1 811,9	2 064,3	7 853,2	1 441,4	47 789,9
44	Termelés (41–43-ig)	1 425,6	1 173,8	484,3	1 893,5	2 603,5	1 163,8	774,0	9 252,0	4 469,7	2 670,5	1 403,0	7 650,6	3 407,3	28 382,1	3 373,9	110 765,0
45	Készletcsökkenés	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
46	Import	139,3	210,6	777,7	203,1	693,0	337,9	44,8	254,2	577,3	179,6	101,1	375,9	83,0	1 561,7	18,0	11 952,2
47	Rendelkezésre álló források összesen (44–46-ig)	1 564,9	1 384,4	1 262,0	2 096,6	3 296,5	1 501,7	818,8	9 506,2	5 047,0	2 850,1	1 504,1	8 026,5	3 490,3	29 943,8	3 391,9	122 717,2

	Termelő ágazat \ Fogyasztó ágazat	33 Építőipar	34 Magánépítkezések	35 Magánkisipar	36 Mezőgazdaság	37 Közlekedés	38 Kereskedelem	39 Egyéb termelőtevékenység	40 Fel nem osztott rész	41 Összesen (32–40-ig)	42 Lakosság, közületek és szolgáltatók fogyasztása	43 Beruházás, felujítás	44 Készletnövekedés	45 Export	46 Összesen (42–45-ig)	47 Felosztott források összesen (41+46)
1	Szénbányászat és brikettgyártás	39,0	—	29,5	14,0	353,7	70,9	—	—	2 262,1	708,9	293,9	58.5	4,5	1 065,8	3 327,9
2	Kőolaj- és földgázkitermelés	11,6	—	—	—	0,6	—	—	—	593,7	—	—	40.9	—	40,9	634,6
3	Egyéb bányászat (tőzeg, érc, ipari ásvány)	0,1	—	—	20,5	0,8	—	—	—	486.6	85,3	37,1	—	58,0	180,4	667,0
4	Vas- és acélgyártás	271,4	143,8	0,5	21,0	106,0	19,8	—	16,7	3 961,2	62,3	210,8	417,4	297,0	987,5	4 948,7
5	Fémgyártás	14.9	7,9	0,8	1,6	44.3	1,7	—	—	1 607.7	10,0	42,7	214,7	294,8	562,2	2 169,9
6	Gépgyártás	247.5	—	212,4	247,5	587,0	20,0	12.7	9,9	3 936,5	1 292,7	3 711,7	257,5	3 139,4	8 401,3	12 337,8
7	Villamosipari gépek és készülékek gyártása	261,4	35,7	130,0	—	70,3	11,2	2.6	—	1 472,4	230,4	339,9	34,9	172,2	777,4	2 249,8
8	Híradás- és vákuumtechnikai termékek gyártása	—	—	41,9	3,9	30,2	2,4	—	3,5	553,0	556,3	229,4	192,7	702,1	1 680,5	2 233,5
9	Műszeripar	2,7	—	14.8	9,0	40,0	38,8	2,1	—	668,1	288,6	242,3	—	384,9	915,8	1 583,9
10	Vas- és fémtömegcikkipar	473,1	133,5	101,4	76.6	79.4	87,7	13,5	36,7	2 411,1	911,3	115,7	413,8	378,1	1 818,9	4 230,0
11	Villamosenergiaipar	47,1	2,0	106,1	62,0	51.4	173,3	6,9	79,8	1 675,1	938,3	292,3	—	0,2	1 230,8	2 905,9
12	Építőanyagipar	1 684,7	311,4	—	7,1	37,9	105,9	—	6,3	2 924,7	198,0	53,8	—	74,0	325,8	3 250,5
13	Kőolajfeldolgozó ipar	129,8	—	2,0	383,5	399,9	42,2	167,3	15.5	1 755,0	319,8	0,9	32,0	742,3	1 095,0	2 850,0
14	Városi gáz gyártása	9.2	—	2,6	3,0	7,7	9,[illegible]	—	13,7	201,9	212,5	15,5	20,6	—	248,6	450,5
15	Szénfeldolgozó vegyipar	8,2	—	1,4	13,3	17,0	3,0	1,5	13,7	709,3	50,9	7,5	—	0,2	58,6	767,9
16	Ipari gáz gyártása, festékipar, egyéb nehézvegyipari termékek gyártása	158,3	71.4	25,0	537,3	47,1	35,0	—	19,1	1 960,3	226,1	23,8	56,1	158,2	464,2	2 424,5
17	Gyógyszeripar	—	—	0,1	46,4	0,3	1,0	—	0,6	355,8	515,3	14,7	263,4	415,7	1 209,1	1 564,9
18	Háztartási és kozmetikai vegyicikkek gyártása, keményítőgyártás, fotókémiai ipar	10,6	—	15,0	2,2	8,1	60,4	—	1,8	367,1	797,6	1,7	170,0	48.0	1 017,3	1 384,4
19	Egyéb szerves vegyipari termékek gyártása	8,7	—	11,5	7,3	4,2	1,8	1,9	1.7	1 068,0	26,6	7,7	147,4	12,3	194,0	1 262,0
20	Gumi- és műanyagfeldolgozó ipar	72,9	0,1	46,4	61,2	242,8	10,7	—	4,2	1 439,4	476,0	6,7	24,6	149,9	657,2	2 096,6
21	Faipar	652.7	182,6	230,9	13,9	77,0	105,9	16,6	5,9	2 262,3	843,7	82,3	3,7	104,5	1 034,2	3 296,5
22	Papíripar	67,1	—	10,6	2,1	6,0	62,6	13,3	—	1 185,3	266,1	12,8	18,8	18,7	316,4	1 501,7
23	Nyomdaipar	—	—	—	4,5	55,5	82,3	—	1,0	312,9	446,3	1,3	25,9	32,4	505,9	818,8
24	Pamutipar	7,1	—	191,4	0,3	2,0	34.5	1,7	5,5	4 724,8	1 036,6	50.3	1 855,7	1 838,8	4 781,4	9 506,2
25	Gyapjú- és selyemipar	0,2	—	379,4	—	5,2	8,8	1,5	15,1	3 234,3	1 707,2	21.4	8,[illegible]	75.9	1 812,7	5 047,0
26	Rostkikészítőipar, len-, kender- és jutaipar, rövidáruipar	9,6	—	94,6	74,7	10,2	39,4	—	8,4	1 405,8	710,2	148,4	213,3	372.4	1 444,3	2 850,1
27	Bőr- és szőrmekikészítő ipar	4,1	—	217,0	12,3	3,5	4,8	—	4,4	1 133,1	192 6	6.9	—	171,5	371,0	1 504,1
28	Textilruházati és kötszövőipar	78,9	—	0,1	22,3	203,1	42,6	1,0	3 4	801,5	5 241,9	22,4	1 550,5	410,2	7 225,0	8 026,5
29	Cipő-, bőr- és szőrmeruházati ipar	27,2	—	0,1	5,0	61,2	4.0	—	9,7	211,8	2 059,6	8,3	822,4	388,2	3 278,5	3 490,3
30	Élelmiszeripar	17,4	—	—	819,3	31,8	66,5	—	2,9	7 665,3	16 847.6	59,7	2 571,0	280,2	22 278.5	29 943,8
31	Vegyesipar, háziipar	7.0	30.0	31.0	14,4	5.5	123.6	—	5,7	488.5	2 193.4	59,8	371.5	278,7	2 903.4	3 391.9
32	Szocialista ipar összesen (1–31-ig)	4 322,5	918.4	1 896.5	2 486,2	2 589.7	1 270,0	242.6	285,2	53 834,6	39 452,1	6 121,7	9 785,5	13 523,3	68 882,6	122 717,2
33	Építőipar	—	—	—	—	—	30,3	—	174,0	355,2	670,8	9 876,2	—	—	10 547,0	10 902,2
34	Magánépítkezések	—	30,0	—	144,9	—	4,1	—	—	179,0	1 510,0	1 591,0	—	—	3 101,0	3 280,0
35	Magánkisipar	—	89,0	—	418,2	—	14,3	—	55,9	581,3	5 174,8	—	522,5	21,4	5 718,7	6 300,0
36	Mezőgazdaság	21,2	—	151,9	20 898,9	43,0	316,4	—	84,4	35 350,8	24 063,2	589,0	4 851,5	2 768,6	32 272,3	67 623,1
37	Közlekedés	922,3	149,1	10,7	60,2	127,1	1 401,3	—	846,6	5 272,8	4 259,4	421,5	4,3	139,3	4 824,5	10 097,3
38	Kereskedelem	161,3	273,9	450,0	69,8	61,0	93,9	13,5	1 996,2	4 277,2	10 879,4	63,2	830,8	1 387,0	13 160,9	17 438,1
39	Egyéb termelőtevékenység	293,1	—	—	62,0	24,3	1 524,0	—	—	2 150,0	—	—	9,0	—	9,0	2 159,6
40	Fel nem osztott rész	294,0	267,6	235.9	71,0	5,5	294,1	—	—	96,4	—	—	91,9	399,0	490 9	587,3
41	Összesen (32–40-ig)	6 014,4	1 728,0	2 745,0	24 211 2	2 850,6	4 948,4	256,1	—	102 097,9	86 009,7	18 663,1	16 095,5	18 238,6	139 006,9	241 104,8
42	Amortizáció	327.8	6,0	15,0	1 282,0	1 920,7	283,0	100,0	—	7 565,4	—	—	—	—	—	—
43	Bérek, jövedelmek, felhalmozás	4 560,0	1 546,0	3 540,0	38 538,8	5 313,9	12 206,7	1 803,5	96,4	115 395,2	—	—	—	—	—	—
44	Termelés (41–43-ig)	10 902,2	3 280,0	6 300,0	64 032,0	10 085,2	17 438,1	2 159,6	96,4	225 058,5	—	—	—	—	—	—
45	Készletcsökkenés	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
46	Import	—	—	—	3 591,1	12,1	—	—	490,9	16 046,3	—	—	—	—	—	—
47	Rendelkezésre álló források összesen (44–46-ig)	10 902,2	3 280,0	6 300,0	67 623,1	10 097,3	17 438,1	2 159,6	587,3	241 104,8	—	—	—	—	—	—

igényel egy-egy ágazat a többi ágazatoktól 100 Ft értékű termék kibocsátásához, beleértve nemcsak a közvetlen, hanem a közvetett, tehát más ágazaton keresztül továbbgyűrűződő igényt is.

Az 1957. évi ágazati kapcsolatok mérlegének felhasználása

A felhasználási lehetőségeket korlátozza, hogy az 1957. év nem tekinthető normális gazdasági évnek. További nehézséget okoz az ipari termelői árak 1959. január 1-i rendezése, de az ebből adódó problémák kétségkívül elháríthatók, ha a táblát az 1959. január 1-i árszintre átáraz-zuk. (Ennek a munkának szükségességéről és végrehajtásának módjairól azonban még csak most folynak a tanácskozások.) Éppen ezen okok miatt számszerű elemzésre a jelen cikkben nem térek ki, ilyen elemzésre majd az átárazás és esetleg az 1959. évi tábla elkészülte után lesz jó lehetőség.

Mégis, már az eddigi tapasztalatok is azt mutatják, hogy az ágazati kapcsolatok mérlege sokoldalúan felhasználható. A felhasználási lehetőségek közül kiemelem: 1. Az ágazati kapcsolatok mérlege szerepét a statisztikai rendszer megjavításában; 2. Az ágazati kapcsolatok mérlegének felhasználását népgazdasági elemzések céljaira; 3. Az ágazati kapcsolatok mérlege felhasználását tervezési, gazdaságossági és egyéb számításokhoz.

Az ágazati kapcsolatok mérlege szükségessé tette a *statisztikai adatok egységes rendszerbe foglalását,* a fogalmak egységesítését, koordinálását. A mérleggel szerzett tapasztalatok nyomán több olyan intézkedésre került sor, amelyek javították a statisztikát és a számvitelt. Például:

a) Meg kellett szervezni az értékesítési statisztikát, és az ezek alapját képező vállalati nyilvántartásokat. Az értékesítési statisztika önmagában is értékes elemzési lehetőséget nyújt, és segít a tervezésben is.

b) A társadalmi termékmérleggel és a nemzeti jövedelemmel történő egyeztetés feltárt egyes hibákat és elvi eltéréseket az ágazati statisztikák és a mérleg-számítások között, amelyeket azóta kiküszöböltünk.

c) Más igényekkel együtt (árképzés új módszere), a szállítási tevékenység felméréséhez is le kellett választani az anyagköltségekről a fuvardíjakat, ez mind a vállalati könyvelésben, mind a mérlegbeszámolókban megtörtént.

d) Az ágazati kapcsolatok mérlege hozzájárult az anyagstatisztika bővítéséhez és rendszerezéséhez; jelenleg már minden ipari és építőipari ágazatról megfelelő anyagstatisztika készül.

e) A tábla segítségével meghatározhatók olyan statisztikai mutatószámok (például az extern termelésről), amelyek kiszámítása eddig vagy rendkívül bonyolult volt, vagy egyáltalában nem volt lehetséges.

Elemzési szempontból fontos, hogy a táblából egész sor eddig ismeretlen — különösen ágazati és szerkezeti — összefüggés olvasható le. Több tábla összeállítása után nyilvánvalóan a szerkezeti változásokról is képet fogunk kapni. A táblából tűnik ki először, mennyi és milyen importot igényelnek az egyes ágazatok, s hogy milyen import szükséges

az egyes ágazatok termelésének pótlására. A táblából látható első alkalommal az egyes ágazatok extern termeléseinek elosztása. Megállapítható belőle, mennyit adnak az egyes ágazatok beruházásra és mennyit fogyasztásra. A népgazdasági elemzéshez nemcsak az alaptáblákat vagy az egyszerű technikai koefficienseket tartalmazó táblát használjuk, hanem az *inverz*-táblát is. Az inverz-tábla megmutatja, hogy az egyes ágazatok közvetlenül *és közvetve is* mennyit igényelnek a többi ágazatokból, és így világosabban láthatjuk az egyes szektorok fejlesztésének tényleges hatásait. Például a gépgyártó iparágak importigénye több mint kétszeresére nő, ha nemcsak a közvetlen, hanem a közvetett importszükségletet is kiszámítjuk. Más szektorokban viszont nincs nagy jelentősége a közvetett importnak. Látjuk tehát, hogy az ágazati kapcsolatok mérlege alapján — különösebb matematikai apparátus nélkül is — sok olyan összefüggés mutatható ki, amelyek mind az elemzésben, mind a tervezésben hasznos segédeszközül szolgálhatnak.

Végül, ki kell térni azokra az elgondolásokra, amelyek a táblának mint matematikai modellnek a felhasználására utalnak, s az ágazati kapcsolatok mérlegét különféle tervezési vagy gazdaságossági számítások segédeszközéül próbálják megtenni. Így a többi között Bródy András a tábla segítségével közelítő módszert dolgozott ki arra, hogy a beruházások növekedése esetén — meghatározott feltételek mellett — milyen mértékű közvetett beruházások szükségesek. Még ha ezek a számítások csak nagyságrendi tájékoztatást adnak is, jelentősnek kell elkönyvelnünk ezt a számítási módszert. Kiderült, hogy a közvetett beruházások esetenként kétszeresére, sőt ennél is magasabbra emelhetik a közvetlen beruházási szükségletet.

A Közgazdaságtudományi Intézet 1959. október—novemberi munkatermelékenységi konferenciáján több felszólaló utalt rá, hogy az ágazati kapcsolatok mérlege inverz-táblájával az egyes ágazatokban szükséges *közvetlen* bérráfordításokon kívül a *közvetett* (tehát a holtmunkában rejlő) bérráfordítások is meghatározhatók. Így lehetőség nyílna az élő- és a holtmunka-ráfordítások megállapítására, ami által a termelékenység fontos új mérőszámához jutnánk.

A termelés összes bérigényének megállapítása a külkereskedelem-gazdaságossági számításokhoz is segítséget nyújthat.

Kétségtelen az is, hogy az ágazati kapcsolatok mérlege a tervelgondolások ellenőrzésére is hasznos segédeszközül szolgálhat (rövidlejáratú tervekhez részletesebb, távlati tervekhez összevontabb tábla). Feltehető továbbá az is, hogy — ha majd lesz részletesebb mérlegünk is — az ágazati kapcsolatok mérlege használható lesz meghatározott árváltozások továbbgyűrűztetésére is.

Összefoglalva, az a kevés is, amit az ágazati kapcsolatok mérlege eddigi felhasználásáról — a statisztika, a népgazdasági elemzés, továbbá a gazdaságossági számítások vonatkozásában — már eddig tudunk, kétségtelenné teszi: nem volt hiábavaló munka az első magyar ágazati kapcsolatok mérlegének összeállítása. A tábla nyomán máris több hazai tudományos intézet, minisztérium foglalkozott és foglalkozik ágazati kapcsolatok mérlege összeállításával és tervezési segédeszközként való felhasználásával. Az első magyar ágazati kapcsolati mérleg felkeltette több szocialista ország érdeklődését is.

Az 1959. évi ágazati kapcsolati mérleg előkészítése

Még nincs eldöntve, milyen időszakonként érdemes és szükséges az ágazati kapcsolatok mérlegét összeállítani. Külföldön ilyen táblát általában 2—3 évenként állítanak össze. Nálunk ez a kérdés még nyitott, de arra van határozat, hogy 1959. évre új ágazati kapcsolatok mérlegét készítünk. Az új tábla összeállítása okvetlenül szükséges, hiszen — amint a fentiekben utaltunk rá — az 1957. évi mérleg az ellenforradalom utáni rendkívüli viszonyokat tükrözi, továbbá régi árakon készült.

Az új tábla szektorainak száma előreláthatólag 90—100 között lesz. Az iparban iparági bontást alkalmaznánk; a mezőgazdaságot növénytermesztésre, állattenyésztésre és egyéb mezőgazdasági tevékenységre bontanánk (itt szó van melléktáblaként tulajdonviszonyok szerinti bontásról is); a közlekedést ugyancsak több szektorra tagolnánk. Mindennek lenne a következménye a tábla ilyen mértékű növekedése. Javítani kívánjuk az új táblát az egyes szektorok homogenitása szempontjából is, ezért több helyen tervezzük a profilidegen termelés leválasztását (például a szénbányászat házilagos építőipari termelését az építőiparhoz tervezzük átvinni stb.). Ugyanezt a célt szolgáló további lépés lenne, hogy az egyes iparágakból alcsoportokat emelünk ki (például szó van az öntödék és a kábelgyártás kiemeléséről).

A tábla előkészítése kapcsán felmerült olyan kiegészítő táblák elkészítésének szükségessége. amelyek további segítséget nyújtanának a tervezés munkájában. Itt felvetődött olyan kiegészítő tábla szükségessége, amellyel kapcsolat teremthető az ágazatok és a szervezetek (minisztériumok) között. A népgazdasági tervek ugyanis — címzett jellegüknél fogva — elsősorban minisztériumokra és nem ágazatokra vonatkoznak. Kialakult egy olyan elgondolás, amelynek segítségével kapcsolatot lehetne teremteni az ágazati és a címzettek szerint csoportosított mátrix között. A kapcsolatot két téglalap alakú mátrix teremtené meg, amelyek egyike a minisztériumoktól osztaná el a termelést az ágazatokhoz, míg a másik a címzettek felhasználását mutatná ágazatonként. (Itt jegyzem meg, hogy az ágazati kapcsolatok mérlege tervezéshez való jó felhasználásának egyik feltétele, hogy a tervek előbb ágazati bontásban készüljenek el, s csak második lépésben bontsák az ágazatokat a tárcák, tehát címzettek szerint.)

Felmerült annak szükségessége is, hogy a beruházásokról külön tábla készüljön, amely megmutatná, mely ágazatoktól mely ágazatok, milyen nagyságú beruházási javakat kapnak. Ez jól mutatná a beruházási struktúra alakulását is, tehát nemcsak azt, hogy a beruházásokból mennyi például a gépberuházás, de azt is, hogy ebből mennyi és milyen közlekedési eszközt, megmunkálóképet stb. ruházunk be és hová. Nem kétséges, hogy az ilyen ágazati beruházási elemzés nagyobb lehetőséget nyújt az illető ágazat fejlődése és a beruházások közötti összefüggések elemzésére és segít a tervezésben is.

Természetesen még sok más kérdést is el kell dönteni ahhoz, hogy a készítendő tábla a népgazdasági elemzés és a tervezés lehetőleg minél több követelményének kielégítésére legyen képes.

BOJKÓ BÉLA:

Termelőszövetkezeti mozgalom és adópolitika*

A termelőszövetkezeti mozgalom előző évi és várható nagyarányú fejlődése nemcsak méreteiben jelentős, hanem fontos minőségi — politikai és gazdasági — változások kifejezője is. A fejlődés a termelés és az árutermelés további növelésének, a munkatermelékenység emelésének, ezzel kapcsolatban különösen a saját erőből történő felhalmozás fokozásának, továbbá a háztáji gazdaságnak a problémáit állítja előtérbe adóelméleti és adópolitikai szempontból is.

Ez a tanulmány — vázlatosan, a teljesség igénye nélkül — e fontosabb tényezők egyes adózási vonatkozású kérdéseivel kíván foglalkozni, a termelőszövetkezeteket terhelő adók közül azonban tulajdonképpen csak a jövedelemadóra korlátozódik. A tanulmányban felvetett gondolatok politikai és főleg gazdasági szempontból időszerűek ugyan, ez azonban még nem jelenti azt, hogy az itt fölvetett problémák megoldásához már ma kell hozzáfogni.

A jövedelemadó alapja és forrása

A probléma első megközelítése céljából a termelőszövetkezeti társadalmi termékből kell kiindulnunk. Ennek létrejöttét, elosztását és újraelosztását az objektív gazdasági törvényeken és a szövetkezeti tagok szándékain kívül jelentősen befolyásolja a szocialista állam is. A szövetkezeti össztermék — a pénzben kifejezett bruttó termelési érték — a forrása az egyszerű újratermelés elengedhetetlen feltételét képező termelő eszközök pótlásának, a tagok jövedelmének és a szövetkezeti, valamint a társadalmi felhalmozásnak, így az adóknak is. Kisebb tételektől eltekintve, az össztermék funkcionális felosztását használatiérték- és értékformában vázlatosan a következő oldal táblázata szerint szemléltethetnénk.

Az „önköltség" kategóriája természetesen csak akkor különül el világosan a termelőszövetkezeteknél, ha a teljesített munkaegységre jutó jövedelem (részesedés) meghatározott részét — mondjuk 30 forintot — a szükséges munka értéktermékeként (v) fogjuk fel.[1]

A termelőszövetkezetek az össztermék alapszabályellenes felhasználása esetén különféle gazdasági-pénzügyi szankciókkal sújthatók.[2]

Az egyszerű újratermelés elengedhetetlen feltétele a szövetkezeti tulajdonban, illetve birtokban levő állóvagyon (épületek, gépek, felsze-

* A tanulmány a szerző kandidátusi értekezésének egyik fejezete.
[1] Lásd Közgazdasági Szemle 1956. évi 4. sz. 431. o. és 1958. évi 12. sz. 1242. o.
[2] 19/1959. (VII. 12.) FM. sz. rend. 109. §.

Funkcionális felosztás			Termékformában	Pénzformában
TISZTA JÖVEDELEM	M	m_t	Földadó	Jövedelemadó Illetékek Társadalombiztosítási járulék Kamat Biztositási díj
		m_{c_1}	Fel nem osztható szövetkezeti alap (a természetbeni részesedés 10 %-a, beszámitandó az ún. sajáterő)	Fel nem osztható szövetkezeti alap (a készpénzrészesedés 10%-a; beszámitandó az ún. sajáterő)
		m_{c_2}	Vetőmagkölcsön törlesztése Vetőmag- és takarmányalap (bővítés) Biztonsági vetőmag- és takarmányalap (a termelési terv szerinti szükséglet 5—10%-a) Hízóállatok értéknövekedése és szaporulata (ráhizlalásból és kiselejtezett állatokból stb.) Mezei leltár növelése	Középlejáratú hiteltörlesztés (bővítéshez vásárolt vetőmag, takarmány, hízóállatok stb.) Követelés bankszámlán
		m_{k_3}	Szociális-kulturális alap (a természetbeni részesedés 2%-a)	Szociális-kulturális alap (a készpénzrészesedés 2%-a)
		m_{k_2}	Prémium (termény) Traktorvezetők részesedése	Prémium Traktorvezetők részesedése
		m_{k_1}	Prémium (termény, állat) Földjáradék (a bevitt földekre jutó részesedés 25%-a) Tagok részesedése	Prémium Földjáradék (a bevitt földekre jutó részesedés maximum 25%-a) Tagok részesedése Térités a bevitt vagyonért stb.
ÖNKÖLTSÉG	V	v_2	Traktorvezetők részesedése	Traktorvezetők részesedése Alkalmazottak munkabére
		v_1	Tagok részesedése	Tagok részesedése
	C	c_2	Gépállomási díjak Vetőmag- és takarmányalap (feltöltés) Hízóállatok pótlása (kiselejtezésből stb.) Mezei leltár pótlása Anyagok, fogyóeszközök	Gépállomási díjak Középlejáratú hiteltörlesztés Rövidlejáratú hiteltörlesztés Követelés bankszámlán
		c_1	Gépállomási díjak Középlejáratú hiteltörlesztés (tenyészállat törlesztése hízóállattal) Épület-, gép- és felszerelés felújítás (sajáterő) Igás- és tenyészállatok pótlása (növendékállatokból) Mezei leltár pótlása	Gépállomási díjak Hosszúlejáratú hiteltörlesztés Középlejáratú hiteltörlesztés Rövidlejáratú hiteltörlesztés (sajáterő) Követelés a beruházási betétszámlán (állóvagyon-értékesitésből)

relések, egyéb beruházott vagyon) pótlása, felújítása; a változatlan méretű és szerkezetű termeléshez szükséges forgóvagyon (vetőmag, takarmány, trágya stb.) biztosítása; a kiöregedett, munkaképtelen állatok kiselejtezése és pótlása növendékállatok beállítása útján stb.[3]

A jelenlegi helyzet egyik komoly fogyatékossága, hogy *a termelőszövetkezetek az állóalapok pótlására értékcsökkenési alapot folyamatosan nem képeznek*,[4] s így a különböző címeken felosztásra kerülő úgynevezett bruttó jövedelem (c+v+m) az új értéken — a nemzeti jövedelemhez való hozzájáruláson (a v+m-en) — kívül magában foglalja az állóeszközök amortizációját (c-t) vagy annak nagy részét. Ez különféle adóelméleti és adópolitikai következményekkel is együtt jár, ezért erre később kitérünk.

Egyelőre feltételezve, hogy a termelőszövetkezetek gondoskodnak az elhasználódott termelőeszközök pótlásáról, az értékben (pénzben) kifejezett össztermék fennmaradó része az új értéket testesíti meg. Elméleti szempontból csak ez a jövedelem osztható fel, csak ez képezheti az adó alapját és forrását is. Az állóeszközök amortizációja és a forgóeszközöknek állandóan a termelési folyamatban tartózkodó, illetve oda szükségszerűen mindig visszatérő része (vetőmag, takarmány stb.) ugyanis elméleti szempontból sohasem öltheti jövedelem formáját.

Ha nem lenne adó, sem felhalmozás — amely a bővített újratermelés elengedhetetlen feltétele —, s a termékösszetétel egyébként lehetővé tenné, hogy azt a tagok teljes egészében egyéni módon használhassák fel, elméletileg a szövetkezetek az egész új értéket szétoszthatnák a tagok között.

Adó azonban van, s nem lehet más forrása, mint a tagok által termelt új érték. Attól függően, hogy mekkora az adó, az új értéknek kisebb-nagyobb hányadát veheti igénybe, vagyis a tagok egyéni jövedelmét meghatározott színvonalra csökkenti.

A termelőszövetkezeti jövedelemadó *alapja* ma a tagok részesedése, *forrása* azonban nem a tagok szükséges munkájának értékterméke (v), hanem a szövetkezetekben termelt társadalmi tiszta jövedelem (m). Természetesen, ha valamely szövetkezetben a munka termelékenysége annyira alacsony, hogy a „c" pótlása után fennmaradó termék csak a tagok szükséges munkájának értéktermékét képezi, az adó — egyébként változatlan körülmények esetén — szükségképpen az utóbbi színvonala alá szorítja a tagok jövedelmét. Ebben az elméletileg nem lehetetlen, gyakorlatban azonban aligha előforduló esetben az adó alapja és forrása egybeesik (v). Termelőszövetkezeteinkben az adó alapja és forrása általában világosan elkülönül. Államunk részben éppen az adóalap jelentős leszűkítésével nyújtott nagyarányú adókedvezményt a termelőszövetkezeteknek.

[3] Az össznépi tulajdonban lévő, de a szövetkezetek által igénybe vett gépállomási és egyéb termelőeszközök felújításáról a szocialista állam gondoskodik. A jelenlegi kedvezményes díjak nem fedezik az önköltséget (1957-ben 30,3 százalékos kedvezményt élveztek a szövetkezetek), így az élő- és holtmunka-ráfordítás egy része — állami támogatás formájában — a szövetkezeti termék értékében jelenik meg.

[4] A „Mezőgazdasági termelőszövetkezetek kettős könyvvitele" (1959) című kiadvány szerint (79. és 164. o.) az állóeszközök állománycsökkenésének egyetlen formája van: a kiselejtezés, amely minden esetben a saját forrás csökkenését jelenti. Folyamatos értékcsökkenési leírás tehát itt nincs.

Az adó alapja elméleti szempontból a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulás (v+m).[5] Ha a „v" adómentes, az adó alapja az „m". Az előbbi vázlatból látható, hogy a szövetkezeti adóalap ennél lényegesen szűkebb körű, az adóalaptól pedig különbözik az adóforrás. A tényleges adóalap még csak a tagok személyi jövedelmével sem azonos, mert nem számítható az adóalaphoz a prémium, a földjáradék és a különféle bevitt vagyontárgyakért fizetett térítés. Mentesülnek az adó alól a szövetkezeti alapok is, elsősorban a fel nem osztható szövetkezeti alap.

Az adó összege az adóalap és az adókulcs (-tétel) függvénye. Jelenleg az állami szabadfelvásárlási áron számításba vett természetbeni részesedés 10, a készpénzrészesedés pedig 5 százalékos jövedelemadó alá esik (korábban egységesen 10 százalékos volt a kulcs, s a természetbeni részesedést beadási áron vették számításba). A készpénzrészesedés enyhébb adóztatásának kimondott célja, hogy fokozott nagybani, közös áruértékesítésre serkentse a szövetkezeteket, s anyagilag hátrányossá tegye számukra, hogy a tagok szükségletét meghaladó mértékben osszák szét a terményeket és termékeket.

A termelőszövetkezeteknek nemcsak adót kell fizetniök, hanem a jövedelem meghatározott részét különféle alapok képzésére kell fordítaniok. Ez a felhalmozás azonban szükségképpen tovább csökkenti a tagok között felosztható jövedelmet.

Mind a termelőszövetkezeteknek és tagjaiknak, mind pedig a népgazdaságnak elsőrendű érdeke, hogy a termelőerők fejlesztése, a termelés bővítése, az életszínvonal emelése céljából optimális mértékű legyen a szövetkezetek saját erőből történő felhalmozása.

Amennyiben elvonatkoztatunk a tagok részesedésén, a felhalmozáson (a fel nem osztható szövetkezeti alapon) és a jövedelemadón kívül minden mástól, a szövetkezetekben termelt új érték felhasználása nyilvánvalóan attól függ, hogy mennyi a tagok jövedelme, s hogyan oszlik meg természetbeni és készpénzrészesedésre, milyen mérvű a felhalmozás, s mennyi az előbbi tényezők által meghatározott jövedelemadó. A felhalmozás mértéke, továbbá a jövedelemadó-kulcsnak a részesedés belső arányai által meghatározott nagysága eleve eldöntik, hogy az adott új értékből mennyi juttatható egyéni jövedelem (részesedés) formájában a termelőszövetkezeti tagoknak.

E három tényező meglehetősen bonyolult kölcsönhatásban van egymással. Adott jövedelem esetén az alábbi képlet alapján — behelyettesítve a megfelelő adatokat — kiszámítható e tényezők egymásra gyakorolt kölcsönhatása:

$$(v+m) = \left\{\frac{(v+m)}{(100+x+y)} \cdot 100\right\} + \left\{\frac{(v+m)}{(100+x+y)} \cdot x\right\} + \left\{\frac{(v+m)}{(100+x+y)} \cdot y\right\}$$

x = felhalmozási ráta; y = a részesedés belső összetétele által meghatározott átlagos jövedelemadó-kulcs.[6]

[5] Az adóalapba ugyan beletartoznak a származékos jövedelmek is, mivel azonban ezeknek végsőfokon szintén a nemzeti jövedelem — az eredeti jövedelmek összessége — a forrása, az adóalap meghatározásánál elvonatkoztattam a származékos jövedelmektől. Ilyen jövedelmekre a termelőszövetkezetek is szert tesznek.

[6] Ha $\frac{(v+m)}{(100+x+y)} = r$,vagyis a részesedés (R) századrésze, akkor $(v+m) = (r \cdot 100) + (r \cdot x) + (r \cdot y)$, azaz részesedés (R), felhalmozás és jövedelemadó együttvéve.

Alapvető ebben a kölcsönhatásban a felhalmozás és a részesedés viszonya. A jövedelemadó összege ugyanis végső fokon attól függ, milyen színvonalra csökkenti a felhalmozás a tagok egyéni jövedelmét, s ez hogyan oszlik meg természetben és készpénzben.[7]

A lényegében egyszerű újratermelést folytató parcellagazdálkodásról a szocialista nagyüzemű gazdálkodásra való átmenetnél szükségképpen növekednie kell a felhalmozásnak, hiszen a rendszeresen bővített újratermelést megvalósító gazdálkodásra történik átmenet. A felhalmozás mértéke azonban erősen befolyásolja azt is, hogy a tagok személyi jövedelme a szükséges munka értékterméke (v) alá csökken-e, azonos marad-e vele vagy meghaladja-e azt. A szocialista állam segítsége nélkül a felhalmozás ideiglenesen, átmenetileg a dolgozó parasztság életszínvonalának stagnálását, esetleg csökkenését okozhatná. Az állam nagyarányú segítségét élvezve azonban a termelőszövetkezetek felhalmozhatnak, s ugyanakkor még növelhetik is a korábbihoz képest tagjaik életszínvonalát.

Országos átlagban a termelőszövetkezetek jó néhány év óta már nagyobb jövedelmet nyújtanak tagjaiknak, mint a szükséges munka értéktermeke.[8] *A felhalmozás és az életszínvonal egyidejű növelése csorbítatlanul csak a munkatermelékenység állandó és rendszeres fokozása útján valósítható meg.* Az egész társadalom érdeke a felhalmozás fokozását követeli meg, úgy azonban, hogy ez ne idézze elő a szövetkezeti tagok életszínvonalának csökkenését, s az indokoltnál nagyobb mértékben ne vegye igénybe a társadalom, az állam anyagi erőforrásait sem.

A gazdaságpolitikai — ár-, bér-, hitel-, adópolitikai stb. — intézkedéseket messzemenően össze kell hangolni, hogy a szövetkezeti parasztság életszínvonalának növekedése mellett a felhalmozás ügye se szoruljon indokolatlanul háttérbe. Abból, hogy például az 1958-ban kivetett termelőszövetkezeti jövedelemadó — egyéb adók nélkül — a hitelekkel együtt számított állami támogatásnak még 5 százalékát sem érte el, sokan az adópolitika jelentéktelen voltára következtetnek. Pedig nem elegendő csak azt vizsgálni, hogy helyes-e, ha a felhalmozás, az adó stb. a végzett munka mennyiségének — a teljesített munkaegységeknek — az arányában terheli a tagokat,[9] hanem azzal is foglalkozni kell, hogyan hat és hathat az adó a termelésre, a jövedelmezőségre, a jövedelemelosztásra és nem utolsósorban a felhalmozásra.[10]

[7] Az adó csak akkor azonos a felhalmozással, ha a felhalmozás minimális (10 százalék), a természetbeni részesedés aránya pedig 100 százalék, s emiatt a jövedelemadó-kulcs is 10 százalék. Minden más esetben az adó kevesebb.

[8] Az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézete szerint, figyelembe véve a több éves átlagban a mezei munkákért fizetett napszámbért (napi 45 Ft-ot), az egy-egy munkanapon teljesített átlagos munkaegységet (1,4—1,5) s a termelőszövetkezeti tagok átlagos életszínvonalának megfelelő részesedés nagyságát, egy munkaegységet mintegy 30 forinttal kell értékelni. (Közgazdasági Szemle. 1958. évi 12. sz. 1242. o.). Az egy munkaegységre jutó részesedés értéke 1954—1955 óta 30 forint felett van.

[9] Lásd Közgazdasági Szemle 1956. évi 11—12. sz. 1333—34. o.; 1957. évi 7. sz. 734. o.; 1957. évi 8—9. sz. 915. o. és 1959. évi 1. sz. 66. o.

[10] Statisztikai adatok szerint is az egy kh-ra jutó bruttó termelési érték, részesedés, jövedelemadó és a teljesített munkaegység — végeredményben a munkaráfordítás — között elég szoros összefüggés állapítható meg. Nagyjából ezt követi a készpénzrészesedés változása is. Közgazdasági szempontból tehát a termelőszövetkezeti jövedelemadó nő, ha emelkedik a termelési érték és ennek megfelelően a jövedelem (részesedés), s fordítva. Mindez

Felhalmozás és jövedelemadó

A termelőszövetkezeti jövedelemadó összege (kivetés) az utóbbi években sem haladta meg a 100 millió forintot. Ha az állam teljesen lemondana róla, sem az állami költségvetés egyensúlya nem borulna fel, sem a tagok jövedelme nem növekedne túlzottan, a felhalmozás szükséges mértékét sem biztosítaná.

Hiba volna azonban ebből kiindulva kihasználatlanul hagyni a termelőszövetkezeti jövedelemadóban rejlő gazdasági ösztönző erőket, amelyek — ha korlátozottan is — előmozdíthatják a szövetkezeti felhalmozást.

A termelőszövetkezeti jövedelemadó jelenleg lényegében két módon nyújt lehetőséget a felhalmozás, illetőleg a részesedés növelésére; egyrészt eleve enyhébb, mint az egyénileg gazdálkodó parasztok egy-egy kh-ját terhelő általános jövedelemadó;[11] másrészt a készpénzrészesedés arányának növelésével egyre csökkenthető a jövedelemadó terhe. Mivel azonban az első lehetőséget többnyire a tagok jövedelmének és nem a felhalmozásnak a növelésére használják fel, minden további felhalmozási lehetőség (kizárólag adózási szempontból) attól függ, hogyan alakul a készpénzrészesedés aránya. A tapasztalatok szerint még az így elérhető adókedvezményt is elsősorban a tagok részesedésének emelésére fordítják.

A szocialista állam által nyújtott nagyarányú adókedvezmények tehát jelentős részben elvesznek a felhalmozás szempontjából.[12] Ez a helyzet részben annak a kevés számú szövetkezetnek az esetében is, amelyek az egyéniek egy kh-ra jutó általános jövedelemadójának 60 százalékát fizetik.[13]

befolyásolja a termelés jövedelmezőségét is. Az 1957. évi viszonyokat tükröző adatokkal (lásd KSH Időszaki Közlemények 18/1958. sz. 176–177. o.) az előbbieket így szemléltethetnénk:

Csoport	Egy kh mezőgazdasági területre jutó			A készpénz-részesedés aránya (%)	Jövedelem adókulcs (%)	Jövedelem-adó (Ft/kh)	Jövedelemadó a bruttó termelési érték %-ában
	bttó term. érték (Ft)	munka-egység	részesedés (Ft)				
A	2756	32,1	1054	31,6	8,42	88,75	3,22
B	3316	34,6	1275	33,5	8,33	106,21	3,20
C	3825	53,4	2487	55,2	7,28	181,05	4,73
Átlag	3313	33,3	1267	33,6	8,32	105,41	3,18

Az átlagosnál jobb szövetkezetekben (a C csoportban; területük 100 kh alatt) a jövedelemadó a nagyobb részesedés ellenére — a készpénzrészesedés magas aránya miatt — viszonylag enyhébb, az átlagosnál rosszabb szövetkezetekben (A csoport; a területnagyság 2000—3000 kh között) az alacsonyabb részesedés ellenére — a természetbeni részesedés nagyobb aránya miatt — viszonylag súlyosabb, mint az átlagot képviselő 6—800 kh-as szövetkezeti gazdaságokban (B). A C csoportban az adó valójában csak 60 százaléka a táblázatban szereplő — adókedvezmények nélkül számított — tehernek, így az adó a bruttó termelési értéknek nem 4,73, hanem csak 2,84 százaléka. Az adó tehát – ceteris paribus – nem rontja a jövedelmezőséget. Megjegyezzük, hogy az 1958. évi kivetési adatok szerint országos átlagban 84,6 Ft volt a kh-ankénti jövedelemadó.

[11] 1958-ban országos átlagban 244 forint különbség mutatkozott.

[12] A bevitt földek területét véve alapul, az 1959. évi tavaszi fejlődés mintegy 600 millió forint jövedelemadó-kedvezményt jelent az új termelőszövetkezetek tagjai számára. Ha pusztán ezt fordítanák a tagok életszínvonalának növelésére, az egyéb kedvezményeket pedig a lehetőséghez képest felhalmoznák, már ez is jelentős reáljövedelem-emelkedést eredményezne (1957—1958-ban a pénzadók az egyénileg gazdálkodó parasztcsaládok egy főre számított bruttó pénzbevételének 20—22 százalékát vették igénybe).

[13] Ha valamely szövetkezet egy tagjára jutó földterület egy kh-ra vetített jövedelemadója meghaladja az azonos nagyságú egyéni parasztgazdaság kh-ankénti általános jövedelemadójának 60 százalékát, legfeljebb ilyen összegben szabad kivetni a termelőszövetkezeti jövedelemadót.

A termelőszövetkezet létrejöttével kapott egyszeri jelentős adókedvezményen túlmenően a termelőszövetkezeti jövedelemadó elvileg további 5 százalékos kedvezmény elérését teszi lehetővé (amennyiben a készpénzrészesedés aránya 0 százalékról 100 százalékra nő). Ez *a tagok jövedelmének csökkenése nélkül felhalmozásra* fordítható.

A tagok háztáji gazdaságának szükségletei miatt azonban a valóságban a lehetőségek ennél sokkal korlátozottabbak. Az elmúlt két esztendőben például a készpénzrészesedés aránya egyharmadról az összrészesedés felére növekedett, ami mindössze 10—11 millió forint jövedelemadó-megtakarítást jelentett a szövetkezetek számára, s ez a részesedés 1 százalékát sem tette ki. Előreláthatólag a készpénzrészesedés arányának további ilyen jelentős emelkedése nem várható; egyes szövetkezetekben persze 100 százalékra is nőhet, országos átlagban azonban aligha érheti el a részesedés kétharmadát. A tervek inkább az arány romlásával, mint javulásával számolnak, jóllehet a tagok részesedése ugyanakkor számottevően emelkedik. A készpénzrészesedés arányának javulásához fűződő felhalmozási lehetőség tehát, amelyet a jövedelemadó ezzel párhuzamos csökkenése tesz elérhetővé, rendkívül csekély.

Feltételezve, hogy a termelőszövetkezetekben a tárgyiasult munka a bruttó termelési érték 45 százaléka, az új érték tehát 55 százaléka,[14] a készpénzrészesedés aránya pedig 33,3, 50,0, illetve 66,7 százalék, a nemzeti jövedelem felosztása az alábbi módon mehet végbe, ha *a)* a tagok részesedése nő, illetve, ha *b)* a felhalmozás emelkedik:[15]

Megnevezés	A készpénzrészesedés aránya (%)					
	33,3		50,00		66,7	
	a)	b)	a)	b)	a)	b)
A tagok részesedése.....	46,48	46,48	46,81	46,48	47,14	46,48
Felhalmozás	4,65	4,65	4,68	5,03	4,71	5,42
Jövedelemadó	3,87	3,87	3,51	3,49	3,15	3,10
Együtt.....	55,00	55,00	55,00	55,00	55,00	55,00

Bár a tagok részesedése valójában kisebb hányadát képezi a bruttó termelési értéknek[16] (ne felejtsük el, egy sor csökkentő tényezőt figyelmen kívül hagytunk!), a táblázat eléggé jól illusztrálja, milyen korlátozott lehetőséget teremt a felhalmozás számára a készpénzrészesedés arányának javulása, még akkor is, ha a felszabadult jövedelmet teljes egészében felhalmozzák.

Miközben a készpénzrészesedés arányának javulásához fűződő adókedvezmény mind a részesedés, mind a felhalmozás szempontjából vi-

[14] KSH Időszaki Közlemények 18/1958. sz. 17. o. alapján számítva. Közgazdasági Szemle 1958. évi 12. sz. 1253. o.

[15] A különböző táblázatok és számítások értékelésekor figyelembe kell venni, hogy a vázolt egzakt (matematikai) összefüggés a részesedés, a felhalmozás és a jövedelemadó között csak abban az esetben áll fenn, ha a jövedelmadót az *adott*, s nem az *utána következő* gazdasági év jövedelméből fizetik. A jövedelem utólagos megadóztatása miatt az említett összefüggés a gyakorlatban lazább.

[16] KSH Időszaki Közlemények 18/1958. sz, 175—176. o. szerint 1957-ben 38,2.

szonylag ilyen korlátozott, vagyis (hacsak egyéb állami kedvezmények nem ösztönzik a szövetkezeteket) a tagok anyagilag nem túlzottan érdekeltek az arány javításában, addig határozott anyagi érdekük fűződik a részesedés minden áron való növeléséhez, még ha ez a felhalmozás rovására történik is. Ezért is helyes a felhalmozás minimális mértékét a részesedéshez kapcsolni; így *a részesedés növelésére törekvő szövetkezetek szükségképpen fokozni kényszerülnek a felhalmozást is.*

Általános érdek azonban, hogy a felhalmozás aránya is emelkedjék, s ne pusztán azért nőjön a felhalmozás, mert nagyobb a tagok részesedése is. Változatlan jövedelem és munkatermelékenység esetén ez jelenleg — a tagok jövedelmének csökkentése nélkül — csak akkor lehetséges, ha javul a készpénzrészesedés aránya, s az így felszabadult jövedelmet (megtakarított adót) fordítják felhalmozásra. Mint láttuk, ez édeskevés, hiszen jelentős arányváltozás mellett sem éri el országos átlagban a részesedés 1 százalékát.

Márpedig a munkatermelékenység növelése megköveteli, hogy ennél lényegesen gyorsabb ütemben halmozzanak fel a termelőszövetkezetek saját erőből is, tehát fejlesszék a termelőerőket (gépesítés, építkezések, közös állatállomány fejlesztése, műtrágya fokozottabb alkalmazása stb.).

Jelenleg — egyébként változatlan körülmények esetén — *a felhalmozási ráta minden százaléknyi növelése 0,8—0,9 ponttal csökkenti a tagok jövedelmét* (a különbség a jövedelemadó csökkenésének ellensúlyozó hatásából ered), s fordítva: *a felhalmozási ráta minden százaléknyi csökkentése 0,8—0,9 ponttal növeli a tagok jövedelmét.* A jövedelemadó növekedése tehát annyira csekély, hogy aligha tartja vissza a szövetkezetek tagjait attól, hogy mondjuk a számukra kedvező szabadpiaci áralakulás miatt még a felhalmozás rovására is — növeljék a részesedést.[17]

A felhalmozás ilyen minimális (10 százalékos), illetve a minimálist alig meghaladó mértékével már csak azért sem lehetünk elégedettek, mert az állóalapok amortizációjának elkülönítése hiányában a fel nem osztható szövetkezeti alap növelésére fordított jövedelem gyakran legfeljebb csak az amortizáció összegének felel meg.

Az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézete által használt amortizációs kulcsokkal az állóvagyon mindenkori összetétele alapján számított értékcsökkenési leírás 1952—1957-ben 6,93—8,98 — átlagosan 7,83 — százalékot tett ki; az értékcsökkenés összege 1,1 milliárd forint volt. Az igás- és tenyészállatok nélkül számított kulcs 4,72—4,98 — átlagosan 4,83 — százalék, az értékcsökkenés összege pedig közel 500 millió forint volt. A fel nem osztható szövetkezeti alap növelésére ugyanakkor 1951—1957 között 700 millió forintot fordítottak. Ha feltételezzük, hogy az igás- és tenyészállatok, s a növendékállatok ugyanolyan arányt képviselnek a szövetkezeti alapon belül, mint az állóvagyonon belül (több év átlagában 30 százalékot), a fel nem osztható szövetkezeti alap növelésére fordított jövedelem nagyjából annyi, mint az állatok nélkül számított ál-

[17] A mezőgazdasági termelőszövetkezetek és háztáji gazdaságaik árutermelése 1957-ben (1954. évi változatlan áron) 51,7 százaléka volt a bruttó termelésnek. Ebből a szabadpiaci értékesítés 17 százalékot, vagyis az árutermelés 32,8 százalékát tette ki (Közgazdasági Szemle 1959. évi 7. sz. 765. o.).

lóvagyon amortizációja.[18] A fel nem osztható szövetkezeti alap növelésére fordított jövedelmet tehát a jövedelemadó alól már csak a miatt a gyakorlati ok miatt is helyes volt mentesíteni, hogy *az elmúlt évek átlagában a szövetkezeti saját erő legfeljebb csak az amortizációt fedezte.*

Az amortizáció elkülönítésének hiánya nemcsak azzal a veszéllyel jár, hogy a szükséges felújításokat nem végzik el, hanem azt az illúziót is keltheti, mintha a szövetkezeti alap növekedése minden esetben közgazdasági értelemben vett felhalmozást testesítene meg. Ezenkívül lehetővé teszi azt is, hogy a tagok jövedelmét a szükséges mértéken túl emeljék, most már nem a felhalmozásnak, hanem igen gyakran az állóalapok felújításának rovására is.

Feltételezve, hogy az állatok nélkül számított állóalap amortizációja a bruttó termelési értéknek körülbelül 5 százaléka, az amortizációt is magában foglaló felosztható jövedelem — bruttó jövedelem (c+v+m) — felhasználása az előbb közöltekkel ellentétben így alakulhat:[19]

Megnevezés	A készpénzrészesedés aránya (%)					
	33,3		50,0		66,7	
	a)	b)	a)	b)	a)	b)
A tagok részesedése.....	50,70	50,70	51,06	50,70	51,43	50,70
Felhalmozás	5,07	0,07	5,11	5,50	5,14	5,92
Jövedelemadó	4,23	4,23	3,83	3,80	3,43	3,38
Együtt.....	60,00	60,00	60,00	60,00	60,00	60,00

A bruttó jövedelemből „felhalmozásra" fordított hányad tehát tulajdonképpen csak az amortizációt fedezi vagy alig haladja meg azt, különösen, ha minimálisra szorítják a felhalmozást. Ha valamely szövetkezetben a munka rendkívül alacsony termelékenysége folytán nincs felosztható tiszta jövedelem (m), az amortizáció nagyságától és a „felhalmozás" mértékétől függően a fel nem osztható szövetkezeti alapba kerülhet a jövedelem (c+v) egészéből a teljes amortizáció, de az sem kizárt, hogy annak egy része a tagok jövedelmévé válik, illetve forrása lesz az adónak is, valamint más jövedelemformáknak.

Az amortizáció elkülönítésének hiánya ilyenformán a szövetkezeti jövedelem meg nem engedhető felosztását eredményezheti, ami mind a szövetkezetek, mind a társadalom szempontjából káros.

A pénzeszközök formájában ideiglenesen felszabadult amortizáció természetesen lehet a termelés bővítésének átmeneti forrása, de nyilvánvalóan nem helyettesítheti végső fokon is a tiszta jövedelmet.[20]

[18] Figyelembe kell azonban még venni, hogy a fel nem osztható szövetkezeti alapot növeli az úgynevezett „földalap" (ingyenes állami juttatás) is, amely 1957-ben aláértékelten is csaknem 30 százalékát képezte az alapnak. (Lásd Közgazdasági Szemle 1958. évi 11. sz. 1189. o.) — Az amortizációs kulcsokra vonatkozóan lásd Közgazdasági Szemle 1958. évi 12. sz. 1242. o.; továbbá KSH Havi Közlemények 1957. évi 5. sz. 40. o. — A szövetkezetek egy része a törzsállatállomány értékveszteségét nem veszi számításba (Közgazdasági Szemle 1956. évi 4. sz. 426. o. — Vö. Marx: A tőke II. kötet. 181. o.) Az állatok túlzott mértékű kiselejtezésének megakadályozására gazdasági-pénzügyi szankciók alkalmazására kerülhet sor [19/1959. (VII. 12.) FM. sz. rend. 109. §. (1) bekezdés *a*) pont].

[19] Az igásállatok nélkül számított szövetkezeti amortizáció 1957-ben a gépállomások és az állami gazdaságok gépeinek, valamint az igásállatok teljesítményértéke nélküli bruttó termelési értéknek 5,04 százalékát tette ki. (KSH Időszaki Közlemények 18/1958. sz. 17. o. szerint.)

[20] Lásd Marx: A tőke. II. köt. 174. o.

Mindent egybevetve, a részesedés minimálisan 10 százalékában megállapított felhalmozás, valamint a készpénzrészesedés arányának növekedéséből kifolyólag esetleg felhalmozásra fordítható jövedelem együttesen sem biztosítja a kívánt mértékű felhalmozást. Államunk persze megtehetné, hogy a felhalmozás minimális mértékét a jelenlegivel szemben mondjuk 15 százalékban állapítsa meg. De vajon kihasználtuk-e már teljesen a gazdasági emelőket arra, hogy a szövetkezeteket a saját erőből történő felhalmozás fokozására serkentsük?[21]

Mit tehet például az adópolitika?

Természetesen az adópolitikai intézkedések több változata is alkalmas lehet a kitűzött cél elérésére. E változatok két alapformára vezethetők vissza: vagy határozott és *jelentős* adókedvezményeket adunk a felhalmozásra törekvő szövetkezeteknek (láttuk, a felhalmozás jövedelemcsökkentő hatását csak egy ilyen adókedvezmény ellensúlyozhatná!), vagy pedig emeljük azoknak a szövetkezeteknek a jövedelemadóját, amelyeknek egyébként módjuk volna nagyobb mérvű felhalmozásra, ehelyett azonban elsősorban vagy kizárólag a tagok jövedelmét növelik. Az első változat rendkívül szűk keretek között mozoghat, már csak azért is, mert csekély a termelőszövetkezetektől származó teljes jövedelemadóbevétel.[22] A második változat csak azoknak a szövetkezeteknek adná meg továbbra is a jelenlegi nagy kedvezményeket, amelyek lehetőségeikhez képest felhalmoznak. Össztársadalmi érdeket sértenek azok a szövetkezetek, amelyek — miközben óriási állami támogatást élveznek — nem feszítik meg saját erejüket, nem halmoznak fel kellő mértékben, hanem egyoldalúan tagjaik személyi jövedelmét növelik.

Természetesen a szövetkezeti parasztok életszínvonalának alakulása fontos politikai és gazdasági kérdés. Szükséges tehát, hogy — más intézkedésekkel együtt — az adópolitikai intézkedések is a még egyénileg gazdálkodó parasztságot vonzó életkörülményeket biztosítsanak a szövetkezeti tagoknak. A termelőszövetkezeti tagok életszínvonalának alakulására már csak azért is nagy gondot kell fordítani, mert jelenleg a mezőgazdasági keresők egy főre számított mezőgazdasági eredetű reáljövedelme átlagosan mintegy kétharmada a bérből és fizetésből élőkének. Ezen az arányon az elkövetkező években úgy kell javítanunk, hogy *a felhalmozás ne szenvedjen csorbát.* Ennek persze végső fokon a szövetkezeti gazdálkodás fölényéből, s nem állami támogatásból kell fakadnia. A szövetkezeti parasztok magas életszínvonalának fő forrása csak az lehet, hogy a rendszeres felhalmozás következtében nő a munka termelékenysége, a termelés és az árutermelés, valamint a jövedelem. Ebben a törekvésükben államunk továbbra is segíti termelőszövetkezeteinket.

A jelenlegi adókedvezmények részleges megvonásának mértékét attól lehetne függővé tenni, hogy *valamely szövetkezet a részesedés hány*

[21] Az állami támogatás 25—50, esetleg 100 százaléka is megvonható azoktól a termelőszövetkezetektől, amelyek nem halmoznak fel a törvényes mértékben [19/1959. (VII. 12.) FM. sz. rend. 109. §. (1) bek. c) pont]. — Egyes állami támogatások meghatározott mértékben már most is felhalmozásra fordítandók (nagyüzemi felár, hitelelengedés stb.).

[22] 1960-tól — egyébként változatlan körülmények esetén — a jövedelemadó-bevétel lényegesen több lesz ugyan a jelenleginél (közel 300 millió forintra becsülhető), viszonylag azonban a terhelés nem változik (körülbelül 7,5 százalék lesz).

százalékát fordítja a fel nem osztható szövetkezeti alap növelésére, s ugyanakkor mennyi az egy munkaegységre jutó részesedés értéke. Feltételezzük, hogy a készpénzrészesedés aránya 50 százalék, a jövedelemadó-kulcs ennek megfelelően átlagosan 7,5 százalék, a felhalmozás magában foglalja az amortizációt is, s emiatt a közgazdasági értelemben vett felhalmozás mértékének — igen magas részesedés esetén — esetleg 30 százalékra való felemelése kívánatos. A következő táblázatból kiolvasható, hogy a termelőszövetkezeti jövedelemadó hány százalékos emelése volna szükséges ahhoz, hogy a szövetkezet a lehetőségeihez mért felhalmozásra kényszerüljön (más feltételek esetén természetesen ettől eltérő százalékú emelésekre van szükség, az alábbi táblázat ezért inkább csak az elvet szemlélteti):

Felhalmozás %	Az egy munkaegységre jutó részesedés (forint)																				
	30 alatt	30—31	31—32	32—33	33—34	34—35	35—36	36—37	37—38	38—39	39—40	40—41	41—42	42—43	43—44	44—45	45—46	46—47	47—48	48—49	49—50	50 felett
	Az amortizációval együtt számított felhalmozás közgazdaságilag kívánatos mértéke (%)																				
	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21—22	22—23	23—24	24—25	25—26	26—27	27—28	28—29	29—30		30
10	—	13	27	40	53	67	80	93	107	120	133	147	160	173	187	200	213	227	240	253	267	267
11	—	—	13	27	40	53	67	80	93	107	120	133	147	160	173	187	200	213	227	240	253	253
12	—	—	—	13	27	40	53	67	80	93	107	120	133	147	160	173	187	200	213	227	240	240
13	—	—	—	—	13	27	40	53	67	80	93	107	120	133	147	160	173	187	200	213	227	227
14	—	—	—	—	—	13	27	40	53	67	80	93	107	120	133	147	160	173	187	200	213	213
15	—	—	—	—	—	—	13	27	40	53	67	80	93	107	120	133	147	160	173	187	200	200
16	—	—	—	—	—	—	—	13	27	40	53	67	80	93	107	120	133	147	160	173	187	187
17	—	—	—	—	—	—	—	—	13	27	40	53	67	80	93	107	120	133	147	160	173	173
18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	27	40	53	67	80	93	107	120	133	147	160	160
19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	27	40	53	67	80	93	107	120	133	147	147
20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	27	40	53	67	80	93	107	120	133	133
21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	27	40	53	67	80	93	107	120	120
22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	27	40	53	67	80	93	107	107
23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	27	40	53	67	80	93	93
24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	27	40	53	67	80	80
25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	27	40	53	67	67
26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	27	40	53	53
27	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	27	40	40
28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	27	27
29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	13
30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

A következő példákkal világíthatnánk meg a táblázat értelmét:

Egy szövetkezet munkaegységenként 31 forint részesedést ad, 10 százalékot halmoz fel, s 7,5 százalék jövedelemadót fizet a részesedés után (31 + 3,10 + 2,33 = 36,43 Ft). A kívánatos felhalmozás 11 százalék. Szövetkezetünk választhat: vagy felhalmozza a 11 százalékot, vagyis kevesebbet ad tagjainak, vagy 13 százalékkal több jövedelemadót fizet. Nyilvánvalóan a felhalmozást választja, mert amíg adótöbblete 30 fillér lenne munkaegységenként, így csak 28 fillért kénytelen felhalmozni, s ráadásul *kevesebb adót is fizet.* A jövedelem felosztása tehát a következő lesz: 30,74 + 3,38 + 2,31 = 36,43 Ft. A tagok részesedése és az adó mindössze 0,8 százalékkal csökken, a felhalmozás abszolút összege pedig 9 százalékkal emelkedik.

Ha egy szövetkezet 40 forint részesedést tervez 10 százalékos felhalmozás mellett, 7,5 százalék jövedelemadóval (40 + 4 + 3 = 47 Ft), választhat: vagy felhalmoz tehetségéhez mérten, vagy 133 százalékkal több

jövedelemadót fizet. Ez a szövetkezet természetesen nem halmozhat fel 20 százalékot végső fokon, mert emiatt a részesedése szükségképpen csökken, s az alacsonyobb kategóriákban már kisebb mérvű felhalmozás kívánatos. A számításokat mellőzve, szóban forgó szövetkezetünk végül is optimálisan így használhatja fel a 47 forint jövedelmet: 37,45 + + 6,74 + 2,81 = 47 Ft, vagyis 6,4 százalékkal csökkenti a tagok részesedését, 10 százalék helyett 18 százalékot halmoz fel (a felhalmozás 4 forintról 6,74 forintra, vagyis 68,5 százalékkal emelkedik), s ahelyett, hogy 3 forintról 7 forintra nőne az *adója,* 19 fillérrel (6,4 százalékkal) *csökken.*

Felesleges a példákat szaporítanunk. *A jövedelemadó a részesedés túlzott csökkentése nélkül rászorítaná a tehetségükhöz mérten kevésbé felhalmozó szövetkezeteket a nagyobb mérvű felhalmozásra.* A jelenlegi kedvezményes adóztatást csak azok a szövetkezetek élvezhetnék továbbra is, amelyek saját erejüket is megfeszítve hozzájárulnak a szocialista nagyüzemű gazdálkodás termelőerőinek fejlesztéséhez.

Ha a készpénzrészesedés aránya a jelenlegihez és a tervezetthez (50 százalékhoz) képest romlana, a táblázatban levő százalékoknak elvileg csökkenniök, az arány javulása esetén pedig elvileg növekedniök kellene (ha az arány 33,3 százalék, akkor 12,24 stb. százalékra, illetve, ha az arány 66,7, akkor 15,30 stb. százalékra). A gyakorlatban azonban nem lenne helyes az egyik esetben enyhíteni, a másik esetben súlyosbítani a pótlólagosan kivetendő jövedelemadó-terhet, azért készült a táblázat olyan feltételezéssel, hogy a készpénzrészesedés aránya 50 százalék.

Figyelembe véve, hogy 1957-ben 38 forint, 1958-ban pedig 31,80 forint jutott egy munkaegységre országos átlagban (az 1958—59. évi terv alig haladja meg a 39 forintot), a táblázat szerint megkívánt mértékű felhalmozás a részesedésnek 19—20 százaléka. Ha ilyen körülmények között a szövetkezetek csak 10 százalékos felhalmozást terveztek volna, jövedelemadójukat 120—133 százalékkal kellene emelni, hogy rászorítsuk őket a szükséges felhalmozásra; mivel azonban a tervek mintegy 15 százalékos felhalmozást irányoztak elő — ami nem kevés, de nem is elegendő — *mindössze 67 százalékos emelés látszana indokoltnak.*

Az elgondolás természetesen feltételezi, hogy az illetékes állami szervek már *a tervek készítésekor* közlik a területükön működő termelőszövetkezetekkel, hogy milyen mértékű felhalmozást várnak tőlük, s ha ezt nem valósítják meg — miközben nagy részesedést adnak tagjaiknak —, mennyi jövedelemadót vetnek ki rájuk. Másrészt meg kellene szüntetni azt az érvényben levő rendelkezést, hogy a termelőszövetkezetek egy kh-ra jutó jövedelemadója bizonyos esetekben nem haladhatja meg az egyénileg gazdálkodó parasztok kh-ankénti általános jövedelemadójának 60 százalékát.

A szóban forgó javaslat megítélésekor szem előtt kell tartani, hogy az a jelenlegi adórendszer változatlanságából indul ki. Fel kellett tételeznem, hogy a termelőszövetkezeti jövedelemadózás — és egyáltalán a mezőgazdasági adózás — mai rendszere a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejeztéig *alapjaiban* változatlan marad, legfeljebb részleteiben módosul. Az adóreform szükségessége — az új, szocialista termelési viszonyoknak megfelelő mezőgazdasági adórendszer kialakításának szükségessége — ugyan elvileg nem tagadható, végrehajtása azon-

ban gyakorlatilag ma még nem tűzhető napirendre. Ebben a tanulmányban nem erről, hanem a *jelenlegi adórendszerben* rejlő gazdasági ösztönző erők olyan értelmű felhasználásáról van szó, amely előmozdíthatja a szocializmus győzelmét a mezőgazdaságban.

A háztáji gazdaság adózási kérdései

A háztáji gazdaság *alá van rendelve* a közös gazdaság érdekeinek, tehát kisegítő gazdaság, termelése elsősorban a termelőszövetkezeti család egyéni szükségleteinek kielégítésére irányul, ilyenformán nem kifejezett célja az árutermelés. A háztáji gazdaság enyhébb adóterhet visel minden más egyéni gazdaságnál. A probléma éppen az: nem hágja-e át a háztáji gazdaság a fenti közgazdasági kereteket, s *indokolt-e, hogy a háztáji gazdaságból származó jövedelem után kevesebb jövedelemadót fizessenek, mint amennyi a közös gazdaságból származó jövedelmet terheli?*

A közös, valamint a háztáji gazdaságból származó jövedelem adóztatásában ma elég számottevő aránytalanság mutatkozik:

Megnevezés	Egy szövetkezeti családra jutó 1958. évi				A terhelés %-a
	jövedelem (Ft)		jövedelemadó (Ft)		
Közös gazdaságból	12 310*	68,3%	918**	89,3%	7,52
Háztáji gazdaságból	5 711***	31,7%	110	10,7%	1,93
Összesen	18 021	100,0%	1028	100,0%	5,70

* Ebből munkaegység (384) alapján járó részesedés — munkaegységenként 31,80 forint — 12 211 forint, a többi földjáradék. A jövedelemadót a földjáradék nélküli jövedelemhez viszonyítottam.

** Feltételezve, hogy nincs adókedvezmény (1958. évi tényszám kb. 838 Ft).

*** Lásd Közgazdasági Szemle 1959. évi 5. sz. 484. o.

A közös és a háztáji gazdaságból származó jövedelem adóterhének arányai természetesen nem ítélhetők meg kizárólag ebből a táblázatból. Mind a közös, mind a háztáji gazdaság a jövedelemadón kívül földadót is fizet: a háztáji gazdaságot ezenkívül házadó, borforgalmi adó, valamint községfejlesztési hozzájárulás is terheli. Mindezeket figyelembe véve, a háztáji gazdaság összes adóterhe már hozzávetőlegesen ugyanolyan arányú (földadóval együtt 1957-ben körülbelül 7,4 százalék), mint a közös gazdaságé. Ha azonban számba vesszük a közös gazdaságot terhelő földadót is, *a háztáji gazdaságból egy szövetkezeti családra jutó jövedelem összes adóterhe viszonylag még mindig csak a fele a közös gazdaságból származó jövedelemre vetített adótehernek.* E tanulmányban azonban — mint a bevezetőben említettem — kizárólag a jövedelemadózás problémáival foglalkozom.

Tisztában kell lennünk azzal, hogy *a közös és a háztáji gazdaság jövedelmének helyes arányú terhelését csak a kollektivizálás után valósíthatjuk meg.* Jelenleg általános adóreform nélkül nem vihetjük keresztül a háztáji gazdaság helyes mértékű megterhelését. Ahhoz ugyanis, hogy olyan mértékben terheljük, mint a részesedést, a háztáji gazdaság

általános jövedelemadóját mintegy *négyszeresére* kellene felemelnünk.[23] Erre azonban gyakorlatilag nem kerülhet sor, hiszen a háztáji gazdaságok megadóztatása nem szakítható ki az egyéb gazdaságokkal való általános politikai és gazdasági összefüggésekből. Egy ilyen jelentős mérvű emelés például szükségessé tenné, hogy továbbgyűrűzően növeljük általában az egyéni gazdaságok általános jövedelemadóját, mindenekelőtt az egy kh-on aluli, s az 1—3 kh-as gazdaságokét. Figyelembe véve, hogy az egy kh-on aluli gazdaságok általános jövedelemadója országos átlagban mintegy 80 százalékkal haladta meg a háztáji gazdaságok jövedelemadóját (1958-ban így sem érte el a kh-ankénti 200 forintot), gyakorlatilag a jelenleginek *legfeljebb kétszeresére* volna emelhető a háztáji gazdaságok általános jövedelemadója, s ez még mindig nem jelentene helyes arányú terhelést. Ezenkívül megfelelő pénzügyi eredményekkel sem járna.

Az adótételek művelési áganként differenciálása — figyelembe véve, hogy a szántó és a rét a háztáji gazdaságok összterületének még mindig több mint 90 százalékát képezi — országos átlagban ugyancsak korlátozott lehetőségeket teremt.[24]

Művelési ág	A háztáji	Az egy kh-on aluli
	gazdaságok általános jövedelemadója 1959-ben (forint)	
Szántó, rét	90—110	90—245
Szőlő, kert, gyümölcsös	90—110	240—515
Legelő, erdő, nádas	—	45—55

Attól függően nem differenciálhatjuk az adótételt, hogy mit termelnek a szántóföldön, ezért itt legfeljebb 100—120 százalékkal növelhető az adó. A szőlő, a kert és a gyümölcsös adótétele a jelenleginek 2,2—4,5-szeresére emelhető.[25] Végeredményben országos átlagban a jelenlegi terhelésnek alig több mint kétszeresét alakíthatnánk ki, s mégsem érnénk el a kívánt eredményt.[26] Az állattenyésztés közvetlen megadóztatását nyilvánvalóan figyelmen kívül kell hagynunk. Ugyanakkor a közösből kapott takarmányt főleg az állattenyésztésen keresztül értékesítik a szövetkezetek tagjai. Az értéktörvény a termények különféle módon végbemenő felhasználására ösztönözheti a tagokat. Az adópolitika nyilván nem léphet az árpolitika szerepébe, összhangjuk azonban lehetővé teheti, hogy gazdaságpolitikai és nem adminisztratív eszközökkel gátoljuk meg a természetbeni részesedés túlzott mérvű emelkedését. A szövetkezeti tagoknak ugyanis nem szabad azt érezniük, hogy a lakosság

[23] 1958-ban a háztáji gazdaságból származó jövedelem (5711 forint) után 7,52 százalékkal 430 forint általános jövedelmadót kellett volna kivetni a ténylegesen kivetett 110 forinttal szemben.

[24] Az egy kh-on aluli gazdaságok (a termelőszövetkezeti csoportok háztáji gazdaságai nélkül) összterületéből a szántó és a rét 60,7, a kert és a gyümölcsös 23,2, a legelő, az erdő és a nádas 2 százalékot foglalt el 1957. május 31-én. A háztáji gazdaságok területének megoszlása: szántó és rét 91,7 százalék; kert és szőlő 3,9 százalék. 1959. március 31-én a szántó aránya 90,5 százalék.

[25] Figyelembe kell azonban venni, hogy 1955—1957-ben a háztáji gazdaságok nettó termelési értékének csak 0,3—1,3 (átlagosan 0,4) százaléka származott az egyéb ágazatból (szőlő, kert, gyümölcsös stb.).

[26] Az adótöbblet a szövetkezeti családok jövedelmének körülbelül 0,5—0,6 százaléka, a háztáji gazdaság jövedelmének pedig 2—2,5 százaléka lenne. A terhelés tehát ilyenformán 2 százalékról 4—4,5 százalékra emelkedne.

minden más rétegével ellentétben, az állam mintegy „fejadagot" állapít meg részükre. A tagok fogyasztását az ár-, az adó- stb. politikán keresztül, elsősorban gazdasági törvényeknek kell szabályozniok.

Adózási szempontból is mérlegelni kellene az árarányokat. Ha az állami szabadfelvásárlási és a szabadpiaci ár közti „olló" jelentős, a természetbeni részesedés után kivetett 10 százalékos jövedelemadó gyenge gátló tényező a természetbeni részesedés növelésére törekvő szövetkezetek és tagok számára. Ilyen esetben még a felhalmozás rovására is növelik a tagok részesedését. Még az sem tekinthető megoldásnak, ha a jövőben mondjuk nem állami szabadfelvásárlási, hanem szabadpiaci áron vennénk számításba a természetbeni részesedésnek a tagok szükségletét meghaladó hányadát. Ezzel ugyanis a többletjövedelemnek csak 10 százalékát érintené az adó. Önként adódik ebből, hogy *a természetbeni részesedés túlzott mérvű emelését csak olyan adó tudja megakadályozni, amelynek százalékosan megállapított mértéke legalább annyi, mint az állami szabadfelvásárlási és a szabadpiaci ár közti „olló".* Ennek megfelelően a tagok a háztáji gazdaság szükségletének mértékéig év közben természetbeni előleget kaphatnak,[27] s amennyiben ennél több termény kivételét tervezik, a szükségletet meghaladó természetbeni részesedés adókulcsa olyan nagy lenne, mint az említett árolló.

Egyes években, s az egyes időszakokban az árolló eléggé jelentős lehet, s terményenként is erősen különbözhet. Ezért az árollón alapuló jövedelemadónak is ehhez kellene alkalmazkodnia.

Megnevezés	Egyéni gazdaságok átlagára 1957-ben	Piaci ár 1959 áprilisában
	az állami szerződéses és szabadfelvásárlási ár százalékában	
Búza	112,7	147,6
Rozs	113,0	142,2
Árpa	103,9	175,0
Zab	119,8	168,4
Kukorica	128,9	194,4
Burgonya	158,1	?

A nagyüzemi felár, az áruértékesítési mutatók teljesítése esetén járó hitelelengedés, illetve hiteljóváírás, a 10 százalékos jövedelemadó a természetbeni részesedés után és egyéb, a természetbeni részesedés növelése ellen ható tényezők *összességükben* ellensúlyozni tudják egy 20 százalékos, esetleg annál valamivel nagyobb árollónak a szövetkezeti tagok gazdasági elhatározására gyakorolt befolyását, vagyis anyagilag hátrányossá teszik a tagok számára, hogy a szükségletüket meghaladó mértékben vigyenek ki terményeket a közös gazdaságból. Mihelyt azonban az árolló ennél nagyobb, illetve megváltozik az állami támogatás mértéke, adópolitikai intézkedések válnak szükségessé, különben elkerülhetetlenül nő a természetbeni részesedés aránya, esetleg még a felhalmozás rovására is. Az a tény, hogy a termelőszövetkezeti jövedelemadó *önmagában* nem képes ezt meggátolni (a készpénzrészesedés emlí-

[27] A termények ilyen értelmű felhasználását szabályozza a 22/1959. (VII. 24.) FM. sz. rendelet 1. §. *d)* pontja.

tett mértékű növekedését is elsősorban a 3004-es kormányrendelet váltotta ki!), mutatja az ár-, a hitel-, az adó- stb. politika messzemenő összehangolásának fontosságát.

A helyes arányú terhelés kialakításával párhuzamosan egyszerűsíteni kellene a háztáji gazdaságok adózását. Ez, egyebek közt, azt jelenti, hogy a mostani adókat (az általános jövedelemadót, a földadót, a házadót, a községfejlesztési hozzájárulást stb.) valamilyen egységes pénzadóba lehetne összevonni, s ennek kivetését és behajtását valószínűleg az eddigiektől eltérően kellene végrehajtani (pl. úgy, hogy a termelőszövetkezetek vonják le a tagok részesedéséből és egy összegben fizessék be a költségvetésbe).

Az adófizetés időpontja

Jelenleg az *előző* gazdasági évben elért szövetkezeti jövedelmet adóztatjuk, s a jövedelemadó a gazdasági évet követő naptári év második felében, két egyenlő részletben (augusztus és november 1-én) esedékes. *Az adófizetés tehát elszakad annak a gazdasági évnek a jövedelmétől, amelyet tulajdonképpen terhelnie kellene.*

Közismert ugyanakkor, hogy a mezőgazdasági termelés természeti okokból kifolyólag egyik évről a másikra kisebb-nagyobb mértékben ingadozik, s ez kihat a szövetkezetek jövedelmének alakulására is. Egy kh termőterületre jutó szövetkezeti teljes termelés (háztájival együtt, 1954. évi változatlan áron) a következőképpen alakult (az előző évi százalékában):[28] 1950 : 87,1, 1951 : 109,0, 1952 : 75,1, 1953 : 102,8, 1954 : 113,7, 1955 : 120,0, 1956 : 86,6, 1957 : 103,5.

A teljes termelés tehát ± 20—25 százalékkal ingadozott az elmúlt években. A szövetkezetek a termelésnek a jövedelemre gyakorolt kedvezőtlen (csökkentő) hatását igen gyakran áthárítják a felhalmozásra, vagyis amíg a tagok részesedése általában évről évre emelkedik, addig a felhalmozás hol csökken, hol növekszik.

Az utólagos adóztatás fokozhatja ezt a tendenciát. Ha egy jó gazdasági év jövedelemadóját egy rossz esztendő jövedelméből kell megfizetni, az előző évinél kevesebbet osztani nem akaró szövetkezetek elsősorban a felhalmozás mértékét csökkentik.[29]

Van-e lehetőségünk arra, hogy az adófizetésnek ezt a hatását tompítsuk vagy esetleg teljesen megszüntessük?

Nyilvánvaló, ezt teljesen csak akkor kerülhetnénk el, ha az adófizetés ténye a jövedelem keletkezéséhez kapcsolódna, vagyis ha teljesen szakítanánk az utólagos adóztatással. Erre azonban csak részben kerülhet sor, amennyiben mondjuk az előlegfolyósításhoz — legalább a készpénzelőleghez — fűzzük az adófizetési kötelezettség időpontját. Tapasztalatok szerint azonban a készpénzelőleg a részesedésnek csak mintegy egynegyedét, egyharmadát képezi. Ennek megfelelően a mindenkori jövedelemadótehernek 25—33 százalékát még az adott gazdasági évben rónák le a szövetkezetek, s a következő évre a kivetendő adó 67—75 százaléka húzódna át. Ezáltal pusztán *enyhítenénk* a termelés okozta ingadozásnak, egy jó gazdasági évet követő rossz esztendőnek a jövedelemre és főleg a felhalmozásra gyakorolt kedvezőtlen hatását.

[28] A Közgazdasági Szemle 1959. évi 7. sz. 748. o. alapján.
[29] A felhalmozás 1 százalékos csökkentése a részesedés 0,8—0,9 ponttal való növelését teszi lehetővé.

Természetesen, ha a szövetkezetek egy jó gazdasági év jövedelméből nemcsak arra az esetre képeznek tartalékot, hogy egy rossz gazdasági évben kiegészítsék a tagok részesedését, hanem az adófizetés szempontjából is félretesznek valamit holnapra — a szövetkezeti gazdálkodás mint szocialista gazdálkodás egyébként sem nélkülözhet bizonyos tartalékokat —, akkor a felhalmozás ügye sem a részesedés, sem az adó stb. miatt nem szenvedhet nagy sérelmet. Ilyen tartalékok képzésére ugyan ma még korlátozottak a lehetőségek — bár egyes szövetkezetekben erre már van mód —, de azért az említett szempont sem érdektelen.

Az 1958. és 1959. évi adókivetés tapasztalatai

A termelőszövetkezetek — amennyiben elvonatkoztatunk az illetékektől, a társadalombiztosítási járulékoktól stb. — lényegében két jelentős adónak, a jövedelem- és a földadónak az alanyai. A tagok ház- és borforgalmi adót is fizetnek. A tagok a részesedés után külön nem adóznak, ilyen értelemben ez mentes minden adó alól.

Mint említettük, a termelőszövetkezeti jövedelemadó jelenlegi rendszere az ellenforradalmat követően jött létre. Az általános elvtől két eltérést engedélyeztek: 1958-ban elsőízben és utoljára lehetővé tették, hogy azok a szövetkezetek, amelyek 1957—1958-ra az 1956—1957-ben ténylegesen elért készpénzrészesedésnél kedvezőbbet terveztek, a tervezett arányok szerint megosztott részesedés után fizethessék jövedelemadójukat.[30] A szövetkezetek egy másik csoportja — amelyik a környező egyéni parasztgazdaságokhoz képest igen kedvező eredményt ért el — az egyéniek egy kh-ra jutó általános jövedelemadójának legfeljebb 60 százalékát volt köteles fizetni.

Az 1958. és 1959. évi adókivetés fontosabb adatai

Év	A termelőszövetkezetek száma	Közös terület (kh)	Tagok száma	Egy tagra jutó részesedés (Ft)	Részesedés összesen (mill. Ft)	Készpénzrészesedés %-a	Kivetett jövedelemadó (ezer Ft)	Adó a részesedés %-ában	Egy tagra jutó jöv. adó (Ft)	Egy kh-ra jöv. adó Ft/kh
1958	2310*)	1 107 235	112 287	10 531	1182,5	33,54	91 357,7	7,73	814	82,5
	157**)	42 766	8 625	13 101	113,—	47,26	5 985,5	5,30	694	140—
	2467	1 150 001	120 912	10 714	1295,5	34,74	97 343,2	7,51	805	84,6
1959	2494*)	1 307 204	130 254	9 515	1239,4	51,01	92 336,3	7,45	709	70,6
	87**)	23 994	5 252	13 017	68,4	67,60	3 139,0	4,59	598	130,8
	2581	1 331 198	135 506	9 651	1307,8	51,88	95 475,3	7,30	705	71,7

*) A 10, illetve 5 %-kal adózó szövetkezetek adatai.
**) Az egyéniek kh-ankénti jövedelemadójának 60 %-át fizető szövetkezetek.

[30] 1958-ban — az 1956—1957. gazdasági évben elért részesedés után — 1030 termelőszövetkezet fizette így a jövedelemadót. Zárszámadás szerint a részesedésből (582,8 millió Ft-ból) 66,77 százalék jutott a természetbeniekre; az 1957—1958. évre tervezett arány 42,55 százalék. Ilyenformán e szövetkezetek 7,1 millió forint adókedvezményhez jutottak, amelynek célja, hogy a készpénzrészesedés növelésére serkentse őket. Valójában azonban 586 szövetkezet nem érte el a tervezett arányt; az emiatt pótlólag kivetett jövedelemadó csaknem 3 millió forint, s így az adókedvezmény 4,1 millió forintra csökkent (ez a részesedés 0,7 százaléka).

Az országos összefoglaló adatok természetesen elleplezik a helyi viszonyoknak megfelelő eltéréseket, így például a városi — elsősorban a fővárosi — termelőszövetkezetek kedvezőbb helyzetét, a készpénzrészesedés arányának függését a részesedés abszolút nagyságától stb.

A táblázat többé-kevésbé jelzi a tendenciát, hogy ahol nagy volt a részesedés, ott többnyire magasabb volt a készpénzrészesedés aránya is. Különösen beigazolódik ez az egyéniek adójának 60 százalékát fizető szövetkezetek esetében. Az utóbbiak 1956—1957-ben 24.4, 1957—1958-ban 36,8 százalékkal magasabb részesedést adtak tagjaiknak, mint a többi szövetkezetek, s itt a legmagasabb a készpénzrészesedés aránya is (1958-ban 2,64, 1959-ben 1,39 millió forint adókedvezményhez jutottak e szövetkezetek az adó maximálása miatt).

Hogy a jövedelemadó-teher mennyire függvénye lehet a készpénzrészesedés arányának, egy példával jellemezzük: 1956—1957-ben a budapesti termelőszövetkezetek csaknem kétszer annyi részesedést osztottak ki, mint a debreceniek; ennek ellenére az előbbiek jövedelemadója mindössze 36 ezer forinttal haladta meg az utóbbiakét (ott az arány 81,66, itt 27,13 százalék volt). Ehhez még hozzájárult az is, hogy a budapesti szövetkezetek csaknem kétharmada az egyéniek adójának 60 százalékát fizette, míg a debreceniek úgyszólván kizárólag 10, illetve 5 százalékkal adóztak.

Egyébként a szövetkezetek 17,3 százaléka tagonként 701—750, 36 százaléka 751—800, 24,5 százaléka 801—850 és 10 százaléka 851—900 forint közti jövedelemadót fizetett (az átlag 805 forint volt).

★

Befejezésül még egy kérdést kell megválaszolnunk: felmerülhet az adóügyi apparátus dolgozóiban az a kérdés, hogy a vázoltak nem nehezítik-e meg a termelőszövetkezeti jövedelemadó kivetését? Kétségkívül bonyolultabbá tennék az eddiginél, de ez nem jár leküzdhetetlen nehézségekkel. Ha eddig sikeresen megbirkóztak a milliónál is több egyéni parasztgazdasággal, néhány ezer termelőszövetkezet jövedelemadójának kivetése nem okozhat különösebb problémákat. Itt mind a termelés, mind a pénzgazdálkodás terveken alapul, az állami és pénzügyi szervek ellenőrzése mellett folyik, s mindenről könyveket vezetnek.

KOVÁCS DÉNES:

Az élelmiszerfogyasztás hosszútávú tervezéséről

Népgazdaságunk tervszerű, arányos fejlődésének fontos feltétele, hogy a népgazdaság egyes ágait hosszúlejáratú tervek alapján fejlesszük. Ezzel szorosan összefüggő feladat az is, hogy a lakosság életszínvonala javulásának fő tendenciáit és alapvető mutatóit perspektívikusan határozzuk meg. Az életszínvonal távlati tervezésében még csak a kezdeti lépéseket tettük meg. A probléma bonyolultsága miatt ebben a tanulmányban mindössze arra vállalkozhatunk, hogy az életszínvonal egyik lényeges tényezője: az anyagi fogyasztás és ezen belül az élelmiszerfogyasztás perspektívikus tervezésének néhány kérdését ismertessük.

Az élelmiszerek fogyasztását számos tényező lényegesen befolyásolja. E tényezők között a fontossági sorrend megállapítása nem egyszerű feladat. Ha mégis felsoroljuk a jelentősebbeket, akkor először is az *élelmiszerszükséglet élettanilag indokolt mennyiségét és összetételét* kell megemlítenünk. Az élelmiszerszükséglet vizsgálatakor — eltérően a személyes szükségletek egyéb területeitől — abban a kedvező helyzetben vagyunk, hogy a szükséglet mennyiségét és összetételét objektív mérce, az élelmezéstudomány által meghatározott, élettani szempontból indokolt tápanyagnormák alapján tudjuk megközelíteni. Az élelmiszerfogyasztás hosszútávú tervezésében is ez képezi a kiindulópontot. Ennek következtében jól meg tudjuk különböztetni az élelmiszerszükségletet az élelmiszerkereslettől, amely a szükségletnek a vásárlóerő segítségével keresletté átalakult része. Ez utóbbi a termeléssel mint kínálattal találkozik. A kettő egybevetésével nagyjából megválaszolhatjuk azt is, hogy a fogyasztói szokások akár az egész lakosságot, akár egyes rétegeket tekintve miért és mennyiben térnek el az élelmiszerszükséglet élettanilag indokolt mennyiségétől és összetételétől.

Az élelmiszerfogyasztás színvonalát és szerkezetét meghatározó tényezők között kiemelkedő jelentősége van a *kínálatnak*, amely magában foglalja a mezőgazdasági és élelmiszeripari termelést, a készletgazdálkodást és a nemzetközi árucserét ezekből a termékekből. A kereskedelem élelmiszerkészletei mind pozitív, mind negatív irányban befolyásolják a fogyasztást. Az igényeket kielégítő árualapok lehetővé teszik, hogy a lakosság azokat a termékeket vásárolja meg, amelyeket valóban kíván, illetve amelyek vásárlását jövedelme lehetővé teszi. A hiányos áruellátás viszont „kényszer-fogyasztással" jár, és a keresett élelmiszerek helyett azokat többé-kevésbé pótló cikkeket vásárolnak.

Az élelmiszerek fogyasztására jelentősen ható másik tényező a reáljövedelem. A jövedelmek emelkedésének hatására az élemiszerfogyasztás szerkezete átalakul, növekszik a drágább és táplálkozás-egészségügyi

szempontból is értékesebb élelmiszerek vásárlása, míg más termékeké stagnál vagy csökken. A reáljövedelmek növelésének eszköze a *nomináljövedelmek emelése, illetve az árak csökkentése.* Az árcsökkentés — mind az egyes fő árucsoportok árszínvonalának változása, mind pedig az élelmiszerek csoportján belül bizonyos árarányok megváltozása —, érzékenyen érinti az élelmiszerfogyasztás szerkezetét.

Az élelmiszerfogyasztást befolyásoló tényezők felsorolásakor nem hagyható említés nélkül a *fogyasztói szokások* szerepe sem A hazánk lakosságának táplálkozására jellemző fontosabb szokások kialakulása több évtizedes — vagy még hosszabb — fejlődés eredménye. A szokások kialakításában gazdasági tényezők, így a mezőgazdasági termelés színvonala, vagy a felszabadulás előtti alacsony életszínvonal is fontos szerepet játszottak. A konzervatív fogyasztói szokások kialakulásában igen jelentős szerepe van a konzervatív kínálatnak, amin azt értjük, hogy a mezőgazdasági és az élelmiszeripari termelés, valamint az élelmiszer-kiskereskedelem és a vendéglátóipar korszerűtlen választéka megfelelő vásárlóerő esetén is akadályozza az élelmiszerfogyasztás kívánatos átalakulását. A megrögzött szokások a külső feltételek változása esetén sem, vagy csak nagyon lassan módosulnak, gátló hatást fejtenek ki és akadályozzák a táplálkozásban a szükséges új vonások érvényesülését. (Megjegyezzük, hogy a táplálkozási szokásoknak ez a visszahúzó jellege lényegesen eltér pl. a ruházkodási szokásoktól, a divat rendszerint igen gyors változásától.)

Az élelmiszerfogyasztás távlati tervezése csakis a felsorolt tényezők szerepének maximális figyelembevételével lehetséges. Nehezíti a feladat megoldását, hogy még a fontosabb tényezőknek a fogyasztásra gyakorolt hatása sem választható külön, és így az élelmiszerfogyasztás változásai a különböző tényezők eredőjeként jelentkeznek. Éppen ezért mind az elmúlt időszak fogyasztásának elemzésekor, mind pedig a hosszú lejáratú tervek készítésekor bizonyos feltételezésekre vagyunk utalva, különösen akkor, ha csak egyes tényezők szerepét, befolyását kívánjuk részletesen tanulmányozni. A nehézségek, a még nem tisztázott elvi és gyakorlati problémák következtében tanulmányunkban nem törekszünk teljességre, illetve a témakörbe tartozó problémák végleges lerögzítésére. Így a közölt megállapítások részben hipotéziseknek tekintendők.

A fő cél: az élettanilag indokolt élelmiszerfogyasztási színvonal és szerkezet megközelítése

Az élelmiszerfogyasztás távlati tervezését megkönnyíti — a fogyasztás más területeivel szemben —, hogy a *táplálkozás-tudomány megállapította azt a szükséges tápanyagmennyiséget, amelyre az emberi szervezet fenntartásához és fejlődéséhez szükség van.* A szervezet egészséges fejlődésének feltétele mintegy 40—50 féle tápanyag különböző mértékű folyamatos fogyasztása, amit élelmiszereink megfelelő vegyes táplálkozás esetén általában biztosítanak.

A tápanyagokat a szervezetre gyakorolt hatásuk alapján három csoportba oszthatjuk: *energiaforrásokra, testépítő és életműködést serkentő hatású tápanyagokra.* A köztudatban főleg az első közismert. Ebbe a csoportba tartoznak a szénhidrátok és a zsiradékok, melyek a szervezet

kalóriaszükségletének mintegy 80%-át fedezik. Világosan kell látni azonban, hogy megfelelő kalórikus ellátás — tehát az energiaszükséglet fedezése — mellett a táplálkozás mennyiségileg kielégítő, de minőségileg hiányos lehet, és felléphetnek különböző táplálkozási ártalmak. A testépítő tápanyagok között különösen fontosak a fehérjék és a csontrendszer fejlődésére ható ásványi anyagok (a mész és a foszfor), valamint a vérképzésben részt vevő egyes fémek (a vas és a réz). A tápanyagok harmadik csoportjába olyan bonyolult összetételű vegyianyagok tartoznak, amelyek szerepe az energiaellátásban és a szervezet felépítésében elhanyagolható ugyan, de jelenlétük nélkülözhetetlen az emberi szervezetben. Ide tartoznak a vitaminok, amelyek az életműködés csaknem minden vonatkozását érintik.

A szervezet tápanyagigénye — amelyet egyebek közt az éghajlat, a személy neme, kora, testsúlya, foglalkozása befolyásol — meghatározható. Az egyénekre érvényes szükségleti normák alapján pedig ki lehet dolgozni az átlagos szükségletet a lakosság adott csoportjára vagy az egész lakosságra is. A statisztikai adatok lehetővé teszik az egy lakosra jutó naponta elfogyasztott tápanyagmennyiség kiszámítását, legalábbis a fontosabb tápanyagokra vonatkoztatva. A tényszámok összevetése a szükségleti normákkal fontos következtetéseket adhat a tervek kialakításához is.

Napi tápanyag-szükséglet*

Megnevezés	Kalória	Fehérje	Állati fehérje	Zsír	Szénhidrát	A	B_1	B_2	Nikotinsav-tartalom	C	D	Kalcium	Vas
	gramm					vitamin				vitamin		ezred milligramm	
3-4 éves gyermekek ...	1400	50	32	55	180	3200	0,8	1,20	9	50	30	700	10
Ülő foglalkozásuak.....	2800	100	45	75	410	4300	1,5	1,80	20	70	10	700	12
Közepesen nehéz testi munkát végzők	3200	110	50	100	470	4600	1,8	2,10	24	80	10	800	12
Nehéz t. munkát végzők	4500	130	70	137	650	5200	2,0	2,20	27	90	10	800	12

* Tarján—Lindner: Tápanyag-táblázat IV. kiadás. Bp. 1959.

A tervezésben célszerű ugyan a szükségleti normákra támaszkodni, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az emberek nem tápanyagokat, hanem élelmiszereket fogyasztanak. A táplálkozástudomány művelői éppen a szükségletek ismeretében nemcsak tápanyagokban, hanem élelmiszerekben is meghatározzák azokat a szükséges mennyiségeket és helyes arányokat, amelyek a kívánatos tápanyagmennyiséget biztosítják. A kívánatos szerkezet kialakítása szempontjából a fő arányok betartása a lényeges, hiszen különböző élelmiszerek azonos tápanyagokat tartalmaznak. Például az állati fehérje megszerezhető húsból, tojásból, tejből, sajtból. Ez a helyettesítés azonban csak részben érvényesíthető, mert igaz ugyan, hogy állati fehérjét tartalmaz a hús és a tej is, a tej azonban értékesebb élelmiszer a húsnál, és nemcsak az állati fehérje, hanem más tápanyagok ellátásában is nagyobb szerepet tölt be.

A táblázat bemutatja néhány különböző korú és foglalkozású személy fogyasztási adatait a különböző élelmiszerekből, amelyek a tápanyagszükségletet fedezik.

Heti élelmiszerszükséglet

Megnevezés	Átlagos testsúly kg	Hús, hal stb.	Tej, tejterm.	Tojás	Kenyér, péks.	Lisztörl.	Cukor, édesség	Vaj, olaj	Zsír, szalonna	Gyümölcs	Burgonya	Zöldség, színesfőzelék	Hüvelyes
		Gramm											
3-4 éves gyermekek ...	15	400	4200	150	500	300	350	150	100	1000	900	1200	30
Ülő foglalkozásuak.....	62	1100	3200	250	2800	700	400	180	130	1200	1800	2000	180
Közep. nehéz munkát v.	65	1300	3200	330	3100	850	400	210	210	1200	2000	2200	220
Nehéz munkát végzők	67	1730	3200	300	4200	1120	420	280	350	1000	2750	2660	330

Az élelmiszerfogyasztás perspektivikus terveinek készítésekor arra kell törekedni, hogy *terveink az élettanilag szükséges tápanyagmennyiségek fogyasztásának megközelítésére és elérésére irányuljanak.*

Ahhoz, hogy a tervek ne csak jó kívánságok, hanem megalapozott, reális célkitűzések legyenek, részletesen tanulmányozni kell a hazánkban kialakult táplálkozási körülményeket és a néptáplálkozás kialakításában komoly szerepet játszó tényezőket.

A nemzetközi irodalomban az élelmiszerfogyasztás perspektivikus alakulását ún. hármas, komplex módszerrel vizsgálják, és a vizsgálat eredményeit összehangolják.

a) Idősoros elemzéssel tanulmányozzák a tervet megelőző időszak élelmiszerfogyasztásának alakulását, a fogyasztás szerkezetét, figyelembe véve a lakosság összetételében, jövedelmében bekövetkezett változásokat.

b) Következtetéseket vonnak le az élelmiszerfogyasztás változásának irányára, tendenciájára vonatkozólag olyan országok élelmiszerfogyasztásának alakulásából, amelyek az adott országot egy fejlődési szakaszszal megelőzték. Ilyen összehasonlító elemzés esetében igen fontos az egyes országok eltérő viszonyainak figyelembevétele. Ilyen esetben ugyanazt tesszük, mint amikor a háztartásstatisztikában azzal a feltételezéssel élünk, hogy az alacsonyabb jövedelemkategóriába tartozó családok *jövőbeli* fogyasztása — ha magasabb jövedelemkategóriába kerülnek — azonos lesz az elért jövedelemkategória *jelenlegi* fogyasztásával.

c) Háztartásstatisztikai módszerekkel vizsgálják a jövedelmek és az árak változásának hatását az élelmiszerfogyasztásra azzal a céllal, hogy következtessenek a jövedelmek és az árak módosulásának az egész lakosságot érintő hatására.

Tanulmányunkban főleg az *a)* és a *c)* pontokban említett módszereket használjuk, mivel a rendelkezésünkre álló nemzetközi adatok hiányosak.

Az átlagos élelmiszerfogyasztás jellemzői

A lakosság élelmiszerfogyasztása 1955—1957 között általában kedvezően fejlődött, és a megelőző évek hiányosságait részben sikerült kijavítani.

Egy főre jutó évi fogyasztás (kg)

Élelmiszer-csoportok	1955	1956	1957
Gabonaneműek	152,0	152,6	134,0
Hús és hal	38,0	40,9	41,3
Burgonya	120,0	110,2	112,8
Színesfőzelék	76,0	74,0	86,0
Hüvelyesek és olajos magvak	6,0	—	6,0
Zsiradék (vajjal)	22,0	22,9	21,8
Gyümölcs	45,0	44,0	45,4
Tojás	6,0	6,9	7,8
Tej, tejtermék (vaj nélkül)	87,0	91,5	107,4
Cukor	25,0	25,2	25,2

A 1956. évi fogyasztást erősen befolyásolták az ellenforradalmi események, amelyek következtében nagyarányú élelmiszerfelvásárlás indult meg, s így az 1956-ban vásárolt — és az adatokban szereplő termékek egy része feltehetően csak 1957-ben került elfogyasztásra. Ezért az 1957. évi tényleges fogyasztás, különösen egyes tárolható élelmiszerekből: zsírból, lisztből, cukorból valamivel magasabb a táblázatban közöltnél. Ennek figyelembevételével is nagy eredménynek tekinthető, hogy az értékes állati termékek közül lényegesen növekedett a hús, a tojás, a tej és a tejtermékek fogyasztása, míg a liszté és a kenyérféléké az ellátás megjavulása következtében valamelyest csökkent. Megállt a zsír- és a cukorfogyasztás növekedése is, míg a főzelékféléké és gyümölcsöké tovább nőtt. (Nemzetközi adatokkal összehasonlítva, hazánkban még mindig túl sok lisztfélét fogyasztanak, a fejlett országokban évente és fejenként alig 100 kg-ot, nálunk viszont lényegesen alacsonyabb a tej és a tejtermékek fogyasztása.) Kedvező jelenség a zsiradékfogyasztás csökkenése is. A kedvező változás megmutatkozik a tápanyagellátási adatokban is.

Az 1957. évi országos napi fogyasztás egy főre jutó tápértékei

Kalória	3053	B1-vitamin	1,70 mg
Fehérje összesen	98,1 g	B2-vitamín	1,40 mg
Állati fehérje	30,6 „	Nikotinsav-amid	15,9 mg
Zsír	93,8 „	C-vitamin	86,2 mg
Szénhidrát	412,2 „	D-vitamin	2,7 I. E.
A-vitamin	3059 I. E.	Kalcium	625,6 mg
		Vas	28,7 mg

* Internacionális egység.

Hazánkban az utóbbi néhány évben a túlzott liszt- és kenyér-, valamint a zsiradékfogyasztás következtében a kalóriafogyasztás erősen emelkedett, és ebben a tekintetben elhagytunk néhány erősen fejlett ka-

pitalista országot, bár fogyasztásunk szerkezete ezekénél kedvezőtlenebb volt. 1957-ben már csökkent a kalóriaellátás. Az összes fehérjefogyasztás tekintetében szintén főleg a nagy lisztfogyasztás miatt kielégítő a helyzetünk, viszont állati fehérjéből nem megfelelő az ellátás. Más országokban az egy főre jutó napi 90—100 g körüli összfehérjéből 40—50 g az állati fehérje, nálunk viszont ugyanennyi összes fehérjefogyasztásból az állati fehérje alig haladja meg a napi 30 g-ot. A zsiradékok és a szénhidrát fogyasztása is magasabb a kívánatosnál.

Az átlagos fogyasztást a szükségletekkel összehasonlítva arra a megállapításra juthatunk, hogy a kalória, az összes fehérje, a zsiradék és a szénhidrát esetében fogyasztásunk meghaladja a szükségletet, míg az állati fehérjék esetében lényegesen elmarad tőle.

A túlzott kalóriafogyasztás komoly egészségügyi hátrányokkal járhat. A zsírbő — és bizonyos mértékig egyoldalú — táplálkozásból következő elhízás gyakran okoz mozgásszervi, érrendszeri megbetegedést. A vitaminok és ásványi anyagok közül az ellátás elmarad a szükségletek mögött nikotinsav, D-vitamin, kalcium és vas tekintetében. Az alacsonyabb értékek az egyes állati termékek, a tej, a tejtermékek, a tojás, valamint a főzelék- és gyümölcsfélék nem kielégítő fogyasztásának következményei. Bár C-vitamin tekintetében ellátásunk éves átlagban lényegesen meghaladja a szükségletet, a nyári és őszi nagy zöldség-, főzelék- és gyümölcsfogyasztás még nem pótolja a téli és a kora tavaszi C-vitaminban nagyon hiányos táplálkozást, amely az általánosan ismert „tavaszi fáradtság" döntő oka.

Az élelmiszerfogyasztást befolyásoló tényezők ismeretében meghatározhatjuk azokat az okokat, amelyek közrejátszottak a lakosság táplálkozási viszonyainak kialakításában. Az áruellátás lényeges javulása azzal járt, hogy a kereskedelem a szükséges készleteket a termékek legnagyobb részéből általában biztosítani tudta. Az időszakos áruhiány egyes élelmiszerek — pl. a tojás, a sertéshús — esetében érintette ugyan a fogyasztást, de a fő arányokat, a fogyasztás szerkezetét az utóbbi három évben lényegesen nem befolyásolta.

Az élelmiszerfogyasztás szóródása jövedelemcsoportonként

Megfelelő áruellátás mellett a jövedelmi színvonal az a fő tényező, amely jelentősen hat a lakosság élelmiszerfogyasztására. Fontos tehát választ adni arra a kérdésre, hogy *vajon az adott áruellátási körülmények között az egyéni jövedelmek jövedelemcsoportonként is lehetővé tennék-e a táplálkozás-egészségügyi szempontból kívánatos ellátást?* Ennek megválaszolása annál is lényegesebb, mert az országos fogyasztási adatok számottevő különbségeket takarhatnak el az átlagnál lényegesen jobban vagy annál rosszabbul táplálkozó rétegek között. Egyes adatfelvételek arra utalnak, hogy hazánk lakossága fő csoportjainak táplálkozására a felszabadulás előtt jellemző hatalmas különbség — ami még ma is megvan a kapitalista országokban — megszűnt, kiegyenlítődtek az eltérések a munkásosztály és a parasztság táplálkozása között is. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a lakosság jövedelmeinek — az egy családtagra jutó pénzbeli jövedelmeknek — az eltérése ne okozna észrevehető differenciálódást a különböző jövedelmű családok táplálkozásában.

A KSH 1957. évi háztartásstatisztikai adatai tartalmazzák a munkás- és alkalmazott családok egy főre jutó fogyasztását a legfontosabb élelmiszer-csoportokból. Az adatokból kiderül, hogy a jövedelem emelkedésének hatására a főbb élelmiszerek közül legjobban nő a vaj, a hús, a tojás és a gyümölcs fogyasztása, ennél alacsonyabb a jövedelmi rugalmasság a zöldségféléknél, a cukornál és a zsiradékoknál. Alig nő a tej, a kenyér, a lisztfélék és a burgonya fogyasztása. Ez arra utal, hogy egyes termékek jelenlegi fogyasztási színvonala már átlagos jövedelem esetében is vagy közel áll a tényleges telítettségi ponthoz, vagy pedig a jelenlegi fogyasztói szokások alapján a fogyasztók értékítélete szerint telített, noha élettani szempontból korántsem ez a helyzet. (Pl. a tejfogyasztás élettani szempontból nem megfelelő, a tej mégis a legkevésbé rugalmas cikkek közé tartozik.) A tejfogyasztás lassú növekedése táplálkozás-egészségügyi szempontból hátrányos, és még a legmagasabb jövedelműeknél is messze van a kívánatostól.

Munkás- és alkalmazott családok egy főre jutó évi élelmiszerfogyasztása 1957-ben

Megnevezés	Mérték egység	600 Ft alatti	600—800 Ft közöttí	800—1000 Ft közöttí	1000 Ft feletti
		egy főre jutó havi átlag jövedelemmel rendelkező családok			
Zsiradék	kg	13,62	15,48	18,00	19,32
Húsfélék	„	22,56	30,36	37,68	46,80
Tej	l	80,04	85,32	85,08	90,36
Vaj	kg	0,72	1,32	1,80	2,04
Tojás	„	5,17	6,59	8,10	9,90
Kenyér, péksütemény	„	105,12	108,—	112,44	116,64
Kenyér átszámítva lisztre kenyér és liszt össz. (lisztb.)*	„	117,06	119,66	121,98	127,72
Liszt, őrlemények	„	39,48	39,96	39,00	41,64
Cukor	„	21,84	25,44	27,60	31,80
Burgonya	„	66,36	69,84	68,76	70,08
Zöldség, főzelék	„	51,36	66,48	73,44	77,40
Gyümölcs	„	34,80	47,76	54,72	66,36
Kalória	kal.	2431	2739	2992	3388
Össz-fehérje	g	70,6	79,6	86,9	100,2
Áll. fehérje	g	22,6	28,4	33,2	41,0
Zsír	g	65,8	80,0	94,1	109,4
Szénhidrát	g	363,0	395,0	417,0	464,0

* KSH adatok
** 1 kg kenyér = 0·738 kg liszt

A fogyasztók főleg kalória tartalmuk szerint vásárolják az élelmiszereket, éppen ezért az alacsonyabb jövedelműek táplálkozásában különösen a kenyérnek és a lisztféléknek van kiemelkedő szerepe. A jövedelmek emelkedésével növekszik a zsiradékok, majd az állati fehérje tartalmú élelmiszerek és a gyümölcsfélék fogyasztása. *Az élelmiszereknek ezt a sorrendjét világosan mutatja, hogy a legmagasabb és a legalacsonyabb jövedelmű kategóriák között a kalóriafogyasztás tekintetében a legkisebb, a zsiradékfogyasztásban nagyobb, és az állati fehérjék fogyasztása tekintetében a legnagyobb a különbség.*

A tápanyagellátást vizsgálva arra az eredményre jutunk, hogy a két alacsonyabb jövedelmű csoportban a táplálkozás mind mennyiségi, mind minőségi szempontból hiányos. A kalórikus ellátás sem megfelelő, különösen a legalacsonyabb jövedelmű csoportban. Ezt a kedvezőtlen helyzetet enyhíti az a körülmény, hogy az alacsonyabb jövedelmű családokban nagyobb a gyermekek aránya, akiknek élettani szükségletei kisebbek. A táblázat viszont egy főre vonatkoztatva közli az eredményeket, függetlenül attól, hogy gyermekről vagy fizikai munkát végző felnőtt személyről van-e szó. A harmadik jövedelmi csoport tápanyagellátása kis eltéréssel azonos az 1957. évi egy lakosra jutó országos átlaggal.

Munkás- és alkalmazott családok kalória- és tápanyagfogyasztása a legalacsonyabb jövedelmű családok fogyasztásához viszonyítva

Százalék

Megnevezés	600 Ft alatti	600—800 Ft közötti	800—1000 Ft közötti	1000 Ft feletti
	egy főre jutó havi átlagos jövedelemmel rendelkező családok			
Kalória	100,0	112,7	123,1	139,3
Össz-fehérje	100,0	112,7	123,1	141,9
Állati fehérje	100,0	125,7	146,9	181,4
Zsír	100,0	121,6	143,0	166,2
Szénhidrát	100,0	108,8	114,9	127,8

A legmagasabb jövedelmű csoport táplálkozása mennyiségileg túlzott, nagy a kalória-, benne különösen sok a zsiradékfogyasztás, de meghaladja a szükségletet a szénhidrát- és az összfehérje-ellátás is. Az állati fehérjék esetében a szükséglettől való elmaradás nem feltűnő. Jóval kedvezőtlenebb a helyzet az egyes vitaminok tekintetében. Megközelítő számítás szerint a szükségesnél lényegesen kisebb a fogyasztás az A-, B_2-, D-vitaminokból, nikotinsavból és kalciumból. Mindez arra mutat, hogy *a családok táplálkozása még ott sem kedvező, ahol a jövedelmek lehetővé tennék a minden szempontból jó, bőséges és változatos étkezést.* A hiba ebben a csoportban kettős: a táplálkozás egyrészt mennyiségi vonatkozásban túlzott, másrészt minőségileg — egyes vitaminokban és ásványi anyagokban, valamint állati fehérjékben — még hiányos.

A táplálkozás-egészségügyi szempontból nem megfelelő élelmiszerfogyasztás magas jövedelem esetén főleg két tényezővel: *a fogyasztási szokások gyakran káros hatásával és az élelmiszerárak aránytalanságaival magyarázható.* Ez a két tényező nem választható el mereven egymástól, hiszen az árarányok jelentős mértékben befolyásolják a fogyasztói szokások kialakulását is.

Alacsony életszínvonal esetén a lakosság arra törekszik, hogy a rendelkezésre álló kevesebb pénzösszegért legalábbis mennyiségileg kielégítően étkezzék. A hazai bőséges kenyér-, liszt-, tészta-, szalonna- és sertészsír-fogyasztás szorosan összefügg az ország felszabadulás előtti kezdetleges élelmezési viszonyaival, az alacsony életszínvonallal, amikor is a fizikai éhezés leküzdése, a gyomor olcsó, nagy kalória tartalmú élelmiszerekkel való megtöltése volt a legfontosabb.

A felszabadulás utáni évek élelmiszerellátási nehézségei, az infláció, majd a mezőgazdasági termelés elmaradása folytán bizonyos árarány-eltolódások következtek be a fő árucsoportok árai, valamint az egyes csoportokon — így az élelmiszereken — belül is a fontosabb cikkek árai között. Az a tény, hogy a felszabadulás előttihez viszonyítva a fő árucsoportok közül az élelmiszerek ára az átlagosnál jobban emelkedett, de különösen az, hogy 1949-hez viszonyítva a legnagyobb mértékben éppen az élelmiszerek árai emelkedtek, azzal járt, hogy *a lakosság jelentős csoportjai egészen 1953—1954-ig a megvásárolandó élelmiszerek kiválasztásakor csaknem kizárólag a mennyiségi oldalt, a kalória-tartalmat tartották szem előtt.*

A gazdasági intézkedések is részben alátámasztották ezt a tendenciát, ti. a rossz ellátási helyzet következtében — szükségszerűen — a háború előttről örökölt mennyiségi hiányosságok felszámolása, a kielégítő kalórikus ellátás biztosítása volt az első feladat. Ezért a lakosságot elsősorban olcsó, nagy telítőértékű élelmiszerekkel, kenyérrel, liszttel, tésztafélével és burgonyával kívánták ellátni, míg az állati termékekkel, gyümölcsfélékkel való ellátás háttérbe szorult. Ezt a célt szolgálta az is, hogy az élelmiszerek közül a lisztfélék és a kenyér ára az átlagosnál kevésbé nőtt, míg a hozzájuk képest amúgy is drágább állati termékek ára jobban emelkedett.

Az életszínvonal és az élelmiszerellátás 1953—54-től kezdődő lényeges javulása lehetővé tette, hogy *a lakosság mind nagyobb csoportjai a kalóriellátás biztosítása mellett egyre többet költsenek értékesebb, nagyobb tápanyag tartalmú és drágább élelmiszerek megvásárlására.* Természetesen az értékesebb cikkek fogyasztására való törekvés csak részben tudatos — vagyis alig veszik figyelembe az egészségügyi követelményeket —, inkább ösztönös. A fejlődést nehezíti a fogyasztási szokások gátló hatása, a megszokott ételekhez, ízekhez való túlzott ragaszkodás. Ezzel gyakran találkozunk olyan családoknál, akik jobb anyagi viszonyok közé kerülve megtartják régi szokásaikat. A régebben mezőgazdaságban dolgozó munkások az iparba kerülve, vagy a munkapad, a bányászcsákány mellől szellemi munkakörbe helyezett dolgozók és családjaik rendszerint ugyanazokat a nehéz, laktató ételeket eszik, mint azelőtt, bár jövedelmük emelkedése mellett munkájuk energiaigénye is lényegesen csökkent.

Az Élelmezés- és Táplálkozástudományi Intézet több száz munkáscsaládra kiterjedő adatfelvétele a közelmúltban azt is igazolta, hogy az étkezésre fordított magas kiadások ellenére az étrendek összeállítása egyoldalú. Sokan a „jó táplálkozás"-on még mindig kizárólag zsíros, húsos ételeket értenek, és a tejet, tejterméket, tojást, főzelékfélét és gyümölcsöt valamilyen „másodrendű" élelmiszernek tekintik. Így tehát a táplálkozási szokások átalakulása elmarad az életkörülmények javulása alapján várható igények mögött.

A fogyasztási szokások káros hatásának leküzdésében nagyon fontos szerepe van annak, hogy az élelmiszerek megválasztásában a tudatos elemek mindjobban érvényesüljenek és a fogyasztók nagyobb jövedelmük ellenében nemcsak drágább, hanem tápanyagokban is gazdagabb élelmiszereket vásároljanak. Ennek feltétele, hogy *az élelmiszerek tápanyagtartalma és ára között meghatározott és nemcsak gazdasági, hanem táplálkozás-egészségügyi szempontból is megalapozott arány* legyen. Ha a

különböző élelmiszerek tápanyagtartalma arányos az árakkal, akkor a vásárlók több pénzért valóban — tápanyagtartalom szempontjából is — értékesebb élelmiszert vásárolhatnak, és mind táplálkozásuk, mind élelmiszer-kiadásuk szerkezete akkor lesz kedvező, ha az élelmiszereket tápanyagtartalmuk szerint válogatják ki. Ha viszont az árak nincsenek figyelemmel a tápanyagtartalomra, a vásárló azonos összegért élettani szempontból számottevően különböző tápanyagtartalmú élelmiszert vásárolhat. Ebből következik, hogy az élelmiszerek áraránya kedvezően, de hátrányosan is befolyásolhatják az élelmiszerfogyasztás tápanyagok szerinti összetételét.

Milyen hatást gyakorolnak a jelenlegi élelmiszerárak az élelmiszerfogyasztás szerkezetére?

Vizsgáljuk meg, milyen mértékben segítették vagy gátolták az élelmiszerek 1957. évi áraránya, hogy az élelmiszerfogyasztás az élettanilag indokolt szükségleteknek megfelelően alakuljon. Ez a vizsgálat közelítően választ adhat az élelmiszerkínálat szerepére a jelenlegi fogyasztási struktúra kialakításában. Az élelmiszerkínálatot három tényező: a lakossági fogyasztásra kerülő élelmiszerek mennyisége és minősége, a kiskereskedelmi forgalomba kerülő élelmiszerek esetében pedig az előbbi két tényező és az árarányok határozzák meg. Az élelmiszerek többsége a kiskereskedelmi forgalmon keresztül jut el a fogyasztóhoz. Ha az élelmiszerforgalomban nincsenek hiánycikkek, akkor a fogyasztás alakulásában az árarányoknak van kiemelkedő szerepe. A továbbiakban a kínálat hatását az 1957. évi élelmiszerárarányok vizsgálatával reprezentáljuk, noha ez nem mindenben felel meg a fentebb elmondott követelményeknek. (1957-ben még viszonylag nagy volt az élelmiszerekből a hiánycikkek száma. A kínálatnak azt a részét, amelyet nem az áruforgalom közvetít, figyelmen kívül hagyjuk stb.) Ennek ellenére első megközelítésként egy ilyen vizsgálat célszerűnek látszik.

Az élelmiszereket tápanyagtartalmuk alapján a következőképpen csoportosítottuk: az első csoportba soroltuk a nagy szénhidrát tartalmú növényi élelmiszereket, pl. a kenyeret, a lisztet, a tésztaféléket, a cukrot, a burgonyát, a hüvelyeseket. A második csoportban a növényi és ásványi zsiradékokat találjuk: a sertészsírt, a szalonnát, a vajat, a margarint, az étolajat. A harmadik csoportba tartoznak a magas állati fehérje tartalmú élelmiszerek, a húsfélék, a hal, a tojás, a tej és a tejtermékek. A negyedik csoportban vannak a sok vitamint és ásványi anyagot tartalmazó gyümölcsök és főzelékek. (Természetesen ez a csoportosítás nem lehet teljes és részben önkényes is, mivel egy-egy élelmiszer különböző mértékben, sokféle tápanyagot tartalmaz.)

Az élelmiszer-csoportok árai között lényeges eltérések vannak. A legolcsóbbak az első csoportba tartozó növényi élelmiszerek, a drágábbak a zsiradékok, a legdrágábbak a harmadik csoportban szereplő állati eredetű, fehérje tartalmú élelmiszerek. A főzelékfélék és gyümölcsök viszonylag olcsóbbak, azonban arányuk az élelmiszerkiadások között lényegesen kisebb, mint a többi csoportoké. (A csoportokon belül viszont a feldolgozott termékek árai lényegesen meghaladják a nyersanyagokét.)

Azonos összegért a legtöbb kalória az 1957. évi árarányok szerint: kenyérből, lisztből, szárazhüvelyesekből, majd cukorból, burgonyából,

sertéshúsból és száraz tésztából vásárolható. A legolcsóbb kalóriaforrás tehát a kenyér és a liszt, a cukor is viszonylag olcsó, a zsiradékok már lényegesen drágábbak. Ez a sorrend is előmozdította a lisztfélék erőteljes fogyasztását és a cukorvásárlás gyors növekedését az elmúlt években.

Különböző élelmiszerekből 1 Ft-ért vásárolható kalóriaérték*

Kenyér	870	Kannatej	183
Főzőliszt	784	Szalonna	156
Szárazbab	666	Túró, étkezési zsíros	156
Cukor	387	Vaj	113
Burgonya	383	Sertéshús	101
Sertészsír	331	Marhahús	52
Száraztészta (2 tojásos)	297	Tojás	47

* A tisztítási veszteség figyelembevételével számított érték

A táblázatból az is kiderül, hogy a tej kalóriája lényegesen olcsóbb, mint a sertéshúsé és a szalonnáé, tehát — a tej egyéb előnyein kívül — a kalória-tartalom sem indokolja a hús- és a zsiradékfélék előnyben részesítését a tejjel szemben. A szükséges kalóriamennyiséget a magas szénhidrát tartalmú élelmiszerek után viszonylag olcsóbban a zsiradékokból lehet megszerezni.

Zsiradékforrás szempontjából az állati és növényi zsírok mellett egyes húsfélék és tejtermékek zsiradéktartalma számottevő. Zsiradék legolcsóbban étolajból és sertészsírból szerezhető. A szalonna ára több mint kétszerese, a vajé mintegy háromszorosa a sertészsírénak. Bár az étolaj mind kalória-, mind zsiradékforrás tekintetében olcsóbb a többi zsiradéknál, fogyasztása hazánkban rendkívül alacsony. Az étolaj felhasználásától való tartózkodás a magyar konyhára jellemző fogyasztási szokások mellett az étolaj éveken keresztül kifogásolt minőségével is magyarázható. A vajnak más zsiradékokhoz viszonyított magas ára — a későbbi árleszállítás ellenére is — komoly gátja a fogyasztás növekedésének.

Különböző élelmiszerekből 1 Ft-ért vásárolható zsírmennyiség (g)*

Étolaj	41,1	Liba, kacsa	9,4
Sertészsír	35,6	Sertéshús	8,4
Szalonna	15,8	Csem. szalámi	6,4
Vaj	12,1	Trappista sajt	6,3

* Tisztítási veszteség figyelembevételével számított értékek

A növényi fehérjék olcsóbbak, mint az állati fehérjék. Kivételt képez a rizs, amelynek fehérje-tartalma nem számottevő. A növényi fehérjék közül a szárazfőzelék, a kenyér, a liszt és a burgonya. E termékek esetében az olcsó kalóriaforrás egyben olcsó növényi fehérjeforrást is jelent.

Az állati fehérjéknél más a helyzet. Az állati fehérje legolcsóbban tejből, túróból vásárolható, ennél lényegesen drágábban húsfélékből és felvágottból. Tehát a szükséges állati fehérje és kalória — valamint egyéb tápanyagok — megszerzése tejből olcsóbb, mint húsfélékből. Marhahúsból is gazdaságosabban szerezhető meg a fehérje, mint sertéshúsból, mégis a sertéshús a kedveltebb, nagyobb zsiradék, és ezen keresztül nagyobb kalóriatartalma miatt, holott a sovány marhahús fogyasztása egészségügyi szempontból is kedvezőbb.

Különböző élelmiszerekből 1 Ft-ért vásárolható fehérje mennyiség (g)*

Állati fehérje:		*Növényi fehérje:*	
Kannatej	12,0	Száraz borsó	47,3
Túró étk. zsíros	10,3	Száraz bab	43,8
Marhahús	8,9	Főzőliszt	29,3
Trappista sajt	6,1	Kenyér	27,3
Sertéshús	5,7	Burgonya	10,4
Virsli	4,5	Rizs	5,0
Tojás	3,8		

* A tisztítási veszteség figyelembevételével számított értékek

A vitaminok közül a C-vitamin megvásárlása olcsóbb zöldségfélékből és főzelékekből, mint gyümölcsből. Itt azonban figyelembe kell venni, hogy míg a gyümölcs nagy részét nyersen, addig a főzelékeket rendszerint főzve fogyasztjuk, amikor is vitamintartalmuk jelentős részét elvesztik. A főzelékeken kívül legolcsóbban a részben nyersen fogyasztott paradicsomból és paprikából, továbbá a gyümölcsök közül citromból, körtéből, almából, szőlőből vásárolhatjuk meg a vitamint.

Különböző élelmiszerekből 1 Ft-ért vásárolható C-vitamin mennyiség (mg)*

Fejeskáposzta	200,0	Citrom	13,3
Zöldpaprika	137,9	Körte	10,7
Karalábé	148,8	Alma	8,8
Paradicsom	141,5	Szőlő	7,1
Kelkáposzta	90,9		

* A tisztítási veszteség figyelembevételével számított értékek

Az elmondottakból az is kiderül, hogy a tápanyagtartalom figyelembevétele az élelmiszerek vásárlásánál jelentős előnyökkel járna, főképp a tej, a tejtermékek és az olaj esetében. Másutt viszont az állati fehérjéknek a növényi fehérjékhez viszonyított magasabb költsége gátolja a fogyasztást. Hasonlóan hat a vaj — az árleszállítás után is — túl magas, valamint a sajtfélék magas ára is.

Az élettanilag szükséges fogyasztási szerkezet kialakításának módszerei

Az elmondottak után felvethetjük a kérdést, hogy a kívánatosnak tartott élelmiszerfogyasztási szerkezet elérésében milyen szerepe lehet a nominál-jövedelem emelésének, illetve az árszínvonal csökkenésének és az árarányok megváltozásának.

A néptáplálkozás helyzetének ismeretében táplálkozás-egészségügyi szempontból a következő években célul kell kitűzni, hogy *a kalórikus és ezen belül a zsiradék- és szénhidrát-fogyasztás növekedése megálljon, illetve valamelyest csökkenjen, viszont lényegesen növekedjék az állati fehérje, a vitamin és az ásványi anyag tartalmú élelmiszerek fogyasztása.* Ezek a szempontok megkövetelik a liszt- és kenyérfogyasztás lényeges csökkenését, a hús-, a tojás-, a tej-, valamint a főzelék- és gyümölcsfogyasztás nagyobb mértékű növelését. E célkitűzések fontosságát aláhúzzák azok a hazánkban várható további lényeges *társadalmi és gazdasági változások,* amelyek egyebek között említésre méltóan befolyásolják a lakosság élettani szükségleteit is. Az iparosítás, a mezőgazdasági munkák gépesítése két oldalról is érinti a szükségleteket. Egyrészt növekszik a

munkások és alkalmazottak száma, a mezőgazdaságból többen vállalnak az iparban munkát, s ezzel élet- és munkakörülményeik a régi viszonyokhoz képes megváltoznak.

A nem-mezőgazdasági munkaterületeken végzett munka energiaigénye általában kisebb, az erőkifejtés a paraszti munkával szemben nem ingadozik időszakonként, és ezzel a kalóriaigény, valamint a zsiradékszükséglet csökken. Hasonlóképpen a gépesítés és automatizálás mind az iparban, mind a mezőgazdaságban csökkenti az energiaszükségletet, tehát kisebb lesz a kalóriaszükséglet, viszont növekszik a fehérjék és különösen az állati fehérjék iránti igény. (Ez a folyamat évek óta megfigyelhető egyes fejlett ipari országokban, ami a tápanyagellátásban úgy jelentkezik, hogy az átlagos kalóriafogyasztás növekedése ezekben az országokban napi 3000 kalória felett megáll, míg az állati fehérjéké gyors ütemben folytatódik.)

Mindezen meggondolások alapján az Országos Élelmezés- és Táplálkozástudományi Intézetben kidolgozták az élelmiszerfogyasztás 10—15 év alatt elérendő fő mennyiségeit és arányait. A kérdés az, hogy ezek a célok milyen módszerekkel érhetők el. Az élelmiszerfogyasztás színvonalának javításában — feltételezve, hogy az árukészletek az igényeket kielégítik — a reáljövedelem emelkedésének lehet döntő szerepe. A reáljövedelem emelése két módon következhet be, a nominál-jövedelmek növekedése és a fogyasztói árak csökkenése útján, illetve a két módszer kombinációjával. Arra kell tehát választ adni, hogy melyik módszer alkalmasabb az élelmiszerfogyasztás tekintetében kitűzött célok elérésére, illetve, hogy a nominál-jövedelem emelése mellett szükséges-e — és ha igen, az élelmiszerek mely csoportjában — ármódosításokat alkalmazni.

Az 1975. évi egy főre jutó fogyasztási javaslat és az 1957. évi tényleges fogyasztás összehasonlítása

Megnevezés	Egy főre jutó fogyasztás (kg)			Egy főre jutó fogyasztás Ft		
	1957	1975	1975 é. fogy. 1957 é. %-ban	1957	1975	1975 év fogy. 1957 év %-ban
Gabonaneműek	134,0	110	82,1	643,20	563,0	87,5
Hús és hal.....	41,3	60	145,2	1239,—	2040,—	164,6
Burgonya	112,8	120	106,3	203,04	216,—	106,3
Színesfőzelék	86,0	110	127,9	266,60	396,0	148,5
Hüv. olajos magvak	6,0	7	116,6	96,00	112,0	116,6
Zsiradék.....	21,8	20	91,7	586,42	624,80	106,5
Gyümölcs	45,4	80	176,2	267,86	480,0	179,1
Tojás	7,8	9	115,3	249,60	288,0	115,3
Tej, tejtermék	107,4	160	148,9	479,78	800,—	166,7
Cukor	25,2	28	111,1	267,12	296,80	111,1
				4298,62	5816,60	135,3

Az első kérdés tehát az, hogy az 1957. évi átlagos fogyasztást alapul véve, *milyen mértékben kell növekednie a jelenlegi árakon számított élelmiszerkiadásoknak, hogy a kívánatosnak tartott élelmiszereket a meghatározott összetételben megvásárolják.* Számításainkban az egyes cso-

portokban a minőségi eltolódás miatt várható átlagáremelkedéseket is figyelembe vettük. A táblázat adatai szerint az élelmiszer-kiadások mintegy 35%-os növekedése biztosítaná a kívánatos élelmiszerfogyasztást. Ez a számítás azonban nem tartalmazza az általában élelmiszerekhez sorolt fűszerekre, élvezeti cikkekre — kávéra, teára, szeszesitalra, dohányra — és a vendéglátóipari étkezésre fordított kiadásokat. Ennek figyelembevételével — mivel e cikkek jövedelmi rugalmassága nagyon magas — *az élelmiszerekre fordított kiadásoknak mintegy 40—45%-os növekedésével lehet számolni.*

Nem foglalkoztunk azzal az egyébként nagyon fontos problémával, hogy milyen átlagos reáljövedelem-emelkedés teszi lehetővé az élelmiszerkiadások szükségesnek tartott 40—45%-os növelését, csak megjegyezzük, hogy hozzávetőlegesen 75—80%-os átlagos reáljövedelem-növekedésre lenne szükség.

Tegyük fel, hogy a reáljövedelem 75—80%-os növekedése esetén a lakosság 40—45%-kal növelné élelmiszervásárlásait. Ez önmagában még nem biztosítja, hogy az élelmiszervásárlások összhangban lesznek az élettanilag indokolt élelmiszerfogyasztás követelményeivel, a lakosság különböző jövedelemmel rendelkező csoportjaiban. Abból a célból, hogy — a feltételezett jövedelmi színvonal mellett — az élelmiszervásárlások és az élettanilag indokolt élelmiszerfogyasztás egybehangolásának lehetőségét megítélhessük, először meg kell vizsgálni, hogy milyen mértékben nőnek a vásárlások az egyes élelmiszerekből pusztán *a jövedelem növekedésének hatására.* Az állati termékek közül a húsfogyasztás gyorsan növekszik a jövedelem emelkedésének hatására. Más a helyzet a húsfogyasztás összetételét illetően. Az átlagosnál jobban nő a sertéshús, a baromfifélék és a hentesáruk fogyasztása, ezzel szemben elmarad a marhahús- és a halfogyasztás. A sertéshús-fogyasztás növekedése táplálkozás-egészségügyi szempontból nem kedvező. A marhahús minőségének megjavítása, a jobb hal- és borjúhús-ellátás ezt a tendenciát feltehetően javítani fogja. A tej és tejtermékek csoportjában látszik legnehezebbnek a kívánt cél elérése, mivel a tej alig reagál a jövedelem emelkedésére, holott itt beszélni sem lehet telitettségről. A főzelék- és gyümölcsfélék fogyasztásának kívánatos növelése elsősorban áruellátási probléma.

Amint e rövid felsorolásból is látható, az élelmiszerek vásárlásában a jövedelemnövekedés hatására bekövetkező változások csak kismértékű haladást tesznek lehetővé az élelmiszervásárlások kívánatos szerkezetének kialakításában. Önmagában ez a tény is — a jelenlegi jövedelmek és a feltételezett jövedelemnövekedés szóródását egyelőre figyelmen kívül hagyva — szükségessé teszi a cikkek minőségének megjavítása mellett *a jelenlegi árak korrekcióját.*

Különösen kedvezőtlen az élelmiszerfogyasztás kívánatos szerkezetének kialakítása szempontjából az a már előbb kifejtett körülmény, hogy jó néhány cikk tápanyagtartalma nem arányos az árral, hanem annál jóval kisebb, ami gátolja a tápanyagokban gazdagabb élelmiszerek vásárlását és fogyasztását. Árkorrekciókon, áraránymódosításokon csakis árcsökkentést értünk, mivel az áremelések főleg politikai szempontból aggályosak. Bár egyes élelmiszerek árának emelése az élelmiszerfogyasztás szerkezetére a jelenlegi kalórikus ellátás mellett pozitív hatást is kifejthetne. Az árcsökkenések — mivel élelmiszerekből a parasztság részben önellátó — a munkásosztály és a parasztság közötti jövedelemará-

nyokat a munkások javára változtathatják, amennyiben az árváltozások a parasztság értékesítési átlagárait is érintik.

Különböző elemzések alátámasztják bizonyos árcsökkentés szükségességét, a tejnél, de főleg a tejtermékeknél, a vajnál, a tojásnál. Megfontolandó a növényi zsiradékok fogyasztásának további ösztönzése is árcsökkentések útján. A marhahús minőségének megjavítása mellett megvizsgálandó egyes felvágottak árleszállításának lehetősége is. A társadalmi és gazdasági változások miatt várható és kívánatos is a kész és félig kész élelmiszeripari termékek fogyasztásának lényeges növelése, ennek eléréséért célszerű az árak olyan megállapítása, hogy a nyersanyag és késztermék közötti túlzott árkülönbözet ne gátolja, hanem előmozdítsa ezen cikkek vásárlását.

Bár az említett árkorrekciók terelő hatása feltétlenül a kívánatos élelmiszerfogyasztási szerkezet kialakulását segíti, a mérték megítélésében egy további szempont feltétlenül figyelembe veendő. Felettébb valószínűtlen ugyanis a feltételezett átlagos 75—80%-os reáljövedelem-növekedés mellett olyan jövedelemelosztás elérése, hogy a legalacsonyabb egy főre jutó jövedelemmel rendelkező lakosságcsoport is elérje az élettanilag indokolt fogyasztási színvonalat. Egy ilyen jövedelemelosztásra való törekvés keresztezné a munka szerinti elosztás követelményeit. Ugyanakkor *a szocializmusban nem lehet az a cél, hogy csak átlagosan biztosítsuk az élettanilag kielégítő táplálkozást, hanem arra kell törekedni, hogy az átlagosnál alacsonyabb jövedelmű családok táplálkozása is megfelelő legyen.* Ezt nem kizárólag szociális szempontok indokolják, hanem az a társadalmi-gazdasági hatás is, amit a népesség az élet- és munkaképesség különböző foka mellett kifejt. Kérdés azonban, ha létre is hozható olyan összetételű élelmiszer-árualap, amely az élettanilag indokolt fogyasztási szerkezet kialakítását lehetővé teszi, képesek vagyunk-e egy 15 éves időszakban olyan határozott árrendezést végrehajtani, amely alkalmas a fogyasztási szokások visszahúzó erejének közömbösítésére és arra, hogy élettanilag indokolt fogyasztási szerkezet által megkövetelt keretek közé tereljék a legalacsonyabb egy főre jutó reáljövedelemmel rendelkező lakosságcsoport vásárlásait is.

A további probléma abból adódik, hogy amikor a 75—80%-os reáljövedelem növekedés mellett feltételeztük az élelmiszervásárlások 40—45%-os emelkedését, figyelmen kívül hagytuk a többi fő árucsoportokban (a ruházat, a vegyes iparcikkek stb. csoportjában) lehetséges árkorrekciókat. Ezek a korrekciók pedig jelentősen befolyásolhatják nemcsak az egyes élelmezési cikkek vásárlását és fogyasztását, hanem többé-kevésbé módosíthatjuk azt a feltételezésünket is, hogy az élelmiszervásárlások egész volumene 40—45%-kal növekszik. Tehát *az élettanilag indokolt fogyasztási szerkezet elérésének realitását minden lakosságcsoportban csak a kapcsolódó tényezőket is figyelembe vevő komplex vizsgálat alapján lehet megnyugtatóan biztosítani.*

★

Az elmondottakból kiderül, hogy az élelmiszerfogyasztás átalakítása hosszadalmas és bonyolult feladat, amely szorosan összehangolt gazdasági intézkedések — jövedelememelés, árcsökkentés, minőségjavítás, az áruellátás javítása — mellett megkívánja a felvilágosító munka kiszélesítését, hogy a lakosság minél nagyobb rétegeinek táplálkozása kielégítse az élettani szükségleteket.

REMÉNYI LAJOS:

Az önálló imperialista protekcionizmus kezdetei Magyarországon az első világháború utáni években (1921—1924)

A dualizmus politikai-gazdasági rendszerének megalkotói, egyszersmind legfőbb haszonélvezői is, az osztrák nagyburzsoázia és a magyar nagybirtokos osztály voltak, de azért a magyar nagyipari burzsoázia (pontosabban: a magyar finánctőke) is — amelynek születése és az első világháború végéig egész fejlődése is a dualizmus rendszerébe ágyazódott bele — jól megtalálta a maga helyét e rendszeren belül. Nem volt véletlen, hogy a magyar nagytőke, amely keletkezése és fejlődése során keresztül-kasul összefonódott az osztrák nagytőkével és a magyar nagybirtokkal, maga is támasza lett e rendszernek, hiszen az osztrák nagytőkével és a magyar nagybirtokkal együtt — ha másodhegedűsként is, de — részese volt a politikai hatalomnak és a monarchia dolgozó tömegeinek kizsákmányolásából származó profitoknak.[1]

Persze, a dualista rendszer, ha a magyar nagytőke létalapját képezte is, egyszersmind fejlődését is korlátok közé szorította, alárendelve azt az osztrák nagytőke és a magyar nagybirtok politikai és gazdasági törekvéseinek. Amíg azonban a dualizmus politikai-katonai ereje, hatalmi apparátusa töretlen volt, amíg az Osztrák—Magyar Monarchia szilárdnak és erősnek látszott, a magyar nagytőke — ha sokszor méltatlankodott is a rendszerből ráháruló hátrányok miatt — a rendszer előnyeit döntőnek tartotta ahhoz, hogy mellette kitartson. Csupán a rendszerből fakadó hátrányok csökkentésére és az előnyök növelésére törekedett.

Amikor a világháború végén és a háborús vereség nyomán a monarchiában felhalmozódott tömérdek ellentmondás feszítő ereje szétrobbantotta a dualizmus rendszerét, a magyar birtokososztály kétségbeesetten vette tudomásul, hogy az úgyszólván létalapját jelentő 50 milliós agrárpiacból mindössze a 7—8 milliósra fogyatkozott magyar piac maradt meg számára, a többi pedig külföldi piaccá vált, amelyen ezentúl szembe kell néznie a számára legnagyobb veszedelemmel, a világpiaci árakkal (amelyektől eddig a monarchia magas agrárvédővámokkal körülbástyázott piacán nem kellett tartania). A monarchia összeomlásának pillanatától kezdve tehát minden erejével a régi monarchia újbóli összetákolására, vagy ha ez nem lehetséges (ami a trianoni békeszerző-

[1] A magyar nagyipari burzsoázia, a finánctőke kialakulásának, fejlődésének, politikai és gazdasági szerepének részletes bemutatását az első világháborúig terjedő időszakban lásd Sándor Vilmos: Nagyipari fejlődés Magyarországon. 1867—1900., Bp., 1954. és Berend Iván—Ránki György: Magyarország gyáripara. 1900—1914., Bp., 1955. című munkájában.

dés aláírásától kezdve bizonyosság lett), akkor arra törekedett, hogy a volt monarchia piacaira továbbra is lehetőleg akadálytalanul eljusson termékeivel, és ott, ha a korábbi monopolhelyzetet már nem is élvezheti, legalább tűrhető versenylehetőségeket biztosítson magának. Ezért mindent el akart kerülni, ami zavarhatta e törekvéseit. Főleg az új Ausztria és Csehszlovákia agrárpiacainak megtartása képezte fő gondját, ezért messzemenő kereskedelempolitikai engedékenységet kívánt alkalmaztatni a hivatalos magyar külkereskedelempolitikában, elsősorban ezekkel az országokkal szemben, ipari termékeik Magyarországra való beengedése tekintetében.

A magyar nagytőke viszont az új helyzetben messzemenően „rugalmasnak" bizonyult. Igen hamar fontolóra vette az új viszonyokat, elsősorban azt a körülményt, hogy a létrejött önálló vámterület megszabadíthatja a magyar ipart az osztrák—cseh versenytől. Sőt, általában az ipari versenytől és ezen keresztül *a hazai piac* — főleg ha sikerül a hazai bérszínvonalat továbbra is alacsonyan tartani — *nagy ipari fellendülést, következésképpen igen jó profitlehetőségeket* ígér. A lehetőségek valóraváltása persze azon múlt, sikerül-e az önálló vámterületen az ipari protekcionizmust hivatalos külkereskedelempolitikai alapelvként elfogadtatni, a hivatalos magyar külkereskedelempolitikai faktorokat ennek bevezetésére és következetes alkalmazására rábírni. Ezért az ellenforradalom győzelme, a kapitalizmus restaurációja után, attól kezdve, hogy Magyarország vámpolitikai önállósága bizonyossá vált, a magyar nagytőke következetesen tört a protekcionizmus bevezettetésére. Ez a protekcionizmus — a dolog természetéből következően — természetesen elsősorban a magyar iparcikk-piacon addig igen jelentős szerepet betöltött osztrák és cseh ipari burzsoázia ellen kellett hogy irányuljon.

A protekcionizmus bevezetésének azonban 1921 tavaszáig súlyos akadályai voltak.

Magyarország — a háború és a területváltozás következtében — teljesen híjával volt élelmiszereknek, fűtő- és nyersanyagoknak, ipari késztermékeknek, szállítóeszközöknek stb. Emellett a belső politikai viszonyok teljesen kaotikusak voltak. Az ellenforradalom győzött ugyan, de korántsem szilárdult meg. A munkásosztály és a dolgozó parasztság még sokáig kemény politikai utóvédharcokat vívott, a forradalom újrafellángolásának lehetősége még egyáltalán nem volt kizárva. Az uralkodóosztályon belüli erőviszonyok távolról sem voltak tisztázottak. A politikai vezető szerepért súlyos politikai harcok folytak az uralkodóosztály különböző rétegei, csoportjai között. A kormányok gyors egymásutánban követték egymást. A békeszerződés aláírására csak 1920 júniusában került sor, ratifikálása pedig még tovább húzódott. Emiatt, de egyéb okok miatt is, az ország katonai megszállása is sokáig tartott. Mindezek következtében a termelő munka beindítása, a háborús termelésről a béketermelésre való átállás is nehézkesen, vontatottan haladt.

Csak 1920 végére, 1921 tavaszára tisztázódtak — annyira-amennyire — a belső-külső politikai viszonyok. Az ellenforradalmi rendszernek csak ekkorra sikerült némileg megszilárdulnia, s csak ekkorra vált világossá az is, hogy a kormányrúd mellé ismét a nagybirtok és a nagytőke került. A béketermelésre való átállás anyagi és személyi feltételeit is csak ekkorra sikerült úgy biztosítani, hogy a termelés szélesebb alapokon megindulhatott. Tehát csak 1920 végére, 1921 tavaszára

vált éretté a helyzet arra, hogy a magyar nagytőke ország-világ elé lépjen a maga protekcionista követeléseivel. Az alkalmat erre az 1920—21. évi túltermelési világválságnak Magyarországra való átsugárzása szolgáltatta.

A tilalmi rendszer kiépítése

Az 1921-es túltermelési világválság hatása Magyarországon

1921 tavaszára a gyáripar átállása a béketermelésre Magyarországon is megindult, az addig túlsúlyban volt árukereslet kezdett kielégülni, a külföldről beözönlött áru tehát kezdett az ipari tőke számára egyre szükségtelenebbé és kényelmetlenebbé válni.[2]

Nemcsak az a *távolabbi* veszedelem fenyegette az ipari tőkét, hogy a hazai piacon nem sikerül majd a kívánatos árakat tartani, hanem az az egészen *közeli* veszedelem is, hogy a béketermelésre való átállás folyamata — amelyet a *termelés* anyagi feltételeinek biztosításával már sikerült megindítani — lelassul, esetleg megáll — *realizálási* lehetőségek hiányában. Ezért a nagytőke egyre fokozódó erővel kezdte követelni *a külföldi ipari termékek beáramlásának fokozatos lefékezését.*

De egyre inkább szükségessé vált a realizálási feltételek biztosítása a birtokososztály számára is. Az 1920. évi rossz termés után 1921-re igen jó termés ígérkezett, ami azt jelentette, hogy a magyar mezőgazdaság a béketermelésre való áttérés gabonaszükségletét messze meghaladó mennyiségű felesleggel fog rendelkezni, ez pedig — az ekkor még fennálló élelmiszerkiviteli tilalom és a kötött belső forgalom mellett — a hazai, amúgy is alacsony gabonaárszínvonal további nagyarányú esését fogja eredményezni.[3] Az értékesítési gondok a birtokososztályt — az ipari tőkések törekvéseivel ellentétben — *a külforgalom fokozatos felszabadításában tették érdekeltté,* elsősorban természetesen az iparcikkbehozatal és a mezőgazdasági kivitel vonatkozásában.

A realizálási probléma különösen *1921 tavaszán* éleződött ki. Ekkor érte el mélypontját az 1920—1921. évi túltermelési világválság, s a piackrízis nyomában világszerte kiélesedett a *dömpingharc.* Nemcsak a vezető, de a kisebb tőkésországok is minden lehetőséget megragadtak, csakhogy szabaduljanak eladhatatlan árutömegeiktől. A közép-európai országok közül különösen *Csehszlovákia* tett nagy erőfeszítéseket arra, hogy piacokat biztosítson túlprodukciójának.[4] Export-törekvései magyar relációban különösen intenzívek voltak, egyrészt, mert *Magyarország régi piaca volt a cseh ipari termékeknek,* másrészt mert *ebből az irányból volt tapasztalható az adott időpontban a legkisebb ellenállás.*

Magyarország ekkor két okból is úgyszólván védtelen volt a cseh árubeözönléssel szemben.

Először: a vámtarifa ekkor még azonos volt a régi monarchia 1906. évi közös vámtarifájával, amelyet 1907-ben a magyar országgyűlés

[2] Vö. Országos Levéltár (a továbbiakban: OL.,) a Külügyminisztérium (a továbbiakban: Küm.) gazdaságpolitikai osztályának iratai, 1921—10—73089. (A kereskedelmi miniszter előterjesztése a Minisztertanácshoz.)

[3] Nem is nagyon igyekezett ezért értékesíteni azokat, hanem inkább állataival etette fel, hiszen az állatárakban — az állatokra nem vonatkoztak a belső forgalmi kötöttségek — lényegesen jobban realizálódtak a növényi termékek.

[4] Vö. Knob Sándor: Csehszlovákiából. Magyar Gyáripar (a továbbiakban: M. Gy.) 1921. 13—14. sz.; Gesztelyi Nagy László: Csonka-Magyarország és az utódállamok közgazdasága, Budapest. 1924. 7. o.; Bányászati és Kohászati Lapok, (a továbiakban: BKL.) 1921. 163. o. stb.

önálló magyar vámtarifaként is törvénybeiktatott (1907: LIII. t.c.) és — más híján — a Friedrich-kormány 1919 októberében, a vámpolitikailag önállóvá vált Magyarország számára életbe léptetett. Ez a vámtarifa a világháború előtt 10—15—20 százalékos ipari vámtételeket tartalmazott (csak bizonyos cikkeknél, például a vasiparban fordultak elő 35—40 százalékig terjedő védővámok is). A vámtételek azonban — abszolút számokban lévén meghatározva — 1920—1921-ben, az infláció és az iparcikkek világpiaci árszínvonalának emelkedése következtében, már csak 1—2 százalékos, legjobb esetben 3—4 százalékos értékvámoknak feleltek meg.[5] A vámtételeket ugyan a kormány már ekkor is úgynevezett vámfelpénzekkel tetézte, hogy az inflációokozta értékcsökkenést, s ezzel a kincstár veszteségét mérsékelje, de a vámtételek legtöbbször még így is messze elmaradtak az aranyparitástól is. Lényegében financiális vámokká változtak, a kincstár számára akkor viszonylag legmegbízhatóbb jövedelmi forrásokká, de semmiesetre sem voltak védelmi jellegű vámok. Ha emellett figyelembe vesszük azt is, hogy tulajdonképpen nem is az eredeti tarifatételek voltak érvényben, hanem az 1914 nyaráig — a közös vámtarifa alapján kötött kereskedelmi szerződésekben — kialakult szerződéses tételek (tehát a törvénybe iktatott tételeknél lényegesen alacsonyabbak), mert a fegyverszüneti, majd a békeszerződés egyidőre kötelezővé tette Magyarország számára ezek változatlan fenntartását, akkor látható igazán, hogy a magyar ipar számára ez időben vámvédelem lényegében nem is volt.

Érvényben volt ugyan bizonyos tilalmi rendszer is, de az éppúgy nem gátolta a külföldi áruk beözönlését, mint a vámrendszer. A tilalmi rendszer úgynevezett szabad listája ugyanis ekkor még általában az 1919—1920. évi áruhiányhoz igazodott, s a listán — a főként ipari célokra szükséges nyersanyagok és félgyártmányok mellett — ipari készterméket is nagy számban szerepeltek.

Másodszor: történetesen éppen ebben az időben átmenetileg sikerrel járt Hegedüs Lóránt pénzügyminiszter kísérlete a *valutaromlás megállítására.*[6] A korona romlása 1921 tavaszán nemcsak megállt, hanem árfolyama még erősen emelkedni is kezdett, ami nagymértékben előmozdította a külföldi árubeözönlést.[7] Ezt a körülményt egyes iparágak, amelyek nem voltak érdekelve az exportban, illetve amelyeket az import ekkor még nem fenyegetett (például a szénbányászat), örömmel fogadták,[8] de a burzsoázia nagy többsége számára komoly veszedelmet jelentett. A koronaárfolyam emelkedésével nemcsak hogy megjavultak a külföldi konkurrencia versenyfeltételei a magyar piacon, s csökkentek a magyar exportőrök exportkilátásai, de a valutaárfolyam emelkedését nagymértékű — körülbelül 50 százalékos — áresés is követte, ami nagyarányú profitkiesést jelentett. Másfelől, az árfolyamemelkedés elindított egy úgynevezett „baisse-spekulációt",[9] aminek a vásárlások to-

[5] M. Gy. 1921. 7—8. sz.

[6] Vö. Fellner Frigyes: A mai Magyarország fizetési mérlege. Budapest 1923.

[7] OL. a Földművelésügyi Minisztérium iratanyaga (a továbiakban: F. M.) 1921—54—21218. — Egyébként 1921 tavaszáig a magyar finánctőke is jól kihasználta a valutaromlást. A koronaromlás árnyékában tudott exportálni, ugynakkor többé-kevésbé védve volt a belső piacon, s ez kedvező realizálási feltételeket teremtett a béketermelésre való áttéréshez. 1921 tavaszán ez a helyzet a visszájára fordult. A korona árfolyama Zürichben egy hét alatt 1,30-ról 2,60-ra, tehát 100 százalékkal emelkedett.

[8] Központi Gazdasági Levéltár (a továbbiakban = KGL) MÁK iratcsomó; BKL. 1921. 208.

[9] Pesti Tőzsde. 1921. június 2. és 1921. június 24.

vábbi csökkenése, következésképp további áresés volt, illetőleg lehetett a következménye.

A rendkívül gyenge vámvédelmen — felhasználva a koronaárfolyam emelkedését — könnyűszerrel hatolt át a külföldi áru. A beözönlő készáru nyomta a hazai feldolgozó ipart, amely — csökkenteni kényszerülvén tevékenységét — korlátozta félgyártmány-vásárlásait, s még a csökkentett bevásárlásokat is inkább a hitelbe és dömpingáron szállító külföldi cégeknél eszközölte; így a félgyártmányokat termelő üzemek is kénytelenek voltak termelésüket csökkenteni. *Válságszerű jelenségek* mutatkoztak; eladhatatlan árukészletek rekedtek meg a raktárakban, megindultak a munkáselbocsátások stb.[10]

Valójában természetesen Magyarországon nem lehetett a szokványos értelmű túltermelési válságról beszélni, már csak azért sem, mert — noha a gyáripari termelés 1921 tavaszáig nemcsak megindult, de egyre emelkedett is — az üzemek túlnyomó többségének kapacitása még csak töredék részben volt kihasználva.[11] Arról sem lehetett szó, mintha a szükséglet telített lett volna Magyarországon. Egyszerűen az történt, hogy a külföldi áru beözönlése miatt elsősorban a drágább *hazai* áru halmozódott fel a raktárakban, míg az olcsóbb külföldi árunak többé-kevésbé megvolt a maga forgalma.

A koronaárfolyam javulása áreséseket idézett elő a mezőgazdasági termékek piacán is, sőt, a mezőgazdasági árak még nagyobb mértékben zuhantak, mint az iparcikk-árak: az áresés elérte a 60—70 százalékot is.[12] Az ipari és a mezőgazdasági termékek áraránya tovább tolódott el a mezőgazdasági termelők hátrányára: szélesebbre nyílt az agrárolló. Így a birtokososztály a jó termés ellenére is szorult helyzetbe került.

1921 tavasza, nyara tehát súlyos nehézségeket hozott mind a burzsoázia, mind pedig a birtokososztály számára, amelyek azután a bajok enyhítésére egyaránt határozott külkereskedelmpolitikai beavatkozást követeltek a kormánytól. Csak éppen követeléseik jellege volt homlokegyenest ellenkező.

Nagytőkés kezdeményezés a tilalmi rendszer bevezetésére

A GYOSZ már 1921 áprilisában „megfújta a harci riadót", s széleskörű kampányt indított a veszedelem elhárítására. Egymást érték az ankétok, értkezletek, megbeszélések, részben a GYOSZ kebelében, részben más fórumokon, de a GYOSZ kezdeményezésére vagy tevékeny részvételével.[13]

A magyar nagytőkések legfőbb követelése volt: *piacvédelem* gyorsan és minden áron. A GYOSZ ennek megfelelően kereste a megoldás

[10] Különösen a gépgyártásban volt nagy a munkáselbocsátás. Kende Tódornak, a Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesülete ügyvezető igazgatójának megállapítása szerint 4—5 ezer gépipari munkás vesztette el a kenyerét alig egy-két hónap alatt (Vö. M. Gy. 1921. 20. sz.), pedig a gépipar, amelynek munkáslétszáma a világháború alatt jelentősen megnőtt. 1920-ban és 1921-ben — a napszámosokat is beleszámítva — már csak körülbelül 25—26 ezer munkást foglalkoztatott. (Vö. Statisztikai Évkönyv. 1919—1922. évf. 83.).

[11] Például a Goldberger-gyár 50 százalék, a Ganz Danubius 50 százalék erejéig (Pesti Tőzsde, 1921. június 2.): a Goldberger-gyár óbudai festődéje 25—30 százalék erejéig (M. Gy. 1921. 9—10. sz.) stb.

[12] OL. FM. 1921—54—21218.

[13] Április 7-én a GYOSZ tartott széleskörű értekezletet a probléma megoldására, április 8-án a Magyar Külkereskedelmi Szövetség, április 12-én a Kereskedelmi Minisztérium ankétja tárgyalta a helyzetet és a követendő eljárást, a különböző érdekképviseletek (GYOSZ, OMKE stb.) bevonásával és így tovább.

eszközeit is, de egyelőre nem a konvencionális szupervámokban. Ezek alkalmazása ti. akkor egyáltalán nem jöhetett szóba.

A trianoni békeszerződés ui. megtiltotta, hogy Magyarország a békeszerződés ratifikálásától számított 6 hónapig (egyes importcikkek esetében 36 hónapig) magasabb vámokat szedjen a győztes ántánt hatalmaktól, mint amilyeneket a világháború kitörésének napján — kereskedelmi szerződései alapján — szedett. (Azaz, a legnagyobb kedvezmény elvének viszonosság nélküli alkalmazását írta elő!) Mivel a trianoni békeszerződést magyar részről csak 1921 júliusában ratifikálták, *hatályos vámvédelem* megteremtéséről 1922 januárjáig (egyes cikkek tekintetében 1924 júliusáig) *egyszerűen nem lehetett szó.* Az önálló protekcionista vámtarifa ekkor még csak a „jövő ígérete" lehetett. Helyette tehát azt követelte a GYOSZ, hogy a kormány a háborúból visszamaradt *tilalmi rendszert formálja át a magyar nagytőke érdekeinek megfelelően.*[14]

A nagytőke tehát — amely a megelőző másfél év alatt nagy hajlandóságot mutatott arra, hogy megszabaduljon az állami beavatkozástól — a kormány beavatkozását követelte: „Most érkezett el a kereskedelmi kormányzat tevékenységének ideje, és az ipari termelés joggal várhatja el cselekedeteit."[15]

A nagytőke e kezdeményezése a GYOSZ május 25-én tartott nagyválasztmányi ülésén bontakozott ki teljes erővel.[16] Az ott kialakult vitában elhangzott ugyan néhány aggodalmaskodó hang a tilalmi rendszer bevezetésével szemben, amelyek a szomszéd államok retorziójától és a belső szociális feszültség kiéleződésétől tartottak a behozatal megszorítása és a kivitel szabaddá tétele esetében, és inkább más megoldásokat ajánlottak (az állami megrendelések fokozását, bérleszorítást, adócsökkentést, specializálódást stb.), de a résztvevők többsége, elsősorban a könnyűiparban érdekelt tőkések, akiknek iparága a világháborúig éppen a közös vámterület következtében nem fejlődött kielégítően (textil-, bőr- stb. ipar), a *prohibíció bevezetése* mellett szálltak síkra. „Míg Csehország, Ausztria és maga Németország is behozatali tilalmakkal védi iparát, addig bennünket szomszédaink szabad lerakodóhelynek tekintenek, ahova tömegesen vetik áruikat..., hogy azáltal ipari túlprodukciójuknak levezető csatornát biztosítsanak. Az ő behozatali tilalmaik elzárják előlünk a mi saját fogyasztópiacainkat... Ismételten kérnünk kell tehát, legfontosabb ipari érdekeink megóvása és úgyszólván fennmaradásunk érdekében..., hogy amennyiben ez államok a behozatali tilalmakat meg nem szüntetik, mi retorzióképpen haladéktalanul cikkeinket az engedélyhez kötött cikkek sorába vegyük fel" — mondotta zajos helyesléstől kísérve Goldberger Leó.

[14] Fenyő Miksa, a GYOSZ ügyvezető igazgatója már a kereskedelemügyi miniszter által április 12-én összehívott ankéton így adott hangot a nagytőke követeléseinek: „A szomszéd államok a legmesszebbmenő intézkedésekkel biztosítják maguknak piacaikat, teljesen elzárván ezt minden behozatal elől. Németország és Ausztria a behozatali tilalmak egész sorával, Csehszlovákia teljes behozatali tilalommal zárkózik el minden import elől... Nekünk azokban a cikkekben, ahol termelési érdekünk kívánja, ugyanezekhez az eszközökhöz kell nyúlnunk." Egészen más volt persze az álláspontja a *kivitel* tekintetében. „Ami a kivitelt illeti, a gyáripari termelés cikkei tekintetében a teljes szabadság álláspontján vagyunk. Itt semmiféle megkötöttségre szükség nincsen. Mi sürgősebb feladatot el sem tudunk képzelni, mint az iparcikkeknek teljesen szabad, minden megterheléstől mentes kivitele." (M. Gy. 1921. 7—8. sz. „Ankét a gazdasági válság tárgyában". Fenyő Miksa beszéde.)

[15] Uo. (A GYOSZ frazeológiájában állandóan használatos „ipari termelés" vagy egyszerűen csak „termelés" kifejezések mindig az ipari nagytőke termelését jelentették.)

[16] M. Gy. 1921. 9—10. sz.

De, hogy nemcsak „retorzióról", hanem messzetekintő, céltudatos gazdaságpolitikai lépés követeléséről volt szó, arra következtethetünk Fenyő Miksának a kereskedelmi minisztériumban tartott beszédéből: „addig, *amíg az önálló vámtarifa elkészülhet,* egészen az elzárkózásig el kell menni . . .".[17] (Az én kiemelésem. — R. L.)

A prohibíciós területeket Fenyő Miksa, a már említett április 12-i beszédében ugyan még csak nagy általánosságban határozta meg („ahol termelési érdekünk kívánja"), de a dolog természetéből világosan következett, hogy a finánctőke az úgynevezett szabadlistát *a behozatal tekintetében elsősorban a fejlődés előtt álló iparágak késztermékeiben akarta szűkíteni, a kivitel tekintetében* pedig elsősorban a hazai nehézipari és élelmiszeripari *késztermékekkel* kívánta *bővíteni.*[18]

A birtokososztály számára az ipari tőke által kezdeményezett ipari prohibicionizmus semmi jót nem ígért. Ellenkezőleg. Azoknak az országoknak a várható retorziói, amelyek ellen a prohibíció kellett, hogy irányuljon — elsősorban Ausztria és Csehszlovákia voltak ezek az országok, hiszen a magyar ipari import $^3/_4$ része ezekből az országokból származott —, rendkívül súlyos akadályokat gördíthettek a magyar mezőgazdasági export elé, amelynek több mint $^3/_4$ része feléjük irányult. Emellett a protekcionista védelem következtében azoknak az ipari termékeknek az árszínvonala, amelyeket a mezőgazdaság fogyasztott, okvetlenül kellett hogy emelkedjék. Ezzel természetesen a mezőgazdaság termelési költségei is emelkedtek volna (míg az exportnehézségek ugyanakkor esetleg gátolhatták a belföldi mezőgazdasági árak emelkedését, illetőleg magasan tartását). Ezért a birtokososztály hevesen ellenezte az ipari prohibicionizmust, és követelte, hogy a burzsoázia elégedjék meg a vámvédelemmel (már ti. az 1907-es vámtarifa védelmével).

Az ipari tőke protekcionista törekvéseit az exportot és az importot lebonyolító kereskedelmi érdekeltségek is (főképp pedig a háborús konjunktúra, valamint az infláció adta spekulációs lehetőségek kihasználására alakult kereskedelmi vállalatok)[19] hevesen ellenezték, mivel a protekcionizmus az export-import forgalom csökkenését, következésképp profitjaik csökkenését kellett hogy maga után vonja.

A prohibíció általános áremelkedést ígért nemcsak az iparcikkekben, hanem a mezőgazdaság termékeiben is, hiszen előrelátható volt, hogy a birtokososztály az iparcikkek drágulásából ráháramló veszteségeket igyekezni fog az élelmiszerek és más mezőgazdasági termékek árának emelésével kiegyenlíteni. Érthető tehát, hogy a prohibíciós elképzelések heves tiltakozást váltottak ki a kisárutermelők körében, és tovább növelték az ipari, valamint az agrárproletariátus elkeseredését.

Kormányintézkedések a prohibicionizmus megvalósítására

A nagytőke prohibíciós elképzeléseinek a külső és a belső körülmények egyaránt kedveztek.

[17] Valamivel később a Magyar Gyáripar is ugyanígy foglalta össze a tőkések távolabbi célkitűzéseit a prohibícióval kapcsolatban: „. . . az ipar nem mondhat le a behozatali tilalmakról . . . nemcsak addig az időpontig, ameddig lejár a trianoni békeszerződésből folyó megkötöttségünk a vámokat illetőleg . . ., hanem ezen időponton túl mindaddig, amíg Közép-Európában az államok között a gazdasági egyensúly helyreállítva nem lesz." (M. Gy. 1921. 7—8. sz.)

[18] Vö. Újság, 1921. május 21.

[19] Vö. Székely Artur: Magyarország kereskedelmi szerződéses politikája. Bp. 1926. 7. o.

A világháború után — különböző közvetlen okokból, de végső soron természetesen azonos indítékokból, a monopolkapitalista fejlődés törvényszerűségeiből kifolyólag — világszerte viharos gyorsasággal erősödött a kereskedelempolitikai elzárkózási tendencia. Ez alól a magyar tőkés gazdaság — amely már évtizedek óta a monopolista fokon állt, és amelynek az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlása után most már önállóan kellett betagozódnia a monopoltőkés világrendszerbe — sem vonhatta ki magát. Ez a körülmény nagymértékben erősítette a magyar nagyburzsoáziát az ipari protekcionizmus bevezetéséért kezdeményezett harcában, az új viszonyokba beleilleszkedni nem, vagy csak kínos-keservesen képes nagybirtokos osztály, különösen az agrárius csoport szabadkereskedelmi törekvéseivel szemben.

A belső körülmények ugyancsak kedvezőek voltak a nagytőke prohibíciós elképzelései számára.

A Bethlen-kormánynak számolnia kellett a radikális földreform híján egyre fokozódó agrártúlnépesedés minden következményével. Ez a túlnépesedés a mezőgazdasági munkabérek alakulása szempontjából előnyösnek ígérkezett ugyan a nagybirtok számára, de ugyanakkor a belső szociális feszültség kiéleződésével is fenyegetett. A kormány ezért nem zárkózhatott el az addiginál erőteljesebb iparosítástól, amely a feszültséget valamennyire képes lehetett enyhíteni. Az iparfejlesztésnek pedig — az adott világgazdasági viszonyok közepette, amikor az imperialista elzárkózás világszerte általános kereskedelempolitikai alapelv lett — feltétele volt az ipari protekcionizmus, ezen belül pedig — a békeszerződés említett rendelkezései miatt — a prohibicionizmus.

Az imperialista protekcionizmus bevezetésével együtt kellett járnia a nagytőke gazdasági és ezen keresztül politikai megerősödésének, ami a magyar nagybirtokos osztály gazdasági és politikai visszaszorításával volt egyértelmű. Különösen a szoros értelemben vett *agrárius* nagybirtokosságra jelenthetett hátrányt a finánctőkés előretörés. A birtokososztály *merkantil* részét viszont kárpótolta, hogy — a finánctőkével való összefonódása következtében — „amit elveszít a réven, megnyeri a vámon": az iparfejlődésből származó profitokból ő is részesedik.

A prohibíció bevezetésével szemben tehát csak az agráriusok részéről volt várható erősebb ellenállás. De ennek az ellenállásnak a hatékonyságát is erősen csökkentette az a körülmény, hogy a kormánynak ekkor már rendelkezésére állott az 1920: XXI. t.c., amely felhatalmazta, hogy 1921. december 31-ig a parlament kikapcsolásával *rendeleti úton* léptethessen életbe a külkereskedelem szabályozására vonatkozó átmeneti rendelkezéseket.[20] Ez pedig azt jelentette, hogy a kormány, az uralkodó osztályokon belül, a prohibíció körül folyó külső viták pillanatnyi állásától függetlenül, teljesíthette vagy elvethette a burzsoázia kívánságait. A prohibiciós rendszer bevezetésének vagy mellőzésének kérdésével tehát nem kellett okvetlenül a parlament elé állni, az a kormányon belül dőlhetett és dőlt is el.

A kormány összetétele 1921 tavaszán, őszén, és az év végén is azt mutatta, hogy a külkereskedelmi prohibíció bevezettetéséhez szükséges *döntő* személyi feltételek adva vannak. A kormány élén már a finánctőke felé erősen hajló nagybirtokosok merkantil csoportjának promi-

[20] Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytár 1921. 81. o.

nens képviselője, Bethlen István állott. A legfontosabb, a prohibíció bevezetése szempontjából döntő gazdasági tárcák közül pedig a pénzügyminiszteri Hegedüs Lórántnak, a TÉBE élharcosának, a magyar finánctőke élő megszemélyesítőjének a kezében volt, az ipari és kereskedelemügyi miniszteri székben pedig a finánctőke felé orientálódó Hegyeshalmy Lajos ült. Mit sem változtatott a kormánynak a magyar nagytőke protekcionista törekvései szempontjából kedvező összetételén az a változás, hogy a pénzgyminiszteri tárca 1921 december elejétől Kállay Tibor, a kereskedelmi és iparügyi miniszteri tárca pedig Walkó Lajos kezébe került, hiszen Kállay, éppúgy, mint Hegedüs, állampénzügyi okokból (a fizetési mérleg javítása, az egyre növekvő devizahiány csökkentése stb.) könnyen volt megnyerhető a magyar nagytőke célkitűzéseinek megvalósításához, Walkó pedig mindenkor kimondottan „GYOSZ-ember" volt.

Az ipari nagytőkések így — rendkívül szívós és ügyesen vitt harcukkal — fokozatosan, a birtokososztály és a kereskedelmi tőke ellenzése dacára is kierőszakolhatták prohibicionista elképzeléseik megvalósulását. A kormány — amelyben a birtokos érdekeket képviselő földmővelésügyi miniszter rendszerint magára maradva csatázott a finánctőke törekvései ellen — egyre-másra hozta azokat az intézkedéseket, amelyek összessége a prohibicionizmus maradéktalan megvalósulását jelentette.

A külkereskedelmi bizottságok kiszélesítése

Az export-import ügyeket már 1919 vége óta tárcaközi bizottságok intézték, amelyekben „összhangba" hozták a tett és a teendő intézkedéseket.[21] Korábban ezek a bizottságok nemcsak a külkereskedelem *elvi* kérdéseivel foglalkoztak, hanem a behozatalt és a kivitelt illető *konkrét* intézkedéseket is hoztak (engedélyek kiadása stb.). A GYOSZ már 1920 tavaszán követelte, hogy az export- és az importengedélyek kiadása tekintetében a döntést bízzák „a magángazdasági érdekeltségekből alapítandó külön szervekre", a tárcaközi bizottságok pedig csak elvi kérdésekben döntsenek, de azt is a magánérdekeltségek képviselőinek bevonásával. A GYOSZ-nak már ekkor sikerült elérnie, hogy két ipari érdekképviselet, a Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesülete és a Textilgyárosok Országos Egyesülete ilyen értelmű felhatalmazást kapjon a kormánytól a vas-, a gép-, illetve a textiláruk vonatkozásában.[22] Ekkor még persze az volt a fő törekvésük, hogy előmozdítsák a béketermelés megindításához szükséges termékek *behozatalát*. Ezeket az igen fontos pozíciókat a GYOSZ-nak még ugyanez év végére sikerült kiszélesítenie: szeptemberben már nemcsak a gép-, és a textiliparban, hanem a fa-, az építő- és a vegyiparban is működtek az érdekképviseletek által létrehozott úgynevezett „külkereskedelmi bizottságok", amelyek, ha még nem is irányították, de jelentősen befolyásolták az exportot és az importot (ahogy azt finánctőkés körökben finoman meghatározták, „tehermentesítették" a tárcaközi bizottságokat).[23]

[21] OL. Küm. gazd. pol. 1919—X/1—24916.

[22] M. Gy. 1920. június 1. (Az exportügyek újabb rendezése.)

[23] Vö. A Magyar Ipar (Szerk. Árvay József), Budapest, 1941. 467. o.; M. Gy. 1920. szeptember. (A GYOSZ Külker. Bizottságai); Magyar Külkereskedelem, 1922. jún. 27. stb.

A GYOSZ célja most az volt, hogy *további* ilyen bizottságokat kreáljanak lehetőleg minden olyan iparág számára, amelynek tőkései erre rászorulnak, és ezeket a bizottságokat most már a nemkívánatos *iparcikk-behozatal megakadályozására* is felhasználják.

Az akció sikerrel is járt. Hamarosan a bőriparban is a MBOSZ[24] irányította az export-importengedélyek kiadását, s fokozatosan más iparágakban is a GYOSZ keretébe tartozó érdekképviseletek kaptak ilyen természetű megbízást. A bizottságokat állandóan bővítették az egyes szakmákon belül is.[25] Ezek a bizottságok a kereskedelemügyi minisztérium „patronálása" alatt fejtették ki tevékenységüket. Helyet kaptak bennük a mezőgazdasági és a kereskedelmi érdekeltségek (OMGE, OMKE stb.) képviselői is. Ezek természetesen igyekeztek „hangot adni" a mezőgazdasági és kereskedelmi érdekeknek is, de tevékenységük a „hangadásnál" messzebbre alig juthatott.

A nagytőkéhez hasonlóan persze a birtokososztály is követelt megfelelő külkereskedelmi szerveket, amelyek feladata az *agrárexport kiszélesítése* lett volna. 1921. május 8-án a földművelésügyi minisztérium létre is hozta a mezőgazdasági külkereskedelmi bizottságot,[26] majd május 19-én megalakult a földművelésügyi minisztériumban az úgynevezett „Külforgalmi Tanács".[27] Ezek közül a Külforgalmi Tanács feladata a mezőgazdasági külforgalomra vonatkozó álláspont kialakítása (információk szerzése és értékelése, helyzetkép kialakítása stb.), a külkereskedelmi bizottság feladata pedig a konkrét kérelmek elbírálása, az engedélyek megadása stb. volt.[28] Az ipari külkereskedelmi szervekhez hasonlóan „szavuk" volt ezekben a szervekben az egyéb gazdasági ágak képviselőinek is, de akárcsak ott, itt sem igen volt szó többről. A problémák elintézésében a mezőgazdasági érdekeltségeké — illetőleg a földművelésügyi minisztériumé — volt a döntő szó.[29]

Noha ezek az ipari és mezőgazdasági külkereskedelmi szervek elvileg egyenrangúak voltak, hatásuk a magyar külkereskedelmi forgalomra a valóságban távolról sem volt egyenlő jelentőségű.

A magyar nagytőke fő célja az adott időszakban — mint már korábban említettük — az idegen ipari *késztermékek beözönlésének megakadályozása* volt (és csak másodsorban az export előmozdítása). Erre a célra az *ipari* külkereskedelmi bizottságok kitűnően megfelelhettek. Sőt, adott esetekben — a behozatali engedélyek megtagadásával vagy megtagadásának kilátásba helyezésével — még a magyar ipari *exportot* is támogathatták. Ezzel szemben a birtokos osztálynak — az ipari tőkétől eltérően — az adott időszakban úgyszólván semmi félnivalója nem volt az idegen mezőgazdasági termékek beáramlásától, de — az 1921. évi jó termés után, amit a mezőgazdasági termékforgalom szabaddá tétele is nyomon követett — igen nagy gondot okozott neki a hazai mezőgazdasági termékek *kivitele*. Ebben pedig a *mezőgazdasági* külkereskedelmi bizottság semmi segítséget nem tudott adni. Az agrár-

[24] A Magyar Bőriparosok Országos Szövetsége.
[25] Vö. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara (a továbbiakban Kamara) 1921. okt. 18-i teljes ülésének jegyzőkönyvével.
[26] OL. FM. 1921—54—23724.
[27] 3580/1921. M. E. sz. rend. — Budapesti Közlöny (a továbbiakban: B. K.) 1921. május 20.
[28] OL. FM. 1921—54. 23724.
[29] Ahol nem voltak külkereskedelmi bizottságok, ott az engedélyeket az érdekelt minisztériumok közvetlenül adták ki vagy tagadták meg. Előzőleg rendszerint megkérdezték a Kamarát is. (Vö. a Kamara 1922. április 24-i teljes ülésének jegyzőkönyvével.)

behozatal megtiltására — ami a mezőgazdasági külkereskedelmi bizottságnak természetesen módjában állott — nem volt szükség, a kivitelt pedig nem megtiltani, hanem ellenkezőleg, támogatni kellett volna, amire viszont a mezőgazdasági bizottság képtelen volt. Az agrárkivitel előmozdítására legfeljebb az *ipari* külkereskedelmi bizottságok voltak képesek, mégpedig az idegen (osztrák, cseh) *ipari* termékbehoztalt sújtó tilalmak *kilátásba helyezésével.* Ha azonban a birtokosok arra fanyalodtak, hogy igénybe vegyék a nagytőke „szívességét", azaz ha elfogadták, hogy az ipari bizottságok kíséreljék meg az úttörést számukra az agrárexport-piacokon, ezzel lényegében maguk is a tőkések „kezére játszottak" az ipari prohibíció sikeressé tételében, ami ugyanakkor áremelő hatásával növelte a mezőgazdaság termelési költségeit, tehát *semmivé tette azokat az előnyöket, amelyeket az export kicsikarásával esetleg szerzett a birtokososztálynak.*

A mezőgazdasági külkereskedelmi szervek tevékenységét egyébként erősen zavarta az a körülmény, hogy a közélelmezési miniszter 1921 szeptemberében létrehozta az Országos Közélelmezési Tanácsot, amelyhez szintén tartozott egy export-import bizottság,[30] az élelmiszerekre kiterjedő hatáskörrel. A Közélelmezési Tanács külkereskedelmi bizottsága (pontosabban annak elnöke: Hadik János gróf nagybirtokos, felsőházi tag) már megalakulása pillanatától követelte a Földművelésügyi Minisztérium Külforgalmi Tanácsának likvidálását, amit persze a földművelésügyi miniszter kereken elutasított. Az ebből keletkezett vitát[31] végül is a minisztertanács „salamoni" ítélettel, de kevés bölcsességgel oldotta meg: a hatáskört megosztotta a Külforgalmi Tanács és a Közélelmezési Tanács között,[32] örökös súrlódási felületet teremtve ezzel közöttük.

A külkereskedelmi bizottsági rendszer kiszélesítése tehát egyértelműen az ipari tőkések prohibicionista törekvéseit szolgálta.[33]

Persze, az ipari bizottságok működése is örökös civakodások, önkényeskedések, panamák légkörében „zajlott". Előfordult, hogy a behozatali vagy kiviteli kérelmek egész sora nem látott albizottságot, hanem a pénzügyminiszter vagy más miniszterek „suba alatt" adták meg az engedélyeket, vagy olyanoknak is adtak engedélyeket, akiket az albizottság nem javasolt.[34] Magukban a bizottságokban is gyakoriak voltak a visszaélések, csalások, önkényeskedések, úgyannyira, hogy a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara a legfontosabb külkereskedelmi bizottságok egyikében — a textilkülkereskedelmi bizottságban — a kereskedelemügyi miniszter jóváhagyásával „közkívánságra" úgynevezett panaszbizottságot volt kénytelen szervezni az előfordult „kilengések" megszüntetésére.[35]

Mindez azonban mit sem változtatott azon, hogy míg a *mezőgazdasági* külkereskedelmi bizottság a birtokososztály számára külkeres-

[30] 7325/1921. M. E. sz. rend., B. K. 1921. szept. 12.
[31] OL. FM. 1921—54—23724.
[32] OL. FM. 1921—54—24015.
[33] A különböző bizottságokban csak 1921-ben több mint 30 000 kiviteli kérvényt bíráltak el. A kérelmek — teljesítés esetén — 577 000 vagon árut mozgattak volna meg, de csak 5 százalékukat engedélyezték. (Vö. Magyar Külker. 1922. június 10); Vagy: 1922. őszén egyedül a textiláru-behozatali bizottságtól 2 millió méter textiláru behozatalára kértek engedélyt (Magyar Külker. 1922. okt. 25.) stb.
[34] A Kamara 1923. november 6-i, 1924, május 20-i teljes üléseinek jegyzőkönyvei.
[35] (A panaszbizottság 1924. januártól októberig működött, s ez alatt az idő alatt 28 ülésen 520 panaszt (!) tárgyalt meg K. G. L. Kamara, 1924. 237. csomó.)

kedelempolitika tekintetében „se nem szorzott, se nem osztott", addig az *ipari* külkereskedelmi bizottságok tevőlegesen és igen hathatósan szolgálták az ipari burzsoázia prohibíciós törekvéseit, s azok tevékenységét sem a birtokososztály, sem a kereskedelmi tőkések nem tudták lényegesen befolyásolni.

A tilalmi és a szabad listák átformálgatása

Ezzel egyidejűleg a tőkések arra törekedtek, hogy az export-import ügyek *technikai* irányítása mellett a külforgalom *elvi kérdéseiben* is kezükbe kerüljön az irányítás, s így a *szabad és a tilalmi listák kialakítása maradéktalanul az ipari tőke érdekeinek megfelelően történjék.*

A nagytőke akciója e tekintetben is sikerrel járt, bár a többi gazdasági érdekképviseletek (az OMGE, az OMKE stb.) mindent elkövettek megakadályozására.

A kormány már 1921 májusának második felében „behatóan foglalkozott" a behozatali, illetőleg kiviteli szabadlista szűkítésének kérdésével, amire főleg a vas- és gépiparnak, továbbá a textil- és bőriparnak voltak „előterjesztései."[36] Július 16-án pedig életbe lépett az 5578/M. E. sz. rendelet, amely az 1919. évi szabadlistán *mélyreható megszorításokat* tett, amennyiben július 18-ától kezdve rendkívül sok fontos áru vámkülföldről való behozatalát külön behozatali engedélyhez kötötte.[37]

A nagytőke ellenfelei persze nem tudtak megnyugodni a hozott rendelkezésekben, s erélyesen követelték a tilalmak megszüntetését, vagy legalábbis revízióját. Ennek a tiltakozásnak eleinte volt is némi foganatja.[38]

De a tőkések alkudozási, engedékenységi „hajlama" nem sokáig tartott. Már az év végén világosan leszögezték a tilalmi kérdésben vallott hajthatatlan álláspontjukat: „a mai rendszertől (értsd: a tilalmi rendszertől — R. L.) addig eltérni, amíg a szomszéd államok az elzárkózásnak egy sokkal fontosabb rendszerét léptették életbe, mint mi; szabadon beengedni ide a cseh iparnak velünk erősen konkurráló termékeit, mielőtt mi a magunk termékeivel eljuthatnánk a tőlünk keletre fekvő országokba, ezt mi a legvétkesebb, legkönnyelműbb politikának tartanánk."[39]

Ellenkezőleg, az ipari nagytőke a szabadlista további szűkítését követelte és — valósíttatta meg! Az 1922. augusztus 29-én megjelent 36709/1922. P. M. és K. M. sz. közös rendelet,[40] majd pár héttel később a Z. 45022/1922. P. M. sz. rendelet[41] tilalmi listára tette az addig szabadon behozható áruk egész hosszú sorát.

Az *ipari* késztermékek *behozatalára* vonatkozó széleskörű *tilalmi* rendszer bevezetésével egyáltalán nem állt arányban a *mezőgazdasági* termékekre — elsősorban a legfontosabb élelmiszerekre — vonatkozó *kiviteli szabadság* érvényesítése. A legtöbb élelmiszer kivitele továbbra is tilalmazott volt, s a kormány az egyes mezőgazdasági és kereskedelmi

[36] Újság, 1921. május 21.
[37] B. K. 1921. július 15.
[38] A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarának az ipari és kereskedelmi érdekeltségek bevonásával 1921 kora őszén tartott szakértekezletén történtek bizonyos megállapodások egyes cikkeknek a tilalmi listáról való levételére. (M. Gy. 1921. 18—19. sz.)
[39] M. Gy. 1922. 1. sz.
[40] B. K. 1922. augusztus 29.
[41] B. K. 1922. szeptember 20.

érdekeltségek ismétlődő rohama dacára is csak igen nehezen szabadított fel élelmiszert a kiviteli tilalom alól. Nem is tehetett másképpen, mert az élelmiszerárak alacsonyan tartása belpolitikai kényszerűség volt számára, ismét csak az összuralkodó osztály — tehát a birtokos osztály — érdekében is. Ha történetesen fel is vette valamelyiket a szabad listára, olyan magas kiviteli illetékkel terhelte, hogy ezzel csaknem teljesen lehetetlenné tette az exportot.[42] Az is gyakran előfordult, hogy a kiviteli szabadlistára egyszer már felvett élelmiszereket újra levette a listáról.[43] És így tovább.

A legfontosabb élelmiszer, amelyet a kormány a kiviteli tilalom alól felszabadított, a liszt volt.[44] Csakhogy a lisztkivitel szabaddá tételének a birtokos osztály jóformán semmi hasznát nem vette. Ugyanis a legtöbb országban, ahova a magyar liszt gravitált, a gabona- és a lisztforgalom kötött volt, és az illetékes kormányok nem igen adtak beviteli engedélyeket a magyar lisztre.[45] Ennél nagyobb akadály volt azonban a magas kiviteli illeték, amellyel a kormány a lisztexportot is terhelte.[46]

A lisztkivitel a fő szezonokban (augusztus—szeptember) is állandóan akadozott, egyebek közt azért is, mert a kormány — legtöbbször külpolitikai okokból — időnként átmenetileg többször is betiltotta a lisztkivitelt. Ugyanakkor a kormány — a kereskedelmi miniszter kezdeményezésére és a földművelésügyi minisztérium tiltakozása ellenére — az őrlési forgalomra vonatkozó eddigi tilalmat felfüggesztette, s ettől kezdve kikészítés céljából szabadon jöhetett be a külföldi gabona.[47]

Amíg a kiviteli szabadlistára csak igen vontatottan kerültek fel élelmiszerek, addig iparcikkek annál sűrűbben jelentek meg rajta. A szabad, illetőleg tilalmi listák időről időre való szűkítése-tágítása tehát mindenkor az ipari tőkések érdekeinek megfelelően történt, s így ezek a listák fokozatosan az ipari tőkésosztály prohibicionizmusának legélesebb fegyvereivé váltak.

Egyéb prohibitív jellegű kormányintézkedések

A tilalmi listán végrehajtott megszorítások ellenére eleinte az áruk többségét engedély nélkül lehetett behozni, s így beáramlásukat csak a vámpolitika fékezhette. Mivel új, önálló vámtarifát a békeszerződés megszorításai miatt egy bizonyos ideig nem lehetett alkalmazni, a GYOSZ arra törekedett, hogy ezeknek a tételeknek pénzértékét vámfelpénzekkel lehetőleg az aranyparitásig emeltesse.

E törekvés egybeesett a kormány pénzügyi szempontjaival. Már említettük, hogy a kormány a koronaromlás miatt vámfelpénzek fizetését rendelte el. A vámpótlék 1920 tavaszán 500, 1920 májusától pedig 1900 százalékos, vagyis a vám az eredeti vámtételeknek 20-szorosa lett.[48] A vámtételeknek a vámfelpénzekkel való *sommás* emelése azon-

[42] Vö. Magyar Külkereskedelem, 1922. április 12.
[43] OL. FM. 1921–54–21600.
[44] G. 62867/1921. P. M. rendelet. – B. K. 1921. június.
[45] OL. FM. 1921—54—21562.
[46] Emiatt egyes exportvállalatok igyekeztek nagy mennyiségű lisztet felhalmozni az Ausztriához csatolandó nyugat-magyarországi területen és megvárták az Ausztriához való csatolást, mert ily módon mentesülhettek a súlyos kiviteli illetékek alól. (OL. FM. 1921—54—20009.)
[47] OL. FM. 1921–54–23952.; Prager Tagblatt, 1921. okt. 6. stb., illetve OL. FM. 1921–54–20965.
[48] B. K. 1920. május 10.

ban a nagytőkének nem felelt meg, mivel az ipari tőke számára oly nagyfontosságú *nyersanyagok és félkésztermékek vámja is az aranyparitás körül mozgott.*[49]

A vámtételek említett sommás emelése azért sem felelt meg a tőkés érdekeknek, mert az 1907-es vámtarifa teljesen azonos volt az 1906-os közös vámtarifával, tehát ipari tételei elsősorban az osztrák érdekeket szolgálták. Ezért a GYOSZ arra törekedett, hogy az importárukat vámkezelés szempontjából *differenciálják,* s csak azoknak az áruknak a vámtételeit emeljék az aranyparitásig, amelyeknél ezt az ipari tőke érdekei megkívánták.

Így jöttek létre — a birtokos osztály és a kereskedelmi tőke heves ellenzése dacára[50] az úgynevezett *vámfelpénz-kategóriák.*[51] A legalacsonyabb kategóriába általában a nyersanyagok kerültek, a legmagasabb kategóriába pedig azok az ipari késztermékek, amelyek ellen az ipari tőke védekezni kívánt.

Ettől kezdve a vámfelpénzeket — az infláció előrehaladásával — még gvakran felemelték, megszaporodott a kategóriák száma,[52] s az egyes áruk a tőkés érdekeknek megfelelően „vándoroltak" át egyik kategóriából a másikba.

A prohibícióval kapcsolatos kormányrendelkezések között jelentős helyet foglaltak el a *devizarendszabályok.*

A valutaromlás és az ezzel kapcsolatos spekuláció már 1922 elején nagy hiányt idézett elő a külföldi fizetési eszközökben.[53] Az árfolyamdifferenciák mindenkit, de különösen a bankokat valutaspekulációra csábítottak. A bankok ezzel tőkéik tekintélyes részét elvonták a termeléstől, másrészt a spekulációból származó külföldi fizetési eszközökkel tovább spekulálva módot teremtettek arra, hogy a korona árfolyamát befolyásolják, s ezzel a spekulációs lehetőségeket állandósítsák.[54]

Ezért a kormány 1922 nyár végén — amikor a korona árfolyamának esése már katasztrofálissá vált — újra bevezette a kötött devizagazdálkodást.[55]

Az 1922 augusztusában újra életre hívott Devizaközpontot a kormány a Jegybank és a Pénzintézeti Központ vezetésével budapesti és vidéki bankokból és „megbízható" tőzsdebizományosokból szervezte meg. A központ ellenőrzése azonban annyira laza volt, hogy a spekuláció vígan folyhatott tovább. Mindössze a spekulálók száma csökkent, akiknek a spekulációját viszont a Devizaközpont törvényesítette.[56]

A kötött devizagazdálkodás azonban kétségtelenül *hatékonyan kiegészítette a tilalmi rendszert.* A Devizaközpont, amely sohasem rendel-

[49] Vö. Kamara. Az 1922. január 24-i teljes ülés jegyzőkönyve. – A mechanikus vámfelpénzemelés sok olyan áru vámját is aranyparitásra emelte, amelyeknek az *ára* nem érte el az aranyparitást (főleg nyersanyagok), és így ezeknél 50—300 százalékos vámok jöttek létre.

[50] Üzlet, 1922. április 22. 25. sz.

[51] Az 1921. május 26-án kiadott vámrendelet a vámköteles importárukat 3 kategóriába osztotta: az első kategóriába tartozó áruk után az eredeti vám 12-szeresét kellett fizetni, a második kategóriába tartozók után 20-szorosat, végül a legmagasabb kategóriába sorolt áruk után 35-szöröset. B. K. 1921. május 26.

[52] B. K. 1921. szeptember 30.

[53] Vö. Magyar Külker., 1922. március 12.

[54] Ha például a budapesti nagybankok külföldi fizetési eszközökben „à la hausse" voltak érdekelve, akkor külföldi összeköttetéseik révén is, saját tevékenységükkel is mindent elkövettek arra, hogy a korona árfolyamát nagyobb mennyiségű korona piacra dobásával lerontsák, vagy ha „à la baisse" spekuláltak, akkor emeljék az árfolyamot a korona felvásárlásával. Vö. Magyar Külker. 1922. január 28.

[55] Rendeletek Tára. 1922. 56. évf. Bp. 1923. — A háborús kötött devizagazdálkodást Hegedüs Lóránt pénzügyminiszter 1920 végén szüntette meg.

[56] OL. Kozma iratok. I. csomó. Helyzetjelentések. 1921. február—1923. június.

kezett elegendő külföldi fizetési eszközzel (exportvalutával),[57] kénytelen volt „csínyján bánni" a valutakiutalásokkal. Ezáltal a tilalmi rendszeren belül engedélyezett — többnyire kompenzációs — behozatalt is erősen lefékezte. Emellett a devizahiány, s ennek nyomán a devizaforgalom növekvő megkötése a hivatalos szint fölé emelte a külföldi devizák valóságos árfolyamát. A kétféle árfolyam egyre inkább eltolódott egymástól. A kormány ez ellen egyrészt a devizakiutalások csökkentésével, másrészt devizafelárakkal igyekezett védekezni.

A Devizaközpont csak a származási ország fizetési eszközére adott kiutalást, pedig ez időben — a valuták általános romlása következtében — minden közép-európai ország igyekezett „kemény" valutában számlázni.[58] Ha a magyar importőrök hitelben vásároltak külföldön, a Devizaközpont megtagadta a visszamenőleges devizakiutalásokat. Erre a külföld kénytelen volt mérsékelni, sok esetben pedig teljesen megszüntetni a hitelnyújtást, azaz csökkenteni, illetőleg leállítani magyarországi kivitelét.[59]

A Devizaközpont valuta-deviza-rendelkezéseivel persze a nagytőkéseknek is sok keserű órát szerzett, hiszen a devizakiutalások korlátozása zavarta nyersanyagellátásukat, termelésüket, s így profitlehetőségeiket is (emiatt erősen támadták is működését[60]). Mindazonáltal e rendelkezések kétségtelenül nagymértékben segítették a protekcionista kereskedelempolitika megvalósulását.

A prohibíciós kereskedelempolitika mérlege

Hozzásegítette-e a magyar nagytőkét a prohibicionista kereskedelempolitika azoknak a céloknak a megvalósításához, amelyek érdekében azt követelte és kierőszakolta? Erre a kérdésre néhány statisztikai adat előrebocsátása után kísérelhetjük meg a válaszadást.[61]

Mindenekelőtt arra kell rámutatni, hogy Magyarország *ipari késztermék*-behozatalának részaránya az összes importon belül 1920-tól 1923-ig, tehát a prohibíció alkalmazásának csúcspontjáig, az összbehozatal 70,1 százalékáról 43,4 százalékára esett vissza. A behozatal szempontjából legfontosabb iparágakban a késztermék-behozatal részaránya a következőképp alakult:[62]

Év	Késztermék-behozatal					
	a textil-	a bőr-	a papír-	a vas- és fém-	a gép-	a vegyi
	iparban, az összes ipari behozatal százalékában					
1920	33,8	2,4	5,1	4,8	5,8	4,5
1921	40,3	2,5	4,0	3,1	3,9	2,0
1922	33,3	2,0	3,7	2,0	3,8	2,5
1923	20,8	1,4	3,8	2,3	4,9	1,5

[57] Vö. Kamara. 1923. február 15-i teljes ülés jegyzőkönyve; M. Gy. 1923. 4—5. sz. stb.
[58] Vö. Kamara. 1922. okt. 10-i, 1923. ápr. 17-i teljes ülés jegyzőkönyveivel.
[59] Kamara. 1923. február 15-i, nov. 6-i teljes ülés jegyzőkönyvei.
[60] M. Gy. 1923. 6—7., 12—13., 14—15., 18—19., 20—21., 22—24., 1924. 1. sz.; Kamara, 1923. febr. 15., nov. 6. teljes ülés jkve.; Magyar Külker., 1923, július 17., augusztus 1. stb.
[61] Az idézett adatok a Statisztikai Évkönyvek adatai, vagy ezek alapján végzett saját számítások eredményei.
[62] A magyar nagytőke számára nem a behozatal (ezen belül a késztermék-behozatal) *abszolút* mennyiségének, illetve értékének a visszaszorítása volt elsősorban a cél, hanem mindenekelőtt *a behozatal szerkezeti összetételének* ránézve kedvező megváltoztatása!

Az adott időszakban tehát a behozatal legnagyobb tételét képező textiliparban volt legszámottevőbb a késztermék-behozatal viszonylagos csökkenése. De visszoszorult a bőr- és a papíripari behozatal részaránya is. A nehéziparban a vas- és fémipari, valamint a vegyipari behozatal viszonylagos visszafejlődése is kétségtelenül megállapítható. Nem mondható el ugyanez a gépgyártás termékeire vonatkozólag, ahol két évi viszonylag kisebb visszaesés után 1923-ban újra emelkedés következett be, és a behozatal részaránya, ha nem is érte el, de mindenesetre újra megközlítette az 1920. évit. Mielőtt ebből következtetést vonnánk le, érdemes a gépbehozatali adatot részletesebben megvizsgálni:

Év	Mezőgazdasági	Textilipari	Fa- és fémmegmunkáló
	gépbehozatal értéke 1000 ar. K-ban		
1920	3346	616	1736
1921	1689	1077	2061
1922	1138	2650	1630*
1923	1000*	5000*	3000*

* Becslés.

Az utóbbi összeállítás tanúsága szerint a gépgyártáson belül a mezőgazdaságigép-behozatal jelentősen csökkent, ezzel szemben a fa- és fémmegmunkáló gépek behozatala, ha nem is egyenletesen, de növekedett, a textiliparigép-behozatal pedig meredeken emelkedett.

Az adatokból kiolvasható, hogy a viszonylag fejlett magyar mezőgazdasági gépgyártás gyors ütemben vette birtokba a belső piacot, ezzel szemben a fejletlen magyar gyáripari munkagépgyártás számára a prohibíció láthatólag nem adta meg erre a lehetőséget. Felmerülhet a kérdés, miért?

A magyar gyáripar legfőbb gépszállítói *ez időben* Ausztria, és jóval kisebb mértékben Csehszlovákia voltak. Ezekkel az országokkal szemben pedig a magyar kormánynak nyilván módja lett volna tilalmak alkalmazására a gépipari termékek tekintetében is — amint azt a könnyűipari termékekre meg is tette —, ha a tilalmakat a nagytőke hasznosnak találta volna. De a jelek azt mutatják, hogy éppen ellenkezőleg, a tőkések ekkor még azt találták hasznosnak, ha nem állják el az utat — a könnyűipari termékekhez hasonlóan — a gépbehozatal előtt. A magyar nagytőkének ugyanis ekkor még nem állottak rendelkezésére a saját szerszámgépgyártás gyors felfejlesztéséhez szükséges feltételek (elegendő tőke, szakképzett mérnök, technikus, szakmunkás stb.); emellett ez az iparág nem igérte a befektetések gyors megtérülését sem. Ezzel szemben a könnyűipar, mindenekelőtt a textilipar felfejlesztésének lehetőségei (főleg ami a munkaerőt illeti) kétségtelenül nagyobbak voltak és gyorsabb megtérülést, nagyobb profitokat ígértek. Egyszerűbb, gyorsabban megvalósítható és olcsóbb volt tehát a tőkések számára a könnyűipar importált gépekkel való fejlesztése, mint ha ezt a fejlődést összekapcsolták volna a gépgyártás bizonyára lassúbb, körülményesebb fejlesztésével, ami a könnyűipari fejlesztést is lelassította volna. Ezért aztán a magyar nagytőke nem zárkózott el még az osztrák, sőt a cseh

gépbehozataltól sem — legalábbis nem olyan mértékben, mint más késztermékek tekintetében —, holott ezekkel az országokkal szemben általában — gazdasági és politikai okokból egyaránt — igen élesen alkalmazta a prohibíciót.

Végeredményben tehát az a körülmény, hogy a prohibíciós időszakban a gépbehozatal nem csökkent számottevően a többi késztermék behozatalához képest, nem jelentette, mintha a behozatal alakulása nem felelt volna meg a gyáripari tőke protekcionista célkitűzéseinek.

Világosan szemléltetik a prohibicionizmus hasznosságát a magyar ipari nagytőke szempontjából azok az adatok is, amelyek a késztermékbehozatal csökkenésével ellentétesen a *nyersanyag-* és az ipari feldolgozásra alkalmas *félkésztermékek* behozatalának növekedését mutatják:

Év	Nyersanyag-	Ipari félgyártmány-
	behozatal, az összbehozatal százalékában	
1920	4,91	10,72
1921	14,68	12,97
1922	19,38	19,87
1923	25,96	26,81

Végül vessünk futó pillantást az egész ipar és azon belül a legfontosabb iparágak termelési eredményeire az adott időszakban, összevetve a trianoni területre vonatkoztatott 1913. évi eredményekkel.

Év	Az egész	A nehéz- (vas+gép)	Az élelmiszer-	A textil-
	ipari termelés értéke (millió ar. K)			
1913	1 642	479	695	82
1921	844	218	401	47
1922	1 187	271	584	85
1923	1 218	293	520	143
1924	1 703	344	747	223

Ha figyelembe vesszük is, hogy az 1921—1924. évi értékek folyó árakon vannak számítva, az ipari árak viszont jelentősen emelkedtek a világháború után — tehát a termelési volumen emelkedési üteme elmaradt az értékek által mutatott ütem mögött —, a fejlődés tendenciája elég világos.

Az elmondottakat öszefoglalva megállapítható tehát, hogy a Bethlen-kormány eredményesen alkalmazta a prohibíciót a nagytőke által a belső piac meghódításáért folytatott harc támogatására, s ezzel *lehetővé tette számára a béketermelésre való átállást, valamint azt is, hogy a szűkebb értelemben vett könnyűiparral kapcsolatos további terveit is megalapozhassa.* Egyedül a nehéziparban (főleg pedig a gépiparban) nem sikerült nagyobb fejlődési lehetőséget teremteni. A nehézipar fejlesztéséhez szükséges nagyobb tőkeigényt stb. a burzsoázia nem bírta kielégíteni, másrészt egy ilyen fejlesztés megalapozásához nem volt elégséges csupán a belső piac megvédése, hanem ezenfelül még komoly exportpiacok

biztosítására is szükség lett volna, amire viszont a prohibíció nem volt elegendő.

Más kérdés persze, hogy mi volt az ára ennek a sikernek, és hogy ki fizetett érte? Ezekre a kérdésekre ezúttal csak igen röviden térünk ki.

A prohibicionizmus — azzal, hogy lényegében monopolhelyzetet biztosított a magyar gyáripari burzsoáziának a hazai piacon, előidézte a belső ipari árszínvonal nagymérvű emelkedését. Ez a körülmény növelte a magyar mezőgazdaság termelési költségeit, tehát csökkentette a birtokososztály profitszerzési lehetőségeit. Emellett a prohibíció szükségképpen erősítette az agrárprotekcionista tendenciákat az érintett országokban, elsősorban a magyar mezőgazdaság legfőbb exportpiacait jelentő Ausztriában és Csehszlovákiában. Ezeknek az országoknak a tőkései — egyéb hatásos fegyver híján — a magyar mezőgazdaság elleni retorziókkal gondolták ellensúlyozhatónak a magyar ipari prohibicionizmust. A magyar piacról kiszoruló osztrák és cseh gyáripari tőkések tehát, akik belpolitikai okokból — munkásosztályaik elleni harcuk során — már amúgy is rászorultak agráriusaik politikai támogatására, így gazdasági-külkereskedelempolitikai okokból is eleget tettek azok agrárprotekcionista követeléseinek, ami aztán a magyar mezőgazdaság exportlehetőségeit, tehát ismét csak a magyar birtokososztály profitszerzési lehetőségeit, csökkentette.

A prohibíció árát tehát *látszólag* a magyar birtokososztály fizette meg. De csak látszólag, mert a birtokososztálynak sikerült a prohibícióból ráháruló terheket áthárítani — az élelmiszerárak emelésével, főleg azonban a reálbérek csökkentésével — a dolgozó tömegekre. A dolgozó tömegek viszont, akiket egyébként az iparcikk-drágulás közvetlenül is sújtott, és akiket emellett az is erősen nyomott, hogy a munkabérek emelkedése — a valutaromlás „jóvoltából" — mindig erősen elmaradt az árak emelkedése mögött, képtelenek voltak bárkire is áthárítani az ipari és a mezőgazdasági termékárak emelkedésével rájuk zúdított terheket. Így végső soron mind a béketermelésre való áttérés, mind pedig a hazai könnyűipar kiépítésére irányuló tervek megvalósítása a dolgozó tömegek „számlájára", az ő életszínvonaluk rovására történt.

A román fogyasztási szövetkezetek fejlődése a második világháború után

A SZÖVOSZ Szövetkezeti Kutató Csoportja cikksorozatával tájékoztatást kíván adni a testvéri népi demokráciák fogyasztási szövetkezeti mozgalmának fejlődéséről és eredményeiről. A Közgazdasági Szemle 1959. decemberi számában a Német Demokratikus Köztársaság fogyasztási szövetkezeti tevékenységét hasonlítottuk össze a Német Szövetségi Köztársaság szövetkezeti mozgalmával, ebben a tanulmányunkban a Román Népköztársaság fogyasztási szövetkezeteiről adunk áttekintést. Ezek a tanulmányok — bár más-más oldalról mutatják be az egyes országok fogyasztási szövetkezeti mozgalmának fejlődését — közös alapgondolatból indulnak ki, tudniillik, hogy a szövetkezeti mozgalmat mindenütt és mindenkor a meghatározott gazdasági renddel összefüggésben, történelmi jelenségként vizsgálják, elemzik. Élesen rámutatnak arra, hogy a szövetkezetek osztályjellege az adott ország államhatalmának jellegétől, az uralkodó termelési módtól függ, s a proletárdiktatúra államának létrejöttével, a szocialista viszonyok térhódításával kiszélesednek a szövetkezetek fejlődésének lehetőségei.

A szövetkezés bonyolult politikai, tömegszervezeti és gazdasági kérdéseit vizsgálva, szükségesnek látszik a Szovjetunió és a népi demokráciák fejlődését kölcsönösen figyelemmel kísérni és a leghaladóbb tapasztalatokat kicserélni. Ez annál is inkább fontos, mert az átmeneti időszakban erőteljesen érvényesülnek a helyi, nemzeti stb. sajátosságok, s ennek következtében országonként más és más területen megy végbe gyorsabb előrehaladás. E tapasztalatokat tehát részletesen meg kell vizsgálni és a gyakorlati munkában a lehetőséghez képest felhasználni.

A szocialista gazdaság alapjainak megteremtésében a szocialista államnak egyik fontos feladata a kereskedelem fejlesztése és az áruforgalom társadalmasítása. A kereskedelem az átmeneti gazdasági viszonyok között az egyetlen lehetséges gazdasági kapcsolat az átalakulóban levő mezőgazdaság és a szocialista nagyipar között. A fogyasztási szövetkezeti mozgalom a szocialista kerekedelem forgalmának jelentős részét bonyolítja le.

A parasztság fogyasztási szövetkezetekbe tömörítése, ezeken keresztül fogyasztási cikkekkel és termelési eszközökkel történő ellátása, valamint termékeinek szövetkezeti értékesítése is nagy jelentőségű az egyénileg dolgozó parasztgazdaságok termelőszövetkezetekben való tömörítésének előkészítése szempontjából. „A lenini szövetkezeti tervet megvalósítani annyi, mint a parasztságot az értékesítő és beszerzési szövetkezet színvonaláról feljebb emelni a termelőszövetkezet színvonalára." (Sztálin Művei. 11. köt. 97—98. o. Szikra. 1950.)

Ezek az elvek szabták meg a Román Népköztársaságban is a fogyasztási szövetkezetek fejlesztési irányát. A fogyasztási szövetkezetek ma a román gazdasági élet jelentős tényezői. Jelenleg több mint 3200 fogyasztási szövetkezet mintegy 5,3 millió tagot, a felnőtt lakosságnak mintegy 60 százalékát tömöríti soraiban. A fogyasztási szövetkezetek 1958. december 5—7-ig tartott III. kongresszusán a Román Munkáspárt el-

ismerően nyilatkozott a fogyasztási szövetkezetek falusi gazdasági és kulturális nevelő munkájáról. Megállapította, hogy jelentős mértékben hozzájárulnak a város és a falu közötti árucsere kiszélesítéséhez, a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetségének megszilárdításához, a mezőgazdaság szocialista átszervezéséhez, a szocializmus építéséhez. Éppen ezért szükségesnek tartjuk a román fogyasztási szövetkezetek fejlődését és jelenlegi eredményeit közelebbről megvizsgálni. Ez lehetővé teheti számunkra, hogy a viszonyainkra alkalmazható tapasztalatokat hasznosítsuk.

A szocialista kereskedelem fejlődése

A román fogyasztási szövetkezetek gazdasági tevékenysége összefüggött az egész népgazdaság általános fejlődésével.

Az egész népgazdaságban végbement előrehaladásnak megfelelően fejlődött a belkereskedelem is. 1948 óta a teljes nagykereskedelem állami kézben van. 1948-ban még 98 000 magánkiskereskedő működött, számuk 1957-ig 9000-re zsugorodott, és azóta még tovább csökkent.*

A bolthálózat szektorok szerinti fejlődését 1948-tól 1957-ig a következő táblázat mutatja:

A kiskereskedelmi bolthálózati egységek száma

Tulajdonformák	1948	1949	1950	1955	1956	1957
Szocialista kiskereskedelem	10 411	18 342	27 567	44 566	48 710	50 369
Ebből:						
Állami kiskereskedelem	1 952	5 978	7 762	20 803	23 491	24 071
Szövetkezeti „	8 459	12 364	19 805	23 763	25 219	26 298
Magánkiskereskedelem	97 946	71 264	38 228	9 390	9 234	8 759

(Ezek az adatok a mi viszonyainkhoz hasonló ütemű fejlődésről tanúskodnak. Nálunk is az 1950. évi 6000-ről 1957. végéig mintegy 13 500-ra, vagyis több mint kétszeresére növekedett a szövetkezeti boltok száma.)

Fel kell figyelni arra a körülményre, hogy az állami és a szövetkezeti kereskedelem között a Román Népköztársaságban következetes munkamegosztás alakult ki. A fogyasztási szövetkezetek Romániában is a legfontosabb kereskedelmi szervezetek falun, amelyek a szocialista kereskedelem teljes áruforgalmának 98 százalékát bonyolítják le. A fogyasztási szövetkezeteknek vannak boltjaik a városokban is, de részesedésük az összes forgalomból itt nagyon csekély.

A különböző igényeknek megfelelően a szocialista kiskereskedelem üzlethálózatát a városokban és falun 1957-ig a következő arányban szakosították: a városi élelmiszerüzleteket 41,3 százalékban, a falusiakat 4,7 százalékban, az iparcikk-szaküzleteket a városokban 51,6, a falvakban 22,7 százalékban.

Az egész falusi üzlethálózat kétharmada a mindennapi szükségletek kielégítésére szolgáló élelmiszert és iparcikket hoz forgalomba. A fogyasztási szövetkezetek az elmúlt 5 évben 660 falusi áruházat létesítettek, amelyek egyrészt lehetővé teszik a kulturáltabb kereskedelmet, másrészt időmegtakarítást jelentenek a parasztság számára, amennyiben szükségtelenné teszik a városba való utazgatásokat. Ily módon a falusi lakosság áruforgalma jelentősen növe-

* Az itt közölt, valamint a cikk további részében található adatok forrása a Román Népköztársaság Statisztikai Évkönyve. 1958. Magyar fordítása kivonatosan a SZOT kiadásában jelent meg.

kedett, amit elsősorban a mezőgazdaság szocialista átalakulása következtében megnövekedett termelés és falusi vásárlóerő tett lehetővé.

A szocialista kiskereskedelmi áruforgalom alakulása 1951—1957 (Index: 1950 = 100)

Megnevezés	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957
Szocialista kereskedelem	126	127	160	182	200	226	238
Állami „	115	118	154	180	199	228	245
Szövetkezeti „	146	144	172	185	202	220	225
A szocialista kereskedelem teljes terjedelméből:							
városi	124	126	161	181	195	220	234
falusi	130	130	159	184	217	244	253

A táblázat — összehasonlítható árakon számított — adatai szerint a fejlődés falun körülbelül a városi áruforgalom fejlődésének ütemében haladt előre. Vizsgáljuk meg a szocialista kereskedelem áruforgalmának fejlődését falun a legfőbb árucsoportok szerint. Az élelmiszerforgalom a falusi kereskedelemben 1957-ig 1950-hez képest több mint háromszorosára: 330 százalékra, a városban pedig csak 225 százalékra növekedett. Ezzel szemben az iparcikkek forgalma ugyanebben az időszakban a városokban 223 százalékra és a falun 225 százalékra emelkedett. A falusi élelmiszeráru-forgalomnak ez az erőteljesebb növekedése összefügg a nagyüzemi termelés térhódításával. Különösen megnőtt a falun az iparilag feldolgozott élelmiszerek forgalma.

A szocialista kiskereskedelmi áruforgalom alakulása árucsoportok szerint 1951—1957 (Index: 1950 = 100)

Megnevezés	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957
Szocialista kereskedelem	126	127	160	182	200	226	238
Élelmiszer	125	135	152	176	203	225	239
Közétkeztetés	182	251	292	346	323	331	362
Iparcikk	119	108	149	165	184	214	224
A szocialista kereskedelem teljes terjedelméből							
Városokban	124	126	161	181	195	220	234
Élelmiszer	125	133	155	178	200	217	225
Közétkeztetés	203	270	324	378	342	351	374
Iparcikk	115	104	145	160	174	206	223
Falun	130	135	159	184	217	244	253
Élelmiszer	126	139	135	169	220	278	330
Közétkeztetés	131	207	215	268	279	283	335
Iparcikk	130	119	157	177	209	232	225

A teljes áruforgalom megoszlását reálisabban értékelhetjük, ha figyelembe vesszük a szabadpiac áruforgalmát is. Munkáscsaládok háztartás-statisztikai számításai szerint az élelmiszerekre fordított összes kiadásoknak 20—30 százalékát a szabadpiacon vásárolt élelmiszerekre fordították.

A nem szervezett piac az összes áruforgalomból 1956-ban 17 százalékkal (1948-ban még 66 százalékkal) részesedett. Viszonylag jelentős itt a baromfi, a tej, a tojás, a sajt, valamint a gyümölcs és a főzelék értékesítése. Ezt is figyelembe véve tehát az élelmiszerek részaránya az összes áruforgalomban még az 50 százalékot is felülmúlja.

A kiskereskedelmi áruforgalom szektoronkénti megoszlása a következőképpen alakult:

Tulajdonformák	1948	1949	1950	1957
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
Szocialista kereskedelem	39,5	67,8	88,5	97,8
Ebből:				
Állami kereskedelem	39,5	52,3	58,4	66,4
Szövetkezeti kereskedelem		15,5	30,1	31,4
Magánkereskedelem	60,5	32,2	11,5	2,2

A román fogyasztási szövetkezetek tevékenysége

A szövetkezeti forgalom részarányának alakulása nagyjából megegyezik a magyar viszonyok közt bekövetkezett fejlődéssel.

A következőkben megvizsgáljuk azoknak a feladatoknak a teljesítését, amelyeket az 1954. évi II. szövetkezeti kongresszus a román fogyasztási szövetkezetek részére megjelölt. Ezek a feladatok:

1. A város és a falu közötti árucsere továbbfejlesztése; 2. A dolgozó parasztság megnyerése a falu szocialista átalakítására, a mezőgazdasági termelés állandó növelése mellett; 3. A gazdaságosság megszilárdítása a fogyasztási szövetkezetek szervezeteiben.

A város és a falu közötti árucsere fejlődésének fontos mutatóit, a fogyasztási szövetkezeti kiskereskedelem áruforgalmának alakulását és szerkezetét szemléltetik az alábbi adatok:

A fogyasztási szövetkezetek kiskereskedelmi áruforgalmának fejlődése és struktúrája (millió leiben)

Megnevezés	1954	1955	1956	1957	1958
Áruforgalom összesen	7196	8348	9199	10310	10640
Ebből:					
Élelmiszer	1534	1905	2274	2554	2750
Közétkeztetés	1171	1331	1385	1630	1680
Iparcikk	4491	5112	5540	6126	6210

Az összes áruforgalom 1954-től 1958-ig 148 százalékkal, az élelmiszerforgalom 179, a közétkeztetés 143, az iparcikk-forgalom pedig 138 százalékkal növekedett. A román szövetkezeti áruforgalom strukturá-

lis fejlődése a következőképpen alakult (a közétkeztetés forgalmát az élelmiszerforgalomba vontuk be):

Év	Élelmiszer	Iparcikk
1954	37,6	62,4
1955	38,8	61,2
1956	39,8	60,2
1957	40,6	59,4
1958	41,6	58,4

A számok az iparcikkek részarányának csökkenő tendenciáját mutatják. Ez egyrészt az iparcikkek forgalmának viszonylag lassú növekedésével, másrészt a falusi önellátás csökkenésével magyarázható. A párt és a kormány rendkívüli erőfeszítéseket tesz az iparcikkek kínálatának növelésére, ezen belül különösen a falusi választék további javítására. Táblázatunk adatainál tekintetbe vettük, hogy az élelmiszerek egy részét a lakosság — a falusi lakosság is — a szabadpiacon vásárolja meg, s ezt is számításba véve az élelmiszerek részaránya a teljes forgalomból 1958-ban megközelítőleg 42 százalékra emelkedett. Az élelmiszeráru-forgalom emelkedő tendenciája ugyanakkor a szervezett piac forgalmának a növekedését és a szervezetlen piac forgalmának visszaesését is kifejezi.

Mint korábban említettük, a román fogyasztási szövetkezetek elsősorban a bolthálózatot szélesítették rendkívül nagymértékben. A falusi lakosság részéről azonban nemcsak a kiterjedt bolthálózat talál mindenütt elismerésre, ami megkönnyíti a parasztság életkörülményeit, hanem az is, hogy jelentősen javult az ellátás mindazokból a cikkekből, amelyek a korábbi években a falusi boltokban nem állottak a fogyasztók rendelkezésére.

A román fogyasztási szövetkezetek fejlődésének első szakaszában, az első és a második kongresszus közötti időszakban elsősorban a létszükségleti cikkek iránti igényeket kellett a lehetőséghez képest fedezni, a második szakaszban pedig a jelentősen növekvő jövedelmek eredményeként a dolgozó parasztság tetemesen megnövekedett igényeit kell kielégíteni.

A tipikusan paraszti termelőeszközök keresletét is egyre jobban ki tudják elégíteni. 1958-ban a termelőszövetkezetek kétszer annyi gépet, felszerelést vásároltak, mint 1954-ben. Ezenkívül a fogyasztási szövetkezetek mintegy 1000 teherautót szállítottak a termelőszövetkezeteknek. Ezzel is segítették a mezőgazdaság fejlődését és alátámasztották a mezőgazdaság szocialista szektorának további megszilárdítását.

A román falu fejlődését szemmel kísérve megfigyelhető, hogy a dolgozó parasztság sok új és modern házat épített a korábbi falura egykor jellemző kunyhók helyébe. A nagy építkezési akciók az építkezési anyagok keresletének rendkívüli növekedéséhez vezettek. 1954-től 1958-ig a fogyasztási szövetkezetek megkétszerezték építőanyag-forgalmukat.

Ezeken kívül más új igények is kialakulnak a vidéken. A paraszti lakosság igényli az éttermeket és a cukrászdákat, valamint a büféket, ezért a fogyasztási szövetkezetek mind nagyobb figyelmet fordítanak — elsősorban az iparosodó helyeken — a vendéglátóipar fejlesztésére. A vendéglátóipari üzemek egységeinek száma az 1954. évi 5084-ről 1958-ban 6673-ra növekedett. A fogyasztási szövetkezetek sikerrel fáradoztak a berendezés felújításán, a kiszolgálás magasabb színvonalának kialakításán, s eredményesen növelték az éttermek, büfék, ivócsarnokok, cukrászdák rentabilitását. A berendezést nemcsak a vendéglátóiparban korszerűsítették, hanem az üzletekben is. Ehhez a szövetkezeti tagok sok helyütt anyagokkal és önként vállalt munkával lényeges segítséget adtak.

A szövetkezeti kereskedelem gazdasági mutatói

Minden fogyasztási szövetkezet beruházási pénzügyi alapot létesít, amelyből 30 százalékot átad a központi beruházási alapnak. A központi

alapot a Centrocoop (Szövetkezetek Központi Szövetsége) kezeli.

Ésszerűsítésre irányuló akciót indítottak a fogyasztási szövetkezeti nagykereskedelemben a II. (szövetkezeti) kongresszuson megadott feladatok megoldására. Ez az akció, egyebek közt, megszüntette a nagykereskedelmi vállalatok kapacitásának és székhelyeinek szétforgácsoltságát, azzal, hogy például 2—3 rayonvállalatot egy tájegységi vállalattá vontak össze. Ennek eredményeként fel lehetett oszlatni 68 nagykereskedelmi rayon-vállalatot, meg lehetett javítani a nagykereskedelem tevékenységét, meggyorsult az áru útja, s mindez évi 35 millió lei megtakarítást eredményezett. Az eredményhez az is hozzájárult, hogy a fogyasztási szövetkezetek a hozzájuk legközelebb fekvő nagykereskedelmi raktárban szerezhetik be az árut, függetlenül attól, hogy ez a raktár ugyanahhoz a rayonhoz tartozik-e vagy sem.

Ezek és más hasonló intézkedések a forgalmi költségek szintjének csökkenését eredményezték. A készletek átlagos forgási sebessége az 1956. évben 141 nap volt, ami 1958 közepéig 113 napra csökkent. Egyidejűleg az áruforgalom költségeit a következő mértékben sikerült mérsékelni (az áruforgalom százalékában):

Év	Az egész fogyasztási szövetkezeti kereskedelem	Ebből falusi fogyasztási szövetkezet
1954	11,40	7,64
1955	10,58	7,13
1956	10,12	6,77
1957	9,92	6,65
1958	9,60	5,90

* „Az egész fogyasztási szövetkezeti kereskedelem" megjelölés a teljes szövetkezeti áruforgalom nagy- és kiskereskedelmi költségeit tartalmazza, „a falusi fogyasztási szövetkezet" megjelölés rovatban csak a kiskereskedelmi áruforgalom költségei szerepelnek.

Romániában a forgalmi költségek csökkentésében figyelemre méltó részt képvisel a szállítási költségek csökkenése. Ezt pedig a szállítások ésszerű megszervezése, főképpen az üresjáratok csökkentése, másrészt a rakodási idő megrövidítése, a rakterületek kellő kihasználása eredményezte.

1957. október 1-én szabályozták a szállítási feltételeket. Ez időtől kezdve érvényes a „franco fogyasztási szövetkezet" szállítás, ami azt jelenti, hogy a nagykereskedelmi vállalat, a rayon-szövetségek, illetve a tájegységi szövetségek viselik a szállítási költségeket. Azzal, hogy a szövetségekre — lényegében a nagykereskedelemre — hárították ezeket a költségeket, e szervezetek a szállítások helyesebb tervezésére, a szállítóeszközök ésszerűbb kihasználására, a legolcsóbb szállítási módok kiválasztására és a szállítások szigorúbb ellenőrzésére kényszerültek. Ily módon sikerült a szállítási költségek színvonalát 1957. szeptember 30-tól 1958. szeptember 30-ig az áruforgalom 1,85 százalékáról 1,49 százalékára és részarányát az összforgalmi költségekben 18,6 százalékról 15,5 százalékra csökkenteni.

Ugyanebben az időszakban nagy gondot fordítottak a béralapok célszerű felhasználására is. Normákat dolgoztak ki és vezettek be a boltok és a nagykereskedelmi raktárak egyes munkaköreire, és csökkentették az igazgatási dolgozók részarányát. A béralapok betartásának szigorúbb ellenőrzése is jobb eredményekhez vezetett. Mindezeknek az intézkedéseknek a hatására a béralap hányada a forgalom százalékában az 1954. évi 5.64 százalékról 1958 szeptemberéig 4,52 százalékra csökkent, és egyidejűleg a bérköltségek részaránya az összes költségek százalékában 49,4 százalékról 47,0 százalékra esett vissza. Egyidejűleg egy ebben az időben kialakított jobb bérrendszer eredményeként a fogyasztási szövetkezetek dolgozóinak átlagkeresete 35,3 százalékkal nőtt.

A forgalmi költségek csökkentésében elért jó eredmények jelentős mértékben hozzájárultak a gazdaságosság megszilárdításához. 1954. szeptember 30-án a fogyasztási szövetkezetek kereskedelmi tevékenysége 3,56 százalékos, 1958. szeptem-

ber 30-án 4,60 százalékos tiszta nyereséget mutatott, ami a négy év alatt 29,2 százalékos javulásnak felel meg.

Ennek eredményeképpen 1958 első három negyedévének realizált jövedelme 40 százalékkal több, mint az 1954. év teljes jövedelme. A nagy- és a kiskereskedelemben 1958. szeptember 30-án már nem volt veszteséggel dolgozó vállalat. Megjegyezzük, hogy 1953 óta nálunk is egyre kevesebb a veszteségesen gazdálkodó földművesszövetkezet, bár 1956-ban az ellenforradalom okozta károk miatt valamelyest nőtt a számuk. A rentabilitás növelésére nekünk is át kellene venni a román fogyasztási szövetkezetek ilyen gyorsan eredményekhez vezető tapasztalatait.

A fogyasztási szövetkezetek felvásárlási tevékenysége

A román fogyasztási szövetkezetek egész tevékenysége lényegében két fontos funkcióra irányul: a falusi lakosság fogyasztási javakkal történő ellátására és a mezőgazdasági termékeknek az állami árualapokba történő felvásárlására.

A kötelező beadás rendszerének fokozatos felszámolása és a szabad felvásárlás különböző formáinak alkalmazása a nagyobb árutermelés és a hatásos anyagi ösztönzés alapján nagy lendületet adott a fogyasztási szövetkezeti felvásárló kereskedelemnek. Nevezetesen, 1956 decemberében határozta el a Román Munkáspárt Központi Bizottsága a kötelező beadás rendszerének a megszüntetését és a termelési szerződések rendszerével, valamint egy megerősített felvásárlási rendszerrel való helyettesítését. (Kivételképpen továbbra is fenntartották a hús és a gyapjú kötelező beadását.)

A szerződéses termeltetés rendszere a felvásárlás rendszerével összekapcsolva nemcsak nagyobb állami árukészleteket biztosított, hanem a parasztságnak is nagyobb bevételeket jelentett. A parasztságnak az állami és a fogyasztási szövetkezeti felvásárló szervezeteknél értékesített mezőgazdasági termékekből származó jövedelmei 1950 óta megnégyszereződtek. Ez is oka, hogy a fogyasztási szövetkezetek feladatai megnövekednek a falusi lakosság fogyasztási javakkal történő ellátásában.

Jelenleg a fogyasztási szövetkezetek bonyolítják le a zöldség- és gyümölcsfelvásárlás mintegy 65 százalékát, monopolhelyzetben vannak a burgonya, a tojás, a baromfi és a gyógynövények szerződéses termeltetésében, és ezeknek a cikkeknek a legfőbb felvásárlói is. A fogyasztási szövetkezetek gabonát és gyapjút is felvásárolnak. Például 1957-ben gyapjúból ötször akkora mennyiséget vásároltak fel az állam részére, mint 1954-ben. A felvásárlás volumene 1957-ben 100 százalékkal múlta felül az 1956. évit. A II. (szövetkezeti) kongresszus óta eltelt négy év alatt több mint kétszer annyi értékű terméket vásároltak fel, mint az I. és a II. kongresszus közötti időszakban. A központi állami árualapok növekedése nemcsak a lakosság egyre jobb ellátását tette lehetővé a szocialista kereskedelemben, hanem a szabadpiaci árak csökkentését is előmozdította.

A parasztközösségekkel szorosan együttműködve kiszélesítették a gabona-szerződéskötések lehetőségeit. A parasztközösségek társadalmi szervezetek, például a szerződések megkötésekor képviselik a falu összes gazdáit (az egyénileg gazdálkodókat) és a parasztközösségen keresztül történik a kollektív értékesítés is. Az 1958-ban szerződéses alapon felvásárolt összes gabona több mint 70 százaléka mintegy 4000 ilyen paraszti közösségtől származott. Ezek a paraszti közösségek az egyénileg gazdálkodó parasztoktól közös értékesítésre átveszik a meghatározott gabonamennyiségeket, s így élvezik a nagyobb mennyiségekre kötött szerződésekkel járó előnyöket. Ez a módszer a fogyasztási szövetkezetekkel kötött szerződések megkönnyítéséhez vezetett, és arra indítja az egyénileg gazdálkodó parasztokat, hogy a termelés területén is egyesüljenek.

Ott, ahol a fogyasztási szövetkezetek mint tömegszervezetek jól mű-

ködnek, azaz ahol tagjaikat bevonják a mezőgazdasági termékek felvásárlásába, és meggyőzően felvilágosítják a parasztokat a szerződéses termeltetés rendszeréből adódó előnyökről, jelentős sikereket érnek el. A jövőben a szerződéses termeltetést fogják Romániában a felvásárlás fő módszerének tekinteni. A fogyasztási szövetkezeteknek komoly erőfeszítéseket kell tenniök, hogy tömegszervezeti munkájukat megjavítsák, és minél több termelőt vonjanak be a termelési szerződések rendszerébe.

A felvásárló kereskedelem forgalmi költségeinek színvonala az 1954. év első háromnegyedévi 19,98 százalékról 1958 első háromnegyedévében 13,87 százalékra csökkent, a tiszta nyereség pedig a felvásárolt termékek értékének 2,14 százalékáról 6,56 százalékára növekedett. Ezzel a felvásárlás területén is sikerült a veszteséges vállalatokat rentábilisan gazdálkodó vállalatokká fejleszteni. Lényegében már 1957-ben felszámolták a felvásárló kereskedelemben a veszteségeket. A román szövetkezetek felvásárlási tevékenységében elért eredményekhez még csak annyit, hogy a felvásárlási költségek áthárítása a rayon-szövetségekre, illetve a mezőgazdasági termékek felvásárlásával megbízott ügynököknek biztosított legalább 2 százalékos jutalék szemmel látható sikereket hozott.

A fogyasztási szövetkezetek saját alapjai

A fogyasztási szövetkezetek a legutóbbi években arra fordították figyelmüket, hogy saját alapjaikat erőteljesebben növeljék. Az alapok növelése különösen két fő forrásból: a nyereségből származó akkumulációból és a tagság részjegy-befizetéseiből táplálkozik. A nyereségből származó sajátalap-növekedés a legutóbbi 4 évben meghaladta az 500 millió leit. Ugyanezen idő alatt a befizetett részjegyekből 80 millió lei-jel sikerült növelni a saját alapokat, úgy, hogy jelenleg a részjegybefizetésekből származó alap az összes saját alapok 20 százalékát teszi ki. Több szövetkezeti tag kezdeményezésére 1958-ban a közgyűléseken elfogadták azt az irányelvet, hogy a részjegyek értékét 50 leiről 100—150, sőt 200 lei-re emelik.

A román fogyasztási szövetkezetek nagy jelentőséget tulajdonítanak a szövetkezeti vagyon védelmének. Számos intézkedés, például a fogyasztási szövetkezetek szabályszerű revíziója, a boltok és a felvásárló szövetkezetek revíziós brigádokkal történő ellenőrzése, a beruházások gyorsított lebonyolítása, a káderek jobb kiválasztása és képzése, az anyagi felelősség elvének érvényesítése stb., mind a szövetkezeti vagyon védelmére szolgál.

Az eddig ismertetett és tervbe vett intézkedések, valamint a tömegszervezeti munka állandó javítása (a szövetkezeti tagság hatékonyabb bevonása a gazdasági és tömegszervezeti munkába) egyre több fogyasztási szövetkezet számára teszi lehetővé, hogy egész tevékenységüket állami hitelek további igénybevétele nélkül, saját alapjaikból finanszírozzák. Ez a fogyasztási szövetkezeteknek jelentős költségmegtakarítást tesz lehetővé. Ezenkívül a gazdálkodás saját alapokból történő finanszírozása a tartalékok további feltárására ösztönöz, hozzájárul a szövetkezeti mozgalom további megszilárdításához.

A gazdasági tevékenységüket saját alapjaikból finanszírozó szövetkezetek számának növekedését a következő adatok mutatják (az összes fogyasztási szövetkezetek százalékában kifejezve): 1954-ben 1, 1955-ben 2, 1956-ban 15, 1957-ben 27,7 és 1958. szeptember 30-án 35,6 százalék.

47 rayonban az összes fogyasztási szövetkezetek több mint 50 százaléka saját álló- és forgóalappal működik. 1958. szeptember 30-tól 16 rayon-szövetség mint szövetkezet tért át az önálló finanszírozás gyakorlatára. Előreláthatóan a román fogyasztási szövetkezetek nemsokára meghirdetik, hogy állami hitelek nélkül dolgoznak

és feladataikat saját erejükből oldják meg.*

A román fogyasztási szövetkezeteknek mintegy 800 termelő üzemében is jelentős eredmények vannak. 1958-ban a fogyasztási szövetkezetek saját termelése 25 százalékkal volt magasabb, mint 1954-ben. A fogyasztási szövetkezetek termelő tevékenysége a legutóbbi időkben egyre erősebben a fogyasztási szövetkezetek sajátos szükségleteire irányul, ezért elsősorban az építkezési anyagok, a csomagoló anyagok és a kereskedelmi felszerelések termelése nőtt jelentős mértékben. 1958-ban például mintegy 40 000 tonna meszet termeltek és körülbelül 6 millió lei értékű kereskedelmi felszerelést állítottak elő.

A román fogyasztási szövetkezeteknek a második és a harmadik kongresszus közti időszakban elért eredményei kifejezői az egyre javuló tömegszervezeti munkának is. A vidéki felnőtt lakosságnak mintegy 60 százaléka tagja a fogyasztási szövetkezeteknek. 1954 óta 300 000 dolgozó paraszt lépett be a fogyasztási szövetkezetekbe. Nő a szövetkezeti tagság felelősségérzete szövetkezetük tevékenységével kapcsolatban. Az utóbbi 4 évben a visszatérítések összege 108 millió leire rúgott. Igen nagy érdeklődés nyilvánul meg a közgyűlések iránt. 1955-höz képest a közgyűlések látogatottsága kétszeresére nőtt, és megnőtt a fogyasztási szövetkezetek különböző berendezéseinek elkészítésében vállalt társadalmi munkaórák, valamint a vezetőségi tanácsok munkájában részt vevők száma. Hangsúlyozzuk és igen értékes mozzanatnak tartjuk, hogy 1958 végén mintegy 400 000 szövetkezeti tag vett már részt — társadalmi munkásként — a fogyasztási szövetkezetek vezetésében. Ez számunkra is követendő példa.

A fejlesztési tervek

A szocialista kereskedelem által forgalomba hozott árutömegek volumene 1959-ben 1950-hez képest majdnem 2,6-szeresre nőtt. A fogyasztási szövetkezetek, a tervből reájuk háruló kötelességeikből kiindulva, meghatározták speciális feladatukat. Ennek megfelelően 1959-ben a kiskereskedelmi áruforgalom 10 százalékos növekedését tervezték. A III. kongresszuson elhatározták, hogy minden szövetkezeti szervezetnek haladéktalanul meg kell tennie a szükséges intézkedéseket a politikai és kulturális nevelőmunka megjavítására.

A III. kongresszus felszólította a fogyasztási szövetkezetek minden szervezetét, hogy gondoskodjanak a szövetkezeti elárusítóhelyek folyamatos ellátásáról, változatos, az igényeknek megfelelő áruválasztékról. Ezenkívül feladata a fogyasztási szövetkezeteknek, hogy megszervezzék a mezőgazdaságban mind a szocialista, mind a magánszektornak felszere-

* A magyar földművesszövetkezetek is nagy figyelmet fordítanak a szövetkezeti vagyon növelésére, saját alapjaik kiszélesítésére. Erre vonatkozóan összehasonlításul közöljük a földművesszövetkezetek álló- és forgóeszköz-állományának alakulását.

Év	Összes álló-eszköz		Ebből saját		Saját álló-eszköz az összes álló-eszköz %-ában	Összes forgó-eszköz		Ebből saját		Saját forgó-eszköz az összes forgó-eszköz %-ában
	Millió Ft	Index	Millió Ft	Index		Millió Ft	Index	Millió Ft	Index	
1953	462	100	348	100	45,2	1893	100	258	105	13,6
1954	496	107	311	89	62,6	2830	126	417	162	17,5
1955	620	134	454	130	73,3	2912	154	601	232	20,7
1956	839	182	688	198	82,0	2706	143	670	260	24,8
1957	978	211	785	225	80,3	3680	194	790	306	21,5

Az adatokból kitűnik, hogy a román szövetkezeti hálózat saját álló- és forgóeszközállománya lényegesen nagyobb arányú, mint a magyar földművesszövetkezeteké. Ezt — mint kifejtettük — a sikeres tömegszervezeti munka eredményeként elért jobb költséggazdálkodással és jelentősen magasabb akkumulációval érték el.

léssel, mezőgazdasági gépalkatrészekkel, műtrágyával, építkezési anyagokkal és egyéb termékekkel való ellátását. Nagyobb figyelmet kell fordítani az árualapok célszerű területi elosztására, a megalapozottabb beszerzésre, a minőség és a szerződés ellenőrzésére, az áru útjának lerövidítésére, valamint az áruk forgási sebességének meggyorsítására. Ezek a tényezők mind hozzájárulnak a forgalmi költségek további csökkentéséhez.

E feladatok megoldására a fogyasztási szövetkezeti hálózatot központilag rendelkezésükre bocsátott eszközökből legalább 350 kisebb és nagyobb áruházzal, 350 specializált szaküzlettel és 100 vendéglővel, cukrászdával kívánják bővíteni. Ezenkívül a helyi szervezetek saját rendelkezésük alá tartozó eszközökből újabb üzleteket nyitnak.

A területi (járási) és rayon- (megyei) szövetségek, valamint a fogyasztási szövetkezetek vezetőségeit felszólították, hogy felvásárlási tevékenységüket főképpen a szerződéskötések területén javítsák meg. A felvásárlás volumenét 1959-ben 1958-hoz képest 30 százalékkal kívánták növelni. Tervüket teljesítették. 1959-ben a fogyasztási szövetkezetek monopolfelvásárlói voltak az őszi burgonyának, a tojásnak, a baromfinak és a gyógynövényeknek, és a legfőbb felvásárlói a gabonának, a takarmánynak, a méznek és egyéb termékeknek. Különös súlyt helyeznek arra, hogy a szerződéskötések megfelelő időben kövessék a mezőgazdasági munkák kampányát.

A gazdasági tevékenység megjavítására határozatba hozták, hogy a nagy- és kiskereskedelem forgalmi költségeit 7 százalékra, a felvásárló kereskedelem forgalmi költségeit 9,1 százalékra csökkentik 1959-ben.

A fogyasztási szövetkezetek vezetőit és dolgozóit felszólították, hogy határozottan foglaljanak állást a szövetkezeti tulajdon védelmének kérdésében, és vonják be a szövetkezeti tagok széles tömegeit az állandó ellenőrzésbe. A kongresszus nagy jelentőséget tulajdonít annak a mozgalomnak, amely a fogyasztási szövetkezetek saját alapokból történő finanszírozására irányul, és elvárja a tapasztalatok általánosítását, hogy valamennyi szövetkezet a legrövidebb határidőn belül maga finanszírozhassa gazdálkodását.

A román fogyasztási szövetkezetek eddig végzett munkája megfelelt a várakozásoknak és remélhető, hogy az új, a harmadik kongresszus által meghatározott feladatokat is teljesítik, illetőleg túlteljesítik majd. Ezzel is hozzájárulnak a Román Népköztársaságban a szocializmus építésének további sikereihez.

★

A román fogyasztási szövetkezetek eredményei sok következtetésre és tapasztalatcserére adnak lehetőséget. Elsősorban a román szövetkezeti hálózat saját álló- és forgóeszközökkel való jó ellátottságát szeretnénk kiemelni. Ezt eredményes tömegszervezeti munkával, jobb költséggazdálkodással, magasabb akkumulációval és szélesebb árréssel érték el. A román szövetkezetek vezetésében, és munkájuk ellenőrzésében tevékenyen részt vevő 400 000 főnyi társadalmi aktíva kétségtelenül hatalmas erő forrása mind szövetkezetpolitikai, mind gazdasági szempontból. Feltehetően ez is nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy amíg a magyar földművesszövetkezeti rendszer globális akkumulációja alig 2 százalék, addig Romániában körülbelül háromszor annyi. Véleményünk szerint behatóan tanulmányozni kell a román szövetkezetek társadalmi munkájának módszereit, mert feltehetően a rentabilitásnak ilyen kiemelkedő eredményeit az aktívák lelkes közreműködésével sikerült elérniök.

A magyar szövetkezeti mozgalom feladata, hogy a romániai tapasztalatokat, éppúgy, mint a többi népi demokráciák szövetkezetmozgalmi tapasztalatait, elmélyülten tanulmányozza és hazánk népgazdaságának fejlesztésében hasznosítsa.

Polgár Sándor

A magyar közgazdasági könyvkiadás fejlődése

Egy folyóiratközleményben nem vállalkozhatunk rá, hogy a magyar közgazdasági könyvkiadás *egész történetét teljesen* áttekintsük, s valamennyi eredményét és hiányosságát akárcsak utalásszerűen is számba vegyük.

Tudománytörténeti kutatási előzmények hiányában is meg lehet azonban kísérelni, hogy a magyar közgazdasági könyvkiadás felszabadulás utáni fejlődésének tendenciáit felvázoljuk. Ehhez pedig vissza kell nyúlni az előzményekre, legalább a felszabadulást megelőző évtizedekig. Még akkor is meg kell ezt tenni, ha szervezett, tudományosan megalapozott, koordinált, a hiányosságok és a fogyatékosságok ellenére is jelentős közgazdasági könyvkiadásról lényegében csak a felszabadulás utáni korszakban lehet beszélni. Ezek az ismérvek a legutóbbi 2—3 évben egyre inkább közgazdasági könyvkiadásunk jellemzőivé válnak. Más szavakkal: egyre inkább érvényesül az átgondolt, körültekintő közgazdasági könyvkiadási politika. De, amíg ennek feltételei megértek, a magyar közgazdasági könyvkiadás sokat változott, s a változásért nemegyszer drága árat kellett fizetni.

A felszabadulás előtti évtizedek közgazdasági könyvkiadása

A felszabadulás előtti évtizedekben kifejezetten közgazdasági vagy jelentős közgazdasági profillal rendelkező kiadó nem működött. (Megjegyezzük, hogy 1914 előtt — különösen a Magyar Tudományos Akadémia rendszeres közgazdasági kiadói tevékenysége folytán — szép számmal jelentek meg a közgazdaságtan polgári klasszikusainak, a korabeli hazai és egyes külföldi közgazdászoknak a művei.) A közgazdasági munkák különböző kiadóknál szétszórtan vagy testületi kiadásban, vagy a szerző kiadásában (bizományi eladásra) jelentek meg. Azt lehet mondani, hogy a legjelentősebb közgazdasági kiadói tevékenységet nem a kiadók, hanem a testületek és az ehhez szükséges anyagiakkal rendelkező szerzők folytattak.

A testületek között nagy munkaadói érdekképviselet (például a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete, a TÉBE), kutatóintézet (például a Magyar Gazdaságkutató Intézet), állami szerv (például a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal) egyaránt található.

Sok korabeli közgazdasági munka csak a szerzők költségén láthatott napvilágot. Nagyobb könyvkereskedések vették át bizományi árusításra a szerzők által kinyomatott munkákat, és kiadóként nem egy esetben a könyvkereskedés neve szerepelt rajtuk. Különösen a Gergely-féle könyvkereskedés specializálta magát közgazdasági munkák forgalombahozatalára. Jellemző, hogy a felszabadulás előtti időszak egyik legjelentékenyebb közgazdaságtudományi művét, Heller Farkasnak A közgazdasági elmélet története című 1943-ban megjelent könyvét „felelős kiadóként" maga a szerző jegyzi. Ugyancsak „bizományos alapon" jelent meg több más jelentős munka is, például Ihrig Károly: Agrárgazdaságtan (1941) és Navratil Ákos: Közgazdaságtan (1944) című műve.

A jelentősebb kiadói tevékenységet folytató testületek közül megemlítjük a Magyar Tudományos Akadémiát, a Magyar Közgazdasági Társaságot („Közgazdasági Könyvtár"-sorozatában 1940-ben megjelentette Adam Smith, Ricardo, Malthus, List egy-egy reprezentatív kötetét), az Országos Magyar Gazdasági Egyesületet (OMGE), a Cobden Szövetséget, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarát, a Magyar Gazdaságkutató Intézetet („Különkiadványai" és „Közleményei" ma is fontos kutatási forrásként szolgálnak), a Központi Statisztikai Hivatalt (Évkönyvei és Közleményei elsőrendű forrásértékkel bírnak).

Az előbbiekből következik, hogy a

közgazdasági könyvkiadás jórészt a különböző testületek partikuláris igényeitől, finanszírozó kedvétől, mecénási hajlandóságától és a szerzők saját anyagi lehetőségeitől függött. Állami szervezés, irányítás és finanszírozás híján a kis nyelvterületből amúgy is következő szűk piaci lehetőségek között a közgazdasági könyvek kis példányszámban, drágán jelentek meg. Kivételnek számítanak az olyan tudományos igényű, viszonylag nagy példányszámban megjelent és közönségsikert elért munkák, mint Heller Farkas Közgazdasági Lexikona (1937) vagy a Közgazdasági Enciklopédia (1—4. kötet, 1929—1931.). A testületi kiadványok tekintélyes része „üzleti jelentés" vagy „beszámoló" jellegű volt (ami mit sem von le használhatóságukból) és nem is került könyvárusi forgalomba (például a Pénzintézeti Központ, a GYOSZ jelentései stb.). Kifejezetten kommerciális vállalkozásként jelentek meg a különböző anyag- és adatszolgáltató gazdasági munkák, sorozatok (például a „Compassok"). A kommerciális szempontól eltekintve gazdasági tájékozódási igényeket elégítettek ki az összefoglaló, kézikönyvszerűen szerkesztett éves gazdasági sorozatok (pl. a Katona-féle „Magyarország közgazdasága").

Kevés kivételtől eltekintve (ilyen kivételek a már említett Magyar Közgazdasági Társaság kiadásában megjelent művek) alig vannak a közgazdasági kiadványok között külföldi szerzők tudományos igényű kötetei. Így például azoknak a szerzőknek (Marshallnak, Clarknak, Böhm—Bawerknek, Schumpeternek, Veblennek) a munkáit sem fordították le (vagy csak egy-két művüket), akikre a különböző korabeli közleményekben számos utalás található. Sőt, Keynes műveiből is csak egyet fordítottak le (s még csak nem is a General Theoryt!). Nem jelent meg magyarul a korabeli polgári közgazdaságtudomány egyik legnevesebb alkotása, Haberler: Prosperität und Depression c. műve sem. A polgári korszakból örökölt ilyen természetű elmaradás pótlásának a mai körülmények között természetesen nem az a módja, hogy évtizedekkel ezelőtt megjelent munkákat fordítsanak le (bár esetenként ez is indokolt lehet), hanem, hogy közgazdasági könyvkiadásunk most már szoros lépést tartson a jelenkori külföldi közgazdasági irodalommal.

Kézenfekvő, hogy ha a felszabadulás előtti közgazdasági könyvkiadás a fordítások tekintetében nem tartott lépést a korabeli polgári tudományossággal, akkor szinte semmi sem történt a szocialista, a marxista közgazdaságtudományi művek kiadása területén (kevésszámú szociáldemokrata kiadásban megjelent munkától eltekintve), és fehér holló számba megy A tőke I. kötetének 1934. évi megjelentetése.

Nagyjából az eddigiekben leírt örökséggel, jórészt merőben új feladatokkal kezdte el munkáját a felszabadulás után a magyar közgazdasági könyvkiadás.

A közgazdasági könyvkiadás alakulása a felszabadulástól napjainkig

1945—1955.

A felszabadulást követő években a közgazdasági könyvkiadásra rendkívül szerteágazó, sokrétű feladat megoldása várt. A korábban kiadói tevékenységet is folytatott testületek nagy része fokozatosan megszűnt (a munkaadói érdekképviseletek), a mecénás intézmények (bankok, nagyvállalatok) fokozatosan elvesztették társadalmi és anyagi alapjukat, megszűnt a szerzői (egyéni) kiadás anyagi bázisa, létjogosultsága és szükségessége. E folyamattal párhuzamosan a régi kiadók részben megszűntek, részben átalakultak, és új kiadók kezdték meg működésüket.

Legsürgetőbb feladatként jelentkezett a Horthy-korszak gazdaságpolitikájának feltárása, a magyar közgazdaságtudományból addig erőszakosan kirekesztett marxizmus megismertetése, a marxista politikai gazdaságtan ismertetése különböző színvonalon, a szovjet népgazdaság

tapasztalatainak közvetítése és az új szocialista gazdaság építésének előmozdítása. E feladatok magas színvonalú megoldása csak megfelelő közgazdasági kutatás alapján képzelhető el. Márpedig ilyen kutatási bázis nem állt rendelkezésre, a felszabadulást követő években ennek nem is voltak meg a feltételei. Csak évekkel a felszabadulás után alakult ki az önálló hazai marxista közgazdasági kutatás. A Közgazdaságtudományi Intézet I. Évkönyve (1957.) előszavában Friss István tollából a következőket olvashatjuk e folyamatról: „Ma már többé-kevésbé közhely, hogy abban az általános fellendülésben, mely tudományos életünket a felszabadulás után jellemezte, elmaradtak a társadalomtudományok, köztük a közgazdaságtudomány is. Önálló, tudományos jellegű közgazdasági kutatásról a felszabadulást követő első években alig beszélhetünk. Ebből társadalmunk fejlődését gátló ellentmondás fakadt. Egy szocialista ország gazdaságpolitikája, tervezése szigorú tudományos megalapozottságot követel. A tudomány azonban alig járult hozzá tervezésünk és gazdaságpolitikánk megalapozásához. Ez az ellentmondás különösen érezhetővé, bántóvá és tudatossá vált 1953 júniusa után. Emlékezetes határozata után a Magyar Dolgozók Pártja központi vezetősége élesen, világosan feltárta az 1951 és 1953 közt a vezetésben elkövetett hibákat. A párt határozottan hozzáfogott a hibák kijavításához, de a gazdaságpolitika és a gazdasági vezetés terén hiányzott a kellő hozzáértéssel kidolgozott tudományos alap."

A feladatokat jól-rosszul meg kellett oldani, és az erre irányuló törekvés nagy mennyiségű, rendkívül egyenlőtlen színvonalú közgazdasági kiadványt hozott létre.

A felszabadulástól 1957 végéig 2555 közgazdasági jellegű, ezenkívül több mint 1500 üzemgazdasági, kereskedelmi kiadvány jelent meg. A könyveknek ez a mennyisége már maga is lehetetlenné teszi, hogy megközelítő alapossággal felmérhessük és jellemezzük a közgazdasági könyvkiadás valamennyi szektorát. Mindössze a legjellemzőbb vonások kiemelésére szorítkozhatunk.

E fejlődésben a marxista művek kiadása volt a legeredményesebb; a marxista klasszikusok, a marxista politikai gazdaságtani művek tudományos és ismeretterjesztő jelleggel nagy példányszámban jelentek meg. Ebben a vonatkozásban döntő szerepe volt a pártkiadó, a Szikra megalakulásának.

A felszabadulás után főleg a Szikra Könyvkiadónál jelentek meg a közgazdasági jellegű könyvek. A Szikra feladata elsősorban az volt, hogy a marxizmus elméletével ismertesse meg az olvasóközönséget; a munkásosztály széles tömegeit és a haladó értelmiséget. A marxizmus klasszikusainak legfontosabb műveit adták ki, fontos témák szerint csoportosítva válogatott írásokat közöltek. Az akkori helyzetben azokat a munkákat tudták leggyorsabban megjelentetni, melyeket kis részben már korábban, a felszabadulás előtt lefordítottak és kiadtak magyar nyelven, itthon vagy a moszkvai Idegennyelvű Kiadónál. Ezek voltak az első lépések. Szükséges volt, hogy ezeket a fordításokat újból ellenőrizzék, a legfontosabb munkák kiadását meggyorsítsák, és rendszeresen hozzáfogjanak a marxista klasszikusok összes műveinek kiadásához. Elsősorban Marx fő művének, A tőkének a fordítása vált leginkább szükségessé. Az első kötetet 1948-ban jelentette meg a Szikra Kiadó, ezt követte 1952-ben a III. kötet és 1953-ban a II. kötet.

A klasszikusok kiadásánál, mint említettük, arra törekedtek, hogy először azokat a műveket jelentessék meg, amelyekre elméleti és gyakorlati szempontból a leginkább szükség volt. Megjelentettek egy kétkötetes Marx—Engels válogatást 1949-ben. Ez a kötet tartalmazta A Kommunista Párt Kiáltványa, a Bérmunka és tőke, a Polgárháború Franciaországban, A góthai program kritikája, A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig és a

Parasztkérdés Franciaországban és Németországban című munkákat. A Szociáldemokrata Párt (Népszava) kiadásában is jelentek meg Marx és Engels művek. Lenintől is megjelent egy kétkötetes válogatás. Lenin agrárkérdésekről írott munkáiból külön kétkötetes válogatást adtak ki. (Lenin: Az agrárkérdésről, I—II. Szikra. 1950.) Kiadták Leninnek A kapitalizmus fejlődése Oroszországban című nagy jelentőségű munkáját.

A klasszikusok összes műveinek kiadását Lenin műveivel kezdte meg a Szikra Kiadó. Azt az elvet követték, hogy előbb a feladatainkkal, problémáinkkal legszorosabban kapcsolódó írásokat kell megjelentetni, ezért az első és a második kötet után a 21. kötettől folytatták a kiadást.

A klasszikusok kiadása mellett sok munka jelent meg a politikai gazdaságtan oktatásával kapcsolatban, különböző sorozatok keretében. Ezek részben népszerű színvonalon megírt munkákból álltak, részben a klasszikusok kisebb terjedelmű műveit tartalmazták. Ezeket a füzeteket nemcsak a pártoktatásban, hanem sokkal szélesebb körben, egyetemeken, szakmai oktatási tanfolyamokon is használták. Ilyenek voltak az úgynevezett Schönstein-füzetek, Rudas László Áru és pénz című írása, az MDP és az SZK(b)P Pártfőiskolájának előadásai, a Marxista ismeretek könyvtára, a Marxizmus—leninizmus kiskönyvtára (például Marx: Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. 78. sz.), a Szocialista munka könyvtára stb.

A Szikra Kiadó jelentette meg a párt- és a gazdasági vezetők írásait is, amelyek a társadalmi átalakulás és a népgazdasági feladatok kérdéseit tárgyalták. Továbbá kiadták a Politikai Akadémia és a Központi Előadói Iroda anyagait, amelyek között sok gazdasági jellegű írás található. Sok gazdasági vonatkozást tartalmaznak a Szikra által kiadott pártdokumentumok (központi bizottsági határozatok, kongresszusi anyagok stb.) is.

Szép számmal jelentetett meg a Szikra a szocialista építés nemzetközi tapasztalatait ismertető írásokat, a nemzetközi gazdasági kérdésekkel, az imperializmussal kapcsolatos tanulmányokat, cikkgyűjteményeket is. (Az európai népi demokratikus országok gazdasági fejlődése. Cikkgyűjtemény. Szikra. 1950., Dutt: A Brit Birodalom válsága. Szikra. 1950., Leontyev: A dollárimperializmus Nyugat-Európában. Szikra. 1951. stb.).

A társadalmi átalakulással kapcsolatban egyre inkább szükségessé vált a gazdasági területen dolgozók széleskörű szakmai továbbfejlődése. Ez pedig megkövetelte, hogy a népgazdasági feladatokkal kapcsolatban álló, marxista szemléletű szakkönyveket hozzáférhetővé tegyék.

1950-ben a minisztériumok mellett szakmai könyvkiadó vállalatokat hoztak létre. Ezek a kislétszámú könyvkiadók (3 főt engedélyeztek kiadónként), a minisztériumok apparátusára és külső szakemberekre támaszkodtak. E kiadók feladata az volt, hogy a minisztérium szakterületét érintő témákról szakkönyveket jelentessenek meg. 13 úgynevezett *tárcakiadó* alakult, közülük leginkább négy (a Tervgazdasági, a Pénzügyi, a Statisztikai és a Kereskedelmi Kiadó) foglalkozott közgazdasági jellegű könyvek kiadásával. De nemcsak ezek, szinte valamennyi kiadó jelentetett meg gazdasági, tervezési, üzemgazdasági, munkaszervezési stb. kiadványokat.

A kiadók úgy tettek eleget feladatuknak, hogy elsősorban fordításokat jelentettek meg a szovjet szakirodalomból. E fordítások jórésze igen hasznos volt, hiszen a vállalatok, minisztériumok apparátusa, az új és a régi szakemberek olyan feladatok megoldása előtt álltak, amelyekről semmiféle tapasztalattal nem rendelkeztek, és elméleti felkészültségük is csak kezdetleges volt. A közgazdasági jellegű szakkönyvek a népgazdaság gyakorlati irányításával, a népgazdaság tervezésével, az iparágak problémáival, az ellenőrzés kérdéseivel, számvitellel, statisztikával, üzemgazdasági kérdésekkel fog-

lalkoztak. Néhány cím az e tárgykörű könyvekből: Gladkov: A szovjet tervgazdaság építése 1917—18-ban (Tervgazdasági Kiadó. 1951.); Szorokin: A Szovjetunió népgazdaságának szocialista tervezése (Tervgazdasági Kiadó. 1951.); Atlasz: Pénzforgalom és hitel a Szovjetunióban (Pénzügyi Kiadó. 1951.); Kozlov: A pénz és pénzforgalom elmélete (Pénzügyi Kiadó. 1951.); Oblovackij: A szovjet kereskedelem gazdaságtana (Kereskedelmi Kiadó. 1951.); Loksin: A szovjet népgazdaság anyag- és műszaki ellátásának tervezése (Tervgazdasági Kiadó. 1953.); Druzsinyin: A statisztika elmélete; Rjauzov: A szovjet kereskedelem statisztikája; Solc: A mezőgazdasági statisztika tankönyve; Szavinszkij: Az iparstatisztika tankönyve; Gazdaságstatisztika — Szerk. Petrov; (Statisztikai Kiadó).

A pénzügyi és statisztikai kiadók szakterületük minden ágában módszeresen igyekeztek a legjobb szovjet könyveket lefordíttatni és kiadni. Ugyanakkor szükségessé vált, hogy a magyar gyakorlatot ismertető szakkönyvek jelenjenek meg. A kiadók e területen kisebb tanulmányokat, cikkgyűjteményeket, szerzői munkaközösségek által összeállított tankönyveket adtak ki. Néhány év alatt megerősödött ez a folyamat, bár jóval kevesebb volt a magyar szerzőtől származó átfogó jellegű munka, mint a fordítás.

Néhány magyar szerző könyve: Wilcsek Jenő: Az önköltség tervezése és ellenőrzése (Tervgazdasági Kiadó. 1952.); Pikler György — Rédei Jenő — Zala Júlia: Általános statisztika (Tankönyvkiadó. 1953.); Lukács Ottó: Iparstatisztika (Statisztikai Kiadó. 1953.); Ferencz László — Fogaras István: Iparvállalatok könyvvitele (Pénzügyi Kiadó. 1953.).

A tudományos jellegű közgazdasági könyvek száma elenyésző volt, szervezett közgazdasági kutatás nem folyt. Az MDP Központi Vezetősége mellett működő elméleti munkaközösségnek néhány vitaanyaga jelent meg (például Nagy Tamás: A nemzeti jövedelem és annak elosztása egykor és most. Szikra. 1951.), továbbá az egyetemeken folyó oktató és tudományos munkák közben született néhány mű (például Pach Zsigmond Pál: Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon. Szikra. 1952.).

A közgazdasági könyvkiadásban is a mennyiségi szemlélet volt az uralkodó. Minden kérdésről könyvet igyekeztek kiadni, akkor is, ha ennek a feltétele nem volt meg. A könyvek leíró jellegűek voltak, hiszen igen gyorsan, a napi gyakorlati szükségleteknek kellett megfelelniük. Az önálló kutatást gyakran a klasszikusoktól vett idézetek pótolták. Hosszú ideig jellemző volt ezekre a kiadványokra, hogy a könyv negyede, ötöde bevezető fejezetből állt, ahol a szerző a legújabb határozatokkal azonosította magát, és kimutatta, milyen segítséget kapott tőlük. Ez a pártosság helytelen értelmezéséből fakadt. A kiadók és a szerzők így vélték megoldani a szakkönyvek „átpolitizálását". Ez a módszer taszítólag hatott az olvasókra. A későbbi években újra meg kellett szerezni az olvasók bizalmát.

A fordításokkal kapcsolatban meg kell említeni, hogy kiválogatásuk nemegyszer esetleges, véletlenszerű volt, a műfajt nem jelölték meg. Ez a gyakorlat sokat ártott a szovjet könyvek tekintélyének. Nem volt kellőképpen megszervezve, hogy a kiadók külföldről rendszeresen megkapják a legjobb könyveket. Ebben az időben igen kevés jó, szakmai kérdésekben is járatos, tájékozott fordító állt rendelkezésre.

A sok kiadó, mivel szakmai területen teljességre törekedett, lehetőleg minden kérdésről könyvet jelentetett meg. Így aztán gyakoriak voltak az átfedések, ugyanarról a kérdésről több kiadvány jelent meg. Például: 1952-ben megjelent a Tervgazdasági ismeretek a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium tervmunkásai részére (Nehézipari Kiadó), ugyanakkor megjelent a Tervgazdasági ismeretek tankönyv a Könnyűipari Minisztérium műszaki és gazdasági iskolái számára (Könnyűipari

Min. 1952.). Ezenkívül is jelentek meg e témával foglalkozó hasonló kiadványok (például az Országos Tervhivatal anyagai).

Túl sok kiadvány jelent meg az ügyvitellel, számvitellel, szervezéssel kapcsolatban, feltűnően nagy volt a munkaversennyel, az újítómozgalommal kapcsolatos kiadványok száma. Például 1952. január 1 és június 30 között a munkaversennyel kapcsolatban 23-féle kiadvány jelent meg. Közöttük ilyen cikkgyűjtemény: „Adjuk át mindenkinek a legjobb tapasztalatokat." Elképzelhető, hogy az ilyen általános, mindenkihez szóló kiadványok nehezen fogytak, nem értek célhoz. Az 1953. évi általános könyvjegyzék 75-féle ilyen jellegű kiadvány címét közli.

A kis szakmai kiadóvállalatok nem rendelkeztek megfelelően képzett munkatársakkal, gyakorlatilag nem tudták áttekinteni egész szakterületüket, hiszen egy-egy kérdés vizsgálata átvezetett más minisztérium szakterületére, és úgy érezték, hogy ez már nem feladatuk. A tárcakiadás egyben azzal a hátrányos következménnyel is járt, hogy egy sor szakterületnek nem volt gondozója (elméleti munkák, gazdasági földrajz, agrárgazdaságtan stb.). A rengeteg kiadvány azt eredményezte, hogy a könyvterjesztés nem tudott megfelelően foglalkozni a forgalmazással, és így esetleg még a hasznos, jó kiadványok sem jutottak el az olvasókhoz. A sok felesleges, párhuzamos kiadvány miatt jelentős immobil készletek halmozódtak fel.

1955—1960.

Az MDP Központi Vezetősége 1953 júniusi határozata után megteremtődtek a könyvkiadás átszervezésének feltételei is. Szükségessé vált, hogy egy-egy nagyobb szakterületet átfogó kiadóvállalatok jöjjenek létre, amelyek megfelelően képzett munkatársakkal rendelkeznek. Ezért 1955 elején összevonták a kisebb könyvkiadókat és megalakult a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó is. A Szikra Könyvkiadónak továbbra is feladata maradt a marxizmus—leninizmus klasszikusainak kiadása, a nemzetközi gazdasági-politikai kérdésekkel foglalkozó művek és a szocialista politikai gazdaságtan tárgykörébe tartozó írások kiadása. Az Akadémiai Kiadó részbeni feladatul kapta a közgazdasági művek megjelentetését (polgári klasszikusok, nagyobb lélegzetű monográfiák).

1955 óta a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó mint a közgazdasági könyvkiadás fő gondozója működik.

Kezdetben bizonyos mértékig az új szakkiadóra is jellemző volt az előző kiadáspolitika folytatása, tehát a mennyiségre való törekvés. De kevesebb lehetőség maradt, hogy azonos témájú, főleg azonos tartalmú könyveket vállalati érdekből megjelentessen, és határozott törekvés volt arra, hogy támogassák a magyar szerzők önálló munkáit, emeljék a könyvek színvonalát.

Erre alapot nyújtott az, hogy a legfelső párt- és állami szervek részéről is mind erősebben merült fel az igény a hazai marxista közgazdasági kutatásokra. Így alakult meg a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete is, amelynek tevékenysége, ha lassan is, de érezhetővé vált a közgazdasági munkában. Erről a folyamatról Friss István A Közgazdaságtudományi Intézet Közleményeinek megindításához című beköszöntőben (a Közlemények 1. számában) megállapítja, hogy 1955 előtt Magyarországon alig folyt önálló marxista közgazdasági kutatás, és ez a helyzet lényegében a Közgazdaságtudományi Intézet életrehívásával kezdett megváltozni. A marxista közgazdasági kutatómunka hajlékot talált, de azonkívül is egyre több magyar közgazdász végez kutatómunkát. Ennek megfelelően gyarapszik a közgazdasági irodalom, és megnőtt az iránta tanúsított érdeklődés is.

1955 és 1956 folyamán a közgazdasági könyvkiadásban is érezhetővé vált a fellendülés. Ezt a fellendülést a revizionizmus közvetlenül aránylag kismértékben gátolta, és hatása nem is volt maradandó. Ennek az a ma-

gyarázata, hogy a közgazdasági munkák elkészítésében és megjelentetésében érdekelt intézmények (tudományos szervezetek, kiadók) szakmai és politikai munkája nem tette lehetővé a revizionizmus kibontakozását a közgazdasági könyvkiadásban. Nagyobb lélegzetű munkákban a revizionista nézetek így nem is csapódhattak le, e nézetek és a velük kapcsolatos megnyilvánulások inkább szóbeli vitákban és a viszonylag gyorsan megjelenő időszakos sajtóban jelentkeztek (mivel a könyvek elkészülésének ideje viszonylag hosszú, technikailag sem volt lehetséges nagyobb számú, revizionista jellegű hibákat tartalmazó könyveket megjelentetni). A szaksajtó és az illetékes fórumok részéről is alig egy-két közgazdasági könyvet ért bírálat ilyen természetű hibák miatt. Az 1958—1959. évek fejlődése is arra utal, hogy a közgazdasági kiadásban nem hagytak mélyebb nyomokat ezek a hibák. A közgazdasági könyvkiadás éppen ezekben az években ért el nagy eredményeket, sok és érdekes könyv jelent meg viszonylag nagy (1200—3000-es) példányszámban.

1957 végén már készen volt a Közgazdaságtudományi Intézet első nagyobb munkája (I. Évkönyv. Akadémiai Kiadó) úgy is, mint a felszabadulás utáni közgazdasági könyvkiadás egyik legnagyobb igényű vállalkozása. Az azóta eltelt két év könyvkiadását áttekintve megállapítható, hogy ha nem is valamennyi területen, de eredményes volt a kiadók munkája. Megnőtt a tudományos színvonalú monográfiák száma, több elméleti jellegű és gazdaságtörténeti mű jelent meg.

A Kossuth Kiadó (korábban Szikra) elkezdte Marx—Engels Összes Műveinek megjelentetését, válogatásokat adott ki Lenin műveiből (A szocialista gazdaság irányításáról, A szövetkezetekről), megjelentette Marx Értéktöbblet-elméletek című művének első részét, továbbá egy hasznos segédkönyvet A tőke tanulmányozásához (Tárgymutató A tőke három kötetéhez. Készítette: Bródy András). A közgazdaságtan területén korábbi mulasztást pótolt Dobb: A politikai gazdaságtan és kapitalizmus. Tanulmányok a közgazdaságtan múltjából. (1958. Közgazdasági és Jogi Kiadó) című művének kiadása. Megjelent egy válogatás Rosa Luxemburg munkáiból és a politikai gazdaságtan tankönyvének 4. kiadása (mindkettő a Kossuth Kiadónál). Kiadták Meek: Tanulmányok a munkaértékelméletről (Gondolat Kiadó) című művét. A magyar közgazdasági gondolat haladó hagyományainak feltárásához járult hozzá Széchenyi István Stádium című művének új kiadása (Közgazdasági és Jogi Kiadó). Ugyancsak a Közgazdasági és Jogi Kiadó törlesztett a magyar közgazdasági könyvkiadás adósságából Hilferding: Finánctőke című művének megjelentetésével. Több elméleti jellegű tanulmányt tartalmaznak a Közgazdasági Egyetem és a Közgazdaságtudományi Intézet 1959-ben megjelent Évkönyvei is (Közgazdasági és Jogi Kiadó). Az Akadémiai Kiadó régi közgazdasági kiadói hagyományaihoz nyúlt vissza Adam Smith fő művének új kiadásával. (Ezt megelőzően a polgári klasszikusokból Ricardót jelentette meg 1954-ben.)

A legutóbbi 2—3 évben látott napvilágot néhány ugyancsak elméleti jellegű, a modern kapitalizmus gazdasági problémáival foglalkozó mű is, részben fordítás formájában, és ami még örvendetesebb, magyar szerzők tollából is. Háy László: Az újratermelési ciklus alakulása a második világháború után (Közgazdasági és Jogi Kiadó), Molnár Erik: A jelenkori kapitalizmus gazdaságának néhány problémája, Varga Jenő: Az imperializmus gazdaságának és politikájának fő kérdései. 2. kiadás (Kossuth Kiadó), Oelssner: A gazdasági válságok (Közgazdasági és Jogi Kiadó).

Több jelentősebb gazdaságtörténeti munka is megjelent az Akadémiai Kiadónál (Berend—Ránki: Magyarország gyáripara a második világháború előtt és a háború időszakában, Sándor Pál: A XIX. század végi agrárválság Magyarországon). A Közgazdasági és Jogi Kiadó pedig a Tanácsköztársaság 40. évfordulójára jelentette meg Hevesi Gyula: A szo-

ciális termelés. A Magyar Tanácsköztársaság iparpolitikája, valamint A Magyar Tanácsköztársaság pénzügyi rendszere című könyveket.

Ha csak a kifejezetten politikai-gazdaságtani és gazdaságtörténeti művek kiadását vizsgáljuk az utóbbi két esztendőben, szembetűnik, hogy az e témakörökbe vágó könyvek kiadásának üteme jóval meghaladja a megelőző 12—13 év fejlődésének ütemét (ha nem számítjuk a marxista klasszikusok kiadását).

Még mindig hiányoznak azonban a felszabadulás utáni korszakkal foglalkozó gazdaságtörténeti munkák, és még mindig kevés a magyar szerzők tollából származó elméleti munka.

A szocializmus gazdaságtanával, a gazdaságpolitikával és a tervezéssel foglalkozó művek száma a korábbi évekhez képest csökkent, a megjelent munkák azonban önállóbbak, színvonalasabbak, átfogóbb jellegűek. Nagyigényű, a szocialista országok közgazdasági irodalmát tekintve is úttörő munkák jelentek meg, például Csikós Nagy Béla: Árpolitika az átmeneti gazdaságban című könyve, továbbá Gerő Tamásné: Felhalmozás és pénzfelhalmozás című elméleti jellegű munkája (mindkettő a Közgazdasági és Jogi Kiadónál). A Közgazdaságtudományi Intézet „Közlemények" sorozatában (Közgazdasági és Jogi Kiadó. 1—6. sz.) a népgazdaság egy-egy fontos problémáját tárgyaló tudományos tanulmányok jelentek meg (például Cukor György—Timár János: A mérnökök és technikusok létszámának alakulása és tervezésének kérdései a magyar népgazdaságban. 2. sz.).

Az ágazati gazdaságtanok tárgykörébe tartozó könyvek a népgazdaság fontosabb kérdéseit vizsgálják és a korábbi évek hasonló kiadványaitól eltérően nem általánosságban mozognak. Az ilyen jellegű könyvek száma megnőtt és örvendetesen gyarapodott hazai szerzőgárdájuk is. Az ipargazdaságtan és az üzemgazdaság területén néhány tudományos igényű és nagyszámú gyakorlati jellegű kiadvány jelent meg (például: Fáth János: Gazdasági hatékonyság az iparban; Lukács László—Sági Márton: A pontosság korlátai a vállalati eredménymegállapításban — a Közgazdaságtudományi Intézet kiadványa —, a Vállalati kiskönyvtár sorozat). Az agrárgazdaságtan területén magyar szerzőktől több jelentős tudományos munka látott napvilágot 1959-ben, például Erdei Ferenc: Mezőgazdaság és szövetkezet; Fekete Ferenc: Bővített újratermelés a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben; Erdei—Csete—Márton: A termelési körzetek és a specializáció a mezőgazdaságban, az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézetének tanulmánygyűjteménye. A kereskedelem gazdaságtanával foglalkozó kiadványok leginkább tervezési, számviteli, ügyviteli kérdéseket tárgyalnak. Ezen a területen hiányoznak az elméleti jellegű munkák. Megjelent a külkereskedelemmel foglalkozó legnagyobb szabású magyar munka: Vajda Imre: Nemzetközi kereskedelem című könyve. Obláth György: A külkereskedelem technikája című kézikönyvének 3. átdolgozott kiadása jelent meg 1958-ban. Gyakorlati igényeket elégít ki és jelentős közönségsikere volt a Külkereskedelmi útmutató sorozatnak. Pénzügyi területen leginkább kézikönyv jellegű kiadványok láttak napvilágot (például Vállalati pénzügyi dolgozók kézikönyve). Megjelent az Adózás alapkérdései című nagyobb gyűjteményes kötet.

A legutóbbi 2—3 évben nagy számban jelentek meg statisztikai kiadványok. A Statisztikai Évkönyvön és Zsebkönyvön, s a Budapesti Statisztikai Évkönyvön kívül, a Központi Statisztikai Hivatal megjelentette a Statisztikai Időszerű Közlemények című sorozatot, amely a 30. kötetéhez közeledik. E sorozat kötetei a népgazdaság egy-egy területéről adnak bőséges adatszolgáltatást. Megjelentette a KSH a hézagpótló Nemzetközi Statisztikai Évkönyvet. Átfogó és módszertani jellegű statisztikai művek is napvilágot láttak (Vince István: Statisztikai minőségellenőrzés, Zala Júlia: Gazdaságstatisztika, Laky Dezső: Statisztikai módszerek —

mindhárom a Közgazdasági és Jogi Kiadónál).

Több munka jelent meg az alkalmazott matematika, a gazdaságmatematika tárgyköréből (Theiss Ede—Párniczky Gábor: Korreláció és trendszámítás; Tinbergen: Ökonometria; Krekó Béla—Bacskay Zoltán: Bevezetés a lineáris programozásba).

A közgazdasági könyvkiadás részeként említhetők meg a közgazdasági tájékoztatási kiadványok is. Eddig két kötetben jelent meg a magyar nyelvű közgazdasági irodalmat annotációkkal feldolgozó Tervgazdasági statisztikai és számviteli bibliográfia az 1945—1954 évekről (Szerk.: Hajdú Elemérné — Hámori Béla — Haraszthy Gyula); Időszerű gazdasági kérdések irodalma címmel jelenik meg a Közgazdasági Egyetem Könyvtárának a vonatkozó külföldi irodalmat is feldolgozó annotált bibliográfiai sorozata. A Közgazdaságtudományi Intézet Könyvtárának kiadványaként jelent meg Rózsa György: A közgazdasági kutatás forrásai és segédletei című tájékoztatási-bibliográfiai kézikönyv (mindhárom a Közgazdasági és Jogi Kiadónál).

Hozzátartoznak még az összképhez a Közgazdasági és Jogi Kiadó által megjelentetett Külkereskedelmi olvasókönyvek (például Vokrug vnesnyej torgovli), amelyek mind belföldön, mind külföldön nagy sikert értek el és több kiadásban is megjelentek.

★

A közgazdasági könyvkiadás felszabadulás utáni mérlege mindent összevetve pozitív, s különösen jelentős a fejlődés a legutóbbi 2—3 esztendőben.*

A felszabadulás után az első időszakban, tehát 1955-ig az egységes kiadói szervezet megalakulásáig, a legnagyobb pozitivum a marxista klaszszikusok kiadása és a szocialista építés gyakorlatához szükséges különböző ágazati munkák megjelentetése volt (főleg a szovjet irodalom fordítása révén). Az 1955 utáni években, különösen pedig a legutóbbi 2—3 évben a magyar közgazdasági kiadásra egyre inkább jellemzővé válik a mennyiségi szemléletről a minőségire való áttérés.

A Magyar Szocialista Munkáspárt politikája kedvező légkört teremtett a közgazdasági könyvkiadás számára is. A közgazdasági könyvkiadás egyre inkább megfelel az MSZMP művelődési politikája által kifejezett társadalmi igényeknek. A fogyatékosságok ellenére is, biztató eredmények mutatkoznak az elméleti jellegű munkák kiadásában és sok hasznos, a gazdaságpolitikai feladatokat szolgáló könyv jelent meg. Az érdekelt kiadók élnek a művelődéspolitika által biztosított nagyobb önállósággal és felelősséggel. A kiadók ösztönzőbben lépnek fel, széleskörű publikációs lehetőséget teremtenek a magyar szerzők számára, merészebben nyúlnak a külföldi irodalomhoz, bár ezen a területen további kezdeményezésekre volna szükség, mind a szovjet és a népi demokratikus, mind a haladó nyugati szakirodalom tekintetében.

A gyakorlat is beigazolta, hogy szerencsés dolog volt az egységes kiadói szervezet keretében a közgazdasági szakkiadó létrehozása. Megalakulása óta a Közgazdasági és Jogi Kiadó gondozza az ágazati gazdaságtani kiadványok többségét. Publikációs lehetőségeket teremt olyan területek és munkák számára is, amelyek korábban nem találtak kiadót (például a gazdaságmatematikai művek, a népgazdaság átfogó kérdéseivel foglalkozó munkák stb.). Ugyanakkor szerencsésnek bizonyult az is, hogy a szakkiadó, bár legfőbb gondozója a közgazdasági könyvek kiadásának, nincsen monopólhelyzetben, mert a Kossuth Kiadó és az Akadémiai Kiadó is foglalkozik (ha ez utóbbi kismértékben is) közgazdasági művek kiadásával. Ez bizonyos tekintetben egészséges versenyre is ösztönöz.

Fejlődés van a könyvek szerkesztésében és előállításában is. Szükség szerint kritikai, elemző bevezetéseket,

* Amire korábban a magyar közgazdasági könyvkiadásban alig találunk példát, most egyetlen kiadónak, a Közgazdasági és Jogi Kiadónak három kiadványát jelentetik meg külföldi kiadók: Csikós-Nagy: Árpolitika... (Szovjetunió, Lengyelország); Vince: Statisztikai minőségellenőrzés... (NDK); Rózsa: A közgazdasági kutatás forrásai... (NDK).

előszavakat, jegyzet- és mutatóapparátust, a felhasznált irodalom jegyzékét tartalmazzák a többnyire jól tipografizált, ízléses köntösben megjelenő könyvek.

A mérleg azonban hiányosságokat, pótolni valókat is mutat. Nem kielégítő még a szocializmus politikai gazdaságtana és az átmeneti gazdaság elméleti kérdéseinek, valamint a közelmúlt gazdaságtörténetének feldolgozása. Fogyatékos a szocialista országok tapasztalatainak ismertetése, hiányzik (és nemcsak a magyar közgazdasági irodalomból) a szocialista nemzetközi munkamegosztás kérdéseinek tudományos feldolgozása. Még csak a kezdeti lépések történtek meg a hazai haladó közgazdasági gondolat hagyományainak feltárásában. Fontos feladat a modern polgári közgazdasági elméletek (például „népi kapitalizmus", „jóléti állam") és a revizionista irányzatok ismertetése és bírálata, általában a modern kapitalizmus új jelenségeinek marxista elemzése. Az Akadémiai Kiadónak gyorsítania kellene a polgári klasszikusok kiadásának ütemét, és meg kellene kezdeni a nagy utópista szocialisták műveinek kiadását is.

Mindezen feladatok megoldása nem sajátosan a magyar közgazdasági könyvkiadás problémája (eltekintve a specifikus magyar vonatkozásoktól), hanem problémája a többi szocialista ország könyvkiadásának is. Éppen ezért fokozott figyelemmel kell kísérni a Szovjetunió és a többi baráti ország közgazdasági irodalmának alakulását. Megfelelő válogatással és kritikai bevezetésekkel ki kell adni a polgári közgazdasági irodalom kimagasló termékeit is.

Elmaradás mutatkozik a színvonalas tudományos közgazdasági ismeretterjesztésben. Mind a tudomány, mind az ismeretterjesztés igényeit jól szolgálná egy közgazdasági lexikon megjelentetése. Szükség lenne olyan marxista ismeretterjesztő politikai gazdaságtani könyvre (esetleg többre), amely a legszélesebb közönséghez szólna, tömören, olvasmányosan ismertetné a politikai gazdaságtan legfontosabb fogalmait, ismertetné a népgazdaság működését, a tervgazdálkodás módszereit, foglalkozna a modern kapitalizmus jelenségeivel.

Az egyetemen folyó közgazdásznképzést és általában az egyetemeken és főiskolákon folyó politikai gazdaságtan oktatás stabilitását szolgálnák a közgazdasági egyetemi tankönyvek.

Mindezen feladatok megoldása, a magyar közgazdasági könyvkiadás további fejlődése elválaszthatatlan a hazánkban folyó közgazdasági kutatásoktól. Amilyen mértékben fejlődik a kutatóintézetekben és az egyetemen folyó tudományos munka, olyan mértékben jelentkezhetnek a kiadók új és új színvonalas kiadványokkal.

A „fehér foltok" kitöltésére a kiadók esetleg pályázattal is ösztönözhetnék a szerzőket, illetve bővíthetnék a szerzői gárdát. Remélhetőleg az újjáalakult Magyar Közgazdasági Társaság is hozzá fog járulni a közgazdasági kiadás további fejlődéséhez.

Meg kell még említeni a kritika szerepét is a közgazdasági könyvkiadás alakulásában. Itt most csak utalhatunk arra, hogy a helyzet ezen a területen nem kielégítő. A folyóiratok a megjelent közgazdasági munkáknak csak kis részét ismertetik, de nem rendszeresen. A legtöbb (de korántsem elegendő) ismertetés még a Közgazdasági Szemlében jelenik meg. Sokat javítana, ha a folyóiratok rátérnének — jó néhány szovjet, népi demokratikus és nyugati közgazdasági folyóirat mintájára — a nagyobbszámú, rövid könyvismertetés műfajára.

A magyar közgazdasági könyvkiadás fejlődéséről itt vázlatosan adott kép szükségképpen hiányos és talán az aránytalanság jegyeit is magán viseli. Ez következik a magyarországi tudománytörténeti kutatások általános elmaradottságából is. Remélhetőleg a magyar közgazdaságtudomány története feldolgozásának egy részeként alapos kidolgozásra kerülnek majd a közgazdasági könyvkiadás fejlődésének kérdései is.

Rózsa György—Varga Lajos

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Évkönyve 1958.

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1959. 293 o.

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem fennállásának, helyesebben marxista—leninista egyetemmé való átszervezésének tizedik évfordulója alkalmából jelent meg az Egyetem második Évkönyve.

Az Évkönyv tizenegy tanulmányt közöl. Az elsőt *Farkas Sándor* docens írta. A címe: *Marx Károly tanításainak elterjedése Magyarországon 1867—1919.* Mint a szerző a cím alatt zárójelben megjegyzi, az, ami az Évkönyvben megjelent: „vázlat és adalékok egy készülő tanulmányhoz". De a vázlatos mű is nagyon sokat ad az olvasónak, és sokat sejtet a készülő munkáról.

A szerző három szakaszra tagolja a tárgyalt időszakot: 1867-től a századfordulóig, a századfordulótól a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig és 1917. novembertől a Magyar Tanácsköztársaságig. Kimutatja, hogy a marxizmus magyarországi térhódítása szüntelenül előrehaladó folyamat volt, jóllehet tele ellentmondásokkal és visszavonulásokkal. E szakasz összefoglalásaképpen a szerző megállapítja: „A magyar munkásmozgalom egészének képe a századfordulóig, minden zökkenő és visszaesés ellenére ideológiai vonatkozásban is pozitív. A munkáspárt volt az a kristályosodási pont, amely a magyar munkásság legharcosabb, legöntudatosabb részét maga köré tömörítette. Alkalmas tömörülési pontnak mutatkozott a parasztság, mindenekelőtt a földmunkásság számára is. Jelentős szerepe volt a dolgozók forradalmi gondolkodásának kialakulásában, a humanista-utópista maradványok elleni harcban. A mozgalom fő fogyatékossága abban mutatkozott, hogy még komolyabb kísérlet sem történt a marxizmus forradalmi elméletének a magyar társadalmi adottságokhoz való alkalmazására. A század végén pedig a párt olyan útra lépett, amely a számszerű gyarapodás ellenére is egyre inkább megfosztja élcsapat-jellegétől, egyre időszerűbbé teszi új forradalmi vezető mag kialakulását."

A századfordulótól 1917. novemberig terjedő szakaszban sem került sor a párt parasztpolitikájának kidolgozására, s ez nem magyarázható pusztán elméleti gyengeséggel. A magyarázat elsősorban a forradalmi perspektíva de facto elvetése, a magyar párt *centrista köntösbe bújtatott reformizmusa.*

Az MSZDP hivatalos politikája a nemzeti kérdésben is messzemenően figyelmen kívül hagyta a forradalmi munkáspolitikának és a marxizmus tanításainak legelemibb követelményeit. A párt szervezeti felépítése is — mint ismeretes — kezdetben olyan volt, hogy a szakszervezeti tagok automatikusan párttagok is voltak.

A pártnak nem voltak külön szervezetei. Ez a helyzet — bizonyos fokú elkerülhetetlensége és bizonyos pozitív hatása ellenére is — szintén ellenkezett a marxizmusnak a nagyipari proletariátus politikai pártjára vonatkozó tanításaival. „Tartósan nem lehetett fenntartani a testnélküli fej, a pártszervezetek nélküli pártvezetőség állapotát" — írja Farkas Sándor, majd megállapítja, „legalább 1914-ig" végigkísérte a párt munkáját a vezetőség *objektíve* opportunista politikája és a tagság *ösztönös* radikalizmusa közti ellentmondás.

A pártellenzék és különösen Szabó Ervin tevékenységének viszonylag részletesebb ismertetése és értékelése után a szerző, végezetül, ismét felvet egy kérdést: miért nem alakult ki egységes vezető forradalmi mag a magyar munkásmozgalomban is, úgy, mint például Oroszországban, Bulgáriában, Németországban; majd összefoglalásul megállapítja: „hazánk társadalmi viszonyaiban az első világháború előtt megvolt az objektív talaja olyan forradalmi vezető mag kialakulásának, amely legalább a munkásosztály bizonyos részét maga köré tömöríthette volna. Az ehhez szükséges alapos, a hazai valóságra támaszkodó elméleti munka szubjektív felté-

telei azonban hiányosak voltak. A megemlített okok közül legszélesebben ható az országnak Ausztriától való függése — míg ugyanakkor a forradalmi munkáspolitika hiánya e függés megszüntetéséért folyó harcnak is akadályozójává vált."

Az 1917-től 1919-ig terjedő szakaszban bekövetkezett *minőségi* változást a szerző tömören a következőképpen foglalja össze: „a forradalmi osztálypolitikának a pártban kezdettől fogva szüntelenül jelenlevő elemei — mint amikor szél éri a zsarátnokot — fellobbantak, a háborús megpróbáltatások által amúgy is felgyűlt feszültség irányt, célt, ösztönzést és példát kapott." Lenin és munkatársai tevékenysége Magyarországon éppúgy, mint az egész világon széles alapot teremtett arra, hogy a marxizmus hamisítatlan formában, eredeti értelme szerint terjedjen szerte a világon.

Dr. Haász Árpád dékánnak, a közgazdaságtudományok doktorának *Egyetemünk szerepe a népgazdaság és a közgazdaságtudomány területén* című ünnepi beszédét közli az Évkönyv. „Egyetemünk megalakításának sajátos történelmi körülményei, az a pionírmunka — írja a szerző —, amelyet az elmúlt 10 esztendőben a magyar közgazdaságtudomány oktatása és fejlesztése terén szerény erőinkkel, nagy nehézségeink közepette, az általunk elkövetett hibák és fogyatékosságok ellenére is elvégeztünk, és azok a sajátos feladatok, amelyek a szocializmus gazdasági építésében egyetemünkre hárulnak, teszik indokolttá és jogosítanak fel bennünket arra, hogy egyetemünk megalapításáról, jóllehet azóta csak rövid 10 esztendő telt el, ünnepi keretek között emlékezzünk meg.

Évfordulónk megünneplése egyben a számvetés ideje is. Számvetés azzal, hogy mennyiben teljesítettük feladatainkat, mennyiben feleltünk meg a belénk helyezett bizalomnak, hogyan töltötte be egyetemünk fejlődésének különböző időszakaiban a neki jutó szerepet."

Az elmúlt időszakok értékelése után az ifjúság nevelésének problémái közt említi Haász Árpád dékán a tananyag tudományos megalapozását, az egyetemen folyó tudományos kutatómunka fellendítését. Ezen a területen az utolsó 3—4 esztendő biztató eredményeket hozott — állapítja meg. Erre vallanak az 1954 óta rendszeresen megismétlődő tudományos ülésszakok és vitaülések, amelyek egyre szélesebb körű érdeklődést keltettek a közgazdaságtudomány aktuális problémái iránt. A tudományos fejlődést jelzi a publikációk (tankönyvek, tanulmányok, vitacikkek) és a megvédett kandidátusi disszertációk sokasodása — főképp a legutóbbi 2—3 évben.

„Egyik legfőbb gondunk — írja Haász Árpád dékán —, hogy tudományos munkánk színvonalát a kor, népgazdaságunk követelményeinek megfelelően még gyorsabban emeljük." „Oktatómunkánk tudományos alapjainak megszilárdítása egyik legfontosabb előfeltétele annak, hogy az előadott ideológiai és szaktárgyak anyaga meggyőző erővel hasson ifjúságunkra. Enélkül szükségképp kudarcot vallanánk munkánk minden területén."

Az elmúlt 10 évi munkáról képet adnak a dékán által idézett számok is: az egyetem első 10 évében a nappali tagozaton 2835 közgazdász végzett (több mint 60 százalék munkás- és parasztszármazású), a levelező tagozaton pedig 1109 — leginkább gazdasági funkcióba kiemelt munkás — szerezte meg a diplomát.

Haász Árpád befejezésül ismételten utal rá, hogy az egyetem tradíciók nélkül kezdte meg munkáját, s a végzett hallgatók részéről tapasztalt érdeklődésre, ragaszkodásra is hivatkozva kijelenti: „Az egykor tradíció nélküli egyetem ma már hagyományokkal rendelkezik, eredményeinket már sokan ismerik és elismerik."

Dr. Wilcsek Jenő tanszékvezető tanulmányának címe *Az árrendszer egyes elvi kérdései (A termelői és fogyasztói árak összefüggése).* A szerző, aki igen gazdag *gyakorlati* tapasztalatokkal rendelkezik, e tanulmányában bizonyítja, hogy bár a gyakorlatban a nagykereskedelmi árak és a kiskereskedelmi árak képzési módja különböző, mégis helytelen e látszat alapján úgy vélni, hogy a szocialista árrendszer nem egységes, sőt, nem is egységes alapokra épül. *Az eltérő árképzési módszerek ellenére az árcentrumnak egységesnek kell lennie.*

A szerző bizonyítja, hogy a nagykereskedelmi árak centruma is csak az érték vagy a módosult érték lehet, de nem az önköltség. Ez nem mond ellent annak, sőt megköveteli, hogy az árképzéskor számoljunk az önköltséggel. Más kérdés, hogy szükséges lehet a termelőeszköz-áraknak a fogyasztási cikkek árszínvonalánál alacsonyabb színvonalon tartása.

Ezután a szerző megjelöli az *objektív összefüggést és kölcsönhatást* a termelőeszköz-árak és a fogyasztásicikk-árak általános színvonala közt, hogy cá-

folja azt a felfogást, mintha ez a két árszínvonal egymástól független, önálló volna. A munka termelékenységének és a munkabérnek a színvonala, az önköltség számbavételének rendszere, a fogyasztás és a felhalmozás aránya együttesen *objektíve meghatározzák* az önköltségre alapozott nagykereskedelmi árak és a kiskereskedelmi árak színvonalát.

A fogyasztói árarányok szükséges javításának leghelyesebb módja az árcsökkentés — írja Wilcsek Jenő. Másrészt azonban biztosítani kell a népgazdaság fejlesztéséhez szükséges felhalmozást. S e két feladat a szerző véleménye szerint egyszerre valósítható meg. Ugyanis — számításokkal igazolható, hogy például a konfekcióipari termékek fogyasztásának a méteráruéhoz képest aránytalan növekedése „voltaképpen burkolt reálbéremelés" volt. „Bármennyire ellentmondásnak tűnik is — írja Wilcsek Jenő —, a fogyasztói árarányok módosítása egyes fogyasztói árak csökkentésével a fogyasztási struktúra bizonyos változása esetén ugyanígy burkolt reálbércsökkenésnek is felfogható, mert a teljesített társadalmi összmunkából végső soron kevesebb munkával létrehozott termék közvetlen elfogyasztását eredményezi. Az ilyen intézkedést azonban a lakosság nyilván nem tekintené a reálbér és a reáljövedelem csökkentésének (sőt ellenkezőleg), amint nem tekinti a reálbér és reáljövedelem emelésének azt, hogy a textil méteráru és a konfekció fogyasztása közötti arány — változatlan árak mellett — a konfekció javára változott meg.

Ha pedig ez így van, akkor jogosan lehet beszélni arról, hogy — meghatározott korlátok és lehetőségek között — a fogyasztás oldaláról a fogyasztói árak segítségével növelni lehet a termelés szerkezetének gazdaságosságát. Jogosan lehet megállapítani azt is, hogy a gazdaságosság elvének érvényesülését feltételezve a termelői önköltségi árak és a fogyasztói árak között valóban objektív az összefüggés, amely összefüggés objektív marad akkor is, ha a termelői és fogyasztói árak egymás közötti arányai alapvetően eltérőek és ha ez az összefüggés első látszatra nem is tűnik ki."

Dr. Szabó Kálmán docens tanulmányának címe: *A gazdasági fejlődés tervszerűségének természetéről.* Az első fejezetben (címe: A tervszerűség a spontaneitás ellentéte) a szerző elöljáróban tisztázza a marxista közgazdaságtudományban a tervszerűség és a spontaneitás fogalmát, majd vitába száll azokkal a revizionista, reformista nézetekkel, amelyek megkísérlik feloldani a tervszerűség és a spontaneitás közti (dialektikus) logikai ellentétet.

A tervszerűség és törvénye című második fejezetben a szerző abból indul ki, hogy a szocialista gazdasági életnek egyik legáltalánosabb, legsajátosabb vonása, hogy a gazdasági folyamatok a népgazdaság minden fő oldalát átfogó tervekhez igazodnak. „A tervek és végrehajtásuk eszközei — írja — legalább annyira *tipikus* jelenségei a szocialista gazdasági életnek, mint az árak az árutermelésnek." Hogy a közgazdaságtudomány kimondhassa, az árak mozgását meghatározó szükségszerűség, vagyis az érték: törvény — ehhez előbb fel kellett tárnia az érték társadalmi természetét és bizonyítania kellett ennek a szükségszerűségnek állandóságát. „Nos — jelenti ki a szerző — azért nevezzük törvénynek a gazdasági fejlődés tervszerűségét előíró szükségszerűséget, mert a tervgazdálkodás felhalmozódott tapasztalatai alapján *bizonyítottnak tartjuk, hogy a tervszerűség* nem csupán egy adott helyzet tényezőinek összejátszása folytán előálló egyszeri vagy ritkán előforduló lehetőség, hanem a *szocialista gazdasági életben állandóan ható szükségszerűség.* Emellett itt olyan szükségszerűségről van szó, amelyet a társadalmi-gazdasági viszonyok *külön funkcióval* ruháznak fel! Nevezetesen azzal, hogy a gazdasági folyamatok különböző oldalainak *arányosságát állandóan és tudatosan fenntartsák.* (Vö. Lenin: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. 611. o. Szikra, 1949.) Ez a funkció nem más, mint egy általános — Marx által természetinek nevezett — törvénynek a szocialista-kommunista történelmi állapotnak megfelelő specifikus válfaja. Ez az általános törvény kimondja, hogy a társadalmi munkát bizonyos arányokban kell elosztani, hogy a társadalmi termelést bizonyos arányokban kell szabályozni, akármilyen történelmi állapotról legyen is szó. (Vö. Marx—Engels: A tőke első kötetéről. 119. o. Szokra, 1950.) A kapitalizmusban ezt a funkciót az értéktöbblettörvény uralmával együttjáró konkurrencia, vagyis az értéktörvény specifikus mechanizmusa spontánul végzi el."

A szocializmusban ellenben nincsenek meg a társadalmi munka ösztönös elosztását megvalósító tényezők. „Ennélfogva — írja a szerző — a szocializmusban, ahol a termelés közvetlenül a társadalmi szükségletek minél teljesebb kielé-

gitését szolgálja — nem csupán lehetőség, hanem az e lehetőség kihasználására irányuló *permanens kényszerítőerő, hogy a társadalmi újratermelést tervszerűen szabályozzák*, hogy megalapozott és mozgósító terveket készítsenek, s ezekhez alkalmazkodjanak. Ettől függ a lehetőség valóraváltása!

Az arányosság tudatosságának követelményéről a szerző így ír: *„Az újratermelés, a fejlődés különböző szükségszerűségeinek ismerete és tudatos alkalmazása nélkül* lehetetlen használható terveket készíteni, *az arányosságot az életben megvalósítani.*" Tehát „a különböző objektív összefüggéseknek, *törvényszerűségeknek* a tervezésben és a szabályozásban történő *hozzáértő alkalmazása jelenti* az állandóan fenntartott *arányosság tudatosságának követelményét.*"

A tendenciák sajátossága című harmadik fejezetben a szerző abból indul ki, hogy az arányoknak — az ellentmondások állandó keletkezése és megoldása alapján — állandóan változniuk kell. Ebből következik, hogy a szocializmus gazdasági törvényeinek érvényesülése tendencia jellegű. Ez nem azt jelenti, hogy a törvények állandó megsértésük, visszájukra fordulásuk révén érvényesülnek, mint az osztályantagonizmusok alapján a kapitalizmusban. A szocializmusban — rendkívüli történelmi körülményektől eltekintve — mindig *objektive* lehetséges a legfőbb népgazdasági folyamatok *irányának* a törvények követelményeivel való valamilyen fokú egybeesése.

A tanulmány zárófejezetének tárgya az a feladat, hogy fokozzuk a tervszerűséget. A tervszerűség nélkülözhetetlen eszköze a terv. Nem szabad és nem is lehet a terveket fetisizálnunk. Semmi okunk, hogy a terv szerepét lebecsüljük — hangsúlyozza a szerző. Harcolnunk kell a tervek szerepét lebecsülő vagy éppen tervellenes tendenciák ellen — írja —, és sorra vesz néhány burzsoá és revizionista nézetet, hogy megmutassa, milyen szögesen ellentétesek azok a valósággal, és a marxista—leninista elmélettel.

Az Évkönyvben *dr. Fekete Ferenc* kandidátus *A mezőgazdaság természeti-technológiai sajátosságai és közgazdasági mérlegelésük néhány kérdése* címmel írt tanulmányt. A szerző egyfelől vázolja a mezőgazdasági újratermelés legfőbb természeti sajátosságait, másfelől a természeti-technológiai sajátosságokból adódó s a mezőgazdaság irányításában figyelembe veendő közgazdasági vonatkozások feltárására törekszik. Legbehatóbban a talajtermékenységnek — a mezőgazdasági termelés lényeges alkotó elemének — az újratermelésével foglalkozik. A föld természetes termékenysége fizikai, kémiai stb. összetételében eleve adott. A föld természetes tulajdonságainak kiaknázása: a talaj úgynevezett közgazdasági termékenysége — amelyet leginkább a betakarított termésátlagok jellemeznek — elsősorban a termelőerők mindenkori fejlettségétől függ. A szerző ismételten hangsúlyozza, hogy *a közgazdasági termékenység a legszorosabban kötődik a termelési módhoz.* A kapitalizmusban a nagybirtokos földtulajdon, a tőkés bérleti rendszer a növekvő földjáradékkal, csakúgy, mint a szétaprózott kisparaszti gazdaságok, akadályozzák a föld ésszerű hasznosítását.

A szocializmusban megszűnnek a föld hasznosításának kapitalizmusban kiküszöbölhetetlen korlátai. Átmeneti gazdaságunkban a termelőszövetkezetekben a földtulajdon ugyan még nem szocialista, de a szövetkezeti földhasználat kollektív szocialista jellegű. A termelőszövetkezetekben nőtt a hasznosított terület a termelőszövetkezetekbe tömörült egyéni gazdaságok területéhez képest. Jelenleg a termelőszövetkezetek jobb minőségű földeken gazdálkodnak, mint az egyéni gazdaságok, s ez a természeti adottság potenciális alap ahhoz, hogy a termelőszövetkezetek I. sz. különbözeti járadékhoz jussanak. A szerző a helyzeti járadéktól eltekintve nem elemzi azt — noha érdemes lett volna —, hogy a termelőszövetkezetek jobb minőségű földjeikről miért nem jutottak az egyénekkel szemben I. sz. járadékhoz az első ötéves terv idején. A tanulmány továbbá kiemeli, hogy legjobb termelőszövetkezeteink természetbeni és pénzjövedelmének jelentős részét adja a pótlólagos tőkebefektetéssel összefüggő II. sz. különbözeti földjáradék. Ez utóbbi a termelőszövetkezetek és általában a mezőgazdaság rentabilitásának lényeges eleme, amivel a mezőgazdasági termékek termelői árának megállapításakor számolni kell.

Az időjárás mezőgazdasági termelésre gyakorolt hatása következtében a talajtermékenység újratermelése csak több év termésátlagainak alakulásában tükröződhet. A termésátlagok növekedése azonban nem feltétlen bizonyítéka a talajtermékenység bővített újratermelésének. Időlegesen a termékenység romlása esetén — annak árán — is elérhető a termés növekedése, de ez végül szükségképp a termésátlagok és a teljes termelés katasztrofális csökkenésére vezet.

A szerző behatóbban foglalkozik még a mezőgazdasági újratermelés idejének viszonylagos hosszúságával, a termelési és a munkaperiódus lényeges eltérésével, az éghajlati és az időjárási tényezők, a kritikus időszakok szerepével, valamint a növényi és az állati termelőeszközök természeti és közgazdasági sajátosságaival. Ezek tárgyalása során a szerző több figyelmet érdemlő gazdaságpolitikai következtetést von le. A tanulmány befejező része a mezőgazdasági újratermelés természeti-technológiai és közgazdasági oldalának kapcsolatáról szól. A szerző hangsúlyozza: a természeti-technológiai sajátosságok számottevő, de nem egyedüli tényezői a mezőgazdasági újratermelésnek. A tanulmány egyaránt elutasítja a természeti-technológiai sajátosságokat túlbecsülő (opportunista) és lebecsülő (szektás) nézeteket.

Számvitel a vezetés szolgálatában a címe *dr. Fogaras István* kandidátus tanulmányának. A szerző törekvése a modern számvitel fejlődésének, elsősorban a fejlődés irányának jellemzése, a gazdaságos termeléssel összefüggésben. A vállalatok tudományos vezetéséhez, a naponta szükségessé váló döntésekhez nélkülözhetetlen, hogy a számvitel a gazdasági jelenségek és okaik feltárása végett adatokkal, elemzésekkel lássa el a vállalat vezetését. S az adatoknak nemcsak a múlt egyszerű leírására kell szolgálniuk, hanem útmutatást kell adniuk a jelenre és a jövőre is.

Ennek a követelménynek kielégítésére a szerző a normatív számvitelt tartja a leginkább alkalmasnak, amely mindinkább előtérbe kerül a szocialista s a kapitalista országok számvitelében is. Ez a haladó normák szerint megtervezett termelési költségeket s a tényleges költségek normától való eltérését egymástól elkülönítve mutatja ki. Alkalmazásának feltétele az egész termelési folyamat és a részfolyamatok műszaki, úgynevezett eljárási normáinak kidolgozása a költségnormák tudományos megállapítása végett. A tényleges költségek normától való eltérésének tartalma a költségnorma megállapításától függ. Az eltérés általában költség-megtakarításként jelenik meg, ha a költségnorma az eddigi, illetőleg elérhető költségek átlagából, vagy pontosan megvizsgált, de kielégíthető körülményekből indul ki. Egyaránt lehet megtakarítás vagy költségtöbblet, ha a költségnorma teljesítése túlzott erőfeszítéssel lehetséges csak. Végül költségtöbblet lesz az eltérés, ha a költségnorma maximális gazdaságosság esetén, kifejezetten ideális feltételek közt realizálható. Az eltéréseket úgy kell nyilvántartani, hogy kimutathatók legyenek az eltérések okai, az eltérésekért felelős személyek, az eltérések keletkezésének helye és önköltségre gyakorolt hatása. A normatív számvitel — miközben a normának megfelelő eredményeket a háttérben hagyja — az intézkedéseket követelő eltéréseket állítja előtérbe.

A szerző ezután a normatív számvitellel kapcsolatos több aktuális kérdést érint: a költségnem-elszámolásnak, az általános költségek elszámolásának, a tényleges önköltség kimutatásának és a vállalaton belüli önálló elszámolásnak a problémáját. A tanulmány befejező része rámutat arra, hogy a számvitel gépesítése az ügyvitel egyszerűsítésével és meggyorsításával, valamint a matematikai módszerek kiterjedt alkalmazásának jobb feltételeivel segíti a vezetést.

Dr. Pach Zsigmond Pál Kossuth-díjas tanszékvezetőnek, a történelemtudományok doktorának *A feudális földjáradék formaváltozásai a nyugat-európai agrárfejlődésben* című tanulmányát közli az Évkönyv.

A szerző — miután megokolta, hogy miért a nyugat-európai agrárfejlődést tanulmányozta témája szempontjából — sok példával illusztrálva megállapítja, hogy a feudalizmus korai századaiban „— a termékjáradék egyidejű fontos szerepe s a pénzjáradék kezdeteinek fellépése mellett — a munkajáradék túlnyomó vagy legalább kiemelkedő súllyal esett latba". A feudális kizsákmányolás e formáinak uralma *a naturális gazdálkodással* függött össze, annak talaján sarjadt, s a szerző élesen cáfolja a gazdaságtörténetírásnak azt a fejlődéstagadó irányzatát, amely úgy tünteti fel, mintha itt sem naturális gazdálkodás lett volna, hanem árugazdaság, mégpedig kapitalista árugazdaság.

„A feudalizmus virágkorában — írja a szerző — a XII. századtól fogva — amikor az uralkodó naturális gazdálkodással szemben a termelőerők lassú, de kétségtelen fejlődése alapján fokról fokra terebélyesednek az árutermelés és pénzgazdálkodás viszonyai Nyugat-Európában — lassanként megváltozik a manor, a siegneurie, a Grundherrschaft termelési és járadékrendszere. Az urasági föld egyre inkább veszít jelentőségéből: a XII—XV. században a terra dominicalist lényegesen csökkentik vagy éppen teljesen felszámolják, részben vagy egészben — eddig művelés alatt nem állt földekhez hasonlóan — paraszti használatba, bérletbe bocsátják."

Miután tényekkel illusztrálta ezt az állítását, megállapítja: „Az önkezelésű gazdálkodás szűkítése vagy éppen megszüntetése egyben azt jelentette, hogy a földesurak egyre kevésbé maradtak érdekeltek a súlyos robotterhek fenntartásában; a parasztság osztályharca is ez irányba kényszerítette őket: a munkajáradékot tehát fokozatosan korlátozták, illetve — az áru-pénzviszonyok fejlődésére támaszkodva, azt kihasználva — mindinkább pénzszolgáltatásra váltották át. Az uraságí föld csökkenése, a pénzjáradék térhódítása a termelőerők fejlődésében gyökerezett: egyfelől a földesúri udvar természetbeni ellátásához immár nem volt szükség önkezelésben tartott gazdaságra — azt a jobbágytelkek termékszolgáltatása is fedezte; másfelől a társadalmi munkamegosztás előrehaladásával kezdett kibontakozni a mezőgazdasági árutermelés — e téren pedig, a várossal való piaci kapcsolatokban a parasztgazdaság járt élen; a földesúr számára a pénzszerzés egyszerűbb módja volt a paraszt árukapcsolatait kihasználni, többletmunkáját pénzjáradék formájában elsajátítani, mint öngazdálkodását kiterjeszteni s az uraságí föld termését áruba bocsátani. — Bizonyos fokig hasonló folyamatnak vagyunk tanúi a termékjáradék vonatkozásában is. A feudális földjáradéknak ez a másik naturális formája — mint láttuk — a feudalizmus korai századaiban jelentős szerepet töltött be az uralkodó munkajáradék mellett; majd a földesúr saját gazdaságának korlátozásával a munkajáradék átváltásaként sok helyütt még jobban kiterjedt s a feudális járadék fő formájává lépett elő. A társadalmi munkamegosztás és árugazdaság előrehaladtával azonban előbb csak szórványosan, utóbb szélesebben maga a termékjáradék is, jelentős részben pénzfizetséggé alakult."

A fejezet végén a szerző összegezi az elmondottakat: „a feudális járadék pénzformája Nyugat-Európában történetileg nemcsak közvetlen kommutáció útján állt elő (vagyis úgy, hogy a munka-, illetve termékszolgáltatást közvetlenül pénzfizetséggé váltották át), hanem — azonkívül, hogy mint említettük, bizonyos kezdetei már korán színre léptek a naturális járadék mellett kiegészítő szolgáltatásként — gyakran uraságí föld vagy eddig műveletlenül hagyott terület bérbeadásával kapcsolatban, bérleti díj gyanánt jelent meg. De lényegét tekintve ez is a naturális járadék formaváltozásaként fogható fel, hiszen — uraságí föld bérbeadása esetén — olyan föld pénzbéréről volt szó, amelyet megelőzőleg jobbágyi robottal műveltek.

A pénzjáradék előtérbe kerülése, illetve uralkodóvá válása Nyugat-Európában sem jelentette a megelőző járadékformák eltűnését: nem egy helyütt, habár csökevényes formában, még a robotmunka is tartotta magát."

A zárófejezetben a szerző megvizsgálja a mélyben lezajló objektív gazdasági fejlődési folyamat hatását a földesúri és a jobbágyosztály viszonyára. A korábbi járadékformákhoz szükségképp kapcsolódtak a jobbágy szorosabb és súlyosabb feudális függőségi viszonyai, s amint a korábbi földjáradékformákat a pénzforma váltotta fel, úgy a jobbágyi függőség korábbi súlyos formái fokozatosan átadtak helyüket a függőség enyhébb formáinak, a bérleti jellegű viszonyoknak.

Ezután a szerző ismét óriási tényanyag alapján tömören vázolja a feudális függőség enyhülésének legfőbb tényeit és eredményeit a vizsgált nyugat-európai országokban, majd felhívja a figyelmet: „a XII—XV. századi nyugat-európai agrárfejlődés röviden jellemzett folyamata általában nem jelentett »parasztfelszabadulást« — miként azt polgári történetíróknál nem egyszer olvashatjuk... a nyugat-európai parasztság zöme — eltekintve az angol free-holderektől — továbbra is feudális kizsákmányolás alatt maradt, feudális járadék fizetésére volt kötelezve s nem vált földjének szabad tulajdonosává: az általa birtokolt vagy bérelt föld alapján továbbra is függőségben — még ha a korábbinál jóval enyhébb függőségben — maradt a feudális földesúrtól." Sőt — hangsúlyozza a szerző — „az áru-, pénzviszonyok térhódítása, a pénzjáradék előtérbe jutása a jobbágyság számára nemcsak emelkedést, függőségének enyhülését, a gazdaságon kívüli kényszer gyengülését, a termelés fejlesztésében való növekvő érdekeltségét hozta, hanem gyakran a kizsákmányolás növekedését is, minthogy az úr »gyomorfalainak terjedelme« ennek többé nem szabott határt: a jobbágyoknak a többletterméken kívül nem egyszer a szükséges termék egy részét is áruba kellett bocsátaniok, hogy a pénzjáradékot kifizethessék."

Befejezésül a szerző tisztázza: a pénzjáradék még mindig kapitalizmus előtti járadék, de a kapitalizmus előtti járadéknak — Marx kifejezésével — „már utolsó formája és egyszersmind felbomlási formája", mert összefügg a parasztság differenciálódásának előrehaladásával, a profit kifejlődésének nagyobb lehetőségeivel, s ilyenformán a földjáradék „háta mögött" alapul szolgál olyan változásokhoz, amelyek már túlmutatnak a feudalizmuson.

Dr. Vajda Imre tanszékvezető *Anglia és a sterlingövezet a világkereskedelemben* címmel írt nagyon érdekes tanulmányt. Előljáróban utal rá, hogy a második világháború meggyengítette az angol imperializmus pozícióit, amelyeket már korábban aláásott és megrendített az első világháború, meg az 1929—1933. évi nagy gazdasági válság. Az angol burzsoázia a gyarmatbirodalom fokozódó széthullása, imperialista hatalmának gyengülése láttán rákényszerült, hogy áttegye gazdasági területre azokat a láncokat, amelyek a gyarmati területeket az „anyaországhoz" fűzték. Ennek előrebocsátása után a szerző a következőképpen definiálja a sterlingövezetet: „Az a szerkezet, amely a második világháború óta a Brit Nemzetközösségnek mind az öt világrészre kiterjedő részeit és néhány más kisebb országot is Angliához köti, gazdasági formájában *sterlingövezet* néven ismeretes."

A sterlingövezet az 1930-as években, a nagy válság idején jött létre. Óriási előnyöket biztosít az angol finánctőkének, de egyúttal nagy kötelezettségeket is ró Angliára. „A világhatalmi viszonyok változása az ő kárára történt — írja a szerző —, megcsappant hatalma ma már nem lenne elégséges a birodalom kényszerű összetartására, ha nem tenné érdekeltté a dominiumi és a gyarmati burzsoáziát is a birodalmi kapcsolatok fenntartásában, ha a gyarmatok és a függő területek kizsákmányolása, a bennszülött népek elnyomása nem volna *közös* ügyük." A preferenciális vámrendszer nemcsak az angol készárukra biztosít piacot, hanem *a dominiumok és a gyarmatok is vámelőnyökkel védett, valutaárfolyamingadozásoktól mentes felvevő piachoz jutnak Angliában.*

A szerző már itt előrebocsátja véleményét a sterlingövezet perspektivájáról. Eszerint a brit imperializmusnak a sterlingövezetben jelentkező formáját egyrészt a történelmi haladás, az elnyomás igáját vállukról lerázó népek harca feszíti szét, másrészt az imperialista monopoltőkés ellentétek is erős nyomás alatt tartják.

Az angol export, majd az angol import területi megoszlásának, valamint struktúrájának alakulását, s végezetül a külső sterlingövezet külkereskedelmének, valamint a külső sterlingövezeti exportnak és az angliai importnak alakulását nagyon sok adattal (15—20 táblázattal) megalapozva elemzi a szerző.

Végezetül Vajda Imre megjegyzi a „külső sterlingövezetről": „A távolabbi fejlődést szemlélve már nem engedhető meg a »külső sterlingövezet« fogalmának megkülönböztetésnélküli fenntartása. Világos, hogy az övezetből kiemelendő *India*, mint független, az angol gazdasági befolyás alól mindinkább felszabaduló ország, amely saját erőforrásait, a szocialista tábor nyújtotta segítséget és világpolitikai súlyát arra fordítja, hogy kiépítse államkapitalista ipari szektorát, fejlessze gazdaságát, emelje a néptömegek kulturális és életszínvonalát. India fejlődésének ütemét nem a sterlingövezet viszonyai fogják meghatározni."

„Az elmúlt évtized azt mutatja, hogy az angol monopóliumok és az érdekeiket szolgáló monopolkapitalista állam uralma még a viszonylag legkedvezőbb helyzetben levő domíniumoknak, mint Ausztrália, Új-Zéland vagy Dél-Afrika sem nyújt lehetőséget arra, hogy az iparosításban elérjék a fejlett tőkésországok színvonalát. Ezen a téren a következő évtized perspektívája sem rózsásabb, mindaddig, míg a domíniumok dolgozó népe eltűri, hogy munkája gyümölcsét tengerentúli és helyi monopolisták a brit imperializmus védelme alatt elvonják a népgazdaság fejlesztésének feladata elől."

Dr. Varga István egyetemi tanár *Profitráta és tőkés üzletpolitika* című tanulmányának célja bemutatni azokat az okokat, amelyek különböző nagyságú egyedi profitrátákat hoznak létre. A szerző a profitnagyság változatosságának objektív tényezőiről szólva rámutat, hogy a monopóliumok megzavarják a profitráták kiegyenlítődési tendenciájának érvényesülését. A monopólium átlagprofit feletti haszon megszerzésére ad lehetőséget, s a monopolisták ki is használják ezt.

A gazdasági élet egyes területeinek eltérő fokú monopolizáltsága vagy a teljes monopolizáltság árnyalati különbségei egyaránt kiválthatják a tőkés vállalatok profitrátájának különbözőségét. A kartellt például legtöbbször épp az jellemzi, hogy eltérő önköltségekkel termelő vállalatok részére azonos eladási árakat, s ezzel egyúttal különböző profitrátákat biztosít. A tanulmány ezután több konkrét eshetőséget ismertet (üzleti elhelyezkedés, eltérő technikai felszereltség, üzleti hírnév, a különféle áruk egymásközti versenye, az üzemnagyság optimálistól való eltérése stb.), amelyek időlegesen vagy tartósan különböző profitrátát okoznak. A szerző e tekintetben különösen fontosnak tartja az állótőke leírási hányadának felhasználásával kapcsolatos profitot és a hiteltőke tőkés vállalkozásban megnövekedett szerepét a monopolkapitalizmus idején. Az állótőke leírási hányadának pótlólagos befektetése — elsősorban a tőke nagysága és szerves ösz-

szetétele szerint — szintén különböző arányokban növeli meg a tőkések profitját, illetőleg profitrátáját.

A tanulmány további része a maximális prfitra való törekvés motivációjának szemszögéből vizsgálja a profit nagyságát. A tőkés vállalatok maximális profitra vonatkozó elképzelése más és más megfontolások, tárgyi adottságok alapján alakul ki. Már a várt maximális profit rátája sem azonos mindenegyes tőkés számára s a tőkés gazdasági élet feltételezettől való rendre eltérő alakulása további differenciákat visz az egyedi profitok nagyságába. Vannak tőkés vállalkozások, amelyek célja, hogy rövid idő alatt, bármiféle eszközzel nagy profitot harácsoljanak össze. Mások „szolid" üzletpolitikát folytatva kisebb haszonnal megelégedve tartós üzleti kapcsolatok kiépítésére törekszenek. Ehhez hasonlóan egyes tőkések a kevesebb profitot hozó, de kisebb kockázattal járó vállalkozást részesítik előnyben, a nagy profitot hozó, nagy kockázattal járó vállalkozással szemben. De az értéktörvény érvényesülése következtében — mutat rá a szerző — a monopolkapitalizmusban is sor kerülhet a profitráták kiegyenlítődési tendenciájának érvényesülésére, mert a nagyobb profitrátát elérő vállalatok tőkéket vonzanak, a kisebb profitrátát elérő vagy veszteséges vállalatokból pedig tőkét vonnak ki. A tanulmány a kiegyenlítődési tendencia tiszta érvényesülésének számos akadályát ismerteti, s végezetül kitér a tőkés üzletpolitika profittal kapcsolatos más kérdéseire is.

Dr. Berend T. Iván kandidátus *Az állami beavatkozás háborús rendszerének főbb vonásai Magyarországon a II. világháború idején* című tanulmánya az ipar hadigazdálkodását vázolja. A gazdasági nehézségek fokozódása miatt a tőkés állam már az 1930-as években széleskörű gazdasági tevékenységre kényszerült, s ez a gazdasági élet militarizálását beindító ún. győri program idejétől ugrásszerűen fokozódott. A gyorsan kialakuló háborús állammonopolista kapitalizmus a termék-, a pénz- és a munkaerő-piacon egyaránt lényeges változásokat hozott.

A termékpiacon bekövetkezett változások legfeltűnőbb jelensége: a nehézipar elhalmozása állami hadi megrendelésekkel. 1938-ban újabb túltermelési válság réme fenyegetett, s a revansista monopoltőke a fegyverkezésben vélte megtalálni a gazdasági pangás elhárításának eszközét. A győri program háborús beruházásai, a hazai hadieszköz- és hadianyag-vásárlások mellett egyre nagyobb arányú német megrendelések érkeztek a magyar hadiipari üzemekbe. A hadsereg felszerelése, majd fegyverben tartása a fogyasztási iparok termelésének is mind nagyobb hányadát vette igénybe. A gyorsan növekvő hadiipari termelés nyersanyag- és energia-ellátásának megszervezésére az egész gazdaságot átfogó háborús állami rendszer épült ki.

A hadikonjunktúra hatására az értékesítési probléma megszűnt. De ez nem jelentette egyben a gazdasági nehézségek megoldását. A hadi megrendelésekkel elhalmozott nehézipar nemcsak a könnyűipari ágak, de saját ágai legfontosabb beruházási és felújítási szükségleteit sem volt képes fedezni. A feltétlenül szükséges beruházások és felújítások elmaradása először a mindinkább súlyosbodó szénhiányban nyilvánult meg. 1943 őszétől az ipar egész területén a hanyatlás jelei mutatkoznak, több iparág termelése is csökken. A fogyasztói iparágak termelése egyre kevésbé fedezte a lakosság keresletét. Ismételt áremelésekkel szorították vissza a keresletet. A háború vége felé az áremelkedés mintegy ötszöröse a bérek emelkedésének, de ennek ellenére elkerülhetetlenné vált a fogyasztási cikkek jegyre, illetve utalványra való adagolásának bevezetése.

A pénzpiac állami szabályozásával elsősorban a háborús beruházásokat kívánták finanszírozni. Evégett a bankokban felhalmozott magántőkék terhére bankhitelek folyósítását csak a bejelentett felhasználás elbírálása után engedélyezték. Másfelől az állam kamatmentes kölcsönöket folyósított a legnagyobb hadiipari vállalkozóknak háború utáni visszafizetésre, és egyes nagy beruházások létrehozásában maga is részesedést vállalt. Még ennél is nagyobb összegre rúgtak azonban az állam hadianyagra fordított kiadásai, s a német megrendelések jó részét is a magyar költségvetésből finanszírozták. Bár az állam — adók formájában — az 1938. évi 20%-kal szemben 1943-ban a nemzeti jövedelem 36%-át összpontosította kezében, a költségvetés deficitje évről évre nőtt. A hiány fedezetére az állam kölcsönöket vett fel. Végső soron a háborús kiadások döntő részét inflációs bankjegykibocsátással fedezték, s ezzel a háború terheit a dolgozókra hárították. Ez egyben a kiépült állammonopolista rendszer súlyos ellentmondását rejtette magában, amennyiben a rendszer fenntartása egyre több tőkét igényelt, de annak előteremtésére nem volt mód.

A hadiipari üzemek munkaerő-szükségletének kielégítése végett korlátozták

a munkaerő-piac szabadságát. A politikai célzatú munkaszolgálatos intézményt is felhasználták a munkaerő-hiány enyhítésére. A kialakult munkaerő-hiány közepette csak a munkások megfélemlítése, a nyílt katonai terror alkalmazása, a szakszervezetek jogainak megnyirbálása révén volt elérhető, hogy a munkabérek rendre lényegesen kisebb arányban emelkedtek, mint az árszínvonal. A tanulmányban közölt adatok szerint a munkások reálkeresete a háború végén 10%-kal maradt el az 1938. évitől.

A szerző a tanulmány befejező részében rámutat, hogy az állami hadigazdálkodás a finánctőke gazdasági pozícióit erősítette. Megnőtt a német monopoltőke és vele együtt a hitleri Németországot fenntartás nélkül támogató tőkések és földbirtokosok gazdasági hatalma is, részben a nagytőke egyes zsidó származású csoportjai gazdasági pozícióinak megkaparintása révén. Ez azonban csak őrségváltás volt. A monopoltőke gazdasági hatalmának megtörése a felszabadulás után az államosításokkal történt meg.

Dr. Krekó Béla docens *A szállítási problémáról* című tanulmányában bemutatja, miként lehet a matematika segítségével egy-egy termék szállításának optimális — esetünkben legkevesebb költséggel járó — programját összeállítani.

A szerző bevezetésképp rámutat, hogy a gazdaságos szállítási programok kialakítására külföldön széles körben alkalmazzák a modern matematika eszközeit és újabban nálunk sem ismeretlenek már a hasonló kísérletek. Példaként említi meg, hogy az ország tüzelőanyag-ellátásával kapcsolatban készült számításokból az derült ki, hogy a vasúti szállítások ésszerűbb szervezésével mintegy 1,5 millió Ft-ot lehetne megtakarítani. Ez önmagában is arra figyelmeztet, hogy népgazdaságunkban szinte felbecsülhetetlen tartalékok vannak a szállítási költségek csökkentésére, s ezekhez képest a programozási munkák költsége jelentéktelen.

A tanulmány az ismert eljárási módszerek közül a Dantzig nevéhez fűződő simplex-módszert tárgyalja; nálunk eddig ez a legkevésbé ismert. Az első fejezet egy példával kapcsolatban adja a módszertan leírását. A szerző arra a kérdésre válaszol, hogyan lehet egy terméket 4 termelő helyről 5 rendeltetési helyre elszállítani úgy, hogy a szállítási költség a legkisebb legyen. Lépésenként mutatja be, hogyan közelíthető meg fokról fokra és alakítható ki a végső optimális szállítási program. A tanulmány második része részletesen felvázolja a módszer matematikai apparátusát. A tanulmány azért is különös figyelmet érdemel, mert a leírt eljárási módszer természetesen nemcsak a szállítási programok meghatározására alkalmas: alkalmazható optimális termelési program kialakítására, telepítési kérdések stb. tanulmányozására is.

A megjelent Évkönyv arról tanúskodik, hogy a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen egyre terebélyesedik és minőségben is javul a tudományos munka. Ez nyilván érezteti hatását az Egyetemen előadott tananyagokban. De az Évkönyvben közölt tanulmányok többségével kapcsolatban arra is rá kell mutatni, hogy az Egyetem tudományos témái közül ez ideig kevés foglalkozik gazdasági életünk aktuális elméleti és praktikus kérdéseivel.

Esze Zsuzsa—Vági Ferenc

A műszaki szakemberek utánpótlása

Cukor György—Timár János: A mérnökök és technikusok létszámának alakulása és tervezésének kérdései a Magyar Népköztársaságban. Magyar Tudományos Akadémia Közgazdságtudományi Intézetének Közleményei. 2. sz. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1959. 108 l.

A műszaki szakemberek pótlása, képzése, létszámuk alakulása és megoszlása, a tervezés módja népgazdasági szempontból okvetlenül figyelmet érdemlő kérdés. Hogy a szocialista közgazdasági kutatás nálunk csak a legutóbbi években kezdett vele foglalkozni, több körülménnyel magyarázható. A probléma általában kevésbé égetőnek tűnt, mint a tervgazdaság egyéb, feszültségekkel terhes (például termelési, anyaggazdálkodási, beruházási stb.) kérdései. A népgazdasági tervezésben a munkaerő-gazdálkodás, a munkaerő-mérlegek problémái meglehetősen háttérbe szorultak. A műszaki szakemberek képzésének tervezése a felsőoktatás terveinek kidolgozásával kapcsolatos, a szociális-kulturális (s általában a költségvetési) szervek tevékenységének tervezése pedig amúgy is fejletlenebb, mint például a termelésnek, a vállalatok működésének tervezése. A műszaki szakemberek képzése

szoros kapcsolatban van a távlati (illetve a hosszabbtávú) tervezés módszereinek fejlesztésével, ami csak a legutóbbi időkben indult meg. Könnyen érthető tehát, hogy ez a probléma nemcsak a gyakorlati életben, hanem a közgazdasági kutatásban is felszín alatt maradt.

Ebben a helyzetben örvendetes eseményként kell regisztrálni a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete közleményeinek sorozatában a szóban forgó problémáról *Cukor György* és *Timár János* által készített tanulmány megjelenését. A tanulmány széleskörű statisztikai adatok alapján — sok első ízben közzétett adattal, 63 táblázattal és 12 grafikonnal — képet ad a mérnököknek és technikusoknak a magyar népgazdaságban, közelebbről a magyar gyáriparban elfoglalt helyéről és szerepéről, megkísérli a műszaki szakemberek jövőben várható létszámalakulásának kiszámítását s foglalkozik a műszaki szakemberszükséglet tervezésének alapkérdéseivel is.

A tanulmány mintegy négyötöde a műszaki szakemberek helyzetének eddigi alakulására vonatkozó megállapításokat tartalmaz. Ezek alapján a tanulmány a jövőbe is tekint, egyrészt a létszámok várható alakulását illetően, másrészt a műszaki szakemberképzésre vonatkozó következtetésekkel és javaslatokkal. A problémák megoldásához a mérnök- és technikusképzés tervezési módszereire vonatkozó konkrét javaslattal járul hozzá.

Az első fejezetben a helyzet alakulását az *egész népgazdaság* vonatkozásában vizsgálja. A két világháború között az 1929—1939. években az emelkedő ipari termelés és a visszaeső mérnökképzés között ellentétes irányú tendencia, illetve ellentmondás mutatkozott. Ez az ellentmondás már csak a népi demokratikus rendszerben oldódott meg. A népgazdaság tervszerű fejlődésével kapcsolatos műszaki szakemberszükséglet kielégítésére jelentősen növelték a mérnökhallgatók számát, sok ipari technikumot szerveztek. A mérnökhallgatók létszáma a legutolsó békeévekhez viszonyítva 1949—1950-ig több mint hatszorosra növekedett. Ez azonban egy ideig még nem éreztethette hatását, s így a hároméves terv vége felé mérnök- és technikushiány jelentkezett. 1957-ig a végző mérnökök és technikusok létszáma állandóan növekedett. 1958-ban a kereső mérnökök száma meghaladta a 26 ezret, a technikusoké elérte a 44 ezret. Jellemző a fejlődés ütemére, hogy míg a mérnöklétszám 1928-tól 1949-ig csupán 40 százalékkal, addig 1958-ra, 1928-hoz képest, közel négyszeresére növekedett. Ennek ellenére az első ötéves terv idején a mérnök- és technikushiány megmaradt, sőt fokozódott, 1956—57-től kezdve azonban problémát jelentett az újonnan végzett ifjú mérnökök elhelyezése. A nehézségeket fokozta a korábban bevezetett túlzott szakosítás is.

A tanulmány nemzetközi összehasonlítás alapján megállapítja, hogy Magyarországon a technikusképzés aránylagosan megközelíti a Szovjetunióét (1955-ben az 1 000 000 lakosra jutó végző technikusok száma a Szovjetunióban 776, nálunk 721; az európai fejlett tőkésországokban az arányszám 160—170 fő). A mérnökképzés említett arányszáma az európai fejlett tőkésországokban 60—65, az Egyesült Államokban 137, a Szovjetunióban 330, s nálunk 192, ami 3—5-szörösen meghaladja az európai átlagot.

A mérnöklétszám évi növekedése nálunk jelenleg a 8 százalékot is eléri, ami 3—8-szorosa az európai tőkésországok mérnökutánpótlási arányszámának. A *mérnöklétszám* színvonala (100 000 lakosra 248 mérnök) szintén meghaladja az európai tőkésországok (körülbelül 150 fős) színvonalát és a szocialista országok színvonalának felel meg. A *technikuslétszám* színvonala azonban a mérnöklétszámához viszonyítva több fejlett országhoz képest alacsonynak tűnik.

A tanulmány ezután a mérnökök és technikusok számának a *népgazdaság ágazatai közötti megoszlását vizsgálja.* A megoszlás tendenciájában visszatükrözi a népgazdaság szerkezeti változását, de egyes ágazatokban (például a külkereskedelemben) lemaradás tapasztalható. A technikusok több mint 80 százaléka az iparban és az építőiparban dolgozik, a mezőgazdaság technikusállománya viszont kirívóan alacsony.

Érdekes *a mérnökök és technikusok szakmai képzettség szerinti megoszlásának vizsgálata is.* A szakképzés iránya általában megfelel a szükségletnek. Emellett a legutóbbi években jelentős szakmai átrétegződés is végbement, amennyiben az egyes szakterületeken mutatkozó hiányt más szakképzettségű mérnökökkel pótolták. Erre különösen jellemző a villamosmérnökök létszámának alakulása. A nemzetközi összehasonlítás érdekes módon szintén a villamosmérnökök problémájára hívja fel a figyelmet: úgy látszik, hogy a kiképzett villamosmérnökök száma kevés és felhasználásuk sem megfelelő. A technikusállomány iparágak szerinti összetétele nagyjában kielégítő. Alacsonynak tűnik azonban még most is a mérnök-

számhoz viszonyítva a vegyésztechnikusok, valamint az út- vasút- híd- és vízépítő technikusok aránya.

A tanulmány második fejezete a műszaki szakemberek helyzetét a *gyáriparban* vizsgálja. Ennek keretében a létszám alakulásával, a létszámnak a gyáripar főbb szektorai (nehézipar, könnyűipar, élelmiszeripar) közötti megoszlásával, a nehézipar, majd külön a gépipar, a textilipar mérnök- és technikusellátottságával, a gyáriparban foglalkoztatott alkalmazottak, műszaki dolgozók, műszaki szakemberek kérdésével, végül egyes fontosabb műszaki munkaköröket betöltő mérnökök és technikusok számával foglalkozik. Ezt a fejezetet különösen bőséges statisztikai adatok támasztják alá.

A *műszaki alkalmazottak* létszámának növekedése mind a mérnökökét, mind a munkásokét és alkalmazottakét túlhaladta, ami részben az iparvezetés módszereivel kapcsolatos szükségletekből következő tényleges, részben pedig a besorolási gyakorlatból származó inkább látszólagos emelkedést jelent. 1957-ben az oda besoroltaknak alig egyharmada rendelkezett valóban műszaki (mérnöki, technikusi) képzettséggel; a képzettséget azonban a többéves gyakorlat részben pótolja. A tanulmány a gyárvezetők, igazgatók, főmérnökök, művezetők, továbbá a gyártmánytervezők és gyártásvezetők kategóriáiban közelebbről vizsgálja a műszaki képzettséget.

A tanulmány számítása szerint 1962-re a mérnöklétszám előreláthatólag mintegy 32 000 fő, a technikuslétszám 1961-re mintegy 57—58 000 fő lesz. Az 1 000 000 lakosra jutó mérnöklétszám ezzel eljut a 310 fő értékig. A szakmai összetétel mind a mérnököknél, mind a technikusoknál javul.

Mindezekből a tanulmány szerzői megállapítják, hogy a szocialista országokban általában több műszaki szakemberre van szükség, mint a tőkésországokban. A műszaki szakemberek száma nálunk alapjában véve tervszerűen, folyamatosan és gyorsan növekedett. A képzésre irányuló intézkedésekbe azonban egyes hibák csúsztak, főként a szakemberellátottság tényleges helyzetének hiányos elemzéséből és a tervezési metodika hiányosságaiból következően.

A tanulmány végül a műszaki szakemberszükséglet távlati tervezésének egyes alapvető kérdéseit vizsgálja, és kísérletet tesz megfelelő módszerek kialakítására. Elvetve — helyesen — azt az elgondolást, hogy a távlati terv vállalati felmérések, igénybejelentések alapján készüljön, a központi tervezést s benne a mérlegmódszer alkalmazását javasolja. A népgazdaság szükségletének megállapítása az ipar és az építőipar perspektivikus terveire alapozva, a főbb ágazatok közötti megoszlási viszonyszámok alkalmazásával történhetik. Az ipari szakemberszükséglet pedig két módon közelíthető meg: a 10 000 munkásra jutó műszaki szakemberek viszonyszámából, vagy az ipar globális műszaki létszámából kiindulva. A népgazdaság összes műszaki szakemberszükséglete szakmai arányszámok figyelembevételével osztható meg a különböző szakmákra. A javasolt módszerrel végzett számítások arra az eredményre vezettek, hogy a jelenlegi mérnökképzés a kívánatos szintnek mintegy 80 százaléka, a technikusképzés viszont nagyjából kielégíti a szükségletet. (Az új mérnökök és az iráptuk 1959 nyarán támasztott igények aránya ezt a megállapítást igazolta.)

A tanulmány befejezésként a látszólagos szakembertöbblet és a gyakorlott szakemberekben mutatkozó hiány közötti ellentmondás feloldásának kérdését érinti. A megoldást abban látja, hogy a vállalatok részére biztosítani kell a távlati fejlődés s az ezzel kapcsolatos szakemberszükséglet megismerését, e mellett a vállalatok vezetőiben tudatosítani kell a szakemberek nevelésével, kiképzésével, munkahatékonyságuk növekedésével járó előnyöket. A technikusoknál ezen túlmenően használhatóbb szakemberek képzése szükséges.

Schmidt Ádám

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.
Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111—010.
60.0101 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850. — Csekkszámla: 61 094. Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.
Terjedelem: 8 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1960. január 14.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Ласло Галла:

Некоторые вопросы использования основных фондов

Технико-экономический уровень машинного оборудования в Венгрии в настоящее время во многих отношениях не является современным. В течение последних двух десятилетий амортизационные средства лишь частично обращались на обновление и замену устаревшего машинного оборудования. В течение первого пятилетнего плана замене устаревших машин мешало главным образом то обстоятельство, что тогда производился упор в основном на создание новых предприятий, в то время как для положения в области так называемого простого воспроизводства и совершенствования основных фондов была характерна запущенность.

Использование амортизационных фондов по назначению делает возможным сохранение и совершенствование наличных основных фондов и даже их расширение в небольших размерах. Для достижения этой цели наиболее подходящим является децентрализованное использование амортизации (непосредственно предприятий или отраслей промышленности). Это облегчит упрощение планирования, размежевание между задачами на уровне народного хозяйства, отраслей и предприятий и окажет благоприятное влияние на перспективное хозяйствование в области основных фондов.

От осуществления находящейся в настоящее время в стадии выработки программы совершенствования основных фондов ожидается, что меньшая, чем прежде доля капитальных вложений будет направляться на расширение основных фондов, при одновременном увеличении доли, предназначаемой для поддержания и совершенствования наличных основных фондов.

Иштван Варга:

Свободные блага и хозяйственные блага

В вводной части своей статьи автор устанавливает, что в немарксистской политэкономии наличие и необходимость явления хозяйствования выводится из явления ограниченности благ. В связи с благами, имеющимися в неограниченном количестве в отношении к потребностям — то есть в связи с так называемыми свободными благами — автор отмечает, что они не вызывают возникновение каких-либо экономических проблем или проблем по хозяйствованию.

Автор статьи вступает в полемику с вышеприведенной установкой о свободных благах. Автор считает неправильным абсолютное противопоставление свободных и хозяйственных благ. Он признает правомерным только относительное противопоставление. Один и тот же предмет для одного человека является свободным благом, для другого же (или для общества, которое предоставляет ему данный предмет) может являться хозяйственным благом. Это положение имеет место даже и в отношении воздуха.

Не являются, однако, безграничными и людские потребности, главным образом из-за времени необходимого для их удовлетворения, но в конце-концов и из-за ограниченной способности желудков и тд. к потреблению. Построение коммунизма является возможным благодаря этой ограниченности потребностей. Это является важным фактом. Если бы потребности действительно были неограниченными, ссновной принцип коммунизма «каждому по потребностям» был бы неосуществимым.

Отто Лукач:

Первый венгерский баланс межотраслевых связей и его использование

Пол года тому назад Центральное Статистическое Управление опубликовало первый венгерский баланс межотраслевых связей в форме статической модели, содержащей 47 х 47 секторов.

В ходе составления таблицы имело место стремление к достижению гомогенности отдельных секторов. Основополагающим принципом являлось также то, чтобы таблица была составлена на основе реальных статистических данных, а не на основе оценок. Ввиду этого секторы в основном содержат производство и потребление организаций (предприятий, баз).

Было изготовлено три вида таблиц, что было обусловлено особым третированием импорта. Удалось также произвести инвертирование таблицы и инверзная таблица совместно с прочими изменениями будет опубликована в печати.

Баланс межотраслевых связей 1957 года мы до сих пор использовали в трех областях: 1) составление баланса межотраслевых связей содействовало улучшению статистической работы; 2) его можно использовать для проведения народохозяйственных анализов; 3) были произведены попытки использовать баланс межотраслевых связей для проведения плановых расчетов, расчетов экономичности итд.

Следующим шагом является составление таблицы 1959 года. Масштабы этой таблицы будут большими, чем размеры таблицы 1957 года. Благодаря этому будет создана возможность для произведения сопоставлений и вскрытия структуральных различий.

Бэла Бойко:

Кооперативное движение и налоговая политика

Автор статьи исследует вопрос о том, каким образом политика сельскохозяйственного налога, как одно из средств экономической политики, могла бы, с одной стороны, оказать еще больше содействия делу социалистического переустройства сельского хозяйства и более стимулирующее влияние на накопление, с другой, при предположении, что в течение ближайших нескольких лет в ней не будут изменены основные установки.

Автор статьи в основном останавливается на анализе ободряющих возможностей, скрытых в подоходном налоге. Он показывает основу и источники налога и обращает внимание на то обстоятельство, что доход, обращаемый на увеличение неделимых фондов кооперативов по сути дела в среднем, в разреве нескольких лет, в лучшем случае покрывает только амортизацию основных средств.

Автор связывает накопление и участие в доходе с подоходным налогом и предлагает введение по сути дела дополнительного прогрессивного налога, поскольку производственные кооперативы,

вопреки имеющимся у них возможностям запускают дело произведения накоплений из собственных средств и односторонне увеличивают участие в доходах. На основании прилагаемых таблиц можно установить, что данное предпожение правильно согласует общественные и личные интересы.

Автор статьи подвергает рассмотрению также вопрос налогообложения производства на приусадебных участках, диспропорциональность последнего и потребность его унификации. Согласно автору, чрезмерный рост натурального вознаграждения — связянный с потребностями хозяйствования на приусадебных участках — следует предотвратить при помощи налога, соответствующего всегдашним «ножницам цен». Автор указывает также на то, какое влияние может оказывать на накопление срок уплаты налогов (последующее налогообложение).

В заключительной части своей статьи автор анализирует опыт, приобретенный в связи с проведением сбора налогов в 1958 и 1959 годах в производственных кооперативах.

Денеш Ковач:

Некоторые проблемы планирования на длительный период потребления продуктов питания

В настоящее время в Венгрии выдвигается в качестве перспективной цели на длительный период (на 15 лет) приближение к биологически обоснованным уровню и структуре потребления продуктов питания. Исходя из этого автор подробно излагает данные о **дневном рационе питания** и недельной потребности в **продовольствии** по основным категориям потребителей.

На основании фактических данных автор исследует вопрос о том, каким образом в Венгрии складывалось **среднее** потребление продовольствия, потребление продовольствия в разрезе по группам населения с различными доходами и по биологической ценности последнего. Автор устанавливает, что структура потребления продуктов питания в значительной мере отклоняется от биологически обоснованной структуры потребления в том числе и у семей, имеющих наивысшие доходы, несмотря на то, что их материальное положение вполне позволяет обеспечить себе надлежащее питание. Согласно автору, это объясняется часто отрицательным влиянием имеющих место в этой области традиций и наличием в настоящее время диспропорций между ценами продуктов питания, а также взаимно переплетающимся влиянием этих факторов. Автор, ставя перед собой задачу показать влияние существующих в настоящее время цен продовольствия на структуру потребления продуктов питания, подвергает исследованию то, каким является у покупаемого за 1 форинт количества различных продуктов питания калорийность, содержание жиров, животных и растительных белков и, наконец, витамина Ц. Основным выводом, к которому приходит автор, является то, что существующие в настоящее время пропорции цен на продукты питания часто оказывают сдерживающее влияние на потребление более питательных видов продовольствия.

Приступая к исследованию методов выработки биологически рациональной структуры потребления продуктов питания, автор исходит из того, в какой мере следует — при нынешнем уровне цен — увеличить часть дохода населения, обращаемую на приобретение продовольствия, чтобы достигнуть биологически обоснованные уровень и структуру потребления продуктов питания. Согласно автору, для реализации этой цели, является необходимым повышение на 40—45 процентов части доходов, обращаемой на покупку продовольствия что, в свою очередь, предполагает рост реальных доходов на 75—80 процентов. Данная предпосылка по существу находится в соответствии с предварительными перспективными целеустановками на 15-летний период.

SUMMARY OF THE ARTICLES

László Galla:

Some problems of the economy of fixed goods

The technical and economic level of machinery in Hungary today is in many respects out of date. For nearly twenty years now, only a part of the amortization has been devoted to the renovation and exchange of obsolete machinery. During the First Five Year Plan the exchange of obsolete machines was hindered by the fact that the emphasis was then mainly on the establishment of new plants, while the so called simple reproduction and modernisation of fixed goods was neglected.

The proper use of amortization funds makes it possible to maintain and modernise the present stock of fixed goods and also somewhat to expand it. The most suitable means to this end is the decentralised expenditure of amortization funds (directly by enterprises or by branches of industry). This facilitates the simplification of planning, the separation of the tasks devolving on the people's economy, on branches of industry and on the enterprises, and helps and encourages the well-founded long-range husbanding of fixed goods.

The program for the modernisation of fixed goods that is now being worked out is expected to result in a smaller proportion of investments being devoted to an expansion of fixed goods and a larger to the maintenance and modernisation of extant fixed goods, than hitherto.

István Varga:

Free goods and economic goods

In his introduction, the author states that nonmarxist economics deduces the phenomenon and the need for an economy from the phenomenon of the scarcity of goods. Of goods that are available in unlimited quantities relative to the requirement for them — so called free goods — it states that in respect to them no economic problems arise.

The paper disputes the above thesis on free goods. Disaproval is expressed of the absolute contrasting of free and economic goods. Only a relative distinction between them

is considered justified. Identical goods may be free for one person and economic for another (or for the community making them available). This is so even in the case of air.

Man's needs are, however, not limitless, especially due to the time required for their satisfaction, but also to the limited capacity of the stomach, etc. The realisation of Communism is made possible by this limited nature of man's needs. This is important, for if the needs were really unlimited then the Communist thesis of "to each according to his needs" could not be realised — concludes the author.

Ottó Lukács:

The construction and use of the first Hungarian input-output balance

It was half a year ago that the Central Statistical Office published the first Hungarian balance input-output, in the form of a static open model containing 47 by 47 sectors.

The aim in compiling the Table was to achieve homogeneity within the various sectors. It was also a basic requirement that the Table be construed from statistical censi and not estimated figures. The sectors therefore generally contain production and consumption figures for organisations (enterprises, plants).

Three types of Table were prepared as a result of the different treatments accorded to imports. The Table was also satisfactorily inverted, and the inverse Table was also published, together with the other variations.

The input-output balance for 1957. has so far been used for three purposes: 1. The compilation of the balance has helped to improve the statistical system; 2. it can be used for analyses of the people's economy; 3. altempts have been made to use the balance for ealculations on planning, economy and othor matters.

The next stage is to compile the Table for 1959. This will be larger than hitherto and will enable comparisons to be made and thus permit certain changes in structure to be investigated.

Béla Bojkó:

The producers' cooperative movement and taxation policy

The problem discussed is how agricultural taxation policy — as one of the instruments of economic policy — could serve the cause of the socialist reorganisation of agriculture better than hitherto, and how it could, within the framework of the present system of taxation, — which, it is presumed, will contime for some years to come — encourage increased accumulation from the cooperatives' own resources.

The paper is, essentially, an analysis of the incentive possibilities inherent in income taxation — which, it is presumed, will continue for some years to come — encourage the income devoted to increasing the non-distributable funds of the cooperative can actually, over the average of several years, serve at best to cover the amortisation costs of fixed goods.

Accumulation and the share-out are linked with the income tax and what is really a progressive supplementary tax is proposed for the case where cooperatives that have the necessary means, nevertheless neglect accumulation from their own resources and unilaterally increase the share-out. The Table published, shows that the proposal correctly harmonises the interests of society and of the individual.

The problems of the taxation of household farming, its disproportions and the question of unifying the tax are also discussed. It is suggested that an exaggerated increase in the ratio of the share-out that is paid in produce — a result of the requirements of household farming — should be prevented by the imposition of a tax corresponding to the contemporary state of the „agrarian scissors." The effect that the time of the payment of tax (retrospective taxation) may have on accumulation is also pointed out. Finally there is an analysis of the experiences of the income tax assessments for producers' cooperatives in 1958 and 1959.

Dénes Kovács:

On the long-range planning of food consumption

The long-range aim (for a period of 15 years) in Hungary today is to approach the biologically justified level and structure of food consumption. The author therefore gives detailed information on the daily *nutrition* and the weekly *foodstuff* requirements for the main consumer categories.

Actual data are used for an analysis of how the *average* food consumption and its biological value and the distribution by *income groups* has developed in Hungary. It is found that the structure of food consumption considerably differs from that which would be biologically justified, even in the case of families belonging to the highest income categories, where the incomes would permit the opposite to be the case. In the author's opinion this is due to the often harmful effect of consumers' habits, the disproportions in present food prices and the interaction of these two factors. In order to show the effect of present food prices on the structure of food consumption, he investigates the calorie value, fat, animal and vegetable protein and vitamin C to be purchased for 1 Forint in the case of various foodstuffs. The main conclusion is that the present ratios of food prices in many cases hinder the consumption of foodstuffs with a higher nutritive content.

Investigating the methods of developing a structure of food consumption corresponding to biological requirements, the author sets out by finding to what extent the part of the income of the population devoted to the purchase of foodstuffs must — at present prices — be raised, in order to achieve the biologically justified structure and level of nutrition. In his opinion the expenditure on food purchases would have to be raised by about 40—45 percent, which would presume a 75—80 percent increase in average real wages. This assumption is essentially in agreement with the preliminary long-range targets over fifteen years.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

3

VII. ÉVFOLYAM 1960. MÁRCIUS

TARTALOM

Varga Jenő: A huszadik század kapitalizmusa (I. rész) 261
Ganczer Sándor: Az árváltozások kölcsönhatásai és vizsgálatuk módszerei a szocializmusban 276
Balassa János—Szerb Ferenc: A petrokémia szerepe a vegyipar fejlesztésében 293
Biró Zoltán: A villamosenergia-szükséglet távlati prognózisának és tervezésének módszereiről 306
Szlamenicky István: A kisüzem-nagyüzem kérdése a magyar baromfitenyésztésben 320
Liska Tibor: Problémák az exportgazdaságossági számításokkal kapcsolatban 334
Földes Károly: Az értékalkotó munka szocializmusbeli természetéről 352

SZEMLE

Optimális szállítási terv megállapítása a lineáris programozás módszerével *(Aczél István— Krekó Béla)* 364
A mezőgazdasági termelőszövetkezet a bolgár mezőgazdaság szocialista átszervezésének alapvető formája *(Damjanov K.)* 370

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

Kandidátusi értekezés vitája *(E. Zs.)* 376
A berlini biztosítástudományi konferencia *(Cs. D.)* 378

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Erdei Ferenc—Csete László—Márton János: A termelési körzetek és a specializáció a mezőgazdaságban *(Enyedi György)* 381
Románia gazdasága 1944—1959 *(Rózsa György)* 383

A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata 385

E SZÁM SZERZŐI:

Dr. Aczél István, az MTA Kibernetikai Kutató Csoportjának tudományos osztályvezetője; **Balassa János,** a Veszprémi Vegyipari Egyetem adjunktusa; **Biró Zoltán** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Damjanov K.** kandidátus, a KGST Mezőgazdasági Állandó Bizottsága szófiai titkárságának munkatársa; **dr. Enyedi György,** a Gödöllői Agrártudományi Egyetem agrárgazdaságtan tanszékének adjunktusa; **Földes Károly** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Ganczer Sándor** aspiráns, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem népgazdaság tervezése tanszékének adjunktusa; **dr. Krekó Béla,** a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem matematikai tanszékének docense; **Liska Tibor,** a Hungarofluct revizora, a Szövetkezeti Kutató Csoport munkatársa; **Rózsa György,** a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Szerb Ferenc,** a Nehézipari Minisztérium főosztályvezetője; **dr. Szlamenicky István,** az Országos Tervhivatal munkatársa; **Varga Jenő** akadémikus, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának tagja.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Bakonyi Sebestyén Endre, Bognár József, Erdei Ferenc, Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Huszár István, Lázár György, Molnár Endre, Ripp Géza (főszerkesztő), Varga Edit, Varga István, Vályi Péter

VARGA JENŐ:

A huszadik század kapitalizmusa*

Igen szerénytelennek tűnik feladatul kitűzni, hogy egyetlen előadásban megrajzoljuk a XX. század kapitalizmusának képét. Mentségemre csak az a körülmény szolgálhat, hogy több mint fél évszázada foglalkozom a kapitalizmus elemzésével.

A XX. század elején az emberek a világról kevesebbet tudtak, de elképzeléseikben a világ nagyobbnak tűnt, mint ma. A földgolyó területének nagy része: Afrika és Dél-Amerika egész középső része, Nyugat-Kína, az Északi- és a Déli-sark kevéssé ismert, illetőleg majdnem ismeretlen volt. A föld lakosságának száma csak a fele volt a mainak. Másrészt viszont a világ nagyobbnak látszott, mert a hírközlés lassú volt, és az utazások sokáig tartottak.

Ma tíz óra alatt lehet megtenni az utat Moszkvából New York-ba, abban az időben viszont 12 nap vagy még több kellett hozzá. Szerebrennyikov cári alezredes, akit Bombay-be rendeltek, 1901. november 6-án utazott el Taskentből, Brindisiben angol hajóra szállt és december 8-án érkezett Bombay-be,[1] azaz útja 33 napig tartott. Ma ez a távolság repülőgépen egy nap.

A kapitalizmus-imperializmus már az egész világon uralkodott. A termelőerők viszont a jelenlegihez képest csak kevésbé voltak fejlettek. A világ lakossága nagy többségének alacsonyfokú volt a termelési szakismerete, ismeretlen volt számukra az írás-olvasás. A fertőző betegségek és az igen nagy gyermekhalandóság miatt alacsony volt az átlagos életkor. Ez megrövidítette a munkaképesség időtartamát is.

A lakosság fő foglalkozása a mezőgazdaság volt. Még a fejlett imperialista országokban is (Anglia kivételével) a mezőgazdaságban ugyanannyi, vagy több ember dolgozott, mint az iparban. Így Németországban 1895-ben a mezőgazdaságban ugyanannyian dolgoztak, mint az iparban — 8,3 millióan; ezenkívül azonban a mezőgazdaságban még 1,4 millió olyan ember is dolgozott, akinek ez mellékfoglalkozása volt. Az Egyesült Államokban 1900-ban 9,6 millióan dolgoztak a mezőgazdaságban és 7,6 millióan a bányászatban és a feldolgozóiparban.[2]

A földet főként faekével művelték meg, az aratás kaszával és sarlóval történt, a cséplés pedig kézzel vagy állati vonóerővel. Csak Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban volt használatos a vaseke.

* Varga Jenő akadémikus előadása, amelyet a Szovjetunió Tudományos Akadémiája közgazdasági, filozófiai és jogi tudományok osztályának ülésén mondott el, születésének 80., tudományos és forradalmi tevékenységének 50. évfordulója alkalmából.

[1] „Rövid beszámoló Szerebrennyikov alezredes törzstisztnek Indiába való utazásáról" („Indiai úti beszámolók" Szentpétervár. 1905. 92. o.)

[2] Nem jelöljük meg azoknak az adatoknak a forrásait, amelyeket hivatalos forrásokból idézünk, mert ez igen terjedelmes volna. Az adatok nem nagyon pontosak, ezért kerekítjük a számokat. Az idézett adatokat ugyanazoknak az éveknek a forrásaiból vettük; gyakori, hogy a későbbi hivatalos kiadványok adatai a korábbiaktól valamennyire eltérők.

Még az Egyesült Államokban is, amely élen járt a gépek mezőgazdasági alkalmazásában, 1900-ban az összesen 20,4 milliárd dollárra becsült mezőgazdasági felszerelésből csak $^3/_4$ millió dollár jutott a gépek értékére. Abban az időben még sem traktorokat, sem teherautókat, sem kombájnokat nem alkalmaztak.

A termelőerők fejlettsége tekintetében az ipar sokkal alacsonyabb színvonalon állt, mint ma. A gyárak és az üzemek alapjában véve ugyanolyanok voltak, mint amilyeneknek Marx „A tőké"-ben leírta őket: gőzkazánok, meghajtószíjak és munkagépek. Az elektromosság még alig vonult be a termelésbe; majdnem az egész elektromos energiát világításra használták. 1899 végén az Egyesült Államok iparában millió lóerőben kifejezve[3] 8,19 gőzgépet, 0,13 belső égésű motort, 1,45 vízienergiát, 0,50 elektromotort használtak, tehát a teljes mechanikus energiafelhasználás 10,2 millió lóerő volt.

Egy ipari munkásra 2,1 lóerő energia és kevesebb mint 2000 dollár tőke jutott. (Más országokban nyilvánvalóan még kevesebb.) A gépek természetesen tökéletesebbek voltak, mint Marx idejében. De ismeretlen volt még „a termelés tudományos irányítása", s nem volt szalagrendszer sem.

Az Egyesült Államok iparában csak 6 alkalmazott jutott 100 termelő munkásra. Bár a monopóliumok már ebben az időszakban uralkodó helyzetet töltöttek be, mégis még sok kapitalista maga vezette a vállalatát.

A gőzmozdonyok és a lovak voltak a szárazföldi szállítóeszközök. Az Egyesült Államokban a gőzmozdonyok energiája az iparban alkalmazott energia háromszorosa volt. Autók gyakorlatilag csak az Egyesült Államokban voltak: 1900-ban 8000 darab. 1906-ban Angliában még olyan törvény volt érvényben, amelynek értelmében minden autó előtt egy embernek kellett mennie piros zászlóval, hogy védje a gyalogosokat. A tengeren majdnem ugyanannyi volt a vitorlás, mint a gőzhajó.

A maival összehasonlítva még primitívebb volt a haditechnika. Lényegében nagyon kevéssé különbözött a napóleoni háborúk haditechnikájától: ugyanaz a puskával felszerelt gyalogság (már volt „maxim" típusú géppuska, de még igen kevéssé volt elterjedve), ugyanaz a lovasság, ugyanaz a lóvontatású tüzérség.

Igaz, hogy a puska és a felszerelés a korábbi időszakhoz képest tökéletesebb volt, de új fegyverzetet nem alkalmaztak. Újnak számított abban az időben a füst nélküli puskapor és a tábori telefon. Sem motorizált szállítás, sem tank, sem repülőgép nem volt még a hadseregben. 1910-ben Anglia hadügyminisztere a parlamentben kijelentette: „Nem gondoljuk, hogy a repülőgépek valamennyire is használhatók volnának háborús célokra."[4] (A németek kezdtek olyan hadizeppelineket építeni, amelyek könnyebbek voltak a levegőnél; ezek azonban kevéssé hatékonynak bizonyultak.) Csak a hadiflotta volt jelentősen magasabb színvonalon, mint 100 évvel korábban. Tengeralattjárókat azonban még nem alkalmaztak.

A világ ipari termelése körülbelül fele volt az 1925. évinek és ha-

[3] „Technological Trends and National Policy". Report of the Subcommittee on Technology to the National Resources Committee. Washington. 1937. p. 231. Főként az Egyesült Államokra vonatkozó adatokat idézzük, mert csak ott voltak rendszeresen ipari összeírások.

[4] J. Jenkes, D. Sawers, R. Stillman. The Sources of Invention. London. 1958. p. 231.

toda az 1957. évi termelésnek.[5] 1901-ben a világ acéltermelése 31 millió tonna volt, azaz 1 főre számítva körülbelül 15 kilogramm. A vezető imperialista országokban egy főre átlagosan 150 kg acél jutott, Indiában, Kínában és más hasonló országban az egy főre jutó acéltermelés majdnem nulla volt. A széntermelés a mainak fele — 769 millió tonna volt. Az olajtermelés igen kevés — 20 millió tonna — volt, azaz abban az időben ugyanannyi olajat termeltek egy év alatt, amennyit most a Szovjetunió két hónap alatt.

Az ipari termelés több mint 90 százaléka Nyugat-Európában és Észak-Amerikában volt koncentrálva, ami egyébként ma is így van a kapitalista világban. Ez különösen vonatkozik a termelőeszközök termelésére. De az iparnak még ezekben az országokban sem volt olyan uralkodó szerepe, mint ma. Az Egyesült Államok egész nemzeti vagyonát 1900-ban 88,5 milliárd dollárra becsülték hivatalosan, ebből 52,5 milliárd dollár a föld és az épületek, 9 milliárd dollár a vasutak, 6,9 milliárd a személyes fogyasztásra szolgáló cikkek (a ruházat, a bútor és egyebek) és csak 2,5 milliárd dollár a „termelő gépek és munkapadok" értéke.

A munka termelékenysége jelentősen alacsonyabb volt, mint most; a rendelkezésre álló adatok azonban nem elegendők pontos összehasonlításra. Az alacsony termelékenység ellenére a nyugat-európai termésátlagok nagyok voltak. 1900-ban a búza hektáronkénti átlagtermése Németországban 18,7 mázsa, Belgiumban, Hollandiában, Dániában és Angliában még több, az Egyesült Államokban, Dél-Európában azonban a hektáronkénti átlagtermés 10 mázsánál kisebb volt.

A külkereskedelem fő irányai alapjában véve ugyanazok voltak, mint ma. A nyugat-európai ipari országok és az Egyesült Államok ellátták iparcikkekkel a kevéssé fejlett országokat és nyersanyagokat, élelmiszereket vásároltak tőlük. A vezető ország, Anglia külkereskedelme kétszerese volt az Egyesült Államokénak és másfélszerese Németországénak. Angliának mint a fő tőkeexportáló országnak és a gyarmatok fő kizsákmányolójának kereskedelmi mérlege passzív volt. 1900-ban Németország több acélt termelt, mint Anglia. Anglia azonban, hogy ezzel is aláhúzza a német áruk gyengébb minőségét, kötelezte a német cégeket, hogy árucikkeiken feltüntessék: „Made in Germany".

Az Egyesült Államok külkereskedelmének még jelentős gyarmati jellegzetességei voltak: bár számottevő mennyiségű gépet exportált (1900-ban 55 millió dollár értékben), mégis elsősorban élelmiszereket és nyersanyagokat vitt ki és jóval nagyobb volt az exportja, mint az importja. Az exporttöbbletet a külföldi tőkebefektetések után járó osztalékok és kamatok fizetésére fordította. Az Egyesült Államok exportjának 75 százaléka Nyugat-Európába irányult. Hasonló jellegű volt a cári Oroszország export-struktúrája is.

Ebben az időben a kapitalista piac valóban világpiac volt. Az áru, a tőke és a munkaerő akadály nélkül áramlott egyik országból a másikba. A kivitelt és a behozatalt sem tilalmak, sem kontingentálás, sem quoták nem korlátozták. Vámok voltak, de a konkurrencia feltételei egyenlőek voltak minden ország tőkéje számára. A kereskedelmi szer-

[5] Wagenführ világ ipari termelési indexe (Vierteljahrshefte zur Konjunkturforschung Berlin. 1933. 31. különkiadvány) és az ENSZ-statisztikák alapján számolva. Ezeknek az adatoknak igen kicsiny a pontossága, de azért a fejlődés jellemzésére alkalmasak.

ződések, amelyeket abban az időben rendszerint 10 évre kötöttek, majdnem minden esetben tartalmazták „a legnagyobb kedvezményre" vonatkozó kikötést. Ez azt jelentette, hogy azok a kedvezmények, amelyeket egy ország a szerződés érvényének időszakában harmadik országnak nyújtott, automatikusan kiterjedtek mindazokra az országokra, amelyeknek ezzel az országgal kereskedelmi szerződésük volt. Kivételt ez alól csak a gyarmatok képeztek. A gyarmattartó országok mindenféle módszerekkel biztosították az uralkodó helyzetet saját gyarmataik piacain. 1900-ban Anglia exportjának egyharmada, Franciaország exportjának fele a saját gyarmataikra irányult.

Majdnem minden ország valutája stabil volt: a bankjegyeknek szilárd aranyfedezetük volt. Az arany nemcsak világpénzül szolgált; jelentős mennyiségű arany volt a belső forgalomban is a bankjegyekkel és a papírpénzzel együtt. Például az Egyesült Államokban 1900-ban 611 millió dollár aranypénz volt forgalomban, a forgalomban levő valamennyi bankjegy és papírpénz összege pedig 1227 millió dollár volt. Németországban kétszer annyi aranypénz volt a forgalomban,[6és7] mint bankjegy.

Semmiféle valutakorlátozás nem volt. Minden kapitalista szabadon költözhetett át egész vagyonával más országba, ott ingatlan vagyonra tehetett szert vagy vállalatot alapíthatott. Útlevélre csak Oroszországban és a Balkánon volt szükség.

A kapitalista piac terjedelme a termelés színvonalához képest kisebb volt, mint ma, mert a mezőgazdasági termékeknek kisebb része került piacra és a parasztok sok terméket (házat, kenyeret, ruhát, cipőt stb.) saját maguk készítettek maguknak.

A monopóliumok még nem tartották olyan szilárdan magas színvonalon az árakat, mint most. Például Pittsburgban a Bessemer-acél tonnánkénti ára dollárban a következőképpen alakult:[8] 1887-ben 21,4, 1897-ben 10,1, 1902-ben 20,7, 1904-ben 13,8. De a rothadás és az élősdiség — mint Lenin az imperializmusról szóló munkájában rámutatott — már eléggé erősen megmutatkoztak, különösen Angliában és Franciaországban.

Angliában 1900—1901-ben az 594 millió fontsterling jövedelmi adóból 60 millió fontsterling külföldi tőkebefektetések után fizetett adó volt. Franciaországban 1901-ben a költségvetési kiadásoknak több mint egyharmada az államadósságok kamatainak fedezésére szolgált.

Az állam szerepe a kapitalista gazdaságban mégis összehasonlíthatatlanul kisebb volt, mint ma. A fegyvergyárakon — egyes országokban még az erdőkön és vasutakon — kívül az államnak semmiféle más termelésre szolgáló javai nem voltak. Az adóbeszedésen és a papírpénz kibocsátáson túl az állam csak kevéssé avatkozott be a gazdasági életbe. Nem szabályozta sem a termelést, sem az árakat. Legfőbb funkciója volt a kizsákmányolók érdekében való „nyugalom és rend" fenntartása. Ezekben az években az állam sokkal kevesebb adót szedett, mint ma.

1900-ban az állami bevételek a következők voltak: az Egyesült Államokban 600, Németországban 550, Angliában 700, Franciaországban 760 millió dollár. Számolni kell azonban azzal is, hogy a pénz vásárló-

[6] Természetesen nem lehet tudni, hogy mennyi aranypénz volt tezaurálva, illetve mennyi került külföldre.

[7] Az aranytermelés a termeléshez és a külkereskedelemhez viszonyítva jelentősen több volt, mint most.

[8] Hilferding: A finánctőke. Moszkva. 1959. 260. o.

ereje körülbelül háromszor nagyobb, a nemzeti jövedelem pedig sokkal kisebb volt, mint most.

A kapitalista gazdaság — miután kikászálódott a XIX. század agrárkríziséből — sok kortárs szemében szilárdnak és bizalomkeltőnek tűnt.

Az imperialista országok politikáját meghatározó uralkodó osztály a monopolista burzsoázia volt. A feudalizmus maradványai azonban még rendkívül erősek voltak. Franciaország, az Egyesült Államok és néhány más ország kivételével, az államok élén császárok vagy királyok állottak, mégpedig korántsem mindenütt úgy, hogy csak külső díszek lettek volna (mint például Angliában). Németországban, Ausztria-Magyarországon és Oroszországban az uralkodók támasza volt a hadsereg, amelynek irányítása — a kormány megkerülésével — közvetlenül nekik volt alárendelve, leválthatták a miniszterelnököket, a minisztereket, rendeleteket hozhattak a parlament ellenére is, feloszlathatták a parlamentet. A közigazgatás és a hadsereg élén, a diplomáciai szolgálatban kizárólag földesurak voltak. A parlamentnek voltak törvényhozó jogai Angliában, Franciaországban és az Egyesült Államokban, de nem voltak Németországban és Ausztria-Magyarországon, Oroszországról már nem is beszélve. A szavazati joggal bírók száma igen korlátozott volt. A munkások — különösen a mezőgazdasági munkások — jelentős részének nem volt szavazati joga. A parlamentekben földbirtokos nemesek, a burzsoázia képviselői, ügyvédek és a szakmunkások egyes képviselői ültek.[9]

A világot már felosztották egymás között az imperialista országok. Nyugat-Európa gazdaságának fejlődése a legszorosabban összekapcsolódott a gyarmati népek százmillióinak kegyetlen kifosztásával és szenvedéseivel. Az európai gyarmatosítóknak a gyarmati tőkeberuházásokból származó nyeresége két-háromszor akkora volt, mint a hazai nyereségük. A földnek azon a részein — Kanadában, Ausztráliában, Kelet- és Dél-Afrikában —, ahol az éghajlati viszonyok alkalmasak voltak az európaiak letelepedésére, az európai gyarmatosítók fegyverrel és alkohollal pusztították a bennszülötteket, elszedték a termékeny földeket és rezervátumokba űzték a helyi lakosokat. A helyi lakosság, hogy elkerülje az éhhalált, kénytelen volt éhbérért dolgozni a bányákban és a gyarmatosítók ültetvényein. A rabszolgaság formálisan megszűnt, ténylegesen azonban a legkülönbözőbb formákban széles körben volt elterjedve Afrikában, Ázsiában és Dél-Amerikában. A misszionárius hadak, amelyek erőszakkal kényszerítették rá a bennszülöttekre a kereszténységet, rávették őket, hogy türelmesen viseljék el a kizsákmányolást. A gyarmatosítóknak gyakran sikerült a bennszülöttekből fegyveres alakulatokat létesíteni, amelyeket azután felhasználtak más népek elnyomására.

A gyarmatok akkori megoszlása, amely hosszú történelmi fejlődés eredménye volt, nem felelt meg az anyaországok erőviszonyainak. Anglia uralta a földgolyó területének majdnem felét. A „splendid isolation" politikáját valósította meg. Anglia mellett nagy gyarmatbirodalma volt Franciaországnak. És még olyan kis országnak is, mint Hollandia, kiterjedt gyarmatbirtokai voltak. Németország és az Egyesült Államok (ame-

[9] A német Reichstagban 1900-ban 115 földbirtokos volt (ezekből 15 báró, 20 gróf, 6 herceg és fejedelem), 21 gyáros, 22 lelkész stb. (K. D. Petrajev. Németország XX. század eleji történetének vázlata. 1900–1914. Odessza. 1959. 70. o.)

lyek a XIX. század végén megnyitották a háborúk időszakát a világ újrafelosztásáért) gazdasági erőben megelőzték Angliát, s szinte egyáltalán nem voltak gyarmataik. Németország csak azokat a területeket hódította meg, amelyeket Anglia nem talált figyelemre méltónak. Az I. világháború gyökerei már láthatóvá váltak. Már folytak az előkészületek. Németországnak és Franciaországnak hatalmas hadserege volt: Németországnak 604 000, Franciaországnak 570 000 főnyi. A hadsereg — különösen a tisztikar — igen nagy megbecsülésnek örvendett. Németországban és Ausztria-Magyarországon, ha valaki nem volt legalább tartalékos hadnagy, kívül érezhette magát a „társaságon". Ezekben az években, a mai időkkel ellentétben, a hódító háborúkat nyíltan dicsőítették. A „Drang nach Osten" típusú jelszavak Németországban, a „gloire" típusúak Franciaországban nagyon népszerűek voltak. Angliában babérkoszorú övezte a flottát. A hadikiadások már ezekben az években nagyok voltak, bár ma számunkra jelentéktelenek tűnnek. Az Egyesült Államok 1900-ban 209 millió dollárt, Németország 620 millió márkát költött erre a célra. A hadianyag azonban akkor viszonylag olcsó volt, a katonák pedig jelentéktelen fizetést kaptak. Az évszázad elejét Angliának, Franciaországnak, Németországnak, a cári Oroszországnak és más imperialista országoknak Kína elleni támadása jellemezte,[10] valamint az Egyesült Államok és Spanyolország gyarmati háborúi és az angol—búr háború.

Igen nagy volt a szakadék a gazdagok és a szegények között. Azoknak az időknek leggazdagabb országában, Angliában 1900-ban (Mulhall szerint) 158 000 olyan gazdag család volt, akiknek 6361 millió fontsterling vagyona volt és 6 millió olyan szegény család, akiknek összes javaik 680 millió fontsterlinget értek. Ugyanebben az évben az ország 41 millió lakosából 1 millió hivatalosan paupernek számított. Az Egyesült Államokban 1900-ban a 29 millió foglalkoztatottból 4,9 millió 10—15 éves korú gyermek volt. De az imperialista országokban, különösen Angliában többé-kevésbé jelentős munkásarisztokrata réteg alakult ki.

Az imperialista országok lakossága már akkor felerészben proletárokból állott. Németországban 1907-ben 26,2 millió foglalkoztatott közül 14,3 millió volt munkás, 1,6 millió alkalmazott, Franciaországban 1906-ban 20,7 millió foglalkoztatott volt, s ebből 10,2 millió munkás és alkalmazott.

A munkafeltételek súlyosak voltak. A munkahét átlagosan 60 óra, vagy annál több volt. A kohászatban a munkások napi 12 órát dolgoztak. 1897-ben Oroszországban a mukanapot hivatalosan 11 és fél órára korlátozták. Az Egyesült Államok ruhaiparában „1910-ig a munkahét a vállalatok többségében hivatalosan 56—60 órában volt megállapítva... Sok „mellék"-vállalatnál általános szabály volt a 84 órás munkahét... A szezon csúcspontján... a munkások nem ritkán 15—16 órát dolgoztak naponta, reggel 5 órakor kezdték a munkát, este 9—10 órakor fejezték be és sokszor még haza is vittek munkát. Azok a munkások, akik ebben az iparágban már régen dolgoznak, azt mesélik, hogy gyakran a műhelyben kell aludniok, hogy megtakarítsák az utazási időt és kiadást."[11]

Még rosszabb volt a mezőgazdasági munkások helyzete. Poroszországban a junker földbirtokosoknak a „cselédtörvény" (Gesindeordung)

[10] V. I. Lenin: Művei. 4. kötet. 347–352. o.
[11] Jack Hardy: The clothing workers New York. 1935. 178. o.

alapján adminisztratív és jogi hatalmuk volt a birtokaikon élő cselédség felett. A cselédnek a földesúr engedélye nélkül nem volt joga elhagyni a birtok területét vagy vendégeket fogadni. A junker ítélkezhetett cselédje felett, megbüntethette, kiűzhette a lakásából és mint az állam képviselője, a saját maga által fenntartott börtönbe zárhatta stb. A gyarmati országok munkásságának szörnyű helyzetéről nem kell beszélni.

A gyárakat és az üzemeket nem fűtötték, rosszul világították, nem voltak szellőző berendezések. Még 1914-ben írta egy amerikai polgári szerző: „A gyárak az elmúlt években és igen sok gyár ma sem büszkélkedhet azzal, hogy valamennyire is díszére válik a környéknek. Sok közülük javítóintézethez, börtönhöz vagy barakkhoz hasonlítható, sivárak és visszataszítóak, fekete füstgomolyag burkolja őket . . ."[12]

A szakszervezetek száma (Anglia kivételével) még igen kicsiny volt. A munkások azokban az iparágakban voltak erősek a munkaadókkal szemben, ahol számos kisvállalat volt, mint például a nyomdaiparban, az építőiparban, a faiparban. Ez iparágak munkásainak néha sikerült olyan kollektív szerződéseket kötni, amelyek kiterjedtek az iparág összes vállalatára az egész országban. De a munkások igen gyengék voltak a nehéziparban, ahol a nagytőkések rendszerint azt az elvet követték, hogy „az én házam, az én váram", nem ismerték el sem a szakszervezeteket, sem a munkások képviselőit, nem kötöttek velük a bérekre vonatkozó szerződést, maguk szabták meg a munkafeltételeket anélkül, hogy írásbeli szerződést kötöttek volna a munkásokkal.

Azokban az években sok sztrájk volt és ezekben részt vettek a szervezetlen munkások is. A sztrájkolók és a tömegesen elbocsátottak száma 1900-ban az Egyesült Államokban 568 000, Angliában 135 000, Franciaországban 223 000, Németországban 132 000 volt.

A fejlett kapitalista országok többségében voltak szociáldemokrata pártok. A mai helyzettől eltérően e pártok programjaikban és vezetőik ünnepi beszédeiben végcélként emlegették a proletárforradalmat és a szocializmust, de a pártok minden gyakorlati tevékenysége a kapitalista társadalom keretei közti egy-egy reformra szorítkozott. A nyugati szociáldemokrácia egyetlen vezetője sem gondolt konkréten arra, hogy a munkásosztály meghódítsa a hatalmat, nem vizsgálta a proletariátus burzsoázia elleni szövetségeseinek kérdését, a parasztságot egészében csak mint az élelmiszerek termelőjét szemlélték, amelynek érdekei szemben állnak a proletariátus érdekeivel. A munkásarisztokrácia és a szakszervezeti mozgalom vezető rétegeinek talaján kisarjadt revizionizmus már erős gyökereket eresztett.[13] Már jelen voltak a második internacionálé csődjének alapjai.

A forradalmi munkások egy része — akik érezték a reformista vezetés megbízhatatlanságát — a szindikalizmusban, az anarchizmusban keresett kiutat.

Csak Lenin, aki következetesen a marxi tanítás alapján állt, dolgozta ki sokoldalúan a proletárforradalomnak az imperializmus korszakára alkalmazott új elméletét: a forradalmi pártról mint a proletár tömegekkel legszorosabb kapcsolatban lévő élcsapatról, a parasztságról mint

[12] G. M. Price. The Modern Factory. New York. 1914. 57. o.

[13] Már 1899-ben de Leon azt mondta, hogy „az összes szakszervezeti vezetőket elzüllesztették és megvásárolták a tulajdonosok. A legalávalóbb volt köztük . . . Gompers, a legelvtelenebb és legbefolyásosabb ellensége a szocializmusnak a szervezett munkásság soraiban." (M. Beer. Fifty Years of International Socialism. London. 1935. 111.)

a proletariátusnak a proletariátus vezette szövetségeséről, a burzsoázia táborán belüli ellentétek ideiglenes, sőt akár megbízhatatlan szövetségesek szerzésére való kihasználásáról stb.

A XX. század elején a kapitalista világ öröknek, megingathatatlannak és szilárdnak tetszett a burzsoázia és a jobboldali szocialisták szemében. Pedig már megvoltak benne a kapitalizmus általános válságának csírái. A kapitalizmus belső törvényszerűségei alapján kiéleződött a társadalom polarizációja: maroknyi tőkemágnás az egyik póluson, a fizikai és a szellemi munka hatalmas proletártömegei a másikon; a proletariátus relatív és néha abszolút elnyomorodása mindinkább csökkentette azoknak a számát, akiknek érdeke volt a kapitalista rendszer fennmaradása és mindinkább növelte a kapitalizmus ellenségeinek számát. Az egyenlőtlen fejlődés hatására elkerülhetetlenné váltak az imperialista háborúk a világ újrafelosztásáért. A fejlődés egész menete kérlelhetetlenül vitt a kapitalizmus általános válságába.

Az első világháború küszöbén

A kapitalizmus osztatlan uralmának utolsó évei nagy tudományos, technikai és gazdasági haladás évei voltak. Planck quantum-elmélete és Einstein relativitás-elmélete megvetette a mai atomfizika alapját. Széles körben elterjedtek az elektromotorok és a belsőégésű motorok. Az olajbányászat az 1900. évi 20 millió tonnáról 1913-ban 51 millió tonnára, az autógyártás néhány ezerről 485 ezerre nőtt. Kezdett elterjedni a termelés tudományos irányítása; Ford 1912-ben bevezette az első futószalagot. A kerékpár és az automobil lehetővé tette az emberek gyors mozgását.

A XX. századi világkapitalizmus ipari termelésének fejlődési üteme a békés időszakok közül ebben az időszakban volt a leggyorsabb. Az ipari termelés indexe (1901—1913 = 100) az 1900. évi 72-ről 1913-ban 121-re, azaz átlagosan évenként körülbelül 5 százalékkal nőtt. A búza termelése az 1896—1900-i 74 millió tonnáról 1913-ban 106 millió tonnára, a hektáronkénti átlagtermés 1911—1913-ban Belgiumban 26 q-ra, Hollandiában 25 q-ra, Németországban 24 q-ra és Angliában 21 q-ra nőtt. A kapitalista világ vasúthálózata 1900—1915-ben több mint 300 000 km-rel lett hosszabb; sem korábban, sem később nem volt ilyen növekedés. 1913-ban megnyitották a hajózás számára a Panama-csatornát. 33 kapitalista ország világkereskedelme az 1901. évi 18,8 milliárd aranydollárról (teljes forgalom) 1913-ban 36,1 milliárd dollárra nőtt, azaz majdnem megkétszereződött.

Erről az időszakról írta Lenin: „Egészben véve a kapitalizmus ma összehasonlíthatatlanul gyorsabban nő, mint azelőtt . . .” (Lenin Művei. 22. kötet 313. o.)

Nőttek az árak, igen nagyok voltak a kapitalisták nyereségei. A fejlődés azonban igen egyenlőtlen volt. Az Egyesült Államok és Németország megelőzte Angliát. Az Egyesült Államoknak segítségére volt az Európából kivándorolt több mint 10 millió, főként fiatal és energikus ember. A piacokért és a gyarmatokért folyó harc még élesebbé vált. Bár az angol gyarmatok lakossága háromszor annyi volt, mint az összes többi imperialista országok gyarmatainak a lakossága, és bár Angliának ezenkívül fontos pozíciói voltak a félgyarmati országokban, mint Kíná-

ban, Perzsiában, Argentínában stb. is, mégis arra törekedett, hogy még inkább kiterjessze gyarmatbirodalmát.[14] Tengeri fölénye és tengeri hadibázisai — mint Gibraltár, Málta, Szuez, Aden — révén Anglia uralkodott a Földközi-tengeren és az Indiai-óceánon. Mégis a német fenyegetés miatt Anglia lemondott a „splendid isolation" politikájáról és szövetséget kötött Japánnal (1902-ben); megegyezett Franciaországgal egy sor afrikai terület felosztásáról (1904-ben) és a cári Oroszországgal a perzsiai befolyási szférák megosztásáról (1907-ben). Anglia nagy háborúra készült az őt fenyegető német imperializmus ellen.

A német burzsoázia mohón törekedett gyarmatok hódítására. Nagy zajjal hozta létre a „flotta-társaságot", olyan térképeket tett közzé, amelyekben a Német Birodalomba voltak bekebelezve mindazon területek, amelyekben németek laktak. (Ezek adták a példát Hitlernek is.) A jobboldali szociáldemokraták segítették a német burzsoáziát. A szoldateszka és a császár örömest melléállt. Majdnem minden évben volt valamilyen külpolitikai „incidens" (Agadir stb.). Anglia tengeri fölénye azonban erősen korlátozta Németországot. Éppen ezért a német imperializmus igyekezett kihasználni szárazföldi katonai fölényét arra, hogy hatalmi körét kiterjessze, főként keleti irányban. Kidolgozták a „Közép-Európa tervet", kibontakozott a bagdadi vasút építése, a német vezetők arra törekedtek, hogy a török birodalmat félgyarmatukká tegyék. Németországnak ez a politikája maga után vonta, hogy a cári Oroszország, amely meggyengült a japán háborúban elszenvedett vereség és az 1905-ös forradalom miatt, közeledett Angliához. Az angol burzsoázia a német hadiflotta erőltetett ütemű építését tartotta Németország részéről a legnagyobb provokációnak. 1914-ben Németországnak 133 hadihajója, ebből 37 sorhajója volt. 80 000 haditengerésze volt és 200 millió márkát adott a flottára.[15] A német fenyegetés hatására jött létre az angol—francia—orosz antant, Németország pedig létrehozta a hármas-szövetséget. A világháború körvonalai mind konkrétebben rajzolódtak ki. „Kis" háborúk folytak. Olaszország meghódította Tripoliszt, Ausztria-Magyarország Bosznia-Hercegovinát, Görögország Krétát. Megkezdődött a balkáni háború, amely közvetlenül a világháborúra vezetett.

A munkások szakszervezeteinek száma megnőtt ebben az időszakban. 1913-ban taglétszámuk Németországban 3,7, Angliában 3,3, az Egyesült Államokban 2,5, Franciaországban 1,0, Olaszországban 1,0, az egész világon 13,9 millió volt,[16] ebből 0,9 millió nő. (Ebben a számban olyan szervezetek is bennefoglaltatnak, amelyek nem vívtak osztályharcot.)

De a szakszervezetek jelentős növekedése ellenére a nehézipari kapitalisták — Angliát kivéve — még egyetlen országban sem „ismerték el" a szakszervezeteket, és nem kötöttek velük kollektív szerződéseket. Különösen kérlelhetetlenek voltak az ipari kapitalisták az Egyesült Államokban, ahol az úgynevezett „nyitott műhely" vált a nagyburzsoázia programjává a szakszervezetek ellen vívott harcban. 1909-ben a szén-

[14] Azoknak az időknek angol gazdaságára jellemző, hogy 1912-ben az angliai új tőkebefektetések összege 45 millió fontsterling, a külföldi tőkebefektetéseké pedig 145 millió fontsterling és 1913-ban 36 millió, illetve 150 millió fontsterling volt. (W. Sombart Das Wirtschaftsleben im Zeitalter des Hochkapitalismus. Erster Halbband. München. 1928. 492. o.)

[15] „Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich" 1915. 342, 350. o. A tengeralattjárók számát nem adták meg.

[16] Uo. 1914. Internationale Überschichten. 102. o.

ipari tőkések a bányászok szakszervezetének kijelentették: „Egyáltalán nem ismerjük el Önöket mint a bányászok szakszervezetét sem most, sem valaha is. Csak azok képviselőinek ismerjük el Önöket, akik nálunk dolgoznak."[17] A Carnegie Acél Korporáció, később pedig az United Steel Corporation elnöke, Frick kijelentette: „Semmilyen körülmények között sem fogunk tárgyalni a bányászok egyesült szervével, mint szervezettel. Ez a végleges döntésünk." Ilyen álláspont jellemezte az United Steel Corporationt egészen 1937-ig.[18] A kapitalisták minden eszközt felhasználtak: spicliket fogadtak fel a munkások közötti kémkedésre, bombákat dobtak a szakszervezetek épületébe, sztrájktörőket fogadtak a sztrájkok megtörésére. De nem absztrakt elvekről volt szó. 1910-ben a heti munkaórák száma azokban az ágakban, amelyeknek munkásai szakszervezetbe voltak szervezve, 50 óra, azokban az ágakban pedig, ahol nem voltak szakszervezetek — 60,5 óra.[19] A kohászatban a 12 órás munkanap még 1914-ben is „normál" munkanapnak számított. Angliában és Németországban a munkahét az I. világháború előtt még mindig 48—60 óra volt.

A szalagrendszer bevezetésével a munkafeltételek jelentősen romlottak. Még Ford is azt írta, hogy „minden munkás csak egy, de állandóan ismétlődő műveletet végez... Egyes műveletek... annyira monotonok, hogy alig lehet elképzelni, hogy valaki is soká akarjon ilyen munkát végezni."[20] A reálbér az Egyesült Államokban és Angliában a polgári szerzők adatai szerint csökkent, minthogy az árak gyorsabban nőttek, mint a pénzbér.

A munkásmozgalomban fokozódott a polarizáció: a munkások forradalmibbakká váltak (1902-ben általános sztrájk Belgiumban, 1905-ben forradalom Oroszországban, kiélezett osztályharc az Egyesült Államokban), a szociáldemokrata vezetők pedig még nyíltabban mentek át a burzsoázia oldalára. (A szocialisták részvétele a polgári kormányban: Franciaországban, David, Herz, Kalver és különösen Hildebrand Németországban.)[21] A centristák — az ausztromarxisták, Kautsky — opportunizmusukat baloldali frázisokkal takargatták. Oroszországban a szociáldemokrata párt mensevikekre és bolsevikokra esett szét. A tömegek nyomására a báseli kongresszuson egységesen háború ellenes határozatot fogadtak el. A munkáspárt vezetősége augusztus 6-án azt követelte, hogy Anglia maradjon semleges. De minden munkáspárt — a bolsevikok kivételével — kapitulált a burzsoázia előtt. Az első világháború kezdetekor a II. Internacionálé csődbe jutott és szétesett. Amint Lenin írta: „Az opportunizmus... végleg megérett, túlérett és megrothadt, s mint szociálsovinizmus teljesen egybeolvadt a burzsoá politikával." (Lenin Művei. 22. kötet 296. o.)

[17] Th. R. Fisher, Industrial Disputes and Federal Legislation. New York, 1940. 56. o.

[18] Uo. 237. o.

[19] R. A. Lester. Economics of Labor. New York. 1941. 346. o.

[20] Henry Ford: My Life and Work. New York. 1922. 87, 106. o.

[21] Hildebrand könyve (G. Hildebrand. Die Erschütterung der Industrieherrschaft und des Industriesozialismus. Jena, 1910.), amely 1910-ben jelent meg, a kapitalizmus olyan nyílt apológiája volt, hogy a szociáldemokrata párt vezetősége kénytelen volt a szerzőt kizárni a pártból.

A kapitalizmus általános válságának első szakasza

A proletariátus diktatúrájának létrejötte Oroszországban teljesen új tényező volt, amely megerősítette az egész kapitalista rendszer elkerülhetetlen összeomlására vezető belső erők hatását. Nyilvánvalóvá vált, hogy gyakorlatilag lehetséges a burzsoá diktatúra megdöntése; hogy „a végcél" nem a meghatározhatatlanul távoli jövő kérdése, hogy ez a mi nemzedékünk által belátható időhatárokon belül van; hogy a proletariátus birtokába veheti és igazgathatja a termelőerőket a burzsoázia nélkül is, a burzsoázia ellenben mint osztály nem létezhet a proletariátus nélkül. A burzsoázia felismerte annak a veszélyét, hogy az egész világ proletariátusa, különösen az I. világháborúban vesztes államoké, ahol a hadsereg és az erőszakszervezet más részei a háborús vereség következtében szétestek, követni fogja az orosz proletariátus példáját. Összeszedte minden erejét, hogy megmentse a kapitalizmust. A burzsoáziának nem sikerült fegyveres intervencióval és ellenforradalommal megdöntenie a proletariátus diktatúráját a Szovjetunióban. De sikerült neki egy negyedévszázadra a Szovjetunió határai közé szorítani a proletárdiktatúrát és felszámolni a háború utáni forradalmi válságot. A kapitalizmus általános válsága nyilvánvalóvá vált.

Hogyan sikerült ez a kapitalistáknak? Ez Németország példáján látható a legjobban. A német burzsoázia a jobboldali szociáldemokratákon, a munkásosztálynak ezeken az alávaló árulóin — mint Ebert, Noske, Scheidemann stb. — keresztül operált. Teljesítette a munkásoknak a 8 órás munkanapra vonatkozó tradicionális követelését, megadta az általános választójogot, a gyülekezési és a sajtószabadságot stb. Bizottságot alakított a renegát Kautsky vezetésével a „szocializálás" előkészítésére. Emelte a munkabéreket. Mindezekkel a rendszabályokkal a burzsoázia bizonyos fokig megnyugtatta a munkások legnagyobb tömegét, elszakította őket a forradalmi élcsapattól, időt nyert új erőszakszervezet létrehozására és 3—4 év alatt fokozatosan szétzúzta a proletariátus legforradalmibb részét. A bolsevik párt hiánya megkönnyítette a német burzsoázia sikerét. Hasonló módszerekkel küzdötték le a forradalmi válságot más országokban is.[22] A kapitalizmus nyert körülbelül egy negyedszázadot, általános válsága azonban nyilvánvalóvá vált.

A termelés növekedése a kapitalista országokban jelentősen meglassúbbodott. A kapitalista világ ipari termelésének indexe (1901—1913 = 100): 1920-ban 116, 1929-ben 176, 1932-ben 114, 1938-ban 181.

Az átlagos évi növekedés körülbelül 3 százalék volt; de az egész növekedés az első évtized folyamán ment végbe, amikor a kapitalista piac ideiglenesen kibővült. A növekedés a legmélyebb és a leghosszabban tartó túltermelési válsággal végződött, amely után fellendülés nélküli, egyhelyben topogó ciklus következett.[23] Hansen polgári közgazdász a következőket írta: „A két háború közti időszak végén az egy főre számított reáljövedelem (az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában, Né-

[22] Így törvénybe iktatták a 8 órás munkanapot: 1918-ban Németországban, Csehszlovákiában, Ausztriában; 1919-ben Franciaországban, Lengyelországban, Svédországban; 1922-ben Hollandiában; 1923-ban Belgiumban, Svájcban stb. Nem iktatták törvénybe a 8 órás munkanapot az Egyesült Államokban és Angliában.

[23] A Szovjetunió kiszakadása a kapitalista piacból nem volt közvetlen oka ennek a jelenségnek. Az egész export a kapitalista világ termelésének 10—15%-át tette ki. Az export Oroszországban sohasem játszott nagy szerepet. 1913-ban Németország exportjának — amely a régi Oroszország egyik fő szállítója volt — csak 9 százaléka irányult Oroszországba; ez a német termelésnek kb. 1,5%-át tette ki.

metországban és Franciaországban — V. J.) mindössze 18 százalékkal volt magasabb, mint 1913-ban."[24] Ez kevesebb, mint évi kétharmad százalék.

A kapitalizmus általános válsága kiterjedt a kapitalista országok többségének mezőgazdaságára is. A rendkívüli háborús kereslet hatására a vetésterület és a termés erősen megnőtt az óceánon túli országokban; ez maga után vonta az élelmiszerek általános túltermelését, amely különösen élessé vált az 1929—1933-i válság időszakában. Az Egyesült Államokban a kormány támogatni kezdte a vetésterület csökkentését. Hollandiában és Dániában korlátozták az állati termékek termelését, Franciaországban a búza termelését, Japánban a rizsét, Brazíliában a kávéét stb. Tömegesen semmisítettek meg élelmiszereket akkor, amikor az emberek százmilliói éheztek. A kapitalizmus rothadása szokatlan világossággal nyilvánult meg. Az agrárkrízis ettől az időtől kezdve többékevésbé éles formában állandó volt a termelés növekedése és a nem elegendő fizetőképes kereslet közti ellentmondás miatt.

Ugyanez az ok vezetett fölös ipari kapacitások keletkezésére és a vállalatok krónikus kihasználatlanságára, a krónikus tömeges munkanélküliségre, különösen ennek az időszaknak utolsó tíz évében, s arra, hogy a nem-termelő ágakban foglalkoztatottak száma felülmúlta azokét, akik új értéket termelnek, sőt időnként az utóbbiak száma abszolúte csökkent egyes ipari országokban. A kapitalizmus válsága megnyilvánult abban is, hogy majdnem teljesen megszűnt az aranyvaluta, az inflációban és a valuták leértékelésében, az élősdiség növekedésében, abban, hogy egy sor országban — például Angliában és Franciaországban — az államadósságok kamata majdnem felét tette ki az állami költségvetésnek.

Az első világháború eredményeképpen az erőviszonyok jelentősen megváltoztak a kapitalizmus táborában. Ausztria-Magyarország kis országokra esett széjjel, felszámolták a török birodalmat; Németországot lefegyverezték, Franciaország vált a legerősebb szárazföldi birodalommá; Anglia elvesztette vezető világhatalmi helyzetét; fokozatosan helyére lépett az Egyesült Államok, amely az európai országoktól eltérően jelentősen meggazdagodott a háborún, csak 57 000 halottat vesztett szemben az európai milliókkal.

A háború befejezése után látszólag az Egyesült Államok hagyományos elzárkózási politikája győzött a monopoltőke imperialista terjeszkedő politikájával szemben. A kongresszus elvetette a versaillesi szerződést és az Egyesült Államok belépését a Népszövetségbe. Ugyanakkor azonban teljes erővel megvalósult az imperialista politika hatalmas tőkeexport formájában, az Egyesült Államoknak az európai ügyekben (a Dawies és a Young terv, a Szovjetunió elleni harcban, Németország újjáépítésében) való vezető részvétele formájában.

Az Egyesült Államok tengeri „fegyverkezési versennyel" fenyegetve kikényszerítette a washingtoni szerződés megkötésének időszakában Anglia beleegyezését, hogy a két ország flottája egyenlő nagyságú legyen, s ez véget vetett Anglia évszázados tengeri uralmának, kezdetét vette az Egyesült Államok világhatalmi elsőségének elismerése. Az Egyesült Államok mind mélyebben behatolt az összes amerikai országok gazdaságába, félgyarmataivá téve azokat, és kényszerítette Angliát, hogy

[24] A. H. Hansen. The American Economy. New York. 1957. 3. o.

elforduljon tradicionális szabadkereskedelmi politikájától, létrehozza a birodalmi preferenciális vámrendszert.

A Szovjetunió elleni harc mindinkább kezdte meghatározni a kapitalista országok külpolitikáját. Franciaország, amely megijedt a rapallói szerződéstől, létrehozta a kis-antantot a Németország és a Szovjetunió között fekvő országokból. Anglia (bár 1924-ben a munkásosztály nyomására „elismerte" a Szovjetuniót) támogatta Hitlert, 1935-ben „tengeri egyezményt" kötött vele, amelynek értelmében Németország az angol flotta egyharmadát kitevő flottát építhetett, és nem segítette Anglia Franciaországot, amikor a hitleri hadsereg bevonult a rajnai demilitarizált övezetbe. Magában Franciaországban is fokozatosan felülkerekedett az a politika, amely a Szovjetunió elleni harcot fontosabbnak tartotta a Németország elleni harcnál. Így készítették elő Münchent és a második világháborút.

Az első világháborút a gyarmatok felosztásáért vívták. Befejezése után Németország és Olaszország gyarmatait a „Népszövetség mandátumának" leple alatt felosztották Anglia (és dominiumai) meg Franciaország között. A volt Ottomán birodalmat ugyancsak felosztották Anglia és Franciaország között (Törökországot kivéve, amelynek egy részét Olaszországnak és Görögországnak kellett megkapnia). Mégis, annak ellenére, hogy a gyarmatbirodalom területileg még inkább megnőtt (Olaszország 1935-ben meghódította Abesszíniát, Japán pedig Mandzsúriát, Észak-Kínát és Kelet-Kínát), a kapitalizmus általános válsága már a gyarmati rendszer belső meggyöngülésére vezetett. Az imperialisták kénytelenek voltak lemondani arról, hogy Törökországot és Iránt gyarmatukká tegyék. Annak a példának a hatására, hogy a Szovjetunióban megszűntek a cári gyarmatok, a gyarmati népek harca intenzívebbé vált, s fenyegette az imperialisták hatalmát. Erről tanúskodott a marokkói, a madagaszkári, az egyiptomi felkelés és az indiai ellenállási mozgalom. Fokozatosan megértek az egész imperialista gyarmatrendszer válságának a feltételei.

Az első világháború utáni forradalmi krízis a kapitalista országok többségében a sztrájkmozgalmak roppant növekedésére vezetett. Németországban 1920-ban a gazdasági és politikai sztrájkokban 7 millió munkás vett részt. Nagy sztrájkok voltak Angliában, Franciaországban, Olaszországban és az Egyesült Államokban.

E harcok során igen megnőtt a szakszervezetek taglétszáma. A Népszövetség Nemzetközi Munkaügyi Hivatalának adatai szerint a szakszervezeti tagok száma (millióban) a következő volt:

Év	Németország	Anglia	Egyesült Államok	Franciaország	Olaszország	Az egész kapitalista világ
1906	2,2	2,1	2,0	1,0	0,6	8,0
1920	13,0	8,0	5,2	2,5	3,1	43,0*

* A „semleges" szakszervezetek: a keresztény, az Egyesült Államok-beli, a vállalkozók által alapított szakszervezetek stb. 3 millió tagjával együtt.

A kapitalizmus stabilizációjának időszakában a burzsoázia támadást indított a munkásosztály ellen és visszavette azoknak az engedményeknek jelentős részét, amelyeket a forradalmi krízis időszakában kénytelen volt megadni. A „racionalizálás" a munkaintenzitás jelentős növelését jelentette. Az infláció megsemmisítette a munkabéremelést. Azokban az országokban, ahol a valuta stabil maradt, a burzsoázia a munkabérek csökkentését hajtotta végre. Anglia pénzügyminisztere 1924. június 24-én a következő adatokat közölte:[25]

Jövedelmek a pénzügyi évben (millió fontsterlingben)

Év	A kapitalisták és szabadfoglalkozásúak nyereségei és jövedelmei	A munkások munkabére
1920—1921	1271	945
1921—1922	1394	520

Ehhez nem kell kommentár. Az Egyesült Államokban a hivatalos adatok szerint a birtoktalan osztályoknak — vagyis a lakosság 96 százalékának — részesedése a nemzeti jövedelemből 1920-ban 77,9 százalék, 1927-ben 74 százalék volt.[26] Sok országban (Magyarországon, Olaszországban, Lengyelországban, Portugáliában, Németországban stb.) felszámolták a kivívott demokratikus jogokat. Ezekben az országokban a fasiszta formájú diktatúrák bevezetésével minden jogától megfosztották a munkásosztályt.

Hogy a proletariátus a forradalmi krízis időszakában elért vívmányait elvesztette, ennek legfőbb oka a szociáldemokrácia és a szakszervezetek jobboldali vezetőinek árulása volt: ezek szétzüllesztették a munkásmozgalmat, a pártokat és a szakszervezeteket, együttműködtek a burzsoáziával a munkásosztály ellen.

Másrészt viszont a jobboldali vezetők tevékenysége, amely a munkásosztály érdekei ellen irányult, meggyorsította ebben az időszakban a kommunista pártok keletkezését és erősödését egy sor kapitalista országban.

A század elejétől napjainkig tartó időszak a kapitalizmus fejlődésének legkatasztrofálisabb időszaka volt, a történelem legpusztítóbb világháborúinak, embermilliók kiirtásának, hatalmas termelőerők, anyagi és szellemi értékek elpusztításának időszaka. Ebben az időszakban keletkezett az imperializmus legreakciósabb erőinek szörnyű ideológiája és politikája, a fasizmus — a maga ocsmány fajelméletével, a burzsoá demokrácia teljes eltiprásával, az egyéniség elnyomásával, a progresszív elemek üldözésével és tömeges kiirtásával. Az imperializmus, az imperialista politika és ideológia teljesen leleplezte barbár arculatát a világ népei előtt.

Egyszersmind ugyanebben az időszakban hatalmas szocialista rendszer jött létre, amely rövid történelmi időszak alatt megmutatta a felsőbbségét a kapitalizmussal szemben. A termelőerőknek, a kultúrának,

[25] M. Beer. Das England der Gegenwart. Berlin. 1924. 83. o.

[26] „Historical Statistics of the United States 1789—1945" Washington. 1949. 15. o.

a nép jólétének példátlan arányú fejlődését produkálta és kedvező hatása a világ sorsára mérhetetlenül nagy. A szocialista rendszer létrejötte és fejlődése a kapitalizmus általános válságának elmélyülésére vezetett, meggyorsította a gyarmatrendszer szétesését, megteremtette a lehetőséget, hogy elkerüljük a világháborút, és megerősítsük a békét a népek között.

(Az előadás befejező részét lapunk következő számában közöljük.)

PÁLYÁZATI HIRDETMÉNY

A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete (Budapest, V., Nádor u. 7.) pályázatot hirdet **az Intézet könyvtárának vezetésével és az Intézet külső kapcsolatainak** (külföldi levelezés és intézeti publikációk) **gondozásával megbízott tudományos munkatársi állásra.** Az állás elnyeréséhez főiskolai végzettség, megfelelő szakmai gyakorlat és nyelvismeret szükséges.

A pályázathoz csatolni kell:

1. A pályázó tudományos képesítésére vonatkozó okiratot,
2. a pályázó eddigi működésének igazolását,
3. a pályázó tudományos dolgozatainak felsorolását,
4. önéletrajzot (amely tartalmazza a pályázó nyelvismereteit).

A pályázatokat a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatójához legkésőbb **1960. március 31-ig** kell benyújtani.

A kinevezések tárgyában a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatója dönt. A kinevezettek besorolási illetményei tekintetében a 29/1957. Mü. M. utasításában foglaltak az irányadók.

GANCZER SÁNDOR:

Az árváltozások kölcsönhatásai és vizsgálatuk módszerei a szocializmusban

A szocialista országokban, ahol a rögzített árak rendszere van érvényben, időről időre kisebb nagyobb árrendezések szükségessége merül fel. Az árváltozások okainak és jellegének felismerésétől, valamint az árváltozások bonyolult kölcsönhatásának követésére alkalmas módszertan kidolgozottságától függ nagymértékben, hogy az árrendezésekkel a kitűzött célokat gyorsan és megközelítő pontossággal érjük-e el vagy sem. Ez viszont az egész árrendszer funkcióképességére nagy hatást gyakorol. Az árrendezéseknek a szocialista gazdálkodásban betöltött jelentős szerepe indokolja, hogy ezzel a témával a korábbiakhoz képest alaposabban foglalkozzunk.

Az árváltozások kölcsönhatásairól

Azzal minden marxista közgazdász egyetért, hogy a szocializmusban is fennmarad az árutermelés és érvényesül az értéktörvény. A szocializmusbeli árutermelést illetően főként arról folyik vita, hogy az árutermelés köre meddig terjed és milyen okok teszik szükségessé az árutermelés fennmaradását. Nem célom a szocializmusbeli árutermelés okainak kifejtése, csupán azt szeretném hangsúlyozni, hogy az árutermelés a szocializmus viszonyai között gyökeresen eltér a kapitalizmusbeli árutermeléstől. A szocializmusban a munkaerő nem áru, és kisebb-nagyobb mértékben nemáru tulajdonságokkal rendelkeznek az „áruvá" váló termékek is. Emellett valamennyi forgalomba kerülő termék (fogyasztási cikk és termelőeszköz) a szocializmusban is rendelkezik árusajátosságokkal, és így bizonyos értelemben árunak tekinthető.

Az árutermelés fennmaradásából és az értéktörvény érvényesüléséből következik, hogy az árak nem szakadhatnak el teljesen az értéktől, az áraknak valamilyen módon a szocializmusban is a társadalmilag szükséges munkaráfordításokat, illetve azok arányait kell kifejezniük.

Az egyes termékek termeléséhez társadalmilag szükséges munkaráfordítások azonban — a termelési feltételek megváltozását követve — állandóan és különböző mértékben változnak. Bár a szocializmusban a termelés tárgyi és személyi feltételeit tervszerűen osztják szét az egyes termelési ágak és a társadalmi újratermelés különböző szférái között, az árak mégsem követhetik automatikusan és folyamatosan a termelési feltételek változását. Ez a termelői árak tekintetében azt eredményezné, hogy a tervmutatók a folyamatos árváltozás következtében állandóan

módosulnának, és mivel az áralakulás központi ellenőrzése igen megnehezülne, túl nagy lenne a csábítás elsősorban olyan tervmutatók ármanipulációkkal való szépítésére, amelyekhez anyagi ösztönzés fűződik. Mindez a tervfegyelem s az anyagi ösztönzés gyengülésére és a nominális személyi jövedelmek bizonyosfokú spontán újrafelosztására vezetne. A személyes fogyasztásra kerülő cikkek termelői árának állandó változása a fogyasztói árakat is érintené, és így a személyes jövedelmek spontán újrafelosztása még inkább fokozódna. A szabad áralakulás tehát — egyéb tényezőket egyelőre figyelmen kívül hagyva — még a termelési feltételek tervszerű szabályozása esetén is anarchikus tendenciákat idézne elő. Mivel pedig az elmondottak következtében az árakat rögzíteni kell, két árrendezés közti időpontban — amikor az árak változatlanok, a társadalmi munkaráfordítások viszont a termelési feltételek módosulása miatt megváltoznak — az áraknak szükségképpen el kell térniök a társadalmi munkaráfordításoktól.

De az árak nemcsak a rögzítés miatt térnek el a társadalmi munkaráfordításoktól, hanem azért is, mert az árak ösztönző és visszatartó szerepének érvényesítéséről a szocialista állam nem mondhat le. A termelő és a személyes fogyasztás szükségletei ugyanis adott jövedelmek mellett termékenként és termékcsoportonként csak akkor hozhatók egyensúlyba a belföldi termeléssel, illetve az importtal megnövelt belföldi forrásokkal, ha ezek felhasználását, fogyasztását a szocialista állam befolyásolni képes. A befolyásolás eszközei között viszont igen jelentős maga az ár, amelynek megfelelő szabályozásával egyes termékek felhasználását ösztönözni, másokét pedig visszatartani lehet.

Az árak központi szabályozása és bizonyos ideig tartó rögzítése a szocialista országokban óriási előnyökkel jár.

Egyebek közt lehetővé teszi: *a)* az értéktörvény azon hatásainak kiküszöbölését, amelyeknek kedvezőtlen hatása lenne a szocializmus építésére; *b)* a nemzeti jövedelem különböző célok és társadalmi csoportok közti elosztásának központi szabályozását, és azt, hogy ne következzék be a nemzeti jövedelem nagymértékű spontán újraelosztása az egyes társadalmi csoportok között: *c)* az árak felhasználását a társadalom érdekeivel összhangban álló célok elérésének ösztönzésére.

Az elmondottakból az következik, hogy az árak a szocializmusban sem fejezhetik ki pontosan a társadalmilag szükséges munkaráfordításokat, és nem változhatnak állandóan, mégis alapjában véve a társadalmilag szükséges munkaráfordításokat kell kifejezniük, bizonyos vonatkozásokban ösztönző szerepet kell betölteniök, és ki kell fejezniük a keresletben meg a kínálatban bekövetkező lényeges változásokat is. Az árak azonban csak akkor felelhetnek meg az említett követelményeknek, ha a termelési feltételekben, a társadalmi munkaráfordításokban, a népgazdaság előtt álló döntő feladatokban, továbbá a keresletben és a kínálatban bekövetkező változások figyelembevételével időnként módosítjuk őket.

A szabad áralakulás ellentétben áll a szocializmus lényegével, de a szocializmus építése szempontjából nagy károkat okozhat az is, ha az árakat túlságosan hosszú ideig megmerevítjük, és nem juttatjuk bennük kifejezésre a termelési feltételekben, valamint a keresletben és a kínálatban bekövetkezett lényeges változásokat. Szabad áralakulás a szocializmusban csak a szabadpiacon van, de az állam különböző eszközökkel

a szabadpiaci árakra is hatást gyakorol. Az áraknak a megváltozott körülményekhez való igazítását a szocialista országokban különböző módon valósítják meg.

Erre a célra szolgál az állam által is forgalomba hozott egyes cikkek (például a zöldségfélék) tekintetében érvényesített sajátos árpolitika, amely az állam ellenőrző és befolyásoló szerepének fenntartása — esetleg maximális ár megállapítása — mellett, bizonyos keretek között lehetővé teszi az áraknak a kereslettől és a kínálattól függő alakulását.

Az is előfordulhat, hogy a központilag megállapított árak egyikétmásikát az állam a keresletben és a kínálatban bekövetkező változások mérlegelésével központilag módosítja, miközben a többi termék árát változatlanul hagyja. A csak bizonyos termékekre kiterjedő árváltozás a kapitalizmusban csak a legritkább esetben fordulhat elő, mert a konkurrencia és a profit utáni hajsza következtében a kiinduló árváltozás előbb-utóbb más termékekre is továbbgyűrűződik, még akkor is, ha a monopóliumok uralma és a monopoltőkés állam fokozódó gazdasági beavatkozása miatt ma már a kapitalizmusban sem beszélhetünk teljesen szabad áralakulásról. A csak bizonyos cikkekre kiterjedő árváltoztatást a szocialista állam rendszerint csak a fogyasztási cikkek tekintetében alkalmazza.

A fogyasztási cikkek ármódosításának célja a szocializmusban általában a reálbérek és a reáljövedelmek árcsökkentés útján történő emelése vagy a fogyasztás (a kereslet) szerkezetének befolyásolása. Ezért a fogyasztási cikkek árváltozása általában nem jár együtt a nominálbérek változásával és nem befolyásolja a többi termék önköltségét. Mivel a fogyasztási cikkek árai a szocializmusban közvetlenül nem hatnak egymásra, megállapíthatjuk, hogy a fogyasztási cikkek árváltozása esetén nincs szükség az árváltozások kölcsönhatásainak vizsgálatára. Inkább azt kell különböző módszerek alkalmazásával megállapítani, hogy a szóban forgó termékek árának változása hogyan fog hatni a keresletre és a kínálatra.

Más a helyzet akkor, ha bizonyos termelőeszközök árát kívánjuk megváltoztatni. A szocialista állam itt is megteheti, hogy csak bizonyos termelőeszközök árát változtatja meg, a többiekét pedig változatlanul hagyja, és a szóban forgó termelőeszközök árváltozása miatt a többi termék önköltségében bekövetkező változást a nyereség, esetleg a forgalmi adó csökkentésével vagy dotáció nyújtásával ellensúlyozza. Az ilyen esetekben hozandó gazdaságpolitikai és árpolitikai döntések jó megalapozásához, a nyereségelvonás vagy a dotáció mértékének helyes megállapításához azonban feltétlenül vizsgálnunk kell a szóban forgó termékek árváltozásának a többi termék önköltségére gyakorolt hatását. Szükségessé válhat az árváltozások kölcsönhatásainak vizsgálata is, hogy megállapítsuk, miként alakulnának az árak az árváltozások tovább gyűrűződése esetén.

A gyakorlatban a szocialista országokban a termelőeszközök árát bizonyos időszakonként termelői árrendezések során módosítják, amelyek elsődleges célja rendszerint a termelői áraknak az időközben megváltozott termelési feltételekhez való igazítása. Ezek gyakran a fogyasztási cikkek nettó termelői áraira is kiterjednek. A termelői áraknak a megváltozott termelési feltételekhez való igazítása azért nehéz feladat, mert a termelési feltételek az árak módosulása következtében is változ-

nak, s így részletesen vizsgálni kell az árak kölcsönhatásait. A termelői árak kölcsönhatásainak számbavétele alapot ad a különböző vállalatok munkájának értékeléséhez és annak a megállapításához, hogy bizonyos termékek árának változása a technológiai kapcsolatok, valamint egyéb szempontok figyelembevételével milyen változtatásokat tesz szükségessé az egész árrendszerben.

A termelői árak kölcsönhatásainak hagyományos módszerekkel történő vizsgálata

A termelői árak kölcsönhatásait a termelői árrendezések alkalmával a szocialista országokban eddig hagyományos módszerekkel, az ún. gyűrűztetési számításokkal, töménytelen mennyiségű osztással és szorzással számították ki. A hagyományos módszerekkel végzett gyűrűztetési számításokat egy leegyszerűsített példán keresztül mutatom be.

Tételezzük fel, hogy az árak kölcsönhatását csupán három egymással szoros kapcsolatban álló termék *(A, B, C)* viszonylatában kell vizsgálni, ahol mindegyik terméket felhasználják az adott termék és az összes többi termék előállításához is.

Az *A* termék természetes mértékegysége legyen a t, a *B*-é a hl és a *C*-é a db.

A rendelkezésünkre álló adatokat a következő táblázat tartalmazza.

	A	*B*	*C*
A	2 Ft	3 Ft	1 Ft
B	1 „	2 „	3 „
C	4 „	4 „	1 „
Egyéb költségek (nem kiemelt anyagok, amortizáció, munkabér, nyereség stb.)	2 Ft	5 Ft	4 Ft
Termelői ár	9 Ft	14 Ft	9 Ft

A táblázat adatait oszloponként vizsgálva arról kapunk felvilágosítást, hogy az egyes termékek termelői ára milyen tényezőkből tevődik össze, hogy egy-egy termékegység előállításához milyen értékű anyagot használnak fel a példában szereplő anyagokból és mennyi a termékegységre jutó egyéb költség. Az ún. egyéb költséget természetesen részletezhetnénk aszerint, hogy mennyi abból az egyéb anyagköltség, az amortizáció, a munkabér és a nyereség, ettől azonban a példa jobb áttekinthetősége miatt eltekintünk.

A táblázat első oszlopa például azt mutatja, hogy 1 t *A* termék előállításához termelői áron számítva

2 Ft értékű *A* termékre
1 „ „ *B* „
4 „ „ *C* „ van szükség, és hogy 1 t *A* termékre 2 Ft egyéb költség jut.

Az adatok alapján, amelyeket az árkalkulációval rendelkező termékekre az önköltségből, illetve az árkalkulációkból lehet megállapítani, bizonyos technológiai összefüggések állapíthatók meg a különböző termékek termelése között akkor is, ha különben ezeket az összefüggéseket normák vagy normatívák nem szabályozzák. Abból az adatból például, hogy egységnyi *A* termék előállításához a 14 Ft egységáru *B* termékből

1 Ft-nyit használnak fel, az is kiolvasható, hogy 1 t A termékre $\frac{1}{14}$ hl B terméket fordítanak.

Az Országos Árhivatal a gyűrűztetési számításokban egyrészt anyagfelhasználási és egyéb normákra meg normatívákra, másrészt, ahol ilyen normák és normatívák nincsenek, az árkalkulációk értékadatai alapján megállapítható technológiai összefüggésekre (együtthatókra) támaszkodik. Az értékadatok alapján nyert technológiai együtthatók abban különböznek az anyagfelhasználási normáktól, hogy nem a műszaki feltételek elemzése, hanem általában a beszámolási év statisztikai adatai alapján kerülnek meghatározásra. Ez az értékadatok alapján nyert technológiai együtthatók kétségtelen hátránya. De van ezeknek az együtthatóknak bizonyos előnyük is a közvetlenül természetes mértékegységben meghatározott normákkal szemben, az ugyanis, hogy bonyolult átszámítások nélkül is lehetőséget adnak a technológiai kapcsolatok összevont formában való kifejezésére. A gyakorlatban az árak kölcsönhatásainak vizsgálata során a közvetlenül természetes mértékegységben megállapított normák alkalmazására viszonylag kicsik a lehetőségek, mivel ilyen normák sok területen egyáltalán nincsenek, továbbá, mert a normák túlságosan részletezettek és alkalmazásuk a számításokat lényegesen bonyolultabbakká és hosszadalmasabbakká tenné.

A továbbiakban az egyszerűség kedvéért feltételezzük, hogy a különböző termékek termelése között levő technológiai kapcsolatok csak az értékadatok alapján számított technológiai együtthatók formájában állnak rendelkezésünkre, illetve, hogy a természetes mértékegységben meghatározott normák megegyeznek az említett együtthatókkal.

Az előző táblázat adatai alapján a három termék közti technológiai összefüggéseket úgy határozhatjuk meg, hogy e táblázat első négyzetében szereplő adatokat soronként elosztjuk a sorban feltüntetett termék egységárával, vagyis az első sort 9-cel, a másodikat 14-gyel, a harmadikat pedig ugyancsak 9-cel.

A technológiai együtthatókat a következő táblázat tartalmazza:

	A	B	C
A	$\frac{2}{9}$	$\frac{3}{9}$	$\frac{1}{9}$
B	$\frac{1}{14}$	$\frac{2}{14}$	$\frac{3}{14}$
C	$\frac{4}{9}$	$\frac{4}{9}$	$\frac{1}{9}$

Az ily módon értékadatok alapján kiszámított technológiai koefficienseknek az a sajátosságuk, hogy ha az árkalkulációk reálisak, akkor függetlenek a termékek árától. Ez azzal magyarázható, hogy ha valamely termék egységára megváltozik, akkor az adott termékből más termékekhez felhasznált hányadok értéke is ugyanolyan arányban változik, és ezért a hányados változatlan marad. Ha példánkban az A termék ára a kétszeresére, 18 Ft-ra nő, akkor az A, B és C termékhez felhasznált A termék értéke 4,6, illetve 2 Ft-ra emelkedik, a megfelelő technológiai együtthatók $\left(\frac{4}{18}, \frac{6}{18} \text{ és } \frac{2}{18}\right)$ pedig egyenlők az eredeti áron számított technológiai együtthatókkal.

A gyűrűztetési számításokban általában abból indulnak ki, hogy az együtthatók bizonyos ideig változatlanok maradnak. Ez a feltételezés —

ha a számításokat mindig a legújabb adatok alapján végezzük — elfogadható, mivel a termékegységre jutó anyagfelhasználások, és ezzel együtt a technológiai együtthatók, egyik évről a másikra általában nem változnak lényegesen. Elvileg azonban annak sincs semmi akadálya, hogy az együtthatók változását előre meghatározzuk (megtervezzük), és a számításokat módosított együtthatókkal végezzük el. Az együtthatók változásának megtervezése azonban, amely a matematikai módszereknek a gazdasági feladatokra való fokozottabb alkalmazása szempontjából az egyik központi probléma, a gyakorlatban ma még nagy nehézségekbe ütközik.

Ha valamely cikk termelési feltételei megváltoznak és az árakat összhangba kívánjuk hozni a termelési feltételekkel, akkor a szükséges árváltozásokat hagyományos módszerekkel a következőképpen lehet kiszámítani.

Vegyük azt az egyszerű esetet, hogy közvetlenül csak A termék termelési feltételeiben következik be változás; az A termékre jutó ún. egyéb költségek 2 Ft-ról 4 Ft-ra emelkednek és ez módosítja a többi termék termelési feltételeit, önköltségét és árát, miközben a B és C termék egységére jutó ún. egyéb költségek változatlanok maradnak. (Az A termék termelési feltételei, és ezzel együtt az A termék egységére jutó egyéb költségek, különböző okok következtében változhatnak meg. Például a termelést csak rosszabb természeti feltételek között lehet folytatni, mint korábban, megváltozik az A termékhez felhasznált valamely importanyag ára, az állóeszközök újraértékelése vagy az amortizációs kulcsok módosítása miatt megváltozik a termékegységre jutó amortizációs költség, emelni kívánjuk a termékegységre jutó nyereséget vagy a béreket stb.)

Az A termékre jutó egyéb költségek 2 Ft-ról 4 Ft-ra való emelkedése A termék árát minimálisan 9 Ft-ról 11 Ft-ra növeli. Ezután meg kell vizsgálni, hogy az A termék árának emelkedése milyen árnövelést tesz szükségessé a B terméknél. Ennek ismeretében kell meghatározni, hogy az A és a B termék árának eddig megállapított emelkedése menynyivel növeli meg a C termék árát.

A következő lépcsőben azt kell vizsgálni, hogy az A, a B és a C termék új ára hogyan hat az A termék árára, és a számításokat addig kell folytatni, míg a továbbgyűrűző hatások elhanyagolhatókká válnak.

A számítások gondolatmenetének megértése céljából a számítások néhány lépcsőjét részletesen is bemutatjuk. Az A termék áremelkedésének a B termék árára gyakorolt hatását a legegyszerűbben úgy kapjuk meg, ha azt az együtthatót, amely kifejezi, hogy az A termékből mennyit használnak fel a B termék előállításához, tehát $\frac{3}{9}$-et megszorozzuk az A termék új árával: 11-gyel, és az így kapott szorzatot, valamint a B termékre jutó egyéb költségeket összeadjuk. Mivel $\frac{3}{9} \cdot 11$ két tizedes pontossággal számolva 3,67, ezért a B termék árát csupán az A termék áremelkedése által közvetlenül kifejtett hatást figyelembe véve 14,67 Ft-ra kell növelni ($3{,}67 + 2 + 4 + 5 = 14{,}67$). Ha a C termék árában minimálisan eszközlendő áremelés mértéket ki akarjuk számítani, akkor már nemcsak az A, hanem a B termékből a C termékre jutó

anyagfelhasználást is új áron kell számítani. Mivel az új árak figyelembevételével a *C* termékre jutó anyagfelhasználás értéke az *A* termékből $\frac{1}{9} \cdot 11 = 1{,}22$ Ft, a *B* termékből pedig $\frac{3}{14} \cdot 14{,}67 = 3{,}14$ Ft, ezért a *C* termék árát a másik két termék áremelkedése miatt minimálisan 9,36 Ft-ra kell növelni (1,22 + 3,14 + 1 + 4 = 9,36). De, ha az összes árak emelkednek, akkor az *A* termékhez felhasznált *A*, *B* és *C* termék árösszege is növekszik, ami az *A* terméknél pótlólagos áremelkedést vált ki. Tehát mind az *A*, mind a *B*, mind a *C* termékből az *A* termékre jutó anyagfelhasználást új áron kell számítani. A megfelelő műveleteket elvégezve azt kapjuk, hogy az *A* termék árát az *A* termék áremelkedése által elindított árnövekedések miatt 11 Ft-ról legalább 11,64 Ft-ra kell emelni $\left(\frac{2}{9} \cdot 11 + \frac{1}{14} \cdot 14{,}67 + \frac{4}{9} \cdot 9{,}36 + 4 = 11{,}64\right)$.

A számításokat természetesen tovább kell folytatni mindaddig, amíg az *A* termék áremelkedése által kiváltott oda- és visszagyűrűződő hullámok teljesen el nem csitulnak.

Ezután csak a további gyűrűztetési számítások eredményeit közlöm két tizedes pontossággal.

B termék új ára az új adatok alapján 15,13 Ft,
C terméké 9,57 Ft.

A számításokat folytatva *A* termékre 11,89, *B* termékre 15,36, *C* termékre 9,67 Ft-os árat, majd újabb gyűrűztetéssel *A*-ra 12,02; *B*-re, 15,49; *C*-re 9,72, majd folytatva

A-ra 12,09; *B*-re 15,55; *C*-re 9,75, azután
A-ra 12,12; *B*-re 15,59; *C*-re 9,77, újabb lépésben
A-ra 12,15; *B*-re 15,61; *C*-re 9,78, és tovább
A-re 12,16; *B*-re 15,63; *C*-re 9,79, és végül kerekítéssel
A-ra 12,17; *B*-re 15,64; *C*-re 9,79 Ft-os egységárat kapunk.

A végső adatok táblázatba foglalva a következő képet mutatják:

	A	*B*	*C*
A	2,70	4,06	1,35
B	1,12	2,23	3,35
C	4,35	4,35	1,09
Egyéb költségek	4,00	5,00	4,00
Termelői ár	12,17	15,64	9,79

A hagyományos módszerekkel végzett gyűrűztetési számítások, amint azt a példa is érzékelteti, rendkívül hoszadalmasak, sőt ha a gyűrűző hatásokat viszonylag széles körben nyomon akarjuk követni, akkor a fenti módszerek gyakorlatilag használhatatlanok. Ha például 100 terméket vonunk be a számításokba, a számítások még akkor is hónapokig tartanának, ha viszonylag nagy létszámú szakembergárda végezné őket. Éppen ezért az árhatóságok az eddig végzett gyűrűztetési számításokban csak az ún. intenzív gyűrűző hatásokat vették figyelembe. Vagyis megállapították azoknak a termékeknek a körét, amelyek önköltségét bizonyos cikkek árának megváltoztatása jelen-

tősen befolyásolja, és csak ezekre végeztek gyűrűztetési számításokat, a számításba nem vett hatásokat pedig becsléssel igyekeztek meghatározni. Például megállapították, hogy a szén ára elsősorban mely termékek árától függ, mely termékek árára hat számottevően, és ha a szén árának emeléséből kiindulva kívánták a többi termék árát módosítani, akkor közvetlen gyűrűztetési számításokat csak a kiválasztott termékekre végeztek.

Miután a kiválasztott termékek árát gyűrűztetési számítások és becslések útján megállapították, fokozatosan vonták be a számításokba a többi termékeket is, amelyeknek a kezdetben kiválasztott termékek önköltségére és árára gyakorolt visszahatását azonban már rendszerint vagy elhanyagolták, vagy becslés útján a gyűrűztetési számítások elvégzése nélkül vették figyelembe.

Az eddig végzett gyűrűztetési számítások hosszadalmassága és az árak kölcsönhatásai felmérésének bonyolultsága volt az egyik oka annak, hogy a szocialista országokban csak viszonylag ritkán került sor a termelői árak rendezésére. A termelői árak túlságosan hosszú ideig tartó megmerevítése kétségtelenül bizonyos hátrányokkal jár. Hosszabb idő alatt a termelési feltételek általában elég lényegesen változnak, és ha az árak ilyen esetben változatlanok maradnak, akkor a termelői árak túlságosan elszakadnak a társadalmilag szükséges ráfordításoktól. Ez arra vezet, hogy a termelői árak nem tölthetik be megfelelően ösztönző szerepüket, és alkalmatlanokká válnak vagy csak nagy nehézségekkel használhatók fel, különböző gazdaságossági számításokra.

A termelői árak kölcsönhatásainak vizsgálata a matrixszámítás[1] és elektronikus számológép segítségével

A tudományos érdeklődés és az árak megállapításával, valamint az árak kölcsönhatásainak vizsgálatával kapcsolatos nehézségek néhány közgazdászt és matematikust arra ösztönöztek, hogy megvizsgálják a modern matematikai módszerek és elektronikus számológépek alkalmazási lehetőségeit az ármunkában. Bródy András és Rényi Alfréd 1956-ban cikket tettek közzé a Magyar Tudományos Akadémia Matematikai

[1] A következőkben az árak kölcsönhatásainak vizsgálatára szolgáló, a matrixszámításon alapuló módszer fő vonásait kívánom kifejteni.. Hogy a cikk gondolatmenete a matematikában kevéssé járatos közgazdászok számára is érthető legyen, a matrixszámítás legfontosabb tételeit helyenként leegyszerűsítve, bizonyítások és levezetések nélkül, részben szöveg közben, részben lábjegyzetekben ismertetem.

A matrixszámítás a matrixokkal, vagyis a számtáblázatokkal végezhető matematikai műveletekkel foglalkozik, szemben a skalároritmetikával, amely a valós és a komplex-számokat, az ún. skalárokat és a velük végezhető műveleteket tárgyalja.

A matrixot alkotó számok a matrix elemei, amelyek a következő formában írhatók fel:

$$\begin{matrix} a_{11} & a_{12} & \cdots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \cdots & a_{2n} \\ a_{m1} & a_{m2} & \cdots & a_{mn} \end{matrix}$$

Az elemek indexei megmutatják, hogy a szóban forgó elem a táblázat melyik sorában és melyik oszlopában foglal helyet. Az első index azt mutatja, hogy az adott elem melyik sorban, a második pedig azt, hogy melyik oszlopban áll. A matrixokat az elemek részletes kiírása helyett vastagon nyomtatott nagy betűvel is jelölhetjük és megfelelő indexekkel láthatjuk el, amelyek kifejezik, hogy a matrix hány sorból és hány oszlopból áll.

A fenti matrixot tehát a következő formában is felírhatjuk:

$$\mathbf{A}_{(m,\,n)}$$

Az első index itt a matrix sorainak, a második pedig a matrix oszlopainak számát jelzi. Az ilyen matrixot m.n típusú matrixnak nevezzük.

Kutató Intézetének Közleményeiben „Az árrendezés problémájáról" címmel, amelyben javaslatot tettek az önköltséget helyesen tükröző áraknak a matrixalgebra segítségével gépi úton történő megállapítására.

A Magyar Tudományos Akadémia Kibernetikai Kutatócsoportja munkaprogramjának keretében Krekó Bélával együtt 1958 elején kezdtük vizsgálni a modern matematikai módszereknek és az elektronikus számológépeknek az ármunkában való alkalmazási lehetőségeit. Az Országos Árhivatal igényeivel számolva, elsősorban arra törekedtünk, hogy megállapítsuk, miként lehet az árváltozások kölcsönhatásait a matrixalgebra és elektronikus számológép segítségével gyorsan kiszámítani.

Az Országos Árhivatalban Csikós Nagy Béla már kezdettől fogva nagy érdeklődést tanúsított az elektronikus számológépeknek az ármunkában való alkalmazási lehetőségei iránt. 1958-ban megjelent „Árpolitika az átmeneti gazdaságban" című könyvében erről a kérdésről a következőket írta: „A hatósági árak jobban ki tudnák szolgálni a szocialista gazdaságot, ha azokat rövidebb időközökben változtathatnánk. A hatósági termelői árak 5—6 évre történő rögzítése nyilvánvalóan szoros összefüggésben áll azokkal a technikai nehézségekkel, amelyeket az árak általános újjárendezése jelent, és a hosszú időszakkal, amit az előkészítés megkövetel. ... De éppen ezért kell felfigyelnünk azokra a próbálkozásokra, amelyek az elektronikus számológépeknek az ármunkában történő felhasználására irányulnak ... Arra ma még kevés lehetőséget látunk, hogy gépi úton helyettesíteni lehessen az árvetést. Az árváltozások továbbgyűrűző hatásának felmérése, műszaki ársorok kidolgozása terén azonban akár már a közeli jövőben komoly szerepe lehet az elektronikus gépeknek."

Az Országos Árhivatal részéről megnyilvánuló érdeklődés és támogatás nagy ösztönzést és segítséget adott vizsgálatainkhoz. Kidolgoztuk, hogy miként lehet meglevő adatokra támaszkodva, a gazdasági problémákat és a gyakorlati igényeket figyelembe véve az árak kölcsönhatásait a matrixszámítás és elektronikus számológép segítségével vizsgálni.

Az árváltozások egymásra gyakorolt hatásának kiszámítására szolgáló, a matrixalgebrán alapuló módszert a következőkben ismertetem:

Rendelkezésünkre állnak az eddig végzett gyűrűztetési számításokhoz is felhasznált adatok, tehát a különböző termékek egységárai, továbbá a termékegységekre jutó közvetlen anyagköltségek, valamint ugyancsak termékegységekre vonatkoztatva az ún. egyéb költségek. A különböző termékek egységárai (ha n termékre végezzük a számításokat) legyenek $p_1, p_2, \ldots, p_n$. Matrixalgebrai jelöléseket alkalmazva a $p_1, p_2, \ldots, p_n$ egységárakat $\mathbf{p}^*$-vel jelöljük, ahol $\mathbf{p}^*$ egy n elemből álló sormatrix (sorvektor).[2]

Tehát: $\mathbf{p}^* = [p_1, p_2, \ldots, p_n]$.

[2] Az egyetlen sorból álló matrixot sormatrixnak vagy sorvektornak nevezzük és vastagon nyomtatott, csillaggal ellátott kisbetűvel jelöljük. Az egyetlen oszlopból álló matrixot oszlopmatrixnak vagy oszlopvektornak nevezzük és vastagon nyomtatott kisbetűvel jelöljük.

A termékegységekre jutó közvetlen anyagköltségek legyenek

$$\begin{array}{llll} k_{11}, & k_{12}, & k_{13}, & \ldots k_{1n}, \\ k_{21}, & k_{22}, & k_{23}, & \ldots k_{2n}, \\ k_{31}, & k_{32}, & k_{33}, & \ldots k_{3n}, \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ k_{n1}, & k_{n2}, & k_{n3}, & k_{nn}, \end{array}$$

ahol k_{11} jelenti az egységnyi *A* termék előállításához felhasznált *A* termék értékét, k_{21} az *A* termékhez a felhasznált *B* termék értékét és így tovább. A közvetlen anyagköltségekre vonatkozó (a példában az első tábla felső négyzetében található) adatok valójában egy kvadratikus matrixot[3] alkotnak *(jelöljük ezt a matrixot* **K***-val),* amelynek k_{ij} eleme megmutatja, hogy a j-edik termék egységének előállításához milyen értékű i-edik terméket használnak fel. A termékegységre jutó ún. egyéb költségeket az $m_1, m_2 \ldots, m_n$ szimbolumokkal jelöljük, amelyek ugyanúgy, mint az egységárak, egy sorvektort alkotnak. Ezt a sorvektort **m***-szel jelöljük.

Tehát $\mathbf{m}^* = [m_1, m_2, \ldots, m_n]$.

Ha a fenti jelöléseket alkalmazzuk, és feltételezzük, hogy a számításokat ugyanúgy, mint a hagyományos módszerek szemléltetésére bemutatott példában csak három termékre végezzük, akkor a következő egyenletek írhatók fel:

1. $p_1 = k_{11} + k_{21} + k_{31} + m_1$
   $p_2 = k_{12} + k_{22} + k_{32} + m_2$
   $p_3 = k_{13} + k_{23} + k_{33} + m_3$

Ugyanezek az egyenletek a matrixalgebrában egy egyenlettel fejezhetők ki a következőképpen:

1a) $\mathbf{p}^* = 1^* \mathbf{K} + \mathbf{m}^* \quad (1^* = [1\ 1\ 1]$[4]$)$.

[3] Azokat a matrixokat nevezzük kvadratikus matrixoknak, amelyekben a sorok száma megegyezik az oszlopok számával.

[4] Az 1/a alatti matrixegyenlet értelmében a költségmatrixot a **K**-t balról meg kell szorozni egy olyan sorvektorral (sormatrixszal), az 1* vektorral, amelynek mindenegyes eleme 1 és a szorzathoz (amely mint látni fogjuk, ugyancsak egy sorvektor) hozzá kell adni az **m*** sorvektort.

Matrixnak matrixszal való szorzása csak arra az esetre értelmezhető, ha a baloldali matrixnak ugyanannyi oszlopa van, mint ahány sora van a jobboldalinak. Ebből az is következik, hogy egy matrixot akkor szorozhatunk balról egy sorvektorral (sormatrixszal), ha a sorvektornak annyi eleme (oszlopa) van, mint amennyi sora a matrixnak.

A szorzat olyan matrix, amelynek annyi sora van, mint az első tényezőnek és annyi oszlopa, mint a másodiknak. Tehát, ha egy matrixot balról egy sorvektorral szorzunk, akkor eredményül sorvektort kapunk, hiszen az első tényezőnek csak egy sora van.

Ha a szorzás értelmezhető, akkor matrixot úgy szorzunk matrix-szal, hogy a baloldali matrix sorait rendre megszorozzuk a jobboldali matrix oszlopaival, és a szorzatokat összeadjuk. Egy matrix bármely sorával úgy szorzunk egy másik matrix bármely oszlopát, hogy a megfelelő elemeket szorozzuk össze (a sor első elemét az oszlop első elemével), és a szorzatokat összegezzük. A szorzatként kapott matrix első elemét tehát úgy kapjuk meg, hogy a baloldali matrix első sorát a fent leírt módon szorozzuk a jobboldali matrix első oszlopával. Például $\mathbf{A} = \begin{bmatrix} 2 & 6 & 1 \\ 3 & 4 & 2 \end{bmatrix}$ matrixszal úgy szorozzuk meg

$\mathbf{B} = \begin{bmatrix} 3 & 4 \\ 5 & 8 \\ 2 & 1 \end{bmatrix}$ matrixot, hogy először az **A** első sorának és a **B** első oszlopának szorzatá képezzük, ami egyenlő 38-cal, mert: $2 \cdot 3 + 6 \cdot 5 + 1 \cdot 2 = 38$. Ez lesz a szorzás eredményeként kapott matrix első eleme. Ezután az **A** első sorának és a **B** második oszlopának a szorzatát képezzük, és így megkapjuk a mátrix-szorzat második elemét az 57-et ($2 \cdot 4 + 6 \cdot 8 + 1 \cdot 1 = 57$).

Az 1/a alatti egyenlet azt fejezi ki, hogy ha a **K** elemeit, vagyis a közvetlen anyagköltségeket oszloponként összegezzük (ezt jelenti a **K** balról való szorzása az 1* sorvektorral) és az egyes oszlopösszegekhez hozzáadjuk az **m*** megfelelő elemeit, vagyis a termékegységre jutó egyéb költségeket, akkor megkapjuk az egyes termékek termelői árát.

A termékegységre jutó közvetlen anyagráfordítások és a termékek egységárainak ismeretében, amint erre már a hagyományos módszerek kapcsán utaltam, meg lehet határozni a technológiai együtthatókat a következőképpen:

$$2.\quad t_{11} = \frac{k_{11}}{p_1},\quad t_{21} = \frac{k_{21}}{p_2},\quad t_{31} = \frac{k_{31}}{p_3}$$

$$t_{12} = \frac{k_{12}}{p_1},\quad t_{22} = \frac{k_{22}}{p_2},\quad t_{32} = \frac{k_{32}}{p_3}$$

$$t_{13} = \frac{k_{13}}{p_1},\quad t_{23} = \frac{k_{23}}{p_2},\quad t_{33} = \frac{k_{33}}{p_3}$$

Ily módon a technológiai együtthatók ugyancsak egy kvadratikus matrixot alkotnak (jelöljük ezt a matrixot **T**-vel), amelynek t_{ij} eleme megmutatja, hogy a j-edik termék egységéhez természetes mértékegységben kifejezve mennyi i-edik terméket használnak fel. A t_{11} példáján bemutatjuk, hogy a technológiai együtthatók, valamint a termékegységre jutó anyagköltségek és a termékek egységára közötti összefüggés többféleképpen is megfogalmazható.

Mint láttuk, $t_{11} = \frac{k_{11}}{p_1}$, de azt úgy is írhatom, hogy $t_{11} = \frac{1}{p_1} \cdot k_1$, sőt a következőképpen is $t_{11} = p_1^{-1} \cdot k_1$.

A 2. alatti egyenletekből következik, hogy

$$3.\quad k_{11} = t_{11}p_1,\quad k_{21} = t_{21}p_2,\quad k_{31} = t_{31}p_3$$
$$k_{12} = t_{12}p_1,\quad k_{22} = t_{22}p_2,\quad k_{32} = t_{32}p_3$$
$$k_{13} = t_{13}p_1,\quad k_{23} = t_{23}p_2,\quad k_{33} = t_{33}p_3$$

A termékegységre jutó anyagköltségeket, a **K** matrixot tehát kifejezhetjük a technológiai együtthatók és az egységárak szorzataként is.

A 3 alatti egyenleteket matrix-szimbólumokkal jelölve kapjuk a

3/a $\mathbf{K} = \mathbf{PT}$ matrixegyenletet,

ahol **P** olyan diagonális matrixot[5] jelent, amelyben a főátló elemei egyenlők az árakkal.

Ezt követőleg előbb **A** második sorát szorozzuk **B** első oszlopával (az eredmény 33), ezután pedig az **A** második sorát a **B** második oszlopával (az eredmény 46).

Tehát $\begin{bmatrix} 2 & 6 & 1 \\ 3 & 4 & 2 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} 3 & 4 \\ 5 & 8 \\ 2 & 1 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 38 & 57 \\ 33 & 46 \end{bmatrix}$.

Az összeadás és a kivonás csupán az ugyanannyi sort és oszlopot tartalmazó matrixokra, illetve az ugyanannyi elemből álló vektorokra van értelmezve. Két marix összege egyenlő egy olyan matrixszal, amelynek elemei egyenlők a két matrix megfelelő elemeinek összegével. Hasonlóképpen értelmezzük két matrix különbségét is.

[5] A diagonális matrix olyan kvadratikus matrix, amely csak a főátlója (a bal felső sorokból a jobb alsó sorokba húzható átlója) mentén tartalmaz 0-tól különböző elemeket.

A 3/a alatti egyenletben azért képeztünk az egységárakból diagonális matrixot, mert az árak és a technológiai együtthatók szorzataként itt egy kvadratikus matrixot, a költségmatrixot kell kapnunk. Ha viszont a technológiai együtthatók matrixát itt is az árakból képzett sorvektorral szoroznánk, akkor nem a költségmatrixot, hanem a termékegységekre jutó anyagköltségek összegét kifejező sorvektort kapnánk eredményül.

Tehát $\mathbf{p}^* \mathbf{T} = 1^* \mathbf{K}$.

A 3/a alatti egyenlet azt fejezi ki, hogy a közvetlen anyagköltségeket megkapjuk, ha a technológiai együtthatók matrixát szorozzuk az egységárakat tartalmazó diagonális matrixszal, vagyis úgy, hogy a technológiai együtthatókat soronként szorozzuk a megfelelő árakkal.

A 3/a alatti egyenlet ismeretében most már meghatározhatjuk a 2 alatti egyenleteknek megfelelő matrixegyenletet. Ha ugyanis $\mathbf{K} = \mathbf{PT}$, akkor ebből a **T**-t úgy számíthatjuk ki, hogy a költségmatrixot, **K**-t elosztjuk az egységárakat tartalmazó diagonális matrixszal **P**-vel, vagy ami ezzel egyértelmű, úgy, hogy a költségmatrixot szorozzuk az egységárakat tartalmazó diagonális matrix inverzével (reciprokával),[6] amit $\mathbf{P}^{-1}$ szimbolummal jelölünk.

Tehát:

2/a. $\mathbf{T} = \mathbf{P}^{-1} \mathbf{K}$.

Mivel **P** diagonális matrix, inverzének meghatározása egyszerűen úgy történik, hogy 1-et osztjuk a főátlóban levő elemekkel,

vagyis $$\mathbf{P}^{-1} = \begin{bmatrix} \frac{1}{p_1} & 0 & 0 \\ 0 & \frac{1}{p_2} & 0 \\ 0 & 0 & \frac{1}{p_3} \end{bmatrix}.$$

A 3 alatti egyenleteket behelyettesítve az 1 alatti egyenletekbe, kapjuk, hogy:

4. $$\begin{aligned} p_1 &= t_{11}p_1 + t_{21}p_2 + t_{31}p_3 + m_1 \\ p_2 &= t_{12}p_1 + t_{22}p_2 + t_{32}p_3 + m_2 \\ p_3 &= t_{13}p_1 + t_{23}p_2 + t_{33}p_3 + m_3 \end{aligned}$$

A 4. alatti egyenleteket matrix-szimbólumokkal kifejezve

4a) $\mathbf{p}^* = \mathbf{p}^* \mathbf{T} + \mathbf{m}^*$.

4. és 4/a ugyanazt jelentik, mint 1 és 1/a, azzal a különbséggel, hogy itt a termékegységre jutó közvetlen anyagköltséget a technológiai koefficiensek és az egységárak szorzataként fejeztük ki.

[6] Valamely matrix inverzén azt a matrixot értjük, amellyel az adott matrixot megszorozva egy olyan diagonális matrixot kapunk eredményül, amelyben a főátló elemei 1-gyel egyenlők. A főátlóban csupa 1-est tartalmazó diagonális matrixot **E**-vel jelöljük.

A 4 alatti egyenleteket átalakítva oly módon, hogy az egyenletek jobboldalán csak az m-eket hagyjuk és figyelembe véve, hogy $p_1 \cdot -t_{11} \cdot p_1 = (1-t_{11}) \cdot p_1$ a következő egyenleteket kapjuk:

$$\begin{aligned} 5.\ &(1 - t_{11})p_1 - t_{21}\ p_2 - t_{31}\ p_3 = m_1 \\ &- t_{12}p_1 + (1 - t_{22})p_2 - t_{32}p_3 = m_2 \\ &-t_{13}p_1 - t_{23}p_2 + (1 - t_{33})p_2 = m_3 \end{aligned}$$

ugyanez matrixegyenlettel kifejezve

$$5/a.\ \mathbf{p}^* (\mathbf{E} - \mathbf{T}) = \mathbf{m}^*.$$

Ugyanúgy, ahogy az 5. alatti egyenletek a 4. alatti egyenletekből következnek, az 5/a alatti matrixegyenlet a 4/a alattiból következik. Ha ugyanis a 4/a egyenlet baloldalát megszorozzuk egy 3 sorból és 3 oszlopból álló egységmatrixszal, **E**-vel, akkor az egyenlet a következő formát ölti

$$5/b.\ \mathbf{p}^* \mathbf{E} = \mathbf{p}^* \mathbf{T} + \mathbf{m}^*.$$

Az **E**-vel való szorzás a matrixalgebrában ugyanazt jelenti, mint a skalároraritmetikában az 1-gyel való szorzás, tehát $\mathbf{p}^* \mathbf{E} = \mathbf{p}^*$.

Az 5/b egyenletet rendezve, a jobboldalon csak **m***-et hagyva, a baloldalon pedig **p***-t kiemelve, megkapjuk az 5/a alatti egyenletet.

5. és 5/a egyenlet fejezi ki, hogy ha a termékek egységárából levonjuk a kérdéses termékekre jutó kiemelt anyagköltségeket, akkor megkapjuk a termékegységre jutó egyéb költségeket. 5. és 5/a egyenlet alapján tehát a technológiai együtthatók és az egységárak ismeretében meghatározhatjuk a termékegységre jutó egyéb költségeket. Adott árrendszerben a fenti összefüggések teljesen nyilvánvalóak és a fenti képletek alkalmazására nincs is szükség, hiszen a termékegységre jutó egyéb költségek az ár- és önköltségkalkulációkból megállapíthatók. Az 5. illetve az 5/a alatti egyenlet gyakorlati alkalmazásának akkor van értelme, ha bizonyos termék vagy termékek árát úgy kívánjuk módosítani, hogy az árváltozások kölcsönhatásai az árakban ne jussanak kifejezésre. Ilyen esetben *az a feladat, hogy meghatározzuk a gazdasági megfontolások alapján módosított árakhoz tartozó egyéb költségeket,* és ilyenkor a fenti képletek — különösen az 5/a alatti képlet — alapján gyorsan kiszámítható, hogy milyen változtatásokat kell eszközölni a nyereségben vagy a forgalmi adóban, esetleg milyen dotációt kell biztosítani, hogy a vállalatok az önköltség megváltoztatása és saját termékeik árának változatlansága miatt ne kerüljenek indokolatlanul előnyös vagy hátrányos helyzetbe.

A termelői árrendezések során viszont általában az történik, hogy *a termékegységekre jutó egyéb költségeket, például a nyereséget, a munkabért vagy az importanyag-költséget kívánjuk módosítani, és ezeknek a módosításoknak megfelelően, az árak kölcsönös összefüggéseit és egyéb szempontokat figyelembe véve mindazokat az árakat megváltoztatjuk, amelyek önköltségére a szóban forgó ármódosítások hatást gyakorolnak.* Ilyen esetben vagy bizonyos árintézkedések várható hatásainak feltárása céljából azt kell megvizsgálnunk, hogy az egyéb költségek megváltoztatása esetén — a technológiai kapcsolatok figyelembevételével — hogyan kell az árakat módosítani. A termékegységre jutó egyéb

költségek megváltoztatása esetén szükséges új árakat az 5 és az 5/a alatti egyenletrendszer átrendezése útján lehet meghatározni, úgy, hogy az egyenletrendszer baloldalán csak a p-ket, illetve a **p*** vektort hagyjuk. De ha az 5 alatti egyenletrendszert az említett módon átrendezzük, akkor egy rendkívül nehezen kezelhető és megoldható egyenletrendszert kapunk, ahol mindenegyes egyenletben annyi ismeretlen van, ahány termék tekintetében a számításokat végezzük. Ha a számításba bevont termékek száma nagy, akkor az 5. alatti egyenletrendszer átalakításával nyert egyenletrendszer alapján a megváltozott ún. egyéb költségekhez tartozó árak már nem számíthatók ki annyi idő alatt, hogy a számítások eredményét a gazdaságpolitikában fel lehessen használni. Ezzel szemben, ha az 5/a alatti matrixegyenletet átalakítjuk, akkor olyan formulát kaphatunk, amelynek alapján elektronikus számológép igénybevételével a számítások igen gyorsan elvégezhetők.

Az 5/a alatti egyenlet átalakítása oly módon, hogy az alkalmas legyen az egyéb költségekhez tartozó árak meghatározására, a következőképpen történik.

Az egyenlet baloldalán a **p***-t hagyjuk, és az (**E** — **T**) matrixot átvisszük a másik oldalra osztónak. De egy matrixot (a jelen esetben sormatrixot) egy másik matrixszal osztani annyit jelent, mint az adott matrix inverzével szorozni.[7]

Így

$$6/a.\quad \mathbf{p}^* = \mathbf{m}^* \, (\mathbf{E} - \mathbf{T})^{-1}.$$

Az (**E** — **T**) matrix inverze elektronikus számológépen még akkor is viszonylag gyorsan meghatározható, ha a számításba bevont termékek száma eléri a 300—400-at.

Ha az (**E** — **T**) matrix inverzét ismerjük, akkor bármely **m***-hez matrixok szorzása segítségével meghatározható a megfelelő árrendszer. Ez azt jelenti, hogy az (**E** — **T**) matrix inverzének ismeretében matrixok szorzása útján meg lehet határozni az egyéb költségek bármilyen változásának az egész árrendszerre gyakorolt hatását.

Az (**E** — **T**) matrix inverzének az a tulajdonsága, hogy a kiemelt (a matrixban szereplő) termékekből a termékegységre jutó *teljes* anyagráfordításokat (a teljes ráfordítási együtthatókat) tartalmazza, szemben a **T** matrixszal, amely csak a termékegységre jutó *közvetlen* anyagráfordításokat fejezi ki. A **T** matrixban található technológiai együtthatók és az (**E** — **T**) matrix inverzében található teljes ráfordítási együtthatók közötti különbséget úgy lehet a legjobban megérteni, ha megvizsgáljuk a két matrix egy-egy oszlopát. A **T** matrix bármely oszlopát vizsgálva arról kapunk felvilágosítást, hogy a fejrovatban szereplő termék egységének előállításához a különböző termékekből közvetlenül mennyit használnak fel. Visszatérve a második táblázathoz, a táblázat első oszlopa azt mutatja, hogy egységnyi *A* termék előállításához $\frac{2}{9}$ t *A* terméket, $\frac{1}{14}$ hl *B* terméket és $\frac{4}{9}$ db *C* terméket használnak fel. Ezzel szemben

[7] A nem diagonális matrixok invertálása meglehetősen bonyolult, ezért az invertálás szabályait és feltételeit itt nem ismertetem, csupán arra utalok, hogy az inverz matrix értelmezését a korábbiakban már megadtam, és hogy az adott gazdasági feltételek mellett a technológiai együtthatókból képzett (**E—T**) matrixok általában invertálhatók.

az $(\mathbf{E} - \mathbf{T})^{-1}$ matrix oszlopai azt mutatják, hogy a különböző termékekből mennyit kell termelni ahhoz, hogy a táblázat fejrovatában szereplő termékből egy egységet felhalmozásra vagy fogyasztásra lehessen fordítani. Ha a második táblázatban szereplő adatokból megszerkesztjük az $(\mathbf{E} - \mathbf{T})$ matrixot és azt invertáljuk, akkor ennek az inverz-matrixnak az első oszlopa megmutatja, mennyit kell a különböző termékekből termelni ahhoz, hogy az *A* termékből egységnyi mennyiséget nem termelő fogyasztásra (felhalmozásra vagy fogyasztásra) lehessen fordítani.

A kétfajta együttható közötti különbséget az is jól szemlélteti, ha szembeállítjuk egymással a két matrix első oszlopának első elemét. Tételezzük fel, hogy valamely árszerkezeti matrixban az első termék a szén. Ebben az esetben a **T** matrix első oszlopának első eleme azt mutatja, hogy közvetlenül a szénbányászatban 1 t szén előállításához mennyi szenet használnak fel. Az $(\mathbf{E} - \mathbf{T})^{-1}$ matrix első oszlopának első eleme ezzel szemben a következőket fejezi ki: ahhoz, hogy 1 t szenet nem termelő fogyasztásra lehessen fordítani, a szénbányászatnak minimálisan 1 t szenet kell előállítania, ehhez viszont szénráfordítások szükségesek részben közvetlenül a szénbányászatban, részben közvetve a kohászatban, a villamosenergia-termelésben és egyéb a szénbányászatban felhasznált termékek termelésében. Ahhoz tehát, hogy 1 t szenet termelő fogyasztásra lehessen fordítani, a szénbányászatnak meg kell termelnie ezt az 1 t szenet plusz még annyit, amennyit ennek az 1 t szénnek az előállításához a különböző termékek termelésében közvetlenül vagy közvetve felhasználnak. A kérdéses inverz-matrix első oszlopának első eleme éppen ezt az összeget mutatja.

A gyűrűztetési számítások szemléltetésére bemutatott példát a matrixalgebra segítségével a következőképpen lehet megoldani.

Az első tábla, amint erre már rámutattunk, magában foglalja a **K** matrixot, az **m*** és a **p*** vektort.

Az 1/a alatti egyenlet értelmében $\mathbf{p}^* = 1^* \mathbf{K} + \mathbf{m}^*$, vagyis

$$7.\quad [9\ \ 14\ \ 9] = [1\ \ 1\ \ 1] \begin{bmatrix} 2 & 3 & 1 \\ 1 & 2 & 3 \\ 4 & 4 & 1 \end{bmatrix} + [2\ \ 5\ \ 4].$$

Az árakból egy diagonális matrixot képezve a 2/a alatti egyenlet alapján meghatározhatjuk a technológiai együtthatók matrixát.

$$\mathbf{P}^{-1}\,\mathbf{K} = \mathbf{T}, \text{ vagyis}$$

$$8.\quad \begin{bmatrix} \frac{1}{9} & 0 & 0 \\ 0 & \frac{1}{14} & 0 \\ 0 & 0 & \frac{1}{9} \end{bmatrix} \quad \begin{bmatrix} 2 & 3 & 1 \\ 1 & 2 & 3 \\ 4 & 4 & 1 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \frac{2}{9} & \frac{3}{9} & \frac{1}{9} \\ \frac{1}{14} & \frac{2}{14} & \frac{3}{14} \\ \frac{4}{9} & \frac{4}{9} & \frac{1}{9} \end{bmatrix}$$

A fenti egyenletből **K**-t kifejezve

$$\mathbf{K} = \mathbf{P}\ \mathbf{T}, \text{ vagyis}$$

$$9.\quad \begin{bmatrix} 2 & 3 & 1 \\ 1 & 2 & 3 \\ 4 & 4 & 1 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 9 & 0 & 0 \\ 0 & 14 & 0 \\ 0 & 0 & 9 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} \frac{2}{9} & \frac{3}{9} & \frac{1}{9} \\ \frac{1}{14} & \frac{2}{14} & \frac{3}{14} \\ \frac{4}{9} & \frac{4}{9} & \frac{1}{9} \end{bmatrix}$$

Felhasználva a 3/b alatti egyenletet, tudniillik, hogy:
$\mathbf{1}^* \cdot \mathbf{K} = \mathbf{p}^* \cdot \mathbf{T}$, a 7. alatti egyenlet a következőképpen írható:

$$10.\quad [9\ 14\ 9] = [9\ 14\ 9] \begin{bmatrix} \frac{2}{9} & \frac{3}{9} & \frac{1}{9} \\ \frac{1}{14} & \frac{2}{14} & \frac{3}{14} \\ \frac{4}{9} & \frac{4}{9} & \frac{4}{9} \end{bmatrix} + [2\ 5\ 4]$$

Ebből, mint azt már az 5/a alatti egyenletben kifejtettük, következik, hogy $\mathbf{p}^* (\mathbf{E}-\mathbf{T}) = \mathbf{m}$, vagyis

$$11.\quad [9\ 14\ 9] \begin{bmatrix} \frac{7}{9} & \frac{-3}{9} & \frac{-1}{9} \\ \frac{-1}{14} & \frac{12}{14} & \frac{-3}{14} \\ \frac{-4}{9} & \frac{-4}{9} & \frac{8}{9} \end{bmatrix} = [2\ 5\ 4]$$

Ebből viszont $\mathbf{p}^* = \mathbf{m}^* (\mathbf{E}-\mathbf{T})^{-1}$, vagyis

$$12.\quad [9\ 14\ 9] = [2\ 5\ 4] \begin{bmatrix} \frac{7}{9} & \frac{-3}{9} & \frac{-1}{9} \\ \frac{-1}{14} & \frac{12}{14} & \frac{-3}{14} \\ \frac{-4}{9} & \frac{-4}{9} & \frac{8}{9} \end{bmatrix}^{-1}$$

Példánkban $(\mathbf{E}-\mathbf{T})^{-1} \approx \begin{bmatrix} 1{,}588235 & 0{,}823529 & 0{,}397059 \\ 0{,}378151 & 1{,}529412 & 0{,}415966 \\ 0{,}983193 & 1{,}176471 & 1{,}531513 \end{bmatrix}$

Ha ezt az inverzet balról megszorozzuk az $\mathbf{m}^*$ sormatrixszal, akkor valóban a $\mathbf{p}^*$ sorvektort, azaz a termékek egységárait kapjuk.

Tehát $\mathbf{p}^* = [9\ 14\ 9]$.

Ha a termékegységre jutó egyéb költségeket tartalmazó $\mathbf{m}^*$ vektor valamilyen okból módosul vagy módosítani kívánjuk, akkor ennek a módosításnak az árrendszerre gyakorolt hatását, vagyis az új feltételek-

nek megfelelő árrendszer árait úgy számíthatjuk ki, hogy a módosított $\mathbf{m}^*$-mel (amelyeket $\mathbf{m}_o^*$-val jelölünk) megszorozzuk $(\mathbf{E}-\mathbf{T})^{-1}$-t.

Példánkban az eredeti $\mathbf{m}^*$ vektor [2 5 4] oly módon változott meg, hogy első eleme 2-ről 4-re emelkedett, többi eleme pedig változatlan maradt.

Tehát $\mathbf{m}_o^* = [4\ 5\ 4]$.

Az $\mathbf{m}_o^*$-nak megfelelő módosított árakat (amelyeket $\mathbf{p}_o^*$-val jelölünk) megkapjuk, ha $(\mathbf{E}-\mathbf{T})^{-1}$-t szorozzuk $\mathbf{m}_o^*$-val: $\mathbf{p}_o^* = \mathbf{m}_o^* (\mathbf{E}-\mathbf{T})^{-1}$.

$$\text{Tehát } \mathbf{p}_o^* = [4\ 5\ 4] \begin{bmatrix} 1{,}588235 & 0{,}823529 & 0{,}397059 \\ 0{,}378111 & 1{,}529412 & 0{,}415966 \\ 0{,}983193 & 1{,}176471 & 1{,}531513 \end{bmatrix} =$$

$$= [12{,}17 \quad 15{,}64 \quad 9{,}79]$$

★

Az árak közötti technológiai kapcsolatokon alakuló kölcsönhatások vizsgálatára szolgáló modern módszer gyakorlati alkalmazása hazánkban a megoldás stádiumában van. Az Országos Árhivatal egy 435 termékből, illetve termékcsoportból álló ármodellt szerkeszt, amely előfeltétele az említett módszer alkalmazásának. *Az ármodell alapján végzendő számítások jelentősen hozzájárulhatnak az árpolitika tudományos megalapozottságának fokozásához.* Nemcsak arról van szó ugyanis, hogy egy korábban is végzett számítást lényegesen meg lehet gyorsítani, hanem arról is, hogy egyidejűleg összehasonlíthatatlanul több terméket lehet a számításokba bevonni. Ez minőségi ugrást jelent, mert olyan elképzelések kihatásának és olyan összefüggéseknek a mérlegelésére nyílik lehetőség, amelyek eredményes vizsgálatáról korábban szó sem lehetett.

Az ármodellben szereplő termékek igen sok, hasonló önköltség szerkezettel rendelkező terméket reprezentálnak, és így lehetővé válik, hogy árváltozásaik alapján a többi termékek árában szükségessé váló módosításokra is következtethessünk. Az ármodellre támaszkodva a matrixszámítás és elektronikus számológép igénybevételével az árak kölcsönhatásai tekintetében a következő fontosabb vizsgálatokra nyílik lehetőség:

Milyen ár- és árarányváltozások következnek be

a) ha az árakban foglalt közvetlen bérköltséget (illetményadót) meghatározott mértékben növeljük vagy csökkentjük,

b) ha az építmények és gépek árszintjét vagy a leírási kulcsokat növeljük vagy csökkentjük és ily módon a termékegységre jutó leírási összeg változik,

c) ha egyes alapanyagok árát módosítjuk, és így az árakban foglalt közvetlen anyagköltség változik,

d) ha a termékekhez felhasznált importanyagok árát a világpiaci árak jelentős változása vagy egyéb okok miatt módosítani kívánjuk,

e) ha az árakban foglalt nyereséget csökkenteni vagy növelni akarjuk.

★

Cikkemben nem törekedtem és nem is törekedhettem az árak kölcsönhatásainak vizsgálatával kapcsolatos valamennyi probléma ismertetésére, csupán az volt a célom, hogy ízelítőt adjak az e területen folyó kutatómunkáról.

BALASSA JÁNOS—SZERB FERENC:

A petrokémia szerepe a vegyipar fejlesztésében

A második ötéves terv irányelvei népgazdaságunk fejlesztésének egyik kulcskérdéseként jelölik meg a vegyipar gyors és nagyarányú fejlődését. A vegyipar termelését 1965-re az ipar átlagos fejlesztését jelentékenyen meghaladó mértékben, az 1958. évi színvonal kétszeresére kell emelni. Ezen belül is fokozott ütemben kell kifejleszteni a korszerű szintétikus vegyianyagok, a műanyagok és a műszálak gyártását. A műanyagtermelést mintegy négyszeresre kell növelni, és meg kell indítani a polimerizációs műanyagok gyártását. A szintetikus műszálgyártást kilencszeresre kell fokozni.

E nagy célok sürgős feladattá teszik vegyi *alapanyagiparunk* nagymértékű és gyors ütemű továbbfejlesztését. A szerves vegyipar, elsősorban a *szintetikus vegyipar* kifejlesztéséhez egyszerű, többnyire 1—4 szénatomból álló, nyílt szénláncú, valamint a legegyszerűbb aromás szénhidrogének nagy tömegére van szükség. Ezen kiinduló anyagokat a vegyipar eddig többségében *szénből* állította elő. A szénbázison történő fejlesztés azonban rendkívüli nehézségek elé állítaná a vegyipart.

Szénfeldolgozó iparunk fejletlen; gyors ütemű, nagymértékű növelése nemcsak hatalmas összegű beruházásokat kívánna, de számos problémát vetne fel a hazai szenek minőségével és a szénfeldolgozással nyert termékek komplex felhasználásával kapcsolatban, nem is szólva arról, hogy a szénbányászat fejlesztése nagymértékben függ geológiai adottságainktól, jelentős időt és szintén nagy anyagi ráfordítást igényelne.

Szerencsénkre az a rohamos haladás, amelyet a vegyipar az utolsó évtizedekben elért, lehetővé tette, hogy a szintetikus vegyipar kifejlesztéséhez szükséges néhány alapvető, egyszerű szerves vegyületet, továbbá a nitrogénműtrágya-gyártáshoz a szintézisgázt *kőolaj*ból és *földgáz*ból állítsuk elő. Kőolaj és földgáz hazánk területén elég bőven található, föltárásuk, kinyerésük, földolgozásuk költségei pedig aránylag alacsonyak.

A folyékony és gázalakú, természetes eredetű szénhidrogénekre (kőolajra és földgázra), illetve ezek feldolgozási termékeire alapozott szerves alapanyagokat és szintézisgázokat előállító vegyipar, az úgynevezett *petrokémia* kiépítése tág perspektívát nyújt az egész hazai vegyipari fejlesztés számára. Petrokémiai eljárásokkal ugyanis nagyszámú, a népgazdaság szempontjából igen fontos vegyitermék viszonylag gazdaságosan állítható elő. Ezeket mind felsorolni szinte lehetetlen. A legfontosabbakat a következő ábra mutatja.

Némileg megkönnyíti az áttekintést, hogy ezek a gyakran igen bonyolult összetételű vegyületek elemi építő kövekből, egyszerű szerkezetű vegyületekből tevődnek össze, mint amilyenek az etán-, etilén-, propilén-, bután-, aceton-, ecetsav- és más vegyületek.

Eddigi vizsgálódásaink szerint a petrokémia kifejlesztése az egyetlen járható út a magyar vegyipar előtt álló hatalmas feladatok megoldásához.

A petrokémia szerepe a világ vegyiparában

A kőolajfeldolgozás már évszázados múltra tekinthet vissza. Ahogy bővültek a kőolajra vonatkozó ismeretek, úgy gyarapodott a belőle kinyert termékek köre is.

A petrokémia gyors ütemű és nagymértékű fejlesztésének alapfeltételei a szocialista tábor országaiban is megtalálhatók, hiszen a tapasztalatok azt mutatják, hogy a petrokémiai ipar ott fejlődik ki, ahol

— megfelelő mennyiségű és minőségű nyersanyag,
— fejlett petrokémiai berendezések gyártására képes gépipar és
— magas képzettségű kutató- és ipari szakembergárda áll rendelkezésre, továbbá,
— ahol sok nitrogénműtrágyára és szerves vegyületre (elsősorban műszálakra, műanyagokra és szintetikus kaucsukra) van szükség.

Ennek ellenére a szocialista országok csak a legutóbbi években, némi tempóveszteséggel kezdték el a petrokémiai ipar fejlesztését. A Szovjetunió kőolajban és földgázban rendkívül gazdag ugyan, de vegyipara alapjainak megteremtése és fejlesztése a klasszikus technológiák alapján történt. Így szerves vegyipara is elsősorban szénlepárlási termékekre és növényi anyagokra támaszkodik. Sokáig nem fordítottak kellő gondot az ország kőolaj-, s különösen földgázkincseinek vegyipari felhasználására. A szintetikus műanyagok, a szintetikus szálak és a szintetikus kaucsuk felhasználásának rendkívüli méretű elterjedése és ennek eredményeképpen a vegyipar gyors előretörése azonban, mint szerte az egész világon, a Szovjetunióban is felvetette az olcsó és bőven rendelkezésre álló nyersanyagbázis kérdését. Az SZKP Központi Bizottságának 1958. májusi határozatában foglalt nagyarányú vegyipari fejlesztési program szükségszerűvé tette a korszerű petrokémiai nyersanyagbázis létrehozását.

Az első lépéseket a Szovjetunió már meg is tette a petrokémia fejlesztésében. Már 1957-ben meghaladta a 100 000 t-t az etán- és etiléntermelés, jelentős mennyiségű volt a propiléntermelés és kisebb méretekben megindult az etilbenzol, a kumol (és ebből a fenol), az aceton, az etilalkohol és a butilalkohol gyártása is. Sor került a legkorszerűbb új technológiák elsajátítására is. 1959-ben indult meg az acetilén kísérleti gyártása metánból, egyrészt parciális oxidációval, másrészt elektrokrakkolással.[1] Megkezdődött a legújabb, kiváló tulajdonságokkal rendelkező műanyagok kísérleti gyártása is.

[1] Krakkolásnak nevezzük a magasabb szénatom számú szénhidrogének alacsonyabb szénatom számú vegyületekre történő bontását.

A parciális oxidációnál a földgáz egy részének irányított elégetése szolgáltatja a metán bontásához szükséges reakcióhőt.

Kőolajból és földgázból nyerhető vegyi termékek

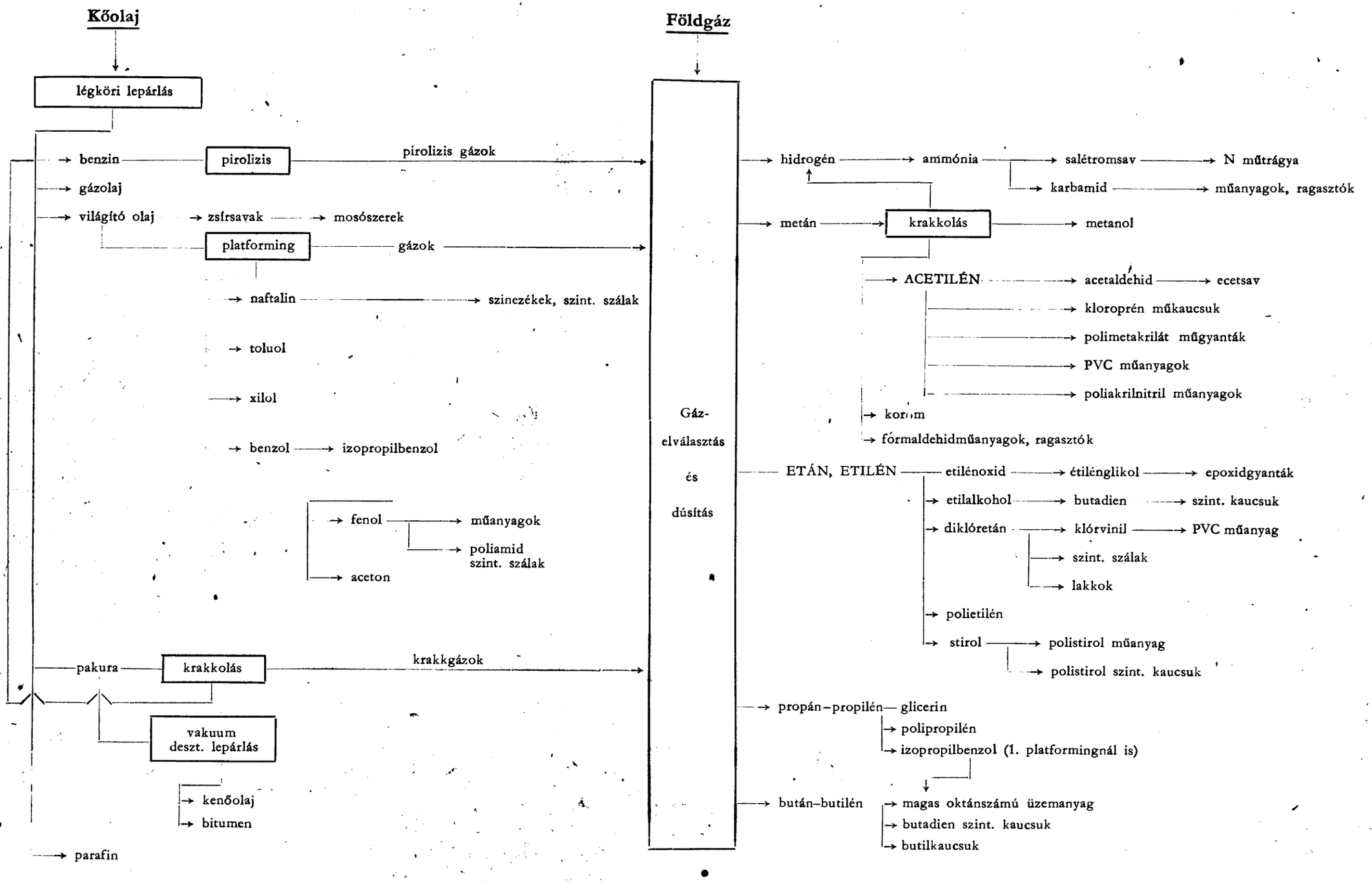

A népi demokratikus államok közül jelenleg csak Románia és Lengyelország alkalmaz nagyipari méretekben petrokémiai technológiát, főleg a nitrogénműtrágya-gyártáshoz szükséges szintézisgáz előállítására. A tervek szerint 1965-ig a KGST-ben részt vevő országok mind rátérnek a földgáz, a kőolajkísérő gázok és a kőolajlepárlási termékek vegyipari felhasználására.

A fejlődés mértékére jellemző, hogy a Szovjetunióban és a népi demokratikus államokban a petrokémiai alapon gyártott PVC termelése 1965-ig, 1958-hoz viszonyítva négyszeresre növekszik. 1964-re a szovjet szintetikus műszálgyártás 1958-hoz viszonyítva 17,6-szeresre, a műanyaggyártás 1957-hez viszonyítva nyolcszorosra emelkedik. E nagyméretű vegyipari fejlesztés döntő része petrokémiai alapon történik.

A petrokémia kifejlesztése hazánkban

Fejlesztési tervek

A magyar vegyiparban még nem került sor a petrokémiai eljárások nagyipari alkalmazására,[2] bár több kísérleti üzemünk működik és laboratóriumban számos technológiát dolgoztunk ki. Nyersanyaghelyzetünk azonban — elsősorban a baráti államok növekvő olaj- és földgázszállítása — lehetővé teszi a petrokémiai ipar hazai fejlesztését. Ezért a második ötéves tervben a nitrogénműtrágya-gyártást már petrokémiai alapon fejlesztjük tovább. A kétszeresre növelt kapacitású Borsodi Vegyi Kombinátot földgázbázisra állítjuk át. Tiszapalkonyán évi 100 000 t ammoniakapacitású nitrogénműtrágya-gyárat építünk. Ugyanitt az ammónia egy részéből karbamidot is gyártunk majd a műanyagipar és a mezőgazdaság részére. A Borsodi Vegyi Kombináthoz kapcsolódva évi 10 000 t kapacitású PVC-(polivinilklorid) gyár épül, és az addigra már működő, évi 6000 t kapacitású, karbidbázisú PVC-gyárat ugyancsak átállítjuk földgázalapra. Ugyanitt nagy metilalkohol-üzemet is létesítünk, amely a műanyaggyártáshoz szükséges formaldehid alapanyagát adja majd. Méltán mondhatjuk, hogy az elkövetkező ötéves tervben megteremtjük a korszerű, nagyüzemi magyar szerves vegyipart.

A fejlesztés természetesen nem áll meg a második ötéves terv befejezésével. Sőt, már ebben az időszakban előkészítjük további termékek petrokémiai eljárásokkal történő gyártását. Így a polietilén mellett a polipropilén termelését, oktilalkohol, benzol, fenol, szintetikus mosószeranyagok előállítását. Összegezve megállapítható: a földgáz és a kőolaj kémiai feldolgozásával lehetővé válik, hogy a szerves és a szervetlen vegyipar 1965-re tervezett összes termelésének mintegy 40 százalékát, az 1958. évi termeléshez viszonyított termelésnövekedésnek mintegy 55 százalékát petrokémiai úton állítsa elő.

Nyersanyaghelyzet

A petrokémiai ipar fejlesztése szempontjából vizsgálva hazánk nyersanyaghelyzetét az utolsó két évben elért eredmények alapján megállapítható, hogy földgáz- és kőolajkincsünk megfelelő nyersanyagbázis nagyarányú fejlesztéshez is. Az utóbbi két esztendő szénhidrogénkuta-

[2] Alkalmaznak ugyan petrokémiai eljárásokat a termelésben [koromgyártás földgázból, mosószergyártás (Mavepon) gázolajból], de ezek nem nagyipari jellegűek.

tásai jelentős mértékben megnövelték hazánk feltárt földgázkészletét, amely ma már olyan nagyságrendet ér el, hogy petrokémiai célokra biztonságosan lehet vele számolni. Ezen felül rendelkezésünkre áll a Román Népköztársasággal kötött megállapodás értelmében évi 200 millió m^3 igen jó minőségű, mintegy 98—99 százalék metántartalmú import-földgáz. Kőolajfeldolgozó iparunk termékei közül petrokémiai alapanyagként elsősorban az egyébként nehezen hasznosítható kisoktánszámú benzinpárlat jön számításba, amely — átdolgozás nélkül — motor-üzemanyagként már nem hasznosítható. Ez a benzinpárlat alkalmas polietilén és polipropilén gyártására.

A transzeurópai szovjet kőolajvezeték egyik elágazása lehetővé teszi, hogy nagy mennyiségű olcsó kőolajat kapjunk a Szovjetunióból. Ezt a kőolajat az ország északi részében építendő kőolajfinomító telep fogja feldolgozni. Célszerűnek látszik, hogy polietilén üzemünket is ide, erre a nyersolajbázisra telepítsük.

Ily módon megoldódott a vegyészkörökben évek óta húzódó vita arról, hogy az acetilénkémiát vagy az etilénkémiát fejlesszük-e ki. Korábban, amikor kizárólag a csaknem teljesen metánból álló földgázbázissal számoltunk, természetesen az acetilénkémiai fejlesztése került előtérbe. Ismerve azonban a polietilén rendkívül jó tulajdonságait és fontosságát, keresték a polietiléngyártás megvalósításának lehetőségét is. Erre korlátozott lehetőséget biztosított volna a zalai földgázban található etán. Ezt az elképzelést azonban később, amikor ismertté vált a nagy szovjet kőolajszállítások lehetősége, elvetettük, a zalai földgázból nyerhető etán hasznosítására pedig más utat keresünk.

A vezetéken szállított szovjet olaj megoldja a hazánk gyors ipari fejlesztésének kulcskérdését jelentő fűtőanyag-problémát, mert nagy mennyiségű fűtőolaj nyerhető belőle, amely korszerű és olcsó ipari tüzelőanyag. A kőolaj feldolgozásakor nyerhető nehéz benzinpárlatok azonban olyan volument képviselnek, amely motorhajtóanyagként nem helyezhető el részben a viszonylag kis belföldi benzinfogyasztás, részben pedig a kis oktánszám miatt. Adva van tehát a jelentős mennyiségű nehéz benzinpárlat, amelynek értékesítése ez idő szerint meglehetős gondokat okoz, s amely leggazdaságosabban a vegyiparban, technológiai célokra használható fel. A kőolaj komplex gazdaságos felhasználásának szükségessége így előmozdítja az etilénkémia kiépítését. Segíti a hazai etilénkémia kibontakozását az a műszaki fejlődés is, amelyet a kőolajpárlatokból nyerhető etilén, propilén és benzol rendkívül gazdaságos kinyerésére vonatkozó technológiai eljárások kidolgozásában értek el az elmúlt esztendőkben.

Ily módon a vita az egyetlen lehetséges megoldással végződött: ki kell fejleszteni mind az etilénkémiát, mind az acetilénkémiát. A kettő közti optimális arány kialakítása petrokémiai nyersanyaghelyzetünktől, az egyes technológiák kellő elsajátításától és gazdaságosságától, nem utolsósorban pedig az egyes termékekben mutatkozó igénytől függ.

A fejlesztés egyes problémái

A KGST-államok szoros együttműködésének eredményeként kedvezővé vált nyersanyaghelyzetünk, s ez már eleve jelentősen befolyásolta a petrokémiai ipar kifejlesztésével kapcsolatos gazdasági proble-

mák megoldását. Ezek a problémák két, egymással szorosan összefüggő témakörre oszlanak: 1. mit és mennyit termeljünk? 2. hogyan, milyen technológiával termeljünk? A KGST-n belüli megállapodás alapján néhány alapvető és nagy tömegben igényelt terméket (például műtrágyát, PVC-t, polietilént) minden ország maga állít elő. Ugyanakkor azonban lehetővé válik egyes gyártások profilozása is, ami a gazdaságos tömeggyártás kialakítása szempontjából igen nagy jelentőségű. Például a nemzetközi kooperáció folytán nincs szükség rá, hogy Magyarországon kifejlesszük a nagy beruházásokat igénylő *műkaucsuk*ipart. Műgumival és egyes műanyagokkal (például polistirollal, poliakrilnitrillel) való ellátásunkat a baráti államok vállalták. Ez már eleve lehetővé teszi, hogy a fejlesztő munkát néhány termékre irányítsuk, olyan termékekre, amelyek gyártása hazai viszonyok között a leggazdaságosabb, amelyek gyártásában a vegyiparnak jutó beruházások aránylag gyorsan megtérülnek, és amely termékekben az ország igénye előreláthatóan a legnagyobb lesz.

E szempontok alapján a petrokémiai ipar kiépítésével az első lépcsőben, tehát 1965-ig, ama nagy volumenben igényelt termékek gyártását kívánjuk megvalósítani, amelyek a legkevesebb beruházást igénylik és a legnagyobb importmegtakarítást eredményezik. A petrokémiai iparban elérhető komplexitást csak a második lépcsőben kívánjuk megvalósítani. Ekkor építenők ki a további terméksorokhoz szükséges kapacitásokat.

Csak ekkor nyílna mód arra, hogy a „gépcsaládokhoz" hasonlóan kiépítsük azokat a vegyi „termékcsaládokat", amelyek lehetővé tennék a petrokémiában kínálkozó gazdasági előnyök teljes kihasználását. De a petrokémiai termékek már az első lépcsőben is szorosan egymáshoz kapcsolódó igénysort elégítenek ki. Ebben a szakaszban az alábbi földgáz- és kőolajbázisra alapozott gyártásokat indítjuk meg, illetve fejlesztjük tovább.

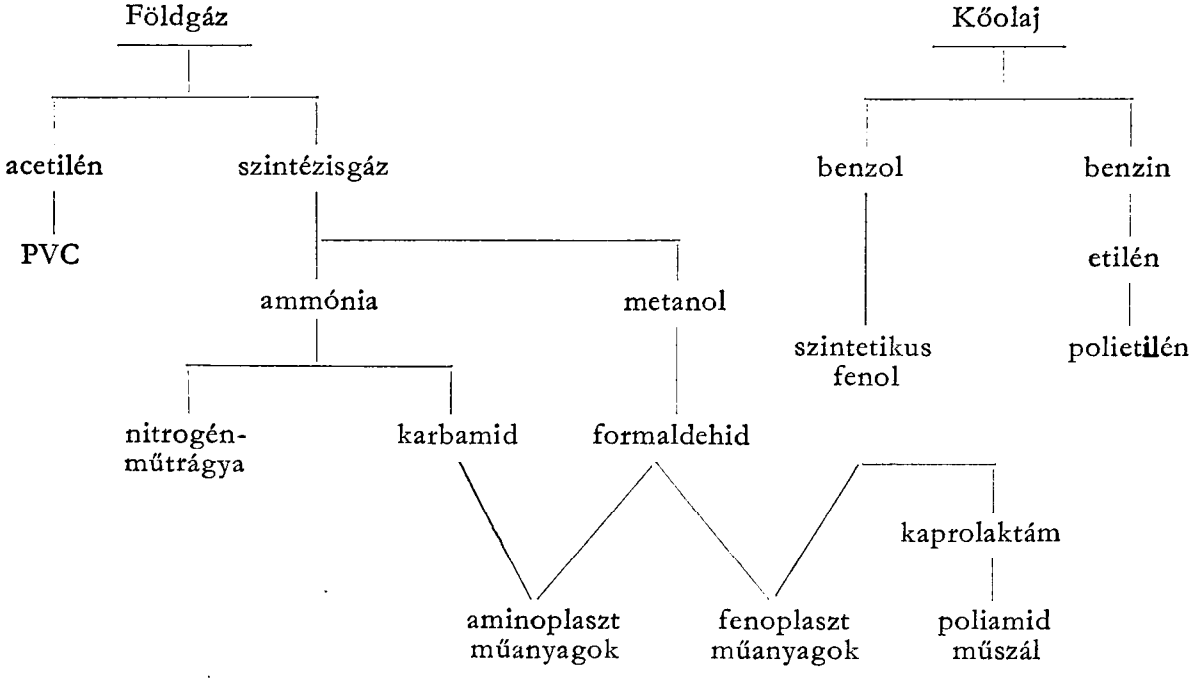

A termékek kiválasztásában a technológia elsajátításának nehézségeit is mérlegelni kellett. A magyar kutatók évek óta foglalkoznak alapvető petrokémiai eljárások kidolgozásával és számos eredményt értek el ezen a területen. Ezek azonban még nem elegendők ahhoz, hogy nagyüzemi gyártást alapozzunk rájuk. Így bizonyos mértékig alkalmazkodnunk kell a baráti, illetve a nyugati államokból beszerezhető technológiák és berendezések lehetőségeihez.

A petrokémiai ipar kifejlesztésének egyik legfontosabb kérdése a legmegfelelőbb (leggazdaságosabb és legbiztonságosabb) *technológia* kiválasztása. Az üzemnagyság már sokban meghatározza a technológia megválasztását is. Például az acetilén petrokémiai úton történő előállítása csak évi 2000 t-nál nagyobb mennyiség esetében gazdaságos, ennél kevesebb mennyiség esetén a karbidos eljárás az olcsóbb.[3]

Természetesen a technológia megválasztása nem ilyen egyszerű és egyértelmű kérdés. Sokféle tényező mérlegelésével kell az optimális megoldást megtalálni, néha ellentmondó irodalmi adatok mellett is. A helyi tényezők figyelembevétele azonban határozott útmutatást ad a helyes megoldáshoz.

Mindezen problémák megoldásához saját kutatóintézeteink és az általuk kinevelt szakgárda tapasztalatain kívül felbecsülhetetlen segítséget jelent számunkra a Szovjetuniótól és a népi demokratikus országoktól kapható műszaki-tudományos támogatás. Ez a támogatás elsősorban konzultációkban, kész tervek átadásában és komplex berendezések szállításában nyilvánul meg. A Szovjetunió nitrogénműtrágya- és műanyagiparunk fejlesztéséhez, a Német Demokratikus Köztársaság pedig szintetikus műszáliparunk kiépítéséhez ad jelentős segítséget. Magyarország a maga részéről elsősorban egyes kutatási és műszaki tervezési tapasztalatok átadásával járul hozzá a baráti országok vegyiparának fejlesztéséhez.

A petrokémia kifejlesztésének gazdasági hatékonysága

Beruházási költségek

A petrokémia — mint fiatal, rohamosan fejlődő iparág — a legkorszerűbb technológiai megoldásokon alapszik, és így igen kedvező gazdasági hatékonyságot ér el. A petrokémiai jellegű kapacitások többnyire kevesebb beruházással hozhatók létre, mint az azonos terméket előállító egyéb jellegű termelőberendezések. A petrokémiai eljárással előállított termékek önköltsége általában kisebb az átlagosnál, így a petrokémiai ipar fejlesztése jelentősen növeli a társadalmi munkatermelékenységet a vegyiparban.

A petrokémiai ipar alacsonyabb beruházási igénye sokféle összetevőből adódik. Ilyenek a többi között: nincs vagy csak csökkent mértékben van szükség kazánházakra, szénbázisokra, generátorokra; a berendezések jelentős része elhelyezhető a szabad ég alatt; a termelőberendezések intenzíven és a legtöbb esetben folytosan működnek, ezért kis űrtartalmúak és kevés helyet foglalnak el; vasúti és közúti nyersanyagszállítás helyett csővezetékek alkalmazhatók. A járulékos beruhá-

[3] Kurt. J. Kostenhorn: Vinilklorid előállítása kőolajszénhidrogénekből és szénből. Erdől und Kohle 1958. 5. sz. (németül).

zásokat is számításba véve (ott, ahol szénbázisról tértek át kőolaj- vagy gázbázisra), jelentős népgazdasági megtakarítást jelent, hogy nincs szükség újabb szénbányák feltárására és a szállítási vonalak kiépítésére. Egyes esetekben jelentős villamosenergia-megtakarítás is mutatkozhat (például, ha acetilént karbid helyett földgázból, parciális oxidációval állítanak elő).

A petrokémiai eljárásoknál gyakori a magas nyomások és hőmérsékletek alkalmazása, ami nemesebb szerkezeti anyagú termelőberendezést kíván, és így drágítja az új üzemek építését. Ezért — a műszaki színvonalat a társadalmi munkatermelékenység színvonalával mérve — azokat a műszaki megoldásokat tartjuk fejlettebbeknek, amelyek azonos minőségű termékeket alacsonyabb nyomáson és hőmérsékleten, ennek következtében kevesebb társadalmimunka-ráfordítással képesek létrehozni.

A petrokémiai ipar jellegzetessége, hogy egyes létesítményei rendszerint kombinálhatók egymással, ami szintén csökkenti az egy-egy termékre jutó beruházási költséget és természetesen az önköltséget is.

A fentiek jól szemléltethetők az *acetiléngyártás* adataival. Az acetilén a szerves vegyiparnak egyik legfontosabb alapanyaga. (A belőle nyerhető nagyszámú termék közül a fontosabbakat az első ábra is mutatja.)

A vegyipar acetilénigénye rohamosan növekszik. Az acetilént ez idő szerint túlnyomórészt kalciumkarbidból állítják elő, a kalciumkarbidot pedig szénből és mészkőből, sok villamosenergia felhasználásával termelik. A kalciumkarbid-gyártás beruházásai igen drágák, emellett a beruházási igény tovább gyűrűzik a karbidalapanyagot szolgáltató szénbányákra, mészkőbányákra és villamoserőművekre, amelyek — ha szénbázison működnek — szintén pótlólagos szénszükségletet támasztanak. Kalciumkarbidon kívül ma már mind nagyobb mértékben állítanak elő acetilént szénhidrogén tartalmú gázokból (például földgázból, elektromos vagy hőbontással). Mindkét eljárás lényegesen kisebb beruházást igényel, mint a karbidos eljárás. Az elektromos krakkolási módszer egy t acetilénre jutó beruházási költsége a karbidos eljárásnak 70—75 százalékát, az oxigénbefúvásos hőbontásos módszer (parciális oxidáció) beruházási költsége pedig csak 30—35 százalékát teszik ki.

A parciális oxidációnál acetilénen kívül az ammónia- és nitrogénműtrágya-gyártás alapanyagát szolgáltató szintézisgáz is keletkezik. Egy t acetilén gyártásakor körülbelül annyi szintézisgáz keletkezik, amennyi 3,5—4 t *ammónia* előállításához szükséges. A beruházási költségek itt is lényegesen kisebbek, mint a szén vagy kokszbázisú nitrogénműtrágya-gyárnál. Szovjet adatok szerint egy évi 700 000 t teljesítményű nitrogénműtrágya-gyár építése *földgáz*-bázison körülbelül 400 millió rubellel olcsóbb, mint *koksz*bázison. Ez akkora megtakarítás, hogy belőle újabb, 350 000 tonnás műtrágyagyárat lehet építeni.[4] Ezáltal a Szovjetunió a hétéves tervidőszak alatt csak a nitrogénműtrágya-gyárak építésénél 4 milliárd rubelt takarít meg. Magyar viszonylatban, ahol a méretek kisebbek, ez az arány valamivel rosszabb, de évi 100 000 t kapa-

[4] Hruscsov beszámolójából az SZKP. K. B. 1958. május 6-i teljes ülésén. Pravda. 1958. 129. sz. (oroszul).

citású, 20,5 százalék N-tartalmú nitrogénműtrágya-gyár létesítése földgázbázison még így is 20—25 százalékkal olcsóbb, mint kokszbázison.

A második ötéves terv előirányzatai közé tartozik a nagyüzemi PVC-gyártás kifejlesztése is. Egy évi 600 t kapacitású földgáz bázisú acetilént felhasználó PVC-üzem beruházási költsége — a parciális oxidációs és gázelválasztó berendezésekkel együtt — mintegy 20 százalékkal alacsonyabb, mint egy ugyanolyan kapacitású, karbid bázisú acetilénnel működő üzemé (acetilénfejlesztő berendezéssel együtt).

További petrokémiai jellegű nagyberuházásunk a *polietilén*-gyár a Tiszavidéki Vegyi Kombinátban. Polietilént csaknem mindenütt petrokémiai alapon állítanak elő,[5] ezért összehasonlító adat nem áll a rendelkezésünkre. Nem lenne azonban érdektelen egy olyan számítás, amely összehasonlítaná például egy 10 000 tonnás polietilén-üzem beruházási költségeit azokkal a beruházásokkal, amelyek a polietilénnel helyettesíthető színes fémek, fa, papír, textilia és bőr termelésének megfelelő fokozása esetén szükségesekké válnának. Hasonló számítások a PVC-re és más műanyagfajtákra is tanulságosak lennének.

Önköltség

A beruházási költségek csökkenése csak egyik, és nem is a legjelentősebb tényezője a társadalmi munkatermelékenység növekedésének. Kétségtelenül ez is kihat az önköltség kedvező alakulására, a döntő szerep azonban többnyire az olcsó nyersanyagnak jut. A földgáz és a kőolaj kitermelési és szállítási költsége lényegesen kisebb, mint a széné vagy más növényi, illetve állati eredetű nyersanyagé. Következőleg a belőlük származó alapanyagok is olcsóbbak és ez jelentősen csökkenti a petrokémiai termékek önköltségét. Például egy t nitrogénműtrágya önköltsége *kokszbázison* 3050 Ft, míg *földgázbázison* csak 1920 Ft. Tehát az a tény, hogy a Tiszavidéki Vegyikombinát és a Borsodi Vegyi Kombinát 1965. évi teljes kapacitása földgáz- és nem kokszbázison fog működni, évente félmilliárd forint megtakarítást jelent a népgazdaságnak. Hasonlóképpen olcsóbb a PVC is, ha földgázból és nem karbidból állítjuk elő, éspedig tonnánként 2600 forinttal. Évi 16 000 tonnás PVC-termelés mellett ez is több, mint 40 millió forint megtakarítást eredményez.

Petrokémiai eljárás esetén általában az energiaráfordítások is kisebbek, mint a szabványos gyártásoknál. Például 1 kg tiszta acetilén előállításához 40—50 százalékkal kevesebb elektromos energia szükséges, ha az acetilént nem karbidból, hanem metán parciális oxidációja útján állítjuk elő. (Az utóbbi esetben 1 kg acetilén mellett még 10—11 m^3 szintézisgázt is kapunk.[6] Vannak viszont olyan petrokémiai eljárások is, például az elektromos krakkolás, nagynyomású reakciónál a kompresszió, a gázszétválasztási módszerek (mélyhűtés, hiperszorbció) stb., amelyekhez igen sok energia szükséges.

A petrokémiai folyamatok zárt edényrendszerben zajlanak le, a termelési folyamatok irányítását nagyfokú műszerezettség és sok helyen

[5] A Colorkémiánál levő kisüzem, amely alkoholból előállított etilénnel működik, csak kísérleti jellegű, félüzemi méretű berendezés.

[6] Az acetilén metánbázison történő előállítása és a keletkező szintézisgáz hasznosítása. Az Országos Tervhivatal által készített tanulmány.

automatika segíti. Ilyen körülmények között csak néhány ember szükséges az egész termelési folyamat irányításához. Valamivel nagyobb a karbantartó létszám. Elmarad a szállítás, az anyagmozgatás jelentős része is, mert a nyersanyagok és a féltermékek, de gyakran a késztermékek (például metanol, ecetsav stb.) szállítása is *csővezetékeken* keresztül történik.

Például: Egy évi 5000 t kapacitású kisnyomású, szakaszosan működő polietilén-üzem létszámszükséglete a tervek szerint mindössze 69 termelő dolgozó, 55 karbantartó és 17 műszaki dolgozó, összesen tehát 141 fő. Nagy nyomású, folytonos előállítású üzemben a létszámszükséglet még kisebb: 104 fő. Az egy ipari munkásra jutó évi termelési érték még az alacsonynyomású szakaszos eljárás esetén is több mint másfél millió forint. (A vegyiparban jelenleg egy ipari munkásra évi átlagban körülbelül 170 000 Ft, a kőolajiparban pedig 621 000 Ft termelési érték jut.)

A petrokémiai gyártási eljárások műszaki-gazdasági mutatói ugyancsak lényegesen kedvezőbbek, mint a hagyományos eljárásoké.

Az acetiléngyártásban alkalmazható különféle eljárások fő műszaki-gazdasági mutatói a karbidos eljáráshoz viszonyítva*

Megnevezés	Karbidos eljárás	Elektromos krakkolás	Oxigénbefúvásos termikus krakkolás	Propán magas hőmérsékletű pirolizise**
Munkatermelékenység	100	300—400	200—300	200—300
Energiaköltség	100	60—70	45—55	45—55
Önköltség	100	30—35	30—40	25—35

* Nyekraszov N. N. A vegyipar gazdaságtana. «Szovjetszkaja Nauka» Állami Kiadó. Moszkva. 1957. 140 o. (oroszul)

** A pirolizis szénhidrogének magashőmérsékletű feldolgozási módja, amely (gázalakú nyersanyagok esetén) telítetlen szénhidrogéneket és (folyékony nyersanyagok esetén) aromás termékeket szolgáltat.

Hazánkban a második ötéves tervidőszakban és azt követően alkalmazandó petrokémiai eljárások önköltsége — a Vegyiműveket Tervező Vállalat (VEGYTERV) számításai szerint — szintén lényegesen alacsonyabb, mint a hagyományos nyersanyagból, régebbi technológiával végzett gyártásé. Ezt igazolják a következő táblázat adatai. (Természetesen a táblázatban közölt adatok mind magyar, mind világviszonylatban csak tájékoztató jellegűek, és csak az arányok érzékeltetésére szolgálnak. Konkrét értékük jelentős mértékben függ egyes nyersanyagbeli különbségektől, technológiai megoldásoktól, a kapacitásnagyságtól és sok más tényezőtől.)

Hazai gyártásaink költségének összehasonlítása a világszínvonalon kialakult előállítási költséggel lehetővé teszi, hogy megállapítsuk: a táblázatban feltüntetett termékeket csak petrokémiai gyártásokkal tudjuk a világszínvonalnak megfelelő vagy annál alacsonyabb önköltséggel gyártani.

Különféle eljárásokkal előállított termékek önköltségének összehasonlító adatai
(Ft-ban)

Megnevezés	Karbidból	Kokszból	Földgázból PO-val	Folyékony szénhidrigénből	Világpiaci előállítási ár	
					$-ban	Ft-ban
Szintézisgáz 1000 m^2	—	1014[3]	370[1]	860[1]		
Nitrogénműtrágya t	—	3050	1 920	—	50	2 250
Acetilén t	10 900[1]	—	5 160[1]	—	240*	10 800[2]
PVC t	15 400[1]	—	12 800[1]	—		
Etilén t	—	—	—	6 000[1]	132**	5 950[4]
Polietilén t	—	—	—	31 700	940	42 300[1]

[1] Vegyiműveket Tervező Vállalat adatai.
[2] K. J. Kosterhorn: Vinilklorid előállítása kőolajszénhidrigénekből. Erdöl und Kohle. 1958. 5. sz. (németül)
[3] Borsodi Vegyi Kombinát.
[4] Vegyiműveket Tervező Vállalat: Hazai polietiléngyártás megvalósításának lehetőségei. Tanulmány (hivatalos használatra) 38. o.
* A 240 $/t előállítási ár USA karbidacetilénre vonatkozik, a szénhidrogénacetilén 170—180 $/t-ba kerül, a még kísérleti stádiumban levő Wullf-eljárással 110—150 $-ba, 100—150 $/t közötti földgázárak mellett.
** A 132 $/t etilénköltség nehezebb cseppfolyós szénhidrogénfrakciókból előállított etilénre vonatkozik, az etánból előállított etilén előállítási ára 44 $/t, a propánból előállítotté 84$/t (adók és értékleírás nélkül bontott értékkalkulációk alapján).

A társadalmi munka termelékenysége a petrokémiai iparban nemcsak a beruházások és a termelési folyamatok aránylag kisebb ráfordítási igényei következtében magasabb. A petrokémiai ipar lehetővé teszi a társadalmi munka magasabbfokú megszervezését, és ezzel a termelékenységnövelés jónéhány közvetett forrását tárja fel. Így a petrokémiai ipar technológiai megoldásainak gazdaságossága már eleve feltételezi a nagyméretű, nagyüzemi termelést, az alapanyagból keletkező nagyszámú nyerstermék pedig a különféle gyártások kombinációját. Például a földgáz ésszerű felhasználása a nitrogénműtrágya-gyártásnak, a karbamid, a metanol, a PVC és más anyagok termelésének kombinálását kívánja meg. Ennek megvalósítása lehetővé teszi a nyersanyag komplex és legésszerűbb módon történő felhasználását, az irányító és végrehajtó munkaerők legcélszerűbb összpontosítását, a vezetés egyszerűsítését. Lehetővé teszi nagy vegyipari gócpontok kialakítását, ahol a szakképzési, kulturális és szociális igények tökéletesebben és aránylag jobb hatásfokkal elégíthetők ki. Mivel a petrokémiai gyártás nyersanyagai csővezetéken aránylag könnyen szállíthatók bárhova, a gyárak telepítésekor kevésbé fontos szempont a nyersanyaglelőhelyek közelsége, és sokkel nagyobb mértékben érvényesülhetnek a telepítés egyéb jelentős szempontjai.

Végül meg kell említenünk a petrokémiai ipar kifejlesztésének kedvező hatását a magyar vegyipar szerkezetére. Ismeretes, hogy szénlepárló iparunk meglehetősen kis méretei következtében hazánkban eddig aránylag kevés szerves alapanyagot termeltek, és legfejlettebb szerves iparunk, a gyógyszeripar is jelentékeny mértékben külföldi alapanyagokból dolgozott. Bár a szerves vegyipar termelési értéke 1949 óta

2,6-szorosára nőtt, valóban nagyüzemi szervesalapanyag-gyártás — talán az egy ftálsavanhidrid-üzem kivételével — mind a mai napig nem alakult ki nálunk. A petrokémiai létesítmények megindulásától azt várjuk, hogy aránylag magas színvonalon álló szerves vegyiparunkat hazai gyártású metilalkohollal, karbamiddal, benzollal, xilollal, oktilalkohollal és más alapanyagokkal lássuk el, szépen fejlődő műanyagfeldolgozó iparunk pedig hazai műanyagból gyártsa termékeit.

A petrokémia hatása a népgazdaság egyéb ágaira

A petrokémiai ipar kifejlesztésének hatása nem áll meg a vegyipar határainál, hanem továbbgyűrűzik az egész népgazdaságban. Az ebben rejlő lehetőségek teljes értékű kihasználásához szükséges ezeknek a hatásoknak időben való felmérése.

Nyersanyagvonalon aránylag kevés változást hoz a petrokémiai ipar, hiszen a hagyományos nyersanyagforrások átállítására aránylag kismértékben kerül majd csak sor. Így a Borsodi Vegyi Kombinát műtrágyagyárainál évi 7500 vagon koksz, a Kazincbarcika melletti Berentén épülő 6000 tonnás PVC-gyárnál pedig évi 10 000 t karbid felszabadulásával lehet számolni — az említett gyárak földgázbázisra történő átalakítása után. Magának a kifejlesztendő petrokémiai iparnak a nyersanyagszükségletét a román földgáz és döntő mértékben a szovjet csővezetéki kőolaj fedezi.

Sokkal nagyobb a petrokémiai termékek hatása a fogyasztóknál. Vizsgáljuk először a mezőgazdaság fejlesztésére gyakorolt hatásukat. 1965-re nitrogénműtrágya-termelésünket az 1958. évinek mintegy 4,5-szeresére emeljük, és ennek 85 százalékát földgázbázison gyártjuk. Országos átlagban minden egyes mázsa nitrogénműtrágya — $^4/_5$ rész hatóanyagú foszforműtrágyával és $^1/_2$ rész hatóanyagú káliműtrágyával együtt — a gabonaféléknél mintegy 94 kg, a burgonyánál 400 kg, a cukorrépánál 6 q termésnövekedést eredményez kh-anként.

A nitrogénes *fejtrágyázás* egyes esetekben még sokkal nagyobb terméshozam-emelkedést is hoz. Így, ha az agrotechnika egyéb irányú fejlődésével nem is számolunk, nitrogénműtrágya-termelésünk növekedése — megfelelő mennyiségű foszfor- és káliumtrágya felhasználásával együtt — mintegy 18 000 vagon gabona vagy 83 000 vagon burgonya, vagy 119 000 vagon cukorrépa terméstöbbletet eredményezhet.

A nitrogénműtrágya mellett a földgáz egy kisebb hányadából karbamidot is gyártunk majd. Ez lehetővé teszi az állattenyésztésben a karbamidetetés bevezetését, és ily módon a nitrogén átalakítását állati fehérjévé, a közbeeső, sok időt és nagy területet igénylő takarmánytermelés kihagyásával.

A szerves vegyületek közül a legnagyobb mennyiségben műanyagokat, PVC-t és polietilént gyártunk majd. Ezek felhasználási lehetősége igen széleskörű a népgazdaság minden ágában. Például a mezőgazdaságban az ibolyán túli sugarakat áteresztő polietilén-fóliák alkalmazása melegágyak fedésére lehetővé teszi, hogy a melegágyi növények tenyészidejét 15—20 nappal megrövidítsük, az e sugarakat át nem eresztő üveggel borított melegágyakkal szemben.[7] Rendkívül nagyarányú a

[7] P. J. Jermilov: Vegyipar a Szovjetunió népgazdaságában. „Znanije". Moszkva. 1959. 14. o. (oroszul).

műanyagok felhasználási lehetősége a gép- és elektromosberendezésgyártó iparban. Az új, korszerű szovjet fémforgácsoló szerszámgépek súlyának 20 százaléka már műanyagokra jut. Kábelek gyártásánál 1 t PVC-vel vagy polietilénnel mintegy 4—5 t ólom takarítható meg.[8] A vegyiparban ventillátorok, szelepek, csapok, szivattyúk készíthetők polietilénből saválló acél vagy más nemes anyag helyett. Jelentős mennyiségű vasat, acélt, ólmot fog kiszorítani a PVC és a polietilén a csővezetékeknél. (A következő évek csőigényét a petrokémiai ipar fejlődése is fokozza.) Egyes számítások szerint 1965-ben hazánkban mintegy 8—9000 t színes fém takarítható meg műanyagok alkalmazásával.[9]

Különösen nagy változások várhatók az építőipar anyagai tekintetében. A padlók, nyílászáró szerkezetek (ajtók, ablakok), szerelvények, csővezetékek készítésében a műanyagok mindjobban kiszorítják a fát és a színes fémeket. Hozzávetőleges becslés szerint PVC-padlók alkalmazásával évi 3500 t tölgyfaparketta takarítható meg.[10]

A műanyagok térhódítása még sok más területen is megfigyelhető. Így a műbőrök a bőr- és a textilfogyasztást csökkentik, a fóliák a hagyományos csomagolóanyagok (papír, nátronzsák, jutazsák), a műanyagedények az üvegáruk felhasználását. A műanyagragasztók a legtöbb iparágban elfoglalják az enyv és növényi ragasztók helyét. Mind nagyobb mértékben alkalmazzák a műgyantákat növényi anyagok helyett a lakk- és festékiparban. A műgyantaalapú festékek, lakkok tartósabbak, a műanyagalkatrészek, borítófelületek pedig nem kívánnak festék és lakkréteget, sem korrózióvédelmi, sem esztétikai szempontból; mindez a fogyasztás növekedésének ütemét aránylagosan lassíthatja.

Távolabbi perspektíva a petrokémiai termékeken (szintetikus zsíralkoholokon, zsírsavakon) alapuló mosószergyártás megindulása, ami szükségtelenné teszi a szappangyártás és az ehhez szükséges mezőgazdasági eredetű nyersanyagok felhasználásának növelését.

A vegyipar erősen anyag- és energiaigényes iparág, így a vegyipar anyag- és energiahordozó-szállításai nagy feladatok elé állítják a *közlekedést*. A létesítendő petrokémiai üzemek anyagellátása (amely egyben az energiaszükséglet zömét is fedezi) csővezetékeken történik, ami jelentős mennyiségű gördülő szállítóeszközt szabadít fel, és csökkenti a közlekedési vonalak terhelését. Példaként megemlíthetjük, hogy a kokszbázison működő Borsodi Vegyi Kombinát jelenlegi szállítási csúcsigénye kifelé napi 80 vagon, befelé napi 50 vagon. A kombinát termelésének megkétszerezése és egyben az egész nitrogénműtrágya-gyártás földgázbázisra történő átállítása után a kifelé menő szállítási csúcsigény természetszerűleg napi 150 vagonra nő, míg a befelé menő napi 40 vagonra csökken. Az egy t nitrogénműtrágyára jutó szállítási igény-csökkenés 28,5 százalékos.

A petrokémiai ipar kifejlesztése nemcsak *mennyiségi* változásokat okoz, nemcsak a mennyiségi igényeket és ennek következtében a termelési arányokat változtatja meg, hanem jelentősen befolyásolja a *minőségi* mutatókat is. Elsősorban a petrokémiai alapon előállított termékek önköltsége lényegesen alacsonyabb, mint a hagyományos úton gyár-

[8] B. Ja. Rozen: Határtalan lehetőségű anyagok. „Znanije". Moszkva. 1957. (oroszul).
[9] A Szerves- és Műanyagipari Kutató Intézet és a Hungária Műanyag- és Gumiárugyár számításai.
[10] A Szerves- és Műanyagipari Kutató Intézet és a Hungária Műanyag- és Gumiárugyár számításai.

tott termékeké, másodsorban ezeknek az olcsó termékeknek a felhasználása, a hagyományos anyagok helyett, új konstrukciók és technológiák kialakítására ad lehetőséget a népgazdaság szinte minden ágában, ami további önköltségcsökkenést tesz lehetővé.

A gépgyártásban a műanyagok alkalmazása a minőség javításán és az élettartamok növelésén kívül lehetővé teszi a gépsúlyok csökkentését és a munkatermelékenység ugrásszerű fokozását. (A forgácsoló megmunkálás helyettesítése préselő, fröccsöntő technológiával mintegy 3,8-szeres termelékenységnövekedést eredményez. A műanyagcsapágyak ötvenszer olcsóbbak a fémcsapágyaknál, amellett tartósabbak, kopásállóbbak, kenőanyaguk pedig olaj helyett víz. A különféle petrokémiai termékek a közlekedési eszközök súlyának csökkentése, a mezőgazdaság terméshozamának növelése, a csomagolástechnika tökéletesítése révén és még számtalan más felhasználási területen minden népgazdasági ágban növelik a munka termelékenységét és csökkentik az önköltséget.

Kedvező hatással lesz petrokémiai iparunk kifejlesztése *külkereskedelmi* mérlegünk alakulására is. A jelenlegi nitrogénműtrágya-, vegyi alapanyag- (metanol-, karbamid-) és műanyag-import helyébe a szovjet kőolaj és a román földgáz importja lép. Az utóbbiakért kifizetett deviza értéke 1965-ben mintegy 6—7 százaléka lesz azon termékek világpiaci árának, amelyeket belőlük előállítanak, és amelyeket e gyártások megindulása nélkül importálnunk kellene.

További kedvező változást ígér külkereskedelmi mérlegünkben a petrokémiai termékek felhasználása az iparban és a népgazdaság más ágaiban. Előzetes becslés szerint 1965-ben színes fémek helyettesítésével 2,8 millió $, a fenyőfűrészáru- és tölgyfaparkett-felhasználás csökkentése révén pedig további 6,5 millió $ értékű import lesz megtakarítható.[11]

Kétségtelen tehát, hogy a magyar petrokémiai nagyipar megteremtése nemcsak a vegyiparban, hanem az egész népgazdaságban érezteti majd hatását. Kihatásait az illetékes tervező szerveknek a második ötéves terv részletes kidolgozásakor minden területen számításba kell venniök mind a mennyiségi, mind a minőségi mutatóknál. Számszerű meghatározásukhoz már hazai tapasztalatokkal is rendelkezünk ugyan, de ezek korántsem tekinthetők kielégítőknek. Ezért okvetlenül figyelembe kell venni a Szovjetunióban és a fejlett tőkésországokban már elért eredményeket is.

A második ötéves terv iparpolitikájának egyik központi kérdése a vegyipar fejlesztése. Ezen belül is vezető helyet foglal el a petrokémiai ipar. Fejlesztésére népgazdaságunk igen tekintélyes összegeket áldoz. A megvalósulás üteme azonban jelentős mértékben attól függ, hogyan tudja a gépipar és építőipar ezzel kapcsolatos feladatait teljesíteni. Gondolni kell arra is, hogy a petrokémiai iparban és annak termékeiben — elsősorban a műanyagokban — rejlő kedvező lehetőségek teljes mértékű kiaknázásához — a tervezett kapacitások tervszerű létrehozásán kívül — sokoldalú és szívós szervező és felvilágosító munkára is szükség van.

[11] A Szerves- és Műanyagipari Kutató Intézet és a Hungária Műanyag- és Gumiárugyár számításai.

BÍRÓ ZOLTÁN:

A villamosenergia-szükséglet távlati prognózisának és tervezésének módszereiről[1]

A magyar népgazdaság fejlődésének egyik döntő problémája az ország távlati energiahelyzetének feltárása, s ennek alapján az ország energiaszükségletének fedezése.

Ismeretes, hogy hazánk viszonylag szegény energiaforrásokban, ami bizonyos mértékben kihat a termelőerők fejlődésére és struktúrájára, a gazdasági és műszaki fejlődés egész menetére. Különösen vonatkozik ez az ország villamosítására. A fokozódó villamosenergia-szükséglet kielégítésére növekvő arányban kell igénybe vennünk energiaforrásainkat (egyes számítások szerint 1975-ig az összenergiaszükséglet növekedésének 70 százaléka a villamosenergiára jut).[2]

A villamos energia mind nagyobb arányú felhasználása a termelésben, a háztartásokban és a különféle közintézetekben egyre fokozódó követelményeket támaszt a villamosenergetikával szemben. A legtöbb európai országban közvetlenül a villamosenergia-gazdaságra fordítják az ipari beruházások körülbelül 20 százalékát, ha pedig a közvetett (kapcsolódó) beruházásokat is számítjuk, az ipari beruházások mintegy egyharmadát. Ez az iparág igényli tehát a termelő beruházások legnagyobb hányadát. Emellett a beruházások átfutási ideje hosszú — a hőerőműberuházásoké 3-4 év, a vízierőműveké pedig még ennél is hosszabb.[3]

Az egyes országokat és egész Európát átfogó villamosítási tervezetek egyik kulcskérdése a távlati villamosenergia-szükséglet helyes felbecsülése volt. Nagyrészt ettől függ a műszaki és a gazdasági megoldások, a tervek gazdasági hatékonysága, sőt, egyáltalán a megvalósíthatósága is. A villamosenergia-szükséglet növekedési foka volt az országos villamosítási tervek legbizonytalanabb része. Tervszerű villamosítás ugyanis csak tevgazdaságban, az egész népgazdaság fejlődésének egységes terve alapján valósítható meg, márpedig a tőkés gazdaság anarchi-

[1] A cikk rövid kivonat a szerzőnek az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében kidolgozott tanulmányából, amelyben megtalálhatók a cikkben előforduló adatok forrásai is.

[2] Csenterics Sándor: Energiagazdálkodásunk időszerű és távlati kérdései. Magyar Tudomány. 1959. 2. sz.

[3] Mindez érthetővé teszi, hogy az imperialista hatalmak kormányai már az első világháború alatt villamosítási bizottságokat szerveztek, amelyek feladata a villamosítás, illetőleg a villamosenergia-ipari fejlesztés 15—20 éves prognózisainak kidolgozása volt. A harmincas évek elején váltak ismertté Oliven, Viel és Schönholzer tanulmányai, amelyek egységes európai magasfeszültségű hálózat kiépítését és az áramtermelés egységes irányítását és tervszerű elosztását javasolták. E tanulmányok szerzői részletes műszaki-gazdasági számításokkal bizonyították terveik gazdasági hatékonyságát mind az áramtermelés és -elosztás önköltségének a csökkentése, mind az áramszolgáltatás biztonságának a fokozása tekintetében. A tervek azonban az imperialista ellentétek következtében papíron maradtak.

kus viszonyai között lehetetlen ilyen távlati tervek kidolgozása és megvalósítása. A villamosítási tervezetek összeállítói a polgári konjunktúrakutatás szokásos eszközeivel — az ipari ciklusok átlagos trendjének elemzéséhez hasonlóan — határozták meg a villamosenergia-fogyasztás trendjét, s azt vetítették ki 10—20 évre előre. A távlati villamosenergia-szükséglet prognózisának másik módszere az összes villamosenergia-fogyasztás és valamelyik komplex népgazdasági mutató (a társadalmi termék, a nemzeti jövedelem, az ipari termelés stb.) összefüggésének meghatározása, s ennek az összefüggésnek, korrelációnak a kivetítése hosszabb távlatra. Fejlettebb módszert alkalmaztak azok az energetikusok, akik megkísérelték népgazdasági ágazatonként vagy egyes áramfogyasztási csoportonként megállapítani a villamosenergia-fogyasztás addigi növekedési ütemét, s az így kapott eredményt vetítették ki különféle termelési prognózisok alapján 10—15 évre előre. Ezt szintétikus módszernek nevezik, vagy a polgári közgazdászok terminológiájával „mikroanalízisnek", szemben a globális extrapoláció vagy „makroanalízis" módszerével. Bár a prognózis-módszerek fokozatosan bonyolultabbak lettek, a prognózis valószínűségének foka pedig növekedett, a tervszerű villamosításhoz szükséges tudományosan megalapozott színvonalat nem érhették el.

A tőkésországokétól eltérő úton fejlődött az országos villamosítási tervek kidolgozása a Szovjetunióban. 1920-ban, amikor még alig fejeződött be a polgárháború, s a gazdasági helyzet a háborús pusztítások következtében rendkívül súlyos volt, Lenin útmutatásával megkezdődött a Szovjetunió állami villamosítási tervének kidolgozása. Kétszáz tudós és szakember 10 hónapos megfeszített munkájának eredményeként létre jött a Goelro-terv (Oroszország állami villamosításának terve[4]), amely 10—15 éves távlatra meghatározza a szovjet gazdaság újjáépítésének útját új műszaki alapon — az ország tervszerű villamosítása alapján.

A szovjet közgazdászok a távlati villamosenergia-szükségletet a fokozatos megközelítés módszerével becsülik fel. A tervezés kezdeti szakaszában, amikor még nem állott az energetikusok rendelkezésére részletes távlati népgazdasági terv, egyes népgazdasági mutatók segítségével, vagy feltételezett villamosenergiai fogyasztási színvonal alapján számították ki a távlati villamosenergia-szükségletet. Például a Szovjet Tudományos Akadémia Energetikai Intézete a távlati villamosenergia-fogyasztás meghatározásakor abból a fejlődési színvonalból indult ki, amikor a szovjet villamosenergia-termelés eléri az évi 1000 milliárd kWó-t.[5] Majd a távlati népgazdasági termelési prognózisok, valamint a gazdasági körzetek távlati fejlesztési terve alapján tisztázzák a legfontosabb áramfogyasztási gócok kialakulását és terhelési grafikonjait. Számításaik ellenőrzésére felhasználták a statisztikai-matematikai prognózis módszereit is. A távlati népgazdasági terv elkészítésének későbbi szakaszában, amikor már tisztázódtak a legfőbb termékek termelési adatai, akkor fajlagos villamosenergia-fogyasztási normákkal határozták meg a villamosenergia-szükségletet.

[4] Goelro-terv. (Az Orosz Szocialista Szovjet Köztársaság villamosítási terve.) Moszkva. 1920. II. kiadás. 1955. (Oroszul).

[5] Krzsizsanovszki és Veic: A Szovjetunió egységes energetikai rendszere. Moszkva. 1956. (oroszul).

Bár a tőkésországokban elterjedt prognózis-módszerek csak alárendelt szerepet tölthetnek be a szocialista tervezés fő módszerei mellett, mégis tanulmányozásuk hasznos és szükséges, hogy meghatározhassuk alkalmazásuk lehetőségeit és korlátait.

A globális extrapoláció

A globális extrapoláció módszere alapjában abban áll, hogy visszamenőleg meghatározzák a konjunktúra-ciklusok átlagos közepes „trendjét", azaz évi átlagos növekedési ütemét, és ezt kivetítik 10—20 vagy 50 évre előre.

A villamosenergia-termelés „trendje" egyenletesebb, mint sok más iparágé, mert a villamosenergia-fogyasztás eléggé egyenletesen terjed ki új fogyasztási területekre, s a teljes villamosenergia-fogyasztás fejlődési görbéje rugalmasabban követi az ipari konjunktúraciklusok görbéjét, mint például az ipari termelésé. A világ villamosenergia-termelése évről évre nő, az évi ütemváltozások hozzávetőleg az áramfogyasztás tízévenkénti megkétszereződése körül ingadoznak. Innen terjedt el az energetikusok széles táborában az a nézet, hogy az áramfogyasztás tízévenkénti megkétszereződése valamiféle energetikai törvényszerűség, amely kötelező érvényű csaknem minden országra. Így a magyar energetikusok egy része is, az 1975-re vonatkozó távlati energetikai prognózisokban évi 7—8 százalékban jelölik meg Magyarország villamosenergia-szükségletének növekedési ütemét, az energiahordozók fogyasztását pedig a 20 évenkénti megkétszereződés, azaz az évi 3,6 százalékos növekedési „világtrend" alapján kívánja meghatározni.[6]

Vizsgáljuk meg a statisztikai adatok alapján a villamosenergia-fogyasztás növekedésének „világtrendjét". A világ villamosenergia-termelésének évi növekedési üteme 1900 és 1920 között körülbelül 25 százalék, 1920 és 1930 között 9—10 százalék, 1930 és 1940 között 6 százalék, 1940 és 1950 között 6 százalék, 1950 és 1956 között 9,5 százalék volt. Az átlagos növekedés tehát egyetlen időszakban sem volt a fetisizált 7,2 százalék. De ha az 1930 és 1956 közötti időszakot vesszük alapul, akkor az évi átlagos ütem valóban megközelíti a 7 százalékot. (Ez az átlag elsősorban az 1950—1956. évi gyors növekedés eredménye.) Az évi 7,2 százalékos ütemet még világátlagban is csak megközelítően $\pm$ 25 százalékos szóródással lehet kimutatni.

Ailleret, az Électricité de France igazgatója, megvizsgálta az európai kapitalista országok villamosenergia-fogyasztási trendjét az 1925—1954 közötti 30 éves időszakra vonatkozólag, és megállapította, hogy az esetek 50 százalékában a tízévenként 1,9-szeresre való növekedéstől — ami évi 6,6 százalékos növekedési ütemnek felel meg — $\pm$10 százaléknál

[6] *Lévai András* Magyarország távlati energiahordozó-fogyasztási prognózisában megállapítja, hogy Magyarország energiaszükségletének legvalószínűbb évi növekedési üteme az elkövetkező 20 évben 3,45 százalék. Ennek alátámasztására 1870—1955 hazai átlagait használja, azaz olyan időszakot választ ki az extrapolációra, amelynek alapján a „világtrendnek" megfelelő ütemet kaphat. (Lévai András: Magyarország távlati energiaproblémái. Közgazdasági Szemle. 1958. 8—9. sz. 893. o.) Csenterics Sándor a már idézett tanulmányában ugyancsak a „világtrend" 3,6 százalékos évi ütemét veszi alapul Magyarország távlati energiahordozó-szükségletének meghatározására, a villamosenergia-növekedés „világtrendjének" évi 7,2 százalékos ütemét pedig a távlati villamosenergia-szükséglet minimális változatának tekinti. Hasonló növekedési ütemeket találunk Forgó László és Sóváry Emil tanulmányaiban is. (Forgó László: Magyarország távlati energiamérlege 1955—1970. 1958. Az Energiagazdálkodási Tudományos Egyesület 1958. decemberi értekezletén elhangzott előadás.; Sóváry Emil: Villamosenergia-igényünk fejlődése és a magyar energiahelyzet. Elektrotechnika. 1958. 4—6. sz.)

kisebb az eltérés, az esetek 25 százalékában pedig a fogyasztás növekedése 2,1-szeresnél gyorsabb, 25 százalékában pedig 1,7-szeresnél kisebb volt. Húszéves időszakra számítva a szóródás még nagyobb.

A 17 OEEC ország villamosenergia-fogyasztásának 1951—1956 közötti átlagos növekedési üteme 20 százalékkal tér el az 1920—1956 közötti időszak átlagos 6,3 százalékos ütemétől, de egyes országokban a különbözet 30—40 százalékot is elér. Ennek ellenére, az 1955—1975. évekre Nyugat-Európa számára átlagos 7,2 százalékos össznövekedési ütemmel számol az OEEC prognózis.

Egyes (lassan változó ipari struktúrájú) fejlett ipari országok villamosenergia-fogyasztása eléggé egyenletesen növekszik, s ezt a körülményt felhasználják a növekedési trend matematikai meghatározására és extrapolációjára.[7]

A polgári közgazdászok körében elterjedt nézet, hogy annál pontosabb prognózist kapnak, minél hosszabb időszak energiafogyasztási görbéjét veszik az extrapoláció alapjául. Így egész sor képletben az első villanytelepek üzembehelyezésének évét választják kiinduló pontul, 70—80 évi fejlődés statisztikai átlagát veszik alapul, aminek persze semmi tudományos alapja nincs. Az ilyen átlagok elfedik a gazdasági fejlődés egyes szakaszainak, különösen a legutóbbi szakasznak sajátos fejlődési irányzatát, s közös nevezőre hozzák a szabadversenyes kapitalizmus, a monopolkapitalizmus és a szocializmus korszakaira jellemző gazdasági és műszaki fejlődés ütemeit. Ezt az átlagot vetítik ki még 15—20, sőt 100 évre előre is.[8]

A szocialista tábor országaiban a globális extrapoláció módszeréhez akkor folyamodnak, amikor hosszútávlati népgazdasági terv vagy prognózis hiányában csak a villamosenergia-mérleg eddigi fejlődésének adatai alapján lehet felbecsülni a villamosenergia-szükséglet alakulását.

A globális extrapolációs módszer használatakor legalább három szempontra kell figyelemmel lenni:

1. Különbséget kell tenni aszerint, hogy milyen társadalmi-gazdasági rendszerű országról van szó. Tanulságos ezzel kapcsolatban, hogy az Európai Gazdasági Bizottság titkárságának irányításával Európa távlati energiahelyzetéről kidolgozott tanulmány is határozottan elkülöníti az európai tőkésországok energiahordozó-szükségletének átlagos növekedési ütemét, amelyet az 1960—1975. évekre, évi 2,5 százalékban határoz meg, a népi demokratikus országokétól amelyet 4—4,5 százalékra becsül, és a Szovjetunióétól, amelyet évi 6—8 százalékban jelöl meg.[9]

[7] Például Angliában a következő képletet használják:

$$E = 58{,}8 \left(\frac{t - 1878}{74} \right) 4{,}02;$$

amelyben E = a villamos energia mennyisége mrd kWó-ban, t = az adott év, 1878 = az első angol nyilvános villanytelep megnyitásának az éve. (ECE Méthodes employées dans la détermination des prévisions de la consommation d'énergie électrique. Doc. No. 32. 14. nov. 1955. p. 32.) A fogyasztás évi növekedési üteme e képlet alapján kiszámítva 1930-ra 9,5, 1951-re 6,7, 1960-ra 6 százalék. Valójában Anglia villamosenergia-fogyasztása (hálózati veszteségek nélkül) 1954-ben 8,8, 1955-ben 8,1 és 1956-ban 7,5 százalékkal nőtt, tehát 25—30 százalékkal gyorsabban a számítottnál.

[8] Idézett tanulmányában Lévai András Magyarország villamosenergia-fogyasztásának átlagos évi növekedési ütemét 1900-tól, azaz csaknem 0 értéktől számítja 1955-ig, s így kap évi 11,5 százalékos átlagos ütemet a hosszútávlati extrapolációhoz.

[9] CEE. Situation de l'énergie en Europe. Préparé par le Secretariat de la CEE. Energy. Doc. du travaille. No 1. 13. I. 1958. p. IV. 2.

2. A globális extrapoláció céljára helyesebb a legutóbbi 20—25 év fejlődési szakaszát alapul venni, amikor a népgazdaság és különösen az energiagazdaság műszaki-gazdasági fejlődési irányzatainak mutatói reálisan értékelhetők a legközelebbi 15—20 év távlati prognózisa szempontjából, s amely időszakban az iparilag fejlett országok által elért műszaki-gazdasági mutatók példaként szolgálhatnak az iparilag elmaradottabb országok számára.

3. Ami a villamosenergia-fogyasztás növekedése „világtrendjének" a felhasználását illeti, mérlegelni kell, hogy a „világtrend" lényegében a legfejlettebb ipari országok fejlődési ütemét tükrözi, s ez nem jellemző az iparosodó országokra.

A „világtrend" hosszútávlati extrapolációjánál tekintetbe kell venni azt is, hogy 1955-ig a polgári statisztikusok általában a tőkés világgazdaság villamosenergia-fogyasztásának a trendjét vették alapul. De 1965-ben a szocialista gazdasági világrendszer ipari termelése már felül fogja múlni a tőkésországokét, 1975-re pedig megközelíti a világ ipari termelésének kétharmadát. A világátlagok tehát a következő 15 évben már nem a kapitalista, hanem mindinkább a szocialista világrendszer gazdasági törvényei alapján fognak kialakulni, következésképp az utóbbiakból kell kiindulni.

Mivel egyes magyar energetikusok is az energiaszükséglet 20 évenkénti és a villamosenergia-szükséglet 10 évenkénti megkétszereződésére építik fel prognózisaikat, szükséges annak kimutatása, hogy a szocialista világgazdaságban a villamosenergia-fogyasztás növekedési üteme átlagosan több mint másfélszer gyorsabb, mint a kapitalista világgazdaságban. 1949 és 1958 között a villamosenergia-fogyasztás a Szovjetunióban és az európai népi demokratikus országokban évi átlagban 12,5 százalékkal nőtt (országonként 10—13 százalékkal, kivéve Bulgáriát, amelyben 18 százalékkal).

A villamosenergia-szükséglet 1955 és 1975 közötti növekedési ütemeit a következő táblázat mutatja.

A villamosenergia-szükséglet távlati prognózisai 1955—1975 (milliárd kWó)*

Ország	1955	1960	1955 és 1960 közötti átlagos növekedési százalék	1965	1960 és 1965 közötti átlagos növekedési százalék	1975	1965 és 1975 közötti átlagos növekedési százalék	1960 és 1975 közötti átlagos növekedési százalék
Szovjetunió	170,0	280—290	11,0	500—520	12,0	1500	12,0	12,0
Lengyelország	17,7	28,8	10,0	43,5—45	8—9	75—85	6—7	6—7
Csehszlovákia	15,0	24,5	10,0	38	9,0	80—100	8—10	8—10
Német Demokratikus Köztársaság	28,7	41,5	8,2	63	9,5	120—140	8—9	8—9
Magyarország	5,7	7,8	6,8—7,0	11,8—12,0	8,5	21—25	6,5—8,0	6,8—8
Románia	4,3	7,8—8,0	12,5	13—14	10,5—12	32—34	9,5	10,5
Bulgária	1,9	5,0	15,0	11—12	22,5—25,0	35—40	12—13	19,0
Összesen:	243,3	395,4—405,6	10,0	680—704	11,5	1863—1915	10,5	10,5

* Források: Különféle statisztikai kiadványok, publikált tanulmányok, beszédek stb.

Az 1960 és 1975 közötti átlagos évi növekedési ütem körülbelül 10,5—11 százalék. A villamosenergia-fogyasztás ötévenkénti átlagos évi

fejlődési ütemei — 10,0, 11,5, és 10,5 százalék — tehát nemcsak gyorsabbak, de egyenletesebbek is, mint a tőkésországokban észlelt ütemek, eltérésük a 15 éves átlagtól nem haladja meg a 10 százalékot. Ebben döntő szerepe van a szovjet villamosenergetika egyenletes fejlődésének, amely az egész szocialista tábor villamosenergia-fogyasztásának 70 százalékát szolgáltatja, s fejlődési üteme 20—25 százalékkal gyorsabb az európai népi demokratikus országok átlagánál.

A Szovjetunió és az európai népi demokratikus országok villamosenergia-szükségletének átlagos évi növekedési ütemei (prognózis)

Év	Szovjetunió	Népi demokratikus országok	Magyarország
1955—1960	11,0	9,5	6,5
1961—1965	12,0	9—10	8,0
1965—1975	12,0	8,5—9,0	7—8
1960—1975	12,0	8—9	7—8

A szóródás a népi demokratikus országok átlagos 8,5 százalékos növekedési üteme körül ±10—15 százalék, így ez az ütem felhasználható globális extrapolációra. Magyarország 7—8 százalékos növekedési üteme az átlagosnál valamivel lassúbb, s ez jelzi a távlati szükséglet alábecslésének veszélyét. Ugyanezt a veszélyt mutatják a következő táblázat adatai alapján számított fajlagos villamosenergia-fogyasztási normák is.

Egy főre számított fajlagos villamosenergia-fogyasztás 1955 és 1975 között a szocialista országokban

Év	1955	1965	1975
Szovjetunió	758	2300—2400	6000
Lengyelország	544	1400	2200—2500
Csehszlovákia	1052	2700	6000
Német Demokratikus Köztársaság	1378	3600	6000
Magyarország	478	1100—1200	2200
Románia	203	600—700	1600—1700
Bulgária	218	1300	3500—4000

A két világrendszer gazdasági versenye szempontjából fontos, hogy Csehszlovákia és az NDK 1975-re a leginkább derűlátó tőkés prognózisok szerint is felülmúlják a legfejlettebb európai tőkésországokat. Ezzel szemben Magyarország és a nyugati tőkésországok között alig csökken valamit a meglevő színvonalkülönbség. Természetesen a szocialista országok átlagos áramfogyasztási adatai csak egyik támpontként szolgálhatnak a hazai távlati villamosenergia-szükségletek felméréséhez. A távlati becslésnek elsősorban az ország saját gazdasági fejlődéséből — a szocialista tervgazdaság megteremtése óta eltelt időszak adataiból kell kiindulnia.

Magyarország villamosenergia-fogyasztása 1950 és 1955 között évi 14 százalékkal nőtt, 1956 és 1960 között 6,5 százalékkal, 1950—1960 között 11,5 százalékkal, 1961—1965 között előreláthatólag 8 százalékkal nő. Az 1950 és 1965 közti időszakban az ötévenkénti átlagos évi növekedési ütemek eltérése az évi 9 százaléknyi átlagtól ±30—35 százalék. E jelentékeny szóródás miatt ezt az átlagos növekedési ütemet csak első megközelítő becslés céljából szabad kivetíteni 1965—1975-re, számolva a jelentékeny bizonytalansági tényezővel. De a hazai adatok alapján is hasonló nagyságrendű növekedési ütemet kapunk a globális extrapoláció módszerével, mint amilyet az európai népi demokratikus országok prognózisaiból lehetett levonni.

Korrelációs extrapoláció

A távlati prognózis e fejlettebb módszere statisztikailag elemzi az összefüggést a villamosenergia-fogyasztás és a népgazdaság egyes komplex mutatói, főleg azon áruk és szolgáltatások mennyisége között, amelyeket villamos energiával állítanak elő. A meghatározott összefüggést vagy korrelációt kifejező együtthatót változatlanul, vagy úgynevezett rugalmassági koefficienssel módosítva vetítik ki 10—20 évre előre.

A népgazdasági mutatók közül a társadalmi termék, a nemzeti jövedelem és az ipari termelés indexe szerepel leggyakrabban a villamosenergia-fogyasztás korrelációs prognózisaiban.

A polgári közgazdászok között elterjedt vélemény, hogy e mutatók trendjei között szoros összefüggés van: minél nagyobb valamely országban az egy főre jutó társadalmi termék vagy nemzeti jövedelem, annál nagyobb az egy főre jutó energia- vagy villamosenergia-fogyasztás is. Egyes magyar energetikusok szintén gyakran hivatkoznak arra az összefüggésre, amely szerint a nemzeti jövedelem 1 százalékos növekedéséhez az összes energiafogyasztás, illetve a villamosenergia-fogyasztás meghatározott százalékú növekedése „tartozik". Ezért vizsgáljuk meg statisztikai adatok alapján a fenti összefüggéseket.

Az Európai Szén- és Acélközösség (Montánunió) megbízásából egy tekintélyes szakértőkből álló bizottság megkísérelte 1924—1954-ben a társadalmi termék trendje alapján meghatározni a tagországok összes energiaszükségletének alakulását. Kiderült, hogy a Montánunió tagországaiban az 1924—1954 közötti 30 éves időszakban a társadalmi termék és az összes energiafogyasztás növekedése közti arányt jelző együtthatók 50—100 százalékos szóródást mutatnak. Az együtthatók alapján országonként a túloldali táblázat szerinti átlagos növekedési ütemekkel kellett volna számolni a következő 10 évben.

A kapott értékek — mint látható — annyira ellentmondóak, hogy a szakértő bizottság, mint prognózisra való kivetítésre alkalmatlanokról, lemondott a harmincéves trend alapján számított energetikai együtthatókról, s inkább becsléseivel határozta meg a társadalmi termékre vonatkoztatott energetikai együtthatókat.

A korrelációs extrapolációs módszer hosszabb távlatú felhasználását több tényező bonyolítja. Például ilyen tényező az iparilag fejlett országokban a nemzeti jövedelem, illetve a társadalmi termék egységére jutó energiahordozó-mennyiség fokozatos csökkenése — az energiaátalakítás és -felhasználás racionalizálása következtében (miközben a

nemzeti jövedelem egységére vonatkoztatott villamosenergia-fogyasztás növekvő tendenciát mutat). Így Angliában a legutóbbi 80 évben 50 százalékkal csökkent a nemzeti jövedelem egységére jutó energiahordozó-fogyasztás, az Egyesült Államokban pedig 1909 és 1952 között a társadalmi termékre vonatkoztatva 30 százalékkal.

Az energiaszükséglet évi növekedési üteme 1924 és 1954 között (százalékban) a Montánunió tagországaiban

Megnevezés	Német Szövetségi Köztársaság	Franciaország	Olaszország	Hollandia
Társadalmi termékre vonatkoztatott együttható alapján számítva	9,7	4,0	8,0	2,9
Ipari termelésre vonatkoztatott együttható alapján számítva	7,4	2,0	3,2	2,4

A társadalmi termék vagy a nemzeti jövedelem és a *villamosenergia-fogyasztás* növekedési mutatói között szorosabb az összefüggés, mivel az iparosítással és az ipar villamosításával párhuzamosan általában nő a nemzeti jövedelem egységére jutó fajlagos villamosenergia-fogyasztás.

A fajlagos villamosenergia-fogyasztási együttható általános növekedési tendenciájával szemben más irányzatok is érvényesülnek. A felemelkedés szakaszában általában gyorsabb ütemben nő az áramigényes termelési eszközök gyártása, mint a kevésbé áramigényes fogyasztási cikkeké. Válság idején viszont a termelési eszközök termelése gyorsabban és mélyebbre zuhan, mint a fogyasztási cikkeké. A nemzetijövedelem-struktúra változása tehát maga után vonja a villamosenergia-együttható emelkedését vagy csökkenését. Például az OEEC-országok ipari termelési indexe 1929—1938 között 13 százalékkal emelkedett, ugyanakkor a villamosenergia-termelés 56 százalékkal, tehát 4,3-szor gyorsabban nőtt. Ugyanezen országok ipari termelési indexe 1948-ban csak 1 százalékkal haladta meg az 1938. évit, míg a villamosenergia-termelés 41 százalékkal nőtt. Csak az 1948 utáni időszakban (amikor az európai országok ipari termelése már túlhaladta a háború előtti színvonalat) alakult ki állandóbb korreláció. 1948 és 1954 között az európai tőkésországok ipari termelési indexe 61 százalékkal, villamosenergia-termelése 65 százalékkal emelkedett, s így az ipari termelés villamosenergetikai együtthatója 1,02 volt. Országonként azonban az együttható nagy szóródást mutat — 0,6-tól 2,7-ig — azzal az alapvető tendenciával, hogy a fejlett ipari országokban a viszonylag lassúbb ütemű ipari felélénkülés időszakában az együttható értéke növekszik, a gyors ütemű ipari fejlődés idején pedig csökken. De sok egyéb tényező is befolyásolja az együttható színvonalát. Közülük az áramigényes iparágak fajsúlyának a változása egyike a legfontosabbaknak.

A távlati prognózis szempontjából az ipari termelésre vonatkoztatott együttható általában növekvő irányzatú. Így az OEEC-hez tartozó ország-

gok összesített ipari villamosenergia-fogyasztási együtthatója 1951 és 1955 között a következőképpen nőtt: 1951 = 1,01; 1952 = 1,06; 1953 = 1,07; 1954 = 1,07; 1955 = 1,08.

A korrelációs extrapoláció módszerét fel szokták használni a szocialista tábor országaiban is a villamosenergia-szükséglet hosszútávú növekedésének megközelítő felbecsülésére, a tervezés olyan kezdeti szakaszán, amikor már kialakulóban van a nemzeti jövedelem vagy az ipari termelés felfutási ütemének a prognózisa, de még hiányzanak az áramfogyasztó csoportokra vonatkozó adatok. Megfigyelhető olyan tendencia, hogy a népgazdaság egyenletesebb növekedési üteme *szűkíti*, a szerkezeti változások viszont *növelik* a korrelációs extrapolációval nyert villamosenergia-fogyasztási együtthatók többéves átlaga körüli szóródást, s ezzel a prognózis bizonytalanságát is.

A nemzeti jövedelem, az ipari termelés és a villamosenergia-fogyasztás növekedési üteme közötti arányszámok a Szovjetunióban

Megnevezés	1928—1937	1950—1955	1959—1965
A villamosenergia-fogyasztás növekedésének aránya a nemzeti jövedelem növekedéséhez képest	2,2	1,2	2,0
A villamosenergia-fogyasztás növekedésének aránya az ipari termelés növekedéséhez képest	1,8	1,0	1,5
Az ipari »A« szektor növekedésének aránya az ipari »B« szektor növekedéséhez képest	2,6	1,2	1,4

A nemzeti jövedelemre vonatkoztatott villamosenergia-fogyasztási együttható a Szovjetunióban 2,0 körül mozog, kivéve az 1950—1955 közötti éveket, amikor 1,2-re csökkent — összefüggésben az ipari „A" szektornak a „B" szektorhoz képest viszonylag lassúbb növekedési ütemével. Az ipari termelésre vonatkoztatott együttható mozgása nagyjából követi az ipar „A" és „B" csoportja növekedési arányának a változásait. Ötéves időszakokra vizsgálva az együtthatót, a szóródása (az első és az ötödik ötéves tervidőszak kivételével, amikor az ipar „A" és „B" szektorának növekedési arányai szélsőséges értékeket mutatnak) 1,2 és 1,5 között ingadozik, a közepes 1,3 körüli szóródás tehát 10—20 százalékot tesz ki.

A villamosenergia-fogyasztási együttható Magyarországon

Megnevezés	1950—1955	1956—1960	1961—1965	1950—1960	1959—1965	1950—1965
Az ipari termelésre vonatkoztatva	0,84	1,0	1,3	1,0	1,1	1,25
A nemzeti jövedelemre vonatkoztatva	2,0	1,3	1,7	2,3	1,45	2,7

Magyarországon az ipari termelésre vonatkoztatott együttható fokozatosan emelkedik (ezt tapasztaljuk a legtöbb ipari országban), a nemzeti jövedelemre vonatkoztatott együttható ingadozásaiból viszont még nem lehet határozott tendenciát kimutatni. Ha az 1965—1975. évekre alapul elfogadjuk az 1955 és 1965 közötti tíz év átlagainak (a nemzeti jövedelemre vonatkoztatva: 1,6—1,7, az ipari termelésre vonatkoztatva: 1,2—1,3 értékeknek) kivetítését, s minimális értékként feltételezzük, hogy a nemzeti jövedelem évi átlagos növekedési üteme 1965 és 1975 között 6 százalék, az ipari termelésé pedig 7 százalék lesz, akkor a villamosenergia-fogyasztás évi növekedési üteme a nemzeti jövedelemre számított együttható alapján 9,5—10,0 százalék, az ipari termelésre vonatkoztatva 8,5—9,0 százalék lesz. Ezek az értékek hasonló nagyságrendűek, mint amelyeket a globális extrapoláció útján kaptunk.

Exponenciális extrapoláció

A korrelációs extrapoláció bonyolultabb és fejlettebb formája, amikor nem az ipari termeléssel való *egyszerű arányosság,* hanem a lineáris összefüggés és az időtényező *exponenciális függvénye* alapján — E = (a I + b) Kt képlettel — határozzák meg a villamosenergia-igényt.[10]

Még rövidebb határidőre sem megbízható ez az egyenlet, ha a konjunktúra kilengései túlmennek bizonyos határon. Például a Belgiumra alkalmazott képlet szerint a villamosenergia-fogyasztásnak 1951 és 1956 között 30 százalékkal (évi 5,4 százalékkal) kellett volna növekednie, de csak 20 százalékkal nőtt, míg az ipari tevékenység indexe a számított 15 százalék helyett 25 százalékkal emelkedett.

A szintetikus-analitikus módszer („mikroanalízis")

A villamosenergia-szükséglet távlati prognózisának eddig ismertetett globális módszerei mellett, amelyeket a polgári közgazdászok makroanalízisnek neveznek, újabban mind nagyobb tért hódít az egyes fogyasztási ágazatok, csoportok és az úgynevezett homogén fogyasztási területek elemzésén és az így nyert fogyasztási adatok összegezésén — szintézisén — alapuló prognózis. Ennek egyik formája az áramfogyasztókra vonatkozó adatok matematikai statisztikai módszerekkel történő elemzése és az eredmények kivetítése rövidebb vagy távolabbi időszakra.

A fogyasztókat legtöbbször a következő 3 fő csoportra osztják: 1. ipar, 2. vontatás, 3. kisfogyasztók (kisipar, kereskedelem, hivatali és közületi fogyasztás, háztartások, mezőgazdaság).

Az ipari villamosenergia-fogyasztás növekedése a legtöbb fejlett ipari országban az átlagos fogyasztásnövekedési ütemmel párhuzamo-

[10] Ailleret 1952-ben ismertette a fenti képletet, amelyben E = az ország villamosenergia-szükséglete, a = állandó együttható, amely országonként 0,3 és 0,5 között változik (franciaországi értéke 0,4), I = az ipari termelés indexe, b = változatlan együttható, amely az ipari áramfogyasztásnak az ipari termelési indextől független hányadát (világítás, fűtés) fejezi ki, K = változatlan együttható, amely az országos villamosenergia-fogyasztás ipartól független évi növekedésének felel meg, t = az idő együttható. Az egyenlet feltételezi a villamosenergia-fogyasztás viszonylag egyenletes növekedését. Így Franciaországban az áramfogyasztás évenkénti 7,2 százalékos emelkedéséből (tízévenkénti kétszereződés esetén) az ipari tevékenység indexétől függő rész 2,2 százalékot tesz ki, az ipari indextől független hányad pedig 5 százalékot. De a képlet 4–5 évnél hosszabb időtartamú prognózisra a szerző szerint sem érvényes, mert az „állandó" tényezők néhány év múlva változnak, s akkor újból ki kell számítani őket a megelőző évek adatai alapján. (P. Ailleret: Estimations des besoins en énergie. Conf. Int. atomique. Genève. 1956. Vol. I. p. 37.)

san vagy annál 1—2 százalékkal lassabban, több esetben pedig csökkenő ütemben fejlődik.

A legnagyobb figyelmet, mint a fogyasztás legjelentékenyebb összetevőjére, az ipari villamosenergia-fogyasztás vizsgálatára fordítják.

Puiseux és Roelly az ipari villamosenergia-szükséglet meghatározására Ailleret módosított képletét alkalmazzák. (A képletek alkalmazásának feltétele az ipari termelés viszonylag egyenletes fejlődése, az, hogy a villamosenergia-fogyasztás negyedévenkénti változása ne haladja meg az 1—2 százalékot, s az ipar szerkezete se változzék ilyen rövid időközökben.) A szerzők szerint 1948 és 1954 között a negyedévi számított, illetve tényadatok közötti eltérés nem haladta meg az 1 százalékot, kivéve, amikor sztrájkok voltak (ilyenkor az eltérés 15—20 százalékot is elért), valamint a kedvezőtlen csapadékú éveket, amikor a vízierőművek termelése jelentékenyen visszaesett.

Romániában 1950 és 1955 között az ipari termelés és az ipari villamosenergia-fogyasztás növekedése közötti egyszerű arányosságot 0,9-es együttható fejezte ki, az ettől való évi eltérések számtani közepese 18 százalék volt. Az exponenciális függvény alapján számított áramfogyasztási érték átlagosan csak 1,8 százalékkal tért el a tényleges átlagos értéktől.

Lengyelországban a 15 éves népgazdasági terv első változatát 2 év alatt elkészítették, ami lehetővé tette az áramigényes iparágak termelésének, szerkezetének és áramigényességének megközelítő kiszámítását. Ezt az első népgazdasági távlati tervezetet persze még újabb változatok fogják követni, s ennek megfelelően változni fog a villamosenergia-szükséglet terve is. Így a különböző áramfogyasztók villamosenergia-szükségletére vonatkozó számítások is tartalmaznak néhány százaléknyi bizonytalansági tényezőt, ami az össszegezésnél növekedhet is. Ennek ellensúlyozására szükség van a már ismertetett globális extrapolációs prognózisokra is, amelyek eltérő eredményei jelezhetik a tervezőknek a részletes számítások alapján nyert eredmények hibáit (a szükségletek túl- vagy alábecslését), vagy — ha az eredmények egybeesnek — helyességét.

A részletes ipari termelési adatokra és villamosenergia-fogyasztási normákra épülő tervezési módszer két változó tényezőre alapszik. Ezek közül az első — a termelési volumen mutatója — évről évre emelkedik, míg a fogyasztási norma változása jóval lassúbb. Ez utóbbi mutatóval kapcsolatos az a probléma, hogy a statisztikai normák magukban foglalják az alacsonyabb technikai színvonalból és a hiányos szervezésből eredő árampazarlást is. Ilyenkor a megfelelő külföldi adatokkal való összevetés jelezheti a tervezett norma realitását, feszítettségét vagy lazaságát.

Legtöbb nehézséggel a sok kis áramfogyasztó szükségletének a távlati prognózisa jár. A kisfogyasztók szükségletének tervezésére rendszerint reprezentatív („szúrópróbás") felvételeket szerveznek. A fogyasztók 0,5—1 százalékának helyes kiválasztása és megvizsgálása is elegendő ugyanis a szükséges tipikus átlagszámok meghatározásához.

A háztartások és a kisfogyasztók áramszükséglete a legtöbb iparilag fejlett tőkésországban évi 1-2 százalékkal gyorsabban nő, mint az ipari villamosenergia-szükséglet. Az iparosodó országokban az arány

változó. 1957-ben az OEEC-hez tartozó országok villamosenergia-fogyasztásának 10 százalékát tette ki a háztartási fogyasztás, 1962-ben pedig — prognózisuk szerint — 11 százalékot fog elérni. A szocialista tábor országaiban az iparosodás kezdeti szakaszán az ipari áramfogyasztás gyorsabban nőtt a háztartásinál. A háztartási fogyasztás a szocialista tábor országaiban sem haladja meg a fogyasztás 10 százalékát. Ugyanakkor egyes fejlett ipari tőkésországokban (az Egyesült Államokban, Angliában, Svédországban) a kisfogyasztókra jut a fogyasztás 30—35 százaléka.[11]

A fentiek alapján az elkövetkező 15 év háztartási fogyasztásának globális becslésénél abból lehet kiindulni, hogy a fogyasztásnak 10—15 százalékát teszi ki, s évi növekedési üteme 1-2 százalékkal nagyobb, mint az ipari áramszükséglet.

A háztartási áramfogyasztás távlati prognózisát a megközelítés további fokán a következő tényezők számbavételével kell megalapozni: 1. lakásépítés és városfejlesztés, 2. a háztartási villamoskészülékek termelése; 3. a gázellátás fejlesztése; 4. az áram- és gáztarifák távlati aránya; 5. faluvillamosítás.

A villamosenergia-szükséglet normák szerinti tervezésekor fontos, hogy helyesen válasszák meg a részletezés mélységét. A túlságosan részletes számítások éppúgy nem célravezetők, mint az elnagyolt statisztikai átlagok szerinti tervezés. A helyes tervezés viszont nagyban előmozdíthatja az energiapazarlás csökkentését és hatásos árammegtakarító intézkedésekre vezethet.

Az ágazati kapcsolatok mérlegének módszere

Az ágazati kapcsolatok mérlegének felhasználásáról a távlati villamosenergia-szükséglet meghatározásában még nincs tapasztalatunk. Az Energetikai Világkongresszus 1956. és 1957. évi ülésszakain e problémát úgy vetették fel, hogy „az input-output módszer a jövőben értékes segítséget nyújthat a villamosenergia-prognózisok kidolgozásához, de jelenleg még nem alkalmas ilyen célokra".

Az olasz kormányszervek 1950 óta dolgoznak egy amerikai szakértők segítségével összeállított 200 szektoros input- és 60 oszlopos output-táblázattal, amelynek egyik szektora a villamosenergia-ipar. Az 1950—1956-os időszakra a táblázat alapján azt a *prognózist* állították fel, hogy a társadalmi termék 32 százalékos és az export 40 százalékos növekedésének a villamosenergia-szükséglet 63 százalékos növekedése felel meg. *Ténylegesen* ez időszak alatt a társadalmi termék 56 százalékkal, az export 92 százalékkal emelkedett, a villamosenergia-szükséglet pedig 63 százalékkal nőtt meg.

Papp István és Réczey Gusztáv — akik megvizsgálták az ágazati kapcsolatok mérlegének módszerét a távlati energiaszükséglet meghatározása szempontjából, arra az eredményre jutottak, hogy a KSH-ban kidolgozott 46 szektoros táblázat ilyen célra nem használható. A szektorok ugyanis túlságosan összevontak ahhoz, hogy a technikai koefficiensek helyesen tükrözzék az egyes iparágak energiaigényességét. Ezért to-

[11] Bécsben az egy háztartásra jutó évi fogyasztás átlagos közepes értéke 1957-ben 480 kWó, míg Budapesten 1958-ban 456 kWó volt.

további szektorális bontást javasoltak. Nagyon kétséges azonban, hogy további szektorális bontással hosszú időszakra, amire maguk az alapadatok meglehetősen bizonytalanok, pontosabb eredményhez jutunk-e.

★

A különféle távlati prognózis-módszerek elemzése végül is arra a következtetésre vezet, hogy a globális extrapoláció, a korrelációs extrapoláció, valamint a különféle egyenletekkel végzett matematikai számítások is irreális feltételezésen alapulnak, tudniillik azon, hogy a népgazdaság fejlődésében 15—20 év alatt nem mennek végbe olyan méretű változások, amelyek jelentékenyen befolyásolhatják az energiahordozó-termelés, -átalakítás és az energiafogyasztás műszaki-gazdasági mutatóit. A tények ennek ellenkezőjét bizonyítják a tőkésországokban is, a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban pedig különösen. Ezért számolni kell az eddigi extrapolációs módszerekkel felállított villamosenergia-prognózisok jelentékeny — 30—40 százalékos — hibaértékeivel. Egyes energetikusok e hibahatárokat azzal kísérlik szűkíteni, hogy többféle extrapolációs módszert kombinálnak vagy a globális extrapolációval nyert összeget iparáganként tovább bontják. De ezek a kísérletek nem csökkenthetik jelentősen a szóródási értékeket mindaddig, amíg a villamosenergia-szükséglet szintetikus tervezése nem támaszkodhat a fő népgazdasági komplex mutatók — vagy a legfontosabb áramigényes iparágak megalapozott távlati tervszámaira. Például extrapolációs módszerekkel hasonló valószínűséggel alá lehet támasztani, hogy 1975-ig Magyarország villamosenergia-szükséglete évi 7-8 százalékkal, mint azt, hogy 10-11 százalékkal, azaz másfélszer gyorsabban fog növekedni. Csak ahogyan előrehalad a távlati népgazdasági terv kidolgozása, úgy lehet szűkíteni a különböző prognózisok maximális és minimális értékei közötti réseket, s megkeresni az optimális értéket. (Az eddigi magyar prognózisok általában lassúbb növekedési ütemmel számoltak, mint a szocialista tábor többi országa, beleértve az ázsiai népi demokratikus országokat is. Ezért a tudományos kutatómunkának elsősorban a távlati villamosenergia-szükséglet *alábecslésének* a veszélyét kell elhárítania.) A prognózisok 30—40 százalékos réseit főleg azért kell sürgősen szűkíteni, hogy a már halaszthatatlanul döntésre érett távlati energiaproblémák eldöntésekor a kormányszervek elkerülhessék mind a felesleges energetikai beruházások, mind a huzamosabb villamosenergia-hiány veszélyét.

Járhatóbb útnak az látszik, ha kezdetben 30—40 áramigényes termék vagy termékcsoport termelési felfutásán és fajlagos áramfogyasztási normáin (normatíváin) alapuló prognózist készítenénk. (A továbbiakban a termelési adatok részletesebb kidolgozásával párhuzamosan át lehetne térni kevésbé összevont statisztikai normatíváikra illetve normáikra, később pedig műszakilag megalapozott műszaki normákra is.) Ily módon az áramszükséglet 75—80 százalékát meghatározhatnánk, míg a maradék 20—25 százalék más prognózis-módszerekkel lenne körülhatárolható. Ez a módszer azonban csak a távlati népgazdasági tervezés fejlettebb szakaszában látszik megvalósíthatónak.

A szocialista tábor országaiban a távlati ágazati termelési terveket a fokozatos megközelítés módszerével dolgozzák ki. A prognózis kezdetén a tervezéssel megbízott szakemberek számításba veszik az ország

anyagi forrásait, a munkaerő-helyzetet, a legutóbbi évek gazdasági fejlődésének tapasztalatait, s ennek alapján megbecsülik a legközelebbi 10—15 év fejlődési lehetőségeit a döntő iparágakban. A becslés útján nyert elsődleges értékeket összevetik egymással, s ennek alapján korrigálják őket. Ismeretes, hogy Hruscsov 1957. november 6-i jubileumi beszédében megnevezte azoknak a legfontosabb ipari termékeknek a távlati — 15 éves — felfutási tervszámait, amelyekkel a Szovjetunió eléri és maga mögött hagyja az egy főre jutó termelésben az Egyesült Államokat. A szovjet közgazdászok a távlati energetikai terveket tehát nem *elszigetelten,* hanem már a tervezés kezdeti szakaszán más fontos ipari termékek terveivel *összefüggésben* dolgozzák ki.

A villamosenergia-szükséglet felmérése a távlati energiamérleg keretében történik, s ez szolgál alapul az új erőművek területi elhelyezésére és kapacitásuk megállapítására, valamint az erőműbővítésekre vonatkozó döntések meghozatalakor.

Amikor új sok energiát fogyasztó létesítményeket terveznek, az energiabázis kiválasztása a villamosenergia-mérleggel szoros kapcsolatban történik.

Az ipar villamosenergia-igényét az iparágak termelési terveire és vagy a fizikai termékegységre jutó átlagos kWó-mennyiség alapján számítják ki, vagy pedig — heterogén termékeket gyártó iparágakban (például a gépiparban) — a termelési érték egységére vonatkoztatott fajlagos energiafogyasztás mutatóját veszik alapul.

A közepes fogyasztási normák meghatározásakor kétirányú változással számolnak. Az egyik: a fogyasztási normák növekedése a termelési apparátus fejlődő villamosítása, gépesítése és automatizálása következtében, különösen a munkaigényes vagy nehéz fizikai munkát követelő termelési folyamatokban, a munkahelyek szellőztetésének és világításának megjavítása következtében, továbbá a termoelektromos eljárások elterjesztésével, egyszóval a termelés műszaki fejlesztésével kapcsolatban. Ugyanakkor a takarékossági intézkedések érezhetően csökkentik a villamosenergia-igényt. Ezek az intézkedések főleg az energetikai és a műszaki hatásfok növelésére és a termelési folyamat tökéletesítésére irányulnak. A termékegységre vonatkoztatott áramfogyasztási átlagos normák tervezésekor tekintetbe veszik mind a fogyasztást növelő, mind az azt csökkentő tényezőket, a konkrét műszaki-gazdasági tervek alapján.

A szomszéd népi demokratikus országokban részben a távlati tervezéssel foglalkozó állami szervek, részben az energetikai kutató intézetek foglalkoznak az energiaszükséglet felmérésével. Addig is, amíg nálunk is megoldódik a hosszútávú tervezés intézményes megszervezése, szükséges, hogy az Országos Tervhivatal irányításával a Tudományos Akadémia illetékes bizottságai, karöltve az Energiagazdálkodási Tudományos Egyesülettel és a Magyar Elektrotechnikusok Egyesületével, kidolgozzák az ország villamosítási távlati tervével kapcsolatos részletes munkaprogramot és a szakemberek tömeges bevonásával folytassák a már megkezdett munkát. Csak így lehet a villamosenergetika távlati tervezését kiemelni a bizonytalan prognózisok köréből és felemelni a tudományosan alátámasztott szocialista tervezés színvonalára.

SZLAMENICKY ISTVÁN:

A kisüzem-nagyüzem kérdése a magyar baromfitenyésztésben

A legutóbbi néhány évben egyre gyakrabban kerülnek szóba baromfitenyésztésünk eredményei és problémái. Ezt egyrészt a baromfitenyésztés közgazdasági jelentőségével, másrészt manapság tapasztalható nagyarányú fellendülésével magyarázhatjuk.

Közgazdasági jelentőségét elsősorban a népélelmezésben betöltött szerepéből ítéljük meg. Hazánkban jelenleg az állatifehérje-fogyasztásnak 25—30 százaléka tojás és baromfihús. Az egy főre jutó évi baromfihús-fogyasztás az utóbbi 2—3 évben mintegy 11 kg, az összes húsfogyasztásnak egynegyede. Tojásból fejenként 140—150 darabot fogyasztunk évente. S mivel a fogyasztói ízlés, az igény a dúsabb fehérje tartalmú, tápanyagokban koncentráltabb, nem túl zsíros húsok, illetve élelmiszerek felé fordul, különösen a csirkehús- és a tojásszükséglet növekedése várható.

Nem kisebb jelentőségűek a különböző baromfitermékek (vágott baromfi, tojás, toll, libamáj, konzervek) exportunkban sem. E cikkek részaránya az állat- és állatitermék-export értékében az elmúlt öt év (1954—1958.) átlagában 28 százalék volt. Bár a világpiacon az egyre nagyobb követelmények mind nehezebb helyzetet jelentenek a baromfiexport számára, e termékek mégis a viszonylag kedvezően értékesíthető cikkek közé tartoznak, s meghatározott minőségű termékek tekintetében a jövőre is jók a kilátások.

Baromfitenyésztésünk gazdasági jelentőségét növeli az a körülmény is, hogy hazánkban e termelési ágban jórészt olyan úgynevezett „feltétlen" baromfitakarmányok (konyhai hulladékok, rovarok, domboldalak, vizesárkok gyepes részei stb.) is felhasználásra kerülnek, amelyek egyébként veszendőbe mennének. A munkaráfordítás pedig a mintegy 2 millió háztáji gazdaságban, családi mellékmunka jellegénél fogva, ténylegesen számba sem vehető.

E termelési ág jelentősége az intenzíven termelő nagyüzemek szempontjából is előtérbe kerül. Sok külföldi, és néhány hazai példa is igazolja, hogy a csirkehús-termelésben egy kg élősúlyt 2,8—3 kg, egy tojást pedig 180—200 gramm takarmányból elő lehet állítani. Más állattartási ágban ennél kedvezőtlenebbek az arányok.

Baromfitenyésztésünk fejlődése

A legutóbbi két évben általában, de különösen az állami gazdasági és a termelőszövetkezeti baromfitenyésztésben örvendetes fejlődést ér-

tünk el. Nem kétséges, hogy a világviszonylatban érezhető nagyarányú előrehaladás* valamelyest hazánkat is magával ragadta.

Baromfitenyésztésünk fejlődését szemléltetik a következő táblázat adatai:

Megnevezés		1935	1950—1954. évek átlaga	1957	1958
Baromfi törzsállomány	1000 db	21 919	18 946	24 878	26 114
Vágóbaromfi-termelés	vg	15 773	12 724	14 950	15 317
Tojástermelés	millió db	1 126	949	1 586	1 716
Egy tyúkra jutó tojáshozam	db	70	71	81	81
Meterséges baromfikeltetés	millió db	0,5	5,6	19,9	27,2

A termelőszövetkezetekben 1957. év tavaszán összesen 50 000 baromfi volt, 1958 végén már 165 000, s 1959 végén mintegy 400 000. 1957-ben 164 000, 1958-ban már több mint egy millió és 1959-ben 2,6 millió csibét vásároltak a keltetőállomásoktól. 1959-ben a termelőszövetkezetek összesen 2000 t (az 1958. évinél négyszer több) vágóbaromfi szállítására kötöttek szerződést. Az állami gazdaságok 1958-ban 25 százalékkal több baromfihúst termeltek, mint az előző évben, s 1959-ben ismét 38 százalékkal többet, mint 1958-ban. Hasonló tendencia tapasztalható a felvásárlásban is. 1959-ben 12 százalékkal több tojást és 16 százalékkal több baromfit vásároltak fel a földművesszövetkezetek, mint az előző évben.

Az említett eredményekre közgazdasági körökben is érdemes felfigyelni. Az elismerés természetesen csak a jó kezdetet illeti. Hiszen a továbbfejlesztés szinte szükségszerű. Tennivalóink ezzel kapcsolatban eléggé sokrétűek. Mivel ma a mezőgazdasági termelés fejlesztésének legfontosabb feladata a nagyüzemi termelés kiszélesítése, a következőkben baromfitenyésztésünk üzemi problémáival, s a továbbfejlesztés lehetőségeivel is csak ezzel összefüggésben kívánok részletesebben foglalkozni.

Az elmúlt 10—15 évben mezőgazdaságunk szerkezetében végbement változások csak kismértékben hatottak a baromfitenyésztésre. Ez az állattenyésztési ág lényegében ma is jellegzetesen kisüzemi, a termelés szétaprózott. A baromfiállomány létszáma csak a gazdaságok egyharmadában haladja meg a 10 darabot. Az állomány 97 százaléka jelenleg is kistenyészetekben van.

A baromfitenyésztés szerkezetében végbement változások a 20 évvel ezelőtti állapotokhoz képest a következőkben foglalhatók össze:

a) A szocialista mezőgazdasági nagyüzemek létrejöttével csaknem egyidőben, először alakultak hazánkban többezres létszámú baromfitelepek. Az állam 1949—50-től kezdve több mint kétszáz millió forintot fordított az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek baromfitelepeinek létesítésére és fejlesztésére. A törzsállomány 1953-ig már

* A világon a baromfihús-termelés 1957-ig az 1934—38. évek átlagához képest 87 százalékkal, a tojástermelés 57 százalékkal, a marhahús-termelés 54, a sertéshús- és tejtermelés 23 százalékkal nőtt.

915 000-re gyarapodott, de nem nőttek az átlaghozamok, s az önköltség is túlságosan nagy volt. Ezért nem csoda, hogy 3—4 évvel ezelőtt — amikor mindinkább előtérbe került a jövedelmezőség vizsgálata — az állomány-növekedés megállt, sőt, a meglevő telepeket is egymás után szüntették meg.

A bajok oka alapjában véve abban rejlett, hogy csak részben vagy hiányosan gondoskodtak a jövedelmező termelés feltételeiről, elsősorban a szükséges takarmányokról. Nagy volt a gazdasági általános költség és a munkabérhányad. Az is nagy hátrányt jelentett, hogy lényegében minden tapasztalat nélkül fogtak hozzá a nagyüzemi baromfitenyésztés kialakításához. Épületek, berendezés, állatállomány, elméletileg és gyakorlatilag képzett vezetők, dolgozók a felszabadulás után csak jelentéktelen számban álltak rendelkezésre. Ezen a területen volt a legkevesebb tapasztalata a szaktudománynak is. Ezért ez a munka jóval nagyobb feladatot jelentett, mint más állattenyésztési ágak átszervezése.

Az előrehaladás a kisebb-nagyobb hibák és kudarcok ellenére sem késhetett sokáig. Két-három éve ismét nagyarányú fellendülésnek lehetünk tanúi, ami viszont éppen az anyagi és személyi feltételek maradéktalan biztosításának köszönhető.

b) A nagyüzemek mellett a kistenyészetek állománya is jelentősen — mintegy 4 millióval — gyarapodott. Ez a növekedés azonban a baromfitartók számának hasonló arányú növekedése közepette ment végbe, tehát a baromfiállomány gazdaságonkénti átlagos létszáma lényegében azonos szinten maradt.

A változás e tekintetben kétirányú volt: egyrészt növekedett a gazdaság nélküli baromfitartók, valamint a kis földterülettel rendelkezők állománya; másrészt csökkent a 10 kh-nál több szántóval rendelkező paraszti gazdaságok (különösen a tanyák) baromfilétszáma.

A nem fő foglalkozású mezőgazdasági lakosokat baromfitartásra a friss hússal és tojással való gyenge ellátottság ösztönözte. Így a háztartásban szükséges tojást 8—10 tyúk mindig biztosította, s emellett a csirkenevelés révén rövid időn belül jutottak friss húshoz is. Ezt az önellátásra való törekvést igazolják a tavaszi állatszámlálások adatai is. Az egy holdnál kisebb területtel rendelkező és a gazdaság nélküli állattartóknál 1935-ben 3 183 200, 1954-ben 4 225 600, 1955-ben 5 012 000, 1956-ban 4 893 200, 1957-ben pedig 5 992 000 db. baromfi volt, vagyis csaknem kétszerese az 1935. évinek. 1957-ben ezekben az udvarokban mintegy 400 millió tojást termeltek, az ország összes tojástermelésének közel egynegyedét. A ház körüli hulladékanyagoknak ilyen módon történő felhasználása népgazdasági szempontból előnyös.

A nagyobb paraszti gazdaságok baromfiállományának és különösen árutermelésének viszonylagos csökkenése több tényezővel függ össze. (Pl. az értékesítési lehetőséggel, a termelés gazdaságosságával.) Ha a tojástermelés *gazdaságosságát* a tojás- és a takarmányár viszonyában fejezzük ki, látható, hogy a kötelező beadás ideje mennyivel kedvezőtlenebb volt a helyzet a mainál. (L. a következő oldalon levő táblázatot.)

A baromfitenyésztés helyzetét csak súlyosbította, hogy ugyanakkor az árarányok a sertéstenyésztésnek, különösen a hizlalásnak kedveztek, ami a két állattartási ágazat között bizonyos eltolódást okozott.

Kisüzem-nagyüzem a baromfitenyésztésben

A kisüzem-nagyüzem fogalmának meghatározása, a két termelési forma pontos elhatárolása nemcsak a baromfitenyésztés vonatkozásában, hanem általában is igen nehéz feladat. Kínálkozó szempontok e tekintetben a termelési érték, a termelés abszolút nagysága, a törzsállomány létszáma, az árutermelés aránya, a termelési módszerek, a tenyésztési színvonal. Hogy kisüzeműnek vagy nagyüzeműnek számít-e a termelés, az viszonylagos. Függ a termelési technika fejlettségi fokától, az alkalmazott fajtáktól, a termelés intenzitásától és még sok más tényezőtől, amelyeket együttesen kell figyelembe venni.

A tojás- és a takarmányár aránya*

Év	Egy kg takarmány (kukorica) ára Ft	Egy tojás évi átlagára Ft	10 tojásért vásárolható takarmány kg
1952	1,20	0,74	6,1
1953	2,00	1,05	5,2
1954	1,97	0,95	4,8
1955	2,43	1,15	4,7
1952—1955. évek átlaga	1,90	0,97	5,1
1957	1,86	1,20	6,5
1958	1,85	1,25	6,8

* Az árak értékesítési átlagárat jelentenek, amelynek kiszámításakor a termelők közötti forgalmat is figyelembe vettem. A KSH adatok alapján számolva.

Előfordul, hogy egy több ezer tyúkkal rendelkező gazdaságban az átlaghozam kicsi, a termelés ráfizetéses, a termelés színvonala jóval alatta marad a lehetőségeknek. Van azonban olyan gazdaság is, amely ugyan rendszeresen piacra termel, tenyésztési színvonala magas fokú, de az állomány kicsi, mindössze 2—300 darab.

Általában a 10—50 tyúkkal rendelkező gazdaságokat a kisüzem kategóriájába sorolják, a nagy gazdaságokban (állami gazdaságokban és termelőszövetkezetekben) levő önálló üzemként kezelt telepeket pedig nagyüzemeknek tekintik. Bár az említett szempontok szerint az alapvető üzemi formáknak több változata található.

A kisüzemi baromfitartásnak két fő típusát különböztethetjük meg. Az első típusban *a fő törekvés a háztartás szükségleteinek kielégítése.* E gazdaságok termeléséből csak jelentéktelen mennyiség jut forgalomba. Itt a baromfi létszáma csak 5—10 darab. A fajta jellegnélküli, a tartás általában nagyon primitív. A takarmányozás tervszerűtlen, többnyire csak néhány gabonafélére szorítkozik. E típusra zömmel a zárt udvari tartás jellemző.

A kisüzemi baromfitartás második típusában az állomány már jóval nagyobb, tanyákon a 100 darabot is eléri. Ezek a gazdaságok főképpen *eladásra, piaci értékesítésre termelnek.* Az összes termelésből a háztartási felhasználás aránya 30—40 százalék. A nagyobb állomány tartását itt a nyílt udvarok és tanyák nagyobb területe teszi lehetővé. A takarmányozásra ezekben a gazdaságokban is jellemző a nagyfokú mel-

léktermék-felhasználás. Mivel jövedelmük erősen függ a nagyobb gondosságtól, a jobb tartástól, a termelési színvonal már magasabb, mint az első típusban.

Ez utóbbi típuson belül szinte elkülönülnek *a keltetőtojást termelő háztáji tenyészetek.* A fő különbség az előbbiekkel szemben a termelési színvonalban, a nagyobb teljesítményekben van. Erre a keltetőállomásokkal kialakult közvetlen viszony kényszeríti őket: egyrészt a keltetőtojás szállításához kötött feltételek, másrészt a keltetőállomásokon működő baromfitenyésztési szaktanácsadó révén.

A háztáji tenyészeteknek ez a típusa nem nagyszámú, az összes tyúkállomány 5—7 százaléka tartozik ide. A keltetőállomások arra törekszenek, hogy ezeket a tenyészeteket egy-egy községre teljesen kiterjesszék. Az ilyen községeket jellegük szerint „mintaközségnek" is nevezik. De amint nő az állami és a termelőszövetkezeti tenyésztelepek száma, jelentőségük egyre csökkenni fog.

A nagyüzemi termelés kialakulásának kezdeti szakaszára (a századforduló idején) kizárólag a nagy területet igénylő, ún. kifutós tartás a jellemző. Több száz vagy több ezer tyúk nagybani tenyésztésére, tartására nem a tenyésztési módszerek fejlettsége, hanem elsősorban a rendelkezésre álló terület kihasználása ösztönzött.

További jellemzője ennek az időszaknak a komplexitás, vagyis a keltetéstől a tojótyúk-tartásig, a hizlalásig minden egy üzemben összpontosul. Ez rendkívül sokoldalú munkát és viszonylag nagy ráfordítást követel.

Hazánkban is az ilyen komplex jellegű telepek kialakításával kezdődött a nagyüzemi baromfitenyésztés, és ma is ez a jellemző.

Megfigyelhető, hogy a különböző tartási rendszerek kialakulására leginkább a takarmányozásban elért eredmények hatottak. Amikor megismerték a vitaminok táplálkozásfiziológiai szerepét, s azoknak, valamint a különböző ásványi anyagoknak, nyomelemeknek szintetikus úton történő előállítását, továbbá a takarmányokba való adagolásuk szükségességét, amint kifejlődött a keveréktakarmány-ipar, lehetővé vált a tyúkok intenzív tartása is. Mindinkább csökkentették a kifutók nagyságát, s ma már csak úgynevezett „napozó" kifutókat hagynak. Sőt, mintegy 10—15 éve a tyúkok tömeges, teljesen zárt, kifutó nélküli tartása is (ketrecekben és padlón) egyre jobban terjed.

A nagyüzemi termelés említett fejlődési folyamata a specalizálódás irányában is hatott, ami mindenképpen a termelés ésszerűbb megszervezéséhez vezet. Külön vannak a tenyésztelepek, a keltetőtojás-termelő telepek, a keltető üzemek, a letojató farmok és a hústermelő üzemek. Az épületek és a berendezések kihasználtsági foka így kedvezőbb. A gépesítésnek, automatizálásnak sokkal nagyobb területe van. Könnyebb a nagytömegű és egyöntetű áru termelése. A specializált üzem a munkatermelékenység tekintetében is jóval elhagyja a komplex üzemeket. A speciális üzemekben a kevesebb munkafolyamat következtében — a termelési színvonal jóval magasabb fokú.

A baromfitenyésztésen belüli nagyfokú munkamegosztás természetesen csak a termelés, a tenyésztés magas színvonalán eredményes, így is csak akkor, ha a munkamegosztás egyúttal tervszerű együttműködést is jelent. Hiszen az egyik üzem jövedelme a másik üzem munkájától is függ, s ez érdekazonosságot teremt köztük, ösztönöz a fejlesztésre,

s egyszersmind a termelési költségek csökkentésére. Ilyen üzem még kevés van nálunk, de a feltételek biztosítása esetén számuk egyre gyarapodni fog.

A nagyüzemi termelés térhódítása a világ baromfitenyésztésében

A legutóbbi két évtizedben világszerte mélyreható változások mentek végbe a mezőgazdaságban. Ez a növekedés elsősorban azokban az országokban volt a legnagyobb — a tojás tekintetében is —, ahol a nagyüzemi formák elterjedése vagy a termelés belterjesítése erőteljesebb ütemű volt.

Különösen figyelemre méltó fejlődést értek el a Szovjetunióban. Az előrehaladás a nagyüzemi baromfifarmok kialakulásának következtében 1940 körül vett nagyobb lendületet. Addig az alacsony termelési színvonal, a kisüzemek túlsúlya miatt, nem is várhattak ugrásszerű fejlődést. 1940-ben a Szovjetunió évi tojástermelése csak 12,2 milliárd volt (alig 20 százalékkal több, mint 1913-ban), 1956-ban 19,5, 1957-ben 22,3, 1958-ban pedig már 23,5 milliárd darab volt.

Az első baromfitenyésztő szovhozokat 1925—1927-ben hozták létre, majd sorra alakultak baromfitelepek a kolhozokban is. A szocialista mezőgazdasági nagyüzemek baromfiállománya 1940-ben már elérte az 55 milliót, az országos állomány 22 százalékát.

A második világháború kissé lefékezte a fejlődést, sok szovhoz- és kolhoztelep elpusztult. De a korábbinál is gyorsabb ütemű fejlesztés eredményeképpen, a nagyüzemek baromfiállománya 1954-ben elérte a 90 milliót, s jelenleg már 100 milliónál is több.

A háború utáni években különösen a „baromfigyárak", „tojásgyárak" létesítését szorgalmazták. Ezek kezdetben sok nehézséggel küzdöttek, veszteségesek voltak, de ma valamennyi állattenyésztési ágnál gazdaságosabban működnek. Jelenleg a Szovjetunióban több mint 20 ilyen nagyobb üzem működik, közülük például a tomilinói „baromfigyár" tyúklétszáma kereken 200 000. Ezenkívül több mint 200 speciális telepen (zömmel a baromfifeldolgozó vállalatok mellett) van ketreces tojótyúk-tartás, vagy csirkék töméses hízlalása folyik.

A baromfigyárak létesítését elsősorban közgazdasági okok sürgették. A nagyobb városok folyamatos ellátása baromfihússal és tojással csak az árutermelő nagyüzemek révén vált lehetségessé. A Szovjetunió hétéves tervében foglalt célokat pedig (tudniillik, hogy 1965-ig a tojástermelést a jelenleginek 1,6-szeresére, a baromfihús-termelést 4,6-szorosára emelik) kizárólag a nagyüzemi termelés növelésével kívánják elérni. (A szovhozokban és a kolhozokban a tojástermelést 5-szörösére, a baromfihús-termelést 15-szörösére akarják növelni.)

A nagyüzemi termelés térhódítása nem csupán szocialista sajátosság. A kisüzemi termelést rohamosan váltja fel a nagyüzem a kapitalista országokban is.

A baromfitenyésztésben végbemenő koncentráció legtipikusabb példáját az Egyesült Államokban láthatjuk. Az Egyesült Államokban 1945-ben mintegy 5 millió tyúkfarm volt, 1950-ben 4,2 millió és 1954-ben már csak 3,4 millió. Ugyanakkor a tyúklétszám csak kismértékben csökkent.

Hasonló tendenciát mutat a tyúklétszám és az országos tojástermelés farmnagyság szerinti megoszlása is. 1935-ben még a tyúkállomány 47 százaléka, 1954-ben pedig már csak 13 százaléka volt a 100 tyúknál kevesebbet tartó gazdaságokban. A 400 tyúknál többet tartó farmok részesedése ugyanebben az időben 12 százalékról 44 százalékra nőtt.

A nagyüzemi formák terjedése még szembetűnőbb az Egyesült Államokban a *hústermelés* területén. Két-három évtizeddel ezelőtt a termelt hús nagy részét a tenyésztelepekről kikerülő selejttyúkok és növendékek adták. De a tenyésztési munkában, a takarmányozási technikában elért eredmények egy speciális ágazat („Broiler Industry") kialakulását tették lehetővé, ahol a tömegtermelés a termelési költségek jelentős csökkenésével járt együtt. Az 1920-as években pár ezer darabbal kezdődött broiler-termelés 1958-ig évi 1,5 milliárdra növekedett. Manapság a baromfihús-termelésből eredő bevételek nagyobb részét a broiler-ipar adja. A broiler az Egyesült Államok húsellátásának jelentős tényezője: az összes húsfogyasztásnak 15 százalékát, a baromfihúsfogyasztásnak pedig 70 százalékát a broiler fedezi.

Angliában hasonló folyamat játszódik le. Miközben szakkörökben heves viták folynak a kívánatos üzemnagyságról, a nagyobb farmok száma fokozatosan gyarapszik, s a kisebbek vagy felszámolnak, vagy bővítik termelésüket. Míg 1949-ben Anglia tyúkállományának csak 11 százaléka volt az 500-nál több tyúkot tartóknál, 1952-ben 16, 1955-ben pedig már 22 százaléka.

Dániát és *Hollandiát* többnyire a kisüzemek hazájaként emlegetik. De a tojás-árutermelés zömét itt is a középüzemek (néhány száz tyúkos gazdaságok) adják. Az átlagos farmnagyság az utóbbi évtizedben jelentősen nőtt, annak ellenére, hogy a háború után Dánia egész tyúkállománya az 1930-as évekhez képest mintegy 25 százalékkal alacsonyabb szinten maradt.

A felsorolt példák is eléggé bizonyítják, hogy az intenzív jellegű, nagyüzemi tojás- és hústermelés megvalósítására világszerte nagy erőfeszítéseket tesznek. Az említett „broiler"-üzemek és „tojásgyárak", amelyek még néhány évvel ezelőtt is csak az Egyesült Államokban és a Szovjetunióban voltak, ma már az országok egész sorában fellelhetők. A nagyüzemi baromfihús- és tojástermelés az anyagi és személyi feltételek maradéktalan megteremtése esetén megvalósítható, Norvégiában éppúgy, mint Dél-Afrikában, Kanadában éppúgy, mint Brazíliában.

A továbbfejlesztés iránya és lehetőségei

Baromfitenyésztésünk jövőjét illetően helytelen lenne a kérdést így feltenni: kisüzem *vagy* nagyüzem. Éppen sajátos viszonyaink miatt nem szabad kizárólagosan csak az egyiket vagy csak a másikat választanunk.

A háztáji, kisüzemi tartásnál a sok hulladékanyagnak és a családi munkaerőnek a felhasználására többé-kevésbé a jövőben is megvan a lehetőség, amelyet az általános gazdasági fejlettség magasabb színvonalán is érdemes kihasználni.

A teljesítmények bizonyos szintjének elérése után azonban a termelés kisüzemi keretek közt gazdaságosan már nem növelhető. Ha ugyanis a létszámot a korábban említett speciális adottságok kihaszná-

lása nélkül gyarapíthatjuk, ha a termelés teljesen az effektív takarmányozás függvényévé válik, fizetett munkaerőt, új, speciális ólat igényel, akkor ezek az üzemek elmaradnak a nagyüzemmel folytatott versenyben.

A kétféle üzemforma fennmaradását és egyidejű fejlesztését azonban a mezőgazdaság szocialista átszervezése nem akadályozza. A baromfitartásban a kisüzem-nagyüzem egymáshoz való viszonyának kérdése — sajátos jellegénél fogva — külön megítélés alá tartozik. Tanulságos e tekintetben a Szovjetunióra hivatkozni, ahol a mezőgazdaság szocialista átszervezése már több mint 25 éve befejeződött, a baromfiállománynak mégis csak egynegyede, egyharmada tartozik a nagyüzemekhez. *Nyemcsinov* akadémikus erre vonatkozólag a következőket írja: „Abban az időszakban, amikor a kolhozok és a szovhozok szocialista gazdálkodása még nem tudja a lakosság szükségletét a baromfitenyésztés termékeivel teljes mértékben kielégíteni, különös jelentőségű kormányunk arra irányuló gondoskodása, hogy a vidéken lakó kolhoztagok, munkások és tisztviselők családtagjait, háztáját haszonállatokkal ellássa."

Az viszont máris előre látható, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése folyamán a háztáji baromfitartás egységesebbé válik, az adott helyzetben jelentősége nő. Milyen tényezők indokolják ezt?

Az állattenyésztés bruttó termelési értékének megoszlását ágazatonként és szektoronként vizsgálva, a háztáji gazdaságban szembetűnő az eltolódás a baromfi- és a sertéstartás irányában. Az állati termékek termelési értékének folyó áron számított százalékos megoszlása ágazatonként a termelőszövetkezeti háztáji és az egyéni parasztgazdaságokban az 1954—56. évek átlagában a következőképpen alakult:

Állattartási ágazat	Termelőszövetkezeti háztáji gazdaság	Egyéni parasztgazdaságok*
Szarvasmarhatartás	21,3	33,4
Sertéstartás	46,6	39,4
Juhtartás	0,8	1,5
Baromfitartás	31,3	25,7
Összesen:	100,0	100,0

* Nem szerepel ebben a gazdaság nélküli állattartók és a két kh-nál kevesebb földdel rendelkező gazdaságok termelése. Az O. T. állattenyésztési osztályának számításai.

Ez az irányzat több tényező együttes hatásának következménye:

A termelőszövetkezeti háztáji gazdaságok takarmányellátottságát lényegében a közösből kapott és az illetmény földön termelt mennyiség szabja meg. A háztáji terület 85—90 százalékán kukorica terem, s a közös termelésből természetben többnyire szintén csak abraktakarmányhoz jutnak. Érdekes e tekintetben is az egyéni parasztgazdaságokkal való összehasonlítás.

Tehát a termelőszövetkezeti háztáji gazdaságokban viszonylag több az abrak, s kevesebb a széna, a szalma és a nedvdús takarmány. Ez a körülmény a baromfi- és a sertéstartásnak kedvez.

A termelő a szövetkezetbe lépve idejének java részét a közös termelésben végzett tevékeny munkával tölti. Így a ház körül eltölthető idő viszonylag kevesebb. A baromfitartásra ez nem vonatkozik, hiszen a szükséges munkaráfordítást továbbra is rendszerint a háznál tartózkodó családtag mellékmunkája adja.

A takarmányok keményítő-értékben kifejezett mennyiségének százalékos megoszlása*

(Az 1954—1956. évek átlaga)

Takarmányfélék	Termelőszövetkezeti háztáji gazdaságok	Egyéni parasztgazdaságok
Abrak	68	45
Széna, zöld	17	26
Takarmányszalma	6	14
Lédús takarmányok	9	15
Összesen:	100	100

* Az O. T. állattenyésztési osztályának számításai.

A termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdaságában 13—17 db baromfi van, ezért a fejlesztésre ilyen szempontból viszonylag szintén nagy lehetőség van.

A háztáji gazdaságban megváltozik a rendelkezésre álló melléktermékek mennyisége és összetétele is. A szarvasmarha és a juh számára kevesebb melléktermék marad, a baromfi- és sertéstartáshoz viszont (mivel ezek nagyrészt a háztájhoz és nem a paraszti gazdálkodáshoz vannak kötve) az adottságok nagyjából azonosak. Kedvező körülmény e tekintetben az is, hogy a közösbe vitt állatok (szarvasmarha, ló) férőhelye kihasználatlan, s ezek bizonyos átalakításokkal baromfitartásra alkalmasak lehetnek. Elképzelhető, hogy a nagyobb háztáji istállókban a termelőszövetkezeti tag munkaegységért nevel csirkéket vagy tart tyúkokat a közös gazdaság számára.

A további fejlesztés lehetőségeit illetően, a baromfitenyésztés szempontjából különösen kedvező körülmény, hogy a háztáji tenyésztőknek ez a csoportja lényegében szervezett. A szocialista község, a mezőgazdasági termelőszövetkezetben való tömörülés a baromfitenyésztők érdekeinek összehangolására, termelésük szervezésére is jó lehetőségeket teremt. Így a tenyésztési politikának megfelelően, a naposcsibék és a tenyészállatok közös beszerzésére, egyazon fajta elterjesztésére is kedvezőbbek a lehetőségek. Közösen vásárolhatnak takarmányokat, felszerelési eszközöket, de egyúttal a termelést, az értékesítést is közösen szervezhetik (szerződéskötések). A termelőszövetkezet keretében könnyebb az oktatás megszervezése is. E lehetőség kihasználásának az országos termelés növelése szempontjából rendkívül nagy a jelentősége, hiszen a termelőszövetkezeti családok baromfiállománya már jelenleg is eléri a 10 milliót, az összállomány 40 százalékát, s ez az arány a jövőben még nőni fog.

A háztáji tenyészetekben a teendők — az elmaradott körülményekből adódóan — eléggé egyértelműek. A feladatok a következőkben foglalhatók össze:

1. A vegyes, fajtajelleg nélküli állományt nemesített magyar és külföldi fajtákra cseréljük ki.

2. A baromfitenyésztési szaktanácsadás széles körben történő kiterjesztésével növelni kell a tenyésztők szaktudását. Ez alapvető feltétele a tartási körülmények megváltoztatásának, hiszen a háztáji gazdaságokban a legtöbb termelésnövelő tényező alkalmazása nem annyira anyagigényes ráfordításokat kíván, mint inkább a már meglevő lehetőségek célszerű felhasználását. Ez elsősorban a takarmányozásra vonatkozik.

3. Fontos feladat a termelés idény jellegének megszüntetése, illetve csökkentése különböző termelési módszerek alkalmazásával.

4. A sok kistenyésztő szervezetbe (szakcsoportba, speciális szövetkezetbe stb.) való tömörítése, ezáltal a kooperációval járó előnyök kihasználása ugyancsak nagyban hozzájárulhat a kisüzemi tenyészetek termelésének növeléséhez.

E feladatok megoldására a feltételek részben megvannak, részben pedig folyamatosan megteremthetők.

Más oldalról az sem kétséges, hogy a nagyüzemi formák kialakítása okvetlenül szükséges. Ezen a módon a termelés mennyiségi növelésére és az önköltség csökkentésére szinte korlátlanok a lehetőségek. De a nagyüzemek kialakítása sem mehet végbe máról holnapra. Fejlesztését elsősorban a szűk beruházási lehetőségek és a kedvezőtlen takarmányhelyzet akadályozzák. Ha a mai 24 milliós tyúkállománynak, s vele együtt a tojás- és hústermelésnek, csak a felét nagyüzemekbe helyeznénk, ez — az ipar és az építőipar mai technikai felkészültsége mellett — mai árakon számolva mintegy 4 milliárd Ft értékű építési beruházást igényelne. S ha anyagi erőforrásainkat figyelembe véve, évente körülbelül 80—100 milliót fordíthatnánk erre a célra, 40—50 év alatt tudnánk ezt az 50 százalékos nagyüzemesítést megvalósítani.

A takarmányozással hasonló a helyzet. A jövedelmező nagyüzemi termelés feltétele a minden tekintetben kiegyensúlyozott, tudományos alapon összeállított keverék-takarmányozás. Az említett átszervezéssel a nagyüzemek évi takarmányszükséglete mintegy 70—80 000 vagonra rúgna. (A jelenlegi keveréktakarmány-gyártás 2200, az 1965-re tervezett pedig 13—15 000 vagon.) Ez pedig nagyarányú importot és további milliókat igénylő takarmánygyárak létesítését tenné szükségessé. Ezek a meggondolások is közrejátszanak a kétféle üzemforma fenntartásában.

A nagyüzemi termeléssel kapcsolatban több kérdés vetődik fel: a kívánatos üzemnagyság, a specializálódás kérdése, a takarmányozás módszere, a tartási rendszer. E kérdések szükségszerűen következnek a beruházás hatékonyságának növelésére, a rendelkezésre álló földterület jobb hasznosítására, a termelési költségek csökkentésére, egyszóval a nagyüzemi termeléssel járó előnyök teljes kihasználására irányuló törekvésekből. Úgy vélem azonban, hogy a felsorolt problémák mindegyikének kedvező megoldása a termelési költségek csökkentését szolgálja.

A nagyüzemekben tapasztalható jelenlegi fellendülés kétségtelenül örvendetes jelenség. Félő azonban, hogy ha a termelés mennyiségi növekedése nem jár együtt a költség csökkentésével, előbb utóbb csak félsiker marad. Bármely élelmiszerről legyen is szó (különösen, ha az viszonylag drága), tömegtermelése úgy válik tartóssá, ha egyben tömegfogyasztással (általában kedvező értékesítési lehetőséggel) párosul. Eh-

hez pedig a nép mind nagyobb rétege által is megfizethető egyre alacsonyabb ár kell.

A termelési költségek csökkentése két okból kívánatos; egyrészt mint jelentős baromfitermék-exportáló országnak a világpiacon folyó verseny miatt; másrészt a belföldi fogyasztásnak a termeléssel arányos növekedése miatt.

A baromfi és a tojás világpiaci ára — egy-két kivételes évtől eltekintve — fokozatosan csökken. Hollandia és Dánia tojásszállításainál az árak, 1959 első 8 hónapjának átlagában a következőképpen alakultak (a világ tojásforgalmának 65 százalékát e két ország bonyolítja):

1 tonna tojás értékesítési ára dollárban (cif nyugatnémet határ)

Év	Hollandia	Dánia
1956	646	634
1957	557	550
1958	576	571
1959	484	485

Az Európai Gazdasági Bizottság jelentéséből.

Az árak csökkenő irányzatát bizonyítják a mi exportunkban kialakult éves átlagárak is. Néhány évvel ezelőtt egy kiló I. osztályú vágott csirkéért még 80—90 centet kaptunk, ma már csak 65—70-et.

Amíg a külföldi piaci árak csökkennek, a belföldi exportátadási árak a legjobb esetben is azonos szinten maradnak, de inkább emelkednek.

Ez nyilvánvalóan az úgynevezett „dollárkitermelési" mutató növekedését vonja maga után, vagyis exportunk gazdaságtalanabbá válik. Ez a mutatószám kedvezően alakulhat akkor, ha a világpiaci árak emelkednek, vagy ha a belföldi árak csökkennek.

Az előbbiek alapján nem kétséges, hogy a világpiaci ár — bár a korábbinál jóval mérsékeltebb arányban — a baromfi és a tojás esetében egyaránt csökkenni fog. S ha csak a jelenlegi export-gazdaságossági szintet is tartani akarjuk, jelentős mértékben csökkenteni kellene a termelési költséget és végeredményben a felvásárlási árat. A költségek csökkentése azért is fontos, mert az importáló országok egyre erőteljesebben fogják növelni saját termelésüket (az adatok egyértelműen utalnak erre), és ahol csak tehetik, alkalmazni fogják azokat a módszereket, amelyek az exportáló országok értékesítési árainak csökkenését eredményezik. Tehát az exportáló országok termelői kénytelenek szembenézni egyrészt a többi exportáló ország által szállított termékek versenyével, másrészt az importáló országok termelésének rohamos növekedésével. Európában a baromfihús-termelés 1957-ig az 1948—1952. évek átlagához képest 37 százalékkal nőtt, a főbb importáló országok-

ban (Nyugat-Németországban, Angliában, Svájcban, Olaszországban) pedig 66 százalékkal.

Az Angliában bekövetkezett igen gyors fejlődés (20 évvel ezelőtt Anglia több mint mégegyszer annyi baromfit importált, mint jelenleg) azt mutatja, hogy egy importáló ország gyorsan önellátóvá válhat.

Sokszor dicsekszünk azzal, hogy hazánk az egy főre jutó évi 11 kg baromfihús-fogyasztással közvetlenül az Egyesült Államok után következik, Európában pedig az első helyen vagyunk (utánunk Franciaország jön 7,3 kg-mal s a legtöbb országban 2—4 kg az évi fogyasztás).

Tanulságos azonban ennek a 11 kg-os átlagnak a lakosság különböző rétegei szerint való alakulása. Például 1958-ban a háztartásstatisztikai adatok szerint a termelő parasztság fejenként 14 kg-ot, a baromfit pénzért vásárló munkás és alkalmazotti réteg pedig csak 5—6 kg-ot fogyasztott. Nem kétséges, hogy a növekedés ez utóbbi rétegnél a kívánatos. Ez pedig a fogyasztói árakkal van a legszorosabb összefüggésben. Természetesen a paraszti lakosság nagyobb baromfihús-fogyasztásához a vidék kedvezőtlenebb frisshús-ellátása is jelentősen hozzájárul.

1958-ban az élőcsirke fogyasztói ára (éves átlagban) az állami kiskereskedelemben 27 Ft/kg, 39 vidéki város piacán 27,40 Ft/kg, Budapest piacain 34,50 Ft/kg volt.

Ha ezeket az árakat más húsfélék áraihoz hasonlítjuk, kitűnik a köztük meglevő kedvezőtlen arány. Hiszen 30 forintért (1958. évi kiskereskedelmi árakon) csirkevásárlás esetén csak 67 dkg színhúshoz jutunk, ugyanakkor sertéssel 1 kg-hoz, marhával pedig 1,3 kg-hoz.

Igaz, hogy az íz és tápértékbeli különbségeket e számok nem tükrözik. A csirke íze, zamata valóban elsőrangú, az oly annyira keresett fehérjéből is 21,5 százalékot tartalmaz (a közepes zsírosságú sertéshús csak 17, a marhahús 19,5 százalékot). De ez az előny még mindig nem elég ahhoz, hogy azonos összegért a csirke vásárlása által több fehérjéhez jussunk. Különösen, ha a sovány marhahúshoz viszonyítunk, amelynek fehérje tartalma nem sokkal kevesebb, mint a csirkéé, viszont az ára jóval olcsóbb (színhúsra vonatkoztatva).

Az Egyesült Államokban a csirke a legolcsóbb hús, kilója 178 cent. Ugyanakkor a marharostélyos 226 és a sertéskaraj 216 cent. Ezért nem is csoda, hogy ott a csirke tömegfogyasztási cikké vált.

Ezzel éppen ellentétes a helyzet Európa legtöbb országában, így Magyarországon is. Jellemző erre, hogy nálunk például azokban a családokban, ahol az egy családtagra jutó havi jövedelem 400 Ft alatt van, kétszerte kevesebb baromfit fogyasztanak el, mint ott, ahol az egy családtagra jutó havi jövedelem 1000 Ft-nál több. A jövedelem és a tojásfogyasztás közti összefüggést összesen 28 ország ilyen irányú adatainak egybevetése alapján vizsgáltam. S eredményként annyira pozitív korrelációt tapasztaltam ($r = +0{,}807$), hogy szinte meghatározó tényezőnek is vehető.

Végeredményben mind az export gazdaságosabbá tétele, mind a belföldi fogyasztás növelése a termelés olcsóbbodását követelik meg.

A kisüzemekben, háztáji gazdaságokban termelt baromfi és tojás önköltsége a nagyfokú melléktermék-felhasználás miatt viszonylag kicsi, amit az érvényben levő állami felvásárlási árak nagyjából tükröznek is (a csirkéé éves viszonylatban 20,50 Ft/kg, a tojásé 1,05 Ft/db). S

mert a felvásárlás állandóan nő, feltehető, hogy önköltségük csak ez alatt lehet.

A nagyüzemekben, sajnos, kedvezőtlenebb a helyzet. 1958-ban a csirke önköltsége átlagosan 24—30 Ft között volt, a tojásé pedig 1,20—1,30 Ft között. Ez az oka annak, hogy a gazdaságok inkább a kiskereskedelemnek, az állami felvásárlási árnál drágábban igyekeznek értékesíteni. Ma a nagyüzemek összes vágóbaromfi-termelése csak 500 vagon, tojástermelése 38 millió db. (Az országos termelésnek 3,1, illetve 2,2 százaléka.) Amint termelésük abszolút mennyisége és aránya nő — ha a termelési költség nem csökken —, várható, hogy a nehézségek egyre súlyosbodnak. Márpedig 1960. évi tervünk szerint a nagyüzemek termelése vágóbaromfiból és tojásból 800 vagonra, illetve 73 millió darabra nő. Hasonló növekedés várható a további években is.

Tévedés lenne azonban a költségek csökkenését a kisüzemi termelés növelésétől várni. Mint már korábban is említettem, a háztáji baromfi- és tojásárutermelés növelésének, a termelési költségek csökkentésének — szükségessége ellenére is — erős korlátai vannak. S ez elsősorban a takarmányozásra, a rendelkezésre álló melléktermékre vonatkozik. Hiszen, ha abban az udvarban, ahol eddig a található rovarokon, magvakon, konyhai ételhulladékokon 70 csirke élt, ezután ugyanazon a melléktermékeken 100-nak kell osztoznia, akkor ez kétségtelenül a költségek növekedését vonja maga után.

Ma már bizonyosak lehetünk benne, hogy a jövő a nagyüzemi termelésé, amely lehetőséget nyújt a termelés mennyiségének szinte korlátlan növelésére és az önköltség csökkentésére egyaránt. Ezt bizonyítják a már ma is jó eredményeket elérő állami gazdaságok és termelőszövetkezeti telepek. Számos helyen a csirkenevelés önköltsége 16—18 Ft/kg, s a tojásé is 1 Ft/db alatt van.

Melyek azok a tényezők, amelyek jelenleg nagyüzemeinkben az önköltség alakulását leginkább befolyásolják?

Elsősorban a ráfordítások ténylegesen termelő részét, a takarmányfelhasználást kell figyelemmel kísérni. Kedvezőtlen, hogy a legtöbb üzemben a csirke 1 kg-os élősúlyig történő neveléséhez 4—4,5 kg, 1 db tojás termeléséhez pedig 280—300 g takarmány szükséges. Ezzel még mindig 25—30 százalékkal alatta vagyunk a kívánatos színvonalnak, amely hasonló vonatkozásban 3 kg, illetve 250 g. Ahhoz, hogy a takarmányértékesítést a hústermelésben és a tojástermelésben javítsuk, főképpen a takarmányok összetételét kell megváltoztatni. Hiszen a gyors fejlődés, a nagy termelés csak a szervezet igényeinek legtökéletesebben megfelelő, fehérjékben, vitaminokban, ásványi anyagokban gazdag, kellő arányú keverékkel érhető el. Sok üzemben még mindig egyoldalúan takarmányoznak (csak árpa, kukorica vagy búzaocsú), pedig számtalan példa van rá, hogy a gyári keveréktakarmány használata — drágább volta ellenére — sokkal gazdaságosabb.

A takarmányozásnak a termelési költségre való hatása szempontjából érdekes a takarmányárat a késztermék eladási árával összevetni.

Hazánkban nagyüzemekre vonatkoztatva 1 kg élőcsirke áráért (átl. 24 Ft) 8 kg takarmány (kg-ként 3 Ft) vásárolható. Ha a termék előállításához 4 kg-ot használunk fel, a takarmányráfordítás értéke 12 Ft, ha 3 kg-ot, csak 9 Ft. Helyzetünk e tekintetben kedvezőnek ítélhető még más országokhoz viszonyítva is, hiszen Olaszországban 1 kg csirke

áráért 6,5 kg, Nyugat-Németországban és az Egyesült Államokban csak 5 kg takarmány vásárolható.

Ezek után önként vetődik fel a probléma: nagyüzemeinkben *túlságosan nagy a termelési költségeknek a takarmányköltségen kívüli része.* Általában a takarmányozás költségei az önköltség 50—55 százalékát alkotják, holott 70 százalék lenne a kívánatos. A különbség lényeges, mert 12 forintos takarmányköltségnél az 50 százalékos arány esetében az önköltség 24 forint, 70 százalék esetében pedig csak 17 forint volna.

Sokat megtakaríthatunk még a munkaráfordításon. A tápiószelei kísérleti gazdaságban a csirketermelés költségein belül a munkabér csak 1,5—2 százalék. Itt egy dolgozó — automatizált etetés mellett — 8000 állatot kezel. A legtöbb gazdaságunkban azonban csak 2—3000 baromfi jut egy dolgozóra, ezért a munkaráfordítás aránya 10 százalék fölé emelkedik. Ismeretesek azonban olyan külföldi adatok is, melyek szerint egy dolgozó 20—25 000 csibét vagy 5—7000 tyúkot lát el.

Természetesen a nagy munkatermelékenység elérése nagyüzemi épületeket (500 férőhelyes tyúkólak helyett 3—6 ezreseket), és megfelelő gépesítést kíván. Ha e tekintetben nem is gondolunk gombnyomásra működő automatizált telepekre, az mégis jogos kívánság, hogy a nagyüzemi telepeken ne a sáros földre dobják a takarmányt, hogy legalább a házilag is előállítható egyszerű önetetőket alkalmazzák. Ezáltal a takarmánypazarlás csökkenthető, és fele annyi a munkaerő-szükséglet.

Egy-egy nagyüzemi telep létesítésekor nem kellő súllyal értékelik a jó szakember szerepét. Nézetem szerint pedig éppen azoknak az üzemeknek kellene erre fokozott figyelmet fordítaniok, amelyek anyagilag nem olyan tehetősek, technikailag nem annyira felszereltek. Éppen itt segíthet legtöbbet a nagyobb tudás, a szakismeret.

Az elmondottak mélyreható következtetések levonását teszik szükségessé a mi helyzetünkben is. Nagy változásokra van szükség nálunk is, amelyek természetesen nem valósíthatók meg máról holnapra. A gazdálkodás majd minden területén a régi módszereket újak, a kisüzemeket nagyüzemek váltják fel, a termelés növelésében a döntő fordulatot e téren sem érhetjük el a megszokott módon és keretek között. Végezetül hadd idézzem Fangauf német professzor idevágó megállapítását: „Ha ma még nálunk mezőgazdasági körökben a külföldi tojás- és baromfigyárakat gyakran fölényesen megmosolyogják, és már abban a szóban is, hogy farm, valami kivetnivalót találnak, ez ugyanolyan, mint amikor a cipészmester és a pékmester begyepesedett tudatuk korlátaitól nem szabadulva, az általuk képviselt elmúló termelési módszer kriptájából kinevetik azt a cipőgyárat és kenyérgyárat, amely ma vagy holnap messze elhagyja vagy éppen elnyeli őket."

LISKA TIBOR:

Problémák az exportgazdaságossági számításokkal kapcsolatban*

1954 óta a nemzetközi munkamegosztásban való részvételünk, azon belül elsősorban az exporttermelés gazdaságosságának** vizsgálatáról több elméleti tanulmány látott már napvilágot és sok gyakorlati számítás készült, de az elért eredményekkel még korántsem elégedhetünk meg.

Tökéletes megoldás természetesen nem várható, hiszen minél több problémát oldunk meg, annál több új probléma keletkezik. A gazdaságossági számítások tömegessé válását azonban eddig csak néhány kisebb metodikai részletprobléma megoldása követte. A már évekkel korábban felismert bonyolultabb elméleti kérdések megoldásában eddig — úgy véljük — még nem sikerült lényeges haladást elérni.

E tanulmánynak az a célja, hogy — egyrészt általában, másrészt *egy konkrét terület, a gyümölcs- zöldségexport-termelés példáján — megvizsgálja a gazdaságossági számítások továbbfejlesztésének lehetőségeit,* és ezzel alapot szolgáltasson a további vitához.

Az exportgazdaságossági számítások eddigi fejlődése

Az elméleti közgazdászok korábban bírálták tervező és statisztikai apparátusunkat az adatszolgáltatás hiányosságaiért, amelyek gátolták az elemző, kutató munkát. Ma már az exportgazdaságossági számításokkal kapcsolatban is *fordított a helyzet:* inkább a gazdasági apparátus tehetne szemrehányást az elméleti kutatásnak azért, hogy nem elemzi, nem értékeli eléggé a meglevő számítási anyagot és késlekedik az elméleti problémák megoldásával.

1954 óta hatalmas exportgazdaságossági számítási anyag készült a vállalatoknál és a gazdasági irányító szerveknél. Az első számítások még központi utasítás nélkül, helyi kezdeményezés alapján indultak meg. A hároméves, majd az ötéves terv készítése során viszont már

* Ez a cikk a Szövetkezetek Országos Szövetsége Szövetkezeti Kutatócsoportjában készülő „A mezőgazdasági export gazdaságosságának egyes kérdései a zöldség-, gyümölcsexport területén" című tanulmány I. része. Elsősorban az exportgazdaságossági számítások ma még megoldatlan, vitás kérdéseit emeli ki, igyekezve azokat úgy felvetni, hogy a szűkebb szakmai körnél szélesebb érdeklődésre tarthassanak igényt.

Úgy gondoljuk, hogy az exportgazdaságossági számításokról folyó vita felelevenítése meggyorsítaná e problémák megoldását, s ezért örömmel fogadnánk az olvasók hozzászólásait, továbbá a témával kapcsolatos minden véleményt, levelet, még ha esetleg nem is éri el egy önálló vitacikk terjedelmét. — Szövetkezeti Kutató Csoport.

** A továbbiakban az exporttermelés gazdaságosságára vonatkozó gazdaságossági számításokat röviden — a kialakult gyakorlatnak megfelelően — exportgazdaságossági számításoknak fogjuk nevezni.

központilag szervezett szakbizottságok dolgozták ki a külkereskedelmi tervekhez a cikkenkénti exportgazdaságossági számításokat. E számítások metodikája a hároméves terv anyagaiban csak annyiban volt egységes, hogy elsősorban a nettó devizahozamra jutó hazai ráfordítást, az úgynevezett Ft/$ mutatót* dolgozták ki. Az elvileg egyeséges számítások a *részletekben* már eléggé eltértek egymástól. Abban, hogy mit kell világpiaci áron, importanyag-áron érteni, milyen mélységben és hogyan történjék a közbenső akkumuláció kiszűrése, illetve figyelmen kívül hagyása stb., jó ideig nem sikerült közös nevezőre jutni. De e technikai, metodikai pontatlanság ellenére is jelentős fejlődésről tanúskodnak ezek a számítások — az első ötéves terv külkereskedelmi tervezéséhez képest, amikor még csak kísérlet sem történt az exportgazdaságosság valamennyire is egységes számszerű mérésére.

1958-ban és 1959-ben már szervezett, központilag eléggé összehangolt és egységesített metodikájú számítási munka indult meg az exportgazdaságosság vizsgálatára valamennyi tárca területén. E számításokhoz nagy segítséget jelentettek az 1959. január 1-i termelői árrendezéshez készült kalkulációk, bár ezek megfelelően korrigált adatain kívül még további jelentős statisztikai és számítási anyagot kellett összeállítani a nettó devizahozamra jutó hazai ráfordítások kidolgozásához. E számítások méreteire jellemző, hogy a Külkereskedelmi Minisztérium tervfőosztálya 12 000 anyag (termék, cikkelem) deviza- és belföldi árát tartalmazó árjegyzékeket dolgozott ki a külkereskedelmi vállalatok által szolgáltatott anyagok alapján. Továbbá, 1959-ben csak a főbb gépipari, vegyi-gyógyszeripari, könnyűipari, mezőgazdasági és élelmiszeripari exportcikkeinkre több mint 1300 gazdaságossági mutató készült, amelyek a nettó devizahozamra jutó hazai munkaráfordítást megközelítőleg népgazdasági szinten mutatják. (Egyes iparágakban csak iparági szinten.)

A szóródás nagysága

E számítási anyag nemcsak méretei miatt figyelemre méltó, hanem eredményei is igen érdekesek. Szembetűnő, hogy a vizsgált cikkek gazdaságossága jelentősen eltérő; a 4—5-szörös különbségek elég gyakoriak, s a 10—20-szoros különbség sem annyira ritka, hogy teljesen figyelmen kívül hagyhatnánk a szóródás nagyságának vizsgálatánál. Ez a nagyfokú szóródás igen elgondolkoztató. Elvégre — ha a mutatók helyesek — nem kevesebbről van szó, mint hogy egyes exportcikkeknél ugyanannyi munkával négyszer-ötször, sőt esetleg tízszer, hússzor vagy még többször annyi tiszta devizát termelünk ki, mint más cikkeknél.

Közismert, hogy a termelés gazdaságosságát javító technikai, szervezési stb. eszközök egyikével sem növelhető — egészen ritka kivételtől eltekintve — egy-egy termék termelésének gazdaságossága négy-ötszörösére, vagy még ennél is nagyobb mértékben. Jelentős eredménynek számít, ha egy cikk önköltségét — akár beruházásokkal is — 10—20 százalékkal csökkenteni tudjuk. Az is igen ritka eset, hogy egyik vállalat kétszer vagy akár csak másfélszer olyan drágán gyártsa ugyanazt a

* A Ft/$ mutató Liska és Máriás: „Gazdaságosság és nemzetközi munkamegosztás" című cikkében (Közgazdasági Szemle. 1954. 1. sz.) javasolt népgazdasági szintű mutatószám reciprok változata.

terméket, mint a másik.* Ha pedig mégis előfordul ilyesmi, akkor a drágán termelő vállalat alapos vizsgálatot kap, és vagy leszorítja az önköltségét, vagy — ha erre technikai okokból nincs lehetőség — a szóban forgó cikk gyártását lehetőleg átprofilozzák az olcsóbban termelő vállalathoz.

S íme van egy, egész nemzeti jövedelmünknek körülbelül negyedét elérő volumenű „cikkünk", a deviza, amit az egyik vállalat gyakran négy-ötszörös vagy még többszörös költséggel is termelhet, mint a másik.

Levonható-e ezekből a számításokból az a következtetés, hogy az exporttermelés struktúrájának megváltoztatása, s általában a nemzetközi munkamegosztás előnyeinek fokozottabb kihasználása a legfőbb lehetőségünk termelésünk gazdaságosabbá tételére?

Reális-e a mutatók alapján kapott kép, vagy vannak olyan jelentős tényezők, amelyeket ezek a számítások figyelmen kívül hagynak? Ha pedig vannak ilyenek, melyek ezek, és hogyan lehetne számszerűen mérni és összegezni hatásukat a gazdaságossági számításokra?

Vegyük tehát sorra a külkereskedelmi-gazdaságossági számításokkal kapcsolatban megoldásra váró legfontosabb problémákat.

A munkaigényesség kérdése

a) *Belterjesség-külterjesség; Ft/$ és $/kat. hold-mutatók alakulása*

Az első probléma, amely alapvető kételyeket támaszt a gazdaságossági számítások ez idő szerint alkalmazott módszereivel szemben, az, hogy a Ft/$-mutató a *mezőgazdaságban* a belterjességet, a területegységre jutó hozamok növelésének kérdését figyelmen kívül hagyja.

Az 1958—59-ben végzett gazdaságossági számításokban az egy kat. holdra jutó nettó $-hozam mutatóját is kidolgozták. E számítások szerint a legbelterjesebb mezőgazdasági cikkek közé tartozó zöldség- és gyümölcsfélék egy kat. holdra jutó nettó $-hozama általában 100 és 400 $ között mozog, ezzel szemben az egy $-ra jutó hazai ráfordítás gyakran ezeknél a belterjes cikkeknél a legmagasabb.

Ebben persze jelentős szerepet játszik az is, hogy a zöldség- és gyümölcsfélék gazdaságossági mutatóit — egyéb adatok híján — exportbekerülési árak** alapján számították (tehát nem az önköltség alapján, mint az iparcikkeknél és még csak nem is a felvásárlási ár alapján, mint a többi mezőgazdasági termékeknél).

De még ha ki is küszöböljük az ebből eredő eltérést, akkor is kedvezőtlenebb marad egyes belterjesebb cikkek Ft/$ mutatója, mint a külterjesebbeké.

Ideje lenne tehát tisztázni, hogyan értékeljük a Ft/$-mutatókat, illetve a holdankénti devizahozamokat, *ha ellentétes irányba mutatnak.* A problémával eddig foglalkozott cikkek, belső tanulmányok és szakbizottsági anyagok e tekintetben csak olyan általános megállapításokra

* Az exportgazdaságossági számításokkal szerzett tapasztalatok is azt mutatják, hogy ha két vagy több vállalat gyártja ugyanazt a terméket, akkor a gyártmány önköltségei, és ennek megfelelően ugyanazon gyártmány különböző vállalati önköltségekkel számított Ft/$-mutatói nem térnek el jelentős mértékben egymástól. Például a textiliparban külön kimutatták a szövetkezeti és az állami szektorban is gyártott azonos cikkek Ft/$-mutatóit; az eltérések nem haladták meg a 10—20 százalékot.

** Felvásárlási ár + felvásárló kereskedelem költségei és akkumulációja.

szorítkoznak, hogy a Ft/$-mutató mellett a $/kat.hold-mutatót *is* meg kell nézni. Arról azonban nem szólunk, hogy ha egyszer megnéztük és megállapítottuk, hogy ellentételes irányú következtetésekre vezetnek, mit kell tenni.

Pedig a kérdés nemcsak elméletileg érdekes, hanem gyakorlatilag is időszerű probléma. A mezőgazdaság fejlesztésének fontos iránya a belterjesség növelése, s ennek egyik tényezője a belterjesebb kultúrák arányának növelése. Szinte nincs is olyan termelőszövetkezetünk, amely ne végezne, vagy ne tervezne gyümölcs- vagy szőlőtelepítést, amely ne akarná fokozni zöldségtermelését, bővíteni állattenyésztését stb. Vajon a belterjesség növelése esetén valóban számolnunk kellene azzal, hogy a föld jobb kihasználásával a munka hatékonysága csökken, hogy az egységnyi mezőgazdasági munkával kitermelt nemzeti jövedelem (devizában) egyre kevesebb lesz?

Úgy gondoljuk, hogy ez a feltevés téves. Márpedig ilyen — a csökkenő földhozadék elméletéhez hasonlító — következtetésre jutunk, valahányszor a belterjességre való hivatkozással részesítünk előnyben egy jobb $/kh és rosszabb Ft/$-mutatójú cikket. Természetesen senkit sem akarunk itt burzsoá elméletek hirdetésével vagy éppen gyakorlati alkalmazásával vádolni, mindössze azt a gondolatot szeretnénk felvetni, hogy a belterjesség nem indokolhat jelentős gazdaságossági eltéréseket, ha a nettó devizahozam belföldi költségeit a mezőgazdaságban is *akkumuláció* nélkül vizsgáljuk. Ha tehát egy belterjesebb cikk gazdaságossági mutatója azért haladja meg egy külterjesebb cikk Ft/$-mutatóját, mert a gazdaságossági számításban kalkulált bekerülési ár jelentős részét a termelői és a felvásárlói akkumuláció teszi ki, akkor a látszólag rossz gazdaságosságot nyilván nem a belterjesség okozza, hanem az, hogy a mezőgazdasági termékek Ft/$-mutatói — önköltségszámítások hiányában — ma még árpolitikai tényezőket is tartalmaznak.

Ha viszont ilyen ok nélkül is igen magasnak látszik valamely belterjes cikknél a devizakitermelés tényleges önköltsége, akkor ezt nem kell a belterjességgel mentegetni, hanem meg kell vizsgálni, hogy mi okozza a magasabb költségeket.

Sok belterjes cikkünknek még az akkumulációs rárakódásokkal terhelt áron számítva is kedvező a Ft/$-mutatója, ha pedig a számításokban kiszűrnénk ezeket az akkumulációkat, akkor a belterjes cikkek többségének gazdaságossága a jelenleg kimutatottnál lényegesen kedvezőbben alakulna. A belterjes cikkek termelési költségeinek csökkentése tekintetében szintén nagy kihasználatlan lehetőségekkel rendelkezünk. Mi szükség tehát arra, hogy a nettó devizahozamra jutó költségek növelése árán fokozzuk a mezőgazdasági termelés belterjességét?

Ha *nem* lennének nagy lehetőségek arra, hogy az egységnyi földterületre jutó devizahozam növelését az egységnyi devizabevételre jutó belföldi költségek egyidejű jelentős csökkentésével oldjuk meg, ha *nem* lennének olyan belterjes cikkeink és ezek termeléséhez megfelelő agrotechnikai lehetőségeink, amelyek *önköltségi szinten számítva* a külterjes cikkeknél is kedvezőbb Ft/$-mutatót adhatnak, *akkor* persze számolnunk kellene azzal, hogy a földterület korlátozott volta miatt a területegységre jutó hozamokat csak a Ft/$-mutató rontásával tudjuk emelni. De ezek a lehetőségek megvannak, sőt éppen a belterjes mezőgazdasági cikkeknél a legnagyobbak. Valószínű ugyanis, hogy a kor-

szerű agrotechnikában jobban elmaradtunk a fejlettebb mezőgazdasági országoktól a belterjes cikkek (például a zöldség- és gyümölcsfélék) esetében, mint a külterjes cikkek esetében. Gondoljunk csak arra, hogy a fejlettebb mezőgazdasági országokhoz képest milyen nálunk a gabonafélék és milyen a zöldség-gyümölcsfélék termelésében a gépesítés, a növénynemesítés, a növényvédelem, a nagyüzemi munkaszervezés stb. színvonala. A növényi kártevők például ma nem azért végeznek összehasonlíthatatlanul nagyobb pusztítást gyümölcsöseinkben, mint a gabonatermelésben, mert a belterjesebb cikkeket jobban szeretik, hanem azért, mert növényvédelmünk elmaradottsága éppen a belterjes mezőgazdasági termékeknél a legkirívóbb (ahol a fertőzés egyúttal a legtöbb kárt okozza).

A belterjesség, az egységnyi földterületre jutó magas devizahozam tehát általában nem mentség a Ft/$-mutató kedvezőtlen alakulására, hanem éppen a magas devizakitermelési költségek indokolatlanságát mutatja.

Lehetne persze más magyarázatot is találni a belterjesebb cikkek viszonylag magasabb devizakitermelési költségeire. A mezőgazdasági termékek világpiaci árainak kialakításában nyilván a földjáradék is szerepet játszik. Minél magasabb egy cikk területegységre jutó értékhozama, annál kevesebb földjáradék terheli. Ha tehát a mezőgazdasági cikkek önköltségét földjáradék nélkül kalkuláljuk, akkor az extenzívebb cikkek Ft/$-mutatója szükségszerűen valamivel kedvezőbb lesz, mint az intenzív cikkeké. Úgy gondoljuk azonban, hogy e különbségek egyáltalán nem jelentősek, s eltörpülnek azokhoz a különbségekhez képest, amelyeket a természeti adottságok kihasználásának különböző mértéke, az agrotechnikai különbségek, a fajta kiválasztása, a megfelelő időben történő exportálás stb. jelentenek ma a mezőgazdasági cikkek Ft/$-mutatóinak szóródásában.

Mindenesetre a belterjesség kérdése az exportgazdaságossági számításokban további vizsgálatra szorul, hiszen az itt felvetett gondolatok nagyobbrészt még igazolatlan feltevések.

b) Az ipari feldolgozás fokának növelése

Az előző problémákhoz hasonló tendencia az iparban, hogy a nettó devizahozamra jutó munkaráfordítás a kitermelő iparágakban kedvezőbb, mint a feldolgozó iparágakban, s gyakran előfordul, hogy a nyersanyagfeldolgozás fokának növekedésével csökken a feldolgozó munka gazdaságossága. Például a bauxit Ft/$-mutatója jobb, mint a timföldé; ez ismét jobb, mint az alumíniumtömbé, s a Ft/$-mutató csak az alumíniumlemeznél alakul újra kedvezőbben. Vagy, konzervipari termékeink gazdaságossága általában alacsonyabb, mint a konzerválásra került mezőgazdasági nyersanyagé.

E problémát — elsősorban az iparra vonatkozóan — a lengyel közgazdasági vitában is felvetették már, de ott is csak arra az általános megállapításra szorítkoztak, hogy a munkaigényesebb, de rendszerint a munkaráfordításokhoz viszonyítva kedvezőtlenebb devizahozamú cikkek termelését foglalkoztatottsági szempontból fenn kell tartani.

Nálunk a konzerviparral kapcsolatban alakult ki vita erről a kérdésről. A pénzügyi szakemberek ugyanis magasnak tartják konzervipa-

runk költségeit és egyes kirívóan rossz Ft/$-hozamú konzervek termelésének felülvizsgálását szorgalmazzák. A konzerv- és élelmiszeripari vélemények szerint viszont az egységes metodika mellett nem jelentkezik szembetűnően az a körülmény, hogy az élelmiszeripar exportjával túlnyomórészt belföldi munka értékesül. Annak kell ugyanis tekinteni a mezőgazdasági eredetű nyersanyagok értékének zömét, a kapcsolódó kereskedelmi és ipari ráfordítások, regie stb. költségek nagy részét is. Sőt, van olyan vélemény is, hogy a gyümölcs-konzervipar exportproblémáit komplex módon vizsgálva, lehetetlen gazdaságtalannak minősíteni azt az iparágat, amelynek nemcsak nyersanyaga, hanem gyártási segédanyagai is belföldről beszerezhetők. Gazdaságpolitikánkat kell olyanná tennünk, hogy az export gazdaságossá váljék.

Mint látjuk, a növekvő mértékű feldolgozás hatásfokának alakulása sokszor egész iparágak elevenjére tapintó kérdés, amit feltétlenül meg kell vitatni ahhoz, hogy közgazdaságilag megalapozott, egyértelmű álláspontho jutthassunk.

A helyes álláspont kialakításához először is meg kellene vizsgálni: milyen mértékben érvényesül az a tendencia, hogy a munkaigényesebb cikkek gazdaságossága a feldolgozás arányában romlik. Feltevésünk szerint ugyanis ez a tendencia korántsem általános. A konzerviparban például a mélyhűtés általában nem rontja, hanem gyakran még javítja is a mezőgazdasági cikkek Ft/$-mutatóit. Vagy a gyógyszeriparban a kiszerelt gyógyszerek mutatója általában sokkal kedvezőbb, mint a gyógyszeralapanyagoké. A bauxittermékek már említett mutatói is csak az alumíniumtömbig romlanak, az alumíniumlemez gyártásától pedig már javulnak stb.

De ha a továbbfeldolgozás egyszer javítja, máskor pedig rontja a gazdaságosságot, akkor önként adódik az a feltevés, hogy a mutatók alakulása nem a feldolgozás *fokától*, hanem a feldolgozás *módjától*, körülményeitől (technikai, értékesítési stb. lehetőségektől) függ.

De miért törekedjünk a feldolgozás fokának növelésére olyan cikkeknél, amelyeknél a további feldolgozás technikai feltételeit és egyéb körülményeit nem tudjuk olyan kedvezővé tenni, mint más cikkeknél? Teremtsük meg e kedvező feltételeket mindenütt? Ez szép követelmény, amelynek azonban a gyakorlatban objektív és szubjektív okok miatt nem lehet mindig és mindenütt eleget tenni.

A nyersanyagfeldolgozás növelése, s általában az egymást követő feldolgozási szakaszok minél hosszabb vertikumának biztosítása közismerten sokféle előnnyel jár, de a feldolgozási fázisok szerinti specializációnak is megvannak a maga előnyei. Ha tehát a munkaigényesség növelése, az egymást követő feldolgozási szakaszok minél hosszabb vertikumának biztosítása, több előnnyel jár, mint a fázisonkénti specializáció, akkor e többletelőnynek a gazdaságossági mutató alakulásában is mutatkoznia kell.

c) Az importhányad, a Ft/$-mutató és a devizanyereség mutatói

Ismeretes, hogy 1954—1955-ben a hazai ráfordítás és a nettó devizahozam viszonyának vizsgálata ellen gyakori érv volt, hogy ez a mutató előnyben részesíti az importanyag-igényes cikkeket.

A kérdés úgy vethető fel: a feldolgozás adott fokán gyártott termékek közül előnyösebbnek tekintsük-e az alacsonyabb, mint a magasabb importhányadú termékeket, és milyen mértékű ez az előny?

A mutatószámok nyelvén ez a probléma úgy vetődött fel, hogy a Ft/$-mutató vagy a devizanyereség százaléka fejezi-e ki inkább a gazdaságosságot, illetve, hogyan értékeljük e mutatókat eltérő vagy éppen ellentétes irányú alakulásuk esetén. Az elméleti vita tisztázta már, hogy a devizanyereség százalékának korábbi, szinte egyetlen szempontként való kezelése helytelen, s — az importtartalom figyelembevétele mellett — előtérbe helyezte a Ft/$-mutatók vizsgálatát. De hogy konkréten hogyan történjék ez a figyelembevétel, az ma is nyitott kérdés.

A Ft/$-mutatók alakulását nagyban befolyásolja az anyagfelhasználás és a késztermék devizaértékének alakulása. Az erősen importanyag-igényes cikkek tiszta devizahozamát a világpiaci anyag- és késztermékárak néhány százalékos változása is jelentékenyen emelheti vagy csökkentheti. Ez a jelenség nem a mutatószám „hibája", hanem azt jelenti, hogy az erősen importanyag-igényes cikkeknél a gazdaságos anyagfelhasználás és a késztermék minősége, továbbá az anyag- és a késztermék-árak változásai valóban a legfőbb tényezői a termelés gazdaságosságának. Ezért az export importanyag-igényének növekedése egyúttal kockázat-növekedéssel is jár, s ebből a szempontból hátrányos. Kedvező feltételek esetén azonban az importanyag-igényes termékek termelése előnyös lehet, ha ki tudjuk választani a termelési folyamatnak azt a fázisát, s a cikkek olyan profilját, amellyel a ráfordításokhoz képest nagy devizahozam érhető el.

Azt is tisztázni kellene, hogy a kisebb vagy nagyobb importhányad önmagában milyen megterhelést jelent a népgazdaságnak. Már 1954. évi vitaindító tanulmányunkban felvetettük, hogy a devizahányad, illetve a devizanyereség mutatója helyett, inkább a lekötött deviza-forgóeszközök alapján kellene kifejezni a nagyobb importhányaddal együtt járó népgazdasági terhet. Ilyen devizamegtérülési számítások azonban — tudomásom szerint — nem készülnek.

Az eddigiekben kitértünk a munkaigényesség néhány fő problémájára. Felvethető azonban: egyáltalán ezt kell-e érteni munkaigényességen?

Öncélú terminológiai vitának persze nincs értelme; de ha gazdaságpolitikánk egyik általánosan elfogadott irányelve a „munkaigényes, gazdaságos exportcikkek termelésének fokozása", akkor mégis szükséges tisztázni, hogy népgazdasági szempontból mit értünk munkaigényességen.

Meg kellene továbbá vizsgálni azt is: hogyan választható külön a termelési folyamat nagyobb vertikalitásából adódó munkaigényesség az alacsonyabb termelékenység miatti nagyobb munkaigénytől. Feltehető ugyanis, hogy egyes exportcikkeink nem azért gazdaságtalanok, mert munkaigényesség szempontjából „kedvezőbbek", hanem azért olyan „munkaigényesek", mert gazdaságtalanok.

A munkaigényt azonban nemcsak a felhasznált anyaghoz (importanyaghoz) és a termeléshez igénybe vett földterülethez lehet viszonyítani, s nemcsak a termékek feldolgozási fokában fejezhető ki. Tágabb értelemben a termeléshez lekötött álló- és forgóeszközök nagyságához viszonyítva is beszélhetünk többé vagy kevésbé munkaigényes terme-

lésről. E korántsem érdektelen „munkaigényességi" kérdés azonban már sokkal szorosabban összefügg a technikai felszereltség színvonalával és a beruházások hatékonyságával, mint az előbbi munkaigényességi témával, ezért külön tárgyaljuk.

Technikai felszereltség és feltételei

a) A technikai felszerelés értéknagysága, technikai színvonala és kihasználása

Az első probléma: mennyiben tulajdonítható az egyes cikkek és termelési ágak gazdaságossága közötti eltérés a meglevő természeti és technikai adottságok kihasználatlanságának, illetve a technikai felszereltség különböző fokának. Hogy mind a kettő szerepet játszik ebben, az biztos. A jelenlegi állapotot tükröző, statikus Ft/$ gazdaságossági mutatók nagy szóródásában nyilván az is szerepet játszik, hogy az egyik termelési ágat nagyobb beruházásokkal, modernebbül felszereltük, tulajdonképpen a másik rovására. „Kaptuk volna mi a beruházást, lemaradtak volna az élenjárók" — mondhatnák többé-kevésbé joggal az elmaradók.

E feltételezett fordított esetben tehát a gazdaságossági mutatók éppúgy különböznének, mint ma, csak bizonyos cikkek helyet cserélnének a gazdaságossági sorrendben. De miért tulajdonítsunk akkor ilyen nagy jelentőséget a Ft/$-mutatók szóródásának? Nem mindegy-e a népgazdaságnak, hogy például (azonos termelési és export-volument feltételezve) *A* terméknél költünk 10 Ft-nyi munkát egy $-ra és *B* terméknél 90-et vagy *B*-nél 10-et és *A*-nál 90-et, vagy mindkettőnél 50—50 Ft-ért termelünk ki egy $-t? Értelmes dolog-e tehát a 10 és 90 Ft-ért kitermelt $-ok közötti különbségnek jelentőséget tulajdonítani, amikor e két különböző mértékű ráfordítás közvetve vagy közvetlenül, de lényegében elválaszthatatlanul összefügg egymással? Egyáltalán milyen alapon beszélhetünk a termékek vagy termelési ágak egymáshoz viszonyított gazdaságosságáról, egyik vagy másik vállalatunk jobb vagy rosszabb munkájáról, ha a Ft/$-mutatók elsősorban, vagy legalábbis jelentős részben, a technikai felszereltség színvonalát mutatják. Ebben az esetben nem a struktúra megváltoztatásán kell törni a fejünket, hanem azon, hogy a lehető leggyorsabban pótoljuk a technikai felszereltségben mutatkozó hiányokat. De adott technikai felszerelést különböző hatásfokkal lehet alkalmazni, a meglevő termelési adottságok, külkereskedelmi stb. lehetőségek kihasználásán is sok múlik. Ezért lehetséges, hogy egy rosszabb Ft/$-mutatójú termelés esetleg a maga igen alacsony technikai felszereltségének jó kihasználásával gazdaságosabban dolgozik, mint a másik, amelyik esetleg kedvezőbb Ft/$-mutatót ér el, a sokkal nagyobb technikai felszereltség rossz kihasználásával is.

A jelenlegi helyzetet tükröző statikus Ft/$-mutató értékelésénél igen gyakran felmerülnek az előbbi gondolatok, ha nem is az általunk kissé kiélezett fogalmazásban. Mint az elméleti vita tisztázta, az exportgazdaságossági számításoknak nem az a célja, hogy a statikus Ft/$-mutatók alapján egyes cikkeket, vagy éppen ágazatokat „gazdaságtalan" minősítéssel visszafejlesztésre ítéljünk, másokat viszont minden további nélkül gazdaságos, gyorsan fejlesztendő cikknek, illetve ágaknak minő-

sítsünk. Az egyes termelési ágak vezetői és az exportgazdaságossági számítások elemzői mégis magyarázatot keresnek arra, hogy miért jobb ma (statikusan) egyik cikk Ft/$-mutatója, mint a másiké. E statikus számítások legfőbb értéke ma éppen az, hogy a technika hazai és nemzetközi színvonalának konkrét számszerű összehasonlítására készteti a gazdasági vezetőket, s ezek az elemzések igen sok értékes támpontot adhatnak a perspektivikus számításokhoz is.

Úgy véljük, hogy ha a Ft/$-mutatók eltéréseinek valóságos okait keressük, s nem a „bizonyítványt akarjuk megmagyarázni", megállapíthatjuk, hogy nem a technikai felszerelés értéknagysága, tehát nem a kapott beruházási összegek nagysága határozza meg elsősorban a Ft/$-mutatók kedvező vagy kedvezőtlen alakulását, hanem a felszerelés technikai színvonala és kihasználása a döntőbb tényező. Ezt a feltevést legalábbis igen erősen alátámasztja az a tény, hogy egyrészt ugyanazon berendezésekkel termelt cikkek Ft/$-mutatói is jelentősen eltérnek, másrészt gyakran kedvező eredményt adnak a gazdaságossági számítások olyan termelési ágakban is, amelyek aránylag kevés beruházást kaptak.

b) A beruházások hatékonysága

A gazdaságossági mutatóknak a technikai felszereltség értéknagyságával, színvonalával és kihasználásával is összefüggő eltérései láttán önként támad a kérdés: általában a kedvezőbb vagy a kedvezőtlenebb gazdaságosságú cikkek fejlesztését helyezzük-e előtérbe? A kedvezőtlen gazdaságosságú cikkeknél mutatkozó technikai elmaradottság felszámolására vagy a kedvező gazdaságosságú cikkek fejlesztésére érdemesebb-e több beruházást adni? A gazdaságossági számításokhoz készült szöveges értékelések rendszerint mindkét tanulságot levonják, tehát lényegében arra a következtetésre jutnak, hogy a gazdaságtalan termelést azért kell okvetlenül és elsősorban fejleszteni, mert gazdaságtalan, a gazdaságost pedig azért kell okvetlenül és elsősorban fejleszteni, mert az igen gazdaságos. Felmerül tehát a kérdés: milyen következtetéseket vonhatunk le a Ft/$-mutatók jelenlegi és várható alakulásából a beruházások elosztására és sorrendjére?

Itt nemcsak exportgazdaságossági számítási problémáról van szó: a beruházások hatékonyságáról folyó vita nyitva maradt kérdéseibe ütközünk az exporttermelés fejlesztésére szolgáló beruházások gazdasági értékelésekor.

A beruházások hatékonyságának vizsgálatakor mindenképpen számolnunk kell a kamattal, hatékonysági tényezővel, deltával, megtérülési idővel vagy más módon kifejezhető *időtényezővel.* Az Országos Tervhivatal — Turánszky Miklós tanulmánya alapján — egységesen 20 százalékos hatékonysági tényező alkalmazását írja elő, de az időtényező körül folyó vita ezzel még nem zárult le. Az elméleti közgazdászok nagy része tartózkodóan fogadta ezt a megoldást, az eddig hosszabb megtérülési idővel számoló termelési ágakban pedig (pl. villamosenergia-iparban vagy a mezőgazdaságban az erdő-, a szőlő- és a gyümölcstelepítéseknél) rendszerint továbbra is az ötévesnél hosszabb megtérüléssel számolnak.

Például a zöldség-, gyümölcs- és szőlőtelepítés 1958-ban készített 15 éves távlati tervjavaslatában a telepítések termőre fordulásától szá-

mított öt éven belüli megtérülést vettek figyelembe, azzal érvelve, hogy az így számított gazdaságossági mutatók alkalmasak a más népgazdasági ágakkal történő összehasonlításra.

Persze, ha valahol az átlagosnál kisebb hatékonysági tényezővel számolnak, akkor ez más ágazatokkal szemben kedvezőbb képet ad a vizsgált területről. De az ilyen önkényes módszertani lépésnek megvan a maga hátránya magán az ágazaton belül is. A termőre fordulási idő elhanyagolása ugyanis azzal jár, hogy eleve előnyösebbnek látszik a hosszabb idő alatt termőre forduló, s ennek megfelelően általában nagyobb beruházási igényű szőlő- és gyümölcstelepítés, mint a gyorsan termőre forduló, s így általában kevesebb beruházást igénylő zöldségtermesztés.

A termőrefordulási idő és a gazdaságossági mutatók között általában olyan összefüggés figyelhető meg, hogy a gyümölcsök Ft/$-mutatója rendszerint kedvezőbb, mint a zöldségféléké, ezzel szemben a gyümölcsös általában telepítés után 4—8 évvel fordul termőre, míg a zöldségfélék többnyire már az ültetés évében teremnek.

Kérdés, hogy a befektetett álló- és forgóeszközök lekötése révén elmaradó nemzeti jövedelmet is mérlegelve kedvezőbben alakul-e egyes több eszközt lekötő, ma kedvező Ft/$-mutatójú termékek gazdaságossága. A kérdés elbírálására egyrészt ilyen irányú számítási anyagra lenne szükség, másrészt a számításokhoz kívánatos a beruházásgazdaságossági és tervezési metodika továbbfejlesztése is.

Távlati tervezésünk metodikáját úgy kellene fejleszteni, hogy az exportgazdaságosságra és a beruházások hatékonyságára vonatkozó számítások (amelyek ma már ugyancsak a nettó devizahozam gazdaságosságát mérik) szervesen beilleszkedjenek az egyes termelési ágak távlati fejlesztési terveibe. Ma a gazdaságossági számítások a távlati tervek mellékletét képezik, s nincsenek összefoglaló ágazati számítások például arra, hogy az adott ágazat a bázisidőszakban mennyivel járult hozzá devizában a nemzeti jövedelemhez, mennyi munkaerőt, milyen eszközöket, földterületet stb. vesz igénybe, s legalább nagyságrendileg felmérnék, hogy az egyes távlati tervváltozatok mennyivel fogják emelni devizában az ágazatban termelt nemzeti jövedelmet, s mennyi munkaerőt, beruházást, földterületet stb. igényelnek.

Tisztában vagyunk e számítások nehézségeivel és pontatlanságával; de a forintban végzett nemzetijövedelem-számítások is korlátozott pontosságúak — mégsem tartjuk őket feleslegeseknek.

Legalább a jellegzetes exportra termelő ágazatokban meg kellene kísérelni ilyen számítások elvégzését, már csak azért is, mert a hazai ráfordításokra jutó nettó devizahozam növelése nemcsak az exporttermelés választékán és a beruházásokon múlik, hanem sok más tényezőn is.

Nagyüzemi termelés és exportgazdaságosság

Az exporttermelés gazdaságosságát nagymértékben befolyásoló, de az exportválasztékkal csak lazán összefüggő tényező a termelés koncentrációja és ezzel kapcsolatos nagyüzemi szervezete.

Például, ha a mezőgazdaságban az egyik termék vagy termelési ág gazdaságossági mutatója jobb, mint a másiké, ez nem okvetlenül a termék sajátossága, nemcsak a természeti viszonyoktól és a beruházási igény nagyságától függ, hanem a termelés koncentrációjától és specia-

lizációjától is, amelyek nagymértékben meghatározzák a termelés gazdaságosságát befolyásoló összes egyéb tényező alakulását.

Ismeretes, hogy árugabona-termelésünk zömét a szocialista nagyüzemek szolgáltatják, a zöldség-gyümölcs árualapot pedig nagyobbrészt a kisparaszti gazdaságokból és a háztáji gazdaságokból kell összegyűjteni. Ha tehát ez utóbbiak gazdaságossági mutatói rosszabbak, mint az előbbieké, akkor valószínű, hogy nem annyira a mutatókban vagy a termelési profilban van a hiba, mint inkább a termelés kisüzemi szervezetében.

A mezőgazdasági termékek gazdaságossági mutatóinak kiszámításakor alkalmazott kétféle ár (felvásárlási ár, illetve a zöldség- és gyümölcsféléknél az export bekerülési ár) nagy szintkülönbsége nemcsak azt jelenti, hogy a felvásárló kereskedelem akkumulációja torzítja a számításokat. A zöldség- és gyümölcsfélék felvásárlási árát terhelő jelentős rárakódások nagy része tényleges költség, amelyet a gyorsan romló áruk kis tételekben való felvásárlása és a gyakran igen nagy kiterjedésű területek központjaiba történő összegyűjtése okoz. A nagyüzemi termelés tehát nemcsak a fejlettebb technikai alkalmazását, s ezáltal a termelési költségek csökkenését teszi lehetővé, hanem a kereskedelmi költségek csökkentése és egyéb kereskedelmi követelmények kielégítése (elsősorban az áru egyöntetűségének, minőségének, megfelelő időpontban történő értékesítésének lehetővé tétele) révén is olyan jelentős előnyökkel jár, amelyeket az exportgazdaságosság vizsgálatakor okvetlenül számításba kell venni. (Ma a cikkenkénti gazdaságossági mutatók *átlagos* mutatók, amelyek a létező összes üzemtípusok eltérő gazdaságosságát átlagolják, s ezzel lényeges különbségeket tüntetnek el.)

Ha tehát egy termelési ág exportgazdaságosságát érdemben akarjuk elemezni, akkor nem elegendő cikkenként kiszámítani és összegezni a termelt, illetve exportált mennyiségekkel elért nettó devizabevételt, valamint a folyamatos és egyszeri ráfordításokat, mert az ilyen elemzés felderítetlenül hagyja az üzemtípusok eltérő gazdaságosságában rejlő tartalékokat. Persze, a gazdaságossági mutatók üzemtípusonkénti differenciálása nehéz feladat.

Sokféle nagyüzemi típus alakítható ki, s hogy közülük melyik az optimális, azt nemcsak a termelési költség alakulását befolyásoló tényezők döntik el. A Hungarofruct például hosszabb ideje szorgalmazza exportra termelő specializált zöldség- és gyümölcstermelő nagyüzemi gazdaságok szervezését. A specializáció révén nemcsak a termelési költségeket lehetne jelentősen csökkenteni, hanem az exportvállalattal való közvetlen kapcsolat lehetővé tenné a külföldi piac követelményeinek maradéktalan érvényesítését a termelésben és jelentősen csökkentené a kereskedelmi költségeket is.

Sajnos, a zöldség- és gyümölcstermelés szocialista nagyüzemeink jelentős részében ma is mellék-üzemág, még a több száz holdas üzemi gyümölcsösök jelentős része is sok ezer holdas állami gazdaságok üzemegységeként működik. A gyakorlat azt mutatja, hogy a zöldség- és gyümölcstermelést munkaerő-ellátási és más szempontból sem segíti, hanem inkább hátráltatja ez a közös szervezeti forma. Az ezer holdak művelésével járó gondok rendszerint nemcsak a gazdaságok vezetőinek figyelmét vonják el a „kisebb" gyümölcsösről, hanem a munkaerőt és a gépeket is. Igaz, a szakosított gazdaságok létrehozása ellen éppen az-

zal szoktak érvelni, hogy a mezőgazdasági termelés más ágaival való társítás a munkaerővel és trágyával való ellátás szempontjából előnyösebb, mint a monokultúrás gazdálkodás. Ezeket az ellenérveket azonban sem a gyakorlat, sem a szakirodalom nem támasztja alá, sőt, egyes szakvélemények szerint a gyümölcstermelés abszolút monokultúrának tekinthető.*

A speciális nagyüzemi kertészeti exporttermelés mellett, a helyi szükségletek ellátása, valamint a helyi erőforrások kihasználása szempontjából természetesen a meglevő kisebb üzemi gyümölcsösöknek, sőt, a háztáji kertészkedésnek is megvan a maga létjogosultsága. Az exportigényeket kielégítő egyöntetű, jó minőségű, nagy tömegű és olcsó exportárualapot azonban csak az e célra alkalmas üzemtípusok kialakításával lehet megteremteni. Az exportgazdaságossági számítások fontos „melléktermékе" lenne tehát, ha nemcsak temékenként és ágazatonként, hanem *üzemtípusonként* is mérnénk és elemeznénk az exporttermelés gazdaságosságát.

Értékesítési lehetőségek és árualap

a) Külföldi piac és gazdaságos profil kérdése

Az exportgazdaságossági számításokban figyelembe kell venni a külkereskedelmi értékesítési lehetőségeket is — ez magától értetődő. Kevésbé tisztázott azonban a módszer, ahogyan ez történhetik. A külkereskedelmi lehetőségek „figyelembevételén" ma még gyakran azt értik, hogy a könnyen értékesíthető cikk kivitelének fokozását tervezik, még ha az nem is gazdaságos. De egyáltalán mire valók a gazdaságossági számítások, ha abból indulunk ki, hogy úgyis csak azt tudjuk eladni, amit lehet, s nem azt, amit a számítások gazdaságosnak mutatnak?

A külkereskedelem szempontjából az a kívánatos, hogy termelésünk igazodjék a világpiaci kereslethez.

Termelési szempontból viszont mi másért van a külkereskedelem, ha nem azért, hogy értékesítse a gazdaságosan termelhető cikkeket (hiszen a nagyon keresett termékeket különösebb külkereskedelmi, piackutatási stb. tevékenység nélkül is el lehet adni)? Ha a külkereskedelem nem biztosít tartós piacot az adottságainknak leginkább megfelelő termékekre, akkor a termelés nem specializálódhat e kevesebb cikk nagyobb tömegű előállítására, és nem tudja eléggé kihasználni a specializáció nyújtotta költségcsökkentési lehetőségeket sem.

* Tomcsányi Pál például: „A szőlő- és gyümölcstermesztés kérdései" című tanulmányában erről a következőket írja:

„A mezőgazdasági termelés a növénytermelés és állattenyésztés organikus egységére épül fel. Alapvető kérdése a vetésterületi arányok helyes kialakítása, a takarmánybázis biztosítása és a vetésforgó kialakítása.

Az ültetvények mint egyszerű trágyafogyasztók illeszkednek ebbe az egységbe, a takarmánybázishoz nem járulnak hozzá és természeti jellegüknél fogva abszolút monokultúrák. Ennek értelmében más üzemágakkal csak olyan mértékben szükséges társítani azokat, amennyire a szokásos gazdálkodási rendszernél megkívánja azt az igásállatok takarmánnyal való ellátása és az illetményföldek biztosítása céljából. Az alacsony trágyaigény folytán nem indokolt az üzemen belüli trágyatermelés, de amennyiben azt megoldjuk, a társítás aránya olymértékű lesz, hogy a szántóterület legfeljebb 1,5—2-szeresét teszi ki az ültetvénynek, ami azt is jelenti, hogy az üzem bruttó munkaerő-felhasználásában az ültetvény részesedése a 70 százalék körül mozog.

Az egész fejlesztés helyes megoldása és végrehajtásának lehetősége azt kívánja, hogy speciális ültetvény profilú monokultúrás üzemeket alakítsunk ki. A termelés intenzitásának, a holtmunka arányának nagymértékű fokozása leggazdaságosabban ily módon oldható meg. A munkaerő egyenletes kihasználása az ültetvények megfelelő összetételével biztosítható"

A külkereskedelem és a termelés fenti ellentéte nyilvánvalóan nem oldható meg azzal, hogy mindkét szemléletben van valami igazság. Módot kell találnunk rá, hogy konkrét esetenként *számszerűen* is ki tudjuk fejezni e két ellentétes szempont érvényesítésének az optimális termelési és exportstruktúrához kívánatos helyes arányát.

A termékek szerinti specializáció kérdése különösen érdekes probléma a mezőgazdaságban. Míg az iparban közismertek a specializálás előnyei, addig a mezőgazdaságban — mint már korábban kifejtettük — még a „természetüknél fogva abszolút monokultúrák" specializált üzemekben történő termesztésének is vannak ellenzői. Ha pedig abban kell dönteni, hogy mely mezőgazdasági cikkek termelését fokozzuk elsősorban, akkor az összes szakterületek, a növénytermelés és az állattenyésztés úgyszólván minden létező ágazatának és azon belül mindegyes terméknek a specialistája lelkesedéssel követeli a maga jussát és hangsúlyozza „saját" termékének előnyeit, fontosságát és fejlesztési perspektíváit. Az exporttermékek körét esetleg szűkítő specializáció a mezőgazdasági cikkeket értékesítő külkereskedelmi vállalatok érdekeit sem szolgálja már egyértelműen. A Hungarofructnál például a következők szólnak a sokféle cikk helyett kevesebbféle, de gazdaságosabb cikk nagyobb volumenű exportja ellen:

Ha az egyik cikk exportja — például értékesítési vagy felvásárlási zavarok miatt — nehézségekbe ütközik, akkor más cikkel — amelyiknél a külföldi kereslet és az exportárualap is kedvezőbben alakul — pótolhatjuk az elmaradást. Minél bővebb tehát az exportlistánk, annál biztonságosabban számíthatunk az exportterv egyenletes teljesítésére.

Az egyik cikk rendszerint piacot teremt a másiknak. Ha sok cikket exportálunk, valószínűbb, hogy lesznek köztük olyan keresett cikkek, amelyek a kevésbé keresettek értékesítését előmozdítják. De ennél is fontosabb a mezőgazdasági termékek, különösen pedig a zöldség- és gyümölcsfélék esetében az egymásután beérő cikkek minél teljesebb skálájának biztosítása. Például, ha korai zöldségfélékkel be tudunk jutni egy piacra, akkor valószínű, hogy a vevő „hozzánk szokik" és az érési naptárban soron következő cikkeket is nálunk fogja megrendelni. Ha viszont az egymásután beérő cikkek láncolata valamelyik gazdaságtalannak minősített cikknél megszakadna, vagy a korai cikkek elhanyagolása miatt későn jelentkezünk a piacon, akkor már jóval nehezebb az üzleti kapcsolatok megteremtése, illetve újrafelvétele, mint a már kialakult üzleti kapcsolatok fenntartása.

Az átállás egyik termék termeléséről a másikra, vagy akár csak az egyik termék aránytalanul gyorsabb fejlesztése is, mindig azzal a veszéllyel jár, hogy a termelés és az export volumene nem növekszik olyan gyorsan, mint a hagyományosan kialakult struktúra fenntartása, vagy csak kismértékű módosítása esetén. (Az export mennyisége és a gazdaságossági mutatók közti gyakori ellentmondás, hogy kisebb exportvolumen gazdaságosabban érhető el, mint a nagyobb. Ezt a problémát Nagy András a Közgazdasági Szemlében már felvetette, de a megoldás még itt is hátra van.)

A fő profil kialakítása a mezőgazdaságban is lényeges, tisztázandó kérdés. A hazai adottságok problémáit elemezve Cukor György is arra a megállapításra jutott (Az ipar szerkezete és a hazai adottságok K. Sz. 1959. 7. sz.), hogy a hazai adottságokról elsősorban a kitermelő ipar-

ágakban és a mezőgazdaságban lehet beszélni, ahol a természeti tényezők valóban nem, vagy csak igen nehezen változtatható adottságok, az ipari technikai tradíciókat viszont már aránylag könnyen meg lehet szerezni (és könnyen el is lehet veszíteni).

De, ha a mezőgazdaságban a természeti adottságokhoz való alkalmazkodás követelménye, a földrajzi, éghajlati, talaj- stb. adottságok külkereskedelmi szempontból legmegfelelőbb kihasználása ilyen jelentős, akkor ki kellene dolgozni azokat a tervezési és irányítási módszereket, amelyek lehetővé teszik az optimális struktúra felismerését, s egyben érdekeltté teszik a külkereskedelmi és a termelő vállalatokat egy ilyen struktúra kialakításában.

b) Belföldi piaci viszonyok

A gazdaságossági szempontok érvényesítését a rendelkezésre álló árualap is korlátozza. Ez a probléma a mezőgazdasági cikkeknél ugyancsak igen éles, hiszen az exportárualap éven belül lényegében adottnak tekinthető. Van ugyan lehetőség rá, hogy egyes termékekből az export rovására növeljük a belföldi fogyasztást vagy fordítva, de ezek a lehetőségek viszonylag szerények és nem változtatnak az egész belföldre és exportra kerülő termelés együttes gazdaságosságán. Ha ugyanis egy kedvezőbb Ft/$-mutatójú cikk exportját a belföldi fogyasztás rovására fokozzuk, s helyette egy kedvezőtlenebb gazdaságosságú termék exportjának csökkentésével növeljük a belföldi fogyasztást, akkor az exportra kerülő teljes termékmennyiség gazdaságossága pontosan annyival javul, mint amennyivel a belföldön maradt termékek gazdaságossága romlik.

A Ft/$-mutató ugyanis elvileg csak a hazai munkaráfordítás költségeit tartalmazza, a belföldi keresleti és kínálati viszonyokat nem fejezi ki. Ha tehát valamely cikknél a nettó devizahozamra vetített termelési költség viszonylag alacsony, de a cikk iránt belföldön nagy a kereslet, akkor e jó cikk exportjának fokozásával csökkentenénk a belföldi kínálatot, s ezzel nehezítenénk a belföldi kereslet kielégítését. Ha viszont egy kedvezőtlen gazdaságosságú cikkből viszonylag nagy termékfeleslegge rendelkezünk, akkor a cikk exportjának csökkentése csak növelné a belkereskedelmi értékesítés nehézségeit.

Az említett példák azt mutatják, hogy ha következetesen csak a hazai munkaráfordítás költségeit viszonyítanánk a devizahozamhoz, akkor ezzel figyelmen kívül hagynánk a belföldi piaci viszonyokat, az ellátási és értékesítési problémákat.

Ebből a szempontból tehát szerencsésnek látszik, hogy a mezőgazdasági cikkek esetében termelési költségek helyett a felvásárlási árral, a zöldség- és gyümölcsexportnál pedig a bekerülési árral kell számolni. A metodika ugyan nem ebből a szempontból alakult így, hanem azért, mert a mezőgazdasági termékek önköltségét, illetve a zöldség- és gyümölcsfélék exportfelvásárlási árát egyelőre még nem tudjuk megnyugtatóan megállapítani, mégis az a tény, hogy a mezőgazdasági cikkeknél nem önköltséggel, hanem árral számolunk, azt jelenti, hogy a gazdaságossági mutatószámok a belföldi keresleti és kínálati viszonyokat is tükrözik.

A perspektivikus tervezésben azonban a felvásárlási, illetve bekerülési árak alapján számított mutatók már csak nagyon kevéssé használhatók. Egyrészt, nem teszik lehetővé az összehasonlítást más ágazatok önköltségi alapon számított mutatóival, másrészt, nem a nettó devizahozamhoz képest drágán termelt cikkeket mutatják gazdaságtalannak, hanem azokat, amelyek iránt belföldön is nagy a kereslet, míg a belföldön kevéssé keresett, s ezért alacsony bekerülési áru, de viszonylag drágán termelhető termékeket esetleg gazdaságosaknak mutatnak.

Termelési költségek és világpiaci ár

a) *A hazai termelési költségek mérése*

Itt most nem térünk ki azokra a technikai problémákra, amelyek miatt a hazai ráfordítások mérése a termelői árrendezéshez készült kalkulációk alapján sem tekinthető tökéletesnek, sem az önköltségcsökkentés perspektivikus tervezésének kérdésére. Nem vizsgáljuk a mezőgazdasági önköltségszámítás problémáit sem.

Van azonban az önköltségszámításnak egy látszólag tisztán technikai problémája, amelyik alapjaiban kérdésessé teszi az egész önköltségszámítást, s ezzel az exportgazdaságossági számításokat is. Ez pedig az állandó és változó költségek mérése és az állandó költségek gyártmányok közti szétosztása. Ismeretes, hogy az állandó (tehát a termelés mennyiségétől és választékától lényegében független) költségek túlnyomó része a közvetett költségek körébe tartozik, amelyeket rendszerint a közvetlen bér vagy az összes közvetlen költségek arányában osztanak szét a költségviselők között.

A munkabérek arányában történő rezsifelosztás gyakran indokolatlanul rontja a bérigényes (tehát munkaigényes) termékek kalkulációját, a kevésbé bér-, illetve munkaigényes termékekhez viszonyítva.

Anélkül, hogy a rezsiköltségek felosztásáról szóló elméleteket megvizsgálnók, leszögezhető, hogy a termelés volumenétől és választékától lényegében független költségeket — legalábbis a gazdaságossági számítások céljaira — sem a bérek, sem az anyag, sem valamilyen más közvetlen költség arányában nem helyes felosztani.

Mennyiben tekinthető helyesnek a gazdaságossági mutató kialakításához alapul szolgáló belföldi ráfordítások kalkulációja, ha a munkaigényesebb termékek indokolatlanul több költséget viselnek, mint a kevésbé munkaigényes termékek? Másrészt hogyan vehető figyelembe az a tény, hogy vannak fix költségek, amelyek a termelés terjedelmétől függetlenek, s így ha például egy gazdaságtalan termék meglevő gyártását és exportját egy új, gazdaságosabbnak ígérkező termék gyártásával és exportjával akarjuk helyettesíteni, akkor a gazdaságtalan termelés csökkentésével csak a közvetlen költségek fognak csökkeni, a fix költségek pedig megmaradnak (feltételezve, hogy nem ugyanabban az üzemben történik az új termék felfuttatása, mint ahol a régit gyártották). Ez a probléma az exportgazdaságossági számítások gyakorlatában is felmerült már.

b) *A nettó devizahozam mérése*

Az eddigiek során talán leginkább a nettó devizahozam mérése tekintetében a világpiaci árjegyzékek kidolgozásával tökéletesítették a gazdaságossági mutatók számítását. A kialakult metodika azonban itt is tökéletesítésre szorul, elsősorban a valutaátszámítási kulcsok szempontjából.

Nyilvánvaló, hogy a gazdaságossági mutatók számításakor nem a hivatalos aranyparítás, hanem a tényleges vásárlóerőparitás alapján kell értékelni az egyes valutákat. Az értékelés problémáját azonban ezzel még nem oldottuk meg, mert két valutának egymáshoz viszonyítva legalábbis kétféle (export- és import-) vásárlóerő-paritása van, s e kettő között — eltérő cserearányok esetén — 10—20 százalékos különbség is lehet, tehát ha például az exportár-arányok alapján számítjuk át az egyik valutát a másikra, akkor magasabb szorzókulcsot kell alkalmazni, mint ha az importár-arányok alapján történik az átszámítás. Van olyan vélemény is, hogy a tényleges árarányoktól eltérő paritáson történjék az egyes különböző cserearányú valutáknak az átszámítása, tehát a kedvezőbb cserearányú viszonylatra az import-áraránynál is kedvezőbb paritás megállapításával ösztönző tényezőt kell vinni a gazdaságossági számításokba.

Ez az érvelés azonban téves. Téves pedig azért, mert az importáraránynál kedvezőbb paritás a kedvezőbb cserearányú viszonylatokból való *importot* a gazdaságossági számításokban kedvezőtlennek tünteti fel, a kedvezőbb cserearányú viszonylatokba irányuló *exportnál* viszont aránytalanul kedvező gazdaságossági mutatókat eredményez, s így végül viszonylatonként is külön kell számítani és értékelni a gazdaságossági mutatókat.

Kérdés azonban, hogy az import- vagy az export-arányok alapján, vagy a kettő közötti középárfolyam szerint történjék az egyes valuták átszámítása?

A szocialista nemzetközi munkamegosztás és az exportgazdaságossági számítások

Az exportgazdaságossági számítások fejlődése ma ott tart, hogy nem egy vállalat vagy iparág, hanem a külkereskedelmi lehetőségek figyelembevételével az egész népgazdaság szempontjából kívánjuk vizsgálni az egyes termékek, termelési ágak fejlesztési lehetőségeinek gazdaságosságát. E számításokban a világpiaci árakat, s így a szocialista világpiac árait is tőlünk független tényezőként vesszük figyelembe.

E számításokat azonban tovább kellene fejleszteni abba az irányba, hogy valamennyi szocialista ország szempontjából is helyesen mutassák a külkereskedelem gazdaságosságát. A jelenlegi világpiaci árak alapján ugyanis egy-egy ország szempontjából elvileg kiszámítható az optimális termelési struktúra — ez az országonként számított legkedvezőbb struktúra azonban nem lenne feltétlenül optimális az egész szocialista tábor szempontjából. Az országonként számított optimum csak akkor eshetne egybe a táborszinten számított optimummal, ha a szocialista világpiac árai is e célra táborszinten készült optimum-számítások alapján tervezett árak lennének.

A táborszinten elvégzendő optimum-számítások módja azonban egyelőre közgazdaságilag teljesen tisztázatlan, s az e problémát felvető tanulmányok is legfeljebb arra szorítkoznak, hogy a különböző szocialista országok önköltségszámításainak összehasonlíthatóvá tételével, s a termelési költségek össztáborszinten való minimalizálásával közelítsük meg a legelőnyösebb szakosítási és telepítési megoldásokat.

Az exportgazdaságossági számítások azonban országonként is sokkal összetettebb számítások, semhogy egyszerűen önköltségszámításokkal lennének azonosíthatók. Táborszinten pedig még inkább felmerül az a probléma, hogy a minimális önköltség nem szükségszerűen esik egybe a maximális nemzeti jövedelmet biztosító struktúrával. Sőt, a probléma elsősorban nem is az, hogy az összes termelési költséget, tehát a rendelkezésre álló összes eleven és holtmunkát csökkentsük, hanem az, hogy (a munkaidő-csökkentés figyelembevételével) a perspektivikusan rendelkezésre álló összes munkamennyiséggel maximálisan növeljük a fogyasztás és a felhalmozás forrásául szolgáló nemzeti jövedelmet.

Tisztában vagyunk azzal, hogy az efféle számítások ma még utópiáknak tűnnek. De a világűr meghódításában elért hatalmas eredmények is olyan bonyolult számításokat igényeltek, amelyek nemrég még az utópiák birodalmába tartoztak. Miért ne használhatná fel a szocialista tábor ezt a technikai fölényét a gazdasági tervezés forradalmasítására, a gazdasági élet összefüggéseinek s így elsősorban a szocialista nemzetközi munkamegosztás lehetőségeinek felkutatására is. Az ehhez szükséges kutatómunka a kérdés minden bonyolultsága ellenére is eltörpül a várható eredményekhez képest.

A kapitalista országokban ma igen erősek az autarkiás törekvések és azok a védővámokkal és egyéb korlátozásokkal érvényesített nyílt és burkolt állami szubvencionálások, amelyek az egyes gazdaságtalanabb termelést folytató tőkés vagy kisárutermelő csoportok érdekeit szolgálják a nemzetgazdaság rovására. A szocialista országokban a csoportérdekekkel szemben erősebben érvényesülhet az össztársadalmi érdek, amely azt diktálja, hogy maximálisan használjuk ki a nemzetközi munkamegosztás előnyeit. A szocialista országokkal szemben pedig nincsen szükség olyan protekcionista gazdaságpolitika kialakítására, amelyik az iparilag fejletlen tőkésországokban gyakran nemcsak egyes tőkés csoportok, hanem az egész nemzetgazdaság érdekeit, gazdasági függetlenségét is szolgálják az erősebb tőkésországok kizsákmányoló törekvéseivel szemben.

Autarkiás gazdálkodásnál az ország adottságai miatt legnehezebben fejleszthető gazdasági ágak fejlesztésére kell a legtöbb erőt koncentrálni, mert e szűk keresztmetszetek határozzák meg az ország egész termelési kapacitásának fejlődését. A nemzetközi munkamegosztás gazdasági fejlődésének maximális kihasználása esetén viszont az egyes országok termelési kapacitásának aránytalanságai nagymértékben kiegyenlíthetik egymást, és igen jelentős tartalékokat szabadíthatnak fel a termelés fejlesztésére, az életszínvonal emelésére.

★

Az eddigiekben felvetett problémák javarésze nem újkeletű. A munkaigényesség, az álló- és forgóeszköz-lekötés problémáját stb. már korábbi vitaindító cikkünkben is felvetettük azok között az egyéb szem-

pontok között, amelyeket a gazdaságosság sokoldalú vizsgálatakor figyelembe kell venni. Mégis, az elmúlt években országosan, tömegméretekben kibontakozott exportgazdaságossági számítások gyakorlata olyan mértékben gazdagította az egész problémakört és annak minden egyes részkérdését is, hogy ma már egy-egy részkérdés exponálása és jelenlegi ismereteink szerinti megválaszolása is külön tanulmányok tárgyát képezhetné. A nehézség azonban éppen abban van, hogy ha konkréten akarunk vizsgálni egy területet, akkor a gazdaságossági számítások összes problémáit együttesen kell figyelembe venni és megoldani. Ezért kényszerültünk arra a tárgyalási módra, hogy elöljáróban csokorba kössük az összes nagyobb kérdőjeleket, és tanulmányunk további részében együttesen, összefüggésükben próbáljuk megválaszolni őket.

Az exportgazdaságossági számítások megindulásakor kifejezetten hasznos volt az, hogy a megoldatlan problémákat nem nagyon hangsúlyoztuk. A megoldatlan közgazdasági problémák túlzott előtérbeállítása könnyen afféle „senki nem tud semmit" hangulatot kelthetett volna, amely a gazdaságosság számszerű vizsgálatára való áttérést nagyban akadályozta volna.

Ma viszont már elértük azt a pontot, amikor a gazdasági apparátus számol, anélkül, hogy a számítások megbízhatóvá tételét és értelmezési módját a közgazdaságtudomány tisztázta volna. Ezen a ponton túl kell jutni és túl is lehet jutni, ha a közgazdaságtudomány több erőt fordít e téma vizsgálatára, s közgazdasági elméletének kidolgozására.

A gazdaságossági számítások elméletének kidolgozása azonban kollektív feladat, méghozzá megoldásra érett és igen sürgős feladat. E feladat megoldásában az elektronikus számológépek és a már ismert ökonometriai módszerek sokat segítenek, de az *elméleti kérdéseket* nem oldják meg helyettünk.

Az exportgazdaságossági számítások ma még megoldatlan elméleti problémáinak vizsgálatához szeretnénk a továbbiakban erőnkhöz mérten hozzájárulni azzal, hogy a fenti problémákat elsősorban egy konkrét területen, a zöldség és gyümölcs exportra termelésének a területén vizsgáljuk meg. A felvetett kérdések összefüggő megoldásának útja ugyanis szerintünk csak az lehet, hogy konkrét területen, konkrét számítási anyagon vizsgáljuk őket, elsősorban persze nem az adott terület speciális problémáit kutatva, hanem a felvetett általános, tehát úgyszólván valamennyi gazdasági területet érintő közgazdasági problémákra keresve választ. A zöldség- és gyümölcsexport-termelés tehát nem a kutatás *tárgya* lesz, csupán *alanya*, fő területe (egyéb, csak példaként megemlített területek mellett) a felvetett közgazdasági problémák vizsgálatának.

FÖLDES KÁROLY:

Az értékalkotó munka szocializmusbeli természetéről[1]

Az értékkategóriák szocializmusbeli szerepéről folyó viták szükségessé teszik az értékalkotó munka természetének elemzését is. Enélkül nem lehet behatóan tanulmányozni maguknak az értékkategóriáknak a szerepét sem.

Marx a következőképp veti fel a kérdést — összegezve a klasszikus polgári közgazdaságtan értékelméletének eredményeit, történelmi helyét és hiányosságait: „Igaz, hogy a politikai gazdaságtan, ha tökéletlenül is, elemezte az értéket és az értéknagyságot, és felfedte az ezekben a formákban rejlő tartalmat. De soha még csak fel sem vetette azt a kérdést, miért ölti ez a tartalom azt a formát, tehát miért jelenik meg a munka a munkatermék *értékében* és a munka időtartama — mint annak mértéke — a munkatermék *értéknagyságában?*" (Marx: A tőke. I. 84. o. Szikra. 1955.) Csak a kérdés ilyen felvetésével elemezhette a marxi politikai gazdaságtan az értéket mint történelmileg átmeneti társadalmi viszonyt.

A szocializmus idején ez a kérdés gyökeresen megváltozott körülmények között merül fel újra. És a szocializmus politikai gazdaságtana igyekszik rá tudományos választ adni. Ezért folyik a vita évek óta a Szovjetunióban, s most már a magyar közgazdasági irodalomban is az árutermelés szocializmusbeli fennmaradásának okairól.[2] E cikknek nem kifejezetten e vitához való hozzászólás a célja, de az értékalkotó munka természetének vizsgálata közben elkerülhetetlen, hogy a kérdést helyenként az elhangzottakkal[3] kapcsolatban tárgyaljam.

Fő vonásaiban egyetértek azzal, amivel Vilmos és Lackó cikke Erdős Péter előadását, illetve cikkét bírálja. E bírálat azonban, véleményem szerint, korántsem teljes, egyes kérdésekben álláspontja vitatható, ezért mindkét cikkhez szükséges néhány megjegyzés.

A két koncepció elsősorban módszertani tekintetben különbözik. A probléma az, hogy *a szocializmus körülményei között* hogyan válaszoljunk arra az előbb idézett kérdésre (miért ölti a munka a termék értéké-

[1] Vitacikk.

[2] Bár a vita nem mindig tudatosan alapozódott a marxi kérdésfeltevésre, lényegében mégis a körül mozgott. Kétségtelen, hogy a szocializmus és a kommunizmus építése elsősorban az áru- és a pénzkategóriák *gyakorlati felhasználásának* problémáit helyezi előtérbe. Ezek viszont szorosan összekapcsolódnak magának a szocializmusbeli árutermelésnek lényeges, meghatározó oksági összefüggéseivel. Ez ad jelentőséget az árutermelés fennmaradásának okairól folyó, látszólag igen elvont vitának is. Valójában itt az értékelmélet alapkérdéseiről van szó.

[3] Erdős Péter: Értékkategóriák a szocialista tervgazdaságban. Közgazdasági Szemle. 1959. 1. sz. – Vilmos József–Lackó István: Az árutermelés szükségessége a szocializmusban. Közgazdasági Szemle. 1959. 7. sz. – Hoch Róbert: A szocialista áruviszonyokról. Közgazdasági Szemle. 1960. 1. sz.

nek formáját?), amelyet először Marx vetett fel és amelyre ő megadta a *magánárutermelés viszonyaira vonatkozó* tudományos választ. A szocializmusra vonatkoztatva a marxista közgazdászok alapjában kétféleképpen keresik a megoldást erre a problémára: Egyesek szerint a szocializmusban e kérdésre magában az *állami* szocialista szektor termelési viszonyaiban is meg kell találni a választ, a másik álláspont szerint a *két* szocialista tulajdonforma egyidejű létében kell megjelölnünk a fő okot.

Erdős Péter cikke az előbbi alapelvet követi, csak az állami szektor termelési viszonyait vizsgálja, mert — mint kijelenti — „egyedül ezekből is magyarázhatónak kell lennie az áru jelenségének". (Erdős: I. m. 12. o.) Erdős Péter koncepciója azonban lényegesen eltér a vele módszertanilag rokon koncepcióktól abban, ahogyan az egyén és a társadalom közötti — a termelési viszonyoktól absztrahált munka jellegéből fakadó — érdekellentmondást elemzi. Ennek részletes vizsgálata alól felment a vitában már elhangzott bírálat, amellyel alapjában egyetértek.[4]

Ellenben részletesebb kifejtésre szorul az a nézetem, hogy Erdős Péter koncepciója *a saját módszertani alapján* szemlélve sem magyarázhatja meg az árutermelés fennmaradását a szocializmusban. E koncepció kiindulópontja, hogy a pénz több mint számbavételi, mérési eszköz, de több is, mint egyszerű „technikai" csereeszköz. Bár a szerző összefüggően nem állítja, de fejtegetéseiből kitűnik, hogy amivel szerinte „több" — ez az áraránynak eltérítése az értékaránytól és az eltérés irányító, terelő, ösztönző vagy gátló hatása. Erdős Péter sehol sem állítja e cikkben, hogy csak az igazi pénznek, a „valódi" áruknak lehet ilyen hatásuk, s azt is leszögezi, hogy nem ez a hatás teszi pénzzé a pénzt, mégsem elemzi a legfontosabbat; a pénz társadalmi gazdasági természetét. Nem elemzi, pedig a kiinduló kérdésfeltevése alapjában helyeselhető. Valóban, nem az a kérdés, hogy miért van csere, hanem az, hogy ez miért árucsere, Erdős Péter szavaival: „miért értékkel felruházott termékek cseréje". De hogyan válaszol e kérdésre Erdős Péter? Az állam — úgymond — nemcsak számba vesz, hanem ösztönöz is az árral, s *„csak az ösztönzéssel és irányítással kapcsolatban találkozunk a szocializmusbeli termék specifikus áruoldalaival"*. (Erdős: I. m. 9. o.) Tehát — írja — az áru- és értéksajátosságok okát abban kell keresnünk, ami az ösztönzést szükségessé teszi. A meggyőződésem szerint helytelen gondolatmenet forrása az, hogy itt előbb a pénzforgalom, azután pedig az áruforgalom is *kizárólag az ösztönzéssel és az irányítással függ össze.* Nem nehéz meglátni az ilyen „ösztönző-áru" és az „ösztönző-pénz" közötti kapcsolatot.

Ami pedig azt illeti, hogy mi teszi szükségessé az ösztönzést, ez Erdős Péter koncepciójában a meghatározott társadalmi vonatkozásoktól absztrahált, mert mindenütt meglevő ellentmondás az egyén és a társadalom érdekei között. „Az anyagi ösztönzés elvét a termelőeszközök tár-

[4] E helyen nem kívánom részletesen ismertetni az állami szektor termelési viszonyaiból kiinduló nézetek általános, módszertani jellegű bírálatát. A vitában eddig elhangzott főbb érvek a következők: 1. Ezek a koncepciók a „kolhozok nélküli szocializmusnak" a jelenlegi körülmények között irreális feltételezéséből indulnak ki; 2. lebecsülik a város és a falu közötti munkamegosztás, a munkásosztály és a kolhozparasztság közötti gazdasági kapcsolatok jelentőségét az árutermelés szempontjából; 3. nem az áru objektív léte, hanem az árukapcsolatoknak a szocialista állam által való felhasználása a kiindulópontjuk; 4. ignorálják a szocializmusbeli árutermelés és a magánárutermelés közötti folytonossági kapcsolatot. Ez utóbbi Erdős Péter koncepciójára csak akkor nem vonatkozna, ha cikkében a valóságos folytonosságot mutatná meg.

sadalmi tulajdona alapján megvalósító termelési viszonyok" között azonban ez az ellentmondás „maga is egy sor konkrét specifikus ellentmondás formájában jelentkezik". (I. m. 10. o.)

Ezekből az ellentmondásokból következik — Erdős Péter koncepciója szerint — a számbavétel és a csere eszközének ösztönző és irányító szerepe. Közvetlenül a munka nem lehet a számbavétel eszköze, nem játszhatja az ösztönző szerepét, írja Erdős Péter, mert egyfelől a „magánmunkák" helyett társadalmi átlagmunkában kell mérnünk. (A „magánmunka" itt alkalmasint szóbotlás, hiszen szocialista — mégpedig állami szektoron belüli — termelési viszonyokról van szó. Ami átlagmunkára visszavezetődik, az nem a „magánmunka", hanem a különös *vállalati* feltételek és a termelő munkás egyéni adottságai által meghatározott munka.) Az átlagmunka azonban *önmagában* nem értékalkotó elem. Az átlagmunkában való mérés szükségessége nem bizonyíthatja, hogy a termék áru. De — mint Erdős Péter írja — ez a kategória „adott körülmények között az érték szubsztanciájává válik". (Erdős: I. m. 13. o.) S a kérdés, amelyre nem válaszol, éppen az, hogy mikor, miért válik az érték szubsztanciájává? *Másfelől,* írja a szerző, a társadalmi átlagmunkában sem mérhetünk, hanem helyette árban kell mérnünk, „vagyis abban a kategóriában, amely már fogalmilag is magában rejti az értéknagyságtól való eltérés lehetőségét, hogy az áreltérítéssel figyelembe vehessük a társadalmilag szükséges munkának azt a másik értelmét, amely a termékfajták termelésére arányosan fordítandó munkamennyiségekre vonatkozik". Erdős Péter itt megfordítja a dolgot. Véleményem szerint, amint az átlagmunkával való mérés és ösztönzés szükségessége nem bizonyítja, hogy a termék áru és a munka értékalkotó, éppúgy — önmagában — a termékfajtákra fordított munkamennyiségek arányossága sem követeli meg, hogy ezek a munkák mint értékek jelenjenek meg. E gondolatmenet, egyebek között, azért is hibás, mert végeredményben nem az értékből vezeti le az árat, hanem megfordítva: az árból az értéket. Továbbá, ha az áraknak az értékektől (illetve az árarányoknak az értékarányoktól) való eltérítése valóban kizárólag az anyagi ösztönzéssel függne össze, az anyagi ösztönzés akkor is csak azt magyarázná, hogy az árak miért térnek el az értékektől, de azt nem, hogy a munkaráfordítás *miért jelenik meg objektíve mint érték. Az árak és az értékek mennyiségi eltéréseinek szükségessége nem magyarázhatja meg e kategóriák sajátos minőségét és azokat a termelési viszonyokat, amelyek bennük kifejeződnek.*

Mint ismeretes, Marx lehetségesnek tartotta, hogy az elosztás mértékéül, tehát az ösztönzés „eszközéül" ne a pénz, hanem a munkaidő szolgáljon a szocialista társadalomban. *A tőke* I. kötetében erről a következőt olvassuk: „... a munkaidő ... mértéke annak, hogy a termelőknek egyénileg milyen hányad jut a közös munkából és ily módon a közös termék egyénileg elfogyasztható részéből is". (83. o. Szikra. 1955.) „A termelő — írja *A góthai program kritikájában* — a társadalomtól elismervényt kap arról, hogy ennyi meg ennyi munkát végzett (a közös alapok számára teljesített munkáját levonva), és ennek az elismervénynek az alapján a fogyasztási cikkek társadalmi készletéből annyit kap, amennyi ugyanannyi munkába került." (12. o. Szikra. 1953.) Ez esetben tehát a munkaelismervény betölt *ösztönző funkciót,* hiszen a társadalom

számára végzett munkától teszi függővé a termelt javakból való részesedést. *Ösztönző szerepe van, de nem áru, nem pénz.*

Marx és Engels utalt rá, hogy a „társadalmilag szükséges munka" — mindkét értelemben — meglesz a szocializmusban is, de nem kapcsolták össze ezt az árutermeléssel. „A társadalomnak — írta Engels — mindenesetre akkor is tudnia kell majd, hogy minden használati tárgy mennyi munkát igényel előállítására." (Anti-Dühring. 294. o. Szikra. 1948.) „A társadalmi munkának valamennyi termékben rejlő mennyiségét akkor nem kell előbb kerülő úton megállapítani, a mindennapos tapasztalat közvetlenül mutatja meg, hogy *átlagban* mennyi szükséges belőle." (Uo. 293. o. — Az én kiemelésem. — F. K.) Marx és Engels rámutatott arra is, hogy a munkaidőnek termelési ágak közötti tervszerű elosztása a kollektív termelés egyik legelső törvénye marad. Marx például ezt írja A tőke I. kötetében: „a munkaidő... társadalmilag tervszerű elosztása szabályozza azt a helyes arányt, amelyben a különböző munkafunkciók a különböző szükségletekhez viszonyulnak..." (83. o. Szikra. 1955.) Engels így foglalja össze ezt a kérdést: „A tervet végeredményben a különféle használati tárgyak haszonhatásai fogják meghatározni, melyeket egymással és az előállításukhoz szükséges munkamennyiségekkel mérnek le. Az emberek mindezt igen egyszerűen fogják elintézni, a híresnevezetes »érték« közbejötte nélkül." (Engels: Anti-Dühring. 294. o. Szikra. 1948.)

Meggyőződésem, hogy az áru, az érték, a pénz létét nem lehet sem az ösztönzés,[5] sem az átlagmunkában való mérés, sem pedig a termékfajtákra arányosan fordítandó munkamennyiségnek szükségességéből, sem e három tényező együtteséből levezetni. Erdős Péter pedig ezt kísérli meg, amikor e tényezőkre rámutatva így ír: „Ilyen körülmények között viszont a termékekben rejlő és kicserélődő tevékenységek nemcsak formálisan mérődnek értékkategóriákhoz hasonló egységekben, hanem a tevékenységek sok tekintetben valóban értékalkotó tevékenységekként, a kicserélődő dolgok pedig sok tekintetben valódi árusajátosságokkal rendelkező dolgokként jelentkeznek." (Erdős: I. m. 14. o.)

Az egyik hézag a szerző bonyolult bizonyítási rendszerében a következő: Mint az itt vázoltakból is kiderült, Erdős Péter két tétellel bizonyítja, hogy a szocializmusban a terméknek *valódi* (nemcsak formai) árusajátosságai vannak, hogy a pénz itt igazi (nemcsak formai) pénz, az ár valódi (nemcsak formai) ár. Az egyik tétel: a valódi árunak, pénznek *ösztönző* tulajdonságai vannak; s a másik: a szocializmusban az anyagi ösztönzés *objektív szükségszerűség*. De e kettő csak akkor bizonyíték, ha bizonyítható a harmadik is, tudniillik az, hogy *ha nem volna valódi a pénz, nem volna valódi az áru, akkor nem lehetnének ösztönző tulajdonságaik*. Erdős Péter azonban seholsem állítja, még kevésbé bizonyítja ezt. *Enélkül* pedig hézag tátong egy nélkülözhetetlen logikai láncszem helyén. A bizonyítás tehát még a saját alapjáról nézve sem fogadható el.

A másik logikai hézag a koncepcióban a következő: Mint említettem, Erdős Péter végső soron az árutermelés általános ellentmondásából vezeti le az áru és a pénz létét. Szerinte a szocializmus előtti min-

[5] Osztrovityánov erről a következőt mondja: „Ha a szocializmus szakaszán nem lennének áru- és pénzviszonyok, akkor az anyagi ösztönzés elve naturális formában is megvalósulhatna." (Az értéktörvény és felhasználása... 493. o.) Figyelembe kell venni azonban, hogy az ilyen naturális gazdaság igen kevés hasonlóságot mutatna bármilyen más naturális gazdasággal, amely történelmileg létezett.

denfajta áru és pénz „a termelőszövetkezetként működő össztársadalom"[6] és az e társadalom „egyes részei, a termelők" közötti ellentmondás mozgásformája.

Véleményem szerint nyilvánvaló: ennek az érdekellentmondásnak — feltételezve, de meg nem engedve, hogy van ilyen általános ellentmondás — ott is meg kell lennie, ahol társadalmi munkamegosztáson alapuló naturális gazdálkodás folyik (például primitív indiai faluközösség). S akkor ismét előttünk áll a kérdés: mik az árutermelés fennmaradásának okai? Lehet persze úgy érvelni, hogy a társadalom és az egyén érdekeinek ellentmondása csak meghatározott termelési viszonyok alapján nyer mozgásformát éppen árutermelésben, csak olyankor, amikor ez az ellentmondás maga is meghatározott, konkrét ellentmondások formáját ölti. De ezzel még mindig nem válaszoltunk a kérdésre, mikor, miért ölti olyan konkrét ellentmondások formáját, amelyek árutermelésben nyernek mozgásformát?

A kifejtés logikai fogyatékossága az egész koncepció mélyebben gyökeredző elméleti hiányosságaira vall. Vagyis — még ha elfogadnók is módszertani kiindulópontját, akkor is — Erdős Péter koncepciójának egyik alapvető fogyatékossága, hogy *nem győz meg* a népgazdaságban kicserélődő termékek *valódi* árusajátosságairól, tehát arról sem, hogy a pénz *valódi* pénz. Nemcsak abban van tehát e koncepció hiányossága, hogy egy állítólag minden társadalomban meglevő ellentmondásból vezeti le a szocializmusbeli termelési viszonyok bizonyos elemeit.

A „valódi" pénznek, a „valódi" árnak mindig van „ösztönző" vagy „gátló" hatása. Ebből azonban nem következik, hogy az áru és a pénz fogalmát kimerítjük vagy akárcsak megközelítjük a lényegüket pusztán azzal, hogy az anyagi ösztönzés „eszközeként" fogjuk fel őket Az értékben dologiasult absztrakt munka mindig általános emberi munka is. Az érték fogalmát azonban nem lehet általános emberi munkaráfordításra redukálni, és az absztrakt munkát nem lehet csak mint általános emberi munkát meghatározni. E meghatározásból épp a lényeg maradna ki. Megkísérlem ezért — a teljesség igénye nélkül — az értékalkotó munkának, az értékviszonyoknak szocializmusbeli természetét ebből a szempontból megvilágítani.

Marx a következőképpen jellemzi az értékmeghatározások tartalmát: „... először, akármilyen különbözők is a hasznos munkák, vagyis a termelő tevékenységek, *fiziológiai* igazság az, hogy ezek az *emberi* szervezet funkciói, és hogy minden ilyen funkció, akármi a tartalma és a formája, lényegében *emberi* agy, ideg, izom, érzékszerv stb. igénybevétele. Másodszor, az értéknagyság meghatározásának alapja ennek az igénybevételnek *időtartama,* vagyis a munka *mennyisége* ... Végül, mihelyt az emberek valamilyen módon egymásnak dolgoznak, munkájuk *társadalmi* formát is ölt." (Marx: A tőke. I. 76. o. Szikra. 1955.) Az értékmeghatározások e tartalmi elemei sem önmagukban, sem összességükben nem teszik áruvá a terméket. Egyáltalán ezek az elemek *csak az árutermelés viszonyai között válnak az „értékmeghatározások" tartalmává. Önmagukban* ezek csak a termelő munka meghatározott történelmi-társadalmi viszonyoktól — így az értékviszonyoktól is — függet-

[6] Tekintsük ezt a kifejezést is elírásnak, éppúgy mint azt, hogy a szocialista össznépi tulajdon szférájában „magánmunkát" végeznek a termelők, hiszen vajon hogyan működhet a magántulajdon által széttagolt össztársadalom termelőszövetkezetként?

lenül meglevő mozzanatai. Ezért *létük nem bizonyítja az áru- és a pénzviszonyok* fennmaradását.

A termék csak ott áru, ahol a munka társadalmi jellege sajátságos társadalmi formát ölt: az általános emberi munka *értékké* dologiasul, a munkaidő *értéknagysággá* válik. Ha nincs árutermelés, akkor a munka *társadalmi vonatkozása* a munka *konkrét* mivoltához, természetes alakjához kapcsolódik. Ezzel szemben a magántulajdonos árutermelésben a munka *általános* jellege válik *társadalmi jellegének* hordozójává. Nem elegendő tehát, hogy meglegyen a munkának e két meghatározottsága: általános jellege és társadalmi mivolta. *A munka terméke csak akkor áru, ha a munka mint általános, nem pedig mint konkrét munka társadalmi.* Amennyiben viszont a munka mint általános emberi munka társadalmi, annyiban az általános emberi munka *elvont, absztrakt* munka. De csak ennyiben az!

A kommunista társadalom érettebb szakaszában is meglesz a munkának mind általános, mind pedig társadalmi jellege. De társadalmi jellege nem az általános, hanem kizárólag különös, konkrét mivoltához fog kapcsolódni. A munka általános oldalának nem lesz meg az a funkciója, ami absztrakt munkává teszi.

A szocializmusban a társadalom *természetes alakjukban közvetlenül* számba veszi a különböző munkákat, de még közvetve, az árucserén, az általános emberi munkára való visszavezetésen keresztül is számba veszi őket. Az általános emberi munka a szocializmusban is mint elvont, absztrakt munka lép fel. Így tehát a munka a szocializmusban egyrészt mint konkrét munka közvetlenül társadalmi jellegű, ez a fő oldala, a meghatározó vonása, de másrészt, e fő oldal mellett, mint általános emberi munka is, be kell, hogy bizonyítsa társadalmi mivoltát. Értéktermelő szerepében viszont a munka nem lehet közvetlenül társadalmi jellegű. Ezért helyes a közgazdasági irodalomban a legutóbbi időben elhangzott bírálat, az absztrakt munkának közvetlenül társadalmi munkaként való felfogása ellen. (Makarova: Árutermelés és értéktörvény a szocializmusban. Moszkva. 1958. oroszul.) Ez a felfogás abszolutizálja a munka közvetlenül társadalmi jellegét a szocializmusban. Ha tagadnánk a szocialista munka közvetlenül társadalmi jellegét, akkor ez egyértelmű volna a szocialista gazdaság tervszerűségének tagadásával. De a szocialista munka közvetlenül társadalmi jellegének abszolutizálása is helytelen következtetésekre vezet. Ugyanis, ha az absztrakt munka a szocializmusban közvetlenül társadalmi munka lenne, akkor az árutermelés és az értékviszonyok fennmaradásának okait a klasszikustól módszertanilag teljesen eltérően kellene magyarázni.

E nézet hívei nem veszik figyelembe, hogy a közvetlenül társadalmi munka és az absztrakt munka már fogalmilag is kizárják egymást. A közgazdasági irodalom ezeknek az egymást kizáró ellentéteknek a viszonyát sokáig metafizikus módon próbálta megoldani. De tapasztalni kellett, hogy ezt az ellentmondást nem oldja meg sem az absztrakt munka tagadása, sem a közvetlenül társadalmi munka tagadása (az első út az árutermelés „baloldali" jellegű tagadásába, a második út a központi tervirányítás revizionista tagadásába torkollik), amint hogy az ellentmondás nem oldható meg az egymást kizáró ellentétek metafizikus azonosításával sem (tudniillik azzal, hogy az absztrakt munkát egyszerűen közvetlenül társadalminak tekintjük). Ez utóbbi contradictio in adjecto,

amelynek forrása az a dogmatikus módszer, amely Marx egy-egy tételét abszolutizálja. (Jó példája ez annak, hogyan fonódik össze *egy* marxi tétel dogmatikus túlhajtása a marxista módszertani alapokról való letéréssel.)

Ez esetben is csak a materialista dialektika módszere lehet eredményes. Ha elismerjük, hogy *a szocializmusbeli közvetlenül társadalmi munkának van egy különlegesen társadalmi mozzanata is,* akkor előttünk áll a maga bonyolultságában mint összkép a kettő egysége, amely feltételezi a köztük levő ellentmondást. A szocialista munka közvetlenül társadalmi (alapvető) és különlegesen társadalmi (alárendelt) vonatkozása közti ellentmondás a gyakorlatban úgy jelenik meg, hogy az áru-, pénzviszonyok, s a velük összefüggő ösztönzők nemcsak a társadalom érdekében, hanem ellentétes irányban is kifejthetnek hatást, egyebek között úgy is, hogy a helyi (az egyéni, a vállalati) érdeket ilyen — a társadalmi érdekkel ellentétes — irányban befolyásolják. De mivel az ellentmondás fő oldala a munka közvetlenül társadalmi jellege, megvan az objektív lehetőség és szükségesség, hogy a társadalom *tervszerűen* a saját érdekével összhangba hozza az értékviszonyokkal összefüggő ösztönző tényezőket. Maga ez az ellentmondás csak az árutermeléssel szűnik meg.

A különlegesen társadalmi munka létezése azt jelenti, hogy a szocializmusban a közvetlenül társadalmi munka az érettség alsóbb fokán van. A közvetlenül társadalmi munka a maga teljes terjedelmében ebben a vonatkozásban is csak a kommunista társadalomban éri el teljes fejlettségét. Akkor a konkrét és az általános emberi munka lesz a közvetlenül társadalmi munka két oldala, a munka akkor nem lesz árutermelő, nem jelenik meg értékben.

A magánárutermelésben az általános emberi munka, a magánmunka és a társadalmi munka közti ellentmondás talaján válik elvont munkává. Az egyszerű árutermelésben a kistermelő magántulajdona, a tőkés árutermelésben pedig a tőketulajdon teszi magánmunkává a munkát. Tehát mindig meghatározott tulajdonforma az árutermelés feltétele, ha a másik feltétel — a társadalmi munkamegosztás — adva van. (Ez általános feltételek között is van objektív, törvényszerű kapcsolat, amelynek vizsgálatára itt nem térek ki.) Bárhonnan is induljunk el tehát, nem nélkülözhetjük az árutermelés általános feltételeire való utalást. De nem is állhatunk meg itt!

A politikai gazdaságtannak nemcsak az árutermelés sajátos, szocializmusbeli vonásait kell kutatnia, hanem azokat a vonásokat is, amelyek jellemzők az árutermelés minden formájára. Nyilvánvalóan az általános vonások közé tartozik az az általános ellentmondás is, amelynek „mozgásformái" a mindenkori áru- és pénzkategóriák. Erdős Péter tehát helyesen jár el, amikor ilyen ellentmondás után kutat. A baj csak az, hogy ezt az általános ellentmondást az egyén és a társadalom közti érdekellentmondásban véli megtalálni. Legáltalánosabban az árutermelés alapellentmondását úgy határozhatjuk meg, mint a társadalmi jellegében összekapcsolt, de tulajdonosi elkülönültségében széttagolt munka ellentmondását. Amennyiben a szocializmusban ez az ellentmondás még bizonyos fokig megvan és hat, annyiban valódi árukkal van dolgunk a szó marxi értelmében is. Mivel Erdős Péter cikke az elemzés során nem ve-

szi ezt figyelembe, itt kénytelen vagyok a dolognak éppen ezt az oldalát erősebben hangsúlyozni.

Mi az a specifikus ellentmondás, amely elsősorban nyer mozgási formát a szocializmusbeli áru- és pénzkategóriákban? Véleményem szerint a munka egységesen társadalmi jellege és különböző társadalmasítási foka közötti ellentmondás. A munka társadalmi jellege,[7] amely a munkamegosztással kapcsolatos, önmagában a szocializmusban sem jelent mást, mint azt, hogy minden egyes termelő vállalat az egész társadalom szükségleteire termel. Ennek ellentmond a munka társadalmasítási fokának különbözősége az ipar és a mezőgazdaság viszonylatában (itt a szovhozoktól eltekintek). A munka társadalmasítási fokának különbségében kifejeződik a szocializmusban még bizonyos fokig meglevő tulajdonosi elkülönültség. Ebben az értelemben — és elsősorban ebben az értelemben — nem egységes a munka szociális természete a szocializmusban.[8]

Nem lehet egyetérteni azzal, hogy mindkét szektorban a dolgozók munkája csak a tulajdonadta kereteken belül társadalmasított és nem teljesen társadalmasított a népgazdaság egészét tekintve. Ez helyes a kolhoztulajdonra, de nem helyes az állami tulajdonra nézve. A társadalmasítási fok a tulajdonformától függ. Ha tehát tagadjuk az állami szektorban dolgozók munkájának össztársadalmi méretekben társadalmasított jellegét, akkor tagadjuk az állami tulajdon össznépi jellegét is. Másrészt nem lenne helyes azt állítani, hogy a kolhozmunka össznépi méretekben társadalmasított.[9]

A kolhoztagok munkája — mint a munkamegosztás láncszeme — társadalmi jellegű munka. Ez a társadalmi jellegű munka a szövetkezeti szocialista tulajdonformával kapcsolatos, tehát e keretekben társadalmasított.

Az árutermelés külső (nemzetközi) feltételeit itt nem vizsgálom. Nem mintha a szocializmusbeli árutermelés elemzésénél el kellene tőlük vonatkoztatni, hanem mert nem képezik vita tárgyát.

Ha arra a kérdésre akarunk válaszolni, mi teszi szükségessé az áruviszonyokat az állami szektorban, ahol nem találunk semmiféle tulajdonosi elkülönültséget a termelésben, akkor e cikk témájának megfelelően az értékalkotó munka vonatkozásában a következőket kell figyelembe vennünk. A termelőeszközök szocialista tulajdona megköveteli mindenekelőtt azt, hogy a társadalom a rendelkezésére álló munkával objektíve mint egyetlen társadalmi munkaerő kifejtésével számoljon. Olyan „szabad emberek egyesüléséről" van itt szó, „akik közös termelőeszkö-

[7] Mint ismeretes, a kolhozparaszt háztáji gazdaságban végzett munkája nem közvetlenül társadalmi. Ettől a munkafajtától itt eltekintek.

[8] Itt a munka szociális természetén kizárólag azt a vonatkozását kell érteni, amely *közvetlenül* a termelőeszközök tulajdonformáitól függ. Semmiképpen sem lehet egyetérteni azokkal a nézetekkel, amelyek szerint az árutermelés fennmaradásának oka, hogy a szocializmusbeli munka nem egynemű munka. E nézetek hívei a munka szociális természetében meglevő különbségek közé bevették a fizikai és a szellemi, az egyszerű és a bonyolult stb. munkák közötti különbségeket is.

[9] Itt szerepük van a két tulajdonforma között az egységen belül meglevő különbségeknek. A tárgyalt kérdés szempontjából nem azok a különbségek fontosak, amelyek az állami és a kolhozvállalatok között a termelőeszközök és a munkaerő egyesítésének módja, a munka szervezete, az elosztási viszonyok stb. szempontjából fennállnak, hanem maga az a tény, hogy itt valóban különböző tulajdonosokról van szó, s a tulajdon koncentrációja az állami és a kolhozszektorban eltérő.

A két tulajdonforma alapvető egységéből nem következik, hogy figyelmen kívül kell hagyni a köztük meglevő reális hatásokat. Annál kevésbé, mert nyilvánvaló, hogy a kolhozok nemcsak termékeiknek, hanem (kivéve a földet) termelőeszközeiknek is tulajdonosai.

zökkel dolgoznak, és sok egyéni munkaerejüket öntudatosan *egy* társadalmi munkaerőként fejtik ki". (Marx: A tőke I. 82. o. Szikra. 1955.) Az állami tulajdon szocialista jellege megköveteli, hogy a társadalom az összmunkát központilag ossza el a termelési ágak között, valamint egy részét a fogyasztási cikkekben való részesedés formájában az egyének között. De éppen az a tény, hogy különböző hasznos formákban egyetlen társadalmi munkaerő működik, mutat rá, hogy minden egyes konkrét munkában itt is általános emberi munka jelenik meg. A társadalom tehát nem mérheti össze, nem tervezheti meg, nem oszthatja el a különböző természetes alakban funkcionáló, különféle hasznos termékeket létrehozó tevékenységeket anélkül, hogy ne viszonyulna hozzájuk objektíve mint általános emberi munkához. Ez a dolog minőségi oldala. Mennyiségileg viszont, mint szó volt róla, számba kell venni az átlagos munkaidőt. El kell tekinteni attól, hogy egyéni és vállalati különbségek vannak a konkrét, fajtájukban azonos munkák között. Mindez azt jelenti, hogy az általános emberi munkának, úgy is, mint átlagmunkának, szükségképpen gazdasági szerepe van a termelőeszközök össznépi tulajdona alapján is. (E szerepe azonban még nem teszi absztrakt munkává!) Ez különösen a szocializmus két gazdasági törvényéből következik. A tervszerű arányos fejlődés törvénye megköveteli, hogy állandóan szem előtt tartsuk a munkának a munka konkrét formája iránt közömbös oldalát is. A munkaidővel való takarékosság törvényéből következően figyelembe kell venni az átlagosan szükséges munkaidőt. Mindez nem képezi a kommunista társadalom alsóbb szakaszának megkülönböztető sajátosságát a felső szakasszal szemben.

Ilyen megkülönböztető vonás, egyebek között, az egyéni és a vállalati anyagi ösztönzés, a munka mennyisége és minősége, hatékonysága szerinti elosztás szükségessége. Ez különösen fontossá teszi az elosztás folyamatainak *társadalmi szabályozását.* Ilyen szabályozás az érettebb kommunizmusban is lesz; de a szocializmusban e szabályozásnak *közvetlen kapcsolatot* kell teremtenie az egyén (a kollektíva) által a társadalomnak termelt javak mennyisége és minősége, valamint az egyénnek (a kollektívának) a termelt javakból való részesedése között. Az egyén és a kollektíva anyagi ösztönzését megteremtő ilyen kapcsolat nélkül a szocializmusban nem valósulhat meg a „mindenki képességei szerint" elv sem. Az anyagi ösztönzés elve még fokozottabban megköveteli nemcsak az átlagmunkaidő figyelembevételét, de a különböző konkrét munkáknak általánosra való visszavezetését is.

A közgazdasági irodalom ma kevés figyelmet fordít az állami szektorban végzett munka ezen minőségi oldalának elemzésére. Például, egyoldalúan csak az állam és a vállalatok, illetve a dolgozók közötti kapcsolatok ekvivalens jellegét emelik ki. Az ekvivalens csere azonban feltételezi a kicserélődő termékekben megtestesült munkának általános emberi munkára való visszavezetését is. Minőségileg különböző munkák minőségi egyenlősége csak általános jellegükben létezhetik.

Marx *A tőké*ben rámutatott, hogy a termelőeszközök szocialista tulajdona alapján a fogyasztási cikkek elosztásának módja a társadalmi termelő szervezet és a termelők megfelelő történelmi fejlődési foka szerint fog változni. S így folytatja: „Az árutermeléssel való párhuzam kedvéért feltételezzük, hogy az egyes termelőknek a létfenntartási eszközökből jutó részt *munkaidejük* határozza meg." (Uo.) Később, *A gó-*

thai program kritikája című művében Marx sokoldalúan megalapozza a munka szerinti elosztás objektív szükségszerűségét a szocializmusban. Emellett nem mulasztja el, hogy ismét rámutasson az árutermeléssel való párhuzamosságra. „Itt nyilvánvalóan ugyanaz az elv uralkodik, amely az árucserét szabályozza, amennyiben az egyenértékek kicserélése." „... bizonyos formájú, meghatározott mennyiségű munka cserélődik ki ugyanolyan mennyiségű másformájú munkával." (Marx: *A gothai program kritikája.* 12. o. Szikra. 1953.) Ez az a közös vonás, amely mind az áruegyenértékek kicserélését, mind pedig a munka szerinti elosztást jellemzi. Marx zsenialitása mutatkozott meg abban, hogy noha abból indult ki, hogy a szocializmusban nem lesz árutermelés — meglátta azt a közöset, azt a hasonlóságot, ami az árucsere alapelve és a szocialista elosztási elv között van. Ezt a hasonlóságot nemcsak a csere ekvivalens mivolta, hanem a különböző konkrét munkák minőségi egyenlővé tétele is jellemzi.

A termelőeszközök szocialista, állami tulajdona tehát a kicserélődő munkák mennyiségi és minőségi egyenlőségét szükségszerűvé teszi. Amikor azonban az egységes és a munkamegosztás ezernyi szálával összekapcsolt népgazdaságban megvannak az árutermelés általános feltételei, akkor a munkák mennyisegi egyenlősége az állami szektorban is csak mint a termelt áruk értékegyenlősége, minőségi egyenlőségük pedig csak mint a munkák absztrakt jellege léphet fel. Ez az oka annak, hogy az állami vállalatok között kicserélődő termékek, amennyiben adás-vétel útján cserélődnek ki, nem formális, hanem „valódi" értéksajátosságokkal rendelkeznek.

Felépült szocializmusban az országon belüli áruviszonyoknak három fő formája van: az állam és a kolhozok közötti, az állami vállalatok közötti, valamint az állam és a lakosság közötti árukapcsolatok. (Ezeken kívül van néhány kevésbé jelentős forma is.) Jelenleg a szocialista országokban valamennyi felsorolt forma szerepe növekszik. Ez azonban nem jelenti, hogy az áruviszonyok e három fő formája közül nincs valamelyiknek meghatározó jelentősége a szocializmusbeli árutermelés fennmaradása tekintetében. A fentiekből következik, hogy ilyen meghatározó, centrális jelentőségű tényező az állam és a kolhozok közötti áruviszonyok szükségessége.

Más lenne az áruviszonyok jellege és szociális tartalma az egységes, de *még szocialista* tulajdonforma létrejötte után, amikor már csak az árukapcsolatok két fő formája létezik. Az *ilyen* árutermelés szükségessége nyilván nem a kolhoztulajdonból következne. A jelenlegi árutermelés azonban minőségileg különbözik ettől, mivel még bizonyos tulajdonosi elkülönültségen alapszik. Ez lényeges közös vonás a szocializmus előtti áruviszonyokkal. Ilyen vonása az egységes tulajdonon alapuló árutermelésnek nem lenne. Ezért *ebben az értelemben* akkor már nem lenne „valódi" árutermelés.

A szocializmus körülményei között objektív alapja van annak a látszatnak, hogy az állami szektor termelési viszonyaiból fakad az árutermelés szükségessége. Ugyanis ezen viszonyok között a szocialista gazdaság valamennyi folyamatának sajátosan, értékkategóriák mozgásaként is végbe kell mennie. Ez az objektív szükségszerűség egyoldalúan úgy tükröződik, hogy a vita egyes résztvevői kiragadják valamelyik folyamatot, és abban keresik az árusajátosságok fennmaradásának okát.

Ezt megkönnyíti, hogy — feltételezve a Marx által vizsgált esetet — még ha nem is lenne árutermelés a szocializmusban, az össznépi tulajdonból eredő egyes folyamatok, összefüggések sok tekintetben hasonlítanának az árutermelés folyamataihoz, összefüggéseihez. A hasonlóság azonban — amelynek jelentős vonatkozásait Marx előre látta — nem oksági összefüggés és még kevésbé azonosság. Ennek alapján tehát *nem lehet egyedül az állami szektor termelési viszonyaiban keresni az értékviszonyok fennmaradásának okait, annak ellenére, hogy a „konkrét" szocializmusban az össznépi tulajdon belső szükségletei objektíve nem realizálódhatnak az értékviszonyok és felhasználásuk nélkül.*

Hasonló a helyzet a pénzzel is. A pénz és a tőke kategóriáinak egymáshoz való viszonyát elemezve Marx a következőket írja: „Pénz létezhet és történelmileg létezett is, mielőtt tőke létezett, mielőtt bankok léteztek, mielőtt bérmunka létezett stb. Ilyen szempontból mondhatjuk tehát, hogy az egyszerűbb kategória kifejezheti egy fejletlenebb egésznek uralkodó viszonyait, vagy egy fejlettebb egésznek alárendelt viszonyait..." (Marx: Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. 28. o. Szikra 1951.) A pénz kategóriája, amely az egyszerű árutermelés „uralkodó" viszonyait fejezte ki, a kapitalizmusban „alárendelt" viszonyok kifejezője. Ebben az értelemben nemcsak a pénzviszony, hanem a nála egyszerűbb és általánosabb áruviszony is a kapitalizmus alárendelt viszonya. (Másrészt, ami jellegzetes mivoltát, szféráját illeti, uralkodó viszony.)

Az áru- és pénzviszony a szocializmusban a termelési viszonyok meghatározó elemeinek, elsősorban a termelőeszközök szocialista tulajdonának alárendelt viszony.[10] És itt nem valamiféle hierarchikus törvényalárendeltségről van szó, hanem a termelési viszonyok különböző elemeinek objektív kapcsolatáról. A „szocialista módon termelt" áruban összefonódik az uralkodó sepcifikus tulajdonviszony és az alárendelt áruviszony. Hasonló összefonódás az áru ellentmondásában is kimutatható. A haszálati érték és az érték közötti ellentmondását a Politikai Gazdaságtan Tankönyv 1958. évi kiadása a következőképpen jellemzi: A Tankönyv szerzői leszögezik, hogy a szocialista tervgazdaság lehetővé teszi a termelés és a realizálás területén a helyes természetbeli és pénzbeli arányok megállapítását, majd rámutatnak, hogy ez a lehetőség azonban, a használati értéknek és az értéknek a gazdasági építés gyakorlatában keletkező és a szocializmust mozgató ellentmondását — a termelés elért színvonala és a társadalom növekvő szükségletei közötti ellentmondást — tükröző ellentmondások leküzdése révén válik valósággá.

Ha eltekintünk e megfogalmazás bizonyos következetlenségeitől (nem mutat rá, hogy itt az áru immanens, állandó ellentmondásáról van szó), akkor e tétel lényege az, hogy a használati érték és az érték ellentmondása a szocializmus mozgató ellentmondását tükrözi. Utalás van tehát a specifikus ellentmondásra, amely az áruellentmondás mélyén húzódik meg. Hiányzik azonban annak magyarázata, hogy a specifikus ellentmondás miért épp ilyen formában, mint az áru ellentmondása „tükrö-

[10] Már ebből is következnek a szocializmusbeli árutermelés sajátos vonásai, amelyek megkülönböztetik minden más árutermeléstől. Hogy a szocializmusbeli értékkategóriák s az árutermelő munka gyökeresen, elvileg új termelési viszonyokat fejeznek ki, az nem képezheti és nem is képezi vita tárgyát a marxista közgazdászok között. A szocializmusbeli árutermelés sajátosságaira, különleges vonásaira részletesen nem térek ki.

ződik". Így azután úgy tűnhetik, hogy az áru belső ellentmondása az áruval szemben külső tényezőkből fakad. Ez a példa is mutatja, hogy ha a szocializmusbeli árutermelés jelenségeit elemezzük, akkor nem elegendő a csak a szocializmusra jellemző viszony vizsgálata, hanem szükséges a jelenség sajátos áruoldalának vizsgálata is.

A termelő munka általános meghatározásai a szocializmusban is az értékalkotó munka mozzanataiként lépnek fel. Ez az a második tényező, ami objektív alapot teremt annak a látszatnak, hogy az állami szektorban, vagy főleg ott kell keresni a munka értékalkotó sajátosságainak okait.

Egyesek szerint, ahol létezik az, amit Marx az értékmeghatározások tartalmának nevezett, ott létezik maga az érték is. Tehát a termelő munka általános meghatározásait összekeverik egy meghatározott korszak termelési viszonyaival.

Mindez azt jelenti, hogy nem az állami szektor termelési viszonyaiból, de nem is a munkának gazdasági korszakoktól függetlenül létező meghatározásaiból kell levezetni a szocializmusbeli értékviszonyokat. Az első út óhatatlanul az érték „pragmatikus" felfogására, a második pedig történelmi jellegének tagadására vezet. Marx szerint „. . . a tőkés termelési mód megszüntetése után, de a társadalmi termelést megtartva, az értékmeghatározás uralkodó marad abban az értelemben, hogy a munkaidő szabályozása és a társadalmi munka elosztása a különböző termelési csoportok között, végül a mindezt átfogó könyvelés lényegesebb lesz, mint valaha." (Marx: A tőke. III. 922. o. 1951.)

Nem az érték fennmaradásáról írt Marx, hanem az értékmeghatározás egy bizonyos vonatkozásának fennmaradásáról. Nem nehéz belátni, hogy itt újra az áru- és pénzviszonyoktól függetlenül létező „tartalmi elemekről" van szó. Dogmatikus ferdítés lenne azt állítani, hogy a felépült szocializmusban az „értékmeghatározás" csak ebben az értelemben maradt fenn és nem maradt fenn mint szocializmusbeli értékviszony. Marx idézett útmutatásának azonban rendkívül fontos módszertani jelentősége van, mivel Marx lehetségesnek tartja az „értékmeghatározás" bizonyos értelemben való (a munkaidő szabályozása, elosztása a termelő csoportok között, a mindezt átfogó könyvelés) fennmaradását az értékviszonyok nélkül. Ennek ellentmond azok érvelése, akik az értékmeghatározás említett — áru- és pénzviszonyoktól függetlenül létező — mozzanataiból próbálják levezetni az értékviszonyokat.

Nem a marxi értékelméletet kell tehát a szocializmusban gyökeresen új elmélettel helyettesíteni. Ellenkezőleg, a marxi értékelmélet egyes mozzanatai még az árutermelés megszűnése után sem veszítik érvényüket. Marx értékelméletének olyan vonásai ezek, amelyek túlmutatnak a sajátos áru- és pénzviszonyokon. A kifejlett kommunizmushoz való közeledéssel az értékelméletnek ezek a vonásai fokozódó jelentőséget nyernek.

Optimális szállítási terv megállapítása a lineáris programozás módszerével

Korszerű matematikai módszereknek gazdasági problémák megoldására való alkalmazása iránt fokozódó érdeklődés tapasztalható mind a Szovjetunióban, mind a népi demokratikus országokban, így hazánkban is. Az ilyen módszerek alkalmazhatósága, gyakorlati értéke körül ugyan folyik még vita, megállapítható azonban, hogy az utóbbi időben ezen a területen fejlődés következett be. Ez a fejlődés, egyebek között, a vitán is lemérhető. Ma már arról folyik a vita, hogy mely területeken és milyen feltételek mellett alkalmazhatók eredményesen ezek a módszerek, és nem arról, hogy a matematikai módszerek egyáltalán nyújthatnak-e értékes segítséget a gazdasági vezetés számára.[1] Véleményünk szerint előmozdíthatjuk ezt a fejlődést, ha a hazánkban folyó ilyen irányú kutatások részeredményei és a munka közben felmerülő problémák nyilvánosságra kerülnek.

Ez az írás tájékoztatni kíván két szállítási feladatnak a lineáris programozás módszerével elvégzett számítási eredményéről és a munkával kapcsolatban felmerült néhány problémáról.

Nem véletlen, hogy a lineáris programozás módszerével először a szállítás — adott esetben a vasuti szállítás — területén sikerült megoldásra jutni. Ennek főbb okai a következők:

a) A szállítási tevékenység aránylag egyszerű, hatékonysága más népgazdasági ágak tevékenységéhez viszonyítva kevés változótól függ.

b) A gyakorlatban sokszor találkozunk olyan szállítási problémákkal, amelyek eleget tesznek a következő fejezetben megfogalmazott feltételeknek. Ez a helyzet például a tüzelőanyagok és az építőanyagok elosztásával kapcsolatban.[2]

c) A programozáshoz szükséges alapadatok itt általában rendelkezésünkre állnak. Nincs tehát szükség az adatszolgáltatás rendszerének olyan gyökeres átszervezésére, mint sok más területen, ahol a lineáris programozást alkalmazni kívánjuk.

A lineáris programozás módszerének egyéb — nem a szállítási tevékenységgel kapcsolatos — hazai alkalmazásaival más alkalommal kívánunk foglalkozni.

Az optimális szállítási terv kidolgozásakor alkalmazott módszerek matematikai hátteréről

Mielőtt rátérnénk a konkrét vizsgálatok ismertetésére, röviden vázolni szándékozunk az ún. „szállítási probléma" megoldására szolgáló eljárások matematikai hátterét. Ebből a vázlatos ismertetésből ki fog tűnni, hogy a módszer milyen feltételek mellett vehető igénybe.

[1] Utalunk itt V. Nyemcsinov akadémikus „Szovremennie problemi szovjetszkoj ekonomicseszkoj nauki." (A szovjet közgazdaságtudomány mai problémái) című cikkére a Voproszi Ekonomiki 1959. évi 4. számában 18—34. o.), és P. Maszlov cikkére, mely „O primenyenyii matyematyiki v ekonomicseszkih raszcsotah" (A matematika alkalmazásáról gazdasági számításoknál) cím alatt a Voproszi Ekonomiki 1959. évi 5. számában jelent meg (77—78. o.).

[2] Éppen ezért nem tekinthető véletlennek, hogy a lineáris programozás módszerének alkalmazása e két területen indult meg viszonylag nagyobb lendülettel.

Feltételezzük, hogy bizonyos homogén termékből m különböző feladóhelyen $f_1, f_2, \ldots, f_m$ mennyiség áll rendelkezésünkre, az n különböző rendeltetési hely szükséglete pedig $r_1, r_2, \ldots, r_n$. Azt is feltesszük, hogy a rendelkezésünkre álló mennyiség egyenlő a szükséglettel, azaz

$$\sum_{i=1}^{m} f_i = \sum_{j=1}^{n} r_j.$$

Ha $x_{ij} \geq 0$ azt a mennyiséget jelenti, amelyet az i-edik feladóhelyről a j-edik rendeltetési helyre szállítunk, a $c_{ij} \geq 0$ pedig ugyanezen viszonylatban a szállítási egységköltséget, akkor a szállítási összköltséget a

$$K = \sum_{i=1}^{m} \sum_{j=1}^{n} c_{ij}\, x_{ij}$$

lineáris függvény segítségével fejezhetjük ki. E függvénnyel kapcsolatban csak azok a nem-negatív x_{ij} értékek jöhetnek figyelembe, amelyek eleget tesznek az alábbi két követelménynek:

$$\sum_{j=1}^{n} x_{ij} = f_i$$

$$\sum_{i=1}^{m} x_{ij} = r_j$$

Az első követelmény azt fejezi ki, hogy az i-edik feladóhelyről f_i mennyiséget kell elszállítanunk, a második követelmény pedig azt reprezentálja, hogy a j-edik rendeltetési helyre összesen r_j mennyiséget kell irányítanunk. Az x_{ij} értékeknek minden olyan rendszerét, amely eleget tesz az előbbi feltételeknek, *lehetséges programnak* nevezzük. A lehetséges programok száma elvileg korlátlan.[3] Ezek közül kell kiválasztani olyat, amely mellett a K függvény minimális értéket vesz fel. Az ilyen programot *optimálisnak* nevezzük, Azt a szállítási tervet tekintjük tehát optimálisnak, mely a legkisebb szállítási költséggel valósítható meg.

Az optimális programot elemi módszerekkel általában nem lehet meghatározni, mert az összes lehetőségek megvizsgálása gyakorlatilag nem lehetséges. A mélyebb matematikai elemzés azonban kiderítette, hogy nem is szükséges minden lehetőséget numerikusan is számításba venni. Az optimum viszonylag kevés számítás alapján, véges számú lépésben is megkereshető.

Ezzel kapcsolatban két olyan eljárás ismeretes, amely mind elméleti, mind gyakorlati szempontból teljesen kifogástalannak tekinthető. Az egyik a lineáris programozás általános megoldását szolgáltató *szimplex módszer*, illetőleg annak egy leegyszerűsített formája, az ún. *disztribuciós módszer*, a másik meg a *„magyar módszer"* néven ismert eljárás. A szimplex módszer lineáris algebrai (matrixszámítási) alapokon nyugszik, míg a magyar módszer" lényegében a gráfelméletben gyökerezik.[4] Mindkét eljárásnak az a lényege, hogy egy lehetséges programból kiindulva azt lépésről lépésre addig javítja, amíg optimális programhoz nem jut. Mindkét esetben elérhető, hogy az eljárás véges számú lépésben fejeződjék be.[5]

Mind a szimplex módszer, mind a magyar módszer programozható az elektronikus számológépekre. Nagyobb volumenű feladat esetén szükséges is ilyen gépeket igénybe venni, mert kézi eszközökkel a számítások nem végezhetők el kellő időben. (Gondoljunk csak arra, hogy a tűzifa-problémánál több mint 90 000 ismeretlennel kellett számolnunk.) Mivel azonban elektronikus gép nem állhat mindig rendelkezésünkre, szük-

[3] Korlátlan akkor, ha a szállított mennyiségek végtelen oszthatóságát tételezzük fel.

[4] A „magyar módszer" elnevezés onnan ered, hogy alapját két magyar matematikusnak, Kőnig Dénesnek és Egerváry Jenőnek, egy 1931-ben megfogalmazott tétele képezi. (H. W. Kohn: „The Hungarian Method for the Assignment Problem", Naval Research Logistics Quarterly, 1955.)

[5] A disztribuciós módszerrel, illetve a magyar módszerrel kapcsolatban megemlítjük az alábbi értekezéseket: Dr. Krekó B.: „A szállítási problémáról" A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Évkönyve, 1959. Egerváry Jenő: „Bemerkungen zur Transportproblem" MTW Mitteilungen, 5. Nr. 5. 1958.

séges olyan eljárásokról is gondoskodnunk, amelyek a számításokat lényegesen leegyszerűsíthetik. (Természetesen ilyen esetben is gyorsabban és megbízhatóbb eredményhez juthatunk, ha a számításokat elektronikus számológépen végezzük el.) E tekintetben gyümölcsözőnek mutatkozik, ha nem a költségeket, hanem a szállítási teljesítményt (tonnakilométert) minimalizáljuk. Ez esetben azzal a fikcióval élünk, hogy a szállítási költség arányos a távolsággal. Ez a fikció — amely természetesen bizonyos hibák forrása — lehetővé teszi, hogy a feladatot önállóan kezelhető részletekre (ún. blokkokra) bontsuk.

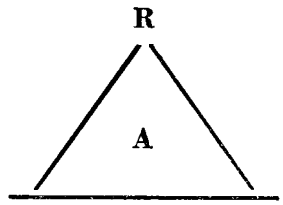

A blokkokra való felbontásnak egy sokszor előforduló esetét reprezentálja az ábra. Ha az *A* területre csak az *R* rendeltetési helyen keresztül lehet eljutni, akkor a kérdéses terület önállóan programozható. Ezzel kapcsolatban három esetet különböztethetünk meg:

a) Ha az *A* feladóhelyen rendelkezésünkre álló termékmennyiség megegyezik a rendeltetési helyek szükségletével, a programozást a szokásos módon hajtjuk végre.

b) Ha az A feladóhelyein levő termékmennyiség meghaladja a szükségletet, akkor a programozást ún. névleges rendeltetési hely beiktatásával oldjuk meg. E névleges rendeltetési helyre jutó mennyiség a valóságban azt a termékmennyiséget jelenti, amelyet nem az *A* területen fogunk elhelyezni.

c) Ha az A szükséglete történetesen nagyobb a rendelkezésre álló termékmennyiségnél, akkor egy névleges feladóhelyet iktatunk be. Az erre programozandó mennyiség, amelyet a számítások elvégzése után az R szükségletéhez csatolunk, az A-ba kívülről szállítandó mennyiséggel egyenlő.

Hasonló módon járunk el akkor is, ha az R helyén feladóhely áll.

A tűzifa- és a brikettszállításban elérhető megtakarítások az optimális szállítási terv kidolgozása esetén

A Belkereskedelmi Minisztérium felügyelete alatt működő TÜZÉP Főigazgatóság megbízásából a Magyar Tudományos Akadémia Kibernetikai Kutató Csoportjában folyó kutatás során két, egymástól független területen is végeztünk számításokat a lineáris programozás módszerével. Az egyik feladat a háztartási tűzifa országos vasúti szállítási, a másik feladat a háztartási brikett ugyancsak országos vasúti szállítási terve optimális változatának megállapítására vonatkozott.[6]

A tűzifánál a számításokat az 1957. évi második és harmadik negyedévi, a brikettnél pedig az 1958. évi első félévi tényleges adatok alapján végeztük el. A vizsgált időtartam nagyságának megállapításához az a szempont került előtérbe, hogy egyrészt a vizsgálat hosszabb időre vonatkozzék, másrészt az adattömeg ne lépje túl a kezelhetőség határait. A féléves tartam mellett szólt az a körülmény is, hogy az közel esik az operatív programozás negyedéves időszakához. A vizsgálat ezek szerint kísérleti és retrospektív jellegű volt. Az alkalmazott módszer hatékonyságának bizonyítása ugyanis a tényleg megvalósított szállítási program és a számítás eredményeként adódó terv adatainak összehasonlítása révén válik gyakorlatilag lehetségessé. Az összehasonlításból leszűrhető tapasztalatok alapján pedig mind a módszer javítása, mind rendszeres gyakorlati alkalmazásának megszervezése megindulhat. A kísérletnek kellett választ adnia arra a kérdésre, hogy vajon a több évtizedes rutinnal

[6] Megemlítjük, hogy a jelen körülmények között több más kutatóintézetben is folyik hasonló természetű munka. Így az MTA Matematikai Kutató Intézetében és Közgazdaságtudományi Intézetében, továbbá a Közlekedés- és Postaügyi, az Építésügyi és a Nehézipari Minisztérium egyes szerveinél.

rendelkező szakemberek által megállapított programmal szemben a matematikai módszer segítségével kiszámított terv számottevő megtakarítást képes-e felmutatni vagy sem. Az említett rutin kialakítását megkönnyítette néhány körülmény, így pl. a magyar vasúthálózat lényegében lassan változó szerkezete, hasonlóképpen a feladó- és rendeltetési helyek évek során át nagyjából állandó hálózata.

Az elmondottakból következik, hogy oly területeken, ahol a programozás rutinjának kialakítása kedvezőtlenebb körülmények között folyik, vagy ahol szervezeti feltételek akadályozzák az optimális programoknak a gyakorlati szakemberek által való megközelítését, ott a matematikai módszer alkalmazása révén elérhető megtakarítás aránya jóval nagyobb lehet.[7]

A tűzifa 1957. évi második és harmadik negyedévi vasúti szállítási programja 208 feladó és 442 rendeltetési hely között 1057 tételben végzett szállítást tartalmazott. A féléves szállítási teljesítmény 50 084 790 tonnakilométert tett ki.

A brikett 1958. első félévi szállítása 38 550 283 tonnakilométert emésztett fel és 5 feladóhely, illetve 596 rendeltetési hely között bonyolódott le. A munkának első szakaszában kellett állást foglalni abban a kérdésben, milyen célt tűzünk a számítás elé, mikor tekintjük a számított szállítási tervet optimálisnak. Ettől függ ugyanis az adott esetben az alkalmazható számítási módszer is. Ha ugyanis azt a szállítási programot tekintjük optimálisnak, melynek végrehajtása esetén a szállítások összköltsége minimális, akkor a megoldáshoz lényeges egyszerűsítések nélkül kell a lineáris programozás módszerét igénybe venni. A feladat adott méretei mellett ebben az esetben nem nélkülözhető a nagy teljesítményű elektronikus számológép igénybevétele.[8]

A feladat nagyságának jellemzésére felvázoljuk a számítások alapjául szolgáló táblázatot:

	R_1	R_2	...	R_n	
F_1	c_{11}	c_{12}	...	c_{1n}	f_1
F_2	c_{21}	c_{22}	...	c_{2n}	f_2
...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...
F_m	c_{m1}	c_{m2}	...	c_{mn}	f_m
	r_1	r_2	...	r_n	

Az F_i az i-edik feladóhelyet, az R_j a j-edik rendeltetési helyet jelenti, míg a többi szimbolumok jelentése megegyezik az első fejezetben adott értelmezéssel. (A táblázat az egyes feladóhelyek és rendeltetési helyek közötti szállítások egységköltségeit — c_{ij}-ket, míg a jobboldali oszlop a feladóhelyen rendelkezésre álló árumennyiséget, az alsó sor pedig a rendeltetési helyek áruszükségletét tartalmazza. Keressük az x_{ij}-ket, vagyis a szállítandó mennyiségeket, amelyek az első fejezetben kifejtett feltételeket kielégítik.) Mivel — mint említettük — a feladóhelyek száma a tűzifa szállítási terve esetében 208 volt, a rendeltetési helyeké pedig 442, az induló táblázat 208 sort és 442 oszlopot, s ezek szerint 91 936 költségelemet tartalmaz. A felsorolt adatok kellően megvilágítják, miért állítottuk, hogy a feladat ilyen formában történő számszerű

[7] Ilyen eredménnyel járt például a TEFU budapesti tehergépkocsi állításának programozásával kapcsolatban elvégzett kísérleti munka, melyet egy, a Közlekedési és Postaügyi Minisztériumban működő társadalmi munkabizottság végzett el. Lásd: Fekete András—Kecskeméthy István: „A lineáris programozás alkalmazása a közlekedés területén" című tanulmányát. Statisztikai Szemle. XXXVII. évf. 5. sz. 1959. május. (511—522. o.)

[8] Mihelyt megfelelő kapacitású elektronikus számológép rendelkezésre áll, sor kerül a feladat e variáns szerinti megoldására. Az egyszerűsítések és összevonások nélkül végzendő számítások és a jelen cikkben ismertetett módon végzett számítások eredményeinek összehasonlítása további következtetések alapja lehet mind a hasonló feladatok elvégzésénél alkalmazandó módszerek, mind az elektronikus számológépek ilyen célú felhasználása kérdésében.

megoldásához elektronikus számológép okvetlenül szükséges.

Ha viszont az optimális szállítási tervet nem a minimális szállítási költségre, hanem a legkisebb tonnakilométer teljesítményre kívánjuk meghatározni, úgy tekintettel a magyar vasúthálózat speciális szerkezetére[9] a számítások lényeges egyszerüsítések alkalmazásával végezhetők el. A feladat ugyanis ez esetben — mint fentebb vázoltuk — olyan kisebb méretű és egymástól függetlennek tekinthető blokkokra bontható, amelyeken belül a számítások kézi számológépekkel is reális időn belül végezhetők el. A feladat megoldásához szükséges számításokat ilyen egyszerűsítésekkel végeztük el; még így is több heti számolómunkára volt szükség.

A számítások eredményei a következők:

A tűzifa 1957. II. és III. negyedévi szállítási programját összesen 50 084 790 tonnakilométer teljesítménnyel bonyolították le. A számítások oly szállítási tervet határoznak meg, melynek megvalósításához elég lett volna 48 371 060 tonnakilométer teljesítése. A lehetséges megtakarítás ezek szerint 3,4% és ez — feltételezve egyelőre, hogy a szállítási költségekben elérhető megtakarítás azonos arányú — éves viszonylatban kereken *másfél millió forint* szállítási költségmegtakarítást tett volna lehetővé.

A brikett 1958. első félévi szállítását 38 550 283 tonnakilométer teljesítésével bonyolították le. A számított optimális terv ezzel szemben 36 897 594 tonnakilométert igényelt volna, ami 4,3% megtakarításnak, szállítási költségekre és éves viszonylatra átszámítva pedig csaknem *egymillió forint* szállítási költségmegtakarításnak felel meg.

Az optimális terv kidolgozásakor felmerülő néhány problémáról

Az ismertetett módszer és az eredmények elemzésénél először azt a kérdést kell vizsgálnunk, hogy *mennyiben lehetséges a tonnakilométer teljesítményben jelentkező megtakarításból a szállítási költségeknél várható megtakarítás mértékére következtetni.*

Megnyugtató választ erre a kérdésre csak akkor fogunk kapni, ha a számításokat elektronikus számológépek segítségével arra a változatra is elvégezzük, melynél a szállítási költségek összegének minimalizálását tűzik ki célul. Addig is összehasonlító számítások végezhetők kisebb, de az egész feladatot megfelelően reprezentáló részprogramra, úgy, hogy mindkét szempontból meghatározzuk és összevetjük egymással az optimális szállítási terveket. A reprezentáció módjától függő pontossággal, következtetéseket lehet majd levonni ezekből a számításokból a kétféle szempontból történt optimalizálás várható eltérésének irányára. Eleve feltehető azonban, hogy ez az eltérés egészen csekély lesz.[10]

Előreláthatóan növeli a költségmegtakarítás összegét egy, a számításokba be nem vont tényező, amely az optimális program végrehajtása közben várhatóan jelentkezni fog. Ez a feltételezett megtakarítás egyenes következménye lesz annak, hogy *a szállítási események száma az optimális program keretében jelentősen csökken.* A számított optimális szállítási terv ugyanis azzal a tulajdonsággal is rendelkezik, hogy benne a lebonyolításhoz szükséges szállítási események száma általában a legkisebb. Így például a tűzifa említett féléves szállítási programját tényleg 1057 szállítással hajtották végre, a számított program ugyanakkor mindössze 649 szállítással oldja meg a feladatot. Ez pedig azzal jár, hogy

[9] A vasúthálózat olyan részekre bontható, melyeket egymással csupán szinte kizárólag Budapesten áthaladó vonalak kötnek össze.

[10] További vizsgálatot érdemel az a kérdés, hogy megfelelő kapacitású elektronikus számológép alkalmazása esetében is nem célszerű-e a tonnakilométer teljesítmény minimumával járó szállítási tervváltozatból kiindulni. Ez a szállítási terv ugyanis a kiinduló táblája lehet annak a számításnak, mely a szállítási összköltség minimumát igénylő tervváltozat meghatározására irányul. Ezzel a lineáris programozás számos közelítő lépését és az elektronikus számológép értékes működési idejének egy részét takaríthatjuk meg.

mindazon költségeknek, melyek a szállítási teljesítménnyel nem arányosak, hanem attól függetlenül csupán az egyes szállítási események kapcsán jelentkeznek, kereken 40%-a elvileg megtakarítható.[11] (Például a vasúthoz és a vasúttól való szállítás teljesítménnyel nem arányos költségei, a szállítási tételek ügyvitelével járó egyes költségek stb.)

Vizsgálni kell továbbá azt a kérdést is, hogy *a számított optimálisnak minősülő terv gyakorlatilag végrehajtható-e, illetve milyen korlátozásokkal valósítható meg.*

A szállítási terv optimális változata ugyanis nem jelenti egyszersmind azt is, hogy az maradéktalanul végrehajtható. Bár a fenti két konkrét esetben a számított program — amint azt gyakorlati szakemberek megállapították — nem tartalmaz olyan szállítási eseményeket, amelyek eleve kizártnak tekintendők, tehát az ideális program megvalósítását meghiusítanák, mégis fel kell vetnünk azt a lehetőséget, hogy a számított szállítási terven, illetve annak egyes pontjain a végrehajtása közben utólag változtatni kell. Az ilyen változtatások azért következhetnek be, mert a valóságban több olyan szempont érvényesülhet, amelyeket valamilyen okból nem lehetett még a számításokba bevonni. Ha ilyen okok utólag felmerülnek, a számított eredményekkel együtt mérlegelni kell azokat, és csak a mérlegelés alapján szabad a végrehajtásra kerülő szállítási tervről dönteni. A matematikai módszerrel megállapított terv ezek szerint csupán segédeszköz a döntéshez. De mivel a számításba bevont nagyszámú elem figyelembevételével kialakított optimális szállítási terv a döntéshez megbízható alapot nyújt, nyilván értékes segédeszköz.

A számított optimális terv azzal az előnnyel is rendelkezik, hogy az attól való eltérés hatásai számszerűen és viszonylag könnyen értékelhetők, ami a döntést megelőző mérlegelést ugyancsak megkönnyíti.

Fontos annak tisztázása is, hogy az ekként megállapított *optimális terv mennyiben esik egybe az egész népgazdaság szempontjából optimális terv-változattal.* A kitűzött feladat ugyanis mind a tűzifa, mind a brikett esetében a *TÜZÉP Főigazgatóság szempontjából optimális* — legkisebb ráfordítást igénylő — szállítási terv meghatározása volt. Ha feltételezzük, hogy rendelkezésünkre áll a vasúti teherszállítási díjszabás tételei alapján számított olyan szállítási tervváltozat, mely a legkisebb szállítási költségráfordítást igényli, még nem tudhatjuk, hogy az egyszersmind az egész népgazdaság szempontjából *is* legkisebb ráfordítást igénylő változat-e.

Anélkül, hogy ebbe a — cikk kereteit meghaladó — kérdésbe mélyebben behatolnánk, néhány gondolatot és következtetést kívánunk felvetni.

a) Hogy az ágazati szinten optimálisnak minősülő szállítási terv nem tekinthető egyúttal népgazdasági szinten is optimálisnak, annak egyik oka az lehet, hogy a szállítási díjszabás tételei nem tükrözik a vasút tényleges ráfordításait. E tekintetben a díjszabás hasonlóan hat a gazdálkodó szervre, mint egész árrendszerünk népgazdaságunkra.[12]

b) Feltehető az is, hogy bizonyos esetekben az egyik termék optimális szállítási terve csak egy másik termék — önmagában szintén optimális — szállítási programjának rovására volna végrehajtható. (Ez ott következhet be, ahol pl. szűk a szállítási keresztmetszet, s így az egyik terv legfeljebb a másik termékre vonatkozó terv módosítása révén valósítható meg.) Ilyenkor a szállítási tervek magasabb szinten történő koordinálása alapján lehet meghatározni az optimális változatot. A lineáris programozás módszere ezen a

[11] Itt persze szerepet játszhat az is, hogy az egyes rendeltetési helyekre nem tudjuk egy szállítás keretében elszállítani a kívánt mennyiséget, ami a megtakarítás mértékét itt csökkentheti.

[12] A díjszabásra vonatkozó megjegyzés természetesen tisztára elméleti jellegű. A díjszabás elemzését nem tekinthettük feladatunknak.

szinten is szolgálhat a döntés alapjául.[13]

★

Röviden utalunk a számításokban felhasznált adatok megszerzésének és feldolgozásának módjára is. Mind a tűzifára, mind a brikettre vonatkozó számítások alapjául az 1957. első félévben tényleg lebonyolított szállításokról kiállított fuvarlevelek adatai szolgáltak. Ezek a fuvarlevelek tartalmazták a szállítási relációkat, (feladóhely, rendeltetési hely) és a szállított mennyiséget. A szállítási reláció és a vasúti teherszállítási díjszabás alapján állapítottuk meg a vasúti összeköttetés távolságát. Az így nyert adatokat lyukkártyákra vitettük, s ezek segítségével lehetett az adatok többszörös csoportosítását és ellenőrzését is elvégezni.

A módszer gyakorlati alkalmazásához fűződő népgazdasági érdek azt kívánja, hogy az alkalmazás útjában álló esetleges akadályok mielőbb elháruljanak. Ezek között jelentős súlya van annak a szervezeti problémának, hogy a szállítások gazdasági terhét közvetlenül viselő szerv és a szállítási tervet elkészítő, valamint a konkrét szállítási diszpozíciókat adó szerv nem minden esetben egy és ugyanaz. Ha e kettősség fennáll, a szállítási tervet készítő szerv esetenként ugyan kötelezhető arra, hogy az optimális szállítási tervet készítse el és hajtsa végre, mégis több eredmény várható az esetben, ha a tervet készítő és diszponáló szerv közvetlenül érdekelt annak optimális voltában és sikeres végrehajtásában.

Aczél István—Krekó Béla

[13] Úgy véljük, hogy a matematikai módszerek a centralizáció és decentralizáció kérdésében is segítségére lehetnek a gazdasági vezetésnek, amennyiben objektív alapot szolgáltathatnak a döntéshez.

A mezőgazdasági termelőszövetkezet a bolgár mezőgazdaság szocialista átszervezésének alapvető formája

A burzsoá Bulgária mezőgazdaságát a kisparaszti gazdaságok túlsúlya jellemezte. A mezőgazdaság kezdetleges felszereléssel és technikai eszközökkel volt ellátva, s ezek is főként a falvak kulák-kapitalista rétegének a kezében összpontosultak. A parasztság osztálytagolódása erős volt. A bolgár falvak parasztsága éhezésre, primitív gazdálkodásra volt kárhoztatva.

1944. szeptember 9-én Bulgária dolgozó tömegei a Hazafias Front zászlaja alatt és a Kommunista Párt vezetésével, az országba érkező szovjet csapatok döntő segítségével, fegyveres felkelésben megdöntötték a monarcho-fasiszta diktaturát és megteremtették a népi demokratikus rendszert.

A szocializmus építésének útjára lépett Bolgár Népköztársaság fejlődése nemcsak a tőkés magántulajdon megszüntetését és az állami szocialista tulajdon létrehozását kívánta meg, hanem azt is, hogy a mintegy 12 millió parcellára szétaprózott parasztgazdaságok szocialista tulajdonon alapuló szövetkezeti gazdaságokká egyesüljenek. A szocializmus teljes győzelmének eléréséhez nemcsak az iparban, hanem a mezőgazdaságban is társadalmasítani kell a termelőeszközöket. E rendkívül nagy, bonyolult és sokoldalú feladat megoldása szempontjából világtörténelmi jelentőségű a mezőgazdaság szocialista átalakításának lenini szövetkezeti terve.

Bulgáriában a kisárutermelő parasztgazdaságok szocialista nagyüzemekké való átszervezése történelmi és gazdasági szükségesség, létkérdés volt.

A mezőgazdaság szocialista átszervezését érintő kérdések eldöntésekor a Bolgár Kommunista Párt felhasználta egyrészt a szovjet mezőgazdaság szocialista átszervezésének gazdag tapasztalatait, másrészt a bolgár falvak szövetkezeti mozgalmának régi hagyományait. A bolgár parasztok között a szövetkezés különböző formái már régen széleskörűen elterjedtek csaknem minden faluban. 1942-ben például Bulgáriában körülbelül 4000 szövetkezet működött összesen 1 460 000 főnyi taggal.

A szövetkezeti mozgalom sikeres fejlődéséhez, a szövetkezeti rendszer megszilárdításához meg kellett határozni a mozgalom alapvető formáját.

A Szovjetunióban a Kommunista Párt a tömegek kezdeményezésére támaszkodva, idejében és helyesen választotta meg a kolhozmozgalom alapvető formájaként a *mezőgazdasági artelt*. Csak miután ezt meghatározta, oldhatta meg a mezőgazdaság szocialista átszervezésének napirendre kerülő kulcsproblémáit.

A szövetkezeti mozgalom alapvető formájának megválasztásakor a Bolgár Kommunista Párt előtt számos új és nehéz kérdés vetődött fel. A Bolgár Kommunista Párt a mezőgazdaság szocialista átszervezését a földek nacionalizálásának mellőzésével kezdte meg. Az országban a földmagántulajdon fennmaradt.

A föld nacionalizálása nélkül nehezebb befejezni a falu szocialista átszervezését. A párt azonban abból indult ki, hogy a nacionalizálást gondosan elő kell készíteni, s ezért a szövetkezeti mozgalom alapvető formáját úgy kell megválasztani, hogy az figyelembe vegye a bolgár paraszt történelmileg kialakult földhöz való ragaszkodását, és sikeresen társítsa a parasztok egyéni érdekeit társadalmi érdekeikkel, miközben az országban — korlátozott mértékben — megmarad a föld magántulajdona.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének alapvető formája Bulgáriában a mezőgazdasági termelőszövetkezet. E forma kialakulása a tömegek alkotó kezdeményezésének eredménye.

„A mezőgazdasági termelőszövetkezetek — mondotta Georgij Dimitrov a párt ötödik kongresszusán — a mezőgazdaságnak már állandósult új formái, amelyek egyedül képesek arra, hogy a gép- és traktorállomások segítségével gépesítsék és korszerűsítsék földművelésünket, emeljék a falusi lakosság jólétét és a mezőgazdaságot a szocializmus felé irányítsák." Zárószavában Georgij Dimitrov arra is utalt, hogy milyen szerepük lesz a termelőszövetkezeteknek a földnacionalizálás előkészítésében. „... a szegény- és középparasztokat fokozatosan bevonjuk a mezőgazdasági termelőszövetkezetekbe, fejlesztjük a gép- és traktorállomásokat, megtiltjuk a földbérletet, korlátozzuk, később pedig megtiltjuk a föld adásvételét, csökkentjük, később pedig megszüntetjük a járadékot, maguknak a szövetkezeti parasztoknak a határozata alapján, amikor majd a körülmények ezt megengedik, gyakorlatilag a föld nacionalizálásának kérdését úgy oldjuk meg, hogy a földek a dolgozó parasztság örökös használatában maradnak."

A közös (társadalmi) termelés bizonyos szervezési formáinak meghatározásakor figyelembe kell venni a társadalmi rendszer jellegét. A Bolgár Népköztársaságban a hatalom a munkásosztály kezében van, s a népi demokrácia sikeresen megvalósítja a proletárdiktatúra funkcióit. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek a népi demokratikus hatalom körülményei között működnek és fejlődnek, ezért nem lehetnek mások, mint a szegény- és középparasztok által alapított szocialista mezőgazdasági üzemek.

A mezőgazdasági termelőszövetkezet a tagok magántulajdonában, de a szövetkezet közös használatában levő földön közös, szövetkezeti tulajdont képező termelőeszközökkel (munkaeszközökkel, igás- és haszonállatokkal, építményekkel — és részben földdel) — továbbá állami tulajdonban levő termelési állóeszközökkel (traktorokkal, kombájnokkal, egyéb mezőgazdasági munkagépekkel és részben a földdel) működik, és

tevékenysége a szövetkezeti tagok közös munkáján alapul.

Személyi használatban a tagoknak háztáji gazdaságaik vannak.

A termelőszövetkezetben a szövetkezeti jövedelmet a szocialista elv, a munka szerinti részesedés alapján osztják szét, emellett azonban a szövetkezetnek átadott föld mennyiségét és minőségét is figyelembe veszik.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek 1950 áprilisáig nem volt külön alapszabályuk, hanem a Termelőszövetkezeti Törvény alapján és a falusi általános szövetkezetek osztályaiként működtek. 1950-ben a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket önálló termelőszövetkezetekké alakították. Az 1950-ben elfogadott mintaalapszabály megerősítette a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket, mint a Bulgáriában kibontakozott szövetkezeti mozgalom alapvető formáit.

A mintaalapszabály szerint a szövetkezet közösen használt földje két forrásból származhat: 1) a tagok tulajdonában levő földből, és 2) az államtól örökös, ingyenes használatra kapott termelőszövetkezeti földekből.

A szövetkezeti tagok beviszik a termelőszövetkezetbe a saját földjüket, családtagjaik földjét, valamint a többi örökösökkel és társtulajdonosokkal együtt művelt földeket. E földek beadása az illető családtagok, örökösök és társtulajdonosok hozzájárulásával történik.

A bevitt földeket elválasztó mesgyéket felszántják és belőlük nagy, közös szövetkezeti táblákat alakítanak ki. A táblákat közösen művelik meg.

A szövetkezeti tagoknak személyes használatra háztáji gazdaságként meghagyott terület a belterjes földművelésű vidékeken legfeljebb 0,2, a gabonatermesztő vidékeken legfeljebb 0,5 hektár (nem számítva a lakóépülettel és gazdasági építményekkel elfoglalt földterületet). Azok a termelőszövetkezeti tagok, akik föld nélkül lépnek be, a közgyűlés határozata szerint kapnak földet személyes használatra.

A szövetkezeti gazdaságnak közös használatra átadott föld azoknak a személyeknek a tulajdona marad, akiké az átadás előtt volt.

A szövetkezetből való kilépés vagy kizárás esetén a volt tag a földet valamely szövetkezeti tag nevére íratha ja át, vagy pedig földet kaphat egyéni gazdálkodáshoz a szövetkezeti tagok közös táblákba nem tagosított földjéből vagy a szövetkezeti tábla széléről. A szövetkezeti tag után örökölt földet az örökösödési igény keletkezésétől számítva legfeljebb 3 éven belül a közgyűlés határozata szerint kiadják az örökösnek.

A földeladás korlátozása védi a szövetkezeti táblát és biztosítja, hogy a termelőszövetkezet a földet huzamosan használhassa.

A termelőszövetkezetekben közös tulajdonba veszik a mezőgazdasági felszerelést (gépeket, ekéket, rostákat, aratógépeket, boronákat, szekereket, teherautókat stb.), a lakatos és a fafeldolgozó felszerelést, a mezőgazdasági termékfeldolgozó üzemeket és más segédüzemeket; a háztáji, személyes használatban maradó állatok számára nem szükséges és a szövetkezeti tag portáján kívül álló gazdasági építményeket; a személyes tulajdonban maradón felüli igás- és haszonállatokat; a szövetkezetnek átadott föld bevetéséhez szükséges vetőmagot; az állatoknak az új termésig elegendő takarmányt — a szövetkezetbe hozott föld arányában.

A termelőszövetkezeti tagok személyi tulajdonában marad a háztáji gazdaságban szükséges kisebb gazdasági felszerelés és a következő számú állatok: Egy tehén vagy bivalytehén szaporulatával, vagy egy-két kecskegidával, 2 koca malacaival, 3—5 juh bárányaival (hegyvidékeken 5—10 juh és kecske szaporulatával), egy szamár, korlátlan számú baromfi, nyúl- és méhcsalád.

A tagok által bevitt állatokat, felszerelési tárgyakat és építményeket állami árakon értékelik. Ebből az értékből levonják a kötelező leltári hozzájárulást, amelynek összege a szövetkezetnek átadott föld egy-egy dekára (0,1 hektár) után 40—200 leva. Ha a szövetkezetnek átadott állatok és felszerelési tárgyak értéke meg-

haladja a kötelező leltári hozzájárulás összegét, akkor a különbözetet kiegészítő leltári hozzájárulásként számolják el, s a szövetkezeti tagnak 5—10 év alatt visszafizetik.

Ha a behozott felszerelés értéke kevesebb a megállapított leltári hozzájárulásnál, akkor a termelőszövetkezeti tag a különbözetet készpénzben fizeti be.

Kilépés vagy kizárás esetén a kötelező leltári hozzájárulás összegét a volt szövetkezeti tagnak 5 év alatt térítik meg, a Földművelési és Erdészeti Minisztérium által előírt normák szerinti amortizáció összegének levonásával.

A mezőgazdasági termelőszövetkezet terv szerint dolgozik. Köteles emelni a szövetkezeti földek terméshozamát, javítani az agrotechnikát, teljesen és helyesen hasznosítani az összes földet, az állatokat, a felszerelési tárgyakat, a gép- és traktorállomás termelőeszközeit, megszervezni az állattenyésztő farmokat és növelni az állatok termelőképességét, felépíteni a szükséges termelési és egyéb közös építményeket, fejleszteni a segédüzemágakat, emelni a tagok szakképzettségét és kulturális színvonalát.

A termelőszövetkezetnek tagja lehet minden 16 éves kort elért mezőgazdasági dolgozó és családtag, függetlenül attól, hogy saját földje van-e vagy nincs.

Belépéskor minden család 20—40 leva belépési díjat fizet, amelyet a termelőszövetkezet fel nem osztható alapjának javára számolnak el.

A termelőszövetkezetbe nem vehetők fel a választójoguktól megfosztott egyének.

Jövedelemelosztáskor a növényi és állati termékekből először az állam iránti kötelezettségek teljesítéséhez szükséges részt teszik félre (beadás, vetőmagkölcsön-visszatérítés, gépállomási munkáért járó természetbeni díj). Azután a vetőmag- és a takarmányalapról gondoskodnak, majd a termelési feladatok túlteljesítéséért járó kiegészítő részesedést (díjazást), végül az értékesítendő termékmennyiséget állapítják meg.

A megmaradó növényi és állati termékeket a következőképpen osztják el: a fel nem osztható alap javára fordítják a búza, a kukorica és a napraforgó 2—7 százalékát; a biztonsági (rossz termés és elemi csapás esetén felhasználható) alap javára: 1 százalékát; az öreg, beteg és munkaképtelen tagok biztosítási alapja javára: a gabonafélék, kukorica, napraforgó stb. legfeljebb 2 százalékát. A közgyűlés határozata szerint alapot létesítenek a tagok munkájáért biztosított minimum kifizetésére is. A természetbeniekből ezután fennmaradó mennyiséget a munkaegységek és a behozott föld arányában osztják el.

A pénzjövedelemből félreteszik a szükséges összegeket az adók, a biztosítási díjak, a hitelekért járó kamat kiegyenlítésére, a tagok nyugdíjalapja javára, a gépi munkákért járó díjakra, levonják a gazdaság folyó termelési költségeire (gazdasági eszközök javítására, állatok gyógyítására, növényi kártevők elleni védekezésre stb.) fordítandó összegeket, és félretesznek 2 százalékot ügyviteli költségekre. A megmaradó pénzjövedelemből 5—15 százalékot a fel nem osztható alaphoz csatolnak; 2 százalékot a kulturális alap javára (szövetkezeti káderképzésre, bölcsődék, óvodák, mezőgazdasági kultúrházak szervezésére stb.), 2 százalékot pedig a munkaképtelenek segélyalapjának javára fordítanak. A közgyűlés határozata alapján a tagok munkájáért biztosított minimum kifizetésére létesített alap javára a pénzjövedelemből is félretesznek. A megmaradó eszközöket a munkaegységek és a behozott föld arányában osztják el.

A föld szerinti elosztásra szánt pénzbeni és természetbeni jövedelemből, a közgyűlés határozata értelmében, további 1 százalék tehető félre az öreg, beteg és munkaképtelen tagok biztosítási alapjának javára.

Ha a szövetkezeti gazdaságnak van olyan földje, amelyet az államtól kapott örökös használatra, akkor a jövedelem erre jutó hányadát a fel nem osztható alap javára kell elszámolni. A bérleti díj kifizetése után a bérelt földre jutó jövedelemhányadot

ugyancsak az oszthatatlan alap javára kell fordítani.

A közgyűlés határozata szerint a munkáért és a földért kiadandó pénzjövedelmet valamint növényi és állati termékeket, az alábbi két módszer valamelyike szerint osztják el:

1. Legalább 75 százalékát a munka díjazására fordítják, a tagok által teljesített évi munkaegységek számának megfelelően, legfeljebb 25 százalékát pedig a tagok által bevitt föld nagyságának és minőségének arányában osztják el.

2. Földért adott díj (földjáradék) címén minden tagnak dekáronként legfeljebb 4 munkaegység járadékot számfejtenek, a föld minőségétől függően. A szövetkezeti tagnak a földért ily módon számfejtett munkaegységeket hozzáadják a ténylegesen teljesített munkaegységeihez. A tag az összes munkaegységekért készpénzt és természetbenieket kap.

A termelőszövetkezetnek átadott évelő ültetvényekért (gyümölcsösökért, szőlőkért) a tagok az ültetvényekből elért tiszta jövedelemnek legfeljebb 25 százalékát kapják, vagy a behozott ültetvények minden dekára után 5 munkaegységet számítanak nekik. Az évelő ültetvények amortizálódásának megfelelően ez a járadék csökken, a teljes amortizálódás után már csak a földért, az általános elvek szerint jár.

A földműveléssel közvetlenül össze nem függő segédüzemágakból elért tiszta jövedelmet csak a munkaegységek arányában osztják fel.

A föld magántulajdonának fenntartása a földjáradék fizetése, a bolgár termelőszövetkezetek keletkezésének és fejlődésének egyik szükséges gazdasági feltétele, s egyúttal a dolgozó parasztság bevonásának fontos tényezője.

A termelőszövetkezetben a járadék a szövetkezeti jövedelem egy része, amelynek létrehozásában munkájával részt vesz a szövetkezet minden tagja. A járadék összegét a szövetkezet közgyűlése határozza meg és a népi demokratikus állam ellenőrzi.

Bulgária példája jól mutatja, hogy a föld magántulajdona — bár bonyolultabbá teszi a mezőgazdaság szocialista átalakítását, de — nem leküzdhetetlen akadálya annak. A földjáradék fizetésének nagy szerepe volt a szövetkezeti mozgalom sikeres előrehaladásában, különösen az ötvenes évek elején, később azonban csökkent jelentősége. A szövetkezeti parasztság döntésétől függően az utóbbi években egyre több termelőszövetkezet szüntette meg a földjáradék kifizetését. 1959-ben már egyetlen szövetkezet sem fizetett földjáradékot.

A termelőszövetkezetben állandó munkáslétszámmal állandó termelőbrigádot alakítanak. A brigádba csak olyan szövetkezeti tagok tartozhatnak, akik rendszeresen részt vesznek a szövetkezeti termelésben. A brigádra állandó földterületet bíznak a gazdasági év folyamán a munkák elvégzéséhez szükséges felszerelési tárgyakkal, igásállatokkal, építményekkel és más vagyontárgyakkal együtt. A szántóföldi növénytermesztő brigádokat legalább egy teljes vetésforgó idejére, az állattenyésztő brigádokat pedig legalább 5—6 évre szervezik. A szövetkezetek konkrét körülményei szerint a brigádok — főként a kapás növények megművelésénél — több munkacsapatból állhatnak.

A brigádvezetőt a termelőszövetkezet vezetősége nevezi ki, s a kinevezést a szövetkezet közgyűlése hagyja jóvá.

A munka díjazása az elért terméstől függ. Az a brigád, amelyik nagyobb termést ért el, munkájáért nagyobb részesedést is kap.

A közgyűlés a termelőszövetkezet legfőbb szerve. A közgyűlés dönt a szövetkezeti élet minden fontos kérdésében: megválasztja a vezetőséget, a termelőszövetkezet elnökét és a gazdaság ellenőrző tanácsát, dönt a tagok felvételének és kizárásának kérdéséről, jóváhagyja a távlati, évi, termelési és munkaterveket, a pénzügyi tervet, az építkezés tervét, a gép- és traktorállomással kötött szerződéseket, a munkanormákat és a munkák munkaegység-értékelését, a jövedelem elosztását, a földjáradék nagyságát, a vezetőség és az el-

lenőrző bizottság évi beszámolóját stb.

A termelőszövetkezet igazgatása a széleskörű szövetkezeti demokrácia alapján történik.

A szövetkezeti demokrácia hathatós fegyver a tegnapi egyéni gazdák új, szocialista szellemben való nevelésében, előmozdítja, hogy a szövetkezeti tagok öntevékenysége és aktivitása szövetkezeti gazdaságuk építésében széleskörűen kibontakozzék.

A Bolgár Népköztársaság mezőgazdaságának szocialista átszervezése a lenini szövetkezeti terv elvein alapult. A bolgár mezőgazdaságban a termelőszövetkezeti gazdálkodás uralkodóvá vált.

1958. október végén már az ország egész megművelt földterületének mintegy 93 százaléka a termelőszövetkezetekhez tartozott. Azóta pedig a bolgár mezőgazdaság kollektivizálása lényegében befejeződött.

Jóllehet a szövetkezeti rendszer Bulgáriában még fiatal, máris meggyőzően bebizonyította előnyeit. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek már 1953-ban 21,7 százalékkal több búzát, 18,5 százalékkal több kukoricát, 30 százalékkal több napraforgót, 32 százalékkal több gyapotot stb. termeltek hektáronként, mint az egyéni gazdák.

Az első és a második ötéves terv idején jelentékenyen növekedett a szocialista szektor részaránya a mezőgazdasági termelésben. 1956-ban például a mezőgazdasági termelőszövetkezetek az ország bruttó termelésének búzából 79,8 százalékát termelték, kukoricából 69,7 százalékát, napraforgóból 86,7 százalékát, nyersgyapotból 90,3 százalékát, cukorrépából 94,6 százalékát, paradicsomból 79,1 százalékát. Jelentősen növekedett a termelőszövetkezetekben az árutermelés. 1956-ban a termelőszövetkezetek az ország árutermelésének búzából 77,8 százalékát termelték, kukoricából 50,1 százalékát, napraforgóból 66,4 százalékát, nyers gyapotból 90,9 százalékát, cukorrépából 94,6 százalékát, szőlőből 72,2 százalékát, paradicsomból 82,6 százalékát és paprikából 87,9 százalékát.

Jelentékenyen növekedett a termelőszövetkezetekben az állattenyésztés termelékenysége is. 1950-ben pl. 100 ha mezőgazdasági területre 5000 liter, 1956-ban pedig 9130 liter tej, továbbá 1176, illetve 3123 kg hús, 153 illetve 227 kg gyapjú, 778, illetve 4460 db tojás jutott.

A párt és a népi demokratikus kormány szüntelen gondoskodásával a mezőgazdasági termelőszövetkezetek sok üzemágú gazdaságokként fejlődnek és erősödnek, amelyek képesek rá, hogy kielégítsék a szocialista ipar egyre növekvő nyersanyagszükségletét és a városi lakosság élelmiszerigényeit.

Damjanov K.

Kandidátusi értekezés vitája

Dr. Szabó Kálmán 1959. november 19-én védte meg „A szocialista tervszerűség elméleti kérdései" című kandidátusi disszertációját.

A jelölt célja a gazdasági tervszerűség fogalmát mind történetileg, mind logikailag bemutatni: e fogalom tartalmát, objektív és szubjektív oldalát definiálni; különböző vonatkozásait, más kategóriákkal való kapcsolatát tisztázni; saját ellentétéhez, a spontaneitáshoz való viszonyát felderíteni. A tervszerűség azonban nem akármelyik kategóriája a szocializmusnak, hanem ennek gazdasági lényegéhez tartozik. Így a jelölt valójában mégsem egyetlen fogalom elemzését adja, hanem a szocialista gazdaság egész keresztmetszetét. A tervszerűség kategóriáját középpontba állítva, ehhez való viszonyukban ábrázolja a szocialista termelési viszonyok valamennyi lényeges elemét, a szocialista gazdaság legfőbb mozgástörvényeinek sajátos vonásait.

A disszertációban a tervszerűségről és a tervszerűség különböző vonatkozásairól kifejtett nézetek egységes koncepciót alkotnak, amely egyrészt egészében és összefüggéseiben új, másrészt elméleti és logikai alapjai között sok eredeti gondolatot tartalmaz — állapítja meg Gerő Tamásné opponens. Egyes elemei még gondosabb kidolgozásra szorulnak, mások pedig bizonyára további vitákat fognak kiváltani; de ezzel együtt is ez a koncepció *hozzájárul a szocializmus politikai gazdaságtana néhány fontos kérdésének tisztázásához és a gazdaságpolitika elméleti alapjainak konkrétebb kidolgozásához.*

A disszertáció fő érdeme — Huszár István opponens véleménye szerint is —, hogy hozzájárul a párt és a kormány napirenden levő legnehezebb feladatának megoldásához. E feladat lényege, hogy tökéletesítsük a népgazdaság irányítását, a gazdasági vezetést, benne a népgazdaság tervezését, a tervezés egész rendjét a népgazdaság fejlődési ütemének meggyorsítása céljából, fokozottabban használjuk fel a szocialista társadalom előnyeit a termelés, a termelékenység növelésére, az életszínvonal emelése céljából. E feladat helyes gyakorlati megoldásának nélkülözhetetlen feltétele a gazdasági élet belső összefüggéseinek, a népgazdaság fejlődését végső fokon meghatározó törvényszerűségeknek mélyreható elemzése, s ehhez ad számottevő hozzájárulást Szabó Kálmán értekezése.

A szocializmus politikai gazdaságtanának irodalmában még alig található meg a szocializmus gazdasági törvényeinek mélyreható kifejtése. Gyakori a törvények közhelyszerűen általános megfogalmazása, jórészt feltáratlan a gazdasági élet különböző oldalainak összefüggése. Ezzel szemben — állapítja meg az opponens — Szabó Kálmán kandidátusi értekezése újszerűen, alapos, elmélyült, tudományos színvonalú munkával kísérli meg a tervszerű, arányos fejlődés törvényének sokoldalú kifejtését. A disszertáció nemzetközi figyelemre is számot tarthat, mert a nemzetközi közgazdasági irodalomban még nem jelent meg hasonló jellegű és ilyen alapossággal feldolgozott tanulmány.

Mindkét opponens kiemelte a III. fejezetet, amely a gazdasági fejlődés tendenciaszerűségét, s e tendenciaszerűség szocializmusbeli sajátosságait tárgyalja. Gerő Tamásné véleménye szerint ez a fejezet azért különösen értékes a gyakorlati gazdaságpolitika szempontjából, mert a gazdasági fejlődés szakaszos jellegéről elmondottakkal, az ellentmondásokra vonatkozó filozófiai

eredmények közgazdasági alkalmazásával, valamint azzal, amit az arányosság fenntartásának és a lehetséges leggyorsabb fejlődési ütemnek összehangolásáról, a döntő láncszem és az egész népgazdaság egyidejű fejlesztésének problémájáról mond, igen tanulságos, gondolatébresztő a gyakorlati gazdaságpolitika számára.

Huszár István opponens pedig azt emelte ki, hogy a népgazdasági tervezés egyik fontos követelménye, hogy helyesen ragadjuk meg az adott fejlődési szakaszban a döntő láncszemet, s ugyanakkor a tervet a maga komplexitásában készítsük el. E két követelményt gyakran — az egyéb követelményekkel együtt — mintegy egymás mellett, sőt egymástól függetlenül szokták felsorakoztatni. Szabó Kálmán a gazdasági törvények érvényesülésének tendenciaszerűségéből logikusan levezeti, bebizonyítja, hogy e két, látszólag ellentétes elvet hogyan kell együttesen, egyidejűleg alkalmazni, hogy a gazdaságpolitika alapvető feladata biztosítani — Szabó Kálmán kifejezésével élve — „az adott szakasz döntő láncszemére, a fő feladatokra való *koncentrálást* és a különböző népgazdasági oldalak fejlesztésének *egyidejűségét*". A gyakorlatban e követelményt gyakran szem elől tévesztjük: a részterületek — a népgazdasági ágak, a termelési ágak, az elosztási szféra — előirányzatai éves és távlati tervekben gyakran nem, vagy legalább nem elsősorban a fő feladatok teljesítését szolgálják, illetve a népgazdasági tervek nem tükrözik mindig helyesen a gazdasági élet sokoldalú, bonyolult összefüggéseit, a népgazdaság egységét.

Érdeme a disszertációnak, hogy állást foglal — és helyesen — az anyagi ösztönzés és a kötelező tervutasítások viszonyának sokat vitatott kérdésében, helyesen értékeli a laza és a túlfeszített tervek *egyaránt* fejlődésfékező hatását, a maga jelentőségének megfelelő polcra emeli a szubjektív tényezők szerepét, élesen vitába száll a spontaneitás és a tervszerűség ellentétét feloldó revizionista felfogással. „A spontán forma — írja a 192. oldalon —, bármi is a tartalma, negatív jelenségként *szöges ellentétben áll* a tervszerűség pozitív jelenségével. Ennélfogva, mint ilyent *nem összeegyeztetni, felhasználni, hanem szűk térre szorítani, legyőzni és történelmileg felszámolni kell.*"

Mindkét opponens elsősorban azt írta a disszertáció rovására, hogy túlságosan elvont: Huszár István véleménye szerint nem világos, hogy a tárgyalt elvi, elméleti tételek hogyan függnek össze a tervezés, a gazdaságpolitika gyakorlatával. Ezzel függ össze az is, hogy a szerző helyes elméleti tételek kifejtése mellett és esetenként éppen ezek bizonyítására a magyar népgazdaság egyes fejlődési szakaszait hibásan értékeli. Például 1954—1958 egy helyütt valamiféle egységes, egyetlen összefüggés által jellemezhető periódusnak tűnik. A disszertációnak a politika és a gazdaság viszonyára, kölcsönös kapcsolatára vonatkozó elvont tételei ugyancsak helytállók, de a magyarországi gyakorlat elemzésekor a jelölt gyakran megfeledkezik ezekről az összefüggésekről. Például 1953-ról kijelenti, hogy az ipar „átállításának" fogyatékosságai zavarólag hatottak a fejlődés tervszerűségére, s nem arról beszél, hogy a politikai ingadozások hogyan befolyásolták, zavarták a tervszerű fejlődést.

Szabó Kálmán az opponensi véleményekre adott válaszában megállapította, hogy ezek a hibák bizonyos fokig elkerülhetetlenül következnek a kérdés feldolgozásának úgynevezett deduktív módszeréből. Például, amikor a tervszerűség objektív oldalának kérdését, tudniillik az arányosság problémáját vizsgálja, akkor tudatosan igyekszik eltekinteni a tervszerűség szubjektív oldalán elhelyezkedő gazdaságpolitikától. Ez utóbbira akkor tér ki részletesen, amikor a szubjektív tényezőt vizsgálja, s csak ezután tér rá a kettő összefonódására.

Gerő Tamásné opponens megállapította, hogy e módszer eredményeként a disszertáció az elmúlt 6—8 év magyar gazdaságtörténetének érdekes dokumentuma, ugyanis *nem leírása*, hanem *tükröződése egy más síkon, a közgazdasági elméletben.* A gyakorlat itt — eltérően a közgazdasági irodalom na-

gyobbik részétől — nem leírás vagy konkrét elemzés tárgya, hanem az elvont spekuláció kezdő- és végpontja. Az értekezésből világosan kitűnik, hogy a tisztázatlan és megoldatlan elméleti problémák tisztázásának és megoldásának igénye *a gyakorlatban született,* hogy e problémák felvetéséhez és megoldásához a legfőbb ösztönzést a magyar tervgazdálkodás alapvető gazdaságpolitikai és gazdaságszervezési kérdései adták. A konkrét gazdasági valóság tényei és jelenségei végigkísérik az egész értekezést, jelen vannak a legelvontabb okoskodás hátterében is. Jelenlétük szinte tapintható *annak az olvasónak,* aki e tényeket és jelenségeket maga is ismeri: különösen, ha maga is próbálta már e tények magyarázatát megkeresni, e jelenségek lényegét felfogni. De a szerző általában nem fejti ki, sőt gyakran meg sem említi a gyakorlati vonatkozásokat, az elméleti problémákat szülő gyakorlati problémákat, az elméleti következtetésekben általánosított gyakorlati tapasztalatokat. Ezért ezek egyáltalán nem kézenfekvőek *az olyan olvasó számára,* aki nem ismeri közelről a népgazdasági tervezés műhelytitkait, a népgazdasági irányító szervek mindennapi problémáit. A valóságtól elinduló és következtetéseiben oda visszatérő absztrakciót, a szöveg gyakran megfosztja kezdő- és végpontjától, a valóságtól, s *puszta spekulációnak tünteti fel.* A tulajdonképpeni gondolati tevékenységnek csak egy része — a közepe — van papírra vetve. Ezért az értekezésnek éppen gyakorlati értékei csak szűk kör számára hozzáférhetők.

Az opponensek egybehangzó véleménye szerint a disszertáció — hibái ellenére — *értékes* közgazdasági munka. A disszertáció bizonyítja, hogy szerzője képes a gazdasági valóság jelenségeinek elméleti általánosítására, arra, hogy *önálló, új gondolatokkal és tudományos eredményekkel hozzájáruljon a szocializmus közgazdasági elméletének fejlődéséhez.*

A bíráló bizottság Bognár József egyetemi tanár elnökletével a következő határozatot hozta:

Szabó Kálmán „A szocialista tervszerűség elméleti kérdései" című kandidátusi értekezésének vitájára kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy értekezésében a jelölt a szocialista gazdaság egyik legfontosabb kategóriáját elemzi, és ezzel kapcsolatban foglalkozik a szocializmus mozgástörvényeinek sajátos vonásaival. A disszertáns eredeti megállapításai hozzájárulnak a tervszerűség fogalmának tisztázásához. A bíráló bizottság megállapítja, hogy az értekezés témaválasztása és számos következtetése hasznos a mostani helyzetben, amikor a népgazdaság irányításának és tervezésének fejlesztése előtérben álló feladat. Az alapos és elmélyült munkáról tanúskodó értekezés a kandidátusi követelményeknek megfelelő színvonalat képvisel.

A bíráló bizottság hibaként állapította meg, hogy a jelölt disszertációjában a valóság és a valóság problémáinak elemzését sokszor elvont fogalmi spekulációval helyettesíti és gondolatainak kifejtésére sokszor feleslegesen bonyolult, nehezen érthető nyelvezetet használ.

Mindezek alapján a bíráló bizottság egyhangúlag javasolja a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy Szabó Kálmánnak a közgazdasági tudományok kandidátusa tudományos fokozatot ítélje oda.

E. Zs.

A berlini biztosítástudományi konferencia

A berlini Kögazdasági Főiskola keretében működő Biztosítástudományi Intézet kezdeményezésére az európai szocialista országok biztosítási elméleti és gyakorlati szakemberei múlt év december 6—13 között nemzetközi konferenciát tartottak Berlinben a szocialista biztosítás elméleti és gyakorlati kérdéseiről.

A konferencián az egyes szocialista országokat a következő elméleti és gyakorlati szakemberek képviselték: dr. Konysin egyetemi tanár (Szovjetunió), dr. Bader Hermann egyetemi tanár, a Biztosítástudományi Intézet igazgatója (NDK), dr. Huszár Géza egyetemi tanár (Magyarország), Rosz, Loest vezérigazgatók (NDK), Mitovszki vezérigazgató (Bulgária), Vitek vezérigazgatóhelyettes (Csehszlovákia), Banasinski igazgató (Lengyelország), dr. Csabay Dezső igazgató (Magyarország). Részvettek a konferencián ezenkívül a német Biztosítástudományi Intézet docensei és adjunktusai, a gothai és a brandesi biztosítási szakiskolák igazgatói, több vezető német biztosítási dolgozó és a biztosítástudományi intézet hallgatói.

A konferenciát *dr. Rössler*, a közgazdasági főiskola rektora nyitotta meg. A vitaindító referátumban *dr. Bader*, a biztosítás közgazdasági problémáiról szólva kifejtette, hogy több szocialista biztosítási teoretikus a biztosítási alap fogalmát és közgazdasági szerepét illetően téves elméleti megállapításokra jut annak folytán, hogy Marxnak A gothai program kritikájában említett „*Reserve oder Assecuranzfonds*" kifejezéséből az „Assucuranzfonds" kifejezést a biztosítási alap fogalmával azonosítja. Ugyanakkor valamennyi tecretikus, aki a szocialista országokban a biztosítás közgazdasági problémáival foglalkozik, egységes abban a tekintetben, hogy *biztosítási alap*nak kizárólag a biztosítás módszerével képzett különleges rendeltetésű pénztartalékot lehet tekinteni. Marx „Assecuranzfonds" kifejezését helyesen „Sicherungsfonds"-nak kell értelmezni. (Magyarul a különbséget csak akkor tudjuk érzékeltetni, ha ezt a szót — bár nem egészen szabatosan — „biztonsági alap"-pal fordítjuk.) Ebben az esetben ezek az elméleti ellentmondások megszűnnek. A marxi megállapítás összefüggéseiből ui. világos, hogy Marx itt nem biztosítási módszerrel képezhető pénztartalékot ért. Ha ezt az értelmezést elfogadjuk — folytatta dr. Bader —, akkor a népgazdaságban a gazdálkodás folyamatosságát megőrizni hivatott biztonsági alap háromféle létesítési módját különböztetjük meg. Ezek: 1. központi (össznépi, állami) készletezés, illetve pénztartalékolás, 2. decentralizált, az egyes állami szerveknél, a szövetkezeteknél vagy a lakosságnál történő külön készletezés vagy pénztartalékképzés („önbiztosítás"), végül, 3. a biztosítás módszerével történő meghatározott célú kollektív pénztartalékképzéssel. Csak ez az utóbbi tekinthető *biztosítási alap*nak.*

A továbbiak során egyes keletnémet és csehszlovák közgazdászok elméleti véleményével szemben, akik a biztosítást nem tekintik önálló közgazdasági kategóriának, hanem csak egy tartalékképzési módszernek, amelyet esetleg a költségvetési rendszerben is le lehet bonyolítani, annak a nézetének adott kifejezést, hogy a biztosítás önálló közgazdasági-pénzügyi kategória, amelynek nemcsak alapjait képzik különleges, a biztosításra jellemző tudományos módszer szerint, hanem közgazdasági tartalmában is eltér az összes többi közgazdasági-pénzügyi kategóriáktól, tehát a költségvetési rendszertől, a vállalati pénzügyek rendszerétől, valamint a hitelrendszertől.

A viták főleg a következő problémák körül bontakoztak ki: az állami össznépi tulajdon biztosíthatósága; a szocialista társadalombiztosítás biztosítás jellege és közgazdasági vonatkozásai az állami vagyon- és személybiztosítással; az állami biztosító vállalatok és az önálló elszámolás elve; az állami biztosító vállalatok és a költségvetés kapcsolatai.

A leghevesebb vitát a biztosítási alap tulajdonának kérdése váltotta ki. A résztvevők egyik csoportja szerint a biztosítási alap a biztosítottak kollektív tulajdonának tekinthető, amelytől élesen el kell választani a biztosító vállalat állami vállalati alapjait; a másik álláspont szerint a biztosítási alap is állami tulajdon, amely felett az állam korlátlanul rendelkezik.

* Megjegyezzük, hogy a nálunk kiadás alatt álló „A biztosítás elmélete és gyakorlata" c. kézikönyvben a magyar biztosítási elmélet már jóval a berlini konferencia előtt erre az álláspontra jutott.

A magyar biztosítás-elméleti munka megbecsülését mutatta, hogy közvetlenül a vitaindító referátum után teljes napot kaptunk a magyar biztosításügy fejlődésének és elméleti problémáinak ismertetésére és az ezzel kapcsolatos vitára. A magyarországi biztosítási gyakorlatról és elméletről szóló referátumot dr. Csabay Dezső tartotta, a referátumot dr. Huszár Géza professzor felszólalása egészítette ki. Referátumában dr. Csabay beszámolt a magyar biztosításügynek a második világháború óta elért fejlődéséről, a kapitalista és a szocialista biztosításügy közötti közgazdasági és üzemgazdasági különbségekről, valamint a magyar biztosításügy jelenlegi állásáról.

Az első napi vitában, amely a biztosítás fogalmi meghatározásáról, az állami vagyon biztosíthatóságáról, valamint a biztosítási alap tulajdonjogának és felhasználhatóságának elméleti kérdéseiről szólt, két hosszabb vitaanyaggal vettünk részt. Külön véleményen maradtunk a biztosítási alap tulajdonjogának kérdésében, ahol nem osztottuk azt a felfogást, hogy az önkéntes biztosítási alap kizárólagos állami tulajdon lenne. A konferencia végül ebben a kérdésben kompromisszumos határozatot hozott.

A referátumok, bár kevésé érintették a Bader professzor által felvetett téziseket, alkalmasak voltak az egyes felfogások közti elméleti különbségek megvilágítására és sok tekintetben a különböző vélemények között közeledésre vezettek. Például Konysin professzor — korábbi könyvével ellentétben — a konferencián elhangzott felszólalásában már különbséget tett a marxi „biztonsági alap" és a „biztosítási alap" fogalmai között. Különös érdeklődést váltott ki Konysin fejtegetése a szovjet állami biztosítás fejlődésének perspektívájáról. Egyebek között felhívta a résztvevők figyelmét arra, hogy foglalkozni kell az aszálykároknak a mezőgazdasági biztosításba való bevonásával is, mert ez társadalmilag fontos szükséglet.

A konferencia vitáiban a következő közös elméleti álláspontok alakultak ki:

— Az állami vagyon biztosítása nem tekinthető tudományos értelemben vett biztosításnak. Az állami biztosítás ezért *elméletileg* csak a szövetkezetek, valamint a lakosság biztosításaira korlátozódhat.

— Az állami biztosító vállalatok szocialista üzemi jelleggel, az önálló elszámolás elve alapján dolgoznak. A biztosítottak által fizetett díjakból létesített biztosítási alap az állami biztosító vállalat tulajdona, amellyel ez csak a törvényes rendelkezéseknek, valamint a biztosítási szerződéseknek és az ezekből adódó pénzügyi kötelezettségeknek megfelelően rendelkezhet. Az életbiztosítási díjtartalék, amennyiben erre a biztosítottaknak egyéni igényjogosultsága fennáll, a biztosítottak tulajdona.

— A biztosítási díjak tudományos elvek alapján kalkulálandók, oly módon, hogy a biztosító vállalat bevételei fedezzék a kiadásokat. Nyereségpótlék kalkulálása a díjakban a biztosító vállalat hatáskörén kívül esik, ezt az *állam* gazdaságpolitikája, elsősorban pénzügyi politikája határozza meg.

— Fokozni kell a biztosítás szerepét a mezőgazdasági termelésben, hogy a kártokozó eseményeknek a terméshozamra gyakorolt pénzügyi kihatásait messzemenően ki lehessen küszöbölni.

A konferencia végül határozatot hozott, amely szerint — az egyes szocialista országok illetékes minisztériumainak hozzájárulásától függően — állandó nemzetközi biztosítástudományi munkaközösséget létesítenek, s orosz és német nyelvű, negyedévenként megjelenő nemzetközi biztosítástudományi szaklapot adnak ki.

Cs. D.

Erdei Ferenc—Csete László—Márton János: A termelési körzetek és a specializáció a mezőgazdaságban

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1959. 416 o.

A mezőgazdasági termelés ágazati és területi specializációjának rohamos előrehaladása korunk mezőgazdaságának egyik legsajátosabb vonása. A társadalmi munkamegosztás kibontakozása a mezőgazdaságon belül a kapitalizmusban, a feudális üzemi univerzalizmus felbomlásával kap nagyobb szerepet. Az Egyesült Államok kivételével a mezőgazdaság specializációja egyetlen kapitalista államban sem hasonlítható az iparéhoz, ezt megakadályozza a kisárutermelő parasztgazdaságok — bár egyre csökkenő — tömegének fennmaradása. A Szovjetunió nagyüzemi szocialista mezőgazdaságában az ésszerű specializációnak nincs társadalmi korlátja és az 1950-es évek derekától kezdve a területi munkamegosztás ésszerű megszervezése a szovjet mezőgazdaság nagymértékű fejlődésének egyik fő forrása.

Hazánkban az ésszerű területi specializáció talán még nagyobb jelentőségű, hiszen a művelhető terület gyakorlatilag tovább nem növelhető, a növekvő társadalmi szükségletet a jelenlegi területről kell kielégíteni. Mivel a szükségletnek nemcsak volumene, hanem szerkezete is változó, a termelés belső arányait is át kell alakítani, s e változtatásoknak idomulniuk kell az egyes területek természeti és társadalmi adottságaihoz.

A specializáció kérdése bizonyos fokig elméleti jellegű volt, míg agrártermelésünk döntő hányada kisüzemi keretek között folyt. A nagyüzemi átszervezésnek — várhatólag — nem hosszú időn belüli befejeződése lehetőséget ad az ésszerű specializáció elveinek gyakorlati megvalósítására.

A hazai irodalomban az elmúlt néhány évtizedben fel-felbukkant egy-egy kísérlet a mezőgazdasági termelés területi specializációjának a vizsgálatára, ezek azonban meglehetősen elszigetelt, egyoldalú s gyakorlati eredményt nem hozó kísérletek voltak, bár a mezőgazdaság megismertetése szempontjából anyaguk igen figyelemre méltó. Bizonyos egyoldalúság is jellemezte e munkákat: hol a földrajzi, hol a közgazdasági, hol az üzemi szempontok kerültek aránytalanul előtérbe a szerzők érdeklődésétől függően. Lényegében hasonló megállapítás érvényes a — meglehetősen gazdag — külföldi irodalom tekintélyes részére is.

„A termelési körzetek és a specializáció a mezőgazdaságban" című könyv első érdeme, hogy összefoglalja a specializációt és körzeteket kutató fontosabb munkák eredményeit és hibáit, megfogalmazza a területi probléma megjelenésének történelmi körülményeit, gazdasági gyökereit, a probléma megoldásának lehetőségeit és célját. Az első rész (A mezőgazdaság területi kérdései) leglényegesebb elvi megállapításai a következők:

1. A termelési körzetek kialakulása, azaz a földrajzi specializáltság a szüntelenül előrehaladó társadalmi munkamegosztás területi vetülete. Az egyes körzetek tehát a munkamegosztásban betöltött speciális funkciójuk alapján különülnek el egymástól. Jóllehet e tétel Lenin munkáiból is logikusan következik, nem árt újra meg újra aláhúzni, hiszen a körzetek (rayonok) problémáival foglalkozó munkák éveken keresztül a körzetek *komplexitását* hangsúlyozták, s csak azt a területet ismerték el körzetnek, ahol a különböző termelési ágak egymással valamilyen idealizált, matematikailag kiszámított „harmónikus" arányban állnak.

2. A területi specializáltság a terület üzemeinek specializációján keresztül érvényesül. Az üzemi és a területi specializáció az eddigi vizsgálatokban gyakran egymástól elszakítva szerepelt.

3. A termelési körzet jellemzése és adottságainak feltárása csak mindenoldalú — a természeti, technikai, közgazdasági feltételekre, a mezőgazdaság termelésszerkezetére stb. kiterjedő — vizsgálat alapján alakulhat ki. Meglehetősen gyakori, hogy a vizsgálatok e követelményt nem veszik figyelembe. Sok mezőgazda csupán a természeti és technikai feltételeket tartja fontosnak, a közgazdászok viszont a természeti tényezők szerepének lebecsülésére hajlamosak.

4. A termelési tényezők és ágazatok analitikus vizsgálata alapján nem lehet eljutni a mezőgazdasági termelési körzetekhez. A korábbi vizsgálatok megoldhatatlan nehézség elé kerültek, amikor együttesen kellett értékelniük a növényter-

mesztés, az állattenyésztés és az egyéb mezőgazdasági ágak termelési jellegzetességeit. E különféle ágak termelését egyetlen módon: *értékben* lehet összegezni.

A tisztázott elvi alapokból kiindulva a második rész a termelési körzetek meghatározásával foglalkozik. A szerzők a mezőgazdaság termelési körzeteit a bruttó termelési érték szerkezetében mutatkozó specializáltság alapján határozzák meg. A vizsgálat egysége a járás; jelenlegi statisztikai rendszerünkben ennél kisebb egység (község, üzem) a vizsgálat céljaira nem volt választható. Statisztikai adatok híján, így is sok becslésre volt szükség (például a gyümölcstermelés, az állati hozamok stb. tekintetében). A termelési érték kiszámításának fő problémája az alkalmazott árrendszer kérdése. A szerzők előtt két megoldás volt: egy esztendő anyagának vizsgálata, ami a mezőgazdaság szerkezetének vizsgálata esetében jelentős tévedések forrása lehet, vagy több év átlaga. A termékek volumenét illetően a többéves átlag alkalmazása nem problematikus (a szerzők által kiválasztott 1952., 1956., 1957. év is alkalmasnak látszik többéves periódus reprezentálására), de az árak többéves átlaga nem használható, olyan gyökeres változás történt 1956 és 1957 között a mezőgazdasági árrendszerben. A szerzők ezért a bruttó termelési érték kiszámításához az említett 3 év termelési átlagát egyetlen év, 1957 átlagáraival szorozták. Bár az adott körülmények között ennél jobb megoldást nem igen találhattak volna, nem nagyon szerencsés például az 1952-es év termelésének szerkezetét 1957-es árak alapján beépíteni a vizsgálatba, hiszen a termelésszerkezet és az árstruktúra között kézenfekvő az összefüggés.

További nehézséget okozott, hogy a vizsgált években a magyar mezőgazdaság döntően kisüzemi jellegű volt, ezért a specializáció néhány kertészeti és állattenyésztői körzet kivételével területileg is igen gyengén fejlődött ki. A termelési típus megállapításakor egy termelési ágazatnak a bruttó termelési értékből való 20 százalékos részesedését már tipikus specializációként fogták fel. De a járások fele (96 járás) még ilyen enyhe specializáltságot sem mutatott! Ezek $^2/_3$-át (61 járást) *két* ágazat (szarvasmarha- és sertéstenyésztés) *együttes* aránya alapján tipizáltak. Ez az együttes részarány ugyanis az említett járások átlagában 29,3 százalék. Megjegyzendő, hogy ugyancsak 20 százaléknál nagyobb arány mutatkozik, ha a sertéstenyésztést nem a szarvasmarhatenyésztéssel, hanem a szemestakarmány-termeléssel, a kertészeti termeléssel, a kenyérgabona-termeléssel, vagy a baromfitenyésztéssel vonjuk egy kategóriába. Ezért e 61 járásnak (az összes járások $^1/_3$-ának) a tipizálása bizonyos fokig szubjektív. Végül 35 járás a nem tipizált „vegyes termelés" kategóriájába került. (Bár két ágazat összevonásával itt is elérhető lett volna a 20 százalékon felüli részesedés.)

Úgy gondolom, hogy a bruttó termelési érték vizsgálatával a mezőgazdasági körzetek tanulmányozása még nem zárul le, csak a területi specializáció alapvető vonásait, kereteit kapjuk meg. Az ily módon feltételezett körzetek konkrét jellemzéséhez szükséges a könyv első részében is hangsúlyozott komplex vizsgálat, a természeti és közgazdasági adottságok elemzése. Kétségtelen, hogy e tényezők együttes hatását a bruttó termelési értékben szintetizálva kapjuk meg, de éppen e szintetizálás miatt elmosódik a különböző tényezők hatásának nagysága, ami a termelési profil meghatározása szempontjából nem közömbös.

A termelési körzetek elhatárolásának ez a kísérlete fontos elvi-módszertani problémákat vetett fel, s szerintem az egyetlen sikerrel kecsegtető metodikai megoldást választotta ahhoz, hogy szélesebb vizsgálati anyag birtokában a mezőgazdasági rayonirozást a jövőben elvégezhessük.

A szerzők a termelés *területi* típusainak *üzemi* megfelelőit is vizsgálják (elsősorban a termelőszövetkezetek alapján). A termelőszövetkezetek termelési típusai című fejezet (túlzás nélkül állíthatjuk) a termelési típusoknak a gazdaságok belső szerkezetével, külső közgazdasági és természeti tényezőkkel való dialektikus kapcsolatát olyan mintaszerűen elemzi, amilyennel a magyar irodalomban eddig nemigen találkoztunk. Figyelemre méltó az egyéni parasztgazdaságok termelési típusainak megállapítása és gazdálkodásuk elemzése; ez a felszabadulás óta a legalaposabb ilyen jellegű munka.

Miután a könyv első része az elméleti alapokat tisztázta, a második az üzemi és területi típusokat állapította meg, a harmadik rész a magyar mezőgazdaság rayonizálási kérdéseivel foglalkozik. Ismertetésre kerülnek a szovjetunióbeli rayonizálási munkák tapasztalatai is.

A magyar mezőgazdaság rayonizálásának az a feladata, hogy alapul szolgáljon az éves és a távlati területi tervezéshez, az egyes területek termelési irányának, a természeti és közgazdasági adottságokkal optimális összhangban való alakításához. Ebből a célból fel kell mérni a jelenlegi körzeteket kialakító tényezőket,

s a természeti, közgazdasági adottságok és üzemi szempontok alapján meg kellene határozni a körzetek optimális termelési szerkezetét. E három szempont szintetizálása a természeti, közgazdasági és üzemgazdasági optimalitás megállapítása, nem könnyű feladat. A szerzők szerint végeredményben az optimalitás fokmérője a termékek önköltsége. Tehát egy termék optimális termelési körzete az a terület, ahol a legalacsonyabb önköltséggel termelhető (függetlenül attól, hogy ez — mondjuk — a talajadottságoknak, szállítási viszonyoknak vagy a lakosság termelési tapasztalatainak köszönhető). Természetesen viszonyaink között az önköltségcsökkentés csak a termelés 1 kh-ra jutó volumenének és az agrárnépesség foglalkoztatottságának csökkenése nélkül hajtható végre.

A könyv azáltal, hogy a lényeges elvi problémákat tisztázta, és a termelési típusok meghatározását megkísérelte, tulajdonképpen munkaprogramnak fogható fel, s elvi megállapításai a gyakorlati rayonizálási munka alapjául szolgálhatnak.

Nézetem szerint a gyakorlati munka eredménye attól is függ, sikerül-e a rayonizálással különböző szinten és szemszögből foglalkozó agrárközgazdák, üzemszervezők és gazdasági geográfusok munkáját a közös célra egyesíteni? Erre jó példát láthatunk néhány szocialista országban, ahol a munkálatok előrehaladottabbak, mint nálunk. Másrészt külföldi és eddigi hazai tapasztalatok azt tanúsíthatják, hogy egy-egy kutatóintézet vagy tanszék nem vállalkozhat egymagában az egész ország eredményes rayonizálására.

E könyv olvasása kapcsán nem kerülhető el az a gondolat, hogy más népgazdasági ágak területi problémáinak hasonló színvonalú tisztázására is nagy szükség lenne. Amennyire szükséges az agrártermelés specializáltságának, szerkezeti arányainak földrajzilag differenciált meghatározása a mezőgazdaság tervszerű arányos fejlesztése céljából, éppen úgy szükséges ez a népgazdaság vonatkozásában. Hiszen az ország gazdasági körzetbeosztása (rayonizálása), ami már csaknem valamennyi szocialista országban megtörtént, hazánkban sem halogatható hosszú ideig.

A munka elévülhetetlen érdeme, hogy a mezőgazdaság területi problémáit úttörő módon felvetette, és megoldási lehetőségeit feltárta. A munkaprogram készen áll; végrehajtása a közgazdasági, agronómiai és földrajzi tudományok fontos feladata.

Enyedi György

Románia gazdasága 1944—1959.

Economia Rominiei intre anii 1944—1959. Institutul de Cercetari Ekonomice. Bucuresti, 1959. Ed. Academiei. 648 o.

Románia felszabadulásának 15. évfordulója alkalmából a Román Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete eddigi legjelentékenyebb munkáját bocsátotta közre — és talán nem túlzás azt állítani, hogy ez egyben a legnagyobb igényű román gazdaságtörténeti munka is. A 65 szerzői ív terjedelmű tanulmánygyűjtemény áttekintést ad Románia 1944—1959 közti gazdasági fejlődéséről.

A kötet tartalma fontosabb témakörök szerint: *elvi-gazdaságpolitikai tanulmányok:* a Román Munkáspárt politikájának tudományos jellege a népgazdaság szocialista építésében, a román népgazdaság tervszerű irányítása, a munkás-paraszt szövetség, életszínvonal, a Román Népköztársaság gazdasági fejlődése mint a szocializmus magasabbrendűségének kifejezése; *ipar:* szocialista iparosítás, villamosítás, szénbányászat, olajipar, kohászat, gépgyártás és fémfeldolgozás, vegyipar, faipar, építésügy és építőanyagipar, könnyűipar, élelmiszeripar, helyiipar és kisipari szövetkezetek, ipartelepítés; *mezőgazdaság:* a szocialista mezőgazdaság anyagi-műszaki bázisa, állami gazdaságok, termelőszövetkezetek, termelés, erdészet és fakitermelés; *kereskedelem és közlekedés:* szállításügy és távközlés, belkereskedelem, külkereskedelem, Románia és a KGST; *pénzügy:* pénzügy és hitelrendszer; *statisztika:* lakosság.

A kötet tehát 29 tanulmányt foglal magában. A tanulmányok többségének szöveges elemzését statisztikai táblázatok támasztják alá, az elemzések, leírások is számos adatot, viszonyszámot tartalmaznak. A tanulmányokat szemléltető statisztikai diagramok egészítik ki.

Az egyes tanulmányokat a román közgazdaságtudományi intézet munkatársai egy-egy népgazdasági ágazat szakembereivel (minisztériumi, tervhivatali funkcionáriusok) közösen írták.

A dolog természetéből kifolyólag, a tanulmányok általában történeti-leíró jellegűek, kritikai elemzéseket csak kismértékben tartalmaznak. Befejezésként általában vázolják az adott népgazdasági ág fejlődését perspektíváit, feladatait.

C. *Murgescu*, a román közgazdaságtudományi intézet igazgatóhelyettese „A Román Népköztársaság gazdasági fejlődése mint a szocialista rendszer magasabbrendűségének kifejezése" című befejező tanulmánya szinte összegezi a gyűjteményes kötet mondanivalóit, következtetéseit. Jellemző adatokkal szemlélteti a román gazdaság felszabadulás utáni fejlődését. Ennek bevezetéseként pedig rövid áttekintést ad Románia felszabadulás előtti gazdasági helyzetéről.

Romániában 1957-ben a mezőgazdaság részesedése a nemzeti jövedelemből 54,9 százalék volt, míg az iparé 33,7 százalék. Az aktív lakosság 76,7 százaléka dolgozott a mezőgazdaságban és mindössze 7,9 százaléka az iparban. Az 1938. évi import 74,4 százaléka késztermék volt. A szerző idézi J. Marczewski francia közgazdász számításait, aki szerint 1931-ben a részvénytársaságok tőkéjének 80 százaléka külföldi érdekeltségű volt. A második világháború előestéjén az egy főre jutó villamosenergia-termelés kétszer kisebb volt a nemzetközi átlagnál. A gazdasági elmaradottság egyik legfőbb ismérve az ipari termelés lassú növekedése. 1928—1938 között ez a növekedés mindössze 40,7 százalékos, vagyis az ipari termelés évente átlagosan 2 százalékkal növekedett. Az 1920. évi népszámlálás szerint 12 200 100 ha-on felüli földtulajdonos ugyanannyi földet birtokolt, mint 2,5 millió 5 ha-nál kevesebb átlagos területtel rendelkező parasztgazdaság. A mezőgazdasági felszerelés értéke (egy ha szántóföldre számítva) kétszer kisebb volt, mint Bulgáriában, 15-ször kisebb, mint Németországban, 42-szer kisebb, mint Svájcban. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem 1928-hoz viszonyítva 1938-ig 20 százalékkal csökkent. Ilyen előzmények és a háborús pusztítások után kellett hozzákezdenie a népi demokratikus rendszernek a szocialista gazdaság építéséhez.

A szocialista gazdaság építésének eredményeit Romániában a következő adatok jellemzik: Az ipari termelés növekedésének évi átlaga 1938—1958 között 16,5 százalék és ennek következtében az ipari termelés globális volumene 1958-ban négyszerese az 1938. évinek. 1958-ban 63 nap alatt termeltek annyi acélt, 42 nap alatt gyártottak annyi gépet és 60 nap alatt termeltek annyi villamos energiát, mint 1938-ban egész esztendőben. Az ipar részesedése a nemzeti jövedelemből csaknem 54 százalék, míg az iparban dolgozók száma a kereső lakosságnak 14 százaléka. A szocialista iparosítás megteremtette az alapját a mezőgazdaság fejlődésének is. A mezőgazdaságban 1938-ban működő 4858 traktorral szemben 1958-ban 45 000 traktor dolgozik. 1959. július 1-i állapot szerint a mezőgazdaság szocialista szektora 68,5 százalékát teszi ki az ország mezőgazdasági területének. A parasztcsaládoknak körülbelül 70 százaléka tartozik a szocialista szektorhoz. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem 1958-ban 1948-hoz viszonyítva 183 százalékkal növekedett. A fogyasztási alap az 1951—1958. évek között 75—80 százalékát tette ki a nemzeti jövedelemnek.

Romániában az ipar fejlődésének átlagos évi üteme 1948 és 1958 között 3,5-szer volt gyorsabb, mint a tőkésországokban. Ezen belül az alapanyag-gyártás és a legfontosabb iparágak fejlődési üteme még nagyobb méretű. Például a kapitalista országok nyersvastermelése az említett időszakban 43,5 százalékkal, az acéltermelés 51,8 százalékkal, Romániában pedig 2968 százalékkal, illetve 164,2 százalékkal növekedett. A cementgyártásban a háború előtti időszakkal szemben Románia megelőzte Ausztriát, Svájcot, Dániát. A mezőgazdaságban ugyancsak gyors ütemű volt a fejlődés. A nemzeti jövedelem növekedési üteme pedig 2—3-szorosa a tőkésországokénak.

Szociális-kulturális-egészségügyi ellátásban is nagy a fejlődés. 1956—1957-ben 10 000 lakosra 46 egyetemi és főiskolai hallgató jutott. Ezzel Románia meghaladja a fejlettebb gazdaságú és nagyobb kulturális hagyományokkal rendelkező tőkésországokat is (például 1953—1954-ben az NSZK-ban 10 000 lakosra 24, Franciaországban 37 egyetemi és főiskolai hallgató jutott). Minden 780 lakosra jut egy orvos (Belgiumban 950-re, Hollandiában 1200-ra stb.). A halandóság az 1938. évi 19,1 százalékról 1958-ban 8,7 százalékra csökkent.

A tanulmány még számos más területről vett érdekes adattal szemlélteti Románia gazdaságának fejlődését, a teljes kötet pedig az egyes népgazdasági ágak jobb megismeréséhez és problémáinak kutatásához szolgál forrásul.

Rózsa György

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Шандор Ганцер:

Взаимные влияния изменений цен и методы их исследования при социализме

В социалистических странах, где существует система твердых цен, с времени на время возникает необходимость в проведении меньших или больших пересмотров цен.

Автор подвергает рассмотрению в первую очередь пересмотры цен производителей, целью которых является приспособление цен производителей к изменившимся за определенный период условиям производства. Взаимные влияния цен производителей до сих пор устанавливались традиционными методами, при помощи так называемых концентрических расчетов (которые отличаются исключительной длительностью и являются практически неприменимыми, если число фигурирующих в расчетах изделий превысит величину десятого ряда).

Автор при помощи применения матричной алгебры вырабатывает новые методы, которые создают возможность не только для ускорения расчетов, но также и для одновременного исследования взаимного влияния изменений цен изделий сотого величинного ряда. На основании выдвигаемого автором метода возможно установить, какие изменения цен и пропорций цен возникнут в том случае, если а) мы изменим содержащиеся в цене непосредственные затраты на заработную плату, б) мы изменим уровень цен машин и строений или уровень амортизационных отчислений, ввиду чего произойдет изменение списываемой доли в расчете на единицу продукции, в) мы изменим цены отдельных основных материалов, ввиду чего произойдет изменение содержащихся в ценах непосредственных затрат на материалы, г) мы желаем изменить цену импортного сырья, используемого в производстве данного изделия, ввиду значительного изменения цен на мировом рынке, или по другим причинам, д) мы снизим или повысим содержащуюся в ценах прибыль.

Предложенные автором методы будут применены на практике. Общегосударственное Управление по ценам в настоящее время подготовляет модель цен, которая содержит 435 изделий или, соответственно, групп изделий, что создаст возможность для практической проверки упомянутых методов.

Янош Балаша — Ференц Серб:

Роль нефтехимии в развитии венгерской химической промышленности

В ходе второго пятилетнего плана (1961—1965 годы) производство венгерской химической промышленности должно возрасти в два раза. Выдвижение этой задачи делает необходимым значительное по своим масштабам и быстрое развитие производства основных химических материалов.

Значительная часть развития отечественной промышленности основных химических материалов, в первую очередь производство азотных удобрений, полимеровых пластмасс и изготовление отдельных органических химических материалов, произойдет на основе нефтехимии. Собственное производство нефти и природного газа, а также импорт последних из дружественных стран, создадут возможность для одновременного развития производства ацетиленовых и этиленовых соединений.

Развитие химической промышленности на базе нефтехимии даст значительную экономию на капитальных вложениях. Дешевое сырье и современная технология в значительной мере снижают себестоимость продукции и повышают производительность общественного труда, улучшая таким образом структуру химической промышленности.

Развитие нефтехимии окажет содействие химизации сельского хозяйства и модернизации производства машин. Продукты нефтехимии, в первую очередь пластмассы, вызвали бы значительные перемены также и в строительной промышленности. Поэтому при составлении перспективных планов следует принять во внимание все эти обстоятельства.

Зольтан Биро:

Методы перспективного прогноза и планирования потребностей в электроэнергии

В капиталистических странах для перспективной оценки потребностей в электроэнергии наиболее часто используются буржуазные методы исследования конъюнктуры, в первую очередь экстраполяция тренда потребления электроэнергии. Крайняя недостоверность этого метода принудила буржуазных энергетиков приступить к выработке более сложных методов для составления прогнозов, которые опираются на таблицы затрат-выпуска и прочие методы народохозяйственных балансов. Но и таким образом им удается лишь в незначительной мере уменьшить ненадежность этих прогнозов, поскольку нельзя заранее определить ход конъюнктурных колебаний.

В социалистических странах составление перспективных прогнозов и планов роста потребностей в электроэнергии является органической частью народно-хозяйственного планирования и производится в соответствии с учетом роста производства у потребителей электроэнергии. Применение методов экстраполяции является обоснованным лишь в начальной стадии перспективного планирования в качестве метода приблизительной оценки. В социалистических странах более равномерный рост потребления электроэнергии повышает, а быстрое изменение промышленной структуры снижает, достоверность прогнозов на длительный период. Величина корреляционных экстраполяционных коэффициентов в капиталистических странах в различные периоды промышленного цикла движется в соответствии с изменениями производственной структуры. В странах социалистического лагеря коэффициент потребления электроэнергии, отнесенный к промышленному производству, изменяется пропорционально производству секторов «А» и «Б».

Иштван Сламеницки:

Проблема крупного и мелкого хозяйства в венгерском птицеводстве

В Венгрии птицеводство имеет крупное значение. 25—30 процентов потребления белков животного происхождения в расчете на душу населения составляет птичье мясо и яйца. В будущем мы можем расчитывать лишь на повышение спроса на данные продукты. Благоприятные перспективы имеются также и для экспорта. В соответствии с этим происходит рост производства как птицы, так и яиц.

В области птицеводства у нас все еще продолжает преобладать мелкое хозяйство. Вопреки тому, что в последние годы имеет место быстрый рост количества птицеферм в государственных хозяйствах и производственных кооперативах, удельный вес их производства в общегосударственном производстве составляет едва 2—3 процента. Производство птицы происходит в Венгрии на сельскохозяйственных предприятиях различного типа. Это относится прежде всего к мелкому хозяйству, но также и к крупному. В этом отношении мы ожидаем значительные перемены от социалистического переустройства сельского хозяйства.

Распространение форм крупного хозяйствования в области птицеводства наблюдается во всем мире, как в социалистических, так и в капиталистических странах. Особенно интенсивное стремление в сторону развития крупных птицеводческих хозяйств имеет место в основных странах-импортерах.

В Венгрии имеются возможности для увеличения производства птицы и яиц, как в рамках мелкого, так и крупного хозяйств. В мелких хозяйствах и на приусадебных участках следует стремиться не к увеличению количества птицы, а к тому, чтобы повышать производство путем улучшения ухода за птицей, увеличения ее продуктивности и снижения издержек производства. На государственных и кооперативных птицефермах помимо увеличения количества птицы основное внимание следует обратить на снижение издержек производства. Затем автор излагает возможности, имеющиеся в области снижения издержек производства.

Приобретенный до сих пор отечественный опыт свидетельствует о том, что повышение производства в общегосударственных масштабах возможно в первую очередь путем дальнейшего развития крупного производства на социалистических сельскохозяйственных предприятиях.

Тибор Лишка:

Проблемы, связанные с расчетами экономичности экспорта

В 1959 году в Венгрии производились расчеты экономичности для 1400 экспортных товаров или, соответственно, товарных групп. В настоящем очерке излагается опыт, приобретенный в ходе произведения данных расчетов и производится попытка найти решения для еще не разрешенных теоретических вопросов, главным образом в сфере расчетов экономичности экспорта.

Автор в первую очередь подвергает исследованию взаимосвязь между экономичностью и трудоемкостью, или, соответственно, интенсивностью у сельскохозяйственных продуктов. Согласно мнению автора различная степень трудоемкости и интенсивности не может служить основанием для неблагоприятного формирования экономичности.

В дальнейшем автор очерка подвергает исследованию взаимосвязи расчетов экономичности внешней торговли и различной меры технической оснащенности, экономичности капитальных вложений, создания крупных специализованных сельскохозяйственных предприятий.

Автор остановливается также на проблемах валютных курсов. Он приходит к выводу, что неправильные валютные курсы могут вызвать серьезные искажения в области расчетов экономичности. Наконец, автор затрагивает также и вопрос различных методов учета переменных и постоянных затрат.

Карой Фёльдеш:

О природе создающего стоимость труда при социализме

Автор настоящей дискуссионной статьи оспаривает правильность взглядов, объясняющих необходимость товарного производства при социализме материальным стимулированием, а также «общим противоречием» между интересами личности и общества. (Смотри Петер Эрдёш: «Категории стоимости в социалистическом плановом хозяйстве» в журнале «Кёзгаздашаги Сэмлэ» № 1 за 1959 год.)

В связи с этим автор исходит из того, что при анализе товарного производства нужно видеть различие между понятиями «труд вообще» и абстрактный труд, а также между затратой труда и стоимостью. Отрицание непосредственно-общественного характера труда при социализме равнозначно отрицанию планомерности. Но абсолютизация непосредственно-общественного труда также является неправильной.

Общим противоречием товарного производства является противоречие труда, связанного общественным характером, но отделенного обособленностью производителей. В товарном производстве при социализме получает форму движения прежде всего противоречие между единым общественным характером труда и различной степенью обобществления.

Производственные отношения внутри государственного сектора порождают не только необходимость в известной мере эквивалентного обмена но и экономическую роль труда вообще. В условиях товарного производства последний может выступать только как абстрактный труд. При этом все процессы социалистической экономики должны протекать и в форме движения стоимостных категорий. Это создает объективную основу видимости, что общенародная собственность прежде всего порождает товарные отношения. Второй объективной основой этой видимости является то, что общие определения труда выступают как моменты труда, создающего стоимость. Маркс считал, что «определение стоимости» остается и после исчезновения товарного производства. Поэтому сохранение товарного производства никак не может вытекать из того, что Маркс называет «определением стоимости», его «содержанием». Стать на противоположную точку зрения равносильно отрицанию исторического характера товара.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Sándor Ganczer:

The mutual effect of changes in prices, and methods for their investigation under Socialism

The necessity arises from time to time in the Socialist countries, where there is a system of fixed prices, of effecting small or large changes in prices.

The author treats mainly changes in producers' prices whose object is to adjust producers' prices to changed conditions of production. The mutual effects of producers' prices have so far been determined by traditional methods, so-called ring calculations (which are very lengthy and if the number of products included is of a larger order of magnitude than ten, are practically inapplicable).

The author uses matrix algebra to evolve new methods which make it possible not only to accelerate the calculations but also simultaneously to investigate the mutual effects of changes in prices of numbers of products of the order of magnitude of a hundred. The methods developped make it possible to determine price and price-ratio changes consequent on *a)* a change in the direct wage expenditure (wages tax) included in prices, *b)* a change in the price-level of machinery and buildings or in the amortization rate, resulting in a change of the discount ratio per product, *c)* a change in the price of various basic materials resulting in a change of the direct material costs contained in prices, *d)* changes, due to a considerable alteration of prices in the world market or to some other reason, in the prices of the imported materials used, *e)* an increase or decrease in the profit contained in prices.

The methods recommended by the author are to be applied in practice. The National Price Bureau is at present compiling a price model consisting of 435 products or groups of products, which will enable the methods to be tested in practice.

János Balassa–Ferenc Szerb:

The role of petroleum chemistry in the development of the chemical industry

Production by the Hungarian chemical industry is to be doubled in the Second Five Year Plan (1961–65). This makes it necessary greatly and rapidly to develop the chemical basic materials industry.

A large part of the development of Hungary's basic chemical materials industry – in particular the manufacture of nitrogenous artificial fertilizers, of polymerised synthetics and of certain fundamental organic compounds – is to take place on the basis of petroleum chemistry. Our own resources of petroleum and natural gas and the amounts to be imported from the friendly countries will make it possible to develop the necessary acetylene and ethylene works.

The development of the chemical industry on the basis of petroleum chemistry will result in considerable savings in investments. The cheap raw material and up-to-date technology will lead to a considerable decrease in the costs of products, and increase in the productivity of social labour and an improvement in the structure of the chemical industry.

The development of petroleum chemistry will promote the chemicalisation of agriculture and the modernisation of engineering. The products of petroleum chemistry, in particular synthetic materials, will cause considerable changes in the building industry. All this must be taken into account in the preparation of long-range plans.

Zoltán Bíró:

On methods for the long-range prediction and planning of electric power requirements

In the capitalist countries the bourgeois methods of research into market conditions – extrapolations of the trend of electric power consumption – are usually used for long-range forecasts of electric power requirements. It was the extremely unreliable nature of this method that led to the elaboration of more complex procedures for prediction by bourgeois power experts, depending on input-output tables and also on other methods involving balances of the economy. These, however, only lessened the uncertainty of forecasts to a small extent, for the undulations of the business cycle cannot be determined ahead.

In the socialist countries the long-range prediction and planning of the increase in electric power requirements is an organic part of planning the people's economy and is construed in correspondence with the increased production by the consumers of power. The use of methods involving extrapolation is only justified in the initial stage of long-range planning as a means for obtaining approximate estimates. In the socialist countries the more even increase in electric power consumption increases, while the rapid change in the structure of industry decreases the probability of long-range forecasts. In the capitalist countries the values of the correlative extrapolation coefficients change in the various phases of the industrial cycle in accordance with changes in the productive structure. In the countries of the socialist camp the electric power consumption coefficient relative to industrial production changes with the ratio of the production of the „A" and „B" groups of industry.

István Szlameniczky:

The problem of small or large units in Hungarian poultry breeding

Poultry breeding is of great importance in Hungary. Poultry and eggs make up for about 25—30 percent of the annual consumption of animal proteins per head and a further

increase in the demand for these products is expected. Export perspectives are also favourable and the production of poultry and of eggs is therefore on the increase.

The character of our poultry breeding is still dominantly that of the small units. Despite the rapid increase in recent years in the number of State and cooperative poultry farms, their share in the national product is no more than 2—3 percent. There are numerous forms of poultry breeding unit in Hungary, mainly in the small, but also in the large units. The Socialist reorganisation of agricultural production may be expected to bring about considerable changes in this respect.

Throughout the world, both in the Socialist and the Capitalist countries, large production units are coming to the fore. In particular, the main importing countries are striving to increase large-scale production.

Conditions in Hungary are suitable for increases of poultry and egg production both in the small and the large units. In the small units, the household farms, production should be increased and made cheaper not by increasing the stock, but by improving conditions and achieving greater outputs. In the State and cooperative farms the quantitative increase in production must be accompanied by decreases in production costs, to which great attention should be devoted. Methods of reducing costs are discussed.

Experience gained in Hungary hitherto, unambiguously indicates that an increase in national production can, in the first place, be achieved by a spread of the various forms of large-scale operation.

Tibor Liska:

Problems of calculations of the economy of exports

Calculations of economy were prepared in Hungary in respect to over 1400 articles or groups of articles for export in 1959. The paper presents the experiences gained through these calculations and in particular seeks answers to those theoratical problems of the calculation of the economy of exports that have so far not been solved.

First the author discusses the connections between economy and specific labour requirements or intensiveness in the case of agricultural articles. In his opinion the differing degrees of specific labour requirements and of intensiveness cannot cause the unfavourable development of the economy of the article.

The paper next proceeds to an investigation of the relations of calculations of economy in foreign trade with differences in technical equipment and the use made of it, with the economy of investments and with the organisation of specialised large-scale farm units.

The author also treats the problems of foreign exchange corversion rates. He states that incorrect conversion rates can considerably distort calculations of economy. The question of taking varying and unvarying expenditure into account in differing ways is also raised.

Károly Földes:

On the nature of value-creating labour under Socialism

The author of this article in the discussion attacks views that explain the need for commodity production under Socialism by reffering to financial incentives and the „general" contradiction between individual and social interests. (Q. v. Péter Erdős: Value categories in a Socialist planned economy. Közgazdasági Szemle, 1959. 1.)

The point of departure here is that in investigating commodity production a distinction should be made between human labour in general and abstract labour and between the expenditure of labour and value. A denial of the directly social character of labour under Socialism is tantamount to a denial of planning. The absolutisation of direct social labour is, however, also incorrect.

The general contradiction of commodity production is that between labour that is united in its social character but divided in its particularised ownership. In commodity production under Socialism it is primarily the contradiction between the uniformly social character of labour and its various degrees of socialisation that is manifested.

The relations of production within the State sector determine not only the need for a certain degree of equivalent exchange but also the economic rôle of human labour in general. Amidst the conditions of commodity production the latter can only appear as abstract labour. Under these circumstances all the processes of the Socialist economy must also take place as movements of value categories. This provides an objective basis for the illusion that it is in the first place ownership by the whole people that gives birth to commodity relations. The second objective basis for this illusion is that the general definitions of labour arise as moments of value-creating labour. According to Marx the „definition of value" continues to exist even after commodity production ceases. The continued existence of commodity production can thus in no way be a consequence of what Marx called the content of the definition of value. The opposite view leads to a negation of the historic character of commodities.

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111—010.

60.0596 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.

Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.

Telefon: 180—850. — Csekkszámla: 61 094. Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.

Terjedelem: 8 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1960. február 17.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

4

VII. ÉVFOLYAM 1960. ÁPRILIS

TARTALOM

Tizenöt év 389

Göncöl György: Lenin és az imperializmus kritikája 394

Varga Jenő: A huszadik század kapitalizmusa (II. rész) 405

Balassa Ákos: A gépipar fejlesztésének néhány kérdése a második ötéves tervben 419

Morva Tamás: A társadalmitermék-mérleg szerepe az 1959. évi népgazdasági terv átárazásában és felhasználásának további lehetőségei 436

Hegedüs András: A munkásbérezés jelenlegi rendszere és az anyagi ösztönzés 452

Komló László: A termelőszövetkezeti jövedelemrészesedési formák .. 469

Fébó László: A budapesti tömegközlekedés története 483

SZEMLE

A földművesszövetkezetek segítsége a termelőszövetkezetek szervezésében és megerősítésében *(Pál József)* 495

A fejlett tőkésországok nemzeti termékének összemérése *(Sóky Dezső)* 504

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

G. Fabiunke: List Frigyes német nemzetgazdász történelmi szerepéhez 1789—1846 *(Horváth Róbert)* 514

A cikkek orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata 517

E SZÁM SZERZŐI:

Balassa Ákos aspiráns, az Országos Tervhivatal munkatársa; **dr. Fébó László,** a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó munkatársa; **Göncöl György** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője; **Hegedüs András,** a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Horváth Róbert** egyetemi tanár, a Szegedi Tudományegyetem jogi kara statisztikai tanszékének vezetője; **dr. Komló László,** a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Morva Tamás** aspiráns, az Országos Tervhivatal osztályvezetője; **dr. Pál József,** a SZÖVOSZ mezőgazdasági főosztályának vezetője; **dr. Sóky Dezső,** a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Varga Jenő** akadémikus, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának tagja.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Bakonyi Sebestyén Endre, Bognár József, Erdei Ferenc, Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Huszár István, Lázár György, Molnár Endre, Ripp Géza (főszerkesztő), Varga Edit, Varga István, Vályi Péter

Tizenöt év. . .

A szocialista országok, köztük hazánk gazdasági és politikai életére különösen jellemző vonás az előretekintés. A szocialista, illetve a kommunista holnap építése megkívánja a feladatok tervszerű felmérését és azok teljesítését, a társadalom erőinek mozgósítását. A szocialista országok nagy és lelkesítő célokat tűznek maguk elé, elsősorban a népgazdaságfejlesztési tervek formájában, újabban pedig a gazdasági fejlettség szempontjából ma még előttünk járó tőkésországokkal vívott békés gazdasági verseny keretében. A szocialista társadalom felfelé ívelő, különösen gyorsan fejlődő társadalom, amelynek minden oka megvan rá, hogy magabiztosan nézzen jövője elé.

Az előrelátást megkönnyíti, annak mintegy „másik oldala": a visszapillantás a megtett útra, hogy az elért eredményeket és az elkövetett hibákat mérlegre téve le lehessen vonni a tanulságokat a jövőt illetően. Különösen időszerű a visszapillantás most, amikor hazánk felszabadulásának 15. évfordulóját ünnepeljük.

Jogosan mondhatjuk, hogy a 15 év előtti felszabadulás fordulópont volt hazánk történetében. A felszabadulás gyakorlatilag egyet jelentett népünk számára a sok kínt és szenvedést okozó háború befejeződésével, a felszabaduláson át vezetett az út a háborúból a békébe.

A felszabadulás a nemzet számára a nemzeti függetlenség visszanyerését, a munkások, a parasztok és az értelmiségiek számára az üldöztetés és kiszolgáltatottság állapotából való szabadulást: életet, szabadságot, földet és demokráciát jelentett.

A felszabadulás azt is jelentette, hogy a munkásosztály kedvező feltételek közt hozzáfoghatott saját sorainak rendezéséhez, újjászerveződhetett a kommunista párt. Ezzel létrejött annak a döntő feltétele, hogy a munkásosztály fokozatosan kezébe vegye a hatalmat és az azonnali gazdasági és politikai feladatok megoldása után átvezesse az országot a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korszakába.

A felszabadító szovjet hadsereg csapásai alatt pozdorjára tört a népelnyomó fasiszta hatalmi apparátus, amely oly hosszú időn át a dolgozók börtönévé változtatta az országot, és útját állta a társadalmi haladásnak, konzerválni igyekezett a földbirtokosok és tőkések uralmát hazánkban.

A felszabadulás egyet jelentett azzal, hogy végetért a rombolás korszaka, s kezdetét vehette az újjáépítés. Számokkal ki sem fejezhető az a kár és bánat, amit a háború és a fasiszta terror 600 ezernyi áldozata jelentett, de a szorosan vett gazdasági veszteségek és károk is rendkívül nagyméretűek voltak.

Magyarország háborús kára az 1946-ban végzett statisztikai felmérés, valamint a különféle, nem teljes becslések szerint 21,95 milliárd

1938. évi értékű pengőre rúgott. Ez az összeg Magyarország 1938. évi nemzeti jövedelmének körülbelül ötszöröse.

A gyáripar a háború következtében létesítményeinek és termelőképességének majdnem felét, anyag- és gyártmánykészletének pedig még nagyobb hányadát veszítette el.

Elpusztult a szarvasmarha- és a lóállománynak több mint a fele, a sertésállománynak csaknem a fele, a juhállománynak több mint 80 százaléka. A mezőgazdasági terményekben okozott kár körülbelül 4 millió hektár szántó egy évi hozamának felelt meg. Elpusztult vagy elveszett csaknem 1500 traktor és több mint 3500 cséplőgép.

A közlekedés szinte megbénult. Majdnem minden hídunk áldozatul esett a fasiszták romboló dühének, a vágányzat több mint egyharmadának tönkretétele használhatatlanná tette a vasúti hálózatot, a vasút 68 ezer járművéből 48 ezer külföldre került. Elveszett az MNB teljes nemesfémkészlete is.

Ezt a pusztulást kellett helyrehozni, ilyen anyagi mélypontról elindulva jutottunk el mostanáig.

★

A felszabadulás jelentőségét leginkább éppen az azóta eltelt 15 év alatt hazánkban végbement fejlődés mutatja.

Erre a 15 évre elsősorban a gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális fejlődés korábban soha nem látott gyors üteme és méretei a jellemzőek. E változások részletes taglalása természetesen túlnőne mostani megemlékezésünk keretein. Ez alkalommal csak a 15 éves fejlődés kifejezetten gazdasági vonatkozásaira térünk ki, közülük is csak néhány legfontosabbra.

A felszabadult hazában új országot építő nép államhatalmának első nagyszabású gazdasági-társadalmi tette a radikális demokratikus földreform volt. A földreform kereken 5 600 000 holdra, a mezőgazdaságilag művelhető földterület 34,8 százalékára terjedt ki. A földhözjuttatottak száma meghaladta a 640 000-et. Ezzel a lépéssel a népi demokrácia egy csapásra teljesen megsemmisítette Magyarországon a feudális birtokviszonyokat, egyszersmindenkorra eldöntötte a földért folyó ezeréves pert, azok javára, akik a földet megművelik.

A soron következő nagy gazdasági feladat a termelés helyreállítása és a gazdasági élet megszilárdítása volt. A gazdasági élet helyreállítása az első 3 éves terv keretében, alapjában 1949 végéig megtörtént: az ipari termelés volumene már ekkor mintegy 40 százalékkal magasabb volt, mint 1938-ban. A gazdasági élet megszilárdítása és az életviszonyok javítása szempontjából egyaránt kiemelkedő jelentősége volt a pénz stabilizációjának.

A szocialista termelési viszonyok kialakításában jelentett döntő lépést a gyárak és a bankok fokozatosan végrehajtott államosítása. Az egész nép tulajdonába vett döntő termelőeszközökre és bankhálózatra támaszkodva indult meg a tervgazdálkodás kiépítése. A tervszerűen irányított szocialista termelés gyorsan nőtt: a nettó termelés indexe az állami iparban már 1951-ben meghaladta az 1938-as szint kétszeresét, 1959-ben pedig a négyszeresét is. Az iparban foglalkoztatottak létszáma 1959 végén meghaladta az 1300 ezer főt (ez a szám 1938-ban 721 ezer, 1943-ban pedig 893 ezer volt). A vil-

lamosenergia-termelés az 1938. évi 1399 millió kWó-ról 7088 kWó-ra nőtt. Az ipari termelés volumenének növekedésével együtt új, a korszerű ipari fejlődés szempontjából nagy jelentőségű iparágak izmosodtak meg hazánkban (szerszámgép-gyártás, műszeripar, autó- és autóbuszgyártás, golyóscsapágy-gyártás), de nagymértékben fejlődtek azok az iparágak (híradástechnika, vasúti járműgyártás, gyógyszeripar) is, amelyekben a magyar ipar régi hagyományokkal rendelkezik.

A felszabadulás óta különösen meggyorsult az ipari termelés fejlődési üteme hazánkban. Míg 1929—1938 között a bruttó ipari termelés nem egészen 14 százalékkal növekedett, addig 1949—1958 között a nettó ipari termelés majdnem 2 és félszeresre (2,43-szorosra), a bruttó pedig csaknem háromszorosára (2,91-szeresre) nőtt.

Bár az iparban elértnél jóval kisebb mértékű, de mégis figyelemre méltó eredmények születtek az elmúlt másfél évtizedben a mezőgazdaságban is. Fejlődtek a mezőgazdaság termelőerői: például a traktorállomány az 1935. évi 7 ezerről 1959-ben 31 ezerre nőtt, az 1 holdra jutó műtrágyamennyiség pedig, amely 1938-ban mindössze 7,5 kg volt, 1959-ben már elérte a 80 kg-ot. Mindez megmutatkozott a terméseredményekben is. A termésátlagok a legfontosabb terményekből számottevően növekedtek. A mezőgazdasági termelés a felszabadulás előttihez képest 15 százalékkal növekedett. Hogy ez a növekedés nem volt nagyobb méretű, annak oka az, hogy a kisparaszti parcellagazdálkodás keretei között a mezőgazdasági termelés növelésének lehetőségei korlátozottak. Éppen a kisüzemi korlátok elhárítását szolgálja a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a szocialista termelési viszonyok kiterjesztése a mezőgazdaságra is, aminek napjainkban is tanúi vagyunk.

Az általános gazdasági fejlődéssel együttjárt az életviszonyok javulása is. Míg a Horthy-rendszerben évi átlagban 200—300 ezer, az 1929—33-as válság idején pedig 700—800 ezer dolgozó volt munka nélkül, addig kevéssel a felszabadulás után már gyakorlatilag megszűnt hazánkban a munkanélküliség. Az életszínvonal már 1949-ben újból elérte a háború előtti szintet. 1949 után az egy főre jutó reáljövedelem — az életszínvonal alakulásának egyik fontos mutatója — az 1951—1953 közti átmeneti visszaesés ellenére tovább nőtt, és 1958-ban a munkás- és alkalmazott népességnél 56, a parasztságnál pedig 26 százalékkal haladta meg az 1949. évi színvonalat. Az életszínvonal emelkedését mutatja az is, hogy 1938-hoz képest 1958-ban az egy főre jutó húsfogyasztás 27, a zsiradékfogyasztás 24, a cukorfogyasztás 137, a tojásfogyasztás 58 százalékkal nőtt. A társadalombiztosítási szolgáltatások ma már a lakosság 71 százalékára kiterjednek (az 1938-as hasonló adat: 31 százalék).

A 15 évi fejlődés nyomán gyökeresen megváltozott hazánk társadalmi és gazdasági struktúrája.

A felszabadulás előtt az ország művelhető területének mintegy 30 százaléka néhány száz nagybirtokos kezén volt, akik több földdel rendelkeztek, mint az 1 400 000 kis- és törpebirtokos. Ma a legfrissebb adatok szerint az ország összes szántóterületének 57 százalékát termelőszövetkezetek művelik, s így a szocialista szektor súlya a szántóföldi termelésben az állami gazdaságokkal együtt meghaladta a 70 százalékot; a fennmaradó alig 30 százaléknyi szántóterület az egyelőre még egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok művelésében van.

A felszabadulás előtt hazánk a bel- és külföldi tőke „szabad" va-

dászterülete volt. Ma az iparban foglalkoztatottak több mint kilenctizede a szocialista (állami és szövetkezeti) szektorban dolgozik. Szocialista tulajdonban van az egész bankszervezet, a nagy- és a külkereskedelem, a közlekedés; a belkereskedelmi forgalom túlnyomó részét ugyancsak a szocialista szektor bonyolítja.

A gazdasági struktúra változását érzékelteti, hogy míg a háború előtt a lakosságnak mintegy 50 százaléka élt a mezőgazdaságból, 10 százaléka a gyáriparból, kb. 15 százaléka pedig a közlekedésből és a kisiparból, addig ma a parasztság részaránya az összes népességen belül kb. 42 százalék, s a bérből és fizetésből élők teszik ki a népesség 51 százalékát.

Az 1938—39. évi nemzeti jövedelemnek 42 százaléka származott az iparból, 1958-ban már az ipari termelés szolgáltatta a nemzeti jövedelem 54,6 százalékát. (Ha mérlegeljük, hogy 1938—39-ben erős agrárolló volt, amely azóta eltűnt, a változás az ipar javára még sokkal nagyobb.) A háború előtt a nehézipar nem egészen 52 százalékkal részesedett az iparból, ma ez az arány kb. 58 százalék.

Alapvetően megváltozott a külkereskedelem szerkezete. A háború előtt a mezőgazdasági és élelmiszeripari kivitel képezte az egész export 70 százalékát, a nyersanyagkivitel 10, az ipari kivitel volumene pedig 20 százalék körül mozgott. A behozatal mintegy 60 százaléka ipari termékekre jutott. Magyarország külkereskedelmére tehát alapvetően az élelmiszer- és nyersanyagszállító és iparcikk-vásárló jelleg nyomta rá bélyegét.

1958-ban ezzel szemben kivitelünk 56,7 százaléka volt iparcikk (nagyobb részben gépek, berendezések és műszerek), 14,4 százaléka nyersanyag és 29,9 százaléka mezőgazdasági és élelmiszeripari termék. Ugyanakkor a behozatal 60,6 százalékát fűtőanyagok és nyersanyagok, 31,5 százalékát különféle iparcikkek, 7,9 százalékát pedig élelmiszeripari nyersanyagok és élelmiszerek tették ki. Külkereskedelmünk árustruktúrájában is tükröződik tehát hazánk másfél évtized alatt végbement ipari fejlődése.

★

Mivel magyarázhatjuk az elmúlt 15 év gyors gazdasági fejlődését, történelmi jelentőségű változásait?

Végeredményben két — egymással összefüggő — fő tényezőt emelhetünk ki: 1. Gyakorlatilag az egész elmúlt 15 évben marxi—lenini elmélettel felvértezett kommunista párt vezette az országot, s a dolgozó nép kollektív erőfeszítése a párt vezetésével, a termelőerők és a termelési viszonyok alapvető összhangja talaján, megtermette gyümölcseit; 2. a magyar dolgozó nép erőfeszítéseiben nem állt egyedül, hanem támaszkodhatott a Szovjetunió és a szocializmus építésében társai, a többi népi demokratikus ország segítségére.

A párt vezetése kezdettől fogva magasfokú, bármely más vezető erőhöz képest összehasonlíthatatlanul magasabb rendű társadalmi tudatosságot jelentett, de történelmileg ez a vezetés nem volt hibátlan. A gyors fejlődés, a vitathatatlan és túlnyomó pozitívumok mellett súlyos és sok kárt okozó hibák is terhelték az elmúlt 15 év történetét. A pártban és a párt vezetésében érvényesült hibák, egyes időszakokban az objektív valóság tényeinek és törvényeinek figyelmen kívül hagyása,

a személyi kultusz elburjánzása, és ezek talaján a dogmatikus, illetve revizionista nézetek terjedése, gyengítették a párt vezetésének hatékonyságát, és ellentmondásokat idéztek elő gazdasági, politikai és társadalmi életünkben. Eredményeink e hibák nélkül még nagyobbak lehettek volna.

Az 1956-os ellenforradalom egy időre visszavetette fejlődésünket. Az ellenforradalom elleni harcban, a revizionizmus és a dogmatizmus leküzdésével azonban a pártvezetés hatékonysága és ezzel a néphatalom is újból megszilárdult. Amint azt Kádár János az MSZMP VII. kongresszusán tartott beszámolójában megállapította, „a Központi Bizottság tévelygések és hibák sorozata után visszavezette a pártot a helyes lenini útra; módszereibe is, a párt munkastílusába is olyan új elemeket vitt be, amelyek ma összeforrasztják a legszélesebb dolgozó tömegekkel". Nagyrészt ezzel magyarázható a „magyar csoda", az ellenforradalom utáni politikai, gazdasági és társadalmi konszolidáció gyorsasága és eredményessége, továbbá, a szocialista építésben azóta elért sikereink is.

A szocialista országokkal való összefogás és a tőlük kapott segítség ugyancsak rendkívül jelentős tényezője volt 15 éves fejlődésünknek. A felszabadító Szovjetunió hadserege és a szovjet állam már közvetlenül a felszabadulás után jelentős és sokoldalú segítséget adott az élet újraindításához. Nagyban előmozdította fejlődésünket, hogy szovjet forrásból átvehettük a szocializmus építése során szerzett tapasztalatokat és ezekre támaszkodva gyorsabban haladhattunk, sok tévedést, kockázatot, áldozatot elkerülhettünk. Nagy erőforrást jelentettek és jelentenek gazdasági építésünkben a testvéri szocialista országokhoz — köztük is elsősorban a Szovjetunióhoz — fűződő kétoldalú gazdasági kapcsolataink. A szocialista országokkal folytatott kereskedelem biztosítja iparunk ellátását a legtöbb fontos nyersanyagból; a Szovjetunió egyre fokozódó arányban nyújt támogatást iparunk fejlesztésében, hitelekkel és korszerű technikai felszerelés szállításával; a szocialista országokkal kötött hosszúlejáratú megállapodások képezik az alapját egy sor fontos iparágunk fejlesztésének is.

Magasabb színvonalra emelkedett a szocialista országok gazdasági együttműködése a KGST megalakulásával. A legutóbbi néhány évben mindinkább kibontakozik a szocialista országok tervszerű és nagyarányú gazdasági együttműködésének ragyogó perspektívája.

Kiemelkedő szerepe volt a szocialista országok testvéri segítségének az ellenforradalom alatt és után kialakult súlyos helyzetben is. Ez a segítség nagyban csökkentette az ellenforradalom okozta gazdasági megrázkódtatást, s rendkívül megkönnyítette a konszolidációt.

★

Tizenöt éve már, hogy felszabadult az ország. Ma összehasonlíthatatlanul magasabb szinten, tapasztalatokban és erőforrásokban gazdagabban, s ha új problémákkal küzdve is, bizalommal nézünk a ragyogó szocialista jövő elébe.

GÖNCÖL GYÖRGY:

Lenin és az imperializmus kritikája

Lenin születésének 90. évfordulóját a világtörténelemnek abban a fejlődési szakaszában ünnepeljük, amelyben igazolódnak Leninnek az imperialista korszak marxista elemzéséből levont következtetései és tudományosan megalapozott jóslatai. A II. internacionálé teoretikusai Lenin idejében azt a tévhitet táplálták és terjesztették, hogy mivel Marx a kapitalizmusnak kezdeti, úgyszólván barbár korszakát élte át és vizsgálta, ezért az általa tanulmányozott jelenségekből és folyamatokból leszűrt elméleti általánosításai is idejüket múlták. A modern kapitalizmus a Marx által alkotott képhez már nem hasonlít, — mondották; nem szabad a civilizált kapitalizmust barbár ősével összetéveszteni. Amellett ennek a civilizált kapitalizmusnak fejlődőképessége sem marad el a régi kapitalizmusétól — hangoztatták.

Lenin kimutatta, hogy ennek *a „civilizált" kapitalizmusnak természetéből szükségszerűen adódó fő megnyilvánulásai: a háborúk és az éhínség, a káosszá fajuló termelési anarchia, az emberiséget fenyegető katasztrófa, amelyet csak a kapitalizmus megszüntetésével, csak a szocializmusra való áttéréssel lehet elkerülni.* Erre a tudományos felismerésre alapozta Lenin a proletárforradalom stratégiáját az első világháborúban. A proletárforradalom azért győzött, mert százmilliós tömegek győződtek meg *saját tapasztalataik alapján* a marxizmus-leninizmusnak arról az alapigazságáról, hogy — Engels kifejezésével élve — az emberiség történelem előtti korszakának kettős átkától, a háborútól és az éhínségtől csak a szocializmus győzelme szabadíthat meg. A Lenin vezette győztes proletárforradalomban a marxizmus elmélete anyagi erővé vált azáltal, hogy mélyen behatolt a tömegek tudatába és ott a bolsevik párt vezetésén keresztül a cselekvés vezérfonalává lett. De mi oknál fogva tudott behatolni a tömegek tudatába, miképpen válhatott a tömegek forradalmi cselekvésének vezérfonalává? Azért, mert a dolgozó tömegek társadalmi létfeltételeire csak a tudományos szocializmus tanai derítettek fényt. „Nem egyedül azon múlik, hogy mennyire értik meg Marxot — magyarázza egy francia polgári közgazdász a marxi tanok térhódítását a proletárok között —, hanem azon, hogy Marx lángelméje őket oly tökéletesen megértette." (Daniel Willey. Petite histoire des grandes doctrines economiques. Páris, 1944. 205.)

A tudományos szocializmus megalapítói kiemelik a tőke történelmi pályafutásának két legfontosabb eredményét:

1. A kapitalizmus olyan tömegű és hatékonyságú társadalmi termelőerőket hozott létre, amelyekkel összehasonlítva minden megelőző társadalmi alakulat termelőerői eltörpülnek;

2. a kapitalizmus ugyanakkor megteremtette saját sírásóját, a modern proletáriátust.

Lenin a kapitalista rendszer válságának egyik fő jellemvonásaként emeli ki, hogy az imperializmus a forradalmasodó gyarmati népekben is megteremti saját sírásóit. Ebből a felismerésből a szocialista világforradalom stratégiájára vonatkozó döntő fontosságú következtetést vont le, azt, hogy *a proletárforradalom győzelme egy vagy több országban a kapitalizmus egész világrendszerének végleges és orvosolhatatlan felbomlását jelenti.*

Marx a korabeli európai forradalmak — különösképpen a francia forradalom — tapasztalatai alapján megállapította, hogy a proletáriátus elszigetelten nem képes győzelemre vinni a forradalmat; ha viszont a proletárforradalom vezérszólamát a parasztháború kórusa festi alá, akkor a forradalom győzelme biztosított.

Az orosz forradalom győzelmének is ez volt a nyitja. Lenin a marxi tanítást a kapitalizmus egész világrendszerére általánosította: a szocialista világforradalom győzelmét az alapozza meg, a nemzeti méretekben győztes proletárforradalmat az teszi a szocialista világforradalom úttörőjévé és szerves részévé, hogy egyesül a gyarmati forradalmak hatalmas hullámverésével és ezáltal ez az áradat az imperializmus világrendszerét alapjaiban ássa alá. „A harc kimenetelét végeredményben az határozza meg, hogy Oroszország, India, Kína stb. a világ lakosságának óriási többsége... S az utóbbi években éppen a lakosságnak ez a többsége sodródik bele rendkívüli gyorsasággal a felszabadításáért folyó harcba, úgyhogy ebben az értelemben a kételynek még árnyéka sem férhet ahhoz, hogy a világot átfogó harc végső megoldása minő lesz. Ebben az értelemben a szocializmus végleges győzelme tökéletesen és feltétlenül biztosított" — írja Lenin 1923-ban. (Lenin. Válogatott Művek. II. kötet. 1028. o. Szikra. 1949.)

Egy világtörténelmi eseményekben gazdag negyedévszázad leforgása után pedig a kínai forradalom győzelméről szólva állapítja meg Mao Ce-tung 1949-ben: „Az Októberi Forradalom ágyúdörgése hozta meg számunkra a marxizmus-leninizmust." (Mao Ce-tung. A kínai forradalom diadalmas útja. 224. o. Szikra. 1950.)

Íme, ez az elválaszthatatlan, széttéphetetlen kapcsolat és történelmi folytonosság áll fenn a marxi és a lenini tanítások között. A kapitalizmus általános válságának korszakában az imperialista propagandisták arcuk verejtékével igyekeznek ezt az elválaszthatatlant valahogyan mégis elválasztani, a marxizmus-leninizmus szerves egységét tagadni.

Figyelemre méltó azonban, hogy a kapitalizmus általános válságának elmélyülése miként módosította a revizionista taktikát, milyen újabb elméleti erőfeszítésekre sarkallja a revizionistákat. Az első világháború idején és az azt követő időszakban az álmarxisták (Kautsky, Otto Bauer stb.) a marxizmusra való hivatkozásokkal ellenezték a leninizmust. A második világháború utáni időszak revizionistái viszont már a marxizmus-leninizmus szerves egységének a maguk módján való elismerésére kényszerülnek, olyanformán, hogy a marxizmust és a leninizmust *együttesen* tagadják, illetve hamisítják meg. Az angol renegát Strachey egyik könyvében azt fejtegeti, hogy miért nem volt Marxnak igaza az imperializmus előtti kapitalizmus megítélésében; a másik könyvében pedig azt, hogy miért nem volt Leninnek igaza az imperializmus

megítélésében. Az amerikai renegát Browder azt bizonygatja könyvének első felében, hogy Marx elmélete a tőkés kizsákmányolást illetően hamis, másik felében pedig azt, hogy Lenin elmélete a gyarmati kizsákmányolás tekintetében hamis.

Lépésről lépésre így halad a revizionizmus, mint a rák, visszafelé az elméleti csőd és az osztályárulás útjelzői mentén.

Semmiféle szofista csűrés-csavarással sem lehet azonban megkerülni az imperializmus marxista elemzésének azt a próbakövét, amelyet Lenin állított fel: éleződnek-e avagy enyhülnek az imperialista világgazdaság belső ellentmondásai; éleződnek-e avagy tompulnak az e belső ellentmondások által kiváltott politikai ellentétek?

„Azok a kérdések, hogy lehetséges-e az imperializmus alapjainak reformista megváltoztatása, előre kell-e haladni az imperializmus által létrehozott ellentétek további kiélezése és elmélyítése felé, avagy visszafelé, az ellentétek tompítása felé — ezek az imperializmus kritikájának alapvető kérdései." (Lenin Művei 22. köt. 298. o. Szikra. 1951.)

A következőkben Leninnek az imperializmus gazdasági elemzéséből leszűrt két legfontosabb tudományos megállapítását vizsgáljuk meg abból a szempontból, hogy az imperializmusban jelenleg lezajló bizonyos folyamatokkal összevetve mennyire állják meg helyüket, illetve hogy ezek a folyamatok egyáltalán megérthetők-e, ésszerűen értelmezhetők-e másként, mint a lenini tételek megvilágításában.

Két alapvető — és egymással összefüggő — lenini tételre gondolunk. Az egyik tétel: a tőke nemzetközivé válása; ennek a tételnek tartalma és jelentősége az imperialista együttműködés és az imperialista ellentétek szempontjából, továbbá a nemzetközi monopóliumok és a nyersanyag-termelő gyarmati és félgyarmati országok ellentétének szempontjából.

A másik: az a lenini tétel, hogy a monopolkapitalizmus korszakában az árukivitel a tőkekivitelnek van alárendelve.

Marx kritikai és forradalmi módszerének alkalmazása az imperialista világrendszer elemzésére egyebek között ennek a két sarkalatos tételnek a megfogalmazásában csúcsosodik ki Leninnél.

„A tőke a saját képmására gyúrja át a világot" — állapítja meg a Kommunista Kiáltvány. Ez a tendencia a kapitalizmus fejlődésének imperialista fázisában teljesedik ki és Lenin azokat a jelenségeket vizsgálja, amelyek *a monopoltőkének* azzal a törekvésével kapcsolatosak, hogy a világot a saját képmására gyúrja át.

A tőke nemzetközi koncentrációjának és centralizációjának, a tőke nemzetközivé válásának ez a tendenciája abból a szempontból érdekli Lenint, hogy milyen gazdasági és politikai folyamatokat vált ki. A történelmi szükségszerűség, a történelmi fejlődés rugója és iránya, a *törvény* — a tőke nemzetközivé válásának ebben a tendenciájában *és* az általa kiváltott gazdasági és politikai folyamatokban érvényesül. *Ez* a törvény érvényesülésének konkrét-történelmi módja. Sohasem arról van tehát szó a dialektikus materializmus szemszögéből, hogy megállapítunk valamilyen absztrakt törvényt, amelyet azután érvényesülésének konkrét körülményei módosítanak vagy akár hatályon kívül helyeznek, hanem mindig arról, hogy a fejlődési tendenciák és az általuk kiváltott folyamatok konkrét kölcsönhatása, ellentmondásos egysége az, ami *valóban törvényszerű.* A dialektikus materializmusnak ez az elvi állás-

pontja és módszere persze jóval bonyolultabb elemzést igényel, mint a metafizikus törvényfelfogás, de egyedül alkalmas arra, hogy *a valóságot* fogja át — és annak *ne csak puszta értelmezésére, hanem megváltoztatására is képes legyen!*

A tőke nemzetközivé válásának tendenciáját illetően Lenin éppen a fejlődés törvényének ezt a marxista felfogását szegezi szembe a Kautsky-féle ultraimperialista ábrándok metafizikájával. „Ha a tisztán gazdasági szemponton valami tisztán elvont dolog értendő, akkor minden, amit erre vonatkozóan elmondhatunk, a következő tételben csúcsosodik ki: A fejlődés monopóliumok felé, következésképpen egy világmonopólium felé, egyetlen világtröszt felé halad. Ez vitathatatlan, de egyúttal teljesen tartalmatlan állítás . . . ebben az értelemben az ultraimperializmus elmélete . . . badarság." (Lenin Művei 22. kötet. 282. o. Szikra 1951.)

Érdemes egyébként rámutatni, hogy a marxi elemzésnek ugyanezen módszertani alapjaiból kiindulva kritizálja Lenin, ugyanebből a szemszögből nevezi „a marxizmus karikatúrájának" az imperializmus törvényszerűségeinek azt az ultrabaloldali mezben fellépő egyoldalú és absztrakt felfogását, amely az első világháború idején az „imperialista ökonomizmus" meddő és káros irányzatában jelent meg, mely szerint az imperializmus korszakában nemzeti felszabadító háborúk elvben és eleve lehetetlenek.

A tőke nemzetközivé válásának legkimagaslóbb példája a nemzetközi olajtőke. Ezt Lenin is kiemeli. Azóta a nemzetközi olajtőke súlya és jelentősége az imperialista világgazdaságban — és az imperialista világpolitikában — szakadatlanul növekedett. Az úgynevezett „Közép-Kelet" az imperialisták szótárában olyan gazdaságföldrajzi és geopolitikai fogalom, amely tisztán a nemzetközi olajtőke teremtménye. Az első világháborúban az olajforrások monopolizálásáért folyt a harc; az első világháborút lezáró területi átrendezés célja ez volt. Az imperialista külpolitika irányelveit, stratégiáját és taktikáját békében és háborúban egyaránt, a békés együttműködésnek a háborús összecsapással való váltakozását, nem kismértékben a nemzetközi olajtőke érdekei szabják meg egészen közvetlenül. „Ezeket a területeket illetően a versaillesi és a lausannei békeszerződést az olaj uralta" — írja a kérdés egyik francia ismerője és hozzáteszi, hogy ez magyarázza meg mind az angol, mind az amerikai külügyminisztérium manővereit is — a néhány évvel ezelőtt nagy feltűnést keltett titkos „Fechteler-tervet", Murphy államtitkár diplomáciai „jószolgálatait" és ezeken túl a szuezi agressziót, sőt az algériai eseményeket is. (Le Monde. 1960. február 12.)

A nemzetközi monopóliumnak, a világtrösztnek, a lehetőleg teljes világpiaci monopóliumra való törekvésnek szélsőséges esete, iskolapéldája az olaj: az összes számbajövő nyersolaj-források mindenáron, békés és háborús eszközökkel való megkaparintására irányuló törekvéstől a csővezeték és az olajfinomító-hálózat lehetőleg teljes kézbentartásáig — az olajtőke világbirodalmának kiépítése. A kapitalista világgazdaságnak ez a szektora közelíti meg leginkább a csúcsimperializmus Kautsky-féle eszményképét: az amerikai szenátus vizsgálata 1949-ben megállapította, hogy az amerikai-angol olajkartellben egyesült 7 olajtársaság a kapitalista világ Egyesült Államok területén kívül eső olajforrásainak 92%-át, a Közép-Kelet olajtermelésének 99%-át, az olajvezeték-háló-

zatnak teljes egészét, a kiskereskedelmi eladóhálózatnak csaknem teljes egészét tartja kézben.

Íme, a kapitalista világgazdaság méreteiben megvalósított csaknem abszolút monopólium mint határeset; egyben a békés imperializmusról táplált nyárspolgári elképzelések abszolút ellentéte. S itt nemcsak a nyersanyag-források megkaparintásának „klasszikus" háborús eszközeiről mint az olajmonopóliumok rutin-eljárásáról van szó, hanem egyszersmind arról, hogy a háborús veszély felidézése és maga a háború az olajtúltermelés elkerülésének (egyben természetesen az olajtúltermelés előkészítésének), a monopolár és a monopolprofit fenntartásának rendkívül fontos eszköze.

A kapitalista világgazdaságnak ebben a szektorában realizálódik a legnagyobb profitráta és profittömeg, a II. világháború után a nyersanyagtermelő országokban eszközölt amerikai tőkebefektetések oroszlánrésze. Közismert az olajmonopóliumok árkalkulációja. „Az egész olajstruktúra és különösen a világpiaci ármechanizmus a legerősebb imperialista hatalom, az Egyesült Államok érdekei szerint alakul" — állapítja meg a már említett francia publicista. (Le Monde. 1960. február 13.)

Miben áll ez a mechanizmus? Az olaj világpiaci árát az amerikai olajtársaságok diktálják a Texas Railroad Commission (Texasi Vasúttársaság) hivatalos árjegyzékén keresztül. Persze, ez csak az olaj világkeresletének a kínálatot folyamatosan meghaladó terjedelme esetén lehetséges és ezenfelül csak olyan körülmények között, amelyeknek egyik fő vonása, hogy az Egyesült Államok a kapitalista világnak egyszersmind vezető olajimportáló országa is. A monopolista árkalkuláció egész mesterséges mechanizmusának dugába kell dőlnie, mihelyt az általa előmozdított túlkínálat és túlkapacitás végül is a túltermelési válságba torkollik, és ezzel egyidejűleg, ennek kihatásaként az amerikai olajimportot leszorítják.

Éppen ehhez a ponthoz érkezett el napjainkban a kapitalista világ olajkonjunktúrája — ezzel igazolva a marxizmus elméleti alapjaiból közvetlenül világosan következő tételt, hogy a legerősebb monopóliumok a számukra kedvező körülmények között (háború, újjáépítés, háborús veszély felidézése, újabb háború kirobbantása) ideig-óráig, sőt huzamosabban is „kijátszhatják" az értéktörvényt, „stabilizálhatják" a maguk módján áruik világpiacát — de hogy azért ebben az esetben is végén csattan az ostor. Hogy milyen következményekkel, arra még visszatérünk. De amíg a konjunktúra ezeregyéjszakája tart, úgyszólván minden az érdekelt monopóliumok maximális profitigényeinek kedvez: a fejlett és az elmaradt területek termelési költségei közötti különbözetből a monopolisták által elsajátítható extraprofittól a technikai fejlődés gyümölcseinek learatásáig.

Az imperializmus korszakában az akkumuláció történelmi tendenciája *nemzetközi síkon* érvényesül: a monopolista extraprofit átszivatytyúzásának folyamatában. „Ugyanakkor, amikor folytonosan csökken azoknak a tőkemágnásoknak a száma . . . nő a nyomor, az elnyomás . . . a kizsákmányolás . . . A tőkemonopólium bilincsévé válik . . . a termelési módnak . . . A termelési eszközök centralizációja és a munka társadalmasítása *(világviszonylatban!* — G. Gy.) olyan pontot ér el, amelyen

már nem fér meg tőkés burkában." (Marx: A tőke I. kötet 705. o. Szikra 1955.)

A mexikói öböl olajárának védőszárnya alatt az olajtrösztök olyan mesébe illő profitokat realizáltak, hogy például az amerikai olajtársaságok két év leforgása alatt amortizálhatták beruházásaikat. Itt mintha valamilyen önműködő mechanizmusnak volnánk szemtanúi: a magas monopolprofit lehetővé teszi a gyorsított amortizációt (az amortizációs összegnek bizonyos nem kis hányada maga is a profitnak egy része); a gyorsított amortizáció a maga részéről tovább növeli a profitot, a „profitvárakozást" és a „beruházási kedvet" és így tovább és így tovább.

De a fák nem nőnek az égig. Ez az „önműködő" folyamat egyben önműködően saját alapjait aláásó folyamat. Azzal jár ugyanis, hogy egyre fokozódó mértékben teremti meg a fölös kapacitásokat, egyre erőteljesebben készíti elő a túltermelési válságot, amelynek napjainkban az olaj területén szemtanúi vagyunk.

Ha az olajkitermelésből adódó monopolprofit realizálásának feltétele az olajforrások monopolizálása — az olajfinomításból származó monopolprofitot viszont a tudomány és a technika ugrásszerű fejlődése és e fejlődés eredményeinek monopóliumok által történő elsajátítása teszi lehetővé. A monopólium itt egyszerűen és pusztán a társadalmi munkatermelékenység emelkedésének haszonélvezője. A monopolprofit e parazita eredetében rejlik úgyszintén a nyugati fináncoligarchia és a közép-keleti feudális oligarchia megegyezése ezen a területen... mindaddig, amíg ezt a parazita együttélést az antiimperialista és antifeudális népi mozgalom el nem söpri.

Itt egyszerűen arról van szó, hogy a társadalmi haladást a monopóltőke saját profitérdekei szolgálatába állította. Az imperialista propagandisták persze váltig azt hangoztatják, hogy ellenkezőleg: a monopóltőke nagyjában-egészében — ha egyes szépséghibáitól eltekintünk — a társadalmi haladást szolgálja. Dehát ezt a vitát nem szofista érvek és ellenérvek döntik el; a gyarmati népek felszabadító mozgalmának elsöprő ereje, az a történelmi kényszerhelyzet, amely a gyarmati népeket forradalmi cselekvésre indítja a kapitalizmus általános válságában: ez a perdöntő bizonyítéka a nemzetközi tőke túltengően parazita jellegének.

Hogy ebben a viszonylag új és rohamosan kifejlődött iparágban a nemzetközi monopoltőke a technikai haladásnak, a termelékenység növekedésének milyen eredményeit aratja le monopolista profit formájában, arról egy amerikai közgazdász érdekes adatokat közöl. Megállapítja: „Az olajfinomító iparban eszközölt kutatásaink azt bizonyítják, hogy a technikai haladás ebben az iparágban az összes termelési tényezőkkel való egyidejű takarékosságot tette lehetővé. Az olajfinomításban sikerült csökkenteni a nyersanyag feldolgozásához szükséges munkát is és tőkét is, ugyanakkor sikerült csökkenteni a legmagasabb áron eladott termék, tudniillik a gazolin termeléséhez szükséges nyersanyag mennyiségét is."

Milyen folyamatokat váltott ki a nemzetközi tőkének ez a térhódítása és a kapitalista világgazdaságban betöltött parancsnoki pozíciója?

Mint már említettük, elvezetett a jelenleg kitört és mélyülő olajtúltermelési válsághoz.

Az olajfinomító ipar rentabilitását érintő néhány műszaki-gazdasági mutató

Megnevezés	1919	1947
Finomításra kerülő nyersolaj (hordó)	361 520 000	1 852 246 000
Munkáslétszám	58 869	113 513
Egy munkás által feldolgozott nyersolaj (hordó)	6,1	16,3
Gazolintermelés (hordó)	94 235 000	814 841 000
A nyersolajból kihozott gazolin (%)	25,2	40,2

	1926	1952
20 nagy olajtársaság által finomított nyersolaj (hordó)	555 064 000	2 353 000 000
A 20 nagy olajtársaság aktívái (1926. évi dollárban)	6 179 100 000	9 740 000 000
1 $ aktívára jutó feldolgozott nyersolaj (hordó)	0 090	0 242

(John L. Enos: A technikai haladás mérése az olajfinomító iparban. The Journal of Industrial Economics, Oxford, 1958. jún. 193. o.)

Kiváltotta és felszította az outsidereknek (a japánoknak, az olaszoknak, a nyugatnémeteknek, a franciáknak) és imperialista riválisaiknak a „dollárolajtól" való függetlenedési törekvéseit. Az európai közös piac és a szabadkereskedelmi övezet egyre éleződő viszályának hátterében egyebek között az is szerepet játszik, hogy itt a nemzetközi olajtőke kel birokra az újonnan érkezőkkel, különösen a szaharai olajmezők outsiderek által való kiaknázásának ellensúlyozására. E célból folynak a líbiai olajforrások kiaknázására irányuló tárgyalások. A nemzetközi kartellen belül harc dúl az amerikai és az angol érdekeltség között. Egyebek között ez a magyarázata annak, hogy az amerikai külpolitika — az olajbankár külügyi államtitkár, Dillon személyében — a „Hatot" támogatja a külső „Héttel" szemben. Az európai integráció kötélhúzása mögött a nemzetközi olajtőke belső és külső érdekellentétei is meghúzódnak.

Ennek a folyamatnak — amelyben a monopoltőke saját képmására igyekszik átgyúrni a világot —, a tőke nemzetközivé válási folyamatának lényeges mozzanata, hogy a kapitalizmus fejlődésének ebben a fázisában az árukivitel a tőkekivitelnek van alárendelve. Ezzel a rendkívül fontos lenini tétellel szemben itt-ott még marxista körökben is különös értetlenség tapasztalható. A vulgarizáló értelmezésekkel szemben rá kell mutatni a lenini tétel igazi jelentőségére. Amit ez a tétel aláhúz, az *a nemzetközivé vált monopoltőke uralkodó szerepe a kapitalista világgazdaságban.* Ebből a központi tényből levezethetünk bizonyos fontos tendenciákat, amelyek a kapitalista világgazdaság bomlásának irányában hatnak (hangsúlyozva természetesen, hogy itt egy nagy és bonyolult kérdés-komplexumnak mindössze egy vonatkozását ragadjuk ki).

A nyersanyag-termelő országokhoz fűződő kapcsolatában *az imperialista ország finánctőkéje főleg azokban a kitermelő országokban eszközli befektetéseit, amelyek exportja révén a monopolprofit realizálható és transzferálható.* A befektetés tehát — a tőkekivitel e „klasz-

szikus", produktív eseteiben — tipikusan export-iparágakba irányul és a *nyersanyag-termelő ország exportja a külföldi tőke értékesítési szükségletét szolgálja.* Lényegében, a dolog közgazdasági tartalmát tekintve, az illető ország exportszektora (a chilei réz, a venezuelai olaj, a bolíviai ón, a kubai cukor, a guatemalai banán stb.) nem is annyira az illető nyersanyag-termelő ország nemzetgazdaságának, mint inkább a külföldi finánctőke birodalmának szerves része — bármennyire egyoldalúan és katasztrofálisan az exportárak és az exportbevételek hullámzásain hánykolódjék is az illető elmaradt ország *egész* gazdasága. Ez az exportszektor nem az illető fejletlen ország nemzetgazdaságába, hanem a külföldi finánctőke világra szóló tőkeérdekeltségeinek szövevényébe illeszkedik bele.

Hilferding nyilván vulgáris tévedésnek esett áldozatul, amikor *Das Finanzkapital* című művében ezt a gazdasági kapcsolatot az iparilag fejlett, tőkét exportáló és a nyersanyag-termelő, tőkét importáló ország között a következő sémában vázolta fel: 1. Az iparilag fejlett ország a maga nyersanyag-szükségletének kielégítése céljából tőkebefektetéseket eszközöl. 2. A nyersanyag-termelő ország exporttal fizeti vissza kamatostúl a behozott tőkét. 3. Az iparilag fejlett ország a maga fokozódó nyersanyag-szükségletének további kielégítése céljából újabb tőkekivitelt eszközöl, ami a nyersanyag-termelő ország számára az export további fokozását teszi lehetővé . . . és így vígan tovább.

Ez a vulgáris séma — azon kívül, hogy a kapitalista piac végtelen tágulását feltételezi — a következő fő hamis feltételezésen alapszik: Úgy tünteti fel a kölcsönös kapcsolatot a fejlett ipari és az elmaradt nyersanyag-termelő ország között, mintha a folyamat célja az iparilag fejlett ország fokozódó nyersanyag-szükségletének kielegítése volna — nem pedig a tőkét exportáló finánctőke profitszükségletének kielégítése. Hirtelen olybá tűnik, mintha a kapitalizmusban a termelés célja nem a profit termelése, az árucsere célja pedig nem a profit realizálása volna, hanem csupán valamiféle gazdaságföldrajzilag és technológiailag indokolt nemzetközi munkamegosztásról volna szó. Ezzel Hilferding (egyébként nagyérdemű marxista művének ebben a részletében) észrevétlenül visszacsúszott a marxi elemzés magaslatairól Adam Smith naiv alapkoncepciójára.

A két dolog: vagyis az iparilag fejlett ország nyersanyag-szükséglete és az iparilag fejlett ország tőkéjének értékesítési szükséglete között kategorikus különbség áll fenn. Elrugaszkodott dogmatizmus volna persze mereven azt állítani, hogy a kettő között nincs összefüggés. De a kettő semmiképpen sem azonos. Amit mint az egész viszony konkrét igazságát hangsúlyozni kell, az éppen a kettő *ellentmondásos* egysége. A valóságnak megfelelő tétel a következő: hogy a nemzetközi munkamegosztásnak ez a tőkés formája az iparilag fejlett és az elmaradt nyersanyag-termelő ország közt egyáltalán működőképes legyen, hogy e kapcsolat folytonossága biztosítva legyen, annak *végső soron* nélkülözhetetlen feltétele, hogy *az exporttőke értékesítési szükséglete az iparilag fejlett ország feldolgozó iparának fokozódó nyersanyag-szükségletén nyugodjék.* Ez ugyanannyira — és ugyanazon elméleti okok folytán — igaz, mint az az alaptétel, amelyben elméletileg gyökerezik és amely így hangzik: az árunak, hogy mint érték realizálódhassék, használati értékkel kell bírnia. Az iparilag fejlett ország és az elmaradt nyers-

anyag-termelő ország kapcsolatára vonatkozó tétel tulajdonképpen ennek az alaptételnek konkrét megjelenése a tőkés nemzetközi gazdasági kapcsolatok síkján. Mindaddig, amíg ez az egység fennáll vagy megbomlása után automatikusan helyreáll, a kapitalista világgazdaság működőképessége biztosítva van. De ezt az egységet *eleve* biztosítottnak tekinteni annyit jelent, mint magától a kapitalizmustól eltekinteni, illetve a kapitalizmus működőképességét és fejlődőképességét a polgári klasszikusok módján valami természetes adottságnak tekinteni.

Az elmaradott, nyersanyag-termelő ország a II. világháború utáni időszakban éppen azért issza meg a levét a ciklikus válságnak és a ciklusok egymásutánjának, mert *a)* a válságban a fejlett ipari ország nyersanyag-szükséglete sokkal erőteljesebben csökken, mint a finánctőke extraprofitigénye és *b)* mert a ciklus válságfázisában az iparilag fejlett ország nyersanyag-szükséglete erőteljesebben csökken, mint amennyire a ciklus fellendülési fázisában növekszik. Ezért van az, hogy az imperialista világgazdaság keretei között a fejletlen ország a rövidebbet húzza akár a rövid, akár a hosszú időszakban. Az imperialista világgazdaság keretei között a fejletlen ország egyre fejlődőképtelenebbé válik. Az egész folyamatnak viszont elkerülhetetlenül a tőkés nemzetközi gazdasági egyensúly tartós felborulására, a fejletlen országok fizetési mérlegének krónikus deficitjére kell vezetnie. Helyesen állapítja meg a nyersanyag-termelő országok problémáival foglalkozó egyik polgári tanulmány* a fejlett ipari és az elmaradt, nyersanyag-termelő ország gazdasági kapcsolatában rejlő ellentmondást: hogy az egy főre jutó nemzeti jövedelem növekedésében mért fejlettségi színvonalkülönbség ne fokozódjék a fejlett ország javára, ahhoz minimálisan az szükséges, hogy az iparilag fejlett ország importszükséglete és az elmaradt nyersanyag-termelő ország importszükséglete egyformán a nemzeti jövedelmükkel azonos arányban növekedjék. Erről azonban szó sincs; az USA importszükséglete lassabban nő, mint nemzeti jövedelme, míg viszont a latin-amerikai országoknál pontosan fordított a helyzet: az importszükséglet jóval gyorsabban nő, mint a nemzeti jövedelem. Ebből a két eltérő alaptendenciából adódik mind az elmaradt, nyersanyag-termelő ország árucsere-feltételeinek távlati romlása, mind fizetési mérlegének fokozódó deficitje. Az érem másik oldala persze a következő: hogy az elmaradt, nyersanyag-termelő ország fizetési mérlege ilyen körülmények között egyensúlyban maradjon, ahhoz az szükséges, hogy gazdasági fejlődésének üteme jóval elmaradjon az iparilag fejlett ország gazdasági fejlődésének ütemétől.

Ez tehát az érem két oldala; ez a feloldhatatlan ellentmondás az imperialista világgazdaság keretei között az elmaradt ország gazdaságfejlesztésének tempója és fizetési mérlegének egyensúlya között. Ezt az ellentmondást egyébként eléggé drámaian szemléltette a fizetési mérlegnek az az akut válsága, amely a közelmúltban az indiai gazdaságfejlesztés tempójának lefokozására kényszerítette az indiai ötéves terv kidolgozóit.

A nyersanyag-termelő országok kereskedelmi mérlegének alakulásáról a következő táblázat ad képet:

* A nyersanyag-piacok alakulása és a fejlett és fejletlen országok közötti nemzetközi egyensúly. Problemes Economiques 1960. január 12.

A nyersanyag-termelő országok kereskedelmimérleg-egyenlege
(az export százalékában kifejezve)

Megnevenzés	1928	1950	1955-1957
Nyersolaj-exportáló országok	17,5	37,7	24,5
Fém- és ásvány-exportáló országok	32,8	4,7	— 5,4
Kaucsuk-exportáló országok	19,6	34,1	8,2
Textilnyersanyagokat exportáló országok	6,7	3,0	—18,2
Kakaó-, kávé- és teaexportáló országok	1,9	15,9	— 1,3
Élelmiszer- és dohányexportáló országok	0,5	11,9	—36,1
A táblázatban szereplő összes nyersanyag-termelő országok	8,9	9,8	— 6,4

(A nyersanyagok világkereskedelmének alakulása 1929—1959. Notes et Etudes Documentaires, Páris, 1960. január 12. 29. o.)

A nyersanyag-termelő országok fizetési mérlegének alakulására a következő táblázat enged következtetni:

A nyersanyag-termelő országok arany- és devizatartalékai
(az import százalékában)

Megnevezés	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957
Nyersanyag-termelő országok összesen	78	60	76	51	47	59	54	49	48	40
Ebből a követk. nyersanyagok exportálói										
Nyersolaj	68	62	75	63	65	66	61	61	80	73
Textilszálak	127	78	110	70	63	89	77	62	56	45
Kakaó, kávé és tea	61	59	56	32	32	42	36	38	43	36
Élelmiszer és dohány	49	49	61	46	44	54	49	44	41	44
Fémek és ásványok	19	23	41	37	26	24	21	34	35	26
Kaucsuk	33	31	42	32	27	26	33	33	36	25

(I. m. 33. o.)

A XIX. században az angol világpiaci monopólium idején ez az egység „a világ ipari műhelyének" nyersanyag-szükséglete és a „világ bankárának" profitszükséglete között sokkal inkább fennállt, mint később a világpiaci monopóliumra törő Egyesült Államok és az ő érdekszférái közötti viszonylatban. Ebben rejlik egyébként az amerikai világpiaci monopólium megvalósíthatatlanságának egyik fő oka a XX. században. Itt ugyanis már az a tipikus helyzet, hogy *az iparilag fejlett Egyesült Államok nyersanyag-szükséglete csökkenő tendenciájú, és egyre fokozódóan elmarad az amerikai finánctőke profitigényeitől.* Ez az éleződő ellentmondás abban jut kifejezésre, hogy az elmaradt latinamerikai nyersanyag-termelő országokból az Egyesült Államokba áramló extraprofit tömege rendszeresen meghaladja az ugyanezen országokba irányuló új amerikai tőkekivitel összegét. Továbbá abban, hogy az Egyesült Államok tőkekivitelének oroszlánrésze az olajra korlátozódik. Nem véletlenül. Legalábbis a most kibontakozó olajtúltermelési válságig *az olaj volt ugyanis az a világpiaci áru, amelynek kereslete valamelyest lépést tartott — ha tisztes távolságban is — az olajtőke profitszükségleteivel.* 1929-től 1956-ig a nyersanyag-termelő or-

országokban eszközölt közvetlen amerikai tőkebefektetéseknek több mint háromnegyed része jutott az olajtermelő és- exportáló országokra.

Ennek az ellentmondásnak a kiéleződése végül is magának a tőkekivitelnek stagnáló, illetve csökkenő tendenciájában nyilvánul meg. *Ez a stagnáló, illetve csökkenő tőkekivitel a kapitalista világgazdaság bomlásának egyik legkimagaslóbb tünete (és egyben oka is).* A monopolkapitalizmus korszakában a tőke nemzetközivé válása és az azzal kapcsolatos tömeges tőkeáramlás az, ami a kapitalista világgazdaság egységét és működőképességét biztosítja. A tőkekivitel stagnáló, illetve csökkenő tendenciája a kapitalizmus általános válságában már a kapitalista világgazdaság bomlási tendenciáit tükrözi. A közismert statisztikus, W. S. Woytinsky adatai szerint az egész kapitalista világ külföldi tőkebefektetéseinek összege 1941—1945-ben 42 milliárd dollárra rúgott — az 1914. évi 44 milliárd dollárral szemben. 1914. évi árakon ez a 42 milliárd dollár csak 25 milliárd dollár. Ez Woytinsky számításai szerint azt jelenti, hogy a kapitalista világ nemzeti jövedelmeinek összegéhez mérve a külföldi tőkebefektetések 1941—1945-ben az 1914. évi külföldi tőkebefektetéseknek csak körülbelül egynegyed részét érték el. (Woytinsky: Az Egyesült Államok és a latinamerikai országok gazdasága. Notes et Etudes Documentaires, Páris, 1959. június 18. 16. o.)

Az imperializmus kritikájának része, hogy a tőke nemzetközivé válása a kapitalista világgazdaság egységének — vagy egy polgári berkekben manapság divatos kifejezéssel élve, a kapitalizmus világgazdasági integrációjának — egyedüli rugója és megvalósulási módja ugyan, de ugyanakkor a tőke nemzetközivé válásának folyamata a kapitalizmus ellentmondásainak világméretekben való kiéleződését vonja maga után és a kapitalista világgazdaság bomlásának tendenciáját foglalja magában. A gyarmati rendszer szétesése ennek a bomlási tendenciának akut megjelenési formája és következménye.

Ennek a világtörténelmi folyamatnak a szubjektív tényezője a gyarmati és függő népek szabadságharca, amely a maga részéről sietteti az imperializmus világrendszerének felbomlását. Teszi ezt abban a korszakban, amelyben hatalmasan megnőtt a diadalmasan fejlődő szocialista világrendszer gazdasági és politikai vonzóereje. Lenin ezt pontosan előre látta és előre vetítette. Lenin születésének 90. évfordulóján érdemes és szükséges aláhúzni az imperializmus lenini kritikájának igazolódását napjainkban.

VARGA JENŐ:

A huszadik század kapitalizmusa*

A mai kapitalizmus

A második világháború alatti és utáni események még frissen élnek az emlékezetben. Ezért csak a XX. század eleji és a mai kapitalizmus különbségeinek analízisére szorítkozunk.

A kapitalizmus törvényei természetesen nem változtak. A felhalmozás és a centralizáció eredményezte tőkekoncentráció, a tőke szerves összetételének növekedése, a munka termelékenységének növekedése, a kizsákmányolás rátájának növekedése stb. változatlanul érvényesül. Nem változtak a kapitalizmus osztályviszonyai sem. A kapitalista világ mégis jelentősen megváltozott. A földgolyón ma kétszer annyi ember él, mint a század elején. Így az utolsó 60 évben a lakosság növekedése ugyanakkora volt, mint az emberiség egész, sok évszázados történetében. A társadalom anyagi termelőerői ugyancsak jelentősen megnőttek. Hatalmas a fejlődés a tudományban és a technikában. De annak ellenére, hogy a kapitalista világ ipari termelése ma körülbelül ötszöröse a XX. század elejinek, és ámbár az élelmiszerek termelése ebben az időszakban 80—100 százalékkal[27] nőtt, és bár a technika mai fejlettségi színvonalán a kapitalizmus béklyóját levetve 20—30-szor többet termelhetnénk, mint annak idején, mégis a kapitalista világban ma is éppúgy terpeszkedik az éhség, a nélkülözés és a holnaptól való félelem, mint akkor. P. Hoffmann, a gyengén fejlett országok segítségére létesített speciális ENSZ-alap vezetője kijelentette, hogy „. . . az ENSZ 82 tagországa közül 60 a kevéssé fejlettek kategóriájába sorolható. Ebben a 60 országban több mint egy milliárd ember élt és 1957-ben átlagos évi jövedelmük az adatok szerint 120 dollár volt".[28] Ez napi 33 cent fejenként. Tényleg azonban a munkások csak a felét kapják ennek a jövedelemnek, a másik felét a földbirtokosok, a bankárok, a helyi és a külföldi kapitalisták sajátítják ki maguknak.

Az imperialista és a gyengén fejlett országok közt levő igen nagy életszínvonalbeli különbségek abban is megnyilvánulnak, hogy az előbbiekben az átlagos életkor 65 év, ezzel szemben például Indiában vagy Dél-Amerikában körülbelül 33 év.

* Az előző számunkban közölt cikk befejező része.

[27] A mezőgazdasági statisztika messze nem teljes és nagyon megbízhatatlan. Mégis meg lehet állapítani, hogy a termelés lassabban nőtt, mint a kapitalista világ lakosságának a száma. A búza, a rozs, az árpa, a kukorica és a rizs együttesen számított termelése 1920—22-ben 405—475 millió tonnát tett ki (Woitinsky becslése szerint: „Die Welt in Zahlen". III. könyv. 111. o.); 1934—38-ban 455 millió tonnát; 1957-ben 621 millió tonnát („Statistical Yearbook" U. N. 1958.). A növekedés ezek szerint körülbelül 50 százalék, azonban valószínűleg jelentősen több.

[28] The Times. 1959. VII. 17.

De éhség és nélkülözés nemcsak a gyengén fejlett országokban van. A kapitalista „paradicsomban", az Egyesült Államokban hivatalos adatok szerint 1954-ben 3,1 millió családnak és egyedülállónak volt évi 1000 dollárnál kisebb, tehát családonként napi 3 dollárnál kevesebb jövedelme. A létfenntartás és a közszolgáltatások drágaságát figyelembe véve ez azt jelenti, hogy ezek az emberek az éhség határán élnek. Ugyanilyen életre vannak kárhoztatva a munkanélküliek, amikor már nem kapják a munkanélküli segélyt. De mennyi az éhség és nélkülözésben élő család az olyan országokban, mint amilyen Olaszország (különösen a déli részei), Spanyolország és más országok! És mind a mai napig egész kontinenseken agrártúlnépesedés van.[29] Azt lehet mondani, hogy a kapitalista világban körülbelül másfél milliárd ember nyomorog; s köztük nem kevesen — például a négerek — az Egyesült Államok déli körzeteiben, Dél-Afrikában, Kenyában a félrabszolgaság viszonyai között élnek. „A világ még ma is a nélkülözés, az éhség, a nyomorúság helye a vagyontalanok óriási többsége számára."[30] Megnőtt a kizsákmányolás rátája. A munkahét az ipari országokban kissé csökkent, a munka azonban összehasonlíthatatlanul intenzívebbé, egyoldalúbbá és megerőltetőbbé vált.

A holnaptól való félelem, a munkanélküliségtől, a kapitalistától, a földbirtokostól, a háztulajdonostól, az adóbeszedőtől, a rendőrségtől, a csendőrségtől, a burzsoá bíróságtól és mindenekelőtt a háborútól való félelem még komorabbá teszi a munkások életét a kapitalista világban.

Miért van az, hogy a termelő kapacitások és a termelés roppant növekedése ellenére a kapitalista világ lakosságának többsége nyomorban él? A fő ok természetesen magában a kapitalista rendszerben van, a termelési mód kizsákmányoló jellegében és az ebből folyó antagonisztikus elosztási viszonyokban. Ez gyakorlatilag a következőkben nyilvánul meg: *a)* A munkaerőnek körülbelül 20 százaléka közvetlenül vagy közvetve a háborús szükségletekre dolgozik és a nép számára teljesen haszontalan dolgokat termel. *b)* A tőke szerves összetételének növekedése miatt a munkaidőnek jóval nagyobb része fordítódik termelőeszközök termelésére, mint ami szükséges. *c)* Mivel a gazdaság és a jövedelmek a vagyonos osztályok kezében koncentrálódnak, a termelés növekvő része testesül meg fényűzési cikkekben. *d)* A munkásság jelentős része krónikusan munkanélküli. *e)* A közvetlenül termelő munkások száma jelentékenyen csökken. Egyes ipari országokban kevesebb az összes foglalkoztatottak számának felénél. Tehát megnőtt azoknak a foglalkoztatottaknak a száma, akik nem termelnek új értéket. Az Egyesült Államokban 1959 elején 29 millió ember, az ország munkaerejének mindössze 40 százaléka dolgozott az iparban, a mezőgazdaságban, az építőiparban és a szállításban. *f)* A ciklus átlagában a termelőkapacitások kihasználása csak körülbelül 50 százalékos. Az óceánon túli kapitalista országok termékeny földjeinek jelentős részét nem művelik meg. Az Egyesült Államok kormánya 9 milliárd dollár ára „felesleges" mezőgazdasági termékeket vont ki a piacról. A mezőgazdasági termékeket gyakran megsemmisítik. *g)* A kevéssé fejlett országokban a munka termelékenysége a termelőeszközök elavultsága miatt, különösen a mezőgazdaságban, még mindig igen alacsony színvonalú.

[29] Brazíliában és Chilében „a lakosság 2 százaléka birtokolja az egész földterület felét" (The Times. 1959. VII. 25.)

[30] The Times. 1959. X. 7.

Ezek a „konkrét" alapokai annak, hogy a kapitalista világ lakosságának nagy többsége nyomorban él. A kapitalizmus nem lehet meg a munkások nyomora és szegénysége nélkül.

Mindez bizonyítéka a kapitalizmus nagyfokú rothadásának, valamint annak, hogy a kapitalizmuson belül teljesen megértek a szocializmus és a kommunizmus anyagi feltételei.

A mai kapitalizmus helyzete a belső mozgástörvények azonossága ellenére számottevően különbözik a századeleji kapitalizmusétól. A legfontosabb változások a következőkben foglalhatók össze:

a) *A haldokló kapitalizmussal együtt létezik a fejlődő szocialista világ, amely (területét és lakosságát tekintve) a földnek már több mint harmadát foglalja magában.* A kapitalista világban már nemcsak gyarmatok, félgyarmatok és függő országok vannak az imperialista országok mellett, mint a század elején volt, hanem növekvő számban szuverén államok, amelyek ellenfelei az imperializmusnak, és baráti viszonyban vannak a szocialista világgal.

A kapitalista rendszer megőrzése, a kommunizmus elleni harc az imperialisták politikájának és ideológiájának vezérfonalává vált. A monopoltőke támasza a dolgozó tömegek elleni harcban az állami és a katonai apparátus, amely mértéktelenül megnőtt és különösen reakcióssá vált. Nyugat-Németországban, Spanyolországban, Argentínában, Görögországban és más országokban betiltották a kommunista pártokat. Üldözik nemcsak a kommunistákat, hanem az összes progresszív elemet is. Mindenkit, aki a monopóliumok vagy a földesurak ellen lép fel, kommunistának nyilvánítanak. Másrészt viszont a monopoltőke megkísérli, hogy gyengítse a munkásosztály elégedetlenségét: társadalombiztosítás bevezetésével, részvényeknek a munkások és az alkalmazottak között való elhelyezésével, a munkásosztályon belül a munkásarisztokrácia támogatásával, valamint a munkásbürokraták mint védelmezőik támogatásával.

A monopoltőke egyik legfőbb segítője a kommunizmus elleni harcban az egyház, főként a katolikus egyház. A kereszténység, amely a rabszolgák és a szegények vallásaként jött létre, a monopoltőke védelmezőjévé vált. A katolikus egyház hatalmas apparátusával, misszionáriusaival és az évszázados tradíciókat kihasználva harcol a kommunizmus ellen az egész világon, még az európai népi demokratikus országokban is. Ez a harc mind nyíltabbá válik. Az Egyesült Államok nagyburzsoáziájának lapja, a New York Times károrömmel írta: „XXIII. János pápa megtiltotta a római katolikusoknak, bármely országban éljenek is, hogy azokra a jelöltekre vagy pártokra szavazzanak, amelyek támogatják a kommunistákat vagy pedig együttéreznek velük. Ez a Vatikán első tilalma bármiféle jelölt vagy párt vonatkozásában, és abszolút tilalom. Kiterjed azokra a jelöltekre és pártokra is, amelyek ..... katolikusnak tartják magukat..... Ez volt XXIII. János pápa első jelentős politikai döntése a kommunizmust illetően. Azt mutatta, hogy XXIII. János pápa politikája a kommunizmust illetően nem kevésbé kemény, mint elődjéé, XII. Piusé!"[31] Cushing, Boston püspöke, Hruscsovnak Amerikába való meghívásakor a következőket írta: „A szovjet állam vezetőjének az Egyesült Államokba való meghívása egyenlő azzal, mintha háború ide-

[31] The New York Times (International edition). 1959. IV. 15. 1. o.

jén megnyitnánk határainkat az ellenség előtt."[32] Nincs mit csodálkozni azon, hogy a katolicizmus ennyire elterjedt az Egyesült Államok nagyburzsoáziájában.[33] Ugyanakkor azonban a nyíltan reakciós politika csökkenti a Vatikán tömegbefolyását. Ez az oka a francia vezető katolikus párt bukásának és a katolikus párt kudarcának Szicíliában, ahol egy millió katolikus szavazott a Vatikán uszítása ellen; ez az oka annak, hogy Adenauer pártja meggyengült.

A monopoltőke a munkásosztály elleni harcban felhasználja a szociádemokrata pártok jobboldali vezetőségét, amely megbontja a munkásosztályt, gyengíti és igyekszik a burzsoázia érdekeinek alárendelni a munkásmozgalmat. A szociáldemokrata pártok még nagy erőt képviselnek. A Szocialista Internacionálé 1959. júliusi kongresszusának előestéjén a szociáldemokrata pártok körülbelül 11 millió tagot számláltak, és a választásokon a világ minden részében több mint 60 millió szavazatot kaptak.[34] A jobboldal vezette szociáldemokrácia politikája mindinkább eltér a szocializmustól, a marxizmustól. A jobboldali szociáldemokraták új programjaikban már nemcsak „a végső célról" és az osztályharcról mondanak le, hanem a termelőeszközök burzsoá államosításáról is. „A régi ellenséget, a kapitalista kizsákmányolást felületes említésnél nem sokkal többre méltatták" — írta a Times (1959. VII. 20.) a Szocialista Internacionálé 1959. júliusi hamburgi kongresszusáról. A kommunizmus elleni harc, az imperializmus szovjetellenes háborús politikájának védelme, ez a fővonal érvényesült a kongresszuson. Még Bevan is — akinek a kongreszus elé terjesztett tervezete szerint segítséget kellene adni az arab országoknak — azzal indokolta javaslatát, hogy az „reális védekezés lenne a kommunizmus közép-keleti elterjedése ellen".[35]

Az amerikai imperializmus céljainak teljesen megfelelő kongresszusi határozat követeli, hogy „fel kell szabadítani Kelet-Európa népeit". A kelet-európai országokból elűzött jobboldali szocialisták, akik Hamburgban gyűltek össze, a következőket követelik: „Vissza kell állítani és garantálni kell a föld magántulajdonát . . . A kis- és középiparnak, valamint a kiskereskedelemnek a szabad vállalkozás kezébe kell kerülnie."[36] Egyszóval: követelik a kapitalizmus visszaállítását.

Közismert a politikában a jobboldali szociáldemokraták szerepét betöltő amerikai szakszervezeti vezetők kommunistaellenessége. Ezek naponta óriási összegeket költenek — az amerikai munkások pénzéből — az egész világon a kommunista mozgalom elleni harcra. Hivatalos nyilatkozataik semmiben sem különböznek az elhunyt Dulles nyilatkozataitól. Az AFL és CIO egyesülési határozatában például a következőket mondják: „A kommunista diktatúra és a szabad világ országai között folyó harc . . . két antagonisztikus életformának — a demokratizmusnak . . . és a kommunista totalitarizmusnak a világ meghódítására és mindenoldalú megváltoztatására irányuló programja közötti harc."[37]

Egyes szociáldemokrata pártok jobboldali vezetői annyira összenőttek a burzsoáziával (egy részük például Attlee, Cripps, Gaitskell, Guy

[32] The Times. 1959. VIII. 8.
[33] Az Economist (1959. VI. 6. 953. o.) azt írta, hogy Adenauer fia és Dulles fia katolikus pap.
[34] The New York Times (International edition). 1959. VII. 19.
[35] Uo. 1959. VII. 17.
[36] Uo. 1959. VIII. 3.
[37] Foreign Affairs. 1959. április. 363. o.

Mollet, a nagyburzsoáziából származik), hogy ez bátran adja át nekik az ország vezetését. Hiszen a svéd szociáldemokrácia egyedül vagy más pártokkal együtt 25 év óta kezében tartja a kormányzást, anélkül, hogy Svédország monopoltőkéjének bármiféle kára származna ebből.

De a reformista vezetők minden politikai raffináltságuk ellenére mind kevésbé képesek megbékíteni a proletariátust a kapitalista rendszerrel. Franciaországban a szocialista párt nemcsak a politikája szempontjából, hanem a párt tagjait és a rá szavazó választókat illetően is majdnem teljesen kispolgári párttá változott. Angliában egyre nehezebbé válik összeegyeztetni a munkáspárt bal- és jobboldalának politikáját.

Nem kell bizonyítani, hogy az imperializmus külpolitikájának alapja a kommunizmus elleni harc lett. Erről tanúskodik a NATO és a többi háborús blokk léte, a háborús légitámaszpontok építése a szocialista világ körül, az Egyesült Államok katonai segítsége minden reakciós kormánynak, a mind pusztítóbb hadieszközök gyártása.

A szociáldemokraták jobboldali vezetői helyeslik ezt a politikát. A NATO főtitkára, Spaak, úgy írt, hogy ezt teljes egészében írhatta volna Dulles is: „Ha nem lehet törekedni a leszerelés egyensúlyára, akkor jobb a rettegés egyensúlya, mint az egyensúly hiánya."[38]

A munkáspárti „árnyékkormány" hadügyminisztere, Brown kijelentette: „A NATO, amelytől ténylegesen távol áll, hogy háborúba vigyen bennünket, talán a leghatalmasabb erő, amely megvédi a szabadságot a további agresszió ellen Európában."[39]

A szocialista világ elleni harc hat az imperializmuson belüli harcra is. Az imperializmus belső törvényszerűségei ma is a háborúra vezetnek. A második világháború befejezése óta már több mint 10 (koreai, vietnami, szuezi, algíri stb.) „kis háború" volt. De az aggodalom a kapitalista rendszerért, a félelem, hogy a háborús égés után proletárforradalom jön, a félelem, hogy az imperialista hatalmak egyidejű meggyengülésének eredményeképpen a szocialista világ viszonylagosan megerősödik, megakadályozza, hogy a legnagyobb kapitalista országok élesedő ellentétei háborúban robbanjanak ki. Anglia, jóllehet az amerikai tőke előrenyomulása és az Egyesült Államok gazdaságpolitikája keresztezi érdekeit, és jóllehet nem helyesli az Egyesült Államok kínai politikáját, Franciaország algíri politikáját, mégis összeegyezteti külpolitikáját ez országok és Nyugat-Németország kormányának politikájával. A francia és a nyugatnémet monopoltőke reakciós belpolitikájuknak megfelelően szorosan együttműködnek gazdaságilag és a külpolitika területén. Strauss hadügyminiszter kijelentette, hogy Nyugat-Németország 1 milliárd márkáért fegyvereket rendelt Franciaországtól. A németek részt vesznek a francia atombomba-gyártásban. Sőt, Izrael is ellátja Nyugat-Németországot fegyverekkel, pedig Hitler több millió zsidót irtott ki barbár módon. Ámbár a kapitalista országok lakosságának nagy többsége békét akar, s a Hruscsov által az ENSZ közgyűlésén beterjesztett szovjet kormányjavaslat a teljes leszerelésről nagy helyeslésre talált, mégis a hadiszállításokban érdekelt monopoltőke és a reakciós körök mindent megtesznek a hidegháború folytatásáért.

[38] Foreign Affairs. 1959. április. 363. o.
[39] The Times. 1959. VII. 13.

Az imperializmus ideológiája mindig reakciós volt. De a század elején még jelentős maradványai voltak az antifeudális, liberális, radikális burzsoá ideológiának. Ma azonban a kapitalizmus ideológiája semmi egyéb, csak antikommunista: a „szabadság" ma antikommunizmus; az „egyén jogainak védelme" ma antikommunizmus; a társadalomtudományok, éppúgy, mint a vallás, védelmezik, szépítgetik a rothadó kapitalizmust, az imperializmust és a fehér fajok felsőbbrendűségét,[40] rágalmazzák a kommunizmust.

b) *Új jelenség: az imperializmus gyarmatrendszerének szétesése.* A gyarmatok nagy többsége önálló országgá vált; a többiek felszabadulása is elkerülhetetlen. A gyarmatrendszer szétesése mögött szociális és politikai okok rejtőznek: az imperialista országoknak sohasem volt akkora (például fegyverkezési) fölényük a gyarmatokkal szemben, mint a második világháború után. A gyarmatok politikai felszabadulása azonban még nem jelenti gazdaságuk gyarmati jellegének felszámolását; csak azok a volt gyarmatok, amelyek a szocializmus útjára tértek, likvidálják gyorsan gazdaságuk gyarmati jellegét. Ámbár a volt gyarmatok ipara már jelentősen fejlődött, az imperialista ipari országok és a gyengén fejlett kapitalista országok közötti gazdasági különbségek mind a mai napig megmaradtak. Az ENSZ összeállítása szerint az ipari termelés indexe tekintetében a kapitalista világ egyes részeinek viszonya (százalékban) a következőképpen fest:[41]

A világ egyes részeinek részesedése az ipari termelésből 1953-ban

(százalékban)

Megnevezés	Feldolgozó ipar	Ebből fémfeldolgozó ipar
Észak-Amerika	57,6	64,0
Nyugat-Európa	32,0	30,8
A kapitalista világ többi része	10,4	5,2

A gyengén fejlett országok iparvállalatainak jelentős része — régi vállalatok és újonnan épültek egyaránt — a külföldi tőke tulajdona.[42]

Mégis elvileg különböző a gyengén fejlett országok és az imperialista országok mai és háború előtti viszonya. A háború előtt az imperia-

[40] Floridában azt a követelést támasztották, hogy tiltsák be a „Három borjú" c. könyvecskét csak azért, mert le van írva benne, hogy a farkas megette a fehér és a tarka borjút, a fekete borjú azonban becsapta a farkast. Alabamában hasonló követelést támasztottak a „Két ökörszem" c. könyvecskével szemben, amelyben le van írva, hogy a fehér ökörszem férjhez ment a fekete ökörszemhez.

[41] Statistical Yearbook. U. N. 1958. 98., 99. o.

[42] Az Egyesült Államok monopoltőkéje hatalmas nyereségekre tesz szert még olyan aránylag gazdag országban is, mint Ausztrália. A New Republic című újság a következőket írja erről: „Ausztráliában ... vihar tört ki a General Motors–Holdens Limited társaság mérlegének közzétételével kapcsolatban. A detroiti főtársaság ausztráliai – a háború után mindössze 4 millió dolláros – befektetései után a folyó évben több mint 16 millió dollárt kapott. A General Motors–Holdens Limited társaság összes nyeresége 34 millió dollárt tesz ki, amely 874 százaléka a közönséges részvények utáni kamatnak, és amely a legmagasabb azok közül a nyereségek közül, amelyekre valamilyen társaság valaha is szert tett Ausztráliában. Ebből a bőség szarujából az ausztráliaiak, akik a privilegizált részvényeknek csupán 6 százalékával rendelkeznek, csak 39 ezer dollárt kapnak." (The New Republic 1959. VII. 13. 6. o.).

Nemcsak egyes vállalatoknál, hanem az összes idegen tőkebefektetésnél nagy nyereség mutatkozik. Az Angol Bank mérlege szerint 1957-ben a külföldi tőkebefektetések, amelyeknek részvénytőkéje 466 millió fontsterling, 65 millió fontsterling osztalékot, azaz 14 százalékot fizettek. Természetesen az ezt meghaladó nyereségek jelentékeny része tartalékba ment.

listáknak monopolhelyzetük volt a gyengén fejlett országoknak való termelőeszköz-szállításban, tőkekivitelben és hitelnyújtásban, a tőlük való nyersanyag-vásárlásban, és az oda irányuló fegyverszállításokban.

Az imperialista országoknak ez a monopóliuma a gyarmatokon összeomlott. Ma már a Szovjetunió és más szocialista ipari országok szállíthatnak a gyengén fejlett országoknak bármilyen termelőeszközöket, adhatnak nekik hiteleket, jobb feltételekkel, mint a kapitalisták, önzetlen technikai segítséget nyújthatnak és megvásárolhatják nyersanyagaikat.

A gyengén fejlett országoknak ma már megvan rá a lehetőségük, hogy meghatározzák saját politikájukat. Sokuk aktívan együttműködik a szocialista világgal és felhasználja a szocialista országok segítségét.[43]

Sőt, a felszabadult országoknak más választási lehetőségük is van — választhatnak a fejlődés kapitalista és szocialista útja között.

Áttérünk a kapitalizmuson belüli változások elemzésére.

1. A kapitalista társadalom alapvető osztályai ugyanazok, mint korábban voltak, de az átrétegeződés ezekben az osztályokban jelentősen fokozódott.

A század elején a munkásosztály alapjában két rétegből állott: szakképzett munkásokból és segédmunkásokból; az imperialista országok (különösen Anglia) szakképzett munkásainak egy része munkásarisztokráciát alkotott.

Ma a szalagrendszer uralkodóvá válásával kapcsolatban a proletariátus jelentős része „betanított" munkás; a szakképzett munkások jelentősége és száma relative csökkent. Csökkent a segédmunkások szerepe és száma is, mivel az ipari országokban a puszta fizikai erőt kívánó munkát mindinkább gépek végzik. Megjelent azonban a magasan képzett munkások új vékony rétege — a technikusoké, akik a bonyolult gépagregátokat kezelik. Igen jelentősen megnőtt — a szakszervezetekben, a munkásszövetkezetekben a szocialista pártokban stb. — a munkásbürokrácia, amely politikailag kiegészíti és nem ritkán helyettesíti a munkásarisztokráciát.

Jelentősen megnőtt az alkalmazottak száma. Egyrészt annak eredményeképpen, hogy megnőtt az államapparátus és kiterjedtek a szolgáltatási ágak, amelyekben elsősorban alkalmazottak dolgoznak; másrészt viszont magában az iparban is a technikai haladás — az automatizálás, az elektronika stb. — következtében jelentősen nő az alkalmazottak száma a munkásokéhoz képest. Például az Egyesült Államok iparában 100 foglalkoztatott közül alkalmazott volt 1899-ben 6, 1919-ben 19,4, 1954-ben 21,3.[44] 1957-ben az ipari bérek egyharmadát alkalmazottak kapták.[45] Angliában a népszámlálási adatok szerint a hivatali alkalma-

[43] Az imperialista országok egészségesebben gondolkodó államférfiai nem titkolják elégedetlenségüket ezzel a helyzettel. Így A. Stevenson a következőket írta a New York Times Magazinban 1959. III. 1-én: „A szovjet gazdasági és politikai előrehaladás nehezen győzhető le és sikeres... Úgy látszik, mindennél nehezebb számunkra megérteni az előttünk álló veszélyek realitását... A gazdag országok még gazdagabbak, a szegények még szegényebbek lesznek. Számunkra, gazdagok számára ez katasztrofális tény, amelyet az oroszok messzemenően felhasználnak világméretekben. Oroszország, mint olyan ország, amely saját erejéből emelkedett ki a szegénységből, szerfelett vonzó példa más szegény országok számára, melyek mindig gyanúval éltek a Nyugattal szemben; nincsenek megelégedve katonai szerződéseinkkel és saját csalhatatlanságunkról szóló moralizálásunkkal.

[44] W. Sombart. Op. cit. Zweiter Halbband, 921. o. Monthly Labor Review, 1957. ápr. 436. o.

[45] S. Hill and F. Harbison. Manpower and Innovation in American Industry Princeton University. 1959. 62. o.

zottak száma a következő volt: 1891-ben 414 000, 1911-ben 843 000, 1931-ben 1 465 000, 1951-ben 2 124 000.

Tehát a legfejlettebb ipari országokban az alkalmazottak száma fokozatosan eléri a termelő munkások számát. Az alkalmazottak számának a munkásokénál gyorsabb növekedése ma is folytatódik.

Ennek nagy politikai jelentősége van. Természetesen az alkalmazottak nagy többsége proletár; fizetésük gyakran kisebb a szakképzett munkások munkabérénél. De a magánvállalatok alkalmazottainak legfelsőbb rétege összefonódik a kapitalistákkal, az állami és a munkásbürokrácia vezető rétege fontos politikai szerepet játszik. Az alkalmazottak, eltérően a munkásoktól, álmodozhatnak a burzsoázia soraiba való felemelkedésről. Ezenkívül nem végeznek fizikai munkát, ők a „fehérgallérosok".

A burzsoázia igyekszik kihasználni a gyári és az íróasztali proletárok közti jelentéktelen különbségeket.[46] Arra törekszik, hogy szembeállítsa őket egymással. Az alkalmazottak ellenben mindinkább szakszervezetekbe szerveződnek és közelednek a munkásszervezetekhez.

Egyidejűleg végbemegy az ipari országokban a mezőgazdasági foglalkoztatottak, *a paraszti farmerek számának csökkenése.* Az Egyesült Államok mezőgazdaságában a bérmunkások és a farmerek családtagjainak száma (millióban)[47] 1909-ben 12,2, 1930-ban 11,2, 1945-ben 9,8, 1958-ban 7,5 volt.

A farmokon dolgozók számának csökkenése a mezőgazdaság kapitalizálódásával, az állótőke igen erőteljes növekedésével egyidejűleg ment végbe. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának csökkenésével együtt a termelés jelentősen megnőtt.

Ez a folyamat végbemegy más ipari országokban is, bár sokkal lassabban. De egyáltalán nincs meg ez a folyamat a gyengén fejlett kapitalista országokban. Itt a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma a lakosság számával párhuzamosan nő; a parasztok milliói ma is ugyanazokkal a primitív termelőeszközökkel művelik meg a földet, mint a XX. század elején.

Jelentős változások mentek végbe a burzsoázián belül is. A burzsoázia száma a proletariátuséhoz képest számottevően csökkent. Az Egyesült Államokban az „önállóak" száma 1910-ben 27 százaléka, 1954-ben 13,3 százaléka volt az összes foglalkoztatottak számának.[48] (De az „önállóak" közül sokan helyzetüket tekintve a proletariátussal vannak egy színvonalon.)

Az imperialista országokban a lakosság nagy többsége proletár. A legutolsó népszámlálási adatok szerint a proletariátus száma (millióban) a következő oldalon lévő táblázat szerint alakult.[49]

A burzsoázia termelésszervező szerepe még a létszámnál is nagyobb arányban csökken. Noha már a század elején a monopóliumok voltak uralkodó helyzetben, és a járadékosok rétege eléggé nagyszámú volt, mégis akkor még a burzsoázia jelentős része mint vállalkozó, mint saját

[46] A fizikai és a szellemi munkára való felosztás itt nem helyénvaló. Igen sok alkalmazott munkája nagyon csekély szellemi erőkifejtést kíván, sok gyári munkásé ellenben igen nagyot.

[47] Historical Statistics of the United States. 97. o. Economic Report of the President, 1959. január 20. 213. o. Az utolsó szám, a földművelési miniszter adata, megnövelve.

[48] „Journal of the International Sociological Association" 1956. május. 70. o.

[49] Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland, 1959. Internationale Übersichten. 34., 35. o.

vállalatainak szervezője és vezetője, mint mérnök, mint feltaláló, aktív szerepet vitt a gazdasági életben. Most ezeket a funkciókat majdnem teljesen alkalmazottak végzik. A tudományos munka és a kutatás majdnem teljesen a nagy monopóliumok laboratóriumaiban folyik. A tudósok és a kutatók munkájának összes gyümölcse a monopóliumoké, nem pedig a tudósoké és a kutatóké. A burzsoázia igen nagy és mindinkább növekvő hányada válik parazitává, járadékossá. Az Egyesült Államokban a járadékosok jövedelmei 1958-ban a következők voltak (milliárd dollárban): osztalékok 12,3, személyes kamatjövedelmek 19,4, összesen 31,7 milliárd dollár.[50] *Az Egyesült Államok-beli parazita jövedelmek meghaladják a 400 milliós India teljes nemzeti jövedelmét.*

Megnevezés	Anglia	Egyesült Államok	Német Szövetségi Köztársaság
Az önálló keresetű lakosság száma	22,6	60,0	22,0
Ebből: a munkások és az alkalmazottak száma	20,9	49,3	15,6
Százalékban	93,0	82,0	71,0

A gazdasági hatalom mindinkább koncentrálódik a fináncoligarchia kezében. A privilégizált részvényekkel való bonyolult manipuláció, a leányvállalatok, a holding-társaságok stb. révén a fináncoligarchia megfosztja jogaiktól az egyszerű részvényeseket, passzív osztalékosokká változtatja őket. Mindinkább nő a fináncoligarchia hatalma a kapitalizmus gazdaságában és politikájában,[51] bár a burzsoá demokratizmus többé-kevésbé elkendőzi ezt a munkásosztály elől.

Ilyen formán a fejlett országok mai kapitalista társadalma a fináncoligarchia korlátozott számú csoportjaiból, valamint más kizsákmányolókból — középburzsoáziából, földbirtokosokból, kulákokból — és bérmunkásokból — munkásokból és alkalmazottakból — áll, s az utóbbiak alkotják a lakosság nagy többségét. Mind kisebb azoknak a száma, akik objektíve érdekeltek a kapitalista rendszer fennmaradásában. A kapitalista rend csak azért él még, mert a burzsoáziának még sikerül a vallással, a reformizmussal és más fajta burzsoá ideológiákkal a maga befolyása alatt tartani a munkások egy részét.

2. Teljesen kifejlődött az állami monopolkapitalizmus, amely az első világháború alatt keletkezett. Fő megnyilvánulási formái: a gazdaság állami irányítása; állami vállalatok; a nemzeti jövedelem nagy részének igénybevétele és újraelosztása az állam által.

Az állami monopolkapitalizmus lényege: a monopóliumok és az állam erejének egyesítése két célból — a kapitalista rendszer megőrzése és a nemzeti jövedelemnek a monopoltőke javára való újraelosztása céljából.

[50] Economic Report of the President. 1959. január 20. 153. o.

[51] V. I. Lenin „Az imperializmus, mint a kapitalizmus legfelsőbb foka" c. munkájában azt írta, hogy Rockefeller és Morgan a század elején 11 milliárd márka, azaz 2,5 milliárd dollárnyi tőke felett uralkodtak. V. Perlo: „A fináncтőke birodalma" című munkájában uralmuk körét 126 milliárd dollárra teszi. (494, 497. o.)

A monopolisták, akik védelmezik a kapitalista rendet, támogatást kapnak a nem-monopolista burzsoáziától, a járadékosoktól, a földbirtokosoktól és a kulákoktól, vagyis a tulajdonos osztálytól. De a monopolisták, amikor a maguk javára és minden más osztály kárára megváltoztatják a nemzeti jövedelem elosztását az állami monopolkapitalizmus révén, akkor elmélyítik az ellentéteket maguk és a többi tulajdonos osztály között, növelik a maguk elszigeteltségét a társadalomban.

De a gazdaság állami szabályozása és az állami tulajdon nem kedves a monopolistáknak. A monopolisták akkor fordulnak ezekhez az eszközökhöz, ha veszély fenyegeti a kapitalizmust — a világháborúk idején és a mély túltermelési válságok idején. Néha a nacionalizálás mellett vannak, de csak a veszteséges ágak nacionalizálása mellett és csak abban az esetben, ha a tulajdonosok megfelelő kártérítést kapnak. Amikor azonban erősnek érzik magukat, akkor követelik az állami szabályozás megszüntetését vagy korlátozását és arra törekszenek, hogy az állami vállalatok is magánkézbe kerüljenek.[52] Ezért az állami monopolkapitalizmus nem egyenletesen fejlődik ezekben az irányokban.

A nemzeti jövedelem újraelosztása az állami költségvetésen keresztül majdnem állandóan fokozódik. Az Egyesült Államok állami kiadásainak összege: 1900-ban 0,5, 1930-ban 3,4, 1938-ban 7,2, 1945-ben 100,4, 1950-ben 40,1, 1958-ban (előzetes) 75,0 milliárd dollár volt.

Az állam most a nemzeti jövedelemnek több mint egynegyedét veszi el állampolgáraitól, és ezt a hatalmas összeget a monopóliumokra kedvezően osztja el. Az összes adók — az állami, a helyi és a városi adók — részesedése a bruttó nemzeti jövedelemből[53] (a „gross national product"-ból): Nyugat-Németországban 32,5, Franciaországban 31,1, Angliában 29,2, Olaszországban 28, az Egyesült Államokban 25,2 százalék.

Az imperialista országokban az állam egész tevékenysége közvetlenül vagy közvetve a monopoltőke érdekét szolgálja. Az állam a maga erőszakapparátusával védelmezi a kapitalista rendet, felhasználva ezekre a célokra az adókat, amelyeket ennek a rendszernek áldozataitól szed be. Különösen jövedelmező háborús megrendeléseket ad a monopóliumoknak; magas vámokat szed, hogy megnehezítse áruknak más országokból való behozatalát, és ezzel segíti saját monopolistáit, hogy magas monopolárakat realizálhassanak a belső piacon; más országoknak kölcsönöket nyújt, hogy azok árut vásárolhassanak a monopóliumoktól stb.

Az állami monopolkapitalizmus mélységesen reakciós. Ebben lényegesen különbözik attól az államkapitalizmustól, amely a korai kapitalizmusban és ma a kevéssé fejlett országokban a termelőerők fejlesztésével progresszív szerepet tölt be.

3. A militarizálás. A fináncoligarchia, amely állandóan fél a szocialista forradalomtól, mindenoldalú militarizálást hajtott végre: a termelés, a technika, a tudomány mindenekelőtt a fegyverkezés ügyét szolgálja. A fegyverkezési kiadások ez ideig „békeidőben" példátlan mérete-

[52] Például Nyugat-Németországban 1959-ben eladták magántőkéseknek nemcsak a hitleri vállalatokat — a Volkswagen Autógyárat — hanem a Preuss AG-t is, amely részben már a XIX. század óta a porosz állam tulajdona volt. Ezeknek a vállalatoknak az átadását a „népi kapitalizmusról" szóló propagandával kísérik, mivel a részvények egy részét munkásoknak is eladják.

[53] U. S. News and World Report, 1958. IV. 13. 88. o.

ket öltenek. 1900-ban az Egyesült Államok hadikiadásai 191 millió dollárra, 1958-ban pedig több mint 40 milliárd dollárra rúgtak.

A militarizálás a legvilágosabb bizonyítéka a jelenkori kapitalizmus rothadásának. A fegyverek se nem termelőeszközök, se nem a normális fogyasztás eszközei. A háborús kiadásokból nem származik semmiféle hasznos a nép számára; ezek a kapitalista társadalom hatalmas faux frais-i, lényegüket tekintve levonások a nemzeti jövedelemből. Egyszersmind a legkifizetődőbb dolgok a monopoltőke befolyásos körei számára. Éppen ezért a monopoltőke ellenáll a népek követelésének, hogy szűnjék meg „a hidegháború", és valósuljon meg a teljes leszerelés. A leszerelés éles osztályharc tárgya lett a kapitalizmusban.

4. *Az egységes kapitalista piac hiánya.* Eltérően a századeleji helyzettől, ma már nincs egységes kapitalista piac. A területileg összeszűkült kapitalista piac sterling-, dollár- és más valutazónákra oszlik. A konkurrencia feltételei a különböző országok kapitalistái számára rendkívül különbözők, mert árukontingensek, preferenciális vámok vannak és nincs meg a legnagyobb kedvezmény elve. Nincs meg a tőkék szabad mozgása; a tőkekivitel engedélyhez van kötve, vagy éppen maga az állam exportál tőkét, megkímélve a monopóliumokat a kockázattól stb. Ámbár megkísérlik, hogy egységes piacot hozzanak létre néhány ország területén, például 6 európai ország egységes piacát Nyugat-Németországgal az élen, és 7 ország egységes piacát Angliával az élen, mégis a monopolista csoportok ellentétes érdekei igen megnehezítik ezeknek a kísérleteknek a megvalósítását és szembeállítják az európai országok egyik csoportját a másikkal.

Az egységes kapitalista piac hiánya a kapitalizmus gazdasági ingatagságáról tanúskodik. Ez a világpénz, az arany rendkívül egyenlőtlen eloszlására vezetett. Az öt millió lakosú kis Svájc két milliárd dolláros aranytartalékkal rendelkezik, a 44 millió lakosú Franciaország ellenben kevesebb mint egy milliárd dollárnyival; Indiának egynegyed milliárd dollár az aranykészlete.

5. *Az infláció.* A századeleji kapitalizmussal szemben a mai kapitalizmus gazdasági ingatagságáról tanúskodik az infláció, amely minden kapitalista ország valutáját jellemzi. Még az Egyesült Államokban is, ahol óriási aranykészletek voltak, a legutóbbi tíz évben 24 százalékkal csökkent a dollár vásárló ereje — a fogyasztási cikkek árindexe alapján számolva.

A pénz vásárlóerejének csökkenése nemcsak az infláció következménye, hanem a monopóliumok tevékenységének is. 1959 májusában az Egyesült Államokban az árindex a következő volt (1947—1949 = 100): alumínium 168, acél 170, bútor 124, textiláruk 94, bőráruk 118, élelmiszerek 108.

Kétségtelen, hogy az alumínium vagy az acél értéke (az áruegységhez társadalmilag szükséges munkaidő) nagyobb arányban csökkent, mint a bútoré vagy a bőráruké. Hogy ezeknek az áraknak az ára mégis sokkal nagyobb arányban emelkedett, mint a kevésbé monopolizált áruké, ez olyan tény, amely a monopóliumok erejéről tanúskodik.

Az infláció alapoka, hogy a második világháború alatt és után a nemzeti jövedelemből improduktív célokra nagyobb összegeket vontak el, mint amekkorát a kapitalizmus normális funkcióképessége lehetővé tesz.

Azt jelenti-e ez, hogy a kapitalizmus már egyáltalán képtelen arra, hogy szilárd valutája legyen? Nem. A kapitalista államok többsége számára ma is lehetséges volna, hogy szilárd valutája legyen. De az ipari monopóliumok nem akarják ezt. A pénz „lassú" elértéktelenedése a tőke számára igen kedvező feltételeket teremt az osztályharcban: a munkásoknak és az alkalmazottaknak, akiknek reáljövedelme a pénz elértéktelenedése következtében állandóan esik, állandóan harcolniuk kell a pénzbér emeléséért. Az a hamis látszat alakul ki, hogy a munkásosztály állandóan támadó harcban van, a kapitalisták pedig védekeznek. Ráadásul a kapitalisták állandóan a munkásokra kenhetik a növekvő drágaság okozójának bűnét.[54] Ezen túl, a valuták elértéktelenedése megkönnyíti a tartozások kiegyenlítését, a monopóliumok árai pedig a pénz elértéktelenedésének megfelelően vagy még gyorsabban emelkednek. A növekvő katonai kiadások és a monopóliumok általános politikája miatt nem várható az árak stabilizálódása.

6. *A bankok és az ipari monopóliumok.* Megváltozott a banktőke és ipari tőke kölcsönös viszonya. Ma már nincs olyan függőség a banktőkétől, mint volt a század elején. A banktőke és az ipari tőke összeolvadása ma már sokkal teljesebb, mint annak idején volt. Az ipari monopóliumok, a bankok és a biztosító társaságok mind a fináncoligarchia kezében vannak.

A század elején, amikor az ipar saját eszközei korántsem voltak elegendők, az iparnak állandóan szüksége volt bankhitelre nemcsak forgóeszközei, hanem az állótőke bővítéséhez is.

Hilferding a következőket írta *A fináncőkében:* „Az ipari tőkének növekvő része nem azoké az ipari vállalkozóké, akik használják. Csak a bank útján jutnak hozzá, hogy rendelkezzenek a tőkével..."[55] Ilyen alapon a bankok felügyeletük alatt tartották az iparvállalatokat. Most azonban az ipari monopóliumok rendszerint saját forrásaikból bővítik alaptőkéjüket.

Az amerikai részvénytársaságok 1958-ban 26,5 milliárd dollárt fordítottak gyárak építésére és felszerelésére. Erre a célra a következő saját eszközökkel rendelkeztek: fel nem osztott nyereség — 6 milliárd dollár, amortizációs alapok — 21,5 milliárd dollár.[56]

1949—1956-ban Angliában a tőkeberuházások 67—89 százalékát saját forrásból finanszírozták, 7—11 százalékát részvénykibocsátásból és 2—12 százalékát bankkölcsönökből.[57]

A nagy ipari monopóliumok ma olyan hatalmas tartalékokat képeznek extraprofitjukból, hogy nemcsak nem szorulnak bankhitelre, hanem maguk létesítenek vagy vásárolnak óriási bankokat. Például Rockefeller-ék megvásárolták a „Chase Bank"-ot, az Egyesült Államok egyik legnagyobb bankját; a második világháború előtt saját hatalmas bankja volt az I. G. Farben-Industrie-nek. Az Egyesült Államokra vonatkozó következő adatokból látható, hogy a bankok ma az ipari monopóliumokhoz képest másodrendű szerepet játszanak.[58]

[54] Az infláció kérdésében az ipari tőke képviselői – például Schlichter és Hansen ismert amerikai professzor – teljesen a keynesizmus szellemében, a szabályozott infláció mellett szállnak síkra. A banktőke szervei azonban, például a „First National City Bank" vagy „Garanty Trust Company" a stabil valuta mellett vannak.

[55] P. Hilferding: A finánctőke. 1959. 301. o.

[56] Economic Report of the President. 1959. január 20. 207. o.

[57] Bulletin for Industry. London, 1959. április.

[58] First National City Bank. Monthly Letter: Business and Economic Conditions. 1959. március. 21. o.

Az Egyesült Államok vezető társaságainak tiszta jövedelme az adók kifizetése után
(milliárd dollárban)

Év	Összesen	Feldolgozó ipar	Összes finánctőkés társaságok	Kereskedelmi bankok
1957	15,8	10,9	1,3	0,8
1958	13,9	8,5	1,4	0,9

Az összes finánctőkés társaságok tiszta jövedelme elérte az ipari monopóliumok jövedelmének hatodát-nyolcadát.[59]

7. *A biztosító társaságok jelentősen kiszorították a bankokat és a takarékpénztárakat azokból a funkciókból, hogy a lakosság eszközeit összegyűjtsék és átadják az ipari vállalatoknak.* Az Egyesült Államokban 1955-ben a társaságok életbiztosításból származó forrásainak 90 milliárd dollárnyi összegéből 40 milliárd dollár volt részvényekbe és kötelezvényekbe invesztálva. Angliában 1958-ban a biztosító társaságok összesen 6 milliárd fontsterling forrásából 2 milliárd fontsterling volt befektetve magántársaságok részvényeibe és kötelezvényeibe. Az összes angliai bank- és finánctőkés társaságok forrásai 11,5 milliárd fontsterlingre rúgtak.[60] A biztosító társaságok egyre inkább túltengenek a bankok és takarékpénztárak rovására: hitelválság esetén tőlük nem veszik el tömegesen a betéteket.[61] Természetes, hogy a fináncoligarchia soraiban gyakran folyik harc a biztosító társaságok fölötti uralomért.

A bankok és az ipari monopóliumok kölcsönös viszonyának megváltozása mégsem jelenti, hogy a beruházási bankok ne kapnák meg a maguk részesedését az iparvállalatok részvényeinek és kötelezvényeinek kibocsátásakor. Például 1956-ban a Ford részvények kibocsátásakor a beruházási bankok szindikátusa 15,3 millió dollár összegű megbízást kapott, vagyis másfél dollárt minden részvény után, bár a bankok ténylegesen nem viseltek semmiféle kockázatot.

8. *A fogyasztási hitel.* Új jelenség a fogyasztási hitel széleskörű elterjedése. A krónikusan szűk piac kényszeríti a kapitalistákat, hogy áruikat hitelbe adják el, s már ma felhasználják a fogyasztók jövőbeli jövedelmét. Az Egyesült Államokban 1958 végén a fogyasztási hitelek összege 45 milliárd dollár volt. Gyorsan terjed a fogyasztói hitel intézménye Angliában és más kapitalista országokban. Természetesen a monopóliumok a fogyasztók kifosztására használják fel a fogyasztási hitelt. Például a General Motors pénzügyi szervezete évi 12 százalékot szed az autóknak hitelben való eladásáért. Az esedékes részlet meg nem fizetése esetén az autót elveszi a fogyasztótól.

9. *Megváltozott a túltermelési válságok terheinek elosztása.* A század elején — mivel az igen erős hitelválságok időszakában és a tömeges csődbejutások következtében az árak erősen estek — a válságok terheinek jelentős részét a burzsoázia viselte. Ma a hatalmas monopóliumok nem csökkentik az árakat a krízisek idején, elkerülik az összeomlást (ha

[59] Jellemző, hogy 1958-ban, amikor lényegében az 1957–1958-i krízis időszakában elsajátított nyereségeket mutatták ki, a bankok nyereségei nőttek, s ugyanakkor az iparvállalatokéi jelentősen csökkentek. Vagyis a bankok hasznot húztak az iparvállalatok nehézségeiből.

[60] A Radcliffe jelentés adatai. The Economist. 1959. VIII. 22.

[61] A biztosítottak felmondhatják a biztosítást és elszámolást követelhetnek. Ez azonban nagy veszteséggel jár számukra. Ezenkívül a biztosító társaságok formális okokból húzhatják a kifizetést mindaddig, amíg a hitelválság be nem fejeződik.

kell, az állam segítségükre siet). A válságok terhe majdnem kizárólag a munkásosztályra hárul, tömeges, hosszan tartó munkanélküliség formájában, s a gyengén fejlett országokra, valamint a nem-monopolista burzsoáziára áruik árának esése miatt. A nagyburzsoázia keveset veszít a krízisen. De a politikai krízisek rá is veszélyesek.

★

A kapitalizmus sorsa történelmileg már eldőlt: halálra van ítélve, arra, hogy átadja helyét egy magasabbrendű társadalmi rendnek, a kommunizmusnak. Hogy ez a folyamat világméretekben mennyi idő alatt és milyen formák között fog lefolyni, ezt nehéz előre megmondani. Minden alap megvan annak feltételezésére, hogy a Szovjetunió békepolitikája, a szocializmus táborának növekvő gazdasági és politikai ereje, a kapitalista országok mind nagyobb tömegeinek növekvő aktivitása, mindezek lehetővé teszik, hogy elkerüljük a harmadik világháborút. Lehetséges, hogy a szocializmusra való áttérés sok országban viszonylag békés formában fog végbemenni. Egyes országokban realitássá válhat Marxnak az a gondolata, hogy „kiválthatjuk magunkat a burzsoáziától".

A közelebbi jövőt illetően a következőket lehet előre látni:

A Szovjetunió 10—15 év alatt gazdasági viszonylatban túlhaladja az Egyesült Államokat és a világ leghatalmasabb gazdasággal rendelkező állama lesz.

A gyarmatrendszer szétesése befejeződik. A volt gyarmati országokban a Szovjetunió és a szocialista táborhoz tartozó más országok segítségével gyors gazdasági fejlődés megy végbe.

A tőkekoncentráció és a gyors technikai haladás a fejlett kapitalista országokban a munkanélküliség növekedésére, az osztályharc kiéleződésére vezet. A kapitalizmus létének meghosszabbítására való törekvés bizonyos fokig kényszeríteni fogja a tőkét, hogy bizonyos engedményeket tegyen a munkásosztály ellen vívott harcban.

A ciklusoknak rövidülő tendenciájuk lesz, mivel a jelenlegi technikai színvonalon az állótőke felújítása és bővítése gyorsabban megy végbe, mint korábban.

Elkerülhetetlen, hogy folytatódjék az imperialista országoknak és a kapitalista tábor egymással szemben álló csoportosulásainak harca. De a kapitalista rend sorsáért érzett aggódás megakadályozza, hogy e csoportosulások között világháború törjön ki.

A kapitalizmusról a szocializmusra való történelmi átmenet rendkívüli bonyolultsága miatt lehetetlen konkrétebb prognózisokat adni.

(Orosz nyelven megjelent a Mirovaja Ekonomika és a Mezsdunarodnije Otnosenyija 1960. 1. számában.)

BALASSA ÁKOS:

A gépipar fejlesztésének néhány kérdése a második ötéves tervben[1] [2]

Második ötéves tervünk egyik központi kérdése a társadalmi munkatermelékenység jelentős emelése az egész népgazdaságban. A gépipar ebből a szempontból nem egyszerűen egy az iparágak közül, hanem az az iparág, amelyiknek tevékenységétől függ nagyrészt e feladat végrehajtása a népgazdaság minden ágazatában. Nagyrészt a hazai gépiparnak kell ellátnia az ipart, az építőipart, a mezőgazdaságot és a közlekedést azokkal a gépekkel és berendezésekkel, amelyek lehetővé teszik a műszaki színvonal emelését és ezzel a munkatermelékenység emelését, s egyúttal a gépipar az egyik legfontosabb export-iparág is. Így a gépipar kellő ütemű és megfelelő irányú fejlődése döntő feltétele az egész népgazdaság előrehaladásának.

Ugyanakkor a gépipar saját fejlődése szintén támaszt követelményeket a népgazdasággal szemben: a gépiparban is szükséges a gépi berendezések rendszeres felújítása, illetve új, korszerű, nagytermelékenységű, nagypontosságú gépek beszerzése. Fokozódó igényekkel lép fel a gépipar a kohászattal és a vegyiparral szemben is.

A hároméves tervet a gépipar előreláthatóan jelentősen túl fogja teljesíteni. A KGM gépipar termelése 1960-ben várhatóan mintegy 60 százalékkal haladja meg az 1957. évi színvonalat a tervezett 35 százalék helyett, és így három év alatt összesen körülbelül 13—14 százalékkal termel többet a hároméves tervben előirányzottnál.

A gépipar súlya népgazdaságunkban igen jelentős. Termelésének részesedése az *állami* iparból 1960-ban mintegy 27 százalék lesz. A gépipar foglalkoztatja a minisztériumi iparban dolgozók körülbelül 28 százalékát.

A gépipar fontos feladata a beruházások gépellátása; extern termelésének mintegy 20—25 százaléka szolgálja ezt a célt. A hároméves terv éveiben a gépipar (új áron számítva) a népgazdasági beruházások gépszükségletének mintegy 57 százalékát fedezi.

[1] E cikkben a gépipar második ötéves tervével kapcsolatos *közgazdasági* jellegű kérdésekkel foglalkozom csak, s nem térek ki a gyártmány- és a gyártásfejlesztés *műszaki* feladataira.

[2] Mint ismeretes, az MSZMP VII. kongresszusa megtárgyalta és elfogadta a népgazdaság fejlesztésének második ötéves tervére vonatkozó irányelveket. Az irányelvek alapján teljes erővel folyik az ötéves terv részletes kidolgozásának munkája. Az irányelvekhez készített, azóta is állandóan bővülő részletes számítási anyagra támaszkodva az alábbiakban megkísérlem összefoglalni a második ötéves terv gépipari részének készítése kapcsán felmerülő fő problémákat. A cikk *nem végleges* adatokra, még jóvá nem hagyott számítási anyagokra épült, s így csak a tervezők meggondolásait és elképzeléseit tükrözi. Ennek megfelelően a továbbiakban ismertetett számítások sem a terv végleges előirányzatait jelentik. Ennek ellenére úgy vélem, a cikk tartalmazza a gépipari terv *problematikáját*, várható fő tendenciáit, irányait és arányait.

Jelentős szerepet játszik a gépipar külkereskedelmünkben is. A gépipar extern termelésének mintegy 35 százaléka, ezen belül a KGM gépipar extern termelésének körülbelül 40—45 százaléka kerül exportra. A gép- és finommechanikai export a hároméves tervidőszakban körülbelül 40 százalékát teszi ki (devizaáron) az összes exportnak és mintegy 80 százalékkal meghaladja a gépek és finommechanikai cikkek *importját.*

A hároméves tervben megkezdtük a gépipar szerkezetének megjavítását. A fejlesztésre kijelölt ágazatok, elsősorban az erősáramú ipar, a híradástechnika és a műszeripar termelése az átlagosnál jóval gyorsabban növekedett. A tervben előirányzott szerkezeti változások ellen ható tényezők, hogy az erősáramú és a híradástechnikai ipar kisebb mértékben teljesíti túl tervét, mint a többi iparág, továbbá az, hogy egyes kiemelt területeken a hároméves terv előirányzatait előreláthatólag nem fogjuk tudni teljesíteni. Például zökkenők mutatkoznak a diesel-program végrehajtásában.

Nem lebecsülendő eredmények születtek a gépipar *műszaki színvonalának* emelése tekintetében. Gépiparunk több gyártmánya (egyes korszerű szerszámgépek, híradástechnikai cikkek, műszerek, élelmiszeripari és zománcozott vegyipari berendezések stb.) az utóbbi években világhírnevet vívott ki. Ugyanakkor nem kevés gyártmányunk korszerűség tekintetében még messze van a világszínvonaltól. Nagyobb az elmaradásunk a gyártás korszerűsége terén. Bár a szovjet hitel keretében és a hároméves terv előirányzatán felül kapott importgépek jelentősen előrelendítették a gépiparban a géppark felfrissítését, a géppark minőségi összetétele, a korszerű technológiát képviselő gépek aránya még korántsem kielégítő.

Az ötéves tervben tehát gépiparunkra kettős feladat vár: korszerű, termelékeny módszerekkel kell gyártania és kellő mennyiségű korszerű, termelékeny gépet és berendezést kell juttatnia a népgazdaság különböző ágazatainak.

A gépipar fejlesztésének ütemét meghatározó fontosabb tényezők

A gépipar fejlődési üteme elsősorban természetesen az egész népgazdaság fejlődési ütemétől függ. Az utóbbira ható tényezőknek az elemzése nem lehet e cikk feladata. Itt csak annak megvizsgálását tűzhetjük ki célul, hogy a népgazdaság adott fejlődése mellett milyen tényezők szabják meg a gépiparnak, mint az ipar egyik vezető ágazatának fejlődési ütemét.

A hazai gépszükséglet alakulása.

A gépipar *belföldi* fogyasztói maga a gépipar (kooperációs szállítások), a népgazdasági beruházások és felújítások, a belkereskedelem és az egyéb szektorok. Ezek közül döntő jelentőségű a beruházások és a felújítások szektora, hiszen a gépipar legfontosabb gyártmányai beruházási célt szolgálnak. Az egyéb szektorokba történő értékesítés tekintélyes része ugyancsak beruházási, esetleg felújítási rendeltetésű termék.

A második ötéves tervben jelentősen nő a népgazdasági beruházások volumene. Az eddigi számítások szerint 1965-ben a beruházások volumene több, mint kétszeresen felül fogja múlni az 1958. évi és 1,4-sze-

resen az 1960. évi színvonalat. Mivel a beruházásoknál növelni kívánjuk a gépi hányadot, ennél gyorsabban (1958-hoz viszonyítva a 2,4-szeresére, 1960-hoz viszonyítva közel 1,4-szeresére) növekszik a népgazdasági beruházások összes gépszükséglete.[3]

A belföldi és az importból származó gépek arányának változatlansága esetén a gépi beruházások gyors növekedése szükségessé teszi a gépipar beruházási célra történő termelésének hasonló ütemű növekedését.

Elég összehasonlítani a beruházási gépszükséglet növekedését az ipari termelés (állami ipar) előirányzott 65—70 százalékos növekedésével és máris megállapítható, hogy a beruházások, mint a gépipar termékeinek fő belföldi fogyasztói, a gépiparnak az átlagosnál gyorsabb ütemű fejlesztését kívánják meg.

A gépipar második jelentős „fogyasztója" a belkereskedelem. A belkereskedelem áruforgalma az ötéves terv folyamán mintegy 26 százalékkal, 1958-hoz viszonyítva 45 százalékkal emelkedik. Ezen belül 1958-hoz képest 65 százalékkal növekedik a vegyes iparcikkek és 71 százalékkal a vas-műszaki cikkek forgalma. Ez is a gépipar viszonylag gyors fejlődését teszi szükségessé.

A gépipar egyéb belföldi fogyasztói azok a népgazdasági ágazatok, amelyek a saját kezelésű beruházási, felújítási, karbantartási stb. munkákhoz vásárolnak készgyártmányokat, alkatrészeket és pótalkatrészeket. Itt jelentkezik még a különböző intézmények igénye is. E szükséglet növekedését egyrészt a beruházások és felújítások növekedése, másrészt a népgazdaság egyéb szektoraiban tervezett termelés-növekedés határozza meg. Számítások szerint a szükségleteknek ez a része is az átlagosnál gyorsabb ütemű növekedést kíván meg a gépipartól.

A gépimport és a gépexport alakulása.

A gépipari termékek iránti szükséglet gyors növekedése természetesen még nem jelenti okvetlenül azt, hogy a hazai gépipar termelésének ugyanolyan mértékben kell növekednie. Elképzelhető, hogy a gépipar fejlődésének lassúbb üteme mellett erőteljesebben fokozzuk a gépek és berendezések importját. Ez fontos gazdaságpolitikai kérdés, az ipar és a külkereskedelmi forgalom döntő szerkezeti problémája. A kérdés az, hogy hazánk, amely jelenleg gépexportáló ország, továbbra is megtartsa, illetve fokozza ezt a jellegét, avagy csökkentsük az ország gépexportáló jellegét, sőt, esetleg váljunk gépimportáló országgá.[4]

Az ország gépexportáló jellege növekszik, ha a gépipar termelése gyorsabban nő, mint a hazai gépszükséglet, továbbá, ha javul a gépipari termelés nemzetközi értelemben vett gazdaságossága. Ez természetesen úgy is bekövetkezhet, ha a belföldi gépszükséglet kielégítésében növekszik a gépimport aránya, feltéve, hogy a gépipar termelésének ennek megfelelően nagyobb hányada kerül exportra, illetőleg nő az export gazdaságossága.

[3] Az 1960-nal történő összehasonlításoknál figyelembe kell venni, hogy 1960-ban a népgazdaság nagy mennyiségű importgépet kap a hároméves terv előirányzatán felül, és ezért 1960-ban az importgép-felhasználás és így az összes gépberuházások is a szokásosnál magasabbak.

[4] „Gépexportáló" alatt itt azt értjük, hogy a gépexport meghaladja a gépimportot és fordítva, „gépimportáló" alatt azt, hogy a gépimport meghaladja a gépexportot — devizaáron kifejezve.

Annak megítéléséhez, hogy fokozni, csökkenteni vagy egyszinten tartani kell-e hazánk gépexportáló jellegét, pontosabban, hogy mi legyen a gépipar szerepe hazánknak a nemzetközi munkamegosztásba való beilleszkedésében, több szempontot kell mérlegelni. Ezek közül a legfontosabbak:

a) a gépexport, illetve a gépipar gazdaságossága más árucsoportok, illetve ágazatok gazdaságosságához viszonyítva,

b) a gépipar fejlesztéséhez szükséges fajlagos befektetések nagysága a többi iparághoz viszonyítva, különös tekintettel az egységnyi nemzetijövedelem-növekedéshez ágazatonként szükséges befektetések nagyságára,

c) a gépipar továbbfejlesztéséhez szükséges anyagok mennyisége, az anyagimport gazdaságossága és lehetősége,

d) a foglalkoztatottság szempontjai — a jelenlegi körülmények között tehát a foglalkoztatottság növelésének lehetőségei a többi ágazathoz viszonyítva — a munkatermelékenység megfelelő növelésének feltételezésével,

e) a gépipar termékeinek korszerűsége és értékesítési lehetősége a külföldi piacokon, elsősorban a szocialista országokban.

Mielőtt az egyes tényezőkkel kapcsolatos mutatókra rátérnék, meg kell jegyezni, hogy az egyes gépipari ágazatok nem mutatnak egységes képet sem a gazdaságosság, sem az eszközszükséglet tekintetében, sem más szempontból. Nagy a szóródás az egyes gyártási ágak, illetve gyártmányok között. Mégis úgy gondolom, hogy az ipar más ágazataival való összehasonlítás szempontjából nem érdektelen a gépipart egészében is összemérni az ipar többi ágaival. (A gépipari gazdaságosság megjavításának és ezzel kapcsolatban a gépipari termelés szerkezetének kérdésére a későbbiekben még visszatérünk.)

A termelés gazdaságosságát jelenleg csak az exportgazdaságossági számítások segítségével tudjuk mérni. Bár ezek együttesen tükrözik a termelés gazdaságosságát és a külkereskedelmi tevékenység eredményességének fokát, az ágazatonkénti átlagos gazdaságossági arányokat emiatt nem torzítják jelentősen.

Az egyes árufőcsoportok exportjának átlagos gazdaságosságára vonatkozó számítások megalapozottságának természetesen feltétele, hogy a számításokba bevont termékek minden ágazatban kellően reprezentálják az illető iparág termelését. De már az eddigi számítások is arra engednek következtetni, hogy a gazdaságossági mutatók átlaga a gépiparban elég jelentősen jobb lesz az átlagosnál (természetesen az egyes gyártmányok között a szóródás igen nagy).

Bizonyos tájékozódást nyújt a kérdésben az egységnyi deviza kitermeléséhez szükséges belföldi bruttó ráfordítások nagysága. A számítások azt mutatják, hogy — belföldi ráfordításként a nettó termelői árakat alapulvéve — az 1960-as terv szerint gép- és finommechanikai exporttal körülbelül 8 százalékkal olcsóbban termelhető ki 1 Dft, mint a többi árufőcsoport átlagánál,[5] annak ellenére, hogy a gépipari termelői árak — a kooperáció miatti halmozásokat is figyelembe véve — az átlagosnál jóval több nyereséget tartalmaznak. Ezek az adatok természe-

[5] Itt és a továbbiakban is helyesebb lenne az összehasonlítást a többi iparággal különkülön elvégezni. Sajnos, erre – főleg az iparáganként részletezett adatok hiányában – nem volt lehetőség.

tesen a mostani helyzetet, az ez idő szerint érvényesülő termelési feltételeket tükrözik. A fejlesztési irányok kiválasztásakor viszont tulajdonképpen a *lehetséges* fejlesztési alternatívák tekintetében, a *fejlesztés után* várható gazdaságossági mutatók mérlegelése alapján kellene dönteni. Ezzel kapcsolatban e helyen csak annyit jegyzek meg, hogy a hazai gépiparban távlatilag is jó lehetőségek vannak az átlagos gazdaságosság javítására mind a termelés szerkezetének megjavitása, mind pedig a ráfordítások jelentős csökkentése útján.

A gépiparnak az átlagosnál jobb gazdaságosságáról tanúskodnak a beruházásgazdaságossági számítások is.

A nemzetijövedelem-növelés befektetés-igényességére végzett számításaink azt mutatják, hogy a gépiparban a második ötéves terv időszakában 1 Ft beruházással 3—3,5-szer nagyobb nemzetijövedelem-növekedés érhető el, mint az ipar többi ágazatában átlagosan. Ezt a következtetést alátámasztják az egységnyi állóeszközre jutó nemzetijövedelem-adatok is, bár itt a különbség csak 2—2,5-szeres.[6] Igaz ugyan, hogy a gépipar valamivel több forgóeszközt köt le egységnyi nemzeti jövedelem termeléséhez, mint a többi iparág átlagosan. De a gépipar *összes* eszközlekötése ennek ellenére is kedvezőbb: a gépiparban nagyobb nemzetijövedelem-növekedés érhető el egységnyi befektetésre, mint az ipar többi ágazatában átlagosan.[7]

A foglalkoztatás beruházás-igényességére vonatkozó számítások ugyancsak a gépipar fejlesztése mellett szólnak. Számításaink szerint a gépiparban az egységnyi állóeszközre jutó foglalkoztatott létszám 2-szeresen, az egységnyi beruházással foglalkoztatható többletlétszám pedig a második ötéves tervben mintegy 3—5-szörösen haladja meg a többi iparág átlagát — a munkatermelékenység megfelelő növekedése mellett.

A gépipari termelés növeléséhez természetesen szükség van az anyagellátás és azon belül az anyagimport (gépipari vagy kohászati alapanyagimport) növelésére.

Kérdés, gazdaságos-e az anyagbehozatal fokozása a gépipari kivitel növelése céljából? Könnyű belátni, hogy az anyagbehozatal gazdaságossága az importált anyag *feldolgozásának* gazdaságosságán múlik. Ha a gépipari termelés a gazdaságosan termelő iparágakban bővíthető, akkor az anyagimport ezt szolgáló fokozása is gazdaságos.

Sokoldalú, alapos gazdaságossági mérelegelés után megállapítható tehát: *a gépipar kétségtelenül egyike azoknak az ágazatoknak, amelyek fejlesztésével hazánk kedvezően illeszkedhet be a nemzetközi munkamegosztásba.* Ezért — a gépimport abszolút színvonalának növelése mellett — *célszerűnek látszik törekedni hazánk gépexportáló jellegének fokozására.* Ami a már említett anyagbehozatali és gépkiviteli *lehetőségeket* illeti, ezek biztosításában egyre növekvő lehetőségeket kínál a szocialista országok között elsősorban a KGST keretében kibontakozó szoros gazdasági együttműködés.

[6] Az arányokat a forgalmi adó nélküli nemzeti jövedelem adataiból számoltuk.

[7] A számításokban csak a *közvetlen* gépipari befektetéseket vettem figyelembe. A *közvetett* beruházások nagysága ugyanis a „bedolgozó" iparágak fejlesztésének eszközigényét mutatja. Az ágazatonként elkülönített számítások esetleg éppen arra figyelmeztetnek, hogy a „bedolgozó" iparágak párhuzamos fejlesztése helyett célszerűbb a termékeikben — a gépipar fejlesztése folytán — mutatkozó többletigényt, vagy annak egy részét importból fedezni. A KSH adatai alapján a Közgazdaságtudományi Intézetben végzett, a közvetett beruházások kihatását is figyelembe vevő előzetes számítások szintén alátámasztják a gépipar fejlesztésének kedvező voltáról alkotott képet.

Ötéves tervünk realitásának egyik legfontosabb biztosítéka, hogy a hazai forrásokból rendelkezésre álló anyagokon kívül szükséges anyagimportot a szocialista országokból hosszúlejáratú megállapodásokban lekötöttük. A szocialista országok és elsősorban a Szovjetunió anyagszállításai lehetővé teszik, hogy gépiparunk tervezett fejlesztését az anyagellátás oldaláról szilárdan megalapozzuk.

Tudnunk kell azonban, hogy anyagbehozatali lehetőségeink szocialista relációban nem korlátlanok. Néhány szűk keresztmetszetet képező anyagból az import a második ötéves terv idején egy bizonyos fokon túl már csak tőkés forrásból növelhető, amit — az *eddigi* számítások szerint — nem tudunk kellő gazdaságosságú tőkés exporttal ellensúlyozni. Ez bizonyos mértékig határt szab a gépipar tervezhető fejlesztésének is.

A gépkivitel gyors növelésére ugyancsak a szocialista országok együttműködése ad lehetőséget: a szocialista világpiacon értékesítjük kivitelre szánt gépeink 85—90 százalékát. A szocialista országokkal kötött hosszúlejáratú megállapodások biztos és gyorsan bővülő értékesítési lehetőséget tárnak fel gépiparunk számára, a fejlődés gyors ütemével összhangban gyorsan növekvő gépigények alapján, valamint azért, mert a szocialista országok gépiparai közötti szakosítás önmagában is a kölcsönös gépszállítások jelentős növelése irányában ható tényező. Tisztában kell lenni azonban azzal is, hogy a javuló gépkiviteli lehetőségek — főleg pedig a *gépkiviteli többlet* növelésének lehetőségei — a szocialista országok felé sem korlátlanok. Először, meghatározott a szocialista országok gépszükséglete is. Másodszor, általában a többi szocialista ország számára is kedvező a gépipar fejlesztése. A fejlett gépiparral rendelkező szocialista országok hagyományos lehetőségekkel rendelkeznek a gépipar fejlesztésében és a gépexport növelésében, a kevésbé fejlett országok pedig szintén gyors ütemben fejlesztik gépiparukat és igyekeznek felzárkózni a fejlettebb országok mellé. Mindez egyrészt határt szab gépexportunk növelésének, másrészt a szocialista országokból történő gépbehozatal növelésének irányában hat.

A gépkivitel növelése szempontjából döntő a gyártmányok minősége és korszerűsége. Az, hogy gépipari termékeink egy része nem tart lépést a világszínvonallal, két szempontból is káros. Káros egyrészt azért, mert egyes korszerű és megbízható gépeket és berendezéseket sokszor importból kell beszerezni, noha belföldön is lenne gyártásukhoz kapacitás. Másrészt, a szocialista és a tőkésországokba is egyre inkább csak a legkorszerűbb és legjobb minőségi gyártmányokat exportálhatjuk.

A Szovjetunió és a többi szocialista ország is a legkorszerűbb technika bevezetését tűzte ki célul. Ezért csak akkor tudjuk maradéktalanul lebonyolítani a már lekötött gépexportot is, ha gépeink korszerűség tekintetében megközelítik vagy elérik a világszínvonalat, sőt, esetenként az élre is kerülnek. Másrészt, ha kellő eredményeket érünk el a gépipar műszaki színvonalának emelésében, akkor mód nyílik a gépkivitel további — az eddig számítottat is meghaladó — növelésére (tőkés viszonylatban is), illetve a gépimport csökkentésére. Ez esetben gépiparunkat a tervezettnél gyorsabb ütemben is fejleszthetjük, nemcsak azért, mert a korszerű gépek és berendezések könnyebben exportálhatók, hanem azért is, mert mint korszerű és keresett gépek szállítóinak, javulnak az anyagbeszerzési lehetőségeink is.

A gépipar fejlesztéséhez rendelkezésre álló eszközök

A gépipar konkrét fejlesztési lehetőségeit a második ötéves tervben a rendelkezésre álló anyag, munkaerő és kapacitások is meghatározzák.

Az anyagellátás kérdéseit részben már érintettük. A hazai kohászat a gépipar igényeit nem tudja teljes egészében kielégíteni. Ezért, bár a termelés anyagszükséglete általában fedezve van, lemezáruban (a Dunai Vasmű hideghengerművének üzembelépéséig), valamint egyes színesfémekben a gépipar ellátása eléggé feszített és megköveteli az irányelvekben előirányzott fajlagos anyagfelhasználás-csökkenés maradéktalan teljesítését.

A beruházásokat, az új kapacitások létrehozását már a tervezés jelenlegi szakaszában is vállalatonként terveztük. Ebből a szempontból mérlegelni kellett, hogy a 3 éves tervben a gépiparban főleg kisebb beruházások folytak és ezek a kapacitások 1960-ban üzembelépnek. Az ötéves terv időszakára csak egy-két nagyobb beruházás megvalósítása nyúlik át (például Debreceni Gördülőcsapágy-gyár, Klement Gottwald Villamossági Gyár, Ganz—Mávag, Kábel- és Sodronykötélgyár). Ezért az ötéves terv első felében viszonylag kevés kapacitás lép üzembe. Az ötéves terv első éveiben induló beruházások 1963—1965-ben lépnek üzembe, míg az ötéves terv második felében kezdődő beruházások részben 1965 utánra húzódnak át. Egyéb okok mellett ezért is kerül előtérbe a következő években a már meglevő kapacitások jobb kihasználásának feladata.

A gépiparban gazdaságossági szempontból kívánatos szerkezeti változásokhoz nem elegendők a beruházásokkal létrehozható új kapacitások. Szükséges az is, hogy a nem gazdaságosan termelő kapacitásokat — ha a javulásra ésszerű határidőn belül nincs kilátás — a lehetőséghez képest más, gazdaságosabb gyártmányok termelésére állítsuk át. Ezzel kapcsolatban mérlegelni lehetne a vállalati ösztönzési módszerek olyan módosítását, hogy az átállás az érintett vállalatoknak is érdeke legyen.

Jelenleg a gépipari üzemek általában 1—1,5 műszakban dolgoznak. A szerelés szinte kivétel nélkül egy műszakban történik, a megmunkálásnál pedig egyes gépegységek 2 műszakban, a legszűkebb keresztmetszetet jelentő berendezések pedig helyenként 3 műszakban dolgoznak. Az ötéves tervben a szűk keresztmetszetek feloldásával át kell térni — ahol erre szükség van — a megmunkálásnál általános két műszakra, a szerelésnél pedig a lehetőséghez képest ugyancsak törekedni kell, elsősorban az egyszerűbb gyártmányoknál, a két műszak megszervezésére.

Az ötéves tervben a beruházások eddiginél nagyobb hányadát kell fordítanunk a melegüzemek, a segéd- és kiszolgáló üzemek, a raktárak, valamint a munkavédelmi és szociális létesítmények fejlesztésére.

Az új kapacitásokat, ahol csak lehetséges, a termelőterületek további növelése nélkül, az elavult gépi berendezéseknek új, korszerű, termelékenyebb gépekkel és berendezésekkel történő kicserélése útján kívánjuk létrehozni. Ily módon a számítások szerint lehetőség nyílik az egységnyi termelőterületre jutó termelés 1,5—1,6-szeres, és az egységnyi állóeszközökre jutó termelés legalább 1,3-szeres növelésére, a beruházásoknál pedig az építési hányad csökkentésére és a beruházások hatékonyságának növekedésére.

Ahol mégis szükséges a termelő területek növelése is (és az ilyen eset nem kevés), megfelelően össze kívánjuk egyeztetni a meglevő üzemek bővítését az ipartelepítési szempontokkal. A meglevő üzemek bővítése mindig gazdaságosabb, *ha csak az ipart terhelő költségeket veszszük figyelembe.* De, ha a nagyvárosokban ugyancsak szükséges kommunális, lakásépítési, közlekedési stb. beruházásokat szintén figyelembe vesszük, akkor már a vidéki telepítés sok esetben gazdaságosabb, mint a meglevő, főleg pedig, mint a budapesti üzemek bővítése. Ezért a második ötéves tervben a gépiparnak is hozzá kell járulnia az ország iparilag elmaradottabb vidékeinek iparosításához. Új üzemek létesítésére vagy meglevő gépipari üzemek jelentős fejlesztésére kerül sor a többi között Miskolcon, Győrött, Szegeden, Debrecenben, Pécsett, Nagykanizsán, Vácott, Kecskeméten, Szekszárdon, Kiskunfélegyházán, Kisvárdán, Esztergomban, Jászberényben, Kaposvárott, Békéscsabán, Egerben és más városokban.

A számítások szerint a gépipari termelés tervezett növelése és a tervezett eszközök (anyag, beruházások) összhangban vannak, az egyket kérdésben még fennálló feszültséget a vállalati tervezés során felszínre kerülő tartalékok előreláthatólag fel fogják oldani.

A gépipar fejlesztési üteme a második ötéves tervben

Az MSZMP irányelvei előírják. hogy az egész ipar termelésének 65—70 százalékos növekedése mellett a gépipar termelésének 1958-hoz viszonyítva 82—86 százalékkal kell emelkednie (új árakon számítva). Ezen belül valamivel gyorsabban, csaknem kétszeresére, 1960-hoz képest körülbelül másfélszeresére nő a KGM gépipar teljes termelése. Az ötéves terv éveiben a KGM gépipar termelése lényegében ugyanolyan ütemben fog emelkedni, mint az 1955—1960 közötti időszakban.

A gépipari termelés tervezésekor megtervezzük a termelés elosztását is. Ez alátámasztja a termelés volumenére vonatkozó számításokat.

A gépipar termelésének egy részét a gépipar belső forgalma (alkatrészek, bérmunka stb.) teszi ki.

A belső forgalom tervezésekor figyelembe vettük, hogy a vállalati tevékenység értékelésének fő mutatója már nem a teljes termelés, s ezért a vállalatoknál érvényesül egy olyan tendencia, hogy kiküszöböljék a *gazdaságtalan* kooperációt, biztonságosabbá téve ezáltal a termelést, és növelve a vállalati nyereséget. (Több vállalatban tervezik is a „bedolgozók" számának csökkentését.) A vonatkozó számítási anyagok ezért számolnak azzal, hogy a második ötéves tervben csökkenni fog az egészségtelen, nem a specializáció előnyein alapuló kooperáció.

Ugyanakkor tervezzük a specializáció szélesítését is. Ez egyrészt a profilok ésszerűbb megosztását fogja jelenteni az egyes gyárak között és csak részben jár kooperációnövekedéssel. Másrészt, meg kívánjuk szervezni egyes szabványos alkatrészek, gépelemek központi gyártását. Például, jelentősen növeljük a csavarok és a szerszámok szakosított üzemekben történő gyártását; ez már a — népgazdaságilag előnyös — kooperáció kiszélesítését is jelenti. A különféle tényezők egybevetése alapján azzal számolunk, hogy az ötéves tervben a teljes, illetve a befejezetlen termelésen belül valamelyest csökken a gépipari belső forgalom

részaránya, és ennek megfelelően az extern termelés néhány százalékkal gyorsabban növekszik, mint a teljes és a befejezetlen termelés.

A gépipar extern termelésének mintegy 60 százaléka belföldön kerül felhasználásra. A legjelentősebb belföldi felhasználók a *beruházások és a felújítások.* Az ötéves tervben 1958-hoz képest nő a beruházások gépellátásában az importgépek részaránya. Ezzel párhuzamosan azonban gyorsan — 1958-hoz viszonyítva mintegy 2,2—2,3-szeresére, 1960-hoz viszonyítva pedig mintegy 1,5—1,6-szeresére — nő a hazai gépipar beruházási célú termelése is. Ennek következtében a beruházási rendeltetésű termelés részaránya a gépipar extern termelésében az ötéves tervidőszak alatt néhány százalékkal növekedni fog.

A belföldi értékesítés másik fő irányának, a *belkereskedelem* számára történő értékesítésnek a részaránya a gépipari termelésben valamelyest csökken, holott az abszolút volument tekintve itt is mintegy 67—70 százalékos fejlődés következik be (1958-hoz képest), különösen a tartós fogyasztási cikkek (motorkerékpárok, robogók, TV-készülékek, mosógépek, hűtőszekrények, fémbútorok stb.) tekintetében. A gépipari közszükségleti cikk-termelés növekedése azonban (a csak kismértékben növekvő kályha-, tűzhely-, edény- stb. gyártás is ide tartozik) — bár maradéktalanul kielégíti a várható keresletet — elmarad az egész gépipar felfutási üteme mögött. Ez részben azzal is kapcsolatos, hogy az ötéves tervben jelentősen növeljük az importból származó tartós fogyasztási cikkek forgalmát.

Különös gonddal és részletességgel történt a gépipari *kivitel* tervezése. Ezt nemcsak az export magas aránya magyarázza, hanem az is, hogy az exporttermékek nagy részét cikkenként vagy cikkcsoportonként kötöttük le a hosszúlejáratú megállapodásokban, valamint az, hogy az egyes iparágak fejlesztését az export döntően befolyásolja.

A számítások azt mutatják, hogy míg 1958-ról 1960-ra az export részaránya a gépipari extern termelésben kismértékben csökken (1958-ban a belföldi beruházások viszonylag alacsony színvonala miatt a gépipari termelésnek a szokásosnál nagyobb része ment exportra), addig a második ötéves terv idején a gépipari *export* gyorsabban növekszik, mint a gépipari *termelés,* és így részaránya a gépipar termelésében valamelyest emelkedik.

A gépipari export viszonylag gyors növekedése következtében a gép- és finommechanikai export részaránya az egész exporton belül az eddigi számítások szerint az 1960. évi 43 százalékról 1965-ben 48 százalékra emelkedik. Számításaink szerint az ötéves terv gép- és finommechanikai behozatala átlagosan több mint másfélszeresen haladja majd meg a hároméves terv átlagát. Ezáltal biztosíthatók a beruházásokhoz szükséges korszerű importgépek és -berendezések, másrészt a kiviteli többlet nemcsak abszolút mértékben, de — valamelyest — viszonylagosan is nagyobb lesz, mint a hároméves terv átlagában. Az eddigi számítások szerint tehát hazánk „gépexportáló" jellege az ötéves terv időszakában, bár nem jelentősen, de fokozódni fog. Véleményem szerint előnyös lenne, ha a gépkiviteli többlet a számítási anyag szerint ez idő szerint lehetséges szint fölé emelkedne. Ezért az ötéves terv részletes kidolgozása folyamán (majd pedig a terv végrehajtása során) törekedni kell arra, hogy a gépipar műszaki fejlődésének biztosítása és a terv jobb megalapozása mellett — a népgazdaság érdekeinek megfelelően — to-

vábbi lehetőségeket tárjunk fel a gépipar belföldi és különösen export célra történő termelésének növelésére, s ezzel tovább fokozzuk a gépkiviteli többletet is.

A gépipari termelés gazdaságosságának javítása

A második ötéves terv időszakában lényeges előrehaladást kell elérnünk a gépipari termelés gazdaságosságának fokozásában. Ez a gépipari terv egyik legfontosabb kérdése.

A *termelés* gazdaságosságán a hazai társadalmi munkaráfordításoknak a nemzetközileg szükséges társadalmi munkaráfordításokhoz viszonyított arányát értem. A gépipari termelés gazdaságosságának állandó javítása feltételezi, hogy a társadalmi munka termelékenysége gépiparunkban egyre jobban megközelítse, egyes ágazatokban, illetve egyes termékek gyártásában pedig el is érje a nemzetközi színvonalat.

Ebből a szempontból nem elégedhetünk meg a hazai munkaráfordítások akármilyen csökkentésével; a csökkentés olyan ütemére van szükség, amely nemcsak eléri, hanem túl is haladja a fejlettebb országok ütemét.

Nem kétséges, hogy ez a feladat nem teljesíthető a gépipar *minden* gyártási ágában, hiszen — azon túl, hogy az ehhez szükséges eszközök sem állnak rendelkezésre — egyes területeken nincsenek meg és a közeli jövőben többnyire meg sem teremthetők azok az objektív feltételek, amelyek más, fejlett országokban lehetővé tették a társadalmi munkatermelékenység elért magas színvonalát.

Ezért a gépipar termelési szerkezetét úgy kell átalakítani, hogy a már most is viszonylag gazdaságosan gyártott termékek gyártására specializálódjunk, míg a nálunk perspektívában is gazdaságtalanul termelhető cikkek gyártását — ha a belföldi szükséglet tartósan és gazdaságosan kielégíthető importból — megszüntetjük, illetve ki sem fejlesztjük.

Az erőfeszítéseket e kiemelt gyártási ágak fejlesztésére összpontosítva, ezeken a területeken — a termelés gyors növelésével párhuzamosan — lehetőségünk nyílik a termelési feltételek gyors ütemű megjavítására. E lehetőségek alapján arra kell törekednünk, hogy — elsősorban a kiemelt ágazatokban — gyors eredményt érjünk el a műszaki fejlesztésben, ezzel jelentősen növeljük a munka termelékenységét és olyan ütemben csökkentsük a termékek önköltségét, hogy a társadalmi munkatermelékenység színvonala tekintetében történelmileg rövid idő alatt megközelítsük, helyenként pedig elérjük a nemzetközi élvonalat.

De, melyek a gépipar „gazdaságos" ágazatai, milyen gyártási ágak fejlesztésére kell törekednünk? Ez a kérdés természetesen csak a gyakorlatban, konkrét vizsgálatokkal dönthető el. Mégis, vannak általános elvek, amelyek a tapasztalatból fakadnak és széles körben érvényesíthetők.

Nyersanyagban viszonylag szegény országunkban sokak szerint az úgynevezett munkaigényes ágazatok, illetve gyártmányok fejlesztése a gazdaságos. Ez a válasz azonban nem pontos.

Először is, nehéz megkülönböztetni az anyag-, illetve munkaigényes gyártási ágakat és gyártmányokat. Lehet valamely gyártmány hazánk-

ban „munkaigényes",[8] más országokban pedig, ahol a gyártás fejlettebb módszerekkel, például automatizálva történik, anyagigényes. A gyártmány előállítása ilyen körülmények között nálunk gazdaságtalan, másutt viszont gazdaságos. De az egyértelműen munkaigényesnek számító gyártmány termelése is lehet kevéssé gazdaságos — rosszabb mint egy anyagigényes gyártmányé —, ha a gyártás hátrányos természeti feltételek között vagy korszerűtlen termelési eljárással, drágán történik. És fordítva, anyagigényes gyártmányok termelése is lehet gazdaságos, ha korszerű technikával és technológiával, olcsón történik.

Ezt támasztják alá egyes gyakorlati példák is: például az anyagigényesnek minősülő erőművi kazánok, úszódaruk, portáldaruk termelése gazdaságosabb, mint a munkaigényes cikként számontartott rádiók és televíziós készülékek gyártása. (Természetesen fordított példák is említhetők.)

A gazdaságosság kérdésében tehát nem az a döntő, hogy valamely gyártmány munkaigényes, avagy anyagigényes. Az anyag-, illetve munkaigényesség szempontját általában alá kell rendelni a termelékenység, a gazdaságosság szempontjainak. Ez természetesen nem jelenti, hogy a termelés anyagigénye közömbös kérdés lenne az ipar szerkezeti átalakításával kapcsolatban! Az anyagszükséglet gyors növelése ugyanis — még ha a termelés maga gazdaságos is — az anyagimport még gyorsabb növelését tenné szükségessé, ennek lehetőségei viszont ismeretesen korlátozottak. Ilyen körülmények között a termelés fajlagos anyagigényességének növekedése fékezné a gépipar fejlődésének ütemét és magát a szerkezeti átalakítást is. Ezért az anyagigényes ágazatok termelését még akkor sem helyezhetnénk *túlságosan* előtérbe, ha azok általában gazdaságosabbak lennének. A munkaigényesség felé való fokozatos eltolódás tehát a gépipar szerkezeti átalakításának fontos, bár a gazdaságosságtól nem függetleníthető elve.

Arra kell tehát törekednünk, hogy a gazdaságos, illetve a közeljövőben gazdaságossá tehető és lehetőleg egyszersmind munkaigényes termékek gyártását fejlesszük elsősorban.

De mitől függ egy gyártási ág vagy gyártmány gazdaságossága, ha nem a munka-, illetve anyagigényességtől?

A társadalmi munkatermelékenységnek a nemzetközi színvonalhoz viszonyított aránya alapvetően a gyártmány korszerűségétől, ezen belül használati értékétől (a gépiparban főleg konstrukciójától, és ettől függően termelékenységétől, pontosságától stb.), illetve az alkalmazott technika és technológia színvonalától függ.[9]

Nem szorul különösebb bizonyításra, hogy a korszerűbb, jobb konstrukciójú, pontosabb, termelékenyebb gépek mindig nagyobb értéket képviselnek, mint a hasonló rendeltetésű, de kevésbé korszerű és kevésbé termelékeny gépek. Az azonos teljesítmény mellett kevesebb gőzt fogyasztó turbina például többet ér, mint a nagyobb fogyasztású. De a korszerűtlen technológiával gyártott termék általában még korszerű konstrukció esetén is gazdaságtalan. Elmaradott technológiájú

[8] Munkaigényességen itt azt értjük, hogy az önköltségben az átlagosnál magasabb a népgazdasági szinten számított bérhányad.

[9] A munkatermelékenység színvonalát természetesen más tényezők, például a termelés szervezettsége, a munkaerő képzettsége, a belső anyagmozgatás gépesítettségének foka stb. is befolyásolják. Ez utóbbiak a termelékenység növelésének jelentős tartalékai a gépiparban is.

gyártás csak akkor lehet gazdaságos, ha a gyártmány használati érték szempontjából nemcsak eléri, de jóval meg is haladja a világszínvonalat, s így gyakorlatilag monopolhelyzetben van a világpiacon.

Gépiparunk főleg az alkalmazott technika és technológia színvonalát illetően marad el az élenjáró országoktól.

A korszerű technika és technológia bevezetése szempontjából jelentős kérdés, hogy az adott gyártási ágban az élenjáró országokban alkalmazott korszerű eljárások mennyire alkalmazhatók gazdaságosan hazánk konkrét körülményei között. Ismeretes, hogy a korszerű technológiai eljárások általában csak meghatározott termelési volumenen felül gazdaságosak, az azonos termékek, illetve a lényegében azonos technológiai folyamatban gyártható termékek (vagy alkatrészek) kellő nagy volumenét kívánják meg.

Ez persze korántsem jelenti, hogy csak a termelés nagy tömegszerűségi fokán alkalmazhatók a hagyományosaktól eltérő, haladottabb technológiai módszerek. Sok helyen van mód ilyenek alkalmazására, bár a termelés tömegszerűsége nem éri el a legmagasabb fokot. Másrészt, a legkorszerűbb megmunkálási módszerek (automatizált műhelyek, automatasorok, célgépsorok, finomkovácsolás stb.) még a legfejlettebb országokban sem terjedtek el a gépipar *minden* ágában, s főleg nem alkalmazzák őket *minden* termék előállításánál. Egyes területeken, amelyekre a nagy sorozatok jellemzők (például motorgyártás, autóipar, mezőgépipar, híradástechnika, az erősáramú ipar egyes területei, csavar- és szerelvény-gyártás stb.), a legkorszerűbb technikát alkalmazzák. Másutt, például a szerszámgépiparban, a diesel-járművek és a különféle nehézipari berendezések gyártásában — a közép-, kissorozatú vagy egyedi gyártásnak megfelelően — az alkalmazott technika és technológia is általában valamivel alacsonyabb színvonalú, univerzálisabb jellegű. Ugyanakkor ez utóbbi ágazatokban is érvényesül a sorozatnagyság növekedésének tendenciája, és ezzel párhuzamosan bővül a fejlettebb, termelékenyebb módszerek alkalmazásának lehetősége.

Visszatérve arra a kérdésre, hogy mely ágazatok termelése gazdaságos hazánkban, a válasz így fogalmazható meg: azok a gyártási ágak gazdaságosak, illetve tehetők gazdaságossá, amelyekben nálunk is alkalmazhatók az illető ágazatban élenjárónak számító technológiai módszerek. Mivel pedig hazánkban a tömeggyártás csak kevés helyen fejleszthető ki gazdaságosan, elsősorban azokban a gyártási ágakban vannak jó lehetőségeink a gazdaságos termelésre, ahol a fejlettebb gépiparral rendelkező országok is egyedi, kis-, illetve legfeljebb középsorozatú gyártást folytatnak. Ezekben a gyártási ágakban ugyanis a munka termelékenységét illető elmaradásunk az élenjáró országokhoz viszonyítva kisebb, mint ott, ahol mások nagyobb tömegszerűségű fokon termelnek.

Nem lenne azonban helyes, ha *csak* ebből az elvből indulnánk ki a gépipari szerkezet átalakításakor. Számolnunk kell ugyanis azzal, hogy az egyedileg és kissorozatban gyártott termékek köre egyre szűkül, s így kizárólag ilyen jellegű cikkek gyártásával nem bonyolíthatnánk le megfelelő volumenű gépexportot. Másrészt, ha nem szerveznénk meg egyes csak nagysorozatban gyártható gépipari termékek termelését, akkor hazánkban óhatatlanul lelassulna a gépipar technológiai fejlődése. Ezért — a szabványos vagy tipizálható alkatrészek és gépelemek nagysorozatú gyártásán kívül — célszerű, ha fokozzuk egyes, általában mindenütt

nagysorozatban gyártott gépipari gyártmányok termelését is. A gazdaságos gyártásnak ez esetben természetesen feltétele a nagy sorozat, ami csak a szocialista országokkal való tervszerű együttműködésünk alapján valósítható meg.

A szocialista országok közötti szakosítás lehetővé teszi, hogy a viszonylag kis belső piaccal rendelkező népi demokratikus országok is rátérjenek egyes ágazatokban a nagysorozatú gyártásra, és így alkalmazhassák a korszerű, termelékeny technikát és technológiát. Gépiparunknak minél nagyobb mértékben ki kell használnia az így kínálkozó lehetőségeket. A szakosítás természetesen nemcsak azt jelenti, hogy egyes termékekből a mi gépiparunk több szocialista ország nagy felvevőképességű piacára gyárthat, hanem azt is, hogy más termékekből viszont nem kezdjük el, esetleg beszüntetjük a gyártást, hogy ezekben a termékekben más országok fejlődhessenek fel a nagysorozatú, korszerű, gazdaságos gyártás színvonalára.

A gépipar szakosításában a KGST keretében és kétoldalú megállapodások alapján már értünk el bizonyos eredményeket. A szakosításnak négy fő változata különböztethető meg:

1. szakosítás bizonyos termékek meghatározott alkatrészeit illetően (például villamossági alkatrészekkel veszünk részt az NDK személygépkocsi-gyártásában);

2. szakosítás bizonyos gyártmánycsoportok meghatározott választékát, illetve nagyságrendjét illetően (például a különböző országok különböző nagyságú villamos motorok, traktorok, autóbuszok, tehergépkocsik, hajók stb. gyártására vagy különböző fajta szerszámgépek, más és más orvosi műszerek és berendezések, különböző mezőgazdasági munkagépek gyártására specializálódnak);

3. szakosítás egy iparág különböző területeit illetően (például Magyarország nem gyárt személygépkocsit, de exportál autóbuszt, az élelmiszeripari gépgyártásban nem gyártunk édesipari berendezéseket, csomagológépeket stb., viszont exportálunk malomipari, konzervgyári, húsipari, baromfifeldolgozó berendezéseket; exportálunk gabona-, siló- és kukoricakombájnokat, de importálunk burgonyabetakarító, cukorrépabetakarító gépeket stb.);

4. szakosítás a gépipar egyes ágazatait illetően (például nem gyártunk kohászati berendezéseket, faipari berendezéseket, repülőgépeket stb.).

A szakosítás különböző formái együttesen hozhatják meg azt az eredményt, hogy az egyes szocialista országok a gyártott gépipari termékeket nagysorozatban, a legkorszerűbb és legtermelékenyebb technika és technológia alkalmazásával állíthatják elő. Eddig a fenti felsorolás szerinti második és harmadik fajta szakosítás terjedt el leginkább. A továbbiakban minden valószínűség szerint sor fog kerülni az alkatrészkooperáció és az egész ágazatokat érintő szakosítás szélesebbkörű elterjedésére is. A szocialista országok közötti tervszerű munkamegosztás további fejlesztése elengedhetetlen feltétele annak, hogy a gépipar II. ötéves tervét tovább javítsuk, a gazdaságosság szempontját a gépipar fejlesztésében még jobban érvényrejuttassuk, a gépipar korszerűsítését kellő hatékonysággal elvégezzük.

A gépipari termelés szerkezetének alakulása a második ötéves tervben

A második ötéves terv gépipari számítási anyaga a gépiparral szemben fennálló hazai igények, az ország nyersanyaghelyzetével kapcsolatos szempontok, a gazdaságossági követelmények és a szocialista országokkal már megkötött megállapodások alapján alakult ki. E tényezők hatására a második ötéves terv folyamán tovább folytatódik a gépipari termelés szerkezetének megváltozása.

Az ötéves tervben megváltozik a gépipar ágazati szerkezete, az egyes ágazatokon belül pedig a gyártmányok termelési arányai. A *gyártmányösszetétel* változása gazdaságossági szempontból talán még nagyobb jelentőségű, mint az *ágazati arányok* eltolódása, mivel a gazdaságosság meghatározott foka legtöbbször nem egyes ágazatokat általában, hanem meghatározott termékeket vagy gyártási ágakat jellemez.

Az ágazati arányok a KGM gépiparban 1965-ben 1958-hoz viszonyítva — *az eddigi számítások szerint* — a következőképpen alakulnak (az 1960. évi terv szervezeti állapotában, 1959. I. 1-i árakon, százalékban):

Megnevezés	1958[1]	1960[2]	1965[3]
Szerszámgépipar	7,2	7,3	6,6
Mezőgépipar	3,8	4,6	4,6
Autó- és traktoripar	15,3	15,5	15,4
Vasúti járműipar	14,7	13,7	14,8
Hajóipar	6,0	6,3	4,8
Általános gépipar[4]	6,7	6,9	6,5
Csepel gépgyártás[5]	7,0	6,7	6,4
Erősáramú ipar	14,6	15,2	16,0
Híradástechnikai ipar	9,9	10,6	11,5
Műszeripar	4,4	4,5	6,4
Tömegcikkipar	10,4	8,7	7,0
Összesen:	100,0	100,0	100,0

[1] Tényadatok.
[2] Tervezett arányok.
[3] Számítási anyag.
[4] Az „általános gépipari" vállalatok elsősorban vegyipari, élelmiszeripari, hűtő- és energetikai berendezéseket (gőzturbinákat, kazánokat) gyártanak.
[5] A Csepel Művek elsősorban szerszámgépeket, szerszámokat, kisjárműveket, varrógépeket, egyedi gyárberendezéseket és — 1960-tól — transzformátorokat gyárt.

A fenti *igazgatósági* adatok nem jellemzik pontosan az *ágazatok* arányát és arányváltozását. Éppen a legfontosabb kiemelt ágazatok (például erősáramú ipar, híradástechnika) gyártmányainak termelése jelentősen növekszik az illetékes igazgatóságon *kívüli* vállalatoknál is. A más igazgatóságok részesedése az erősáramú termelésben 8 százalékról 10 százalékra, a híradástechnikai termelésben pedig 18 százalékról 25—30 százalékra emelkedik. Növekszik az Általános Gépipari Igazgatóságon kívül gyártott vegyipari és élelmiszeripari berendezések mennyisége is. Mégis, az igazgatósági adatok is tükrözik a gépipari termelés belső arányváltozásának főbb tendenciáit.

A gépiparban 1958 és 1965 között az erősáramú ipar, a híradástechnika és a műszeripar aránya emelkedik a legnagyobb mértékben.

Ezen ágazatok gyorsabb ütemű fejlesztését a technikai haladás is megkívánja. A Szovjetunióban például a hétéves terv időszakában az egész gépipari termelés megduplázódik, a műszergyártás viszont 2,5—2,6-szeresére, a villamosmotorok gyártása pedig 2,2—2,4-szeresére emelkedik. De ezen túlmenően, a fenti ágazatok gyors fejlesztése hazánk konkrét adottságai szempontjából is előnyös.

Ami a viszonylag anyagigényes *erősáramú gépgyártást* illeti, közismert, hogy ebben az iparágban a termelés az elmúlt években elmaradt a szükségletektől. Ugyanakkor a termelés általában gazdaságos. Az erősáramú iparág termelése 7 év alatt mintegy 2,2-szeresére nő. A kábelek, vezetékek, villamosmotorok, generátorok, transzformátorok, nagy- és kisfeszültségű készülékek termelésének nagyarányú fejlesztése lehetővé fogja tenni a hazai szükségletek megfelelő kielégítését, az import csökkentése és az export bizonyos növekedése mellett is.

A *műszeripar* és a *híradástechnikai ipar* munkaigényes ágazatok. A rendelkezésre álló hagyományok és a kikovácsolódott kutatógárda lehetővé teszik, hogy műszereink és híradástechnikai cikkeink korszerűség szempontjából elérjék a világszínvonalat, sőt, helyenként még az élre is juthatunk. A fejlesztés adottságai tehát megvannak. A fejlesztés gazdaságosságához azonban ezekben az ágazatokban is összpontosítani kívánjuk erőfeszítéseinket néhány fő területre. A híradástechnikai iparban például a mikrohullámú berendezések termelését az eddigi számítások szerint 7 év alatt több mint 12-szeresére, az átviteltechnikai berendezések termelését pedig több mint 7-szeresére tervezzük növelni. A műszeriparban az elektronikus mérőműszerek termelését 3,5-szeresére, az orvosi műszerekét pedig 4-szeresére kívánjuk emelni. Többszörösére nő a különböző automatikák gyártása is.

A műszeripar és a híradástechnikai ipar előirányzott termelésnövelését döntően a szocialista országokkal való együttműködésünk teszi lehetővé. A Szovjetunió például nemcsak jelentős géphitelnyújtással segít bennünket az említett ágazatok fejlesztésében, hanem egyszersmind legnagyobb vevőnk is.

A második ötéves terv idején jelentősen növeljük a *vegyipari* és az *élelmiszeripari* (malom-, hús-, konzervipari stb.) berendezések gyártását. A fejlesztési elgondolások alapja az, hogy a szocialista országok az elkövetkező években gyors ütemben fejleszteni fogják vegyiparukat és élelmiszeriparukat. Ezért a vegyipari és az élelmiszeripari gépek iránti kereslet jelentősen megnő. E berendezések viszonylag anyagigényesek, gyártásuk mégis gazdaságos, mivel (egyedi vagy kissorozatú gyártásról lévén szó) a gyártás technológiáját illetően nem vagyunk lényegesen elmaradva. Ennek megfelelően 1965-re 1958-hoz viszonyítva a vegyipari és az élelmiszeripari berendezések gyártását az eddigi számítások szerint mintegy 4-szeresére kívánjuk növelni.

A *vasúti járműiparban* elsősorban a diesel-mozdonyok, valamint a motorvonatok és a motorkocsik termelését növeljük. Erre is a szocialista országok — elsősorban a Szovjetunió — nagy rendelései adnak lehetőséget. Az anyagigényes személy- és tehervagonok gyártása lényegében egy szinten marad. Tehervagonból csak annyit termelünk, amennyi a bel-

földi szükséglet kielégítéséhez a szocialista országokból beszerezhető mennyiségen felül szükséges.

Autó- és traktoriparunk gazdaságosságát a gyártmányszerkezet javításával is növelni kívánjuk. Ezt szolgálja a nemzetközi viszonylatban is nagy volumenű, viszonylag gazdaságos autóbuszgyártás jelentős fejlesztése, a normál tehergépkocsik gyártásának beszüntetése, s helyettük a világszerte kis darabszámban előállított speciális tehergépkocsik gyártásának jelentős növelése. (Vizsgálat tárgyát képezi az a lehetőség, hogy tehergépkocsigyártó kapacitásunkat is autóbuszgyártásra állítsuk át.) A traktorgyártásban az az elképzelés, hogy fokozatosan átállunk egyetlen traktortípus, mégpedig a gazdaságosabban gyártható 60 LE-s traktor gyártására.

A *mezőgépipar* termelése 1959 és 1961 között jelentősen emelkedik, azután a növekedés üteme lassul. A gyártás gazdaságosságának javulását itt a gabonakombájn-gyártás — korszerűbb technológia alkalmazását lehetővé tevő — nagymértékű növelése, több egyszerű, de igen anyagigényes gyártmány termelésének beszüntetése és a gyártmányok korszerűsítése teszi lehetővé.

A *szerszámgépipar* termelési szerkezetén szintén változtatni kívánunk, elsősorban magának a gépiparnak a műszaki fejlesztése céljából. A gépipari gyártástechnológia tervbevett korszerűsítéséhez ugyanis bonyolultabb, nagyobb pontosságú, termelékenyebb gépek kellenek. Ezért növeljük a speciális gépek, a célgépek, az automaták és félautomaták, a másoló- és automatizáló berendezésekkel ellátott szerszámgépek üzembeállítását. Ennek megfelelően változtatjuk meg a szerszámgépipar gyártmányszerkezetét is, annál is inkább, mivel az exportigények is egyre inkább a korszerű és nagytermelékenységű szerszámgépekre irányulnak. E szerkezeti változás egyúttal a szerszámgépek gazdaságosságát is javítani fogja.

A *hajóipar* kapacitását az ötéves tervben nem kívánjuk bővíteni. Itt a cél a meglevő kapacitások kihasználása a termelés és a termékek korszerűségének növelése mellett. A továbbiakban még részletesebben meg kell vizsgálni a hajóipar távlati (1965 utáni) exportlehetőségeit, és ezeknek, valamint a hajóexport gazdaságossági fokának a mérlegelésével kell majd kialakítani a hajóipari termelőkapacitás leggazdaságosabb kihasználási módját — ha szükséges — esetleg a kapacitások bizonyos átalakításával.

Az ötéves terv folyamán jelentősen bővíteni és korszerűsíteni kívánjuk az *ipari tömegcikkek* (csavarok, szerelvények stb.) termelését, hogy így meg lehessen szüntetni a még előforduló hiányokat.

A *gépipari fogyasztási cikkek* termelését a szükségleteknek megfelelően növeljük, miközben bizonyos szakosítást is megvalósítunk a népi demokratikus országokkal. A szükségletek várható alakulásával összhangban úgy tervezzük, hogy a gépipari fogyasztási cikkek termelése, különösen 1960-hoz viszonyítva, amikor a belföldi kereslet lényegében már minden ilyen cikkben kielégítést nyer, lassúbb ütemben fog emelkedni, mint az egész gépipari volumen. (Itt említem meg, hogy mind ipari tömegcikkeket, mind fogyasztási cikkeket egyre növekvő mennyiségben gyártanak a tömegcikkiparon kívüli vállalatok; ezért a tömegcikkipar közölt arányváltozása csupán a tendenciát mutatja helyesen, de az aránycsökkenés mértékét eltúlozza.)

Egészen röviden érintem még a *más tárcákhoz tartozó,* KGM-en kívüli gépipari vállalatok, gyártási ágak fejlődését. A javító és a karbantartó tevékenységen kívül idetartozik még a bányaipari, a könnyűipari és egyes építőipari gépek gyártása. Ezeknek a gyártási ágaknak a fejlődése a nemzetközi profilmegállapodásoknak és a szükségleteknek megfelelően általában lassúbb lesz, mint az egész gépiparé. Építőipari gépekben inkább a KGM-hez tartozó vállalatok fogják növelni termelésüket. A KGM-en kívüli gépgyártó vállalatok jelentős mértékben ki fogják venni részüket az élelmiszeripari és a vegyipari gépek gyártásából.

★

Röviden áttekintettük a második ötéves terv gépipari fejezetével kapcsolatos legfontosabb elveket és a terv fő problémáit. De a második ötéves terv *részletes* kidolgozása még előttünk áll. Ebben a munkában sok vállalat, intézmény és szakember vesz részt. Feladatuk a tartalékok feltárása; a gyártmányok, a technika és a technológia leggazdaságosabb és egyszersmind leghatékonyabb korszerűsítési lehetőségeinek felkutatása, a beruházási, anyag- és munkaerő-szükséglet ésszerű csökkentése, a terv egyes részei (mutatói) közötti összhang megteremtése. Sok és jó munkát kell végezniök, hiszen az ötéves terv irányelveihez készült számítási anyagban koránt sincs még feltárva a gépipari termelés növelésének és gazdaságosabbá tételének valamennyi lehetősége.

Pályázati felhívás

A Statisztikai Szemle, a Közgazdasági Szemle és az Ipari és Építőipari Statisztikai Értesítő 1960 januárjában pályázatot hirdetett **vállalatok közötti termelékenységi összehasonlítások elkészítésére.** Tekintettel a pályázat fontosságára, pályázati felhívásunkat megismételjük.

A pályamunkák elkészítésében — egyénileg vagy csoportosan — bárki részt vehet. A pályaművek jeligések, kívánatos terjedelmük 40—80 oldal.

Pályadíjak: I díj: 8000 Ft
II díj: 5000 „
III díj: 3—3000 „

Ezenkívül további 5 sikeres pályaművet 1000—1000 Ft-tal díjaz a pályázatot meghirdető folyóiratok szerkesztősége.

Benyújtási határidő: 1960. június 30. Eredményhirdetés október 15 és november 15 között.

A részletes pályázati felhívás megjelent a Statisztikai Szemle és a Közgazdasági Szemle 1960. januári, illetve az Ipari és Építőipari Statisztikai Értesítő 1960. január—februári számában.

Statisztikai Szemle
Közgazdasági Szemle
Ipari és Építőipari Statisztikai Értesítő

MORVA TAMÁS:

A társadalmitermék-mérleg[1] szerepe az 1959. évi népgazdasági terv átárazásában és felhasználásának további lehetőségei

1959. január 1-én új termelői árak léptek életbe. A termelőiár-rendezés során az összes alapvető termelési eszközök árai megváltoztak. Az árrendezés célja az volt, hogy a szén, a hengerelt áru és más alapanyagok áraiban foglalt dotációt megszüntessük és a termelői árakat minden iparágban olyan mértékig emeljük, hogy iparági átlagban az önköltség és nem magas szintű nyereség biztosítható legyen. A termelőiár-rendezésnek ez az alapgondolata sok részlet-meggondolással egészült ki és olyan követelmény mellett került kidolgozásra és végrehajtásra, hogy a fogyasztói árak színvonala egészében véve ne növekedjék, sőt a párhuzamosan végrehajtott részleges fogyasztóiár-rendezés következtében, bár csak kismértékben, de csökkenjen.

Az új termelői árak bevezetése szükségessé tette az 1959. évi népgazdasági terv, az értékbeni mutatószámok és ezekkel együtt a pénzügyi tervek és az állami költségvetés átárazását. A népgazdasági terv átárazása bonyolult, újszerű feladat volt, melynek végrehajtása során sok nehézséggel kellett megküzdeni.

A nehézségek *egyik* oka az volt, hogy új árakon az értékmutatók tervezése semmiféle statisztikai bázisra[2] nem támaszkodhatott. Az átárazásban a statisztikai bázis hiányát úgy pótoltuk, hogy a tervet először kidolgoztuk régi áron, azután az értékbeni mutatókat árindexek segítségével átszámítottuk az új áraknak megfelelő színvonalra. A tervben pontosan meg nem határozott termék- és volumen-összetételű termékcsoportokra azonban csak meglehetős pontatlansággal lehetett árindexe-

[1] A társadalmi termék sakktábla-mérlege vagy rövidebb formában sakktábla-mérleg, társadalmitermék mérleg (kategóriák) a legutóbbi évekig kizárólagosan használt kifejezések voltak. A társadalmi termék sakktábla-mérlege a népgazdaság összes ágazatainak termelési-felhasználási kapcsolatait, valamint az eredeti jövedelmek ágazatok közti megoszlását és a felhasználható nemzeti jövedelem főbb rendeltetési célok közti megoszlását mutatta igen összevont formában. Amióta az egyes népgazdasági ágazatok közti termelői-felhasználói kapcsolatok ábrázolására a matrixalgebra módszereit kezdték alkalmazni, mind gyakrabban használják az ágazati kapcsolatok mérlege kifejezést is. Véleményem szerint az ágazati kapcsolatok mérlege kifejezés használata inkább akkor indokolt, ha olyan mérleget állítanak össze, amely nem a népgazdaság összes ágazatainak termelési-felhasználási kapcsolatait tartalmazza, hanem csak egyes ágazatokét (például a gépipar egyes ágazatainak termelési-felhasználási kapcsolatait). Ellenkező esetben azonban célszerűnek tartom, ha megmaradunk az eredeti társadalmitermék-mérleg terminológia mellett.

[2] A statisztikai bázisnak az értékmutatók tervezésében rendkívül nagy jelentősége van, mert a naturális és értékbeni mutatók viszonyszámait, az egységárakat, az értékbeni mutatók egymásközti összefüggéseit kifejező viszonyszámokat stb. a tervezés a tényszámok alapján alakítja ki. Nem nélkülözheti a tervezés a tényszámok alakulásának elemzését sem, ha helyesen akarja számbavenni és befolyásolni az összefüggések alakulását a tervidőszakban.

ket kidolgozni és ez a terv-átárazás bizonytalanságát szükségszerűen növelte.

A nehézségek *másik* oka a szubjektív tényezőkben volt. Az átárazási munka szükségszerű bizonytalanságai ugyanis magukban rejtették a terv általános fellazulásának lehetőségét és veszélyét. Az új árjegyzékek sok tízezer termék árát foglalják magukban, ezért lehetetlen az átárazás részletes munkáját, az alkalmazott árindexek százainak helytálló voltát vagy kisebb-nagyobb hibáit vitatni, különösen azért, mert a részletes termékösszetétel nem lehetett rögzítve és a választék-összetételtől függően, igen nagy lehet az árindexek eltérése.

A népgazdasági terv átárazásának objektív megalapozása ilyen körülmények között nehezen látszott biztosíthatónak. Az alkalmazott árindexek az első mérleg-összeállításkor több milliárd forint hiánnyal záruló pénzügyi mérleget eredményeztek, az egyensúly megteremtésére irányuló erőfeszítések nem jártak sikerrel. A népgazdaságimérleg-számítások szokásos módszerei, a nemzetijövedelem-mérleg és az összevont pénzügyi mérleg jelezték a hiányt, de semmit sem mondtak a hiány keletkezésének okairól és forrásairól. A feladat megoldására a társadalmi termék négyzetes-, úgynevezett sakktábla-mérlegét kellett kidolgozni, amelynek segítségével a népgazdasági mérleg és a népgazdasági terv pénzügyi egyensúlyát biztosítani lehetett.

A mérleg felépítése

Az átárazás sajátos feladataiból kiindulva kellett meghatározni a mérleg felépítését és szerkezetét. A mérleg felhasználása úgy történt, hogy a régi áron kidolgozott terv teljes részletességgel került átárazásra, az árindexeket a mérleg-tételeknél sokkal részletesebb bontásban dolgoztuk ki és alkalmaztuk, tehát nem a régi árakon kidolgozott mérleg tételei kerültek közvetlenül átindexelésre. Külön a régi áras terv és külön az átárazott, új áras terv alapján egy-egy sakktáblamérleget készítettünk. A sakktábla-mérleg feladata az volt, hogy a részletes tervmunkát és az átárazást kontrollálja és népgazdasági méretekben az összhangot biztosítsa.

A sakktábla-mérleg ilyen alkalmazása azt jelentette, hogy a szektorok egynemű összetétele, homogenitása nem volt követelmény, az úgynevezett „technikai koefficienseknek" az átárazásban semmiféle szerepük nem volt, csak utólag más számítások céljaira történt meg kiszámításuk. Ugyanakkor azonban a sakktábla szektorainak kidolgozásakor az volt az alapvető követelmény, hogy a számítás teljes összhangban legyen a termelési költségvetésekkel, a szokásos pénzügyi és nemzetijövedelem-számításokkal. Ezért a mérleg szektorait a nemzetijövedelemszámítás esetén szokásos ágazati bontásban (például ipar, építőipar, mezőgazdaság stb.), az ágazatokon belül pedig igazgatási rendszer szerinti, úgynevezett címzett bontásban (vagyis minisztériumok szerint) vettük számításba.

Az alkalmazott mérleg szerkezetét a következő egyszerűsített táblázat szemlélteti.

Az adatok csak a számítás technikáját hivatottak jellemezni. Az általunk kidolgozott végleges mérlegek 46 szektort tartalmaznak. Ebből

15 ipari, 3 építőipari, 2 mezőgazdasági, 14 kereskedelmi,[3] 5 közlekedési, 1 külkereskedelmi és 6 kiegészítő szektor. A táblázatban a vízszintes sorok az értékesítési, a függőleges oszlopok a beszerzési adatokat tartalmazzák.

Beszerzők → / Értékesítők ↓	1. Ipar	2. Kereskedelem	3. Kivitel	4. Készletnövekedés	5. Beruházásfelújítás és nem termelő fogyasztás	Összes értékesítés
1. Ipar	20	50	30	10	10	120
2. Kereskedelem	20	10	6	14	50	100
3. Behozatal	15	10	—	—	10	35
Összes beszerzés (1+2+3)	55	70	36	24	70	255
4. Készletcsökkenés (1+2+3+4)	10	10	—	—20	—	—
Anyagfelhasználás összesen	65	80	36	4	70	255
5. Amortizáció és eredeti jövedelmek	55	20	— 1	—	—	74
Összesen:	120	100	35	4	70	329

A sakktábla-mérleg módszereit minden vonatkozásban úgy választottuk meg, hogy a nemzetijövedelem-számításokkal teljesen összhangban álljanak. A sakktábla-mérlegben az értékesítést és a beszerzést a tervezett realizálási árakon számítottuk minden szektorban. Ez megkönnyítette, hogy a beszerzési és értékesítési adatokat azonos árakon számítsuk, hiszen bármely kocka adata vízszintesen vizsgálva értékesítési, függőlegesen vizsgálva beszerzési adat. Az értékesítés végösszege az ipari, építőipari és mezőgazdasági szektorokban — kisebb korrekciókkal — a teljes termelési érték, vagyis az évi tervezett társadalmi termék. A beszerzés összege egyenlő a termelési költségek anyaghányadának és a különféle költségek anyagi jellegű részének összegével, levonva belőle a készletből történő anyagfelhasználást. Ez megfordítva azt jelenti, hogy az összes beszerzés és a készletből történő beszerzés (készletcsökkenés) összege adja a szektorok évi tervezett összes anyagfelhasználását. Az értékesítés és az anyagfelhasználás különbsége az egyes szektorok nemzeti jövedelemhez való hozzájárulásának és az amortizációnak az összege.

A végső mérlegben *kereskedelmi jellegű szektorok is szerepelnek,* ami azt jelenti, hogy a tervezett ipari termelés elosztásánál nem azt vesszük számba, hogy ki a végső felhasználó (például a lakosság fogyasztása), hanem csak azt, hogy közvetlenül kinek értékesítenek. A számítás módszere így lépésről lépésre nyomon követi a termékek tényleges mozgási útvonalát a termelés helyétől a forgalmon át a végleges felhasználásig, akár termelési célú ez a felhasználás (a termelési eszközöknél),

[3] A kereskedelmi szektorok között a legtöbb az úgynevezett készletező és elosztó vállalatokat tartalmazza (például kohászati, vegyipari stb. készletezők), amelyek a munkatárgyak és munkaeszközök forgalmát bonyolítják le.

akár a személyes fogyasztást szolgálja (fogyasztási cikkeknél). Így az alkalmazott árak is minden fázisban a megfelelő realizálási árak lehetnek, minden korrekció nélkül. A mérleg módszere ezért a lehető legpontosabban tükrözi a gazdasági élet tényleges pénzügyi és forgalmi kapcsolatait, ami a statisztikai vizsgálatok szempontjából is előnyös, mert a tényszámok, a statisztikai adatok is elsődlegesen ebben a rendszerben állnak rendelkezésre.

A kereskedelmi jellegű ágazatok adatainak számításakor az ipari ágazatokéhoz hasonló megoldást választottunk. A kereskedelmi jellegű szektorok értékesítésének végösszege a szektor tervezett bruttó forgalma, a beszerzés összege pedig az eladási célból beszerzett áruk és az árrés terhére beszerzett áruk (a csomagolóanyagok, a reklám és a tárolás anyag jellegű költségei, a raktárak, az üzletek világítása és fűtése céljából beszerzett anyagok stb.) együttes árösszege. A kereskedelmi jellegű szektorokban is külön sorban kimutatjuk a készletváltozást, és ezekre a szektorokra nézve is igaz, hogy az értékesítés és az összes anyagfelhasználás közötti különbség a kereskedelem nemzeti jövedelemhez való hozzájárulásának és az amortizációnak az összege.

A külkereskedelem a többi kereskedelmi jellegű ágazathoz hasonló szektorként szerepel a mérlegben. A behozatal a külkereskedelmi szektor értékesítése belföldi *átadási* áron, a kivitel és a külkereskedelmi vállalatok saját célra történő áruvásárlása a külkereskedelem beszerzése belföldi bruttó *beszerzési* áron. A közlekedési szektorok a közlekedési vállalatok és a posta teljesítményeinek elosztását és anyagbeszerzését tartalmazzák.

A mérlegnek az eddig felsorolt szektorai a mérleg úgynevezett zárt négyzetes részét alkotják, az idetartozó szektorokban a sorok és az oszlopok végösszege azonos. A zárt négyzetes részen kívül álló többi szektornál a sorok és oszlopok tartalma, valamint a szektorok sorainak és oszlopainak összefüggése más jellegű.

A termelési szférához tartozó szektorok anyagbeszerzését tartalmazó *oszlopokat* kiegészítik a beruházás és felújítás, a nem-termelő fogyasztás és a készletnövekedés oszlopai. Azoknak a termékeknek az értékesítését, amelyek a tervezett beruházások és felújítások anyagfedezetét, a lakosság és a különféle nem-termelő intézmények (például kórházak, iskolák, államapparátus, honvédség stb.) anyagfogyasztását szolgálják, vagy az adott évben nem kerülnek felhasználásra, hanem a készleteket és a tartalékokat növelik, ezekhez a szektorokhoz kell számítani. Csak így lehet a tervezett termelési értéket teljesen elosztani.

Az anyagi termelés körébe tartozó (a korábban felsorolt) szektorok mellett a mérleg *sorai* is kiegészítésre szorulnak további szektorokkal. Miután az értékesítési sorokban az évi tervezett teljes termelési értéket osztjuk el, a szektorok oszlopai nem az anyagfelhasználást, hanem a tervezett termelésből való beszerzést tartalmazzák, a kettő közötti különbség a készletből történő anyagfelhasználás, illetve az anyagkészletek növekedése. Vízszintesen az anyagi termelés szektorai után egy közbülső „összesen" sort iktattunk a mérlegbe, amely az összes beszerzést mutatja. Ahhoz, hogy a beszerzésből az évi tervezett anyagfelhasználást megkapjuk, a beszerzés összegéhez hozzá kell számítani a készletből tör-

ténő felhasználást, vagyis szükség van egy készletcsökkenési sorra.[4] A mérleg sorait végül kiegészíti egy tisztán értékbeni, pénzügyi tartalmú sor, amely a termelő szektorokban képzett amortizációs alap és az eredeti jövedelmek értékösszegét tartalmazza. A termelő szektorokban azért lehet egymással egyenlő a mérleg sorainak és oszlopainak végösszege, mert egyaránt a tervezett társadalmi terméket tartalmazzák, csak más megoszlásban; a sorok az egyes ágazatokban termelt társadalmi termék használati érték szerinti megoszlását mutatják a termelő ágazatok és a végső felhasználás célja szerint, az oszlopok viszont az egyes ágazatok társadalmi termékének értékösszetételét, ezen belül a pótlási alap döntő részének — az anyagbeszerzésnek — anyagi termékösszetételét.

Külön magyarázatra szorul *a termelő szférán kívül eső sorok és oszlopok kapcsolódása* és azok végösszege. A készletváltozási sor és oszlop csatlakozását egy számítástechnikai fogás teszi lehetővé. A készletcsökkenés összegét a készletnövekedési oszlop és a készletnövekedési sor találkozó pontján levontuk a készletnövekedésből, így a készletcsökkenési sor végösszege („összes értékesítés" sora) nulla, a készletnövekedési sor végösszege („összesen" rovata) pedig a készletváltozások egyenlegét mutatja. A készletnövekedés, valamint a beruházás, felújítás és nem-termelő fogyasztás oszlopainak végösszege (ami a belföldön elosztható nemzeti jövedelemnek amortizációval növelt összege) egyenlő az amortizációt és az eredeti jövedelmeket feltüntető sor végösszegével (4+70 = 74). Ez az egyenlőség azonban csak a felsorolt tételek együttes összegére vonatkozik. Ha a mérlegben ezeket a tételeket részsorokra, illetve oszlopokra bontjuk, azok végösszegei egyenként eltérő nagyságúak. Például az amortizációs alap nem azonos az évi felújítások összegével, az amortizáció és az állami akkumuláció (állami eredeti jövedelem) együttes összege nem azonos az évi beruházások és felújítások értékével stb. Ez abból következik, hogy itt tulajdonképpen *a nemzeti jövedelem végső felhasználása és az eredeti jövedelmek állnak egymással szemben és a két végpont között van a nemzeti jövedelem újrafelosztásának egész bonyolult folyamata.* Ebből egyben az is következik, hogy marxista szemléletű zárt négyzetes termékmérleg csak úgy dolgozható ki, ha a nemzeti jövedelem a mérlegben egyetlen oszlopként, illetve sorként szerepel, és tételei nincsenek részletesebben bontva. A nemzeti jövedelem több szektorra való bontása szükségszerűen nyílttá teszi a mérleget, kizárja az oszlop- és sor-összegek teljes egyezőségét.

A sakktábla-mérleg általunk alkalmazott felépítésében igen lényeges elemnek tartjuk: 1. hogy az egyes szektorok végszámai szoros kapcsolatban vannak a társadalmi termék összevont mérlegének és a nemzeti jövedelem mérlegének adataival; 2. hogy a mérleg kimutatja az eredeti jövedelmek keletkezését és a nemzeti jövedelem végső felhasználását. Ily módon a sakktábla-mérleg szervesen beilleszkedik a népgazdaság teljes mérlegrendszerébe, és egyben kijelöli a nemzeti jövedelem újraelosztási folyamatát nyomon követő részletes pénzügyi mérleg helyét és szerepét.[5]

[4] A készletcsökkenési sorban plusz előjellel szerepel az előző években beszerzett anyagkészletből történő felhasználás, mínusz előjellel pedig az adott évben beszerzett, de fel nem használt anyagok értéke, vagyis az anyagkészletek növekedése.

[5] A nemzeti jövedelem újraelosztási folyamatát tükröző mérleg kérdéseiről Magyarországon Ausch Sándor, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa és Madarasi Attila, a Pénzügyminisztérium munkatársa készítettek egy nagyobb tanulmányt. Kivonatosan megjelent a Közgazdaságtudományi Intézet 1959. évi évkönyvében.

A mérleg felhasználása a népgazdasági terv átárazásában

A mérleg ismertetett szerkezete és felépítése még nem jellemzi összeállításának és felhasználásának gyakorlati módszereit. A mérleg kidolgozásához a statisztikai adatok 1958. év végén még csaknem teljesen hiányoztak. A Központi Statisztikai Hivatalnak az 1957. évi tényszámok alapján összeállított 50 × 50 szektoros négyzetes termékmérlege akkor még nem volt készen, és eltérő szektorbontása,[6] valamint az 1957-es év speciális adottságai miatt nem volt felhasználható a népgazdasági terv átárazásában. A mérleg kidolgozása céljából a minisztériumoknak az 1959. évi tervjavaslataikhoz megalapozó részletszámításokat is ki kellett dolgozniok, és ezeket meg kellett küldeniök az Országos Tervhivatalnak. A mérleg összeállításának alapjául ezek a részletszámítások szolgáltak.

A mérlegnek az átárazási munkában való felhasználását megelőzte 1958. év őszén egy kísérleti mérleg összeállítása az 1958. évi terv adatai alapján. Ez a munka tette lehetővé részletes módszertani utasítás kidolgozását az 1959. évi mérleg megalapozásához szükséges számítások elkészítése céljából. Statisztikai tényszámok az előző évekről rendelkezésre álltak a teljes termelési értékre és a termelési költségek anyaghányadára. A szektorok elosztási és felhasználási végpontjainak tervezése régi áron szilárd statisztikai alapon történt. Néhány elosztási adat, mint például az értékesítés a belkereskedelem és külkereskedelem részére[7] képezte még a mérleg szilárd bázisát. Néhány területen, például a költségvetési szerveknél és a helyi iparban, speciális felmérések történtek, intézményi, illetve vállalati adatokból kiindulva. A mérleg adatainak túlnyomó többségét azonban becslésszerűen kellett megállapítani, a nagy volumenű termékek elosztási és felhasználási adataiból (az anyagmérlegekből) kiindulva az egységárak meghatározásával, az „egyéb", vagyis a termékek szerint meg nem határozott forgalom összetételének és elosztásának becslésszerű felmérésével stb.

A mérleg mindenegyes kockájára kétoldalról végeztek becsléseket. Minden szektorra kétféle számítást kellett kidolgozni. Egyrészt számítások készültek a szektorok összes felhasználásából mint szilárd végszámból kiindulva, *a felhasználás értékesítők szerinti megoszlására.* Másrészt számítások készültek a szektorok összes értékesítéséből kiindulva — a belkereskedelem és a külkereskedelem felé irányuló értékesítés tervszámainak változatlanul hagyása mellett — *az értékesítés beszerzők szerinti megoszlására.* A mérleg megalapozásának fő erőssége ebben a *kétoldalú számításban* rejlett. A kétoldalú becslések az egyes szektorokban egymástól függetlennek látszó értékesítési és anyagbeszerzési adatokból indultak ki, a mérleg egészében azonban zárt, egységes rendszert alkottak. *Ebben a rendszerben a terv lazítására irányuló törekvések szembeállították az értékesítők és a beszerzők „érdekeit", ami nagymértékben fokozta a mérleg kontroll-jellegét.* Az első összeállításkor az adatok jelentősen eltértek egymástól, a mérleg kockáiban álta-

[6] A szektorbontás két fő eltérése: 1. a statisztikai mérleg iparági bontása és a tervmérleg népgazdasági ágakon belül címzett (minisztériumi) bontása közti különbség; 2. a kereskedelmi ágazatok eltérő kezelése: a statisztikai mérlegben a forgalmat kiiktatták, a tervmérleg a forgalmat is tartalmazza.

[7] Hazánkban a minisztériumok kötelesek kidolgozni egy olyan mutatót, amely tartalmazza termelő vállalataik tervezett értékesítéseit a bel- és külkereskedelmi vállalatok részére. 1955 óta ezek a mutatók részei a Minisztertanács által jóváhagyott népgazdasági terveknek és statisztika is készül a tervteljesítésről.

lában két adatot tüntettünk fel és a mérlegben szereplő nemzeti jövedelem, a végső termékfelhasználás színvonala lényegesen alatta maradt a tervezettnek, vagyis nemzetijövedelem-hiány mutatkozott. A nemzeti jövedelem fenti hiánya mint pótlási alapként felhasznált termék a mérleg zárt négyzetes részében volt található, mintegy ezer kockába felparcellázva. A feladat a pótlási alap többletének és a nemzeti jövedelem hiányának felszámolása volt, hogy a termelési és felhasználási adatok összhangban legyenek a tervezett beruházásokkal, önköltségcsökkentéssel stb. Az egyeztetés több menetben történt. Ennek során kiviláglott a viszonylag egynemű ágazatok előnye, például a szénbányászat vagy a villamosenergia-ipar adatait könnyebben lehetett egyeztetni, hiszen itt jórészt csak az egységárak voltak vitathatók. Lényegesen nehezebb volt és sokkal nagyobb bizonytalansággal lehetett csak megoldani az egybehangolást az összetett profilú ágazatokban, mint például a vegyiparban vagy a gépiparban. A mérlegmunkának még itt is vitathatatlan előnyei voltak más tervezési módszerekkel szemben. A régi áras sakktábla-mérlegben a nemzeti jövedelem tervezett színvonalát szilárd végszámnak lehetett tekinteni, és ezért annak betartása a részletes tervegyeztető munka során is kötelező volt. A mérleg négyzetes részében szereplő adatok, amelyek a termelő ágazatok anyagszállításait és anyagbeszerzéseit tartalmazták, vagyis lényegében a pótlási alap forgalmát, tehát nem befolyásolhatták a végső felhasználás mutatóit, hanem csak a pótlási alapként termelt és felhasznált termékek egymásközti megoszlását. Az értékesítők és a beszerzők ellentétes „érdekei" viszont itt is korlátozták a nagyobb kilengéseket, mert hiába „jelentett" eredetileg nagyobb árösszegű anyagbeszerzést a felhasználó ágazat, és kisebb árösszegű anyagértékesítést a termelő ágazat, végül is egyetlen egy adatban kellett megállapodniok egymás között az egyeztető tárgyalások során. Így az egyeztetések eredményeként nagy valószínűséggel és az esetek döntő többségében a valósághoz igen közelálló adatok állhattak rendelkezésünkre, amelyeket — a részletadatok becslésszerű megállapítása ellenére — gyakorlatilag felhasználhatóknak tekinthetünk.

Mindezek a régi áron kidolgozott mérlegre vonatkoztak, ahol a szektorok végszámait és a nemzeti jövedelem színvonalát a hagyományos módszerekkel kidolgozott tervből adottnak lehetett venni, csak hozzá kellett igazítani a sakktábla-mérleg többi adatait. Új árakon azonban a mérleg kidolgozása további problémákat vetett fel. Új árakon sem az egyes szektorok értékesítési és felhasználási végszámai, sem a nemzeti jövedelem színvonala nem volt biztosan adottnak vehető. Új árakon tehát a régi áron szilárdnak, adottnak tekintett végszámok is bizonytalanok voltak, ezekre is egymástól eltérő adatokat kaptunk. A mérleg kidolgozásakor a régi árakon végzett számításokhoz képest tehát még egy további bizonytalansági elem járult, magának a nemzeti jövedelemnek, a termelési és anyagfelhasználási színvonalnak a bizonytalansága. A helyzet mégsem volt megoldhatatlan, mert a pénzügyi hiány a mérlegben konkrétan, az egyes szektorok elemi adatai között felparcellázva jelent meg. Például a kohászat lényegesen kisebb értéket jelentett gépipari értékesítésként, mint a gépipar kohászati beszerzésként. A pénzügyi hiány egy része itt már konkretizálódott a vaskohászati termékek átárazásában levő eltérésekre. A hiány megszüntetése céljából a mérleg eltérő adatait egymással egyeztetni kellett. Semmiféle központi szerv

vagy személy nem szólt bele, hogy melyik félnek és milyen mértékig van igaza — a központi szervek feladata az egyeztető munka irányítása és ellenőrzése volt — csak az volt a követelmény, hogy az érdekelt szakértők *egy* számban állapodjanak meg, és a megállapodásnak megfelelően növeljék a kohászat termelési értékét és nyereségét, vagy csökkentsék a gépipar anyagfelhasználását és növeljék a gépipar nyereségét. Mindkét esetben ugyanis egyaránt a pénzügyi hiány egy részének megtalálása és az akkumuláció növekedése az eredmény. Természetesen ez a munka új árakon igen sok nehézséggel volt megoldható, mert csak a régi áron számított, részleteiben bizonytalan sakktábla-mérleg, és a szintén bizonytalan árindexek szolgáltak bázisul, mégis az egyeztető tárgyalások vitái igen nagy valószínűséggel helyes eredményre vezettek, legalábbis a népgazdaság egészét illetően. Az 1959. évi tényszámok arra engednek következtetni, hogy a termelés és anyagfelhasználás, valamint a nemzeti jövedelem tervezett színvonalát a sakktáblamérleg alapján új árakon is viszonylag jó közelítéssel tudtuk meghatározni, legalábbis a népgazdaság egészét illetően. Új árakon az egyes konkrét részletes szektoradatokban azonban már lényegesen nagyobb a hibák lehetősége, mint régi áron.

Az új árakon kidolgozott társadalmitermék-mérleg tehát lényegében az új árakon kiadott népgazdasági terv alapjául szolgált és — habár a szokásosnál lényegesen nagyobb bizonytalansággal, de — biztosította a népgazdasági terv egyensúlyát.

A mérleg felhasználásának további lehetőségei

A népgazdasági terv átárazásában a társadalmitermék-mérleg betöltötte feladatát és ezzel a mérleg kidolgozásának célját elértük. A munkát mégsem tekintettük befejezettnek. A mérleg összeállításával a magyar népgazdaság tervezésében először rendelkeztünk részletesen kidolgozott sakktábla-mérleggel, mégpedig azonos szerkezetben párhuzamosan két áron. Mind a mérleg kidolgozásába fektetett rendkívül nagy munka, mind a további feldolgozás útján megszerezhető tapasztalatok jelentősége arra ösztönöztek, hogy a mérleg adatai alapján magasabb matematikai módszerekkel is végezzünk számításokat. Az ilyen irányú munkának nagy lökést adott az MTA Kibernetikai Kutató Csoportjának és az Országos Tervhivatalnak közös tanulmányútja a Szovjetunióban 1958 decemberében. A szovjet tanulmányúton meggyőződtünk az elektronikus számológépek által nyújtott óriási technikai lehetőségekről, és arról, hogy az elektronikus gépek gazdasági alkalmazása a népgazdasági tervezés továbbfejlesztésében nagy szerepet játszhat.

A mérleg adatainak magasabb matematikai módszerekkel való feldolgozása, *kizárólag kísérleti jelleggel* történik. A számításoknak az a céljuk, hogy a hagyományos módszerekkel végzett tervszámításokkal párhuzamosan tapasztalatokat szolgáltassanak a matematikai módszerek által nyújtott előnyökről, a matematikai módszerek gyakorlati alkalmazásának lehetőségeiről és a végzett számítások hibahatáráról. Ha emellett a módszerek segítséget tudnak nyújtani a folyó tervmunkában is, ezt olyan többletnek tartjuk, amely nem feltétele a munka sikerének. A számítások előkészítésében, a feladatok matematikai megfogalmazásában és megoldási módszereik kidolgozásában részt vettek az MTA Ki-

bernetikai Kutató Csoportjának szakértői, s a kidolgozott javaslatokat a szakértők szélesebb körével is megvitattuk.

A matematikai módszerek alkalmazása új problémák egész sorát vetette fel. A számítások módszereiben támaszkodtunk Leontief orosz származású amerikai professzor ismert műveire, az általa alkalmazottakhoz hasonló matematikai eljárásokat alkalmaztunk. A Leontief-féle input-output módszer felhasználását ugyanakkor — különösen két szempontból — igen problematikusnak is tartottuk.

A szocializmust építő magyar népgazdaságban a mérleg alkalmazásának feltételei gyökeresen különböznek azoktól a feltételektől, amelyek között Leontief az Egyesült Államok gazdaságára vonatkozó számításait végezte. Az eltérő feltételek kifejezésre jutottak a munka eltérő célkitűzéseiben, a mi mérlegünk szerkezetének az eredeti input-output táblától elütő jellemzőiben stb. Az eltérések ellenére azonban úgy láttuk, hogy van értelme kipróbálni a Leontief-féle input-output számítás eszközeit, mert számunkra is hasznosítható eredményt adhatnak. Az alkalmazás célkitűzéseit és módszereit illetően bennünket az az elgondolás vezetett, hogy a számításokat szorosan be kell illeszteni a népgazdasági tervezés és a népgazdaságimérleg-munka adott rendszerébe, és e keretek között olyan speciális feladatok megoldására kell felhasználni, amelyekre más módszerek egyáltalán nem vagy kevésbé alkalmasak.

Leontief számítási módszereinek legkritikusabb pontja az, hogy a mérleg adataiból kiszámítható, az ágazatok közti kapcsolatokat kifejező közvetlen ráfordítási koefficienseket állandónak vette. A közvetlen ráfordítási koefficiensek változatlansága a matematikai módszerek alkalmazásában a mi számításainkban is alkalmazott feltétel.[8]

A matematikai eljárások sokszorosan bonyolultabbak, a számítások közgazdasági alapjainak megteremtése sokkal nehezebb, ha változó együtthatókkal akarunk dolgozni, és ezért a munkát semmiképpen sem lehetett másként megkezdeni, mint az együtthatók változatlanságának feltételezésével. Ez a feltételezés korlátozza az eredmény felhasználhatóságát, de nem jelenti azt, hogy közgazdasági szempontból értéktelen vagy haszontalan eredményt kapnánk.

Az általunk jelenleg alkalmazott társadalmitermék-mérleg és a mérleg adatai alapján végezhető számítások a tervezés és a mérlegmunka következő aktuális problémáinak megoldásában nyújthatnak segítséget:

1. A népgazdasági terv naturális és értékbeni mutatószámai összhangjának ellenőrzésében, a pótlási alap és a nemzeti jövedelem naturális és értékösszetételének vizsgálatában, az e téren meglevő koordinálatlanságok feltárásában, a koordinálatlanságok megoldásához szükséges intézkedések kidolgozásában.

2. A népgazdasági terv különböző értékbeni mutatószámai egymásközti összhangjának ellenőrzésében, a termelési érték, az anyagköltségek és a nemzeti jövedelem tervezett színvonalának és a különböző mutatószámoknak népgazdasági színvonalon való áttekintésében és összehangolásában.

[8] Olyan irányú számításokat végzünk, hogy *egy-egy szektor* közvetlen ráfordítási koefficienseinek változása, milyen mértékű változásokat hoz a teljes ráfordítási koefficiensekben és a különféle terv-variáns és árindex-számítások eredményeiben. A feltétel azonban ilyen esetekben is az, hogy az *összes többi szektor* közvetlen ráfordítási koefficiensei változatlanok.

3. Tervvariáns-számítások kidolgozásában egyszerűsített formában — változatlan ráfordítási együtthatók alkalmazásával — kiinduló adatok nyerése céljából és különféle tervvariánsok nagyvonalú összehasonlítására.

4. A számítások segítséget nyújthatnak annak a számszerű vizsgálatában, hogy meghatározott kiinduló év adataihoz képest a hagyományos módszerekkel kidolgozott tervjavaslatokban, a ráfordítási együtthatók módosítása milyen mértékű változásokat okozott a népgazdasági terv egészében vagy az egyes szektorok előirányzataiban. Ezáltal segítséget nyújthatnak a tervjavaslat feszítettségének számszerű vizsgálatában és a ráfordítási együtthatók javításából eredő, tervezett népgazdasági megtakarítás számszerű kimutatásában.

5. Végül lehetővé teszi azt is, hogy a népgazdaság szerkezetét, a szektorok belső összefüggéseit az eddiginél sokkal mélyebben megismerjük és — ha erre idővel mód nyílik — a változások irányát és mértékét is mélyebben feltárjuk és megismerjük.

Az első két pontban felsorolt célt úgy kívánjuk elérni, hogy a sakktábla-mérleget az éves tervjavaslat adatai alapján és azzal egyidejűleg kidolgozzuk és koordináljuk. 1958. év végén és 1959. év elején, amikor a mérleget sikeresen használtuk fel a népgazdasági terv átárazására, bebizonyosodott, hogy mód van a mérleg összeállítására, habár kezdetben viszonylag nagy a bizonytalanság és a munka hibahatára. Bebizonyosodott továbbá és a munka résztvevőinek egyik alapvető tapasztalata és véleménye volt, hogy ez a munka nemcsak az átárazás szempontjából hasznos, de beépítése szükséges volna a rendszeres tervmunkába is.

A népgazdasági terv naturális és különösen átfogó, értékbeni mutatóinak magasabb szintű koordinációját teszi lehetővé a sakktábla-mérleg kidolgozása, mint az eddigi módszerek. A sakktábla-mérlegben minden ágazat részletterv-száma egy egységes és átfogó rendszer eleme, melyet a sokoldalú vizsgálatok során szükségképp azonos módon veszünk számba és értékelünk. *Az eddigi tervmunkában a központi szerveknek nem állt módjukban a terv egészéről olyan mély és amellett rendszerében egységes áttekintést nyerniök, mint amilyet a sakktábla-mérleg nyújt.* Egy példával lehet a legjobban megvilágítani azt a szerepet, amelyet a sakktábla-mérleg a terv koordinálásában betölthet.

Tételezzük fel, hogy a nemzeti jövedelem tervmérlegében 1 milliárd Ft értékű hiány mutatkozik. A nemzetijövedelem-mérleg semmit sem mond a hiány okairól és tartalmáról. Lehetséges, hogy a naturális és értékbeni mutatók nem kellő összhangjára utal, például az anyagfelhasználás természetbeni előirányzatai nincsenek összhangban a termelési költségvetés értékbeni és pénzügyi előirányzataival, és a hiány a pénzügyi előirányzatok lazaságát jelzi. Lehetséges azonban, hogy a hiányt a terv egyes előirányzatainak, például a beruházásoknak, nem kellő mértékű fedezettsége okozza. Végül lehetséges és a gyakorlatban legtöbbször így is van, hogy az összevont mérleg hiánya több azonos vagy ellentétes hatású koordinálatlanság végső eredője. A sakktábla-mérlegben ezzel szemben nincs „globális" elosztatlan termelés vagy fedezetlen beszerzés. A felesleg vagy hiány nemcsak egy összegben, értékbeni-pénzügyi formában jelenik meg, hanem egy vagy több ágazatban konkréten is megmutatkozik, és az általános értékfelesleg vagy hiány mögött mindig felfedezhető a konkrét használati értékek feleslege vagy

hiánya. A sakktábla-mérleg tehát a példa szerint feltételezett 1 md Ft értékű hiány esetén kimutatja, hogy az mely szektorban áll fenn és milyen mértékű a koordinálatlanság. Ebből egyben az is következik, hogy *a sakktábla-mérlegben csak egyidejűleg lehet megteremteni az ilyen koordinálatlanság megoldásának pénzügyi és anyagi fedezetét.* A sakktábla-mérleg lehetővé teszi, hogy a népgazdasági tervben levő koordinálatlanságok felszámolásához szükséges intézkedéseket lépésről lépésre meghatározzuk, áttekinthetővé teszi az intézkedések sorrendjét, helyét és mértékét. Mindez természetesen sakktábla-mérleg nélkül is átgondolható és megvalósítható, de sokkal bonyolultabb. A sakktábla-mérleg egységes és átfogó rendszere minden népgazdaságilag jelentős kérdésnél kiköveteli legalábbis a kérdés pontos megfogalmazását és felvetését, ezen keresztül segíti a megfelelő megoldások tudatosabb keresését. Az eddigi tapasztalatok alapján ezért állítjuk, hogy a sakktábla-mérleg a tervegyeztetés színvonala emelésének és a terv egészében való áttekintésének fontos eszközévé válhat.

Az Országos Tervhivatal az 1960. évi minisztériumi tervjavaslatokkal együtt a sakktábla-mérleg kidolgozását megalapozó számítási anyagokat is bekért, és a tervjavaslat koordinációs munkájában ezt a mérleget is felhasználta. A mérleg kidolgozása az 1960-as tervezésben is, kisebb módosításokkal ugyan, de lényegében változatlanul az 1959. évi terv átárazásakor alkalmazott módszerekkel történt. A jövőt illetően remélni lehet, hogy mind a statisztikai megalapozottság, mind a módszerek fejlettsége szempontjából más körülmények között kerülhet sor a mérleg kidolgozására.[9] Ebből a szempontból az a lényeges, hogy az alapok lerakása az 1958—1959. évi munkával megtörtént és ez a tervezés módszertani fejlődésében lépést jelent előre.

Az előzőekben harmadik, negyedik és ötödik pontban felsorolt célok elérése céljából az úgynevezett „matematikai módszerek" alkalmazása és az elektronikus számológépek által nyújtott technikai lehetőségek felhasználása szükséges. A matematikai eljárások alkalmazásához mindenekelőtt egy elvi kérdést kellett tisztázni. Alkalmas-e a mi speciális szerkezetű termékmérlegünk a matematikai eljárások alkalmazására? A kérdésre pozitív értelemben adtunk választ, az eddigi munka azon a feltételezésen alapul, hogy a számítások a mérleg szerkezetének átalakítása nélkül is alkalmazhatók és gyakorlatilag használható eredményt adnak. Ez egyben azt jelentette, hogy a mérleg szerkezetének átalakítására vonatkozó javaslatokat a munkának ebben a szakaszában is elvetettük. Ezek a javaslatok a mérleg igazgatási rendszer szerinti (minisztériumi) szektorbontásának ágazati szektorokkal való felcserélésére és különösen a forgalomnak[10] a mérlegből való kiiktatására irányultak.

Az első javaslatot mint teljesen irreálisat, rögtön a munka elején el kellett vetni, ha nem akartuk feladni a mérleg szilárd alapját, a népgazdasági terv részletesen kidolgozott adataival való összhangot. Ágazati bontásban ugyanis termelési költségvetések és pénzügyi tervek nem készülnek, és ezért a termelési érték és az anyagköltségek meghatározása ágazatonként új feltételezett tervszámok készítésének sorát köve-

[9] A KSH és az OT közösen arra törekednek, hogy 1959. évre a tervezetthez hasonló rendszerű ténymérleget állítsanak össsze.

[10] A forgalomnak a mérlegből való kiiktatása annyit jelent, hogy a mérleg kereskedelmi jellegű szektorainak értékesítése csak az árrést, beszerzése csak az árrés terhére történő anyagbeszerzéseket tartalmazza.

telte volna. Ágazati bontásban mérlegbeszámolók, statisztikai tényszámok sem állanak teljes körben rendelkezésre, az ágazati adatokért a népgazdaságban senki sem tartozik közvetlen felelősséggel. Ha tehát a számítások eredményeit nem elvont tudományos célokra, hanem a tervezés gyakorlati munkájában kívántuk felhasználni, úgy ezt a javaslatot el kellett vetni és ki kellett tartani a tudományos szempontból ugyan erősebben kifogásolható, de operatívan felhasználható igazgatási rendszer szerinti szektorbontás mellett.

A javaslatok második fele több megfontolást követelt. A forgalom kiiktatásával nemcsak — az előzőekhez hasonlóan — a gyakorlati kezelhetőség nehezült volna meg, de külön problémaként állt volna elő az árrendszer egységének, a beszerzés és az értékesítés összefüggésének biztosítása is. A kereskedelmi forgalom kiiktatása bonyolult számítási feladatot is követelt volna. Ugyanis a kereskedelmi vállalatoknál olyan terv nincs, amely azt mutatná, hogy az értékesítés melyik beszerzőtől kapott árukból történik és a készletek összetétele a beszerzők szerinti bontásban hogyan fog alakulni. Ilyen körülmények között a kereskedelmi szektorok értékesítését minden egyes szektor felé olyan arányokban kellett volna megbontani, amilyen arányokban az illető kereskedelmi szektor termékeit a beszerzőktől vásárolta. Ez azt a feltételezést jelenti, hogy minden felhasználó a kereskedelem közvetítésével minden beszerzőtől arányosan kapta az árukat. Az arányos osztás pedig hosszadalmas és bonyolult feladat, mert a kereskedelmi szektor egymásközti forgalmát is ki kellett volna iktatni a mérlegből. Mint a vizsgálatok során kiderült, az arányos osztásnak ezt a műveletét külön előre elvégezni teljesen felesleges volna azért is, mert a forgalom arányos osztással történt kiiktatásával képzett mátrix-szal és az eredeti mátrix-szal végzett számítások végeredménye azonos, az utóbbi pedig részletesebb és megfelel a szokásos tervszámítások rendszerének.

Végül meg kell említeni, hogy a mérleg átalakítására irányuló javaslatok nemcsak a mérleg egyszeri átdolgozását követelik meg, hanem azt is jelentik, hogy a mérleg alapján végzett számítások, a szokásos tervszámításoktól eltérő rendszerben készülnének és eredményeik csak sok áttételezéssel volnának azokkal összehasonlíthatók. Ez a körülmény a végzendő munka volumenét többszörösére emeli, hibatárát megnöveli, gyakorlati alkalmazhatóságát nagymértékben lecsökkenti vagy egyes esetekben meg is hiúsítja. A mérleg átalakításának elmulasztása azonban azzal a hátránnyal jár, hogy a mérleg szektorai nem egyneműek, a mérlegből nyert közvetlen ráfordítási koefficiensek nem technikai összefüggéseket fejeznek ki, és ezért viszonylagos állandóságukat csakis olyan feltételként lehet kezelni, amely a matematikai eljárásokban nélkülözhetetlen, és ez a számítások eredményének kritikus kezelését követeli.[11]

A számítások elvégzéséhez az első feladat a közvetlen ráfordítási koefficiensek kiszámítása volt, amit az egyes szektorok egyes ráfordítási adatainak a szektor teljes termelésével (bruttó kibocsátásával) való osztása útján nyertünk. A következő lépés az egységmátrix (jelöljük

[11] Meg kell jegyezni, hogy egy hasonló nagyságrendű értékbeni mérleg ágazati bontásban sem adna valóban „technikai koefficienseket", mert egy ilyen nagyságrendű mérleg ágazatai a termékösszetétel változására általában erőteljesen reagálnak, és ezért az ilyen koefficiensek technikai jellege és viszonylagos állandósága, különösen a szocialista ipar gyors fejlődési üteme mellett, hamis feltételezés.

E-vel) és a mérleg zárt négyzetes részéhez tartozó közvetlen ráfordítási koefficiensekből képzett négyzetes mátrix (jelöljük **A**-val) különbségéből képzett mátrix invertálása, algebrai jelöléssel az $(\mathbf{E}-\mathbf{A})^{-1}$ kiszámítása volt. Az inverz-mátrix elemeinek közgazdasági tartalma: az egyes szektorokban egységnyi tiszta termék (végső felhasználás, nettó kibocsátás) előállításához szükséges teljes, vagyis közvetlen és összes közvetett ráfordítások. Két áron két negyvenedrendű mátrix invertálása nagy technikai feladat, ennek elvégzésére a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Számoló Központját kértük fel. A Számoló Központ nagy teljesítményű elektronikus számológépen tudományos segítség formájában elvégezte részünkre a feladatot. Az inverz-mátrixok segítségével leegyszerűsödött a kívánt célok elérése céljából szükséges számítások elvégzésének technikája. Az inverz-mátrixok segítségével elvégzendő számításokra részletes munkatervet készítettünk.

Mindenekelőtt a számításoknak ki kell terjedniök az inverz-mátrixok segítségével végzett számítások eredményeinek numerikus pontossági vizsgálatára. E célból az inverz-mátrixoknak az eredeti nemzetijövedelem-felhasználással (nettó kibocsátással) való szorzata útján nyert teljes termelést (bruttó kibocsátás) hasonlítjuk az eredeti teljes termeléssel. Az egyes szektorokban és a két mátrix-szal nyert számítások végeredményében mutatkozó eltérések nagyságrendje és szóródása adatokat szolgáltat a számítások eredményeinek pontosságához.

A számítások egy nagy csoportja az 1960-as terv adataiból kiindulva *különféle tervváltozatok kidolgozására irányul.* Egyrészt a termelési előirányzatból kiszámítjuk, hogy változatlan ráfordítási együtthatók esetén mekkora, és milyen összetételű a felhasználható nemzeti jövedelem. Ehhez a számításhoz nincs szükség az inverz-mátrixokra. Másrészt az inverz-mátrixok segítségével az 1960. évi tervben kidolgozott nemzetijövedelem-felhasználásból (nettó kibocsátásból) kiindulva kiszámítjuk az ehhez a színvonalhoz változatlan ráfordítási együtthatók alkalmazásával szükséges teljes termelési értéket (bruttó kibocsátást). A két számítás a következő két mátrix-egyenlet megoldását jelenti:

$$1.\ (\mathbf{E}-\mathbf{A})\ \mathbf{x} = \mathbf{y}$$

$$2.\ (\mathbf{E}-\mathbf{A})^{-1}\ \mathbf{y} = \mathbf{x}$$

ahol $\mathbf{E}$ = az egységmátrix
$\mathbf{A}$ = a közvetlen ráfordítási koefficiensekből képzett mátrix
$\mathbf{x}$ = a termelés (bruttó output) oszlopvektora
$\mathbf{y}$ = a végső felhasználás (nettó output) oszlopvektora.

Ez utóbbi számítást többféle változatban lehet és kell elvégezni. Feltételezhetjük, hogy csak a beruházást emeljük fel az új színvonalra és a többi tényezőt változatlanul hagyjuk; kérdés, milyen mértékű és összetételű termelésnövekedés szükséges ebben az esetben? Ehhez hasonlóan feltételezhetjük, hogy csak a lakosság fogyasztása változik, míg az összes többi tényező változatlan marad stb. Eltérőek lesznek a számítások eredményei, ha csak a nemzeti jövedelem felhasználási színvonalát emeljük, de a felhasználás szektorok szerinti megoszlására a régi viszony-

számokat alkalmazzuk és mások lesznek az eredmények, ha az új színvonalhoz kidolgozzuk az új megoszlási viszonyszámokat is.

A végső felhasználás (nettó output) oszlopvektora több részoszlopra oszlik (beruházás-felújítás, lakosság fogyasztása, készletváltozás stb.) és minden oszlop 40 elemből áll (a termelő szektorok száma 40). Például a lakossági fogyasztás mint a végső felhasználás oszlopának 40 eleme azt mutatja, hogy az egyes termelő szektorok milyen árösszegű terméket bocsátanak a személyes fogyasztás céljaira. Az a tény, hogy a lakossági fogyasztás hogyan oszlik meg a 40 termelő szektor által gyártott termékekre, igen fontos megoszlási viszonyszám. A következő évi terv kidolgozásánál egyik tervváltozatban feltételezhetjük, hogy a lakosság fogyasztási színvonala emelkedik, de a megoszlási viszonyszámok lényegesen nem változnak, másik tervváltozatban viszont már nemcsak a fogyasztási színvonalat változtatjuk meg, hanem a fogyasztás megoszlási viszonyszámait is. Az ilyen fokozatos különbségtételnek az a célja és értelme, hogy az egyes változtatások hatását külön-külön fel lehet mérni és a jelentős tényezőket ki lehet emelni. Így az 1960. évre tervezett nemzetijövedelem-felhasználási adatokkal a tervnek többféle változata készíthető el, amelyek összevetése egymással és a hagyományos módszerekkel kidolgozott tervjavaslatokkal, értékes elemzési lehetőségeket nyújthat.

Lényegesen kevesebb változatban és lényegesen nagyobb fenntartásokkal készítjük el a fenti számításokat az 1965-re kidolgozott nemzetijövedelem-felhasználási adatok alapján. Úgy véljük azonban, célszerű 5—6 éves perspektívára is megnézni, hogy a változatlan együtthatókat alkalmazó matematikai eljárás eredményei és a távlati terv érvényes adatai között milyen mértékű az eltérés, és hogyan alakul ez az eltérés az egyes szektorokban.

A számítások egy csoportja *az árrendszer és a népgazdaság belső szerkezetének, az árváltozások kölcsönhatásainak vizsgálatára,* a régi és új árak közötti összefüggések tanulmányozására irányul. Ezek a számítások azon alapulnak, hogy azonos szerkezetben azonos volumenű és összetételű termelésre vonatkoztatva kétféle áron állnak rendelkezésre mérlegadatok. A számításoknak ebbe a csoportjába tartozik az egyes szektorok árösszegeiben foglalt teljes akkumuláció, amortizáció, bér és lakossági eredeti jövedelem[12] kiszámítása. Továbbá az új árak bevezetésével kapcsolatban számításokat végzünk arra vonatkozólag is, hogy az árrendezés egyes feltételei — az adott mérlegadatok szerint — milyen mértékű árindexeket indokolnak. Például milyen mértékűek lehettek volna az egyes szektorokban az árváltozások, ha csak a bányászat árait kívántuk volna emelni, illetve csak ennek az intézkedésnek a kihatását kívántuk volna a többi szektorok árain keresztülvezetni. Hasonlóan vizsgálható más szektorok árváltozásainak továbbgyűrűző hatása is. Vizsgáljuk a közvetlen és a teljes, a régi és az új áron számított ráfordítási koefficiensek eltéréseit, a ráfordítási együtthatók eltérései és az árindexek alakulása közötti összefüggést stb.

[12] Teljes akkumuláción itt — a teljes ráfordításokkal analóg értelemben — a közvetlen és a felhasznált anyagok árában foglalt közvetett akkumuláció együttes összegét értjük. Hasonlóan értelmezendő a teljes amortizáció, teljes bér stb. is.

Külön próblémákat okozott. sajátos eljárások kidolgozását követelte a *külkereskedelmi szektor* számítási módszereinek meghatározása. A külkereskedelmi szektornak a mérleg többi szektoraihoz hasonló módon való kezelése azt jelenti, hogy az összefüggések, illetve az azokat kifejező együtthatók változatlanságának feltételét az export-import belső és egymáshoz viszonyított arányaira is kiterjesztjük. Egyes számításokat ezzel a feltételezéssel kívánunk elvégezni. A külkereskedelemre vonatkozólag azonban más eljárásokat is kidolgoztunk.

a) Eljárhatunk úgy, hogy az exportot kiemeljük az állandó együtthatókkal számba vett termelő szektorok közül és a végső felhasználás (nettó output) egyik részoszlopának tekintjük, az importot viszont továbbra is változatlan ráfordítási együtthatókkal vesszük figyelembe. Ebben az esetben az export színvonala és összetétele független változó lesz, vagyis különböző közgazdasági feltételezéseknek megfelelően változtathatjuk az export-előirányzatokat. Ennél az eljárásnál a rendelkezésre álló 40 × 40-es mátrixból az export-oszlopot és az import-sort ki kell hagyni, és a variáns-számításokat az egységmátrix, illetve az átalakított 39 × 39-es tábla különbségének inverze alapján kell elvégezni.

Ebben az esetben az exportot a végső felhasználás elemeként megtervezzük (például beállítjuk az 1960. évi tervezett exportot), a számítások eredményeként pedig megkapjuk, hogy az egyes szektoroknak a tervezett exporttal növelt végső felhasználás biztosítása céljából összesen mennyit kell termelniök. Ha megtervezzük az importból a végső felhasználásra fordítandó termékek értékét is, az egyes szektorok import ráfordításait változatlannak feltételezve meghatározhatjuk azt is, hogy az import teljes összegének és szektor bontásának hogyan kell alakulnia.

b) Az *a)* pontban leírt eljárással nyert eredménnyel azonos eredményt szolgáltat, tehát azonos közgazdasági tartalmat fejez ki, a következő eljárás is: a 40-ed rendű négyzetes mátrixban benne hagyjuk az import-sor adatait és az export-oszlop adatait végig zérussal töltjük ki, magát az exportot pedig az *a)* pontban leírtakhoz hasonlóan a végső felhasználás (nettó kibocsátás) elemének tekintjük.

c) Végül az export és az import kezelésére azt a megoldást is választhatjuk, hogy nemcsak az egyes szektorok által exportálandó termékek értékét — és ezzel együtt az export tervidőszakbeli ráfordítási koefficienseit — tervezzük meg előre, hanem a különböző szektorok import-ráfordítási koefficienseit is megtervezzük és a számításokat ezekkel a tervezett export-, illetve import-ráfordítási koefficiensekkel végezzük. Ebben az esetben az eredeti 40 × 40-es **A** mátrixból úgy képezzük az (**E**—**A**) mátrix inverzét, hogy az eredeti **A** mátrix export-oszlopában és import-sorában szereplő adatokat kicseréljük az előre megtervezett export- és import-ráfordítási koefficiensekkel és a számításokat az így meghatározott inverz-mátrix alapján végezzük.[13]

A felsorolt program jelzi, hogy ha egyenként egy-egy variáns számítása nem is követel nagyobb volumenű technikai munkát, a program egészének megvalósítása igen nagy számolási igényt támaszt. Ebben a

[13] A számítások elvégzése szempontjából nagy előnyt jelent, hogy a külkereskedelmi számításokhoz felhasználandó inverz-mátrixok kiszámítása nem követeli meg az invertálás teljes megismétlését, hanem az így szükséges inverzeket a rendelkezésünkre álló inverz-mátrixok alapján a teljes invertálásnál összehasonlíthatatlanul kevesebb művelet elvégzése útján is megkaphatjuk.

munkában fel kívánjuk használni a Magyar Tudományos Akadémia Kibernetikai Kutató Csoportjának M—3 típusú elektronikus számológépét is. A munkálatok elvégzése és a számítási eredmények értékelése folyamatban van, de még több hónapos munkát követel.

★

1959 végén az 1960. évi terv adatai alapján másodízben dolgoztunk ki négyzetes társadalmi termékmérleget. Ez a mérleg a jövő évben lehetővé teszi, hogy a matematikai eljárásokat is új elemekkel bővítsük. Az elvégzett és a folyamatban levő munkák tapasztalatai egy nagy jövőjű ügy kezdeti lépéseiről adnak számot. A mérleg statisztikai alapjainak megteremtése és a tapasztalatok felhalmozódása fokozni fogja az adatok közgazdasági megalapozottságát és megbízhatóságát. A matematikai eljárások alkalmazásával szerzett tapasztalatok pedig ki fogják szélesíteni a mérleg gyakorlati alkalmazásának hatókörét és hatékonyságát. Mindez a következő néhány év feladata és perspektívája. A távolabbi jövő pedig nyilvánvalóan még nagyobb fejlődéssel biztat.

A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve II. 1958—1959.

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959. 356 o.

A kötet 15 tanulmányban ad képet az Intézetben folyó kutatási tevékenységről. A tanulmányok tematikája felöleli a szocialista gazdálkodás elméleti és gyakorlati problémáinak tekintélyes részét.

A kötetben megtalálhatjuk Schmidt: A vállalati jövedelemelvonás tervgazdasági funkciói; Jávorka: A munkások, alkalmazottak és a parasztság életszínvonalának összehasonlítása; Hoch—Radnóti—Grolmusz: A bútorkereslet alakulásának becslése a keresletelaszticitási számítások alapján; Bródy: A gépipari anyagfajlagosok megbízhatósága; Cukor—Timár: A mérnökök és technikusok távlati tervezése című tanulmányokat.

A 15 tanulmányon kívül az Évkönyv összefoglaló informatív anyagot is tartalmaz az Intézet teljes munkájáról. A kötet nemcsak az elméleti kérdések iránt érdeklődő közgazdászok, hanem a gyakorlati szakemberek számára is rendkívül értékes és hasznos kiadvány.

HEGEDŰS ANDRÁS:

A munkásbérezés jelenlegi rendszere és az anyagi ösztönzés[1]

A bérezési rendszerrel szemben támasztott egyik legjelentősebb követelmény, hogy a bérezés módja az egyes dolgozókat a vállalat és szélesebben a népgazdaság érdekeinek megfelelő munkára ösztönözze.

A szocialista bérezésnek az a mozzanata, amelyben megtörténik az egyes munkás munkaereje termelő elfogyasztásának (munkateljesítményének) a pénzbeni kifejezése, egyben az anyagi érdekeltség kialakításának is fontos mozzanata. A munka szerinti elosztási forma érdekeltté teszi az egyes dolgozót a társadalmi termelésben való részvételben *általában*, munkája pénzbeni értékelésének (bérforma, munkakategorizálás stb.) *módja* viszont meghatározza ezen érdekeltség konkrét formáját a maga *sajátosságában és egyediségében.*

Lenin nagy jelentőséget tulajdonított a bérezés e sajátosságának. „Amikor a fogyasztási cikkek elosztásáról van szó — jelentette ki —, nem szabad csak igazságos elosztást tekintetbe venni, hanem gondolni kell arra is, hogy az elosztás a termelés emelésének módszere, fegyvere és eszköze." (Lenin Művei 32. kötet 483. o.)

A munkabért a maga konkrét megjelenési formájában tehát ebből a szempontból úgy tekintjük, mint gazdasági ösztönzőt, amely meghatározott egyéni anyagi érdekeltséget valósít meg.

Ebben a tanulmányban arra a kérdésre akarunk választ adni: menynyiben alkalmas a jelenleg alkalmazott bérezési rendszer arra, hogy a társadalmi, illetve vállalati érdeknek megfelelő irányú és mértékű anyagi ösztönzést megvalósítsa. E kérdés megválaszolásához azonban mindenekelőtt az új bérezési rendszer sajátosságairól kell áttekintést adni.

Az 1956 utáni bérezési rendszer néhány általános vonása és sajátossága

Hazánkban az ellenforradalmi események után messzemenő változások váltak szükségszerűvé és következtek be a bérezési rendszerben. Az 1950—56 között alkalmazott „tarifális bérrendszertől" sok tekintetben eltérő, új típusú bérezési rendszer jött létre, amelyet a benne alkalmazott fő központi regulátorról az általános szóhasználat szerint „átlag-

[1] A cikk a szerzőnek a Közgazdaságtudományi Intézet keretében végzett „A munkásbérezés rendszere a szocialista üzemekben és az átlagkeresetek meghatározása" című tanulmánya egy részlete alapján készült.

bérellenőrzési rendszernek" neveznek. Fő jellemzőit, formailag, a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A vállalati önállóság kiterjedt a bérformák megválasztására, a munkás- és munkabesorolásokra, azaz a bérezési gyakorlat legfontosabb mozzanataira.

2. Az állami utasítási rendszer a bérezés területén leszűkült az átlagbérek meghatározására és ellenőrzésére, azaz a vállalati bérszintek megállapítására, továbbá a minimális és maximális órabérek megszabására. (Egyes iparágakban a béralapot továbbra is előírják.)

3. A tervszerűség biztosítása a bérezésben nem a kereset egyes elemei (munkabesorolás, bérforma stb.), hanem az átlagkereset meghatározásával történik.

A munkásbérezés új rendszerének eredményes működését elősegíti a nyereségrészesedés, valamint a műszaki és az adminisztratív alkalmazottak új premizálási rendszere, amely utóbbiban döntő szerep jutott a költségszint csökkentésére irányuló ösztönzésnek. (Emellett az ipar több területén közvetlen szerepet kapott a prémium kialakításában a termelékenységi mutató is.)

Mit is értünk átlagbéren?

Az átlagbér nem tartozik a nehezen értelmezhető fogalmak közé, mégis fel kellett vetni ezt a kérdést, mégpedig azért, mert az iparstatisztikában az átlagbérmeghatározásnak sokféle formája[2] alakult ki, s a bérmechanizmus mozgása szempontjából nem mellékes, hogy ezek közül melyik szerepel fő bérszabályozóként.

A KGM-hez tartozó, általam vizsgált iparágakban a törzsbér, a prémium és a pótlékok[3] (túlóra és éjszakai pótlék nélküli) összege az átlagkereset kiszámításának az alapja.

A Nehézipari Minisztérium szervesvegyipari iparágaiban a teljes kereset a számítási alap kiegészítő fizetések[4] nélkül. Módszerüket azzal indokolják, hogy ily módon is ösztönözni akarják vállalataikat a túlórával és az éjszakai munkával való takarékosságra. Ez szerintük feleslegessé teszi, hogy a túlóráztatást és az éjszakai munkát külön is ellenőrizzék. A tények valóban azt mutatják, hogy vállalataikban a felhasznált túlóra jelentős mértékben csökkent.

[2] Az átlagbérnek többfajta mutatója képzelhető el, aszerint, hogy mit számítunk a keresethez (a hányados osztandójához) és mihez viszonyítjuk ezt (mit veszünk osztónak); Az átlagbér általános képlete a következő:

$$K = \frac{B}{M}$$

K = átlagkereset (főre, vagy munkaórára),
B = munkásbéralap,
M = a B béralapból részesülő munkások száma vagy az általuk teljesített munkaórák száma.

Az osztó (M) kérdésében a munkásátlagbért tekintve általában egyöntetű gyakorlat alakult ki (kivétel az energiatermelés, bányászat stb.). A keresetet egy munkaórára kell számítani, s így a fenti képletben az M nem más, mint a gyárban egységnyi idő (év, hónap) alatt a munkások által teljesített összes munkaóra.

Nem ennyire egyöntetű az a mód, ahogyan az ipar különböző területein az átlagbérképlet *osztandóját*, a munkásbéralapot (B) meghatározzák. Attól függően, hogy a bérezési struktúra milyen elemeit számítjuk ide, négyféle megoldási mód képzelhető el.

1. K_1 = összes kifizetett bér,
2. K_2 = törzsbér + prémium,
3. K_3 = törzsbér + prémium + pótlékok (túlóra és éjszakai pótlék nélkül),
4. K_4 = törzsbér + prémium + összes pótlék.

[3] Pótlékon azt a kereseti elemet kell érteni, amely a munka körülményeiben levő különbséget, az alapbéren kívül fejezi ki (egészségügyi, csoportvezetői, éjszakai pótlék).

[4] Kiegészítő fizetésnek nevezik a keresetnek a nem közvetlen munka után járó részét (fizetett ebédidő, fizetett szabadság stb.)

A Könnyűipari Minisztérium pamutipari igazgatóságán az összes kifizetett bért számításba veszik, de emellett külön meghatározzák az átlagbért a törzsbér és a prémium összegére, a pótlékokra és a kiegészítő fizetésre is. Itt tehát az átlagbérmeghatározás négy mutatóval történik (1. törzsbér + prémium, 2. pótlék, 3. kiegészítő fizetés, 4. összesített mutató).

Az átlagbér értelmezése kérdésében tehát egységes gyakorlat alakult ki abban, hogy az órabért — s nem a napi vagy havi keresetet — *tekintik a bérmechanizmus központi szabályozójának, de eltérés van elsősorban abban, hogy mit számítanak be a keresetbe.* Ennek a különbségnek van bizonyos objektív alapja az iparigazgatóságok különböző helyzetében (például a túlóra és az éjszakai pótlék felhasználása szükségességének mértékében és változékonyságában). Emellett kétségkívül szerepet játszanak szubjektív tényezők és az is, hogy az új bérezési rendszer, fennállásának két éve alatt a módszerek tekintetében még nem forrhatott ki teljesen.

Órabér-maximumok és -minimumok meghatározása

A jelenlegi bérezési rendszer legfőbb központi regulátora az átlagbér, de ezenkívül szükség mutatkozott más meghatározásokra is.

Az új bérezési rendszer bevezetésével egyidejűleg a minisztériumok megszabták *a személyi, illetve az alapórabér alsó és felső határait,* még pedig olyan módon, hogy a besorolások a hideg üzemekben 4—9 Ft, meleg üzemekben 4,50—9,50 Ft között mozoghatnak, a kiemelt szakmunkások teljes keresete pedig hideg üzemekben nem haladhatja meg a 13, meleg üzemekben a 14 Ft-ot. A 13, illetve a 14 forint egyben a munkásórakereset felső határa is, amely fölé a bér a prémiummal és a teljesítmény után járó keresettel együtt sem emelkedhet.

A kereseti különbségeket illetően több központi szabályozás nincs. A bérezési rendszer általános népgazdasági modelljében tehát a vállalati átlagórakeresetek mellett csak a minimális és a maximális bérek vannak megszabva.

Ezenkívül azonban az egyes iparigazgatósági bérrendszertípusok tekintetében találkoztam *a három nagy munkáscsoport* (segéd-, szak- és betanított munkások) *alsó és felső bérhatárainak valamilyenfajta meghatározási kísérletével.*

A gyakorlati tapasztalatok szerint az alsó és a felső bértételek átfedés nélküli meghatározása a három nagy munkáscsoportra nehezen megoldható problémaként veti fel a nehéz testi munkát végző segédmunkások kérdését, akiknek a fizetése átlagosan magasabb, mint a betanított munkások jelentős részéé, sőt, nagyobb a gyakorlatlan szakmunkásokénál is. A nehéz testi munkát végző segédmunkások bértételei tehát — ha az alsó és felső bérhatárok nem fedik át egymást — szükségszerűen meghaladják az előírtakat.

Nehézségeket okoz az is, hogy maguk a szak-, betanított és segédmunkás-kategóriák fogalmilag nincsenek egyértelműen meghatározva. Mindez közrejátszik abban, hogy a szak-, betanított- és segédmunkáskeresetek alsó és felső határainak a meghatározása nem nagy szerepet játszik a munkásbérezésben.

Ehhez hasonló kérdés *az egyes szakmunkáscsoportok átlagbérének megszabása.* Ez a gondolat visszatérően felmerül, mégpedig abban a formában, hogy nem kellene-e a munkás-átlagbér mellett előírni az üzemek számára az egyes főbb szakmák (esztergályosok, lakatosok stb.) átlagbéreit is. Ezek az elgondolások abból indulnak ki, hogy ha csak a munkásátlagbért rögzítik, akkor üzemenként eltérően értékelhetik az azonos szakmájúakat, s így rendszeresen előfordulhat, hogy ugyanolyan munkáért a különböző üzemek más és más bért fizetnek.

Ez valóban lehetséges, de a szakmai átlagkeresetek központi (iparigazgatósági, minisztériumi) előírása a vállalatoknak nemcsak a bérezési rendszer bürokráciáját növelné meg, hanem egyenesen megoldhatatlan feladatot jelentene minden olyan munkaterületen, ahol egy szakmán belül a követelmények és a munkafeltételek jelentősen eltérőek. (A gépipar nagyobb részére jelenleg ez a jellemző.)

Az átlagórabér tervezése és a tartalékolás

Az új bérezési rendszerben tehát a különböző módon kialakított átlagos órakeresetek meghatározása és ellenőrzése a bérszintek megtartásának és részben a helyes kereseti arányok biztosításának is központi regulátora. Ebből következik, hogy a bérezés gyakorlatában nagy jelentősége van *az átlagos órakeresetek tervezésének.* Ma még e tekintetben is egymástól jelentősen eltérő iparági sajátosságokkal találkozunk (az egyenlősítésre való törekvéstől e munkák iparigazgatósági tekintetben egységes kategorizálásáig).

A vállalati átlagbérek tervezésének gyakorlata minden kétséget kizáróan afelé halad, hogy a munkák valamilyen fajta besorolása és a kategóriákhoz kialakított iránybérek szolgáljanak tervezési alapul. Ez a módszer egyes iparigazgatóságokon belül (például a gyógyszeriparban) már többé kevésbé ki is alakult, mégpedig ott, ahol a munkák meghatározhatóbbak és könnyebben kategorizálhatók.

Látszólag azonban a jelenlegi átlagbértervezés nem épül nagyobb mértékben a vállalatok közötti objektív különbségek felmérésére, mint a béralaptervezés a tarifális rendszerben (kivéve a vegyipari példát). Van azonban egy lényeges különbség, amit figyelembe kell vennünk: *a tényleges átlagórabér a valódi vállalati kereseti arányokat mutatja* (a túlóra és éjszakai pótlék kihagyása miatti torzítások e tekintetben figyelmen kívül hagyhatók), *míg a múltban a tarifális bérarányok is és a béralaptervek alapján kialakult átlagok is messze eltértek a tényleges kereseti arányoktól.*

A tervezett átlagórabér maximális határ — akár az évi átlagos órabérről, akár az év folyamán elérhető maximális átlagórabérről van szó —, amelyet igyekezni *kell* elérni, de amelyet semmiképpen sem lehet meghaladni. A bérmechanizmus sajátosságából következik, hogy ilyen esetben a gazdasági szervezetnek minden egyes fokán igyekeznek tartalékolni, és emiatt elég jelentős eltérés lehet a tényleges és a tervezett átlagbér között.

A tartalékolás mértéke (amelynek maximális szintjét néhány iparágban — például a vegyiparban — elő is írják) erősen az iparági, sőt az üzemi sajátosságoktól függ. Mindenekelőtt a következő tényezők gyakorolnak rá befolyást:

1. A bér függése a munka jellemzőinek (mennyiség, minőség stb.) változásától, tehát az ösztönzés foka és mértéke.

2. A munka azon jellegzetességeinek változtathatósága, amelyek a bért meghatározzák. (A norma teljesíthetősége, a minőség javításának lehetősége stb.)

3. A tervezett bérezési intézkedések [a keresethatár (plafon) emelése, a degresszió fokának csökkentése stb.] hatása a vállalati átlagbérre.

4. A létszámmozgás alakulása (a Beloianniszban például közel 3 százalékos tartalékolást tett szükségessé az a körülmény, hogy sok az újonnan felvett munkás, akiknek a személyi bérét a betanulási idő után fel kell emelni).

Nem tervezett vállalati tartalékként rendelkezésre áll nemcsak a tervezett és a tényleges átlagórabér közötti különbség, hanem még néhány más lehetőség is. Ilyenek főleg a következők:

a) Idősebb, magasabb keresetű dolgozók nyugdíjba mennek és fiatalok, alacsony keresetűek lépnek a helyükbe.

b) Fellazult normák esetén a követelményeket megszigorítják, rendszerint az alapórabér kisebb arányú emelése mellett.

c) Az új felvételek során nő az alacsony keresetű munkások részaránya.

Az ilyesfajta lehetőségekkel azonban a vállalatok „büntetlenül" csak szűk keretek között élhetnek, ezért (s azért is, hogy ne kerüljön sor ezeknek a módszereknek az optimális határon túli alkalmazására) szükség van tényleges átlagbértartalékolásra.

Az átlagórabér ellenőrzésének módja

Az átlagórabér meghatározása és ellenőrzése a népgazdaság legtöbb területén „abszolút módon" történik, azaz nem függ a vállalat termelésének alakulásától, illetve gazdálkodási eredményétől. Kivételt képeznek az olyan iparágak (bányászat, építőanyagipar, pamutipar), ahol a termelékenységet természetes mértékegységben is lehet mérni. Ezekben az iparágakban a termelékenységi mutató és az átlagbér között különböző — sokszor iparigazgatóságon belül, vállalatonként is változó — degressziós kulcs alapján létesítettek kapcsolatot. A termelékenységi mutató 1 százalékos emelkedése esetén az átlagórabér általában 0,2—0,4 százalékkal növekedhet.

Az átlagbér meghatározása és ellenőrzése az általam vizsgált iparigazgatóságok közül abszolút módon történik három esetben (hajó-, híradás-, vegyipar), egyben pedig (pamutipar) relatív módon. Ez utóbbinál az átlagbér a termelékenységi mutatótól és az önköltségi szint alakulásától függ, mégpedig vállalatonként különböző mértékben megállapított degressziós kulcs alapján.

Az átlagbérellenőrzés abszolút vagy relatív módja egyike az utóbbi évek leginkább vitatott kérdéseinek. Jelentőségét mindenekelőtt az adja meg, hogy megoldási módja hatással van az ösztönző bérformák választására — különösen most, hogy ez a vállalati vezetés elhatározásától függ — és a kereseti arányok alakulására is.

1950—1956 között a munkás-béralap — vagy bizonyos időszakban az összes béralap — függővé tétele a változatlan áron mért teljes terme-

lési terv teljesítésétől, káros jelenségeket váltott ki a bérezés területén (kereseti aránytalanságok az egyes vállalatok között, a vállalatok egy részének lehetősége volt laza bérgazdálkodásra stb.). Az így támadt kár bizonyára kisebb lett volna, ha ezen két mutató között degresszív összefüggés létesült volna — mint ahogy jelenleg a Szovjetunióban és Csehszlovákiában is van.

Jelenleg is gyakran felvetődik, hogy az átlagbért függővé kellene tenni a termelékenység alakulásától. Érdemes tehát erre a kérdésre külön is kitérni.

Mindazok a torzítások, amelyek a teljes termelési értékre jellemzőek, ugyanúgy megmutatkoznak a leginkább használatos termelékenységi mutató (egy munkaórára jutó változatlan áron mért teljes termelés) esetében is. Az összes munkaóra mint a teljes termelési érték osztója, nem korrigálja az osztandó hibáit, sőt, esetleg még növelheti is a torzítást. (Választék módosulása esetén például a munkaóra-szükséglet nőhet vagy csökkenhet, ami a termelékenységi mutatónak a fajlagos élőmunka-ráfordítástól független visszaesését, illetve emelkedését okozhatja.)

A munka termelőereje (különösen pedig a teljes termelési értékre épülő bruttó termelékenységi mutató, amely korántsem fejezi ki a munkaerő termelékenységének alakulását), nincs függvényszerű kapcsolatban a munkaerő termelő elfogyasztásának miléntjétől (intenzitás, figyelmesség stb.), amely viszont elméletileg a bérmegállapítás alapja.

Nemegyszer felmerül az átlagbér és a *nettó termelési érték* közötti automatikus összefüggés megteremtésének lehetősége is. Még az 1956-os ellenforradalmi eseményeket megelőző vitákban felvetődött az a gondolat, hogy a teljes termelési érték helyett nagyobb szerepet kell adni a gazdasági mechanizmusban a nettó termelési értéknek. A nettó termelési érték azonban különféle megfontolásokból mostanáig nem jutott nagyobb szerephez (a KSH ugyan 1957 óta iparáganként kimutatja a nettó termelési értéket és ezen az alapon termelékenységet is számít, a gazdasági mechanizmusban azonban nincs semmiféle jelentősége).

Véleményem szerint az átlagbér és a nettó termelési érték között nem is lenne helyes függvényszerű kapcsolatot teremteni, bár az esetek többségében kisebb lehetőséget ad torzulásra, mint a teljes termelési érték alapján számított termelékenységi mutató. A vállalatokban gyakorlatilag az úgynevezett „anyagmentes termelési érték"-et lehetne alapul venni, amit a vállalati könyvelés folyamatosan kimutat. De ebben az esetben is csak azt a torzítást tudnánk kiszűrni, amit a kooperáció változása idéz elő. A választék torzító hatása sokkal nehezebben szűrhető ki és különben is gyakorlatban az ilyen mértékű korrekciónak alávetett mutató aligha lehet alapja az átlagbér évközbeni módosulásának.

Megemlíthető még *az önköltség és az átlagbér közötti kapcsolat lehetősége.* A pamutipari igazgatóság üzemeiben — amint már említettem — az önköltségi szint 1 százalékos csökkenése esetén 0,3 százalékkal nőhet az átlagbér. A gyakorlatban az ilyesfajta átlagbérkapcsolást az üzemek örömmel fogadták, mert az 1959. évi tervek átárazása időszakában nagy lehetőségeket láttak az önköltségi tervek teljesítésére (ezek a remények később a megszorítások következtében erősen lecsökkentek). Véleményem szerint, ez az összefüggés — túl a pillanatnyi helyzet adta nehézségeken — több szempontból sem lehet kívánatos.

Először is, az üzemi vezetés csak a könyvelés utólagos adatai alapján tudja megállapítani, hogy milyen mértékű önköltségcsökkentést értek el, a rendelkezésre álló átlagbértartalékkal viszont nem a gazdasági-elszámolási időszak letelte után, hanem azon *belül* kell gazdálkodni.

Ennél is nagyobb hátrány, hogy az önköltségre még kevésbé hat a munka intenzitásának és egyéb sajátosságainak a változása, mint a természetes mértékegységben mért termelékenységi mutatóra. Az önköltségi színvonal alakulását a vállalati gazdálkodás gyakorlatában sok más tényező (a fajlagos anyagráfordítások, a termelői ár, választék alakulása stb.) határozza meg. Köztudott az is, hogy az önköltségi szint csökkentésében éppen úgy különböznek a vállalatok lehetőségei, mint a teljes termelési érték és a termelékenység alakulása tekintetében.

Mindebből következik az is, hogy az átlagbérnek az önköltséghez való kapcsolása mesterséges, erőszakolt lépés lenne és nem eredményezne mást, mint az átlagbér előre nem látott tartalékainak utólagos — legtöbbször nem indokolt — megnövelését, amit már csak jutalmazásokra lehet felhasználni.

Az átlagbérellenőrzési módszerek fejlesztési lehetőségei

Az eddig leírtakból egyáltalán nem következik, hogy a jelenlegi gyakorlat — amikor is az ipar legnagyobb részében az átlagbér független a termelési és a jövedelmezőségi tervek teljesítésétől — helyes lenne. Az átlagbér ma ugyanazt a szintet érheti el, akárhogyan teljesítette tervét a vállalat. Az egész bérezési rendszer összefüggéseit mérlegelve keresni kell olyan megoldási módokat, amelyek segítségével az átlagbér abszolút meghatározásának és ellenőrzésének ezt a merevségét fel lehet oldani, persze anélkül, hogy ez az egyes üzemek között kereseti aránytalanságokat idézzen elő, illetve növelje a meglevő aránytalanságokat.

A jelenlegi gazdasági mutatók közül az átlagbért a legkevesebb veszéllyel még *a természetes egységben mért termelékenységi mutatókhoz* lehet kapcsolni — magától értetődően csak ott, ahol a termelékenységet természetes egységben mérni lehet mégpedig ebben az esetben is csökkenő koefficiens alapján. A koefficienst csak a vállalati sajátosságok mérlegelésével lehet megállapítani, általános iparigazgatósági arányt a termelékenység és az átlagbér között az esetek többségében nem célszerű kialakítani.

De még ilyen kikötésekkel is csak fenntartással lehet elfogadni a természetes egységben mért termelékenységi mutatót is, mert hiszen e mutató túlteljesítésének lehetőségei gyakran olyan tényezőktől függően változnak, amelyek semmiféle szerves kapcsolatban nincsenek a munka sajátosságainak változásával. Következésképpen, nem méltányos, hogy ilyen változások nyomán a vállalati átlagbér emelkedjék vagy csökkenjen.

Mindebből arra lehet következtetni, hogy *az átlagbérellenőrzés relatívvá tételével, ami az ösztönző hatás kiterjesztésének egyik lehetősége, nagyon óvatosan kell eljárni, és semmiképpen sem szabad sablonos módszereket alkalmazni.* Az átlagbérnek valamely mutatótól való függővé tételét célszerűnek látszik — általános irányelvek és központilag meghatározott pénzügyi keretek mellett — az iparigazgatóságok ve-

zetőire bízni, akiknek módjukban van az adottságok alapján a vállalatonkénti differenciálásra.

Az átlagbérnek a természetes egységben mért termelékenységi mutatóhoz való kapcsolása mellett az ipar egy részében a következő megoldási mód jöhet számításba.

Az átlagbér és a vállalati sajátosságok alapján megjelölt konkrét gazdasági feladatok közötti kapcsolat. Abból kell kiindulnunk, hogy az átlagbér relatívvá tételével a vállalatoknak lehetőséget akarunk adni arra, hogy az ösztönző bérformákat kiterjesszék s így növeljék az ösztönzés hatékonyságát. Az átlagbér növelését tehát annak a gazdasági feladatnak a teljesítésétől kellene függővé tenni, amelyet a vállalat az ösztönző bérforma bevezetésével el akar érni (minőségjavítás, anyagtakarékosság stb.). Az iparigazgatóságoknak esetleg jogot lehetne adni arra, hogy a tartalékaik által megengedett keretben konkrét gazdasági feladatok túlteljesítéséhez átlagbéremelést adhassanak.[5]

Ily módon közvetlen kapcsolatot lehetne teremteni az ösztönző bérforma és az átlagbér mozgása között. *Ez mindenképpen egészségesebb kapcsolat lenne, mint valamely mesterkélt viszony az átlagbér és olyan mutatók között, amelyeknek az alakulásában a munka sajátosságainak megváltozása gyakorlatilag kevés szerepet játszik.*

De ez esetben is nagyon ügyelni kellene, hogy az átlagbérmozgás olyan gazdasági cél teljesítéséhez kapcsolódjék, amely elsősorban ténylegesen a munka sajátosságainak (figyelmesség, intenzitás, szakértelem stb.) megváltozásától függ, nempedig külső körülményektől, a technika s technológia változásától vagy a vállalatvezetés gazdasági-szervező tevékenységétől.

A bérezés gyakorlata és az anyagi ösztönzés

Az átlagbérek meghatározása és ellenőrzése megszabja (ha nem is abszolút összegben, de bérszínvonalban) azt a határt, amelybe be kell illeszteni a munkásbérezés minden fontos mozzanatát: a bérformák megválasztását, a személyi bérek és az alapórabérek megállapítását, a normakövetelmények felállítását stb.

Nem nehéz átlátni, hogy *elméletileg* az ösztönzés mértékét és irányát az átlagos bérszínvonal előírása egymagában nem korlátozza. A normakövetelmények helyes előírása, a személyi, illetve alapórabéreknek az előírt átlagkeresetet figyelembevevő megállapítása lehetővé tesz bármilyen irányú és mértékben is kielégítő ösztönzést. Az átlagbér megkötése tehát önmagában nem akadályozza meg olyan bérezési gyakorlat követelését, amely az egyes munkást munkaereje opitmális kifejtésére ösztönzi.

Kétségtelenül vannak azonban egyéb tényezők, amelyek az átlagbér megkötése mellett az ösztönzés káros korlátozására kényszerítik a vállalatot. A kérdés vizsgálatakor az egész bérezési rendszert kell néznünk. Nem ragadhatunk meg a felületen, ahol ténylegesen az a látszat keletkezhet, hogy a helytelenül alkalmazott teljesítményszázalék-határnak vagy degresszív bérformának az átlagbér megkötése az oka.

[5] A Chinoinban például olyan ösztönző rendszereket vezetnek be, amelyek az alapanyaggal való takarékosságra és a minőség javítására ösztönöznek. Ebben az esetben az illetékes iparigazgatóság az anyagtakarékossági és minőségi mutatókkal kapcsolhatná össze az átlagbért.

A kérdés megválaszolásához át kell tekintenünk a vállalati bérezési gyakorlat jelenlegi helyzetét.

A bérforma megválasztása

Az új bérezési rendszerben az egyik legjelentősebb változás a régivel szemben az, hogy a bérforma megválasztása a vállalatvezetés jogkörébe ment át.

A vállalaton belüli munkafolyamatok nagyon különböznek egymástól a tekintetben, hogy a vállalati érdek elsődlegesen a munkaerő milyen sajátosságainak a kifejtését követeli, és melyeknek az elhanyagolását engedi meg. Az egyszerű rakodómunka például nem kíván sem szakértelmet, sem különösebb figyelmet, hanem elsősorban és kizárólag a munkaerő fizikai kifejtését. A villanyhegesztő munkájánál már a figyelmes, a kifogástalan munkához fűződik a vállalat és a népgazdaság érdeke, a karusszel-eszterga kezelése pedig nagy szakértelmet követel meg, s ezeknél a munkáknál nincs szükség különösebb fizikai erőkifejtésre.

Nincs tehát olyan bérforma, amely *minden munkafolyamatban,* vagy akárcsak a *munkafolyamatok többségében* is a legjobban lenne képes társítani a vállalati és az egyéni érdeket, s megfelelne egyéb követelményeknek is. Hibás volt tehát az ellenforradalom előtti bérrendszerben a bérforma központi meghatározása és az, hogy a vállalatok vezetőségének a bérformák megválasztásába lényegében semmiféle beleszólása sem volt. A bérezési rendszernek ez a sajátossága nem tette lehetővé, hogy a darabbér egyoldalú alkalmazásának káros vonásait, amelyek 1953 után többé-kevésbé nyilvánvalóvá lettek, gyorsan ki tudjuk javítani.

Az új bérezési rendszerben viszont a vállalati vezetés bérezési gyakorlatának egyik legfontosabb mozzanatává a bérforma megválasztása lett.

A mechanizmus kutatása szempontjából a kérdés most már feltehető úgy is: *milyen tényezők hatnak a vállalati vezetés eme ténykedésére? mennyiben támogatják, vagy gátolják, hogy a vállalati érdekeknek leginkább megfelelő bérformát válasszon ki?* mennyiben felelnek meg a gyakorlatban jelenleg alkalmazott bérformák az ösztönzés követelményeinek?

Közvetlenül az ellenforradalom után a vállalati vezetés lehetőségeit a bérforma kiválasztásában erősen korlátozta a darabbérellenes hangulat, amely részben az ellenforradalmi agitáció, részben az előző bérezési gyakorlat hibái következtében alakult ki.

Ezen okok következtében 1957-ben az egész iparban visszaszorult a teljesítményrendszer mindenfajta formája és elterjedt az időbérforma.

A gyors politikai konszolidáció visszaszorította a teljesítménybér- és normaellenes hangulatot, és lehetővé tette, hogy a vállalatok vezetőségei a munkaterületek nagyobb részében az időbér-formákról áttérjenek teljesítménybér-formákra.

Ez a fejlődés világosan látható a túloldali táblázat adataiból.

A bérformák mozgásának fő iránya tehát a politikai és gazdasági konszolidáció óta — jelenleg is — a teljesítménybér-forma térhódítása a tiszta időbér rovására.

1958-ban kivétel nélkül minden általam vizsgált iparágban csökkent az időbérben foglalkoztatottak aránya és nőtt a teljesítménybéreseké, de a mértéket illetően jelentős eltérések vannak.

Állami ipar

Megnevezés	1957	1958
Időbérben (egyszerű időbér és havibér) ledolgozott órák az összes teljesített órák százalékában	51,8	42,3
Darabbérben és egyéb teljesítménybérben (prémiumos időbér stb.) ledolgozott órák az összes teljesített órák százalékában	48,2	57,7

Természetesen, annak eldöntéséhez, hogy a kiválasztott bérforma ösztönzési szempontból a legmegfelelőbb-e, nem elég csak az időbér és a teljesítménybér közötti arány vizsgálata.

A teljesítménybér-formák különféle típusai a munka más és más sajátosságainak kifejlesztésében teszik érdekeltté a munkásokat.

Nem mellékes tehát, hogy a jelenlegi bérformák az anyagi ösztönzést milyen irányban és milyen mértékben fejlesztik ki. A teljesítménybérezésen belül az egyes bérformák arányának alakulásáról országos adatok nem állnak rendelkezésünkre — bár szerintem nemcsak az elméleti munkához, hanem a gazdasági vezetés számára is szükséges lenne. — A statisztikai felvételt megnehezíti, de korántsem teszi lehetetlenné az a körülmény, hogy egy adott bérformát csak több mutatóval lehet kielégítően jellemezni.

A már többé-kevésbé stabilnak tekinthető állapot általános vonásait a következőkben lehet összefoglalni:

1. Az iparban a bérformák gazdag változataival találkozhatunk, amiben részben a munkafolyamatok sokfélesége és részben a felfogások különbözősége tükröződik. A prémiumos időbér-formák különösen sokféle típusával lehet találkozni a vegyiparban és pamutiparban. A gépiparban elsősorban a teljesítménybér-formák különféle típusai valósultak meg.

2. A vállalati vezetőségeket a bérforma megválasztásában erősen korlátozza az átlagbérelőírás és az, hogy az 1957-es politikai helyzetben kénytelenek voltak lekötni a rendelkezésükre álló átlagkereset jelentős részét személyi bér, illetve alapórabér gyanánt. Emiatt sok helyen kénytelenek alacsony teljesítményszázalék-határt megállapítani, illetve erősen degresszív bérformát alkalmazni, vagy prémiumos időbér helyett tiszta időbért használni.

Ez utóbbi helyzetből következik a bérformák alkalmazásának néhány olyan problémája, amelyek csak a népgazdaság egyes területeire vonatkoznak ugyan, mégis fontos elméleti jellegű kérdéseket vetnek fel.

Teljesítményhatár („plafon") és degresszív bérformák

A bérformák tekintetében a legbonyolultabb, elméleti érdeklődésre is számottartó kérdések a gépipar területén jelentkeztek, tehát az általam vizsgált iparigazgatóságok közül a hajóiparban és a híradástechnikában.

Ezek közé tartozik mindenekelőtt a teljesítményszázalék-, illetve keresethatárok (plafon) létjogosultsága.

Az átlagbérek betartásához ott, ahol a normák teljesítésének nem szab határt a gép (kötött fordulatú gépek) vagy a technológia (vegyi folyamatok) — tehát mindenekelőtt a gépiparban — szükségesnek mutatkozott teljesítményhatárok megállapítása. A KGM-ben általános fizetési határul — amely felett bért kifizetni már nem szabad — még 1957-ben miniszteri rendelettel a személyi bér 140 százalékát állapították meg.

Kétségtelen, hogy a munkateljesítménynek van olyan határa, amelyen túl a teljesítmény növelése már nem kívánatos. Ilyen határt indokolhatnak gazdaságossági, fiziológiai, műszaki szempontok, a határ maga a munkafolyamat sajátosságaitól, sőt az egyén, az egyes munkás adottságaitól függ.

A bérezés gyakorlatában nemcsak objektíve meghatározott és indokolt teljesítményszázalék-határokkal találkozunk, azaz nemcsak olyanokkal, amelyeket igazol az egyéni és a társadalmi érdek összhangjára irányuló szándék. Nagyon sok esetben az átlagbér betartása, tehát a pillanatnyi helyzet diktálta szűk vállalati érdek az, amely megszabja a határt. A vállalatok vezetőségei általában nem azt vizsgálják, hogy milyen szinten túl káros a teljesítmény fokozása a vállalat vagy a népgazdaság számára, hanem, hogy mennyi az a bér, amelynél többet, ha az előírt átlagbér-szinten belül akarnak maradni, nem lehet kifizetni. Ez vezetett ahhoz a formai megoldáshoz, hogy egyes üzemekben (például a Gheorghiu Dej Hajógyárban) nem is a maximális teljesítményszázalékot, hanem a maximális órakeresetet szabják meg.

Nem lehet azonban elhallgatni, hogy a teljesítményszázalék-határ ilyenfajta alkalmazásának — habár fékezte a termelés fokozását és a munkaintenzitás növelését — néhány más tekintetben pozitív hatása is volt. A teljesítményszázalék-határ alkalmazása *a)* megszüntette vagy legalábbis nagymértékben csökkentette a normalazításra irányuló törekvést. Ezzel létrejött a legfontosabb feltétel ahhoz, hogy az iparban általánossá váljanak az átlagos intenzitásra alapozott műszaki normák; *b)* segített a kereseti aránytalanságok megelőzésében. Ismeretes, hogy az 1950—56-os szakaszban a kereseti arányok megbomlását közvetlenül mindig a normák fellazulása idézte elő, mégpedig éppen azokon a munkaterületeken, ahol ma az átlagbérek betartása céljából teljesítményszázalék-, illetve kereseti határokat szabnak meg; *c)* közvetve ösztönöz a minőség javítására, mert elejét veszi a minőségrontó mennyiségi hajrának. Az egyéni nominálbér emelésének fő lehetősége ma nem a norma túlteljesítése, hanem a személyi bér emelése, ehhez viszont megfelelő minőségű munkát kell végezni.

Röviden összefoglalva, ezek az előnyök állanak szemben azzal a hátránnyal, hogy a nem megfelelően megállapított teljesítményszázalék-, illetve kereseti határok túl szoros mozgásterületet szabnak a mennyiségi teljesítésre irányuló ösztönzésnek és a munka intenzitása fokozásának.

A teljesítményszázalék-határokkal szorosan összefügg *a degresszív bérezési forma elterjedése.* Túlnyomórészt ugyanazokon a munkaterületeken alkalmazzák, ahol a teljesítményszázalék, illetve keresethatárok

(plafon) bevezetésére is sor került. Alkalmazásának oka is gyakorlatilag ugyanaz, mint a teljesítményszázalék-határ megállapításáé.

Elvileg a degressziós bérforma feladata elsősorban a kereseti arányok fenntartása lenne, míg a teljesítményszázalék-határ bevezetésének fő indoka a minőség és a gazdaságosság és csak másodsorban a kereseti arányok megtartása.

Bizonyos ellentmondás a „degresszív" bérformák alkalmazása tekintetében is van az átlagbér betartására törekvő gyakorlat és a kereseti arányokat előtérbeállító elmélet között.

Ez az ellentmondás kiélezett formájában erős és a munka sajátosságait figyelembe nem vevő degresszió alkalmazásához vezet. (A vizsgált üzemek egy részében különböző típusú munkáknál — például kötött fordulatú gépeknél és kézi munkáknál — egyaránt ugyanazt a degressziós kulcsot alkalmazzák.)

A korábbi szocialista gyakorlatban a degresszív bérformák általában ismeretlenek voltak, nálunk is csak az új bérezési rendszer működése során alakultak ki.[6]

Az átlagbér tervszerű növelésével minden bizonnyal sor kerül a degresszió fokának csökkentésére. Fenntartását perspektívában különösen ott látom indokoltnak, ahol a darabbér társítható olyan prémiumrendszerrel, amely a munkának a vállalati és a társadalmi érdek szempontjából fontos sajátosságát emeli ki (például alapanyaggal való takarékosság, határidők betartása stb.). A szocializmusban a prémiumos degresszív darabbér sok munkafolyamat esetén minden bizonnyal jó bérformának bizonyulhatna. Célszerű lehet a degresszív bérforma alkalmazása perspektívában is olyan esetekben, ahol műszaki norma megállapítására nincs lehetőség, mégis darabbér vagy időakkord alkalmazása látszik célszerűnek.

Az olyan esetekben tehát, amikor a normalazítás lehetséges (a degresszív bérformákat ma is elsősorban ilyenkor alkalmazzák) egyre inkább a prémiumos időbér különféle formáit[7] lenne célszerű elterjeszteni, amelyek legtöbbször az egyszerű degresszív darabbérnél jobban társítják az egyéni és a vállalati érdeket, s ugyanakkor nem tartalmaznak olyan — látszólagos — elosztási igazságtalanságot, hogy a dolgozó bizonyos teljesítményhatár után ugyanazért a munkáért lényegesen kevesebb bért kap.[8]

Jellegzetesen gépipari kérdés még, hogy a bérforma *a munka vagy a munkás kategorizálására épüljön-e* (darabbér vagy időakkord).[9] A könnyűipari, vegyipari stb. vállalatokban ez a kérdés így nem merül fel, mert egy munkás általában egy kategóriába sorolható munkákat végez, s így gyakorlatilag a munkakategória nem válik külön a munkáskate-

[6] Mint ismeretes, a kapitalizmusban használt bérformák többsége ilyen vagy olyan mértékben, de degresszív. (Halsey 50–50, Sharing 30–70, Rowan a tipikus esetben 50–50, az erősen ösztönző formánál 70–30, Barth 42–58, 78–22, Bedaux 75–25 arányban alkalmaz degressziót.) A degresszió bizonyos egyszerűsítéssel azt jelenti, hogy 100 százalék felett egységnyi munkáért kevesebbet fizetnek, mint 100 százalék alatt.

[7] A degresszió alkalmazásának kérdése természetesen a prémiumos időbérformák esetében is felmerül, hiszen növekvő teljesítmény esetén nem kell feltétlenül arányosan nőnie a prémiumnak.

[8] Önmagában azt, hogy a kereset nem emelkedik a teljesítménnyel arányosan, elvileg nem lehet igazságtalannak tekinteni. E kérdés megítélésekor a társadalom érdeke az alapvető szempont, ha ennek megfelel a degresszió alkalmazása, akkor nincs jogunk igazságtalannak tartani.

[9] A darabbér esetén a munkabesorolás szerinti alapórabér a kereset kiszámításának az alapja, az időakkordnál (a nálunk általános szóhasználat szerint) pedig a munkás személyi órabére.

góriától — bár még ebben az esetben is kérdéses, milyen mértékben és hogyan kell kifejezni a bérben a munkás olyan sajátosságait, mint például a vállalatban eltöltött munkaidő. A gépipar bizonyos területein azonban élesebben vetődik fel ez a kérdés, mert a munkát nem lehet úgy megszervezni, hogy a munkások zömükben saját kategóriájuknak megfelelő munkákat végezzenek. Ilyenkor probléma, hogy az elvégzett munka kategóriája vagy a személyi besorolása szerint történjék-e a bérkifizetés.

A Dej Hajógyárban személyi besorolásra épül fel a keresetnek mintegy a fele (teljesítménytől nem függő személyi bér — tiszta időbér), a teljesítmény szerint változó részt viszont a munkák kategorizálása alapján számítják ki.

Véleményem szerint a gépiparban nagyon sok munkaterületen ilyen *kombinatív jellegű bérformák* jelentik a felvetett kérdés legjobb megoldását.

Különösen a gépiparban szembeszökő, hogy míg több vállalatot vizsgálva a bérformák gazdagodását figyelhetjük meg, addig *egy gyáron belül viszonylag kevés bérformát alkalmaznak.* Általános tapasztalat, hogy egy vállalaton belül két uralkodó bérforma van: a tiszta időbér és a teljesítménybérnek valamilyen meghatározott típusa; harmadik bérforma többnyire már elő sem fordul. Jó esetnek kell számítani, ha különbség van a teljesítményszázalék-határokban és a degresszió fokában.

Pedig a munkafolyamatok más és más bérformát követelő sajátosságai nemcsak az egyes gyárak között különböznek, hanem egy vállalat üzemei és műhelyei között is. Ezeket a különbségeket azonban sok üzemben ma még nem veszik figyelembe.

A vizsgált gépipari vállalatokban emellett különösen hiányolható *a prémiumos időbér visszaszorulása.* Igaz, 1950 és 1956 között a prémiumok sok esetben elvesztették ösztönző szerepüket, s pusztán keresetkiegészítőkké váltak. Ez azonban — ugyanúgy, mint a darabbér káros hatása — elsősorban nem ennek a bérformának az örökletes hibája, hanem szerzett tulajdonság, amelyet az egész bérezési rendszer kölcsönzött neki. A kedvezőtlen tapasztalatok ellenére, a különféle prémiumos időbérrendszerek sok munkafolyamatban nagyonis alkalmas bérezési formául szolgálhatnak.

Érdemes még megemlíteni, hogy hazánkban a bérformák alkalmazásának munkagazdaságtani kérdéseit a tudományos munkában nagyon elhanyagolták. A minisztériumok munkaügyi főosztályai és a Munkaügyi Minisztérium is foglalkoztak ezzel a kérdéssel,[10] de jelentősebb kutatómunka ezen a téren nem folyt. Most, hogy a vállalatok vezetői is jogot kaptak — az üzemi szakszervezettel egyetértésben — a bérforma megválasztására, ennek a kérdésnek a fontossága nagyon megnőtt, s ez komoly feladatot ró a közgazdaságtudományra.

A személyi bérek meghatározásának jelentősége

A személyi bérek megállapításának a módja szintén fontos eszköze az anyagi ösztönzésnek.

Korántsem csak a bérforma megválasztásán múlik ugyanis egy

[10] Utóbbi 1959 júniusában adott ki a Munkaügyi Szemlében összefoglaló tanulmányt az iparunkban alkalmazott bérformák sajátosságairól.

adott bérezési rendszer ösztönző hatása, hanem függ a személyi bérek megállapításának módjától is. Ez a mozzanat a különböző típusú szocialista bérezési rendszerekben más és más jelentőséget kaphat. Az új bérezési gyakorlatban a személyi bérek megállapítási módjának megnőtt a szerepe, főleg mert megnőtt az időbér súlya, és mert a teljesítménybérezésben is — amint láttuk — a gépiparban sokszor nem a munka, hanem a munkás kategorizálása az alap.[11]

A személyi bérek megállapítási módjának jelentőségét még inkább növeli, hogy a nominálbér emelésére irányuló törekvés — időbér és munkáskategorizálásra épülő teljesítménybér esetén — elsősorban a személyi bér emelésére irányul, különösen a gépiparban, ahol kevés a prémiumos időbér. A normák fellazítása ugyanis az alacsony teljesítményszázalék-határok következtében általában nem eredményez számottevő keresetnövekedést. A maximális személyi keresetek is — ahol ilyent megállapítanak — legtöbbször a személyi bértől függőek (a maximális személyi kereset = a személyi bér százalékkal megnövelt összegével).

A vállalatok a személyi bér megállapításában éppen úgy, mint a bérforma megválasztásában, szabad kezet kaptak. Gazdasági cselekvésüket korlátozza az átlagórabér előírása, továbbá a minimális és maximális személyi bérek rendeleti úton való megszabása.

A személyi bér megállapításának ösztönző hatása mindenekelőtt attól függ, hogy milyen módon megy végbe ez a gazdasági cselekvéssorozat; mekkora időközökben, kiknél, miért és milyen mértékben emelik — esetleg csökkentik — a személyi bért.

Az anyagi ösztönzés szempontjából különösen nagy jelentősége van annak, hogy a munkások ismerjék a személyi órabérek megállapításának, illetve megváltoztatásának kritériumait (a bérforma is csak akkor igazán ösztönző, ha a munkások megértik keresetük kialakulásának mechanizmusát), és így módjuk legyen arra, hogy munkájukat ennek megfelelően változtassák. Nem kétséges, hogy ha a magasabb személyi órabér növelésének fő feltétele a jobb minőségű munka, akkor ez hathatós ösztönzést vált ki a minőség javítására. (Több olyan munkással beszéltem — főleg esztergályosokkal —, akik elmondották: nagy gondot fordítanak az általuk végzett munka minőségére, mert be akarják bizonyítani, hogy érdemesek a magasabb személyi besorolásra.)

A személyi órabérek megállapításának rendjével nemcsak a minőségre lehet ösztönözni, hanem majdnem minden más feladatra is. Ez a rend tehát kiegészíti, sőt, esetleg módosítja is az egyes bérformák ösztönző hatását. Nem nehéz belátni, hogy ezen az úton-módon az időbér is hathat a mennyiség növelésére és a teljesítménybér is ösztönözhet a minőség javítására.

Tapasztalataim szerint azonban a vállalatok a személyi besorolások rendjét ma még nem használják fel tudatosan és tervszerűen ösztönzésre. Ebben vétkes közgazdasági irodalmunk is, amely a „tarifális bérrendszer" gyakorlatából kiindulva, az ösztönzés fogalmát egyoldalúan egy bérformához, illetve közelebbről az egyenes és a progresszív darabbérhez, vagy legjobb esetben általában a bérforma kérdéséhez kapcsolta.

[11] A kereset kiszámításának az alapja a részben vagy egészben munkáskategorizálásra épített teljesítménybér-formáknál a személyi órabér, a munkakategorizálás esetében viszont a munka sajátosságaitól függő alapórabér.

Az egységes munkakategorizálásról

Az ösztönzés szorosan összefügg a munkakategorizálással.

A munkakategorizálás irányelveinek egységesítése — anélkül, hogy visszatérnénk a régi bérezési gyakorlat merev példatáros besorolási módjához — egyik legfontosabb, s egyszersmind legbonyolultabb kérdése az új bérezési rendszer továbbfejlesztésének.

Munkakategorizálási kísérletek az ipar majd minden területén vannak, a módszerek azonban minisztériumonként, sőt, iparigazgatóságonként változnak. Különböző a felhasználási módjuk is — van ahol a bérezésben is van szerepük (például a pamutiparban), másutt viszont csak a tervezésben használatosak (például a vegyiparban).

Az egységes munkakategorizálási rendszer bevezetése nagy körültekintést és figyelmet kíván. Kiindulópontul a jelenlegi iparigazgatósági módszerek kínálkoznak. Arra kellene törekedni, hogy azok az iparigazgatóságok is, ahol ez még nem történt meg, fokozatosan elvégezzék a munkakategorizálást és az átlagbérek tervezésekor, de a bérezésben is egyre nagyobb mértékben figyelembe is vegyék.

Az iparigazgatóságonként végrehajtott munkakategorizáláshoz javaslatként lehetne országos sémát adni, de ugyanakkor meg kellene engedni, hogy az iparági sajátosságokat is figyelembe vegyék. Ez, mintegy első lépcsőként, tapasztalatokat szolgáltathatna az országos, egységes munkakategorizálási rendszer kidolgozásához.

A következőkben olyan egységes munkakategorizálási sémát kellene kidolgozni, amely a vállalati és iparági sajátosságokat felöleli, magában foglalja és a tudományos általánosítás színvonalára emeli.

Ez természetesen nem az egyetlen megoldási mód.

Van olyan vélemény, hogy egyszerű, de egységes séma alapján már most végre kellene hajtani a munkák egységes kategorizálását az egész iparban. Az egyszerű séma azt jelenti, hogy a munka különböző sajátosságait (a felelősség mértékét, a munka veszélyességi fokát stb.) figyelmen kívül hagynák, más munkasajátosságokat (fizikai igénybevétel stb.) pedig 2—3 osztályba sorolnának. Ilyen egyszerű besorolási séma alapján hajtotta végre a munkakategorizálást a Nehézipari Minisztérium vegyipari ágazata, de azt csak az átlagbértervezés és nem a bérezés alapjának tekinti. Ilyen egyszerű besorolási táblázat is megfelel, ha a munkáknak a munkakategorizálási táblázatban nem szereplő sajátosságai nem okoznak lényeges bérkülönbségeket az egyes üzemek között.

A munkabesorolási táblázat leegyszerűsítése sok könnyebbséget okozna a felvételnél, de szükségszerűen figyelmen kívül hagyna sok iparági vagy üzemi sajátosságot, amelyeknek jelenleg a bérezésben — helyesen — szerepük van, s így sok hibára adna lehetőséget.[12] Így nagyon kétséges, hogy felhasználható lenne akár az átlagbértervezés, akár a bérezés alapjául.

Az *országosan egységes munkakategorizálási táblázat tehát* — véleményem szerint — *akkor felelne meg az átlagbértervezés és a bérezési rendszer alapjául, ha képes lenne az iparági és üzemi sajátosságok érzékeltetésére is.* Az egyszerűsítés — bármennyire szépen hangzó követe-

[12] Pontos hibahatár-számítások csak akkor végezhetők, ha készen van a javasolt „egyszerű" munkabesorolási séma. A vegyipari módszer alkalmazása a gépiparra — számításaim szerint ± 10—15 százalékos hibahatárt okozna.

lés is — ebben az esetben szükségszerűen a bérezés és a tervezés uniformizálását jelentené, az egyedi és a tipikus sajátosságok háttérbe szorításával járna.

Az új bérezési rendszer megerősítése egy jól kidolgozott munkakategorizálási rendszerrel, továbbfejlesztésének legbonyolultabb és felelősségteljes kérdései közé tartozik. Jól látja ezt a Munkaügyi Minisztérium is, amely már hozzáfogott a megoldás kidolgozásához.

A normák és az anyagi ösztönzés

A munkakategorizálásnál még nagyobb szerepe van a bérezési rendszerben *a normáknak.* Az 1950—1956-os bérezési rendszerben a norma volt a keresetek fő kialakítója. Ma azonban a kereseti arányoknak nem a norma, hanem az előírt vállalati átlagkereset a fő meghatározója.

A normamegállapítás rendje túl nem becsülhető hatással van a munka intenzitására is — a szoros és a laza norma egyaránt csökkenti a munkaintenzitást.

A normázás gyakorlata és elve közötti — ismertetett — ellentmondás nagyrészt megszűnt azzal, hogy 1957 végén a legtöbb üzemben a normákat visszarendezték 100 százalékra. A normák, illetve teljesítményszázalékok további mozgásával kapcsolatban négy sajátosságot emelhetünk ki:

1. A teljesítményszázalékok, amelyek a múltban részben a normák lazítása, részben a mennyiségi teljesítmény növelésére irányuló ösztönzés következtében, gyorsan nőttek, most alig változnak, bár növekedési tendencia természetesen ma is megfigyelhető;

2. Míg az 1950—1956-os szakaszban a teljesítményszázalékok növekedésének a munkaintenzitás változása mellett a norma*lazítások* (tudatosan lazán megállapított norma vagy pótlékolás) voltak a fő okai, most elsősorban a norma*lazulás* játszik szerepet (a technikai fejlődés, a gyakorlat és a szaktudás javulásának eredményeként);

3. Míg a dolgozók teljesítményszázalékai között a múltban rendkívül nagy különbségek voltak, addig most a darabbérben és időakkordban dolgozó munkások döntő többsége 99 és 110 százalék között teljesít;

4. A normakövetelményeket az üzemek a szükségletnek megfelelően egyre bátrabban, de nem meggondolatlanul, változtatják (példa erre az Orion és az Óbudai Hajógyár). De vannak vállalatok, amelyek a várható politikai nehézségekre hivatkozva, inkább laza normákkal dolgoznak, mintsem, hogy megváltoztassák a normakövetelményeket.

Az új bérezési rendszerben a vállalatok vezetőinek lehetőségük van arra, hogy a normák visszarendezését keresetcsökkenés nélkül hajtsák végre, ehhez felhasználhatják az üzem átlagbértartalékát és az átlagbér évi tervezett növekményét. Az, hogy keresetcsökkenés nélkül tudják-e végrehajtani a részleges normarendezést, attól függ, nem okozott-e a normalazulás olyan kereseti aránytalanságot, amelyet hiba lenne az alapórabérek felemelésével szentesíteni. Éppen emiatt nagy jelentőségű, hogy a normákat az átlagos intenzitásnak megfelelően, s ne lazán állapítsák meg.

A laza norma, amely az 1950—1956-os szakaszban „országos ügy" volt, most „üzemi kérdéssé" vált. A vállalatok vezetői saját maguknak,

az üzemi kollektívának okoznak nehézséget, gondot, ha eltűrik a laza normákat.

A normázás területén nagy hiba, hogy az elemző műszerekkel végzett új munkanormafelvételek száma erősen visszaesett. Azt mondhatjuk, hogy a bérezést illetően ebben a kérdésben érvényesül még ma is leginkább az ellenforradalmi események hatása. Egyes üzemekben — főleg kisebb és vidéki vállalatokban — még ma is éles norma-, illetve normásellenes hangulat tapasztalható. Részben ennek, részben a normás káderek szétszóródásának következménye a műszaki normázásban bekövetkezett elmaradás.

E lemaradás behozása nemcsak a bérezési, hanem az egész gazdasági mechanizmus tervszerűbbé tétele céljából is szükséges.

★

Mindezek után foglaljuk össze, mit is állapíthatunk meg az új bérezési rendszer által teremtett anyagi ösztönzésről?

Az új bérezési rendszer nemcsak a vállalati adottságoknak leginkább megfelelő bérforma megválasztását tette lehetővé, hanem azt is, hogy a munka- és a munkásbesorolás, a személyi bérek és az alapórabérek megállapítása, valamint a normázás is az előírt átlagos órakereseteken belül, a vállalati érdeknek megfelelően történjék. Ily módon lehetőséget adott arra, hogy *az egyéni anyagi ösztönzés átfogó rendszere fejlődjön ki, amely sokkal harmonikusabb egységet valósít meg a vállalati és az egyéni érdek között, mint 1950—1956 között.*

Ilyen átfogó ösztönző rendszer azonban ma még csak kialakulóban van, teljesebb kimunkálása komoly erőfeszítést követel gyakorlati és elméleti téren egyaránt. Vannak teendők e tekintetben az utasítási rendszer további formálásában is, de rendkívül fontos a vállalati vezetésre ható ösztönző rendszer fejlesztése is olyan irányban, hogy a vállalati vezetésnek érdeke legyen a bérezés által létrehozott egyéni anyagi ösztönzőrendszer továbbfejlesztése a népgazdasági érdeknek megfelelően.

KOMLÓ LÁSZLÓ:

A termelőszövetkezeti jövedelemrészesedési formák

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a tagok jövedelemrészesedése — a földjáradéktól eltekintve — a munka szerint történik. A munka szerinti elosztás megvalósítása számos olyan kérdést vet fel, amelyek elméletileg is bonyolultak és a gyakorlatban sem könnyen oldhatók meg. Ezeknek a kérdéseknek egy része jelenleg a mi termelőszövetkezeteinkben is felvetődött, s tisztázásukhoz kíván ez a cikk is hozzájárulni.

A termelőszövetkezeti jövedelemrészesedés legelterjedtebb formája

A növénytermesztésben

A növények termesztése időben egymástól elkülönült munkafolyamatokból tevődik össze. Ezeket a munkafolyamatokat a termelőszövetkezeti nagyüzemben — a termelés mai technikai és szervezeti szintjén — mások és mások végzik. Ez azt teszi szükségessé, hogy a növénytermesztésben már a termelési folyamatban — az egyes munkafolyamatoknál — állapítsuk meg, ki mennyi munkát végzett.

Ez azonban még nem alapvető meghatározója a növénytermesztési jövedelemrészesedés legelterjedtebb formájának, mert a növénytermesztési munkáknak közvetlenül a munkafolyamatoknál történő mérésétől általában egyik jövedelemrészesedési forma sem tekinthet el. Az időteljesítményen és a munkateljesítményen nyugvó jövedelemrészesedésnek ez már önmagában is velejárója. A termelési teljesítményen nyugvó jövedelemrészesedés is csak ennek segítségével tudja elosztani a termelési teljesítmény után kapott jövedelmet a termelőegység (pl. a növénytermesztő brigád) tagjai közt.

Tehát a növénytermesztési jövedelemrészesedés legelterjedtebb formájának döntő meghatározója másban keresendő. Ebben a termelési ágazatban a termelési folyamat eredménye nemcsak az elvégzett munkafolyamatoktól, hanem hol kisebb, hol nagyobb mértékben a külső tényezőktől is függ. Kézenfekvő, hogy a külső tényezők hatása a növénytermesztők jövedelemrészesedéséből úgy kapcsolható ki viszonylag a legkönnyebben, ha jövedelemrészesedésüket közvetlenül nem a terméstől, hanem az egyes munkafolyamatokban teljesített munkamennyiségtől tesszük függővé. Azt jelenti ez, hogy a növénytermesztésben a külső termelési tényezők szempontjából ezzel a jövedelemrészesedési formával tehetünk viszonylag a legegyszerűbben eleget a munka szerinti elosztás követelményeinek.

A növénytermesztési munkafolyamatoknál azonban mérhetjük a munkát idejével is, térbeli kiterjedésével (területtel) is. Történetileg — amikor a Szovjetunió kollektív gazdaságai igyekeztek rátérni a munka szerinti elosztásra — a legtöbb esetben először idejével mérték a munkát. Hamar kiderült azonban, hogy az adott körülmények között az ilyen jövedelemrészesedés nem biztosítja a tagok megfelelő részvételét a közös gazdaság munkáiban, mégpedig éppen azért, mert csak nagyon hiányosan képes megvalósítani a munka szerinti elosztást. Az utóbbi azonban elemi erővel érvényesülésre törekszik, s ezért a körülményekkel a munka szerinti elosztás szempontjából nyilvánvaló ellentmondásban levő időteljesítmény szerinti jövedelemrészesedést mással kellett felváltani, olyannal, amely a munka szerinti elosztás hiánytalanabb megvalósítására képes. Az összes körülményekre tekintettel, ez azzal a jövedelemrészesedéssel volt a leginkább megvalósítható, amely a növénytermesztési munkákat továbbra is a munkafolyamatoknál méri ugyan, de nem idővel, hanem területtel.

A növénytermesztési jövedelemrészesedésnek azóta is mind a Szovjetunióban, mind a többi szocialista országban, s természetesen nálunk is, ez a formája a legelterjedtebb. Persze ez a jövedelemrészesedési forma sem minden esetben tudja kellően számba venni a munka minőségét, s így nem készteti megfelelő mértékben a szövetkezeti tagokat sem a munka minőségének szem előtt tartására. Ennek ellenére igaz az, hogy a növénytermesztés mai általános jellege, a termelőszövetkezetek mai általános gazdálkodási és üzemvezetési szintje mellett ez a jövedelemrészesedés biztosítja viszonylag a legegyszerűbben és a legmegfelelőbben a munka szerinti elosztást.

Miként a garantált és folyamatos jövedelemrészesedésnél majd láthatjuk, a szövetkezeti tagok közös munkában való részvételében tapasztalt hiányosságok elsősorban más tényezőknek, nem pedig annak tudhatók be, hogy a növénytermesztésben a munkákat a munkafolyamatoknál területtel mérjük.

Az állattenyésztésben

Az állattenyésztési termelési folyamat szintén időben egymástól elváló munkafolyamatokból áll, de ezek a folyamatok általában naponta ismétlődnek, s általában ugyanaz a dolgozó végzi őket. Az állattenyésztéssel kapcsolatos munkák nagyrészt területileg koncentráltan folynak, ezért viszonylag könnyen áttekinthetők és ellenőrizhetők. Ugyanakkor, bár kisebb mértékben, mint a növénytermesztésre, az állattenyésztésre is igaz, hogy a termelési folyamat eredménye külső tényezőktől is függ.

Az állattenyésztési termelési folyamatok jellegéből és munkaszervezeti formáiból adódó legkézenfekvőbb és legegyszerűbb jövedelemelosztási mód az, hogy az állattenyésztők a gondjaikra bízott állatok száma szerint részesednek a jövedelemből. Ám a termelési folyamat jellege és a munkaszervezeti forma könnyen lehetővé teszi a termelési eredmény szerinti jövedelemrészesedést is. Erre azonban csak akkor van lehetőség, ha az állattenyésztők számára általában azonos termelési feltételeket teremthetünk, illetve jövedelemrészesedésükből megfelelő mértékben ki tudjuk kapcsolni a külső tényezők hatását. Ehhez az állattenyésztést megfelelő szinten kell megszervezni és folytatni.

Kétségtelen, hogy a csupán a gondozott állatok száma alapján történő jövedelemrészesedés általában nem ad módot a munka szerinti elosztás megfelelő érvényesülésére, de általában nem adna erre módot — az állattenyésztési üzemág mai üzemi színvonala mellett — tisztán a termelési eredmény szerinti jövedelemrészesedés sem. A munka szerinti elosztást ilyen körülmények között leginkább az biztosíthatja a legmegfelelőbben, ha a jövedelemrészesedésnél figyelembe vesszük a gondozott állatok számát is, a termelés milyenségére ható tenyésztési munkákat is, valamint az elért és a munka minősége meghatározta termelési eredményeket is.

A mai körülmények között az állattenyésztők jövedelemrészesedésének ez a kombinált formája terjedt el a legszélesebb körben, mégpedig éppen azért, mert a legtöbb esetben ez felel meg a leginkább a munka szerinti elosztásnak.

A termékek kezelésében, feldolgozásában legelterjedtebb jövedelemrészesedési forma

A termékek kezelési és feldolgozási munkáinak körébe — bizonyos mértékig mesterségesen — azokat a műveleteket soroljuk, amelyek a már megtermelt termékek mozgatásával, tárolásával, más termelési folyamatokhoz való előkészítésével vagy feldolgozásával kapcsolatosak. Ezeknek a munkáknak az eredményére külső tényezők általában nincsenek hatással, ezért könnyen mérhetjük a kezelt, illetve a feldolgozott termék mennyiségével.

A termelési teljesítmény szerinti jövedelemrészesedés jellegzetesebb változatai

Mivel a munkateljesítmény szerinti jövedelemrészesedés nem feltétlenül késztet jó minőségű munka végzésére, egyes gazdaságok megpróbálkoztak a termelési teljesítmény szerinti jövedelemrészesedéssel. Ez a jövedelemrészesedés elvileg a munkát minden vonatkozásában megbízhatóan méri, tehát arra készteti a szövetkezeti tagokat, hogy a munkát optimális mennyiségben, minőségben és idejében végezzék el. Ez feltétlenül igaz akkor, ha a mért teljesítményből ki tudjuk kapcsolni a külső tényezőknek a termelési eredményekre gyakorolt hatását, illetve mindenki számára elfogadhatóan azonos termelési feltételeket tudunk teremteni.

Erre azonban az üzem nem mindig képes, s ilyenkor ezt a jövedelemrészesedést (éppen azért, mert a körülmények miatt nem képes megfelelően megvalósítani a munka szerinti elosztást) szükségszerűen másikkal, a munkateljesítmény szerintivel kell felváltani, illetve a tényleges munkateljesítménynek megfelelően módosítani. Emiatt alkalmazása megfelelő körülményeket és az üzemvezetés részéről megfelelő hozzáértést kíván.

A kapásokra kiterjedő termés szerinti jövedelemrészesedés

A kapások termesztésének — különösen az ápolási munkáknak — a gépesítése termelőszövetkezeteinkben ma még hiányos, pedig a növényápolás gondos elvégzése a termés szempontjából meglehetősen fon-

tos. Nem véletlen tehát, hogy a termelőszövetkezetek itt fordítottak viszonylag a legnagyobb figyelmet arra, hogy a kézi munkákat végző növénytermesztőket valamilyen módon jó munkára késztessék. E célból egyes gazdaságok a kapásoknál termés szerinti jövedelemrészesedést vezettek be.

Ennek az a módja, hogy a kapások területét egyénekre (családokra) bontják, s az ott végzendő kézi munkákat figyelembe véve előre megállapítják, hogy minden egységnyi (q) termésért hány egységnyi jövedelem (munkaegység, pénz) jár. Ilyképpen az, akinek területén több a termés, több jövedelemre is számíthat.

A több termés azonban jelen esetben nemcsak a kézi munkákat végző szövetkezeti tagtól vagy családtagtól, hanem a szakvezetéstől, továbbá a traktorosok és esetleg a fogatosok munkájától is függ. Ha ezek valamelyike elfogadhatatlanul rossz munkát ad, ez a termésen keresztül jelentékenyen érinti a kézi munkákat végző szövetkezeti tagokat, s ezért ilyenkor valamilyen módon visszatérnek a munkateljesítmény szerinti jövedelemrészesedésre.

Függ a termés az időjárástól is. Emiatt jövedelmi aránytalanságok keletkezhetnek a kapásokban dolgozó és más üzemágak munkáit ellátó szövetkezeti tagok között. Ha rossz volt az időjárás, a kézi munkákat végzett növénytermesztők a munkateljesítmény szerinti jövedelemhez ragaszkodnak, ha viszont az átlagosnál jobb volt, akkor tulajdonképpen meg nem érdemelt többletjövedelemhez jutnak, amit a többi szövetkezeti tag nem mindig tekint indokoltnak.

A kapásokat művelő szövetkezeti tagok között ugyanazon növény — például kukorica — tekintetében az időjárás nem okozhat jövedelmi aránytalanságokat, de okozhatnak a talajok között esetleg meglevő különbségek. Ennek elkerülése végett a részesedési normákat a talajkülönbségeknek megfelelően már eleve differenciálni kell.

Ezt a jövedelemrészesedést — a külső tényezők hatásának nehezen megállapítható mértéke miatt — mai körülményeink között a növénytermesztők általában csak úgy szokták vállalni, ha a szövetkezet annyi (vagy legfeljebb csak valamivel kevesebb) jövedelmet feltétlenül biztosít (garantál) nekik, mint amennyi munkájukért közvetlenül megilletné őket. Ennek folytán a gyakorlatban tulajdonképpen olyan jövedelemrészesedéssé válik, amely a részesedési normák kidolgozásához használt termésnél kevesebb termés esetén visszatér a munkateljesítmény szerinti jövedelemrészesedéshez, nagyobb termés esetén pedig hol indokoltan, hol indokolatlanul többlettjövedelemhez juttat.

Ha jobban meggondoljuk, hatásában ez a jövedelemrészesedés ugyanaz, mint amelyik a kapások területét szintén egyénekre (családokra) bontja, az elvégzett munkákért közvetlenül jóváírja a megfelelő jövedelmi igényeket, s a tervezett termésnél nagyobb termés esetén premizál. Az előbbi ugyanis gyakorlatilag ugyanezt teszi, csak bonyolultan, s ezért az utóbbihoz képest tulajdonképpen fölösleges nehézségeket jelent a szövetkezet számára. Különösen igaz ez, ha arra gondolunk, hogy a családtagok bevonását a kapások kézi munkáiba lényegében a területfelosztás teszi lehetővé, mert így a háziasszony kötetlen időben járhat ki dolgozni.

Ezek után érthető lehet, hogy mindazokban az országokban, ahol megpróbálkoztak a kapásoknál a termés szerinti jövedelemrészesedés-

sel, sehol sem terjedt el ez a módszer általánosan. Alkalmazása ugyanis eléggé bonyolult, az a hatás pedig, amit tőle várnak, egyszerűbb és a szövetkezeti tagok számára megnyugtatóbb módon is elérhető, nevezetesen a területfelbontással összekapcsolt premizálásos munkateljesítmény szerinti jövedelemrészesedéssel.

Az egész növénytermesztésre kiterjedő termés szerinti jövedelemrészesedés

Ez a módszer minden növényre kiterjeszti a termés szerinti jövedelemrészesedést és ezt úgy oldja meg, hogy minden brigád számára megállapítja (ha azok különböző feltételek között dolgoznak) az általa megtermelendő egységnyi termés után jóváírható jövedelmi igényt, ami azt jelenti, hogy a szövetkezet közös jövedelméből közvetlenül a brigádok részesednek, mégpedig termésük arányában, s aztán ezt a jövedelmet elosztják a brigád tagjai között azok közvetlen munkateljesítménye szerint.

Az időjárás és a talajok esetleges különbségeiből adódó nehézségeken túlmenően a legnagyobb gyakorlati nehézségek ennél a jövedelemrészesedésnél leginkább abból keletkeznek, hogy a gépi, fogatos és kézi munkáknak, továbbá a saját és gépállomási gépekkel végzendő gépi munkáknak a részesedési normák kidolgozásához használt tervezett aránya az év folyamán sokszor másképp alakul. Emiatt aztán a részesedési normák év végén korántsem felelnek meg a ténylegesen elvégzett munkáknak, illetve azok megoszlásának. Éppen ezért azok a szovjet kolhozok, amelyek megpróbálkoztak vele, az év elején megtervezett részesedési normákat év végén a munkák tényleges alakulásának megfelelően kénytelenek voltak módosítani.

Nyilvánvaló, hogy ilyen jellegű jövedelemrészesedéssel csak jó üzemvezetés birkózhat meg, amely megfelelően figyelembe tudja venni az egyes brigádok termésében a külső tényezők hatását, ami az összes növények tekintetében önmagában is eléggé bonyolult és nehéz feladat, továbbá megfelelően szét tudja választani a különféle munkák megoszlásában a brigád és a központi vezetés okozta változásokat, illetve azok indokoltságát és indokolatlanságát. Enélkül ez a jövedelemrészesedési forma csak véletlenül valósíthatja meg a munka szerinti elosztást, mivel pedig a munka szerinti elosztás minden körülmények között érvényesülésre törekszik, az üzemvezetésnek értenie kell ahhoz, hogy idejében és megfelelően megszüntesse a munka szerinti elosztás és az adott körülmények között ennél a jövedelemrészesedésnél oly gyakran létrejöhető ellentmondásokat.

A megtermelt új érték szerinti jövedelemrészesedés

A legjellegzetesebb új érték szerinti jövedelemrészesedési változat termelőegységenként előre megállapítja a 100 vagy 1000 pénzegységnyi megtermelt új érték után az egyes termelőegységeknek jóváírható jövedelmi igényt, a termelőegységen belül pedig az elosztás közvetlenül a munkateljesítmény alapján történik. Ez a jövedelemrészesedési változat arra kíván vállalkozni, hogy a lehető legsokoldalúbban mérje a munkát,

vagyis ne csak azt vegye figyelembe, hogy az egyes termelőegységek mennyit termeltek, hanem azt is, hogy mennyi volt hozzá a költségük.

Éppen ezért a gyakorlatban ismertek között ez a jövedelemrészesedési változat a legbonyolultabb, alkalmazása a legnehezebb. Ennek egyik oka az, hogy a tervezett termés jövedelemrészesedési problémája újabbal tetéződik, mégpedig a tervezett ráfordítások problémájával. A ráfordítások a mezőgazdaságban éppúgy eltérhetnek a tervezettektől, mint a termés. Emiatt a termelőegységek között felléphető jövedelmi aránytalanságok — nem megfelelő üzemvezetés esetén — súlyosak is lehetnek.

A másik nehézséget a termelési érték és a ráfordítások megállapításához használt árak okozzák. Erre a célra leginkább a tényleges árakat használják. Ezek azonban változnak, s ezért különféleképpen hatnak a termelőegységek jövedelemrészesedésére. Az ilyen jövedelemrészesedést alkalmazó legtöbb gazdaság ezt a problémát úgy igyekezett megoldani, hogy a termelés minden ágazatát egyforma arányban felosztotta a termelőegységek között. Amelyik ezt nem tette, kénytelen volt kidolgozni valamilyen „üzemi árrendszert" mind a mezőgazdasági termékekre, mind a vásárolt anyagokra és szolgáltatásokra vonatkozóan, avagy nyilvántartását kétféle árral kellett vezetnie: a tervezéskor használtakkal (a jövedelemrészesedés céljára) és a ténylegesekkel (a gazdálkodás céljára).

E jövedelemrészesedési mód megkövetelte feladatok teljesítése tehát magas színvonalú üzemvezetést kíván, ha valóban megfelelően akarja érvényesíttetni a munka szerinti elosztást.

Az elosztás mértékegysége és a garantált jövedelemrészesedés

A munka mérésére a termelőszövetkezetben azért van elsősorban szükség, hogy a személyi fogyasztási alapot a végzett munka szerint el tudják osztani. Ezért az egységnyi munka egyfelől a munka mértékegysége, másfelől a jövedelem — a személyi fogyasztási alap — elosztásának is mértékegysége.

Az egységnyi munka mint az elosztás mértékegysége, háromféle módon tölheti be szerepét a termelőszövetkezetben: 1. nem rögzíti előre, hogy az elosztható jövedelemnek milyen abszolút nagyságára jogosít; 2. az egységnyi munkáért kapható jövedelemnek csak bizonyos részét rögzíti előre; 3. az egységnyi munkáért járó jövedelmet már előre teljes egészében meghatározza.

A teljes egészében előre meghatározott tartalmú elosztási mérce megjelenési formája kétféle lehet. Az egyik formában közvetlenül azt határozzuk meg, hogy a munkaegység milyen nagyságú jövedelemre jogosít. Ezt a formát a gyakorlat „garantált munkaegységnek" nevezi.

A másik formában munkaosztályonként rögzítjük, hogy az odatartozó munkák teljesítménynormáinak elvégzése milyen nagyságú jövedelemre jogosít (ez a munkák pénzbeni tarifálása), illetve a termelési teljesítmény szerinti jövedelemrészesedési változatokban azt, hogy az egységnyi termelési eredmények milyen nagyságú jövedelemre jogosítanak (a termelési eredmények pénzbeni tarifálása).

Az ún. garantált munkaegység tartalmát kétféle módon rögzíthetjük: vagy pénzben, vagy pénzben és természetben. Ebben az esetben a pénz mellett bizonyos termékeket azért szerepeltethetünk, mert az el-

osztás a munkaegységek száma és a munkaegységért járó rögzített (garantált) jövedelemrész szerint történik, s ekkor könnyen meghatározhatjuk, hogy az egységnyi munkáért (egy munkaegységért) mennyi pénz, mennyi búza, kukorica stb. jár.

A különféle munkák teljesítménynormáiért, illetve a különféle termelési eredmények egységnyi részéért járó jövedelemrészt azonban csakis pénzben rögzíthetjük. Ellenkező esetben munkánként, illetve termelési eredményenként kellene jóváírni és nyilvántartani, hogy a tarifálásnak megfelelően mennyi jár pénzből és mennyi az egyes termékekből, ez pedig a gyakorlatban meglehetősen bonyolult és áttekinthetetlen volna.

A részben előre meghatározott tartalmú elosztási mérce csakis a határozatlan végső tartalmú munkaegység használatával együtt jelenhet meg, ezért tartalmának ezt a részét akár pénzben, akár pénzben és termékben rögzíthetjük.

Az előre nem rögzített tartalmú elosztási mércének csak tervezett tartalma van, és lényegében csak a jövedelem év végi elosztásakor tudjuk meg véglegesen, hogy mennyi jövedelemre is jogosíthat.

A szóban levő elosztási mércék alkalmazásának megvannak a maguk feltételei. Ezek egyrészt üzemgazdaságiak, másrészt népgazdaságiak. Üzemgazdasági feltételeken értjük a tervezés biztonságát, a pénz- és hitelgazdálkodásnak, a munkaerő-gazdálkodásnak és munkaszervezésnek, az anyaggazdálkodásnak, az értékesítésnek, szóval mindazoknak a tényezőknek a milyenségét, amelyek megszabják, hogy valamely gazdaság már előre teljes biztonsággal megállapíthatja-e az elosztási mérce tartalmát vagy sem. Népgazdasági feltételeken azokat a gazdaságpolitikai tényezőket értjük, amelyek azt befolyásolják, hogy a mezőgazdasági üzemek mennyire gazdálkodhatnak biztonságosan, tehát az adó- és árrendszer milyenségét, illetve viszonylagos stabilitását. Az utóbbiak ma megfelelő lehetőséget adnak az üzemek biztonságos gazdálkodásához, ezért az elosztási mércék alkalmazásának csupán üzemgazdasági összefüggéseire térünk ki.

Kezdő termelőszövetkezet leginkább olyan elosztási mércét alkalmazhat, amelynek csak tervezett tartalma van, s ezt összekapcsolhatja alkalmi, illetve rendszeres előlegezéssel, mivel ilyen gazdaságban általában még nem lehetnek meg azok az üzemgazdasági feltételek, amelyek akár a nagyobb arányú előlegezéshez, különösen pedig az elosztási mérce teljes tartalmának garantálásához szükségesek. Persze, megfelelő gazdasági vezetés esetén kezdő termelőszövetkezet is alkalmazhatja a garantált jövedelemrészesedést, ám sokkal nagyobb körültekintéssel kell eljárnia, mint a már elrendeződött gazdaságban, mivel a konkrét termelési feltételeket még nem ismerheti kellően.

Ahogy a termelőszövetkezet kezd gazdaságilag megszilárdulni, biztonságosan gazdálkodni, úgy térhet rá az egységnyi munkáért járó jövedelem egyre nagyobb részének garantálására. A teljes garantálásra és különösen a pénzbeni tarifálásra pedig leginkább akkor van mód, ha a gazdálkodás annyira biztonságos, szilárd (sőt megfelelő jövedelemrészesedési tartalékalap is van), hogy a jóváírt jövedelmeket a gazdaság minden körülmények között ki tudja tagjainak adni.

Valamennyi jövedelemrészesedési forma az elosztási mércék bármelyikét használhatja. Akár az idő-, akár a munka-, akár a termelési

teljesítmény szerinti jövedelemrészesedésről van szó, az egységnyi teljesítményért jóváírhatunk olyan munkaegységet, amelynek „értéke" csak év végén derül ki, s jóváírhatunk olyat is, amelynek egy része vagy teljes értéke már előre rögzített, és végül az egységnyi teljesítményeket pénzben is tarifálhatjuk.

A jövedelemrészesedési formák tehát az elosztási mércék alapján nem különböznek egymástól. De az elosztási mérce milyensége rendkívül fontos tényezője a termelőszövetkezeti jövedelemrészesedésnek, tehát annak is, hogy a szövetkezeti tagok miként vesznek részt a közös gazdálkodásban. Erről bővebben a garantált és folyamatos jövedelemrészesedés jelentőségénél lesz szó.

A jövedelemrészesedés folyamatossága

A termelőszövetkezeti tag jövedelemrészesedése időbeni megoszlását tekintve is többféle lehet: *a)* az egész jövedelmet megkaphatja egyösszegben, évente egyszer; *b)* bizonyos részét többé-kevésbé rendszeres időközökben az év folyamán, másik részét pedig év végén; *c)* egész jövedelmét az év folyamán rendszeres időközökben kapja.

A folyamatosság, avagy ennek hiánya mindegyik jövedelemrészesedési formával összeférhet. Sőt, a garantálásnak sem szükségszerű tartozéka, hogy a jóváírt jövedelmet már az év folyamán kiadják. Tehát a folyamatosság sem jelent külön jövedelemrészesedési formát, de a termelőszövetkezeti tagok életében játszott szerepénél fogva éppúgy hatással lehet a jövedelemrészesedési formák gyakorlati érvényesülési módjára, mint a garantálás.

A folyamatos jövedelemrészesedéshez egyfelől az szükséges, hogy a termelőszövetkezeti tagoknak legyen ilyen irányú igényük, másfelől pedig az, hogy a szövetkezetben meglegyenek a gazdasági feltételek ennek az igénynek a kielégítéséhez.

A folyamatos jövedelemrészesedésnek pénzben kell történnie, mert a legtöbb mezőgazdasági termelési folyamat eredménye csak hosszabb idő múltán jelentkezik, s év közben természetbeniek folyamatosan általában nem oszthatók. Ugyanekkor a termelőszövetkezeti tagok részéről is olyan igénynek kell jelentkeznie, hogy elsősorban pénzre és ne közvetlenül természetbeniekre legyen szükségük.

A termelőszövetkezetbe zömükben kisárutermelő parasztok lépnek, akik korábbi életmódjuk folytán megszokták, hogy jövedelmük túlnyomórészt a termés betakarításával jelentkezik, s ezzel a terméssel kell aztán megfelelően gazdálkodniok. Természetesen, amikor a közös gazdálkodás útjára lépnek, nem minden esetben tűnik el nyomban ez a szokásuk, s ezzel a jövedelemrészesedésnél számolnunk is kell.

A szocializmus építésének megkezdése a falun azonban nemcsak a termelés módjának átalakítását jelenti, hanem kezdetét veszi vele a falu viszonylagos gazdasági, kulturális és szociális elmaradottságának felszámolása is. Ez természetesen azzal jár, hogy kezdenek megváltozni és bővülni a parasztok igényei, amelyek kielégítéséhez megfelelő mennyiségű pénz kell, mégpedig bizonyos igények tekintetében folyamatosan.

A termelőszövetkezeti jövedelemrészesedésre nézve is megvan ennek a jelenségnek a vetülete. A szövetkezeti tagok mindjobban igénylik, hogy jövedelmüknek bizonyos és egyre növekvő részét pénzben, fo-

lyamatosan kapják. Növekszik tehát a folyamatos és rendszeres pénzbeni előlegezés jelentősége. Éppen ezért a termelőszövetkezeti tagok egyre inkább olyan követelményekkel lépnek fel a közös gazdasággal szemben, hogy előre határozza meg és egyre inkább növelje az elosztási mérce előlegként felvehető pénztartalmát.

Célszerű itt rámutatni, hogy mai körülményeink között a folyamatosság tekintetében sokszor azokban a termelőszövetkezetekben is csak előlegezésről beszélhetünk, amelyek már pénzben tarifált jövedelemrészesedést alkalmaznak, mert a pénzben jóváírt jövedelmi igényeknek kisebb vagy nagyobb hányadát a szövetkezeti tagok természetbeniekben veszik ki.

A teljes egészében pénzben történő folyamatos jövedelemrészesedés iránti igény a termelőszövetkezeti tagoknál nyilvánvalóan akkor jelentkezik, ha a falun is kiépül a városihoz hasonló iparcikk- és élelmiszerkereskedelem, vendéglátóipar, továbbá a kulturális és szociális élet is közel kerül a városihoz. Ekkor a paraszt is „fizetésből élő" emberré válik, tehát a termelőszövetkezeti jövedelemre is kizárólag mint rendszeresen és folyamatosan kapott pénzjövedelemre tart igényt.

Végezetül rá kell mutatnunk, hogy adott időben a falu gazdasági, kulturális és szociális fejlettsége az ország különböző vidékein, sőt az egyes falvak tekintetében is más és más. Ezért a folyamatos pénzbeni jövedelemrészesedés szempontjából sem lehet országosan azonos a helyzet, mert ha a termelőszövetkezetek gazdasági helyzetében mutatkozó különbségektől el is tekintünk, az ilyen jövedelemrészesedés mértéke és folyamatossága iránt szinte vidékenként és falvanként más és másféle igény jelentkezik.

A termelőszövetkezeti gazdálkodás kezdetén a folyamatos jövedelemrészesedésre a gazdálkodás kialakulatlansága miatt általában nincs meg a lehetőség. A közös gazdálkodás kezdeti színvonala — mai körülményeink között és bizonyos kivételektől eltekintve — inkább csak az alkalmi vagy rendszeres előlegezéssel párosult, nem folyamatos jövedelemrészesedést tesz lehetővé.

Később, amikor a közös gazdálkodás kezd megszilárdulni, kialakulnak a rendszeres és folyamatos előlegezés feltételei is, és minél inkább emelkedik a gazdálkodás szintje, minél tervszerűbb a termelés, az értékesítés, a pénzgazdálkodás és a tartalékképzés, annál jobban emelkedhet a rendszeres pénzelőlegezés aránya, mígnem eléri azt a színvonalat, hogy garantáltan áttérhet a teljes egészében folyamatos jövedelemrészesedésre.

A folyamatos jövedelemrészesedésre való áttérést gazdaságpolitikai tényezők is előmozdíthatják. Az egyik közülük a termelőszövetkezetek hitelellátása. Amíg a népgazdaság csak beruházási hitelekkel látta el a termelőszövetkezeteket, addig a folyamatos jövedelemrészesedés vagy akár a jelentékenyebb előlegezés is inkább csak kivételes jelenség lehetett, mivel a termelőszövetkezet pénzbevétele csupán a mezőgazdasági áruértékesítés egyenlőtlen időbeni megoszlásához kapcsolódhatott. Ilyen körülmények között a termelőszövetkezetnek jelentékeny előlegezési vagy folyamatos jövedelemrészesedési tartalékalapra lett volna szüksége, ennek képzésére viszont nem sok termelőszövetkezet lehetett képes. Ezzel szemben a forgóeszköz-hitelezésnek a termelőszövetkezetekre való kiterjesztése megkönnyíti, sőt kézenfekvővé teszi a pénzbeni elő-

legezést és a folyamatos jövedelemrészesedést, ha erre az igény a termelőszövetkezeti tagok részéről is megvan.

A nagyobb arányú előlegezésnek és a folyamatos jövedelemrészesedésnek másik gazdaságpolitikai feltétele, hogy a mezőgazdasági termékek kicsinybeni értékesítése ne legyen előnyösebb a nagybani értékesítésnél. Ha ugyanis a kicsinybeni értékesítés előnyösebb, akkor a termelőszövetkezeti tagok nem pénzben, hanem termékekben kívánják megkapni jövedelmüket. Ha viszont a nagybani értékesítés az előnyösebb, akkor a termelőszövetkezeti tagok igyekszenek a szövetkezeten keresztül nagyban értékesíteni és legfeljebb annyi természetbeni részesedésre tartanak igényt, amennyire saját személyes fogyasztásuk céljára szükségük van.

Termelőszövetkezeteink mai hitelellátása, valamint felvásárlási és szerződéses termeltetési rendszerünk az előlegezésnek, illetve a folyamatos jövedelemrészesedésnek ezeket az alapvető népgazdasági követelményeit lényegében megteremtették. De hasznos annak további vizsgálata, miként lehetne gazdaságpolitikai eszközökkel még jobban előmozdítani a minél nagyobb mérvű és minél folyamatosabb jövedelemrészesedést termelőszövetkezeteinkben.

A garantált és a folyamatos jövedelemrészesedés jelentősége

A legutóbbi évek külföldi (elsősorban szovjet) és hazai tapasztalataiból arra következtethetünk, hogy a garantált és a folyamatos jövedelemrészesedésnek döntő szerepe van a termelőszövetkezeti gazdálkodás fellendülésében, illetve a szövetkezeti tagok munkakedvének és kezdeményező készségének kibontakozásában, következésképp a munkafegyelem megjavulásában. Miben kereshetjük ennek magyarázatát?

A termelőszövetkezeti tag megélhetésének alapja a közös gazdaságból kapható jövedelem, ezért számára nagyon fontos, hogy milyen nagyságú lehet az a jövedelem és mennyire biztosan számíthat rá.

A kisüzemi gazdálkodásból várható jövedelmet a paraszt át tudta tekinteni, hiszen ismerte gazdaságának minden részletét. A nagyüzemi gazdasággal már nincs így, ezért itt jövedelméről úgy alkothat elsősorban képet, ha tudja, milyen munkáért vagy minek a megtermeléséért milyen jövedelemre számíthat.

Ehhez azonban tudnia kell, hogy mennyi jövedelem jár az elvégzett munkáért vagy a megtermelt termékekért. Ez legbizonytalanabb lehetett a kötelező beadás jellemezte gazdaságpolitikai szakaszban. Egyfelől eléggé bizonytalan volt, mennyi termék maradhat meg a szövetkezetnek, másfelől a mezőgazdasági árrendszer szinte szükségszerűvé tette a csaknem teljesen természetbeniekben történő jövedelemrészesedést, s ennek folytán az elosztási mérce tartalma is csak az év végén válhatott bizonyossá.

Ilyen körülmények között sok szövetkezeti tag a közös gazdaságban nem végzett olyan munkát, mint amilyet kellett volna, mert „ki tudja, mennyit kap majd érte, esetleg csak annyit, amennyiért dolgozni sem érdemes". Inkább igyekezett minden lehető idegen munkavállalási alkalmat felhasználni, mert ott nyomban meg is kaphatta, ami a munkáért járt, illetve megélhetését igyekezett háztáji gazdaságának fejlesztése révén kiegyensúlyozottá és viszonylag biztonságossá tenni.

Ma — a megváltozott gazdaságpolitikai körülmények között — még a jövedelmet nem garantáló legtöbb termelőszövetkezetben is elfogadhatóan biztosítani tudják az egységnyi munkára tervezett jövedelmet, ami feltétlenül növeli a szövetkezeti tagok bizalmát a közös gazdaság iránt és biztonságérzetüket a kapható jövedelem felől. Még inkább fokozódik ez a bizalom azokban a termelőszövetkezetekben, amelyek már rendszeres előlegeket is osztanak, és különösen ott, ahol az egységnyi munkáért járó teljes jövedelmet garantálják, illetve pénzben tarifált jövedelemrészesedést alkalmaznak a szükséges mértékű előlegezéssel (folyamatossággal) egybekapcsolva.

A jövedelmi biztonság azonban a kérdésnek csak egyik oldala. Szerepet játszik itt az egységnyi munkáért járó jövedelem viszonylagos nagysága is. Hiába lehetne a szövetkezeti tag biztonságban a munkájáért kapható jövedelme felől, ha ezt a jövedelmet kevésnek találná, mert ilyenkor igyekeznék megélhetését a közös gazdaságon kívüli munkaterületekre építeni. Más azonban ennek a viszonylagosságnak a jelentősége azokban a termelőszövetkezetekben, amelyeknek tagjai könnyen juthatnak a környéken nagyobb keresethez, és más azokban, ahol erre nem kínálkozik alkalom.

Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy nem minden termelőszövetkezet tud mindjárt kezdettől fogva a környezőnek megfelelő jövedelmet garantálni. Mondjon le ilyen esetben a garantálásról? A gyakorlati tapasztalatok szerint ez helytelen volna. Hiszen olyan példák is vannak, hogy a garantálás egészen alacsony szintről indult el, s mégis oly kedvezően hatott, hogy a szövetkezet a garantált jövedelmet néhány év leforgása alatt a környéken elérhető jövedelem színvonalára emelte.

A garantált és a folyamatos jövedelemrészesedésnek — az általános tapasztalat szerint — az a legfontosabb hatása, hogy a termelőszövetkezeti tagot a közös gazdasághoz kapcsolja, a tagok maguk követelnek minél több munkalehetőséget, s ennek következtében a gazdaság a munkákat idejében tudja elvégezni, a közös termelés és a jövedelem emelkedik.

Míg az elosztási mércének nincs előre megállapított tartalma és bizonytalan az egységnyi munkára jutó jövedelem nagysága, addig nem egy szövetkezeti tag könnyebben hajlik a csalásra, például a növénytermesztésben területi teljesítmény szerinti jövedelemrészesedés alkalmazása esetén elhanyagolja a munka minőségét. Ha viszont az elosztási mérce tartalma előre ismert és garantált, különösen pedig akkor, ha ez a garantált jövedelem viszonylag magas, a legtöbb szövetkezeti tag kötelességének érzi, hogy azért a jövedelemért megfelelő munkát is adjon, lelkiismerete kevésbé viszi rá a csalásra, mert összegszerűen láthatja, mennyivel csapná be a többieket. Nem meglepő tehát, hogy azokban a termelőszövetkezetekben, amelyek garantált jövedelemrészesedést alkalmaznak, lényegesen megjavult a tagok munkájának a minősége.

Ehhez a javuláshoz egy másik tényező is hozzájárult. Az elosztási mérce tartalmának ismerete és garantálása nélkül sok esetben könnyebben jóváírnak bárkinek munkaegységet (bizonytalan jövedelmi igényt), nem sokat törődnek azzal, valóban megérdemli-e vagy sem, könnyebben átveszik a rossz munkát is, és a többi szövetkezeti tag sem törődik azzal, hogy miért írták jóvá azt a bizonytalan nagyságú jövedelmi igényt. Más a helyzet azonban garantálás esetén. Ekkor az átvett munkának már

nyomban meghatározott „értéke" van, miért is átvételkor tüzetesebben megnézik, hogy megérdemli-e az érte jóváírandó jövedelmet. A szövetkezeti tagok is jobban rajta tartják szemüket egymás munkáján és a jóváírt pénzösszegen vagy garantált munkaegységeken, mert kevésbé közömbös számukra, hogy a másik rászolgált-e vagy sem.

A garantált jövedelemrészesedés a munka jó megszervezésére, ellenőrzésére és a munkákkal való takarékosságra ösztönzi az üzemvezetést. A garantált jövedelmet ugyanis a gazdaság akkor tudja minden nehézség nélkül kiosztani, ha a munkákat jól megszervezik, ha minden munka megfelelő minőségű, ha csak a szükséges munkákat végzik el, mert csak ebben az esetben lehet számítani arra, hogy minden munka megfelelő eredménnyel is jelentkezik majd a szövetkezet jövedelmében.

A garantált és a folyamatos jövedelemrészesedés tárgyalt hatásai folytán a legutóbbi években nyilvánvalóvá vált, hogy a munkateljesítmény szerinti jövedelemrészesedési forma megfelelő garantálással és folyamatossággal egybekapcsolva, hatékonyan alkalmazható a termelőszövetkezetekben. A korábban neki tulajdonított sajátosságok más gyökerekről táplálkoztak, s mihelyt ezek megszűntek, a jövedelemrészesedés adott formájának tulajdonított alapvető hiányosságok is megszűntek.

Ma minden jel arra mutat, hogy a termelőszövetkezeti jövedelemrészesedés további fejlődésének fő útja a garantálással, illetve a munkák pénzbeni tarifálásával, s a jövedelmek megfelelő mértékű folyamatos kifizetésével egybekapcsolt munkateljesítmény szerinti jövedelemrészesedési forma (az állattenyésztésben a termelési teljesítményt is figyelembevéve), amelyhez a hatékonyság fokozására még a „célpremizálás", valamint az egyes vagy valamennyi önelszámolási mutató alakulásától függő „nyereségrészesedés" járulhat.

A jövedelemrészesedési forma megválasztását befolyásoló fontosabb tényezők

A jövedelemrészesedési formákat aszerint különböztettük meg egymástól, hogy hol és mivel mérik a munkát. A következőkben arra igyekszünk választ keresni, milyen tényezők határozhatják meg, hogy a jövedelemrészesedési formák közül — adott körülmények között — melyik alkalmazása viszonylag a legcélszerűbb.

A termelőszövetkezeti gazdálkodás kezdetén a termelés szervezete még kialakulatlan, szinte állandó mozgásban van. Nincsenek állandó jellegű termelőegységek, amelyek egy vagy több termelési ágazat termelési folyamatának minden munkafolyamatát elvégeznék.

Ebben a szakaszban a termelési feltételek rendkívül eltérőek lehetnek. A nagyüzembe bekerült paraszti parcellák termőereje a legváltozatosabb képet mutathatja, s az elfogadható egyöntetűség megteremtéséhez (azonos talajfajtán belül) több-kevesebb időre van szükség. Az állatállományt szintén a kialakulatlanság jellemzi. Hasonló a helyzet a munkaeszközök és felszerelések tekintetében is.

Az üzemvezetés nem rendelkezik még megfelelő adatokkal a talajonként és növényenként elérhető termésátlagokról, az állatok termelőképességéről. Emiatt a tervezés is eléggé bizonytalan, mégpedig nemcsak a hozamok, hanem a ráfordítások oldaláról nézve is. A szakvezetés

ebben az időszakban — még kellő szakképzettség mellett is — sokféle hibát követhet el, hiszen csak ismerkedik az üzem termelőeszközeivel.

Ebben az időszakban a munka mérésére leginkább olyan eszköz alkalmazható, amelyben nem jutnak kifejezésre a talajok termőképességében meglevő különbségek, közömbös a munkaerő mozgása, vagyis, amely összefér a munkaszervezet állandóságának hiányával, nem foglalja magában mások munkájának milyenségét, különösen az üzemvezetés kezdeti fogyatékosságának következményeit és nincs közvetlen összefüggésben a tervezéssel sem.

Erre a célra leginkább azok a jövedelemrészesedési formák alkalmasak, amelyek a munkafolyamatoknál mérik a munkát. Ezek csak azt veszik számba, hogy az egyes munkafolyamatokból ki mennyit végzett. Ugyanakkor — éppen természetükből kifolyólag — megvan az a sajátosságuk is, hogy a közös gazdálkodás kezdeti fogyatékosságaiból adódó szükségszerű veszteségeket nem az egyes tagoknak, vagy azok egyes csoportjainak kell viselniök, hanem az egész szövetkezetnek, ami ebben a szakaszban általában helyénvalónak tekinthető.

Ugyanebben az időszakban eredményes lehet a termelési eredmény szerinti jövedelemrészesedés is pl. a kapásoknál akkor, ha nagyjából egyöntetű talajokkal rendelkezünk, avagy a különböző talajokon levő vetést egyformán tudjuk elosztani a növénytermesztők között, illetve a talajok termőerejét a részesedési normák megállapításakor megfelelően figyelembe tudjuk venni. Ha ezek a feltételek hiányoznak, de egyébként is, sokkal célszerűbb ahhoz a módszerhez folyamodnunk, hogy a kapások területét ugyanúgy egyénekre (családokra) bontjuk, az egyes munkákért jóváírjuk a megfelelő jövedelmi igényeket, s a terméstől függően premizálunk. Ez a módszer egyszerűbb, érthetőbb, nem is okozhat olyan bonyodalmakat, mint az előbbi és hatásában sem marad el tőle.

Az állattenyésztésben leginkább azokban az ágazatokban folyamodhatunk ebben a szakaszban a termék szerinti jövedelemrészesedéshez, amelyekben az állomány általános teljesítőképessége ismert és biztosítani tudjuk a termeléshez szükséges feltételeket is. Ilyen lehet például bizonyos állatcsoportok hizlalása, ha a szükséges takarmányokat az állattenyésztők rendelkezésére tudjuk bocsátani.

A termelési eredmény szerinti jövedelemrészesedés bonyolultabb és az egész üzemre kiterjedő változatainak alkalmazása ebben az időszakban a munkaszervezet kialakulatlansága, a tervezés bizonytalansága és az üzemvezetés általános járatlansága miatt általában nem járna kellő eredménnyel.

A későbbiek során — megfelelő fokozatosságot betartva — már ezekhez is folyamodhatnánk, mert a termelés üzemi szintjének fejlődésével egyre több jövedelemrészesedési forma és változat alkalmazására nyílik lehetőségünk. De, hogy ezekkel a lehetőségekkel miként éljünk, más tényezők is befolyásolják.

A jövedelemrészesedési módszer megválasztásakor vizsgálnunk kell azt is, hogy melyik módszernél miként érvényesülhet a szövetkezeti tagok anyagi érdekeltsége. Ezt mindig azon az alapon kell vizsgálnunk, hogy a mindenkori adott körülmények között melyik jövedelemrészesedési forma felelhet meg leginkább a munka szerinti elosztásnak. Mezőgazdasági termelésünk mai általános üzemi színvonalát és termelőszövetkezeteink általános körülményeit figyelembe véve, arra a következte-

tésre kell jutnunk, hogy a növénytermesztésben ma általában a munkateljesítmény szerinti jövedelemrészesedés biztosíthatja viszonylag leghiánytalanabbul a munka szerinti elosztást, s így az anyagi érdekeltségnek is a legkevesebb zavarral való érvényesülését. Különösen helytálló ez akkor, ha a termelőszövetkezet a saját tagjainak megfelelő jövedelmet tud biztosítani, alkalmazza a rendszeres előlegezést, garantál, illetve a munkákat munkaegység helyett pénzben tarifálja.

Ugyanekkor a termelésnek olyan területein, ahol külső tényezők jelentéktelen szerepet játszanak, mint például az üvegházi kertészet, bizonyos mértékig az öntözéses kertészet, avagy az állattenyésztés egyes ágazatai (ahol megfelelő és biztonságos termelési feltételeket tudunk teremteni), nagyon eredményes lehet a termelési teljesítmény szerinti jövedelemrészesedés. Ugyancsak eredményes lehet az ilyen jövedelemrészesedés azokban a szövetkezetekben, amelyek megfelelő feltételeket tudnak hozzá teremteni, értenek a „kezeléséhez" és úgy látják, hogy ezzel a módszerrel kellően érvényesíthetik a szövetkezeti tagok anyagi érdekeltségét a jó munkában.

A munka szerinti elosztás gyakorlati megvalósulásában nem lebecsülendő a szerepe a szövetkezeti tagok közösségi tudatának sem. Ha ugyanis közösségi tudatuk fejlett, igyekeznek — a munka mérésmódjától függetlenül — jó munkát végezni. Ilyenkor még az időteljesítmény szerinti jövedelemrészesedés is beválhat, de különösen beválik a munkateljesítmény szerinti. Ellenkező esetben — csupán a közösségi tudat fejlettségét tartva szem előtt — amennyiben az üzemi feltételek ezt lehetővé teszik, helyes, ha a jövedelemrészesedés közvetlenül az elért termelési teljesítményhez kapcsolódik.

A termelőszövetkezetnek tehát több tényezőt kell mérlegelnie akkor, amikor a jövedelemrészesedéshez nyúl. Az itt említetteken kívül célszerű gondolnia még arra is, hogy melyik forma lehet a tagok számára a legérthetőbb, melyikkel tudják várható jövedelmüket a legegyszerűbben és a legbiztonságosabban kiszámítani, melyikhez vonzódnak a leginkább, s maga a termelőszövetkezet szakmai és általános vezetése melyikkel miként tud megbirkózni úgy, hogy a közös gazdálkodást ne zavarja, hanem inkább fejlessze.

FÉBÓ LÁSZLÓ:

A budapesti tömegközlekedés története

A modern nagyvárosok kialakulásának folyamatában új szükséglet támadt: *a településen belüli rendszeres, olcsó és tömeges személy- és áruszállítás szükséglete.* Ennek kielégítése nélkül a mai nagyvárosok nem is jöhettek volna létre. A szükséglet kielégítésére létrehozott városi közlekedési hálózatok visszahatottak, és visszahatnak ma is, maguknak a városoknak a fejlődésére, meggyorsítva azok növekedését.

A nagyvárosok közlekedésének fejlődéstörténete sok olyan gazdaságtörténeti adalékot szolgáltat, amely a különböző korok rajzát még élesebbé teszi. Emellett a közlekedéstörténet lehetőséget ad *a meglevő* helyzet reálisabb értékeléséhez is. (A budapesti tömegközlekedés jelenlegi helyzetével és lehetőségeivel egy későbbi cikkben kívánok foglalkozni.)

Pest-Buda első tömegközlekedési eszközei: az omnibusz és a lóvasút

Hiába jelent meg Pascal javaslatára Párizs utcáin már 1662-ben az *omnibusz,* megfelelő közlekedési szükséglet hiánya miatt a vállalkozás akkor elbukott. A városok növekedése azonban megteremtette a szükségletet. Amikor 1819-ben *Párizsban* ismét megindult az omnibusz, a tömegközlekedés e kezdetleges eszköze polgárjogot nyert. Ugyanilyen sikereket értek el *13 év múlva a Pesten megindult* omnibuszok is. Ettől kezdve hosszú időn keresztül ezek, valamint bérkocsik bonyolították le Pest, Buda és Óbuda városok forgalmát. Az omnibuszok jelentőségét mutatja, hogy a hatvanas évek elején körülbelül 100 kocsi közlekedett a három városban.

E szállítóeszközök azonban a mindjobban fejlődő városok közlekedési igényét nem tudták kielégíteni sem mennyiségi, sem kényelmi (gondoljunk a rossz utakra), sem tarifális (magas díjak) szempontból. A nagyvárosokban tehát rövidesen megjelenik az első sínpályás közlekedési eszköz, a *lóvasút.* A szükséglet korszerű kielégítésében néhány tőkepénzes hazánkban is jó üzletet látott, s 40 éves koncessziót kért Pest város tanácsától egy lóvontatású közúti vasúti pálya megépítésére. Az első vonalat *1866. július 30-án a mai Calvin tér és az Újpesti híd között nyitották meg.* Ez a tömegközlekedési eszköz akkor a legkorszerűbb volt, és Pesten — megelőzve a francia és az olasz városokat is — *Európában ötödiknek* indult meg.

A siker jelentős volt. Az utas- és a teherforgalom már az első évben olyan gyorsan növekedett, hogy a *Pesti Közúti Vaspálya Társaság* (PKVT) az üzleti év lezárása után a 200 Ft névértékű részvényeire 40 Ft osztalékot fizetett.

Az első vonal megnyitását követő évben már Buda városa is kiadta az első engedélyokiratot a Lánchídfőtől Óbudáig építendő vonalra. A következő években pedig a PKVT és a BKVT *(Budai Közúti Vaspálya Társaság)* versengve építették ki az új vonalakat. Ebben az időszakban a kapitalizmus gyors hazai fejlődése is kedvező feltételeket és rohamosan növekvő személy- és áruszállítási szükségleteket teremtett. A fejlődést jellemzik — az első év egyetlen vonalával, alig több mint félmillió utasával és induló öt kocsijával szemben — Pest és Buda egyesülése évének (1873) közúti vasúti adatai. Ekkor az utasok száma 8865 ezer, a pálya hossza 26,47 km, a sínhálózat hossza 41,57 km, a személyszállító kocsik száma pedig 190 volt.

A budapesti lóvasút hálózata legnagyobb kiépítettsége idején

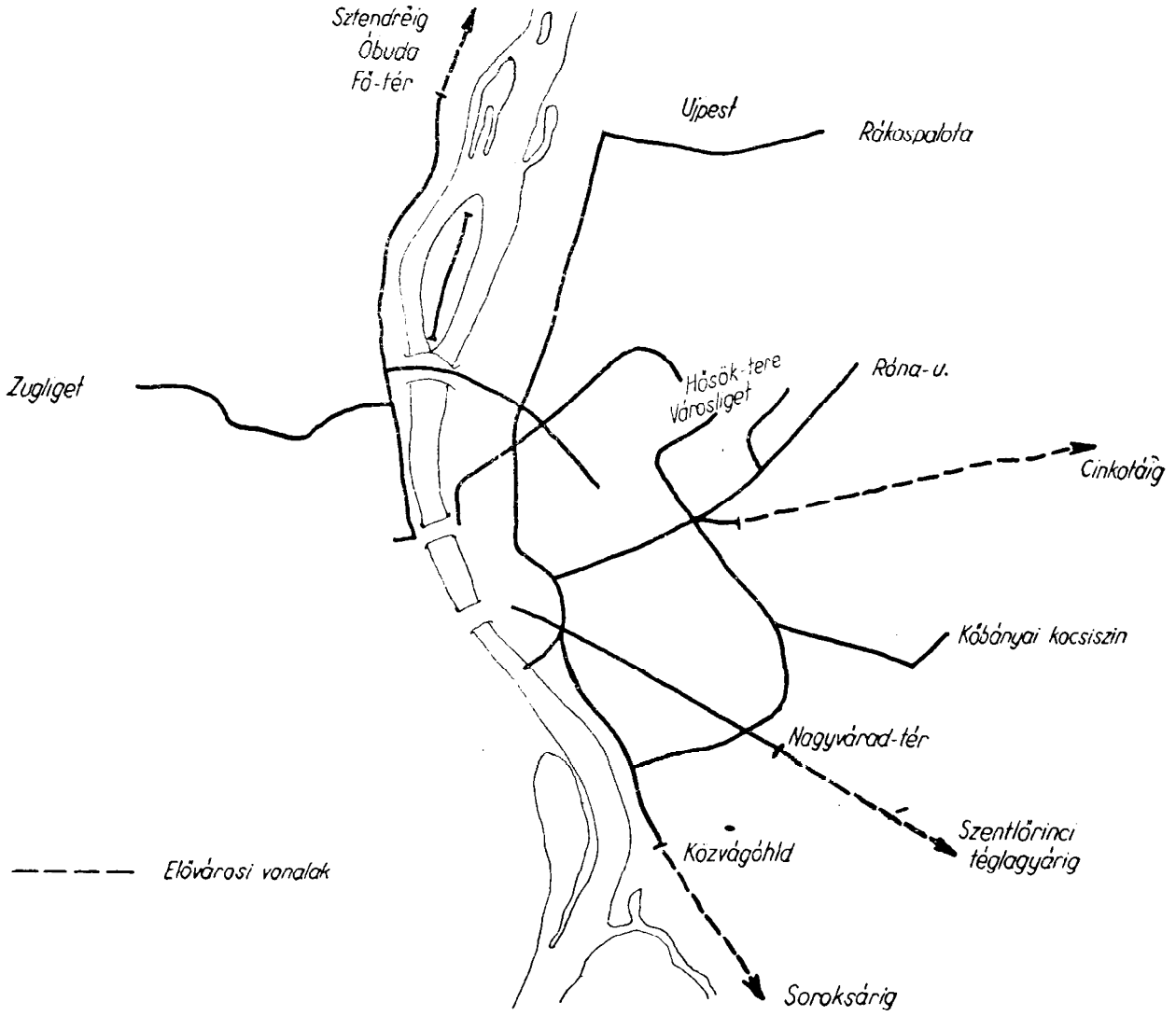

A két nagy tőkés vállalat állandó harcban állt egymással, amely legjobban akkor élesedett ki, amikor megépült a Margit-híd. A hídon át vezető vonalat mindkét érdekeltség meg akarta szerezni. A harc miatt évekig nem épült meg a Pestet és Budát összekötő első vonal. Végül a tőkeerősebb PKVT megvásárolta a budai társaság vagyonát, s 1878-ban *Budapesti Közúti Vaspálya Társaság* (BKVT) névvel újjáalakult. 1879-ben a margithídi vonal összekötötte a két hálózatot.

Az új társaságnak egyre rohamosabban növekvő közlekedési szükségletet kellett kielégítenie. A főváros lakosainak száma ugyanis 1869—1890 között kereken duplájára (270 ezerről 506 ezerre), az egy lakosra jutó átlagos évi utazások száma pedig 16-ról 46-ra nőtt. Az utasok száma így 1890-ben már több mint 23 millió volt. Ebből azonban már 18 milliót szállított a lóvasút, míg 4,4 milliót a jóval gyorsabb új, korszerű tömegközlekedési eszköz — a *közúti villamosvasút.*

A verseny nagyon egyenlőtlen volt, és a lóvasút rohamos hanyatlásához vezetett. 1889-ben indult meg a rendszeres villamosvasúti közlekedés, ebben az évben épült az utolsó lóvasúti vonal, 1895. volt az utolsó tiszta lóvontatású év a társaság hálózatán, 1898-ban pedig már a BKVT minden vonalán villamosvasút szállította az utasokat. Ezután már csak a margitszigeti lóvasút maradt meg kuriózumként egészen 1926-ig.

A korszerű városi közlekedés kifejlődése és szerepe Budapest életében a Tanácsköztársaság bukásáig

A múlt század utolsó negyedének fordulójára a lóvasút világszerte elérte teljesítőképességének határát. Idáig sokkal rövidebb idő alatt jutott el, mint elődje az omnibusz. Ennek oka az, hogy — jórészt éppen a lóvasúti hálózat nyomán — megnövekedtek és erősen kiterjeszkedtek a gyorsan fejlődő kapitalizmus nagyvárosai. Ez azt jelentette, hogy *sokkal több utast, nagyobb távolságra, lehetőleg rövid idő alatt kellett elszállítani.* Mindhárom igény lényegében a *sebesség növelését* kívánta meg. A nagyobb sebességű jármű ugyanis nemcsak arányosan gyorsabban, hanem csaknem arányosan több utast is szállít. A lóvasút hátránya viszont éppen az volt, hogy *lényegében ugyanazt a sebességet* szolgáltatta, mint az omnibusz. A termelőerők gyors fejlődése azonban lehetővé tette a társadalom e szükségletének kielégítését. W. Siemens az 1879. évi világkiállításon bemutatta villamos vasútját.

Budán — csakúgy, mint sok más külföldi városban — már a villamos vasút megjelenése előtt kísérleteztek gőzvontatású személyszállítással, de a kísérleten nem jutottak túl. Egyedül a *világon harmadikként 1874-ben* megindult gőzvontatású *fogaskerekű vasút* lett életképes, mivel vonala nem lakott területen húzódott. A belső területeken a gépi vontatás megoldatlan maradt mindaddig, amíg *1887. november 29-én* meg nem indult a kétmotoros és egy pótkocsiból álló villamosvasúti próbajárat a Nyugati pályaudvar és a mai Majakovszkij utca között.

Az a tény, hogy Magyarország későn lépett a tőkés fejlődés útjára, és hogy a hazai kapitalizmus éppen ezekben az években indult rendkívüli virágzásnak, a főváros közlekedésének életében nemcsak azt eredményezte, hogy a németországi 1881. évi megindulás után hat évvel, sok külföldi várost megelőzve, Budapesten is megindult a villamos vasút, hanem azt is, hogy *Európában elsőnek Budapest épített ki a város belterületén korszerű közúti villamosvasúti hálózatot.* Ezzel kapcsolatos az is, hogy *az európai kontinensen ugyancsak elsőként Budapest avatott földalatti (kéregalatti) vasutat 1896-ban** (Londonban 1891-ben).

* Érdekességként említem meg, hogy a 3,75 km-es vonal egy év és nyolc hónap alatt készült el és 3,6 millió forintba került.

A rendszeres közúti villamosvasúti forgalmat 1889-ben indította meg Budapesten a *Budapesti Villamos Városi Vasút Rt* (BVVV). Az új közlekedési eszköz rohamos térhódítására jellemző, hogy 1897-ben már 170 km-es sínhálózaton 300 motoros és 38 pótkocsi futott.

1898-ig a BKVT is áttért 90 kocsi beállításával a géperejű személyszállításra. Az átállás eredményességét mutatja, hogy az utasszám a BKVT vonalain az 1897. évi 26,5 millióról 1898-ban már 36,2 millióra emelkedett.

A főváros tömegközlekedése — ha az újratermelési ciklusnak megfelelően hullámzóan is — az első világháború kitöréséig állandóan fejlődött. Különösen gyorsan épültek az új vonalak a századforduló után. Jelentősen fejlődött a kocsipark is. A BKVT 1900-tól 1914-ig 335 motor- és 105 pótkocsit állított be, a BVVV pedig 1906—1914 között 230 motor- és 271 pótkocsit vásárolt. Az utasok száma ugrásszerűen nőtt. Például 1905 és 1910 között az utasszám megduplázódott. Ennek oka a lakosság lélekszámának emelkedése, az utazási távolságok növekedése, a hálózat kiépülése, továbbá az volt, hogy a *közlekedési eszköz igénybevétele elenyésző esetlegességből fokozatosan a fővárosi lakos életszükségletévé vált.*

Budapest lakosságának és a tömegközlekedést lebonyolító eszközök (közúti vasút, omnibusz, hajó) összesített forgalmának alakulása 1900 és 1915 között

Év	A lakosság száma ezerben	Az utasok száma millióban	Egy lakosra jutó évi utazások számok
1900	733	71,6	98
1910	880	175,0	199
1915	976	244,2	250

Ennek a forgalomnak oroszlánrészét a közúti vasút bonyolította le (a háború elején kereken 227 millió, 1918-ban pedig már 396 millió utas!).

A főváros *környékének* közlekedése csak lassan fejlődött ki, és vonalvezetését *sokszor telekspekulációs céloknak,* nem pedig tényleges szükségletnek köszönhette. Ilyen volt például az Újpest—Rákospalotai lóvasúti vonal (1870), amelyet gróf Károlyi Sándor építtetett, hogy a vonal mellett fekvő birtokát felparcellázhassa és telekként drágán eladhassa.

A BKVT leányvállalatot hozott létre (a *Budapesti Helyi Érdekű Vasutak Rt-t),* amely 1887 és 1889 között megépítette a dunaharaszti, a cinkotai és a szentendrei vonalat, gőzüzemű vontatással. E vonalakat 1906—1913 között villamosították. A 26 km-es budafoki vonal viszont már villamosítva épült (1899-ben).

Az elővárosi vasutak fejlődésének a századforduló körül nagy lökést adott a külső területeken gombamódra szaporodó és fejlődő tőkés iparvállalatok személy- és áruforgalmi szükséglete. Az áruszállítás üzleti jelentősége ugrásszerűen megnőtt az ezerkilencszázas évek elején, amikor a BHÉV vonalakat bekapcsolták a MÁV hálózatába. Jól jellemzi ezt a fejlődést a teherszállító kocsipark alakulása. Míg 1890—1900 kö-

zött csupán tíz teherkocsit állítottak be, addig a következő tíz évben 126-ot. A növekvő forgalmat az egyvágányú gőzüzemű vasút nem bírta lebonyolítani, ezért megépítették a második vágányokat is. Ilyen módon a BHÉV vágányainak együttes hossza 1914-ben már 304 km volt, amelyhez 22 km hosszúságban 48 iparvágány csatlakozott.

A vázolt fejlődésnek azonban csakhamar vége szakadt. A fővárosi tömegközlekedés műszaki fejlesztése ugyanis az első világháború alatt teljesen megszűnt. A tőke a hadiiparba áramlott. Pedig a fejlesztésre nagy szükség lett volna, hiszen a forgalom (amelyet a katonai jellegű szállítások is felduzzasztottak) elérte a napi egy millió utast. A nagy igénybevétel, az elhanyagolt vagy rossz minőségben végzett karbantartások következtében a műszaki-forgalmi berendezések erősen leromlottak. Az utazási feltételek rendkívül rosszak voltak és egyre tovább romlottak.

Ilyen körülmények között az *1918-as polgári forradalom kormánya nem térhetett ki a tömegek követelése elől, és novemberben elrendelte, később pedig törvénybe foglalta a közúti villamos vasútak egyesítését a főváros kezelésében, Budapesti Egyesített Városi Vasutak* néven. Itt persze nem a tőkések kisajátításáról volt szó. A kártérítési tárgyalások azonban még nem értek véget, amikor *a Tanácsköztársaság kártérítés nélkül köztulajdonba vette a közlekedési társaságok vagyonát.*

A nehézségek igen nagyok voltak. Míg a háború elején 971 villamos kocsi havonta 18 millió utast szállított, addig 1919 júliusában 712 használható kocsival 31 milliót kellett továbbítani. A Tanácsköztársaság rövid fennállása alatt természetesen nem tudott urrá lenni ezeken a nehézségeken. Igyekeztek megjavítani a külső, munkáslakta területek közlekedését (például az Andrássy úton megszüntették az omnibusz-járatot és külterületre helyezték). A közlekedés tényleges megjavítása azonban a jövő feladata lett volna. Ennyi idő alatt is terveket dolgoztak ki a közlekedés javítására, a földalatti, a villamos, autóbusz- és taxiközlekedés jelentős bővítésére. Megfelelő pénzügyi eszközök biztosítása céljából tervbe vették továbbá a tarifa felemelését, úgy azonban, hogy a dolgozók kedvezményben részesültek volna, gyermekeik pedig ingyen utazhattak volna az iskolába. A tervekből azonban a Tanácsköztársaság bukása miatt semmi sem lett.

Az elmondottak szerint tehát 1914-ig kialakult a főváros tömegközlekedésének az a hálózata és kocsiparkja, amely — a műszaki leromlást nem számítva — egy évtizedig változatlanul, azután pedig az alaphálózatnak csupán kevés változtatásával meghatározta Budapest közlekedésének arculatát, sőt, szerkezeti fejlődését is. Ezt a hálózatot és kocsiparkot az jellemezte, hogy tőkés, mégpedig *több* tőkés vállalat* hozta létre. Ennek egyik következményeként több mint *harmincféle kocsitípus* fu-

* A háború kitörésekor – nem számítva a fogaskerekű vasútat és a budai siklót működtető két vállalatot, valamint az omnibuszvállalatokat – a közúti tömegközlekedés a következő vállalatok kezében volt:

1. A Magyar Ipari és Kereskedelmi Bank érdekeltségében levő Budapesti Közúti Vaspálya Társaság (BKVT). Leányvállalatai: *a)* Budapest–Újpest–Rákospalotai Villamos Közúti Vasút Rt. (BUR), *b)* Budapest Helyiérdekű Vasútak Rt. (BHÉV).

2. Az Angol–Osztrák–Magyar Bank érdekeltségét képező Budapesti Villamos Városi Vasút Rt (BVVV). Leányvállalata: a Budapest–Szentlőrinci Helyiérdekű Villamos Vasúti Rt (BLVV).

3. Ferenc József Földalatti Villamos Vasút Rt (FJFVV), amelynek részvényein a két nagy vállalat ½–½ arányban osztozkodott.

4. Budapest–Budafoki Helyi Érdekű Villamos Vasút Rt. (1916-ban a BHÉV.-be olvadt).

tott, és nem volt egységes tarifa. A másik következmény az anarchikus *vonalvezetés* volt. A tőkések célja: a legnagyobb haszon biztosítása. Ennek jegyében nemcsak rendkívül magas tarifát állapítottak meg (a háború előtti tarifa 40—50 százalékkal magasabb volt, mint külföldön), hanem az építtető pénzmágnások azáltal is igyekeztek annyi hasznot kicsikarni maguknak, amennyit csak lehetett, hogy vagy saját birtokaik felé vezették a vonalat, vagy az egyes vonalak megépítése előtt olcsón felvásárolták a vonalmenti földeket, s ezeket a vonal megépítése után mint építési telkeket nagy spekulációs haszonnal értékesítették.

A két nagy vállalat versengett a legnagyobb haszonnal kecsegtető vonalak megépítésében. Persze, egységes közlekedési hálózat- és községfejlesztési tervnek nyoma sem volt. A tőkések a versenyben nem voltak tekintettel az utazóközönség érdekeire, sőt, sokszor annak ellenére cselekedtek. A közönség szükségleteinek semmibevételére és az éles versenyre talán a BUR vasút esete a legjobb példa. A befolyásos BKVT közbelépésére ugyanis a vonal belső végállomását a Nyugati pályaudvar helyett csak a Ferdinánd-hídnál engedélyezték. A belső vonalakkal való kapcsolat hiánya miatt az új járatot természetesen kevés utas vette igénybe. (Az egy kocsikilométerre jutó utasszám ekkor a BKVT vonalain 3,4; a BVVV vonalain 3,3; a BUR vasúton pedig csak 2,4.) A tönk szélére jutott vállalat vagyonát a BKVT szerezte meg, és a vonalat most már bekapcsolva saját hálózatába, biztosította annak jövedelmezőségét.

E számos negatívum ellenére, a közlekedési vállalatok alapjában pozitív szerepet játszottak a főváros életében. A maximális haszon utáni hajszában is korszerű, európai színvonalú városi tömegközlekedési hálózatot hoztak létre. Ez a hálózat segítette a mai világváros kifejlődését. A telekspekulációs célokból vezetett vonalak mellett új települések és iparnegyedek jöttek létre. A hálózat tehát nemcsak *összekötötte* a meglevő településeket, hanem hozzájárult *újak kialakulásához* is.

Különösen jelentős volt *a főváros összekapcsolása a környékkel.* Ezzel egyrészt megjavult a főváros élelmiszerellátása, másrészt lehetővé vált, hogy *a munkások a fővárosi lakásuzsora elől a külső körzetekbe menekülhessenek.*

A közlekedés másik — az előbbivel összefonódó — hatása a *főváros funkcionális körzeteinek kialakulása,* élesebb elhatárolódása volt. Létrejött egyre határozottabb profillal a belső kereskedelmi és hivatali negyed (city), ezt egy lakónegyed övezi, amelyen kívül a gyárnegyed, majd még egy lakónegyed (peremvárosok) következik. Ezeket szorosan egybekapcsolta a már ismertetett közlekedési hálózat.

A főváros közlekedése a közúti vasútak egyesítésétől a felszabadulásig

A Tanácsköztársaság bukása után a tőkés közlekedési vállalatok vagyonát is siettek visszaadni a régi tulajdonosoknak. A tőkések azonban ekkor sokkal jobb befektetést is el tudtak képzelni, mint a háború alatt leromlott közlekedés helyreállítását, s nem voltak hajlandók a közlekedés rendbehozására tőkét befektetni. Ugyanakkor a rossz közlekedési viszonyok miatt a lakosság követelte a közlekedés kivételét a magántőkések kezéből. Végül, hosszú húzavona után, a főváros megváltotta a két nagy vállalatot, és *1923. január 1-ével megalakította a Budapest*

Székesfővárosi Közlekedési Részvénytársaságot (BSZKRT). Később a vállalat kezelésébe került az összes közúti vasút, a földalatti és a fogaskerekű vasút, a budai sikló, az autóbuszközlekedés, valamint az elővárosi (BHÉV) vasutak is.

A közüzemesített közlekedésre minden tekintetben jellemző volt az, hogy versengő tőkésvállalatok hozták létre. A közúti vágányhálózat ekkor 405 km-t tett ki, de ebből — főleg a belső kerületekben — igen sok párhuzamos, versengő vonal volt. A vonalvezetés sok területen ütközött a szükséglettel vagy a város kívánatos fejlesztésével. A magántőkés vállalatok tevékenysége azonban talán legjobban a *kocsiparkon* volt lemérhető. Az állomány ekkor 1065 motoros és 516 pótkocsi volt. Ezek között csupán motorkocsi-típusból 29-féle volt, de ugyanilyen változatosak voltak a tartozékok és a szerelvények is (21-féle motor, 25-féle kocsitengely, 10-féle menetkapcsoló, 36-féle hordrugó volt használatban).

A BSZKRT kezelésébe került összes vasutak építtetők szerint 1923—24-ben

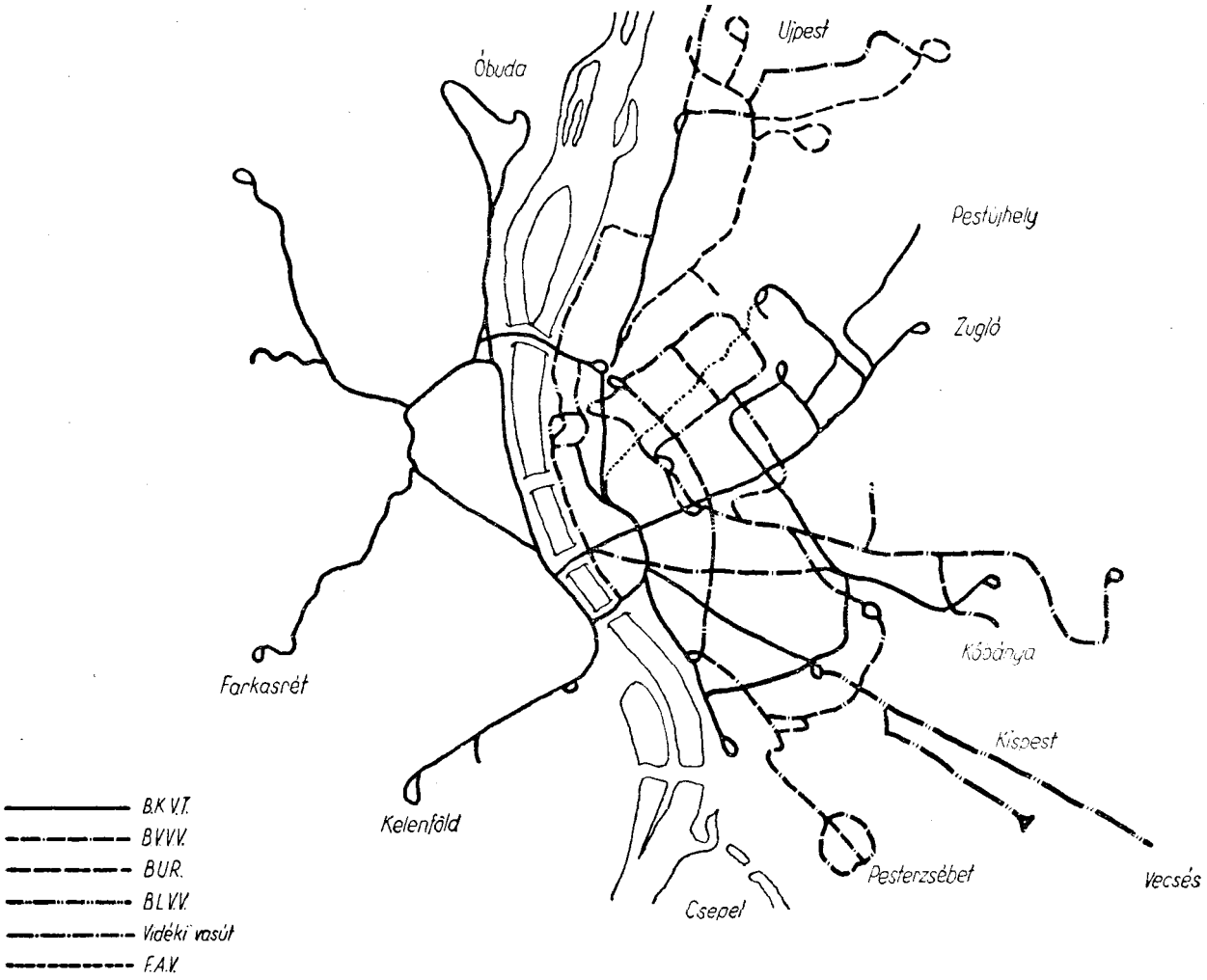

Az utasforgalom jellemzője ezekben az években — a háború utáni válsággal összefüggésben — az állandó csökkenés volt; 3 év alatt kereken egy harmaddal csökkent az utasok száma. (L. a túloldali táblázatot.)

1921-ben megindult az autóbuszközlekedés is 16 kocsival. Ezek közül hét a háború idejéből való volt.* Természetes, hogy ez a kocsipark még nem tudta kiszorítani az omnibuszt, amely 1921-ben is egy millió utast szállított, míg az autóbusz csupán 300 ezret. Az új technika azonban rohamosan tért hódított. A következő évtől kezdve az arány megfordult, s végül 1930-ban az autóbusz egyeduralmához vezetett. Ebben az évben 130 autóbusz 27 millió utast szállított.

Év	A budapesti villamos-közlekedés utasainak száma (millió)	Év	A budapesti villamos-közlekedés utasainak száma (millió)
1921	312,2	1923	219,7
1922	290,9	1924	208,6

Az első világháborúban a vágányhálózat és a kocsipark leromlott ugyan, de a nehézségek meg sem közelítették a II. világháború kárait. Ennek ellenére, a helyreállítás rendkívül elhúzódott. A BSZKRT a legkevésbé sem képviselte az utazóközönség, még kevésbé a munkáslakta területek lakóinak érdekeit. Egész működését a forgalmi bevételek növeléséért folytatott harc jellemezte. Elég talán megemlíteni, hogy az első új vonalat az új lóversenytérhez vezették, míg például a 67-es villamos vonalának rákospalotai, pestújhelyi meghosszabbítását hosszú évekig tervezték, de soha nem csinálták meg. Hatalmas összeget fordítottak egy reprezentatív székház építésére és a főtisztviselők fizetésére, ezzel szemben a hálózat korrekciójára és új kocsik beszerzésére nem jutott elegendő pénz. A BSZKRT vezérigazgatója erről 1937-ben a következőket mondta: „Fővárosunknak nem minden tekintetben ésszerűen fejlődött közúti vasúti hálózata a BKVT és a BVVV versengésének az eredménye. Racionálisabb vonalvezetés több helyen kívánatosabb lenne, de gyökeres változtatásokat a BSZKRT nem látott idő- és célszerűnek, csupán kisebb helyesbítéseket tett."** Ugyanakkor — mivel az új kocsik sebességnövekedése nem hozna elég megtakarítást az állandó jellegű költségeknél — kijelenti: „Enélkül a befektetés nem lenne rentábilis. Ennélfogva a BSZKRT új kocsikat... gazdasági racionalitásból, csupán selejtezendő járművei helyett kíván beszerezni."*** Ily módon a 20—40 éves járművek javítására évi 6—9 millió pengőt fordítottak, új kocsikat pedig mértékadó számban csak 1928—1930-ban és 1939—1942-ben állítottak forgalomba. A jelentéktelen fejlődésre és a korszerűtlen járműállományra jellemző a kocsipark túloldalon lévő korstatisztikája.

A közúti vasútnál jelentősebben fejlődött a főváros autóbuszközlekedése. Az 1921. évi 16 autóbusszal szemben 1938-ban 270 autóbusz (220 BSZKRT és 50 BART**** kocsi közlekedett. 1933-ban Óbudán az első trolibuszvonalat is megnyitották 2,3 km-es vonalon, ezen három kocsi közlekedett.

* Az autóbuszközlekedés Európában először *Londonban* indult meg 1910-ben. A főváros 1915. március 15-én hét kocsival indította meg az első járatot a Hősök tere—Andrássy út—Apponyi tér vonalán. A járművek azonban benzin- és gumihiány miatt már 1917-ben nem közlekedtek.

** Dr. Perczel: Racionalizálási intézkedések a BSZKRT vállalatoknál. Budapest, 1937. 12. o.

*** Dr. Perczel: I. m. 28. o.

**** Budapesti Autóbuszközlekedési Rt. A BART 8 külső vonalon üzemeltette kocsijait. A vonalak együttes hossza 154,35 km, az utasok száma 1938-ban 1,1 millió volt.

Ha ezek után azt vizsgáljuk, hogy milyen volt a főváros lakosságának ellátottsága tömegközlekedési eszközökkel, akkor mindenekelőtt az összes férőhelyek számát kell néznünk. A mai kocsipark azonos korcsoportjainak átlagos férőhelyeivel, és autóbuszonként 50 férőhellyel számolva, 1938-ban 82 681 motorkocsi-férőhely, 47 744 pótkocsi-férőhely, 13 500 autóbusz-férőhely és 180 trolibusz-férőhely állt rendelkezésre. Összesen tehát a budapesti közúti járműpark 144 105 férőhelyet képviselt.

A BSZKRT 1938. évi közúti vasúti kocsiparkjának korstatisztikája

Az üzembehelyezés éve	Motorkocsi		Pótkocsi	
	db	százalék	db	százalék
1896 előtt	6	0,6	17	2,6
1896—1905	456	40,6	122	19,2
1906—1915	545	48,5	416	64,8
1916—1925	—	—	10	1,5
1926—1938	116	10,3	77	11,9
Összesen:	1123	100,0	642	100,0

Ez azt jelenti, hogy 1000 lakosra átlagosan 88,4 férőhely jutott (a lakosság száma 1,63 millió volt). Ez meglehetősen alacsony szám, mégsem bizonyult kevésnek. A két háború közötti időszak alatt — eltekintve a válságok következtében előálló lényeges utasszámcsökkenésektől — *az utasszám lényegében változatlan maradt.* Például az 1921. évi 313,5 millió utassal (közúti vasút, autóbusz, omnibusz) szemben 1938-ban 347 millió közúti vasúti és autóbusz-utas volt. Ez persze *relatív csökkenést jelentett,* mert a lakosság lélekszáma jelentősen nőtt. És valóban, *az egy lakosra jutó átlagos évi utazások száma 212, ami megegyezik az első világháború előtti átlagos utazások számával.*

Ennek a visszafejlődésnek a gyökere a drága, főleg a kiskeresetű dolgozókat sujtó tarifában rejlett. A főváros akkori vezetői 24, majd 30 fillérben állapították meg a villamos átszállójegy árát, holott azért számos szakmában egy óráig kellett a munkásnak dolgoznia. Az autóbusz pedig kimondottan luxus közlekedési eszköz volt. Ha feltételezzük, hogy egy utas átlagosan naponta kétszer veszi igénybe a közlekedési eszközöket, akkor *1938-ban Budapest lakosságának mindössze 29,1 százaléka utazott tömegközlekedési eszközön.* Ilyen körülmények között a kocsipark elmaradt fejlesztése ellenére sem volt túlzott a zsúfoltság.*

A munkások nagy része gyalog, vagy legjobb esetben kerékpáron közelítette meg munkahelyét, illetve otthonát.** De még azok jó része is erre kényszerült, akik igénybe vették volna a tömegközlekedési eszközöket, mert a BSZKRT nem tartotta szükségesnek és kifizetődőnek a munkáslakta területek közlekedésének fejlesztését.

* Megjegyzem, hogy a BSZKRT vezetői szükség esetén nem új kocsik beállításával, hanem a tarifa felemelésével kívánták a zsúfoltságot megszüntetni. Például Perczel már idézett munkájában kijelenti: „A kisszakasz-résen bekövetkező torlódást előre láttuk, enyhítésére a tarifareform keretében a kisszakaszjegy árának emelését javasoltuk." (I. m. 39. o.)

** Zelovich: Budapest közlekedése c. művében idézi Heuert, aki egy berlini statisztikát közöl. Eszerint 1932 telén a berlini dolgozók 24,8 százaléka gyalog, 13,8 százaléka pedig kerékpáron közelítette meg munkahelyét. Nálunk ez az arány bizonyosan rosszabb volt.

A második világháború alatt a helyzet tovább romlott. Az utasok száma — mint az első világháborúban is — ugrásszerűen növekedett. Ezzel szemben a javítások elmaradtak, a vágányok felújítása alig érte el a forgalmi vágányhálózat 0,2 százalékát. Az autóbuszokat fokozatosan a háború közvetlen szolgálatába állították, s végül, 1944-ben gyakorlatilag meg is szűnt az autóbuszközlekedés.

Budapest tömegközlekedésének alakulása a felszabadulástól napjainkig

A fővárosi harcok során a város közlekedési hálózata soha nem látott károkat szenvedett és teljesen megbénult. Az 1944. év végi 1861 egységnyi közúti járműparknak több mint a fele üzemképtelen lett (71 roncsot selejtezni kellett), s a másik részét is számos kisebb kár (üvegkár stb.) érte. A 437,5 km hosszú hálózatnak (ebből 369 km volt a fővágány) mintegy 10 százaléka tönkrement. A felsővezeték-hálózatnak mindössze 16,4 százaléka maradt épségben. Elpusztult az áramátalakító kapacitás 41 százaléka. Üzemképes autóbusz pedig egy sem maradt.*

A nagy károk ellenére, a közlekedés páratlanul rövid idő alatt megindult. Még tartott a budai ostrom, amikor 1945. február 7-én a Váci úton megindult az 55-ös villamos. Május 1-én pedig ismét járt a 6-os a Nagy körúton. Július 21-én elkészült az első újjáépített autóbusz, és rövidesen megindult a közlekedés — további két kocsival — a Gellért tér és a Deák tér között.

Bár a nehézségek még nagyok voltak, az év végére lényegében helyreállt a közlekedés. Már a novemberben kiadott jelentés szerint is, a közúti vasúti vonalhálózat 97 százalékán megindult a forgalom, 1137 járművel; az áramátalakító kapacitás 88 százaléka üzemben volt stb. Három év múlva pedig a forgalomba bocsátott kocsik száma már megközelítette a háború előttit.

A közúti vasútnál lassabban heverte ki a háborús sérüléseket az autóbuszközlekedés, ahol a kevésszámú roncs helyreállítása mellett főleg új kocsik beállítására volt szükség. 1948 elején azonban megjelentek az első új autóbuszok. Ettől kezdve a forgalom gyorsan nőtt, és már ebben az évben több utas vette igénybe az autóbuszközlekedést, mint 1938-ban.

Nemcsak az autóbuszközlekedésben, hanem az egész fővárosi tömegközlekedésben szembetűnő jelenség a felszabadulás után a forgalom soha nem látott növekedése.

A gyorsan növekvő közlekedési igények kielégítésére és az elhanyagolt külső kerületek ellátására törekedve már a hároméves tervben megkezdődött a tömegközlekedés fejlesztése. Az első lépés a munkáskerületek és a peremvárosok bekapcsolása volt a fővárosi hálózatba. Ennek eredményeként jutott közúti vasúthoz Pestújhely, Megyer, Pestimre; gyorsvasúthoz Csepel; autóbuszközlekedéshez a kisebb forgalmú és addig elhanyagolt községek.

* A kép teljessége kedvéért megjegyzem, hogy a helyiérdekű vasútak 674 egységéből 197 súlyosan megsérült (12 elpusztult), a főváros útburkolataiból 250 ezer m² teljesen tönkrement, mintegy 1,8 millió m² útburkolat pedig, a háborús forgalom következtében annyira leromlott, hogy átépítése sürgősen szükségessé vált. (Dr. Ruisz adatai.)

A főváros tömegközlekedési eszközeit igénybe vevő utasok száma 1860 és 1959 között

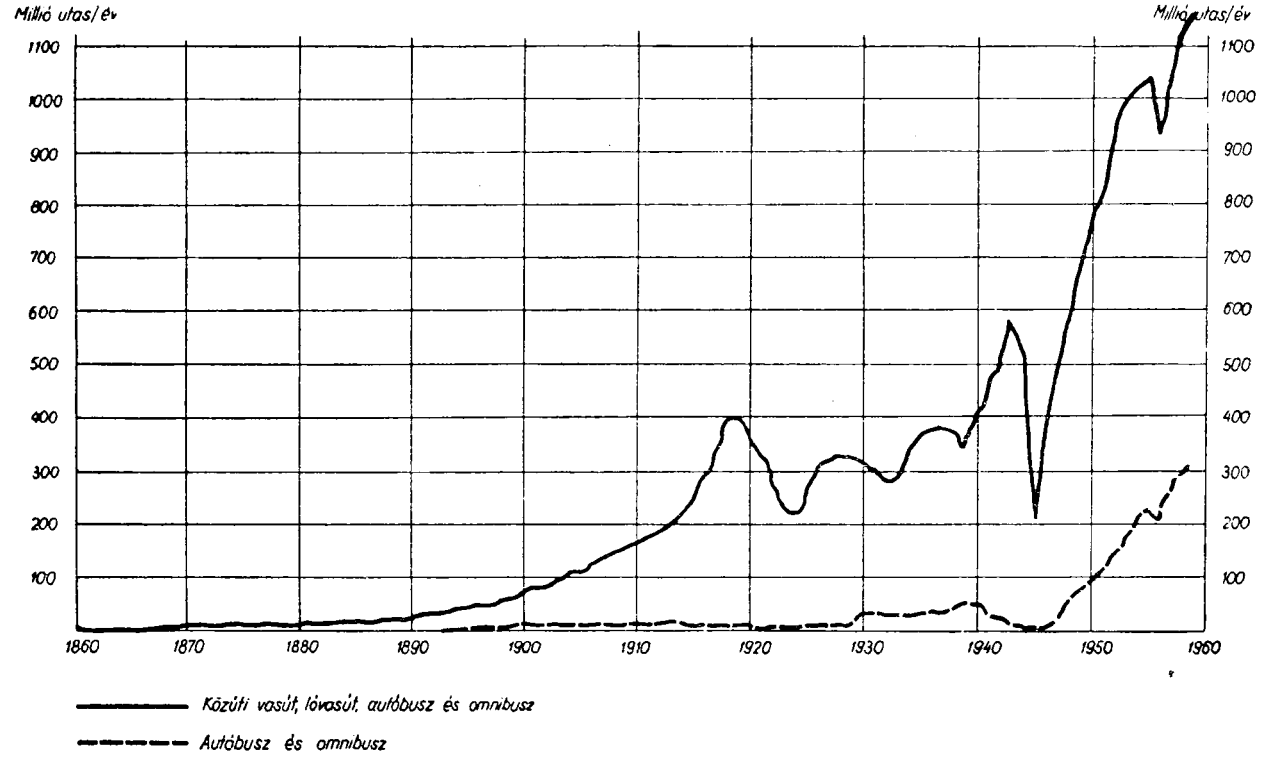

Budapest belső területén a megnövekedett igényeket főleg a következő eszközökkel igyekeztek kielégíteni:

1. *A közúti vasúti forgalmat gyorsították,* hogy így a járműparkot jobban ki lehessen használni. Ebből a célból a legtöbb nagyforgalmú útvonalon középre helyezték a vágányokat; rendeztek egyes nagyforgalmú csomópontokat és tereket; célul tűzték ki a MÁV-vonalakkal pályaszintben levő fontosabb keresztezések (például a Thököly úti) megszüntetését és a szűk aluljárók (Dózsa György úti stb.) bővítését; a Lánchíd és a Szabadság-híd alatt korszerű aluljárót építettek (gyorsvasúti jellegű vonal); a megállóhelyeket egyenletesebben osztották el (összevonások); engedélyezték a menetsebesség növelését; a nagyforgalmú közúti vasúti vonalak útvonalait „Stop" útvonalakká jelölték ki.

2. *Az autóbuszparkot rohamosan fejlesztették.* Már 1949-ben 15,5 %-kal több autóbusz 83,8%-kal több utast szállított, mint 1938-ban.

3. 1949-ben megkezdték a fővárosi *trolibusz*hálózat kiépítését.

Budapest tömegközlekedésének az a fejlesztése, amely a hároméves tervben megindult, az első ötéves terv időszakában megtört. Ennek elsődleges oka a beruházási keretek elégtelensége volt, másrészt az, hogy a tervezett keretet sem használták fel. Az elmaradás éppen a szállító kapacitást növelő jármű-beruházásoknál volt a legnagyobb. A közúti vasutaknál ugyanis a gépi beruházásokat a tervhez képest csak 60 százalékban valósítottuk meg, ami a tényleges szükségletet csupán 24 százalékban elégítette ki.

A terv a beruházások súlypontját az inkább perspektívában hatásos, mélyvezetésű gyorsvasút építésére helyezte. Sokan azt várták, hogy *ez az egyetlen* földalatti gyökeres változást hoz a főváros már-már zsákutcába került tömegközlekedési viszonyaiban. A földalattira természetesen fontos szerep vár Budapest közlekedési problémáinak megoldásá-

ban. Ennek azonban több fontos feltétele van, például az, hogy a földalatti gyorsvasút több főbb vonalát kiépítsük. A megkezdett egyetlen vonalra ugyanis az összes forgalomnak csupán körülbelül 14 százaléka jut. Ez is csak elméletileg. A valóságos forgalom aligha fogja meghaladni a fővárosi tömegközlekedési forgalom 5 százalékát, mert rövid távolságra a gyorsvasutat nem érdemes igénybe venni.

Az első ötéves terv közúti vasúti beruházásai

Megnevezés	Műszaki szükséglet	Tervszám	Teljesítés	Teljesítés	
	millió forintba			tervszámhoz viszonyítva százalékban	a szükséglethez viszonyítva százalékban
Építés.....	276,5	144,8	139,7	97	51
Jármű.....	368,0	148,7	89,9	60	24
Egyéb.....	13,0	11,8	7,4	63	57
Összesen:	657,5	305,3	237,0	78	36

Az azonnali szükségletek kielégítését, és az elmaradt közúti vasúti kocsik beszerzését kívánta pótolni a trolibuszhálózat és az autóbuszközlekedés fejlesztése. Ezt célozta az *a csekély mértékű és nem kielégítő színvonalú korszerűsítési munka* is, amely egyes régi villamoskocsi-típusok korszerűsítésére irányult. Mindezek azonban megközelítőleg sem voltak elegendők az igények kielégítésére, annál kevésbé, mert az igények időközben nagymértékben megnőttek, s — a vázolt körülmények között — csak a meglevő közúti vasúti kocsipark még fokozottabb kihasználása révén lehetett őket úgy-ahogy kielégíteni.

A budapesti közúti vasút néhány műszaki-gazdasági jellemzője 1938-ban és 1955-ban

Mutató	1938	1955	Index 1938 = 100
1. Egy utasférőhely évi üzemóráinak száma ...	2940,0	4300,0	147
2. Egy férőhelyen a csúcsórában elszállított utasszám	1,9	2,8	147
3. Egy férőhelyen egy óra alatt elszállítható elméleti utasszám*	3,4	2,1	62
4. Zsúfoltsági mérőszám (2 : 3).....	0,56	1,33	240

* A csökkenés oka elsősorban az átlagos utazási távolságok jelentős növekedése.

Az 1956. évi ellenforradalom a főváros tömegközlekedésében is komoly károkat okozott. Csupán a közvetlen kár (felsővezeték, jármű stb.) megközelítette a 18 millió forintot, a közvetett kár pedig ennek sokszorosát érte el. A gazdasági és politikai konszolidáció után ismét előtérbe kerültek a tömegközlekedés megoldatlan kérdései. A lehetőségekhez képest fontossági sorrendben arányosan megindult végre a főváros tömegközlekedésében a fogyatékosságok, aránytalanságok és lemaradások felszámolása.

A földművesszövetkezetek segítsége a termelőszövetkezetek szervezésében és megerősítésében*

A lenini szövetkezeti terv egyik sarkalatos tétele a fokozatosság, a dolgozó parasztok egyesüléseinek az alsóbb fokú társulásból kiinduló előrehaladása a termelési szövetkezés magasabb formái felé. Ennek az alapelvnek felel meg a földművesszövetkezeteknek a mezőgazdaság szocialista átalakítására irányuló tevékenysége, tagságuk részvétele a mezőgazdasági termelőszövetkezetek létrehozásában és megerősítésében.

A kollektív gazdálkodás, a szocialista termelési mód ez év tavaszára hazánk mezőgazdaságában is túlsúlyba került. A nagy átalakulást a Magyar Szocialista Munkáspárt, a munkásosztály vezette, szervezte, állandóan szem előtt tartva az önkéntesség elvét, s különös figyelmet fordítva arra, hogy a dolgozó parasztok bizalmát, aktív támogatását e munkához megszerezze. A párt irányításával folytatott céltudatos szervező munkában részt vevő százezernyi dolgozó között jól megállták helyüket a „testvérszövetkezet"-ként működő földművesszövetkezetek tagjai és vezetői is. E szervező munka eredményeként ma már a földművesszövetkezetek paraszti tagságának és vezetőségének túlnyomó többsége termelőszövetkezeti tag. A földművesszövetkezetek csaknem 1000, korábban általuk alkalmazott képzett mezőgazdászt (1959-ben 493-at), mintegy 250 könyvelőt és más szakembert adtak át a termelőszövetkezeteknek. A földművesszövetkezeti ügyvezetők közül sokat termelőszövetkezeti elnökké választottak.

Megállta helyét a munkában a földművesszövetkezet *mint szervezet* is. A falu szocialista átalakulásával lezárul a földművesszövetkezeti rendszer csaknem másfélévtizedes ilyen jellegű tevékenysége is, nem fejeződött be azonban a termelőszövetkezetek megszilárdításával. a mezőgazdasági árutermelés növelésével kapcsolatos munkája, sőt e területen még nőttek is a feladatai.

*

A proletárhatalom kivívása és megszilárdítása után a népi demokratikus országoknak a mezőgazdaság területén a termelés növelése és a szocialista átszervezés nagy feladatát kell párhuzamosan megoldaniok.

A felszabadulás után mezőgazdaságunkban a következő új tényekkel kellett elsősorban szembenéznünk:

a) A földreform végrehajtása után — nem számítva a 400 négyszögölnél kisebbeket — 1 665 000 volt a gazdaságok száma, 446 000-rel több, mint a felszabadulás előtt. E gazdaságok hozzávetőlegesen 6 millió parcellából álltak.

b) Kevés volt a mezőgazdasági termelés folytatásához szükséges termelőeszköz. A felosztott nagybirtok megműveléséhez gyakran a legelemibb termelőeszközök (vetőmag, fogaterő) is hiányoztak. A rendelkezésre álló mezőgazdasági termelőeszközök állományának jelentős részét képezte a felosztott nagybirtokok nagyüzemi jellegű felszerelése, ezek hasznosítására égetően szükség volt. Közülük a földművesszövetkezetek 1946-ban használatba vettek 2300 traktort, 3800 cséplőgépet és 2300 vetőgépet.

* A cikk a SZÖVOSZ Szövetkezeti Kutató Csoportjának munkája keretében készült.

c) A felszabadulás előtt az elsőrendű ipari növények jelentős részét (a cukorrépa 56, a rostnövények 49, a dohány 34, az olajlen 71,5 százalékát) a nagybirtokokon termelték. Most a szétaprózott parasztgazdaságokban kellett termelésükről gondoskodni.

E kérdések megoldásához olyan gazdasági szervezetre volt szükség, amely elsősorban a földreform végrehajtása folytán jelentkező politikai és termelési feladatok megoldását mozdítja elő, emellett utat nyithat a kollektív gazdálkodás későbbi megszervezésének is. Erre a *szövetkezeti forma* mutatkozott a legjobbnak, amely szervezeti felépítése alapján alkalmas a szétaprózott gazdaságok különböző tevékenységeinek összefogására, s amelynek működési elveit a korábbi falusi szövetkezetek tapasztalataiból a dolgozó parasztok hazánkban eléggé ismerték is. E szervezeti forma alkalmazását indokolták a marxizmus—leninizmus elméleti munkái és a munkásmozgalom tapasztalatai.

A földreform végrehajtása folytán jelentkező feladatokat nem vehették át a meglevő régi falusi szövetkezetek (Hangya, tejszövetkezet stb.). Tagságuk zöme, s vezetőségük elsősorban a régi birtokos parasztokból tevődött össze, korábbi tevékenységük is csaknem kizárólag kereskedelmi jellegű volt. A felszabadulást követő politikai helyzet, az éles osztályharc együttesen abba az irányba hatottak, hogy a *termelést szervező feladatokat új szövetkezeti forma keretében lássák el.* Már a földreform végrehajtására kiadott rendelet (1945-ben) az újonnan alakuló földművesszövetkezetekre bízta ezeket a tennivalókat.

A földművesszövetkezetek eleinte — zömmel 1946—47-ben — főként a termelés szervezésével járó feladatokat látták el, később — 1948—49-ben — emellett a faluban működő korábbi kereskedelmi jellegű szövetkezetekkel egyesülve az áruforgalomra is kiterjesztették tevékenységüket. Ily módon 1948—49-ben 1 340 000 taggal (családtagok nélkül számítva) a dolgozó parasztság nagyobb részét magukban foglaló falusi *általános jellegű* szövetkezetekké alakultak.

Tevékenységük ez időtől kezdve rendkívül széleskörű: a kereskedelmi feladatok, a fogyasztási cikkek értékesítése, a mezőgazdasági cikkek felvásárlása mellett foglalkoznak a mezőgazdasági termékek feldolgozásával, a termelés közvetett, és akkor még közvetlen befolyásolásával is. Kezükben összpontosult a felosztott nagybirtokok nagyüzemi felszerelésének, feldolgozó üzemeinek döntő része. Vezetőik túlnyomórészt dolgozó parasztok. Ezek az emberek tudták, hogy a földművesszövetkezet tevékenységi körével, termelési eszközeivel kinek a gazdaságában, hogyan segíthet a legcélszerűbben. *Ebben az időben a földművesszövetkezetek hálózata ezért alkalmas volt arra, hogy a mezőgazdasági termelés növelésének és a mezőgazdaság szocialista átszervezésének munkájában a párt- és állami szerveinket céltudatosan támogassa.*

A földművesszövetkezetek termelést befolyásoló, termelőszövetkezeteket szervező munkáját azonban túl korán, az ötvenes évek elején, mielőtt lehetőségeiket kihasználhatták volna, különféle helytelen agrárpolitikai intézkedéssel csaknem teljesen megszüntették. A Magyar Szocialista Munkáspárt e területen újra nagy jelentőségű feladatokat határozott meg számukra. 1957-ben alakult meg a földművesszövetkezetek keretében a „mezőgazdasági üzemág", amely szervezetten, több mint ezer mezőgazdász vezetésével látott munkához. Az üzemág munkája a községek termelőszövetkezeti községgé alakulásának ütemében véget ér, a földművesszövetkezet azonban e községekben is ellát bizonyos termelést segítő feladatokat.

A fölműveszövetkezetek szerepe a mezőgazdasági termelés befolyásolásában és az egyszerű munkakooperációk kialakításában

A földművesszövetkezetek mindmáig fontos feladatokat végeznek a mezőgazdasági termelést segítő *gépi munkák szervezésében.* A földműves-

szövetkezetek első, legsürgősebb feladata a felosztott nagybirtokoktól szövetkezeti kezelésbe vett termelőeszközök hasznosítása volt. Az átvett traktorokat, cséplőgépeket, vetőgépeket 1948-ig üzemszerűen állították munkába. Az átvett gépek javítására 17 gépjavítóműhelyt létesítettek. Sok helyen a határt traktorkörzetekre osztották és a gépek egy-egy megbízott vezetőségi tag irányításával tervszerűen, dűlőről-dűlőre haladva dolgoztak. 1946-ban a traktorok 256 000 kh-on végeztek talajmunkát, 180 000 kh-on vetést. A gépállomások megalakulásáig (1948-ig) az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok csaknem kizárólag a földművesszövetkezetek útján juthattak mezőgazdasági nagygépekhez.

A gépállomások megalakulásuk után a földművesszövetkezetektől a mezőgazdasági nagygépeket átvették. Ettől kezdődően a nagyobb gépek hasznosításában a földműveszövetkezetek — bár célszerű lett volna —, 1957-ig nem működtek közre. Az MSZMP határozatának megfelelően újra a gépállomással szorosan együttműködve azt kellett előmozdítaniuk, hogy a gépállomások kellően ki nem használt traktorparkját az egyéni gazdák igénybe vegyék, s a rendelkezésre bocsátott traktorokhoz lehetőség szerint géphasználati társulásokat szervezzenek. A földművesszövetkezetek 1957-ben mintegy 200 000, 1958-ban 1 845 000, 1959-ben pedig 458 000 normálhold gépi munka elvégzését szervezték meg az egyéni gazdaságokban. (Ezenkívül 1958-ban különböző mezőgazdasági vállalatok részére is több mint 1 millió nh gépi munkát szerveztek.) Jellemző, hogy 1958-ban a földművesszövetkezetek útján lekötött munkamennyiség az összes munkateljesítésnek 43%-át tette ki.

1958 őszén 2357 *géphasználati társulás* működött, amelynek tagjai jórészt dűlőszomszédok voltak, s az egymás melletti parcellákon úgy vették igénybe a traktort, hogy minél kisebb legyen az üresjárat. Számos közülük közvetlenül mezőgazdasági termelőszövetkezetté fejlődött (például a nagyúti, az okányi, a sarkadi termelőszövetkezetek).

A földművesszövetkezetek alakulásuktól mind a mai napig foglalkoznak fogatos — főként talajelőkészítő, vető, növényvédő stb. — gépek kölcsönzésével. E tevékenység célja az első években a földhözjuttatott és megfelelő felszereléssel még nem rendelkező dolgozó parasztok kisegítése volt. A termelőszövetkezetek szervezésének időszakában azonban ezzel a tevékenységükkel inkább a kisebb gépek vásárlásától tartózkodó dolgozó parasztok felszerelésének csökkenését ellensúlyozták bizonyos mértékig. 1959-ben a kisgépállomány értéke elérte a 24 millió forintot. Köztük különösen a 2023 vetőgép, a 743 szelektor és magtisztító, továbbá a 15 479 növényvédelmi gép számottevő. E munka jelentőségére utal, hogy ugyanebben az időben a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tulajdonában 11 596 vetőgép, 4375 szelektor és magtisztító, valamint 3616 növényvédelmi gép volt.

A termelőszövetkezeti községekben e gépek zömét a földművesszövetkezetek folyamatosan átadják a termelőszövetkezeteknek. A háztáji kertek, szőlők, gyümölcsösök növényvédelmének előmozdítására kisüzemi növényvédelmi gépeket továbbra is kölcsönöznek.

A felszabadulást követő első években az állam *termelési szerződésekkel* gondoskodott a főbb mezőgazdasági termékek szervezett összegyűjtéséről. E szerződések jelentős részét a földművesszövetkezetek útján kötötték meg.

1949-ben gazdasági magvakból 290 000, olajos növényekből 260 000, konyhakerti növényekből, virágmagvakból 12 000, gabonafélékből 119 000 kh-ra kötöttek szerződést. Ez időben a földművesszövetkezetek közreműködtek a tenyésztési és hizlalási szerződések megkötésében is. *Fontos célkitűzésük volt, hogy egyidejűleg fejlesszék a kisparaszti gazdálkodásban az együttműködés bizonyos elemeit is.* A szerződő gazdálkodók a termelési szerződések megkötése után egységes minőségű vetőmagot használtak

fel, gépi munkát, műtrágyát igényeltek, szaktanácsot is kaptak stb. A földművesszövetkezetek a kezükben levő termelőeszközök segítségével a szerződéses termelők csoportjának együttműködését még szorosabbá tehették.

A földművesszövetkezeteknek a termelési szerződéskötésnél való közreműködése a beadási kötelezettség kialakításával és a kötött gazdálkodási tervszámok bevezetésével formálissá vált, később túlnyomó részben meg is szűnt. 1956-ban azonban ismét előtérbe került az a javaslat, hogy e tevékenységüket újítsák fel. A Magyar Szocialista Munkáspárt határozata alapján 1957 óta az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok termelési szerződéseinek újra számottevő részét kötik meg. Például 1957—58-ban 347 741, 1958—59-ben 326 938, 1959—60-ban 184 392 kh-ra kötöttek szerződést.

E szerződéseknek a mezőgazdasági termelőszövetkezet kialakítására gyakorolt hatása 1958-ban jelentkezett legszembetűnőbben. Ekkor országosan az összes növénytermelési szerződés 44,5%-át földművesszövetkezetek kötötték meg, s különösen kedvező alkalom nyílt rá, hogy a gépi munka szervezésével a termelési szerződések kötését is összehangolják. Ebben az évben vezették be a *kollektív szerződéskötések rendszerét* is. Ennek keretében a dolgozó parasztok egy-egy csoportja meghatározott dűlőben, jórészt egymás mellett fekvő földeken termelte meg a leszerződött terményeket és a termelésben egymást kölcsönösen kisegítették. *E munka nyomán sok olyan társulás jött létre, amely később termelőszövetkezetté alakult át.*

Az egyéni gazdákkal kötött termelési szerződés a termelés biztonságára szolgál, s ezért politikailag jelentős olyan helyzetben is, amikor az árutermék túlnyomó részét már termelőszövetkezetek adják. Bizonyos cikkekre a háztáji gazdaságban is kötnek szerződést (főleg a kis területen nagy értéket jelentő primőr-zöldségfélékre).

A földművesszövetkezetek fennállásuk óta működtetnek *mezőgazdasági feldolgozó üzemeket.* Számuk 1959 végén a következő volt: 529 szeszfőzde (az országos szeszfőzdei kapacitás 45%-át képviselik), 51 tartósító, 676 daráló, 9 keltetőállomás (az országos keltető kapacitás 10%-át képviselik), és 134 sertéshizlalda.

A termelőszövetkezeti mozgalom első éveiben — amikor egy községben általában több termelőszövetkezet alakult — e feldolgozó üzemek működtetésére nem is igen volt más gazdaságos szervezeti megoldás. Az 1959 óta kialakuló nagyobb területű termelőszövetkezetek azonban már egyre több feldolgozó üzemet tudnak még gazdaságosabban üzemeltetni, ezért *1959-ben a földművesszövetkezetek már 262 üzemet adtak át nekik.* A földművesszövetkezetek kezelésében maradnak azonban előreláthatólag hosszabb időre az olyan nagy kapacitású üzemek, amelyek több községből, illetve nagyobb területről származó terményeket dolgoznak fel. Perspektívája lehet a földművesszövetkezetek több termelőszövetkezet társulásával létrehozandó üzemek szervezésének is.

A földművesszövetkezetek tevékenysége ezenkívül kiterjed olyan üzemek működtetésére is, amelyek a gazdálkodás egy-egy részterületén kézzelfoghatóan mutatják meg a nagyüzemi gazdálkodás helyességét. A soproni földműveszövetkezet már 1948 óta, több földművesszövetkezet pedig 1958-tól például nagyüzemi szőlőfeldolgozót és borpincét rendezett be, a tagoktól átvett szőlőt feldolgozta, a bort maga kezelte és a tagok kívánsága szerint közösen értékesítette. E borpincék zöme a megalakuló termelőszövetkezetekben a nagyüzemi borgazdaság alapjait veti meg. Néhány nagyobb városban azonban — a háztáji szőlőkre, valamint a nem mezőgazdasági fő foglalkozású dolgozók szőlőterületére alapozva — földművesszövetkezeti üzemágként is működhetnek.

A földművesszövetkezetek a termelés befolyásolásának e legfőbb te-

rületein túlmenően, egyéb termelési ágakban is hoztak létre termelési együttműködést. Az elmúlt években sok földművesszövetkezetben növényvédelmi brigádokat szerveztek, s segítették elsősorban a szőlőben és a gyümölcsösben a kártevők elleni védekezést. E tevékenységnek a háztáji gazdaság körében még ma is megmaradt a jelentősége.

Együttműködés szervezésére adtak lehetőséget a talajjavítások is. Ennek során egy-egy dűlőben együttesen rendelték meg a mész-iszapot, illetve szervezték meg ennek a kiszállítását. Több esetben együttműködést szerveztek öntözésre szolgáló kutak fúrására is. A termelési lehetőségek feltárásában való öntevékeny közreműködés továbbra is feladata a földművesszövetkezeteknek.

A földművesszövetkezeteknek a termelés segítésén és a kollektív gazdálkodás előmozdításán kívül legnagyobb jelentőségű feladatuk: a falu *kiskereskedelmi áruellátása.* E feladatok ellátásában elért eredmények azonban kölcsönösen hatnak egymásra. Ismeretes, hogy a jó áruellátás serkenti a termelést, különösen az árutermelést. A falu kulturális színvonala emelkedik azáltal, hogy a földművesszövetkezetek a helyi üzletekben rádiót, televíziót, háztartási gépeket, s más technikai ismereteket is megkövetelő cikkeket árusítanak. A földművesszövetkezetekben évről évre ugrásszerűen nő az eladott szépirodalmi és szakkönyvek száma. A kultúrszínvonal emelkedése közvetetten a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődését is segíti.

A kiskereskedelmi áruforgalom volumene 1948-ban 372 millió Ft, 1959-ben viszont már 17,3 milliárd Ft volt. Egyidejűleg növekedett a kereskedelem kulturáltsága, az áruk választéka.

A tapasztalatok szerint a földművesszövetkezetek termelést befolyásoló, egyszerű kooperációt kialakító tevékenysége — kereskedelmi jellegű munkájukkal párosítva — céltudatos irányítással és megfelelő politikai szervező munkával termelőszövetkezetek létrehozására vezet. Ily módon már a földreform végrehajtása utáni első években földművesszövetkezeti keretben alakultak meg az első termelőszövetkezetek (Sarkad-Feketeér, Dánszentmiklós, Etyek, Bonyhád-Istvánmajor, Dombóvár-Tüskepuszta, Vasszilvágy, Felsőszelestye). E termelőszövetkezetek általában a tagjaiktól bérelt földön, a földművesszövetkezet adta termelőeszközökkel és sokszor a tőle kapott termelési hitelre és egyéb segítségre támaszkodva végeztek közös munkát.

Mint ismeretes, a földművesszövetkezetek keretében alakultak meg 1949-ben az első — artel formának megfelelő — termelőszövetkezetek (a termelőszövetkezeti csoportok) is. Jogilag és döntő mértékben szervezetileg is 1952-ig a termelőszövetkezetek a „földművesszövetkezet cége alatt", annak termelőcsoportjaként működtek. Az első időben ez a hozzátartozás számottevő adminisztrációs, valamint termelési segítséget is jelentett, később azonban már csak a könyvelésben végzett segítő munkára korlátozódott, majd formálissá vált és meg is szűnt.

Napjainkban a földművesszövetkezetek újra számos területen segíthetik az újonnan alakult, valamint területileg megnövekedett termelőszövetkezeteket. Ez a kötelességük is. A földművesszövetkezet adja rendszerint az első segítséget a legszükségesebb adminisztrációs munkák elvégzéséhez, 500 könyvelő pedig egész éven át rendszeresen vezeti az új termelőszövetkezetek könyvelését. Sok új termelőszövetkezet a földművesszövetkezet segítségével szerez be vetőmagot, műtrágyát stb. A földművesszövetkezetek átadják a termelőszövetkezeteknek az utóbbiak tagjaival még egyéni gazda korukban kötött termelési szerződéseket, s ezzel javarészt az első évi vetésterv területi arányait is rögzítik. Jó szolgálatot tesznek a kölcsöngépparkból átadott fogatos gépek, néhány helyen az építőanyagelőállítás, valamint a feldolgozó üzemek. A földművesszövetkezetek segítik a zöldség-, gyümölcstermesztés kiterjesztését is.

A már megszilárdult termelőszö-

vetkezetek termelését különösen a földművesszövetkezeti rendszer keretébe tartozó szerződéses cikkek (országosan mintegy 145 ezer kh területre kiterjedő) termeltetésével, továbbá szolgáltató, beszerző, értékesítő tevékenységgel stb. segítik.

Az alsóbbfokú termelési társulások szervezése a földművesszövetkezet keretében

A földművesszövetkezetek megalakulásuk óta állandóan keretül szolgáltak az egyszerű termelési társulásoknak is.

Az MKP, majd az MDP agrárpolitikája tudatosan támogatta a földművesszövetkezeteket a közös gazdálkodás szervezésében. A földművesszövetkezetek keretében már 1945-ben a felosztott nagybirtokok majorjaiból üzemi központokat, továbbá gépállomási, őstermelő, szőlészeti, borászati, gyümölcstermesztési, kertészeti, mezőgazdasági, méhészeti, öntöző stb. csoportokat hoztak létre. E csoportok feladata az volt, hogy az együttműködés előnyeinek megismertetésével *előkészítői legyenek a mezőgazdasági termelőszövetkezetek megalakulásának.* 1951-től kezdve az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok csoportjai, majd 1956-tól társulások, szakcsoportok és egyéb változatos formájú egyszerű szövetkezések alakultak a földművesszövetkezetek keretében.

Ez a tevékenység akkor volt eredményes, amikor a földművesszövetkezetek rendelkeztek e célra a megfelelő termelőeszközökkel és a termelést befolyásoló tevékenységi hatáskörrel. Amint ezek más szervek kezébe kerültek át, továbbá amikor a földművesszövetkezetek tevékenysége átmenetileg elsősorban a fogyasztási kereskedelemre korlátozódott, a termelésre alakult egyszerű szövetkezetek működése formálissá vált, több esetben pedig spekulációs törekvések melegágyául szolgált. A földműveszövetkezeti mozgalom az egyszerű szövetkezetek szervezése és továbbfejlesztése területén a legjobb eredményeit első éveiben, majd — a Magyar Szocialista Munkáspárt céltudatos munkája nyomán — az 1957—59. években érte el.

Az egyszerű szövetkezetek létrehozásának indító oka — a lenini fokozatossági elv érvényesítésén kívül — a termelőszövetkezeti mozgalom jelentős előrehaladása idején az volt, hogy egy-egy ágazatban (főként a sajátos jellegű zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermelési ágakban):

— ösztönözze az egyénileg dolgozó parasztokat gazdaságukban is meglevő tartalékok feltárására;

— mozdítsa elő a közös állóeszközök megszervezését, amelyek a mezőgazdasági termelőszövetkezet létrejötte esetén meggyorsítják a közös gazdaság kialakítását;

— segítse megismertetni a közös együttműködés egyszerűbb formái révén is a társas gazdálkodás működését, vezetését, és ezen keresztül emelje a parasztság kollektív termelő tevékenységének színvonalát.

E formák gazdasági szempontból akkor jelentősek, ha a munkatermelékenység növelését mozdítják elő és tevékenységükkel szaporítják a termények — különösen áruterményekmennyiségét. Emellett elengedhetetlen, hogy az ilyen formákban tömörült dolgozó parasztok megfelelő gazdasági előnyökhöz is jussanak. E szempontból különösen a speciális növénytermelési ágakban (szőlő-, gyümölcs-, zöldségtermesztésben) tevékenykedő csoportok, továbbá a géphasználati társulások váltak be. 1959-ben például a szőlőtermelő szakcsoportok 125 ezer hl bor átadására kötöttek szerződést (az országosan leszerződött bormennyiség mintegy 20 százalékára), ebből 40 ezer hl-t közösen tároltak. Sikerült nagytételű, egyöntetű minőségű bort a korábbinál nagyobb mennyiségben szállítaniok. Néhány helyen (Badacsonyban, Szekszárdon, Verpeléten, Szabadszálláson) palackozásra alkalmas minőséget és mennyiséget termeltek, ennek nagyobb részét közösen szüretelték és dolgozták fel.

Az alsóbbfokú társulások fejlődése a termelőszövetkezetek irányában

Külön figyelmet érdemel annak megvizsgálása, hogy az egyszerű szövetkezetek segítették-e a termelőszövetkezetek létrejöttét és fejlődésük tapasztalatai felhasználhatók-e a mezőgazdaság szocialista átszervezése után is.

Az első kérdést illetően meg kell állapítani, hogy a földművesszövetkezetek által szervezett együttműködés révén a dolgozó parasztok többsége került egymással termelési kapcsolatba. 1958-ban a termelési szerződésekben 1 091 000, a gépi munkák szervezésében mintegy 500 000 dolgozó paraszt vett részt. Emellett 1958 végén 6643 egyszerű szövetkezet keretében 118 000 tag végzett valamilyen közös termelő tevékenységet.

A közös vagyon értéke 1957-ben 6,5 millió, 1958-ban 29 millió, 1959-ben körülbelül 20 millió forint volt. *Ezekben az években 1042 egyszerű szövetkezet fejlődött át termelőszövetkezetté,* a termelőszövetkezetbe vitt közös vagyonuk értéke 14,5 millió, a bevitt közös ültetvény (szőlő, gyümölcs, rizstelep, kertészet) pedig mintegy 15 000 kh volt.

Bár a dolgozó parasztok együttműködésének hatékonysága különböző mértékű volt, és az egyszerű szövetkezetekbe tömörülteknek termelőszövetkezetekbe való szervezése végett nem folyt mindenütt kellő felvilágosítás, mégis nyilvánvaló, hogy az egyszerű társulások létrehozása számottevően járult hozzá a mezőgazdasági termelőszövetkezetek hálózatának bővítéséhez.

Örvendetes jelenség, hogy az 1959—60. évi tömeges belépések alkalmával a dolgozó parasztok csaknem kivétel nélkül mindenütt a legmagasabb szövetkezeti formát, a mezőgazdasági termelőszövetkezetet választották. Azokban a községekben, ahol egyszerű szövetkezetek működtek, ezek is előmozdították a termelőszövetkezetek alakulását és a belépést.

Egy-egy területen, főként Tokajhegyalján, Bács megye szőlőtermeléssel intenzíven foglalkozó községeiben, a badacsonyi borvidéken stb., ma is megvan a jelentősége annak, hogy a közös telepítést, a közös pincészetet, a közös borfeldolgozást továbbfejlesztve, szakcsoportok működjenek, illetve alakuljanak. Jelenleg azonban már fokozottabb a követelmény, hogy közös tevékenységük *céltudatosan* mezőgazdasági termelőszövetkezetekké való fejlődésre irányuljon.

Az egyszerű szövetkezetek néhány formája a termelőszövetkezetek közötti együttműködés távlati formáját is mutathatja. A vízgazdálkodási társulatok például korábban az egyénileg gazdálkodó parasztok összefogását valósították meg vízkár elhárítása, valamint vízhasznosítás céljából. Ma már e társulások egy-egy vízgazdálkodási tájegység területén — amelyhez több község is tartozik — az ott alakult termelőszövetkezetek együttműködésének alkalmas formái. Ennek keretében a közös létesítményekhez pénzzel és közös munkával való hozzájárulást és a lebonyolítást szervezik meg.

Néhány községben tejszövetkezet működik. Máris kialakult az a gyakorlat, hogy e szövetkezetek keretében több termelőszövetkezet és a háztáji gazdaság érdekeit hangolják össze. E tapasztalatokat — csakúgy mint a szőlő- és gyümölcstermelő vidékeken alakult hegyközségekét — érdemes tovább tanulmányozni.

Az iskolákban megalakult ifjúsági szövetkezetek a politechnikai oktatás keretében a mezőgazdasági termelés, továbbá a termelőszövetkezeti gazdálkodás tudnivalóit ismertetik meg, s hozzásegítenek a termelőszövetkezeti élet választásához.

Az egyszerű szövetkezetek különböző formáinak együttes száma ma is jelentős. 1960 elején 1637 egyszerű szövetkezet működött 94 500 taggal. Közülük azonban már csak 308 szőlő- és gyümölcstermesztő szakcsoport és társulás alakulhat termelőszövetkezetté, a többi méhészeket, iskolás fiatalokat stb. fog össze.

A szövetkezeti vállalatok szerepe a termelőszövetkezetek megszilárdításában

A földművesszövetkezeti rendszer keretében számos szövetkezeti vállalat működik. Tevékenységi körükbe sokféle funkció tartozik, amelyek a mezőgazdasági termékek termeltetésére és felvásárlására, a mezőgazdasági lakosság áruellátására, a termeltetett és felvásárolt cikkek fogyasztói kereskedelemben való forgalombahozására irányulnak.

E tevékenységeknek a földművesszövetkezetek hatáskörébe való sorolását közgazdasági szempontból a következők indokolják:

1. A termeltetett és felvásárolt cikkek túlnyomó részéből (baromfiból, gyümölcsből, mézből, gyógynövényből, babból, mákból, selyemgubóból és bizonyos mértékig a zöldségfélékből) a kollektivizálás jelenlegi szakaszán is jelentős árumennyiséget adnak az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok és háztáji gazdaságok.

2. Számos felvásárolt cikk (például a prémesállat, a gyógynövények) termelése szétszórt és összegyűjtéséhez igen sok termelővel, gyűjtővel kell kapcsolatot tartani. A tapasztalatok szerint e cikkek forgalombahozatalához olyan szervezet szükséges, amelynek vezetői, tagjai jól ismerik a felvásárlási lehetőségeket.*

3. A földművesszövetkezeti vállalatok másik része nagykereskedelmi feladatokat lát el a fontosabb, részint földművesszövetkezeti bolthálózat útján forgalomba kerülő mezőgazdasági cikkek (például műtrágya, növényvédőszer, mezőgazdasági gépek stb.) beszerzésében és értékesítésében.

A földművesszövetkezeti rendszer keretébe tartozó vállalatok a termelőszövetkezetek gazdálkodásának fejlesztésére főként a következőket végezték el:

A zöldség- és gyümölcstermelés vonatkozásában a Szövetkezeti Megyei Értékesítő Központok szerződéseik nagyobbik részét a termelőszövetkezetekkel kötik (1960-ban 60 569 kh-ra, a leszerződött terület 79,8 százalékára velük kötöttek szerződést). A zöldségtermesztéssel kapcsolatban más feladatokat is végrehajtanak. Gondoskodnak például — s ez különösen az új termelőszövetkezeteknek igen fontos — a palántanevelésről, az újburgonya előcsíráztatásának megszervezéséről. A termelőszövetkezeti kertészek részére a nagyüzemi termelési ismeretek elsajátítására tapasztalatcsere-látogatásokat szerveznek.

Tevékenységük kiterjed a burgonyatermesztés fejlesztésére is. Ennek egyik eszköze a burgonyatermelési szerződés. Ennek keretében 38 037 kh-ra kötöttek termelési szerződést, teljes egészében termelőszövetkezetekkel.

Fokozza e cikkek termeltetésének a jelentőségét, hogy a velük való foglalkozás munkaigényes, jelentős beruházásokat is igényel, a területegységre jutó hozam általában a legmagasabbak közé tartozik, és hogy igen fontos népélelmezési cikkekről van szó.

A felvásárló szervezetek termelést befolyásoló tevékenysége rendkívül nagy jelentőségű azért is, mert tájékoztathatják a termelőket e cikkek belföldi, valamint külkereskedelmi piaci lehetőségeiről. Ebben a vonatkozásban főként a termelőszövetkezeteknek adnak segítséget a termelés és telepítés tekintetében.

Hasonló feladatok jelentkeznek a gyógynövény, a cirok, a mák, a bab, a méz stb. szerződtetése során is. E cikkek termeltetését és felvásárlását a szövetkezeti vállalatok általában jól hajtották végre. Népgazdasági tervüket teljesítették, s *már működésük első évében hozzájárultak ahhoz, hogy az új termelőszövetkezetek megfelelő terméshozamának eléréséhez szükséges feltételek létrejöjjenek.*

Kiemelkedő jelentőségű a szövetkezeti vállalatok tevékenysége a termelőszövetkezetek (és az egyéni parasztok) mezőgazdasági cikkekkel

* Jellemző, hogy e cikkekkel a Szovjetunióban is a fogyasztási szövetkezetek foglalkoznak. 1958-ban például a központi áruellátásba került tojás 100 százalékát, a burgonya 65, a gyapjú 100, a zöldség 77, a szőrme 63, a kobakosok 98, a bőr 56 és a gyümölcs 38 százalékát vásárolták fel a szovjet fogyasztási szövetkezetek.

való ellátásában, különösen a műtrágya, a növényvédőszerek, továbbá a mezőgazdasági gépek vonatkozásában. A műtrágyánál tevékenységük megítélésében nem annyira a forgalomba hozott mennyiség mértéke az irányadó — hiszen a nagy kereslet miatt minden készlet eladható —, inkább az volt lényeges eredmény, hogy az ugrásszerűen megnövekedett mennyiségű műtrágyát* jól és megfelelő időben osztották el. Ebben jelentős része volt annak, hogy az országban mindenütt meglevő földművesszövetkezeti szervekre támaszkodhattak. Kellően gondoskodtak a növényvédőszerekkel való ellátásról is.

A gépellátás területén is előnyösnek bizonyult, hogy a korábbi központi ellátás rendszere helyett a földművesszövetkezeti üzlethálózatra támaszkodó kereskedelmi módszerek juthattak érvényre.

Új vonás, hogy a „vállalatok" egy része *szövetkezetként* folytatja tevékenységét (mint szövetkezet tagja a megyei szövetkezeti szövetségnek, illetve a SZÖVOSZ-nak). Szövetkezeti formában — önálló szövetkezetként működnek a zöldség, a gyümölcs termeltetésével és forgalombahozatalával foglalkozó Megyei Értékesítési Központok (MÉK-ek). A méhészeket az Országos Méhészeti Szövetkezeti Központ fogja össze.

A MÉK-ek tagsága jórészt kollektív tagság, s *főként termelőszövetkezetekből tevődik össze.* Igazgatóságának, felügyelőbizottságának tagjai nagyrészt zöldség-, gyümölcstermesztéssel foglalkozó termelőszövetkezeti vezetők. E minőségükben módjuk van irányítani és ellenőrizni a felvásárló szervezet működését, befolyást gyakorolhatnak a diszpozíciókra, az exportkontingensek helyes elosztására, jobban megismerik és megismertetik a termelőszövetkezetekkel a piaci lehetőségeket. Ezen az úton e szövetkezeti szervek a termelőszövetkezetek együttműködésének is hasznos szervezetei.

A különböző feladatokat ellátó szövetkezeti vállalatok és központok bizonyos termelési ágakban (főként a zöldség- és gyümölcstermesztésben) a termeléshez szükséges termelőeszközök döntő részét együttesen szolgáltatják. Így például zöldségtermeléshez a szerződéses vetőmagot, műtrágyát, növényvédőszert, gépeket, három, de egyaránt a földművesszövetkezeti rendszer keretébe tartozó szövetkezeti vállalat (a MŰNÖSZER, a MEZŐSZÖV, illetve a MÉK) szolgáltatja. Az ilyen komplex együttműködés szervezésére a földművesszövetkezeti rendszernek még számos további, kellően ki nem használt lehetősége van.

★

A földművesszövetkezetek tömegszervezetek, gazdasági tevékenységük mellett kiterjedt politikai, propaganda, kulturális, szociális tevékenységükkel is közreműködnek a falu életének formálásában. E tömegszervezeti tevékenység jelentősen ki is fejeződött a termelőszövetkezeti szervezés eredményeiben. A legutóbbi két évben a Magyar Szocialista Munkáspárt irányítása és útmutatása szerint dolgozva a hálózat dolgozóinak ezrei végeztek tervszerűen felvilágosító munkát az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok körében a mezőgazdaság szocialista átalakítása céljából.

A termelőszövetkezetek kialakulása után a földművesszövetkezetek paraszti tagságára (amely túlnyomórészt azonos a községben megalakult termelőszövetkezetek tagságával), érthetően, a termelőszövetkezetek működése hat jelentősebben. A földművesszövetkezetek sajátos kereskedelmi profiljuk következtében azonban továbbra is fontos feladatokat látnak el, s *ezért támaszkodhatnak is tagjaik öntevékeny segítségére* az üzlethálózat, a feldolgozó üzemek, a raktárak, a vendéglátóüzemek létesítésében és fejlesztésében. Nagy jelentőségű a mezőgazdaság tervszerűsége szempontjából a földművesszövetkezeti rendszernek a termelőszövetkezetek árutermelésében kifejtett termeltetési és áruforgalmi tevékenysége, vala-

* 1958-ban 1 kh-ra 49 kg, 1959-ben 80 kg műtrágya jutott.

mint a háztáji gazdaságban jelentkező feleslegek földművesszövetkezetek útján való értékesítése. Különösen a kezdeti években jól segíti az új termelőszövetkezetek gazdálkodását a földművesszövetkezetek közel másfélévtizedes kereskedelmi kapcsolata. Mindez a mozgalom választott vezetőségének és társadalmi bizottságainak aktív tevékenységére ad alapot. A földművesszövetkezetek működése ezért a falu életének, a mezőgazdaság fejlesztésének a kollektivizálás befejezése után is számottevő tényezője marad.

Pál József

A fejlett tőkésországok nemzeti termékének összemérése

A legutóbbi időben több tanulmányban találunk utalást a tőkés országok nemzeti termékét összehasonlító módszerre. E módszert összefoglaló munkák azonban — egyrészt nyelvi nehézség, másrészt könyvtári kis példányszámuk miatt — csak kevesek számára hozzáférhetők.

Bár a fejlett kapitalista országok nemzeti termékének összemérésére vonatkozó vizsgálatok gyökerei messzire nyúlnak vissza, itt most csak a legutolsó ez irányú munkák — az OEEC két kiadványa — alapján vizsgáljuk meg a kérdést. Az elsőben (M. Gilbert — I. B. Kravis: An International Comparison of National Products and the Purchasing Power of Currencies. A Study of the United States, the United Kingdom, France, Germany and Italy. Published by OEEC, 1954.) a szerzők az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Franciaország, Nyugat-Németország és Olaszország 1950. évi nemzeti termékét vetik össze, a másodikban (M. Gilbert and Associates: Comparative National Products and Price Levels. A study of Western Europe and the United States. Páris. 1958.) az előbbieken kívül Belgiumot, Dániát, Hollandiát és Norvégiát is bevonták az összehasonlításba és az 1955. évi adatokat vizsgálják.

A szerzők célja egyrészt a felsorolt országok különböző összetételű nemzeti termékének egészében és részleteiben való összevetése, reális nagyságrendjük megállapítása, másrészt e feladat megoldásának másik oldalaként e mutatók közös pénznemre való átszámításához a valutaparitás helyett reális árekvivalensek meghatározása.

E feladat megoldása széleskörű adatgyűjtést igényelt az egyes országokra vonatkozó szintetikus értékmutatók és az ezeket alkotó mennyiségi és áradatok tekintetében. Jelentős számítási munkával járt az egyes tételek mennyiségi és minőségi különbségeinek kiigazítása, a súlyozott indexsorok képzése és az egyes országok megfelelő tételeinek összevetése. Mindez számtalan módszertani probléma előzetes vagy egyidejű megoldását követelte meg.

A könyvek első része a számítások konkrét eredményeit tartalmazza: az egyes országok közös egységre átszámított összes nemzeti termékét, az egy főre jutó nemzeti termékek adatait, majd az ennek fő komponenseire — a magánfogyasztásra, a beruházásra és a közületi fogyasztásra — vonatkozó összes és egy főre számított adatokat. E komponensek további részletadatait összemérik egymásközt és az Egyesült Államokkal, s az összehasonlítások mellett minden esetben feltüntetik a vizsgált tételekre vonatkozó árekvivalenseket, szembeállítva a valutaparitással. A könyvek második részében a fontosabb módszertani problémák és megoldások találhatók (a bruttó nemzeti termékadatok egységesítése, a párhuzamos összemérés szükségessége két ország vagy országcsoport össze-

mérése esetén mindkét ország [országcsoport] ársúlyai alapján, a fő komponensek összemérésének módszertani és gyakorlati megoldásai s végül a megválasztott index-szel kapcsolatos problémák).

A módszertan problematikája röviden abban foglalható össze, hogy először biztosítani kell az összemérendő tételnek és összetevőinek tartalmi azonosságát, másodszor gondosan meg kell állapítani az összemérendő tételek eltérő összetételét (struktúráját), harmadszor ki kell választani vagy alakítani a nemzetközi összehasonlítás céljaira leginkább megfelelő közös árbázist és végül meg kell választani az összemérendő tételek közös nevezőre hozásához a legmegfelelőbb indexformulát.

Az összehasonlítandó fogalom és egyes tételei tartalmi azonosságának biztosítása

Az összemérés technikailag bármilyen fogalom-meghatározáson alapulhat. A lényeg az, hogy az összemérendő tételek tartalma minden esetben azonos legyen. Más kérdés az, hogy az összemérendő tétel menynyiben felel meg az összehasonlítás céljának. Ez utóbbi kérdést a szerzők — úgy látszik — már előzőleg eldöntötték, vagy pedig természetesnek vették, hogy összehasonlításuk alapja csakis a polgári statisztika úgynevezett bruttó nemzeti termékfogalma* lehet.

A bruttó nemzeti termék tartalmát ezekután a szerzők az OEEC úgynevezett nemzeti elszámolások sztenderdizált rendszere (Standardized System of National Accounts) alapján azonosították. Az egyes országok bruttó nemzeti termékére vonatkozó adatokat korrigálták plusz-mínusz tételekkel. E kiigazítások eredményeképpen az egyes országok által közzétett adatokból mintegy 5—8 százalékkal eltérő kiinduló adatokat nyertek összehasonlítási alapul. A belső tagoltság azonosítása különösen az Egyesült Államok esetében okozott nagy munkát. Az Egyesült Államok nemzeti elszámolási rendszerében csaknem minden fogalom más körű, s ezt ki kellett igazítani. Például a költségvetési szervek nem hadi jellegű építkezéseit az Egyesült Államokban nem beruházásként, míg az európai országok beruházásként mutatják ki, ezért az amerikai adatokban ezt a tételt a „közület"-ből át kellett tenni a „beruházás"-ba stb. Hasonló problémák voltak a mélyebb csoportosításban. Az Európai Gazdasági Együttműködés Szervezete, illetve az Egyesült Államok nemzeti elszámolási rendszerében például a fogyasztási fő csoport részletezése a következő volt (az egyes fogyasztási fő csoportokat római számmal jelezve):

OEEC rendszere	I	II	III	IV	V	VI	VII
USA rendszere		I_1		$II_1 V_1$	$IV_1 XI$	V_2	II_2 III_1 V_3 VIII_1 IX_1

OEEC rendszere	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV
USA rendszere	II_3 III_2 V_4 IX_2	VIII_2 IX_3	V_5	I_2 IV_2 V_6 IX_4	VI_1	X	V_7 VI_2 VII IX XII

* Bruttó nemzeti terméken (Gross national product) a polgári statisztika az úgynevezett végfogyasztók (egyéni és közületi fogyasztók, beruházók, készletezők és külkereskedelem) kiadásait, illetőleg az ezek mögött levő termékek, anyagi és nemanyagi jellegű szolgáltatások mennyiségét érti, általában piaci árakon értékelve. Tartalmazza ezenkívül a nettó külföldi jövedelmeket is.

E kiigazítások alapján meghatározott részletes és összehangolt tagolás a számadatok összefoglaló táblájának fejrovatában található (510—511. o.).

A mennyiségi számbavételnek a struktúra különbözőségéből származó nehézségei

A nemzeti termék összetételének nemzetközi összehasonlításakor először is el kell dönteni: mi történjék a nemzeti termék olyan tételeivel, amelyek csak az egyik vagy másik ország fogyasztásában szerepelnek. Az OEEC munkatársai az úgynevezett egyedi termékek figyelembevételét elhanyagolták. A vizsgált esetben ez a megoldás elfogadható, mivel az öt ország struktúrája nagyon hasonló, egyébként azonban nem könnyű e probléma megoldása.

A másik probléma abból adódik, hogy a szintetikus értékmutatók (ilyen a nemzeti termék is) struktúráját, a szintetikus értékmutatót alkotó termékek és szolgáltatások eltérő mennyiségeit csak árösszegeikkel lehet kifejezni. Az árösszegben pedig nemcsak a mennyiségek eltérése, hanem az árak hatása is jelentkezik. Tehát, hogy a nemzeti termékben mekkora részt képvisel a fogyasztás, a beruházás stb., az nemcsak a termékek mennyiségi arányától, hanem az áraktól is függ. A struktúrát legalább annyiféle áron fejezhetjük ki, ahány összehasonlítandó ország van, s ezek mindig másmás eredményt adnak. Például a nemzeti termék fő komponenseinek súlya (a nemzeti termék struktúrája) dollár- és nemzeti árakon az OEEC számításaiban a következőképpen alakult:

A bruttó nemzeti termék struktúrája a 4 nyugat-európai országban 1950-ben kétoldalú értékelés alapján*

Megnevezés	Egyesült Kir.		Nyugat-Németo.		Franciaország		Olaszország	
	Dollár-árakon	Nemzeti árakon	Dollár-árakon	Nemzeti árakon	Dollár-árakon	Nemzeti árakon	Dollár-árakon	Nemzeti árakon
Fogyasztás	73,0	74,6	66,5	68,9	68,2	68,2	71,2	72,9
Közület.....	15,0	10,9	14,2	10,9	14,8	11,6	15,2	7,9
Felhalmozás	12,0	14,5	19,3	20,2	16,4	20,2	13,6	19,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* M. Gilbert és I. B. Kravis: An International Comparison of National Products and the Purchasing Power of Currencies. 31. o.

Két ország nemzeti termékének összemérése esetén az eredmény mindig annak az országnak kedvezőtlenebb, amelyiknek az árain az összemérés történt. Ezért a szerzők arra a megoldásra jutottak, hogy az illető országok nemzeti termékének struktúráját mindkét ország árain össze kell hasonlítani.

Mivel az összemérés ilyen esetekben — a tételek nagy száma miatt — csak kiválasztott mennyiségi mutatók alapján végezhető el, a kiválasztott mennyiségi mutatóknak helyesen kell reprezentálniuk az illető országok fogyasztási keresztmetszetét, csoportjuk összetételét és súlyát, s végül minőségileg azonosaknak kell lenniük a másik ország (országok) mennyiségi mutatóival. A szerzők az összetevők reprezentációjára szolgáló mennyiségi mutatók megválasztását megfelelő komolysággal kezelték. Maximális mértékben törekedtek arra, hogy a kiválasztás minél nagyobb részben közvetlenül *azonos* termékeket érintsen, a mennyiségi mutatók pedig minél nagyobb részben *mennyiségi* adatokra épüljenek. Annak alapján, hogy e célokat mennyire sikerült elérniök, osztályozták, és ösz-

szegezve jó-közepesnek minősítették saját munkájukat. (Gilbert — I. B. Kravis: Empirical Problems in International Comparisons of National Product. Income and Wealth Series 4, 113. o.)

Megnevezés	Az egyes tételek részaránya az USA-ban 1950-ben	A termékek azonosíthat. alapján: Azonos termék	A termékek azonosíthat. alapján: Közös termék	A mennyiségi mutató típusa: Mennyiségi adatok	A mennyiségi mutató típusa: Költség és áradatok	Az eredmény értéke: Jó	Az eredmény értéke: Közepes	Az eredmény értéke: Gyenge
Fogyasztás	69,6							
Élelmiszer	17,9	×		×		×		
Szeszes italok	1,2	×		×		×		
Dohány	0,8		×	×		×		
Ruházat és cipő	7,8		×		×		×	
Lakás	5,6		×	×			×	
Fűtés, világítás, víz	2,4	×		×		×		
Bútor	2,8		×		×			×
Háztartási javak	2,7		×		×		×	
Házi szolgáltatás	0,9	×		×		×		
Tisztálkodás			×		×		×	
.	.	.	.	.	.	.	.	.
Közlekedési eszközök vásárlása	3,5		×	×		×		
Közl. eszközök üzemeltetése...	1,3		×		×		×	
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
Hírközlés	0,9		×		×	×		
Mozik	0,6	×		×		×		
.	.	.	.	.	.	.	.	.
Tartós termelői javak	8,2		×		×		×	
Építkezés	10,8		×		×		×	
Készletek	2,2		×		×			×
Külkereskedelmi egyenleg	0,5		×		×	×		
Közigazgatás: személyi	2,3	×		×		×		
dologi	1,2		×		×		×	
Hadsereg: személyi	3,0	×		×		×		
dologi			×		×		×	
Összesen:	100,0	37	63	49	51	42	46	12

. Kevésbé fontos tételek

A mennyiségi mutatók minőségi különbségeinek kiigazítására számos technikai megoldást alkalmaztak (például minőségi különbségek mennyiségi átszámítását egyenértékmutatók segítségével stb.).

Az értékelés kérdése

A módszertan következő, egyben fő problémája: nemzetközi összehasonlításra alkalmas, közös árbázis kialakítása. A nemzeti termék mennyiségek és árak szorzatának summája. Így a nemzeti termék nagysága s az összehasonlítás eredménye szükségképpen függ ezektől az alkalmazott áraktól. Első feladatként el kell tehát dönteni, hogy a tételek értékeléséhez milyen árakat válasszunk, s azokat érvényesíthetjük-e minden országra vonatkozóan.

A polgári statisztika a nemzeti termék egyes tételeinek számbavételénél általában kétféle értékelési elvet követ:

a) az úgynevezett termelési tényezők költségein alapuló értékelés (at factor cost) elvét és

b) a piaci áron (at market prices) történő értékelés elvét.

A termelési tényezők költségein alapuló számbavétel az úgynevezett három termelési tényező (a munka, a tőke és a föld) beszámításán, a piaci áron történő értékelés a megtermelt végtermékek számbavételén alapul, vagyis a végtermékek értékébe a polgári metodika a termelési tényezők költségein kívül még egyéb költségeket (például közvetett adókat) is beszámít.

A két érték a közvetett adóval terhelt vagy az ártámogatást élvező termékek esetében különbözik egymástól. A két érték összefüggése ugyanis a következő: piaci ár — közvetett adó + ártámogatás = termelési tényezők költsége.

Az OEEC munkatársai a számítást mind a két módon elvégezték, anélkül azonban, hogy az egyes országok árrendszerében levő különbségeket szándékoztak volna kiigazítani. A kétféle ár közt a közvetett adók miatt főleg a szeszes italok, a dohányáruk, a gázolaj, a lakbérek, az autó, a kávé és a tea esetében, az ártámogatások miatt az Egyesült Királyságban az élelmiszerek esetében mutatkozott jelentős eltérés, ami természetesen kihatott a végső eredményekre is.

Az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság bruttó nemzeti termékére vonatkozó árekvivalensek — piaci árakon és termelési tényezők költségein számítva — a következő eltérést mutatták:

		£/$
Az Egyesült Államok	piaci árakon	0,288
	termelőtényezők költségein	0,271
Az Egyesült Királyság	piaci árakon	0,218
	termelőtényezők költségein	0,212

A hivatalos valutaparitás szerint ezzel szemben 1 $ = 0,357 £

Az OEEC munkatársai a kétféle számítást azzal indokolták, hogy a termelési tényezők költségein történő összemérés a két ország viszonylagos „termelőképességét", míg a piaci árakon történő összemérés a két ország viszonylagos „gazdasági jólétét" mutatja.

A következő feladat a kiválasztott mennyiségi mutatók megfelelő egységárainak megállapítása. Megfelelő egységár az, amellyel a mennyiségi mutatókat (átlagtermékeket) beszorozva ugyanazt az eredményt kapják, mint a részletes számításokkal. A kiválasztott mennyiségi mutatóknak megfelelő egységárakat a szerzők az első tanulmányhoz a mennyiségi adatoktól függetlenül szerezték be, a második tanulmány készítésekor azonban már úgy vélték, hogy a szintetikus értékmutatók és a megfelelő mennyiségi adatok kombinálása az előbbinél sokkal jobb kiindulási alap az egységárak kialakításához.

A tételek közös nevezőre hozása

Utolsó probléma az egységes szempontok szerint meghatározott és csoportosított tételek valamilyen közös egységre történő átszámítása. A tulajdonképpeni összemérés problémája ugyanis index-probléma, amelyben új vonás egyedül az időközi összemérésben használt módszerek átvitele nemzetközi összemérésekre.

Az átszámítás első lépéseként az előbbiek szerint meghatározott mennyiségi mutatók egységáraiból a nemzeti termék minden egyes ország árain kifejezett összetételével súlyozottan árekvivalenseket képeztek:

$$\frac{\Sigma p_y \cdot q_x}{\Sigma p_x \cdot q_x}, \text{ illetve } \frac{\Sigma p_y \cdot q_y}{\Sigma p_x \cdot q_y},$$

ahol p = az áradatot, q = a mennyiségi adatok árösszegét, x = a viszonyítási országot, y = a bázisul választott országot jelöli. Az így kapott

mutatók a két országnak a reprezentált és súlyként szerepeltetett tételére vonatkozó vásárlóerő-paritását eredményezik. Az átszámítás másik lépéseként ezekkel az árekvivalensekkel átszámították a két ország nemzeti pénznemében kifejezett nemzeti termékét, illetőleg annak összetételét:

$$\frac{\Sigma \frac{p_y}{p_x} q_x p_x}{\Sigma q_y p_y},$$

ahol $\frac{p_y}{p_x}$ = az említett módon kiszámított árekvivalens (vásárlóerő-erőparitás).

Mikor több ország nemzeti termékének viszonylagos nagyságbeli sorrendjét kívánták meghatározni, a nemzeti valutában meghatározott belső struktúra helyett az országok nemzeti termékét a négy európai ország átlagos struktúráján vették számba. Gondolatmenetük az volt, hogy ha több országot akarnak egymással összemérni, azonos elven alapuló mennyiségi összemérés valamilyen közös árszínvonalon a következőképpen lehetséges: mivel például a márkának és a fontnak a dollárhoz való azonos súlyozott viszonya (a pDM : p$ = p£ : p$) csak azonos mennyiségi arányok (súlyok) esetén áll fenn, (vagyis ha qDM = q£), ezért a pontosabb eredmény eléréséhez a német és az angol nemzeti terméket a két ország átlagolt mennyiségi összetételében kell kimunkálni, azaz az egy csoportba tartozó országok eltérő mennyiségi arányait közös összetételre kell hozni. Ezt úgy érték el, hogy az egy csoportba vonandó nemzeti termékek eltérő mennyiségi összetételének kiküszöbölése céljából „kosaraik" tartalmát összeöntötték és az egyes országok között azonos mennyiségi arányban (nem mennyiségben!) rakták ismét szét, majd a közös árszinten (például dollárban) beárazták.

Ekkor azonban még mindig két equvivalens van: az egyik az Egyesült Államok mennyiségi arányain, a másik az európai átlagolt mennyiségi arányokon alapul. Az OEEC-ben végző fázisként ezek mértani átlagát vették a két szélső átlagértékes meghatározás helyett egyértelmű átszámítási equvivalensnek.

Nézzük ezek alapján az OEEC által közzétett számítások eredményeit,* anélkül azonban, hogy elemzésüket — amelyet a szerzők elég behatóan végeztek el — ismertetnénk.

Rá kell azonban mutatnunk arra, hogy a közölt adatok polgári közgazdasági fogalmak és módszerek alapján végzett számítások eredményei. Marxista fogalmak és módszerek alapján kiszámított megfelelő adatok ezektől jelentősen eltérnének. Például a nemzeti termék árösszege — számításaim szerint — 15—25 százalékkal lenne alacsonyabb. A marxista alapon történő átszámítás ezen túlmenően az egyes országok nemzeti termékének összetételi arányait, s az egyes országok nemzeti terméke és ennek összetevői nagyságrendjét is megváltoztatná.

Az ismertetett összehasonlítási módszer kidolgozása egyebek közt a következő fontosabb közgazdasági problémákkal érintkezik, a következő kérdések megválasztásához adott a szerzőknek fontos statisztikai adalékokat:

a) Milyen a vizsgált országok egymáshoz viszonyított gazdasági fejlettsége?

Itt a szerzők abból indultak ki, hogy az országok gazdasági erőviszonyait a legátfogóbban a bruttó nemzeti termék, termelőerőik fejlettségi színvonalát pedig az egy főre jutó bruttó nemzeti termék volumene is jellemzi. Ezen az alapon kimutatták az országok viszonylagos nagyságrendjét.

* A számításokhoz szükséges adatok maximális csökkentése végett a „kosarak" tartalmát amerikai árakon adjuk, s mellette közöljük az egyes termékcsoportokra vonatkozó vásárlóerő-ekvivalenseket, s az átlagolt mennyiségű „kosarakat" szintén amerikai árakon. A megadott adatokból egyrészt minden más kiszámítható (például: a „kosarak" tartalma nemzeti valutában és valutaárfolyamon, a nemzeti pénzegységben kifejezett értékekre, valamint az átlagolt európai mennyiségekre vonatkozó vásárlóerő-ekvivalensek stb.), másrészt a részletezése is elég mély és alkalmas a különféle elemzésekhez szükséges összevont csoportok képzésére.

Az Egyesült Államok és a főbb nyugat-európai kapitalista országok egy főre (Piaci

	Az Egyesült Államok egy főre jutó bruttó nemzeti				
	$	£ / $	DM / $	Frcs / $	Lit / $
Bruttó nemzeti termék	1810	,288	3,63	313	577
Fogyasztás	1259	,299	3,84	315	586
I. Élelem	324	,226	3,23	267	509
a) Gabona és gabonatermékek	35	,184	2,60	196	340
b) Hús, hal és baromfi	101	,175	2,75	251	573
c) Tejtermékek	67	,261	2,34	189	404
d) Zsír és olaj	17	,179	3,64	390	764
e) Főzelék és gyümölcsök	64	,305	2,83	316	368
f) Burgonya	6	,190	1,32	172	427
g) Nem szeszes italok	19	,193	10,28	324	829
h) Cukor és cukortermékek	15	,280	4,44	505	895
II. Szeszes italok	22	,476	2,43	145	230
III. Dohány	15	,797	8,89	356	884
IV. Ruházat és háztart. textília	139	,331	4,83	424	657
a) Lábbeli	20	,247	4,31	504	608
b) Ruházat és háztartási textília	118	,345	4,91	410	665
V. Lakás	102	,140	1,60	95	120
VI. Fűtőanyag, világítás és víz	44	,319	10,03	644	1354
VII. Háztartási javak (bútor stb.)	125	,388	4,84	578	1159
VIII. Háztart. és személyi szolgált.	48	,164	2,54	234	391
a) Háziszolgáltatások	17	,141	0,91	102	136
b) Mosoda, tisztító stb.	24	,181	4,00	350	628
c) Fodrász, kozmetika stb.	7	,158	1,35	144	176
IX. Szállítóeszközök és szolg.-ok	139	,536	5,87	455	1029
a) Szállítóeszközvásárlás	64	,544	6,32	465	969
b) Szállítóeszközök üzembentartása	53	,655	6,60	545	1333
c) Közszállítási szolg.-ok	21	,172	2,32	166	304
X. Hírközlési szolgáltatások	16	,223	4,77	285	257
XI. Pihenés és üdülés	88	,233	2,46	250	328
a) Üdülés	16	,183	1,69	182	178
b) Szállodák, éttermek, kávéházak	42	,124	2,93	235	216
c) Könyv, újság, hírlap	16	,576	1,73	360	283
d) Egyéb pihenés	14	,232	2,76	249	327
XII. Egészségvédelmi kiadások	72	,218	2,16	191	315
XIII. Nevelési kiadások	44	,212	2,69	155	229
XIV. Vegyes	81	,215	2,57	208	342
Beruházás	382	,281	3,42	322	592
XV. Tartós javak	149	,342	4,69	422	915
XVI. Építési munka	145	,219	2,23	231	323
a) Lakott épületek	91	,132	1,37	226	212
b) Egyéb	104	,295	2,99	234	420
XVII. Készletváltozások	40	,340	4,29	389	695
XVIII. Nettó kivitel	9	,357	4,20	350	625
Közületek	159	,215	2,38	260	492
XIX. Általános igazgatás	63	,161	2,40	214	397
a) Személyi kiadások	42	,099	1,45	149	117
b) Dologi kiadások	20	,289	4,34	349	886
XX. Haderő	96	,250	2,37	291	525
a) Személyi kiadások	.	,117	.	126	125
b) Dologi kiadások	.	,316	.	272	723

eső bruttó nemzeti termékének és vásárlóerő-ekvivalenseinek részletes összeállítása árakon) (1950. év)

Anglia	Németország	Franciaország	Olaszország	Átlagolt európai mennyiségi összetételű egy főre jutó bruttó nemzeti összter- mék ($).				
összterméke az USA mennyiségi összetétele alapján								
$	£/$	$	DM/$	$	Frcs/$	$	Lit/$	USA	Anglia	Németország	Franciaország	Olaszország
1136	,218	785	2,52	968	223	548	328	1810	954	604	764	394
829	,125	523	2,62	663	219	388	334	1306	698	423	526	283
276	,191	217	2,49	254	228	173	392	329	243	193	230	140
45	,169	37	1,84	48	149	40	320	27	34	25	32	32
89	,137	52	2,48	83	242	29	494	92	67	44	73	25
52	,237	40	1,91	36	207	26	489	58	46	32	33	26
20	,162	18	3,57	13	381	8	780	22	27	24	17	10
30	,305	37	2,78	46	223	50	245	72	29	34	42	37
11	,190	19	1,32	13	172	3	427	4	8	15	10	2
16	,157	4	7,71	9	324	2	851	27	13	5	12	3
13	,274	10	4,38	6	532	5	629	27	19	14	11	6
19	,393	13	2,43	71	115	38	154	18	14	10	35	18
10	,816	5	8,80	5	392	3	885	18	12	6	6	3
73	,303	44	4,43	52	369	33	654	187	92	57	59	39
14	,245	6	4,13	8	433	4	683	25	18	8	9	4
59	,316	39	4,48	44	358	29	663	162	74	49	50	37
86	,140	47	1,60	51	95	26	120	44	37	20	23	11
28	,280	6	8,78	10	544	3	1346	72	42	9	13	5
43	,370	24	4,32	25	559	3	1062	201	63	32	39	4
41	,166	27	1,42	31	140	23	165	27	24	12	13	9
12	,141	18	0,91	16	102	16	136	6	4	7	6	5
23	,181	4	4,00	3	350	1	628	18	17	3	2	1
5	,158	5	1,35	12	144	7	176	3	3	2	5	3
54	,195	22	2,60	30	281	16	371	204	34	14	25	12
3	,544	2	6,32	4	465	1	969	112	5	3	8	2
5	,467	1	6,32	5	553	1	1349	81	8	2	7	2
46	,193	20	2,01	20	169	14	231	11	21	9	11	8
4	,257	1	5,97	2	327	1	349	14	5	1	2	1
100	,172	56	1,91	56	241	29	260	69	69	35	41	20
25	,183	24	1,05	9	172	8	213	11	16	15	4	5
49	,124	20	2,93	36	235	16	216	25	30	13	22	10
11	,381	5	1,73	8	360	2	784	23	13	3	11	3
17	,165	6	2,05	3	204	2	256	10	10	4	2	1
49	,208	40	1,48	40	181	7	315	48	33	21	26	5
27	,213	18	2,58	29	133	25	186	25	18	12	16	13
19	,225	2	1,70	8	209	10	283	50	13	1	1	3
137	,257	151	2,58	162	276	76	461	368	140	121	151	67
65	,303	49	4,42	58	388	22	822	191	86	62	72	28
71	,191	95	1,74	79	232	47	297	129	48	55	53	32
47	,132	67	1,37	27	226	18	212	44	25	32	10	9
24	,305	28	2,63	52	234	29	351	85	22	23	43	23
—12	,369	15	3,09	23	266	6	396	36	—13	14	21	6
13	,357	—7	4,20	3	350	3	625	12	18	—10	4	1
170	,154	112	1,92	143	181	83	174	136	116	60	87	44
82	,114	68	1,85	64	187	52	135	40	37	33	34	21
70	,099	58	1,45	50	152	50	117	17	27	23	20	20
13	,201	9	4,34	14	312	2	665	2	10	10	14	2
88	,191	44	2 03	79	175	31	239	96	79	27	53	23
.	,117	.	.	.	126	.	123	.	.	.	.	.
.	,255	.	.	.	275	.	148	.	.	.	.	.

b) Milyenek az egyes országok közötti struktúrakülönbségek?

Egy-egy ország struktúrája nagy vonalaiban a termelő szektorokra vonatkozóan a nemzeti termék létrehozása, általánosan pedig a felhasználása alapján vázolható fel. Az ismertetett módszer alapján ez utóbbi vonalon a szerzők igen részletes vizsgálatokig jutottak el.

c) Milyen mértékű a nemzetgazdaság fejlesztése?

Ezt a kérdést a közgazdászok ez ideig főleg a beruházások dinamikája alapján vizsgálták. Ez azonban csak az ütemre és nem a mértékre adott választ. Az ismertetett módszer segítségével a szerzők a különböző országok beruházási volumenét vetették össze együttesen és egy főre számítva. A vásárlóerőparitáson alapuló összehasonlítás — minden gyengéjét tekintve — a beruházások nagyságrendjéről is reálisabb képet ad, mint a valutaparitáson alapuló összemérés.

d) Milyen az életszínvonal az egyes országokban?

A vizsgálat mennyiségi részletezése e tekintetben nem más, mint egy-egy ország egész népességére kiterjesztett háztartási statisztika.

e) Milyen különbségek vannak az árszínvonalban?

Az OEEC összehasonlító vizsgálatai szerint 1950—55-ben az európai államok árszínvonala általában a fogyasztási cikkek, az amerikai árszínvonal pedig a beruházási javak esetében volt a két ország összemérése alapján kiszámított átlagos szint alatt, azaz az árarányok Nyugat-Európában a fogyasztási, az Egyesült Államokban a beruházási javak irányába tolódtak el.

A számítások eredményei ezen kívül technikai segédeszközként is sokirányúan felhasználhatók.

Befejezésül foglaljuk össze röviden véleményünket az említett munkáról. Hogyan felel meg az OEEC munkatársai által kidolgozott összehasonlítási módszer a valóságos helyzet követelményeinek?

Az OEEC tanulmányai kísérletnek tekinthetők a probléma gyakorlati megoldására. Eredményeik még nem véglegesek, azonban kiinduló koncepciójuk általában megfelel a kitűzött célnak. Kétségtelen, hogy a hasonló fejlettségű országok nemzeti terméke nagyfokú strukturális hasonlóságot mutat, az összehasonlításban azonban nagyon nehéz megtalálni a hasonlóság megengedte kört és módszert. Úgy tűnik, hogy M. Gilbert és társai nagyon könnyen tették túl magukat ezen a problémán. 250 közös termék még oly jó súlyozással sem jellemezheti maradéktalanul az adott országok bruttó nemzeti termékének valóságos képét.

Mennyiben megbízható egy ilyen számítás egészében és részleteiben? Nyilvánvaló, hogy a módszer megbízhatósága attól függ, hogy először: sikerül-e a nemzeti terméket *egészében* és *részleteiben,* az egyes tételek fő- és alcsoportjaiban, tartalmilag azonossá tenni, másodszor, hogy a reprezentáció módszerével megfelelően összehasonlíthatók-e a különféle termékcsoportok értékmutatói, végül sikerül-e elérni a mennyiségi összehasonlításhoz szükséges részletes mennyiségi és értékmutatók megkívánt pontosságát egyrészt a helyes felmérés, másrészt a helyes kiigazítási módszerek alapján. E megállapításokhoz megjegyezhetjük, hogy egyrészt az Európai Gazdasági Együttműködés Szervezete már bizonyos eredményeket ért el a nemzeti elszámolási rendszer (national accounting system) egységesítésében, másrészt a korrekciók helyességéről is meggyőződhetünk azáltal, hogy megkeressük a mennyiségi összehasonlításhoz szükséges szintetikus értékmutatók azonosságát vagy összefüggését a publikált forrásokban szereplő adatokkal. Végül az OEEC eredményei a reprezentáció tekintetében is általában kielégítőek.

A mennyiségi összehasonlítás minőségét illetően helytálló az a megállapításuk, hogy a számítás jó-közepes.

Az összehasonlítás eredménye azonban — mint említettük — szükségképpen függ azoktól az áraktól is, amelyeken a nemzeti termék egyes tételeit elszámolják. Az OEEC ismertetett módszere három árszínvonal-

lal dolgozik: az egyes európai országok áraival, az európai átlagárakkal és az amerikai árakkal. A kapott eredmények — mint várni lehet — jelentős szóródást mutatnak.

Az egy főre jutó bruttó nemzeti össztermék és fő komponensei az Egyesült Államok megfelelő tételeinek százalékában:

Ország	Alkalmazott árszínvonal	Bruttó nemzeti összterm.	Egyéni fogyasztás	Közületi fogyasztás	Felhalmozás
Egyesült Királyság	brit árak[1])	49	52	77	31
	európai átlagár[3])	53	53	91	34
	amerika. árak[2])	63	66	107	35
Nyugat-Németország	német árak	30	28	57	29
	európai átlagár	33	32	54	33
	amerikai árak	43	42	70	39
Franciaország	francia árak	39	39	62	35
	európai átlagár	42	40	72	40
	amerikai árak	52	52	41	90
Olaszország	olasz árak	18	18	20	18
	európai átlagár	22	22	36	18
	amerikai árak	30	31	52	19

[1]) ha például az angol és az amerikai struktúrát fontsterlingben stb,.
[2]) ha például az angol és az amerikai struktúrát dollárban.,
[3]) ha például az angol struktúrát európai átlagstruktúraként dollárárakon számítják ki

Ezen az alapon az OEEC munkájáról úgy kell vélekednünk, hogy e számítások gyenge pontja nem az egyes országok nemzeti termékadatainak és azok összetevőinek összehasonlíthatóságában van, mint inkább a nemzeti árösszehasonlításban, s e problémát három variáció produkálásával nem lehet megkerülni.

E számítás felhasználása dinamikai vizsgálatoknál a megbízhatóságnak még egy további problémáját veti fel, az ekvivalensek stabilitásának kérdését. Ezzel kapcsolatban megjegyezzük, hogy a kiszámított ekvivalensek — hacsak rendkívüli események nem változtatják meg alapvetően az egyes országok gazdasági életét — hosszabb időn át használhatók. A kivételként említett esetekben azonban kívánatos az eredmények szükséges mélységű újraszámítása.

Összefoglalva: A módszer leggyengébb pontja tehát éppen abban van, ami egyben a munka érdeme: magukban a gyakorlati számításokban. Igazat kell adni azoknak, akik úgy vélik, hogy e módszer a fogyasztás összemérésére kielégítően felhasználható, a beruházások összehasonlítására azonban nem, vagy csak fenntartásokkal alkalmas. De ez sem módszertani akadályokba, hanem a kapitalista országok statisztikai korlátaiba ütközik.

Az OEEC munkatársai által használt módszer a fejlett kapitalista országokra szabott. Fejlett és fejletlen kapitalista országok között e módszerrel csak kevésbé érdekes részproblémák vizsgálhatók.

Végül megállapíthatjuk, hogy M. Gilbertnek és társainak e munkái — az előbb említett gyengeségek ellenére is — a modern kapitalizmus jelenségeinek, az egyes kapitalista országokban végbemenő folyamatoknak a tanulmányozását marxista közgazdászok számára is nagyban előmozdítják, például az éles konkurrencia-harcban álló országok gazdasági összehasonlító elemzése esetében.

Sóky Dezső

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

G. Fabiunke:

List Frigyes német nemzetgazdász történelmi szerepéhez 1789—1846.

Zur historischen Rolle des deutschen Nationalökonomen Friedrich List (1789—1846), Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Ökonomie in Deutschand,

Berlin, 1955. 296 o.

List Frigyes működéséről nemcsak a német közgazdaságtudományi és a tágabb értelemben vett politikai irodalomban írtak már sok tanulmányt, hanem a német nyelvterületen túl is. Németországban List Frigyes műveinek aktualitása többször felmerült az újabb német történelem folyamán, az I. világháború előtt, alatt és után, majd ismételten a II. világháború befejezése után. Az újra felélesztett List Frigyes Társaság Nyugat-Németországban ma is egyik feladatának tekinti, hogy a List Frigyes működésével, illetve szellemi örökségével kapcsolatos kutatásoknak helyt adjon, mégis elsősorban a keletnémet tudomány oldaláról találkozunk olyan megnyilatkozásokkal, amelyek a List-kérdés új megközelítését jelentik.

Kelet-Németországban jelent meg ugyanis 1956-ban List fő művének legújabb kiadása, amely bár több rövidítést és összefoglalást is tartalmaz, List életművéről Hans Gehrig legújabb kutatásai alapján összefoglaló nagyban-egészben hű képet nyújt. (Das nationale System der Politischen Oekonomie von Friedrich List, Neudruck nach der Ausgabe letzter Hand, eingeleitet von Prof. Dr. Hans Gehrig, 6. Auflage, Jena. 1950. évszámmal, a valóságos megjelenés ideje 1956.) Röviddel ezt megelőzően jelent meg Fabiunke-nek List Frigyessel foglalkozó munkája is.

Fabiunke műve, ahogyan előszavában is hangsúlyozza, nem tekinthető sem teljes List-monográfiának, sem pedig befejezett, lezárt tanulmánynak, hanem inkább csak kutatásainak 1955 körül kialakult állását rögzíti. Fabiunke jelenlegi munkája egy korábbi publikáció átdolgozásán és lényeges kiterjesztésén alapszik, amely 1953-ban látott napvilágot a következő címmel: Karl Marx und Friedrich Engels zur historischen Rolle des deutschen Nationalökonomen Friedrich List (1789—1846). (Wissenschaftliche Zeitschrift der Deutschen Akademie für Staats- und Rechtswissenschaft „Walter Ulbricht", Heft $^{3}/_{4}$, 1953/54, 122. és köv. o.) E tanulmány széleskörű visszhangja és a vele kapcsolatban felmerült vitás kérdések ösztönözték nagymértékben a szerzőt arra, hogy kutatásainak eredményét szélesebb alapokon publikálja. (Lásd erre vonatkozóan O. Rühle: Zur Bedeutung des deutschen Nationalökonomen Friedrich List, Wirtschaftswissenschaft, 1955. 5. sz. 664. és köv. o.)

List történeti szerepének megítélésében a szerző a szocializmus klasszikusainak, Marxnak és Engelsnek List Frigyes munkásságáról adott értékelésére támaszkodik. Abból a Marx és Engels képviselte álláspontból indul ki, hogy List nem tekinthető valódi értelemben vett elméleti közgazdásznak, hanem csupán gyakorlati gazdaságpolitikusnak — annak ellenére, hogy List messze kimagaslott korának német vulgáris közgazdászai közül. Tehát Listnek a kapitalista rendszer németországi kifejlesztésében betöltött kimagasló szerepét elsősorban a gazdaságpolitika, közelebbről a kereskedelmi politika területén kell keresni, ahol a kor legnagyobb áramlatai, a szabadkereskedelmi és a protekcionista irányzat megütköztek.

Fabiunke szerint List helyesen látja, hogy az általa képviselt protekcionista, nevelő-vámokon alapuló kereskedelmi politika *emelő* volt az elmaradt német kapitalizmus fejlődésében, vagy ahogy ő kifejezi, a protekcionizmus csupán egy korábbi, a szabadkereskedelmi politika pedig egy későbbi, magasabb foka a kapitalista kereskedelempolitika fejlődésének. A protekcionizmus és a szabadkereskedelmi politika időbeli egymásmellettiségét List korában éppen a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődése tette lehetővé. E két kereskedelempolitikai irányzat közti ellentét List idejében két irányban is kiéleződött, egyrészt a kapitalista fejlődésben élenjáró Anglia és a tőle elmaradt országok, elsősorban Amerika, valamint Németország közötti ellentétek, másrészt azonban Németországban is a kapitalista osztályon belüli ellentétek formájában. Az agrárkapitalista köröknek ugyanis továbbra is a szabadkereskedelmi politika volt az érdeke, míg az ipari kapitalista köröknek kifejezetten a protekcionista kereskedelempolitika felelt meg. Ezeket az ellentéteket csak a protekcionista kereskedelempolitikán keresztül lehetett feloldani, mivel csak az hozhatta létre a kapitalista belső piacot és a polgárság csak ezáltal kényszeríthette térdre a feudalizmus erőit is.

A szerző külön is megvizsgálja a List-javasolta védővámok nevelő jellegének kérdését, de ezen a területen nem jut el List tanának olyan mélyreható elemzéséig,

mint például egyes polgári tantörténeti munkák. (Lásd erre vonatkozólag Ch. Rist elemzését: A History of Economic Doctrines from the Time of the Physiocrats to the Present Day by Charles Gide and Charles Rist, Authorised Translation by R. Richardt, Reprint, 1945. London. 275. és köv. o.) Jobban kielemezve azonban e kérdés politikai vonatkozásait, különös élességgel mutat rá, hogy a List-képviselte irányzat egyedül a nagyiparnak kedvezett, és a kisiparosok érdekeit feláldozta a haladásért. Objektíve tehát helyesnek tartja a szerző List harcát a nagyobb gazdasági egység megteremtéséért és ezen keresztül a politikai egység kialakításáért. List törekvése megfelelt a társadalmi élet anyagi alapjainak, annak ellenére, hogy elgondolásai nemegyszer idealista vagy filantrópisztikus elképzelésen alapultak. Ugyanakkor a szerző helyteleniti List azon felfogását, amely szerint a feudális nagybirtokosoktól követelt áldozatokon keresztül is lehetséges a német politikai egységet megvalósítani.

Fabiunke tehát List politikai magatartásának reakciós következményeit elsősorban abban látja, hogy a német egység megvalósítását felülről, a porosz és az osztrák reakciós körök összefogásán keresztül is lehetségesnek tartotta. A porosz különállás elleni küzdelmet a szerző az egységes vasúti hálózat kiépítése körüli küzdelmen keresztül mutatja be, míg List egyéb (elsősorban a folyami csatornahálózat, az érme- és bankügy, a postaügy, az ipari és a szerzői jog, valamint a tengerészeti és a konzuli ügy területén kifejtett) reformtörekvéseire inkább csak utal. List nemzeti törekvéseinek gyökereit is helyesen vezeti le az 1813-as porosz antifeudális nacionalizmusból. Meglehetősen mostohán kezeli azonban — s inkább csak a vasútügy vonatkozásában hangsúlyozza — az amerikai gazdasági fejlődésnek és ideológiának Listre gyakorolt hatását.

Fabiunke rámutat azokra a List munkásságában fellelhető nacionalista és kozmopolita ideológiának megfelelő kiindulópontokra is, amelyek módot adtak rá, hogy a polgári haladás oldalán küzdő List tanait később az új történelmi helyzetekben, új követelmények céljaira kihasználják, és List életművének értékelését meghamisítsák. Ebből a szempontból a szerző az 1870-es évek utáni szakasszal — és főleg a hitleri időkkel — foglalkozik, s határozottan tagadja, hogy Listet a német kapitalizmus és fasizmus ideológusának lehetne tekinteni. Végső értékelése szerint List minden korlátozottsága ellenére a német márciusi forradalom előtti idők egyik nagy gazdaságpolitikusa volt, aki a történelem haladó erőinek szolgálatában fejtette ki működését, és végeredményben csak azt a nemzeti gazdasági és politikai nagyságra irányuló törekvést formulázta meg az akkori német viszonyok között, amelyet korábban Smith a klasszikus angol kapitalizmus viszonyai között.

A szerző ezután nem csupán a kapitalizmus általános fejlődése, hanem e fejlődésnek a speciális német viszonyok közötti érvényesülése szempontjából, közelebbről 1815—1846 között is vizsgálja List működését. A XIX. század első felében a német polgárságnak a kapitalista rendért és a feudalizmus felszámolásáért vívott harcát már jelentősen befolyásolta a munkásosztály és a polgárság ellentéte. Ilyen viszonyok között a polgári forradalom már nem lehetett végcél, csupán előjátéka a proletárforradalomnak. Részben ez magyarázza meg a német polgárság felemás magatartását is az 1848-as polgári forradalomban. E kérdésekre azonban List kevés figyelmet fordított. Nem titkolta ugyan a proletariátus kizsákmányolásának tényét, de úgy vélte, hogy ezt a kisebbik bajt el kell viselni azért, hogy ne kelljen feláldozni magát a kapitalista fejlődést. Mivel szerinte a proletarizálódás ellen sem az állam, sem az egyének nem tehetnek semmit, a tőkésosztály moráljára appellált. Ezzel a reformista felfogásával magyarázható az is, hogy a malthusi népesedési elméletnek is csak helytelenségét ismerte fel, de a következtetéseket már nem vonta le. Fabiunke azzal a kritikával zárja ezt a részt, hogy List egyoldalúan csak a feudális termelési viszonyokat akadályozó és a kapitalista termelést előre vivő tényezők szerepét látta meg, de nem tudott dialektikusan és történeti meghatározottságban gondolkozni, s azáltal, hogy hangsúlyozottan semmiféle tulajdoni formát nem kívánt érinteni, eleve elvette elméletének forradalmi élét.

Az utolsó fejezet Listnek az akkori német közgazdasági tudományban betöltött szerepével foglalkozik. A szerző itt azt veti List szemére, hogy az angol klasszikus közgazdasági rendszert illető kritikája a kapitalista fejlődésnek egy hátramaradottabb szakaszáról kiindulva bírálta a magasabb fejlődési formákat. Közben nem vette észre az Angliában és Franciaországban folyó osztályharcot s a születő újnak a csíráit, amelyekre — legalább erkölcsi vonatkozásban — az utópista szocializmus élesen rámutatott. Listnek a merkantilizmus restaurálásával egyértelmű tanai azonban még mindig közelebb állottak a német gazdasági valósághoz, mint azoknak a német vulgáris közgazdászoknak a nézetei, akik az angliai valóságnak

megfelelő szabadkereskedelmi elméletet másolták. List másik nagy felismerése a nemzeti gazdaság felfedezése, amely a klasszikusok által elválasztott egyéni és társadalmi gazdaság közé ékelődik be. Mivel ugyanabból az elméletből a társadalmi fejlődés különböző szakaszában nem lehet azonos következtetéseket levonni, List csak gazdaságpolitikai konklúziókhoz juthatott el, nem pedig gazdaságelméletiekhez.

Fabiunke szerint List gazdaságpolitikusi mivoltából folyt az is, hogy a német katedrai közgazdaságtan elleni bírálata annyira találó volt. Ez vonta maga után Rau, Roscher, Hildebrand, Knies és az osztrák Schäffle erősen elítélő magatartását Listtel és tanaival szemben. A List ellen indított hajsza a német burzsoázia legkiválóbb képviselőjének öngyilkosságára vezetett, annak ellenére, hogy állandó küzdelmei, szervezőképessége, bátorsága és valóságérzete nélkül aligha lehetett volna a kapitalizmust Németországban oly gyorsasággal kifejleszteni.

Fabiunke könyvét List életére és működésére vonatkozó időrendben összeállított gazdag adatgyűjtemény egészíti ki. Ez a rész sem pótolja azonban List munkásságának átfogóbb és részletesebb közgazdasági elemzését, a közgazdaságtan fejlődésében világviszonylatban elfoglalt helyének megállapítását és különösen az amerikai gazdaságelmélettel való kapcsolatainak, valamint egyes idegen országokban (például Magyarországon) játszott szerepének feltárását. Különösen hézagpótló lenne annak a nagyszabású List-irodalomnak az értékelése, amely a polgári gazdaságtanban több mint 100 éve foglalkozik List működésével.

Tisztában vagyunk azzal, hogy e kérdések igényes feltárása még egy List-monográfia kereteit is meghaladja, de enélkül List történeti szerepét sem Németország, sem általában az európai és az amerikai fejlődés szempontjából nem lehet helyesen, átfogóan értékelni.

Horváth Róbert

Gazdaságstatisztika

Szerkesztette: dr. Zala Júlia

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959. 606 o.

A munka az első magyar nyelven megjelent gazdaságstatisztikával foglalkozó szakkönyv. Magas színvonalon tárgyalja a gazdaságstatisztika anyagát.

Az első, bevezető rész a gazdaságstatisztika tárgyával és feladataival foglalkozik, majd egy-egy fejezetet szentel a termelés és a forgalom statisztikájának, a termelés és a forgalom gazdaságossági vizsgálatának, a felhalmozás statisztikájának, végül az egész népgazdaság statisztikai vizsgálatával foglalkozik.

A szerzők széles irodalmi anyagot dolgoztak fel, sok gyakorlati tapasztalatot általánosítottak. Az anyag feldolgozása közben behatóan tanulmányozták és jól hasznosították a külföldi szakirodalmat is, elsősorban a szovjet és népi demokratikus országok vonatkozó szakirodalmát, de munkájukban felhasználtak egyéb statisztikai irodalmat, pl. az ENSZ statisztikai anyagát is.

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.
Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111—010, 60.1070. — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1. Telefon: 180—850. — Csekkszámla: 61 094. Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.
Terjedelem: 8¼ ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1960. március 21.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Дьердь Гёнцёл:

Ленин и критика империализма

Ленин усматривал главные признаки и основные вопросы критики империализма в том, обостряются ли или смягчаются внутренние противоречия империалистического мирового хозяйства и вызываемые этими внутренними противоречиями политические противоположности.

Написанная по поводу девяностолетия со дня рождения Ленина, данная статья извлекает из анализа империализма две ленинские установки и выделяет их значение. Одной из них является установка об интернационализации капитала; автор исследует содержание и значение этого обстоятельства с точки зрения империалистического сотрудничества и империалистических противоположностей и, далее, с точки зрения противоположностей между интернациональными монополиями и производящими сырье колониальными и полуколониальными странами. Второй является та ленинская установка, что в эпоху монополистического капитализма экспорт товаров занимает подчиненное положение по отношению к экспорту капитала.

На примере Международного нефтяного картеля автор показывает, как происходящие ныне мировые экономические процессы и события мировой политики подтверждают правильность ленинских выводов.

В связи со второй ленинской установкой, которая тесно связана с вышесказанным, автор указывает на некоторые, встречающисея еще в марксистских кругах и произведениях вульгарные трактовки, подвергая при этом особой критике псевдо-марксистскую концепцию Гильфердинга.

Не претендуя на раскрытие движущих сил и последствий экспорта капитала, автор выделяет лишь одну часть данного вопроса: формирование отношений между экспортирующими капитал странами с развитой промышленностью и производящими сырье неразвитыми в промышленном отношении странами импортирующими капитал и при помощи данных периода после второй мировой войны показывает влияние этих отношений на тенденции, действующие в направлении распада капиталистического мирового хозяйства.

Акош Балашша:

Некоторые вопросы развития машиностроения в период второго пятилетнего плана

В статье рассматриваются некоторые экономические вопросы развития венгерского машиностроения в период второго пятилетнего плана.

Сначала автор рассматривает основные факторы, определяющие темп роста машиностроения и, в частности, указывает на важную роль экспорта машин и оборудования для развития венгерского машиностроения. На основе ряда расчетов автор показывает, что развитие машиностроения выгодно с точки зрения венгерской экономики, и делает вывод, что надо стремиться к увеличению экспорта машиностроительной продукции, к повышению излишка экспорта машин над их импортом, при одновременном повышении импорта машин. С этой точки зрения подчеркивается роль экономического сотрудничества социалистических стран.

После этого дается характеристика основных заданий по повышению производства машиностроительной промышленности в период пятилетнего плана.

Во второй части статьи анализируются условия и пути улучшения экономичности машиностроительного производства, приближения производительности общественного труда в венгерском машиностроении к передовому мировому уровню. В конкретных условиях страны надо развивать не все отрасли машиностроения, а лишь те, по техническому уровню которых мы уже в настоящее время имеем хорошие возможности приблизиться к передовому мировому уровню и за короткий срок достичь его. В этих отраслях мы должны внедрять передовую технику и технологию производства, выпускать современные типы машин, достичь высокого уровня производительности общественного труда. Для этого в каждом производстве требуется определенная массовость. Она может быть обеспечена на путях специализации между социалистическими странами, осуществляемой в рамках СЭВ.

В заключительной части статьи излагается планируемое изменение пропорций между отдельными отраслями машиностроения и дается краткая характеристика их развития в период второй пятилетки.

Тамаш Морва:

Роль баланса общественного продукта в переоценке народохозяйственного плана 1959 года и дальнейшие возможности его применения

Вступившая 1 января 1959 года в силу новая система цен производителей вызвала необходимость в произведении переоценки народохозяйственного плана 1959 года. Согласованность между директивами переоцененного в новых ценах народохозяйственного плана и равновесие плана можно обеспечить только при помощи выработки шахматного баланса общественного продукта. Автор статьи излагает принципы построения содержащего 46 секторов баланса, который был использован для переоценки.

Для переоценки народохозяйственного плана было изготовлено два тождественных баланса. Первый баланс был изготовлен в старых ценах на основании одобренного плана, а второй — в новых ценах, на той же основе. Выработанный на базе новых цен баланс явилса основой выработанного в новых ценах народохозяйственного плана.

При выработке баланса подробный статистический фактический баланс не имелся в распоряжении составителей. Для обоснования баланса производились расчеты, с одной стороны, на базе распределения использованных продуктов по поставщикам по данным о совокупном количестве использованных продуктов, принимаемом за стабильное конечное исходное число и, с другой стороны, на базе распределения поставленных продуктов по покупателям по данным о совокупном количестве поставленных продуктов, принимаемом за конечное исходное число. Данный двухсторонний расчет является главным фактором обоснования баланса. В условиях такой системы, направленные на ослабление плановой дисциплины попытки, привели к взаимному противопоставлению «интересов» поставщиков и покупателей, что создало возможность для того, чтобы в баланс попали обладающие большой вероятной степенью приближения к точности данные, полученные в ходе согласования частных данных. Из опыта, приобретенного при проведении данной работы, можно извлечь вывод, что выработка подробного шахматного баланса может быть полезной не только для ограниченной цели переоценки, но и для ряда других целей, ввиду чего его следует использовать в плановой работе

вообще. На основании выработанных балансов при помощи математических методов и электронных вычислительных машин представляется возможным производить различного рода специальные расчеты. Эти расчеты, в свою очередь, создают возможность для выработки различных плановых вариантов, а также для изучения системы цен и внутренней структуры народного хозяйства. Целью этих расчетов является, далее, выяснение того, какую пользу может оказать применение математических методов и электронных вычислительных машин делу народохозяйственного планирования. Автор статьи подробно излагает связанные с данными расчетами планы и соображения.

Андраш Хегедюш:

Действующая система заработной платы и материальная стимуляция

Настоящая статья подготовлена автором на основании произведенного им подробного исследования на тему «Система оплаты труда рабочих в нашей социалистической промышленности с уделением особого внимания определению и контролю среднего заработка».

Вводная часть статьи содержит краткое аналитическое описание системы оплаты труда рабочих, сложившейся после контрреволюции 1956 года, и указывает прежде всего на то, какую роль выполняют определение и контроль средней заработной платы на предприятиях при нынешней системе оплаты труда рабочих.

В ходе дальнейшего изложения автор производит подробный анализ, осуществленной в рамках настоящей системы оплаты труда рабочих, материальной стимуляции. Автор затрагивает те теоретические вопросы, которые в течение последних лет были поставлены на повестку дня практикой оплаты труда: применение дегрессивных форм заработной платы, установление лимитов выработки итд.

Автор статьи стремится выявить те положительные и отрицательные влияния, которые нынешняя система оплаты труда рабочих оказывает на направление, степень итд. материальной заинтересованности, и ищет возможные пути для дальнейшего развития и совершенствования данной системы.

Основной мыслью данной статьи является следующее: нынешняя система заработной платы создает возможность для развития такой универсальной системы материальной стимуляции, которая обеспечит гораздо более гармоничное сочетание между интересом предприятия и индивидуальным интересом рабочих, чем это имело место при прежней системе заработной платы. Однако формирование такой универсальной системы стимуляции в настоящее время находится еще только в начальной стадии и ее окончательная выработка требует дальнейших серьезных усилий, как практического, так и теоретического характера.

Ласло Комло:

Формы оплаты труда в сельскохозяйственных производственных кооперативах

Автор различает три основные формы оплаты труда в производственных кооперативах: 1) повременную оплату, 2) оплату по исполненным работам и 3) оплату по произведенной продукции. На основании особенностей современного сельскохозяйственного производства автор приходит к выводу, что оплату труда по исполненным работам можно считать основным видом оплаты труда в производственных кооперативах. В то же время оплата труда по произведенной продукции является побочным типом.

Подавляющая часть настоящего очерка посвящена вопросам, касающимся каждой из трех основных форм оплаты труда. Автор останавливается на взаимосвязях мер распределения и гарантийной оплаты труда. Он различает меры распределения с заранее не определенным, частично и полностью определенным (гарантированным) содержанием оплаты. В дальнейшем он указывает на взаимосвязи мер распределения с производственным и экономическим развитием производственных кооперативов и также с сельскохозяйственной политикой. С аналогичной точки зрения автор рассматривает вопросы регулярной оплаты труда и указывает на взаимосвязь между экономическим, культурным и социальным развитием крестьянства и регулярной оплатой труда.

В дальнейшем автор занимается основными факторами, оказывающими влияние на выбор формы оплаты труда.

В заключение в статье подчеркивается необходимость в вынесении дальнейших экономических мероприятий, содействующих быстрейшему распространению гарантированной и регулярной оплаты труда, так как такая оплата содействует более активному участию членов кооперативов в общественном хозяйстве.

Йожеф Пал:

Роль системы земледельческих кооперативов в организации и укреплении производственных кооперативов

В Венгрии, начиная со времени освобождения, земледельческие кооперативы принимают деятельное участие в обеспечении роста сельскохозяйственного производства и оказывают содействие социалистическому переустройству сельского хозяйства.

Среди задач земледельческих кооперативов, оказывающих содействие развитию сельскохозяйственного производства, наиболее значительными являются организация машинных работ, заключение производственных контрактов и руководство предприятиями по переработке некоторых сельскохозяйственных продуктов и оказанию услуг. В ходе осуществления своей деятельности земледельческие кооперативы наладили среди единоличников также и простую кооперацию труда, что со своей стороны облегчило образование производственных кооперативов. В рамках земледельческих кооперативов имело место также и возникновение простых форм трудовых кооперативных объединений. Подавляющее большинство последних в течение минувшего года преобразовалось в производственные кооперативы, при чем приобретенный опыт, наличие общего имущества, оказали содействие быстрому укреплению кооперативного хозяйства.

Относящиеся к системе земледельческих кооперативов кооперативные предприятия и центры осуществляют значительную работу по снабжению сельского хозяйства средствами производства и, далее, играют особо важную роль в области производства и оборота овощей и фруктов. Осуществление задачи производственных кооперативов по оказанию влияния на производство после социалистического переустройства сельского хозяйства в значительной степени видоизменяется, сохраняясь, однако, в целом ряде областей.

SUMMARY OF THE ARTICLES

György Göncöl:

Lenin and the Critique of Imperialism

The main criteria of the critique of imperialism have been stated by Lenin as follows: do the inherent contradictions of the imperialist world economy tend to be sharpened or smoothed out in the course of development? Likewise, do the political antogonisms engendered by these contradictions, become sharper or more feeble in the course of time?

The article written at the occasion of Lenin's 90th birthday, points out the significance of two basic scientific statements derived from the analysis of imperialism. The first of these refers to the tendency of capital to become internationalized. It deals with the bearing of this statement both on imperialist cooperation and on imperialist antagonism; it also deals with the significance of this statement from the point of view of the struggle between the international monopolies on the one hand and the colonial and semi-colonial raw material producing countries, on the other.

The other thesis is the well known statement by Lenin, according to which in the epoch of monopoly capitalism commodity exports are subordinated to capital exports.

The author demonstrates by the example of the international oil cartel how present-day world economic processes and world political events bear out the correctness of Lenin's statements.

The author points to certain vulgarising tendencies to be found not infrequently even among Marxist economists around this particular question. It is particularly Hilferding's faulty, non-Marxian conception that is subjected to a searching criticism.

Without claiming to clarify the motives and consequences of capital export, the article picks out only one of its aspects: the relationship between the industrially developed capital exporting country on the one side and the underdeveloped raw material producing country on the other side, and the impact of this relationship on the disintegrating capitalist world economy.

Ákos Balassa:

Some problems of the development of the engineering industry during the Second Five Year Plan

The paper discusses some of the problems in the economics of the development of the Hungarian engineering industry during the period of the Second Five Year Plan.

The author first enumerates the main factors that decide the rate of development of the engineering industry in Hungary. He points to the important part played by the export of machinery, in the development of Hungary's engineering industry. On the basis of various calculations he shows that the development of the engineering industry is advantageous to Hungary, so that an effort must be made to increase the export of engineering products and to increase the preponderance of exports of machinery over imports, while at the same time increasing imports of machinery. The role of economic cooperation between the Socialist countries is stressed in this respect, followed by a survey of the main targets of the Five Year plan for engineering.

The next chapter is an analysis of the conditions and ways for improving economic efficiency and raising the productivity of social labour in the Hungarian engineering industry to approach the highest world level. Amidst the concrete circumstances prevalent in Hungary, not every branch of the engineering industry must be developed, only those, whose technical level affords a fair chance for approaching and reaching the highest world standards. In these branches up-to-date techniques and technologies must be used to manufacture up-to-date machines and a high level of social labour productivity must be attained. This requires a definite degree of mass fabrication in each branch of production. This is secured by the specialisation of the Socialist countries within the Council for Mutual Economic Aid.

In the last part of the article the author shows the planned changes in the proportions of the branches of the engineering industry and briefly characterises the development of the various branches in the Second Five Year Plan.

Tamás Morva:

The role of the balance of social products in the price changes of the 1959 plan for the people's economy, and further possibilities for its use

The new producers' prices that became effective on January 1st. 1959 made it necessary to carry through the price changes in the 1959 plan for the people's economy. In carrying out the price changes, harmony between the targets set out in the new prices and the equilibrium of the plan could only be ensured by working out the chess-board balance of the social product. The paper shows the principles underlying the construction of the balance of 46 sectors, used in effecting the price changes.

In order to carry out the price changes in the plan for the people's economy, two balances of identical structure were set up. The first was worked out at the old prices, according to the approved plan, the second at the new prices, but with a similar structure. The balance worked out at the new prices served as a basis for the plan for the people's economy.

No detailed statistical balance of the factual situation was available. In order properly to found the balance, calculations were carried out, partly on the distribution of consumed products according to sellers, based on the figure for total product utilisation as a firm fact, and partly on the distribution of sold products, according to buyers, based on the figure for total product sales, as a firm fact. The main strength of the foundation of the balance lay in this bilateral calculation. In this system attempts at slackening the plan brought the „interests" of sellers and buyers into conflict and it made it possible, after checking the part figures, to obtain very probably approximately accurate figures for the balance. The experiences gained in this work led to the conclusion that the elaboration

of a detailed chess-board balance may not only help in solving the special problems of a change in prices, but that its incorporation in systematic planning is also necessary.

Once the balances have been compiled, mathematical methods and electronic computers are used to carry out special calculations. These are aimed at the preparation of different variants of the plan and at studying the inner structure of the price system and the people's economy. The purpose of computing is to gain experiences on the fields of planning the people's economy in which mathematical methods and the use of electronic computers may prove helpful. The paper contains a detailed account of the plans and ideas entertained in respect to the computing.

András Hegedüs:

The present system of wages and financial incentives

The paper has been prepared on the basis of a more detailed study by the author, entitled „The system of wages in our Socialist industry, with special reference to the determination and control of average earnings."

The paper first contains a brief introductory, analytical description of the wage system which was evolved after the counterrevolution of 1956 and above all points to the part played by the determination and control of average wages in enterprises, in the present system of wages.

Next there is a more detailed analysis of the financial incentives that have been incorporated in the present wage system. The paper deals with theoretical problems that have been raised in practical wages policy during recent years, such as degressive rates of pay, the use of performance ceilings, etc.

It is attempted to show the positive and the negative influences that the present wage system exepts on the trend, extent, etc. of financial incentives, and to seek possible ways of further developing and perfecting the system.

The underlying idea of the paper is the following: The present wage system gives a chance for a comprehensive system of financial incentives to develop that will bring about a far more harmonious coincidence between the interests of the enterprise and the individual, than was the case in the past. A comprehensive system of incentives of this type is, however, now only in the process of development and its fuller elaboration requires a serious effort, both in the practical and the theoretical respect.

László Komló:

Forms of the share-out of income in producers' cooperatives

The author distinguishes three basic forms of sharing out incomes in producers' cooperatives, viz. according to performance measured in time, in labour and in produce. As a result of his investigation of the contemporary character of agricultural production he concludes that the share-out of income according to performance in labour may be regarded as the main type of sharing in producers' cooperatives, while those according to performance in product may be called subsidiary types of share-out.

The main part of the paper discusses problems concerning all three basic forms of sharing. First the problems of scales of distribution and the guaranteed share of income are discussed. In respect to scales of distribution he distinguishes previously undetermined, partially determined and wholly pre-determined (guaranteed) contents for scales of distribution and investigates their relations to the organisational and economic development of the producers' cooperative and to agricultural policies. The same considerations are also applied to examinations of the problems of continuity in sharing and the relation to be found between the economic, cultural and social development of the peasantry and continuous sharing out of the income is pointed out.

The more important factors that may influence the choice of the form of income sharing are next treated.

Finally the need for augmenting measures in economic policy aimed at promoting the further spread of guaranteed and continuous income sharing is emphasized, for this type of share-out actively links cooperative members to common farming.

József Pál:

The aid rendered by the peasants' cooperatives in the organisation and strengthening of the producers' cooperatives

The peasants' cooperatives have in Hungary, since the liberation of the country, played an active part in increasing agricultural output and helping the Socialist reorganisation of agriculture.

The most significant of the ways in which they have helped to develop output have been the organisation of work done by machinery, the conclusion of production contracts and the operation of processing and utility units. In the course of the performance of these tasks the peasants' cooperatives have also brought about simple forms of cooperative work between individually farming peasants, which have aided the formation of agricultural producers' cooperatives. The simpler forms of producers' associations were also formed within the framework of the peasants' cooperatives. The majority of these have in recent years become producers' cooperatives and their experiences and common property have contributed to the rapid consolidation of farming in common.

The cooperative enterprises and centres belonging to the system of peasants' cooperatives, at the behest of the government play an important part in providing implements of production for agriculture, moreover particularly in commissioning the growing of vegetables and fruit and in marketing them. The tasks of the peasants' cooperatives in influencing production will change considerably after the Socialist reorganisation of agriculture, but will still be maintained in a number of respects.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

5

VII. ÉVFOLYAM 1960. MÁJUS

TARTALOM

Friss István: A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusa és a közgazdaságtudomány feladatai 521
Cukor György: Az ipari munkatermelékenység távlati tervezéséről .. 536
Zinhober Ferenc: A termelés automatizálása és a társadalmi termelés I. osztályának fejlődési üteme (Vitacikk) 549
Bródy András: Az ágazati kapcsolatok mérlege és a közvetett beruházások 561
Nagy András: A behozatal gazdaságosságának néhány kérdése 581
Markó Lajos: A mezőgazdaság belterjes fejlesztésének költségalakító szerepéről 595
Simai Mihály: A technikai fejlődés néhány problémája a Szovjetunióban 607

SZEMLE

A tudományos-műszaki forradalom társadalmi következményei *(Simon György)* 619

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

Ankét egy értékes szövetkezettudományi könyvről *(Gergő Zoltán)* .. 625

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Munkás-, alkalmazotti és parasztcsaládok jövedelme és fogyasztása 1957-ben *(Kovács Dénes)* 634
Victor Perlo: A nagytőke birodalma *(V. J.)* 636
George S. Wheeler: Az Amerikai Egyesült Államok mezőgazdasága *(Peregi Sándor)* 637
A. Smith: A nemzetek gazdagsága; e gazdagság természetének és okainak vizsgálata I. *(Szigeti Endre)* 641

A cikkek orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata 644

E SZÁM SZERZŐI:

Bródy András aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Cukor György** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatóhelyettese; **Friss István** akadémikus, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója; **Gergő Zoltán** kandidátus, a Szövetkezeti Kutató Csoport vezetője; **Kovács Dénes**, az Országos Élelmezés- és Táplálkozástudományi Intézet munkatársa; **dr. Markó Lajos** aspiráns, a Mezőgazdasági Szervezési Intézet munkatársa; **Nagy András** aspiráns, a Külkereskedelmi Minisztérium munkatársa; **dr. Peregi Sándor** kandidátus, az Állami Gazdaságok Üzemszervezési Kutató Intézetének munkatársa; **dr. Simai Mihály** aspiráns, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem nemzetközi gazdasági és politikai ismeretek tanszékének adjunktusa; **dr. Simon György** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Szigeti Endre** aspiráns, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem politikai gazdaságtan tanszékének tanársegéde; **Zinhober Ferenc**, a Pécsi Tudományegyetem politikai gazdaságtan tanszékének vezető docense.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Bakonyi Sebestyén Endre, Bognár József, Erdei Ferenc, Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Huszár István, Lázár György, Molnár Endre, Ripp Géza (főszerkesztő), Varga Edit, Varga István, Vályi Péter

FRISS ISTVÁN:

A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusa és a közgazdaságtudomány feladatai*

Társadalmunkban nagy és megtisztelő szerep jut a közgazdaságtudomány művelőinek. Tevékenységük alapvetően a párt és a kormány gazdaságpolitikájának tudományos megalapozására, a népgazdaság tervezésének tökéletesítésére irányul. Így munkásságuk levetkőzik minden öncélúságot, és közvetlenül a nép jólétének emelését szolgálja.

A mi társadalmunkban egyre kisebb, jelentéktelenebb körre szorul vissza és belőle hova-tovább teljesen kiszorul a kizsákmányolás. Nem kell többé egy kizsákmányoló kisebbség boldogulásáért erejét, egészégét áldoznia a kizsákmányolt többségnek. A nép jólétének emelése mindnyájunk jólétének emelésévé, mindnyájunk közös célkitűzésévé válik. Így alakul ki a nép egységének anyagi alapja. Amikor a Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusa a magyar kommunisták előtt álló feladatokat megfogalmazta, egyúttal a valamennyiünk előtt álló feladatokat szövegezte meg. Ezek a célok hangolják össze milliók törekvéseit, szabnak irányt a közgazdaságtudománnyal foglalkozók tevékenységének is.

Kettőt ragadhatunk ki az elénk állított gazdasági feladatok közül mint valamennyi gazdasági természetű feladat rövid foglalatát és összekapcsolóját, egyúttal, mint egész társadalmi fejlődésünk fő iránymutatóit. Fejezzük be a legközelebbi években a szocializmus alapjainak lerakását hazánkban — ez az egyik —, gyorsítsuk meg a szocializmus építését — ez a másik. Első látásra e célok túl általánosnak tűnnek ahhoz, hogy számunkra, magyarok számára, jellemzőek lehessenek. Valóban, nem lehetne-e a helyzet közelebbi ismerete nélkül is e két feladatot tűzni ki alapvető célként minden olyan szocialista országban, ahol a szocializmus építése még nem fejeződött be? Közelebbi vizsgálatra kitűnik, hogy nálunk és az adott pillanatban az ilyen általánosan megfogalmazott feladat megragadása és kiemelése helyzetünk különös vonásaival is számol.

Nézzük meg alaposabban az elsőt. Az a követelés, hogy a legközelebbi években befejezzük a szocializmus alapjainak lerakását, nagyjában egyértelmű azzal, hogy uralkodókká, gyakorlatilag kizárólagosakká tegyük a szocialista termelési viszonyokat a magyar mezőgazdaságban is. Igaz, előfordulnak népgazdaságunkban nem-szocialista, hanem kis-

* A Magyar Tudományos Akadémia 1960. évi nagygyűlésén, 1960. április 13-án elhangzott előadás.

árutermelő termelési viszonyok a mezőgazdaságon kívül is. Sőt, kapitalista jellegű, kizsákmányolást felölelő termelési viszonyokkal is találkozunk. Ezek súlya azonban viszonylag kicsi. 1958-ban a nemzeti jövedelemből mindössze 2,3 százalék esett a tőkés szektorra, kilenctized részben az iparra és az építőiparra. A kisárutermelő szektorra ennél sokkal jelentősebb rész, 29,4 százalék jutott, ennek viszont közel kilenctizede a mezőgazdaságra. Összesen a magánszektor részesedése a nemzeti jövedelemből 31,7 százalék volt, s ebből a mezőgazdaság része több mint 81 százalék. A társadalmi terméknek a magánszektorra jutó részéből ugyancsak több mint 80 százalék esett a mezőgazdaságra. Hiba lenne természetesen a magánszektor fennmaradó részének fontosságát lebecsülni. Itt azonban nem erről, hanem arról van szó, hogy megfelelően értékeljük a mezőgazdaság nagy súlyát és kimagasló jelentőségét népgazdaságunkban. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a szocialista termelési viszonyok, ha általánosakká váltak mezőgazdaságunkban, általánosakká, bár még nem kizárólagosakká váltak egész népgazdaságunkban is. Elhangzott a kongresszus zárszavában, hogy harmadszor vágunk neki a mezőgazdaság szocialista átalakításának és most nem vallhatunk kudarcot. Világos tehát, hogy nem általános meggondolások alapján került ez a mondat a határozat kiemelkedő helyére. Három évi politikai és gazdasági nevelő munka és főleg az 1959. év elején mezőgazdaságunk szocialista átszervezésében elért jelentős siker gondos elemzésének, ezen nyugvó hosszadalmas mérlegeléseknek, a helyzet százszoros felmérésének, minden mellette és ellene szóló érv, körülmény, bonyodalom végig-gondolásának eredménye a kongresszusi határozat e rövid mondata. Benne van az az elhatározásunk, hogy a szövetkezés önkéntességét senki által, semmilyen körülmények között sem engedjük megsérteni és benne van az a meggyőződésünk is, hogy a legjózanabb mérlegelés és legóvatosabb számítások szerint is és az önkéntesség legszigorúbb betartása mellett is ma még egyénileg gazdálkodó parasztjaink, ha megadjuk nekik az ehhez szükséges anyagi és erkölcsi támogatást, a legközelebbi években a közös gazdálkodás útját fogják választani. Ha pedig ezt elértük, akkor nagyjában befejeztük a szocializmus alapjainak lerakását hazánkban.

Nemcsak általános és minden szocialista országra ráhúzható követelés a mi körülményeink között a szocializmus építése meggyorsításának alapvető, legfontosabb feladatként való kijelölése sem. Mi egyszer már elkövettük azt a hibát, hogy túl gyorsan akartuk felépíteni a szocializmust. Akkoriban nem tudtuk eléggé elválasztani vágyainkat és a valóságot. Nemzeti jövedelmünk túlságosan nagy részét fordítottuk beruházásokra, nem is mindig a legmegfelelőbb beruházásokra, és emellett nem biztosítottuk dolgozóink életszínvonalának állandó emelését. Az eredmény végül is nem a szocializmus építésének meggyorsítása, hanem a szocializmus építésének veszélyeztetése és lassítása volt. Ebből a tapasztalatunkból levontuk a következtetéseket. Amikor ma a szocializmus építésének meggyorsításáról beszélünk, ebbe hallgatólagosan sok más követelés kielégítését is beleértjük. Milyen követelésekét? A szocializmus építésének meggyorsítása, ez egyúttal: az életszínvonal gyorsabb emelkedése, ez pedig az anyagi javak termelésének gyorsabb emelkedése, s ez a termelő célú beruházások gyorsabb növekedése, a termelés műszaki színvonala és a munka termelékenysége emelésének meggyorsulása is. Az életszínvonal gyorsabb emelkedése, ez egyúttal: gyor-

sabb lépések a fizikai és szellemi munka közti, a város és a falu közti lényeges különbségek felszámolására. De vannak a szocializmus építése meggyorsításának más, nemzetközinek nevezhető vonatkozásai is. Megsokszorozza erőnket és közelebb hozza a szocializmus teljes és végleges győzelmének napját hazánkban, hogy tagja vagyunk a szocialista országok hatalmas táborának. Ránk is vonatkoznak a szocialista tábor fejlődési törvényei, így az az objektív törvény is, hogy a szocialista országok közötti gazdasági különbségek fokozatosan kiegyenlítődnek, s ezek az országok megközelítőleg egyszerre jutnak el a kommunizmusba. Ezenkívül a szocialista táborral együtt mi is részt veszünk a kapitalizmussal folytatott békés versenyben. Így tehát a szocializmus építésének meggyorsítása azt is jelenti számunkra, hogy népgazdaságunk fejlődési ütemének fokozásával lerövidítjük azt az időt, mely alatt felzárkózunk a gazdaságilag fejlettebb szocialista országok mellé, és a korábban elképzeltnél gyorsabban érjük utol a legfejlettebb tőkésországokat az egy főre jutó termelésben. Magában foglalja a szocializmus gyorsabb építését célzó követelés azt a követelést is, hogy tervezésünkben elkerüljük mindazokat a hibákat, amelyek a múltban néha zátonyra vitték egyes törekvéseinket, tehát, hogy hazai adottságainkból induljunk ki, hogy figyelembe vegyük nyersanyag- és munkaerő-helyzetünket, gondosan mérlegeljük helyünket és lehetőségeinket a nagyvilágban, hogy állandóan gondosan ügyeljünk a népgazdaság egyes ágai s ez ágak fejlesztési ütemei közötti arányok alakulására.

Visszatérve már most a két alapvető feladatra, látnunk kell a kettő közötti összefüggést is. Ez az összefüggés sokoldalú, de leglényegesebb vonása az, hogy a szocializmus alapjai lerakásának befejezése — adott körülményeink között — maga is fontos tényezője a szocializmus építése meggyorsításának. Mi több: ha nem fejezzük be a szocializmus alapjainak lerakását, lehetetlenné válik a szocializmus építésének meggyorsítása is. Mint ismeretes, hazánkban a mezőgazdaság fejlődése az utolsó 10—12 évben messze elmaradt az ipar fejlődésének üteme mögött. Nincsen természetesen olyan törvény, amely az ipar és a mezőgazdaság részére azonos ütemű fejlődést írna elő. A történelmi tapasztalat és a közgazdasági meggondolás egyaránt azt igazolja, hogy a kettő között igen indokoltan lényeges eltérések lehetnek. Azt azonban semmiképpen sem lehet normálisnak tekinteni, hogy ugyanabban a tíz évben az ipar, egészét tekintve, lényegesen csökkentette azt a különbséget, amely a gazdaságilag legfejlettebb országoktól elválasztja, a mezőgazdaság pedig, ugyancsak egészét tekintve, a hasonló különbséget csak lényegtelenül, vagy talán egyáltalán nem csökkentette. Más szóval: bár nálunk a munka termelékenysége az iparban és a mezőgazdaságban egyaránt alacsonyabb, mint egyes gazdaságilag fejlettebb országokban, elmaradottságunk hozzájuk képest a mezőgazdaságban jelentősebb. Főleg pedig: a mezőgazdaságban proletárállamunk fennállása óta kevesebb történt a munka termelékenységében mutatkozó elmaradottságunk felszámolására, mint az iparban. Lehetetlen nem látnunk azt is, hogy ennek a ténynek legfontosabb, döntő oka a múltban a kisparaszti gazdaságok nagy súlya volt mezőgazdaságunkban. A kisparaszti birtokok területnagysága szűk határt szabott a modern technika és tudomány alkalmazásának. E gazdaságok ingatag volta, nagy függősége a kedvező és kedvezőtlen véletlenektől, gyakran még azoknak a termelési módsze-

reknek elterjesztését is gátolta vagy legalábbis állandóságát veszélyeztette, amelyek egyébként a kisbirtokok méreteivel összeegyeztethetők. Ismeretes, hogy a Szovjetunió hétéves terve az ipari össztermelés 80 százalékos és a mezőgazdasági össztermelés 70 százalékos növelését irányozza elő. A mezőgazdasági termelés emelkedése eszerint csak egy nyolcadrésszel marad el az iparétól. A munka termelékenységét az iparban 40—45, a szovhozokban 60—65, a kolhozokban mintegy 100 százalékkal kell emelni, itt tehát az emelkedés a mezőgazdaságban lényegesen nagyobb, mint az iparban. Ez utóbbi tekintetben második ötéves tervünk irányelvei hasonlóságot mutatnak a Szovjetunió hétéves tervével annyiban, hogy a mezőgazdaságban a munka termelékenysége emelkedésének tervezett üteme nálunk is elég erőteljes. A mezőgazdaságban 1965-re a jelenleginél jóval magasabb termelést kell elérni, a foglalkoztatottaknak a jelenleginél kisebb létszámával. De míg az ipar össztermelésének 65—70 százalékkal kell növekednie, a mezőgazdaságénak csak 30—32 százalékkal, tehát a felénél is kevesebbel. Bizonyos természeti adottságok okozta különbözőség mellett döntően ez is a termelési viszonyok különbözőségére vezethető vissza. Egyrészt a mezőgazdaságban csak a legutóbbi időben vált uralkodóvá, bár még mindig nem általánossá, a szocialista nagyüzem, másrészt a tervezőknek számolniok kellett mindazzal a nehézséggel, bizonytalansággal, ami elkerülhetetlen velejárója a mezőgazdaság kisparasztiból termelőszövetkezetivé, kisárutermelőből szocialistává való átalakulása időszakának. Nyilvánvaló, hogy a mezőgazdaság viszonylag lassúbb fejlődése lassítja az egész népgazdaság fejlődését is.

A közgazdaságtudomány művelőinek egyik feladata tehát, hogy tudományuk eszközeivel is segítsék előbbre vinni a mezőgazdaság szocialista átalakulását, segítsék lerövidíteni az átalakulás időszakát és csökkenteni annak nehézségeit. Minél előbb fog egész mezőgazdasági termelésünk jól működő, nagy termelékenységű és gyorsan fejlődő nagyüzemekben folyni, annál inkább fog a mezőgazdaság az elkövetkező években a szocializmus építése meggyorsításához is hozzájárulni.

A jól működő, nagy termelékenységű és gyorsan fejlődő szocialista mezőgazdasági nagyüzemek kialakításához azonban sokféleképpen lehet és kell hozzájárulni. A tudomány és a technika sok ágának vannak itt fontos feladatai. Így az agrotechnikának, az agrobiológiának, az agrokémiának, a mezőgazdasági üzemgazdaságtannak, a mezőgazdasági géptannak, a közgazdaságtudománynak és másoknak. A közgazdászoknak természetesen egészen más feladataik vannak, mint az agrártudományok művelőinek. A közgazdaságtudomány a termelési viszonyok, az emberek gazdasági kapcsolatai, az anyagi javak termelésében és elosztásában kialakult összefüggéseik lényegét kutatja. Azt vizsgálja, hogy ezek a viszonyok, kapcsolatok, összefüggések milyen törvények szerint alakulnak, fejlődnek, hogyan hatnak a termelésre, hátráltatják-e vagy elősegítik a termelőerők leggyorsabb fejlődését.

Következésképp a közgazdaságtudomány művelői nem kutatják a mezőgazdaságban sem az ideális vetésforgót, sem a talajerő utánpótlásának módjait, sem a különböző mezőgazdasági munkák gépesítésének lehetőségeit. De bármelyik ezek közül a kérdések közül, és kívülök még sok más, vizsgálódásaink látókörébe kerülhet, ha az emberek közti gazdasági kapcsolatok alakulására gyakorolt befolyását, hatását kezdjük

kutatni. A vetésforgó és a talajerő-utánpótlás összefüggéseinek feltárása nem a mi feladatunk, de azzal már nekünk kell foglalkoznunk, hogy a kisbirtokrendszer milyen következményeket von maga után a vetésforgó kialakulásában, s ennek miféle egyéb hatásai lehetnek, vagy kell, hogy legyenek sok más területen, például a munkaerő-szükségletre, vagy annak időbeli elosztására, a felvásárlásra, az értékesítésre, a külkereskedelemre, az iparra, a közlekedésre stb. Tanulmányozzuk a termelőszövetkezetekben a háztáji gazdaság és a közös gazdaság viszonyát, a termelőszövetkezeti csoport-tulajdon kialakulását és fejlődését, viszonyát az össznépi tulajdonhoz, összefonódásuk lehetőségét, formáit, az össznépi tulajdon általánossá válásának feltételeit, azokat a tényezőket, amelyek a termelőszövetkezeti jövedelem elosztásán keresztül pozitív vagy negatív irányban befolyásolják a munka termelékenységének alakulását, az önköltséget, amelyek a fejlődést előreviszik vagy akadályozzák. A mi feladatunk annak tanulmányozása, hogy hogyan tudjuk a mezőgazdasági nagyüzemek termelését, ezekben az üzemekben a munka termelékenységét a tervezés és a tervszerű befolyásolás eszközeivel legkedvezőbben befolyásolni. Ezek közül az eszközök közül egyik-másik külön beható és sokoldalú tanulmányt követel. Így igen szerteágazó és nagy terjedelmű munkát kell befektetnünk elsősorban a mezőgazdasági termelői árak megfelelő kialakításának vizsgálatába. Ez árak egymásközötti, továbbá a mezőgazdaságban használt ipari termelőeszközök áraihoz és a fogyasztási cikkek áraihoz való arányainak olyan megállapítására törekszünk, amely a mezőgazdasági termelés kívánt szerkezetének kialakítását segíti elő. E követelmény teljesítésének feltételeit a közgazdaságtudománynak kell feltárnia. Feladatunk az is, és erről itt ma délután még bővebben lesz szó, hogy a termelőszövetkezetek jövedelemelosztásának olyan módjait találjuk meg, amelyek leghathatósabban szolgálják a termelőszövetkezetek megszilárdítását és egészséges fejlődését.

A termelési kérdéseknek és általában a gazdasági kérdéseknek a társadalmi-termelési viszonyok oldaláról való megközelítése, ez — mint már említettük — a közgazdaságtudomány általános módszere. Nálunk, és a szocialista országokban mindenütt, a termelési viszonyok hatalmas előrelendítő erői, emeltyűi a társadalmi fejlődésnek. A termelési viszonyokban a felszabadulás után végbement alapvető változás, a legfontosabb termelőeszközök döntő többségének államosítása, volt a fő feltétele az azóta társadalmunk minden fontos területén bekövetkezett hatalmas változásnak. De a termelési viszonyok fejlődése, mint ismeretes, a szocializmusban is elmarad a termelőerők fejlődésétől. Ahol ez az elmaradás már bekövetkezett, ott a termelési viszonyok átmenetileg már nem hajtóerői, nem megfelelő formái, hanem fékjei a termelőerők fejlődésének. Feladatunk egyrészt, hogy a termelőerők és a termelési viszonyok közötti ütközések, ellentmondások lehetséges kialakulását előre lássuk, és ha lehet, a termelési viszonyok megfelelő átalakításával megelőzzük. Másrészt, ha ilyen ellentmondások már kialakultak — és kisebb átmeneti ellentmondások kialakulása elég gyakori eset —, igyekeznünk kell ezek természetét feltárni és lehetőleg felmutatni azt is, hogy a termelési viszonyok miképpen, milyen módosításokkal válhatnak megint megfelelő mozgásformáivá, sőt előmozdítóivá, ösztönzőivé, gyorsítóivá a termelőerők fejlődésének.

A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusa útmutatásai alapján kézenfekvő, hogy itt különösen nagy feladatok várnak a közgazdaságtudományra. A szocializmus építésének meggyorsítása megköveteli a termelőerők kibontakoztatását, a tudomány és a technika gyors fejlődését, a munka termelékenységének emelését. Ismeretes, hogy a kapitalizmus monopolkapitalizmussá fejlődése milyen gátakat emelt a tudomány, a technika, a termelőerők fejlődése elé, és hogy ezeket a gátakat a monopolkapitalizmus felszámolása, a termelőeszközök társadalmasítása egycsapásra megszünteti. Ebből következik — és ezt most már a Szovjetunió több mint négyévtizedes, más szocialista országok több mint évtizednyi tapasztalata is bizonyítja —, hogy a szocializmus a kapitalizmusnál sokkal kedvezőbb feltételeket teremt a termelőerők fejlődése számára, s hogy következésképpen az egész társadalom fejlődése a kapitalizmus béklyóinak levetése után nagymértékben meggyorsul. De az előbb mondottakból az is következik, hogy a szocialista társadalomban sem önműködően alakulnak ki azok a társadalmi-termelési viszonyok, összefüggések, amelyek a legkedvezőbbek a tudomány, a technika, a termelőerők, az egész társadalom fejlődése számára. Gondoljunk csak arra, amiről magán a kongresszuson is szó esett, hogy a saját előírásaink olyan helyzetet teremtettek, amely helyenként és időként jobban kedvez a beruházások terén a gazdaságtalanabb, drágább megoldásoknak, mint az olcsóbb és gazdaságosabb megoldásoknak. Vagy jusson eszünkbe, hogy naponta találkozhatunk olyan esetekkel, amikor észszerűsítők, újítók, feltalálók csak valóságos akadályversenyek leküzdésével tudják a közérdeket szolgáló gondolataikat megvalósítani. Figyeljünk fel rá, hogy a leggazdaságosabb műszaki megoldásoknak, s a műszaki haladásnak általában hányszor áll útjában valami magunk teremtette bürokratikus akadály vagy ugyancsak magunk által teremtett és helytelen irányban ható anyagi ösztönzés.

Vitathatatlan, hogy az ellenforradalom óta eltelt három és fél év alatt sok minden történt nálunk az anyagi ösztönzés módszereinek javítására. Külön kiemelem bérezési rendszerünk tökéletesítését. Megszüntettük a létszám- és béralap-ellenőrzés korábbi merev, a termelés és a termelékenység emelését sokszor ésszerűtlenül gátló formáit, az időről időre visszatérő, az egész termelésben nagy zavarokat okozó általános normarendezéseket, a bérek központi szabályozásának rendkívül bonyolult és terjedelmes rendszerét. Messzemenő önállóságot biztosítottunk az üzemeknek az általuk legjobbnak tartott bérezési formák bevezetésére, és a bérszínvonal és a béraránvok központi irányításra és ellenőrzésére egyaránt igen egyszerű rendszert vezettünk be, amelyet nem nagyon találó, de már általánosan meghonosodott szóval átlagbér-ellenőrzésnek hívunk. Jó tapasztalataink voltak általában a termelő üzemekben bevezetett ún. nyereségrészesedési rendszerrel is. Ez az elnevezés egyébként még az előbb említettnél is rosszabb, mert egészen mást mond, mint ami mögötte van, de ugyancsak meghonosodott. Az átlagbér-ellenőrzést és a nyereségrészesedést azért is érdemes kiemelnünk, mert mind a kettő a közgazdászoknak az ellenforradalom előtti években folytatott vizsgálódásaira és javaslataira vezethető vissza. De azért is érdemes példaként felemlíteni őket, mert minden jó vonásuk mellett különböző hiányosságaik is vannak, esetenként ugyancsak fékjeivé válhatnak a fejlődésnek, amelyet szolgálni hivatottak, nem is beszélve arról, hogy

nagy számú és sokfajta problémát figyelmen kívül és megoldatlanul hagynak. Így pl. előfordult már, hogy az átlagbér-ellenőrzés a termelés szempontjából felesleges, alacsony órabérű, tehát a bérszínvonalat csökkentő munkások alkalmazására vezetett. Előfordult az is, hogy akadályává vált a műszaki színvonal emeléséhez szükséges magas órabérű, tehát a bérszínvonalat emelő kiváló szakmunkások alkalmazásának. A nyereségrészesedési rendszernek kitűnő tulajdonsága, hogy az egész vállalati kollektívát érdekeltté teszi a vállalat jó munkájában. Ezzel a dolgozókat arra ösztönzi, hogy üzemük vezetését éber és bíráló figyelemmel kísérjék, de ugyanakkor a kevésbé öntudatosakat arra is ösztönzi, hogy eltitkolják a költségszint csökkentésére rendelkezésükre álló tartalékokat.

Az élet halad, fejlődik, és ha vannak is — nem nagy számban — olyan gazdasági törvények, amelyek a fejlődés egy hosszabb szakaszára érvényesek, a tudomány mégiscsak úgy tud lépést tartani az élet követelményeivel, ha maga is szüntelenül fejlődik. Semmi okunk kétségbeesni vagy elcsüggedni azon, hogy még sok összefüggést nem tártunk fel, hogy például sem a tervezésben, sem a bérezésben vagy általában az anyagi ösztönzésben nem sikerült még azokat a formákat vagy módszereket megtalálnunk, amelyek olyan hatékonyan szolgálnák a termelékenység emelését, mint azt szeretnők. Végeredményben alig 6—8 éve, hogy a marxista közgazdaságtudományban ezek a kérdések újból napirendre kerültek, és közelebbről megnézve, még ennyi ideje sincs, hogy Magyarországon marxista közgazdasági kutatások szélesebb méretekben egyáltalán megindultak. Az a tény, hogy ma az egész szocialista táborban és nálunk, Magyarországon is sokan foglalkoznak ezeknek a kérdéseknek kutatásával, s hogy kutatásaikban semmiféle dogmára, előítéletre, tekintélyre nem kell figyelemmel lenniük, ilyesmi által nem kell magukat kutatásaikban feszélyeztetniük, biztosíték arra, hogy ha nem is egyik évről a másikra, ha néha kudarcokból és melléfogásokból vonva is le a helyes következtetéseket, mégis megoldjuk feladatainkat.

Világos egyébként, hogy amikor a szocializmus építése meggyorsításának céljából meg akarjuk teremteni a termelési viszonyok terén is a termelőerők fejlődésének leginkább kedvező feltételeket, akkor nemcsak az anyagi ösztönzés módszereinek tökéletesítésével, a személyes érdekeltség elvének érvényesítésével kell törődnünk. Ennek az elvnek érvényesítése lehetséges is, szükséges is a népgazdaság jóformán minden területén, és az elv helyes alkalmazása erősen befolyásolja a népgazdaság vezetésének, irányításának egész rendszerét, így szervezeti formáit is. De ezeket a szervezeti formákat külön is tanulmányozni kell, és ez a tanulmány is elsősorban a közgazdaságtudomány kereteibe tartozik. Meg kell találnunk azokat a szervezeti formákat, amelyek leginkább felelnek meg a termelőerők fejlődése által támasztott követelményeknek és legalkalmasabbak rá, hogy ezt a fejlődést meggyorsítsák.

Több mint tíz év során és különösképpen az utolsó három évben szerzett tapasztalataink minden kétséget kizáróan igazolták a lenini demokratikus centralizmusnak mint — a többi között — gazdasági szervezésünk alapelvének helyességét. De ha nem akarjuk, hogy a demokratikus centralizmus üres jelszóvá, frázissá váljék szánkban, akkor tudnunk kell azt a változó feltételeknek, körülményeknek megfelelő változó konkrét tartalommal megtölteni. Az ellenforradalom óta elért gazdasági

sikereinkben nagy része volt annak, hogy — részben a már 1956 júliusában hozott párthatározatnak megfelelően — nagy lépést tettünk előre a gazdasági irányítás decentralizálásában. Erősen növeltük a gazdasági minisztériumok hatáskörét és azok is növelték az irányításuk alá tartozó vállalatok hatáskörét. Ezzel végeredményben fokoztuk a központi irányítás hatékonyságát is. Azóta azonban társadalmunk termelőerői tovább fejlődtek, s most az a feladatunk, hogy megfelelően fejlesszük gazdaságunk szervezeti formáit is.

Bár ez sokak számára magától értetődő, nem árt mégsem leszögezni, hogy a további fejlődésnek változatlanul erősítenie kell mind a centralizmust, mind a demokratizmust. A centralizmus erősítésének szükségességét azért is helyes hangsúlyozni, mert időnként — talán jugoszláv, talán egyéb ösztönzésre — felbukkannak holmi zavaros elképzelések, hogy a társadalom fejlődésével a termelés irányítását állítólag egyre inkább a közvetlen termelőkre, tehát az üzemek dolgozóira kellene rábízni. Holott nyilvánvaló, hogy mennél fejlettebb a társadalom, annál kevésbé nélkülözheti a termelőerők, köztük a munkaerő össztársadalmi szempontból legésszerűbb elosztását, legtakarékosabb felhasználását, a legmodernebb, sokszor óriás méretű gépek és berendezések beállítását, a termelési ágak közti megfelelő arányok kialakítását, s e célból néha a termelőeszközök és a munkaerő nagyarányú átcsoportosítását. Röviden: mennél fejlettebb a társadalom, annál nélkülözhetetlenebbé válik az országos méretű vagy az országos határokat is túllépő méretű központi irányítás.

De a demokratizmus erősítésének szükségességét is hangsúlyozni kell, mert mindig akadnak, akik vagy a központi feladatok nagyságától és fontosságától elbűvölve, vagy bürokratikus szokásaiknak, hajlamaiknak engedve, néha pedig a tömegekkel szemben érzett értelmiségi fölényből, elbizakodottságból olyasfélét képzelnek, mintha központilag lehetne előírni a közvetlen termelőknek, az üzemeknek, vállalatoknak, helyi szerveknek, hogy a kezükben levő és igazában csak általuk ismert termelőeszközöket és munkaerőt hogyan tudják a legésszerűbben felhasználni. Holott nyilvánvaló, hogy mennél nagyobb önállóságot biztosítunk e téren az üzemek, vállalatok, helyi szervek dolgozóinak, annál inkább számíthatunk olyan belső tartalékok feltárására, mozgósítására, melyeket nem ismerhetnek és nem ismerhetnek fel sem a Tervhivatalban, sem a minisztériumokban, de még az iparigazgatóságokon sem. Ha tehát komolyan vesszük a szocializmus építése meggyorsításának feladatát, akkor a központi irányítás által határolt keretben a lehető legnagyobb hatáskört és önállóságot kell biztosítani a helyi erőknek.

Ebből egyébként azt a fontos következtetést is le kell vonnunk, hogy a jövőben az eddiginél sokkal nagyobb súlyt kell fektetnünk a helyi, vállalati, üzemi tervezésre. Az ezeknél a szerveknél folyó tervezés adta lehetőségeket második ötéves tervünk készítésének mostani szakaszában is maximálisan ki kell használnunk. Az üzemi, vállalati tervezésbe való bevonásuk egyúttal a széles dolgozó tömegek fokozatos bevonásának útja a népgazdaság vezetésébe.

Hadd mutassak itt rá, legalább röviden, ennek a kérdésnek még egy roppant fontos oldalára. A demokratikus centralizmus ilyen irányú továbbfejlesztése a dolgozó tömegek nevelésének, öntudatuk magasabb színvonalra emelésének elengedhetetlen eszköze. Miközben azon töp-

rengenek, hogy a termelés és a termelékenység emelésének milyen tartalékait tudnák feltárni, felülemelkednek egyéni érdekükön, megtanulnak a közösség szemével látni, fejével gondolkozni. Ily módon a gazdasági vezetés további demokratizálása is hozzájárul a kommunista ember kialakításához, akinek gondolkozásában már egyre kevésbé döntő a személyes érdekeltség, akit egyre kevésbé kell bármire is anyagi ösztönzéssel buzdítani.

A mi viszonyaink között a népgazdaság egészének fejlődésére elsősorban a tervezésen keresztül lehet befolyást gyakorolni. A népgazdaság tényleges fejlődése természetesen kisebb-nagyobb mértékben eltér a tervtől. Helyes tervezés esetén azonban a valóság eltérése a tervtől nem túl nagy és nem változtat lényegesen a népgazdaság fejlődésének irányán, sem a népgazdaság szerkezetén, a tervezett fő arányokon. Így maga a fejlődés üteme, annak meggyorsítása vagy lelassítása is szorosan összefügg a tervezéssel. Ezért azon a segítségen belül, amelyet a közgazdaságtudomány a szocializmus építésének meggyorsításához nyújthat, különös fontossága van annak, amivel a tervezés megjavításához, magasabb színvonalra emeléséhez hozzá tud járulni. Ebből a szempontból először is a népgazdasági terv néhány alapvető összefüggését érdemes mérlegelni. Ezek között is különleges fontossága van a nemzeti jövedelem elosztásának fogyasztásra és felhalmozásra, majd a felhalmozás elosztásának termelő és nemtermelő célú felhalmozásra és a termelő célú felhalmozáson belül a termelő-állóalapok növelésére fordított rész megszabásának. Ezeknek az arányoknak meghatározása, ha nem is dönti el a bővített újratermelés lehetséges méreteit, de a legnagyobb mértékben befolyásolja ezeket. Igaz, hogy a termelő-állóalapok növekedésének mértéke magában véve még nem szabja meg, sőt nagyon különböző mértékben befolyásolhatja a nemzeti jövedelem emelkedését is, a társadalmi össztermék növekedését is, aszerint, hogy hogyan változik a beruházások révén a termelés szerkezete, hogy milyen termelési ágakra, milyen mértékben oszlanak el a beruházások, s hogy az egyes termelési ágakban mik a bővített újratermelés konkrét anyagi feltételei. Nagy általánosságban mégis megállapítható, hogy mennél nagyobb a termelő-állóalapok növekedésének üteme, vagyis azok viszonylagos növekedése egy év alatt, annál nagyobb az elkövetkező, vagy legalábbis valamelyik közeli évben vagy szakaszban a nemzeti jövedelem és az össztermelés növekedése is. Még határozottabban állítható ez, ha huzamosabb időt nézünk, tehát az, hogy általában mennél nagyobb a termelő-állóalapok növekedésének üteme, annál nagyobb a nemzeti jövedelem és a társadalmi össztermék mennyisége emelkedésének üteme. A nemzeti jövedelem emelkedése lehetővé teszi a fogyasztás emelkedését is, a felhalmozás emelését is. A szocializmus gazdasági törvényei megkövetelik, hogy mind a kettő évről évre emelkedjék, mert hisz a kettő együttes állandó növekedése egyrészt azt jelenti, hogy évről évre emelkedik a lakosság életszínvonala, másrészt azt, hogy állandóan bővített újratermelés folyik, és így évről évre létrejönnek a feltételei annak, hogy a lakosság életszínvonala a következő évben tovább emelkedhessék. Azt azonban nem írják elő a szocializmus gazdasági törvényei, hogy milyen mértékben és milyen arányban emelkedjék egyik évről a másikra a fogyasztás vagy a felhalmozás s az utóbbin belül a termelő és nemtermelő állóalapok. E kérdéssel kapcsolatban fontos és felelősségteljes a

közgazdaságtan művelőinek feladata. Igaz, hogy a döntés nem a közgazdaságtudomány, sőt általában nem a tudomány dolga. A döntést magának a társadalomnak kell meghoznia, erre megválasztott, kijelölt szervei útján, mégpedig a társadalom minden irányú, tehát anyagi, kulturális, védelmi stb. szükségleteinek leggondosabb mérlegelése alapján. Ez azonban nem csökkenti a közgazdaságtan szerepét és felelősségét. A döntésnek évről évre és a perspektivikus tervek esetében öt évre vagy ennél hosszabb időtartamra meg és fel kell oldania bizonyos ellentmondásokat. Mennél nagyobb mértékben emelkedik egy adott évben a felhalmozás, és különösen ennek a termelő-állóalapok növelésére fordított része, általában annál nagyobb mérvű lesz bizonyos idő eltelte után a bővített újratermelés, annál nagyobb tehát a lehetőség arra, hogy a későbbiek során a lakosság életszínvonalát emelni lehessen. De minél nagyobb ez a rész egy adott évben, annál kevesebb marad a fogyasztás emelésére, tehát a lakosság életszínvonalának emelésére az adott évben. Ellentmondás van tehát az életszínvonal emelésének közelebbi és távolabbi lehetőségei között. Választani kell aközött, hogy a lakosság életszínvonala a közeljövőben emelkedjék-e kisebb és a távolabbi jövőben nagyobb mértékben, és aközött, hogy az emelkedés a közeljövőben legyen nagyobb és a távolabbi jövőben kisebb.

A közgazdaságtudomány fontos és felelősségteljes feladata a nemzeti jövedelem felhasználása fő arányainak kialakításában elsősorban abban áll, hogy mennél világosabb, teljesebb képet adjon az egyik vagy a másik döntés összes lehetséges következményeiről. Pontosabban nem is két, hanem több döntési lehetőségről van szó, és nemcsak az okoz különbséget, hogy mekkora részt használnak fel a nemzeti jövedelmen belül a termelő-állóalapok növelésére és egyéb célokra, hanem az is, hogy milyen célokra, milyen termelési ágakra, milyen beruházásokra fordítják a termelő-állóalapok növelésére rendelkezésre álló részt, e beruházások milyen gyorsan térülnek meg, milyen követelményeket támasztanak a társadalommal szemben munkaerő- és anyagellátás vonalán, milyen következményekkel járnak a külkereskedelemre, a lakosság ellátására stb., stb. A közgazdaságtudomány azzal, hogy módszereket dolgoz ki a lehetséges változatok konkrét következményeinek felmérésére, lehetővé teszi a társadalom arra hivatott szerveinek, hogy a dolgok teljes ismeretében dönthessenek a betartandó arányokról. Igaz, hogy nemrég még az ilyen módszerek kidolgozására irányuló kutatások gyakorlati értékét igen kétesnek ítélték. Ismeretes ugyanis, hogy különböző terv-variánsok kidolgozása, különösen, ha a különböző variánsok alapjai fontos tételekben és nagymértékben térnek el egymástól, rendkívül nagy munkát, rengeteg számítást követel. Semmilyen tervező szerv sem rendelkezett akkora apparátussal, hogy többféle variánst tudott volna népgazdasági teljességben vagy legalábbis kielégítő részletességgel kidolgozni. Ma azonban már léteznek olyan nagy teljesítményű elektronikus számítógépek, amelyek segítségével lehetséges lesz belátható időn belül több vagy éppen sokféle variánsban kidolgozott lehetséges megoldás mérlegelésére alapítani a döntést.

Ebből és több más szempontból is figyelmet érdemelnek azok az elemzések és tanulmányok, amelyek népgazdaságunk nemrégiben kidolgozott ágazati kapcsolatok mérlegeire támaszkodva igyekeznek különböző variánsok összehasonlítására alkalmat nyújtó módszerekhez el-

jutni. Az eddig javasolt és bizonyos kezdeti fokig kidolgozott módszereknek az értéke még nem teljesen tisztázott és nem is volt korábban tisztázható, mert nem volt meg a lehetősége elektronikus számítógépek igénybevételének. Ezért a részletes számításokat elnagyolt egyszerűsítések helyettesítették. Ma az említett lehetőség már megvan. Valószínűnek látszik, hogy az új módszerekkel belátható időn belül sikerülni fog a tervezést a mainál jóval biztonságosabb alapra helyezni.

Ha már megemlítettem tudományunk feladataival kapcsolatban a matematikát, hadd fűzzem hozzá, hogy e feladatok sok más területen is matematikai eszközök fokozott igénybevételét követelik meg. Nem térek itt ki bővebben e kérdésre, az előadásomhoz fűződő vitában, feltehetően, úgyis szóba fog még kerülni. Csak annyit jegyzek meg, hogy tervezésünk tökéletesítésével egyre gyakrabban van szükségünk rá, hogy legkedvezőbb megoldásokat keressünk, vagy több változatban dolgozzunk ki megoldásokat, s hogy ilyen esetekben — persze másokban is — különösen gyakran kerülhet sor matematikai eszközök igénybevételére.

Segítséget kell nyújtania a közgazdaságtudománynak a tervezés fejlesztésében, tökéletesítésében a fent említetten kívül más területeken is. Ma még nagyrészt tapasztalati-statisztikai becslések, tehát nem teljesen kielégítő mérések vagy tudományos elemzés alapján tervezzük a munka termelékenységének, az anyagfelhasználásnak, az önköltségnek egy vagy több év alatti alakulását. Ugyanígy nem teljesen kielégítő a munka termelékenységével összefüggő egyéb munkaügyi tervezésünk sem, tehát például a termeléshez szükséges munkaerő mennyiségének, vagy e munkaerő minőségének, a szükséges szakmunkás- és mérnöklétszámnak a tervezése és így tovább.

Hasonlóképpen, a tudomány segítségét kell igénybevenni a fogyasztói kereslet tervezésének magasabb színvonalra emelésénél is. Nyilvánvaló, hogy a tervezés eme fejezetének fontossága egyre nő, amint a szocialista társadalom gazdagodik, a lakosság fogyasztása, életszínvonala emelkedik s a dolgozók szükségletei, igényei megfelelően növekednek.

A nemzeti jövedelem felhasználásának problémái, mint említettük, az éves népgazdasági tervekkel kapcsolatban ugyanúgy felvetődhetnek, mint az ötéves vagy többéves népgazdasági tervek összeállításánál. Látni kell azonban, hogy valóban tudományos alapon tervezni csak nagyobb időszakokra lehet. Éppen az említett alapvető kérdéseket, tehát a nemzeti jövedelem elosztásának fő kérdéseit lehetetlen egyéves időszakra megnyugtató módon eldönteni, ha nem tudjuk, mi következik az egy év után. A modern technika és tudomány leghatásosabb alkalmazása sok esetben csak olyan nagyszabású termelő művekben lehetséges, amelyek egyébként is viszonylag számottevő erők esetleg több évig tartó koncentrálását követelik a társadalomtól élő- és holtmunkában egyaránt, anélkül, hogy ez alatt az idő alatt a társadalom szükségleteinek kielégítéséhez hozzájárulnának. Ilyen létesítményekről, tehát általában nagyszabású, esetleg egész iparágak fejlődését meghatározó beruházásokról, azok ütemezéséről nyilvánvalóan csak több, esetleg sok év távlatát mérlegelve lehet dönteni. Ezért a tervezés és az egész gazdaságpolitika, tudományos megalapozása szempontjából igen nagy jelentősége van annak, hogy mintegy két évvel ezelőtt a mi illetékes szer-

veink is napirendre tűzték az első tizenötéves népgazdasági terv kidolgozását.

A tizenötéves terv elkészítése természetesen ujszerű és nagy feladatokat ró a technika és tudomány sokféle ágának művelőire. Tudományos szempontból a tizenötéves terv az ötéves tervhez képest minőségi változást jelent. A tervezés tulajdonképpen ezzel tér át a sokéves tapasztalatokból kialakított gyakorlat alapjáról a sokéves gyakorlat felhasználásával kialakítandó elmélet alapjára. Egyelőre azonban ennek az elméletnek még csak egyes részei, elemei vannak meg és sok tekintetben még csak keressük az új módszereket. Eddigi kísérleteink nemegyszer az ötéves terv összeállításának módszereit igyekeznek a tizenötéves tervre alkalmazni. Egy és más mindenesetre már ma is nyilvánvaló. Így például az, hogy a tizenötéves tervnek sokkal inkább, mint az ötéves tervnek, számításba kell vennie nemcsak a technika *adott* eredményeit, hanem a tudomány és a technika fejlődési *irányait* és fejlődésük *várható* eredményeit is. Mivel pedig az is nyilvánvaló, hogy a tudomány és a technika fejlődését és a fejlődés ütemét tizenöt évre csak megközelítőleg lehet előrelátni, elképzelni és csak nagy vonásokban lehet felvázolni, kézenfekvő az a következtetés is, hogy a tizenötéves tervek nem lehetnek olyan mértékben direktiva jellegűek, mint az ötéves terv, vagy éppen az éves tervek. Sokkal több szabadságot kell fenntartaniok a későbbi változtatásokra, esetleges átállításokra, nagymértékben rugalmasaknak kell lenniük. Ezért is valószínű, hogy ezeknek a terveknek a kidolgozásában is fokozódó súllyal fog latbaesni különböző lehetséges változatok kiszámítása s ezeknél az elektronikus számítógépek, valamint egyéb számolóberendezések és gépek igénybevétele.

A tizenötéves tervek problematikája azonban elválaszthatatlan a szocialista országok gazdasági együttműködésének problematikájától. Egy tizenötéves terv összeállításának feladata Magyarországon valószínűleg még napirendre sem került volna, ha csak saját, viszonylag kis méreteinkben gondolkozhatnánk. Legalábbis nagyon nehéz lenne csak a saját tudásunkat és lehetőségeinket mérlegre téve, valamilyen határozott álláspontot kialakítani arra nézve, hogy milyen irányban lenne helyes fejlődésünket vezetni. Egészen más a helyzet, ha a szocialista tábor egésze, vagy akár csak a KGST-országok méreteiből, lehetőségeiből, tudásából és tapasztalataiból indulunk ki. Ha a többi szocialista országgal, vagy legalább a KGST-országokkal karöltve tudunk tervezni, akkor már sokkal megnyugtatóbb biztonsággal végezhetünk számításokat termelőerőink lehetséges fejlesztésére, beruházásaink irányítására, anyagellátásunkra stb. vonatkozóan.

A szocialista országok gazdasági kapcsolatainak fejlődése szemléltetően tárja minden elfogulatlan vizsgáló elé az objektív gazdasági törvények érvényesülését. Mint a történelem folyamán annyi más esetben, itt is egy kész, adott helyzetből kellett kiindulni. De ez a helyzet más, nem-szocialista viszonyokból fakadó törvények működése révén alakult ki és maradt örökül az új társadalom számára. Ez az új, szocialista társadalom pedig csak fokozatosan ébred saját törvényszerűségeinek tudatára. Csak lassan, puhatolózva haladhatott a gyakorlat is a szocialista országok nemzetközi együttműködésének kifejlesztésére, megerősítésére. De a tervgazdálkodás szükségszerűsége, a tervszerű arányos fejlődés törvénye, mint az egyes szocialista országokban, úgy a szocialista

tábor egészében is fokozatosan utat tör magának. Az a munkamegosztás, amely a termelőeszközök magántulajdonán alapuló kapitalista országok között alakult ki, fokozatosan helyt ad annak a munkamegosztásnak, amely a termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapuló szocialista országok viszonyának felel meg. Az a munkamegosztás, amely az országok közti fölé- és alárendeltségi viszonyokon, uralkodáson vagy elnyomottságon alapult, helyt ad a teljes egyenjogúságon, testvéri szolidaritáson és egymásnak segíteni akaráson nyugvó munkamegosztásnak. De mindez megköveteli a tudomány segítségét. Jó lett volna persze, ha a tudomány előre megteremti elméletben azt a rendszert, amelyet a gyakorlat azután lemásolhat. De, mint már Marx megmondta, „az emberiség mindig csak olyan feladatokat tűz maga elé, amelyeket meg is tud oldani, mert jobban szemügyre véve, mindig azt látjuk, hogy maga a feladat is csak ott merül fel, ahol megoldásának anyagi feltételei már megvannak, vagy legalábbis keletkezőben vannak." A szocialista országok közti gazdasági együttműködés és munkamegosztás feltételei mindössze alig több mint tízéves múltra tekinthetnek vissza, mert csak ennyi ideje, hogy a Szovjetunió mellett újabb szocialista országok jöttek létre.

Ez alatt a viszonylag nagyon rövid idő alatt a szocialista országok együttműködésében nemcsak a nagy eredmények szembeszökők, hanem az is, hogy következetesen hogyan nyomul mind inkább előtérbe a tervszerű és megtervezett együttműködés, hogy hogyan tör magának utat a tervszerű arányos fejlődés törvénye nemzetközi mértékben. Ez a fejlődés először főleg az egyes szocialista országok külkereskedelmi minisztériumainak együttműködését követelte meg, bár ez az együttműködés viszont magától értetődően már megkövetelte a népgazdaság külkereskedelmen kívüli tevékenységének, elsősorban a termelésnek bizonyos összehangolását is. Azután az együttműködés mind szélesebb körre terjedt ki. Nagy előrelépést jelentett, mikor az országok rátértek egyes termékek, majd egész népgazdasági ágak termelési terveinek összehangolására. A fejlődés következő, magasabb lépcsője pedig az volt, hogy megkezdődött a KGST-országok népgazdasági terveinek összeegyeztetése. Ez különösen fontos feladatokat juttatott az egyes országok tervhivatalainak. Ma már a szocialista országok gazdasági együttműködése egyre nagyobb követelményeket támaszt a különböző tudományokkal szemben is. Fontos szerepet kell betöltenie a szocialista országok közti munkamegosztás tudományos megalapozásában talán elsősorban a közgazdaságtudománynak. Ma minden egyes szocialista ország egész ár- és bérrendszere jelentősen különbözik minden másikétól. Ez lehetetlenné teszi, hogy közvetlenül hasonlítsuk össze az egy és ugyanazon termék előállításához különböző országokban szükséges ráfordításokat, vagy az egyes országok összes társadalmi termékét, vagy nemzeti jövedelmeit, s e nemzeti jövedelmek fogyasztásra és felhalmozásra, ez utóbbin belül pedig a termelő-állóalapok növelésére fordított részének arányait, vagy a dolgozók életszínvonalának alakulását a különböző országokban.

Márpedig a munkamegosztás tudományos alapokra fektetése megköveteli mindezeknek az összehasonlításoknak, összevetéseknek, összeméréseknek az elvégzését. A közgazdaságtudomány feladata, hogy az ehhez szükséges közös nyelvet, közös nevezőket, mérőeszközöket kidolgozza. Ugyancsak a közgazdaságtudománynak kell, azokra a módszerekre támaszkodva, amelyekre egy országon belül a beruházásokat egy-

mással hatékonyság, indokoltság, szükségesség szempontjából össze lehet mérni, kidolgozni a beruházások nemzetközi összehasonlíthatóságának, összemérhetőségének módszereit. Így feleletet tud majd nyerni arra a kérdésre is, hogy milyen beruházások alkalmasak a szocialista tábor egésze és az egyes szocialista országok gazdaságának leghatékonyabb fejlesztésére.

Talán itt a legcélszerűbb rámutatni arra, hogy mindazok a kérdések, amelyeket előadásomban eddig érintettem, nem pusztán a magyar közgazdaságtudomány kérdései. Igaz, hogy a kérdések sorrendjét, fontosságát és bizonyos fokig a kérdések színezetét is a magyar társadalom szükségletei, szocializmust építő népi demokráciánk szükségletei szabják meg, és rendet egész munkánkba ma közvetlenül az egész társadalmunk feladatait megfogalmazó kongresszusi határozat visz. De ha előadásom elején azt hangsúlyoztam, hogy céljainknak saját történelmünk és fejlődésünk különleges magyar jelleget ad, ideje azt is hangsúlyozni, hogy — és ez természetes következménye a szocialista országok egymáshoz hasonló társadalmi és termelési viszonyainak, céljainak, törekvéseinek —, nincsen az általam érintett kérdések között egy sem, amelyet, ha némi súlybeli vagy tartalombeli színezeti változással is, fel ne vetne, illetve fel nem vetett volna az élet a többi szocialista országban is. Így mindezeknek a kérdéseknek megoldásán minden szocialista ország közgazdászai fáradoznak. Különösen vonatkozik ez természetesen az utoljára érintett kérdésre, a szocialista országok nemzetközi együttműködésének, a közöttük levő munkamegosztás tudományos alapra helyezésének kérdésére. A nemzetközi munkamegosztásnak magától értetődően nemcsak az anyagi javak termelésében kell érvényesülnie, hanem a tudományos kutatásokban is, és ez a munkamegosztás valóban kialakulóban is van. A szocialista országok gazdasági együttműködésével kapcsolatos problémák közösen egyeztetett kutatására már külön szerv is létesült, a KGST állandó bizottságainak egyike, a Közgazdasági Állandó Bizottság. De a tudományos együttműködésnek a szocialista országok közgazdászai között különböző egyéb formái is léteznek, így például a szocialista országok tudományos akadémiái közgazdaságtudományi intézeteinek tapasztalatcseréje, nemzetközi konferenciái, közös gyűjteményes munkái, közös terv alapján folyatott részkutatásai stb. formájában. A tudomány egész hadseregének ilyen rendezett, részben szorosabb, részben lazább formájú, de mégiscsak összehangolt támadása a gazdasági fejlődésünk törvényszerűségeit helyenként még ellepő homály szétoszlatására, egyik legfőbb biztosítéka munkánk sikerének.

Befejezésül szeretném a magyar közgazdaságtudománynak a VII. kongresszussal kapcsolatos feladatait még valamivel kiegészíteni. Ez a feladat már nemcsak azoknak a feladata, akik a tudományt művelik, hanem mindazaknak, akik a tudományt gyakorlatilag alkalmazzák, tehát a magyar gazdasági életben működő közgazdászok, tervesek, statisztikusok, mérnök-közgazdászok, munkaerő-kérdésekkel foglalkozók sok ezer fős és egyre gyarapodó seregének. Most, amikor részben éppen kongresszusunk határozatát megfogadva, a korábbinál nagyobb súllyal vetjük fel a műszaki fejlesztés kérdéseit, a korábbinál gyakrabban találkozunk egy bizonyosfajta korlátozottságban szenvedő műszaki szemlélettel is. Ahogy a kapitalista országokban a festészetben, az irodalom-

ban stb. érvényesül a „l'art pour l'art", „művészet a művészetért" felfogás, úgy előfordul nálunk, hogy egyes műszakiak elragadtatják magukat a műszaki megoldások szépségétől, lehetőségeitől, távlataitól és csak ezeket látják, munkájukban csak ezektől vezéreltetik magukat. Pedig nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a műszaki fejlesztés nem öncél, hanem azt célozza, hogy emeljük a munka társadalmi termelékenységét, ezáltal végső fokon a fogyasztás rendelkezésére álló anyagi javak mennyiségét, a nép életszínvonalát. Ezt pedig csak úgy tehetjük, ha szigorúan ügyelünk arra, hogy csak olyan műszaki fejlesztést valósítsunk meg, amelyik egyúttal valóban növeli a termelékenységet, a termelés gazdaságosságát, csökkenti a társadalmi ráfordítások összegét. A műszaki szemléletet gazdasági szemlélettel kell párosítani.

Közgazdászaink feladata az is, hogy minden területen hirdessék és megköveteljék a takarékosságot és a gazdaságosságot. Elméleti téren világítsák meg ezek feltételeit és követelményeit, gyakorlatukban érvényesítsék őket. Legyenek ezen kívül e téren a nép nevelői. Mennél nagyobb mértékben sikerül a helyes közgazdasági szemléletet és ezzel a takarékosságra, a gazdaságosságra irányuló törekvést általánossá tenni társadalmunkban, annál sikeresebben teljesíti a közgazdaságtudomány a Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusából reá háruló feladatokat, annál eredményesebben járul hozzá közös nagy célunk eléréséhez, a szocializmus mielőbbi teljes és végleges győzelme kivívásához hazánkban.

Külkereskedelmi Kislexikon

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1960.
424 o. Kötve: 57,70 Ft

A külkereskedelemben dolgozók és az érdeklődők régi kívánságának tett eleget a Kiadó a Külkereskedelmi Kislexikon megjelentetésével. E mű egy kötetben gyűjti össze a külkereskedelmi tevékenység sokfelé ágazó elméleti és gyakorlati fogalmainak tömör, szakszerű, magyarázatát. Ezenkívül megtalálja az olvasó a magyar külkereskedelmi árunomenklatura legjobban forgalmazó cikkeinek áruismereti leírását és külkereskedelmi vonatkozású adatait. Igen hasznosak a kislexikon országismertető címszavai, amelyek nemcsak az egyes országok külkereskedelmére vonatkozó adatokat közlik, hanem a ma érvényes export- és importrendelkezéseket és egyéb külkereskedelmi formaságokat, hivatalos előírásokat is.

A könyv sok gyakorlati segítséget nyújt a világ kikötőiről, a fontosabb vonalhajózási útvonalakról, az egyes országok pénznemeiről, mértékrendszeréről stb. közölt összeállításaival. A kislexikon megismerteti az olvasót hazánk külkereskedelmének leglényegesebb vonásaival és számszerű adataival. Végül a külkereskedelemmel összefüggő legfontosabb nemzetközi gazdasági intézmények és szervezetek tevékenységét és szervezetét ismertető címszavak egészítik ki a könyvet.

CUKOR GYÖRGY:

Az ipari munkatermelékenység távlati tervezéséről[1]

A közgazdasági szakirodalom a munkatermelékenység problémáját több összefüggésben tárgyalja. Foglalkoznak a termelékenység fogalmával, mérésének problémáival, elemzik a termelékenység összefüggéseit az önköltséggel, az árakkal és a bérekkel, vizsgálják a termelékenység fejlődésének ütemét és ezen keresztül egy-egy iparág vagy ország egész iparának a fejlődését, összehasonlítják a termelékenység színvonalát egyes vállalatok, sőt egyes országok között. Sokat foglalkoznak a termelékenység tartalékaival és növelésének módszereivel; ebben a vonatkozásban a termelékenység problematikája részben a műszaki fejlesztésnek, a termelőmunka jobb megszervezésének problematikáját fedi.

Különleges szerepe van a munka termelékenységének a szocialista országok gazdasági tervezésében. Ennek a tervezésnek a fő célja a termelőerők gyors és arányos fejlesztése, a lakosság életszínvonalának emelése érdekében. Ezért a tervezésben és a gazdasági fejlődés eredményeinek lemérésében nagy jelentőségük van mindazoknak az összefüggéseknek, amelyek visszatükrözik a termelőerők fejlődését.

A munkatermelékenység növekedése mintegy a termelőerők fejlődésének „minőségi" oldalaként fogható fel, szemben a termelőerők mennyiségi oldalával, amelyet elsősorban a termelésben dolgozók száma és a termelésben felhasznált munkaeszközök, gépi berendezések mennyisége fejez ki. (Természetesen, a mennyiségi és minőségi vonatkozások egymással nagyon szoros kölcsönhatásban vannak, szétválasztásuk önkényes és csak a munkatermelékenység jelentőségének bemutatására engedhető meg.)

A termelékenységgel foglalkozni szoktak vállalati, iparági, összipari vagy népgazdasági szinten; tervezése történhet rövidebb időszakra (egy évre) és hosszabb időszakra (5—10—15 évre). Ez alkalommal főként a termelékenység hosszabb időszakra szóló tervezésének néhány összipari vagy iparági problémáját tárgyalom, elsősorban az elvi összefüggések és nem annyira a közvetlen gyakorlati alkalmazás szempontjából.

★

1. A termelékenység más problémáit, például a termelékenység mérését, a termelékenység és a bérek közötti összefüggéseket tárgyaló szakirodalomhoz képest *a termelékenység tervezésével foglalkozó szakirodalom nem valami bőséges.*

[1] Előadás az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya és Közgazdaságtudományi Intézete által a munkatermelékenység kérdéseiről rendezett tudományos konferencián. (1959. szeptember 29—október 2.)

A szocialista országok szakirodalma hangsúlyozza a tervezés fontosságát és arra utal, hogy a termelékenység növelését azon tényezők elemzése alapján tervezik, amelyek a termelékenység alakulására hatással vannak.[2] Ezek a tényezők a műszaki színvonal (gépesítés, automatizálás), a munkafolyamat jobb megszervezése, a szakképzettség növekedése, a dolgozók anyagi és kulturális színvonalának növekedése, a munkabér-rendszer, a munkához való viszony és a szocialista munkaverseny stb. A szakirodalom azonban — a tervezés gyakorlatának megfelelően — rögtön rámutat: amilyen egyértelmű a fenti tényezők hatása a termelékenységre, annyira egyértelmű az is, hogy nem tudjuk ezt a hatást számszerűen értékelni és számításba venni a tervezésnél, mert nem alakultak ki a tervezési módszerek, amelyek alapján a munka jobb megszervezése és a termelékenység közötti kapcsolatot ki lehetne mutatni. Hasonló a helyzet a termelékenység és a szakképzettség, az anyagi és kulturális színvonal, a bérrendszer vagy a munkafegyelem tekintetében stb.

A távlati tervezés kérdése foglalkoztatja a tőkésországok közgazdászait is. Még ott is, ahol „elvből" elvetik a tervgazdálkodás gondolatát, kívánatosnak tartják, hogy a várható gazdasági fejlődést a gazdaságpolitika kialakításához (akár a kormányok, akár a nagyobb monopóliumok „gazdaságpolitikájáról" van szó) megismerjék. Hivatalos vagy nem hivatalos megbízatás alapján hosszabb időre szóló prognózisokat készítenek és foglalkoznak az ilyen prognózisok elkészítésének legmegfelelőbb módszereivel. A munkatermelékenység várható alakulása ezekben a prognózisokban természetesen központi szerepet tölt be. A prognózisok egyik pillére a nemzeti jövedelem alakulása, amely a foglalkoztatottak létszáma és a termelékenység alakulása alapján határozható meg. Az előirányzat a fejlődés trendje alapján történik,[3] megállapítják azonban, hogy az elmúlt időszakban mutatkozott fejlődésnek ez az extrapolációja feltételezi, hogy a népgazdaságon belüli struktúraváltozás hatása, az egy munkásra jutó tőke növekedési üteme, a kutatásra és a fejlesztésre jutó költségek hatékonysága változatlan marad. Ezek a feltételezések azonban — különösen hosszabb időszakra — nemigen fogadhatók el.

A szocialista országok szakirodalma tehát elsősorban a termelékenység változására ható tényezők elemzésére helyez súlyt, miközben rámutat, hogy az e tényezők és a termelékenység alakulása közötti bonyolult összefüggések következtében a hatások számszerűsítése nagy nehézségekbe ütközik. A tőkésországokban — minthogy ott a gazdasági tervek rendszere nem áll rendelkezésre — hosszabb időszak fejlődési görbéje alapján végzett extrapolációval próbálkoznak, általában elismerve, hogy az extrapolálás az elmúlt időszak összefüggéseinek változatlanként való — gyakorlatilag nem helytálló — feltételezését foglalja magában.

2. Mint ismeretes, a távlati tervezésnek — mint a népgazdasági tervezésnek általában — a mérlegmódszer az alapja. Ennek segítségével ellenőrizhető, hogy a tervezett fejlődésben a népgazdaság egyensúlya,

[2] Lásd pl.: Az ötéves terv felülvizsgálatának tervezési kérdései. Tervgazdasági Könyvkiadó, 1951.
A népgazdaság tervezése. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Budapest, 1955. A népgazdasági tervezés egyes kérdései. Tervgazdasági Könyvkiadó, 1951.

[3] Pl.: Long-Range Economic Projection. Studies in Income and Wealth. Volume Sixteen. National Bureau of Economic Research. Princeton University Press. 67. o.: John W. Kendrick: National Productivity and its Long-Term Projection.

helyes arányai biztosítva vannak-e? Egy-egy mérlegben azonban csak azonos dimenziójú mennyiségek szerepelhetnek. A nemzeti jövedelem mérlegét például pénzben, a munkaerő-mérleget létszámban vagy órában, az anyagmérlegeket valamilyen természetes mértékegységben fejezik ki. A különböző mérlegek egységes népgazdasági mérlegrendszert csak akkor alkotnak, ha közöttük kapcsolat van, az pedig ami ezt a kapcsolatot megteremti, magától értetődően része a mérlegmódszernek. A munkatermelékenység mutatószámai éppen ilyen kapcsolatot teremtenek a különböző mérlegek között. A munkatermelékenység nettó mutatószáma például a munkaerő-mérleg és a nemzeti jövedelem termelésének mérlege között, a termelékenység bruttó mutatószáma pedig — helyesen és a megfelelő helyen alkalmazva — a munkaerő-mérlegek és a különféle termékmérlegek között teremt kapcsolatot. A különféle mérlegek közötti kapcsolatok arányszámok formájában jelentkeznek. A termelékenység mutatószámai éppen ilyen — a termelés és a termeléshez felhasznált munka mennyisége közötti — arányszámok, amelyek azonban a technikai és a gazdasági fejlődéssel együtt változnak, és változásuk a népgazdaságnak a mérlegrendszerben tükröződő egyensúlyát nagyon jelentékenyen befolyásolja. A változások mértékének megállapításához szükséges a szóban forgó arányoknak, adott esetben a munkatermelékenység mutatószámainak tervezése.

A távlati tervezésben a termelékenység tervezésének jellege kétféle lehet. A tervezés általában a termelés növelésének tervezésére épül, amelynél ki lehet indulni bizonyos ismert kötöttségekből, népgazdasági szűk keresztmetszetből. A termelés növelésének ilyen „technikai" korlátja lehet például a termelőberendezések kapacitása. Ez a kapacitás ismert; eléggé pontosan meghatározhatók a következő időszakban — mondjuk 3—5 évben — belépő új kapacitások is. E kapacitások ismeretében azt is meg lehet állapítani — legalábbis a legfontosabb anyagok tekintetében —, hogy az anyagellátás milyen mértékben jelenti a termelés növelésének korlátját. Kis ország esetében, mint amilyen Magyarország, az anyagellátásnál persze az importot (esetleg az exportot is) tekintetbe kell venni. Az import növelésénél ismét elsősorban a külkereskedelmi mérleg alakulása játszik szerepet. Mindeme számításoknál mérlegelni kell még a technikai haladás várható hatását, amelynek következtében egyes berendezések kapacitása növekedhet, bizonyos termelési folyamatok fajlagos anyag- vagy energiafelhasználása pedig csökkenhet, s így a termelés bővítése az adott időszakénál magasabb technikai színvonalon is lehetséges. Mindezek a változások azonban néhány éves időszakra több-kevesebb pontossággal felmérhetők. (Kivételt képeznek itt azok az iparágak, amelyeknél a termékek vagy a termelési folyamatok gyorsan változnak, például a gépipar vagy a vegyipar bizonyos ágai.)

Az említett megfontolások alapján tehát a tervidőszak termelési színvonala meghatározható. *A termelékenység mutatószámai az ilyen tervezésnél a munkaerő-terv, illetőleg a munkaerő-mérleg és a termelési terv közötti összhang ellenőrzését szolgálják és már a termelési színvonal, a beruházások stb. iparáganként ismeretében tervezhetők.*

Ha a tervet nem 3—5 évre, hanem hosszabb időszakra, 10—15 évre készítik, már nem lehet az említett szűk keresztmetszetek, technikai korlátok alapján számolni. Míg az előző esetben a meglevő kapacitások,

termelési struktúra stb. a tervet nagymértékben determinálják, addig a 10—15 éves tervezésnél sokkal nagyobb a választás lehetősége a fejlesztés irányát és ütemét illetően. *Itt* — legalábbis az első számításoknál — *a termelékenység növekedésének várható üteme a tervezés egyik kiinduló hipotézise* lehet, amely a demográfiai adatok alapján kiszámítható foglalkoztatottsági számokkal együtt meghatározza a nemzeti jövedelmet, a termelés volumenét stb. Az így kapott adatok alapján számíthatók az energia és az egyes főbb anyagok termelésének, az importnak, a beruházásoknak, az ipari struktúra változásának az adatai, illetőleg az említett tényezők különböző kombinációi olymódon, hogy biztosítva legyen a népgazdaság arányos fejlődése, a további fejlődéshez szükséges beruházások, valamint az életszínvonal tervezett növekedése.

A különböző számítások persze (legalább jelenlegi ismereteink mellett) nem hajthatók végre egy menetben. Már kezdetben fel kell tételezni bizonyos összefüggéseket, arányokat, amely feltételezéseket a számítások esetleg nem igazolnak. A munka termelékenysége és a beruházási lehetőségek között például kölcsönös kapcsolat van. A termelékenység adott színvonala a foglalkoztatott létszámmal együtt megadja a nemzeti jövedelmet, amely viszont meghatározza a beruházások nagyságát. Ez utóbbi nagyon erősen hat a termelékenység további növekedési lehetőségeire.

3. A munkatermelékenységnek a tervezésben alkalmazott mutatószámai a termelés és a termeléshez felhasznált (élő- és tárgyiasult) munka közötti arányszámok. Ezek tervezése elvileg közvetlenül is történhetne, ti. úgy, hogy több évre előre megtervezik valamely terméknek az előző értelemben vett „munkaigényességét", vagyis teljes, közvetlen és közvetett munkaidő- és anyagfelhasználását. Ez a közvetlen tervezés azonban gyakorlatilag nem lehetséges. Általában minden távlati tervezésben alkalmazott, *közgazdasági* vizsgálat tárgyát képező termelékenységi adat — tartalmát tekintve — *átlagos termelékenység.* Egy-egy gyár termelékenységi adata több gyártmány, az iparágé több gyár, az egész iparé több iparág átlagos termelékenységét fejezi ki. Továbbá, minthogy mindig hosszabb időszak, többnyire legalább egy év termelékenységi adataival számolunk, minden termelékenységi szám hosszabb időtartam átlagos értéke. Ezért a termelékenység közvetlen tervezéséhez teljes részletességgel kellene ismerni a tervidőszak termelésének struktúráját is. Valójában azonban még *egy gyártmány* „munkaigényességét" sem lehet minden esetben közvetlenül, hosszabb időre megtervezni. Eltekintve attól, hogy a gyártmány munkaigényessége (és önköltsége) nagyon sok esetben szintén függvénye a termékválasztéknak (ti. függ azoktól a gyártmányoktól, amelyek a vizsgált termékkel egyidőben készülnek), a termelékenység színvonala olyan sok technikai, gazdasági és társadalmi tényezőtől függ, hogy sem ezeknek a tényezőknek az ismerete, sem pedig azok alapján a munkaigényesség közvetlen és részletes tervezése nem látszik lehetségesnek. Eléggé nyilvánvaló, hogy azonos technikai színvonal mellett is eltérő lesz a termelékenység, ha eltérő a kapacitáskihasználás vagy a munkaerő szakmai színvonala. A kifejezetten technikai tényezők is különbözhetnek. Például azonos gépi berendezés mellett eltér a termelékenység, ha az anyagok minősége eltérő.

A termelékenység színvonalára ható sokféle tényező miatt könnyebb a *termelékenység változását* tervezni. Ilyen körülmények között ugyanis számolni lehet azzal, hogy a termelékenységre ható tényezők egy része változatlan marad, vagy csak lényegtelenül változik, s így elegendő a változó tényezők vizsgálata és a változások hatásának felmérése.

4. Minden távlati gazdasági terv, tehát a munkatermelékenység terve is a múlt adataira épül, amelyek ilyenformán a tervezés kiinduló adataiul szolgálnak, s egyben a tervadatok első kontrollját képezik.

A tervezés kiinduló adatai: *a)* meghatározott időszak (általában egy év), az ún. bázisidőszak termelékenysége, mindazokkal a körülményekkel együtt, amelyek között a termelékenység szóban forgó színvonala kialakult, tehát a termelés struktúrájára, a technikai színvonalra, a munkaerő minőségére stb. vonatkozó *részletes* adatokkal együtt; *b)* a termelékenység kialakulásának irányvonala a bázisidőszakig, több évre visszamenően, a termelékenységre ható legfőbb tényezők alakulásával együtt.

Milyen követelményeket kell támasztani a tervezés említett kiinduló adataival szemben? Az ideális az lenne, ha az adatok struktúrális szempontból kielégítő mértékben egyöntetűek lennének, például, ha egy-egy iparág adatai nem tartalmaznának egymástól nagyon eltérő munka- és anyagigényességű termékeket. Mivel ez a követelmény nem teljesíthető, az adatok olyan csoportosítására kell törekedni, amelyekre a termelékenységváltozás főbb tényezőinek hatása legalább nagyságrendileg azonos. Ezt a követelményt az adatoknak a statisztikai iparágak, illetőleg alcsoportok szerinti bontása többnyire kielégíti.

Könnyebben teljesíthető — bár a statisztikai gyakorlatban nem mindig teljesül — az egyes csoportok által felölelt kör azonossága, vagy legalább azonosíthatósága. (Ezen azt értjük, hogy egy-egy csoportba — például egy-egy iparághoz — mindig ugyanazok a vállalatok tartozzanak, vagy legalább, hogy a változások hatásai nyilvántarthatók és számításba vehetők legyenek, valamint az, hogy az adatsorokban ne legyen időbeli szakadás.)

5. A termelékenység tervezése tehát történhet a termelékenység változásának *tényezői* alapján. Ha pontosan ismernénk e tényezők alakulását, valamint az említett tényezők és a termelékenység színvonala közötti összefüggéseket (függvénykapcsolatokat), akkor a termelékenység színvonalának változását különösebb nehézség nélkül ki lehetne számítani. Sajnos, általában a két előbb emlitett feltétel egyike sem valósul meg teljesen. Ismerjük ugyan a termelékenység növekedésére ható fontosabb tényezőket (ha nem is ismerünk eleve *kivétel nélkül* minden tényezőt), e tényezők és a termelékenység közötti összefüggéseket azonban csak kvalitatíve, tehát csak abból a szempontból ismerjük, hogy a tényezők változása a növekedés vagy a csökkenés irányában hat-e, s nem kvantatatív szempontból, tehát nem ismerjük a hatás mértékét. Még a termelékenység növekedésére ható tényezők nagyobbik részének a változását sem lehet számszerűen kifejezni.

A közgazdasági szakirodalom rendkívül bőségesen leírja a termelékenység változásának tényezőit, pontosabban: a termelékenység válto-

zását mint eredményt kiváltó hatóokokat.[4] A népgazdaság jelenségeinek bonyolult összefüggései és kölcsönhatásai miatt voltaképpen nehezebb olyan tényezőt találni, amely *nem* hat a munka termelékenységére (és amelyre nem hat a munka termelékenysége), mint olyat, amelynél ez a hatás fennáll.

Ha eltekintünk a különböző részletektől, a legjelentősebbnek a következő tényezők, helyesebben tényezőcsoportok tűnnek: *a)* technikai színvonal, *b)* kapacitáskihasználás, *c)* a dolgozók szakképzettsége (a munkaerő minősége), *d)* szociális és társadalmi tényezők, *e)* természeti tényezők.

a) Nyilvánvaló, hogy a munka termelékenységét elsősorban az alkalmazott termelési eszközök mennyisége és minősége (hatékonysága), valamint kihasználásuk hatásfoka (a kihasználás hatékonysága), azaz a *technika színvonala* határozza meg. A termelési eszközök közül a munkatermelékenységre a legnagyobb és egyben a legközvetlenebb befolyást a munkaeszközök, vagyis a termelésre közvetlenül felhasznált gépek és szerszámok gyakorolják, hiszen ezek technikai fejlődése éppen abban fejeződik ki, hogy ugyanannyi munkával a használati értékek nagyobb tömegét lehet segítségükkel előállítani. Vagyis, a munkatermelékenység változását közvetlenül a munkagépek fejlődése határozza meg. Fontos, de közvetett hatást gyakorol a munka termelékenységére az erőgépek fejlődése is.

Ahhoz azonban, hogy a technikai színvonal segítségével tervezni is lehessen, a mennyiségi összefüggéseket, valamiféle függvénykapcsolatot is meg kellene határozni. Ehhez azonban legelőször számszerűen mérni kellene a technikai színvonalat, mint a függvénykapcsolat „független változóját". A technikai színvonal egészének számszerű mérése azonban nem lehetséges (részmutatószámok természetesen lehetnek), alakulásának megközelítésére leginkább még éppen a munkatermelékenység mutatószáma alkalmas. Nem sokkal jutunk előre, ha nem közvetlenül a technikai színvonalat, hanem — az előbbiek értelmében — a munkaeszközöket, vagyis a gépek mennyiségét és hatékonyságát akarjuk mérni. A gépek és berendezések „mennyisége" — amennyiben az a termelékenységre kihat — az ipar egészére nem mérhető, mert nem egynemű, nem fejezhető ki semmilyen egynemű mértékegységben, ennek következtében nem is összegezhető. (Persze, meg lehet állapítani a gépek darabszámát, de mivel különböző teljesítményű, sőt különböző termékeket előállító gépeket használnak, a darabszám változása és a termelékenység változása között közvetlen kapcsolat nincs. Elképzelhető volna még a munkaeszközök mennyiségének kifejezése értékük, pontosabban áruk alapján. De az azonos áru termelőberendezések termelékenységre gyakorolt hatása sem tekinthető azonosnak, még ha a gépi berendezések nettó értékének, valamint az újonnan beállított gépi berendezések értékének és a termelékenység alakulásának elemzése értékes felvilágosításokkal is szolgálhat.)

[4] Lásd pl.: A Közgazdaságtudományi Egyetem Népgazdaság tervezése jegyzete. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, 1955. T. sz. 5,571.303.
Fritz Behrens: „Die Arbeitsproduktivität." Fachbuchverlag, Leipzig, 1953.
Dr. Varga István: Adalékok a magyar gyáripar konjunkturális helyzetének alakulásához. Magyar Gazdaságkutató Intézet 8. sz. különkiadványa. Budapest, 1935.
Measurement of Industrial Productivity. Calcutta, The World Press Limited, 1955.
Bureau International du Travail. Méthodes d'Établissement des Statistiques de la Productivité du Travail. Geneve, 1951.

A munkatermelékenység alakulásának vizsgálatánál szokásos, hogy kapcsolatot keresnek egyrészt a termelékenység, másrészt az erőgépek és a villamos motorok száma, illetőleg lóerő-teljesítménye között. Ez utóbbi nagyságokat az iparstatisztika többnyire rendszeresen kimutatja. Egynemű mennyiségről lévén szó, ezek összegezhetők, s a lóerő-teljesítmény növekedése kétségtelenül kifejezi a gépi berendezések mennyiségének és többnyire teljesítményének, korszerűségének növekedését is, minthogy általában a nagyobb teljesítményű gépi berendezésnek nagyobb (és időnként több) meghajtó motorja van. A munkagépek számának és teljesítőképességének növekedése nagyjából arányos az energiaszükséglet és az erőgépek lóerő-teljesítményének, valamint az energiafogyasztásnak a növekedésével, így ezek bizonyos mértékben a termelőberendezések volumenének mértékéül is szolgálhatnak. Ez a mérték azonban közvetett és meglehetősen pontatlan. A tulajdonképpeni termelőberendezések, a munkagépek korszerűségét, életkorát általában minőségét nem veszi tekintetbe. Az egy munkásra jutó termelés és az egy munkásra jutó villamosmotor-teljesítmény közötti összefüggés nem szoros és nem egyértelmű. Rostas megállapitja,[5] hogy az Egyesült Államok és Anglia 28 iparága termelékenységének összehasonlításakor a termelékenység és az egy munkásra jutó lóerőszám között csak 6 esetben talált szorosabb kapcsolatot.

Egy-egy ország iparában a termelékenység időbeli változása és az egy munkásra jutó lóerőszám között már szorosabb kapcsolat van, de nem eléggé szoros ahhoz, hogy a tervezéshez alkalmazni lehessen.

A termelőberendezések befolyása a termelékenységre iparáganként más és más. Vannak iparágak — például a vegyipar, a papíripar, a villamosenergia-termelés —, ahol a gépi berendezés a technológiát, az pedig a termelékenységet eléggé egyértelműen meghatározza. Itt új gépek beállítása — legalábbis olyan új gépeké, amelyek a termelékenységet jelentősebben befolyásolhatják — több évig tart, mert ilyen berendezéseket mindenütt a világon csak rendelésre gyártanak, és így szállítási határidejük hosszú. Az ilyen iparágakban tehát a beruházási tervek, illetőleg a már feladott rendelések ismeretében egyértelműen meg lehet állapítani, mikor várható új, korszerűbb termelőkapacitások belépése, azaz, mikor várható termelékenységváltozás új gépek beállítása következtében.

Más iparágakban — például a gépgyártásban, a textiliparban, a cipőiparban — új munkagépek beállítása rövidebb idő alatt is megtörténhet. Itt viszont egy-egy új gép vagy berendezés beállítása önmagában még nem jelent számottevő termelékenységváltozást. Azt kell tehát felmérni, hogy a várható beruházási tevékenység milyen mértékben fogja megváltoztatni a gépállomány számát, összetételét, minőségét, korszerűségét.

A gépek és a berendezések száma és állapota önmagában még nem szabja meg egyértelműen a technikai színvonalat. Nagyjából változatlan gépi berendezés mellett is változhat a technológia, a gyártási eljárás, s változhatnak a felhasznált anyagok is.

Nyilvánvaló, hogy a munka termelékenységére a gépek mellett a legnagyobb befolyást a termelési eszközök másik csoportja, az anyagok

[5] L. Rostas: Comparative Productivity in British and American Industry. (Cambridge University Press.)

(a munka tárgya) gyakorolják. Ezek többnyire lassabban változnak, mint a feldolgozást végző gépi berendezések, s ezért kisebb változásuknak a termelékenységre gyakorolt hatása is.

Az anyag változása kétféleképpen gyakorolhat befolyást a termelékenységre. Először: az anyag azonos marad, kémiai, fizikai, technológiai tulajdonságai lényegüket tekintve nem változnak, de változik az anyag minősége és ez termelékenységnövekedést vált ki. Például, a jobb minőségű gyapot vagy fonal csökkenti a szálszakadások számát a szövésnél; a jobb minőségű hengerelt áru könnyebben alakítható akár forgácsolással, akár húzással; a jobb minőségű öntvények könnyebben és kevesebb selejttel megmunkálhatók.

Az ilyen természetű változás több évre előre egy-egy gyárra, esetleg iparágra is nagy vonalakban felbecsülhető. Az ipar egészére már ilyen becslés alig lehetséges.

Nagyobb mértékben befolyásolja az anyagok változása a termelékenységet, ha új anyagok jelennek meg, amelyek feldolgozási technológiája, mechanikai és fizikai tulajdonságai a régiektől eltérnek. Ilyenek a különféle műanyagok, amelyeket egyre inkább alkalmaznak fémek vagy fa helyett, valamint a textiliparban. Ezeknek az anyagoknak az alkalmazása általában jelentősen megváltoztatja a termelés technológiáját és nagymértékben növelheti a termelékenységet. Az ilyen műanyagok bevezetése azonban nem történik meg egyik napról a másikra, hanem néhány évet vesz igénybe, ezért a termelékenységre gyakorolt hatásuk előre lemérhető. Az összefüggéseket egy-egy gyárra vagy iparágra itt is eléggé világosan meg lehet állapítani, az egész iparra vonatkozó globális tervezésük azonban már lényegesen nehezebb.

b) A *kapacitáskihasználás* változását mint a termelékenység változásának fontos tényezőjét, elsősorban a polgári szakirodalom említi. A kapacitáskihasználás és a termelékenység összefüggését egyrészt az ismeretes U-alakú költségfüggvénnyel ábrázolják. Eszerint az önköltség az optimális termelési volumennél a legalacsonyabb, míg ennél kisebb és nagyobb termelési volumennél egyaránt növekszik. Az önköltség és a termelékenység közötti szoros kapcsolat következtében nyilvánvaló, hogy — ha ez az U alakú költségfüggvény helyes — hasonló függvénykapcsolat van a termelékenység és a termelés volumene között is. A másik összefüggés a polgári közgazdaságtan azon tétele, hogy a kereslet csökkenésekor a drágábban dolgozó üzemeket kiiktatják a termelésből, a termelés növekedése esetén pedig ezeket ismét beindítják.

Bizonyos iparágak, illetőleg vállalatok esetében ténylegesen tapasztalható mindkét említett jelenség, de korántsem általános érvénnyel és az ipar egészére mint „makroökonómiai" összefüggés nem észlelhető. Ha összehasonlítjuk a termelés és a termelékenység alakulását az Egyesült Államokban 1924-től 1938-ig,[6] a következő összefüggést találjuk:

Csökkenő termelés	csökkenő termelékenység	2 évben
Csökkenő termelés	növekvő termelékenység	2 évben
Növekvő termelés	növekvő termelékenység	6 évben
Változatlan[7] termelés	változatlan termelékenység	3 évben

[6] Kendrick L. m. 82–83. o. alapján.
[7] Az egy százalék körüli változásokat is változatlannak véve.

A magyar iparban az egy főre jutó bruttó termelési értéket vizsgálva 1927-től 1943-ig, azt találjuk, hogy 1930-tól 1933-ig, tehát a gazdasági válság éveiben a termelés csökkenésével egyidejűleg a termelékenység állandóan növekedett. Ezt a jelenséget a Magyar Gazdaságkutató Intézet annak tulajdonította, hogy a kevésbé termelékenyen dolgozó üzemeket a válság miatt leállították. A termelékenység növekedése azonban nem volt valóságos. Az említett időszakban ugyanis erősen csökkent a vas- és fémipar, valamint a gépgyártás termelése, kisebb mértékben csökkent az élelmezési iparé, de — kisebb visszaesés után — a válság alatt is növekedett a textilipar és a vegyészeti ipar termelése, valamint a villamosenergia-termelés, hogy csak a jelentősebb iparágakat említsük. Az összefüggéseket iparáganként vizsgálva, azt találjuk, hogy azokban az iparágakban, ahol a termelés erősen csökkent, általában csökkent a termelékenység is; a termelés kisebb mértékű csökkenéséhez a termelékenység kisebb mértékű csökkenése, emelkedő termeléshez pedig általában emelkedő termelékenység tartozott. A termelékenység látszólagos növekedése az egész iparban azzal függ össze, hogy a termelés (és a termelékenység) éppen azokban az iparágakban növekedett, ahol az egy főre jutó termelési érték magas. Változatlan állományú indexszel számolva (például a munkáslétszámmal súlyozva) már nincs 1930 és 1933 között termelékenységnövekedés.

A kapacitáskihasználás és a termelékenység közötti összefüggésről tehát általánosságban azt lehet mondani, hogy a termelés visszaesése gátolhatja a termelékenységnövekedés általános tendenciáját, illetőleg a termelés erősebb visszaesése esetén a termelékenység csökkenhet is.

A kapacitáskihasználás alakulása — ellentétben a munkatermelékenységre ható többi jelentős tényezővel — számszerűen elég jól mérhető. Homogén termelési iparágaknál (például az alumíniumkohászatban vagy bizonyos vegyipari ágazatokban) a kapacitás kihasználása természetes mennyiségekben egészen pontosan számszerűsíthető. Az egész iparra vonatkozóan megközelíthető vagy a már elért legmagasabb színvonallal (szükség esetén ehhez hozzászámítva az új beruházásokkal elért kapacitásnövekedést) értékben, a betölthető munkahelyek számával, esetleg a betölthető produktív munkahelyek számával is. (Az utóbbi adatot az iparstatisztika ez idő szerint nem tartja nyilván.)

A kapacitáskihasználás és a termelékenység közötti pontos összefüggést persze már nem lehet számszerűsíteni. A kapacitáskihasználás növekedésével a termelékenység általában növekszik, mert viszonylag csökken a nem közvetlenül termelő létszám aránya. A kapacitáskihasználás növekedése tehát mindaddig kedvező irányban hat a munka termelékenységére, amíg nem okoz a termelés biztonságát és egyenletességét veszélyeztető túlterhelést. Ez a túlterhelés lehet kifejezetten technikai jellegű (például, ha valamely termelőberendezést olyan mértékben terhelnek, hogy az tönkremegy, vagy nem jut elég idő a javításra és amiatt váratlan kiesések keletkeznek), de lehet gazdasági jellegű is. Ez utóbbin azt értjük, hogy az ipar egyes szektorai között aránytalanság keletkezik, s emiatt anyag- vagy energiahiány lép fel, ami ismét kiesésekre vezet és csökkenti a termelékenységet.

c) Az összes klasszikus és modern, marxista és polgári szerzők egyetértenek abban, hogy a termelésben dolgozók *szakképzettsége* (a munkaerő minősége) a termelékenység színvonalának és alakulásának egyik

legfontosabb tényezője. Sajnos, a szakképzettség és a termelékenység alakulása közötti összefüggés alaposabb tanulmányozását nagyon megnehezíti, sőt csaknem lehetetlenné teszi, hogy a munkaerő minőségét statisztikailag mérni és változását kimutatni alig lehet.

A statisztikailag mérhető adatok a szakképzettséggel többnyire nincsenek egészen szoros és közvetlen összefüggésben. Mérni lehet a munkaerő megoszlását a 3 fő kategória (szakmunkás, betanított munkás, segédmunkás) között. Ezek a kategóriák azonban nem egyértelműek, az idők folyamán változhatnak, szakmánként mást és mást jelentenek. Valamivel többet mutat, ha a műszakiak számát, illetőleg arányát és ezen belül a mérnöki, illetőleg technikusi oklevéllel rendelkezők számát nézzük. A munkaerő minőségének egy-egy oldalát fejezi még ki az állomány korcsoportonkénti megoszlása és a munkaerő stabilitása, vagyis az adott vállalatnál, illetőleg szakmában eltöltött évek száma. De mindezek és a termelékenység közötti kapcsolatról legfeljebb annyit lehet mondani, hogy a gyakorlottság, a szaktudás stb. növekedése többnyire a termelékenység növekedésének irányában hat. (De például nem nő a termelékenység a szakmunkások arányának növekedésével akkor, ha olyan munkahelyeket töltetnek be velük, amelyekben betanított munkás éppen olyan jól dolgozna.)

d) A termelékenység változásának eddig említett főbb tényezői — a technikai színvonal, a kapacitás kihasználása, valamint a munkaerő szakképzettsége — több-kevesebb pontossággal számszerűsíthetők, és így hatásuk a munkatermelékenység változására elvben, megfelelő vizsgálatok alapján, mennyiségi szempontból is megállapítható. Sokkal nehezebb a helyzet a termelékenység változásának következő, igen fontos tényezőjével, amellyel ezért is itt viszonylag rövidebben foglalkozunk. A szociális és társadalmi tényezőkről van szó, amelyeknek — különösen gyors társadalmi változások időszakában — a munka termelékenységére rendkívül nagy hatásuk van. Például a munkatermelékenység gyors növekedése a magyar iparban 1947-től 1950-ig, és különösen 1949—1950-ben, kétségtelenül visszavezethető az ország életében végbement óriási politikai-társadalmi változásokra is. Kétségtelen az is, hogy az életszínvonal növekedése előmozdítja a munkatermelékenység növekedését, az életszínvonal csökkenése pedig — különösen, ha nem átmeneti — erősen fékezi ezt a növekedést.

A munkatermelékenység színvonalát kialakító fontos tényezők közé tartoznak a *természeti tényezők*, a klíma, a nyersanyaglelőhelyek, a termelési és a fogyasztási központok elhelyezése stb. is. Mivel ezek a természeti tényezők állandóak, illetve csak viszonylag lassan változnak, a termelékenység változását az ipar egésze tekintetében csak kevéssé befolyásolják. Hatásuk főként a kitermelő iparágakban, pl. a bányászatban mutatkozik meg, ott is annyiban, amennyiben a kitermelés feltételei változnak (egyes lelőhelyek kimerülnek és kedvezőtlenebb körülmények között kell dolgozni, vagy ha új, kedvezőbb körülmények között kitermelhető lelőhelyeket találnak). Ezek számszerű kihatása több-kevesebb pontossággal felmérhető és előre megállapítható. Kihatásuk az egész ipar termelékenységváltozására — legalábbis közvetlenül — általában nem nagy.

★

Megállapítható tehát, hogy a munkatermelékenység változását a termelékenységre ható tényezők figyelembevételével tervezni csak iparáganként, elsősorban homogén, egységes termelési profillal, termékstruktúrával és gyártási módszerekkel rendelkező iparágakban lehet, az egész iparra globálisan pedig nem, elsősorban azért, mert a legfontosabb hatóokok, a műszaki színvonal és a munkaerő minőségének változása számszerűen ki sem fejezhető. Ezért minden távlati tervezés — kimondva vagy kimondatlanul — tartalmazza az extrapoláció elemeit, vagyis az előző időszakok termelékenységnövekedéséből indul ki. Megítélésem szerint az ilyen tervezési módszer nem helytelen, feltéve természetesen, hogy az így kapott globális adatot csak a tulajdonképpeni tervezés kiindulópontjának fogadja el és igyekszik további számításokkal — amennyire lehet, a termelékenységváltozás tényezőinek figyelembevételével is — megközelíteni a kívánt adatot, a globális becslést pedig szükség esetén korrigálja.

A munkatermelékenység tervezésekor segítséget adhat egy eddig még nem említett módszer: *a termelékenység nemzetközi összehasonlítása.* Egyesek, például a munkatermelékenység kérdésével sokat foglalkozó francia közgazdász, Jean Fourastié szerint a technikai fejlődés következtében a kevésbé fejlett országok voltaképpen előbb-utóbb utolérik a fejlettebb országok munkatermelékenységét és ez lehetőséget ad távlati gazdasági prognózisokra.

A termelékenység nemzetközi összehasonlításának statisztikai vizsgálata nem támasztja alá ezt az optimista álláspontot. A termelékenységnövekedés üteme országonként és iparáganként nagyon eltérő. Nagyon eltérőek még a termelékenység színvonalának arányai az egyes országok különböző iparágai tekintetében is. A termelési struktúra (és az árszínvonal) eltérő volta miatt maguk az összehasonlítások is nagyon bizonytalanok. Ennek ellenére, a munkatermelékenység nemzetközi összehasonlítása és elemzése valószínűleg jó lehetőséget ad a valóságos összefüggések feltárására, a különféle tényezők és a termelékenység színvonala közötti összefüggések megismerésére. Közelebbről: a tervezéshez nagyon értékes segítséget adhat az adott iparág termelékenységi színvonalának összehasonlítása más országok iparával, valamint a növekedés tervezett ütemének összehasonlítása a más országban elért növekedési ütemmel.

Mint a termelékenység mérésénél mindenütt, itt is azzal a problémával találkozunk, hogy megbízhatóan összehasonlítani csak többé-kevésbé homogén iparágak termelékenységi színvonalát lehet, olyan iparágakét, ahol mind a termelés, mind pedig a termeléshez felhasznált élő- és holtmunka nagyobbrészt kifejezhető természetes egységekben, a különböző árrendszerek zavaró hatása pedig kiküszöbölhető.

Nyilvánvaló az is, hogy a nemzetközi összehasonlítás tekintetében a szocialista országoknak igen nagy, eddig teljesen ki nem aknázott lehetőségeik vannak. Ezeknek az országoknak az együttműködése minőségileg különbözik a kapitalista országokétól, a statisztika teljeskörű, a vállalatoknak nem érdekük, hogy az adatokat eltitkolják, a termelékenység összehasonlítása pedig nemcsak a — sohasem teljeskörű — hivatalos adatszolgáltatásokra, hanem a közvetlen kapcsolatokra is támaszkodhat.

6. A termelékenység tervezése természetesen része az egész gazdasági tervezésnek, azon belül pedig az ipar távlati tervezésének, és önmagában, kiemelve a tervezés komplex egészéből, csak egyoldalúan tárgyalható. Rövidség kedvéért csak utalunk a távlati tervezés komplexitásának néhány problémájára.

A gazdasági tervezés mindig meghatározott célokra irányul és bonyolult gazdaságpolitikai megfontolások alapján történik. A termelékenység tervezése alá van rendelve az említett célkitűzéseknek. Az alapvető gazdasági megfontolások olyan kérdésekre vonatkoznak, hogy a beruházás milyen hányada lehet az egész nemzeti jövedelemnek, hogyan oszlik meg a népgazdaság egyes ágazatai és az ipar egyes ágazatai között, az iparra jutó részből mennyi fordítható korszerűsítésre, a meglevő berendezések kibővítésére és új kapacitások létrehozására, mérlegelve a foglalkoztatottsági, illetve munkaerő-ellátási szempontokat. Megfontolás tárgyát képezi a belföldi szükséglet alakulása, az exportkötelezettségek stb.

7. A munkatermelékenység alakulásának egészen pontos tervezéséhez ez idő szerint tehát csak részben állnak rendelkezésre tudományosan megalapozott és szilárd módszerek. A tervezés gyakorlata azonban szerencsére jobb, mint tudományos megalapozása és a tervező szervek a termelékenységre kiható egyes tényezők változásának, az eddigi fejlődésnek, valamint más gyakorlati ismereteknek az alapján megközelítő pontossággal tervezik a munkatermelékenység növekedését. Felvetődik a kérdés: szükséges-e a tervezésben ennél nagyobb pontosságra törekedni? Véleményem szerint erre a kérdésre igennel kell felelni. Tekintsük a legátfogóbb termelékenységi mutatónak, az ipar egy főre (vagy egy órára) jutó nettó termelésének alakulását. Ha a termelékenység színvonala a tervezettnél alacsonyabb, akkor ez — a tervezett foglalkoztatottság esetén — alacsonyabb nemzeti jövedelemmel jár, aminek következtében vagy az életszínvonal emelésére, vagy a beruházásokra nem jut elég fedezet. Az elmaradást a foglalkoztatottság növelésével sem mindig lehet kompenzálni. Szocialista ország gazdasági tervei magától értetődően lényegileg mindig számolnak a munkaképes lakosság foglalkoztatottságával, tehát terven felüli munkaerő-tartalék nemigen akad. De még ha volna is ilyen, kérdés, megfelelő-e a tartalék szakképzettség szempontjából, s van-e a további munkaerő beállítását lehetővé tevő kapacitástartalék. Az egész ipar egy főre jutó nettó termelésének tervezettnél alacsonyabb színvonala persze azt is jelenti, hogy egyes iparágaknak mind a bruttó, mind a nettó termelékenysége alacsonyabb a tervezettnél. Ez ismét a népgazdaság tervezett egyensúlyának megbomlásához vezet.

Ezekre az érvekre lehetne azt válaszolni, hogy akkor a munkatermelékenység tervezésében tartalékokkal kell számolni. Valóban, a tervezésben általában célszerű bizonyos tartalékokkal számolni. Ezek a tartalékok azonban nem lehetnek túlságosan nagyok, egyrészt, mert ez esetben a tervek elveszítenék ösztönző hatásukat és a fejlődés az egyébként lehetségesnél lassúbb lenne, másrészt, mert a túlságosan nagy tartalékokkal való tervezés ugyancsak a tervezett egyensúly megbomlását eredményezheti. Ha ugyanis a tartalékok következtében egy-egy ágazatban a termelékenység a tervezettnél jóval magasabb, előfordulhat, hogy az ott dolgozók megfelelő foglalkoztatásáról nem lehet gondos-

kodni (például anyaghiány miatt) és így létszámfelesleg keletkezik. Persze, a tervek végrehajtása, illetve a távlati tervek éves helyesbítése során számos intézkedést tehetnek és tesznek is az illetékes szervek az egyensúly fenntartására. De még ha az egyensúlyt sikerül is megőrizni, kedvezőtlen lehet, ha a termelékenység helytelen tervezése következtében a tervezettől eltérő népgazdasági arányok alakulnak ki. A gazdaságfejlesztési, különösen a beruházási tervek a népgazdaság egészének bizonyos tervezett arányaiból indulnak ki és ezeknek az arányoknak megfelelően keresik a leggazdaságosabb megoldásokat. Ha ezek az arányok a valóságban másként alakulnak, a tervbe vett beruházások esetleg kevésbé gazdaságosak.

8. A munkatermelékenység tervezése csak az egész tervezőmunkával együttesen javítható meg. Persze, van számos olyan teendő, amely kifejezetten a termelékenység mérésével vagy tervezésével függ össze, ezek közül már szó volt a munkatermelékenység nemzetközi összehasonlításáról. Megemlítek ezenkívül még néhány fontos feladatot — persze a teljességre való törekvés nélkül. A beruházások gazdaságosságának számítására az utóbbi években már módszereket dolgoztak ki és ilyen módszereket a gyakorlatban is alkalmaznak. Ezek a módszerek elsősorban a beruházások megtérülési idejét vizsgálják. Indokolt volna, e számítások kiegészítése olyan módszerekkel, amelyek lehetővé teszik a beruházások hatásának felmérését a munkaerő-mérlegre általában és a munka termelékenységére különösen. A beruházások tervezésével kapcsolatban, de attól függetlenül is szükség lenne a műszaki fejlesztés, a műszaki színvonal tervezésének jobb kidolgozására, ezenbelül különösen a szakképzettség változásával a termelékenységre gyakorolt hatás felmérésére. A munkatermelékenység tervezésének, de az egész termelési volumen tervezésének is egyik akadálya, hogy nem tudjuk eléggé pontosan és eléggé hosszú időre előre tervezni a termelési struktúra változását. Végül, megítélésem szerint szükség van a termelékenységváltozás tényezőinek pontosabb mérésére és elemzésére — még ha közelítő módszerekkel is — ahhoz, hogy a termelékenység tervezésének módszereit, összefüggésben az egész tervezés színvonalának emelésével, tökéletesíteni lehessen.

ZINHOBER FERENC:

A termelés automatizálása és a társadalmi termelés I. osztályának fejlődési üteme*

A modern technika fejlődésének korunkban kibontakozó új szakaszát egyebek között a termelés automatizálása jellemzi. Ennek leglényegesebb vonásai közé tartozik, hogy ahol megvalósul, ott hatalmas arányban csökkenti a termékegységre fordított élőmunka mennyiségét, s az automatikát irányító és szabályozó műszerek és készülékek ellenőrzésére korlátozza a termelő-tevékenységet. (Másrészt, természetesen, nagyarányban növeli az automatikával termelő munkás magas színvonalú képzésére, a magas színvonalú tudományos, konstruktőri stb. munkára alkalmas szakemberek képzésére stb. fordítandó munkát.)

Az automatizálás nem teljesen új jelenség a technika fejlődésében. Néhány egyszerű termelési folyamatot már a századfordulót követő években automatizáltak. Owen híres palackgyártó automatagépe 1907-ben jelent meg. Azóta, egészen a második világháborúig még találunk egy-két példát, elsősorban a termelésnek olyan területein (a textiliparban, a vegyiparban), ahol a technológiai folyamatok sajátosságai miatt az automatizálás viszonylag könnyen megvalósítható volt. Bár a tudományok és a technika fejlődése csak az elmúlt évtizedben teremtették meg a termelés automatizálásának nagyobb lehetőségeit, mégis az automatizálás sok iparágba behatolt. Az automatizálás jelentős állomása, hogy sikerült kiterjeszteni ezt a technikát a fémalkatrészek megmunkálására és gyártására, és ezzel megkezdődött az automatizálás térhódítása a fémiparban is. A technika fejlődésének történetében elsőként 1950-ben a Szovjetunió egyik autógyárában létesült fémmegmunkáló automatasor robbanómotorok dugattyúinak gyártására. Itt a dugattyúk öntésétől a késztermékek csomagolásáig minden műveletet elektromos műszerekkel ellenőrzött és irányított automatasor végez.

Sztrumilin akadémikus a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának az automatizálás problémájával foglalkozó plenáris ülésén elmondott előadásában foglalkozott a termelés automatizálásának közgazdasági meghatározásával. Megállapította, hogy mivel a termelés automatizálása jelentős változásokat idéz elő a termelés szervezetében és a termelő munkás helyzetében, azaz a termelési viszonyok területén is, ezért terjedése *nemcsak a műszaki, hanem a társadalmi tudományok körébe tar-*

* Vitacikk.

tozó problémákat is felvet. Ez azzal függ össze, hogy a termelés automatizálása *nem a termelő munka mechanizálásának egyszerű folytatása.* A termelés automatizálásának fogalmát el kell választani azoktól a fogalmainktól, amelyekkel a technika fejlődésének a termelés automatizálását megelőző, mintegy előkészítő új vonásait jelöljük. A komplex gépesítés és egyes technológiai műveletekre félautomata vagy automata gépek beállítása még nem tekinthető a termelés automatizálásának.

Természetesen nem lehet pontosan meghúzni a határt, hogy hol fejeződik be a kopmlex gépesítés vagy az egyes műveletek automatizálása, és hol kezdődik a termelés automatizálása, mégis ez utóbbi az előbbiektől lényegesen eltérő vonásokat tartalmaz. A termelés komplex gépesítése, sőt még az egyes műveletek automatizálása sem küszöböli ki *teljesen* a termelő munkás fizikai erejét, mert a munkadarabok felhelyezése, rögzítése, a minőség és a méret menet közbeni ellenőrzése, az anyagmozgatás még a termelő munkás feladata. A termelés automatizálása esetén azonban a termék gyártásának teljes folyamatát egyetlen automatasor végzi. A lényeges különbség abban van, hogy a termelés automatizálása már *teljesen kiküszöböli a fizikai munkát.* A munkatárgynak a részműveleteket végző automatasorba kapcsolt célgépekhez szállítását, a munkapadokra való felhelyezését, rögzítését, a minőség és a méret minden részművelet utáni ellenőrzését — egészen a csomagolásig — automataberendezés látja el. Ahol ez megvalósul, ott már maga *a termelő munkás nem is kerül közvetlen kapcsolatba a munka tárgyaival és eszközeivel,* hanem csak az automatikát vezérlő bonyolult elektromos berendezés műszereit ellenőrzi. *A termelés automatizálása tehát a munka gépesítésének legmagasabb foka, amikor azon a területen, ahol megvalósul, már nemcsak a nehéz fizikai munka, hanem mindenfajta fizikai munka feleslegessé válik, s megmarad az automatika ellenőrzésével és felügyeletével kapcsolatos szellemi munka mint termelő munka.*

A termelés automatizálásának objektív és szubjektív feltételeit a termelőerők eddigi fejlődése, a felhalmozott termelési tapasztalatok, a munkamegosztás és a specializáció magas foka, a természettudományok és a műszaki tudományok hatalmas fejlődése teremtették meg. Ezek a feltételek egyaránt létrejöttek mindazon szocialista és kapitalista országokban, amelyeknek termelőerői megfelelő fejlettségi színvonalat értek el. A modern kapitalizmus társadalmi gazdasági viszonyai azonban korlátozzák a termelés automatizálására meglevő technikai és műszaki lehetőségek kihasználását. Emiatt a termelés automatizálása nem folyik azonos ütemben a szocialista és a tőkésországokban. Különbség van a tőkésországok között, sőt jelentősek a különbségek a tőkés iparágak között is. Ez utóbbi oka egyrészt, hogy a műszaki feltételek nem azonosak, másrészt a termelés automatizálásához szükséges hatalmas tőkebefektetések finanszírozására leginkább csak a hadicikkeket termelő tőkeerős monopóliumok rendelkeznek megfelelő anyagi bázissal. De a fejlődés ellentmondásossága ellenére a fejlett tőkésországok az ipari termelés több ágában kezdik bevezetni az automatizálást.

A Szovjetunió legkülönfélébb iparágaiban már több ezer olyan automatasor működik, ahol a termelő munkás csak az automatika működését ellenőrzi. 1956-ban, amikor a fejlett technikával rendelkező tőkésországok szerszámgépgyártása még egyetlen automatasort sem al-

kalmazott, a Szovjetunió szerszámgép-iparában már 58 ilyen sor működött. Az automatizálás különösen fejlett a Szovjetunió gépkocsi-iparában, vegyiparában, kohászatában, de ma már a legkülönfélébb szovjet iparágakban működnek automatasorok.*

A Szovjetunió 1965-ig hatalmas automatizálási programot valósít meg. Ennek eredményeként például a Lihacsov autógyárban 50, az Állami Golyóscsapágy Gyárban 37 automatasor fog működni.

A termelőerők fejlődésének új szakaszában kibontakozó automatizálás a legkülönfélébb tudományágak művelőinek figyelmét köti le. A műszaki tudományok csaknem minden területét felölelő hatalmas, az automatizálás mechanikai és elektrotechnikai problémáival foglalkozó műszaki irodalom mellett egyre több olyan munka lát napvilágot, amely az automatizálás társadalmi hatásával foglalkozik. Ennek oka abban keresendő, hogy a termelés automatizálásának terjedése a termelési viszonyok területén is bizonyos hatásokat von maga után.

Az automatizálás gazdasági hatékonyságát tárgyaló munkák egyelőre még nem nagy számban jelentek meg a szovjet közgazdasági irodalomban.

A termelés automatizálásának egyik kifejezetten közgazdasági elméleti problémájára hívja fel a figyelmet Broniszlav Minc lengyel közgazdász közelmúltban megjelent könyve. B. Minc — egyebek között — azt a kérdést veti fel, hogy *vajon a termelőerők fejlődésének új szakaszában, a termelés automatizálásának korszakában érvényesül-e a termelőeszköz-termelés (a társadalmi termelés I. osztálya) gyorsabb fejlődésének gazdasági törvénye?* A kérdés önmagában is figyelmet érdemel, de fokozza jelentőségét B. Mincnek az a feltűnést keltő állítása, hogy az I. osztály gyorsabb fejlődésének törvénye a termelés automatizálásának korszakában nem érvényesül. Minc a következőket írja: „Az újratermelés elméletére vonatkozóan tehát azt a következtetést kell levonni, hogy az automatizálás esetében a késztermékek termelésének fizikai terjedelme gyorsabban nő, mint az automatizálásra szolgáló berendezéseké. Más szóval az automatizálás lényeges gazdasági következménye (vagy következményének kellene lennie), hogy a népgazdaságban fokozódik a termelőeszközök megtakarításának tendenciája. Ez az automatizálásra szolgáló gépek és berendezések gyártásában és ennek folytán a beruházásokban is megnyilvánul. Minthogy az automatizálásra szolgáló gépek és berendezések az I. osztályhoz tartoznak, az automatizálás gazdasági következményei lehetővé teszik, hogy több késztermékét termeljünk a termelőeszközök változatlan termelése alapján." (Broniszlav Minc: Zagadninenia Ekonomii Politycznej Socjalizmu. Warszawa. 1957. 171. o.)

Noha a szerző terminológiája, tudniillik, hogy a II. osztály termelését „a késztermékek termelésének" nevezi, eltér a marxista közgazdaságtan elfogadott terminológiájától, a könyvéből, sőt magából az idézett részből is kitűnik, hogy késztermékek termelésén a fogyasztási cikkek termelését kell értenünk. Eszerint a termelés automatizálásának korszakában a fogyasztási cikkek termelése, tehát a II. osztály termelése, nőhet anélkül is, hogy a termelőeszközök, vagyis az I. osztály ter-

* Moszkva csaknem 5 millió lakosának kenyér- és péksütemény szükségletét hat teljesen automatizált sütöde elégíti ki. Ezekben az üzemekben emberi kéz nem érinti a termékeket.

melése nőne, vagy ami ugyanaz: a II. osztály termelése gyorsabban fejlődhet, mint az I. osztályé.

Nem először vetődik fel a kérdés, hogy az I. osztály fejlődési ütemének Marx által körülírt, Lenin által egyértelműen megfogalmazott törvénye érvényesül-e a termelőerők jelenkori fejlettségének körülményei között, és nem először találkozunk olyan következtetéssel, hogy a törvény ma már nem érvényesül. Ez a következtetés elsősorban a szocializmus gazdasági alaptörvényének egyoldalú, vulgarizáló értelmezéséből adódott. Ismeretes, hogy a marxista irodalomban néhány évvel ezelőtt e kérdés körül eleven vita zajlott le, amely a lenini törvény érvényességét tagadó, a revizionizmus akkori nemzetközi ideológiai előretörésében szerepet vállaló publicisták és közgazdászok visszavonulásával végződött.

E vitát lezártnak tekinthetjük, annál is inkább, mivel a törvény *általános érvényességének* tagadására Broniszlav Minc sem hoz új bizonyítékokat. De figyelmet érdemel e kérdés felvetése a termelés automatizálásával kapcsolatban. A termelés automatizálása lényeges változásokat hoz magával a termelés szervezetében, az önköltségnek és a munka termelékenységének alakulásában. Ezek a változások mennyiségileg nagyon különböznek a technika korábbi fejlődésekor tapasztalt változásoktól. Korábban az új gép vagy új termelési módszer lényegében a hagyományos technika fokozatos javításának és tökéletesítésének kisebb-nagyobb állomásait képviselte, eredményezvén a munka termelékenységének néhány százalékos (vagy kivételes esetekben néhányszor tíz százalékos) növekedését. A termelés automatizálása ellenben minden ez ideig megvalósult esetben a munka termelékenységének *több száz százalékos* növekedését eredményezte. A termelés automatizálása tehát *ugrás* a termelőerők fejlődésében, jelentősége csak a gőz- és a villamosenergia-termelésben való alkalmazásával hasonlítható össze. Éppen ezért a termelőerők fejlődésében *minőségileg is új* korszakot nyit meg, a termelés minden területére kiható változásokat von maga után. Jogos tehát az igény, hogy meg kell vizsgálni a termelőerők fejlődésének ismert törvényszerűségeit, hogy ezek hogyan érvényesülnek a termelés automatizálásának viszonyai közt.

B. Minc arra alapozza idézett állitását, hogy az automatizálás a termelőeszközök olyan fokú megtakarítását vonja maga után, amely csökkenti az I. osztály jelentőségét, megszünteti azt a követelményt, hogy a II. osztálynál gyorsabban fejlődjék. *A termelőeszköz-termelés elsődleges fejlődése törvényének hatása a mai napig mint tapasztalati tény közismert.* Érvényesülését bizonyítják a statisztikai adatok, amelyek az I. és a II. osztálynak, vagy a kérdés vizsgálatánál megengedhető szűkítéssel az ipar A és B szektorának arányváltozását mutatják ki. A szocialista országok rendszeresen közölnek, a tőkésországok gazdasági helyzetéről közölt ismertetések szintén tartalmaznak ilyen adatokat. Ezek az adatok ismeretesek és önmagukért beszélnek, de nem szolgálhatnak perdöntő bizonyítékul annak megítéléséhez, hogy a termelés automatizálása esetén is szükséges lesz-e az I. osztály gyorsabb fejlesztése, mivel a termelés automatizálása még csak a fejlett termelőerőkkel rendelkező országok néhány iparágában kezd tért hódítani.

A holtmunka-hányad alakulása és az I. osztály fejlődési üteme

Az I. osztály gyorsabb fejlődésének törvényét azonban nemcsak a termelés alakulásának empirikus vizsgálata bizonyítja, hanem a társadalmi termelésnek más, elvont összefüggései is. Lenin *Az úgynevezett piackérdésről* című munkájában, miután a marxi újratermelési sémák elemzéséből levezette a törvényt, a következőket írja: „Ezt a következtetést Marxnak *A tőke* II. kötetében található kutatásai nélkül is levonhattuk volna, mégpedig annak a törvénynek alapján, amely szerint az állandó tőkének az a tendenciája, hogy gyorsabban növekszik a változó tőkénél: az a tétel, amely szerint a termelőeszközök gyorsabban növekednek, nem egyéb, mint ennek a törvénynek egyszerű körülírása az egész társadalmi termelésre alkalmazva." (Lenin: Összes művei. 1. kötet. 82. o. Szikra. 1951.)

A tőke szerves összetételének növekedése az I. osztály gyorsabb ütemű fejlődésének specifikus tőkés megjelenési formája. De mivel maga a törvény a modern termelőerők fejlődésének általános, a termelési viszonyoktól független törvénye, valamint mivel a termelés automatizálása is egyaránt terjed a szocialista tábor országaiban és a fejlett tőkésországokban, ezért az automatizált üzemekbe befektetett tőke szerves összetételének alakulása e kérdés szempontjából csak lokális jelentőségű. A termelésre fordított élő- és holtmunka-hányad alakulásának vizsgálata ellenben általános érvényű módszer lehet annak eldöntésére, hogy a termelés automatizálásának korszakában az I. osztály elsődleges fejlődésének törvénye elveszti-e érvényét.

Az I. osztály gyorsabb fejlődésének törvénye, valamint a tőke szerves összetételének növekedése, illetve a termékekben foglalt holtmunka-hányad növekedése egyazon gazdasági jelenségnek, a munka növekvő termelékenységének más-más összefüggéseit fejezik ki. A gépi nagyipar korszakában a technikai haladásnak, a termelékenység növelésének egy ideig az a feltétele, hogy egyre nagyobb tömegű, bonyolultabb — s rendszerint értékesebb — munkaeszközökkel kell ellátni a munkát, s eredményképpen azonos mennyiségű élőmunka a munkatárgyaknak egyre nagyobb tömegét alakítja át késztermékké. „A munka termelékenységének növekedése éppen abban áll — írja Marx —, hogy az eleven munka részesedése csökken, a múltbeli munkáé növekszik, de úgy, hogy az áruban levő összmunkamennyiség csökken." (Marx: A tőke. III. kötet. 299—300. o. Szikra. 1951.) Az árukban foglalt holtmunka hányadának növekedése és az I. osztály gyorsabb fejlődési üteme közötti összefüggésre utal Lenin is, amikor a következőket írja: „Az állandó tőkének ez a nagyobb mértékű felhasználása nem egyéb, mint a termelőerők nagyfokú fejlettsége a csereérték terminológiájával kifejezve, hiszen a gyorsan gyarapodó »termelési eszközök« fő része nyersanyag, gépek, szerszámok, épületek, s a nagyüzemi és speciálisan gépi termeléshez szükséges mindenféle egyéb berendezések. Egészen természetes tehát, hogy a tőkés termelés a társadalom termelőerőinek kifejlesztésével a nagyüzemi termelés és a gépi ipar megteremtésével egyidejűleg különösen nagy arányban bővíti a társadalmi gazdagságnak azt a részét is, amely termelőeszközökből áll." (Lenin: Összes művei. 3. kötet. 40. o. Szikra. 1956.)

A termékekben foglalt holtmunka részarányának növekedése közvetve tükrözi az I. osztály részarányának növekedését. Ha minden egyes áruban, a társadalmi termék minden sejtjében nő a holtmunka hányada, akkor a társadalmi termékben is növekednie kell a holtmunka elemeit, a munkaeszközöket és a munkatárgyakat termelő I. osztály részarányának. S hogy az I. osztály termékeinek részaránya a társadalmi termékben növekedjék, annak az a feltétele, hogy az I. osztály fejlődési üteme legalább valamelyest meghaladja a II. osztály fejlődési ütemét. Ha a technikai fejlődés általános vonása volna a munka termelékenységének olyan gazdaságos munkaeszközökkel, gépekkel való növelése, hogy a munkaeszközökből a termékbe átkerülő holtmunka nagyobb arányban csökkenne, mint az eleven munka, és a termelékenyebb munkával feldolgozott nyersanyag értéke is nagyobb arányban csökkenne, mint a nyersanyagot átalakító munka mennyisége, akkor az I. osztálynak nem kellene gyorsabban nőnie a II. osztálynál. A technika eddigi fejlődése során azonban ez utóbbi eset csak mint elszigetelt véletlen fordult elő, s az előbbi volt az általános.

A termékekben foglalt holtmunka hányadának alakulása és az I. osztály gyorsabb fejlődése közöti összefüggés vizsgálatát kell választanunk annak megítéléséhez, hogy a termelés teljes automatizálásának korszakában hogyan fog alakulni a társadalmi termelés két osztályának fejlődési üteme.

Vajon hogyan alakul az élő- és a holtmunka hányada a teljesen automatizált technológiával készülő termékekben? Sajnos nem rendelkezünk általánosító adatokkal az automatizált üzemek önköltségének alakulásáról. Ma már a világon a legkülönfélébb iparágakban működnek teljesen automatizált üzemek, de önköltségük alakulásáról csak szórványosan jelentek meg adatok. Lilley, az automatizálás gazdasági problémáit alaposan ismerő angol szerző *Az automatizálás és a társadalom* című, 1958-ban magyar nyelven is megjelent könyvében megemlíti, hogy tudomása szerint könyvének befejezéséig, 1956-ig csak egyetlen közlemény látott napvilágot, amely az automatizált üzemek részletes önköltségkimutatását tartalmazta. Azóta a helyzet valamelyest javult.

D. Kazakevics szovjet szerző a *Komplex gépesítés és automatizálás a gépgyártásban* című cikkében (Planovoje Hozjajsztvo. 1957. 6. szám) adatokat közöl a Gorkij Autógyárban működő teljesen automatizált gördülőcsapágy üzemről. Az üzem az automatizálás előtt évi 5 millió 264 ezer, az automatizálás után pedig évi 5 millió 550 ezer csapágyat gyártott. Az automatizálás előtti mennyiséget 45 munkás termelte 25 gépen. Az áttérés, vagyis 6 célgépnek automatikus sorba való egybekapcsolása óta két munkás a korábbi mennyiségnél valamivel több gördülőcsapágyat termel. 100 csapágyhoz a korábbi technológiával 3,2 munkaórára volt szükség, az automatasoron pedig csupán 0,1 munkaórára. A munka termelékenysége tehát 32-szeresre nőtt.

Ez az adat is világosan kifejezi, hogy az automatizálás nem igényel ugyan a korábbinál drágább beruházásokat,* mint a technika korábbi fejlődés-szakaszaiban tipikus volt, sőt a beruházási költségek az emlí-

* Természetesen, az automatika létesítésének, bevezetésének és üzemeltetésének költségei nemcsak beruházási költségek, de most az I. és a II. osztály viszonya szempontjából elsősorban ennek vizsgálatát vélem szükségesnek.

tett esetben még csökkentek is, mégis *a holtmunka költségeinél sokkal nagyobb arányban csökkent az élőmunka-szükséglet.*

A teljesen automatizált üzemrész önköltsége
(az évi termelés önköltsége 1000 rubelben)

Költségnem*	Az automatizálás előtt	Az önköltség százalékában	Az automatizálás után	Az önköltség százalékában
Munkabér**	463,2	81,7	22,2	31,7
Amortizáció	31,5	5,5	26,0	37,2
Energia	72,4	12,8	21,8	31,1
Összesen:	567,1	100,0	70,00	100,0

* A táblázatban nem szerepelnek az anyagköltségek és az egyéb költségek, mert ezek az áttéréssel kapcsolatban nem változtak.

** Természetesen a bérköltség nem azonos az élőmunka termelte teljes értékkel, de mivel ezt sem a régi, sem az új termelési módszer önköltsége nem tartalmazza, továbbá mivel feltételezhetjük, hogy az áttérés rövid időszakában a saját szükségletre és a társadalmi szükségletre végzett munka aránya sem változott, elfogadhatjuk a bérköltséget a termékben foglalt élőmunka mennyiségének mutatójaként. Ha volnának adataink a termékben foglalt élőmunka teljes mennyiségéről, és ezekkel számolhatnánk, akkor sem kapnánk lényegesen eltérő képet az élő- és a holtmunka arányának változásáról. Ismeretes továbbá, hogy a szovjet iparban a termelőeszközök ára nem tükrözi pontosan azok értékét. E kérdés szempontjából azonban ennek sincs zavaró hatása, mert ez egyaránt vonatkozik a régi és az új berendezésekre. Egyébként is a tendencia kimutatásához nem szükséges a számítások *abszolút* pontossága.

Mint a táblázatból látható, az automatizálás hatására az amortizációs és az energiaköltségek együtt az önköltség 18,3 százalékáról 68,3 százalékra nőttek, ezzel szemben a bérköltség, az élőmunka mennyiségének mutatója, 81,7 százalékról 31,5 százalékra csökkent. Ha az önköltségkimutatás tartalmazná az anyagköltségeket is, akkor az élő- és a holtmunka arányának változása valamivel kisebb volna.* De bármelyik mutatót választjuk is, az automatizálás következménye a jelen esetben az, hogy mivel roppant arányban csökkent a termékhez szükséges élőmunka-mennyiség, de az amortizációs költségek alig csökkentek, az anyagköltségek pedig változatlanok maradtak, ezért a termékekben foglalt munkamennyiség *holtmunka-hányada ugrásszerűen megnőtt.* Sorolhatnánk még néhány példát a Szovjetunióban az elmúlt években kibontakozott hatalmas méretű automatizálás területéről. Ezek mind arról tanúskodnak, hogy a munka termelékenységének több száz százalékos növekedésével (tehát az élőmunka-hányad összezsugorodásával) szemben a beruházási, illetve a holtmunka összes költségei csak néhány százalékkal csökkentek.

Egy példa a tőkésországokból: az Austin Motor Company angol vállalatnál működő egyik hengerblokk-megmunkáló automatasor gazdasági adatait a Tudományos és Ipari Kutatások Intézete hozta nyilvánosságra Londonban. Az automatasor 13 gépegységből áll, beruházási költsége 25 903 angol font volt, szemben a korábban ugyane műveleteket végző géppark 30 850 fontra rugó beruházási költségeivel.

* Feltételezhetjük, hogy a régi termelési módszerhez tartozó önköltségben az anyagköltség hányada 50 százalék (567,1 ezer rubel) volt, tehát az összes holtmunka-költségek hányada 59,2 százalék. Az automatizálásra való áttérés nem változtatta az anyagköltségeket, s ily módon a munkaeszközökből a termékbe átkerült holtmunka hányada 59,2 százalékról 96,5 százalékra nőtt, az élőmunka hányada pedig 40,8 százalékról 3,5 százalékra csökkent. Tehát, ha az anyagköltséggel is számolunk, akkor 50 százalék helyett az önköltség 37,3 százaléka tolódik át a holtmunka-hányad javára.

240 (8,5 órás) műszakra vonatkoztatott költségek angol fontban

Költségnem	Automatizálás előtt	Az önköltség százalékában	Automatizálás után	Az önköltség százalékában
A termelő munkások bére	5 831,00	39,0	1 122,00 *	13,0
Amortizáció	3 849,00	25,9	3 238,00	37,7
Energia-költség**	1 069,00	7,2	765,00	8,9
Javítási költség***	617,00	4,1	518,00	6,0
Biztosítás	1 542,00	10,4	1 295,00	15,1
Helyiségbér (15 sh/láb²)	76,00	0,5	65,00	0,8
Tőkekamat	371,00	2,5	292,00	3,4
	1 542,00	10,4	1 295,00	15,1
Összesen:	14 897,00	100,0	8 590,00	100,0

* A bérköltség az automatasor működésével kapcsolatos összes bér jellegű kiadásokat tartalmazza, tehát nemcsak az automatasort irányító két munkás bérét, hanem a szerszámbeállító, a szerszámjavító és a sor folyamatos működését biztosító kisebb javításokat végző egy-egy munkás bérét is. A bérköltségeknek, illetve a termelő munkások számának ilyen nagyfokú csökkenése az oka annak, hogy a termelés automatizálása már azon a kezdeti fokon is, ahogyan napjainkban a tőkésországokban alkalmazzák, a munkanélküliség egyik legjelentősebb forrása. Hogy a termelés automatizálásának kibontakozása a termelésből kitaszított termelők számát ugrásszerűen növelni fogja, azt a legtöbb burzsoá közgazdász világosan látja, de az ily módon keletkező nagyméretű munkanélküliség levezethetőségét maguk is reménytelennek tartják.

** Az alapanyag-költségek nem változtak, ezért a kimutatás nem tartalmazza ezt a tételt.

*** A javítási költségek csak az anyagi ráfordításokat tartalmazzák.

Az önköltségkimutatás tartalmaz ugyan fiktív tételeket (tőkekamatot, biztosítást stb.), de az élő- és a holtmunka-hányad alakulásának tendenciája így is megfigyelhető: Az Austin cégnél alkalmazott automatasor önköltségének alakulásában ugyanaz a tendencia, mint a Gorkij autógyár automatasorának önköltségében: az élőmunka mennyiségét mutató bérköltségek egyötödre (5831-ről 1122-re), a holtmunka költségei pedig kevesebb, mint 20 százalékkal (7077-ről 5816-ra) csökkentek.

A termelés automatizálásának ez ideig megvalósult összes eseteiből általánosítható vonás, hogy a termelékenység megsokszorozódása révén a termékegységhez szükséges élőmunka mennyisége a legkedvezőtlenebb esetben is felére-harmadára csökken, az automatasorok beruházási költségei pedig az eddig megvalósult esetek többségében 10—20 százalékkal kisebbek a korábbi berendezések beruházási költségeinél, tehát a holtmunka-költség jóval kevésbé csökken, mint az élőmunka költsége. Az automatizálás kibontakozásának mai kezdeti időszakában arra is van példa, hogy az automatasorok beruházási költsége 10—20 százalékkal nagyobb, mint a pótolt régi berendezéseké volt. Például a Szovjetunióban 1950-ben felállított dugattyúgyártó automatasor beruházási költségei valamivel meghaladták a korábbi technológiához szükséges berendezések költségeit, ezzel szemben a termeléshez szükséges munkások száma a korábbinak egynegyedére csökkent. Zvorkin szovjet szerző azonban megállapítja, hogy a Szovjetunióban eddig alkalmazott automatasorok beruházási költségei ritkán haladták meg, legtöbbször csak elérték vagy el sem érték azoknak a berendezéseknek a költségeit, amelyeket pótoltak. Alkalmazásuk pedig az automatasoron végzett munka

termelékenységének 100—3000 százalékos növekedését eredményezte. (A. A. Zvorkin: Avtomatizacija proizvodsztva i ego ekonomicseszkaja effektivnoszty. Moszkva. 1958. 21. o.)

Egy amerikai mezőgazdasági gépgyár 6 olyan egyedi gépet, amelyekkel óránként 108 hengerfejet munkáltak meg, felcserélt egyetlen automata gépsorral, amellyel ugyanannyit termelnek. A termeléshez szükséges munkaidő egyötödre, a beruházási költség pedig 240 ezer dollárról 230 ezer dollárra csökkent. A már említett Lilley a nyugati országokban létesített automatasorok beruházási költségeinek alakulásáról állapítja meg, hogy ezek ritkán haladják meg a régi berendezés költségeit, általában néhány százalékkal kisebbek, s a munka termelékenységének több száz százalékos növekedését eredményezik.

A termelés automatizálásának hatására a termékekben foglalt munkamennyiség struktúrájának ilyen eltolódásából semmiképpen sem következhet, hogy a holtmunkát megtestesítő termelőeszközöket gyártó I. osztály növekedésével szemben a termelés automatizálása viszonylag kisebb követelményeket támaszt, mint a technika eddigi fejlődése.

A tőke szerves összetételének alakulása és az I. osztály fejlődési üteme

Ugyanerre a megállapításra juthatunk a tőke szerves összetételének alakulása és az I. osztály fejlődési üteme közti összefüggés vizsgálata alapján is. A termeléshez szükséges munkások száma az automatizálás hatására az ismert legkedvezőtlenebb esetben is felére, az ismert tipikus esetekben pedig harmadára, negyedére csökken. Ezzel szemben a munkások által mozgásba hozott munkaeszközök tömege és értéke alig változik.

Két francia szerző könyve (C. Vincent et W. Grossin: „L'enejeu de l'automatisation". Páris. 1958.) a francia Renault-gyár egyik műhelyének műszaki rekonstrukciójáról közöl érdekes adatokat. A hengerblokkokat gyártó műhelyben 1938-tól 1957-ig évente átlagosan 41 munkás 280 000 hengerblokkot munkált meg univerzális gépeken. A műhely automatizálása két lépcsőben történt. 1947-ben, amikor rátértek a „Renault 4" gépkocsitípus gyártására, félautomata célgépeket állítottak be. Ezeken már 16 munkás termelte a korábbi mennyiséget. 1957-ben a „DAUPHINE" típus szériájának előkészítésekor teljesen automatizálták a termelést, automatasorba kapcsolták az egyedi gépeket. Ez idő óta a javítómunkásokkal együtt 8 munkás működteti az egyetlen kezelőasztalról irányított, illetve ellenőrzött automatasort, amely 540 műveletet végez, és ugyanazt a mennyiséget termeli, mint korábban. (I. m. 165—166. o.)

A szerzők számításokat közölnek a tőke szerves összetételéről. Ezek szerint az 1947 előtti műszaki színvonalon egy hengerblokk költsége 436 frank volt, amely 174 c : 262 v arányban oszlott meg a termelés tárgyi ráfordításaira és munkabérre (= 0,64). Az 1947-ben felállított félautomata gépekkel a darabonkénti önköltség 278 frankra csökkent, a tőke szerves összetétele 174 c : 104 v-re (0,64-ről 1,67-re) nőtt. 1957-ben a teljes automatasor felállítása után az arány ismét eltolódott 202 c : 53 v-re (1,67-ről 3,81-re). *A termelés automatizálása tehát a tőke szerves összetételének nagyarányú növekedését eredményezte.* S a tőke szerves összetételének ez a rendkívüli arányú (csaknem hatszoros) növekedése

nem elsősorban abból adódott, hogy a termeléshez szükséges modern berendezés, tehát a holtmunka (jelen esetben valamivel) többe került a korábbinál, hanem abból, hogy az automatizálás nagyarányban csökkentette a munkások számát (41-ről 8-ra) és a termeléshez szükséges élőmunkát, illetve a bérköltséget (267 frankról 53 frankra).

A tőke szerves összetételének változása és az I. osztály fejlődési üteme közötti közvetlen összefüggést tekintve is ugyancsak arra a következtetésre juthatunk: *mivel a termelés automatizálása ugrásszerűen növeli a tőke szerves összetételét, nem állítható, hogy az állandó tőke elemeit termelő I. osztály fejlődése elmaradhat a II. osztályétól.* Sőt. mivel a tárgyiasult munka hányadának növekedése és a tőke szerves összetételének növekedése az automatizálásra való áttéréskor nagyobb arányú, mint a technikai fejlődés bármelyik korábbi szakaszában volt, ezért az I. osztály gyorsabb fejlődése törvényének az automatizálás korszakában való érvényesüléséhez kétség nem férhet!

Mégis kétségtelen, hogy a termelés automatizálásával a technikai fejlődésnek olyan új vonása is megjelent, amely könnyen sugallhatja a termelőeszköz-termelés elsődleges fejlődése törvényének tagadását. Ugyanis mind ez ideig egy-egy új géptípus termelésbe állítása összehasonlíthatatlanul szerényebb arányokban növelte a munka termelékenységét, mint az automatizálás, egyidejűleg pedig jelentősen megnövelte a beruházási költségeket és a rezsiköltségeket. A munkabér-megtakarítás jelentős részét kompenzálják a technikai újítással kapcsolatos, a korábbinál nagyobb anyagi kiadások. *Az élőmunka megtakarítása tehát csak fokozottabb holtmunka-ráfordítással volt elérhető.* Az automatizálásnak teljesen új, a technika eddigi fejlődésétől eltérő vonása, hogy az automatasorok beruházási költségei ritkán haladják meg az ugyanakkora termeléshez szükséges nem automata berendezések beruházási költségeit. Ennek oka elsősorban az automatizálás speciális műszaki előnyeiben keresendő. Az automatizálás tulajdonképpen nem igényel új munkaeszközöket, mert az utomatasorban a technika eddigi fejlődése során létrejött legmodernebb *egyedi* géptípusok működnek anélkül, hogy konstrukciójukat lényegesen változtatni kellene. Az automatasor felállításának kiadásai nem a tulajdonképpeni munkagépekkel kapcsolatos kiadások, hanem a munkagépek egybekapcsolását és harmonikus működését biztosító elektromos berendezések és az egyéb felszerelések költségei. Továbbá: a felszerelésekre fordított kiadások jelentős részét kompenzálja az, hogy az automatasoron ugyanakkora termelési volumenhez a korábbinál kevesebb munkagép szükséges. Ugyanis a folyamatos termelés az egybevágó szovjet és nyugati tapasztalatok szerint már önmagában általában körülbelül 20 százalékkal csökkenti a munkagép-szükségletet. Ily módon az automatasorok költségei általában nem haladják meg az általuk helyettesített berendezések beruházási költségeit, sőt a legtöbb esetben kisebbek azoknál.

Az automatizálásnak erre a speciális vonására hivatkozik B. Minc is, amikor azt állítja, hogy a termelőeszközök megtakarításának tendenciája annyira elmélyül az egész népgazdaságban és így az automatizálásra szolgáló gépek és berendezések gyártásának területén is, hogy mellőzhető lesz az I. osztály gyorsabb ütemű fejlesztése. A termelőeszközök megtakarítása óriási jelentőségű a társadalmi összmunka termelékenységének alakulása szempontjából. A munka termelékenysége a terme-

léshez szükséges élő- és holtmunka együttes mennyiségének csökkenésével arányosan növekszik. Tehát a népgazdasági méretekben mért termelékenységet egyaránt növeli a termeléshez szükséges élőmunka mennyiségének csökkenése és a termelőeszközökben tárgyiasult munka megtakarítása. Sőt, azokban az iparágakban, ahol a termelés anyagi ráfordításai nagyobbak az élőmunka-ráfordításoknál (a technika mai színvonalán az iparágak többsége ilyen), ott a termelés tárgyi feltételeivel való takarékos gazdálkodás nagyobb lehetőségeket adhat a társadalmi termelékenység növelésére, mint az élőmunka megtakarításának lehetőségei.

Csökkenti a termelőeszközökből átkerülő holtmunka mennyiségét a munkaeszközök gazdaságos felhasználása, a termékegységhez szükséges anyagmennyiség csökkentése, a hulladékok hasznosítása, a tárolási veszteségek csökkentése stb., s nem utolsósorban csökkenti az is, hogy nő a termelőeszközöket termelő munka termelékenysége. A termelőeszközök megtakarításának sok elméleti és gyakorlati problémája mellett a vizsgált kérdés szempontjából az kerül előtérbe, hogy a termelés automatizálásával elérhető megtakarítások lehetnek-e akkora arányúak, hogy ellensúlyozhatnák a holtmunka növekvő hányadának tendenciáját. Az ez ideig megismert esetek meggyőzően bizonyítják, hogy a holtmunka hányada az automatikával gyártott termékekben is nő, sőt, nagyobb arányban nő, mint a műszaki fejlesztés korábbi eseteiben.

A termelés automatizálása az ismert esetekben nem változtatta az anyagköltséget, mert a felhasznált anyagoknak sem értéke, sem mennyisége nem csökkent; de a munkaeszközökben tárgyiasult munkával való takarékoskodásnak új lehetőségeit nyitotta meg: jelentősen csökkentette a termékegységre jutó amortizációt. (A Gorkij Autógyárban a 100 golyóscsapágyra jutó amortizációs költség 0,60 rubelről 0,47 rubelre, vagyis 27 százalékkal csökkent. Az Austin cég automatasorán termelt hengerblokkok darabonkénti önköltségében az amortizációs költség 5 penny a korábbi 7 pennyvel szemben, tehát szintén mintegy 29 százalékos a csökkenés.)

De még a munkaeszközökről átkerülő holtmunka *mennyiségének* jelentős arányú csökkenéséből sem következtethetünk arra, hogy az automatikával gyártott termékekben csökken a holtmunka *hányada,* mert egyidejűleg csökken a bennük foglalt élőmunka mennyisége is, mégpedig *sokkal nagyobb arányban,* mint a holtmunkáé. (Például a Gorkij Autógyárban az amortizációs költség 27 százalékkal, de az élőmunka költsége 97 százalékkal csökkent.) Az összes ismert esetekben a termelőeszközökben tárgyiasult holtmunkával való takarékosság miatt csökkent az áruk értékének ez az összetevője, de sokkal nagyobb arányban csökkent az élőmunka termelte értékrész. Emiatt *nőtt a holtmunka hányada a termékekben.*

Tehát az amortizációs költségek számottevő csökkenéséből nem helyes olyan következtetést levonni, hogy a holtmunka-hányad növekedésének tendenciája megtorpan vagy éppen átcsap a csökkenés tendenciába. Ha az automatasorokon termelt termékekben foglalt holtmunka mennyiségének változását és az élőmunka mennyiségének változását együttesen vizsgáljuk, kiderül, hogy *a holtmunka növekvő hányadának tendenciája továbbra is érvényesül, sőt e tendencia erősödik.* B. Minc állítása tehát, hogy az automatizálásra való áttérés „a termelőeszközök

megtakarításának tendenciáját elmélyíti", megállja a helyét, de semmiképpen sem állja meg a helyét Minc ebből levont következtetése, amely tagadja az I. osztály gyorsabb ütemű fejlődését.

Kétségtelen, hogy a termelés automatizálása ma még kiforratlan technikai irányzat. A legfejlettebb ipari országok termelésének is csak néhány százalékát adják az automatizált termelés termékei. Nincsenek az automatizált termelés önköltségére vonatkozó általánosító adatok. A termelés automatizálásának gazdasági problémái még eléggé kidolgozatlanok. De kétségtelen az is, hogy a termelés automatizálása nem csökkenti, hanem ugrásszerűen növeli a termékekben foglalt holtmunka hányadát, a tőke szerves összetételét. A termelés automatizálásának valamennyi ez ideig megvalósult esetben az a sajátos vonása, hogy a munka termelékenysége több száz százalékos növekedését eredményezi, vagyis a termékekben foglalt élőmunkát nem néhány százalékkal, hanem töredékére csökkenti, nem hagy kétséget afelől, hogy a termelőeszközökben tárgyiasult munka mennyiségének csökkenése nem tarthat lépést a termékekben foglalt élőmunka ilyen arányú csökkenésével. A Gorkij Autógyár igen gazdaságos automatasorán a munka termelékenysége 320 százalékkal nőtt. Magnus Pyke leírja, hogy az angliai Fawleyben működő nyersolaj-lepárló és benzinkrakkoló automata 24 óra alatt 5 és fél millió gallon nyersolaj desztillációját és a nyert benzin krakkolását végzi. Az olajfinomító automatát műszakonként hat munkás üzemelteti. Az általuk kezelt berendezés értéke 15 millió font. („Automatisation; its Purpose and Future". Hutchinson's Scientific and Technical Publications 1956. 72—73. o.) A termelés automatizálásának jövő fejlődését tekintve is nehezen képzelhető el, hogy az élőmunka ilyen arányú csökkenésével azonos vagy még nagyobb arányban csökkenhetne a feldolgozandó nyersanyagok és az automata berendezések értéke.

Természetesen, amikor maguknak az automata berendezéseknek a termelését és a nyersanyagok termelésének főbb folyamatait is automatizáljuk majd, akkor számottevően csökkenni fog a termelőeszközök értéke. De egyszersmind az automataberendezések is tökéletesedni fognak és a munka termelékenységét még nagyobb arányban növelik.

A termelés automatizálása már ma is meggyőzően bizonyítja, hogy térhódítása a termékekben foglalt holtmunka részarányának, a tőke szerves összetételének ugrásszerű növekedését eredményezi és minden bizonnyal ezt fogja eredményezni a jövőben is. Mint ahogyan a tőkés gyáripar kifejlődésének idején a „gépet-géppel" termelés nem csökkentette a tőke szerves összetételét, a társadalmi termelés I. osztályának jelentőségét, éppúgy ez az automatizálás terjedésétől sem várható. Nem állja meg a helyét Bronislaw Minc állítása, hogy a termelés automatizálásának viszonyai közt az I. osztály gyorsabb fejlődésének törvénye nem érvényesül. Az automatizálás már ismert tényei az ellenkezőjét bizonyítják. Megjegyzendő, hogy a szerző — egyébként terjedelmes munkájában — egyetlen adatot sem hoz az automatizálás területéről álláspontjának igazolására. Így álláspontja a termelőeszközök megtakarításának túlértékeléséből táplálkozó téves hipotézisnek tekinthető. A tudományos módszer pedig megengedi, hogy hipotézist állítsunk szembe hipotézissel, de nem engedi meg, hogy a gyakorlat által igazolt és a termelés automatizálásának területén is igazolódó *tudományos törvény* érvényességét a *hipotézisek* talajáról tagadjunk.

BRÓDY ANDRÁS:

Az ágazati kapcsolatok mérlege és a közvetett beruházások*

A dolgozat célja, hogy az ágazati kapcsolatok mérlegének segítségével megkísérelje a közvetett (másodlagos, harmadlagos stb.) beruházások számítását.

Bár a feladatot itt csak módszerét tekintve oldjuk meg, mégis helyesnek tartottuk, hogy ne valamilyen konstruált számpéldából induljunk ki, hanem a lehetőség szerint tényleges, valóságos adatokból. Számításunk így tehát látszólag gyakorlati eredményeket ad, de ezeket egyelőre nem tartjuk közvetlenül felhasználhatónak. Számításunk ugyanis több egyszerűsítő feltevésen alapul, s ezek gyakorlati jogosultságát nem vizsgáltuk meg részletesebben, tehát nem tudjuk pontosan megmondani, hogy e feltevések milyen és mekkora hibákat eredményezhetnek a számítások végeredményeiben. Ugyanígy hibák forrása lehet az is, hogy a felhasznált statisztikai adatok megbízhatóságát, hibakorlátait nem tudjuk pontosan megadni s ezért egyelőre a számítások eredményeinek hibakorlátai sem ismeretesek. Így az eredményeket csak tájékoztató jellegűeknek tekinthetjük.

A dolgozat a felhasznált adatok rövid ismertetése után a számításhoz felhasznált ún. inverz-matrix, illetőleg matrix-hatványsor közgazdasági értelmét igyekszik megvilágítani, majd a számítás két variációját ismerteti és utal a további általánosítás módjára.

Az a) táblázat a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 1957. évről szóló 44 szektoros termékmérlegének 5 gépipari szektoráról készített kivonat.

A táblázat a teljes (minisztériumi + helyi + szövetkezeti) ipari termelést tartalmazza tényleges (forgalmi adót is magába foglaló, folyó gyári eladási) árakon.

A b) táblázat a belső gépipari termékáramlásnak (a gépipari ágazatok egymásközti szállításainak) a fajlagos koefficienseit tartalmazza, amelyeket az a) táblázatból úgy nyertünk, hogy minden oszlop minden egyes tagját elosztottuk az oszlop összegével.

A koefficiensek jelentése tehát: a fejlécben jelzett iparág 1 Ft teljes termeléséhez felhasznált és az oldalrovaton jelzett iparágban előállított termékek mennyisége, ugyancsak forintban mérve. A számításhoz felhasznált további adatok a dolgozat szövegében vannak megadva.

* E tanulmány a Közgazdaságtudományi Intézetben végzett hosszabb kutatómunka részeredménye. Első megfogalmazásában előadásra került a szocialista országok közgazdászainak 1959 októberében, Varsóban megtartott konferenciáján.

a) táblázat

A magyar gépipar kooperációja 1957-ben (10^8 forint)

Megnevezés	Gépgyártás	Villamos-gépipar	Híradás-technika	Műszeripar	Tömegcikk-ipar	Összesen	Egyéb
	1	2	3	4	5	6	a
1. Gépgyártás	16,6	—,7	1,1	—,1	—,9	19,4	89,9
2. Villamosgépipar	4,8	2,—	—,4	—,2	—,2	7,6	13,4
3. Híradástechnika	—,3	—,1	3,4	—,2	—,1	4,1	16,5
4. Műszeripar	1,7	—,5	—,5	2,—	—,6	5,3	7,1
5. Tömegcikkipar	3,6	—,3	—,2	—,1	3,1	7,3	32,4
6. Összesen	27,—	3,6	5,6	2,6	4,9	43,7	159,3
7. Egyéb anyag és energia	27,2	7,3	3,1	1,6	8,—	47,2	
8. Összes anyag	54,2	10,9	8,7	4,2	12,9	90,9	
9. Munkabér	33,2	5,—	6,2	4,7	9,6	58,7	
10. Amortizáció és felhalmozás	16,4	4,7	5,6	3,5	15,4	45,6	
11. Egyéb költség	5,5	—,4	—,1	—,—	1,8	7,8	
12. Teljes termelés	109,3	21,—	20,6	12,4	39,7	203,—	

b) táblázat

A technológiai matrix (A)

Iparág	1	2	3	4	5
1. Gépgyártás	,152	,033	,053	,008	,023
2. Villamosgépipar	,044	,095	,019	,016	,005
3. Híradástechnika	,003	,005	,165	,016	,003
4. Műszeripar	,016	,024	,024	,161	,015
5. Tömegcikkipar	,033	,014	,010	,008	,078

A teljes ráfordítási koefficiensek (az inverz-matrix)

Ha a b) táblázat koefficiensei alkotta matrixot **A** betűvel jelöljük, akkor az ágazati kapcsolatok egyenletrendszerét matematikailag a következő alakban írhatjuk:

$$\mathbf{x} - \mathbf{A}\,\mathbf{x} = \mathbf{y}$$

Itt **x** a teljes termelés vektora [az a) táblázat szerint például (109,3, 21,—, 20,6, 12,4, 39,7)]; **y** pedig az extern termelés vektora [az a) táblázat szerint például (89,9, 13,4, 16,5, 7,1, 32,4)].

Az egyenlet jelentése: ha a teljes termelési értékből kivonjuk az ehhez a termeléshez felhasznált pótlási alapot, akkor megkapjuk az extern termelést. **x** és **A** ismeretében **y** könnyen számítható. Hogyan oldjuk meg azonban az egyenletet, ha **y** az adott, ismert vektor és **x**-et keressük?

A matematikai formulák szerint az $\mathbf{x} - \mathbf{Ax} = \mathbf{y}$ egyenlet így is felírható:

$$(\mathbf{E} - \mathbf{A})\,\mathbf{x} = \mathbf{y}$$

E az úgynevezett egységmatrix, amelynek minden eleme 0, csak az átlóban állanak 1-esek:

$$\mathbf{E} = \begin{vmatrix} 1 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 1 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 1 \end{vmatrix}$$

E matrix ugyanazt a szerepet tölti be a matrixszámításban, mint a természetes számok körében az 1-es szám.

Az előbbi képlet megoldása **x**-re

$$\mathbf{x} = (\mathbf{E} - \mathbf{A})^{-1}\,\mathbf{y},$$

azaz az $(\mathbf{E} - \mathbf{A})$ matrixszal „elosztottuk" az egyenlet mindkét oldalát. Ezt az $(\mathbf{E} - \mathbf{A})^{-1}$ matrixot nevezik inverznek.

A mi esetünkben ezt az inverzet éppen úgy helyettesíthetjük egy hatványsorral, mint ahogy azt a következő mértani haladvány esetében szoktuk:

$$1 + q + q^2 + \ldots + q^n + \ldots = \frac{1}{1-q} = (1-q)^{-1},$$

$$\text{így } (\mathbf{E} - \mathbf{A})^{-1} = \mathbf{E} + \mathbf{A} + \mathbf{A}^2 + \ldots + \mathbf{A}^n + \ldots$$

De mi a közvetlen közgazdasági jelentősége mindennek? Az inverzmatrix fogalmának, keletkezésének és tényleges gazdasági jelentésének megértéséhez kiindulhatunk a következő, egyszerűnek és elég konkrétnak látszó gondolatmenetből.

Tegyük fel, hogy a gépipar öt szektora egy-egy nagyvállalat, amelyek mindegyike egy-egy fajta terméket gyárt: mondjuk szerszámgépet, elektromotort, elektronikus berendezést, mérőműszert és csavart. Egy ilyen vállalat áruforgalmi osztályán gondoskodnak a gyárba beérkező megrendelések teljesítéséhez szükséges alapanyagokról, kooperációs szállításokról. Ha például a gépgyártó vállalat megrendelést kap 1 db 1000 forintos szerszámgépre, akkor (feltéve, hogy a b) táblázatban megadott „normák" alapján dolgoznak) ennek előállításához szükségük van 44 forintnyi elektromotorra, 3 forintnyi elektronikus berendezésre, 16 forint áru mérőműszerre és 33 forint csavarra. Hasonlóan írják ki a megrendeléseket a gyártási programhoz a másik négy vállalat áruforgalmi osztályán is.

Tegyük fel mármost, hogy mind az öt vállalat valamilyen külső szervtől (mondjuk a külkereskedelemtől) „egységnyi" megrendelést kap, és kövessük az ebből adódó újabb és újabb egymásközti rendelések láncolatát.

Az „egységnyi" megrendelést érthetjük például úgy, hogy mind az öt vállalat 1000 forintos vagy 10 ezer forintos, vagy 1 millió forintos megrendelést kap. Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban 1 forintot

tekintünk egységnek, a tizedespontok lehetőség szerinti elkerülésére pedig táblázatainkat fillérben, tizedfillérben stb. adjuk meg.

Továbbá tegyük fel azt is, hogy a vállalatoknál a beérkező rendeléseket nem a rendelő cég szerint tartják nyilván, hanem aszerint, hogy a rendelés tárgya *végső fokon* milyen célt szolgál, azaz milyen végtermékhez (az első öt rendelés melyikéhez) készül.

Egyelőre tehát mind az öt vállalatnak van egy-egy egységnyi rendelése. A nyilvántartást központilag mindjárt matrix-alakban fektetjük fel, jóllehet a vállalatok ebből csak a rájuk vonatkozó sort ismerik, a rendeltetést jelölő fejrovatozással. Ha első lépésként beírjuk a kapott rendelést, a nyilvántartások így festenek:

Rendelésállomány forintban	A rendelés a következő *végtermék* előállítását célozza				
	Gép	Motor	Elektronika	Műszer	Csavar
A gépgyárban	1	—	—	—	—
Az elektromotorgyárban	—	1	—	—	—
Az elektronikus gyárban	—	—	1	—	—
A műszergyárban	—	—	—	1	—
A csavargyárban	—	—	—	—	1

Ez nem más, mint a már ismert egység-matrix, az **E**.

A rendelés beérkezte után a gyárak kiírják a szükséges eredeti (közvetlen) rendeléseket és elküldik egymásnak (természetesen a végcél megjelölésével). Feltételezésünk szerint a vállalat önmagának is rendelője. Ténylegesen ezek a koefficiensek az iparág vagy vállalat belső kooperációjának, „önfogyasztásának" mutatói.

A második lépcsőben beérkező új rendelések nyilvántartása (egyelőre az új rendeléseket nem adjuk hozzá a régi megrendelésekhez) könnyen belátható módon a koefficiens-matrix elemeinek felelnek meg.

Rendelésállomány tizedfillérben	*Végtermék*				
	Gép	Motor	Elektronika	Műszer	Csavar
A gépgyárban	152	33	53	8	23
Az elektromotorgyárban	44	95	19	16	5
Az elektronikus gyárban	3	5	165	16	3
A műszergyárban	16	24	24	161	14
A csavargyárban	33	14	10	8	78

Ez nem más, mint maga az **A** matrix, hiszen 152 tizedfillér = ,152 Ft.

A harmadik lépcső már egy kis megfontolást igényel, nehogy összekeverjük a nyilvántartást. Ha ugyanis megrendelőnként tartanánk nyilván a megrendeléseket, akkor az volna a gondolatmenet, hogy pl. a gépgyárba befutott $152 + 33 + 53 + 8 + 23 = 269$ tizedfillérnyi új megrendelés, és most ehhez, megint a normák felhasználásával, ki kell írni a megfelelő kooperációs szükségletet. Ebben az esetben azonban összekeveredne az egyes rendelések végső célja, és a továbbiakban már nem tudnánk, hogy valamely pótrendelés melyik eredeti rendelés következ-

tében vált szükségessé. (Ez sajnos a gyakorlatban is gyakran bekövetkezik, az exportrendeléseket sürgető minisztériumi termelési osztályok nem kis bosszúságára.) A mi célunk éppen az, hogy az egyenletrendszer általános megoldását adjuk meg, és ezért szigorúan külön kell tartanunk a rendeléseket, aszerint, hogy végső fokon melyik termék előállítását szolgálják.

Azt kell most megfontolnunk (ami kissé bonyolult lesz, de érdemes, mert a látszólag önkényes, de a valóságban mégis igen mélyen gyökerező matrix-szorzás definíciójához vezet), hogy az egyes vállalatokhoz (pl. a műszergyárhoz) milyen rendelések fognak befutni e harmadik lépcsőben valamely adott első, eredeti rendelés (pl. motorrendelés) miatt.

Ha a második lépcsőben minden egyes eredeti rendelés öt pótmegrendeléssé változott, akkor nyilvánvaló, hogy minden egyes pótmegrendelés a harmadik lépcsőben a maga részéről ismét öt új rendelést fog eredményezni. Az $5 \times 5 \times 5 = 125$ új rendelés közül most azokat kell összekeresnünk, amelyek adott *végterméket* szolgálnak és adott *vállalathoz* futnak be.

Nézzük meg például mennyivel nő a gépipar saját rendelésállománya az eredeti szerszámgép-rendelés miatt a harmadik lépcsőben?

Ha a gépiparban egy forintnyi *eredeti* szerszámgép-rendelés teljesítéséhez a második lépcsőben

,152 forint gépipari termék (szerszámgép),
,044 forint villamosgépipari termék (elektromotor),
,003 forint híradástechnikai termék (elektronikus berendezés),
,016 forint műszeripari termék (mérőműszer),
,033 forint tömegcikkipari termék (csavar)

felhasználására van szükség, ahhoz viszont, hogy egységnyi szerszámgépet, elektromotort, elektronikus berendezést és csavart termelhessenek, a gépiparnak ,152, ,033, ,053, ,008, ,023 fillér szerszámgépet kell szállítani a gépgyártás, a villamosgépipar, a híradástechnika, a műszer- és a tömegcikkipar részére, akkor a harmadik lépcsőben a gépipari vállalathoz az eredeti géprendelés miatt létrejött alábbi új megrendelések futnak be:

,152.,152 = 23104 tízezred fillérnyi, a gépiparban a második lépcsőben felhasználandó *szerszámgép* termeléséhez szükséges szerszámgép,

,044.,033 = 1452 tízezred fillérnyi, a gépiparban a második lépcsőben felhasználandó *elektromotor* termeléséhez szükséges szerszámgép,

,033.,053 = 159 tízezred fillérnyi, a gépiparban a második lépcsőben felhasználandó *elektronikus berendezés* termeléséhez szükséges szerszámgép,

,016.,008 = 128 tízezred fillérnyi, a gépiparban a második lépcsőben felhasználandó *mérőműszer* termeléséhez szükséges szerszámgép,

,033.,023 = 759 tízezred fillérnyi, a gépiparban a második lépcsőben felhasználandó *csavar* termeléséhez szükséges szerszámgép.

Összesen 25602 tízezred fillér, azaz 2,56 fillér szerszámgép pótlólagos legyártására van tehát szükség, hogy a harmadik lépcsőben ki lehessen elégíteni a gépipar által termelt és a gépiparban felhasznált szerszámgépek iránt keletkező keresletet. Ez azonban a szerszámgépekből a harmadik lépcsőben felmerülő *teljes* rendelésállománynak csak egy része, amelyet a gépipar saját magának „ad fel". Kiszámítása úgy történt, hogy a nyilvántartási matrix első oszlopának és első sorának megfelelő elemeit összeszoroztuk egymással és a szorzatokat összegeztük. Ehhez hasonlóan kaphatjuk meg a harmadik lépcsőben az eredeti géprendelés által a többi iparágban keltett szerszámgépkereslet nagyságát is; a *villamosgépiparét* úgy, hogy a második nyilvántartási matrix *második oszlopának és első sorának* megfelelő elemeit megszorozzuk egymással és a szorzatot összegezzük, a *híradástechnikáét* úgy, hogy a második nyilvántartási matrix *harmadik oszlopának és első sorának* megfelelő elemeit megszorozzuk egymással és a szorzatokat öszegezzük és így tovább (attól függően, hogy a nyilvántartási matrixban hány szektort vettünk figyelembe).

Egész általánosan kimondva, ha a_{ik} jelenti az **A** matrix i-edik sorának k-adik oszlopában álló elemet és b_{ik} az általános elemet a **B** matrixban, akkor a szorzat-matrix (**C** = **A B**) c_{ik} tényezőjét a következő matematikai képlet adja:

$$c_{ik} = \sum_{j} a_{ij}\ b_{jk}$$

(A Σ jel alatti j = 1,2,3 ... szerint képzett szorzatokat kell tehát összeadni.) Négyzetreemelés esetén pedig (**A A** = $\mathbf{A}^2$) a megfelelő a^2_{ik} tagot az

$$a^2_{ik} = \sum_{j} a_{ij}\ a_{jk}$$ összefüggés adja.

(a^2_{ik} mint az $\mathbf{A}^2$ matrix általános eleme, nem tévesztendő össze $(a_{ik})^2$-tel, amely az **A** matrix egyik elemének négyzete).

A harmadik lépcső tehát (a megfelelő 25 × 5 = 125 szorzás és 25 összeadás elvégzése után kerekítve és nyilvántartásba véve):

Rendelésállomány századfillérben	*Végtermék*				
	Gép	Motor	Elektronika	Műszer	Csavar
A gépgyárban	256	89	179	41	57
Az elektromotorgyárban	113	110	77	48	22
Az elektronikus gyárban	15	18	279	53	11
A műszergyárban	66	70	93	269	41
A csavargyárban	83	38	46	26	71

Ez nem más, mint a hatványsor harmadik tagja: $\mathbf{A}^2$.

A negyedik lépcsőt, az újabb pótrendeléseket nyilván ismételt szorzással kapjuk $\mathbf{A}.\mathbf{A}^2 = \mathbf{A}^3$, s ennek értékei (most már a rovatozás elhagyásával):

ezredfillérben	459	195	463	134	119
	238	160	222	118	58
	51	50	486	135	30
	190	163	271	468	94
	172	82	141	67	82

A pontosság kedvéért még egy újabb lépcsőt számítva, $\mathbf{A}.\mathbf{A}^3 = \mathbf{A}^4$,

ezredfillérben	86	39	109	37	24
	48	28	56	27	13
	16	12	87	31	7
	47	36	70	85	20
	34	17	36	16	12

Most már csak egyetlen egy tizedfilléres összeg mutatkozik. Persze, ha még pontosabban akarnánk tudni a végeredményt, még folytathatnánk a műveletet tetszés szerinti pontosságig, vagy akár egész a végtelenségig — de számunkra elég pontos az eddigi számítás: 1 Ft kiinduló értékhez viszonyítva a tizedfillér 1‰-nek felel meg.

Ha most az összes nyilvántartás megfelelő rovatait összeadjuk, akkor a következő táblát kapjuk:

c) táblázat

Rendelésállomány forintban	*Végtermék*				
	Gép	Motor	Elektronika	Műszer	Csavar
A gépgyártásban	1,183	,044	,077	,014	,030
Az elektromotorgyárban	,058	1,108	,030	,022	,008
Az elektronikus gyárban	,005	,007	1,199	,023	,005
A műszergyárban	,025	,033	,037	1,194	,020
A csavargyárban	,044	,019	,016	,011	1,086

Ez a táblázat tehát tartalmazza az eredeti egységnyi rendeléssel együtt az összes általa keltett pótrendelést is, tizedfillérnyi pontossággal, mégpedig az eredeti rendelés gyáranként támasztott kereslete szerint csoportosítva. Ez a táblázat nem más, mint az ún. technológiai matrix $(\mathbf{E} - \mathbf{A})$ inverze $(\mathbf{E} - \mathbf{A})^{-1}$ (a továbbiakban ezt az inverz-matrixot **R**-vel fogjuk jelölni), amely egyben matematikailag az ágazati kapcsolatok egyenletrendszerének általános megoldása. Azért általános ez a megoldás, mert minden eredeti rendelésösszetételhez rövid számítással megadja a teljes végső keresletet. Az inverz-matrix elemei tehát (ellentétben a kiinduló-matrixszal) nemcsak a közvetlen, de a *közvetett* keresletet is megadják, amelyet a pótrendelések (elvileg) végtelen sora kelt.

Mármost eltekintve a kész inverz matematikai jó tulajdonságaitól, nyilvánvaló, hogy az inverzet előállító hatványsor (az egyes „lépcsőfokok") viselkedése közgazdaságilag nagyon érdekes, mert a gyakorlati gazdasági életben végbemenő folyamatot tükröz: a kereslet „végighullámzását" az iparágak közt.

A beruházásokról

E dolgozat sajátos szempontjaiból nem szükséges a beruházás fogalmát precízen meghatározni. Itt csak annyit szögezünk le, hogy beruházáson a továbbiakban nem a beruházási tevékenységet (tervezést, építkezést stb.), nem is a beruházott létesítményt (gyárat, műhelyt, gépet), hanem a termelési kapacitás növelését szolgáló anyagi ráfordításokat

értjük. Szempontunkból, a számítás módszertanának szemszögéből közömbös, hogy szigorúan csak az állóalapok növelésére fordított összegeket tekintjük-e beruházásnak, vagy a forgóalapok növelése is beruházásnak minősül, vagy egyszerűen minden újabb, pótlólagos eszközlekötés beruházásnak számít. Itt e kérdés bő irodalmára való utalással (ennek eredményeit kétségtelenül alkalmazni lehet, sőt kell, ha módszerünkkel valóban gyakorlati számításokat kívánunk végezni) leszögezzük, hogy a kiinduló adatokat általában pontosan definiálni kell a számítások elvégzése előtt. A számítások végeredménye ugyanis csak a kiindulóadatok ismeretében értelmezhető: nem mindegy, hogy a közvetett fixtőke-ráfordításokat vagy a közvetett fix + forgótőke-ráfordításokat számítjuk-e. A *módszer* mindkét esetben azonos, a kiinduló adatok és az eredmény azonban nem.

Az általunk felhasznált adatok esetében ilyen pontos definíciót a beruházás fogalmának, nomenklatúrájának és a statisztikai adatgyűjtésnek időközi változásai miatt nem tudunk adni, az adatok inkább arányokat jeleznek. Kiszűrtük azonban — amennyire lehetett — az üzembe nem helyezett beruházások adatait, mivel csak az üzembe helyezett beruházások növelhetik a termelési volument.

Tegyük fel, hogy az egyes iparágak (ipari alcsoportok, vállalatok) termelési volumene csak beruházásokkal növelhető. Tegyük fel továbbá, hogy a beruházott összeg és a termelési volumen növekedése közt egyenes arány van. Ebben az esetben az arányossági tényezővel szorozva a beruházott összeget, kiszámíthatjuk a beruházásból származó termelésemelkedést, vagy fordítva: a termelés színvonalának kívánatos növekedéséből az arányossági tényezővel osztva kiszámíthatjuk az ehhez szükséges beruházási összeget.

Matematikailag ezt az összefüggést a következőképpen jelölhetjük:

$$\Delta x = bz$$

ahol Δ a termelési színvonal *növekedését* jelenti (a Δ jel éppen a differenciális vonást kívánja kiemelni), b az arányossági tényező, a „fajlagos beruházási koefficiens", z pedig a beruházott vagy beruházandó összeg.

Ha az előbbi két feltételt elfogadjuk, az inverz-matrix segítségével további fontos kérdésekre adhatunk választ.

Ennek a dolgozatnak nem célja e feltevések helytállóságát kutatni. Ehhez a jelenleginél szélesebbkörű statisztikai vizsgálatokra kellene támaszkodni, s e tekintetben most csak Sági Márton (befejezetlen) tanulmánya áll rendelkezésünkre. A feltevések elég valószínűnek látszanak, bár bizonyára még pontatlanabbak, mint a „fajlagos anyagkoefficiensekre" vonatkozó alapjukban hasonló arányossági feltevések. Míg ugyanis a fajlagos anyagkoefficiensek a termelés egységéhez szükséges anyagráfordítás mérőszámai, addig a beruházási koefficiensek a termelés egységnyi *növeléséhez* szükséges beruházásokat mérik.

Logikailag erősíti az első feltevés valószínűségét, ha a termelési kapacitás teljesen ki van használva. (Ez nyilván nem teljesen igaz, csak igen durva elhanyagolások árán fogadható el a gépiparról a vizsgálandó időszak mindkét végét tekintve. Talán még 1950-ben inkább fennállt, mint 1957-ben.)

Valószínűleg az a feltételezés sem helyes (főként magyarországi viszonyok közt), hogy a beruházandó összegnek vagy akár a termelés színvonalának ebből következő növekedése valamilyen *folyamatos* változásra képes mennyiség, kontinuum. Előfordulhat, hogy több (esetleg sok) beruházási változat van, ezek mindegyike bizonyos diszkrét nagysággal emeli a termelést, és bizonyos beruházással jár; lehet, hogy nagyon sok kész műszaki tervünk van, de mindig van egy meghatározott *szakaszosság* az egyes megoldásokban. Továbbmenve elég valószínűtlen, hogy mindezen variációkban a beruházott összeg és a termelés azonos arányban növekedjék, bár úgy gondoljuk, hogy az arányossági mutatókban nem tapasztalható nagy eltérés. Természetesen az sem mindegy, hogy ez az átlag körüli eltérés ± 10 vagy ± 50 százalékos határok közé szorítható-e, erre vonatkozóan azonban egyelőre nincsenek adataink. Valószínű azonban, hogy jelentős különbség mutatkozik az üzembővítést (rekonstrukciót) és az új üzemek létesítését célzó beruházások közt. Erre a dolgozat végén visszatérünk, egyelőre eltekintünk tőle.

További implicit, rejtett feltételezése számításainknak az, hogy a beruházás csak a termelés színvonalára hat, technológiájára, anyagfelhasználási koefficienseire nem, azaz a technológiai matrixot nem változtatja, tiszta *extenzív* beruházás. Ez ismét elég erőszakolt absztrakció — bár egészében véve a vizsgálandó időszakra valóban inkább az extenzív, mint az intenzív beruházás volt a jellemző.

Mindezek ellenére, és annak tudatában, hogy az absztrakciókon kívül a felhasznált számok is nagy hibaforrásokkal terhesek, maga a számítás is a felhasznált matrix-szal együtt csonka, mégis érdemesnek tartjuk a gondolatmenet és a számítás leírását módszertani újdonsága miatt, és főképp azért, mert egy nagyon fontos gyakorlati probléma konkrét megoldásához ad talán segítséget — természetesen az absztrakciók és az adatok további tisztázása után.

A közvetlen beruházás

Sági Márton adatai alapján megkíséreljük a gépiparra vonatkozó beruházási koefficienseket kiszámítani. Dolgozata a következő számadatokat munkálta ki:

Beruházás az 1950—1957. években (milliárd forintban)

Gépgyártás	4,3
Villamosgépipar	0,62
Híradástechnika	0,58
Műszeripar	0,50
Tömegcikkipar	1,9

Sági Márton dolgozatában igen sok megszívlelendő és óvatosságra intő megjegyzést tesz a gyűjtött adatokra. Ezeket itt nem ismételjük

meg, mivel hangsúlyozottan nem a pontos számítás, hanem a számítási módszer bemutatása, és legfeljebb bizonyos tendenciákra vonatkozó hipotézisek felállítása a célunk.

Ugyanígy a termelési színvonal növekedését is csak igen nyers adatokkal jelezzük, s még az sem okoz itt nagyobb fejtörést, hogy az említett 8 évi beruházást mely évek, milyen módon mért termelésnövekedéséhez viszonyítsuk. (A beruházott összegek ugyanis csak bizonyos időbeli eltolódással éreztetik teljes hatásukat, termelésnövelő hatásukat pedig mérhetnénk változatlan áron, folyó áron, a nettó termelési index alapján stb.) Az 1951. évi Statisztikai Évkönyv 16. oldalán az 1950. évre vonatkozóan találtunk olyan adatokat, amelyek az a) táblázat teljes termelési adataival összemérhetők (habár az összehasonlítás statisztikailag nem teljesen jogosult az időközben történt nomenklatúraváltozások miatt).

Iparcsoport	Termelési érték folyó áron (1950.)		
	Forgalmi adó nélkül ezer Ft	Forgalmi adó ezer Ft	Összesen kerekítve milliárd Ft
Gépgyártás	4 221 035	660 341	4,88
Erősáramú berendezések gyártása	1 048 240	317 588	1,37
Gyengeáramú berendezések gyártása	617 321	146 475	0,76
Finommechanika	144 475	30 906	0,18
Tömegcikkipar	1 022 372	230 520	1,25

Ha ezt a csoportosítást összehasonlíthatónak ítéljük az a) tábla csoportosításával, akkor a termelési színvonal emelkedése, forgalmiadós folyó áron mérve a következő (milliárd forint):

Megnevezés	Gépgyártás	Villamosgépipar	Híradástechnika	Műszeripar	Tömegcikkipar
1957	10,93	2,10	2,06	1,24	3,97
1950	4,88	1,37	0,76	0,18	1,25
Növekedés	6,05	0,73	1,30	1,06	2,72
Beruházás*	4,3	0,62	0,58	0,50	1,9
1 Ft növekedésre jutó beruházás (b*)	0,71	0,85	0,45	0,47	0,70

*) Sági Márton adatai alapján.

A kapott beruházási fajlagosok — *egymáshoz való viszonyukat tekintve* — elfogadhatónak tűnnek. A legkisebb „fajlagos" a híradástechnikáé, valamivel magasabb a műszeriparé. Aránylag nagyobb beruházással jár a többi ág termelési színvonalának emelése.*

* Összehasonlításul álljon itt az 1 munkásra jutó hajtóerő, kW-ban mérve, az 1953. évi Statisztikai Évkönyv 47. oldala alapján számítva (kW/fő):

Év	Gépgyártás	Villamosgépipar	Híradástechnika	Műszeripar	Tömegcikkipar
1953	1,9	2,6	—,62	—,63	1,6
1952	1,8	1,9	—,60	—,59	1,1

Mint látjuk, ezek a beruházási fajlagosokkal távoli rokonságban álló hányadosoknak, bár évről évre elég jelentősen ingadoznak, lényegében *ugyanolyan az egymásközti sorrendjük*, mint a beruházási fajlagosoké.

A közvetett beruházás

Felmerül az a kérdés: van bizonyos pénzösszegünk — például 10 millió forintunk —, hogyan ruházhatjuk be ezt a gépipar területén úgy, hogy a lehető legnagyobb termelésiérték-növekedés származzon belőle? Ezt a termelésnövekedést azonban ne a bruttó termelésnek, hanem a gépipar extern termelésének növekedésén, a gépipar által a népgazdaság többi részének átadott termékmennyiség növekedésén mérjük. A kérdés igen egyszerűnek látszik első pillanatban: a legalacsonyabb „fajlagos" a híradástechnikáé (—.45), 10 millió forintból látszólag évi 22,2 millióval növelhetnénk a híradástechnika teljes termelését. Csakhogy a híradástechnika termelésének növelése megkívánja az ezt kiszolgáló ágazatok termelésének fokozását is, erre pedig már nem telik a 10 millióból. A c) táblázat 3. (elektronika) oszlopa szerint a híradástechnika teljes termelésének 1,199 forintos növekedéséhez, vagyis az extern-termelés 1000 forintos emelkedéséhez még 77 forintos gépgyártási, 30 forintos villamosgépipari stb. termelésnövekedés szükséges. És vajon, ha mindezt fedezzük a szükséges beruházásokkal, akkor — összehasonlítva a többi ág hasonlóan számított fejlesztésével — biztos-e, hogy a híradástechnika fejlesztése marad a legolcsóbb?

Ha világosan akarunk látni, nyilván ki kell számítanunk minden egyes iparág 1 forintnyi externtermelés-növelésének közvetlen és közvetett beruházási igényeit. Ezt a c) táblázat és a közvetlen beruházási fajlagosok ismeretében könnyen megtehetjük, 25 szorzással és 5 összeadással, azaz legfeljebb 10 percnyi munkával.

Azt számítjuk ki, hogy az extern-termelés 1 forintnyi növekedése mennyi beruházást kíván gépipari ágazatonként, azaz a közvetlen beruházási fajlagosok **b*** vektorát szorozzuk az inverz-matrixszal. A teljes beruházási igényt tehát a $\mathbf{b^*(E—A)^{-1}}$ (vagy más jelöléssel **b*R)** szorzat adja. Első elemének előállítása például a következőképp történik:

$$
\begin{array}{rcl}
1{,}183 \;.\; {,}71 & = & {,}83993 \\
{,}058 \;.\; {,}85 & = & {,}04930 \\
{,}005 \;.\; {,}45 & = & {,}00225 \\
{,}025 \;.\; {,}47 & = & {,}01175 \\
{,}044 \;.\; {,}70 & = & {,}03080 \\
\hline
 & & {,}93403 \approx {,}93
\end{array}
$$

Az 1 forintnyi gépgyártási extern-termeléshez szükséges teljes termelési szinteket tehát rendre összeszoroztuk a megfelelő közvetlen beruházási fajlagosokkal; a szorzatok összege az a beruházási befektetés, amely lehetővé teszi a gépipari extern-termelés 1 forintnyi növelését.

Megnevezés	Gépgyártás	Villamosgépipar	Híradástechnika	Műszeripar	Tömegcikkipar
Közvetlen fajlagos	—,71	—,85	—,45	—,47	—,70
Teljes (közvetlen és közvetett) igény...	—,93	1,00	—,65	—,61	—,80
Közvetett beruházás	—,22	—,15	—,20	—,14	—,10

Mint látjuk, a közvetett beruházás fajlagosai egészen másképpen alakulnak (bár nem az egész népgazdaságot vettük alapul, csak egy részét: a kohászaton, a színesfém-iparon, a szállításon, az energiatermelésen keresztül mutatkozó „másodlagos" beruházási igények még sokat változtathatnak a képen).

Mivel az előbbi számítás adatai nagyon pontatlanok, csak két fontos tendenciára szeretnénk itt rámutatni:

1. A közvetett beruházás a népgazdaság ilyen kis részletén keresztül követve is jelentős összegű lehet (itt a gépiparban is átlagosan a közvetlen beruházás 25 százalékát, az egész ipart tekintve becslésünk szerint átlagosan *többet,* mint a közvetlen beruházás!).

Meg kell említeni, hogy ez az eredmény csak a beruházási koefficiensek *egymásközti* arányaitól, s nem e koefficiensek *abszolút* nagyságától függ (lehetséges, hogy ez utóbbit *alábecsültük* annak következtében, hogy nem a nettó termelés növekedéséhez, hanem az ebben az időszakban erősen halmozódó teljes termeléshez viszonyítottuk). Ennek oka az, hogy a matrix-szal való szorzás minden vektort, amelynek bizonyos „iránya" van (ezt az „irányt" a koefficiensek *egymásközti aránya* szabja meg) azonos módon „nyújt meg", azaz, ha a közvetlen beruházások az előbb említett módon aránylanak *egymáshoz,* akkor a teljes beruházásoknak a közvetlen beruházásokhoz való aránya (százalékosan kifejezve) mindig *azonos* lesz, bármekkora is legyen a közvetlen beruházási koefficiensek abszolút nagysága. (Erről meggyőződhetünk, ha a közvetlen fajlagosok tízszeresével vagy tizedrészével számolunk: az eredmény is pontosan tízszeres, illetőleg tizedannyi lesz.)

2. A közvetett beruházás jelentősen megváltoztathatja a beruházásigényesség sorrendjét és arányait (pl. az eredetileg első helyen álló híradástechnika nagyobb másodlagos szükségletei miatt visszacsúszott a műszeripar mögé). Népgazdasági szinten különös óvatosságra int a nagy közvetlen és közvetett energiaigénnyel dolgozó iparágak fejlesztése, mivel közvetett beruházásaikban szerepet játszanak az energiaipar igen magas beruházási fajlagosai.

Ha azonban feltételezéseinket és adatainkat helyeseknek tekintjük, akkor eredeti kérdésünkre a matematikailag szabatos válasz a következő: ha van 10 millió forint beruházási összegünk, akkor abból a műszeriparban (tehát *nem* a híradástechnikában) érhetjük el az externtermelés legnagyobb növekedését.

	A műszeripari extern-termelés 1 forintnyi növekedéséhez szükséges beruházás	A műszeripari extern-termelés 16,45 millió forintnyi növekedéséhez szükséges beruházás
A gépgyártásban	,014 · ,71 = ,00994 Ft	164 ezer Ft
A villamosiparban	,022 · ,85 = ,01870 Ft	308 ezer Ft
A híradástechnikában ...	,023 · ,45 = ,01035 Ft	170 ezer Ft
A műszeriparban	1,194 · ,47 = ,56118 Ft	9231 ezer Ft
A tömegcikkiparban ...	,011 · ,70 = ,00770 Ft	127 ezer Ft
Összesen tehát	0,60787 Ft	10000 ezer Ft

A műszeriparban az extern-termelés 10 000 000:—. 61 = 16,45 millióval növekedhet. (A híradástechnikában csak 10 000 000:—. 65 = 15,4 millió a növekedés, tehát 1 millióval kisebb, mint a műszeriparban és

nem ,9 millióval nagyobb, mint a közvetlen fajlagosokkal számolva. Ez a különbség mindenképpen szignifikánsnak tekinthető, hiszen az 1,9 millió a 16,4 milliónak több mint 10 százaléka.)

Figyelemre méltó, hogy a 10 millió forintnak csak 92 százalékát szabad a műszeriparban befektetni, a fennmaradó 8 százalékot a többi iparág szükségletei kötik le. (Persze, ha az „alapberuházás" más iparágba megy, akkor ez a pótlólagos rész magasabb.)

Visszatérve a matematikailag szabatos modellből a valóságba, gyakorlatilag persze egy 9,2 milliós műszeripari befektetés esetében nem szükségszerű egyidejűleg 164 ezer forintot a gépgyártásba befektetni, márcsak azért sem, mert a szükséges 16,45 . ,014 = 230 ezer forintos gépgyártási kapacitástöbbletet még a gépgyártás „teljes leterhelése" után is biztosítani lehet túlórázással, szervezési intézkedésekkel stb., vagyis a közmondás szellemében: nincs olyan rakott szekér, amelyre egy szalmaszál még föl ne férne.

Gyakorlatilag is le kell azonban szögezni: ez a szalmaszálnyi többletkapacitás-igény *létezik,* és a kis szalmaszálak felhalmozódásuk után előbb-utóbb kikényszerítik az új szekeret. Ebből a szempontból, tehát a hosszú időtartamra szóló, perspektivikus tervek szempontjából némiképp még lazíthatjuk azt a bevezető feltételezést, amely szerint a számítás kiindulópontjaként teljes kapacitáskihasználást követeltünk. Az új feltételezést kétféleképp is megfogalmazhatjuk, vagy úgy, hogy ha van is valamely iparágban kapacitástartalék, az nem rendellenesen nagy; vagy pedig úgy — és ez talán még szabatosabb is —, hogy módszerünk nem a *beruházási* szükségletek számítására szolgál, hanem a pótlólagos *kapacitásigényeket* teszi áttekinthetővé, a többletkapacitást mindenkor a létrehozására szükséges pénzösszeggel értékelve.

A beruházás mint iparág

Még egy — az eddigieknél is pontatlanabb — számítási kísérletet teszünk abból a célból, hogy egy ökonómiai szempontból fontos jelenséget legalább módszertanilag megragadhassunk. Eddig a beruházást tisztára „pénzkérdésként" kezeltük, holott a beruházás: anyagi javak, éspedig nem utolsósorban a gépiparból származó anyagi javak felhalmozása. Nem vettük figyelembe, hogy a gépipari termelést növelő beruházásba beépített gépi berendezés a maga részéről szintén *kereslet* gépipari termék iránt. Az ebből adódó pótlólagos hatások „mérése" lesz most célunk. Tegyük fel, csupán a számítás kedvéért, „statisztikai hallomás után becsülve", hogy minden beruházott forintból 40 fillér gépi berendezés (mégpedig 25 fillér gépipari, 5 fillér villamosgépipari termék, 5 fillér műszer és 5 fillér híradástechnikai készítmény), a többi 50 fillér pedig épület és egyéb. Az épületek révén esetleg visszagyűrűző hatásoktól el is tekintünk. A számítási mód népgazdasági séma esetén is lényegében azonos marad. Feltesszük azonban, hogy a többi ágazathoz hasonlóan, a beruházásnak is van „önfogyasztása", 10 százaléknyi „felvonulási épület" stb.

A feladat mármost a következő: a beruházási ágazat „anyag- és áruforgalmi irodáját" is odaképzeljük a többi öt „vállalat" mellé, és valahányszor valamelyik vállalat rendelést kap, a hozzátartozó kapacitást megrendeli a beruházótól. Matrix-nyilvántartásunkat tehát ki kell egé-

szíteni a beruházási szektor sorával
$\mathbf{b}^* = -,71\ -,85\ -,45\ -,47\ -,70$ (a közvetlen beruházási koefficiensekkel), valamint a beruházási szektor oszlopával

$$\mathbf{b} = \begin{matrix} -,25 \\ -,05 \\ -,05 \\ -,05 \\ 0 \end{matrix}$$

(Tömegcikkipari közvetlen fogyasztás nincs.)

Ez az előbb felsorolt „beruházási költségstruktúra". A 6. elem helyére fog kerülni a 10 százalékos önfogyasztás.

Nézzük meg, milyen új tényezők lépnek fel, ha az eddigi 5 gépipari szektort egy új, beruházási szektorral kiegészítjük?

A beruházási szektorban, mint már említettük, szintén van belső fogyasztás (c), amely felvonulási épületekből stb. áll. Ahhoz tehát, hogy a beruházási szektor egységnyi „beruházási terméket" bocsáthasson a gépipari szektorok rendelkezésére, ennél nagyobb teljes termelést kell adnia. A beruházási szektorban a belső fogyasztás miatt jelentkező pótlólagos termelési hatásokat ki lehet fejezni egy hatványsorral, amelynek határértékét a pótlólagos termelési hatások végtelen láncolata nem haladhatja meg. Emlékeztetőül ismételten felírjuk a tanulmány első részében már szereplő hatványsort.

$$1 + q + q^2 + q^3 + \ldots\ldots + q^n = \frac{1}{1-q} = (1-q)^{-1}.$$

A pótlólagos hatások végtelen láncolata határértékének számítására a $(1-q)^{-1}$ formulát fogjuk használni. A fenti formula alapján kiszámíthatjuk, hogy a beruházási szektornak, a belső fogyasztás (esetünkben ez legyen 10 százalék) miatt az egy forint beruházási termék — externtermelés — elérése céljából mekkora teljes termelést kell elérnie.

$(1-c)^{-1}$ = a beruházási szektor teljes termelésével, esetünkben

$$(1-0{,}1)^{-1} = \frac{1}{(1-0{,}1)} = 1{,}11111\ldots$$

Tehát ha a gépipari szektorok egységnyi beruházási terméket vesznek át felhasználásra a beruházási szektortól, akkor nem egységnyi, hanem ennél több beruházási termék figyelembevételével kell a gépipari ágak szállításait előirányozni.

Az eddigiekben a gépipari szektorokban megvalósítandó beruházásoknak csak a pénzügyi fedezete volt meg, amelyet a már ismert teljes beruházási hányadok vektora **(b* R)** fejez ki. Most meg kell határoznunk a teljes „beruházási termék" anyagi alkatelemeit, de nem az összes, hanem csak a gépipari szektorok által termelt termékek tekintetében. Annyit már tudunk, hogy a **b** vektor kifejezi a közvetlen beruházási termék gépipari termékekből álló alkatelemeit, megmutatja, hogy egységnyi közvetlen beruházáshoz 0,25 gépet, 0,05 motort, 0,05 elektronikus berendezést, 0,05 mérőműszert és 0,00 csavart használnak fel. A teljes beruházási termék gépipari termékekből álló anyagi alkatelemeit tehát úgy kapjuk meg, ha a gépipari szektorok teljes ráfor-

dítási koefficienseit tartalmazó matrixot (**R**-et) megszorozzuk a **b** vektorral, amely a közvetlen beruházási hányadok gépipari termékekből álló anyagi alkatelemeit tartalmazza. Az **Rb** kifejezés *a teljes beruházási termék gépipari termékekből álló anyagi alkatelemeinek* előállításához szükséges termelési színvonalakat határozza meg. Tehát azokat a termelési színvonalakat, amelyeket a gépipar egyes ágainak el kell érni, hogy *extern termelésként* a szükséges összetételben rendelkezésre bocsássák a beruházandó anyagi alkatelemeket.

Ha a gépipari ágazatoknak a teljes beruházási hányadok anyagi alkatelemeinek előállítása céljából extern-termelést kell megvalósítaniok, akkor ez utóbbi tehát *közvetlen* keresletet támaszt az egyes gépipari ágak termékei iránt. Meg kell tehát határoznunk, mekkora lesz az egyes gépipari ágak teljes termelésének az a növekménye, amely a teljes beruházási hányadok gépipari termékekből álló anyagi alkatelemeinek legyártásához közvetlenül szükséges.

Már az eddigiekből is ismerjük, hogy egységnyi extern-termelés eléréséhez **b*R** teljes beruházási hányad szükséges és hogy a teljes beruházási hányadok anyagi alkatelemeinek előállításához a gépipari ágazatoknak **Rb** extern-termelést kell a beruházási szektor rendelkezésére bocsátani.

Tudjuk például (lásd alább), hogy a gépiparban 1 Ft externtermelés-növekedés ,934 Ft teljes beruházást igényel, 1 Ft teljes beruházáshoz pedig közvetlenül 0,303 Ft gépipari, 0,073 Ft villamosgépipari stb. extern-termék szükséges. 1 Ft gépipari extern-termeléshez szükséges teljes beruházás gépi termékigényének kielégítése tehát $0{,}934 \cdot 0{,}303 = 0{,}283$ Ft közvetlen keresletet támaszt a gépi termékek iránt, $0{,}934 \cdot 0{,}073 = 0{,}068$ Ft pótlólagos keresletet villamosgépipari termékek iránt és így tovább. Azt tehát, hogy *a gépipari ágak 1 Ft extern-termeléséhez szükséges teljes beruházás tárgyi alkatelemeinek legyártása mekkora közvetlen keresletet támaszt az egyes gépipari ágazatok termékei iránt,* úgy kapjuk meg, hogy az egy forint teljes beruházás anyagi elemeinek előállításához a gépipari ágazatokban szükséges extern-termelést **(Rb)** elemenként megszorozzuk az egyes gépipari ágazatok teljes beruházási hányadaival **(b*R)**.
Az említett értékek rendre

	b*R =	(,934	1,005	,648	,608	,800)
Rb = ,303	**(Rb) (b*R)** =	,283	,305	,096	,184	,242
,073		,068	,073	,047	,044	,058
,063		,059	,063	,041	,038	,050
,069		,064	,069	,045	,042	,055
,013		,012	,013	,008	,008	,010

Ha az **(Rb) (b*R)** matrixot (diádot), amely azt mutatja, hogy a gépipari ágak egységnyi externtermelés-növeléséhez szükséges teljes beruházás anyagi alkatelemeinek legyártása mekkora keresletet támaszt az egyes gépipari ágazatok termékei iránt, kiegészítjük a beruházási szektor adataival, utolsó sorként a teljes beruházási hányadok vektorával **(b*R)** és utolsó oszlopként a teljes beruházási hányadok gépipari termékekből álló anyagi alkatelemei megteremtéséhez szükséges termelési szintek vektoraival **(Rb)**, akkor az alábbi matrixot kapjuk:

$$\begin{bmatrix} (\mathbf{Rb}) & (\mathbf{b^*R}) & \mathbf{Rb} \\ \mathbf{b^*\ R} & & 1 \end{bmatrix} \quad \begin{matrix} ,283 & ,305 & ,096 & ,184 & ,242 & ,303 \\ ,068 & ,073 & ,047 & ,044 & ,058 & ,073 \\ ,059 & ,063 & ,041 & ,038 & ,050 & ,063 \\ ,064 & ,069 & ,045 & ,042 & ,055 & ,069 \\ ,012 & ,013 & ,008 & ,008 & ,010 & ,013 \\ ,934 & 1,005 & ,648 & ,608 & ,800 & 1 \end{matrix}$$

A gépipari ágazatoknak — a fenti négyzetes matrix 1—5 sorában és 1—5 oszlopában feltüntetett — teljes termelése csak azért vált szükségessé, mert elő kellett állítaniok a teljes beruházási hányadok gépipari termékekből álló anyagi alkatelemeit mint extern-termelést. De a gépipari ágazatok csak akkor valósíthatják meg ezt a teljes termelést, csak akkor elégíthetik ki a teljes beruházási hányadok gépipari termékekből álló anyagi alkatelemei iránt mutatkozó *közvetlen* keresletet, ha ehhez újabb beruházásokat eszközlünk a teljes beruházási hányadok alapján. Meg kell tehát határoznunk, hogy mekkora lesz a szóban levő *közvetlen* kereslet kielégítéséhez szükséges teljes termelés *közvetlen* beruházási igénye együttesen az öt gépipari szektorban.

Azt már tudjuk: 1 Ft teljes beruházási hányad gépipari termékekből álló anyagi alkatelemeinek előállítása miatt az egyes gépipari szektorok extern-termelése **Rb** nagysággal nő. Az ehhez szükséges közvetlen beruházási költség tehát a gépipar öt szektorában összesen **b*Rb** nagyságú lesz, vagyis

$$\mathbf{b^*Rb} = ,71 \quad ,85 \quad ,45 \quad ,47 \quad ,70 \quad \begin{matrix} ,303 \\ ,075 \\ ,063 \\ ,069 \\ ,012 \end{matrix} = ,347$$

Az öt gépipari ágazatban tehát ,347 Ft *közvetlen* beruházási szükséglet jelentkezik, ha a teljes beruházási hányadok anyagi alkatelemeinek legyártása céljából emelni kell az egyes gépipari szektorok extern-, illetve teljes termelését.

Nyilvánvaló azonban, hogy az említett 0,347 Ft közvetlen beruházás is tartalmaz gépipari termékekből álló anyagi alkatelemet, amelyet a gépipari szektoroknak le kell gyártaniok (1. sz. pótlólagos kereslet gépipari termékek iránt), ez viszont újabb beruházásokat tesz szükségessé a gépipari ágazatokban (1. sz. pótlólagos beruházási igény a gépipari szektorokban) és így tovább. *Vagyis a termelés növeléséhez beruházások szükségesek, a beruházások megvalósítása céljából viszont bővíteni kell a termelést, a termelés további növelése végett pedig újabb beruházásokat kell eszközölni és így tovább.* A feladat tehát az, hogy kiszámítsuk, meddig terjed ezen pótlólagos termelési és beruházási hatások végtelen láncolata, mi ennek a határa. Azt már az eddigiekből tudjuk, hogy a gépipar öt ágazatában 0,347 Ft közvetlen beruházási szükséglet jelentkezik, ha a teljes beruházási hányadok anyagi alkatelemeinek legyártása céljából növelni kell a gépipari szektorok extern-, illetve teljes termelését. Az öt gépipari ágazatnak azt a teljes beruházási szükségletét, amely kifejezetten a beruházási szektor részére teljesített termelés miatt keletkezik, a következőképpen kapjuk meg:

$$(1 - \mathbf{b^*Rb})^{-1} = (1-0{,}347)^{-1} = \frac{1}{0{,}653} = 1{,}531.$$

Mivel már korábban kimutattuk, hogy magának a beruházási szektornak a belső fogyasztása is pótlólagos termelési és beruházási hatásokat vált ki, a következő lépésként figyelembe vesszük a beruházási szektor belső fogyasztásának pótlólagos termelési és beruházási hatásait.

$$\delta^{-1} = (1 - c - \mathbf{b^*Rb})^{-1} = (1 - 0{,}1 - 0{,}347)^{-1} = \frac{1}{0{,}553} = 1{,}808.$$

Ez a mutató *azt a határt jelzi, amelyet a beruházási szektor belső fogyasztása és a teljes beruházási hányadok gépipari termékekből álló anyagi alkatelemeinek termelése miatt keletkező közvetett termelési és beruházási hatások már nem haladhatnak meg.* (Feltételezzük ugyanis — mint korábban — a termelés és a beruházás közti egyenes arányosságot.)

A beruházási szektor belső önfogyasztása és kifejezetten a beruházási szektor részére teljesített termelés miatt szükséges teljes ráfordítási koefficiensek a gépipari szektorban a következők lesznek:

$$\delta^{-1}\ \mathbf{(Rb)\ (b^*R)}.$$

Ha ehhez hozzáadjuk a folyó termelés teljes ráfordítási koefficienseit, **R**-et (amikor a beruházási szektort, mint termelő „iparágat" még nem vettük figyelembe és csak a gépipari szektorok egymásközti folyamatos ráfordításait vizsgáltuk), akkor megkapjuk a *„folyó"* és a beruházásra (az állóalapok megteremtésére) irányuló gépipari termelés együttes teljes ráfordítási koefficienseit

$$\mathbf{R} + \delta^{-1}\ \mathbf{(Rb)\ (b^*R)}.$$

Ha a folyó termelés teljes beruházási hányadait (**b* R**-et), illetve a teljes beruházási hányadok gépipari termékekből álló alkatelemeinek értékeit (**Rb**-et) megszorozzuk a közgazdasági tartalmát tekintve már ismert mutatóval, a δ^{-1}-val, akkor megkapjuk a folyó termelés és a beruházásokra (az állóalapok megteremtésére) irányuló termelés együttes teljes beruházási hányadait, illetve azok gépipari termékekből álló értékeit. A fenti képletet a most tárgyalt mutatókkal kiegészítve, a következő ismert matematikai formulát kapjuk:*

$$\begin{bmatrix} \mathbf{R} & . \\ . & . \end{bmatrix} + \delta^{-1} \begin{bmatrix} \mathbf{(Rb)\ (b^*R)} & \mathbf{Rb} \\ \mathbf{b^*R} & 1 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \mathbf{E - A} & \mathbf{-b} \\ \mathbf{-b^*} & 1-c \end{bmatrix}^{-1}$$

A bővített matrix esetünkben (két tizedes pontosságig) a következő lesz:

1,69	,59	,43	,34	,47	,55
,18	1,24	,11	,10	,11	,13
,11	,12	1,27	,09	,10	,11
,14	,16	,12	1,27	,12	,12
,06	,04	,03	,03	1,10	,02
1,69	1,82	1,17	1,10	1,45	1,81

* Bodewig: Matrix Calculus. North-Holland Publishing Company. Amsterdam, 1956. 190–191. o. Céljainknak megfelelően kissé módosítva.

A matrix 1—5 sora és 1—5 oszlopa a „folyó" és a beruházásokra irányuló gépipari termelés együttes teljes ráfordítási koefficienseit tartalmazza. A matrix 6. sorának első öt eleme a folyó és a beruházásokra irányuló termelés együttes teljes beruházási hányadait mutatja, a matrix 6. oszlopának első öt eleme pedig azt, hogy mekkorák az említett együttes teljes beruházási hányadok gépipari termékekből álló anyagi alkatelemei.

Mint az új matrixból leolvasható, a közvetlen és a közvetett beruházási igények *egymásközti aránya* már nem változott (mivel mindegyik csak $\delta^{-1} = 1{,}808$-cal szorzódott), de két megállapítást tehetünk.

1. A teljes beruházási igény az egyes ágazatokban a közvetlen beruházásnak a következő hányada:

Gépgyártásban	1,69 : —,71 = 238 százalék
Villamosgépiparban	1,82 : —,85 = 214 százalék
Híradástechnikában	1,17 : —,45 = 260 százalék
Műszeriparban	1,10 : —,47 = 234 százalék
Tömegcikkiparban	1,45 : —,70 = 207 százalék

Tehát a közvetett beruházás már így is meghaladja a közvetlen beruházást, holott nem vettük figyelembe az egyéb kapcsolatokat (kohászatot, szénbányászatot, energiatermelést stb.), amelyek továbbgyűrűző hatása szintén nem lebecsülendő.*

2. A 10 millió forintot beruházásként legkedvezőbben továbbra is a műszeriparra költhetjük. Ezzel az előbbi számok szerint létrehozunk 10 000 000 : 1,10 = 9,091 000 forintnyi extern műszertermelési többletkapacitást úgy, hogy a következő pluszkapacitásokat építjük ki:

Iparág	Szükséges teljes termelési többletkapacitás Ft	Közvetlen beruházási fajlagos	Összes beruházási szükséglet ezer Ft
Gépgyártás	9 091 . ,34	3 091	—,71	2 195
Villamosgépipar	9 091 . ,10	909	—,85	773
Híradástechnika	9 091 . ,09	818	—,45	368
Műszeripar	9 091 . 1,27	11 546	—,47	5 467
Tömegcikkipar	9 091 . ,03	273	—,70	191
				8 994

(A 10 millió forintból még hiányzó 1,006 ezer forint részint a 10% „önfogyasztás" fedezetére szolgál, másrészt a kerekítések miatt bekövetkezett számítási hiba (6).

Mint látjuk, ha *kizárólag* a műszeripar extern-termelési kapacitását (pl. exporttermelését) kívánjuk fejleszteni, akkor is a beruházandó ösz-

* Megkíséreltük ezt a számítást kissé megváltoztatott alapadatokkal is elvégezni (a beruházási költségstruktúrát pontosan a KSH sémája szerint véve, s így az 5 költségtényezőt rendre 8, 20, 80, 80, 20 százalékkal megváltoztatva, miközben a gépipar részesedését 1 Ft beruházás tárgyi összetételében 40 fillérről 33 fillérre, azaz 18 százalékkal szorítottuk le). A kapott eredmény csak lényegtelenül (9 százalékkal) változott, miközben az iparágak teljes beruházási szükségletének egymásközti arányai változatlanok maradtak.

szeg csaknem felét *más* iparágakban kell befektetni. Így például nem fejleszthetjük a műszeripart a gépgyártás jelentős fejlesztése nélkül. Ez a szoros kapcsolat azt is világossá teszi, hogy a gépipar struktúraváltozása miért olyan lassú folyamat: szinte lehetetlen valamelyik ágát úgy fejleszteni, hogy a többi ág ne lépne fel előbb-utóbb jogos beruházási igényekkel, ezek épp a fejlődő és fejlesztendő ágazat közvetlen vagy közvetett ellátásának megnövekedett volumene miatt kerülnek napirendre.

Mindebből arra a fontos következtetésre jutunk, hogy a beruházások *összpontosítása szétforgácsolódásukhoz* vezethet, ha nem *tartalékoljuk* a megfelelő összegeket a *pótlólagos* beruházási szükségletekre. Nehéz pontosan megmondani, hogy a fő beruházásnak kb. hányszorosát kell tartalékolni a kapcsolódó beruházások részére (erre a KSH teljes sémája alapján adhatunk majd pontosabb választ), azonkívül ez — mint láttuk — függ a fejlesztésre előirányzott iparág jellegétől. De azt hiszem nem tévedünk, ha e szám *alsó* határaként ilyen esetben a fő beruházás *3—4-szeresét jelöljük meg!* E becslésben már azt is figyelembe vettük, hogy egyes iparágak kapacitása nincs teljesen kihasználva, így a velük szemben felmerülő kapacitástöbbletigény nem okoz beruházást (de rajta keresztül, a kooperáció révén továbbgyűrűzik a hatás), másrészt figyelembe vettük, hogy bizonyos igények az *importból* fedezhetők. Az import fokozása azonban előbb-utóbb szintúgy az export fokozását váltja ki, s ha meggondoljuk, hogy ez általában szintén kapacitásigényt jelent valamelyik exportáló iparág (mégpedig mostanában főként a magas beruházásigényű gépipari ágazatok) részéről, akkor előbbi becslésünket inkább alacsonynak tarthatjuk.

Természetesen nem minden beruházást tekinthetünk fő- vagy alapberuházásnak! E szempontból nem a beruházás nagysága a döntő. Éppen a gépipari beruházások csak akkor tekintehetők főberuházásnak, ha a megnövekedett termelési színvonal népgazdasági szinten is *extern* termelés céljaira jött létre, tehát például exporttöbblet előállítására, végső fokon és tulajdonképpen pedig a végső fogyasztás, a nemzeti jövedelem növelésére. Tulajdonképpen a szoros értelemben vett főberuházás csupán olyan termelési kapacitások kiépítésére szolgál, amelyek a nemzeti jövedelem tárgyi, elfogyasztható vagy felhalmozható alkotórészeit termelik.

★

Még az a kérdés szorul rövid megvilágításra, hogy az ismertetett két számítási metódus közül mikor melyiket használjuk fel, azaz mikor tekintsük a beruházást „iparágnak" és mikor nem, mikor áll a számítás egy egyszerű vektor-matrix-szorzatból és mikor kell az inverzet kiegészíteni, azaz — ismét másképp fogalmazva a kérdést — mikor kell figyelembe venni a beruházáson, mint „iparágon" átgyűrűző hatásokat, és mikor nem.

Az így feltett kérdés már önmagában hordja a választ. Mikor tekinthetünk el ugyanis a beruházási „iparágon" átgyűrűző, kapacitástöbbletet igénylő hatástól? Akkor, ha ez a kapacitástöbblet már eleve ki van elégítve — azaz akkor, ha a beruházási tevékenység már az elmúlt időszakban is azonos szinten valósult meg, tehát most pótlólagos kapacitást már nem igényel. Így tehát a második számítási mód akkor

jogosult, ha a beruházási tevékenység színvonala maga is bővül (vagy negatív irányban, ha csökken), azaz, ha a *bővítés üteme vagy struktúrája megváltozik.*

Ez ismét figyelmeztető jel arra, hogy a bővítés ütemének megváltoztatása ugrásszerűen megváltoztathatja a beruházással szoros kapcsolatban levő gépipar és építőipar terhelését (erre mind pozitív, mind negatív irányban az elmúlt évek tapasztalatai is figyelmeztetnek). Reméljük, hogy a KSH 1957. évi sémájának és inverzének birtokában e hatások elég pontosan számszerűsíthetők is lesznek.

Természetesen akkor, ha konkrétabb számításokra használjuk fel módszerünket, vigyázni kell, hogy az országban adott, előző években elért beruházási színvonalig az első módszerrel számoljunk és csak ezen felül a másodikkal.

★

Az ismertetett módszer gyors és általános tájékoztatást adhat a közvetett beruházásokról. Ha az inverz-matrix már ismert, akkor a számítás nem igényel elektronikus számológépet (az első módszer csak n^2, a második módszer további $n^2 + n$ szorzást kíván, ahol n a szektorok száma).

Pontosságát, a kapott eredmények megbízhatóságát illetően további kutatásra van szükség, amely felméri mind az alapvető feltételezéseknek, mind a felhasznált adatoknak, mind pedig magának a számításnak a pontosságát és exakt korlátait.

A felhasznált módszer tovább általánosítható, amennyiben nem egyetlen beruházási „iparágat", nem egyetlen **b** költségstruktúrát tételezünk fel, hanem feltesszük, hogy minden egyes iparág beruházásainak sajátos költségstruktúrája van. Ez esetben egyenleteink átmennek az O. Lange által is tárgyalt* lineáris differenciálegyenletekbe, számításuk ennek megfelelően bonyolultabbá válik. Talán közvetítő lépésnek tekinthetnénk, ha nem minden iparág számára kutatnánk fel a jellemző beruházási költségstruktúrát, hanem csak néhány tipikus fajtát határoznánk meg, de megpróbálnánk egymástól elválasztani a rekonstrukciós (bővítési) és új létesítményt létrehozó beruházásokat. Ezek költségösszetétele ugyanis a legfontosabb gép/épület-mutató tekintetében valószínűleg nagy eltéréseket mutat. Mindenesetre — s ezzel zárjuk dolgozatunkat — az e területen végzendő statisztikai munka eredménnyel kecsegtet.

* O. Lange: Balansz zatrat i vüpuszka produkcii. Moszkva–Novoszibirszk, 1958.

NAGY ANDRÁS:

A behozatal gazdaságosságának néhány kérdése*

A *kivitel* gazdaságosságáról az utóbbi években széleskörű vita bontakozott ki a szocialista országok közgazdászai között, s ennek nyomán jelentős előrehaladás történt az exportgazdaságosság mérése és javítása tekintetében. A *behozatal* gazdaságosságával azonban a vita résztvevői egyáltalán nem, vagy alig foglalkoztak.

Az importgazdaságosság kérdéseinek viszonylagos elhanyagolását bizonyos mértékig az indokolja, hogy a behozatal területén több „merev" vagy „merevnek látszó" adottsággal van dolgunk, mint a kivitelben. Míg a *kivitel* területén adott nagyságú devizabevételt a rendelkezésre álló kapacitások keretei között az export különböző összetételével érhetünk el, addig a *behozatal* volumenét és árustruktúráját a termelés és a fogyasztás adott — és rövid időszakban csak kevéssé változó — színvonala és összetétele sokkal részletesebben meghatározza. Az importban a termelő- és a személyes fogyasztás színvonala és szerkezete által nagymértékben determinált konkrét áruk (használati értékek) megszerzésére törekszünk; az exportban termékfeleslegeinkért devizabevételre akarunk szert tenni.

Ez a magától értetődő különbség a nemzetközi árucsere két mozzanata között hat a gazdaságossági elemzésre is, de semmiképpen nem teszi feleslegessé vagy kevésbé érdekessé az importgazdaságossági számításokat. Tévedés lenne azt hinni, hogy a behozatal „merevebb" adottságai mellett nincsenek választási alternatívák a termelő és a bevásárló szervek számára, amelyek közül gazdaságossági számítások alapján lehet megtalálni a legkedvezőbb megoldást.

Közismert, hogy mindenféle gazdaságossági számítás az eredmények és a ráfordítások összehasonlításán alapszik. Az *export*gazdaságossági számításoknál a devizaeladási árat a termelési költségekkel hasonlítjuk össze. A *behozatal*nál a ráfordítások tekintetében a külföldi vételárat kell egybevetnünk a hazai termelés költségeivel, az eredmény (a belföldi használati érték) gyakran egyáltalán nem vagy csak nehezen mérhető.

Végül, az elmúlt években gazdasági köreinkben eléggé elterjedt autarkiás nézetek és törekvések is gátolták az import gazdaságosságával való behatóbb foglalkozást. Ez a szemléletmód az importot „szükséges rossznak" tekintette és az import csökkentésére törekedve gyakran mellőzte az ezzel járó anyagi áldozatok vizsgálatát.

* A cikk a Külkereskedelmi Minisztérium tervgazdasági főosztályán összeállított nagyobb tanulmány alapján készült.

A legutóbbi években behozatali politikánk is jelentősen változott. Bár az importcikkekkel való takarékoskodás továbbra is fontos feladat maradt, a behozatal vonatkozásában is megszűntek vagy jelentősen csökkentek a korábbi kínzó feszültségek és hiányok. Egyre inkább előtérbe kerülő feladat a szocialista országok közötti gazdasági együttműködés előnyeinek kihasználása, s így lehetővé válik, hogy anyagellátási problémáink megoldásakor a saját és a szocialista tábor többi országainak lehetőségeit együtt tegyük mérlegre és igyekezzünk kiválasztani a leggazdaságosabb megoldást. Mindezen tényezők hatására a behozatal gazdaságossági kérdései ma szükségképpen előtérbe kerültek, s egyúttal kedvező feltételek is vannak megoldásukra.

Az alábbiakban semmiképpen sem törekedhetünk a behozatal gazdaságosságával összefüggő valamennyi kérdés tárgyalására, sem a számítási módszerek gyakorlati tisztázására. A témakörbe vágó néhány elvi kérdés felvetésének a célja inkább a vita megindítása, semmint e kérdések végleges megválaszolása és lezárása.

A behozatal gazdaságosságának fogalma

A külkereskedelem gazdaságossága fogalmával a nemzetközi munkamegosztásból származó előnyök számszerűen mérhető részét szokták jelölni.* Természetesen, a külkereskedelemnek sok olyan elsőrendűen fontos feladata is van, amelyek számszerűen nem fejezhetők ki. Az importtal kapcsolatban is súlyos hiba lenne azt hinni, hogy kizárólag a gazdaságosság szempontjai alapján kialakítható a helyes behozatali politika. A gazdaságossági számítások a külkereskedelem és a hozzá kapcsolódó termelésirányítás nélkülözhetetlen és fontos *segédeszközei.*

A külkereskedelem gazdaságosságát azon mérhetjük, mennyi élő- és holtmunkát kell adnunk a nemzetközi árucserében valamely használatiérték-mennyiségért, illetve mennyi használati értéket kaphatunk adott nagyságú munkamennyiségért. A külkereskedelem gazdaságosságának javulása esetén a rendelkezésünkre álló termelőeszközökkel és adott munkaráfordítással több használati értékhez jutunk, társadalmunk szükségleteit jobban ki tudjuk elégíteni, vagyis nő a hazai munka társadalmi termelékenysége.

A nemzetközi árucsere azonban az eladás (export) és a vétel (import) egymástól elkülönülő mozzanataira válik szét. A pénzért (devizáért) való eladás és a pénzért való vásárlás szétválása következtében külön kell vizsgálnunk az *export* gazdaságosságát, vagyis azt, hogy mennyi élő- és holtmunkát kell adnunk egységnyi deviza bevételéért: és az *import* gazdaságosságát, azt, hogy mennyi használati értéket tudunk szerezni egységnyi devizáért. Az import gazdaságossági elemzésének tehát ez kell hogy legyen a kritériuma.

Az import annál gazdaságosabb, minél ésszerűbben használjuk fel a rendelkezésünkre álló devizakészleteket, vagyis, ha adott devizamennyiségből maximálisan tudjuk a társadalom szükségletét kielégíteni, illetve, ha az adott szükségletet a legkisebb devizafelhasználással tudjuk kielégíteni. A behozatal gazdaságosságának problémája többféle alternatíva közötti választás lehetőségét veti fel. Egyrészt, egyes esetek-

* Vö. Gazdaságossági számítások a külkereskedelemben. Közgazdasági Szemle. 1959. 2. sz. 115. o.

ben felmerül a belföldi termelés és az import közötti választás kérdése. Másrészt, a mindenképpen importból kielégítendő szükségletek esetében választani lehet a bevásárlási piacok között és az azonos vagy összemérhető használati értékkel rendelkező különböző termékek behozatala között. Ez utóbbi kérdés már a különböző termelési eszközök felhasználása közötti gazdaságos választás tágabb problémaköréhez kapcsolódik, amely csak egyes esetekben érintkezik a behozatal gazdaságosságának kérdésével.

Az importgazdaságossági számítások egyik nehézsége: hogyan hasonlítsuk össze egymással a különböző áruk használati értékét vagy a különböző szükségletek nagyságát. További probléma, hogy a különböző szükségleteket milyen arányokban kell vagy helyes kielégítenünk, a társadalmi szükségletek kielégítése milyen arányok mellett tekinthető optimálisnak. Az első kérdés szorosan kapcsolódik a belföldi termelői és fogyasztói árarányok kérdéséhez, illetőleg az ármegállapítás eltérő módszereihez. Az utóbbira szocialista gazdaságunkban a népgazdasági terv ad választ.

A népgazdasági terv az importanyagok és -gépek beszerzési és felhasználási mennyiségei és arányai tekintetében főbb vonásaiban meghatározza az importszükségletek kielégítésének színvonalát és arányait. Ezért a gazdaságosság követelményeinek érvényesítésére egyrészt a tervezés területén van lehetőség, másrészt a terv végrehajtása során, amikor a megszabott kereteket specifikált tartalommal kell megtölteni az importanyagokat beszerző külkereskedelmi és az őket felhasználó termelő és belkereskedelmi vállalatoknak.

Ismeretes, hogy a termelői és a fogyasztói árak megállapításának elvei és módszerei alapvetően eltérnek egymástól. A termelői és a fogyasztói árak képzése közötti lényeges különbségből következik, hogy a behozatal gazdaságosságának vizsgálatakor is különbözőek a lehetőségeink és eltérő módszereket kell alkalmaznunk, attól függően, hogy termelőeszközökről avagy fogyasztási cikkekről van szó. Az importált cikkeket még aszerint is fel kell osztanunk, hogy előállíthatók-e belföldön vagy nem, mert elemzési módszereinknek eszerint is el kell térniök egymástól.

A belföldön nem előállítható termelési eszközök behozatalának gazdaságossága

Felmerül a kérdés, hogy az importált termelési eszközök esetében a gazdaságosság mérése és növelése nem oldható-e meg a devizaárak és a belföldi árak egybevetése alapján? E kérdésre a belföldi termelőiárrendezés módszereinek ismeretében adhatunk választ.

Az importált termékek termelői árának megállapításakor egyrészt arra törekedtek, hogy az ne legyen alacsonyabb a bekerülési árnál, másrészt, hogy az ár szervesen beilleszkedjék a társadalmilag szükséges önköltség elvén alapuló termelői árrendszer egészébe.* Az importált termékek belföldi termelői árát cikkcsoportonként eltérő módszerekkel állapították meg és az egyes iparágak specialitásainak megfelelően differenciált devizaszorzókat alkalmaztak. A szorzószámos árképzés cél-

* Lásd: Csikós Nagy Béla: Árpolitika az átmeneti gazdaságban. 180–192. o. és Vincze Imre: Az új termelői árak kialakításának módszerei. Közgazdasági Szemle. 1959. 1. sz. 48–50. o.

talanná teszi a belföldi és a devizaárak egybevetését, hiszen az csak az ágazatonként eltérő szorzószámok nagyságáról, illetve a devizaárakban az árrendezés óta bekövetkezett változásokról ad képet. A teljesen vagy zömében importból származó, különböző szükségleteket kielégítő termelési eszközöknél ezért csak a különböző piacokról történő behozatal gazdaságosságának összehasonlítására van lehetőség. A behozatal színvonalát és arányait nem az import gazdaságosságának mérlegelése, hanem a termelési és a fogyasztási szükségletek reális felmérése alapján kell eldönteni.

Ismeretes azonban, hogy a termelési eszközök között a felhasználás során gyakran sokféle helyettesítési lehetőség is van. Azonos minőségűnek tekinthető késztermékek, például textíliák, cipők, gépalkatrészek, vegyi anyagok különféle nyersanyagokból, illetve nyersanyagminőségekből állíthatók elő. Hasonlóképpen, adott nagyságú hő- vagy villamos energiát különböző fűtőanyagokból nyerhetünk, azonos vagy hasonló gépi teljesítményt különféle konstrukciójú gépekkel tudunk elérni.* A különböző termelési eszközök felhasználása közötti választás vállalati szempontból a helyettesítési arányok és a belföldi árarányok viszonyán múlik. Ha azonban különböző importált termelési eszközök között kell választani, akkor népgazdasági szempontból a devizaárak és a helyettesítési arányok összehasonlítására van szükség. Mivel azonban egyes esetekben a népgazdasági érdek érvényesülése a termelő és a külkereskedelmi vállalatok érdekeltségén múlik, komoly figyelmet kell szentelni a helyettesítési arányok, a világpiaci és a belföldi árarányok egymáshoz való viszonyának is.

Közismert, hogy az egymást helyettesítő anyagok, illetve anyagminőségek árarányai — különösen rövidebb időszakban — milyen nagy hullámzásokat mutatnak, a helyettesítési arányok változatlansága esetén is, a különféle konjunkturális, spekulációs, vám- és kereskedelempolitikai hatások eredőjeként. Másrészt, az egyes termékek gyakran többféle használati értékkel is rendelkeznek a különböző célú felhasználási lehetőségek szerint, devizaáruk pedig egyforma. (A szén és az olaj például nemcsak mint energiahordozó helyettesíthetik egymást, hanem mint vegyipari alapanyagok is.)

A gazdaságossági követelmények azt kívánják, hogy a világpiaci árarányoknak a helyettesítési arányoktól való eltérését kihasználva, a technikai lehetőségek határai között mindig az olcsóbb anyagokat vásároljuk. Ha például A_1 és A_2 anyag (egy bizonyos felhasználás szempontjából) egymást $a_1 : a_2$ mennyiségi arányban helyettesíti, akkor csak abban az esetben lesz közömbös, hogy melyik anyagot importáljuk, ha árarányuk (a devizavételárakat p_k-val jelölve) $p_{k1} : p_{k2} = a_2 : a_1$ lesz, vagyis ha az egyikből pontosan annyiszor többet (illetve kevesebbet) kell felhasználni, mint amennyiszer olcsóbb (illetve drágább) a másiknál. Ebben az esetben ugyanis a ráfordítás: $a_1 p_{k1} = a_2 p_{k2}$. Ettől eltérő beszerzési arányok esetén az egyik vagy a másik anyag beszerzése a gazdaságosabb. Mégpedig, ha az árarány $p_{k1} : p_{k2} > a_2 : a_1$, akkor A_2 anyag beszerzése a gazdaságosabb, ha pedig az egyenlőtlenség fordított, akkor A_1 anyagé.

* Az egymást helyettesítő termelési eszközök felhasználása persze gyakran eltérő műszaki berendezést és munkaráfordítást is igényel. Ebben az összefüggésben ettől a fontos szempontól eltekintettünk.

Az egymást helyettesítő anyagok azonban gyakran annyira szűk választéki különbségeket jelentenek (például különböző méretű hengerelt árukat, eltérő gyapot- vagy bőrminőségeket, különböző oldószereket), amelyeknél nincs lehetőség arra, hogy felsőbb szintről történjék a bevásárlás és a termelés gazdaságosabb irányba terelése. Ezért nagy jelentőségű, hogy a termékek belföldi árarányai a világpiaci vagy a műszaki helyettesítési arányokhoz igazodnak-e.* A deviza-vételár arányaihoz igazodó belföldi ár a termelő vállalatokat — amennyiben azok az önköltség csökkentésében érdekeltek — gazdaságos anyagfelhasználásra ösztönzi. A külkereskedelmi vállalatok viszont ebben az esetben nem érdekeltek abban, hogy olcsóbban beszerezhető anyagokkal helyettesítsék a drágábbakat, hiszen a beszerzési árakhoz igazodó belföldi ár minden esetben automatikusan fedezi kiadásaikat. Márpedig a külkereskedelmi importvállalatok nem mechanikus kiszolgálói a felhasználó üzemeknek; jelentős önálló szerepük van a megvásárolt anyagok és a vétel időpontjának kiválasztásában, ezért fontos, hogy érdekeltté váljanak a gazdaságos anyagbeszerzésben.

A helyettesítési, műszaki használhatósági arányokhoz igazodó belföldi ár az importvállalatokat — amennyiben a lefölözés növelésében, illetve az ártámogatás csökkentésében érdekeltek — erősen ösztönzi a gazdaságos anyagbeszerzésre, mert ezáltal csökkenthető a minimumra a forintbevételre jutó devizaráfordítás. Ez esetben viszont a felhasználó válik közömbössé az anyagok gazdaságos helyettesítésében, márpedig nyilvánvaló, hogy tőle függ az anyaghelyettesítés műszaki megalapozása, az anyagok megrendelése és felhasználása.

Az importanyagok belföldi árarányai tehát akkor ösztönöznék az ipari és a külkereskedelmi vállalatokat *egyaránt* az anyagok gazdaságos helyettesítésére, ha valahova a világpiaci és a helyettesítési árarányok közé esnének. A tényleges forint árarányok az 1956—1957. évi átlagos beszerzési árakból indultak ki, s mivel a beszerzési árak időközben változtak, ma már sem a (folyamatosan változó) világpiaci árarányokat, sem a helyettesítési arányokat nem tükrözik. A belföldi árarányok eltérése a helyettesítési arányoktól a termelő vállalatokat a forintban számított önköltség szempontjából gazdaságos anyagfelhasználásra ösztönzi. Ugyanakkor az árkiegyenlítési megtakarításra való ösztönzés (bár ma még igen gyenge) arra serkenti a külkereskedelmi vállalatokat, hogy a beszerzési árarányoknak a belföldi árarányoktól való eltéréseit az olcsóbb anyagbeszerzés érdekében használják ki. Látható, hogy mindkét ösztönzés a gazdaságos anyagfelhasználás, illetve beszerzés irányában hat, de nem zárja ki annak lehetőségét, hogy jelentős világpiaci árarányváltozás, illetve a belföldi helyettesítési arányok változása esetén ne érvényesülhessen a gazdaságossággal ellentétes irányú hatás.

A belföldi árak akkor ösztönöznek a gazdaságos anyagfelhasználással ellentétes irányban, ha a belföldi árak aránya sem nem egyenlő a világpiaci, illetve a helyettesítési árarányokkal, sem nem esik közéjük. Ez esetben a felhasználó és a külkereskedelmi vállalat más és más anyag beszerzésében érdekelt. Hogy ilyenkor melyik vállalat érdeke esik egybe a népgazdasági érdekekkel, az a belföldi áraktól függetlenül a helyette-

* Vö. Kornai János: Az egymást helyettesítő importanyagok forint árarányai. Külkereskedelem. 1958. 10. sz. 5–9. o.

sítési és a világpiaci árarányok — fent említett és gyakran egyik vállalat által sem ismert — viszonyától függ.

A különböző viszonylatokból való beszerzés gazdaságossága

Ismeretes, hogy azonos importtermékek különböző viszonylatokból, legtöbbször különböző árakon szerezhetők be. A behozatal gazdaságosságának fontos problémaköre ezzel kapcsolatban a legelőnyösebb beszerzési piacok kiválasztása, illetve a különböző devizák összehasonlíthatóvá tételének módszerei. Ez utóbbival, tehát a devizák összehasonlítási módszereinek kérdéseivel itt most nem kívánok foglalkozni.*

Erről most csak annyit, hogy a devizák nemzetközi pénzpiaci átváltási arányainak, illetve az egyes piacokon elért árszínvonalak arányainak figyelembevétele önmagában nem nyújt minden esetben helyes alapot a behozatali viszonylatok kiválasztására, s hogy az árkiegyenlítési megtakarításra való ösztönzés sem szolgálja minden esetben a népgazdasági érdekeket.

Az importvásárlások mögött az egyes viszonylatokba irányuló kivitel és az exporttermelés ráfordításai húzódnak meg. A különböző viszonylatokból való behozatali lehetőségek összehasonlításakor célszerű lenne mérlegelni az egyes devizák kitermeléséhez szükséges ráfordítások nagyságát, ami az árszintvizsgálatokon túlmenő feladat.

Például, ha valamely azonos minőségű termék több viszonylatból is beszerezhető és az árszinteltérések figyelembevételével határparitásban kiszámított vételáruk azonos, akkor a külkereskedelmi vállalat számára közömbös, hogy honnan vásárol. Népgazdasági szempontból viszont ez esetben onnan előnyösebb importálni, ahová a szükséges devizát gazdaságosabb exporttal termeltük ki. Ez az összehasonlítás elvégezhető a kivitel viszonylatonkénti átlagos gazdaságosságának kiszámítása alapján, vagy az importtal szembeállítható konkrét exporttermék gazdaságosságának figyelembevételével. Ha feltételezhető, hogy a kérdéses viszonylatokból származó behozatal csökkentése vagy növelése esetén az odairányuló kivitel átlagos gazdaságossága nem változik lényegesen, akkor helyes az egyes viszonylatok átlagos exportmutatója alapján végezni az összehasonlítást. Ha viszont az importvolumennel együtt a kivitel összetétele is megváltozik, s megállapítható, hogy mely termékek pótlólagos exportja (vagy az exportból való kimaradása) jár együtt valamely cikk behozatalával (illetve a behozatal elmaradásával), akkor e konkrét exporttermékek gazdaságossági mutatója alapján állapíthatjuk meg a vizsgált importot terhelő belföldi ráfordításokat.

Világítsuk meg ezt egy példán. Feltételezzük, hogy egy bizonyos műtrágyát eddig Olaszországból vásároltunk, de azt (határparitásban számolva) ugyanolyan áron megvásárolhatjuk Ausztriából is. Ha az Ausztriába irányuló exportunk átlagos gazdaságossága kedvezőbb, mint az Olaszországba menő kivitelünké, és feltételezhetjük, hogy az importnak Ausztriába való átterelése esetén egyik országba irányuló exportunk átlagos gazdaságossága sem változik, akkor a népgazdaság érdeke az osztrák import mellett szól. Másként kell azonban a kérdést meg-

* Lásd Kovásznai Gyula: A viszonylati árszinttényezők számítása és szerepe. Külkereskedelem. 1959. 3. sz. 14–15. o.

ítélni, ha az osztrák import megnövelését csak valamely gazdaságtalan cikk (például fűtőolaj) kivételével tudjuk ellensúlyozni, s ugyanakkor a műtrágyaimport megszüntetése miatt Olaszország csökkenti egy gazdaságos termékünk (például a vágómarha) bevitelét. Ebben az esetben az import átterelése Ausztriába gazdaságtalan lenne.

Továbbá, ha a devizavételárak viszonylatonként eltérőek, akkor az árarányok és az átlagos, illetve az importtal szembeállítható konkrét termékek exportgazdaságossági mutatóinak a viszonya dönti el, hogy melyik viszonylatból érdemes vásárolni. Közömbös lesz, hogy melyik relációból vásárolunk, ha (a-val és b-vel jelölve az egyes viszonylatokat és G-vel az egyes viszonylatok exportgazdaságossági mutatóját) $p_{ka} : p_{kb} = G_b : G_a$, mert ez esetben az illető cikk megvásárlására fordított hazai költségeink egyenlőek lesznek: $p_{ka} \cdot G_a = p_{kb} \cdot G_b$. Az „a" relációból akkor gazdaságosabb vásárolni, ha $p_{ka} : p_{kb} < G_b : G_a$, mert akkor $p_{ka} \cdot G_a < p_{kb} \cdot G_b$, és „b" relációból, ha az egyenlőtlenség fordított irányú.

Mivel az import növelésével vagy csökkentésével csak ritkán tudjuk konkrét exportcikkek kivitelének változását szembeállítani, a számításokat legtöbbször az egyes viszonylatok átlagos exportgazdaságossági mutatója alapján kell végeznünk. Ezek kiszámításának igen nagy jelentősége lenne nemcsak a helyes importpolitika kialakítása, de az egyes viszonylatokkal bonyolított forgalom általános értékelése szempontjából is. Mivel az egyes viszonylatok árustruktúrái között lényeges eltérések vannak, feltételezhető, hogy átlagos exportgazdaságossági mutatóik is jelentősen különböznek. Ebből következik, hogy az export gazdaságosságának viszonylatonkénti mérlegelésével kialakítható behozatali politika jelentősen eltérne attól, amit a külkereskedelmi vállalatok jelenlegi érdekeltségi rendszere alakított ki. Nyilvánvaló ugyanis, hogy hiába alacsony egy viszonylat importárszínvonala — akár más viszonylatokhoz, akár egy korábbi időpont áraihoz képest — attól még az ottani vásárlás igen „drága" lehet, ha az odairányuló exportunk nagyon gazdaságtalan cikkekből áll.

A belföldön nem előállítható fogyasztási cikkek behozatalának gazdaságossága*

Gazdasági irányító szerveink az elmúlt években szakítottak azzal a helytelen gyakorlattal, amely a behozatalt jóformán az anyagok és a gépek forgalmára szűkítette le, a fogyasztási cikkek behozatalát pedig nagyrészt fölöslegesnek tekintette. Ismeretes, hogy ez a behozatali politika nemcsak a lakosság állandóan növekvő minőségi és választéki igényeinek kielégítését korlátozta, de kereskedelempolitikailag is károkat okozott, akadályozta exportunk növelését.

Tisztázásra váró probléma azonban, hogy a lakosság szükségleteinek magasabb színvonalú kielégítésén és a kereskedelempolitikai elő-

* Itt abban a statikus értelemben beszélünk belföldön nem előállítható cikkekről, hogy azokat jelenleg nem termeljük. A hazai termelés és az import közötti választás problémájáról a következő fejezetben lesz szó.

nyökön túl, hogyan értékelhető népgazdasági szempontból a fogyasztási cikkek behozatalának növelése. Vajon olyan „áldozatról" van-e itt szó, amelyet az életszínvonal emeléséért és exportpiacaink szélesítéséért kell meghoznunk, vagy pedig ezt is a nemzetközi munkamegosztásba való előnyös bekapcsolódás egyik olyan formájának tarthatjuk, amely növeli a hazai munka társadalmi termelékenységét?

Ismeretes, hogy az importból származó fogyasztási cikkek belföldi fogyasztói árát annakidején viszonylag magasan állapították meg, hogy így a fogyasztás korlátozásával teremtsenek összhangot az alacsony behozatali árualap és a fizetőképes kereslet között. Felvetődik a kérdés, hogy a vételár devizaegységére jutó forintlekötés mutatóját alkalmazhatjuk-e ezen a területen a behozatal gazdaságosságának mérésére. Véleményem szerint egy ilyen mutató a behozatal gazdaságosságának mérésére egyáltalában nem alkalmas.

Figyelembe kell venni ugyanis, hogy meghatározott időpontban a lakosság vásárlóereje adottnak tekinthető és az importcikkek fogyasztásának növelésével belföldi árualap szabadul fel, amely nagyrészt exportálható. A felszabaduló és exportálható árualappal kitermelhető deviza egységére jutó hazai költségeket kell szembeállítani az importált fogyasztási cikkekért fizetett deviza egységére jutó forintlekötéssel, hogy megállapítsuk, előnyös vagy hátrányos volt-e a változás a népgazdaságnak. Mivel az importcikkek jelenlegi árszínvonala, és így a devizaegységre jutó forintlekötés mutatója is jóval magasabb fogyasztásicikk- és élelmiszerkivitelünk átlagos exportgazdaságossági mutatójánál, az értékesíthető fogyasztási cikk behozatalának növelése annyi vásárlóerőt köt le, illetve annyi fogyasztási cikket szabadít fel, amelynek devizaértéke jelentősen nagyobb, mint a behozott importtöbblet értéke. A népgazdaság tehát devizabevételi többlethez jut, amely egyrészt akár a behozatal növelésére, akár a kivitel csökkentésére, másrészt akár a fogyasztás, akár a beruházások emelésére felhasználható. A fogyasztási cikkek külkereskedelmi forgalmának ilyen növekedése tehát, mint a társadalmi munkatermelékenység emelkedése jelentkezik.

Az elmondottakból következik, hogy bizonyos feltételek között a fogyasztásicikk-behozatalt még belföldi árleszállítással párosítva is érdemes lehet növelni, mert megfelelően rugalmas keresletnövekedés esetén, a felszabaduló árualap devizaértéke nagyobb mértékben nő, mint a behozatal devizaértéke. Tekintettel a megnövekedett minőségi és választéki igényekre, valószínű, hogy számos importáru rendelkezik ilyen nagy árrugalmassággal.

Felmerül a kérdés: a fentiek figyelembevételével hogyan maximalizálható a behozatal növeléséből származó devizabevételi többlet? Ha ugyanis ismerjük vagy feltételezzük az áruk közötti helyettesítési arányokat, akkor minden termékre — adott keresleti árrugalmasság mellett — megállapítható az a belföldi ár és az azzal egyensúlyban levő behozatali, illetve fogyasztási volumen, amelynél a behozatali többlet ellentételeképpen exportálható árumennyiség devizabevételi többlete a legnagyobb.

E cikk keretei között nem követhetjük nyomon e kérdés megoldását, csak megjegyezzük, hogy ha az említett tényezőket ismerjük, akkor

a devizabevételi többlet maximumának megfelelő belföldi ár- és importvolumen matematikailag megállapítható.*

Kézenfekvő az az ellenvetés, hogy nem ismerjük az importált fogyasztási cikkek árrugalmasságát, másrészt, hogy fenti gondolatmenetünk feltételezi a növekvő import esetén felszabaduló árualap akadálytalan és fix áron történő külföldi értékesítését, márpedig ez nincs mindig így.

Az importált fogyasztási cikkek árrugalmasságát valóban nem ismerjük *eléggé,* de nem állítható, hogy semmit se tudunk róla. Az elmúlt években volt néhány olyan ármódosítás, amelynek tanulságait feldolgozva, hasznos kiindulási támpontokat kaphatnánk. Tanulmányozni lehetne néhány olyan belföldi cikk árváltoztatásának hatását a keresletre, ahol ilyen ármódosítás történt, és meg lehetne vizsgálni néhány más országban végrehajtott árváltoztatás hatását is. Végül, kísérletként le lehetne szállítani egyes importcikkek árát és meg lehetne figyelni a keresletváltozás rugalmasságát. A kereslet árrugalmasságának mérésén kívül fel lehetne használni a kereskedelmi szakemberek és a piackutató szervek becsléseit is. Ilyen becslések alapján is lehetne számításokat végezni és megfelelő árkorrekciókat végrehajtani. Ha pedig a tényleges keresletváltozás nem igazolná a becslések eredményeit, a tények alapján új számítás lenne végezhető.

A növekvő import ellenében felszabaduló árualap exportálási lehetősége cikkcsoportonként és cikkenként különböző. Elméletileg nem lehet megállapítani, hogy a vásárlók növekvő fogyasztásicikk-behozatal esetén melyik hazai cikkből mennyit „helyettesítenek" importáruval. Ezt csak a gyakorlat alapján lehet felmérni, ami értékesítési nehézségekre és bizonyos készletek felhalmozódására vezethet. Persze a belkereskedelmi készletek már nemegyszer felduzzadtak — más okokból —, és e készletek csökkentésében a külkereskedelem jelentős segítséget nyújtott. Kellően rugalmas termelésirányítással azonban az ilyen készletek képződése elkerülhető. A felszabaduló árualapok értékesítési problémáját ezért egyszeri nehézségnek tekinthetjük, amely a termelési struktúra megfelelő átalakításával megszűnik.

A fogyasztásicikk-behozatal növelése ellen felhozták, hogy annak áremelő, vagyis reáljövedelem-csökkentő hatása van. Ha ugyanis a fogyasztók azonos jövedelemből például alma helyett több citromot vagy narancsot fogyasztanak, vagy ha hazai textiláru helyett drágább importszöveteket vásárolnak, akkor kevesebb használati értékhez jutnak és ezért reáljövedelmük csökken. Ez az érv azonban csak akkor állná meg a helyét, ha a fogyasztó nem választhatna szabadon a drágább import- és az olcsóbb hazai termék között, ha például a kétirányú forgalom növelése bizonyos hazai termékeket eltüntetne a piacról (erre az alma esetében volt példa). Az ilyesmit mindenképpen el kell kerülni, a fogyasztásicikk-import növelése a választék bővítését és így a lakosság

* E kérdés kifejtését lásd a cikk elején említett tanulmányban. A devizabevételi maximumnak megfelelő belföldi ár (p*o) képlete két egymást helyettesítő cikk esetében a következő:

$$p^*_o = -\frac{b}{2k} + \frac{qp'}{2q'},$$

ahol az importcikk belföldi árát p-vel, devizaárát p'-vel, az exportcikk megfelelő árait q-val, illetve q'-val jelöltük és az adott szakaszon a keresleti görbét egyenessel helyettesítjük, amelyet az $y = kp + b$ függvénnyel fejezünk ki, y-nal jelölve a kereslet mennyiségét.

szükségleteinek jobb kielégítését kell, hogy szolgálja. Ebben az esetben viszont az import növelésének nincs reálbércsökkentő hatása, mert ha a fogyasztók önként a viszonylag drágább importcikket választják, ez azt mutatja, hogy annak nagyobb használati értéke van számukra. Előfordulhat — és az importcikkek huzamosabb hiánya esetén gyakran elő is fordul —, hogy a fogyasztók egy része — például divatból — túlzottan nagy használati értéket tulajdonít egyes importcikkeknek, és olyan árat is hajlandó megfizetni értük, ami nincs arányban tényleges használati értékükkel. Ez általában átmeneti jelenség, de a reáljövedelem csökkenéséről még ilyenkor is csak olyan értelemben beszélhetünk, hogy a fogyasztók maguk csökkentették saját reáljövedelmüket azzal, hogy hajlandók voltak túlzottan magas árat fizetni egyes importcikkekért. Hangsúlyoznunk kell ezzel szemben, hogy álláspontunk szerint az importált fogyasztási cikkek jelentős részénél a belföldi fogyasztói árak csökkentését és a behozatal növelését tartjuk indokoltnak, ez pedig a reálbérek jelentős emelését és a lakosság választéki igényeinek jobb kielégítését eredményezi.

A fogyasztásicikk-behozatal növelésének nyilvánvaló előnyei alapján, úgy vélem, itt volna az ideje annak, hogy e kérdésben a szocialista országok között szélesebbkörű munkamegosztást fejlesszünk ki és a kölcsönös forgalom további kibővítésének gyakorlati útjára lépjünk.

A behozatal helyettesítése belföldi termeléssel

A belföldi termeléssel való helyettesítés útján történő importcsökkentés kérdése már régen előtérben álló probléma. Sokan magától értetődő igazságnak tekintik, hogy a behozatalnak hazai termeléssel való helyettesítése minden esetben előnyös a számunkra. Csak a legutóbbi időben kezdett hangot kapni az az álláspont, hogy ez nincs okvetlenül így, a hazai termelésre való átállás túlságosan „drága" is lehet számunkra, sőt veszteséget is okozhat a népgazdaságnak. Az importhelyettesítést nemcsak a fizetési mérlegre való közvetlen hatás szempontjából, hanem főként a gazdaságosság, vagyis a hazai munka termelékenységének a fokozása szempontjából kell értékelni.

Annak a kérdésnek a felvetésével, hogy mikor előnyös a behozatalt hazai termeléssel helyettesíteni, nem fékezni, hanem fokozni és helyes irányba terelni kívánjuk az import megtakarítására irányuló helyes törekvést egész népgazdaságunkban. Ugyanakkor meg kell akadályozni, hogy a gazdaságilag káros helyettesítést mint eredményt könyveljék el, esetleg premizálják vagy mint újítást jutalmazzák is.

Azokat a cikkeket kivéve, amelyeket természeti adottságaink miatt vagy szabadalmi okokból nem termelhetünk, a termékek igen nagy részénél tőlünk függ, hogy termeljük-e őket vagy sem. A behozatal belföldi termeléssel való helyettesítése rövid és hosszú távon vizsgálható kérdés. Az első esetben meglevő kapacitásaink átállítási lehetőségeit vesszük számba, azokra a cikkekre korlátozva a helyettesítő lehetőségeket, amelyeket jelenleg is termelhetnénk. Az alábbiakban ezzel kívánok foglalkozni. Az import csökkentését lehetővé tevő *beruházások* gazdaságosságának *hosszúlejáratú* kérdésébe e helyütt nem bocsátkozhatom, mert az már a beruházások gazdaságosságának tárgyköréhez kapcsolódik.

A behozatalt helyettesítő termelés valójában igen közeli rokona az exportra való termelésnek, gazdaságosságának vizsgálata pedig a kettő összehasonlításával végezhető el. Az import mögött ugyanis az azt lehetővé tevő export húzódik meg. Amikor tehát importot hazai termeléssel helyettesítünk, valójában nemcsak az importot csökkentjük, hanem — elvileg — az exportszükségletet is.* Ha pedig arra vagyunk kíváncsiak, növeltük-e ezzel a lépéssel a társadalmi munka termelékenységét, akkor az importcsökkentő termelésre fordított munkamennyiséget össze kell hasonlítanunk azzal a ráfordítással, amellyel az importot lehetővé tevő exportcikkeket előállítottuk.

Azt kell vizsgálnunk, hogy egyáltalán érdemes-e helyettesíteni az importot hazai termeléssel; nem ésszerűbb-e, ha az importot helyettesítő cikk helyett olyan exportcikkeket termelünk, amelyekért a kérdéses cikket megkaphatjuk. A hazai munka társadalmi termelékenysége nyilvánvalóan akkor lesz a legnagyobb, ha a lehetőségek közül mindig azt választjuk, ahol a devizaegységre jutó hazai ráfordítás a legkisebb. Egyik esetben az derül ki: érdemesebb behozatal helyett itthon termelnünk, máskor viszont az, hogy előnyösebb a belföldi termelés helyett más, gazdaságosabban előállított exportcikk ellenében importálnunk.

A kétféle helyettesítés között azonban van egy igen lényeges különbség. Míg az importnak hazai termeléssel való helyettesítése csökkenti az exportszükségletet, addig a hazai termelés helyetti behozatal a kivitel megfelelő fokozását teszi szükségessé.

Az importot helyettesítő hazai termelés gazdaságosságának megítélésekor a devizamegtakarítás egységére jutó ráfordítás mutatója a döntő. E mutató abban különbözik az exportgazdaságossági mutatóktól, hogy míg exportnál az egységnyi deviza *megszerzéséhez* szükséges hazai ráfordításokat mérjük, addig az importhelyettesítésnél a deviza*megtakarítás* egységére jutó ráfordításokat vizsgáljuk.

Az exportgazdaságosság mérési módszereiről lefolyt vita egyértelműen az úgynevezett nettó gazdaságossági mutatók alkalmazása mellett foglalt állást. A nettó mutató képlete az importot helyettesítő belföldi termelés esetén a következő:

$$G = \frac{Ö - a_1}{V - a_2}$$

ahol: Ö = kalkulált önköltség forintban; V = devizavételár (magyar határparitásban) devizában; a_1 = a felhasznált anyagok belföldi értéke forintban; a_2 = a felhasznált anyagok devizaértéke (magyar határparitásban) devizában.

A számítások többféle „mélységben" végezhetők. Ha minden felhasznált anyagot levonunk a tört tényezőiből, amely a termelő üzembe bekerült, akkor úgynevezett *üzemi szintű* gazdaságossági mutatót kapunk. Ez megmutatja, hogy a vizsgált termelési fázisban mekkora költségekkel történik egységnyi deviza megtakarítása. Vizsgálatunkat kiterjeszthetjük azokra a termékekre is, amelyeket mint anyagokat, félkész- vagy kooperációs termékeket más gyárak szállítanak a végterméket előállító üzemnek. Ez esetben a *népgazdasági szintű* gazdaságossági muta-

* Ebből a szempontból érdektelen, hogy fizetési mérlegünk javítása miatt az exportot ilyen okokból gyakran nem csökkentjük.

tónál már csak a ténylegesen importált anyagok értékét vonjuk le a tört tényezőiből.

Az üzemi szintű mutatók összehasonlíthatóvá teszik az egyes termelési *fázisok* gazdaságosságát, de nem adnak képet az *egész termelési folyamat* átlagos gazdaságosságáról. Utóbbit a népgazdasági szintű mutató jellemzi, amely viszont az átlagolással elfedi a termelési folyamat egyes szakaszainak különbségeit.

Ha az egyes késztermékek importja vagy hazai előállítása között kell gazdaságossági szempontból választanunk, a leghelyesebb a népgazdasági szintű mutató alkalmazása. Ha viszont arra vagyunk kíváncsiak, hogy egy több vertikumban készülő termék egyes fázisaiból mit gazdaságos itthon elvégezni, s mit célszerű félkésztermék-import formájában külföldön végeztetni, akkor az üzemi szintű mutató alkalmazása az indokolt.

A devizamegtakarítás egységére jutó hazai ráfordítás nettó mutatója értelemszerűen annál kedvezőbb, minél alacsonyabb. Gazdaságossági szempontból csak akkor érdemes valamely cikk hazai termelésére berendezkedni, ha a mutatója kedvezőbb (alacsonyabb), mint a vele szembeállítható exportcikkek mutatói. Ez a vizsgálat természetesen többféle módon végezhető és a konkrét esettől függ, hogy a kérdéses importcikkel egész kivitelünk áll-e szemben, avagy a behozatal növelése vagy csökkentése összekapcsolódik valamely exporttermék kivitelével. Az utóbbi esetben az importhelyettesítés mutatóját az elmaradt (elhagyható) export mutatójával kell összehasonlítani, s ha annál kedvezőbb, akkor a hazai termelésre való áttérés fokozza a munka társadalmi termelékenységét, még ha a helyettesítés mutatója az exporttermékek átlagos mutatójánál kedvezőtlenebb is.*

Az importot helyettesítő termelés *abszolút gazdaságtalan,* ha a hazai termeléshez felhasznált anyagok devizaértéke nagyobb, mint az importcikkek devizaára: $a_2 > V$. Ez esetben a hazai termelésre való áttérés rontja az ország fizetési mérlegét és e káros tevékenységet még hazai költségek is terhelik. A devizaveszteségek természetesen a termelés méreteivel együtt nőnek. Azt lehetne hinni, hogy ilyen eset sohasem fordulhat elő a gyakorlatban, hiszen a készáru devizaára a felhasznált anyagok devizaáránál magasabb kell hogy legyen.

Sajnos, ez nincs így. Számos nyersanyagnak (diszkriminációs okokból, vagy mert nemzetközi hiánycikkek) igen magas a vételára, egyes belőlük készített készáruk eladási ára pedig viszonylag nyomott. Ehhez járulhat még a szállításiköltség-differencia, amely a nyersanyag-importnál viszonylag nagyobb. Lehetséges az is, hogy a hazai fajlagos anyagfelhasználás magasabb, vagy drágább anyagokat használunk fel, mint a külföldi termelő. Ilyen tényezők idézhetik elő azt a szélsőséges esetet, amikor az itthoni termelés az importhoz képest abszolút devizaveszteséget okoz.

Az importcikkek gazdaságossági elemzésében is nagy jelentősége lehet a devizahozam mutatónak (D), amelyet — fenti jelöléseinket alkal-

* Tegyük fel például, hogy egy bizonyos műanyag importját hazai termeléssel tudnánk helyettesíteni, amelynek mutatója 50 százalékkal magasabb, mint az exporttermékek átlagáé. Ebben az esetben gazdaságossági szempontból a műanyaggal való helyettesítés *ellen* kellene állás foglalni. Ha azonban e behozatal csökkentése lehetővé teszi egy igen gazdaságtalanul, például az átlagosnál 100 százalékkal kedvezőtlenebb mutatóval exportált termék kivitelének csökkentését, akkor a belföldi termeléssel való helyettesítés gazdaságos.

mazva — $D = (a_2 . 100) : V$ képlettel fejezhetünk ki. E mutató arra ad választ, hogy az importcikk vételárának hány százalékát teszi ki a felhasznált, mindenképpen importálandó anyagok (esetleg félkésztermékek, beépített alkatrészek, műszerek stb.) devizaértéke. Hangsúlyozni kell, hogy ez a mutató csak kisegítő jellegű, valójában nem gazdaságossági mutató, mert nem jellemzi a hazai feldolgozási folyamat eredményességét. Az ipari nyersanyagok olyan nagy hányadát importáló országok szempontjából azonban, mint amilyen Magyarország is, van jelentősége. Míg az exportcikkek elbírálásakor a kis anyaghányadú, vagyis sok hazai munkát tartalmazó cikket tekintjük kedvezőnek, addig az importnál a nagy anyagtartalmú cikkek behozatala az érdekünk, különösen, ha az illető cikkhez szükséges nyersanyagok itthon hiánycikkek vagy csak nehezen szerezhetők be külföldről.

Hasonló gazdaságossági mutatójú cikkek behozatala közötti választás esetén indokolt a nagyobb devizahányadú cikk mellett dönteni, mert ezáltal egységnyi devizakiadással több nyersanyag importját tudjuk megtakarítani.

Az importhelyettesítés vizsgálatával kapcsolatban figyelmet érdemel a szállítási költségek kérdése. A gazdaságossági mutató képzésekor az importcikk és a felhasznált anyagok devizaárát egyaránt magyar határparitásban számoltuk. A vételárhoz tehát hozzá kell adni a devizában felmerülő szállítási, biztosítási és egyéb költségeket. A nagysúlyú, a nagyterjedelmű, a viszonylag kisértékű, a csak nagy távolságról beszerezhető és a különleges elbánást kívánó cikkek szállítási költségei igen tetemesek lehetnek. Ezért vannak termékek, amelyek hazai termelése gazdaságos, noha viszonylag kevéssé termelékeny, mert így sok szállítási költség megtakarítható, de exportjuk — ugyanilyen okból — nem gazdaságos.

Az export és az importot helyettesítő hazai termelés gazdaságossági mutatói között fontos különbség, hogy egyik esetben az exportcikkek *eladási* devizaára alapján számítjuk a devizahozamot, a másik esetben viszont az importcikk deviza-*vétel*ára alapján számítjuk ki a tiszta devizamegtakarítást. A cikkek magyar határparitásban számított *vételi* és *eladási* árai ugyanis gyakran nem esnek egybe.

A szocialista országok egymásközti forgalma határparitásban megállapított árakon bonyolódik, az esetleges közbenső országokban felmerülő fuvarköltséget pedig feles arányban megosztják egymás között. Tőkés viszonylatban — mint ismeretes — nincs semmiféle egységes gyakorlat arra, hogy a szállítási költségeket ki fedezi, a vevő vagy az eladó. Ez a mindenkori piaci viszonyoktól függ. A tőzsdecikkek és az erősen monopolizált termékek esetében gyakran nekünk kell fedeznünk a szállítási költségeket akár veszünk, akár eladunk. S általában vagy a vételárat, vagy az eladási árat, vagy mind a kettőt szállítási, biztosítási, raktározási, átrakási, ügynöki és egyéb deviza-költségek terhelik, ezek pedig az eladási árat csökkentik, illetve a vételárat növelik.

Mivel pedig a devizában felmerülő szállítási és egyéb költségek a gazdaságossági mutató nevezőjében okoznak változást, hatásuk a mutató értékére nem lineáris, hanem hiperbolikus. Ezek miatt fordulhat elő, hogy bizonyos cikkeket, amelyeket viszonylag nagy szállítási költségek terhelnek, érdemes import helyett itthon termelni, de azért exportálni nem gazdaságos.

A szállítási költségek nagyságával kapcsolatban figyelemmel kell lenni a szállítási távolságra és a szállítóeszközök eltérő költségeire. Ha mi fedezzük a szállítás költségeit, a hazai termeléssel való importhelyettesítés gazdaságossága annál kedvezőbb, az exporté pedig annál kedvezőtlenebb, minél hosszabb távra kell szállítani és minél költségesebb szállítóeszközöket kell igénybe venni. Az import- és az exportárak természetesen nemcsak a fuvarköltségek miatt, hanem számos egyéb okból is eltérhetnek egymástól (szezonális vagy konjunkturális árhullámzások, vámok, egyes cikkek monopolhelyzete vagy diszkriminációk következtében). Az elmondottak értelemszerűen ezekre az esetekre is vonatkoztathatók.

★

A behozatal gazdaságosságával kapcsolatban felvetett néhány gondolatból annyi bizonyára máris leszűrhető, hogy e kérdésekben is lehet és időszerű előbbrejutnunk. Jó lenne, ha — okulva az exportgazdaságossági vita eredményein — a behozatal gazdaságosságának javítására irányuló vitával párhuzamosan a gyakorlati munka megindítása sem váratna sokáig magára.

MAGYARORSZÁG MŰVELŐDÉSI VISZONYAI 1945—1958.

A Központi Statisztikai Hivatal kultúrstatisztikai osztályának szerkesztésében

A felszabadulás óta ez az első gazdagon részletezett statisztikai gyűjtemény, amely az elmúlt 14 év kulturális fejlődését foglalja össze.

A könyv sokrétűen és külön-külön értékeli az ovódáktól kezdve az általános-, közép- és főiskolák hálózatának fejlesztésében, a tanuló-létszám bővítésében, a pedagógiai munkában, a diákok szociális ellátása tekintetében elért eredményeket. Foglalkozik a felnőtt korúak oktatásával megbízott intézmények működésével, a szakmaitanuló-képzéssel, tájékoztat a fogyatékos és elhagyott gyerekek állami gondozásáról. A hazai közoktatás állapotának és problémáinak feltárása után tárgyalja a népművelési munka helyzetét és eredményeit. Megismertet a könyvkiadás, a sajtó és a könyvtárak tevékenységével, képet ad a film, a színház, a hangversenyek, a múzeumok és a kiállítások, valamint a rádió és a televízió nyújtotta művelődési és szórakoztató intézmények munkájáról.

Mintegy 200 statisztikai tábla és számos grafikon — köztük néhány színes is — közrebocsátása teszi teljessé a tájékozódási lehetőséget a kulturális forradalom eddigi vívmányainak megítélésében.

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1960.

342 o. Ára: 40,— Ft

MARKÓ LAJOS:

A mezőgazdaság belterjes fejlesztésének költségalakító szerepéről

A magyar mezőgazdaság fejlesztésének irányelveit meghatározó agrárpolitikai tézisek a belterjesség növelésében jelölték meg a mezőgazdasági termelés fejlesztésének útját, módját. Az MSZMP agrárpolitikájának téziseiben foglalt irányelvek megállapítják, hogy a lakosság életszínvonalának további javítása, az ipar nyersanyagbázisának és a mezőgazdasági exportnak a növelése teszik szükségessé a *mezőgazdasági termelés belterjes fejlesztését.*

Hazai viszonyaink között a bővített újratermelés a mezőgazdaságban lényegében változatlan területnagyságon, az eddig is művelt mezőgazdasági területen valósulhat meg, hiszen hazánkban a mezőgazdaságilag művelhető terület számottevő növekedésére lényegében nincs lehetőség. Ez pedig azt jelenti, hogy nálunk hiányoznak a mezőgazdaság külterjes fejlesztésének lehetőségei. Az *azonos területen* megvalósuló bővített újratermelés viszont az újratermelés *intenzív módját* testesíti meg, szemben az új földterületek művelésbe vonásával összefüggő külterjes bővítési móddal. A belterjesítés, amely más országokban a mezőgazdaság fejlesztésének egyik vagy fő útja, nálunk a fejlődés egyetlen lehetséges útja.

Ezen az objektív szükségszerűségen túl *lehetőségeink* is a mezőgazdaság belterjesítésére késztetnek bennünket. Mindenekelőtt magas *agrárnépsűrűségünk* lehetővé teszi a rendelkezésre álló és nem bővíthető földterület belterjes irányú hasznosítását. Hasonló irányban hatnak *kedvező természeti adottságaink* is.

A mezőgazdasági termelés belterjes fejlesztésének ezzel a szükségszerűségével és egyben lehetőségével magyarázható, hogy a belterjesítés miért áll a párt és a kormány mezőgazdasági politikájának tengelyében. A belterjesség jelszava a magyar mezőgazdaság fejlődésének az egyetlen reális programja, az erre irányuló politika az objektív viszonyokból fakadó követelmények reális kifejezője.

Ezt a fejlesztési irányelvet egyöntetűen örömmel fogadták és teszik magukévá mindazok, akik a magyar mezőgazdaság fejlesztésén munkálkodnak. A belterjesülési folyamat helyes értelmezése azonban már nem ilyen egyöntetű. Sok hibás elgondolás, téves felfogás él a belterjesség fogalmával és problémakörével kapcsolatban, ami akadályozza a belterjesülésre irányuló célkitűzés helyes értelmezését és gyakorlati megvalósítását. Egyik ilyen probléma a belterjesség és az eredményesség kapcsolatának kérdése. Sokan nem látják világosan a belterjesség növe-

kedése és a hozamok emelkedése közti törvényszerű összefüggést, a két folyamat közti törvényszerűen pozitív korrelációt.

Ez a szemlélet tükröződik George S. Wheeler „Az Amerikai Egyesült Államok mezőgazdasága" (Kossuth Könyvkiadó. 1959.) című könyvének magyar kiadásához írt előszavában. Wheeler könyve az amerikai mezőgazdaság kiváló elemzését nyújtja, a magyar kiadás előszavában azonban a következőket olvashatjuk: „Sajnos, néhány közgazdász hamis jelszavakat hangoztat, és mellőzi azoknak a tényezőknek az elemzését, amelyek hátráltatják a mezőgazdaság ésszerűsítését. Ilyen jelszó például a következő: »Belterjesség, belterjesség és ismét belterjesség«. Rövid gondolkodás után rájövünk, hogy ez a jelszó a fejetetejére állítja a problémát. A belterjesség fokozása azt jelenti, hogy területegységenként több emberi munkát vagy más termelési tényezőt használnak fel, mint megelőzőleg. Akár az állandó, akár a változó tőke növekszik, ez mindenképpen költségtöbbletet jelent, amit nem követ szükségképpen a termékmennyiség vagy a termelékenység emelkedése. A belterjesség jelszava tehát azt jelenti, »költség, költség, még több költség!« Már pedig nyilvánvaló, hogy nem ez a cél." (12—13. o.) Hazai szakmai körökben is megtalálható a belterjesség egyoldalú szemlélete, ezért nem látszik fölöslegesnek megvizsgálni ezt a kérdést.

A mezőgazdaság belterjes fejlesztése a bővített újratermelés egyik megvalósítási módja, a pótlólagos befektetések azonos területre való koncentrálása.* Valóban kétségtelen, hogy a belterjesség fokozása a termelés költségeinek a növekedését, a társadalmi munka fokozott felhasználását jelenti, mint ahogy általában a bővített újratermelés az élő- és holtmunkának a növekvő alkalmazása révén, a termelési költségek növekedése révén megy végbe. Ez általában jellemzője a társadalmi termelés fejlődésének. De ez a bővített újratermelésnek csak egyik oldala.

A *bővített újratermelésnek* — természetesen belterjes módjának is — fogalmi eleme egyrészről a termelés alapjainak kiszélesítése felhalmozás révén, másrészről ennek eredményeként a társadalmi összterméknek, vagyis az anyagi javaknak a növekedése. A két oldal elszakíthatatlan kapcsolatban áll egymással, kölcsönösen feltételezik egymást. S ebben a kölcsönös függőségi viszonyban természetesen az *össztermék* növekedése a végső cél, a termelési alapok bővítése, belterjesítés esetén egységnyi területre való koncentrálása ezt célozza.

Az természetesen más kérdés, hogy a termelési alapok kiszélesítése, a pótlólagos befektetések adott közgazdasági és üzemi viszonyok között a termelési értéknek milyen arányú és mértékű növekedését eredményezik.

Ismeretes, hogy Marx a pótlólagos termelőeszköz- és munkabefektetések *növekvő, változatlan és csökkenő* termelékenységének lehetőségét állapította meg és vizsgálta. Ezzel összefüggésben Lenin kimutatta, hogy még az *azonos technikai szinten* eszközölt befektetésnövekedés sem jár szükségképpen csökkenő ütemű termelékenységgel. Ugyanakkor nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a technika, a művelési mód fejlődésével összefüggő befektetés-koncentráció törvényszerűen megfelelő hozammal jár. A belterjes bővítésnek pedig ez utóbbi a tipikus esete. „Hi-

* A belterjesség fogalmát a szerző részletesen kifejti „A belterjesség néhány kérdése a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben" című cikkében. (Közgazdasági Szemle. 1959. 8–9. sz.)

szen lényegileg maga a fogalom: »további (vagy: folytatólagos) munka- és tőkebefektetés«, *feltételezi* a termelési mód megváltozását, a technika átalakulását", tekintve, hogy „... a technika változatlan állapota viszonylag nagyon szűk határokat szab a további munka- és tőkebefektetéseknek". (Lenin: Az agrárkérdésről. I. kötet. 67. o.) Nem kétséges, hogy a magyar mezőgazdaságnak a párt célkitűzése szerint végbemenő belterjesülése a technika, a termelési mód fejlődése alapján megy végbe, hisz a mezőgazdaság belterjes fejlesztése jelenlegi viszonyaink között egybeesik a szocialista átszervezéssel. A párt és a kormány a mezőgazdaság szocialista átszervezésében, az elaprózott, kisüzemi egyéni gazdaságoknak nagyüzemi szövetkezeti gazdaságokká alakításában jelölte meg a magyar mezőgazdaság belterjes fejlődésének a fő útját. Nyilvánvaló, hogy ez a belterjesítési folyamat a legszorosabban összefügg a fejlett nagyüzemi technika és termelési mód széleskörű alkalmazásával. Ilyen alapon végbemenő termelőeszköz- és munkabefektetés-koncentráció pedig, ha az társadalmilag szükséges módon és formában valósul meg, törvényszerűen növekvő hozamot eredményez.

Az eddigiekkel összhangban, a felhalmozás oldaláról tekintve sem helyes a befektetés és a produktivitás alakulásának szembeállítása. A belterjesítés a bővített újratermelés módja, ez pedig felhalmozás révén valósul meg. A felhalmozásra szolgáló értékrészt viszont a megtermelt össztermék foglalja magában. Ennek, a pótláson túl, többletterméket is tartalmaznia kell, csak úgy mehet végbe a termelés bővített mértékben történő ismétlődésének folyamata. Tehát nem lehetne szó bővített újratermelésről, ha a pótlólagos befektetés révén törvényszerűen nem jönne létre annak megfelelő „pótlólagos" termelési érték, amely a megnövekedett költségek pótlásán túl további termelőeszköz- és munkabefektetések akkumulációs forrását tartalmazza. A közgazdaságilag helyesen felfogott belterjesülés tehát elvileg a jövedelmező gazdálkodás módja, mint ahogyan általában a bővített újratermelés fogalmi eleme a többlettermék termelése.

A belterjesítési folyamatot közgazdaságilag semmiképpen sem lehet egyoldalúan költségnövelő folyamatként felfogni. Kétségkívül ez az egyik ismérve a *területegység* vonatkozásában. A *termékegység* vonatkozásában azonban *költségcsökkentő* szerepe érvényesül. A belterjesség fokozásának ez a költségnövelő és egyidejűleg költségcsökkentő szerepe az elmondottak szerint törvényszerűen érvényesül mind népgazdasági, mind üzemi szinten minden esetben, amikor a további élő- és holtmunka-befektetés mint társadalmilag szükséges felhalmozás valósul meg, más szóval, amikor közgazdaságilag tipikus folyamatként megy végbe.

Befektetésnövekedés és hozamemelkedés az Egyesült Államok tőkés mezőgazdaságában

G. S. Wheelernek az amerikai mezőgazdaságról írt említett könyve rendkívül hasznos és értékes, régóta nélkülözött munkával gazdagítja a külföldi országok mezőgazdaságával foglalkozó hazai szakirodalmat. A magyar kiadáshoz írt előszavában azonban a szerző a belterjesség USÁ-ban elterjedt felfogásának ad helyet, amely nem egyeztethető összsze könyve megállapításaival, anyagával sem. A könyv adatai szerint

az Egyesült Államok mezőgazdasága az utóbbi évtizedekben válságokkal és válságtünetekkel megszakítva ugyan, de alapjában belterjes úton fejlődött.

A mezőgazdasági termelés jelzőszámai az USÁ-ban (1935-39=100)

Megnevezés	1953
Az egész mezőgazdasági termelés	144
Vetésterület	102
Állati és gépi erő összesen	188
Munkaidő-felhasználás	81
Tenyészállatállomány	118
Műtrágyafelhasználás	302
Öntözött terület	178

Lényegében tehát változatlan vetésterületen az állandó tőke erőteljes területegységnyi koncentrációja révén ment végbe a termelési érték jelentős növekedése. Az amerikai mezőgazdaság korábbi külterjes irányzatával szemben az utóbbi évtizedekben végbemenő belterjes irányú fejlődésről tanúskodik a szerző következő megállapítása is: „1920-ig majdnem az egész növekedés a vetésterület megnövekedéséből származott. 1920 óta azonban a termelés növekedése úgyszólván teljes egészében a hektáronkénti termésátlagok emelkedéséből eredt." (I. m. 111. o.) Ez egyben a munka termelékenységének még erőteljesebb emelkedését is magában foglalja, mivel ebben az időszakban jelentősen csökkent a mezőgazdaságban dolgozók száma. Ennek a válságok által megszakított és a fegyverkezési versenyből is táplálkozó növekedésnek a forrásaiként elsősorban a gépesítés és trágyázás fokozását, a vegyszerek fokozott használatát, az öntözés jelentős kiszélesítését jelölte meg a szerző. Általános következtetésként meg is állapítja: „Az egyetlen hatásos mód a gazdálkodás eredményességének fokozására: az egyre növekvő beruházás". (173. o.) Ez pedig az egész mezőgazdaság viszonylatában alapjában változatlan területnagyságon, azaz belterjesen valósulhat meg. Hasonló szellemben ír más helyen: „A mezőgazdaságban végbemenő ésszerűsítési folyamat ütemének egyik legfontosabb jele a tőkebefektetésnek — különösen a gépekbe és egyéb felszerelésekbe eszközölt befektetéseknek — a növekedése". (122. o.) Másutt a pótlólagos befektetésnövekedés, azaz területegységnyi költségkoncentráció, költségmegtakarító szerepéről beszél: „A termelési anarchia és az éles verseny arra kényszeríti a farmereket, hogy új, költségmegtakarító technikát alkalmazzanak, ha fenn akarnak maradni. Ez pedig egyre növekvő beruházásokkal, az állótőke növelésével jár." (21. o.)

Összegezésként megállapíthatjuk, hogy mind a közölt adatok, mind a szerző azok alapján tett megállapítása szerint a kapitalista mezőgazdaságban sem egyoldalúan költségnövelő, hanem a hozamegység vonatkozásában általános érvénnyel költségmegtakarító, azaz *tőkés viszonyoknak* megfelelően profitnövelő hatással érvényesül a területegységnyi tőkekoncentráció. Az Egyesült Államok *tőkés* mezőgazdaságának gyakorlata sem mutatja, hogy a belterjesség fokozása egyet jelentene a „költség, költség, még több költség" formulával.

Ennek a formulának gyakorlati érvényesülése feltételezi egyrészt a technikának, a művelési módnak a krónikus stagnálását, másrészt a fejlődésképtelen üzemi formát. Az előző kérdést érintettük. Az utóbbi viszonyok közt valóban lehetséges, hogy a befektetések, illetve költségek azonos területre való további koncentrálása jellemzően a termékegységre jutó költségek növekedését eredményezi. Ezt mutatta be a szerző igen szemléletesen és meggyőzően az amerikai kisüzemi forma pusztulásával. Adatai szerint például az 1 hektárra jutó beruházott vagyon értéke a kisebb farmokon jóval nagyobb (326 dollár), mint a nagyüzemekben (269 dollár), ennek ellenére az utóbbiakban (egységnyi területre számítva) mind a hozam, mind a nettó és a bruttó jövedelem, mind pedig a munkatermelékenység színvonala meghaladja a kisüzemekben elért szintet. A mi kisárutermelő gazdaságainkat is az elavult, fejletlen, roszszul kihasznált kisüzemi eszközök és élőmunka viszonylag nagytömegű területegységnyi koncentrációja jellemzi, ugyanakkor a termelés eredményessége igen alacsony, nem arányos a befektetés-nagysággal. Ez azonban egyedül a kisüzemi termelési forma történelmi idejétmúltságát bizonyítja, azt, hogy itt hiányzik a munka *társadalmi termelőereje* kibontakozásának, érvényesülésének szükséges feltétele. A kisüzemi formának ez a jellemzője egyik alapvető oka hazánkban is a szocialista átszervezés szükségességének, azaz olyan termelési viszonyok kialakításának, amelyek megteremtik a társadalmi munka termelőereje szakadatlan növekedésének objektív feltételeit.

Belterjesség és produktivitás a szocialista mezőgazdaságban

A szocialista termelési viszonyok a mezőgazdaság belterjes fejlesztésének legkedvezőbb feltételeit teremtik meg. A mezőgazdaságban a belterjesen bővített újratermelés *tervszerű* megvalósulása, a termelés alapjainak a közgazdasági és természeti viszonyok *reális elemzése alapján* történő bővítése egységnyi területen, a *társadalmilag szükséges* pótlólagos termelőeszköz- és munkabefektetés, törvényszerűen a megfelelő hozamokat eredményezik. A szocializmusban pedig mind az egész mezőgazdaság, mind gazdasági egységei számára az itt érvényesülő gazdasági törvényszerűségek folytán objektíve lehetséges ennek a megvalósítása.

A Szovjetunió szocalista mezőgazdasága számára is a belterjesség fokozásában jelölte meg a továbbfejlődés fő útját az SZKP Központi Bizottságának 1959. decemberi plénuma. „A vetésterület növelésén alapuló külterjes gazdálkodás helyett a magasfokú szakképzettséggel végzett belterjes gazdálkodás a mi útunk." (Hruscsov: Felszólalás az SZKP K. B. 1959. decemberi plénumán.) A szovjet mezőgazdaság az eddigiek során sem fejlődött egyoldalúan külterjes úton, hanem az új területek művelésbevonásával egyidejűleg belterjességének színvonalát is emelte. A külterjes és belterjes fejlődési iránynak ezt az egyidejű megvalósulását fejezik ki a szemestermények vetésterületére és átlaghozamaira vonatkozó adatok. (Túloldali első táblázat.)

A decemberi plénum tanácskozásai szerint a továbbiakban mindinkább a mezőgazdaság belterjes fejlődése kerül előtérbe és válik a mezőgazdaság fejlődésének fő útjává.

Lássuk, hogyan példázzák a belterjes fejlődést és az előbb vázolt objektív lehetőségnek a gyakorlati valóraváltását a Krasznodár határ-

A szemes termények termelésének alakulása a Szovjetunióban

Év	Vetésterület		Összes termés		Átlagtermés	
	Millió ha	Index	Millió t	Index	q/ha	Index
1953	106,7	100,0	82,5	100,0	7,8	100,0
1958	125,2	117,0	141,2	171,0	11,3	145,0

terület kolhoztermelésének adatai? Az adatok jól szemléltetik, hogy a belterjesség magasabb szintje, a jobb termelőeszköz- és munkaerő-ellátottság törvényszerűen magasabb produktivitási színvonalat hoz létre. A belterjességi színvonal tájövezetenkénti emelkedésével párhuzamosan nőnek a területegységnyi hozamok is (nemcsak a bruttó, hanem a nettó hozam is), ami arra vall, hogy a belterjesebb termelés egyben gazdaságosabb termelés is.

A kolhoztermelés részleges belterjességi és eredményességi mutatói a Krasznodár határterület termelési tájövezetei szerint (1953) (Index: Észak-kelet=100)*

Megnevezés	Észak-kelet	Észak	Előhegység	Közép- és délkelet	Fekete-tengeri partvidék
A kolhozok száma	36	101	133	192	67
A gépállomás termelési állóeszközének értéke 1 ha-on	100	99	101	109	138
A kolhozok termelési állóeszközének értéke 1 ha-on	100	162	191	197	657
A kolhozok és gépállomások összes energia-kapacitása 1 ha-on	100	108	112	119	216
A tehenek száma 100 ha-on	100	130	172	150	252
Munkaegység ráfordítása 1 ha szántóra.	100	125	213	181	402
A szántóföldi, veteményes és gyümölcsös 1 ha-jára jutó termelési érték	100	122	147	162	629
A gabonafélék 3 évi (1951-1953) átlaghoz.	100	115	109	137	—
1 ha-ra jutó tejhozam	100	144	145	146	194
1 ha-ra jutó állatértékesítés	100	133	122	158	318
1 ha-ra jutó pénzjövedelem	100	130	147	158	455

*Sz. Sz. Szergeev: A kolhoztermelés közgazdasági és statisztikai elemzésének kérdései OMg. K. fordítása

Hasonló összefüggés érvényesült a vizsgált hazai állami gazdaságok gazdálkodásában is. A szántóegységre jutó halmozott termelési érték alapján produktivitási csoportokba soroltuk a vizsgált gazdaságokat és a rendelkezésre álló adatok szerint a területegységnyi *termelési költséget* állítottuk szembe az egységnyi területen elért *termelési értékkel.*

Az adatok szerint produktivitási csoportonként a termelési költség növekedése egységnyi területen a termelési érték növekedését eredményezte. A magasabb produktivitási színvonal kialakulása lényegében a termelési költség növelése révén valósult meg. S mivel a területegységnyi termelési költség alakulása lényegében kifejezi a termelésben lekötött teljes társadalmi munkának a változását, amely a belterjesség mu-

tatója, újólag azt kell mondanunk, hogy a belterjesség magasabb színvonala az állami gazdaságokban is a produktivitás magasabb szintjét eredményezte. Sőt az adatok birtokában nyomatékosan hangsúlyozni kell, hogy a vizsgált gazdaságcsoportok esetében *a termelési érték növekedésének üteme meghaladta* a belterjesülésnek, illetve *a ráfordítások területegységnyi koncentrációjának az ütemét.* Más szóval, a képzett produktivitási csoportok — mint a fenti táblázat indexsorából kiderül — termelési értékének színvonala nagyobb mértékben haladja meg a bázisnak vett, legfejletlenebb gazdaságcsoportét, mint belterjességi, illetve költségszínvonaluk. A termelési költségnek tehát, területegységi növekedése során, növekvő hatékonysága érvényesült, miként ez a táblázat utolsó oszlopából is kiderül. Százalékokban kifejezve ez azt jelenti, hogy a II. csoportban 1,2 százalékkal, a III.-ban 24,2 százalékkal, a IV.-ben 28,7 százalékkal, az V. csoportban 36,6 százalékkal nagyobb termelési értéket kaptak azonos nagyságú termelési költséggel, mint a báziscsoportban, ahol a szántóegységre jutó termelési költség a legalacsonyabb volt.

Termelési költség és érték alakulása a vizsgált állami gazdaságokban (1955)*

Az összterület 1 kh szántóegységére jutó halmozott termelési érték	Produktivitási csoportok	Gazdaságok száma	Halmozott termelési érték		Halmozott termelési költség		100 Ft halmozott termelési költségre jutó halmozott termelési érték
			Ft/szántóegység	Index: I. csop=100	Ft/szántóegység	Index: I. csop=100	
2500 Ft alatt	I.	5	1 859	100,0	2 484	100,0	74,8
2500—3000 Ft	II.	9	2 777	147,7	3 668	147,7	75,7
3000—3500 Ft	III.	10	3 199	172,7	3 445	138,7	92,9
3500—4000 Ft	IV.	7	3 945	212,8	4 094	164,8	96,3
4500 Ft felett	V.	4	5 225	281,6	5 109	205,6	102,2
Összesen	—	35	3 026	162,7	3 488	140,4	87,0

* Dr. Nagy Lóránd: „Állami gazdaságok üzemstatisztikája és üzemelemzése" című az Állami Gazdaságok Üzemszervezési Kutatóintézetének 6. sz. közleményéből vett adatok számtani átlagolásával történt a mutatók kialakítása.

A vizsgált állami gazdaságok példája is mutatja, hogy már a gazdaságok viszonylag kis számának átlagában is a termelési ráfordítások mint társadalmilag szükséges ráfordítások kerülnek felhasználásra, társadalmilag szükségesnek bizonyulnak, következésképp érvényesül az az alapvető közgazdasági összefüggés, hogy a belterjesség fokozása *területegységre* vonatkoztatva a *termelési költségek növekedését, termékegységre* vonatkoztatva pedig a *termelési költségek csökkenését* eredményezi. Ez természetesen nem zárja ki, hogy egyes gazdaságokban a ráfordításkoncentráció ésszerűtlenül, társadalmilag nem kívánt módon megy végbe, ezért ott ez az alapvető összefüggés nem érvényesül. A társadalmilag átlagostól való egyedi eltérések azonban semmiképp sem szólnak a közgazdaságilag tipikus folyamatokra jellemző összefüggések, törvényszerűségek érvényessége ellen.

Az elvi megfontolásokon túl a bemutatott gazdaságcsoportok példája nyomán sem lehet kétséges, hogy mezőgazdaságunk állami szektorában nincs más útja a hozamok növelésének és az önköltség csökkentésének, mint a gazdálkodás belterjességének a fokozása.

A belterjesség fokozása és az önköltség csökkentése a termelőszövetkezeti gazdálkodásban

A továbbiakban a termelőszövetkezeti gazdálkodásban vizsgáljuk meg valamelyest részletesebben, hogyan érvényesül a belterjesülési folyamat költségnövelő, illetve költségmegtakarító szerepe. Erre irányuló vizsgálatunkat a *belterjesen és külterjesen* gazdálkodó termelőszövetkezetek csoportjaira vonatkozóan végezzük el.*

Az intenzitás, extenzitás és a produktivitás közötti összefüggés vizsgálatában a kh-anként 4—5000 Ft közti álló- és forgóalappal rendelkező termelőszövetkezetek csoportját tekintjük társadalmilag átlagosnak, ezt a befektetési színvonalat vesszük bázisul, és ehhez viszonyítva vizsgáljuk a belterjesség és külterjesség különböző fokán álló termelőszövetkezetek csoportjait.

Befektetések, költségek és hozamok a belterjes és külterjes tsz-csoportokban 1955-ben (Ft-ban)

Befektetési csoportok az 1 kh-ra jutó termelési alap (álló- és forgóalap) szerint	Belterjességi és külterjességi fokozatok	1 kh mezőgazdasági területre jut									
		Termelési alap		Bruttó termelési érték		Termelési költség		Újonnan előállított érték		Szövetkezeti jövedelem	
		Ft-ban	Index: $K_1=100$	Ft-ban	Index: $K_1=100$	Ft-ban	Index: $K_1=100$	Ft-ban	Index: $K_1=100$	Ft-ban	Index: $K_1=100$
6000Ft-on felül	B_1	6726	145,4	6747	160,0	5186	133,5	4935	170,7	3453	193,7
5000-6000 Ft	B_2	5298	115,4	4950	116,3	4523	116,4	3360	116,2	2068	116,0
4000-5000 Ft	K_1	4592	100,0	4254	100,0	3885	100,0	2892	100,0	1782	100,0
3000-4000 Ft	K_2	3714	80,9	3238	76,1	3235	83,2	2035	70,7	1111	62,3
2000-3000 Ft	K_3	2854	62,1	1990	46,8	2530	65,1	1145	39,6	422	23,6

A táblázatból világosan és egyértelműen kitűnik, hogy a kh-ankénti eredményesség bármely változatában (termelési érték, új érték, szövetkezeti jövedelem) a belterjes csoportok törvényszerűen többet produkáltak egységnyi területen, mint a külterjesen gazdálkodók. Törvényszerűen többet, mert — mint szóltunk róla — a gazdálkodásra ható törvényszerűségek eredményeként a magasabb befektetés, a termelőeszközök nagyobb tömege — egyébként változatlan körülmények között — azonos területen szükségszerűen nagyobb produktumban realizálódik. A belterjesen gazdálkodó termelőszövetkezetek tehát nemcsak abban különböznek a külterjesektől, hogy a termelőeszköz-felhasználásuk na-

* A csoportosítás szempontjait a Közgazdasági Szemle 1959. 8—9. számában megjelent cikkem részletesen kifejti. — M. L.

gyobb az átlagosnál, hanem abban is, hogy ugyanakkora területen az átlagosnál magasabb a produktivitási színvonaluk is. A gazdálkodás belterjes és külterjes színvonala között az eredményesség, a földkihasználás hatékonysága oldaláról is megvan a minőségi különbség. *A belterjes termelés a társadalmilag átlagosnak tekinthető kh-ankénti produktivitásnál magasabb produktivitást és hatékonyabb földkihasználást tesz lehetővé, a külterjes termelés* pedig legjobb esetben *eléri* a hozamok társadalmi szintjét vagy alatta marad annak. A belterjes gazdálkodás tehát a befektetésekben is és az eredményekben is a társadalmilag átlagos szintet meghaladó újratermelési állapotot fejez ki.

A táblázat jól szemlélteti, hogy a belterjes termelés előnye és a külterjes termelés hátránya szembetűnőbben kidomborodik az újonnan előállított érték 1 kh-ra jutó nagyságának összehasonlításakor, mint a bruttó termelési érték vizsgálatakor.

A belterjes csoportok (B_1 és B_2) a *bruttó termelési érték* kh-ankénti nagyságában jobban meghaladják a bázisul vett, társadalmi érvényűnek tekintett csoportot, mint a kh-ankénti befektetés színvonalában, míg a két legkülterjesebb (K_2 és K_3) csoport éppen fordítva: a termelési érték színvonalában jobban elmarad a társadalmi átlagos szinttől, mint a termelési alap esetében. Például a legbelterjesebb B_1 csoport kh-ankénti termelési alapja 45,4 százalékkal, bruttó termelési értéke pedig 60 százalékkal haladja meg a bázis-szintet, a legkülterjesebb K_3 csoport termelési alapja viszont 62,1 százaléknyira, bruttó termelési értéke pedig csak 46,8 százaléknyira közelíti meg a bázist. Ez más szóval azt jelenti, hogy a belterjes és külterjes, és azon belül az alsóbb és magasabb fokozatú termelőszövetkezetek csoportjai között nagyobb a produktivitásbeli, mint a befektetésbeli különbség.

Vizsgáljuk meg, milyen a befektetés hatékonysága a tárgyalt fokozatokban. 100 Ft termelési alapra B_1-ben 101,0 Ft, B_2-ben 93,4 Ft, K_1-ben 92,6 Ft, K_2-ben 87,1, K_3-ban 69,7 Ft termelési érték jut. A területegységnyi befektetéskoncentráció magasabb fokán álló termelőszövetkezetek magasabb produktivitási színvonala ezek szerint nemcsak a befektetéskoncentráció magasabb színvonalából, hanem a befektetések hatékonyabb voltából is ered.

A vizsgált termelőszövetkezetek 1955. évi adatai tehát *konkrét cáfolata a csökkenő hozadék törvényének,* hiszen nemhogy csökkenne, hanem emelkedik a befektetés egységére vonatkoztatott hozam a termelési alapok növelése esetén. Ugyanezt mutatták az állami gazdaságok adatai a termelési költséggel kapcsolatban.

A *belterjesen gazdálkodó termelőszövetkezetek csoportjai* tehát a *befektetések hatékonyságában* is határozott fölényben vannak a külterjesekkel szemben. A legbelterjesebb termelőszövetkezetek csoportja használja ki a leghatékonyabban a befektetett eszközöket; nevezetesen mintegy 45 százalékkal jobban, mint a legkülterjesebb termelőszövetkezetek csoportja, és 10 százalékkal jobban, mint az átlagos csoport. Tehát még a legbelterjesebb termelőszövetkezeteknek sem az a gondjuk, hogy vajon megtérül-e még a legutolsó befektetés, hanem legfeljebb azt mérlegelik, hogy vajon a belterjesség milyen szintjéig tart a befektetések *növekvő* megtérülése a „hozadékban". Csak ezen a szinten túl kezdene stagnálni, illetve csökkenni a „hozadék", *ha közben nem fejlődnék a technika, a művelési mód, a termelési eljárás.* De hiszen a technika fej-

lődése — különösen napjainkban — állandó, szakadatlan folyamat, s mielőtt elérnék a befektetések koncentrálásának „a csökkenő hozadék" emelte plafonját, az máris magasabbra emelkedik.

Az 1 kh-ra jutó *termelési költség* alapján vizsgálva a külterjes és a belterjes termelőszövetkezetek, valamint az egyes fokozatok közötti különbséget, az eddigieken túl újabb vonások tárulnak föl. A táblázat szerint a legbelterjesebb termelőszövetkezetek csoportjában a kh-ankénti termelési költség kisebb arányban haladja meg a társadalmilag átlagos szintet, mint a termelési alap, míg a külterjesebb fokozatokban a területegységnyi költség marad el kisebb arányban a társadalmi szinttől.

Jellemző, hogy a legelmaradottabb termelőszövetkezetek valamenynyi mutató közül éppen a költségek színvonalában állnak legközelebb az átlagos szinthez. Kétségtelen, hogy itt a befektetések csökkenésével egyre költségesebb termelés problémájával állunk szemben. A vizsgált termelőszövetkezetek tanúsága szerint — a bemutatott állami gazdaságokkal teljes mértékben megegyezően — nem a belterjesség fokozása, következésképp a területegységnyi költség növekedése drágítja a mezőgazdasági termelést, hanem fordítva: a pótlólagos befektetések elmaradása, a területegységnyi élő- és holtmunka-felhasználás stagnálása, különösen visszaesése okoz költségnövekedést az egységnyi termékre vonatkoztatva.

Ennek igazolására közüljük a 100 Ft bruttó termelési érték előállításához szükséges költséget. A B_1 csoportban 76,8, a B_2-ben 91,3, a K_1-ben 91,3, a K_2-ben 99,9, a K_3-ban 127,1, a vizsgált termelőszövetkezetek összességében pedig 93,0 Ft-ba „kerül" 100 Ft termelési érték előállítása. Ezek a számok is határozottan igazolják, hogy társadalmi szintű befektetés nélkül nincs jövedelmező gazdálkodás. A belterjes csoportok termelésük magasabb színvonalú technikai felszereltsége (nagyobb kh-ankénti termelőeszköz-ellátottsága) következtében a társadalmilag szükségesnél kevesebbet fordítanak egységnyi hozam létrehozására. A termelési ráfordítások vonatkozásában éppen ebben különbözik a belterjes gazdálkodás a külterjestől. Ebből származik a belterjes gazdálkodás jellemző terméke, a II. sz. különbözeti járadék. Hisz a földjáradék nem más, mint az egységnyi termék egyéni termelési költsége és társadalmi termelési költsége közötti különbség konkrét megjelenési formája. A B_2-es csoport termékegységre jutó költségei, mint láttuk, a társadalmilag szükségessel azonosak, tehát a kh-ankénti jövedelmezőségben mutatkozó előnye kizárólag a magasabb produktivitásból, s nem az átlaghoz viszonyított költségmegtakarításból ered.

A külterjesség alsóbb fokozatai pedig — mivel költségesebben termelnek az átlagos szintnél, ezért ráfordításaik csak alig térülnek meg — veszteségesen gazdálkodnak, így a társadalom részéről támasztott minimális követelménynek sem képesek eleget tenni. Nem kétséges, hogy ezeknek a termelőszövetkezeteknek összes negatív vonása *döntően* befektetésbeli elmaradottságból, azaz túlzottan külterjes állapotukból ered. Hangsúlyozzuk, hogy döntően s nem kizárólag, hisz mutatóik is arra vallanak, hogy produktivitásuknak befektetéseiknél is alacsonyabb színvonala csak részben adódik a törvényszerűen alacsonyabb hatékonyságból, s annak egyéb természeti, közgazdasági hátrányok és belső üzemi, szubjektív jellegű negatívumok is a forrásai.

Az *újonnan előállított értékre* — vagyis a bruttó termelési érték anyagi költséggel csökkentett részére — vonatkozó adatok újabb oldalról világítják meg a belterjes és a külterjes gazdálkodást, az előbbit jellemző előnyökkel s az utóbbit jellemző hátrányokkal.

Kitűnik ugyanis, hogy a B_1-es legbelterjesebb csoport az *egy kat. holdon előállított új érték nagyságában a teljes termelési értéknél is nagyobb fölényben van* a társadalmilag átlagosnak vett K_1 jelű legkevésbé külterjes csoporthoz képest. Ez abból ered, hogy a legbelterjesebben gazdálkodó termelőszövetkezetekben a termék egységére vonatkoztatott anyagi ráfordítások a társadalmilag szükségesnél alacsonyabbak. Ezt a következtetést vonhatjuk le, ha a szóban forgó B_1 és K_1 csoportok kh-ankénti anyagköltségét és új értékét arányba állítjuk. A kh-ankénti anyagköltség a B_1-ben 1812 Ft, az átlagosnak vett K_1-ben 1362 Ft, az új értéket a táblázat megfelelő sorai tartalmazzák. Eszerint a legbelterjesebb B_1 csoportban 100 Ft új érték előállítására 36,7 Ft anyagköltség esik, míg a K_1 csoportban, tehát átlagosan 41, 9 Ft anyagi ráfordítás szükséges, azaz a legbelterjesebb termelőszövetkezetek a társadalmilag szükségesnél átlagosan 12,4 százalékkal kevesebb anyagi költséggel hoznak létre adott nagyságú új értéket. A belterjes termelőszövetkezetek nemcsak többet, de olcsóbban is termelnek. A kevésbé belterjes termelőszövetkeztek csoportjára (B_2-re) — mint az adatok mutatják — ennek a megállapításnak csak az első fele érvényes.

A külterjesen gazdálkodó termelőszövetkezetek csoportjai a táblázat adatainak egyértelműen elmarasztaló tanúsága szerint a társadalmilag megengedettnél nemcsak kevesebbet termelnek 1 kat. holdon, de drágábban is. A K_2 és K_3 csoportban ugyanis a bázisul vett K_1 fokozathoz képest nagyobb mérvű lemaradás mutatkozik az egységnyi területen előállított új értékben, mint termelési értékben. Ez abból ered, hogy a jelzett külterjességi fokozatokban nagyobb arányú anyagi költség terheli az egységnyi terület termelési értékét, mint a társadalmilag szükségesként kezelt K_1 csoportban, s így azonos nagyságú termelési értékből kisebb hányadot képez az új érték. Más szóval több anyagi ráfordítás szükséges ugyanakkora új értékhez; így a K_2-es csoportban 59,1 Ft, a K_3-ban 73,8 Ft, társadalmilag pedig 41,9 Ft.

A tagok részesedésére és a felhalmozásra szolgáló értékrészt magában foglaló *szövetkezeti jövedelem* kh-ankénti nagyságában még fokozottabban kidomborodik a belterjes gazdálkodás fölénye a külterjessel szemben. A szövetkezeti jövedelem a termelési értéknek az anyagi költségeken kívül a közterhekkel és egyéb állandó jellegű költségekkel csökkentett része. Ez utóbbi költségek főleg a terület nagyságától és kevésbé az eredményektől függenek, ezért jobban terhelik a külterjes, mint a belterjes termelőszövetkezeteket, s jobban az alacsonyabb fokozatot, mint a magasabbat. A belterjes csoportok közül a B_2-ben 62,4 Ft, a B_1-ben 42,1 Ft, a társadalmilag szükséges szinten mozgó, s ezért a külterjesség legfelsőbb fokát megtestesítő K_1 csoportban 62,3 Ft nem anyagi jellegű költség áll szemben 100 Ft szövetkezeti jövedelemmel; ugyanez a szám a K_2-ben 83,1 Ft, K_3-ban 171,3 Ft. Ez a körülmény újabb oldalról világítja meg az egységnyi területen megvalósuló újratermelés magasabb színvonalának és fokozatának objektív törvényszerűségeken alapuló fölényét, ami ebben az esetben a gazdaságosabb termelésben nyilvánul meg.

Végezetül most már gyakorlati tényekkel igazoltan is ismételten alá kell húzni azt, amit elméletileg bizonyítani igyekeztünk, hogy a belterjesség fokozása a *területegységre jutó költségek növekedésével* jár, de ez a költségnövekedés szükséges, mert feltétele a többtermelésnek. A többtermelés eredményeként viszont *a termékegységre jutó költségek csökkennek.* A belterjesség tehát nem azonosítható a „költség, költség és még több költség" jelszavával.

A vizsgált mezőgazdasági egységekben az adatok tanúsága szerint a belterjesítés eredményeként gyorsabban nő az össztermék, mint a termelési költség, így az alkalmazott társadalmi munka növekvő hatékonysággal érvényesült. Nem kétséges, hogy az állandóan fejlődő népgazdasági és üzemgazdasági viszonyok között a további belterjesítés mind a hozamnövelés, mind az önköltségcsökkentés területén még nagyobb eredményeket hoz. A mezőgazdaság belterjes fejlesztésére irányuló célkitűzés — melyet a korábbi párthatározatok szellemében a VII. pártkongresszus is megerősített — a gyakorlati élet által igazolt és tudományosan megalapozott.

Rédei Jenő:

A születések és halálozások alakulása a XIX. és XX. században Európában és Magyarországon

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1960.
256 o. + mellékletek. Ára kötve: 37,60 Ft

A magyar statisztikai irodalomban hosszú évek óta ez az első magas igényű és hosszabb lélegzetű tanulmány, amely témáját a demográfia köréből választotta.

A szerző gazdag hazai és nemzetközi tényanyag közrebocsátásával, feldolgozásával változatos áttekintést ad az emberiség demográfiai fejlődéséről, majd részletes, tudományos taglalását nyújtja az Európában végbemenő születések és halálozások 150—200 éves alakulásának. Sokrétű megvilágításban ismerteti azokat az okokat, amelyek a születések és halálozások növekedését vagy csökkenését előidézték. A szigorúan vett demográfiai okozatok kifejtése mellett foglalkozik a társadalmi-gazdasági okok felvázolásával, és lehetőséget ad arra, hogy megismerkedjünk a születések és halálozások társadalmi osztályonkénti alakulásával is.

SIMAI MIHÁLY:

A technikai fejlődés néhány problémája a Szovjetunióban

Korunk nagy tudományos és technikai vívmányai teljesen megváltoztatják a termelés arculatát: az atomenergia békés felhasználása, az elektronika fejlődése és alkalmazása az automatizálásban, a vegyipar új szerepe, fejlődése, amely lehetővé teszi szinte „megrendelésre" előre meghatározott tulajdonságokkal rendelkező anyagok előállítását, a reaktív és a rakétatechnika. *Minőségileg új* jelenségekről, s nem egyszerűen a technikai fejlődés folytatásáról van szó: az *új anyagok, új energiaforrások* felszámolják a hagyományos nyersanyag-forrásokhoz, energiahordozókhoz való kötöttséget. Átalakul a termelés technológiája, megváltozik az ipar szerkezete, s a foglalkoztatott munkaerő-állomány szakma szerinti összetétele is.

Új technikai forradalom kezdődött — lényegében többé-kevésbé egyidejűleg a szocialista és a fejlett tőkésországokban. A termelőerők fejlődésének azonos irányú változásai ellenére azonban a *tudományos és a technikai fejlődés menete, következményei, társadalmi hatásai természetesen eltérőek a szocialista és a kapitalista országokban.*

A technikai haladás a szocialista országok között a Szovjetunióban a leggyorsabb és legnagyobb méretű, ezért társadalmi, gazdasági hatásai is ott a legnagyobbak.

A szovjet állam az új technika valamennyi ágának alkalmazásában kiemelkedő eredményeket ért el és több vonatkozásban — például a rakétatechnika és a távirányítás területén — a világon az első helyre került. A szocialista tervgazdaság viszonyai között a következő tényezők hatottak és hatnak ebben az irányban:

Az állam gazdasági erejének növekedése, a szocialista gazdaság fejlődése, amely lehetővé teszi, hogy *az életszínvonal emelésével egyidejűleg mind hatalmasabb összegek jussanak beruházásokra.* Például a hétéves terv időszakában az állami beruházások összege körülbelül 2 billió rubel (az összes beruházások értéke mintegy 3 billió rubel) lesz, vagyis csaknem annyi, amennyi a szovjethatalom fennállása óta végrehajtott összes beruházások értéke.

Ilyen tényező a nehézipari termelés elért színvonala és állandó növekedése, különösen a gépgyártás, a műszeripar és a nehézvegyipar fejlődése. 1913-tól 1957-ig az ipari termelés harmincháromszorosra, a a nehézipari termelés hetvenötszörösre, benne a fémfeldolgozás és a gépipar termelése kétszázszorosra nőtt. Az évente bevezetett új, modern géptípusok száma az 1950. évi 650-ről 1956—1957-ben 4500-ra nőtt.

A műszergyártás 1940-től 1957-ig negyvenszeres lett, s az elmúlt 2 és ½—3 évben mintegy 800 új műszerfajta gyártása kezdődött meg.

A műszaki káderek számának növekedése és szakképzettségük javulása is ebben az irányban hat. A világ összes fejlett ipari országai közül a Szovjetunióban a legnagyobb a mérnökök arányszáma: Angliában 75, Franciaországban 70, Nyugat-Németországban 86, az Egyesült Államokban 136, a Szovjetunióban 280 mérnök jut 1 millió lakosra.

Fontos tényező a tudományos munka tervezése és szervezettsége is, amely lehetővé teszi a tudományos kutatások legújabb eredményeinek elterjesztését, ipari alkalmazását, s azt, hogy egy-egy célért a legkülönbözőbb tudományágak céltudatosan, szervezetten együttműködjenek.

Az atomenergia békés felhasználása

Az új technika vívmányai közül az elmúlt években jelentősen fejlődött a Szovjetunióban *az atomenergia békés felhasználása.* A világon elsőként 1954 júniusában Moszkva közelében kezdte meg működését egy 5 megawattos kapacitású atomerőmű, s azóta már több nagyobb kapacitású (400 megawattos) erőművet helyeztek üzembe. Topcsijev akadémikus 1957 tavaszán, budapesti látogatása alkalmával kijelentette, hogy munkálatok folynak egy 600 megawatt hasznos kapacitású atomerőmű felállítására. A szovjet kormány — egy ENSZ-kérdőívre adott válasza szerint — 1956—1960-ban négy, egyenként 5—70 megawattos kísérleti atomerőmű és három egyenként 200 megawattos atomerőmű felépítését is tervezi. Az 1960-as évek elejére a Szovjetunió mintegy 2500—3000 megawatt kapacitású atomerőművel fog rendelkezni.

A Szovjetunióban megoldották a kisteljesítményű reaktorokkal ellátott szállítható atomerőművek konstrukcióját is. Széles körben alkalmazzák az iparban és a gyógyászatban egyaránt a rádióaktív izotópokat. Igen előrehaladottak az atommeghajtású repülőgép-konstrukcióval kapcsolatos kísérletek. Jelentős eredmények születtek atomhajtású járművek építésében is. Különösen kiemelkedő példája ennek az 1959 szeptemberében vízrebocsátott Lenin jégtörő hajó, amely nemcsak a világ első atommeghajtású tengerjáró hajója (az amerikaiak eddig csak tengeralattjárót építettek), hanem az egyetlen *gazdaságos atommeghajtású* hajó is a világon, s minden valószínűség szerint jó néhány évig az is marad. A 44 000 lóerős jégtörő hajó 50 százalékkal erősebb, mint az eddig épített legnagyobb jégtörő. Mivel urániumot használ üzemanyagként, egy-egy évig folyamatosan működhet, feleslegessé teszi ezáltal az észak-szibériai vizeken működő többi jégtörőt. Egy hónappal meghosszabbítja a hajóforgalmat. Ez mintegy 50 százalékkal növeli a hajózási idényt a Szovjetunió északi részein, s lehetővé teszi legalább félmillió tonnával több áru szállítását az észak-szibériai kikötőkbe.

De az atomenergia békés felhasználása még lényegében csak kísérleti stádiumban van.

Ebben gazdaságossági okok játszanak döntő szerepet. Kiszámították, hogy az atomerőműben termelt energia 50—100 százalékkal drágább, mint a hőerőművek terméke. A termelési költségek mintegy 50 százaléka értékcsökkenési leírás, 40 százaléka anyagköltség. Az eddigi kísérletek alapján végzett számításokból kitűnt az is, hogy az atomerőművek építése is csak nagy egységek esetén kifizetődő. Ebben, a nagy-

üzem általános előnyei mellett, olyan okok is közrejátszanak, amelyek speciálisan az atomtechnikával kapcsolatosak. Ugyanis csak nagy erőművekben lehet felhasználni kevésbé dúsított (tehát olcsóbb) üzemanyagot, s az üzemanyagot teljesebben elégetni. A költségek elemzéséből kiderül az is, hogy az atomerőművek alkatrészeinek sériagyártása jelentősen olcsóbbá teszi majd a termelt energiát. Szovjet közgazdászok becslései szerint a század végére az összes megtermelt villamos energiának mintegy 50 százalékát termelik majd atomerőművek. (Atomnaja Energija. 1956. 2., 3. sz.)

Egyre szélesebb mértékben alkalmazzák azonban az atomkutatás eredményeit (rádióaktív izotópokat) a gyógyászatban, sőt az ipari ellenőrzésben is.

Az automatizálás eredményei, főbb szervezeti és műszaki problémái

A technikai haladás jelenlegi szakaszában még sokkal nagyobb jelentőségű a Szovjetunióban az automatizálás. E tekintetben a Szovjetunió második helyen áll a világon az Egyesült Államok mögött. A Szovjetunióban az automatizálás aránya a termelőkapacitások alapján számítva *az egész ipar viszonylatában* kisebb, mint az Egyesült Államokban.* Ez is szerepet játszik abban, hogy bár *egyes iparágakban* a Szovjetunió a munka termelékenysége területén *már túlhaladta* a legfejlettebb tőkésországokat, közöttük az Egyesült Államokat is (például a GAZ 51—A gépkocsik, a DT 54-es traktorok, az IK 62 típusú esztergapadok munkaigényessége kisebb, mint a hasonló típusú amerikaiaké; a magnitogorszki fémipari kombinát sok üzemében a munka termelékenysége 20 százalékkal nagyobb, mint az Egyesült Államok legjobb fémipari üzemeiben), összességében azonban a Szovjetunióban az ipari munka termelékenysége alacsonyabb színvonalú, mint az Egyesült Államokban.

A termelékenység a Szovjetunióban és az Egyesült Államokban 1957

Termelési ág	Az Egyesült Államok termelésének volumene a Szovjetunió termeléséhez viszonyítva	A munkások száma az Egyesült Államokban a Szovjetunió munkáslétszámának százalékában	A munka termelékenysége az Egyesült Államokban a Szovjetunióhoz viszonyítva
Ipar	2=szeres	95	2=szeres
Építőipar	1,5=szeres	90	1,7=szeres
Közlekedés és szállítás	2=szeres	60	3=szoros
Mezőgazdaság ...	1,2=szeres	20—25	4—5=szörös
Összesen:	1,6=szeres	55	2,5—3=szoros

Forrás: A. Aganbegján: Dognaty SZSA po Urovnyu Proizvogyityelnosztyi Truda, Szocialiszticseszkij Trud 1959. 4. szám. 19.o.

A Szovjetunió már a második világháború előtt is nagy figyelmet fordított az automatizálás elméleti és gyakorlati kérdésére. A második világháború után pedig egyes iparágakban, például a vaskohászatban, az energiatermelésben, a vegyiparban már jelentősen előrehaladt az

* Ezzel kapcsolatban a legújabb rendelkezésre álló, összehasonlítható adatok 1956-ra vonatkoznak. Ekkor az Egyesült Államokban az automatizálás aránya az iparban 16—18 százalék volt, a Szovjetunióban pedig csak 6,3 százalék. (Promislenno Ekonomicseszkaja Gazeta. 1956. X. 10.) Nyilvánvaló, hogy azóta megnőtt az automatizálás aránya a Szovjetunióban.

automatizálás és gyorsan fejlődött a szerszámgép-iparban is. A vaskohók többsége (amelyek a nyersvas 90 százalékát termelik) s mintegy 240 Martin-kemence automatikus hőszabályozó és ellenőrző berendezésekkel működik. Például John Hipman, a Szovjetunióval éppen nem szimpatizáló amerikai szakember, a Massachussets-egyetem fémipari fakultásának dékánja is elismerte: „Magnitogorszkban az új fémipari üzemek berendezései modernebbek, műszaki személyzetük jobb, mint az Egyesült Államokban és Európában. Az ottani nyolc kohó közül négy a világon a legnagyobb, s termelékenységük ugyanolyan, mint a leghatalmasabb amerikai kohóké." (U. S. News and World Report, 1957. december 6. 66. o.)

Az 1958. évi New York-i kiállításon 77 szovjet automatikus berendezés modelljét állították ki, s amerikai szakemberek véleménye szerint ezek messze felülmúlják az Egyesült Államokban gyártott modelleket. Hasonlóan vélekedtek amerikai szakértők az 1959. évi New York-i szovjet kiállítás alkalmából is. Különösen nagy nyugtalanságot keltett a nyugati szakemberek körében a szovjet szerszámgép-ipar automatizálásának fejlődése. „Jelentéseink alapján világos — írja a Manchester Guardian 1957. január 21-i száma —, hogy az orosz szemszámgép-ipar sok tekintetben jelentősen megelőzte Anglia és az Egyesült Államok megfelelő iparágait. Ez két formában nyilvánul meg. Először, az oroszoknak gondjuk volt arra, hogy azt a fajta gépesítést és automatizálást, amelyet a nyugati gépkocsi-gyártás alkalmaz, sokkal több fajta termékre használják. Ugyanakkor a termelési folyamatokra olyan technikai módszereket dolgoztak ki, amelyek lényegesen fejlettebbek a Nyugaton ma alkalmazott műszaki eljárásoknál. *Nyilvánvaló, hogy ha a gépipar termelékenységének növelése céljából újabb küldöttséget menesztenénk, akkor azt a Szovjetunióba és nem az Egyesült Államokba kellene küldenünk.*"

A cikk beszámol a szovjet szerszámgép-iparban szerzett tapasztalatok részleteiről is. Ezeket Norman Stubbs-nek, a Metalworking Production című műszaki folyóirat szerkesztőjének és helyettesének, Peter Trippe-nek cikkéből vette át, akik a helyszínen tanulmányozták a Szovjetunió gépgyártását. Trippe részletesen ismertet egy teljesen automatizált moszkvai gyárat, amely golyóscsapágy- és görgőscsapágyszerelvényeket gyárt. Az évi termelés (két műszakban) 1 500 000 darab. A foglalkoztatottak száma — a nem közvetlenül termelőket is beleértve, az igazgatóktól a takarítókig és a karbantartókig — mindössze 178. A gyár egyetlen, körülbelül 120 méter hosszú, két csarnokból álló műhelyt foglal magában. Az üzem egyik bejáratán szállítják be az acélcsöveket és az öntvényeket, s a másikon ellenőrizve és csomagolva jönnek ki a kész csapágyak. „Ennek az üzemnek nagy jelentősége főképp abban áll — írja a lap —, hogy a Szovjetunión kívül nincs hozzá hasonló. A gyár bizonyos szempontból a műszaki fejlesztésben elért orosz eredmények fokmérője. Azoknál a műveleteknél, amelyekkel acélcsövekből csapágygyűrűket készítenek, az úgynevezett »csúcsnélküli köszörülés« technikáját alkalmazzák — azt az eljárást, amely nálunk még újdonságszámba megy ... A késztermékek megfelelnek az Angliában előírt igen szigorú követelményeknek. Ellenőrzés, amely minden esetben automatikusan történik, jóformán alig szükséges, mert az alkalmazott műszaki eljárások megfelelőek és a gépsor gondosan van megtervezve."

A cikk beszámol a Moszkvai Krasznij Proletarij nevű gyárban szerzett tapasztalatokról is. Itt negyedóránként készül el egy univerzális fémmegmunkáló esztergapad. Noha az üzem csak egy műszakban dolgozik, a gyárban foglalkoztatott mintegy ezer ember évi termelése 12 000 pad. A moszkvai gyár és a tőle 200 kilométernyire fekvő rjazani üzem, amely egy másik, sokkal nagyobb méretű esztergapadból évente 2000-et gyárt, együtt véve annyit, amennyi Anglia teljes évi termelése.

Seymour Melman, a New York-i Columbia egyetem professzora, az „European Productivity Agency" számára 1960 elején készített bizalmas jelentéseiben kiemeli, hogy a legtöbb szovjet szerszámgép-típus gyártásához 290—350 munkaóra, s e szerszámgépek gyártására Nyugat-Európában 700—825 munkaóra szükséges. Egy speciális fúrógép Szverdlovszkban 2000 munkaóra alatt, Nyugat-Európában pedig ugyanilyen gép 10 000 munkaóra alatt készül el. E speciális, elektronikus ellenőrző berendezésekkel ellátott fúrógép még az Egyesült Államokban gyártott hasonló típusnál is olcsóbb. A Szovjetunióban — a szerző számításai szerint — 21 000 dollárba, az Egyesült Államokban 46 000 dollárba kerül. (The Financial Times. 1960. január 7.)

Az erőművek automatizálása is jelentősen előrehaladt. A híres Dnyeprogesz vízierőmű üzemeltetésére ma műszakonként például csak 6 személyre van szükség, szemben az 1941-es 290-nel.

A Szovjetunió eredményeinek nemzetközi elismerését az automatizálás terén kiemeli az a tény, hogy az International Federation of Automatic Control nevű társaság, amely a világ legkiválóbb automatizálási szakembereit tömöríti, 1960 júniusára Moszkvába hívta össze első közgyűlését. Ezen mintegy 2500 szakember vesz részt.

Az egész szovjet ipar viszonylatában a komplex gépesítés és az automatizálás aránya mégsem elég nagy. A hétéves terv teljesítése feltételezi az új technika széleskörű alkalmazását, a termelés komplex gépesítésének és automatizálásának nagyarányú kiterjesztését. Így lehet csak a termelékenységet terv szerinti színvonalra emelni (az iparban 45—50, az építőiparban 60—65, a vasúti szállításban 34—37, a szovhozokban 60—65, a kolhozokban pedig csaknem 100 százalékkal). *Hét év alatt új technikával kell ellátni a népgazdaság valamennyi ágát.* Kettős feladatot kell megoldani: egyrészt az újonnan épülő gyárakban a legmodernebb technikát, a legmodernebb technológiai eljárásokat kell alkalmazni, másrészt a meglevő gépparkot kell korszerűsíteni, a meglevő üzemeket kell átalakítani, automatizálni.

A szovjet párt- és állami szervek az SZKP XXI. kongresszusa óta különösen nagy figyelmet fordítanak a komplex gépesítés és az automatizálás meggyorsítására, s az ezt akadályozó tényezők elhárítására. A technikai fejlődést lassító tényezők kiküszöböléséért vívott harcban kiemelkedő jelentőségű volt az SZKP Központi Bizottságának 1959. június 24-i plénuma. A plénum vitáinak középpontjában az a kérdés állt, hogyan haladt előre az új technikai vívmányok alkalmazása, mindenek előtt a komplex gépesítés és az automatizálás a szovjet gazdaságban, mit tettek már a vegyipar fejlesztésére vonatkozó múlt év májusi határozat teljesítéséért. Az 1959. júniusi plénum a legfontosabb feladatokat is megjelölte a XXI. kongresszus határozatainak végrehajtására.

A plénumot megelőző országos méretű viták és a Központi Bizottság ülése kiemelték azokat a legfontosabb tényezőket, amelyek sok

iparágban hátráltatják a technikai fejlődést. E hátráltató tényezők egyik csoportja szervezeti jellegű:

Néhány évvel ezelőtt egyik legfontosabb ilyen szervezeti probléma a termelő berendezések „erkölcsi kopásával" nem vagy alig számoló elmélet volt.* Az 1950-es évek második felében az e tárgyról folyt tudományos viták tisztázták az „erkölcsi kopás" nagy jelentőségét, s kiemelték, hogy a szocialista társadalomban az „erkölcsi kopást" felismert szükségszerűségnek kell elkönyvelni, mert tagadása gátolja a termelés fejlődését. Kiemelték, hogy amennyire az állam gazdasági erejéből telik, ki kell vonni a termelésből a technikailag elavult és gazdaságilag kevésbé hatékony munkaeszközöket, bármennyi régi munka fekszik is bennük. Ez a szemlélet azóta gyökeret vert a szovjet tervezésben, s kifejeződik a hétéves terv egyik legfontosabb célkitűzésében, az ipar és a közlekedés széleskörű rekonstrukciójában.

Fontos szervezeti probléma volt az is, hogy a távlati és az éves tervek nem írták elő, hanem voltaképpen a vállalatokra bízták a korszerűsítési feladatokat. Emellett a korábbi gazdasági irányítási rendszer, az ágazati vezetés ismert korlátai fékezték az iparágak specializálódását, ami pedig nélkülözhetetlen a technikai haladáshoz. Ma a népgazdasági tanácsok irányítása alá került gazdasági körzetekben lényegesen nagyobbak erre a lehetőségek, bár az új szervezeti formák adta lehetőségek nem egy csapásra bontakoznak ki.**

A Központi Bizottság ülése rámutatott — továbbá —, hogy „a hiányosságok nagyrészt a gazdasági és a műszaki szakemberek technikai konzervativizmusában gyökereznek". (Pravda 1959. június 30.) N. Sz. Hruscsov a Központi Bizottság ülésén elmondott beszédében így elemezte a kérdést: „A kapitalistáknak nem mindig érdekük a további műszaki haladás. Gyakran felvásárolják a szabadalmakat, elrejtik azokat, hogy ne kelljen felújítani termelésüket, mert ez a tőke felújítását követeli meg. A kapitalistáknak megvan a maguk elképzelése a gazdasági rendről. De van-e nálunk valamilyen akadálya a műszaki haladásnak a bürokrácia akadályán kívül? Míg a kapitalistának gazdasági jellegű elképzelései vannak — például fel kell újítania szerszámgép-parkját, de ő monopolista, s ezért ez számára nem előnyös —, addig nálunk másfajta bürokraták hozzászoktak a régi gebéhez, nem akarnak átülni a jól futó lóra, mert az nekiiramodhatik a kanyarban, s — ez nem lenne rossz — kiboríthatja őket a szánból! Ezért az ilyen emberek foggalkörömmel kapaszkodnak az öreg gebe farkába." (Népszabadság. 1959. július 7.)

Az automatizálással kapcsolatos problémák másik csoportja technikai jellegű. Például az üzemen belüli szállító berendezések termelékeny-

* „Hogy milyen nagy jelentősége van az »erkölcsi kopásnak« iparunkban — írja A. I. Mirofanov szovjet közgazdász — azt megítélhetjük akár annak alapján is, hogy jelenleg igen nagy mennyiségű elavult berendezés működik. A gépek többségének sebessége 250—600 fordulat percenként, néha még ennél is kisebb. Nagyobb sebességű gépeket csak viszonylag nemrégen kezdtünk alkalmazni az iparban, nem is beszélve arról, hogy a berendezéseknek milyen kis töredéke az olyan nagytermelékenységű és gazdaságos gépek, mint az automaták, a félautomaták, az automata gépsorok." (Idézi Kronrod: Szocialiszticseszkoe Voszproizvodsztvo. 1958. Moszkva.)

** Az 1958. évi és az 1959. első félévi tervjelentések adataiból kitűnik, hogy az új technika alkalmazására vonatkozó tervek teljesítése egyes üzemekben nem kielégítő. Sok ipari vállalat, tudományos kutató intézet és tervező iroda több év óta nem teljesíti tervét e területeken. J. Makszarjev, a Szovjetunió Minisztertanácsa Tudományos Műszaki Bizottságának elnöke szerint ennek okai a következők: a tervezés hiányosságai, a munkálatok elégtelen összehangoltsága, az anyagi és műszaki ellátás szervezeti hiányosságai, a tervező intézetek munkájának gyengesége, s az a tény, hogy a népgazdasági tanácsok nem fordítanak kellő figyelmet e tervek teljesítésére. (Promislenno-Ekonomicseszkaja Gazeta. 1959. nov. 11.)

sége nem volt megfelelő, nem illeszkedett a munkagépekéhez; az automatizálás eddig alkalmazott formái csak szűken specializált gyártásra voltak alkalmasak, s nem univerzális termelésre; nem elegendő a termelés automatizálása, automatizálni kell az ellenőrzést is. Máris igen jelentős lépések történtek e szervezeti problémák megoldására. A hétéves terv globálisan és részletesen, évi bontásban is előírja az új technika alkalmazásának, a termelő berendezések modernizálásának méreteit. Tervbe vették — a legközelebbi évekre — *az automatizáláshoz szükséges eszközök erősen szakosított tömeggyártásának megszervezését,* s a hétéves tervben az automatizálás mindenekelőtt a gépiparra összpontosul. A gépipar komplex automatizálásához mintegy 1500 automata- és félautomata-gépsor elkészítését, továbbá automata vezérlésű forgácsoló gépek és precíziós műszeripari gépek sorozatgyártását írja elő a terv.

A Központi Bizottság 1959. júniusi plénuma is sok konkrét intézkedést javasol a technikai fejlődés meggyorsítására: hangsúlyozza a tervező szervek és a vállalatok felelősségének, a dolgozók anyagi érdekeltségének szükségességét (ugyanis ma még nemegyszer előfordul, hogy azok az üzemek, amelyek új technikai vívmányokat vagy új gyártmányokat vezetnek be, rosszabb bérezési helyzetbe kerülnek, mint a régi módszerrel dolgozók). A Központi Bizottság plénuma egyidejűleg harcot hirdetett az új technika alkalmazásának területén a bürokratizmus, a konzervativizmus ellen. Különösen hangsúlyozta a tudományos intézetek, a tudósok felelősségét és feladatait. Javasolta, hogy létesüljenek laboratóriumok a gyárakban, az üzemekben, tudományos intézetek és egyéb tudományos központok a népgazdasági tanácsok mellett stb.

A technikai jellegű problémák megoldására is történtek már jelentős lépések. E problémák egy részének tudományos megoldási módszerét a világon elsőként szovjet mérnökök és tudósok dolgozták ki. Például a „Rotor-szalagrendszerrel" több, különböző típusú gyártmány egyidejűleg megmunkálható. Tehát a Szovjetunióban gyakorlatilag megoldották a tőkésországokban lényegében a gyakorlatban mindeddig megoldatlan problémát, hogy nem tömegtermelés esetén is alkalmazzák a komplex automatizálást. A Szovjetunióban működik néhány ilyen „Rotor-szalag" (például több kombájnalkatrész gyártásában). A nagy tömegű azonos minőségű cikkek termelésében (például a golyóscsapágygyártásban) már megoldották a termelés automatikus ellenőrzését is. Más iparágakban ma még csak kísérleteznek, hogy felhasználják az atomtechnika, a rádióelektronika vívmányait az ellenőrzés automatizálására.

A népgazdaság kemizálása

A Szovjetunióban végbemenő technikai forradalom kibontakozásában döntő fontosságú a vegyipar fejlődése.

A fejlett ipari országokban jóformán nincs olyan gazdasági ág, amely ne lenne kapcsolatban valamilyen módon a vegyiparral. A nylon harisnyáktól a járműkarosszériáig számtalan tárgy készül műanyagból. A vegytisztítás egyre több szintetikus oldó- és tisztítószert használ, magas oktánszámú üzemanyagaink a vegyipar származékai, a vegyipar gyártja a rakéták hajtóanyagát. Az atomenergia felhasználása lehetetlen előzetes bonyolult vegyi eljárások nélkül. A mezőgazdaság termelése ma

már szinte elképzelhetetlen a műtrágyák és a vegyipari eredetű növényvédő szerek használata nélkül. Óriási jelentőségű az emberiség szempontjából a gyógyszer-vegyészet stb. Joggal nevezi Bernal professzor, a neves angol fizikus a vegyipart *a modern civilizáció központi iparágának,* amely az anyagok feletti hatalmánál fogva előbb átterjed más, régebbi iparágakra, mint például a bányászatra, a kohászatra, az olajfinomításra, a textiliparra, az építőiparra, sőt a mezőgazdaságra is, aztán bekebelezi ezeket. A vegyipar elsősorban két szempontból döntő jelentőségű. Egyrészt mert műanyagokat állít elő, másrészt mert *a mechanikai technológia munkaigényes eljárásait mindinkább a kémiai technológia eljárásai váltják fel.*

A Szovjetunió a vegyipari termelés volumenét, szervezeti színvonalát, a tudományos kutatás eredményeit és ezek ipari alkalmazását tekintve már ma is a világon az elsők között áll. Az eddigi gazdaságfejlesztési tervek is nagy figyelmet fordítottak a vegyipari termelés növelésére. A harmadik ötéves terv (amelyet a vegyipar tervének is neveztek) az ipari beruházások jelentős hányadát a nehéz vegyipar fejlesztésére irányozta elő. A második világháború kitörése miatt azonban ezt csak részben sikerült végrehajtani. A háború alatt érthető okokból a vegyiparnak olyan ágait kellett fejleszteni, amelyek robbanóanyagokat és bizonyos szintetikus anyagokat állítottak elő. A háború utáni ötéves tervekben is gyorsan nőtt a vegyipari termelés, egyre több iparágban terjedt a kemizálás és a műanyagok felhasználása.

A Szovjetunióban gyártottak a világon először, 1932-ben, műgumit. Ma mintegy 2000 fajta végtermék készül plasztikból a Szovjetunióban, s jelentős mennyiségű műanyagot használ fel a gépgyártás, a repülőgépipar, az elektrotechnika, és sok más iparág is. Figyelemre méltó, hogy az összes megtermelt plasztik-anyagok körülbelül 50 százalékát a gépipar használja fel. A szovjet vegyipar tehát nem elmaradott, mégis — amint az SZKP Központi Bizottságának 1958. májusi plénuma megállapította — a vegyipari termelés mai színvonala elégtelen a népgazdasági szükségletekhez képest. Emiatt a hétéves terv éveiben *az ipari termelés körülbelül 80 százalékos növekedésével egyidejűleg a vegyipar termelésének meg kell háromszorozódnia.* (Leggyorsabban fejlődik a műgyanta- és a plasztik-anyagok termelése: hétszeresre.) Emellett a legkülönfélébb iparágakban növelni kell a vegyi folyamatok szerepét, a kemizálást, ami meggyorsítja és olcsóbbá teszi a termelést, munkát és energiát takarít meg. Széleskörű program készül a vegyipari tudományok fejlesztésére és a kémiai alapismeretek népszerűsítésére, tömegméretű terjesztésére.

Mindez döntő jelentőségű az egész szovjet gazdaság további fejlődése szempontjából.

A hétéves terv keretében a műanyagok felhasználása jelentősen megnő. Az autóipar, ahol már ma is mintegy 200 személyautó alkatrész készül műanyagból, a hétéves tervben 5000 tonna színes fémet és 200 000 tonna acélárut takarít meg. Csökken a gyártási tér és a műszerszükséglet is. Az autóipar megtakarítása ennek következtében becslések szerint 1 milliárd rubel lesz.

Az elektromos ipar a műanyagokat elsősorban szigetelőként alkalmazza. Ez csupán a kábelgyártásban 8 milliárd rubel megtakarításra ad lehetőséget.

Az építőipar 1965-ben a műanyagok felhasználásával 12 millió köbméter faanyagot, több mint 9 milliárd téglát, 140 000 tonna acélt és 15 000 tonna színes fémet takarít meg. 1965-re az egy főre jutó textiláru-termelés 58 méter lesz, s ennek csaknem fele műszálból készül. 1965-ben e műszál mennyiségét 100 000 munkás állítja elő. Hagyományos anyagokból 600 000 munkás gyártana ugyanekkora mennyiséget.

Terjed a műanyagok felhasználása az élelmiszeriparban is. Ez az ipar a mezőgazdasági eredetű anyagok szintetikus anyagokkal való helyettesítésével máris jelentős megtakarítást ért el. Több millió tonna burgonyát, gabonát, cukorrépát takarítottak meg az etilalkohol termelésben. A gazdasági elemzés kimutatta, hogy ez népgazdasági szempontból is döntő jelentőségű, mivel az 1 tonna etilalkoholhoz szükséges burgonya termelésére 280 munkaórát, a gabonáéra 160 munkaórát, a helyettesítő olajgázokéra pedig csak 10,3 munkaórát kell fordítani. Széles körben terjed a szintetikus zsírsavak felhasználása is.

A kemizálás másik legfontosabb területe a mezőgazdaság négy szempontból: *a)* a műtrágya-felhasználás, *b)* a növényvédőszerek használata, *c)* a vegyianyagok felhasználása egyes növények vagy állatok fejlődésének meggyorsítására, *d)* a mezőgazdasági nyersanyagok és hulladékok vegyipari feldolgozása szempontjából.

1965-re a műtrágya-felhasználás az 1958. évi 10,6 millió tonnáról 31 millió tonnára nő. A mezőgazdasági szükségletek teljes kielégítésére azonban 70—75 millió tonna kellene évente. Egyik legfőbb probléma ezzel kapcsolatban a műtrágya-termelés olcsóbbá tétele. A technikai fejlődés mai színvonalán 1 millió tonna műtrágya-termelés évi beruházási szükséglete 1 milliárd rubel. Ezzel kapcsolatban szovjet mérnökök és tudósok már új tudományos módszereket dolgoztak ki, amelyekkel a szükséges beruházások mintegy 40 százalékkal csökkenthetők.

A szovjet gazdaság elektrifikálása

Az új technika széleskörű alkalmazásának döntő feltétele az ismert lenini formula gazdasági oldalának megvalósítása: „az egész ország villamosítása." Ezért emelte ki Hruscsov a szovjet erőmű-építők 1959. november végi országos értekezletén, hogy a párt új programjában a villamosítási tervnek központi helyet kell elfoglalnia.

Ma a Szovjetunió a világ második legnagyobb villamosenergia-termelője. 1959-ben 260 milliárd kWó villamos energiát termelt, vagyis többet, mint Anglia és Nyugat-Németország együttvéve. (1913-ban energiatermelése 2 milliárd kWó volt.)

A hétéves terv feladatainak megoldása, az automatizálás és a komplex gépesítés az iparban, s az új, rendkívül energiaigényes iparágak, mint például a vegyipar gyors fejlesztése, az összes falvak villamosítása, 20 000 kilométernyi vasútvonal átépítése villamos vontatásúra, a lakosság növekvő villamosenergia-fogyasztása, a tudományos kutatás növekvő szükségletei egyaránt hatalmas követelményeket támasztanak a villamosenergia-termeléssel szemben. A terv szerint a villamosenergia-termelés 1965-re 500—520 milliárd kWó-ra nő. A termelt villamos energia racionális felhasználása, helyes elosztása céljából pedig az erőmű-kapacitás növelésén túlmenően természetesen más feladatokat is meg kell oldani (ilyen például az egységes hálózat megteremtése).

A szovjet gazdaság további fejlődésének meggyorsításához, a kommunizmus anyagi bázisának megteremtéséhez azonban már messzebbre kell tekinteni, túl a hétéves terv és a perspektivikus 15 éves terv céljain. A Szovjetunió ma fejlődésének olyan szakaszába érkezett, amikor az egész gazdaság villamosítása a következő 1—2 évtizedben megvalósítandó konkrét feladattá vált. Ennek előkészítése a kidolgozás alatt álló 15—20 éves távlati villamosítási terv.

Az erőmű-építők tanácskozásán Hruscsov a következőkben rajzolta meg a terv körvonalait: előzetes számítások szerint 1970-ben 900 milliárd, 1975-ben 1500 milliárd és 1980-ban mintegy 2300 milliárd kWó elektromos energiát kell termelni. Más szóval: 15—20 év alatt az erőművek kapacitását 7—8-szorosra kell növelni.

A technikai haladás néhány társadalmi következménye a Szovjetunióban

Az új technikai forradalom vázolt fő irányainak uralkodóváválása a termelésben megteremti a kommunizmus anyagi-műszaki bázisát a Szovjetunióban. Az új technika valamennyi ága, de különösen az automatizálás beláthatatlan lehetőségeket ad a szovjet dolgozóknak a munkafeltételek megjavítására, a munkaidő megrövidítésére, az életszínvonal emelésére. Az automata berendezésekkel dolgozók a technika tökéletesedésével, s az automatizálási színvonal emelkedésével párhuzamosan mindinkább áttérnek a szakmák összevonására.* Eltűnnek a nehéz, szakképzettséget nem vagy alig igénylő foglalkozások, s a leginkább gépies, ismétlődő és monoton, éppen ezért a munkások számára leginkább kimerítő műveletek és fogások is.** Ilyen körülmények között — mint Sztrumilin akadémikus írja — „a régi munkamegosztás minden gyűlöletes, specifikus vonása elvész. Ráadásul egyre-másra szűnnek meg a régi szakmák, az automata rendszerek ellenőrzése és irányítása pedig már szakmának is alig nevezhető, hiszen a szakismeretek és a munkakörök egész komplexumát egyesíti... Újtípusú, széles látókörű munkás nevelődik itt ki, akinek tevékenységi köre egyaránt felöleli a fizikai és a szellemi munkát, de elsősorban mégis szellemi természetű." (Sz. G. Sztrumilin: A kommunizmus útján. Kossuth Könyvkiadó. 1959. 14—15. o.)

A Szovjetunióban már ma is sokan vannak az alkotó stílusú és mérnöki színvonalon dolgozó munkásújítók. S mi több: egyes iparágakban és egyes szakmákban már ma is viszonylag nagy a számítási és ellenőrzési munkák aránya. A szovjet kohász például, mint a szaklapokból megtudjuk, már ma is ilyen jellegű munkával tölti munkaidejének mintegy 50—58 százalékát.***

* Nő a nem közvetlenül termelő dolgozók aránya is, különösen az egészségügyi, a tudományos, a kulturális dolgozóké és a szolgáltató ágazatok alkalmazottaié. Már a hétéves terv idején is érezhető ez: a termelő munkások száma 15,5 százalékkal, az egyéb területeken dolgozóké pedig 22,7 százalékkal nő. (Voproszi Ekonomiki. 1960. 1. sz.)

** A mezőgazdaság technikai fejlődésének problémáira, s ennek következményeire itt nem térhetek ki.

*** Érdemes megemlíteni S. Lilley angol szerző tapasztalatait, amelyeket a moszkvai golyóscsapágy-gyárban szerzett: „A legfeltűnőbb számomra — írja — az új gyárban nem az új gép, hanem a munkahely tisztasága volt. Minthogy nem volt szükséges a kezelő állandó felügyelete, a gépek legnagyobb részét be lehetett burkolni és tényleg be is burkolták..., ahol vizuális megfigyelésre volt szükség, ott üveggel. Így aztán szó sem volt az állandóan szállongó fémporról, olajcseppekről vagy hűtőfolyadékról, ami a közönséges gépműhelyekre jellemző. A munkahely légköre inkább modern hivatalához hasonlított. A munka azonban jóval kevésbé volt hajszolt, mint egy hivatalban. Az emberek láthatóan kényelmesen dolgoz-

A fejlődés azonban itt sem egyszerű, nem megy egyik napról a másikra, hanem hosszadalmas, bonyolult feladatok megoldását követeli meg.

Mindenekelőtt újtípusú, széles látókörű és kiváló szakképzettségű munkásokra van szükség. A Szovjetunió eredményei a munkások kulturális és szakmai színvonalának emelése területén közismertek. „Régebben — mutatott rá Hruscsov — a munkásosztály sorai főként a falusi fiatalságból egészültek ki, s ezek között sok volt, aki írni, olvasni is alig tudott. Hosszú idő kellett, amíg megtanulták a gépek kezelését. Ma azonban olyan emberek kapcsolódnak be a termelésbe, akiknek hét vagy tíz évnyi iskola van a hátuk mögött, s jelentős részük ezenkívül kétéves szakmai képzést is kapott... Ez természetesen megmutatkozik a termelés jobb megszervezésében, a technika jobb felhasználásában, s a munka nagyobb termelékenységében." (Pravda, 1959. augusztus 13.)

Ma a szovjet iparban foglalkoztatott munkások egyharmada középiskolát végzett. A fiatal munkások közül csaknem tíz millió végezte el a munkaerő-tartalékok iskoláját. Mégis G. Zelenko, a Szovjetunió Minisztertanácsa szakmai műszaki nevelési bizottságának elnöke a következőket írja ezzel kapcsolatban a Pravdában: „A további technikai fejlődés a népgazdaság minden ágában új, nagyobb követelményeket állít a szakképzett munkások elé. A munkások egy részének elégtelen szakmai műszaki képzettsége már ma is néhány esetben lassítja a termelés fejlődését." (Pravda. 1959. augusztus 13.)

G. Zelenko kiemeli, hogy a további fejlődéshez mindinkább szükségessé válnak széles látókörű, átfogó szakmai képzettségű, s a technikát jól ismerő munkások. Véleménye szerint azonban a mai szakmunkásképzés sem mennyiségi, sem minőségi szempontból nem felel meg ezeknek a követelményeknek. Feltétlenül szükséges, hogy az elkövetkező két-három évben speciális szakiskolák széles hálózata létesüljön.

Nem kisebb jelentőségű feladat az automatizálás következtében megszűnő munkahelyeken dolgozók átképzése és elhelyezése sem. Ugyanis a dolgozó nép társadalmában a technikai haladás következtében e munkások jövedelme nem csökkenhet, szakmai szempontból sem kerülhet senki hátrányos helyzetbe. A Szovjetunió automatizált üzemei speciális tanfolyamokat szerveznek azok részére, akiknek nem tudnak a régi szakképzettségüknek megfelelő területen elhelyezkedést biztosítani. Átképzésük az üzemben teljesen ingyenes, tanulási idejük alatt órabért kapnak. (G. V. Oszipov: Technika i obscsesztvennij progressz. Moszkva. 1959.) A Financial Times című angol lap ezzel kapcsolatban a következőket írta: „A gépesítés és az automatizálás gyors fejlődése a szovjet iparban *feleslegessé tesz munkásokat, és mégsem okoz munkanélküliséget.* Ez az új létesítmények munkaerő-keresletének és a meglevő üzemek bővítésének következménye. Amikor például a magnitogorszki vas- és acélművek teljes automatizálására sor kerül, a hétéves terv keretében, 7000 munkás válik majd feleslegessé. Ezekre azonban szükség lesz azoknak az új kohóknak és hengerműveknek az üzemeltetéséhez, amelyeket a meglevő üzemhez kapcsolnak. Az elmúlt néhány évben 12 500 munkahely szűnt meg, de egyetlen munkást sem bocsátot-

tak, figyelték egyik vagy másik gép működését, alkalmilag kisebb szabályozó műveletet hajtottak végre stb. Semmi sem volt érezhető abból a másodpercekért folyó harcból, amely a legtöbb gyári munkát napjainkban jellemzi." (S. Lilley: Az automatizálás és a társadalom. Kossuth Könyvkiadó. 1958. 131. o.)

tak el. A munkások vagy más üzemekben kaptak munkát vagy a gyárban rendezett speciális tanfolyamokon új szakmákat tanultak. 1959. januártól júniusig 5000 munkás tanult új szakmát." (The Financial Times, 1959. augusztus 20.)

A technikai haladás és a közgazdaságtudomány

Az új technika széleskörű alkalmazása a Szovjetunióban feltételezi *a tudomány valamennyi ágának* nagyarányú fejlesztését. A tudomány általános helyzetétől és a technika fejlettségi fokától függ a társadalom tényleges gazdagságának megteremtése. A kommunizmusban a tudomány — Marx szavaival élve — „közvetlen termelőerővé" válik. Csakis a tudomány és a technika legújabb vívmányait alkalmazó társadalmi termelés tervszerű fellendítése alapján érhető el a társadalmi munka termelékenységének olyan magas színvonala, amely biztosítja a szocialista társadalom céljának megvalósítását — az anyagi és kulturális szükségletek lehető legteljesebb kielégítését.

A szovjet irodalom különösen a XXI. kongresszus óta nagy figyelmet szentel annak a kérdésnek, hogyan segíthetik a tudományágak a technikai haladás meggyorsítását. Ezzel kapcsolatban egyebek között különösen a közgazdaságtudomány elmaradását hangsúlyozzák. Éppen az új technika gyors terjedése nyomán a népgazdaság gyors fejlődése, szerkezeti tökéletesedése és bonyolultsága új, nagy feladatokat ró a közgazdaságtudományra. A mai helyzetben — írja V. Nyemcsinov szovjet akadémikus a Voproszi Ekonomiki című folyóirat 1959. 4. számában — „már nem elegendők az olyan megállapítások, mint a gyorsabb ütem, a túlsúly, a szükséges arányok stb. — általában". A közgazdaságtudományban pontosabbá, konkrétabbá kell tenni a tudományos kutatások eredményeit. S éppen az új technika vívmányai, az elektronikus számológépek stb. lehetővé is teszik bonyolult népgazdasági problémák konkrétabb megoldását. A közgazdászoknak kutatniuk kell a specializáció, a kooperáció kérdéseit, részletesen elemezniük kell, hogy az új technika bevezetése egy-egy iparágban hogyan hat más iparágakra, valamint az egész népgazdaságra. Új módszereket kell kidolgozni az új technika gazdasági hatékonyságának elemzésére, az ezzel kapcsolatos beruházások gazdaságosságának számítására — írja például Nyeszmejanov akadémikus, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának elnöke a Pravda 1958. decemberi számában. Emellett az új technika ismeretében a szovjet közgazdászoknak keresniük kell a termelékenység fokozásának legjobb, leggazdaságosabb módjait. „Így tudnak csak megfelelni a szovjet közgazdászok — írja Nyeszmejanov — azoknak a hatalmas követelményeknek, amelyeket a kommunizmus felépítése állít eléjük. Lenin útmutatásait kell követniük, aki azt írta, hogy a közgazdásznak mindig előre, a technikai fejlődés irányába kell tekintenie, mert másképp azonnal elmarad."

A tudományos-műszaki forradalom társadalmi következményei*

A tudomány és a technika napjainkban tapasztalt viharos fejlődésének társadalmi következményeivel foglalkozó írások közül különös figyelmet érdemel Viktor Perlo tanulmánya, amely az amerikai gazdasági és társadalmi viszonyok közvetlen és alapos ismerete alapján érdekes elemzését adja az új tudományos és műszaki forradalom főbb jellemvonásainak és társadalmi következményeinek a tőkés gazdaságban. Ugyanakkor határozottan rámutat azokra a gyökeres különbségekre, amelyek a kapitalizmus és a szocializmus között a tudomány és a technika legújabb eredményeinek hasznosítása és társadalmi következményei tekintetében fennállanak.

Az új tudományos és műszaki forradalom alapvető elemei Perlo szerint: *a tudományban* az atomenergia, az asztronautika, az elektronika; *az iparban* a termelési folyamatok komplex gépesítése és automatizálása; *a közlekedésben és a hírközlésben* a sebességek és hatásfokok radikális megnövelése a fentebb említett tudományos és műszaki eszközökkel; *a mindennapi életben* a mechanikus és elektronikus háztartási gépek kidolgozása; *az orvostudományban* új hatékony gyógyszerek létrehozása, amelyek legyőzik a tradicionális fertőző betegségeket stb.

Perlo véleménye szerint mindezek a tudományos és műszaki újdonságok együttesen gigantikus ugrást jelentenek a termelőerők fejlődésében, szemben a kapitalizmus korának régebbi felfedezéseivel. Az emberi tevékenység körének kiszélesedése, a végbemenő változások üteme és méretei arról tanúskodnak, hogy a legutóbbi évtizedek felfedezései forradalmi jellegűek.

Az Egyesült Államoknak vezető szerepe van a kapitalista világban az új tudományos és műszaki eredmények alkalmazásában. A kapitalista rendszer védelmezői azt állítják, hogy a tudományos-műszaki forradalom bőséget, magas életszínvonalat és könnyű munkát hoz az amerikai népnek. Valójában, mint Perlo megállapítja, ez a kapitalizmus viszonyai között a munkásosztály egészét tekintve csak álom, az ilyen jövő elemei itt legfeljebb a dolgozók viszonylag kis része számára válnak elérhetővé. Egészében, a XX. század közepének tudományos és műszaki forradalma hallatlanul kiélezi a kapitalizmus ellentmondásait, elmélyíti gazdasági és politikai fejlődésének egyenlőtlen voltát. Ugyanakkor a szocialista társadalom termelőerőinek hatalmas lökést ad az új ipari forradalom.

Áttérve az Egyesült Államokban végbemenő fejlődésre, Perlo vizsgálja, hogyan alakultak a kutatómunkára fordított összegek a legutóbbi évtizedekben. Míg 1941-ben még csak 900 millió dollárt fordítottak tudományos és műszaki kutatásokra, 1945-ben már 1520-at, 1953-ban 4000 milliót, 1957-ben pedig 8200 milliót.* A növekedés tehát 16 év alatt változatlan áron számolva is legalább 4—5-szörös.

* *Viktor Perlo:* A tudományos-műszaki forradalom társadalmi következményei című cikkének ismertetése. Megjelent a Voproszi Filozofii 1959. 11. számában 41—62. o.

* Az adatok forrásai az ismertetett tanulmányban megtalálhatók.

Az új felfedezések és alkalmazásuk intenzitását jellemzi a gépek és berendezések beszerzésére fordított összegek alakulása is. E kiadások a szóban forgó 16 év alatt több mint négyszeresükre emelkedtek, növekedésük üteme gyorsabb volt, mint az ipari termelésé. Növekedett a beruházások azon része, amelyet nem egyszerűen a termelés bővítésére, hanem tökéletesítésére fordítanak. Várható, hogy az 1959—1962-es években az ilyen beruházások elérik az összes gépi beruházások 65 százalékát.

Leggyorsabb volt a fellendülés azon berendezésfajták gyártásában, amelyek az automatizálással állnak kapcsolatban. Jellemző, hogy a háború utáni amerikai ipar 5 legjelentősebb ága közül kettő korábban nem tartozott a vezető iparágak közé, egy pedig gyökeres átalakuláson ment át a gyártmánystruktúra tekintetében. Az újonnan vezető ágazattá vált elektronikai ipar ma már körülbelül 1 millió munkást foglalkoztat és 9 milliárd dollár értékű terméket állít elő évente. A háború előtt termelése csak 500 millió dollár körül volt. A repülőipar és a rakétagyártás korábban szintén nem volt nagy jelentőségű iparág, ma pedig már több munkást foglalkoztat, mint az autóipar. A vegyipar több fontos ága — például a műanyagipar — szintén a legutóbbi évtizedekben fejlődött naggyá. Termékeit tekintve gyökeres változáson ment át a gyógyszeripar is. Ugyanakkor az atomenergia békéscélú előállítása és alkalmazása még mindig csak kezdeti stádiumban van.

A második világháború utáni időszakban a monopolkapitalizmusra jellemző egyenlőtlen fejlődés új formákat öltött. Jelentős elmaradás mutatkozik a fogyasztási cikkeket előállító iparágak műszaki színvonalában. Az egyenlőtlen fejlődés területileg is élesen megmutatkozik. Viharos ütemben fejlődik néhány új ipari körzet (Távolnyugat és Délnyugat), ugyanakkor a régi ipari körzetek egy része gazdasági hanyatlással küzd. Különlegesen gyors ütemben folyik a mezőgazdaság gépesítése és a mezőgazdasági technika tökéletesedése. A farmergazdaságokban a munka termelékenysége jóval gyorsabban nő az iparinál, s ugyanakkor korábban nem ismert gyorsasággal halad előre a termelés és a tőke koncentrációja.

A tudományos-műszaki forradalom hadi jellege az Egyesült Államokban

A katonai szükségletek és a hadikiadásokra fordított összegek az Egyesült Államokban a második világháború kitörése óta igen nagy szerepet játszottak a tudományos kutatómunka kiszélesedésében. Ez azonban aligha lehet érv a militarizmus mellett, sokkal inkább a monopoltőkés gazdaság rothadásáról tanúskodik. Az így elért tudományos eredmények is mutatják, mekkora jólétet lehetne teremteni, ha a tudomány fejlődését nem háborús, hanem békés célok érdekében terveznék és támogatnák.

Perlo részletes adatokat közöl az Egyesült Államok kormánya által kutatásra fordított összegek alakulásáról, a katonai és az egyéb célú kutatások megoszlásáról a legutóbbi két évtizedben:

Év	Katonai	Egyéb	Összes
	kutatások költségei millió dollárban		
1940	26	48	74
1945	1362	219	1581
1950	871	209	1080
1955	1804	281	2085
1958	2951	547	3498
1959 (előzetes adatok)	4072	769	4841
1960 (előzetes adatok)	4538	944	5482

Az egyéb célokra fordított kutatási kiadások jelentős része valójában szintén katonai célokat szolgált. Ezenkívül a statisztika figyelmen kívül hagy körülbelül 2 milliárd dollárt, amit az utóbbi években a kormány fegyverek kísérleti modell-

jeinek vásárlására, tehát tulajdonképpen szintén hadicélú kutatásokra fordított.

Mindezt figyelembe véve a tudományos kutatások költségei jelenleg már az összes hadikiadások körülbelül 15 százalékára rúgnak, szemben a koreai háború éveinek 4 százalékával és a második világháború időszakának 1—2 százalékával. Milyen tényezők idézték elő a hadi célú kutatásokra fordított összegek ilyen jelentős növekedését? Ismeretes, hogy a rendkívüli pusztító erejű új fegyverfajták fejlődése döntő fontosságú tényezővé vált egy esetleges háború kimenetele szempontjából. Ehhez járult az Egyesült Államok vezető köreinek az a kényszerű felismerése, hogy a Szovjetunió a legutóbbi években a tudomány és a technika egy sor döntő fontosságú területén megelőzte a kapitalista világot. A kapitalizmus — állapítja meg Perlo —, kedvenc eszközéhez nyúl, s a hadi-kutatások fokozását igyekszik szembeállítani a szovjet tudomány békés célú eredményeivel. Válaszul a Nemzetközi Geofizikai Év keretében felbocsátott első szovjet szputnyikra, majdnem egy milliárd dollárral növelték a hadi célú kutatásokra előirányzott évi keretet az Egyesült Államokban.

A fegyverkezési kutatások fokozását az Egyesült Államokban kifejlődött militarizált állammonopolista kapitalizmus sajátos módon valósítja meg. Régebben a tudományos kutatásokat — mivel semmiféle közvetlen haszonnal nem jártak — hagyományosan az egyetemekre és a helyi kormányszervekre bízták. De mihelyt a tudományos kutatómunka nagy méreteket öltött, az amerikai monopóliumok megtalálták a módját a „hiányosság" kiküszöbölésének. A kormány mind nagyobb összegeket fizet magántársaságok által folytatott kutatásokért. 1956-ban a magánvállalatok által kutatásokra fordított 6 és fél milliárd dollár 48,6 százalékát a szövetségi kormány fedezte. 1958-ban az elektronikai iparra és a repülőiparra jutott az összes ipari célú kutatások költségeinek 55 százaléka.

Jellemző az is, hogy például 1954-ben a szövetségi kormány tudományos kutatásokkal foglalkozó 142 ezer alkalmazottja közül 105 ezer katonai szerveknél dolgozott. Ezenkívül a hadsereg állományában is dolgozott 77 ezer kutató. Nem túlzás — írja Perlo —, hogy az Egyesült Államokban kutatómunkával foglalkozó tudósok és mérnökök *fele* a fegyvergyártással áll kapcsolatban.

A tőkés társaságok műszaki politikája

A tudomány és a technika eredményeinek intenzív felhasználása a háború utáni években a profitért folyó hajsza egyik fő vonásává vált. Például 1950 és 1955 között 10 400-ról 17 500-ra nőtt az önálló kutatást folytató társaságok száma. Kiszélesedett a polgári célokat szolgáló kutatómunka is, bár nem olyan mértékben, mint a katonai.

A modern elektronikus számológépeket sok éven keresztül csak katonai célokra alkalmazták. Újabban azonban elkezdték széleskörű alkalmazásukat más területeken is, elsősorban a számvitelben és az irodai munkában, továbbá bizonyos technológiai folyamatok — például az olajfinomítás —, ellenőrzésénél. Az atomenergia jelenleg szintén a polgári célú felhasználás előestéjén áll.

Rá kell azonban mutatni, hogy a kisebb tőkés társaságok hátrányos helyzetbe kerülnek, ha önálló kutatással foglalkoznak, mert a tudományos kutatómunka egyike a legdrágább és legbizonytalanabb beruházásoknak. Ezzel függ össze, hogy az 5 ezer munkásnál többet foglalkoztató társaságok egy főre számítva 2,5-szer annyit költöttek kutatásra (1953-ban), mint az 1—5 ezer munkást foglalkoztató középnagyságúak, és 7-szer annyit, mint a 8—99 munkást foglalkoztató kicsik.

Az automatizálás és más technikai újdonságok szerepe a kizsákmányolás fokozásában ma különösen szembeötlő. A monopóliumok uralma mellett az árak csökkenése gyakran hoszú időn át nem követi a szükséges munkaidő leszorítását. Különösen éle-

sen élesen megmutatkozik ez a gyógyszeriparban. A legújabb gyógyszerkülönlegességek gyakran drágábbak az aranynál. 1957-ben gyógyszerekre átlagosan 150 százalékkal többet költött egy fogyasztó, mint 1946-ban, míg más árukra csak 50 százalékkal többet. 1940 és 1958 között a gyógyszergyártással foglalkozó vezető tőkés társaságok profitja 10—30-szorosára emelkedett.

De vannak tényezők, amelyek a jelenlegi — alapjában kedvező — feltételek között is zavarják a tudományos és műszaki fejlődést az Egyesült Államokban. Az egyik — talán legfontosabb — ilyen zavaró tényező az, hogy a kutatás alá van rendelve az egymással a szabadalmakért és az új gyártmányok előállításában való elsőségért késhegyig menő harcot vívó tőkés társaságok magánérdekeinek. Emellett a kutatómunkák nagy részét katonai okokból is szigorúan titkosan folytatják. A kutatóknak többnyire nincs áttekintésük a munkájukat érintő egész terület helyzetéről és problémáiról stb.

A tudományos-műszaki forradalom hatása az Egyesült Államok osztályviszonyaira

A műszaki fejlődés a kapitalizmus viszonyai között meggyorsítja a termelőeszközök koncentrációját, más szóval a gazdaságilag leggyengébb vállalkozók, farmerek és kereskedők kiszorításának folyamatát. Csökken a kispolgárság száma; ugyanakkor a műszaki fejlődés növeli azoknak a nem fizikai dolgozóknak számát, akik munkabért kapnak. 1950-től 1958-ig például az Egyesült Államokban a farmerek száma közel másfél millióval (32 százalékkal) csökkent, ugyanakkor a munkások száma 4 százalékkal, a mezőgazdasági alkalmazottaké 5 százalékkal, a kereskedelmi alkalmazottaké 6 százalékkal emelkedett. Leggyorsabban (18 százalékkal) nőtt az irodai dolgozók, valamint a műszakiak és az úgynevezett szabadfoglalkozásúak száma (57 százalékkal).

Perlo tanulmányában érdekes adatokkal világítja meg azokat a változásokat, amelyek a nem fizikai munkát végző dolgozók (ideértve a kereskedelmi alkalmazottakat is) egyes rétegeinek társadalmi helyzetében az utóbbi évtizedekben végbementek. Jelenleg az Egyesült Államokban 3 fizikai dolgozóra 2 nem fizikai munkát végző jut. A kapitalizmus védelmezői és a különböző reformista irányzatok széles körben reklámozzák ezt a tényt, mint egy új hatalmas középosztály keletkezésének bizonyítékát. Szerintük ez az „osztály" hamarosan az amerikai nép döntő részét fogja jelenteni és ez végetvet a munkásosztály és a szocializmus befolyásának.

Perlo rámutat, hogy sokkal helyesebb az ellenkező következtetés: a nem fizikai munkát végzők számának növekedése kiszélesíti a munkásosztály sorait. Az esetek többségében a nem fizikai dolgozók nem rendelkeznek semmiféle termelőeszközzel. Ugyanakkor észrevehetően csökken a kisburzsoáziából keletkező és a tulajdonnal szoros kapcsolatokat megőrző privilegizált munkásréteg létezési bázisa. Jól illusztrálja ezt a munkabéraránok alakulása.

A dolgozók viszonylagos átlagkeresetei alapvető foglalkozási ágak és nemek szerint

(Üzemi gépmunkás átlagbére=100)

Megnevezés	Férfiak		Nők	
	1939	1956	1939	1956
Hivatali dolgozók	141	109	166	127
Kereskedelmi alkalm....	127	112	109	57
Művezetők és technik.	130	121	142	—
Gépmunkások	100	100	100	100
Kiszolgáló személyzet	83	77	85	54

A hivatalokban és a kereskedelemben dolgozó férfiak jelenleg jóval kevesebet keresnek, mint a művezetők és a technikusok, bár valamivel többet, mint az üzemi gépmunkások. A nők közül a hivatali munkát végzők egyelőre még többet keresnek, mint az üzemi dolgozók, viszont a kereskedelmi alkalmazottak sokkal kevesebbet, alig többet, mint a kiszolgálószemélyzet, amely réteg anyagi hely-

zete a legutóbbi évtizedekben viszonylag erősen romlott.

A jövedelemarányokban végbement változásokat a kapitalizmus védelmezői úgy igyekeznek beállítani, hogy jövedelemnivellálódás ment végbe a fizikai munkát végzők bérének a hivatali és a kereskedelmi alkalmazottak kereseti színvonalára való felemelkedése útján, más szóval a fizikai munkát végzők elérték a középosztály anyagi helyzetét. Valójában a fizikai munkások reálbérei nem nőttek meg annyira, hogy biztosíthatnák alapvető szükségleteik kielégítését. A sztrájkok, amelyekben évente millió és millió munkás követel béremelést, bizonyítják: tarthatatlan az az elmélet, amely szerint a munkások egy magasabb osztály színvonalára emelkedtek. A hivatali és kereskedelmi dolgozók keresetei ugyan nem alacsonyabbak, mint a korábbi nemzedékeké, de számításba kell venni, hogy a modern élet szükségletei nagymértékben megnőttek. Lényegében tehát az történt, hogy a nem fizikai munkát végzők — objektív helyzetüket tekintve — közelebb kerültek a munkásosztály színvonalához.

A tudományos és műszaki fellendülés véget vetett a nem fizikai munkát végzők nagyrészének különleges társadalmi helyzetének. Sőt, mi több, az automatizálás eredményeként végéhez közeledik az alkalmazotti foglalkoztatottsági szint viszonylagos stabilitása is. Az alkalmazott létszám az 1958-as rövid gazdasági válság idején 2,5 százalékkal csökkent, s a csökkenés különösen nagy volt az iparban.

Perlo külön foglalkozik tanulmányában az úgynevezett szabadfoglalkozásúak helyzetével. Ezeknek 1930-ban még 16 százaléka munkaadó, illetve önálló volt, 1957-re már csak 12 százalékuk volt az. Természetesen ez a 12 százalék befolyásos réteget alkot. Ide tartoznak az ügyvédek, a szerződéses alapon dolgozó mérnökök és a burzsoáziát és a nagyjövedelműeket kezelő orvosok. Származás, kapcsolatok, vagyoni helyzet és életforma szerint ez a csoport a burzsoáziához és a kispolgárság felső rétegeihez tartozik.

Ugyanakkor növekszik a bérből és fizetésből élő szabadfoglalkozásúak száma. Idesorolható a mérnökök, a tudósok és technikusok java része, tehát a tudományos és a műszaki forradalommal szoros kapcsolatban álló foglalkozási ágak dolgozói. A mérnökök száma az Egyesült Államokban a századforduló óta állandóan nőtt: 1900-ban 38 ezer volt, 1920-ban 134 ezer, 1940-ben 297 ezer, 1959-ben pedig körülbelül 1 millió volt. A növekedés üteme jelenleg körülbelül azonos az 1900—1920-as periódusával, társadalmi jelentősége azonban lényegesen nagyobb. Jelenleg több a mérnök, mint az ügyvédek, az orvosok és a papok együttvéve. A tudósok és a mérnökök együttes száma ma körülbelül 1,3 millió, s majdnem ugyanennyi a technikus. Ezek egy nemrég végzett vizsgálat szerint — amely 23 laboratórium 3500 tudósára és mérnökére terjedt ki — nagy többségükben viszonylag fiatal (79 százalékban 40 évnél fiatalabb) emberek, akik igen kritikusan értékelik az uralkodó eszméket és tekintélyeket.

Perlo, miközben méltatja az amerikai tudósok és mérnökök növekvő aktivitását a békéért folyó harcban, ugyanakkor hangsúlyozza: illúzió lenne azt gondolni, hogy az értelmiségnek ez a rétege képes elvezetni az országot a béke, a felvirágzás és szocializmus útjára. A tudósok és a mérnökök jelenleg az amerikai társadalom leggyorsabban növekvő és anyagilag előnyös helyzetben levő középrétegét képezik. Politikai együttműködés létrehozása e réteg és a munkásosztály között rendkívül fontos feladat, ami különösen nagy politikai fejlettséget és kezdeményezőképességet követel a munkásosztálytól.

Az új ipari forradalom hatása a munkásosztályra

A kapitalizmus apologétái azt állítják, hogy a technikai sikerek általában, de különösen az automatizálás, jelentősen megjavították a munkások

életét. Elhallgatva az automatizálás társadalmi következményeit a kapitalizmusban, csupán előnyeit dicsőítik. Valójában a tőkések az automatizálást a kizsákmányolás fokozására, a profit növelésére használják fel. Perlo rámutat, hogy a tőke szerves összetételének gyors növekedése — mely együtt jár az automatizálással — arra készteti a tőkéseket, hogy az értéktöbblet-ráta emelésével igyekezzenek meggátolni a profitráta süllyedését.

Például olyan tőkéstársaságok, mint a General Electric és az autóipari „nagy hármas", újonnan létrehozott, modern vállalatokban koncentrálják a termelést, s bezárják a régi üzemeket, ahol a munkásosztály kollektív szerződést és viszonylag magas munkabéreket harcolt ki magának. Azok a munkások, akik hasonló átszervezések után nem mennek át más területre, gyakran kénytelenek alacsonyabb munkabérrel megelégedni.

A tőkések minden eszközt megragadnak, hogy fokozzák a kizsákmányolást. Ebben talán legerősebb fegyverük az automatizálás révén keletkező növekvő munkanélküli tartalékhadsereg nyomása. A technológiai munkanélküliség (vagyis az a fajta munkanélküliség, amelyet egy sor foglalkozási ág eltűnése hoz létre az automatizálás nyomán) a második ipari forradalom legfontosabb következménye a tőkésországok dolgozói számára. Bányászok, vasutasok, textilesek, halászok százezrei és milliói váltak munkanélkülivé, anélkül, hogy reményük lenne a képzettségüknek megfelelő munka folytatására.

A tőkés körök képviselői gyakran a fegyverkezés fokozására való felhívások alátámasztására használják fel a munkanélküliség fokozódását. Az amerikai szakszervezetek hozzáláttak — bár még nem elég határozottan — egy egészen más jellegű program kidolgozásához. E program legtöbbet ígérő pontja az a követelés, amelyet a Kommunista Párt és a haladó szakszervezetek már régen felvetettek: rövidebb munkahét bevezetése — bércsökkentés nélkül. Ez napjainkban fokozatosan és elkerülhetetlenül a szakszervezetek legfontosabb követelésévé válik, dacára számos tradeunionista szakszervezeti vezető nyílt és burkolt ellenállásának.

Az amerikai munkásosztály mindinkább felismeri azt is, hogy a munkáért és a kizsákmányolás ellen folyó harcot össze kell kapcsolni a békéért folyó küzdelemmel. Ez ma már egyre inkább tükröződik a nagy szakszervezetek állásfoglalásában is.

Simon György

Rudolf Hilferding: **FINÁNCTŐKE**

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1960.
496 o. Ára kötve: 66,— Ft

A könyv a XX. század eleji nyugat-európai szocialista irodalom egyik ismert műve, amely a megjelenése óta eltelt öt évtized alatt számos idegen nyelvű kiadást ért meg, magyarul azonban most kerül első ízben kiadásra.

Az imperializmus szakaszába lépő kapitalizmus gazdasági életének legújabb jelenségeit vizsgálja a könyv. Különösen behatóan foglalkozik a tőkés hitelügy fejlődésével, a részvénytársaságoknak az új körülmények között betöltött szerepével, a bankok és az ipar kölcsönös kapcsolatával, a kartellizálás fogalmával és az imperializmusra jellemző egyéb fontos gazdasági jelenségekkel és kategóriákkal. Hilferding munkája nem mentes hibáktól. Ezekre a hibákra annak idején már Lenin is többször rámutatott. Az elméleti és egyéb fogyatékosságok, hibák ellenére Hilferding munkája a kapitalizmus legújabb fejlődési szakaszának rendkívül értékes elemzése, amely nélkülözhetetlen segédeszköz az imperializmus iránt érdeklődő közgazdászok és általában a politikai gazdaságtant tanulmányozók számára.

Ankét egy értékes szövetkezettudományi könyvről

Erdei Ferenc: Mezőgazdaság és szövetkezet (Akadémiai Kiadó. 1959.) című művének vitája

A Szövetkezeti Tudományos Tanács és a Szövetkezeti Kutató Csoport ez év március 2-án ankétot tartott Erdei Ferenc akadémikus könyvének értékelésére, megvitatására. Az ankéton Nyers Rezső pénzügyminiszter elnökölt. Részt vettek Dégen Imre, az Országos Vízügyi Főigazgatóság vezetője, Bognár József egyetemi tanár és a Tudományos Tanács többi tagjai. Megjelent kívülük több szövetkezeti elméleti és gyakorlati munkával foglalkozó tudós és vezető szakember.

Fontos tudományos eseménynek tekinthetjük, hogy a legutóbbi hónapokban a szövetkezeti kérdéseket elvi és gyakorlati szempontból tárgyaló két értékes mű jelent meg hazánkban: Erdei Ferenc „Mezőgazdaság és szövetkezet" és Nyers Rezső „Szövetkezetek a magyar népi demokráciában" című könyve. A SZÖVOSZ által múlt év elején létrehozott Szövetkezeti Tudományos Tanács — úgy véljük — fontos feladatot teljesített, amikor Erdei Ferencnek sok problémával foglalkozó és a megoldást előrevivő, sok tekintetben úttörő munkáját több szövetkezeti elméleti és gyakorlati szakember részvételével ankéton tárgyalta meg (s közeli időpontra ki fogja tűzni Nyers Rezső könyvének vitáját is).

A szövetkezeti mozgalom nagy politikai, gazdasági és nemzetközi jelentősége, problémáinak előtérbe kerülése jelzi e magas színvonalú vita aktualitását, indokolttá teszi belföld és külföld előtti ismertetését, s reméljük, ez hasznos elméleti és gyakorlati következtetések levonására is ösztönöz. A vita lefolyásának érdemi követéséhez szükséges elöljáróban rövid általános tájékoztatást adni és a mű legfontosabb téziseit ismertetni.

Erdei Ferenc ebben a könyvében összefoglaló képet ad a mezőgazdaság fejlődéséről és a szövetkezetek történelmi alakulásáról. A könyv első részében tárgyalja a modern tőkés agrárfejlődésnek a technikai forradalom következtében kialakult tendenciáit. Megállapítja, hogy a tőkés mezőgazdaság fejlődése mégis jelentősen elmaradt az iparétól. Élesen vitatja a tőkésországok polgári közgazdászainak azt az állítását, hogy a technikai forradalom mai helyzetének megfelelő modern gépi nagyüzemű mezőgazdasági termelés 30—50 hektár terjedelmű földeken is lehetséges. Adatokkal cáfolja azt az állításukat, hogy Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban az évszázad elején mindenütt növekedett a mezőgazdaságban a kis- és a középüzemek száma, s tért veszítettek a nagy vagy óriás üzemek. Vizsgálja a mezőgazdasági termelés koncentrációjának és centralizációjának törvényszerű előrehaladását. Nagy figyelmet fordít egyes tőkésországok mezőgazdasági termelésének alakulására. Vizsgálja a birtokok számának és nagyságának változásait. Megállapítja, hogy a kapitalista mezőgazdaságban két uralkodó forma: a „családi üzem" (20—60 hektárig) és a „nagyárutermelő tőkés üzem" formája alakult ki.

A könyv második részében a szerző áttekintést ad a *szövetkezetek* történeti fejlődéséről, a Rochdale-i takácsok társulásától kezdve a kereskedelmi szövetkezetek mai kiterjedt hálózatáig és a szocialista mezőgazdasági

termelőszövetkezetek gyors ütemben fejlődő nagyüzemi rendszeréig. A mezőgazdasági és a szövetkezeti fejlődés áttekintése után azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy mi a szövetkezetek szerepe a mezőgazdasági fejlődésben. Vizsgálja, hogy miben különbözik egymástól a szövetkezetek két alaptípusa: a kereskedelmi szövetkezet és a termelőszövetkezet. Tárgyalja a mezőgazdasági és a szövetkezeti fejlődés törvényszerűségeit, alakulását a kapitalizmusban és a szocializmusban, s a világ különböző országaiban. Vizsgálódásai azonban elsősorban a magyar mezőgazdasági és szövetkezeti fejlődés adott helyzetében a továbbhaladás előttünk álló kérdéseire irányulnak.

Az ankét lefolyása

A vitát a hozzászólások sorrendjében ismertetjük. *Nyers Rezső* elnök megnyitotta a vitát, és annak céljait a szövetkezeti elmélet előbbrevitelében, a szövetkezeti mozgalom helyes értékelésében és a felvetett problémáknak a szocializmus építésénél való felhasználásában, a külföldi szövetkezeti mozgalom reális megítéléséből eredő célszerű kapcsolatok kialakításában stb. jelölte meg.

Erdei Ferenc röviden ismertette a könyv megírásának célját és módszereit.

A hozzászólók egyértelműen a szövetkezeti tudomány komoly nyereségének tekintik Erdei Ferenc könyvét, és fontosnak tartják annak széles körben való ismertetését, aminek aktualitását elsősorban szövetkezeti mozgalmunk erősítésének feladatai adják meg.

A felszólalások sorát *Kacsóh Bálint,* a Szövetkezeti Tudományos Tanács tagja nyitotta meg. A könyv negyedik — a szövetkezés fogalmának meghatározásával foglalkozó — fejezetéhez szólt hozzá. Rámutatott, hogy amíg a kapitalista országokban nem tudnak olyan egységes fogalom-meghatározásokra jutni, amelyekbe a mezőgazdasági és az ipari termelőszövetkezetek egyaránt beleférnének, addig hazánkban már az 1947-ben hozott szövetkezeti törvény fogalmi meghatározásánál a szövetkezés valamennyi típusát figyelembe vették. Erre a törvényre nemcsak a fogalom, hanem a szövetkezés egész alkotmánya felépíthető. Felhívja a figyelmet, hogy a dél-amerikai és ázsiai államokban most készülnek a szövetkezeti (funkciók szerinti) egységet megoldó jogalkotásra. Helyes volna, ha ezeknek a gyarmati és nemrég felszabadult országoknak a haladó szövetkezeti mozgalmát tájékoztatnánk jogalkotásunk fejlettségéről és egyes eredményeiről.

Kádár István, a SZÖVOSZ tervfőosztályának vezetője megállapította, hogy azok a szövetkezeti emberek, akik jelenleg aktívan részt vesznek a gyakorlati munkában, jól fogadták ezt a könyvet, mert sok hasznos útmutatást adott számukra. Bár szerinte a mű nem vonja le a felvetett gondolatok egy részének következtetéseit, mégis nagymértékben előremutató. Egyetért a szerzővel, amikor a kereskedelmi szövetkezetek jellegét tárgyalva a vállalatok és a szövetkezetek összehasonlításával foglalkozik, és megállapítja, hogy gazdasági vonatkozásban nincs köztük lényeges eltérés. Kiegészítésül megjegyzi azonban, hogy jelenleg hazánkban a szövetkezeteknél elért akkumuláció felhasználása különbözik a vállalatétól, mivel a szövetkezeti akkumulációból — a magángazdaságok termelő tevékenysége alapján — csoporttulajdon (szocialista tulajdon) képződik és ez a bővített újratermelés folyamatában egyre növekszik. Ezért — nézete szerint — a szövetkezet a szocialista állam kezében a termelési viszonyok átalakításának egyik eszköze.

Kádár István úgy véli, hogy a szerző nem hangsúlyozta eléggé az átmeneti típusok (alsóbbfokú társulások) jelentőségét. Véleménye szerint az átmeneti formák jelentőségét nem lehet csupán a népi demokratikus országok eddigi tapasztalatai alapján megítélni. Szerinte azokban az országokban, ahol a nagyobb családi gazdaságok a jellemzőek, ezeknek az átmeneti

formáknak igen nagy lesz a jelentősége a történelmi fejlődés folyamán. Teljesen elképzelhetőnek tartja, hogy például Dániában az értékesítő szövetkezetek — természetesen szocialista viszonyok közé kerülve — fokozatosan termelőszövetkezetté alakuljanak át.

Végül a vitában elsőként veti fel a termelőszövetkezetek szövetsége felsőbb koordináló szerve létrehozásának gondolatát. Véleménye szerint e tekintetben előbb-utóbb pozitív elhatározásra kellene jutni, mert sok ok szükségessé tenné létrehozását. Ez a szerv bonyolítaná le a termelőszövetkezetek önkéntes gazdasági kooperációját, koordinálná a gépek közös használatát stb.

Mészáros István, a SZÖVOSZ munkatársa megjegyezte, hogy a könyvnek az elmaradt országok szövetkezeteiről szóló része is sok értékes tájékoztatást és útmutatást ad. Hivatkozott rá, hogy egyes ázsiai államokban a szövetkezésnek nemcsak a mezőgazdasági termelés szervezésében és az áruforgalom fejlesztésében van fontos szerepe. Sok helyen a szövetkezeti mozgalom az európai fejlődéstől eltérő újszerű vonásokat öltött. Egyes államokban igen érdekes kezdeményezések vannak. Például Indiában, Lahoreban már jóval korábban szövetkezeti várost hoztak létre, amelyben a közigazgatás, a kommunális ellátás, a közoktatás, a kereskedelem, az ipar stb. az egyetlen városi szövetkezet kezében van. Hasonló jelenségek tapasztalhatók egyes indonéz településeken is, ahol szövetkezeti formában próbálják megszervezni a közösség életét. Véleménye szerint ezek mind próbálkozások, útkeresések, amelyekkel — a társadalmi-gazdasági fejlődés adottságainak, követelményeinek megfelelően — ki akarják szélesíteni a megszokott szövetkezeti kereteket. Úgy véli, hogy a jövő fogja majd eldönteni: ténylegesen szövetkezeti jellegű tevékenység alakul-e ki majd ezekből a próbálkozásokból, vagy pedig megreked szövetkezeti néven szervezett állami, közigazgatási, községgazdálkodási tevékenységnél. A fő kérdés az: találkozik-e az állam felülről történő szervező munkája a tömegek tényleges szövetkezési készségével? Elmondotta, hogy a nemzetközi szövetkezeti mozgalomban nagy figyelmet fordítanak e kérdésre. A „Nemzetközi Szövetkezeti Szövetség" támogatási akciót kezdeményezett, illetve tanfolyamokat szervez az elmaradott országok szövetkezetei számára. Hasonló tanfolyamokat rendeztek a Szovjetunióban és Csehszlovákiában is. (Nyers Rezső elnök megjegyzi: „Ilyen tanfolyamokat szervezünk mi is az NDK-val és Lengyelországgal közösen.")

Dégen Imre, a Szövetkezeti Tudományos Tanács tagja, Erdei Ferenc munkáját a hazai szövetkezeti irodalom egyik legkiemelkedőbb alkotásának tartja. Egyetért Erdei megállapításával, hogy az új mezőgazdasági technika és a régi tulajdoni-üzemi viszonyok közti ellentmondás áthidalása tette lehetségessé és szükségessé a szövetkezés viszonylag széleskörű elterjedését éppen a mezőgazdaság területén, szemben a népgazdaság más területeivel, ahol a szövetkezeteknek korán sincs ilyen jelentős szerepük. Éppen ezért nem látja indokoltnak Erdei Ferencnek azt a megállapítását, hogy a szövetkezet elvileg alkalmas arra, hogy bármely területen a gazdasági tevékenység szervezeti formájává váljon. Szerinte ilyen társulás számottevő mértékben nem lehetséges a gazdaságnak olyan ágazatában, ahol a tőke- és munkakoncentráció nagymértékben előrehaladott, mint például a nehéziparban. Éppen ezért a szövetkezet nem tekinthető bármely gazdasági tevékenység alkalmas szervezeti formájának, hanem csakis ott, ahol a viszonylagos technikai elmaradottság és a tulajdonviszonyok jellege (egyéni-családi tulajdon) folytán a szövetkezetekre jellemző egyesülési, munkaszervezési és jövedelemelosztási formák lehetségesek (személyi egyesülés, személyes közreműködés, közös munkában való részvétel és ennek alapján való részesedés a jövedelemből).

Véleménye szerint igen figyelemre méltó Erdeinek az a statisztikai adatokkal is alátámasztott megállapítása, hogy a kapitalista mezőgazdaság-

ban mindjobban gyorsuló folyamat a nagybirtokos, nagyüzemi koncentráció, mégis a tőkés nagyüzemeknek a gépi nagyiparhoz hasonló formája ezideig nem vált a mezőgazdasági termelés uralkodó tulajdoni-üzemi formájává, hanem a legtöbb kapitalista országban a családi nagygazdaságok alkotják a mezőgazdasági termelés fő formáját. Vitába száll azonban azzal a megállapítással, hogy kapitalista körülmények között a mezőgazdaságban a koncentráció nemcsak az üzemek méretét, hanem azok jellegét tekintve is más módon alakul, mint az iparban. Álláspontjának alátámasztásaképpen utal a tőkés nagyüzemi árutermelésnek a kapitalista világrendszer mezőgazdasági termelésén belüli túlsúlyára.

Megítélése szerint az úgynevezett családi nagygazdaságok, azaz a fejlett, gépesített árutermelő kulákgazdaságok akkor is tőkésgazdaságok, ha bérmunkást nem, vagy csak kismértékben foglalkoztatnak, éppúgy, ahogyan a kapitalista viszonyok között tőkés üzemek a legkorszerűbben gépesített, automatizált ipari üzemek is, amelyekben a bérmunka elenyésző. Itt ugyanis nemcsak az alkalmazott bérmunkát kell figyelembe venni, hanem a befektetett tőke nagyságát is, ami a gépesítés folytán a tőke magasabb szerves összetételében, tehát az állótőke jelentős túlsúlyában mutatkozik meg.

Figyelemre méltó megjegyzést tett arra vonatkozóan, hogy meg kellene vizsgálni a tőkésországok mezőgazdasági árutermelését, és abban kifejezni a tőkésüzemek részesedését.

A mezőgazdasági termékek felvásárlásával kapcsolatban a „gyűjtő kereskedelem" megjelölést félreérthetőnek tartja, mert az a begyűjtési rendszerrel téveszthető össze.

Végül, a könyv utolsó fejezetében a szövetkezeti fejlődés perspektívájáról szóló részt elfogadva, elemzi azt a tételt, hogy miként válik a szövetkezeti csoporttulajdon idővel össznépi tulajdonná. Szerinte ezt kétirányú mozgás fogja létrehozni. Egyfelől a szövetkezeti tulajdonban végbemenő változások közelebb hozzák azt a szocialista tulajdon fokozatosan kialakuló egységes formájához. Ilyen változások: a háztáji gazdaság jelentőségének fokozatos elhalványulása, több szövetkezeti nagyüzem közös tulajdonát alkotó vállalkozások létrehozása, a jövedelemelosztásban az állami vállalatokéhoz hasonló bérezési elvek érvényesülése, fizetésszerű, rendszeres pénzjárandóság, teljesítménybérhez hasonló teljesítményi munkaegység stb. alkalmazása. A folyamat másik oldala azt mutatja, hogy az állami vállalatok irányítási és bérezési formáiban is bizonyos változások mennek végbe. Ilyenek például a nyereségrészesedés, az igazgatói alap, az üzemi demokrácia elmélyülése stb.

Noha az egységes össznépi tulajdon kialakulása a távoli jövő kérdése, mégis látni lehet — fejezte be Dégen Imre —, hogy ez a dialektikus, kétirányú folyamat az állami és a szövetkezeti szocialista tulajdonformák egymáshoz való fokozatos közeledése útján megy végbe.

Fekete Ferenc, az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézetének tudományos munkatársa hozzászólása kapcsán megállapította, hogy a szerző könyvében sok helyütt példamutatóan alkalmazza a marxista dialektikus módszert. Véleménye szerint bár a termelési viszonyokat és a termelőerőket a szerző egymással szoros kapcsolatban tárgyalja, de ezeket az elemzésben még közelebb szükséges hozni egymáshoz. Úgy véli, hogy a kapitalista viszonyok között az állam és a szövetkezet viszonya, az állami beavatkozás alaposabb vizsgálatot igényelnek. Kívánatos a polgári szövetkezeti elméletek mélyebb elemzése is, hogy meggyőzőbben tudjuk bírálni őket. A mezőgazdaságnak az állammal és az egész nemzetgazdasággal való kapcsolatát is sokoldalúan kell vizsgálni ahhoz, hogy egyes ún. családi gazdaságokról megállapítható legyen: vajon tőkés jellegű gazdaságról van-e szó, vagy sem. Így például az amerikai családi farmok társadalmi-gazdasági jellegének problémája is mélyebb elemzést igényel. Hiszen például az alkalmá-

zott bérmunka erősen csökkent. Hiányolja, hogy a könyvben nincsen szó a szövetkezetek koncentrációjáról. Érdemes lett volna — szerinte — a könyvben foglalkozni a magyar munkásmozgalomnak a második világháború előtti városi szövetkezeti tevékenységével. Megítélése szerint a könyv egyes fejezeteiben helyes lenne párhuzamosan elemezni és összekapcsolni a mezőgazdasági és az ipari termelőszövetkezetek (KTSZ-ek) problémáit (például a munkadíjazás, a költség- és a jövedelemviszonyok, továbbá a gazdasági önelszámolás területén). A KTSZ-ek vállalati szervezése több vonatkozásban fejlettebb, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezeteké. Javasolja, hogy a könyv rövid kivonatát, esetleg az összefoglalót — mintegy 30 oldal terjedelemben — küldjék el orosz, angol, német nyelven több külföldi országba.

Biró Oszkár, a SZÖVOSZ osztályvezetője megállapítja, hogy a szerző hatalmas anyagot gyűjtött össze. Nézete szerint nagy érdeme a könyvnek, hogy elméletileg kifejti és jellemzi az üzemek feletti koncentráció kérdését, ami nálunk még nem volt feldolgozva. A szövetkezetek típusait illetően az a véleménye, hogy a típus — amint ezt a szerző ki is fejti — az adott társadalom termelési módjával függ össze. Ennek ellenére Erdei Ferenc olyan megkülönböztetést tesz, hogy a „kereskedelmi szövetkezet" alacsonyabb típusú, a „termelőszövetkezet" magasabb típusú szövetkezet a szocialista gazdaságban. Ha a típus egy adott termelőmóddal, az államhatalom jellegével függ össze, úgy a kereskedelmi szövetkezetek a szocialista államban a kereskedelem szférájában azonos típusúak a termelőszövetkezetekkel, amelyek a termelés szférájában helyezkednek el. A szocializmusban a kereskedelmi szövetkezeteknek a népgazdasági tervvel való kapcsolata sokkal szorosabb, mint a termelőszövetkezeteké. A kereskedelmi szövetkezetek tervfeladata szerves részét alkotja a népgazdasági tervnek, és a szövetkezeti egységek nem kevésbé tervkötelezettek, mint az állami vállalatok. A termelőszövetkezetek viszont csupán útmutatást, irányszámokat kapnak, de nincs kötelező állami tervelőírásuk.

Érdekesnek találja azt a kérdést, hogy a mezőgazdasági termelés ipari jellegű termeléssé fejlődik-e, de — véleménye szerint — pontosabb kérdésfeltevés volna szükséges. Úgy gondolja, hogy a mezőgazdasági termelés bizonyos vonatkozásban ipari jellegűvé válik, másik része csupán hasonlatos lesz az iparéhoz. Három területen jelentkezik — nézete szerint — közeledés az iparhoz: a technológiai folyamat jellegében, a munka megszervezésében és a munka szerinti elosztás vonatkozásában.

Gábor József, a Szövetkezeti Kutató Csoport munkatársa az Erdei Ferenc csoportosításában szereplő két alapvető típusról beszél: 1. a termelőszövetkezetekről és 2. a kereskedelmi szövetkezetekről.

Megállapítja, hogy Erdei Ferenc termelőszövetkezetnek minősíti azokat a szövetkezeteket, amelyekben az egyéni családi gazdaságok önállósága teljesen megszűnik és közös üzemben egyesülnek, amellett azokat is, amelyekben az egyéni családi tag-gazdaságok önállósága ugyan megmarad, de a termelés valamelyik mozzanatát vagy ágát, például az állattenyésztést, szövetkezeti közös úton, közös munkával végzik. A kereskedelmi szövetkezetben az egyéni családi tag-gazdaságok önállósága teljes egészében megmarad, de a tagság szükségleteinek kielégítésére, vagy a mezőgazdasági termelés fejlesztése céljából fogyasztási, értékesítési vagy feldolgozó szövetkezetet, illetve vállalatot hoznak létre, amely a termelés valamely ágát, például az öntözést, közös üzemben üzleti alapon *bérmunkásokkal* szervezi meg.

Gábor József szerint az Erdei Ferenc megállapította kétféle szövetkezeti típus mellett szükség volna egy harmadik kategóriára is. Ide lehetne sorolni az utóbbiakat, amelyek tevékenységükkel üzleti alapon — vállalatszerűen — a mezőgazdasági termelés fejlesztését segítik (például nagyobb mezőgazdasági gépek közös üzemeltetése stb.). Ezeket a szövetkezeteket

nem helyes a kizárólag kereskedelmi tevékenységet folytató fogyasztási szövetkezetekkel egy csoportba sorolni, még bérmunka alkalmazása esetén sem. A harmadik típusba sorolandó szövetkezeteket „termelési szövetkezet"-nek lehetne nevezni. Ezt a terminológiát maga Erdei Ferenc is használta korábban, ha nem is pontosan ebben az értelemben.

Pál József, a SZÖVOSZ mezőgazdasági főosztályának vezetője értékeli azokat az előnyöket, amelyeket a mű a mezőgazdasági fejlődés dinamikájának feltárásával, a kapitalista mezőgazdasági szövetkezetek jelenkori fejlődésének elemzésével, továbbá a szövetkezetek különböző formáinak a népgazdasági feladatok betöltésében való helymeghatározásával nyújtott. Különösen értékesnek tartja, hogy számos fogalmat tisztázott, ami hozzásegít ezek egyértelmű használatához. A könyv aktualitását abban is látja, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezésének mai szakaszán szükségesebbé vált a mezőgazdasági és szövetkezeti fejlődés tendenciáinak vizsgálata. Nagy segítséget ad a könyv a földművesszövetkezetek eddigi és jövőbeni szerepének megértéséhez. Egyetért Erdei megállapításával, hogy a szövetkezet nem gazdasági rendszer, hanem szervezeti forma, amely bármely gazdasági rendszerben jelentős lehet. Helyesli ezért, hogy a könyv élesen szembefordul azokkal, akik a szocializmus helyett szövetkezeti világról álmodoznak és magasabbrendűnek tartják a szövetkezeti vállalatokat az állami vállalatoknál. Bár a könyv megállapítja, hogy a szövetkezetek olyan közösségek, amelyek igen messzemenő és intenzív társadalmi kapcsolatokat teremtenek tagjaik életviszonyaiban, hiányolja mégis, hogy a mű csupán utal a szövetkezetek tömegszervezeti tevékenységére. A földművesszövetkezetek például hazánkban eredményes kulturális- oktatási és propagandatevékenységet fejtettek ki. A termelőszövetkezeti · községekben e feladatok egy részét a termelőszövetkezet veszi át. A továbbiakban még a mezőgazdasági üzemen kívüli szolgáltatások kérdéséhez és az alacsonyabb és magasabb termelőszövetkezeti típusok kérdéséhez szólt hozzá.

Markó Lajos, a Mezőgazdasági Szervezési Intézet tudományos munkatársa a mű alapvetően pozitív értékelése mellett bírálta a könyv szemléletét és tárgyalási módját, mivel kiindulásképpen a szövetkezetekről mint a társadalmi viszonyoktól független általános jegyeket hordozó szövetkezeti formákról beszél, bár a tárgyalás során a kapitalista és szocialista társadalmi viszonyokkal összefüggésben vizsgálja a szövetkezeti kérdést. Például Markó szerint nem lehet „általában" beszélni arról, hogy a szövetkezetek képesek-e megváltoztatni a termelési viszonyok jellegét. A kapitalizmusban nem, a szocializmusban igen. Hiszen a kisüzemek szövetkezése a kapitalizmusban kollektív kapitalista vállalatot hoz létre, a szocialista államhatalom viszonyai között pedig a termelőszövetkezetek a kisárutermelő viszonyok szocialista viszonyokká való átalakításának az eszközei.

A tőkés mezőgazdaság koncentrációjával és centralizációjával összefüggésben Markó Lajos kifejtette, hogy véleménye szerint a kisüzemi termelés nagyüzemi termelés által történő kiszorításának tipikus, fő útja az elmúlt évtizedekben is a belterjesülés útján haladó tőkekoncentráció volt.

Helyeselte a szerző álláspontját abban, hogy az úgynevezett „családi farm" tőkés, illetve nem-tőkés jellegének megállapítása alapjában a tőkével való ellátottsága, illetve közgazdasági viszonyokba való beilleszkedése alapján állapítható meg. Nem mondhatjuk azonban, hogy Lenin a bérmunka növekedését a kapitalista mezőgazdaság fejlődése általános érvényű jelenségének tartotta volna. Lenin határozottan beszél a tőke szerves összetételével összefüggően a mezőgazdasági élőmunka és bérmunka abszolút csökkenésének tendenciájáról.

A termelőszövetkezetek magasabb szintű szövetségekbe tömörülésének szükségességét — a hozzászóló szerint is — mind sürgetőbben vetik fel a gyakorlati élet követelményei.

Bognár József, a Közgazdaságtudományi Egyetem dékánja és a Szövetkezeti Tudományos Tanács tagja vitába száll azokkal, akik nem értenek egyet a könyv elemzési módszerével. Véleménye szerint akár a társadalmi rendszerek fejlődéséből, akár a mezőgazdaság és a szövetkezet fejlődéséből ki lehet indulni. A kutató tetszése szerint alkalmazhatja e módszerek bármelyikét. Megállapítja, hogy Erdei műve nemcsak szövetkezeti, hanem nagy közgazdaságtudományi jelentőséggel is bír.

Néhányan megemlítették, hogy Erdei több esetben olyan problémákat vet fel, amelyeket nem old meg. Bognár József egyetért ezzel a módszerrel, mert a megoldás már a gazdasági vezetés feladata. Felfogása szerint szükség van az elmaradt országok szövetkezeti mozgalmának komplex közgazdasági vizsgálatára. Kiegészíti a műnek a mezőgazdasági fejlődést ismertető részét, és megállapítja, hogy a gépesítés (a munkanélküliség erős csökkenése és a munkaerő drágasága következtében is) gyors léptekkel halad előre. Az egész világon mindezek eredményeként a mezőgazdasági munkáktól „az iparba való átáramlás" folyik. Megállapítja, hogy meggyorsul a nagyüzemi gazdálkodás kialakulása. A farmerek átlagjövedelme nem ér el annyit, mint amennyi az ipari munkásságnak a szakszervezetek által kimutatott bérminimuma.

E mozzanatok természetesen az egész világon ösztönzően hatnak a szövetkezetek fejlődésére. A családi farm felé haladás koncepciója romantika, elvágyás a civilizációtól. Egyetért a szerzővel, hogy a szövetkezeti mozgalom nem lehet politikailag semleges (ami a rochdale-i elvek egyik elavult pontja). Ha például egy tőkésországban a szövetkezet a kapitalisták ellen szerveződött is, mégis kapitalista lesz. Jónak tartja, hogy a könyvben sok szó esik a kereskedelmi szövetkezetekről, mert sokan alárendelt szerepet szánnak nekik a termelőszövetkezetekkel szemben, pedig mellérendelt szerepről van szó.

A fogyasztási (földműves-) szövetkezetek nem alacsonyabbfokú társulások, belőlük sohasem lesz termelőszövetkezet, csupán hozzájárulnak azok alakulásához.

Kádár István javaslatához hozzászólva megjegyzi, hogy a földek minőségéből, földrajzi fekvésükből, valamint a kialakult hagyományokból adódó különbségek szerinte is szükségessé teszik a termelőszövetkezetek kooperálását. Koordinálásukkal előmozdíthatják a fennálló nagy jövedelmi eltérések nivellálását, illetve jobban érvényesíthetik a szocialista jövedelemelosztás elveit.

Martos Pál, a SZÖVOSZ jogügyi osztályának vezetője igen helyesnek tartja, hogy Erdei könyvében a meggyőzés módszerét alkalmazza. Úgy véli, hogy a könyv elveti a szövetkezetek „személyi egyesülés"-re vonatkozó alapvető elveit. Véleménye szerint ez nem helyes. A szövetkezet = vállalat meghatározást nem tartja szerencsésnek, mert felfogása szerint a szövetkezet csak közgazdasági szempontból tekinthető vállalatnak. Helyesnek tartana olyan általános jogi szabályozást, amely a szövetkezetek két nagy ágazatát (a kereskedelmi- és a termelőszövetkezeteket) illetően bizonyítaná, hogy itt tulajdonképpen egy egységes családról van szó, melyben megvannak a közös gondok és közös munkakapcsolatok.

Ezekután az elnöklő *Nyers Rezső* mondotta el véleményét. A könyvnek nagy jelentőséget tulajdonít, Erdei Ferenc művével nemcsak a szövetkezeti, hanem az egész közgazdasági irodalom is gazdagodott. Igaz, hogy a szerző alapvetően a mezőgazdaságon keresztül nézi és vizsgálja a szövetkezeteket (pedig nemcsak a mezőgazdasággal vannak összefüggésben), de nagy érdeme, hogy a közgazdász szemével teszi azt. A tőkés mezőgazdaság fejlődésének tendenciája tekintetében egyetért Erdeivel: az utóbbi 50 évben nem következett be az a folyamat, hogy a tőkésüzem teljesen kiszorította volna a kisáru-termelő gazdaságokat, de a kiszorítás tendenciája érvényesült. A szerzőnek az a következtetése, hogy a napjainkban lezajló technikai

forradalom meggyorsítja ezt a folyamatot, véleménye szerint helyes, és e folyamat feltételei megvannak. Számos nemzetközi gazdasági jelenség (például az európai közös piac, a gazdasági integráció különböző formái stb.) ugyancsak előmozdítják a mezőgazdaságban a koncentrációt. Úgy véli, hogy Erdeinek a szövetkezet fogalmáról adott meghatározása nem szorítja háttérbe a szövetkezetek személyi egyesülés jellegét, mert bár háztartások egyesüléséről beszél, de ez személyi tagságon keresztül valósul meg.

Messzemenően egyetért a szerző határozott elutasító álláspontjával a „szövetkezeti szocializmus" egész eszmekörével szemben. Bár főként szövetkezeti úton teremtjük meg a szocialista mezőgazdaságot, társadalmi rendünknek mégsem ez az alapvetően jellemző vonása. Nem szövetkezeti világot építünk, hanem szocializmust, a szövetkezet az átalakulásban csak eszköz.

Egyetért azzal a fogalmazással, hogy a szövetkezet „kollektív vállalat". Ezért a termelőszövetkezeteket is a „vállalati jelleg" felé kellene fejleszteni.

A „kereskedelmi szövetkezet" fogalma ellen elvileg nem lehet felvetni semmit, de gyakorlatilag igen. Például a fogyasztási szövetkezet és a mezőgazdasági beszerző szövetkezet teljesen más jellegű, az egyik a kisparaszti gazdaságokat, a másik lényegében a fogyasztók háztartásait egyesíti. Az egyikre érvényes az alacsonyabb jellegű társulás megjelölése, a másikra viszont már nem.

Nagy érdeme a könyvnek, hogy a nyugati szövetkezetek helyzetéről is tájékoztatást ad a magyar szövetkezeti elméleti szakembereknek és gyakorlati dolgozóknak. Véleménye szerint azonban Erdei ezeket a nyugati szövetkezeteket túlságosan egyértelműen kapitalista jellegűnek ítéli meg. Természetesen a kapitalizmusban a szövetkezet egészen más „kollektív vállalat", mint a szocializmusban, de azért alkalmas rá, hogy segítse a munkásosztály harcát, míg a tőkésvállalat természetesen ezt nem segítheti. A hatalomra került munkásosztálynak a szövetkezeteket nem kell kisajátítania, hanem demokratizálnia és felhasználnia. Így például a Hangya szervezetét is fel lehetett használni népi demokráciánkban szövetkezeti célra. Abból kell kiindulni, hogy a szövetkezet eredendően nem tőkés vállalkozási forma, hanem a dolgozó tömegek mozgalma. De a kapitalista országokban természetesen hozzáidomul a társadalmi rendszerhez.

A termelőszövetkezetek központja létrehozásának gyakorlati megvalósítása jelen pillanatban nálunk még nem látszik időszerűnek, bár elvileg aligha kifogásolható. Lehet, hogy néhány éven belül a népi demokratikus országokban esetleg sor is kerülhet ennek a megoldására.

A földművesszövetkezetek szerepét sokan helytelenül értékelik. A földművesszövetkezetek nem tekinthetők alsóbbfokú társulásoknak, belőlük sohasem lesz termelőszövetkezet, ezeknél szélesebb körű feladatokat látnak el. Gazdasági, szervező-, kulturális- stb. tevékenységük a mezőgazdaság szocialista átalakulása után is nagy jelentőségű marad.

Erdei Ferenc összefoglaló válaszában elmondja, hogy 1956 decemberében kezdett a könyv megírásához, amikor rendkívül bonyolult és kedvezőtlen volt a helyzet termelőszövetkezeti vonatkozásban. Így elsősorban az agrárkérdés általános áttekintéséből indult ki, mégpedig nem szubjektív tényezőkből, hanem a mezőgazdaság fejlődésének felismerhető törvényszerűségeiből.

Többen szóltak a szövetkezeti típusok csoportosításának és elhatárolásának kérdéséhez, amit ő könyve írásakor alapvető problémának érzett. Ma már lát ekörül bizonyos problémákat, azonban úgy érzi, hogy a szövetkezeteknek általa megjelölt két típusa alkalmas mind elméleti, mind gyakorlati használatra. Meggyőződése, hogy a kereskedelmi szövetkezet szerepe a szocializmus építésében is egyre jelentősebbé válik.

Kádár István elgondolásait a termelőszövetkezeti központ létrehozatalára vonatkozóan magáévá teszi, és kiemeli, hogy a termelőszövetkezeti üzemeknek okvetlenül gazdasági irányító szervre van szükségük. Itt az a probléma merül fel, hogy szövetkezeti vagy állami szerv legyen-e ez a szervezet. Szerinte bármelyik lehet.

Gábor József javaslatát a szövetkezeti típusok 3. csoportjára vonatkozóan megfontolandónak tartja. Ha a könyv második kiadására sor kerül, ezt a továbbfejlesztési javaslatot megvizsgálja.

Mészáros István hozzászólásában igényli a munkásmozgalommal kapcsolatos szövetkezeti kérdések részletesebb vizsgálatát. Erre szerinte is szükség van mind politikai, mind szövetkezettörténeti szempontból.

Dégen Imre felszólalásával a családi gazdaság jellege és a bérmunka szerepe tekintetében egyetért, fejtegetései lényegében hasznosan egészítették ki könyve vonatkozó részeit.

Markó Lajosnak — a kutatás módszerére vonatkozó — észrevételeit illetően egyetért Bognár József reflexiójával.

Felvetették a vita folyamán az egyéni gazdaságok fluktuációjának kérdését. Erre nézve öröklési és adásvételi adatok állnak rendelkezésre: minden évben változik a tulajdonosok 20 százaléka.

A „gyűjtő kereskedelem" meghatározást többen félreérthetőnek találták. Itt elosztó-begyűjtő és nem beadással kapcsolatos tevékenységről van szó. Valóban szükség van a pontosabb meghatározásra.

Bognár József ugyancsak sok hasznos kiegészítéssel bővítette megállapításait. Elfogadja javaslatát, hogy néhány kérdést komplexebbül, azok általános gazdasági összefüggéseiben lehetne kezelni. Ma már a helyzet e tekintetben hasonlíthatatlanul könnyebb lenne, mint 2—3 évvel ezelőtt.

Néhányan foglalkoztak a koncentráció és a centralizáció kérdésével. A belterjesítést mint a koncentráció formáját, változatlanul lényegesnek tartja, azonban ennek a mezőgazdaságban határa van az iparhoz viszonyítva.

Martos felszólalására válaszolva Erdei elmondja: azzal, hogy a szövetkezetet „kollektív vállalat"-nak nevezi, nem utasítja el a személyi egyesülés elvét. Véleménye szerint azonban nem ez a lényeg, legalábbis nem olyan jelentőségű, mint ahogyan Martos kifejtette.

Nyers Rezső hozzászólására — a nyugati szövetkezetek vonatkozásában — azt válaszolta, hogy ezeket valóban mélyebben vizsgálva kell tárgyalni. Finnországi személyes tapasztalatai is azt mutatták, hogy valóban nem lehet egyoldalúan negatívan bírálni a kapitalizmusban létrejött és működő szövetkezeteket (bár megjegyzi, Finnországban is az önsegély döntő jelentőségének illúziójában, illetve befolyása alatt élnek). Erdei összefoglalóját azzal zárta, hogy az ankét komoly segítséget adott számára.

Ezután Nyers Rezső elnök köszönetet mondott az értékes hozzászólásokért és javaslatokért, majd a vitaülés anyagát értékelve megállapította: az ankét sok vonatkozásban eredményes volt, a feladat most már annak eredményeit felhasználni. Megjegyezte, hogy a résztvevők nagy elfoglaltságuk ellenére is lelkes érdeklődéssel és aktivitással mozdították elő a közel 5 óra hosszat tartó ankét sikerét, a fölvetett értékes és új javaslatok közül jó néhány lehetőséget nyújt a gondolatok továbbfejlesztésére, újabb tézisek kialakítására.

Gergő Zoltán

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Munkás-, alkalmazotti és parasztcsaládok jövedelme és fogyasztása 1957-ben

Statisztikai Időszaki Közlemények 22. köt. KSH 1959. 218 l.

Közgazdasági kutatásunk egyik elmaradott területe a lakosság egésze és egyes rétegei életkörülményeinek vizsgálata. Az utóbbi néhány évben bizonyos erjedés indult meg e tekintetben is és egyre inkább az érdeklődés középpontjába kerültek az életszínvonallal összefüggő elvi és gyakorlati kérdések. A háztartásstatisztikai adatoknak döntő jelentősége van a munkások és az alkalmazottak, valamint a parasztság anyagi és kulturális helyzetének vizsgálatában, hiszen más módszerrel — az átlagok mellett — vagy egyáltalában nem, vagy csak nagyon hozzávetőleges képet kaphatunk az egyes családok jövedelméről, a jövedelmek szóródásáról és azok felhasználásáról. Ismert tény, hogy a családok életkörülményeit a keresők jövedelme mellett leginkább a családtagok száma, a keresők és eltartottak aránya befolyásolja, e tényezők hatását pedig folyamatosan csakis a háztartásstatisztikai adatok alapján figyelhetjük meg.

A Statisztikai Időszaki Közlemények című sorozat közelmúltban megjelent 22. kötete fontos dokumentuma annak a jelentős fejlődésnek, ami a Központi Statisztikai Hivatalban a háztartásstatisztikai munka terén végbement. Különösen szembeötlő a fejlődés, ha ezt az újabb kiadványt összevetjük az ugyanebben a sorozatban, a múlt évben megjelent füzettel, amely az 1956. évi adatokat tartalmazta. (Lásd: Ötezer család 1956. évi háztartási feljegyzései. Statisztikai Időszaki Közlemények. 5. szám. 1957.) A korábbi kiadvány nemcsak terjedelmében — mind szöveges része, mind a táblázatok tekintetében — jóval szegényebb a jelenleginél, hanem feldolgozási módszerében, csoportosításában és következtetéseiben is. A szöveg hiányosságait még pótolhatták volna a különböző táblázatok, azonban ezek sem mentek tovább a szöveg illusztrálásánál.

Az újabb kiadvány — okulva az előbbi hibáiból — részletes és sokoldalú szöveges magyarázatot és elemzést tartalmaz, ábrákkal és diagrammokkal tarkítva. Ha valakit a szöveg még így sem elégítene ki, a mellékelt táblázatok alapján különböző csoportosításokban megtalálhatja azokat az adatokat, amelyekre még szüksége lehet. (Megjegyzem, hogy éppen az egyébként dicséretes, sokoldalúságra való törekvés több helyen nehézkessé teszi a szöveges rész olvasását, amin jobb tagolással, a fontos részek kiemelésével, több összefoglalással lehetne segíteni.) Újszerűséget mutatnak az ilyen anyagban először látható rugalmassági együtthatók és regressziós görbék.

A füzet bevezető része és függeléke felveti a háztartásstatisztikai megfigyelésnek és az adatok fogalmi meghatározásának, a feldolgozás módszerének egyes problémáit, avégett, hogy az adatokat felhasználó számára ne maradjon homályban az egyes adatok tartalma és ismerje azok megbízhatóságának mértékét is. A háztartásstatisztika állandóan visszatérő kérdése a reprezentáció pontossága. Ebben a tekintetben gyakran olyan igényekkel lépnek fel a háztartásstatisztikával szemben, amit az teljesíteni nem is tudhat. (Sajnos csak az utóbbi időben használják fel az adatokat nagyobb mértékben, például a fogyasztás tervezésénél, holott erre az adatok pontatlanságaik ellenére is alkalmasak.) Sok munkát igényel még a reprezentáció megjavítása. Az 1960. évi népszámlálás és egy sok családra kiterjedő reprezentatív jövedelmi felmérés után az ehhez szükséges alapadatok reménhetőleg már feldolgozhatók lesznek.

A kiadvány első fejezete a kiválasztott 1440 *munkás- és alkalmazott család* adatait ismerteti. A megszokott formánál továbbmegy azzal, hogy a jövedelem és a fogyasztás elemzése után sorra vesz olyan, eddig kevésbé ismert tényezőket, melyek befolyásolják a jövedelmek felhasználási módját. Ezek között különösen fontos a családnagyságnak, valamint a gyermekek számának hatása a fogyasztásra és e tekintetben érdeklődésre tarthat számot a gyerekekkel kapcsolatos kiadási tételek külön felsorolása. Így például a gyermekek száma módosítja a fogyasztás szerke-

zetét oly módon, hogy arányában csökken az élelmezésre, viszont növekszik a ruházkodásra és lakberendezésre fordított kiadások aránya a gyermektelen családokhoz képest. Másik fontos tényezőként vizsgálják a fogyasztás eltéréseit a munkás— ezenbelül a szak- és segédmunkás — valamint az alkalmazotti, értelmiségi családok között. Helyes lenne, ha a jövőben arra is igyekeznének választ adni a háztartásstatisztika segítségével, hogy mutatkozik-e különbség például a munkáscsaládok fogyasztásánál attól függően, hogy a családfő, illetve a keresők más foglalkozási ághoz — például bányász, vasas, textiles — tartoznak.

Érdeklődést kelt az a rész is, mely *a budapesti és a vidéki családok fogyasztásának különbségét* elemzi. Az adatok alapján megállapítják, hogy vidéken például kevesebbet költenek élelmezésre, lakbérre, viszont többet fordítanak ruházkodásra, lakberendezésre és üzemi kiadásokra, mint Budapesten. A kiadvány összeállítóinak érdeme, hogy nem elégednek meg a tények egyszerű rögzítésével, hanem az okok feltárására is törekednek. Így például rámutatnak az élelmiszerek alacsonyabb árszínvonalára vidéken, a lakáshelyzet, a kommunális ellátás különbségeire. Hasznos lehet a következőkben részletesebben megvizsgálni a munkások és az alkalmazottak háztáji gazdaságból származó jövedelmeinek megoszlását, illetve rávilágítani az ilyen jövedelemmel rendelkező és ezzel nem rendelkező családok fogyasztásának, életmódjának eltéréseire, mivel az átlagos adatok a nagy szóródás miatt inkább megtévesztő képet adnak a mezőgazdasági jellegű jövedelmek jelentőségéről.

A kiadvány második része az *egyénileg gazdálkodó és a termelőszövetkezeti parasztcsaládok* jövedelmének és fogyasztásának adatait tartalmazza. A parasztcsaládok megfigyelése bonyolultabb, az adatok megbízhatósága természetesen kisebb, mint a munkáscsaládoknál, amihez még hozzájárul, hogy e tekintetben kevesebb tapasztalattal is rendelkezünk. A nehézségeket fokozza, hogy az ellenforradalom következményeképpen nagy arányeltolódás következett be az egyénileg dolgozók és a termelőszövetkezeti parasztok létszáma között. Eredménynek számít, hogy az akadályok ellenére is értékes adatokat és következtetéseket kaphatunk a parasztcsaládok helyzetéről. A szokásos csoportosítások mellett elemzik a munkabérrel rendelkező és azzal nem rendelkező családok jövedelmének felhasználása között fentálló, valamint a tájegységek szerinti fogyasztás eltéréseit.

Tanulságos az egyénileg dolgozó, valamint a termelőszövetkezeti családok jövedelme és fogyasztása közötti különbség vizsgálata is. Eszerint a termelőszövetkezeti családok kulturáltabban élnek, életmódjuk közeledik a munkáscsaládok életmódjához, bár élelmiszerfogyasztásuk színvonala valamivel kedvezőtlenebb az egyénileg dolgozókénál, de ruházkodásra, lakberendezésre, művelődésre jóval többet költenek, mint a másik csoport.

A háztartásstatisztikai kiadvány harmadik fejezete *összehasonlítja a munkás- és az alkalmazott, valamint a parasztcsaládok fogyasztását.* Említést tesz arról, hogy főleg az egyénileg dolgozó paraszt- és munkáscsaládok között nagy az eltérés, ami a munkáscsaládok élelmiszerfogyasztásának bizonyos elmaradásából és a parasztok művelődési kiadásainak alacsony színvonalából adódik. Ez arra utal, hogy a parasztság kihasználja azt az előnyt, hogy maga termeli meg az általa elfogyasztott élelmiszerek jelentős részét és anyagi helyzete nem teszi szükségessé értékesebb termelvényeinek eladását, hanem inkább maga fogyasztja el azt. Ugyanakkor a parasztcsaládok kevesebbet költenek lakbérre, egészségápolásra, művelődésre, közlekedésre, mint a munkáscsaládok.

A következő fejezet is nagy hiányt pótol azzal, hogy *elemzi a munkások, valamint a parasztság jövedelmében és fogyasztásában bekövetkezett változásokat az 1955—1957. években.* Ellenőrző adatok szerint a kiválasztott munkás- és alkalmazott családok reáljövedelme nagyjából hasonló mértékben nőtt, mint a más módon számított országos átlagos reáljövedelem, bár a háztartásstatisztikában figyelembe vett keresők munkabérének változása eltér az országos átlagtól. A háztartásstatisztika lehetővé teszi, hogy nyomon kövessük a jövedelmek mellett a fogyasztás kedvező irányú változásait is, és ily módon dinamikus képet kapjunk a jövedelmek felhasználásáról. A munkáscsaládoknál a fogyasztás szerkezete jobban változott, mint a parasztcsaládoknál. A leggyorsabban a munkások és az alkalmazottak lakberendezésre fordított kiadásai nőttek, majd a ruházkodási kiadások és ennél kisebb mértékben az élelmezési kiadások és lakbérek. A fogyasztás szerkezetének ez a kedvező változása megmutatkozik a fogyasztás egyes fajtáin belül is, így például az élelmezésnél az értékes, nagy fehérjetartalmu állati eredetű

élelmiszerek jelentős növekedésében, a kenyér és lisztfélék, a burgonya és a zsiradékok csökkenésében.

Remélhetőleg a Központi Statisztikai Hivatal háztartásstatisztikája a jövőben még pontosabban tudja majd követni a jövedelmek és a fogyasztás változását, és az 1958. évről szóló adatok sem sokáig váratnak magukra. Hasznos volna, ha a következő füzet, legalább függelékében, az adatok számítási módszereire és megbízhatóságára történő utalással nemzetközi adatokat is közölne. Ez az értékes kiadvány azonban jelenlegi formájában is nagy segítséget jelent azoknak a közgazdászoknak, akik akár elméleti, akár gyakorlati oldalról foglalkoznak — többek között — a lakosság életkörülményeinek, reáljövedelmének alakulásával és a fogyasztás problémáival.

Kovács Dénes

Victor Perlo: A nagytőke birodalma

Kossuth Kiadó. 1958. 430 l.

V. Perlo amerikai marxista közgazda könyvének megjelenése a hazai közgazdasági irodalomban jelentős hézagot tölt be. Ez a könyv teljes képet ad a vezető tőkésország, az Egyesült Államok monopóliumainak hatalmáról, az ország gazdasági életében betöltött szerepükről. Ezzel a szerző hozzájárul az állami monopolkapitalizmus egyik oldalának tanulmányozásához és a monopóliumokat dicsőítő, az utóbbi években igen elterjedt apologetikus elméletek megcáfolásához.

A munka tárgya a finánctőkés birodalom vizsgálata, különös tekintettel az 1930-as évek óta végbement fejlődésre, változásra. „Ez napjainkban annál fontosabb — írja a szerző a bevezetésben —, mert a közvéleménnyel azt akarja elhitetni, hogy a rendszer teljesen átalakult." A szerző egész könyvében polemikusan lép fel a különböző apologetikus elméletek ellen és a valódi helyzet feltárásával, tények felsorakoztatásával cáfolja ezeket. A könyv mondanivalója a következőkben foglalható össze: A 30-as évek óta lejátszódó folyamatok és az amerikai kapitalizmus szerkezetében, rendszerében, ezekből a folyamatokból következett változások a fináncoligarchia erősödéséhez, nem pedig gyengüléséhez vezettek.

A könyv három részből áll. Az első rész a pénzügyi világ és az ipar kapcsolataival, valamint azokkal a módszerekkel foglalkozik, amelyekkel a monopóliumok biztosítják az egész nemzetgazdaság feletti uralmukat. A második részben a szerző a nyolc főbb pénzügyi birodalmat, ezek hatókörét és jellegzetességeit, szövetségeiket és konfliktusaikat vizsgálja. A harmadik rész az állam és a nagytőke kapcsolataival foglalkozik, ezen belül a személyi unió kérdésével, a monopóliumoknak a külpolitikára gyakorolt befolyásával.

Az egész munka gerince — és egyben a magyar olvasó számára legérdekesebb fejezete — a könyv első része. A szerző itt bátran szembeszáll az utóbbi években igen elterjedt elméletekkel, például a tőke demokratizálásáról, a finánctőke jelentőségének csökkenéséről, a „manager forradalomról" szóló elméletekkel, és a fejlődés tényeivel bizonyítja ezek hazug, apologetikus jellegét. Ezzel együtt megmutatja a finánctőke működését, a hatalmának növelésére felhasznált módszereket. A könyv e része az amerikai kapitalizmus több, a magyar olvasó számára eddig ismeretlen oldalát mutatja meg.

A munka a Wall Street jelenlegi szerepének vizsgálatával kezdődik. A Wall Street — minden ellenkező híresztelés ellenére — még mindig uralkodik, mondja a szerző és állítását számos adattal támasztja alá. A koncentráció fokozódását bizonyítja, egyebek közt, az a tény is, hogy míg a pénzügyi intézmények 1900-ban a nemzeti vagyon 21 százalékát mondhatták magukénak, addig 1929-ben 35 százalékát, 1949-ben pedig 48 százalékát. A nagy ipari társaságoknak az utóbbi évtizedben végbement rendkívüli megerősödése nem vezetett a bankárok „eltűnéséhez". „A pénzvilág és a nagyipar közötti kapcsolatok mélyebbek mint valaha." Ez a hatalmas autóipar és a bankok közti kapcsolat vizsgálatából is kitűnik.

Ismeretes, hogy az ország gazdasági életét néhány száz részvénytársaság irányítja. A részvénytársaság nem a kis részvényesek millióinak kezében van, mint ahogyan a kapitalizmus demokratizálásáról szóló elméletek hirdetik, hanem néhány nagy-tulajdonos kezében. A tényleges ellenőrzéshez pedig nem a részvények egyharmada, hanem 5—10 százaléka is elég. A részvénytársaságok igazgatói taná-

csaiban a nagyrészvényesek vagy képviselőik székelnek, és ezen keresztül irányítják az egész társaságot. A szerző ezért is vitázik a „manager forradalom" elméletével, s rámutat, hogy a nagy részvénytársaságok igazgatóságai túlnyomórészt a finánctőke vezetőiből vagy azok képviselőiből állnak. Röviden említi azokat a módszereket, amelyekkel a részvénytársaságot ellenőrző csoportok a többi részvényesnél sokkal nagyobb profithoz jutnak.

Ezekután a szerző áttér a pénzügyi világ vizsgálatára. Ebben a fejezetben arra a kérdésre ad választ, hogy a pénzügyi intézmények különböző fajtái: kereskedelmi, beruházási bankok, élet-, tűz- és balesetbiztosító társaságok, beruházási trösztök, egyetemi és egyéb alapítványok milyen érdekeltségekkel rendelkeznek a nemzetgazdaságok egyes területein, melyik melyiket ellenőrzi. Az első három fejezetben tehát Perlo bebizonyította a finánctőke uralmát a nemzetgazdaság fölött. Kiindult abból az ismert tényből, hogy néhány nagy részvénytársaság uralja az egész ország gazdasági életét, azután megmutatta, hogy a részvénytársaság irányítása néhány nagy részvénypakett-tulajdonos kezében van, és végül felvázolta a pénzvilág és a részvénytulajdonosok közti kapcsolatokat. Ezek után áttér két részprobléma vizsgálatára, és ezen keresztül még jobban alátámasztja az előbb elmondottakat, s ugyanakkor bemutatja az amerikai kapitalizmus eddig igen homályosan ismert két oldalát.

Az első ilyen probléma: hogyan, milyen eszközökkel rejti el tényleges hatalmát a pénzoligarchia. Ezzel kapcsolatban Perlo megismerteti az olvasót a részvénytársaságok kulisszatitkaival. A másik probléma pedig az érdekházasságok vagy fúziók, amelyek a monopóliumok növekedésének, a centralizációs folyamatnak egyik legújabb és igen jelentős formái. Ennek különböző módjai vannak, az erőszakos beolvasztástól kezdve egészen a szerződéses termeltetésig. A szerző e fejezeteket számos gyakorlati példával teszi érdekessé.

A nyolc legnagyobb pénzügyi birodalom vizsgálatával foglalkozik a könyv legnagyobb, második része. Részleteiben vizsgálja e csoportok hatalmát, helyét az amerikai nemzetgazdaságban, érdekeltségeit, szövetségeit, röviden szemlélteti azok alakulását, fejlődését. Különösen értékes a VIII. és IX. fejezet, melyekben először a Morgan-, majd a Rockefeller-birodalommal foglalkozik és kifejti a Morgan-hatalom csökkenéséhez és a Rockefellerek felemelkedéséhez vezető tényezőket.

A második részben vizsgálja a szerző a monopóliumok erős összefonódását az állammal. Először az állami monopolkapitalizmus különböző formáival foglalkozik. Hangsúlyozza, hogy mindezeknek az intézkedéseknek néhány közös jellemvonása van annyiban, hogy 1. növelik a profitot, 2. fokozzák a koncentrációt, és 3. mind a Wall Street hatalmi központjának pénzügyi ellenőrzése alatt állnak.

Az állami monopolkapitalizmus intézkedései közül a könyv csak azokat vizsgálja, amelyek az állami hadikiadásokkal függnek össze és amelyekből — mint ismeretes — a monopóliumok profitjainak jelentős része származik.

A személyi unió kérdését vizsgálva a Washington részvénytársaság című fejezet kezdetén a szerző megjegyzi: „A kormány ma már olyan fontos, hogy a legnagyobb tőkések mindinkább saját személyükben vezetik, ahelyett, hogy szakértőkre hagynák az államügyek intézését." Szemléltetően mutatja be a nagytőke és a kormány személyi uniójának mechanizmusát. Végül, az utolsó fejezetben a Wall Street külföldön betöltött szerepét, valamint a külpolitikára gyakorolt befolyását vizsgálja.

A munka érdemeit növeli módszere és stílusa. Minden egyes fejezetnél a polgári közgazdászok egy bizonyos apologetikus jellegű tételéből indul ki, azután bemutatja a valódi helyzetet, és ezen keresztül, csakis a tények alapján, cáfolja őket és bizonyítja saját tételeit. A szerzőnek sikerült még ezt az igen száraz témát is színessé, érdekessé, olvasmányossá tenni.

V. J.

George S. Wheeler: Az Amerikai Egyesült Államok mezőgazdasága

Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1959. 398. l.

Szocialista agrártörténeti és agrárgazdasági irodalmunkból régen hiányzik az amerikai mezőgazdaság utolsó négy évtizedének marxista—leninista elemzésével foglalkozó munka. Nem kis részben az ilyen munkák hiányára vezethető vissza, hogy a feudálkapitalista mezőgazdaságtól annyira eltérő amerikai mezőgazdaság

amúgy is bonyolult helyzetéről, kialakulásáról és eredményeiről nemcsak a széles néptömegek, de még a mezőgazdasággal tudományosan foglalkozó szakemberek előtt is sok vonatkozásban helytelen kép, illetve elképzelés alakult ki. A szerző könyve ezért régi űrt pótol mind a széles néptömegek, mind a szakemberek helyes tájékoztatásában. Az agrárközgazdasági kutatásokkal foglalkozó szakemberek részére pedig ezen túlmenően különös értéket jelent az elemzés során feldolgozott és közölt gazdag, korszerű statisztikai adatanyag, amely a következő években bizonyára sok — a népgazdaság technikai fejlődésével foglalkozó — tanulmány fontos forrásául fog szolgálni.

A szerző csehszlovákiai tartózkodása alatt — itt él emigrációban — maga is meggyőződhetett az amerikai és az európai kapitalista mezőgazdaság közötti nagy különbségekről. Ez a felismerése is hozzájárulhatott ahhoz, hogy mind a könyv felépítésében, mind az egyes kérdések tárgyalásában végigvonul munkáján az a törekvés, hogy a népi demokratikus országok olvasóinak minél világosabban mutassa be az amerikai mezőgazdaság fejlődésének leglényegesebb tényezőit és mozgató rugóit.

A szerző, igen helyesen, az amerikai mezőgazdaság belső ellentmondásait helyezi könyvének középpontjába. Így munkájának tárgya lényegében az amerikai mezőgazdaság belső ellentmondásainak kifejtése és elemzése. Az amerikai mezőgazdaság legfontosabb belső ellentmondásait a szocialista politikai gazdaságtan általános téziseinek megfelelően foglalja össze megfelelően vonatkoztatva azokat az amerikai viszonyokra. Az ellentmondásokat a következők szerint tárgyalja:

1. A tőkés mezőgazdasági termelés egyre fokozódó társadalmi jellege és a termelvények egyéni elsajátítása közti ellentmondás.

2. A kisajátító tőkés nagyfarmerek, valamint a proletarizálódó kisfarmerek és mezőgazdasági munkások közötti ellentmondás.

3. A város és a falu, az egymással versengő ipari monopóliumok és a farmerek ellentéte.

4. A fejlődő termelési technika, az egyre növekvő termelési kapacitás, a mezőgazdasági termelvények egyre növekvő mennyisége és a korlátozott tőkés piac közötti ellentmondás. Ezzel függ össze a mezőgazdasági termelvények állandóan fokozódó felhalmozódása és a mezőgazdaság fokozódó depressziója.

5. A maximális profitért folytatott rablógazdálkodás, valamint a társadalmi jólét szempontjából fontos termőtalaj védelme közötti ellentmondás.

Nagymértékben megkönnyíti az amerikai mezőgazdaság problémáinak megértését a könyv bevezető részében közölt történeti áttekintés, valamint az Egyesült Államok földrajzi adottságainak leglényegesebb kérdéseit jól kiemelő ismertetése. Ennek során különösen nagy figyelmet szentel a szerző az amerikai mezőgazdaság legsúlyosabb problémájának: a „Dél" mezőgazdaságának. Igen bőven és világosan fejti ki a déli — túlnyomóan néger — kisfarmereket kizsákmányoló és minden társadalmi és mezőgazdasági fejlődés gátját képező részes bérleti rendszer kialakulását és gazdasági hatásait. Ismerteti az északi államok múltbani prosperitását nagymértékben előmozdító családi farmrendszert, illetve az ezt megteremtő „Homenstead" törvény mezőgazdaságot formáló és sok vonatkozásban még ma is ható szerepét. E törvény alapján 1862 és 1910 között minden amerikai állampolgár igénybevehetett 64 ha területet, ha rajta letelepedett és 5 éven át művelte. A szinte korlátlan mértékben rendelkezésre álló földterület két irányban is döntően befolyásolta a mezőgazdaság fejlődését.

Egyfelől az ország régebben mezőgazdasági termelésbe vont részein nem volt érdemes a termelést belterjesíteni, másfelől lelassultak a tőkebefektetések, mert a termőterület állandó növelésével együtt járó termékbőség az árak esését, s a jövedelmezőség igen erős csökkenését eredményezte. A szerző részletesen tárgyalja a mezőgazdasági szakoktatás, kutatás, illetve szaktanácsadás kialakulását, rámutatva az államilag támogatott kutatás és oktatás, valamint az egyéni termelés között fennálló ellentmondásokra. Hangsúlyozza, hogy az amerikai agrárgazdászok szerint a kutatás és szaktanácsadás eredményeképpen, a „fejlettebb termelési technika" következtében a farmerek egy év alatt nagyobb összeget takarítanak meg, mint amennyit a szövetségi kormány és az egyes államok kormányai 1910-től 1953-ig a mezőgazdasági kutatómunkára és szaktanácsadásra fordítottak. A kormány legújabban mindjobban korlátozza az erre a célra fordított összegeket. A szerző is rámutat arra a jelenségre, hogy az ésszerű tudományos gazdálkodásra vonatkozó ismeretek a világ minden mezőgazdasági országában gyorsabban halmozódnak fel, mint amilyen ütemben alkalmazzák őket.

Tanulságosak az amerikai mezőgazdaság termelőerőinek pusztulásával, illetve védelmével foglalkozó részek. Különösképpen érdekesek a New Deal (F. D. Roosewelt gazdaságpolitikájának amerikai neve) keretében az akkori szövetségi kormány által alkalmazott intézkedésekkel és erőfeszítésekkel foglalkozó fejtegetések. A szerző kimutatja, hogy egyéni gazdálkodás mellett a világ legkorszerűbb technikai eszközeinek birtokában és milliárdos ráfordítások ellenére sem sikerült a termelőerők — elsősorban a termőtalaj — nagyarányú pusztulását megakadályozni. Ugyancsak jó képet kapunk arról is, hogy a második világháborút követően miként számolják fel a gazdasági válság és háború idején a szabad gazdálkodás szabályozására, illetve korlátozására hozott intézkedéseket.

A termelőerők tárgyalásával kapcsolatosan részletesen foglalkozik a szerző az ország munkaerő-helyzetével és a munkaerő népgazdasági szempontból való hasznosításával. 1933-ban a világ egyik leggazdagabb országában a déli államok 30 millió lakosa közül a lakosság 73 százalékának nem volt kielégítő a táplálkozása és egyes területeken 25 százaléknyi volt a pellagrában szenvedők aránya. Annak ellenére, hogy 1920—1955-ig országos átlagban 250 százalékkal emelkedett a mezőgazdasági dolgozók munkájának termelékenysége és hogy 1957-ben egy mezőgazdasági dolgozó 20,7 nem mezőgazdasági dolgozó számára elegendő élelmiszert és rostanyagot termelt, a farmerek mintegy egyötöde rejtett munkanélküli. 1950-ben az úgynevezett rezidenciális farmokon lakók és kétlakiak (az összes farmerek mintegy 21 százaléka) ugyanis a mezőgazdaság összes termelési értékének csak mintegy 2,1 százalékát termelték.

Az ország mezőgazdasági munkaerő-kapacitásának hasznosításával kapcsolatosan a szerző a mezőgazdasági iparról közöl adatokat. Míg a mezőgazdasági munkatermelékenység növekedésének hatására a mezőgazdasági dolgozóknak az össznépességhez viszonyított aránya állandóan csökken, ugyanakkor a mezőgazdaságot kiszolgáló és a mezőgazdasági termékeket feldolgozó iparágakban jelentékenyen nő a dolgozók aránya. 1957-ben a mezőgazdaságban foglalkoztatottak az összes munkavállalók 12,2 százalékát tették ki, ugyanakkor a mezőgazdaságot ellátó iparágakban volt foglalkoztatva az összes dolgozók 2,5 százaléka, a mezőgazdasági termékeket feldolgozó iparágban pedig 11 százaléka. Nagyarányban — a legutóbbi 20 évben több mint kétszeresre — nőtt a kétlakiak száma is. A szerző vázolja a mezőgazdasági vándormunkások (zömükben külföldi vándormunkások) gazdasági, társadalmi és szociális helyzetét, s e helyzet, valamint a munkatermelékenység általános színvonala között meglévő kirívó ellentéteket.

A termelőképesség, a terméshozam és a termelékenység című fejezetben előbb a főbb mezőgazdasági cikkek termelését, majd az iránt mutatkozó keresletet jellemzi. Adatai jól igazolják a polgári statisztika által rendszerint közölt fogyasztási átlagszámok osztályviszonyokat elhomályosító voltát és az élelmiszerfogyasztás rétegenkénti differenciáltságát.

1870-től 1920-ig elsősorban a termőterület növekedése, 1920 óta pedig a termelékenység növekedése volt a termelés fokozásának fő forrása. Az országos adatok mellett ágazatonként is vizsgálja a termelés és a termelékenység emelkedését. 1800 és 1953 között a búzatermelésben 14,5-szeresre, a gyapottermelésben 5-szörösre, a kukoricatermelésben 10-szeresre növekedett a munka termelékenysége. Különösen nagyarányú volt a termelékenység növekedése a második világháború kezdete óta. A rendelkezésre álló adatok birtokában módja volt szétválasztani a termelékenység növekedésének forrásait, elsősorban kiemelve a termésátlagok emelkedésének és a munkaerő csökkentésének hatását. A munkatermelékenység legutóbbi 25 évben elért növekedését a mezőgazdaság egészére vonatkoztatva 48 százalékban a gépesítés fokozása és az igás állatállomány csökkenése, 19 százalékban a magasabb termésátlagok, 13 százalékban az állattartás nagyobb hatékonysága, 7 százalékban az általános munkák több termékmennyiségre való elosztása, 20 százalékban a munkák okszerűsítése és a gépi bérmunka nagyarányú növekedése eredményezte. Ugyanakkor az intenzívebb termelési szerkezetre való áttérés miatt 7 százalékkal nőtt a munkaerőszükséglet.

A termeléstechnikai szakemberek számára különösen érdekesek a gépesítésre, a műtrágyázásra, a hormonok, a növényvédőszerek használatára és az öntözésre vonatkozó érdekes, újszerű, bár néhány vonatkozásban vitatható megállapításai és tételei.

Jól érzékelteti a szerző, hogy a nagyobb termelékenység nagyobb tőkekoncentrációt, az üzemnagyság növelését teszi szükségessé. A közölt adatok mutatják a nagyobb üzemeknek amerikai viszonyok között is mind az állattenyésztésben, mind

a növénytermesztésben megmutatkozó fölényét. A könyv legrészletesebben kifejtett része az üzemek koncentrációjával párhuzamosan járó kisfarmerek kisajátítási folyamatának részletes elemzése. A kisajátítás méreteire jellemző, hogy 1920-tól 1954-ig a farmok száma 26 százalékkal, a legutóbbi 15 évben 21 százalékkal csökkent. Még jobban mutatkozik e folyamat tendenciája a kis- és a bérlőfarmok számának alakulásában. A bérlőfarmok száma egyes államokban 1935—1954 között 51—68 százalékkal csökkent. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a csökkenés a farmerek általában legkevésbé versenyképes részét, zömében idős és néger termelőket érinti, olyan gazdasági rendszerben, ahol a kormány és a társadalom nem gondoskodik a mezőgazdaságból elvándorlók tervszerű foglalkoztatásáról, úgy felmérhetjük e gazdasági folyamat társadalmi és szociális következményeit. A szerző jól érzékeli ezt a sok nyomort és szenvedést.

Részletesen foglalkozik a szerző az üzemgazdasági ésszerűsítések eredményeként évről évre növekvő termelés és készletek, valamint a kapitalista piac ellentmondásaival. Egyedül 1947—1957-ig tizenkétszeresére (7,5 millió dollárra) nőtt a kormány által tárolt elhelyezhetetlen készletek mennyisége. Kritikailag elemzi a könyv a kormánynak a válság elhárítására hozott intézkedéseit (a vetésterületi korlátozast, az ártámogatást, a válság exportálását, a belső fogyasztás növelését, a kisajátítást illetően a be nem avatkozást stb.) majd pontról pontra bemutatja ezen intézkedések elégtelenségét, sőt nem egy esetben ellentétes hatását.

Megállapításai lényegében megegyeznek a szocialista közgazdászok és agrotechnikai szakemberek erre vonatkozó ítéletével, ezen túlmenően azonban különös értéke a szerző munkájának, hogy az egyes részkérdések elemzését mindenkor belehelyezi az amerikai mezőgazdaság egészébe. Vizsgálataiban a legújabb adatokra és tényekre támaszkodik.

Külön figyelmet igényel azonban munkájának egyrészt a mezőgazdaság intenzitásával, másrészt a kukoricával kapcsolatos állásfoglalása. Munkaja előszavában határozott formában állást foglal a mezőgazdaság belterjes irányú fejlesztésével szemben. Most, amikor az MSZMP VII. kongresszusa mezőgazdaságunk szocialista átalakításával kapcsolatosan az intenzív irányú fejlesztést tűzte ki feladatul, felvetődik a kérdés, mivel magyarázható a szerzőnek ezen állásfoglalása. Úgy vélem erre a szerző maga adja meg a választ a belterjesség tartalmára vonatkozó magyarázatával (13. o.). Ebből kitűnik ugyanis — bár ezt a szerző nem fejti ki eléggé világosan — hogy ő intenzitáson a helytelenül értelmezett *mindenáron való* és ezért közgazdaságilag ésszerűtlen, a termelékenység és a jövedelmezőség alakulását figyelmen kívül hagyó, öncélú intenzitásnövelést érti. Ha megállapításait így értelmezzük, mi is egyetértünk vele. Valószínű viszont, hogy abban a negatív állásfoglalásban, hogy a helyes értelemben vett és a sűrű népességű országok szempontjából oly fontos ésszerű intenzitás növelésével nem foglalkozik, helyette minden esetben az egész könyvön végig vonulóan csak a munka termelékenységét hangsúlyozza, még mindig az Egyesült Államok mezőgazdaságának sajátos, középeurópai mértékkel mérve lényegében extenzív viszonyai befolyásolták.

Hasonlóképpen a kapitalista mezőgazdaság agronómiailag igen kedvezőtlen — de nem feltétlenül törvényszerű — tapasztalatai befolyásolták a kukoricával kapcsolatos állásfoglalásában is, amikor a kukoricát a „világrészek gyilkosának és az emberiség jövője egyik leggonoszabb ellenségének" — nevezi, egy talajgazdalkodási szakember tudományos fanatizmussal leírt szavait idézve. Nem kétséges, hogy ésszerűtlen termelési módszerek mellett a kukoricatermelés több okból is előmozdíthatja a talajok leromlását. Az is igaz, hogy számos országban nagy területek romlottak le, ahol azelőtt rendszeres kukoricatermelés folyt. Ez utóbbi tények alátámasztják ugyan állásfoglalását, de *nem feltétlenül törvényszerű jelenség, hogy a kukoricatermelésnek talajleromlást kell eredményeznie.*

Minthogy a kukoricatermelésnek az eddiginél sokkal nagyobb jelentőséget kívánunk tulajdonítani, megállapításai mégsem tekinthetők érdektelennek, mert fokozott súllyal felhívják a figyelmet a talajvédelemmel nem számoló termelés veszélyére.

Összefoglalóan megállapítható, hogy Wheeler könyve nagymértékben hozzájárulhat ahhoz, hogy az Egyesült Államok mezőgazdaságának jelenlegi helyzetéről olvasó közönségünk és gazdasági szakembereink az eddiginél lényegesen reálisabb és konkrétebb, a politikai gazdaságtan szemszögéből értékelt képet nyerjenek.

Peregi Sándor

A. Smith: A nemzetek gazdagsága; e gazdagság természetének és okainak vizsgálata I.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. 413 l.

Smith e könyve magyar nyelven már 1891-ben és 1940-ben is megjelent. A korábbi kiadások azonban — még az 1940. évi is — sok tekintetben elavultak. Smith módszerének osztályhelyzetéből fakadó ellentmondásos volta miatt rendkívül fontos a mű helyes marxista értelmezése, a fordításban a megfelelő terminológia alkalmazása. A polgári fordítások a tudományosan megalapozott kritikai nézőpont hiánya következtében nem tudták megoldani ezt a feladatot. Az új kiadás pontos fordításban, helyes értelmezésben tárja az olvasó elé Smith fő közgazdasági munkáját.

Smith élete (1723—1790.) és működése Anglia fejlődésének arra a korszakára esik, amikor a kapitalizmus egyre jobban meghódítja a gazdaságot. A fiatal, erősödő burzsoázia szembetalálja magát a túlhaladott feudális társadalom gazdasági és politikai maradványaival. A társadalmi fejlődés és a burzsoázia osztályérdekei egyaránt ezeknek a haladást gátló akadályoknak az elhárítását követelik meg. Ebben a korszakban a burzsoázia — minthogy törekvései egybeesnek a társadalmi haladás követelményeivel — haladó osztály. A munkás-tőkés ellentét még alárendelt jelentőségű, a munkások önálló osztálykövetelései csak a XIX. század elején jelentkeznek. Éppen ez tette lehetővé a polgárság legkiválóbb ideológusainak — így Smithnek is —, hogy a polgári osztályszemlélet korlátain belül a termelőerők fejlődését akadályozó tényezők ellen harcolva tudományos eredményeket érjenek el, s feltárják a tőkés termelési mód számos jellemvonását.

A XVIII. század polgárságának érdeke volt kora valóságát megismerni. E megismerésre való törekvésnek természetesen megvoltak — az ugyancsak a polgári osztályérdekek szabta — korlátai. E korlátok között is komoly tudományos eredmények születtek, amelyek a későbbi polgárságnak már kényelmetlenek, az apológia szempontjából egyenesen károsak voltak. Kautz Gyula írja Smith e könyvének 1891-es kiadásához készített bevezető tanulmányában, hogy egyes bírálók szerint „... Smith egyik alapvetője... a *socialistikus doctrina* azon és napjainkban uralomra jutott félszeg s veszedelmes elvének, amely szerint: minden értéknek és javnak a forrása és mérve a *munkában* rejlik, s amelyből következtetve az ismeretes radikál irányú, sőt majdnem communistikus felfogású *Marx*nak felforgató, s a munkás-osztályt a társadalom legelső s uralomra jogosított tényezőjének hirdető tanai keletkeznek." (LVI. o.) Kautz ezzel szemben azt tartja, hogy Smith nézetei „... épp a socialdemokratia félszeg tanainak cáfolatára a legbecsesebb kalauzt képezik". (LXIV. o.) A valóság persze az, hogy a XIX. század végén a tőkésosztály szemében a — marxi elméletben továbbfejlődött — smithi munkaérték-elmélet veszedelmes és káros tényezővé vált. A klasszikus polgári közgazdaságtan eredményeinek igazi örököse és továbbfejlesztője a marxizmus, amely ezt az örökséget a polgári támadásokkal szemben is megvédi.

Smith művének mostani kiadásához Mátyás Antal mintegy negyven oldalas bevezető tanulmányt írt, amelyben Smith kozgazdasági nézeteit igen alaposan, elmélyülten elemzi. Igen jó segítséget ad a Smith közgazdaságtanával megismerkedni kívánó olvasónak a könyv tanulmányozásában.

Smith összefüggő elméleti rendszer megalkotására törekszik, szemben a korábbi közgazdászokkal, akik elsősorban a gazdasági élet gyakorlati kérdéseivel foglalkoztak, és csak ennek kapcsán fejtettek ki egyes elméleti tételeket. Smith az egész tőkés gazdasági mechanizmus működését akarja bemutatni. Látja, hogy az árutermelés viszonyai között az egyének elszigetelve termelnek, és a gazdasági életben mégis meghatározott rend alakul ki. A marxizmus feltárja, hogy a gazdasági élet résztvevőit a termelési eszközök tulajdonviszonyai által meghatározott termelési viszonyok fogják össze. Smith is észreveszi, hogy az elszigetelt termelők között meghatározott kapcsolat van, de polgári látókörének korlátozottsága folytán ezeket örök, természetes kapcsolatoknak tekinti, s nem a tulajdonviszonyokból, hanem az emberi természet egy szerinte örök sajátosságából, az önzésből vezeti le. „Az embernek viszont állandóan szüksége van felebarátai segítségére, de ezt hiába várja pusztán a jóindulatuktól. Sokkal valószínűbb, hogy célhoz ér, ha önzésüket nyergeli meg a maga javára és meggyőzi őket, hogy a saját előnyükre cselekszenek, ha megteszik azt, amit kíván tőlük." „Ebédünket nem a mészáros,

a sörfőző vagy a pék jóindulatától várjuk, hanem attól, hogy ezek a saját érdekeiket tartják szem előtt." (64. o.) Az emberi önzés tehát az a „láthatatlan kéz", amely a tőkés gazdaság mechanizmusát mozgatja, szabályozza. Az önzésből magyarázza a csere kialakulását is, amelyet az emberek közötti kapcsolat egyetlen ésszerű formájának tart. „Add nekem, amire szükségem van és megkapod, ami neked kell; ez az értelme minden efféle ajánlatnak és túlnyomórészt ez a módja annak, hogy megkapjuk egymástól a számunkra éppen szükséges szolgáltatásokat." (64. o.)

Smith a *gazdagság keletkezését az általános emberi munkában jelöli meg.* A társadalom gazdagságának nagysága Smith szerint a munka termelékenységének színvonalától, a munka termelékenysége a munkások ügyességétől és képességeitől, ez utóbbi pedig a munkamegosztás fejlettségétől függ. A munkamegosztást azonban úgy tekinti, mint a társadalmi gazdagság növekedésének történelemfeletti eszközét. A munkamegosztás fejlődésében — jellegzetesen polgári módon — csak mennyiségi változást lát. Nem veszi észre, hogy a manufaktúrák kialakulásának nem egyszerűen a munkamegosztás kiszélesedése, hanem egy új termelési viszony, a tőkés-bérmunkás viszony megjelenése az alapja.

Smith felfogásának polgári korlátai, s módszerének ebből fakadó ellentmondásossága különösen *értékelméletében* jelentkeznek. Smithnek érdeme, hogy a munkamegosztásból kiindulva az általános emberi munkára vezeti vissza az értéket. Az érték dologi megjelenési formája mögött felismeri az emberek viszonyát. „A kiadott pénz vagy áru... bizonyos értékű munkamennyiséget foglal magában... A munka volt az első ár, az első pénz, amellyel mindenért fizettek." (79. o.) Ennek az értékelméletének azonban súlyos fogyatékosságai is vannak. Öröknek, természetesnek tekintve az árutermelést és az ennek alapját képező tulajdonviszonyokat, nem ismeri fel azokat a súlyos ellentmondásokat, amelyeket a termelési eszközök magántulajdona a termelők viszonyában előidéz. Nem látja a munka magán- és társadalmi jellege közötti ellentmondást, azt, hogy nem egyszerűen a munka, hanem a társadalmilag szükséges munka határozza meg az értéket. Nem tárja fel a munka kettős jellegét, a munka konkrét és absztrakt oldala közötti ellentmondást sem, éppen ezért — egyebek közt — nem tudja összeegyeztetni a régi érték megőrzését az új érték létrehozásával. Az áru értékét — hibásan — jövedelmekre osztja fel, s az évi terméket azonosítja a nemzeti jövedelemmel. A smithi értékelméletben mutatkozó eme hiányosság az újratermelési elméletben bosszulta meg magát. Az érték mögött meghúzódó termelési viszonyok alapos elemzésének hiányában nem ismerte fel az érték és a használati érték ellentétét, s így a pénz lényegét sem látja. A pénzt egyszerűen forgalmi eszköznek tekinti, és létrejöttét a közvetlen csere nehézségeiből vezeti le.

Tudományos értékelméletén kívül az érték más meghatározásai is megtalálhatók Smith munkájában. Ezeknek a felállítására munkaértékelméletével számára összeegyeztethetetlen jelenségek kényszerítették. Nem tudja helyesen elemezni az egyszerű árutermelésnek tőkés árutermeléssé való átalakulása folytán az értékkel kapcsolatban keletkezett változásokat. Nem ismeri fel, hogy tőkés viszonyok között egy különleges áru jelenik meg, a munkás áruja, a *munkaerő.* Azt hiszi, hogy miként az egyszerű árutermelés viszonyai között minden áru-eladó munkát ad el, úgy tőkés viszonyok között sem lehet másképp. Ezért ábrázolásában a bérmunkás is *munkát* ad el. Ilyen felfogásban egyenlő munkamennyiségek cseréje esetén a tőkésnek nincsen profitja. Tőkés viszonyok között „...azt, hogy milyen munkamennyiséget vehetünk, cserélhetünk vagy vonhatunk a magunk rendelkezési körébe valamely jószág ellenében, többé már nem az szabja meg kizárólag, hogy általában milyen munkamennyiséget fordítottunk az illető jószág megszerzésére vagy előállítására. Nyilvánvaló, hogy egy további munkamennyiség szükséges ahhoz, hogy fedezze annak a tőkének a profitját, amely előlegezte a béreket és biztosította a munkához szükséges anyagokat". (98. o.) Ezért Smith az értéknek egy új meghatározását adja: az áru annyit ér, amennyi munkát lehet érte vásárolni. „...birtokosának, aki azt nem akarja maga használni vagy elfogyasztani, hanem más áruért akarja elcserélni, minden áru annyit ér, amennyi munkát érte kaphat". (79. o.) A tulajdonviszonyokból kiinduló elemzés megmutatta volna Smithnek, hogy a munkás a munkáját nem adhatja el, hanem — termelési eszközökkel nem rendelkezvén — csak a *munkaerejét.*

Az egyszerű árutermelésről a tőkés árutermelésre való áttérés során bekövetkező változások hiányos elemzése egy másik leküzdhetetlen nehézséget is okozott Smith értékelméletében, mégpedig a *termelési ár* problémáját. Ezzel kapcsolatban az értékelméletnek egy harmadik változatát is felállította, mely szerint az értéket a jövedelmek határozzák meg. „Maga a természetes ár az egyes árösszetevők, vagyis

a munkabér, a profit és a járadék természetes rátáival együtt változik." (112. o.) Smith észrevette, hogy az ármozgás centruma tőkés viszonyok között megváltozik. A változás abban rejlik, hogy az ármozgás centrumába az érték helyett a termelési ár került. Smith azonban a termelési árat nem tudta munkaérték-elmélete alapján megmagyarázni. Felismeri, hogy az áringadozások tőkés centrumát, a termelési árat nemcsak az áruban rejlő munka mennyiségének növekedése vagy csökkenése változtatja meg, hanem a jövedelmek változása is. Éppen ezért Smith úgy gondolja, hogy az új körülmények — a tőkés árutermelés viszonyai — között nem érvényes a munkaértéktörvény és a valójában csak a termelési árat befolyásoló jövedelmeket az érték meghatározó tényezőiként ábrázolja.

A jövedelemelosztás problémáinak vizsgálatában Smith világosan elhatárolja egymástól a három alapvető osztály jövedelmeit: a munkabért, a profitot és a járadékot. Az értékelméletében fellelhető ellentmondásosság azonban jövedelemelosztási elméletére is rányomja bélyegét. Munkaérték-elméletéből kiindulva a jövedelmeket tudományosan határozza meg, amennyiben a munka által létrehozott érték részének tekinti őket. A termelési árral kapcsolatban viszont a jövedelmekkel igyekszik az értéket meghatározni.

Profitelméletének tudományos változatában például a profitot a munkás előállította értékből való levonásként ábrázolja. „Mihelyt... kevesek kezén tőke halmozódik fel, egyesek nyomban arra használják, hogy szorgalmas embereket dolgoztassanak, akiket nyersanyaggal és fogyasztási cikkekkel látnak el csak azért, hogy munkatermékük, illetve annak eladása révén, amivel a munka a nyersanyagok értékét megnöveli, profitra tegyenek szert... Az tehát, amivel a munkások az anyag értékét növelik, ebben az esetben két részre oszlik, az egyik fedezi a munkások bérét, a másik a munkáltató profitját az anyagban és bérben előlegezett egész tőke után." (97. o.) „... a munkaadó ... részt követel magának a munka termékéből, vagyis abból, amivel a ráfordított munka az anyag értékét növelte; ez a rész lesz az ő profitja." (115. o.) Smith itt ellenérték nélkül elsajátított értékrészként szemléli a profitot. Ám e tudományos profitelméletének is sok fogyatékossága van. Ennek alapvető oka az, hogy nem tudta az értéktöbbletet külön kategóriaként elválasztani azoktól a formáktól, amelyekben megjelenik. Éppen ezért Smith a profitot egyrészt a munkás termelte értéknek ábrázolja, amely — ilyen értelemben — az állandó tőkerészektől függetlenül jön létre, másrészt úgy véli, hogy a profitnak az előlegezett tőke nagyságával kell arányosnak lennie, függetlenül a kifejtett munkamennyiségtől. „A tőkeprofitot minden szempontból az alkalmazott tőke értéke szabályozza és ennek a tőkének a nagysága arányában lesz nagyobb vagy kisebb." (97. o.) „... a profitnak pedig mindenkor arányban kell állnia a tőke nagyságával." (100. o.) A kérdés helyes megoldásához Smithnek az értéktöbbletet külön kategóriaként kellett volna kezelnie, s ezen túlmenően be kellett volna mutatnia ennek profittá, sőt átlagprofittá való átalakulását, valamint az érték termelési árrá alakulásának folyamatát is. Ezt azonban elmulasztotta, s ebből ered az a tévedése, hogy az értéket a jövedelmek határozzák meg. Ehhez kapcsolódik a profit másik, vulgáris értelmezése, amely szerint a profit — a tőke tevékenységéből, a vállalkozó szolgálatából folyóan — értékmeghatározó termelési költség. A vállalkozó addig, „amíg az áru elkészül és piacra jut, munkásainak előlegezi a bért, vagyis a létfenntartást, de ugyanúgy saját magának is előlegezi a megélhetést, s ezt általában ahhoz a profithoz szabja, amelyet az áru eladásából ésszerűen elvárhat. Ha ezt a profitot az áru nem hozza meg, akkor nem is térül meg minden, amibe ez az eladónak, helyesen megítélve, valójában került." (105. o.)

Földjáradék-elmélete tudományos változatában a járadékot szintén a munkástól ellenérték nélkül elsajátított értékrésznek tekinti: „... a földesurak, mint mindenki más is, szívesen aratnak ott, ahol sohasem vetettek, s még azért is járadékot követelnek, amit a föld magától megterem." (98. o.) „A földesúr járadéka az első levonás a földművesmunka termékéből." (115. o.) A tudományos változat mellett azonban a földjáradék vulgáris meghatározásai is fellelhetők Smith munkájában.

★

Smith művének gazdag tartalmából itt csak a legfőbb kérdéseket, az érték- és az értéktöbblet-elméletet ragadtuk ki. Smith tudományos nézetei a polgári közgazdaságtan legkiemelkedőbb eredményei közé tartoznak, amelyek a marxizmus egyik forrásává váltak. A fejlődés folyamán azonban a munkás-tőkés ellentét kiéleződése gyökeres fordulatot eredményezett a polgári közgazdaságtanban is; a tudományos törekvések helyét a kapitalizmus apológiája foglalta el.

Szigeti Endre

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Иштван Фриш:

Седьмой съезд Венгерской Социалистической Рабочей Партии и задачи экономической на уки

Данная статья представляет собой текст доклада, зачитанного на годичном заседании Венгерской Академии наук 1960 года. Автор статьи рассматривает проблемы экономической науки в тесной связи с очередными задачами венгерского народного хозяйства в свете решений VII съезда партии. Среди задач, стоящих перед венгерским народным хозяйством, автор с особой тщательностью анализирует следующие две, синтезирующие в себе все остальные, задачи: 1) завершение в течение ближайших лет построения основ социализма; 2) ускорение строительства социализма.

Завершение построения основ социализма в основных чертах тождественно с осуществлением социалистического переустройства сельского хозяйства. Поэтому работники экономической науки должны также и научными средствами содействовать социалистическому переустройству сельского хозяйства. Экономическая наука содействует осуществлению этой цели, если она исследует распределение доходов в трудовых кооперативах, изучает проблемы оказания влияния на движение сельскохозяйственного производства, системы сельскохозяйственных цен и т. д.

Важней общей задачей экономической науки является вскрытие противоречий между производительными силами и производственными отношениями, их предотвращение или устранение.

Начиная с 1957 года многое было сделано в интересах улучшения методов материального стимулирования. Гораздо более совершенной стала система заработной платы, приобретен положительный опыт в области так называемой системы участия в прибылях и т. д. Однако, новые методы, несмотря на то, что они оправдали себя, не свободны от недостатков, ввиду чего имеется необходимость в их дальнейшем совершенствовании.

Помимо развития методов руководства и материального стимулирования следует развивать также и организационные формы руководства, при одновременном укреплении централизма и демократизма руководства.

Затем автор подвергает обсуждению пропорцию между потреблением и накоплением и проблемы пропорций внутри накопления, указывая при этом на экономические задачи, которые предстоит разрешить в этой области. Следует выработать методы, которые создадут возможность, чтобы органы, призванные выносить решения, при вынесении последних, имели ясное представление о совокупных последствиях каждого из возможных вариантов. В дальнейшем автор останавливается на возможностях применения математических методов в экономических исследованиях, на проблемах планирования на длительный период, вопросах планирования экономического сотрудничества между социалистическими странами и т. д.

В Венгрии и других странах социалистического лагеря многие экономисты занимаются исследованием этих вопросов. Свобода от всякого рода догм и предрассудков является залогом успеха их работы.

Дьердь Цукор:

Перспективное планирование производительности труда в промышленности

Данная статья представляет собой один из докладов, зачитанных на конференции по производительности труда, состоявшейся с 29 сентября по 2 октября 1959 года в Будапеште. В введении автор устанавливает, что известные в настоящее время и применяемые на практике методы планирования производительности труда имеют довольно узкие границы и пока не обеспечивают возможность точного планирования на длительный период.

План по производительности труда в системе народохозяйственных планов служит в первую очередь для обеспечения увязки между различными балансами (например, для обеспечения увязки между планом производства и планом рабочей силы), а в области перспективного планирования может представлять собой один из исходных пунктов самого планирования. Планирование, однако, облегчается тем обстоятельством, что не имеется необходимость запланировать непосредственно а б с о л ю т н ы й уровень производительности, а только лишь его и з м е н е н и я в течение периода, о котором идет речь. Исходные данные планирования, которые необходимо подробно знать: фактические базисные данные и направление изменений производительности труда за предшествующий период в течение нескольких лет. Важнейшие факторы планирования на основании факторов, отвлекаясь при этом от социальных и общественных факторов: уровень техники, изменения в области использования мощностей, квалифицированность рабочей силы и природные условия. В качестве важного средства улучшения планирования автор статьи выдвигает сравнение производительности в международном плане.

Ференц Цинхобер:

Автоматизация производства и темп развития I отдела общественного производства

Распространение автоматизации производства затрагивает также вопросы, относящиеся к сфере теоретической политэкономии, среди прочих тот вопрос, будет ли в эпоху автоматизации производства продолжать действовать закон преимущественного развития I отдела общественного производства. Бронислав Минц в своей работе, вышедшей в 1957 году, дает отрицательный ответ на этот вопрос. Автор статьи доказывает необходимость сохранения закона преимущественного развития производства I отдела общественного производства без помощи статистических данных, показывающих конкретное развитие двух секторов, тем что: 1) в рамках совокупных затрат труда, содержащихся в отдельных продуктах, возрастает доля мертвого труда; 2) происходит повышение органического строения капитала. Если в отдельных продуктах, представляющих собою частицы совокупного общественного продукта, возрастает доля мертвого труда, то в рамках совокупного общественного производства должен возрастать удельный вес I отдела, производящего элементы мертвого труда. Предпосылкой роста удельного веса I отдела является в известной степени более

быстрый темп развития I отдела по сравнению с темпом развития II отдела. Структура себестоимости на автоматизированных предприятиях, действующих в Советском Союзе, Англии, Соединенных Штатах и Франции недвусмысленно показывает, что в рамках совокупных затрат труда, содержащихся в продуктах, производимых в условиях автоматизации, скачкообразно возрастает доля мертвого труда. Одновременно в крупных масштабах происходит повышение органического строения капиталов автоматизированных предприятий. Отсюда вытекает, что практика автоматизации свидетельствует о том, что развитие производства средств производства и тогда должно предшествовать производству предметов потребления, когда процесс автоматизации получит более широкое распространение.

Развиие автоматизации содержит также и такую специфически новую черту в развитии техники, которая может превратиться в источник отрицания вышеупомянутого закона. Установление автоматических линий, как правило не требует более крупных капитальных вложений, чем это составляют инвестиционные затраты по созданию осуществляющего ту же самую производственную задачу неавтоматизированного предриятия. В то же время аналогичные по своему уровню капитальные вложения приводят к беспримерному по своим масштабам росту производительности труда и техническому прогрессу на автоматизированных предприятиях. Экономия живого труда в несколько раз превосходит экономию средств, обращаемых на капитальные вложения. Ввиду этого происходит значительное смещение содержащейся в продукте доли мертвого труда за счет живого труда. То воззрение, согласно которому закон преимущественного развития I отдела общественного призводства не является действительным для эпохи автоматизированного производства, можно считать ошибочной гипотезой, переоценивающей значение экономии средств, возникающей при произведении капитальных вложений.

Андраш Броди:

Баланс межотраслевых связей и косвенные капитальные вложения

При помощи изготовленной на основании баланса межотраслевых связей матрицы и инверзной матрицы возможно производить весьма интересные вычисления. Инверзная матрица и служащий для ее образования степенной ряд могут быть наглядно показаны, например, при анализе или учете вызванного иностранным заказом колебания внутреннего спроса. Так кажущееся произвольным правило умножения матриц получает практическое подтверждение в расчетах снабженца и учетчика заказов.

Эта наглядная картина легко может быть развита дальше на примере анализа регулярных колебаний, вызываемых капитальными вложениями. Правда положение становится в некоторой степени более сложным, если мы примем во внимание распространяющиеся кольцеобразными волнами косвенные эффекты капитального вложения, но, однако, при помощи соответствующих математических формул (которым может быть придан экономический смысл) эта проблема в принципе может быть разрешена.

Расчеты основываются на данных 5 секторов венгерского машиностроения за 1957 год и, конечно, имеют только экпериментальный характер. Но они все же свидетельствуют о том, что потребность данных секторов в косвенных капитальных вложениях является весьма крупной, что в значительной мере изменяет последовательность, установленную на основе потребностей в прямых капитальных вложениях.

Андраш Надь:

Некоторые вопросы экономичности импорта

В вводной части своей статьи автор рассматривает причины отставания, имеющего место в области определения понятия и исследования экономичности импорта.

В отношении импорта не производящихся в стране средств производства автор указывает на возможности использования отклонений между пропорциями замещения и пропорциями закупки в интересах повышения экономичности. В этой связи автор исследует стимулирующее воздействие внутренних пропорций цен.

В ходе дальнейшего изложения автор с различных точек зрения обсуждает вопрос произведения выбора между различными возможностями закупки и указывает на значение того обстоятельства, что здесь, кроме отклонений в области уровня цен, следует принимать во внимание также и среднюю экономичность экспорта в отдельных направлениях.

В связи с экономичностью импорта не производящихся в стране предметов потребления автор подвергает рассмотрению народохозяйственные выгоды, возникающие в результате увеличения импорта предметов потребления. В отдельных случаях увеличение импорта, даже в случае понижения цен, может содействовать улучшению платежного баланса.

В заключительной части своей статьи автор подвергает рассмотрению вопрос замещения импорта отечественным производством. Он устанавливает экономичность замещения импорта аналогично определению показателя экономичности экспорта. Автор указывает на порочность воззрения о замещении импорта «любой ценой». Затем автор останавливается на вопросах трудоемкости и транспортных расходов в связи с замещением импорта.

Лайош Марко:

Влияние интенсивного развития сельского хозяйства на издержки производства

Венгерская Социалистическая Рабочая Партия и Правительство указали на повышение интенсивности, как на путь развития сельскохозяйственного производства. В венгерском сельском хозяйстве расширенное социалистическое воспроизводство может иметь место только на путях интенсивного хозяйствования. Концентрация новых, дополнительных вложений на одни и те же участки, если она происходит на основе принятия во внимание общественной необходимости, как типичный экономический процесс, закономерно влечет за собой соответствующее повышение производственных результатов. Осуществление этой закономерности подтверждается соответствующими данными советского колхозного производства, венгерских государственных хозяйств и производственных кооперативов. Подвергнутые исследованию данные свидетельствуют о том, что

параллельно с развитием интенсивности происходит рост затрат на единицу площади, но в то же время снижаются затраты в расчете на единицу продукции. Согласно мнению автора является неправильным при концентрации вложений на единицу площади усматривать в этом односторонне только рост затрат и на основании этого отвергать лозунг интенсификации. С таким же воззрением мы встречаемся в предысловии к венгерскому изданию книги Г. С. Уилера о сельском хозяйстве Соединенных Штатов. В противоположность этому, автор указывает, что правильность целеустановки, направленной на интенсивное развитие сельского хозяйства в Венгрии, подтверждена практической жизнью и является научно обоснованной.

Михай Шимайи:

Некоторые проблемы технического развития в Советском Союзе

В Советском Союзе быстрым темпом развертывается новая техническая революция. Этому содействует возросшая в условиях планового хозяйствования экономическая мощь в первую очередь государственного сектора народного хозяйства, достигнутый уровень развития тяжелой промышленности, рост численности и повышение качества технических кадров и, наконец, планомерная, организованная научная работа. Советский Союз добился выдающихся успехов в области мирного использования атомной энергии, хотя это во многих отношениях, в первую очередь по соображениям экономичности, находится еще в экспериментальной стадии.

Среди направлений технического прогресса самое выдающееся место занимает автоматизация, которая распространяется во все больших масштабах, благодаря устранению тех организационных и технических факторов, которые до сих пор тормозили ее развитие. Все шире распространяется также и химизация при одновременном росте удельного веса и значения химической промышленности. Развитие производства электроэнергии также содействует развертыванию технической революции и созданию материально-технической базы коммунизма. Технический прогресс сопряжен с значительными социальными изменениями, открывает неограниченные возможности для улучшения условий труда, для повышения благосостояния населения. В заключение автор отмечает, что экономической науке также предстоит разрешить ряд первостепенных по своему значению задач в области технического прогресса.

SUMMARY OF THE ARTICLES

István Friss:

The Seventh Congress of the Hungarian Socialist Workers' Party and the tasks of the economists

The paper is the text of a lecture delivered at the 1960 General Meeting of the Hungarian Academy of Sciences. The author, on the basis of the next tasks facing the Hungarian people's economy, examines the work to be done by the science of economics. In order to do this, he presents a more detailed analysis of two of the tasks confronting the people's economy, which are, at the same time the framework for the rest. These are: 1. the completion of laying down the foundations of Socialism within the next few years; 2. the acceleration of the building of Socialism.

The completion of laying down the foundations of Socialism is more or less synonimous with carrying out the Socialist transformation of agriculture. Economists must therefore, with the instruments of their science, also help in the Socialist transformation of agriculture. Economist serve this purpose for instance in the research done on the distribution of incomes in the producers' cooperatives, on the problems of influencing agricultural production, of the system of agricultural prices, etc.

In general terms it is an important duty of economics to recognise contradictions between the forces of production and the relations of production, to forestall them, or eliminate them.

Since 1957. much has been done to improve financial incentive methods. The wage system has been perfected, there have been good experiences with the so-called profit-sharing system, etc. But the new methods – though they have proved useful – also have their deficiencies and need to be perfected still further.

Apart from the methods of management and of applying financial incentives, the organisational forms of management will also have to be developed, at the same time strengthening simultaneously both the centralism and the democracy of management.

The author next discusses the problems of the proportion of consumption to accumulation and of the proportions within accumulation and the economic problems to be solved in this respect. Methods must be worked out, which make it possible for the bodies which have to take decisions to make their choices in the knowledge of the full consequences of each of the alternatives. The author deals with the possibilities inherent in the application of mathematical methods to economics, the problems of long-range planning, of planning cooperation between the Socialist countries, etc.

In Hungary and in the other countries of the Socialist camp, many people are engaged in research on these problems. Their work, free of all dogmas and prejudices, is the token of success.

György Cukor:

On the long-range planning of industrial labour productivity

The article is one of the papers presented at the Budapest Conference on the problems of labour productivity, held from 29th Sept. to 2nd. Oct. of last year. The author in his introduction points out that the known and generally used methods of planning productivity are fairly limited and do not at this time make it possible to draw up more precise plans for longer periods. The plan for labour productivity serves within the system of plans for the people's economy in the first place to secure harmony between the various balances (e. g. harmony between the plans for output and for labour power), while in long-range planning it may become one of the points of departure of the whole job of planning. Planning is facilitated by the fact that it is not necessary directly to plan the *absolute* level of productivity, but only its *change* over the period concerned. The departing figures for planning, which must be known in detail, are: the actual figures for the basic data and the trend in the change of productivity for several years back. In planning on the basis of factors, the main factors – apart from welfare and social aspects – are: the technological level, the changing utilisation of capacities, the skill of the workers and natural factors. The paper discusses the international comparison of productivity as an important method of improving planning.

Ferenc Zinhober:

The automation of production and the rate of development of class I of social production

The spread of the automation of production also raises problems in theoretical economics, including that of whether in the period of the automation of production the law of the more rapid rate of development of class I of social production will continue to be valid. Boriszlav Minc, in a book published in 1957, gives an answer in the negative, to this problem. Apart from the statistical figures showing the concrete development of production in the two classes, the validity of the law of the more rapid rate of development in class I of social production is proved 1. by the fact that the proportion of latent labour within the total amount of labour incorporated in the various products is increasing, 2. by the increase in the organic composition of capital. If the proportion of latent labour in the various products – the individual cells of the total social product – increases, then within social production there must be an increase in the proportion of class I, which produces the elements of latent labour. The condition for an increase in the proportion of class I is that the rate of development of class I should somewhat surpass the rate of development of class II. The development of costs in the automated plants operating in the Soviet Union, Britain, the United States and France unequivocally shows, that within the total amount of labour incorporated in the products produced by automation, there is a sharp increase in the proportion of latent labour. At the same time there is a great increase in the organic composition of the capital invested in these automated plants. The practice of automation so far therefore proves that the development of the output of instruments of production must be ahead of the production of consumers' articles even if the automation of production becomes widespread.

The automation of production also shows a new feature – different to the previous development of technology – which may well become a source for the denial of the above law. The establishment of automatic lines does not, in general, require investments of greater value than the investment costs necessary for a non-automated plant to fulfill the same task in production. Investments at the same level, however, result in an increase in productivity in the automated plant, of a degree more or less unparalleled in the development of technology, amounting in general to several hundred percent. The saving in live labour is many times the saving in investments. Thus the proportion of latent labour incorporated in the products is considerably altered against live labour. The view which considers that the law of the more rapid rate of development of class I is not valid in the period of automation, may be regarded as a mistaken hypothesis based on an overestimation of the savings in investments.

András Bródy:

The balance of connections between sectors of the economy and indirect investments

Very interesting calculations can be made, using the matrix and the inverse of the matrix prepared from the balance of connections between sectors of the economy. The inverse itself, and the power series used to produce it, may be tangibly interpreted if, for instance, the spread of the domestic demand aroused by the placing of some foreign order is analysed or followed through. The apparently arbitrary rule for multiplying matrices also gains practical illustration in this way, in the calculation of the activities connected with the purchase of materials and the evidencing of orders.

This illustrative view may easily be further developed by an analysis of the waves of ordering aroused by investments. It is true that it becomes somewhat more complicated if the effects that spread through the investments are also considered, but with the help of the appropriate mathematical formulae (whose economic interpretation may also be given) the problem may theoretically be solved.

The calculations are based on the 1957 figures for five sectors of the Hungarian engineering industry and are of course, only experimental. They nevertheless suffice to show that the indirect investment requirements of these sectors are very great and considerably modify the order of precedence set up on the basis of their direct investment requirements.

András Nagy:

Some problems of the economy of imports

In its introductory part the paper discusses the concept of the economy of imports and the reasons why treatment of this problem has been neglected.

In respect to the import of instruments of production that cannot be produced at home, the author points to the possibilities for exploiting the differences between the substitution ratios and the purchase price ratios, in order to obtain increased economy. The incentive effect of domestic price ratios is discussed in this context.

The problem of the choice between purchase opportunities from different sources is next treated and attention is drawn to the importance of keeping in mind not only the differences in price levels, but also the average economy of the exports to the various countries.

As regards the economy of the import of consumers' goods that cannot be produced at home, the advantages accruing to the people's economy from increasing the import of consumers' goods is discussed. In some instances increases in imports will, even in the case of reduced prices, improve the equilibrium of the balance of payments.

The last chapter of the paper investigates the substitution of imports by domestic production. The economy of substituting for imports is treated similarly to the indices for the economy of exports. The mistaken view of substituting for imports "at whatever cost" is exposed. The requirement of materials and the problem of transport costs are discussed in their relation to substituting for imports.

Lajos Markó:

On the effect on costs of the intensive development of agriculture

The Hungarian Socialist Worker's Party and the government have declared that the path towards the development of production lies through increasing its intensiveness. Socialist expanded reproduction can in Hungarian agriculture only take place through intensive methods. The concentration of the new, supplementary investments in the same field will, if it is undertaken in a socially necessary manner and takes place as an economically typical process, as a rule involve a corresponding increase in the resulting output. Figures taken from Soviet collective farm, and Hungarian State farm and cooperative farming experience bear out the efficacy of this rule. The figures examined show that with an increase in intensiveness the cost per unit area will rise, but the cost per unit product will decrease. The author is of the opinion that it is wrong unilaterally only to see an increase in costs in the concentration of investments on a unit area, and on this basis to condemn the call for intensiveness. It was this view which was voiced for instance in the Hungarian preface to the book by G. S. Wheeler on the agriculture of the United States. The correctness of the idea of the intensive development of Hungarian agriculture has been proved by practical life and it is scientifically founded.

Mihály Simai:

Some problems of technical development in the Soviet Union

The new technical revolution is developing at a rapid rate in the Soviet Union. This process is, amidst the circumstances of a planned economy, promoted mainly by the increased economic power of the State, the level of heavy industrial production that has been reached, the increase in numbers and improvement in quality of the technical experts and the pursuit of planned and organised scientific work. The Soviet Union has attained outstanding results in the peaceful utilisation of atomic energy, though this is as yet in several respects – mainly because of considerations of its economy, – still in an experimental stage. The most significant of the main branches of technical development, automation is assuming ever greater proportions and the organisational and technical factors that have so far retarded its progress are being liquidated. Chemicalisation is also gaining ground and the weight and importance of the chemical industry are on the increase. The development of electrical energy production also helps the progress of the technical revolution and the creation of the material, the technical basis for Communism.

Technical progress also involves important social consequences and offers inestimable possibilities for improving working conditions and raising the standard of living. Economics too, have a vital part to play in accelerating technical progress.

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111—010.

60.1487 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató

Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1. Telefon: 180—850. — Csekkszámla: 61 094. Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.

Terjedelem: 8 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1960. április 17.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

6

VII. ÉVFOLYAM 1960. JÚNIUS

TARTALOM

Timár János: A munkaerő-gazdálkodás tervszerűsége — a szakmunkás-szükséglet és -fedezet tervezése 649

Kornai János: A műszaki fejlesztés és a beruházások gazdaságosságának számítása 670

Nemes László: Tulajdonviszonyok és árutermelés (Vitacikk) 685

Kádár István: A zöldség, gyümölcs termelése és áruforgalma 701

Kozma Ferenc: A Montánunió működése 723

SZEMLE

Vita a jelenkori kapitalizmusról *(Tzortzisz Dimitriosz)* 738

Amortizáció a Német Demokratikus Köztársaság termelőszövetkezeteiben *(P—ő)* 747

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

Közgazdaságtudományi előadások a Magyar Tudományos Akadémia 1960. évi nagygyűlésén *(B.—J.)* 751

D. D. Kondrasev előszava Csikós-Nagy Béla könyvének moszkvai kiadásához *(Esze Zsuzsa)* 767

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Rudolf Hilferding: A finánctőke. A kapitalizmus legújabb fejlődési szakaszának vizsgálata *(Radnóti Éva)* 770

A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata 773

E SZÁM SZERZŐI:

Dr. Esze Zsuzsa kandidátus, a Közgazdasági Szemle munkatársa; **Kádár István**, a SZÖVOSZ terv- és pénzügyi főosztályának vezetője; **Kornai János** kandidátus, a Könnyűipari Tervező Iroda munkatársa; **Kozma Ferenc** aspiráns, a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola marxizmus—leninizmus tanszékének adjunktusa; **Nemes László** aspiráns, a Magyar Képzőművészeti Főiskola tanszékvezetője: **dr. Radnóti Éva** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Timár János** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Tzortzisz Dimitriosz** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Bakonyi Sebestyén Endre, Bognár József, Erdei Ferenc, Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Huszár István, Lázár György, Molnár Endre, Ripp Géza (főszerkesztő), Varga Edit, Varga István, Vályi Péter

---

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111—010.

60.1968. – Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. – Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.

Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1. Telefon: 180—850. — Csekkszámla: 61 094. Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.

Terjedelem: 8 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1960. május 16.

TIMÁR JÁNOS:

A munkaerő-gazdálkodás tervszerűsége — a szakmunkás-szükséglet és -fedezet tervezése*

A munkaerőnek — az emberek munkára való képességének — megkülönböztetett szerepe van a társadalmi termelésben. Az ember — a termelés aktív tényezője — munkaereje felhasználásával hozza létre a munkaeszközöket és alakítja át a munka tárgyait. Ezért a termeléshez felhasznált munkaerő mennyisége mellett különös jelentősége van a társadalom fejlődésében a munkaerő minőségének, az emberek hozzáértésének, jártasságának, termelési tapasztalatának. Azonos mennyiségű munkaerő — a munkaerő minőségének, képzettségének színvonalától függően — a társadalmi termelés kisebb vagy nagyobb volumenét produkálja. A társadalmi termeléshez azonban különböző fokon és különböző szakmákra kiképzett dolgozók meghatározott létszáma szükséges. Mivel a munkaerők kiképzése általában hosszabb időszakot, több évet vesz igénybe, különös jelentősége van annak, hogy a szakmai oktatás és a kiképzett munkaerők elosztása tervszerűen történjék. *Tervszerű munkaerő-gazdálkodással kell biztosítani a mennyiségi és minőségi összhangot a rendelkezésre álló munkaerő és a társadalmi termelés munkaerő-szükséglete között.*

Az a kutatás, amelyet a mérnök-technikus kérdéssel kapcsolatban korábban folytattunk,** már feltárta, hogy a szakképzett munkaerővel való gazdálkodásunk korábbi és jelenlegi színvonala sem kielégítő. Az előttünk álló fejlődési szakaszban az eddiginél is fontosabb feladat, hogy népgazdaságunkat kellő időben, a szükséges számban és szakmai megoszlásban lássuk el szakképzett munkaerőkkel. Ezt jelzik a második ötéves terv irányelvei, amelyek a népgazdaság fejlesztésének alapvető feladataként határozták meg, hogy iparunk fejlesztésénél az erőforrásokat a „... magas képesítésű munkát igénylő... termékek gyártására összpontosítsuk"; előirányozták „... a termelés műszaki színvonalának jelentős emelése alapján a munka termelékenységének az eddiginél gyorsabb növekedését", és kimondották, hogy „... jelentősen növelni kell a megfelelő képzettségű és szaktudású munkások és műszaki vezetők számát".***

Az irányelvek a műszaki szakemberek mellett külön utalást tartalmaznak a szakmunkásokra vonatkozóan, akiknek jelentősége egyébként

* Ez a cikk a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetében kidolgozott tanulmány rövidített kivonata, amely elsősorban a tervezés elvi és módszertani kérdéseire vonatkozó fontosabb részleteket tartalmazza.

** Cukor–Timár: A mérnökök és technikusok létszámának alakulása és tervezésének kérdései a magyar népgazdaságban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1959.

*** Az MSZMP Központi Bizottságának irányelvei gazdasági feladatainkról és a második ötéves terv elkészítéséről. Alapvető feladatok 1. és 6. pontja.

is kézenfekvő. Az ipari szakmunkások a népgazdaság szakképzett munkaerő-állományának legnagyobb csoportját képezik. Szerepük fontosságát növeli, hogy szakmunkásokra nemcsak az ipari termelésben van szükség. Sok ipari szakmunkás dolgozik az építőiparban, a közlekedésben, a mezőgazdaságban és a népgazdaság egyéb területein. Az elmúlt évtized alatt sokszor tapasztalhattuk, hogy a szakmunkások hiánya vagy alacsony szaktudása egész népgazdaságunk fejlődését akadályozza. A szakmunkások kiképzése emellett nagyobbrészt az ifjúság soraiból történik több évig tartó iskolai oktatás útján. Még hosszabb időt kíván az oktatás anyagi és személyi feltételeinek megteremtése, az iskolák építése, a pedagógusok kiképzése stb. Mindehhez számításba kell venni a jövőbeni szakmunkás-szükségletet és annak szakmai megoszlását. Ezek a feladatok természetszerűen involválják a jövő szükségleteit felmérő tervezést, a tervszerű gazdálkodást. E követelmények és a korábbi tapasztalatok egyaránt szükségessé tették, hogy megkíséreljük az ipari szakmunkások tervszerű munkaerő-gazdálkodásával kapcsolatos fontosabb problémák megoldását.

A kutatás célja elsősorban az volt, hogy a szakmunkás-szükséglet és szakmunkás-utánpótlás tervezésének legfontosabb alapelveit és elméleti kérdéseit — a szó tágabb, közgazdasági értelmében vett módszertanát — kidolgozzuk, továbbá felhívjuk a figyelmet a munkaerővel történő gazdálkodás néhány sajátos vonására. A tervezési metodikát, amely a mindennapi gyakorlatban többnyire tervűrlapok és azok kitöltési utasításának formájában jelenik meg, gyakran mechanikus, prakticista közgazdasági munkának tekintik. A valóságban a tervezési módszerek kidolgozása közgazdasági tudományos munkát kíván. Valamely gazdasági folyamat megtervezése nemcsak az adott folyamatot jellemző főbb törvényszerűségek általános ismeretét kívánja meg, hanem azt is, hogy képesek legyünk meghatározni az adott összefüggésben elhanyagolható, illetve figyelembeveendő elemeket, el tudjuk határolni egymástól a folyamat egyes szakaszait, követni tudjuk e szakaszok valóságos sorrendjét a tervek kialakítása során, ki tudjuk alakítani a gazdasági folyamat megfigyelésére és tervezésére alkalmas mértékeket stb. *A tervezési metodika technikainak tűnő megjelenési formái mögött tehát mindig elvi megfontolások és a gazdasági folyamat valóságos összefüggései és kölcsönhatásai jutnak kifejezésre.* Ha a metodika nem követi szakaszról szakaszra a tervezendő valóságos folyamatot és logikusnak látszó, de önkényes feltevésekre vagy csupán a tervezők azon óhajára épül, hogy bizonyos számadatokat kapjanak, amelyekre hivatkozhatnak vagy amelyeket továbbadhatnak, akkor elkerülhetetlenül hibás lesz a gazdasági terv is. A hibás tervek pedig éppúgy spontán és anarchikus folyamatok kifejlődéséhez vezetnek, mintha valamely gazdasági folyamat tervszerű irányítását elmulasztjuk.

A szakmunkás-szükséglet és -fedezet tervezésének tapasztalatai

Az említett tanulmány kidolgozása során részletesen megvizsgáltuk a szakmunkás-szükséglet és -fedezet tervezésének tapasztalatait az elmúlt tíz évre vonatkozólag. A vizsgálat eredményei messzemenően megerősítik a tervezési metodikával kapcsolatban tett megállapításokat. E cikk keretében csak röviden és összefoglalóan ismertetjük a szerzett ta-

pasztalatokat. A tízéves időszak első szakaszában, a felemelt ötéves terv idején, a hibás terv és az ahhoz való merev ragaszkodás, valamint azok a tervszerűtlen és a népgazdaság objektív szükségleteit elhanyagoló, kapkodó intézkedések, amelyekkel a terv mindenáron való teljesítését kívánták szolgálni, sok kárt okoztak. Az 1953 utáni periódust követően, 1956-ig még mindig sok hiba mutatkozott jórészt a kapkodó és ellentmondásos gazdaságpolitika miatt. A hibákhoz azonban az is hozzájárult, hogy 1953 után munkaerő-gazdálkodásunk kérdései háttérbe szorultak. A szakképzett munkaerők létszámszükségletét és utánpótlását visszatükröző, az egyensúly megtervezésére lehetőséget adó szakképzett munkaerők mérlegét mindmáig nem dolgozták ki. Ezért annak ellenére, hogy jelentős központi erőfeszítések történtek a szakmunkásképzés fejlesztésére és e téren sok eredményt is értünk el, a szakmunkásokkal történő munkaerő-gazdálkodásunkban megengedhetetlenül nagy szerepe volt a spontán folyamatoknak. Munkaerő-gazdálkodásunkban — e tekintetben — éppen az a vonás nem érvényesült megfelelően, amely a szocialista gazdálkodás sajátja, a tervszerűség.

1957 után, kiegyensúlyozottabb és egyenletesebb gazdasági fejlődésünk körülményei között, munkaerő-gazdálkodásunk sok korábbi hibája kiküszöbölődött. A szakképzett munkaerők tervezése azonban továbbra sem javult, és így gazdálkodásunk minden szubjektív jószándék és előrelátásra való törekvés ellenére, nélkülözte a kellő tervszerűséget. Ha nem dolgozzák ki a szakképzett munkaerők mérlegét, amely — a népgazdasági terv egyéb fejezeteivel összefüggésben — felméri a szükségletet és ennek alapján meghatározza az utánpótlást, akkor hiányzik a tervszerűségre törekvő szándék megvalósításának legfontosabb eszköze. A szakképzett munkaerők utánpótlásának hibái mindig csak évek múltán jelentkeznek. Ha nincsenek tervek, akkor nincs lehetőség annak objektív vizsgálatára sem, hogy a mai, helyesnek vélt intézkedéseink nem vezetnek-e komoly hibákra a jövőben. Az ilyen „terv nélküli tervgazdálkodás" nem alkalmas a hibák megelőzésére, az ellentmondások feloldására, ami a szocialista tervgazdálkodás fontos feladata.

A szakmunkás-tervezés két fő feladata a létszámtervezés és az utánpótlás (kiképzés) tervezése. E két terv között az összhangot a munkaerőmérleg-módszer alkalmazása biztosítja. Az ipari szakmunkások létszámtervét azonban a legutóbbi időkig nem dolgozták ki, így eleve nem készülhetett el a szakmunkások munkaerő-mérlege sem. — Valamivel kedvezőbb a szakmunkás-utánpótlás* tervezésének helyzete. Az utánpótlás egészére semmiféle összefoglaló terv nem készül, de a Munkaügyi Minisztérium és az iparitanuló-képzéssel foglalkozó egyes szakminisztériu-

* Jelenleg az új szakmunkás-szükséglet mintegy 85—90 százalékát ipari tanulók kiképzésével, 10—15 százalékát pedig tanfolyami oktatással fedezik. A tanfolyamokat — elenyésző kivétellel — az egyes vállalatok saját elhatározásuk alapján és saját kereteik között szervezik. A vállalatok állapítják meg a felvételre kerülők számát, a szakmát stb. Nem kevésbé jelentős a vállalatok szerepe az iparitanuló-képzésben. Az ipari és egyéb tanulóképzés ma lényegében háromféle, egymástól eltérő rendszerben történik. A tanulóknak csak 42 százalékát oktatják a Munkaügyi Minisztérium irányítása alá tartozó tanintézetekben. Az itt folyó, úgynevezett „munkaerőtartalék-rendszerű képzésnél" a szakmai gyakorlat is központi tanmenetek alapján az intézeti szakoktatók irányításával folyik. A gyakorlati oktatás legfőbb színhelye és eszköze azonban itt is az üzemi termelési folyamat. A helyiipari-tanulóképzésnél — amelyhez a tanulók 39 százaléka tartozik — a gyakorlati oktatás teljes egészében a szerződtető szövetkezeteknél, vállalatoknál, kisiparosoknál történik, lényegében minden központi irányítás vagy ellenőrzés nélkül. Az előbbieknél jóval kisebb részt képviselő (19 százalék) szakminisztériumi tanulóképzésnél is nagyobbrészt a vállalatokon nyugszik a tanulóképzés feladata. A tanulók számának, szakmájának megállapítása és felvétele nagyjából mindhárom területen a vállalatok (és kisiparosok) hatáskörébe tartozik.

mok évről évre kidolgozzák a felügyeletük alá tartozó tanintézetek tanulófelvételi tervét. Ez a tervezés jelenleg a teljes szakmunkás-képzésnek mintegy felére terjed ki. Egyáltalában nem tervezik ugyanis a helyi ipar (tanácsi vállalatok, szövetkezetek, magánkisipar) tanulóképzését és tanfolyami oktatását.

A szakmunkás-képzés szempontjából legfontosabb Munkaügyi Minisztériumi tanintézetekre alkalmazott tervezés vázlatos menete 1957-től a következő: Minden állami vállalatot meghatározott ipari tanulóintézethez osztanak be. A vállalatok az év elején közlik az intézetekkel, hogy ősszel hány és milyen szakmájú elsőéves ipari tanulót kívánnak szerződtetni. Az intézetekhez beküldött igénylések összeadása jelenti a Munkaügyi Minisztérium tanulóképzési tervét. A vállalatok igényléseit sem saját igazgatóságaik, sem a Munkaügyi Minisztérium nem ellenőrzik. Az igénylések összegezéséből adódó tervszámot azonban mégis módosítják, amennyiben az általános iskolát végző fiatalok elhelyezése, illetve továbbtanulásának biztosítása ezt megkívánja. A módosított — általában felemelt — létszámot közlik a vállalattal, amely az ipari tanulók szerződtetését, illetve felvételét saját hatáskörében végzi el.

Ez az igénylési és beiskolázási rendszer sok haszonnal járt, amennyiben növelte a vállalatok felelősségét és feladatát, érdekeltté tette őket a szakmunkásképzésben. Mindez azt eredményezte, hogy a korábbi rossz és laza kapcsolatok a vállalatok és a tanintézetek között jobbak lettek és szorosabbra fűződtek, ami kifejezésre jutott a szakmunkás-képzés minőségének megjavulásában is. *A vállalati igénylések mai rendszere mint tervezési módszer azonban egyáltalában nem elégíti ki a tervgazdálkodás követelményeit.* Egyrészt a vállalati igénylések a legtöbb esetben nem kellő gonddal és alapossággal készülnek, amihez a tervezési módszerek tisztázatlansága is hozzájárul. E terveket nem ellenőrzik az iparigazgatóságok, amelyek — vállalataikat ismerve — konkrétan és részleteiben vizsgálhatnák meg az előirányzatok helyességét. Nem ellenőrzik az összesített terveket a minisztériumok elvi főosztályai, illetve az Országos Tervhivatal és a Munkaügyi Minisztérium sem, amelyek az összesített adatokat nagyságrendileg, illetve a főbb szakmai csoportok alapján struktúrájában revideálhatnák.

A mai rendszer azonban a vállalati létszámigények pontosabb megállapítása esetén sem fogadható el, mert az egész szakmunkás-képzésnek csak mintegy felét fogja át, és mert legjobb esetben a vállalatok saját belső szükségletét tartalmazhatja, de nem az egész népgazdaságét. A népgazdaság szakmunkás-szükséglete nagyobb, mint azoknak a vállalatoknak együttes szakmunkás-szükséglete, amelyeknél megvannak a feltételek szakmunkások kiképzésére. Az utóbbiak ugyanis nem tartalmazzák az új létesítményeknek és azoknak a vállalatoknak, intézményeknek a szakmunkás-szükségletét, amelyeknél nincs lehetőség szakmunkásképzésre. Mindezek miatt legalábbis problematikus, hogy a jelenlegi tervezési metodika vagy inkább vállalati igénylési rendszer mellett, megfelelő számban és arányban képezzük-e ki a népgazdaság jövőbeni fejlesztéséhez szükséges szakmunkásokat.

A valóságban a vállalatok igénylési rendszere nem sokban különbözik attól a módszertől, amelyet a kapitalista nagyvállalatok is alkalmaztak a múltban a tanoncszerződtetés előirányzatainak kialakításakor.

Ennek következtében ipari szakmunkás-képzésünkben — e tervezési módszer fenntartása esetén — ugyanolyan spontán és anarchikus folyamatok keletkezhetnének a jövőben is, mint amilyennel korábban már találkoztunk.

A munkaerő-tervezés és -gazdálkodás viszonylagos elmaradottságának okai

A munkagazdaságtannal foglalkozó szakemberek általában egyetértenek abban, hogy a szakképzett munkaerők népgazdasági tervezésének mai színvonala nem felel meg a szocialista tervgazdálkodás követelményeinek. Megegyeznek a vélemények arról is, hogy a gazdasági vezetés különböző szintjein — a legutóbbi időket kivéve — általában kevés figyelmet fordítanak a munkaerő-gazdálkodás kérdéseire. Ennek okait kutatva azzal a nagyjából egységes nézettel találkozhatunk, hogy a tervszerű munkaerő-gazdálkodás elmaradottságának fő oka a közelmúlt évek munkaerő-helyzetének egyensúlyi állapota, illetve az, hogy a kisebb munkaerő-felesleg következtében a gazdasági vezetők és a tervező szervek figyelmét más, fontosabbnak ítélt problémák kötötték le.

Figyelmesebb vizsgálat alapján azonban arra kell következtetnünk, hogy a jelenlegi munkaerő-helyzet nem lehet döntő oka a munkaerő-tervezés és gazdálkodás háttérbe szorításának. A szakirodalom, a folyóiratok cikkei és különböző egyéb dokumentumok azt mutatják, hogy más szocialista országokban is jóval kevesebb figyelmet fordítanak a munkaerő mint a munkaeszközök és a munkatárgyak tervezésére és ésszerű alkalmazására, illetve felhasználására. A munkaerő-kérdések főleg akkor és annyiban kerültek előtérbe, amikor a munkaerő-szükséglet és a munkaerő-fedezet közötti ellentmondások kiéleződtek. Ez magyarázza, hogy Magyarországon az elmúlt évtizedben *két, egymással ellentétes és ugyanakkor egymással összefüggő irányzat* érvényesült a munkaerő-gazdálkodásban. Egyrészt csak szűk körben és kezdetleges módszerekkel tervezték a munkaerő-szükségletet, illetve a fedezeti forrásokat és irányították a munkaerő-gazdálkodást, s ezért e területen széles körben érvényesülhetett a spontaneitás. Ide tartozik az is, hogy az első években, amikor viszonylag részletesebb, de hibás munkaerő-tervek készültek, mint 1953 után, éppen e hibás tervek váltak spontán és anarchikus folyamatok forrásaivá. Másrészt a spontán és az anarchikus tendenciák jelentkezésekor gyakran erőszakos és adminisztratív intézkedésekkel kísérelték meg az ellentmondások és az ellentétek gyors megoldását. A munkaerő-tervezési és -gazdálkodási problémák időszakonkénti előtérbekerülése azonban nem változtatott *azon az általánosan érvényesülő tendencián, hogy a munkaerő-gazdálkodás tervszerűsége alacsonyabb, mint a termelőeszközökkel való gazdálkodás tervszerűsége.* Éppen ezért meg kell keresni azokat a mélyebben fekvő, lényeges okokat, amelyek a munkaerő-gazdálkodás viszonylagos elmaradottságát tartósan — a felszínen mozgó, sokszor ellentétes irányú jelenségek háta mögött — előidézik és fenntartják.

A tervszerű munkaerő-gazdálkodás viszonylagos elmaradottságához kétségtelenül hozzájárult a szocialista országok történelmi fejlődésének egyik sajátossága. A mai szocialista országok többsége a kapitalizmustól nagy munkaerő-felesleget és ezzel együtt a termelőeszközök nyomasztó

hiányát örökölte. Ezért a tervgazdálkodás kialakulásának kezdeti szakaszában szükségszerűen a termelőeszközökkel történő gazdálkodás került előtérbe. Ez — a jelentős munkaerő-felesleg ismeretében — előfeltétele volt a tőkés rendszerből visszamaradt munkanélküliség gyors felszámolásának. A munkaerő-gazdálkodás elmaradottsága azonban még mindig fennáll, noha a legtöbb országban már hosszabb ideje nem a munkaerő-felesleg elhelyezése, hanem a hiányzó munkaerő előteremtése okozza a legtöbb gondot. *Ezért a termelőeszközök és a munkaerő tervezése és a velük való gazdálkodás között fennálló színvonalbeli különbség alapvető okát nem a külső és időszakonként változó körülményekben, hanem magukban a termelőerők elemeinek eltérő természetében kell keresnünk.*

A termelőeszközöket ebből a szempontból vizsgálva, azt tapasztalhatjuk, hogy a szocialista gazdaságban nincsenek — és nem is lehetnek — olyan piaci automatizmusok, amelyek a munkatárgyak és munkaeszközök termelését és elosztását — a kapitalizmushoz hasonlóan, állandó aránytalanságokon keresztül — szabályozzák. Ha a termelőeszközökkel való tervszerű gazdálkodást valamely területen elmulasztjuk, vagy azt lényeges hibákkal végezzük, úgy a termelőeszközök rövid idő alatt felgyülemlenek vagy hiányoznak a társadalmi termelés szakadatlan folyamatának valamelyik láncszemében, és félbeszakítják vagy megzavarják e folyamatokat. Ezek a zavarok önmaguktól nem szűnnek meg, hanem mindaddig fennmaradnak, amíg az emberek tervszerű intézkedése el nem hárítja az akadályokat az útból, és nem biztosítja ismét a társadalmi termelés folyamatához szükséges termelőeszközöket a megfelelő arányban.

A termelőeszközöktől eltérően a munkaerőnek azonban bizonyos „önmozgása" van, amely azt a látszatot kelti, mintha e területen nem volna szükség olyan tervszerű intézkedésekre, mint a termelőeszközöknél. Ez a „látszat" annyiban valóság is, hogy egyrészt a munkaerő biológiai újratermelése — adott természeti és társadalmi feltételek között — önmagától megy végbe. Másrészt szocialista viszonyok között az emberek csak munkájukkal biztosíthatják megélhetésüket és a különböző adott munkavégzési lehetőségek között választaniok *kell,* amiben a fennálló kereseti arányok, munkaviszonyok és egyéb körülmények befolyásolják őket. Mindez „automatikusan" biztosítja a munkaerők eloszlását a népgazdaságban és szakmák szerinti tagozódásukat is. Ez az „automatizmus" ugyan nem alakítja ki önmagától a munkaerő-kapacitás és a munkaerő-szükséglet közötti összhangot a népgazdaság minden területén és a különböző foglalkozásokban. Amikor azonban ellentmondások keletkeznek az egyes emberek szándéka és az objektív lehetőségek között, akkor a kialakuló helyzet kényszerében az egyes emberek maguk keresnek kiutat a megmaradó lehetőségek között. Ily módon az egyéni mozgások összegeződése révén az egyensúlyi helyzet végül mégis létrejön. Ez magyarázza meg azt a nagyfokú elaszticitást, amellyel a rendelkezésre álló szakképzett munkaerő-kapacitás az elmúlt évtized szélsőségesen csapongó munkaerő-szükségletéhez hozzáidomult.

Az egyensúly ilyen körülmények között azonban szocialista gazdaságunkban is csak állandó aránytalanságok, az egyensúly folytonos megsértése útján jön időlegesen létre. A munkaerő-gazdálkodásra ható spontán folyamatok folytonos ellentmondásokat hoznak létre, de ezek — a szocialista viszonyok között — általában nem éleződnek ki, nem fejlőd-

nek ellentétekké. A termeléshez szükséges arányok időről időre mégis-csak kialakulnak, „automatikusan", a gazdaságot irányító szocialista állam terveken alapuló előzetes intézkedései nélkül, vagy azok hibái ellenére. Így a munkaerő-tervezés megjavítása, színvonalának emelése problémáinak nagy figyelmet és gondot igénylő, s a közgazdaságtudomány körét is meghaladó vizsgálata, sok vonatkozásban mellőzhetőnek tűnik. *Ezek az alapvető okai annak, hogy munkaerő-tervezésünk és munkaerő-gazdálkozásunk tervszerűsége elmarad a termelőerők más elemeivel folytatott gazdálkodásunk tervszerűsége mögött.*

Tervgazdálkodásunknak ez a gyakorlata azonban fékezi azoknak a hatalmas és igazi „rejtett tartalékoknak" a kiaknázását, amit az emberek tevékenysége, kezdeményezése, lelkesedése jelent. Az állandó aránytalanságokon keresztül társadalmi méretekben kialakuló egyensúly ugyanis csak az egyes emberek egyéni érdekei, vágyai és azok kielégítési lehetősége között fennálló ellentmondások kiéleződésén keresztül jöhet létre. Ezek az ellentmondások csökkentik az emberek lelkesedését, gyengítik meggyőződésüket vagy igazolják előítéleteiket és fenntartásaikat. Összességükben akadályozzák, sőt átmenetileg — amint erre példa is volt — vissza is vethetik az emberek szocialista átnevelését, noha a szocialista tudat kialakulása az emberekben, elengedhetetlen előfeltétele a kommunista társadalom felépítésének. Ezenkívül mind a kiképzett munkaerő nem adekvát felhasználása, mind az időleges szakmunkaerőhiány effektív veszteséget jelent a népgazdaságnak és akadályozza fejlődését. *Mindezért a munkaerő bővített újratermelését és elosztását a munkaerő nagyfokú elaszticitása és sajátos „önmozgása" ellenére legalább annyira a tervszerűség alapjaira kell helyeznünk, mint a termelőeszközökét.*

A tervek kidolgozásánál és különösen végrehajtásánál pedig messzemenően figyelembe kell vennünk a munkaerő sajátosságait, vagyis az emberek egyéni képességeit, vágyait, hajlamait. Ez azt is jelenti, hogy e közgazdasági síkon jelentkező probléma megoldásánál nem nélkülözhetjük a pedagógia, a pszichológia, a szociológia és más tudományágak segítségét. *Munkaerő-gazdálkodásunknak e vonatkozásban nemcsak az feladata, hogy a társadalmi termeléshez a megfelelő mennyiségű és minőségű munkaerőt — mint a termelés alapvető elemét — biztosítsa, hanem az is, hogy ezt oly módon tegye, hogy fejlessze az emberek szocialista öntudatát, erkölcsét; elevenebbé és hatékonyabbá tegye a termelőerők holt elemeire gyakorolt ráhatásukat, s ezzel elősegítse az emberek szocialista átnevelését.*

A létszámnövekedés és a pótlólagos munkaerő-szükséglet tervezésének elvi-módszertani kérdései

A tervezés egyik legbonyolultabb feladata az elérhető vagy elérendő termelés, továbbá az ahhoz szükséges tárgyi és személyi feltételek megtervezése. A munkaerő-tervekben a létszámváltozás, vagyis a nyitó- és zárólétszám közti különbség megállapítása jelent ilyen feladatot. A tervidőszaki létszámváltozás tervezésében a zárólétszám megállapítása a problematikus feladat.

A zárólétszám tervezésének módszerei a szakirodalomban és a gyakorlatban is eléggé ismertek.* Ezek szerint külön kell megtervezni a „közvetlen" és „közvetett" termelők létszámát. Ezek közül a „közvetlen" termelők létszámtervezése a fő probléma. Az irodalom szerint ezt a tervezett gyártmányok munkaigényessége és mennyisége, a munkások teljesítménye és a munkaidő-mérleg alapján kell kiszámítani. Ennek az ismert módszernek leírása itt mellőzhető. Ehelyett rá kell azonban mutatnunk e metodika alkalmazásának lényeges nehézségeire. A szakirodalom szerint ugyanis ez a módszer egyszerű és mechanikus számolási műveletek sorát jelenti. A legtöbb nagyipari vállalatunknál a havi, negyedévi, félévi termelési programok alapján ki is számítják a létszámszükségletet ezzel a módszerrel.

Amilyen egyszerű és mechanikus feladat azonban a munkaerőszükséglet megállapítása az ismert programok és az ezekhez már rendelkezésre álló műszaki dokumentációk alapján, annyira bonyolult közgazdasági tervezési feladattá válik ez akárcsak egy évre is. A nehézséget az okozza, hogy *hosszabb távlatban a szakmunkás-szükséglet tényezői kevéssé ismertek, és így nagyon bizonytalanok.* A munkások várható teljesítménye és a munkaidő-mérleg adatai még viszonylag pontosan kiszámíthatók, illetve megbecsülhetők. A vállalatok azonban nem ismerik évekre előre termelésük gyártmányok szerinti részletezését és még kevésbé a műszaki fejlesztés következtében állandóan módosuló munkaigényességet. A jövőben a szükséges előrelátás — és ezzel a számítások pontossága is — nyilván fokozatosan fejlődni fog. E problémák megoldása azonban nem a munkaerő-gazdálkodás körébe tartozik, mégha az eredmények itt is mutatkoznak. Ahhoz, hogy ezt a rövid távra jól bevált számítási módszert a hosszabb időszakra szóló tervezésnél is megbízhatóan alkalmazhassuk, elsősorban a termelés és a műszaki fejlesztés távlati tervezését kell megbízhatóbbá és pontosabbá tenni.

A jelenlegi helyzetben ezért a vállalatok gyakran nem ezt a szakirodalom által javasolt és helyenként a tervutasításokban is előírt „egyszerű" módszert alkalmazzák, hanem más, ennél bonyolultabbnak és pontatlanabbnak tűnő „szabálytalan" módszereket. Az egyik ilyen leginkább elterjedt metodika azon a tapasztalaton alapszik, hogy a szakmunkások aránya és szakmai megoszlása néhány év távlatában csak lassan, meghatározott irányokba és csak kiemelkedő műszaki-termelési változtatások következtében módosul. A gyors *gyártmány*fejlesztés széles alapképzettséget, és ennek alapján nagyfokú rugalmasságot kíván a meglevő szakmunkásoktól, de általában — a gyártási profil alapvető változtatásától eltekintve — nem módosítja érdemlegesen a szakmunkás-létszám arányát és belső strukturáját. A *gyártás*fejlesztés már jelentősebb változást okozhat, ha szélesebb területen új technológiát alkalmaznak (például forgácsolás helyett sajtolás, kézihegesztés helyett automatahegesztés stb.). Az ilyen jelentősebb intézkedések hatása viszont megközelítő pontossággal felmérhető. Ezekből a tapasztalatokból kiindulva a munkások szakmai struktúrájának korábbi alakulása, a termelés szerkezeti változásai és a tervezett műszaki fejlesztés hatásai alapján a vállalatok kialakítják a tervidőszak végére várható új szakmai

* Vö. Tyeplov: A gépgyárak gazdasági tervezése. Tankönyvkiadó. Budapest. 1951. 262–268. l., és M. J. Szonyin: Die betriebliche Ausbildung von Facharbeitern. Verlag Die Wirtschaft, Berlin. 1956. 133–141. l. A különböző egyéb szakkönyvekben és tankönyvekben lényegében ugyancsak a Tyeplov és a Szonyin által közölt metodikát javasolják.

struktúrát (arányszámokat), illetve az összes ipari munkások már adott száma alapján kiszámítják a szakmunkás-szükségletet és annak szakmai megoszlását. Ennek a módszernek pontossága nagymértékben attól függ, hogy a vállalatok konkrét viszonyait és fejlesztési terveit jól ismerő, gyakorlott közgazdászok és műszaki szakemberek dolgozzák-e ki a tervet.

A különböző módszerek lehetséges labilitása miatt az látszik leghelyesebbnek, ha — addig is, amíg a termelés és műszaki fejlesztés tervezésének megjavításával a létszámtervezést exaktabbá lehet tenni — *a szakmunkások létszámtervét kétféle, egymást ellenőrző, módszerrel dolgozzák ki a vállalatok,* és ezek egyeztetése alapján készül el a közvetlen termelő szakmunkások zárólétszámának terve. A közvetlen és közvetett munkások együttes létszámát, vagyis a tervezett összes szakmunkás-létszámot emellett célszerű újból ellenőrző vizsgálat alá vetni. Erre ismét az nyújt lehetőséget, ha felhasználjuk azokat a tapasztalatokat, amelyeket a munkások szakmai struktúráját jellemző viszonyszámok kialakítása során szereztünk. Az előző időszakok trendjei alapján és az előre látható lényeges változások ismeretében ellenőrizni lehet, hogy a munkaügyi tervezésen kívül eső alapadatok bizonytalanságai miatt nincs-e a létszámtervekben jelentősebb hiba.

A létszámszükséglet másik tényezője, *a pótlólagos (kiegészítő) munkaerő-szükséglet* tervezési problémáira a munka-gazdaságtan szakirodalma és a tervezési gyakorlat is mindeddig rendkívül kevés figyelmet fordított. A kiegészítő munkaerő-szükségletet többnyire a természetes fogyás fogalmára szűkítették le, amihez egyes esetekben a katonai bevonulások és a továbbtanulás, illetve a más állományba történő áthelyezések miatt előálló kiesés pótlását is hozzászámították. Az 1949 óta bekövetkezett fejlődés elemzése azonban azt mutatja, hogy ez a kérdés gazdasági és társadalmi szempontból is igen jelentős. Az ipari szakmunkások létszámváltozásának többirányú, mérlegszerű vizsgálata alapján megállapítottuk, hogy *1949. január 1-től 1958. december 31-ig több mint százezer szakmunkás hagyta el a szakmáját. A szakmájukat elhagyó munkások száma mintegy $^1/_3$-a volt a vizsgált időszakban kiképzett új szakmunkások létszámának.* Mindez a szakmunkás-mérlegben „hiányként" jelenik meg.*

Az elemzés szerint többféle, sokszor ellentétes eredetű és jellegű ok idézte elő a mérleg szerinti „hiányt". Mindenekelőtt bebizonyosodott, hogy *korántsem csak hibák okozták a szakmunkások létszámcsökkenését* — mint ahogy ezt különböző korábbi idevonatkozó jelentések megállapították —, *hanem olyan jelenségek is, amelyeket mind eredetük, mind hatásuk szempontjából gazdaságilag és társadalmilag egyaránt hasznosnak kell megítélni.* A legfontosabb ilyen okok a munkáskáderek kiemelése, amely főleg 1953-ig volt jelentős, és a második szakmára történő kiképzés, amely a mérlegben technikai okokból ugyancsak hiányként mutatkozik, mivel a két szakmára kiképzett szakmunkások — egy adott megfigyelési időpontban — csak az egyik szakmájukban dolgoznak és vehetők állományi létszámba. — Számítani kell ezenkívül arra is, hogy a szakmunkások egy része társadalmilag is figyelembe-

* A teljes tanulmány részletes számadatokat és sokoldalú bizonyítékokat tartalmaz erre vonatkozóan. E cikk keretében azonban csak azokat a legfontosabb konklúziókat ismertetjük, amelyeket a tervezési metodika kidolgozásánál is figyelembe kell venni.

veendő egyéni okok miatt hagyja el szakmáját és választ új foglalkozást. Szocialista gazdaságunk foglalkoztatottsági viszonyai lehetőséget adnak arra, hogy akiket eredetileg választott szakmájuk valamilyen ok miatt nem elégít ki, új szakmát, új foglalkozást választhassanak, és így számukra jobban megfelelő, a társadalom számára pedig több eredményt hozó munkát végezzenek.

Az előbbieken kívül *gazdaságpolitikánk és gazdasági vezetésünk hibái, a beiskolázás és szakképzés hiányosságai és más hasonló okok is nagyszámú szakmunkást késztettek vagy kényszerítettek szakmájuk elhagyására.* Ezek az okok különösen 1954-ig hatottak jelentős mértékben. A legfontosabb okokat itt csak címszószerűen soroljuk fel: a bürokratikus tanulófelvételi rendszer, a tervszerű pályairányítás hiánya, a szakmunkás-képzés tervszerűtlensége, az alacsony színvonalú szakképzés, a kereseti aránytalanságok, egyes szakmákban az átlagosnál kedvezőtlenebb munkakörülmények, a jellegzetes kézműipari szakmákban a gazdaságpolitikai változásokat követő ár-apályjellegű munkaerő-hullámzás.

A szakmunkások állományának számszerű változásait bemutató munkaerő-mérlegben ezek az itt felsorolt és még más okok hatása összevontan jelentkezik, noha a szakma elhagyását előidéző okok nemcsak a különböző szakmákban és időszakokban hatottak eltérő mértékben, hanem hatásuk egymással szövevényesen összefonódva érvényesült. Éppen ezért — munkaerőstatisztikánk hiányosságaitól függetlenül — nincs mód, de részben szükség sem arra, hogy külön-külön, számszerűen állapítsuk meg azoknak az okoknak hatását, amelyek a szakmunkásoknál a szakma elhagyását kiváltották. Nem az a fontos, hogy „elszámoljunk a hiánnyal", hanem hogy megismerjük azokat a jelentősebb okokat, amelyek ezt előidézték. Ennek alapján egyes esetekben intézkedéseket tehetünk ezeknek az okoknak a kiküszöbölésére vagy hatásuk csökkentésére, várható hatásukat pedig figyelembe vehetjük a tervezésnél. Előrelátható például, hogy a múlthoz képest jelentősen csökkenni fog — az 1953 és különösen 1956 utáni változások következtében — azoknak a szakmunkásoknak a száma, akik a tanulófelvételi rendszer, a kereseti arányok vagy a szakképzési színvonal esetleges hibái miatt hagyják el szakmájukat. Más okok viszont (például a második szakmára történő kiképzés) továbbra is hatni fognak, esetleg növekvő mértékben. A tervezés során e körülményeket behatóan mérlegelni kell. Nyilvánvaló azonban, hogy *a pótlólagos munkaerő-szükséglet mindig nagyobb lesz a természetes fogyásnál, ezért elvileg és gyakorlatilag sem helyes a szakmát elhagyók számát a természetes fogyásra korlátozni.*

A korábbi álláspontra jellemző a legfejlettebb tervezési módszereket alkalmazó gépipari vállalatok tervezési utasítása, amely mindössze ennyit mondott a pótlólagos munkaerőszükséglet tervezéséről: „A természetes fogyás rovatban azt a létszámot kell feltüntetni, amely a népgazdaság részére ugyanazt a termelő munkát nem fogja végezni (meghal, munkaképtelenné válik, kiöregedik, más állományi kategóriába helyezik, kiemelik az államigazgatásba, honvédséghez stb.)".* Ezeket a munkaerő-kieséseket „tervszerűnek", „törvényesnek" minősítették.**

* Kohó és Gépipari Minisztérium 1954. évi vállalati részlettervek. Tervgazdasági Könyvkiadó. 1953. 178–179. l.

** Ezt az álláspontot fejezi ki Szonyin A munkaerő-mérleg kérdései című könyve. (Tervgazdasági Könyvkiadó, 1952. 52–56. l.) Álláspontját lényegében megismétli a munkaerőkérdésről 1956-ban Berlinben kiadott új művében is. (Szonyin: Die betriebliche Ausbildung von Facharbeitern. Verlag Die Wirtschaft. Berlin. 1956. 140. l.)

Az állománycsökkenés tervezésének módszereiről pedig például az említett KGM vállalati tervezési módszertan csak ennyit mond: „A természetes fogyásra átlagban 3 százalékot lehet számítani."*

Az „elismert" munkaerő-kieséssel szemben az eddigi tervutasítások és a szakirodalom is elzárkózott az egyéb okok miatt előálló „tervszerűtlen" és „törvénytelen" (Szonyin i. m. 55—56. l.) állománycsökkenés figyelembevételétől. Szonyin szerint „Figyelembe véve és abból kiindulva, hogy a gazdasági szerveknek módjukban áll és kell harcolniok a tervszerűtlen, törvénytelen munkaerő-vándorlás és azon okok ellen, amelyek a munkások egy részét a munka elhagyására késztetik — helytelen lenne a kiegészítő munkaerőszükséglet fedezetére beállítani azt a munkaerő-létszámot, amely összefügg a termelőmunkából való önkényes eltávozás következtében beálló munkaerő-hullámzás kiegyenlítésével." (I. m. 55—56. l.) Az ilyen elvek alapján összeállított munkaerő-mérleg azonban súlyos hibákra, tartós szakmunkás-hiány előidézésére vezethet. Ez a helyzet arra kényszeríti a vállalatokat, hogy terveik teljesítése céljából azokhoz a szakmunkásokhoz is ragaszkodjanak, akik szakmájukat nem tanulták meg kielégítően, azt nem szeretik és csak valamilyen külső kényszer vagy helytelen és szabálytalan anyagi juttatás hatására maradnak meg munkahelyükön, szakmájukban. Ez kedvez a fegyelmezetlen, a munkaerkölcsöt lazító embereknek is, akik „vándormadárként" járják a gyárakat. Tapasztalatból tudjuk, hogy mindez végső soron milyen károsan hat a munka termelékenységére és a termelés minőségére.

A társadalmi termelés számára közömbös, hogy a szakmunkásállomány „törvényes" vagy „törvénytelen" okok miatt csökken. A fontos a csökkenés ténye és az, hogy ennek utánpótlását — mint a termelés egyik nélkülözhetetlen feltételét — *biztosítanunk kell.* Ettől a követelménytől függetlenül mindent meg kell tennünk a „törvénytelen", helyesebben a társadalmi-gazdasági életünk egyes hibái miatt előálló munkaerő-vándorlás csökkentésére. Közgazdaságilag egyébként sem fogadható el az az álláspont, hogy „a népgazdasági terv nem irányozhat elő... selejtet és más veszteséget, amit ki lehet és ki kell küszöbölni". (I. m. 56. l.) Az anyagi termelés minden ágában teljesen magától értetődő, hogy a műszakilag indokolt és a korábbi időszakhoz képest lehetőleg csökkenő mértékű selejtet figyelembe veszik a tervezésnél. Ennek a selejtnek kiszámítása, megtervezése és pótlása sok esetben — például a szalagrendszerű, folyamatos gyártásnál — egyenesen feltétele a tervszerű gyártásnak, a növekvő termelékenységnek. Semmi sem indokolja, hogy az előrelátható munkaerő-kiesést — függetlenül az azt előidéző okoktól — figyelmen kívül hagyjuk.

Nemcsak arról van azonban szó, hogy teljesen elvessük azokat az elveket, amelyek a várható munkaerő-kiesés bármely részének pótlását ellenzik, hanem arról is, hogy a tervezett szakmunkás-utánpótlás lehetővé tegyen *egy kisebb mértékű természetes szelekciót* is. A gyakorlatban ugyanis a szakmunkás-bizonyítványt szerzett munkások egy részéről kiderül, hogy nem rendelkezik megfelelő munkakészséggel, érzékkel, szakmai hivatástudattal, és nem képes olyan mérvű begyakorlottságra szert tenni, amely megfelel az adott szakmában fennálló követel-

* Kohó és Gépipari Minisztérium 1954. évi vállalati részlettervek. Tervgazdasági Könyvkiadó. 1953. 178—179. l.

ményeknek. Annak ellenére, hogy egy igényes kiképzési rendszerben az ilyen esetek gyakorisága kicsi, mégis célszerű ezzel számolni. Az ilyen munkások, mint szakmunkások ugyanis csak tehertételt jelentenek a vállalatnak, a népgazdaságnak, az egyszerűbb munkáknái viszont megállják a helyüket. Ezért, ha a természetes szelekció munkaerő-fedezetét nem vesszük figyelembe a pótlólagos szakmunkás-szükséglet tervezésekor, akkor ez egyben azt is jelenti, hogy ezt a tehertételt a vállalatok nyakán hagyjuk. A természetes szelekció munkaerő-fedezetének megtervezése tehát javítaná a szakmunkás-utánpótlás feltételeit, és ezáltal kedvező hatást gyakorolna a munkafegyelemre és a munka termelékenységének növekedésére is.

A szakmunkás-mérleg felépítése, a vállalatok és a központi szervek szerepe a tervezésben

A szakmunkás-terveknek szoros egységbe kell foglalniok a létszámszükséglet és az -utánpótlás tervét, biztosítaniok kell a kettő között az egyensúlyt. Ezt a célt a szakmunkás-mérleg (továbbiakban mérleg) alkalmazása szolgálja. Ilyen mérlegeket a Szovjetunióban és más szocialista országok tervgazdasági gyakorlatában már hosszabb ideje alkalmaznak. Magyarországon 1953 és 1955 között a KGM a vállalati tervezésnél is előírta kidolgozásukat. E mérlegek felépítése a korábbi elvi-módszertani álláspontokat tükrözi. Azok a javaslataink azonban, amelyek a szakmunkás-szükséglet és -fedezet tervezésének megjavítását célozzák, egyben módosítják részben a mérleg tartalmát és technikai szerkezetét is.

A szakmunkás-utánpótlás tervezésével kapcsolatban elsősorban a munkaerő-mérleg szerkezetét kell megvizsgálnunk — a szakképzett munkaerőszükséglet és -forrás közötti sajátos viszonynak megfelelően. A szakképzett munkaerők tervezésénél korábban — és még ma is — alkalmazott munkaerő-mérlegek szükséglet és forrás oldala ugyanazon tervidőszakra vonatkozott. Például az első ötéves tervben a mérleg szükséglet oldala az adott időszak várható szakmunkás-szükségletét tartalmazta, a forrás oldal viszont a már korábban beiskolázott, és a tervidőszakban végző szakképzett munkaerők számát tüntette fel. A szakképzés ideje azonban a mérnököknél és az egyéb szakembereknél 5—6 év, a szakmunkások többségénél 3 év. A mérleg ily módon történő összeállítása tehát még az ötéves tervezési periódusban is azt jelentette, hogy a mérleg forrás oldala csak azt tartalmazhatta, hányan fognak végezni a tervidőszakban a már oktatás alatt állók közül. Ezt a létszámot azután — a szükségletek alapján — elosztották. *Vagyis a mérleg tulajdonképpen a szakképzett munkaerők elosztási terve volt.* A mérlegeknek ez a — megítélésünk szerint — hibás felépítése az éves mérlegekben mutatkozott meg a legvilágosabban. Természetesen szükség van ilyen elosztási tervekre is, különösen, ha a rendelkezésre álló munkaerők száma a szükségletnél kevesebb. Ez azonban nem helyettesítheti a munkaerő-szükséglet és munkaerő-fedezet mérlegét.

A szakképzett munkaerők mérlegének célja a szükségletek és források egyensúlyának megtervezése. Ebben a kiindulópont csak a munkaerőszükséglet lehet. Ezért a mérleg forrás oldalán nem azt kell megtervezni — illetve tényszámként megállapítani —, hogy a létszámszük-

séglet időszakával azonos periódusban hányan végeznek, hanem azt, hogy — a kiképzési idő figyelembevételével — *hány főt kell a tervidőszakban az oktatásba bevonni a képzés befejeződése utáni időszak munkaerő-szükségletének fedezése céljából.* Ebből az elvi-módszertani alapból kiindulva a szakképzett munkaerők mérlege valóban teljesítheti mérlegfunkcióit. Ilyen módon a mérleg feltárja, hogy az oktatási kapacitások milyen bővítésére van szükség az előrelátható munkaerő-szükséglet fedezése céljából, vagy milyen kapacitásfelesleg mutatkozik. Ennek alapján ki lehet dolgozni azokat az intézkedéseket, amelyeket a mérleg egyensúlyának biztosítása végett szükségesnek és célravezetőnek tartunk.

A mérleg javasolt szerkezete meghatározza a tervezés legrövidebb időszakát is. — Valamely gazdasági folyamat *tervezésének időszakát* általánosságban a tervezett tevékenység „átfutási ideje" szabja meg. A résztevékenység tervének ugyanakkor bele kell illeszkednie a népgazdasági és vállalati tervezési időszakok meghatározott rendszerébe. A szakképzett munkaerők kiképzési periódusa nagyobbrészt több évig tart. *Ezért, hogy a népgazdaság munkaerő-szükségletét egy adott időpontban biztosíthassuk, legalább annyi évvel korábban kell meghatároznunk azt, mint ameddig a kiképzési idő tart.* Például, ha a kiképzési idő három év, akkor az 1963. évi munkaerő-szükségletet már 1960-ban meg kell terveznünk, hogy az új munkaerő-szükségletnek megfelelő létszámot 1963-ig ki tudjuk képezni. Ebben az esetben tehát a szakmunkás-szükséglet és -fedezet legrövidebb tervezési időszaka három év, ami egyenlő a kiképzési idővel, mivel az nemcsak az elméleti, hanem a gyakorlati képzést is magában foglalja. A szakmunkás-vizsgát tett ipari tanulókat ugyanis minden további kiképzés vagy begyakorlás nélkül be lehet állítani a termelésbe, illetve gyakorlatilag folytatják a vizsgát megelőző időszakban is végzett munkájukat.* Ezzel szemben például a mérnökök kiképzésénél az egyetem elvégzésével lényegében csak az elméleti kiképzés fejeződik be; a gyakorlati tapasztalatok megszerzése csak ezt követően kezdődik meg. Ebből a megfontolásból kiindulva javasoltuk a már említett tanulmányunkban, hogy a műszaki szakember-szükséglet és -fedezet tervezésének legrövidebb időszakát 10—15 évben határozzuk meg. A kiképzési idő a szakmunkásoknál nem egységes: a szakmák bonyolultságától és az előzetes iskolai képzettségtől (általános iskola, középiskola) függően különböző. A legtöbb szakmában és az ipari tanulók túlnyomó többségében azonban a kiképzési idő három év. Egyes szakmákban és a középiskolát végzetteknél a kiképzési idő ennél rövidebb. Mivel az ipari tanulók közül a leghosszabb kiképzési időt (3 évet) igénylő csoport a döntő többség, ezért *a szakmunkás-szükséglet és -utánpótlás tervezésekor hároméves időszakot lehet alapul venni.* Ezzel biztosítható az összhang az utánpótlás és a munkaerő-szükséglet terve között. Ily módon a szakmunkás-szükséglet és fedezet terve beilleszthető az ötéves és éves népgazdasági tervezés periódusaiba is és a termelési, műszaki fejlesztési, valamint az általános munkaügyi tervekkel összefüggésben, azokra alapozva dolgozható ki.

* A tanulók elméleti oktatása a harmadik év első felében befejeződik. A fiatalok az utolsó félévben már csak termelőmunkát végeznek. A szakmunkás-vizsga után természetesen még sokévi gyakorlatot igényel a bonyolultabb munkák elvégzése, a magasabb teljesítmény elérése és a jobb minőségű munka végzése. Ez azonban nem érinti azt a tényt, hogy a fiatal szakmunkások már a szakmunkás-vizsga után is képesek a bérezésükkel összhangban álló kevésbé bonyolult szakmunkák önálló elvégzésére.

A következő kérdés, hogy *melyek a szakmunkás-szükséglet és -fedezet tervezésében a gazdasági vezetés különböző szintjein elvégzendő feladatok.* A szakmunkás-utánpótlás rendszere a gyakorlatban sajátságos együttműködést jelent a különböző szintű gazdasági szervek között. Ezért a tervezési feladatoknak az a szokásos megosztása, amit a keretszámok és részlettervek kidolgozása, valamint a tervek és ellentervek kölcsönhatása jellemez, ebben az esetben nem elégíti ki a követelményeket. Ezt a kérdést is csak a konkrét valóságból kiindulva lehet eldönteni. Példaként említjük meg, hogy annakidején a műszaki szakembereknél — a tervezés távlati időszaka és a kiképzés teljes központosítottsága miatt — azt javasoltuk, hogy a terveket központilag, a legfelsőbb szinten dolgozzák ki. A szakmunkás-utánpótlásnál azonban a helyzet más.

A szakmunkás-szükséglet és -fedezet minimális tervezési időszaka csak három év. Ilyen viszonylag rövid időszakra a vállalatok jobban, konkrétabban ismerik feladataikat és annak követelményeit, mint az iparigazgatóságok vagy minisztériumi főosztályok. Ezért a vállalatok a felsőbb szerveknél pontosabban tudják megállapítani szakmunkás-létszámszükségletüket és annak szakmai megoszlását. Ugyanakkor a szakmunkás-képzésre történő felvétel a vállalatok hatáskörébe tartozik és a gyakorlati oktatás is nagyobbrészt vállalati keretek között folyik. Mindebből következik, hogy a szakmunkás-szükséglet és -fedezet tervezésének alapja és kiindulópontja csak a vállalatok tervező munkája lehet. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a vállalatok szakmunkás-szükségleti és -fedezeti terveinek összegezése egyben a népgazdaság szakmunkás-szükségleti és -fedezeti tervét adja. *A vállalati szakmunkásmérlegnek több olyan fontos tétele van, amelyet csak központilag lehet megtervezni.*

A teljes vállalati szakmunkás-szükséglet nemcsak a szakmunkások létszámának állományváltozásából (nyitó és zárólétszám közötti különbség) áll, hanem az úgynevezett *pótlólagos szakmunkás-szükségletből* is. Ez magában foglalja az úgynevezett természetes fogyás (halálozás, rokkantság, kiöregedés) és az elmúlt évek fejlődésének vizsgálata során feltárt sokféle egyéb ok (továbbtanulás, új foglalkozás választása, második szakma stb.) miatt szakmunkájukat elhagyó munkaerők pótlását.

A pótlólagos szakmunkás-szükségletből a vállalatok legfeljebb a kiöregedés miatti létszámigényt tudják viszonylag pontosan kiszámítani. A többi ok miatt előálló pótlólagos munkásszükséglet felmérésére helyzetüknél fogva képtelenek. Ennek megállapítása csak központilag lehetséges, mert az egyéb okok miatt előálló pótlólagos szakmunkás-szükséglet mértéke, szakmai és területi megoszlása csak az országos adatok alapján követhető nyomon és számítható ki. Ezért a központi munkaerő-tervezés szerveinek, a Tervhivatalnak és a Munkaügyi Minisztériumnak a feladata, hogy kidolgozza azokat a szakmánként és egyes esetekben területenként is különböző *pótlási koefficienseket,* amelyeket a vállalatoknak a pótlólagos szakmunkás-szükséglet tervezésekor figyelembe kell venniök. Ezek alapján a vállalatok megállapíthatják teljes szakmunkás-szükségletüket.

Felmerülhet a kérdés, nem lenne-e egyszerűbb és pontosabb a tervezés, ha a kiöregedés miatt munkából kiesők számát is központilag terveznék meg és a pótlási koefficiens kiszámításakor azt is figyelembe

vennék. A kiöregedés országos átlaga — az ipari munkáslétszám jelenlegi állománynövekedését alapul véve — évente az átlagos állományi létszám mintegy 1,5—2 százaléka. Az egyéb okok miatt előálló lemorzsolódás az utóbbi években jelentősen csökkent, nem valószínű, hogy országos átlagban és az összes szakmunkásokra vonatkozóan meghaladná a 1,5—2,5 százalékot, amikor is eltekintettünk a szakmák közötti jelentős szóródástól. A pótlólagos szakmunkás-szükséglet tényezői közül tehát a kiöregedés, nagyságrendjét tekintve, a legnagyobb; hatása megközelítően annyi, mint a többi okoké együttesen. Ugyanakkor *a kiöregedés arányszámainak szóródása* szakmák szerint és vállalatonként rendkívül nagy. A különböző szakmákban dolgozók korösszetétele még országos átlagban is nagyon eltérő, és így a kiöregedés aránya is különböző. 1958. október 1-én az 50 éves és ennél idősebb munkások aránya — az összes munkásokhoz viszonyítva — a következő volt: a lakatos szakmákban 13,7 százalék, az esztergályosoknál 6,7 százalék, a villanyszerelőknél 9,5 százalék, a kovácsoknál 17,7 százalék, a hegesztőknél 7,3 százalék, az asztalosoknál 20,8 százalék stb. A kiöregedés arányszámai az egyes vállalatoknál még nagyobb szóródást mutatnak, attól függően, hogy régi vagy új vállalatról van-e szó, hogy a vállalat munkáslétszáma az utóbbi évtizedben az átlagosnál gyorsabban vagy lassabban nőtt-e; hogy a vállalati főprofilhoz tartozó szakmákról van-e szó vagy sem stb. *A kiöregedés arányszámainak nagyfokú szakmánkénti és vállalati szóródása miatt a tervezés pontosabb lesz, ha ezt a pótlólagos szakmunkásszükségletet nem a központi szervek, hanem a vállalatok tervezik meg.*

A központilag megállapítandó pótlási együttható számításakor a munkaerő-szükséglet következő tényezőit kellene figyelembe venni: a nyugdíj-korhatáron túl dolgozók állományváltozása; a nyugdíj-korhatár előtti rokkantság és elhalálozás; a továbbtanulás; a katonai bevonulás miatti állományváltozás; a szakma elhagyását előidéző egyéb okok hatása. E cikk keretében mellőzzük azoknak a részletkérdéseknek ismertetését, amelyek a felsorolt egyes tényezők számításának metodikájára vonatkoznak.

A fentiekből kitűnik, hogy *a vállalati teljes szakmunkásszükséglet tervezése sem lehetséges kizárólag vállalati keretek között, mert a pótlólagos munkaerő-szükséglet egyik részét csak a központi szervek tudják megtervezni,* és az a központilag előírt pótlás koefficiens számításbavételével kerül bele a vállalati tervekbe. Ha összegezzük az egyes vállalatok fenti módon meghatározott teljes munkaerő-szükségletét, akkor ez még mindig nem lesz azonos a népgazdaság teljes munkaerő-szükségletével. *Az új vállalatok munkaerő-szükségletét szintén csak központilag lehet megtervezni.* Ennek mértéke nagyrészt attól függ, hogy a termelőkapacitások bővítésének különböző módjai — új üzemek építése, üzembővítés, rekonstrukció — között milyen arányokat tervezünk. Ha az üzembővítés és a rekonstrukció részaránya növekszik, akkor a népgazdaság új szakmunkásszükségletének növekvő hányadát tervezhetik meg a vállalatok. Ha viszont az új létesítmények részaránya nő, akkor a népgazdaság új szakmunkás-szükségletének növekvő hányadát kell központilag megtervezni.

A vállalatok azonban nemcsak a teljes szakmunkás-szükségletet nem tudják megtervezni a saját hatáskörükben, hanem az utánpótlást, a szakmunkás-fedezetet sem. Egy kiegyenlítődési folyamatnak kell végbemen-

nie egyfelől a meghatározott szakmákban kiképzésre nem képes vállalatok, intézmények stb., másfelől az ugyanezen szakmákban szakmunkások kiképzésére képes vállalatok, valamint a kisipar között, hogy a szakmunkás-szükséglet vállalatonként és intézményenként, illetve népgazdasági méretekben is összhangban legyen egymással. Ez a *kiegyenlítődési folyamat* viszont csak akkor mehet végbe tervszerű keretek között, ha azt a központi szervek megtervezik.

A gyakorlat ugyanis azt mutatja, hogy még a meglevő vállalatok sem tudják minden szakmában kiképezni saját utánpótlásukat, nem lehetnek és nem is kell, hogy legyenek teljesen „önellátók". Nyilván célszerűtlen volna arra kötelezni egy gépipari vállalatot, hogy a jövőben maga képezze ki azt az egy-két varrónőt vagy szabót, akikre valamely segédüzemben szükség van. Ugyanígy célszerűtlen lenne, például egy élelmiszeripari gyárat arra kényszeriteni, hogy egy-egy műszerész vagy lakatos szakmunkásának oktatásáról maga gondoskodjék. Az ilyen munkaerő-szükséglet kiképzése csak azokban az iparágakban és vállalatoknál történhet, ahol ezt a termelési folyamat jellege és méretei lehetővé teszik.

Ennek a *nem a kiképzés helyén jelentkező munkaerő-szükségletnek* (amelyet a továbbiakban az egyszerűség kedvéért „periférikus munkaerő-szükségletnek nevezünk) a mértéke szakmánként változó. Pontos adatok hiányában csak következtethetünk erre. Valószínű például, hogy a motorszerelő szakmában az összes szakmunkások mintegy 15—25 százaléka, a műszerészek 10—20 százaléka, a lakatosok 10—15 százaléka, az esztergályosok 5—10 százaléka dolgozik olyan munkahelyen, ahol ezekben a szakmákban szakmunkások képzésére nincs megfelelő lehetőség. Általában minél magasabb valamely szakmában a karbantartó, javító, szerelő munkák aránya, annál nagyobb e szakmában a periférikus munkaerő-szükséglet. Azoknak a lakatosoknak, műszerészeknek és más szakmunkásoknak kiképzése, akik például hivatalokban, intézetekben, könnyűipari üzemekben, kereskedelmi vállalatoknál stb. dolgoznak, többnyire csak azokon a helyeken — jórészt gépipari vállalatoknál — történhet, ahol ennek tárgyi és személyi feltételei rendelkezésre állanak. Másként nem történhet, hiszen — elenyésző kivétellel — nincsenek olyan iskoláink, tanfolyamaink, ahol az állam központilag képezne ki szakmunkásokat; minden ipari tanulót valamely vállalat vesz fel, szerződtet. Még akkor is a gépipari vállalatok képezték ki ezeket, amikor egyenesen azt akartuk elérni, hogy az utánpóltás kizárólag a gépipar számára történjék. Csakhogy annakidején a szakmunkások képzése más népgazdasági ágazatok, illetve vállalatok számára spontánul, tudatos intézkedéseink nélkül vagy éppen azok ellenére ment végbe, ami — egyebek között — növelte a munkaerő-hullámzást.

A munkaerő-vándorlást csökkentjük, a szakmunkás törzsgárdák kialakítását segítjük elő, és végül, népgazdaságunk szakmunkásellátását tesszük tervszerűbbé, ha mindezeket a körülményeket figyelembe vesszük a tervezésnél. *A vállalatok azonban nem képesek annak felismerésére és kiszámítására, hogy mennyivel több szakmunkást kell kiképezniök saját utánpótlásuk biztosítása céljából, úgy, hogy a kiképzési lehetőséggel nem rendelkező vállalatok munkaerő-utánpótlása is fedezve legyen. Ez csak központilag lehetséges.* Ennek során több irányú számításokat kell végezni. Egyrészt igazgatási (minisztériumi), másrészt terü-

leti (tanácsi) keresztmetszetben fel kell mérni, hogy az egyes szakmákban hány olyan szakmunkásra van szükség, akiknek kiképzéséről a szakmunkásokat igénylő egységek nem tudnak gondoskodni. A következő lépésben azonos területi egységekben meg kell vizsgálni a magánkisipar munkaerő-helyzetét.

A magánkisiparral kapcsolatban tekintetbe kell venni, hogy bár 1959-ben majdnem 50 százalékkal kevesebb új ipari tanulót szerződtettek a kisiparosok, mint 1958-ban, az összes ipari tanulóknak még ma is 20 százaléka a magánszektorhoz tartozik, ugyanakkor, amikor az iparban foglalkoztatottak számát tekintve a magánkisipar részaránya legfeljebb ennek fele. A kisiparitanuló-szerződtetés valószínűleg gyorsan csökkenni fog a következő években, de a végző szakmunkások jelentős része még a kisiparban szabadul fel. A kisiparosok azonban nem saját munkaerő-utánpótlásuk biztosítására vesznek fel tanulókat, hanem az olcsó munkaerő és a tanulók után járó anyagellátási kedvezmény megszerzése végett. A szakmunkás-vizsgát tett tanulóikat — kevés kivétellel — azonnal elbocsátják. Ezért a magánkisipari tanulóképzést gyakorlatilag teljes egészében a szocialista szektor szakmunkás-utánpótlásának fedezetéhez lehet számítani.

A magánkisipar előrelátható fejlődését figyelembe véve megállapítható tehát, hogy a szocialista szektor hány szakmunkást kaphat az itt szerződtetett ipari tanulókból és — esetleg — a kisiparosok létszámváltozása következtében. Ezt a létszámot — területi és szakmai egyezőség esetén — a kiképzési lehetőséggel nem rendelkező szocialista vállalatok, intézmények szakmunkás-utánpótlásának lehet tekinteni. A perifériкus szakmunkásszükségletnek a kisiparból nem fedezhető részét azoknak a vállalatoknak kell kiképezniök, amelyeknél ezekben a szakmákban kiképzési lehetőség van. Ezért a magánkisiparból fedezett perifériкus munkaerő-szükséglet fennmaradó részét viszonyítani kell a szakembereket kiképző vállalatok átlagos szakmunkás-létszámához. Az eredményül kapott kulcsszámot — amelyet a továbbiakban *kiegyenlítődési koefficiensnek* nevezünk — a vállalatoknak be kell építeniök szakmunkásszükségleti tervükbe ugyanúgy, mint a pótlási koefficienst. A vállalatok ily módon megnövelt új szakmunkás-szükséglete és ennek megtervezett utánpótlása kiegyenlíti a perifériкus területek fedezetlen szakmunkásigényét.

A népgazdaság szocialista szektorának teljes új szakmunkás-szükséglete tehát a következő tényezőkből tevődik össze: *a)* a nyitó és záró létszám közötti állományváltozásból azokban a szakmákban, amelyekben a vállalat ki tud képezni szakmunkásokat, *b)* a kiöregedés miatti munkaerő-szükségletből, *c)* a pótlási együttható alapján számított munkaerő-szükségletből, *d)* a kiegyenlítődési együttható alapján számított munkaerő-szükségletből. Az *a)* és *b)* pontban megjelölt munkaerő-szükségletet a vállalatok tervezik szakmánként, a *c)* és *d)* pontban meghatározott munkaerő-szükségletet pedig a központi szervek tervezik szakmánként, illetve a kiegyenlítődési együttható alapján számított munkaerő-szükségletet területi bontásban is. A népgazdasági szakmunkás-fedezetet pedig úgy kapjuk meg, ha a szakmunkásokat kiképző szocialista vállalatok fedezeti tervének előirányzatait összesítjük. (A kisipar által kiképzett szakmunkásokat, mint fedezeti forrást, ugyanis már figyelembe vettük a kiegyenlítődési együttható meghatározásakor.)

Az utánpótlás felvétele a vállalati tevékenység körébe tartozik. A felvett tanulók kiképzése azonban ismét a központi szervek és a vállalatok sajátos kooperációját igényli. A minisztériumoknak kell gondoskodniok az iskolákról, a berendezésről, a tanműhelyekről, az oktatási segédletekről, a pedagógusokról stb. A minisztériumoknak segíteniök kell vállalataikat, hogy az üzemekben folyó gyakorlati oktatás feltételei rendelkezésre álljanak (például állóeszközök átcsoportosítása, beruházások stb.). A szakmunkás-szükséglet és -fedezet tervezését tehát nem a szokásos „kettős tervezés" (a keretszámok lebontása a vállalatokra és a vállalati részlettervek összesítése és központi egybehangolása) jellemzi, hanem az, hogy *a vállalati terv bizonyos részeit csak a vállalatok tervezhetik meg, mivel erre vonatkozólag a központi szervek megbízható keretszámokat nem tudnak kialakítani, más részeit viszont csak a központi szervek tudják megtervezni és a vállalatok szerepe csak annyi, hogy a központilag előírt koefficienseket beépítik a vállalati tervbe.*

A központi tervezés szerepe azonban korántsem merülhet ki a pótlási és kiegyenlítődési koefficiens tervezésével. Ezzel még csak azt biztosítjuk, hogy a vállalatok helyesen dolgozzák ki szakmunkás-terveiket és azokba megfelelően beépüljön az a népgazdasági szakmunkás-szükséglet is, amelynek kiképzése az egyes vállalatokra hárul. *A vállalati tervezéshez szükséges együtthatók megtervezésén túl a gazdasági vezetés különböző lépcsőfokain* (iparigazgatóság, minisztérium, Mü. M., OT) *el kell készíteni a saját területükre vonatkozó szakmunkás-mérleget is.* Az előzőleg már elmondottakból következik, hogy ennek alapja és kiindulópontja a vállalati tervezés kell hogy legyen. A felsőbb szinten készülő tervek azonban nem adódhatnak a vállalati tervek mechanikus összegezéséből. Mindenekelőtt tisztán célszerűségi okokból sem volna helyes minden egyes vállalattal — függetlenül annak jellegétől és méretétől — szakmunkás-mérleget kidolgoztatni. A helyi ipar nagy részénél vagy a minisztériumok irányítása alá tartozó, de csak jelentéktelen számú ipari szakmunkást foglalkoztató vállalatoknál, intézeteknél praktikus okokból célravezetőbb, ha a tényadatokból kiindulva — e vállalatok helyzetét és fejlődését mérlegelve — a közvetlen irányító szervek dolgozzák ki az összesített szakmunkás-szükségleti és -fedezeti tervet. A gyakorlati tervezőmunka feladata a tervkötelezettek körének meghatározása, az azonban nyilvánvaló, hogy a népgazdasági szakmunkás-mérlegnek csak egy része — bár a szakmunkások számát illetően a túlnyomó része — alapulhat a vállalati terveken.

A vállalati terveket sem lehet azonban minden további nélkül beépíteni a felsőbb szintű tervekbe. A szakmunkás-képzés mai rendszerében a leghelyesebbnek látszik a vállalati mérlegeket kötelezően elkészítendő munkalapként kezelni, amelyeket az irányító szervek konkrétan és részletesen felülvizsgálnak. Ennek során kell megállapítani, hogy a vállalati terv helyesen irányozza-e elő a létszámszükségletet, és ennek megfelelően tervezi-e meg a vállalat hatáskörébe tartozó tanfolyami oktatást, illetőleg az új ipari tanulók felvételét. E revízió során — a szükséghez képest — helyesbíttetni kell a vállalatok terveit. Az operatív iparirányítás feladata ezen túl, hogy a szakmunkás-mérlegekben megtervezett feladatok teljesítését folyamatosan ellenőrizze; gondoskodjon a végrehajtásnak az igazgatóságok, minisztériumok hatáskörébe tartozó előfeltételeiről (például beruházások, oktatók kiképzése stb.) A felsőbb

szintű tervezést — a tervező vállalatok mérlegeinek revíziója és a nem tervező vállalatok összesített létszámszükségletének és fedezetének megállapítása után is — *önálló feladatként* kell kezelni. Az igazgatósági, minisztériumi szakmunkás-mérleget tehát gondos és mélyreható vizsgálatnak kell alávetni. Mindenekelőtt összhangba kell hozni a szakmunkás-mérlegben és a munkaügyi terv egyéb fejezeteiben kidolgozott munkáslétszámot. Ezt követően — a vállalati tervezésnél már részletezett módszerek alapján — meg kell állapítani, hogy a mérleg helyesen fejezi-e ki a termelési és műszaki fejlesztési tervek követelményeit kielégítő szakmunkás-szükségletet és annak szakmai megoszlását. Végül a szakmunkás-mérleget be kell illeszteni a népgazdasági munkaerőmérlegek rendszerébe. Ennek során külön vizsgálat tárgyává kell tenni, hogy a szakmunkás-mérlegben előirányzott iparitanuló-képzés összhangban van-e az ifjúsági mérleg szerint szükségesnek mutatkozó, a továbbtanulásra vonatkozó előirányzatokkal. Ez a vizsgálat szükségessé teheti a mérlegek módosítását, a tanfolyami oktatás és az iparitanuló-képzés között tervezett arányok megváltoztatását és más intézkedéseket is.

A szakmunkás-létszámszükséglet és -fedezet tervezésére vonatkozó javaslataink — mint a bevezetésben is vázoltuk — *csak a tervezés elvi-módszertani alapjaira vonatkoznak.* A tanulmány jellegéből következően nem is lehetett feladatunk, hogy a tervezés minden részletkérdésére kitérjünk. Ez már a gyakorlati közgazdasági munka feladata. A tervezési utasítások kidolgozása és a tervezési metodika gyakorlati alkalmazása lesz majd javaslataink próbaköve.

★

E cikk és a teljes tanulmány keretében is elsősorban a tervezés kérdéseit és azok megoldását kutattuk. Szükségesnek látszik azonban a tervvégrehajtás, a munkaerő-gazdálkodás néhány fontosabb problémáját is érintenünk. Ezek közül itt csak a munkaerőgazdálkodás módszereinek és eszközeinek sajátosságára vonatkozó néhány gondolatot fejtjük ki. A munkagazdaságtan szakirodalma szerint a munkaerő-terveket végrehajtó gazdasági vezetés, a munkaerő-gazdálkodás feladata „a munkaerők bővített újratermelése és elosztása". Az irodalom ezzel kapcsolatban mindenhol hangsúlyozza azokat a kétségtelen előnyöket, amelyeket a szocialista társadalom e feladatok teljesítésénél nyújt. Nem sok szó esik azonban azokról a sajátosságokról, amelyek a munkaerő-gazdálkodás által alkalmazható eszközöket és módszereket meghatározzák, és amelyek a munkaerőnek a termelőerők holt elemeitől, a termelőeszközöktől eltérő jellegéből következnek.

A munkaerő az emberek munkára való képessége. Tehát a munkaerő-gazdálkodás az emberekkel való „gazdálkodást" jelenti. A „gazdálkodás" kifejezés azonban ebben az esetben nyilván más tartalmat tükröz, mint amit általában a termelőeszközökkel való gazdálkodás alatt értünk. *Merőben más módon kell a munkaeszközök és munkatárgyak, vagyis a termelőerők holt elemeinek újratermeléséről és elosztásáról gondoskodnunk mint a munkát potenciálisan képviselő emberek „újratermeléséről" és „elosztásáról".*

A szocializmusban az ember nemcsak a termelés alapvető tényezője, hanem a társadalmi termelés célja is. A szocialista társadalom fő célkitűzése, hogy „biztosítsa a társadalom valamennyi tagjának jólétét

és mindenirányú fejlődését".* Az emberek, akik a szocialista társadalomban a termelőeszközök tulajdonosai, ezt a tulajdonukat és munkájukat arra kívánják és arra is kell, hogy felhasználják, hogy életüket szebbé, gazdagabbá, tartalmasabbá tegyék. Miután pedig a munkaerő „újratermelése" és „elosztása" tulajdonképpen a szocialista társadalmi termelésben szövetkezett dolgozók önmagukkal történő „gazdálkodását" jelenti, ezért a munkaerő-gazdálkodásnak olyan eszközöket és módszereket kell alkalmaznia, amelyek elősegítik a szocializmus alapvető célkitűzéseinek megvalósulását.

A tervszerű munkaerő-gazdálkodásnak — e vonatkozásban — segítenie kell az embereket abban, hogy közelebb jussanak egyéni vágyaik, ambícióik megvalósításához; megtalálják helyüket a társadalmi termelés valamelyik szakaszában, olyan körülmények között, hogy képességeik maximumát fejthessék ki és erre törekedjenek is. *Az emberek a társadalmi termelésben való elhelyezkedésük révén is érezzék, hogy a szocialista társadalom az emberekért van és ez a tudat szorosabbra fűzze kapcsolataikat a társadalomhoz, nagyobb erőfeszítésekre sarkallja őket.* Ezt azonban nem lehet elérni, ha olyan vagy hasonló módszerekkel „gazdálkodunk" a munkaerőkkel is, mint a termelőeszközökkel.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a munkaerő-gazdálkodás sajátosságainak tisztázására nagy szükség lett volna korábban és még ma sem késő. A termelőeszközöket eddig és részben most is a szó közvetlen értelmében elosztottuk, vagyis nagyobbrészt adminisztratív intézkedések, utasítások és különböző jogilag szankcionált rendelkezések segítségével gondoskodtunk a termelőerők holt elemeinek a társadalmi termelés által megkívánt mozgásáról. Még e területen is azt mutatták azonban a tapasztalatok, hogy az adminisztratív módszerek önmagukban nem vezetnek kellő eredményre. Az intézkedések végrehajtása az eleven embereken múlott, akiknek egyéni érdekei és érzelmei bonyolult módon érvényesültek az utasítások végrehajtása érdekében vagy azokkal szemben. Ezért az utóbbi években egyre inkább és kellő sikerrel alkalmaztunk a termelőeszközökkel való gazdálkodásban is különböző közvetett ösztönző és utasítás jellegű eszközöket. Még inkább tapasztalhattunk azonban visszahatásokat annakidején, amikor adminisztratív módszerekkel magukat az eleven embereket kíséreltük meg „elosztani", „átcsoportosítani".

A korábbi hibák — amelyeknek jelentős részét már felszámoltuk — mindenki előtt ismeretesek. Így ezek ismertetése itt mellőzhető. Csak példaként utalunk arra, hogy iparunk számára több és jobb esztergályos szakmunkás „újratermelését" és „elosztását" biztosíthattuk volna 1950—1953 között, ha nagyobb gondot fordítunk az alapos szakmai képzésre, a szakmai hivatástudat kialakítására, a helyes kereseti arányok alakulására. Ezek az intézkedések inkább előmozdították volna a fiatalok esztergályos szakmára való jelentkezését, és azt, hogy a kiképzés után is e szakmában maradjanak, mint a 2 éves kötelező gyakorlat és az önkényes kilépőkkel szembeni szankciók — az alacsony színvonalú szakképzés és az aránytalan bérezés viszonyai között.

Rendkívüli helyzetekben (például elemi károk elhárítása, háborús helyzet stb.), valamint egyes egyéni esetekben természetesen szükség

* Lenin Művei. 24. kötet. 489. l. Szikra. 1952.

lehet arra, hogy adminisztratív intézkedések útján rendelkezzünk emberekkel, sőt kényszerítő eszközöket is igénybe vegyünk. Normális körülmények között és társadalmi méretekben azonban a *munkaerő-gazdálkodás alapvető és fő módszere csak az emberek gondolkodásának, ítéletének és döntésének szerteágazó, bonyolult és egymással tervszerűen összefüggő intézkedések révén történő — tervszerű befolyásolása lehet. A tervszerű munkaerő-gazdálkodás révén tehát az egyes emberek önként, és saját akaratuk szerint választják meg helyüket a társadalmi termelésben, azonban az egyes emberek cselekedeteinek összegeként megvalósulnak a munkaerő-tervek előirányzatai is.*

A szocialista munkaerő-gazdálkodás ilyen módon rendkívül sokrétű feladatot jelent. Emberekről lévén szó, azt kívánja, hogy közgazdasági vonatkozású döntéseink végrehajtásakor jelentős mértékben támaszkodjunk a közgazdaság körén kívül eső, az emberek létével, fejlődésével foglalkozó más tudományágakra. A munkaerő-gazdálkodásnak fontos feladata, hogy felkutassa és számon tartsa mindazokat a tényezőket, amelyek az embereknek a társadalmi termelésben és annak különböző területein való elhelyezkedését befolyásolják és meghatározzák. A munkaerő-gazdálkodásnak elemeznie és értékelnie kell ezek szerepét, hogy segítségükkel a munkaerő-tervek megvalósulása irányába befolyásolhassa az emberek akaratát.

Dr. Vajda Imre:

NEMZETKÖZI KERESKEDELEM

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem külkereskedelmi tanszéke tanárának átfogó elméleti munkája a nemzetközi kereskedelemről. A könyv első része történeti áttekintést ad a külkereskedelem alakulásáról 1945-ig, második része a második világháború utáni külkereskedelem problémáival foglalkozik részletesen. Újszerű meglátással elemzi a világpiac szerkezeti változásait, a vezető tőkésországok külkereskedelmének alakulását, a szocialista tábor létrejöttének hatását a világkereskedelemre, a gyarmati és félgyarmati országok függetlenné válásának következményeit, a nemzetközi gazdasági kapcsolatok új formáit. Végül a könyv áttekintést ad a fő árupiacok helyzetében bekövetkezett változásokról.

416 lap

Kötve: 73,— Ft

Árusítják a könyvesboltok

szakkönyvesboltok: **a Közgazdasági és Jogi Könyvesbolt**
Budapest, V., Nádor utca 8.,
az **Eötvös Lóránd Könyvesbolt**
Budapest, V., Kecskeméti utca 2.

KORNAI JÁNOS:

A műszaki fejlesztés és a beruházások gazdaságosságának számítása

A pamutiparban végrehajtott kísérleti programozás tapasztalatai

A magyar pamutipar szövőgép-parkja és a kapcsolódó szövőelőkészítő üzemek gépállománya túlnyomórészt régi, korszerűtlen berendezésekből áll. A II. ötéves terv irányelvei előírják a pamutszövödék nagyarányú korszerűsítésének megkezdését. A tervek jelentős beruházási összegeket irányoznak elő erre a célra. Rendkívül fontos, hogy ezeket az összegeket a legésszerűbben használjuk fel. Ezért a Könnyűipari Minisztérium megbízásából kutatást folytatunk, amelynek feladata: *matematikai módszerek igénybevételével meghatározni a pamutszövő ipar optimális beruházási programját a II. ötéves terv időszakára.*

A kutatómunka első szakaszában megszerkesztettük azt a matematikai *modellt,* amelynek segítségével a számításokat elvégezzük. Az iparági program meghatározása széleskörű adatgyűjtést és nagyszabású numerikus számítást tesz majd szükségessé. Célszerűnek láttuk, hogy — mielőtt ehhez a nagy munkához hozzáfognánk — előbb szűkebb területen, egyetlen üzem, a Golberger-gyári szövöde méreteiben végezzünk kísérleti számítást. A kísérleti programozással ellenőrizni kívántuk módszerünket a gyakorlatban. Olyan tapasztalatok szerzésére szántuk, amelyek megkönnyítik majd az egész iparágra vonatkozó program kidolgozását.

A kísérleti programozással 1960 januárjában elkészültünk, s tapasztalatainkat hosszabb tanulmányban foglaltuk össze.* E rövid cikkben csupán arra szorítkozunk, hogy megismertessük számítási módszerünk *lényegét,* s beszámoljunk a kisérleti programozás néhány fontosabb első tanulságáról.

A géppark kialakításának alternatívái

A Goldberger gyár szövödéjében 1580 szövőgép működik. Közülük 120 speciális rendeltetésű gép, amelyet a kísérleti számításban figyelmen kívül hagytunk. A többi 1460 mechanikai (nem-automata) szövőgépet némi egyszerűsítéssel (kisebb szélesség-különbségek elhanyagolása stb.) műszaki szempontból egyformának tekintettük. A továbbiakban ezt nevezzük az üzem r é g i g é p p a r k jának.

* „A pamutszövőipar optimális beruházási programjának meghatározása. Első beszámoló: A Goldberger-gyári kísérleti programozás tapasztalatai." Készítette Kornai János; dr. Pécsi János és Marcsányi Zoltán közreműködésével. (Sokszorosítva.)

Számításainkkal a következő kérdésekre kerestük a feleletet:

1. Hányat működtessünk tovább változatlan formában a régi géppark gépei közül?
2. Hány régi gépet szereljünk le?
3. Hány régi gépen hajtsunk végre korszerűsítést?
4. Hány és milyen típusú új gépet szerezzünk be?
5. Milyen karbantartási-nagyjavítási rendszer, működési szisztéma szerint dolgozzanak a gépek?*

Tulajdonképpen igen sok alternatíva áll előttünk. Számukat azonban célszerű csökkenteni. Ezzel kapcsolatban bevezettük a gépcsoport fogalmát. Gépcsoportnak neveztük el az olyan gépek összességét, amelyek *a)* képesek egy meghatározott termék vagy termékcsoport (jelen esetben: a sima nyers pamutszövet) előállítására; *b)* műszaki jellemzőik szempontjából azonosak (vagy legalábbis csaknem azonosak); és *c)* egyforma karbantartási-nagyjavítási rendszer, egyforma „működési szisztéma" szerint dolgoznak. A definíció tüstént világosabb lesz, ha felsoroljuk, milyen gépcsoportokat vettünk figyelembe a Goldberger-gyári számításnál.

1. gépcsoport. Ez a régi géppark gépeiből áll. A gépek — az eddigi gyakorlatot folytatva — 4 éves nagyjavítási cuklusidővel működnek. Ez a gépcsoport jelenti tehát a jelenlegi technika és a jelenlegi működési szisztéma konzerválását.

2. gépcsoport. Ez is a régi géppark gépeiből áll — csakhogy ezek nem 4, hanem 6 éves nagyjavítási ciklusidővel működnek. A ciklusidő elnyújtása természetesen módosítja a gép teljesítőképességét, valamint üzemeltetési és nagyjavítási költségeit. Egyébként ez az egyedüli gépcsoport, amelynél a jelenlegitől eltérő ciklusidőt tételeztünk fel. Kifejezetten azért iktattuk be számításinkba, hogy tanulmányozhassuk: hogyan hat a beruházási programra a működési szisztéma esetleges megváltozása, a nagyjavítási ciklusidő elnyújtása.**

3. gépcsoport. Úgynevezett „ráépített automatával" korszerűsített régi gépek csoportja. Ez is a régi géppark gépeiből áll, amelyeket azonban jelentős összegű beruházással automatikus szövőgépekké alakítottak át.

4. gépcsoport. Az új mechanikai gépek csoportja. Ezek mind műszaki adottságok, mind működési szisztéma tekintetében azonosak az 1. gépcsoport gépeivel. A különbség: az 1. gépcsoport a régi géppark gépeiből áll, míg a 4. gépcsoport gépeit csak a tervidőszak alatt vesszük meg és szereljük fel. A 4. gépcsoport beiktatásával azt akartuk tanulmányozni: vannak-e olyan feltételek, amelyek mellett célszerű aránylag korszerűtlen — viszont olcsó — nem-automata gépekkel bővíteni a gépparkot.

* Ha egy szövőgépen 4 évenként hajtanak végre nagyjavítást, úgy – megfelelő kis- és középjavításokkal – biztosítható, hogy a gép teljesítőképessége és üzemeltetési költsége (állandó leterhelés esetén) állandó maradjon. Ez a gép *egyik* lehetséges „működési szisztémája" – de nem az egyedüli. Elképzelhető például, hogy a gépen csak 6 évenként hajtunk végre nagyjavítást, vállalva, hogy a nagyjavítási ciklusidő vége felé némileg romlik a gép teljesítőképessége, s nőnek a karbantartási költségek. Ez egy másik lehetséges szisztéma. Kidolgozhatók más variánsok is. A gép *működési szisztémája* tehát a gép karbantartásának és nagyjavításának meghatározott rendszere, amely – bizonyos fokig – determinálja a gép teljesítőképességét és üzemeltetési költségeit.

** Más hasonló modellbe beiktathatunk *több* olyan gépcsoportot is, amely a jelenlegitől eltérő ciklusidővel, eltérő működési szisztémával dolgozik, hogy sokrétűbbé váljék az összehasonlítás.

5., 6. *és* 7. *gépcsoport.* Mindegyikhez egy-egy automata-típus tartozik; valamennyit a tervidőszak alatt kell beszerezni. Az 5. gépcsoport gépei aránylag kevésbé termelékenyek — viszont a legolcsóbbak. A 7. gépcsoport: a legtermelékenyebb és legdrágább automaták. A 6. gépcsoport termelékenység és ár szempontjából az előbbi két gépfajta között helyezkedik el. (Felesleges lenne a gép-márkák részletezésével terhelni a textiliparban nem járatos olvasót.)

Összefoglalva: az 1., 2. és 3. gépcsoport a *régi* géppark továbbélő gépeiből áll, a 4., 5., 6. és 7. gépcsoport pedig a tervidőszakban beszerzendő *új* gépekből.

A tervidőszak első napján, 1961. január 1-én az 1. gépcsoport 1460 gépből áll; a többi gépcsoport létszáma nulla. *Programozásunkkal arra akarunk választ adni: hány gépből álljon egy-egy gépcsoport az utolsó tervévben.* A továbbiakban a gépcsoportokhoz 1965. január 1-én tartozó gépek számát nevezzük a gépcsoport á l l o m á n y á n a k. Az i-edik gépcsoport állományát x -vel jelöljük (i = 1,2, . . . ,7).

A g é p p r o g r a m: az x értékek rendszere, amelyet a következőképpen jelölünk: $(x_1, x_2, \ldots, x_7)$. Ez az értékrendszer, vagyis a gépcsoportok állománya jelenti programozásunk *akcióparaméterét;* azt a paramétert, amelyet (bizonyos korlátok között) a programról döntő szerv határoz meg.

A program feltételei

Annak a gépprogramnak, amelyet meghatározunk, ki kell elégítenie néhány előre megszabott feltételt.

Először. A gépcsoport-állomány, x_i lehet pozitív szám (pl. legyen 500 legtermelékenyebb automata az 1965. évi gépparkban), vagy lehet nulla (pl. ráépített automatával korszerűsített régi gép ne legyen a gépparkban), de természetesen negatív szám nem lehet. Matematikai formában ezt a feltételt a következőképpen fejezzük ki:

$$x_i \geqq O \qquad (i = 1,2,\ldots,7). \tag{1}$$

Másodszor. Láttuk, hogy az 1., 2. és 3. gépcsoport — noha egyben-másban különbözik egymástól — egyaránt a régi géppark 1460 gépének valamilyen formában való továbbműködtetését jelenti. Ezért ki kell mondani a következő feltételt:

$$x_1 + x_2 + x_3 \leqq 1460. \tag{2}$$

Szavakkal: a régi géppark gépeiből álló gépcsoportok állományának összege nem lehet nagyobb a régi gépparknál.

(Közbevetőleg megjegyezzük: ebből levezethető a *leszerelendő* régi gépek száma. Jelöljük ezt x_0-val.)

$$x_0 = 1460 - (x_1 + x_2 + x_3). \tag{3}$$

Vagyis azokat a gépeket kell leszerelni, amelyeket a gépprogram az 1., 2. és 3. gépcsoport egyikébe *sem* sorol be.

Harmadszor. A felsőbb szerv előírja a szövöde 1965-ben, a tervidőszak utolsó évében teljesítendő t e r m e l é s i t e r v é t.

Jelöljük q_i-ivel az i-edik gépcsoport egy gépének évi teljesítő képességét, a gép normális kihasználása és a termelés adott cikk szerinti

összetétele esetén.* Jelöljük továbbá Q-val az előírt termelési tervet. (Mindkettőt azonos műszaki mértékegységgel: vetésszámmal mérjük.) Feltesszük, hogy nem fűződik különösebb népgazdasági érdek a termelési terv túlteljesítéséhez. A gépprogramnak eszerint ki kell elégítenie a következő feltételt:

$$(4) \qquad \sum_{i=1}^{7} q_i x_i = Q \qquad \begin{matrix} q_i > O \quad (i = 1,2,\ldots,7). \\ Q > O \end{matrix}$$

Szavakkal: 1965-ben a szövödében működő gépek együttes teljesítőképessége legyen egyenlő a termelési tervvel.

Negyedszer. A felső szerv meghatározott nagyságú bruttó beruházási keretet bocsát a szövöde rendelkezésére az 1961—1964. éves időszakra. Jelöljük ezt B-vel. Ebből kell fedezni:

1. a gépek nagyjavítását,
2. a régi gépek korszerűsítését,
3. az új gépek beszerzését és felszerelését.

Azért nevezzük *bruttó* beruházási keretnek, mert ez együttes forrása — a szokásos kifejezésmóddal — a „felújításoknak", a „szinttartó beruházásoknak" és a „fejlesztő beruházásoknak" egyaránt. (A kísérleti modellben általában csak a *gépekkel* kapcsolatos bruttó beruházással foglalkoztunk, az építés költségeivel nem. Az iparági programozásnál ezzel is számolunk majd.)

Megállapítható minden gépcsoport egy gépével kapcsolatos bruttó beruházási költség, amelyet b_i-vel jelölünk. Az 1. és 2. gépcsoportnál ez kizárólag nagyjavítási költség, a 4.—7. gépcsoportoknál az új gép beszerzésének és felszerelésének költsége, a 3. gépcsoportnál pedig a régi gép nagyjavításának, továbbá a korszerűsítéshez szükséges kiegészítő berendezés beszerzésének és felszerelésének együttes költsége. A gépprogramnak ki kell elégítenie a következő feltételt:

$$(5) \qquad \sum_{i=1}^{7} b_i x_i \leqq B \qquad \begin{matrix} b_i > O \quad (i = 1,2,\ldots,7) \\ B > O. \end{matrix}$$

Szavakkal: 1961—1964-ben a gépeknél felmerülő összes bruttó beruházási költség nem lehet nagyobb a bruttó beruházási keretnél.

Ötödször. A program alapján kialakítandó gépparknak el kell férnie a megadott üzemterületen. Egyelőre nyitvahagyjuk azt a kérdést, hogy ez az üzemterület azonos-e a jelenlegi, ténylegesen rendelkezésre álló szövödei üzemterülettel, vagy új, építéssel megnövelt üzemterületről van-e szó. Számunkra most csupán az a fontos, hogy ez a programozáskor már adott nagyság. Az üzemterületet jelöljük L-lel. Ugyancsak ismert a gépcsoportok egy-egy gépének helyigénye, l_i is. A gépprogramnak ki kell elégítenie a következő feltételt:

$$(6) \qquad \sum_{i=1}^{7} l_i x_i \leqq L \qquad \begin{matrix} l_i > O \quad (i = 1,2,\ldots,7) \\ L > O. \end{matrix}$$

Szavakkal: a gépek helyigénye nem lehet nagyobb a rendelkezésre álló üzemterületnél.

Csak azokat a programokat tekintjük lehetséges programnak, amelyek a felsorolt öt feltételnek eleget esznek.

* A pamutszövödékben biztosított a gépek teljes kihasználása.

Az optimális programok

Leheteséges program igen sokféle van. A feladat: megkeresni közülük az *optimálisat.* Modellünkben azt a gépprogramot tekintjük optimálisnak, amely — a megadott feltételek kielégítése mellett — *minimalizálja a géppark fejlesztésével és üzemeltetésével kapcsolatos költségeket.*

A szövöde folyamatos termelése és továbbfejlesztése sokfajta költséggel jár együtt. Nekünk csupán azokat kellett figyelembe vennünk, amelyek nagysága függ a géppark összetételétől és működési szisztémájától. Minden egyéb költséget figyelmen kívül hagyhattunk. *A gépektől függő költségeknek* tekintettük a következőket:

1. Az új gép beszerzési ára; 2. Felszerelési (illetve átalakítási) költség; 3. Nagyjavítási költség; 4. Szövőbér, járulékokkal és közterhekkel; 5. A tártöltők és a lakatosok bére, járulékokkal és közterhekkel. E közvetett munkakörök létszáma függ leginkább a géppark összetételétől; 6. Energiaköltség; 7. Segédanyag-költség; 8. Karbantartási anyagköltség; 9. A kereszt-csévélés és vetülék-csévélés költsége. Ezeket az előkészítő műveleteket csupán egyes automatagép-típusok (3., 5. és 6. gépcsoport) beállítása esetén szükséges a teljes vetülék-fonal mennyiségnél elvégezni; 10. A fonalminőség javításához szükséges anyagköltség-többlet. Az automatagépek ugyanis csak jobb minőségű fonallal képesek a kívánt teljesítőképességet elérni.

Láthatjuk, hogy pl. az anyagköltségek nagy részét nem tekintettük géptől függő költségnek. (Az iparági programozásnál még némileg tovább bővítjük a számításba bevont költségek körét.)

A felsorolt tízféle k ö l t s é g e l e m számszerű nagysága gépcsoportonként eltérő. Feltételeztük azonban, hogy egy gépcsoporton *belül* (egyébként változatlan körülmények mellett) egy-egy ilyen költségelem összege a gépcsoport állományával *arányosan* változik. Tehát pl. az 1. gépcsoporthoz tartozó 10 régi gép áramköltsége éppen tízszer annyi, mint 1 régi gépé; 1000 darab legfejlettebb automata működéséhez szükséges szövőbérköltség százszor annyi, mint 10 ugyanolyan géphez stb. Ez a feltételezés (amely egyébként csak csekély, elhanyagolható egyszerűsítést tartalmaz a valósághoz képest) nagy jelentőségű modellünk szempontjából. Ez az alapja annak, hogy a költségfüggvény, amelynek minimalizálására törekszünk, *lineáris* jellegű legyen.

A költségelemek különböznek egymástól felmerülésük *időpontja* szerint:

— — Az új gép beszerzésére, felszerelésére *egyszer* kerül sor (nevezzük az ilyen ráfordításokat a továbbiakban i n i c i á l i s b e r u h á z á s i k ö l t s é g n e k).

— — A nagyjavítás *időközönként ismétlődő* költséget okoz.

— — A 4.—10. pontok alatt felsorolt ü z e m e l t e t é s i k ö l t s é g ek *folyamatosan* merülnek fel.

Problémát okoz e háromféle — a felmerülés időpontjában egymástól eltérő — költség egyesítése. Erre a célra többféle számítási technika kínálkozik. Az egyik számítási módszer — s egyelőre csak erről szólunk — analóg azzal, amit az Országos Tervhivatal által hivatalosan előírt beruházásgazdaságossági mutatónál alkalmaznak. Nevezzük az i-edik

gépcsoport egy gépére jellemző évi működési költségnek és jelöljük c_i-vel a következő költségösszeget:

$$(7) \qquad c_i = p_i + f_i \cdot 0{,}2 + \frac{g_i}{T_i} \qquad (i = 1,2,\ldots,7),$$

ahol p_i = az i-edik gépcsoport egy gépének évi üzemeltetési költsége;
f_i = az i-edik gépcsoport egy gépével kapcsolatos iniciális beruházási költség (ha van ilyen). Az ehhez tartozó 0,2-es együttható az OT-mutatóban alkalmazott „eszközlekötési" együttható („egyszerű kamatláb");
g_i = az i-edik gépcsoport egy gépének egyszeri nagyjavítási költsége;
T_i = az i-edik gépcsoportra jellemző ciklusidő.

Mármost a gépprogramot úgy kell meghatározni, hogy a szövöde összes gépköltsége, C minimális legyen:

$$(8) \quad C = C(x_1,x_2,\ldots,x_7) = \sum_{i=1}^{7} c_i x_i = \text{minimum!} \qquad \begin{matrix} c_i > O \\ (i = 1,2,\ldots,7) \end{matrix}$$

Ez programozásunk célfüggvénye.

Most már előttünk van a programozás egész modellje. Olyan *lineáris programozási feladattal* állunk szemben, amelynek 7 változója és 4 feltételi egyenlete van (a változók nem-negatív természetét kimondó feltételen kívül). A számítást a szakirodalomból ismeretes, úgynevezett *szimplex eljárással* hajtottuk végre.

Hogy kísérleti számításaink tanulságosabbak legyenek, a programozást összesen *16 változatban* végeztük el. Valamennyi változatnál azonos a modell *általános szerkezete*. Meg akartuk azonban tudni: mennyiben módosul a program, ha kisebb vagy nagyobb termelési tervet, beruházási keretet, üzemterületet szabunk meg, s ha különféleképpen határozzuk meg a célfüggvényt. A következő paraméterek szerepelnek a különböző feladat-változatokban eltérő nagysággal (felesleges lenne kitérni e paraméterek számszerű nagyságára is; megelégszünk csupán a jelölések felírásával):

$Q^{(1)}$ = normál termelési terv. Ez kb. megfelel a szövöde jelenlegi termelési színvonalának.
$Q^{(2)}$ = felemelt termelési terv. Ez kb. 11%-os emelést jelent a normál termelési tervhez képest.
$L^{(1)}$ = jelenlegi üzemterület.
$L^{(2)}$ = megnövelt üzemterület. Feltettük, hogy új épülettel bővült az üzem területe.
$B^{(1)}$ = normál bruttó beruházási keret. Ez kb. megfelel a jelenlegi keretnek.
$B^{(2)}$ = felemelt bruttó beruházási keret. Ez az előbbi többszöröse; elegendő a szövöde nagyarányú műszaki rekonstrukciójához.
$B^{(3)}$ = felemelt bruttó beruházási keret, építési költségekkel csökkentve. Ez azonos $B^{(2)}$-vel, de levonva belőle a szövöde bővítéséhez ($L^{(2)}$ megteremtéséhez) szükséges építési költséget.

$c_i^{(1)}$ = diszkontált költségösszeg 10%-os kamatlábbal. Itt a célfüggvényt a korábban leírt számításmódtól eltérő technikával, az úgynevezett *diszkontálás* segítségével képeztük.*

$$(9) \qquad c_i^{(1)} = \sum_{t=1}^{25} \frac{k_i(t)}{1{,}1_t}.$$

$c_i^{(2)}$ = diszkontált költségösszeg 8%-os kamatlábbal.

$c_i^{(3)}$ = évi működési költség. (Ez az OT-mutatóval analóg forma, amelyet fentebb, a célfüggvény első kifejtésénél részletesen tárgyaltunk.)

$c_i^{(4)}$ = diszkontált költségösszeg 10%-os kamatlábbal, emelkedő bérek alapján számolva. Ez általában egyezik $C^{(1)}$-gyel, azzal a különbséggel, hogy azt változatlan béreket feltételezve számoltuk. Ennél viszont feltettük, hogy a bérek rendszeresen, meghatározott ütemben emelkednek. (A továbbiakban $c_i^{(1)}$-et, $c_i^{(2)}$-t, $c_i^{(3)}$-at és $c_i^{(4)}$-et gyűjtőfogalomként g é p k ö l t s é g nek, a gépköltség négyféle válfajának nevezzük.)

A programozás valamennyi változatában azonosak voltak a következő paraméterek: q_i, a teljesítő képesség; l_i, a helyigény és b_i, a bruttó beruházási költség. A többi paramétert a különböző változatokban a következőképpen határoztuk meg:

A programozási feladatváltozatok

A feladatváltozat sorszáma	Termelési terv Q	Bruttó beruházási keret B	Üzemterület L	Gépköltség c_i
I.	$Q^{(1)}$	$B^{(1)}$	$L^{(1)}$	$c_i^{(1)}$
II.	$Q^{(1)}$	$B^{(1)}$	$L^{(1)}$	$c_i^{(2)}$
III.	$Q^{(1)}$	$B^{(1)}$	$L^{(1)}$	$c_i^{(3)}$
IV.	$Q^{(1)}$	$B^{(1)}$	$L^{(1)}$	$c_i^{(4)}$
V.	$Q^{(1)}$	$B^{(2)}$	$L^{(1)}$	$c_i^{(1)}$
VI.	$Q^{(1)}$	$B^{(2)}$	$L^{(1)}$	$c_i^{(2)}$
VII.	$Q^{(1)}$	$B^{(2)}$	$L^{(1)}$	$c_i^{(3)}$
VIII.	$Q^{(1)}$	$B^{(2)}$	$L^{(1)}$	$c_i^{(4)}$
IX.	$Q^{(2)}$	$B^{(2)}$	$L^{(1)}$	$c_i^{(1)}$
X.	$Q^{(2)}$	$B^{(3)}$	$L^{(2)}$	$c_i^{(1)}$
XI.	$Q^{(2)}$	$B^{(3)}$	$L^{(2)}$	$c_i^{(3)}$
XII.[1]	$Q^{(2)}$	∞	$L^{(1)}$	$c_i^{(1)}$
XIII.	$Q^{(2)}$	∞	$L^{(1)}$	$c_i^{(3)}$
XIV.	$Q^{(2)}$	∞	$L^{(1)}$	$c_i^{(4)}$
XV.	$Q^{(2)}$	$B^{(2)}$	∞	$c_i^{(1)}$
XVI.	$Q^{(2)}$	$B^{(2)}$	∞	$c_i^{(3)}$

[1] A XII., XIII. és XIV. változatnál feltételeztük, hogy a bruttó beruházási keret nincsen előre megkötve. Hasonlóképpen a XV. és XVI. változatnál azt feltételeztük, hogy az üzemterület (vagyis gyakorlatilag az építési beruházási keret és az építés műszaki lehetősége) nincs előre megkötve. Ezt jeleztük abban a formában, hogy $B=\infty$, illetve $L=\infty$.

* Legyen $k_i(t)$ az i-edik gépcsoport egy gépével kapcsolatban a t-edik évben felmerült költség ($t = 1,2, \ldots 25$.) A kamatos kamatláb: 0,1. Ezesetben az i-edik gépcsoport egy gépének diszkontált költségösszege:

A programozási feladat-változatokat számszerűen megoldva eljutottunk 16 optimális programhoz. Ezeket az alábbi táblázatban ismertetjük.

Az optimális programok

Gépcsoportállomány (x_i) / Feladatváltozat sorszáma	1 Régi gép 4 éves ciklussal	2 Régi gép 6 éves ciklussal	3 Korszerűsített régi gép	4 Új mechanikai gép	5 Legolcsóbb automata	6 Közepes árú automata	7 Legdrágább automata
I.	1452	0	0	0	0	0	0
II.	1452	0	0	0	0	0	0
III.	1452	0	0	0	0	0	0
IV.	1446	0	0	0	5	0	0
V.	1452	0	0	0	0	0	0
VI.	1452	0	0	0	0	0	0
VII.	1452	0	0	0	0	0	0
VIII.	0	0	0	0	1324	0	0
IX.*	—	—	—	—	—	—	—
X.	1460	0	0	157	0	0	0
XI.	1460	0	0	157	0	0	0
XII.	905	0	0	0	0	0	611
XIII.	905	0	0	0	0	0	611
XIV.	0	0	0	0	963	0	481
XV.	1460	0	0	157	0	0	0
XVI.	1460	0	0	157	0	0	0

* A IX. feladatváltozat nem oldható meg.

Hangsúlyozom: a táblázat nem egyszerűen 16 *lehetséges* programot ismertet. Mind a 16 program *optimális* — mindig azoknak a konkrét számszerű feltételeknek megfelelően, amelyeket egy-egy változat számára megszabtunk.

Következő oldalon lévő táblázatunkban ismertetjük az optimális programok néhány jellemző adatát.

Néhány tanulság

Óvakodnunk kell attól, hogy a kísérleti programozásból, amely kifejezetten a számítási *módszerek* tisztázását szolgálta, túlságosan messzemenő következtetéseket vonjunk le, különösen a közvetlen beruházási feladatokat illetően. Azt a kérdést, hogy végül is milyen gépeket állítsunk be, majd csak az *iparági* programozás alapján szabad eldönteni.* Néhány közgazdasági szempontból figyelemre méltó következtetés azonban máris adódik.

* A kísérleti programozásról készült tanulmányt számos textilipari szakértő alaposan megvitatta, s néhány műszaki-gazdasági adat, (a teljesítőképességre és a költségekre vonatkozó egyes adatok) megváltoztatását ajánlotta. Ezek a számszerű változások is nyilván módosítják majd a *végleges* iparági program konkrét összetételét.

Az optimális programok néhány jellemzője

Változat sorszáma	A szövőde összes gépköltsége 1000 Ft C***	Leszerelendő régi gépek száma x_0	Felhasznált bruttó beruházási keret 1000 Ft $\sum_{i=1}^{7} b_i x_i$	Fel nem használt bruttó beruházási keret 1000 Ft $B-\sum_{i=1}^{7} b_i x_i$	Igénybe vett üzemterület m² $\sum_{i=1}^{7} l_i x_i$	Igénybe nem vett üzemterület m² $L-\sum_{i=1}^{7} l_i x_i$
I.	394 073	8	10 309	191	11 616	84
II.	463 472	8	10 309	191	11 616	84
III.	43 415	8	10 309	191	11 616	84
IV.	512 749	14	10 480	20	11 611	89
V.	394 073	8	10 309	60 691	11 616	84
VI.	463 478	8	10 309	60 691	11 616	84
VII.	43 415	8	10 309	60 691	11 616	84
VIII.	497 030	1460	56 535	14 465	11 254	496
IX.*	—	—	—	—	—	—
X.	442 010	0	14 495	41 505	12 936	1364
XI.	49 180	0	14 495	41 505	12 936	1364
XII.**	471 443	555	109 318	—	11 700	0
XIII.**	62 418	555	109 318	—	11 700	0
XIV.**	559 634	1460	122 121	—	11 697	3
XV.**	442 010	0	14 495	56 505	12 936	—
XVI.	49 180	0	14 495	56 505	12 936	—

* A IX. feladat nem oldható meg.

** A XII.—XIV. feladat-változatokban a bruttó beruházási keret, a XV.—XVI. feladat-változatokban pedig az üzemterület nem korlátozott.

*** Felhívjuk a figyelmet arra, hogy a gépköltségek oszlopában szereplő adatokat nem lehet közvetlenül összehasonlítani. Itt különböző célfüggvények adatai szerepelnek, s ezek számszerűen szükségképpen eltérnek egymástól (pl. az egyszerű kamatozásra épített *évi* működési költség alig egyhatoda-egynyolcada a *hosszabb időszakra* diszkontált költségösszegnek).

1. *A „kamat"-probléma.* Hasonlítsuk össze az I., II. és III. feladatváltozatot. A feltételek mindháromnál azonosak, viszont eltérőek a célfüggvények. Az első kettőnél a diszkontált költségek minimalizálása a feladat (az elsőnél 10, a másodiknál 8%-os kamatlábbal), a harmadiknál pedig az „egyszerű kamatozásra" épülő, 20%-os kamatlábat alkalmazó évi működési költség minimalizálása. E különbség ellenére az optimális program mind a három esetben *azonos.*

Hasonlóképpen párhuzamba állíthatjuk az V., VI. és VII. feladatokat, a X. és XI. feladatpárt, a XII. és XIII. feladatpárt, a XV. és XVI. feladatpárt. Minden ilyen párnál azonosak a feltételek, de eltérőek a célfüggvények. Valamennyi esetben azt látjuk: az optimális programok a párhuzamos feladat-változatoknál *azonosak.*

Tanulság: *programunk kevéssé „kamatérzékeny".* A 8 és 10%-os kamatos kamatlábbal végrehajtott diszkontálás és a 20%-os egyszerű kamat mellett teljesen azonos optimális programhoz jutunk, ha a *feltételek* (beruházási keret, termelési terv stb.) egyébként azonosak.

Ez a következtetés egyelőre csupán ebből a konkrét számszerű példából adódik; általánosabb érvényű megállapításokhoz további vizsgálatok szükségesek. Kutatásaink során igyekszünk majd matematikai formulát találni annak meghatározására: melyek azok a *határok,* amelye-

ken belül maradva a kamatláb változása még nem módosítja az adott optimális programot.*

2. *Az építés és a gépcsere.* Elterjedt az a nézet, hogy általában gazdaságosabb új építés helyett a régi gépeket a meglevő területen korszerűbbre kicserélni. Mennyiben igazolta a kísérleti programozás ezt az elvet?

A probléma általában akkor élesedik ki, ha a volumen növelésére van szükség. Hasonlítsuk össze a IX., X., XII. és XV. feladat-változatot. Mindegyiknél felemelt termelési tervet kell teljesíteni, a célfüggvény is mindegyiknél azonos.

A IX. feladat-változat a bruttó beruházási keret nagyarányú felemelése ellenére (10,5 millióról 71 millióra) *megoldhatatlan* az adott üzemterületen. A X. feladat-változat megszerkesztésénél feltételeztük, hogy a IX. változatban engedélyezett beruházási keret egy részét építésre fordíthatják. A feladat most már megoldható! Sőt, a 3. táblázatból kiderül: nincsen szükség sem az egész gépberuházási keret kihasználására, sem az egész engedélyezett új üzemterület megépítésére, mindkettőből jóval kevesebb is elég. A XV. változat még tovább megy: tovább emeli a bruttó beruházási keretet és egyáltalán nem korlátozza az üzemterület bővítését. A költségek minimalizálásához mégsem érdemes meszszebbre menni, mint az előbb tárgyalt IX. esetben — az optimális program azonos az ottanival (1460 régi és 157 új mechanikai, nem-automata gép).

Mi történik akkor, ha a jelenlegi üzemterület nem bővíthető — s ugyanakkor az irányító hatóság ragaszkodik a felemelt termelési terv teljesítéséhez is? Akkor erősen emelnie kell a bruttó beruházási keretet. Ezt a helyzetet reprezentálja a XIII. feladat-változat, amelynél nem kötöttük meg előre a beruházási keretet. A feladat megoldható — csakhogy a megoldás igen drága. A program végrehajtása ez esetben összesen 109,3 millió forintos bruttó gépberuházást igényel, ellentétben a X. változattal, amelynél lehetővé tettük az építést, s amely mindössze 29,5 millió forint bruttó beruházást (gép + építés) tett szükségessé. Igaz, a XV. program szerint beállításra kerülő legtermelékenyebb automatagépek folyamatos megtakarítást hoznak majd az üzemeltetési költségekben. De még ez sem billenti a mérleget ennek a megoldásnak az oldalára. A XII. változat esetén az összes diszkontált költség, C = 471,5 millió forint. Ezzel szemben a X. változatnál, amelynél engedélyeztük az építést, az építési költségekkel megnövelt C csak 455 millió forint, vagyis kevesebb. (Ebből az építés diszkontált költsége 13,6 millió.)

Az elmondottakból három tanulságot vonhatunk le.

a) Az a tétel, hogy *mindenképpen* gazdaságos új építés helyett a meglevő üzemterületen gépcserét végezni, *általános* érvényű elvként nem fogadható el. Egyes esetekben ez gazdaságos, más esetekben nem — mindig a konkrét feltételektől függően.

b) Az építőipar szűk kapacitása természetesen kényszerítheti a tervező szerveket, hogy az építésnek korlátot szabjanak. Mindenesetre igen óvatosan kell dönteni arról, mikor célszerű eleve kizárni az építés lehetőségét.

* A beruházások gazdaságossági számításaiban felhasznált névleges kalkulatív „kamatláb" számos bonyolult elméleti és gyakorlati problémát vet fel. Például igen fontos tisztázni, milyen megfontolások alapján kell meghatározni e kamatláb közgazdaságilag indokolt számszerű nagyságát. Ezekre a problémákra itt nem térhetek ki.

c) Amennyiben elkerülhetetlen építési keret megszabása, úgy a javasolt számítási módszer segítségével megszabható a beruházási program *relatív* optimuma a kereten belül.

3. *A bérváltozások.* Hasonlítsuk össze az V. és a VIII. feladat-változatot. A feltételek azonosak. A célfüggvény is megegyezik annyiban, hogy mindkettőnél a diszkontált költségek minimalizálása a feladat, 10%-os kamatláb mellett. Az eltérés: az V. feladatnál változatlan bérekkel számoltunk, a VIII.-nál pedig emelkedő bérekkel. Láthatjuk, hogy a két feladat-változat optimális programja között érdemleges a különbség: az előbbinél csupa nem-automata gépből, az utóbbinál viszont automatákból áll a géppark.

Hasonlóképpen szembeállíthatjuk a XII. és a XIV. feladatváltozatot is. A tendencia azonos: ha emelkedő bérekkel számolunk, úgy ez a technikai fejlesztés irányába viszi a programot; mechanikai gép helyett automatagép, kevésbé termelékeny automata helyett termelékenyebb automata beállítását eredményezi. Ha az előbb azt állapítottuk meg, hogy programunk kevéssé „kamatérzékeny", most viszont azt kell leszögeznünk: *a program erősen „bérérzékeny"*.

Kérdés: melyik számításmódot tekintsük közgazdaságilag indokoltnak? A beruházásgazdaságossági számításokat, beleértve a jelenleg hivatalosan előírt OT-mutató kiszámítását, mindeddig változatlan bérek alapján végezték. Meggondolandó, nem kellene-e áttérni az emelkedő bérekkel való számolásra, hiszen a reálbérek emelkedésének tendenciájával jogosan számolhatunk.

A kérdés igen bonyolult; mellette és ellene egyaránt sok érv hozható fel. A beruházások gazdaságosságával foglalkozó irodalom eddig nemigen vetette fel e problémát, az a továbbiakban vár majd tisztázásra.

4. *Ciklusidő.* Az optimális programok egyikébe sem került bele a 6 éves ciklusidővel működő régi gépek csoportja. Ez alátámasztja a jelenlegi működési szisztéma, a hivatalosan előírt 4 éves ciklusidő helyességét.

Lehetséges azonban, hogy a 2. gépcsoport adatait túlságosan „pesszimistán" rögzítettük. (Gyakorlati tapasztalatok híján ugyanis kénytelenek voltunk becslésekre támaszkodni.) Célszerű lenne, ha néhány részlegnél kísérletképpen az eddigitől eltérő karbantartási-nagyjavítási szisztémára állnának át, s a huzamos megfigyeléssel összegyűjtött adatok alapján vizsgálhatnánk ismét a kérdést.

5. *Gazdaságosság és fejlett technika.* A 7 gépcsoport közül a 6. és 7. jelentik a műszakilag legfejlettebb, legtermelékenyebb változatokat. A 6. gépcsoport mégsem került bele a 16 optimális program egyikébe sem. A 7. gépcsoport pedig csak abban a három esetben szerepel az optimális programban, amelyben felemelt termelési tervet kell teljesíteni az eddigi szűk üzemterületen.

Gyakran találkozhatunk olyan állásponttal, amely — kellő *gazdasági* megfontolások nélkül — síkraszáll a *legfejlettebb* technika bevezetése mellett. A kísérleti programozás tapasztalatai szemléletesen igazolják azt az ismert tételt, hogy *a gazdaságosság és a legfejlettebb technika követelménye nem esik szükségképpen egybe.* Lehetnek olyan feltételek (pl. magas volumen-feladat, aránylag szűkös beruházási keret), amikor célszerű a kevésbé fejlett, de olcsóbb technikát választani.

Összehasonlítás a gazdaságossági számítás szokásos módszerével

Az összehasonlítás céljaira legalkalmasabb az OT-mutató és a $C^{(3)}$ célfüggvénnyel végzett saját számításaink összevetése.

Képezzük a következő törtet:

$$\frac{c_i^{(3)}}{q_i} = \frac{p_i + f_i \cdot 0{,}2 + \frac{g_i}{T_i}}{q_i} \tag{10}$$

A mutatószám láthatóan csak jelentéktelen részletekben tér el a szokásos OT-mutatótól.* Nyugodtan úgy tekinthetjük mint az OT-mutató (lényegtelenül módosított) válfaját.

Gépcsoportjaink rangsora, e mutatószám szerint rendezve a következő:

Rangsorolás a gazdaságossági mutató szerint

Rangsor	Gépcsoport neve	Gépcsoport sorszáma	Gazdaságossági mutató értéke Ft/100 000 vetés	Mely feladat-változatok optimális programjában szerepel*
Első	Régi gép 4 éves ciklussal	1	44,77	III., VII., XI., XIII., XVI.
Második	Régi gép 6 éves ciklussal	2	45,25	—
Harmadik	Új mechanikai gép	4	52,70	XI., XVI.
Negyedik	Legolcsóbb új automata	5	54,80	—
Ötödik	Ráépített automatával korszerűsített gép	3	55,69	—
Hatodik	Közepes áru új automata	6	66,57	—
Hetedik	Legdrágább új automata	7	74,52	XIII.

* Csak azokat a program-változatokat vettük tekintetbe, amelyeknél a $C^{(3)}$ célfüggvényt alkalmaztuk.

Hangsúlyozzuk: ez a táblázat ugyanazokra az adatokra épül, mint amelyekkel a programozást végeztük. Hasonlítsuk össze a táblázat első és utolsó oszlopát. Az 1. gépcsoport, amely a legtöbb optimális programba bekerült, a rangsornak is az első helyén szerepel. Ennyiben a rangsor helyes információt ad. De csak ennyiben — egyébként a rangsorolás nem mond semmit, vagy éppenséggel dezorientál. A rangsor második helyére került a 2. gépcsoport, amely egyetlen optimális programváltozatba sem került bele. A 7. gépcsoport az utolsó helyen szerepel, a 3. és a 6. gépcsoport *után* — holott a 7. gépcsoport bizonyos feltételek (felemelt terv, kötött üzemterület) között bekerül az optimális prog-

* Ilyen eltérések pl.:
a) Az OT-mutató a volument forintban méri, a (8) képletben szereplő q_i mértékegysége viszont a vetésszám. Mivel azonban egyetlen termékcsoportot vizsgálunk és állandó cikkösszetételt feltételezünk, a kétféle mérési mód itt azonos tartalmú.
b) Az OT-mutató a költségek között szerepelteti az egész értékcsökkenési leírást — mi csak az egy évre jutó nagyjavítási költséget (ami kb. megfelel a fejújítási hányadnak).
c) A (8) képletben szereplő tört reciprokja a szokásos OT-mutatónak és így tovább. Mindez *nem lényeges* különbség.

ramba, viszont a 3. és 6. gépcsoport semmilyen feltétel-kombináció mellett sem szerepelt az optimális programban.

Kísérleti számításunk világosan mutatja, mi a különbség a beruházásgazdaságosság megállapításánál alkalmazott szokásos rangsorolási eljárás és az általunk használt programozási eljárás között. *Merev* rangsort kapunk, ha a gazdaságossági mutató szerint hasonlítjuk össze az alternatívákat. A rangsor azt a benyomást kelti, hogy az elején levő alternatívákat *mindig* előnyben kell részesíteni a rangsorban hátul levőkkel szemben. A rangsor érzéketlen aziránt, hogy a termelési terv, a beruházási keret, az üzemterület stb. nagy-e vagy kicsi; nem veszi figyelembe azokat a feltételeket, amelyek közepette a beruházásokat végre kell hajtani.*

Természetesen, a gyakorlati tervezés során a beruházásokról döntő szerv végül mégiscsak kénytelen mérlegelni ezeket a feltételeket. Ilyenkor megkísérli valahogyan összeegyeztetni a gazdaságossági mutatószám által sugalmazott szempontokat a népgazdasági mérlegekben előírt keretekkel, termelési feladatokkal. Az egyeztetés ismételt tárgyalások, az érdekeltek rá-, illetve lebeszélése, próbálkozás útján megy végbe. A végeredmény az, hogy a beruházásról döntő szerv kénytelen maga is elismerni: csak részben vehette figyelembe a gazdaságossági mutatót, mert esetleg éppen a rangsorok élén szereplő alternatívák megvalósításához hiányoztak az adottságok.

Ily módon a gazdaságossági követelményeket és a reális adottságokat egy „tapogatódzási" processzus révén egyeztetik. A mi számítási módszerünk lényege: „tapogatódzás" helyett az egyeztetési processzus egzakt beépítése magába a *gazdaságossági számításba.* Azokat az „adottságokat", amelyeket a beruházásokról döntő szervek eddig a gazdaságossági számítás *után* vettek figyelembe, a program *feltételi egyenleteinek* formájában foglaltuk bele a modellbe. „Miniatür" kísérleti modellünkben csak 4 ilyen feltétel szerepelt. Nagyteljesítményű elektronikus számológép igénybevétele esetén, egy-egy szélesebb, átfogóbb program készítésekor akár 2—300 feltételt is figyelembe vehetünk.

Eddig gyakran hallhattunk ilyesféle panaszokat: „Ez és ez lett volna a leggazdaságosabb változat, de sajnos nem valósíthatjuk meg, mert nincs rá pénz . . ." vagy: „nem valósíthatjuk meg, mert nincs hozzá nyugati deviza" és így tovább. A programozás elejét veszi az ilyen panaszoknak, mert a megvalósítás minden érdemleges feltételét eleve számba vesszük. Az optimális programban szereplő alternatívák megvalósításának lehetősége mindig — mondhatnánk: automatikusan — biztosított (feltéve, hogy körültekintően állapítottuk meg a feltételi egyenleteket). Ez növeli majd a gazdaságossági számítások tekintélyét, mert a beruházásról döntő szervek nem lesznek kénytelenek — a reális adottságok nyomására — újra és újra eltérni a gazdaságossági számítás ajánlásaitól, hanem ténylegesen megvalósíthatják azokat.

A programozás nem ad kezünkbe rangsort; nem mondja meg, hogy valamely alternatíva *általában* jobb-e, mint egy másik. Az igazság ugyanis az, hogy nincsen „általában" gazdaságos beruházási alternatíva.

* Félreértések elkerülése végett: itt nem olyan korlátról van szó, amely speciálisan az OT-mutatót jellemezné. Bármely más beruházásgazdaságossági mutatószám (megtérülési idő, diszkontált fajlagos költség stb.) szerint rangsoroljuk is az alternatívákat, az a tény, hogy puszta *rangsorolást* végzünk az adott feltételeket figyelembe vevő *programozás* helyett, mindenképpen korlátozott értékű eredményekhez vezet.

Közgazdaságilag nem indokolható egy olyan gazdaságossági rangsor, amely mindig, minden körülmények között érvényes. A gazdaságosság kritériumai mindig konkrétek; mindig csak azt lehet megállapítani, hogy *adott feltételek között* mi a viszonylag legkedvezőbb megoldás.

A javasolt eljárás másik fontos előnye: a *kísérletezés* fokozott lehetősége. A kísérlet a természettudomány egyik alapvető kutatási módszere. A természettudós átgondolt elvek szerint változtatja a kísérlet feltételeit, s megfigyeli, hogyan reagál a változásokra a kísérlet tárgya, pl. egy folyadék hogyan reagál a nyomás, a hőmérséklet stb. változásaira.

Hasonlót tettünk mi is, amikor programunkat több változatban készítettük el. Nem más ez, mint sajátos *közgazdasági kísérletsorozat.* Átgondolt elvek szerint változtatjuk a kísérlet feltételeit (jelen esetben: a termelési tervet, a beruházási keretet, a bért, a kamatlábat stb.), és figyeljük: hogyan reagál erre a vizsgálat tárgya, az optimális beruházási program. A kísérlet jellege persze sokban különbözik a természettudomány empirikus kísérleteitől — mi csupán papíron, a számok segítségével kísérletezünk.* A kétféle kísérlet analóg vonása: a módszeresen változtatott feltételek hatásának megfigyelése.

Az ilyen kísérletsorozatnak a jelenlegi körülmények között különösen nagy a jelentősége. Senki sem állíthatja, hogy a pamutszövő ipar számára meghatározott termelési terv vagy építési keret a lehető legjobb, az egyedül lehetséges szám. Éppen ezért fontos, hogy azok a vezető szervek (Országos Tervhivatal, minisztérium), amelyek ezeket a számokat megszabják, előre felmérhessék döntésük hatását. Így idejében láthatják: mi lesz a következménye annak, ha a termelési tervet felemelik vagy nem emelik fel, ha az építést engedélyezik vagy nem engedélyezik stb. Az *ágazati, iparági* programozások több változatban való végrehajtása segíti a *népgazdasági* tervek tökéletesítését is (ami persze nem teszi fölöslegessé, hogy a népgazdasági tervezés metodikáját is továbbfejlesszük).

Kutatási terveinkről

A Goldberger-gyári számítás tapasztalatait felhasználva már hozzáláttunk a pamutszövő iparág méreteiben végrehajtandó programozás munkálataihoz. E program természetesen jóval szélesebb területet fog át. (Pl. 1460 helyett 11 652 egységből álló régi szövőgép-parkkal kell majd számolnunk.) Az üzemi és az iparági modell között azonban nem ez a fő különbség, hanem elsősorban az, hogy az iparági modellben további *műszaki és gazdasági összefüggéseket* veszünk figyelembe. Néhány példa erre:

1. A szövés mellett a *szövőelőkészítés* (vetülék- és keresztcsévélés, felvetés, irelés) gépeivel is foglalkozunk. A programozásnak biztosítania kell az arányosságot a szövés és a szövőelőkészítés különböző vertikumainak kapacitása között.

2. A kísérleti számítás csupán gépberuházási programot adott. Most viszont gépberuházási és *építési* programot határozunk meg. A progra-

* Sokkal olcsóbb a papíron gazdasági kísérleteket végezni, mint a valóságban. Jobb, ha a számokból előre kiderülnek egy-egy feltételkombináció előnyei és hátrányai, nyeresége vagy vesztesége, mint ha az esetleges veszteséget a népgazdaságnak ténylegesen meg is kellene fizetnie.

mozás alapján javaslatot tehetünk arra: mennyi új üzemterületet kell építeni.

3. Szűkös erőforrásnak tekintjük az importgépek vásárlására szolgáló *devizát,* s ezért a feltételek közé iktatjuk a devizakeret betartását.

Az iparági számításnál egy kb. 80 változós, 30 feltételi egyenletes lineáris programozási feladatot kell megoldani. Erre a célra előreláthatólag a hazánkban működő *elektronikus számológépet* vesszük igénybe.

Felvetődik a kérdés: vajon lehet-e és érdemes-e a cikkben leírt számítási módszert másutt is felhasználni? Az itt körvonalazott *konkrét* modell másutt nem alkalmazható. A gazdasági számítások matematikai modelljeit nem lehet — képletesen szólva — konfekcionálva készíteni; ezeket mindig mérték után kell szabni. Más szóval: mindig a szóban forgó terület gazdasági és műszaki adottságai alapján kell a modellt megszerkeszteni. Így pl. még az idén hozzáfogunk a pamut*kikészítőipar* technikai rekonstrukciójának programozásához. Ott más, a szövőiparétól lényegesen eltérő modellre lesz szükség. A szövőiparban sok ezer gépből álló, megközelítően homogén gépcsoportok vannak — a kikészítőiparban kevés géppel van dolgunk, de szinte mindegyik másféle. A kikészítésnél szoros az összefüggés a műszaki fejlesztés és a termék minősége, használati értéke között, a minőség pedig kihat az exportértékesítés lehetőségeire. A nyerssszövet-szükséglet jól tervezhető. Viszont a különböző kikészítési módokra — vagy ami ezzel egyet jelent: a kész szövetek konkrét választékára — irányuló keresletben sok a bizonytalanság. Ezért a kikészítőipari beruházások programozásánál jelentős problémát okoz majd *egyes paraméterek* bizonytalansága.*

A szövőipari és a kikészítő-ipari számításnak mégis lesz egy fontos *közös* vonása: mindkettőnél *programozást* végzünk, abban az értelemben, ahogyan ezt a fogalmat az előbb használtam. Mindkét területen *egy szélesebb ipari egység beruházási problémáját átfogóan, összefüggéseiben vizsgáljuk; a konkrét gazdasági és műszaki adottságok, valamint gazdaságpolitikai követelmények számításbavételével határozzuk meg a legkedvezőbb beruházási tervet.* A beruházásgazdaságossági számításnak ez a *megközelítési módja,* ez az *általános koncepciója* az, amely — nézetem szerint — minden területen alkalmazható. Úgy gondolom: hasznos lenne, ha más iparágakban, ágazatokban is végeznének — a helyi adottságokat tükröző modellek segítségével — hasonló beruházási programozást.

Távol áll tőlem, hogy azt higgyem; ezzel megoldottuk a beruházásgazdaságossági számítások minden problémáját. Még igen sok a tisztázatlan közgazdasági, statisztikai és matematikai probléma (egyikre-másikra e cikkben magam is utaltam); nagyok a kutatómunka feladatai. Mégis úgy vélem, elérkezett az ideje annak, hogy túlhaladjunk a beruházási számítások mai színvonalán, a mutatószámok szerinti összehasonlításon.

A cikkben vázolt programozási eljárások alkalmasnak látszanak arra, hogy *egy lépéssel előbbre* jussunk a beruházási döntések közgazdasági megalapozásában.

* Ez a beruházások programozásának egyik kulcskérdése. Kutatásaimat – egyebek között – azért kezdtem éppen a pamutszövés területén, mert ott ez a nehézség kevésbé élesen jelentkezik.

A paraméterekben rejlő bizonytalansággal kapcsolatban még igen sok a megoldatlan *matematikai* probléma is. (Az ún. sztochasztikus programozás még eléggé kidolgozatlan stb.)

NEMES LÁSZLÓ:

Tulajdonviszonyok és árutermelés*

Néhány év óta széleskörű vita folyik a szocialista árutermelés szükségességének kérdéséről. Ehhez a vitához a legutóbbi időben magyar közgazdászok is csatlakoztak. A kifejtett nézetek fontos jellemzője, hogy a közgazdászok egy része a szocialista árutermelés okait kutatva — lényegében és gyakran formálisan is — elvonatkoztat a szocialista tulajdonviszonyoktól, s ezzel a szocialista árutermelés különös okait elszakítja az árutermelés általános feltételeitől.

Mi az oka, hogy egyes közgazdászok másodrendűként kezelik a tulajdonviszonyokat a szocialista árutermelés szükségességének vizsgálatakor? Mellőzik, holott ismeretes, hogy a marxizmus klasszikusai a termelőeszközök és a munkatermékek sajátos, elkülönült tulajdonában látták azt az okot, amely a társadalmi munkamegosztás talaján árutermelésre vezet.

A döntő ok, amely gátolta és gátolja a klasszikus nézetekre épülő és a szocializmus viszonyait helyesen tükröző elmélet létrejöttét, a *szocializmus és a kommunizmus termelési viszonyainak ki nem elégítő elemzése,* s ennek kapcsán az a *látszólagos ellentmondás,* amely az árutermelés általános szükségességére vonatkozó marxi elmélet és a szocializmus tapasztalati tényei között mutatkozik. Ennek a megállapításnak helyessége kitűnik Erdős Péter cikkének**/*** egyes megjegyzéseiből is. Erdős Péter azok közé a közgazdászok közé sorolható, akik nem a tulajdonviszonyokban vagy nem csak a tulajdonviszonyokban látják a szocialista árutermelés okát. „De maga a tulajdonváltozás mégsem teheti áruvá a termékeket, hiszen a fogyasztási eszközök a kommunizmusban is egyéni tulajdonba kerülnek, anélkül, hogy ezáltal a termék áruvá válna." Majd tovább: „Lényegesen több fenntartással határozhatja csak el magát a közgazdász arra, hogy az állami szektorban termelt, s ugyancsak az állami szektorban felhasznált termelőeszközöket is áruknak deklarálja. Az első nehézség itt abban áll, hogy ezeknek a forgalma nem jelent tulajdonváltozást, s ez merőben ellenkezik az áruról való minden megszokott képzetünkkel." (I. m. 6—7. l.) S mi sem tűnik természetesebbnek, mint a következtetés: ha az össznépi tulajdonon belül mozgó termelőeszközök áruvá lesznek tulajdonváltozás nélkül is, és megfor-

* Hozzászólás az árutermelési vitához. (Vitacikk.)

** Erdős Péter: Értékkategóriák a szocialista tervgazdaságban. (Közgazdasági Szemle. 1959. 1. sz.)

*** Előrebocsátom, hogy lényegében egyetértek Vilmos József és Lackó István: Az árutermelés szükségessége a szocializmusban című cikkének Erdős Péter *koncepciójára* vonatkozó bírálatával. E cikkemben főként olyan problémákat igyekszem kiragadni, amelyek kérdésfelvetésüknél vagy kifejtésüknél fogva újat adhatnak, illetőleg megkönnyítik a későbbiekben elemzendők megértését.

dítva: ha a tulajdonváltozás ténye nem ruházza fel áru jelleggel a kommunizmus létfenntartási eszközeit, akkor nyilvánvalóan a termék árulényegét nem a cserében, a termékek tulajdonváltozásában kell keresni; ha pedig nem a tulajdonváltozás az áruvá-válás feltétele, akkor nem is a tulajdonviszonyok meghatározott formáiban kell megtalálni az árutermelés okát.

Hogy nézeteit az árutermelésről kifejthesse, előbb a cserét, a marxi politikai gazdaságtan áruattributumát kell kiküszöbölnie. Ez persze nem könnyű feladat. Ezért Erdős Péter a közvetlen elemző-bizonyító mód helyett a tudomásul nem vétel kerülőútját választja. Egyrészt úgy, hogy a termékek áru jellegével kapcsolatban csupán a cserét feltételező árusajátosságokat vizsgálja: az értéket, az árat, a pénzt, a gazdasági ösztönzést, de magát a cserét nem. Másrészt úgy, hogy az árutermelés okáról szólva ugyan ismételten és nyomatékosan kijelenti, hogy nem azt kell megmagyarázni, miért van csere, de mint kitűnik, itt az általánosságban vett cserére gondol. S a csere-kifejezés mögött rejlő kettős tartalommal és a cserefogalomnak a társadalmi munkamegosztásra való korlátozásával felmenti magát a tulajdonképpeni probléma megválaszolása alól. Eljárásában főként az érthetetlen, miért szükséges olyan alapossággal bizonyítani, hogy önmagában a társadalmi munkamegosztásból folyó csere nem vezet árutermelésre — amikor még nem volt senki, aki ezt tette volna meg az árutermelés közvetlen okává —, s eközben szót sem ejteni a tényleg magyarázatot kívánó kérdésről: a tulajdonviszonyokkal összefüggő cseréről. Mindez azonban a dolog formai oldalára tartozik. Inkább arra fordítsuk figyelmünket, hogyan elemzi a szerző az árusajátosságokat és hogyan jut el végül a gazdasági ösztönzéshez mint az árutermelés, legalábbis a szocializmusbeli árutermelés közvetlen okához. Gondolatmenete a következő:

— A termék áruvolta legszembetűnőbben abban nyilvánul meg, hogy pénzért kapható.

— A pénz akkor valóságos pénz, ha a munkamennyiség mérése értékkategóriákban történik.

— A magántulajdonosi árutermelés viszonyai között a munkát nem lehet munkaidővel mérni, mert *a)* a társadalmilag szükséges munkaidő ismeretlen nagyság (másodrendű ok) és *b)* az egymástól elszigetelt termelők anarchisztikus termelésének viszonyai között az árarányoknak rendszeresen el kell térniök az értékarányoktól (elsőrendű ok).

— Az igazi áraknak lényeges tulajdonsága az értéktől való eltérés, mert az áraknak eltéréseikkel egyetemben ösztönző, gátló, bizonyos gazdasági cselekedetek irányát kijelölő szerepük van.

A szocializmusban is van eltérés az értékarányok és az árarányok között; a szocializmus árai sem semleges árak, az áraknak és áreltéréseknek itt is van terelő hatásuk.

Az okozat-oki lánc végére értünk. A pénzből mint legszembetűnőbb árujegyből indultunk ki és a *gazdasági ösztönzéshez* mint az *árulét fő bizonyítékához* jutottunk el. „Arra kívántam rámutatni — vonja le a következtetést —, hogy *csak az ösztönzéssel, az irányítással kapcsolatban találkozunk a szocializmusbeli termék specifikus áruoldalaival.* Ha pedig ez így van, akkor kézenfekvő, hogy abban keressük az áru- és értéksajátosságok okát, ami nélkülözhetetlenné teszi az ösztönzést." (I. m. 9. l.) Ebből a gondolatsorból, amely nemcsak a szocialista árutermelésre,

hanem némileg az árutermelés más fajtáira is vonatkozik, a csere-kifejezés még formálisan is hiányzik. Helyét — legalábbis a szocializmust tekintve — az anyagi ösztönzés foglalta el. Az ilyenfajta „csere" azonban nem maradhat következmények nélkül. Erdős Péternek „súlyos árat kell fizetnie", hogy a gazdasági ösztönzésre, valamint a társadalom és az egyén érdekellentmondására alapított koncepcióját fenntarthassa.

Gondolatmenete először akkor bicsaklik meg, amikor az értékkategóriák okát vizsgálva azt a problémakört, amelyet eddig a szocialista árutermelés, illetve az árutermelés általános keretei között elemzett, koncepciójának korlátai miatt, kényszerül áthelyezni a magánárutermelés keretei közé. Ezzel eleve lemond arról, hogy az értékkategóriák létének egységes magyarázatát adja. Ugyanis a magánárutermelés általa megadott érték-okai nem vonatkoztathatók a szocializmusra: a társadalmilag szükséges munkaidőt lényegében ma sem ismerjük kevésbé, mint fogjuk a kommunizmusban és termelésünket ma sem jellemzi az anarchia. De a magánárutermelést tekintve sem válaszolja meg helyesen saját kérdését.

A munka értékként való megjelenésének oka az árutermelés minden formájában: *az elkülönült* (többé vagy kevésbé elkülönült) *tulajdonosok közötti csere.* Az árutermelők elkülönült tulajdonosok, tevékenységük cseréjét termékeik cseréje közvetíti. A cserében termékeiknek csak használati értékét idegenítik el, de „nem engedik ki kezükből" a termékre fordított munkát. A termékeket mint tulajdonosok nem átadják a társadalomnak, hanem eladják. Tulajdonosi létük függ attól, hogy a kapott használati értékben hasonló tömegű társadalmi munkához jussanak, mint amennyi munka az eladott használati értékben megtestesült. De ha egyszer a terméket cserére termelik, megszűnik a munka *közvetlenül* munkaidőben való kifejezésnek minden lehetősége: a termékben foglalt társadalmi munkamennyiség csak közvetve, egy másik termékben, illetve a pénzben fejeződhet ki. A munka a magánárutermelés viszonyai között sem azért ölt értékformát, mert a társadalmilag szükséges munkaidő ismeretlen nagyság és nem is azért, mert a cserearányoknak szükségképpen és rendszeresen el kell térniök a munkaráfordítási arányoktól — habár mindkét megállapítás igaz —, hanem egyáltalán azért, mert a munkamennyiséget a tulajdonosok közötti csere folytán, csak egy másik áru vagy az általános áru meghatározott mennyiségében foglalt munkával lehet kifejezni.

Az elmondottak *nemcsak a magánárutermelő társadalmak közvetetten társadalmi munkájára vonatkoznak, hanem a szocializmus közvetlenül társadalmi munkájára is.* A szocializmus társadalmi munkája azonban közvetlenül társadalmi munkának alacsonyabb, nem teljes érettségű foka. Nem teljes érettségű annyiban, amennyiben a szocializmus tulajdonviszonyainak rendszerében fellelhetők az elkülönültség bizonyos maradványai, vonásai (a társadalmi tulajdon két formája, társadalmi és egyéni tulajdon, az elkülönültség egyes vonásai az össznépi tulajdonban), amelyek feltételezik a termékek adásvételét és amelyek miatt elkerülhetetlen, a társadalmi munkának értékformában való közvetett kifejezése. Nemcsak a lehetőség van meg, hogy tervszerűen számba vegyük a termeléshez társadalmilag szükséges munkát, hanem a szükségesség is, hogy *a társadalmi munka megismert nagyságát termékekben, pénzben fejezzük ki.* A munka közvetlenül társadalmi és

ezért azt mondhatnánk: ennek a terméknek az előállításához ennyi munkaóra szükséges. A munka nem minden tekintetben közvetlenül társadalmi és azt kell mondanunk: ez a termék ennyi forintba kerül. A különbség természetesen nem abban van, hogy a csereeszköz egyik esetben munkaóráról, a másikban forintról szól. Csereeszközünk akkor is érték lenne, ha a számok mellett nem a forint, hanem a munkaóra kifejezés állna. Nem az elnevezésről, hanem a termék és a pénz társadalmi szerepéről van szó. Arról, hogy a szocializmus sajátos tulajdonviszonyai miatt a termékek termeléséhez és forgalmához nemcsak társadalmi érdek fűződik, hanem egyéni és csoportérdek is, hogy a pénz nemcsak a munka társadalmi számbavételének és közvetlen elosztásának eszköze, hanem a sajátosan elkülönült tulajdonosok közötti csere eszköze is.

Erdős Péter elméletének egyik alappillére az a tétel, hogy *csak a gazdasági ösztönzéssel kapcsolatban találkozunk a szocializmusbeli termék specifikus áruoldalaival.* Bármilyen szokatlan is ez a kifejezés — mint ennek az összefoglaló igénnyel fellépő bekezdésnek más kifejezései is, a tartalmi problémák formai vetületeként, meglehetősen szokatlanok és homályosak —, az bizonyos, hogy a gazdasági ösztönzés meghatározó szerepére utal az áruviszonyokkal szemben. De vajon ez a valóságos összefüggés? Nem, az ok-okozati viszony fordított. Erdős Péter szavaival élve: nem a gazdasági ösztönzéssel kapcsolatban találkozunk csak árusajátosságokkal, hanem *csak az áruviszonyokkal kapcsolatban találkozhatunk gazdasági ösztönzéssel.*

Erdős Péter következetesen végigviszi koncepcióját. Nem áll meg a gazdasági ösztönzésnél mint a szocialista árutermelés közvetlen okánál, hanem keresi azt a végső okot, amely magát a gazdasági ösztönzést szükségessé teszi. Nézetei a következőképpen foglalhatók össze. Az árutermelői viszonyokat a termelési viszonyok megváltoztathatatlan elemei magyarázzák meg. A termelési viszonyok azonban nem végső kategóriák, milyenségük a termelőerők állapotától függ. A szocializmus termelőeszközei — amelyek eléggé fejlettek, hogy megkövetelják társadalmitulajdonbavételüket — a kommunizmus termelőeszközeihez viszonyítva fejletlenek. A termelőerők viszonylagos fejletlenségéből két alapvető tény következik a társadalmi vonatkozásaitól absztrahált munka jellegére vonatkozóan: a munka még nem eléggé termelékeny ahhoz, hogy teljes termékbőséget nyújtson, és a munka még nem eléggé kulturált ahhoz, hogy a tömegek feltétlen létszükségletévé váljék. „Olyan körülmények között, amikor a termékek viszonylag szűkösek, és a munka nem általános életszükséglet, eleve megvan egy bizonyos — az eddigi feltételezésekből még csak rendkívül általánosan megfogalmazható — ellentmondás az egyén és a társadalom érdekei között: az egyénnek az a közvetlen érdeke, hogy a társadalomnak mennél kevesebbet adjon (munka formájában) s mennél többet kapjon tőle (termék formájában). Ez az ellentmondás ilyen adottságok esetén mindenesetre megvan, bármilyenek is legyenek egyébként a termelési viszonyok." (I. m. 10. l.) A szerző ezt az ellentmondást teszi meg a szocialista árutermelés és egyáltalán mindenfajta árutermelés végső okának. „Azt az ellentmondást, amelynek mozgásformája a szocializmus előtti mindenféle áru és pénz legáltalánosabban úgy fogalmazhatjuk meg, mint a «termelőszövetkezetként» működő össztársadalom, s e társadalom egyes részei, az egyes termelők közti ellentmondást. Ugyanígy fogalmaz-

hatjuk meg a szocializmusbeli termékek árusajátságai okát képező nemantagonisztikus ellentmondást is, azzal az igen nagy különbséggel, hogy a szocializmusban ez az ellentmondás csak kiegészítő, alárendelt jelenség a társadalom egésze és részei közti alapvető érdekösszhang mellett." (I. m. 14. l.)

Az első, ami szembetűnik és bírálatra szorul: Erdős Péter gondolatmenetének módszere.

Először. Helyesen abból indul ki, hogy a termelési viszonyok „megváltoztathatatlan" elemei határozzák meg az áruviszonyokat. De nem azt elemzi, hogy milyenek is azok a termelésiviszony-elemek, amelyek árutermelésre vezetnek, hanem áttér a termelőerők vizsgálatára, s a termelőerők viszonylagos fejletlenségéből következtet az egyén és a társadalom közötti — egészen a kommunizmusig meglevő — ellentmondásra, az emberek közötti kapcsolatok jellegére, a termelési viszonyok egy elemére. A probléma természetesen nem az, hogy a termelőerők nagy történelmi korszakokat felölelő fejlődéséből von le általános jellegű következtetést több társadalmi rendszer termelési viszonyaira. Ezt megteheti. Jogosan mondhatunk például olyasmit, hogy a termelőerők fejlődése az ókortól a huszadik századig feltételezte a magántulajdon és a kizsákmányolás különféle formáit. A hibát ott követi el, hogy a termelőerők színvonalából *közvetlenül,* a tulajdonviszonyoknak mint a termelési viszonyok alapvető mozzanatának megkerülésével, származtatja a termelési viszonyok egyik, a tulajdonviszonyoktól függő elemét. Így az ok (a termelőerők), az okká vált okozat (a tulajdonviszonyok), valamint az okozat (a társadalom és az egyén viszonylagos érdekellentmondása) hármas láncából a középső tagot önkényesen elhagyja. Ez a logikai ugrás jól szemléltethető egy nem túlságosan távol eső példán. A gazdasági alap meghatározza a társadalom felépítményét, a gazdasági alapot viszont a termelőerők színvonala határozza meg. A társadalom jogi, vallási, erkölcsi, filozófiai nézeteit mégsem vezethetjük le közvetlenül a termelőerők színvonalából.

Másodszor. A termelési viszonyok elemei között kölcsönhatás van. A kölcsönhatás azonban nem változtat azon, hogy a termelési viszonyok rendszerében a tulajdonviszonyoké a primátus. Erdős Péter elemzésében ez az ok-okozati szerep megcserélődik, amikor a társadalom és az egyén érdekellentmondását teszi meg a tulajdonviszonyok, legalább a tulajdonviszonyok bizonyos oldalainak okává. S míg az imént a lánc egy elemének elhagyásáról volt szó, most egy felesleges láncszem ékelődik a termelőerők és a tulajdonviszonyok közé. Ugyanis világos, hogy ha az absztrahált érdekellentmondást a termelőerők közvetlenül meghatározzák, akkor az érdekellentmondás és az adott termelési viszonyok között a meghatározó szerep csak az előbbit illetheti meg. Erre utal Erdős Péter szövege is: „A termelési viszonyok ilyen rendszere esetén azonban az egyén és a társadalom érdekeinek ellentmondása maga is egy sor konkrét, specifikus ellentmondás formájában jelentkezik." S másutt: „A termelőerők elégtelen fejlettsége, a nem-teljes termékbőség talaján egy sor immanens ellentmondást találunk a termelési viszonyok rendszerében . . . Valamennyi ellentmondás csak más-más vonatkozásban való megnyilvánulása a társadalom, s a társadalom részeit alkotó egyének, illetve csoportok érdekei közti ellentmondásnak . . ." (I. m. 10., 12. és 13. l.) Az idézetekből kitűnik, hogy *a)* a szocialista társadalom speci-

fikus ellentmondásai az absztrahált érdekellentmondás megnyilvánulásai; *b)* a szocialista tulajdonviszonyok szerepe — a kérdés vonatkozásában — arra korlátozódik, hogy konkrét formát ad a kommunizmusig mindenütt jelenlevő és árutermelésre vezető elvont ellentmondásnak.

Erdős Péter azt állítja, hogy minden eddigi társadalom történetét az egyén és a társadalom gazdasági érdekellentmondása jellemezte, s hogy ez az érdekellentmondás (a maga konkrét formáiban) árutermelésre vezet. Ez az ellentmondás azonban nem jellemezte az ősközösségi társadalmat, mert éppen a termelőerők legalacsonyabb színvonalának megfelelő tulajdonviszonyok nem engedtek teret kifejlődésének. Ezért tételének érvényességét némileg szűkítve úgy kellett volna fogalmaznia, hogy az nem vonatkozik a termelőerők fejlődésének első szakaszaira. A magántulajdon kialakulása óta a társadalom tagjainak kapcsolatait valóban jellemezték gazdasági érdekellentmondások. De az egyén és a társadalom közti gazdasági érdekellentmondás a társadalmi fejlődés menetének megfelelően sokféle. Ez — egyebek között — abban is kifejeződik, hogy nem mindegyikük „vezet" árutermelésre, nem mindegyikük mozog áru-pénz formában. A rabszolgák és a rabszolgatartók, a jobbágyok és a hűbérurak között is volt gazdasági érdekellentmondás, sőt ezek a rabszolga és a hűbéri társadalom fő ellentmondásai voltak, de ezeknek az alapvető osztályoknak kapcsolatai mégsem öltötték az árukapcsolatok formáját. Ezért ezeket a társadalmi érdekellentmondásokat szintén ki kellett volna rekeszteni az általános érvényűség köréből, s meg kellett volna határozni, hogy melyik is az egyén és a társadalom közti gazdasági érdekellentmondásoknak az a csoportja, amely az áruviszonyok „előidézője". De ezzel a társadalom és az egyén ellentmondása egyszeriben el is veszítette volna absztrahált jellegét. A korlátozás és a körülhatárolás szükségképpen azt eredményezte volna, hogy Erdős Péter a tulajdonviszonyoknál köt ki és csupán *a tulajdonviszonyok meghatározott formáival kapcsolatos érdekellentmondást* jelöli meg áruokként. Ez azonban nyilvánvalóan ellentmondott volna eredeti kiindulópontjának.

De egyáltalán tekinthetjük-e áruoknak a társadalom és az egyén ellentmondását bármely formában is? Csak annyi igaz, hogy az árutermelők cserekapcsolatait gazdasági érdekellentmondás kíséri. Az árutermelésnek és az árutermelők közötti érdekellentmondásnak együttes léte azonban nem jelenti azt, hogy az érdekellentmondás és az árutermelés között ok-okozati kapcsolat van, hogy az ellentmondás a mélyebben fekvő és az árutermelés az általa meghatározott. Az árutermelés ellentmondása nem előzi meg ok módjára az árutermelést, hanem az elkülönült tulajdonviszonyok talaján az árutermeléssel együtt keletkezik. Az árutermelés szükségessége tehát nem az árutermelés gazdasági érdekellentmondásához, hanem az árutermelést ellentmondásával egyetemben meghatározó tulajdonviszonyokhoz fűződik.

Erdős Péter cikkének csak bírálandó részeiről szóltam. Nem érintettem azt a sok eredeti gondolatot és mélyenszántó elemzést, amelyet a cikk tartalmaz. Sajnálatos, hogy ezek az értékes eredmények a szocialista árutermelés szükségessége vonatkozásában, véleményem szerint, hibás koncepció részei.

★

Az árutermelési viszonyok elemzése — a tulajdonviszonyok elemzése. Ezzel a megállapítással lényegében minden marxista közgazdász egyetért mindaddig, amíg arról van szó, hogy a termelőeszközök társadalmi tulajdonának két formája, a kolhoztulajdon miatt az állami vállalatok és a termelőszövetkezetek gazdasági kapcsolatai csak áru-pénz formában valósulhatnak meg. Sokkal kevésbé beszélhetünk a nézetek összhangjáról a létfenntartási cikkek és a termelőeszközök árujellegének okával kapcsolatban. Éppen ezért ezekkel a problémákkal kell foglalkozni.

Miért van áru jellegük az össznépi tulajdonban termelt és az állami vállalatok munkásai és alkalmazottai által elfogyasztott létfenntartási cikkeknek? (A szövetkezeti dolgozók által vásárolt fogyasztási cikkek áruokával nem foglalkozom, erre választ ad a kolhoztulajdon.)

Hogy a fogyasztási cikkeknek vannak áruvonásaik — tapasztalati tény. A fogyasztási cikkek árral, valóságos, mozgásukat szabályozó árral kerülnek forgalomba. A fogyasztási cikkek egyénekhez való áramlásának feltétele a pénz ellentétes irányú áramlása az egyéntől a társadalomhoz. Csere ez, tulajdonváltozás, amelyben a társadalom fogyasztási cikkekkel, a társadalom tagjai pénzzel vesznek részt. A fogyasztási cikkek cseréjéhez az árukapcsolatokra jellemző, de sajátos szocialista formában megnyilvánuló, gazdasági érdekellentmondás fűződik. Az egyénnek az a közvetlen érdeke, hogy pénzéért minél magasabb színvonalon elégítse ki szükségleteit. A társadalom érdeke pedig — mely nem elkülönült gazdasági érdek — az, hogy a termelőerők fejlődésével, a politikai viszonyokkal megszabott színvonalra korlátozza a társadalom, a társadalmi rétegek fogyasztását általában és a használati-értékfajtákból konkréten.

Két tényt találtunk: a termelőeszközök társadalmi tulajdonát, amely kizárja és a fogyasztási cikkek áru jellegét, amely feltételezi a tulajdoni elkülönülést. Mi a feloldása ennek a logikai ellentmondásnak? A magyarázatot a szocializmus kommunizmustól eltérő sajátosságaiban kell keresnünk.

A fogyasztási cikkek áru jellege két körülménnyel függ össze:

1. A létfenntartási eszközök közös használati értékbeli sajátossága, hogy egyéni fogyasztásra szolgálnak és bár társadalmi tulajdonként termelik és hozzák forgalomba őket, az egyénhez kell elkerülniök.

2. A munkaerő viszont, amely az egyénhez „tartozik", csak társadalmilag használható fel és el kell kerülnie az egyéntől a társadalomhoz.

Ezek a tényezők: *a fogyasztási cikkek használati érték minősége, s a munkaerő „természetes tulajdonviszonya" lehetőséget adnak, hogy* meghatározott feltételek között — és a szocializmus feltételei ilyenek — *a fogyasztási cikkek árujegyeket kapjanak,* habár a termelőeszközök magántulajdona megszűnt.

A termelőerők fejlődésének szocializmusbeli színvonalán a létfenntartási cikkek a kommunizmus szükséglet szerinti elosztásához viszonyítva korlátozottan állnak a társadalom rendelkezésére. A munka pedig, alapvetően a termékbőség hiányával mint gazdasági alappal összefüggésben, még nem vált a tömegek elsőrendű életszükségletévé. A társadalom nem elég *gazdag,* hogy „ingyen", korlátozás nélkül adja a társadalom tagjainak a fogyasztási cikkeket, és ezzel összefüggésben a társadalom tagjai nem elég *fejlettek,* hogy munkaerejüket „ingyen" bo-

csássák a társadalom rendelkezésére. *Tulajdoni vonásai vannak a létfenntartási eszközöknek,* mivel a szocializmusban még nem érjük el a termékbőségnek azt a fokát, hogy korlátozás nélkül elégítsük ki a társadalom tagjainak fogyasztási szükségleteit. *S tulajdoni vonásai vannak a munkaerőnek,* mivel a társadalom tagjai nem hajlandók munkájukat „minden további nélkül" a társadalom rendelkezésére bocsátani. *A társadalom mint „tulajdonos" és az egyén mint „tulajdonos" közötti csere, a fogyasztási cikkek áruvá válása a szocializmus számára gazdasági szükségesség.*

A probléma világosabb megközelítése érdekében vizsgáljuk különkülön a két összefüggő tényező szerepét. Tételezzük fel, hogy a termékbőséget még nem értük el, de a kommunista munkaerkölcs már kibontakozott és a társadalom tagjai minden gazdasági kényszer nélkül is képességeik szerint dolgoznak. Az elképzelt esetben az egyén részesedése a személyes fogyasztást szolgáló javakból független lehetne és (legalább bizonyos mértékig) független is lenne a társadalomnak nyújtott munka mennyiségétől és minőségétől, s fordítva: az egyén részvételét a társadalom munkájában nem befolyásolná a fogyasztási eszközök elosztási módja (egyenlő vagy munka szerinti elosztás). A létfenntartási eszközök ekkor is megőriznének bizonyos áruvonásokat. Ezek az áruvonások egyedül a szükséglet szerinti elosztást nem biztosító fogyasztási jószágmennyiségnek a társadalom millió és millió tagja közötti elosztásával lennének kapcsolatosak.

Elvileg két megoldás adódna. Az egyik megoldás — a létfenntartási eszközök mindenre kiterjedő adminisztratív elosztása. Ez a közvetlen elosztási forma elhalványítaná a fogyasztási cikkek árujegyeit. (Teljesen nem szüntetné meg, mivel a fogyasztásicikk-jegyeknek, illetve a fogyasztási cikkeknek lakosság közötti, a bürokratikus elosztást módosító cseréje valamelyest pótolná az elveszett áru jelleget.) Ez az út azonban, a társadalom tagjainak különböző egyéni szükségletei és az uniformizáló elosztási rendszer közötti ellentmondás miatt nem lenne járható. A másik, objektíve egyedül lehetséges megoldás — a fogyasztási javak áru-pénz formák közvetítésével történő szétosztása. A társadalom adott elvek szerint (az elvek most mellékesek) meghatározott értéket képviselő pénzmennyiséget bocsátana az egyén rendelkezésére és az egyén tetszés szerinti választékban vásárolná meg a szükséges termékeket.

Árukapcsolat lenne ez, a társadalom és az egyén közötti sajátos tulajdonváltozás, amikor is a pénzbevételek nagyságának és az árak színvonalának viszonya szabná meg a fogyasztási javakból való részesedés nagyságát és az (értéken vagy értéktől eltérő szinvonalon megszabott) árak befolyásolnák a fogyasztók elhatározásait. Árukapcsolat lenne annak ellenére, hogy úgyszólván: nem lenne árukapcsolati „előzménye", hogy a fogyasztási cikknek mint árusajátosságokkal bíró terméknek nem lenne áru „ellentétele", annak ellenére, hogy a pénz nem valóságos pénzként, nem a társadalom vásárlóeszközeként kerülne a munkásokhoz és az alkalmazottakhoz. Olyan lenne a helyzet, mint — mondjuk — ma a családi pótlékkal, amit a dolgozó teljesített munkájától függetlenül kap, vagy holnap, a kommunista társadalom építésének első szakaszain, amikor a munkához való kommunista viszony — feltételezzük — kibontakozott már, a szükséglet szerinti elosztás azonban még nem terjed ki a fogyasztási cikkek minden csoportjára, és így

a társadalom tagjai pénzt kapnak további szükségleteik kielégítésére. A csere „egyoldalúsága" nem szüntetné meg a létfenntartási eszközök minden árujegyét. *A fogyasztási cikkek mennyiségi korlátozottsága tehát sajátos tulajdoni korlátot állít a társadalom és az egyén közé* — oda, ahol a termelőeszközök társadalmi tulajdona miatt a tulajdoni korlát leomlott már. A fogyasztási cikkeknek ez a sajátos tulajdoni jellege, mely az egyéni szükségletek változatossága miatt a közvetlen elosztást lehetetlenné teszi, vagyis a tulajdoni korlát nem oldódhat meg adminisztratív korlát formájában, áru-pénz viszonyokra vezet.

A létfenntartási eszközök áruvá-válásában azonban döntő szerepet játszik az a másik tényező is, amit szokásosan — bár nem teljesen pontosan — úgy fejezünk ki, hogy „a munka még nem vált életszükségletté".

A szocialista társadalom dolgozója nemcsak munkás, hanem tulajdonosa is a termelőeszközöknek. A szocializmusban a termelőeszközöknek és a termelő kapitalizmusbeli tulajdoni elkülönülése megszűnik és ezzel létrejön a társadalmi és az egyéni érdek alapvető öszhangjának gazdasági alapja. A termelési viszonyok gyökeres átalakulása életre hívja a becsületes, gyakran áldozatos munka teremtő erejének mindennapos tetteit. A kommunista munka kezdetei már a szocializmus építésének első lépcsőfokain létrejönnek és fejlődnek a munkához, a tulajdonhoz, a társadalmi szükségletekhez való új, öntudatos viszony formájában, s a népgazdaság és a kultúra fejlődésének hatalmas előrehajtó erejét képezik. A kommunista munkaerkölcs azonban csak fokozatosan alakul ki. A tömegek tudatának átalakulása elmarad a gazdasági viszonyok átalakulása mögött. A társadalmi és az egyéni érdek termelési viszonybeli összhangjának talaján megtalálhatók az „én" és a „mi" tudati elválasztásából táplálkozó gazdasági jelenségek is. A szocialista munka tömegesen még nem önkéntes, ellenszolgáltatásra nem számító, a közösség érdekében kifejtett munka. Az egyén a termelőeszközök tulajdonosa, de társadalmian, a társadalom többi tagjával *együtt* az, s tulajdonához még nem feltétlen viszonylik úgy, mint sajátjához, mint — mondjuk — a magántulajdonos a tulajdonához. „A munka még nem életszükséglet" mint tudati meghatározás a gazdasági viszonyok nyelvére lefordítva azt jelenti és abban fejeződik ki, hogy az egyén még nem viszonylik minden tekintetben tulajdonosként termelőeszköztulajdonához, és ezért bizonyos fokig tulajdonosként viszonylik munkaerejéhez. A szocializmus emberének tudati elmaradása sajátos tulajdoni korlátot állít a társadalom és az egyén közé, bár ennek gazdasági alapja a termelőeszközök és a munkaerő tulajdoni egyesülésével megszűnt. A munkaerőnek ez a sajátos tulajdoni jellege nem okozza, de teljesebbé, „kétoldalúvá" teszi a társadalom és az egyén közötti árukapcsolatokat, amennyiben áruvonások jellemzik a társadalom és az egyén viszonyát a termelőeszközök és a munka egyesítésének folyamatában is.

Túlterjed az elemzett témán és a cikk keretein annak a bonyolult problémakörnek részletes vizsgálata, hogy mi az oka a termelőeszköztulajdon és a munkaerő-tulajdon tudati szétválasztásának. Röviden a következő főtényezőket említem meg:

1. A múlt tudati maradványaként sokan valóban sajátjuknak csak egyéni tulajdonukat tekintik.

2. A társadalmi tulajdonban levő termelőeszközökkel az egyes ember szükségképpen csak mint a sokmilliós közösség egy tagja rendelkezhet.

3. A fogyasztási javak szocialista elosztása nemcsak nyilvánvalóvá teszi, hanem bizonyos mértékig el is rejti a valóságos tulajdoni összefüggéseket:

a) A javak szükséglet szerinti elosztásának megvalósulásáig az egyén nem meríthet szabadon a tulajdonában levő fogyasztási cikkekből.

b) A fogyasztási cikkek elosztása a társadalom és az egyén közötti adásvételi kapcsolatokon keresztül valósul meg.

c) A munka szerinti elosztás azt a hamis képzetet kelti, mintha az egyén javakból való részesedése egyedül dolgozói mivoltával (munkaerejének minőségével, munkájának mennyiségével és minőségével), de nem tulajdonosi mivoltával lenne kapcsolatos.

4. A termelőerők fejlődésének és a társadalmi munkamegosztásnak szocialista fokán a fizikailag nehéz, egészségre ártalmas, gépiesen egyhangú stb., stb. munkafolyamatokat teljesen még nem küszöböltük ki, és az egyén képességeitől és szakképzettségétől függetlenül sem viszonyul egyenlően a különböző munkákhoz.

A munkaerő sajátos tulajdoni jellege jelentős hatást gyakorol a létfenntartási eszközök áru jellegére. Minőségileg abban a vonatkozásban, hogy nemcsak a szükségletek szerinti elosztáshoz szükséges termékbőség hiánya teszi áruvá a fogyasztási cikkeket, hanem e termékbőség hiányának viszonyai között a munkaerőhöz való tulajdonosi viszonyulás is. Ugyanis világos: nemcsak azért nem áramolhatnak a fogyasztási eszközök szabadon az egyén felé, mert nincs meg a szügséglet szerinti elosztás bősége, hanem azért sem, mert a szocializmusban nincs meg az öntudati alapja annak, hogy gazdasági kényszer, ösztönzés nélkül a társadalom minden tagja, minden munkaterületen és képességei szerint vegyen részt a társadalom munkájában. Mennyiségileg abban a vonatkozásban, hogy a fogyasztási javakból való részesedés nem lehet független a társadalomnak nyújtott munkától, hogy nem valósíthatjuk meg a fogyasztási javak elosztásának bármilyen (egyenlősítő) formáját. A szocializmus számára szükségesség a munka szerinti elosztásban megtestesülő „egyenértékű" csere: a társadalom annyi létfenntartási cikkben tárgyiasult munkát nyújt az egyénnek, amennyit az egyén élőmunka formában ad a társadalomnak (mínusz többlettermék).

Mi lesz a helyzet a kommunizmusban? A létfenntartási eszközök a kommunizmusban is átkerülnek társadalmi tulajdonból személyi tulajdonba, mivel más módon, mint egyénileg nem fogyaszthatók el. A munkaképesség a kommunizmusban is az egyén „természetes" tulajdona lesz. Ugyanakkor közismert, hogy a kommunista társadalom felső fokán az áruviszonyok megszűnnek. Nincs itt feloldhatatlan ellentmondás? A probléma éppen az, hogy jellemzi-e majd a kommunizmust a tulajdon megosztottsága.

Vizsgáljuk meg a tulajdon fogalmát. A tulajdonviszonyok emberek és dolgok kapcsolatában megtestesülő emberek közötti viszonyok. A tulajdon fogalma emberi kapcsolatokat fejez ki, emberi kapcsolatokat, amelyek az anyagi javak elsajátításán alapulnak. Ebben az értelemben írja Marx: „Egy elszigetelt egyénnek ugyanúgy nem lehetne földtulajdona, mint ahogy nem tudhatna beszélni. Legfeljebb felhasználhatná a

földet táplálékszerzésre mint szubsztanciát, ahogyan az állatok teszik." (A tőkés termelés előtti tulajdonformák. 19. old. Szikra. 1953.) Emellett az elkülönült tulajdon az anyagi javak elsajátításán alapuló *meghatározott* viszony az emberek között. Olyan viszony, amikor az egyesek elsajátítását a mások nem-elsajátítása egészíti ki. Az elkülönült tulajdon fogalma magában foglalja a nem-tulajdont. Az anyagi javak elkülönült tulajdonként való elsajátítása a társadalom egyes tagjai, csoportjai részéről feltételezi a társadalom más tagjainak kizárását az anyagi javak elsajátításából. A birtokbavétel, a természet tárgyainak felhasználása tehát csak akkor ölti magára az elkülönült tulajdon formáját, ha másokat kizáró jellegű.

Nem tekinthetjük azonban elkülönült tulajdonnak a kommunista társadalom köztulajdonát. Nem elkülönült tulajdon, mert mindenki tulajdona és a tulajdonból senki sincs kizárva. Nem elkülönült tulajdon, mert senkinek sem a tulajdona, és nincs senki, aki a tulajdonból kizárhasson másokat. A termelőeszközök elkülönült tulajdona esetében a tulajdonos és a nem-tulajdonos „két" társadalmi figura.

Alapvetően már a szocializmus össznépi tulajdona sem elkülönült tulajdon, bár még vannak ilyen vonásai:

a) Elkülönülés a kolhoz-szövetkezeti tulajdontól;

b) Elkülönülés a fogyasztási cikkek vonatkozásában az egyén személyi tulajdonától;

c) Az elkülönülés bizonyos nyomai az össznépi tulajdon vállalatai között;

d) Elkülönülés a külkereskedelemben.

A személyi tulajdon szintén magában foglalja az elkülönültség, a másokat kizárás, a korlátozottság fogalmát. A szocializmus személyi tulajdona mint a társadalmi tulajdon szülötte nemcsak azt jelenti, hogy a társadalom minden tagjának lehetősége van az anyagi javak elsajátítására, éspedig egyre növekvő mennyiségben, s hogy ez a tulajdon nem irányulhat — nem is alkalmas — mások kizsákmányolására, hanem jelenti azt is, hogy a személyes fogyasztásra alkalmas termékek csak *korlátozott mennyiségben* kerülhetnek át a társadalom tulajdonából az egyén tulajdonába, s hogy a társadalom tagjainak személyi tulajdona között mind mennyiségileg, mind minőségileg különbségek vannak. Ez az egyéni tulajdonnal kapcsolatos különbség és korlátozottság a kommunizmusban eltűnik. A társadalom tagjai tetszés szerinti bőségben és választékban elégíthetik ki szükségleteiket. Semmifajta korlát nem fogja útját állni, hogy a létfenntartási eszközök a társadalomtól az egyén használatába kerüljenek. S ezzel együtt nem is lesz semmifajta különbség a „személyi tulajdonban". Mindenki hozzájuthat mindahhoz, amihez bárki más. (Azokat a különbségeket, amelyek kor, nem, érdeklődés, ízlés stb. különbségeiből fakadnak, most természetesen figyelmen kívül kell hagyni.) A fogyasztási eszközök tulajdonáról a kommunizmusban a szó közgazdasági értelmében nem beszélhetünk. Ez a fogalom értelmetlenné válik, mert megszűnik a mögötte rejlő társadalmi tartalom. Képletesen azt mondhatjuk: *a kommunizmusban megszűnik a termelőeszközök tulajdona, mert senki nem tarthat rájuk igényt és megszűnik a fogyasztási cikkek tulajdona, mert mindenki igényt tarthat rájuk.*

A kommunista társadalom embere az anyagi bőség és a tudati átalakulás eredményeként úgy fog viszonyulni a termelési feltételekhez

mint sajátjához. „Mint sajátjához" tulajdoni értelemben, s „mint sajátjához" önmaga munkában való megvalósulásának feltétele értelmében. S ezzel elvesznek a munkaerő szocializmusban még meglevő tulajdonjegyei.

A kommunizmusban az elkülönült tulajdon minden formájában megszűnik és vele megszűnik a termékek áruvá-válásának alapja is.

★

A szocializmusban áru jelleget öltenek, az árutartalom egyes jegyeit viselik magukon az össznépi tulajdonban termelt és ugyanott felhasznált termelőeszközök. Melyek azok a sajátos vonások a szocializmus össznépi tulajdonának rendszerében, amelyek árusajátosságokat kölcsönöznek a termelőeszközöknek és mi ezeknek az oka?

A termelőeszközök tulajdona — a termelőeszközök sajátos használati-érték minőségének megfelelően — termékek termelésében és elsajátításában realizálódik. Amennyiben a termelőeszközök tulajdonosa rövidebb-hosszabb időre — ilyen vagy olyan okok miatt, ellenérték ellenében vagy anélkül — lemond a termelőeszközök felhasználásáról és a velük termelt termékek elsajátításáról, a termelőeszközök tulajdona megoszlik a tulajdonos és a birtokos között. A termelőeszköz tulajdonos átengedi tulajdonát — nem idegeníti el, bérbe adja, örök használatba adja — a birtokosnak, s a birtokos válik a termelőeszköz felhasználójává és a megtermelt termékek tulajdonosává.

A szocialista állami szektor termelőeszközei össznépi tulajdonban vannak. *A szocialista állam nem osztja meg a termelőeszközök tulajdonát az állami vállalatok kollektíváival.* Az össznépi tulajdonban levő termelőeszközöket a társadalom használja fel és az ezekkel előállított termékek társadalmi tulajdont képeznek. Mégis a szocializmus össznépi tulajdonának vannak bizonyos sajátos elkülönült jegyei, amelyek a birtoklásra, a birtokosi különérdekre emlékeztetnek. A birtoklásra emlékeztetnek — és csak emlékeztetnek — annyiban, amennyiben a tulajdoni elkülönülés adott tulajdonon belül jelentkezik. Az elkülönült birtokosi vonások két összefüggő mozzanattal kapcsolatosak:

1. Az állami vállalatok műszaki és adminisztratív vezetői, valamint kollektívája gazdaságilag érdekeltek a vállalat munkájában. A terv (a megszabott tervmutatók) teljesítése, túlteljesítése esetén meghatározott pénzösszeg illeti meg az állami vállalat kollektíváját, amely ezt a törvényben előírt feltételeknek megfelelően, az üzem dolgozóinak, vezetőinek jutalmazására, szociális és kulturális célokra, kisebb beruházásokra használhatja fel.

2. Az állami vállalatok működését a népgazdasági tervben foglalt intézkedésekkel és egyéb utasításokkal az állam irányítja. A központi irányítás keretei között azonban a vállalat több-kevesebb önállósággal rendelkezik.

Külön-külön sem a gazdasági érdekeltség, sem a rendelkezési önállóság nem eredményezi az elkülönültség jegyeit az össznépi tulajdonban. A termelőeszközökkel való rendelkezés önállósága, amely a munkamegosztás fejlettségéből és a termelőerők centralizációjából folyó szükségesség, nem a termelési viszonyok eleme és önmagában semmilyen sajátos vonást nem ad a tulajdonnak. A népgazdaság irányítása a kommunizmusban sem lesz teljesen központosított. Sőt, a munkamegosztás

fejlődése mint szükségesség, s a különérdek hiánya mint lehetőség kétségkívül a gazdasági decentralizáció erősödése irányában fog hatni, és ez nem torzítja a kommunizmus köztulajdonát. A rendelkezésbeli önállóság szerepe a szocialista tulajdonban az, hogy ennek talaján az állami vállalat kollektívájának különérdeke, amely önmagában nem kapcsolatos sem a termelőeszközök, sem a velük termelt termékek tulajdonával, elkülönültségi jegyeket visz az össznépi tulajdon rendszerébe, s *tulajdonosi különérdekként* érvényesül. A tőkés részvénytársaságok vezető alkalmazottai is kétségtelenül nagy önállósággal rendelkeznek és anyagilag érdekeltek a részvénytársaság gazdasági eredményében. Ez azonban semmilyen elkülönültségi jegyet nem idéz elő a tőkés tulajdonban és a részvénytársaság közvetlen irányítói semmilyen tekintetben nem viselkednek elkülönült tulajdonosokként. A különbség oka az, hogy a szocializmusban a gazdasági érdekeltségnek a társadalmi tulajdon az alapja, a kapitalizmusban viszont a magántulajdon. A részvénytársaságok ügyintézői, akik a vállalat eredményességével szükségképpen egybeeső, mert minden más érdekkel ellentétes, tőkés *magánérdeket realizálva realizálják önmaguk érdekét* is, nem válhatnak külön érdek képviselőivé, csak a tulajdonosok kinyújtott kezének szerepét tölthetik be. A szocializmusban ellenben a társadalmi érdek megvalósulása nem mindig teljesen és feltétlenül azonos a kollektíva különérdekét megvalósító vállalati eredményekkel. A rendelkezési önállóság lehetőséget ad, hogy a vállalat adott esetben ne a társadalmi tulajdonból fakadó társadalmi érdeket érvényesítse gazdasági tevékenységében. Ilyen értelemben kap elkülönült birtokosi jegyeket az össznépi tulajdon.

Ezek az elkülönült birtokosi nyomok az állami vállalatok tulajdonrendszerében a nem-árutermelő állami vállalatoknak árutulajdonosi vonásokat és a nem-áru termelőeszközöknek áruvonásokat kölcsönöznek.

Az állami vállalatok dolgozói nemcsak közvetve a társadalom bármely tagjaként érdekeltek a vállalat gazdasági eredményében, hanem mint különérdekkel bíró kollektíva közvetlenül is. Az állami vállalatokat összekapcsolja, eggyé teszi az állami tulajdon, és úgy viszonyulnak egymáshoz mint egyérdekűek, amelyeket egyedül a munkamegosztás választ széjjel, s ennyiben nincs ellentmondás közöttük (meghatározó mozzanat). Ugyanakkor mindegyik vállalat a maga elkülönült gazdasági érdekét is érvényesíteni akarja, és így az általános érdekazonosság talaján nem antagonisztikus ellentmondás is jellemzi kapcsolataikat (alárendelt mozzanat). Az árak (az eladási és a vételárak) hatnak gazdasági eredményeikre és viszonylagos önállóságuk keretei között befolyásolják gazdasági cselekedeteiket. Az állami üzem a termékeket, amelyek termelésétől és forgalmától függ a kollektíva különérdekének realizálása, nem egyszerűen átadja és megkapja, hanem árutermelők módjára eladja és megvásárolja.

A termelőeszközök állami üzemek közötti forgalmában is fellelhetők tehát ha nem is a tulajdonváltozás, a csere, de ennek bizonyos jegyei. Mindemellett hangsúlyozni kell, hogy a termelőeszközök igen kevéssé áruk, sokkal kevésbé azok, mint a fogyasztási cikkek, vagy különösen mint a város és a falu közötti forgalom tárgyai. Elsősorban azért, mert az össznépi tulajdon határain belül mozgó termelőeszközök termelésében és forgalmában a tulajdonosi elkülönültségnek csak nyomai vannak. Továbbá, mert a centralisztikus gazdaságvezetés a különérdek érvénye-

sülésének erőteljesen gátat szab. Végül, mert az állami vállalatok igazgatói és más vezető beosztottai nem a vállalati kollektívák, hanem az állam alkalmazottai. S mindezt egyre jelentősebbé váló tényezőként egészíti ki a kommunista öntudat fejlődése, a pártszervezetek ellenőrző tevékenysége.

Még választ kell adni arra a kérdésre: mi teszi szükségessé a szocializmus köztulajdonának sajátos, a kommunizmus köztulajdonától eltérő vonásait. Egyáltalán jogos-e ez a kérdésfelvetés? Jogos abban az értelemben, hogy a szocialista össznépi tulajdon elkülönült birtokosi jegyei *nem függnek össze közvetlenül, termelési-viszonybeli áttétel nélkül, a termelőerők színvonalával.* A modern ipar termelőerőinek színvonala egyrészt megköveteli a termelőeszközök társadalmasítását, másrészt még nem biztosítja a fogyasztási cikkek teljes bőségét. A termelőeszközök köztulajdonától mint ilyentől természetszerűleg idegen a tulajdoni elkülönültség, s ezért a köztulajdon korlátait el nem hagyó termelőeszközök nem válhatnak árukká. Ugyanakkor a fogyasztási cikkek viszonylagos korlátozottsága, kapcsolatban a szocializmus dolgozójának öntudati fokával, sajátos formában megjelenő tulajdonosi elkülönültséget eredményez a társadalom és az egyén között és áruvonásokkal ruházza fel a fogyasztási eszközöket. A társadalom és az egyén közötti árukapcsolatok a fogyasztási javak munka szerinti elosztásában fejeződnek ki. A munka szerinti elosztás munkabérformája áru módon kapcsolja össze a társadalmi és az egyéni érdeket. Az áruviszonyok talaján keletkező és a cserefeltételekben, jelen esetben a munkabérben, megtestesülő gazdasági ösztönzés azonban szükségképpen nemcsak az egyes munkás gazdasági ösztönzésében valósul meg (bár ez az általános) — hiszen az egymagában még nem biztosítaná, hogy a vállalat a maga egészében minél gazdaságosabban működjék —, hanem a vállalat vezető beosztottainak és kollektívájának a vállalat eredményes munkájában való anyagi érdekeltté tételében is. A munka mennyisége és minősége szerinti elosztásnak és a benne kifejeződő gazdasági ösztönzésnek ez a formája: az állami vállalatok anyagi érdekeltsége — mely a rendelkezésbeli önállóság kapcsán az össznépi tulajdonon belül attól elkülönülő tulajdoni elemmé lesz — maga is a társadalom és az egyén közötti cserekapcsolatból nyeri létét, annak a függvénye. Nyilvánvalóan nem maga a köztulajdon kölcsönöz áruvonásokat a köztulajdon termelőeszközeinek. A termelőeszközök csak azért viselhetnek árujegyeket, mert a fogyasztási cikkek már előbb áru jelleget öltöttek.

Következtetések:

1. A termelőeszközök társadalmi tulajdonának elkülönült tulajdoni jegyei a társadalmi tulajdon és a személyi tulajdon kölcsönhatásával függnek össze.

A termékek tulajdonának ez a specifikus szocialista kettéválása nemcsak abban jut kifejezésre, hogy a termelőeszközök társadalmasítása meghatározza a létfenntartási eszközök személyi tulajdonát, hanem abban is, hogy a személyi tulajdon vissza is hat a termelőeszközök társadalmi tulajdonára. A termelőeszközök társadalmi tulajdonban vannak, és ezért csak a fogyasztási cikkek kerülhetnek és csak egyenlően kerülhetnek az egyén használatába. A termelőerők viszonylagos fejletlensége és a tömegek öntudatának viszonylagos elmaradása miatt azonban a korlátozott mennyiségben rendelkezésre álló létfenntartási eszközök

elkülönült tulajdont képeznek. A termelőerők, amelyek eléggé fejlettek ahhoz, hogy sajátos használati érték minőségű — csak társadalmian felhasználható — termelőeszközök elkülönült tulajdon jellegét megszüntessék, nem eléggé fejlettek, hogy a teljes termékbőség megteremtésével a sajátos használati érték minőségű — csak egyénien felhasználható — fogyasztási cikkek elkülönült tulajdon jellegét is megszüntessék. A fogyasztási cikkek személyi tulajdona, a már ismertetett áttételeken keresztül visszahat a termelőeszközök társadalmasításukkal már megszűnt elkülönült tulajdonára, s a tulajdon elkülönült birtokosi jegyeit viszi be az össznépi tulajdonba. Ily módon nemcsak elsődlegesen a termelőeszközök saját tulajdona határozza meg a fogyasztási cikkek tulajdonát, hanem a fogyasztási cikkek tulajdona másodlagosan vissza is hat a termelőeszközök tulajdonára. Így felel meg a társadalmi tulajdon elkülönült vonásaival a személyi tulajdonnak mint sajátos elkülönült tulajdonnak.

2. Az elosztási viszonyok oldaláról közelítve meg ugyanezt a problémát: a létfenntartási eszközök, a már elemzett okok következtében, árujelleget öltenek. A fogyasztási javak elosztásának áruformája elosztási viszonybeli jegyeket és ezzel együtt árujegyeket kölcsönöz a termelőeszközök termelésének és állami vállalatok közötti forgalmának is. Elosztási jegyeket *kölcsönöz* az állami vállalatok gazdasági érdekeltségével és ezen keresztül árujegyeket kölcsönöz, mert a köztulajdon egyedül a társadalmi munkamegosztásból fakadó használati érték elosztást ismeri, de tulajdonváltozással együttjáró elosztást nem. *Vagyis nem a termelőeszközök termelésének és forgalmának viszonyai határozzák meg a fogyasztási cikkek árujellegét, hanem fordítva: a fogyasztási cikkek áruforgalma hat vissza a termelőeszközök áruként való termelésére és forgalmára.* A létfenntartási eszközök áru jellegének *gyenge visszfénye tükröződik a termelőeszközök áruvonásain.* Következésképp a termelőeszközök árusajátosságainak *végső oka a fogyasztási eszközök és a munkaerő sajátos tulajdoni elkülönülése.*

3. Cikkemben a termelőeszközök társadalmi tulajdonának két formájával (a kolhoz-szövetkezeti tulajdonnal) nem foglalkoztam. Egyrészt azért nem, mert teljesen világos a kolhoztulajdon szerepe a város és a falu közötti forgalom tárgyainak áruvá válásában, másrészt azért nem, mert véleményem szerint a kolhoztulajdon nem oka és nem is kiegészítő oka a munkások által vásárolt fogyasztási cikkek és az össznépi tulajdonon belül maradó termelőeszközök árujellegének.

Dualisztikus az a ma eléggé uralkodó nézet, amely szerint mind a munkások által vásárolt fogyasztási cikkek, mind az állami tulajdonon belül mozgó termelőeszközök áru jellege *két okra* vezethető vissza, tudniillik közvetlen okra: arra, hogy a fogyasztási cikkek átkerülnek társadalmi tulajdonból a munka szerinti elosztással összefüggő személyi tulajdonba, illetve arra, hogy a szocializmus össznépi tulajdonának vannak a kommunizmusétól eltérő sajátosságai: és közvetett, de alapvető okra: arra, hogy van a kolhoztulajdon. Ugyanazt a jelenséget két különböző okra vezeti vissza, amelyeknek sem egyike, sem másika *önmagában nem elégséges,* nem ok, csak együttesen azok. A kolhoztulajdon rendkívül jelentős oka a szocialista árutermelésnek, de csak a város és a falu közötti termékforgalom határáig. *Oksági szerepe* nem terjed ezen túl. A kolhoztulajdon csak formailag tehetné áruvá a fogyasztási cikke-

ket és a termelőeszközöket, ha nem léteznének már egyébként is olyan okok, amelyek ezeket a termékeket mind tartalmilag, mind formailag áruvá változtatják. A kolhoztulajdon szerepe nem több, minthogy *fokozza* a már áruvá vált fogyasztási cikkek és termelőeszközök árusajátosságait.

A fogyasztási cikkek áru jellegének *elégséges és kizárólagos oka* a társadalom és az egyén sajátos tulajdonosi elkülönültsége a fogyasztási cikkek és a munkaerő vonatkozásában. A termelőeszközök árusajátosságainak *elégséges és kizárólagos oka* az össznépi tulajdon elkülönült birtokosi jegyei.

★

Megkíséreltem bizonyítani, hogy a szocialista árutermelés és az árutermelés szocializmus előtti formái között nincs szakadék — az árutermelés minden fajtája ugyanarra az általános okra vezethető vissza. Különbség csak az általánosnak, a lényegnek más-más megjelenési formájában van. A szocialista árutermelés mint az árutermelés különös fajtája szintén az elkülönült tulajdonnal, a tulajdoni elkülönültség bizonyos maradványaival függ össze. És szükségképpen meddőnek kell bizonyulnia minden olyan kísérletnek, amely a szocialista árutermelés különösségétől nem látja az árutermelés általánosságát, és megsértve az okság törvényét az árutermelés-okozatnak új árutermelés-okot konstruál.

A biztosítás elmélete és gyakorlata

I. kötet.

A biztosításügynek külföldön, különösen a Német Demokratikus Köztársaságban, igen kiterjedt irodalma van. Hazánkban a felszabadulás óta most jelent meg első ízben magyar szakmunka a biztosításról.

A könyv szerzői nagy feladatra vállalkoztak: a biztosítás elméletének és a gyakorlat általános ismeretanyagának átfogó és szinte teljes feldolgozására – kétkötetes könyv keretében.

A megjelent első kötet a biztosítástan általános elméleti, történeti és üzemtani alapjait öleli fel. Az elméleti rész foglalkozik a biztosítás gazdasági szerepével és jelentőségével, a biztosítási intézmény keletkezésével és fejlődésével, a biztosítás tudományos művelésével, majd a biztosítás fogalmi meghatározásának problematikájával és egyes különösen vitatott elméleti kérdésekkel. A kötet áttekintést nyújt a biztosításügy fejlődéséről és jelenlegi állásáról a főbb tőkés és a szocialista országokban. Az általános biztosítási üzemtan keretében a biztosítási rendszerekkel és csoportosításokkal, a biztosítási kockázattal, a biztosítás technikai és pénzügyi lebonyolításával, a biztosítási alap képzésével és felhasználásával, valamint a gazdaságosság és jövedelmezőség kérdéseivel foglalkozik. A kötetet végül a biztosítási számvitel, tervezés és ellenőrzés ismeretanyaga zárja le.

Az elméleti kérdések érdekes és polemikus feldolgozása, a kötetben nyújtott bő ismeretanyag, a gyakorlat általánosító és kritikai ismertetése alapos, színvonalas munkát bizonyít.

A könyvnek nyilvánvalóan nagy jelentősége van az állami biztosítás területén dolgozók szakmai képzésében és a biztosításüggyel kapcsolatban álló gazdasági szakemberek tájékozottságának fokozásában. Minthogy pedig a biztosítás megoldatlan elméleti kérdéseiről még élénk vita folyik a szocialista szakirodalomban, e kötet a még tisztázatlan elméleti problémák felvetése és elemzése révén föltehetően érdeklődést vált majd ki külföldön, és elősegíti a szocialista biztosítás elméletének továbbfejlődését is.

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó,

Budapest, 1960.
512 oldal. Egészvászon kötésben 75,– Ft.

KÁDÁR ISTVÁN:

A zöldség, gyümölcs termelése és áruforgalma*

A zöldség- és gyümölcskereskedelem egyike gazdasági életünk azon területeinek, amelyek értékelésével a közgazdasági irodalomban alig foglalkoztak. A zöldség- és gyümölcsfélék nagyon jelentősek az élettanilag leghelyesebb összetételű étkezés kialakításában. Nagy a szerepük az életszínvonal alakulása szempontjából is. A zöldség- és gyümölcsfélék — néhány terméktől eltekintve — alapjában véve elsőrendűen fontos népélelmezési cikkek, amelyeket minden háztartás nagy tömegben fogyaszt. Az életszínvonal emelkedésével nő az egy főre jutó zöldség- és gyümölcsfogyasztás és növekszik részaránya az összes élelmiszer-fogyasztáson belül is. Ezért a zöldség és a gyümölcs árszínvonala lényeges tényezője az életszínvonal alakulásának. Hazánkban a zöldség- és gyümölcsfélék a lakosság összes fogyasztásának mintegy 4—5 százalékát, az élelmiszerfogyasztásnak 7—9 százalékát teszik ki. Bár ez az arány számottevő, még mindig alacsonyabb, mint jó néhány más európai országban. Például Franciaországban az egy főre jutó évi zöldség- és gyümölcsfogyasztás 191 kg, Olaszországban és Svájcban 164—164 kg, Belgiumban 150, Ausztriában és Csehszlovákiában 122—122 kg volt az 1956. évben. Hazánkban ugyanez az adat 1957-ben 120, 1958-ban 123 kg.

A mezőgazdasági összes termelésben 9—10 százalékot képvisel a szőlő- és gyümölcstermelés aránya. Ugyanakkor a gyümölcs és a zöldség egyik legfontosabb mezőgazdasági eredetű exportcikkünk, az összes mezőgazdasági eredetű exportnak 9—15 százalékát adja. Magyarországnak kedvező adottságai vannak a zöldség- és gyümölcstermelés fejlesztésére, és ezért számolhatunk vele, hogy a mezőgazdaságban is megvalósuló nemzetközi munkamegosztás folytán előreláthatóan e területen is komoly feladatok megoldása hárul ránk. Ezért indokolt, hogy az eddigieknél lényegesen többet foglalkozzanak a közgazdászok a zöldség-, gyümölcstermelés és -forgalom kérdésével. A mi viszonyaink között a zöldség és gyümölcs forgalmában érvényesül a legnagyobb mértékben a kereslet és kínálat hatása az árak alakulására és ezen keresztül a termelésre. Ezért e kérdés tanulmányozása során a mezőgazdasági termékek egész forgalmát, áralakulását érintő általános következtetések és alapelvek megállapítására is jó alkalom nyílik.

Egyetlen tanulmány természetesen nem elegendő arra, hogy a zöldség-, gyümölcsellátás minden lényeges vonatkozását, a termelés, a belső forgalom, az export fontosabb problémáit feltárja. Itt csupán arra vállalkozunk, hogy néhány, az ötéves terv megoldása szempontjából jelen-

* A tanulmány a SZÖVOSZ Szövetkezeti Kutató Csoportjának munkája keretében készült.

tős kérdést körvonalazzunk, megmutassuk e terület egyes sajátosságait és hozzájáruljunk a legfőbb gyakorlati és kutatási feladatok kitűzéséhez.

A forgalom tanulmányozásához szükséges, hogy a termelésnek a forgalmat leginkább befolyásoló vagy a forgalmi jelenségekre leginkább reagáló vonatkozásait is röviden megvizsgáljuk.

A zöldség- és gyümölcstermelés néhány kérdése

A kereskedelem munkáját lényegesen megkönnyítheti vagy nehezítheti a zöldség- és gyümölcstermelés földrajzi elhelyezkedése. A legtöbb zöldség- és gyümölcsféle gyorsan romló és nagy tömegben kerül szállításra, ezért a termelés földrajzi helyének megválasztásánál — az éghajlati és talajviszonyok meghatározta keretekben — arra kell törekedni, hogy a termelés a fogyasztói helyekhez minél közelebb és minél koncentráltabban helyezkedjék el, hogy gyorsan és olcsón lehessen a termékeket a fogyasztási helyekre eljuttatni.

Hazánkban a zöldség- és gyümölcstermelő területek nem ilyen elvek alapján alakultak ki. Néhány vonatkozásban ezért nem felelnek meg a jó ellátás követelményének.

Budapest nagymértékben felduzzadt lakosságához képest igen kicsi a zöldövezet. Természetesen ilyen viszonylag kis területű és lélekszámú országban, mint hazánk, ahol a fővárosban él a lakosság csaknem 20 százaléka, belátható időn belül azt sem lehet megoldani, hogy Budapest lakossága és az igen jelentős budapesti konzervipar ellátását kizárólag Budapest közvetlen körzetéből fedezzük. Nem kielégítő Budapest környékén a primőrtermelés sem, pedig fővárosunk ennek legnagyobb felvevőpiaca és megvannak a melegházi primőrtermelés feltételei is.

Néhány fontosabb zöldség- és gyümölcsfajtánk termelése egy-egy megyére koncentrálódik, és ezért az országos ellátás jóval nagyobb mértékben válik az időjárás függvényévé, mint amennyire egyenletesebb megoszlás esetén válna. A szocialista kereskedelem útján Budapestre felkerülő burgonyának mintegy 40—50 százalékát Szabolcs megye, a vöröshagymának 60—70 százalékát, a primőr burgonyának, salátának, zöldhagymának stb. döntő többségét Csongrád megye, az összes többi zöldségféléknek 40—45 százalékát Csongrád, Bács, Pest megye adja. Hasonlóképpen almából Szabolcs, barackból Bács, málnából Pest és Győr adja a hazai összes termelés túlnyomó részét. 1959-ben az exportra kerülő újburgonya felét Szabolcs megye, csaknem 20 százalékát Pest megye, a paradicsom 35 százalékát Heves, 25 százalékát Pest megye termelte, a vöröshagyma 80 százalékát pedig Csongrád megye adta. A zöldpaprika-export 35 százalékát Csongrád, 19 százalékát Pest megye szállítja. Gyümölcsfélék közül az almaexport $^2/_3$-a Szabolcsból, a szőlőexport 44 százaléka Hevesből, 40 százaléka Bács megyéből származik. A koncentráltság következtében egy-egy szűk terület kedvezőtlen időjárása azonnal nagymértékben érezhetővé válik Budapest és az egész ország zöldáru- vagy gyümölcsellátásában, valamint az export alakulásában.

Megnehezíti a lakosság ellátását, hogy több megye nem termelt eleget belső szükségletének fedezésére olyan cikkekből sem, amelyekből lehetősége volna. Például Fejér és Baranya megye nagymértékben,

de a legtöbb mezőgazdasági megye is sokféle zöldségből behozatalra szorul.

Tájtermő területeink fekvése befolyásolja a zöldség- és gyümölcsfélék beérési idejének tartamát is. Déli területeinken természetszerűen hamarább érnek be az azonos fajtájú termékek, mint az északibb területeken. A tájtermő területek fekvése az exportlehetőségek szempontjából is meghatározó tényező, és hátráltathatja vagy segítheti ezt.

Természetesen a zöldség- és gyümölcstermelés jelenlegi elhelyezkedése csak részben felel meg ezeknek az elveknek. Eléggé jellemző, hogy egyes zöldségfajták árutermelése csak a déli országrészekben jelentős, vagy fordítva. Pedig a termelés ilyen egyoldalú elhelyezkedése lerövidíti az egyes cikkek fogyasztási és export-szezonját is.

A termelés egyik legnagyobb gyengesége — a termelők, a fogyasztók és a kereskedelem szempontjából — a zöldség és gyümölcs összes termésének nagyfokú ingadozása. Ennek egyik fő oka a zöldségfélék vetésterületének hullámzása, ami legtöbb esetben az értéktörvény spontán megnyilvánulásának, a tervszerűtlen áralakulásnak az eredménye.

Az 1951—1958. évek vetésterületének átlagát száznak tekintve néhány zöldségféle vetésterülete a következőképpen ingadozott:

Megnevezés	1931-1940 évek átlaga	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
Káposzta	79	105	97	124	92	132	96	92	61
Paradicsom	33	73	81	102	114	125	114	109	87
Vöröshagyma	84	92	94	91	113	103	106	111	90
Zöldborsó	32	76	74	81	84	116	131	146	90
Zöldpaprika	42	96	92	105	110	100	75	132	88

A táblázatban nem szereplő több zöldségfajta (a saláta, a zöldhagyma, a karfiol, a karalábé) területében időnként még ennél nagyobb hullámzás is előfordul. Ezt a jelenséget egyesek azzal indokolják, hogy amikor bőséges a zöldségtermés, a kereskedelem nem fizet megfelelő árakat, ezért a következő évben csökkentik a termelést, s így mind a fogyasztó, mind a kereskedelem nagyobb árakat fizet, majd a következő évben az előző évi jó árakra számítva újból bővítik a termelést és árubőség keletkezik. Jól szemlélteti ezt az árak és az összes termés változásának összehasonlítása. (Túloldali grafikon.)

E folyamat végső oka persze nem egyedül az árpolitikában keresendő. Az alapvető okot a kisárutermelő gazdaságok túlsúlyában és az ennek talaján keletkező termelési anarchiában kell keresni. A felvásárló szervek ugyanis csak nagyon szerény eszközökkel befolyásolhatták a kisparaszti gazdaságok zöldségtermelésének mértékét és összetételét. A szerződéssel lekötött terület hosszú éveken keresztül nem érte el az összes zöldség-vetésterület 50 százalékát, s a jelentős fejlődés ellenére most is alig haladja meg azt.

1959-ben leszerződött terület volt az összes zöldség-vetésterület 53,2 százaléka, 1960-ban a tervezett terület 56,9 százalékára kötöttek szerződést.

Nyilvánvaló az is, hogy nem egyedül a kisparaszti gazdaságból következő anarchikus tendenciák játszottak szerepet a vetésterület ingadozásában, hanem az is, hogy ezeket a tendenciákat nem korlátoztuk eléggé a befolyásolás különböző eszközeivel, így főleg a termelési szerződésekkel. Különösen hiba volt ez az új felvásárlási rendszer kialakulásától, 1957-től kezdődően.

A fejeskáposzta és a zöldpaprika összes termésmennyiségének és termelői árának alakulása 1951—1958-ig

Fejeskáposzta

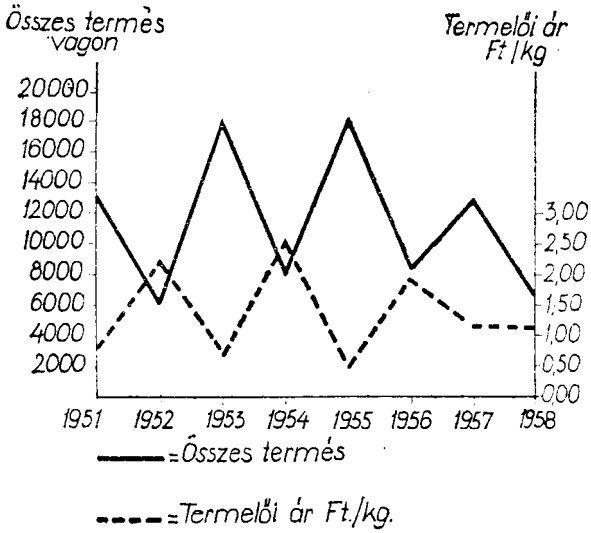

Zöldpaprika

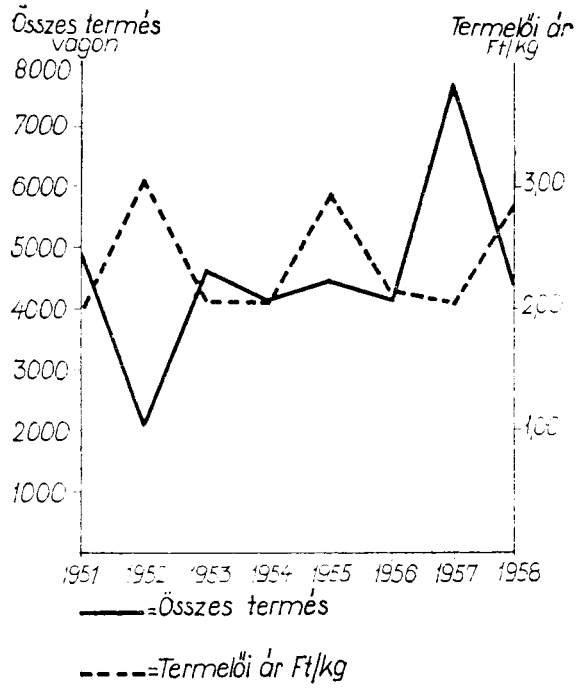

Ma már a szocialista szektornak döntő súlya van a zöldségtermelésben. Ennek ellenére sem számolhatunk azzal, hogy a vetésterületek ingadozása teljesen megszűnik. Még mindig csak a vetésterület 56,9 százalékán befolyásolhatjuk a termelés összetételét, és még nem alakult ki olyan felvásárlási és árpolitika, amely ezeket az ingadozásokat teljesen meg tudná szüntetni.

Az összes termelés ingadozását okozó másik fontos tényező az átlagtermések évről évre hihetetlenül nagymértékű változása. Az 1951—1958-as évek átlagát 100 százaléknak tekintve a fontosabb zöldségfajták termésátlagai a következőképpen alakultak:

Megnevezés	1931-40. évek átlaga	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
Káposzta	89	113	56	127	77	121	78	124	101
Paradicsom	85	123	65	90	95	105	102	119	102
Vöröshagyma	77	85	106	70	126	127	87	132	67
Zöldborsó	122	115	80	100	100	111	128	115	51
Zöldborsó	48	114	51	97	82	97	122	127	109

A zöldségfélék termésátlagaira jelentősen hat az időjárás. Nálunk ezt a hatást fokozza, hogy az egész területnek csak igen kis részén folytatnak öntözéses termelést. Az öntözés hiányában a termésátlagok még inkább függnek az időjárás szeszélyeitől, s ez befolyásolja a parasztság jövedelmét, a lakosság ellátását és az exportot.

Az öntözött terület alakulása

Időszak	Zöldség-vetésterület (kh)	Öntözött zöldség-vetésterület (kh)	Öntözött terület az összes zöldségterület százalékában
1955	215 415	24 875	11,5
1956	200 642	20 940	10,4
1957	203 339	18 409	9,0
1958	156 824	18 150	11,6
1959	175 500	19 215	10,9

A művelési módszerek is fejletlenek. Alig van gépesítés a kertészet területén. Mindeddig viszonylag alacsony volt a műtrágya és istállótrágya felhasználása. Az egyéni gazdaságok nem tudtak ennél többet nyújtani, zöldségtermelő nagyüzemeink pedig most vannak kialakulóban.

A zöldségtermelés termelési módszerei ebből láthatóan ma még elmaradottak. Az a vélemény alakult ki, hogy a termelők nem eléggé — esetenként pedig egyáltalán nem — érdekeltek a fejlettebb termelési módszerek bevezetésében, az átlaghozamok növelésében. E kérdés alapos vizsgálata és megoldása különösen most, a nagyüzemek kialakulásának időszakában rendkívül fontos.

Vizsgáljuk meg a fontosabb zöldségfajták kh-ankénti bruttó hozamát a holdankénti tényleges átlagtermések alapján. A számításokban a termelői átlagárat vettük figyelembe.

Év	Zöldborsó		Fejeskáposzta		Paradicsom		Vöröshagyma		Zöldpaprika	
	átlag-term. q/kh	1 kh-hozam Ft	átlag-term. q/kh	1 kh-hozam Ft	átlag-term. q/kh	1 kh-hozam Ft	átlag-term. q/kh	1 kh-hozam Ft	átlag-term. q/kh	1 kh-hozam Ft
1951	17,3	2162	102,6	8 208	88,9	5334	54,0	10 044	70,4	14 080
1952	12,0	4440	50,1	11 222	47,0	6956	65,5	5 764	31,3	9 640
1953	15,0	3930	114,7	8 602	65,0	11440	44,8	10 707	60,0	12 600
1954	15,0	3600	69,8	17 659	68,5	7672	64,5	10 513	50,8	10 516
1955	16,7	6713	109,5	5 694	75,9	7514	72,3	8 242	60,1	17 309
1956	19,2	6662	70,7	14 069	73,4	10790	48,2	14 026	75,7	16 805
1957	17,2	5521	112,1	13 116	85,9	13572	69,2	18 476	78,5	15 935
1958	7,6	3716	91,2	10 579	73,7	9581	43,2	7 258	67,5	18 697

Ez a táblázat azt mutatja, hogy az átlagtermés növekedése csak kivételesen jár a holdankénti bevételek növekedésével, az esetek döntő többségében a holdankénti bevételek erőteljes csökkenését idézi elő. Ebben a táblázatban világosan tükröződik a kereslet és a kínálat közötti

egyensúly megbomlásának, az értéktörvény spontán érvényesülésének hatása a termelésre. Természetesen ez a tendencia nem érvényesül teljesen tisztán. A belföldi és a külföldi piaci viszonyok alakulásától függően a legutóbbi években előfordult — mint a táblázat néhány adata igazolja is —, hogy a nagy termésátlagok mellett a jó elhelyezési lehetőségek, a kereskedelem javuló munkája folytán elfogadhatóan, vagy éppen igen jól értékesülnek egy-egy nagytermésű évben is a zöldségfélék. De ez kivétel, és nem jelenti az előbb említett nehézségek megszüntetését. A termelők jelentős többségében az elmúlt évek során olyan tapasztalat rögződött meg, hogy a nagyobb termés nem szükségképpen jár a jövedelem növekedésével, hanem esetleg a jövedelem csökkenését idézi elő. Ezért nem törekszenek a termelési ráfordítások és hozamok növelésére, illetve egyre magasabb színvonalon való stabilizálására.

Az évenkénti termésingadozásról tett megállapításokat alkalmazhatjuk a gyümölcs vonatkozásában is azzal a megjegyzéssel, hogy itt a termő terület ingadozása nem számottevő és nem azonnal jelentkezik. A gyümölcsféléknél a kereslet-kínálat egyensúlyának megbomlása — ha csak nincs tartós túlkínálat — nem hat közvetlenül a terület csökkenésére, legfeljebb csökkenti a telepítések ütemét. A termésátlagok ingadozása viszont itt is rendkívül nagy; nem ritkák a háromszoros, négyszeres eltérések sem. Az átlagtermés ingadozásában az időjárási tényezőn kívül nagy szerepe van a növényvédelem elmaradottságának és a korszerűtlen termelési módszereknek. Megfigyelhető, hogy rosszul fizető évek után kevesebb munkát, anyagot fordítanak a termelésre. Ha egy-egy gyümölcs termelése tartósan gazdaságtalan, ez az állomány fokozatos kipusztulásához is vezethet. Ilyen tendenciák érvényesültek több helyen hosszabb, rövidebb ideig a kajszibarack, a szilva, a cigánymeggy esetében.

A termelés befolyásolásának elégtelenségére már röviden rámutattunk, itt azonban nemcsak a befolyásolást szolgáló eszközök igénybevételének hiányáról lehet beszélni. A zöldség- és gyümölcstermelés befolyásolásához szabatosan megfogalmazott termelési célokra volna szükség, olyanokra, amelyek a felvásárló kereskedelem, az árpolitikát irányítók számára egyértelműek és távlatokban is irányt szabnak a termeléspolitika számára. Ezeket a termelési célokat a belföldi és külföldi igények elemzése alapján lehet meghatározni. Ebben a cikkben csak néhány példával szeretném illusztrálni az e területen jelentkező feladatokat.

Túlnyomóan fehérhúsú őszibarackot telepítünk, annak ellenére, hogy külföldi vevőink inkább a sárgahúsut kedvelik és igénylik. Éveken keresztül elhanyagoltuk a külföldön jól értékesíthető kajszibarack telepítését, ugyanakkor olyan fehér almafajtákat telepítettünk, amelyek iránt sem belföldön, sem külföldön nem jelentkezik megfelelő igény.

Nem szabjuk meg a szükségletekhez igazodóan az egyes fajták termelésének mértékét, nem befolyásoljuk eléggé egyes cikkek idényének hosszúságát. A felvásárlás alakulását nézve, szembeötlő a felvásárolt árumennyiségek szélsőséges ingadozása, sokszor szertelen jelentkezése. Az elő- és utóidényben — amely sok cikknél egyben jó exportidőszak is — rendkívül kevés az áru, a főidényben pedig gyakran eladhatatlan árutömegek kényszerítenek bennünket intervenciós felvásárlásra, sőt esetenként igen gazdaságtalan exportra is. Mindez, egyebek közt, annak

a következménye, hogy nincsenek megfelelően kialakított termelési célkitűzéseink.

Elég példaként bemutatni két cikk felvásárlási idényében a felvásárlás mennyiségének alakulását.

A cseresznye- és a saláta-felvásárlási idény alakulása

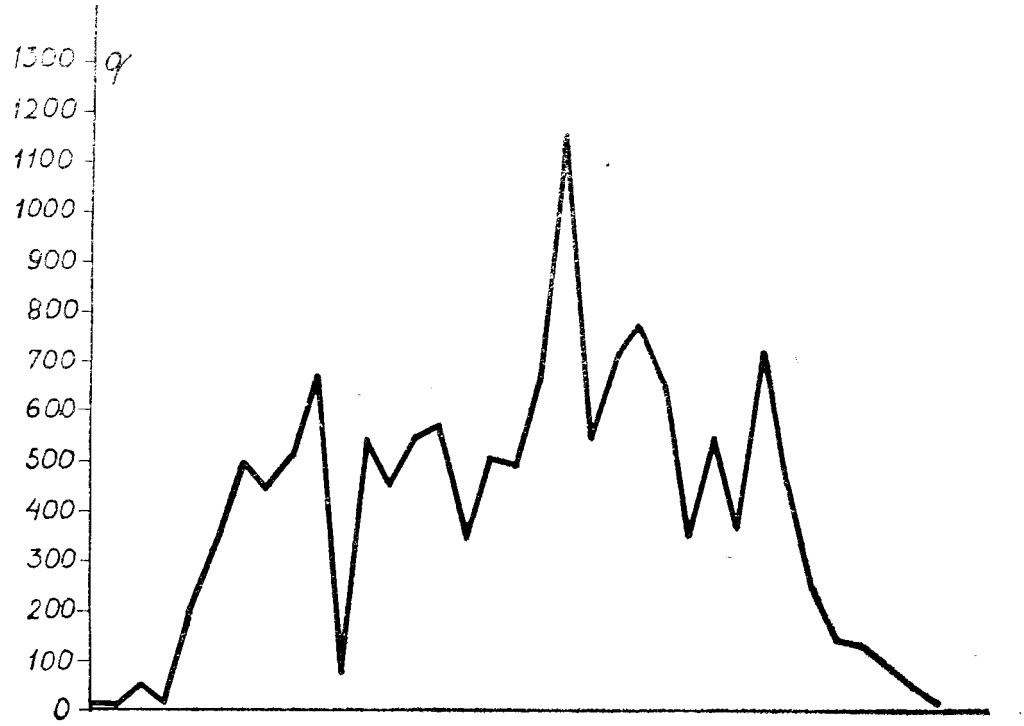

V. 28—VI. 29-ig cseresznye

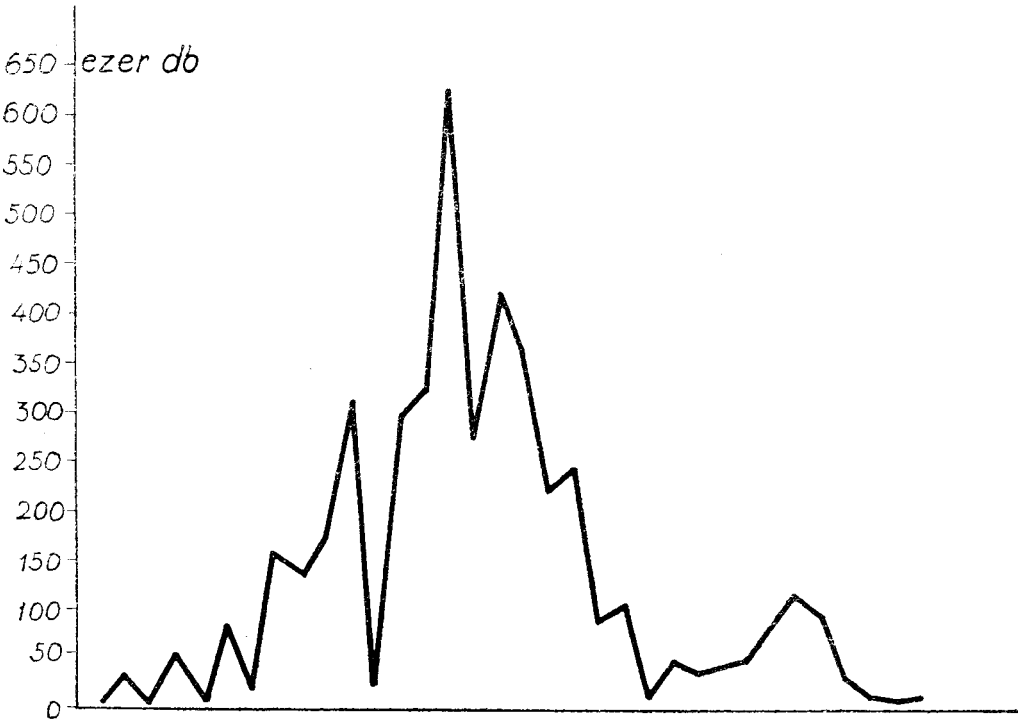

IV. 29—VI. 1-ig saláta

Bár a fogyasztásra vonatkozóan nem rendelkezünk pontos grafikonnal, a tapasztalatok alapján nyugodtan állíthatjuk — és nem is nehéz elképzelni —, hogy a fogyasztás megközelítően sem követi az áru jelentkezésének e szélsőséges kilengéseit.

Évek óta közismert, hogy a borfogyasztás és ezzel összefüggésben a borimport világszerte csökken. Ugyanakkor egyre növekszik a baráti és nyugati országok csemegeszőlő iránti kereslete. Ennek ellenére, bár kedvező adottságaink vannak rá, évek óta lényegében nem a nemesebb, külföldön keresett és belföldön is kedvelt csemegeszőlő-fajtákat telepítjük, hanem túlnyomóan borszőlőt. Ezért csak minimális mennyiségű csemegeszőlő kerülhet a fogyasztók asztalára és exportra.

Ezek a példák olyan ismert termelési feladatokat szemléltetnek, amelyek még nem kerültek megvalósításra. Sok zöldség- és gyümölcsfélénél még ilyen kutatásra vagy piaci tapasztalatra támaszkodó célkitűzés sem alakult ki, illetve nem nyert konkrét megfogalmazást.

A zöldség- és gyümölcsforgalom kérdései

Hazánkban a szocialista felvásárló kereskedelem szervezete nagyrészt a felszabadulás előtti szövetkezeti és állami felvásárló szervekre épült, és a felvásárlás területéről viszonylag gyorsan kiszorította a magánkereskedelmet. Ez alól csak a zöldség- és gyümölcsfelvásárló-kereskedelem — és bizonyos mértékig a tojás- és baromfi-felvásárlás — kivétel. Jelenleg kenyérgabonát, takarmánygabonát, élőállatot vagy bármilyen mezőgazdasági terméket továbbadás céljára csak állami vagy szövetkezeti felvásárló szerv vásárolhat.

A zöldség- és gyümölcsfelvásárlás alapvető szervei a Földművesszövetkezetek Megyei Értékesítő Központjai és a földművesszövetkezetek. A szövetkezeti szerveken kívül felvásárlással foglalkoznak a KÖZÉRT, a konzervipar, a vidéki kiskereskedelmi vállalatok és jelentkeznek a piacokon közületi fogyasztók, kórházak, étkezdék, különböző intézmények is.

Nagyon fontos szerepe van a felvásárlásban a magánkereskedelemnek is. A kiadott zöldség- és gyümölcs-kiskereskedelmi iparengedélyek ebben a szakmában a felvásárlásra is jogosítanak. Emellett igen széleskörű az őstermelői felhozatal, amit számos körülmény, így különösen az áruhiány esetén kialakuló magas árak és árrések nagymértékben ösztönöznek.

A zöldség- és gyümölcsfelvásárlás megoszlása a forgalomban részt vevő szektorok között a következő:

Fogalmazó szerv	Zöldség		Gyümölcs	
	vagon	százalék	vagon	százalék
Földművesszövetkezeti szervek . .	36 022	48,8	26 777	74,4
KÖZÉRT	1850	2,5	191	0,6
Konzervipar	14 999	20,3	—	—
Szocialista szektor összesen	52871	71,6	26 968	75,0
Magán- és őstermelő-felhozatal . .	21000	28,4	9000	25,0
Összesen	73871	100,0	35968	100,0

A többféle szerv jelentkezése a piacon feltétlenül megnehezíti az alapvető felvásárlást végző szövetkezeti felvásárlókereskedelem munkáját a felvásárlás más ágazataihoz képest, amelyeknél alapjában véve monopóliumot élveznek a felvásárló vállalatok.

A táblázatból láthatóan a magánkereskedelem szerepe jelentékeny. A zöldség- és gyümölcskereskedelem területén hosszabb ideig indokolt a magánkereskedelem működése, mint a kereskedelem más területein. Ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy az ellenforradalom után a magankereskedelem pozícióinak bővítésében az indokoltnál messzebb mentünk el. Nem voltunk tekintettel arra, hogy — a kereskedelem más ágazataitól eltérően — itt a zöldség- és gyümölcs-kiskereskedői iparengedély kiadásával tulajdonképpen egy-egy felvásárlókereskedőt is engedélyezünk, akik nagy számuknál fogva, valamint amiatt, hogy rájuk különböző állami szabályok és kötelezettségek nem vonatkoznak, sokszor megzavarhatják a felvásárlókereskedelem tevékenységét, a központi árualap kielégítő megteremtését és azon keresztül az áralakulás irányítását.

1956-ban 2854, 1957-ben 3281, 1959-ben 2594 zöldség- és gyümölcskiskereskedő volt az országban. Bár ezek a számok kétségkívül túlzottak, nincs szükség adminisztratív rendszabályokra. A mezőgazdaság szocialista szektorának bővülésével és a szocialista zöldség- gyümölcskereskedelem forgalmának tervszerű növekedésével a magánkereskedelem jelentősége fokozatosan csökkenni fog.

A rendelkezésre álló adatok szerint a magánkereskedelemmel és az őstermelői felhozatallal szemben a szocialista szektor abszolút fölényben van a felvásárlás területén: a zöldségáru-termelésnek mintegy 72 százalékát, a gyümölcsáru-termelésnek mintegy 75 százalékát vásárolja fel.

A szövetkezeti felvásárlás alakulása az 1951-59. években

(Felvásárolt mennyiség)

Megnevezés	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
Zöldség: vagon	29158	17323	31730	32609	35824	27349	30833	25391	36022
1951=100%	100	59	109	112	123	94	106	87	124
Gyümölcs: vagon . . .	8619	11240	17555	10415	23025	22351	21048	23534	26777
1951=100%	100	130	203	120	267	259	244	273	310

A földművesszövetkezeti zöldségfelvásárlás volumene 1951 óta egész 1958-ig a szokásos visszaeséstől és előreugrásoktól eltekintve, a stagnáló termelés alapján, igen kismértékben emelkedett. A konzervipar és az állami kereskedelem felvásárlásaiban is ugyanezt a tendenciát találjuk. Csak az 1959-es év hozott e tekintetben figyelemre méltó és örvendetes változást: 1959-ben a szocialista szektor zöldségfelvásárlása az 1958. évi 38 500 vagonról 52 500 vagonra nőtt, a magánfelvásárlás és az őstermelői felhozatal pedig az 1958. évi 22 ezer vagonról 21 ezerre csökkent.

A gyümölcsfelvásárlás fejlődése az elmúlt évek adatai alapján erőteljesebbnek mondható. A gyümölcsfa-állomány és ezzel összefüggés-

ben az összes termelés — néha visszaesésekkel tarkított — növekedése lehetővé tette a felvásárolt mennyiség jelentős növelését.

A legutóbbi években kialakult kedvező tendenciák ellenére a szocialista kereskedelem a fogyasztói piacokon nem foglal el egyértelműen irányító helyet. Több cikknél, vagy némely időszakban, az árak alakítására és a piacra gyakorolt hatása gyengül, vagy éppen a magánkereskedők és őstermelők befolyása érvényesül. A szocialista kereskedelem pozícióinak gyengülése tág teret nyit különböző, a fogyasztók és a termelők rovására érvényesülő spekulációs tendenciáknak. Ennek fő oka az, hogy a fogyasztók ellátásában a szocialista kereskedelem mindmáig nem tudott olyan döntő fölényt kialakítani, mint a felvásárlásban. Számításaink szerint az 1958. és 1959. években a lakosság vásárlása a különböző kereskedelmi szektorok között a következőképpen oszlott meg:

Megnevezés	1958				1959				Zöldség és gyümölcs-értékesítés összesen			
	Zöldség		Gyümölcs		Zöldség		Gyümölcs		Vagon		Százalék	
	vagon	%	vagon	%	vagon	%	vagon	%	1958	1959	1958	1959
Szocialista szektor . .	19 105	47	11 362	60	23 275	53	11 433	56	30 467	34 708	51	54
Őstermelői felhoz. + magánker. forgalom	22 000	53	7 636	40	21 000	47	9 000	44	29 636	30 000	49	46
Összesen	41 105	100	18 998	100	44 275	100	20 433	100	60 103	64 708	100	100

A táblázat értékelésénél figyelembe kell venni, hogy egyes cikkekből (főleg a tömegélelmezés szempontjából fontosabbakból: például vöröshagymából, répafélékből, káposztából, almából, őszibarackból) a lakosság többet vásárol a szocialista kereskedelemtől, mint a többi szektortól. Más cikkek esetében azonban vagy az egész idényben, vagy pedig időlegesen a magánszektor kerül túlsúlyra a lakosság igényeinek kielégítésében. Általában a tömegidőszakban biztosított a szocialista kereskedelem túlsúlya, a primőridőszakban és az egyes zöldség- és gyümölcsfajták idényének végén rendszerint túlsúlyba kerül a lakosság ellátásában a magánkereskedelem és az őstermelői piac.

A szocialista kereskedelem a népgazdasági érdekeknek és terveknek megfelelően a felvásárolt zöldség és gyümölcs jelentős részét exportálja, továbbá felvásárlásából elégíti ki az egyre fejlődő és ugyancsak nagyrészt a belső ellátásra termelő konzervipar növekvő szükségleteit. A szocialista szektor által felvásárolt zöldség és gyümölcs felhasználása a következőképpen alakult. 1959-ben az 1951. évihez képest a lakosságnak eladott zöldség mennyisége (a KÖZÉRT-felvásárlással együtt) 104 százalékra, a gyümölcslé 269 százalékra növekedett.

Ugyanakkor a zöldségexport 417 százalékra, a gyümölcsexport 630 százalékra, a konzervipar felhasználása pedig 1959-ig zöldségből az 1956. évinek 136 százalékára, gyümölcsből 107 százalékára növekedett.

Ezek az adatok érthetővé teszik, hogy a szövetkezeti kereskedelem a felvásárlásban elfoglalt helyzete ellenére, miért nem tud ennek megfelelően állandó túlsúlyt elérni és az árak tekintetében állandó és megfelelő szabályozó szerephez jutni a fogyasztói piacon.

Vissza kell térni a cikk elején ismertetett egy főre jutó zöldség-gyümölcs-fogyasztáshoz. A hazánkban elért viszonylag tisztes fogyasztási színvonalon belül rendkívül nagy időszaki ingadozások vannak. Ennek egyik oka, hogy tárolási lehetőségeink szűkösek és primitívek, s hogy konzerviparunk termelési és önköltségi színvonala a konzervek fogyasztásának a jelenleginél sokkal szélesebb körben való elterjedését nem teszi lehetővé. E — csak nagy beruházásokkal megoldható — probléma mellett azonban a szezon széthúzása is egyenletesebbé teheti és egyben igen jelentősen növelheti az egy főre jutó fogyasztást. Ezúton természetesen nem lehet feloldani a tavaszi és nyári hónapok közötti sokszoros (5—8-szoros) különbséget, de a nyári hónapok zöldség- és gyümölcsfogyasztását egyenletesebbé és magasabb színvonalúvá lehetne tenni. Az arányok érzékeltetésére bemutatjuk a földművesszövetkezeti felvásárló kereskedelem által a néhány nyári hónapban felhozott zöldségmennyiséget (1959. év): június 48,895 vagon, július 60,625 vagon, augusztus 120,274 vagon, szeptember 74,144 vagon, október 55,215 vagon.

Ezek alapján kétségkívül az a kérdés merül fel, vajon az augusztus hónap színvonalát miért ne lehetne elérni még néhány másik nyári hónapban is.

A piaci helyzet megítélésében nagyon fontos tényező az áru minősége is. E tekintetben a szövetkezeti felvásárló kereskedelem helyzete különösen nehéz. A földművesszövetkezeteken kívül a szocialista szektorhoz tartozó többi felvásárló szervek, a KÖZÉRT és a konzervipar általában a legkoncentráltabb tájtermő területeken vásárolnak fel, ezért a szövetkezeti kereskedelem arra kényszerül, hogy a tervek teljesítése végett a távoli területeken és a szórványosan jelentkező kis tételeket is megvásárolja. Így felvásárlása költségesebb és általában gyengébb minőségű árut eredményez, egyrészt a szórványterületeken folyó termelés alacsonyabb színvonala, másrészt a nagyobb szállítási távolságok és a kezdetlegesebb technikai lehetőségek miatt.

A földművesszövetkezeti felvásárló szervekre hárul elsősorban az egyes cikkekben mutatkozó fölöslegek levezetésének feladata is, minthogy az ipar kapacitása és egyéb lehetőségei határt szabnak felvevő képességének. Az ily módon felvásárlásra kerülő nagy árutömegek minősége rendszerint nem megfelelő, mert a túlkínálatkor érvényesíthető intervenciós árak rendszerint alacsonyabbak, és a termelők nem fordítanak kellő gondot a szedésre, válogatásra, csomagolásra.

A KÖZÉRT közvetlen felvásárlásai — amelyek a budapesti lakosság szükségleteinek csak kis részét fedezik — általában a legjobb minőségű és kis kockázattal értékesíthető zöldség- és gyümölcsfélékre irányulnak.

A magánkereskedelem általában gépkocsin és lehetőség szerint nem távoli piacokról a legjobb minőségű árukból igyekszik a maga kis tételeit beszerezni.

A szövetkezeti kereskedelem az általa felvásárolt jó minőségű áru jelentős részét — a zöldségféléknek 1959-ben 33,3 százalékát, a gyümölcsféléknek pedig 41,3 százalékát — exportra küldi. Ez a körülmény, bár nem jelenti a belföldi piacra kerülő áru biológiai értékének romlását, de feltétlenül különbséget jelent az áru külsejében, nagyságában, és csökkenti a szocialista kereskedelem versenyképességét.

A minőségi romlás okai a kereskedelem munkájában is megtalálhatók. Nagymértékben hozzájárul az áru kezelésében előforduló hanyagság, a technikai eszközök (válogatógépek, raktárak, megfelelő göngyölegek, hűtőtér stb.) hiánya, valamint a hosszú szállítási távolságok és szállítási idő.

A vasúti szállítás a nyári hónapokban rendkívüli mértékben rontja az áruk minőségét. Ezért 1959-től kezdődően a felvásárló földművesszövetkezetekben jelentősen fokozták a gépkocsi-szállítást. 1958-hoz képest mintegy négyszeresére növekedett a gépkocsin szállított áruk mennyisége, és a lakossági árualapnak mintegy 25 százalékát érte el.

Árak és árrések

A legutóbbi években jelentős — és részben eredményes — kísérletek folytak a zöldség- és gyümölcsárak helyes elvek alapján való szabályozására. A különböző árrendelkezések — megfelelő önköltség-számítások híján — bizonyos tapasztalati adatok alapján törekedtek a termelői érdekeltség biztosítására. A zöldség- és gyümölcskereskedelem árréseit igyekeztek úgy szabályozni, hogy a termelői és fogyasztói ár közötti különbségek minél kisebbek legyenek, és ily módon fokozódjék a termelő érdekeltsége a termelésben, és abban is, hogy árutermelésének minél nagyobb részét a szocialista kereskedelem útján értékesítse. Ezeket a célokat kívánja elérni az 1959. évben érvényesített árrendszer, amely lényegében kisebb változtatásokkal 1960-ra is érvényben marad.

Az 1959-es árrendszer lényege a következő:

A felvásárlói árakat a piaci helyzet mérlegelésével alakítják ki a sok évi tapasztalat alapján, figyelembe véve a termelői érdekeltség fenntartásához szükséges minimális árszínvonalat. A múlt évben bizonyos mértékben már szerepet kaptak a felvásárlási árak kialakításánál az önköltség-számítások is.

A felvásárlási árak tekintetében új jelenség volt a termelőszövetkezetek számára a 8 legfontosabb zöldségféle (a paradicsom, a zöldpaprika, a zöldborsó, a zöldbab, az uborka, a petrezselyemgyökér, a kései káposzta és a görögdinnye) „időszakosan differenciált fix átvételi ár"-ának megállapítása. Ez az ár lényegében az idényár-alakulás figyelembevételével meghatározott lépcsőzetes védőár, amely a primőr időszakban magasabb, a fő szezonban alacsonyabb. Ezeket a védőárakat az idény előtt 10—20 nappal hirdetik meg, de a termelőszövetkezetek már szerződéskötéskor is tudják, hogy milyen cikkekre állapítanak meg ilyen védőárakat. Amennyiben a piaci felvásárlási árak a védőárak felett alakulnak ki, a termelőszövetkezetek természetesen a magasabb piaci árat kapják. Amennyiben a piaci árak a védőár alá süllyednek, akkor mindig a védőárat kell érvényesíteni. Egyébként a többi szerződéses zöldségféléért a termelőszövetkezetek a szabadpiaci áron túl 10 százalék, a gyümölcsért 15 százalék szerződéses felárat kapnak, amely a nagyüzemi felárat is magában foglalja.

A tavalyi árrendszer új vonása volt, hogy a felvásárló és az értékesítő kereskedelemnek egyaránt az eddiginél határozottabb árrés-megkötöttségeket állapított meg. Így az ó-burgonyára, a vöröshagymára, a téli almára és a szőlőre megállapított fix árrések betartása kötelező. A káposztára és a paradicsomra éves átlagban betartandó árrést szabott

meg az árrendszer, míg az összes többi cikkekre árrés-előirányzatot állapított meg, mely a kereskedelmi szervek számára iránymutató, de nem kötelező volt. A fix-árréses cikkek a zöldség- és gyümölcsforgalom döntő többségét képezik.

Nézzük meg, hogyan érvényesülnek a jelenlegi árrendelkezés irányelvei a gyakorlatban. Az árak önmagukban — mint már rámutattunk — csak tendenciában ösztönöznek a termelés fejlesztésére, de nem képesek rá, hogy a vetésterületet a szükségletek szerinti mértékben alakítsák. A magas termelői árak nemcsak azzal a következménnyel járnak, hogy a kívánalmaknak megfelelően növelik egyes zöldség- és gyümölcsfélék irányában a termelési kedvet, hanem esetenként azzal is járnak, hogy az árösztönzés hatására a termelés túlhaladja a szükségleteket.

Előfordul, hogy a vetésterület növekedése együtt jár az átlagtermések növekedésével is, ami még fokozza a túlkínálatot.

Figyelemre méltó körülmény az is, hogy a túlkínálat még a legnagyobb termésű években is általában csak a tömegidőszak közepén jelentkezik. Ebből azt a tanulságot lehet levonni, hogy az egyensúly nem általában egy-egy cikk egészére vonatkozóan bomlik meg, hanem kifejezetten bizonyos időszakokra korlátozódik. Itt újra a beérési idő széthúzásának szükségességére utalunk. A termelői árakkal együtt rendszerint a fogyasztói árak is emelkednek, és emiatt a fogyasztás vagy nem növekszik a növekvő termeléssel arányosan, vagy éppen csökken.

Ezek a tendenciák együttesen vezetnek azután fölöslegekhez. A fölöslegesek levezetése többféle módon, de mindenképpen csak a népgazdaság károsodása útján lehetséges. Előfordul, hogy a kereskedelem ilyenkor veszteséggel hozza a feleslegeket forgalomba. Más esetben tartja a termelői árnak megfelelő magasabb fogyasztói árakat, ezért kevesebbet vásárolnak, s ilyenkor nagymértékű az áruromlás. Ha pedig a kereskedelem nem vásárolja fel a feleslegeket, ez termeléspolitikai szempontból káros, és szintén áruromlást eredményez. A szövetkezeti felvásárló szervek rendszerint azt a politikát folytatják, hogy intervenciós felvásárlási árakat alkalmaznak. A fogyasztói árakat úgy állapítják meg, hogy a lehető legtöbb árut értékesíthessék, a termelői árakat pedig tapasztalati számok alapján, a termelői érdekeltség határán alakítják ki. Az ily módon keletkező veszteségeket a felvásárló szövetkezeti szervek vagy saját akkumulációjukból, vagy az állami költségvetésből fedezik.

A helyes árpolitika — amellyel jelentős mértékben elkerülhetők lennének a piaci kilengések — feltételezné, hogy a termelői árakat a termelési önköltség körül alakítsák ki. A tényleges termelési önköltségeket azonban mind ez ideig nem lehetett pontosan kiszámítani. Ennek egyik oka az, hogy zöldséget és gyümölcsöt túlnyomóan kisárutermelő gazdaságokban termeltek, továbbá az, hogy a gyümölcsöt — az alma kivételével — nagyrészt szórvány-gyümölcsösökben termelik. Ez a két körülmény az önköltségszámítás elé jelentős objektív akadályokat gördített.

Nehezítik az önköltségszámítás — különösen az ár kialakításához szükséges előkalkuláció — módszereinek kialakítását a termésátlagok rendkívül nagymértékű változásai. 1 q áru előállítási költsége a termésátlagoktól függően évről évre két-háromszoros ingadozást is elérhet.

Hozzávetőleges számítás szerint 1 kh káposzta termelésének teljes ráfordítása 7268 Ft. Amennyiben az 1952-es év 50 q-s termésátlagával

számolunk, akkor 1 q káposzta önköltsége 145 Ft, amennyiben az eddigi legmagasabb 1953. évi 115 q-s átlagot vesszük, akkor 63 Ft. Ugyanilyen alapon számítva az eddig elért legnagyobb és legkisebb átlagtermés alapján: 1 kg zöldpaprika önköltsége 1,55, illetve 3,57 Ft, 1 kg paradicsomé pedig 0,72, illetve 1,38 Ft.

Mivel a zöldség- és gyümölcskereskedelemben alkalmazott jelenlegi árpolitika nem képes megfelelően befolyásolni a termelés irányát és terjedelmét, ezért a gyümölcs- és főképp a zöldségtermelésben fokozott jelentőségük van a termelési és szállítási szerződéseknek. Ezek a szerződések képesek nagyvonalakban a szükségleteknek megfelelően megszabni az egyes zöldségfajták vetésterületét.

A termelői árak nem biztosítják folyamatosan a termelők anyagi érdekeltségét. Amikor az export-lehetőségek, a belföldi piac és az ipar igénye nagyjából összhangban van az árutermeléssel, a termelői érdekeltség általában jól érvényesül. Más években — a kereslet és kínálat összhangjának megbomlása esetén — az árak a kat. holdankénti jövedelmet jóval a termelési önköltség felett alakították ki, vagy a minimális termelési érdekeltséget sem biztosították.

A termelőszövetkezeteknek időszakokra megállapított fix védőárak alkalmazása első lépésnek tekinthető abban az irányban, hogy a termelés biztonságát fokozzák és csökkentsék az áralakulás káros tendenciáit. Bizonyos eredmények már a múlt évben is születtek. Növekedett a termelőszövetkezetek termelési biztonsága és termelési kedve. A fix védőár különösen azokban az években jelent tényleges gazdasági védelmet a termelőszektor számára, amikor nagy a túlkínálat, és amikor nagy árutömegek vonatkozásában érvényesül a védőár. A múlt évben alapjában nem volt ilyen a helyzet, mégis jelentős szerepe volt a védőárnak abban, hogy a szocialista szektor a zöldségtermelés területén is előretört. A védőárat a kialakuló új árrendszer egyik legfontosabb elemének lehet tekinteni.

A szocialista felvásárló kereskedelem munkájának egyik pozitívuma, hogy a felszabadulás előttihez képest megnövelte a termelők részesedését a fogyasztói árakból. Ezt bizonyítja a következő táblázat is, amelyik az 1938-as és 1956—1958-as évi adatokat hasonlítja össze. Az Egyesült Államok adataival való összehasonlítás némi támpontot nyújt annak bizonyítására is, hogy a szocialista kereskedelem lényegesen kedvezőbb árviszonyokat biztosít a termelők számára, mint a kapitalista kereskedelem. Itt a zöldség fogyasztói árának 30%-át kapják a termelők.

Termelői ár a fogyasztói ár százalékában

Megnevezés	1938	1956—58	Megnevezés	1938	1956—58
Fejeskáposzta	36	54—83	Alma	63	62—67
Vöröshagyma	32	63—76	Szőlő	62	71—81
Zöldborsó	39	71—96	Szilva	63	52—80
Zöldpaprika	38	69—72	Cseresznye	78	82—91
Sárgarépa	34	39—44	Körte	70	53—74

* Agrarwirtschaft Hannover 1959. No. 5.

Ezek az árak az 1938. évre is, a felszabadulás utáni évekre is a termelői értékesítés teljes keresztmetszetét mutatják. Az új adatok tehát egyaránt tartalmazzák a szocialista kereskedelemnek eladott és a szabadpiacon értékesített termékek árait.

A zöldség- és gyümölcskereskedelemben megállapított fix árrésekre vonatkozó intézkedés egyelőre nem hozta meg a kívánt eredményt. A kötelezően megállapított fix árrések nem épültek megfelelő forgalmiköltség-számításokra. Ilyen számítások lehetőségei jelenleg nagyon korlátozottak. A nagyobb földművesszövetkezetek és felvásárlótelepek általában 20—30 vagy még ennél is többféle zöldséget és gyümölcsöt vásárolnak fel. Túlságosan bonyolult nyilvántartás kellene ahhoz, hogy egyedenként és minőségenként kimutassák az egyes árufajták tényleges költségeit. A költségek megállapítását nehezíti az is, hogy a felvásárolt zöldség és gyümölcs kereskedelmi feldolgozása, tehát válogatása, csomagolása, osztályozása, a különböző értékesítési irányoknak (exportnak, iparnak, lakosságnak) megfelelően más-más módon és más-más költséggel történik. Különösen az export esetében az importáló ország igényei szerint rendkívül változatosak a válogatással és csomagolással szemben támasztott követelmények. Mindezek miatt tehát a költségek oldaláról a helyes árrések cikkenként és minőségenként nem közelíthetők meg, legfeljebb globálisan vagy nagyobb árucsoportok szerint lehet őket helyesen megszabni.

A kereskedelmi árrések realizálásának ellenőrzését rendkívüli mértékben megnehezíti, hogy a felvásárló kereskedelem az áru nagy tömegét nem osztályozva veszi át, hanem eredeti állapotban, abban az összetételben, ahogyan az áru a termelőüzemekből kikerül. Ezt az árut azután az értékesítési irányoknak és a minőségi követelményeknek megfelelően osztályozza, s a minőségtől, valamint az értékesítési irányoktól függően más-más áron is értékesíti. Ez a forgalmi folyamatban végbemenő átalakulás még külön nehézséget okoz mind a fix árrések meghatározásában, mind az árrések realizálásának ellenőrzésében.

Maga az a körülmény, hogy a rendkívül nagymértékben ingadozó termelői és fogyasztói árak mellett fix árréseket állapítsanak meg, nagy nehézségekbe ütközik. A zöldség- és gyümölcsforgalomban kérlelhetetlenül érvényesül az értéktörvény hatása. Ezért a kereskedelemnek nincs módja arra, hogy az árrendeletben előírt árréseket következetesen érvényesítse. A gyakorlatban túlkínálat esetén nemcsak a fix árréseket nem tudja érvényesíteni, hanem sok esetben veszteséggel értékesít, áruszűke esetén viszont módja van az árrendeletben meghatározottnál jóval nagyobb árréseket elérni. Természetesen fegyelem kérdése, hogy ilyen esetben az árrések felső határát a kereskedelem betartsa. 1959-ben ez általában meg is történt, az előírt árréseket viszont sokszor nem tudták realizálni. Ilyen okból az egész szakma jövedelmezősége is rendkívül labilissá válik.

A tapasztalatok alapján megállapíthatjuk, hogy a fix árrések betartására csak akkor van lehetőség, ha a piacon egyensúlyi helyzet van, és ezen felül a szocialista kereskedelem rendelkezik az adott cikkekben az árualapok döntő többségével. Ilyenkor módja van a termelői és a fogyasztói árak szabályozására és az előírt árrések betartására. Ennek a feltételnek a megteremtése azonban az elmúlt években nem egyedül a szocialista felvásárló kereskedelmen múlott, hiszen az elosztási arányo-

kat más, alapvetőbb népgazdasági érdekek alapján határozza meg a terv.

Összefoglalva megállapítható, hogy az alkalmazott árrendszer keretében a fix árrések előírása önmagában véve helyes irányban mutat. De az adminisztratív intézkedésen kívül végrehajtását kismértékben támasztotta alá olyan gazdaságpolitika, amely a piaci egyensúly állandó fenntartására és egyes cikkeknél a szocialista szektor túlsúlyának biztosítására irányul. Ennek feltételeit a következő években kell megteremteni. Jelenleg — adott termést feltételezve — az ipar és az export szükségletei eleve meghatározzák, hogy mely cikkek esetében képes a szocialista kereskedelem árszabályozó szerepét betölteni és mely cikkek esetében nem. Tekintettel arra, hogy sem az ipar termelése, sem az export nem csökkenthető, a megoldást a termelés volumenének növelésében, valamint a termelés átfogó befolyásolásában kell keresni.

Érdemes összehasonlítani a felszabadulás előtti és a mostani termelői és fogyasztói árakat, valamint árréseket. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért az 1938-as és 1958-as felvásárlói és fogyasztási árak, valamint a költségtényezők közötti különbségeket hozzávetőleges szorzószámok segítségével szemléltetjük.

Megnevezés	Termelői	Fogyasztói	Zöldség- és gyümölcsfélék teljes árrésének szorzószáma 1958/38. **	Legfontosabb költségtényezők szorzószámai 1958/1938.
	árak szorzószáma 1958/38. x			
Fejeskáposzta	19,4	15,5	13,0	
Paradicsom	20,8	10,6	4,50	
Vöröshagyma	21,8	12,1	7,53	
Zöldborsó	23,8	15,6	10,51	
Zöldpapríka	22,6	13,2	7,50	
Sárgarépa	9,0	12,4	14,21	
Alma	5,3	5,9	6,96	
Szőlő	16,3	13,2	8,21	
Szilva	4,3	5,3	6,87	
Cseresznye	8,1	8,1	8,14	
Körte	3,6	5,7	10,63	
Göngyöleg (a leggyakrabban használt göngyölegek árai alapján)	—	—	—	17—25
Munkabér 1958/1937	—	—	—	14—16
Szállítási költség (150 km szállítási távolságot alapul véve)	—	—	—	3—4

* A termelői árak és fogyasztói árak egyaránt az egész forgalomra vonatkoznak.
** Nem a kereskedelem árréseit, hanem a termelői teljes forgalomra vonatkozó termelői és fogyasztói árak különbségét mutatja.

A táblázat adatai szerint a zöldségféléknél mind a termelői, mind a fogyasztói árak alakulása nagyjából megfelel az általános értékviszony-változásoknak, de ezen belül a fogyasztói árak általában lényegesen kisebb mértékben emelkedtek, mint a termelői árak. A gyümölcs-

félék termelői fogyasztói árai az általános értékviszonyoknál lényegesen kisebb mértékben változtak, és ezzel a gyümölcstermelés viszonylagos jövedelmezősége romlott.

A fogyasztói árak egyes esetekben jobban emelkedtek, mint a termelői árak. A legfontosabb költségnemek alakulása viszont arra mutat, hogy a költségtényezők általában jobban emelkedtek a zöldségfogyasztói áraknál is, a gyümölcsár-változások mértékét pedig többszörösen meghaladja a költségnövekedés. Ez indokolja, hogy a gyümölcsfélék árrései jobban növekedtek, mint a fogyasztói árak. Ezt a tendenciát mind az előbbi táblázat, mind a termelői és fogyasztói árból való részesedésre vonatkozó kimutatásunk érzékelteti.

Ez a fejlődés — általában a fogyasztói árak kisebb szorzószáma és a termelői árak magasabb szorzószáma — a központi árualap útján történő árszabályozásnak, valamint a kereskedelem tervszerű önköltségcsökkentésének az eredménye. Világos, hogy ennek a fejlődésnek folyamatosan tovább kell haladnia és ehhez a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődése további jó alapot szolgáltat.

A termelőszövetkezeti mozgalom fejlődésének hatása a zöldség és a gyümölcs termelésére és forgalmára

A termelőszövetkezeti mozgalom legutóbbi két évben végbement gyorsabb ütemű fejlődése sok mindenben megváltoztatja a zöldség-, gyümölcstermelés és -forgalom feltételeit. A döntő változást az jelenti, hogy a szerződéssel lekötött árualapok nagy része a termelőszövetkezetekből kerül ki.

A termelőszövetkezetek részvétele az 1959. és 1960. évi szerződéses zöldségtermelésben

Év	Összes szerződött terület	Termelőszövetkezetek által lekötött terület	Termelőszövetkezetek az összes szerződött terület százalékában
1959	93 363	30 417	32,6
1960	119 416	94 389	79,0

Ezenkívül az idén első ízben kötöttek a termelőszövetkezetek mintegy 54 000 kh burgonyára termelési szerződést (április 15-ig).

A szocialista szektorban a gyümölcstermelés területén természetszerűen nem volt ilyen ugrásszerű fejlődés, mivel a gyümölcstermő területeken a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődésének is lassúbb az üteme, másrészt a gyümölcsösöknek jelentékeny része marad vissza a háztáji gazdaságokban.

A korábbiakban ismertetett jelenségek olyan tapasztalatokra épülnek, amikor még az egész mezőgazdaságban, de különösen a zöldség- és gyümölcstermelésben túlsúlyban voltak a kisárutermelő gazdaságok.

A szocialista szektor túlsúlya új feltételeket is teremt, de önmagában nem változtatja meg azokat a tendenciákat és nem szünteti meg azokat a jelenségeket, amelyeket az előző fejezetben tárgyaltunk. Például a kereslet és kínálat hatása még hosszú ideig döntő befolyást fog

gyakorolni az árak és a termelés alakulására, nem szűnik meg gyorsan a termésátlagok ingadozása stb.

A változások kedvező következménye, hogy az egész termelés irányíthatóbbá, tervezhetőbbé válik és ezáltal egyre biztonságosabb lesz a lakosság ellátása és az export teljesítése.

A termelőszövetkezetek nagyüzemi termelése jó alapot ad a kereskedelem szervezetének egyszerűsítéséhez és a forgalmi költségek csökkentéséhez, bár átmenetileg különösen az új termelőszövetkezetek termelésének szakmai és technikai segítése és a forgalom lebonyolítása fokozott erőfeszítéseket és az eddiginél nagyobb erők mozgósítását kívánja meg a kereskedelemtől.

A termelőszövetkezetek előretörése a zöldségtermelésben és kezdeményezési kedvük a gyümölcstermelés területén örvendetes esemény. A nagyüzemi zöldség- és gyümölcstermelés azonban nem alakul ki gyorsan. A termelőszövetkezetek döntő többsége nem rendelkezik szakképzett kertészekkel, sőt ilyenek még a mezőgazdasági irányítószervekben is elég kis számmal vannak.

A gépesítés színvonala mind a zöldség-, mind a gyümölcstermelés területén igen alacsony, ezért a nagyüzem is alapvetően emberi munkára épül. Ez természetesen korlátozza az önköltségcsökkentés lehetőségét és a többi szántóföldi növényekhez viszonyítva rontja a jövedelmezőséget. A zöldségtermeléssel foglalkozó termelőszövetkezetek jelentős része nincs kellően felkészülve a palántanevelésre. Nincsenek kihasználva a természetes és ipari melegvizek által elérhető előnyök sem, hiszen ezeket majd csak a most megalakult nagyüzemek lesznek képesek alkalmazni.

A zöldségnél és a gyümölcsnél — más növényektől eltérően — a legalacsonyabb és legmagasabb minőségi osztály között sokszor 100—150 százalék az árkülönbség.

Annak ellenére, hogy a termelt áru minőségétől függően a kh-ankénti termelési érték duplájára vagy két- és félszeresére emelkedett, a termelőszövetkezeti tagok munkaegység-részesedése kizárólag a végzett munkától, esetenként a termelt mennyiségtől függ, és szinte sohasem kapcsolódik a termelt áru minőségéhez.

A szocialista szektor előrehaladása feltétlenül növeli az árutermelést és előnyösebb helyzetbe juttatja a felvásárló kereskedelmet. 1959-ben a szocialista szektor 1 kh-ról 39,2 q zöldséget értékesített az állami és szövetkezeti felvásárló szerveknél, ezzel szemben az egyéni gazdaságok csak 26,6 q-t. Az 1 kh-ra jutó áruértékesítés a szocialista szektorban az 1958. évihez képest 60,4 százalékkal növekedett.

A termelőszövetkezetek részesedése a felvásárlásból a következő oldalon levő táblázat szerint alakult (vagon).

A termelőszövetkezetek áruértékesítésének növekedése különösen a zöldségtermelésnél mutatkozik meg. Az értékesítésben nagyobb arányban részesednek, mint a vetésterületben.

A gyümölcstermelésben más a helyzet. A gyümölcsösöknek jelentős része a háztájiban marad, ezenkívül a termelőszövetkezetbe kerülő gyümölcsösök döntő többsége nem összefüggő terület. Itt a tényleges nagyüzem a legtöbb esetben csak új telepítések útján jöhet létre. Ezért a

szocialista szektor telepítésének ösztönzésére és támogatására nagy gondot kell fordítani.

A termelést és felvásárlást irányító szerveknek bizonyos új jelenségekre is reagálniok kell. Az első ilyen jelenség a termelés méreteinek szabályozásával kapcsolatban merül fel.

Megnevezés	1958			1959			Termelőszövetkezetek 1959. évi felvásárlása az 1958. évi százalékában
	Összes felvásárlás	Ebből: termelőszövetkezet	Termelőszövetkezet az összes felvásárlás százalékában	Összes felvásárlás	Ebből: termelőszövetkezet	Termelőszövetkezet az összes felvásárlás százalékában	
Zöldség . . .	38 507	3 792	9,8	51 021	13 672	26,8	360,5
Gyümölcs. .	23 765	1 545	6,5	26 777	2 771	10,0	179,3
Összesen	62 272	5 337	8,6	77 798	16 443	21,3	308,0

1959-ben a zöldség-vetésterület fűszerpaprika nélkül 162 500 kh volt, ebből a kereskedelem és az ipar szerződéssel lekötött 93 363 kh-t, tehát a szerződésen kívüli szabadpiacra szánt termelés és az állami gazdaságok termelése mintegy 60 000 kh-t tett ki.

A termelőszövetkezetek rövid lejáratú hitelekhez alapjában véve csak a felvásárlási szervekkel lekötött árutermelés alapján juthatnak hozzá. Ezért — amint a múltévi tapasztalatok is igazolják — a szerződött területeken felül nagyobb mennyiségű zöldséget nem termelnek, mert ezzel pénzügyi helyzetüket nehezítenék meg. Különösen így van ez az újonnan alakult termelőszövetkezetekben.

Az 1960. évre előirányzott zöldség-vetésterület fűszerpaprika nélkül 197 000 kh, ebből a kereskedelem és az ipar szerződéssel lekötött 119 416 kh-t, tehát abban az esetben, ha a termelőszövetkezetek szerződésen felül nem termelnek, az összes terület csaknem egyharmadára leszűkült egyéni gazdaságoknak és háztáji gazdaságoknak az állami gazdaságok területének levonása után mintegy 67 000 kh-on kellene zöldséget termelni.

Mindez felveti annak szükségességét, hogy a zöldségtermeléssel kapcsolatban folytatandó termelési politikánkat, ezen belül különösen a szocialista szektor termelésének arányait sürgősen felül kell vizsgálni.

Az eddiginél nagyobb gondot kell fordítani a termelési idény széthúzására. A sok százezer egyéni gazdaság különböző minőségű földeken, különböző fajtájú vetőmagokból és igen különböző művelési móddal és intenzitással termelte a zöldségféléket. Ez a körülmény automatikusan a szezon széthúzása irányában hatott. A termelőszövetkezetek általában egy táblában, nagyjából azonos minőségű földön, rendszerint központi, tehát egységes vetőmagból és egy termelőszövetkezeten belül azonos művelési móddal termelik a zöldséget.

Ebből következik, hogy az árutermelés időbeli jelentkezése az eddiginél jobban koncentrálódhat és ha megfelelő intézkedéseket nem teszünk, értékesítési és szállítási nehézségek keletkeznek.

A második ötéves terv során megoldandó feladatok

A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusa e tanulmány témája vonatkozásában is megszabja a fejlesztés fő vonalát a következők szerint: „A felvásárlási rendszer továbbfejlesztésével, a szerződéses kötelezettségek betartásával is elő kell segíteni, hogy a mezőgazdaság termelése az igényeknek megfelelően alakuljon. Igen nagy jelentősége van ebből a szempontból is az állandó politikai munkának, a szükségletek előrelátó felmérésének, valamint a helyes árpolitikának. Ha ezek közül bármelyik hiányzik vagy nem kielégítő, akkor a felvásárlásnál — mint az utóbbi időben néhány mezőgazdasági terméknél tapasztaltuk — zavarok keletkezhetnek." (Az MSZMP VII. kongreszusa. 107. l. Kosuth, 1959.)

„Tovább kell fejleszteni az öntözéses gazdálkodást, elsősorban a meglevő öntözőtelepek és berendezések eddiginél lényegesen jobb kihasználásával... Az öntözött területet elsősorban a helyi adottságoknak megfelelő, egyszerű, olcsó megoldásokkal, jelentős társadalmi munkával kell növelni...

A nagyüzemi gyümölcsösök területének további növelésével, gondosabb és szakszerűbb ápolással a gyümölcstermelést 5 év alatt mintegy 20 százalékkal kell növelni. A szőlő- és bortermelés fokozását elsősorban a kiöregedett szőlők felújítása és a hiányzó tőkék pótlása útján kell megvalósítani. A felújítással a minőségi bor- és csemegeszőlőfajták arányát kell növelni.

A zöldség-, gyümölcs-, szőlő- és borárutermelés növelése és a minőség megjavítása céljából növelni kell a tároló, csomagoló helyek és a hozzájuk tartozó berendezések, eszközök kapacitását." (Uo. 209. és 210. l.)

A kongresszus útmutatásainak megfelelően a második ötéves terv során nagymértékben, az 1960. évihez képest a zöldségfelvásárlást 30—32 százalékkal, a gyümölcsfelvásárlást mintegy 51—53 százalékkal kell növelni. Ezen belül jelentősen megváltozik a minőségileg értékesebb gyümölcs-, zöldségfajták javára a termelés összetétele is. Növekedni fog a lakosság fogyasztása mind a friss, mind a feldolgozott zöldség- és gyümölcsfélékből, s növekedni fog az export is. Ezért a második ötéves tervben kitűzendő feladatok megoldásához az előző fejezetekben felmerült kérdésekben lényeges előrehaladást kell elérni.

A legfontosabb tennivalókat a következőkben lehet összefoglalni:

1. A mezőgazdasági irányító és a kereskedelmi szerveknek legfontosabb feladatul azt kell kitűzni, hogy a nagyüzemek társadalmi és szervezeti kereteinek létrejötte után teremtsék meg a tényleges zöldség- és gyümölcstermelő nagyüzemeket. Ehhez a termelőszövetkezeteknek több szakmai és gazdasági támogatásra van szükségük, mint a legtöbb más művelési ágnál.

A külföldi piac és a belföldi igények gondos elemzése alapján minden zöldségre és gyümölcsre meg kell határozni a szabatos termelési célkitűzéseket. A meghatározásoknak ki kell terjedniök a zöldség- és gyümölcsfajtákra, az egyes fajtáknak az összes termelésen belül elfoglalt súlyára, külön meghatározva a korai és kései fajták arányát azzal a céllal, hogy az árutermelés időbeni eloszlását egyenletesebbé tegyük.

A termelési célok meghatározásánál már figyelemmel kell lenni az exportgazdaságossági számítások eredményeire is.

Tekintettel arra, hogy a termelőszövetkezetek a jelenlegi gazdálkodási rendszerük keretében nem érdekeltek a zöldségfélék szabadpiaci termelésében, feltétlenül szükséges, hogy már a jövő évtől kezdve a lakosság, az export és az ipar teljes zöldségszükségletét termelési szerződések útján fedezzük.

Budapest és a nagy ipari centrumok környékén növelni kell a zöldövezetet. Arra kell törekedni, hogy e területek ellátását a leginkább romlandó zöldség- és gyümölcsfélék tekintetében a legrövidebb szállításokkal oldjuk meg.

A termelési politikának olyan irányban kell hatnia, hogy a termelési lehetőségek keretei között a legfontosabb tömegcikkekből minden megye belső szükségletének minél nagyobb részét maga termelje meg.

A termelési tájakat úgy kell tovább fejleszteni, hogy a fontos cikkekben az ország ellátása és az export biztosítása lehetőleg ne legyen egy-két viszonylag kis kiterjedésű tájtermő terület termelési eredményeinek a függvénye. Az új termelési körzeteket úgy kell kijelölni, hogy ezzel is meghosszabbítsuk az egyes cikkek idényét.

2. A termelés és felvásárlás fokozása alapján — de számolva azzal, hogy a magánkiskereskedelem súlya csökken — biztosítani kell a szocialista kereskedelem túlsúlyát nemcsak a felvásárlásban, hanem a lakosság elltásában is, s külön-külön minden cikk tekintetében, a primőr és a tömeg-időszakban egyaránt.

A szocialista szektor túlsúlya a piacokon, valamint az árutermelés egyenletesebb időbeni elosztása megfelelő volumenű árualap segítségével lehetővé teszi, hogy a szocialista szektor határozza meg az árakat és irányítsa a piacot. Ilyen igénnyel azonban csak ennek az egyensúlyi helyzetnek a kialakításával párhuzamosan és fokozatosan lehet fellépni.

Fokozatosan szélesíteni kell azoknak a cikkeknek a körét, amelyekre vonatkozóan felvásárlási védőárakat állapítunk meg, ezáltal meg lehet akadályozni az árak túlzott mértékű csökkenését és ezzel egyidejűleg a vetésterületek nagyfokú ingadozását. A védőárak kialakításához fokozatosan el kell készíteni a zöldség- és gyümölcsfélék megbízható önköltségszámítását, amelyhez most már a nagyüzemi zöldség- és gyümölcstermelés megteremti az objektív feltételeket. A szocialista kereskedelem túlsúlyának birtokában nem hatósági árszabályozás, hanem kereskedelempolitika útján, bizonyos előre meghatározott plafon fogyasztói árakat kell betartani, hogy ezáltal lehetetlenné tegyük a túlságosan nagy jövedelmeket és ezek ösztönzése révén a túlzott feleslegek kialakulását.

Az említett feltételek alapján fokozatosan törekedni lehet a fix árrésekhez hasonló, de nem ilyen mereven megkötött árrés-rendszer kialakítására.

A második ötéves terv során el kell érni a kereskedelem árréseinek számottevő csökkenését. Ehhez lehetőséget ad az, hogy sok százezer egyéni gazdaság helyett nagy tételben termelő néhány ezer termelőszövetkezettel kell kapcsolatba lépnie a kereskedelemnek.

A forgalmi költségek csökkentésének további forrása a felvásárló és értékesítő kereskedelem technikai alapjainak bővítése és modernizálása. Nagy számban kell üzembe állítani különböző válogatógépeket,

szállítószalagokat. A tájtermő területeken nagykapacitású raktárakat kell létesíteni, amelyekben lehetővé válik az áru kereskedelmi kikészítésének meggyorsítása, a mennyiségi és minőségi veszteségek csökkentése. A zöldség- és gyümölcskereskedelem számára az eddiginél lényegesen nagyobb hűtőteret, továbbá megfelelő göngyölegellátást kell biztosítani. Az exportszállítások gazdaságosságát nagymértékben fokozni lehet a hűtővagonok és hűtőautók számának növelésével.

A termésátlagok ingadozásának csökkenéséhez már közelebb visz bennünket a fentiekben vázolt árpolitika, ami ösztönözni fogja a ráfordítások növelését, egyúttal az öntözéses zöldségtermelés elterjedését is. Ezek egyébként azonnal visszahatnak a zöldségtermelés árviszonyaira, amennyiben nagyobb arányú öntözéses termelés esetén lényegesen alacsonyabb belföldi árak és jobb exportgazdaságosság mellett is biztosítani lehetne a mezőgazdasági termelés jövedelmezőségét.

Ösztönözni kell továbbra is a minőségi áru termelését az árkülönbségekkel, a védekezés megszervezésével és olyan úton is, hogy a minőségi termelés fejeződjék ki a termelőszövetkezeti tagok egyéni jövedelmében is.

A második ötéves terv során el kell érni, hogy a romlandó zöldség- és gyümölcsfélék csaknem teljes mennyiségét a vasúti szállításról a gépkocsiszállításra tereljük, mert ez úton az áru sokkal gyorsabban és kisebb áruromlással érkezik a termelőhelyről a fogyasztóhelyre.

A cikkben felvetett gondolatok — mint elöljáróban is megállapítottam — az ország zöldség- és gyümölcsellátásának csak néhány alapvető problémáját érintik. Számos fontos kérdés tanulmányozása még hátra van. Hasznos volna, ha a szakma hozzáértői megvizsgálnák a cikkben felvetett problémákat és napirendre tűznék a megoldás módszereinek kidolgozását.

Pályázati felhívás

A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete (Budapest, V., Nádor u. 7.) pályázatot hirdet *kutatási segéderő* álláshely betöltésére. Az állás elnyeréséhez érettségi bizonyítvány, szakmai gyakorlat (statisztikai, matematikai) és közgazdasági tájékozottság szükséges.

A pályázathoz csatolni kell:

1. a pályázó eddigi működésének igazolását,
2. iskolai végzettség igazolását,
3. önéletrajzot.

A pályázatokat a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete igazgatójához legkésőbb *1960. június 30-ig* kell benyújtani. A kinevezés tárgyában a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatója dönt. A kinevezettek besorolási illetményei tekintetében a 29/1957. Mü. M. utasításában foglaltak az irányadók.

KOZMA FERENC:

A Montánunió működése*

Az imperialista hatalmak, főleg az Egyesült Államok a II. világháború után céltudatosan törekedtek a nyugatnémet monopóliumok feltámasztására, aminek a nyugatnémet ipar, elsősorban a ruhrvidéki nehézipar fejlődésének meggyorsítása kettős értelemben is alapvető feltétele volt.

Egyrészt meg akarták teremteni a NATO európai hadseregének hadianyagellátó bázisát, amely sem mennyiségileg, sem egyéb szempontból nem felelt volna meg a követelményeknek a Ruhr-vidék szene és acélja nélkül. A nyugati hatalmak hidegháborús politikája így nagyban előmozdította a nyugatnémet szén- és acélkapacitás helyreállítását és továbbfejlesztését.

Másrészt a bonni állam és a mögötte felsorakozó monopolista érdekkörök a nyugati hatalmakkal szemben a háborús tervekhez való csatlakozásuk feltételeül szabták a nehézipari kapacitások növelése előtt álló gazdasági és adminisztratív akadályok mihamarabbi eltávolítását.

Ilyen módon találkozott össze az újjáéledőfélben levő német imperializmus érdeke az amerikai imperializmus külpolitikai irányvonalával. A nyugatnémet tőke követelése kielégítésére a legalkalmasabb formának egy nemzetközi gazdasági szervezet létrehozása kínálkozott. Ez a szervezet „államok feletti" ellenőrzés alá volt hivatva vonni a társult országok szén- és acéliparát, így az NSZK-ét is. Ennek ürügyén kellett, hogy megszülessen a jogalap a nyugatnémet szénbányászati és kohászati monopóliumok korlátozásainak megszüntetésére, valamint a gyors fejlődésnek induló nyugatnémet nehézipar alapanyagokkal és tőkékkel való támogatására. Ennyiben foglalható össze az úgynevezett „Schuman-terv" lényege, amely 1953-ban a Montánunió létrejöttével lépett a megvalósulás útjára.

A Montánunió létrehozása azonban érzékenyen érintette a társult országok monopolista csoportjainak profitérdekeit is. A támogatás folyamán gyorsuló ütemben erősödő német imperializmustól elsősorban maguknak a támogatóknak volt félnivalójuk. A terv ledönteni szándékozott minden korlátot a társult államok szén- és acéliparági konkur-

* A cikk alapjául egy, az MTA Közgazdaságtudományi Intézet nemzetközi osztályán készült tanulmány szolgált, mely a Montánunió 1953–1959 közötti működésének tapasztalatait a következő szempontokból tárgyalta:

1. Mennyiben járult hozzá a Montánunió a tagállamok szén- és acéliparának fellendüléséhez; 2. Hogyan hatott a Montánunió a tagállamok közötti imperialista ellentétekre? E két fő kérdés tanulmányozása során a tanulmány megvizsgálja a Montánunió országai szén- és acéltőkéinek összefonódásait, a Montánunió szervezetét, gazdaságpolitikai irányelveit és gazdaságpolitikáját, valamint a tagállamok szénbányászatának és acéliparának 1953–1959 közötti fejlődését. A jelen cikk az alapul szolgáló tanulmányoknak csupán néhány fontos problémáját foglalja össze és csak a Montánunió működésének néhány kérdésére tér ki.

renciája előtt, egy szervezeti, és — bizonyos mértékig — gazdasági keretbe akarta foglalni a ruhrvidéki és a francia bánya- és kohóipart, melyeknek imperialista ellentéte közel évszázada minden európai konfliktusnak egyik fő komponense volt. Ezenkívül köztudomású volt, hogy a nyugatnémet gazdaság termelési és külkereskedelmi szervezete, tőkekoncentráltsága és felhalmozási képessége sokkal alkalmasabb azon követelmények kielégítésére, melyeket a második világháború utáni tőkés világpiac az imperialista terjeszkedés elé állított, mint a leendő partnereié.

Ennek ellenére az eredeti tervben szereplő országok a közösséghez való csatlakozás mellett döntöttek. Gazdaságilag is, politikailag is a francia nagytőke állásfoglalása volt a perdöntő. A francia nagytőke, bár tisztán látta, hogy veszedelmes versenytárssal társul, mégis azt remélte, hogy e társulás a francia kohászatot olyan strukturális átalakulásra fogja kényszeríteni, amely alkalmassá teszi arra, hogy a nyugatnémet imperializmusnak a francia érdekterület felé való terjeszkedési törekvését ellensúlyozni tudja. Ugyanakkor nem lebecsülendő csábítás volt a francia kohászat számára csakúgy, mint a belga, a holland és a luxemburgi montánipari tőke számára az a szén- és hengerelttermékpiac, amelyet a nyugatnémet expanzió kínált, s amelyen való megjelenésüket a közösséghez való csatlakozás kétségkívül nagymértékben megkönnyítette. Bár a Schuman-tervnek tekintélyes ellenzéke volt a polgári gazdasági szakemberek és politikusok táborában is, e piac kitárulása, s ezzel kapcsolatban a francia, a belga stb. nehézipari félkésztermékek realizálási gondjainak csökkenése az ellenvéleményeket jórészt elhallgattatta.

Végeredményben a Montánunió létrejöttében a nemzetközi imperializmus szovjetellenes politikáján kívül jelentős szerepet játszott a nyugatnémet monopoltőke nagyvonalú távlati expanziós elképzelése is, amely rövid lejáratú érdekein keresztül a szekerébe tudta fogni öt nyugat-európai tőkésország monopolista köreit is. Ezek a tőkés körök gyümölcsözőbbnek látták a nyugatnémet nehézipar ujjáélesztésében való részvételt, mint azt, hogy ez a folyamat nélkülük és eleve ellenükre menjen végbe.

A Montánunió gazdaságpolitikájának jellege

A *Montánunió* a nemzetközi gazdasági kapcsolatoknak speciális, monopolkapitalista típusát képviseli. Az alapszerződés 4. cikkelye leszögezi, hogy a „Főhatóság feladata a verseny természetes állapotának fenntartása és tiszteletben tartatása és csak akkor hat közvetlenül a termelésre és a piacra, ha a körülmények azt megkövetelik." A Főhatóság VI. Általános Jelentése (1958) szintén megállapítja, hogy a közösség sem kapacitáselőirányzatokat, sem technikai követelményeket nem állít tagállamai, illetve tagvállalatai felé, csupán azokat a feltételeket határolja körül, amelyek között a vállalatok egyéni kapacitásnövelési és modernizálási programjai a legkedvezőbb feltételek között valósulhatnak meg. A Montánunió működési területe — egészen kivételes helyzetektől eltekintve — a forgalom szférájára korlátozódik, de még ott sem terjed ki a *közvetlen* eszközökre, s csupán a tagállamok gazdaságpolitikájának összhangbahozatalára törekszik.

A Montánunió a tagországok szén- és acéliparának „európaivá" változtatását főképpen a piaci korlátozások megszüntetésével, valamiféle „szabadverseny" létesítésével kívánta megvalósítani. Azt várta, hogy a piaci korlátok ledöntése tágítani fogja a tagállamok szén- és acéliparának elhelyezési lehetőségeit, egészséges konkurrenciára kényszeríti a vállalatokat a közös piacon és ezáltal elősegíti a beruházásokat, a modernizálást, stabilizálja a gazdasági fellendülést. A stabilizálódott gazdasági expanzió körülményei között a tagállamok ellentétei elsimulnak.

A Montánunió gazdasági programja — kísérlet a modern kapitalizmus egyik igen jelentős objektív ellentmondásának megoldására. A kisebb-nagyobb gazdasági egységekre tagolt nyugat-európai tőkés gazdaság termelőerőinek színvonala már messze túlnőtt a nemzeti piacok határain. Sőt, a két világháború között kialakult nemzetközi gazdasági kapcsolatok keretei is szűkeknek bizonyultak a termelőerők számára. A modern technikán alapuló termelőerők elhelyezési lehetőségét, nemzetközi specializációt és kooperációt követelnek. A nemzetközi gazdasági együttműködés *szükségessége* a nyugat-európai országoknál is így vetődik fel.

Ugyanakkor az illető országok társadalmi rendje e termelőerők tőkés módon való kiaknázásán, a kizsákmányoláson, a megtermelt értéktöbblet monopolista eszközökkel való újraelosztásán alapul. Ezért ezen országok nemzetközi „együttműködése" a megtermelt értéktöbbletnek a legerősebb tőkés csoportok javára való nemzetközi elosztását eredményezi. Amennyiben Nyugat-Európában integráció megy végbe, csak a monopoltőkék „integrációjáról", azaz a nemzetközi összefonódásáról, megegyezéseiről és harcáról beszélhetünk.

Mindezeket az alapelveket Lenin világosan tisztázta, az azóta végbement fejlődés ezen alapelveket mindenben igazolta. Azonban a kapitalizmus ezt a kérdést is, mint minden más elméleti kérdést, mindig új és új formában, új vonásokkal gazdagítva teszi fel. A világháborúk előtt és között a különböző országok monopoltőkéinek egymáshoz való közeledésének és egymással folytatott harcának tipikus szervezeti formája a nemzetközi kartell volt. Ezek működésén keresztül értek meg a tőkés hatalmak közötti ellentétek.

A II. világháború utáni időszak új jelenséggel gazdagította a tőkés világgazdaságot, többek között a *nemzetközi államkapitalista intézményekkel.* A nemzetközi államkapitalista intézményekben az egyes monopolista érdekkörök a magasabb profit szerzése, a piacok újraelosztása stb. érdekében már nemcsak a „hagyományos" eszközeiket használják, hanem az állammonopolista kapitalizmus sok tekintetben új eszközeit is. A tőkés érdekcsoportok egymással szemben nemcsak puszta üzletfelekként, hanem hatóságokként is szemben állnak. Viszonylagos és ideiglenes megegyezéseik nemcsak magánjellegű üzleti megállapodások, hanem államközi gazdasági szerződések, sőt közös állami gazdaságpolitikai irányvonal formájában is jelentkeznek. A nemzetközi államkapitalista képződmények fontos jellemvonása, hogy tevékenységük mozgatórugói között soha eddig nem látott mértékben összefonódnak a politikai, stratégiai és gazdasági indítékok.

A Montánuniónak mind a szervezetében, mind pedig gazdaságpolitikai tevékenységében tükröződik azoknak a viszonyoknak az ellentmondásossága, amelyek között létezik és funkcionál.

A Montánuniónak két vezető szerve van: a *Főhatóság* és a *Tanács.*

Papíron a *Főhatóság* kezében összpontosul minden hatalom. A Főhatóság válság esetén korlátozhatja vagy — súlyosabb esetben — megtilthatja a közösségen kívüli országokból történő behozatalt, termeléskorlátozásokat rendelhet el, minimális eladási árakat állapíthat meg. Nyersanyag-ínség esetén korlátozhatja, illetve megtilthatja a hiányanyagoknak a Közösség területéről való kiszállítását, maximálhatja az árakat, legvégső esetben kötelező termelési kontingenseket írhat elő a tagállamoknak. A Főhatóság feladata az is, hogy az úgynevezett „piaci egyensúly" szakaszában, azaz amikor nincs sem túltermelés, sem ellátási nehézség, őrködjék a „szabad verseny" tisztaságán. Az alapszerződés szerint a tagvállalatok konkurrenciáját sem a kormányok, sem pedig monopolista egyesülések nem korlátozhatják, s a Főhatóságnak joga és kötelessége minden versenykorlátozási kísérlet ellen erélyesen fellépni. Hatáskörébe tartozik a tagállamoknak a montánipari termékeket érintő ár-, vám- és szállításpolitikai intézkedései, a szén- és az acélipar részére folyósított állami szubvenciók, segélyek, hitelek, árkiegyenlítési alapok és így tovább. Mint látható, ez a hatalom *elméletben* nem is megvetendő. Gyakorlatban azonban a Főhatóság keze ezer szállal meg van kötve.

A *Tanács* a tagállamok minisztereiből alakított szerv. A Főhatóság egyetlen fontos intézkedést nem hozhat anélkül, hogy a Tanács véleményét vagy hozzájárulását ne kelljen kérnie. Gyakorlatilag tehát a Főhatóság csak a határozati javaslatok kidolgozását végzi, határozathozatalra és a fontosabb intézkedések hatálytalanítására csak a tagállamok minisztereinek értekezlete jogosult. Ahhoz, hogy a Főhatóság által kidolgozott határozattervezet törvényerőre emelkedjék, elegendő, ha a két legnagyobb tagállam (az NSZK és Franciaország) egyetért vele, még ha a többi négy tagállam egységesen ellene szavaz is; vagy ha a tervezet mellett négy tagállam szavaz, feltéve, hogy valamelyik nagyhatalom közöttük van.

Az így hozott határozatot a Főhatóság eljuttatja az érintett tagállamok kormányaihoz. A határozatokat a kormányoknak végre kell hajtaniok, de a végrehajtás *módja* és *eszközei* belátásukra vannak bízva. A Montánunió határozatai tehát csak általános direktívák, amelyek végrehajtása elé az illetékes kormányok annyi akadályt gördíthetnek, amennyit csak akarnak (amint ez a gyakorlatban történik is).

Mindezek után nem csodálható, ha a Montánunió központi szervei kritikus helyzetekben lomhán reagálnak, sőt megbénulnak. Már a hatásköröknek a vezető szervek közötti megosztásában is megnyilvánult az a tény, hogy a Közösség a tagállamok, különösen a két legnagyobb tagállam adott erőviszonyaira épül, amelynek megbomlása esetére mindegyik szerződő fél igyekezett — már az alapszerződésen belül is — kiépíteni a maga védelmi állásait, illetve támadási hídfőit. A Főhatóság, még ha képes lenne a gazdasági helyzet reális felmérésére és a hat tagállam szén- és acélipara előtt álló feladatok józan meghatározására, sem intézkedhetne belátása szerint, hanem lavíroznia kell az egymással ellentétes érdekek között. Ahhoz, hogy elképzelései legalábbis *javaslatként* eljuthassanak a tagállamokhoz, azokat úgy kell kialakítania, hogy ne csak célirányosak legyenek, hanem a Tanácson belül határozattá is

válhassanak. Ez a tényező minimálisra csökkenti a forgalmi összehangolás lehetőségeit is.

A Főhatóság gazdaságpolitikai tevékenységének gyújtópontjában a vizsgált időszakban a tagországok iparágainak jövedelmezősége, az árés a költségszínvonal befolyásolása állott. E rövid tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy ennek a gazdaságpolitikának minden lényeges vonatkozására kitérjek, csak pár tanulságos vonását ismertetem.

A Főhatóság kezdetben arra törekedett, hogy fokozatosan, a versenykorlátok ledöntése útján egységes, vagy legalábbis megközelítően egységes *szénárrendszert* valósítson meg az Unió területén. E tervének keresztülvitele azonban áthághatatlan akadályokba ütközött. Ennek egyik oka az volt, hogy a szén minden egyes tagország gazdaságában más helyet foglalt el. Az NSZK fogyasztásának zömét saját jó geológiai helyzetű, és kitűnően felszerelt szénbányáiból fedezte. Franciaország egyes szénfajtákból exportra rendezkedett be, más szénfajtákból — például a kokszosítható szénből — azonban alapvető szükségleteinek nagy részét is import útján kellett fedeznie. Belgium tud ugyan szenet exportálni, de bányái kedvezőtlen geológiai helyzetűek és rosszul felszereltek. Hollandia, Luxemburg és Olaszország szükségletük nagy részét import útján kénytelenek fedezni. Ennyi már éppen elég ahhoz, hogy a szénárak minden tagországban más szempontok szerint alakuljanak ki. Ugyanakkor a tagállamok mindegyikében tradicionális és erős állami árszabályozás érvényesült a szénforgalomban, természetesen szintén különböző elvi meggondolások alapján. Egyetlen közös vonás található csak az árrendszereknek ebben a dzsungeljében: az *alacsony szénár elve*. A monopoltőkés állam valamennyi tagországban állami nyomás alatt tartotta (maximálta vagy rögzítette) a szén nagybani árát, közvetett szubvenciót adva ezzel a szénfelhasználó vállalatoknak.

A Montánunió illetékesei, bár többször hangsúlyozták, hogy nem értenek egyet ezzel az elvvel, a gyakorlatban kénytelenek voltak megalkudni. A Főhatóság véleménye szerint az alacsony szénár elvének huzamos alkalmazása akadályozza a tőkéknek a szénbányászatba való áramlását, s ezzel a széntermelés növelését és modernizálását is, amit a szénbányászat mind a konjunktúrábar, mind pedig a válság idején megérez. Ennek ellenére, első lépése *a szénárak maximálása* volt, mégpedig olyan merev keretek között, hogy ez a vállalatok számára úgyszólván minden manőverezést lehetetlenné tett. A maximált ár alapjául a nemzeti piacokon kialakult árat tették meg, vagyis, ahelyett, hogy közelítették volna az árakat egymáshoz, lényegében rögzítették a tagállamok szénárai között fennálló nem csekély különbséget.

A Montánunió a szénárak maximálását azzal indokolta, hogy ez az eladási egykezek fennállása miatt szükséges. Ténylegesen, a szén eladását az NSZK-ban két, Belgiumban egy monopolista eladási szerv tartotta kézben, Franciaországban pedig a szén forgalmazása az állami szénbányászat kezében volt. Az alapszerződés ez esetben a Főhatóság számára nem a szabadverseny korlátozásának szentesítését, hanem a nem kívánatos monopolista egyesülés feloszlatását teszi kötelezővé.*

* Nem szándékunk idealizálni az alapszerződés szellemét a Főhatóság *gyakorlati* tevékenységével szemben. Az alapszerződés monopólium-ellenes kitételei részben demagóg célzattal, részben olyan hátsó gondolattal kerültek a szövegbe, hogy alkalomadtán a közösség hegemon csoportjaival szemben álló konkurrens monopóliumok ellen lehessen azokat felhasználni.

Néhány szénfajta ára 1952-ben és 1953-ban

Megnevezés	Ruhr-vidéken	Belgiumban	Észak-Franciaországban
Antracit			
1952. V.	19,20	27,60	26,06
1953. III.	22,17	27,60	26,57
Sovány szén			
1952. V.	16,23	27,14	26,06
1953. III.	18,74	27,60	26,57
Kövér (koksz-) szén			
1952. V.	10,86	14,20	12,63
1953. III.	12,00	14,20	12,63

1956-ban a ruhrvidéki eladási szerv három részre való formális felbontása elegendő volt ahhoz, hogy indokul szolgáljon az árak felszabadításához, amelyre akkor már megértek a feltételek. A Montánunió szénár-maximálási politikája két problémát vetett fel: 1. Állást kellett foglalnia abban a kérdésben, hogy alacsony avagy emelkedő árakat tart-e célszerűnek. Amint a megnyilatkozások és a tényleges áralakulások mutatják, a Főhatóság mindvégig nem mondott le arról az elképzeléséről, hogy az árakban „önfinanszírozási alapot" képezzen. 1953 és 1957 között azonban mindössze annyit sikerült elérnie, hogy a szén ára az NSZK-ban és Franciaországban 5—12 százalékot emelkedjék (a nyersanyagok általános árindexe ugyanezen időszakban 5—7 százalékkal nőtt), az amúgy is drága belga szén ára pedig 20—22 százalékkal nőjön, az általános árindex 6 százalékos növekedésével szemben (Siebenter Gesamtbericht uo. és UNO. Monthly Bulletin of Statistics 1959. VIII. 125—127.). A szénbányászati tőkeérdekeltségek és az összmonopolista érdekek összeütközésében tehát ez esetben az összmonopolista érdek kerekedett felül. 2. Állást kellett foglalnia a Főhatóságnak abban a kérdésben is, hogy a lehető legérzékenyebb árak vagy a konjunktúrától viszonylag független árak híve-e. A Főhatóság 5. Általános Jelentése (342. l.) irreálisnak nevezi a konjunktúrától független árakat, és — a szabadversenyre hivatkozva — a kereslet-kínálat ingadozásaira érzékeny árak mellett száll síkra. Ugyanakkor a gyakorlatban — „magasabb nemzetgazdasági érdekekre hivatkozva" — a konjunktúra idején megakadályozta az árak minden gát nélküli növekedését, a szénválság idején pedig egyaránt áldását adta az árszinttartó kísérletekre, és az emögött meghúzódó rejtett árcsökkentési hullámra is.

Vagyis, a Főhatóság eddigi működése folyamán egyszer sem tudott kitartani sem az alapszerződésben foglalt szabadkereskedelmi elv, sem pedig a tagországok által nemegyszer képviselt „dirigista" elv mellett, hanem az erőviszonyoknak és a helyzet változásának megfelelően változtatta árpolitikai elveit. A Főhatóság mindvégig az események mögött kullogott, tevékenysége egyes, a gyakorlatban már érvényesülő árpolitikai intézkedések utólagos bírálatára vagy jóváhagyására szorítkozott.

Külön árpolitikai problémát okozott a tagországok szénárszínvonalának összeegyeztetése az Egyesült Államokból származó *import-szén*

árával. Az amerikai szén, amelyet eredetileg arra szántak, hogy a konjunktúra csúcspontjain jelentkező — az Unió bányaipara által ki nem elégíthető — rekord-szénszükségletet fedezze, szerves tényezője lett a hat állam szénellátásának. Az 1953-as 6,7 millió t importtal szemben a szénbehozatal 1955-ben 15,9, 1956-ban 30,4, 1957-ben pedig 37,8 millió t-ra emelkedett, ami egyenlő a Közösség területén megtermelt szénmennyiség több mint 15 százalékával (Siebenter Gesamtbericht. 370. l.). Az import-szén ára — különösen a szállítási költségek rendkívül erős konjunkturális ingadozása következtében — erősen hullámzik.

Az amerikai szén ára éppen a gazdasági visszaesések idején fenyegeti a ruhrvidéki szén árát, és sokkal alacsonyabb, mint a belga szénár. A tagállamoknak az a törekvése, hogy a szén belföldi árszínvonalát úgy állapítsák meg, hogy a Közösség mindenkori legdrágább szénforrása az amerikai import legyen, egyik indoka volt az alacsony árak elve alkalmazásának. Amikor a Főhatóság — részben a ruhrvidéki, részben a belga tőkés csoportok nyomására — kiállt az árak szabadon engedése mellett, akarva-akaratlanul előmozdította azt az 1958-ban előállott helyzetet, amikor az olcsó amerikai importot az eladhatatlanul heverő sok millió tonna szén ellenére sem sikerült kiküszöbölni az Unió kereskedelméből.

A Főhatóság árpolitikájával párhuzamosan aktív tevékenységet fejtett ki *a szénbányászat és a szénkereskedelem állami támogatásának szabályozására.* Az alapszerződés ugyan kategorikusan megtilt bármiféle állami támogatást, mint olyan „mesterséges" tényezőt, amely a tényleges jövedelmezőséget kivonja a jövedelmezőség „természetes" meghatározói (technikai fejlettség, fogyasztópiactól való távolság stb.) hatása alól. A Főhatóság, amelynek a való életben kellett politizálnia, nem hagyhatta figyelmen kívül a közösség megindulása idején a széniparban és a szénforgalomban érvényben volt szubvenciós rendszereket. Nem lehetett figyelmen kívül hagyni a francia bányaipar egészében, a holland és a nyugatnémet bányászatban pedig nem elhanyagolható mértékben uralkodó állami szektort sem, amelynek finanszírozásától sem elvileg, sem pedig gyakorlatilag nem lehetett elválasztani az állami támogatást. Igaz ugyan, hogy a szénár-maximálási rendelettel egyidejűleg minden állami támogatást megtiltottak, de ez annyira sértette a francia érdekeket és olyan mértékben kiélezte a nyugatnémet—francia ellentéteket, hogy egyéves vita és harc után, 1954 tavaszán, a Főhatóság kénytelen volt néhány megszorító intézkedés kivételével — bár ideiglenes hatállyal —, visszaállítani a szubvencionálás lehetőségét.

Ugyanakkor a Közösség létrejötte okvetlenül szükségessé tette a belga szénbányászat valamilyen módon való felszínen tartását. A belga kormány ezt a közös piachoz való csatlakozásának feltételévé tette. A belga szénbányák javára rendszeresített szubvenció forrása a nyugatnémet és a holland szénbányákban termelt szén után a Főhatóság kasszájába fizetett — forgalmi adó jellegű (tehát az árakba bekalkulálható) — járulék volt.

Egyidejűleg megállapodtak a belga kormánnyal, hogy az a költségvetés terhére évente ugyanakkora összeggel járul hozzá a szénbányászat támogatásához, mint a Főhatóság. A Főhatóság által folyósított összeg kereken évi 10 millió $-t tett ki. Ez az összeg egytizede volt a nyugatnémet szénbányákba évente beruházott összegnek, és körülbelül egyharmada annak az összegnek, amelyet a belga bányászat évente beru-

házott. Nem elhanyagolható segítséget jelenthetett volna tehát, ha *beruházási célokra fordítják.* Valójában azonban a belgák az 5 év alatt folyósított 50 millió dollár segély egészét ártámogatási célokra fordították, hiszen a közös piacon együtt kellett létezniök a jóval olcsóbban termelő nyugatnémet szénbányászattal. 1958-ban, amikor a belga bányászat katasztrofális helyzetbe került (amelyből kikerülni éppen műszaki és gazdasági elmaradottsága miatt saját erejéből nem is volt reménye), a Főhatóság megtagadta a szubvenció meghoszabbítását, és többször a belga kormány szemére vetette, hogy a szubvenciót nem rendeltetésszerűen — vagyis nem beruházási célokra — használták fel.

A felhozott két példa — a Főhatóság ármaximálási politikája és ezzel kapcsolatos kompromisszumai, valamint a belga szén dotációjával kapcsolatos tevékenysége — nemcsak azt szemléltetik jól, hogy milyen nagy szakadék van a montán-alapszerződés betűje és a kialakult gyakorlat között, hanem azt is, milyen óvatosan kerülte a Főhatóság a tagállamok érdekei közötti nyílt összeütközést. Ám ennek ellenére sem tudta kikerülni a tagállamok közötti ellentétek kiéleződését. Konjunktúrában a francia—nyugatnémet ellentét volt az élesebb, mert a francia kohászat olcsó koksz-szénnel való ellátása nem volt érdeke a nyugatnémet montán-tőkének. A Főhatóság a szubvenciók leállításával kétségtelenül a nyugatnémet tőkét támogatta. Ebben az időben a Főhatóság sokszor odáig ment el a nyugatnémet érdekek támogatásában a francia érdekkel szemben, hogy megtiltotta a belga és a luxemburgi koksztermelőknek a ruhrvidéki áraknál alacsonyabb ajánlat tételét. (Handbuch der Montanunion B 32142. 4. l.) Gazdasági válság esetén a francia—nyugatnémet ellentétek élét sikerült többé-kevésbé leköszörülni — a belga szénbányászat rovására.

Az acéltermelés jövedelmezőségét legalább annyira befolyásolja az alapanyag-árak alakulása és az anyagellátás folyamatossága, mint magának az acéláraknak az alakulása. Az alapanyag-ellátási és az árpolitika, és az acéltermék-árpolitika területéről egy-egy problémán keresztül igyekszem megvilágítani a Montánunió tevékenységét.

A Közösség alapanyag-ellátásának a vashulladék-ellátás az Achilles-sarka. Az NSZK acéltermelésének felét, a holland acéltermelés 71, az olasz 58 százalékát a vashulladék-ellátástól különösen függő Siemens—Martin kemencék szolgáltatják. Ha ehhez hozzászámítjuk az ugyancsak sok vashulladékot igénylő elektromos kemencéket, kiderül, hogy a nyugatnémet acéltermelés közel 60, a holland 80, az olasz 95 százaléka függ a vashulladék-ellátástól. (1958-as adatok. Die Investitionen in den Kohle- und Stahlindustrien der Gemeinschaft. 1959.) Ugyanakkor a Közösség minden belső tartaléka kevésnek bizonyult a növekvő igények kielégítésére. A deficitet növekvő importtal kellett fedezni. A Közösséghez nem tartozó országokból származó import, amely 1952-ben 400 ezer tonna volt, 1957-ben már elérte a 4,2 millió tonnát. (4. és 7. Gesamtbericht.) A Főhatóság létrehozott egy központi szervet (Gemeinsame Büro der Schrottverbraucher), amely a belföldi vásárlásokat a Főhatóság által megadott arányban megterheli a hozzájárulás összegével, és ebből annyi visszatérítést utal ki az importanyag fogyasztóinak, hogy tonnánkénti kiadásuk nem haladja meg a vashulladék belföldi árát. Ez a mechanizmus ismét egyike azon jelenségeknek, amelyeket nehéz a Közösség publikált gazdaságpolitikai elképzeléseivel összhangba hozni.

A Közösség ugyanis minden kiadványában részletes programokat közöl arról, hogyan kívánja a Siemens—Martin és elektroacél-művek fajlagos vashulladék-fogyasztását csökkenteni, a nyersvas-termelő kapacitásokat emeltetni, és fokozatosan úgy átállíttatni a Közösség acéliparát, hogy az ne szoruljon jelentős vashulladék-importra. Az ismertetett árkiegyenlítési rendszer viszont egyenesen ösztönöz a vashulladék-felhasználás növelésére, különösen abban a három országban, amely a legnagyobb mértékben alapozta acélgyártását importált vashulladékra. Ezek az országok az árkiegyenlítő alap révén nemcsak hogy megszabadultak az importárak ingadozásainak kockázatától, de mentesítve lettek nagyolvasztó-kapacitásuk rendkívül költséges és lassan megtérülő befektetéseket igénylő növelésétől is. Mindennek költségeit a hazai vashulladékbázissal elégségesen ellátott tagországok acélipara viseli. Olyan gazdaságpolitikai lépése ez a Főhatóságnak, amelyet korántsem a vashulladék-forgalom valamiféle racionális „nemzetek feletti" megszervezésének óhaja hozott létre, hanem amely a tőkés erőviszonyok eredőjeként alakult ki.

Az acélkereskedelmet és árait a Főhatóság közvetlenül a szerződés életbelépte után felszabadította. Egyedül Olaszországnak engedélyezett — 5 éves átmeneti időszakra — bizonyos, az idő függvényében degreszszív behozatali vámokat. Ugyanakkor érvényben maradt — és a Főhatóság által szentesítést is nyert — az acélárak képzésének egy olyan különleges módszere, amely megérdemli a részletesebb vizsgálatot.

Az acél gyári árához képest a szállítás költsége igen tetemes összeg. Ezért az a kérdés, hogy *ki viseli a fuvar költségeit,* s hogy mekkora ez a költség, jelentős tényező mind a felhasználó, mind pedig a termelő vállalatok versenyképessége szempontjából.

Az NSZK-ban és Franciaországban elterjedt árképzési rendszerben a vásárló az acélt *ab rendeltetési hely* vásárolta meg, de nem a tényleges szállítási költséget kellett fizetnie, hanem egy fiktív szállítási költséget, amely egy fuvarbázisul kijelölt hely és a rendeltetési hely közötti távolságra számított fuvarköltséggel volt egyenlő. A két fuvardíj eltérése olyan gazdaságosság-formáló tényező, amellyel az acél-árpolitikában feltétlenül számolni kell.

A fuvarbázis-rendszer okvetlenül kedvező azon felhasználó vállalatok részére, amelyek a *fuvarbázis* közelében helyezkednek el, mivel akárhonnan hozatnak is acélt, csak a fuvarbázis és a rendeltetési hely közötti távolság utáni fuvardíj terheli őket. Olyan országban, ahol az ipar területi koncentrációja magasfokú, az az acélipari góc fog a leggyorsabban fejlődni, amelyik egyúttal fuvarbázis is. Az NSZK-ban az acélipar fuvarbázisa a ruhrvidéki Oberhausen, Franciaországban pedig a lotaringiai Thionville. Ez a rendszer — azonkívül, hogy védettséget biztosított a kiválasztott iparvidék kitermelő és feldolgozó iparágai számára — felért egy rendszeres állami dotációval, amelyet azonban nem az állam, hanem a fuvarbázistól távol eső vállalatok fizettek.

Ezt a kalkulációs rendszert az NSZK-ban árkiegyenlítési rendszer egészítette ki, amely a közeli szállítások külön megterhelésével létesített alapból ártámogatást nyújtott azokra a fuvarokra, amelyeket a fuvarbázistól 220 km-nél távolabbra teljesítettek. A termelő vállalat tehát nem számíthatott fel vásárlójának többet, mint a gyári árat + 220

km-es vasúti szállítás díját. Ha a tényleges vasúti költségek azért haladták meg a fiktív fuvardíjat, mert a megrendelő a fuvarbázistól 220 km-nél távolabb települt, a különbözetnek kezdetben egészét, később $^4/_5$-ét megtérítette az árkiegyenlítő alap. Ez az árkiegyenlítő alap még jobban kidomborította az árképzés ismertetett rendszerének protekcionista jellegét. A 220 km-es körzeten belül települt szállítók mindig versenyképesebbek, mint az azon kívüliek (kivéve, ha a megrendelő és a szállító egyaránt a körzeten kívül, de egymás közelében van, s a megrendelő hajlandó fuvarbázis-alapon kalkulált áron vásárolni).

A Főhatóság a kezdeti időben a fuvardíj nélkül kalkulálandó acélárak mellett szállt síkra, kiegészítve azt a távol eső fogyasztók többletterheit enyhítő kiegyenlítő alappal. Hosszú viták után mégis megmaradtak a meglevő (és a közben keletkezett) fuvarbázisok, csak — a „Közösség szelleméhez híven" — „nemzetek felettivé" változtatták azokat. Így lehetővé vált, hogy az egymással versenyző vállalatok nemzeti hovatartozásuktól függetlenül válasszák meg az árképzésüknél használatos fuvarbázist, illetve alternatív fuvarbázisú árajánlatot tehessenek. Ily módon — indokolta döntését a Főhatóság — megszűnt a vállalatok körzeti eladási monopóliuma, mód nyílik a versengésre egymás piacain. Ez ugyanekkor a közös piacon belüli áruforgalmat is előmozdítja, mivel arra kényszeríti a vállalatokat, hogy a távol eső (más fuvarbázis hatósugarába tartozó) piacokra csak árengedmény útján juthassanak el. Egyben a 220 kilométeres árkiegyenlítési alapot is megnyitották a Közösség valamennyi vállalata előtt.

Ez a megoldás előnyös a nyugatnémet tőke számára, mert biztosítja a nyugatnémet fémfeldolgozó ipar olcsó (oberhauseni fuvarbázis-áron számított) alapanyag-ellátását. A féltermék-export orientációjú Belgium és Francaország szintén kész örömmel vették igénybe a számukra kétségtelen piacbővülési lehetőségeket kínáló oberhauseni fuvarbázist.* Másrészt, ha a nyugatnémet tőke maga is rászorulna féltermékeinek a társállamok piacán való elhelyezésére, nemcsak a nemzetközivé tett 220 km-es fuvardíjkiegyenlítési alap állna rendelkezésére (amely önmagában is 220 km-re „hozza közel" az egész Unió piacát a Ruhr-vidékhez), hanem válogathat a társállamok fuvarbázis-helyei között, és versenyképes áron számlázhat, anélkül, hogy dömpinggel lehetne vádolni.

A fuvardíjak, a tarifák, a fuvarköltség vállalásának és visszaháríthatóságának módja és mértéke nem lebecsülendő gazdaságpolitikai eszközök, amelyekkel jelentős befolyást lehet gyakorolni az áruk országok közötti áramlásának erősségére, irányára és összetételére. Ha a Montánunió valóban a tagországok nemzetközi együttműködésének szerve lenne, ezt az eszközt igyekezett volna az áruforgalom fejlődésének szolgálatába állítani. (Más kérdés, hogy tőkés gazdaságban ez a kísérlet milyen hatásfokú lehetett volna.) A fuvarbázis-rendszer és az azt kiegészítő árkiegyenlítési alap azonban tipikusan imperialista jellegű gazdaságpolitikai eszközök, amelyeket a nyugatnémet monopoltőke a maga megerősödésére használt fel.

* A 220 km-es alap 1956-ban 19 millió tonna forgalom után 65 millió $ ártámogatást fizetett ki. (Erb & Rogge: Preispolitik im teilintegrierten Markt. Basel. 1958. 118. l.)

A Montánunió eredményei

A Montánunió működésének hat esztendejét két szempontból kell megítélnünk. Először természetesen meg kell néznünk, milyen mértékben valósította meg a maga elé tűzött célokat. Tekintettel azonban arra, hogy a kitűzött célokban első olvasásra is sok az irreális, demagóg ízű kitétel, helytelen lenne az eltelt hat év mérlegét pusztán a kitűzött célok, és azok megvalósulásának vagy meg nem valósulásának szembeállítása alapján felállítani. Ezért figyelemmel kell lenni arra is, milyen reális lehetőségei voltak a Montánuniónak.

A Montánunió megalakulásakor azt a célt tűzte maga elé, hogy válság esetén is biztosítsa *a gazdasági expanziót* az általa átfogott két termelési ágban. Ezt a célt nem sikerült elérnie. Az eltelt 6 év alatt a szénbányászatot és az acélgyártást is két el nem hanyagolható mértékű visszaesés sújtotta, amelyek közül az 1958-as Egyesült Államok-beli válság és az európai országokban mutatkozó gazdasági visszaesés igen mély és hosszan elhúzódó túltermelési válságba sodorta a szénbányászatot. A Montánunió több javaslatot tett a válság enyhítésére. 1958 tavaszán, amikor a szénkészletek felgyülemlése minden kétséget kizáróan válságot jelzett, a Főhatóság javasolta egy készletfinanszírozási kiegyenlítő kassza felállítását. Arra számított ugyanis, hogy az eladási nehézségek csak átmenetiek lesznek, amelyeket a felgyülemlett készletekben befagyott tőke pótlásával át lehet hidalni. Tekintettel arra, hogy a hat tagállam közül a finanszírozás csak az NSZK-t és Belgiumot érintette volna, illetve — számítva az alapba való befizetéseket is — nettó bevételre csak Belgium számíthatott, a Tanács a Főhatóság javaslatát szótöbbséggel elvetette. Félév telt el, míg a Tanács a növekvő készletek és egyéb, egyre súlyosbodó válságjelenségek kényszerítő hatására hozzájárulását adta ahhoz, hogy a Főhatóság készletfinanszírozási alapot létesítsen, de ennek forrása ne árkiegyenlítési hozzájárulás legyen, hanem saját tartalékalapja. Az így rendelkezésre álló összeg azonban minimális (7 millió $) volt, és nem hozott enyhülést. 1959 januárjától a Főhatóság — a belga szénbányászat katasztrofális helyzetére hivatkozva — folyamatosan követeli a Tanácstól: járuljon hozzá a válságállapot kihirdetéséhez, ami lehetővé tenné az import és a termelés korlátozását. A Tanács azonban minden ilyen irányú kérelmet mereven elutasított. Ezzel a Főhatóság a válság kellős közepén gyakorlatilag megbénult. A bénulás okát korántsem saját ügyetlenségében, lomhaságában, kezdeményezési képtelenségében kell keresni — mint ahogy azt a nyugati sajtó előszeretettel állítja —, hanem azokban a viszonyokban, amelyek között a Főhatóság működik. Egyik tervét sem azért vetették el, mintha használhatatlan, abszurd gondolatokat foglalt volna magában, hanem azért, mert bizonyos áldozatot követelt a nyugatnémet, a francia és az olasz tőkétől a belga szénbányászat szanálása és a munkanélküliséggel együttjáró konfliktus lehetőségének kiküszöbölése végett, egyszóval éppen a közösnek mondott politikai célokra.

A Montánunió nem volt képes sem a fellendülés tartóssá tételére, sem pedig a szénválság elmélyülésének megakadályozására, sőt, nem egy — fentebb említett — gazdaságpolitikai lépésével akaratlanul is előmozdította az 1958-as szénválság elmélyülését.

A Montánunió célul tűzte ki a szén- és az acéltermelés gyors fejlesztését és a beruházások növelését. Az Unió megalakulását követő időkben a tagállamok legtöbbjében a montániparágak közül a szénbányászat, a vasérc-termelés és a nyersvas-gyártás voltak a termelés és a beruházások szűk keresztmetszetei. A szénbányászat — mind beruházásait, mind termelését tekintve — minimálisat fejlődött, adatainak változásában inkább gyenge konjunkturális hullámzás, mint céltudatos hatás érvényesülése vehető észre.

Beruházások és termelés az Unió szénbányászatában

Megnevezés	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
Beruházások (millió EPU egység)	496	482	445	408	404	471	472
Termelés (millió t)	239	237	242	246	249	248	246

(Siebenter Gesamtbericht . . . 365. l; Die Investitionen . . . 1959. 10. l.)

A vizsgált időszakban a szénbányászatot legfeljebb fenntartani sikerült, nem pedig fellendíteni. Ez annál szembeötlőbb, mivel a Montánunió tagországainak kitermelő iparágai a széntermelésnél sokkal gyorsabb ütemben fejlődtek. (1952—1957 között a kitermelő iparágak összesített fejlődési indexe 22 százalék, míg a széntermelés mindössze 4 százalékkal nőtt. OEEC Industrial Statistics 1900—1957. 11. l.) A nyugat-európai országokban a széntermelés stagnálását alapjában egy strukturális válság okozza, amely ellen a Montánunió lényegében semmit sem tudott tenni.*

A korábban kifejtett vashulladék-ellátási probléma megoldása a nyersvasgyártó-kapacitások növelése volt, amivel el kellett volna érni az acélművek fajlagos nyersvas-fogyasztásának növelését a vashulladék-fogyasztás rovására.

Bár bizonyos eszközökkel (például a fajlagos nyersvas-felhasználás premizálásával, konjunktúrakutatási jelentésekkel, szaktanácsadással és más hasonlókkal) talán a Montániunió is hozzájárult ahhoz, amit a konjunktúra önmagában is kiváltott, hogy tudniillik nőttek a nyersvastermelést szolgáló beruházások, de: *a)* az 1 t megtermelt acélra jutó nyersvas-termelés az egész időszak alatt folyamatosan csökkent (1952—1955 átlaga még 788 kg, 1956-é 766 kg, 1957-é 754 kg, 1958-é 750 kg. Die Investitionen . . . 1959. Bild. 13.): *b)* a beruházások nagy részét nem a nyersvas-termelés fokozását szolgáló nagyolvasztó-építkezésekre, hanem elsősorban a termelési költségek csökkentését szolgáló ércelőkészítő és egyéb üzemek létesítésére és modernizálására fordították. Ezen beruházások jelentőségét nem szabad lebecsülni, de egy olyan gazda-

* A szénválság alatt a nyugatnémet kormány diszkriminatív rendszabályokat foganatosított a fűtőolaj-fogyasztás csökkentése céljából. 1953—1957 között ugyanis az NSZK-ban a szénfogyasztás 18 százalékkal nőtt, míg a kőolajtermékek fogyasztása 2,2-szeresére emelkedett. A Montánunió egészét tekintve az energiahordozóként elhasznált kőolaj ugyanezen időszakban 173 százalékkal, a szénfelhasználás pedig csak 17 százalékkal nőtt. A nyugatnémet kormány lépése az egyetlen intézkedés, amely a szénbányászati érdekeltségek védelmében az egész időszak alatt történt, és ennek sem a Főhatóság volt a kezdeményezője. Ez is bizonyítja, hogy a Montánunió sajátos monopolista képződmény, nehéz elválasztani benne az érdekelt iparágak tőkéseinek érdekszövetségét a monopolista államnak mint az összmonopolista érdek védelmezőjének az Unió által összefogott iparágak feletti felügyeletétől.

sági egységben, ahol az acéltermelés másfélszer olyan gyors ütemben fejlődik, mint a nyersvastermelés, a vashulladék-ellátás pedig a legnagyobb nehézségekbe ütközik, az elsődleges feladat mégis a nyersvastermelés felfuttatása lett volna. Ezt a feladatot *nemzetközi gazdasági együttműködés esetén* szétosztották volna azok között az országok között, amelyek természeti, technikai és gazdasági körülményei nagyolvasztó-kapacitásaik fejlesztésére kedvezőek. A Montánunióban ez természetesen nem történt meg. Nem valószínű, hogy ha a Főhatóság nem létesít vashulladék árkiegyenlítési alapot, akkor a nyersvas-problémát könnyebben lehet megoldani, de az biztos, hogy a Főhatóság gazdaságpolitikája, amelyet ebben a kérdésben sem valamiféle nemzetközi közgazdasági ráció, hanem a nagyhatalmak civakodása, és különösképpen a nyugatnémet nagytőke érdeke határozott meg, inkább gátolta mint segítette a kérdés megoldását.

Hatalmas arányú fejlődés ment végbe ellenben a nyers- és a hengerelt acél termelésében. A Közösség nyersacél-termelése 1953 és 1957 között mintegy 43 százalékkal nőtt. A hengerelt acél termelése ugyanilyen ütemben fejlődött. Az egyes tagországok fejlődési üteme között jelentős egyenlőtlenséget tapasztalhatunk. Míg a luxemburgi acéltermelés 16 százalékkal, a belga 21 százalékkal, a francia 31 százalékkal nőtt, addig a nyugatnémet kohók 54 százalékkal növelték acéltermelésüket és 1957-ben a Közösség acéltermelésének már 41 százalékát szolgáltatták (1952-ben még csak 37,5 százalékos volt a nyugatnémet részesedés). Még ennél is gyorsabban nőtt a holland (72 százalékkal) és az olasz acéltermelés (92 százalékkal) — (Siebenter Gesamtbericht... 396. l.). Hozzá kell tenni ehhez még azt, hogy míg az NSZK-ban az acélipar és a feldolgozó ipar közel párhuzamosan fejlődött, addig Belgiumban és Franciaországban az acélipar elmaradt a feldolgozó ipar mögött, Hollandiában és Olaszországban pedig messze megelőzte azt.

A Montánunió elsőrendű célja volt a tagállamok közötti szén-, koksz- és acélforgalom intenzívebbé tétele. Mérjük ezt az intenzitást a Közösségen *belül* exportált, illetve importált termékek és az *összes* export, illetve import hányadosával.

Az export- és az importintenzitás alakulása a Montánunióban

Megnevezés	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
Kőszén							
export	0,81	0,80	0,78	0,74	0,80	0,82	0,81
import	0,43	0,60	0,63	0,50	0,33	0,31	0,34
Koksz							
export	0,61	0,61	0,56	0,67	0,64	0,71	0,72
Hengerelt acél							
export	0,25	0,30	0,39	0,42	0,36	0,38	0,41
import	0,76	0,76	0,84	0,80	0,77	0,79	0,76

x Számítás a Siebenter Gesamtbericht statisztikai függelékében közölt adatok alapján.

A táblázatból kitűnik, hogy a mindenkor exportált mennyiségen belül a közös piacon realizált hányad kőszénből változatlan maradt, kokszból fellendülés alatt csökkent, eladási nehézségek idején nőtt, a hengerelt termékekből pedig 1953—54-ben, a kereskedelem-liberalizáló

intézkedések hatására megugrott, és az akkor elért színvonalon maradt.

A Közösség belső kőszénforgalma az 1953-as 18 százalékos növekedés után lanyhulni kezdett, s 1956-ban már az 1953-as szint alá süllyedt. A növekvő importigényeket a tagországok amerikai szénnel fedezték.

A hengereltacél-import Közösségen belüli intenzitása 1952 és 1954 között jelentősen emelkedett, ettől kezdve azonban folyamatosan csökkent, míg 1958-ban elérte az 1952-es színvonalat. Mindez azonban a Közösségen belüli külkereskedelmi volumen szakadatlan növekedése közben ment végbe, amelyen belül az egyes tagállamok ellentétes tendenciájú fejlődése vehető észre.

Hengereltacél-szállítások a Montánunió tagországai között (1000 t)

Megnevezés	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958 I.fé.
NSZK-ból Franciaországba	10	29	118	163	227	425	223
Franciaországból NSZK-ba	244	544	863	1297	1056	1003	501
NSZK-ból Belgiumba és Luxemburgba	89	119	120	116	183	233	92
Belgiumból és Luxemburgból NSZK-ba	532	479	652	1041	784	642	411
Franciaországból Belgiumba. . . .	71	185	138	312	281	245	75
Belgiumból és Luxemburgból Franciaországba	14	73	303	525	572	655	486
NSZK-ból Hollandiába	142	221	384	437	357	628	272
Hollandiából NSZK-ba	10	58	160	217	147	227	154

(Siebenter Gesamtbericht . . . 406-407. l.)

Mint látható, *a nyugatnémet tőke a külkereskedelmi korlátok részleges ledöntését fel tudta használni elsősorban arra, hogy a Montánunióban tömörült országok termelését és piacát kiegyenlítő tartályként hasznosítsa, saját ellátási és elhelyezési gondjainak kiküszöbölésére.* Minthogy azonban az exportárak a recessziók mélypontjai kivételével mindvégig magasabbak voltak az Unión belüli árszínvonalnál, s mivel a Közösséghez nem tartozó országok piacának tágulása nem egyszer kisegítette a Montánunió vállalatait a nehézségekből, a Közösség összes export-orientációjú acéltermelője igyekezett fenntartani és bővíteni az Unión kívüli piacait.

A szállítások részletesebb — az áruösszetételre is kiterjedő — elemzése azt mutatja, hogy a *hengereltacél-piacon jelentősebb specializáció csak holland—nyugatnémet viszonylatban bontakozott ki.* Ennek azonban a Montánunió csak annyiban oka, amennyiben előmozdította a már amúgy is sokoldalúan összefonódott holland és nyugatnémet acélipari tőke még szorosabb összefonódását. A holland acélipar, amely különösen hengerelt féltermékekből épített ki jelentős cserét a nyugatnémet acéliparral (1957-ben összes hengereltacél-termelésének egynegyedét szállította az NSZK-ba, és ugyaninnen évi termelése 69 százalékának megfelelő mennyiséget importált!), technikailag is viszonylag könnyen tudott idomulni szomszédja igényeihez, mivel acélipara egészen fiatal, szemben a belga—luxemburgi és a francia partnerek acéliparával. Olyan

jelenséget nem sikerült megfigyelni, amely ez utóbbiak és a nyugatnémet acélipar között említésre méltó kooperációra, specializációra vagy egyéb érdembeni „integráció"-ra utalt volna. A külkereskedelmi forgalom megélénkülése nem a nemzetközi együttműködésből következő piactágulás kísérőjelensége, hanem általában az egymás piacára való erősebb vagy lanyhább behatolási kísérletek jele. Az acélpiacon tehát a Montánunió nem hozott létre intenzív és sokoldalú nemzetközi együttműködést. Működése azonban sokban hozzájárult a nyugatnémet nehézipari expanzió gazdasági „Hinterland"-jának kialakításához.

A Montánunió ilyen irányú hatása nem elsősorban a nyugatnémet szén- és acéltermelés alakulásán, különösen pedig nem a nyugatnémet nehézipari félkésztermékek exportján mérhető le, hanem a feldolgozott acéltermékek exportján és a külkereskedelmi mérleg egyenlegén. Köztudomású, hogy a Montánunió országainak külkereskedelmi mérlege, éppen részben a fémfeldolgozó ipar viszonylag magas költségei és korlátozott elhelyezési lehetőségei miatt a tárgyalt időszak alatt legtöbbször deficites volt, míg a nyugatnémet külkereskedelmi mérleg állandóan növekvő exportvolument és állandó kiviteli többletet mutatott. Illusztrációképpen megemlíthető, hogy a nyugatnémet személygépkocsikivitel 1953—1957 között 3,7-szeresére nőtt, míg Franciaországé csak 2,7-szeresére, teherautó kivitele 2,6-szorosára, míg Franciaországé 1,4-szeresére, műanyag-exportja 3,7-szeresére nőtt, ugyanakkor Franciaországé csak 2,9-szeres növekedést mutatott. Az egész nyugatnémet export 2,1-szeres növekedésével szemben a francia, valamint a belga export csak 34 százalékos növekedést mutatott. (OEEC. Industrial Statistics 1900—1957. adatai.) Nem lett tehát igazuk azoknak a közgazdáknak, akik a Montánuniótól az NSZK-val társult államok kohászatának elsorvadását várták.* Nem a nyugatnémet szén és acél kelt versenyre a partnerek szenével és acéljával, hanem olyan helyzet jött létre, amelyben a partnerek szállították a félkésztermékeket, s ennek segítségével a nyugatnémet gazdaság *mint egész* növelte előnyét a partnerek nemzetgazdaságával szemben. Ez persze nem zárja ki azt a körülményt, hogy alkalomadtán az „integrált" iparágak közötti *közvetlen* konkurrencia is kiélesedhet. A nyugatnémet tőke ezen a területen is — mint láttuk — számos előnyt biztosított a maga számára.

A Montánunió a nemzetközi gazdasági kapcsolatoknak jellegzetesen imperialista formája. Sem arra nem alkalmas, hogy az expanziót stabilizálja, sem pedig arra, hogy a kereteiben társult országok közötti imperialista ellentéteket levezesse. Arra viszont az eddigiek során alkalmasnak bizonyult, hogy a bonni államban újjáéledő imperializmust megerősítse. Működésének tanulmányozása hozzásegít a Nyugat-Európában ma lejátszódó gazdasági folyamatok és politikai jelenségek megértéséhez.

* Vö. Chardonnet: La sidérurgie française. Progrès ou décadence? (Paris, 1954.)

Vita a jelenkori kapitalizmusról

(A Cahiers Internationaux-ban 1957—1959-ben megjelent közgazdasági cikkekből)

A Cahiers Internationaux, az egyik legtekintélyesebb francia marxista folyóirat, néhány éve nagy figyelmet fordít a jelenkori kapitalizmus marxista elemzésére. A problémák rendszeres tanulmányozásának megindítása céljából a folyóirat nagy vitát kezdeményezett. Jean Duret, a folyóirat politikai főszerkesztője ezt írja vitaindító cikkében: „a vita, amelyet indítunk, rendkívül hasznos, mert a munkásmozgalom közgazdászai alig tanulmányozták rendszeresen a mai kapitalizmus új tendenciáit".

A vitában, amely körülbelül másfél évig tartott, sok nemzetközileg ismert marxista és nem marxista közgazdász vett részt (például H. Denis, A. Pesenti, G. D. G. Cole, J. Robinson, A. Baran, O. Lange, Ch. Bettelheim, S. Sauvy professzorok, valamint L. Basso, E. Mosse, A. Strachey). 1958-ban a vita befejeződött, de azóta is megjelent sok cikk, melyek a jelenkori kapitalizmus egy-egy fontos kérdését tárgyalják. A vitában a marxista irányzattal szemben álló, a marxizmus alaptételeit elvető irányzatot Strachey, Cole és Robinson képviselte. A marxista közgazdászok velük szemben bebizonyították, hogy a kapitalizmus új jelenségei semmiképpen sincsenek ellentétben a marxizmus alapvető tanításaival.

Ime, a vitában felszínre került főbb nézetek, témakörök szerint:

Állami monopolkapitalizmus

Az állami monopolkapitalizmus kialakulása és megerősödése napjaink egyik legfontosabb jelensége. Ezt a kérdést a vitázók két szempontból vizsgálták: egyrészt az állami monopolkapitalizmus kialakulásának gazdasági alapjait, jelentőségét és osztálytartalmát, másrészt az állami beavatkozással kapcsolatos problémákat.

P. Dan román közgazdász véleménye szerint az állami monopolkapitalizmus kialakulásának, a burzsoá állam növekvő gazdasági szerepének két főbb oka van: 1. A termelőerők színvonalának abszolút emelkedése és ennek következtében a termelés társadalmi jellegének fokozódása.* 2. A termelőerők és a termelési viszonyok ellentmondásának kiéleződése és emiatt a felépítmény szerepének növekedése. (99. szám, 33. l.)

Ugyanerről a kérdésről Antonio Pesenti, ismert olasz marxista közgazdász ezt mondja: „A tőkecentralizáció és annak a lehetősége, hogy a társadalmi termelés egész folyamatát ellenőrizni lehet, valamint annak a szükségszerűsége, hogy a fogyasztásnak bizonyos minimális színvonala biztosítva legyen, arra ösztönzi a tőkést, hogy egyre inkább ne mint *egyén* gondolkozzék és cselekedjék, hanem mint osztály, vagyis azt a tendenciát szüli, hogy a legmagasabb szervezési formát, az államot, a saját érdekében használja fel. De eb-

* A tudomány és a technika fejlődését két cikk tárgyalta részletesebben: A. Barionet cikke, amely a technika és a tudomány utolsó évtizedben lejátszódó fejlődésének legfőbb mozzanatait foglalta össze (91. szám) és A. Pesenti cikke, amely szerint az 1945 utáni technikai fejlődés elsősorban az atomenergia területén, valamint a kibernetikai és egyéb elektronikus gépek feltalálásával minőségi ugrás a technika korábbi színvonalához képest. Ez a minőségi ugrás pedig megteremti az államosítások szükségszerűségét.

ben a folyamatban ellentmondás van, amely egyre inkább kiéleződik." (91. szám, 45. l.) Ez az ellentmondás abból következik — fejti ki —, hogy az állam a monopoltőke egyik eszköze, ennek érdekében cselekszik, vagyis a monopoltulajdont védelmezi, de eközben olyan eszközöket teremt, melyek objektíve a magántulajdon tagadását jelentik.

A revizionisták éppen az állami monopolkapitalizmus jellegének és osztálytartalmának kérdésében igyekeznek támadni a marxizmust. Például Strachey a szocializmusba való átmenet kezdetét látja az állami monopolkapitalizmusban, vagyis osztály feletti intézménynek tekinti az államot. Stracheynek ezt az állítását többen támadták, köztük Pesenti is. Pesenti azt mondja: súlyos hiba lenne a kapitalista államnak a gazdaságba való beavatkozását vagy a termelés egyre inkább társadalmi jellegét összetéveszteni a szocializmussal, vagy a szocializmushoz vezető út kezdetével. Az új objektív elemek önmagukban nem vezetnek sem a kapitalizmus spontán összeomlására, sem megváltoztatására. A szocializmus csakis a munkásosztály hatalomra jutásával valósítható meg. De nem kétséges, hogy a tőkés társadalomban a munkásosztály ma nagyobb hatalommal rendelkezik, mint korábban. Ezt a sztrájkokkal, az elbocsátások akadályozásával és a politikai életben való aktív részvételével éri el. Bizonyos, hogy a munkásosztály a maga osztályérdekeinek a védelmezése és egyre nagyobb hatalommá válása folyamán hatékony befolyást gyakorolhat és gyakorol az uralkodó tőkésosztály gazdasági politikájára. A marxizmus mindig elismerte, hogy a munkásosztály elérhet részleges eredményeket a kapitalizmusban, és hogy a politikai hatalom hatással lehet a gazdasági életre, amennyiben minden politikai győzelem egyben gazdasági győzelem is — amint Engels 1890. október 7-én Smith-nek írott levelében kifejtette.

Bettelheim, a Sorbonne professzora, ezzel kapcsolatban kifejti, hogy az állami monopolkapitalizmus nem új fázis a kapitalizmus fejlődésében, mert bár igaz, hogy új jelenségként tűnik fel, de az imperializmus régi jellemző vonásai továbbra is érvényben vannak és erősödtek (85—86. szám).

Az államnak a gazdasági életbe való beavatkozásáról a következőket vetették fel: Bettelheim a termelés egyre nagyobb százalékának felvásárlását tekinti az állami beavatkozás legfontosabb jellemzőjének. Jean Duret szerint az állami kereslet különbözik a magánszemélyek keresletétől és előnyösebb az egész gazdaságra, mert kevésbé függ a konjunktúra hullámzásaitól és jobban idomul a gazdaság szükségleteihez. Továbbá azt állítja, hogy az állam már nemcsak a nemzeti jövedelem újraelosztásának, hanem a mérsékelt inflációval a nemzeti vagyon újraelosztásának is eszközévé vált.

H. Denis professzor elismeri az állami kereslet nagy szerepét, de kijelenti, hogy ez egymaga nem képes megoldani a kapitalizmusnak a fogyasztás elégtelen fejlődéséből származó problémáját. Az állami beavatkozás értékelésével kapcsolatban Pesenti ellentmond Kuzminov szovjet közgazdásznak, aki 1957-ben „Az állami monopolkapitalizmus" címmel könyvet írt. Pesenti azt írja, hogy a könyv nagyon érdekes, adatokban és idézetekben gazdag, de következtetéseit nem lehet tudományosan kielégítőknek tekinteni. Kuzminov összekever két különböző jelenséget. Az egyik az állam gazdaságpolitikája (az árszabályozás, a hitelpolitika stb.), a másik az államosítások. A tőkések szívesen fogadnak mindenféle állami intézkedést, amely előmozdítja az állam gazdaságpolitikájának végrehajtását és ezzel a saját érdekeik megvédését. Örömmel fogadják olyan állami intézmények létrehozását, mint az import-export bankok, amelyek a kivitelt finanszírozzák, vagy olyanokét, amelyek az árak stabilitásának biztosítására szolgálnak, mint például az Egyesült Államokban a Credit Commodity Corporation. De ha már termelőágak államosításáról van szó, a helyzet nem ugyanaz. Ha az államosítás jelentős iparágakat érint, akkor ennek más a politikai és gaz-

dasági jelentősége, és a tőkések harcolnak ellene. Ez akkor is így van, amikor az államosítás magának a monopoltőkének a követelése, mert az illető iparág a csőd szélén áll (ez történt Olaszországban a háború előtt). A monopoltőke célja ebben az esetben is ezeknek az üzemeknek a reprivatizálása. Ugyanez vonatkozik azokra az üzemekre, amelyeket az állam a háború alatt létesített, mint ahogyan az Egyesült Államok példájából kiderül.

Az újratermelési ciklus és a kapitalizmus fejlődése

Mindenki egyetért abban, hogy a II. világháború után jelentős módosulás tapasztalható az újratermelési ciklusban. Mosse azt állítja (85. szám), hogy ez a deformálódás — ellentétben azzal, amit Sztálin a XVI. pártkongresszusi beszámolójában megállapított — nem a depressziós időszak, hanem a fellendülési időszak meghosszabbodásában tapasztalható.

Ami a fellendülés okait illeti, Strachey és Cole (81. és 82. szám) a válság elmaradását a belső piac nagyméretű fellendülésével magyarázzák. Ez azt jelentené, hogy a kapitalizmus lényegében megoldotta a tömegek fogyasztásának elmaradásából származó ellentmondást. A vita marxista résztvevői elvetik ezt a tételt, és megmutatják, melyek e fellendülés sajátságos előidézői, valamint azt, hogy a marxi válságelmélet továbbra is érvényes. H. Claude szerint, hogy 1945—1947-ig nem volt általános túltermelési válság, ez történelmileg nem meglepő, tudniillik a fellendülés az első világháború után is 11 évig tartott. Véleménye szerint akik 1945 után rövidesen válságot vártak, azok lebecsülték a világháború jelentőségét a tőkés gazdaság ciklikus fejlődésében. Tudniillik a háború betölti a válság alapvető szerepét, „a feleslegek" leépítését, ezért a háború vége új ciklus kezdete.

A kérdés azonban az, hogy miért hosszabb a jelenlegi fellendülési időszak, mint az, amely az I. világháború után következett. Erre H. Claude a következő tényezőket sorolja fel: a) a háborús pusztulások óriási méretei; b) az 1930-as évek beruházásainak elégtelensége; c) Nyugat-Németország és Japán iparának újjászervezése és fellendülése; d) a technikai haladás két egymást követő hulláma (az egyik hullám a műanyagok, a szerves kémia, az elektronika fejlődése, a másik, amely egy új ipari forradalom kezdete, az atomenergia és az automatizálás); e) az amerikai és a nyugat-európai bányák nagy fokú kimerülése, amely magával hozta távolabbi nyersanyag-források kiaknázását és a közlekedés nagyarányú beruházásait; f) a koreai háború és az új világháborúra való felkészülés, vagyis a gazdaság militarizálása és g) a két kisebb válság az Egyesült Államokban 1948—1949-ben és 1953—1954-ben, Nyugat-Európában pedig az 1952—1953-as válság. A termelésnek egyre kisebb részét szívja fel a magánfogyasztás, ugyanis mindinkább nő az a rész, amelyet az állam katonai megrendelések, stratégiai kísérletek, biztonsági tartalékok stb. címen elvon.

Bettelheim azt bizonyítja, hogy az újratermelési ciklusnak az az új jellemző vonása, hogy a fellendülés nem a spontán felhalmozásból, hanem állami kiadásokból táplálkozik. Ezek elsősorban katonai kiadások. „Tehát a termelés mostani expanziója a termelés alapjától (a végső fogyasztástól) való egyre nagyobb eltávolodásra vezet." (86. szám.)

H. Denis is kiemeli, hogy a gazdaság expanziója a termelési apparátus egy részének sterilizációján alapszik.

Bettelheim továbbá azt mondja, hogy mivel a fellendülés nem a spontán erők játékából, hanem az állam beavatkozásából táplálkozik, nagyon nehéz arra a kérdésre felelni, hogy mikor ér véget ez a fellendülés. Ebből az is következik, hogy azok a formák, amelyekkel a fellendülés véget fog érni, valószínűleg új jellegű formák lesznek. Bettelheim nem ért egyet Kutzynskivel, aki azt állította, hogy az állami beavatkozás csak a depressziót fogja meghosszabbítani.

Véleménye szerint valószínű, hogy a következő tényezők hatására a depresszió megrövidül: 1. az új technika, 2. a termelés fejlődése a szocialista országokban s a gyengén fejlett országokban végbemenő iparosítási folyamat, valamint a „fejlett" tőkésországok ipari termelésének növekedése növeli a nyersanyagok keresletét és ez a kitermelő iparágakban nagy beruházásokat eredményez, 3. a szocialista tábor fejlődése, bármennyire is növeli a finánctőke nehézségeit, mégis, amennyiben a szocialista és a kapitalista országok közötti kereskedelmi kapcsolatok fokozódnak, a tőkésországok termelési színvonalának és külkereskedelmi kapcsolatainak bizonyos stabilizálását eredményezi.

E. Mosse a már felsorolt tényezőkön kívül még két tényezőt említ meg: 1. a nagy ipari monopóliumok létrejötte bizonyos fokig rayonálisabbá tette a termeléssel kapcsolatos elhatározásokat. Lenin már a XX. század elején utalt erre a fontos jelenségre. A piac rendszeres tanulmányozása a nagyvállalatok részéről, a fogyasztók befolyásolása a reklámokon keresztül kétségtelenül sokkal közelebb hozza a keresletet a kínálathoz. 2. Az új árak megjelenése és elterjedése, a kereslet összetételének minőségi változásai a társadalmi termék növekedését idézhetik elő.

H. Denis professzor két cikkben (83. és 98. szám) a beruházásoknak a konjunktúrára és általában a gazdaság fejlődésére való hatását elemzi. Először vizsgáljuk azt a mechanizmust, amelyen keresztül a beruházás a beruházások növekedésére és végeredményben a kínálat jelentős fokozására vezet. A polgári közgazdászok részletesen tanulmányozták ezt a „gyorsulást" és rámutattak ennek a jelentőségére. Ennek hatására a burzsoá állam és a monopóliumok a beruházások meglassításával igyekeztek elkerülni a gyorsulási elv legkárosabb következményeit. Ez a politika — ez lényegében a stagnacionisták felfogása — szükségszerűen a termelés növekedésének, ütemének lassítására vezet. A gyakorlatban azonban — fejti ki Denis — ilyen politika nem alkalmazható. Láttuk, hogy a II. világháború után Keynes felfogása uralkodott, amely az ellentmondást az állami beruházások állandóan magas színvonalával akarta megoldani. Ez pedig a nemzetgazdaság egyre növekvő részének sterilizációjára vezetett, és semmiképpen sem oldotta meg az ellentmondást. H. Denis legutóbbi cikkének (98. szám) a tárgya a beruházások hatása a gazdaság fejlődésére. A szerző vitába száll Danarnak és Fellnernek az egyensúlyozott fejlődési lehetőségre vonatkozó elméletével és kifejti, hogy a kapitalizmus lényegéből következően a fejlődés csak egyensúlyozatlan, ciklikus lehet. (Az e cikkben kifejtett nézeteket lásd Göncöl György *A piacprobléma* című tanulmányában. Közgazdaságtudományi Intézet Évkönyve. II. 1959.)

Pesenti az állami beavatkozásnak a ciklusra gyakorolt hatásáról ír (89. szám). Véleménye szerint az államnak a keynesi elveket érvényesítő gazdaságpolitikája nem képes megszüntetni a gazdasági törvényeket, az eredményeket és nem az okokat befolyásolja. Például, amikor a mezőgazdasági árakat szubvencionálni kell, a fölöslegeket fel kell vásárolni, akkor el kell ismerni a két szektor fejlődésében levő kiegyensúlyozatlanság kapitalista törvényét. A keynesi politika egyetlen nyilvánvaló és időleges eredménye az, hogy az állami beavatkozás különféle formái következtében a gazdasági válságok legélesebb fázisai elmosódnak, szétterjednek. Nyilvánvaló, hogy a szubvenciók, valamint a megmentések csőd veszélye esetén azt eredményezik, hogy a válság legsúlyosabb következményei nem robbannak ki. De a lappangó válság megvan és egyes rétegek helyett most az egész társadalmi szervezetnek kell elviselnie ezt. Lenin elméletileg megalapozta a ciklikus fejlődés módosulásának lehetőségét. De a módosulás nem jelenti azt, hogy a ciklus megszűnt, mint ahogyan krónikus betegség esetén sem jelenti a gyógyszer használata a betegség megszüntetését, hanem ellenkezőleg, elismeri annak meglétét.

Ezekkel a kérdésekkel Duret is foglalkozik két hosszú cikkében (94. és 95. szám). Azt a véleményét fejti ki, hogy a háború utáni fejlődés legfőbb jellemző vonása nem a mély válság hiánya volt, hanem az a tény, hogy a rendszer minden ellentmondása továbbra is fennáll, sőt élesződött. A monopóliumok létrejötte hatályon kívül helyezte a szabad piac mechanizmusát.

Ezt a mechanizmust azonban nem tudta helyettesíteni az állam beavatkozása a gazdaságba. A szerző megvizsgálja az eddig alkalmazott gazdaságpolitikát. Ez a keynesi elvekre épülő politika, írja, képtelennek bizonyult a gazdaság többé kevésbé zavartalan fejlődésének biztosítására. Ehhez lenne szükség szelektív politikára (vagyis olyan politikára, mely mindig a felmerülő problémák konkrét okaira igyekszik hatni!). A kapitalizmus keretein belül azonban nincs lehetőség erre.

Hasonló álláspontot van A. Sauvy, ismert baloldali polgári közgazdász is, aki a keynesi gazdaságpolitika hiányosságaira mutat rá (92. szám). „A fő kérdés a teljes termelésnek és a teljes fogyasztásnak az egybehangolása. A liberális rendszer ismerte ezt a problémát és a — többé kevésbé jó — megoldást az ármechanizmustól várta. A szocialista rendszer megoldotta ezt azáltal, hogy a szükségletek figyelembevételével tervezi a termelést. Ami a keynesi rendszert illeti, ez semmit sem oldott meg, és lehetővé teszi, hogy egyidejűleg bizonyos területeken depresszió, más területeken pedig áremelkedés legyen."

A kapitalista fejlődés egészének alakulását illetően az összes felszólalók határozottan elvetették a kapitalizmus stagnálásának elméletét, amely véleményük szerint sose volt marxista szemlélet. E. Mosse véleménye szerint az 1920. évi válság nagy mélységének hatására egyes polgári, valamint marxista közgazdászok teremtették meg ezt az elméletet. A legutóbbi évtizedek fejlődése megcáfolta ezt az elméletet. Jean Duret véleménye szerint a kapitalizmus stagnálásáról alkotott nézet a monopóliumok és az új technika viszonyáról kifejtett lenini tézisek dogmatikus félremagyarázásán alapszik. Amikor Lenin arról ír, hogy a monopóliumok sokszor érdekeltek a technikai fejlődés akadályozásában, akkor csak tendenciára gondol, amellyel szemben azonban több ellenható tendencia érvényesül, például a profithajsza, az erős konkurrencia. Ebből az következik, hogy a technikai fejlődés és a monopólium nem egymást kizáró tényezők.

A. Sauvy elismeri a technika fejlődésének lehetőségét a kapitalizmusban, de azokat a tényezőket vizsgálja, amelyek lassítják ezt a fejlődést (86. szám). Három ilyen tényezőt különböztet meg:

1. A kapitalista állam tudatos harca a konjunktúra nagyfokú ingadozásai ellen. Ez gyakorlatilag annyit jelent, hogy fellendülési időszakban az állam különféle eszközökkel, például hitelkorlátozásokkal, magas kamatlábbal lassítani, visszaesési időszakban pedig különféle eszközökkel előmozdítani igyekszik a fejlődést. Így a mozgás egészben véve lassúbb ütemű, mintha nem volna szükség ciklusellenes intézkedésekre.

2. Az a tény, hogy a beruházások nagyobb része magánberuházás, nagy hiányosságokat rejt magában. Egyrészt elégtelen a beruházások nagysága az ország szükségleteihez viszonyítva, másrészt a beruházások nem általános, hanem magánérdeket szolgálnak, harmadrészt állandó eszközök a tőkések kezében arra, hogy bizonyos engedményekre kényszerítsék a kormányt.

3. Ismeretes, hogy a gazdasági fejlődés általában új szakmákat és új gazdálkodási formákat hoz létre. A munkásosztály részéről nincsenek nagyon nagy alkalmazkodási nehézségek, mert az új generáció azokban a szakmákban specializálódik, amelyekre szükség van. De a kisárutermelők, mint például a kis földművelők vagy a kis gyárosok, igyekeznek régi jó foglalkozásukat megtartani és evégett erős nyomást gyakorolnak az államra, hogy ez mindenféle protekcionista intézkedéseket foganatosítson.

Az infláció

A II. világháború óta az infláció minden nyugat-európai országban állandó folyamat. Ezzel kapcsolatban a vitában többen felszólaltak. A legérdekesebb felszólalás azonban Jean Duret „Az infláció osztályfegyvere" című cikke (89. szám), amely eléggé részletesen tárgyalja az ezzel kapcsolatos problémákat. Szükséges volna, hogy a tőkésországok munkásmozgalma sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítson az inflációval kapcsolatos problémáknak is, mert az infláció elleni harc leginkább ma van napirenden. Sok polgári kutató eltekint az infláció osztálytartalmától, ezért látszatra objektív tanulmányaik a valóságban nem azok. Így például az „inflationary gap" keynesi elmélete, amely a II. világháború után rendkívül elterjedt, általában pozitíven értékeli a vagyonos osztályok jövedelmének növekedését és a szegényebb osztályok jövedelmének, illetve fogyasztásának csökkenését. Ez azzal függ össze, hogy az elmélet szerint az áremelkedés akkor következik be, ha a kereslet nagyobb, mint a felhasználható termelés mennyisége, vagyis a fogyasztás többlete az inflációs nyomás oka. A vagyonos osztályok pedig jövedelmük nagyobb részét takarékba teszik és nem növelik a keresletet, mint a szegényebb osztályok, amelyek majdnem teljes egészében elköltik jövedelmüket.

Ezzel az elmélettel nem lehet helyesen értékelni a beruházások szerepét inflációs időkben. Tény, hogy a kezdeti időszakban minden beruházás inflációs hatású. Ebből azonban nem következik, hogy inflációs időben minden beruházást le kellene állítani, hanem csak az, hogy bizonyos szelektálást kellene eszközölni és elsőbbséget biztosítani a rövid idő alatt befejeződő beruházásoknak. A szerző hiányosnak tekinti mindazokat az inflációt tanulmányozó módszereket, amelyek globális egységekkel operálnak, például a teljes termeléssel, a teljes fogyasztással, a teljes megtakarítással, és amely módszerekkel nem lehetséges a gazdasági valóság exakt tanulmányozása.

Jean Duret polemizál Atlasz-szal, Bregel-lel és más marxista közgazdászokkal is. Hangsúlyozza, hogy az infláció tanulmányozásakor minden jelenséget számba kell venni, és az említett szerzők nem teszik meg ezt. Az ő véleményük szerint akkor van infláció, ha a pénztöbblet eltömi a pénzforgalom csatornáit. Helyesen, nem azonosítják az inflációt az áremelkedéssel és, helyesen, hangsúlyozzák az infláció osztály jellegét. De Duret nem ért egyet velük, amikor ki akarják zárni az inflációs folyamat tanulmányozásából a pszichológiai tényezőket. Ezt az álláspontjukat arra a marxi idézetre alapozzák, amely szerint a papírpénznek nem lehet kincsképző funkciója.

Ez valóban így is volt Marx idején, amikor könnyen lehetett hozzájutni nemesfémekhez, és ma is így van szuper-infláció idején. De mérsékelt infláció idején nincs így. Ilyenkor nagy mennyiségű papírpénz hever kincsként. Ilyen esetben pszichológiai tényező is (esetleg áremelkedéstől vagy pénzleértékeléstől való félelem stb.) okozhat tömeges detesaurációt, és ezzel még nagyobb inflációt.

Az infláció elleni harc szempontjából Duret nagyon érdekesnek tartja Jean Gabillard elméletét, mely szerint nemcsak egy, hanem több piac van. Normális időszakban az inflációs és a deflációs tendenciák a különféle piacokon kiegyenlítődnek egymással. Az egész gazdaságban akkor nyilvánulnak meg inflációs tendenciák, ha néhány fontos termelési ágban a kínálat megmerevedik. Duret véleménye szerint Gabillard módszerének az az előnye, hogy megállapíthatóvá teszi, melyek azok a szektorok, ahonnan az infláció kiindult és alapjául szolgálhat helyes infláció-ellenes politikának, amelynek az a lényege, hogy a keresletet azokba a szektorokba irányítja, ahol kevésbé mutatkoztak inflációs jelenségek és egyúttal az inflációs szektorokban különféle rendszabályokat foganatosít.

Marx óriási érdeme — írja befejezésül Jean Duret —, hogy bebizonyította: a béremelkedésnek nem kell feltétlenül áremelkedésre vezetnie. A

szabadversenyes kapitalizmus idején a konkurrencia eléggé hatásos mechanizmusként arra szorította a vállalkozókat, hogy ne az áremeléssel, hanem termelésnöveléssel vagy gépesítéssel növeljék profitjukat. Ma ellenben megkönnyíti és fokozza az inflációt a monopóliumok és az oligopoliumok fejlődése. Most a tőkések könnyebben nyúlhatnak hozzá az árhoz, mert 1. általában a béremelés egész iparágra vonatkozik, és mert 2. a vállalkozók hivatalos szervezetekben egyesülnek. Így tehát lehetséges az árak emelése. Ebből kiderül az állam szerepének a fontossága is. Ha az állam nem ellenzi a tőkések törekvéseit, akkor inflációt idéz elő. Ebből következik az is, hogy a munkásosztály feladata megmutatni az infláció igazi okait és leleplezni azokat a tőkés manővereket, amelyek az extraprofitok biztosítására irányulnak.

A munkásosztály helyzete*

Az elnyomorodás az a kérdés, amin keresztül a revizionisták leginkább igyekeznek bebizonyítani, hogy Marx „tévedett". Strachey nézete szerint vitathatatlan, hogy Angliában és az Egyesült Államokban a munkások életszínvonala nemcsak nem csökkent, de ellenkezőleg, abszolute és relatíve egyaránt emelkedett. Ez azt jelenti, hogy az elnyomorodás marxi törvénye megfékeződött, sőt bizonyos esetekben teljesen megszűnt. G. D. H. Cole azt állítja (82. szám), hogy a marxista elméletnek az elnyomorodásra vonatkozó tétele a leginkább kétségbevonható, mivel „tagadhatatlan, hogy a legfejlettebb kapitalista országokban (különösen az Egyesült Államokban) *a)* a munkások vásárlóereje Marx óta, de különösen a legutóbbi időben nagyon megnőtt; *b)* annak ellenére, hogy bizonyos, régebben privilegizált rétegek proletárrá váltak, mégis a fő tendencia az ellenkező irányban hatott, vagyis oda, hogy egyre nőtt azoknak a dolgozóknak a száma, akiknek jövedelme és helyzete relatíve és abszolute javult."

A vita marxista hozzászólói elismerték, hogy egyes fejlett kapitalista országokban, konkréten az Egyesült Államokban és Angliában különösen a legutóbbi években emelkedett a munkások életszínvonala. Bettelheim véleménye szerint azonban ez a javulás korántsem olyan nagyarányú és olyan következetes, amilyennek Strachey állítja. (A statisztikai adatokkal és az értékelésükkel kapcsolatos vita ismertetésére itt nincs mód.) Ugyanezt bizonyítja be D. Huberman is (108. szám), aki cikkében részletesen vizsgálja a jövedelemelosztás adatait.

Oscar Lange (181. szám) vitába száll Strachey említett adataival. A polgári közgazdászok és a revizionisták — írja — az életszínvonal emelkedését a technikai fejlődés és a termelékenység-növekedés automatikus következményének tekintik, és ebben a marxi elmélet tagadását látják. Ez Marx téziseinek sematikus magyarázata. 1891-ben Engels az erfurti programhoz fűzött megjegyzéseiben ismételte, hogy a munkásosztály szervezkedése és egyre nagyobb ellenállása gátolná a nyomor növekedését. Valóban ez is történt. Ugyanis a fejlett tőkésországokban a munkásosztály nagyon megnövelte szervezeti erejét és jelentős demokratikus szabadságjogokra tett szert. Ilyen körülmények között sikerült eredményesen ellenállnia a kapitalizmusnak a lesüllyedésre és az elnyomorodásra irányuló tendenciáival szemben és a nemzeti jövedelem növekedéséből bizonyos részesedést biztosítania a maga számára. De ahol a kapitalizmus gyenge, szervezetlen és politikai jogok nélküli munkásosztállyal találkozik, ott a lesüllyedés, az elnyomorodás tendenciái világosan jelennek meg. Ez a helyzet a gyarmati országokban és olyan országokban, mint például Spanyolország és a latin-amerikai országok.

A latin-amerikai országok munkásosztályának életszínvonalára nagyon érdekes adatokat idéz C. Juarez cikke

* A folyóirat hasábjain több szociológiai cikk vizsgálja a munkásosztály helyzetében bekövetkezett változásokat. Most azonban csak a közgazdasági jellegű cikkekre korlátozódunk.

(84. szám). Több hozzászóló is képviseli azt a véleményt, hogy az egész kapitalista világ munkásosztályának az életszínvonalát kell figyelembe venni, nemcsak a két legfejlettebb kapitalista országét. Strachey is elismeri (81. szám), hogy a munkásosztály életszínvonalának emelkedése az Egyesült Államokban és Angliában a következetes harcok eredménye volt, amely harcok kihasználták a burzsoá állam demokratikus formáit. Tehát — írja Lange — itt nem arról van szó, hogy szemben állnánk Marx elméletével és nem arról, hogy a kapitalizmus megváltozott és megszűntek a munkásosztály elnyomorodásának tendenciái. A munkásosztálynak tett engedményeket nagyon megkönnyítette az imperialista rendszer, amely az elmaradott országokból az értéktöbblet nagy részét az anyaországnak adja át. Ezt bizonyítja például a nyugat-európai országok kereskedelmi mérlegének állandó passzívuma.

Strachey igyekszik minimalizálni az imperialista rendszer szerepét, hangsúlyozva a brit birodalom fokozatos széthullását. Többen is hangsúlyozzák ezzel szemben, hogy sokkal gyorsabb ütemű a politikai, mint a gazdasági széthullás és az angol tőke továbbra is fenntartja uralkodó pozícióját a volt gyarmatokon.

Antonio Pesenti (89. szám) az egész problémát a következőképpen veti fel: Marx szerint a munkaerő értékét kétféle — fizikai és szociális — tényezők alkotják. A szociális rész alkotja az úgynevezett életszínvonalat, aminek a meghatározásához a szűkebben értelmezett gazdasági viszonyokból, vagyis elsősorban a termelőerők fejlődéséből kell kiindulnunk. Ebből viszont az következik, hogy a termelőerők fejlődése együtt jár a munkás életszínvonalának emelkedésével és ez teljesen megfelel Marx elméletének.

A munkabér önmagában azonban nem fejezi ki a munkás életfeltételeit, és Marx megkülönböztette ezt a kettőt, amikor azt írta *A tőke* I. kötetében, hogy amilyen mértékben felhalmozódik a tőke, a munkás helyzetének, bármilyen is legyen részesedése, magas vagy alacsony, rosszabbodnia kell. Ezért Pesenti áttér az életfeltételek alakulásának vizsgálatára. Megállapítja, hogy a munkások helyzetében abszolút rosszabbodás következett be. Ezt a következőkkel indokolja meg: 1. teljesen igazolódott a marxi törvény a kapitalizmus dinamikájáról (tudniillik arról, hogy a tőkeakkumulációval együtt nő a munkanélküliség). Az automatizálás milliókat fenyeget munkanélküliséggel, nő azoknak a száma, akik a falvakban nem találnak megfelelő munkát, egyre nagyobb méreteket ölt az önálló kisárutermelés csődbejutása stb., stb., 2. nem lehet a munkások életfeltételeit megítélni, ha elfelejtjük, hogy mennyire befolyásolják ezeket az imperialista háborúk.

A munkások helyzetének relatív rosszabbodása azt jelenti, hogy a munka termelékenysége gyorsabban nő, mint a munkabérek. Hogy ez a valóságban így van, senki sem vonhatja kétségbe. De a burzsoá közgazdászok azt kérdezik, hogy ha ez igaz, akkor hova tűnik el az értéktöbblet, hiszen nem tapasztalható a profit gyors növekedése. A válasz ez: a növekvő értéktöbblet az improduktív szektorba megy, amely a legutolsó években óriási arányban megnőtt.

Velio Spano kifejti cikkében (104. szám), hogy nem elég vitatkozni az elnyomorodási törvényről — egyébként Olaszországban ezt senki nem vonja kétségbe, hiszen a tömegek nyomora kézzelfogható —, hanem arról kell beszélni, hogy milyen módon lehet küzdeni ellene. A szerző először tisztázza az elnyomorodási törvény fogalmát. Vitába száll azokkal, akik ezt abszolút törvénynek tekintik. Véleménye szerint, és ezt részletesen kifejti, az egész marxi analízisből világos, hogy az elnyomorodás törvénye ugyanúgy tendenciális jellegű, mint például a profitráta-csökkenés törvénye. Tudományosan lehetetlen is bizonyítani ezt az abszolutizált törvényt, „mert bár — történelmileg bizonyítható — a kapitalizmusnak az a tendenciája, hogy a munkaerőt az értékénél olcsóbban fizessék, mégis vi-

tathatatlan, hogy az árak azok a keretek, amelyek közt a munkaerő ára mozog, vagyis a reálbér nagyon nehezen meghatározható." (27. l.) „A különbség a minimális és a maximális munkabér között oly nagy, hogy a munkabér határai és különösen felső határa .... obejktív módon, vagyis tudományosan nem határozható meg." (28. l.)

A szerző ezután kifejti, hogy „a munkásmozgalom ma a fejlődés olyan fokát érte el, amikor nem elég bizonyítani az elnyomorodás általános tendenciáját, hanem meg kell mutatni, hogyan lehet a gyakorlatban kijutni a kizsákmányolás béklyóiból". (31. l.) Ezzel kapcsolatban ismerteti az olaszországi kommunisták politikáját.

Az elnyomorodás politikai oldalaival foglalkozik Lelio Baso ismert olasz baloldali szocialista is (82. szám). Ő sem közgazdász és az egész kérdéshez politikus szempontból akar hozzányúlni. Nem hiszi, hogy lehetne beszélni a tömegek „abszolút elnyomorodásáról", de ez semmit sem von le a marxizmus politikai előrelátásából, amely szerint a kapitalizmust a szocializmus fogja felváltani. Marx az éleződő osztályharc eredményének tekintette a szocializmus győzelmét. Az osztály-ellentmondásoknak ez a fokozódása pedig nem a növekvő elnyomorodás, hanem az új társadalmi antagonizmusok következménye. Mert ha a munkásosztály új gazdasági, szociális és politikai követelményei gyorsabban érlelődnek, mint ahogyan nő a tőkéseknek ezek kielégítésére irányuló akarata, akkor a gazdasági javulás ellenére nőnek a társadalmi ellentmondások. És ma a munkásosztály fő követelését, a biztonságot (a teljes foglalkoztatottságot, a garantált évi fizetést stb.) a kapitalizmus nem képes tartósan kielégíteni. Ebből az következik, hogy a munkásmozgalomnak egyre inkább a társadalmi ellentmondások magasabb formája felé kell vezetnie a munkásosztályt, nem pedig várni, hogy a kapitalista ellentmondások vak játéka következtében nőni fog a nyomor és bekövetkezik a katasztrófa.

A gyengén fejlett országok

A gyengén fejlett országok problémáit több szerző felveti. Mindenki elfogadja Lange professzor álláspontját, amely szerint a gyengén fejlett országok fő problémája a felhalmozás problémája. Részletesebben vizsgálják ezt a kérdést J. Duret (97. szám) és G. Montaigu (96. és 97. szám). Figyelmüket a probléma megoldásának lehetőségeire és különösen a külföldi tőke szerepére összpontosítják.

Montaigu vizsgálja a francia tőke szerepét a francia Fekete-Afrikában és bebizonyítja, hogy ez nem járult hozzá e területek fejlődéséhez. M. Bouvier Ajam az egyik legismertebb francia burzsoá közgazdász ugyanígy nyilatkozik a külföldi tőke szerepéről (97. szám). Ezért szükségesnek tartja a gyengén fejlett országok kapcsolatainak új alapokra helyezését.

A külföldi tőke szerepét P. Baran professzor — amerikai marxista közgazdász — vizsgálja részletesebben.

Baran polemizál a burzsoá közgazdászok nézeteivel. Ők pozitíven értékelik a külföldi tőkeberuházások szerepét a gyengén fejlett országokban. Legfőbb érveik a következők: 1. a nyereségek elvonása ezekből az országokból nem jelenti ezeknek az országoknak a kizsákmányolását, hiszen olyan összegekről van szó, amelyek nem jöttek volna létre a külföldi beruházások nélkül. 2. A külföldi vállalatok működésének eredményeképpen nő a bennszülött lakosság jövedelme. 3. Nagyon fontos a közvetett szolgálat is, amit a külföldi vállalatok az országnak tesznek azáltal, hogy ösztönzik az utak, a vasútak és az erőművek építését. 4. Végül adó stb. formájában számottevő összegeket juttatnak a helyi kormányoknak.

Ami az első két pontot illeti, Baran hangsúlyozza, hogy a burzsoá közgazdászoknak ezek az érvei hibásak, mert nem dinamikusan, hanem statikusan szemlélik a jelenséget. Senki sem állíthatja ugyanis, hogy a mai gyengén fejlett országok nem tudnák természeti kincseiket saját erejükből sokkal kedvezőbb körülmények között felhasználni, mint ahogy most a

külföld beavatkozásával történik. Kiemeli, hogy a külföldi tőke igen károsan hat ezeknek az országoknak a jövőjére, mivel egyrészt a monokultúrával lassanként meddővé tesz a mezőgazdaságban óriási, nagyon gazdag területeket, másrészt pedig az ásványi kincsek sem kimeríthetetlenek. Ami pedig a bennszülött lakosság életszínvonalát illeti, fölösleges bizonyítani, hogy helyzetük nyomorúságos.

Tény, hogy az új utak, az új vasutak stb. építése hasznos az illető ország szempontjából, de nem ezeknek a létesítményeknek a fizikai jellegzetessége határozza meg a külföldi vállalatok közvetett szerepét. Ezeknek a vállalatoknak legfőbb hatása az ország fejlődésére abból áll, hogy erősítik a kereskedelmi tőke uralmát, s ez lassítja, sőt akadályozza ezeknek az országoknak ipari fejlődését.

A kormányoknak és a helyi fejedelmeknek fizetett adók stb. azt a célt szolgálják, hogy erősítsék ezeknek a rétegeknek (a kereskedőknek, a földesuraknak és a meglevő iparvállalatok tulajdonosainak) politikai uralmát. Bizonyos, hogy a jelenkori imperializmusnak sem a működése, sem pedig ideológiája nem azonos az 50 év előttivel. A nyílt és közvetlen csalást a szervezett kereskedelem váltotta fel. Az imperialisták a profitok rendszeres beáramlását igyekeznek biztosítani és evégett ellenőrzésük alatt szeretnék tartani az elmaradott országok fejlődését.

C. Juarez Cole-lal vitatkozva a latin-amerikai országok helyzetét elemzi, és bizonyítja, hogy a Latin-Amerikát kizsákmányoló kapitalizmus mindent elkövet, hogy ne alakuljanak ki egyenjogú külkereskedelmi kapcsolatok. Juarez álláspontját alátámasztják Montaigu Afrikára vonatkozó cikkei, valamint Duret cikke. Ez utóbbi vitába száll azzal a naiv felfogással, hogy a nemzetközi enyhülés automatikusan a fegyverkezés csökkenésére és a gyengén fejlett országoknak nyújtott segély-kereskedelem növekedésére fog vezetni. Rámutat a technikai nehézségekre, amelyek ezt akadályozzák és kiemeli, hogy a hadimonopóliumok minden eszközzel gátolni fogják ezt a fejlődést.

★

A Cahiers Internationaux hasábjain lefolyt vita, amelyben részt vettek a kommunista és egyes pártonkívüli marxistákon kívül a reformizmus különféle árnyalatainak, valamint a polgári nézeteknek a képviselői is, megmutatta, hogy a különböző nézetek összecsapása hasznos az aktuális kérdések tisztázása szempontjából, és bebizonyította, hogy a marxizmus sikerrel helytáll az ilyen vitákban.

Tzortzisz Dimitriosz

Amortizáció a Német Demokratikus Köztársaság termelőszövetkezeteiben

Az önálló gazdasági elszámolás továbbfejlesztésével előtérbe kerül a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben az eddig elhanyagolt költségnem, az amortizáció, amely kifejezi a munkaeszközök értékének fokozatos átmenetét az új termékre. A berlini Agrárökonómiai Intézet tanulmányozta az amortizációt a termelőszövetkezetekben, és vizsgálatainak eredményeképp úgy találta, hogy az idővel arányos leírás a legcélszerűbb módszer a termelőszövetkezetekben. Egyébként rendszerint az új érték és a berendezés használati időtartamából eredő amortizációs kulcsok alkotják a kiindulási alapot a leírások kiszámításához.

A könyvelési számlákról szóló általános rendelkezések értelmében az NDK-ban az állóalapokhoz oly munkaeszközök tartoznak, amelyek

egy évnél tovább használhatók, és amelyeknek egyedi értéke 200 márkánál több. A többi munkaeszköz — például a vetőmag, a műtrágya stb. — fogyóeszköz, ezek a termelésben való felhasználásuk után közvetlen költségként kerülnek könyvelésre.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek *könyvelése* nem teszi lehetővé az egyes beruházási tárgyak (állóeszközök) fejlődésének pontos ismeretét. A leírások kiszámításához szükség van ezért arra, hogy a beruházások állományát és az állomány változását az ún. beruházási számlán külön-külön, mennyiségben és értékben, valamint számlasorosan nyilvántartsák. A beruházási számla segítségével meghatározható, mily összegű leírás esik az egyes beruházásokra.

A gyakorlatban végzett vizsgálatok eredményei azt mutatták, hogy a termelőszövetkezetek könyvelésében ezen a területen vannak nehézségek, sok kérdés még nem teljesen világos.

A termelőszövetkezetek saját eszközeiken kívül *idegen termelőeszközöket is* használnak. Ezek tulajdoni formái különbözőek. A leltári hozzájárulásként (aport-ként) behozott állóeszközök tulajdoni szempontból az alapszabály külön rendelkezései alá tartoznak, noha gazdasági szempontból ezeket ugyanúgy kezelik, illetőleg használják, mint az egyéb szövetkezeti tulajdont képező eszközöket. Az állam által a termelőszövetkezeteknek ingyenes használatra átadott épületek jogi szempontból népi tulajdonnak tekintendők, s így a szövetkezet szempontjából idegen vagyont jelentenek. A szövetkezeteknek viszont joguk van arra, hogy a nekik átadott vagyont a szükséghez mérten használják. Így tehát a termelőszövetkezeteknek az ingyenes használatra kapott népi vagyont szövetkezeti tulajdonként kell kezelniök, így kell értékelniök és leírniok.

Az amortizációs elszámoláshoz elengedhetetlen pontos kiindulási alap megteremtése végett tehát a termelőszövetkezetekben először azt kell megvizsgálni, hogy a meglevő vagyont hiánytalanul és kellően nyilvántartják-e.

Hibák mutatkoznak a könyvelésben abban a tekintetben is, hogy a munkaeszközöket rövid és hosszú használati időtartamú eszközökre tagolják. Egyes esetekben a fogyóeszközöket — például zsákokat, kosarakat stb. — az aktív oldalra könyvelték, aminek eredményeképp a mérlegbe olyan értékeket állítottak be, amelyek már régen használaton kívül voltak.

Ha a termelőszövetkezet megvalósította a mennyiségileg hiánytalan nyilvántartást s a beruházott vagyont kellően elhatárolta a forgóalaptól, akkor következik a *kiindulási érték* pontos megállapítása.

Az *újonnan beszerzett* állóeszköz értékeként a beszerzett tárgy törvényesen megállapított, a tárgy beszerzésekor érvényben volt árát kell számításba venni. A termelőszövetkezetben előállított állóeszközök új értékének megállapításakor az előállításra fordított költségeket be kell számítani. Előállítási költségeken az anyagköltségeket, az elszámolt munkaegységeket, a szakembereknek kifizetett munkabért, a termékre eső általános költségeket és az önkéntes, de elszámolt munkát kell érteni. Akár vásárlásról, akár házi előállításról van szó, az új értékhez hozzá kell számítani mindazokat a járulékos költségeket, amelyek a tárgy használatba vételéig felmerültek (beszerzési érték).

A *használtan beszerzett* állóeszközök esetében a korábbi érték számbavétele nélkül csak a beszerzésért fizetett árat kell megállapítani, illetőleg leltári hozzájárulás esetében csak a behozáskor megállapított és a tagnak elszámolt értéket kell szem előtt tartani.

Különbséget kell tenni *egyedi és csoportos* amortizáció között, aszerint, hogy az állóeszközöket különkülön vagy csoportosan kell-e leírni. Az amortizációs elszámoláshoz szilárd alapot úgy teremthetnek, ha az amortizációs leírás bevezetésekor minden állóeszközt külön-külön értékelnek és a későbbiekben különkülön írják le. A költségelszámolás szempontjából is ajánlatos a különkülön történő leírás. A költségelszá-

molás csak akkor kielégítő mind termelési, mind népgazdasági szempontból, ha kellő pontossággal számolják el a költségelemeket, és ezeket a leíráskor számításba veszik. A csoportos leírás — mint minden átlagérték — nem szolgáltatja a költségelszámoláshoz szükséges pontos eredményeket, csak megközelítő értékekhez juttat. Ezért a külön-külön végzett leírás érdeke azoknak az üzemeknek, amelyek az önköltséget meg akarják állapítani. Csak annyi fogadható el, hogy a hasonló gépeket — amelyeknek amortizációs tételei lényegileg azonosak — egy költségtételbe egyesítsék, s ezeket hasonló amortizációs tételekkel írják le.

A termelőszövetkezetekben a felesleges könyvelési munka elkerülése végett ajánlatos *évenként egyszer* végrehajtani bizonyos leírásokat.

Az állóeszközök leírását, a teljes amortizációs hányad elszámolását *már az első évben* meg kell kezdeni, mivel az állóeszközök beszerzésük évében használatba kerülnek.

Nagyjavítások esetében rendszerint nagy összegű költségekről van szó. Ezek a költségek általában nem időszakosak, mint a folyó javítások költségei. Épp ezért a nagyjavításra fordított költségekkel nem lehet azt az egy termelési időszakot terhelni, amikor ezek a költségek felmerültek. Az ily költségeket a szóban forgó állóeszköz számlájának aktív oldalán kell elszámolni, és erről a számláról kell leírni. Az állóeszközöket elvben annyi idő alatt kell leírni, amennyi alatt a javítási érték eléri az új tárgy értékének az összegét, vagyis a beszerzési árat.

Az *ingatlan* beruházásokra — függetlenül a tulajdon kérdésétől — meg kell határozni az új tárgy értékét. Itt elsősorban az épületek értékelésének és amortizációjának a problémája kerül előtérbe.

Minden olyan épületre és építményre, amely biztosítási kötelezettség alá esik, meg kell állapítani az új tárgy értékét az 1913—14. évi árak alapján. A tűzbiztosítási rendelkezések értelmében biztosítani kell minden épületet és gazdasági egészet alkotó épületcsoportot, ha annak értéke 1000 német márkánál több. A biztosítási érték nem használható fel a leírások elszámolásának kiindulási alapjaként, de az amortizációs érték meghatározásának az alapja. A régi épületeket index számok alkalmazásával átértékelik, hogy valamely időszak folyamán figyelembe vehessék az árszerkezet változásait a kiindulási alap értékének meghatározásakor. Az 1913—14. évi új építkezésre fordított költségeket meg kell szorozni az építési költségek 300—350 százalékos indexével. Ez arra szolgál, hogy megfelelhessen az NDK-ban még fennálló különböző bérszínvonalnak és árszerkezetnek. Ily módon biztosítva van az egyszerű újratermelés, vagyis a régi épület cseréje a fennálló árak alkalmazásával.

Kiindulva a régi és új épületek részére megállapított új értékből, a hasonló árak és az amortizációs tételek alapján kiszámítjuk az értékcsökkenést, figyelembe véve, hogy az eddigi használat időtartama hogyan aránylik a teljes használati időtartamhoz. Az építés évét — a használat időtartamának meghatározásához — biztosítási okmányokból kell venni. Ha ilyenek nincsenek, szakértő segítségével kell értékelni az épületet.

Az egyéni gazdaságoktól átvett épületek építészeti szempontból rendszerint elavultak, vagy szocialista nagyüzem számára nem megfelelőek. A termelőszövetkezetekben átépítésre vagy bővítésre kerülő ilyen épületekkel kapcsolatban újonnan kell megállapítani a biztosítási értéket és indexszámok alkalmazásával meg kell határozni új értéküket. Ha az épület az említett okok miatt lebontásra kerül, értékét a megmaradó építőanyagok értékének megfelelően kell meghatározni.

A földdel összefüggő létesítmények — mint gátak, csővezetékek, tárolók stb. —, valamint a biztosítási kötelezettség alá nem eső helyhez kötött egyéb felszerelések értékét használati idejüknek megfelelően kell leírni.

A helyhez nem kötött felszerelések esetében eléggé bonyolult a ki-

indulási érték meghatározása oly gépek és felszerelések esetén, amelyeket a termelőszövetkezetek használtan vásároltak. Felmerül a kérdés akkor is, amikor a tagok hoznak be holt leltári tárgyakat.

Ezekben az esetekben rendszerint nincsenek meg a kiindulási értéket meghatározó okmányok. Nem ismerik a beszerzési árakat, a beszerzés évét, rendszerint azt sem tudják, hogy a felszerelési tárgyakat eddig mennyi ideig használták. Ily esetekben a használat időtartama és a beszerzés éve becsléssel is megállapítható. Ez esetben az elszámolás csak becslésen, illetőleg feltételezésen alapszik. Az irányadó szempont azonban az, hogy lehetőleg egyszerű módszerekkel megteremtsék az alapját annak, hogy a jövőben a termelőszövetkezetek megfelelően nyilvántarthassák a gépek és felszerelések értékét.

Ugyanebből az elvből kifolyólag a kisebb tárgyak értékét nem kell megbecsülni. A jövőben ezek nem kerülnek már az aktívák közé, illetőleg a mérlegbe, csupán nyilvántartják őket.

A mérlegben szereplő minden tárgy szempontjából meg kell becsülni a használat hozzávetőleges időtartamát, vagyis a még hátralevő használati időt. Az együttes használati időtartam áll egyrészről a termelőszövetkezetben eddig eltelt használati időből és a becslés szerint fennmaradó használati időtartamból. A megállapított értékből és az együttes használati időből meghatározzák az évenként leírandó összeget a következő képlet szerint:

$$\text{amortizáció összege} = \frac{\text{könyv szerinti érték}}{\text{becslés szerinti használati idő}}$$

Az állóeszközök beszerzése óta nyilvántartandó amortizációt, értékcsökkenést általában pontosan meg lehet állapítani aszerint, hogy miként aránylik az eddigi használati idő az együttes használati időtartamhoz.

A termelőszövetkezetekben az *amortizációs elszámolás* bevezetésének üzemgazdasági *következményeit* az alábbiakban foglalhatjuk össze.

a) A mérlegben eddig irreálisan tüntették fel a beruházások értékét. Ennek kiküszöbölésével kellő intézkedés történt az állóalap egyszerű újratermelésére.

b) Lehetővé vált, hogy a beruházások időközönkénti értékét helyesen és állandóan megállapíthassák.

c) Így kialakultak a feltételek ahhoz, hogy meghatározhassák a ténylegesen beszerzett termelőszövetkezeti vagyont.

d) A költségelszámolásban tökéletesedik a társadalmi munka nyilvántartása.

e) Lehetővé válik, hogy a beruházások egyszerű újratermeléséhez szükséges pénzeszközöket a könyvelés alapján megállapíthassák, és ezzel érték szerint külön-külön kimutathassák az egyszerű és bővített újratermelést.*

P—ő

* Az összeállítás az NDK tájékoztatási anyaga alapján készült.

Közgazdaságtudományi előadások a Magyar Tudományos Akadémia 1960. évi nagygyűlésén

A Magyar Tudományos Akadémia 1960. évi nagygyűlésén, az Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya és a Közgazdaságtudományi Intézet rendezésében április 13-án hangzottak el a közgazdaságtudományi előadások, valamint az ezekhez kapcsolódó hozzászólások.

A tudományos ülés fő előadását *Friss István*, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója tartotta *A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusa és a közgazdaságtudomány feladatai* címmel. (Az előadást lapunk előző számában teljes terjedelemben közöltük.)

Friss István előadásához először *Fock Jenő*, az MSZMP Központi Bizottságának titkára, a Politikai Bizottság tagja szólt hozzá. Felszólalásának elején a referátumban kiemelt két soron következő fő gazdasági feladat, a szocializmus alapjai lerakásának meggyorsítása és a szocialista építés ütemének meggyorsítása közötti szoros összefüggésről és az ezekkel kapcsolatban a közgazdászokra háruló feladatokról beszélt.

A szocializmus gyorsabb építése — állapította meg Fock Jenő — egyebek között megköveteli, hogy a népgazdaság vezetésének módszerei állandóan fejlődjenek, vezetési módszereink, a népgazdaság irányítása, az úgynevezett mechanizmus, megfeleljen a termelőerők fejlettségének, ne gátolja, hanem elősegítse azok gyorsabb kibontakozását. Mindezt csak úgy tudjuk elérni, ha a gazdasági életben is érvényesül a demokratikus centralizmus lenini elve.

Az utóbbi időben azonban nincs kellő előrehaladás a gazdaságvezetési módszerek tökéletesítésében, annak következtében, hogy nincs a kérdésben megfelelő vita, nincs útkeresés, nem csapnak össze különböző vélemények.

A közgazdászok nagy része azért nem foglalkozik ezekkel a problémákkal, mert valamikor igen sokat foglalkozott velük, túlbecsülte jelentőségüket, mintegy csodaszerként kezelte őket és megfeledkezett az alapvető kérdésekről, akaratán kívül is revizionista talajra siklott. (Azokról most nem is beszélve, akik tudatosan revizionista álláspontot foglaltak el e kérdésben.) Vannak olyan közgazdászok is, akik éppen az előbbiek példáján „okulva" nem merészkednek erre a „sikamlós talajra". Olyanok is akadnak, akik elvileg ugyan kifejtik nézeteiket, de gyakorlati tevékenységükben — mint vezetők — korlátolt hivatali szemléletet érvényesítenek, illetve hagynak érvényesülni.

Fock Jenő felhívta a figyelmet arra a centralizáció erősítésének jelszavával takarózó káros tendenciára, hogy egyes központi szervek a korábban leadott hatáskörök visszavételére törekszenek. Az ilyen törekvés hibás; ha ezt az utat járnánk, s mindent központosítottan akarnánk kézben tartani, ismét odajutnánk, hogy elsorvadna az alkotó kezdeményezés, elvennénk a felelősséget az alsóbb szervektől. Látszólag érvényesülne a centralizmus, valójában nem lennénk képesek azokat a kérdéseket sem központilag irányítani, melyekben a központi akarat érvényesülése elengedhetetlen.

A termelékenység és a gazdaságosság összefüggéseiről szólva, Fock Jenő helytelenítette a kettő szembeállítását. A „gazdaságosság szemlélete" mindenekelőtt azt jelenti — mondotta — hogy a népgazdaság minden területén a népgazdaság egészét érintő kérdésekben a termelékenység marxi—lenini szemlélete érvényesül. E mellett még más is tartozik a fogalomkörbe.

A dogmatikus gondolkodással harcolva, helyes arra is ügyelni, hogy ne gyártsunk új dogmákat sem. A megérett szükséges változások végrehajtásának annakidején konzervatív, szektás elemek ellene szegültek és még a gondolatot is revizionistának minősítették. Eltöröltük a begyűjtési rendszert, megszüntettük a vetéskényszert, a termelőszövetkezetek is vásárolhatnak traktorokat és más gépeket, a termelőszövetkezetekben a jövedelemelosztás sokféle ösztönző formáját vezettük be, illetve hagyjuk érvényesülni, bevezettük a nyereségrészesedési rendszert, gyökeresen átalakítottuk bérrendszerünket. Azon lehet vitatkozni, hogy egyik-másik megoldás ezek közül néhány évvel ezelőtt még időszerűtlen lett volna, de maga a gondolat helyes volt. A revizionizmushoz ezeknek a gondolatoknak, javaslatoknak annakidején is csak annyi közük volt, hogy mint sok minden más meg nem oldott kérdést, az árulás útjára tért revizionisták ellenünk, a párt, a munkáshatalom ellen használták fel.

Ami pedig a revizionizmust illeti, az a közgazdasági élet területén sem más, mint a burzsoázia által meghamisított „marxizmus". Saját szűklátókörűségünk, szektás, dogmatikus gondolkodásunk és cselekedeteink, vagy ennek saját sorainkon belüli „bocsánatos bűnként" való kezelése a közgazdaságtudományban is a revizionizmus malmára hajtja a vizet.

„Mindezt azért mondtam el — folytatta —, mert szeretném elősegíteni, hogy a közgazdászok bátrabban, alkotó módon elemezzék szocialista építésünk új jelenségeit, s így mind jobban hozzájárulhassanak ahhoz, hogy a párt és a kormány vezetői a szükséges előrelátás birtokában hozzák meg döntéseiket."

Fock Jenő felszólalásának befejező részében a második ötéves terv néhány olyan közgazdasági problémájára hívta fel a figyelmet, amelyek megoldásában nagy szerep hárul a közgazdászokra. Ilyenek: a nemzeti jövedelemből fogyasztásra, illetve felhalmozásra jutó rész közötti arány, a szocialista tábor országai közötti gazdasági és tudományos együttműködés további tökéletesítését szolgáló módszerek kidolgozása stb.

Befejezésül hangsúlyozta: a párt a közgazdászoktól nemcsak az ötéves terv elkészítésében vár további segítséget, hanem legalább ilyen mértékben a terv végrehajtásában is. Az ötéves terv fejlődési ütemével nem vagyunk túlzottan megelégedve. Vágyainkat, elképzeléseinket, reménységeinket azonban nem akarjuk tervesíteni, mert az még bizonytalanabbá tenné a tervet. A közgazdászoktól is várjuk azoknak a tartalékoknak a feltárását, amelyekkel fejlődésünk ütemét reálisan meggyorsíthatjuk.

Kiss Árpád, az Országos Tervhivatal elnöke felszólalásában a fejlődés minőségi vonatkozásainak jelentőségét emelte ki. A növekedési ütem — állapította meg — önmagában még nem fejezi ki magát a fejlődést.

Az ipari termelésben jelentős szerkezeti változásokkal számolunk; korszerű technológiát vezetünk be üzemeink túlnyomó részében; gyártmányainkat versenyképessé kívánjuk tenni a világpiacon. Ezáltal emeljük a munka termelékenységét, csökkentjük iparcikkeink önköltségét. Mindez kedvező hatást gyakorol az iparban megtermelt nemzeti jövedelemre.

A mezőgazdaságban arra törekszünk, hogy az átszervezés időszakában még csak átmenetileg se csökkenjen a termelés, s mielőbb teljes mértékben kibontakozzék a szocialista nagyüzemek fölénye. Ennek egyik fő eszköze a nagyüzemek szervezeti és anyagi megszilárdítása és a termelés belterjesebbé tétele.

Kiss Árpád ezután nyersanyag-helyzetünk és az ipari fejlődés üteme közötti összefüggés problémáira tért át. Magyarország nyersanyag- és energiahordozó-készletei a lakosság számához viszonyítva a legszűkebbek a szocialista tábor országai között és egyike a legszűkebbeknek világviszonylatban is. Ez azonban önmagában véve még nem lehet ipari fejlődésünk akadályozója, hiszen a KGST keretében nyersanyaggondjaink nagyrészt megoldhatók. Ennek alapján fejleszthetjük vaskohászatunkat, szélesíthetjük és gazdaságosabb összetételű fűtőanyagokra alapozhatjuk energiagazdálkodásunkat. Emellett más intézkedésekkel is elősegítjük nyersanyagproblémáink megoldását. Fokozottabban kívánunk berendezkedni egyes hazai nyersanyagok gazdaságos feldolgozására.

Minthogy azonban nyersanyag-ellátásunkban továbbra is az import útján beszerzett nyersanyagoknak lesz fontos szerepe, világpiaci kapcsolataink bővülésével kell számolni. Ez a körülmény elkerülhetetlenné teszi számunkra, hogy az iparban ne csupán mennyiségi fejlődés történjék, hanem állandó és széleskörű minőségi változás is.

A minőségi változások elhanyagolása nem csupán az életszínvonal folyamatos emelésének a lehetőségét veszélyeztetné, hanem a nemzeti jövedelem termelésére is kedvezőtlen hatást gyakorolna. Kiss Árpád konkrét példán bizonyította, hogy korszerűtlen, a műszakilag szükségesnél több importanyag felhasználásával készült gépek exportjával esetleg még a termelésükhöz szükséges alapanyag-behozatal ellenértéke sem szerezhető meg, s így az ilyen termelés nemhogy növelné, de még apasztja is a nemzeti jövedelmet.

Magyarországon az iparfejlesztés minőségi oldalainak előtérbe helyezése nélkül még rövid időre sem képzelhető el egészséges előrehaladás. Iparosításunk kezdeti szakaszában ennek ellenére elsősorban mennyiségi előrehaladásra törekedtünk, de az ebből fakadó veszélyeket felismertük és letértünk a hibás útról.

Ha tehát az ipari fejlődés ütemének gyorsításáról beszélünk, a minőségi követelmények fokozását a mennyiségi fejlődéssel egyenrangú tényezőnek kell tekinteni.

Második ötéves tervünkben a minőségi követelmények elsősorban az ipari termelési szerkezet átalakulásában, és a nagyobb arányú technikai előrehaladás feltételeinek biztosításában jutnak érvényre. Az iparban a második ötéves terv időszakában a minőségi változások mértéke meghaladja a mennyiségi előirányzatokat.

Dr. Ajtai Miklós, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese a fejlődés meggyorsítása szempontjából a beruházások hatékonyságával kapcsolatos közgazdasági feladatokról szólott.

Ezek közül elsőnek a beruházások kivitelezésének *koncentrálását* említette. A legutóbbi időben kiadott építési időtartam-normák lehetővé teszik, hogy számszerűen mérjük és tervezzük a kivitelezés koncentrálását, sőt, anyagi ösztönzési rendszerünkbe is beépítsük ezt a feladatot.

A beruházásgazdaságossági számításokban az utóbbi években számottevő előrehaladást értünk el, e számítások alkalmazott módszertana polgárjogot nyert tervezésünkben és ma már a beruházási programok szerves részét képezi. A gazdaságossági mutató a variánsok közötti döntés eszközévé vált és egyre nagyobb segítséget ad a hatékonyság fokozásához.

E számítások eredményesebb alkalmazását szolgálná a gazdaságossági számítások jobb elméleti megalapozása. Ennek szükségességére mutat például az is, hogy a külkereskedelemgazdaságossági mutatók más elvi alapon készülnek, mint a beruházásgazdaságossági számítások, s így ugyanazon kérdés eldöntéséhez a kétféle mutató más választ ad.

Ennek az elméleti problémának a megoldására ki kellene dolgozni a népgazdaság zárt kvantitatív modelljét. Így matematikai úton is meg

lehetne közelíteni azt a formulát, amely a modell optimális alakulásához vezet.

A beruházások megoldatlan gazdaságossági feladatai közé tartozik a beruházás befejezése utáni „elszámoltatás", tudniillik a tervezett és a ténylegesen elért gazdaságosság összevetése is. A beruházások gazdaságosságának szempontjai ma még nem épültek be pénzgazdálkodási és önelszámolási rendszerünkbe, holott ez nagyban előmozdítaná a gazdaságosság elvének érvényesülését. Ajtai Miklós szerint ennek egyik feltétele — távlatilag — a termelői árrendszer megfelelő módosítása. Ha a termelői árakra a lekötött eszközök függvényében változó költséget is beépítenénk, leegyszerűsödnének a gazdaságossági számítások, például szükségtelenné válna a kapcsolódó beruházások számbavétele.

Persze, enélkül is előbbre juthatunk a beruházások gazdaságosságának kérdéseiben, de teljes és hatékony megoldást az önelszámolás rendszerébe való szerves beépítéstől várhatunk csak.

A beruházások hatékonyságának másik kérdéscsoportja a *beruházási struktúra hatása a népgazdaság szerkezetére.* Itt a múlt tapasztalatok elemzése és az így tehető általánosítások hasznosítása a fő feladat. Az elemzés során össze kell vetni az állóalapok és a nemzeti jövedelem növekedési ütemét, vizsgálni kell az állóalapok szerkezeti arányváltozásait, az egységnyi állóalapra jutó termelés ágazatonkénti alakulását, a bruttó és a nettó állóalapok viszonyát, az állóalapokon belül a gépek és az épületek arányát stb.

Hont János földművelésügyi miniszterhelyettes felszólalásában a mezőgazdaság szocialista átalakításával kapcsolatos közgazdasági problémák közül azzal foglalkozott, hogyan lehet a bekövetkezett termelőszövetkezeti fejlődés alapján tervszerűbbé tenni a mezőgazdasági termelést.

Bevezetőben Hont János határozottan állást foglalt a mezőgazdaság irányításának gazdasági jellegű módszerei mellett és az adminisztratív eszközök ellen. Mezőgazdasági termelésünk tervszerű befolyásolása és irányítása — mondotta — immár több mint három éve az adminisztratív eszközök kiiktatásával, gazdasági módszerekkel (az ár-, adó-, hitel- és felvásárlási politikával, a különféle szerződések rendszerének egyre szélesedő alkalmazásával) történik, s a tapasztalatok félreérthetetlenül igazolták ennek a politikának a helyességét. Jelenlegi rendszerünk lényegesen hatékonyabb és nagyobb tervszerűséget biztosít, mint az 1957 előtti túlnyomóan adminisztratív irányítás rendszere, bár még korántsem közelítettük meg a tervszerűségnek a mezőgazdaságban elérhető színvonalát. A nagyobb tervszerűség elérésének éppen a kisárutermelő gazdaságok eddigi túlsúlya, valamint az átmenet egyes problémái szabtak, illetve szabnak határt.

A termelőszövetkezeti nagyüzemek létrejötte következtében lehetőség nyílik a mezőgazdasági termelés irányításának tervszerűbbé tételére. Az állam gazdasági kapcsolatai a termelőszövetkezeti nagyüzemekkel szorosabbak, többirányúak, mint amilyenek lehetnek a kis, szétszórt parasztgazdaságokkal, s ezek során olyan gazdasági ráhatásokra nyílik lehetőség a termelés terv szerinti alakításához, amelyekre az egyéni gazdaságok vonatkozásában nem volt mód.

Hont János hangsúlyozta, hogy minden esetben gazdasági ráhatásokról van és lehet csak szó. Mint helytelen és következményeiben káros módszert kell elvetni az olyan törekvéseket, amelyek a termelőszövetkezeti üzemterveken keresztül adminisztratív úton akarnak „nagyobb tervszerűséget" vinni a szövetkezeti gazdálkodásba. Míg ugyanis az okosan alkalmazott gazdasági befolyásolási eszközök elősegítik, előmozdítják a szövetkezetekbe tömörült parasztokban rejlő hatalmas alkotó és kezdeményező erő felszabadulását, a helyi üzemi lehetőségek, tartalékok olyannyira fontos feltárását, addig az adminisztratív módszerek ezeket elfojtják, elkerülhetetlenül ellen-

tétbe kerülnek az üzemi adottságokkal, következésképpen fékezik a termelés, termelékenység növekedésére irányuló helyi és országos erőfeszítéseket.

Hont János ezután a mezőgazdasági termelési szerkezet terv szerinti alakításának problémáira tért át. A mezőgazdasági termelés szerkezete és ezen belül a vetésszerkezet — mondotta — az utolsó 3 évben elég jelentős — és fő vonalaiban helyes belterjes irányú — átalakuláson ment át. A második ötéves terv időszakában ezt a termelési szerkezetet nem túl nagy módosításokkal fenn akarjuk tartani, legalábbis a főbb növénycsoportoknak vagy az egyes állatfajtáknak egymáshoz viszonyított arányát illetően, míg azokon belül természetesen a terv előirányozza az értékesebb kultúrák, illetve fajták javára történő eltolódást.

A kialakult termelőszövetkezeti nagyüzemek termelési irányának, üzemi arányainak kialakításához — egyebek között — meg kell oldani a mezőgazdasági termelés helyes területi elhelyezését és szakosítását. Ez egyfelől az országos termelési előirányzatok felosztását jelenti az ország egyes tájai között, másrészt a tájakon belül az egyes nagyüzemek termelési irányának az illető üzem adottságaival összhangban levő kialakítását. Meg kell oldani a termelés helyes és a nagyüzemi követelményeknek megfelelő szakosítását.

De a legésszerűbb üzemi specializáció is csak akkor hatékony, ha anyagi ösztönzőink is előmozdítják a megvalósulását. Ezzel kapcsolatban problémát okoz, hogy a jelenlegi ösztönzési rendszer, mindenekelőtt a termelői árarányok, még az egyéni gazdaságok túlsúlyának az időszakában alakultak ki. Márpedig a nagyüzemekben a különböző termelési ágazatok költségarányai másképpen alakulnak, mint az egyéni gazdaságokban. Például a kalászosok termelésének viszonylag gyors gépesítése folytán ebben az ágazatban a munkatermelékenység jóval gyorsabban nő, az önköltség pedig nagyobb mértékben csökken, mint más növénytermelési ágazatokban, különösen pedig mint az állattenyésztésben. Így a munkatermelékenység és a költségalakulás jelentősen differenciálódik az egyes termelési ágazatok közt, s bár ez túlnyomóan átmeneti jelenség, valószínű, hogy ez az átmeneti időszak nem lesz túl rövid, az ötéves terv időszakát biztosan meghaladja.

E kérdések mélyreható közgazdasági vizsgálata szükséges ahhoz, hogy tisztán lássuk, milyen esetleges módosításokra van szükség a termelői árarányokban és az anyagi ösztönzők rendszerében. Mérlegelni kell azt is, hogy az egyes szektorok milyen arányban vesznek részt valamely időszakban az egyes termékek árutermelésében. Az árakat illetően — fenntartva az árrendszer egységét — lehetőleg annak a szektornak a termelési költségeihez kell alkalmazkodni, amelyik az adott időszakban az árutermelés viszonylag nagyobbik hányadát adja.

Figyelemmel kell lenni arra is, hogy míg a termelői árak az egyéni parasztgazdaságokban közvetlenül hatnak és gyakorolnak befolyást a termelési szerkezet alakulására, addig a termelőszövetkezeti gazdaságokban a termelői árak hatása csak több áttételen keresztül érvényesül, amelyek mind módosítják azok közvetlen hatását. Ilyen áttétel mindenekelőtt maga a belső jövedelemelosztási rendszer, aztán a hitelrendszer, a különféle állami támogatások stb.

A kérdés közgazdasági feltárása azért is sürgető, mert egyes jelek arra mutatnak, hogy — mivel a munkatermelékenység gyorsabban nő és a termelési költségek gyorsabban csökkennek a mezőgazdaság úgynevezett külterjesebb ágazataiban — egyes termelőszövetkezeti gazdaságokban a korábbihoz képest külterjesebb irányba tolódik a termelés szerkezete.

Cukor György kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatóhelyettese felszólalásában a matematikai módszerek közgazdasági alkalmazásának problémáival foglalkozott. Az ilyen irányú érdeklődés — állapí-

totta meg — a témával foglalkozó folyóiratcikkek növekvő számán is lemérhetően, szembeötlő. Ami a matematikának a közgazdaságtudományban betöltött szerepét illeti, általános az a vélemény, hogy a matematikai módszerek alkalmazásának itt nagy, progresszív jelentősége van és hogy a matematika alkalmazása semmiféle ellentétben nincs a marxista közgazdaságtudománnyal, nem ellenkezik a szocialista tervgazdasággal.

A matematikai elemzés és számítások hasznosan alkalmazhatók, egyebek közt, az újratermelés vizsgálatához (például az ágazati kapcsolatok mérlegeihez), szállítási, kapacitáskihasználási és beruházáselosztási optimumszámításokhoz, a fogyasztói kereslet vizsgálatához stb.

A matematika a közgazdaságtudományban kétségtelenül csak segédeszköz, nem tár fel új *elvi* összefüggéseket, a szokásos tervezési módszereket általában kiegészíti, de nem helyettesíti.

A matematika közgazdasági alkalmazásától azt várjuk, hogy segítségével feltárhatunk bonyolult és eddigi módszereinkkel nehezen kezelhető *mennyiségi* összefüggéseket, pontosabban tervezhetjük a népgazdasági arányokat, s mérhetjük fel egyes intézkedések sokrétű gazdasági kihatásait, tehát gazdaságosságát.

Az elméleti lehetőségeket tárgyaló tanulmányokhoz képest a gyakorlati hazai alkalmazások száma még csekély, de már vannak ilyenek is. Például az ágazati kapcsolatok mérlegét ma már a gyakorlatban is felhasználják a tervezésben és a statisztikában egyaránt. Ugyancsak alkalmazzák már a gyakorlatban a lineáris programozás módszerét is.

A tulajdonképpeni probléma ma már nem a matematikai számítás, hanem a kiinduló feltételezések olyan meghatározása, amely megfelel a vizsgált gazdasági jelenség természetének és a megoldandó feladatnak, továbbá lehetővé teszi az eredmények közgazdasági interpretálását.

Vigyázni kell — folytatta Cukor György —, hogy a matematika közgazdasági alkalmazása ne váljon öncélú matematizálássá. Reális veszély ugyanis, hogy a matematika közgazdasági alkalmazása elszakad a közgazdaságtudománytól, bár jelenleg nem a kritika és az esetleges hibás alkalmazás elkerülése az elsődleges, hanem a módszerek ismertetése és a kísérletek minél szélesebbkörű alkalmazása. Probléma azonban a szóban forgó módszerek oktatása, hiszen az alkalmazás problémái túlnyomórészt a hozzáértő, a kérdések közgazdasági és matematikai oldalát egyaránt kezelni tudó szakemberek hiányából következik.

A matematikai módszerek helyes alkalmazásának gazdasági fejlődésünk meggyorsításában is nagy jelentősége van, mert e módszerek lehetővé tehetik az ország erőforrásainak jobb és harmonikusabb kihasználását és ezáltal gyorsabb előrehaladásunkat.

Cukor György felszólalásával véget ért a Friss István előadása feletti vita.

*

Háy László, a közgazdaságtudományok doktora, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora „A szocialista országok gazdasági együttműködésének elvi kérdései"-ről tartott korreferátumot. Előadásában abból a Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusán elfogadott tételből indult ki, hogy a szocialista építés meggyorsításához és a szocializmus alapjai lerakásának a következő ötéves terv időszakában történő befejezéséhez fokozni kell a gazdasági és műszaki együttműködést a szocialista tábor országaival. Ezért a közgazdasági kutatásban is nagy figyelmet kell fordítani a szocialista nemzetközi munkamegosztás ma még megoldatlan elméleti problémáira.

Háy László azután vázolta a szocialista világgazdaság kialakulásának folyamatát. A szocialista tábor létrejötte után alig néhány esztendő kellett

ahhoz, hogy kialakuljon a szocialista világgazdaság, természetesen még közel sem véglegesen kiformált állapotban. Ehhez hosszabb időre van szükség, hiszen a szocialista országok a fejlődés különböző fokáig jutottak el és népeik közt nemzeti különbségek állnak fenn. Ebből következik, hogy a szocialista világrendszer független, szuverén szocialista országok közösségeként alakult ki.

A kapitalista világgazdasági rendszer kialakulása szintén törvényszerű folyamat volt, de a tulajdonviszonyok különbsége folytán a két folyamat elvileg alapvetően különbözik egymástól. A kapitalizmust az ösztönösség, a konkurrencia, a gazdasági anarchia jellemzik, a szocializmust viszont a tervszerű arányos fejlődés törvénye. Háy László hangsúlyozta, hogy ez a törvény vonatkozik a szocialista tábor országainak gazdasági kapcsolataira, a szocialista világgazdaság egészére is, amiből következik, hogy egy szocialista ország sem támaszkodhat csak saját erőforrásaira, viszont nem zárhatja el a többi szocialista ország elől saját erőforrásait. A tervszerű arányos fejlődés törvénye nemzetközi méretekben való érvényesülésének, az együttműködésnek és a kölcsönös segítségnek eredményeként a szocialista országok között ma még meglevő gazdasági és kulturális színvonalbeli különbségek kiegyenlítődnek, ami azonban nem automatikusan, hanem az emberek tudatán keresztül valósul meg. A tervek egybehangolása, az együttműködés a társadalmi viszonyokban gyökeredző törvényszerű követelmény.

Ezeket tudva értjük meg a KGST lehetőségeit és feladatait. A KGST egyenjogú szuverén országok nemzetközi szervezete, *nem* államok feletti tervező intézmény, s így nem is adhat utasításokat. Ezért csak egyhangúlag elfogadott álláspontok szerepelhetnek ajánlásként a tagországok kormányai felé.

A KGST szervező munkája már eddig is nagy szerepet játszott az európai szocialista országok gazdasági kapcsolatainak kibontakozásában. Az ázsiai népi demokráciák — bár nem tagjai a KGST-nek — egyre szorosabban együttműködnek vele, s készek tevékenyen résztvenni a szocialista országok gazdasági együttműködésében.

Háy László ezután, a gazdasági együttműködés formáinak fejlődéséről szólva, megállapította, hogy e formák a szocialista gazdaság fejlődése során módosulnak, egyre tökéletesebbé és hatékonyabbá válnak. A gazdasági együttműködés kezdetben a külkereskedelmi forgalom növeléséből állott — *egy évre szóló* kereskedelmi egyezmények alapján. Ezt felváltották a több évre szóló kereskedelmi megállapodások, amelyek már a termelés fejlődésének is bizonyos irányt szabtak. Később bizonyos párhuzamosságok (például a gépgyártásban), aránytalanságok a nyersanyag-bázis és a feldolgozó ipar között stb. arra figyelmeztettek, hogy *a népgazdasági terveket kell egybehangolni.* A népgazdasági tervek egyeztetése az 1956—60-as ötéves időszakra tovább szélesítette a kapcsolatokat a szocialista országok között, bár az eredmény ekkor még — különféle okokból — nem volt kielégítő.

Nagy lépést jelentett előre a KGST állandó ágazati bizottságainak megalakítása. Ezek a bizottságok átfogó mérlegben felmérik az egyes termékek termelését és fogyasztását, s intézkedéseket kezdeményeznek a hiányok megszüntetésére, illetve a feleslegek elkerülésére, a termelés szakosítására és egybehangolására.

A termelés szakosítása és egybehangolása különösen a kisebb országoknak előnyös. A Szovjetunión és (perspektívában) Kínán kívüli ugyanis egyik népi demokratikus ország sem képes arra, hogy az ipar és a mezőgazdaság minden ágazatát fejlessze. Hiba lenne azonban ebből arra következtetni, hogy bármely ország is előtérbe helyezheti a fogyasztási javak termelését és elhanyagolhatja a termelőeszközök gyártását.

Háy László ezután arról beszélt, hogy a revizionisták tagadják a szocialista országok kapcsolatainak új jellegét; eltorzítva a marxizmust és a

proletárinternacionalizmus elvét, azonos folyamatnak tekintik a tőkés integrációs törekvéseket és a szocialista országok együttműködését.

A szocialista nemzetközi munkamegosztás jelentőségéről szólva Háy László megállapította, hogy az e rendszerben résztvevő országok a kölcsönös specializálódás révén termelőerőik leggyorsabb fejlesztését érik el, s a termelésben kölcsönösen munkamegtakarításra tesznek szert. Bár az ez irányú lehetőségeket nem használtuk ki kellően, az utóbbi években e tekintetben is jelentősen meggyorsult a fejlődés.

Háy László ezután a szocialista és a kapitalista nemzetközi munkamegosztás jellemző vonásai közötti eltéréseket elemezte, majd azt vizsgálta: hogyan érvényesül az értéktörvény a szocialista nemzetközi munkamegosztásban. Az értéktörvény nem hagyható figyelmen kívül, ez azonban nem jelenti, hogy a szocialista munkamegosztást az értéktörvény vak játékára lehetne bízni, az értéktörvény itt is egyre növekvő mértékben a tervszerűségnek van alávetve. A tőkés világgal való munkamegosztáshoz is a szocialista társadalom szükségleteinek megfelelően kapcsolódunk. Igaz, a tőkés piacokon kereskedelmi műveleteinknek az ott kialakult árakhoz kell alkalmazkodniuk. Ahogy nő a szocialista világpiac súlya, úgy nő befolyása a tőkés világpiaci helyzet alakulására.

A két világpiacról szólva, Háy László megállapította: azok a piacok, amelyeken főleg a szocialista nemzetközi munkamegosztás törvényei érvényesülnek, alkotják a szocialista világpiacot, amelyeken pedig a tőkés nemzetközi munkamegosztás törvényei az irányadók, a kapitalista világpiacot. De ez nem jelenti, hogy nem lehet egy nemzetközi piac, amely mindkét világpiacot magában foglalja. A nemzetközi piacot a két ellentétes világpiac egységeként kell tekinteni. Az ebben az egységben meglevő ellentmondás a két rendszer világméretű harcában oldódik meg: e harc egyik formája a két rendszer békés versenye.

A szocialista nemzetközi munkamegosztás keretében felmerülő problémák legelőnyösebb megoldásához meg kell állapítani a munkamegosztás hatékonysága meghatározásához szükséges módszereket. E módszerek kidolgozásával — egyéb feladatai mellett — a KGST 1958-ban életrehívott Állandó Közgazdasági Bizottsága foglalkozik. Az ez irányú munkához tudnunk kell, mi a szocialista nemzetközi munkamegosztás célja, s mik a cél elérésének módszerei. A szocialista nemzetközi munkamegosztás *célját* Háy László a következőkben jelölte meg: 1. a lehető legnagyobb megtakarítás minden szocialista ország számára a termelőerők növekedésének, a lakosság életszínvonal-emelkedésének meggyorsítása érdekében; 2. a szocialista világgazdaság fejlődésében szükséges arányok biztosítása; 3. a gazdasági fejlődés különböző fokán álló szocialista országok gazdasági fejlettségi színvonalának minél gyorsabb kiegyenlítése.

A nemzetközi munkamegosztás *tudományos megalapozásához* elvégzendő közgazdasági feladatok közül az előadó kiemelte a nemzetijövedelem-számítási módszerek egységesítését, a beruházási hatásfokok, az önköltség és a termelékenység országok közti összehasonlításának problémáit, a valuták átszámításának és a szocialista világpiac saját árbázisának kérdését. A szocialista nemzetközi munkamegosztás alapelveinek és fő mutatóinak kidolgozását olyan időpontra kell befejezni, hogy a távlati tervekben már azok alapján lehessen megjelölni a szocialista országok termelésének fejlesztési irányát.

A szocialista országok és a gazdasági tekintetben fejletlen országok viszonyáról szólva, az előadó kiemelte: tudatosan arra törekszünk, hogy a fejletlen országok minél gyorsabban felemelkedjenek, minél előbb elérjék gazdasági függetlenségüket. A szocialista országok előmozdítják a gyengén fejlett országok belső erőforrásainak feltárását, segítik őket a műszaki ta-

pasztalatgyűjtésben, saját munkás-, technikus- és mérnökkádereik kiformálásában.

Háy László korreferátuma végén összegezte a szocialista világgazdaság fő törvényeit. A már ismertetett törvényeken kívül kiemelte a szocialista világgazdaság gyors, a tőkésországokét messzi felülmúló fejlődési ütemét, amely biztosítja a szocializmus győzelmét a két rendszer békés versenyében. A tőkés világ túlszárnyalása ma már felmérhető közelségbe került reális feladat egész sor szocialista országban. Ezért a burzsoázia eszmei zavarkeltéssel próbálja hátráltatni a szocialista országok fejlődését, a nacionalista ösztönök felkorbácsolására irányuló ellenséges propagandával igyekszik zavarni azok baráti együttműködését gazdasági téren is. Ezt az ideológiai zavarkeltést az elvi kérdések tisztázásával, meggyőzéssel, az ellenséges behatások leleplezésével vissza kell vernünk.

Háy László korreferátumához Kiss Tibor kandidátus, az országos Tervhivatal főosztályvezetőhelyettese, Göncöl György, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője és Ausch Sándor kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa szóltak hozzá.

Kiss Tibor felszólalásában a szocialista országok ipari fejlődése kiegyenlítődésének folyamatát elemezte. Ez objektív törvényszerű folyamat — állapította meg —, amely tendenciaként érvényesül, úgy, hogy valamennyi szocialista ország népgazdasága gyorsan fejlődik, ezen belül azonban az elmaradottabbaké különösen gyorsan halad előre.

Természetesen a kiegyenlítődési folyamat nem jelentheti, hogy a gazdasági fejlettségre jellemző mutatók (például az egy főre jutó termelés) teljesen nivellálódik minden országban. Az sem bizonyos, hogy egy vagy két ötéves tervidőszak folyamán azonos ütemű lesz a nivellálódási folyamat; különbségek lesznek az egyes országok népgazdasági szerkezetét, a termelékenységet illetően stb. A nivellálódás tehát az egyes szocialista országok közti *lényeges* fejlődésbeli különbségekre vonatkozik, s tendenciaszerű folyamat.

A kevésbé fejlett országok azért fejlődhetnek gyorsabban, mert 1. alacsonyabb bázisról indultak el; 2. a termelőeszközök többségének társadalmi tulajdona alapján módjuk van beruházásaikat meghatározott célokra összpontosítani; 3. újonnan meghonosított termelési ágaik technikai színvonala korszerűbb az átlagosnál; 4. az iparosítás során támaszkodhatnak a szocialista tervszerű nemzetközi munkamegosztás előnyeire.

A kiegyenlítődési folyamat mindenekelőtt az ipar, elsődlegesen pedig a nehézipar gyors fejlődése alapján valósul meg, aminek eredményeként a korábban agrár országok ipari-agrár, majd ipari országokká fejlődnek.

Az előadó ezután konkrét adatokkal illusztrálta a szocialista táboron belüli kiegyenlítődési folyamatot. Például a szocialista országok ipari termelése 1958-ban a háború előttinek ötszörösére növekedett. Ezen belül ugyanezen időszak alatt az ipar Albániában 18-szorosára, Bulgáriában 9-szeresére, Lengyelországban 5,5-szeresére, Magyarországon több mint 4-szeresére, Csehszlovákiában 3,3-szorosára, az NDK-ban 2,5-szeresére, Kínában 1956—1958 között tízszeresére, Koreában 1959-ben 1953-hoz viszonyítva körülbelül 8-szorosára emelkedett.

Hasonló ütemkülönbséget mutatott ki Kiss Tibor a villamosenergia-, a szén-, az acél-, a cement-, a pamutszövet- és a cukortermelés fejlődésében is.

A szocialista ipar gyors fejlődése és a kiegyenlítődés tendenciájának érvényesülése alapján az iparilag fejlett országok és Magyarország részaránya a KGST-országok összes ipari termelésében 1950 és 1957 között csökkent, Albánia, Bulgária, Lengyelország és Románia részesedése pedig nőtt.

1957-ben az európai népi demokratikus országok egy főre jutó ipari termelése a megfelelő magyar adat százalékában a következő volt: Csehszlovákiáé 200, az NDK-é 180, Lengyelországé 120, Romániáé 60, Bulgáriáé pedig 55. Az eddig közzétett tervelőirányzatok szerint 1965-ig különösen Bulgária és a többi ország között csökken a különbség. Magyarország fejlődési ütemére kihat, hogy 1950—1858 között az európai népi demokratikus országok közül Magyarországon nőtt a nemzeti jövedelem a leglassabban, s a beruházások volumene is nálunk volt viszonylag a legalacsonyabb. Ezért irányozta elő az MSZMP a második ötéves terv irányelveiben a felhalmozási arány évről évre való növelését.

Kiss Tibor ezután a szocialista országok kölcsönös segítségét, ezen belül különösen a Szovjetunió által a népi demokratikus országoknak nyújtott nagyarányú segítséget vizsgálta a szocialista ipar gyors ütemű fejlesztéséhez. A Szovjetunió 1945—1958 között a népi demokratikus országoknak 500 komplett ipari berendezést szállított, s több mint 30 milliárd rubel hitelt nyújtott, ami a szovjet népgazdasági beruházásoknak 7—9 százalékát teszi ki. Magyarország például, ha csak a legutóbbi évek adatait nézzük is, 1957-ben (az ellenszolgáltatás nélküli segélyen felül) 890 millió rubel hitelt, az 1958—1960. évi hároméves terv beruházásaihoz 210 millió rubel, a második ötéves terv beruházásaira pedig 530 millió rubel hitelt kapott a Szovjetuniótól. A többi népi demokratikus országok ugyancsak jelentős szovjet hitelekre támaszkodhatnak népgazdaságuk fejlesztésében.

Göncöl György felszólalásában a belső és a külső (a népgazdasági és a nemzetközi) gazdasági egyensúly és a kettő kölcsönös kapcsolatainak problémájával foglalkozott.

A népgazdasági és a nemzetközi gazdasági egyensúly között — mondotta — a legszorosabb kölcsönhatás áll fenn. A szocialista világgazdaság keretei közt azonban ezt a kölcsönös összefüggést nem piaci mechanizmusok, kiegyensúlyozó automatizmusok hozzák létre, hanem az ésszerű nemzetközi munkamegosztáson alapuló tervszerű gazdasági együttműködéssel alakítható ki.

Az importszükséglet és az exportképesség viszonya a szocialista iparosítás egyes szakaszaiban különböző; kezdeti stádiumaiban az importszükséglet növekedése szükségképpen meghaladja az exportképességét. Az iparosításnak ezt a kezdeti szakaszát a népi demokratikus országokban a feldolgozó- és különösen a gépipar energia- és nyersanyag-bázisának viszonylagos szűkülése jellemezte. Ez az aránytalanság jutott kifejezésre ezen országok erőteljesen bővülő gépipari exportképessége és még erőteljesebben növekvő nyersanyagimport-szükséglete miatt támadt egyensúly-hiányban.

Átmenetileg ezt az ellentmondást a hatalmas és rohamosan bővülő erőforrásokkal, úgyszintén hatalmas és egyre táguló felvevőképességű piaccal rendelkező élenjáró szocialista ország, a Szovjetunió hídalta át. Megoldani azonban végeredményben csak az ésszerű nemzetközi munkamegosztáson alapuló hatékony, tervszerű gazdasági együttműködés révén lehet.

Az import és az export egyensúlya persze *bilaterális* alapokon is megtervezhető, de ezt nem szabad összetéveszteni az importszükséglet és az exportképesség egyensúlyával! Sőt, a szigorú bilateralizmus a szocialista világpiac tágulásának egy bizonyos ponton túl nemcsak hogy nem előfeltétele, hanem kerékkötője és ezzel az importszükséglet és exportképesség közötti aránytalanságot konzerváló, vagy éppen fokozó tényező.

Göncöl György ezután a külkereskedelmi cserearányok (terms of trade) s az importszükséglet és exportképesség közötti arány összefüggésére mutatott rá. Nagy gondot kell fordítani annak elemzésére és gyakorlati orvoslására — mondotta —, ha a tőkésországokkal folytatott külkereskedelemben romlanak a cserearányok és nő a külkereskedelmi deficit. Önmagában persze egyik sem veszélyes, ha nem olyan strukturális aránytalanságból erednek,

amely huzamosan az importszükségletnek az exportképességénél gyorsabb emelkedését vonja maga után.

Az importszükséglet és az exportképesség alakulását a gazdaságfejlesztés üteme és a népgazdasági struktúraváltozások együttesen határozzák meg, s fordítva (különösen olyan országok esetében, ahol a külkereskedelem részaránya magas), az importszükséglet és az exportképesség bizonyos mértékig határt szab a gazdasági fejlesztés ütemének. Helyes arányok mellett, gazdaságilag jól megalapozva viszont a gazdaságfejlesztési ütem fokozása egyaránt növeli az exportképességet és az importszükségletet, olyan tendenciával, hogy a gazdaságfejlesztés hamarosan eljusson arra a pontra, ahol az exportképesség fokozásának üteme nem marad az importszükséglet fokozódásának üteme alatt.

A távlati tervek multilaterális összehangolásával egymáshoz kell illeszteni az együttműködő országok különböző fejlődési ütemeit és népgazdasági struktúraváltozásait, elő kell mozdítani mindenegyes szocialista ország importszükségletének és exportképességének egyensúlyát, mégpedig úgy, hogy ez összhangban legyen a többi ország importszükségletének és exportképességének alakulásával. A KGST Közgazdasági Állandó Bizottsága által kitűzött kutatási feladatok összességükben tulajdonképpen ennek a komplex problémának megoldását vannak hivatva előmozdítani.

Felszólalása befejező részében Göncöl György a külkereskedelem-gazdaságossági számítások korlátaira hívta fel a figyelmet, arra, hogy ezek a tervösszehangoláshoz szükséges strukturális analízisnek csak segédeszközei.

Ha ugyanis mindenegyes szocialista ország arra specializálódik, ami strukturális adottságai mellett számára exportgazdaságossági szempontból viszonylag a legelőnyösebb, akkor ezzel még sem a gazdasági elemzés logikája szerint, sem gyakorlatilag nincs biztosítva egyrészt a viszonylag fejletlen ország gazdaságfejlesztésének megkívánt üteme; másrészt a szocialista világgazdaság egyre szorosabbra fűződő egysége. Ez összefügg azzal, hogy a szocialista világpiac sajátos piac, amelyen a piaci mechanizmusok egyáltalán nem, vagy pedig csak közvetve működnek, és ahol ennek folytán a piac törvényei egyáltalán nem, vagy pedig csak közvetve, tudniillik a kapitalista világpiac behatására érvényesülnek.

Ilyen körülmények között a külkereskedelem gazdaságossága természetesen még mindig rendkívül fontos, de a tervszerűen előidézett vagy előidézendő népgazdasági és világgazdasági szempontból fontos strukturaváltozásoknak alárendelt szerepet játszik.

Bármely oldalról közelítsük is meg a szocialista országok közötti gazdasági kapcsolatok problémakörét, a távlati tervek multilaterális összehangolásának parancsoló szükségességéhez jutunk el — fejezte be felszólalását Göncöl György.

Ausch Sándor felszólalásában a társadalmi termék sakktábla-mérlegének jelentőségét méltatta a KGST munkájában.

A társadalmi termék sakktábla-mérlegének az utóbbi években bekövetkezett gyors fejlődése lehetővé teszi, hogy ezt a fejlett tervezési módszert rövidesen a KGST munkájában is hasznosítsuk. Ennek lehetősége és fontossága nyilvánvaló, ha meggondoljuk, hogy a KGST-nek a szakosításra, specializálásra, általában a munkamegosztás tervszerűsítésére vonatkozó munkája egymástól többé-kevésbé függetlenül működő szakmai albizottságokban folyik. Egy-egy késztermék adott országban való termelésére, a termelés mennyiségének változására, adott országból való exportjának vagy oda való bevitelének változtatására vonatkozó ajánlás azonban megvalósulása esetén továbbgyűrűző változásokat hoz létre nemcsak a társadalmi termékben, hanem az ország más, az ajánlásban nem érintett termékekből való exportjában, illetőleg importjában is. Mindezek a változások az adott

országra elkészített sakktábla-mérleg segítségével az ország vonatkozásában jól lemérhetők lennének.

Az pedig, hogy meg tudjuk állapítani az egyes ajánlások hatását (főképp pedig együttes hatásukat) az egyes országok nyersanyag-helyzetére, külkereskedelmi mérlegére, más termékek termelésére stb., nagyon fontos az ajánlások megfelelő megalapozásához.

Természetesen nem a mai formában, például Magyarországon rendelkezésre álló mérlegre kell gondolnunk, mert ennek bontása ilyen célra nem elegendő. Bizonyos határokon belül azonban nincs sem elvi, sem gyakorlati akadálya az ágazatok további bontásának.

Az egyes ajánlások kihatásainak ilyen lemérése az érdekelt országokban módot adna az egész táborra gyakorolt hatás beható elemzésére. A társadalmi termék sakktábla-mérlegének nagy fontossága van a nemzetközi munkamegosztás tervezése szempontjából is. Így minden más módszernél alkalmasabb a reálönköltség és az egész táborra vonatkozó átlagos önköltségek kiszámítására; felvilágosítással szolgálhatna a nemzeti jövedelem anyagi összetételéről, ami fontos a nemzeti jövedelmek nemzetközi összehasonlításához.

Az országonként külön-külön, de egymással összevethető rendszerben kidolgozott táblák a KGST fejlődésének egy távolabbi időpontjára jó alapot fognak teremteni egy az egész táborra vonatkozó tábla kidolgozásához is.

★

Horváth Lajos, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője „A jövedelemelosztás egyes közgazdasági kérdései a termelőszövetkezetekben" címen tartott korreferátumot. A jövedelemelosztás kérdését a mezőgazdasági termelés és árutermelés növelésének feladatából kiindulva vetette föl, majd meghatározta és rendszerezte a hagyományos munkaegység-rendszer jellemző közgazdasági vonásait. A hagyományos munkaegység-rendszer jellegét mind a Szovjetunióban, mind a népi demokratikus országokban a teljesített munkaegységek után évente egyszer vagy kétszer kiosztott természetbeni termékek mennyisége és értéke adja meg. Jellemzi a hagyományos munkaegység-rendszert a természetbeni részesedés döntő súlya és a pénzbeni részesedés viszonylag kis aránya, valamint a közös gazdaságból és a háztájiból származó jövedelem bizonyos aránya. A hagyományos munkaegység-rendszerben a munkaegységnek nincs előre meghatározott értéke. Végül e rendszer jellegzetességének tekinthető a munkáknak területi teljesítményben való mérési módja.

Előadása következő részében Horváth Lajos vázolta azokat a közgazdasági és üzemi körülményeket, amelyek között a klasszikus munkaegység-rendszer kialakult és elterjedt, majd elemezte, hogy a történelmi helyzet változásával hogyan alakultak a munkaegység-rendszer említett közgazdasági jellemvonásai, hogyan vált szükségessé a jövedelemelosztás rendszerének tökéletesítése és fejlettebb elosztási módszerek alkalmazása.

A szövetkezeti tagság közvetlen anyagi érdekeltségének jelentős fokozására az évenkénti természetbeni osztást föl kellett váltani a havonkénti pénzbeni előlegezés rendszerével. Az előlegezés az árutermelés fokozására, a belterjesebb, folyamatos pénzbevételt biztosító ágazatok fejlesztésére és pontos, részletes bevételi-kiadási előirányzatok kidolgozására készteti a termelőszövetkezeteket.

További fontos változás a pénzbeni részesedés arányának számottevő növekedése. Az előadó több termelőszövetkezet példáját említette, amelyek már megvalósították a teljes pénzbeni elszámolást, és természetbenieket csak meghatározott szükségletek szerint osztanak.

A közös és a háztáji gazdaságból származó jövedelem arányát illetően ma hazánkban olyan sajátos helyzet alakult ki, hogy *átmenetileg* a háztáji gazdaság nemcsak kisegítő, hanem árutermelő jellegű is.

A munkaegység értékének bizonytalan voltától és meghatározatlanságától az előlegezés fejlődésével a garantálás felé közeledünk. Bizonyos mértékben garantáltságot jelent az eredményességi részesedési rendszer egyik-másik válfaja is, mert többé-kevésbé állandósítja a munkaegység értékét.

A munkának területi teljesítményben való mérési módját tökéletesíteni lehet a különböző premizálási módokkal vagy az eredményességi munkaegységek bevezetésével.

A továbbiakban az előadó — sok gyakorlatból vett példával szemléltetve — néhány olyan időszerű problémával foglalkozott, amelyek megoldásához a jövedelemelosztás megfelelő formái nagymértékben hozzájárulhatnak. Közéjük tartozik például a szövetkezeti tagok állandó foglalkoztatása egyrészről, s a családtagok bevonása nagy és sürgős munkák idején másrészről. A családonként kiosztott parcellás kapásművelés módot ad a családtagok kellő foglalkoztatására. Haladóbb termelőszövetkezeteink a munkacsúcsok idején végzett munkákért magasabb munkaegységet számolnak el.

A munkaerővel való ésszerű gazdálkodáshoz szükséges annak az ismerete, hogy egy-egy termelési ágban egy munkanappal (vagy munkaegységgel) milyen termelési értéket lehet előállítani. A terméseredmény szerinti munkaegység-részesedés megkönnyíti ennek a megállapítását. A termelőszövetkezeti jövedelemelosztás új módjai vezetik el legjobb termelőszövetkezeteinket az anyagi ráfordításokkal és általában a ráfordításokkal való ésszerű gazdálkodáshoz. „A ráfordítások ágazatonkénti, munkafolyamatonkénti nyilvántartása, és az ennek alapján végzett elemzések jelentik a tudományosan is megalapozott nagyüzemi gazdálkodás egyik legfontosabb pillérét" — hangsúlyozta az előadó.

A jövedelemelosztás fejlettebb módjainak alkalmazása megnöveli a tervek jelentőségét és szerepét a szövetkezeti gazdálkodásban. Ha az egyes tag jövedelme szorosabban kapcsolódik a tervhez, illetve a terv teljesítéséhez, elevenebb kapcsolat alakul ki a tagság és a vezetőség között, megnövekszik a tagok aktivitása, felelőssége a termelőszövetkezet közös munkájának eredményességéért. A tervet az üzemben össze kell tehát kapcsolni az egyes tag jövedelemrészesedésével; a tag jövedelme a tervtől, illetve a termeléstől függjön közvetlenül is. Így válik a termelőszövetkezet tagja maga is gazdálkodóvá oly értelemben, hogy gazdálkodik a saját munkaerejével, a rábízott földdel, a növénnyel vagy állattal, a rendelkezésére bocsátott anyaggal.

Az előadás befejező részében Horváth Lajos megemlítette a jövedelemelosztás új módjának első úttörőit, s a próbálkozások eredményeit.

Csákány István kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa hozzászólásában elsősorban a termelőszövetkezeti jövedelemelosztásnak és a munkaszervezésnek az összefüggéseit fejtegette. Hangsúlyozta, hogy a szocialista elosztás elvét oly módon kell alkalmazni, hogy a termelőszövetkezeti tagokat megfelelő mennyiségű és a lehető legeredményesebb munkára ösztönözze. Ezt a feladatot az teszi bonyolulttá, hogy a termelőszövetkezetben tömörült dolgozó parasztokat tevékenységükben döntően személyes anyagi érdekeik befolyásolják, a kollektív nagyüzemi termelés viszont olyan munkamegosztásos kooperációt kíván, amelyben többé-kevésbé egybeolvad a tagok munkájának az eredménye. Ezért keresni kell olyan megoldásokat, amelyek a legszerencsésebben összeegyeztetik a személyes érdekeltség érvényesítésének és az adott viszonyok közt legcélszerűbb munkaszervezeti forma alkalmazásának az előnyeit.

Csákány István szerint e probléma megoldásához két kérdést kell eldönteni: milyen mércével mérjük a munkát, hogy annak nemcsak a mennyiségét, hanem a minőségét is ki tudjuk fejezni, és miképpen lehet ezt a mércét az egyes tagokra, illetve a tagok kisebb-nagyobb csoportjaira alkalmazni. Mindkét kérdés eldöntéséhez sokoldalúan kell a körülményeket mérlegelni.

A hozzászóló ezután konkrétan tárgyalta a munkaszervezet és a jövedelemelosztás összefüggéseit. A klasszikus munkaegység-rendszerben a részesedés módja nem korlátozza a brigád létszámát. A munka nettó eredménye szerinti jövedelemelosztás esetében azonban akkor érvényesíthetik jobban a tagok személyes anyagi érdekeltségét, ha viszonylag kevesebb tag van egy-egy önelszámoló brigádban.

A jövedelemelosztás és a munkaszervezés összefüggésének szerteágazó kérdései közül sokat vitatott probléma, hogy helyes-e a kapások területének tagok, illetve családok közti felosztása és az e területen elért termés-eredményhez igazodó jövedelemelosztás. A hozzászóló szerint a gyakorlati tapasztalatok megengedhetőnek, sőt a termelőszövetkezeti gazdálkodás kezdeti szakaszán kifejezetten előnyösnek mutatják ezt a megoldást. E módszer mellett lényegesen enyhülnek a szövetkezet munkaerőgondjai, a tagok a legalkalmasabb időben és jó minőségben igyekeznek elvégezni a kapások ápolási munkáit, ezáltal javul a föld kultúrállapota, több lesz a termés, nő a tagok és a szövetkezet jövedelme.

Csákány István felvetette a módszert ellenző álláspont érveit is és cáfolta azokat. Egyik ilyen érv, hogy ez a módszer gátolja a termelőszövetkezetbe lépett dolgozó parasztok átnevelését, a tudatukban maradt magántulajdonosi csökevények levetkőzését. Az ő véleménye szerint anyagi erők befolyásolják a tudatot, s a szövetkezeti tagok könnyebben és gyorsabban megkedvelik az új életformát, hamarabb kialakul bennük a szocialista tudat, ha a kollektív gazdaságban jobb anyagi körülmények közé kerülnek. Másik ellenvetés: a kapások parcellás művelése akadályozza a termelőerők fejlődését, korszerűbb gépek és termelési módszerek bevezetését. A hozzászóló szerint ettől nem kell tartani. Ha a feltételek megérnek rá, a termelőszövetkezeti tagok szívesen lemondanak a parcellás művelésről, hogy a fejlettebb technikára térjenek át, mivel ezáltal a munkájuk csökken és a jövedelmük nő. Lényeges szempont, hogy a parcellás művelés ne vonja el a munkaerőt más sürgős és fontos közös munkáktól. Ennek megakadályozására Csákány István külön ösztönzési módszerek alkalmazását tartja jónak.

Végül nehézséget okoz e munkaszervezési megoldásnál a parcellák egyenlőtlen minősége, amit azonban ellensúlyozni lehet az eltérő részesedési normákkal, vagy úgy, hogy minden család arányosan kap parcellát a jobb és a gyengébb táblákon is.

Befejezésképpen Csákány István megemlítette a jövedelemelosztásnak azt a lehetséges módját, amikor a termelőszövetkezeten belül önelszámoló egységeket alakítanak, és ezek tagjai részben vagy egészben a saját önelszámoló egységük termelési eredménye szerint részesednek a jövedelemből. Véleménye szerint ezt az elosztási módot az úgynevezett komplex brigádok szervezésével kell összekapcsolni. Ügyelni kell azonban rá, hogy ezeknek a komplex brigádoknak a létszáma ne legyen túlságosan nagy.

Nagyváradi Mihály, a zalaszentmihályi „Győz a szocializmus" termelőszövetkezet elnöke hozzászólásában úgy foglalt állást, hogy a Horváth Lajos és Csákány István által ismertetett jövedelemelosztási elvek inkább a nagyobb, tapasztaltabb termelőszövetkezetekben érvényesíthetők. Az újonnan alakult termelőszövetkezetek biztonságosabban tudják megszervezni jövedelemelosztási rendszerüket, ha pontosan követik a munkaegység-könyv előírásait és az úgynevezett klasszikus munkaegység-rendszert alkalmazzák.

Helyesli, hogy a tudomány segítséget ad az új próbálkozásokhoz. Úgy látja, hogy a premizálás és a „forintosítás" jól hasznosítható megoldás lenne, de még nem mindenütt alkalmazható. A tagok és a vezetők tapasztalatok hiányában idegenkednek az új módszerektől, de nincs is kellő alap a bevezetésükhöz, mert a termelőszövetkezetek könyvelése ma még nem teszi lehetővé az ilyen új jövedelemelosztási eljárások alkalmazását.

Befejezésül hangsúlyozta az agrárközgazdászok, a gyakorlati szakemberek szoros együttműködésének szükségességét.

S. Hegedűs László, a nagykőrösi „Petőfi" termelőszövetkezet főagronómusa gyakorlati tapasztalatai alapján azt hangsúlyozta, hogy az üzem szervezetének és a jövedelemelosztás módszereinek kidolgozása során számolni kell a termelőszövetkezet sajátos körülményeivel. A nagykőrösi termelőszövetkezetben rendkívül belterjes és eddig is sok árut termelő kisgazdaságok tömörültek, amelyek most már nagyüzemi keretek közt, de zömében még kisüzemi módszerekkel és technikával termelnek. Jelentős a szőlő- és gyümölcstermelésük.

E körülményeknek megfelelően alakították ki a következő jövedelemelosztási rendszert:

A szántóföldi növénytermesztési területet a brigádok és munkacsapatok között felosztották, a terület megműveléséhez szükséges fogatokkal és fogatos munkagépekkel együtt. A munkacsapaton belül egyéni vállalások alapján szétosztották nemcsak a kapások, hanem a szántóföldi kertészeti növények, a kalászosok és a rétek nagy részét is. A végzett munkákért a talajminőségnek megfelelően mázsánként meghatározott munkaegységet írnak jóvá. A szántóföldi kertészetben nem a termésmennyiség, hanem a megtermelt áru értékesítési eredménye szerint számolják el a munkaegységeket. Hogy még nagyobb legyen az anyagi érdekeltség, e termelési ágban a szerzett munkaegységek tervezett és garantált értékét az áru értékesítésekor ki is fizetik az illető tagoknak.

A kalászosok aratási, hordási és asztagolási munkáit kisebb csoportokban végzik, s külön-külön csépelik. A végzett munkáért az elcsépelt gabona mennyisége után kapják a munkaegységet. A betakarított szántóföldi termékek bizonyos részét a tagok háztáji szükségleteik kielégítésére állami felvásárlási áron, illetve önköltségi áron a szövetkezettől megvásárolhatják.

A fogatosok egész évre a szántóföldi munkacsapatokhoz vannak kapcsolva, s az előírt és elvégzett munkáért az adott területen dolgozó tagok által elért összes eredményességi munkaegységek 20 százalékát kapják.

A szőlő- és gyümölcstermelés egyetlen brigád kezében van. A területek nagyüzemi átalakításának hiányában a tagok vállalása alapján egyénileg művelik a szétszórtan fekvő parcellákat, s a végzett munkákért a gyümölcs és a szőlő értékesítési eredménye alapján kapják meg az eredményességi munkaegységet (100 Ft értékesítési eredmény után 1,5—1,7 munkaegységet), de bekalkulálják a felhasznált növényvédőszerek s az igénybevett fogatos és permetező munkák értékét.

Az öntözéses zöldségtermelésben teljesített munkákért a nettó hozam minden 100 Ft-nyi értéke után 1,75, egyenként 40 forintban garantált munkaegységet írnak jóvá, amelynek értékét a zöldség értékesítésekor ki is fizetik.

Az állattenyésztésben a munkaegység-könyv előírásait követik. Ugyancsak a munkaegység-könyv szerint díjazzák a beruházási, építkezési és egyéb munkákat is.

Mivel a tagok az eredményességi jövedelemelosztás bevezetése miatt elsősorban az egyénileg vállalt területek jobb megművelésében vannak érdekelve, a közös munkában való részvételre úgy ösztönöznek, hogy az itt szerzett munkaegységekre rendszeres havi előleget fizetnek.

Befejezésül S. Hegedűs László megjegyezte, hogy jövedelemelosztási rendszerüket nem tekintik véglegesnek, s további fejlesztésében ezután is számítanak a tudományos dolgozók segítségére.

Győrfi Károly, a tetétleni „Kossuth" termelőszövetkezet elnöke hozzászólásában Horváth Lajos előadásának a közvetlen anyagi érdekeltség gyakorlati megvalósításával foglalkozó részét egészítette ki. Ismertette saját termelőszövetkezetük tapasztalatait. A legutóbbi esztendőben a szokásos munkaegység-részesedésen felül 10 százalék prémiumot osztottak, de ez nem bizonyult teljesen kielégítőnek. Győrfi Károly kimutatta, hogy a legjobban és a legrosszabbul dolgozó tag által termelt érték közti különbség például a cukorrépa-termelésben 2250 Ft, a részesedésük közti különbség pedig csak 225 Ft volt. A jól dolgozó tag megkapta az általa létrehozott teljes termelési érték 38,34 százalékát, a rosszul dolgozó pedig 53,27 százalékát. A zárszámadási közgyűlésen ezért olyan határozatot hoztak, hogy az idén a termelés eredménye szerinti munkaegység-részesedést fogják alkalmazni, s a mázsánként jóváírható munkaegységek mértékét a terven felül elért termés utáni prémium beszámításával állapítják meg. Céljuk az, hogy a termelés eredménye szerinti munkaegység-jóváírással közvetlenül is érdekeltté tegyék a tagokat a termelés eredményének növelésében, és minél nagyobb összegű alapot teremtsenek a rendszeres előlegfizetéshez.

Győrfi Károly szerint az új jövedelemelosztási és premizálási próbálkozások hasznosak és eredményesek a termelőszövetkezeti gazdálkodás erősítése szempontjából, de úgy véli, hogy elterjesztésükhöz és ismertetésükhöz a termelőszövetkezeteknek a tudomány és a sajtó részéről az eddiginél sokkal több segítséget kellene kapniuk. Hasznosnak tartaná egy ilyen témájú kézikönyv megjelentetését. A Közgazdaságtudományi Intézetben elkészült egy ilyen munka, ő olvasta a kéziratot, jónak tartja, s az illetékes szerveknek javasolja a kiadását.

Kovács Pál, a tótkomlósi „Haladás" termelőszövetkezet elnöke hozzászólásában abból indult ki, hogy a termelőszövetkezetek számszerű növekedése, gazdasági és politikai erősödése folytán a jövedelemelosztás kérdései is újabb és újabb oldalról vetődnek fel. Hogy melyik jövedelemelosztási módszer a legjobb, melyik felel meg leginkább a jelenlegi viszonyoknak, azt most még nagyon nehéz lenne megmondani. Egy biztos — mondta —, hogy a jövő azé a módszeré, amelyik a legjobban összehangolja a tagok személyes anyagi érdekeit a közérdekkel, s amelyik legjobban ösztönöz a többtermelésre.

A tótkomlósi „Haladás" termelőszövetkezetben 1956 óta az elért termésmennyiségtől függően jóváírt munkaegység után osztják szét a jövedelmet. Az első két évben különösen az egyes üzemágak közti helyes arányok kialakítása, valamint az egyes növények egy-egy mázsája után jóváírandó munkaegységek helyes arányainak megállapítása okozott nagy nehézségeket. A Közgazdaságtudományi Intézet több munkatársa segített nekik ebben, s általában a módszer fejlesztésében. Ezzel az elosztási módszerrel kedvező tapasztalatot szereztek.

A termelőszövetkezetben három év alatt 3,8-szeresre növekedett az árutermelés, csaknem 2-szeresre az üzemi alapok, több mint 6-szorosra a szövetkezeti oszthatatlan alap értéke és 1,4-szeresre a tagok jövedelme. Mindezt a hozamok jelentős növekedése tette lehetővé. A tehenenkénti évi tejhozam e 3 év alatt 2268 literről 3484 literre, az egy kocára jutó malacszaporulat 9,2-ről 16,3 db-ra, a választási malac átlagsúlya 13 kg-ról 18,6 kg-ra, a búza kh-ankénti termésátlaga 11 q-ról 15—18 q-ra, a kukoricáé 17 q-ról 19 q-ra, a pillangósoké 22 q-ról 31,45 q-ra emelkedett.

Kovács Pál szerint a terméseredmény utáni elosztási mód megkönnyíti a szövetkezeti tagok szocialista nevelését, valamint az irányító munkát is. Ma a tagok aktívan foglalkoznak a termelés, a talajelőkészítés problémáival.

Korábban ellenezték, hogy a termelőszövetkezet nagyobb pénzt fektessen be szerves vagy műtrágya vásárlásába, mert az több kiadást jelentett. „Ma már inkább a tagok követelik — mondta a hozzászóló — a több műtrágya használatát, a mély talajművelést, a szerves trágyázást, mert meggyőződtek róla, éppen a saját zsebükön keresztül, hogy ebből mindenkinek haszna származik."

Az így megváltozott körülmények között ez év tavaszán a mezőgazdaságra háruló országos feladatok ismeretében kidolgozták szövetkezetük ötéves tervét.

Elemezték korábbi gazdálkodásuk tapasztalatait, a növénytermesztés és állattenyésztés arányait, a felhalmozás arányait, s gondos mérlegelés alapján részletes tervszámokat dolgoztak ki a következő ötéves időszakra, mind az egyes termelési ágak termelési eredményeire, mind a felhalmozásra és a jövedelemelosztásra vonatkozóan.

Befejezésül a hozzászóló hangsúlyozta, hogy a náluk alkalmazott jövedelemelosztási mód nagymértékben hozzájárult gazdaságuk megerősödéséhez, de nem szabad mindent csupán a jövedelemelosztásnak tulajdonítani. Egyéb körülmények is hozzásegítették a termelőszövetkezetet az említett kiváló eredmények eléréséhez.

★

A nagygyűlés Friss István befejező szavaival zárult.

B.—J.

D. D. Kondrasev előszava Csikós-Nagy Béla könyvének moszkvai kiadásához

Alig néhány éves marxista közgazdasági irodalmunk mind sűrűbben jut el külföldi olvasókhoz. Egyre gyakoribb, hogy egy-egy könyv, tanulmány fordításban is megjelenik. Csikós-Nagy Béla *Árpolitika az átmeneti gazdaságban* című könyve nemrég megjelent Moszkvában orosz nyelven. D. D. Kondrasev írt előszót ehhez a kiadáshoz. Az előszóban kifejtett gondolatait érdemes — legalább kivonatosan — ismertetnünk a magyar olvasókkal, mert minden bizonnyal figyelmet érdemelnek.

Kondrasev mindjárt a bevezetésben vitába száll azokkal a közgazdászokkal, akiknek véleménye szerint a szocialista országok termelőerőinek tervszerű fejlődése nincs kapcsolatban az árképzéssel, a vállalatok és a költségvetés pénzügyi kapcsolatainak rendszerével stb. Ilyen elképzeléseik vannak egyes gyakorlati közgazdászoknak is — írja Kondrasev —, ezért nem véletlen az a tendencia a vállalatoknál, a népgazdasági tanácsoknál és más szerveknél, hogy nagy figyelmet fordítanak az anyagi termelés szférájában megtalálható tartalékok felkutatására (a gépek sebességének növelésére, az anyagnormák csökkentésére stb.), de léptennyomon figyelmen kívül hagyják vagy lebecsülik azokat a tartalékokat, amelyek a termelési viszonyok további tökéletesítésének területéhez tartoznak. Ez Kondrasev véleménye szerint csak azzal magyarázható, hogy az árrendszer, a bérrendszer és más ösztönző rendszerek tökéletesítéséből adódó gazdasági eredményeket nem lehet olyan pontosan számba venni, mint például az anyagnorma csökkentésének hatását. Pedig a helytelen árrendszer torz csontvázhoz hasonlítható, amely állandó nyomást gyakorol a belső szervekre és nem biztosít normális fejlődést. A jól megalapozott árrendszerben hatalmas ösztönző erők vannak, amelyek előreviszik a termelőerők fejlődését.

Ami az árrendszer tökéletesítését illeti, Kondrasev kijelenti: a termelési viszonyok sokkal jelentősebb szerepet játszhatnak, ha egyes alkotó elemeiket — egyebek közt az árképzés rendszerét — tökéletesítjük. Az évek óta folyó széleskörű vitában éppen arról van szó, vajon egy tökéletesített árrendszer hogyan hat a termelőerők fejlődésére, a termékek minőségének megjavítására, a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek választékának bővítésére, továbbá az árrendszer szociális jelentőségéről és arról a szerepről, amelyet az árak betölthetnek a gazdasági tevékenység ellenőrzésében.

Másféle árrendszer szükséges olyan szocialista országban, amelyben még nem szűnt meg a kis magántulajdon, még vannak antagonisztikus ellentétek, s más az

olyan szocialista országban, amely széles fronton halad a kommunizmus felé — állapítja meg Kondrasev, de rögtön rámutat az árak közös lényegére, az ár az érték kifejezése. Az ár és az érték eltéréséről pedig ezt írja: „Nem a szocialista társadalom lényegéből fakad az árak eltérése az értéktől. De ez az eltérés bizonyos határok közt felhasználható a kommunizmus építésére. Minél közelebb jutunk azonban a kommunizmushoz, annál kevésbé kell, hogy az ár eltérjen az értéktől. Ez érthető is: a társadalmi fejlődés kommunista stádiumában a népgazdaság mind jobban és jobban valósítja meg a tervszerű fejlődést és mind kevesebb és kevesebb lesz a részleges aránytalanság. A gazdaság fejlődésének nagyfokú arányossága kifejeződik az árban is, amely mindinkább megközelíti az értéket. Az árarányok mindinkább megközelítik a munkaráfordítások arányait. Ez hozzásegíti a megfelelő szerveket ahhoz, hogy azoknak a termékeknek gyártását fejlesszék, amelyekhez kevesebb munka szükséges, és amelyek ugyanolyan használati értékkel rendelkeznek.

Csikós-Nagy Béla könyvének az ártípusokat elemző részével kapcsolatban Kondrasev az előszóban idézi a szerző véleményét a termelésiár-típusú árról. Eszerint a termelésiár-típusú árak rendszerében nem lehet a társadalmi tiszta jövedelmet a megfelelő irányban újraelosztani, nem lehet az árral kapcsolatos valamennyi feladatot megoldani. Kondrasev itt megjegyzi: „úgy látszik, a szerző nem ért egyet azzal, hogy a termelői árakkal mérni lehet a beruházások variánsainak gazdaságosságát, mivel a termékárak tartalmukban eltérőek és nem olyanok, amelyekben a tiszta jövedelem az eszközigényesség szerint realizálódik." Az előszó szerzője úgy látja, hogy mivel Csikós-Nagy Béla az ártípusok mély kritikáját adja ugyan, de nem közli saját álláspontjának valamilyen egységes rendszerét, úgy látszik, hogy az árképzés feltételeinek sokféleségét csak a gyakorlatban kívánja megismerni. Felvetődik tehát a kérdés: milyen elvi alapokra helyezkedik a gyakorlat? Az elvi alapok nélküli árképzés Kondrasev hasonlata szerint olyan, mint ha hagyjuk az úszni nem tudó embert a folyó közepén — remélve, hogy majd csak kijut a partra. Véleménye szerint az az árrendszer, amelyben az árak átlagosított pénzbeli felhalmozást tartalmaznak, valóban nem veszi figyelembe az összes árképzési feltételeket, mégis az átlagosítással megtudhatjuk az illető termék termelésének gazdaságosságát. Az az ártípus pedig, amely mellett Csikós-Nagy Béla könyvében állást foglal — Kondrasev véleménye szerint — leginkább az átmeneti időszaknak felel meg, amikor nem lehet feladatként kitűzni, hogy az ár közeledjen az értékhez. A szovjet gazdaságban viszont ez az időszak már a múlté.

Kondrasev nyomatékosan hangsúlyozza: az állami szektoron belül mozgó termékek önköltségi ára nem tekinthető az érték kifejezésének és az értéktörvény megvalósulási módjának. *Az összes termékek árának, a termelőeszközökének is, az értékre kell alapozódniuk.* Kondrasev egyetértően idézi Csikós-Nagy Béla megállapítását, hogy az ár termelési viszony, az ár tartalma a társadalmi viszonyoktól függően változik, s a Szovjetunió tapasztalatai alapján így folytatja ezt a gondolatot: a gazdasági fejlődés különböző szakaszaiban az ár és az érték egybeesésének szintje is különböző: amint közeledünk a kommunizmushoz, úgy közeledik az ár az értékhez. Ez a folyamat addig fog tartani, amíg az ár leginkább megközelíti az értéket, s ez már azt jelenti, hogy az ár is és az érték is számviteli kategória lesz.

Az előszó szerzője felhívja a szovjetunióbeli olvasók figyelmét a könyvnek arra az adatára, hogy az 1959. január 1-i magyarországi termelőiár-rendezés 53,8 százalékkal emelte a termelői árak színvonalát, és nem érintette a fogyasztói árszínvonalat. Ez Kondrasev véleménye szerint azért figyelemre méltó, mert a Szovjetunióban van néhány közgazdász, aki javasolja a termelőeszközök árának értékre emelését, de nem tudja bebizonyítani, hogy ennek nem kell érintenie a fogyasztói árszínvonalat. Csikós-Nagy Béla könyvéből megismerhető az ezzel kapcsolatos magyarországi tapasztalat. Kondrasev, egyebek közt, azt is hasznosíthatónak véli a Szovjetunió közgazdászai számára, amit Csikós-Nagy Béla a normatív kalkulációk összeállításának magyarországi tapasztalatairól ír a könyvében.

Kondrasev hosszan idézi Csikós-Nagy Béla könyvének azokat a részeit, amelyekben a szerző a népgazdasági arányok és az árarányok kapcsolatát fejti ki. Ezt a gondolatot — írja Kondrasev — a Szovjetunió közgazdasági irodalmában is ki akarták fejteni, de nem olyan eredményesen, mint Csikós-Nagy Béla a könyv idézett helyein. Pedig ezt a gondolatot, Kondrasev véleménye szerint, feltétlenül propagálni kell, mivel széleskörű megvitatása után lehet remélni, hogy világosan érthető lesz az értéktörvény és a tervszerű fejlődés törvényének szerves kapcsolata, a két törvény szembeállításának szükségtelensége.

Kondrasev egyetért a könyv szerzőjével abban, hogy ha a fogyasztói árak értéken volnának, akkor nem töltenék be a jövedelmek regulátorának szerepét, akkor ez a szerep csak a munkabérre hárulna, s nem volna eltérés a névleges jövedelem és a reáljövedelem közt. De úgy véli, a szocializmusban az ár tartalmának nem jellemzője az a szerep, hogy a nemzeti jövedelmet újraelosztja. A szocializmusban az állam valósítja meg az árnak az értéktől való eltérését és a jövedelmeknek az áron keresztül való szabályozását. Ilyen körülmények közt folyamatosan lemondhatunk az árnak az értéktől való eltérésétől, s megvalósíthatjuk a jövedelmek szabályozását a munkabérek változtatásával. Két regulátor esetén — írja Kondrasev — az ár nem fejezné ki az értéket, a munkabér pedig nem volna arányos a munkaráfordítással. A nemzeti jövedelemnek az áron keresztül való újraelosztása megfosztja az államot attól, hogy akár csak hozzávetőleg kifejezhesse a munkaráfordításokat. Az újraelosztást a költségvetésen, a népgazdasági tanácsok pénzügyi tervein keresztül kell megvalósítani, s ezek újraelosztási szerepét tovább kell erősíteni. Az újraelosztás az árnak az értéktől való eltérésén keresztül megnehezíti a gazdasági folyamatok elemzését, mert nincs meg a vállalati tevékenység értékelésének megbízható kritériuma (az értéket kifejező ár), tehát igen megnehezül a vállalati munka ellenőrzése a népgazdasági tanácsok, a köztársaságok, az egész Szovjetunió szintjén.

Kondrasev meggyőződése szerint a Szovjetunió mai viszonyai közt a jövedelmek különböző módszerekkel való szabályozása oda vezet, hogy a társadalom gazdasági viszonyainak érthetősége annyira eltorzul, hogy ez már általában fékezően hat a gazdasági fejlődésre, s bár természetesen nem szabad hamarosan eltekinteni a múlt sok terhétől, mégis célul kell kitűzni e feladatot és tervszerűen kell közeledni hozzá.

Néha még hallható a helytelen vélemény, hagy az értékkategóriáknak már nincs jelentőségük, hogy helytelen árakkal is lehet sikeresen építeni a kommunizmust. Pedig a kommunizmus felépítéséhez az szükséges — írja befejezésül Kondrasev —, hogy egyesítsük az egész társadalom erőfeszítését, amelyet a párt szervez. A közgazdászok feladata — egyebek közt — az, hogy kiválasszák, kidolgozzák a tervgazdaság eszközeinek tökéletesítését. Egyik ilyen eszköz az ár, amelyet tovább kell fejleszteni, tökéletesíteni kell és közelíteni kell az értékhez.

E. Zs.

Nagyszabású sorozat indul hazánk kultúrnövényeiről

Most kerültek ki a sajtó alól a Magyarország Kultúrflórája című gyűjteményes munka első füzetei. A több mint száz elméleti és gyakorlati szakember közreműködésével készülő, tíz kötetre, ezen belül mintegy 150 füzetre tervezett mű nemzetközi viszonylatban is ritkaságszámba menő vállalkozás, melyből kilenc kötet a hazánkban termesztett csaknem 200 kultúrnövényt, azaz azokat a növényeket hivatott tudományos igénnyel ismertetni, amelyek mindennapi életünk egzisztenciális alapanyagait adják, élelmezésünk, ruházkodásunk, gyógyszereink stb. anyagait szolgáltatják. A munka mindazt a részletes növénytani tudnivalót felöleli, amire a művelt, mezőgazdaságunk fejlesztését szem előtt tartó növénytermesztő szakembernek, oktatónak, növénynemesítőnek és az egyes növényekkel behatóan foglalkozni kívánó kutatónak szüksége lehet.

A sorozat minden egyes füzetét számos ábra illusztrálja. Emellett a munka tizedik köteteként, de a többinél nagyobb példányszámban, igen széleskörű érdeklődésre számottartó színes atlasz is megjelenik a nyár folyamán. E kötet valamennyi tárgyalt növényről, különböző fejlődési állapotukról és jellemző részeikről eredeti festmények nyomán készült szakszerű, művészi kivitelű, több színű ábrákat foglal majd magában, mindegyiket nagyméretű külön offset nyomású táblán, melyek ilyen formában kitűnő oktatási szemléltető eszközt fognak jelenteni. E táblagyűjteményhez tájékoztató füzet fog járulni, mely tömör tájékoztatást nyújt minden egyes ábrázolt növényfaj leglényegesebb tudnivalóiról.

A nagyszabású munka, melynek főszerkesztői Erdei Ferenc és Jávorka Sándor akadémikusok, szerkesztője pedig Máté Imre, az Akadémia levelező tagja, az Akadémiai Kiadó gondozásában kerül közzétételre. A mű színes atlaszának tábláit Csapody Vera rajzolta.

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Rudolf Hilferding: A finánctőke. A kapitalizmus legújabb fejlődési szakaszának vizsgálata.

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 493 l.

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Erdős Péter és Nagy Tamás fordításában magyar nyelven is hozzáférhetővé tette Hilferding *Finánctőke* című művét, amelyet Lenin a Granat Lexikon számára készült Marx-tanulmányhoz csatolt irodalom-jegyzékében úgy ajánl, mint „Marx gazdasági nézeteinek továbbfejlesztését a gazdasági élet legújabb jelenségeire való alkalmazásban". (Lenin Művei. 21. kötet 79. l.) A mű 1959-es orosz nyelvű kiadásából átvett L. Leontyev által írt előszó méltatja a könyvnek a marxizmus továbbfejlesztését jelentő részeit, s bírálja hiányosságait. Rámutat, hogy Lenin Hilferding Finánctőkéjének általában vett pozitív értékelése mellett feltárta annak számos elméleti hibáját. Közülük a következőket tekintette legfontosabbnak: „1. eltérés a marxizmustól az érték- és pénzelméletben; 2. a világ felosztásának majdnem teljes semmibevevése; 3. a finánctőke és a parazitizmus közti kapcsolat elhanyagolása; 4. az imperializmus és az opportunizmus kölcsönös kapcsolatának elhanyagolása." (I. m. Előszó 9. l.)

Kétségtelenül a könyv Pénz és hitel címszó alatt tárgyalt első szakasza a mű legkevésbé értékes, legtöbb elméleti hibát tartalmazó része. Már a szerkezeti felépítés szempontjából sem szerencsés az imperializmus elemzését a pénz- és hitelviszonyok tanulmányozásával kezdeni, hanem — mint ahogy Lenin tette — a termelés koncentrációjából és a monopóliumokból kellett volna kiindulni. Ez annál is inkább indokolt lett volna, mert Hilferding tudta, és szerzői előszavában rá is mutatott, hogy „A »modern« kapitalizmus jellegzetességeit azok a koncentrációs folyamatok alkotják, amelyek egyrészt a »szabad versenynek« a kartellek és trösztök alakítása következtében történő »megszüntetésében«, másrészt a banktőke és az ipari tőke mind szorosabb kapcsolatában jelennek meg." (392. l.)

Bár művének több helyén arra is rámutat, hogy az ipari tőke és a banktőke kapcsolatában „mindenekelőtt a tőkeerőn múlik, hogy melyik vállalat függ a másiktól" (309. l.), mégis általában nem tart ki ennél a helyes gondolatnál, hanem egész művében túlbecsüli a hitel és a bankok imperializmusbeli szerepét. Ez az oka annak, hogy a pénz és hitel elemzésével kezdi vizsgálatát. Művének ebben a részében mutatkozik meg leginkább a szerző hajlamossága a marxizmustól való eltérésre, s ezért jó szolgálatot tesz az olvasónak Leontyev előszava, amikor rámutat Hilferding érték- és pénzelméleti tévedéseire és következetlenségeire. Hilferding elítéli Ricardo mennyiségi pénzelméletét, melyet az a papírpénz-forgalom jelenségei által megtévesztve állított fel, de őt magát is megtévesztik a papírpénz-forgalom újabb jelenségei. Az osztrák és az indiai pénzrendszerekben a szabad pénzverés megszüntetése mellett fémpénzt is tartottak forgalomban, s ily módon előfordulhatott, hogy érmeként való értékelésük meghaladta fémértéküket.

Ebből vonta le Hilferding azt a hibás következtetést, hogy a pénz „értéknagyságát... nem az aranynak... az értéke" határozza meg, hanem „a forgóáruk értékösszege... Nem a pénz az igazi értékmérő, hanem a pénz »árfolyamát« határozza meg az, amit én társadalmilag szükséges forgalmi értéknek neveznék". (74. l.) Hilferding itt nyilvánvalóan megfeledkezik arról, hogy a pénz értékmérő funkciójában működött még mielőtt forgalmi eszköz funkciójában működhetett volna, azaz, hogy az áruk árral, a pénz pedig értékkel lép a forgalmi folyamatba. Nem látta meg, hogy az indiai és osztrák pénzrendszer esetében ugyanazzal a jelenséggel van dolgunk, mint tiszta papírpénz-forgalom esetén. A forgalmi folyamatban az érme is, a papírpénz is csak mint értékjel szerepel, de csak azért szerepelhet értékjelként, mert már előbb az arany eszmeileg szerepelt értékmérőként. Ezt fel nem ismerve Hilferding igen következetlenül „Marx pénzelméletét a mennyiségi elmélet álláspontjáról bírálja, miközben vitathatatlanul helytelennek tartja a mennyiségi pénzelméletet". (33. l.)

Pénzelméletének az első három fejezetben való kifejtése után a negyedik fejezetben lényegében Marx Tőkéje alapján ismerteti a parlagon heverő pénztőke keletkezését az ipari tőke körforgásában és a hitel segítségével való átalakulását működő tőkévé. A következő fejezetben a bank- és az ipari hitel kérdését tárgyalja. Kimutatja, hogy az ipar koncentrációja teszi szükségszerűvé a bankkoncentrációt. Ezt a gondolatot könyvének más helyein is aláhúzza, elismerve ezzel a termelés meghatározó szerepét. Mert bár a termelés meghatározó szerepének elvetése — amint azt Leontyev előszava erősen hangsúlyozza — módszertani alapja Hilferding elméleti tévedéseinek, mégis a Finánctőke megírásakor még nem ve-

tette el teljesen a termelés meghatározó szerepét. Általában könyvének jól sikerült részei a marxi ismeretelméletre támaszkodnak, míg a gyengébb részeknél szembetűnő a marxi ismeretelmélettől való eltávolodás, nemcsak a forgalomból való kiindulás, hanem a szubjektív idealizmussal, a kantizmussal, a machizmussal való kacérkodás is.

Könyvének második szakaszában a tőke mobilizálásának és a fiktív tőkének a kérdéseit tárgyalja. A tőke-mobilizálás lényegét abban látja, hogy a részvénytársaságok létesülésével az ipari tőkés felszabadul az ipari vállalkozó funkciójától. „Ez a funkcióváltozás a tőkés számára a tisztán pénztőke funkcióját kölcsönzi a részvénytársaságba beruházott tőkének." (263. l.) A részvényes részvényét mint kamattitulust a tőzsdén bármikor eladhatja, s ezzel visszakaphatja tőkéjét, azaz tőkéje mobilizálódott. De „itt a tulajdon mozgását nem kíséri egyidejű jószágmozgás. A tőkés-tulajdon... elveszítette a használati értékkel való minden közvetlen összefüggését. A tőzsde az önmagában való tulajdon forgalmának a piaca. Maga a mobilizálás a fiktív tőke teremtése..." (264. l.)

A profitot hozó tőkének kamatozó tőke formájába való átalakulásából fakad az alapítói nyereség. E kategória feltárása és a marxista irodalomba való bevezetése Hilferding érdeme.

Hilferding részvénytársaságokról adott elemzésének legfőbb erénye, hogy nemcsak számos konkrét ismeretet ad, hanem kitűnően cáfolja a tőke demokratizálódásáról szóló polgári meséket. Kimutatja, hogy a részvények elsőbbségi és közönséges részvényekre osztása, viszonylag kis számú ellenőrzést biztosító részvény kézbentartásával a részvénytársaság feletti uralom megszerzése, leány- és unokavállalatok alapítása, megsokszorozza a nagytőkések hatalmát, mert nemcsak saját tőkéjük mértékében jutnak parancsnoksághoz, hanem viszonylag csekély saját tőkével rendkívül nagy idegen tőke fölött is rendelkezhetnek. A részvénytársasági forma az egyéni vállalatokkal való versenyben is fölényt biztosít a nagytőkések számára. Hilferding érdekesen és meggyőzően bizonyítja a részvénytársasági forma előnyeit az egyéni vállalatokkal szemben.

A részvénytársaságok elemzése után a tőzsde szerepét vizsgálja. Színesen rajzolja meg a tőzsdén folyó spekulációs tevékenységet, s történelmi módon mutatja ki a tőzsde jelentőségét és gazdasági szükségességét a szabadversenyen alapuló kapitalizmusban és jelentőségének szükségszerű csökkenését az imperializmus korszakában.

A fiktív tőke, a részvénytársaság, a tőzsdei spekuláció tárgyalásánál éppen úgy, mint később a tőkekivitel elemzésénél, kitűnő lehetőség kínálkozna a finánctőke és a parazitizmus közti kapcsolat kimutatására, de Hilferding, mint említettük, ezt elmulasztja megtenni. Mindamellett könyvének e második szakasza művének talán legjobb, sok értékes marxista közgazdasági elemzést tartalmazó része.

Érdekes a „Finánctőke és a szabadverseny korlátozása" című harmadik szakasz is, amelyben az állótőke részarányának növekedéséből vezeti le az iparágon belüli verseny kiküszöbölésére irányuló monopóliumok létrehozatalának szükségszerűségét. Rámutat, hogy az iparban így létrejövő magasfokú koncentrációt, a szabadverseny kikapcsolását a bank érdekei is elómozdítják, mert ha „konkurráló vállalatok a bank üzletfelei, a bank csak hátrányokat várhat a konkurrenciától. ... Ezért törekszenek a bankok a monopólium létrehozására". (265. l.)

Nemcsak iparágon belül jönnek létre tőkeegyesülések, hanem gyakori az olyan iparvállalatok egyesülése is, amelyek közül egyik nyersanyagszállítója a másiknak. Az ilyen vállalatok egyesítésére irányuló törekvést Hilferding azzal magyarázza, hogy a kitermelő ipar nehezebben igazodik az ipari ciklus feltételeihez, mint a feldolgozó ipar, ezért a prosperitás idején hiány mutatkozik a kitermelő ipar termékeiben, a depresszióban pedig fordítva: a kitermelő iparban lassúbb a termelés csökkenése és az árukészletek felszívódása. Ezért a prosperitás folyamán a kitermelő ipar profitja a feldolgozó iparéhoz képest magas, depresszióban pedig alacsony. A profitrátáknak ezt a különbözőségét küszöböli ki a kombináció a kitermelő és feldolgozó ipar egyesítésével. Hilferding kimutatja a kombinált üzem előnyeit a tiszta vállalatokkal szemben. Miután megvilágította a vállalati egyesülések létrejöttének szükségességét iparágon belül (homogén egyesülések) és iparágak közt (kombinált egyesülések), rátér az egyesülések különféle formáinak ismertetésére. Rámutat, hogy tartalmát tekintve valamennyi monopolista egyesülés „gazdasági uralmi szervezet" (285. l.), s nevetségessé teszi azt az állítást, mintha az egyesülés egyik formája a másikhoz képest „demokratikusabb" lenne.

A kereskedelem imperializmusbeli helyzetét tárgyalva rámutat, hogy az ipar monopolista egyesülései az önálló kereskedelem megszüntetésére irányuló ten-

denciákat hoznak magukkal. Részben úgy, hogy a koncentrált vállalatok közvetlen kapcsolatba lépnek egymással, részben pedig úgy, hogy az ármegállapítást kivéve a kiskereskedők kezéből s jutalékukat a bérek színvonalára csökkentve, ténylegesen a monopóliumok ügynökeivé változtatják őket. Azonban ott, ahol a koncentráció feltételei a kereskedelem számára kedvezőbbek, a kereskedelemben is létrejönnek a monopóliumok különféle formái.

A tőke finánctőkévé való átváltozását tárgyalva Hilferding meghatározza a finánctőke fogalmát. Definícióját Lenin idézi és bírálja, mert „nincs benne utalás az egyik legfontosabb mozzanatra, mégpedig a termelés és a tőke koncentrációjának olyan erős növekedésére, hogy a koncentráció monopóliumra vezet és vezetett. De — teszi hozzá — „Hilferding általában egész fejtegetésében, különösen pedig abban a két fejezetben, amely ezt a meghatározást megelőzi, kiemeli a *tőkés monopóliumok szerepét*". (Lenin Művei. 21. kötet. 234. l.)

„A finánctőke és a válságok" című negyedik szakaszban Hilferding bírálja a szervezett, válságmentes kapitalizmus eszméjét. „Az a felfogás, hogy a kartellek a termelés korlátozásával megszüntethetik a válságokat, csak akkor tartható, ha a válságok okát egyszerűen a piac áttekinthetetlenségéből fakadó árutermelésben látják... De..., aki a válságokat egyszerűen áruk túltermelésével veszi azonosnak, az éppen a legfontosabbat: a termelés tőkés jellegét téveszti szem elől. A válság alatti túltermelés nem egyszerűen árutúltermelés, hanem tőketúltermelés." (393. l.) Mivel a kartellek „nem változtathatnak a tőkének a befektetési területekért folyó konkurrenciáján, a felhalmazásnak az áralakulásra gyakorolt hatásán, tehát nem akadályozhatják meg aránytalanságok keletkezését". (394. l.)

„A kartellek tehát nem szüntetik meg a válságok hatásait. Annyiban hatnak csak módosítóan, hogy a válság súlyát a nem kartellizált iparágakra hárítják." (396. l.)

Könyvének utolsó szakaszában Hilferding a finánctőke gazdaságpolitikájával foglalkozik. Marxista módjára elemzi a szabadkereskedelmi és védvámrendszeres politika jelentőségét a kapitalizmus fejlődésének különböző szakaszaiban. Foglalkozik a tőkekivitel kérdésével, formáival, továbbá az árukivitellel való kapcsolatával. A külkereskedelem szerepét és fontosságát művének előző szakaszaiban is érinti. Rámutat, hogy mivel a monopóliumok a belső piacon korlátozott kínálattal tartják magasan az árszínvonalat, ezáltal a külső piacokon dömping-ár melletti árueladással is növelni tudják összprofitjukat. Tárgyalja a gazdasági területek jelentőségét és a meghódításukért folyó harcot, azonban elfeledkezik a világ területi felosztásának fontos kérdéséről, és a tőkekivitellel kapcsolatban sem mutatja meg az imperializmus élősdi, parazita voltát.

Az imperializmus gazdaságpolitikáját tárgyalva rámutat az ehhez fűződő ideológiai nézetekre. Érdeme, hogy már 1910-ben, tehát jóval a fasiszta rendszerek uralomra jutása előtt leleplezi a fasizmus és a finánctőke kapcsolatát. „A monopólium gazdaságilag kívánatos helyzete tükröződik a saját nemzet kiváltságos helyzetének megkövetelésében. Az összes többiekkel szemben ez tűnik a kiválasztott nemzetnek. Minthogy idegen nemzetek leigázása erőszakkal, vagyis egészen természetes úton megy végbe, úgy tűnik, hogy az uralkodó nemzet sajátos természeti, tehát faji tulajdonságainak köszönheti uralmát. Így a fajelmélet természettudományos álarcban indokolja meg a finánctőke hatalmi törekvéseit, s a finánctőke hivatkozhat cselekedeteinek természettudományos megalapozottságára és szükségszerűségére. A demokratikus egyenlőség-eszményt felváltotta az oligarchikus uralkodási eszmény." (445. l.)

A finánctőke és az osztályok kapcsolatának elemzésénél az osztályok politikai állásfoglalását gazdasági helyzetükből magyarázza. Itt is — mint egész művében — teljesen mellőzi azonban az imperializmus és az opportunizmus kapcsolatát. Előjel ez, amely már a későbbi, az opportunistává lett, a burzsoáziát szolgáló Hilferding felé mutat. Hilferding, aki fiatalon sokat ígérő marxista kutatóként kezdte pályafutását, később egyre messzebb távolodott a marxizmustól. Leontyev előszava Hilferding életútját vázolva rámutat, hogyan tagadta meg Hilferding sorra azokat az eszméket, amelyeket a Finánctőkében még hirdetett, elvetve a marxizmust, elvetett mindent, ami közgazdasági nézeteiben, gondolkodásában értékes volt. Későbbi munkássága semmi mást nem nyújt nekünk, mint azt a tanulságot, hogy az opportunizmussal való megbékélés a marxizmustól való elpártolás, gyakorlatilag az imperialista reakció táborába, elméletileg pedig értéktelen ellaposodáshoz vezet.

Radnóti Éva

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Янош Тимар **Планомерность использования рабочей силы. Планирование потребностей и пополнения квалифицированных рабочих**

Данная статья представляет собой краткое резюме произведенного в Институте экономики Венгерской Академии наук исследования, которое, в первую очередь, содержит важнейшие части, относящиеся к принципиальным и методологическим вопросам планирования. В вводной части своей статьи автор вкратце излагает опыт, приобретенный в ходе изучения развития имевшего место в течение последних десяти лет. Он устанавливает, что уровень хозяйствования в отношении квалифицированных рабочих, как в прошлом, так и теперь, является неудовлетворительным. Планомерность в области использования рабочей силы находится на более низком уровне, чем планомерность использования средств производства. Аналогичное положение наблюдается также и в других социалистических странах. Автор излагает причины относительного отставания в области планирования рабочей силы, которые, в основном, сводятся к различию характера элементов производительных сил. В то же время автор указывает также и на те причины, на основании которых планомерность воспроизводства и распределения рабочей силы следует поднять по крайней мере до уровня, существующего в области средств производства.

В связи с принципиальными вопросами планирования увеличения числа занятых и добавочных потребностей в рабочей силе, автор сначала останавливается на методических проблемах планирования заключительной численности на конец планового периода. После этого наступает очередь обсуждения добавочных потребностей в рабочей силе. Изложив опыт прошлого, автор решительно выступает против того возрения, чтобы число выбывающих из той или иной специальности лиц ограничивалось на так называемую естественную убыль. Согласно точке зрения автора пополнение выбывающих из специальности лиц, независимо от причин сокращения численности занятых, надо запланировать как потребность в квалифицированной рабочей силе.

Автор описывает структуру предложенного для целей планирования баланса рабочей силы и излагает задачи, которые следует разрешить на различных уровнях хозяйственного руководства. Исходя из данной системы пополнения квалифицированной рабочей силы, автор предлагает планирование на уровне предприятия в качестве основного и исходного пункта совокупной работы в области планирования. В то же время для отдельных частей плана следует в централизованном порядке выработать так называемые дополнительные и уравнительные коэффициенты, которые надлежит включить в планы предприятий. Таким образом представляется возможным обеспечить то, чтобы в планы предприятий были включены также и народохозяйственные потребности в квалифицированной рабочей силе, обучение которой было бы, таким образом, распределено пропорционально между отдельными предприятиями. В дальнейшем автор излагает задачи, которые следует разрешить на высшем уровне хозяйственного руководства.

В заключительной части своей статьи автор высказывает несколько мыслей относительно особенностей методов и инструментов хозяйствования в области использования рабочей силы. Согласно мнению автора о воспроизводстве и распределении рабочей силы следует заботиться другими способами, чем о воспроизводстве и распределении средств производства. Основным методом хозяйствования в области применения рабочей силы может быть только оказание планомерного влияния на образ мысли, суждения и решения людей, которое, в свою очередь, может быть осуществлено только путем сложной системы взаимосвязных мероприятий. На основании этого, отдельные люди сами добровольно избирают себе то или иное место в общественном производстве, при чем в конечном итоге, через действия отдельных людей, осуществляются также и предначертания планов рабочей силы.

Янош Корнайи **Технический прогресс и вычисление экономичности капитальных вложений**

Автор данной статьи совместно с другими исследователями работает над решением следующей задачи: определить при помощи применения математических методов оптимальную программу капитальных вложений в хлопчатобумажную промышленность в течение второго пятилетнего плана.

В ходе первого этапа данной исследовательской работы была создана математическая модель для произведения расчетов. До распространения программирования на всю отрасль был произведен экспериментальный расчет в рамках только одного крупного предприятия. Данная статья отчитывается о результатах этого экспериментального программирования.

Постановленая задача была разрешена при помощи метода так называемого линейного программирования. Модель образуют следующие условленные уравнения: 1) нельзя превысить инвестиционный лимит, 2) надо уместиться в рамках данного предприятия, 3) следует выполнить производственный план итд. Цель: при соблюдении данных условий надо сократить до минимума инвестиционные и эксплуатационные издержки. При помощи программирования можно определить оптимальный состав машинного парка.

Экспериментальное программирование, в интересах экономического анализа, было произведено в нескольких вариантах. Так, например, было установлено каким образом изменяется оптимальная программа в том случае, если происходит повышение плана, или, если производственная площадь расширяется за счет ввода в действие нового здания итд. Отдельные расчеты были произведены на основе нынешнего уровня заработной платы, другие же, на основе принятия во внимание предполагаемого роста заработной платы.

Автор в дальнейшем сравнивает применявшийся до сих пор способ — простая очередность инвестиционных альтернатив на основании какого-нибудь показателя экономичности — со способом программирования и затем останавливается на других возможностях применения описанного здесь способа.

Далее исследователи вычисляют оптимальную программу капитальных вложений в машины и строительство для промышленной отрасли хлопчатобумажных тканей на основании такой модели линейного программирования, которая содержит 25 условленных уравнений и 60—80 переменных величин. Нумерационный расчет будет произведен электронной счетной машиной.

Ласло Немеш **Отношения собственности и товарное производство**

В вводной части своей статьи автор подвергает критике концепцию Петера Эрдеша, который сводит необходимость товарного производства к экономическому стимулированию и к отвлеченному противоречию между индивидом и обществом. В дальнейшем автор дает положительное изложение данного вопроса. Он усматривает причины превращения продуктов в товары в обособленности собственности, или, соответственно, остатках обособленности, присущих социалистической собственности. Продукты, фигурирующие в обороте между городом и деревней, превращаются в товары в результате кооперативно-группового характера общественной собственности. В обороте предметов

потребления тоже наблюдается специфическая форма смены собственников. При социализме предметы потребления, в результате отсутствия изобилия продуктов и особенностей рабочей силы, могут поступить от общества к индивиду только посредстовом смены собственников, в ходе чего они приобретают особенности товаров.

Некоторые черты обособленности собственности характерны также и для общенародной собственности. Эта обособленность собственности связана с материальной заинтересонваностью трудящихся государственных предприятий и относительной самостоятельностью последних. Ввиду этого продукты получают черты товаров также и в ходе оборота внутри общенародной собственности.

В заключительной части своей статьи автор рассматривает взаимосвязь между товарным характером средств производства и товарным характером средств потребления. Средства производства становятся товарами потому, что предметы потребления предварительно превратились в товары. При коммунизме исчезнут все следы обособленности собственности, которые при социализме еще имеются, и этим самым прекратит свое существование основа для превращения продуктов в товары.

Иштван Кадар **Производство и оборот овощей и фруктов**

Автор статьи подвергает критике географическое размещение производства овощей и фруктов с точки зрения оборота и снабжения. Он подробно останавливается на крупных колебаниях величины посевных площадей и средних урожаев. Автор усматривает причины обоих явлений в нарушении равновесия между спросом и предложением и возможностях стихийного действия закона стоимости в этой области. В этой связи автор рассматривает возможную меру оказания влияния на существующее положение, а также методы и целеустановки данного влияния.

При анализе оборота автор указывает на то, что частная торговля и подвоз со стороны самих производителей составляет значительную часть снабжения населения. Социалистическая торговля при нынешнем уровне производства после удовлетворения потребностей экспорта и промышленности не располагает достаточными товарными фондами для оказания регулирующего влияния на рынок.

Автор дает оценку развития закупок и нынешних пропорций распределения центральных товарных фондов. В отдельной главе рассматривается проблема цен. При установлении цен производителей автор отмечает трудности в связи с вычислением себестоимости в качестве одной из важнейших проблем. В отношение социалистического сектора автор высказывается за применение защитных цен производителей. Он считает это основной предпосылкой обеспечения заинтересованности производителей и регулирования производства. Автор производит сравнение между ценами производителей и потребительскими ценами в период до освобождения и в настоящее время.

Автор подвергает критике нынешнюю политику цен торговых организаций. Далее он кратко анализирует новую обстановку, возникшую в результате быстрого прогресса в области социалистической реконструкции сельского хозяйства, указывает на преимущества нового положения, останавливается на некоторых преходящих трудностях и необходимости изменений в области политики закупок.

В заключительной части своей работы автор подытоживает те задачи, которые вытекают из высказанных в статье мыслей и которые безусловно необходимо разрешить в ходе осуществления второго пятилетнего плана.

Ференц Козма **Деятельность Европейского Объединения угля и стали**

В вводной части своей статьи автор анализирует политические и экономические факторы, приведщие к созданию Европейского Объединения угля и стали. Основной предпосылкой восстановления западно-германского империализма было воссоздание тяжелой промышленности Рурского бассейна. Нужно было обойти административные препятствия, стоявшие на пути производства основных материалов для тяжелой промышленности. Самой удобной формой для этого было создание международной экономической организации. Создание Европейского Объединения угля и стали чувствительно затронуло помещенные в угле и стали капиталы стран-участниц, которые, с одной стороны, опасались конкуренции возрождающегося западногерманского партнера, а с другой, надеялись превратиться в крупных поставщиков на быстроразвивающийся западногерманский рынок и нажить на этом значительные барыши.

Как известно, Европейское Объединение угля и стали стремится осуществить экономическое взаимоприближение своих участников путем устранения препятствий, стоящих на пути международной торговли. Имеется стремление к тому, чтобы в области внешней торговли между странами-участницами развивалась свободная конкуренция. Согласно мнению представителей этих взглядов свободная конкуренция приводит к расширению рынков, обеспечивает перманентный экономический подъем и содействует разрешению противоречий между странами-участницами.

Эта экономическая программа отражает одно существенное противоречие капиталистического мирового хозяйства и стремится к его разрешению. В условиях современного капитализма уровень развития производительных сил требует установления международной специализации и кооперации, но это, в результате существующего общественного строя, приводит к перераспределению произведенной прибавочной стоимости в пользу сильнейших империалистических держав, влечет за собой обострение неравномерности развития, что ведет к росту противоречий между сотрудничающими странами и взаимному отталкиванию «интегрированных» национальных хозяйств. Международное экономическое сотруднительство, происходящее в рамках Европейского Объединения угля и стали тоже представляет собой такого рода конкурентную борьбу. Европейское Объединение угля и стали отличается от существовавших до сих пор международных картелей тем, что относительные временные соглашения между капиталистическими группами имеют форму межгосуадрственных договоров и, более того, форму общих государственных экономических мероприятий.

В ходе дальнейшего изложения автор рассматривает организационную структуру и внутренние противоречия Европейского Объединения угла и стали, показывая при этом, каким образом органы этой организации вынуждены лавировать среди противоречивых интересов капиталистических групп стран-участниц. Свои утверждения автор подкрепляет примерами из области политики цен на уголь, государственного субвенцирования, выранивания цен на металлолом, образования цен на сталь и, наконец, останавливается на положении, возникшем в связи с начавшимся в 1958 году угольным кризисом.

В заключительной части статьи, автор при помощи конкретных данных показывает, что деятельность Европейского Объединения угля и стали в период с 1953 по 1959 год содействовала подъему в западногерманской экономике и, в конечном итоге, углубила неравномерность экономического развития капиталистических стран Западной Европы.

SUMMARY OF THE ARTICLES

János Timár:

The planned nature of the manpower economy — the planning of the requirement and supply of skilled workers

The paper is a shorter extract from a report prepared in the Institute for Economics of the Hungarian Academy of Sciences, containing mainly the more important sections on the matters of theory and procedure involved in planning. The introduction is a summary of the experiences obtained from an investigation of development over the past 10 years. The author states that with regard to skilled labour neither the past nor the present level of labour power economy is satisfactory. The degree of planning of labour power is less than that of the instruments of production. Similar phenomena may also be observed in other Socialist countries. An account is given of the reasons for the relative backwardness of the planning and husbanding of labour power, which may in essence be traced to the differing nature of the elements of the forces of production. The reasons are at the same time pointed out why the reproduction and distribution of labour power must – despite the great elasticity and the inherent movement of labour power–be planned to at least the same extent as those of the instruments of production.

In regard to the theoretical and procedural problems of planning increases in personnel and supplementary labour power requirements, the problems of method involved in planning the ultimate numbers to be employed at the end of the period concerned are first discussed. Next, the problems of suplementary labour power requirements are treated. Drawing important conclusions from past developments the author takes a definite stand against the view which limits the numbers of those leaving a trade or falling out, to the so-called natural decrease. In his view the replacement of all those leaving the trade should be planned as a requirement of skilled workers, independently of the reasons for the decrease in numbers.

The paper contains the structure of the labour power balance for skilled workers which is recommended for planning, the shortest period for planning and the measures that need to be taken at the various levels of economic management. Taking the present system for the replacement of skilled workers as his point of departure, the author recommends that planning by firms be the basis and the starting point of the entire work of planning. At the same time so-called "replacement and equalisation coefficients" will have to be worked out centrally for certain parts of the plans and incorporated in their plans by the firms. This can secure the inclusion of the requirement of skilled workers for the whole economy in the firms' plans, the job of training devolving proportionately upon the various firms. The paper treats the planning work that has to be done at the higher levels of economic management and the methods to be used.

Finally the author develops some ideas on the peculiarities of the methods and means of labour power economy. He has found that provision for the reproduction and distribution of instruments of production must take place in an entirely different way to the reproduction and distribution of the persons who potentially represent labour. The fundamental and main method of labour power economy can only be the planned influence exerted on the thinking, the judgements and decisions of people. This can only take place by means of divergent, complex and coordinated measures. On the basis of these, people will voluntarily, of their own free will choose their places in social production while at the same time, as the sum-total of the actions of individual people, the targets of the plans for labour power economy will also be fulfilled.

János Kornai:

Calculations of the effectiveness of technical development and investments

The author has, in cooperation with other research workers, conducted an investigation with the aim of determining, by making use of mathematical methods, the optimum investment program for the cotton industry during the period of the Second Five Year Plan.

In the first phase of their research work they construed the mathematical model with which they were to compute. Before extending their programing to the whole industry, they carried out experimental calculations in the narrower field of a single large firm. The paper is an account of this experimental programing.

The problem was solved by so-called linear programing methods. The constraints of the model include the following: *1)* investment funds must not be overdrawn, *2)* the installations must be accomodated on the given floor-space, *3)* the production plan has to be fulfilled, etc. The aim was, while complying with the given constraints to determine the minimum joint cost of investments and operation. Programing enables the optimum composition of the machinery to be found.

The experimental programing was – for purposes of economic analysis – carried out with several variations. Thus there was an investigation of how the optimum plan would be modified if production plans were increased, if it were permissible to increase floor-space by erecting new buildings, etc. In some cases present wages were taken as the basis, in others the expected rise in wages was taken into account.

The paper contains a comparison of the procedure that was hitherto usual – of simply establishing an *order of preference* on the basis of some index of effectiveness of alternative investment schemes – with the method of *programing,* then proceeds tc discuss possible wider applications of the method described.

The research team are to compute the optimum machinery investment and building programs of the cotton industry, using a linear program model with 30 constraints and 80 variables. The numerical work is to be done by an electronic computer.

László Nemes:

Property relations and commodity production (Discussion)

In the introductory part of his paper the author criticises Péter Erdős' conception which attributes the need for Socialist commodity production to economic incentives and the abstract contradiction between society and the individual. He then proceeds to a positive development of the problem. The author considers that the reason why products become

commodities is separate ownership, the traces of separation in Socialist property. The products in trade between the town and the village become commodities because of the cooperative group forms of social ownership. In the circulation of consumers' goods too, a peculiar type of change of ownership may be observed. Under Socialism, due to the absence of a plentitude of products and the property characteristics of labour power, consumers' goods can only pass from society to the individual by means of a change in ownership, thus acquiring the features of commodities. Even the property of the whole people is characterised by certain features of separate ownership. This separate ownership is connected with the financial interestedness of the workers of the State firms and the relative independence of the State firms. Thus products acquire commodity characteristics even in their movement within ownership by the whole people.

In the concluding part of his paper the author points out that the commodity character of producers' goods is linked with that of the consumers' goods. Producers' goods become commodities because consumers' goods have first become commodities. Under Communism all the traces of separate ownership that still remained under Socialism will disappear and thus the basis for products becoming commodities will cease.

István Kádár:

The production and distribution of greengrocery

The paper is a critique of the economic-geographical location of the production of vegetables and fruit, from the point of view of trade and supply. There is a detailed discussion of the great variations in the area sown and in the average crop. The reason for both is seen in the disturbance of the balance between supply and demand due to the fact that the law of value is allowed to act spontaneously in this field. The extent, methods and aims of exerting influence are investigated.

In the course of the analysis of trade it is pointed out that private traders and direct sales by producers supply a considerable part of the population's needs. With the present level of production Socialist trade cannot, after satisfying export and industrial requirements, dispose of sufficient stocks of all articles to enable it to regulate the market.

The development of State purchasing and the present ratios of distribution for the central stocks of goods are evaluated. A special chapter treats prices and price margins. It is pointed out that one of the main problems in fixing producers' prices is the difficulty of calculating costs. In respect to the Socialist sector, the use of producers' protective prices is approved. The continuous maintenance of the interestedness of the producers is regarded as a basic condition for the control of production. Producers' and consumers' prices before and after the liberation are compared.

The price policies and fixed price margins at present used in commerce are subjected to criticism. There is a brief analysis of the new situation which has arisen due to the rapid progress of the Socialist reorganisation of agriculture, of the advantages of the reorganisation, of a few transitional difficulties, moreover of the necessary changes in purchasing policies.

Finally there is a summary of the measures that should be taken as conclusions from the ideas raised in the paper and which must inevitably be carried out during the Five Year Plan.

Ferenc Kozma:

The operation of the European Iron, Steel and Coal Community

The author in his introduction analyses the political and economic factors that brought about the Community. The basic condition for the revival of West-German imperialism was the development of the heavy industries of the Ruhr district. The administrative obstacles to the development of the basic materials of heavy industry had to be eliminated. The most suitable form was to set up an international business organisation. The establishment of the Community was a sensitive blow to the coal and steel interests of the associated countries which were afraid of the revival of their West-German competitors but at the same time hoped as suppliers of the rapidly developing German market to amass considerable fortunes.

The aim of the Community is, as is well known, to promote closer economic links between the member States through abolishing the obstacles to international trade. The goal is, to allow free competition to develop in the reciprocal trade of the member States. In their view free competition expands the market, preserves business prosperity and promotes the solution of the economic antagonisms of the member States. This economic program reflects one of the important contradictions of the capitalist system of world economy and is an attempt at solving it. Under contemporary capitalism the degree of development of productive forces requires international specialisation and cooperation but due to the social system in force, this involves the redistribution of the surplus value produced, in favour of the strongest imperialist powers. This leads to a sharpening of unequal development which in turn increases the antagonism between the countries cooperating and repells the "integrated" national economies from one another. The international economic cooperation within the Community is also a competitive struggle of an imperialist type. The main difference between the Community and other international cartels is that the relative and temporary agreements of capitalist groups now take the form of interstate economic agreements, and even of common measures of State economic policy.

The article discusses the construction of the organs of the Community and its internal contradictions, showing how these organs have to manoeuvre between the antagonistic interests of the capitalist groups of the member States. This is substantiated through the examples of coal price policies, State subsidies, the price compensation for scrap, the transport base system operated in steel price assessments and the coal crisis that started in 1958.

The concluding part adduces facts to prove that the operation of the Community from 1953 to 1959 promoted West-German economic expansion and ultimately exacerbated the uneven economic development of the West-European capitalist powers.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

7

VII. ÉVFOLYAM 1960. JÚLIUS

TARTALOM

Wilcsek Jenő: Ipari termelési struktúra és munkaigényegesség 777
Mihaletzky Vilmos: Energiaproblémáink gazdaságos megoldásának fő útja: az olaj- és gázfelhasználás növelése 792
Dániel Tamás: Az amortizáció szerepe az állóeszköz-állomány bővítésében 809
Simon György—Kondor György: A külkereskedelmi kapcsolatok optimalizálása 822
Kemenes Egon: A földművesszövetkezeti kiskereskedelmi forgalom idényszerűsége 840
Kövér Károly: Anglia nemzetközi hitelállományi mérlegének alakulása a második világháború óta 852

SZEMLE

Az energiabázis minőségi mutatóinak alakulása a Szovjetunióban *(Bors Jenő)* 860
A népi demokratikus országok mezőgazdasága *(Kolundzsija Boskó)* .. 871
A termelőszövetkezeti saját gépesítés közgazdasági jelentősége *(Csizmadia Ernőné)* 885
Az angol „középosztály" útja *(Bródy András)* 892

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Mátyás Antal: A polgári közgazdaságtan főbb irányzatai a marxizmus létrejötte után *(Radnóti Éva)* 898
Földjáradék a szocialista mezőgazdaságban *(Papp Sándor)* 901
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata 905

E SZÁM SZERZŐI:

Bors Jenő, a Külkereskedelmi Minisztérium főelőadója; **Bródy András** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Csizmadia Ernőné**, a gödöllői Agráregyetem agrárgazdaságtani tanszékének adjunktusa; **dr. Dániel Tamás**, a Pénzügyminisztérium munkatársa; **dr. Kemenes Egon**, a SZÖVOSZ Szövetkezeti Kutató Csoportjának munkatársa; **Kolundzsija Boskó**, a Budapesti Műszaki Egyetem politikai gazdaságtan tanszékének tanársegéde; **Kondor György**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Kövér Károly** kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem külkereskedelmi tanszékének adjunktusa; **Mihaletzky Vilmos**, a Kőolajipari Tröszt munkatársa; **Papp Sándor**, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem politikai gazdaságtan tanszékének tanársegéde; **dr. Radnóti Éva** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Simon György** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Wilcsek Jenő**, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem ipargazdaságtan tanszékének vezető tanára.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Bakonyi Sebestyén Endre, Bognár József, Erdei Ferenc, Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Huszár István, Lázár György, Molnár Endre, Ripp Géza (főszerkesztő), Varga Edit, Varga István, Vályi Péter

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.
Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111—010. 60.2510. — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1. Telefon: 180—850. — Csekkszámla: 61 094. Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.
Terjedelem: 8¼ ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1960. június 15.

WILCSEK JENŐ:

Ipari termelési struktúra és munkaigényesség*

Előreláthatólag ez év végén kerül a kormány elé a második ötéves tervjavaslat. Alátámasztására éppen ebben az időszakban foglalkoznak a minisztériumok és a vállalatok — az Országos Tervhivatalban kidolgozott kiinduló adatok alapján — saját ötéves tervjavaslataik kialakításával. A tervjavaslatok feladata a többi között a kiinduló adatokban még meglevő egyes feszültségek feloldása, további tartalékok feltárása és a feladatok részletesebb, megalapozottabb konkrét előírása.

A tervezőmunka soron lévő szakasza nagy jelentőségű egyebek között az ipar termelési szerkezetének konkretizálása szempontjából is. A kiinduló adatok nemcsak az ipar egészének fejlődési ütemét tartalmazzák — amely szerint az ipari termelésnek öt év alatt mintegy 41 százalékkal kell emelkednie —, hanem iparcsoportok szerint az előirányzott struktúrát is. Egy-egy iparcsoport azonban erősen összevont, távolról sem homogén iparágakat foglal magában. Jóllehet a kiinduló adatok a kiemelt cikkek egész sorára is tartalmaznak előirányzatokat, az ipari termelés szerkezeti változásának terve végső soron a tervjavaslatok kidolgozásakor alakul ki.

Struktúraváltozás a második ötéves tervben

Ismeretes, hogy a második ötéves terv egyes vonatkozásokban jelentős átalakulásokat irányoz elő az ipar termelési szerkezetében. A struktúra változása egyébként állandó és szükségszerű folyamat. Szükségszerű, mert az állandóan növekvő szükségletek összetételükben is változnak. A technikai fejlődés módosítja a szükségleteket és az iparral szemben támasztott igényeket; változásokat követel a nemzetközi együttműködés is. Az MSZMP-nek a második ötéves terv kidolgozásáról szóló irányelvei szerint ezek a változások az iparcsoportoknak a teljes termelésben elfoglalt súlya alapján is szembetűnők. 1965-ben a bányászat részaránya az ipar teljes termelésében az 1960. évi 7,1 százalékról 6,3 százalékra csökken, a kohászat részaránya változatlan marad, viszont az energiaiparé 3,8 százalékról 4,3 százalékra, a vegyiparé 6,5 százalékról 8,5 százalékra, a gépgyártásé pedig 27,1 százalékról 28,5 százalékra növekszik. A könnyűipar és az élelmiszeripar részaránya az ipar teljes termelésében 20,3, illetve 18,8 százalékról 19,2, illetve 16,7 százalékra csökken.

* A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem 1960. évi tudományos ülésszakán, 1960. április 26-án tartott előadás alapján.

Kevésbé élesen, de megmutatkozik a várható szerkezeti változás a tervezett létszámarányokban is. A dolgozók létszáma minden iparcsoportban növekedni fog, de az iparon belül a vegyiparban foglalkoztatottak aránya 5,6 százalékról 6 százalékra, a gépiparban foglalkoztatottaké pedig 19,9 százalékról 20,7 százalékra nő. A létszámarányok változása természetesen a munka termelékenységének különböző mértékű emelkedésével is összefügg. A vegyipar és a gépipar létszáma az ipar összes létszámán belül kisebb mértékben nő, mint a termelés aránya, mert ezekben az iparágakban a legnagyobb a munkatermelékenység tervezett emelkedése.

Az ismertetett néhány jellemző mutató jelzi ugyan az ipar szerkezetében bekövetkező változások fő tendenciáit, de természetesen távolról sem ad teljes képet a tervezett változásokról. Eltekintve a teljes termelési érték mutatójának ismert torzításaitól, a struktúra jellemzésére egyébként általában alkalmazott megoszlási viszonyszámok azért sem tükrözik híven a struktúraváltozást, mert jelentős szerkezeti változások következnek be az egyes iparcsoportokon belül az iparágak, azokon belül pedig a termékek között is.

Mégis, a bányászat súlyának csökkenése lényegében tükrözi az energiagazdaságunkban előirányzott jelentős változást, amelynek fő vonása a szénnek mint energiahordozónak viszonylag csökkenő részesedése energiaellátásunkban. A vegyipar súlyának számottevő növekedése jelzi a szocialista mezőgazdaság növekvő igényeinek és a műanyagbázis megteremtésének követelményeit. A gépipar termelési részarányának növekedése a nagy rekonstrukciós programmal és az egyre növekvő exportigényekkel függ szorosan össze. Egyébként éppen a gépgyártásban csak a szűkebb szakmák, iparágak és a termékek termelési arányváltozásai adnak igazi képet arról a változásról, amely a híradástechnika, a műszeripar és az erősáramú gépgyártás fokozott ütemű fejlesztésével megvalósul.

Struktúraváltozás és gazdaságosság

A szocialista gazdaságra az jellemző, hogy a szerkezeti változások tudatosan, tervezetten következnek be. A termelési szerkezet módosításánál alapvető szempont a helyes arányok biztosítása és a gazdaságosság fokozása. A tervszerű arányos fejlődés — a szocialista világrendszer létrejöttével — nemcsak országos méretekben, de az egész szocialista tábor vonatkozásában is fennálló követelmény. A táboron belüli munkamegosztás módosíthatja és módosítja is az országon belül egyébként objektíve szükséges arányokat, különösen olyan kis országban, mint Magyarország. Az arányok helyes kialakítása — és így az ipar termelési szerkezetének kialakítása is — csak a szocialista táboron belüli munkamegosztás megfelelő figyelembevételével végezhető el helyesen.

A tervszerű arányos fejlődés a legszorosabban összefügg a gazdaságossági elv érvényrejuttatásával. A táboron belüli nemzetközi munkamegosztás ugyanis ésszerűen az egész tábor és minden egyes ország érdekében a gazdaságossági elv érvényesülését követeli meg.

A termelési struktúrának, valamint módosításának gazdaságossági vizsgálata bonyolult, komplex feladat. A gazdaságossági számítások elvi módszertani alapjainak megfelelő tisztázása nagyrészt még a marxista közgazdászok előtt álló és nem is könnyű feladat. A legkedvezőbb, leggazdaságosabb szerkezetet voltaképpen optimumszámításokkal kellene meghatározni. Nem tisztázottak azonban az optimum kritériumai. Pedig ezek megválasztásától függően nyilván más és más struktúra minősül a legelőnyösebbnek. Fontos kérdés tehát, hogy a sok lehetséges kritérium közül melyek jönnek *elsősorban* figyelembe a termelési szerkezet meghatározásánál.

A második ötéves terv kidolgozására vonatkozó irányelvek következetes érvényre juttatásához okvetlenül szükséges, hogy elméletileg feltárjuk, és nyílt bírálat útján leküzdjük a termelési szerkezet átalakításának problémáival kapcsolatban előforduló, a párt gazdaságpolitikájával ellentétes, hibás vagy egyoldalú nézeteket. Ezenkívül, a gyakorlati tervezőmunkához kívánatos egyes — a termelési struktúra konkretizálásánál figyelembe vehető — szempontok, kritériumok elvi tisztázása is.

Struktúra és nemzeti jövedelem

Felmerülhet, hogy az ipari termelési struktúra módosítása akkor tekinthető optimálisnak, ha maximális nemzetijövedelem-emelkedést biztosít. Ismeretes azonban, hogy árrendszerünkben — még az 1959. évi termelői árreform után is — a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek árképzése eltérő módszerrel történik, s a társadalmi tiszta jövedelem elosztása az árakban aránytalan. Ezért a nemzeti jövedelem belföldi árakon számolt maximális növekedése nem lehet jellemző kritériuma a struktúraváltozás gazdaságosságának, hiszen ez a növekedés nagymértékben az árrendszer függvénye. Ha a jelenlegi árendszerben a nemzeti jövedelem belföldi áron számított maximális növekedését elfogadnók az optimum kritériumának, akkor minden erővel egyes fogyasztási cikkeket előállító iparágakat kellene fejleszteni.

De még úgynevezett értékarányos árrendszer mellett is vitatható a termelési struktúrának a nemzeti jövedelem *belföldi áron számított* növekedése alapján történő optimalizálása.

Ha ugyanis valamely ország úgy módosítja ipari struktúráját, hogy a meglevő kapacitások fenntartása mellett egy teljesen korszerűtlen iparágat fejleszt, akkor ez a fejlesztés, illetve struktúraváltozás — értékarányos árrendszert feltételezve — a nemzeti jövedelem maximalizálása alapján okvetlenül gazdaságosnak tűnik, még ha a kapacitásbővítés az elmaradt műszaki színvonalon történik is, hiszen a korszerűtlen iparágban termelt és realizált nemzeti jövedelem értékarányos árak esetén nagyobbnak tűnik, mintha ugyanazt a terméket korszerűen termelték volna, beruházásigénye pedig még kisebb is. Holott egy korszerű iparág fejlesztése esetén — exportlehetőségeket feltételezve — a korszerűtlen iparág termékeit külföldről jóval kevesebb munkaráfordítással előállított termékért be lehetne szerezni, s így a korszerűtlen iparág fejlesztése kedvezőtlen a kimutatott nagyobb nemzetijövedelem-emelkedés ellenére is.

Beruházási igény és foglalkoztatottság

A tőkés gazdaságban a minél több profit szerzése, a szocialista gazdaságban viszont a szükségletek minél teljesebb kielégítése, és ehhez minél több használati érték létrehozása a cél. S bár a szocialista termelési folyamat értékképző folyamat is, ez nem változtat a használati értékek termelésének elsődlegességén. A különféle használati értékeket azonban csupán értékmutatók segítségével tudjuk közös nevezőre hozni, s ez könnyen azt a téves látszatot keltheti, mintha az értékvolumen növekedése a használatiérték-tömeg azonos mértékű növekedését jelentené. Eltekintve attól, hogy az érték a valóságban a társadalmilag szükséges munkaráfordítások változásával állandóan változik, az értéket pénzben kifejező árat változatlannak tekintve sem fogadható el az értékösszeg változása a használatiérték-tömeg valóságos változása kifejezőjének. (Talán elég e helyütt utalni a változatlan árak helyes meghatározásának problematikus voltára új termékeknél és azokra az egyéb okokra, amelyek miatt Magyarországon a változatlan árak rendszerét 1959-ben megszüntették.)

A maximális használatiérték-tömeg létrehozása a munkaerő minél teljesebb foglalkoztatottságát és a munkatermelékenység minél magasabb színvonalát követeli meg. A használati értékek tömege nő, ha — változatlan munkatermelékenység mellett — növekszik a termelésben dolgozók száma, továbbá, ha — akár változatlan dolgozó létszám mellett is — növekszik a munka termelékenysége. A szocialista országok gyakorlatában a használati értékek tömegének — a termelésnek — a növelése, a dolgozók számának és a munka termelékenységének egyidejű, párhuzamos növelése mellett következik be.

A dolgozó-létszám bővítésének természetes korlátai vannak, ezek a korlátok a szocialista országban, ahol a munkanélküliséget egyszer s mindenkorra felszámolták, különösen szembetűnőek; ugyanakkor a munkatermelékenység növelésének a lehetőségei elvileg korlátlanok.

Mégis van lehetőség a foglalkoztatottság bővítésére (a munkába lépő új korosztályoknak a termelésbe való bevonásán túl is), elsősorban — megfelelő feltételek biztosítása esetén — a háztartásban dolgozó nők további részének a munkábaállítása útján. Gyakorlatilag a foglalkoztatottsági szint emelését jelenti a mezőgazdaság szocialista nagyüzemi átszervezésével felszabaduló munkaerőnek az iparba való átáramlása is, hiszen az iparban a munkaerő egyenletesebben kihasználható, mint a mezőgazdaságban.

Helytelen lenne egyébként az olyan kérdésfeltevés, hogy mi előnyösebb: a dolgozók létszámának emelésével vagy a munkatermelékenység növelésével elért termelésnövekedés. A munkatermelékenység növelése ugyanis megteremtheti a foglalkoztatottság javításának lehetőségét, önmagában a foglalkoztatottság emelése azonban még nem ad lehetőséget a munkatermelékenység növelésére. De helytelen lenne az ilyen kérdésfeltevés azért is, mert a szocialista gazdaságban a termelékenység növelése nem kerülhet ellentétbe a foglalkoztatottsággal. A foglalkoztatottság csökkentése nem lehet módszere a népgazdaság fejlesztésének. Kérdés csupán az lehet, milyen arányú foglalkoztatottság-bővítés célszerű, illetve valósítható meg egyáltalán.

Ha beruházási lehetőségeinket kizárólag abból a szempontból akarnók elbírálni, hogy azokkal minél nagyobb foglalkoztatottságot érjünk el, akkor azoknak az iparágaknak a fejlesztését kellene előnyben részesíteni, amelyek fajlagos beruházásigénye a legkisebb. Lehet-e és helyes-e a termelési struktúra kialakításánál a maximális foglalkoztatottságot egyedüli kritériumnak tekinteni? Célszerű és gazdaságos lenne-e az olyan fejlesztés, illetve struktúra, amely egyedül az 1 munkahely létesítésére jutó költségek minimalizálásán alapszik? Az ilyen egyoldalú „fejlesztés" nyomán okvetlenül káros aránytalanságok jönnének létre, amelyeket feltétlenül fel kellene oldani, hiszen az iparfejlesztés elszakadna a szükségletektől, az ágazatok közötti objektív kapcsolatoktól, figyelmen kívül maradnának a gazdaságossági szempontok stb.

Természetesen a népgazdaság és az ipar szerkezetének tervezésekor nem szabad elmulasztani a beruházásigényesség és a foglalkoztatottság szempontjainak a mérlegelését sem. Nem vállalkozhatunk például olyan termelési szerkezet kialakítására, amely erőinket meghaladó beruházásokat tenne szükségessé. Nyilván nem ronthatjuk a foglalkoztatottságot sem, sőt annak állandó növelésére kell törekedni, olyan mértékben, amint azt elsősorban a nők munkába való bevonásának feltételei lehetővé teszik. De a foglalkoztatottság színvonala nem választható el a munkatermelékenység színvonalától. A kettő együttes növelése dialektikusan összefüggő követelmény. A termelékenység nagyarányú növelése ugyanis a munkaidő lecsökkentését is lehetővé teszi, a csökkent munkaidő pedig több ember foglalkoztatására ad módot azonos termelőberendezés mellett.

Ha tehát a kérdést úgy tenné fel valaki, hogy több munkahelyet létesítsünk-e azonos beruházási költséggel vagy kevesebbet nagyobb munkatermelékenységgel, akkor a foglalkoztatottság oldaláról sem lehetne a kérdést további vizsgálat nélkül megválaszolni. A magasabb munkatermelékenységet lehetővé tevő beruházás csökkentett munkaidő mellett foglalkoztatottsági szempontból is hatékonyabb lehet, mint az alacsonyabb termelékenységet, de több munkahelyet eredményező beruházás. Ebből azonban következik, hogy a beruházásigényesség minimalizálása még a foglalkoztatottság szempontjából sem helyes kritériuma a termelési struktúra gazdasági optimumának.

A termelési struktúra módosításának lehetőségei a meglevő kapacitások kihasználásán és a beruházásokon egyaránt múlnak. A kihasználatlan kapacitások igénybevételével beruházás nélkül is változtatható a termelési szerkezet. Ezzel egyúttal általában a foglalkoztatottság javulása is bekövetkezik. Bár a kapacitások jobb kihasználása jelentős előnyökkel jár a népgazdaság számára (eszközök gyorsabb megtérülése, önköltség csökkenése, erkölcsi kopás kisebb veszélye), nem állítható egyértelműen, hogy a termelési struktúra módosítása a kapacitások jobb kihasználásával okvetlenül gazdaságos lenne. Erre számos példát lehet felhozni. Erkölcsileg elavult, korszerűtlen berendezések kihasználásának fokozása egyenesen gazdaságtalan lehet. Aránytalanul nagy kapacitások kihasználása csak látszólag gyorsítja az eszközök megtérülését, mert ha fölös készletek keletkeznek, ezek még több eszközt tartanak lekötve. A világpiaci helyzet is indokolhatja átmenetileg, meglevő — esetleg nem is korszerűtlen — kapacitások kihasználatlanul hagyását.

Mindez nincs ellentmondásban azzal az ésszerű követelménnyel, hogy törekedni kell a kapacitások minél teljesebb kihasználására. Különösen a nem konvertálható kapacitások esetén azonban számos körülmény gazdaságosabbá teheti egyes kapacitások nem teljes kihasználását is. Erre azért célszerű rámutatni, mert a tervezésben léptennyomon találkozunk azzal az egyébként jogos és természetes igénnyel, hogy új kapacitások létrehozása helyett törekedjünk a meglevők teljes kihasználására. Ez az elv azonban ésszerűen és a gazdaságosság szempontjainak figyelembevételével csak akkor lenne *maradéktalanul* érvényesíthető, ha a népgazdaságban általában, azon belül pedig, a termelő kapacitások vonatkozásában különösen, soha nem lennének aránytalanságok. Márpedig bizonyos aránytalanságok a szocialista gazdaságban is elkerülhetetlenek.

Amikor a minél nagyobb használatiérték-tömeg előállításáról beszélünk, mindig szem előtt kell tartani, hogy *szükséges* használati értékekről van szó. Ezért a kapacitások kihasználásával kapcsolatos döntéseket is a szükségletekre tekintettel kell meghozni. Ilyenkor azonban arra is ügyelni kell, hogy a szükségesség gyakran nem ítélhető meg önmagában, hanem csak az árral összefüggésben. Valamely termék, amely bizonyos áron „nem szükséges", alacsonyabb áron „szükségessé" válhat. A szükségesség tehát nem abszolút, hanem viszonylagos fogalom. A kihasználatlan kapacitások igénybevétele ezért szorosan összefügg az árakkal.

Ha a termelési struktúra módosítása a kapacitáskihasználás fokozásával is elérhető, de ennek feltétele az árak csökkentése, a fokozott kapacitáskihasználás még mindig előnyösebb lehet, mint új kapacitások létesítése más iparágakban. De ez az előny nem feltétlen. Nyilván van olyan határa az árcsökkentésnek, amelyen túl a kapacitáskihasználás már nem, illetve kevésbé gazdaságos, mint új kapacitás létesítése.

Termelési szerkezet és nyersanyag-import

Hazánk nyersanyagban szegény ország lévén, eléggé általánosan elterjedt az a nézet, hogy a termelési struktúra akkor a legkedvezőbb, ha minél kevesebb importanyaggal minél munkaigényesebb termékeket állítunk elő. Van tehát olyan nézet, amely a munkaigényesség maximalizálásával kívánja a gazdasági optimumot megközelíteni.

A nyersanyag-import hazánkban szükségszerű. Hazai nyersanyagbázisunk szélesítésére ugyan nyilván nem használtunk ki még minden lehetőséget, de a technika és a tudomány mai állása szerint iparfejlesztésünk a nyersanyag-import fokozása nélkül alig képzelhető el. Ha az ipar fejlesztésében kizárólag a hazai nyersanyag-bázisra akarnánk támaszkodni, teljesen tarthatatlan szerkezethez jutnánk, nem is szólva arról, hogy ezzel erősen fékeznénk hazánk ipari fejlődését.

A szocialista táboron belüli nemzetközi munkamegosztás, továbbá a gyarmati sorból rendre felszabaduló, de gazdaságilag még kevéssé fejlett országokkal erősödő kapcsolataink részben megkövetelik, részben lehetővé teszik nyersanyag-importunk fokozását. A nyersanyag-import „mindenáron" való csökkentése anakronisztikus felfogás, amelynek gyökerei — a korábbi helytelen autarkiás törekvések — szerencsére ma már a múlté. Egyre jobban kibontakozik hazánknak a nemzet-

közi munkamegosztásba való bekapcsolódása, elsősorban a szocialista tábor keretei között. Ez lehetővé teszi a szocialista országok közötti kereskedelem hatalmas arányú kiszélesítését és — elsősorban a Szovjetunió támogatásával — nyersanyag-importunk jelentős fokozását is. Ma már világosan látható az is, hogy az imperialista hatalmak korábbi megkülönböztető politikája csődöt mondott. Ami pedig exportképességünket illeti, ez elsősorban sajátmagunkon múlik. Nem nyugodhatunk bele abba, hogy egyes, köztük hagyományos és a világpiacon jó hírnévnek örvendő iparágaink termékei ne tartsanak lépést a világszínvonallal.

A nyersanyag-import csökkentése tehát nem lehet olyan szempont, amelyre iparpolitikánkat felépíthetjük, amely döntően és egymagában meghatározhatná iparunk optimális termelési szerkezetét. Ez természetesen nem jelenti, hogy a nyersanyag-bázisnak ne kellene nagy jelentőséget tulajdonítani. A hazai nyersanyag-bázis hiánya megokolhatja egyes iparágak fejlesztésének elmulasztását és szükségképpen befolyásolja az ipari szerkezet optimumát. A gazdaságosság oldaláról szemlélve azonban elsősorban nem a nyersanyag eredete a döntő, hanem a szállítási távolság és az ezzel többé-kevésbé arányosan növekvő szállítási költség, valamint a magyar munka termelékenységének viszonylagos színvonala a nemzetközi átlaghoz képest.

Sokan szükségesnek tartják fékezni a nyersanyag-import növekedését, hivatkozással arra, hogy exportunk (és importunk), már jelenleg is aránytalanul nagy a nemzeti jövedelemhez képest. Ez a hivatkozás azonban — több okból is — téves. A magyar külkereskedelmi volumen — a nemzeti jövedelemhez viszonyítva — valóban magas, ha a Szovjetunió külkereskedelmi volumenével hasonlítjuk össze. Az ilyen összehasonlítás azonban nem számol a két ország alapvetően eltérő méreteivel. A Szovjetunió jóformán mindenfajta nyersanyaggal rendelkezik, a hatalmas országnak lehetősége van minden iparág kifejlesztésére. Magyarország külkereskedelmét csak hasonló nagyságú és fejlettségű országgal lehet helyesen összehasonlítani. Az ilyen összehasonlítás pedig azt mutatja, hogy külkereskedelmünk volumene távolról sem mondható abnormálisan nagynak. Kenessey Zoltán adatai szerint (A külkereskedelem súlya a tőkésországok gazdasági életében. Külkereskedelem. 1957. 2.) a szomszédos Ausztria egy főre számított exportja 60 százalékkal, Svájcé, Hollandiáé, Svédországé és Dániáé pedig mintegy 300 százalékkal nagyobb a megfelelő magyarországi adatnál.

A nyersanyag-import növekedésének fékezése mellett felhozott további érv, hogy az import fokozásával párhuzamosan egyre gazdaságtalanabb exportra kényszerülünk. Ez a megállapítás azonban szintén csak korlátok között igaz. Lehetséges ugyanis, hogy valamely létesítendő új kapacitás még akkor is gazdaságos, ha a kihasználásához szükséges importanyagot viszonylag kevésbé gazdaságos exporttal fedezzük, bár természetesen előfordulhat, hogy az export bővítése az importból származó előnyökkel nem kompenzálható.

A tőkésországokból származó nyersanyag-import persze érthetően külön elbírálás alá esik. Minden esetben külön mérlegelni kell a szűken értelmezett gazdaságosság szempontjain túl azt is, hogy célszerű-e tőkésországokból származó, és így minden vonatkozásban bizonytalanabb anyagimportra kapacitásokat létesíteni. Olyan esetekben azonban, amikor a meglevő kapacitások jobb kihasználásának feltétele a pótló-

lagos tőkés import és a többlettermelésre szükség is van, szintén a gazdaságosság elve alapján kívánatos dönteni.

A nyersanyag-import növelésének szükségképpen együtt kell járnia az export fokozásával, mert másként a nemzetközi fizetési mérleg egyensúlya nem lenne fenntartható. Az export növekedése azonban önmagában nem káros, hanem hasznos, különösen kis országban, ahol gyakran éppen az export által válik lehetővé a termelés gazdaságosságának javítása, a munkatermelékenység fokozása, a gyártás tömegszerűségi fokának növelése. Ebből természetesen nem következik, hogy *minden* exportnövelés gazdaságos, de következik, hogy alapelvként nem az import mindenáron való csökkentését, hanem az export gazdaságos és lehetséges növelését kell célul kitűzni.

Munkaigényesség és bérszínvonal

Nyersanyag-szegénységünkkel és importproblémáinkkal összefüggésben — mint korábban említettük — gyakran hangoztatott vélemény, hogy a termelési struktúra gazdasági optimumát a munkaigényesség maximalizálásában kell keresni. A kérdés tisztázásához célszerű közelebbről megvizsgálni a munkaigényesség fogalmát.

A konkrét műszaki jellemzőkkel meghatározott termék munkaigényének növelését nyilván senki sem tartja követendő célnak, sőt, adott terméknél mindig a munkaigény csökkentésére kell törekedni, hiszen a termék munkaigényességének csökkenése egyértelmű a munkatermelékenység növelésével. Kívánatosnak a termelési *struktúra* munkaigényének fokozását tartják, amikor is szintén feltételezzük az egyes termékfajták munkaigényének csökkentését, a struktúra azonban olyan irányban módosul, hogy a korábbinál nagyobb súllyal szerepeljenek benne a több munkaráfordítást igénylő gyártmányok.

Ha különböző termékek munkaigényességének összehasonlításáról van szó, figyelemmel kell lennünk a nagyfokú és egyre növekvő társadalmi munkamegosztásra, amelynek következtében a termelés egyes fázisai fokozatosan differenciálódnak. Valamely végtermék tényleges munkaigényessége tehát csak úgy ítélhető meg, ha a termelés valamennyi fázisában mutatkozó munkaigényt összegezzük. Ez a feladat a munkaidő közvetlen számbavételének igényével lépne fel, aminek elvégzésére jelenleg a legtöbb iparágban nincs gyakorlati lehetőség. A munkaigényesség gyártmányok közötti összehasonlítása ezért nyilván csak közvetett, és szükségképpen bizonyos mértékig pontatlan módszerekkel lehetséges.

A különböző termékek eltérő munkaigényességének megítéléséhez a természetadta munkatárgyakból, illetve az importból kellene kiindulnunk. Azt kellene vizsgálnunk, hogy a rendelkezésünkre álló természetadta munkatárgyak és importált munkatárgyak belső fogyasztásra vagy exportra alkalmas termékké való feldolgozása mennyi munkaráfordítást igényel hazánkban összesen, s az összes belföldi munkaráfordítás hogyan aránylik a termékhez szükséges importanyagban megtestesülő holtmunka mennyiségéhez. Általában azonban a „munkaigényességet" nem így értelmezik, a munkaigény számbavételekor a gyakorlatban csupán a terméket kibocsátó vállalatnál felmerült élőmunka-ráfordításokat veszik tekintetbe. Ennek megfelelően figyelmen kívül hagyják például, hogy az alapanyagok késztermékké feldolgozásához mennyi állóeszköz-

ben megtestesült múltbeli munkát használnak fel. Ebből viszont az következik, hogy minél nagyobb a termelés gépesítése, mechanizálása, viszonylagosan annál kisebb az élőmunka-ráfordítás, és így viszonylag annál kevésbé munkaigényes a termék.

Mielőtt a termelési struktúra munkaigényességének növekedését a gazdasági hatások és elsősorban a gazdaságosság oldaláról elemeznők, elöljáróban két kérdés tisztázása látszik célszerűnek.

Az első kérdés összefügg a tervmutatószám-rendszerrel. Ha feltételezzük, hogy a munkaigényesebb ipari termelési struktúra kedvezőbb, gazdaságosabb, előnyösebb a népgazdaság szempontjából, ez azt az igényt támasztaná, hogy az ilyen struktúra kialakítására a központi előírásokon túl egyaránt felhasználjuk a tervmutatószám-rendszert és az ösztönzőket, a gazdasági emelőket is. Jelenleg azonban — amikor a munkatermelékenység színvonalát az 1 munkásra jutó termelési értékkel mérjük — mind a tervmutatószám-rendszer, mind pedig a gazdasági ösztönzők ellene hatnak a munkaigényesebb struktúra kialakításának. Nem szorul bizonyításra, hogy az 1 munkásra jutó átlagos termelés csökken, ha a termelési struktúra munkaigényessége nő, a mutató tehát romlik, a terv teljesítése megnehezül. A munkaigényesebb termeléshez nagyobb létszám, több béralap szükséges. Ha tehát valóban gazdaságos lenne a munkaigényesebb struktúra, akkor módosítani kellene a mutatószám-rendszert, hogy az előmozdítsa, s ne akadályozza az ilyen irányú fejlődést. Megoldásként szóba jöhetne például az 1 munkásra jutó termelés változatlan állományú indexszel való mérése, a struktúraváltozás hatásának kiszűrése. A jelenlegi termelékenységmérési módszer fenntartása viszont mindenképpen akadályozná a munkaigényesebb struktúra irányába való fejlődést.

A második kérdés, amelyet elöljáróban tisztázandónak tartok, a munkaigényesség és a bérszínvonal összefüggései a gazdaságosság és a nemzetközi versenyképesség kérdéseivel. Van olyan vélemény, amely szerint a nagyobb munkaigényességű termékek előállítása azért előnyösebb, mert minél nagyobb a termék munkaigénye, annál versenyképesebb a magyar ipar azokon a piacokon, ahol a bérszínvonal viszonylag magasabb. Ez a vélemény azonban szerintem téves, s helytelen irányban, gazdaságtalan termelési struktúra kialakítására orientálhat.

Senki sem vitatja, hogy a magyarországi reálbérszínvonal jelenleg alacsonyabb egyes fejlett tőkésországok bérszínvonalánál. Ennek oka a munka termelékenységében ma még fennálló, sok iparágban lényeges elmaradásunk. Téves azonban az a felfogás, hogy iparunk versenyképességét az alacsonyabb bérszínvonal általában javítaná, és ezért a munkaigényesebb termékek előállítását előtérbe kellene helyezni.

A külkereskedelemben ugyanis az áruk nemzetközi értéküknek (illetve a termelési árnak) megfelelő, illetve akörül ingadozó árakon cserélődnek. Magyarország számára — egyenértékű cserét feltételezve — az a külkereskedelmi struktúra a legkedvezőbb, amelyben az exporttermékeire fordított nemzeti munka termelékenységének színvonala a világszínvonalhoz képest a legkedvezőbb, az importált termékek vonatkozásában pedig a legkedvezőtlenebb. A munkabér színvonala a megítélés szempontjából irreleváns.

Ha valamely iparágban a magyar munkatermelékenység viszonylag elmaradottabb a világszínvonaltól, mint más iparágakban, akkor a szó-

ban forgó iparág termékeinek exportja nem előnyösebb, hanem csak előnytelenebb lesz azzal, hogy a terméket magasabb készültségi fokban exportáljuk, illetve gyártjuk, és azzal is, ha a termékválasztékot a munkaigényesebb termékek felé toljuk el. A viszonylagosan is alacsonyabb termelékenység miatt ugyanis a munkaigényesebb termékek fokozott előállítása csak növeli azt a veszteséget, amely a nemzetközi termelékenység alapján kialakult árakon lebonyolódó csere során létrejön, legalábbis a befektetett munka egységére jutó átlagos devizahozam alacsonyabb lesz, s így értelmetlenné válik a munkaigényesebb termék exportjának előnyben részesítése.

A reálbérszínvonal a munka termelékenységétől és a felhalmozás mértékétől függ. A reálbérszínvonal esetlegesen alacsonyabb volta tehát csak az alacsonyabb munkatermelékenység vagy a nagyobb felhalmozás következménye lehet. Következésképp, viszonylag alacsonyabb reálbérszínt mellett is csak az olyan termékek fokozott termelése és exportja lehet gazdaságos, amelynél a világszinthez viszonyítva a legkedvezőbb a munkatermelékenység színvonala.

A munkaigényesség fokozásának módszerei

Ahhoz, hogy a struktúra munkaigényességének növekedését a gazdasági hatások és elsősorban a gazdaságosság oldaláról elemezhessük, célszerű megvizsgálni azokat a lehetőségeket, amelyek a munkaigényesség fokozását eredményezhetik. A termelési struktúra munkaigényességének növelésére háromféle lehetőség kínálkozik:

1. Alacsony fokú gépesítéssel gyártható termékek termelésének fokozott arányú növelése;

2. Adott nyers-, illetve alapanyagból minél magasabb készültségi fokú termékek előállítása;

3. Adott alapanyagból olyan termékválaszték előállítása, amely a viszonylag legtöbb hozzáadott munkát tartalmazza.

Ad 1. A termelési struktúra olyan irányú változtatása, hogy fokozzuk a lényegében kézi munkával vagy kisfokú gépesítéssel előállítható termék mennyiségét, csak olyan termelés esetén lehet gazdaságos, amely más országokban is csupán hasoló technológiával folytatható. Ebben az esetben a gazdaságosság javulása azért következhetik be, mert a magyar munka termelékenysége — az azonos technológia alkalmazása folytán — viszonylag magas lehet.

Nyilvánvaló viszont, hogy ha olyan termékeket akarnánk primitív módszerekkel előállítani, amelyeknél a fejlett iparral rendelkező országok korszerű, gépesített technológiát alkalmaznak, akkor ésszerűtlen munkaigényesség-növelést hajtanánk végre. A munkaigényesség ilyen fokozása gazdaságtalan, hiszen sok magyar munkáért viszonylag kevés idegen munkát kapnánk cserébe.

Meg kell jegyezni, hogy a technika fejlődésével egyre szűkül annak a lehetősége, hogy a munkaigényesebb struktúrához nagyobb számban találjunk alacsony fokú gépesítéssel gazdaságosan előállítható terméket. Az automatizálás korszakában is találhatunk azonban olyan termékeket, amelyek mindenütt a világon csak egyedileg gyárthatók.

Az ilyen egyedi gyártású termékek előállításának fokozása azért lehet előnyös, mert a munkatermelékenységben könnyebben érhetjük el vagy közelíthetjük meg a világszínvonalat, mint a tömegcikkeknél, nem pedig azért, mert a termék munkaigényes. Az ilyen termékek termelésének fokozása akkor is gazdaságos lehet, ha a termék viszonylag kis munkaigényű, s fordítva, gazdaságtalan lehet, noha a munkaigényesség nagy. A gazdaságosságot a munkatermelékenységnek a világátlaghoz viszonyított mértéke szabja meg.

Ad 2. A termékek különböző készültségi fokban kerülhetnek a forgalomba. A struktúra munkaigényessége fokozható, ha arra törekszünk, hogy a termékeket minél magasabb készültségi fokra hozzuk, hogy tehát a belföldi forgalomban közvetlen felhasználásra alkalmassá tegyük, a nemzetközi forgalomban pedig az importált termékek minél alacsonyabb, az exportált termékek pedig minél magasabb készültségi fokúak legyenek. Kérdés azonban, hogy a munkaigényességnek ilyen értelmű növelése okvetlenül előnyösnek, gazdaságosnak mondható-e. A probléma részben összefügg azzal a nagy súllyal jelentkező kérdéssel is, hogy az anyagok — elsősorban az importanyagok — minél tökéletesebb, teljesebb kihasználására törekedve elérjük, hogy viszonylag kevés importra viszonylag sok hazai munka jusson.

A probléma megvilágításánál kézenfekvő a külkereskedelmi kapcsolatokra való utalás. Például okvetlenül előnyös-e vasércet importálni és gépet exportálni, vagy a közbenső fázisban tervezett import és export a gazdaságosabb? Az utóbbi esetben természetesen csökkenne a termelési struktúra munkaigényessége.

Véleményem szerint — amint azt korábban kifejtettem — téves az a felfogás, amely a fenti értelemben a munkaigényesség minden áron való növelését tűzi ki célul, függetlenül a gazdaságossági megítéléstől. Már az importnál érvényesíteni kell azt a szempontot, hogy minden egyes termelési fokozatban gazdaságossági számítások dönthetik csak el, hogy az import avagy a belföldi termelés részesítendő-e előnyben. Például, ha a gazdaságossági számítás azt mutatná, hogy a nyersvas importja előnyösebb a vasérc importjánál, helytelen lenne csak azért a vasérc-importhoz ragaszkodni, mert így a termelés alsóbb fokozatából kiindulva nagyobb a munkaigényesség. Hasonló a helyzet export vonatkozásban is. Nem feltétlenül a legvégső termelési fokozatban, tehát a legmagasabb munkaigény mellett a legelőnyösebb az export.

A munkaigényesség fokozásának célszerűségét ismét csak a munkatermelékenység viszonylagos színvonala dönti el. A termelésnek azokat a fázisait kívánatos bővíteni, amelyekben a magyar munka termelékenysége a világszínvonalhoz képest a legmagasabb lehet. Előfordulhat tehát olyan eset is, hogy nem növelni, hanem éppen csökkenteni célszerű a munkaigényességet az adott alapanyag feldolgozási fázisainak csökkentésével, ha tudniillik valamelyik, például a legmagasabb fázisban nem szüntethető meg a munka termelékenységében mutatkozó jelentős elmaradásunk.

A minél magasabb készültségi fok gazdaságos elérése vagy fenntartása ilyenkor feltételezi olyan műszaki intézkedések (általában beruházások) végrehajtását, amelyek a viszonylagos elmaradás felszámolására alkalmasak.

Ad 3. A termékválaszték módosítása a struktúra változtatásának talán legismertebb és legkézenfekvőbb útja. Közismertek azok a javaslatok, hogy a rendelkezésünkre álló nyers- és alapanyagokból olyan termékeket kell elsősorban előállítani, amelyek kevésbé anyagigényesek, amelyekben tehát viszonylag sok az eleven munka, például ne hajókat gyártsunk, hanem műszert. A struktúra munkaigényességének növelésére alkalmas utak közül ezzel a harmadikkal valamivel részletesebben kell foglalkozni.

Elvi alapon ezt a tézist sem lehet minden további nélkül elfogadni. Ha valamely kevésbé munkaigényes termék hazánkban termelékenyebben állítható elő, akkor előnyben kell részesíteni a munkaigényesebb, de csupán kisebb termelékenységgel gyártható termékkel szemben. A munkatermelékenység egyenlő színvonala esetén viszont már a munkaigényesebb termék részesítendő előnyben, nem is szólva arról az esetről, amikor a munkaigényesség és a munkatermelékenység egyaránt viszonylag magasabbak.

A szocialista táboron belüli munkamegosztás elvi alapja a kölcsönös előnyök biztosítása. Ennek a munkamegosztásnak éppen az ad óriási jelentőséget, hogy minden terméket a tábornak abban az országában állíthatunk elő, amelyben erre a feltételek a legkedvezőbbek. Ezt a feltételt teljesen helytelen lenne a munkaigényesség kérdésétől tenni függővé. Ha valamely szocialista ország a munkaigényes választék fokozására törekedve nem venné figyelembe a munkatermelékenység alakulását, ezzel saját maga és az egész szocialista tábor érdekeit hagyná figyelmen kívül.

De a tőkés piacokon sem jelent előnyt számunkra elmaradottabb termelékenységű iparág munkaigényes termékeinek exportja. Igaz, hogy kevésbé munkaigényes termékek exportja esetén növekszik az anyagigény, sőt, adott esetben az importanyag-igény is. De ezt a megnövekedett importanyag-igényt kedvezőbb feltételek mellett fedezhetjük, ha viszonylag nagyobb termelékenységű iparág termékeivel fizetünk, teljesen függetlenül a termékek munkaigényességétől.

Ennek a megállapításnak az igazsága legszemléltetőbben olyan termékeknél bizonyítható, amelyek alapanyaga teljes egészében importból származik. Ha ilyen alapanyagból magas termelékenységgel termelt termékeket exportálunk, akkor ez kedvezőbb, még ha a munkaigény alacsony is, mintha alacsony termelékenységgel mégoly munkaigényes termékeket gyártunk. A megítélés szempontjából ugyanis magát az importált alapanyagot nyugodtan figyelmen kívül hagyhatjuk, hiszen az — feldolgozott termék formájában — reexportra kerül. Nyilvánvaló ezért, hogy a gazdaságosságot csak a munka termelékenysége és nem a választék munkaigényessége dönti el. Nyilvánvaló természetesen az is, hogy a munkatermelékenység fogalmát nem szabad szűken értelmezni, hanem figyelembe kell venni a szállításra fordított stb. munkát is. Előfordulhat, hogy a hazai munka viszonylag magas termelékenységével sem egyenlíthető ki az a hátrány, amelyet a nagy szállítási távolság (és az ezzel összefüggő költség) okoz.

A belföldi igények fedezése szempontjából is a munka termelékenysége a döntő. A termelékenység viszonylagos színvonala dönti el, hogy az esetleg külföldről beszerzendő nyersanyag megvásárlására mennyi

hazai munkát kell fordítanunk, és azt is, hogy a hazai szükségletek fedezése mekkora munkaráfordítást igényel.

Jelentős az a belföldi szükséglet is, amelyet csak tőkés forrásból beszerezhető nyersanyagok feldolgozásával elégíthetünk ki. Ilyen esetekben, ha a hazai munkaráfordítás növelésével a termék minőségét javítjuk és ez a minőségjavulás összhangban van a ráfordított munkatöbblettel, a hazai munkaráfordítás növelése indokolt lehet, feltéve, hogy a reálbérek, illetve az életszínvonal ezt megengedhetővé teszik.

A munkaigényesség változása a második ötéves tervben

Vizsgáljuk meg ezek után, hogyan fogja befolyásolni az ipar termelési szerkezetének módosulása a második ötéves terv kiinduló adatai szerint a termelés munkaigényességét. (A tervezőmunka jelenlegi szakaszában a munkaigényesség változására még csak megközelítő pontosságú számítások végezhetők.)

A munkaigényesség változását a kiinduló adatokban foglalt iparcsoportokra, a munkabérhányadok segítségével vizsgáljuk. Az iparcsoportokon belüli struktúraváltozást ez a számítás nagy vonalakban figyelembe veszi, de csak olyan pontossággal, mint amennyire a munkatermelékenység tervezése pontos. Az, hogy munkamennyiségek helyett munkabérekkel számolnak, nem okoz komolyabb torzítást, mert a számítás változatlan átlagbérek alapján történhet.

A munkabérhányad, amely a minisztériumi iparban 1960-ban átlagosan 12,5 százalék, az 1965. évi struktúrában — változatlan termelékenységi és bérszínvonal mellett — 12,2 százalék lenne. A munkaigényesség tehát fajlagosan 2,4 százalékkal csökken.

A második ötéves terv kiinduló adatai e szerint olyan ipari struktúrát irányoznak elő, amelynek munkaigényessége a jelenleginél alacsonyabb. A munkaigényesség átlagos csökkenése sok különböző tényező eredőjeként jön létre. Az előirányzatok szerint a legkevésbé munkaigényes élelmiszeripar termelésének fejlesztése jelentősen alatta marad ugyan az átlagos fejlesztésnek, de elmarad attól a leginkább munkaigényes bányászat is. A leggyorsabban fejlődő iparcsoport, a vegyipar munkaigényessége jelentősen az átlag alatt van: 8,3 százalék. Mint érdekességet említjük meg, hogy a könnyűipar munkaigényesség tekintetében közvetlenül a bányászat, az építőanyag-ipar és a vasúti javítóipar után következik és megelőzi a gépipart és a kohászatot; a könnyűipar viszont lassabban fejlődik az átlagosnál.

A munkabérhányadok alapján történt elemzés pontossága több okból is korlátozott. Először, az iparcsoportok munkabérhányadai az árrendszertől is függnek. Új árrendszerünk ugyan kevésbé torzít a réginél, de kisebb eltéréseket azért okozhat. Másodszor, az egyes iparágak munkabérhányadait befolyásolja az iparágon belüli halmozás. (Ez bizonyára torzítja például a gépipar és a könnyűipar munkaigényességi arányait.) Harmadszor, mérlegelni kell azt is, hogy a terv végleges kidolgozásáig a mutatók még módosulhatnak. Nem valószínű azonban, hogy mindez befolyásolná a tendenciát. Bizonyosra vehető, hogy a végleges terv szerinti struktúra semmi esetre sem lesz munkaigényesebb a jelenleginél.

Ez azonban önmagában nem hiba. Sőt, a korábban elmondottaknak megfelelően — gazdaságossági szempontból a terv teljes összefüggése alapján helyes is lehet. S valóban, a legmunkaigényesebb bányászatnak az átlagosnál lassúbb fejlődése gyakorlatilag egymagában is elegendő az ipari struktúra átlagos munkaigényességének csökkentéséhez. Márpedig a bányászat gyorsabb ütemű fejlesztése gazdaságossági szempontból nyilvánvalóan előnytelen lenne, mivel a bányászaton belül legnagyobb súlyt képviselő szénbányászatban természeti adottságaink következtében különösen alacsony a termelékenység színvonala.

A második ötéves terv kidolgozásával kapcsolatos eddigi tapasztalatok is azt támasztják tehát alá, hogy a munkaigényesség növelésének kritériuma nem fetisizálható, s hogy a munkaigényesség semmi esetre sem alkalmas kategória a struktúra gazdasági optimumának meghatározásához.

Az átlagos munkaigényesség csökkenése természetesen kihat a foglalkoztatottság színvonalára. Ez a hatás azonban nem túlságosan jelentős. A minisztériumi ipar munkáslétszáma 850 ezer fő körül mozog, így a munkaigényesség 1 százalékos változása 8500 fő foglalkoztatását jelenti. Ha tehát a munkaigényesség nem csökkenne, a minisztériumi ipar 1965-ben az előirányzottnál mintegy 20 000 munkással többet foglalkoztatna. Ez a létszám a munkaképes korban levő népességnek mindössze 3 ezreléke, ami a munkatermelékenység növekedéséből eredő létszámmegtakarításnak (helyesebben elmaradó létszámnövelésnek) csupán töredéke.

A foglalkoztatás növelése elsősorban nem a struktúra *munka*igényességének, hanem állóalap-, illetve beruházásigényességének kérdése.

Ebből a szempontból az iparágak között nagyon nagy különbségek vannak. Adott beruházási összeggel egyes iparágakban tízszeres létszám foglalkoztatása is elérhető, mint más — beruházásigényes — iparágakban. Nyilvánvaló, hogy a foglalkoztatottság szempontjából ennek a jelenségnek sokkal nagyobb a jelentősége, mint a munkaigényesség különbségének, amely iparcsoporti szinten — a szélső értékeket mutató bányászatot és élelmiszeripart leszámítva — 7—17,8 százalék között változik.

★

Gazdaságpolitikánknak a második ötéves terv irányelveiben kifejezésre jutó célkitűzései mentesek minden egyoldalú szemlélettől. A terv végleges kidolgozásakor is az irányelvekkel összhangban kell eljárni. A szükségletek adott színvonalon lehetséges minél teljesebb kielégítése, a helyes arányok és a perspektívikus fejlődés biztosítása objektív követelmények. A szocializmus alapjainak lerakása, a mezőgazdaság szocialista átszervezése döntő láncszemek. De e keretek között is állandó szükség van közgazdasági mérlegelésre, egyebek között az ipari termelési struktúra kialakításához is. Célunk az volt, hogy e mérlegelés megkönnyítésére számba vegyük a struktúra átalakításával kapcsolatban leggyakrabban felmerülő problémákat.

A vizsgált különböző optimalizálási kritériumok közül a hazai munka termelékenységének a világszinthez viszonyított optimumát tartjuk a rangsorban elsőnek. A munkatermelékenység emelése az irány-

elvek szerint is az alapvető célok közé tartozik. A gazdaságosság elvét is akkor szolgáljuk a legjobban, ha minél nagyobb előrehaladást teszünk a munkatermelékenység nemzetközi színvonalának elérésében. Célszerű tehát olyan ipari termelési struktúra kialakítására törekedni, amely a munkatermelékenységnek a világszinthez képest mért optimumát biztosítja.

Emellett nem szabad elhanyagolni a struktúra beruházásigényességét sem. Ezt a szempontot az erőforrások végességén kívül a foglalkoztatottság bővítése miatt is mérlegelni kell, amely szempont iparpolitikánkban a mezőgazdaság szocialista átszervezésével felszabaduló munkaerőkre való tekintettel különös jelentőséggel bír. Igyekeztünk azonban bizonyítani, hogy az egy munkahely létesítésére jutó költség még a foglalkoztatottság szempontjából sem feltétlenül döntő jelentőségű.

Az anyag- és elsősorban az importanyag-igényesség minimalizálása voltaképpen nem annyira gazdaságossági probléma, mint inkább a szocialista táboron belüli munkamegosztás, a beszerzési lehetőségek kérdése. Ha vannak ilyen lehetőségek, akkor elsősorban nem az import csökkentése, hanem a gazdaságos export növelése a célszerű. Beszerzési lehetőség hiányában természetesen olyan korlátozó feltétellel állunk szemben, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni.

A termelési struktúra munkaigényességének maximalizálását — miként azt elsősorban bizonyítani kívántuk — teljesen helytelen lenne alapvető célkitűzésnek tekinteni. A munkaigényesség mindenáron való növelése nem egyeztethető össze a gazdaságossági szemlélettel. Ez a megállapítás nem mond ellent annak az egyébként helyes törekvésnek, hogy korszerű, lehetőleg bonyolult munkát igénylő termékeket fokozott mértékben igyekezzünk előállítani, ha adottságaink azt megfelelő termelékenységi színvonalon lehetővé teszik. A munkaigényesség fokozásának egyoldalú, a munkatermelékenység nagy jelentőségét figyelmen kívül hagyó szemlélete azonban káros.

Végül még csak annyit: a gazdasági döntések messzetekintő előrelátást kívánnak, s nem elég, ha csak saját lehetőségeink alapján hozzuk meg azokat. Lehetőségeinket a nemzetközi fejlődés várható tendenciáinak tükrében és azokkal összefüggésben kell vizsgálni.

MIHALETZKY VILMOS:

Energiaproblémáink gazdaságos megoldásának fő útja: az olaj- és gázfelhasználás növelése*

A népgazdaságunkban évente felhasznált elsődleges energiahordozók értéke jóval meghaladja a 10 milliárd forintot. Ez az energiahordozótömeg sokféle és -fajta energiahordozó között oszlik meg, amelyeknek az egységnyi fűtőértékre átszámított termelési költségei (illetve beszerzési árai) között rendkívül nagy különbségek mutatkoznak. Nagy különbségek vannak a különféle energiahordozók felhasználási hatásfokai között is. Kézenfekvő ezért, hogy energiafogyasztásunk ésszerű szerkezeti átalakításával nagy tartalékokat tárhatunk fel. Erre mutat az is, hogy az energiahordozók felhasználásának iránya külföldön — a szocialista és a tőkésországokban egyaránt — eltolódik: szén helyett mind nagyobb mértékben folyékony tüzelőanyagok és földgáz használatára térnek át.

A *Szovjetunió* Kommunista Pártjának XXI. kongresszusán elhangzott beszédek arról tájékoztattak, hogy a következő hétéves terv időszakában a szovjet energiagazdálkodásban *fokozódó jelentőségre tesz szert a folyékony tüzelőanyagok és a földgáz felhasználása* (a jelenlegi 31 százalékról 51 százalékra emelkedik részesedésük a népgazdaság energiaellátásában), a szénfelhasználás részaránya pedig csökken.

Az *Egyesült Államokban* 1956-ban felhasznált energiahordozók összes kalóriaértékének mindössze 29 százaléka jutott a szilárd energiahordozókra. (A szén, a kőolaj és az atomerő szerepe az elkövetkező évek energiagazdálkodásában. Magyar Kereskedelmi Kamara összeállítása. 1959.)

A folyékony fűtőanyagok és a földgáz használata *Nyugat-Európában* is egyre gyorsuló ütemben tért hódít a szilárd fűtőanyagok terhére — annak ellenére, hogy ott a nyersolaj zömmel importcikk.

A nyugat-európai energiafelhasználás megoszlása 1913—1955 (százalékban)

Év	Szilárd fűtőanyagok	Folyékony fűtőanyagok	Földgáz	Vízienergia
	felhasználásának aránya			
1913	98,1	1,6	0,011	0,19
1949	87,3	10,5	0,6	1,6
1955	74,0	18		8,0

Szecskő Tamás: Nyugat-Európa energiaproblémái, Közgazdasági Szemle 1958. 4. szám.

* Vitacikk.

A tüzelőanyag-felhasználás ilyen tendenciája azzal magyarázható, hogy a folyékony tüzelőanyagok és a földgáz alkalmazása általában kedvezőbb, mint a széné.

Ma már szakkörökben és azokon kívül is általánosan elfogadott, hogy magyar viszonylatban szintén kedvező a szén-olaj aránynak az olaj javára való eltolódása, s az MSZMP VII. kongresszusának a második ötéves tervre vonatkozó irányelvei is ilyen irányú fejlődést irányoznak elő.

Az energiafogyasztás szerkezeti átalakítása tekintetében kínálkozó lehetőségek megfelelő feltárása azonban további többirányú vizsgálatot kíván.

Vizsgálni kell:

1. Milyen területeken, milyen mértékben célszerű a ma használatos energiahordozókról más energiahordozó-fajtákra áttérni, s mekkora áldozattal, milyen eredmény lenne így elérhető;

2. Feltéve, hogy az előbb említett vizsgálat eredménye az energiafelhasználási struktúra jelentősebb átalakítása mellett szól, milyen lehetőségeink vannak az olaj- és a földgázfelhasználás fokozására, a termelés, illetve a beszerzés oldaláról;

3. Ha az egyéb (1. és 2. alatt vizsgált) feltételek lehetővé és célszerűvé teszik, milyen ütemben és milyen módon hajtható végre az energiafogyasztás szerkezeti átalakítása.

Ebben a cikkben a fentiekben megjelölt vizsgálathoz szeretnék a magam részéről hozzájárulni, amikor konkrét számításokkal is bemutatom a különféle energiahordozók felhasználásának fő gazdaságossági arányait.

A folyékony és a gáznemű tüzelőanyagok hazai termelése és importlehetőségei

Ami a termelési, illetve beszerzési lehetőségeknek a 2. pontban körvonalazott vizsgálatát illeti, ennek *részletes* taglalása túlnőne e cikk keretein. Annyi mindenesetre megállapítható, hogy egy ilyen vizsgálatnak ki kell térnie *a)* a belföldi termelés fejlesztési problémáira, *b)* az importból lehetséges beszerzési forrásokra és azok volumenére, *c)* az import devizafedezetére.

Távlati terveink a hazai nyersolaj- és földgáz-termelés jelentős növelését irányozzák elő. Nyersolaj-termelésünk a második ötéves tervben az 1958. évi termelési szinthez képest előreláthatólag körülbelül megkétszereződik, földgáz-termelésünk pedig háromszorosára fog növekedni. (A tervek realitását a geológiai kutatások folyó eredményei is alátámasztják. A közelmúltban is több ízben érkeztek kedvező hírek egy-egy új hazai olaj- vagy földgáz-mező felfedezéséről.) E fejlődés ellenére sem számíthatunk azonban arra, hogy hazai nyersolaj- és földgáz-termelésünk maradéktalanul kielégíti szükségleteinket; számolnunk kell további importtal, sőt — ha gazdaságos — az import fokozásával is.

A nyersolaj-import lehetőségeiről bő tájékoztatást nyújtottak azok az előadások, amelyek az Energiagazdálkodási Tudományos Egyesületben az olajtermékek energetikai felhasználásával kapcsolatban rendezett tavalyi ankéton elhangzottak. Ezek szerint *a Szovjetunióból származó*

nyersolaj-importunk a következő években jelentősen fokozódni fog. A szovjet nyersolaj-kivitel növelését az olajtermelés gyors fejlődése teszi lehetővé. Az SZKP XXI. kongresszusán hozott határozat szerint a Szovjetunió nyersolaj-termelése az 1959. évi 135 millió tonnáról 1965-ig 230 millió tonnára fog emelkedni.

Ismeretes az is, hogy az egyik legnagyobb szovjet kőolajmezőről olajszállító csővezeték épül Lengyelországba, az NDK-ba, Csehszlovákiába és Magyarországra. Ez a szállítási mód egyrészt biztonságosabbá teszi a szállítást (az időjárás viszontagságai nem befolyásolják a csővezetéki szállítást), másrészt a számbajövő összes szállítási lehetőségek között a legolcsóbb.

Természetesen, amikor számolunk a kőolaj- és földgáz-import fokozásának reális lehetőségeivel, ugyanakkor józanul mérlegelni kell annak korlátait is. Például bármennyire gyors ütemben fejlődik is a Szovjetunió olajtermelése, az ebből Magyarország által átvehető olajmennyiségnek korlátot szab — egyebek között — a Szovjetunió saját olajfogyasztásának ugyancsak rendkívül gyors növekedési üteme, az ugyancsak szovjet olajbázisra támaszkodó többi népi demokratikus ország olajigényei, a Szovjetunió más irányú exportkötelezettségei, s nem utolsósorban saját fizetési mérlegünk teherbíró képessége. Hasonló korlátokkal más beszerzési relációk, illetve tüzelőanyagfajták vonatkozásában is számolni kell.

Ám, ha hiba lenne *korlátlannak* feltételezni az importlehetőségeket, épp úgy hiba lenne abból kiindulni, hogy az olaj- és földgáz-import növelésére *nincs* lehetőségünk. Az olaj- és földgáz-termelés világszerte tapasztalható gyors növekedése a legóvatosabb feltételezések mellett is biztató perspektívákat ígér e tekintetben.

Természetesen azt, hogy adott időszakban konkrétan milyenek a reális beszerzési lehetőségek, esetenként kell eldönteni. Végeredményben e lehetőségek és korlátok határozzák meg, hogy adott időszakban milyen messzire mehetünk energiafelhasználási szerkezetünk korszerűsítésében. De ahhoz, hogy az esetleges lehetőségeket egyáltalán ki tudjuk használni, okvetlenül szükséges annak felmérése, hogy ha van mód többletbeszerzésre, mire tudjuk azt célszerűen és gazdaságosan felhasználni. Ebből következik az is, hogy amikor a továbbiakban számításokat végzek az energiafogyasztási struktúra megjavításával elérhető gazdasági eredményekről (megtakarításokról), az elérhető teljes megtakarítást számítottam ki. Az, hogy ebből a konkrét termelési és importlehetőségek *mennyi* megtakarításnak a realizálását teszik lehetővé, természetesen változhat.

A különféle tüzelőanyagok felhasználásának gazdaságossága

Ismeretes, hogy különféle párt- és kormányhatározatok alapján már nálunk is folyamatban van a fűtőolaj és a földgáz felhasználásának kiterjesztése új területekre (olajtüzelésű erőmű, műtrágya-gyártás, cementgyártás stb.). Bár a közvélemény már ma is tisztában van azzal, hogy a folyékony és a gáznemű fűtőanyagok felhasználása előnyösebb — mind a népgazdaság, mind pedig az egyének szempontjából —, mint a széné, mégis érdemes számszerűen is megvizsgálni azo-

kat a gazdaságosságot befolyásoló tényezőket, amelyek indokolják a folyékony tüzelőanyagok felhasználásának kiterjesztését. Az ilyen vizsgálatok támpontot nyújthatnak arra, hogy a különféle területeken milyen sorrendben térjünk át a jelenleginél gazdaságosabb tüzelésre. Az energiafelhasználási arányok ugyanis csak fokozatosan, lépésről lépésre változtathatók, hiszen megfelelő feldolgozó, felhasználó stb. berendezéseket kell építeni, az embereket meg kell tanítani az újszerű tüzelésre stb. Célszerű, ha ott térünk át előbb az olaj- és a földgáz-tüzelésre, ahol az áttérés népgazdasági szempontból a legtöbb megtakarítást teszi lehetővé.

A fokozatos áttérés megkönnyíti a szénbányászat foglalkoztatásával stb. kapcsolatos problémáink megoldását is.

A különféle tüzelőanyagok felhasználásával kapcsolatban a következő költségek összehasonlító vizsgálata látszik szükségesnek: 1. árak; 2. szállítási költségek; 3. hatásfokok; 4. beruházási költségek.

A különféle tüzelőanyagok import-ára

Az elvégzett számítások szerint tőkés világpiaci árakon számolva egy millió kgkalória hőmennyiség beszerzési költsége nyersolaj esetében *mindössze 61 százaléka* annak az összegnek, amelyet a szén beszerzése esetén kellene kifizetnünk.

A KGST-államokból való import esetén egy millió kgkalória energiahordozó beszerzési költségei a következők (magyar határparitásban, átlagos beszerzési árakon):

Megnevezés	Forint	Százalék
Szén	98,90	100
Tűzifa	97,14	98
Nyersolaj	75,23	76
Földgáz	48,29	49

KGST-relációból tehát egységnyi kalóriatartalmú nyersolaj beszerzési költsége 76 százaléka, a földgáz beszerzési költsége pedig 49 százaléka annak az összegnek, amelyet szén beszerzése esetén kellene kifizetnünk.

Ami a villamosenergia-importot illeti, e tekintetben reális képet a beszerzési árakról úgy kaphatunk, ha a különféle fűtőanyagokból belföldön, modern erőműben előállítható villamos energia önköltségét hasonlítjuk össze az importált villamos energia árával.

Ez az összehasonlítás — a későbbiekben részletezett — belföldi szállítási költségek figyelembevételével — a következő képet mutatja:*

* A hazai termelésű villamos energia önköltségének kiszámítása a következők figyelembevételével történt:

A vonalra adott villamos energia fűtőanyag-felhasználása kWó-nként 3400 kgkal szén, vagy 3100 kgkal olaj, illetve gáz; az erőmű kihasználása: 5400 óra/év; amortizáció: 13,2 százalék; karbantartási költség: 3 százalék; személyzeti költség: 2 fillér/kWó; fajlagos beruházási költség szénerőműnél: 7650 Ft/kW, olaj- és földgáz-tüzelésű erőműnél: 6620 Ft/kW. A számítások során az import-szén itt közölt 98,90 + 6,58 = 105,48 Ft/millió kgkalória beszerzési költségét vettük figyelembe. A hazai energetikai szén költsége ennél valamivel magasabb — 120 Ft/millió kgkalória — elsősorban az alacsony kalóriatartalom következtében.

kWó villamos energia haza termelésének költsége llérben

Megnevezés	Importált		
	szénnel	olajjal	földgázzal
	működő hazai erőműben		
Költségek összesen	61,00	46,20	39,70
Összehasonlításképpen: 1 kWó importált villamos energia beszerzési költsége (100 km távolságra való szállítás költségével együtt)	61,00	61,00	61,00
Az importált villamos energia többletköltsége a belföldi energiatermelés költségeihez képest			
összegszerűen	ø	15,80	21,30
százalékban	ø	32	54

Új tervezésű, modern, hazai erőművekben tehát az energiatermelés (importolaj- vagy földgáz-bázison) olcsóbb a villamosenergia-importnál. Megjegyzendő azonban, hogy ez a tény semmiképp nem mond ellent az országok közötti energia-kooperáció kiépítésének. A határmenti területek energiaellátása, a csúcsidőszaki szükségletek és a hazai erőművek esetleges meghibásodása miatti zavarok ugyanis ilyen módon viszonylag olcsón áthidalhatók. A fenti számítások csupán a nagyarányú, rendszeres energiaimport gazdaságtalanságát mutatják.

Szállítási költségek

Mivel a gyakorlatban energiahordozót csak KGST-relációból importálunk, s a fenti számításokban megadott árak magyar határparitásban érvényesek, a szállítási költségek tekintetében csak a hazai szállítás költségeinek vizsgálata látszik szükségesnek. Táborszinten persze a Magyarországba irányuló fűtőanyag-szállítások fokozása együtt jár az exportáló ország szállításiköltség-terheinek növekedésével, s esetleg a szállítási kapacitások fejlesztését is szükségessé teszi. A szénimportról olajimportra való áttérés azonban belföldön és külföldön egyaránt csökkenti a közlekedési hálózat terhelését, hiszen egységnyi kalória tartalmú nyersolaj szállítása jóval kisebb feladat, mint ugyanannyi kalória tartalmú széné. Továbbá, ismeretes, hogy a nyersolaj legolcsóbban távvezetéken szállítható; a távvezeték gazdaságos kihasználása szempontjából pedig éppenséggel előnyös a szállított volumen növelése (természetesen csak a teljesítőképesség határáig).

Az érvényes árak alapján számolva, egységnyi (100 km) távolságra következők a szállítási költségek: szén (vasúti) szállítása 6,58 Ft/millió kgkalória; nyersolaj (csővezetéki) szállítása 2,10 Ft/millió kgkalória; földgáz (csővezetéki) szállítása 6 Ft/millió kgkalória; tűzifa (vasúti) szállítása 10,20 Ft/millió kgkalória.

Az import-tüzelőanyagok beszerzési ára szállítási költségekkel együtt (egy millió kgkalóriára átszámítva, átlagosan 100 km belföldi szállítást feltételezve) a következő: szén 105,48 Ft, nyersolaj 77,33 Ft, földgáz 54,29 Ft, tűzifa 107,34 Ft.

Villamos energia importja esetén a szállítási és a beszerzési költségek a következőképpen alakulnak:

200 MW villamos energia importjára alkalmas 100 km-es távvezeték építése (2 rendszer, 220 kV mellett) 55 millió Ft, a szükséges állomás építési költsége 50—60 millió Ft. Az összes építési költségek tehát kereken 110 millió Ft-ra rúgnak. Évi 5400 óra kihasználás mellett ilyen vezetéken körülbelül 2 százalék veszteséggel kell számolnunk, tehát a távvezeték a felhasználás helyén lead évi (200—4) × 5400 = 1 053 400 MWó-t. A 110 millió Ft beruházás amortizációs költsége: évi 13,2 százalék, karbantartási költsége: évi 3 százalék, összesen 16,2 százalék, azaz évi 17,82 millió Ft.

A távvezetékeken importált villamos energia beszerzésének és 100 km távolságra való szállításának költségei tehát: 200 MW × 5400 óra = 1080 400 MWó, MWó-ként 587 Ft, átlagos beszerzési áron 634 millió Ft, a távvezeték amortizációja és karbantartása 18 millió Ft; összesen 652 millió Ft.

Mivel a felhasználás helyére a határon áthozott 1080 000 MWó-ból csak 1058 000 MWó érkezik meg (a hálózati veszteségek folytán), egy ténylegesen hasznosítható MWó villamos energia együttes beszerzési és belföldi szállítási költsége kereken 616 Ft/MWó. Mivel 1 MWó beszerzési ára a határon 587 Ft, a 100 km-re való szállítás költsége 616 — 587 = 29 Ft/MWó.

Hatásfokok

A legfontosabb erőgép-típusok fajlagos tüzelőanyag-fogyasztása a következő:

Erőgép	Tűzelőanyag	Fajlagos	
		hőszükséglet kgkalória/LEó	villamos-energia-szükséglet kWó/LEó
Magasnyomású gőzgép	szén	3960	
Földgáz-motor (8 MC kompresszor)	földgáz	3480	
Szívógáz-motor	generátor- stb. gáz	2500	
Benzin-motor	benzin	2400	
Izzófejes-motor	gázolaj	2400	
Diesel-motor	gázolaj	1800	
Villanymotor	villamos energia		0,79

Ezek az adatok azt mutatják, hogy a gázolaj-tüzelésű *diesel-motor* ugyanakkora teljesítményhez feleannyi hőt sem használ fel, mint a gőzgép.

E fajlagos adatokkal számolva, az 1000 LEó előállításához szükséges tüzelőanyag-import és az ezzel kapcsolatos belföldi szállítás költségeinek együttes összegét mutatja a következő oldalon levő táblázat.

Legolcsóbban tehát a dieselmotorok üzemeltethetők. A *Diesel-motor üzemanyag-felhasználásának értéke mindössze 38 százaléka* az import-szénnel üzemeltetett gőzgépének. További megtakarítás adódik a folyékony tüzelőanyag könnyebb kezelése révén (a szenet lapátolni kell, a fűtőolaj szivattyúzható stb.).

Tűzelőanyag			Erőgép			
Megnevezése	Importjának, belföldi szállításának és a kőolajtermékeknél: feldolgozásának együttes költsége		Megnevezése	Fajlagos		Százalék
	Ft/10^6 kgkal*	Ft/MWó		Fogyasztás kgkal/LEó illetve kWó/LEó	Költség Ft/1000 LEó	
Szén	105,48		magasnyomású gőzgép	3960	417,70	100
Fűtőolaj . .	87,33		gőzgép	3960	345,80	83
Földgáz . .	54,29		gőzgép	3960	215,00	52
Földgáz . .	54,29		földgáz-motor . .	3480	188,90	45
Benzin . .	87,33		benzin-motor . .	2400	209,60	50
Gázolaj . .	87,33		diesel-motor . . .	1800	157,20	38
Importált villamos energia		616	villanymotor . . .	0,79	486,90	117

* A nyersolaj feldolgozási költségeit tonnánként kereken 100 Ft-nak vettem, számításba véve a különböző üzemek eltérő önköltségét. Benzinnél, gázolajnál és fűtőolajnál egyaránt 10 Ft feldolgozási költséggel számoltam, 10^6 kgkalóriánként. A kalkulációs rendelkezések értelmében az önköltséget e cikkek között némileg eltérő arányban kellene ugyan elosztani, de az azonos mértékű költség elosztása áttekinthetőbbé teszi a kimutatást, anélkül, hogy érdemben változtatna az összehasonlítás eredményén.

A közölt számításokból természetesen nem vonható le olyan következtetés, hogy kizárólag gázolaj felhasználására gazdaságos berendezkedni. Először is a nyersolajból — a feldolgozás eredményeképpen — nemcsak gázolajat kapunk, hanem benzint, petróleumot, fűtőolajat is. Ha tehát fokozzuk a gázolaj-felhasználást, akkor *párhuzamosan gondoskodni kell a fűtőolaj és a benzin felhasználásáról is.*

Másodszor, a különféle tüzelőanyagot felhasználó erőgépek nem mindig helyettesíthetők egymással. A helyettesítésnek korlátokat szabnak nagyságrendi problémák is. Például a robbanómotorok maximális teljesítménye a technika jelenlegi állása mellett 1 MW.

Az erőgépekben elérhető hatásfokok fenti általános megismerése után térjünk át az egyes fő felhasználókra.

Villamosenergia-termelés

A Nehézipari Minisztérium Villamosenergia Igazgatóságának erőművei 1950-ben 21,2 százalékát, 1955-ben pedig 23,1 százalékát használták fel a belföldön rendelkezésre álló összes szénkalóriának. (Vadász Zoltán: Tüzelőanyag- és energia-helyzetünk az 1958—1960. évi 3 éves terv időszakában. Közgazdasági Szemle. 1958. 11—12. sz.)

Villamos energia termelésére jelenleg túlnyomórészt hazai szeneinket használjuk fel. Az erőművi fűtőolaj-felhasználás ma még viszonylag csekély az iparág összes tüzelőanyag-felhasználásához képest, de távlati terveinkben a fűtőolaj felhasználása egyre nagyobb jelentőségre tesz szert. Ismeretes például, hogy a tervezett szászhalombattai erőmű fűtőolaj-tüzelésű lesz.

A fejlődés ilyen iránya mellett nemcsak az olcsóbb olajár szól, hanem az is, hogy az olajfűtésű erőműnek jobb a hatásfoka: új tervezésű modern széntüzelésű erőműben 3400 kgkalória, fűtőolaj-tüzelésű erőműben viszont 3100 kgkalória a vonalra adott villamos energia fajlagos

(kWó-nkénti) fűtőanyag-felhasználása. (Kerényi Ödön előadása az Energiagazdálkodási Tudományos Egyesület, 1959. február 5—6-án tartott ankétján.) Ez *8,8 százalék kalóriamegtakarítás.*

Nagyobb a különbség, ha a különféle energiahordozók eltérő beszerzési és szállítási költségeit is megvizsgáljuk.

A hazai energetikai szén érvényben levő ára 75 Ft/millió kgkalória. Ez az ár azonban nem fedezi az úgynevezett kapacitástartó beruházásokat, ez további 25 Ft-ra, a szállítási költség pedig 20 Ft-ra tehető; egy millió kgkalória fűtőértékű hazai energetikai szén ára tehát az erőműben 75+25+20 = 120 Ft. (Uo.)

Ezer kWó villamos energia fajlagos hőfogyasztása és ennek költségei tehát a különféle energiahordozók felhasználása esetén a következők:*

Energiahordozó	Kgkal/kWó		Ft/10^6kgkal		Ft/MWó
Hazai szén	3400	×	120	=	408,40 Ft
Importált nyersolajból származó fűtőolaj	3100	×	87,33	=	270,72
Importált földgáz	3100	×	54,29	=	168,30

Gőzerőművekben fűtőolaj-bázison tehát 34 százalékkal olcsóbban termelhető villamos energia, mint szénbázison, a földgáz-tüzelés pedig még ennél is nagyobb, 59 százalékos megtakarítást jelent.

Az energiatermeléssel kapcsolatban megemlítem, hogy egyes külföldi közlemények olyan erőművekről is beszámolnak, amelyekben nem gőzturbinát alkalmaznak a dinamók meghajtására, hanem nagy teljesítményű robbanómotorokat. Ez az irányzat azzal kapcsolatos, hogy a magas nyomású gőzgépek 3960 kgkalóriás LEó-nkénti fogyasztásával szemben a Diesel-motor csupán 1800 kgkalóriát igényel ugyanilyen teljesítményhez.

A robbanómotor alkalmazása tehát jelentős energia-megtakarítással jár. További perspektívát tár fel a Diesel-motorok hulladékhőjének hasznosítása.

A helyhez kötött Diesel-motoroknál — eltekintve a gyorsjárású, nagy töltésű típusoktól — az üzemanyag fűtőértékének megfelelő energiának általában $^1/_3$-a hasznos munkaként, $^1/_3$-a hűtővízként, $^1/_3$-a pedig a távozó (kipuffogó) gázzal távozik. Ha egy üzemben egyaránt szükség van villamos energiára, kisnyomású technológiai forró vízre és forró levegőre, akkor bizonyos körülmények között gazdaságos lehet egy Diesel-gépcsoport felállítása elgőzölögtető hűtéssel és hulladékhő-hasznosító kazánnal. Egy angol üzemben ilyen módon az *üzemanyag-hőnek* mintegy *88 százalékát hasznosítják,* a Diesel-folyamat villamosenergia-fejlesztési hatásfoka pedig körülbelül 32 százalék. (Diesel-gépcsoport villamos energia és gőz fejlesztésére. Energia és Atomtechnika c. folyóirat 1958. 11—12. sz.)

A robbanómotorok erőművi alkalmazásáról szólva azonban nem hagyható figyelmen kívül az a — már említett — körülmény, hogy ilyen

* Import-szénnel fejlesztett villamos energia költségét nem számítottam, mivel ilyen célra nem importálunk szenet.

motorokból csak viszonylag kisebb teljesítményű egységeket tudunk építeni. Ezért a fenti, egyébként rendkívül gazdaságos megoldás ma még csak ott látszik alkalmazhatónak, ahol a nagy távolságok miatt túlságosan költséges lenne az áramelosztó hálózat kiépítése, s ezért célszerű a felhasználók közelében önálló kisebb teljesítményű energiatermelő berendezéseket építeni.

Vasút

A vasút szénigénye 1950-ben a hazai szénfogyasztás 17 százalékát, 1955-ben pedig 13,1 százalékát tette ki. (Vadász Zoltán i. m.)

A MÁV ma még gőzmozdonyokkal bonyolítja le teljesítményének zömét, és csak viszonylag kis hányad jut villany- vagy Diesel-mozdonyokra. Távlati terveink szerint azonban a vasútnál is egyre fokozódó jelentőséget kap a jóval gazdaságosabb Diesel- és villamos-vontatás.

100 elegytonna-kilométer teljesítményhez gőzvontatásnál 40 455 kgkalória, elektromos vontatásnál (3,5 kWó villamosenergia-fogyasztással és kWó-nként átlagosan 4300 kgkalória szénfogyasztással számolva) 15 050 kgkalória, Diesel-vontatásnál pedig 10 500 kgkalória szükséges. Kalóriafelhasználás szempontjából tehát a szénfűtésű mozdonyok alkalmazása a legkevésbé gazdaságos, a Diesel-mozdonyoké pedig a legelőnyösebb. A széntüzelésű mozdonyok kalóriafogyasztásához képest a megtakarítás Diesel-mozdonyok használata esetén 74 százalék, villamos mozdonyoknál pedig 63 százalék.

Pénzben az üzemanyagmegtakarítás még nagyobb, *az elektromos vontatásnál 65 százalék, a Diesel-vontatásnál pedig 82 százalék.* Némileg eltérő, de hasonló arányú megtakarítás mutatkozik a tolató és a várakozó mozdonyoknál is.

Meg kell jegyezni, hogy a fentiek még távolról sem merítik ki teljesen a vasút dieselesítésével elérhető megtakarításokat. A Diesel-vontatásra való áttérés nyomán ugyanis nemcsak a hőfelhasználásnál, hanem a személyzeti, kenőanyag- és egyéb költségek tekintetében is jelentős megtakarítás érhető el.

Érdekes képet mutat a különféle rendszerű mozdonyok hatásfokának összehasonlítása. Jelenleg a MÁV-nál az átlagos hatásfok (vonóhorogra számítva) gőzmozdonyoknál 5 százalék, villamosmozdonyoknál (ha az erőművekben eltüzelt szén hőtartalmát hasonlítjuk össze a villanymozdony vonóhorgán mért teljesítménnyel) 16 százalék, Diesel-mozdonyoknál 25 százalék.

Hajózás

Távlati terveink szerint a hajózásban is növelni fogjuk a folyékony tüzelőanyagok felhasználási arányát. Széntüzelésű hajót a jövőben egyáltalán nem építünk.*

A hajózás dieselesítésének gazdaságosságát hazai viszonylatban leghelyesebb a folyami vontatás területén vizsgálni, mivel itt szén-, fűtő-

* Ma már világszerte alig építenek széntüzeléses hajókat. Például 1952-ben 1074 nagyobb hajót bocsátottak vízre az egész világon, 4,4 millió tonna űrtartalommal. Ebből összesen 41 hajó (54 000 t) volt széntüzelésű, ami az összes hajótérnek alig 1 százaléka. (A szén, a kőolaj és az atomerő szerepe az elkövetkező évek energiagazdaságában. Magyar Kereskedelmi Kamara összeállítása. 1959.)

olaj- és Diesel-üzem egyaránt előfordul. A folyami vontatás fajlagos tüzelőanyag-fogyasztása széntüzelésnél (4500 kalóriás szénből) 30 t/ezer kilát,* fűtőolaj-tüzelésnél 10 t/ezer kilát, Diesel-vontatás esetén 3,4 t/ezer kilát.

Az 1000 kilátra jutó tűzelőanyag-felhasználás mutatói

Megnevezés	Import, belföldi szállítás és feldolgozás fajlagos költsége (Ft)	1000 kilátra jutó	
		fogyasztás (t)	költség (Ft)
		a hajózásban	
Szén (4500 kal)	560*	30,0	16 800
Fűtőolaj	890**	10,0	8 900
Gázolaj	890**	3,4	3 026

* A vasúti gőzüzemű mozdonyok szénfogyasztásához hasonlóan.

** A fűtőolaj és a gázolaj árát a 796. lapon előadottak szerint azonosnak vettük.

A folyékony tüzelőanyagok felhasználása tehát a hajózásnál is nagyarányú megtakarítással jár. Mégpedig a gőzüzemű hajóknál, ha szén helyett fűtőolajat használnak 47, Diesel-motoros hajóknál pedig 82 százaléka megtakarítható azoknak az üzemanyag-költségeknek, amelyek széntüzelés esetén terhelnék a népgazdaságot.

További előnye az olajtüzelésnek, hogy így megnő a hajók akciórádiusza (az a távolság, amelyet újabb üzemanyag-felvételezés nélkül meg tudnak tenni).

Az olajüzemű hajóknak tapasztalat szerint a szállítási teljesítményei is nagyobbak, mint a szénüzeműeké. (Mira János előadása az Energiagazdálkodási Tudományos Egyesület 1959. február 5—6-i ankétján.)

Építőanyagipar

Az építőanyagipar legfontosabb nyersanyagai (a mészkő, a márga, az agyag stb.) hazánkban rendelkezésre állanak. De az építőanyagok termeléséhez nyersanyagokon kívül jelentős mennyiségű tüzelőanyag is szükséges. *Ezért — anyagellátási szempontból — az építőanyag-gyártás fokozása főleg tüzelőanyagprobléma.*

A cementgyártás általában korszerűnek tekinthető széntüzelés esetén is, mert a porszén tüzelésű forgó kemencékben kedvező hatásfok érhető el. A téglagyárak hőhasznosítása az egyes üzemek technológiai színvonalának megfelelően változó.

* „Kilát" = a hajózásban alkalmazott mértékegység a folyami vontatási teljesítmények mérésére. Míg a szárazföldi szállítási teljesítmények mérésére jól alkalmazható a „tonnakilométer" (a szállított tonnák és a megtett út szorzata), addig a folyami hajózásban a teljesítmény nem mérhető tonnakilométerben. A vontatási teljesítmény tényleges nagysága ugyanis függ a sodrási viszonyoktól is. Ezért külön számításba veszik a folyamszakaszonként kidolgozott úgynevezett „vonal-együtthatókat" is. A tonnakilométerekben kifejezett teljesítmény, szorozva a kérdéses útszakasz vonal-együtthatójával, ez a „kilát". 1000 kilát az a teljesítmény, amelyet a hajó a Duna középső szakaszán felfelé menetben, 1000 tonnakilométert vontatva végez. Ezen az útszakaszon felfelé menetben tehát a vonalegyüttható 1. Ugyanott lefelé menetben a vonalegyüttható: 0,56. A felső Dunán van olyan szakasz is, ahol a vonalegyüttható 3,6.

Mérlegelni kell azonban, hogy a cementgyártáshoz kifejezetten jó minőségű szén szükséges, amely csak korlátozott mennyiségben áll rendelkezésre. Figyelemre méltó tény az is, hogy az olaj például a téglagyártásban a szénnél kedvezőbb hatásfokkal tüzelhető el. Angliai vizsgálatok szerint a téglaégető kemencékben 1 t olaj 1,8 t szenet pótol (az ottani jó minőségű szenekből). (A szén, a kőolaj és az atomerő szerepe az elkövetkező évek energiagazdaságában. Magyar Kereskedelmi Kamara összeállítása. 1959.)

Így ma már az építőanyag-gyártás területén is tért hódít az olajtüzelés, ami nemcsak gazdaságos, de anyagellátási szempontból is alátámasztja az építőanyag-gyártás nagyarányú fejlesztését.

Lakosság fogyasztása

A belkereskedelem 1950-ben az összes hazai szénfelhasználás 13,4 százalékát, 1955-ben pedig 15,8 százalékát igényelte. (Vadász Zoltán i. m.)

A lakosság fűtési célra eddig túlnyomórészt szenet, fát és kokszot használt fel. 1958-ban azonban — a külföldi példáknak megfelelően — nálunk is megkezdődött az olajtüzelésű kályhák gyártása, amit a lakosság nagy örömmel fogadott. (Az olaj és a földgáz háztartási felhasználása az Egyesült Államokban a legnagyobb arányú. 1957 végén az összes lakások mintegy 62 százalékát, 17,9 millió lakást fűtöttek földgázzal és arra számítanak, hogy a földgázzal fűtött lakások száma 1970-ben 43,7 millióra, az összes lakások 85 százalékára fog nőni. A szén, a kőolaj stb. Magyar Kereskedelmi Kamara összeállítása. 1959.) Az újabb földgáz-lelőhelyek feltárása eredményeként terveink szerint nálunk is megkezdődik a lakosság földgáz-ellátásának nagyarányú fejlesztése. (Eddig a városi gáz termelésének körülbelül 90 százaléka Budapestre jutott; vidéken viszonylag kevesen jutottak gázhoz.)

A lakásfűtés ilyen irányú fejlesztését egyrészt kényelmi, másrészt gazdaságossági szempontok indokolják.

Az olaj- és a gáztüzelés kényelmi előnyei a hagyományos tüzelőanyagokkal szemben közismertek. Ami a gazdaságosságot illeti, a különféle tüzelőanyagok hatásfokai — háztartási felhasználásban — a következő szintre tehetők (Reminiczky Károly: Tüzeléstechnikai zsebkönyv): olajfűtés 80 százalék, fa-, szén- vagy koksztüzelés 50 százalék,* világítógáz eltüzelése kályhában 80 százalék, gázzal vagy villannyal való főzésnél az ételnek átadott hőmennyiség 80 százalékra tehető, a többi 20 százalék pedig a konyhát melegíti.

Mivel a főzésnél nemcsak az ételek melegítése, hanem a konyha fűtése is hasznos teljesítménynek tekinthető, azért a gáz- és a villanytüzelés hatásfokát 100 százaléknak tekintjük. E hatásfokok természetesen csak becslésen alapuló átlagok, mivel — nyilvánvalóan — nincs lehetőség minden egyes fogyasztónál külön-külön lemérni a hatásfokot és ezek összevonásával megállapítani az átlagot.

E hatásfokokat mérlegelve, a lakosság által fogyasztott különféle tüzelőanyagok költségadatai a következők:

* Más becslések szerint a háztartások fűtésére alkalmazott kályhák a legtöbb helyen 25—40 százalék hatásfokkal dolgoznak.

1 millió kalória fűtőanyag			
Megnevezése	Importjának vagy hazai termelésének, belföldi szállításának és feldolgozásának összes költségei Ft-ban	10^6 ténylegesen hasznosított kalóriához szükséges tűzelőanyag	
		mennyisége kgkal	költsége Ft
Szén	105,48	2×10^6	210,96
Fa	107,34	2×10^6	214,68
Villamos energia	716,00	1×10^6	716,00
Olaj	87,33	$1{,}25\times10^6$	109,16
Földgáz	54,29*	1×10^6	54,29

* A helységen belüli elosztás költségei nélkül.

A háztartási olajfűtés tehát körülbelül felényi, a gáztüzelés pedig mindössze negyedannyi megterhelést jelent a népgazdaságnak, mint a széntüzelés.

Bármennyire gazdaságos is az olaj- és a gázfűtés, mégsem lehet arra számítani, hogy a II. ötéves tervben teljes mértékben ki lehessen elégíteni a lakosság ilyen irányú igényét. Az ehhez szükséges nyersolaj- és földgáz-import ugyanis ebben az időszakban még nem látszik lebonyolíthatónak. A fejlődés mindenesetre ezen a területen is megindult; a fejlődés üteme nagyrészt a rendelkezésre bocsátható olaj mennyiségétől függ.

Meggondolandó az is, hogy — ahol a távfűtési hálózatba való bekapcsolás távlatilag sem lehetséges — az import-szenet felhasználó központi fűtésű kazánokat fűtőolaj-tüzelésre állítsuk át, illetve, az újonnan épülő központi fűtésű házakban eleve olajkazánokat állítsunk be. Az ehhez szükséges könnyű fűtőolaj nem olyan nagy mennyiség, hogy biztosítása megoldhatatlan lenne; az elmaradó szénimporttal több deviza takarítható meg, mint amennyi devizát az olajtüzelés felemészt; ezen felül, az olajkazán sokkal könnyebben kezelhető, mint a széntüzelésű, és így az átállás segítene a fűtőprobléma megoldásában is.

Beruházási költségek

Felhasználással kapcsolatos beruházások

Ismeretes, hogy az olaj-, illetőleg a gáztüzelésnél az olyan feladatok, mint a szén rakodása és őrlése, valamint a keletkező salak eltávolítása, teljesen elesnek, ami egyszersmind az e feladatokkal kapcsolatban egyébként szükséges beruházásokat is feleslegessé teszi.

Ez a megtakarítási lehetőség jól érzékelhető azon a különbségen, amely a hazai szén, illetőleg a fűtőolaj felhasználására építhető villamoserőművek beruházási költségei között mutatkozik. Egy 200 MW-os korszerű erőmű 13 százalékkal olcsóbban megépíthető (1959. január 1. előtti árakon számítva) fűtőolaj-bázison, mint hazai szén felhasználása esetén.

Más területeken eltérő ez az arány. De kétségtelen, hogy ilyen megtakarítás — az olaj könnyebb kezelhetősége folytán — általában nemcsak az üzemeltetési, hanem a beruházási költségek tekintetében is ki-

mutatható. Más területeken, például a vasút dieselesítésénél, ahol az olajüzemű berendezés létesítési költségei a magasabbak, a különbözet rövid idő alatt megtérül az üzemeltetés során mutatkozó megtakarításból. (Harmati Sándor: A dieselesítés közgazdasági jelentősége a vasúti vontatásban. Közgazdasági Szemle. 1956. 2. sz.)

Szállítással kapcsolatos beruházások

Az eddigiekből megállapítható, hogy az egymással való helyettesítés szempontjából a szén, a nyersolaj és a fűtőolaj, valamint a földgáz összehasonlító vizsgálatának van a legnagyobb jelentősége. Ezért a szállítással kapcsolatos beruházások szempontjából is ezeknek az energiahordozóknak a vizsgálata a legfontosabb.

Az összehasonlítást úgy végezzük, hogy a különböző energiahordozók mindegyikénél 1 millió t nyersolaj fűtőértékének megfelelő mennyiség szállításához szükséges beruházásokat vizsgáljuk, s feltételezzük, hogy a szenet vasúton, az olajat és a földgázt pedig csővezetéken szállítjuk.

Mivel számításainkban a pótlólagos (a mostani szintet meghaladó) szükséglet fedezeti alternatíváit vizsgáljuk, abból indulunk ki, hogy a *meglevő* szállítási kapacitások már ma is teljes egészében ki vannak használva. Szénfelhasználás esetén — a kalóriatartalmak és a felhasználási hatásfokok közötti különbségek folytán — körülbelül 2 millió tonna importszén vagy körülbelül 3 millió tonna hazai szén eltüzelésével (és szállításával) juthatunk annyi hasznosított kalóriához, amennyit egy millió tonna fűtőolaj eltüzelésével kaphatunk.

A szénimport esetleg megoldható úgy, hogy a szállítás a külföldi eladó vagonjában történik. A magyar területen való szállításhoz azonban mozdonyt ebben az esetben nekünk kell adnunk. Ezért a továbbiakban a vagonok beszerzési költségeit figyelmen kívül hagyjuk és csak a szénszállításhoz szükséges mozdonyok beszerzési költségeit számítjuk fel.

2 millió tonna import-szén 20 tonnás vagonokban 100 000 kocsirakományt tesz ki. Az IZK-típusú vagonok önsúlya 12 tonna, egy-egy megrakott vagon súlya tehát 32 tonna. Két BOBO-típusú mozdony átlagosan 1200 tonnás szerelvényt képes továbbítani, ami a vagononkénti 32 tonnás elegysúly mellett kereken 38 vagonnak felel meg.

Az ilyen szerelvények rendszeres belföldi továbbításával foglalkozó mozdonyok fordulóját 5 napnak véve, és az időalap 10 százalékát, azaz 36 napot a javításokra leszámítva, két-két BOBO-típusú mozdony évenként kereken 66 fordulót képes megtenni. Ez két-két mozdonyonként $66 \times 38 = 2508$ kocsirakomány továbbítását jelenti. Évi 100 000 kocsirakomány továbbításához tehát kereken $40 \times 2 = 80$ db BOBO-típusú mozdony szükséges. A BOBO-mozdony darabja 3,1 millió Ft-ba, *80 mozdony tehát 248 millió Ft-ba kerül* (régi áron). Belföldi szén szállításánál ezenfelül még vagonbeszerzési költségekkel is számolni kell.

Évi 1 millió tonna *olaj* szállításához 8" átmérőjű csővezeték szükséges. Ennek építési költsége — a szükséges nyomóállomásokkal is számolva — km-enként mintegy 400 000 Ft (ugyancsak régi áron). 100 km hosszúságú ilyen csővezeték építése tehát *40 millió Ft-ba kerül.*

Földgáz szállítása esetén a helyzet a következő: Egy millió t nyersolajnak — fűtőértékben — 1,2 milliárd m^3 8800 kalóriás földgáz felel meg. Ilyen mennyiségű földgáz szállításához 16″ ∅ távvezeték építése szükséges. E csővezeték építési költsége — régi áron — km-enként 1 020 000 Ft, 100 km hosszúságú ilyen csővezeték építése tehát *102 millió Ft-ba* kerül.

A fentieket összefoglalva: 1 millió tonna nyersolajjal azonos fűtőértékű importból származó fűtőanyag 100 km távolságra való szállításához energiahordozónként a következő összegű beruházás szükséges: szén 248 millió Ft, olaj 40 millió Ft, földgáz 102 millió Ft.

Az olaj szállítása tehát csak 16 százalékát, a földgáz szállítása pedig csak 41 százalékát igényli annak a beruházási összegnek, amelyet egyedül a szén szállításához szükséges mozdonypark beszerzése megkíván. Ez a számítás a fűtőanyagszállítás beruházási igényeiről, természetesen nagyon leegyszerűsített. Például nem számoltunk a rakodó, fogadó és lefejtő berendezések beruházási igényével; feltételeztük, hogy vasúti szállítás esetén a vagonparkot a külföldi partner rendelkezésre bocsátja, s hogy a megnövekedett vasúti forgalom a meglevő vonalakon további befektetés nélkül is lebonyolítható stb. Ilyen egyszerűsítő feltételezéssel valamennyi variánsnál éltünk, ezért a számítás csak megközelítően tükrözi a tényleges helyzetet. Bizonyos kezdeti következtetések azonban így is levonhatók.

Termeléssel kapcsolatos beruházások

A szén- és az olajfelhasználás arányának távlati megváltoztatása mellett szól a termeléssel kapcsolatos beruházási költségek összehasonlítása is.

A belföldi széntermelés fenntartásához és fokozásához igen nagy hazai beruházások szükségesek.

A nyersolaj-importtal kapcsolatban a finomító kapacitás bővítése jelent olyan költséget, amely szembeállítható a szénbányászat beruházási szükségleteivel.

Az elvégzett számítások azt mutatják, hogy *az olajfinomító kapacitás évi 1 millió tonnás bővítése kevesebb, mint egytizedébe kerül annak a beruházási költségnek, amely azonos kalória tartalmú hazai szén kitermeléséhez a szénbányászatban szükséges.*

Földgáz-import esetén még ilyen összegű beruházási szükséglet sem merül fel a termeléssel, illetve a feldolgozással kapcsolatban (feltéve, hogy földgáz használatára rendezkedtünk be; ha ugyanis a földgázt városi gázhoz akarjuk keverni, akkor gázbontó berendezést kell építeni).

Az energiaszerkezet javításának lehetséges gazdasági kihatásai

A következőkben példaszerűen megpróbálom érzékeltetni, milyen mértékű megtakarítási lehetőségeket rejt magában az energiagazdálkodás területén a gazdaságossági szempontok érvényesítése.

Lévai András „Magyarország távlati energiaproblémái" c. cikkében (Közgazdasági Szemle. 1958. 8—9. és 10. sz.) az 1970. évben szükséges szénimportot 7,17 millió tonnára, a nyersolajimportot 1,94 millió ton-

nára, a kohókoksz-importot 1,24 millió tonnára, a villamosenergia-importot pedig 1,55 milliárd kWó-ra becsüli. (Ezek a becslések természetesen jelentősen eltérhetnek a 10 év múlva bekövetkező valóságtól. De *nagyságrendi* számítások alapjául jól alkalmazhatók.) A fenti importtételeknél elsősorban a szén és a nyersolaj helyettesíthető egymással.

Az energiahordozó-import ilyen arányai mellett a beszerzés és a szállítás költségei a következők:

Megnevezés	Beszerzési költségek (Ft/t)	Hazai szállítási költségek (Ft/t)	Együttes költség: Egységre Ft/t	Együttes költség: Összesen millió Ft	Szállítással kapcsolatos beruházások millió Ft
Importált szén.....	544	36,20	580,20	4160	889
Importált nyersolaj	790	22,06	812,06	1575	78
		Összesen:		5735	967

A Lévai-féle becslés szerinti energiahordozó-import tehát (villamosenergia- és kohókoksz-import nélkül) évi *5,73 milliárd Ft-ot* emészt fel, a belföldi szállítások lebonyolításához szükséges beruházások összege pedig (1959. I. 1. előtti árakon számolva) *967 millió forint.*

Vizsgáljuk meg, nem lehetne-e úgy módosítani az import összetételét, hogy az kisebb megterhelést jelentsen a népgazdaságnak?

Az említett cikk szerint az importálandó szénből (kikerekített számokban) a vasúti gőzvontatásra 2,22 millió tonna, a hajózásra 0,01 millió tonna, a háztartásokra 3,67 millió tonna, a gázgyárakra pedig 1,27 millió tonna jut.

Amint azt e cikk korábbi részében már kimutattuk, e területek mindegyikén *sokkal előnyösebb szén helyett olajat vagy földgázt felhasználni.*

Ha a szénimportot teljes egészében több nyersolaj és földgáz importjával pótolnánk, akkor a felhasználási hatásfokok és a kalóriatartalom figyelembevételével az import a következőképpen alakulna: a vasútnál 2,22 millió t szén helyett 0,37 millió t olaj, a háztartásokban 3,67 millió t szén helyett 0,60 millió t olaj és 0,72 milliárd m^3 földgáz, a gázgyárakban 1,27 millió t szén helyett 0,98 milliárd m^3 földgáz. Az eredetileg 1970-re becsült 7,16 millió t szénimportot 0,97 millió t nyersolajjal és 1,70 milliárd m^3 földgázzal pótolni lehetne.

Ez esetben a beszerzéssel és a belföldi szállítással kapcsolatos beruházási költségek a következők volnának:

Megnevezés	Összes behozatal	Egy tonnára, illetve 1000 m^3-re jutó beszerzési és belföldi szállítási költség Ft	A teljes importért kifizetendő millió Ft	Beruházás és belföldi szállítási költség millió Ft
Nyersolaj	2,91 millió t	790+22,06=812,06	2363	116
Földgáz	1,7 milliárd m^3	425+52,80=477,80	810	145
		Összesen:	3173	261

Az eredeti fűtőanyagbehozatali struktúra olyan megváltoztatásával tehát, hogy *nyersolaj- és földgáz-importtal* helyettesítjük a teljes szénbehozatalt, folyamatos költségekben évi 5735 — 3173 = *2562 millió Ft-ot*, a szállítási kapacitás fejlesztésével kapcsolatos beruházási költségekben pedig (1959. I. 1. előtti árakon számolva) 967 — 261 = *706 millió Ft-ot* takaríthatnánk meg.

Az energiafogyasztási szerkezet nagyarányú átalakítása természetesen feltételezi a fogyasztó berendezések megfelelő átállítását olaj-, illetve gáztüzelésre, s ez jelentős beruházási kapacitás- stb. problémákat vet fel, ezért a gazdaságosabb fűtőanyagok használatára való áttérés magától értetődően csak fokozatosan hajtható végre.

Ami a beruházásokat illeti, külön kell választani az újonnan létesítendő és a már meglevő (széntüzelésű) energetikai berendezések problémáját. Az eddigiekből kézenfekvő, hogy új létesítéseknél — ha importált szénnel, illetve olajjal vagy gázzal való tüzelés között kell választanunk — az esetek túlnyomó többségében az utóbbi megoldás a gazdaságos. A meglevő széntüzelésű berendezések átalakítása olyan korszerűsítési feladat, amelynek ütemét és méreteit nagyrészt gazdaságossági szempontok alapján célszerű megválasztani. Ezenfelül, amint azt más vonatkozásban már említettük, az olajtermékek fogyasztásának jelentős növelése feltételezi a finomító kapacitás bővítését. Az ezzel járó beruházási terheket a hazai széntermelés beruházási igényeivel már egybevetettük, s kimutattuk, hogy az olajvariáns beruházásigényesség szempontjából jóval előnyösebb. Az *import-szénnel* való összehasonlítás során azt kell mérlegelni, hogyan aránylik a finomító kapacitás bővítéséhez szükséges beruházás az egyéb (például szállítással kapcsolatos) beruházásoknál elérhető beruházási megtakarításhoz, továbbá a folyamatos üzemeltetés során realizálható költségmegtakarításhoz. Tipikus korszerűsítési beruházási problémáról van tehát szó, amelyet az erre kidolgozott gazdaságosságvizsgálati módszerrel kell elbírálni.

Szükséges még kitérni egy — az olajtermék-felhasználás kiterjesztése kapcsán felmerülő — további kérdésre, amelyet a széles nyilvánosság előtt legutóbb Tarján Róbert tanulmánya vetett fel. (Népgazdaságunk tüzelőanyaghelyzetének távlatai. Közgazdasági Szemle. 1959. 6. sz.) Tarján főként a szénfelhasználás további fejlesztésével látja fedezhetőnek népgazdaságunk távlati energiaszükségletét. Szerinte az olajfelhasználás széleskörű bővítését gátolja, hogy az olaj feldolgozásakor keletkező egyes lepárlási termékek (elsősorban a benzin) nehezen értékesíthetők. A rendelkezésünkre álló (import- vagy hazai) nyersolaj összetétele ugyanis lényegében meghatározza a belőle nyerhető benzin, petróleum, gázolaj, pakura stb. mennyiségét, a különféle olajtermékekben mutatkozó szükséglet pedig nem arányos a lepárlási arányokkal. Ha tehát fokozzuk a gázolaj felhasználását, akkor ez több nyersolaj feldolgozását igényli, ami viszont jelentős benzinfelesleget okozna.

A probléma megoldása a különféle olajlepárlási termékek termelési és értékesítési arányainak összhangbahozatalát teszi szükségessé. Ez — véleményem szerint — két fő úton érhető el: 1. ha — adottnak és változtathatatlannak tekintve a jelenlegi termelési és értékesítési arányokat — a viszonylag alacsony benzinfogyasztáshoz idomítjuk a többi olajtermék felhasználását is; 2. törekszünk a gazdaságos helyettesítési

lehetőségek minél nagyobb arányú kihasználására, az így mutatkozó szükségletnek megfelelően növeljük — a reális beszerzési, beruházási stb. lehetőségeken belül — az olajfeldolgozást, s ezzel párhuzamosan tervszerű munkával megoldjuk a termelési és az értékesítési arányok közti különbségből adódó problémákat. Tarján cikkében az első megoldás mellett száll síkra, szerintem az utóbbi felel meg jobban a gazdaságossági és korszerűsítési követelményeknek. A különféle olajtermékek termelési és értékesítési arányainak összhangbahozatalára vannak lehetőségek, mégpedig nemcsak az olajtermék-fogyasztás lefékezett növekedési üteme esetén. Tervszerű energiagazdálkodással elérhető, hogy a folyékony tüzelőanyagok felhasználására építendő berendezések megfelelő arányban oszoljanak meg a benzin-, petróleum-, gázolaj-, pakura-üzem szempontjából is.

Tervszerű energiagazdálkodáson természetesen nem azt értem, hogy erővel megakadályozzuk a kevésbé gazdaságos széntüzelés korszerűsítését és az olajtermékek felhasználására való áttérést, hanem azt, hogy ahol gazdaságossági szempontból egyaránt ésszerű választási lehetőség kínálkozik benzin és gázolaj, esetleg petróleum tüzelése között, ott elsősorban nem a gázolaj, hanem a benzin stb. felhasználására építtetjük a berendezéseket. Ilyen lehetőség bőven van. A benzinüzemű gépjárművek száma hazánkban évről évre nő. Külföldön egyes helyeken a gépkocsikat 5 t teherbírásig benzinmotorral építik. A kisebb mezőgazdasági gépek szintén jól működtethetők benzin- vagy petróleum-üzemű motorral. A nehéz benzinpárlat értékesítésére jó lehetőséget kínál a hazai petrokémia fejlesztése is. (Vö. Balassa János—Szerb Ferenc: A petrokémia szerepe a vegyipar fejlesztésében. Közgazdasági Szemle. 1960. 3. sz.) Mérlegelni kell a benzinexport lehetőségét is (az ilyen problémák jelentős részét ma éppen az export segítségével oldjuk meg).

A különféle folyékony tüzelőanyagok egymásközti helyettesítésére tehát van lehetőség, s így módunkban van, hogy a felhasználó berendezések összetételének alakításával is közelebb jussunk a rendelkezésünkre álló olajtermékek összetétele és a fogyasztás közti összhanghoz, s egyúttal realizálhassuk a fűtőanyag-fogyasztási szerkezet korszerűsítésével elérhető évi több milliárd forintnyi megtakarítást.

Dr. Kulcsár Kálmán:

A jogszociológia problémái

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1960. 276. l. 33,— Ft.

A munka a mai burzsoá jogelmélet egyik legelterjedtebb és legnagyobb hatású irányát, a jogszociológiát bírálja. A bírálat kapcsán olyan kérdések vetődnek fel, amelyek a marxista jogelmélet, de a jog gyakorlati munkásai számára is lényeges problémát jelentenek. A szerző a jelentősebb, ma is égető kérdésekkel külön fejezetekben foglalkozik (például a jogfogalom kérdésével, a bírói ítélkezés folyamatával stb.).

A munka — jellegénél és tartalmánál fogva — nemcsak a jog elméleti és gyakorlati munkásainak érdeklődésére tarthat számot, hanem hasznos a filozófia, a néprajz, sőt egyes részeiben a közgazdaságtan művelőinek is.

DÁNIEL TAMÁS:

Az amortizáció szerepe az állóeszköz-állomány bővítésében

Közismert, hogy az amortizáció a beruházási és a felújítási hányadból tevődik össze. Az előbbi az elhasználódott állóeszközök pótlásának, az utóbbi a felújításnak pénzügyi fedezete. Jelenlegi gazdálkodási rendszerünkben a felújítási hányaddal a vállalatok rendelkeznek, a beruházási hányadot viszont központi számlára fizetik be és az elhasználódott állóeszközök pótlása is központi rendelkezések alapján történik.

Ebben a cikkben azt a kérdést vizsgáljuk, hogy az amortizáció milyen feltételek mellett és milyen mértékben lehet forrása az állóeszközállomány bővítésének. Témánk szempontjából az amortizáció felújítási hányada figyelmen kívül hagyható. Megfelelő felújítási kulcsok és az ezekkel összhangban álló felújítási tevékenység esetén ugyanis a felújítási költség ugyanolyan mértékben növeli az állóalapok nettó értékét, mint amennyivel a felújítási hányad csökkenti, vagyis teljes kiegyenlítődés következik be. Az állóeszköz-pótlás folyamatában tehát csak a beruházási hányad játszik szerepet, ezt tekintjük a továbbiakban szűkebb értelemben vett amortizációnak.

A vállalati önállóságnak az elmúlt években megvalósított bővítésével párhuzamosan több oldalról felvetették, hogy az önálló elszámolás fejlesztésének további eleme lehetne, ha a szűk értelemben vett amortizációt (beruházási hányadot) visszatarthatnák a vállalatok és elhasználódott állóeszközeik pótlása is vállalati hatáskörbe kerülhetne. Ezzel kapcsolatban utalni szoktak arra, hogy a központi vezetés sohasem képes olyan részletességgel foglalkozni a vállalati feladatokkal, amely módot nyújtana minden egyes elhasználódott állóeszközt illetően az azonnali pótlásra. Amíg tehát teljességgel indokoltnak látszik, hogy a nagyobb jelentőségű beruházásokkal a központi szervek foglalkozzanak, az egyes állóeszközök pótlása esetén, amikor az egyszerű újratermelés feltételeit kívánjuk biztosítani, célszerűbb volna a vállalati hatáskört az amortizáció felhasználására kiterjeszteni.

Az ellentétes álláspont képviselői viszont arra szoktak hivatkozni, hogy az amortizáció, illetőleg az abból megvalósítandó pótlás az esetek túlnyomó részében összeolvad az állóeszköz-állomány bővítésével, következésképpen akkor járunk el helyesen, ha a kétféle beruházás pénzügyi forrásait is közösen kezeljük.

Kétségtelen, hogy mindkét, a fentiekben csak vázlatosan ismertetett álláspontnak megvan a pozitív oldala, illetve bírálható része és a megfelelően kialakított iparvezetés feladata, hogy a népgazdaságilag optimá-

lis megoldást meghatározza. E célt szolgálja, ha tisztázzuk magának az amortizációnak szerepét az állóeszköz-állomány pótlásánál, illetve bővítésénél.*

Alábbi fejtegetésünk során abból a feltételezésből indulunk ki, hogy *a)* az amortizációból (beruházási hányadból) rendelkezésre álló eszközök egyaránt szolgálnak pótlásra és bővítésre, valamint, hogy *b)* a pótlási ciklus befejeztével késedelem nélkül gondoskodunk az elhasználódott állóeszközök pótlásáról (amelyek változatlan nominálértékkel azonos termelési színvonalat biztosítanak).

A felhalmozási és az amortizációs alapból fedezett állóalap-növekedés

Elöljáróban vizsgáljunk meg egy absztrakt példát. Tegyük fel, hogy egy gazdasági egységben az első évben két azonos értékű állóeszközt ruháztunk be, amelyek közül az egyik 4 év alatt, a másik 2 év alatt írandó le és pótlandó. Ha a következő évek során további egy-egy állóeszközt ruházunk be azonos értékben, úgy az alábbi táblázatban foglalt eredményhez jutunk: 1. sz. táblázat.

Az év vége	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	Beruházási		Felhalmozásból fedezett beruházási költség
	állóeszköz							hányad	szükséglet	
0.	*100*	*100*						—	200	200
1.	25	50	*100*					75	100	25
2.	25	**100**	25	*100*				100	200	100
3.	25	50	25	50	*100*			150	100	—50
4.	**100**	**100**	25	**100**	25	*100*		175	400	225
5.	25	50	**100**	50	25	50	*100*	225	200	—25
								725	1 200	475

(Megjegyzés: a dőlt számok jelentik az új állóeszközök beállítását. – A pótlási ciklusok utolsó évében nem az utolsó évi leírás, hanem az ennek – és a korábbi évek amortizációjának – felhasználásával beállított új állóeszköz szerepel (vastag betűs számok). Ez egyben azt a rejtett feltételezést is magában foglalja, hogy az elhasználódott állóeszközt a pótlási ciklus utolsó évének végén nemcsak teljesen leírjuk, hanem ugyanakkor új állóeszközre ki is cseréljük. Az új állóeszközt tehát a következő év elején üzembehelyezettnek tekintjük, és így eltekintünk attól, hogy a pótlás, a gépcsere gyakorlatilag nem egy adott pillanatban, hanem egy adott *időszakban* [függetlenül annak hosszától] történik és a leírást azonnal megkezdjük.)

A fenti séma összeállításakor két egyszerűsítő feltevéssel éltünk: a) *az állóalapok évi növekménye állandó* (100), a beruházási gyakorlatban viszont az állóalapok évi növekménye évről évre nagyobb, *b)* A teljes állóeszköz-állomány új beruházások eredményeként jön létre, tehát figyelmen kívül hagyjuk a népgazdaság már meglevő állóeszköz-állományát. E két egyszerűsítő feltevést természetesen a későbbiek során kiiktatjuk a vizsgálatból.

A táblázatból azt látjuk, hogy az 5. év végére beruháztunk 7 új állóeszközt, emellett 5 elhasználódott állóeszközt pótoltunk, összesen 1200 értékben és a felhalmozásból fedezett beruházási költség mind-

* A továbbiakban egyelőre eltekintünk attól, hogy a felújítási tevékenységnek is lehet bizonyos pótlás jellegű feladata, valamint hogy a pótlás a termelékenység emelkedés, műszaki fejlesztés stb. következtében rendszerint lehetőséget nyújt az eddiginél termelékenyebb, nagyobb kapacitású stb. berendezések beszerzésére. Gondolatmenetünk ezúttal arra épül, hogy az amortizációból pontosan ugyanolyan állóeszközt szerzünk be pótlásként, mint amilyen a kicserélt állóeszköz volt.

össze 475 egység volt. Az amortizáció tehát nemcsak a pótlási szükségletet fedezte, hanem az állóalapnövekedés nagy részét is, és e mellett még az utolsó évben 25 értékű amortizáció felhasználatlanul maradt.

Milyen következtetések vonhatók le az elmondottakból?

Abból a körülményből kifolyólag, hogy az amortizációt (beruházási hányadot) együttesen kezelték a felhalmozásból biztosított eszközökkel, az állóeszköz-bővítéshez lényegesen kevesebb külső forrásból származó pénzeszközre volt szükség, mintha az amortizáció ez irányú felhasználását megakadályoztuk volna. Hangsúlyozni szükséges, hogy mindez amellett következett be, hogy a leírás megtörténtekor a pótlásokat minden esetben nyomban végrehajtottuk. „Az előlegezett tőke *értékmegtérülése* tehát időbelileg elválik e tőke valóságos újratermelésétől, vagyis alkotórészeinek reális megtérülésétől."* Ez az értékmegtérülés „meddő tőke" lenne mindaddig, amíg a valóságos újratermelés be nem következik. Ha *időközben* felhasználjuk, újabb beruházásra fordítjuk, úgy az eredeti rendeltetésnek megfelelő felhasználás időpontjáig már további beruházás forrásává vált, ez utóbbinál további amortizáció termelődik, s így mindez azt eredményezi, hogy végül is kevesebb pénzeszközökből tudjuk a pótlást és bővítést megvalósítani, mintha az egyes állóeszközök amortizációját és beruházását elkülönítve kezeltük volna. Erre vonatkozik Marx megállapítása: „Az álló tőkeértéknek ez az ily módon pénzzé változtatott része arra szolgálhat, hogy bővítsék az üzemet, vagy tökéletesítsék a gépeket, s ezáltal fokozzák hatékonyságukat. Rövidebb vagy hosszabb szakaszokban tehát újratermelés megy végbe, mégpedig — a társadalom szempontjából tekintve — bővített újratermelés. . . . Ez a bővített újratermelés nem felhalmozásból — értéktöbbletnek tőkévé való átváltoztatásából — ered, hanem az állótőke testéről pénzformában levált értéknek új, és vagy pótlólagos, vagy legalábbis hatékonyabb azonos fajtájú állótőkévé való visszaváltoztatásából."**

Az alábbiakban kísérletet teszünk olyan számítási módszerek kialakítására, amelyek segítségével megállapítható, hogy a teljes (pótlási és új) beruházási szükséglet milyen hányadát kell fedezni a felhalmozási alapból. E célból olyan sémából indulunk ki, ahol az állóalapok évi növekménye állandó (100). Adataink a következőket mutatják:

2. sz. táblázat.

Az év vége	állóeszköz 1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	Beruházási hányad	Beruházási szükséglet	Felhalmozásból fedezett beruházási költség
0	*100*											—	100	100
1.	25	*100*										25	100	75
2.	25	25	*100*									50	100	50
3.	25	25	25	*100*								75	100	25
4.	**100**	25	25	25	*100*							100	200	100
5.	25	**100**	25	25	25	*100*						125	200	75
6.	25	25	**100**	25	25	25	*100*					150	200	50
7.	25	25	25	**100**	25	25	25	*100*				175	200	25
8.	**100**	25	25	25	**100**	25	25	25	*100*			200	300	100
9.	25	**100**	25	25	25	**100**	25	25	25	*100*		225	300	75
10.	25	25	**100**	25	25	25	**100**	25	25	25	*100*	250	300	50

* Marx: A tőke. II. kötet. 186. l. Szikra. 1953.
** I. m. 174. l.

A sémában a pótlási ciklust négy évben határoztuk meg. Amint a sémából látható mind a beruházási hányad, mind a beruházási szükséglet oszlopának adatai bizonyos szabályszerűséget mutatnak.

A beruházási hányad oszlopadatai az idő függvényében a pótlási ciklustól függetlenül is számtani sorozat módjára növekednek, a beruházási szükséglet oszlopadatai pedig pótlási ciklusonként (négy évenként) mutatják ugyanezt a szabályszerűséget. Mivel a felhalmozásból fedezett beruházási költség oszlopadatait a beruházási szükséglet és a beruházási hányad különbözeteként kapjuk meg, így ezek az adatok az idő függvényében bizonyos ütemességet mutatnak. A fenti feltételek mellett egy pótlási ciklusban — függetlenül attól, hogy a pótlási ciklust melyik évvel kezdjük — a felhalmozásból fedezett beruházási költségek és az állóalap-növekedés hányadosa állandó. A továbbiakban ezt a hányadost a *felhalmozásból fedezett állóalap-növekedés arányszámának* nevezzük.

Tekintsük például a 4—7-ig terjedő időszakot egy pótlási ciklusnak. Ebben a pótlási ciklusban négy pótlás mellett négy új állóeszközt helyezünk üzembe, és ehhez 250 egységnyi felhalmozást veszünk igénybe. A felhalmozásból fedezett állóalap-növekedés arányszámát tehát a következő lesz:

$$\frac{250}{400} \cdot 100 = 62{,}5 \text{ százalék.}$$

Ugyancsak egy pótlási ciklusnak tekinthetjük például a 3—6-ig terjedő időszakot és ebben az esetben is az előbbi eredményt kapjuk. *A felhalmozásból fedezett állóalap-növekedés arányszáma tehát állandó.* Ez már önmagában figyelemre méltó tény, mert azt jelenti, hogy amennyiben ismerjük az amortizáció átlagkulcsát és az annak megfelelő pótlási ciklusokkal számolunk, úgy kiszámítható *az amortizációból fedezett állóalap-növekedés aránya* és abszolút nagysága is, amely a felhalmozási alap megtakarításaként értelmezhető.

Ha a pótlási ciklus n évig tart és az évenkénti beruházás értéke *1* — az előbbi számszerű példa analógiájára — egy pótlási ciklusra vonatkozóan felírható a következő levezetés:

3. sz. táblázat.

Az év vége	1.	2.	3.	.	.	.	(n—1).	n.	Beruházási		Felhalmozásból fedezett beruházási költség
	állóeszköz								hányad	szükséglet	
0	1								—	1	$1 = \frac{n}{n}$
1.	$\frac{1}{n}$	1							$\frac{1}{n}$	1	$1 - \frac{1}{n} = \frac{n-1}{n}$
2.	$\frac{1}{n}$	$\frac{1}{n}$	1						$\frac{2}{n}$	1	$1 - \frac{2}{n} = \frac{n-2}{n}$
.	.	.	.	.					.	.	.
.	.	.	.	.	.	.			.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.		.	.	.
(n–2).	$\frac{1}{n}$	$\frac{1}{n}$	.	.	.	.	$\frac{1}{n}$	1	$\frac{n-2}{n}$	1	$\frac{2}{n} = \frac{2}{n}$
(n–1).	$\frac{1}{n}$	$\frac{1}{n}$	.	.	.	.	$\frac{1}{n}$	$\frac{1}{n}$ 1	$\frac{n-1}{n}$	1	$\frac{1}{n} = \frac{1}{n}$

Amint a táblázatból látható, a felhalmozásból fedezett beruházási költségek együttes összege $\frac{1}{n}+\frac{2}{n}+\ldots+\frac{n-1}{n}+\frac{n}{n}$, az új beruházási szükséglet nagysága pedig $1 \cdot n$ (egységnyi új beruházási szükséglet annyi éven keresztül merül fel, ahány év a pótlási ciklus) a kettő hányadosa, *a felhalmozásból fedezett állóalap-növekedés aránymutatójának képlete* tehát a következő:

$$Y = \frac{\frac{1}{n}+\frac{2}{n}+\ldots\ldots+\frac{n-1}{n}+\frac{n}{n}}{n} =$$

$$= \frac{1+2+\ldots\ldots+(n-1)+n}{n^2} = \frac{\frac{n(1+n)}{2}}{n^2} =$$

$$= \frac{n(1+n)}{2n^2} = \frac{n+1}{2n} = \frac{n}{2n}+\frac{1}{2n} = \frac{1}{2}+\frac{1}{2}\cdot\frac{1}{n}$$

Miután az $\frac{1}{n}$ értéke megfelel az amortizációs kulcsnak, amennyiben elfogadjuk, hogy

$$\frac{1}{n} = X,$$

úgy felírható a következő függvény

$$\mathbf{Y = \frac{1}{2} + \frac{1}{2} X},$$

amely meghatározza, hogy a különböző amortizációs kulcsokhoz (mint független változókhoz), milyen értékű, a felhalmozásból fedezett állóalap-növekedés arányát kifejező, mutatók (mint függő változók) tartoznak.

Számítsunk ki néhány amortizációs kulcshoz (*X*) tartozó aránymutatót (*Y*) és ábrázoljuk azokat grafikusan:

X	0,1	0,2	0,25	0,33	0,5
Y	0,55	0,6	0,625	0,666	0,75

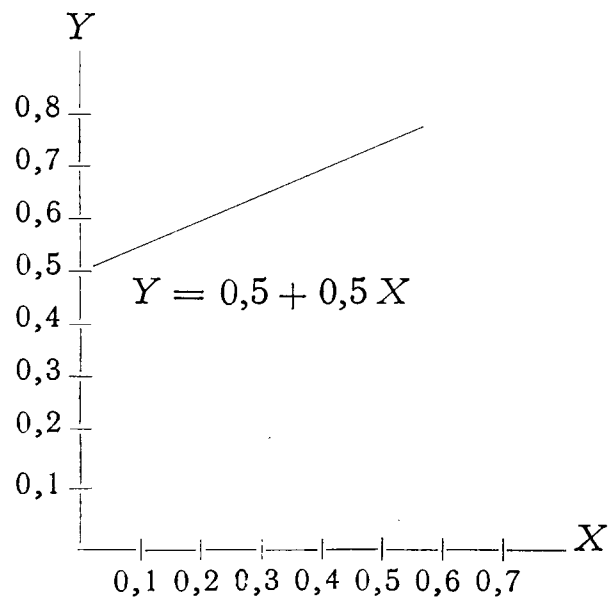

Számításainkból megállapítható, hogy abban az esetben, *ha a pótlást a leírási idő bevégeztével megvalósítjuk és évről évre azonos összegű beruházást hajtunk végre, a pótlás bekövetkeztéig rendelkezésre álló szabad pénzeszközök lehetővé teszik, hogy a bővítő jellegű beruházásokra a teljes értéknél alacsonyabb összeget fordítsunk.* Ez a megállapítás természetesen csak a pótlási ciklus egészére vonatkozik.

Képletünkből egyébként az a további következtetés vonható le, hogy *minél alacsonyabb az amortizációs kulcs, annál kisebb az állóalap-növekedésnek a felhalmozásból fedezett része.* (Miután pedig a gyakorlatban az átlagos amortizációs kulcs 5—10 százalék között mozog, az állóalap-növekedés felhalmozásból fedezett része nem haladhatja meg az állóalap-növekedés 55 százalékát.)

Az eddigiek során, amikor a felhalmozásból fedezett állóalap-növekedés arányszámát számítottuk, azzal a feltételezéssel éltünk, hogy az új beruházások összege évről évre azonos és figyelmen kívül hagytuk a népgazdaságnak már a pótlási ciklus előtt meglevő állóalap-állományát, amelynek az új beruházás csak egy töredéke. A továbbiakban azt vizsgáljuk, *hogyan változik a felhalmozásból fedezett állóalap-növekedés arányszámának, ha az új beruházások évről évre növekednek, és figyelembe vesszük a népgazdaságnak a pótlási ciklus előtt már meglevő állóeszköz-állományát.* Ily módon következtetéseinket közelebb hozzuk a beruházási gyakorlathoz.

A felhalmozásból fedezett állóalap-növekedés arányszámának egyenletes ütemű állóalap-növekedés esetén

A szocialista társadalomban törvényszerű, hogy a népgazdaság a bővített újratermelés biztosítása céljából évről évre nagyobb összeget fordítson felhalmozási-beruházási célokra.

A továbbiakban feltételezzük, hogy az állóalapok növekedési üteme egyenletes.

A 2. számú táblázatunk rendszerében kiszámítottuk, hogy különböző leírási kulcsok mellett az állóalapok eltérő növekedési ütemét feltételezve mekkora lesz az állóalap-növekedésnek a felhalmozási alapból fedezett részaránya.

4. sz. táblázat.

Az év vége	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	Beruházási		Felhalmozásból fedezett beruházási költség
	állóeszköz									hányad	szükséglet	
0	*100*									0	100	100
1.	25	*110*								25	110	85
2.	25	27,5	*121*							52,50	121	68,50
3.	25	27,5	30,25	*133,1*						82,75	133,10	50,35
4.	**100**	27,5	30,25	33,28	*146,41*					116,03	246,41	130,38
5.	25	**110**	30,25	33,28	36,63	*161,05*				152,66	271,05	118,39
6.	25	27,5	**121**	33,28	36,63	40,26	*177,16*			192,92	299,16	105,24
7.	25	27,5	30,25	**133,1**	36,63	40,26	44,29	*194,87*		237,31	327,97	90,76
8.	**100**	27,5	30,25	33,48	**146,41**	40,26	44,29	48,72	*214,3*	285,93	460,77	177,84

Példaszerűen bemutatunk egy táblázatot. Tegyük fel, hogy az állóalapok átlagos növekedési üteme 10 százalék és az amortizációs kulcs 25 százalék. (Megállapításaink természetesen a gyakorlathoz közelebb

álló amortizációs kulcsokkal is igazolhatók lennének, csupán a táblázat méretei növekednének meg indokolatlanul.)

Az utolsó 4 évben a felhalmozásból fedezett beruházási költségek szembeállítva az állóalap-növekedés értékösszegével

$$\frac{118{,}39 + 105{,}24 + 90{,}76 + 177{,}84}{161{,}94 + 177{,}16 + 194{,}87 + 214{,}36} = \frac{489{,}23}{747{,}44} = 0{,}6545 = 65.45\%$$

a felhalmozási alapból fedezett állóalap-növekedés részarányát mutatja egy pótlási ciklusban.

Ha számításainkat az utolsó 8 év adatai alapján végezzük el, adataink a következők:

$$\frac{823{,}46}{1\,257{,}95} = 0{,}6545 = 65{,}45 \text{ százalék.}$$

Számításunk tehát azt mutatja, hogy négyéves megtérülési ciklus esetén, 10 százalékos évenkénti állóalap-növekedést számításba véve, az állóalap-növekedés 65,45 százalékát a felhalmozási alapból kell fedezni *a ciklus átlagában,* 34,55 százalékot pedig az amortizációból időlegesen le nem kötött pénzeszközök fedeznek.

Kísérelje meg a 4. táblázatban foglalt levezetést általánosítani. Ha r-rel jelöljük az állóalapok átlagos növekedési ütemét ($r > 1$) és n évig tart egy pótlási ciklus, úgy felírható az alábbi táblázat: 5. sz. táblázat.

Az év vége	1. 2. 3. . . . . (n–1). n. állóeszköz	Beruházási hányad	Beruházási szükséglet	Felhalmozásból fedezett beruházási költség
0	1	—	1	1
1.	$\frac{1}{n}\ r$	$\frac{1}{n}$	r	$r - \frac{1}{n}$
2.	$\frac{1}{n}\ \frac{1}{n}r\ r^2$	$\frac{1}{n} + \frac{1}{n}r$	r^2	$r^2 - \left(\frac{1}{n} - \frac{1}{n}r\right)$
3.	$\frac{1}{n}\ \frac{1}{n}r\ \frac{1}{n}r^2\ r^3$	$\frac{1}{n} + \frac{1}{n}r + \frac{1}{n}r^2$	r^3	$r^3 - \left(\frac{1}{n} - \frac{1}{n}r - \frac{1}{n}r^2\right)$
.	. . . . .	.	.	.
.	. . . . .	.	.	.
.	. . . . .	.	.	.
(n–1).	$\frac{1}{n}\ .\ .\ r^{n-1}$	$\frac{1}{n} + \frac{1}{n}r + \ldots + \frac{1}{n}r^{n-2}$	r^{n-1}	$r^{n-1} - \left(\frac{1}{n} - \frac{1}{n}r + \frac{1}{n}r^2 + \ldots + \frac{1}{n}r^{n-2}\right)$

Az eddigiekből már tudjuk, hogy a felhalmozásból fedezett állóalap-növekedés arányszámát a felhalmozásból fedezett beruházási költségek és az állóalap-növekedés hányadosa adja meg, amely az 5. sz. táblázat alapján matematikailag a következő formában írható fel:

$$Y = \frac{(1 + r + r^2 + \ldots + r^{n-1}) - \frac{1}{n}\left[(n-1) + (n-2)\,r + (n-3)\,r^2 + \ldots + r^{n-2}\right]}{1 + r + r^2 + \ldots\ldots + r^{n-1}}$$

A kijelölt műveletek elvégzése után a következő eredményhez jutunk:*

$$Y = 1 - \frac{1}{n(r-1)} + \frac{1}{r^n - 1}$$

A levezetés a következő:

$$Y = \frac{(1+r+r^2+\ldots.+r^{n-1}) - \frac{1}{n}[(n-1)1+(n-2)r+(n-3)r^2+}{1+r+r^2+\ldots..r^{n-1}}$$

$$\frac{+\ldots 2r^{n-2}+1r^{n-2}]}{1+r+r^2+\ldots..r^{n-1}} =$$

$$= 1 - \frac{(n-1)+(n-2)r+(n-3)r^2+\ldots.2r^{n-3}+r^{n-2}}{\frac{r^n-1}{r-1}\cdot n}$$

A kéttagú kifejezés második tagjának számlálójában leírt művelet elvégzése céljából az alábbi táblázatos formát alkalmazzuk:

1	$= \frac{r-1}{r-1}$
$1+r$	$= \frac{r^2-1}{r-1}$
$1+r+r^2$	$= \frac{r^3-1}{r-1}$
.	.
.	.
.	.
$1+r+r^2+\ldots+r^{n-4}$	$= \frac{r^{n-3}-1}{r-1}$
$1+r+r^2+\ldots+r^{n-4}+r^{n-3}$	$= \frac{r^{n-2}-1}{r-1}$
$1+r+r^2+\ldots+r^{n-4}+r^{n-3}+r^{n-2}$	$= \frac{r^{n-1}-1}{r-1}$
$n-1\ n-2\ n-3 \quad\ldots\quad 1 \quad 2 \quad 3$	

* A tanulmányban közölt számításokhoz tartozó matematikai levezetéseket dr. Krekó Béla egyetemi docens dolgozta ki.

Ha a táblázat jobboldalán levő részösszegeket összesítjük, ennek során kiemeljük a közös nevezőt és a számláló tagjait summázzuk:

$$\frac{1}{r-1}[r + r^2 + \ldots\ldots + r^{n-1} - (n-1).1] = \frac{1}{r-1}\left[r\,\frac{r^{n-1}-1}{r-1} - (n-1)\right] =$$

$$= \frac{r(r^{n-1}-1)}{(r-1)^2} - \frac{n-1}{r-1}.$$

Ha a kapott eredményt behelyettesítjük előbbi levezetésünkbe:

$$Y = 1 - \frac{\dfrac{r(r^{n-1}-1)}{(r-1)^2} - \dfrac{n-1}{r-1}}{\dfrac{r^n-1}{r-1}\cdot n} =$$

$$= 1 - \frac{r(r^{n-1}-1)(r-1)}{(r-1)^2\,(r^n-1)\,n} + \frac{(n-1)\,(r-1)}{(r-1)(r^n-1)n} =$$

$$= 1 - \frac{r(r^{n-1}-1)}{(r-1)\,(r^n-1)\,n} + \frac{n-1}{(r^n-1)\,n} =$$

$$= 1 - \frac{1}{n(r^n-1)}\left[\frac{r(r^{n-1}-1)}{r-1} - n + 1\right] =$$

$$= 1 - \frac{1}{n(r^n-1)} \cdot \frac{r^n - r - n(r-1) + (r-1)}{r-1} =$$

$$= 1 - \frac{1}{n(r^n-1)} \cdot \frac{(r^n-1) - n(r-1)}{r-1} =$$

$$= 1 - \frac{r^n-1}{n(r^n-1)(r-1)} + \frac{n(r-1)}{n(r^n-1)(r-1)} =$$

$$= 1 - \frac{1}{n(r-1)} + \frac{1}{r^n-1}.$$

Az ismertetett képlet alapján bármely amortizációs kulcs és az állóalapok bármilyen növekedési üteme mellett kiszámítható, hogy mekkora az állóalap-növekedésnek a felhalmozási alapból fedezendő részaránya a pótlási ciklus átlagában.

A következő táblázat néhány idevonatkozó számításból rendelkezésre álló adatot tartalmaz:

6. sz. táblázat.

Az állóalapok növekedési üteme	A felhalmozásból fedezett állóalapnövekedés aránymutatói		
	25	33,3	50
	százalékos amortizációs kulcs esetén		
1,—	62,5	66,6	75,—
1,1	65,45	68,8	76,16
1,2	68,15	70,72	77,27
2,—	81,66	80,96	83,33
3,—	88,75	87,18	87,5
4,—	92,06	90,48	90,—
5,—	03,91	92,48	91,67

(Megjegyzés: A táblázatban szereplő amortizációs kulcsok és állóalap-növekedési ütemek csupán a tendenciák bemutatására szolgálnak. Nyilvánvaló, hogy a gyakorlatban ennél lényegesen alacsonyabb amortizációs kulcsokkal, illetőleg más állóalap-növekedési ütemekkel kell számításainkat végezni.)

Ábrázoljuk adatainkat grafikusan. Ha kivetítjük az állóalapnövekedés ütemét kifejező adatokat az *X* tengelyre, a felhalmozási alapból fedezett állóalap-növekedés aránymutatóit pedig az *Y* tengelyre, akkor a grafikonon látható görbéket kapjuk:

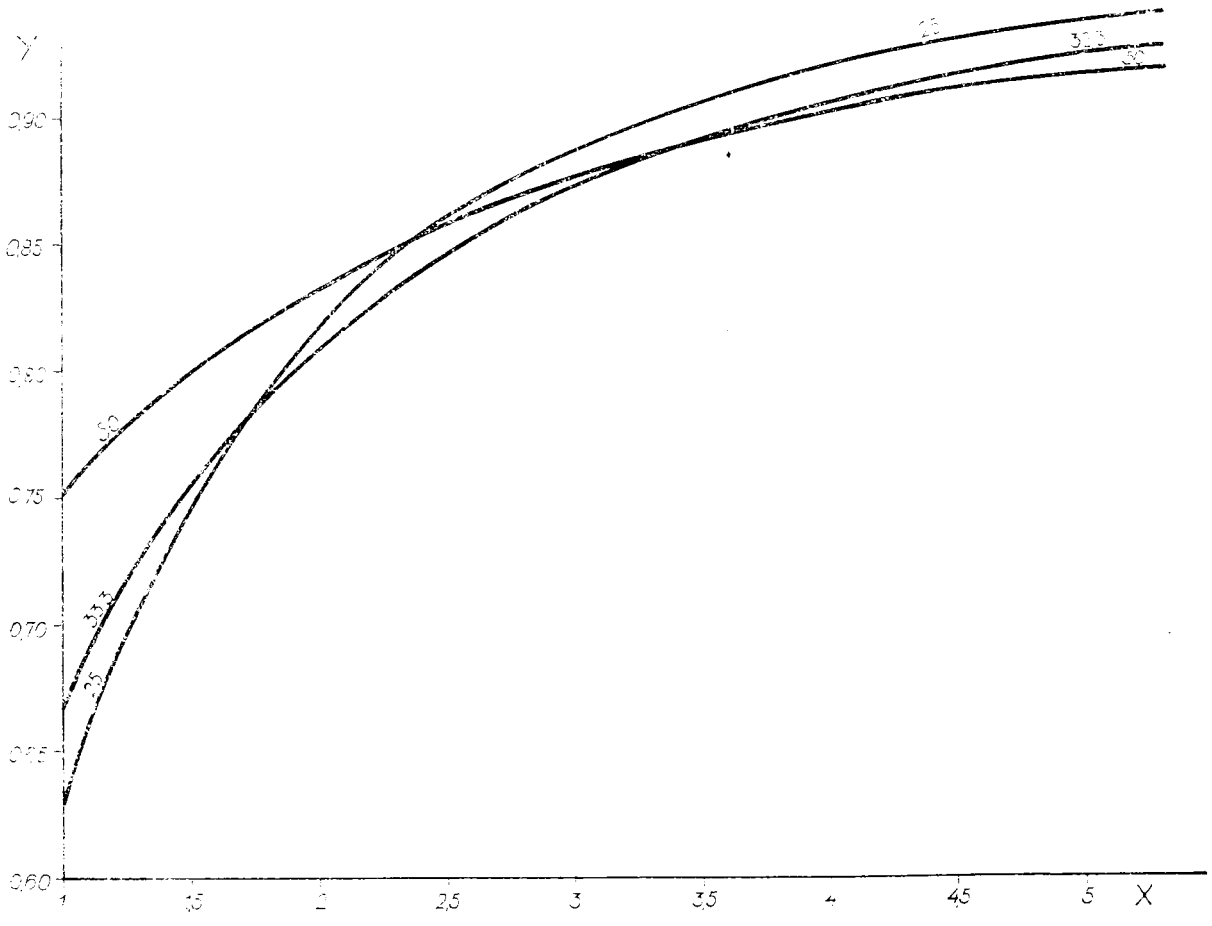

A grafikonok azt mutatják, hogy az állóalap-növekedés ütemének fokozódása, illetőleg az amortizációs kulcs emelkedése esetén növekedni fog az állóalap-növekedésnek felhalmozásból fedezett részaránya. *A gyakorlatban alkalmazott leírási kulcsok és állóalap-növekedési ütemek mellett tehát kézenfekvő, hogy az állóalap-növekedés jelentős hányadát lehet — a pótlás sérelme nélkül — az amortizációból fedezni.*

A felhalmozásból fedezett állóalap-növekedés aránymutatója a meglevő állóeszköz-állomány figyelembevétele mellett

Az eddigiekben abból a feltételezésből indultunk ki, hogy az első évet követő évek új beruházásai az első évi új beruházás meghatározott többszörösében kifejezhetők, és hogy az amortizációból rendelkezésre álló pénzeszközök az állóalap-növekedés eszközszükségletének egy részét fedezik. Miután azonban az amortizáció túlnyomó része már meglevő állóeszköz-állomány után merül fel, vizsgálat tárgyává kell tenni előbbi megállapításainkat abból a szempontból, hogy következtetéseink mennyiben módosulnak, ha figyelembe vesszük a pótlási ciklus *előtt* már meglevő nagyértékű állóeszköz-állományt is.

A pótlási folyamatot először egyszerű újratermelés mellett vizsgáljuk, úgy hogy feltételezzük a pótlási ciklus *előtt* meglevő állóeszközállományt.

Felvett példánk esetében 5 állóeszközzel számolunk, amelyeknek az átlagos leírási kulcs mellett tetszés szerinti időpontban következik be a pótlása:

7. sz. táblázat.

Az év vége	Állóeszközök					Beruházási		Különbség
	1.	2.	3.	4.	5.	hányad	szükséglet	
0								
1.	**100**	25	25	25	25	125	100	+ 25
2.	25	**100**	25	25	**100**	125	200	— 75
3.	25	25	**100**	25	25	125	100	+ 25
4.	25	25	25	**100**	25	125	100	+ 25
5.	**100**	25	25	25	25	125	100	+ 25
6.	25	**100**	25	25	**100**	125	200	— 75
7.	25	25	**100**	25	25	125	100	+ 25
8.	25	25	25	**100**	25	125	100	+ 25
9.	**100**	25	25	25	25	125	100	+ 25

Táblázatunkon 4 évenkénti leírás mellett 5 állóeszközt vizsgáltunk 9 éven keresztül. Megállapíthatjuk, hogy *az első 4 évben a beruházási hányad egyenlő a pótlási szükséglettel és ugyanez a helyzet a második 4 évben is.* Ha azonban a pótlási ciklust a 9. évtől visszafelé számítjuk, úgy 4 éves ciklusonként a beruházási hányad és beruházási szükséglet ugyancsak kiegyenlíti egymást. Hasonló megállapításra juthatunk egyébként bármely felvett adatok alapján. Minden esetben az lesz a helyzet, hogy a pótlási cikluson belül (amelynek hossza a leírási kulcstól függ), a felszabaduló eszközök végső soron pontosan megfelelnek a pótlási szükségletnek.

Nem ez lesz azonban a helyzet abban az esetben, ha a meglevő állóeszközök amortizálása és pótlása mellett állóalapbővítést is hajtunk végre. Tételezzük fel, hogy a meglevő nagyértékű állóeszköz-állomány mellett az állóalapok évi növekménye a meglevő állóeszközállomány 10 százaléka.

8. sz. táblázat.

Az év vége	A beruházott állóeszköz								Beruházási		Felhalmozásból fedezett beruházási költség
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	hányad	szükséglet	
0	**1000**									1000	—1,000
1.	250	*100*							250	100	+ 150
2.	250	25	*100*						275	100	+ 175
3.	250	25	25	*100*					300	100	+ 200
4.	**1000**	25	25	25	*100*				325	1000	— 775
5.	250	**100**	25	25	25	*100*			350	200	+ 150
6.	250	25	**100**	25	25	25	*100*		375	200	+ 175
7.	250	25	25	**100**	25	25	25	*100*	400	200	+ 200
8.	**1000**	25	25	25	**100**	25	25	25	*100*	425	1200	— 775

A felhalmozásból fedezett állóalap-növekedés aránymutatója az 1—4 évig terjedő pótlási ciklusban a következő lesz:

$$\frac{\text{Felhalmozásból fedezett beruházási költség}}{\text{Állóalap-növekedés}} \quad \frac{250}{400} \cdot 100 = 62{,}5\%$$

A felhalmozásból fedezett állóalap-növekedés aránymutatója a pótlási ciklus eltérő megválasztása esetén sem fog változni, hasonlóan az eddigiekhez.

A táblázat tanulmányozása alapján figyelemre méltó megállapításokat tehetünk:

a) A pótlási ciklus alatt végrehajtott bővítő jellegű beruházásokra felhalmozásból jelen esetben is 100 százaléknál kevesebb pénzeszközre van szükség. *Az alacsonyabb eszközszükséglet független az induló nagyértékű állóeszköz-állomány amortizációjától és nagysága kizárólag a leírási kulcstól és az állóalapok évi növekményétől, illetve növekedési ütemétől függ.*

b) A felhalmozásból fedezett állóalap-növekedés aránymutatója tehát azonos értékű marad, akár figyelembe vesszük a pótlási ciklus előtt már meglevő állóeszköz-állományt, akár figyelmen kívül hagyjuk. Ezt a tételt ugyan csak arra az esetre nézve bizonyítottuk, amikor *az állóalapok évi növekménye* állandó, de nyilvánvaló, hogy a tétel arra az esetre is vonatkozik, amikor *az állóalapok növekedési üteme* állandó.

Következtetések

Az eddig elmondottak alapján a következő megállapításokra juthatunk:

a) Az állóeszköz után elszámolt amortizáció (beruházási hányad) bővítő jellegű beruházások nélkül a pótlás pénzügyi fedezetét hivatott biztosítani.

b) A pótlási ciklus egyes éveiben felesleges pénzeszközök gyűlhetnek össze vagy hiányok mutatkozhatnak, ezek azonban a ciklus egészét tekintve kiegyenlítik egymást.

c) Ügyelni kell arra, hogy a leírás befejezésekor a pótlás feltétlenül bekövetkezzék. Nem tartozik e tanulmány keretébe azon okok vizsgálata, amikor egy állóeszközt a leírási időn belül ki kell cserélni vagy a leírási időn túl is lehet működtetni. Nyilvánvaló azonban, hogy az ilyen kivételektől eltekintve az állóeszközök többségét — helyesen megállapított kulcsok esetén — a teljes leírás alkalmával kell pótolni

és ahhoz, hogy az egyszerű újratermelésben zökkenő ne következzék be, *legalább* az eredeti műszaki színvonalon történő pótlást biztosítani kell.

d) A bővítő jellegű beruházások időszakában évről évre felszabaduló amortizációs pénzeszközök egy-egy pótlási ciklusban olyan *tartós pénzügyi forrást* jelentenek, amely révén a bővítéshez 100 százaléknál alacsonyabb összegű pénzeszközök is elégségeseknek mutatkoznak.

e) Bevezetőben utaltunk a két ellentétes álláspontra, amelyek szerint a szűkebb értelemben vett amortizációt, a beruházási hányadot, a vállalatoknál kell hagyni, illetve — a másik nézet szerint — teljes egészében a központi pénzalapba kell bevonni. A jelen tanulmányban kifejtettek az iparvezetés módszerének e kérdésében kialakult vitához annyiban járulnak hozzá, hogy kimutatják: bővítő jellegű beruházás hiányában az amortizáció — akár centralizáltan, akár decentralizáltan kezeljük — kizárólag a pótlás feladatát tudja betölteni. Bővítő jellegű beruházások esetében viszont az amortizáció — megint csak függetlenül a centralizált vagy decentralizált kezeléstől — olyan pénzügyi forrást jelent, amely bővítő jellegű beruházásokhoz biztosít fedezetet. *Az amortizációnak ezt a részét, a pótlás tekintetében elfoglalt állásponttól függetlenül, feltétlenül központi kezelésbe kell vonni.*

f) Kiszámítva a népgazdaság adott ágazatában érvényesülő átlagos amortizációs kulcsot és számításba véve a bővítő jellegű beruházások átlagos ütemét, matematikai módszerekkel megállapítható az egyes pótlási ciklusokban átlagosan felszabaduló, bővítésre felhasználható amortizációs eszközök mennyisége. Mindez lehetőséget nyújt a reálisabb tervezésre.

„ANTOS ISTVÁN" — EMLÉKPÁLYÁZAT

A Magyar Közgazdasági Társaság Pénzügyi Szakosztályának Elnöksége Antos István elvtárs, a Magyar Népköztársaság volt pénzügyminisztere kimagasló gazdaságpolitikai és pénzügyi tevékenységének emlékét megörökítő „Antos István"-Emlékpályázatot tűz ki.

A pályázaton résztvehet minden elméleti és gyakorlati közgazdász az alábbi témákat tárgyaló tanulmánnyal:

1. Az anyagi érekeltség vállalati rendszerének továbbfejlesztése.
2. A társadalmi és az egyéni érdek helyes összhangjának megteremtése a mezőgazdasági termelőszövetkezetben.
3. A tervezők, a beruházók és a kivitelezők anyagi érdekeltségének megteremtése a beruházások gyors és gazdaságos kivitelezésében.

A pályamunkák jutalmazása három fokozatban történik: az I. díj 5000 Ft, a II. díj 4000 Ft, a III. díj 3000 Ft. A pályamunkáknak hatékonyan elő kell mozdítaniuk a második ötéves terv gazdaságpolitikai céljaink megvalósítását.

A kiemelkedő jelentőségű és azonnal megvalósítható gondolatokat tartalmazó pályamunkákat az említett díjakon felül a Pénzügyminisztérium külön jutalomban részesíti. A pályamunkák díjazása nem érinti publikáció esetén azok szerzői honoráriumát.

A pályamunkák benyújtásának határideje: *1960. december 31.*

A pályamunkákat jeligével kell ellátni. Külön lezárt borítékban kell mellékelni a pályázó nevét, címét és jeligéjét. A pályamunkákat a következő címre kell eljuttatni: Magyar Közgazdasági Társaság Titkársága, Bp., IX., Dimitrov tér 8. fsz. 19. A borítékon feltűnően meg kell jelölni, hogy az „Antos István"-Emlékpályázatra benyújtott pályázatról van szó.

A pályázat eredményének kihirdetésére 1961 első negyedében kerül sor.

A Magyar Közgazdasági Társaság
Pénzügyi Szakosztálya

SIMON GYÖRGY—KONDOR GYÖRGY:

A külkereskedelmi kapcsolatok optimalizálása[1]

Külkereskedelmi kapcsolataink optimalizálásán az export-import-tevékenység olyan kialakítását, s ezzel a nemzetközi munkamegosztásban való olyan részvételt értjük, amely a szükségleteknek megfelelő összetételű belföldön felhasználható nemzeti jövedelem maximális növelését célozza, figyelembe véve azokat a követelményeket (és lehetőségeket) is, amelyek a szocialista világgazdaság egészének optimális fejlődésével kapcsolatban az országra hárulnak.

A külkereskedelmi kapcsolatok optimalizálása — és általában a gazdasági tevékenység optimalizálása — a szocialista országokban elvileg más jellegű feladat, mint a kapitalizmusban. A tőkés világban optimalizáláson — nyíltan vagy burkoltan — a tőkések profitjának maximalizálását értik. A tőkés gazdaság anarchiája, antagonisztikus ellentmondásai nyilvánvalóan lehetetlenné teszik a külkereskedelmi tevékenység olyan szabályozását, amely a társadalom egészének érdekeit, s az egész világgazdaság optimális fejlődését szolgálná.

Ezzel szemben a szocialista államokban nemcsak lehetséges, hanem szükséges is a *népgazdasági szempontból* (országos szinten), s az egész társadalom érdekében végzett optimalizálás, sőt, a szocialista világgazdaság egészének összehangolt fejlesztését biztosító tervezés közgazdasági számításokkal való megalapozása is.

Tekintettel e cikk korlátozott terjedelmére, nem térünk ki azokra a problémákra, amelyeket a szocialista világgazdaság egészére végzendő számítások vetnek fel. Elvileg bizonyítható, hogy az egyes szocialista országokra külön-külön számítva az optimumot más — rosszabb — eredményt kapunk, mint a szocialista világgazdaság egészéből kiindulva.[2] A végső cél nyilvánvalóan a szocialista világgazdaság optimális fejlődésének biztosítása, ennyiben tehát az ismertetendő — egy országra kidolgozott — módszer feltétlenül továbbfejlesztésre szorul. Meg kell azonban jegyezni, hogy: 1. A világgazdasági szinten végzett számításokhoz először biztosítani kell bizonyos adatszolgáltatási feltételeket; 2. Az országonként végzett optimalizálásnál — mint a továbbiakban látni fogjuk — figyelembevehetők a szocialista világgazdaság arányos fejlődésével kapcsolatos alapvető követelmények (például import- és export-korlátok formájában); 3. Nincs *elvi* akadálya, hogy az ismertetésre kerülő módszerrel — azt némileg módosítva — a szocialista tábor egészére végezzünk számításokat.

[1] A Közgazdaságtudományi Intézet ipari osztályán készült hasonló című tanulmány alapján.

[2] Lásd például Román Zoltán: A munkatermelékenység nemzetközi összehasonlítása az iparban című tanulmányát. MTA. Közgazdaságtudományi Intézet kiadványa.

Helyes-e a nemzeti jövedelem maximális növelését tűzni ki a külkereskedelmi tevékenység céljaként? Úgy gondoljuk, hogy az említett megszorításokkal az ilyen célkitűzés összhangban van a szocializmus legfőbb gazdasági törvényeivel, nevezetesen az alaptörvénnyel, a tervszerű arányos fejlődés törvényével és a társadalmi munkatermelékenység szakadatlan gyors ütemű növekedésére vonatkozó követelménnyel.

Ismeretes, hogy a nemzeti jövedelmet alkotó termékhalmazban testesülnek meg az újonnan létrehozott anyagi javak, amelyeket az állandóan növekvő társadalmi szükségletek kielégítésére — a felhalmozást is beleértve — fel lehet használni. E javakra a társadalomnak természetesen nem akármilyen, hanem meghatározott materiális összetételben van szüksége. Megfelelő arányok szükségesek például a fogyasztási cikkek és a felhalmozásra szolgáló termékek között, sőt e két nagy termékcsoporton belül is. A külkereskedelem kétségtelenül befolyással van ezeknek az arányoknak az alakulására is, az alapvető azonban e tekintetben a társadalmi (fogyasztási, szociális, honvédelmi stb.) szükségletek sokoldalú felmérése: az export és az import itt többnyire másodlagos (alárendelt) szerepet játszik. Ezért a külkereskedelmi kapcsolatok optimalizálására törekedve megengedhető, ha a javasolandó számításokat a felhasználásra kerülő nemzeti jövedelem azon anyagi összetételéből kiindulva végezzük, amelyet a társadalmi szükségletek tanulmányozása alapján már meghatároztak.

Az említett arányokat adottnak véve, még mindig igen tágak azok a határok — különösen hosszabb távú tervezésnél —, amelyeken belül az optimális export—import-struktúráról, valamint a megfelelő termelési arányokról dönteni kell. Másrészt a javasolandó módszerrel a nemzeti jövedelem többféle alternatív összetételéből kiindulva végezhetünk számításokat, s így azok sokrétű, bonyolult következményeinek jobb számszerű ismeretében határozhatunk a nemzeti jövedelem szerkezetéről, belső arányairól is.

A nemzeti jövedelem maximalizálása lényegében egyúttal a társadalmi munkatermelékenység lehető leggyorsabb ütemű növelését is jelenti, ez pedig — mint ismeretes — a legfőbb dolog a szocializmus győzelme szempontjából a hatalomnak a proletariátus által történt megragadása után.

Melyek a főbb összefüggések a külkereskedelem és a fenti módon értelmezett maximális nemzetijövedelem-növelés között? Milyen módon lehet ezeket az összefüggéseket számszerűsíteni, s az optimális export—import-forgalmat meghatározni? Ezekkel a kérdésekkel kívánunk a továbbiakban foglalkozni.

Gazdaságosság és optimum

Ismeretes, hogy a népgazdaság és a külkereskedelmi kapcsolatok tervezésekor is két fő feladat merül fel: 1. az arányosság biztosítása; 2. az arányosság követelményét kielégítő lehetséges tervváltozatok közül a legjobb (optimális) variáns kiválasztása. E két feladat szorosan összefonódik, és még elvileg is csak feltételesen választható szét.

A külkereskedelmet illetően az arányos fejlődés olyan kiviteli és behozatali struktúra kialakítását követeli meg, amely egyrészt összhangban van a lehetőségekkel és a szükségletekkel, másrészt biztosítja az or-

ság fizetési mérlegének egyensúlyát. Valamely intézkedés csak akkor felelhet meg az optimális terv követelményeinek — következésképpen csak akkor gazdaságos —, ha eleget tesz az arányossági feladatoknak *is*.

Az úgynevezett külkereskedelem-gazdaságossági mutatókról ismeretes, hogy önmagukban nem igazítanak el az arányos fejlődésből eredő követelmények tekintetében.[3] E mutatók alapján nem kapunk választ az olyan típusú kérdésekre, mint például, hogy mennyiben felel meg az optimális terv követelményeinek egy viszonylag nagy beruházásigényű gazdasági ág fejlesztése, az átlagosnál magasabb önköltséggel dolgozó termelőberendezések üzemeltetése, alacsonyabb devizahozamú cikkek exportja stb. Így sokszor a szokásos gazdaságossági számítások eredményeinek ellentmondó gazdasági döntéseket kell hozni, hogy ki lehessen elégíteni az arányos fejlődés követelményeit. E döntéseknél — a számszerű értékelés hiányában — tág tere nyílik a szubjektív megítélésnek. A javasolandó módszer viszont lehetővé teszi az egyedi gazdaságosság és az arányos fejlődés követelményeinek együttes számszerű értékelését.

A komplex értékelés szükségessége

A szokásos külkereskedelem-gazdaságossági mutatókat gyártmányokra, gyártmánycsoportokra dolgozzák ki.[4] E mutatók többnyire egy-egy szűkebb termelőágon belül is nagy szóródást mutatnak, ami azonban a kalkuláció pontatlanságaiból és az egyes kötések véletlenszerű szóródásából is adódhat. Ez egyik oka annak, hogy az eddigi számítások éppen az átfogóbb, nagyobb lélegzetű döntések meghozatalához csak viszonylag kevés és bizonytalan tájékoztatást adhattak a gazdaságvezetésnek. Emellett, a hatékonyság ilyen mikroökonómiai vizsgálata nyilvánvalóan alkalmatlan mindama bonyolult összefüggések és kölcsönös kapcsolatok mérlegelésére, amelyek a külkereskedelmi tevékenység két oldala és a népgazdaság termelési struktúrája között fennállanak.

A külkereskedelem-gazdaságossági mutatók közismert fogyatékossága az is, hogy nem az *egész* külkereskedelem — vagyis a komplex export—import-tevékenység — gazdaságosságát, hanem annak csak valamely oldalát próbálják jellemezni. Sőt, a legutóbbi időkig csupán az *export*gazdaságosság kérdései álltak a figyelem középpontjában, míg az *import*gazdaságosságnak elemzésére még vizsgálati módszereket sem dolgoztak ki.[5] Pedig elméletileg tisztázottak és könnyen beláthatók a külkereskedelmi tevékenység két oldala közötti kölcsönös összefüggések. Szocialista gazdaságban a külkereskedelmi tevékenység indítóokai — bizonyos egyszerűsítéssel — két nagy csoportra oszthatók: 1. a szűkebb értelemben vett arányos fejlődés biztosítása; 2. a népgazdasági optimumra való törekvés.

A — természeti adottságok vagy hazai kapacitások hiányában — belföldön nem, vagy nem kellő mennyiségben előállítható cikkek iránti indokolt népgazdasági szükségletet importból kell kielégíteni.[6] Az im-

[3] Ez jórészt vonatkozik az egyéb gazdaságossági mutatókra és vizsgálati módszerekre, így a beruházásgazdaságossági mutatószámokra is.

[4] Az itt kifejtettek nem vonatkoznak az ágazati kapcsolatok mérlege alapján számított mutatókra.

[5] Az importgazdaságosság kérdéseiről nemrég jelent meg szaksajtónkban az első cikk: Nagy András „A behozatal gazdaságosságának néhány kérdése". Közgazdasági Szemle. 1960. 5. sz.

[6] A belföldön elő nem állítható termékek importját *nem helyettesíthető* (non-kompetitív) importnak szokták nevezni.

port devizaszükségletének fedezéséhez viszont exportálni kell (az egyszerűség kedvéért itt elvonatkoztatunk az egyéb devizaforrásoktól és devizakiadásoktól), s mivel az exporttermékekhez többnyire szintén szükség van importcikkekre, nyilvánvaló, hogy már ez esetben is nemcsak a kivitel függvénye a behozatalnak, hanem a behozatal is a kivitelnek. Még nyilvánvalóbb és szorosabb az export—import-tevékenység kölcsönös kapcsolata a külkereskedelmi forgalom azon részénél, amelyet kimondottan a népgazdasági optimumra való törekvés vált ki.

Rövid távú tervezésnél hazai adottság a természeti tényezőkön kívül az is, hogy egyes cikkek termeléséhez kellő kapacitásokkal, képzett káderekkel és megfelelő tapasztalatokkal rendelkezünk, más cikkekből viszont kapacitások hiányában részben vagy egészben behozatalra szorulunk. Minél hosszabb a tervezendő időszak, annál kisebb az ilyen — nem természeti — adottságok szerepe: az úgynevezett nem helyettesíthető import fogalma ilyen szempontból fokozatosan leszűkül azokra a cikkekre, amelyek kellő mennyiségű előállítását természeti feltételeink a jövőben sem teszik lehetővé. Másrészt számolhatunk a tervezéskor nem gyártott cikkek termelésével, sőt exportjával is, mivel a tervidőszak alatt a kapacitások átállíthatók vagy létrehozhatók, a káderek kiképezhetők stb. Persze a tervidőszakban hazailag előállítható, de a tervezés időpontjáig nem gyártott termékek adatai kevésbé pontosan határozhatók meg, mint a már gyártott cikkekéi. Ezt a tervezéskor és az optimalizálási számításokban is figyelembe kell venni.

A hosszabb távú (perspektivikus) tervezés kapcsán tehát különösen élesen vetődik fel a *külkereskedelmi stratégia* kidolgozásának feladata, ami az arányos fejlesztés és az egyedi gazdaságosság követelményeinek együttes, komplex értékelését követeli meg. De nem nélkülözhető a komplex értékelés a rövid távú tervezésnél sem. Csupán az export- vagy az importgazdaságossági mutatók alapján ugyanis még nem dönthető el, mely cikkekben vagy termelőágakban célszerű kiterjeszteni az exportot, illetve az importot. E kérdésekre már rövid távú tervezésnél is csak komplex értékelés alapján adható válasz.

Milyen ismérvek alapján határozhatók meg az optimális külkereskedelmi kapcsolatok? Induljunk ki a gazdaságossági számításoknál általánosan alkalmazott ráfordítás/eredmény mutatóból. A külkereskedelmi kapcsolatokra értelmezve eme hányadost, ráfordításnak a kivitt termékeket, eredménynek pedig a behozatalt tekinthetjük.[7] Milyen összefüggés áll fenn a kivitel mint külkereskedelmi ráfordítás és a behozatal mint külkereskedelmi eredmény között?

A kérdés első megközelítésekor tekintsünk el az úgynevezett nem helyettesíthető importtól, s az ennek fedezéséhez szükséges exporttól, s a könnyebb áttekinthetőségért vonatkoztassunk el az exporttermékek előállításához szükséges behozataltól is.[8] Egyelőre tehát csak a külkereskedelmi forgalom azon részéről van szó, amelyet kimondottan a népgazdasági optimumra való törekvés determinál. Az export és az import ezen részének optimalizálására *elvileg* a következő mutatószám alkalmazható:

$$G_i^{\prime} = \frac{\text{exporthoz szükséges belföldi ráfordítások}}{\text{importtal helyettesített belföldi ráfordítások}}$$

[7] Az import és az export devizaegyensúlyát feltételezve.

[8] Utóbbi absztrakciót az úgynevezett nettó exportgazdaságossági mutatók kiszámításánál is alkalmazzák, mikor mind a ráfordításokból, mind pedig a devizahozamból levonják az importot.

ahol G^k a külkereskedelem-gazdaságosság globális (komplex) mutatószáma;
i pedig az i-edik cikk exportra való bevonásának, s az érte *kapott devizán vásárolható* cikkek importálásának együttes gazdaságosságát jelöli.

A G_i^k mutatószám ebben a formában gyakorlatilag nehezen használható. Nem azért foglalkozunk vele, mintha alkalmazását e formában javasolni kívánnánk, hanem hogy szemléltessük: a szűkebb értelemben vett gazdaságosság[9] fokozása céljából addig érdemes az exportot bővíteni, amíg az újonnan bevont cikkek belföldi ráfordításai kisebbek, mint az értük kapott devizáért importálható termékekkel *helyettesített* belföldi ráfordítások.

A G_i^k mutató lényegében az export-, illetve importgazdaságossági mutatók kombinálását jelenti. Míg azonban az utóbbiaknál a számláló és a nevező más-más dimenzióban van megadva (az egyik belföldi pénznemben, a másik devizában), tehát egymással közvetlenül nem mérhetők össze, addig a közölt mutatónál az eredmény és a ráfordítások egyaránt belföldi pénznemben, vagy közvetlenül munkaráfordításban írhatók fel, vagyis közvetlenül összemérhetők.[10] Ez más szóval azt jelenti, hogy elesik a valuták átszámításának szükségessége a külkereskedelem-gazdaságossági számításoknál, s így elkerülhetők az átszámítás bizonytalanságából eredő pontatlanságok is. Továbbá, a számláló és a nevező különbözősége közvetlenül kifejezi azt a nemzetijövedelem-többletet, amelyet a külkereskedelem révén kapunk.

A komplex értékelés problémái

Ami a komplex mutató gyakorlati alkalmazását illeti, ezzel kapcsolatban részben módszertani, részben elvi problémák merülnek fel.

A legnagyobb módszertani nehézséget a *közvetett kapcsolatok* számításbavétele okozza. Ha például növelni akarjuk a gépipari exportot, akkor ehhez — azonos ráfordítási koefficiensek mellett — több kohászati termék, villamos energia stb., a több kohászati termékhez pedig több érc és szén stb. kell, sőt a hatás visszagyűrűzik magára a gépiparra is. A gépexport fokozásához persze importra is szükség lehet, méghozzá nemcsak közvetlenül, hanem a visszagyűrűzés szinte valamennyi fázisában. Vagyis — mivel az export struktúrája és volumene az import egyrészét már determinálja — csak a nettó devizahozam felhasználásáról dönthetünk viszonylag szabadon. Ahhoz azonban, hogy a nettó devizahozamot azon cikkek behozatalára fordíthassuk, amelyek belföldi termelési ráfordításai a devizaárhoz képest a legmagasabbak, ismerni kell, melyek ezek a cikkek, s — ugyanúgy mint az exportnál — mérlegelni kell azokat a tovagyűrűzött hatásokat is, amelyeket a belföldi termelés importtal való helyettesítése kivált.

Fontos probléma az eszközlekötés, illetve a beruházásigény figyelembevétele, amire a jelenleg alkalmazott külkereskedelem-gazdaságossági mutatók nem alkalmasak. Emiatt a gazdaságossági számítások még

[9] Szűkebb értelemben vett gazdaságosságon az arányos fejlődés követelményeitől elvonatkoztatott gazdaságosságot értjük. Ezzel szemben optimálisnak az arányos fejlődés követelményeinek is eleget tevő leggazdaságosabb változatot nevezzük.

[10] Matematikailag az eltérés abban is kifejezésre jut, hogy a komplex külkereskedelem-gazdaságossági mutató (G_i^k) számlálóját és nevezőjét különbségként is felírhatjuk, eltérően a szokásos külkereskedelem-gazdaságossági mutatóktól.

a szűkebb értelemben vett gazdaságosság értékelésére is általában csak a fejlesztést nem igénylő változatok közötti választásnál, illetve olyan termékeknél használhatók fel, amelyek ráfordításszerkezete közel áll egymáshoz.

Komoly elvi probléma a fentebb felírt komplex külkereskedelem-gazdaságossági mutató kapcsán a nem kompetitív import gazdaságosságának értékelése. Tervezési és optimumszámítási szempontból nem kompetitív importnak nevezhető minden olyan termék, illetve termékmennyiség, amelyet belföldön a tervidőszakban nem tudunk előállítani, de behozatalára — amennyiben a devizát elő tudjuk teremteni — mód van. Nem kompetitív importnak tekintendők — a szokásos értelmezéstől eltérően — nemcsak azok a szükséges cikkek, amelyeket egyáltalán nem termelünk, hanem azok is, amelyeket belföldön előállítunk ugyan, de adottságaink (természeti tényezők, kapacitások) miatt a szükségesnél kisebb mennyiségben (például az importált vasérc). Ennyiben a nem kompetitív import fogalma optimumszámítási szempontból tágabban értendő a szokásosnál. Másrészt viszont e fogalom tartalma, mint már utaltunk rá, hosszabb távú tervezésnél szűkebb a ma hazailag nem gyártott cikkeknél.

A nem kompetitív import tehát röviden a következőképp jellemezhető: a szükségletek kielégítéséhez nélkülözhetetlen olyan termékek összessége, amelyeket az adott időszakban belföldön nem lehet előállítani, de import útján beszerezhetők.

A nem kompetitív import hatékonysága

A nem kompetitív import, valamint a fedezéséhez szükséges export gazdaságossága *nem* ítélhető meg annak alapján, hogy mennyi belföldi ráfordítást *helyettesít* a behozatal. A belföldön nem termelhető termékfajtáknál ez eléggé nyilvánvaló, hiszen többnyire meg sem tudjuk határozni, mennyibe kerülne itthoni gyártásuk. Kevésbé nyilvánvaló a dolog olyan cikkeknél, amelyekből belföldi termelés is van, de korlátozott — szükségesnél kisebb — mennyiségben (például vasérc). Ilyenkor a hazai termelési költségek ismertek, mégsem lenne helyes e költségeket tekinteni a fenti módon értelmezett nem kopetitív behozatal révén elért eredménynek (helyettesített belföldi ráfordításnak). A hazai termelési lehetőségeket ugyanis kimerítettük, s az ezen felüli mennyiséget a tervidőszakban nem lehet itthon előállítani.

Található-e egyáltalán objektív gazdasági kritérium a nem helyettesíthető import, s az ennek fedezéséhez szükséges export hatékonyságának megítéléséhez? Véleményünk szerint van ilyen kritérium — legalábbis a termelőeszközök esetében.

Az arányossági szempontból szükséges külkereskedelem eredményének az a nemzetijövedelem-kiesés tekinthető, amelyet a nem kompetitív import elkerülhetővé tesz. Pontosabban, ez a *bruttó* eredmény, amelyből levonjuk a devizaszerzés céljából lebonyolított export belföldi ráfordításait. Vagyis a nem helyettesíthető import és a fedezéséhez szükséges export annál gazdaságosabb, minél kisebb a exportált termékek belföldi ráfordítása az import ezen részének felhasználása révén elkerülhető nemzetijövedelem-kieséshez viszonyítva.

A nem helyettesíthető fogyasztásicikk-importtal kapcsolatos külkereskedelmi forgalomnál persze az eredmény így sem mérhető — bár elvben feltételezhető, hogy a szükségletek kielégítési foka kihat a munka termelékenységére, s ezen keresztül a nemzeti jövedelem alakulására is. Itt azonban — mint ismeretes — a nem helyettesíthető import (például a narancs) jelentősége sokkal kisebb, mint a termelőeszközök esetében. A fő probléma a nem helyettesíthető termelőeszköz-import révén indukált külkereskedelem hatékonyságának mérése, ezért a továbbiakban csak ezzel, valamint a helyettesíthető import kapcsán létrejövő külkereskedelmi forgalom optimalizálásával kívánunk foglalkozni.

Hogyan számítható ki a nem helyettesíthető termelőeszköz-import révén elkerülhető nemzetijövedelem-kiesés? Induljunk ki például a nem helyettesíthető vasérc-importból. Ahhoz, hogy kohóinkat teljesen ki tudjuk használni, mintegy évi $1^1/_2$—2 millió tonna vasércimportra szorulunk. Ha ez az ércmennyiség kiesne, nyersvas-gyártásunk a mostaninak körülbelül egynegyedére zuhanna. Hasonló arányban csökkenne az acélgyártás, a hengereltáru-termelés, a gépipar termelése stb. is, feltéve, hogy a továbbfeldolgozó termelési fázisok valamelyikének — esetleg többnek is — a termékeiből nem tudnánk fokozni a behozatalt, s így — vagy más módon — csökkenteni a kiesést. Ahhoz tehát, hogy meghatározhassuk az összes kieső nemzeti jövedelmet, ismerni kell a technológiai összefüggéseket és az egyes termelési fázisokban keletkező nemzeti jövedelem nagyságát, sőt azt is, hogy hol és milyen mértékben helyettesíthetők egymással a különféle termelőeszköz-fajták (például az acél alumíniummal vagy műanyaggal), s mik a lehetőségei és költségei e helyettesítésének, illetve a féltermékek importjának.

A vasérc-import példája alkalmas a helyettesíthető és nem helyettesíthető behozatal közötti kölcsönhatások bemutatására is. Ha vasércből kellő mennyiséget lehet importálni, nem szorulunk nyersvas-behozatalra, a nyersvas-import ez esetben kompetitív. Ha viszont teljesen nyersvas-behozatalra rendezkedtünk volna be, a vasérc-import lenne — addig a határig, amíg vasérc belföldön bányászható — kompetitív. Végeredményben bármely korábbi termelési fázis nem kompetitív importja megszüntethető, illetve kompetitivvé alakítható át, ha mód van rá, hogy valamely későbbi termelési szakasz termékeinek importjára berendezkedjünk és fordítva.

A nem kompetitiv termelőeszköz-import hatékonyságával kapcsolatban még megjegyezzük, hogy egyes összetevői gyakran feltételezik egymást, s csak együttesen és meghatározott arányokban alkalmasak bizonyos nemzetijövedelem-kiesés elhárítására. Hiába biztosítjuk például importból a kohókapacitás teljes kihasználásával elérhető nyersvasgyártás *vasérc*-szükségletét, ha nem hozunk be egyidejűleg kellő mennyiségű kohókokszot is. Vagyis csak a vasérc- és kokszimport *együttesen* teszi lehetővé mindazoknak a veszteségeknek (nemzetijövedelem-kiesésnek) az elhárítását, amelyek a nyersvas-gyártás alacsonyabb volumenéből származnának.

Az, amit a kompetitív és nem kompetitív import hatékonyságának értékeléséről, e kétfajta import elhatárolásának relatív voltáról fentebb kifejtettünk, ismételten aláhúzza az egyedi külkereskedelem-gazdaságossági mutatók korlátait. Különösen szembetűnő ez a nem kompetitív importtal kapcsolatban. Nem lehet egyértelműen megmondani, mihez

képest kerülünk el nemzetijövedelem-kiesést. hisz különböző import—export-arányokkal más-más népgazdasági struktúra alakítható ki, s nagyon sok import—export-variáció között lehet választani. Végeredményben megállapítható, hogy:

1. A különböző lehetséges export—import-struktúrák hatékonyságát elvileg pontosan csak egészükben lehet összehasonlítani, külön egy-egy *kiragadott termékre* vagy ágazatra vonatkozóan *nem.*

2. Mivel a lehetséges *variációk száma igen nagy,* olyan módszerre van szükség, amely alkalmas végtelen sok lehetséges variáció közül is a legmegfelelőbb (esetleg több egyenrangúan jó) változat kiválasztására.

Feladatok és lehetőségek

Az eddigiek alapján megkísérelhetjük összefoglalni azokat a főbb feladatokat, amelyeket a külkereskedelmi kapcsolatok optimalizálásához meg kell oldani. A lehető legnagyobb komplexitás, a közgazdasági lehetőségek és feltételek sokoldalú számbavétele, röviden így lehetne a számításokkal szemben támasztott követelményeket jellemezni. Eltérően a ma használt mutatóktól és elemzési módszerektől, az optimalizálás — vagyis a lehető legjobb tervváltozat kiválasztását célzó számítások — során egyidejűleg kellene figyelembe venni: 1. az export—import-tevékenységet, 2. a folyamatos és az egyszeri ráfordításokat, 3. az arányos fejlődés és a szűkebb értelemben vett gazdaságosság követelményeit. Ezenkívül, a számításokat nem — illetve nemcsak — egyes gyártmányokra vagy gyártmánycsoportokra, hanem a teljes lehetséges export—import-struktúrára kell végezni.

Néhány évtizeddel ezelőtt még gondolni sem lehetett ilyen bonyolult közgazdasági számítási problémák megoldására. Csak a legutóbbi években jöttek létre — legalábbis részben — az ilyen számítások elvégzésének matematikai és technikai feltételei: nevezetesen az úgynevezett programozási módszerek és a nagy teljesítményű elektronikus számológépek.

De az ismertetendő módszer gyakorlati alkalmazásával kapcsolatos nehézségek még ma is jelentékenyek. Egyrészt nagyon sok kiinduló adatnak kell egységes rendszerben megadva lennie, másrészt a feltételi egyenletek és változók nagy száma miatt jelenleg a számítások elvégzése még elektronikus számológéppel is problematikus. A gyakorlati alkalmazás lehetőségét hazánkban közelebb hozták azok a sakktábla-rendszerű társadalmitermék-mérlegek, amelyeket a KSH és az OT az utóbbi években kidolgoztak. E mérlegek alapján már történtek, illetve történnek kísérletek további számítások elvégzésére, sőt, az ágazati szerkezet optimalizálására alkalmas módszerek kidolgozására is. Az eddigi publikációk, illetve tanulmányok[11] azonban nem mentek tovább az úgynevezett input-output elemzés adta lehetőségek vázolásánál. Az ismertetendő módszer az eddig javasoltaknál lényegesen átfogóbb, amennyiben alkalmas: 1. *valamennyi* számba jövő fontosabb export—import-variáns *egyidejű* mérlegelésén alapuló optimum meghatározására (Ugyanakkor

[11] Például Román Zoltán i. m.; Havas Péter: Az ágazati kapcsolatok mérlegének felhasználása exportgazdaságossági számításokhoz. Statisztikai Szemle. 1960. 3–4. sz; Cukor György–Román Zoltán: Az ipar ágazati szerkezete és a szerkezeti változások vizsgálatának módszerei. Közgazdaságtudományi Intézet ipari osztály (Kéziratban).

nincs akadálya annak sem, hogy az egyes alternatívák összes kihatásait külön-külön is felmérjük.[12]); 2. a főbb alternatív *technológiai változatok* közül az optimális tervnek megfelelők kiválasztására; 3. az úgynevezett *extenzív és intenzív beruházások* közötti választásra; 4. bizonyos korlátok között a *nem lineáris összefüggések* figyelembevételére. (Ilyen összefüggések lehetnek például a termelés és a ráfordítások, illetve a világpiaci árak és a külkereskedelmi forgalomba kerülő termékmennyiségek között stb.)

Az ismertetendő módszerhez[13] több kiinduló adat egyidejű megadására van szükség, mint bármely eddig javasolt számításhoz, beleértve az ágazati kapcsolatok mérlegével végzett elemzéseket is. Másrészt a szükséges többletadatokkal (import-, export- és kapacitáskorlátokkal) a tervezés során — így vagy úgy — különben is számolni kell.

Komoly probléma a matematikai kezelhetőség is. Ezzel kapcsolatban biztató egyrészt az elektronikus számológépek gyors fejlődése (a javasolandó számításoknál már most is csak e gépek memóriaegysége jelent „szűk keresztmetszetet"), másrészt azok a kísérletek, amelyek a népgazdaság egyes részterületeinek — például a könnyűiparnak, a papíriparnak stb. — optimalizálására irányulnak, főleg ha sikerül az ágazati és a népgazdasági szintű számításokat egymással kombinálni.

A népgazdasági szintű számítások metodikájáról

A vázolt követelményeket kielégítő, a kiinduló közgazdasági feltevéseknek megfelelő számítás meglehetősen bonyolult matematikai apparátust igényel. Mivel a módszer konkrét alkalmazásának csak elektronikus számológéppel van értelme, a matematikai eljárásokra csupán utalunk, s inkább arra törekszünk, hogy matematikailag is rendszerezve jellemezzük a számítások kiinduló adatait és várható eredményét, illetve — ahol erre a korábban kifejtettek után még szükség van — közgazdaságilag értelmezzük a számításokban szereplő fogalmakat.

A javasolni kívánt matematikai módszer alapjában a lineáris programozás — és az attól lényegében nem különböző úgynevezett konvex és dinamikus programozás — alkalmazását jelenti. Ismertetésekor célszerű a társadalmi termék sakktábla-mérlegéből (az ágazati kapcsolatok mérlegéből) kiindulni, s felhasználni azokat az összefüggéseket és képleteket, amelyekkel a hazai közgazdasági szaksajtó olvasói e mérleggel kapcsolatban már megismerkedtek. Az ismertetendő módszer ugyanis, bár lényegesen rugalmasabb és sokoldalúbb az ágazati kapcsolatok mérlegével végzett elemzéseknél, sokban hasonlít azokhoz.

[12] A közgazdasági gyakorlatban a következő problémák merülhetnek fel (vizsgálatuk általában az egész számítás viszonylag kis részét teszi ki): Hogyan alakul az optimális program, ha 1. az egyes szektoronkénti kapacitásokról kiderül, hogy rosszul határoztuk meg azokat; 2. ha megváltozik az export-import-mérleg egyenlege; 3. ha az egyes import- vagy export-korlátok megváltoznak; 4. ha *egyes* fajlagosok megváltoznak (természetesen sok alapadat változása esetén már gazdaságosabb újabb programozást végezni!).

Ezekkel ekvivalens problémákat vizsgál Bod Péter: A lineáris programozás során jelentkező egyes (közgazdasági jellegű) nehézségek matematikai kezelése című cikkének függelékében. Ipargazdaság. 1960. 3. sz.

[13] A cikk szerzőitől függetlenül, az ismertetésre kerülőkhöz hasonló módszert javasolt a külkereskedelem programozására *Martos Béla*, az MTA Kibernetikai Intézetének munkatársa is.

A népgazdasági szinten végzett optimumszámítások alapjául a társadalmi termék ágazati bontásban készült sakktáblamérlege szolgálhat. E mérleget a KSH 1957-ről 40 szektoros részletezésben dolgozta ki 1959-ről pedig már mintegy 100 szektoros bontást tartalmazó ténymérleg készül. E mérlegek adatai — mint ismeretes — soriránybán az egyes termelőágak kibocsátásait, oszlopirányban pedig ugyanezen termelőágak ráfordításait tartalmazzák. Az egyes ráfordításelemeket elosztva az adott szektor termelésével, az úgynevezett technikai koefficiensekhez jutunk, amelyek megmutatják, hogy például egységnyi — mondjuk 1 millió forintnyi — műszeripari termékhez mennyi vas- és acélgyártási, könnyűfém-kohászati, nehézfém-kohászati stb. cikket használtak fel a tárgyévben. Ha a koefficiensek viszonylag lassan változnak, ugyanazon koefficiensekkel számítást végezhetünk egy vagy több, a tárgyévet követő időszakra (például 1959-es koefficiensek alapján 1961-re vagy 1962-re, esetleg még 1965-re is). Ha pedig több évről készülnek azonos bontású ténymérlegek, akkor valószínűleg viszonylag megbízhatóan előre lehet majd jelezni az ágazati koefficiensek alakulását is. E helyütt nem kívánunk e kérdés részleteire kitérni, hanem azt vizsgáljuk — a koefficienseket a tervidőszakra ismertnek feltételezve —, hogyan végezhetünk számításokat a külkereskedelmi kapcsolatok optimalizálása céljaira.

Egységes külföldi piacot feltételezve, a programozni kívánt időszakra az alábbi egyenletrendszer írható fel:[14]

$$x_1 + u_1 = a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \ldots + a_{1n}x_n + y_1 + v_1$$
$$x_2 + u_2 = a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \ldots + a_{2n}x_n + y_2 + v_2$$
$$\ldots\ldots$$
$$x_n + u_n = a_{n1}x_1 + a_{n2}x_2 + \ldots + a_{nn}x_n + y_n + v_n$$

Rövidebb írásmóddal:

$$\mathbf{x} + \mathbf{u} = \mathbf{Ax} + \mathbf{y} + \mathbf{v}$$

ahol: $\mathbf{x}$ = a szektoronkénti (ágazatonkénti vagy cikkenkénti) belföldi termelés vektora; $\mathbf{y}$ = a belföldön felhasználható nemzeti jövedelmet alkotó termékhalmaz, szintén ágazati bontásban; $\mathbf{u}$ és $\mathbf{v}$ = a szektoronkénti kiegészítő import (az adott szektor termékeivel egynemű behozatal), illetve export jelölése.

A matrix = a belföldi termeléshez szükséges anyag jellegű ráfordításokból álló technikai koefficiens matrix.

Ax = anyag jellegű termelőfogyasztás.

A felírt egyenletrendszer a népgazdaság rendelkezésre álló termékforrásai és a felhasználások közötti egyensúly követelményét fejezi ki. Az egyenletrendszer baloldalán a belföldi termelés és az import mint *forrás,* a jobboldalán a belföldi termeléshez szükséges anyag jellegű ráfordítások, továbbá a belföldön felhasználható nemzeti jövedelem, valamint az export szerepelnek mint *felhasználás.*

[14] Tekintve, hogy a társadalmi termék sakktábla-mérlegével kapcsolatos tanulmányok már sok esetben használtak vektor-matrix-jelölést, ennek magyarázatára nem térünk ki. Egyébként nem kötelező az egységes külföldi piac feltételezése; itt csupán az egyszerűség kedvéért írjuk fel így a modell egyenletrendszerét. E kérdésre a továbbiakban még kitérünk.

Az anyag jellegű termelőfogyasztás közgazdasági értelmezésére kissé részletesebben kell kitérni, mivel az rendkívül fontos az ismertetendő számítási módszer tartalmi megértéséhez. Két dolgot kell aláhúzni:

1. Az **A** matrix technikai koefficiensei csupán a folyó anyag jellegű ráfordításokat tartalmazzák (termékegységre vetítve), tehát az eszközlekötést nem fejezik ki.

2. **Ax** a belföldi termelés teljes anyaghányadát adja meg, hiszen az **x** vektor a belföldi termelést jelöli. Az **A** matrix technikai koefficiensei az összes (mind a hazai, mind pedig az importból eredő) anyag jellegű ráfordításokat magukban foglalják. Ez nem jelent olyan feltételezést, hogy a teljes felhasznált anyagmennyiséget (vagyis **Ax**-t) belföldön állítjuk elő. Feltételezendő azonban, hogy az egy szektorba sorolt belföldi és importanyagok azonos minőségűek, vagy azonos minőségre vannak átszámítva.

Meg kell jegyezni, hogy a számításokban alkalmazott szektorok homogenitásának feltételezése az ágazatokat (tehát általában nem termékeket vagy termékcsoportokat) tartalmazó népgazdasági szintű programozás legproblematikusabb absztrakciója. Pozitív szerepe is lehet, mint arra már utaltunk, amennyiben kiegyenlítően hat az eredmények véletlenszerű szóródására. Másrészt viszont eltakarhat lényeges különbségeket az ágazat („szektor") egyes termékei, termékcsoportjai között. Mivel a számítások termékek vagy termékcsoportok szerinti bontásban való elvégzése egyelőre mind az adatok beszerezhetősége szempontjából, mind pedig számolástechnikailag szinte leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik, a negatív következmények elhárításának módját elsősorban az alsóbb szintű (például iparági), s a maga területén részletesebb bontást alkalmazó programozás kifejlesztésében, s a népgazdasági szintű számításokkal való összehangolt alkalmazásában látjuk.

Optimalizálási célként a szükségleteknek megfelelő összetételű belföldön felhasználható nemzeti jövedelem (**y**) maximalizálását jelöltük meg. Számítási szempontból e feladat többféleképpen is megközelíthető.

Legegyszerűbbnek az látszik, ha adottnak tekintjük a nemzeti jövedelem *volumenét* és összetételét, s azt határozzuk meg, mi módon állítható elő adott **x** minimális belföldi ráfordítással. Így azonban a programozás célja nem közvetlenül a nemzeti jövedelem maximalizálása, hanem a ráfordítások minimumra csökkentése, s nyitva marad a kérdés, mit csináljunk a tervezett nemzeti jövedelem biztosításához szükségesen felüli kapacitásokkal, munkaerővel stb. Kiderülhet az is, hogy a rendelkezésre álló eszközökkel a kitűzött célok nem érhetők el. Végeredményben mindkét esetben újabb (vagy kiegészítő) számításokat kell végezni.

Elképzelhető olyan eljárás is, hogy a cél kitűzésekor csak az **y** vektor egyes komponensei közötti *arányokat* adjuk meg, s azt számítjuk; mekkora nemzeti jövedelem érhető el a végső felhasználásra kerülő termékek tervezett összetétele mellett? Ilyen kiindulás esetén közvetlenül az eredményt maximalizálhatjuk, s nem merülnek fel az előbb említett problémák. Az optimalizálási cél ilyen módon történő megközelítése azonban szintén nem mindig kielégítő. A nemzeti jövedelem szükségleteknek megfelelő összetétele ugyanis nem független a volumentől. (Például a jövedelem növekedésével a lakosság fogyasztása a

tartós iparcikkek felé tolódik el, nagyobb nemzeti jövedelemből nagyobb hányadot lehet beruházni stb.) A számítást több egymást követő időszakra végezve okvetlenül számolni kell ilyen arányeltolódásokkal, ami matematikailag nem okoz nehézséget.

Az arányok és a volumenek közötti összefüggés bizonyos mértékben egy időszakra végzett számításnál is figyelembe vehető, nevezetesen a fentebb említett kétféle célkitűzés sajátos kombinálásával. Jelölje ugyanis $\alpha_i + \beta_i t$ az i-edik szektorhoz tartozó termékekből nem termelő fogyasztásra és felhalmozásra jutó részt (ahol α_i és β_i konstans számok), s így t maximalizálása a cél. Ez esetben a számításnál eleve figyelembe vehetjük a szektoronként feltétlenül elérendő és elérhető volument (α_i-t), s az arányokat (β_i-t) már csak a többletként előállítható nemzeti jövedelem kívánatos megoszlása szerint tűzhetjük ki.

Hogyan értelmezhető közgazdasági szempontból az optimalizálási cél ilyen meghatározása? Induljunk ki először az éves tervezésből. A szocialista gazdaságra bővített újratermelés jellemző, ennek során évről évre növekszik a nemzeti jövedelem, s egyúttal többnyire az egyes ágazatok termelésének fogyasztásra és felhalmozásra jutó része is. A tervezéskor mindenesetre ismeretes a bázisidőszak nemzeti jövedelmének volumene és anyagi összetétele. A tervezés során — kevés kivételtől eltekintve — csupán arról kell dönteni, hogy mennyivel növelhető a tervévben e volumen, s milyen legyen a *növekmény* szükségleteknek megfelelő anyagi összetétele. A növekmény azonban gyakorlatilag a bázisévi szint 8—10 százaléka, s így az elérendő nemzeti jövedelem körülbelül 90 százalékának mind a volumene, mind pedig a szükséges anyagi összetétele kellő biztonsággal tervezhető. Ez a körülbelül 90 százalék az, ami az éves tervezést kiegészítő opitimalizálási számításnál konstansként (α_i) megadható.

Ami a többletként előállítható nemzeti jövedelmet illeti, ennek volumene a számítások eredményétől is függ, hozzávetőlegesen azonban szintén előrelátható. Legalábbis nem valószínű, hogy a számítás után kapott, illetve a tényleges eredmény 4—5 százaléknál nagyobb mértékben különbözzék a számítások előtt feltételezettől. Tegyük fel például, hogy a számítások előtt optimálisan a nemzeti jövedelem 8 százalékos növelésével számoltak, s ennek megfelelően határozták meg a növekmény összetételét (β_i-t). A számítás viszont azt mutatta, hogy a nemzeti jövedelem 12 százalékkal növelhető. Ez esetben meg kell vizsgálni, van-e lényeges eltérés a 8, illetőleg 12 százalékos növekmény szükséges összetétele között. Ha az eltérésnek el nem hanyagolható nagyságrendű kihatásai vannak, a 12 százalékos növekedésnek megfelelő összetételt ($\beta_i t$) előírásával újabb számítást kell végezni (ez esetleg néhány módosítás keresztülvezetésével a régi számítás eredményei alapján is megoldható).

Hosszabb távú — például ötéves — tervezésnél szintén elvileg hasonló módon lehet eljárni. Itt természetesen nem a bázisévben elért, hanem a minimálisan elérhető volumen és annak tervezett anyagi összetétele az irányadó a konstans értékek (α) megadásánál, a β_it-ket pedig az e minimális tervhez képest elérhető feltételezett növekmény volumenének alapján kellene megadni.

A 831. lapon szereplő kiinduló egyenleteinket a társadalmi termék sakktábla-mérlege alapján írtuk fel. A programozás azonban módot

nyújt bizonyos más, az említett egyenletrendszerben nem szereplő összefüggések figyelembevételére is. Például elő lehet írni az egyes szektorok termelése (x_i) alsó és felső határát. (Felső határnak az a termékmennyiség tekintendő, amely adott időszakban a meglevő berendezések teljes kihasználásával és az üzembelépő beruházások útján egyáltalán termelhető.) Nyilvánvaló, hogy e felső kapacitáskorlátok szektoronként annál magasabbra helyezhetők (eltekintve a kitermelő ipar bizonyos termékeitől), minél hosszabb vagy későbbi időszakra végzünk számítást, hiszen annál több lehetőség van beruházások útján új kapacitások létrehozására. Hasonlóképpen, hosszabb időszakra a termelés alsó korlátai is alacsonyabbra vehetők, hiszen hosszabb időszak (például 3—5 év) alatt sokkal nagyobb mértékű munkaerő- és termelőeszköz-átcsoportosítás hajtható végre egyik ágazatból a másikba, mint például egy éven belül.

A termelésre vonatkozó korlátokat a következőképpen jelöljük:

$$\gamma_1 \leqslant x_1 \leqslant c_1$$
$$\gamma_1 \leqslant x_1 \leqslant c_1$$
$$\cdots\cdots$$
$$\gamma_n \leqslant x_n \leqslant c_n$$

Rövidebb írásmóddal:

$$\gamma \leqslant \mathbf{x} \leqslant \mathbf{c}$$

ahol γ = a feltétlenül kihasználandó kapacitások (termelendő mennyiségek) vektora,

$\mathbf{c}$ = a szektoronként maximálisan lehetséges termelés vektora.

Az előzőekben már utaltunk a külkereskedelmi mérleg egyensúlyára vonatkozó követelményre. Valójában azonban nem a külkereskedelmi, hanem a fizetési mérleg egyensúlya biztosítandó:

$$\mathbf{d}\,\mathbf{u} - \mathbf{d}\,\mathbf{v} = D$$

Ahol $\mathbf{u}$ és $\mathbf{v}$ jelentése már ismert;

$\mathbf{d}$ = az egyes szektorok termelésének világpiaci egységára devizában;[15]

D = konstans devizaösszeg, amely zérus, ha a behozatal és a kivitel devizaértéke egybe kell hogy essen, pozitív szám, ha előző időszakok devizatartaléka (külföldi kölcsön vagy egyéb devizabevételek, turistaforgalom stb.) révén többet importálhatunk az exportnál, negatív, ha külföldi adósságot is törleszteni kell.

A behozatal és a kivitel szektoronkénti nagysága a termeléshez hasonlóan szintén korlátozható. Az alsó korlát ez esetben azt jelenti, hogy valamely cikkből bizonyos mennyiséget okvetlenül ki kell vinni vagy be kell hozni, ami következhet például korábban kötött kereskedelmi szerződésből, vagy más államközi megállapodásból stb. A felső korlát az esetek többségében itt még inkább relatív, mint a termelésnél, hiszen távolabbi pacokról vagy magasabb áron a legtöbb cikk importja — a hazai

[15] Ugyanazon cikk világpiaci devizaára eltérhet, ha importárról vagy exportárról van szó, határparitáson végzett számításnál már a különböző szállítási költségek miatt is. Ez a programozásnál szintén figyelembe vehető, amikor is fenti egyenlet a következőképpen módosul: $\mathbf{d}_i\,\mathbf{u} - \mathbf{d}_e\,\mathbf{v} = D$, ahol $\mathbf{d}_i$ az importált, $\mathbf{d}_e$ pedig az exportált termékek világpiaci devizaárát jelöli.

szükségletek nagyságrendjét tekintve — gyakorlatilag szinte korlátlanul növelhető. Hasonló a helyzet az exportnál is.

Mivel azonban a devizaárak függését az export vagy az import volumenétől lineáris programozásnál nem tudjuk figyelembe venni, célszerű úgy megadni a behozatal és a kivitel felső korlátját, hogy ez azt a termékmennyiséget jelölje, amely a megadottól nem túlságosan eltérő árakon importálható, illetve exportálható. Az import-export-korlátokat a következőképp jelöljük:

$$\mathbf{u}\,\min \leqslant \mathbf{u} \leqslant \mathbf{v}\,\max$$
$$\mathbf{v}\,\min \leqslant \mathbf{v} \leqslant \mathbf{u}\,\max$$

Rendkívül fontos követelmény a teljes foglalkoztatottság biztosítása. Másrészt a rendelkezésre álló munkaerő — a kapacitásokhoz hasonlóan — korlátozza is a termelést. Ezért a rendelkezésre álló összes munkaerőre nyilvánvalóan fenn kell állnia a következő egyenlőtlenségnek:

$$M \geqslant m_1 x_1 + m_2 x_2 + \ldots + m_n x_n + M_e,$$

ahol M = a foglalkoztatható dolgozó létszám;
$m_1, m_2, \ldots m_n$ = az egyes ágazatok egységnyi termékének előállításához szükséges dolgozó létszám;
M_e = az anyagi termelésen kívül foglalkoztatottak száma.

Ha a programozást ez utóbbi egyenlőtlenség figyelembevételével végezzük, előfordulhat, hogy a maximális nemzeti jövedelmet a lehetségesnél valamivel kisebb foglalkoztatottság mellett kapjuk. Ez számítási szempontból nem probléma, mert az egyenlőtlenség könnyen átalakítható egyenlőséggé. Közgazdaságilag azonban megfontolandó, nem helyesebb-e ilyen esetben a munkaidő részleges csökkentésével, az anyagi termelésen kívül dolgozók létszámának emelésével, vagy más módon tartani fenn a foglalkoztatottság kívánatos színvonalát, s nem mondani le — még részben sem — a társadalmi termelékenységnek a nemzeti jövedelem maximális emelkedésében kifejezésre jutó optimális növeléséről.

A mezőgazdaságban igen fontos a föld jó kihasználása is, különösen olyan országban, mint hazánk, ahol nincsenek számottevő parlagföldek, és így a rendelkezésre álló földterület szintén korlátozza a termelést. Ezért az összes mezőgazdaságilag megművelhető földterületre fent kell állnia az alábbi egyenlőtlenségnek:

$$F \geqslant f_1 x_1 + f_2 x_2 + \ldots + f_n x_n,$$

ahol F = az összes megművelhető földterület; $f_1, f_2, \ldots, f_n$ pedig az egyes ágazatok egységnyi termékének előállításához szükséges földterület. (A nem mezőgazdasági ágazatoknál e koefficienseknek értéke nyilvánvalóan nulla.)

Ismeretes, hogy a szükséges földterület nagysága a föld minőségétől is függ. Ez a programozás során egyszerűbb esetben úgy vehető számításba, hogy az egyes kultúrák termelésének maximumát (felső korlátját) azon földterület figyelembevételével adják meg, amely a leginkább alkalmas a termesztésre. Pontosabb számításhoz a földterület minőségi osztályokra is bontható. Ez esetben a fenti egyenlőtlenség helyébe annyi hasonló egyenlőtlenség lép, ahány földminőséggel számo-

lunk. Gyakori eset, hogy ugyanazon termék többféle minőségű földön is termelhető, csak más-más fajlagos ráfordításokkal. Ilyen esetekben a programozás azt is lehetővé teszi, hogy meghatározzuk, mit optimális termelni a különböző minőségű földterületeken.

A beruházások kezelése

A programozás során korlátozó tényezőként számolni kell a termelés bővítéséhez rendelkezésre álló felhalmozási (főleg beruházási) kerettel is. A tervidőszak kezdetén meglevő kapacitások kihasználási foka ágazatonként eltérő lehet. Egyes helyeken a termelés beruházás nélkül is bővíthető a meglevő kapacitások teljes kihasználásáig, másutt viszont csak új befektetésekkel fokozható. Az egyes termelőágak beruházásigénye különben is nagyon eltérő mind az egységnyi többlettermék előállításához szükséges felhalmozás, mind a beruházások megvalósításának időtartama, mind pedig a kapcsolódó eszközigény szempontjából. Mindehhez járul, hogy ágazaton belül is választani kell a termelésbővítés különböző variációi között, amelyek ráfordításszerkezet, beruházásigény és megvalósítási időtartam tekintetében szintén lényegesen eltérhetnek egymástól. Elvileg mindezek a körülmények figyelembe vehetők, feltéve, hogy a szektoron *belüli* struktúra nem változik lényegesen.

Mivel az új kapacitásokkal előállítható termelés ráfordításszerkezete (esetleg devizahozama is) eltér a meglevő berendezéseken gyártottól, a beruházásokra is kiterjedő számítások során egy-egy ágazat legalább két szektorra bontva kell hogy szerepeljen.

Jelöljük B-vel az összes rendelkezésre álló beruházási keretet. Ha az újonnan létrehozható kapacitások ($\mathbf{c'}, = c'_1, c'_2, \ldots c'_n,$) fajlagos beruházási igénye $\mathbf{b}$ ($b_1, b_2 \ldots b_n$), akkor fenn kell állnia a következő összefüggésnek:

$$B \geqslant \mathbf{b}\,\mathbf{c'} = b_1 c'_1 + b_2 c'_2 + \ldots + b_n c'_n.$$

A beruházásokat is figyelembe vevő programozás gyakorlati végrehajtása a következőképp történhetne. Tegyük fel, hogy 1965-re akarjuk megtervezni az optimális külkereskedelmi és termelési szerkezetet, s a beruházási keret nagyságát hozzávetőlegesen már meghatároztuk. (A beruházási keret persze az optimalizálás eredményétől függően módosulhat is. Erre a továbbiakban még kitérünk.) Az adott esetben számítási szempontból beruházási keretnek csak azok az eszközök tekinthetők, amelyekkel 1965. január 1-ig üzembe helyezhető új kapacitások hozhatók létre.

Mivel a rendelkezésre álló beruházási keret korlátozott, nagyjából azonos fajlagos ráfordítási igény esetén a számítás valószínűleg azt mutatja, hogy csak a meglevő kapacitások teljes kihasználása után célszerű rátérni a termelés beruházást igénylő bővítésére. Ha viszont a beruházást feltételező termelés ráfordításai — folyamatos munka- és anyagfelhasználási koefficiensei — lényegesen eltérnek a meglevő kapacitásokkal előállítható hasonló termékekétől, a számítás olyan eredményt is hozhat, hogy a régi berendezések maximális kihasználása helyett célszerűbb új, korszerűbb kapacitásokat üzembehelyezni. Megjegyzendő, hogy a fontosabb esetekben helyes a meglevő azonos célt szolgáló, de

jelentősen eltérő hatékonyságú kapacitásokat a számításokban külön szektorokként kezelni. A programozás kiterjed a közvetett (kapcsolódó) beruházási igényekre is.

Azt is meghatározhatjuk, hogy az azonos célú beruházási változatok közül melyiket jobb választani. Ez esetben persze az újonnan létrehozható kapacitásokkal előállítható termelést szektoronként annyifajta ráfordításszerkezettel kell megadni, ahányféle azonos célú beruházási variáns között akarunk választani.

Az egyes beruházások (mind az azonos célt szolgálók, mind pedig a különböző ágazatokhoz tartozók) megvalósítási időtartam szempontjából is eltérhetnek egymástól. Mivel eléggé jelentős eltérésekről van szó, célszerű ezt is figyelembe venni az optimalizálási számításoknál. E célból korrigálni lehet például a beruházási koefficienseket (b) azzal a nemzetijövedelem-kieséssel (vagy többlettel), amelyet az átlagostól eltérő átfutási idejű beruházás okoz.

A beruházási (általában felhalmozási) célokra rendelkezésre álló eszközök volumene és összetétele — amint arra már utaltunk — függ a nemzeti jövedelem volumenétől és összetételétől. Nyilvánvaló, hogy a számítások elvégzése előtt — a kiinduló adatok megadásakor — csak hozzávetőlegesen becsülhetjük meg nagyságát, sőt szükséges összetételét is, hiszen mindkettő bizonyos mértékben a számítási eredmények függvénye.

Elvileg pontos megoldás oly bonyolult matematikai módszerek (időbeli eltolódásokat is figyelembe vevő differencia- vagy differenciálegyenletrendszerek) alkalmazását kívánná meg, hogy az ma még gyakorlatilag lehetetlenné tenné a számítások elvégzését. Ezért célszerűbb közelítő eljárást alkalmazni. Például az első számítás után, amelyet becsült kiinduló adatok alapján végeztünk, megvizsgáljuk, mennyire térnek el egymástól a beruházások volumenére és szükséges összetételére kapott eredmények a kiindulásnál feltételezett adatoktól. Ha az eltérések jelentősek, új számítást kell végezni, de már az eredményül kapott volumenből és szükséges struktúrából kiindulva. Utána újból megvizsgálhatók az eltérések, s a számítás addig folytatandó — ha az egyes lépések csökkentik a különbségeket —, amíg az eltérések a megengedhetőnek tekintett szint alá nem csökkennek. Megjegyzendő, hogy hasonló módon[16] bizonyos, a számításokban benne rejlő nem lineáris összefüggések (például a devizaárak esetleges függése az importált vagy exportált volumenektől, a ráfordítási koefficiensek és a termelési méretek közötti kapcsolat stb.) is figyelembe vehetők.

★

Példa. A módszertani ismertetés kiegészítéséül bemutatunk egy példát. A feladatban a beruházásokat nem szerepeltetjük, viszont az adatokat a két (szocialista és kapitalista) világpiac figyelembevételével írtuk fel. A két világpiac megkülönböztetése nemcsak politikai, honvédelmi

[16] A külföldi szakirodalomban — például A. Vázsonyi: Scientific Programming in Business and Industry. Wiley New York. 1958. — az ilyen közelítő számítást dinamikus programozásnak nevezik. Valójában ismételt lineáris programozásról van szó, módosított kiinduló adatokkal.

stb. szempontból fontos, hanem azért is, mert az árak és az értékesítési feltételek a szocialista és a kapitalista világpiacon lényegesen eltérhetnek egymástól. A példában feltételezzük a valuták konvertálhatóságát a szocialista, illetve a kapitalista világpiacon *belül,* de annak sincs elvi akadálya, hogy minden egyes országra külön számoljunk a behozatal és a kivitel devizaegyensúlyának követelményével. Meg kell azonban jegyezni, hogy a valuták konvertálhatósága esetén az optimalizálás lehetőségei nagyobbak, mintha országonként be kell tartani bizonyos egyensúlyi követelményeket. Általában, az egész számítás annál nagyobb eredménnyel járhat, minél tágabb határok közt választhatunk a külkereskedelmi forgalomba kerülő és termelhető volumenek, az alkalmazható technológiák és beruházások tekintetében, illetve minél nagyobbak az eltérések a belföldi ráfordításarányok és a világpiaci árarányok között.

A példában mindössze négy termelőágat (közülük a negyediket két technológiával, az ezek által termelt termékmennyiségeket x_4^1, — x_4^2-vel jelöljük) szerepeltetünk. Az adatok fiktívek, de a megadott ráfordítási koefficiensek nagyságrendje és eloszlása reális. A példa és a kapott eredmények azért is érdekesek, mert jól érzékeltetik, hogy az optimális megoldás még ilyen egyszerű feladatnál sem kapható meg — mégcsak megközelítően sem — egyszerűbb eszközökkel.

Az egyensúlyt biztosító összefüggések:[17]

$$
\begin{aligned}
u_{11} + u_{12} + x_1 &= 0{,}02\,x_1 + 0{,}05\,x_2 + 0{,}20\,x_3 + 0{,}15\,x_4^1 + 0{,}35\,x_4^2 + \\
&\quad + t + v_{11} + v_{12} \\
u_{21} + u_{22} + x_2 &= 0{,}15\,x_2 + 0{,}15\,x_3 + 0{,}25\,x_4^1 + 0{,}15\,x_4^2 + \\
&\quad + 4 + t\,v_{21} + v_{22} \\
u_{31} + u_{32} + x_3 &= 0{,}23\,x_1 + 0{,}20\,x_2 + 0{,}03\,x_3 + \qquad 0{,}05\,x_4^2 + \\
&\quad + 9t + v_{31} + v_{32} \\
u_{41} + u_{42} + x_4^1 + x_4^2 &= 0{,}20\,x_1 + 0{,}08\,x_2 + 0{,}10\,x_3 + 0{,}05\,x_4^1 + 0{,}10\,x_4^2 + \\
&\quad + 5t + v_{41} + v_{42}
\end{aligned}
$$

A termelésre vonatkozó korlátok:

$$
\begin{aligned}
800 &\leqq x_1 &&\leqq 1500 \\
1000 &\leqq x_2 &&\leqq 2500 \\
2000 &\leqq x_3 &&\leqq 3200 \\
500 &\leqq x_4^1 + x_4^2 &&\leqq 2000
\end{aligned}
$$

A fizetési mérleg egyensúlyát biztosító feltétel:

$$
\begin{aligned}
4{,}0\,(v_{12} - u_{11}) + 5{,}2\,(v_{21} - u_{21}) + 3{,}5\,(v_{31} - u_{31}) + 4{,}5\,(v_{41} - u_{41}) &= -\,800 \\
0{,}8\,(v_{12} - u_{12}) + 1{,}1\,(v_{22} - u_{22}) + 1{,}0\,(v_{32} - u_{32}) + 1{,}2\,(v_{42} - u_{42}) &= \quad 200
\end{aligned}
$$

(Itt a 4,0, 5,2, 3,5, 4,5, az egyik, 0,8, 1,1, 1,0, 1,2 a másik világpiac devizaárai, — 800, illetve 200 a külkereskedelmi mérlegek egyenlege.)

[17] $\alpha_1 = \alpha_2 = \alpha_3 = \alpha_4 = 0$; $\beta_1 : \beta_2 : \beta_3 : \beta_4 = 1 : 4 : 9 : 5$:

A megfelelő korlátok:

$$u_{11} \leqslant 200 \quad u_{21} \leqslant 700 \quad u_{31} = 0 \quad u_{41} \leqslant 700$$
$$v_{11} \leqslant 400 \quad v_{21} \leqslant 600 \quad v_{31} = 0 \quad v_{41} \leqslant \infty$$

és

$$u_{12} \leqslant 100 \quad u_{22} \leqslant 300 \quad u_{32} \leqslant 900 \quad u_{42} = 0$$
$$v_{12} \leqslant \infty \quad v_{22} \leqslant 500 \quad v_{32} = 0 \quad v_{42} = 0$$

A munkaerő-felhasználásra vonatkozó egyenlőtlenség:

$$130.300 \geqslant 20\,x_1 + 18\,x_2 + 24\,x_3 + 25\,x_4^1 + 15\,x_4^2$$

A feladatot a lineáris programozás módszerével megoldva, a következő eredményre jutottunk:[18]

$x_1 = 800$ (min) $\quad u_{11} = 200$ (max) $\quad u_{12} = 100$ (max)
$x_2 = 2500$ (max) $\quad v_{21} = 589{,}7 \quad v_{22} = 333{,}9$
$x_3 = 2326{,}2 \quad u_{32} = 87{,}3$
$x_4^1 = 0\,;\ x_4^2 = 898{,}1 \quad u_{41} = 681{,}4$

Az összmunkaerőt teljesen kihasználtuk.

Eredményül $t = 179{,}4$ adódott. Így szektoronként a maximális belföldön felhasználható nemzeti jövedelem (1: 4: 9: 5 arány mellett) 179,4, 717,6, 1614,6, 897,0.

★

E cikk csak a népgazdasági szinten végezhető optimalizálási számítások néhány elvi és metodikai problémáját érintette. A kifejtettekhez hasonló módszerekkel — bár részben más feltételekből kiindulva — alacsonyabb — pl. iparági — szinten is végezhető programozás. Célszerűnek látszik — amint arra már utaltunk —, hogy a népgazdasági szinten végzett — és ezért szükségszerűen erősen összevont — számításokat hasonló módszerekkel végzett ágazati szintű számítások egészítsék ki. Ezekhez kiindulásul a népgazdasági számítások adhatnak keretszámokat, amelyek azonban a részszámítások eredményei alapján módosíthatók.

Az iparági szintű számítások elvi és módszertani problémái, főleg pedig a népgazdasági szintű számításokkal való kombinált alkalmazás feltételeinek tisztázása további kutatást igényel, ami meghaladja ennek a cikknek a kereteit. Ugyancsak további vizsgálatokat kíván annak tisztázása, mik a lehetőségei a programozás gyakorlati végrehajtásának, az adatok beszerezhetősége, valamint a számológépek teljesítőképessége szempontjából stb., s a lehetőségek és a várható eredmények alapján milyen szektorbontás és határfeltételek figyelembevételével végzendő gyakorlatilag a számítás.

Nem kétséges, hogy az elektronikus számológépek és a matematika újabb eredményeinek felhasználása ily módon is nagymértékben hozzá fog járulni a népgazdasági tervezés módszereinek tökéletesítéséhez. A marxista közgazdászok halaszthatatlan feladata tisztázni az alkalmazás elvi alapjait és kiinduló feltevéseit. Ehhez kívántunk e cikk megírásával hozzájárulni.

[18] A lineáris programozáshoz lásd pl. Bacskai–Krekó: Bevezetés a lineáris programozásba. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 1957.

KEMENES EGON:

A földművesszövetkezeti kiskereskedelmi forgalom idényszerűsége*

A mezőgazdaság szocialista átszervezése nyomán a falu életében végbement jelentős változások visszatükröződnek a földművesszövetkezeti kiskereskedelmi forgalom alakulásában is. Ez a tény új feladatokat ró a falusi kereslet törvényszerűségeinek megismerésére irányuló piackutatásra.

Mint ismeretes, a piackutatás tárgyát képező keresletmegnyilvánulások egyik fontos területe a kereslet idényszerűsége. Ezt a jelenséget a piackutatás a lakosság beszerzéseinek alakulásán keresztül vizsgálja, főleg statisztikai módszerekkel, ahol adatforrásként részben áruforgalmi, részben háztartásstatisztikai adatok szolgálhatnak alapul. E cikkben áruforgalmi statisztikai adatok alapján vizsgálom a földművesszövetkezeti kiskereskedelmi forgalom idényszerűségét.

★

Az egy-egy árucikk beszerzésére fordított havi kiadás (akár mikroökonómiai, akár makroökonómiai viszonylatban) a következő egyszerű képlettel fejezhető ki:

$$c_{nm} = t_n + i_m + \varepsilon_{nm}$$

c_{nm} az illető cikk beszerzésére fordított kiadás „n" év „m" hónapjában;
t_n tendencionális tényező, amely jelzi a beszerzéseknek a hosszabb időszakban érvényesülő tényezők hatására egyik évről a másikra változó részét;
i_m szezonális (idényszerű) tényező fejezi ki azt a hatást, amely csupán az illető, „m" hónap idényszerű jellegének tulajdonítható;
ε_{nm} esetlegességi, a véletlenszerűséget kifejező tényező kifejezi a véletlenszerű jelenségek hatását a fogyasztásra.

Ez az általános egyenlet az időbeliség oldaláról felmerülő tényezőknek a fogyasztásra való hatását fejezi ki. A kutatás mint a törvényszerű jelenségek feltárására irányuló tevékenység, a három tényező közül csupán az első kettőre irányulhat, minthogy a véletlenszerű jelenségekből éppen a törvényszerű elem hiányzik, s így csupán utólag figyelembevehetők, de előre nem kiszámíthatók.

Így a lakosság fogyasztása időbeli vonatkozásban kétféle szempontból vizsgálható: egyrészt a hosszabb időszakban érvényesülő általános tendencia, másrészt az éven belüli ingadozások elemezhetők.

* A cikk a SZÖVOSZ Szövetkezeti Kutató Csoportjának munkája keretében készült.

Az első esetben a vizsgált fejlődési folyamatra olyan tényezők hatnak, mint a jövedelem, a népesség, a lakosság társadalmi, foglalkozási rétegződése, a fogyasztók ízlése, a fogyasztói magatartás módosulásai az új cikkek megjelenésének hatására.

A második esetben az éven belüli ingadozásokra az évszakok ritmusa hat, s ezek a változások feltétlenül periodikus jellegüek.

A keresletet meghatározó tényezők közül elsősorban az éghajlati, természeti viszonyok összessége az idényszerűség oka, még akkor is, ha e tényező hatása esetleg csak közvetett. Közvetlen hatás például a ruházati cikkek forgalmának őszi növekedése. Közvetett hatás, éppen a földművesszövetkezeti kereskedelem területén, az őszi hónapokban a forgalomnak az állami kereskedelemnél nagyobb arányú növekedése, annak következtében, hogy a paraszti vásárlóerő nagyrészt a termésbetakarítást követő őszi hónapokban nyilvánul meg. Itt tehát látszólag a jövedelmi tényező, mégpedig a jövedelem éven belüli ingadozása okozza az idényszerű forgalomnövekedést, valójában azonban emögött is a természeti, éghajlati viszonyok összessége húzódik meg, mert a jövedelem ilyen alakulását éppen ez határozza meg.

A földművesszövetkezeti kereskedelem forgalmának idényszerűsége kitűnik a következő oldalon levő diagrammból.

E diagramm a forgalom havi tényleges értékét tünteti fel, tehát az adatok elhelyezkedésének emelkedő irányzata annak is következménye, hogy évről évre nő a forgalom értékösszege, s ez a növekedés természetesen hónapról hónapra valósul meg. Ennek ellenére ebből az ábrázolásból is félreérthetetlenül kitűnik a forgalom éven belüli jellegzetesen periodikus ingadozása.

E periodicitás törvényszerűsége ismert statisztikai módszerrel: az idényindex-számítással fejezhető ki általános és számszerű formában. E számítási módszer lényege abban áll, hogy megfelelő matematikai statisztikai módszerekkel kiküszöbüljük a már közölt képletből mind a tendencionális tényező (trend) hatását, mind pedig a véletlen hatását, tehát a fogyasztás változását kizárólag az éven belüli időszak függvényében fejezzük ki.

Az idényindex-számításnak mint minden olyan módszernek, amely *törvényszerűségek* megállapítására szolgál, az a jelentősége, hogy alkalmazásával lehetővé válik a gazdasági jelenségek (jelen esetben a földművesszövetkezeti kiskereskedelmi forgalom) alakulásának bizonyos feltételezésekkel való *előrelátása.* Így az idényszerűség elemzése fontos eszköz mind a népgazdasági tervezésben, mind pedig az áruforgalmi tervező munka különböző lépcsőfokain.

Mint sok más vizsgálat esetében, az idényszerűség vizsgálatában is kétféle: statikus és dinamikus szemléletmód érvényesülhet. A földművesszövetkezeti kereskedelem területén folyó piackutatás szempontjából jelenleg különös fontosságú az utóbbi. Az idényszerűség vizsgálata esetén a dinamikus szemléletmód azt jelenti, hogy az idényszerűségnek az idényindex-számítással mint hagyományos vizsgálati módszerrel feltárt számszerű általánosítását nem tekinthetjük végérvényesnek, hanem változó jelenségnek, s megpróbáljuk feltárni magának e változásnak a törvényszerűségét is.

Az idényszerűség dinamikus vizsgálatának módszerei még nem annyira kialakultak, mint a statikus szemléletű vizsgálat módszerei. Az

A földművesszövetkezeti kiskereskedelmi forgalom 1954—1959-ben
(millió Ft fogyasztói áron)

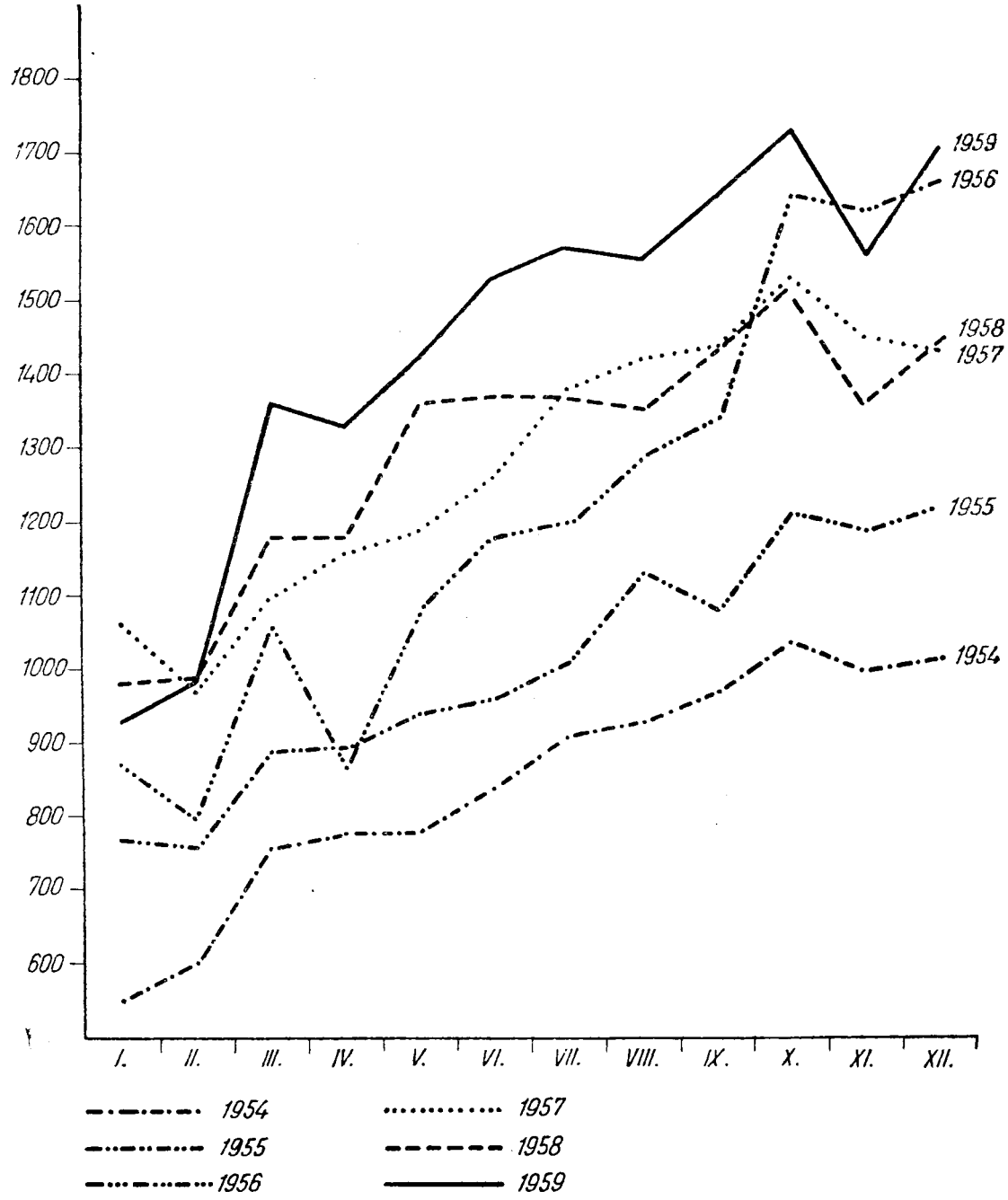

e cikkben alkalmazott módszerek csupán kísérletnek tekintendők, amelyek továbbfejlesztésre, illetve verifikálásra várnak. Nehézséget okoz e tekintetben az is, hogy a jelenleg rendelkezésre álló idősorok — mivel viszonylag rövidek — még éppen csak hogy lehetővé teszik a trendszámítást, de ahhoz például még nem rendelkezünk megfelelő hosszúságú idősorokkal, hogy megnyugtató érvényességű exponenciális függvényekkel fejezzük ki a jelenségek lefolyását. Így e cikk keretében meg kellett elégednünk lineáris függvények alkalmazásával, amelyek alkalmasak ugyan bizonyos tendenciák szemléltetésére, de például a következő évek várható eredményeire vonatkozó számítások elvégzésére már nem alkalmasak.

Ez említett kettős szemléletmódnak megfelelően cikkem keretében is előbb az idényszerűség megnyilvánulásával, majd az idényszerűség változásával kívánok foglalkozni.

A következő táblázat a földművesszövetkezeti kiskereskedelem forgalmának havi idényindexét mutatja be, mégpedig kétféle változatban: trendhatással együtt és trendhatás nélkül. A táblázat, összehasonlítás céljából, az állami kereskedelem idényindexét is tartalmazza.

A földművesszövetkezeti és az állami kiskereskedelem forgalmának havi idényindexe (1954—1959. évi adatok alapján)

Hónap	Földművesszövetkezeti kiskereskedelem		Állami kiskereskedelem trendhatás nélkül
	Trendhatással együtt	Trendhatás nélkül*	
Január	72,8	77,0	83,9
Február	72,0	75,4	82,8
Március	89,6	92,7	101,1
Április	87,8	89,8	100,6
Május	95,8	96,7	100,7
Június	100,8	101,1	97,0
Július	105,1	104,5	98,9
Augusztus	108,4	107,6	101,6
Szeptember	111,7	109,4	106,6
Október	122,0	119,2	106,8
November	116,2	112,0	104,2
December	119,5	114,7	115,8
Átlag	100,0	100,0	100,0

* A trendszámítás itt és a következőkben analitikus módszerrel történt.

Amint a táblázatból kitűnik, a trendhatás az év elején és végén több százalékos eltérést okoz. Ennek jelentősége természetesen attól függ, hogy mekkora a vizsgált forgalom összege? A teljes földművesszövetkezeti kiskereskedelmi forgalom vonatkozásában ez a néhány százalék értékben megközelítheti a száz millió forintot, így ezen a szinten a trendhatás kiszűrése az idényindex számításánál elengedhetetlen. Kisebb összegű forgalom esetén azonban (például megyei, de főleg járási méretekben) ez a néhány százalékos eltérés értékben oly csekély összeg lehet, hogy elhanyagolhatónak tekinthető, s így a trendhatást is tartalmazó, könnyebben kiszámítható idényindex felhasználásával is pontosabb a tervező munka, mintha az idényszerűség figyelembevétele pusztán becslés, vagy csupán a bázisidőszak adatai alapján történik.

Hasznos következtetésekre ad alkalmat a földművesszövetkezeti és az állami kiskereskedelem trendre korrigált idényindexének összehasonlítása, amit a következő oldalon található diagramm ábrázol grafikusan.

Milyen jellegzetes különbségekre világít rá a két görbe összehasonlítása? Első pillanatra szembetűnik, hogy a földművesszövetkezeti kiskereskedelem idényindexe lényegesen tágabb határok között ingadozik, mint az állami kiskereskedelemé. Emellett a földművesszövetkezeti kiskereskedelem görbéje sokkal egyenetlenebb is: különösen éles a márciusi emelkedés (amit a többnyire márciusra eső húsvét okoz), továbbá az októberi forgalom jelentősen meghaladja a decemberit, amely pedig magában foglalja a karácsonyi forgalmat is. Ezzel szemben az állami kis-

kereskedelem idénygörbéje a húsvéti ünnepek okozta márciusi felemelkedés után nagyjából vízszintesen halad, a nyári hónapok viszonylagos csökkenése után egyenletesen, gyengén emelkedik, majd a novemberi átmeneti visszaesés után decemberben éri el évi csúcspontját.

A földművesszövetkezeti és az állami kiskereskedelem teljes forgalmának idényindexe az 1954—1959. évi trendre korrigált havi adatok alapján.

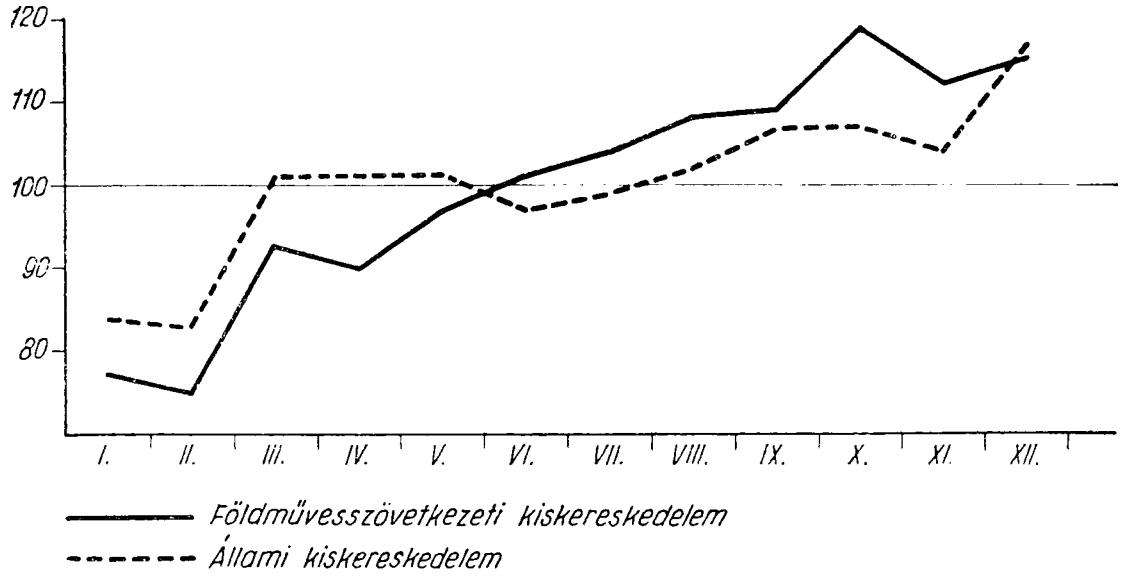

A földművesszövetkezeti kiskereskedelem idénygörbéjének az állami kiskereskedelemétől való eltérése több tényezőre vezethető vissza. Az egyik az, hogy a vizsgált időszakban a paraszti jövedelmek nagyobb része az év második felében keletkezett. De ez nem csupán az őszi termésbetakarítás következménye, hanem már a nyári hónapok piaci felhozataláé is. Világosan kitűnik ez abból, hogy a földművesszövetkezeti kiskereskedelem idénygörbéje már júniustól kezdve az átlag felett van, az állami kiskereskedelemé pedig — a nyári hónapok viszonylagos visszaesése után — csak augusztusban lépi át ismét az átlagot.

A fölművesszövetkezeti kiskereskedelem idénygörbéjét alakító másik tényező a falusi vásárlási szokások jellege. Ez a vizsgált időszakban még mindig erősen alkalmi természetű volt, ellentétben az állami kereskedelem által ellátott munkás-, alkalmazott-rétegekével, amelyeknek vásárlásai folyamatosabb jellegűek. A falusi vásárlásoknak ez a még mindig erősen alkalmi jellege mutatkozik meg abban, hogy a falusi kereskedelemben a húsvéti forgalom után az idénygörbe ismét visszasüllyed az év eleji hónapok alacsony szintje felé, az állami kereskedelem idénygörbéje ellenben vízszintesen fut tovább. Ugyanez nyilvánul meg a földművesszövetkezeti kereskedelem idénygörbéjének októberi felugrásában.

A teljes forgalom idényindexe természetesen összegezi a fő árucsoportok idénygörbéjének különböző, sokszor ellentétes irányú mozgását. Ezért figyelemre méltó mindkét szektor fő árucsoportokra bontott idényindexe, amelyet a következő táblázat tartalmaz (a számítás egyszerűsítése és a könnyebb áttekinthetőség kedvéért csupán negyedéves idényindexet számítottunk):

A földművesszövetkezeti és az állami kiskereskedelem összesített és fő árucsoportonkénti forgalmának negyedéves idényindexe

(1954—1959. évi, trendre korrigált adatok alapján)

Megnevezés	I.	II.	III.	IV.	Átlag
	negyedév				
I. Földművesszövetkezeti kiskereskedelem					
Összes	81,7	95,9	107,1	115,3	100,0
Élelmiszer	82,3	95,3	111,7	110,6	100,0
Vendéglátás	81,0	107,0	124,2	87,8	100,0
Ruházat	80,7	86,2	93,2	139,9	100,0
Vegyes iparcikk	82,6	100,1	103,3	114,1	100,0
II. Állami kiskereskedelem					
Összes	88,7	99,6	102,6	109,2	100,0
Élelmiszer	90,2	98,0	103,5	108,4	100,0
Vendéglátás	90,0	106,2	112,5	91,3	100,0
Ruházat	88,9	96,8	88,0	126,3	100,0
Vegyes iparcikk	88,7	99,3	109,0	103,0	100,0

Amint a fő árucsoportok idényindexéből kitűnik, a földművesszövetkezeti teljes forgalom idénygörbéjét az lendíti az állami kiskereskedelem görbéje fölé a III. negyedévben, hogy ebben az időszakban a falusi élelmiszervásárlások és a vendéglátóipari szolgáltatások igénybevétele ugrásszerűen nő, s némileg nő a ruházati cikkek forgalma is. A negyedik negyedévben tovább távolítja a földművesszövetkezeti forgalom görbéjét a ruházati forgalom kiugró idényszerű növekedése, valamint a vegyes iparcikk-vásárlások ugyancsak jelentős növekedése. E kettő növekedését azonban bizonyos mértékig — bár nem teljesen — ellensúlyozza az élelmiszervásárlások görbéjének gyenge, és a vendéglátás görbéjének igen erőteljes esése.

Ami a fő árucsoportok görbéjének kilengését illeti, a leggyengébb az élelmiszergörbe hullámzása, a legerősebb pedig a ruházati cikkeké. A földművesszövetkezeti forgalomban azonban egységesen, valamennyi fő árucsoport görbéjének lényegesen nagyobb az idényszerű ingadozása.

A földművesszövetkezeti kiskereskedelem idényszerűségének az idényindex-számítás módszerével feltárt és a tervezés számára számszerű formában kifejezett törvényszerűségei időbelileg csupán korlátozott érvényűnek tekinthetők a mezőgazdaság szocialista átszervezésének jelenlegi szakaszában. Ugyanis főleg ennek következtében, de részben más tényezők hatására is valószínű, hogy az elkövetkező években ez az idényszerűség másként fog alakulni, mint azokban az elmúlt években, amelyeknek adataiból az idényindex számítható. Ebből az következik, hogy az elmúlt évek adataiból számított idényindexek jól használhatók ugyan a rövid, mondjuk egy éves időszak tervezéséhez (például a következő évi terv negyedéves vagy havi ütemezéséhez), de már kevéssé megbízhatók a hosszabb időszakra vonatkozó tervezésben. Márpedig, ha a hosszabb időtávra tervezünk, akkor — bár természetesen a forgalom ha-

vi megoszlásának változását nem szükséges figyelembe venni, mégis — az áruellátást biztosító, például behozatali, termelési, készlet,- pénzügyi, pénzforgalmi és egyéb részlettervek készítéséhez már fontos lehet annak előrelátása, hogy például az I. és a II. félévi forgalom aránya miként fog alakulni. Ennek az esetleges arányeltolódásnak figyelembevétele még akkor is szükséges, ha az eltolódás egyik évről a másikra csekély, mert ez esetben is, ha több éven keresztül elhanyagoljuk ezt az eltolódást, akkor később váratlanul ér a hatás, amikor a változások bizonyos mennyiségi küszöbön túljutottak.

Így módszertani feladatként vetődik fel az a kérdés: miként lehet megállapítani a földművesszövetkezeti kiskereskedelem idényszerűségének évről évre esetleg megmutatkozó eltolódását — s ha lehet, miként lehet számszerű formában, tervezési felhasználásra alkalmas formában kifejezni ezt?

Kézenfekvő az a kiinduló feltételezés, hogy a földművesszövetkezeti kiskereskedelem idénygörbéjének alakulása idővel közeledni fog az állami kiskereskedelem idénygörbéjéhez. Emellett szól a kereslet oldalán ható tényezők közül a jövedelem: egyre több a falusi bérből és fizetésből élők száma, illetőleg a paraszti családok bevételében egyre nagyobb a munkabér jellegű bevételek aránya, továbbá, a termelőszövetkezetekben az előlegjuttatási rendszer egyre inkább általánossá válik, s ez egyenletesebbé teszi a paraszti bevételek időbeli megoszlását; a kínálat oldalán ható tényezők közül az, hogy a földművesszövetkezeti boltháló-zat egyre bővül és állandó korszerűsítése egyebek között azzal is együtt jár, hogy a paraszti vásárlások egyre inkább elvesztik régebbi alkalmi jellegüket, lassan közelednek a városi rétegek folyamatosabb, kevésbé meghatározott alkalmakhoz kötött vásárlásaihoz.

Ha a feltevés helytálló, akkor ez a tény a forgalom adataiból képzett idősor alakulásában úgy tükröződik, hogy a földművesszövetkezeti kiskereskedelem havi forgalmának éven belüli ingadozása az elmúlt évekhez képest csökkenő irányzatú, s az ingadozás nagysága közeledik az állami kiskereskedelem ingadozásához. Ennek megállapítására a következő számítási módszert alkalmazhatjuk: mind a földművesszövetkezeti, mind pedig az állami kiskereskedelemre vonatkozóan a rendelkezésre álló elmúlt hat év havonkénti adataiból kiszámítjuk minden egyes évre külön-külön a havi adatoknak az átlagtól való standard eltérését, majd ezek alapján minden egyes év jellemző variációs koefficiensét. Az eredményként kapott variációs koefficiensek a következők:

A földművesszövetkezeti és az állami kiskereskedelmi havi forgalom éven belüli ingadozásának variációs koefficiensei 1954—1959

Év	Földművesszövetkezeti kiskereskedelem	Állami kiskereskedelem
1954	18,0	9,7
1955	15,4	11,1
1956	23,9	10,9
1957	13,6	11,6
1958	12,8	10,0
1959	17,2	12,9

A két szektor variációs koefficienseiből álló idősorok összehasonlításából természetesen egyértelműen kitűnik, hogy a földművesszövetkezeti forgalom idényszerűsége lényegesen tágabb határok között mozog, variációs koefficiensei mindig lényegesen nagyobbak, mint az állami kereskedeleméi. Kevésbé szembeszökő azonban, de mégis megállapítható az is, hogy a földművesszövetkezeti kiskereskedelem variációs koefficienseiből képzett idősor értékei csökkenő, az állami kiskereskedeleméi pedig igen enyhén emelkedő irányzatúak.

Az irányzatnak ilyen alakulását számszerű formában úgy fejezhetjük ki, hogy a variációs koefficiensekből álló két idősorból trendet számítunk. Ebben az esetben az

$$Y' = a + bX$$

lineáris függvény „b" paramétere, illetőleg a függvényt ábrázoló egyenes iránytangense (tgα) alkalmas a számszerű összehasonlítás elvégzésére.

E számítás eredményét a következő diagramm mutatja:

A földművesszövetkezeti és az állami kiskereskedelmi éven belüli ingadozások variációs koefficiensének trendje (1954—1959).

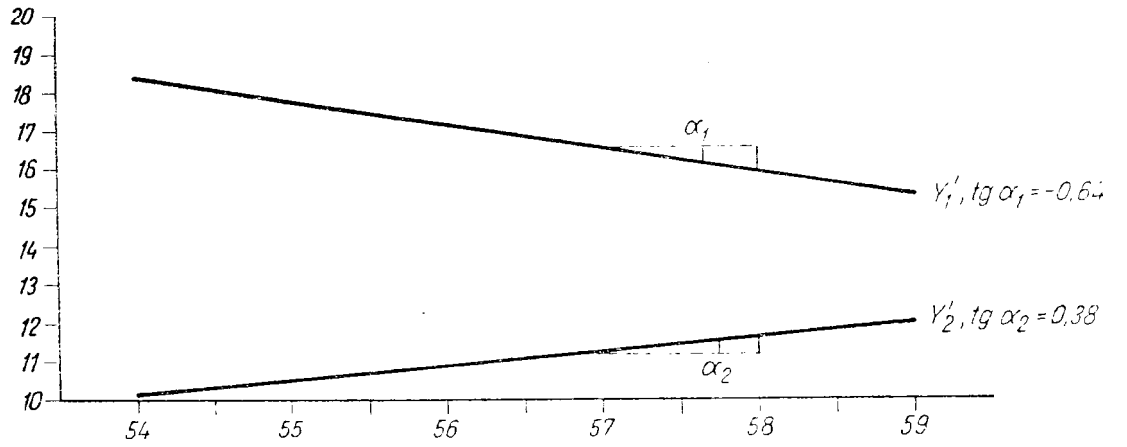

Földművesszövetkezeti kiskereskedelem: $Y_1' = 19{,}06 - 0{,}64\,x$
Állami kereskedelem: $Y_2' = 9{,}70 + 0{,}38\,x$

Amint ebből kitűnik, a földművesszövetkezeti kereskedelem idényszerű hullámzása évről évre szűkebb határok között folyik le, s számszerűen meghatározott arányban közelít az állami kiskereskedelemé felé. (Az állami kiskereskedelemnél mutatkozó emelkedésnek többféle oka lehet, amelyek elemzése nem tartozik e cikk feladatai közé.) Mivel a rendelkezésre álló idősor viszonylag rövid (hat évre terjedő), ezért elég nagy teret enged még a véletlenszerű hatások érvényesülésének, de még ha ezt figyelembe vesszük is, akkor is az irányzat maga félreérthetetlenül kitűnik. E számítás eredménye azonban csak említett feltevésünk igazolására szolgál, s még nem használható közvetlenül a tervkészítéshez, mert nem ad közvetlenül számszerű adatot magának az idényszerűségnek várható alakulásáról. Csupán alapot ad ahhoz a feltételezéshez, hogy bizonyos idő múlva a földművesszövetkezeti kiskereskedelem idényszerűsége hasonló lesz az állami kiskereskedeleméhez.

Meg kell azonban jegyezni, hogy ez a hasonlóság még hosszabb idő után sem lesz teljes azonosság. A valószínűség amellett szól, hogy a földművesszövetkezeti kiskereskedelem variációs koefficiensei évről évre aszimptotikusan közelítik az állami kereskedeleméit. Ezért a gyakorlat-

ban a pontos számítás elvégzéséhez hiperbolikus vagy legalább exponenciális trendre van szükség. Az ilyen trendfüggvények megnyugtató érvényességű kiszámításához azonban a jelenleginél hosszabb idősor szükséges. Két-három év múlva azonban már ez a feltétel is megvalósul.

Közvetlenül is alkalmazható számszerű eredményt kaphatunk a földművesszövetkezeti kiskereskedelmi forgalom idényszerűségében várható eltolódásra olyan módon is, hogy az I. és a II. félévi forgalom arányának időbeli alakulását hasonlítjuk össze. Ez ugyan időbelileg tágabb határok között mozog, de a távlati tervezés szempontjából a havi idényszerűségnek amúgy sincs jelentősége. Ez a számítás a következőképpen végezhető el:

Kiszámítjuk évenként a II. és az I. félévi forgalom hányadosát, vagy másképpen a II. félévi forgalmat az I. félévinek százalékában fejezzük ki, s kiszámítjuk az e hányadosokból vagy százalékokból kapott idősor trendjét.

A számítás első szakaszaként a következő adatokat kapjuk:

A földművesszövetkezeti és az állami kiskereskedelem összesített és fő árucsoportonkénti II. félévi forgalma, az I. félév százalékában

Megnevezés	1954	1955	1956	1957	1958	1959
I. Földművesszövetkezeti kiskereskedelem						
Összes	136,2	131,1	149,1	127,9	120,0	129,2
Élelmiszer	123,5	121,3	141,4	128,8	126,1	135,2
Vendéglátás	131,1	123,0	109,5	120,2	109,1	130,4
Ruházat	146,2	156,9	197,8	128,6	120,0	130,3
Vegyes iparcikk	138,0	127,2	139,8	132,0	117,6	120,0
II. Állami kiskereskedelem						
Összes	113,6	117,2	118,2	121,1	112,0	116,9
Élelmiszer	113,5	116,0	114,5	119,9	110,6	114,2
Vendéglátás	108,8	105,0	91,8	116,2	105,0	114,5
Ruházat	113,3	122,3	143,5	118,0	109,2	118,2
Vegyes iparcikk	120,0	123,1	118,5	132,3	120,5	120,8

Az ezen adatokból számított lineáris trendfüggvényeket ábrázoló egyenesek iránytangensei:

A földművesszövetkezeti és az állami kiskereskedelem II. és I. félévi forgalmának hányadosából képzett lineáris trend iránytangensei, összesen és fő árucsoportonként
(1954—1959. évi adatok alapján)

Megnevezés	Földművesszövetkezeti kiskereskedelmi forgalom $\operatorname{tg} \alpha_1$	Állami kiskereskedelmi forgalom $\operatorname{tg} \alpha_2$
Összes	2,54	0,10
Élelmiszer	1,72	—0,22
Vendéglátás	—0,98	1,56
Ruházat	—7,40	—1,14
Vegyes iparcikk	—3,60	0,28

Amint az iránytangensekből kitűnik, a II. félvi forgalom a földművesszövetkezeti kiskereskedelemben egyre csökkenő arányban haladja meg az első félévit. Fő árucsoportonként ez úgy alakul, hogy a II. félévi élelmiszerforgalom aránya növekvő, de az összes többi fő árucsoportokban csökkenő, a ruházati cikkek forgalmának csökkenése igen rohamos. Ez különösen azért figyelemre méltó, mert amint a második táblázatból kitűnik, a földművesszövetkezetek ruházati forgalmának II. félévi idényszerű növekedése az elmúlt hat évben igen nagyarányú volt. A trendegyenes iránytangense azonban ugyanakkor viszonylag gyors forgalomáttolódást jelez a II. félévről az I. félévre. Ennek következtében tehát a ruházati forgalom éven belüli megoszlásának olyan változásával kell számolni, amelynek nyomán megfelelő intézkedések teendők, esetleg nemcsak a beszerzésnek és a készletezésnek, hanem a termelésnek az ütemezésében is.

A számítás eredményeként kapott lineáris trendfüggvényeket, ezek egyeneseit és iránytangenseit a következő oldalon levő diagramm mutatja be.

Természetesen itt is áll az, hogy a lineáris függvények csupán a fejlődés irányát mutatják be, valamint alkalmasak még a változás ütemének fő árucsoportok szerinti összehasonlítására. A gyakorlati tervezéshez azonban itt is exponenciális vagy hiperbolikus függvények alkalmazása szükséges. A lineáris és az exponenciális függvény alkalmazásával nyert eredmény eltérését az alábbi diagramm mutatja be.

A földművesszövetkezeti összesített kiskereskedelmi forgalom II. félévi értéke az I. félévinek a százalékában (1954—1959).

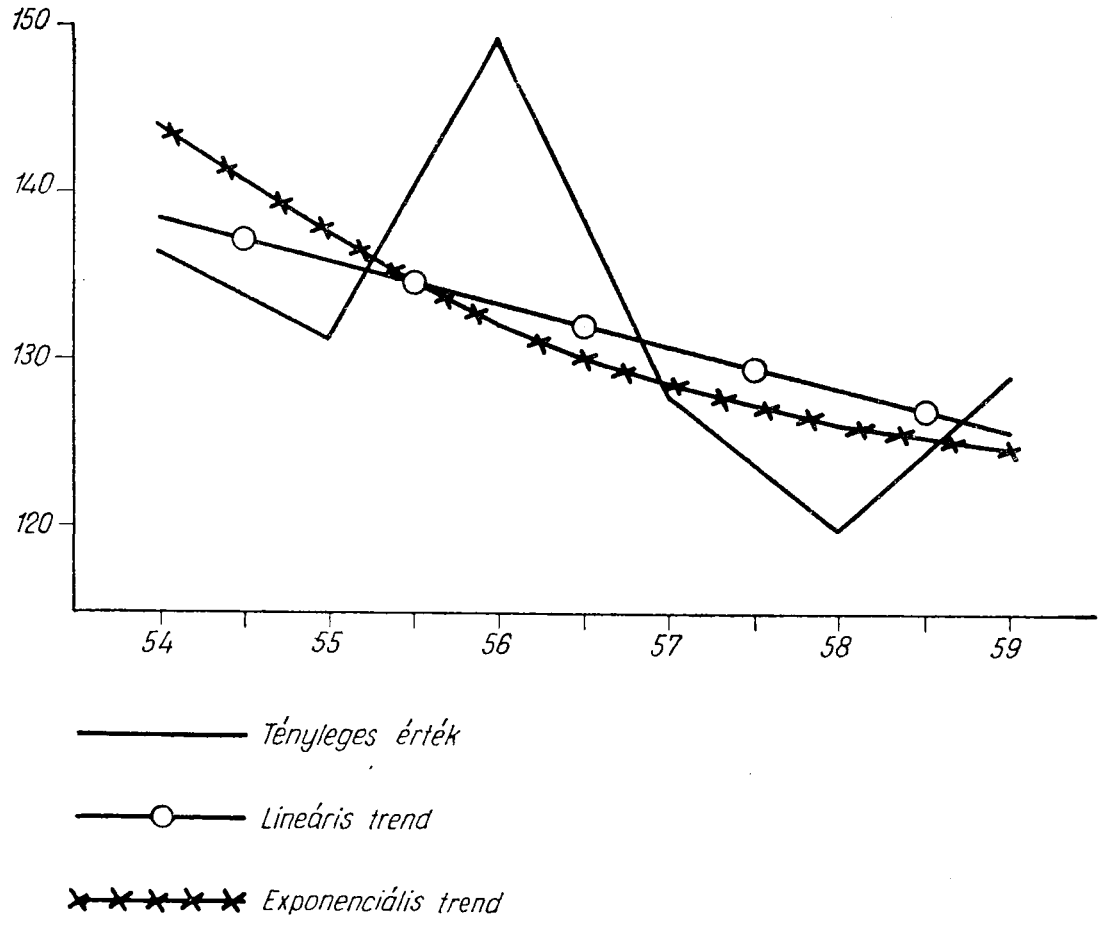

A II. és I. félévi kiskereskedelmi forgalom hányadosának trendje (1954—1959).

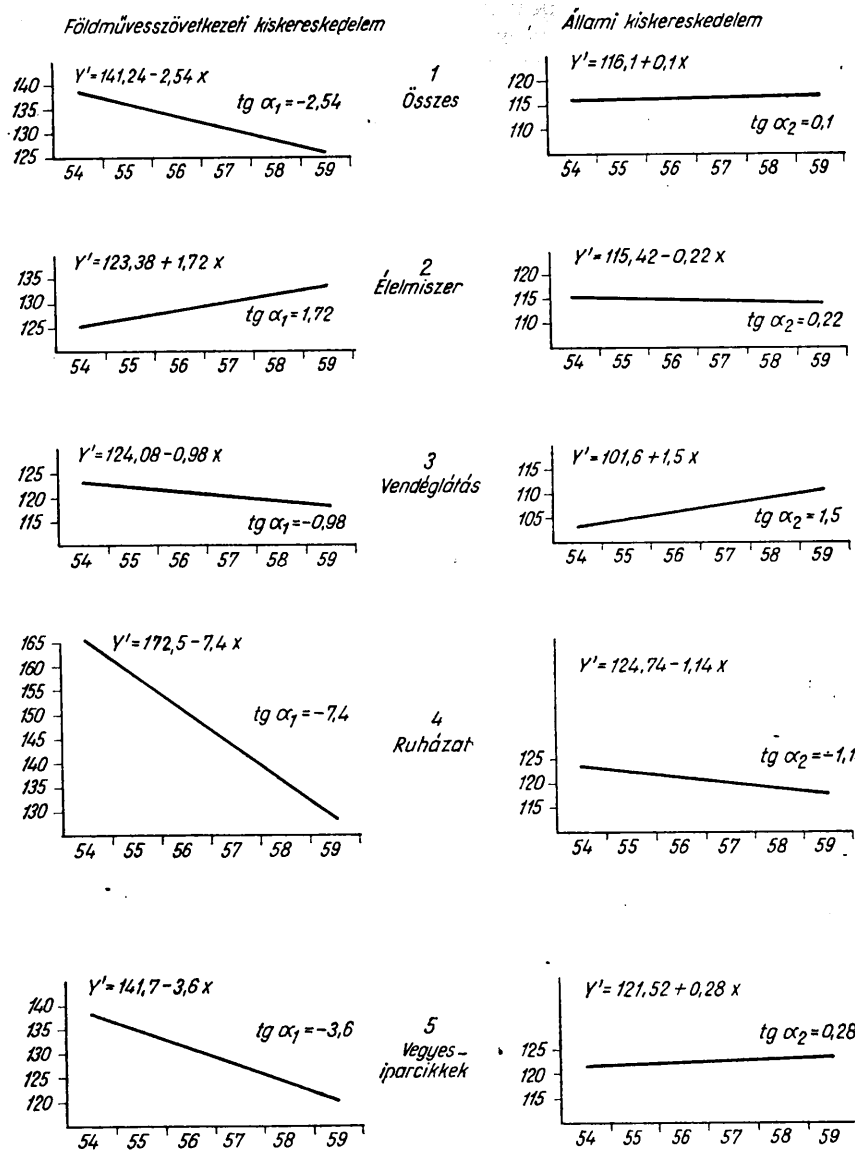

Az idényindexek számításában rejlő megismerési lehetőségek kihasználását nagyon előmozdítja, hogy most már megfelelő hosszúságú idősorokkal rendelkezünk az áruforgalmi statisztika területén. Ezek lehetővé teszik az idényszerűségben mutatkozó eltolódások fő irányának megállapítását is. Néhány év szükséges azonban még, hogy az idősorok hosszúsága elegendő legyen olyan számítások elvégzésére, amelyek ezen eltolódások számszerű megtervezését is lehetővé teszik. Ez utóbbi áll a

háztartásstatisztikai adatokra is. Mint sok más gazdasági jelenség vizsgálatánál, úgy itt is az áruforgalmi adatok elemzése útján nyert eredményeknek hasznos, nem egyszer pedig nélkülözhetetlen kiegészítését nyerhetjük a háztartásstatisztikai adatok elemzésével. A háztartásstatisztikai adatoknak az idényszerűség elemzéséhez való felhasználására külföldön is történtek kísérletek,* e vizsgálatok eredményeinek érvényessége azonban erősen vitatható, részben a háztartásstatisztikai felvételek jellege, részben a számítási időszakok rövidsége miatt. A hazánkban jelenleg folyó háztartásstatisztikai vizsgálatok azonban két-három év múlva már időbeli szempontból is megfelelőek lesznek idényindexek számítására.

* Lásd Nicole Tabard: „Les variations saisonnières des dépenses des ménages." „Consommation" – Annales du Centre de Recherches et de Documentation sur la Consommation, 1958 N° 3, juillet–septembre, pp 3–45.

Koródi József

A BORSODI IPARVIDÉK

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1959. 282. l. Ára kötve 43,— Ft.

A monográfia ismerteti a borsodi iparvidék gazdaságföldrajzi kérdéseit. Történeti áttekintést ad az iparvidék kialakulásáról, részletesen foglalkozik az egyes iparágak jelenlegi helyzetével és fontosabb problémáival, s ezzel együtt tárgyalja a fejlesztés lehetőségeit.

A munka fő célja, hogy a borsodi iparvidék elemzésével, konkrét adatok szemléltetésével bebizonyítsa a távlati területfejlesztési tervek készítésénél nélkülözhetetlen komplex tervezési módszer alkalmazásának szükségességét. Emellett az anyag kimerítő képet ad — részletes üzemi adatokkal — a borsodi iparvidék gazdasági adottságairól. Számos táblázat és térkép teszi a művet teljessé.

KÖVÉR KÁROLY:

Anglia nemzetközi hitelállományi mérlegének alakulása a második világháború óta

Anglia — mint ismeretes —, bár a győztes nagyhatalmak között foglalt helyet, gazdaságilag legyengülve, leromlott nemzetközi gazdasági pozíciókkal került ki a második világháborúból. Ez a folyamat megmutatkozott az angol fizetési mérleg adataiban is. A fizetési mérleg állapotának általános romlásán belül az angol szempontból talán legfájdalmasabb változást a külföldi angol tőkék után befolyó jövedelmek és az országban levő külföldi tőkékkel kapcsolatos kifizetések aktív egyenlegének a háború előttihez viszonyított nagy esése jelentette.

Külföldi tőkebefektetésekkel kapcsolatos bevételek és kiadások az angol fizetési mérlegben

(millió folyó £-ban)

Megnevezés	1938	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
Bevétel	205	162	186	192	200	271	307	290	286	313	346	370	350	338
Kiadás	30	100	93	103	106	117	178	199	212	234	269	259	250	285
Egyenleg	175	62	93	89	94	151	129	91	74	79	77	111	100	53

Források: United Kingdom Balance of Payments 1946 to 1956. Cmd 9871. United Kingdom Balance of Payments 1955 to 1957. Cmnd 399.

Ekonomicseszkoje polozsenyije i vnyesnaja torgovlja kapitalisztyicseszkih sztram *1948*. BIKI mell. 1959. május 30., 39. l.

A fenti számok arról tanúskodnak, hogy a külföldi angol tőkebefektetések utáni jövedelmek, egészen 1950-ig a háború előtti színvonal alatt maradtak, ami elsősorban Anglia külföldi tőkepozícióinak a második világháború évei alatt végbement romlására vezethető vissza.

A háború alatt és a háborút követő első években a külföldi angol értékpapírok egy részét értékesítették, a tőkekivitel pedig szünetelt. Ezzel egyidőben gyors ütemben növekedett az országban levő idegen tőkék után fizetett kamatok és osztalékok összege. E kettős folyamat következtében a fizetési mérleg e tételének aktív egyenlege összezsugorodott, s mind a mai napig jóval az 1938-as színvonal alatt maradt: ez az egyenleg 1938-ban még 175 milliót tett ki, az 1945—1958-as évek átlagában pedig csak 98 milliót.

Milyen tényezők hatottak az egyenleg ilyen alakulására?

Összehasonlítva a külföldi angol tőkék utáni jövedelmeket az Angliában elhelyezett külföldi tőkék után kifizetett összegekkel, azt látjuk, hogy a külföldi angol tőkebefektetésekért befolyó bevételek 1950-től kezdve meghaladják a háború előtti utolsó békeévben elért szintet, de az Angliában elhelyezett külföldi tőkék után kifizetett összegek még nagyobb mértékben növekedtek. (Az 1958. évi ilyen jellegű kifizetések folyó fontban *az 1938. évi 9-szeresére tehetők.)* De a fizetési mérleg e tételének szaldója a második világháború óta nemcsak azért játszik jóval kisebb szerepet az angol fizetési mérlegben, mint azelőtt, mert e tétel szaldója abszolút mértékben is csökkent, hanem azért is, mert az egyéb tételekkel kapcsolatos fizetések összege jelentős mértékben nőtt, továbbá, mert a £ vásárlóereje a második világháború utáni időszakban állandóan romlott.

Eddig megvizsgált adataink azonban nemcsak azt mutatják, hogy Anglia tőkepozíciói a háború utáni időszakban romlottak, hanem azt is, hogy az angol fizetési mérlegnek a külföldön levő tőkékkel kapcsolatos bevételi és kiadási tételének az egyenlege továbbra is aktív, s ez arra vall, hogy Anglia a második világháború után is hitelező állam maradt, még ha jelentősége a nemzetközi tőkepiacokon sokat esett is.

Ezt azért is fontos tisztázni, mert a második világháború utáni időben vitatott kérdés volt, hitelező állam-e Anglia továbbra is, amelynek követelései felülmúlják tartozásait, vagy pedig adós állam, amelynek tartozásai felülmúlják követeléseit.

Sok közgazdász — köztük a közgazdasági irodalom jelentős tényezői — azt az álláspontot foglalja el, hogy Anglia a második világháború óta nem hitelező állam többé, hanem a tőkés világ egyik legnagyobb adósa.

Ebből, véleményem szerint, kétségkívül igaz annyi, hogy az angol hitelállományi mérleg a háborút követő első években passzív volt. Ezzel kapcsolatban magyarázatra szorul, hogyan maradhatott a külföldi tőkebefektetéssel kapcsolatos bevételek és kiadások egyenlege aktív azokban az években, amikor a hitelállomány mérlege passzívvá vált.

Az, hogy az angol fizetési mérleg külföldi tőkebefektetésekkel kapcsolatos bevételei és kiadásai közvetlenül a háború utáni években is aktív egyenleget mutattak, azzal magyarázható, hogy 1. az óriásira duzzadt és ideiglenesen zárolt sterling-számlák után Anglia nem fizetett kamatokat; 2. az 1946-ban felvett amerikai és kanadai kölcsönök törlesztése és kamatszolgálata csak 1951-ben kezdődött meg. Így ezekben az években az angol hitelállományi mérleg legnagyobb passzívái után nem történtek fizetések. Ma már azonban az angol hitelállományi mérleg újból aktív, mi több, Anglia az Egyesült Államok mellett a tőkés világ legnagyobb hitelezője.

Itt megjegyezzük, hogy a hivatalos angol statisztikákat alapul véve Anglia jelenleg is adós államnak tűnik, ami mindenesetre meglepő, ha meggondoljuk, hogy Anglia még mindig a tőkés világ egyik legfontosabb nemzetközi bankára, s hogy a nemzetközi bankári szerepet általában csak hitelező államok láthatják el. Mi a magyarázata e nyilvánvaló ellentmondásnak?

A magyarázat az, hogy Anglia adós állammá történő minősítése hibás kiinduló pontokon, ti. a hivatalos statisztika torzításain, továbbá a hosszú és a rövid lejáratú tőkék közös nevezőre hozásán alapszik.

Ami a külföldi angol tőkebefektetésekről rendelkezésreálló hivatalos statisztikai kimutatásokat illeti, ezek rendkívül pontatlanok, s a témával foglalkozó közgazdászok becslésekkel igyekeznek kitölteni a hivatalos statisztika tátongó hézagait. A hivatalos kimutatások a tőkekivitel sok formája közül többé-kevésbé pontosan csak a londoni értéktőzsdén jegyzett külföldi értékpapírok összegét rögzítik. Az Angol Bank statisztikai kimutatásai a külföldi angol tőkéket csak névértékben veszik számba, s nem mérik a külföldön újra befektetett osztalékokat és profitokat sem.

Ennyire megbízhatók tehát a hivatalos statisztikák, amelyek adataiból kiindulva sok közgazdász Angliát a második világháború óta adósállamnak tekinti, s amelyek alapján arra következtetnek, hogy Anglia hitelállományi mérlegének passzívuma a háború utáni években fokozódott.

És a becslések? Az 1938-as évre vonatkozó hivatalos statisztika maga is becslésekre épült. A második világháború előtti angol külföldi tőkebefektetések összegét Lord Kindersley angol bankszakember 3,5 milliárd £-ra becsülte.[1] Ezt az értékelést a későbbiekben az Angol Bank is átvette és további kiadványaiban erre alapozta számításait. Ehhez az összeghez az Angol Bank hozzáadja az aranytartalékokat — 864 millió font sterlinget — ezzel együtt Anglia aktiváinak összege 1938-ban 4409 millió £-t tett ki. Levonva ebből a passzívákat — 598 millió font sterlinget, az angol nemzetközi hitelállományi mérleg egyenlege 3811 millió £ aktívumot mutatott a háború előtt. Általában ehhez a számhoz mérik a második világháború okozta veszteségeket és jutnak arra a következtetésre, hogy Anglia 1945 óta adósállam.

A második világháború következtében Anglia külföldi adósságai 3355 millió £-tal növekedtek, külföldi tőkebefektetéseiből értékesített 1188 millió £ értékűt, aranykészletei pedig 411 millió £-tal csökkentek, ami összesen 4884 millió £ egyenlegromlást, tehát 1073 millió £ passzív egyenleget jelent.[2]

1945 és 1948 között a külföldi angol tőkebefektetések további 403 millió font sterlinggel csökkentek.[3]

A Midland Bank által összeállított statisztika szerint a háború utáni években Anglia nemzetközi hitelállományi mérlegének passzív egyenlege tovább nőtt, s 1955-ben elérte a 3308 millió £-t.

Ezek az adatok azonban a tényleges angol hitelállományi mérlegnek még a jellegét sem adják vissza.

Az angol fizetési mérleg adatai arról tanúskodnak, hogy Anglia a második világháború után is jelentős jövedelmeket élvezett külföldi tőkebefektetései után, bár ezek a jövedelmek abszolút mértékben is, vásárlóerejüket tekintve pedig különösen megcsappantak. A fizetési mérleg eme szektorának aktívuma és az az állítás, hogy Anglia adósállam, nyilvánvalóan ellentmondásban vannak egymással. Az adósállamok esetében a fizetési mérleg eme tétele passzív szokott lenni, aktívuma pedig a hitelező államok fizetési mérlegeire jellemző. Ezt az ellent-

[1] United Kingdom Overseas Investments. 1938 to 1948.
[2] G. D. H. Cole. The Postwar Conditions of Britain. London. 1956. 102–103. l.
[3] A. A. Bojko. Obosztrenyije krizisza platyezsnovo balansza Anglii. 1956. 228. l. alapján.
Midland Bank Review. 1956. február.

mondást sok szerző azzal magyarázza, hogy Anglia külföldi tartozásai egységnyi tőkére számítva kisebb terhet jelentenek, mint amennyi jövedelmet egységnyi exportált tőke hoz.

Anglia nemzetközi hitelállományi mérlege
(millió £-ban)

Megnevezés	1938	1945	1955
Passzívák			
1. Külföldi országok £-számlái	598	3694	3860
2. Nemzetközi szervezetekkel szembeni kötelezettségek	—	—	549
3 Az EPU-val szembeni $-kötelezettség (1955. június)	—	—	96
4. Államadósság idegen valutában...	—	369	2130
Összes passzíva	598	4063	6635
Aktívák			
1. Arany és $-tartalék	864	610	757
2. Külföldi tőkebefektetések (a részvények névértékében)	3545	2417	2013 (1953)
3. Letét a Világbanknál és a Nemzetközi valutaalapnál	—	—	557
Összes aktíva	4409	3027	3327

Ez a magyarázat azonban nem veszi figyelembe a politikai gazdaságtannak azt a tételét, amely szerint a tőkék piaci értékét nem a nominálérték, hanem a tőkésített profit határozza meg. Ha ti. két azonos névértékű tőke eltérő profitot hoz, a magasabb profithozamú tőke tőzsdei értéke általában arányosan magasabb lesz. Mivel pedig Anglia tőkebefektetésekkel kapcsolatos bevételei magasabbak voltak ilyen jellegű kiadásainál, feltételezhető, hogy a külföldi angol tőkebefektetések piaci értéke is magasabb, mint az Angliában elhelyezett külföldi tőkéké. Ezt megerősíti, hogy az Angliában levő külföldi tőkék jelentős részben rövid lejáratúak, amelyek vagy nem kamatoznak, vagy igen alacsony kamatozásúak, ezért piaci értékük sem haladja meg névértéküket.

A vonatkozó becslések, ha összegszerűen nem is egyeznek meg egymással, annyiban mindenesetre azonosak, hogy a külöldi angol tőkebefektetéseket jóval többre értékelik a hivatalosnál, s hogy nem vonják össze a hosszú és a rövid lejáratú tőkebefektetéseket.

A külföldi tőkebefektetések pontos értékének a megállapítása persze sok nehézségbe ütközik. A tőkekivitel formáinak változatossága, a mérés nehézségei, valamint árfolyam-problémák miatt a pontosságra való törekvés eredménye csak viszonylagos lehet.

Az angol parlamentben 1956 januárjában MacMillan, aki akkor pénzügyminiszter volt, kijelentette: nem rendelkezik olyan adatokkal, amelyek alapján pontosan ki lehetne mutatni a külföldi angol tőkebefektetések piaci áron számított értékét.[4]

[4] Financial Times. 1956. január 31.

Connan angol közgazdász számításaiból kiindulva Bortnyik a külföldi angol tőkebefektetések összegét 1956-ban 8,6 milliárd £-ra értékeli. Ebből a sterlingövezet országaira jutott 3939 millió, Kanadára 989 millió, az Egyesült Államokra 1700 millió, Latin-Amerikára 700 millió, az európai tőkésországokra 300 millió £.[5] Hozzáadva ehhez az 1957. és 1958. évi tőkekivitelt, 1958 végén a külföldön levő angol tőkeállományt körülbelül 9,2 milliárd £-ra tehetjük, nem számítva e két év reinvesztícióját. A reinvesztíció összege 1946 és 1956 között 1158 millió £ volt, azaz a tiszta tőkekivitel 82 százaléka. Hasonló arányokat feltételezve az 1957—1958-as évekre is, ezen évek reinvesztíciója 490 millió font sterlingre tehető. Ezzel a külföldön levő angol tőkék összege 9,7 milliárd £-ra nő. (Reinvesztición a külföldi tőkebefektetésekből származó nyereség, ugyanabban az országban történő újbóli befektetését értjük.)

Anglia hosszú lejáratú tőkekivitele (millió £)

Megnevezés	1957	1958	Összesen
A Brit Nemzetközösség országaiba			
Magántőke	280	200	480
Állami tőke	60	67	127
Összesen	340	267	607
A Brit Nemzetközösségen kívüli országokba			
Magántőke	— 10	— 10	— 20
Állami tőke	6	5	11
Összesen	— 4	— 5	— 9
A tőkés világba összesen	336	262	598

The International Flow of Private Capital. 1956—1958. United Nations Publications. No. 58. XVII. 1.

Monthly Digest of Statistics. No. 170. 1960. február. 120. l.

Ezek az adatok jelentősen felülmúlják a hivatalos statisztika számait, s a valósághoz sokkal közelebb állóknak tekinthetők.

Külön kérdés, hogyan érte el Anglia nemzetközi hitelállományi mérlege aktív oldalának e növekedését. Ezzel kapcsolatban fontos tényező volt az angol valuta inflálódása és devalvációja, aminek következtében a háború alatt felhalmozott és zárolt sterlingszámlákat Anglia elértéktelenedett pénzben törleszthette. Különösen az 1949-es devalváció után jutott Anglia jelentős haszonhoz sterling-tartozásai reálértékének csökkenése folytán, természetesen azoknak az országoknak a rovására, amelyek a £-számlák tulajdonosai voltak.

Míg a £-számlák az infláció miatt sokat vesztettek értékükből, a működő angol tőkék reálértéke változatlan maradt vagy nőtt, £-ban kifejezett piaci értékük tehát a valuta elértéktelenedésével egyenes arányban nőtt, még ha jövedelmezőségük nem is változott. Ebből következően azok a külföldi angol beruházások, amelyek értéke 1938-as árszinten 2114 millió £-ot tett ki, 1958-as árszinten már 6606 millió £-ra értékelhetők.

[5] M. Bortnyik. Zagranyicsnyije, kapitalovlozsenyije imperialisztyicseszkih sztran. Mirovaja Ekonomika i Mezsdunarodnije Otnosenyija. 1959. No. 5.

A £ vásárlóerejének alakulása a második világháború óta (1938 = 100)

1946	54,7	1950	45,3	1955	35,9
1947	51,6	1951	42,2	1956	34,4
1948	46,9	1952	39,1	1957	33,3
1949	46,9	1953	39,1	1958	32,0
		1954	37,5		

Gyengi i kregyit. 1960. No. 4. 88. l.

Hozzáadva ehhez az 1946—1958-as évek körülbelül 3406 millió £-nyi beruházásait, a külföldön levő hosszú lejáratú angol tőkebefektetések összege mintegy 10 milliárd £-ra becsülhető, ami egybevág a leírt részletesebb számítással kapott értékkel.

Az Angliában levő külföldi tőkebefektetések összege körülbelül 3400 millió £-ra tehető. Ebből külföldi beruházás 1446 millió £, a külföldi államadósság pedig 2000 millió £. A külföldön levő angol tőkék összegét és az Angliával szembeni külföldi követeléseket összevetve, azt kapjuk, hogy Anglia hosszú lejáratú nemzetközi hitelállományának mérlege 6,3 milliárd £ aktív egyenleget mutat.

Mint láttuk, a Midland Bank kimutatásában azonosan értékelte a hosszú és a rövid lejáratú külföldi tőkebefektetéseket. A kettő között azonban lényegbevágó a különbség. A kapitalista világpiacon nemzetközi bankári szerepet játszó tőkés államoknak ugyanis a hosszú lejáratú külföldi tőkebefektetésekkel kapcsolatos hitelállományi mérlege aktív szokott lenni, míg a rövid lejáratú külföldi tőkebefektetésekkel kapcsolatos hitelállomány-mérlegük általában passzív egyenlegű. A többi tőkésállam bankjai és vállalatai náluk tartják tartalékaik egy részét, így a bankárországok rövid lejáratú külföldi hitelállomány-mérlege passzív. Ez a helyzet elsősorban az Egyesült Államok, de Anglia esetében is. Anglia rövid lejáratú tartozásai — az úgynevezett sterlingszámlák (sterling-holdings) — 4 milliárd £ körül mozognak, míg rövid lejáratú aktívái 1,4—1,6 milliárd £-ot tesznek ki. A passzív egyenleg tehát 2,4—2,6 milliárd £-ra tehető.

Ezek a számok arról tanúskodnak, hogy Anglia a külföld, elsősorban pedig a külső sterlingövezet rövid lejáratú befektetéseinek jelentős részét hosszú lejáratú külföldi beruházásai növelésére használja fel, ami persze rontja Anglia nemzetközi hitelhelyzetének likviditását. A több mint 2 milliárd £ rövid lejáratú külföldi követeléssel szemben ugyanis csak 1 milliárd £ értékű arany- és devizakészlet áll szemben.

Mint láttuk, az angol hitelállományi mérleg aktív. Ennek ellenére, s noha évről évre jelentős tőkéket exportál, Angliának a nemzetközi hitelezők sorában játszott szerepe a második világháború óta jóval kisebb, mint annak előtte volt. Az Egyesült Államok messze Anglia előtt áll, s bár Anglia mint a második legnagyobb tőkeexportőr, még mindig jelentősen megelőzi a többi tőkésállamot, az a tény, hogy az angol tőkeexport jelentős mértékben más tőkésállamoktól felvett kölcsönök reexportjára támaszkodik, még jobban kihangsúlyozza lemaradását az Egyesült Államoktól.

A fő tőkésországok tőkekivitele (millió £-ban)

Megnevezés	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
Egyesült Államok	1940	1312	1628	1918	3420	3920	2567
Anglia	421	506	585	364	557	755	533
Franciaország			490	494	540	457	n.a.
Belgium-Luxemburg	40	40	70	170	160	150	n.a
Nyugat-Németország			54	61	75	185	262
Hollandia	1	7	60	157	59	103	n.a.
Svájc	117	147	200	260	321	130	33
Nyugat-Európa Anglia nélkül			874	1142	1155	1025	n.a.
Tőkés világ összesen			3087	3424	5132	5700	n.a.

The International Flow of Private Capital. 21. l.

Amint az a 856. lapon közölt táblázat adataiból is kitűnik, az Angliából külföldi országokba kivitt hosszú lejáratú tőkék 1957-ben és 1958-ban majdnem teljes egészében a Brit Nemzetközösség és a sterlingövezet országaiba irányultak. Anglia a múlt század 80-as éveiben tőkeexportjának még csak kis hányadát irányította gyarmataira. Az áru- és tőkeelhelyezési piacokért folytatott imperialista küzdelem kiéleződésével azonban a gyarmatok és a dominiumok szerepe Anglia nemzetközi gazdasági kapcsolataiban megnőtt. Először, a gyarmatok és a dominiumok, amelyek a sterlingövezet alapvető magvát képezik, kedvezőbb feltételeket kínáltak az angol tőke részére, mint az övezeten kívüli országok, hiszen ezek az országok már csak valutáris okokból is előnyben részesítették az angol tőkét a más országokból származó tőkékkel szemben. Másodszor, a sterlingövezetbe irányuló angol tőkeexport jelentős szerepet játszik e valutáris alakzat összetartásában, a működő széthúzó tendenciákkal szemben.

A Brit Nemzetközösség és a sterlingövezet részesedése Anglia tőkekivitelében (százalékban)

1880	1913	1920—1929	1929—1933-tól 1938-ig	1950—1952	1954—1958
17	50	60	80	96	96

Források: A. A. Bojko, Obosztrenyije krizisza platezsnogo balansza Anglii. Moszkva. 1956, p. 70—71. p.
Mirovaja Ekonomika i Mezsdunarodnije Otnosenyija 1957. No. 5. 60. l. Monthly Digest of Statistics. No. 170. February. 1960. 120. l. The International Flow of Private Capital. 1956—1958. United Nations Publications. No. 58. XVII. 1. 23. l.

Amíg tehát a tőkésvilágban általában az amerikai tőke foglalja el a vezető helyet, addig a sterlingövezet országaiban az angol tőkebefektetéseké az első hely. Még Ausztráliában is, amely pedig a külső sterlingövezet országai közt az amerikai tőke egyik legkedveltebb befektetési területe, s ahol az amerikai tőke részesedése a legnagyobb, 1948 és

1957 között a 700 millió ausztrál font körüli tőkebevitelből 64 százalék volt az angol tőke részesedése, az amerikaiaké pedig csak 27 százalék.[6]

A sterlingövezet országai, különösen az iparilag fejlődő, politikailag független államok részéről jelentős igény jelentkezik külföldi tőkék iránt. A beruházási terveikhez szükséges tőkék jelentős hányadát nem képesek fedezni hazai forrásokból. Az övezet országaiban — Anglia kivételével — mindenütt meghaladja a tőkeimport a tőkeexportot. Ezért Anglia csak abban az esetben képes kihasználni a sterlingövezet által az angol tőkeexport részére nyújtott előnyöket, ha maga jelentős tőkéket exportál ezekbe az országokba. A külföldi tőkeberuházásoknak a felülkerekedése viszont az angol gazdasági befolyás felszámolásához vezetne, ezek az országok más érdekszférák vonzási körébe kerülnének.

Fontos ok, amiért az angol tőke elsősorban a sterlingövezet országaiba áramlik, a befektetett tőkék után élvezett magasabb profitszínvonal. A sterlingövezetben elhelyezett tőkék után az angol tőkések átlagosan kétszer akkora jövedelemhez jutnak, mint másutt.

A külföldi angol tőkebefektetések jövedelmezősége területi megoszlásban (az alaptőke százalékában)

Megnevezés	1938	1949	1950	1951
A Brit Nemzetközösség országaiban	5,14	6,66	8,13	9,01
Egyéb országokban	2,42	3,42	4,321	5,07

A. A. Bojko i. m. 238. l.

Előmozdítja az angol tőkének a sterlingövezet országaiba való koncentrálását az is, hogy az övezet a maga valutáris szerkezetével és rendszabályaival kedvezőbb feltételeket teremt az angol, mint a más tőkék számára. Az angol tőke más tőkékhez viszonyítva privilégiumokat élvez a sterlingövezet országaiban, az osztalékok és a profitok átutalását, valamint a tőkék hazahívását illetően stb., ami növeli versenyképességét ezeken a területeken.

[6] BIKI. 1959. december 24.

Az energiabázis minőségi mutatóinak alakulása a Szovjetunióban*

Az energiaforrásokban szegény magyar népgazdaság távlati tervezésének egyik legvitatottabb kérdése energiaszükségletének meghatározása és energetikai bázisának továbbfejlesztési iránya. Ezért számíthatnak különös érdeklődésre közgazdászaink körében azok a számítások és következtetések, amelyeket Sz. Feld cikke tartalmaz a világ és a Szovjetunió energiabázisa minőségi mutatóinak alakulásáról.

Egységnyi villamos energia átlagos súlyegyenértékének alakulása világviszonylatban

A szerző a világ energiabázisának minőségi változásait *az egységnyi villamos energia átlagos súlyegyenértékének* mutatója (kg/1000 kWó) alapján vizsgálja. Ezért, mielőtt a vizsgálat tényanyagát és a belőle levont következtetéseket ismertetnénk, először azt kell tisztáznunk, hogy mi a tartalma az említett mutatónak. Az egységnyi villamos energia átlagos súlyegyenértéke mutatójának megvilágítása céljából induljunk ki az egységnyi villamos energia energiahordozókként (szén, kőolaj stb.) számított súlyegyenértéke mutatójából. Nézzük meg például, mit fejez ki az egységnyi villamos energia súlyegyenértékének mutatója a szén esetében.

A különböző fűtőértékű szeneket 7000 kal/kg fűtőértékű feltételezett kőszén-egységre szokták átszámítani, ami nemzetközileg elfogadott összehasonlító mértékegység. Először a 7000 kalóriás szenet át kell számítanunk villamossági egyenértékre, kWó/kg-ra. Ha 1 kWó = 860 kalória, akkor

$$\frac{7000 \text{ kal/kg}}{860 \text{ kal/kWó}} \approx 8 \text{ kWó/kg},$$

vagyis a 7000 kalóriás szén villamossági egyenértéke kb. 8 kWó/kg. A villamossági egyenérték számításakor a potenciális energiát vesszük figyelembe, vagyis eltekintünk az energiahordozók villamos energiává való átalakításakor keletkező veszteségektől. E mutató értékét tehát az energetikai hatásfok változása nem befolyásolja. A következő lépés, hogy a villamossági egyenérték alapján meghatározzuk az egységnyi villamos energia súlyegyenértékét 7000 kalóriás szénben. Ha egységnyi villamos energiának 1000 kWó-t tekintünk és a 7000 kalóriás szén villamossági egyenértéke $\approx$ 8 kWó/kg, akkor egységnyi villamos energia súlyegyenértéke 7000 kalóriás szénből $\frac{1000 \text{ kWó}}{8 \text{ kWó/kg}} = 125$ kg/1000 kWó. Hasonlóképpen számítjuk ki az egységnyi villamos energia súlyegyenértékeit a többi energiahordozók, a kőolaj, a tűzifa stb. tekintetében is. Egységnyi villamos energia súlyegyenértéke energiahordozókként számítva tehát azt fejezi ki, hogy egységnyi villamos energiának hány kg szén, olaj stb. felel meg mint potenciális energia.

Az áttekinthetőség kedvéért táblázatba foglaltuk az egyes energia-

* Ez a cikk Sz. Feld „A népgazdaság energiamérlegéről" című tanulmánya alapján ismerteti a világ és a Szovjetunió energiabázisa minőségi mutatóinak alakulását. A tanulmány a Voproszi Ekonomiki 1960. 3. számában jelent meg.

hordozók átlagos fűtőértékének, villamossági egyenértékének és súlyegyenértékének azokat a konkrét értékeit, amelyek alapján a szerző a világ energiatermelésének *átlagos* súlyegyenértékeit kiszámítja.

1. sz. táblázat

Az egyes energiahordozók villamossági egyenértéke és súlyegyenértéke

Megnevezés	Kőszén	Barnaszén	Kőolaj	Tűzifa	Pala	Hasadó üzemanyagok
Az egyes energiahordozók átlagos fűtőértéke (kal/kg)	7000	2150	10 000	3440	2580	19 651 000
Az energiahordozók villamossági egyenértéke (kWó/kg)	kb 8	2,5	kb 12	4	3	22 850 000
1000 kWó súlyegyenértéke energiahordozóként (kg/1000 kWó)	125	400	83	250	333	0,0000 438

Egységnyi villamos energia átlagos súlyegyenértéke azt fejezi ki, hogy egységnyi villamos energiának, az energiahordozók *adott összetétele* mellett hány kg felel meg az összes energiahordozókból mint potenciális energia.

Az egységnyi villamos energia átlagos súlyegyenértéke tehát attól is függ, hogy az energiatermelés energiahordozók szerinti összetétele hogyan változik. Ha a világ energiatermelésében növekszik azon energiahordozók részaránya, amelyeknél az egységnyi villamos energia súlyegyenértéke alacsony (például kőolaj), akkor az egységnyi villamos energia *átlagos* súlyegyenértéke is csökkeni fog. Ellenkező esetben fordított a helyzet. Az egységnyi villamos energia átlagos súlyegyenértéke mutatójának alakulása tehát tükrözi az energiatermelés energiahordozók szerinti összetételének változását. Ezt szemléltetik a 2. sz. táblázat adatai.

A táblázatban a szerző az egyes energiahordozók természetes mértékegységben számított termelését — az 1. számú táblázatban megadott energiahordozókkénti súlyegyenértékek alapján — átszámította kWó-ra és az egységnyi villamos energia átlagos súlyegyenértékét az egyes években úgy kapta meg, hogy az egyes energiahordozók természetes mértékegységben számított termelésének együttes összegét elosztotta azok kWó-ban kifejezett termelésének együttes összegével. Kivételt csak a gáz- és a vízienergia képez. A kWó-ban kifejezett gázenergiának van természetes mértékegységben kifejezett energiahordozója (m^3 gáz), de a szerző ezzel nem számol, a vízienergiának viszont nincs, és ott nem is számolhat vele. Ez a körülmény némileg torzítja az egységnyi villamos energia átlagos súlyegyenértékének mutatóját, mert a gáz- és vízienergia részaránya az összes energiatermelésben 1860 óta állandóan növekedett. Ennek ellenére a fenti táblázatot a fő tendencia érzékeltetésére alkalmasnak tartjuk.

Amint a táblázatból látható, 1860-tól 1953-ig, vagyis 93 év alatt az összes tüzelőanyagok természetes mértékegységben számított termelése 3,7-szeresére nőtt, míg villamos energiára átszámítva az energiatermelés hétszeresre emelkedett. Ennek következményeként az összes energiaforrásban megtestesített 1000 kWó-k „súlya" csaknem felére csökkent. Az átlagos egyenérték e csökkenése 93 év alatt a tüzelőanyag 2.391,6 millió t-s növelésével egyenlő.

Ha a világ energiamérlegéből csak a tüzelőanyagokat vesszük figyelembe, megállapíthatjuk az átlagos fűtőérték változását is. Ezt szemlélteti a 3. sz. táblázat.

1000 kWó súlyegyenértéke a világ energiatermelésében 1860—1953-ban* *2. sz. táblázat*

Év	Kőszén-termelés		Barnaszén-termelés		Kibányászott és gázból cseppfolyósított olaj		Tűzifakitermelés		Gáz-kitermelés	Vízi-energia-kitermelés	Összes energiaforrás		Átlagos súlyegyenérték	
	M t	Md kWó	M t	Md kWó	M t	Md kWó	M t	Md kWó	Md kWó	Md kWó	M t	Md kWó	kg/ezer kWó	Index 1860=100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12=2+ +4+6+8	13=3+5+7+ +9+10+11	14=12:13	15
1860	132,1	1057	6,0	15	0,1	1	589,2	2,357	—	6	727,4	3,436	211,7	100,0
1900	700,7	5606	71,6	179	17,7	213	551,7	2,207	75	16	1.341,7	8.296	161,7	76,4
1913	1216,2	9730	128,8	322	46,7	560	504,7	2,019	185	43	1.896,4	12,859	147,5	69,7
1929	1325,1	10601	232,4	581	185,7	2228	384,2	1,537	614	119	2.127,4	15,680	135,7	64,1
1940	1363,0	10904	319,2	798	260,0	3120	285,2	1,141	867	193	2.227,4	17,023	130,8	61,8
1945	1188,0	9504	187,2	468	306,1	3673	221,7	887	1352	243	1.903,0	16,127	118,0	55,7
1953	1500,0	12000	450,0	1125	585,9	7031	(162,5**)	(650**)	2791	425	2.698,4	24,022	112,3	53,0

* Források: Peaceful Uses of Atomic Energy. Proceeding of the International Conference in Geneva. August 1955 (Az atomerő békés felhasználása. A Genfi Nemzetközi Értekezlet jegyzőkönyve. 1955. augusztus). Vol I. U. N. New York, 1956, 28. 30. lap; Palmer Putnam: Energy in the Future (Energia a jövőben) New York 1953, 439—442 lap.
A táblázatban nincs figyelembe véve energiaforrásként a trágya, szalma, kipréselt cukornád és egyéb mezőgazdasági melléktermékek, amelyek a múltban jelentős szerepet játszottak a világ energiamérlegében. Jelenleg csak a gazdaságilag gyengén fejlett országokban kerülnek alkalmazásra és részarányuk a világ energiaforrásaiban jelentéktelen.

** Itt és később a zárójelbe tett számok becsült adatok.

3. sz. táblázat

A kitermelt fűtőanyag átlagos fűtőértéke*

Év	Az összes tüzelőanyag-fajták világtermelése		A tüzelőanyag átlagos fűtőértéke	
	természetben (M. t)	10^{12} kal	kal/kg	1860=100
1.	2.	3.	4 = 3 : 2	5.
1860	724.4	2,950	4,056	100,0
1900	1,341.7	7,021	5,307	130,8
1913	1,896.4	11,022	5,812	143,3
1929	2,127.4	13,382	6,290	155,1
1940	2,227.4	14,474	6,498	160,2
1945	1,903.0	13,660	7,178	177,0
1953	2,698.4	20,292	7,520	185,4

* Forrás ugyanaz, mint a 2. táblázatban.

Amint látjuk, a tüzelőanyag termelése kalóriában kifejezve lényegesen gyorsabban nőtt, mint természetes mértékegységben mérve. Ennek következtében 1 kg elvonatkoztatott „tüzelőanyag" átlagos kalória tartalma 93 év alatt 85.4%-kal nőtt, vagyis majdnem ugyanolyan mértékben, ahogy ez idő alatt az egységnyi villamos energia átlagos súlyegyenértéke (88.7%) csökkent. Megjegyezzük, hogy mind az egységnyi villamos energia átlagos súlyegyenértékének csökkenése, mind a kitermelt tüzelőanyag átlagos fűtőértékének növekedése azzal az eltolódással magyarázható, amely a világ energiamérlegében végbement a magasabb kalória tartalmú tüzelőanyag-fajták és a vízienergia javára.

4. sz. táblázat

A világ energiamérlegének szerkezete 1860—1953-ban (%)*

Év	Szén	Kőolaj**	Gáz	Tűzifa	Vízi-energia	Összesen
1860	31,2	—	—	68,6	0,2	100,0
1900	69,7	2,6	0,9	26,6	0,2	100,0
1913	78,2	4,4	1,4	15,7	0,3	100,0
1929	71,3	14,2	3,9	9,8	0,8	100,0
1940	68,8	18,3	5,1	6,7	1,1	100,0
1945	61,8	22,8	8,4	5,5***	1,5	100,0
1953	54,6	29,3	11,6	(2,7)	1,8	100,0

* Forrás ugyanaz, mint a 2. sz. táblázatban.
** Beleértve a gázból cseppfolyósított kőolajat.
*** 1947. évi adat.

A szerző a továbbiakban a 4. sz. táblázat alapján, a világ tüzelőanyag-mérlegében végbemenő fejlődést elemzi, amely szerinte három szakaszra osztható.

Az *első* szakaszban, amely a múlt század második felét és a XX. század elejét foglalta magában, a szén kiszorította a tűzifát. A *második* szakaszt, amelynek kezdete az első világháború éveire tehető, az a tendencia jellemzi, hogy a szenet és az egyéb szilárd tüzelőanyag-fajtákat fokozatosan kiszorítják a folyékony és gáznemű tüzelőanyagok. Ez eredményezi a világ energiamérlege minőségi mutatóinak gyökeres javulását. Ez a tendencia fokozódik a második világháború folyamán és különösen a háború utáni években.

Feld véleménye szerint a 70-es évek kezdetéig a kőolaj és gáz részaránya a világ energiamérlegében tovább növekszik, és — a pala kivételével — csökkenni fog a szilárd tüzelőanyagok részaránya. A soron következő években lerakják a magenergetika alapjait, azonban a legközelebbi 10—15 évben a hasadó anyagok szerepe a világ energiatermelésében aránylag jelentéktelen lesz. Századunk 70-es évei elején várható a világ energiaiparának *harmadik* szakasza, amelyet egészében a magenergetika felvirágzása fog jellemezni. A kőolaj és gáz termelése ebben az időszakban éri el a maximális színvonalat, amely aztán stabilizálódik. Így a fejlődő magenergiatermelés eleinte teljesen kiszorítja a gazdaságtalan szenet — nem is szólva a tűzifáról és a tőzegről — majd kb. a 80—90-es években a magenergetika fejlődése lehetővé teszi a folyékony és gáznemű üzemanyagok pótlását, amelyek részaránya a világ energiamérlegében a 70-es évek közepétől valószínűleg csökkenni fog.

A szerző a továbbiakban ismerteti azt a gyökeres javulást, amit az atom uralkodóvá válása eredményez az energiatermelésben, az energiamérleg minőségi jellemzőiben, majd rátér a Szovjetunió energiamérlege minőségi mutatóinak ismertetésére és elemzésére.

Az energiabázis minőségi mutatóinak eddigi és jövőbeli alakulása a Szovjetunióban

A Szovjetunió energiabázisa minőségi mutatóit az 5. sz. táblázat szemlélteti. (865. l.)

Amint a táblázatból látható, az összes tüzelőanyagok átlagos fűtőértéke 1913-tól 1955-ig, 42 év alatt, 315 kal/kg-al, azaz 6%-kal növekedett, 1928-hoz képest pedig még annál is kisebb mértékben — összesen 1%-kal.

Lassan javulnak az egységnyi villamos energia átlagos súlyegyenértékét kifejező mutatók is: 1955-ig 1000 kWó villamos energia átlagos súlyegyenértéke 1913-hoz képest 6,2%-kal, 1928-hoz képest pedig csupán 1,5%-kal csökkent.

A Szovjetunióban kitermelt tüzelőanyag átlagos fűtőértékét és az egységnyi villamos energia átlagos súlyegyenértékét kifejező mutatók — amint az az alábbi táblázatban látható — egyelőre jelentősen elmaradnak a világ energiamérlegének megfelelő mutatóitól. *6. sz. táblázat*

	Kal/kg	kg/ezer kWó
A világ energiamérlege (1953)	7520	112,3
A Szovjetunió energiamérlege (1955)	5608	152,4

Mivel magyarázható ez a lemaradás? — teszi fel a kérdést Sz. Feld, és megvizsgálja a Szovjetunió tüzelőanyag-mérlegének szerkezetét.

7. sz. táblázat

A Szovjetunió tüzelőanyag-mérlegének szerkezete 1913—1958-ban

Év	Szén	Kőolaj	Gáz	Tőzeg	Pala	Tűzifa	Összesen
1913	50,3	28,8	—	1,5	—	19,4	100
1928	52,0	30,8	0,6	4,1	—	12,5	100
1940	59,1	18,7	1,9	5,7	0,3	14,3	100
1945	62,2	15,0	2,3	5,0	0,2	15,3	100
1950	66,1	17,4	2,3	4,8	0,4	9,0	100
1955	64,8	21,1	2,4	4,3	0,7	6,7	100
1958	59,6	25,7	5,4	3,4	0,7	5,2	100

Források: „Promislennoszty SzSzSzR" („A Szovjetunió ipara") statisztikai gyűjtemény, 1957, 133, 140, 153, 165, 166, 171 l. A SZU. Minisztertanácsa mellett működő Központi Statisztikai Hivatal közleményei." A Szovjetunió népgazdasági fejlesztése állami tervének teljesítéséről 1958-ban" (Pravda 1959. január 16-i száma)

A források hő- és átlagos súlyegyenérték dinamikája a Szovjetunió energiamérlegében 1913—1958-ban* *5. sz. táblázat*

Év	Szén M t	Kőolaj M t	Gáz Mm^3	Tőzeg M t	Pala M t	Tűzifa M t	Összes tüzelőanyag M t	Összes tüzelőanyag 10^{12} Kal	A tüzelőanyag átl. fűtőértéke Kal/kg	Össz. tüzelőanyag Md kWó	Vízienergia Md kWó	Összes energia forrás Md kWó	Átlagos súlyegyenérték kg/ezer kWó	Átlagos súlyegyenérték Index 1913=100
1	2	3	4	5	6	7**	8=2+3+4+5+6+7	9***	10=9:8	11****	12	13=11+12	14=8:13	15
1913	29,1	9,2	—	1,7	—	20,7	60,7	321,3	5293	373,6	0,035	373,6	162,4	100,0
1928	35,5	11,6	304,0	5,3	—	/15,9/	/68,3/	/379,4/	/5555/	/441,2/	0,4	/441,6/	/154,7/	95,3
1940	165,9	31,1	3 219,1	33,2	1,7	79,3	311,2	1663,9	5345	1934,9	5,1	1940,0	160,4	98,7
1945	149,3	19,4	3 278,0	22,4	1,4	66,0	258,5	1295,0	5010	1505,9	4,8	1510,7	171,1	105,4
1950	261,1	37,9	5 760,9	36,0	4,7	64,9	404,6	2178,4	5384	2533,0	12,7	2545,7	158,9	97,7
1955	391,3	70,8	8 980,9	50,8	10,8	75,3	599,0	3359,3	5608	3906,4	23,2	3929,6	152,4	93,8
1958	495,8	113,2	28 084,5	52,8	13,2	76,5	751,5	4408,0	5866	5125,6	46,5	5172,1	145,3	89,5

* Források „Promislennoszty SzSzSzR" (A Szovjetunió ipara) Statisztikai gyűjtemény, 1957, 133, 140, 153, 165, 166, 171 l. A SZU Minisztertanácsa mellett működő Központi Statisztikai Hivatal közleményei „A Szovjetunió népgazdasági fejlesztése állami tervének teljesítéséről 1958-ban" (Pravda 1959. január 16-i száma)

** 1 t tűzifa = 0,43 t egyezményes tüzelőanyag.

*** Átszámítva a normál tüzelőanyagból, 1 t = 7 M Kal.

**** Az adatok a 9 rovat adataiból lettek átszámítva, 1 kWó = 860 Kal

A táblázatból megállapítható, hogy 1955-ig a Szovjetunió tüzelőanyag-mérlegében — ellentétben a világ energiamérlegében megvalósuló tendenciával — csak igen lassan növekedett a folyékony és gáznemű tüzelőanyagok részaránya. Ezzel magyarázható a Szovjetunióban kitermelt tüzelőanyagok átlagos fűtőértékének igen lassú növekedése, valamint a világszínvonalhoz képest fennálló lemaradás.

Mint pozitív tényezőt emeli ki Feld a tűzifa fajsúlyának csökkenését a tüzelőanyag-mérlegben. (A csökkenés mértéke a valóságban nagyobb, mint amit a táblázat adatai mutatnak, mivel a háború utáni években a lakosság tűzifa kitermelését pontosabban veszik számba, mint az előző években.)

A tűzifa helyét azonban a fogyasztásban elsősorban a szén, a tőzeg és egyéb, aránylag alacsony kalóriájú tüzelőanyagok foglalták el. Ellentétben a világ energiaiparának fejlődési tendenciájával a Szovjetunióban a szén és a tőzeg részaránya az összes tüzelőanyag-termelésben nemcsak hogy nem csökkent, hanem az 1913. évi 51,8%-ról 1955-ben 69,1%-ra növekedett. Ugyanakkor a Szovjetunióban a nagy kalória tartalmú tüzelőanyag — a kőolaj és a gáz — részaránya 28,8%-ról (1928-ban 31,4%) 23,5%-ra csökkent.

Mivel magyarázható az a tény, hogy a Szovjetunió tüzelőanyag-mérlegének szerkezete az energetika fejlődésének haladó tendenciáival ellentétes irányban változott? — teszi fel a kérdést a szerző, majd a következőkben válaszol:

A Szovjetunió tüzelőanyag-mérlegét hosszú éveken keresztül a szén (beleértve az alacsony fűtőértékű barnaszenet), *sőt bizonyos fokig a tőzeg elsődleges felhasználására alapozták.* Ezt az irányvonalat olykor a helyi tüzelőanyag-források maximális fejlesztésének szükségességével indokolták, mellőzve a szóban levő energiahordozók kiaknázásával kapcsolatos munka-, anyag- és pénzráfordítások kellő mérvű népgazdasági számbavételét. A szállítási költségekben elért megtakarítás ugyanis gyakran csak részben ellensúlyozta a helyi jelentőségű tüzelőanyagok kedvezőtlen természeti adottságai és főleg alacsony fűtőértéke miatt felmerülő többletráfordításokat és beruházásokat. Ezek a hibák nem fordultak volna elő, ha a tüzelőanyag-mérleg szerkezetének kialakításakor az összállami érdekeket minden esetben előnyben részesítették volna a helyi érdekekkel szemben.

Azt a gyakorlatot, hogy a tüzelőanyag-mérleget a széntermelés elsődlegessége alapján dolgozták ki, a felderített olaj- és gázlelőhelyek hiányával is szokták indokolni. Ezzel szemben már a háború előtt közismert volt, hogy a Szovjetunióban vannak a világ legnagyobb perspektivikus olaj- és gázkészletei. A felderített ipari készletek hiányát a geológiai kutatás lassú fejlesztése idézte elő, ami valószínűleg szintén a tüzelőanyag-fogyasztás fejlesztésében követett helytelen irányvonal következménye. Nem kis szerepet játszott ebben az is, hogy a múltban az energiaipar több minisztérium hatáskörébe tartozott.

Ez oda vezetett, hogy az energiaipar komplex fejlesztésének követelményeit sokkal kisebb mértékben vették figyelembe, mint az egyes ágazatokét. Mindenesetre az energetikai ágazatok közötti munkamegosztás gátolta a társadalmi munka termelékenységének növekedését. A munkaerő döntő része még ma is a szén-, a tőzeg- és a fakitermelésben összpontosul, vagyis az energiaiparnak éppen azokban az ágazataiban, ahol a munka a legkevésbé termelékeny.

Az ipar és építőipar irányításának átszervezése — folytatja Sz. Feld — véleményünk szerint nem véletlenül esett időben majdnem egybe a tüzelőanyag-mérleg szerkezeti átalakítását célzó új feladatok kitűzésével. Ezek meghatározó motívuma a társadalmi munka maximális megtakarítására irányuló törekvés és ezen az alapon az energiaipar fejlesztési ütemének növelése. *A tüzelőanyag-mérleg szerkezetének átalakítására vonatkozó elhatározás elméleti értéke abban rej-*

lik, hogy a népgazdaság egyik vezető láncszemének példáján kimutathatóvá teszi a munkamegosztás és a munka termelékenysége között fennálló belső szerves összefüggést. A szovjet irodalomban általában ezt az összefüggést egyoldalúan elemezték, mert csak azt vették figyelembe, hogy a munka termelékenysége növekedési ütemeinek egymáshoz viszonyított aránya az egyes ágazatokban az egyik meghatározó tényezője az ágazatok közötti munkamegosztásnak. De van ennek a problémának egy másik oldala is, mégpedig az, hogy a munkaerő elosztása a gazdasági ágazatok és az ország területei között a maga részéről meghatározza a társadalmi munka termelékenységének elért színvonalát. Más szóval az anyagi javak adott tömegének termeléséhez szükséges munkaráfordítások függnek a termelési ágazatok és körzetek között fennálló munkamegosztástól is.

Annak ellenére, hogy a tüzelőanyag-mérleg szerkezetének átalakítása nemrégen kezdődött, már észrevehető eredményei vannak. 1955-től 1958-ig az országban kitermelt tüzelőanyag átlagos fűtőértéke 5608 kal/kg-ról 5866 kal/kg-ra emelkedett, az egységnyi villamos energia átlagos súlyegyenértéke pedig 152,4 kg/ezer kWó-ról 145,3 kg/ezer kWó-ra, vagyis 7,1 kg/ezer kWó-val csökkent, miközben 1928-tól 1955-ig ezen egyenérték csökkenése csupán 2,3 kg/ezer kWó-t tett ki. Más szóval *3 év alatt az energiamérleg minőségi jellemzőiben háromszor nagyobb javulást sikerült elérni, mint az előző 27 év alatt.* Ezek azonban csak az első lépések. Összemérhetetlenül nagyobb változásokat irányoztak elő a következő hét évben.

8. sz. táblázat

A Szovjetunió tüzelőanyag-mérlegének szerkezete 1958—65-ben (%)

Év	Szén	Kőolaj	Gáz	Tőzeg	Pala	Tűzifa	Összesen
1958	59,6	25,7	5,4	3,4	0,7	5,2	100,0
1965	43,1	32,6	17,6	(3,1)	0,6	(3,0)	100,0

A tüzelőanyag-mérleg szerkezetének vázolt átalakítása ugrásszerűen megjavítja az energiatermelés minőségi mutatóit.

9. sz. táblázat

A hő- és az átlagos súlyegyenérték változása a Szovjetunió energia-mérlegében 1958—65-ben

A mérleg mennyiségi és minőségi mutatói	Mértékegység	1958	1965 (terv)	1965 (terv) 1958 %-ában
1. Tüzelőanyag-termelés természetes mértékegységben	Mt	751,5	1030,7	137,2
2. Tüzelőanyag-termelés fűtőértékben	10^{12} Kal	4,408	7,620	172,9
3. A tüzelőanyagok átlagos fűtőértéke (2:1)	Kal/kg	5,866	7,393	126,0
4. Tüzelőanyag-termelés kWó-ban . . .	Md kWó	5125,6	8859,9	172,9
5. Vízienergia-termelés	Md kWó	46,5	91,6	197,0
6. Összes energiaforrás kWó-ban (4+5)	Md kWó	5172,1	8951,5	173,1
7. Az egységnyi villamos energia átlagos súlyegyenértéke (1:6)	kg/1000 kWó	145,3	115,1	79,2

A kőolaj- és gázipar gyorsított fejlesztése következtében a tervidőszakban a tüzelőanyag-termelés kalóriában kifejezve gyorsabban növekszik, mint természetes mértékegységben számítva, és ennek következtében 1965-ben az átlagos fűtőérték 26%-kal lesz magasabb, az egységnyi villamos energia átlagos súlyegyenértéke pedig 20,8%-kal lesz alacsonyabb, mint 1958-ban volt. Ezzel szemben 1913—1955-ig — vagyis 42 év alatt — az átlagos fűtőérték növekedése, illetve a súlyegyenérték csökkenése csak 6, illetve 6,2 százalékot tett ki. Ezek az adatok jól érzékeltetik azt a gyökeres javulást, ami az energiaforrások minőségi összetételét jellemző mutatók tekintetében következik be a hétéves terv időszakában.

A tüzelőanyag-termelés minőségi mutatóinak javulásából adódó gazdasági következmények

A tüzelőanyag-termelés minőségi mutatóinak vázolt javulása — folytatja Feld — egy sor fontos gazdasági következményt von maga után. A legfontosabb lesz ezek közül a munka termelékenységének jelentős növekedése az energiatermelésben. *Az energiatermelés különböző ágazatainak* (szén-, olaj-, tőzegkitermelés stb.) *munkatermelékenységi színvonalában mutatkozó különbözeteket mindenekelőtt az egyes tüzelőanyagfajták különböző fűtőértéke okozza.*

Így például 1956-ban a Szovjetunióban 1 t kőolaj kitermelésére átlagosan 0,334 műszaknapot fordítottak, a szénére pedig 0,728 műszaknapot, vagy 2,2-szer többet. Figyelembe kell azonban venni, hogy a kőolaj fűtőértéke 10 000 kal/kg, a széné pedig átlagosan 5560 kal/kg. (1955-ben a Szovjetunióban 391,3 millió természetes t és 310,8 millió normál t szenet bányásztak.) Ezért a szerző az olajat és a szenet egyenlő fűtőértékmutatóra számítja át. A normál tüzelőanyag fűtőértéke 7000 kal/kg. A fűtőérték átszámítási kulcsait úgy kapjuk meg, hogy a normál tüzelőanyag fűtőértékét egynek veszszük. Ezek szerint például a kőolaj fűtőértékének átszámítási kulcsa 1,429, a kőszéné 0,794. A normál tüzelőanyag fűtőértékénél *magasabb* fűtőértékű tüzelőanyagokra (pl. a kőolajra) fordított műszaknap egyenlő fűtőértékre való átszámítás nélkül tehát több munkaórát tartalmaz, mint egyenlő fűtőértékre átszámítva, a normál tüzelőanyag fűtőértékénél *alacsonyabb* tüzelőanyagok (pl. a szén) pedig kevesebbet. Ezért az egyes tüzelőanyagokra fordított műszaknapok nagyságát azonos fűtőérték mellett az egyes tüzelőanyagokra fordított műszaknapok és a vonatkozó fűtőérték átszámítási kulcsok hányadosaként kapjuk meg. Ezek szerint 1 normál tonna fűtőértékű szén kitermelésére

$$\frac{0.728}{0.794} = 0{,}917$$

műszaknap jut, ugyanannyi fűtőértékű olaj kitermelésére pedig $\frac{0.334}{1.429} =$ 0,234 műszaknap. Azonos fűtőérték mellett számítva tehát *a munka termelékenysége az olajbányászatban nem 2,2-szer, hanem 4-szer magasabb, mint a szénbányászatban.* Tehát a munkatermelékenységi színvonalak különbözete a két ágazatban kb. felerészében a kőolajnak a szénhez viszonyított magasabb fűtőértékéből származik.

A fentiekből következik, hogy az átlagos fűtőérték növelésére feltétlenül úgy tekinthetünk, mint a munka termelékenysége emelésének fontos tényezőjére a tüzelőanyag-iparban. Arra, hogy a tüzelőanyag-mérleg szerkezetében történő eltolódások hogyan befolyásolják az 1 t normál tüzelőanyag kitermeléséhez szükséges átlagos munkaráfordításokat, a 10. sz. táblázat adataiból lehet következtetni. Amint látjuk, *1 t normál tüzelőanyag kitermelésének átlagos munkaigényessége hét év alatt 0,248 műszaknappal, azaz 25,9%-kal csökken. Ezt csupán a tüzelőanyag-mérleg szerkezetének átalakítása következtében érik el,* vagyis számításon kívül hagyják az egyes tüzelőanyagkitermelő ágazatokban történő munkatermelékenység növekedéseket.

Figyelembe véve, hogy 1965-ben a

10. sz. táblázat

A tüzelőanyag-mérlegben végbemenő szerkezeti eltolódások és az 1 t normál tüzelőanyag kitermelésének munkaigényessége 1958-65-ben*

Tüzelőanyag források	Egyes tüzelőanyag-fajták kitermelésének munkaigényessége 1956-ban (műszaknap/t N tüzelőanyag)	1958		1965	
		A kitermelés összetétele %	Az összes tüzelőanyagfajták átlagos munkaigényessége és összetevői (műszaknap/t N tüzelőanyag)	A kitermelés összetétele %	Az összes tüzelőanyag fajták átlagos munkaigényessége és összetevői (műszaknap/t N tüzelőanyag)
1.	2.	3.	4 = 2×3	5.	6 = 2×5
Szén	0·917	59·6	0·547	43·1	0·394
Kőolaj	0·234	25·7	0·060	32·6	0·076
Gáz	0·066	5·4	0·004	17·6	0·012
Tőzeg	2·237	3·4	0·076	(3·1)	(0·069)
Pala	1·559	0·7	0·011	0·6	0·009
Tűzifa	5·000	5·2	0·260	(3·0)	(0·150)
Összesen:	—	100·0	0·958	100·0	0·710

*Források: Prof. G.D. Bakulev. „Osznovnoj kriterij i pokazatyeli opredelenija ekonomicseszkoj effektivnosti kapitalnih vlozsenij v promislennosztij" (Az ipari beruházások gazdasági hatékonysága meghatározásának alapvető kritériuma és mutatói) 1958. 8. lap „SzSzSzR v cifrah" (A Szovjetunió számokban) Statisztikai gyűjtemény, Goszsztatizdat, 1958, 103lap. „Promislennoszty SzSzSzR" 133, 140 lap.

tüzelőanyag-termelés kalóriában átszámítva eléri az 1090 millió tonnát és az 1 t normál tüzelőanyag munkaigényessége hét év alatt 0,248 műszaknappal csökken, *kb. 270 millió műszaknapot takarítanak meg, ami évi 270 munkanappal számolva csaknem egy millió munkás felszabadulását jelenti.* (Jelenleg a tüzelőanyag-iparban összesen 1 900 000 munkás dolgozik.) Ha számba vesszük az egyes tüzelőanyag-termelő ágazatokban elérendő munkatermelékenység-növekedést, kiderül, hogy az összes tüzelőanyag-termelésnek a hétéves tervben előírt mintegy 72,9%-os növekedését az energiaiparban foglalkoztatott munkások létszámának lényeges növekedése nélkül valósítják meg.

Az egyes tüzelőanyag-termelő ágazatokban foglalkoztatott munkaerő nincs arányban az egyes ágazatoknak az összes tüzelőanyag-termeléshez való hozzájárulásával. Így például 1958-ban a kőolaj- és gázipar a tüzelőanyag-ipar munkaráfordításainak mintegy 6,7%-át vette igénybe, miközben az összes tüzelőanyagnak több mint 30%-át szolgáltatta. Ugyanakkor a tőzeg- és a tűzifatermelésre az összes munkaráfordítások több mint 35%-a jutott az összes termelésből való 8,6%-os részesedés mellett.

A fentiek alapján Feld nem tartja célszerűnek, hogy a tűzifát — és egyes esetekben a tőzeget — tüzelőanyagként használják fel, és állást foglal a tűzifatermelésnek nemcsak relatív, hanem abszolút csökkentése mellett.

A továbbiakban a szerző rámutat arra a hatásra, amelyet a *tüzelőanyag-mérleg szerkezeti átalakítása a kitermelt tüzelőanyag önköltségének csökkentésére gyakorol.* E hatás a következő adatokból látható:

11. táblázat

A tüzelőanyag-mérlegben végbemenő szerkezeti eltolódások és az 1 t normál tüzelőanyag kitermelésének önköltsége 1958—65-ben

Tüzelőanyag források	Egyes tüzelőanyagok kitermelésének önköltsége 1956-ban (Rb/N t)	1958		1965		A szerkezeti eltolódás által okozott különbözet 1958 és 1965 között (±) (Rb/N t)
		A kitermelés összetétele (%)	Az összes tüzelőanyagok átlagos önköltsége és összetevői (Rb/N t)	A kitermelés összetétele (%)	Az összes tüzelőanyagok átlagos önköltsége és összetevői (Rb/N t)	
1.	2.	3.	4=2×3	5.	6=2×5	7=6—4
Szén	81,81	59,6	48,76	43,1	35,26	—13,50
Kőolaj	28,92	25,7	7,43	32,6	9,43	+ 2,00
Gáz	12,36	5,4	0,67	17,6	2,18	+ 1,51
Tőzeg	86,52	3,4	2,94	(3,1)	2,68	— 1,26
Pala	148,32	0,7	1,04	0,6	0,89	— 0,15
Tűzifa	(?45,00)	5,2	12,74	(3,0)	(7,35)	—(5,39)
Összesen	—	100,0	73,58	100,0	(57,79)	—(15,79)

Forrás: Ugyanaz, mint a 10. sz. táblázatban.

Tehát az 1956-os önköltségi szintet véve alapul, *az 1 t normál tüzelőanyag-termelésre jutó ráfordítások 1958-tól 1965-ig 21,5%-kal csökkennek.* A szerző számításai szerint egyébként az összes energiaforrás (beleértve a vízienergiát) önköltsége csupán az energiamérleg szerkezeti eltolódása révén 1000 kWó-ként az 1958. évi 73,58 R-ról 1965-re 57,79 R-re, vagyis 21,5%-kal csökken.

Figyelembe véve a tüzelőanyag-termelés 1965-re tervezett színvonalát 1965-ben 17 milliárd rubel megtakarítás érhető el azáltal, hogy a tüzelőanyag-mérleg szerkezetében megvalósítandó javítások következtében csökken az önköltség. Hét év alatt ez a megtakarítás lényegesen nagyobb. *Jelentős megtakarítások jelentkeznek a termelési költségeken kívül a felhasználás területén is.* Így a vasutak dieselesítése és villamosítása kb. négyszeresre emeli az energiahordozók energetikai hatásfokát a vasúti szállításban.

Összegezve: *az energiamérleg minőségi mutatói megjavítása lehetővé teszi, hogy a Szovjetunió hét év alatt az energiaforrások termelése, szállítása és végleges felhasználása során több mint 125 milliárd R megtakarítást érjen el* — fejezi be cikkét Sz. Feld.

★

A cikkben kialakított mutatók magyarországi kidolgozása és elemzése feltétlenül hozzájárul a magyar energiabázis további fejlődési iránya helyes meghatározásához. Tekintettel arra, hogy Magyarország jelentős energiahordozó-importra szorul, célszerűnek látszik magyar vonatkozásban a szóban forgó mutatókat nemcsak a *termelt* energia, hanem a *fogyasztott* energia tekintetében is kidolgozni. Anélkül, hogy e munkának elébe vágnánk, szeretnénk kifejezést adni annak a megyőződésnek, hogy e mutatók alkalmazása is hozzájárul majd népgazdaságunk második ötéves és távlati fejlesztési terveinek kialakításához.

Bors Jenő

A népi demokratikus országok mezőgazdasága

Jelenleg — a Szovjetunión kívül — 11 népi demokratikus ország építi a szocializmust. E 11 ország közül egyik-másik a felszabadulás előtt is fejlett ipari ország volt, de van közöttük olyan is, ahol még a hűbéri tulajdonviszonyok uralkodtak. Négy ország ázsiai, hét ország pedig az európai kontinenshez tartozik. Ezekben az országokban a mezőgazdaság szocialista átalakításának általános törvényszerűségei mellett sok lényeges és fontos eltérésről, nemzeti sajátosságról is beszélhetünk. E cikkben — a bonyolult gazdasági és társadalmi összefüggések sokoldalú, mélyebb elemzése nélkül — csupán a tények felsorolása alapján átfogó, de korántsem teljes képet próbálok adni a népi demokratikus országokban a mezőgazdaság szocialista átszervezésének történelmi folyamatáról, lényegében az 1949-től 1959-ig terjedő időszakról.

A mezőgazdaság helyzete a szocialista átszervezést megelőző időszakban

A jelenlegi népi demokratikus országok közvetlenül a második világháború előtt és után Csehszlovákia és a Német Demokratikus Köztársaság kivételével kisebb-nagyobb mértékben elmaradott agrárországok voltak. Természetesen nagy különbség volt például Albánia és Magyarország, Kína és Lengyelország, Vietnam és Románia, Mongólia és Bulgária között; vagy akár csak Magyarország és Bulgária között is.

Egy nemzet gazdaságának fejlettségét vagy elmaradottságát — egyebek között — az ipar és a mezőgazdaság részarányával jellemezhetjük. Milyen volt a felszabadulás előtt az ipar és a mezőgazdaság részaránya az említett országok némelyikében?

Az ipar és a mezőgazdaság teljes termelésének aránya Albániában, Bulgáriában és Csehszlovákiában 1938-ban és 1957-ben (százalék):

Ország	1938		1957	
	Ipar	Mezőgazdaság	Ipar	Mezőgazdaság
Albánia	9,8	90,2	48,0	52,0
Bulgária	24,8	75,2	68,3	31,7
Csehszlovákia	76,0	24,0	82,0	18,0

E három ország közül Albánia rendkívül elmaradott, félfeudális agrárország volt. Hasonló gazdasági fejlettségű ország volt Mongólia, Kína, Vietnám és bizonyos mértékig Észak-Korea. (Azért csak bizonyos mértékig, mert itt a japán imperialisták megteremtettek bizonyos iparágakat is.) Bulgáriához hasonlított Románia és megint csak bizonyos mértékig Magyarország és Lengyelország. (Tudvalevő, hogy Magyarországon az ipar sokkal fejlettebb volt, mint Bulgáriában.) Csehszlovákia és az NDK lényegében a háború előtt is a fejlett ipari országok közé tartoztak és a mezőgazdaságuk is sokkal fejlettebb volt, mint a felsorolt országok bármelyikében. Csehszlovákiában jelenleg például a mezőgazdaság a lakosságnak mindössze 24 százalékát foglalkoztatja és a nemzeti jövedelemnek csupán 16 százaléka származik a mezőgazdaságból.

Tehát az NDK és Csehszlovákia kivételével az európai, különösen pedig az ázsiai népi demokratikus országok a felszabadulás előtt fejletlen agrár-ipari, illetve agrárországok voltak. A mezőgazdaságban még megvoltak a feudális tulajdonviszonyok és munkszervezeti formák maradványai: a nagybirtok-rendszer, a parasztok függő viszonya a kizsákmányoló földbirtokosoktól és kulákoktól, a részesművelés, az uzsora és le-

dolgozási rendszer, a természetbeni haszonbérlet stb.

Albániában a felszabadulás előtt szinte az egész nemzetgazdaság külföldi — elsősorban olasz — és kisebb mértékben hazai tőkések és földbirtokosok kezében volt. A hegyvidékek miatt földművelés csak a tengerparti szegélyben, a folyók mellett és a szélesebb völgyekben folyt. Az ország területének körülbelül 39 százaléka volt erdő, 30 százaléka legelő és csak 13 százaléka volt szántóterület.

A hatalmas Kína is, a forradalom győzelme, 1949 előtt erősen félfeudális és félgyarmati ország volt. A termelőerők fejlettségi foka összehasonlíthatatlanul alacsonyabb volt, mint például Magyarországon, Lengyelországban, Bulgáriában és Romániában. Megdöbbentő az a tény, hogy a felszabadulásig a 120 millió kínai parasztcsaládnak csak a fele, vagyis 60 millió rendelkezett földdel. A többi 60 millió parasztcsalád embertelen nyomorban élt és évente milliók pusztultak éhen.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése a szocializmus építésének egyik legnehezebb és legbonyolultabb problémája mindenhol, de különösen ott, ahol az ország mesterségesen két részre van osztva (Koreában, Vietnámban és az NDK-ban). Ismeretes, hogy 1945 előtt az egységes koreai területen, éppen a déli részen jó minőségű földek voltak és viszonylag fejlett volt a könnyűipar. Észak-Koreában azonban az összes területnek csak 16,3 százalékát művelték. A természeti adottságok miatt itt a japán imperialisták nagyon előnyösen, olcsó munkaerővel fel tudták építeni a vízi erőműveket, és ennek eredményeképpen Észak-Korea ipara viszonylag fejlettebb volt, mint Dél-Koreáé. Kifejlődőben volt a nehézipar, villamosenergia-ipar, kohó- és gépipar és bizonyos mértékig a vegyiipar. Emiatt a jelenlegi Koreai Népi Demokratikus Köztársaság területén a mezőgazdaság nemcsak hogy rendkívül elmaradott volt, hanem teljes egészében a most Dél-Koreához tartozó terület mezőgazdasági termelésétől függött. mert lényegében ez elégítette ki az észak-koreai lakosság szükségletét is. E történelmi körülmény következtében az ország két különálló részre való szakítása után Észak-Korea mezőgazdasági termékek nélkül maradt.

Mongólia a szocializmus útjára való rátérése előtt szintén elmaradott, primitív mezőgazdasággal rendelkező ország volt. Olyan mezőgazdasági ország, ahol a termelőerők elmaradottsága mellett a gazdasági életben nem a földművelésnek, hanem az állattenyésztésnek volt — és bizonyos mértékig most is van — vezető szerepe. Az állattenyésztés az árutermelésnek 70 százalékát, az exportnak 80 százalékát szolgáltatja. A lakosság 7 tizede az állattenyésztéssel foglalkozik. Az ország területének* 70 százaléka legelő, mindössze 0,1 százalékán folyik földművelés, ahol főként búzát, árpát, kukoricát, zabot, lent, kendert termelnek.

A másik lényeges mongol sajátosság abban van, hogy Mongólia teljes egészében átugrott egy társadalmi rendszert. Mongóliában nem a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet történik, mint nálunk és a többi népi demokratikus országban, hanem lényegében a feudalizmusból a szocializmusba való átmenet. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy a nomád állattenyésztésről át kell térni a modern szocialista nagyüzemi állattenyésztésre. és a hűbéri viszonyok között történő földművelésről a modern nagyüzemi szocialista földművelésre. Ez nem könnyű feladat.

Vietnám 1862-től 1945-ig, tehát majdnem egy évszázadon keresztül francia gyarmat volt. A gyarmati helyzet és a feudalizmus fennmaradása rányomta bélyegét az egész népgazdaságra és különösen a mezőgazdaságra, mert itt a felszabadulás előtt iparról nem is beszélhetünk. A dolgozó parasztság az ország lakosságának 90 százalékát képezte, de a föld területének csak 30 százalékán gazdálkodott. A földterület 70 százalékát a külföldi és a nemzeti földbirtokosok, illetve tőkések tartották kezük-

* Mongólia 1 millió 531 ezer km² területen fekszik. Lakossága összesen 1 millió.

ben. A parasztcsaládok 53 százalékának egyáltalán nem volt földje. A feudális tulajdonviszonyok és a francia gyarmatosítók embertelen kizsákmányolása következtében 1944—1945-ben Vietnámban a szó legszorosabb értelmében éhenhalt 2 millió ember. Legnagyobb részük éppen a mezőgazdasági lakosságból került ki.

Röviden tehát ilyenek voltak a tulajdonviszonyok és a termelőerők fejlettségi foka Albániában, Kínában, Koreában, Mongóliában és Vietnámban. Ismeretes, hogy a többi népi demokratikus ország mezőgazdasága már hosszabb ideje — csaknem egy évszázada — a tőkés úton fejlődött, különösen Lengyelország, Magyarország és Románia mezőgazdaságát azonban nagyon erős hűbéri maradványok terhelték.

Lengyelországban például a nagybirtokok az összes gazdaságoknak csak 1 százalékát tették ki, de a megművelhető föld területének 47 százalékát birtokolták. Ezzel szemben a szegényparaszti gazdaságok az összes gazdaságnak 65 százalékát képezték, a föld területének azonban csak 15 százalékát művelték.

A román mezőgazdaság a felszabadulás előtt Európa egyik legelmaradottabb mezőgazdasága volt. A földterület nagyobb és legtermékenyebb része az egyház és a nagybirtokosok (bojárok) tulajdonában volt. Az összes földtulajdonosok 92 százalékának csak a megművelhető föld 48 százaléka volt a birtokában. A másik oldalon a nagybirtokosok, akik az összes földtulajdonosoknak csak 0,4 százalékát képezték, a földterületnek 27,7 százalékát tartották kezükben. A földnek körülbelül 24 százaléka a kulákok tulajdonában volt. Ugyanakkor 700 000 román parasztcsaládnak nem volt sem földje, sem állatállománya, hanem mint agrárproletárok dolgoztak — ha kaptak munkát — a földbirtokosok, az egyház és a kulákok birtokain.

Magyarországon sem volt jobb a helyzet. A felszabadulás előtt az 1—5 kh-as parasztgazdaságok az összes birtokosok 59,5 százalékát képezték és a szántóterületnek csak 10,4 százalékát birtokolták. Ugyanakkor a 200 kh-nál nagyobb birtokok számaránya csak 0,5 százalék, a szántóterületből való részesedésük pedig 28,2 százalék volt. Csupán az egyház, valamint öt gróf és herceg tulajdonában 1 millió 650 ezer kh föld volt.

A régi Bulgáriában is rossz körülmények között élt és dolgozott a szegényparasztság. De a bolgár mezőgazdaságban kialakult tulajdonviszonyokat a lengyel, a román vagy a magyar mezőgazdaságban uralkodó tulajdonviszonyokkal összehasonlítva lényeges különbségeket láthatunk. Bár alapjában véve egyformán tőkés tulajdonviszonyokról van szó, a többi népi demokratikus országétól gyökeresen eltérő volt a bolgár mezőgazdaságban a birtokmegoszlás.

Tulajdonviszonyok a magyar és a bulgár mezőgazdaságban 1934—1935-ben

Magyarország			Bulgária		
Birtok nagyság szerint	Birtokok száma százalékban	Szántóterület százalékban	Birtok nagyság szerint	Birtokok száma százalékban	Szántóterület százalékban
1—5 kh-ig	59,5	10,4	1—5 ha-ig	63,1	30,0
5—10 kh-ig	17,0	11,6	5—10 ha-ig	26,2	36,8
10—20 kh-ig	13,8	18,6	10—20 ha-ig	9,2	24,4
20—200 kh-ig	9,2	31,2	20—200ha-ig	1,4	7,2
200 felett	0,5	28,2	200 ha felett	0,1	1,6
	100,0	100,0		100,0	100,0

Bulgária mezőgazdaságában a központi helyet nem a nagybirtokos, hanem a kulák és a középparaszt foglalta el. Bulgáriában már a múlt század végén — 1878-ban, a török iga alól való felszabadulás idején — felszámolták a nagybirtokokat. A bulgár falvakban az osztályrétegeződés

úgy ment végbe, hogy a föld nem a nagybirtokosok, hanem a kulákok kezében összpontosult, a dolgozó parasztság pedig fokozatosan elvesztette a földjét. Így közvetlenül a második világháború előtt elég nagy volt az agrár-túlnépesedés. Több mint 300 ezer parasztcsaládnak nem volt földje, vagy csak nyomorúságos kis parcellája volt, amelynek jövedelméből nem tudott megélni. 1920-ban a bulgár burzsoázia — félve az erős forradalmi mozgalomtól — kénytelen volt földreformot végrehajtani, bár ez korántsem oldotta meg a szegényparasztság problémáit.

A második világháború után a szocializmus útjára lépő országokban egyik alapvető feladat volt a demokratikus földreform végrehajtása. Ez a földreform tartalmában és méreteiben gyökeresen különbözik az 1920-as években végrehajtott burzsoá földreformtól. Ez a földreform véglegesen megszüntette a nagybirtokos rendszert, elsöpörte a különböző hűbéri maradványokat, s egyben első lépés volt a mindenféle kizsákmányolás megszüntetésére a mezőgazdaságban is. Bár gyakorlatilag nem mindenütt egy időben és egyformán valósították meg a földreformot, de lényegében mindenhol az volt a tartalma, hogy összetörjék a nagybirtokot, földet adjanak a szegény és nincstelen parasztságnak, vagyis gyakorlatilag megvalósítsák a marxista párt követeléseit: „a föld azé, aki megműveli". Eltérően a Szovjetuniótól, a népi demokratikus országokban a föld-magántulajdon monopóliuma nem szűnt meg. Vagyis nem nacionalizálták és ingyenes örök használatra adták a parasztságnak a földet, hanem úgy osztották szét, hogy a parasztság magántulajdonába adták. Igaz, a népi demokratikus országokban is volt bizonyos nacionalizálás. A nagybirtokosoktól és egyháztól elkobzott földnek az a része, amelyiken állami gazdaságokat szerveztek, állami össznépi tulajdonba került. Ennyiben tehát a föld nacionalizálásáról is beszélhetünk. Megjegyzendő, hogy Mongóliában a földreform rendkívüli sajátos körülmények között folyt le. Mivel a földet csak a nagybirtokosok és arisztokraták tartották kezükben és a parasztságnak sohasem volt saját földje, a földreform után a volt nagybirtokosok földjén állami gazdaságokat szerveztek, és a földnek csak kisebb százalékát osztották szét a parasztság között.

A nemzeti sajátosságoknak és a konkrét, kialakult történelmi körülményeknek megfelelően a földreform egyes országokban sajátos módon ment végbe. A végrehajtás módszere tekintetében az említett országokat 3 csoportba lehetne sorolni. Az első csoportba: Albániát, Bulgáriát és Lengyelországot; a második csoportba: Csehszlovákiát, NDK-t, Romániát és Magyarországot, a harmadik csoportba az ázsiai országokat: Kínát, Vietnámot, Koreát és végül megint sajátos módon Mongóliát sorolhatjuk.

Az első csoporthoz tartozó országok még a németek elleni háború alatt a felszabadított területen megkezdték a földosztást; annak ellenére, hogy a földosztásról szóló törvény Bulgáriában csak 1946. május 12-én, Albániában pedig 1946 novemberében jelent meg. Lengyelországban a Lengyel Felszabadítási Bizottság már 1944. szeptember 6-án kiadta a földosztásról szóló törvényt. Lengyelországban a felosztott 6 millió hektár földből a földnélküliek, szegényparasztok és a Nyugat-Lengyelországban települők részesedtek, a föld egy részén pedig állami gazdaságokat szerveztek.

A kommunista párt hatalmas befolyása és a reakciós erők elszigetelése révén Bulgáriában és Albániában minden komoly ellenállás nélkül sikerült rövid időn belül megvalósítani a földreformot. A nemzeti sajátosságoknak megfelelően Bulgáriában igen alacsony földmaximumot állapítottak meg: 20, illetve a legrosszabb területen 30 hektárt. Így Bulgáriában a felosztott 320 ezer hektár földből 124 ezer hektárt osztottak szét 127 ezer szegény és földnélküli parasztcsalád között, 98 ezer hektáron szervezték meg az állami gazdaságokat és körülbelül 1000 hektáron meg-

alakították az első mezőgazdasági termelőszövetkezeteket. Ha összehasonlítjuk a Bulgáriában történt földosztást a néhány más népi demokratikus országban történt földosztással, két lényeges különbséggel találkozunk. Az egyik az, hogy a maximális határ sokkal alacsonyabb volt, mint például Magyarországon, ahol a maximális határ 100, illetve 200 kh volt, az NDK-ban 100 hektár, Csehszlovákiában 45—50 hektár stb. A másik az, hogy a maximális határ alacsony volta ellenére — mivel nem voltak, illetve alig voltak nagy földbirtokosok — viszonylag kisebb mennyiségű föld került elosztásra. Ugyanakkor az NDK-ban, Magyarországon, Lengyelországban, Romániában és Csehszlovákiában hatalmas mennyiségű földet osztottak fel. Az NDK-ban az 1945-ös földreform során 2,2 millió hektár földet osztottak szét 560 ezer kisparaszt és mezőgazdasági munkás között, Magyarországon 5,6 millió kh földet sajátítottak ki.

Az országok második csoportjában — Csehszlovákiában, az NDK-ban, Magyarországon és Romániában — sokkal erősebb volt a reakciós erők ellenállása a demokratikus földreformmal és végrehajtásával szemben. Ismeretes, hogy Magyarországon 1945—1946-ban a reakciós erők megpróbálták a földet visszavenni. Csak a kommunista párt által vezetett munkások és dolgozó parasztok tömegeinek aktív közbelépése akadályozta ezt meg. Igen makacs ellenállást tanúsított az NDK-beli és a román reakció is. Csehszlovákiában a demokratikus földreformról szóló törvényt csak 1948. február 25-én, vagyis az ellenforradalmi erők fegyveres felkelése és ennek leverése után sikerült megszavaztatni a parlamentben.

Az ázsiai népi demokratikus országokban a demokratikus földreform időben — és bizonyos módszerekben is — eltér a felsorolt országok földreformjától. Mongóliában már 1926-ban kisajátították az arisztokrácia földjét, de lényegében csak a II. világháború után oldották meg véglegesen ezt a problémát. Koreában 1946 márciusában sajátították ki a japán gyarmatosítók és a hazai nagybirtokosok földjét, és ezt felosztották a földnélküliek és törpebirtokosok között. Vietnámban, Bulgáriához és Albániához hasonlóan, még a francia gyarmatosítók elleni harcban — 1953 előtt — a felszabadított területen gyakorlatilag megkezdték a nagybirtokok felosztását. Végül, 1953. december 19-én megjelent a földosztásról szóló törvény. Kínában ebben a kérdésben is a hazai sajátosságoknak megfelelően jártak el. Szigorúan figyelembe vették azt a történelmi körülményt, hogy az imperializmus és a kompador burzsoázia elleni harcban igen sok zsírosparaszt — és nem egy helyen a földbirtokos és gyáros is — részt vett. Éppen azért az 1950. június 30-i földreformról szóló törvényt rugalmasan hajtották végre, nem vettek egy kalap alá minden nagybirtokost vagy kulákot, hanem megnézték azt is, hogy a népi felszabadító háborúban kinek az oldalán állt.

A felsorolt példák csak néhány általános tapasztalatot tartalmaznak. Nyilvánvaló, hogy külön-külön minden ország igen sok nemzeti sajátossággal és tapasztalattal rendelkezik ezen a területen is.

A szövetkezeti mozgalom fejlődése

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének módszereit és körülményeit az illető ország objektív gazdasági és szubjektív politikai feltételei határozzák meg. Az ország gazdasági viszonyai, erőforrásai, az ipar és a mezőgazdaság fejlettségi foka, továbbá a politikai tényezők közül elsősorban a proletárdiktatúra létezése, a kommunista párt vezető szerepe és a parasztságra gyakorolt befolyása, az osztályerőviszonyok, a belpolitikai és külpolitikai helyzet, a szövetkezeti mozgalom hagyományai, s még sok más fontos gazdasági és politikai tényező kölcsönhatása tükröződik a mezőgazdaság szocialista átalakításának folyamatában is.

Az 1949—1950. években a népi demokratikus országokban kialakultak

a mezőgazdaság szocialista átszervezéséhez a legfontosabb objektív és szubjektív feltételek. Megvolt az ipar fejlődésének az az általános színvonala, amely szükséges a falu szocialista építésének megkezdéséhez és végrehajtásához. Meg kell azonban jegyezni, hogy például Kínában, Mongóliában, Vietnámban, Albániában és részben Bulgáriában a mezőgazdaság szocialista átszervezéséhez nem, illetve alig voltak anyagi, technikai feltételek. A szubjektív politikai feltételek viszont lehetővé tették a mezőgazdaság szocialista átszervezését úgy, hogy a mezőgazdasági termelés nem csökkent, hanem emelkedett. Ebből levonható az a következtetés, hogy a szobjektív tényezők a mezőgazdaság szocialista átalakításában hatalmas szerepet játszanak, egyes estekben pedig döntőek lehetnek. Az anyagi tényezők — a technikai színvonal — jelentősége természetesen korántsem hanyagolható el. Ellenkezőleg, csak az objektív és szubjektív tényezők együttlétezése és kölcsönös hatása alapján lehet gyorsan, viszonylag rövid idő alatt megteremteni a szocialista termelési viszonyokat a falun és emelni a mezőgazdasági termelés színvonalát. Kína, Mongólia, Vietnám és Albánia példája is ezt bizonyítja. Ezekben az országokban a szövetkezetek szervezésével párhuzamosan a gazdasági feltételek megteremtésére komoly erőfeszítéseket tettek. E folyamat sikeres előrehaladását a szocialista országok baráti együttműködése és önzetlen segítsége nagymértékben előmozdítja.

A népi demokratikus országokban a második világháború előtti gazdasági fejlődés viszonylag alacsony színvonala, s a súlyos háborús károk ellenére 10 év alatt — 1949—1959-ig — a legtöbb országban véglegesen győzelemre jutottak a szocialista termelési viszonyok a mezőgazdaságban is.

Albániában a földosztással párhuzamosan már 1946-ban megalakult az első 7 termelőszövetkezet. Ettől kezdve az albán szövetkezeti mozgalmat 2 fő szakaszra lehet felosztani: az első szakaszban, amely 1946—1955-ig tartott, lassan és fokozatosan gyarapodott a termelőszövetkezetek száma. Az albán kommunista párt 1955. decemberi plenáris ülésével kezdődött második szakaszra az ugrásszerű fejlődés, a tömeges kollektivizálás a jellemző.

Az ütem meggyorsulását bizonyítja a következő táblázat:

Év	Termelőszövetkezetek sz.	Az összes szántóterület százalékában
1956	881	30,8
1957	1698	58,1
1958	1935	72,8
1959	2200	83,0

A párt következetes és szilárd marxista politikája mellett — annak ellenére, hogy a szövetkezeti mozgalomnak egyáltalán nem voltak hagyományai — már 1959-ben lényegében befejezték a mezőgazdaság szocialista átalakítását úgy, hogy a mozgalom megindulásától napjainkig egyetlen szövetkezet sem bomlott fel. A termelőszövetkezeteken kívül jelenleg az országban a szántóterület 2,3 százalékán 22 állami gazdaság működik. Összesen tehát 1959 augusztusában az albán mezőgazdaságban a szántóterületnek több mint 85 százalékát a szocialista szektor képezte.

Bulgária a mezőgazdaság szocialista átalakítását *valamennyi európai népi demokratikus ország közül a leggyorsabban hajtotta végre.*

Bulgáriában a szövetkezeti mozgalomnak nagy hagyományai vannak. 1942-ben például a bulgár falvakban 4000 különböző típusú földművesszövetkezet működött, összesen 1 460 000 taggal. Meg kell jegyezni, hogy kisebb számú termelőszövetkezet is volt még a háború alatt is. Ezek a szövetkezetek lényegében nem a burzsoázia, hanem már akkor is a kommunista párt befolyása alatt álltak. Legtöbbjük az illegális Bulgár Kommunista Párt legális szervezete volt. Bulgáriában alig volt olyan falu, ahol ne lett volna a kommunista pártnak illegális szervezete.

A partizán mozgalomban, illetve a népi felszabadító háborúban a széles paraszti tömegek aktívan részt vettek a kommunista párt vezetése és irányítása alatt. A falusi értelmiség (tanítók, állatorvosok, agronómusok stb.) a parasztsággal együtt harcolt a fasiszta diktatúra ellen.

A Bulgár Kommunista Pártnak óriási befolyása volt a parasztság körében, és ez meggyorsította a szövetkezeti mozgalom térhódítását. Ily módon a népi demokratikus országok között legelőször a bulgár mezőgazdaságban váltak uralkodóvá a szocialista termelési viszonyok.

A bulgár mezőgazdasági termelőszövetkezetek fejlődése 1944—1957-ig

Megnevezés	1944	1948	1950	1952	1954	1956	1957
Termelőszövetkezetek száma	100	1100	2501	2747	2723	3100	3158
Termelőszövetkezetekbe belépett családok száma ezerben	7,2	124,0	502,0	553,0	569,0	911,0	996,0

A bulgár szövetkezeti mozgalom még a földreform előtt indult meg. 1950—1954-ig az ütem nem volt gyors, vagyis a termelőszövetkezetek számszerű fejlesztése mellett elsősorban az elért eredményeket igyekeztek megszilárdítani. Amikor a meglévő termelőszövetkezetek politikailag, gazdaságilag és szervezetileg már megerősödtek, rátértek az új termelőszövetkezetek szervezésére. Így 1959 nyarán véglegesen befejezték a nagy történelmi átalakítást. Ekkor az állami gazdaságokkal együtt a szántóterület 98 százaléka tartozott a szocialista szektorhoz.

Csehszlovákiában a kapitalizmus fejlődése — az 1848-as polgári forradalomtól kezdve, és különösen az 1918-as burzsoá köztársaság létrejötte után — a mezőgazdaságban sokkal magasabb színvonalat ért el, mint — az NDK kivételével — a többi népi demokratikus országban. A tőkés mezőgazdasági nagyüzemekben a modern mezőgazdasági gépekkel és fejlett agrotechnikai módszerek alkalmazásával viszonylag magas hektáronkénti átlaghozamokat értek el; különösen jelentős volt az árutermelés.

A másik lényeges sajátosság az, hogy az 1918-as és 1920-as években a csehszlovák nemzeti burzsoázia, félve a proletárforradalom elterjedésétől, agrárreformot hajtott végre, amely ugyan a burzsoázia érdekeit szolgálta, mégis sikerült vele leszerelni a parasztság forradalmi hangulatát, sőt, eléggé hosszú időre maga mellé állítani a parasztságot.

A harmadik sajátosság abban van, hogy Csehszlovákiában a mezőgazdaság szerepe nem olyan döntő, mint például Bulgáriában, Romániában, Albániában, Kínában és más, szocializmust építő országokban. Csehszlovákia már a háború előtt fejlett ipari ország volt, ezért a mezőgazdaság szocialista átszervezésének kezdete és végrehajtása igen fejlett nehézipar mellett ment végbe.

Végül lényeges sajátosság, hogy Csehszlovákiában a szövetkezeti mozgalomnak viszonylag gazdag hagyományai voltak.

A felszabadulás után a csehszlovák mezőgazdaság fejlődésében lényegében három fő szakaszt különböztetünk meg:

Az első szakasz 1945—1948-ig tart. Ebben a szakaszban három fontos és nehéz feladatot kellett megoldani: a demokratikus földreform befejezését; a meglevő kapitalista típusú szövetkezetek (földművesszövetkezetek) átszervezését, megtisztítását a kapitalista elemektől; és a szövetkezetek

számára technikai bázis megteremtését, illetve a gépállomások megszervezését.

Az első szakaszban éles osztályharc folyt a proletárdiktatúra megteremtéséért, a dolgozó parasztság megnyeréséért, a munkás-paraszt szövetség megszilárdításáért, a földosztásért és a meglevő kapitalista jellegű szövetkezetek megváltoztatásáért. Az 1948-as februári ellenforradalmi felkelés leverése és a proletárdiktatúra győzelme új korszakot nyitott a csehszlovák mezőgazdaság és az egész népgazdaság előtt. Attól kezdve a párt és a kormány rendkívül nagy erőfeszítéseket tett, hogy a szövetkezeti mozgalomhoz szükséges szubjektív feltételeket is megteremtse.

A mezőgazdaság fejlődésének második — 1948—1953-ig tartott — szakaszában a mezőgazdaság szocialista átszervezése közvetlenül napirendre került, és 1950—1953-ig komoly előrehaladást értek el. Már 1950 elején az ország területén megszerveztek 2098 egységes mezőgazdasági szövetkezetet (JSZD). Túlnyomó többségük a régi földművesszövetkezetek átszervezése során jött létre. Az egységes mezőgazdasági szövetkezeteken belül I., II., III. és IV. típusú szövetkezeteket hoztak létre.

A harmadik szakaszban, amely 1953-tól tart, a termelőszövetkezetek számszerű fejlődése mellett fő feladat az egész termelőszövetkezeti mozgalom megerősítése és megszilárdítása.

A csehszlovák termelőszövetkezetek számszerű fejlődése 1951—1958-ig

Megnevezés	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
Termelőszövetkezetek száma (III., IV. típus)...	3138	5848	6795	6502	6795	8016	11090	—
Termelőszövetkezetek szántóterülete az összes szántó százalékában.....	17,8	35,9	37,6	33,2	33,7	39,6	61,7	75,0

1950-től 1953-ig a termelőszövetkezetek számszerű fejlődésének üteme igen gyors volt. 1953. II. és 1954. I. felében bizonyos pangás, illetve visszaesés volt tapasztalható. A „baloldali" hibák kijavítása és a revizionista támadások visszaverése eredményeképpen 1—2 év alatt a csehszlovák mezőgazdaságban igen komoly eredményeket értek el minden területen. 1959. végén az összes szántóterület 83 százaléka (jelenleg 86,3 százaléka) a szocialista szektor — állami gazdaságok, III. és IV. típusú szövetkezetek — tulajdonában volt. Ebből következően a csehszlovák mezőgazdaságban is uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok.

Kína 1949-ig, a kínai forradalom győzelméig, félfeudális és félgyarmati ország volt. A termelőerők fejlettségi foka összehasonlíthatatlanul alacsonyabb volt, mint az európai népi demokratikus országokban.

A proletárdiktatúra győzelme és a földosztás után az egyik fő feladat a mezőgazdaság kollektivizálása volt. A 120 millió kínai parasztcsalád néhány év alatt 250 ezer mezőgazdasági termelőszövetkezetbe egyesült, és ezzel alapvetően megváltoztatta a világ mezőgazdasági lakosságának egyharmadát képező kínai parasztság szociális, gazdasági, kulturális és politikai életkörülményeit. Az összes kínai parasztgazdaságnak 1950-ben 10,7 százaléka, 1952-ben 40, 1953-ban 39,5, 1954-ben 60,3, 1955-ben 61,9 százaléka vett részt a termelőszövetkezetekben.

Az 1950-ben meginduló szövetkezeti mozgalom először lassan bontakozott ki, és egészen 1955-ig a legalacsonyabb típusú szövetkezet volt az uralkodó.

1955-ben a Kínai Kommunista Párt rávilágított arra, hogy a kínai parasztság ezekben az alacsony típusú szövetkezetekben csak nagyon lassan haladhat a szocializmus felé, mert itt a tulajdonviszonyok lényegében nem változnak. Továbbá, hogy a kisparasztok és a középparasztok alsó rétege — akik a falusi lakosság 70 százalékát teszik ki — a teljes szocialista alapokra helyezett szövetkezeteket óhajtja, amelyekben az évi tiszta jövedelmet kizárólag a teljesített munka alapján osztják meg. A Kínai Kommunista Párt felhívását a széles néptömegek örömmel fogadták. Megindult a szövetkezeti mozgalom történetében még nem ismert hatalmas szervező és politikai munka. Ennek eredményeképpen 1 év alatt az átszervezett és újonnan alakult szövetkezetekkel együtt az összes parasztgazdaságok 87,8 százaléka mezőgazdasági termelőszövetkezetekbe lépett. A legalacsonyabb típusú szövetkezet teljes egészében megszűnt és az alacsonyabb típusúak aránya 8,5 százalékra csökkent.

1958-ban Kínában a népi kommunák szervezéséért széles népi mozgalom bontakozott ki. A kínai viszonyok között — ahol még döntő szerepet játszik az összpontosult nagy számú kollektív fizikai munkaerő — a grandiózus szövetkezetek sokkal jobban megfelelnek, mint a kisebbek. Ebből kiindulva Kínában 1958-ban 640 ezer mezőgazdasági szövetkezet alakult át 23 397 népi kommunává.

A kommunák történetében két szakasz különböztethető meg: Az első szakaszban (1959-ig) a népi kommunák egy járás vagy nagyobb terület szövetkezeti parasztságát, a helyi ipart, kereskedelmet, gépállomásokat, más szóval azon a területen levő minden népgazdasági ágat egyesítettek magukban. A fejlődés és a gyakorlati tapasztalat hamarosan bebizonyította, hogy ez a megoldás akadályozza a mezőgazdaság gyors fejlődését. Sokoldalú és bonyolult tevékenységük miatt a helyi szervek nem tudtak kellőképpen foglalkozni a mezőgazdasággal. Szükségessé vált a kommunák átszervezése úgy, hogy ne az egész helyi ipar, a kereskedelem és a mezőgazdasági ágak, hanem csakis a termelőszövetkezetek és a velük szoros kapcsolatban álló intézmények — például az állami gazdaságok, különböző mezőgazdasági tanintézetek és a gépállomások — tartozzanak hozzájuk.

Észak-Korea 1945—1950-ig, különösen pedig 1948 után hatalmas eredményeket ért el az iparban és a mezőgazdaságban egyaránt. A gyors előrehaladást azonban megállította az 1950—1953-ig tartott amerikai agresszió. 1953-ban az ipar és a mezőgazdaság csak valamivel több, mint a felét termelte a háború előtti termelésnek. A Szovjetunió, a Kínai Népköztársaság és a többi népi demokratikus ország jelentős anyagi segítségével sikerült rövid idő alatt többé-kevésbé begyógyítani a háborús sebeket és helyreállítani az ipari és mezőgazdasági termelést. Így Észak-Koreában is lehetővé vált a szocializmus további építése. Az egész népgazdaságban, így a mezőgazdaságban is viszonylag rövid idő alatt nagy eredményeket értek el mind a termelőszövetkezetek szervezésében, mind pedig a mezőgazdasági termelés emelésében.

Lengyelországban a mezőgazdaság szocialista átszervezése még nem olyan előrehaladott, mint a többi népi demokratikus országban. Itt jelenleg is a szétaprózott kisárutermelő parasztgazdaságok, vagyis a kisárutermelők tulajdonviszonyai uralkodnak a mezőgazdaságban, és a szocialista szektor a szántóterületnek csak 22 százalékára terjed ki.

1949—1953-ig, illetve 1955-ig Lengyelországban is jelentős szövetkezeti mozgalom bontakozott ki. 1951 végén a lengyel falvakban 3056 szövetkezet működött. Két év múlva ez a szám 8017-re emelkedett. 1954 június elején 183 718 parasztcsalád tömörült 8718 termelőszövetkezetbe. Ebben az időben az állami gazdaságok tulajdonában több mint 2 millió hektár föld volt, vagyis az összes szántóterületnek 10 százaléka. Ekkor a termelőszövetkezetek számszerű fejlődése lépést tartott a többi népi

demokratikus országokéval. 1956 elején 10 600 termelőszövetkezet 2 millió hektár földön gazdálkodott. 1957 elején azonban az egész országban csak 1800 termelőszövetkezet maradt, a többi feloszlott.

Az utóbbi időben, különösen 1958 végén és 1959 elején bizonyos előrehaladás tapasztalható. 1958-ban például 590 új termelőszövetkezet alakult.

Magyarországon a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődése már az első évben jelentős volt. 1948-ban megalakultak az első termelőszövetkezetek. Számuk 1948 végén és 1949 elején 600-ra emelkedett. 1950 végén több mint 2000 termelőszövetkezet dolgozott, 1951 végén pedig 1999 termelőszövetkezeti csoport és 2626 mezőgazdasági termelőszövetkezet gazdálkodott, mintegy 1 millió 450 ezer kh földön, vagyis a szántóterület 15 százalékán. Már ebben az időben előfordultak kisebb vagy nagyobb hibák, mégis elsősorban a sikeres eredmények jellemezték a termelőszövetkezeti mozgalmat. Sok szilárd, jól dolgozó szövetkezeti gazdaság jött létre. Az MDP II. kongresszusa után jelentősen meggyorsult a termelőszövetkezetek számszerű növekedése. Így 1953 közepén mintegy 300 ezer család az ország összes szántóterületének majdnem 25 százalékán folytatott közös szövetkezeti gazdálkodást. Az új szövetkezetek gazdasági, politikai és szervezeti megszilárdulása, megerősödése nem tartott lépést ezzel a gyors számszerű fejlődéssel. A kongresszusi határozat gyakorlati végrehajtása során túlzottan előtérbe került a mezőgazdaság szocialista átszervezésének feladata, és háttérbe szorult a másik, a mezőgazdasági termelés állandó emelésének feladata. A gazdaságpolitikában 1951—53 között elkövetett hibák kedvezőtlenül hatottak a termelőszövetkezetek fejlődésére, illetve a termelőszövetkezeti mozgalom kibontakozására.

Nagy kárt okozott a termelőszövetkezeti mozgalomnak a revizionisták fellépése 1953 után. Kihasználva az elkövetett hibákat, megpróbálták alásni és likvidálni a termelőszövetkezeti mozgalmat.

Ilyen körülmények között a magyar szövetkezeti mozgalom egyenlőtlenül fejlődött. A kezdeti viszonylag gyors növekedés után 1953-ban, majd 1954-ben komoly visszaesés következett, 1956-ban pedig az ellenforradalmi támadás következtében olyan sok közös gazdaság felbomlott, hogy a termelőszövetkezetek száma és a szántóterületük az 1950-es színvonal körül mozgott. Az ellenforradalom után 1958 végéig bizonyos igen lassú előrehaladás, majd 1958—1959-ben nagyméretű, ugrásszerű változás következett. Jelenleg a magyar mezőgazdaságban az állami gazdaságokkal együtt az egész szántóterületnek 71,3 százaléka a szocialista szektorhoz tartozik.

A *mongol* szövetkezeti mozgalmat két fő szakaszra lehet osztani. Az első szakasz 1945—1954-ig tartott. Ebben az időben fokozatosan és igen lassan rátértek a lényegében nomád állattenyésztésről a szocialista nagyüzemi mezőgazdaságra és állattenyésztésre. Az első időszakban alacsonyabb típusú szövetkezeteket — kölcsönös segítségtársulásokat — szerveztek. Ezekbe a társulásokba csak a családfő lépett be. 1945-ben az országban 99 ilyen társulás volt és az egész állatállománynak csak 0,1 százalékát tartották kezükben. 1947-ben a társulások száma 109-re és állatállományuk aránya 0,7 százalékra emelkedett. 1953-ban 173 ilyen társulás volt és az állatállománynak 1,8 százalékát birtokolták.

A második szakaszban, amely 1954-től tart, a társulások mellett megjelentek az első termelőszövetkezetek. Így már 1954-ben a társulások és a szövetkezetek száma csaknem elérte a 200-at és az állatállomány 4,4 százalékát birtokolták. 3 év múlva pedig számuk 658-ra emelkedett és az állatállomány 25 százaléka a társulások és a szövetkezetek tulajdonában volt. Meg kell jegyezni, hogy a második szakaszban nemcsak számszerű változásról van szó, hanem elsősorban lényegbeli, tartalmi változásról. A szövetkezetekben és a tár-

sulásokban már nemcsak a családfő, hanem az egész család dolgozik. Azonkívül a szövetkezetek döntő többsége a mezőgazdasági termelőszövetkezetek formájában működik, ahol a jövedelem elosztása kizárólag a munkaegységek alapján történik. Mongóliában nincs földjáradék, mert a föld nem is volt a parasztság tulajdonában. Az elkobzott földeken elsősorban állami gazdaságokat szervezték. A termelőszövetkezetek inkább az állattenyésztéssel foglalkoznak.

Jelenleg Mongóliában 20 hatalmas állami gazdaság van, amelyek az ország megművelt földjének több mint 65 százalékát birtokolják. Átlagosan egy állami gazdaságra 2600 hektár szántóföld jut, amellett nagyüzemi állattenyésztéssel is foglalkoznak. Egy-egy állami gazdaságban átlagosan 18—20 ezer szarvasmarhát, lovat, birkát stb. tartanak. Jelenleg a parasztcsaládok több mint 90 százaléka az állami gazdaságokban vagy a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben dolgozik.

A *Német Demokratikus Köztársaság* nemcsak a jelenlegi népi demokratikus országokhoz hasonlítva, hanem európai viszonylatban is a legfejlettebb országok közé tartozott és tartozik. Így a szövetkezeti mozgalomnak komoly anyagi, technikai feltételei voltak.

1950-ben az országban 90 szövetkezet volt és az egész szántó területnek 1 százalékán dolgozott. 1955-ben a számuk 5108-ra és a szántóterületi arányuk 18,6%-ra nőtt. 1958 végén a mezőgazdaságban 10 000 mezőgazdasági termelőszövetkezet működött 353 000 szövetkezeti taggal. Az állami gazdaságokkal együtt a szocialista szektor elérte az 50 százalékot. Alig múlt másfél év azóta, és lényegében az egész parasztság a termelőszövetkezetekben és állami gazdaságokban dolgozik. A szántóterületnek ma több mint 95 százaléka a szocialista szektorhoz tartozik.

A felszabadulás után *Romániában* a bonyolult gazdasági és politikai viszonyok miatt pár év előkészítő munkára volt szükség a szövetkezeti mozgalom kibontakozásához. 1950-ben a mezőgazdaságban 400 termelőszövetkezet dolgozott. 3 év múlva ez a szám elérte a 7550-et. 1958-ban a román falvakban több mint 14 000 termelőszövetkezetbe tömörült 1,53 millió család, a dolgozó parasztságnak 50 százaléka, 3,8 millió ha földön közösen gazdálkodott. Jelenleg az állami gazdaságokkal együtt a mezőgazdasági szántóterület körülbelül 70 százaléka a szocialista szektorban van. A szövetkezetek legnagyobb része a legmagasabb típusú termelőszövetkezet.

A *Vietnami Népi Demokratikus Köztársaságban* 1953-tól 1954-ig közvetlenül a népi felszabadító háború befejezése után a mezőgazdaságban a legfontosabb feladat az öntözőcsatorna-rendszer helyreállítása volt. Ezt a feladatot a vietnámi parasztság sikeresen oldotta meg.

Vietnámban a szövetkezetek szervezése a földosztással párhuzamosan indult meg, és ez a folyamat nem szűnt meg a háború alatt sem.

1955-ben a parasztság 40 százaléka a kölcsönös segítő társulatokban, tehát alacsonyabb típusú szövetkezetekben tömörült. Pár év múlva — 1958-ban — ez a szám 58 százalékra emelkedett. Ebben az időben megjelentek a falun az első mezőgazdasági termelőszövetkezetek. 1958-ban a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a parasztgazdaságoknak csak 5 százaléka gazdálkodott közösen és 53 százaléka különböző alacsonyabb típusú termelőszövetkezetekben gazdálkodott. 1959-ben már a parasztgazdaságok több mint 38 százaléka a magasabb típusú szövetkezetekben tömörült. Ma már a termelőszövetkezetek túlnyomó többsége — vietnámi viszonylatban — a legmagasabb típusú szövetkezeti formában működik. A vietnámi Népi Demokratikus Köztársaságban az állami gazdaságok viszonylag kisebb területen gazdálkodnak — 1959-ben mindössze 16 állami gazdaság volt —, mégis rendkívül komoly szerepet játszanak a mezőgazdaság szocialista átszervezésében.

A népi demokratikus országok mezőgazdaságában a szocialista szektor (állami gazdaságok és mező-

gazdasági termelőszövetkezetek) részaránya az egész szántóterülethez viszonyítva 1954-től 1959-ig:

Ország	*1954*	*1959*
Albánia	15,0	85,0
Bulgária	60,5	98,0
Csehszlovákia	44,0	83,0
Magyarország	24,6*	71,3
Románia	24,0	70,0
Lengyelország	21,2	22,0
Kína	59,6**	98,5
Korea	31,8	99,0
Vietnam	—	38,5
Mongólia	—	90,0
NDK	27,4	96,0***

* 1953. évi adatok.
** 1955. évi adatok.
*** 1960. évi adatok.

A mezőgazdaság szocialista átalakításának egyik sajátos vonása a népi demokratikus országokban az, hogy a parasztok a termelőszövetkezetek különféle formáiban, típusaiban tömörülnek. A nemzeti sajátosságoknak megfelelően különösen a fejlődés első szakaszában több típusú szövetkezet létezett. Így például Albániában öt típusú, Lengyelországban és Csehszlovákiában 4 típusú, Magyarországon 3, Romániában 2 és Bulgáriában lényegében csak egy típusú szövetkezet volt.

Albániában a különböző típusú szövetkezetek a következők voltak:

1. Kollektív munkacsoport,
2. Állattenyésztő közösség,
3. Első típusú mezőgazdasági termelőszövetkezet,
4. Második típusú mezőgazdasági termelőszövetkezet,
5. Mezőgazdasági termelőszövetkezet (artel). Itt a föld, a mezőgazdasági gépek és szerszámok, felszerelések, továbbá állatállomány, épületek stb. közös tulajdonban vannak. A jövedelem elosztása csakis a munkaegységek alapján történik, tehát nincs földjáradék.

Az alacsonyabb típusú szövetkezetek az első időszakban túlsúlyban voltak. Most éppen fordítva van. 1959 augusztusában a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben levő családok az összes szövetkezeti családok 68 százalékát képezték.

Csehszlovákiában az egységes mezőgazdasági szövetkezeten (JZD) belül I., II., III. és IV. típusú szövetkezetet hoztak létre. Kezdetben az I. és II. típusú szövetkezetek túlsúlyban voltak. 1950-ben az I. típusú szövetkezet teljesen megszűnt. A II. típusú szövetkezetekhez az összes szövetkezet 30 százaléka, a III. és IV. típusúhoz 70 százaléka tartozott. A csehszlovák mezőgazdaság szocialista átszervezése lényegében az alacsonyabb típusú szövetkezetekkel kezdődött, azonban ezek igen rövid életűek voltak. Már 1953-ban túlsúlyba kerültek a magasabb (III. és IV.) típusú szövetkezetek. Attól kezdve a II. típusú szövetkezetek jelentősége napról napra csökkent úgy, hogy 1957 végére már csak 159 és egy év múlva csak 77 ilyen szövetkezet volt az országban. Végül, 1959-ben az a kevés is megszűnt. Tehát megmaradtak a III. és IV. típusú szövetkezetek, és itt is az arány a magasabb — IV. típusú felé tolódik el.

Lengyelországban a mezőgazdasági termelőszövetkezetek első típusa nem más, mint a föld közös megművelésére alakult társulás. A második típushoz azok a szövetkezetek tartoznak, amelyekben csak a föld képez közös tulajdont, a jövedelem mintegy 60 százalékát a munkaegységek alapján, 40 százalékát a szövetkezetekbe behozott föld nagysága szerint és aszerint osztják el, hogy a paraszt tulajdonában megmaradt igásállatokat és a mezőgazdasági felszereléseket a szövetkezet milyen mértékben használja. A szövetkezetek III. típusában már nemcsak a föld, hanem az igás állatok és a legfontosabb mezőgazdasági felszerelések is közös tulajdont képeznek. A jövedelem elosztásánál itt nemcsak a munkaegységek mennyiségét veszik figyelembe, hanem a szövetkezetekbe bevitt földterület nagyságát és az átadott igásállatok és felszerelések mennyiségét is, tehát földjáradékot fizetnek. A IV. típusú szövetkezetekben a termelőeszközök társadalmasítása ugyan olyan, mint a III-ban, de itt nem fizetnek földjá-

radékot, tehát a szövetkezet jövedelmét csakis munkaegységek szerint osztják fel. Megjegyzendő, hogy Lengyelországban a szövetkezeti mozgalom kibontakozása kezdeti szakaszában túlsúlyban voltak az I. és II. típusú szövetkezetek. Pár év múlva a helyzet úgy megváltozott, hogy például 1954-ben az összes termelőszövetekezetek több mint 75 százaléka III. és IV. típusú szövetkezet volt. 1956 után — bizonyos mértékig jelenleg is — Lengyelországban megint az alacsonyabb típusú szövetkezetek kerültek előtérbe.

Magyarországon a szövetkezeti mozgalom első szakaszában — 1953-ig, bizonyos mértékig utána is hosszú ideig — a parasztság egy része az alacsonyabb szövetkezetekbe — akkor még I. és II. típusú szövetkezetbe — lépett be. 1951-ben a szövetkezeteknek majdnem a fele alacsonyabb típusú volt. 1959. szeptember 30-án viszont a magyar mezőgazdaságban 4045 mezőgazdasági termelőszövetkezet, 422 145 parasztcsaláddal és csak 429 termelőszövetkezeti csoport 19 661 parasztcsaláddal gazdálkodott.

Az NDK-ban párhuzamosan alakultak alacsonyabb és magasabb típusú szövetkezetek. 1954-től a magasabb típusú szövetkezetek, vagyis a mezőgazdasági termelőszövetkezetek fokozatosan túlsúlyba kerültek.

Bulgáriában lényegében csak egy típusú mezőgazdasági termelőszövetkezet létezik. A bolgár termelőszövetkezetekben ugyanúgy, mint nálunk — mivel a föld magántulajdonban van — földjáradékot is fizettek, de ma már csaknem minden szövetkezetben csakis a munkaegységektől, illetve a munka minőségétől és mennyiségétől függ a jövedelem elosztása. 1956-ban még csak 42 szövetkezetben szüntették meg a földjáradékot, 1957-ben 266, 1958-ban több mint 300 szövetkezetben. 1959-ben a földjáradék a bolgár mezőgazdaságban már teljes egészében megszűnt. Hasonló a helyzet Csehszlovákiában is.

Megállapítható tehát, hogy Bulgária kivételével a népi demokratikus országokban a mezőgazdaság szocialista átalakításának első szakaszában komoly szerepet játszottak az alacsonyabb típusú szövetkezetek. A termelőszövetkezeti mozgalom fejlődésével párhuzamosan az alacsonyabb típusú szövetkezetek számszerűen csökkentek.

A kettős feladat végrehajtása a népi demokratikus országokban

A kettős feladat végrehajtásában rendkívül nagy szerepet játszik a modern technika alkalmazása a nagyüzemi mezőgazdaságokban. Milyen változások voltak e tekintetben?

Albániában 1945-ben csak 5 traktor volt. 1958-ban a mezőgazdaságban 7900 (15 lóerős) traktor működött. A mezőgazdaság gépesítésében Albánia utolérte és túlszárnyalta Görögországot, Törökországot és Jugoszláviát. 1957-ben Albániában 1000 ha szántóra 3,5, Görögországban 2,8, Törökországban 1,8 és Jugoszláviában 2,5 traktor jutott. Jelenleg az albán mezőgazdaságban 22 traktor- és gépállomás dolgozik, és ezek több mint 9000 traktorral, majdnem 200 kombájnnal és több ezer más mezőgazdasági géppel rendelkeznek.

A felszabadulás előtt a bolgár mezőgazdaságban 3500 traktor volt. A háború alatt azonban a legnagyobb részüket a németek elvitték vagy megsemmisítették. Emiatt a felszabadulás után alig maradt néhány száz rossz traktor. 1959-ben a szocialista mezőgazdaságot majdnem 30 000 traktor, 4500 kombájn és 5000 teherautó szolgálta. A Szovjetunióval megkötött egyezmény értelmében 1960 végéig Bulgária a Szovjetuniótól több mint 12 600 traktort, 5300 kombájnt, 3200 teherautót és több ezer más mezőgazdasági gépet kap. Így 1960-ra a bolgár mezőgazdaságban majdnem 100 százalékig gépekkel végzik a legfontosabb mezőgazdasági munkákat.

A csehszlovák mezőgazdaságban 1945-ben 12 000 traktor működött. 1948-ban ez a szám 22 000-re emelkedett, és 1953 végére az ország területén 255 traktor- és gépállomás dolgozott 29 024 traktorral (átszámítva 15 lóerősre) 855 kombájnnal és több ezer más fontos mezőgazdasági géppel fölszerelve. 1957-ben a 258 traktor- és gépállomás tulajdonában 37 067 trak-

tor és 3136 kombájn volt — nem számítva a szövetkezetekben levő traktorokat és kombájnokat. Csak az utóbbi 3 év alatt a traktorok száma majdnem duplára nőtt, így jelenleg a mezőgazdaságban körülbelül 60 000 traktor van.

Magyarországon a felszabadulás előtt csak valamivel több mint 7000 traktor volt. 1957-ben csak a gépállomásokon és az állami gazdaságokban 19 628 szántó és 6610 univerzál — összesen 27 238 — traktor dolgozott. (1959-ben ez a szám 31 100-ra emelkedett.) A második ötéves terv végére (1965-re) traktorállományunk eléri a 62—63 ezret. 1935-ben egy traktorra 1389 kh szántó jutott, 1950-ben már csak 717 és 1958-ban 351, végül 1960-ban csak 150 kat. hold szántó jut.

Az európai népi demokratikus országokban a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszakában — egyes kirívó esetektől eltekintve — a mezőgazdasági termelés nem csökkent, hanem növekedett. Albániában, Bulgáriában, Romániában és az NDK-ban például 1950-től 1957-ig, tehát a szocialista átszervezés időszakában a mezőgazdasági termelés nagymértékben növekedett, bár egyik-másik esztendőben ez a növekedés lassú volt. Ha az 1950. évi mezőgazdasági termelést 100-nak vesszük — hozzá téve azt, hogy az 1950. évi termés valamennyi említett országban jó volt — a növekedés 1957-ig több mint 40 százalékos volt. Magyarországon az említett időszakban a növekedés 20 százalékos és Csehszlovákiában 12 százalékos volt. A legújabb adatok szerint Albániában például 1958-ban a mezőgazdaság termelése 61,5 százalékkal magasabb volt, mint 1938-ban. Az utóbbi években átlagosan az albán termelőszövetkezetek búzából 2,8, kukoricából 2,2, gyapotból 3,4, cukorrépából 100,3 q-val termeltek többet hanonként, mint az egyénileg dolgozó parasztok.

Bulgáriában már 1953-ban, tehát még a szövetkezeti mozgalom kezdeti időszakában a termelőszövetkezetek hektáronként búzából 21,7, cukorrépából 18,5, napraforgóból 30, gyapotból 32 százalékkal termeltek többet, mint az egyénileg dolgozó parasztok.

Csehszlovákiában 1957-ben a szövetkezetek ha-onkénti átlagtermelése búzából 2,6, rozsból 1,1, árpából 2,6, cukorrépából 22,9, kukoricából 3 mázsával haladta meg az egyénileg dolgozó parasztság termésátlagait.

Ismeretes, hogy Magyarországon 1959-ben a parasztság tömegesen lépett a mezőgazdasági termelőszövetkezetekbe. Ilyen tömeges megmozdulást még nem ismert a magyar szövetkezeti mozgalom.

Ezzel párhuzamosan 1959-ben Magyarországon az állami gazdaságok őszi búzából 5,8, őszi árpából 3,2, kukoricából 3,5 mázsával többet termeltek, mint az egyénileg dolgozó parasztok. A termelőszövetkezetek ugyanabban az időben — beleértve a fiatal termelőszövetkezeteket is — őszi búzából 2,4, őszi árpából 2,3 mázsával többet termeltek a kisárutermelő parasztgazdaságoknál.

Nemcsak az európai népi demokratikus országokban, hanem a szocializmus útjára lépett volt gyarmati és elmaradott országokban is a mezőgazdaság szocialista átszervezésével együtt jelentősen növekedett a termelés. Kínában például 1952-től 1956-ig 20 százalékkal emelkedett a mezőgazdaság teljes termelése. Az utóbbi években csaknem kétszeresére emelkedett a gabonafélék termelése. Így Kína jelenleg a világ második legnagyobb gabonatermelőjévé vált. A főbb mezőgazdasági növények átlagtermelése 60—70 százalékkal emelkedett. 1958-ban szemes terményből Kínában mintegy 250 millió tonnát takarítottak be, vagyis 35 százalékkal többet, mint 1957-ben. 1959-ben a szemes termény mennyisége 270,5 millió tonna volt. Vietnámban 1956-ban — a háború befejezése után 3 év múlva, amikor még a szövetkezeti mozgalom igen fiatal volt — a rizsnek, a lakosság fő táplálékának vetésterülete 17 százalékkal, termésho zama 40 százalékkal múlta felül a felszabadulás előttit.

Koreában éppen az átszervezés idején sikerült megoldani a népgazdaság legégetőbb problémáját: a kenyérga-

bona biztosítását a lakosság számára. 1957-ben a népi Koreában 3,2 millió tonna kenyérgabonát termeltek, vagyis 32 százalékkal többet, mint 1944-ben. A többi mezőgazdasági kultúrák termelésében is komoly eredményeket értek el. Rizsből például a ha-onkénti átlagtermés 4,9, kukoricából 8,9 q-val volt több, mint 1944-ben. A zöldségtermelés háromszorosára nőtt az 1944-es termelési színvonalhoz viszonyítva.

Különösen az utóbbi két-három évben figyelemre méltók a népi demokratikus országok mezőgazdasági termelésének eredményei. 1957-ben és 1958-ban a szocialista országok mezőgazdaságának teljes termelése több mint 10 százalékkal haladja meg az 1953—1954. évi termelés átlagát.

Röviden összefoglalva megállapítható tehát, hogy 10 év alatt (1949—1959) a népi demokratikus országok mezőgazdaságában forradalmi változás ment végbe gazdasági, politikai és kulturális területen egyaránt. A földesúri és a tőkés nagybirtokok megszüntetésével párhuzamosan megkezdték a szocialista mezőgazdasági nagybirtokok (állami gazdaságok és termelőszövetkezetek) szervezését. Az elért eredmények alapján megszűnt vagy megszűnőben van mindenféle kizsákmányolás. A kisebb vagy nagyobb hibák ellenére a szocialista átszervezéssel párhuzamosan sikerült fokozni a munka termelékenységét és növelni a ha-onkénti átlagtermést, ami a dolgozó parasztság életszínvonala emelésének egyik alapvető feltétele. Így a népi demokratikus országok anyagi, politikai és kulturális életkörülményei összehasonlíthatatlanul jobbak, mint eddig bármikor. A fiatal szocialista nagyüzemi gazdálkodás egyre jobban bebizonyítja fölényét nemcsak a kisárutermelőkkel, hanem a tőkés nagyüzemekkel szemben is.

Kolundzsija Boskó

A termelőszövetkezeti saját gépesítés közgazdasági jelentősége

A karcagi Lenin Mezőgazdasági Termelőszövetkezet adatai alapján*

Az ellenforradalom óta a párt és a kormány a gépállomások fenntartásával és erősítésével egyidőben előmozdítja a termelőszövetkezetek saját gépesítését is. Ennek eredményeként jelenleg mintegy 3000 saját traktor dolgozik a termelőszövetkezetekben. Ez a gépállomány a gépállomási traktoroknak mintegy 15 százaléka. Három évvel ezelőtt még nagy viták folytak arról, hogy vajon gazdaságos-e (kifizetődő-e) a saját traktorok üzemeltetése a termelőszövetkezetekben? Az idő eldöntötte ezt a kérdést.

Rövid hozzászólásomban a karcagi Lenin termelőszövetkezet példáján szeretném bemutatni, miért előnyös a saját gépesítés mind a termelőszövetkezet, mind a népgazdaság szempontjából.

A karcagi Lenin termelőszövetkezet saját gépesítésének főbb jellemzői

A karcagi Lenin Mezőgazdasági Termelőszövetkezet 1956 végén, 1957 elején kezdte meg a saját gépek beszerzését és munkábaállítását, s ma már komoly saját gépparkkal rendelkezik. 1958-ban 19, 1959-ben 23 db traktora volt. Ez 15 lóerős traktoregységben kifejezve 22,4, illetve 26,8 db-nak felelt meg. A traktorsűrűség úgy alakult, hogy egy saját egységtraktorra 1958-ban körülbelül 250, 1959-ben pedig 327 kh szántó jutott. Az erőgépek mellett a termelőszövetkezet tulajdonában több tehergépkocsi és nagyszámú munkagép is volt (például traktoreke, diszktiller, kultivátor, vetőgép, aratógép stb.).

* Agrártudományi Egyetemen 1960 májusában tartott tudományos ülésszakon elhangzott felszólalás.

A saját gépesítés mértéke a Lenin termelőszövetkezetben

Megnevezés	1958			1959			1959. év az 1958. év százalékában
	Gépi munka normálhold	1 kh szántóra jut nh	Százalék	Gépi munka nh	1 kh szántóra jut nh	Százalék	
Összes gépi munka	25 700	4,6	100,0	46 988	5,4	100,0	182,8
Ebből:							
saját	18 200	3,3	70,8	27 538	3,2	58,6	151,3
gépállomási	7 500	1,3	29,2	19 450	2,2	41,4	259,3

Amint a táblázatból látható, a nagyarányú saját géppark révén a gépi munkák nagyobb részét (71, illetve 58,6 százalékát) a szövetkezet maga végezte. Hogy 1959-ben miért csökkent a saját gépi munka aránya, erre később visszatérek.

A termelőszövetkezet gépparkjára jellemző továbbá, hogy *zömében nem új gépekből áll.* A szántótraktorok több mint fele olyan kiselejtezett traktor, amit a termelőszövetkezet ócskavasként vásárolt és saját műhelyében kijavítva tett használhatóvá. A munkagépek egy részét is hasonló módon szerezte be.

Jellemző még, hogy az univerzáltraktorok aránya a saját traktorállományon belül 1958-ban egészen alacsony, 17 százalék volt, 1959-ben pedig 48 százalékot ért el. A karcagi gépállomáson ugyanezekben az években 24, illetve 33 százalékos volt az arány. (Érdemes megjegyezni, hogy országos átlagban viszont a termelőszövetkezeti traktorok többsége új és univerzál-traktor.) A saját géppark minőségét, összetételét illetően tehát a Lenin termelőszövetkezet kedvezőtlenebb helyzetben volt az országos átlagnál. A gépesítési mutatók elemzése során erre figyelemmel kell lennünk.

1958—1959-ben nemcsak az volt a jellemző, hogy a gépi munkák nagyobb hányadát végezték a Lenin termelőszövetkezetben saját géppel, hanem az is, hogy a saját géppel végzett munkák több mint fele talajmunka (szántás, fogasolás, vetés, kultivátorozás stb.) volt, és csak kisebb hányadot — 1958-ban 22, 1959-ben körülbelül 25 százalékot — tettek ki a szállítási munkák. (Mint ismeretes, országosan nem ez a helyzet. A termelőszövetkezeti saját gépek döntő mértékben szállítási munkákat végeznek, s csak kisebb részben talajmunkákat.) 1959-ben azonban a Lenin termelőszövetkezetben is az előző évi 63 százalékról 52 százalékra csökkent a talajmunka részaránya, ugyanakkor nőtt a betakarítási, szállítási munkáé. Ez egyrészt az univerzál-traktorok számának növekedésével függ össze, de magyarázza ezt a talajmunkák átlagosnál nagyobb, a szállítási és betakarítási munkák átlagosnál kisebb gépállomási díjtétel-kedvezménye is.

A saját gépesítés jellemzésénél érdemes még az állattenyésztésre gyakorolt hatását is megemlíteni. 1958—1959-ben — 1955-höz képest — a lósűrűség közel felére csökkent. Ugyanakkor a szarvasmarha-állomány, de különösen a tehénállomány — nem állítjuk, hogy pusztán a saját gépesítés következményeként, de nagymértékben — megnövekedett. Vagyis a saját gépesítés a lóállomány jelentős csökkenését s olyan árutermelő állattenyésztési ágazat, mint a szarvasmarhatenyésztés, illetve a tehenészet fejlesztését mozdította elő. Számítások szerint ugyanis egy igásló eltartásához 2,2 kh takarmánytermő terület szükséges, s ekkora területen 0,7 db 3000 liter tejet adó tehenet lehet eltartani. A Lenin termelőszövetkezetben a számítás alapján a lóállomány csökkentése révén felszabaduló terület 1958-ban 55,3, 1959-ben 40,6 db tehén eltartását tette lehetővé.

A saját gépesítés főbb mutatói

Vizsgáljuk meg először a traktorok kihasználási fokát.

Traktorkihasználás a karcagi gépállomáson és a Lenin termelőszövetkezetben

Év	Termelőszövetkezet			Gépállomás		
	Erőgép		1 egységtraktorra jutó nh. teljesítmény	Erőgép		1 egységtraktorra jutó nh. teljesítmény
	db	traktoregység		db	traktoregység	
1958	19	22,4	812	147	150,5	830
1959	23	26,8	1027	161	164,2	1140

1958-ban a saját gépek 18 200 normálholdnyi gépi munkát végeztek, egy traktoregységre 812 normálhold teljesítmény jutott. Ez valamivel kevesebb, mint a karcagi gépállomáson, ahol 830 normálhold volt a teljesítmény. 1959-ben nőtt a kihasználás foka, a teljesített 27 538 normálhold saját gépi munkából 1027 normálhold volt az egységtraktorra jutó teljesítmény, a gépállomáson pedig 1140 normálhold. *A gépállomáshoz viszonyítva tehát valamivel alacsonyabb fokú a kapacitás-kihasználás.* Figyelembe véve azonban a saját traktorpark összetételére és a gépi munkák arányára vonatkozóan korábban elmondottakat (sok ócska gép, a talajmunkák nagyobb aránya a szállítási munkákhoz képest), ez jónak mondható. De befolyásolta a kihasználási fok alakulását a gépállomási díjtételkedvezményekkel összefüggő anyagi érdekeltség is. Erről később lesz szó.

Nagyon fontos mutató a *gépi munkák költségeinek alakulása.*

Egy normálhold gépi munka önköltsége (Ft)

Megnevezés	Lenin termelőszövetkezetben		Különbség 1958-hoz képest	Karcagi gépállomáson		Különbség 1958-hoz képest	Különbség a gépállomáshoz viszonyítva	
	1958	1959		1958	1959		1958	1959
1 nh önköltsége	82,7	70,3	-12,4	100,77	99,3	—1,47	—18,07	—29,0
Ebből:								
közvetlen költség ...	74,6	63,34	-11,26	69,35	75,2	+5,85	+ 5,25	—11,86
általános költség ...	8,1	6,96	- 1,04	31,42	24,1	—7,32	—23,32	—17,14

A Lenin termelőszövetkezetben egy normálhold saját gépi munka önköltsége 1958-ban 18,07 Ft-tal, 1959-ben pedig 29 Ft-tal volt kevesebb, mint a karcagi gépállomáson. Az önköltség dinamikája tekintetében is a szövetkezeté az elsőbbség, ugyanis a Lenin termelőszövetkezetben egy év alatt 12,4 Ft-tal csökkent egy normálhold önköltsége, ugyanakkor a gépállomáson nem egészen másfél forinttal.

Érdemes megvizsgálni a *közvetlen és általános költségek egymáshoz viszonyított arányát is.* A saját gépi munkáknál az általános költség alig több, mint a közvetlen költség 10 százaléka, a gépállomáson pedig 1958-ban több mint 40 százalék, 1959-ben 30 százalék fölött volt ez az arány. Az általános költségeknek az önköltség alakulása szempontjából nagy szerepe van. Ezt jól mutatja az a tény, hogy bár 1958-ban a Lenin termelőszövetkezetben a gépi munka közvetlen költsége valamivel (normálholdanként 5,25 Ft-tal) magasabb volt, mint a gépállomáson, az önköltség mégis jóval (18,07 Ft-tal normál-

holdanként) alacsonyabb maradt. Megjegyzendő, hogy az általános költségek aránya nemcsak a karcagi gépállomáson, hanem országosan is magas; 1958-ban a közvetlen költségek 54, 1959-ben pedig 44 százalékát tette ki, ami a gépállomások szolgáltató jellegéből és az ezzel együttjáró nagyobb irányítási, szervezési és adminisztrációs munkákból következik. *Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, ha a szövetkezeti saját és a gépállomási traktormunkák közvetlen költségei azonosak is* (sőt, ahogy az 1958-as adatok mutatják, még ha a termelőszövetkezet közvetlen költsége valamivel magasabb is), *a nagyobb gépállomási általános költség miatt a szövetkezeti saját gépek még mindig olcsóbban dolgoznak.*

A szövetkezeti saját gépesítés és a gépállomási díjkedvezmények összefüggései

Az eddigiekből az következnék, hogy a karcagi Lenin termelőszövetkezet számára a saját gépek fokozott mértékű alkalmazása gazdaságosabb és előnyösebb a gépállomási munkával szemben. A gépállomási díjkedvezmény-rendszer miatt azonban ez az utóbbi években nem így volt. Vizsgáljuk meg ezt a problémát mind a termelőszövetkezet, mind az állam, a népgazdaság szempontjából.

Nézzük meg először azt, hogy a Lenin termelőszövetkezet számára 1958 és 1959-ben a saját gépesítés vagy a gépállomás igénybevétele volt-e gazdaságosabb, előnyösebb?

A saját gépi munka értékelése a karcagi Lenin termelőszövetkezetben (Különböző költséggel és díjtétellel, Ft)

Tételszám	A saját gépi munka értékelése	1958		1959	
		1 nh	Összesen	1 nh	Összesen
1	A Lenin termelőszövetkezet önköltsége alapján számolva	82,7	1 505 140	70,3	1 935 921
2	A karcagi termelőszövetkezetek által fizetett díjtétellel számolva	63,7	1 159 158	55,0	1 514 590
1—2	A Lenin termelőszövetkezet ráfizetése a termelőszövetkezetek által fizetett díjtételeknél magasabb önköltség miatt	19,0	345 982	15,3	421 331
3	A karcagi gépállomás önköltsége alapján számolva	100,77	1 834 014	99,3	2 734 523
3—1	Mennyivel olcsóbb a saját géppel végzett munka a gépállomási önköltséghez viszonyítva	18,07	328 874	29,0	798 602
4	A karcagi gépállomás teljes díjbevételével számolva	129,87	2 363 634	124,23	3 421 046
4—2	A Lenin termelőszövetkezet saját gépesítése révén megtakarított állami díjtétel-kiegészítés összege	66,17	1 204 294	69,23	1 906 456

A vizsgált években a díjkedvezmény-rendszer olyan volt, hogy a gépállomással végeztetett gépi munkák teljes díjösszegéből a Lenin termelőszövetkezetnek csak kisebb hányadot (1958-ban 49, 1959-ben 44,7 százalékot) kellett térítenie. Ez az összeg jóval kisebb volt, mint a gépállomás önköltsége, sőt alacsonyabb volt annál a költségösszegnél is, amennyiért ugyanezt a munkát a termelőszövetkezet saját géppel el tudta volna végezni. Ezért, annak ellenére, hogy a saját gépek munkája normálholdanként 18, 07, illetve 29 Ft-tal olcsóbb volt, mint a gépállomásé, az a gépimunka-mennyiség, amit a szövetkezet saját gépei végeztek, kerekítve 350 ezer, illetve 420 ezer Ft-tal többe került, mintha ugyanezt gépállomás végezte volna. *Vagyis valójában a termelőszövetkezet mindkét évben*

ráfizetett a saját gépesítésére. Ez — a saját gépesítés minden egyéb előnye ellenére — odavezetett, hogy a szövetkezetben csökkent a saját gépi munka aránya az összes gépi munkán belül (71 százalékról 58,6 százalékra). Igaz, a saját gépi munka összes mennyisége 50 százalékkal növekedett, viszont ezzel egyidőben a gépállomási munka mennyisége több mint két és félszeresére nőtt. A szövetkezet megtakarítása a gépállomási munka révén 142,5 ezer forintról 300 ezerre (két év alatt csaknem 450 ezer forintra) nőtt. A kedvezményes gépállomási munka ennyivel kevesebbe került, mintha ugyanezt saját géppel végezték volna. Ezek után érthető, hogy a szövetkezet a saját traktorok kapacitáskihasználását miért nem növelte nagyobb mértékben. Azért, mert ez a saját gépi munka mennyiségének növekedésével együtt a szövetkezet ráfizetését növelte volna.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy 1958—1959-ben a díjkedvezmények miatt a Lenin termelőszövetkezetben a saját gépesítés nem volt kifizetődő, a gépállomással végeztetett munkához képest ráfizetéssel járt. A nagyarányú díjkedvezmény a saját gépi munka viszonylagos csökkentésére és a gépállomás fokozott igénybevételére ösztönözte a szövetkezetet.

Vizsgáljuk meg ugyanezt a kérdést a népgazdaság oldaláról

Az a díjkedvezmény, amit a termelőszövetkezet a gépállomási munkák után kapott az államtól, a népgazdaság szempontjából jelentős anyagi ráfordítást jelentett. A Lenin termelőszövetkezetben végzett gépállomási munkák után ez a ráfordítás két év alatt csaknem 2 millió forintra rúgott. Ennek az összegnek csak kisebb részét (1958-ban 28,6, 1959-ben 22,2 százalékát) kapta ténylegesen és közvetlenül a szövetkezet, nagyobb részét közvetlenül a szövetkezeti gépeknél drágábban dolgozó gépállomás fenntartására és nyereséges üzemeltetésére fordította az állam.

Ezzel kapcsolatban világosan kell látni a következőket. Az új, még kezdeti nehézségekkel küzdő szövetkezetek jelentős részében a nagyüzemi, közös gazdálkodás döntő mértékben azon múlik, hogy az állam a gépállomások útján milyen segítséget tud termelésük gépesítéséhez nyújtani. *A gépállomások fenntartására, azon keresztül a mezőgazdaság szocialista átszervezése kezdeti nehézségeinek leküzdésére fordított állami hozzájárulást ezért hiba lenne kalmár szemmel vizsgálni.* Olyan befektetés ez, ami a mezőgazdaság szocialista nagyüzemi átalakítása érdekében elengedhetetlen s a termelőszövetkezeti rendszer győzelmével, a szövetkezeti gazdálkodás megszilárdulásával a többtermelésben majd megtérül.

Más kérdés azonban, hogy az állami segítségnyújtásnak ez a formája meddig indokolt. A karcagi Lenin termelőszövetkezetben — mivel ez már kialakult nagyüzem — az ilyen formájú és mértékű segítségnyújtás már nem előnyös és nem indokolt. A termelés gépesítésének a saját géppark útján történő megoldása ebben az esetben sokkal előnyösebb a népgazdaság számára, mint a gépállomások fenntartása. A karcagi Lenin termelőszövetkezet esetében az állam a saját gépesítés révén két év alatt (az akkori díjkedvezmény alapján számolva) több mint 3 millió forintot takarított meg, ha pedig az összes munkát termelőszövetkezeti gépek végezték volna, a saját gépesítés révén megtakarítható összeg körülbelül 5 millió forintra rúgott volna. Ez jól mutatja, hogy az a 450 ezer forint, amely a gépállomási díjkedvezmények miatt a karcagi Lenin termelőszövetkezetben bizonyos megtakarításként jelentkezett, nagyon látszólagos előny, mert teljes mértékben a díjkedvezmények függvénye.

A karcagi adatok azt is mutatják, hogy az 1958—1959. évi díjkedvezmény-politika következtében az a helyzet alakult ki, hogy minél nagyobb mértékben fokozódott a szövetkezeti termelés gépesítése, annál inkább nőtt az állami hozzájárulás, annál nagyobb terhet kellett vállalnia a népgazdaságnak a szövetkezeti gépesítés érdekében. Ezt jól szemlélteti a következő oldalon levő diagramm is.

A karcagi Lenin tsz-ben végzett gépállomási munka és díjbevételének alakulása

[1958 = 100, A díjbevétel összege = 100]

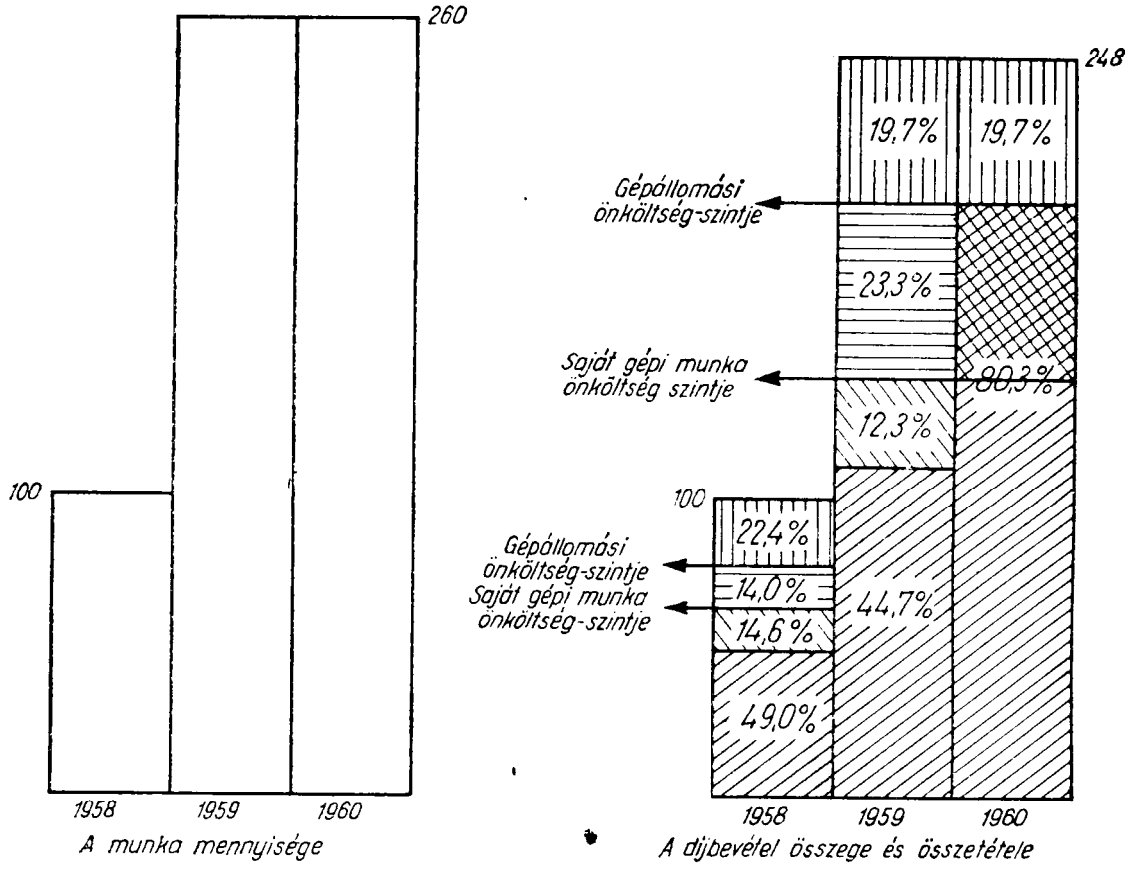

Mi következik mindebből? Az, hogy a népgazdaság, a társadalmi össznépi érdekek oldaláról vizsgálva a kérdést, a karcagihoz hasonló esetekben a szövetkezeti saját gépesítés az előnyösebb és gazdaságosabb, nem pedig a gépállomások munkája. Ennek ellenére az utóbbi két évben alkalmazott díjkedvezmény-politika nem tette érdekeltté a termelőszövetkezeteket saját gépparkjuk kiépítésében.

Milyen helyzet alakult ki 1960-ban? Ismeretes, hogy a kormány 3004/2-es határozatában megváltoztatta a tavalyi díjkedvezmény-rendszert. 1960-ban a karcagi termelőszövetkezetek átlagos díjtételével számolva a Lenin termelőszövetkezetnek körülbelül 97 Ft-ot, vagyis körülbelül a gépállomási önköltségnek megfelelő összeget kellene egy normálhold gépállomási munkáért térítenie. Mivel ez jóval magasabb, mint a saját gépi munka önköltsége, ezért a termelőszövetkezet valójában díjkedvezményben nem részesül, s az az összeg, amit a 97 Ft-on felül az állam ebben az esetben is fizet díjtételkiegészítésként (a múlt évinek megfelelő teljes díjtétel ese-

tén normálholdanként 27,23 Ft-ot), már teljes mértékben a gépállomás fenntartásához való hozzájárulás.

Az 1960-as díjkedvezmény-politika következtében csökken az állami hozzájárulás, csökkennek az állam terhei. Illetve még pontosabban: az idei díjtétel-rendszer esetén nem az állam, hanem a termelőszövetkezet fizeti meg a saját gépesítés és a gépállomási önköltség különbözetét. A karcagi Lenin termelőszövetkezet ezért 1960-ban — a saját gépesítés 1959. évi költségszintjét feltételezve — normálholdanként 26,70 Ft-ot fizetne rá a gépállomási munkára, vagyis a múlt évinek megfelelő gépállomási munkamennyiség esetén mintegy 520 000 Ft-ot, azaz körülbelül 6 db univerzál-traktor árát. Ilyen viszonyok között már a szövetkezetnek is a saját gépesítés az előnyös. Ez a díjtétel-politika a szövetkezeti és az össznépi érdekeket helyesen egyezteti össze, az olyan háromévesnél idősebb szövetkezeteket, mint a karcagi Lenin, a népgazdasági érdekekkel összhangban, a saját géppark kiépítésére és fejlesztésére ösztönzi. Ugyanakkor még inkább aláhúzza annak jelentőségét, hogy a szövetkezeti rendszer győzelmével, a termelőszövetkezetek megerősödésével a gépállomásokat érdemes fokozatosan átszervezni, mert a gépállománynak a szövetkezetekben, a termelő üzemekben való koncentrálása sokkal gazdaságosabb.

★

Befejezésül a következőket állapíthatjuk meg: A karcagi adatokból elsősorban az a következtetés vonható le, hogy *a pártnak a szocialista átszervezés időszakában a gépállomások fenntartásával és erősítésével egyidőben a szövetkezeti saját gépesítés előmozdítására irányuló politikája helyes politika,* beváltotta a hozzáfűzött reményeket. De a karcagi példából következtetni lehet arra is, hogy *a szövetkezetek megerősödése, a termelés növelése szempontjából a gépállománynak nem a gépállomások, hanem a saját gépesítés útján megvalósuló koncentrációja a hatékonyabb,* vagyis a párt politikája abból a szempontból is helyes, hogy a szocializmus győzelmével, a szövetkezetek megszilárdulásával, fokozatosan egyre kedvezőbb feltételeit teremti meg a gépállomások átszervezésének.

A karcagi példa jól mutatja továbbá, hogy még olyan körülmények között is, amikor a szövetkezeti gépek zöme nem új és korszerű gép, menynyivel előnyösebb a saját gépesítés. Ezek az előnyök a termelőeszközöknek és a munkaerőnek a saját gépesítés esetén maximálisan megvalósítható összhangjával kapcsolatosak.

Karcagon az idén eladják a gépállomási gépeket a szövetkezeteknek. Ugyanígy Turkevén is. Mindez egyelőre kísérleti célból történik. Előttem azonban nem kétséges, hogy ez a kísérlet beváltja majd a hozzá fűzött reményeket. Hasznos lenne, ha közgazdászok, üzemgazdászok minél többen felfigyelnének erre és bekapcsolódnának a Karcagon és Turkevén kialakult új helyzet tanulmányozásába, a termelőszövetkezeti saját gépesítés különböző problémáinak tudományos vizsgálatába.

Csizmadia Ernőné

Az angol „középosztály" útja

Az angol kommunista párt könyvkiadójánál, Lawrence et Wishartnál 1958-ban figyelemre méltó könyv jelent meg Andrew Grant tollából. Címe: „Socialism and the middle classes" (A szocializmus és a középosztályok). A kötet egyes fejezetei a középosztály fogalma körül kialakult elméleti zűrzavarról, Anglia osztálytagozódásáról, a „fehérgalléros" dolgozókról, a kistermelőkről és a kiskereskedőkről, valamint az értelmiségről szólnak, és végső fejezete a „középosztály" és a munkásmozgalom közeledésének lehetőségeit taglalja.

Bár nem feladatunk itt e mű részletes ismertetése, s még kevésbé bírálata — ehhez az angol viszonyok elmélyült ismeretére, illetőleg tüzetes tanulmányozására volna szükség —, mégis tán nem hiábavaló a könyv néhány gondolatát és megállapítását összefoglalni. A könyv fő tárgya a szorosabb értelemben vett munkásosztály és tőkésosztály közt elterülő középrétegek struktúrájának történelmi változása, és e változás főbb tendenciái. Bár a szerző főként Angliát tartja szem előtt, s a statisztikai adatai kizárólag Nagy-Britanniára (illetőleg Angliára és Walesre) vonatkoznak, mégis sok gondolata túlnő e „nemzeti" kereten, s nem egy gondolatmenete, talán némi változtatással, a legfejlettebb tőkés imperialista államok középosztályaira általában is érvényes.

★

Az angol konzervatív párt parlamenti pozícióit annak köszönheti, hogy több millió szavazatot kap a munkásosztálytól — főképp a szervezetlen ipari és mezőgazdasági munkásoktól — ezenkívül a középrétegek szavazatainak döntő többségét is megszerzi. Dr. I. Bonham alaposan alátámasztott becslései szerint, amelyeket a könyv helyeslőleg idéz, a konzervatív és a munkáspárt az alábbi százalékos arányok szerint részesedett az egyes években a szavazatokból:

Réteg	1945		1950		1951	
	Konzervatív	Munkás párt	Konzervatív	Munkás párt	Konzervatív	Munkás párt
Alacsonyabb hivatalnoki	33	30	43	28	48	29
Magasabb kivatalnoki ...	49	20	60	15	63	13
Kisebb üzleti	37	27	55	19	64	15
Nagyobb üzleti	63	12	71	10	73	10
Alacsonyabb értelmiségi	41	23	45	25	52	24
Magasabb értelmiségi ...	58	15	68	10	78	6
Vezetőállásúak	58	15	68	10	78	10

(A táblázatot végigtekintve — egyebek mellett — feltűnő az is, hogyan polarizálódik a választók egyre nagyobb tömege a két párt köré, s emelkedik a szavazásban részt vevők száma, a politikai aktivitás is.)

A konzervatív párt — amelynek a „középosztálybeli" szavazatok elnyerése létérdeke — igen átfogó, ügyes, agyafúrt és sikeres propagandát folytat, hogy lehetőleg minél szélesebb rétegekben zavarja meg az osztályöntudat és osztályérdekek világos kikristályosodását. Így érthető, hogy egy 1953-ban végzett közvéleménykutatás alkalmából a megkérdezettek 49 százaléka vélte magát a „középosztályhoz" tartozónak, és csak 46 százalék tudta magát a munkásosztály tagjának. (Egy hasonló közvéleménykutatás alkalmából az Egyesült Államokban a megkérdezettek 88 százaléka állította önnön középosztályi voltát.) Se szeri, se száma azoknak a „tudományos" és népszerű elméleteknek, amelyek a „középosztály" részarányának növekedéséről, s így az osztályellentétek csökkenéséről szólnak. Félretolják az osztályok klasszikus fogalmát (amelyet teljes következetességgel Marx és Lenin fejtett ki), azt pszichológiai kérdéssé igyekeznek tenni, hangsúlyozzák, hogy az osztályhoz-tartozás szubjektív ítéleten alapul.

Mi azonban a tényleges helyzet? Mit mutat a statisztika?

Az osztálytagozódás elsősorban a foglalkozási statisztika oldaláról látszik megközelíthetőnek:

Nagy-Britannia kereső népessége 1951*

Megnevezés	Fő	Százalék	
Munkaadók	459 900	2,04	
Igazgatók	748 200	3,31	
Saját számlára dolgozók	1 124 600	4,98	
Dolgozók			
Ipariak			
Feldolgozóiparban	5 471 400	24,22	
Különféle tanulatlan keresők	1 629 300	7,21	
Szállításban és halászatban	1 610 800	7,13	
Mezőgazdaságban és halászatban	872 000	3,86	
Építkezésben	857 600	3,79	
Bányászatban	684 000	3,03	
Raktárak, csomagolók, áruházak	574 800	2,54	
Festő és dekorátor	315 300	1,39	
Fűtő, traktor és darukezelő	263 000	1,16	54,33
Nem-ipariak			
Tisztviselők és gépírók	2 329 800	10,31	
Személyes szolgálatok	1 803 700	7,98	
Kereskedelem. pénzügy és biztosítás	1 428 900	6.32	
Értelmiség és technikus	1 340 900	5,94	
Haderő, rendőrség	758 100	3,35	
Adminisztratív és vezető (másutt ki nem mutatott)	166 200	0,74	
Más különféle nem-ipari	160 000	0,70	35,34
			100,00

* 1 százalékos mintavétel alapján. Anglia és Wales teljeskörű adatfelvétele igen kevéssé tér el ettől.

A munkaadóknak csak kis része valóban nagytőkés, túlnyomó többsége, bár szigorúan közgazdasági értelemben tőkésnek számít, mégis a „középosztály" egyik rétegét alkotja — és a képzelőerő minden megfeszítésével sem tekinthető az uralkodó osztályok részének. Közel állnak hozzájuk a farmerek és a boltosok, s mind rendkívüli módon függenek a nagytőkétől, amellyel szemben végső fokon tehetetlenek. Mindezen alosztályok együtt a középrétegek igen fontos részét alkotják: a klasszikus kispolgárságot.

Az igazgatók közül — akik egyébként majd mindnyájan fizetett alkalmazottak — egy kis rész egyben munkaadó is. Legnagyobb részük üzletágak, gyárak, hivatalok vezetője.

Aztán itt vannak az értelmiségi hivatások, amelyek közös jellemzője a magasabb képesítés. Kevés a kapcsolat az egyes hivatások közt, és bizonyára nem alkotnak közös osztályt. E rétegek struktúrája változott meg a legjobban az elmúlt 30 év folyamán. Régebben sokkalta közelebb álltak az üzleti és kereskedő-körökhöz. A magánpraxis alapján, az ügyfél-specialista viszonylatban fejlődött ki a legtöbb hivatás, azonban manapság ez a bázis teljesen megváltozott. Döntő többségük alkalmazott. A régi orvosi, jogászi és papi hivatás már csak kis töredékként szerepel a technikusok és specialisták gyorsan gyarapodó serege mellett, s e réteg egyre újabb hivatásokat ölel fel: többek közt a tanítás, a szerkesztés, a laboratóriumi munka, a film, a rádió és televízió, az ápolás és szórakoztatás szakmáit.

A központi és helyi közigazgatás apparátusának növekedése a közhivatalnokok számának emelkedéséhez vezetett, akik a középosztály fontos rétegét alkotják. Itt azonban hármas osztályozást kell tenni. Az alsóbb hivatalnoki fokok dolgozói igen kevéssé különböznek a magántisztviselőktől. Ettől némileg elütnek a magasabb, végrehajtó, hivatásos és technikai fokozatok. A legfelsőbb keskeny réteget azonban a tőkésosztály részének kell tekinteni, mert bár elméletileg a köz szolgái, gyakorlatilag a tőkésosztály érdekében működnek.

A középrétegek mindezt összevetve tehát a következőképpen összesíthetők: mintegy 100 000 kivételével ide tartoznak az összes munkaadó, a legtöbb igazgató, a saját számlára dolgozók és az értelmiségiek, beleértve a közszolgálat magasabb rétegeit, valamint a haderő és rendőrség tisztjeit:

A kereső népesség középrétegei (1951)

Munkaadók	300 000
Igazgató	650 000
Saját számlára dolgozók	1 124 600
Hivatásos (értelmiség)	1 487 900
Összesen	3 562 500

A középrétegek tehát 1951-ben a keresőknek nyersen 17—18 százalékát alkották. Ugyanakkor a statisztika bizonyítja, hogy a saját számlára dolgozók száma 1921 óta nemcsak százalékosan, hanem abszolút értelemben is csökkent. Valamelyest növekedhetett az igazgatók és az értelmiségiek száma — azonban lényeges, tendenciózus változást a tulajdonképpeni középrétegek számarányában a szerző részletesebb vizsgálat alapján sem talált.

A fehérgalléros dolgozók

A szerző hivatkozik Marx Károlyra, aki A tőke III. kötetében világosan kifejtette nemcsak azt, hogy a tisztviselők a munkásosztály részének tekintendők, hanem azt a folyamatot is, amelynek következtében létszámuk növekedésével, a munkakínálat emelkedésével bérük — a munkások béréhez viszonyítva — a tőkés termelés kifejlődésével együtt csökken. Az utóbbi 30 évben az ipari és irodai dolgozó béraránya radikális változáson ment keresztül, és ma az irodai dolgozó jövedelme gyakorta ipari testvéréé alatt áll. Az első világháború előtt a tisztviselő felsőbbrendűsége kétségtelen volt — és igen sok munkáscsalád ambicionálta, hogy gyerekei a „feketekabátos" foglalkozásokba „emelkedjenek". Szakszervezeti mozgalom ténylegesen nem létezett a tisztviselők közt, az irodai dolgozó kalaplevéve járult főnöke elé fizetésemelésért.

Azonban az irodai munkások létszáma 1850 óta mintegy 25-szörösére nőtt — ezen belül a nők aránya több mint 60 százalék. Míg 1850-ben minden századik kereső volt csak tisztviselő, most minden tizedik. E növekedés elsősorban annak tudható be, hogy Anglia imperialista hatalommá vált, a bank-, pénzügyi, hajózási, biztosítási és egyéb adminisztratív konszernek óriási központjává. (Habár Londonban a népességnek csak 18 százaléka él, mégis a tisztviselők több mint 30 százaléka dolgozik itt.)

Ez természetesen nem jelenti a „középosztály" számszerű növekedését. Még ha ezt a réteget ide is sorolnánk, akkor is szembetűnő, hogy a férfi-alkalmazottak száma abszolúte alig növekedett az utóbbi 30 év folyamán, sőt részarányában még csökkent is. A nők létszámának növekedése nem annyira az osztály-struktúra megváltozását mutatja, mint inkább az életmód megváltozását: a nők növekvő hányada jár munkába.

Az irodai munka további központosításával és gépesítésével újabb és újabb lehetőségek tárulnak fel. Az angol irodafelszerelési ipar termelése, amely 1935-ben alig haladta meg az évi 1,5 millió fontot, 1949-ben közel 16 millióra szökött fel, és 1955-ben elérte az 56 milliót, amiből 33 és fél millió a belföldi piacon kelt el.

Az elektronikus berendezések fejlődése további távlatokat nyit meg a raktárkezelésben, jegyeladásban, üzlethálózati adminisztrációban, bérszámfejtésben stb. — s az elektronikus gépek magas költsége arra indítja a munkaadókat, hogy áttérjenek a többműszakos irodai munkára.

Valószínűnek látszik, hogy az irodai munkaerők részaránya elérte delelőjét, és a jövőben csökkenni fog. A munkanélküliségtől való félelem ráébreszti a tisztviselőket, hogy helyzetük kevéssé különbözik a gyári munkásokétól. A szakszervezeti mozgalom igen lassan indult meg a tisztviselők közt — és a „középosztályi

létezés" sokáig rányomta bélyegét még azután is, hogy ez érzésnek minden közgazdasági alapja szétfoszlott.

Hasonlóan halad a bolti elárusítók szervezkedése is. Az elárusítókat, a tisztviselőkkel együtt szeretik az „alacsonyabb középosztályba" sorolni. Azzal érvelnek, hogy mivel munkájuk nem „kézi" jellegű, ezért nem tartozhatnak a munkásosztályba. Az érvelés logikája több mint kérdéses, hisz nyilvánvaló, hogy a tisztviselő tevékenysége néha „kézibb" jellegű, mint némely modern munkapad mellett dolgozó munkásé, s a bolti elárusító munkája — amelybe mindig jelentős fizikai elem vegyült — szintén rendkívül sokat változott az utóbbi időkben. Az 1951-ben statisztikailag megfigyelt mintegy 900 000 elárusító több mint kétharmada nő volt. A férfi alkalmazottak több mint fele élelmiszeripari terméket árult. Manapság egyre inkább a fehér köpeny vagy formaruha az elárusító jelképe. Az utóbbi 30—40 év fő eladási tendenciái Dr. Jefferys nemzetközi szakértő véleménye szerint:

1. A nagyvállalatok szerepének fokozódása, különösképpen az üzlethálózatoké — s egyben az üzletek méretének növekedése.

2. A termelők fokozódó részvétele az elosztásban, csomagolás, márkázás, hirdetés, közvetlen eladás a kiskereskedelemnek, az eladási ár megszabása stb. formájában.

3. Az eladási technika megváltozása: ahelyett, hogy megvárná a fogyasztó kívánságát, illetőleg ahelyett, hogy alkalmazkodna a különböző fogyasztók eltérő kívánságaihoz, inkább kirakja nyíltan a kapható árukat, amelyek választékát a fogyasztók átlagos kívánságaihoz illesztik. Ennek legvilágosabb fejleményei az önkiszolgálás különböző formái.

Az üzlet mindinkább „eladógéppé" válik, és az elárusítás egyre közelebb áll a „műszaki művelethez".

Így az elárusító mindjobban tudatára ébred, hogy élete fenntartásáért a munkaadó számára kell dolgoznia, és ugyanakkor ez a munkaadó egyre nagyobb tőkéssé válik, aki alkalmazottjának bért fizet.

A tisztviselő és az elárusító Angliában nem tekinthető a középréteghez tartozónak — és a szakszervezeti mozgalom révén egyre közelebb kerül a munkásmozgalomhoz.

Az értelmiség

Ha valakinek „végzettsége" van, akkor manapság általánosan a társadalom középrétegeihez tartozónak ismerik el. A régi — orvosi, ügyvédi, papi — pályák mellett azonban új, tudományos, mérnöki pályák nyíltan, s egyes foglalkozások a „hivatás" magaslatára emelkedtek.

E fejlődés alapja maga a kapitalizmus fejlődése. Az iparosodó nemzet munkásaitól legalább elemi tanultságot kívánt: így nagyszámú tanító és tanár iránt támadt igény. A birodalom központjában szükség volt nagyszámú pénzügyi és számviteli szakértőre, gyarmati közalkalmazottra és adminisztrátorra.

Az első világháború után — a hatalmas ipari vetélkedéssel együtt — bár a technikai színvonal elmaradt az Egyesült Államoké mögött, mégis jelentősen növekedett a tudományos és műszaki dolgozók száma. Ennek ellenére a Szovjetunió is elérte és meghaladta Angliát e foglalkozási ágak részarányát tekintve. A végbement változásokat jól ábrázolja a következő oldalon levő táblázat.

Ha e táblázattal egybevetjük azt is, hogy az 1951. évben az 1 266 700 értelmiségből csak 3 százalék volt munkaadó, 3 százalék igazgató, 6,3 százalék pedig saját számlára dolgozott, s így a fennmaradó 87,7 százalék alkalmazott volt, akkor következtetéseink a következők lehetnek: az e rétegbe tartozók száma 84 százalékkal emelkedett 1921 és 1951 közt, míg a kereső népesség gyarapodása csak 19 százalékos volt.

Figyelmet érdemel, hogy az úgynevezett „alsóbb értelmiségi foglalkozások" — a tanítás, nevelés, rajzolás, szerkesztés — részaránya növekszik, és 1951-ben az egész létszámnak több mint fele. A régivágású pályákon élők, a jogi, orvosi és papi foglalkozásúak együttes száma csak 109 ezerről 132 ezerre emelkedett (azaz mintegy 21 százalékkal), míg a mérnökök és tudományos dolgozók száma 4—5-ször sebesebben növekedett.

Vajon nem ezek az új rétegek foglalják-e el a „középosztályon" belül a klaszszikus, de hanyatló kispolgárság helyét? Az ilyesfajta eszmék sajnos igen nagy elterjedtségnek örvendenek és óriási kárt okoznak a munkásmozgalomnak, az új értelmiséggel szembeni gyanakvást és szektás magatartást hozva létre.

Foglalkozás	1921	1931	1951	1951. az 1921 százalékában
Tanítók	277 600	283 900	313 200	114
Nevelők	122 800	153 800	235 400	193
Mérnökök	31 500	46 000	126 000	400
Rajzolók. szerkesztők	31 600	52 600	123 900	385
Tudományos foglalkozásuak	17 100	27 300	109 500	640
Orvosi segédszemélyzet	12 100	30 200	60 600	502
Orvosok	35 600	43 200	57 200	161
Egyházi személyek	55 800	52 900	51 200	93
Számvizsgálók	7 100	27 900	32 400	445
Írók, újságírók	13 300	19 000	23 800	179
Jogi foglalkozásuak	17 900	18 900	23 500	137
Társadalmi jólét	3 100	7 200	22 200	714
Művészek, festők stb.	12 300	15 900	16 500	135
Színészek, zenészek stb.	40 500	43 700	29 500	73
Vegyes	11 100	18 800	41 800	378
Összesen:	689 600	842 400	1 266 700	184
Kereső népesség	17 106 100	18 568 022	20 336 418	119

E pályák többségében túlnyomórészt alkalmazottak dolgoznak. Az „alacsonyabb" pályákon mozgók 90—99 százaléka alkalmazott, s a „magasabbakon" is rendkívül gyorsan növekszik az alkalmazottak részaránya — csak a jogi pályákon marad e részarány az 50 százalék alatt.

Politikailag jelenleg kétségtelenül a konzervatív párt tartalékát alkotják. Bonham dr. már idézett adatai szerint az „alsóbb" rétegek 2 : 1, a „magasabb" rétegek 4 : 1 arányban szavaztak e pártra, sőt a magasabb rétegek az 1951-es választásokon már 13 : 1 arányban.

Szakmai növekedésük csak igen lassan közeledik — részben a munkásmozgalom hibájából — a szakszervezetek felé. Bár például Európában már gyakran előfordult tanár-sztrájk, az angol tanárok csak az utóbbi időben kezdenek ilyen gondolatokkal foglalkozni. Nem állnak egyedül ebben: a zenészek 1956-ban sikeres sztrájkharcot vívtak a BBC-vel (az angol rádiótársasággal). Fokozódik a közalkalmaztatásban állók szervezkedése is — bár a sztrájkalap pénzügyi megteremtése eddig nem sikerült.

A legnagyobb a szervezkedés — amint ezt várhatjuk is — az „alacsonyabb" rétegekben. Azonban a „magasabbak" is kénytelenek egyre nyomatékosabban fellépni érdekeik védelmében. Az orvosok például 1956—57 folyamán, a konzervatív kormánnyal összecsapva, 24 százalékos béremelési követeléseik teljesítéséért többször sztrájkkal fenyegetőztek, s e bérharcban olyan régi és tiszteletben álló, tulajdonképpen nem érdekképviseleti, hanem tudományos jellegű szervezeteik is felléptek, mint a Royal College of Surgeons és a Royal College of Physicians.

A szakmai szervezetek is, amelyek eredetileg tudományos célokat szolgáltak s tagjaik nézeteinek cseréjére és társadalmi érintkezésük előmozdítására szorítkoztak, növekvő mértékben kénytelenek érdekvédelmi szervezetté válni, sőt bér- és munkaügyi kérdésekkel foglalkozni, ahogy tagjaik egyre túlnyomóbb többségükben fizetett alkalmazottakká válnak.

Természetesen az értelmiségi munkás és a munkásosztály közti rés nem tűnik el máról holnapra. De e rés kitöltődésének sebessége elsősorban a munkásmozgalmon és a baloldali gondolkodású értelmiségieken múlik.

Bár a magángazdaságban dolgozó értelmiségiek száma csökken a közalkalmaztatásban állókkal szemben, egyelőre a magánszektorban dolgozók körében nem terjedt el az a felismerés, hogy életszínvonaluk megjavítása kollektív cselekvést kíván. A magánalkalmazásban álló tudományos és technikai dolgozóknak csak kisebbsége tömörül szakszervezetekbe, többségük egyéni alkudozási készségére támaszkodik, a jó szakemberek iránti keresletre és munkaadója áldozatkészségére bízva magát.

Azonban sem a szervezett kisebbség, sem a szervezetlen többség, sem a közalkalmazottak egyesületei nem képesek megvédeni e réteget — egészében tekintve

— életszínvonaluk komoly süllyedésétől, s e színvonalat nem lehet helyreállítani, mindaddig, míg a fizetett alkalmazottak meg nem tanulnak olyan szilárd kollektív hangon beszélni, mint munkás honfitársaik. 1939 óta a munkásosztály — bár némiképp az árdrágulás után kullogva — jelentős jövedelemnövekedéshez jutott, míg az értelmiségiek nem voltak képesek ezt maguknak kiharcolni, és a 30-as évekhez viszonyítva jelentősen romlott helyzetük a munkásosztályéval szemben. A konzervatív párt igyekezett adóleszállításokkal a kialakult fonák helyzetnek elejét venni — ez az adócsökkentés azonban természetesen csak a legfelsőbb rétegek helyzetén „könnyített". Így a kivándorlás (Amerikába, Kanadába, Ausztráliába) egyre nagyobb méreteket ölt — különösen a tudományos dolgozók sorai közt.

Az angol munkáspártban sajnos rendkívül erős szektás áramlatok találhatók az értelmiségiekkel kapcsolatosan. Rendkívül sok híve van az egyenlősítő eszméknek mind a szakszervezetekben, mind a baloldali pártokban. Kevesen vannak, akik tudják, hogy e rétegek életszínvonalának csökkenése nem ok az örvendezésre.

Az értelmiség és a munkáspárt viszonyát az fogja eldönteni, milyen álláspontot foglal el a munkáspárt azzal a kívánsággal szemben, hogy az értelmiség fenntartsa életszínvonalát. Teljesen lehetetlen a végzettséggel bíró emberek széles rétegeit úgy megnyerni a szocializmus számára, hogy pusztán a köz szolgálatának finomabb érzéseire hivatkozunk, anélkül, hogy ugyanakkor igyekeznének megfelelő anyagi ellenértéket adni értékes szolgálataikért. A hivatásszerető emberek túlnyomó többségének megkülönböztető jegye az intenzív érdeklődés saját munkája iránt. Munkájuk nemcsak életfenntartásuk eszköze, hanem egyben szenvedélyük is. Ez az intenzív érdeklődés hallatlanul fontos tényezője a haladásnak. Ugyanakkor legbiztosabban szavatol azért, hogy az értelmiség többségét meg lehet nyerni a szocializmusnak, mihelyt meglátják, hogy a szocializmus felszabadítaná őket azoktól a hiábavalóságoktól, amelyek jelenleg gátolják munkájukat. Túlságosan gyakran éledt fel bennük az a benyomás — részben a konzervatív propaganda, részben a szocialisták felfogásában megbúvó nyersebb fogalmak folytán —, hogy a szocializmus ténylegesen bürokrácia, ahol a kezdeményezést és alkotókészséget lélekölő középszerűség önti el. „Ha ez a te szocializmusod" mondja az átlagos értelmiségi „akkor nem kérek belőle".

Szerencsére az angol közszolgálatban eltöltött egy évtized tapasztalata lényegében megmutatta, hogy a köz szolgálatának kedvező körülményei közt felszabadító hatása lehet. Sajnos azonban a közszolgálatban elérhető fizetések alacsonyabbak a magánpraxisban szokásosaknál, és gyakorta a közszolgálatban álló értelmiségi az adminisztratív személyzetnek van alárendelve, s ezek közül sokakban mélyen gyökereznek a bürokratikus munkamódszerek.

★

Andrew Grant könyve, amelynek néhány gondolatát itt megkíséreltük ismertetni, a továbbiakban a „középosztály" és a munkásmozgalom viszonyát, pontosabban a középosztály politikai arculatának jövendőbeli változási lehetőségeit vizsgálja. Ismerteti a konzervatív és liberális pártok sikertelen kísérleteit a középosztály szorosabb megszervezésére. Figyelmet szentel a fasiszta és poujadista mozgalom lehetőségeinek, és végül a baloldal követendő propagandáját és stratégiáját igyekszik felvázolni.

Bródy András

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Mátyás Antal: A polgári közgazdaságtan főbb irányzatai a marxizmus létrejötte után.

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1960. 252 l.

Mátyás Antal a modern polgári közgazdaságtan marxista bírálatát nyújtó s irodalmunkban valóban hézagpótló könyve hosszas kutatómunka eredménye. A mű egy része már hat évvel ezelőtt megvolt a szerző egyetemi előadásaiban. Ez az anyag évről évre bővült és csiszolódott, előbb sikeresen megvédett kandidátusi disszertáció lett belőle, majd tartalmának további gazdagodása és finomítása után most könyv alakban kerül az olvasó elé. A hosszas előkészítést teljes mértékben indokolja a rendkívül tág, átfogó témaválasztás, amelynek kifejtése során számos polgári közgazdasági szerzőt kellett kritikailag ismertetni, s köztük nem egynek a bírálata először szerepel a marxista irodalomban. A kitűzött feladat nagyságához képest a könyv terjedelme — 250 lap — elég kicsi, s a szerző dicséretére válik, hogy e szűk határok között, jó válogatással a legfontosabb irányzatok és elméletek világos és tömör marxista elemzését adta. Mégis hasznos lesz, ha a könyv tovább bővül — amint azt a szerzői előszó meg is ígéri — még néhány nevesebb polgári közgazda munkásságának részletesebb tárgyalásával, továbbá az ismertetett közgazdasági irányzatok elméleti alapjainak, konkrét politikai és gazdasági célokra való felhasználásának bemutatásával.

A szerző a marxizmus létrejötte utáni főbb polgári közgazdasági irányzatok ismertetését az időbeli sorrendnek megfelelően a német történelmi iskolával kezdi. Ez az irányzat elveti az absztrakciós módszert, s a közgazdaságtan feladatát a gazdasági jelenségek leírásában látja. Mivel ily módon a gazdasági élet belső törvényszerű összefüggéseinek feltárásáról és magyarázatáról már eleve lemond, bírálatát elsősorban filozófiai alapja tekintetében kell elvégezni. A Mátyás Antal adta filozófiai bírálat igen magas színvonalon tárja fel a német történelmi iskola közgazdasági nézeteinek új kantiánus ismeretelméleti gyökereit, a természet és társadalom, a természettudományok és társadalomtudományok metafizikus szembeállítását, a szabadság és szükségszerűség, az egyes és általános, a mozgás és nyugalom dialektikájának meg nem értését. Kimutatja historizmusuk vulgáris voltát, a történelmi fejlődés pusztán mennyiségi változások formájában való felfogásának tudománytalanságát és leleplezi apologetikus célkitűzéseiket. Fejtegetései bizonyságul szolgálnak a tudományos közgazdaságtan és a dialektikus materializmus széttéphetetlen kapcsolatára.

Az absztrakciós módszerrel való szakítás még a gazdasági élet felszíni jelenségeinek kielégítő magyarázatát sem tette lehetővé, a burzsoázia osztályszükségletei pedig megkövetelték, hogy a polgári közgazdaságtan szembeszálljon a marxizmussal a gazdasági élet törvényszerűségeinek elméleti ábrázolása területén is. Hogy a kapitalizmus apologiájának megfeleljen, elsősorban az oly veszélyessé vált munkaértékelmélettel kellett szakítania. Ezt a feladatot az 1870-es években kibontakozott szubjektív közgazdaságtan hajtja végre. Bár elismeri az absztrakció szükségességét, azonban absztrakcióival nem feltárni, hanem elleplezni igyekszik a valóságot, nem a lényegtelen, hanem a lényeges körülményektől, a termelés társadalmi meghatározottságától vonatkoztat el. Irányzatainak közös jellemzője, hogy az egyénnek mint fogyasztónak magatartásából indulnak ki. Ábrázolásukban a társadalmi gazdaság „a szűkös javakkal gazdálkodó, szükségletük maximális kielégítésére törekvő autonom egyének közössége, akiket csupán a csere köteléke fűz össze. Ilyen szemlélet mellett úgy vélik, hogy a gazdasági élet törvényszerűségei végső soron visszavezethetők az élvezetek, a szükségletkielégítés pszichológiai törvényszerűségeire, amelyek szerintük a fogyasztó magatartásából kiindulva belső tapasztalat révén feltárhatók." (29. l.)

Megbírálva a szubjektív közgazdasági irányzatok közös hamis kiinduló pontját és fő sajátosságait, a szerző rátér ez irányzatokhoz tartozó egyes iskolák kritikai ismertetésére. Kimutatja, hogy az osztrák iskola értékelméletében azonnal felszínre bukkan az egyén szubjektív ítéletén alapuló értékelmélet és a valóság ellentmondása, mihelyt elhagyja a zárt robinsoni gazdaságot és megkísérli a csere és az újratermelés jelenségeinek bekapcsolását. Csődöt mond az osztrák iskola az elosztás kérdésének ábrázolásánál is. Szubjektív értékelméletéhez híven, a jövedelmeket mint a termelési tényezők (tőke, föld, munka) tulajdonosainak jutó értékrészt határozza meg, amelynek nagysága attól függ, hogy mekkora a termelési tényező közreműködésének betudható termékrész szubjektív értéke. Ezután arca verejtékében fürödve igyekszik kiszámítani, mekkora értéknövekedés *számítható be* egy-egy termelési tényező működésének. Az úgynevezett *gazdasági beszámítás* képtelenségét a szerző a határtermelékenységi iskola példáján szemlélteti. Megmutatja, milyen ellentmondásokba bonyolódnak, s hogy kerülnek helytelen kiindulópontjuk miatt soha véget nem érő hibás körbe, amikor a munkabér nagyságát úgy határozzák meg, mint ami a „határmunkás" által termelt értékrész nagyságával egyenlő, s ugyanakkor azt akarván megállapítani, melyik a határmunkás, adottnak veszik a munkabért, s azt a munkást tekintik határmunkásnak, amely éppen munkabérnagyságú értéket termel. Bebizonyítja, hogy azokra a jelenségekre, amelyekre a határtermelékenységi iskola nem tud logikai ellentmondásoktól mentes feleletet adni, de amelyek szerintük a munkaértékelméletet cáfolják, milyen világos és egyértelmű a válasz Marx piaci értékről szóló fejtegetései alapján. A határtermelékenységi iskola beszámítási elméletének tárgyalása után a szerző visszatér az osztrák iskolához és Böhm—Bawerknek a gazdasági beszámítástól eltérően levezetett kamatelméletét ismerteti, majd rátér a polgári közgazdaságtan lausanne-i iskoláját megalapító Walras közgazdasági nézeteinek kritikai elemzésére. „Walras, bár szintén a fogyasztó egyénből kiindulva kívánja a gazdasági élet összefüggéseit feltárni, az osztrák iskola álláspontjától eltérően megkerüli azt a kényes kérdést, miként jönnek létre a szubjektív értékítéletekből az objektív árak. Ehelyett már vizsgálódása kiindulásánál feltételezi, hogy a piacon gazdálkodó egyén számára az árak adva vannak, s az áralakulás problémáját *egyensúlyi kérdésnek* tekinti." (77. l.) A szerző leírja, hogyan jönnek létre Walras ábrázolásában az egyensúly feltételei a fogyasztási javak és hogyan a termelő szolgálatok piacán, s feltárja elméletének belső ellentmondásait és durva eltérését a kapitalizmus valóságától.

Míg az osztrák iskola és Walras a szükségletek maximális kielégítésére törekvő fogyasztó magatartásából vezették le a gazdasági élet összefüggéseit, az angol Marshall a polgári klasszikus közgazdaságtant vulgarizáló Senior tanításait igyekszik a határhaszon iskola nézeteivel összeegyeztetni. Bevezeti a rövid és hosszú időszak fogalmát. Szerinte mivel rövid időszak alatt a termelés nem tud alkalmazkodni a kereslethez, az ár nagyságát a kereslet nagysága határozza meg, míg hosszú időszakban az árban a szubjektíven értelmezett termelési költségek fejeződnek ki. Mátyás bírálja a rövid és hosszú időszak jelenségeinek Marshall-féle szembeállítását. Rámutat, hogy a kapitalizmus törvényszerűségei hosszabb idő átlagában jutnak érvényre. A törvényszerűtől, az átlagostól való eltéréseket azonban nem lehet önállóan magyarázni, mint ahogyan Marshall teszi, hanem csak a törvényszerűség feltárása és megértése alapján. „Bár az árjelenségek részleteiben nem magyarázhatók csupán egyetlen törvény alapján, az áringadozások magyarázatához is alapvetően azt kell tudnunk, milyen centrum körül ingadoznak az árak." (100. l.) A könyv a továbbiakban leleplezi Marshallnak a termelési költségekről, a jövedelmekről és azok forrásairól adott elmélet hibás és apologetikus voltát, de elismeri, hogy „a felszíni nem lényeges összefüggések ábrázolásánál számos részeredményt ér el, elsősorban azokon a területeken, ahol az embereknek a használati értékhez való viszonyáról vagy technikai jellegű összefüggésekről, tehát nem osztályviszonyokról van szó". (107. l.) E részeredmények közül a kereslet rugalmasságára és a piaci kapcsolatokra vonatkozó megállapításokat ismerteti.

A gazdasági jelenségek individuális szemléletének már Keynes feilépte előtt is akadtak polgári ellenfelei. Közülük a könyv a társadalomjogi iskola, az institucionalizmus és az univerzalizmus nézeteit ismerteti. Ezek az iskolák lényegileg a német történelmi iskola által felvetett gondolatokat folytatják a tőkés rendszer általános válságának körülményei közt. Mátyás meggyőzően mutatja be nézeteik filozófiai tarthatatlanságát, s leleplezi elméletükben már nem is csak egyszerűen a kapitalizmus, hanem a monopolkapitalizmus apológiáját. Ezután tér rá az egyensúlyi elmélet további fejlődésének ismertetésére. E fejezet rendkívül gazdag, tö-

mören, rendszerezetten, világosan kifejtett ismeretanyagot tartalmaz. Először a kínálat és a kereslet szabadversenyt feltételező elemzését tárgyalja. Igen jó a költséggörbékről adott ismertetése és bírálata. A kereslet elemzéséről szóló alfejezetben kritikailag ismerteti Gossen két törvényét, majd beszél a használati értékek kapcsolatáról (a komplementáritásról és a helyettesíthetőségről) és bírálja a fogyasztó használati értékek közötti válogatását ábrázoló indifferencia görbéket. Ezután tárgyalja a helyettesítés határrátájának fogalmát, a kereslet jövedelem-rugalmasságát, az árváltozás kettős hatását: a jövedelmi és helyettesítési hatást. Ez az alfejezet, amely mindössze kilenc oldal, még további bővítésre szorulna.

A termelés közömbösségi görbéjének a szerző csak az osztályviszonyok ábrázolására való felhasználását mutatja meg, s igen helyesen bírálja annak képtelenségét. Hozzá kell ehhez fűzni, hogy a termelés közömbösségi görbéje felhasználható üzemgazdasági szinten is azonos feladat elvégzésére alkalmas különböző típusú termelési eszközök leggazdaságosabb változatának kiválasztására, s mint ilyen, nem elvetendő, hiszen lényegében egy a lineáris programmozáshoz hasonló számítási eljárás felvázolását jelenti. A várakozások szerepe című alfejezet kitűnő kritikáját nyújtja azoknak a polgári közgazdászoknak, akik a kapitalizmus anarchiájának az általános válság talaján való elmélyülése hatására többé nem tagadják, sőt az állami beavatkozás sürgetése végett még túlozzák is az anarchiát, de nem a termelési viszonyokból, hanem pszichológiai tényezőkből, az egyén várakozásainak bizonytalanságából vezetik le azt, s az ipari ciklus alakulását a túlzott optimizmusból és pesszimizmusból próbálják magyarázni. A könyv bebizonyítja, hogy csak látszat az, mintha a várakozások, a tőkések pesszimista vagy optimista hangulata határozná meg az ipari ciklus alakulását, a valóságban fordítva: az ipari ciklus alakulásától függően lesz a tőkések hangulata pesszimista vagy optimista.

A monopóliumok uralkodóvá válásával a polgári közgazdák nem érhették be csak a szabad verseny jelenségeinek ábrázolásával, de az új monopoltőkés jelenségekre oly módon igyekeznek magyarázatot találni, hogy „ugyanakkor ragaszkodnak az apologia szempontjából nélkülözhetetlen régi elméleti alapokhoz, amely alapokra a századforduló polgári közgazdái a tőkés gazdaságot harmonikusnak ábrázoló elméleti rendszerüket építették, s amely elméletet maga az élet zúzta ízzéporrá. Az elmélettel szemben fellépő új igények s a régi elméleti alapokhoz való ragaszkodás megoldhatatlan ellentmondása a modern polgári közgazdaságtant szükségképpen válságba sodorta." (156. l.) A szerző kitűnően tárja fel a piaci formák modern elemzésében a régi egyensúlyi elmélet hibáit és leleplezi nézeteikben a kapitalizmus — elődeiknél finomabb formába öltöztetett, de a valóságot nem kevésbé durván meghamisító — apologiáját.

Az eddig ismertetett közgazdák érdeklődésének középpontjában az ár- és jövedelem-alakulás kérdései állottak. Az újratermelés növekvő zavarai nyomán azonban mindinkább az újratermelés problémái felé fordul a figyelem. A könyv először az újratermelés zavarainak a tőkés termelési mód általános válsága előtti ábrázolását ismerteti. Hobson, Wicksell, Spiethoff, Aftalion és Schumpeter konjunktúra-elméleteit tárgyalja részletesen. E szerzők közös sajátossága annak feltételezése, hogy ha az ármechanizmus szabadon működhet, az egyensúly teljes foglalkoztatottság mellett való létrehozásának irányában hat, különböző zavaró tényezők miatt azonban az egyensúly mégsem tud létre jönni. Ilyen zavaró tényezőkként említik a bankokat, monopóliumokat stb. Ezek akadályozzák, hogy „a tőkés gazdasági mechanizmus a fent vázolt ideális módon működjék... késleltetik a gazdasági élet kölcsönös függőségben álló tényezőinek egymáshoz való alkalmazkodását". (183. l.)

A nagy gazdasági válság után tarthatatlanná váltak a tőkés gazdaság spontán mechanizmusát dicsőítő elméletek. „A polgárság az állam gazdasági beavatkozásának erősödésétől várta a gazdasági élet bajainak orvoslását, a tőkés tulajdonviszonyok fenntartása mellett a kapitalizmus váltságmentessé tételét. Az állami beavatkozás hatékonyságának érdekében azonban fel kellett tárni — legalábbis a polgári osztályszemlélet keretein belül — a gazdasági mechanizmus főbb bajait, s rá kellett mutatni az orvoslás eszközeire." (201. l.) Ezt a feladatot Keynes és követői hajtották végre. Míg a Keynest megelőző polgári közgazdák feltételezték, hogy a fogyasztói javak iránti kereslet csökkentését a termelési javak iránti kereslet növekedése mindig kiegyensúlyozhatja, s ezért a társadalmi összkereslet nagyságának alakulása kiesik vizsgálódásuk köréből, addig Keynes kétségbe vonja, hogy a termelési javak számára mindig van megfelelő nyereséget hozó beruházási lehetőség, s ezért „nem az foglalkoztatja, miként oszlik meg a társadalmi összkereslet az egyének magatartása révén a különböző árufajták között, hanem

hogy mitől függ a társadalmi összkereslet és azon keresztül az újratermelés nagysága". (204. l.) Az egyes társadalmi csoportok magatartásának az összkeresletre való társadalmi hatását vizsgálva szemlélete nem mikro-, hanem makroökonómiai. A szerző bírálata sokrétűen bizonyítja, hogy „Keynes makro szemlélete ... semmivel sem tudományosabb, mint az általa bírált közgazdák mikro szemlélete", mert „bár igyekszik megmutatni az emberi döntések társadalmi kihatásait, azok nála nem a tőkés tulajdonviszonyokból fakadnak... Mivel... nem az osztályok valóságos viszonyaiból indul ki, makrokategóriái gyakran egymástól eltérő különböző törvényszerűségek által szabályozott jelenségeket foglalnak egy kategóriába, s határoznak meg egyazon törvényszerűség által". (206. l.) Az osztályviszonyoktól való elvonatkoztatás nem véletlen jelenség Keynesnél, hanem a tőkések osztályérdekeit szolgálja. „A tőkés gazdaság súlyos problémáit a meghatározó osztályviszonyoktól független tényezőkre vezetve vissza" — ábrázolásában — „azok orvosolhatók a tőkés rendszer keretein belül is." (236.) l.) De az orvoslásra tett javaslatoknál megint kitűnik Keynes rendszerének ellentmondásossága. „Egyrészt felismeri, hogy a tőkés gazdaság nehéz helyzetéből a kiutat csak a tömegek fogyasztásának emelése jelentené... Ugyanakkor mint a kizsákmányoló osztály ideológusa növelni kívánja a tőkések profitját, ezt viszont csak a munkásosztály rovására teheti." (242. l.) Keynesnek ahhoz, hogy az egyre nagyob nehézségekkel küzdő tőkésgazdaság megrázkódtatásainak csökkentésére javaslatokat adhasson, elméletét a tőkés gazdaság új vonásaihoz kell igazítania, viszont a kapitalizmus apológiája érdekében ragaszkodnia kell a régi elméleti eszközökhöz, a kizsákmányolást leplező határhaszon- és határtermelékenységi elmélethez is. Szépen megmutatja ezt a szerző Keynes értékről alkotott felfogásán. Keynes nem állít fel értékelméletet, de a társadalmi szektor közti összefüggések ábrázolásánál bevezeti a „munkaegységet" mint számbavételre alkalmas eszközt. A társadalmi újratermelés vizsgálata szükségszerűvé teszi a munkaidőhöz mint mértékegységhez való visszakanyarodást, hiszen „Az áldozatban, illetve függőségi érzésben való számbavétel gyakorlatilag megvalósíthatatlan". (207. l.) Bár Keynes és követői „ragaszkodnak a munkaidőhöz mint mércéhez, az apológia érdekében mégis elvetik a munkaérték-elméletet". (208. l.) Továbbra is fenntartják a kizsákmányolás leplezésére oly alkalmas szűkösségi elvet, amely az általuk sokat bírált mikroökonómiai marginalista irányzatok alapelve.

Keynes nézeteinek általános jellemzése után Mátyás tömören érthetően ismerteti Keynes konkrét közgazdasági nézeteinek egész elméleti rendszerét. Megmutatja annak belső ellentmondásait, a kapitalizmus apológiáját szolgáló fejtegetése és a gazdasági zavarok enyhítését célzó javaslatok összeütközését. Bírálata alapos, tudományos és meggyőző. Mondhatjuk, hogy e fejezet a könyv legjobban sikerült, s az ideológiai harc szempontjából leginkább aktuális része.

Mátyás könyve bő ismereteket nyújtó közgazdasági olvasmány, jó tankönyv és elméleti szilárdságánál fogva hasznos segítség az olyan marxista közgazdák számára, akik a modern polgári közgazdaságtan útvesztőiben a marxi ismeretelméletre és közgazdaságtanra támaszkodva kívánnak eligazodni.

Radnóti Éva

Földjáradék a szocialista mezőgazdaságban

Szerkesztő: N. A. Cagolov professzor, Állami Tervkiadó. Moszkva, 1959.* 263 l.

Diferencialnaja renta v szocialiszticseszkom szelszkom hozjajsztve.

A Moszkvai Lomonoszov Állami Egyetem politikai gazdaságtani, valamint mezőgazdasági tervező és üzemtani tanszéke 1958 szeptemberében tudományos konferenciát rendezett a szocializmusbeli különbözeti földjáradék elméleti és gyakorlati kérdéseiről. Ez a könyv a vita teljes anyagát tartalmazza, Cagolov professzor előszavával.

A konferenciára A. I. Paskov: „A különbözeti járadékról a szocializmusban" és M. M. Szokolov: „A különbözeti járadékról és a tiszta jövedelemről a szocializ-

* A Moszkvai Állami Lomonoszov Egyetem Közgazdasági Karának politikai gazdaságtan és agrárgazdaságtan tanszéke által rendezett vita anyaga.

musban" címen referátumot készítettek. A referátumokhoz Kozaljeva, Jagodkin, Atlasz, Bolgov, Libkind, Szollertyinszkaja, Oszad'ko, Aniszimov, Kiricsenko, Bacsurin, Hudokormov, Gurevics, Nyeszmij, Levstein, Kumacsenko, Jemeljano, Murtazin, Pervusin, Korocskin, Rugyenko, Zaosztovcel, Kozodoev, Malüsev, Belonszova és Cagolov elvtársak szóltak hozzá.

Milyen kérdésekről folyt a vita?

A résztvevők közül senki sem tagadta azt az egyszerű tényt, hogy az árutermelési viszonyok létezése különbözeti jövedelmet eredményez. A mezőgazdaság sajátossága, hogy itt a differencialis jövedelmek a természeti tényezők jelentős szerepe folytán állandóbbak.

Szocialista viszonyok között is érvényesül-e a mezőgazdaságnak ez a sajátossága?

A konferencia résztvevői közül néhányan e kérdésre tagadó választ adtak. Az egyik álláspont szerint a szocialista mezőgazdaságban a természeti tényezők különbözősége annyira jelentéktelen, hogy ez nem képes számottevő hatást gyakorolni a munka termelékenységére és a termékek értékére — amelyet teljes egészében a gazdálkodás színvonala határoz meg.

Sokan bírálták ezt az álláspontot. Arra hivatkoztak, hogy a zónaárak létezése kézzelfoghatóan bizonyítja a mezőgazdasági termelés természeti feltételeinek óriási különbségeit az egyes vidékek viszonylatában.

Mások abból kiindulva tagadták a természeti tényezők szerepét, hogy a gazdaság ésszerű specializációja az egyes földterületek természeti különbségeit nivellálja. Ezért a szocializmusban nincs olyan állandó jellegű, fix különbözeti jövedelem, amely a természeti feltételek különbsége alapján jön létre.

Ezzel az állásponttal vitatkozva — elismerve ugyan, hogy az ésszerű specializáció csökkenti a természeti feltételek különbözőségén alapuló jövedelmi különbségeket — többen emlékeztettek arra a tényre, hogy az alapvető termékeket a Szovjetunió nagy részén termelik, és e területeken a mezőgazdasági termelésnek (illetőleg az adott növény termelésének) természeti feltételei különbözőek, ennek következtében azonos termékeknél azonos ráfordításokkal különböző termelési eredményeket érnek el.

A különbözeti földjáradék elemzése és nagyságának megállapítása elméletileg csak úgy lehetséges, ha minden mezőgazdasági termék értékrészeit külön elemezzük, s nem a gazdaság egészének és az egyes termékek termelésének jövedelmezőségét tekintjük kiindulópontnak.

A vitában részt vevők nagy többsége abból a reális tényből indult ki, hogy a Szovjetunióban a mezőgazdasági termelésbe bevont földeken jelentősek a természeti feltételek különbségei, és ezek lényeges hatást gyakorolnak a munka termelékenységére. Éles vita volt arról, hogy milyen egyéni munkatermelékenység válik a szocializmusban társadalmilag szükségessé?

Egyesek azt állították, hogy a mezőgazdasági termékek társadalmi értékét csak a kapitalizmusban határozza meg a rosszabb föld termékének egyéni értéke, mert a szocialista gazdaságban az értéktörvény nem szabályozza a termelést, hanem az emberek tudatosan felhasználják azt.

Ennek az álláspontnak az ellenzői arra hívták fel a figyelmet, hogy a tervszerűség nincs közvetlen kapcsolatban e kérdéssel. Csupán azt kell megvizsgálni, létezik-e objektív szükségszerűség a bővített újratermelés megvalósítására azokban a gazdaságokban is, amelyek rosszabb földeken gazdálkodnak? Ha igen, akkor ez azt jelenti, hogy a közepes, és a jobb földeken többé-kevésbé állandó különbözeti jövedelem — különbözeti járadék keletkezik, és a mezőgazdasági termékek társadalmi értékének összege meghaladja az egyéni értékek összegét. Tehát azt a gazdasági jelenséget láthatjuk, amit Marx hamis társadalmi értéknek nevezett.

Vitathatatlan tény — állapították meg —, hogy az értéktörvény tudatos felhasználása nem változtatja meg annak lényegét. Valamely gazdasági törvény tudatos felhasználása megváltoztathatja az illető törvény társadalmi hatását, de képtelen magát a törvényt hatályon kívül helyezni. Az értéktörvény lényege abban áll, hogy a termékeket az előállításukra fordított társadalmilag szükséges munka mennyisége alapján kell elcserélni. Az árpolitika megváltoztathatja a cserearányokat, de nem változtathatja meg azt a sajátosságot, hogy ha a cserearányok egy adott áru esetében kedvezőtlenek, akkor tendencia van arra, hogy helyette más árukat termeljenek.

Ha abból indulunk ki, hogy az árudeficit a szocialista gazdaság számára rendellenes jelenség, akkor ebből az következik, hogy a mezőgazdasági termékek

árai azon vállalatok ráfordításaihoz igazodnak, amelyek társadalmilag átlagosnak tekinthető technikát, agrotechnikát stb. alkalmaznak a rosszabb földterületeken, következésképpen a rosszabb földek termékeinek egyéni értéke és a többi föld termékének egyéni értéke közötti különbség a jobb földterületen különbözeti jövedelmet eredményez.

Többen azok közül, akik szerint a rosszabb földek árszabályozó szerepét a szocialista gazdaság képes teljesen megváltoztatni, Marxnak „A tőke" VI. fejezetében található tételére hivatkoztak. Eszerint „tervszerű társulás" esetén a hamis társadalmi érték megszűnik. Erre néhányan azt jegyezték meg, hogy Marx a tervszerű társulást olyan társadalomra értette, ahol a termékek nem öltenek áruformát, ahol nincs különbözeti járadék.

Azok a közgazdászok, akik szerint a szocializmusban is a rosszabb földek termékeinek egyéni értéke szabályozza a mezőgazdasági termékek társadalmi értékét, a zónák szerint differenciált felvásárlási árakra hivatkoztak. A zónaár nem az értéktörvény hatályon kívül helyezését, hanem felhasználásának egyik formáját jelenti. A zónaár specifikus jelenség. Nem jellemzi a szocializmus egész időszakát. Ha az ár (akár egységes, akár zónaár) nem fedezi a termelés költségeit és a normális felhalmozást a legrosszabb földeken is, elkerülhetetlenül hatni fog a termelés csökkenésének tendenciája a termelésnek ezen a területén, és a társadalmi kereslet normális kielégítésének feltételei hiányozni fognak.

A konferencián többen foglalkoztak a zónaárak jelentőségével. Kifejtették, hogy a zónaárak rendszere jelentősen csökkenti a hamis társadalmi értéket. Az állam a mezőgazdasági termékek fő vásárlója. A zónánként differenciált felvásárlási árakkal az állam mintegy „levágja" a hamis társadalmi érték egy jelentős részét.

A vita néhány résztvevője szerint minden egyes zónaár a termékek zónán belüli társadalmi értékét fejezi ki, és az egész ország számára egységes mezőgazdasági termékérték nem létezik. Ezt a nézetet többé-kevésbé meggyőzően bírálták. Rámutattak, hogy a népgazdaság egységét nem szünteti meg a zónaárak létezése. A mezőgazdasági termékek áruk formájában az egész országban mozognak, a zónák nem alkotnak zárt gazdasági egységet. A zónaárak és a társadalmi érték kapcsolata nagyon bonyolult. A konferencián ezt a kérdést a maga konkrétságában és sokoldalúságában nem világították meg. A kérdés bonyolultságát az okozza, hogy a zónaárak zónánként különböző funkciót töltenek be. Azokban a zónákban, ahol a természeti feltételek kedvezőbbek, a zónaárak a különbözeti járadék elvonásának és a hamis társadalmi érték csökkentésének mechanizmusaként hatnak. Egyes közgazdászok szerint feltételezhető, hogy a rosszabb természeti feltételekkel rendelkező zónákban a magas zónaárak ideiglenes tényezőként abban az irányban hatnak, hogy bizonyos mezőgazdasági termékek termelését a megkívánt színvonalon tartsák, mindaddig, amíg a jobb természeti feltételekkel bíró zónák termelése képes lesz teljesen kielégíteni a mezőgazdaság adott termékével szemben jelentkező társadalmi szükségleteket.

A konferencián vita folyt arról is, hogy vajon a felvásárlási vagy a kiskereskedelmi ár fejezi-e ki a mezőgazdasági termékek értékét. Ez a kérdés kapcsolatos a különbözeti járadék nagyságának meghatározásával. Élesen el kell azonban választani attól a problémától, hogy milyen minőségű föld ráfordításai szabályozzák a mezőgazdasági termékek társadalmi értékét. Ez két teljesen különálló kérdés. A második kérdés a különbözeti földjáradék keletkezésével, az első pedig csak a különbözeti járadék nagyságának meghatározásával kapcsolatos. Ha a felvásárlási árat fogadjuk el a mezőgazdasági termékek értékének kifejezőjeként, akkor kisebb összegű különbözeti földjáradékot kapunk, mintha a kiskereskedelmi árakat tekintjük annak. Ezzel a kérdéssel a vita nem elég mélyen foglalkozott. Ha az árak természetét elméletileg a különbözeti járadék problémájának nézőpontjából akarjuk vizsgálni, akkor ehhez a vitában elhangzottaknál sokkal alaposabb kutatás kell. Meg kell azonban jegyezni, hogy a kiskereskedelmi árak és a társadalmi érték bármilyen összehasonlítása esetén a járadékviszonyok azon része, amely a felvásárlási árral kapcsolatos, önálló jelentőségű.

Annak a kérdésnek, hogy melyik ár — a felvásárlási vagy a kiskereskedelmi ár — fejezi-e ki jobban a mezőgazdasági termékek társadalmi értékét, a város és falu közti viszony tekintetében van nagy gazdasági jelentősége. Azonban egy különálló mezőgazdasági vállalat és az állam viszonya szempontjából a felvásárlási ár az alapvető jelentőségű.

A különbözeti jövedelmen belül gyakorlatilag és elméletileg egyaránt nehéz a különbözeti járadék elkülönítése. De kiszámítása mégis fontos, mert a helyes gazdaságpolitika folytatásához tudni kell, hogy a tiszta jövedelem melyik része származik a monopolizált természeti tényezők kedvező hatásából, és melyik a jobb gazdálkodásból. Ezért a konferencia támogatta azt a gondolatot, hogy a földeket pontos felmérés alapján minőségileg osztályozni kell, mert csak ez szolgálhat a különbözeti járadék kiszámításának objektív alapjául.

A konferencián részt vevők többsége elismerte, hogy a különbözeti járadék elkülönítése a tiszta jövedelem egyéb formáitól lehetséges és szükségszerű, de a különbözeti járadék felhasználására vonatkozóan — különösen az I. sz. különbözeti járadékot illetően — az elképzelések nagyon eltérőek voltak. A II. sz. különbözeti járadéknak a vitában részt vevők nagy többsége szerint szükségképpen abban a gazdaságban kell maradnia, amelyikben létrehozták, mivel a járadéknak ez a fajtája az adott gazdaság pótlólagos ráfordításainak eredményeképpen jött létre.

Az I. sz. különbözeti járadék felhasználásáról az volt a többség véleménye, hogy az az államot illeti meg, mert a gazdálkodás alapvető módszereitől függetlenül keletkezik, s az elvonás mellett szól a munka szerinti elosztás követelménye is. Előfordulhat, hogy a konkrét történelmi feltételek a teljes járadék termelői realizálását teszik szükségessé. A II. sz. különbözeti földjáradék azonban természeti feltételeken is alapul. Nem helyes az az elképzelés, hogy az állam általi elvonása esetén megszűnik a pótlólagos beruházásokra való ösztönzés.

A konferencia megvitatta azt a kérdést is, hogy a föld szocialista államosításának viszonyai között lehet-e a földjáradékot az állami tulajdon realizálásának tekinteni? Felvetették, hogy a földnek a parasztság számára történő ingyenes használatba adása ennek ellentmond. A földjáradék nem a földhasználat megfizetése, hanem az össznépi gazdaság átadása az államnak és az állam személyében az egész népnek.

Sokan állították, hogy járadékviszony csak az állam és a kolhozok között van, mert itt elkülönül a tulajdon a gazdálkodás tárgyától. Ahol ez a két tényező egy kézben szerepel, ott nem keletkezik járadékviszony.

Nem lehet tagadni a kolhoz és az állam, valamint a szovhoz és az állam közti viszony különbözőségét. De egyesek véleménye szerint, a szovhoz és az állam közti járadékviszonyok tagadása logikailag a szovhoztermelés árujellegének tagadására vezet.

★

A konferencia anyaga megmutatta, hogy a gyakorlat számára mennyire fontosak és mennyire bonyolultak a szocialista mezőgazdaság földjáradék-viszonyainak elméleti kérdései. A tudományos konferencia a szocialista földjáradék sok problémáját segített feltárni, sokféle álláspont megismerésére adott lehetőséget.

Papp Sándor

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Енё Вильчек:

Структура промышленного производства и производительность труда

Общеизвестно, что при планировании структуры промышленного производства является необходимым и возможным принятие во внимание весьма большого количества факторов. Автор исследует, насколько является целесообразным с точки зрения установления оптимума принять во внимание: 1) максимальный рост национального дохода, вычисленный в национальной стоимости, 2) потребности данной структуры в капитальных вложениях (издержки на создание одного рабочего места), 3) максимальное увеличение занятости, 4) минимализацию потребления материалов и в особенности импортных материалов, 5) наивысшую трудоемкость структуры.

Автор приходит к выводу, что среди различных критериев оценки, главным является подъем производительности общественного труда до уровня наиболее близкого к международному уровню производительности. Прочие соображения имеют второстепенное значение и меньший удельный вес, чем вышеуказанное. Автор подробно останавливается на требовании повышения трудоемкости. Он устанавливает, что в венгерских условиях стремление к производству трудоемких изделий представляет, как правило, верную целеустановку, но, несмотря на это, экономичность структуры все же не может быть оценена на основании критерия максимализации трудоемкости.

Вильмош Михалетцки:

Главное направление решения наших энергетических проблем: увеличение использования нефти и природного газа

Автор статьи рассматривает финансовый эффект различных вариантов энергетического хозяйства. В вводной части своей работы автор дает сводный обзор о движении потребления энергии в дружественных и в капиталистических странах. Общим направлением развития являтеся повышение потребления жидкого и газового топлива за счет твердого топлива.

После этого автор статьи рассматривает возможности повышения импорта нефти и природного газа в Венгрию и производит сравнение между экономичностью использования отечественного угля и импортных нефти и природного газа. В рамках сравнения автор останавливается на импортных ценах тепловой единицы, на транспортных расходах и, далее, на коэффициентах полезного действия и движении капитальных вложений по отдельным носителям энергии.

В связи с сравнением коэффициентов полезного действия автор подробно анализирует различные варианты формирования издержек производства энергии в области производства электроэнергии, на железнодорожном транспорте, в судоходстве, в производстве строительных материалов и в области потребления населения.

При исследовании затрат на капитальные вложения автор сопоставляет сумму затрат на оборудование с затратами на строительство, приобретение транспортных средств, и также расширение производства носителей энергии в вариантах, которые могут иметь место в Венгрии.

В заключительной части своей статьи автор указывает на экономию, которая будет достигнута благодаря запланированному повышению потребления нефти и природного газа в Венгрии.

Тамаш Даниел:

Роль амортизации в расширении фонда основных средств

Исходя из предположения, что реновационная доля отчислений понижения стоимости полностью совпадает с эффектом повышения стоимости в результате осуществленных реновций, автор подвергает анализу роль инвестиционной доли отчислений понижения стоимости (в узком смысле слова амортизации). Автор показывает, что в случае инвестиций, направленных на расширение, наряду с покрытием для замещения, как правило, освобождаются финансовые средства, которые понижают надобность в необходимых в прочих случаях средствах из накопления. Наряду со всем этим, мы, естественно, производим замещение по истечении срока пользования и таким образом обеспечиваем условия для простого воспроизводства. На основании примененных автором расчетов возможно установить, каковым является количество освобождающихся амортизационных средств, которые могут быть обращены на капитальные вложения при годовом росте капитальных вложений на тождественную сумму, или тождественным темпом, при существующей норме амортизации. В целях вскрытия экономических взаимосвязей автор в первом случае использует закономерность арифметической, а во втором случае, геометрической прогрессии. В конечном итоге можно извлечь тот вывод, что при принятии во внимание используемых в народном хозяйстве норм амортизационных отчислений и сложившегося темпа роста капитальных вложений, значительная часть потребностей по расширению может быть обеспечена из амортизации.

В дальнейшем автор устанавливает, что амортизация только в случае капитальных вложений на расширение и только вследствие последних может превратиться в покрытие для роста основного фонда и, что только с одной точки зрения можно оставить вне поля зрения служащую целям замещения амортизацию, расчитываемую на инвестированное имущество.

Дьердь Шимон — Дьердь Кондор:

Оптимализация внешнеторговых связей

Авторы статьи исследуют принципиальные и методологические проблемы расчетов оптимализации на народохозяйственном уровне, уделяя при этом особое внимание внешнеторговым связям. Под целью оптимализации в социалистической экономике они понимают максимальное увеличение национального дохода в соответствии с потребностями, которое означает одновременное наивысшее повышение производительности труда. Авторы указывают на взаимосвязи между внешней торговлей и максимальным увеличением национального дохода и, затем, исследуют вопрос о том, каким образом возможно найти цифровое выражение для этих взаимосвязей и определить оптимальный внешнеторговый оборот.

В связи с оценкой эффективности внешней торговли авторы указывают на недостатки так называемых показателей экономичности внешней торговли. Имеется необходимость в выработке такого метода, который бы обеспечил одновременный (комплексный) учет индивидуальной экономичности и требований пропорционального развития и избрание из бесконечного числа альтернатив самого эффективного (оптимального) варианта. Линейное и от него по сути дела не отличающееся конвексное (конкавное) и динамическое программирование, при условии применения электронных счетных машин, предоставляет в этом отношении некоторые возможности. Авторы считают целесообразным использование баланса межотраслевых связей для произведения расчетов оптимальности на народохозяйственном уровне, но подчеркивают при этом, что данные и аналитические средства настоящего баланса нуждаются в серьезном развитии. Авторы останавливаются также и на вопросе третирования капитальных вложений и излагают в качестве примера соответствующий цифровой расчет. В заключение в статье подчеркивается необходимость согласования и комбинированного применения расчетов на народохозяйственном уровне и низших уровнях (например отраслевом).

Эгон Кеменеш:

Сезонность розничного товарооборота в земледельческих потребительских кооперативах

Автор статьи подвергает исследованию сезонность розничного оборота земледельческих потребительских кооперативов. (Колебания сезонности показаны в диаграмме №1).

Исследование сезонности производится при помощи так называемых сезонных индексов. Однако этот растет дает только статическую картину. Между тем, с точки зрения текущего исследования рынка в кооперативной торговле имеет особое значение также и динамическое исследование, при котором полученное при помощи сезонных индексов циферное обобщение мы рассматриваем как переменное явление и ищем закономерность данных перемен.

После этого в статье дается сопоставление кривой сезонности в кооперативной и государственной розничной торговле. (См. диаграмму № 2).

Автор предполагает, что со временем кривая сезонности кооперативной розничной торговли будет приближаться к кривой сезонности государственной розничной торговли, то есть, что происходящее в течение года колебание в кооперативной торговле будет снижаться и приближаться к соответствующим показателям государственной торговли. Путем вычисления тренда на основании данных за ряд лет можно измерить направление смещения сезонности кооперативной розничной торговли. (См. диаграмму № 3).

Направление смещения сезонности можно измерять также путем вычисления частного оборота 11 и 1 полугодия, представляющего основу для вычисления тренда. Тангенсы направления линейных трендов создают возможность для произведения сравнительных анализов. Результаты расчетов показаны на диаграмме № 4.

Сезонность можно исследовать также и на основании данных статистики семейных бюджетов. Однако, только два-три года спустя в нашем распоряжении будет имеется достаточно продолжительный период для анализа сезонности.

Карой Кёвёр:

Движение международного кредитного баланса Англии после второй мировой войны

Автор данной статьи останавливается на том, каким образом Англия достигла своего нынешнего положения после ущерба, нанесенного ее кредитному хозяйству в результате второй мировой войны. Автор вступает в полемику с теми экономистами, по мнению которых Англия со времени второй мировой войны перестала быть государством-кредитором и превратилась в государство-должника. Согласно мнению автора из всего вышесказанного является верным только то, что кредитный баланс Англии в первые годы после войны был пассивным.

Характеристика Англии как государства-должника по мнению автора основывается на искажениях в официальной статистике и неправильном третировании долгосрочных и краткосрочных капиталов. Официальная статистика среди многочисленных форм экспорта капитала регистрирует только сумму отмечаемых на лондонской бирже иностранных ценных бумаг, далее, учитывает только номинальную стоимость последних и не измеряет величину реинвестируемых дивидендов и прибылей за границей. Таким образом официальные данные даже с приблизительной точностью не отражают действительного состояния кредитного баланса Англии.

Данные о платежном балансе Англии вопреки этому свидетельствуют о том, что Англия и после второй мировой войны получала крупные доходы от своих заграничных капиталовложений, хотя эти доходы и сократились по сравнению с их уровнем за предыдущий период.

Автор на основании статистических данных и оценок известных английских и советских экономистов измеряет вероятное состояние кредитного баланса Англии, и приходит к тому выводу, что долгосрочные капиталовложения Англии за границей в 1958 году составили приблизительно 10 миллиардов фунтов, в то время как сумма иностранных капиталовложений в Англии достигла уровня в приблизительно 3400 миллионов фунтов. Активное сальдо составило, следовательно, приблизительно 6,3 миллиардов фунтов.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Jenő Wilcsek:

Industrial production structure and labour requirements

It is a familiar fact, that when planning the structure of industrial production very many points of view must and can be considered. In order to facilitate the determination of the optimum, the paper examines the extent to which it is necessary to consider 1. the greatest possible increase of the national income – at national values; 2. the investment requirement of the structure (the cost of establishing one place of work); 3. the maximum increase in employment; 4. the minimalisation of the use of materials, particularly of imported ones; 5. the highest labour requirement of the structure, when making one's decision. The conclusion reached is that of the various approaches to deciding, the basic one must, in the first place, be the closest approach of the productivity of Hungarian labour to the world level. Other considerations may only succeed this one and are only justified if given smaller prominence than the preceding one. The paper goes into some detail on the conditions for increasing the labour requirement of products. The conclusion is reached that amidst Hungarian conditions the aim of producing more complex products, usually with higher labour requirements, is a correct target, but that the economy of a structure cannot, nevertheless be decided on the basis of the criterion of maximalising labour requirements.

Vilmos Mihaletzky:

The main method for the economic solution of our power problems is to increase the use of oil and gas

The paper presents the financial effects of different variants in power economy. In the introduction there is a summary survey of the development of power consumption in the friendly and in the capitalist states. The direction of progress is everywhere towards the increasing importance of fluid and gaseous fuels, as opposed to those in the solid state.

The paper next discusses the possibilities for increasing mineral oil and natural gas imports to Hungary, then proceeds to give a comparative survey of the economy of the use of home-produced coal and imported mineral oil and natural gas. The comparison treats import prices per unit heat value, transport costs, the efficiency of utilisation and the development of investment costs for the various fuels.

In respect to the comparison of efficiencies there is a detailed analysis of the development of the energy costs in the various forms of electric power production, of the railways and shipping, of the building materials industry and of the population's requirements.

The investigation of investment costs contains a comparison of the volume required for the construction of the equipment for utilising the fuel concerned, for the purchase of transport facilities and for investments to increase production of the fuel in the variants that can be considered amidst Hungarian conditions.

Finally the paper shows the inter-dependent savings that can be achieved in Hungary's long-range plans through increasing the use of mineral oil and natural gas.

Tamás Dániel:

The role of amortization in the expansion of the stock of goods

Starting from the supposition that the proportion of amortization discounts devoted to replacements corresponds exactly to the effect in increasing the value of stocks of the replacements carried out, the paper investigates the role of the portion of amortization discounts devoted to investments (the amortization in the strict sense). It is shown that in the case of investments of an expansive type financial funds apart from the necessary coverage of replacements are always released which decrease the volume of funds from accumulation that would otherwise be necessary. At the same time replacements are, at the end of the term of use naturally carried out regularly, so that the conditions for simple reproduction are always secured. On the basis of the calculations made the sums of money which are freed from amortization and available for expansion annually in the case of an increase in investments by an identical *sum* or at an identical *rate* may be found, for a given amortization rate. In the former case the laws of arithmetical, in the latter of geometrical progressions are used to discover the economic relations involved. The ultimate conclusion is that with the generally used rates of discount in the people's economy and for the usual rate of increase in investments a *considerable* part of the means for expansion can, over an average of the replacement cycle, be covered from amortization.

It is pointed out that amortization can only provide coverage for an increase in fixed goods in the case of, and as a result of expansive investments and that in this respect the amortization on existing invested funds, destined for replacements must not be taken into account.

György Simon – György Kondor:

The optimalisation of foreign trade relations

The paper treats the problems of theory and method of computing optimalisation on the national level, with particular respect to foreign trade relations. The authors consider that the aim of optimalisation in a socialist economy is the maximum increase of national income, composed according to requirements, which also means the fastest possible increase in social labour productivity. They expound the relations between foreign trade and the maximum increase in national income and investigate how these relations can be presented numerically and how the optimal export–import traffic can be determined.

In respect to the evaluation of the effectiveness of foreign trade the paper points to the deficiencies of the so-called indices of economy for foreign trade. What is needed is a method of computation which makes it possible simultaneously (in a complex manner) to consider the requirements of individual economy and of proportionate development and to choose the most effective (the optimal) variant of the infinite number of alternatives available. This is now, with the use of eletronic computers, to a certain extent made possible by linear – and the essentially similar convex, concave and dynamic – programing. The authors consider it is right to use the balance of connections between branches of the economy for optimalisation calculations at a national level, but emphasize that the figures of the balance and their methods of analysis need considerable further improvement. The paper also digresses on the problem of handling investments and presents a numerical example. Finally the need is pointed out for coordinating computations at the national and lower (e. g. branch of industry) levels and for applying them in combination with one another.

Egon Kemenes:

The seasonal nature of retail trade in farmers' cooperatives

The paper discusses the problems of the seasonal nature of retail trade in the farmers' cooperatives. (The seasonal variations are shown in fig. 1.)

The seasonal nature may be investigated by the use of a so-called seasonal index method, but such a computation will only give a statical picture. For market research in farmers' ccoperative trade, however, it is especially important also to have a dynamic investigation in which the numerical generalisation obtained from seasonal index calculations is regarded as a changing condition and the laws of its changes are sought.

The paper proceeds to compare the seasonal curves for farmers' cooperatives and the State retail network (fig. 2.). It is presumed that the seasonality curve of farmers' cooperative retail trade will in due course approach that of State retail trade, so that the variation of farmers' cooperative retail trade during the year will decrease and approach the indices of State retail trade. Calculating the trend from the facts for particular years, the seasonal effect of farmers' cooperative trade has shifted (fig. 3.).

The shift in the seasonal character may also be calculated by each year computing the quotient of turnover in the second and the first half year and using these figures to calculate the trend. The direction tangents of the linear trends make it possible to carry out comparative analyses. The results of analysis are shown in fig. 4.

The seasonal character may also be investigated on the basis of domestic statistics, but it will take 2–3 years before the period is long enough for the seasonal character to be analysed.

Károly Kövér:

The development of Britain's balance of international credits since the Second Word War

The paper discusses how Britain, proceeding from her deteriorated credit position after the War, reached the present level. The author disagrees with economists who say that Britain is, since the Second World War, no longer a creditor State, but the largest debtor in the capitalist world. In his opinion the only truth in this is that Britain's balance of credits was, in the first post-war years, passive.

The qualification of Britain as a debtor State is, according to the paper, based on the distortions of official statistics and the erroneous contraction of short–and long–term capital. Of the many forms of the export of capital, the official figures only record the sum of the foreign papers bought at the London Stock Exchange and these too, are only taken at nominal values, without regard to the dividends and profits reinvested abroad. As a result, the official figures do not reflect even the character of the actual British balance of credits.

The facts of the British balance of credits show that Britain continued after the Second World War to enjoy considerable incomes from her overseas investments, though these incomes decreased in comparison to their earlier level.

The author, on the basis of detailed statistical material and the estimates of prominent British and Soviet economists evaluates the probable state of Britain's balance of credits and concludes that the sum of long range British capital investments abroad was, in 1958, about £ 10 thousand million, while the sum of foreign capital investments in Britain was some £ 3.400 million. The active balance was therefore about £ 6,3 thousand millions.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

8-9

VII. ÉVFOLYAM 1960. AUG.-SZEPT.

TARTALOM

Sághy Vilmos: A mezőgazdasági termelés és felvásárlás fejlődése és jelenlegi helyzete 909

Tallós György: Külkereskedelmünk második ötéves terve 926

Vajda Imre: Nyersanyagimport és munkaigényes export 941

Bródy András: A közgazdasági „modellek" kérdéséhez 954

Vági Ferenc: Mezőgazdasági jövedelmezőség és termelési struktúra 964

Szitó Balázs: Mezőgazdasági exportunk alakulása 983

Kolacsek András—Kollár Tibor: A kiskereskedelmi értékesítés új formái és gazdasági hatékonyságuk 998

Lukács László: Módszerek a gazdaságilag optimális nyersvas- és acélgyártási technológia meghatározására 1009

Berend T. Iván—Ránki György: Magyarország iparának XX. század eleji színvonala az európai összehasonlítás tükrében 1026

SZEMLE

A kommunizmus építésének elvi kérdései a Szovjetunióban. (I. rész.) *(Biró Klára)* 1042

A német szociáldemokrácia godesbergi programja *(B. S.)* 1051

A munkásbérek vásárlóerejének nemzetközi összehasonlítása a montán-iparágakban *(Gergely István)* 1066

A kommunisták harca a marxi—lenini közgazdasági elmélet terjesztéséért, tisztaságáért 1929—1944 *(Gergő Zoltán)* 1080

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem 1960. évi tudományos ülésszaka 1087

Ipar- és üzemgazdaságtani tudományos ülésszak Miskolcon *(L. L.)* .. 1105

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve II. kötet 1958—1959. 1108

Dr. Bán Sándor: Az ipari termelési kapacitások kérdései *(S. Gy.)* .. 1120

Sz. I. Tyulpanov: Az imperialista gyarmati rendszer és felbomlása *(Buza Márton)* 1123

A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata 1127

E SZÁM SZERZŐI:

dr. Berend T. Iván kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem gazdaságtörténeti tanszékének docense; **dr. Biró Klára** közgazdász, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem könytárának helyettes osztályvezetője; **Bródy András** aspiráns, a Közgazdaságtudmányi Intézet munkatársa; **Buza Márton,** a Kossuth Könyvkiadó osztályvezetője; **Gergely István,** a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Gergő Zoltán** kandidátus, a Szövetkezeti Kutató Csoport vezetője; **dr. Kolacsek András** aspiráns, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem belkereskedelmi tanszékének adjunktusa; **Kollár Tibor,** a Kereskedelmi Pénzügyi és Vendéglátóipari Dolgozók Szakszervezetének munkatársa; **Lukács László** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Ránki György** kandidátus, a Történettudományi Intézet munkatársa; **dr. Sághy Vilmos** élelmezésügyi miniszterhelyettes; **Szitó Balázs,** az Országos Tervhivatal munkatársa; **dr. Tallós György,** a Külkereskedelmi Minisztérium tervgazdasági főosztályának vezetője; **dr. Vajda Imre,** a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem külkereskedelmi tanszékének vezetője; **dr. Vági Ferenc** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Bakonyi Sebestyén Endre, Bognár József, Erdei Ferenc, Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Huszár István, Lázár György, Molnár Endre, Ripp Géza (főszerkesztő), Varga Edit, Varga István, Vályi Péter

SÁGHY VILMOS:

A mezőgazdasági termelés és felvásárlás fejlődése és jelenlegi helyzete[1]

A legutóbbi 3 évben jelentős eredményeket értünk el a mezőgazdasági termelés fejlesztésében. A termelés növekedésének évi átlaga magasabb volt, mint a megelőző időszakban. Eredményeinket értékesebbé teszi az, hogy a termelés növekedésének meggyorsulásával egyidejűleg mezőgazdaságunkban túlsúlyba jutott a szocialista szektor is.

Termelési eredményeink megmutatkoznak a lakosság állandóan javuló élelmiszer-ellátásában. A központi készletekből forgalomba hozott élelmiszerek mennyisége 1955-höz képest 1959-ben 25,2 százalékkal volt nagyobb.

A termelési eredmények lehetővé tették a javuló élelmiszer-ellátás mellett néhány fontos termék árának leszállítását. Így leszállítottuk a vaj és a sajt, a zsír és a szalonnafélék árát, s két ízben növeltük a fogyasztói tej zsírtartalmát is.

Növekedett a mezőgazdasági termékek exportja is. A mezőgazdasági termékek export-import egyenlege az 1955. évihez képest (devizaforint értékben) 1959-ben 35,8 százalékkal magasabb volt.

A mezőgazdasági termelés fejlődése az ellenforradalomig

Mint ismeretes, jelentős háborús károkat szenvedett mezőgazdaságunk 1950-ben érte el általában a háború előtti színvonalat. Ettől az időtől kezdve kétségtelenül mutatkozik bizonyos fejlődés. A fejlődés ellenére azonban nem tudtuk teljesíteni azokat a termelési feladatokat, amelyeket a népgazdasági tervek — elsősorban az első ötéves terv — megjelöltek. A mezőgazdasági termelés fejlődését 1949. évi bázison — a bruttó termelés alapján — a következő oldalon lévő grafikon szemlélteti.

Az 1956 előtti időszak évenkénti termelési eredményei igen nagy eltéréseket mutatnak. Az eltérő termelési eredmények egyrészt az agrárpolitika hol jobb-, hol „baloldali" eltorzításával magyarázhatók, másrészt pedig azzal, hogy az akkori termelési szerkezet (a növénytermelés túlsúlya és az állattenyésztés elmaradottsága), valamint a mezőgazdaság anyagi és műszaki ellátottságának viszonylag alacsony színvonala miatt a mezőgazdaság termelési eredményei a jelenleginél is nagyobb mértékben az időjárás függvényei voltak.

[1] A tanulmány, nagy terjedelme miatt, két részben jelenik meg. A jelenlegi helyzet problémáit a következő cikk tárgyalja.

A mezőgazdaság bruttó termelésének alakulása
(1949 = 100)

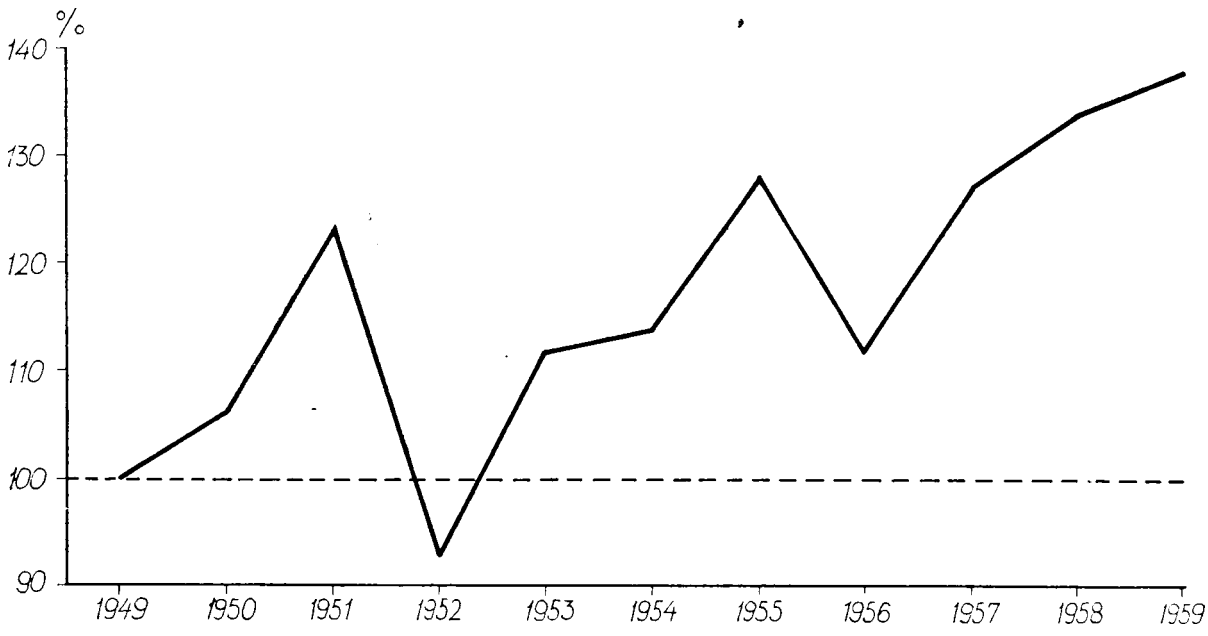

(A Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1959. 83. l. adatai alapján. Az 1959. évi adat előzetes becslésnek tekintendő.)

Az első ötéves terv időszakában alkalmazott agrárpolitika nem kedvezett a termelés fejlődésének. Az egyéni parasztság széles körét érintő tagosítások, a helyenként előforduló erőltetett termelőszövetkezeti szervezés állandó termelési bizonytalanságot teremtettek. A jövedelmező mezőgazdasági termelés követelményeivel nagyon kevéssé számoló kötelező beadási árak, a széleskörű forgalmi, szállítási és vágási korlátozások nem ösztönöztek a termelés fejlesztésére. A kötelező vetésterületi előírások és a kötelező beadás normái nemigen alkalmazkodhattak a termelőszövetkezeti és az egyéni gazdaságok széles skálán mozgó természeti és közgazdasági adottságaihoz. Ezek a kötelező előírások a szövetkezeti és az egyéni gazdaságokban gátolták olyan termelési szerkezet kialakítását, amely az adott természeti és közgazdasági feltételek közt maximális termelési eredményt képes biztosítani.

Bár a mezőgazdaság anyagi ellátása és műszaki színvonala nem érte el a tervezettet, e területen is lényegesen előre léptünk. A fejlődést leginkább a gépállomány növekedése és a műtrágya-felhasználás színvonala jellemzi.

Megnevezés	1949	1957	Index 1949 = 100
Traktor (15 LE egység)	13 021	26 238	201,5
Traktoreke (db)	12 526	21 325	170,2
Egy traktorra jutó szántóterület (kh)	735	357	48,6
Egy holdra jutó műtrágya-felhasználás (kg)	12,4	38,1	307,3

Magyar Statisztikai Zsebkönyv. 1959. 92—93. l.

Bár az indexek jelentős fejlődésről tanúskodnak, a bázisadatok alacsony színvonala miatt az anyagi ellátás és a műszaki színvonal abszolút mértéke még mindig nem volt kielégítő, és így nem hozhatott lényeges változást a mezőgazdasági termelés fejlődésében. Emellett azt is meg kell állapítani, hogy határozott irányvonalú agrárpolitikával az eredmények nagyobbak lehettek volna.

A termelési színvonal további emelését gátolta az is, hogy részben nem voltak kellően átgondoltak a célkitűzések, részben pedig egyes fontos és helyes célkitűzések szemben álltak a termelők anyagi érdekeltségével (beleértve a termelőszövetkezetekét is), és így nem valósulhattak meg.

A célkitűzések egyik fő hibája az volt, hogy a kenyérgabona-termelés növelését tekintették kulcskérdésnek abból kiindulva, hogy a kenyérgabona-termelésnek az ország szükségleteinek fedezésén fölül bizonyos exportot is biztosítania kell. Ezt a célkitűzést több párt- és kormányhatározat a mezőgazdasági termelés fő feladatának jelölte meg és az illetékes szervek a kötelező beadás normáival, valamint kötelező vetésterületi előírásokkal alá is támasztották.

Mivel termésátlagaink nagyon alacsonyak voltak, a belföldi és az exportszükségletek kielégítésére igen nagy területen kellett kenyérgabonát termelni, s ez már eleve gátolta a nagyobb hozamokat biztosító vetési sorrend kialakítását. Ezt még súlyosbította a beadási rendszer okozta földelaprózódás. Ugyanis az egészen kisparcellás gazdaságokat nem lehetett kényszeríteni a kenyérgabona termesztésére, így a termelés a nagyobb birtokkategóriákra és a szövetkezetekre hárult. Gyakori jelenség volt emiatt, hogy kalászost vetettek kalászos után. Ugyanekkor a kenyérgabona nagy területe miatt nem jutott elegendő terület a takarmány termelésére. Súlyos hiba volt az is, hogy az első ötéves terv legfontosabb takarmánynövényünk, a kukorica területének a csökkentését irányozta elő. A krónikus takarmányhiány miatt sem mennyiségileg, sem minőségileg nem fejlődött eléggé az állatállomány. Különösen vonatkozott ez a marhaállományra.

A szarvasmarha-tenyésztés fejlesztése az első ötéves tervnek is fontos célkitűzése volt. Mivel azonban a vágómarha-árak ebben az időszakban az összes mezőgazdasági árakhoz, de különösen a sertésárakhoz képest nagyon alacsonyak voltak, a termelők nem fejlesztették kielégítően a szarvasmarha-állományt. A kislétszámú és gyenge minőségű állatállomány kevés trágyát termelt. Emiatt csak igen alacsony színvonalú lehetett a talajerő-utánpótlás. Ez ismét alacsony termésátlagokra vezetett, ezért a szükséges kenyérgabonát csak nagy területen lehetett megtermelni és így tovább.

A termelési szerkezetben viszonylag kis részarányt képviseltek a talajjavító pillangósvirágú takarmánynövények, és viszonylag nagy helyet kapott (volt amikor megközelítette a félmillió holdat) a talajt erősen igénybe vevő napraforgó. Ez a termelési szerkezet — párosulva az agrárpolitika hibáival és a mezőgazdaság anyagi-műszaki ellátásának viszonylag alacsony színvonalával — olyan hibás kört jelentett, amely állandósította az alacsonyabb termelési eredményeket.

A termelés és a felvásárlás színvonala és szerkezete a legutóbbi 3 esztendőben

Az ellenforradalom után, mint ismeretes, megszüntettük a kötelező beadást és a kötelező vetésterületi előírásokat is. Érvénytelenítettünk sok értékesítési és forgalmi korlátozást. Az adminisztratív előírások eltörlése lehetővé tette, hogy a gazdaságok az adottságaiknak legjobban megfelelő termelési szerkezetet alakítsák ki. Nem volt ez még tudományosan megalapozott specializáció, de a régi kötöttségekhez képest mégis nagy erőket szabadított fel.

A felvásárlási rendszert és az árrendszert úgy állapítottuk meg, hogy biztosítsa a jövedelmező gazdálkodást, illetve a termelők anyagi érdekeltségét. Rendszeresítettük a nagyüzemi felárak fizetését a szocialista nagyüzemek termékeire. A szerződéskötéseknél előnyben részesítettük a termelőszövetkezeteket.

A több oldalú gazdaságpolitikai intézkedések a termelőszövetkezetekben és a paraszti gazdaságokban is növelték a termelési biztonságot. A párt agrártézisei kifejezték, hogy a termelési biztonság nem az egyéni gazdaságok konzerválását jelenti, hanem azt, hogy az egyéni gazdaság, amíg egyéni gazdaság marad, megtarthatja területeit és termékeit szabadon értékesítheti.

A legutóbbi 3 évben javult a mezőgazdaság anyagi és műszaki ellátása is. Gépesítés tekintetében különösen 1959-ben léptünk előre. Ebben az évben, 1957-hez képest (15 LE egységben számítva) mintegy 10 100 darabbal (38,7 százalékkal) volt nagyobb a traktorállomány. A műtrágyázás színvonala úgy alakult, hogy míg 1957-ben — mindhárom műtrágyafélét számítva — 1 kh szántóra 38,1 kg műtrágyát adtunk, addig 1958-ban 49,3 kg-ot, 1959-ben pedig 79,5 kg-ot. Jelentősen javult a nagyobb termelékenységet biztosító minőségi vetőmag-ellátás. 1959-ben például kukoricaterületünk 40 százalékán (a szocialista szektor kukoricaterületének 90 százalékán) vetettünk hibridmagot.

A termelés irányításában korábban elkövetett hibák felismerése arra a következtetésre vezetett, hogy a mi sajátos viszonyaink között a mezőgazdasági termelés növelésének egyik legfontosabb láncszeme a termelési szerkezet megváltoztatása. *A megváltozott termelési szerkezet fő láncszeme ne a kenyérgabona-termelés mindenáron való növelése, hanem az állattenyésztés fejlesztése legyen.* A növénytermelés szerkezetét úgy kell megváltoztatni, hogy a mennyiségileg fejlődő és minőségileg mindinkább javuló állatállomány takarmánybázisa biztosítva legyen. Ezért növelni kell a növénytermelésen belül a kukorica — benne a silókukorica — és a szálastakarmány termelésének részarányát. A szálastakarmány termelésében mind nagyobb szerepet kell juttatni a területegységről nagy takarmányértéket adó és talajjavító pillangósoknak. A termelési szerkezet ilyen elvek szerinti alakítására ösztönzött az is, hogy a mezőgazdasági lakosság egyenletes foglalkoztatottsága végett elsősorban a több munkaerőt lekötő és a mezőgazdasági munka idényszerűségét csökkentő állattenyésztés kerüljön előtérbe.

Számolni kellett azzal, hogy az ilyen termelési szerkezet kialakítása a kenyérgabona vetésterületének csökkenésével jár, ez pedig mindaddig, amíg a termésátlagok nem emelkednek, veszélyezteti belső szükségleteink hazai termésből való fedezését.

Joggal számíthattunk rá, hogy ez a vetésszerkezet jobb vetési sorrend kialakítását teszi lehetővé, a növekvő és főleg nagyobb teljesítményű állatállomány pedig a szálastakarmány, benne a pillangós növények nagyobb arányú termelésével párosulva lehetővé teszi a talajerő növelését. A talajerő növelése magasabb termésátlagokat eredményez, ami megint lehetővé teszi az állatállomány mennyiségi és minőségi fejlesztését.

A termelési szerkezetre vonatkozó elgondolások megvalósításának módja az állami gazdaságoknál elsősorban a népgazdaságilag legfontosabb cikkek árutermelésének a tervutasítások rendszerében való előírása volt. Természetesen ügyelni kellett arra, hogy a terv célkitűzéseit az árak és az egyéni anyagi ösztönzés különféle formái az állami gazdaságoknál is alátámasszák.

A mezőgazdasági terület csaknem 90 százalékára kiterjedő termelőszövetkezeti és egyéni gazdaságok tekintetében pedig abból indultunk ki, hogy a mezőgazdasági termelés szerkezetét itt alapvetően megfelelő árarányok kialakításával szabályozhatjuk. A szocialista állam kezében az állami felvásárláson, a szerződéses rendszeren és az árrendszeren kívül a tervszerű befolyásolás fontos eszköze a hitelrendszer, a mezőgazdasági beruházások szerkezetének kialakítása, a mezőgazdaság gépesítésének iránya, az állami vetőmag- és tenyészállat-juttatás stb. Ez utóbbiaknak a termelési szerkezetre gyakorolt hatását a szocialista szektor térhódítása fokozatosan növeli. E cikk keretében azonban csak az árarányok és a termelési szerkezet alakulásának összefüggéseivel kívánok foglalkozni.

Az ellenforradalom után a mezőgazdasági termékeket a kötelező beadás időszakában kialakult szabadfelvásárlási, illetve szerződéses áron vásárolta fel az állam. Ezeknek az áraknak a színvonala az érvényben levő adókulcsok és iparcikk-árak mellett nem volt összhangban a bérből és fizetésből élők jövedelmeivel. Tehát kétféle feladat állott előttünk: egyrészt olyan árarányokat kellett létrehozni, amelyek összhangban vannak az előbb vázolt termelési célkitűzésekkel, másrészt a mezőgazdasági termékek árszínvonalának csökkentésével és egyéb intézkedésekkel (a paraszti adó emelésével, a kifejezetten mezőgazdasági vásárlásra szánt iparcikkek árának emelésével helyes arányokat kialakítani a munkás- és alkalmazotti reálbérek, valamint a paraszti reáljövedelmek között.

Az árrendezés során a legutóbbi 3 évi szabad és szerződéses árakból képzett árszínvonalat fokozatosan mintegy 15 százalékkal csökkentettük. Ezzel szemben viszont a kötelező beadási, a szabadfelvásárlási és a szerződéses árakból képzett átlagár színvonalához képest a jelenlegi árszínvonal mintegy 19,4 százalékkal magasabb. Az árarányok kialakításakor a következő fő irányelvek szerint jártunk el:[2]

1. Az arányos fejlődés követelményeinek megfelelő árarányt hoztunk létre a sertés- és a marha-árak között. Emeltük a jó minőségű szarvasmarha és borjú árát, kismértékben csökkentettük a tej termelői árát. Alacsonyabb lett a sertésárak színvonala, és a sertésárak arányai alapvetően megváltoztak a mind belföldön, mind a világpiacon keresett hússertések árának javára.

[2] A továbbiakban megemlítésre kerülő árváltozások az 1955. évi állami, szerződéses, illetve szabad árakhoz képest bekövetkezett áremeléseket, illetve árcsökkentéseket jelentik.

2. A kenyérgabona árszínvonalát mintegy 20 százalékkal csökkentettük.

3. A hazai és a külföldi fogyasztás növekvő igényeinek megfelelően a baromfi árát kismértékben emeltük, a tojásárakat kismértékben csökkentettük.

4. Lényegében változatlan szinten hagyva az ipari növények árszínvonalát, lényegesen megemeltük a területegységről kiemelkedően nagy értéket adó cukorrépa árát. A cukorrépa árának megállapításánál figyelemmel voltunk arra is, hogy az egyben fontos takarmánybázisa a szarvasmarha-tenyésztésnek.

5. A szemestakarmányok árait az állatok és az állati termékek árához képest úgy állapítottuk meg, hogy a mezőgazdasági üzemek az állattenyésztésben és a hizlalásban, ne pedig a takarmányok értékesítésében legyenek anyagilag érdekeltek.

6. A gyümölcs- és a zöldségárakat mindig a termés közelebbi ismeretében állapítjuk meg. A gyümölcs- és a zöldségárak a legutóbbi 3 évben nagyjából a korábbi időszak termeléssel kombinált átlagszínvonalán mozognak. Külön meg kell említeni, hogy emeltük a vöröshagyma árát és csökkentettük a burgonyáét.

7. Az árak fajtánként és minőségenként történő megállapításával előnyösebb helyzetbe kerültek azok a termékek, amelyeknek magasabb a hasznosanyag-tartalma, illetve amelyekért mind a belföldi, mind a külföldi értékesítéskor magasabb árat fizetnek.

Így magasabb ára van az átlagárakon belül a jó minőségű szarvasmarháknak, a nagyobb zsírtartalmú tejnek, a nagyobb olajtartalmú napraforgó-fajtáknak, a történelmi borvidékeken termelt fajtatiszta boroknak stb. Ilyképpen az árrendszer a minőségi termelés fejlesztésének a korábbiaknál sokkal fontosabb eszköze lett.

Az árváltozásokat a fő cikkekre vonatkozóan a következő oldalon levő táblázat szemlélteti.

Mint a táblázatból látható, az összes állatok és állati termékek búzához viszonyított ára aránya (eltekintve a zsírsertésétől) 1959-ben lényegesen kedvezőbb volt, mint 1955-ben.

A táblázatban foglaltakat úgy értékelhetjük, hogy az 1955. évi árarányok az 1957 előtti időszak, az 1959. évi árarányok pedig a legutóbbi 3 év termelési szerkezetének kialakítására ösztönző anyagi érdekeltséget képviselik. Megítélésem szerint — bár az adminisztratív intézkedések (a kötelező beadás, a vetésterületi előírások) hatása is nagyon lényeges — a termelési szerkezetre ható legfontosabb tényezőt az 1957 előtti időszakban is a mezőgazdasági termékek szabadfelvásárlási és szerződéses árai jelentették.[3] (Erre vonatkozólag részletes magyarázatot adtam a

[3] Egyes szerzők úgy vélekednek, hogy a termelés szerkezetére gyakorolt hatás tekintetében az 1957 előtti időszakot illetően a kötelező és az állami szabadfelvásárlási árakból képzett átlagárat kell alapul venni. Ez a nézet szerintem helytelen. A kötelező beadás idejében fennállott helyzetet úgy kell felfogni, hogy a termelőknek bizonyos területre (illetve termelési kapacitásra) azért volt szükségük, hogy megtermelhessék a kötelező beadás teljesítéséhez szükséges termékeket. A kötelező beadás pedig – megítélésem szerint –, a mezőgazdasági termelésnek mindössze mintegy 20–25 százalékát tette ki. Hogy az ezenkívüli területen mit termeltek, azt részben a háztartási és gazdasági szükségletek, főleg pedig a kötelező beadásnál 2,5–3-szorosan magasabb szabad árak anyagi ösztönzése döntötte el. Ennek a véleménynek a helyességét bizonyítja, hogy a kötelező beadás időszakában – bár a szerződéses növények ára a kötelező beadási és az állami szabadfelvásárlási árakból képzett átlaghoz képest egészen jó volt – a szerződéses tervek teljesítése végett mégis igen sokszor kényszereszközöket kellett alkalmazni. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy a termelők nem az átlagárakhoz, hanem a szabadfelvásárlási árakhoz mérték azt, hogy a kötelező beadás után fennmaradó területen, illetve termelési kapacitással mit termeljenek.

Megnevezés	Mértékegység	Állami kötelező beadási, szerz. és szabadfelvásárlási átlagár	Állami szabadfelvásárlási és szerződéses átlagárak		1959. évi árak az 1955. évi árak százalékában*	Árarányok szemléltetése Buzaár=100*	
		1955	1955	1959		1955	1959
Búza	Ft/q	179,00	280,20	224,00	79,9	100,0	100,0
Rozs	Ft/q	142,10	239,70	197,90	82,6	85,5	88,3
Árpa	Ft/q	70,20	243,20	256,00	105,3	86,8	114,3
Ebből: Takarm.-árpa	Ft/q	—	220,00	204,20	92,8	78,5	91,2
Sörárpa	Ft/q	—	250,00	276,90	110,8	89,2	123,6
Kukorica	Ft/q	130,20	250,80	174,50	69,6	89,5	77,9
Cukorrépa	Ft/q	27,10	27,10	48,00	177,1	9,7	21,4
Napraforgó	Ft/q	107,40	225,10	275,90	122,6	80,3	123,2
Burgonya	Ft/q	88,40	146,00	116,00	79,5	52,1	51,8
Alma	Ft/kg	2,37	2,37	2,36	99,6	84,6	105,4
Vöröshagyma	Ft/kg	0,90	0,90	1,42	157,8	32,1	63,4
Vágósertés	Ft/kg	11,80	19,20	14,68	76,5	685,2	655,4
Ebből: Hússertés* (fajtiszta)	Ft/kg	—	18,00	15,50	86,1	642,4	692,0
Zsírsertés**	Ft/kg	—	20,00	14,80	74,0	713,8	660,7
Marha	Ft/kg	5,00	6,90	10,98	159,1	246,3	490,2
Baromfi	Ft/kg	13,30	19,00	20,81	109,5	678,1	929,0
Tojás	Ft/db	0,79	1,11	1,01	91,0	713,1	811,6
Tej	Ft/l	1,91	2,71	2,27	83,8	96,7	101,3

Az adatok a KSH »Mezőgazdasági termékek felvásárlása« című időszaki közleményéből valók. Az 1955-ös árakat olyan összehasonlító alapnak lehet tekinteni, amely az 1957-et megelőző 3—4 évre jellemző volt.

* A viszonyítás az állami szabadfelvásárlási és szerződéses átlagárak alapján történt

** Ezek az árak nem átlagok, hanem a szerződésben foglalt konkrét árak. A vágósertés címszó alatt megjelölt átlagárban a szabad sertésárak is benne foglaltatnak. A szabad árak általában kg-onként 1 Ft-tal alacsonyabbak.

A legutóbbi 3 év tapasztalatai szerint a termelési szerkezet nagyjából olyan mértékben változott meg, amilyen mértékben a korábbi *árarányokat* megváltoztattuk. Ezt a megállapítást természetesen sok fenntartással kell fogadni. Az ellenforradalom után ugyanis nemcsak az árakat változtattuk meg, hanem mint erről már szólottam, agrárpolitikánkban is lényeges változások következtek be. Az árváltoztatások mellett ugyanis bizonyos mértékben a vetésterületi előírások és a kötelező beadás megszüntetése is hatott a termelés szerkezetének alakulására. Jellemzésül megemlítek néhány példát:

A kenyérgabona esetében — az árak csökkentése mellett — a kötelező beadás, valamint a vetésterületi előírások eltörlése is a vetésterület csökkenésére hatott. Itt éppen ezért a vetésterület nagymértékben csökkent.

Egészen más volt a helyzet a cukorrépával. Itt az árak emelése a cukorrépa-vetésterület növelése irányában hatott, a kötelező vetésterületi előírások megszüntetése pedig a csökkentő hatást képviselte. Ennek megfelelően a gyakorlatban az történt, hogy 1957-ben, amikor a vetésterületi előírások már megszűntek, de a megemelt árak a dolgozó parasztság széles körében még nem tudatosodtak, csökkent a vetésterület.

Ahogyan azonban a jövedelmező árakat a parasztság megismerte, fokozatosan nőtt a vetésterület, és 1959-ben már meghaladta a korábbi időszak legmagasabb vetésterületét is.

A cukorrépa vetésterületének alakulása (ezer kh)

1954	1955	1956	1957	1958	1959
181,6	196,4	200,8	146,3	188,7	212,1

KSH Statisztikai Havi Közlemények. 1960. 6. sz. 42. l.

Sajátosan alakult a napraforgó-termelés. Itt az árakat kevéssé emeltük. Megszűnt azonban a kötelező beadás, amely igen erős kényszert gyakorolt a napraforgó-termelésre. (A kötelező beadás terményágazatának járásonként különböző százalékát, országos átlagban mintegy 15 százalékát napraforgóval kellett teljesíteni.) A kényszer megszűnése után a napraforgó mint fő termény lényegében minden olyan helyről kiszorult, ahol kukoricát eredményesen lehetett termelni. A termelés egyéb területeiről is lehetne hasonló példákat hozni.

A mezőgazdaság gyorsan reagált az árakban megmutatkozó anyagi ösztönzésre. A növénytermelés szerkezetének változását a következő táblázat szemlélteti:[4]

Cikk	Vetésterület 1000 kat. holdban					1959. az 1955. év százalékában
	1955	1956	1957	1958	1959	
Kenyérgabona összesen	3135,7	3180,5	2898,9	2719,0	2552,6	81,4
Főbb szemestakarmányok	3154,8	2930,7	3474,5	3502,1	3595,4	114,0
Ebből: Árpa	701,2	706,5	837,0	935,1	939,6	134,0
Zab	210,4	204,5	298,2	300,7	295,5	140,4
Kukorica	2243,2	2019,7	2339,3	2266,3	2360,3	105,2
Szálastakarmány	749,3	938,0	1100,0	1165,0	1198,0	159,9
Ebből: Évelő pillangósok*	546,3	633,0	639,8	829,3	810,4	148,3
Csalamádé és silókukorica	125,6	133,0	141,4	145,6	240,4	191,4
*Ipari növény összesen***	613,6	597,0	388,7	456,9	506,3	82,5
Ebből: Cukorrépa	196,4	200,8	146,3	188,7	212,1	108,0
Napraforgó	285,4	259,3	130,4	147,0	168,7	59,1

KSH Statisztikai Havi Közlemények. 1960. 6. sz. 42. l. és belső számítások alapján.

* Lucerna, vöröshere, baltacím

** Cukorrépa, napraforgó, olajosmagvúak, dohány, rostlen, rostkender

A termelési szerkezet változásának legfőbb jellemzője a takarmánytermő terület jelentős növekedése és a kenyérgabona területének csökkenése.

[4] A tanulmány keretei nem adnak módot sem a növénytermelés, sem az állattenyésztés szerkezetének teljes részletességű szemléltetésére és elemzésére. Itt csak a legfőbb tendenciákkal lehet foglalkozni. Éppen ezért kimaradt a tanulmányból a zöldség- és a gyümölcstermelés, valamint a bortermelés alakulására ható anyagi ösztönzők részletes tárgyalása.

A takarmánytermesztés az árak csökkenése ellenére is növekedett. Ez azzal magyarázható, hogy mivel nálunk a takarmánytermés 95 százalékban az állattenyésztésen keresztül realizálódik, döntően az állattenyésztés gazdaságossága szabja meg a takarmánytermelés fejlesztésében való anyagi érdekeltséget.

Amint az árváltoztatások iránya mutatja, az állattenyésztés relatív jövedelmezősége jelentősen növekedett. Ez hatott ösztönzőleg a takarmánytermesztésre. Különösen fontos a jó minőségű szarvasmarha árának emelése. Ez az áremelés a szálastakarmány- és a silókukorica-termelés fejlődésének fontos ösztönzője volt.

A kialakult új árarányok hatása a szemestakarmány, valamint az állat- és állatitermék-felvásárlás eredményein keresztül a következők szerint mérhető le[5] (ezer Ft-ban):

Megnevezés	1955	1957	1958	1959	1955=100
Szemestakarmány-felvásárlás	1 467 420	699 300	677 100	495 060	33,7
Ebből: sörárpa-felvásárlás	28 600	70 200	65 000	85 800	300,0
Állat- és állatitermék-felvásárlás* ...	6 977 764	7 588 438	8 778 750	9 613 057	137,4

* A mennyiségekben az állami szektor átadásai is szerepelnek. Az értékelés 1958-as felvásárlási árakon történt. Az abszolút számok összehasonlítása torzít, mert az állati termékek többletfelvásárlásának alapját nemcsak a visszahagyott szemestakarmány, hanem elsősorban a szemes- és a szálastakarmány-termés általános növekedése képezte.

Amint a táblázatból látható, a szemestakarmány felvásárlása csökkent, ugyanakkor az állat és állati termékek felvásárlása növekedett. Ez arra mutat, hogy a termelők a megtermelt szemestakarmányokat — a jövedelmező állat- és állatitermék-árak miatt — nem az államnak adták el, hanem feltakarmányozták. Ez a törekvés összhangban áll a népgazdaság érdekeivel.

Teljesen összhangban áll az új árarányokkal a sörárpa-felvásárlás növekedése.

Az ipari növények területének alakulásával kapcsolatosan meg kell jegyezni, hogy itt nem érvényesülhetett korlátlanul az árak ösztönző hatása, mivel a szerződéskötések lehetőségét a népgazdaság szükségletének megfelelően egyes növényfélék (például a kender, a len) esetében korlátoztuk. A cukorrépa tekintetében — ahol nem korlátoztuk a szerződéskötéseket — a vetésterület egyenesvonalú növekedése figyelhető meg. A napraforgó-termelés alakulásáról már az előzőkben volt szó.

Magyarázatra szorul a sertés- és a tejárak megváltoztatásának iránya és nagysága. A sertésárakkal kapcsolatosan meg kell jegyezni, hogy régebben a sertés- és marhaárak nagyon aránytalanok voltak. (A marha kilogrammonkénti átlagára 1955-ben 35 százaléka volt a sertés átlagárának.) A sertésárakon belül a nagy súlyú, tehát zsíros, illetve zsír jellegű sertésekért sokkal magasabb árat fizettünk, mint a kis súlyú, kö-

[5] A táblázatból 1956-ot azért hagytam ki, mert akkor az őszi takarmányfelvásárlás az ellenforradalom miatt szinte teljesen meghiúsult.

vetkezésképpen hús-, illetve hús jellegű sertésekért. Az árrendezéssel helyreállítottuk a sertés és a marha helyes árarányát. (Jelenleg a marha átlagára 71 százaléka a sertésének, sőt a legjobb minőségű marha ára eléri a jó minőségű sertés árát.) Emellett a sertésárak belső arányait úgy változtattuk meg, hogy jelenleg a legmagasabb árat a 106—126 kg súlyú fehér hússertésekért fizetjük. Ennek a változtatásnak az ad jelentőséget, hogy az áraktól ösztönözve a tenyésztők a 30—40 százalékkal nagyobb szaporaságú, nagyobb fejlődési eréllyel rendelkező hússertést részesítik előnyben, szemben a kisebb szaporúságú, lassan fejlődő mangalica-sertéssel. Nagy jelentőségű az is, hogy a termelőnek a 120—130 kg súlyú sertés átadása a legelőnyösebb. Ilyen súly felett ugyanis a sertések takarmányértékesítő képessége csökken. A gyorsan fejlődő hússertés tehát nagy mennyiségű életfenntartó takarmányt tud megtakarítani a lényegesen rövidebb elkészülési idő alatt. Ehhez még azt is meg kell jegyezni, hogy mind külföldön, mind belföldön a lakosság kereslete a zsírmentes, illetve kevésbé zsíros húsok felé fordult.[6]

A termelőszövetkezetekben külön jövedelemként jelentkezik még a nagyüzemi felár is.

A tejárak az 1955. évi marhaárak szintjéhez képest csökkenést mutatnak. Ennek ellenére a tejtermelés növekedett és a 100 tehénre jutó borjúszaporulat is kismértékű növekedést mutat. Az történt ugyanis, hogy a tejárak csökkentése és a borjúárak emelése helyreállította a tej- és a borjúárak helyes arányát. (A borjú 1 kg-os súlynövekedéséhez 6—8 kg tej szükséges.)

Megnevezés	1955	1959
1 kg borjú ára (Ft)	4,61	9,78
1 kg tej ára (Ft)	2,71	2,27
A tejár a borjúár százalékában	59%	23,2%

A régi árarányok a borjú felnevelése ellen hatottak, ezért nőttek a feketevágások, az állomány mennyiségileg nem fejlődött kielégítően, s csökkent a friss-fejős tehenek aránya is. Így aztán az ország tejtermelése nem növekedett kielégítően.

Az állattenyésztésre ösztönző termelői árrendszer hatása azonban nem mutatkozott meg az állomány mennyiségi fejlődésében. A két fő állatfaj fejlődésére vonatkozó állományadatokat a márciusi számlálás alapján a következő oldal táblázata mutatja (ezer db).

Mint látható, a sertésállomány bizonyos fejlődése tapasztalható. Fi-

[6] Természetesen az említett súlykategóriák nem örökérvényűek, a sertésállomány változásával együtt kissé változhatnak. Ilyen helyzet állt elő ez évben nálunk a sertésállomány csökkenése miatt. A csökkent állomány mellett indokolt, hogy a hízóba állított sertéseket az eddiginél valamivel magasabb súlyra hizlalják. Ennek megfelelően az eddigi súly- és árkategóriákon kisebb mértékben változtattunk. Ezt a változtatást természetesen csak átmenetinek tekintjük arra az időszakra, amíg az állomány a régi szintet el nem éri. *Fontos alapelvnek tekintettük azonban, hogy a fajtatiszta hússertések kedvezményezett árhelyzete továbbra is megmaradjon.*

gyelmet érdemel a marhaállomány nem kielégítő fejlődése. Ennek megértéséhez vissza kell nyúlni az 1957 előtti időszakhoz. Abban az időszakban az alacsony borjú- és vágómarha-árak nem ösztönözték az állomány mennyiségi fejlesztését. A fejlesztés egyik fő módszere az volt, hogy megyei, sőt járási és községi bontásban is meghatároztuk a levágható marhák darabszámát, és szigorú büntetést szabtunk ki azokra, akik feketén marhát vagy borjút vágtak. A marhakivágási számot természetesen úgy állapították meg, hogy az alacsony szaporulati mutatók mellett is biztosítsa az állomány számszerű növekedését. Itt mindjárt meg kell jegyeznem, hogy az országos méretű kivágási számok meghatározása — különösen akkor, amikor a szocialista átszervezés meggyorsult üteme miatt erősödik a törekvés arra, hogy a termelők a marhaállomány egy részétől megszabaduljanak — nem helytelen dolog. A kereteket azonban mindig olyan szinten kell kialakítani, hogy a kiöregedett, már nem termelő, csak takarmányt fogyasztó egyedek selejtezése végrehajtható legyen. Ha ez a feltétel hiányzik, akkor a keretek megszabása többet árt, mint használ. Az is hiba, ha a kivágási keretszámokat kis egységekre (járásra, községre) bontjuk. Ugyanis minél kisebb egységekre bontják a kivágási számokat, annál kevésbé egyeznek meg a tervszámok az adott terület tervidőszakban jelentkező tényleges állományselejtezésével. Az 1957 előtti években a szűkre szabott kivágási keretek miatt nagyszámú, semmit vagy csak keveset termelő egyed volt a marhaállományban. Az 1957. évi lényeges állománycsökkenésnek nagyrészt az az oka, hogy a termelők megszabadultak azoktól a selejtállatoktól, amelyeket korábban a kötöttségek miatt kénytelenek voltak tartani. A szarvasmarha-állomány csökkent, de teljesítőképessége lényegesen megjavult. Teljesítőképességen ebben a szóhasználatban meghatározott időtartam alatt az állatállomány egységére jutó tej- és húshozam nagy-

Év	Marha	Ebből tehén*	Sertés	Ebből koca*
1955	2128	895	5818	452
1956	2170	891	6056	395
1957	1973	891	4996	335
1958	1937	895	5338	365
1959	2004	897	6225	452
		Index 1955=100		
1955	100,0	100,0	100,0	100,0
1956	102,0	103,7	104,1	87,4
1957	92,7	103,7	85,9	74,1
1958	91,0	104,2	91,7	80,7
1959	94,2	104,4	107,0	100,0

KSH Statisztikai Havi Közlemények 1960. I. sz. 40 l.
* Előhasi állomány nélkül

ságát értem. A teljesítőképesség növekedése nem csak és nem is elsősorban a selejtezést követő minőségjavulással, hanem a megjavult takarmányozással magyarázható.

A sertésállományban a koca-arány csökkenését a hússertések növekvő száma, illetve nagyobb szaporasága ellensúlyozta. Bár a hússertések arányának javulása sem elhanyagolható tényező, a teljesítőképesség növekedése itt is alapvetően a takarmányozási viszonyok megjavulásával függ össze.

A számosállat egységére jutó takarmánymennyiség alakulása

Megnevezés	M. e.	1955	1956	1957	1958	1959
Országos állatállomány számosállatban kifejezve a márciusi számlálás alapján	db	3 068 156	3 148 544	2 858 800	2 884 932	3 041 610
Szemestakarmány-termés (árpa, zab, kukorica)	v	361 084	341 105	363 098	407 797	437 081
Egy számosállatra jutó szemestakarmány-termés (árpa, zab, kukorica)	q	11,8	10,8	12,7	14,1	14,4
Szálastakarmány-termés (lucerna, vöröshere, baltacím, zabosbükköny, csalamádé)	v	331 310	316 370	360 233	359 268	312 157*
Egy számosállatra (sertés nélkül) jutó szálastakarmány-termés	q	13,3	12,9	15,7	15,5	21,9

* Előzetes adatok.

A táblázat csak a tendencia megmutatására alkalmas. A szálastakarmány-termelésnél nem vettem figyelembe néhány nem alapvető egynyári szálasnak a termését, továbbá a rét- és a legelőhozamokat. A tendencia egyébként az, hogy az egynyári szálasok termése némileg csökkent, a rét- és a legelőhozamok pedig a felsorolt esztendőkben nagyjából azonosnak vehetők.

A számosállat mennyiségének kiszámításakor a szarvasmarha, sertés, ló és juh márciusi adataiból indultam ki, s az alábbi mutatószámokkal dolgoztam: szarvasmarha 0,8, ló 0,8, sertés 0,114, juh 0,072.

A mezőgazdasági üzemi gyakorlatból régen ismert az a szabály, hogy adott teljesítőképesség esetén az állatállomány teljesítménye az állomány egységére jutó takarmánymennyiség (illetve annak minősége) arányában nő vagy csökken. Közelebbről, a teljesítmény változása — normális körülmények között — nem pontosan az egységre jutó takarmánymennyiség abszolút változásával, hanem a termelőtakarmány-szükséglet növekedésével vagy csökkenésével arányos. Ez a szabály természetesen csak az egységre jutó takarmánymennyiség bizonyos színvonaláig érvényes. Ez a színvonal függ az állomány teljesítőképességétől.

Az elmúlt 3 év tapasztalata azt mutatja, hogy ez a szabály fő vonalaiban az egész mezőgazdaságra érvényes. Ebből az következik, hogy az állomány teljesítménye népgazdasági szinten is csak akkor tartható fenn, illetve fokozható, ha a takarmánytermelés növekedése gyorsabb, mint az állomány mennyiségi növekedése. Biztosítani kell tehát az állomány egységére jutó takarmány mennyiségét, illetve növelését, mert ellenkező esetben az állomány abszolút növekedését a teljesítmény csökkenése kíséri, ami az egész termelés csökkenésére vezethet.

Az állomány hozamának növelésére a következő táblázat utal:[7]

Megnevezés	M. e.	1955	1957	1958	1959	1959 az 1957 év százalékában
Tehenenkénti tejhozam	l	1697	1945	2105	2150	126,7
1 tehénre jutó tejfelvásárlás (márciusi adatok alapján)	l	593	573	762	806	135,9
Vágómarhák átlagsúlya	kg	408	426	471	469	115,0
Extrém és I. o. marhák aránya az összes vágóállat-felvásárlásban	%	24,8	38,0	61,7	62,1	250,4
Fajtatiszta hússertések aránya az állományban	%	20,0	24,6	28,3	31,2	156,0
Ezer db márciusi sertésre jutó összes termelés élősúlyban ...	v	8,41	10,04	11,48	10,79	128,3
Ezer db márciusi sertésre jutó összes felvásárlás élősúlyban ...	v	3,32	4,17	4,59	4,13	124,4

Mint az eddig elmondottakból látható, a mezőgazdasági termelés szerkezete a legutóbbi 3 évben lényegesen megváltozott. A változás legfontosabb tényezője az, hogy elsősorban a kenyérgabona-termelés rovására nőtt a takarmánytermelés, ennek eredményeként az állatok és az állati termékek termelésének részaránya.

Az agrárpolitikai hibák kijavítása, a mezőgazdaság jobb anyagi és műszaki ellátása, valamint a megváltozott termelési szerkezet a mezőgazdasági termelés jelentős növekedését eredményezte. A termelési szerkezet változásának hatása két irányban mutatkozott:

a) csökkent a területegységről kis értéket adó termelési ágazatok részaránya. (E tekintetben a takarmánytermelést úgy értékelem, mint amely a nagy értéket képviselő állatok és állati termékek termelésében, mint a mezőgazdaság végtermékében realizálódik.)

b) Az új termelési szerkezet a vetési sorrend, a növekvő szerves-trágyázás hozzájárult a holdankénti terméshozamok növeléséhez is.

A mezőgazdasági termelés fejlődésére a 910. oldali grafikon utal. Nagyon lényeges kérdés azonban az is, hogy az összes mezőgazdasági termelésből hogyan alakult az állami felvásárlás. Ezt szemlélteti a következő oldalon levő ábra.

Ez az ábra részben önmagában, részben pedig a termelés dinamikáját szemléltető első grafikonnal való összehasonlítás tekintetében bizonyos magyarázatra szorul.

[7] Figyelembe kell venni, hogy az 1955. év kiemelkedően jó termésű esztendő volt. Termelékenységi mutatóként vegyesen alkalmaztam termelési és felvásárlási számokat. A felhasznált adatok csak a tendencia megmutatására alkalmasak, egyébként pedig bizonyos fenntartással kell fogadni őket. A mezőgazdasági termelést népgazdasági méretekben csak közgazdasági becslések alapján tudjuk megállapítani. A felvásárlási adatok teljesen pontosak. Az állami felvásárlás adatai azonban függvényei a paraszti önfogyasztásnak, valamint a termelők és a fogyasztók közvetlen piaci kapcsolatainak és egyéb közgazdasági tényezőknek is. 1955-ben még az is bonyolította a helyzetet, hogy akkor még kötelező beadás volt. Ennek megfelelően előfordulhatott, hogy termékeket gyűjtöttünk be olyan termelőktől, akik azt normális körülmények között a háztartási szükségletek kielégítésére fordították volna. Ilyenképpen a felvásárlási adatok sem követik pontosan a termelés alakulását.

Az 1957 előtti időszakban, tehát a kötelező beadás idején nem voltunk tekintettel a termelők háztartási és gazdasági szükségleteire. Ezektől a szükségletektől függetlenül a beadási kötelezettséget teljesíteni kellett. Az 1957-et megelőző számokban tehát szerepelnek olyan termékmennyiségek is, amelyeket kötelező beadás nélkül a termelők háztartási és gazdasági szükségleteik kielégítésére fordítottak volna. Jelentősek lehettek ezek a mennyiségek kenyérgabonából, tejből, sertésből és más termékekből is. Arról, hogy az 1957. év előtti felvásárlási számokban az ilyen mennyiségek milyen értéket képviselnek, nincs felmérésünk. Tájékoztatásul azonban megjegyzem, hogy közgazdasági becslések szerint mintegy 15—20 000 vagon olyan kenyérgabonát (az egész felvásárlás 10—15 százalékát) gyűjtöttünk be évente a kötelező beadás idején, amelyet a termelők normális körülmények között háztartási szükségleteik kielégítésére fordítottak volna.

A fontosabb termények, állatok és állati termékek felvásárlásának alakulása 1958. évi árakon* (millió Ft)

(1950 = 100)

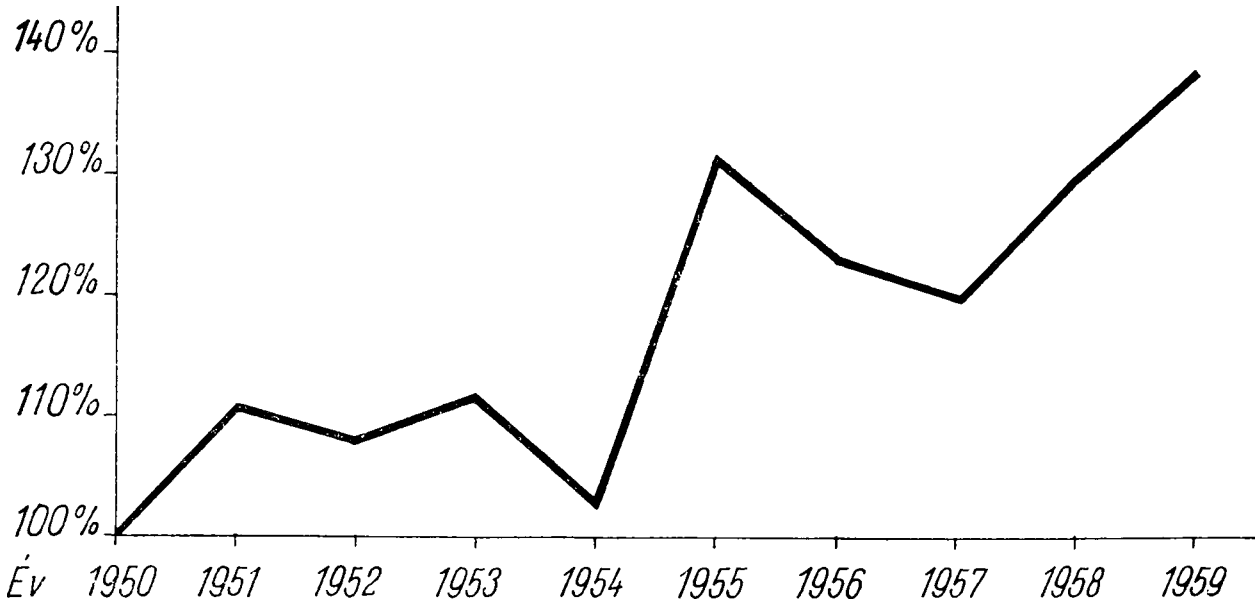

* Az adatok a KSH Statisztikai Időszaki Közlemények 1959. évi 29-es számú kötetében szereplő, a fontosabb termények, állatok és állati termékek felvásárlására vonatkozó táblázat adatai és az Országos Felvásárlási Operatív Bizottság XVIII/1958/II. számú határozatában szereplő 1958. évi árak szorzata alapján vannak összeállítva. Magukban foglalják a mezőgazdasági termelés 37 legfontosabb termékét.

Némileg torzítja az 1957 előtti és utáni adatok összehasonlítását az is, hogy 1957 előtt igen nagy mennyiségű takarmánygabonát vásároltunk fel, amelyet legnagyobbrészt az állami sertéshizlalásra fordítottunk. 1957 után a takarmányfelvásárlás, és azzal együtt az állami sertéshizlalás is csökkent. Az 1957 előtti adatokban szerepel egyrészt a megvásárolt takarmány értéke, másrészt ebből a takarmányból az állami hizlaldák által előállított hízottsertés-mennyiség értéke is. Bár az 1957 utáni adatfelvételek is ugyanazt a metodikát követik, a torzítások az

1957 előttihez képest mégis fennállnak az igen nagy volumenkülönbségek miatt.

Az első grafikon szerint 1957-ben, 1956-hoz képest, jelentősen növekedett a mezőgazdasági termelés. Részben az előbbiekkel magyarázható az is, hogy az 1957 előtti felvásárlás dinamikáját szemléltető ábra nem hasonlítható össze a termelés dinamikáját szemléltető ábrával. Jellemző például az, hogy míg 1952-ben a termelés igen visszaesett 1951-hez képest, addig a felvásárlásban csak minimális visszaesés tapasztalható. 1954-ben 1953-hoz képest a termelés emelkedése ellenére csökkent a felvásárlás mennyisége. 1954 a hároméves begyűjtési rendszer első éve volt, amikor a megelőző időszakhoz képest több terméket kihagytunk a kötelező beadás rendszeréből. 1956-hoz képest 1957-ben lényegesen növekedett a mezőgazdaság termelése, mégis kevesebbet vásároltunk fel, mint 1956-ban. Ennek magyarázatát részben az előbbiek adják meg, részben pedig az, hogy 1957-ben az ellenforradalom után, főleg az első félévben nagymértékben elburjánzott a spekuláció. Egyes termékek tekintetében uralkodóvá váltak a termelők és fogyasztók közötti közvetlen piaci kapcsolatok. Különösen jellemző volt ez a zöldség- és a gyümölcsfelvásárlás területén, a baromfi felvásárlásánál, a borfelvásárlásnál stb. Időbe tellett, amíg a spekulációt sikerült megfékezni, és a normális piaci rendet helyreállítani. Ettől az időtől kezdve egyenletesen nőtt a felvásárlás mennyisége.

Mezőgazdasági termelésünk összetétele a legutóbbi 3 évben egészségesen változott. A jelenlegi vetésszerkezet fő vonásaiban összhangban van a népgazdaság szükségleteivel, és megfelel hazánk természeti és közgazdasági adottságainak. A második ötéves terv idején tehát lényegében a jelenlegi vetésszerkezetet kívánjuk fenntartani.

Külön probléma a kenyérgabona-termelés kérdése. Mint ismeretes, 1959 őszén az 1958. évihez képest 100 000 kh-dal kevesebb kenyérgabonát vetettek el. Jelenlegi termésátlagaink mellett ez a terület nem fedezi a lakosság szükségleteit. A kenyérgabona termő területének további csökkenése jelenleg nem kívánatos. Sőt, a belső szükségletek kielégítéséért átmenetileg növelni szükséges a kenyérgabona vetésterületét. El kell érni, hogy 1961-ben és 1962-ben mintegy 2 500 000 kh kenyérgabona elvetésre kerüljön. A kenyérgabona termő területének további kismértékű csökkentését a termésátlagok növekedése teszi lehetővé.

A növénytermelés fő arányainak (a vetésszerkezetnek) változatlanul hagyása mellett döntő kérdés az állattenyésztés hozamának (és amilyen mértékben a takarmánybázis lehetővé teszi, úgy az állatállománynak) állandó növelése. Ehhez mindenekelőtt a takarmánybázist kell szélesítenünk. Ennek fő útjai a következők:

a) a takarmánytermelésen belül növelni a szemeskukorica, a silókukorica és a lucerna részarányát,

b) a szerves- és a műtrágyázás fokozásával, az öntözéses termelés és a talajjavítás kiterjesztésével növelni a takarmánynövények hozamát,

c) széles körben elterjeszteni a céltakarmányokat.

A takarmánybázis növelését össze kell kapcsolni a tenyésztői munka lényeges megjavításával. A legfontosabb itt a törzskönyvezés nagymértékű kiterjesztése és a rendszeres minőségi szelekció.

A takarmánybázis növelése — összekapcsolva a tenyésztői munka lényeges javításával — az állatállomány teljesítményének, majd létszámának jelentős növelését fogja eredményezni. Ezt mutatják az eddigi tapasztalatok. Az állatállomány növekedése pedig egyebek közt a szervestrágyázási színvonal emelkedése miatt a növénytermelés összes termékei holdankénti hozamának növelését is maga után vonja.

Szólni kell néhány szót a termelési szerkezet és a mezőgazdasági lakosság foglalkoztatásának összefüggéséről is. Hazánk Európa legsűrűbben lakott országai közé tartozik. A lakosság 42,6 százaléka a mezőgazdasági lakosság. Az állattenyésztés fejlesztése ad leginkább lehetőséget a mezőgazdasági lakosság foglalkoztatásának növelésére és a mezőgazdasági munka idényszerűségének csökkentésére.

Ha szocialista nagyüzemeinkben a munka jobb megszervezésével és a gépesítés fokozásával növelni fogjuk a mezőgazdasági munka termelékenységét, akkor a lakosság foglalkoztatásának kérdése még a jelenleginél is élesebben vetődik fel. Ebből a szempontból is döntő kérdés hazánkban az állattenyésztés fejlesztése.

A termelési szerkezet kialakításának alapvető ösztönzője továbbra is az árrendszer marad. Az árakat azonban helyesen kell alkalmazni ahhoz, hogy a népgazdaság által megkívánt termelési szerkezet kialakuljon.

Az elmúlt 3 év tapasztalatai szerint az árak ösztönző hatása — akár pozitív, akár negatív irányú — az idő előrehaladásával fokozatosan erősödik, mert a termelők az árak jövedelmező vagy kevésbé jövedelmező voltát megismerik. Erre mutatnak például a cukorrépa-termelés és a szarvasmarha-hizlalás jelentős növekedése, illetve a kenyérgabona-termelés csökkentése. Ezek a jelenségek 3 éven keresztül fokozatosan bontakoztak ki és az idő előrehaladásával mindinkább erősödtek. Éppen ezért a termelési szerkezet alakítására létrehozott árarányokat nem lehet örökérvényűnek tekinteni. Azt kell általános szabálynak elfogadnunk, hogy amikor valamely ár elérte azt a hatást, amelyet a termelési szerkezet alakítása tekintetében kívánatosnak tartottunk — és további ösztönzés akár pozitív, akár negatív irányban ellene hat a tervszerű arányos fejlődésnek —, akkor a szóbanforgó árat meg kell változtani. Természetesen ez az árváltoztatás sohasem lehet túlságosan nagymértékű, mert az a termelési biztonság ellen hatna.

Jelenlegi árrendszerünk alapjaiban az egyéni gazdaságok önköltségi viszonyaira épül fel. A szocialista átszervezés befejezése után meg kell majd vizsgálnunk, hogy a szocialista gazdaságok önköltségi viszonyai milyen új árszínvonalat, illetve árarányokat követelnek meg.

A szocialista gazdálkodás térhódításával mindjobban fokozódik a termelési szerkezetre ható egyéb tényezők jelentősége. Közülük a legfontosabbnak tekinthető: a szocialista hitelrendszer, a beruházások nagysága és összetétele (különösen a gépesítés nagysága és összetétele).

A legutóbbi 3 évben nálunk nem volt területi tervezés. Megyei, járási és községi tanácsaink sem a mezőgazdasági termelésre, sem az állami felvásárlásra vonatkozóan nem kaptak még irányszámokat sem. A szocialista átszervezés előrehaladása szükségessé teszi, hogy a megyei és a járási tanácsok olyan termelési, illetve felvásárlási mutatószámokat kapjanak, amelyeknek birtokában — legalábbis tájékoztató jel-

leggel — közölni lehet a termelőszövetkezeti nagyüzemekkel a népgazdaság igényeit.

Az előttünk álló időszakban ki kell dolgozni, hogy a közgazdasági és a természeti adottságokat figyelembe véve hol, milyen összetételű legyen a mezőgazdasági termelés, hogy az adott területen a lehető legnagyobb eredményt érjük el. Ennek megállapításához tudományosan megalapozott munkára van szükség. A területi tervezés csak akkor lehet igazán eredményes, ha előzetesen kidolgozásra kerülnek a mezőgazdasági termelés területi elhelyezkedésének irányelvei. Külön ki kell dolgozni azt is, milyen anyagi emelők vagy egyéb intézkedések szükségesek ahhoz, hogy a mezőgazdasági üzemek valóban a népgazdaság területi terveiben foglalt feladatoknak és az adott terület természeti és közgazdasági adottságainak a legjobban megfelelő termelést folytassanak.

MOST JELENT MEG!

A KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ
kiadásában

Lukács Ottó – dr. Ollé Lajos:

IPARSTATISZTIKA

A szerzők átfogóan és részletesen foglalkoznak az iparstatisztika tárgykörébe tartozó valamennyi kérdéssel.

A könyv a korábban megjelent magyar iparstatisztikai könyvekhez képest sok új részt tartalmaz. Teljesen új felfogásban és új módszereket alkalmazva ismerteti az ipari munka termelékenységének statisztikai vizsgálatát; lényegében új az ipari termelés változásának vizsgálatával és elemzésével foglalkozó fejezet, az energiagazdálkodás statisztikájával pedig most első ízben foglalkozik magyar iparstatisztikai szakkönyv. A könyv többi fejezete is sok kiegészítést és pótlást tartalmaz a korábban megjelent hasonló szakkönyvekhez képest. A szerzők kimerítően ismertetik a legújabb módszertani megoldásokat is. Ezenkívül a függelék felsorolja a magyar iparstatisztikai adatforrásokat iparstatisztikánk kialakításától napjainkig.

A szerzők nagy segítséget adnak a statisztikai elemző, értékelő munkához mind vállalati, mind pedig felsőbb szinten. Különösen értékes ebből a szempontból a termelési költségekről, az önköltség statisztikai vizsgálatáról szóló rész. A könyv egyúttal egyetemi tankönyv is.

1960. 374 oldal Ára: kötve 77,– Ft
fűzve kb. 65,– Ft

Árusítják a könyvesboltok

Főelárusítók:

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVESBOLT
Budapest, V., Nádor utca 8.

EÖTVÖS LORÁND KÖNYVESBOLT
Budapest, V.. Kecskeméti utca 2.

TALLÓS GYÖRGY:

Külkereskedelmünk második ötéves terve

Jelenleg a népgazdaság minden területén — így a külkereskedelemben is — napirenden van az 1961—1965. évi tervjavaslatok kidolgozása. Az alábbiakban — a tervidőszakot illetően — ideiglenes, jóvá nem hagyott adatok, illetve számítások felhasználásával igyekszem képet adni a folyamatban levő tervezési munka egyes tapasztalatairól és problémáiról. A cikk keretében a külkereskedelem vonatkozásában sem törekszem az ötéves terv kérdéseinek teljeskörű ismertetésére. Csupán a külkereskedelmi tervező munka *néhány* területét kívánom kiemelni.

Külkereskedelmi forgalmunk a most készülő tervet megelőző tízéves időszakban erőteljesen fejlődött. Fejlődésének üteme meghaladta a nemzeti jövedelem emelkedését. Bár a két kategória fejlődési ütemét egymástól eltérő tényezők is befolyásolják, azt mindenesetre jelzik e mutatók is, hogy a nemzetközi munkamegosztásban való részvételünk a tíz év alatt jelentősen nőtt.

A nemzeti jövedelem és a külkereskedelmi forgalom alakulása

(1949 = 100)

Megnevezés	1955	1958	1960*
Nemzeti jövedelem	164	191	225
Külkereskedelmi áruforgalom	201	231	282

1949—1958. évi adatok a KSH évkönyvek alapján.

* Jóváhagyott éves terv.

A forgalom emelkedésével egyidejűleg lényegesen átalakult a külkereskedelmi forgalom áruszerkezete is: kivitelünkben jelentősen növekedett a gépek és a finommechanikai termékek részesedése; tíz évvel ezelőtt ez az árucsoport még csak körülbelül egynegyedét, idén pedig már több mint 40 százalékát képviseli az egész exportnak. *Ellentétes irányban* alakult a mezőgazdasági export, amelynek részesedése az 1950. évi több mint 40 százalékkal szemben idén már a teljes exportvolumen 25 százalékát sem éri el. Anyagexportunk évről évre az egész kivitel 15—17 százaléka körül mozog, míg a könnyűipari termékek aránya az

első ötéves tervidőszakhoz képest lényegesen visszaesett és idén sem lesz több a teljes kivitel 11—12 százalékánál.

A behozatal legjelentősebb árucsoportját mindvégig az ipari nyersanyagok és félkésztermékek teszik ki, de míg 1950-ben a teljes behozatal 70 százalékát, addig 1960-ban már csak 58 százalékát képviselik. A gépek és finommechanikai termékek behozatala az első ötéves terv elején 22—23 százalékot tett ki, majd több éven át erősen visszaesett. Jelenleg az összes behozatal 29 százalékával ismét felülmúlja a tíz év előtti szintet. Mezőgazdasági importunk nagysága szinte évről évre jelentősen változik. Idei terveinkben a teljes behozatal 6—7 százaléka jut rá. Az utóbbi években növekvő szerephez jutott a fogyasztási cikkek behozatala: jelenleg ugyancsak körülbelül 6 százalékot képvisel az összes behozatalból.

Az ötéves tervet *közvetlenül* a hároméves terv eredményeire építve dolgozzuk ki. A külkereskedelem szempontjából az eredmények közül az a legjelentősebb, hogy a termelés — különösen az ipari termelés — jóval gyorsabban nőtt, mint azt a hároméves terv jóváhagyásakor, 1958 tavaszán számították. Ez tette elsősorban lehetővé a külkereskedelmi forgalom fejlődésének gyorsítását, a külkereskedelmi és a fizetési mérleg egyensúlyának a tervezettnél korábbi helyreállítását.

Az ipari termelés, a behozatal és a kivitel tervezett és tényleges alakulása

(1957 = 100)

Megnevezés	1958		1959		1960	
	terv	tény	terv	tény	terv	várható
Állami ipar termelése	107	113	113	124	119	132
Behozatal	95	95	95	116	95	140
Kivitel	125	150	130	163	138	186

A tervszámok a hároméves terv számítási anyagából vett évenkénti előirányzatok. A tényszámok 1958—1959-ben a megvalósult áruforgalom adatai, folyó áron. 1960-ra az éves terv 100 százalékos teljesítését tekintettük várhatónak. A külkereskedelmi forgalom adataiból a helyes összehasonlítás érdekében a mezőgazdasági behozatalt és kivitelt levontuk.

A hároméves terv teljesítésének ezek az előzetes adatai összességükben is mutatják a külkereskedelem szerepét a népgazdasági terv végrehajtásában, illetve annak jelentős túlteljesítésében. Míg 1958 tavaszán azzal számoltunk, hogy az 1957. évi — az ellenforradalom utáni rendkívüli helyzetben különleges tényezők hatására minden korábbit meghaladó — behozatali volument a termelés lassúbbra tervezett fejlődése miatt még 1960-ban sem érjük el, addig a valóságban az 1957. évihez képest kb. 40 százalékos emelkedést mutat behozatalunk. A tervelőirányzat a kivitel 3 év alatti 33 százalékos emelését irányozta elő, ténylegesen azonban a forgalom mintegy 86 százalékkal nőtt. A behozatal növekedése mindhárom évben elmarad az ipari termelés és a kivitel fejlődésének üteme mögött. 1960-ban azonban az előző évekhez képest kiugróan magas az emelkedés — ami mindenekelőtt az ipari nyersanyag-készletek növelésére irányuló törekvést tükrözi.

Az ötéves külkereskedelmi terv kiinduló adatai

A második ötéves terv külkereskedelmi forgalmának tervezésekor az elfogadott irányelveknek megfelelően néhány, a népgazdasági terv egésze szempontjából is alapvető feladatból kell kiindulni. Ilyen mindenekelőtt az MSZMP VII. kongresszusának az a célkitűzése, hogy az ötéves terv idején „befejezzük a szocializmus alapjainak lerakását, meggyorsítjuk a szocializmus építését hazánkban". E cél gyakorlati végrehajtásához a külkereskedelemnek a rendelkezésére álló eszközök segítségével a következő területeken kell hozzájárulnia:

— az ipari termelést *legalább* az irányelvekben meghatározott mértékben kell növelni, szélesítve a hazai nyersanyagbázist és egyéb módokon is javítva az ipari termelés szerkezetét;

— a szocialista mezőgazdaság teljes kiépítése, megszilárdítása és termelésének fejlesztése a tervidőszak egyik döntő feladata;

— a nemzetközi munkamegosztásban, elsősorban a szocialista országok közti munkamegosztásban való részvételünk bővítése, oly módon, hogy az hozzásegítsen a munka termelékenységének fokozásához, a műszaki színvonal emeléséhez;

— nemzetközi fizetési kötelezettségeinknek pontosan eleget kell tenni, egyúttal gondoskodni kell tartalékaink — köztük anyag- és devizatartalékaink — gyarapításáról is.

Az ötéves terv kiinduló adatai szerint a külkereskedelmi forgalom 1958-hoz képest 1965-re gyorsabb ütemben nő a nemzeti jövedelemnél, az ipar és a mezőgazdaság termelésénél. Míg a kiinduló adatok szerint a nemzeti jövedelmet ebben az időszakban valamivel több mint 50 százalékkal, az ipari termelést 65—70, a mezőgazdaság termelését pedig körülbelül 30—32 százalékkal kell növelni, addig a külkereskedelmi forgalom fejlesztését már a kiinduló adatok is magasabban — a hét év alatt — körülbelül 76—77 százalékkal irányozzák elő.

Eszerint az egy főre jutó külkereskedelmi forgalom is 1965-ben körülbelül 70 százalékkal lenne magasabb, mint 1958-ban, ugyanakkor az egy főre jutó nemzeti jövedelem emelkedése nem egészen 50 százalékos. A terv célkitűzéseinek megfelelően tovább növeljük részvételünket a nemzetközi munkamegosztásban. Ezt mindenekelőtt az teszi lehetővé, hogy az ötéves terv időszakában jelentősen kiszélesedik együttműködésünk a szocialista országokkal. A kiinduló adatok a szocialista országokkal folytatott kereskedelmünknek az átlagot meghaladó mértékű növelésével számolnak. Jelentős — a kiinduló adatok szerint 1958-hoz képest mintegy 60 százalékos — az ötéves tervben áruforgalmunk fejlődése a nem szocialista országokkal is.

Gépkivitel és behozatal

Az irányelvek szerint a külkereskedelmi szempontból legjelentősebb exportiparág, a gépipar termelését az átlagosnál jobban, több mint 90 százalékkal kell növelni. A gépek és finommechanikai termékek kivitelét ezt meghaladó mértékben kívánjuk növelni, 1965-re körülbelül 120 százalékkal nagyobb gépkivitellel számolunk mint 1958-ban. Helyes és reális-e ez a célkitűzés?

Gépkivitelünk túlnyomó része a szocialista országokba irányul, köztük is a KGST-országok a fő vevőink, amelyek teljes gépkivitelünknek jelenleg körülbelül kétharmadát veszik át. Az ötéves tervben ezek szerint növeljük a gépek és a finommechanikai cikkek részesedését teljes exportunkon belül is: 1965-re kivitelünknek közel fele gépipari termékekből áll majd, s ennek megfelelően nő a KGST-országokba értékesített gépek volumene és aránya is. Legnagyobb vevőnkre, a Szovjetunióra az ötéves *terv teljes magyar gépkiviteli előirányzatának* 50 százaléka jut. Ennek túlnyomó részét a szovjet—magyar hosszú lejáratú megállapodás alapján már le is kötöttük.

Megfelel-e a tervezett gépexport összetételében is a gépipar szerkezeti átalakítására vonatkozó elképzeléseknek? Erre ma még teljeskörű választ adni korai lenne, de egyes adataink már elemezhetők. A Központi Statisztikai Hivatal megállapítása szerint (Ágazati Kapcsolatok Mérlege 1957) a hároméves terv bázisévében a híradás- és vákuumtechnikai iparág termékeiből 31,4 százalék, a műszeripar gyártmányaiból 24,3 százalék, a gépgyártásából 25,4 százalék került exportra. A második ötéves tervidőszakban tovább nő az említett iparágak exporthányada. Csupán a KGST-országokkal már eddig megkötött hosszú lejáratú szerződések árulistái alapján is megállapítható, hogy a gépipari exporton belül a növekedés néhány gépipari ágazatban, így az említettekben is különösen erőteljes. Ezt céltudatos fejlesztő munka támasztotta alá: a KGM előzetes adatai szerint a hároméves terv gépipari beruházásainak 50 százaléka négy iparágban: a diesel-, az erősáramú, a híradástechnikai és a műszeriparban kerül felhasználásra. *A KGST-országokkal eddig kötött hosszú lejáratú megállapodások adatai alapján* gépipari exportunkban egyebek között a következő szerkezeti változások állapíthatók meg:

Néhány kiemelt termékcsoport részesedésének változása a KGST-országokba irányuló gépexportból, százalékban

(Teljes gép- és finommechanikai export = 100)

Megnevezés	1958*	1960**	1965***
Vasúti gördülőanyag	12,8	13	14,2
Híradástechnikai cikkek	8,1	8,9	15
Műszerek és készülékek	6,1	7,5	12,5
Élelmiszeripari berendezések	6,3	12,3	10,6
Traktorok és mezőgazdasági gépek	5,3	6,1	8,3
Az 5 iparág együttes részesedése a KGST-országokba irányuló gépexportunkból	38,6	47,8	60,6

* Tényszámok alapján.

** Az éves kereskedelmi megállapodás alapján.

*** A hosszú lejáratú megállapodásoknak megfelelően.

A többi szocialista országba és a tőkésországokba irányuló kivitelben is igyekszünk — már a tervezéskor — érvényesíteni a szerkezeti változtatást.

A Szovjetunióba irányuló gépexportunk 1965-ben 1958-hoz képest — csak a hosszú lejáratú megállapodásban már lekötött mennyiségeket figyelembe véve — megkétszereződik. Ezen belül azonban *a finommechanikai export,* mindenekelőtt híradástechnikai és műszeripari termékeink kivitele 1965-re 1958-hoz képest csaknem tizenkétszeresére nő. Híradástechnikai és műszeriparunk, hagyományos cikkei mellett, olyan új exportfeladatokat is kap az ötéves tervben, mint például a Szovjetunióban épülő több ezer kilométeres gázvezetékhez szükséges híradástechnikai berendezések és műszerek szállítása. Emellett tradicionális gépipari exporttermékeink — hajók, daruk, szerszámgépek — is növekvő mennyiségben kerültek eladásra. A vevő országok e cikkekre — új típusok megjelölésével, a műszaki követelmények és előírások fokozásával — iparunk műszaki színvonalának emelkedését is előmozdító rendeléseket adtak fel. Élelmiszeripari gépek és komplett élelmiszeripari gyárberendezések (malmok, konzervgyárak, vágóhidak, vendéglátóipari berendezések) kivitelére az eddig realizáltakon felül is nagy lehetőségek vannak. Az igények meghaladják jelenlegi szállítóképességünket. A Szovjetunió például közel 200 komplett konzervgyárat vásárolt, a további rendelések pedig elsősorban az ipar szállítóképességétől függenek. Az ipar feladata, hogy a tervezés további menetében lehetőséget keressen a külkereskedelmi igények további kielégítésére is. Ez annál is indokoltabb kívánság, mert már az eddigi tárgyalások során találkoztunk olyan — adottságainknak, gyártási tapasztalatainknak stb. megfelelő — külföldi igényekkel, amelyek teljesítését — legalábbis eddig — a gépipar nem vállalta. (Például geodéziai műszerek, dumperek, daruk, egyes közúti járművek, vegyipari berendezések stb.)

Nemcsak mi növeljük az átlagosnál nagyobb mértékben a géptermelést és -kivitelt. Ezt teszi úgyszólván valamennyi szocialista ország. A KGST-országok egymásközti kereskedelmében például 1950—1958 közt a gépek és berendezések forgalmának részesedése körülbelül kétszeresére nőtt. Ez a folyamat a tervidőszakban folytatódik. A Szovjetunió hétéves tervében megkétszerezi gépipari termelését. Csehszlovákia ipari termelését 1959—1965 közt 2,2-szeresére kívánja emelni. A szocialista tábor géptermelésének és kivitelének ilyen jelentős emelkedése kedvező feltételeket teremt a műszaki színvonal és a munkatermelékenység emelésére a gépimport révén is. Már a hároméves terv végrehajtása során sikerült a gépbehozatal terven felüli fokozásával elérni, hogy a gépek részesedése (az építési és egyéb jellegű beruházások terhére) az összes beruházásokon belül a tervezettet körülbelül 6 százalékkal meghaladja. Ez jelentős eredmény. Az ötéves tervben további lépést teszünk ebben az irányban. Míg a hároméves terv termelő beruházásaiból az importgépek részesedése körülbelül 17 százalékos, addig az ötéves terv kiinduló adatai szerint ez az arány 23—25 százalékra, az importált gépek és berendezések értéke 1958-hoz képest pedig csaknem három és félszeresére nő.

Beruházásaink közt a korábbinál nagyobb helyet foglalnak el az importált komplett gyárberendezések, amelyek lehetővé teszik az illető területen nagy gyártási tapasztalattal rendelkező országok fejlettebb technikai színvonalának felhasználását, költséges és időt rabló hazai kísérletezések elhagyását. A tervben számos komplett gépi berendezés behozatala szerepel, a Dunai Vasmű hideg-hengerművének gépei, beren-

dezések a Tiszavidéki és a Borsodi Vegyikombinát, a Dunai Erőmű, a Százhalombattai Olajfinomító részére stb. Importáljuk több vegyipari üzem teljes gépberendezését, egy új kénsavgyárat stb. A szocialista mezőgazdaság megszilárdítását szolgálja a mezőgazdasági gépbehozatal jelentős növelése. Öt év alatt körülbelül 30 ezer traktor és sok egyéb mezőgazdasági gép behozatalát tervezzük.

A gépkivitel és -behozatal persze csak akkor szolgálja megfelelő hatékonysággal a termelés növelését, a termelékenység és a műszaki színvonal emelését, ha a termelésben és kereskedelemben valóban érvényesülnek a szocialista nemzetközi munkamegosztás célkitűzései.

A KGST keretében folyó gépipari szakosítási munka a gépipar egyre szélesebb területeit öleli fel. Eredményeként például ötéves tervünkben több ezer gabonakombájn szállítását irányozzuk elő és kötöttük le Csehszlovákiába, Csehszlovákia pedig megszüntette e gépek gyártását. Magyarország beszüntette a vasúti tehervagonok termelését és ez irányú szükségletét már a hároméves tervben is elsősorban a többi KGST-országból fedezte. Szakosításra került sor, és ez kifejezésre jut külkereskedelmi terveinkben is, a szerszámgépek különféle típusai, a teherautók, autóbuszok, vegyipari, kohászati és olajipari gépek gyártásában stb. Jelentős a gördülőcsapágy-gyártás eddigi szakosításának eredménye. Korábban a legtöbb ország szükségleteinek saját gyártásból való kielégítésére törekedett. Ennek következtében egy-egy ország a típusméretek kevesebb mint felét gyártotta csak. A többit két vagy több tagország egymással párhuzamosan állította elő. 1965-re a gördülőcsapágyak típusméreteinek kétharmadát csak egy-egy KGST-ország gyártja majd — az összes többi ország számára is. Ennek hatására a KGST-országokban gyártott gördülőcsapágyak sorozatnagysága 1965-ben 1960-hoz képest 125 százalékkal emelkedik.

A szakosítási munka során nagyszámú gépgyártási ág sok száz cikkcsoportjával és sok ezer cikkelemével kell foglalkozni, egyidejűleg mérlegelve valamennyi tagország meglevő és legcélszerűbben kifejleszthető kapacitásait, a termelés különböző (nyersanyag-, szakember- stb.) feltételeit és a szakosítás kihatásait az országok külkereskedelmére. Ez a munka *a termelés oldaláról elindulva* — ha viszonylag lassú ütemben is — műszakilag és gazdaságilag egyre megalapozottabb eredményekre vezet. Időközben — és ezt az ötéves tervet külkereskedelmi oldalról leginkább alátámasztó, a KGST-országokkal kötött hosszú lejáratú kereskedelmi egyezmények mutatják legjobban — *a forgalom* útján is létrejön a gépipari szakosítás egy formája. A külkereskedelemben találkoznak és több éves államközi megállapodás keretében rögzítésre kerülnek a szerződő országok konkrét szükségletei és szállítási lehetőségei. Ennek során természetesen figyelembe kell venni a már korábban kidolgozott gyártásszakosítást is. A szerződésileg eladott gépek és berendezések termelését a szállító országokban új beruházásokkal és egyéb módon is fejlesztik, az importált berendezések gyártására viszont nem állnak rá. A KGST-országok közt az ötéves időszakra eddig szerződésekben lekötött termékek közel 40 százalékát a gépek és berendezések teszik ki, termelésszakosítás pedig ma még csak ennél kisebb körben érvényesül. A forgalomban ily módon ténylegesen kielégített szükségleteket viszont nem lehet utóbb figyelmen kívül hagyni a termelés szakosításában sem. Ennek következtében a gépkereskede-

lem területén *a külkereskedelem hatása a termelésre nemzetközi méretekben is egyre inkább érvényesül.* Ez természetesen nem szorítja háttérbe a termelésszakosítás mint a munkamegosztás fő módszere elsődlegességét és azt a törekvést, hogy azt valamennyi tagország érdekében továbbra is gyorsítani kell.

Jelentősen növeljük az ötéves tervben gépkereskedelmünket a szocialista táboron kívüli országokkal is. Ipari fejlődésünk gyorsítása, a műszaki színvonal emelése végett a korábbi éveknél nagyobb mértékben kívánjuk behozatal útján is hasznosítani a fejlett tőkésországok műszaki eredményeit. Így már eddig is több gyárberendezést (PVC-gyárat, szalmacellulóze üzemet, gumigyárat stb.) vásároltunk tőkésországokból. Változtatni kívánunk azon a helyzeten is, hogy a tőkésországokba irányuló kivitelünknek a gépek és berendezések csak viszonylag csekély részét képviselik. Az iparosodó volt gyarmati és más gazdaságilag kevésbé fejlett országok erőteljes iparfejlesztési programja, saját gépgyártásunk javuló műszaki színvonala, gépipari termékeink növekvő versenyképessége reálissá teszik e célkitűzést. Az Argentínával, Indonéziával, Indiával kötött több éves — nagy összegű gépexportról szóló — megállapodásaink gyakorlatban is mutatják e célkitűzésünk helyességét, bár az iparnak és a külkereskedelemnek egyaránt még igen nagy erőfeszítéseket kell tenniük ebben az irányban. A nyugat-európai tőkésországokban is sokkal több gépet tudnánk — jobb ipari és külkereskedelmi munka esetén — eladni a mainál. Nem tartható például, hogy miközben műszeriparunk részesedése az egész gépkivitelben erőteljesen fejlődik, addig a *tőkésországokba irányuló műszerkivitel* alig teszi ki összes gépkivitelünk 3—4 százalékát. Hasonló a helyzet a komplett gyárberendezések és a szerszámgépek kivitelénél is. Ebben a szocialista országok által nyújtott értékesítési biztonság rendkívül pozitív ténye mellett bizonyos fokú kényelmesség, a tőkésországok piacainak elhanyagolása, az igényekhez való nem kielégítő alkalmazkodás is szerepet játszik. Gépipari exporttervünk realitása ez idő szerint csak részben mennyiségi kérdés. Döntően a műszaki fejlesztés, a minőség területén kell — a már eddig is elért eredményeket kiszélesítve — tovább haladnunk.

Nyersanyagimport és nemzetközi együttműködés

A második ötéves tervidőszakban továbbra is az ipari nyersanyagok és félkésztermékek foglalják el behozatalunkban nagyságrendileg az első helyet. Figyelemre méltó azonban, hogy az anyagbehozatal részesedése az összes behozatalból az ötéves terv során a korábbi évekhez képest csökken. Ennek egyik oka *belföldi* anyagforrásaink növelése.

A második ötéves tervbe belépő új termelőkapacitások importanyag megtakarítását teszik lehetővé. A Dunai Vasmű II. sz. kokszoló-blokkjának üzembehelyezése 300 000 t kokszimportot, a meleg- és a hideg-hengermű belépése a korábbi évekhez képest 300—350 ezer t hengereltacél-importot tesz feleslegessé. Nő a műtrágyagyártó-kapacitás, sor kerül különféle műanyagok hazai termelésére is. Az ipari termelés szerkezetének javítása és az anyagtakarékosság eredményei ugyancsak javíthatják a helyzetet. Ugyanakkor törekednünk kell — a

terv készítésekor és végrehajtásakor egyaránt — anyagtartalékok képzésére is, ami viszont növeli az anyagimportot.

Anyagimportunk körübelül kétharmad részét továbbra is a szocialista országokból, elsősorban a Szovjetunióból szerezzük be. A Szovjetunióból 1965-ben a hosszú lejáratú egyezmény szerint az 1958. évinél közel másfélszer több anyagot, ezen belül 57 százalékkal több nyersolajat, 50 százalékkal több rezet, 55 százalékkal több fenyőfűrészárut kapunk. Növelik szállításaikat az európai népi demokratikus országok is. Egyebek közt Csehszlovákia kokszot és fát, Lengyelország szenet és horganyt, az NDK vegyianyagokat és káliműtrágyát szállít növekvő mennyiségben számunkra. Mi bauxit- és timföldexportunkat, továbbá az olajtermékek kivitelét fokozzuk. Anyagexportunk azonban 1965-ben az anyagbehozatali szükséglet 27—28 százalékát fedezi csak és részesedése az összes kivitelben csökken. Az anyagexport viszonylagos csökkenése — amely más oldalról az anyagimport lehetőségét is csökkenti — általában jellemző az európai népi demokratikus országok külkereskedelmi szerkezetére. Ez összefügg valamennyi szocialista ország feldolgozó iparának tervezett fejlesztésével. Az anyaggal jobban ellátott országok növekvő mértékben használják fel anyagkészletüket iparuk fejlesztésére; az ipari fejlődésükben korábban elmaradt szocialista országok feldolgozó iparuk gyorsított ütemű növelésére törekednek; a már korábban is fejlett ipari országok pedig növekvő volumenű ipari termelésükhöz egyre több anyagot igényelnek. Magyarország ebből a szempontból a szocialista országok között is sajátos helyet foglal el: az elsőrendű fontosságú nyersanyagokkal való ellátottság szempontjából a szocialista tábor egyik, ha nem éppen a legkedvezőtlenebb helyzetben levő tagja.

A KGST keretében már eddig is jelentős eredményeket értek el a tanácsban részt vevő országok anyagszükségletének kielégítésében. Így: a néhány évvel ezelőtt még nyomasztó kokszolható szén- és kohókoksz-hiányt teljes egészében megszüntették; a KGST-n belül fedezik lényegében valamennyi résztvevő ország vasérc- és nyersolaj-szükségletét; növekszenek az egyéb anyagszállítások is elsősorban az országok készleteinek (a szovjet nyersfoszfát, a lengyel horgany, a magyar bauxit, az albán nikkel, a német kálisó stb.) fokozott feltárása útján.

A szocialista országok együttműködésének új formája a nyersanyaggal rendelkező szocialista országok készleteinek feltárásához és kitermeléséhez való hozzájárulás. Például közös lengyel-magyar vállalat létesült a lengyel szénbányák melletti meddőhányókból magyar eljárással történő szénkitermelésre. Több szocialista ország részt vállalt az albániai ásványi kincsek feltárásában. Röviddel ezelőtt írtak alá egy lengyel-magyar megállapodást a timföld-alumíniumipari együttműködésről. Ennek lényege, hogy Magyarország bauxitvagyonára támaszkodva a timföldipart, Lengyelország pedig saját szénbázisra telepített, viszonylag olcsó elektromos energiával az alumíniumkohászatot fejleszti a belföldi szükségletet meghaladó mértékben, és kölcsönösen ellátják egymást timfölddel, illetve kohóalumíniummal. Nagy jelentőségű megállapodás jött létre a Szovjetunió és Csehszlovákia között vegyipari gépek, érc- és színesfém-bányászati berendezések szállítására, anyagfeltárás és a jövőbeni anyagszállítások növelése céljából. Románia és Csehszlovákia földgáz-bázisú erőmű építésére, illetve az

ebből származó villamos energia szállítására szerződtek stb. Az együttműködésnek ezek a fejlettebb, több ország perspektivikus terveit érintő és fokozatosan a szocialista tábor egészére kiterjedő formái ma még — különösen ami Magyarország részvételét illeti — csak a kezdeti lépéseknél tartanak. Alkalmazásuk sok közgazdasági és gazdaságpolitikai problémát vet fel, például a felhalmozási alap egy részének más szocialista országokban való befektetését, ennek kapcsán a beruházások hatékonysága nemzetközi értékelésének most már gyakorlati alkalmazását, az egyes ágazatok fejlesztése gazdaságosságának e szempontból történő mérlegelését stb. Foglalkozni kell a táborszinten is hiánycikket jelentő anyagok beszerzésének leggazdaságosabb módozataival is. Ezzel kapcsolatban rendkívül széles lehetőség nyílik a gazdaságilag kevéssé fejlett országokkal folytatott kereskedelem bővítésére is.

A mezőgazdasági és ipari fogyasztási cikkek külkereskedelmének tervezése

A mezőgazdaságban végbemenő szocialista átalakulás sok összefüggésben hat ki a külkereskedelemre. A nagyüzemi gazdálkodásra való fokozatos áttérés sok gép, műtrágya és más anyag behozatalát igényli. 1959-ben és 1960-ban évenként több mint 1 milliárd devizaforint értékben hozta be a külkereskedelem e cikkeket a mezőgazdaság számára.

A belföldi fogyasztás terven felüli növekedése, a felvásárlás elmaradása, egyes növényi és állati termékek termelésének a tervezettől való elmaradása miatt 1960-ban importra volt szükség kenyérgabonából, húsból és más élelmiszerekből. Ezért átmenetileg csökkent a mezőgazdaság nettó hozzájárulása a külkereskedelmi mérleghez. Az ötéves terv kiinduló adatai szerint a mezőgazdaság részesedése a nemzeti jövedelemből viszonylag csökken, s némileg kisebb lesz a mezőgazdasági és az élelmiszeripari termékek részaránya az összes kivitelben is. Ez utóbbinál a termelési és felvásárlási előirányzatokon kívül számoltak azzal is, hogy a tervidőszakban egyes alapvető élelmiszerek belföldi fogyasztása jelentősen nő. (Vö. Sós József: Az áruellátás és a kiskereskedelmi forgalom néhány problémája a második ötéves tervben. Közgazdasági Szemle. 1960. 1. sz.)

A mezőgazdasági és élelmiszeripari kivitel az egész tervben, de különösen a tőkés piacokra irányuló exportban igen jelentős szerepet játszik — utóbbinak ez idő szerint közel felét teszi ki. Azzal számolunk, hogy a szocialista nagyüzemi gazdálkodás megszilárdulása az ötéves terv végrehajtása során már erőteljesen érezteti hatását a terméshozamok növelése, az árutermelés és ezen keresztül az export fokozásában.

A Kommunista és Munkáspártok vezetőinek 1960 februári moszkvai értekezletén határozatot hoztak — egyebek közt — a mezőgazdasági termelés szakosításának szükségességéről is. Anélkül, hogy a mezőgazdaság — külkereskedelmet érintő — kérdéseire részletesebben kitérhetnék, megemlítem, hogy a lényegében csak ezután kezdődő mezőgazdasági szakosítás keretében, az export számára is növelnünk kell a hazai adottságainknak és termelési hagyományainknak is megfelelő mezőgazdasági cikkek, például a vetőmagvak, a zöldség, a gyümölcs és a piaci igényeknek megfelelő konzervek kivitelét, fokoznunk kell a

korai és a késői zöldségfajták, a bogyós gyümölcsök, a baráti piacokon leginkább keresett almafélék termelését, a csemegeszőlő termelését és exportját, ki kell fejlesztenünk a nagyüzemi baromfitermelést, növelni kell a tojáshozamot stb. A termelési háttér új feltételei, az egyre jobban kibontakozó nagyüzemi termelés és a piaci követelmények fokozódása egyaránt szükségessé teszik, hogy mielőbb felszámoljuk a mezőgazdasági exportban oly sok zavart okozó ingadozásokat.

Az új ötéves tervidőszakban tovább növekszik a fogyasztási cikkek külkereskedelmi forgalma. A fogyasztási cikkek behozatalát, a kiinduló adatok szerint, az 1958. évinek több mint négyszeresére, tehát az átlagos növekedést jóval meghaladó mértékben fejlesztjük. Öt év alatt 40 000 személygépkocsit, a jelenleginél jóval több déligyümölcsöt és más fogyasztási cikket hozunk be a lakosság számára.

A fogyasztásicikk-kereskedelemben is egyre inkább kibontakozik a szocialista országok együttműködése. Felismerve a párhuzamos termelési kapacitások kifejlesztéséből adódó hátrányokat, a KGST megfelelő ágazati bizottságai keretében kezdeti lépések történtek már a tartós fogyasztási cikkek gyártásának szakosítására. Például a Német Demokratikus Köztársasággal és a Csehszlovák Szocialista Köztársasággal folytatott tárgyalások eredményeként lehetőség nyílik, hogy hazai termelésünket *négyszeresére* növelve, gazdaságosabb sorozatgyártással saját szükségleteinken felül az említett országok számára is gyártsunk padlókefélőgépeket. Ugyanakkor nem fejlesztjük nagy beruházásigényű porszívógyártásunkat, hanem a szükséges mennyiséget importáljuk. Kétséges továbbá, hogy célszerű-e nagy mennyiségű finomlemezt felhasználva több típusban kifejleszteni a hazai hűtőszekrénygyártást; nem helyesebb-e ehelyett kooperálni a Szovjetunióval és Csehszlovákiával, amelyek nagyobb gyártási tapasztalattal és nagyobb szériában, széles választékban gyártanak hűtőszekrényeket. Hasonló kérdések vethetők fel órák, fényképezőgépek és más cikkek párhuzamos gyártását illetően is. A magyar televízió, motorkerékpár és más tartós fogyasztási cikkek gyártási lehetőségei viszont szükségtelenné teszik, hogy más — eddig e termékeket nem, vagy csak kis szériában gyártó — országok saját iparukat ez irányban fejlesszék. Amilyen mértékben eltolódik a fogyasztás a tartós fogyasztási cikkek irányában, úgy nő a fontossága annak, hogy elkerüljük a termelési eszközöknél korábban már tapasztalt autarkiás tendenciák és párhuzamos kapacitás-fejlesztések megismétlődését, ezúttal a fogyasztási cikkek területén.

Könnyűipari kivitelünket az átlagosnál valamivel kisebb mértékben fejlesztjük, bár a belföldi fogyasztás tervezett alakulása, másrészt a piaci kereslet növekedése, nem utolsósorban pedig a könnyűipari export gazdaságossága körüli viták a továbbiakban még számottevően módosíthatják ezt az előirányzatot.

Nagy jelentőségű exportcikkeink a gyógyszeripar termékei. Kivitelüket a tervidőszakban megkétszerezzük. Az a tapasztalatunk, hogy gyógyszereink kivitele — mely általában igen gazdaságos is — megfelelő külkereskedelmi munkával még tovább növelhető. A vegyipari cikkek kivitele ugyancsak nő. Főleg különböző olajtermékeket és nagy mennyiségű különféle kisebb vegyicikket exportálunk.

Külkereskedelmünk gerince — a szocialista országokhoz fűződő kapcsolatunk

Legbiztosabb alapot az ötéves külkereskedelmi terv kidolgozásához az erre az időszakra a szocialista országokkal — elsősorban a KGST tagjaival — kötött hosszú lejáratú árucsereforgalmi megállapodások nyújtják. Az 1950—1958 közti időszakban Magyarországnak a szocialista országokkal lebonyolított kereskedelmi forgalma jóval több mint kétszeresére nőtt. Most — a kiinduló adatok alapján — 1958—1965 közt több mint 80 százalékos újabb forgalomemelkedést irányzunk elő. Ezen belül a KGST-országokkal való áruforgalmat az előirányzat szerint körülbelül kétszeresére növeljük. E célkitűzés realitását mutatja, hogy az 1958—1960. évre a KGST-országokkal kötött hosszú lejáratú három éves megállapodásokban rögzített áruforgalmat ez év végére előreláthatólag 70 százalékkal túlteljesítjük. Ez a példa nem különösebben kirívó: a KGST-országok egymásközti hároméves árucsereforgalmi szerződéseiket ez év végéig — előzetes becslés szerint — körülbelül 50 százalékkal teljesítik túl. Ez valamennyi tagország gazdaságának gyors, a külkereskedelmi forgalom bővítése számára egyre újabb lehetőségeket adó fejlődését bizonyítja. S ha ma még a KGST tagországai többségükben nem is állnak a világkereskedelem élvonalában, részesedésük 1950—1959 közt 6,4 százalékról 10,2 százalékra növekedett — és ez nem kis eredmény.

Az ötéves külkereskedelmi terv kidolgozását a szocialista országokkal kötött hosszú lejáratú kereskedelmi megállapodások egész sora előzte meg. A KGST-országokkal ezenkívül a népgazdasági tervek fő nemzetközi összefüggéseit is egyeztettük. Így már most, jóval a végleges tervjóváhagyás előtt — Albánia kivételével, amellyel még ez év folyamán kötünk előreláthatóan ilyen szerződést — valamennyi KGST-országgal van 1965-ig szóló aláírt államközi árucsereforgalmi megállapodásunk. A távol-keleti szocialista országok közül a Kínai Népköztársasággal 1962-ig van szerződésünk, amelynek a további évekre való meghosszabbítását tervezzük. Mongóliával, a Koreai Népi Demokratikus Köztársasággal és a Vietnami Népi Demokratikus Köztársasággal ezekben a hetekben készítjük elő a hosszú lejáratú megállapodásokat. Jugoszláviával — a szocialista tábor országaitól több tekintetben eltérő feltételekkel — ugyancsak 1962-ig terjedő hosszú lejáratú megállapodásunk van. Ennek bővítése és további évekre történő hosszabbítása napirenden van.

Tervünkben a szocialista országok részesedését továbbra is a teljes külkereskedelmi forgalom 70—75 százalékában irányozzuk elő. Ezt figyelembe véve nem szorul külön bizonyításra annak jelentősége, hogy az e forgalom zömét képviselő KGST-országokkal a már eddig kötött megállapodások a tervezett árucsere körülbelül 80 százalékát máris tartalmazzák. Ez iparunk, mezőgazdaságunk, általában az egész népgazdaság számára az öt évre előirányzott termelés anyagokkal és gépekkel történő megalapozását és az exporttermékek nagyfokú értékesítési biztonságát jelenti.

A szocialista országokkal folytatott kereskedelmünk (amelynek jellegzetességeit, elvi alapjait ehelyütt nem kívánom bővebben kifejteni), konkrét tartalmát tekintve egyre inkább összhangban áll az ér-

dekelt országok népgazdasági terveivel. Tradicionális árulisták alakultak ki, ami azt bizonyítja, hogy az egyes országok saját terveik készítésénél egyre következetesebben veszik számba a többi szocialista ország konkrét szükségleteit és lehetőségeit. A fejlődés által felvetett új szükségletek is gyorsan megmutatkoznak az államközi egyezményekben. Például a vegyipar fejlesztésének előtérbe állítása nyomán a KGST országok az 1959-ben és ez év tavaszán kötött hosszú lejáratú megállapodásokban már az 1958. évinek több mint hatszorosában határozták meg a vegyipari gépek kölcsönös szállítását. Az egyes országok természetesen adottságaiknak, termelésük összetételének, fejlődésük különböző ütemének megfelelően eléggé eltérő ütemben és összetételben alakítják — a kétoldalú szerződések keretében — árucsereforgalmukat. Szinte valamennyi — Magyarország is — a Szovjetunióval fejleszti kereskedelmét a legnagyobb mértékben és a legegyenletesebben. Ebben a Szovjetunió hatalmas felvevő piacán, széles skálájú áruszállítási készségén kívül kifejezésre jut az is, hogy a Szovjetunió az árustruktúra kialakításával, az európai népi demokratikus országok anyag- és gépvásárlási igényeinek legnagyobb mértékű kielégítésével, a kereskedelmi forgalmon keresztül is sokat segíti a többi szocialista országot. Ismeretes például, hogy a Szovjetunióból általunk importált áruk súlya mintegy tizennégyszerese oda irányuló kivitelünk súlyának. A Szovjetunióba irányuló magyar kivitelnek 1958-ban nem egészen kétharmada, 1965-ben már körülbelül háromnegyede gép és finommechanikai termék. A többi KGST-országokkal — ha különböző mértékben is — szintén a forgalom jelentős növelésében állapodtunk meg. Különösen örvendetes, hogy erőteljes forgalombővítést sikerült elérni Romániával, amellyel pedig forgalmunk — elsősorban a behozatal és a kivitel nehezen egyeztethető áruszerkezete miatt — éveken át stagnált.

A hosszabb időszakra kötött megállapodás a szoros értelemben vett árucserén kívül sok és változatos egyéb együttműködési forma kibontakozását is lehetővé tette. Például Csehszlovákia részére az ötéves időszakban nagy mennyiségű bugát hengerlünk át lemezzé és bányatámmá. Kohászati kooperációt folytatunk más szocialista országokkal is.

1961-től kezdve — az eddigi gyakorlattól eltérően, s a KGST ajánlásainak megfelelően — már a tárgyév kezdete előtt, legkésőbb november végéig megkötik az *éves* árucsereforgalmi megállapodásokat. E megállapodások feladata a hosszú lejáratú egyezmények árulistáinak bővítése és kiegészítése. E szervezeti intézkedésnek azért van nagy jelentősége, mert a megállapodásokat így még az országok *éves népgazdasági terveinek véglegesítése előtt* megkötik, s jobban összhangba hozhatók a terv és a külkereskedelmi megállapodások.

A KGST-országoktól némileg eltérő jellegű problémákat vet fel, de okvetlenül igen széles perspektívájú a távol-keleti szocialista országokkal, köztük is elsősorban a Kínai Népköztársasággal folytatott kereskedelmünk. A problémák a földrajzi távolságon kívül, amely főleg a szállítás módozatai és költségei szempontjából jelentkezik, pozitív jellegűek: nehéz áttekinteni a gyors ütemű fejlődést, s lépést tartani a piac igényeivel és lehetőségeivel. Mindenesetre, a forgalom fejlesztésének a jelenlegi megállapodásban előirányzott évi 10 százalékos mér-

téke valószínűleg még tovább fokozható. Jugoszláviával az utóbbi években forgalmunk rendszeresen bővül, s a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésére még sok további lehetőség mutatkozik.

A szocialista országok egymásközti kereskedelmében egyre világosabban érvényre jutnak a tervszerű szocialista munkamegosztás előnyei. Ugyanakkor időnként zavarólag hat és fékezi a fejlődést néhány a korábbi szakaszból visszamaradt, de ma már legalábbis vitatható szemlélet, illetve kialakult gyakorlat. Az egyik: bizonyos árucsoportok egymásközti arányainak (például gépkivitel és behozatal, fogyasztási cikkek stb.) merev kezelése az országok közti forgalomban. Ma már a hosszú időre szóló külkereskedelmi megállapodások előkészítése a népgazdaságfejlesztési tervek összehangolása, a nemzetközi szakosítás és kooperáció eredményei és szempontjai figyelembevételével történik. Ezért a *forgalomban kialakított* merev arányok, vagy az ilyenek létrehozását igénylő szemlélet nem egyszer gátolják tényleges szükségletek kielégítését is. A másik ilyen jellegű kategória: a kétoldalú — országok közti — forgalom feltétlen évenkénti egyensúlya. A szocialista országok áruvásárlásaikat egymásközt — gazdaságuk jellegének megfelelően — áruk szállításával egyenlítik ki. Véleményem szerint ennek a helyes elvnek fenntartása mellett a fejlődés mai szakaszán már megvizsgálandó, hogy a hosszú lejáratú áruszállítási szerződéseken belül egy-egy évi forgalom *kétoldalú* teljes kiegyenlítése nem fékezi-e az egyébként lehetséges további fejlesztést? Ezzel természetesen összefügg olyan nem könnyű — de ugyancsak fejlesztést igénylő — kérdések előbbrevitele, mint a szocialista országok közti multilaterális elszámolási forgalom kiszélesítése stb. Mindenesetre e kérdések elvi-közgazdasági tisztázása ma már a gyakorlat oldaláról is igen időszerűnek látszik.

A nem szocialista országokkal folytatott kereskedelmünk

Tervünkben a szocialista táboron kívüli országokkal is jelentős forgalombővítést irányzunk elő. E kereskedelem néhány új vonása az ötéves tervben:

— Több országgal (így Ausztriával, Angliával, Görögországgal, Indiával) hosszú lejáratú kereskedelmi megállapodásokat kötöttünk. Más országokkal előkészületben van ilyen megállapodás megkötése. Bár ezek jellege lényegesen eltér a szocialista országokkal kötött hosszú lejáratú megállapodásokétól, mégis e hosszúlejáratú megállapodások ténye és árulistáik tartalma egyaránt bizonyítja, hogy a tőkésországok is egyre inkább felismerik: előnyt és biztonságot jelent számukra, ha meghatározott áruk szállítását és vásárlását hosszabb időszakra olyan országokkal fejlesztik, amelyekre saját kötelezettségeik becsületes teljesítése esetén mint vevőkre vagy áruszállítókra akkor is számíthatnak, ha a tőkés árupiacokon „rossz szelek fújnak".

— A kongresszusi irányelveknek megfelelően tervezésünk feladatai közt is kiemelten kezeljük kereskedelmünk növelését a gazdaságilag elmaradott országokkal. Ezek az országok arra törekednek, hogy gazdaságukat, főleg iparukat fejlesszék, monokulturális jellegét csökkentsék, meglevő nyersanyag-kincseiket növekvő mértékben maguk aknázzák ki. Túlnyomórészt nyersanyagokat és félkésztermékeket ex-

portálnak, fejlődésükhöz mindenekelőtt gépekre, berendezésekre és ipari fogyasztási cikkekre van szükségük.

A gyengén fejlett országok részesedése külkereskedelmünkben jelenleg viszonylag alacsony, nem több, mint a tőkésországokkal folytatott teljes külkereskedelmünk 20 százaléka. Ennek az aránynak a növelésére sok lehetőség van. A tőkésországokba irányuló exportunk egyik fontos strukturális problémája a gép- és berendezés-export növelése. Az iparosodni kívánó gyengén fejlett országok gépeink számára fontos és perspektivikus piacot jelenthetnek. Ugyanakkor nyersanyagimportunk számottevő része a gyengén fejlett tengeren túli országokból származik. Kézenfekvő, hogy az ilyen anyagokat (nyersgumit, bőröket, érceket és fémeket, fűszereket, déligyümölcsöket stb.) az eddiginél nagyobb mértékben ezekből az országokból importáljuk.

Gazdasági és műszaki szakértők küldésével, szakemberek és ösztöndíjasok fogadásával ugyancsak növekvő mértékben szélesíthetjük kapcsolatainkat ezekkel az országokkal.

A fejlett tőkésországokkal szintén fokozni kívánjuk a gépkereskedelmet. Egyre több gépipari termékünk versenyképes ezeknek az országoknak a piacain is, másrészt korszerű gépek és berendezések növekvő behozatala a tőkésországokból nagyban hozzájárulhat iparunk műszaki színvonalának emeléséhez. E helyütt nincs lehetőség arra, hogy a tőkés piacoknak az ötéves tervidőszakban várható konjunkturális fejleményeit és a különböző tőkés integrációs szervezeteknek (Közös piac, EFTA stb.) külkereskedelmünkre gyakorolt kihatásait elemezzük. Ezeket terveink elkészítésénél igyekszünk megfelelően mérlegelni.

Javításra szorul nemzetközi fizetési mérlegünk tervezési módszere is. E fontos mérleg összeállítása jelenleg az áruforgalom és az azon kívül felmerülő fizetések egyszerű egybevetésével történik. A jövőben ki kell egészíteni a hitelfelvételek és a hitelnyújtások, valamint a különböző pénzügyi elszámolások tételeivel. Ez nem csupán metodikai kérdés, hanem az aktiv deviza- és hitelpolitika fontos láncszeme.

Néhány feladat

Az ötéves külkereskedelmi terv kiinduló adatai és néhány, e cikkben is ismertetett tény alapján úgy látszik, hogy külkereskedelmi szempontból kívánatos és előnyösebbnek tűnik a terv kidolgozásánál a problémák megoldását a kiinduló adatoknál magasabb külkereskedelmi forgalom előirányzása útján keresni. Ehhez néhány érv:

— A kiinduló adatok szerint 1960—1965 közt a külkereskedelmi forgalom évente átlagosan csak körülbelül 5,3 százalékkal, a nemzeti jövedelem és az ipari termelés pedig ezt meghaladó mértékben növekednék. Az 1958—60 közt a külkereskedelmi forgalomban elért fejlődési ütem a kiinduló adatokban 1958-hoz viszonyított emelkedés (l. a második táblát) jelentős részét már 1960-ig megvalósította és a tulajdonképpeni ötéves tervre csak az említett mértékű fejlődés maradna. Az elmúlt tervidőszakok (1950—55 és 1957—60) elemzése pedig arra vezet, hogy a külkereskedelmi forgalom fejlődése a szocialista munkamegosztásnak a jelenleginél alacsonyabb fokán *is* gyorsabb volt a nemzeti jövedelemnél.

— A szocialista országokkal forgalmunk okvetlenül nagyobb lesz az eddig tervezettnél. A KGST-országokkal már az idei várható forgalom előreláthatólag összességében eléri a kiinduló adatok 1961. évi szintjét.

— Nagyobb forgalom mellett nagyobb biztonsággal tehetünk eleget a termelés fokozására, anyag- és devizatartalékok képzésére, valamint esedékes nemzetközi kötelezettségeink pontos teljesítésére vonatkozó, az MSZMP VII. kongresszusán elfogadott irányelveknek.

A nagyobb külkereskedelmi forgalom, a nemzetközi munkamegosztásban való intenzívebb részvétel persze nemcsak kívánságtól vagy jószándéktól függ. A termelési tartalékok feltárását, a beruházások csoportosítását ebben az irányban kellene ösztönözni, nem utolsósorban pedig javítani kellene a külkereskedelem piaci munkáját.

További időszerűvé vált kérdés: a szocialista országokkal megvalósított tervösszehangolás és a megkötött hosszúlejáratú egyezmények ma már — különösen a gépipar egyes területein — olyan méretűek, hogy általuk az érintett üzemek, sőt egész iparágak több éves termelésük számottevő részére teljes — méghozzá „nemzetközileg garantált" — értékesítési biztonsághoz jutnak. Hiányzik azonban a gyártó üzemek legalábbis hasonló mértékű kötelezettsége. Kissé leegyszerűsítve a dolgot: a külkereskedelem útján öt évre előre eladtuk műszeripari és híradástechnikai üzemeink, hajógyáraink, vasúti jármű-iparunk stb., stb. termelésének jelentős részét, egyes üzemek tekintetében pedig úgyszólván teljes öt évi termelésünket. Mégis, az illető üzemek csak jóval ezután kapnak *kötelező* tervfeladatot arra, hogy a már eladott termékeket milyen önköltséggel gyárthatják, milyen termelékenységet kell elérniük, mekkora lesz a nyereségrészesedésük, illetve milyen feladatokat kell megoldani, hogy ezt elérhessék stb. Kézenfekvő, hogy ebben a helyzetben nem egyenlőek egyfelől a külkereskedelem kötelezettségei, másfelől az iparnak e kötelezettségek teljesítésében való érdekeltsége, tekintsük annak akár az utasításokon, akár az anyagi érdekeltségen alapuló részét. Ennek azután könnyen a problémák olyan „megoldása" lehet a következménye, mint az exporttermékek belföldi átadási árának emelése, indokolatlan beruházási és importanyag-igények, a gazdaságossági mutatók romlása stb. Hogy az ilyen veszély nem puszta feltételezés, azt az elmúlt évek tapasztalatai éppen eléggé bizonyítják. Úgy gondolom, hogy belföldi gazdasági mechanizmusunkban jobban figyelembe kellene venni a külkereskedelem szempontjait.

★

Mint láttuk, a második ötéves tervjavaslat külkereskedelmi része ma még távolról sem problémamentes. Célszerűnek látszik több alternatíva, variáns kidolgozása. A következő hetekben nagy gonddal kell elemezni a kiinduló adatokban és a tervjavaslatban szereplő áruk exportjának és — amennyire felkészültségünk megengedi — importjának gazdaságosságát is. A tervmunka időbelileg és tartalmilag is találkozik a következő ötéves tervek és az 1980-ig kidolgozandó távlati terv előkészítésével. Lehetséges is, szükséges is, hogy ily módon jobban feltárjuk a fő kérdések perspektivikus vonatkozásait.

VAJDA IMRE:

Nyersanyagimport és munkaigényes export

Korunk egyik jellegzetes vonása, hogy a nemzetközi munkamegosztás nagyarányú kibontakozása folytán az egyes országok ipari fejlődése fokozódó mértékben függetlenné válik az országokon belül fellelhető vagy termelhető nyersanyagoktól, s így a gyorsan növekvő feldolgozó ipar nyersanyag-bázisán belül növekszik a külföldi eredetű anyagszállítások fontossága. E tendenciát tükrözi a világkereskedelembe kerülő nyersanyagok növekvő mennyisége: a legutóbbi két évtizedben mintegy másfélszeresére nőtt a nemzetközi nyersanyag-forgalom volumene (az értékbeni növekedés az árak emelkedése folytán mintegy háromszoros). Ezen az irányzaton mitsem változtat, hogy az ipari készáruk világkereskedelmi volumene és aránya még gyorsabban nőtt, mint a nyersanyagoké.

Más törvényszerűségek ugyanakkor korlátozzák a nyersanyagok világkereskedelmének növekedési tendenciáját.

1. A korszerű feldolgozó ipar mindinkább csökkenti a termékekhez felhasznált nyersanyagok mennyiségét. Például 1900-ban egy nálunk előállított Francis-turbina 1 LE teljesítményre számított súlya 25 kg volt, 1925-ben 15 kg, 1950-ben 7 kg.*

2. A hagyományos nyersanyagok egy részét felváltják vagy kiegészítik, és így részben kiszorítják a vegyi úton előállított termékek (például a szintetikus fonalak a pamutot és a gyapjút, a műanyagok egyes színes fémeket, az acélt, a fát, a műgumi a növényi kaucsukot stb.). Ezeket az új termékeket elsősorban a legfejlettebb iparral rendelkező országok gyártják (és dolgozzák fel), s így e termékek világkereskedelmi forgalma nem fejlődik elterjedésükkel azonos ütemben. 1957-ben például a plantázs-nyersgumi 95 százaléka került a világkereskedelembe, a szintetikus guminak azonban csak 25 százaléka. A világ műanyag-termelésének alig 15—20 százaléka világkereskedelmi áru, a gyapoténak több mint 50 százaléka.

3. A geológiai kutatás módszereinek tökéletesedése lehetővé tette olyan ásványi előfordulások felkutatását az iparilag fejlett országokban, amelyekről korábban nem volt tudomásunk, és amelyek kiaknázása csökkenti az importszükségletet (például ásványolaj- és földgáztelepek feltárása Franciaországban és Nyugat-Németországban, kéntelepek feltárása Lengyelországban stb.).

4. Későbbi távlatban a mag- és a napenergia felhasználása ugyancsak erősen csökkentheti a nyersanyag-szükségletet (és ezzel az importszükségletet).

* Vö. még A. V. Vorobjova „A termelőeszközökben tárgyiasult munka megtakarításának tendenciái és irányai." Közgazdasági Szemle. 1959. 12. sz.

Magyarország a nyersanyag-szegény országok csoportjába tartozik. Ezt nemcsak nyersanyag-behozatalunk állandóan bővülő terjedelme illusztrálja, hanem egyes nyersanyagok hazai fogyasztásának és importjának arányai is.

A behozatal részaránya a fontosabb nyersanyagok összes hazai felhasználásában

(százalék)

Megnevezés	1958	1965 (tervezett)	Megnevezés	1958	1965 (tervezett)
Kohókoksz	77	65	Nikkel	96	69
Vasérc	82	80	Ammóniákszóda	100	100
Nitrogénműtrágya	29	7	Marónátrón	68	29
Pirit	100	100	Nátroncellulóze	100	100
Nyersolaj	58	47	Szulfitcellulóze	36	11
Krómérc	100	100	Papírfa	80	82
Hengerelt acél	16	10	Fenyőbányafa	100	100
Réz	98	99	Öntödei nyersvas	23	50
Horgany	100	87	Fenyőfűrészáru	88	85
Ón	100	100			

A második ötéves tervidőszakban tervezett szerkezeti változások egyes területeken kétségtelenül enyhítik majd nyersanyag-szegénységünket. Itt első helyen a vegyipart, különösképpen a műanyagipart kell megemlítenünk, hiszen ennek az iparágnak a kiépítése éppen arra szolgál, hogy az eddiginél jelentősen nagyobb mértékben lássa el a feldolgozó ipart korszerű nyersanyagokkal gazdaságos hazai forrásokból. Az iparban végbemenő műszaki fejlődés csökkenti magát a fajlagos anyagfelhasználást is. Mindazonáltal, az ipari termelés tervezett emelkedése — az ellenható irányzatok számbavétele után is — az 1960. évinél mintegy 25—30 százalékkal több anyag behozatalát teszi szükségessé 1965-ben. Az anyagimport az előirányzat szerint az ötéves terv végén is mintegy 50 százalékát teszi ki teljes behozatalunknak. Ez nagyjából megfelel Csehszlovákia arányainak, ahol a teljes behozatalból 1953-ban a behozatal 54,2 százaléka, 1959-ben 54 százaléka jutott a nyersanyagimportra (a mezőgazdasági eredetű, élelmezési célokat szolgáló nyersanyagokat nem számítva).

De a nyersanyag-import kiugró külkereskedelmi jelentőségén kívül még más is indokolja e probléma vizsgálatát. Gyakran találkozunk olyan nézetekkel, amelyek szerint nyersanyag-szegénységünknek az iparfejlesztés fékezésére kellene indítania bennünket. Ellenséges, reakciós okfejtéssel pedig egyenesen ezzel indokolják az agrártermelés elsőbbségét a magyar gazdaságban („Kert-Magyarország").

Ezzel szemben le kell szögeznünk, hogy Magyarországnak mint a szocialista tábor tagjának és a szocialista országok közötti munkamegosztás részesének nyersanyag-ellátása ma már nem függ egyedül az országhatárokon belül fellelhető források bőségétől. A KGST-ben az összes részt vevő ország szükségleteit mérlegelve egyeztetik a nyers- és fűtőanyag-bázis fejlesztésére vonatkozó terveket. A szocialista tábor pedig tudvalevően egyáltalán nem szegény nyersanyagokban vagy ener-

giahordozókban; néhány trópusi terméktől eltekintve *alig akad olyan jelentős ipari nyersanyag,amelyből a tábor — nyersanyag-termelő kapacitásai kiépülésének ütemében — ne tudná kielégíteni tagjainak legnagyobbra szabott távlati igényeit is.*

De a szocialista országok — közöttük Magyarország — nemcsak egymásközt mélyítik el a nemzetközi munkamegosztást, hanem fejlesztik kapcsolataikat a tőkésországokkal is. Különösen nagy súlyt helyezünk a gyarmati sorból felszabadult és felszabaduló, gazdaságilag még kevéssé fejlett országokkal kiépülő kapcsolatokra. Ezeket az országokat éppen viszonylagos elmaradottságuk és a gyarmatosítóktól örökölt egyoldalú, monokultúrás gazdaságuk feltehetően még hosszabb időn át arra készteti, hogy a nemzetközi munkamegosztásban elsősorban nyersanyagexportjukkal vegyenek részt. Ahhoz tehát, hogy ipari termékeink számára piacot teremthessünk Ázsia, Afrika és Dél-Amerika számos országában, fokozódó mértékben kell berendezkednünk nyersanyagaik átvételére. Ez eddig csak kismértékben történt meg; a gazdaságilag kevéssé fejlett országokra 1959-ben nyersanyag-importunknak csak 7 százaléka jutott, amit csak részben indokol nyersanyag-behozatalunk áruszerkezete, javarészt kereskedelmi munkánk gyengeségére vezethető vissza.

De a felszabaduló országokat sem szabad statikusan, mintegy kapitalista módra szemlélnünk. Azok is fejlődnek — elsősorban a szocialista országok hathatós segítségével —, és így csak a nyersanyagban rendkívül gazdag országokról tételezhető fel, hogy a nemzetközi munkamegosztásban a távolabbi jövőben is mint nyersanyag-szállítók vállalnak szerepet. Feltehető, hogy például Irak ásványolajkincseit egy ma még alig belátható időpontig anyag (esetleg finomított anyag), nem pedig alkalmazott energia vagy kész vegyitermék formájában fogja kivinni. De vannak ellenkező történelmi példák is. A múlt században az angol—indiai tőke Indiából nagy mennyiségben exportált nyersgyapotot, s Angliából szállított Indiába pamutszövetet; évtizedeken át India volt az angol textilipar legnagyobb vevője. Ma már megszűnt az indiai gyapotkivitel, s India a világ egyik legjelentősebb pamutszövet-exportőrévé lépett elő.

Nem lenne meglepő, ha például az Egyesült Arab Köztársaság a jövő évtizedekben hasonló utat követne és jelenlegi gyapotexportja helyett a pamutáruk termelésére és — részbeni — exportjára térne át. A hagyományos nyersanyag-export ilyetén való átalakulása készáruexporttá, mély nyomokat hagy a világkereskedelemben és az országok gazdasági szerkezetében; csökkenti a viszonylag kis tőkebefektetéssel létesíthető, kevés szakképzett munkást igénylő könnyűipari áruk világforgalmát, növeli a beruházási javakét. A textíliák 1899-ben a készáruk világkereskedelmének több mint 40 százalékát adták, 1955-ben csak 12,8 százalékát; ezzel szemben a termelési rendeltetésű gépek részesedése ugyanebben az időszakban 7,9 százalékról 24,3 százalékra emelkedett. Tervezésünknek számolnia kell a gazdaságilag elmaradott országok fejlődésének dinamizmusával, világkereskedelmi szerepük folyamatos változásával, szükségleteik módosulásával. Számolnia kell azzal is, hogy ennek során a világpiac egyes, főleg könnyűipari termékfajták számára tovább szűkül, más, főleg beruházási javak számára viszont, ha növekvő és éleződő verseny mellett is, de tovább bővül.

Napjainknak egyik fő jellegzetessége a szocialista országok mindinkább kiszélesedő testvéri együttműködése, továbbá a szocialista országok világgazdasági jelentőségének szüntelen és gyors növekedése. E körülmények között *Magyarország nyersanyag-szegénységéről mint fejlődésünket meghatározó tényezőről beszélni értelmetlen, a kérdés lényegét megkerülő dolog.* Az országunk területén hiányzó nyersanyagokat nemzetközi kapcsolataink révén, kereskedelmi úton, általában különösebb nehézség nélkül megszerezhetjük és meg is szerezzük.

A nyersanyag-hiány tehát nem szorítja szűk határok közé gazdaságunk és ezen belül iparunk fejlődését, noha néhány időlegesen jelentkező tényező következtében tényleges importlehetőségeink nem korlátlanok, és a nyersanyag-szükséglet növekedése ma és néhány évig még gondokat okoz. Itt elsősorban arra kell gondolnunk, hogy népgazdaságunk gyorsított fejlesztésével egyidőben olyan exportáru-alapokat kell előteremtenünk, amelyek mennyiségükkel, minőségi színvonalukkal és összetételükkel ellensúlyozzák a nyersanyag-behozatal kívánatos mértékű növelését. Ugyanakkor magától értetődő, hogy a szocialista országokból származó nyersanyag-importunk általában csak olyan ütemben nőhet, amilyent a termelésbe ott belépő új kapacitások teljesítőképessége megenged.* Saját importanyag-igényes feldolgozó-iparunk fejlesztésekor figyelemmel kell tehát lennünk a számunkra mindenekelőtt a szocialista táboron belül hozzáférhető nyersanyag-kapacitások fejlődésére. A nemzetközi együttműködésben kialakuló arányok megsértése óhatatlanul zavarokat okoz külkereskedelmünk menetében, amelyek elsősorban a tőkés fizetési mérlegben csapódnak le. Anyagbeszerzésünkkel — egyéb vásárlásaink mellett — csak akkor szabad növekvő arányban a tőkéspiacokra támaszkodnunk, ha biztosítva látjuk az ottani piaci feltételeknek megfelelő exportfedezetet, vagyis ha a tőkés fizetési mérleg növekvő anyagbehozatal mellett is egyensúlyban tartható. Meg kell gondolnunk, hogy anyagimportunknak jelenleg mintegy 72—73 százaléka jut a szocialista szektorra és 27—28 százaléka a tőkésre (ezen belül a megoszlás a fejlett és a fejletlen országok között 70—30 százalékos), s így minden százaléknyi elmaradás a szocialista importból három százalékkal emeli a tőkés behozatalt, ha pedig a százaléknyi elmaradást az iparilag fejlett tőkésországokban eszközölt vásárlással pótoljuk, úgy az ott 4 százalékos emelkedést jelent.

Nyersanyag-takarékosság

A vázolt helyzetből kitűnik, hogy a gyorsan fejlődő feldolgozó ipar nyersanyag-ellátása Magyarországon komplex feladat, amelyben a hazai nyersanyag-bázis fejlesztésén kívül nagy szerepe van a külkereskedelemnek is. Nem meglepő tehát, hogy minden oldalról hangoztatják az import-nyersanyagokkal való takarékosság nagy jelentőségét. Vizsgáljuk meg e kérdést közelebbről.

A szocialista társadalom alapelveiből következik, hogy a termelő munka egész folyamatában kerülni kell minden felesleges munka-, anyag- és termelőeszköz-fogyasztást, hiszen az elpazarolt értékek csök-

* A nyersanyag-import növelésének másik útja – olyan áruk felajánlása a szocialista országoknak, amelyeket egyébként tőkés viszonylatból szereznek be – korlátozott mértékben vezethet ugyan a szocialista országoktól kapott nyersanyag-kontingensek emeléséhez, de tartós megoldást csak a kapacitások növekedése hozhat.

kentik a felosztható nemzeti jövedelmet. Az importanyaggal való takarékosságot az általános takarékosságon belül is bizonyos fokú elsőbbség illeti meg. *Népgazdasági szinten* szemlélve, három tényező indokolja ezt a prioritást:

1. A külföldről behozott anyagokat rendszerint a belföldi termelésű anyagokban foglaltnál jóval nagyobb *szállítási* költségek is terhelik.

2. A szocialista munkamegosztás jelenlegi szervezeti fokán és a tőkéspiacnak külkereskedelmünkben betöltött szerepe következtében az importált anyagok cseréje belföldi termékek ellenében esetenként *áldozatokat* is kívánhat.

3. Feltehető, hogy a növekvő anyagfelhasználás miatt szükségessé váló többletimport csak az átlagosnál rosszabb gazdaságosságú pótlólagos export és romló exportszerkezet mellett valósítható meg. Az anyagbehozatal fokozása ez esetben rontja a külkereskedelem gazdaságosságát.

Ezek a tényezők mindenképpen indokolják az importált nyersanyagokkal való megkülönböztetett takarékosságot, egészen addig a határig, amíg *az importanyag-ráfordítások csökkentése következtében a gyártott termékek használati, illetve nemzetközi csereértéke nem csökken nagyobb mértékben, mint az anyagtakarékosság függvényeként kialakult önköltség.*

A felsorolt tényezők közül az első kettőnek vállalati szinten az árrendszeren keresztül érvényesülnie kellene, hiszen a feldolgozó vállalatok az importanyagokat olyan belföldi áron kapják, amelyek kialakításánál a szállítási többletköltségeket és a piaci csereérték-különbözeteket figyelembe lehet venni. Kétséges azonban, hogy kellő mértékben érvényesülnek-e; sok tapasztalat egyenesen az ellenkezőjét bizonyítja. Az importanyagokkal a feldolgozás közben úgy kell takarékoskodnunk, hogy a kisebb fajlagos anyagfelhasználással párhuzamosan lehetőleg *emelkedjék* a gyártott termék korszerűsége, az előállított szerkezet váljék könnyebbé, a felhasználási céloknak megfelelőbbé. Az ilyen irányú — még a legfejlettebb népi demokratikus országok előtt is nyitvaálló — lehetőségeket mutatja például, hogy egy 100 ülőhelyes 2. osztályú gyorsvonati személykocsi önsúlya az NDK-ban 50 tonna, Csehszlovákiában 43,7 tonna, az NSZK-ban pedig csak 41,8 tonna.* Minél könnyebb — egyébként azonos körülményeket feltételezve — a személykocsi, annál nagyobb az anyagmegtakarítás,** s egyszersmind annál kedvezőbbek az értékesítési lehetőségek is, mivel a könnyebb szerkezetű kocsi jobban megfelel a korszerű műszaki követelményeknek.

Az importanyag-takarékosság fogalomkörébe tartozik az is, hogy ne *használjunk fel a szükségesnél értékesebb, tehát költségesebb nyersanyagokat.* Egyes termelő ágazatokban — főként nem tartós fogyasztási javak esetében, így a cipő- és a pamuttextiliparban, de helyenként a gépiparban is — az a tapasztalat, hogy erre a szempontra különböző

* Egyetemi jegyzet, Hochschule für Ökonomie, Berlin, Internationaler Handel, Lehrbrief 4. 1959.

** Lehetséges – és az idézett példában is nyilván erről van szó –, hogy a súly szerinti anyagmegtakarítás *finomabb anyagok* felhasználásával jár karöltve: korszerű ötvözött acélok vagy könnyűfémek lépnek a régi, nehézkes szerkezetek helyébe. Magyar összehasonlító adatok ilyen típusú és nagyságú kocsik gyártásának hiányában nem állnak rendelkezésre. Figyelemre méltó azonban, hogy a magyar ipar által a Szovjetuniónak szállított gyorsvonati személykocsik (amelyeknél szélesebb a nyomtáv, s nagy klimatikus különbségeket kell kiegyenlíteni) ma 60 tonnásak, 1965-re pedig 44 tonna súlyúak lesznek.

okokból nem fordítanak kellő gondot. Itt is, akárcsak a túlzott mennyiségben felhasznált nyersanyagoknál, az a helyzet, hogy a szükségesnél értékesebb anyag nem térül meg teljesen a nemzetközi cserében. Ha például alumíniumedényt finomabb alumíniumból állítunk elő, mint amilyent a termék felhasználási célja és a világpiac igényel, úgy a felesleges finomítás anyag-, energia- és munkaráfordítása a külkereskedelmi értékesítésben mintegy megsemmisül.

Alátámasztja-e azonban az importanyag-takarékosság követelménye azt az ugyancsak gyakran hallott nézetet, hogy ahol importált nyersanyag hazai termelésű anyaggal helyettesíthető, ez okvetlenül előnyös? Ez a szemlélet már több ízben — például a gyapottermesztés erőszakolásakor — súlyos károkat okozott népgazdaságunknak. Második ötéves tervünk ezt a szemléletet határozottan elveti, amikor például elindítja az áttérést a szénről mint energetikai bázisról az ásványolajra, noha energetikai szénszükségletünk túlnyomó részét hazai szénbányászatunk fedezte, míg a helyébe lépő ásványolajat — ismert hazai forrásaink elégtelensége folytán — nagyrészt importálnunk kell. Mivel azonban az olaj gazdaságosabb energiaforrás a szénnél (különösen a mi kalóriaszegény barnaszeneinknél), az olajimportot előnyben részesítjük a hazai szénbányászat gazdaságtalan fejlesztésével szemben.

Pár évvel ezelőtt beszüntettük néhány erősen áramigényes ferroötvözet hazai gyártását, és visszatértünk azok importjára, mert a számítások kimutatták, hogy a behozatal kedvezőbb, mint a hazai gyártás. Ugyanakkor második ötéves tervünk és az azt követő időszak alatt nagy erőfeszítéseket teszünk vegyi alapanyag- és műanyag-, fa-, papír- és cellulózeipari termelésünk fejlesztése végett, ami importszükségletünk csökkentését kell hogy eredményezze.

Az importanyag-takarékosság vagy az importált anyagoknak belföldi termelésű anyagokkal való helyettesítése nem öncél, hanem része annak a feladatnak, amit az MSZMP VII. kongresszusa jelölt ki: *takarékos gazdálkodás* a népgazdaság minden területén!

Anyagimport és ipari termelés

Népgazdaságunk fejlődése, a szocialista építés gyorsuló üteme megköveteli, hogy céltudatosan berendezkedjünk az országban gazdaságosan nem termelhető vagy földrajzi-geológiai adottságaink következtében hiányzó nyersanyagok és félkészáruk behozatalára, s így illeszkedjünk be a nemzetközi munkamegosztás kölcsönös előnyöket biztosító rendjébe. Az anyagimport, még ha növekszik is, megfelelő felhasználási és világpiaci körülmények között nem aggályos. Semmiképpen sem szabad célul kitűznünk az anyagbehozatal minimális szintre való leszorítását, mert ez óhatatlanul a termelés szűkítését, biztonságának, folyamatosságának, gazdaságosságának megrendítését vonná maga után. *A feladat olyan — elsősorban műszaki — feltételek megteremtése, amelyek alapján a fajlagos anyagfelhasználás általában (és ezen belül az importanyag-felhasználás is) csökken;* ez egyben szorosan összefügg mind a termelés, mind a termelt javak műszaki színvonalának és korszerűségének növekedésével. Fontos feladat továbbá, hogy a nemzetközi együttműködés keretében és a szocialista országok közös érdekeinek figyelembevételével viszonylag kevésbé anyagigényes termelési szerke-

zet kialakítására törekedjünk. E tényezők hatására elérhető, hogy az anyagfelhasználás növekedési üteme az ipari termelés emelkedéséhez képest lelassuljon. Emellett olyan exportszerkezetről kell gondoskodnunk, amelynek révén a nemzetközi munkamegosztásban tényleges előnyök nyújtásával ellensúlyozhatjuk a nyersanyag-szállító partnereinktől megkívánt és a csereárakban kifejezésre nem jutó áldozatokat. Rá kell térnünk közös létesítmények, közös beruházások megvalósításában való részvételre is.*

Az anyagimport és az ipari termelés fejlődési ütemét Magyarországon a következő táblázatból láthatjuk:

Anyagimport és ipari termelés Magyarországon 1950—1959

(változatlan árakon, 1950 = 100)

Év	Anyag-import	Állami ipar nettó termelése	Év	Anyag-import	Állami ipar nettó termelése
1951	94,5	127	1955	127,9	177
1952	112,3	153	1956	120,6	160
1953	116,3	169	1957	170,6	184
1954	125,2	165	1958	162,2	207
			1959	172,9	228

A táblázatban szereplő anyagimport-index alapját a KGST-ben alkalmazott egységes árunomenklatúra képezi. Eszerint anyagnak tekintendők 1. a fűtőanyagok, az ásványi nyersanyagok, az ásványok; 2. a vegyitermékek, a műtrágya, a kaucsuk; 3. az építőanyagok és -elemek; 4. a növényi és az állati eredetű nyersanyagok (élelmiszerek nélkül). E csoportosításból kiderül, hogy az itt szereplő anyagok zömét ipari feldolgozásra kerülő termékek képezik, de vannak közöttük olyan anyagok is, amelyeket más népgazdasági ágak használnak fel, vagy amelyek (például a tűzifa, a szén és az ásványolaj-termékek) a lakosság közvetlen fogyasztására szolgálnak. Az ipari feldolgozás körén kívül eső anyagok között szerepel a közlekedés fűtő- és hajtóanyag-szükséglete, az építőipar számára importált fa és cement, a mezőgazdaság számára behozott műtrágya stb. Ugyanakkor a fenti csoportosítás kizárja az anyagkategóriából azokat az élelmiszeripari nyerstermékeket, amelyeket esetleg a hazai élelmiszeripar dolgoz fel (például a malomipar az importált búzát). Az ipari termelés fejlődését bemutató indexsor nem tartalmazza a szövetkezeti és a magánkisipar termelését, noha az is anyagfogyasztó. A különböző torzító tényezők részben ellensúlyozzák egymást, így a két indexsor nagyságrendi összefüggését csak kismértékben befolyásolják.

A táblázatból kialakuló kép szerint tehát az anyagimport növekedési üteme az elmúlt évtizedben, különösen pedig 1951 és 1956 között, jelentősen lassúbb volt, mint az ipari termelésé. Az ipari termelés 10 év alatt több mint kétszeresére, az anyagimport ugyanebben az időben csak 70 százalékkal nőtt.

A táblázat azonban csak nagyságrendi tájékoztatást ad. Az itt látható ütemkülönbségből még nem derül ki, hogy milyen szerep jut ebben a fejlődésben a belföldi anyagtermelés fokozásának és milyen a fajlagos anyagfelhasználás csökkentésének. Részletvizsgálatok arra utalnak, hogy az utóbbi korántsem érte el a műszakilag indokolt korszerű követelményeknek megfelelő fokot. Ezenkívül a táblázatból nem látható, hogy milyen változások következtek be az egész időszak, vagy annak

* Például 1959 májusában Lengyelország és Magyarország képviselői megállapodtak egy közös vállalat létrehozásában, amely szenet fog kitermelni a lengyelországi kőszénhulladék-hányókból és előkészíti a hányókban található más anyagok felhasználását is. A vállalat beruházási és forgóalapjait a két fél egyenlő arányban bocsátja rendelkezésére, a magyar fél szolgáltatja a teljes dokumentációt, a termelési módszereket, eljárásokat és egyéb technológiai ismereteket, a lengyel fél a hányókat, amelyekből a megművelés ideje alatt a társulat fennállása folyamán legalább 10 százalék szenet lehet nyerni. Előirányzat szerint a nyert szén önköltsége alacsonyabb lesz, mint a lengyel széniparban termelt kőszén átlagos önköltsége.

egyes részei alatt az anyagtartalékok szintjében. A raktárkészletek mozgása, feltöltése vagy fokozott igénybevétele erősen befolyásolhatja a termelés és az anyagbehozatal közötti arány alakulását. Ha a készletek felhasználása megelőzi a termelés arányában szükséges utánpótlást és kiegészítést, akkor ez látszatra javítja, az azt követő kényszerű feltöltés pedig látszatra rontja az arányt, noha gazdaságilag valószínűleg a kedvezőnek tetsző művelet volt hátrányos és a hátrányosnak minősített folyamat kedvező.

Az utolsó évek fejlődésének jobb áttekintése végett ezért olyan indexsort konstruáltunk, amely az 1954-es arányokból indul ki (1954 = 100). Itt sem vesszük figyelembe a készletszint változásait, noha ismeretes, hogy a termelés volumenéhez képest az anyagkészletek a legutóbbi két esztendőben globálisan csökkentek és összetételükben is változtak. A hiányok feltöltése 1960-ra húzódik át, ami emeli ennek az évnek az anyagbehozatalát. 1959-ben ugyanis az ipari termelés 12 százalékkal nőtt az eredetileg tervezett 8 százalék helyett. A termelés ilyen arányú bővülése növekvő anyagszükségletet eredményezett, a felhasznált anyagtöbblet azonban már nem az eredetileg tervezett arányok szerint oszlott meg a belföldi termelésű és a külföldről származó anyagok között. Mivel az anyagtermelés nem tudta nyomonkövetni a feldolgozó ipar terven felüli felfutását, a szükséglet jobban terhelte az importot, mint a hazai termelést, s egyben csökkentette a készleteket is.

Anyagimport és ipari termelés 1955—1959
(1954 = 100)

Megnevezés	1955	1956	1957	1958	1959
Anyagimport	102,2	96,4	136,2	129,6	138,0
Állami ipar nettó termelése ...	107,0	97,0	111,0	125,0	134,0

1957-ben anyagimportunk a Szovjetunió és a többi szocialista ország nagyarányú segítsége révén erősen megemelkedett, ami a népgazdaság gyors konszolidációja és az ipari termelés növekedése mellett lehetővé tette a korábban erősen megcsappant készletek feltöltését is. Az anyagimport növekedési üteme 1958-ban és 1959-ben is meghaladta az állami ipar nettó termelésének ütemét.

Ezt az aránytalanságot súlyosbítja az a körülmény — amellyel anyagfelhasználási terveink túllépése esetén mindig számolnunk kell —, hogy a tervezettet meghaladó felhasználás nagyobb mértékű a tőkés forrásokból származó (vagy tőkés forrásból *pótolható*) anyagok esetében, mint a szocialista országokból importált anyagok vonatkozásában. Ez az eltolódás, amely a tőkés fizetési mérleg egyensúlyának hirtelen veszélyeztetését jelentheti, abból adódik, hogy népgazdasági terveink — és általában a többi szocialista ország tervei is — az anyagforrások teljes kihasználását irányozzák elő, s így évközben alig adódnak szabad kapacitások vagy felhasználható kontingensek. Következésképpen az évközi pótlólagos igények a tőkés beszerzési források felé tolódnak; ha pedig a terven kívüli felhasználás zömében az anyagtartalékok terhére történt, a többletbeszerzés a következő év mérlegét terheli.

Az 1958—1959-es években bekövetkezett fokozott importanyag-fogyasztásra is áll az, amit már az előzőekben kifejtettünk: *önmagában* nem aggályos, mert a termelés és az export egyidejű emelkedésével párosult. Aggályossá és tőkés fizetési mérlegünk egyensúlyát veszélyeztetővé csak azáltal vált, hogy zömében a tőkés anyagimportot terhelte, ugyanakkor pedig nem nőtt kellő mértékben az ezt a növelést ellensúlyozni képes és exportra alkalmas új, korszerű gyártmányok tömege.* Aggályos továbbá azért is, mert az ipari termelésben a fajlagos anyagfelhasználások a kérdéses időszakban nem csökkentek számba jövő mértékben, ami külkereskedelmünk (elsősorban az export) gazdaságossága szempontjából kedvezőtlen jelenség.

Amíg ugyanis annak az anyagimportnak, amelyet korszerű és gazdaságos termékek előállítására fordítunk, nincs szükségszerűen gazdaságosság-rontó hatása, éppen mert az importált nyersanyagok felhasználásával gyártott késztermékek mind a szocialista, mind a fejletlen vagy fejlett tőkésországok piacain gazdaságosan értékesíthetők, addig a túlzott anyagfelhasználás és a korszerűtlen műszaki színvonal között abszolút korreláció állapítható meg. Elavult, alacsony hatásfokú gépek, túlságosan nehéz szerkezetek vagy korszerűtlen fogyasztási cikkek értékesítése a nemzetközi piacon csak viszonylagos veszteségekkel lehetséges, s így a felesleges anyagfelhasználás következtében nemcsak hogy a többletként felhasznált *anyag,* hanem a korszerűtlen termék előállítására fordított *munka* sem térül meg kedvező arányban. Ezt statisztikai adatokkal is alá lehet támasztani. 1959-ben mintegy 4 és fél millió schilling értékben adtunk el szerszámgépeket Ausztriának. Az osztrák külkereskedelmi statisztika adatai szerint *egy mázsa súlyra* a következő eladási értékek jutottak schillingben:

Megnevezés	Magyarországból származó importnál	Nyugat-Németországból származó importnál
Revolveresztergák és eszterga-automaták (t. sz. 8445 11)	3355	7000
Egyéb esztergák (t. sz. 8445 10)...	3840	4550
Marógépek (t. sz. 8445 21)	5100	6100
Fúrógépek (t. sz. 8445 24)	2250	5260

Stat. d. Aussenhandels Oest. 1959. Oest. Stat. Zentralamt. Wien. 1960.

Noha itt egyéb tényezők is szerepet játszhatnak, és a mégannyira részletezett statisztika sem ad tiszta képet az aggregált tételek minőségi összetételéről, mégsem hunyhatunk szemet afelett, hogy az egy mázsa súlyra vetített magyar átlagárak lényegesen, 20—26 százalékkal alacsonyabbak, mint a megfelelő nyugatnémet árak.

Ismétlem, iparunk fejlesztése mindenképpen megköveteli nyersanyag-importunk fokozását; ez országunk adottságaiból következik, és önmagában nem kedvezőtlen jelenség. Ha az importált nyersanyagokat hazai magas szintű megmunkálásukkal nagyobb nemzetközi csereérté-

* Tőkés anyagimportunk 1959-ben 18 százalékkal, tőkés készáruexportunk viszont csak 7,8 százalékkal emelkedett.

kek létrehozására használjuk fel, *úgy a nyersanyag-import növekedése — az exportvolumen és -struktúra megfelelő alakulása esetén — nem aggályos.* A világpiacon uralkodó irányzatok, a bányakincsek gyors ütemű feltárása, a szocialista tábor szinte kimeríthetetlen nyersanyagtartalékai és rohamosan növekvő termelőképessége, a tőkésországok krónikusan kihasználatlan kapacitásai mind arra utalnak, hogy a jelenlegi szűk keresztmetszetek — hacsak nem következnek be nagyobbszabású háborús katasztrófák — leküzdhetők, és néhány átmeneti év után, a belátható jövőben nyersanyag-hiánnyal nem kell számolnunk.

Másrészt, az importanyag-bázison termelt termékek egy hányada elegendő a behozott nyersanyag ellenértékének fedezésére. A Központi Statisztikai Hivatalban kidolgozott 1957. évi ágazati kapcsolatok mérlegének adatai szerint 100 Ft értékű *kibocsátott termelés* elsődleges ráfordításai között az *importanyagokra* jutott a gépgyártásban 14,5 százalék, a híradástechnikában 14, a műszeriparban 11,5, a villamosipari gépek gyártásában 19, a vas-, acél- és fémgyártásban 30—31, a pamutiparban 12, a textilruházati iparban 14 százalék. Legmagasabb importanyag-felhasználással a bőr- és szőrmeiparban (32,4 százalék), legalacsonyabbal az élelmiszeriparban (8,6 százalék) találkozunk. Ezek az arányok nem fedik ugyan az importanyag-felhasználás és az *exporteladási* árak közötti viszonyt, amely esetenként eltérhet a fenti adatoktól, de ez a különbség következtetéseink szempontjából nem túlságosan jelentős.

Az anyagimport és az export összefüggése

Az anyagimportra való széleskörű berendezkedés önmagában is felveti az ellenérték kimunkálásának, az exportnak a problémáját. Itt is hangsúlyozni kívánom, hogy az exportnak — a mi körülményeink között és termelőerőink jelenlegi fejlettségi fokán — korántsem egyedüli feladata, hogy az importszükségletet fedezze. Az export vagy az import — technikai fogalmak, a mögöttük rejlő lényeg a nemzetközi munkamegosztásban való részvétel. Ez pedig a termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapuló szocialista országok közös kapcsolatainak törvényszerű vonása. Egyedül a nemzetközi munkamegosztás állandó fejlesztése teszi lehetővé, hogy emeljük „a munka társadalmi termelékenységét és ezáltal végsőfokon a fogyasztás rendelkezésére álló anyagi javak mennyiségét, a nép életszínvonalát".*

Mégis, függetlenül a nemzetközi munkamegosztásban elfoglalt optimális helyzetünktől, tény, hogy importszámlánkat egyedül áruk és szolgáltatások kivitele útján tudjuk kiegyenlíteni. Nem mindegy tehát, hogyan történik ez, s milyen arányok alakulnak ki a cserefolyamatban.

Exportálnunk kell nyersanyagokat és félkészárukat is; ezt megköveteli a szocialista országok gazdasági együttműködésének elve, a szocialista táborban elfoglalt helyünk, s szükséges a tőkés fizetési mérleg egyensúlyához is. Anyagexportunk egész kivitelünknek mintegy 18—20 százalékát teszi ki, és kerek egy harmadát fedezi az anyagimport értékének.

* Friss István „Az MSZMP VII. kongresszusa és a közgazdaságtudomány feladatai". Közgazdasági Szemle. 1960. 5. sz. 535. l.

Ipari és mezőgazdasági nyersanyagok, energiahordozók és félkészáruk behozatala és kivitele millió Dft-ban

(élelmiszeripari nyersanyagok nélkül)

Év	Behozatal	Kivitel	Kivitel a behozatal százalékában
1956	3611	1093	30,3
1957	5281	1083	20,5
1958	4725	1598	33,8
1959	5040	1717	34,0

Bauxit- és timföldszállításaink szerves részét képezik a Csehszlovákiával, Lengyelországgal és az NDK-val kötött hosszú lejáratú egyezményeinknek; a kohászati kooperáció (félkészáruk cseréje) jelentős eleme több szocialista országgal létrehozott együttműködési megállapodásainknak. Az 1961—65-ös tervidőszakban exportunknak előreláthatóan mintegy 15—16 százalékát anyagok és félkészáruk teszik ki.

Mivel azonban az anyagimport és az anyagexport — földrajzi és geológiai adottságaink következtében — nem lehet egyensúlyban, a szükségszerűen adódó hiányt — a mezőgazdasági exporttól eltekintve — elsősorban a feldolgozó ipar termékei egyenlítik ki. Itt kapcsolódik az anyagimporthoz az optimális exportszerkezet kialakításának feladata.

Az exportszerkezet távlati megtervezésekor ez idő szerint még nem támaszkodhatunk messzemenően az exportgazdaságossági számításokra. Ezek feladata egyrészt, hogy felderítsék, milyen arányban térül meg a kivitt termékekre fordított hazai munka, másrészt pedig hogy segítséget adjanak a gazdaságos megtérülést hátráltató okok tisztázásához és megszüntetéséhez. Mivel azonban e számítások jelenleg általában — és legjobb esetben — a *pillanatnyi* helyzetet tükrözik, az exportszerkezet távlati tervezéséhez nem nyújtanak elegendő útmutatást. Az exportgazdaságossági számítások felhasználása nagyon hasznos az operatív teendőket illetően; népgazdaságunk távlati fejlesztési irányainak és ezen belül az exportálandó termékek szerkezetének kialakításához azonban sok más szempontnak is érvényesülnie kell. Amint az a Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusa által a készülő 1961—1965-ös tervhez kiadott iparfejlesztési irányelvekből kitűnik, hazai nyersanyagforrásaink fokozott feltárása mellett olyan munkaigényes termékekkel kell részt vennünk a nemzetközi munkamegosztásban, amelyek kiváló minősége és korszerűsége biztosítékot nyújt keresettségükre, s így elegendő ellenértéket szolgáltatnak a növekvő importszükséglet fedezéséhez.

A munkaigényesség fogalmát a külkereskedelem szemszögéből közelebbről kell szemügyre vennünk.

Mindenekelőtt szögezzük le, hogy a cél: *kevesebb anyagból nagyobb nemzetközi értéket kihozni.* Tegyük hozzá, a lehető leggazdaságosabb módon, a munkatermelékenység állandóan növekvő szintjén. Nem törekedhetünk tehát arra, hogy a nagyobb nemzetközi értéket gazdaságtalanul, felesleges élőmunka-ráfordításokkal érjük el. Ez ugyanis azt jelentené, hogy a munkaigényesség fokozása kedvéért lemondanánk a munkatermelékenység emeléséről.

Munkaigényes terméken tehát olyan árut értek, amelynek előállítása közben a felhasznált anyag világpiaci értéke a feldolgozásra fordított élőmunka révén jelentősen, általában az anyagérték többszörösére emelkedik úgy, hogy a termék nemzetközi értékében az anyaghányad viszonylag csekély. Az ilyen termékek többnyire a megmunkálás több fokán (vertikumán) áthaladva érik el végleges áruformájukat, és többségükben — de nem kizárólag — a gépek, finommechanikai cikkek, közlekedési és szállítási eszközök, valamint a tartós fogyasztási javak szektorába tartoznak.

A fenti fogalmi meghatározásból kitűnik, hogy a munkaigényesség nemzetközi mércéje nem szükségszerűen a *hazai* termelési körülmények által meghatározott *tényleges* munkaráfordítás, s még kevésbé maga az élőmunka-igény. A gépesítés, a munkafolyamat automatizáltsága, a munkatermelékenység elért foka döntően meghatározza a termékegységre jutó munkaráfordítás mértékét.

Ahol a gépesítésben, az automatizálásban, a termelési folyamatok korszerűsítésében még nem haladtunk kellőképpen előre, ott a termékegységre nyilvánvalóan több élőmunkát kell fordítani, mint korszerűbb termelési körülmények között. Az ilyen munkaigény azonban a mi szempontunkból nem előny, hanem hátrány, hiszen az exportárakban csak az a munkamennyiség térül meg, amely a termék előállításához *társadalmilag szükséges,* a társadalmi szükségesség mértékét pedig a világpiacon a nemzetközi értékviszonyok határozzák meg. Azokban a termelési ágakban, amelyekben még nem értük el a világszínvonalat (amit egyelőre nemzetközileg összehasonlítható termelékenységi mutatók hiányában csak a világpiacon elérhető *árak* segítségével tudunk — persze nagyon tökéletlenül és hozzávetőlegesen — megállapítani), a tényleges munkaigény — mindaddig amíg lemaradásunk tart — meg fogja haladni a termék közgazdasági értelemben vett munkaigényességének mértékét. A nemzetközi szintű munkaigényesség és a tényleges munkaigény közti különbözet pedig, ha az utóbbi nagyobb, nem térül meg, veszteség, az elmaradásért fizetett ár.

A munkaigényesség mint a kedvező exportszerkezet egyik kritériuma nincs ellentétben a szocialista társadalmi rend ama követelményével, amely a munkatermelékenység szüntelen növekedésére, a termékegységre jutó társadalmi munka mennyiségének csökkentésére irányul. Ennek a tendenciának tudatos, tervszerű fokozása a szocialista gazdaságvezetés döntő feladata. Tapasztalati tény és törvényszerűség, hogy minél magasabb fokra emelkedik a termelésben a technikai színvonal növekedése révén a munkatermelékenység, annál magasabb általában a létrehozott termék műszaki színvonala, használati értéke és ezzel együtt az egységnyi munkára vetített nemzetközi csereértéke is.

Hiba lenne azonban, ha a munkaigényességet fetisizálnánk, ha azt tekintenénk az optimális exportszerkezet egyedüli döntő tényezőjének. A termelési és exportszerkezet optimális változatának kialakításakor ugyanúgy érvényesülniök kell a nemzetközi munkamegosztásban velünk szemben támasztott igényeknek, mint ahogyan mi számolunk saját nyersanyag- és fejlesztési igényeink figyelembevételével a szocialista országok közösségében. Ez, valamint az a körülmény, hogy egyes félkészáruk (bizonyos acélfajták és méretek, gördülő csapágyak, híradástechnikai és egyéb gépalkatrészek stb.) körében a legkedvezőbb sorozat-

kihasználás csak a belső piac határainak átlépésével és csereprofilok létesítésével érhető el, nyilvánvalóvá teszik, hogy *a kivitel optimális variánsa magában foglalja kisebb mértékben megmunkált anyagok és be nem fejezett termékek exportját is.* Elképzelhető, hogy ezek köre a nemzetközi kooperáció kiszélesítésével még bővül is, arra pedig biztosan számíthatunk, hogy a szocialista együttműködés a mainál még sokkal specializáltabb termelési profilokat hoz létre, ami a munkaigényesség elvének alkalmazását jelentősen módosítja.

Mindemellett, adott viszonyaink között, amikor fejlődésünk útját állandóan növekvő nyersanyag- és gépimport-igények kísérik, erőforrásaink legésszerűbb felhasználásának elve, jelentős munkaerő-tartalékok megléte és sok egyéb szempont szól amellett, hogy a munkaigényesség az exportszerkezet megítélésekor és a nemzetközi munkamegosztásban betöltendő helyünk kijelölésekor fontos szerephez jusson. E járulékos szempontok közül csak kettőre utalnék:

1. A magasabb termelékenységet aránylag kevesebb beruházással lehet elérni a munkaigényesebb feldolgozó iparban (például a híradástechnikában, a műszeriparban stb.), mint az alapanyagiparban. Autonóm döntés esetén nem szól semmi amellett, hogy megálljunk a kevéssé munkaigényes közbenső termelési fázisoknál, vagy hogy ne törekedjünk a későbbi vertikumban történő bekapcsolódásra.

2. Az importanyagokat terhelő szállítási költség annál kisebb szerephez jut az összes ráfordítások között, minél nagyobb a nemzetközi szinten megtérülő hazai bérhányad — vagyis minél munkaigényesebb a termék. Az átlagosnál nagyobb szállítási költségek hátránya (ami kontinentális fekvésünkből következik) félkészgyártmányok exportja esetén csak kivételes esetekben hozható be a megmunkálás alacsonyabb fokán. Ez a tényező szintén hozzájárul ahhoz, hogy a munkaigényes terméknél általában könnyebben érhető el a gazdaságossági optimum, mint azoknál a cikkeknél, amelyek össztársadalmi termelőfolyamatából hazánkra csak kisebb hányad jut.

Most jelent meg

a KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ
kiadásában

Fenyő Imre:

PIACKUTATÁS A KERESKEDELEMBEN

A könyv elsősorban a kereskedelmi dolgozók gyakorlati piackutatási munkáját kívánja támogatni. Az elméleti megalapozáson kívül számos gyakorlati példával szemlélteti, hogyan és milyen eszközökkel végezhet a kereskedelmi dolgozó piackutatást, s hogyan hasznosíthatja a vizsgálat eredményeit. A könyvet gazdag tartalmán kívül a közölt számos táblázat és grafikon teszi jól használhatóvá.

290 lap — Ára: 27,50 Ft

BRÓDY ANDRÁS:

A közgazdasági „modellek" kérdéséhez

Az újabb közgazdasági irodalomban mind a marxista, mind a polgári írók tollából egyre gyakrabban csúszik ki a „modell" szó. Talán újdonsága is okozza, hogy értelme igen változó. Hogy csak egy példát említsek: Lengyelországban a „népgazdaság modelljén" azt értik, amit mi Magyarországon a „mechanizmus" szóval foglalunk össze, azaz a dolgozók, a vállalatok, az intézmények stb. anyagi érdekeltségének rendszerét, ez érdekek kölcsönhatását és tipikus mozgási formáit.

Ezzel az új „modell" szóval kétségtelenül az úgynevezett ökonometriai irányzat gazdagította az elméleti és a gyakorlati közgazdászok szókincsét, a maga részéről az alkalmazott matematikából véve át a fogalmat. Azonban pontosabb definícióját e polgári irányzatban hiába keressük. Jellemző, hogy az ökonometriai kutatás egyik „nagy öregjének", Tinbergennek művében nem leljük fel e szót; ő a maga részéről szívesebben beszél „összefüggésekről", „függvényekről", „egyenletekről".[1] Ez a „pars pro toto" nem csupán stilisztikai divat, hanem bizonyítéka annak, hogy az ökonometriai irányzat a saját tudományának egyik alapvető kategóriáját kívülről adottnak veszi, s így menekül attól, hogy módszerének filozófiai, tehát végső fokon világnézeti implikációit kimondja vagy levonja. S itt a probléma kettős:

Először, a modellalkotás a valóság tudományos megismerésének hatalmas eszköze a közgazdaságtanban is.[2] De ha ezt elfogadjuk, akkor a gazdasági modellek világnézetileg már átvezetnek a gazdasági valóság megváltoztatásának, röviden a tervgazdálkodásnak a gondolatához, ennek világnézeti és politikai következményeivel együtt. S ha van is nyugati közgazdászban ilyen szimpátia, ő akkor is óvakodni fog ezt túlságosan nyíltan kifejezni. Tanulságos e szempontból Leontief esete, akit kollégája, Mac Gregor egy igen magas színvonalú tudományos vitán azzal vádolt, hogy kutatása „negatív szociális értékű", mivel kutatásait egy „totalitárius állam" — értsd: tervgazdaságot folytató állam — a termelés irányításában hasznosíthatja.[3] (Itt persze nem szabad a gazdasági tervezést — amelynek vannak hívei — a tervgazdálkodással összetéveszteni.)

Másodszor azonban *a modellalkotás maga lehet apologetikus célzatú* is — s a félig tudatos apológiának ismét jót tesz az alapvető feltételezések félhomályban tartása. Jellemző, hogy az ökonometrikusok ösz-

[1] Tinbergen, I.: Ökonometria. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1957. 75–76. l., 79. l. stb.

[2] Zinovjev–Revzin: Logicseszkaja model kak szredsztvo naucsnovo iszledovanyija. Voproszi Filozofii. 1960. I.

[3] Input–Output Analysis: An Appraisal. Princeton 1955. 47. l.

szefüggéseiket, feléteiezéseiket szeretik a józan észből, a valóságból közvetlenül levezetni, ahol a józan ész: a polgár józan esze; a valóság: a polgári világ valóságának felszíne.

Az ökonometria célkitűzését és módszereit ismertető cikkében honunk egyik legelismertebb polgári ökonometrikusa, Kádas Kálmán, szintén nem adja meg az általa itt-ott használt modell szó értelmezését. Kádas is előnyben részesíti a „függvény", „egyenlet", sőt a még szebben hangzó „paraméter" kifejezést. A modell szó első felbukkanása után azonnal rátér a „valóság vizsgálati (ökonometriai) modelljének" *összehasonlításakor* felvetődő problémákra: „Az ökonometria megalapítóinak véleménye szerint... (a modellnek) bizonyos alapvető feltételezésekből kellett kiindulnia, amelyek az adott körülményekre, az adott tudományos szemléletben a legjobban ráillő relatív igazságoknak tekintendők.[4] Igenám, de az „adott tudományos szemlélet" — s ezt Tinbergen még nyíltan megmondja[5] — *a matematikai közgazdaságtan,* s ez nem más, mint a Marx Károly által teljes joggal vulgáris polgári gazdaságtannak nevezett irányzat egyik késői, s ha lehet, még vulgárisabb hajtása, amely végképp megszünteti a gazdaság és a társadalom történeti felfogásának még a lehetőségét is. Tinbergen épp ezért *nem* ismerteti művében az input-output rendszert és a lineáris programozást, mivel a felállításukhoz felhasznált absztrakcióknak valóban semmi közük sincs a polgári gazdaságtanhoz.

Mindezekből következik, hogy ilyen modellek esetében különös gonddal kell megvizsgálnunk a — gyakorta csak burkoltan kimondott — alapvető feltételezéseket. Különösen áll ez a nyugati irodalomból átvett modellekre, amelyek felhasználása teljesen elképzelhetetlen az absztrakciók tüzetes és bíráló felülvizsgálata nélkül. Nem helyezkedhetünk arra az álláspontra, hogy miközben az absztrakciókat elvetjük vagy polgári apológiaként támadjuk, ugyanakkor a módszert magát felhasználjuk. Csak akkor használhatjuk fel a modellt, ha a polgári gazdaságtan utolsó csíráját is kiirtottuk belőle, és magukat a feltételezéseket a marxista gazdaságtan szilárd talajában horgonyoztuk le.

Mik azonban az ilyen „modellek"?

Bővebb leírást a közgazdasági modellekről csak egy helyen találtam, ezért ezzel kell vitáznom vagy egyetértenem. A modell problémája az „Operáció-kutatás" első tankönyvének[6] 7. fejezetében van kifejtve — s itt csak az előbbiekre utalok, amikor azt mondom, hogy ez az üzemvezetést és az erre szolgáló matematikai modelleket tárgyaló, lényegében tudományos tankönyv a saját megalapozásában mélyebbre hatolhat, mint az ökonometria, éppen mert távolabb áll a politikától. Mint látni fogjuk ez a megalapozás azonban korántsem egész alapos.

„Modell" szón a köznapi szóhasználat a valóság valamilyen könnyen kezelhetővé, áttekinthetővé tett mását érti. A modell nem maga a valóság, hanem csak kicsinyített vagy nagyított helyettesítője, szurrogátuma, a valóságnak olyan mása, amely *bizonyos szempontból* hasonlónak tekinthető az ábrázolni kívánt eredetihez. De mint minden ábrázolás, visszatükrözés, a modell sem azonos az eredetivel, és még csak nem

[4] Kádas Kálmán: Az ökonometriai kutatás célkitűzései és módszerei. Közgazdasági Szemle. 1957. 5. sz. 551. l.

[5] I. m. 75. l.

[6] Churchman–Ackeoff–Arnoff: Introduction to operation research. Wiley & Sons. New York. 1957.

is hasonlít hozzá minden szempontból. A hajómodell például, szolgálhat kísérleti eszközül a hajó várható merülésének megállapításához. Ez esetben a súlyelosztás és a hajófenék alakja azok a tényezők, amelyeket a modellnek helyesen kell tükröznie, a többi tényező (mint például a hajómotor típusa, a kémények helye, a kabinok kiképzése vagy a hajótest festése) mellékes. Lehetséges azonban, hogy a hajómodell rendeltetése az, hogy a tervezett hajó esztétikai összképét nyújtsa. Ebben az esetben a modell súlyelosztása a mellékes, és a külső alak, a festés, a mázolás stb. az ábrázolandó tulajdonságok. *Minden modell tehát kiemel (helyesebben szólva: megtart) bizonyos elemeket, funkciókat és összefüggéseket az ábrázolni kívánt valóságból, mégpedig éppen az ábrázolás célja szempontjából lényeges, döntő elemeket; a többit elhanyagolja,* elhagyja, nem tükrözi, mivel az adott összefüggésben a kitűzött cél szempontjából ezek lényegtelenek, mellékesek, semmitmondók.

Lényegében ugyanez áll a tudományos „modellekre" is. A világ csodálatos gazdagságát, a jelenségek szövevényes összefüggéseit leegyszerűsítik, csak az adott szempontból fontos mozzanatokat ragadják meg, a törvényszerű összefüggéseket, a valóság kiválasztott részét mozgató kölcsönhatásokat, ezek esszenciáját. A többi, ugyanakkor meglevő és ható, de másodrendű, felületi, esetleges vonásokat a modell kiveti magából. Így beszélhetünk a világtér kozmológiai modelljeiről, az atommodellről, sőt az euklidesi geometria modelljéről vagy a Boyle—Mariotte törvényével jellemzett gázmodellről, az „ideális gázról" stb.

A tudományos modelleket mégis megkülönbözteti a köznapi modellektől két jelentős vonás. Az egyik formainak látszik: a tudományos modell általában a matematika vagy a geometria formanyelvén van megfogalmazva. Ez a látszólag formai jellegzetesség azonban egyben tartalmi: az ilyen modellek *nemcsak a minőségi, de a mennyiségi összefüggéseket is, nemcsak a kölcsönhatásokat, de a kölcsönhatások mérvét, jellemző értékeit is tartalmazzák.* A másik megfigyelhető vonás a teljességre való törekvés, tehát az, hogy az ábrázolt jelenséget ne csak egy szempontból, hanem lehetőleg sok szempontból öleljék fel. A tudományos modellek célja, szempontja tehát sohasem egysíkú, mindig sokoldalúságra, a lehetőség szerinti „mindenoldalúságra", minél általánosabb érvényre törnek.

Körülbelül ezeket az ismertető jegyeket tünteti fel tankönyvünk is: A modell képviseli a kutatás tárgyát, inkább magyarázó, mint leíró jellegű (azaz a törvényszerűt, a lényegest tartja meg, nem a felszínit, az esetlegest) elsőrendű haszna, hogy a modellel könnyebb manipulálni mint a valósággal (ami a csillagászatban lehetetlen[7] vagy igen költséges, mint komplex ipari szervezetek esetében). Ez utóbbi, kissé utilitarista megjegyzését azonban maga is elrestelli, és megjegyzi, hogy a tudományos elmélkedés néhol azonos a modell-alkotással, és lehetetlen is nélküle.[8]

A továbbiakban háromféle modellt különböztet meg: képszerű (iconic), analóg és szimbolikus modellt. Véleményem szerint csak ez utóbbi érdemli meg a tudományos jelzőt. A képszerű modell puszta ábrázolás (például térkép), az analóg modell inkább praktikus kísérleti

[7] Erre jó ellenpéldák — a mesterséges égitestek.
[8] I. m. 157. l.

eszköz, amely szolgálhat ugyan tudományos kísérlet céljára, de önmagában semmivel sem tudományosabb a kísérleti nyúlnál. A szimbolikus modellek a valóban tudományosak, s mint a tankönyv később leírja, a szimbolikus jelzőt azért nyerik el, mert az ábrázolt „valamit", ennek részeit és a részek kölcsönös összefüggéseit szimbólumokkal jelölik. „Az alkalmazott szimbólumok általában matematikai vagy logikai jellegűek" (azaz a modell matematikai vagy geometriai — a logika ebben az összefüggésben szintén a matematikai logikát és ennek formanyelvét jelenti).

Nem veti fel azonban a tankönyv a modell és a valóság közti meg nem felelés, *eltérés*, a pontatlanság kérdését (s e kérdéseknek az operációkutatás területén, bármily haszonnal járna is, egyelőre kevés az irodalma); az operációkutatásnak — mint fiatal és amerikai „tudományág"-nak — jó oldalait, lehetőségeit és nem korlátait hangsúlyozza. Csak egy matematikai dolgozatban találtam utalást[9] e problémára. E dolgozat a modellek megoldásának hibaforrásait csoportosítva a következő négy, számunkra is fontos hibafajtát sorolja fel:

(A) Az alapvető probléma képviselésére kiválasztott matematikai forma (tehát a modell) csak bizonyos idealizálás, egyszerűsítés, elhanyagolás révén képviseli a problémát. A matematikai forma szükségképp csak a valóság valamilyen fázisának (phase) többé-kevésbé explicit elméletét képviseli, s nem magát a valóságot.

(B) A matematikai forma bizonyos számértékeket a megfigyelésből vesz át, s e megfigyelések hibákkal terhesek.

(C) A matematikai megoldások maguk is közelítő jellegűek.

(D) Semmilyen számítási eljárás vagy számológép nem képes az elemi műveleteket, vagy minden elemi műveletet szabatosan és hibátlanul elvégezni (kerekítési hibák).

A szerzők megjegyzik, hogy a (C) és a (D) pont tartozik a matematikusra, az (A) és a (B) pont a szakterület problémái.

Érdekes módon azonban az eddig vizsgált esetekben a szakterület problémáit nem lehetett élesen elválasztani a matematikai problémáktól (valószínűleg általában sem lehet), a modell, valamint a valóság stabilitása általában kölcsönviszonyban áll. Ha azonban már maga az elvont modell is hibaforrás lehet, meg kell vizsgálnunk közelebbről a kérdést; hogyan kerül a precíz absztrakciók, a csiszolt matematikai forma, az egyetemesség társaságába pontatlanság, tehát a hiba lehetősége?

Itt persze már eleve ki kell zárnunk azt, hogy a modell alapjában véve hibás, helytelen, értelmetlen absztrakciókon alapult. Ezzel a fenntartással már igen sok ökonometriai modellt eleve kizártunk — mindazokat, amelyek a vulgáris gazdaságtan apologetikus, tudománytalan feltevésein alapulnak —, s már ezért is döntő, hogy egy-egy modell elemzésekor *először a modell absztrakcióit vizsgáljuk.*

A kérdés tehát az, hogy egy lényegében jól felépített, a valóságot helyesen tükröző tudományos modell gyakorlati alkalmazása miért járhat pontatlansággal, hibákkal, eltérésekkel.

Több ilyen hibaforrás is felidézheti e jelenségeket.

[9] Neumann–Goldstine: Numerical Inverting of Matrices of High Order, Bulletin of American Mathematical Society. Vol. 53. 1021–1099. l.

Az első az, hogy mindenfajta absztrakciónak megvannak a maga korlátai, mégpedig éppen az mutatkozik ilyen korlátozó tényezőnek, amitől az absztrakció megalkotása közben elvonatkoztatunk, amit elhanyagolunk. A világnak az absztrakciókból kimaradt, kihagyott része ugyanis bizonyos körülmények közt fontossá válhat. Így például, az euklidesi geometria eltekint a sík (vagy tér) görbültségétől, ezért tézisei bizonyos körülmények közt pontatlanságot rejtenek: a gömbháromszög szögeinek összege nem 180 fok — bár ez a hiba oly nagy rádiuszú gömb esetében, mint amilyen a Föld, illetőleg a rádiuszhoz képest aránylag igen kicsiny háromszögek esetében a gyakorlatban általában elhanyagolható. A Boyle—Mariotte törvény absztrakciójának is megvan a maga korlátja, és ez a korlát ismét abból ered, ami az absztrakción kívül marad, jelesen, például abból, hogy eltekint a molekulák közti erőktől. Ezek a molekulák közti kölcsönhatások azonban bizonyos körülmények közt — például igen nagy nyomások vagy igen alacsony hőmérséklet esetén — nagyon jelentőssé válhatnak, és ekkor a Boyle—Mariotte törvény alapján számított értékek rendkívül pontatlanná, esetleg teljesen használhatatlanná is válnak.

Természetesen mi sem áll útjában annak, hogy ezeket a még figyelembe nem vett kölcsönhatásokat szintén felvegyük a modellbe, *ha már jellegüket, összefüggéseiket, törvényszerűségeiket, mértéküket felismertük és meg tudtuk határozni.* Így fejlesztette tovább például a gömbháromszögek és általában a görbült síkok és terek geometriája az euklidesi geometriát. Az így általánosított geometria már olyan számítások végrehajtására is alkalmassá vált, amelyekben a háromszög szögeinek összege több vagy kevesebb 180 foknál. Ugyanígy a fizikai kutatások módosították a Boyle—Mariotte törvényt is, és figyelembe tudunk venni olyan összefüggéseket is, amelyeket az még nem tartalmazott stb.

A fizikai és a tudományos modellek ilyen szempontból állandóan fejlődnek: egyre átfogóbban, teljesebben közelítik meg a valóságot, egyre több jelenségét és összefüggését képesek felölelni, miközben a fejlődés egyes fokain igazságuk mindig relatív marad, azaz bizonyos hibákat tartalmaznak. Az alapvetően helyes tudományos absztrakciókat (mint például az euklidesi geometriát vagy a Boyle—Mariotte törvényt) azonban *csak meghaladni lehet, megszüntetni,* megcáfolni, félretolni *nem.* Azaz a tudományos fejlődés *általánosabb* érvényűvé fejlesztésükben áll, miközben a régi absztrakciók és modellek továbbra is érvényben maradnak — az új törvények speciális határeseteként. Érvényben maradásuk oka az, hogy *a régi absztrakciók a valóság tényleges összefüggéseit tükrözik.* A fejlődés abban áll, hogy az új absztrakciók pontosabban és élesebben rávilágítanak a régi elképzelések korlátaira — de ezzel együtt arra is, hogy a korlátokon belül a régi modellek helyesen alkalmazhatók.

Az első hibaforrás — a mindenkori absztrakciók korlátozottsága — tehát a további fejlődés útját mutatja. Ha az alapvető absztrakciók helyesek és a gyakorlatban mégis pontatlanságok, hibák, meg nem felelések mutatkoznak, akkor remény van arra, hogy az eltérések belső törvényeinek felkutatásával a modell kiterjeszthető, tovább építhető, átfogóbbá tehető.

Nem minden eltérés törvényszerű azonban, s e gondolattal már át kell térnünk a szigorúbban vett közgazdasági modellek területére. Van-

nak ugyanis pontatlanságok, eltérések, amelyeket nem a tudományos absztrakciók elégtelensége okoz, hanem a véletlen, s ezek — éppen a közgazdaságtudomány területén — meglehetősen gyakoriak.

A véletlen eltérő szerepe a természettudomány és a közgazdaságtan tárgyának különbségében gyökerezik. A közgazdaságtudomány az emberek közt az újratermelés folyamán kialakuló viszonyok tudománya. Az eleven emberek száma mintegy $2 . 10^9$, ez a szám azonban úgyszólván a közgazdaságilag tovább nem osztható elemek végső száma, s a gyakorlatban ennél jóval kisebb számosságú csoportok tevékenységének sajátosságait vizsgáljuk. A természettudomány tárgya, az anyag, sokkalta „bővebb" előfordulású: például egy gramm hidrogén is több mint 10^{23} hidrogénatomot tartalmaz.

Az atomok azonban korántsem végső, tovább már nem osztható elemek (attól most eltekintve, hogy az emberekénél csekélyebb individualitással rendelkeznek). Nyilvánvaló, hogy a „nagy számok törvénye" sokkalta inkább alkalmazható például 1 m^3 hidrogén atomjainak vagy egyéb részecskéinek viselkedésére, mint például egy gyárüzem munkásaiéra; ez utóbbi esetben mindig több az esetleges, az egyedi, az egyszeri, egyszóval a véletlen jelenség, mint előbbiekben.

Mármost a véletlen felismerését valóban megnehezíti a társadalomtudományok és a természettudományok közti általánosan hangoztatott különbség. Emiatt a társadalomtudománynak nincs lehetősége kísérletekre, olyanokra, amelyek tudatosan korlátozzák, mintegy hatályon kívül helyezik, kiszűrhetővé teszik az ilyen zavaró, esetleges, véletlen körülmények szerepét. A kétfajta tudomány közti effajta különbség azonban nem oka a véletlen eltérő szerepének és súlyának, csupán megnehezíti a véletlen felderítését, elhatárolását. Sőt, mint minden közkeletű és banálissá vált igazsággal szemben, itt is kellő fenntartás kívánatos. A közgazdaságtudományi kísérletezés lehetősége nem azonos az osztálytársadalmakban és a szocializmusban. Már a szocializmus építésekor gyakorlatilag bebizonyosodott, hogy bizonyos kísérletek igenis lefolytathatók, mégpedig a társadalmi méreteknek eléggé magas fokán (úgy gondolom egész kicsiny körű, felszínes, nem alapkérdésekre vonatkozó kísérletek már a kapitalizmusban is lehetségesek), a felépült szocializmus pedig nyilvánvalóan minőségileg új lehetőségeket ad a közgazdaságtudománynak. Itt az emberek tudatosan szervezik meg a társadalmi termelést és a termelési viszonyokat, s ez a tudományos kísérlet szempontjából épp annyit jelent, hogy mindazok a körülmények, amelyek mellékesek, zavaróak, nem törvényszerűek és nem a dolog lényegében rejlőek — bizonyos fokig ki is küszöbölhetők. (Természetesen továbbra is fennáll a kísérletsorozat, az azonos körülmények közt lefolytatott több kísérlet lehetetlensége, illetőleg korlátozottsága. Ennek oka is a véletlen objektíve eltérő szerepe.)

Ha azonban el is tekintünk e két hibaforrástól, az absztrakciókat abszolúte kielégítőknek és teljeseknek tekintjük, a véletlent pedig, persze csak gondolatban, kiküszöböltük, akkor még mindig fogunk pontatlanságot találni a gyakorlati eredmények esetén. Ezeknek a pontatlanságoknak a forrása pedig a gyakorlat, helyesebben szólva a *mérés*. Tudniillik a gyakorlati életben nem tudjuk a többé-kevésbé absztrakt fogalmakat mértékegységük révén teljesen precízen mérni. Ha például egy

adott gáztömeg nyomását és hőmérsékletét „megmérjük", akkor tulajdonképpen nem közvetlenül a nyomást vagy a hőmérsékletet mérjük meg, hanem ezekre csak következtetünk más, ezekkel analóg jelenségekből, például a manométer csövének elmozdulásából, a higanyszál hosszából vagy a hőelem által termelt áram intenzitásából, amelyet újabb mérőműszerben alakítunk át egy mutató elmozdulásává. Igen ritka eset, amikor mérés helyett a közvetlen számlálás megoldását választhatjuk, s mivel még ennek is vannak hibalehetőségei, ezért mindenfajta mérés hibával, pontatlansággal jár együtt. Ez a tény ismert a természettudományokban, de nem ilyen köztudomású a társadalomtudományokban. Igen sok közgazdasági számítás és következtetés létre sem jött volna az alapadatoknak ilyen szempontból való előzetes megvizsgálása esetén. A probléma részletes vizsgálatával már több tanulmány foglalkozott.[10]

A statisztikai adatok — bár egyes esetekben valóban közvetlen számoláson alapszanak (például a munkáslétszám vagy a népszámlálás egyes adatai) — már maguk is pontatlanok, és e pontatlanság már maga a mérés természete, a mérőműszerek (a mérleg, az óra, a pénz stb.) általános minősége, illetve fogyatékosságai miatt is elkerülhetetlen.

Van azonban a közgazdasági mérésnek és megfigyelésnek még egy jellegzetes sajátossága, amelyhez hasonlóval a természettudományokban igen ritkán találkozhatunk — illetve csak azokon az elszigetelt területeken, ahol a mérés egyszersmind közvetlen beavatkozás a fizikai történésekbe. A statisztikai adatfelvétel ugyanis erős *torzítási tendenciákat* idéz elő, mégpedig nemcsak a kérdőívek hamis vagy félrevezető kitöltése, a kérdések bizonyos irányba eltolt megválaszolása tekintetében. Ez a tény már régóta ismert: például a népszámlálások esetén a lakosság életkora sűrűsödik a kerek évek (30, 35, 40) körül, mivel az emberek hajlamosak életkorukat kerek években megadni, vagy hajlamosak iskolai végzettségüket magasabbnak feltüntetni a ténylegesnél, a kiskereskedők hajlamosak forgalmuk egy részét letagadni az adótól való félelmükben stb., stb. De nemcsak *ez* a torzítás keletkezik, amely ugyan hamis képet ad a valóságról, de magát a valóságot nem változtatja meg. Vannak olyan torzító tendenciák is, amelyek magára a valóságra is visszahatnak, azt megváltoztatják, vagy azt megváltoztató tendenciákat hoznak létre. Ez elsősorban akkor fordul elő, ha a statisztikai adatszolgáltatás valamilyen anyagi érdekeltséggel kapcsolódik össze, például bizonyos tervezett létszám meghaladása a prémium megvonásával jár együtt. Az ilyen esetekben nemcsak a statisztika, de a valóság is a tervezett vagy elérni kívánt számok irányába tendál. De amikor az érdekeltség nem ilyen közvetlen, esetleg csak vélt érdekeltség, akkor is lehetségesek oly következmények, amelyek a valóság arculatát is megváltoztatják. Így például ismeretes, hogy az állatösszeírások idején a vágások száma megnő.

Az általános feladat mindezek alapján világos: meg kell vizsgálni e háromfajta hibaforrást, meg kell állapítani e különféle hibafajták hatásait, röviden az absztrakciók, a véletlen és a mérés okozta pontatlansá-

[10] Morgenstern, O: Über die Genauigkeit wirtschaftlicher Beobachtungen, München, 1952. Lukács–Sági: A pontosság korlátai a vállalati eredménymegállapításban. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 1958.

gokat, s csak ezek alapján lehet a modell alkalmazásával számított eredmények pontosságát, megbízhatóságát meghatározni.

Természetesen a pontosság fogalmát sem lehet teljesen elvontan felvetni. Tárgyunk szempontjából sem érnénk semmit a pontosság valamiféle elvont meghatározásával. Ha ugyanis a pontatlanságot úgy fogalmaznánk meg, mint a modell eltérését a gyakorlatban tapasztalt összefüggésektől és tényektől, akkor — bármilyen helyesnek tűnjék is e definíciónk — tulajdonképpen nem a valóság, és azt azt tükrözni kívánó elmélet viszonyát ragadtuk meg, hanem csak a modell és a modellben tükröződő, a modellen átszűrt valóság viszonyát. A gyakorlatban tapasztalt tények ugyanis, mint már utaltam rá, mérésekkel, statisztikai adatok révén foghatók meg — de ezek a dolgok, adatok többé már *nem a valóság részei,* hanem maguk is *csak visszatükrözései* a valóságnak, tehát többé-kevésbé csorbítottá, a mérés és a mérés mögött álló mérési analógia által befolyásolttá, s így pontatlanná váltak. De éppen ez az elméleti nehézség világít rá arra, hogy a pontosságot, *a valóság visszatükrözésének hűségét végső fokon és általánosan csak a gyakorlat képes megállapítani.*

Amit a gyakorlati próba előtt, azaz a használatbavétel előtt meg lehet s meg kell tennünk, az az, hogy a *modell gyakorlati pontosságát elméleti úton vizsgáljuk.* Nem általában vizsgáljuk tehát a pontosságot, hanem *konkrét feladatok megoldásával kapcsolatban,* adott számítási célok szempontjából. Mindezekhez természetesen nélkülözhetetlen e célok és feladatok megfogalmazása.

A különféle közgazdasági modellek, mérlegek és mérlegszámítások célját (legyenek ezek bár egész egyszerű, *egyes* mérlegek és számítások vagy többé-kevésbé bonyolult mérlegrendszerek és elektronikus gépekkel végzett számítások) már most igen tágan úgy fogalmazhatjuk meg, hogy a társadalmi anyagcsere megtervezésére szolgálnak. A tervezés tágabban értelmezett céljára szolgálnak természetesen akkor is, ha nem *terv*-mérlegek, hanem valamely elmúlt időszak *tény*-mérlegei vagy egyszerűen tájékoztató számítások.

A pontosságra vonatkozó minden problémát, amely az ilyenfajta modellek készítése közben felvetődik (s még a látszólag legegyszerűbb mérlegek esetén is számtalan ilyen probléma merül fel — például a mérleg tartalmának és vonatkozási időszakának elhatárolása, a mérleg tételeinek csoportosítása, az értékelés módja, a szerkesztés menete stb.), egyszerűen nem is lehet más szempontból kiindulva eldönteni, mint éppen a modell *célja,* a vele megtervezni, visszatükrözni kívánt jelenség szempontjából.

Vegyük az egyik legvilágosabb és látszólag legegyértelműbb mérleget, a villamosenergia-termelés és- elosztás mérlegét, s gondoljunk arra, hogy mennyire más-más módon, más rovatokkal, sőt más mértékegységben, más időtartamra kell felállítanunk, ha a célunk például

a) távlati, 10—20 éves tervkészítés;
b) éves terv készítése;
c) csúcskihasználás javítása;
d) cos φ *növelése;*
e) erőművek gazdaságos terhelése stb.

Mindenegyes mérleg más-más, és bár mindenegyes esetben *ugyanazt* a dolgot — a villamos energia termelését és elosztását — kívánjuk ábrázolni, a szabályozni óhajtott cél szempontjának megfelelően másmás módon ragadjuk meg a problémát, ugyanannak a folyamatnak másmás oldalai, jellegzetességei, tulajdonságai és mérőszámai kerülnek előtérbe, miközben a többi tulajdonságot és jellegzetességet elhanyagoljuk, tőlük eltekintünk, kizárjuk őket a mérleg sémájából.

Így például a csúcskihasználási mérlegben a mértékegység nem a munka (kWó), hanem a teljesítmény (kW). A cos φ mérleg megköveteli a kétféle teljesítmény szétválasztását is. A csoportosítás a távlati tervben például a fajlagos felhasználás tekintetében egynemű fogyasztókat von össze, az éves tervben az irányító hatóság vagy az elosztási hálózat tekintetében egynemű fogyasztókat szerepelteti együtt. Az erőművek gazdaságos terheléséhez a termelőket is csoportosítani kell fajlagos kalóriaszükségletük vagy üzemköltségük szempontjából, a fogyasztókat pedig fogyasztásuk napszaka, egyenletessége stb. szerint kell elrendezni és így tovább.

A csoportosításokban — és mindenfajta csoportosításban, amely a már csoportosított tényezőket a továbbiakban egyneműeknek tekinti — tulajdonképpen burkolt pontossági szempontok játszanak szerepet: feltételezzük, hogy az adott számítási cél megszabta körülmények között a csoportokon belüli eltérések az elérni kívánt pontosság határán belül maradnak — hiszen másképp nem is tekinthetnénk őket egyneműeknek, s ez esetben a csoportosítás már minőségileg is helytelen és félrevezető lenne. Mindez tehát felveti az elvont, általános modell problémái mellett az alkalmazott, különös „séma" problémáját is.

Természetesen teljes egyneműség, minden szempontból való homogenitás a valóságban sehol sem fordul elő. A fontos csak az, hogy az adott szempontból és az adott cél meghatározta tulajdonságok tekintetében eléggé egyöntetű, egynemű legyen mindaz, amit egy csoportba foglalunk. Éppen ezért a pontosság tekintetében a kívánalmak nem azonosak a tudomány különféle ágaiban. Minden tudománynak, sőt minden tudományos részterületnek megvannak a maga fogalmai a pontosságról. Egyes fizikai mérések például egymilliomodnyi pontossággal végzendők, más esetekben, például bizonyos magerők vagy állandók számításában kielégítő egyeztetésnek tekintik, ha az eredmények hatványkitevőjükben azonosak — azaz itt az eredmények egyetlen számjegye sem szignifikáns, hanem csak az első számjegy helyértéke.

Ha igen általánosan vizsgáljuk a problémákat, akkor igen tágan jelölhetjük meg a szükséges pontosság korlátait. A gyakorlati tervezés praktikus pontosságának követelményei mindig valahol a $\pm$ 20 és a $\pm$ 1 százalék közt lokalizálhatók. Ennél pontatlanabb számok még távlati, perspektivikus tervben sem adnak kellő tájékoztatást, ennél pontosabbak pedig még az éves, operatív tervben vagy árrendezések tervezésekor sem használhatók ki. Tudniillik, hogy egy — például — csőgyár éves operatív terve százezer tonna vagy száz és félezer tonna gyártására szól, ez gyakorlatilag elhanyagolható különbség, maga a tervteljesítés pontatlansága ennél sokkal nagyobb, hiszen a tervteljesítések zöme 98 és 105 százalék közt szóródik. A mérlegelés pontossága sem haladja meg a gyakorlatban a $\pm$ 0,5 százalékot. Másrészt például, ha az árrendezési számítások következtében szükségesnek látszik egy, például 1 forint árú

termék új árát 20 százalékkal magasabban megállapítani, akkor a fontos árarányok tekintetében semmit sem nyom a latba, ha nem 20, hanem 20,2 fillérrel emeljük e termék árát.

Általában tehát a kívánt pontosság a mi „szakmánkban" 1—2, esetleg 3 szignifikáns számjegy. A további számjegyek, eltekintve attól, hogy a gyakorlatban általában meg sem állapíthatók pontosan, általában nem bírnak semmifajta, sem ökonómiai elméleti, sem praktikus gazdasági jelentőséggel.

A pontosság e gyakorlati követelményei érdekes módon körülbelül egybeesnek a mérnöki prakszis hasonló kívánalmaival: a logarléc elterjedt és szinte kizárólagos üzemi használata szintén arra vall, hogy a számítás eredményét általában ott is 2, esetleg 3 számjegyig olvassák le, illetve hasznosítják.

A szükséges pontosság ilyen hozzávetőleges korlátjainak, nagyságrendjeinek megállapítása magával hozza, hogy most már nem általában kell modelljeink használhatóságát tárgyalni, hanem eleve kiindulhatunk abból, hogy a kapott eredmények tekinthetők-e a fenti értelemben pontosaknak, illetve vizsgálhatjuk azt, hogy ilyen pontosság eléréséhez az alapadatok, kiinduló számok és a számítási eljárás milyen pontossága szükséges.

A modell pontosságának, megbízhatóságának ilyen kerülő úton való szellemes vizsgálatára jó példa Cukor György tanulmánya.[11]

Cukor György ugyanis az export-gazdaságossági mutatókat elemezve bizonyítja, hogy a mutató tényezőinek a pontatlansága, azaz a minimális hibakorlát, amelyet a tényezők gyakorlati megállapításakor feltétlenül számításba kell venni, oly nagy, hogy ez egyes esetekben mindkét irányban több mint 10 százalékkal is eltérítheti a mutatót. Ebből levonja a következtetést, hogy a mutató (tehát a mutató mögött álló egész „gazdasági modell" is) oly kevéssé stabil, oly kevéssé megbízható, hogy a gyakorlatban csak ennél nagyobb változásait szabad figyelembe venni.

★

Néhány égető problémát igyekeztem felvetni a közgazdasági modellekkel kapcsolatban. Nem azt az elméletileg és gyakorlatilag ismert tényt próbáltam kifejteni, hogy a valóság folyamatai, törvényszerűségei számos módszerrel „modellezhetők". Ez a tény régóta közismert és a kulcsa a világ anyagi egységében lelhető fel, abban, hogy a valóságos folyamatokon végső fokon egységes törvények és összefüggések uralkodnak. Inkább azt igyekeztem élesen megvilágítani, hogy az ilyen modellezésnek és elsősorban a közgazdasági modelleknek mik a nehézségei, korlátai.

Így elsősorban szerettem volna felhívni a figyelmet a közgazdasági modellek absztrakciói, elvonatkoztatásai mögött nyíltan vagy burkoltan megtalálható polgári közgazdaságtani elméletekre, amelyek a marxista közgazdászok részéről a legéberebb figyelmet és alkotó bírálatot igénylik. Másodsorban szerettem volna rámutatni azokra a közönséges hibaforrásokra, amelyek alapos vizsgálatot kívánnak, mielőtt a modelleket a gyakorlati számítások céljaira felhasználjuk.

[11] Cukor György: Az ipari export gazdaságosságának számítása. Közgazdasági Szemle. 1958. IV.

VÁGI FERENC:

Mezőgazdasági jövedelmezőség és termelési struktúra

A legutóbbi években hazánkban és a baráti szocialista országokban egyaránt jelentősen változtak, fejlődtek a mezőgazdaság tervszerű irányításának módszerei. Országonként — a sajátos körülményeknek megfelelően — más és más intézkedések változtatták meg a mezőgazdaság irányítását, de ezeknek az intézkedéseknek közös jellemző vonásuk: határozott törekvés az anyagi érdekeltség elvének fokozottabb érvényesítésére. A termelők anyagi érdekeltségével együtt szerte a szocialista táborban, de különösen a Szovjetunióban *megnőtt a mezőgazdasági termelés.*

Aktuális feladatunk tehát, hogy az anyagi érdekeltség mezőgazdasági alkalmazási módozatait és azok hatékonyságát tanulmányozzuk. S bár mezőgazdaságunkban ma már többségben van a szocialista szektor, mégis célszerű az egyéni gazdaságok effajta tanulmányozása is. Az egyéni gazdaságokból szervezendő termelőszövetkezetek leginkább az elődeiktől örökölt termelési adottságokkal (földdel, munkaerővel stb.) gazdálkodnak. Ezért a termelés szövetkezeti nagyüzemi és egyéni kisüzemi szervezéséből adódó sajátosságok, valamint a nagyüzemi és a kisüzemi termelésben egyaránt felvetődő problémák feltárásának talán sohasem volt nagyobb a jelentősége, mint éppen ma.

Államunk a mezőgazdaság szövetkezeti és kisárutermelő szektorának tervszerű irányítására különféle, ma elsősorban közvetett módszereket és eszközöket alkalmaz. A mezőgazdaság tervszerű irányításának adottságai és lehetőségei a mezőgazdaság nagyüzemi szövetkezeti és kisárutermelő szektorában azonban korántsem azonosak. Államunk a mezőgazdaság szövetkezeti szektorának befolyásolására nemcsak több és hatásosabb közvetett eszközzel rendelkezik, hanem az állami szakvezetés révén áttekintheti a termelési terveket, s a termelési támogatás módszereivel élve, bizonyos határok közt — amennyiben helytelenül nem tekintenek el a szövetkezeti kollektíva és a szövetkezeti tagok anyagi érdekeitől — a népgazdaság érdekei szerint közvetlenül is befolyásolhatja a termelőszövetkezetek termelési tevékenységét.

A termelés tervszerű befolyásolásának megannyi és egymástól különböző eszköze és módszere úgyszólván kivétel nélkül egy vagy több mezőgazdasági termék s ezen keresztül a gazdaságok összes jövedelmére hat, illetőleg kíván hatni. Az állam a kötelező beadás és a hozzá kapcsolódó módszerek megszüntetése óta lényegében a jövedelmezőség tudatos alakításával hat a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és

az egyéni gazdaságok termelésére, így tereli a mezőgazdasági termelést a népgazdasági tervben kitűzött mezőgazdasági feladatok megvalósításának medrébe. Itt azonban már nem az elemi erőként ható értéktörvény spontán termelésszabályozó szerepével van dolgunk, mint a kapitalizmusban. Nálunk az állam a népgazdaság kulcspozícióit kezében tartva — számolva az egyéni gazdaságok és a termelőszövetkezetek természetéből adódó objektív fejlődési lehetőségekkel —, a jövedelmezőség szabályozásával tudatosan érvényesíti az értéktörvény hatását az átmeneti időszak több szektorú mezőgazdaságának tervszerű befolyásolására, az egész népgazdaság összehangolt fejlesztése céljából.

Az állam a gazdaságok jövedelmének befolyásolásával valósítja meg a termelőszövetkezeti és az egyénileg dolgozó parasztság személyes jövedelmének és a gazdaságok felhalmozási alapjának a népgazdasági tervben előírt országos mutatóit. Az egyéni gazdaságok jövedelmüket majdnem teljesen mint személyes jövedelmet fogyasztásra használják. Egyrészt, az egyéni gazdaságok drágán termelnek, s jövedelmükből felhalmozásra általában alig jut. Másrészt, jelenlegi körülményeink közt, a mezőgazdaság szocialista átszervezésére gondolva, még azok a gazdaságok is tartózkodnak a termelési befektetésektől, sőt még a költségesebb felújításoktól is, amelyeknek egyébként módjuk volna felhalmozásra. A szövetkezeti tagok személyes jövedelmének befolyásolása áttétellel, a belső jövedelem elosztásán keresztül történik. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek az érvényben levő rendelet szerint az adó befizetése után megmaradó jövedelmüknek legalább 10 százalékát az oszthatatlan alaphoz kapcsolják, s a többit a tagok közt szétosztják.

A parasztság reáljövedelmének alakulása döntő jelentőségű a termelőszövetkezeti és az egyéni parasztság termelési, anyagi érdekeltségének megteremtése, a falvainkban ma szokásos és normálisnak tekintett munkaintenzitás fenntartása és megszilárdítása szempontjából. A parasztság a termelésre fordított munkájával s a termelés eredményeivel számolva, reális jövedelmét mérlegelve, ítél arról, hogy megtalálja-e számításait.

Ami már most nem az egész gazdaság, hanem egy-egy termék jövedelmét illeti, ennek tudatos alakításával a termelés tervezett szerkezetét kívánjuk elérni.

A jövedelmezőségen keresztül történő állami irányításhoz a termelőszövetkezetek sokkal inkább képesek igazodni, mint az egyéni gazdaságok. Ez utóbbiak közül a gazdaságok jelentős részében — elsősorban a kisebb gazdaságokban — a termelés struktúrájának megválasztásakor a hagyományos termelési szokások a döntőek és nem a termékek kalkulált várható jövedelme. Az egyéni gazdaságokban egy-egy jól jövedelmező mezőgazdasági termék termelésének bevezetését vagy kiterjesztését akadályozhatja még viszonylag könnyen megszerezhető szakismeretek, vagy egészen minimális anyagi eszközök hiánya is. Hasonló problémák magasabb fokon természetesen a termelőszövetkezetekben, különösen a kezdő termelőszövetkezetekben is vannak. De a termelőszövetkezetek megszilárdulása után itt ezeknek az akadályoknak elhárítására az anyagi és a személyes feltételek lényegesen jobbak, mint az egyéni gazdaságokban.

Törekvés a „maximális jövedelem"-re

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek az egyéni gazdaságok önkéntes társulásából alakult szocialista nagyüzemek. Termelésüknek meg kell teremtenie egyrészt a mai megélhetés, másrészt a termelésbővítés anyagi feltételeit.

A termelőszövetkezeteknek a föld, a többi termelőeszköz és a munkaerő felhasználásával a lehető legtöbb jövedelmet kell elérniök. Mégpedig nem a befektetett álló- és forgóeszközökhöz (a termelési és a tartalékalapokhoz), hanem a meglevő munkaerő (a termelőszövetkezeti tagság és a hozzátartozók) számához képest kell a jövedelemnek maximálisnak lennie. Természetesen a termelőszövetkezetekben a felhalmozásra szánt eszközök és a meglevő termelőeszközök legésszerűbb és legtakarékosabb felhasználása nélkülözhetetlen feltétele a gazdaság adottságaihoz mért maximális jövedelem elérésének. A munka technikai felszereltségével együtt nő a gazdaság jövedelme, ezért, ha az egy tagra jutó jövedelem nagyobb, akkor általában a lekötött álló- és forgóeszközök kihasználása is jobb. Nézzük a következő adatokat:

Az egy tagra jutó és a 100 Ft vagyonra jutó termelési érték alakulása a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben 1958-ban (Ft)

(Az 1500 Ft-nál kisebb termelési értéket elérő tsz-ek százalékában)

Megnevezés	Az egy kh termőterületre jutó termelési volumenérték							
	1501—2000	2001—2500	2501—3000	3001—3500	3501—4000	4001—4500	4501—5000	5000 Ft-nál több
Az egy tagra jutó termelési volumenérték	120,2	120,7	134,6	142,2	145,2	139,1	160,0	166,0
Az egy tagra jutó termőterület	81,6	65,2	59,5	53,8	47,5	43,0	41,1	33,5
Az egy kh termőterületre jutó termelési alapok és tartalékolt eszközök	124,8	158,0	179,2	204,6	222,4	246,5	260,7	335,9
A termelési alapok és a tartalékolt eszközök 100 Ft-jára jutó termelési érték	118,7	118,0	126,5	130,0	137,4	141,2	148,6	147,1

A KSH 2491 mezőgazdasági termelőszövetkezetre vonatkozó adatai alapján. Jövedelemadatok nincsenek a termelőszövetkezetek szélesebb körére, ezért a jövedelemadatokat a termelési adatokkal helyettesítjük. Célunknak ez meg is felel, mert a termelőszövetkezetek termelési adatainak arányai többé kevésbé helyesen tükrözik jövedelemadataik arányait.

Milyen következtetések adódnak a táblázat adataiból?

Először: az egy tagra jutó jövedelem nő, miközben az egy tagra jutó termőterület csökken. Ebből nemcsak az tűnik ki, hogy a termelőszövetkezeteknek az a törekvése, hogy a tagság és a hozzátartozók számához képest — adottságaik közepett — maximális legyen a jövedelmük, hanem az is, hogy jobb gazdálkodás esetén meg is van a lehetőség arra, hogy nagyobb tagonkénti jövedelmet érjenek el ott, ahol viszonylag kevesebb a föld. Másodszor: a gyengébb termelőszövetkezetektől a jobbak felé haladva nő az egy kh-on lekötött termelési és tartalékalapok értéke, s vele az egy tagra és a 100 Ft befektetett alapokra jutó terme-

lési érték is. Az utóbbi növekedése azonban mindjobban elmarad az egy tagra jutó termelési érték növekedésétől. Ez még inkább érvényesülne akkor, ha a termelőszövetkezeteknek kizárólag maguknak kellene gondoskodniuk a termelés gépesítéséről s az állam nem szervezné a gépállomásokat. Továbbá nagyobb mértékben mutatkozna meg akkor, ha termelési alapokra nem a termelést vetítenénk, hanem a jövedelmet, mert a technikailag jobban felszerelt szövetkezetek termelési értékében az értékcsökkenési és az anyagfelhasználási költségek aránya nagyobb.

Az egy tagra jutó termelés fokozottabban nő, mint a termelési alapokhoz viszonyított termelési érték, mert a termelőszövetkezetek a termelés szervezésével és fejlesztésével elsősorban a jövedelem növelésére törekszenek, s ehhez képest másodlagos jelentőségűként kezelik a befektetett alapok kihasználását, illetőleg az alapok kihasználásának javítását. Ez különösen szembetűnő az egy kh-on 5000 Ft-nál többet termelő termelőszövetkezetek esetében. Ezek a megelőző csoportnál egy tagra számítva mintegy 4 százalékkal többet, a lekötött alapok 100 Ft-jára számolva pedig 1 százalékkal kevesebbet termeltek. Ehhez persze hozzá kell tenni, hogy a termelési alapok egységére jutó termelésnek előbb-utóbb csökkenni is kell, amikor a gazdaságok technikai felszereltségének korszerűségében nincsenek lényeges különbségek.

Az üzemi jövedelem és az állóeszköz-kihasználás alakulása az egyéni gazdaságokban

(a II. belterjességi osztály százalékában)

Belterjességi osztály	1 dolgozóra	1 munkaórára	1 gazdaságra	1 dolgozóra	1 gazdaságra	1000 Ft állóeszközértékre jutó üzemi jövedelem
	jutó üzemi jövedelem			jutó termőterület		
II—V.	142,4	139,9	127,5	70,0	62,8	104,5
VI—X.	205,6	185,0	226,8	50,1	54,1	76,9
XI.	247,1	208 9	232,4	44,7	41,9	49,0

MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézete „A parasztgazdaságok belterjességének néhány sajátossága" (191 parasztgazdaság 1957. évi folyamatos üzemi adatszolgáltatása) alapján.

S a kisárutermelő paraszti gazdálkodásban?

Az egy dolgozóra jutó jövedelem növekedése és ugyanakkor az egy dolgozóra és az egységnyi állóeszközre jutó termőterület csökkenése az egyéni gazdaságok esetében is amellett bizonyít, hogy a kisárutermelő gazdaságok törekvése is a munkaerők (és a hozzátartozók) számához viszonyított maximális jövedelem. Ezzel teljesen egybevágnak a KSH-nak „Az egyénileg dolgozó parasztság jövedelem szerinti rétegeződése 1957-ben" című kiadványában foglalt adatok is.* Eszerint azonos birtokkategóriákban azok a gazdaságok hoznak nagyobb teljes és egy főre jutó jövedelmet, amelyekben a népesség száma is nagyobb. S kisebb területű birtokkategóriáktól a nagyobbak felé haladva a gazdaság

* Ez a jövedelemszámítás az Üzemtani Intézeténél szélesebb körű, 11 551 parasztgazdaságban végrehajtott adatfelvételen nyugszik.

jövedelmének teljes és egy főre jutó összege is növekszik, ha a népesség száma nő.

De amikor hangsúlyozzuk, hogy a szövetkezeti és az egyéni gazdaságokban a termelési alapokra jutó jövedelem a népesség számához viszonyított jövedelemhez képest másodlagos, akkor arra is rá kell mutatni, hogy nemcsak célszerű, de szükséges is, hogy a gazdasági vezető szervek vizsgálják a termelési alapokra jutó jövedelem alakulását. A termelési alapok ésszerű felhasználásának, ezáltal a jövedelemnek és felhalmozási lehetőségeik kitágításának, a felhalmozás ágazatok közti helyes elosztásának egyik legfőbb kérdésnek kell lennie.

A termelőszövetkezetek és az egyéni gazdaságok maximális jövedelemre törekvésével kapcsolatban felvetődhet a kérdés, vajon a bruttó vagy a nettó jövedelem tömegének kell-e maximálisnak lennie?

A termelőszövetkezetekre és az egyéni gazdaságokra vonatkozó önköltség-számítások a bruttó és a nettó jövedelem megállapítására egyaránt irányulnak. A nettó jövedelem kiszámítása végett az élőmunka-ráfordítás költségét, a „munkabért" társadalmilag indokolt összeggel igyekeznek elszámolni. Ennek megállapítása önköltségszámításunk jelenlegi gyakorlatában az állami gazdaságokban fizetett munkabérek alapján történik. Az élőmunka-ráfordítás költségének mesterséges képzése, s ennek alapján a bruttó jövedelem „munkabérre" és nettó jövedelemre való szétválasztása feltétlenül hasznos és szükséges is. Enélkül a termelőszövetkezetek és egyéni gazdaságok jövedelmezőségéről véleményt alkotni aligha lehetne. Témánk szempontjából azonban ezzel kapcsolatban az érdemel figyelmet, hogy e számítások is arra engednek következtetni, hogy a termelőszövetkezetnek és az egyéni gazdaságnak a bruttó és nem a nettó jövedelem alakulását kell mérvadónak tekintenie.

A termelőszövetkezetekben és az egyéni gazdaságokban a „munkabér" nem merül fel effektív kiadásként. (Kivétel a termelőszövetkezeti tagok garantált készpénzes díjazása, amikor a tagok jövedelemrészesedését a termelés esetlegességeitől függetlenül előre meghatározott összegben kifizetik.) Így a termelőszövetkezetek és az egyéni gazdaságok bruttó jövedelmében nem jelentkezik automatikusan a „munkabérre" és nettó jövedelemre való megoszlás. De mégha jelentkeznék is — amint a garantált díjazás alkalmazása esetén —, a bruttó jövedelem akkor sem oszlik egymással ellentétes, minőségileg különböző részekre. A bruttó jövedelem teljes összege a termelőszövetkezeté, illetőleg az egyéni gazdaságé. Nem is lehet tehát kérdés, hogy a nettó vagy a bruttó jövedelem legyen-e maximális, hanem egyértelműen a bruttó jövedelemösszegnek kell a lehető legtöbbnek lennie. Ezt a termékek kh-ra jutó jövedelmének adatai alapján vizsgáljuk, ami megengedhető, mert adott taglétszám esetén ha a kh-ra jutó jövedelem nagyobb, akkor az egy tagra jutó jövedelem is több, és megfordítva.

A következő oldal táblázatából látható, hogy a termékek bruttó és nettó jövedelem szerinti sorrendje korántsem azonos. Ebből logikusan következik, hogy a bruttó és a nettó jövedelem maximuma egy-egy gazdaságban egymástól lényegesen különböző termelési struktúrát feltételez. A táblázat adatai szerint például a termelőszövetkezetekben bármelyik növény vetésterületének a dohány, vagy az őszi búza vetésterületének a kukorica rovására való kiterjesztésével növelhető lenne a

nettó jövedelem összege. De ez csökkentené a bruttó jövedelmet, s ebből a tagok közti szétosztásra és felhalmozásra is kevesebb jutna. Gyakorlati oldalról is bebizonyosodik tehát, hogy a termelőszövetkezeteknek, s az egyéni gazdaságoknak is, a nettó jövedelemmel szemben a bruttó jövedelem maximumára kell törekedniük.

Néhány termék kh-ra számított bruttó és nettó jövedelme Ft-ban az 1956—57. évi adatok alapján

Termékek	Termelőszövetkezetek		Egyéni gazdaságok	
	Bruttó	Nettó	Bruttó	Nettó
Dohány	8834	1018	10871	2627
Burgonya	5635	5656	6145	4302
Cukorrépa	5375	2477	5165	2645
Őszi árpa	2508	2252	1960	1550
Kukorica	2267	1307	2370	1412
Őszi búza	2003	1728	1116	750
Napraforgó	1852	1133	1146	86

A mezőgazdaság termelési költségeinek és jövedelmezőségének alakulása az 1956—57. gazdasági évben. (MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézete. Kézirat gyanánt. 1958.) Az adatok nem tekinthetők jellemzőeknek az egész szektorra.

A termelőszövetkezetek és az egyéni gazdaságok jövedelmének felhasználásában a bruttó jövedelem „munkabérre" (személyes jövedelemre) és felhalmozásra való tényleges elosztásában erősen kifejeződik a parasztságnak ama törekvése, hogy mindenekelőtt személyes jövedelmének jelenbeni kedvező alakulását biztosítsa. A kisebb jövedelmű termelőszövetkezetektől a több jövedelmet elérők felé haladva nemcsak az egy tagra jutó jövedelem, hanem a jövedelem kiosztott részének aránya is növekszik. Például azokban a termelőszövetkezetekben, amelyekben a kh-ra jutó jövedelem 5000 Ft-nál több, az egy tagra jutó kiosztott jövedelem 121,5 százalékkal nagyobb, mint azokban, amelyekben a kh-ra jutó termelés 1500 Ft-nál kevesebb, s a kiosztott jövedelem a termelés 44,1, illetőleg 33 százalékát teszi ki.

A parasztság olcsóbbnak tartja a saját termelésű élelmiszerek fogyasztását a vásároltakénál, s azok valóban olcsóbbak is. A parasztság személyes fogyasztásra szolgáló termelésére a jövedelmezőség nem hat közvetlenül. Tehát nem a teljes termelésből, hanem a teljes termelés és a saját termelésű fogyasztás különbségéből (benne az árutermelésből) származó jövedelemnek kell maximálisnak lennie.* Mégsem állítható, hogy a jövedelmezőség egyáltalán nem hat a saját termelésű termékek fogyasztására. A közvetlenül fogyasztható mezőgazdasági termékek értékesíthetők is. Hogy ezeknek a termelése miként oszlik meg a parasztság személyes fogyasztása és értékesítése közt, az nem utolsósorban attól függ, mennyire kifizetődő az áruként való termelés. Másrészt egy-egy termék kedvező jövedelmezősége és ezáltal termelésének növelése más termékek személyes fogyasztásra való termelésének csökkentését vagy esetleges megszüntetését okozhatja, ha egyébként ezek

* A teljes termelés és a saját termelésű fogyasztás értékének különbsége: az árutermelés és az árutermelés létrehozásában felhasznált, a gazdaságban termelt termékek értéke.

a kereskedelemben vagy a termelők egymásközti forgalmában megvásárolhatók. Ez a folyamat a termelőszövetkezetekben úgy erősbödik majd, ahogyan a gazdaságok megszilárdulásával a termelés specializációja éppen a termékek jövedelmezőségének különbsége alapján előrehalad. A szövetkezeti szektorban, egyebek közt, ezért is nemcsak az egyéni gazdaságokhoz viszonyítva, de a saját termelésükhöz képest is, fokozatosan alárendeltebb lesz a szerepe a személyes szükségletek közvetlen kielégítésére szolgáló termelésnek.

A termelőszövetkezetek termelésében a személyes fogyasztásra való rész aránya kisebb, az árutermelésé pedig nagyobb, mint az egyéni gazdaságokéban. 1954. évi változatlan árakon számolva a termelőszövetkezetek teljes termelésének 1957-ben 51,7, 1958-ban 44,1 százaléka az árutermelés, az egyéni gazdaságokban pedig 37,1, illetőleg 36,8 százalék. A termelőszövetkezetek árutermelésének magasabb foka egyben szemléletes kifejezője annak, hogy a termelőszövetkezetek termelésének nagyobb hányadára hat közvetlenül a termékek jövedelmezősége. S arra is gondolni kell, hogy a termelőszövetkezetekben és az egyéni gazdaságokban a teljes termelésnek igen jelentős részét a gazdaságban termelt s a termelésben tovább felhasznált termékek értéke adja. Ezek a termékek a saját fogyasztásra szolgáló termeléshez és az árutermeléshez egyaránt szükségesek, értékük belekerül a belőlük előállított termékek értékébe. De ha e termékek további felhasználása az áruként termelt termékek termelési folyamatában történik, akkor termelésükre a jövedelmezőség éppúgy hat, mint az árutermelésre. Igy például a jövedelmezőség nemcsak az értékesítésre szánt hízott sertés, vágómarha stb. termelésére hat, hanem a felhizlalásukra termelt takarmányokéra is. Ezzel is számolva, a teljes termelésnek a jövedelmezőség közvetlen hatására termelt hányada az egyéni gazdaságokban mintegy 50, s a termelőszövetkezetekben 70 százalékra becsülhető.

A jövedelmezőség és a termelési struktúra

A szövetkezeti és az egyéni gazdaságokban a növénytermelés és az állattenyésztés struktúrájának, ezek kölcsönös kombinációjának meghatározásakor — a vázolt alapvető feladattal teljes összhangban — messzemenően számolnunk kell a termékek egyedi jövedelmezőségével. S ez nemcsak elméleti megfontolás, hanem napról napra tapasztalhatjuk is, hogy a parasztság mérlegeli is a termékek jövedelmezőségét, amikor olyan kérdésekben dönt, hogy mit és miből mennyit termeljen. Az egyéni gazdaságokban s a termelőszövetkezetekben is — hacsak a gazdaság nem erősen specializált termelésű (például szőlőgazdaság) — általában elsőnek azt határozzák meg, hogy a szántóterületük mekkora hányadát kell fenntartani a saját személyes fogyasztáshoz szükséges növényi és állattenyésztési termékek megtermelésére. Elvileg a szántóterület további részére a termelők teljes egészében a jövedelmezőség alapján választhatják meg a növénytermelés és a hozzá szervesen kapcsolódó állattenyésztés struktúráját.

Természetesen a gyakorlatban az eldöntendő termelési kérdések sohasem ilyen leegyszerűsített formában vetődnek fel. Mindig adott gazdaság objektív feltételeiből, a földterület nagyságából és minősé-

géből, a munkaerő mennyiségéből és szakmai hozzáértéséből, a meglevő álló- és forgóeszközök mennyiségéből, állapotából és összetételéből, s nem utolsósorban a gazdaság felhalmozási lehetőségéből kiindulva kell dönteni, vagyis a jövedelmezőségen kívül számos fontos körülményre tekintettel kell lenni, a termékeknek az adott gazdaság objektív termelési adottságai közepett várható jövedelmét kell mérlegelni a termelés struktúrájának megválasztásakor. De továbbra is nyitott kérdés:

Miként fogja fel a parasztság a jövedelmezőséget? Hogyan méri a jövedelmezőséget, amikor a különféle termékek termelése közt választ?

A munkanapra vagy a területegységre jutó jövedelem?

Vajon a termelőszövetkezetek és az egyéni gazdaságok a munkanapra vagy a kh-ra jutó jövedelem mutatóját igyekeznek-e maximalizálni, amikor a „maximális jövedelem" elvének megfelelő termelési szerkezetet akarják megválasztani?

Mezőgazdaságunkban, elsősorban az egyéni gazdaságokban, de a termelőszövetkezetekben is a termelés specializációja meglehetősen szűk. Gazdaságaink sokféle terméket termelő gazdaságok, a vetésforgó követelményeinek kielégítése feltételezi is több termék egyidejű termelését. A gazdaságok különbözően jövedelmező termékeket termelnek, s a jól jövedelmező termékek mellett kevésbé jövedelmezőeket is. Ez ismét korlátozza a jövedelmezőséghez való igazodás lehetőségét. Ehhez két megjegyzést kell fűzni. A gyakorlatban a vetésforgó korlátozó hatása némileg enyhébb, mint az első pillanatra látszik. A saját fogyasztásra szolgáló termelésben ugyanis a vetésforgó-követelmények jelentősebben kielégítődnek, s ezáltal az árutermelés fokozottabban igazodhat a termékek tényleges jövedelmezőségéhez. Másrészt a termelőszövetkezetekben az egyéni gazdaságokhoz képest fokozatosan a termelés specializációjának jelentős növekedése feltételezhető, s ezzel a jövedelmezőséghez való igazodás lehetőségei kitágulnak, s a specializáció maga is elsősorban a termékek jövedelmezősége alapján növekszik majd. Ez előreláthatólag a mezőgazdasági termelés területi elhelyezkedésének jelentősebb megváltozását is magával hozza.

A termelőszövetkezetek és az egyéni gazdaságok termelése egyaránt saját munkaerő felhasználásán nyugszik, az éven belüli egyenletes foglalkoztatottságra való törekvés még a termelőszövetkezetekben is akadályokat gördíthet a termékek jövedelmezőséghez való igazodás elé. De a gyakorlatból ellesett tapasztalatok bizonyítják, hogy a gazdaság jövedelme nagyobb, ha munkaerőinek foglalkoztatása az év folyamán egyenletesebb és teljesebb.

A mezőgazdasági termékek egy munkanapra és egy kh-ra jutó jövedelme alapján felállítható sorrend egyáltalán nem azonos. Mai mezőgazdasági árrendszerünkben szinte általános érvényűnek tekinthetjük, hogy ha egy termék munkanapra számított jövedelme más termékéhez viszonyítva magas, akkor a kh-ra vetített jövedelme ugyancsak relatíve nézve alacsony. S ez megfordítva is érvényes. Az egy munkanapra alacsony jövedelmet hozó termékek területegységre számítva csak azért adhatnak egyidejűleg magas jövedelmet, mert a munkaerő-

szükségletük abszolúte és más termékéhez képest relatíve is nagy, vagyis mert élőmunka-intenzív növények.

Ha a gazdaságok a termelés struktúráját illetően a munkanapra jutó jövedelem alapján döntenének, akkor a már említett korlátok közt a munkanapra jutó jövedelem nagyság szerinti sorrendjében kellene kiválasztaniuk a termelendő termékeket. Ebben az esetben azonban a gazdaságok összes jövedelme a meglevő munkaerőhöz képest akkor lenne csak maximális, ha a munkanapra jutó jövedelem sorrendje szerint összeállított termelési struktúra le is kötné az adott gazdaság teljes munkaerejét. De a népsűrűség mai színvonalán a munkanapra számítva jól jövedelmező termékek termelésével — azon szövetkezetektől eltekintve, amelyekben inkább munkaerő-hiány és nem -felesleg van — aligha lehetne lekötni. Ha mégis a munkanapra jutó jövedelem alapján döntenének a termelés struktúráját illetően, akkor a parasztság elkerülhetetlenül kevesebb jövedelemhez jutna, mint amennyire ma joggal igényt tart.

A termékek kh-ra jutó jövedelme s a gazdaság összes jövedelme közt az összefüggés közvetlen, egyenes arány érvényesül közöttük. Ha a termelési szerkezetet a termékek kh-ra jutó jövedelmének mutatói alapján állítják össze — s ha ez a termelési struktúra összhangban van a meglevő munkaerő-mennyiséggel —, akkor a gazdaság adottságaihoz és népességéhez mérten a jövedelem összege maximális. A termelőszövetkezetek csakúgy, mint az egyéni gazdaságok, ha a munkaerő foglalkoztatása egyébként nem kielégítő, akkor a munkaerő teljesebb felhasználása végett az élőmunka-intenzív termékek termelését igyekeznek növelni a többi termék rovására. (L. következő táblázat.)

Milyen összefüggés mutatkozik a munkaerő-sűrűség és a termelési struktúra alakulása közt a termelőszövetkezetekben? A főbb következtetéseket így összegezhetjük: Ha a területegységre számítva a tagok száma (a munkaerő-sűrűség) nagyobb, vagy ami ugyanazt jelenti, ha az egy tagra számított földterület kisebb, akkor

a) nő a szántóterület, a gyümölcsös és a szőlő aránya a rét, a legelő, az erdő és a nádas együttes területének a rovására. A szántó, valamint a gyümölcsös és a szőlő együttes területén pedig az utóbbiak aránya nő, bár ez a növekedés nem olyan határozott, mint az előbbi,

b) a szántóterületen csökken a kalászosok és nő a kapások aránya. Lényegében az összes kapásterületek aránya fokozódik, de legjelentősebbnek tekinthető a cukorrépa-, a dohány-, a zöldség- és a burgonyaterület vetésterületből való részesedésének növekedése,

c) az ipari növények területi aránya nő,

d) a területegységre jutó állatállomány szintén nő. Ezzel mintegy szerves összefüggésben nő az abraktakarmányok és elsősorban ezáltal az egész takarmány-terület részesedése a szántóterületből.

E sajátosságok közös vonása, hogy a munkaerő-sűrűséggel együtt nő a területegységről nagyobb termelési értéket adó s egyben élőmunka-intenzív termékek aránya. S ez érthető is: minél nagyobb a munkaerő sűrűsége, annál inkább szükséges jobban kihasználni a földet.

Milyen összefüggést tárhatunk fel a munkaerő-sűrűség és a termelési szerkezet közt az egyéni parasztgazdaságokban? Ezekben a gaz-

Munkaerő-sűrűség és termelési struktúra a termelőszövetkezetben (1958)[1]

Megnevezés	1500-nál kevesebb	1501—2000	2001—2500	2501—3000	3001—3500	3501—4000	4001—4500	4501—5000	5000-nél több	Az összes gazdaságokban
	Ft holdankénti jövedelmet elérő gazdaságokban									
	a) A művelési ágak aránya									
Szántó	58,0	64,6	73,1	78,1	82,6	83,3	86,7	86,7	83,1	76,1
Gyümölcsös és szőlő	1,5	1,7	1,8	2,1	2,5	2,8	2,9	3,6	5,4	2,2
Rét, legelő, erdő, nádas	40,5	33,7	25,1	19,8	14,9	13,9	10,4	9,7	11,5	21,7
Termőterület	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	b) A vetésterület megoszlása									
Kenyérgabona és rizs	32,4	33,2	31,1	31,2	31,0	30,6	31,0	30,6	27,3	31,3
Takarmánygabona	16,7	17,0	17,3	16,6	17,1	16,5	15,9	16,2	17,0	16,7
Kalászosok együtt	49,1	50,2	48,4	47,8	48,1	47,1	46,9	46,8	44,3	48,0
Kukorica	10,0	11,6	12,3	12,6	12,3	14,1	13,7	13,5	12,1	12,5
Burgonya	1,4	1,6	1,8	1,8	1,9	2,1	2,1	1,7	2,3	1,9
Cukorrépa	2,0	2,7	2,9	3,2	3,6	4,1	4,5	4,0	4,5	3,3
Dohány	0,2	0,3	0,3	0,5	0,5	0,6	0,7	1,0	0,8	0,5
Zöldség és virág	1,2	1,5	1,5	1,7	1,5	1,9	2,4	2,2	3,9	1,7
Kapás takarmány[2]	1,2	1,3	1,2	1,2	1,2	1,3	1,2	1,5	1,6	1,2
Kapás ipari növény[3]	2,2	2,0	1,9	158	1,7	1,5	1,6	1,3	2,3	1,8
Egyéb kapás	0,2	0,2	0,4	0,4	0,5	0,7	0,8	0,7	0,9	0,5
Kapás összesen	18,4	21,2	22,3	23,2	23,2	26,3	27,0	25,9	28,4	23,4
Egyéb nem kapás ipari növény	1,4	1,8	2,0	2,2	2,4	2,6	1,7	2,7	2,2	2,1
Szálastakarmány	20,5	19,5	20,7	20,9	21,0	20,0	20,4	19,9	22,1	20,6
Vegyes növény és vetetlen terület	10,6	7,3	6,6	5,9	5,3	4,0	4,0	4,7	3,0	5,9
Szántóterület összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Szántóból ipari növény	5,8	6,8	7,1	7,7	8,2	8,8	8,5	9,0	9,8	7,7
100 kh mg-i területre jutó állatállomány (számos állat db)	10,0	11,6	13,7	15,4	16,7	18,8	19,5	19,5	21,7	15,3
Egy tagra jutó közös termelőterület kh	15,8	12,9	10,3	9,4	8,5	7,5	6,8	6,5	5,3	9,3
Egy tagra jutó közös redukált szántóterület kh	11,9	10,3	9,0	8,7	8,2	7,5	6,9	6,9	5,8	8,5
Egy tagra jutó szántóterület	9,2	8,3	7,5	7,4	7,0	6,3	5,9	5,7	4,4	7,1

[1]) A KSH adatai alapján
[2]) Kukorica nélkül
[3]) Cukorrépa és dohány nélkül

daságokban is, éppúgy mint a termelőszövetkezetekben, a munkaerő-sűrűséggel együtt nő az egy kh-ról nagyobb termelési értéket hozó termékek aránya. Az alapvető azonosság ellenére is vannak bizonyos különbségek. Az egyéni gazdaságokban a munkaerő-sűrűség növekedésének hatására a szántó, valamint a gyümölcsös és a szőlő területi arányának növekedése erőteljesebb. Ezzel megegyezően a szántóterületben viszont a kapásoknak a kalászosok rovására történő növekedése határozottabb és nemcsak az abraktakarmányok, hanem a kalászos takarmánygabona és a szálas takarmányok területének vetésterületből való részesedése külön-külön is növekvő irányzatú. Mindezek a különbségek arra vezethetők vissza, hogy a munkaerő-sűrűség az egyéni gazdaságokban ez ideig nagyobb volt, és természetesen ma is nagyobb, mint a termelőszövetkezetekben. Az egy családra jutó művelt terület a szövetkezeti szektorban 1957-ben és 1958-ban körülbelül kétszer akkora volt, és ma is mintegy 25—30 százalékkal nagyobb, mint az egyéni szektorban. Ebből adódóan a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és az egyéni gazdaságok termelési struktúrájában számottevő különbségek vannak. Ezek közül a legfontosabbak az 1958. évi termelési szerkezet alapján a következők:

a) A termelőszövetkezetekben a szántó, valamint a gyümölcsös és a szőlő részaránya 78—80 százalék volt, az egyéni gazdaságokban pedig 85—86 százalék. S a gyümölcsös és a szőlő aránya is az egyéni gazdaságokban volt nagyobb.

b) A kalászosok részesedése a szántóból a termelőszövetkezetekben 43,9, az egyéni gazdaságokban 43,6 százalék volt. A különbség itt nem számottevő. Annál jelentősebb viszont a kapások és a szálastakarmányok vonatkozásában. A termelőszövetkezetekben a kapások 29,2, a szálastakarmányok 19,6 százalékkal részesedtek a szántóból, az egyéni gazdaságokban pedig 41,6, illetőleg 11,8 százalékkal.

c) Az egyéni gazdaságokban az állatsűrűség mintegy 90—95 százalékkal nagyobb volt. A nagyobb állatsűrűséghez természetszerűen az is hozzájárul, hogy a termelőszövetkezetekben a munkák gépesítéséből következően indokoltan kisebb az igásállat-sűrűség.

Az egyéni gazdaságok egységnyi területről nyert nagyobb termelési értékére nemegyszer hivatkoztak azok, akik a parasztság előtt be akarták feketíteni a mezőgazdaság szocialista átszervezését, vagy esetleg jóhiszeműen az átszervezésből adódható termeléscsökkenéstől féltek. Úgy gondolkoztak, ha az egységnyi területről elért termelési érték a szövetkezetekben kisebb, akkor a szocialista átszervezés nyomán a termelés erre az alacsonyabb színvonalra csökken. Ez az „érvelés" teljesen eltekint attól, hogy a szövetkező egyéni gazdaságok adottságai döntően befolyásolják a szövetkezetek induló termelését. A létrejövő nagyüzemekben csupán az egyszerű kooperáció előnyeiből folyóan észszerűbben használható fel a munkaerő.

Az egyéni gazdaságokból átszármazó munkaerővel nemcsak fenntartható a kh-ról nagyobb termelési értéket adó termékeknek az a nagyobbarányú termelése, amely a volt egyéni gazdaságokban érvényesült, de fokozható is, hacsak nem esik vissza nagyon a tagok munkaaktivitása. Az elmúlt évben nem egy új termelőszövetkezetben a munkaerő foglalkoztatása végett tudatosan törekedtek is a kh-ról nagyobb

értéket adó termékek termelési arányának a fokozására. Nyilvánvaló, hogy ez nem csökkentőleg, hanem éppen növelőleg hat a termelőszövetkezeti szektor területegységre számított termelési értékére. S ez utóbbit növelheti még az állami támogatás, az azonnal megkezdődő és fokozatosan növekvő gépesítés — ha ezek hivatásuknak megfelelően valóban hozzájárulnak, hogy az új szövetkezetben nagyobbak legyenek a termésátlagok és az állati hozamok, mint az egyéni gazdaságokban voltak.

Néhány éve — azóta, hogy a kötelező beadás termelésszabályozó szerepe megszűnt — a szövetkezeti és az egyénileg dolgozó parasztság egyaránt növelte a területegységről nagyobb értéket adó termékek arányát.

A kötelező beadás megszüntetése óta a vetésterület strukturális változása lényegében azonos a szövetkezeti és a kisárutermelő szektorban. E változás legfőbb vonása, hogy az állattenyésztés takarmánybázisa nagyon megnőtt. Valamennyi takarmány vetésterülete abszolúte és viszonylagosan megnőtt. Érdekes módon azonban ez nem vezetett sem a legfőbb állatfajták, sem a teljes állomány számának növekedésére. Ezzel szemben számottevően javult az állomány kondíciója, kor és nem szerinti megoszlása, a felnevelt szaporulat arányszáma, s megnőttek az állattenyésztési hozamok a szövetkezeti és az egyéni szektorban egyaránt. Ha ma mégis sertéshús-hiány van, az elsősorban azért van, mert a lakosság sertéshús-kereslete még inkább megnőtt ezekben az években. Az állattenyésztés hozamának növekedése s a minőség javulása, valamint az állattenyésztési termékek árának — a hízott sertés árát kivéve — 1957. évi emelése abszolúte növelte s más termékekéhez képest kedvezőbbé tette az állattenyésztés jövedelmezőségét. Ez nyilvánvalóan ösztönzően hatott az állattenyésztés fejlesztésére, elsősorban az állattenyésztési árutermelés növelésére és ezzel kapcsolatban a takarmánytermelés több irányú kiterjesztésére.

A takarmányok és a kapások vetésterülete főképp a kenyérgabona rovására nőtt meg. A takarmánytermelés az állattenyésztéssel együtt csakúgy, mint a kapások, területegységről lényegesen nagyobb termelési értéket adnak, mint a kenyérgabonák, noha az utóbbiak munkanapra számítva jobban jövedelmeznek. Tehát a termelőszövetkezetek és az egyéni gazdaságok a termékek területegységről nyerhető jövedelmét figyelembe véve választják és változtatják meg termelési struktúrájukat.

Persze, ha adott gazdaságban kettő vagy több termék kh-ra számítva azonos, esetleg többé kevésbé azonos jövedelmet ígér, s e termékek munkanapra számított jövedelme előreláthatóan számottevően különbözik majd egymástól, akkor annak a termelése előnyösebb, amelyik egy munkanapra nagyobb jövedelmet hoz. De ettől eltekintve is a parasztságot mindenkor élénken érdekli végzett munkájának értesülése, még akkor is, ha a termelési struktúrával kapcsolatos kérdésekben történetesen nem a munkanapra jutó jövedelem alapján dönt. A parasztság a munkanapra jutó jövedelemnek bizonyos minimális, paraszti körökben meg is jelölt összegére feltétlenül számít. Ha egy termék előreláthatóan nem térítene ilyen minimális jövedelmet a munkálatok után, akkor a parasztság a termeléséről lemond, még akkor is, ha e termék egy kh-ra számított jövedelme más termékekhez képest

egyébként tűrhetően alakulna. Különösen így van ez azért, mert a parasztság idényszerűen munkát vállalhat az állami mezőgazdasági és erdőgazdasági üzemekben, s az ipar egyes ágaiban is. Arra is lehetőség van, hogy a paraszti munkaerők viszonylag jelentős számban rendszeresen átmenjenek véglegesen ipari munkára. A parasztság ezért a termékek munkanapra jutó jövedelmét rendszeresen összehasonlítja azzal az összeggel, amelyet az állami szektorban kereshetne, ha ott ideiglenesen vagy állandó jelleggel munkát vállalna. Nemegyszer a kh-ról nagyobb termelési értéket és jövedelmet adó termék termeléséről részben vagy egészben azért mondanak le, hogy munkaerejük egy részét az állami szektorban végzendő munkákra ideiglenesen vagy véglegesen felszabadítsák. Ebben az esetben ugyanis olyan termék vagy termékek után, amelyek egy kh-ról kevesebb, de egy munkanapra több jövedelmet adnak, az állami szektorból származó keresettel *együtt* nagyobb jövedelemre tehetnek szert.

A termékek munkanapra jutó jövedelme változik, s nem egyenlő arányban. A gépesítés, az agrobiológiai vívmányok stb. eredményeként a termésátlagok növekedése termékenként rendszerint jelentősen különböző. Ez szintén befolyásolhatja a termelési kérdések eldöntését.

Végül is, a szövetkezeti és az egyéni gazdaságok a termékek területegységre és munkanapra jutó jövedelmének mutatói alapján mérik a termelés jövedelmezőségét. A területegység mutatójáé az elsőbbség, s ha a gazdaságok munkaerő-sűrűsége nagyobb, akkor még inkább érvényesül ez, de mindkét mutatót mérlegelik, amikor a termékek jövedelmezőségéről ítélkeznek, s mindkét mutatóval számolnak, amikor a gazdaság termelési struktúráját összeállítják és megváltoztatják. Természetesen nagyobb a munkanapra jutó jövedelem jelentősége azokban a termelőszövetkezetekben, amelyekben kevés a munkaerő, esetleg munkaerő-hiány is van.

A jövedelmezőség eme kettős, a területegységre és a munkanapra jutó jövedelem szerinti megítélésével az állami ármegállapító hatóságoknak is számolniuk kell. Az élőmunka-intenzív termékekre olyan árakat kell megállapítaniuk, amelyek nemcsak több jövedelmet térítenek területegységre, mint a kevesebb munkával termelhető termékek, de egyszersmind munkanapra számítva is biztosítják azt, illetőleg többé-kevésbé azt a jövedelmet, amelyet az illető élőmunka-intenzív termék különféle munkáiért az állami szektor munkabérként fizet. Nagyon is aktuális feladat lenne tanulmányozni, hogy az élőmunka-intenzív termékek mai ára mennyiben elégíti ki ezt a követelményt.

Ellentmondást rejt magában, hogy a gazdaságok a munkaerő teljes felhasználására, s ezáltal maximális jövedelemre törekedve nem termelhetik csak azokat a termékeket, amelyek munkanapra számítva a legtöbb jövedelmet hozzák. Ez az ellentmondás még élesebb a termelőszövetkezetekben. Ugyanis itt a kevésbé munkaigényes kalászosok munkanapra jutó jövedelme lényegesen nagyobb arányban haladja meg az élőmunka-intenzív kapásnövényekét, mint az egyéni parasztgazdaságokban. Ez azért van, mert a termelőszövetkezetekben a kalászosok termelése sokkal gépesítettebb, s ezáltal itt az élőmunka termelékenysége nagyobb, mint a kapások termelésére fordított munkáé.

A termelőszövetkezetek a kalászosok termeléséből egy munkanapra általában 40—50 százalékkal és egy kh-ra számítva is mintegy 25—40

százalékkal nagyobb jövedelmet kapnak, mint az egyéni gazdaságok. Nem így az élőmunka-intenzív termékek esetében. Ezek termelésében, egyes munkálatoktól (például a talajelőkészítéstől) eltekintve, csekély a gépesítés szerepe, még a termelőszövetkezetekben is. E termékek egyéni gazdaságokban elért munkanapra jutó jövedelme általában eléri és nemegyszer meg is haladja a termelőszövetkezetekben elért jövedelmet.

Önként adódik a kérdés, hogy az élőmunka-intenzív termékek munkanapra jutó jövedelmének viszonylag alacsonyabb színvonala miként befolyásolja a termelőszövetkezet felhalmozási lehetőségét? Akármelyik termelőszövetkezetet vesszük is, egy-egy termék munkanapra jutó jövedelmének annál nagyobb részét osztja a tagoknak, minél kisebb a munkanapra jutó jövedelem összege. Ebből az első pillanatra úgy tűnik, hogy ha a szövetkezet a munkaerő teljesebb foglalkoztatása végett a többi termék rovására kiterjeszti a területegységről nagyobb értéket s munkanapra viszonylag kisebb jövedelmet adó termékek termelését, akkor megcsappan a felhalmozás összege. De ha meggondoljuk, hogy a termelőszövetkezetnek meghatározott lélekszámú népességet el kell tartani, mégpedig a termelés tényleges alakulásától függetlenül, akkor érthető, hogy ha a népességhez képest az élőmunka-intenzív termékek termelésének kiterjesztésével a termelés és ezáltal a gazdaság jövedelme növelhető, akkor a tagok személyes jövedelmének és a felhalmozásnak az alakulása egyaránt kedvezőbb lehet.

Ez azonban mit sem változtat azon, hogy ha a termék munkanapra jutó jövedelme alacsony, akkor rossz a munkaerő értékesülése, és viszonylag kedvezőtlen a felhalmozási lehetőség alakulása is. Innét az állam és a szövetkezet közös érdeke fokozni a még élőmunka-intenzív termékek termelésének gépesítését, s e termékek élőmunka-ráfordítása értékesülésének a megjavításával növelni a szövetkezetek felhalmozási lehetőségét. Ezenkívül gondoskodni kell a gépesítés révén felszabaduló munkaerő állami szektorban való elhelyezéséről is.

Az élőmunka-ráfordítás értékesülésével kapcsolatban még egy kérdésre kell válaszolni. Hogyan alakul a felhasznált élőmunka értékesülése egyrészt azokban a szövetkezetekben, amelyekben viszonylag a munkanapra több és kh-ra kevesebb jövedelmet adó termékeknek nagyobb a részesedése, másrészt azokban a szövetkezetekben, amelyekben éppen fordítva, a munkanapra kevesebb és kh-ra több jövedelmet adó termékeket termelik viszonylag nagyobb arányban. Ismét azt hihetnők, hogy azokban a szövetkezetekben jobb a felhasznált munkaerő értékesülése, amelyek termelésében nagyobb a munkanapra több jövedelmet adó termék aránya. De nézzük, mit mutatnak a következő oldal táblázatának adatai.

A kh-ra jutó termelési érték növekedése a fokozódó belterjesség következménye, ezért a termelésiérték-határok úgy is felfoghatók, mint a belterjesség fokozatai. A belterjesebb szövetkezetekben az élőmunka-intenzív termékek nagyobb aránya miatt több munkaegység jut egy kh-ra, de a kh-on felhasznált élőmunka mennyisége is nagyobb. Tehát belterjesebb szövetkezetekben a nagyobb munkaerő-sűrűség ellenére az egy tagra jutó munkaegységek száma nem kevesebb, sőt több is, mint a kevésbé belterjes szövetkezetekben. Ebből, bár a munkaegységek száma nem mindig tükrözi hűen az elvégzett munka mennyiségét, mégis

jogosan következtethetünk: a belterjesebb szövetkezetekben jobb a munkaerő foglalkoztatása és kihasználása, a földdel való rosszabb ellátottság ellenére is.

A termelési struktúra és az élőmunka értékesülése a termelőszövetkezetekben

Megnevezés	1501—2000	2001—2500	2501—3000	3001—3500	3501—4000	4001—4500	4501—5000	5000-nél több
	Ft holdankénti termelési értéket elérő termelőszövetkeztekben							
a) A kh-ra jutó termelés az egy kh-ról 1500 Ft-nál kevesebb termelési értéket elérő szövetkezetek termelésének %-ában								
Termelés összesen	148	186	227	266	305	348	387	494
Ebből szántóföldi termelés	154	204	248	290	322	376	396	452
Állattenyésztés	148	182	232	277	340	364	425	573
Kalászosok termelése	134	145	163	177	184	193	217	190
Ebből kenyérgabona	124	130	146	160	166	179	183	181
Kapások termelése	153	194	228	256	315	389	369	545
Ebből kukorica	158	206	234	257	317	345	335	312
Cukorrépa	173	224	281	327	408	531	480	621
Szálastakarmányok termelése	129	153	167	190	194	220	236	282
Szarvasmarhatenyésztés	160	218	285	349	442	479	563	763
Sertéstenyésztés	202	292	417	535	664	774	835	1003
b) Egyéb mutatók az egy kh-ról 1500 Ft-nál kevesebb termelési értéket elérő szövetkezetek mutatóinak %-ában								
Egy munkaegységre jutó termelés	114	115	123	130	134	137	143	152
Egy kh. termőterületre jutó munkaegység	130	162	184	205	228	254	270	335
Egy tagra jutó munkaegység	105	105	109	110	109	109	112	110
Egy tagra jutó szántóterület	90	81	80	76	68	64	62	48
Egy tagra jutó kapásterület								

A KSH 1958. évi adataiból számítva.

S az élőmunka-ráfordítás értékesülése? A belterjesebb gazdaságok azáltal, hogy több az egységnyi területre jutó munkaerő, a munkálatok időbeli és minőségi agrotechnikai követelményeit is tökéletesebben teljesithetik. Emellett persze ezekben a gazdaságokban nem utolsósorban a nagyobb állatsűrűség révén a talajerő-utánpótlás is jobb. Ezek igen jó hatékonysággal térülnek vissza az élőmunka-intenzív termékek belterjesebb gazdaságokban elért nagyobb termésátlagaiban és hozamaiban is.

A belterjesebb szövetkezetekben valamennyi ágban jobb a felhasznált élőmunka értékesülése, és ez a belterjesség fokozódásával rendre javul is. Ha az extenzív gazdálkodású szövetkezetektől a mind belterjesebb gazdálkodásúak felé haladunk, az egy munkaegységre jutó termelési érték lépésről lépésre növekszik. Tehát a belterjesebb termelőszövetkezetekben — a jobb gazdálkodás révén — a munkanapra vetí-

tett termelési érték, és következésképp természetesen a munkanapra jutó jövedelem is nagyobb, mint a kevésbé belterjesekben. Ezzel semmiképp sem állítjuk, hogy az élőmunka-intenzív termékeket nagyobb arányban termelő szövetkezetekben minden körülmények közt okvetlenül jobb a felhasznált élőmunka értékesülése. De az élőmunka-intenzív termékek nagyobb arányú termelésére s ezáltal a gazdálkodás belterjesítésére való törekvés általában a termelőszövetkezetek és a népgazdaság számára egyaránt előnyös lehet. A szövetkezetek az élőmunka-intenzív termékek kiterjedtebb termelését kihasználhatják munkaerejük foglalkoztatási lehetőségeinek növelésére, és még a mai árrendszerben is megvan a módjuk, hogy miközben növelik az egy kh-ra jutó termelést, egyszersmind munkájuk értékesülését is megjavíthassák, vagyis személyes fogyasztási és felhalmozási alapjuk kereteit kitágíthassák. A belterjesebb gazdálkodás ugyanakkor adott földterületről több terméket és árut ad a népgazdaságnak, s ez nemcsak a bérből élők élelmiszerellátásának megjavításához s az élelmiszer-fogyasztás összetételének kedvező megváltoztatásához járul hozzá, hanem a mezőgazdasági ipar nyersanyag-ellátásának rendszeres javításához is.

A takarmányok és az állattenyésztés jövedelme

Amikor a parasztság a termelés strukturális kérdéseiben dönt, akkor a takarmányok és az állattenyésztés jövedelmét együvé tartozónak, s a takarmányok és az állattenyésztés együttes termelését mint élőmunka-intenzív, egységnyi területről viszonylag nagy termelési értéket adó terméket tekinti. Miért van ez így?

Átmeneti gazdaságunkban is a gazdaságok területe adott, ezért fő törekvésük: a lehető legnagyobb jövedelem ma is abban konkretizálódik, hogy törekszenek egységnyi területről minél több jövedelmet kapni. Ennek ma is egyik leghatásosabb módszere és leginkább járható útja a saját termelésű takarmánybázison nyugvó állattenyésztés bővítése. Ezért szükségszerűen a takarmányok és az állattenyésztés együttes jövedelmét kell szembeállítaniuk az eladásra szánt kenyér- és takarmánygabona, a szerződéses ipari növények, a zöldség- és a gyümölcsfélék stb. jövedelmével.

A takarmánytermelés és az állattenyésztés jövedelmének összevonását nem kevésbé indokolttá és szükségessé teszi az, hogy termelőszövetkezeteink és egyéni gazdaságaink a termelt takarmányok nagyobb részét saját állatállományukkal feletetik és viszonylag csekély hányadát adják csak el. Ez annyira így van, hogy nem egy — főképp zöld- és gumós — takarmánynak egyáltalán nincs is országosan kialakult egységes ára.

Az állattenyésztés lehetőséget ad a takarmányfélék kh-ra jutó jövedelmének lényeges növelésére, akár megkétszerezésére is. A kukorica — más abraktakarmányokhoz viszonyítva is — kiemelkedő termésátlaga folytán a sertéshizlalással együtt különösen nagy jövedelmet ad egy kh-ról. Míg a kukorica kh-ankénti jövedelme messze elmarad a cukorrépáétól, a burgonyáétól, a különféle zöldségekétől stb., addig a kukorica és a sertéshizlalás együttes jövedelme már nagyon megközelíti és nemegyszer el is éri az említett növények jövedelmét. Sőt, ha ezeket

a növényeket olyan nagyarányban termelnék, mint a kukoricát, akkor ezek jövedelme minden bizonnyal kevesebb lenne, mint a kukorica és a sertéshizlalás együttes jövedelme.

Az eladásra szánt takarmányok termelésének kérdéseiben természetesen a takarmány önmagában vett jövedelme s más növényi termékek jövedelmével való közvetlen összehasonlítása alapján lehet és kell is dönteni. A parasztságnak továbbá ismételten el kell döntenie, hogy a saját állatállomány etetésére szánt takarmányokat nem volna-e célszerűbb legalább részben eladni? Ezeket és ehhez hasonló kérdéseket viszont az állattenyésztési ágak önmagában számított jövedelme alapján kell és lehet eldönteni. De miként, milyen megfontolások alapján történhet ez a döntés?

Mindenekelőtt: e tekintetben némi különbség van a termelőszövetkezetek és az egyéni gazdaságok közt. Az egyéni gazdaságokban ugyanazon családi munkaerők végzik az állattenyésztési és a növénytermelési munkákat. A téli időszakra összpontosított állathizlalás nagyban hozzájárul a család munkaerejének éven belüli egyenletesebb felhasználásához. A termelőszövetkezetekben azonban mások dolgoznak az állattenyésztésben és megint mások a növénytermesztésben. Lényegében a téli időszakban is ugyanazok gandozzák az állatokat, mint nyáron, az állattenyésztés kevésbé befolyásolja a munkaerők éven belüli egyenletes foglalkoztatását.

Amikor a parasztság a takarmányok feletetésének előnyeiről s az állattenyésztés jövedelmezőségéről ítélkezik, az állattenyésztés ágaiban várható jövedelem abszolút összegét, s a munkaerő értékesülésének megítélése végett e jövedelem egy munkanapra jutó összegét is mérlegeli. Mivel az egyéni gazdaságokban ugyanazok a munkaerők végezhetik a munkákat az állattenyésztésben is, mint a növénytermesztésben, s mivel nemegyszer a háztartásbeli nők gondozzák részben vagy egészben az állatállományt, itt érdemesnek látszik az állattenyésztés akkor is, ha az állattenyésztés jövedelméből történetesen kevesebb jut egy munkanapra, mint az összes növényi termékek egy munkanapra számított átlagos jövedelme vagy az állami szektorban azonos munkáért fizetett napi bér. Ilyenkor az egyénileg dolgozó parasztság úgy jut pótlólagos jövedelemhez az állattenyésztésből, hogy munkaereje gyengén értékesül. Az egyénileg dolgozó parasztság akkor válna teljesen érdektelenné az állattenyésztésben, ha munkanapra számítva olyan minimális jövedelmet kapna, amely végképp nem állna arányban a végzett munkával.

A termelőszövetkezetekben külön állattenyésztők vannak, itt a munkaerő értékesülésének is nagyobb a jelentősége. Itt az állattenyésztés munkanapra jutó jövedelmének általában legalább majdnem vagy teljesen azonosnak kell lennie a növényi termékek átlagos munkanapra jutó jövedelmével, s az állami szektorban a megfelelő munkáért fizetett bérrel. Ha ez a feltétel nincs meg, akkor a termelőszövetkezeteknek csak azért lehet érdekük az állattenyésztés fejlesztése és kiterjesztése, mert másképp nem tudnák foglalkoztatni a munkaerőt, vagyis ha csak így lehet az eltartandó népességhez képest növelni a szövetkezet jövedelmét.

Jelenlegi mezőgazdasági áraink a felszabadulás előtti időkéhez hasonlóan a növényi termékek kedvezőbb jövedelmezőségét s a növényter-

melésre fordított munka jobb értékesülését biztosítják. Az árak és az eddigi önköltségszámítások eredményeinek ismeretében az állattenyésztés jövedelmezőségéről nagyvonásokban a következő képet alkothatjuk: Az egyéni gazdaságokban az állattenyésztési munkával szerzett jövedelem nem kevesebb, sőt rendszerint több, mint az illető munkáért felszámítható állami gazdasági bér. A termelőszövetkezetekben — a sertés- és a szarvasmarha-hizlalást kivéve — az állattenyésztési termékek önköltsége, ellentétben a növényi termékekével, általában nagyobb, mint az egyéni gazdaságokban. Ennek több oka is van, amelyekre itt helyszűke miatt nem térhetünk ki, talán csak azt említjük meg, hogy ma a termelőszövetkezetekben is javarészt kisüzemű módszerekkel folyik az állattenyésztés.

A termelőszövetkezetekben a nagyobb önköltség miatt az állattenyésztési termékek többségének jövedelme kisebb, mint az állattenyésztőknek kiosztott jövedelem. Ezek arra figyelmeztetnek, hogy tanulmányozni kell a termelőszövetkezetek állattenyésztésének adottságait, s ezekhez kell igazitani az állattenyésztési termékek árát, különben könnyen előfordulhat, hogy a termelőszövetkezetek nem lesznek kellően érdekeltek az állattenyésztés fejlesztésében.

A jövedelmezőség százaléka és a termelés struktúrája

A szocialista közgazdasági irodalomban ma már többféle mutatót is javasolnak és alkalmasnak tartanak a jövedelmezőség jellemzésére. Ez ideig a népgazdaság állami szektorában leginkább alkalmazzák az önköltség százalékában kifejezett jövedelmezőségi rátát. Elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt indokolt a kérdés: vajon a szövetkezeti vagy az egyéni parasztság igazodhatik-e ehhez a jövedelmezőségi mutatóhoz, és ehhez igazodva megválasztható-e a gazdálkodás alapvető célját kielégítő termelési struktúra? Már rámutattam, hogy a termelőszövetkezeti és az egyéni gazdaságokban a termelés jövedelmezőségéről mindig a termékek teljes jövedelme és sohasem a teljes jövedelemből csak mesterségesen elkülöníthető tiszta jövedelem alapján ítélkezhetik a parasztság. Ha tehát a parasztság a tiszta jövedelem összegét eleve nem tartja alkalmasnak a jövedelmezőség mérésére, akkor nem lehet alkalmas az önköltséghez viszonyított tiszta jövedelem, vagyis a jövedelmezőség százaléka sem. Nem felelhet ez meg a jövedelmezőség mérésére, mert a termelőszövetkezeti és az egyéni gazdaságok fő törekvése, vagyis a gazdaság adottságaihoz képest legtöbb jövedelem nincs közvetlen összefüggésben a jövedelmezőségi százalékkal.

Ha a termelőszövetkezetek és az egyéni gazdaságok a jövedelmezőség százalékát tartanák irányadónak, akkor nem tudnánk megmagyarázni, hogy a termelőszövetkezetek miért nem növelik a kalászosok vetésterületét a kapásoké és a szálastakarmányoké rovására, miért történt éppen fordított irányú változás a legutóbbi években; a termelőszövetkezetek és az egyéni gazdaságok miért termelnek dohányt és a dohányhoz hasonló élőmunka-intenzív ipari növényeket és zöldségféléket; a kukoricát miért termelik a termelőszövetkezetek viszonylag nagy, s az egyéni gazdaságok a legnagyobb területen; a termelőszövetkezetekben az állattenyésztési ágak többségének s az egyéni gazdaságokban is mintegy felének szervezése értelmetlennek tűnne a jövedelmezőség százaléka

Néhány főbb termék jövedelmezőségének százaléka és katasztrális holdra, illetve munkanapra jutó jövedelme

A termék megnevezése	Termelőszövetkezetekben			Egyéni gazdaságokban		
	A jövedelmezőség százaléka	Munkanapra jutó jövedelem a búza jövedelmének százalékában	Kh-ra jutó jövedelem a búza jövedelmének százalékában	A jövedelmezőség százaléka	Munkanapra jutó jövedelem a búza jövedelmének százalékában	Kh-ra jutó jövedelem a búza jövedelmének százalékában
Búza	100,9	100,0	100,0	31,5	100,0	100,0
Őszi árpa	136,3	131,2	125,2	63,9	135,6	175,6
Tavaszi árpa	105,6	93,9	94,8	27,9	83,9	101,8
Kukorica	53,6	32,0	113,2	44,6	68,1	212,4
Cukorrépa	47,8	23,8	263,4	46,8	52,2	462,8
Burgonya	73,3	36,0	281,4	92,6	82,3	550,7
Napraforgó	62,8	35,2	92,5	3,1	35,2	102,7
Dohány	8,7	14,3	441,1	21,6	32,0	974,2
Tehenészet	veszteséges	—	—	0,8	—	—
Sertéstenyésztés	veszteséges	—	—	14,3	—	—
Tej	veszteséges	—	—	veszteséges	—	—
Választási malac	veszteséges	—	—	39,4	—	—
Süldő	52,1	—	—	38,8	—	—
Hízott sertés	29,1	—	—	25,3	—	—
Hízott marha	4,2	—	—	veszteséges	—	—
Baromfi	veszteséges	—	—	53,1	—	—

MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézet. Idézett tanulmány adatai alapján.

alapján. De fel sem vetődnek ezek a kérdések, ha a termékek katasztrális holdra jutó jövedelme és — kiegészítőleg — munkanapra jutó jövedelme alapján vizsgáljuk a termelés struktúrájának alakulását.

★

A szövetkezeti és az egyéni gazdaságok jövedelmezőségének, benne a termelés és a jövedelmezőség kölcsönhatásának kérdései a szocialista közgazdasági irodalomban ez ideig még kevéssé kidolgozottak. Ez a cikk is csak kezdeti kísérlet annak feltárására, hogy a parasztság miként számol a jövedelmezőséggel a termelés strukturális kérdéseinek eldöntésekor. A mezőgazdasági szövetkezeti és kisárutermelő szektor tervszerű irányításához, s annak tökéletesítéséhez ilyen kérdések tisztázása nélkülözhetetlen.

SZITÓ BALÁZS:

Mezőgazdasági exportunk alakulása

Mezőgazdasági és élelmiszeripari termékeink mindenkor nagy szerepet töltöttek be az ország kivitelében, részarányuk igen jelentős volt. Az 1934—38. évek átlagában összes exportunknak csaknem kétharmadát a mezőgazdaság szolgáltatta. Ez természetes következménye volt az ország agrár-ipari jellegének.

A magyar mezőgazdaság termékei már korábban kiváló hírnevet vívtak ki a világpiacon. A tiszavidéki búza, a szegedi paprika, minőségi boraink, a makói hagyma, a magyar pulyka és libamáj stb. mindig keresett cikkek voltak, és gyakran magasabb árat fizettek értük külföldön, mint más származású hasonló árukért. A nagyobb értékű termékek előállításához a magyar gazda tudásán, szorgalmán kívül éghajlat adta előnyök is hozzájárultak. Hagyományos exportcikkeink legnagyobb része — különösen a vetőmagvak — egy-egy országrész speciális természeti adottságainak köszönheti világhírnevét.

Mezőgazdasági exportunk különösen magas színvonalra emelkedett az 1929—1933. évi gazdasági válságot közvetlenül megelőző években. Alig akadt a világon olyan ország, ahova ne jutott volna el valamely agrártermékünk.

A második világháború után exportunk volumene és szerkezete egyaránt lényegesen megváltozott. Az egyik legszembetűnőbb változás az, hogy a mezőgazdasági és az élelmiszeripari termékek aránya csökkent. Az egész kivitelünkben 1950-ben 45, 1952-ben 35, 1945-ben 28, a legutóbbi években pedig 25 százalék körül alakult e cikkek részesedése.

Miért csökkent a mezőgazdasági termékek exportjának aránya?

A felszabadulás után a magyar gazdasági életben történelmi változások mentek végbe. E változások következményeképpen hazánk fejlett mezőgazdasággal rendelkező ipari országgá vált. Ennek hatása a népgazdaság minden területén, így külkereskedelmi forgalmunkban is megmutatkozik.

1. Nagymértékben megnőtt az ipari termékek exportja. A második világháború előtti években jóformán egy-két nehézipari termékünk jutott túl az ország határain, ma pedig már szerszámgépeket, híradástechnikai és élelmiszeripari gépeket, közlekedési eszközöket tízezerszámra szállítunk nemcsak a szocialista, hanem a kapitalista országokba is.

Év	Export összesen, millió devizaforintban	Százalékos megoszlás				
		Gépek, berendezések, műszerek, készülékek	Fűtőanyagok, nyersanyagok	Élő állatok	Élelmiszerek és élelmiszeripari nyersanyagok	Egyéb fogyasztási cikkek
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
1938	·	9,3	25,3	12,6	42,6	10,2
1949	3293,3	17,4	22,2	6,7	36,5	17,2
1950	3857,0	22,5	18,5	8,2	31,0	19,8
1951	4645,8	24,9	18,4	3,7	27,9	25,1
1952	5197,8	27,9	18,6	4,8	26,7	22,0
1953	5904,2	38,2	17,3	3,3	19,3	21,9
1954	6163,6	36,9	17,9	2,4	22,6	20,2
1950—1954. évek átlaga	5153,7	28,6	19,8	4,0	27,5	20,1
1955	7147,9	29,4	23,9	2,9	27,6	16,2
1956	5809,0	30,2	23,4	5,4	25,6	15,4
1957	5728,3	38,8	21,6	4,4	21,8	13,4

A gépek, a berendezések, a műszerek és a készülékek kivitele 1949-től 1957-ig csaknem négyszeresére növekedett, és ma már exportunknak több mint egynegyedét teszi ki.

2. A legutóbbi 15 év alatt a lakosság fogyasztása az alapvető élelmiszerekből jelentősen növekedett, figyelembe véve azt is, hogy a lakosság száma 1946-tól 1959-ig mintegy 1 millióval gyarapodott.

Néhány fontosabb élelmiszer egy főre jutó évi fogyasztása:

Megnevezés	M. e.	1934—38. évek átlaga	1950—54. évek átlaga	1955	1958
Cukor	kg	10,5	19,6	24,5	24,8
Csontos hús összesen	kg	23,5	23,9	26,4	29,9
Ebből: sertéshús	kg	15,0	16,4	19,1	21,1
marhahús	kg	5,8	5,5	5,6	6,8
Baromfihús[1]	kg	9,0	8,0	8,9	9,6
Sertészsír	kg	13,0	14,7	17,5	17,4
Vaj	kg	—	0,9	1,0	1,2
Tojás	db	93,0	80,0	102,0	147,0
Tej	lit.	99,0	91,0	85,0	106,0
Gyümölcsfélék	kg	—	35,0	45,0	56,0
Sör	lit.	3,1	14,0	24,1	31,6

[1] Zsiradék nélkül.

Mint látható, a lakosság a fogyasztási igények növekedésével és az életszínvonal emelkedésével egyre több és jobb minőségű mezőgazdasági terméket fogyaszt. Különösen megnőtt az állati termékek fogyasztása, amelyekhez korábban a lakosság jelentős része az alacsony életszínvonal következtében nem jutott hozzá. Ebből az is következik,

hogy a felszabadulás előtti években a mezőgazdasági exportnak egy része nem abszolút „élelmiszer-felesleg"-ből származott. A kivitel az ország lakosságának a szükséges és a tényleges fogyasztása közötti különbségét is magába foglalta.*

3. Mezőgazdaságunk a felszabadulás után nem fejlődött kielégítően. Közismert az MSZMP VII. kongresszusának idevonatkozó megállapítása: iparunk 1938-hoz viszonyítva több mint három és félszeresére növekedett, ugyanezen idő alatt a mezőgazdasági termelés csupán 15 százalékkal nőtt.

Általánosan ismert az is, hogy a gazdaságpolitikában korábban megvolt hibák különösen a mezőgazdaság kívánatos fejlődését gátolták. Legszembetűnőbb volt ez a jelenség az 1949—1953. években. Ez a körülmény a kivitelben is éreztette hatását; 1949-től kezdve mezőgazdasági exportunk csökkent. Az 1954. évi változatlan áron számított 1950. évi export értékének 1951-ben 81, 1952-ben 90, 1953-ban 78, 1954-ben 84 százalékát tette ki a kivitel.

Amilyen ütemben történt e hibák kijavítása, olyan mértékben növekedett a mezőgazdasági termelés is. Ennek függvényeként — az életszínvonal emelkedése mellett — kivitelünk is állandóan nőtt és 1959-ben a felszabadulás utáni legmagasabb színvonalat érte el.

4. Az exportot hátráltató tényezők közt kell megemlíteni a nyugat-európai országok (pl. Ausztria) mezőgazdaságának fejlődését, valamint a mediterrán országok (pl. Bulgária, Olaszország) előretörését a világpiacon.

5. Nem kevéssé hátráltatta exportunk fejlődését az élelmiszeripar és a csomagolás korszerűtlensége is.

6. Gátolták exportunk fejlődését jó néhány kapitalista ország árubeszerzési korlátozásai és egyoldalú megszorító intézkedései. Bár ezek a törekvések végeredményben nem váltották be a tőkések által hozzájuk fűzött reményeket, egyes időszakokban mégis hátrányosan befolyásolták exportunk alakulását. Ez a körülmény még inkább aláhúzta a szocialista országok együttműködésének fontosságát. A korlátozásokat 1953-tól enyhítették, a tőkés és a szocialista országok közötti áruforgalom 1952 és 1957 között megkétszereződött. A nyugat-európai tőkésországok sorra kötnek kereskedelmi megállapodásokat a szocialista országokkal, így Magyarországgal is.

A mezőgazdasági export szerkezete**

A kivitt áruk összetételét két szempontból érdemes megvizsgálni. Egyrészt, hogy milyen mértékben járul hozzá a kivitelhez a mezőgazdaság két fő ágazata: az állattenyésztés és a növénytermesztés, másrészt, hogy milyen formában szállítjuk ki agrártermékeinket: nyers állapotban vagy feldolgozva.

* „Sós József dr. számításai szerint a foglalkozási és kor szerinti megoszlást is figyelembe véve az általános fogyasztás megfelelő szintjéhez a legfontosabb élelmiszerekből — a búzát kivéve — több kell, mint amennyit termel az ország. Ilyen körülmények között a mezőgazdasági kivitel népélettani szempontból határozottan túlzott, és benne megnyilvánul az a tragikus szükségszerűség, hogy egy nehéz helyzetbe került nép kénytelen saját szájától elvonni a falatot, nehogy egy része ipar — tehát munkaalkalom — hiányában, éhen vesszen." (A Mezőgazdaságpolitikai Intézet tanulmányából. 1945. Kézirat.)

** A számítás alapját a bruttó export képezte. Bár egyes években néhány mezőgazdasági termékből az export mellett importunk is volt, ez a körülmény a változás irányát és az általános tendenciákat lényegesen nem változtatta meg.

Az 1930—1938. években a mezőgazdasági kivitelnek 45—48 százaléka az állattenyésztés köréből származott. Legnagyobb tömegben élő szarvasmarhát, élő sertést és vágott baromfit exportáltunk. Ez a három árucsoport adta az állattenyésztés exportjának 50—60 százalékát. A vágó- és igásállatok exportja az ország egész kivitelén belül is számottevő volt; 1929—1938 között 10—20 százalék között váltakozott.

A növénytermesztés termékei között is található egy-két áru, amelyből különösen sokat szállítottunk külföldre. A búza például az 1933—1938. években az ország teljes exportjának 10—16 százalékát tette ki. Hozzászámítva még a rozsot és más gabonaféléket, ezekben az években az egész növénytermesztésből származó kivitel 45—60 százaléka a gabonafélék közül került ki.

Figyelembe véve a növénytermesztés és az állattenyésztés egymáshoz való viszonyát a mezőgazdaság termelési értékében és a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulásban, az exportban ilyen arány e két fő ág között nem mondható kedvezőtlennek. De a kivitel cikkenkénti összetételét vizsgálva mégis az tűnik elő, hogy ebben a tényben is tükröződött a mezőgazdaság akkori színvonala. A legnagyobb mennyiségben kivitelre kerülő gabonafélék a külterjes mezőgazdaság jellemzői, különösen akkor, ha figyelembe vesszük agrártermelésünk egyéb mutatóit is (a gépesítés hiányát, a gyenge talajerő-visszapótlást stb.).

Az 1955—1957. években az állati eredetű export a mezőgazdasági kivitelen belül 39 százalékra csökkent. Ugyanakkor a belföldi piac hússal való ellátása sem volt megfelelő ezekben az években, különösen sertéshúsból volt néha hiány. A kenyérgabona- és takarmánygabona-exportunk ezekben az években gyakorlatilag megszűnt. Ha vittünk is ki némely évben gabonafélét, még ugyanabban a gazdasági évben az ország ellátása végett importálnunk is kellett. A gabonaexport megszűnése önmagában még nem lett volna hátrányos. Az alacsony termésátlagok miatt azonban a szántóföldnek még így is jelentős hányadát foglalták el a gabonafélék, holott a felszabadítható területek egy részén a hazai szükségletek fedezésén kívül könnyen és gazdaságosan elhelyezhető exportcikkeket termelhettünk volna.

Állattenyésztésünk különösen megérezte egyrészt a háború okozta veszteségeket, másrészt a helytelen gazdaságpolitika hatásait. Lassan nőtt a termelékenység, a kívánatosnál lassabban fejlődött az állatállomány is. Ennek ellenére az 1950—1953. évi kisebb volumenű exportban már jó néhány olyan állati termék volt, amelyek a piaci lehetőségeket tekintve az export továbbfejlesztésében jelentősek voltak (tejtermékek, szalámi, kolbász, konzerváruk stb.).

A legutóbbi években — 1958—1959-ben — e tekintetben is kedvező irányú változás történt. Az 1950—1956. évinél nagyobb mezőgazdasági és élelmiszeripari kivitelnek már mintegy 50 százaléka az állattenyésztésből származott.

Az a törekvésünk, hogy az emelkedő irányzatú exportszínvonalon belül növekedjék az állati termékek aránya. Ez több okból is kívánatos. E cikkek nagy többsége jó áron helyezhető el a tőkés-piacon is. A fogyasztás szerkezetét vizsgálva megállapítható, hogy e termékek fogyasztása növekszik, és még korántsem érte el a maximumot. Érdekes ebből a szempontból a tőlünk legtöbb mezőgazdasági cikket importáló országok fogyasztásában végbemenő szerkezeti változás.

Az egy főre jutó napi kalóriafogyasztás

Megnevezés	Összesen			Ebből: Cereáliák			Állati termékek[1]		
	Háború előtt	1951—1953	1957—1958	Háború előtt	1951—1953	1957—1958	Háború előtt	1951—1953	1957—1958
Ausztria	2930	2700	2920	1252	1104	1188	679	610	698
Franciaország	2870	2950	2920[2]	1186	1111	1018	618	750	759
Német Szövetségi Köztársaság	3040	2880	2990	1083	960	920	681	608	710
Olaszország	2520	2530	2580	1571	1471	1373	252	281	324
Svájc	3140	3120	3240	1050	1042	989	921	855	898
Egyesült Királyság	3110	3100	3290	925	927	847	864	847	978

[1] Hús, tojás, hal, tej.
[2] 1956—1957. évek.

A felsorolt országok átlagában 1951—1953-ról 1957—1958-ra az összes fehérje fogyasztása csak 2,5 százalékkal, ezen belül pedig az állati fehérje fogyasztása 11 százalékkal nőtt.

Az állattenyésztés gyorsabb ütemű fejlesztése — az export-igényeken túlmenően is — egybeesik azokkal a célkitűzésekkel és erőfeszítésekkel, amelyeket a belterjes mezőgazdaság megteremtéséért és az életszínvonal emeléséért teszünk.

Az 1930-as években a mezőgazdasági termékek nagy része — mintegy 60—70 százaléka — feldolgozatlanul, nyers állapotban került kivitelre. Erre következtetni lehet egyébként a már korábban közöltekből is, hiszen csak a gabonafélék és élőállatok exportja az összes mezőgazdasági kivitelnek több mint a felét tette ki. Ezenkívül még jó néhány — különösen a növénytermesztésből származó — árut feldolgozatlan állapotban szállítottunk külföldre.

E tekintetben kedvező irányú változás történt az elmúlt 15 év alatt. Ma már a mezőgazdasági termékek csaknem fele nagyobb értékű, feldolgozott áru formájában kerül a külföldi piacra.

A feldolgozott áru exportjának a népgazdaság szempontjából több előnye van. Tekintélyes élelmiszeripari kapacitással rendelkezünk, amelynek kihasználása elsőrendű fontosságú a lakosság megfelelő mennyiségű és minőségű készáru-ellátása, valamint a munkaerő foglalkoztatottsága szempontjából. De előnyös feldolgozni termelvényeink egy részét azért is, mert a feldolgozás során olyan melléktermékekhez jutunk, amelyek java része takarmányellátásunkban fontos szerepet játszik (például a napraforgó-pogácsa, a cukorrépa-szelet stb.).

A friss zöldség és gyümölcs egy része a jelenleg rendelkezésünkre álló szállítóeszközökkel nehezen szállítható értékcsökkenés nélkül nagyobb távolságra, tárolásuk pedig huzamosabb ideig lehetetlen. Konzerv-, szárított és mélyhűtött áruvá feldolgozva viszont egyrészt a szállítást biztonságossá tehetjük, másrészt pedig az értékesítés időtartamát megnyújthatjuk.

A „feldolgozás" egyik formája az abraktakarmány értékesítése az állati termékek előállításán keresztül. Kukoricát, árpát könnyűszerrel tudnánk külföldön eladni. A takarmányozás révén nyert exporttermé-

kekben azonban (hízott marhában, vajban, sajtban) az abrakfélék általában másfélszer jobban értékesülnek.

Mindezeken túlmenően exportcikkeink egy része jobban értékesíthető feldolgozott formában. Bár a kivitel gazdaságossága a belföldi előállítási költség és a külföldi eladási ár függvénye, mégsem szabad figyelmen kívül hagyni a már elmondott egyéb körülményeket sem.

A feldolgozott árukkal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy az elmondott előnyökkel szemben kivitelünkben negatív jelenségek is tapasztalhatók. Például a gyümölcs- és főzelékkonzervek nehezebben helyezhetők el, mint a nyers, friss áru. E konzerváruk piaci lehetőségeit ugyanis erősen korlátozza az importáló országok azon törekvése, hogy olcsóbb nyersáru behozatalával saját feldolgozó kapacitásukat a fogyasztóik igényeinek legjobban megfelelő áruk előállításával használják ki.

A mezőgazdasági export szerkezetével kapcsolatban egyéb figyelemre méltó változások is bekövetkeztek a legutóbbi 10—15 év alatt.

Néhány új cikket vezettünk be, amelyek egyrészt növénytermesztésünkben is újnak számítottak (például a rizs), másrészt a technológia fejlődése során kerültek előtérbe (a mélyhűtött áruk). Jelentősen megnőtt a napraforgó-mag és -olaj kivitele. A napraforgó-vetésterület a felszabadulás után megsokszorozódott, ez tette lehetővé a nagyobb arányú exportot. Gyümölcskivitelünk — elsősorban a téli alma exportja — is jóval nagyobb, mint 1938 előtt, s a kitűnő magyar Jonathán alma a külföldi piacokon jó hírnevet szerzett. Megsokszorozódott gyümölcs- és főzelékkonzerv-kivitelünk is.

Ugyanakkor egy sor könnyen és nagyon jól értékesíthető cikkből a felszabadulás után jóval kevesebbet tudunk exportálni. Komoly visszaesés mutatkozik például a hüvelyesek exportjában; főleg a lencse, a borsó, újabban pedig az étkezési bab kivitele csökken számottevően. Libamájból az 1934—1938. évi átlagos mennyiségnek csak $^1/_4$—$^1/_5$-ét visszük ki manapság, de a baromfitenyésztés egyéb termékei (toll, vágott baromfi) is kisebb mennyiségben hagyják el az ország határát, mint az 1930-as években. Szeszexportunk az elmúlt években lényegében megszűnt, sőt az 1953—1956. évek átlagában több mint 90 000 hl-t importáltunk, holott 1938 előtt évenként 60—100 000 hl kivitelünk volt.

Áruhiány következtében több tőkéspiacról kiszorultunk, pedig ezeknek az „elvesztett" piacoknak a visszaszerzése sokkal nagyobb erőfeszítést igényel, mint az új piacok felkutatása.

A mezőgazdasági termelés és az export

A mezőgazdasági kivitel jelentősége egyre inkább nő. Mivel importunk nagy hányada az ipar fejlesztéséhez elengedhetetlenül szükséges nyersanyag, illetve alapanyag, a nemzetközi fizetési mérleg egyensúlyban tartásához mezőgazdaságunknak tevékenyen hozzá kell járulnia. Nem egy cikkünk olyan könnyen és jó áron értékesíthető úgynevezett „kemény cikk", amelyért nélkülözhetetlen nyersanyagot vagy terméket tudunk megszerezni.

A magyar mezőgazdaság rendelkezik olyan adottságokkal, amelyek kihasználása a jelenleginél magasabb színvonalú exportot is lehetővé tesz. Éghajlati, természeti adottságaink nem változtak meg.

Az agrotechnika nagyarányú fejlődése miatt az időjárás szeszélye sem befolyásolja annyira a termelés eredményességét, mint 40—50 évvel ezelőtt.

A földreform végrehajtásával megváltozott termelésünk. Megnőtt a kisárutermelő gazdaságok száma, amelyek nagyobb önköltséggel, gyengébb technikai felkészültséggel lényegesen kevesebb árut és exportképes terméket adnak a népgazdaságnak. Agrárpolitikánk kulcskérdése ezért a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek szervezése és továbbfejlesztése.

A szocialista nagyüzemek előnye a mezőgazdasági kivitel szempontjából a nagyüzemi termelés általános előnyeiből következik. A termelés mennyiségén túl a kivitelnél különösen nagy jelentőségű a termékek minősége. Az egyöntetű minőségű áruért nagyobb árat fizetnek a külföldi vevők, s ha az ilyen árut minden évben szállítani tudjuk részükre, állandó piacot szerezhetünk és megfelelő árat érhetünk el.

A kisparcellás termelés mellett ma még előfordul, hogy olyan tételeket sem tud értékesíteni a külkereskedelem, melyek egyébként elérik a kívánt minőséget, csak azért, mert egy-egy körzet területén szétszórva 1—2 mázsás tételekben áll rendelkezésre (pl. földieper, málna stb.). Az ilyen kis mennyiségek felvásárlása és szállítása nagyon lerontaná az export gazdaságosságát, s ezért a külkereskedelem kénytelen lemondani róla. Arra pedig ezeknél a „kényes" áruknál nincs mód, hogy több napos tételeket gyűjtsenek össze, mert ez alatt az idő alatt teljesen tönkremennének.

A termelőszövetkezetek megszilárdulásával egyidőben a termelés szerkezete is megváltozik, a belterjes kultúrák aránya megnő. A munkaerő-helyzet lehetővé teszi, hogy olyan munkaigényes termékeket állítsanak elő, amelyek külföldön jól értékesíthetők (pl. konyhakerti magvakat, „finom" zöldségeket, bogyós gyümölcsöket stb.).

A termelőszövetkezetek egy része máris felismerte az exportra termelés előnyeit. Győr-Sopron megyében egy év alatt jelentős területen telepítettek málnát és egyéb bogyós gyümölcsöt. A megye földrajzi helyzetéből adódó előnyét a mezőgazdasági nagyüzemek jól kihasználják, hisz a szomszédos országokba alig néhány óra alatt is eljuttathatók e termékek. A gyors szállítással könnyebben kihasználhatjuk azokat a néha igen rövid időszakokat is, amikor a konkurrens országok szállítása különböző okok miatt szünetel.

A szocialista nagyüzemek a fejlettebb termelési módszerek alkalmazásával az önköltséget is csökkenteni tudják. S ha ehhez még hozzájárul a ma még nagyon magas felvásárlási költségek jelentős csökkentése is, az exportra termelés gazdaságossága is megjavul.

Figyelembe kell vennünk azonban azt is, hogy egyes árucikkek termelése a nagyüzemek kialakulásával ideiglenesen csökken. Két cikket emelhetünk ki ezek közül, amelyek kivitelünkben eddig is jelentős szerepet játszottak: az étkezési babot és a baromfit. A babexport döntő többsége a felszabadulás előtt és után is a köztes termesztésből származott. A kukoricatermesztés nagyüzemi módszereinek elterjedése és a gépi művelés kiszélesítése következtében a köztes bab termesztése visszaszorult. Amíg a bab táblás, „fővetésű" termesztése nagyüzemek-

ben meg nem honosodik, az egységnyi terület hozama nem növekszik, e nagyértékű termék exportjában az eddigi mennyiségnek csak felével-harmadával számolhatunk. Baromfiexportunk nagy hányada (85—95%-a) szintén a kisüzemekből, háztáji gazdaságokból származik; termelőszövetkezeteinkben és állami gazdaságainkban még nem általános a nagyüzemi baromfitenyésztés és -tartás. Bár az e területen megtett erőfeszítéseknek már jelentkezik az eredménye, még számolnunk kell azzal, hogy exportra kevesebb jut, mint amennyi kívánatos lenne. Ez egyébként szorosan összefügg a hazai, különösen a termelők baromfifogyasztásának jelentős növekedésével is.

Közismert mezőgazdaságunk viszonylagos elmaradottsága más, hasonló adottságokkal rendelkező országokhoz viszonyítva. Akár termésátlagainkat, állati termék hozamainkat, a takarmányfelhasználást és -értékesülést vagy a termelés gazdaságosságát, az önköltség alakulását tekintjük, van tennivalónk. Minden bizonnyal remélhető, hogy a mezőgazdaságban jelenleg végbemenő forradalmi változás, a korszerűen felszerelt szocialista nagyüzemek alapján, az olcsó áruk bőségét fogja megteremteni.

Az export nagysága számos tényező együttes hatásától függ. Az egyes tényezők (a termelés, a felvásárlás, a feldolgozás, a csomagolás, a szállítás stb.) megjavításával az illetékes szakemberek sokat foglalkoznak. E cikk keretében csupán néhány olyan tényezőre utalunk, amelynek a mezőgazdasági export növelésében fontos szerepe van.

Az export a termelés és a külkereskedelem együttes munkájától függ, ezért nagyon fontos, hogy e két ágazat a jelenleginél jobban együttműködjék. Még ma sem ritka jelenség, hogy a külkereskedelmi szakemberek a mezőgazdaságra hárítják át a felelősséget az export kedvezőtlenebb alakulása miatt. De az is előfordul, hogy az agrárszakemberek a külkereskedelmet marasztalják el, ha valamely cikket, amelyik nagy tömegben állt rendelkezésre, nem sikerült külföldön elhelyezni. Egészségesebb együttműködéssel sokat lehet segíteni az agrárexport ügyén. Úgy is, hogy a termelésnél sokkal inkább figyelembe veszik a külföldi igényeket, de úgy is, hogy a külkereskedelem tovább javítja piackutató és üzleti tevékenységét.

Jogos kívánalom a külkereskedelem részéről, hogy a termelés fejlesztésekor a külföldi piac igényeit vegyék figyelembe. Nem lehet azonban szem elől téveszteni, hogy a mezőgazdasági termelés — sajátosságai miatt — a külföldi kereslet időleges változásaira nem tud azonnal reagálni. A piac kívánalmai, az elhelyezés lehetőségei gyakran néhány hónap alatt ellenkező irányban változhatnak; ezeket a változásokat még azokban az ágazatokban sem lehet azonnal követni, ahol a termelési periódus egy év. Különösen nehéz a piachoz való alkalmazkodás azokban a termelési ágakban (az évelő kultúráknál és az állattenyésztésben), ahol a termelési arány megváltozása hosszú éveket vesz igénybe, s a kellő megalapozottság nélküli „exportigény" maradéktalan kielégítésére való törekvés sok millió forint veszteséget okozhat a termelőknek és a népgazdaságnak egyaránt. Ezért különös jelentősége van a hosszú távlatú, perspektivikus piaci igények alakulását vizsgáló külkereskedelmi tevékenységnek.

Ezzel kapcsolatban csak egy példát nézzünk. Korábban különösen sok szó esett arról a törekvésről, hogy Magyarország lássa el „kerti termelvényekkel" jóformán egész Európát. Adottságaink lehetővé teszik, hogy a jelenleginél sokkal nagyobb területen termeljünk gyümölcsöt, főzelék- és zöldségféléket. A belföldi igény tökéletesebb kielégítése ezt indokolja is. A külkereskedelem szempontjából azonban meggondolandó az ilyen fejlesztés, mert különösen főzelék- és zöldségexportunk a mostani helyzet alapján több okból sem növelhető a jelenleginek többszörösére.

Az európai országok sorozatosan tesznek intézkedéseket e cikkek hazai termesztésének növelésére és az import csökkentésére, hogy a lehetőségek adta határokon belül mindig friss zöldséggel láthassák el a fogyasztókat. Részletes adatok erre vonatkozóan nem állnak rendelkezésre, de néhány tény határozottan erre utal. A főzeléket importáló országok közül Anglia a hét legnagyobb tömegű főzelékféle (káposzta, kelvirág, paradicsom, vöröshagyma, zöldbab, zöldborsó, sárgarépa) termelését 1948—1952 között a háború előtti évek átlagához viszonyítva 24 százalékkal növelte. Ugyanezen évek átlagában 1947-hez viszonyítva e termékek mennyiségét Franciaország 18, Svájc 11, Görögország 26, Belgium 29 százalékkal növelte. Ez a tendencia nem szűnt meg 1952 után sem. A szocialista országok közül Csehszlovákia és a Német Demokratikus Köztársaság friss főzelékfélékből a legnagyobb felvevőink. A felszabadulás előtti helyzethez képest 1958-ra Csehszlovákia 6, az NDK 15 százalékkal növelte zöldségtermő területét, 1963-ra pedig 26, illetve 65 százalékkal kívánják meghaladni ezt a szintet.

Bizonyos fokig korlátozza az exportot a szállítás is. A nagy távolságra való szállítás drága külföldi fuvart jelent, különösen a zöldségfélék esetében, hisz e termékekből nem lehet teljes súlyvagont rakni (mint például a gabonafélékből), hanem csupán 35—40 mázsát. Ez a „holt-fuvar" természetesen még jobban megdrágítja a szállítást. De hogy ez a nehézség nem megoldhatatlan, bizonyítja Bulgária példája: naponta sok bolgár teherautót láthatunk az országban, amelyek Ausztriába és Németországba szállítanak árut.

A zöldségfélékkel kapcsolatban fölvetődik olyan kívánalom, hogy törekednünk kell a korai, primőr-áruk exportjára. Ez helyes, a korábbi szállításokkal sokkal jobb árakat lehetne elérni külföldön. Eltekintve attól, hogy jelenleg még elenyészően kevés primőrárut termelünk — és azt is drágán —, okvetlenül figyelembe kell vennünk azt a körülményt, hogy más országok sokkal korábban jelennek meg cikkeikkel a piacon. Olaszország 6, Bulgária 5—6, Jugoszlávia 2 héttel korábban tud friss zöldséget szállítani. Amikorra mi a nálunk még primőr-számba menő paradicsommal, paprikával, retekkel stb. megjelenünk, ezek rendszerint már nem hiánycikkek, sőt néha túltelített velük a piac. Az ilyen 5—6 hetes különbség a szállítási időben az áraknál 100 százalékos eltérést jelent. Ezért törekedni kell a korai fajták kinemesítésére, az üvegházi termesztés kiszélesítésére és a valóban versenyképes korai zöldségfélék nagytömegű termesztésére.

A mezőgazdasági termelés az egész világon fejlődik. E fejlődésnek a mennyiségen kívül van minőségi oldala is. A külföldi piacokon egyre

nagyobb követelményeket támasztanak a termékek minőségével szemben. Akkor tudunk jó eredményt elérni, ha ilyen tekintetben is versenyképes cikkeket szállítunk a megrendelőknek. Erre jó példa a lucernamag. Közismertek a magyar lucerna kiváló tulajdonságai (télállóság, csírázóképesség, szárazságtűrés stb.), amelyekkel már a múlt században világhírnevet szerzett. E tulajdonságai most is megvannak, de a tőkéspiacokon a nagyobb mértékű eladásnak akadálya — ha egyébként belföldön elegendő lucernamag áll rendelkezésre —, hogy a megengedettnél jóval több vörösheremag van benne. Ilyen minőségi kifogások gátolják több más vetőmagunk kivitelét is. Némely ország még a nemzetközi kereskedelemben szokásosnál is jobb tulajdonságokat kíván meg (például egyes konyhakerti magvak esetében). Gyümölcsexportunk fokozásának is egyik alapvető feltétele a minőség javítása: egészséges, külső megjelenésében is ép (pajzstetű- és féregmentes stb.) árut kérnek a megrendelők.

A mezőgazdasági termelés természeténél fogva idényjellegű. Így az exportra kerülő áruk is meghatározott időszakban állnak rendelkezésre. A külkereskedelemben a negyedik negyedév a legforgalmasabb időszak. A legutóbbi 3 évben is az összes mezőgazdasági exportnak egyharmada-kétötöde, a demokratikus országokba irányuló kivitelünknek pedig 1958—1959-ben közel fele bonyolódott le az utolsó negyedévben. Emiatt gyakran árveszteség éri a népgazdaságot, s bizonyos mértékig módosul egész nemzetközi kereskedelmünk is. Az eddigi tapasztalatok szerint például a vágómarha és a vágóló ára a II. és a III. negyedévben a legnagyobb. A múlt évben is a vágómarhát a II. és III. negyedévben 10—15 százalékkal, a vágólovat 7—8 százalékkal drágábban értékesítettük, mint az I. negyedévben.

A mezőgazdasági export negyedévenkénti megoszlása (százalékban)

Év	I.	II.	III.	IV.
	n e g y e d é v			
	Összes export			
1957	.	37[1]	27	36
1958	23	19	15	43
1959	20	18	20	42
	Demokratikus országokba irányuló export			
1957	.	37[1]	31	32
1958	22	17	13	48
1959	17	16	22	45

[1] Az első félévre vonatkozó adat.

Bár ezt az idény jelleget lényegesen megváltoztatni nem tudjuk, mégis sokat tehetünk a helyzet enyhítésére. Fajtanemesítéssel, tartalékképzéssel az állati termékek előállításának és feldolgozásának helyesebb időbeni elosztásával stb. kedvezőbb időpontban magasabb árat érhetünk el és nagyobb devizabevételre tehet szert a népgazdaság. Más termékeink a harmadik és a negyedik negyedévben értékesíthetők ked-

vezőbben, de jelenleg ebben az időszakban kivitelünk ezekből egyáltalán nincs, vagy alig van. Ebből a szempontból érdemes megvizsgálni a tojásfelvásárlás negyedévenkénti megoszlását. Az elmúlt évben negyedévenként a tojás 42, 42, 14, illetve 2 százalékát vásároltuk fel. Viszont az állami gazdaságok a következő ütemben adták át a tojást az államnak: 18, 26, 24, illetve 31 százalék. A fejlettebb agro- és zootechnikát alkalmazó nagyüzemek időszaki ütemezése mind a belföldi ellátás, mind az export szempontjából kedvezőbb.

Az export gazdaságossága

Nagyon fontos tényező kivitelünkben a minél gazdaságosabb értékesítés. Ugyanakkor az is szükséges, hogy áraink versenyképesek legyenek. Hogy milyen cikkeket milyen mennyiségben, mennyire érdemes exportálni, az végeredményben azon is múlik, hogy milyen áron tudjuk külföldön értékesíteni. Minden exportáló ország a lehető legmagasabb értékesítési ár elérésére törekszik, de a világpiaci árak általános színvonalához mindannyian igazodni kénytelenek.

A mezőgazdasági termékek nagy részének árszínvonala csökkenő tendenciát mutat. Az országok zömében nagy erőfeszítések tapasztalhatók a belterjes, gépesített mezőgazdasági nagyüzemek kialakítására vagy továbbfejlesztésére. Ennek velejárója a termelési költségek csökkentése, amely előbb-utóbb a fogyasztási árak csökkenéséhez is vezet.

Néhány mezőgazdasági termék világpiaci árának alakulása
(1954 = 100)

Megnevezés	1955	1956	1957	1958
Búza Argentin „Up River" cif európai kikötő	102	108	100	93
Rizs Siam Patna I. London ab raktár	83	79	77	76
Kukorica Amerikai sárga N. 2. cif London	96	104	91	81
Élősertés NSZK C. oszt. Frankfurt/Main	90	98	94	94
Vágómarha Olaszországi I. o. vágóökör, Milánó	109	116	135	.
Sertéshús Ausztria, Bécs	95	95	97	95
Vaj Dán, sózott, londoni Provision Exchange	106	104	85	73
Sertészsír USA, finomított New York	72	74	81	76
Tojás NSZK „B" oszt.	104	107	99	97

Külföldi eladásainkban ugyanez a csökkenő tendencia mutatkozik meg, jó néhány cikknél igen határozottan. Az ezzel ellentétes áralakulás — növekvő eladási ár — a vágómarha és a marhahús eladásánál a legszembetűnőbb.

Tőkésországokba exportált termékek áralakulása (százalékban)

Megnevezés	1954	1955	1956	1957	1958	1959
Téliszalámi	100	92	87	90	90	92
Vaj	100	95	93	84	57	82
Sajt	100	83	75	73	78	79
Tojás	100	102	113	95	105	92
Friss libamáj	100	97	101	98	93	77
Vágott baromfi	100	87	94	89	91	87
Hántolt rizs	100	65	56	55	50	53
Napraforgóolaj	100	89	96	98	82	80
Marhahús	100	83	106	98	120	128
Hízott marha	100	105	105	100	101	104
Szedett marha	100	97	93	97	104	108

A KKM adatai alapján.

Ebben is tükröződik a húsfogyasztás összetételében bekövetkezett változás, amely a zsírtalan húsok iránti nagyobb keresletben mutatkozik meg. A kereslet eltolódása következtében a zsíros húsfélék, a szalonna ára viszonylag alacsonyabb a sovány húsokénál.

A világpiaci árak csökkenő tendenciáját sajnos nálunk sem követte a termelési költségek csökkenése. Ezért az export gazdaságossága nem javult, sőt némely cikknél romlott.

Gazdaságossági számításokat néhány év óta végez a külkereskedelem is. E területen azonban még nem alakult ki végleges és egyöntetű vélemény a módszerre és az értékelésre vonatkozólag. Jelenleg legáltalánosabban kétféle mutatót dolgoznak ki: a „G" (Ft/$, illetve Ft/R) mutatót és a katasztrális holdankénti devizahozamot.

Az exportgazdaságossági számításokkal kapcsolatos jelenlegi elméleti problémákról legutóbb Liska Tibor cikke tájékoztatta az érdeklődő szakembereket. (Közgazdasági Szemle 1960. 3. szám.) Az ott közölteket szeretném kiegészíteni néhány adattal.

Ebből a táblázatból egyértelműen a következő állapítható meg: A sárgabarack, az étkezési meggy és a Jonathán alma — mind a „G" mutatót, mind a holdankénti devizahozamot tekintve — a gazdaságos termékek közé tartozik, míg az őszibarack, a szőlő (Chasselas), a zöldborsó, az „Aranyeső" vetőbab, az angol perje a leggazdaságtalanabbak. A felsorolt többi termék exportgazdaságossági mutatói ellentétes irányúak. A mezőgazdasági vetőmagvak közül a szarvaskerep „G" mutatója egyike a legjobbaknak. Holdankénti devizahozama azonban mindössze egytizede a sárgabarack, egyötöde a meggy, egyharmada a vöröshagyma hozamának. E vonatkozásban nagyjából a többi pillangósvirágú magvak (lucerna, fehérhere) értékmutatóját éri el. Megközelítően ez a helyzet az étkezési borsónál is. A karfiol „G" mutatója a gyengébbekhez tartozik, viszont a holdankénti dollárhozama csak 13 százalékkal rosszabb az igen jó sárgabarackénál.

Az utolsó 3 év (1957—1959) mezőgazdasági és élelmiszeripari exportjáról a Külkereskedelmi Minisztérium összevont „G" mutatót

készített.* Bár az egyes években alkalmazott módszerek között és az egységárak tekintetében kisebb eltérések lehettek, ezek a végeredményt nem befolyásolják annyira, hogy az ne lenne alkalmas összehasonlításra. Mivel ezeknek az exportcikkeknek a belföldi ára néhány kivételtől (zöldség, gyümölcs stb.) eltekintve egyáltalán nem vagy alig változik egyik évről a másikra, a „G" mutató alakulása főképpen a külföldi eladási árak függvénye volt. A három év alatt évenként néhány százalékkal romlott a „G" mutató, a demokratikus viszonylatban értékesített termékeknél valamivel nagyobb mértékben, mint a tőkés viszonylatban.

Néhány mezőgazdasági exportcikk devizahozamának összehasonlítása
(tőkés viszonylatban)

Megnevezés	„G" mutató (Ft/$)		Kh-kénti devizahozam ($)		Melléktermék értéke (Ft)	
	szerinti sorrendben					
	Sorszáma	Index[1]	Sorszáma	Index	Sorszáma	Index
Szarvaskerep	1.	100	14.	11,2	16.	5,3
Sárgabarack	2.	104	1.	100,0	3.	71,8
Vörösheremag	3.	143	12.	12,9	13.	15,3
Bab (étkezési)	4.	144	15.	10,6	19.	3,5
Meggy (étkezési)	5.	146	4.	56,8	5.	55,6
Borsó (étkezési)	6.	164	17.	9,6	18.	4,3
Lucernamag	7.	178	13.	21,1	12.	16,2
Alma (Jonathán)	8.	188	3.	83,6	2.	72,5
Fehérheremag	9.	193	18.	8,1	15.	6,2
Karfiol	10.	195	2.	87,1	7.	40,0
Szilva (étkezési)	11.	211	5.	37,3	8.	33,2
Vetőborsó (Anonay)	12.	213	8.	23,0	14.	8,3
Vetőbab (Aranyeső)	13.	227	16.	9,7	20.	2,3
Zöldborsó	14.	304	11.	13,6	11.	21,1
Vöröshagyma	15.	306	6.	31,1	10.	24,3
Földieper (étkezési)	16.	314	7.	28,5	4.	69,9
Angol perje	17.	352	20.	4,8	17.	4,7
Szőlő (Chasselas)	18.	513	19.	7,6	9.	26,1
Paradicsom (étkezési)	19.	581	9.	20,0	6.	40,7
Őszibarack	20.	607	10.	15,4	1.	100,0

A KKM számításai alapján.
[1] Az 1. sorszámú termék=100.

Mezőgazdasági exportunk iránya

A felszabadulás előtt és jelenleg is termékeink zöme — 94-97 százaléka — Európában talál piacra, bár számos tengeren túli országba is exportálunk. A magyar mezőgazdaság termékei több mint 60 országba jutnak el.

A második világháború után kialakult a szocialista országok tábora. A KGST megalakulásával a gazdasági együttműködésnek olyan szervezete jött létre, amelyben tervszerűen fejlődik a gazdaság és a szocialista

* Ez tulajdonképpen nem gazdaságossági, hanem árkiegyenlítési mutató. Azonban a mezőgazdasági termékek e táblázatba felvett csoportjánál alig van differencia a két számítási módszer eredménye között. Ezért az egyszerűség kedvéért itt ezt is az általánosan ismert „G" mutatóval jelöljük.

munkamegosztás. Ebben az együttműködésben Magyarországra a mezőgazdasági termelés és export tekintetében komoly feladatok hárulnak.

A mezőgazdasági termelés országok közötti szakosításának az alapja: maximálisan kihasználni a természeti és közgazdasági adottságokat. Főleg a növénytermesztés tekintetében vannak erre széleskörű lehetőségeink.

A tőlünk északra fekvő országok eddig is jelentős mennyiségű vetőmagot vásároltak tőlünk. Ezután még fokozottabban számítanak arra, hogy takarmányvetőmaggal ellássuk őket. Egyre inkább igényt tartanak az éghajlati viszonyaik között is megfelelő hibridvetőmagvak szállítására. A szakosítás során olyan értelemben is komoly feladat vár ránk, hogy néhány szocialista ország (Lengyelország, NDK) a náluk bevált vetőmagvak (hüvelyesek, főzelékmagvak, csillagfürt, lucerna stb.) Magyarországon való elszaporításával — bértermeltetésével — a kiváló tulajdonságokat növelni, illetve állandósítani akarja. Ha mezőgazdasági nagyüzemeink vetőmagtermesztésüket rövid idő alatt a jelenleginél magasabb szintre emelik, ezeknek a kívánalmaknak teljes mértékben meg tudunk felelni.

A szakosításnál a másik fontos terület a gyümölcstermesztés. A most folyó távlati tervek elkészítésekor a szocialista országok igényeit a legmesszebbmenően figyelembe vesszük, és gyümölcstelepítéseinket ennek megfelelően tervezzük. A szocialista országok hosszú távlati terveinek összehangolása a gyümölcstermesztésben, ahol többéves kultúráról van szó, különösen fontos.

A szocialista országokban a jelenleginél nagyobb mértékű friss zöldség szállítására is megvan a lehetőség. A korai és kései főzelékfélék termesztésével a meglevő hőforrásokat és hulladékenergiákat jól hasznosíthatjuk. Az üvegházak építésében az együttműködés keretében számíthatunk Csehszlovákia és az NDK segítségére.

A KGST országai között kétoldalú tárgyalások kezdődtek az együttműködés kiszélesítésére. Ezek a tárgyalások — a vetőmag- és a gyümölcstermesztésen kívül is — számos lehetőséget tárnak fel.

A szocialista országok közötti forgalmat természetesen másként értékeljük, mint a tőkésországokba irányuló exportot. A szocialista államokkal lebonyolított mezőgazdasági kivitelünkben elsőrendű feladat: egymás kölcsönös segítése. A KGST megalakulása óta a benne részt vevő országokkal mezőgazdasági termékek tekintetében is szélesedett kapcsolatunk.

A mezőgazdasági termékek arányát a KGST-országok külkereskedelmi forgalmában a következő táblázat szemlélteti (százalék):

Megnevezés	Kivitel			Behozatal		
	1950	1955	1956	1950	1955	1956
Bulgária	48,3	34,2	28,7	3,4	4,1	1,6
Csehszlovákia	12,7	6,1	7,4	25,2	29,0	24,6
Lengyelország	24,1	15,6	11,1	11,2	13,0	13,4
Magyarország	30,9	27,6	25,6	3,1	17,5	12,6
NDK	.	1,7	2,1	.	31,7	32,8
Románia	22,3	23,1	21,3	0,7	13,7	6,8
Szovjetunió	20,6	11,8	10,7	17,5	20,2	16,5

A mezőgazdasági termékek legnagyobb felvevő piacai az európai szocialista országok közül Csehszlovákia és a Német Demokratikus Köztársaság, legjelentősebb exportőrök: Bulgária, Magyarország és Románia. Megállapítható, hogy a mezőgazdasági termékek aránya ezen országok exportjában csökkent, a külkereskedelmi volumen nagyarányú emelkedése folytán azonban ez a csökkent részesedés nagyobb abszolút értéket jelent (1950 = 100, 1956 = 110).

Az összes exporton belül a mezőgazdasági eredetű termékek aránya csökkent ugyan, de a mezőgazdasági export jelentősége nőtt. Gazdasági kapcsolataink a nyugati tőkésállamokkal is erősödtek. A mezőgazdasági termékek exportjának jelentősége elsősorban abban van, hogy — adottságaink folytán — a kapitalista országokból származó importunk ellentételeiben szereplő mezőgazdasági és élelmiszeripari termékeket nem könnyen tudjuk más népgazdasági ág áruival helyettesíteni.

Most folynak a II. ötéves terv munkálatai a külkereskedelem területén is. A mezőgazdasági és élelmiszeripari exporttal kapcsolatban az a legfőbb célkitűzés, hogy a szocialista országok igényeinek kielégítése mellett minél nagyobb mértékben járuljon hozzá a tőkésországokkal folytatott kereskedelmünkben a fizetési mérleg egyensúlyban tartásához, az export gazdaságossága pedig ne romoljon, sőt javuljon. A mezőgazdaság és a külkereskedelem tevékeny együttműködésével ez minden bizonnyal sikerülni is fog.

Kővári József

A SZÁMOLÓGÉPEK KEZELÉSE

A könyvből részletesen megismerhetjük a számológépekkel kapcsolatos tudnivalókat, az elvégezhető műveleteket és a bő képanyag segítségével a gépek szerkezetét is. Választ kapunk továbbá a számológépek kezelésével, szállításával, elhelyezésével, tisztításával stb. kapcsolatban felmerülő kérdésekre.

Megismerhetünk olyan gyakorlati megoldásokat, mint pl. a villamos összeadógéppel való szorzás, osztás, hatványozás, négyzetgyökvonás, köbgyökvonás stb., továbbá olyan feladatok elvégzését is, melyek túllépik a gép teljesítőképességének határát.

Hazánkban az irodai munka gépesítése napjainkban erőteljesen fejlődik, éppen ezért a könyv nagy segítséget nyújt az ilyen gépekkel dolgozóknak.

A könyv megrendelhető a Földművesszövetkezeti Könyvterjesztő Vállalatnál (Budapest, V., Petőfi Sándor utca 3.).

KOLACSEK ANDRÁS—KOLLÁR TIBOR:

A kiskereskedelmi értékesítés új formái és gazdasági hatékonyságuk

A kiskereskedelmi értékesítés meglehetősen munkaigényes módszerei és elmaradott technikája világszerte komoly akadályát képezik az áruforgalom fejlesztésének. Ezért az egész világon keresik azokat a formákat, amelyek lehetővé teszik a korszerűbb értékesítést.

Az üzemszervezők munkáját egyrészt *a gazdaságosabb formák* keresésre serkenti, másrészt ösztönzi a fogyasztó is, aki bevásárlásait a legésszerűbben, *fölösleges időveszteség elkerülésével* igyekszik lebonyolítani.

Az új értékesítési formák elterjedése külföldön

A *kapitalista országokban* a kereskedelem fejlesztésének fő célja az, hogy a tőkés kereskedők a holtmunka-ráfordítás csökkentése, a forgalom növelése, a személyzet csökkentése és a bérek leszorítása révén magasabb profitra és a konkurrenciaharcban előnyre tegyenek szert. Ezért alkalmazták tömegesen az új értékesítési módszereket Amerikában. Az Egyesült Államokban 1922-ben már több mint 600 önkiszolgáló bolt működött. Jelenleg az amerikai élelmiszerkiskereskedelem forgalmának $^4/_5$-e az önkiszolgálást alkalmazó üzletekben és automatákon keresztül bonyolódik le. Az élelmiszerszakma után legjelentősebb az önkiszolgálás az Egyesült Államok háztartási felszerelési és vasárukereskedelmében. Az európai tőkésországokban az új értékesítési módszerek alkalmazása a második világháború után terjedt el, és ebben nem kis szerepe volt az *amerikai tőkebehatolásnak*. Egyrészt az újrendszerű kereskedelmi egységek kasszagépeit és egyéb felszereléseit gyártó amerikai cégek propagandájukkal és árujukkal elárasztották a nyugat-európai piacot, másrészt közvetlen befektetéseket is eszközöltek. Nem véletlen, hogy a legtöbb önkiszolgáló bolt a Német Szövetségi Köztársaság területén működik. Az amerikai Weston Konszern múlt évi supermarket alapítási akciója nyugati sajtóvélemények szerint várható 3,6 milliárd DM forgalmával a nyugatnémet élelmiszerkereskedelem egynegyedét fogja uralni. Az európai tőkésországokban az önkiszolgáló rendszerben működő boltok száma 1948 óta 163-ról 25 000-re szökött fel.

Az önkiszolgáló boltok sűrűsége tekintetében Svédország vezet: 1800 lakosra jut egy ilyen üzlet. Második helyen áll Svájc: 3400, majd Nyugat-Németország: 5900, Anglia: 10 200 és Hollandia: 10 700 aránnyal. Abszolút számban legtöbb önkiszolgáló bolt van Nyugat-Németországban (9700), Angliában (5000) és Svédországban (4000). Általában

az élelmicikkek nagy hányadot foglalnak el az így forgalmazott áruk között. Svédországban az összes élelmicikkeknek 20, Angliában 17,5, Németországban 12 és Hollandiában 10 százalékát önkiszolgáló boltok adják el.

A tőkéseket az új kiszolgálási formák bevezetésében a profit utáni hajsza vezeti, mivel ezekben a boltokban azonos tőkebefektetés mellett lényegesen gyorsabban emelkedik a forgalom, nő a munka termelékenysége és a szakképzetlen dolgozók nagyobb mérvű alkalmazásával letörhetik a szakképzettek bérköveteléseit. Az új kiszolgálási formák bevezetése a tőkésországokban együtt jár a kereskedelmi alkalmazottak fokozódó kizsákmányolásával.

A *szocialista országokban* 1954 óta kezdték alkalmazni az új kereskedelmi formákat. Bevezetésükre elsősorban azért van szükség, mert *a kereskedelmi hálózat fejlődése nem tud lépést tartani az igen gyors ütemben növekvő áruforgalommal.* Természetesen ösztönöz alkalmazásukra e formák gazdaságossága is.

A Szovjetunióban az elmúlt évben csaknem 11 000, az NDK-ban mintegy 14 000, Csehszlovákiában több mint 2000 uj rendszerben dolgozó bolt működött.

A *Szovjetunióban* az áruforgalom terjedelme 1958-ban megközelítőleg az 1940. évi áruforgalom 2,7-szeresére nőtt, miközben a boltok és közétkeztetési egységek száma csak 30 százalékkal emelkedett. Érthető, hogy az új boltok létesítésén túlmenően (az 1959—1965. évekre több mint 90 000 bolt felépítését irányozták elő mintegy 330 000 eladóhellyel), szorgalmazzák a kereskedelmi hálózat átbocsátóképességének növelését. Erre szolgál az egy eladóhelyre jutó pultfront csökkentése, a korszerű értékesítési módszerek alkalmazása és a kereskedelem gépesítése. 1958 végén a Szovjetunió élelmiszerboltjainak 3,7, az iparcikkhálózatnak pedig 4,7 százaléka alkalmazott önkiszolgáló és önkiválasztó kereskedelmi módszereket.

Új értékesítési formák a magyar kereskedelemben

Hazánkban is kialakult az a helyzet, hogy a kiskereskedelmi áruforgalom növekedéséből eredő feladatokat lehetetlen az eladóhelyek számának és az eladótérnek a növelésével megoldani, ezért *a kereskedelmi munka termelékenységének fokozására* van szükség. Ez azonban a hagyományos értékesítési módszerek mellett a munka intenzitásának fokozását eredményezi és a kiszolgálás kulturáltságának eddig elért színvonalát veszélyezteti.

Selmeci Lajos: „Új értékesítési formák a kiskereskedelemben" című, a Közgazdasági Szemle 1959. 11. számában megjelent cikkében ismertette az egy boltra és az egy eladóra jutó forgalom jelentős növekedését. A hálózat *potenciális* forgalomlebonyolító képessége szempontjából azonban lényeges *az eladótér és az áruforgalom alakulásának összehasonlítása is.* Ezért a kérdést ebből kiindulva vizsgáljuk. Ezen túlmenően szükségesnek tartjuk összehasonlítani *szakmák szerint* is az áruforgalom és az eladótér alakulását.

A statisztikai adatok szerint 1952—1958-ig általában jelentősen növekedett az egy négyzetméter eladótérre jutó forgalom.

Áruforgalom, eladótér és 1 m² eladótérre jutó forgalom 1952—1958-ig (folyó áron)

Árufőcsoport	Áruforgalom milliárd Ft-ban			Eladótér ezer m²-ben			1 m²-re jutó forgalom (1000 Ft)		
	1952	1958	Index 1952=100	1952	1958	Index 1952=100	1952	1958	Index 1952=100
Élelmiszer	13,2	17,8	134,8	497,2	641,3	133,0	26,5	26,9	101,5
Ruházat	8,2	13,4	162,2	212,4	286,2	134,8	38,6	46,8	121,2
Vegyesiparcikk	5,6	14,9	266,1	237,7	377,7	158,9	23,6	39,4	166,9
Bolti kiskereskedelem	27,0	46,1	170,7	947,3	1352,2	139,8	28,5	34,8	122,1
Vendéglátás	4,8	9,0	187,5	385,7	650,6	168,7	12,4	13,8	111,2
Kiskeresk. összesen	31,8	55,1	173,3	1333,0	2002,8	148,3	23,9	27,9	116,7

Az *élelmiszerkereskedelemben* a hálózatfejlesztés a forgalom növekedésével *megközelítőleg azonos szinten* mozgott, a ruházati kereskedelemben viszont a forgalom 62,2 százalékos növekedésével szemben az eladótér csak 34,8 százalékkal emelkedett. Még nagyobb az aránytalanság a vegyesiparcikkek esetében, ahol a forgalom 166,1 százalékos növekedése mellett az eladótér csak 58,9 százalékkal emelkedett. Ennek következtében 1958-ban az egy négyzetméter eladótérre jutó forgalom a *ruházati kereskedelemben* 21,2, a *vegyesiparcikkek* kereskedelmében pedig 66,9 százalékkal volt *magasabb,* mint 1952-ben. A problémát még növeli, hogy a bolti raktártér növekedése jelentősen elmarad a bolti eladótér növekedése mögött.

A jövő feladatait illetően szükséges kiemelni, hogy a kiskereskedelmi forgalomnak a második ötéves tervben előreláthatóan 26,2 százalékos növekedésén belül a ruházati cikkek forgalma 25,8, a vegyesiparcikkeké pedig 38,2 százalékkal nő. Belátható tehát, hogy a kiskereskedelmi hálózat és ezen belül különösen a vegyesiparcikk- és ruházati boltok terhelése továbbra is növekszik, és *mivel a hálózat fejlesztésére korlátozott anyagi lehetőségek állnak rendelkezésre, gyökeres javulást csak az új értékesítési formák elterjesztésétől remélhetünk.* (Amennyiben új beruházásainknál hagyományos egységek helyett önkiszolgáló boltokat hozunk létre, minden harmadik bolt létesítését megtakaríthatjuk.) E módszerek széleskörű alkalmazása nemcsak a hálózat bővítése és a kiszolgálás meggyorsítása szempontjából célszerű, hanem azért is, mert a tapasztalatok szerint ezekben a boltokban könnyebbé válik a dolgozók munkája.

Hazánkban 1955-ben kezdték meg az új kereskedelmi módszerek gyakorlati alkalmazását. Ekkor nyíltak az első önkiszolgáló boltok. 1958 végéig összesen 185 új módszerrel üzemelő boltot létesítettünk (37-et 1955—1957-ben, 148-at 1958-ban). 1960. január 1-ig az állami és földművesszövetkezeti kereskedelem 1243 boltban tért át az új kiszolgálási formák alkalmazására.

A külföldi tapasztalatok felhasználásával az új kiszolgálási módszereknek a következő *főbb formái* alakultak ki hazánkban:

a) önkiszolgálás (teljes vagy részleges),
b) önkiválasztás (preszelekció),
c) gyorskiszolgálás.

Az eddigi tapasztalatok alapján az önkiszolgálás az élelmiszer-üzletekben, a háztartási, a papír- és az edényboltokban bizonyult a legmegfelelőbbnek.

Az önkiválasztást a cipő, konfekció és méteráru szakmákban alkalmazzák. Értékelése tekintetében megoszlanak a vélemények.

A gyorskiszolgáló rendszer nem vált be, mert nem jelent lényeges változást a hagyományos formákkal szemben, és nem is gazdaságos. A vásárlók egy része is idegenkedik tőle. A gyakorlati tapasztalatok alapján nem bizonyult jónak a félönkiszolgálás vagy másik nevén a „Tempó" rendszerű értékesítési forma sem.

Az automaták alkalmazására kevés gondot fordítunk, bár kereskedelmi szakembereink előtt ismeretesek mind a Szovjetunió, mind a nyugati államok idevágó kedvező tapasztalatai. Nem foglalkozik kereskedelmünk az iparcikkek raktárról való szállításának megszervezésével sem.

Az egyes szakmák területén létesített újrendszerű boltok 1960. január 1-i állapot szerint a következő megosztásban működtek:

Megnevezés		Önkiszolgáló (teljes és részleges)	Önkiválasztó	Gyorskiszolgáló	Összesen
Élelmiszer	BKM	78	—	22	100
	SZÖVOSZ	366	—	—	366
Ruházat	BKM	4	202	—	206
	SZÖVOSZ	—	172	—	172
Vegyesiparcikk	BKM	132	98	—	230
	SZÖVOSZ	31	138	—	169
Összesen	BKM	214	300	22	536
	SZÖVOSZ	397	310	—	707
Mind összesen		611	610	22	1243

Az új formák alkalmazása látszólag az élelmiszerkereskedelemben a legelterjedtebb. De a működő 19 034 élelmiszer-, illetőleg alapvetően élelmiszerprofilú (vegyes) bolthoz viszonyítva a 466 önkiszolgáló egység a hálózatnak csak 2,5 százalékát teszi ki. Mivel az élelmiszerkereskedelmi hálózat a forgalommal nagyjából arányosan fejlődik, *az önkiszolgáló élelmiszerboltok létesítése lehetővé teszi, hogy boltokat adjunk át az iparcikk-kereskedelemnek.* A felszabaduló boltok átadása javítja a lakosság iparcikkellátását, és felszínre hozza az önkiszolgáló élelmiszerboltokban rejlő lehetőségeket. (Sok olyan önkiszolgáló élelmiszerboltunk van, amely a jelenlegi alapterülettel és létszámmal 30—40 százalékkal magasabb forgalmat is lebonyolíthatna.) A *ruházati kereskedelemben* létesített 378 újrendszerű bolt a működő 2351 egységnek már lényegesen jelentősebb részét, 16,1 százalékát képezi. A *vegyesiparcikk-kereskedelemben* létesített 399 újrendszerű egység a működő 3646 boltnak csak 10,9 százaléka. (Az említett 3646 bolt a hálózatnak csak egy része, ugyanis azokat a vegyesiparcikk szakmákat, ahol a preszelekció nem alkalmazható, levontuk az összehasonlítandó boltszámból.) Amennyiben a vegyesiparcikk-forgalom és a hálózat fejlődése közötti aránytalanságokra gondolunk, amelyek a jövőben előreláthatóan fokozódnak,

világos, hogy ezen a területen még komoly megoldandó feladataink vannak. Ezért üzemszervezőinknek a jövőben nagyobb figyelmet kell erre a területre fordítani.

A hazai hálózatban is egyértelműen érvényesülő kedvező vonások

A magyar vásárlók megkedvelték az újrendszerű boltokat a *vásárlás gyorsasága* miatt. Azt, hogy ezek a fogyasztók számára ésszerűbbek, manapság már senki sem vitatja. Ezért a kérdés ezen oldalát csak megemlítjük. Részletesebben szándékozunk foglalkozni két általános érvényű kedvező vonással: a forgalom nagyobbmérvű felfutásával és a forgási sebesség meggyorsulásával. Mindkét tényező az újrendszerű hálózat nagyobb átbocsátóképességét, az állóeszközök és árukészletek ésszerűbb kihasználását igazolja.

A hazai hálózatban is egyértelműen érvényesül az a *nemzetközi* tapasztalatokból ismert jelenség, hogy *az újrendszerű boltok forgalma gyorsabban növekszik, mint a hagyományos rendszerű egységeké.* Ez a kedvező vonás már az 1955-ben létesített első városi önkiszolgáló boltok esetében is megmutatkozott, amelyeknek forgalma, mint a következő táblázat is mutatja — 1955 azonos időszakához viszonyítva — 30,2 százalékkal emelkedett, miközben az állami élelmiszerkiskereskedelem forgalma csak 10,7 százalékkal nőtt.

A forgalom alakulása az önkiszolgáló élelmiszer-kiskereskedelmi boltokban 1000 Ft-ban

Boltcsoport eladóterület szerint	1955 I. f. é.	1958 I. f. é.	Index: 1955 = 100
80 m²-ig	5 359,1	7 256,0	135,2
80—120 m²*	4 722,8	6 100,0	129,1
120 m²-nél nagyobb*	8 044,0	10 252,5	127,8
Összesen:	18 126,0	23 608,5	130,2

* A nagyobb alapterületű boltok mérsékeltebb felfutását nem tekinthetjük általános érvényűek. Ezt a megfigyelt boltok kis száma és elhelyezkedése magyarázza.

Hasonló tapasztalatok vannak a földművesszövetkezeti kereskedelemben is. Az új módszerrel üzemelő földművesszövetkezeti boltok 1959. IV. negyedévében 24,2, a szövetkezeti kiskereskedelem pedig 13,5 százalékkal bonyolított magasabb forgalmat, mint az előző év hasonló időszakában. Az egész forgalmon belül az önkiszolgáló szövetkezeti élelmiszerboltok forgalma 24,7 százalékkal, az egész szövetkezeti élelmiszerkereskedelemé 16,6 százalékkal növekedett. Az önkiválasztó iparcikkboltoknál is hasonló a helyzet. Ezekben a boltokban a forgalomemelkedés 23,6 százalékos volt. Országosan a szövetkezeti iparcikkforgalom 11,6 százalékkal nőtt. Tehát az új formában működő boltok forgalomnövekedése 12 százalékkal haladta meg az átlagos forgalomnövekedést. A forgalomnövekedés szakmánként eltérően alakul. Az új formában működő általános ruházati boltok átlag 27, a konfekció boltok 37, a cipőboltok 19, a könyvesboltok 30 százalékos forgalomnövekedést értek el.

Jelentős eltérések tapasztalhatók az egyes újrendszerű földművesszövetkezeti boltok forgalomemelkedése között. *Hatással van a forgalomnövekedés mértékére a boltegység forgalmi kategóriája.* Általában a nagyobb forgalmú élelmiszerboltokban az új módszerre való áttérés nagyobb mértékben növelte a forgalmat. A kisebb, havi 100 ezer Ft-nál kevesebb forgalmú boltokban a forgalomnövekedés 20 százalékos, a közepes, 100—200 ezer Ft forgalmúakban 24 és a nagy, 200 ezer Ft-nál nagyobb forgalmú boltokban 29 százalékos.

A földművesszövetkezeti önkiszolgáló boltok forgalmának növekedése forgalmi kategóriánként

A forgalom növekedése a bázishoz viszonyítva százalékban*	Kis-	Közép-	Nagy-	Összesen
	forgalmú boltok száma			
—100	1	3	2	6
100 —116,6	14	24	2	42
116,6—150	13	28	5	46
150 felett	3	9	4	16

* Az országos szövetkezeti élelmiszerforgalom 16,6 százalékkal emelkedett a bázishoz viszonyítva.

Mindez azt bizonyítja, hogy nagyon fontos az újrendszerű egységek helyének kiválasztása. Helyes telepítés esetén (mint ezt a 13 kisforgalmú bolt példája mutatja) lehetséges az átlagosnál nagyobb növekedést elérni.

Joggal felvetődik a kérdés, hogy milyen tényezők hatására emelkedik az újrendszerű boltok forgalma nagyobb ütemben? Ez a jelenség egyrészt arra vezethető vissza, hogy a 70—80 százalékkal gyorsabb kiszolgálás következtében ugyanazon nyitvatartási idő alatt a boltokban lényegesen több vevőt szolgálhatunk ki, mint a hagyományos egységekben. Másrészt a bolt áruválasztékának a fogyasztók elé rakása növeli az egy vevőre jutó átlagos vásárlási összeget. Általában megállapíthatjuk, hogy az új kereskedelmi formák nemcsak lehetővé teszik a nagyobb forgalom lebonyolítását, hanem ösztönzik is a vásárlókat további vásárlásokra.

Az új eladási formák bevezetésének igen jelentős gazdasági eredménye a forgási sebesség gyorsulása. Ez lehetővé teszi az eredményesebb gazdálkodást és azt, hogy a vállalatok így felszabaduló forgóeszközeiket a forgalom további növelésére fordítsák. Bár a készletek értéke növekedett, az újrendszerű egységek nagyobb mértékű forgalomnövekedése a forgási sebesség gyorsulását eredményezte.

A földművesszövetkezeti önkiszolgáló boltok forgási sebességének alakulása az élelmiszer szakmában a következő:

Megnevezés	1958 IV. n. é.	1959 IV. n. é.	Index 1958 = 100
Kisforgalmú boltoknál	51 nap	47 nap	92
Közepes forgalmú boltoknál	41 nap	33 nap	70
Nagyforgalmú boltoknál	37 nap	23 nap	62

Az új formák a földművesszövetkezeti iparcikkboltokban is a forgási sebesség javulását eredményezték. Amíg az iparcikk szakmában országosan 11,5 százalékos készletnövekedésre csak 9 százalékos forgalomnövekedés jut, addig az önkiválasztó boltoknál a 15,3 százalékos készletnövekedéssel szemben a forgalomnövekedés 23,6 százalékos. Az önkiválasztó ruházati boltokban 98 napról 84 napra, a készruha-boltokban 60 napról 55 napra, a méteráru-boltokban 100 napról 84 napra, a cipőboltokban 71 napról 66 napra és a könyvesboltokban 150 napról 144 napra csökkent a forgási idő.

Bár az állami kereskedelemben ilyen jellegű felmérés nem állt rendelkezésre, több vállalat és bolt helyzetének ismeretében hasonló jelenségekről számolhatunk be.

Az újrendszerű hálózat továbbfejlesztésének problémái

Az említett általánosan érvényesülő kedvező vonások mellett az újrendszerű értékesítési formák sok más nemzetközileg elismert előnye nem mutatkozik meg tisztán hazai hálózatunkban.

A továbbfejlesztés érdekében számos probléma vár még megoldásra. Közülük elsőnek kell kiemelni *a termelékenység* kérdését.

Az újrendszerű egységek tapasztalatai szerint nemcsak az egész forgalom, hanem az egy bolti alkalmazottra jutó áruforgalom növekedése is általános érvényű tendencia. Mielőtt a hazai helyzet ismertetésére térnénk, ezzel kapcsolatban két külföldi példát említünk meg.

A Cornelius Stüssgen A. G. kölni vállalatnak Kölnben és Bonn-ban 89 boltja van. Évi forgalma 64,5 millió DM. A 89 fiók közül 21-et önkiszolgálásra alakítottak át. Az átszervezés eredményeképpen az 1954—55. gazdasági évben az egy főre jutó teljesítmény 5,1 százalékkal, 74 400 DM-ról 78 500 DM-ra emelkedett. A növekedés a hagyományos boltokban csak 3, az önkiszolgáló boltokban 8,5 százalék volt. Egy vásárlás átlagösszege 3,28-ról 3,49-re, az önkiszolgáló boltokban pedig 4,30 DM-ra nőtt.

Bakanov a Szovjetunió első önkiszolgáló boltjait vizsgálva világosan kimutatta a gazdasági hatékonyság javulását. A vizsgált boltok legfontosabb mutatóit a következő táblázat tartalmazza:

Az első szovjet önkiszolgáló boltok főbb mutatói

Mutatószámok	Önkiszolgálás előtt	Önkiszolgáló rendszerben	Változás százalékban, bázisidőszak = 100
Áruforgalom terjedelme (100 rubelben)	5250	8470	165
Átlagos létszám	82	77	94
Egy dolgozóra jutó teljesítmény (1000 rubel)	64	110	172

Az adatokból az egy dolgozóra jutó teljesítmény nemzetközi méretekben is rendkívül nagyarányú emelkedése tűnik ki, amit a szovjet hálózat nagy terhelése indokol.

Hazánkban ezek a tendenciák nem jelentkeznek ilyen világosan.

Az állami kiskereskedelem önkiszolgáló és gyorskiszolgáló boltjaiban a munka termelékenysége a hasonló hagyományos egységekhez viszonyítva 1959. II. félévében a következőképpen alakult:

Az állami élelmiszerkereskedelem újrendszerű boltjainak termelékenysége
(Hagyományos = 100)

Kiszolgálási módszer	1,5 millió Ft-nál kisebb	1,501— 3 millió Ft	3,001— 6 millió Ft	Összes boltok
	félévi forgalmú boltok			
Önkiszolgáló	90,9	91,3	105,2	94,9
Gyorskiszolgáló	83,8	84,0	90,5	89,1

Megállapítható, hogy a gyorskiszolgáló boltok termelékenysége valamennyi kategóriában és az önkiszolgálóké a 3 millió Ft alatti kategóriákban rosszabb, mint a hagyományos boltoké. Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a táblázatban foglalt adatok — mint minden összehasonlítás a hagyományos és újrendszerű boltok között — tartalmaznak bizonyos mérvű torzítást. Ez azonban az alapvető tendenciát nem változtatja meg.

A földművesszövetkezeteknél a kisforgalmú önkiszolgáló boltokban hasonló, de általában valamivel jobb tendencia mutatkozik.

Egy főre jutó forgalom a földművesszövetkezeti önkiszolgáló boltokban (ezer Ft)

Boltcsoport	1958. IV. n. é.	1959. IV. n. é.
Kisforgalmú (havi 100 000 Ft-ig) ...	48	42
Közepes forgalmu (havi 100—200 000 Ft-ig) ...	46	55
Nagyforgalmú (havi 200 000 Ft felett)	47	55

A földművesszövetkezeti önkiválasztó boltok korábban említett 23,6 százalékos forgalmi felfutásukat 2,5 százalékkal kevesebb létszámmal bonyolították le. Például az egy főre jutó havi forgalom az általános ruházati boltokban 117 ezer Ft-ról 147 ezer Ft-ra, a készruha-boltokban 40 ezer Ft-ról 187 ezer Ft-ra és a cipőboltokban 76 ezer Ft-ról 117 ezer Ft-ra növekedett.

Az állami kereskedelemben működő hagyományos és preszelekciós boltok egy bolti dolgozóra számított forgalma 1959. II. félévében a következőképpen alakult (ezer Ft):

Szakma	Hagyományos	Önkiválasztó	Index Hagyományos = 100
Cipő	55,7	51,0	91,5
Méteráru	52,3	49,7	95,0
Konfekció	81,9	74,8	91,3

Természetesen az általános helyzetképen belül több állami preszelekciós bolt (a gyulai, a kaposvári cipő-, a keszthelyi és a törökszentmiklósi méteráru-bolt) 10—15 százalékkal magasabb termelékenységet ért el, mint a hasonló hagyományos boltok.

Milyen okokra vezethető vissza a termelékenység nem egyértelműen kielégítő alakulása?

a) A termelékenység kielégítő alakulását gátolja a túlzottan nagy létszámra való törekvés. Nagyon sok esetben a boltok értékesítési munkájának átszervezésével nő a dolgozók létszáma. Sok boltban az alkalmazottak mintegy 25 százaléka kizárólag ellenőrzéssel foglalkozik.

b) Köztudomású, hogy az új értékesítési formák gazdasági hatékonysága a magasabb forgalmú egységekben érvényesül erősebben. Egyes tőkés szerzők például célszerűtlennek tartják a 100 m^2-nél kisebb eladótérrel rendelkező boltok újrendszerűvé való átalakítását. Nálunk az állami kereskedelemben a félévi 3 millió Ft-osnál nagyobb, a szövetkezetiben pedig a félévi 600 000—1 200 000 Ft közötti forgalmat lebonyolító egységekben ennek megfelelően már most növekedett az egy főre jutó havi áruforgalom. A termelékenység következetes emelkedésének tendenciáját zavarja az a körülmény, hogy sok helyen óvatosságból vagy a hálózat adottságai miatt kis boltokban alkalmazták az önkiszolgálást.

c) Hazánkban az áruforgalom és a hálózat közti aránytalanság általában nem olyan nagy, mint a Szovjetunióban. Az élelmiszerkiskereskedelem eladótere lényegében az áruforgalommal párhuzamosan fejlődött, ezért önkiszolgáló élelmiszerboltjaink nem töltenek be olyan mértékben nyomáscsökkentő-szelep szerepet, mint a szovjet kereskedelem újrendszerű egységei. Ez befolyásolja a termelékenység növekedésének mértékét. (Az élelmiszerhálózat időszakonkénti túlterheltségét inkább a csomagolt áruknak a forgalomban betöltött jelentéktelen szerepével és a fogyasztók bevásárlási szokásaival magyarázhatjuk.)

d) Egyebek közt az átalakítandó boltok nem megfelelő kiválasztásának, a gazdaságosság előzetes vizsgálata hiányának, a tervszerűtlen fejlesztésnek is következménye, hogy éppen az állami kereskedelem boltjainak jelentős részében a gazdaságosság még nem kielégítő. Sok esetben olyan helyen is létesítettek boltokat, ahol a forgalom nagyobb felfutására nincs lehetőség, vagy a közelben kellő kapacitású hagyományos rendszerű bolt található. Ugyanakkor az is előfordul, hogy olyan helyen, ahol az önkiszolgálás bevezetéséhez szükséges nagyobb kereslet megvan, hagyományos rendszerű boltot létesítenek. Az utóbbinak az az oka, hogy a most épülő boltok tervdokumentációja néhány évvel ezelőtt került jóváhagyásra.

Mindezek miatt szükséges tisztázni, hogy milyen várható forgalom, hány négyzetméter minimális eladótér és milyen egyéb adottságok figyelembevétele mellett lehetséges és szükséges újrendszerű boltokat létrehozni. Emellett kívánatos volna bolttípusok és az egyes bolttípusokra olyan munkaszervezési útmutatók kidolgozása, melyek segítségével könnyebbé és gazdaságosabbá tehető a munka.

e) A termelékenység kedvező alakulását és a dolgozók munkájának megkönnyítését, a költségek csökkentését hátráltatja a csomagolástechnika elmaradottsága. Az új formák szükségszerűen megkövetelnék, hogy a csomagolást a boltok helyett az ipari üzemek, a kiszerelő vállalatok

végezzék. Ez nemcsak azt tenné lehetővé, hogy ezeket a munkafolyamatokat szakképzetlen dolgozók végezzék el, hanem a csomagolás gépesítésével ugyanaz a munka sokkal kevesebb társadalmi munkaráfordítást igényelne, és a csomagolt áruk tetszetősebbek lennének.

1959-ben nagy lépést tettünk előre ezen a területen. Míg 1958-ban a lisztnek csak kisebb része került előrecsomagoltan a boltokba, az év végére havi 900 vagonnal elérte a kívánt szintet. 1960-ban az ipar legalább 10 000 vagon csomagolt liszt szállítását vállalta, s ez már kielégíti az igényeket. 1959-ben vezették be a csomagolt zsírt, amelyből az igényeket az 1959-ben elkészült 6 gép üzembehelyezése után lehet majd kielégíteni. 1959 végén jelent meg a csomagolt rizs, ebből 1960-ban már nagyjából elegendő mennyiség áll rendelkezésre. A cukor előrecsomagolásának pénzügyi fedezete probléma volt, de a Pénzügyminisztériummal egyetértésben sikerült ezt megoldani. Bár korábban az iparnál történő előrecsomagolás biztosítottnak látszott, a cukoripar egyelőre elzárkózott a kézi úton történő előrecsomagolástól és csak akkor vállalkozik rá, ha a hozzá szükséges gépek rendelkezésre állnak.

Az is előfordul, hogy az ipar a csomagolt árut nem egyenletesen szállítja, és emiatt a boltokban olyan árukat is csomagolni kell, amelyek előrecsomagolása már megoldódott.

Általában probléma, hogy az önkiszolgálással kapcsolatos jobb csomagolás aránytalanul drágábbá teszi az árut (például egyes húsárukat, cukorkaárukat), mert ezek költségeit az ipar áthárítja a fogyasztókra. Hasonló gazdaságossági megfontolások miatt kevés például az 1 kg-os kenyér. Igen sok időt vesz igénybe az apró cikkek (például a cukorka) csomagolása, s az itt felhasznált csomagolóanyag (például cellofán) magasabb értéke is növeli a költségeket.

Az új értékesítési formák alkalmazása világszerte a forgalmi költségek színvonalának 5—15 százalékos csökkentését eredményezi. Hazánkban csak a félévi 3 milliónál nagyobb forgalmat lebonyolító állami önkiszolgáló boltokban alacsonyabb a költségszint. A költségszintnek különböző forgalmi kategóriánként való alakulását a következő táblázatunk szemlélteti.

Az újrendszerű állami boltok költségszintjének összehasonlítása
(hagyományos boltok = 100)

Kiszolgálási módszer	1,5 millió Ft alatti	1,5—3 millió Ft	3—6 millió Ft	Összes boltok
	félévi forgalommal rendelkező boltok			
Önkiszolgáló	126,3	123,3	97,9	117,4
Gyorskiszolgáló	129,3	120,4	108,1	121,3

A hagyományos boltokhoz viszonyított költségszint-eltérés a több éve dolgozó újrendszerű egységekben alacsonyabb (4,1, illetőleg 7,4 százalék), mint a közelmúltban létesített boltok esetében.

A költségszint alakulásának vizsgálatánál azonban meg kell különböztetnünk a kiszolgálási módszertől függő és független költségeket. Az első csoportba tartozó munkabérköltségeket helyes üzemszervezéssel és létszámpolitikával csökkentenünk kell. (Mivel ezek 3,5—4 százalék kö-

rül mozognak, ami az 5—6 százalékos globális szintnek több mint felét teszi ki, az itt elérhető megtakarítás jelentősen befolyásolhatja a költségszintet). A bérköltségek csökkentése azonban nem lehet olyan mértékű, mint a létszám redukálása, mivel a dolgozók felelősségteljesebb munkáját jobban meg kell fizetnünk. A normalizált hiányt azonban már magasabban kell megállapítani.

A kiszolgálási módszertől független költségek az újrendszerű egységekben általában emelkednek. Ez abból adódik, hogy miközben kereskedelmünk műszaki-technikai színvonala elmaradott, a rendelkezésre álló viszonylag magas értékű kasszagépeket, hűtővitrineket és egyéb berendezési tárgyakat elsősorban az újrendszerű egységekbe összpontosították. Ez a tendencia helyes, de költségszintnövelő hatásával számolni kell. Az újrendszerű egységek értékcsökkenési leírása és energiaköltségei (amelyek árszínvonala nálunk magas) a hagyományos boltokéhoz viszonyítva lényegesen emelkednek. Az állami önkiszolgáló boltokban például a kereskedelem műszaki színvonalának és kultúrájának magasabb foka következtében az értékcsökkenés, világítás, hűtés és csomagolás költségei 44 százalékkal voltak magasabbak, mint a hagyományos egységekben.

Mindez arra int bennünket, hogy elsősorban a létszámköltségeknél törekedjünk megtakarításra, és vegyük figyelembe hálózatunk sajátos helyzetét, valamint műszaki fejlesztési politikánk irányát a kiszolgálási módszertől független költségek alakulásának megítélésében.

A hagyományos és újrendszerű boltok költségszintjének összehasonlításakor azzal is tisztában kell lenni, hogy ennek során *torzító tényezők is* jelentkeznek. A hagyományos boltok berendezésének könyv szerinti nyilvántartási értéke sok esetben alacsonyabb, mint az újonnan létesített önkiszolgáló boltoké. A forgóeszközök finanszírozási rendszere következtében (kamatot csak a hitel után kell fizetni, a forgóalap után nem) a gyorsabb forgás előnye nem mutatkozik meg a kamat olyan mérvű csökkentésében, mint a tőkéseknél.

Az újrendszerű boltok költségszintjének csökkentése, a csökkentés forrásainak felkutatása mindezen tényezők ellenére állami és földművesszövetkezeti kereskedelmi szerveink fontos feladata.

LUKÁCS LÁSZLÓ:

Módszerek a gazdaságilag optimális nyersvas- és acélgyártási technológia meghatározására[1]

A magyar vaskohászat második ötéves tervében előirányzott jelentős termelésnövekedést[2] lényegében új nagy termelőberendezések (nagyolvasztó, acélgyártó kemence) beruházása nélkül, a meglevő kapacitások jobb kihasználásával kívánjuk elérni. Nyilvánvaló, hogy ez a megoldás is szükségessé tesz bizonyos — főleg rekonstrukciós jellegű — beruházásokat, amelyek azonban természetesen jóval kisebb ráfordításokat igényelnek és hamarább megvalósíthatók, mint az előirányzott termelésnövelésnek megfelelő új kapacitások létesítése.[3]

Felmerül a kérdés, hogy a viszonylag jelentéktelen beruházások mellett hogyan valósítható meg az előirányzott jelentős termelésnövelés.

A nyersvas- és acélgyártás metallurgiai és mennyiségi egyensúlya

A termelésnövelés forrásait legteljesebben a vaskohászat távlati tervei[4] foglalják össze. A következőkben ebből idézzük a legfontosabb intézkedéseket. (Nem tudtuk megállapítani, van-e pontos összefüggés a felsorolt forrásokkal biztosított termeléstöbblet és a tervezett termelésnövekedés között; még kevésbé, hogy az egyes források a termeléstöbblet mekkora részét fedezik.)

A nyersvas-gyártásnál a többtermelés két fő forrása a kohótérfogat növelése és a kohótérfogat kihasználásának javítása.

[1] Ez a cikk az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének ipari osztályán, a „Gazdaságossági számítások a tervezésben" című téma keretében végzett kutatás melléktermeke.

[2] Az acélnyersvas 1965. évi termelési előirányzata 1537 ezer tonna, az 1958. évi termelés 160, az 1959. évi termelés 151 százaléka; a nyersacéltermelés terve 1965-re 2364 ezer tonna 149, illetve 138 százalék.

A második ötéves terv konkrét tervszámai a Kohó- és Gépipari Minisztérium Vaskohászati Igazgatóságának „A KGM/I. Kohászat II. ötéves tervének direktíva javaslatá"-ból valók.

[3] A kapacitásnövelésnek új berendezések építésével történő megoldása egyébként is problematikus gazdaságossági szempontból, ha a tervezett kapacitástöbblet kisebb, mint a gazdaságosnak tartott minimális berendezésméret. Elterjedt vélemény például, hogy minimálisan a 2000 m^3-es nagyolvasztók tekinthetők gazdaságosnak. A Szovjetunióban 2500 m^3-es nagyolvasztók építése is szóbakerült. Egy 2000 m^3-es kohó évi termelése, hozzávetőleges számítás szerint körülbelül 650–700 ezer tonna, vagyis az 1958 és 1965 között tervezett kapacitásnövelésnél körülbelül 20 százalékkal több. A szükségletek rendszerint folyamatos növekedése és a termelőkapacitások rendszerint lépcsőzetes növelési lehetősége közötti ellentmondás általában felveti egy olyan gazdaságossági számítás szükségességét, amely a berendezések méretének optimalizálását szembeállítja a kapacitások nem teljes vagy túlzott kihasználásának gazdasági következményeivel.

[4] Vaskohászati Igazgatóság: „Kohászati távlati fejlesztési tervek 1958–1970." Kézirat. Az értékes tanulmánykötet a szokásos tervszámokon kívül terjedelmes számítási, közte gazdaságosságszámítási anyagot is tartalmaz.

A *térfogatnövelés* a sorrakerülő kohóátépítések alkalmával történik, oly módon, hogy a tűzálló falazatot részben karbontéglából építik. Ezen a réven az együttes hazai hasznos kohótérfogatot az 1958. elejei 4249 m^3-ről 1963-ra 4574 m^3-re, tehát közel 8 százalékkal lehet növelni. Azonos kihasználási együttható mellett ez évi 80 ezer tonna körüli többletet hoz, tehát országosan körülbelül 1040 ezer tonna évi termelést biztosít.

A további többlettermelés forrása a térfogat jobb kihasználása. Az ötéves terv szerint a fajlagos térfogatkihasználás az 1958. évi 1,22 m^3/t-ról 1965-re 1,07 m^3/t-ra csökken.[5] A fajlagos térfogatkihasználás javulása a nyersvas-termelés további 140—150 ezer tonnányi (14 százalékos) növelését teszi lehetővé.

A térfogatkihasználás javítására tervbe vett intézkedések közül számottevőbbek: a dúsított és a darabosított érc részarányának növelése a betétben (ami feltételezi a Rudabányai Vasércdúsítómű határidőre történő megindulását és némi növekedést a darabosító kapacitásban); a fúvószél hőmérsékletének növelése; az elegytér gépesítése (Ózd); a toroknyomás növelése (Dunai Vasmű) és a nyersvas kondicionálása a nagyolvasztó és az acélmű között.

A kohászat egyik legfontosabb nyersanyaga a kohókoksz. A vaskohászati második ötéves terv egyik legfontosabb célkitűzése éppen ezért a fajlagos kokszfelhasználás csökkentése. Az ötéves terv az 1958. évi 1135 kg koksz/t acélnyersvas arányt 1965-re 999 kg/t-ra szándékszik csökkenteni.[6]

Az acéltermelés 7 év alatt tervezett 49 százalékos növekedésének[7] nagy részét az oxigénbefúvatással történő lángintenzifikálás teszi lehetővé. A távlati terv szerint ezzel az eljárással „15—20 százalékos Siemens—Martin-kemence teljesítménynövekedést minden körülmények között biztosítani lehet."[8] A növekedés további fedezete az Ózdi Kohászati Üzemek acélművének rekonstrukciója. Itt a kihasználható kapacitás növekedését körülbelül évi 130 ezer tonnára tervezik.

A tervezett intézkedések — első látásra — ellentmondást sejtetnek. A kapacitás jobb kihasználása a nagyolvasztóban együtt járhat a salakképző anyagok kisebb mértékű felhasználásával, ez pedig a fajlagos koksz-felhasználás csökkenését eredményezi. Viszont az ilyen eljárással gyártott nyersvasak szennyezettebbek, és ez rontja a Martin-kemencék kihasználását. Felmerül tehát a kérdés: hogyan lehetséges egyszerre javítani a térfogatkihasználási mutatót a nyersvasgyártásnál is, az acélműben is?

A megoldás a nyersvas-kondicionálás. Ez az eljárás arra hivatott, hogy a nyersvas szennyezettségét *nagyolvasztón és acélkemencén kívül* jelentősen csökkentse.

A továbbiakban — az áttekinthetőség kedvéért egy kiragadott vaskohászati nagyüzem: az Ózdi Kohászati Üzemek konkrét példáján — vizsgáljuk meg közelebbről a nyersvas-kondicionálás néhány gazdaságossági problémáját.

[5] A „Kohászati távlati fejlesztési tervek 1958—1970"-ben a megfelelő számok: 1,32, illetve 1,0 (I. m. 15. l.)
[6] A távlati terv megfelelő számai: 1160 és 950. I. m. 4/e. sz. táblázat.
[7] Az idézett távlati terv megfelelő száma: 25 százalék volt. I. m. 19. l.
[8] I. m. 20. l.

Az Ózdi Kohászati Üzemeknél az elmúlt években nagyarányú rekonstrukció kezdődött el, amely a második ötéves terv éveiben tovább folytatódik. Ennek keretében nagyrészt felújítási alapokból megtörténik két nagyolvasztó térfogatbővítéses átépítése és korszerűsítése. (Ezzel mind a négy ózdi nagyolvasztó korszerű egységgé válik.) Egyéb pénzügyi források terhére több más jelentős fejlesztés is tervbe van véve a nagyolvasztó gyárrészlegben. Az acélmű rekonstrukciója során a jelenlegi 12 korszerűtlen kemencét 8 modern, nagyteljesítményű Maerz-rendszerű automatizált kemencével cserélik fel. Megvalósítják az oxigénes lángintenzifikálást. Az acélgyártó kapacitás ezzel a bővítés előtti évi 600 ezer t-ról 745 ezer t-ra emelkedik, aminek körülbelül 570 ezer, illetve 700 ezer t évenkénti nettó acéltermelés felel meg.[9] *A nyersvasnak, mint a gazdaságos vasgyártás végtermékének és a nyersvasnak, mint a gazdaságos acélgyártás alapanyagának különböző mértékű szennyezettsége közötti ellentmondás a rekonstrukció terveiben is fennáll.* A gazdaságossági ellentmondáson kívül műszaki problémák is adódnak. Az I. osztályú minőségű nyersvas maximális szilicium (Si) tartalma 0,8 százalék, kén (S) tartalma 0,08 százalék. A jelenlegi kohósítási feltételek mellett az I. o. nyersvas részaránya meglehetősen alacsony és elég gyakran fordul elő 1,0 százalék vagy annál nagyobb Si és 0,1 vagy annál nagyobb S tartalmú nyersvas gyártása is. A kohókapacitás jobb kihasználásához szükséges technológiai változtatás (amelyre még visszatérünk) után a sziliciumtartalom 1,4, a kéntartalom 0,16 százalékig is felmehet. Ezzel szemben a most építendő Maerz-kemencéknek a tervekben is figyelembe vett kapacitását csak úgy garantálják, ha a beadagolt nyersvas Si tartalma nem haladja meg a 0,5 százalékot. A kéntartalom a garanciában nincs maximálva, de a megfelelő szám — becslések szerint — 0,06 százalékra tehető.

Ezért a nyersvas-kondicionálás megvalósítását Ózdon is tervbe vették. A beruházási program szerint „nyersvas-deszilicírozó berendezés létesül O_2 hálózattal . . ."[10] A kéntelenítés és a deszilicírozás technológiájára az Ózdi Kohászati Üzemekben több év óta eredményes kísérletek folynak.[11]

Mielőtt ismertetném a gazdaságossági számításokat, szükségesnek látszik a technológiának néhány — a számítások megértéséhez nem kohászok számára nélkülözhetetlennek látszó — vonatkozását vázlatosan leírni.

A technológiai háttér

A nagyolvasztóba a vasgyártás alapanyagán, a vasércen kívül salakképző anyagokat (főleg mészkövet) és kohókokszot adagolnak. A vasgyártás lényege a vasoxidok oxigénjének redukálása karbonnal és az érc meddőjének eltávolítása salakban. A koksz egyrészt a redukáláshoz szükséges karbont viszi be a kohóba, másrészt hőt ad az elegy meg-

[9] Az adatok az ózdi acélmű rekonstrukció 1959. március 10-én kelt „Beruházási program egyben tervezési feladat módosításá"-ból valók. 4. l.

[10] „Beruházási program . . .". 8. l. A nyersvas-kondicionálás a mi esetünkben két műveletet ölel fel: a deszilicírozást és a kéntelenítést. Ez utóbbit a program kidolgozásakor még elhagyhatónak vélték.

[11] Lásd a Figyelőben közzétett hírt, amely szerint a nyersvas deszilicírozása évi 10 millió forint megtakarítást hoz. A kohón kívüli kéntelenítéssel a nyersvas minősége egyenletessé tehető, kokszmegtakarítással és más gazdasági előnyökkel jár. (Új technológia bevezetésének kísérletei Ózdon, Figyelő, 1959. 26. sz. 4. l.)

olvasztásához. A vassal együtt a vasérccel bevitt más fémoxidok is redukálódnak. Így és más módon kerül a vasba mangán, szilicium, foszfor, kén. (A vasércen kívül a koksz is visz be szennyezőket az elegybe.) 1 t nálunk használatos koksz kb. 100 kg hamut tartalmaz, amiben körülbelül 10—16 kg a kén. Bizonyos szennyezők (S és Si) egy része a nyersvasba kerül, más részük a salakkal távozik. A nyersvas szennyezettsége csökkenthető a kohó hőmérsékletének növelésével, amit a fúvószél hőfokának emelésével vagy a kokszfelhasználás növelésével érhetünk el. A szennyezettség csökkentésének másik útja a salak bázikusságának (lúgosságának) növelése. A salak bázikusságát a $\frac{CaO}{SiO_2}$ arány (jelölése p) mutatja.

Bázikus salakkal dolgozik a kohó, ha a kovasav lekötéséhez kémiailag szükségeshez képest felesleges mennyiségű mészkövet adagolunk ($p>1$). Fordított esetben savanyú-salakos kohójáratról beszélünk ($p<1$).[12] Ha a kohó-hőmérsékletet adottnak vesszük, akkor a bázikusság növelésével a szennyezők nagyobb hányadát űzhetjük ki a salakba, így a nyersvas szennyezettsége csökken. „Általában a jelenlevő kénnek 0,8 salakszámnál (bázikusságnál) 25—30 százaléka ... kerül a nyersvasba." $p = 0{,}3$-nál 50—60 százalék a vasba kerülő rész. (Vaskohászati Enciklopédia. VI. kötet. 684. l.)

A hőfok növeléséhez és a bázikusság növeléséhez (ez utóbbihoz a kiégetendő és megolvasztandó mészkő részarányának növelése miatt) egyaránt több kokszra van szükség. A többlet-koksszal bevitt többletkén viszont késlelteti a szennyezettség csökkenését. Ha mármost a nagyolvasztóba több kokszot vagy több mészkövet és kokszot adagolunk, akkor romlik a kohó kihasználása. Mindebből kiviláglik, hogy a kihasználás javításának és a koksz fajlagos csökkentésének egyaránt kedvezne az alacsonyabb hőfokú vagy alacsonyabb salak-bázikusságú kohójáratra való áttérés, ha a nyersvas így megnövekedő szennyezőtartalmát a későbbiekben csökkenteni tudnánk.

Vizsgáljuk meg tehát a szennyezők viselkedését a kohászat következő vertikális fázisában, az acélgyártásnál. Az 1958. évi hazai acéltermelés 90 százalékát a Siemens—Martin rendszerű acélgyártó kemencékben gyártott acél tette ki. A többit elektrokemencékben gyártják. A martinkemencés eljárásnál a betétbe a vasat részben acélhulladékkal (ócskavassal), részben acélnyersvassal visszük be. Adott vállalatnál az ócskavas-nyersvas arány meglehetősen állandó. Hasonlóan ismertnek és állandónak vehetjük az ócskavas szennyezettségét is. Nagyjából azonos a szabványacél szennyezettségével. Problémát csak a nyersvas szennyezőtartalma okoz. Elvileg bármilyen magas szennyezőtartalmú nyersvasból lehet szabványos minőségű acélt gyártani.[13] Különbözők azonban a technológia és az adagidő, tehát a kemence kihasználása, mindezek révén pedig a költségek. A nyersvas szilicium tartalmának fokozása növeli a kemencébe adagolandó frissítőérc, mészkő és ezzel a

[12] A meddő kovasavtartalma mellett a szennyező ásványok jelentős része is savas természetű. A savak lekötésére van szükség a lúgos (bázikus) jellegű égetett mészre. Az égetett mész a beadagolt mészkőnek a kohóban történő kiégetésével jön létre. A bázikusság végső soron az elegyben levő savas és bázikus ásványok vegyi egyensúlyára utal.

[13] Bár ezt a korábban közkeletű véleményt cáfolni látszanak az utóbbi időben éppen Ózdon végzett kísérletek, amelyek szerint az acélgyártás nem képes minden határon túl ellensúlyozni a nyersvas minőségének romlását.

keletkező salak mennyiségét. Emiatt nő a fajlagos fűtőanyag- (olaj-) fogyasztás is.

Az acélfürdőt a felszín fölött elhelyezkedő lánggal fűtik, ezért a fürdő felszínén úszó, hőszigetelő salakréteg megvastagodása tovább növeli a fűtőanyag-fogyasztást. A Si tartalom növekedése csökkenti a kemence élettartamát, mert a kovasav agresszív hatású a tűzállótégla-falazattal szemben, és mert az előbbiek miatt szükségessé váló magasabb hőfokú tüzelés is árt a kemence bélésének. Az elmondottak jelzik az adagidő meghosszabbodását is. A nyersvas kéntartalma hasonlóan hat a salakmennyiségre és ezáltal a salakképző- és fűtőanyag-fogyasztásra, valamint az adagidőre, mint a Si, azzal a különbséggel, hogy a kénes salak nem agresszív. Van azonban a kénnek egy másik kellemetlen tulajdonsága: hajlamos arra, hogy a salakból visszavándoroljon az acélfürdőbe. Emiatt a salakot időnként le kell húzni, ami hőveszteséget, bértöbbletet, új salakképző- és fűtőanyag-szükségletet okoz.

A technológiai és nyersanyagbeli adottságok és a kapacitás növelésére irányuló tervek műszaki és mennyiségi egyensúly szempontjából kielégítően indokolják a nyersvas kohónkívüli kéntelenítésének és deszilicírozásának (együttvéve: kondicionálásának) megvalósítását. Felmerül a kérdés, hogy a gazdaságossági szempontok is emellett szólnak-e.

Az eddigi számításokról

Vegyük először szemügyre az általunk ismert idevágó gazdaságossági számításokat.

A távlati tervekben[14] erről mindössze a következők olvashatók: „A kondicionálásra 1961-től Ózdon, a Lenin Kohászati Művekben és a Dunai Vasműben évi 200 ezer t nyersvas kerül. Kondicionált nyersvas 600 ezer t, ebből gyártott acél 960 ezer t. Kondicionált nyersvas felhasználásával a kemenceteljesítmény 6 százalékkal növekszik, mert a vegyi folyamat nagyrészt hőleadó, a kondicionált nyersvas 150°-kal magasabb hőfokon kerül a Martin-kemencébe, a salak mennyisége is kisebb, ami szintén rövidíti az adagidőt. Rezsimegtakarítás:

57 600 t (960 000 t 6 százaléka) × 227,33		13 094 eFt,
kondicionálás költsége: rezsi	5,—	
10 m^3 oxigén ára	7,60	
	12,60×600 000	7 560 eFt
		5 534 eFt/év”

Az Ózdi Kohászati Üzemekben viszont a nyersvas-kondicionálásról alapos számításokat végeztek, s ezeket meg is vitatták.

A számítás menete az egyik álláspont szerint[15] a következő:

Kiszámítja a savanyú-salakos eljárással elérhető megtakarítást a nagyolvasztóban, abból kiindulva, hogy az 1959. évi $p = 1{,}15$ salaktényező helyett 0,9-es bázikussággal lehet számolni. Figyelembe veszi a mészkőnél, s ezáltal a koksznál elérhető megtakarítást, továbbá a csök-

[14] Kohászati távlati fejlesztési tervek. 5/m. sz. táblázat.

[15] Deszilicírozás és kohón kívüli kéntelenítés gazdasági és technológiai előterve. Králik Arisztid. Ózd. 1959. május 21. (Az Ózdi Kohászati Üzemek belső feljegyzése.)

kentett kokszfelhasználással kapcsolatban a kokszhamu elsalakosításakor elérhető másodlagos mészkőmegtakarítást és az ebből eredő másodlagos kokszmegtakarítást. Ezzel a megtakarítással szembeállítja a többletráfordításokat: a kéntelenítés, a deszilicírozás költségeit és bizonyos veszteségeket az acélműben. Ez utóbbiak — a számításban — abból fakadnak, hogy a feltevések szerint a gyártott nyersvasnak csak 60 százalékát kondicionálnák, amikor is a fennmaradó 40 százalékból csak megnövekedett költségek mellett lehet (romló minőségű) acélt gyártani.

A másik vállalati álláspont[16] az elmondott számítási módszert abban a feltevésben bírálja, hogy a kondicionálás a nyersvas 60 százalékára korlátozódik. Helyesebb lenne a nem-kondicionálható nyersvasmennyiséget nem is savanyú-salakos eljárással, hanem a hagyományos módon gyártani, amikor is kevesebb ugyan a nagyolvasztói megtakarítás, viszont nincs szükség külön acélművi veszteségszámításra. (Egyébként a 60 százalék a számítás szerzői szerint nem reális, hanem szándékosan túl alacsonyan megválasztott érték, amely arra szolgált, hogy az alsó határt érzékeltesse.)

Ez utóbbi álláspont szerint az 1959. évi termelési volumenre számítva az éves megtakarítás (60 százalékos kondicionálási hányad mellett) körülbelül 2,2 millió forint, míg ha mód volna minden nyersvas kondicionálására, körülbelül 3,7 milliónyi megtakarítást lehetne elérni évente.

Egyébként az utóbb idézett feljegyzés szerzője arra is rámutat, hogy a kondicionálás egyes fajlagos felhasználási értékei valószínűleg kisebbek lesznek, mint ahogy az első számításban szerepelnek, s így a megtakarítás is meg fogja haladni a számított szintet.

Az idézett számítások módszerei — szerintünk — általában helyesek. A beruházási és termelési tervezés jobb megalapozásához azonban *a számításokat több vonatkozásban ki kellene egészíteni.* A főbb kiegészítési javaslatok:[17]

— A meglehetősen önkényesen felvett fix értékek (például bázikusság jelenleg és terv szerint) helyébe változókat kellene tenni.

— A nyersvas-gyártás költségeinél sem adott értékekkel kellene számolni, hanem a bázikusság vagy még inkább a túlnyomórészt ettől függő szennyezőszázalékok függvényében változó fajlagos költségekkel (mészkő, koksz). A költségeket ki kellene egészíteni a térfogatkihasználás javulásának költségkihatásaival.

— A két szennyezőtartalom (a nyersvas szennyezőtartalma a vasgyártás befejezése és az acélgyártás megkezdése előtt) szintjének és az eltérés mértékének függvényében kellene meghatározni a kondicionálás fajlagos költségeit.

Ilyen kiegészítésekkel tárgyilagosabb képet kaphatnánk az elérhető megtakarításról, s útmutatást kaphatnánk arra, hogy ha a metallurgiai és beruházási körülmények több technológiai változatot egyaránt lehetővé tesznek, akkor ezek közül gazdaságossági megfontolások alapján hogyan válasszuk ki a legkedvezőbbet.

[16] Deszilicírozás és kohónkívüli kéntelenítés gazdasági és technológiai előterv megvitatása. Pohl László. Ózd. 1959. június 4. (Az Ózdi Kohászati Üzemek belső feljegyzése.)

[17] Ezek a számítások továbbfejlesztésére irányuló gondolatok nem tőlünk erednek; már az említett ózdi vitában elhangzottak.

A javasolt módszer egyszerűsítő feltevései

Technológiai jellegű feltevések: Változatlannak tekintjük az ércelegy összetételét — tehát vas-, meddő- és szennyezőtartalmát. Erre a vaskohászat egyéb létfontosságú érdekek miatt amúgy is törekszik.[18] Éppen ezért válik egyre égetőbben sürgőssé egy (vagy több) ércátlagosító mű létesítése, amelyek beruházási költsége a kohászatban szokásos beruházási költségekhez képest valóban elenyésző, de gyökeresen javítana az ércelegy állandóságán.

Változatlannak tekintjük a koksz vegyi összetételét, és egyéb jellemző tulajdonságait. Az elhanyagolt tényezők hatása itt jóval kisebb, mint az érc esetében.

Változatlannak tekintjük a kohó hőmérsékletét, hogy a bázikusság valamint a nyersvas kén- és sziliciumtartalma közötti összefüggést egyváltozós függvénnyel is kifejezhessük. Az elhanyagolás megengedhető, mert a hőfokváltozás hatása követhető. A kohósítás hőigénye — a bevitt szennyezők elsalakosításának adott foka mellett — természetesen függ a salak bázikusságától, de ezenkívül függ a salak egyéb elemek szerinti összetételétől, tehát végső soron az elegy összetételétől is. Ezt viszont már állandónak vettük, ami indokolja a hőmérsékletingadozástól való elvonatkoztatást is. Mellesleg, nem nagy ingadozástól tekintünk el, mert a bázikus-salakos kohójáratról a savanyú-salakos kohójáratra való áttérésnél nem tűzték ki célul a hőtakarékosságot. A salakot nagyjából ugyanolyan hőfokon szándékoznak megolvasztani; a cél inkább a salak mennyiségének a csökkentése.

Az acélgyártás technológiai feltételei közül eltekintünk a betét *ócskavas-nyersvas arányának és az ócskavas szennyezőtartalmának* változásától. Az előbbi változás jelentéktelen, de — ha előfordul — hatása könnyűszerrel kiszámítható; az utóbbi változás pedig gyakorlatilag amúgy is zérus.

El kell tekintenünk a *fűtőolaj szennyezőtartalmának* változásától is, jóllehet egyes olajfajták tartalmaznak ként és néha kedvezőtlen mennyiségben vizet.

A kondicionálásnál eltekintünk attól, hogy *a kéntelenítés kémiai reakciói hőfogyasztók, a deszilicírozáséi pedig hőtermelők,* s ez hat a martin-kemence fűtőanyag-szükségletére.

A szennyezők közül csak *a kénnel és a sziliciummal* foglalkozunk. A mangán az acélgyártás során úgyis kiég, s ami kevés marad az az acélgyártásnál szükséges is. A foszfor teljesen a nyersvasba jut, nem oszlik meg a nyersvas és a salak között. Ezért csökkentése a nagyolvasztóban nem lehetséges, csak az elegyben. Annak összetételét pedig állandónak tekintettük.

A felsoroltakon kívüli egyéb szennyezők (például réz, titán, króm, nikkel stb.) mennyisége elhanyagolható, eltávolításuk a mai acélgyártási technológiák mellett alig lehetséges, bár egyes esetekben kívánatos volna.

[18] Az érc vastartalmának — vagy ami ebből a szempontból fontosabb: nem vas (meddő és szennyező) tartalmának — változása (és sokszor nem kellően ismert változása) miatt a kohókat nálunk általában jelentős hőtartalékkal járatják. Ha erre nem lenne szükség, akkor — becslések szerint — körülbelül 10 százalékkal kevesebb (!) koksz elegendő lenne. Mivel azonban nem tudjuk, hogy a jelenleg alkalmazott hőtartalékból mennyi a kohóban lejátszódó metallurgiai folyamatokhoz valóban szükséges hő és mennyi a tulajdonképpeni felesleg, nem ismerhetjük előre a bevitt szennyezőknek a nyersvas és a salak közötti megoszlását sem.

Üzemgazdasági feltevések: Abból indulunk ki, hogy *minden nyersvasat kondicionálunk,* jóllehet ez nem technológiai szükségszerűség. (Külön optimalizálási feladat lenne gazdaságossági szempontok alapján meghatározni, hogy a termelt nyersvas hány százalékának kéntelenítése és hány százalékának deszilicírozása mellett érjük el a legkedvezőbb összeredményt.)

A közvetlen költségek közül csak azokat vesszük figyelembe, amelyek a szóban forgó technológiai változtatások hatására a legérzékenyebben reagálnak. Így: a nyersvas-gyártásnál a mészkő- és a koksz-, az acélgyártásnál a mészkő- és a fűtőolaj-felhasználás költségeivel számolunk.

Nem számolunk *a nagyolvasztóban és az acélkemencében keletkező salak csökkentésével,* ami a salak esetleges hasznosításánál okozhat némi kiesést.

Csak az üzemeltetési költségeket vesszük számításba, s nem hasonlítjuk össze a különböző technológiai változatok eltérő beruházási igényeit. Amennyiben az egyszeri és a folyamatos ráfordítások közös nevezőre hozásának valamely módszerét esetünkre alkalmazhatjuk, nincs elvi akadálya a beruházási költségek számbavételének sem. Ettől egyelőre az tartott vissza bennünket, hogy a vizsgált ózdi példában (rekonstrukcióról lévén szó) nem láthatók tisztán a technológiai különbségekből adódó beruházásiköltség-eltérések.

Végül néhány *számítástechnikai* egyszerűsítés.

A két fő szennyező (kén és szilicium) közül *csak a kénnel kapcsolatban* végeztünk számításokat. Sem elvi, sem egyéb akadálya nincs, hogy a gyakorlati alkalmazás során a számítást mindkettőre elvégezzék, akár külön-külön, akár (kétváltozós függvényekkel) egy menetben. A két elem viselkedése az általunk vizsgált költséghatások iránya szempontjából megegyezik.

Egyelőre nem vizsgáljuk a kondicionálásos technológiának a termelési volumenre és ezáltal a költségekre gyakorolt hatását. Ennek módszere teljesen azonos a leírandóval. Az összesített hatás a két külön vizsgálatból egyszerű összeadással megállapítható, ugyanis a most vizsgált kiemelt költségek nem azonosak a volumenváltozás által befolyásolt költségekkel, alakulásuk között nincs vagy alig van kölcsönhatás. Az előbbiek közvetlen, az utóbbiak főleg rezsiköltségek.

A kidolgozott költségfüggvények becsült, tényekkel alig alátámasztott költségadatokból épültek fel, ezért *a görbék konkrét alakjából semmilyen közvetlen gyakorlati következtetést nem szabad levonni.* A módszer így is elbírálható, a gyakorlati számításokban pedig amúgy is a *tényleges adatokból kell kiindulni.*

A nyersvas- és acélgyártás együttes költségeinek meghatározása a lehetséges technológiai változatok szerint

Induljunk ki a vasgyártásból. A salak bázikussága és a nyersvas várható kéntartalma közötti összefüggést az ózdi „Előterv" alapján az 1. ábra „A" görbéje mutatja:

1. ábra.

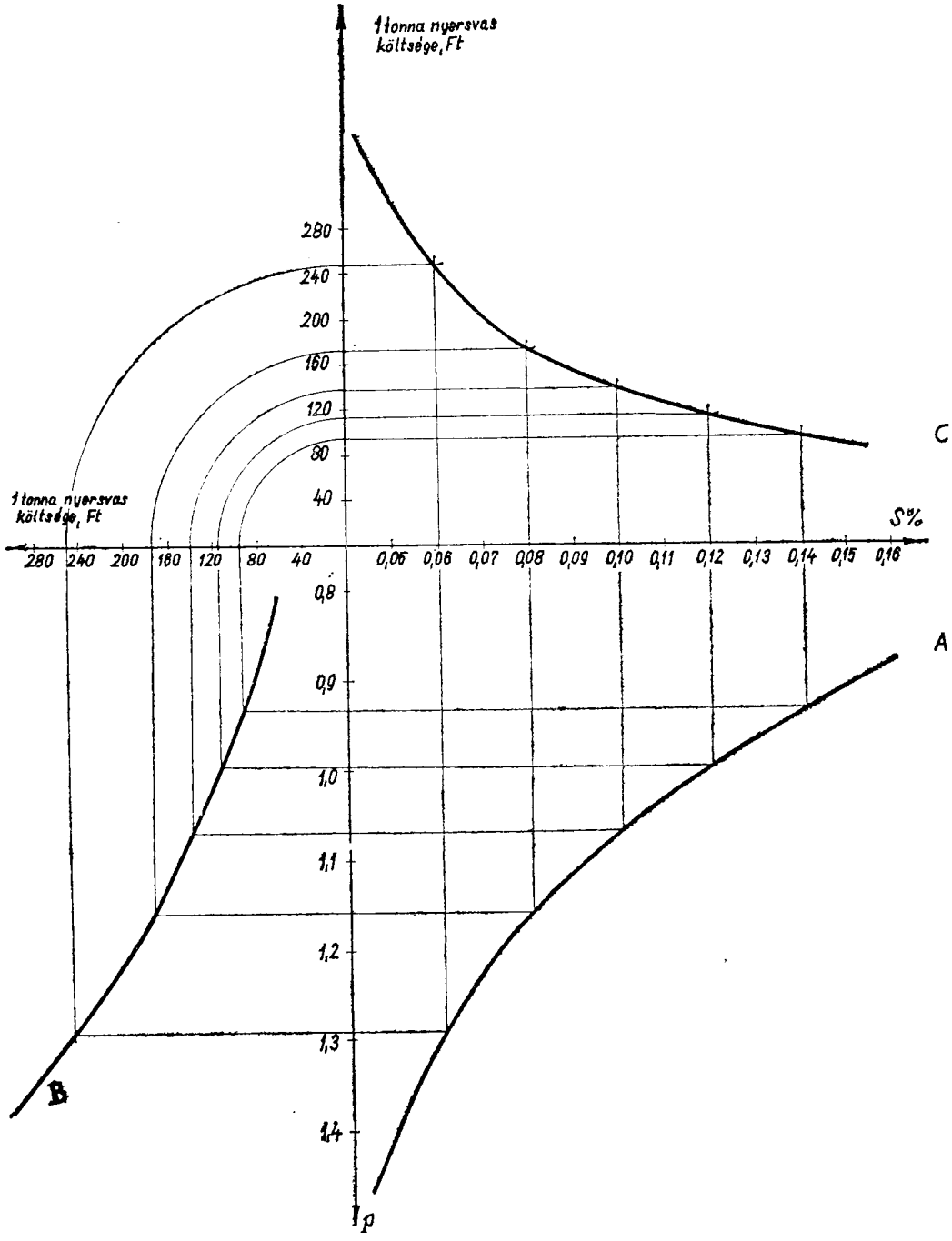

Hasonló lefutású görbét közöl a Vaskohászati Enciklopédia I. kötete a 105. lapon, a Szovjetunió délvidéki nagyolvasztóinál kéntartalmú koksz használata során észlelt adatokból.

Szembetűnő, hogy I. o., tehát 0,08 százaléknál kevesebb ként tartalmazó vas gyártáshoz meglehetősen magas bázikusság ($p \sim 1{,}2$), tehát drága és rossz térfogatkihasználású technológia tartozik.

A bázikusság minden fokának megfelel bizonyos fajlagos mészkő-, ennek pedig bizonyos fajlagos kokszfelhasználás. A másodlagos mészkő-, és kokszfelhasználás változását is figyelembe véve, e két fő nyersanyag költségének alapulvételével a bázikusság és 1 tonna nyersvas termelésének költségei között az 1. ábra „B" görbéje által leírt összefüggés áll fenn. Ha az 1. ábra „A" és „B" görbéjével kimutatott összefüggéseket együttesen szemléljük, minden kéntartalom-százalékhoz tartozik egy fajlagos vastermelési költség.[19] Ez a költségfüggvény

(1. ábra „C" görbe) a várakozásnak megfelelően azt mutatja, hogy a finomabb nyersvasak gyártása lényegesen drágább. Így *a nagyolvasztó gazdasági érdeke* minél szennyezettebb nyersvas gyártása lenne.

Ezzel ellentétes *az acélmű gazdasági érdeke.* A szabványok szerint az acél szennyezettsége szigorú határok között tartandó. A legtöbb acélfajta kéntartalmának felső határa 0,04 százalék körül van. Az acél ilyen tisztaságának elérése annál költségesebb, minél magasabb a nyersvas-betét kéntartalma. Ezt az összefüggést mutatja a 2. ábra „acél"-görbéje. Ebben az acélgyártási költségek változását — adatok hiányában saját becsléseink szerint — oly módon vettük számításba, hogy az egy tonna acélöntecshez felhasznált mészkő és fűtőolaj 1959. évi ózdi utókalkulált költségét (Ft 8,24 illetőleg Ft 139,67) a 0,1 százalék kén tartalmazó nyersvashoz rendeltük. Az ettől eltérő kéntartalmaknál a mészkőköltségeket $1{,}08^x$, a fűtőolaj-költségeket $1{,}12^x$ tényezővel szoroztuk, ahol x = a kéntartalom eltérése 0,1-től századszázalékokban.

2. ábra.

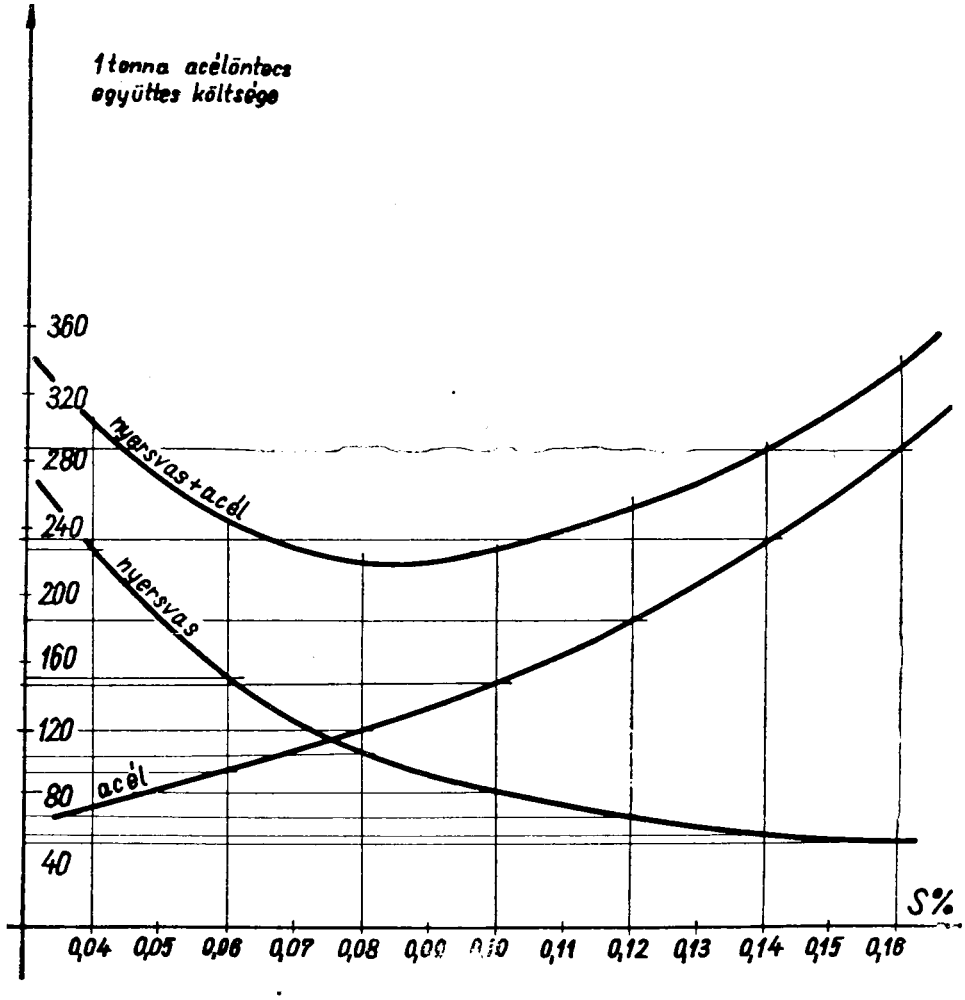

Ha mármost *a két gyártási fázis együttes költségeit* kívánjuk vizsgálni, akkor a vasgyártás érintett költségeit is a végtermék, az acélöntecs egységére kell vetíteni. Ózdon a martin-kemencei betét 56 százaléka nyersvas. Ha az első ábra „C" görbéjén szereplő költségeket (a nyersvas körülbelül 4 százalék karbontartalmát is figyelembe véve) 0,6-del végigszorozzuk és az acélgyártási költségekkel összeadjuk, ak-

[19] Az 1. ábra „A" és „B" függvényéből szerkesztjük a „C" költségfüggvényt.

kor az 1 tonna acélöntecsre jutó *együttes* költségekről a 2. ábrán látható képet nyerjük. Kitűnik, hogy kondicionálási eljárás közbeiktatása nélkül — a vizsgált költségek szempontjából — a körülbelül 0,08 százalék ként tartalmazó, tehát I. osztályú nyersvas gyártása, illetve ennek acélművi felhasználása a legcélszerűbb.[20] *Ez az eredmény olyan technológiát helyez előtérbe, ahol a gyártott nyersvas átlagos minősége felel meg a jelenlegi I. osztályúnak.* (A felhasznált számok pontatlansága természetesen nem enged meg semmilyen konkrét következtetést.)

A *kondicionálás* költségviszonyairól még kevesebbet tudunk, mint a vas és acélgyártás költségeiről, hiszen ilyen üzemünk még nincs, a kísérletek óhatatlanul bizonytalan gazdasági adatai pedig általában nem alkalmasak a gazdasági elemzésre. Más adat híján, módszer kifejtéséhez azonban ilyen adatok felhasználása is megengedhető. Az ózdi kísérletek során egy t nyersvas kéntelenítéséhez 20 kg mészport használtak fel.

Ha a kondicionálási költségek szintjét nem is ismerjük pontosan, e költségeknek a szennyezőtartalom változásától való függéséről már tudunk valamit mondani. A kéntelenítés költsége nyilvánvalóan attól függ, hogy milyen magas kéntartalomból indulunk ki, s hogy a kéntartalom hány százalékát akarjuk eltávolítani. Az ózdi kísérletek általában 50 és 60 százalék közötti hatásfokot értek el; a kéntartalmat általában 0,08 százalékról 0,04 százalékra és az alá csökkentették. *Elméletileg igazolható, hogy a hatásfok a kiinduló kéntartalom emelésével változatlan ráfordítások mellett is javul.* Mennél dúsabb ugyanis, a nyersvas kénben, annál nagyobb a valószínűsége, hogy a felhasznált égetett mész kalciumatomjai találkoznak a vasszulfid kénatomjaival.

A hatásfok költséghatásaival eszerint felesleges külön foglalkoznunk, mivel azokat a kiinduló kéntartalom nagyságának költséghatásai nagyjából kiegyenlítik. Ezért a kéntelenítési költségek sokkal inkább függnek az *elérendő* kén-szinttől, mint a *kiindulási* kéntartalomtól. A rendelkezésünkre álló költség összegét tehát a kiinduló százalék változásának irányában $1{,}15^x$, az elérendő százalék változásának irányában $1{,}2^x$ tényezővel helyesbítjük ($^x = 0{,}01$ százalékos kéntartalom-változás).

Az ózdi kísérletek és gazdaságossági számítások adataiból a fenti tényezőkkel szerkesztettük meg a 3. ábrát.

E kétváltozós függvény egyik független változója a kiinduló, a másik az elérendő kéntartalom, a függő változó pedig az egy tonna acélhoz szükséges nyersvas kondicionálásának összes költsége.[21] Az ózdi gazdaságossági számítás költségadata (Ft 46,80) arra az esetre vonatkozik, amikor a kiinduló kéntartalom: 0,14—0,16 százalék, a kéntelenítés

[20] Nem tudunk hasonló számításokról a vaskohászati iparágban, ezért lehetséges, hogy talán kondicionálás nélkül is lehetőség lenne a mostaninál gazdaságosabb technológia kimunkálására. Igaz, a műszaki tudáson és sokéves tapasztalaton alapuló üzemvezetés többnyire részletes kvantitatív gazdasági elemzés nélkül is a legkedvezőbb változatokat, vagy az ahhoz igen közel esőt szokta választani. A leggazdaságosabb technológia kiválasztásán kívül az eddigi elemzés annak felmérésében is segít, hogy az optimális (az adott esetben I. o.) minőségtől eltérő gyártás mennyi költségtöbblettel jár.

[21] A megtakarítási számítás jobb megalapozása végett a koncionálásnál nemcsak egyes kiemelt anyagok. hanem az összes közvetlen anyag és bér összegével kell számolnunk, mert itt olyan újonnan bevezetendő technológiáról van szó, amelynek lényegében minden költsége változó eleme, a számításnak. A rezsit természetesen itt is elhagytuk, hogy a volumenváltozás hatásaival való összekeveredést elkerüljük.

hatásfoka: 60—70 százalék, tehát az elérendő kéntartalom: 0,042—0,064 százalék.[22] A fenti költségösszeget a kedvezőtlenebb értékekhez (0,14 százalék kiinduló és 0,06 százalék elérendő kéntartalomhoz) rendeltük.

3. ábra.

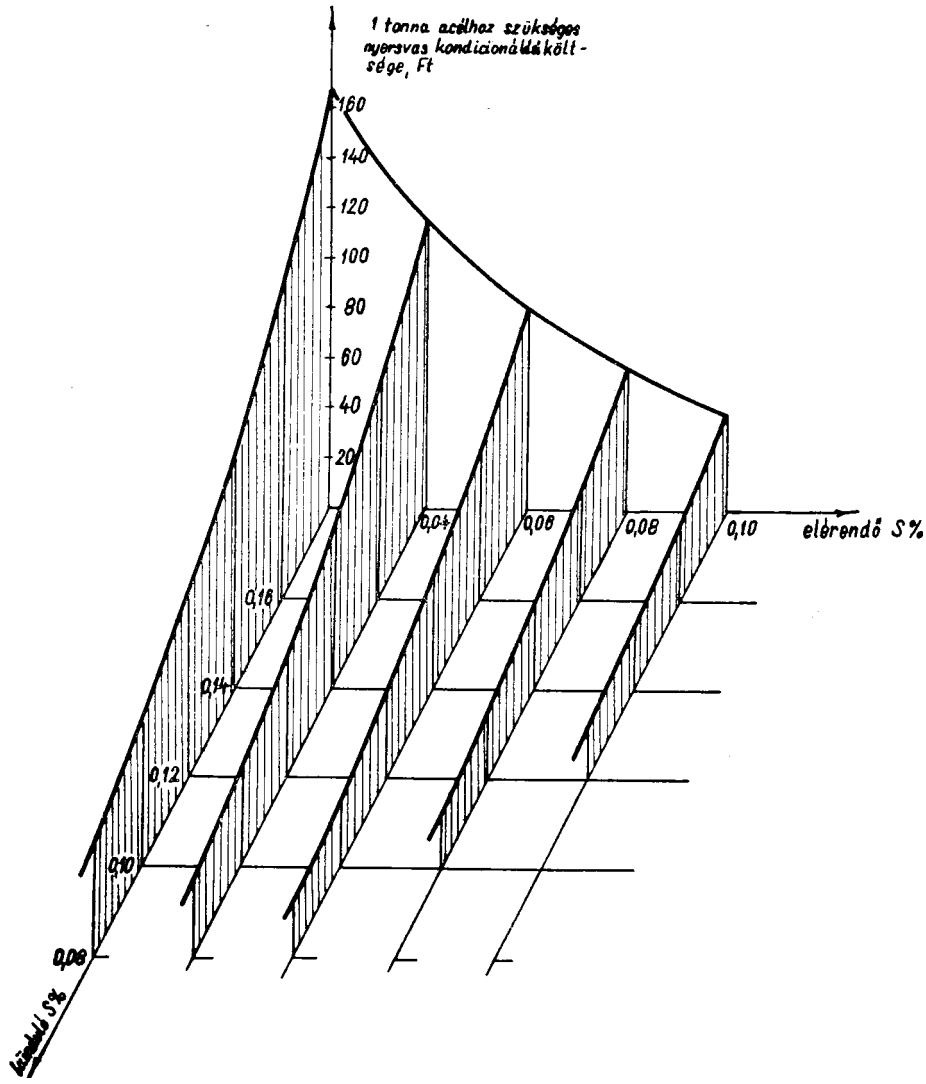

A következő lépés annak a függvénynek a megszerkesztése, amely most már mind a három vertikális fázis — a nyersvas-gyártás, a nyersvas-kondicionálás és az acélgyártás — költségeinek együttes alakulását mutatja. Ezt úgy kapjuk, hogy a 2. ábrán szereplő értékekből megszerkesztjük az összes kiinduló, illetve elérendő kénszázalékhoz tartozó vasgyártási és acélgyártási költségek összegfüggvényét és ehhez még hozzáadjuk a 3. ábrán szemléltetett kondicionálási költségfüggvény megfelelő értékeit. Az így nyert kétváltozós függvény (4. ábra) tehát *a hármas vertikalitású acélgyártási eljárás összköltségét adja az összes szóba jövő technológiai változatok szerint.*

Ha az összköltség-függvényt ábrázoló felületet elmetsszük a kondicionálás-nélküli technológia minimális költségét (a 2. ábra szerint kb. 220 Ft/t) jelképező síkkal, akkor egyrészt megkapjuk az összköltségfüggvénynek azt a tartományát, amelyben egyáltalán van megtakarítás (nem a mai, hanem a kondicionálás nélkül elérhető legjobb költ-

[22] Deszilicírozás és kohón kívüli kéntelenítés gazdasági és technológiai előterve 3. l.

ségű technológiával szemben), másrészt a *sík* értékeiből levonva a *felület* megfelelő értékeit, megkapjuk *az elérhető megtakarítást.*

A megtakarítás maximalizálásának feladata a függvények bonyolultsága miatt differenciálással a gyakorlati munkában aligha oldható meg. Ezért képezzük a sík és a felület különbségéből a megtakarítási

4. ábra.

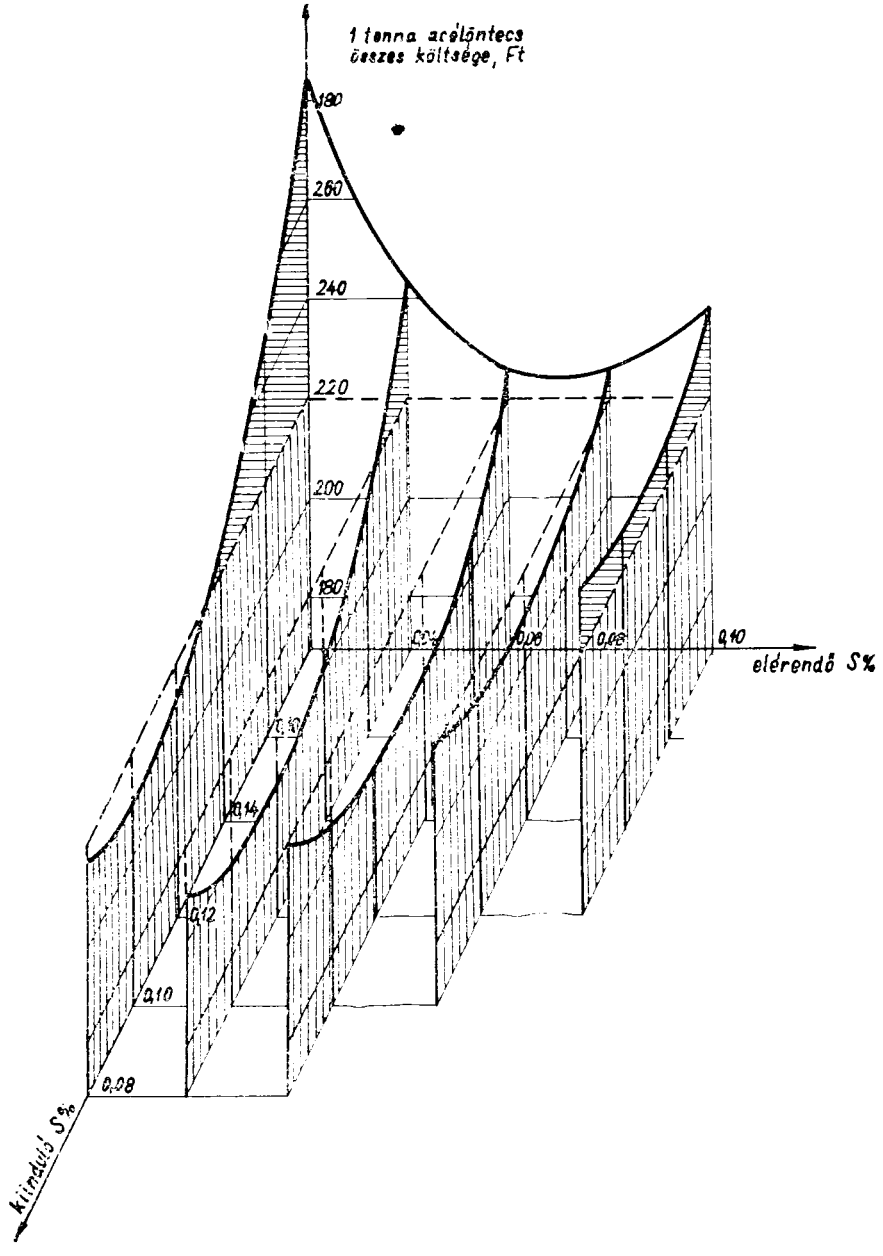

függvényt, s ezt a háromdimenziós megtakarítási függvényt, a könnyebb kezelhetőség kedvéért, visszavezetjük kétdimenziósra, a szintvonalas térképek ábrázolási módját alkalmazva. Az 5. ábra a kiinduló és elérendő kén-százalékokhoz tartozó megtakarítási összegeket mutatja.

A „szintvonalak" a megtakarítási tartományok határait jelentik tíz-forintonként, a „csúcs" pedig az elérhető legnagyobb (24 forintos) *megtakarítást.* A 0 forint szintvonalon kívül eső területen nincs (pontosabban: negatív) a megtakarítás.[23]

[23] A szintvonalakat úgy kapjuk meg, hogy a 4. sz. ábrán látható felületet 10 forintos magasságonként rendre metsszük egy vízszintes síkkal és a metszésvonalakat egy alapsíkra vetítjük.

Ebből az ábrából könnyűszerrel leolvasható, hogy az alkalmazott egyszerűsítő feltevések mellett — az ózdi viszonyok alapján felvett értékek esetén és az alkalmazott durva becsléseket jó megközelítésnek elfogadva — körülbelül 0,12 százalék kiinduló és körülbelül 0,04 százalék elérendő kéntartalommal kapcsolatos technológiára kell törekedni. Az említett feltevések természetesen nem engedik meg, hogy az így kimutatott körülbelül 10 százalékos megtakarítás konkrét mértékét bíráljuk: esetünkben „konkrét" eredmény kiszámításának csak az lehet a célja, hogy a módszer alkalmazhatóságát bizonyítsa megfelelő adatszolgálta-

5. ábra.

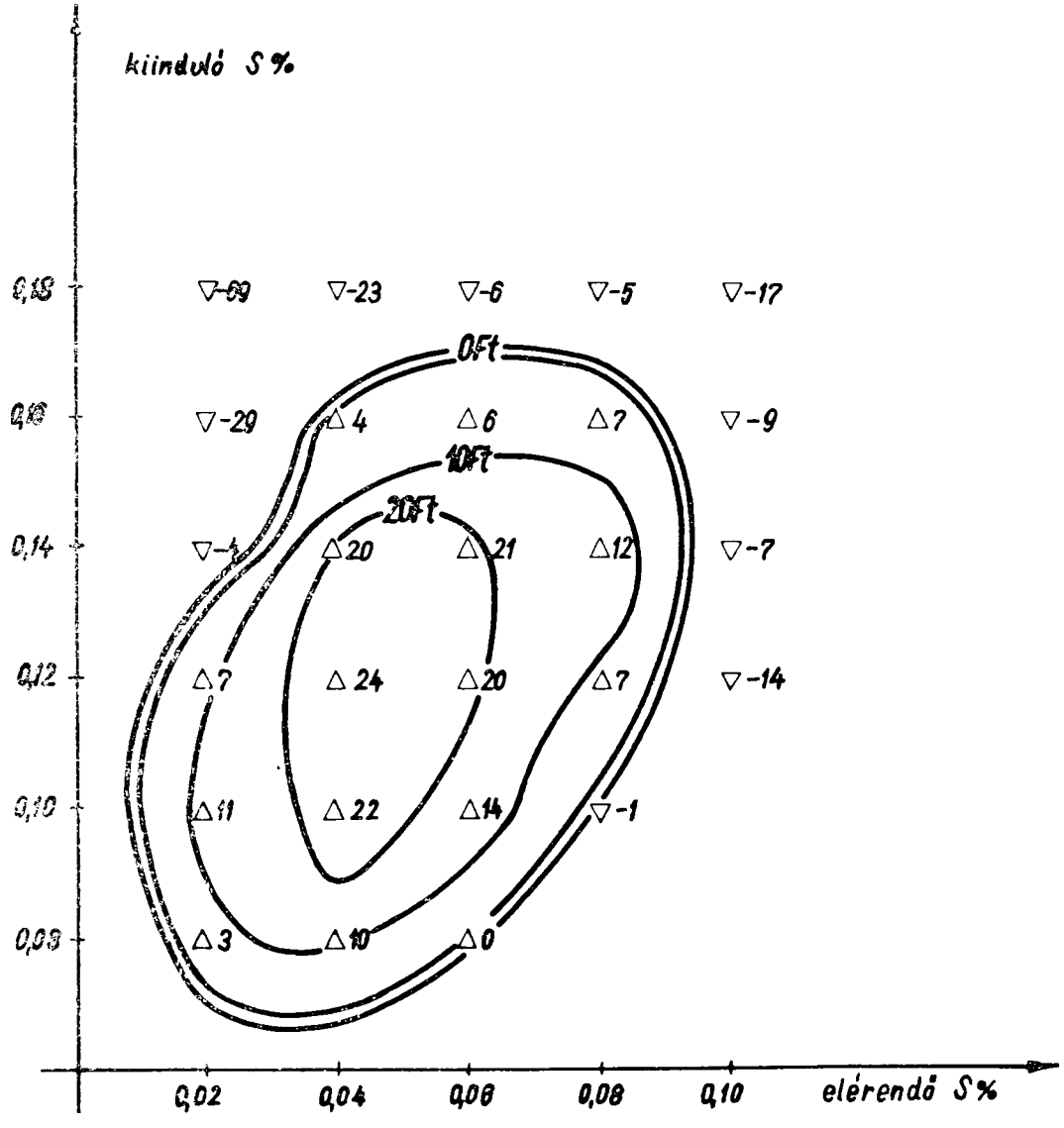

tás esetén. Nem állítjuk tehát sem azt, hogy a kondicionálás jó, sem azt, hogy rossz: még kevésbé ajánlunk kiinduló és elérendő kén-százalékokat. Fontosnak tartjuk azonban, hogy nagy jelentőségű műszaki fejlesztési intézkedések előtt az illetékesek mind a termelési, mind a beruházási tervezés jobb megalapozása céljából végezzenek ilyen vagy hasonló számításokat. Ehhez persze az itt felhasználtnál több és pontosabb adat kell.

A gyakorlati alkalmazás és továbbfejlesztés lehetőségei

A számításainkban alkalmazott adatokat a kohászati vállalatok rendszeresen nyilvántartják és részben különböző célokra fel is dolgozzák. Ez alól csupán a ma még kísérleti stádiumban levő kondicionálás költségei jelentenek kivételt. Adat-ellátási szempontból tehát a módszer alkalmazásának általában nincs akadálya. Éppen ebből a szempontból előnyös, hogy nem a vasgyártás, vagy az acélgyártás összes költségei alapján határoztuk meg a függvényeket. Ha ugyanis a legfontosabb néhány alapanyag (koksz, mészkő, fűtőolaj stb.) költségein kívül az egyéb költségeket, sőt a rezsit is figyelembe akarnánk venni, akkor csak terjedelmes korrelációszámítással, vagy azzal sem lehetne nyomon követni a vizsgálat szempontjából alapvető összefüggést, a szennyezőtartalom és a költségek közötti összefüggést.

A közölt függvényekben szereplő durva becsléseket — véleményünk szerint — első lépésben vállalati statisztikai adatokkal kellene helyettesíteni és ezek alapján kellene a helyi viszonyokra érvényes alapvető tendenciákat felvázolni.[24] Ezt követhetné a módszernek a vállalati tervezésben való felhasználása, amikor is a felhasznált adatokon keresztül kellene vezetni a fajlagosok tervezett változásait. Remélhető, hogy ebből és a vállalati diagrammok egymásközötti összehasonlításából adalékokat lehetne találni a technológiai fejlesztéshez is. Végül sor kerülhetne a módszer iparági felhasználására is.

Más vonatkozásban ajánlatosnak látszik, hogy a jövőben kiépítendő kondicionálási üzemek technológiai tervezésénél, de esetleg a kohó- és acélkemence-konstrukcióknál is vegyék figyelembe a hasonló gazdasági számítások eredményét.

Módszerünk továbbfejleszthető, de *addig nem érdemes finomítani, amíg nem tudjuk, hogy a kapott eredmény (megtakarítás) mértéke nem esik-e a számítási hibahatárok közé.* Ezért, a következő fejlesztési lépéseket a konkrét számítási alapadatok vállalati vagy iparági kidolgozását követő időszakra javasoljuk.

Az első feladat *a kezdetben alkalmazott egyszerűsítő feltevések közül egy vagy néhány fontos egyszerűsítő feltevés feloldása.* Ha például már megvan a diagram adott elegyösszetétel, vagy egy adott kokszhamuszázalék mellett, akkor a bázikusságot stb. vesszük fokonként változatlannak és megnézzük, hogyan tolódik el eredeti helyéről a legnagyobb megtakarítást hozó terület (a térképen a „hegycsúcs"), ha például az ércelegy összetétele, vagy a nagyolvasztó hőfelhasználása változik.

A második lépés azt célozná, hogy a *diagrammokat közvetlenül fel lehessen használni beruházási és technológiai tervezésre,* sőt, *a kohó üzemvezetésének segédeszközéül* is. Ehhez az szükséges, hogy *a)* minél több olyan eddig elhanyagolt változót oldjunk fel, amely a valóságban jelentősen változik, vagy változásának jelentős hatása van; *b)* a végeredményeket — az összes alapadat, részletszámítás és részletdiagram mellőzésével — foglaljuk olyan táblázatba vagy ábrába, amelyről köz-

[24] A konkrét vállalati adatokkal történő számításnak csak az volt az akadálya, hogy a más munkálatokkal erősen igénybevett vállalati dolgozókat nem lehetett ilyen célú adatgyűjtéssel és feldolgozással terhelni. Nyilván ez az oka annak is, hogy a módszert nem az Ózdi Kohászati Üzemeknél állították össze a fenti részletességgel, jóllehet annak ott — mint említettük — számos fő kiinduló gondolata már felmerült.

vetlenül leolvasható az üzemvezetés teendője. Ebben az ábrázolásban a számítás logikai menete fordított: *nem az alapadatokból kiindulva kell megadni a költség-optimális technológiát, hanem a költségoptimális technológiához kell megadni a megválasztandó alapadatokat* (egynéhány, az üzem által nem vagy alig befolyásolt feltétel alapulvételével). Például semmi akadálya, hogy módszerünk bizonyos módosításával olyan — tényszámokon vagy tervezett felhasználási normákon alapuló — nomogrammot állítsunk össze, amelyről leolvasható, hogy adott ércelegy-összetétel és koksz-analízis mellett milyen fúvószél-hőmérséklettel és bázikussággal kell járatni a kohót, mennyi salakosító anyagot kell adagolni a kondicionálásnál, milyen hőfokú és intenzitású lánggal kell fűteni a martin-kemencét ahhoz, hogy a legalacsonyabb összköltséget kapjuk.

★

Befejezésül néhány szó a módszer várható hasznáról. A legfontosabbnak azt véljük, hogy megkíséreltük a gazdaságossági számításokat átfogóbb szemléletben végezni. A hazai gazdaságosságszámítási gyakorlatban — tapasztalat szerint — az az általános, hogy a felmerülő problémát, a javasolt fejlesztés hatásait csak annak szűk területén, vagy legfeljebb legközelebbi szomszédságában (kapcsolódó beruházások) vizsgálják. Itt kísérletet tettünk arra, hogy egy kohászati üzem két, illetve három vertikumát komplex egységként tekintve keressük meg a gazdasági optimumot.

Átfogóbb szemléletűnek érezzük azt is, hogy a *műszaki paramétereknek nem egyes kiragadott diszkrét pontjaira, hanem a függvény teljes értelmezési tartományára végeztük számításainkat.* Ennek különösen azért van jelentősége, mert függvényeket adtunk össze, illetve vontunk ki egymásból és emiatt azt, aki nem tekinti a görbe teljes pályáját, hanem annak csak egyes pontjait, még akkor is érhetik meglepetések, ha egyébként a görbékben nincsenek törésszerű alakváltozások.

A módszer segítségével jobban ki lehet aknázni az új technológiában rejlő megtakarítási lehetőségeket.[25] Úgy érezzük, hogy ha ezt a módszert rendszeresen alkalmazásba vennénk, akkor ez a mai technológiai eljárások költségeihez képest nemcsak azért hozna talán jelentős megtakarításokat, mert segítségével biztosabban megtalálnánk a gazdasági optimumot, mint érzésre, hanem bizonyára azáltal is, hogy a módszer bizonyos, eddig talán nem eléggé szem előtt tartott műszaki-gazdasági összefüggések (szennyezők és költségek stb.) állandó megfigyelését tenné szükségessé.

Többek között ezért is célszerű lenne felülvizsgálni a fentebb említett üzemvezetői nomogrammok alapfeltételeit bizonyos időközönként, mondjuk évenként, és a szereplő értékeken keresztülvezetni a szükséges változtatásokat kohászok, közgazdászok és matematikusok bevonásával.

[25] A megtakarítás mértékét – már durva megközelítéseink ellenére is – sejteni lehet, hiszen 2 millió tonnás volumenről van szó, a költségeknek pedig csak egy részével számoltunk. Ha azt is szem előtt tartjuk, hogy a megtakarítást nem a mai, hanem a kondicionálásnélküli technológiával elérhető legkisebb költséghez viszonyítottuk, nem túlzás évi 100 millió forintos nagyságrendről beszélni.

Végül, módszerünk *általánosíthatóságára* szeretnők felhívni a figyelmet. A kohászatot egyelőre csak az acélgyártásig vizsgáltuk és csak egy szempontot: a szennyezők költséghatásait elemeztük. Az acélban levő szennyezők azonban továbbhatnak, jelentősen befolyásolják a hengerelhetőséget, ezzel a hengersorok kapacitáskihasználását, a hengerdei anyagkihozatalt és a hengerelt áru minőségét, végső soron a hengerművi költségeket. A vertikális irányú kiterjesztés mellett szóbajöhet más költségtényezők figyelembevétele is. Továbbá: a nem kohász, de ipari közgazdász olvasónak is bizonyára volt olyan érzése, hogy a felvázolt gondolatmenet nemcsak az itt ismertetett konkrét példára alkalmazva állná meg a helyét. Nem lehetetlen, hogy *az eljárás vagy annak valamilyen változata gyümölcsözően alkalmazható minden olyan esetben (például petrokémia, nehézvegyipar, konfekcióipar, malomipar stb.), amikor a viszonylag homogén késztermék kevés számú és jól mérhető fő alapanyagból készül, és amikor a vegyi vagy egyéb összetételnek és a kihozatalnak fontos gazdasági szerepe van.*

Pályázati hirdetmény

A Magyar Tudományos Akadémia Tudománytörténeti Bizottsága pályázatot hirdet az alábbi témakörök kidolgozására:

1. Egy magyar tudományos társaság vagy tudományos folyóirat XIX. és XX. századi története (országos) vagy helyi jellegű társaságok illetve organumok története.
2. A szellemtörténet hatása a társadalomtudományokra vagy a társadalomtudományok egy ágának fejlődésére Magyarországon.

A jeligével ellátott pályamunkákat 1961. május 1-ig a Magyar Tudományos Akadémia Tudománytörténeti Bizottságának címére (Budapest, I., Uri u. 51—53.) kell beküldeni. Az érdemleges pályamunkák jutalomban részesülnek, illetve a Bizottság megjelenésükről gondoskodik.

Olyan nagyobb terjedelmű munka esetében, amelynek részletes kidolgozása a beadási határidőn túlmenő hosszabb időt vesz igénybe, elegendő a munka egy nagyobb részletének és az egész mű részletes vázlatának benyújtása is.

A Magyar Tudományos Akadémia
Tudománytörténeti Bizottsága

BEREND T. IVÁN—RÁNKI GYÖRGY:

Magyarország iparának XX. század eleji színvonala az európai összehasonlítás tükrében[1]

A magyar marxista gazdaságtörténeti irodalom a legutóbbi években részletesen feltárta a magyarországi gyáripar fejlődésmenetét a kapitalizmus kibontakozásától a monopolkapitalizmus uralkodóvá válásáig.[2] Ezért ma már lehetőség nyílik a magyarországi gyáripar fejlődésmenetének, történeti sajátosságainak, monarchia-beli súlyának, szerepének bemutatására. Számos következtetést megnehezít azonban, hogy gazdaságtörténeti irodalmunk, mint történeti irodalmunk általában, bizonyos fokig „hungaro-centrikus" vagy legfeljebb „monarcho-centrikus" szemléletű volt, és a magyar iparfejlődés menetét és eredményeit sem vetette össze kellően az európai tőkés iparfejlődés más típusaival.

Természetesen hosszas, részletes kutatásokat igényel, hogy kilépjünk az osztrák—magyar glóbus keretéből és Magyarország gazdasági, ipari fejlettségét — de tegyük hozzá, hogy a monarchiáét is — az általános európai színvonallal összevetve, a fejlettség legkülönbözőbb fokain álló tőkésországok rendszerébe ágyazva vizsgáljuk. Rövid tanulmányunkban e munkálatok első lépéseként a XX. század eleji magyar és külföldi iparfejlődés néhány vonását kívánjuk csupán összehasonlítani. Három kérdést állítunk középpontba: az ipari népesség arányának, a termelés színvonalának és ütemének, valamint a gyáripar szerkezetének problémáit.

Az ipari népesség aránya az európai országokban

A XX. század eleji Magyarország — mint gazdaságtörténeti irodalmunk megállapította — iparilag elmaradott agrárország volt. A Monarchiában a viszonylag fejlett osztrák és cseh ipar, a Monarchia iparosodottabb nyugati területei álltak szemben a kevéssé iparosodott Magyarországgal. Bár ezt a képet általában kiegészíti annak megállapítása, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia egészében is inkább a mezőgazdasági államok közé sorolható, s így iparilag egészében is a kevéssé fejlett országok sorába tartozik, mégis hiányzik az összehasonlítás, amely a viszonylag nagy lélekszámú, csaknem 50 milliós, nagyhatalomnak számító birodalom gazdasági helyét pontosan megjelöli.

[1] Az 1958. decemberében az Osztrák–Magyar Monarchia történetével foglalkozó nemzetközi történész konferencián elhangzott előadás.

[2] Mérei Gyula: Magyar iparfejlődés 1790–1848. Budapest, 1951. Lederer Emma: Az ipari kapitalizmus kezdetei Magyarországon. Budapest, 1952. Sándor Vilmos: Nagyipari fejlődésünk 1867–1900. Budapest, 1954. Berend Iván–Ránki György: Magyarország gyáripara 1900–1914. Budapest, 1955.

Az I. világháború előtti Európában a világ akkori ipari centrumában, az ipari termelés zöme három vezető nyugati nagyhatalomra jutott. 1913-ban Anglia, Németország és Franciaország szolgáltatta Európa[3] ipari termelésének több mint 70 százalékát. Mivel ebben az időszakban az ipari termelés mechanikai erejének, hajtóenergiájának forrása javarészt a szén volt (vízienergiák még alig voltak kihasználva, a villamos energia ipari felhasználása is a kezdeti lépéseknél tartott, s ez utóbbi termelésében is a szén játszotta a legfőbb szerepet), az említett három ország pedig az európai széntermelés 93 százalékát szolgáltatta 1913-ban, ezért ebből is következik e három ország kizárólagos ipari hegemóniája. Az ipar valamennyi fontos területén Anglia, Németország és Franciaország tartotta kezében a termelés zömét. (Ingvar Svennilson: Growth and stagnation in the European economy. Geneve. 1954. 16. l.)

Ország	Lakosság megoszlása	Szén-	Acél-	Gép-	Vegyészet	Gyapotfogyasztás	Gyáripari termelés
		termelés megoszlása					
	százalékban						
Anglia	13	52	20	27	19	43	27
Németország ...	21	34	46	48	41	19	32
Franciaország...	12	7	12	5	14	11	13
Együtt:	46	93	78	80	74	73	72
Európa többi részei*	54	7	22	20	26	27	280
Egész Európa	100	100	100	100	100	100	10

* Oroszország nélkül. 1910—13-as adatok.

A vezető európai ipari hatalmak gyáriparának minden ágában kifejlett, magas színvonalú termelés folyt. Piacaik a fejlett belső piacon kívül lényegében egész Európára, sőt tegyük hozzá, az egész világra kiterjedtek.

A három vezető nagyhatalom mögött, de messze elmaradva tőlük az Osztrák—Magyar Monarchia következett az európai országok ranglistáján. Ez mindenekelőtt az ipari termelés mennyiségére vonatkozik. Ugyanis a Monarchia az európai termelésből 6 százalékkal részesedett, s ezzel a három nyugati nagyhatalom mögött a negyedik helyet foglalta el. Hozzá kell tenni azonban, hogy ez egyáltalán nem biztosított valamiféle „második helyet" a Monarchiának, hiszen több más, nem a nagyhatalmak sorába tartozó iparosodottabb kis ország részesedése az európai termelésből erősen megközelítette a Monarchiáét. A Monarchia ipara valamelyest mégis hasonlított a vezető európai hatalmakéhoz, tudniillik abban, hogy az egész Monarchiát tekintve — minden iparág többé-kevésbé arányosan kifejlődött. Európa többi országában viszont inkább bizonyos speciális irányú iparosodás ment végbe: Belgiumban a nehézipar, Olaszországban és Spanyolországban a textilipar, Svájcban a textil- és az óraipar, Svédországban a fa- és az acélipar képviselt nemzetközi szempontból is magas színvonalat. (Uo. 17. l.)

[3] Az Európára vonatkozó adatok Oroszország nélkül állnak rendelkezésünkre, ez azonban csupán néhány százalékos eltérést okozhat.

Ha néhány legfontosabb iparcikk termelése szempontjából vizsgáljuk a Monarchia részesedését, a következő képet nyerjük: mintegy 50 millió t széntermeléssel, mennyiségileg Európában a harmadik helyen állott, megelőzve Franciaországot is. Fűtőérték szerint azonban ötödik. A nyersvastermelés 1913-ban 2,4 millió t-val az ötödik helyen állt az európai termelés 5,8 százalékával. Az acéltermelés 2,7 millió t-val, az európai termelés 6,3 százalékával ugyancsak az ötödik helyet foglalta el. (Compass Leonhardt, 1914. 38. l.) Hasonlóan alakult a textilipar helyzete is. A gyapotfonóorsók száma 4,9 millió, s Európában ennél több csupán Angliában, Németországban, Olaszországban és Franciaországban volt található. A Monarchia pamutfogyasztása a világháború előtti években átlagosan 210—220 ezer tonna volt. Ez ugyan eltörpült Anglia 900 ezer t-s gyapotfogyasztása mellett, s jóval kisebb mint a német fogyasztás (400 ezer t), de nagyjából azonos Franciaországéval, s megelőzi a viszonylag fejlett textiliparral rendelkező Olaszországét.[4]

Az ipari színvonal megítéléséhez azonban elengedhetetlenül szükséges a termelési adatok viszonyítása a lakosság számához. Ezt vizsgálva igen figyelemre méltó eredményekre jutunk. Ugyanis a lakosság számát tekintve az európai országok között — Oroszország nélkül — Ausztria—Magyarország a második helyen állt és lakossága Európa lakosságának 15,6 százaléka volt. Ez természetesen más megvilágításba helyezi a Monarchiának az abszolút termelési adatok alapján meghatározott részesedését az európai termelésből, hiszen *az európai népesség 15,6 százalékát kitevő lakosságra az ipari termelésnek mindössze 6,3 százaléka jutott.* Az egy főre jutó gyáripari termelés színvonalát vizsgálva a Monarchiát nemcsak a három ipari nagyhatalom előzte meg, hanem Belgium, Hollandia, Dánia, Svédország, sőt bizonyos mértékig még Norvégia is. Finnország pedig a Monarchiával körülbelül azonos színvonalon állt. Ipari fejlettség szempontjából Európának három területe maradt a Monarchia mögött, a délnyugat-európai Olaszország, Spanyolország és Portugália, a Balkán, valamint Oroszország. (Svennilson: i. m. 270. l.)

Az egyes országok gazdasági fejlettségére, az iparosodás fokára éles fényt vetnek a dolgozó lakosság foglalkozás szerinti megoszlásáról készített következő oldalon levő összeállítások.

A vezető európai ipari hatalmak esetében a dolgozó lakosságnak átlagosan a fele az iparban, kereskedelemben és közlekedésben nyer alkalmazást, míg a mezőgazdaságban 30—40 százalék. (Anglia helyzete a mezőgazdaság egyedülálló fejlődési útja eredményeként e tekintetben eltér Nyugat-Európa más országaitól.) A nyugati kisországoknak gazdasági szerkezete alapjában nem különbözött a vezető ipari nagyhatalmakétól, tehát kicsiny részarányuk az európai termelésben nem ipari fejlettségük színvonalára, hanem viszonylag csekélyebb területükre és lakosságukra vezethető vissza.

[4] A fonóorsók számára lásd Sartorius von Waltershausen: Die Entstehung des Weltwirtschaft. Jena, 1931. 533. l. Olaszországban 4,5, Spanyolországban 2,2, Belgiumban 1,4, Svájcban 1,3 millió pamutfonó orsó volt.

A Monarchia gyapotfogyasztására lásd: Külkereskedelmi forgalmunk 1882–1913. Magyar Stat. Közlemények. 63. köt. Budapest, 1923. 47. l. Egyéb országokéra pedig Svennilson: i. m. 143. l.

A dolgozó lakosság foglalkozás szerinti megoszlása

Foglalkozási csoport	Nyugat-európai ipari nagyhatalmak			Iparosodott nyugat-európai kisországok			
	Anglia 1911	Németország 1907	Franciaország 1906	Svédország 1910	Hollandia 1910	Dánia 1911	Belgium 1910
	százalékban						
Mezőgazdaság	11,1	33,1	42,5	48,4	28,4	36,4	24,0
Ipar	56,7	37,4	30,0	32,3	34,7	27,3	48,0
Kereskedelem és forgalom	12,6	11,6	14,0	13,5	18,3	10,0	12,0
Egyéb	19,6	17,9	13,5	5,8	18,6	26,3	16,0
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Angliára vonatkozóan: Sartorius v. Waltershausen: i. m. 568. l. Németországra vonatkozóan: Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich. 1919. Berlin. 1919. 24. l. Franciaországra vonatkozóan: Annuaire Statistique. 1921. — Svédországra vonatkozóan: Statisticks Årsbook for Sverige- 1919. Stockholm 1919. 17. l. (az adat az ország összlakosságára vonatkozik). Hollandiára vonatkozóan: Jaarzijfers voor hat honinkrij des Nederlanden; Gravanhage. 1919. 80—81. l. (Csak a dolgozók) Dániára és Belgiumra vonatkozóan: Sartorius v. Waltershausen: i. m. 620, illetve 610. l. (a dániai adat az ország összlakosságára vonatkozik).

Egészen elütő típust képviselnek már a délnyugat-európai országok, ahol az előrehaladó ipari fejlődés ellenére még nem szűnt meg a mezőgazdaság túlsúlya. Az európai országok iparilag legfejletlenebb csoportjába pedig a balkáni és a kelet-európai országokat sorolhatjuk. Jól mutatja ezt az alábbi táblázat:

A dolgozó lakosság foglalkozás szerinti megoszlása

Foglalkozási csoport	Elmaradottabb délnyugat-európai országok		Kelet-európai és balkáni országok		
	Olaszország 1911	Portugália 1910	Oroszország 1897	Bulgária 1905	Románia 1910
	százalékban				
Mezőgazdaság	53,5	51,8	77,2	82,0	66,0
Ipar	29,5	23,0	17,2	7,3	10,0
Kereskedelem és forgalom	5,0	5,4		3,8	5,0
Egyéb	12,0	19,8	5,6	6,9	19,0
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Olaszországra vonatkozóan: Annuario Statistico Italiano. 1928. VI. Terra Seria Vol. II. 25. l. Portugáliára vonatkozóan: Annuaire Statistique 1928. Statistique generale de la France 203. l. — Spanyolországra nézve, mely ugyancsak ebbe a kategóriába sorolható, nem áll rendelkezésünkre pontos adat. A mezőgazdasági népesség aránya 56 százalék volt. Vö. Erdei Ferenc: Parasztok. é. n. 131. l. Oroszországra vonatkozóan: Ljascsenko: Isztorija narodnovo hozjajsztva SZSZSZR. 1952. 119. l. (az adat az ország összlakosságára vonatkozik). Bulgáriára vonatkozóan: Sztatiszticseszki Godisnik na Bulgarszkoto Carsztvo. 1911. Szófia. 1914. 29. l. Romániára vonatkozóan: Sartorius v. Waltershausen i. m. 622. l. — Szerbiában a lakosságnak körülbelül 82 százaléka, Görögországban viszont — ahol a kereskedelem és hajózás nagyobb szerepet játszott — mintegy 54 százaléka mezőgazdaságból élt. Vö. Erdei: i. m. 136. l.

Lássuk most már, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia milyen helyet foglalt el a társadalmi gazdasági fejlettség e mutatója szerint:

Az Osztrák-Magyar Monarchia dolgozó lakosságának foglalkozás szerinti megoszlása 1910-ben

Foglalkozási csoport	Létszám	Arányszám
Mezőgazdaság	14 107 068	56,6
Ipar	5 161 142	20,6
Kereskedelem és forgalom	2 080 914	8,3
Egyéb	3 428 203	14,5
Összesen:	24 977 327	100,0

Forrás: Österreichisches Statistisches Handbuch 1915. Wien. 1917. 15. l. és a Magyar Szentkorona Országainak 1910. évi népszámlálása VI. rész. 189. l.

A Monarchia dolgozó lakosságának tehát több mint fele a mezőgazdaságban volt alkalmazva, az ipari, kereskedelmi és forgalmi dolgozók aránya pedig egynegyed-egyharmad volt. Ez a megoszlás lényegesen különbözött a balkáni és a kelet-európai országokbelitől, s nagyjából a harmadik csoportba sorolt, kevésbé fejlett délnyugat-európai országok gazdasági struktúrájával azonosítható. *A Monarchia egészét tehát a közepesen fejlett tőkésországok közé sorolhatjuk ebben az időszakban.*

A Monarchia egészére vonatkozó adatok azonban a rendkívül heterogén birodalom különböző területeinek átlagai. Számunkra pedig rendkívül fontos Ausztria és Magyarország fejlettségének egymáshoz való viszonya.

Ausztria és Magyarország ipari fejlettségének egymáshoz való viszonya

Ausztria és az örökös tartományok lakosságából 53,10 százalék dolgozott a mezőgazdaságban, az ipari, kereskedelmi és forgalmi dolgozók aránya pedig 32,48 százalék volt. Ha ezen adatokat a megfelelő magyarországi adatokkal hasonlítjuk össze, akkor figyelembe kell vennünk, hogy e számok magukban foglalják azoknak az örökös tartományoknak (Galíciának, Bukovinának stb.) adatait, amelyeknek gazdasági és politikai elnyomása Magyarországénál sokkal súlyosabb, gazdasági fejlettsége jóval alacsonyabb színvonalú volt. A reális összehasonlításhoz tehát a Lajtán túli, szorosabban vett osztrák és a politikailag elnyomott, de iparilag a Monarchián belül vezető szerepet betöltő cseh-morva területeket meg kell különböztetnünk a Monarchia egyéb, elmaradott tartományaitól. (L. a következő oldal első táblázatát.)

Ebből a táblázatból már világos, hogy Galícia, Bukovina és Dalmácia — amely utóbbi ugyan lakosságának csekély száma miatt nem játszott jelentősebb szerepet a Monarchiában — az elmaradott balkáni és kelet-európai fejlődési típus legalacsonyabb kategóriájába sorolhatók. Ezzel szemben a szorosabban vett Ausztria és a cseh-tartományok —

márpedig Magyarország és Ausztria összehasonlításakor ezt szoktuk figyelembe venni — ipari fejlettség tekintetében megközelítik a nyugat-európai országokat.

Ausztria és az örökös tartományok dolgozó lakosságának foglalkozási megoszlása 1910-ben (százalékban)

Foglalkozási csoport	Osztrák tartományok	Cseh tartományok	Galícia—Bukovina	Dalmácia
Mezőgazdaság	42,3	38,1	79,9	85,2
Ipar	25,0	34,5	6,2	4,3
Kereskedelem és forgalom	13,5	10,7	6,1	4,1
Egyéb	19,2	16,7	7,8	6,4
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Österreichisches Statistisches Handbuch 1915. Wien. 1917. 15. l.

Magyarország -- a vizsgált mutatók szerint — középső helyzetet foglalt el a Monarchiában.

Magyarország dolgozó lakosságának foglalkozás szerinti megoszlása 1910-ben

Foglalkozási csoport	Létszám	Arányszám
Mezőgazdaság	4 655 576	60,1
Ipar	1 437 942	18,3
Kereskedelem és forgalom	466 915	6,0
Egyéb	1 208 309	15,6
Összesen:	7 768 742	100,0

Forrás: A Magyar Szentkorona Országainak 1910. évi népszámlálása. VI. rész 189. l.

A dolgozó lakosság foglalkozási megoszlása tehát Ausztriáénál és a Cseh-tartományokénál sokkal kedvezőtlenebb volt. Galícia—Bukovina és Dalmácia színvonalát viszont messze meghaladta. De Magyarország iparosodottsági foka a kelet-európai és a balkáni országokénál is figyelemre méltóan magasabb volt.

Bármily jelentős is volt a lakosság foglalkozási megoszlásával jellemzett szintkülönbség Ausztria és Magyarország között, mégsem volt akkora, mint az iparosodott nyugat-európai és az elmaradt, mezőgazdasági jellegű kelet-európai és balkáni országok közötti különbség. Mint ismeretes, éppen a nagy gazdasági szintkülönbség az iparosodottság fokában, a tőkefelhalmozás méreteiben meglevő nagy eltérések adják meg a gazdasági lehetőséget az elmaradott, mezőgazdasági országok függőségéhez és az egyenlőtlen cserén keresztül való kifosztásukhoz. Magyarország társadalmi gazdasági fejlettsége pedig jóval meghaladta az elmaradott balkáni és kelet-európai országok szintjét. Ezekből a tényekből a dualizmus egész időszakára vonatkozó következtetéseket természetesen nem lehet levonni, a XX. század elejére azonban igen. Ha meg-

gondoljuk, hogy sok tőkésország, mely a politikai önállóság birtokában volt, a gazdasági fejlettségnek Magyarországénál jóval alacsonyabb fokán (mint a balkáni országok) vagy körülbelül azonos szintjén (mint a délnyugat-európai országok) állt, akkor felvethető, hogy gazdaságtörténeti irodalmunk álláspontja nem szorul-e korrekcióra az Ausztriától való XX. század eleji függőség súlyosságát illetően. Az imperializmus korszakára kialakult kiterjedt függőségi láncolatban Magyarország a politikai önállóság jelentős korlátozottsága ellenére sem tartozott a félgyarmati vagy akárcsak a hozzájuk közelálló helyzetű országok csoportjába. Erre utalnak az ipari termelés színvonalára és fejlődési ütemére vonatkozó adatok is.

Az ipari termelés fejlődési üteme és volumene Európában

Gazdaságtörténeti irodalmunk már megállapította, hogy a XIX. század végén és a XX. század elején a magyar gyáripar fejlődése, a fejlődést korlátozó tényezők ellenére gyors volt, hogy ezekben az évtizedekben épült ki lényegében a magyar gyáripar alapja. Érdemes összevetni ezt a fejlődést az általános európai iparfejlődéssel. A magyar gyáripari termelés 1898-tól 1913-ig, másfél évtized alatt 120 százalékos fejlődést ért el. A fejlődés üteme tekintetében Magyarország jóval túlhaladta az európai színvonalat.[5]

Az ipari termelés fejlődése
(1898 = 100)

Év	Anglia	Németország	Franciaország	Belgium	Svédország	Olaszország	Finnország	Oroszország	Magyarország
1913	134	172	170	169	167	182	196	208	220

Forrás: Industrialization and Foreign Trade. League of Nations. 1945. 132—133. l.

A táblázatból jól látható, hogy a XX. század elején az elmaradottabb és későn fejlődésnek induló európai országok ipari termelése gyorsabban nőtt, mint a nyugat-európai országoké (Anglia mint a legkorábban és leginkább iparosodott ország természetesen még lassabban fejlődött). Magyarország gyáripari termelése — és ez különösen aláhúzza hazánk századeleji ipari fejlődésének gyors ütemét — még a későn fejlődésnek indult országokénál is gyorsabban növekedett, Oroszország fejlődési ütemét is valamelyest túlhaladta.[6]

A gyáripar fejlődési ütemének megítélése szempontjából a fenti adatok kiegészítéseként érdekes a termelés értéke, a lakosság létszáma és az egy főre jutó termelési érték növekedésének összevetése is:

[5] Industrial Statistics. 1900—1955. OEEC Statistical Bulletins. Paris. 1955. 6. l. Svennilson idézett munkájában egész Európa gyáriparának évi fejlődési ütemét 1881 és 1913 között 3,25 százalékban állapítja meg. 19. l.

[6] Az adott időszakban Kanada gyáripari termelése 270 százalékra, Új Zélandé 256 százalékra, Indiáé 188 százalékra nőtt. Japán 1905 és 1913 között 50 százalékkal növelte ipari termelését.

Ország	A termelési érték	A lakosság létszámának	Az egy főre jutó termelési érték
	évi növekedése 1898/1913 között százalékban		
Anglia	2,3	0,9	1,3
Németország	4,8	1,5	3,2
Franciaország	4,6	0,2	4,3
Belgium	4,6	1,1	3,4
Svédország	4,5	0,8	3,7
Olaszország	5,5	0,7	4,7
Finnország	6,4	1,5	5,3
Oroszország	7,2	2,7	4,3
Magyarország	5,4	0,8	4,3

Forrás: Industrialization and Foreign Trade. 56. l.
A Magyarországra vonatkozó adatok saját számításaink.

Egyes iparágak évi átlagos fejlődése 1901 és 1913 között

Iparág	Nyugat-Európa	A növekedés évi átlaga	Magyarország	A növekedés évi átlaga
Bányászat	38	3,2	83	5,5
Vas- és fémipar	117	9,9	173	11,5
Gépipar	127	10,5	74	5,0
Vegyészet	66	5,5	188	12,5
Textil-, bőr-, ruházati ipar	41	3,5	220	14,6
Élelmiszeripar	10	0,9	97	6,5
Egyéb iparágak	55	4,6	100	6,6

Forrás: a nyugat-európai átlagadatokhoz — Anglia, Németország, Franciaország, Belgium, Olaszország, Luxemburg és Norvégia termelését figyelembe véve — Industrial Statistics. 1900—1955. 5, 7, 9, 11. l., Magyarország adataihoz: Berend Iván-Ránki György: Magyarország gyáripara 1900—1914. Bpest. 1955. A magyarországi adatok 1898—1913. évekre vonatkoznak.

A táblázatok adatainak fényében is helyesnek bizonyul gazdaságtörténeti irodalmunk korábbi megállapítása: a század eleji magyar iparfejlődés főként abban tért el a fejlettebb európai országokétól, hogy ott a fejlődés első időszakában gyorsan kiépült a könnyűipar, és az élelmiszeripar, a XIX. század végétől kezdve pedig általában a nehézipar gyors előretörése figyelhető meg, Magyarországon pedig a függőség viszonyai közepett a könnyűipari ágak korai kifejlődése lehetetlenné vált és éppen a századforduló után indult csak meg a szinte hiányzó könnyűipari ágak kiépülése. A bányászat és az alapanyaggyártás fejlődése — korábbi megállapításaink szerint — a XX. század elejére meglassult. Ez magyarországi viszonylatban kétségtelen tény. Az európai termelés adatait vizsgálva azonban kiegészítésül hozzá kell tenni, hogy a fejlődés ütemét tekintve ebben a vonatkozásban sem beszélhetünk elmaradásról, sőt még e területeken is némileg gyorsabb volt a magyarországi fejlődés. Rendkívül élesen világítanak rá azonban az összehasonlító adatok a nehézipar legfontosabb ágának, a gépiparnak elmaradására. A magyar gépipar lassan, a magyarországi fejlődési átlagtól messze elmaradó ütemben

fejlődött, s az összehasonlító adatokból kitűnik, hogy a nyugat-európai országok gépiparának fejlődése több mint kétszer gyorsabb volt a magyarországinál.

A gyáripar gyors fejlődési ütemének értékelésénél természetszerűen figyelembe kell venni az arányok mögött meghúzódó abszolút értéket is. A fejlődési ütemen túl a termelés mennyiségét tekintve is összehasonlíthatjuk a magyar gyáripart néhány főbb termék, illetve termelési ág színvonala alapján — az európai országok iparával. Mint már előzőleg utaltunk rá, a Monarchia részesedését az európai termelésből — Oroszország nélkül mintegy 6 százalékra becsülhetjük. Adataink szerint Ausztria ipari termelése a világháború előtt mintegy háromszorosa volt a magyarországinak (Fellner: Ausztria és Magyarország nemzeti jövedelme. Bpest. 1916. 134. l.), vagyis Magyarország mintegy 25 százalékkal részesedett a Monarchia termeléséből. Ezek szerint Magyarország az európai termelésnek mintegy 1,5 százalékát képviselte. Nagyjából hasonló helyzetet tükröznek a legfőbb termékek előállítására, termelési volumenére vonatkozó adatok is. Magyarország a háború előtti 10 millió t-s széntermeléssel európai viszonylatban a hetedik helyen állt a nyugati ipari nagyhatalmak, valamint Ausztria, Oroszország és Belgium mögött. (Sartorius v. Waltershausen: i. m. 539. l.) Európa 41 400 000 t-nyi nyersvas termeléséből Magyarország 623 000 t-t adott, a termelésnek körülbelül 1,5 százalékát. A 42 122 000 t európai acéltermelésből, Magyarországra 800 000 t, vagyis 2 százalék jutott. Vas- és acéltermelésben a nagyhatalmakon kívül Belgium, Ausztria és Svédország előzte meg, Spanyolország és Olaszország pedig csak megközelítette Magyarország termelését. (Svennilson: i. m. 257. 260. l. Magyarországra Berend—Ránki i. m. 193—194. l.) Ismeretes Magyarország jelentősége az élelmiszeripari — liszt, cukor stb. — termelésben. Figyelemre méltó volt még — mintegy 4 százalékos (810 000 t-s) — a magyar cementipar részesedése az európai termelésből. Csupán hat európai ország előzte meg ezt. (Svennilson: i. m. 282—283. l. Magyarországra Berend—Ránki: i. m. 234. l.)

A magyarországi könnyűipari ágak termelése, ezzel szemben, elenyésző volt az európai termelésben. A pamutfonó orsók számát tekintve Magyarország — 350 000 orsóval — a legutolsók között volt, s nemcsak az ipari nagyhatalmaknak, hanem a legtöbb európai országnak sokszorta nagyobb pamutipari kapacitása volt. Hasonló volt a helyzet a gyapotfelhasználással is.

A gyáripari termelésnek az európai termelésben elfoglalt helyét reálisan csupán akkor értékelhetjük, ha számba vesszük, hogy Magyarország — 21 milliós lakosságával — Európa (Oroszország nélküli) lakosságának 6,5 százalékát képviselte, s a hatodik helyen állt. Ami viszont az ipari termelés volumenét illeti, Magyarországot nemcsak a nagyobb országok — köztük Olaszország és Ausztria — előzték meg, de jó néhány, területre és lakosságra Magyarországnál kisebb ország is, például Belgium, Svédország, Hollandia, Svájc. Spanyolország körülbelül egyszinten volt vele, s a balkáni államokon kívül csupán Norvégia és Dánia állt hátrább Magyarországnál a gyáripari termelés volumene szempontjából. Ami pedig az egy főre jutó termelést illeti, Magyarországon ez még az európai átlag 50 százalékát sem érte el. A nyugat-európai államok — a délnyugat-európai országokat kivéve — e tekintetben messze

maguk mögött hagyták hazánkat, Olaszország és Spanyolország körülbelül egyszinten állt vele, s kisebb volt az egy főre jutó termelés Romániában, Bulgáriában, Szerbiában, Görögországban, Oroszországban és Portugáliában.

Ha tehát Magyarország egyes termelési ágakban közvetlenül a nagyhatalmak után következett is az európai termelésben, ez nem a termelés magas színvonalából következett, hanem elsősorban a soknemzetiségű állam viszonylag nagy kiterjedéséből, nyersanyag-gazdagságából és a termelési feltételek sokoldalúságából.

Az ipar szerkezete az európai országokban, sajátossága Magyarországon

Magyarország ipari fejlettségi színvonalának értékelése szempontjából meghatározó jellegű a gyáripar szerkezetének alakulása is. A magyar gyáripar XIX. század végi kifejlődése során — gazdaságtörténeti irodalmunk eddigi megállapításai szerint — sajátos szerkezetűvé vált; a függőség és az erős feudális maradványok következtében elsősorban azok az ágazatok fejlődhettek ki, amelyek nem sértették az osztrák nagytőkét és megfeleltek a magyar nagybirtok érdekeinek. Ennek tulajdonították elsősorban a magyar élelmiszeripar túlsúlyának kialakulását, a könnyűipari ágak rendkívül súlyos elmaradását. Ugyanakkor arra is rámutattak, hogy a nehézipar egyes ágainak, különösen a kitermelő iparágaknak, valamint a mezőgazdasággal és a vasútépítéssel kapcsolatos ágazatoknak a fejlődése eléggé gyors volt. Így a nehézipar — egyes területeinek rendkívüli fejletlensége ellenére — viszonylag jelentős súllyal rendelkezett. A XIX. század végére kialakult iparszerkezet a XX. század elején bizonyos módosulásokon ment ugyan át — az élelmiszeripar részesedése valamelyest csökkent, a könnyűipari ágak súlya megnőtt — alapvető szerkezeti eltolódások azonban nem mentek végbe.

Magyarország és az európai országok gyáripari szerkezetének összehasonlítása alapján az iparszerkezet alakulásának okai szélesebb megvilágításba helyezhetők. Az iparszerkezet nemzetközi összehasonlítása azonban rendkívül nehéz az országok statisztikai felvételének, valamint iparági csoportosításának eltérései miatt. A könnyűipar és a nehézipar pontos elhatárolása önmagában is nehéz feladat, pedig az iparszerkezet vizsgálatának egyik legfontosabb kérdése a könnyűipar és a nehézipar egymáshoz való aránya. Az egységes és pontos összehasonlítás céljából ki kell emelnünk azokat az iparágakat, amelyek termelésük jellegénél fogva lényegében egyértelműen a nehézipar vagy a könnyűipar kategóriájába tartoznak. A nehézipar keretébe a vas-, fém-, gép-, elektromos és vegyészeti ipart, a könnyűipar keretébe a textil-, bőr-, ruházati és élelmiszeripart soroltuk. Eltekintettünk viszont a kő-, agyag-, üveg-, fa- és papíripartól, amelyek heterogén termelési összetételük folytán csak a rendelkezésre álló nemzetközi statisztikák alapján el nem végezhető ágazati bontások után sorolhatók be egyértelműen a nehézipar vagy a könnyűipar kategóriájába. De ezeknek az iparágaknak részesedése az országok gyáripari termeléséből viszonylag csekély, a nélkülük megrajzolt képet nem módosítja számottevően.

Vegyük mindenekelőtt szemügyre az európai ipari nagyhatalmak gyáriparának szerkezetét.

Megnevezés	Anglia 1913	Németország 1913	Franciaország 1901
	Az ipari termelés értékének százalékos megoszlása*		
I. Vas-, fém- és gépipar	26,0	39,0	20,0
II. Vegyészeti ipar	6,0	6,0	5,0
III. Textil-, bőr- és ruházati ipar	26,0	19,0	37,0
IV. Élelmiszeripar	13,0	17,0	13,0
A könnyű- és a nehézipar aránya	1,2 : 1	0,8 : 1	2 : 1

* Az 100-hoz hiányzó részt az egyéb iparágak adják.

Forrás: Walter Hoffman: Stadien und Typen der Industrialisirung. Jena. 1931. 181. l. A Hoffmann által közölt adatokat — amelyeket a szerző közvetett számításokkal nyert — egyes esetekben módosítottuk az Industrial Statistics 1900—1955. 4—6. lapján közölt adatokkal. Franciaországra vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre későbbi adat, így Svennilson (i. m. 47. l.) vas- és textiliparra vonatkozó adatait a Hoffman által közölt 1896-ra vonatkozó élelmiszeripari és vegyészeti adatokkal egészítettük ki. A nyugat-európai országokéhoz lényegében hasonló az Egyesült Államok iparának szerkezete is. 1914-ben az I. csoport súlya 23 százalék, a II. csoporté 6 százalék, a III. csoport részesedése 19 százalék, a IV. csoport részaránya 20 százalék volt. A könnyű- és nehézipar aránya tehát: 1,33:1. Industrial Statistics. 1900—1955. 4—6. l.

Európa legfejlettebb ipari államaiban tehát a nehézipar részesedése vagy még valamelyest elmaradt a könnyűipar részesedésétől vagy legfeljebb nagyjából megegyezett azzal (a franciaországi arány egy évtized alatt feltehetően ugyancsak megközelítette a többi nagyhatalomét). Bár ebben az időszakban ezek az országok voltak a nehézipar legfőbb műhelyei, legnagyobb exportálói, mégis a nehézipar súlya még nem törte meg a könnyűipar primátusát. Erősen éreztette még hatását, hogy a XIX. század utolsó harmadáig — amikor a nehézipar fejlődése nagy lendületet vett — a könnyűipari ágak abszolút túlsúlya érvényesült. (Angliában 1871-ben 4:1, Franciaországban 1865-ben 4,5:1 és Németországban még 1895-ben is 2,3:1 volt a könnyűipar és a nehézipar aránya.) (Hoffmann: i. m. 179. l.)

A kisebb, de iparilag fejlett nyugat-európai országok iparszerkezete a következő oldal 1. sz. táblázata szerinti képet mutatja.

A táblázatban felsorolt országok könnyűiparának és nehéziparának aránya — ha figyelembe vesszük, hogy Belgium gyáriparának szerkezete az 1910-es évekig még tovább változott a nehézipar javára — lényegében megegyezett a nagyhatalmakéval.

Merőben más volt a kelet-európai és a balkáni államok gyáriparának szerkezete. (L. túloldali 2. sz. táblázat.)

Ezekben az országokban a szembetűnő a nehézipar elmaradottsága. A vegyészeti ipart is figyelembe véve a nehézipar részesedése mindössze 15—20 százalék. A döntő vas-, fém- és gépipari ágak lényegében még nem fejlődtek ki, ami különösen kirívó a balkáni országokban. A nehéziparnál jóval erősebb volt a könnyűipar, amelynek részesedése a balkáni országokban általában 25 százalékos volt.

A gyáripari termelés java része azonban az élelmiszeriparra jutott. A Balkánon ez egyenesen az élelmiszeripar abszolút túlsúlyát jelentette,

de még Oroszországban is a termelésnek több mint egyharmadát. Kelet-Európa és a Balkán országaiban tehát nemcsak általában elmaradott, viszonylag csekély volumenű gyáripar volt, de a meglevő gyáripar szerkezete is tükrözte ezeknek az országoknak agrár jellegét. A balkáni országok XX. század eleji iparszerkezete a nyugat-európai országoknak a XIX. század első felében kialakult iparszerkezetével, Oroszországé pedig a nyugat-európai országoknak körülbelül a XIX. század harmadik negyedében kialakult iparszerkezetével azonos vonásokat viselt.[7]

1. táblázat

Megnevezés	Svédország 1913	Belgium 1896	Svájc 1911
	Az ipari termelés értékének százalékos megoszlása*		
I. Vas-, fém- és gépipar	30	23	21
II. Vegyészeti ipar	4	6	3
III. Textil-, bőr- és ruházati ipar	14	15	24
IV. Élelmiszeripar	26	34	11
A könnyű- és a nehézipar aránya	1,2 : 1	1,7 : 1	1,5 : 1

* A 100-hoz hiányzó részt az egyéb iparágak adják.

Forrás: Svédországra vonatkozóan: Statistick Årsbok for Sverige. 1919. Stockholm. 1919. 101—105. l. — Belgiumra és Svájcra vonatkozóan Hoffmann i. m. 179. l. — Dániában 1897-ben az iparágak aránya a következő volt: I. 15, II. 4, III. 21, IV. 24 százalék. A könnyűipar és a nehézipar aránya 2,6 : 1. Hollandiára vonatkozóan 1920. évi adatok állnak rendelkezésünkre, de mivel Hollandia a világháborúban semleges volt, tehát nagyobb arányú háborús iparszerkezeti eltolódás nem ment végbe, ezért összehasonlítási alapnak ezek az adatok is elfogadhatók: I. 16, II. 4, III. 17, IV. 23 százalék. A könnyűipar és a nehézipar aránya Hollandiában 2 : 1. Hoffman: i. m. 178—179. l.

2. táblázat

Megnevezés	Oroszország 1913	Románia 1902	Bulgária 1910
	Az ipari termelés értékének százalékos megoszlása*		
I. Vas-, fém- és gépipar	18	8	6
II. Vegyészeti ipar	3	10	4
III. Textil-, bőr- és ruházati ipar	22	10	24
IV. Élelmiszeripar	26	55	58
A könnyű- és a nehézipar aránya	2,8 : 1	3,6 : 1	8 : 1

* A 100-hoz hányzó részt az egyéb iparágak adják.

Forrás: Oroszországra vonatkozóan: Enzyklopädie der Union der Sozialistischen Sowjetrepublik. Berlin. 1950. 858—864. l. Az I. csoportba sorolt iparágak közül csak a gépipar termelési adatai állnak rendelkezésre. A vas- és fémipar, valamint a gépipar arányát a magyarországihoz hasónlónak (2 : 1) tekintettük, s ennek alapján becslésszerűen állapítottuk meg az I. csoport 18 százalékos részesedését.

Romániára vonatkozóan Anuarul Statistic al Romanieei Bukaresti. 1904. 226—237. l. — Bulgáriára vonatkozóan: Statisticseszki Godosnik Blgaraszkoto Carsztvo. (—) 1911. Szófia. 1914. 211. l.

[7] Angliában 1851-ben 5 : 1, Franciaországban 1860-ban 4,5 : 1, Belgiumban 1846-ban 5,2 : 1 volt a könnyű- és nehézipari ágak aránya. Hoffmann: i. m. 100. l.

Ha figyelembe vesszük még, hogy Olaszországban a könnyűipar és nehézipar aránya 1,6:1, a könnyűiparon belül pedig 60—40 a textil- és élelmiszeripar részesedése, Spanyolországban viszont a nehézipar teljesen jelentéktelen (a bányászattól eltekintve), s a textilipar a legerősebb iparág az össztermelés közel felével, úgy áttekintést nyertünk Európa legfőbb országainak iparszerkezetéről.[8] Ennek alapján mód nyílik rá, hogy többé-kevésbé pontosan meghatározzuk az Osztrák—Magyar Monarchia és benne Magyarország helyét a gyáripari szerkezet szempontjából az európai országok sorában.

Az Osztrák-Magyar Monarchia gyáripari termelésének iparági megoszlása* 1913-ban

I. Vas-, fém- és gépipar	20
II. Vegyészeti ipar	8
III. Textil-, bőr- és ruházati ipar	25
IV. Élelmiszeripar	31
A könnyű- és a nehézipar aránya	2 : 1

* A 100-hoz hiányzó részt az egyéb iparágak adják.

Forrás: Fellner Frigyes: Ausztria és Magyarország nemzeti jövedelme, Budapest. 1916. 103. l.

A Monarchiában valamennyi iparág kifejlődött, s nem figyelhető meg egyes iparágak más iparágakhoz viszonyított különösen kirívó elmaradottsága. A nehézipar súlya nem maradt el lényegesen a nyugat-európai országokhoz képest, éppen ezért messze megelőzte a balkáni és a kelet-európai országokat. A könnyűipari ágak a Monarchiában is, mint a legtöbb nyugat-európai országban, vezető szerepet játszottak. A könnyűipari és a nehézipari ágak aránya (2:1) azonban valamivel kedvezőtlenebb volt, mint Nyugat-Európában, s ahhoz képest mintegy két évtizedes elmaradottságot tükrözött. Az ipar szerkezetében mutatkozó elmaradottság, a könnyűipari ágak túlnyomó részesedése nem a textil-, bőr-, ruházati ipar nagy súlyának következménye volt, hiszen ezen iparágak 25 százalékos részesedése még általában elmaradt a nyugat-európai országokhoz képest. A legnagyobb különbség az élelmiszeripar szerepében figyelhető meg. A Monarchiában az élelmiszeripar súlya jelentősebb, mint bármely nyugat-európai országban, beleértve azokat az országokat (Hollandiát, Dániát) is, amelyek könnyűiparában a textilipar és az élelmiszeripar aránya inkább az utóbbi javára volt kedvező. Az élelmiszeripar aránya azonban még így sem közelítette meg a balkáni országok élelmiszeriparáét.

Ezek szerint az iparszerkezet is arra utal, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia helyét a gazdasági színvonal szempontjából a közepesen fejlett országok sorában kell megjelölni, hogy a Monarchia fejlettség szempontjából átmenetet képez a nyugat-európai és kelet-európai országok között.

Természetesen lényegesen eltérő képet kapunk, ha külön vizsgáljuk Ausztria és külön Magyarország gyáriparának szerkezetét.

[8] Olaszországra vonatkozóan: Annuario Statistico Italiano. Seconda Seria. Vol. III. Anno 1913. (Róma, 1914.) 150–150. l. Spanyolországra vonatkozóan: Anuario Estadistico de España. Ano I. 1912. Madrid, 1913. 128–130. l.

Megnevezés	Ausztria	Magyarország
	Az ipari termelés értékének megoszlása*	
I. Vas-, fém- és gépipar	21	21
II. Vegyészeti ipar	7	7
III. Textil-, bőr- és ruházati ipar	29	11
IV. Élelmiszeripar	27	46
A könnyű- és a nehézipar aránya	2:1	2:1

* A 100-hoz hiányzó részt az egyéb iparágak adják.

Forrás: A magyarországi adatokat Fellner számításai alapján közöljük. Ezek mind Ausztriára, mind Magyarországra ugyanazon rendszerrel készültek.

Hogy Ausztria és Magyarország között nincsenek jelentős iparszerkezeti eltérések a nehézipar vonatkozásában, ez ugyancsak megerősíti azt a korábbi álláspontot, amely szerint nem állítható, hogy az ország függő helyzete egészében a nehézipari ágak stagnálását eredményezte volna. A magyar nehézipar viszonylag nagy részesedése a gyáripari termelésből nem homályosíthatja el azonban azt a tényt, hogy az osztrák tartományok nehézipara két és félszer többet termelt, mint a magyar, s hogy az egy főre jutó termelés 75 százalékkal nagyobb volt Ausztriában. Azt is figyelembe kell venni, hogy a magyar nehézipar egyoldalúan fejlődött, a kitermelő és a nyersanyagok elsődleges feldolgozását végző iparágak alkották a zömét, s nagyfokú aránytalanság volt a kitermelő és a feldolgozás további fázisait végző nehézipari ágazatok között. Ausztriában a vas-, fém-, illetve a gépipar aránya 54:46 volt, Magyarországon pedig 63:37.

A jelentős szerkezeti különbségek Ausztria és Magyarország iparában az élelmiszer-, illetőleg a könnyűipar viszonylatában tapasztalhatók. Ez igazolni látszik gazdaságtörténeti irodalmunk korábbi megállapításait, hogy az Ausztriától való függőség elsősorban a könnyűipar fejlődését akadályozta.

Az élelmiszeripar részesedése — mint közismert — Magyarországon jóval nagyobb, mint Ausztriában, annak ellenére — s ennek eddig eléggé kevés figyelmet szenteltünk —, hogy az osztrák élelmiszeripar súlya önmagában is igen nagy volt.

Ha a magyar gyáripar szerkezetét az európai országok iparági megoszlásával egybevetjük, mindenekelőtt feltűnő, hogy a magyar nehézipar részaránya meglehetősen nagy, nem hasonlítható a balkáni államokéhoz, de még Oroszország nehézipari részarányához sem. A nehézipar fejlettségi színvonala ebben az időszakban magasabb volt, mint az ország általános ipari színvonala. Úgy gondoljuk, hogy ez a körülmény akár az ország gazdasági fejlettségének megítélése, akár pedig — ezzel szoros összefüggésben — a függőség értékelése szempontjából nagy figyelmet érdemel.

Ami a textilipart illeti, az összehasonlítás teljesen igazolja gazdaságtörténeti irodalmunk azon álláspontját, hogy az Ausztriától való függőség éppen ezen a területen éreztette legsúlyosabban hatását, itt fékezte leginkább a magyar gyáripar kifejlődését. A textilipar és más könnyűipari ágak Magyarországon nemcsak Nyugat-Európa országaihoz képest, de Oroszországhoz és a balkáni országokhoz viszonyítva is rendkívül fejletlenek voltak. Egyetlen ország sem volt Európában, ahol a textilipar részaránya a XX. század elején oly jelentéktelen lett volna, mint Magyarországon. Ennek pedig annál is súlyosabb hatása volt, mivel

éppen a textilipar vonja be az ipari termelésbe a legszélesebb munkástömegeket, s így a társadalom struktúrájának átalakítására különösen mélyen hat.

Az élelmiszeripar súlyát tekintve azonban az összehasonlító adatok felhívják a figyelmet az eddig elfogadott nézetek bizonyos korrigálásának szükségességére. Az élelmiszeripar vezető helyét tekintve ugyanis csak részben beszélhetünk sajátos magyarországi jelenségről, amely a dualizmus viszonyaiban gyökeredzik, az osztrák nagytőkés és a magyar nagybirtokos osztályok érdekegységén alapszik.

A magyarországi élelmiszeripar súlyának megítélésénél ipartörténeti irodalmunk mindig abból az általánosításból indult ki, hogy az iparfejlődésben a vezető tőkésországokban a textilipar túlsúlya érvényesül. Ehhez a fejlődésmenethez viszonyítva teljesen elütőnek és kirívóan sajátosnak tűnt az élelmiszeripar döntő súlya a magyarországi ipari termelésben. De ez az összehasonlítás csak a klasszikusnak tekinthető angol ipari fejlődést és néhány más vezető tőkésország fejlődését tartja szem előtt, s figyelmen kívül hagyja sok más tőkésország iparfejlődésének menetét, ahol az iparosodás első stádiumában nem a textiliparé, hanem éppen az élelmiszeriparé volt a vezető szerep.

Általánosnak csupán az mondható, hogy a tőkés iparosodás minden országban a legfontosabb tömegszükségleti cikkek gyártásával, vagyis a könnyűipar fejlődésével kezdődik. Ezekben az iparágakban, melyek már kezdetben is a legszélesebb piacokra termelhetnek, viszonylag könnyebb a technikai nehézségek leküzdése, kisebb tőkebefektetés szükséges és alacsonyabb képzettségű munkásrétegek foglalkoztathatók, kis befektetésekkel nagy profitráta érhető el. Mindez lényegében egyaránt vonatkozik a könnyűipar két nagy ágára; a textiliparra és az élelmiszeriparra. Hogy azután egy-egy tőkésországban melyik ágazat játszott nagyobb szerepet, azt számos, az ország gazdasági helyzetét meghatározó tényező döntötte el. Köztük meghatározó szerep jutott az egyes országokban rendelkezésre álló nyersanyagok jellegének, a belső és a külső piacok keresleti irányának, valamint, s nem utolsósorban, az illető országgal konkuráló más országok ipari színvonalának és szerkezetének.

Kétségtelen, hogy a XIX. század utolsó harmadán a kapitalista fejlődésben élenjáró országokban (Angliában, Franciaországban, Németországban) a textiliparé a vezető szerep. Itt hangsúlyozni kell azonban, hogy ez a vezető szerep csak Anglia esetében jelenti a textilipar abszolút túlsúlyát, ami részben az angol mezőgazdaság egészen speciális fejlődésében, még inkább Angliának a XIX. századi tőkés fejlődésében játszott különleges szerepében gyökeredzett. Anglia a világ ipari műhelyeként textiliparát is kezdettől fogva a világszükséglet kielégítésére építette ki. Franciaországban és Németországban, ahol az utóbbi sajátos helyzet nem állott fenn, bár a textilipar volt a legjelentősebb iparág, ez mégsem jelentett abszolút túlsúlyt az élelmiszeriparral szemben. Más, kisebb nyugat-európai tőkésországokban (Belgiumban, Dániában, Hollandiában) az ipari fejlődés első időszakában a XIX. század végéig az élelmiszeripar termelése a legjelentősebb. Ezekben az országokban a nemzetgazdaság fejlődésének erősebb agrár jellege már eleve kedvezőbb feltételeket teremtett az élelmiszeripar számára. Ehhez járult, hogy a környező iparosodott nagyhatalmak nemcsak mezőgazdaságuknak, hanem élelmiszeriparuknak is jelentős felvevő piacai voltak. Textiliparuk-

nak viszont nemcsak exportlehetőségeit korlátozták, de még belső piacaikon is a szomszédos nagyhatalmak erős versenyével kellett számolniok. Tehát ezeknek az iparosodott, gyarmatokkal rendelkező országoknak könnyűiparában az élelmiszeripar túlsúlya valósult meg. Ez azonban mégsem zárta ki a textilipar kifejlődését, és az illető országok ipari színvonalának többé-kevésbé megfelelő megerősödését.

A textilipar és az élelmiszeripar részesedése a gyáripari termelésből

Megnevezés	Anglia 1871	Franciaország 1896	Németország 1895	Belgium 1896	Hollandia 1920	Dánia 1897
Textilipari	45	31	27	15	16	21
Élelmiszeripari	7	13	19	34	23	25

Forrás: Hoffman: i. m. 178., 179. l. Azokban a későn fejlődésnek induló Európán kivüli függő, félgyarmati vagy gyarmati országokban, ahol az iparosodás csak a XX. század elején indult meg, az illető országok belső és külső feltételeinek megfelelően ugyancsak két fejlődési irányt különböztethetünk meg; a viszonylag fejlettebb mezőgazdasággal, elsősorban állattenyésztéssel rendelkező országokban, mint például Ausztráliában, Ujzélandban, Argentínában és Chileben az élelmiszeriparé a vezető szerep, ellenben Indiában és Brazíliában a nyersanyag lehetőségek a textilipar fejlődésének kedveztek.

De hiányzott a Monarchia és Magyarország ipari fejlődésének értékelésénél a kelet-európai és balkáni országok helyzetének számbavétele is. Kelet-Európa és a Balkán igen elmaradott, az iparosodás kezdeti fokán álló agrárországaiban — mint a már idézett adatok világosan mutatják — az ipari termelés igen nagy részét vagy éppen többségét az élelmiszeripar alkotta. Mindezt tekintetbe kell venni, akkor midőn az élelmiszeripar túlsúlyát, a malomipar vezető szerepét vizsgáljuk Magyarországon a XIX. század második felében, s csak mindezeknek figyelembevételével lehet megállapítani, milyen szerepe van e sajátos fejlődésben a dualizmus rendszerének, az ország függő helyzetének és az erős feudális maradványoknak. Úgy gondoljuk a nemzetközi összehasonlítás eléggé egyértelműen tanúsítja, hogy az élelmiszeripar túlsúlya — amely még a XX. század elején is jellemző — önmagában nem tekinthető különleges magyarországi sajátosságnak. Számos, Magyarországtól alapjában elütő fejlődési utat járó országban a mezőgazdasági termelés kedvező körülményei, a gazdaságilag erősebb országok versenye stb. következtében szintén erős élelmiszeripari fejlődés tapasztalható. A sajátosság elsősorban abban áll, hogy míg valamennyi európai országban a textilipar fejlődése is előrehaladt, addig Magyarországon a két iparág fejlődése mintegy ellentétét képezte egymásnak. Az ipari forradalomban az élelmiszeripar játszotta a vezető szerepet és a textilipar szinte teljesen hiányzott. Így a dualizmus rendszere, Magyarország gazdasági függősége, mely a textilipar elsorvadásának kizárólagos tényezője volt, az élelmiszeripart, különösen a malomipart hosszú ideig a kapitalista iparfejlődés legfőbb hordozójává és a tőkefelhalmozás döntő forrásává tette.

Rövid tanulmányunkban a magyar ipar fejlődésének csupán néhány mozzanatát vizsgáltuk szélesebb, nemzetközi összehasonlítás alapján. Úgy véljük, az adatokból nyerhető következtetések egyértelműen arra utalnak, hogy Magyarország gazdasági fejlődésének vizsgálata csak akkor lehet teljes, ha következtetéseinket a kapitalista fejlődés különböző típusainak figyelembe vétele alapján vonjuk le.

A kommunizmus építésének elvi kérdései a Szovjetunióban*

„A kommunizmus építésének kérdései a Szovjetunióban" című könyv alapján — Megjelent Izd. Ak. Nauk SZSZSZR 1959. 434 l.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája a legutóbbi években főleg a kommunizmus építésének feladataira fordítja figyelmét ülésszakain. Ezt szolgálta a társadalomtudományok képviselőinek 1958 nyarán (június 23-tól 26-ig) megrendezett közös ülésszaka is, amelynek anyaga tavaly jelent meg könyvalakban.

A tanácskozás — nagy jelentőségének megfelelő súllyal — tárgyalta a *gazdasági törvényeket* a kommunizmusba való átmenet időszakában.

A konferencia részvevői egyetértettek abban, hogy a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet törvényszerű folyamat, *nincsenek azonban az átmenetnek olyan sajátos gazdasági törvényei, amelyek különböznének a szocializmus törvényeitől.*

N. A. Cagolov felvetette, hogy a tervszerű arányos fejlődés törvényének érvényesítését bonyolítja, hogy más és más formában kapcsolódik be az állami tervbe egyfelől a kolhoztulajdonon alapuló termelési szektor és másfelől az össznépi tulajdonban levő termelési szektor. Szerinte a bekapcsolódásnak e két formája jelenleg hasznos, de senki sem kezeskedhetik róla, hogy az is marad a szocializmus egész szakaszában, s arról sem, hogy a szocialista tervezés folyamatában most sincsenek olyan ellentmondások, amelyek éppen a kolhoztermelésből fakadnak. Kérdés, hogy e sajátos formák organikus részei-e a szocializmusnak és fenn kell-e maradniuk — változatlanul — egészen a kommunizmusig? A szocializmus fejlődése szorosan kapcsolódik e formák változásaihoz. A kolhoztermelés fejlődése ezeket is módosítja, s meg fognak változni a tervszerű fejlődés törvényének, a munka szerinti elosztás és a többlettermék-elosztás törvényének érvényesülési formái.

Széleskörű vita alakult ki a szocializmus gazdasági alaptörvényével kapcsolatban is. A részvevők egyetértettek abban, hogy ez még nincs kellően kidolgozva. A kapitalizmus gazdasági alaptörvénye definíciójának régebbi pontatlanságait már kijavították oly értelemben, hogy a törvény ma is ugyanaz, ami a tőkés rendszer monopolista szakasza előtt volt, a kapitalizmus fejlődésének különböző szakaszaiban azonban különféle konkrét formákban érvényesül.

Paskov felvetette, hogy definiálni kell: mit értünk gazdasági alaptörvényen. Szerinte ennek a következő módszertani követelményeket kell kielégítenie:

1. A gazdasági alaptörvény — a többi törvényhez hasonlóan — a termelési viszonyoknak csupán egyetlen jellemzőjét, az illető társadalmi rend termelési viszonyainak egy oldalát fejezze ki. A többi törvénytől annyiban térjen el, hogy az illető formáció fő ismertetőjét, alapvető jellemzőjét tükrözze.

2. Az alaptörvény definíciójának tartalmaznia kell a termelés célját

* A cikk második részét lapunk legközelebbi számában közöljük.

is, de helytelen volna elsősorban a termelés céljának figyelembevétele.

3. A gazdasági alaptörvény osztálytársadalomban a főbb osztályok legfontosabb termelési viszonyait fejezi ki.

4. Az alaptörvény tükrözi az illető társadalmi rendet meghatározó termelési mód főbb ellentmondásait.

5. A gazdasági alaptörvény az illető társadalom különböző fejlődési szakaszaiban változatlan, még akkor is, ha konkrét megjelenési formái megváltoznak.

E követelményeknek megfelel az értéktöbblet-törvény tudományos megfogalmazása. A szocializmus gazdasági alaptörvényének ma ismert formulája azonban korántsem pontos, nem felel meg az ismertetett módszertani követelményeknek. Sztálin meghatározása nem egy, hanem több törvényt foglal magában, s ebben a definícióban első helyen áll a társadalom szükségleteinek kielégítése, tehát a cél. Viszont a gazdasági alaptörvény nem korlátozható csupán a termelés céljára és e cél elérésének eszközére. A szovjet közgazdasági irodalomban előfordult az a hiba, hogy a szocializmus gazdasági alaptörvényét fogyasztói oldalról igyekeztek megközelíteni. Ez természetesen helytelen, de számba veendő, hogy bizonyos fokig Sztálin koncepciója ösztönöz a szocializmus gazdasági alaptörvényének ilyen fogyasztói szemléletű megfogalmazására.

Időközben a politikai gazdaságtan tankönyvének új kiadása megfordította az alaptörvény sztálini formuláját, s — fogyasztói megfogalmazását orvoslandó — a végét tette előre. Így a szocialista termelés szakadatlan növekedése és tökéletesítése került az élre. *K. V. Osztrovityanov* azzal okolta meg e változtatást, hogy így a hangsúly átkerül a termelésre, kiküszöbölődik a szocializmus gazdasági alaptörvényének fogyasztói értelmezése. Paskov szerint ez igaz, de ez nem szünteti meg a definíció többi hiányosságát.

Paskov javasolta a szocializmus gazdasági alaptörvényének következő megfogalmazását: „az emberek elvtársi együttműködése és kölcsönös szocialista segítsége az egész társadalom növekvő szükségleteinek mind teljesebb kielégítésére szolgáló javak termelésében". E formula kifejezi a szocializmus alapvető, fő termelési viszonyait, bennük a szocialista társadalom osztályainak viszonyát is, magában foglalja a szocialista termelés céljának jellemzését és gazdasági fejlődésének azt a fontos ellentmondását, hogy a kommunizmus első szakaszában, a szocializmusban, az emberek szükségletei határtalanul nőnek és a termelés növekedése ehhez képest nem kielégítő.

J. A. Kronrod szerint a gazdasági alaptörvény definíciójának főképp *a többletterméknek és elosztásának a kapitalizmusétól eltérő természetét* kell kifejeznie, mindenekelőtt azt, hogy a többlettermék a szocializmusban teljesen, hiánytalanul az egész társadalomé, a dolgozóké.

Paskov és mások nem értettek egyet ezzel, nem helyeselték, hogy erre korlátozzák a szocializmus gazdasági alaptörvényének megfogalmazását.

A szocializmus gazdasági törvényeivel kapcsolatban többen kifejtették, hogy mélyebben és alaposabban kell elemezni a szocialista társadalom gazdasági ellentmondásait és megoldásuk módozatait. Legrészletesebben Kronrod fejtette ki e véleményét, megállapítva, hogy a szocializmus politikai gazdaságtanában mint fiatal, kibontakozó tudományban, érthetően nagy helyet foglal el még az új gazdasági rendet jellemző folyamatok leírása és rendszerezése. De pótolhatatlan *a folyamatok lényegének, mozgástörvényeinek tanulmányozása.* Ez rendkívül időszerűvé vált. Megjegyezte, hogy a szocialista termelési viszonyok ma elterjedt meghatározása tudományos szempontból nem megfelelő, propagandisztikus metafóra. Helyesen fejezi ki az emberek között a szocialista társadalmi termelésben kialakuló viszony általános jellemzőit, de *nem utal a tulajdon jellegére, valamint a szükséges és a többlettermék elsajátításának ezáltal meghatározott jellegzetességére.* A definíció inkább

morális jellegű elemeket (például együttműködés, kölcsönös segítség) tartalmaz, mint közgazdaságiakat. Kifogásolta még — egyebek közt —, hogy a meghatározás főleg negatív mozzanatot tartalmaz („a kizsákmányolástól megszabadult emberek viszonyai"), de *nem tartalmazza a mozgás és a fejlődés forrását, úgyszintén azt sem, hogy milyenek is valójában* e kizsákmányolástól megszabadult emberek viszonyai. A definíció nem jelöli meg a belső impulzust, amely mozgásban tartja az emberek egységét a termelési folyamatban. Kronrod szerint a szocialista termelési viszonyokat például úgy lehetne meghatározni, hogy „az emberek között az anyagi termelésben és a termékek kicserélésében kialakult viszonyok, amelyek alapja a termelőeszközök társadalmi tulajdona, a munka szerinti elosztás és a terméktöbbletnek a dolgozók által, és csakis őáltaluk való elsajátítása". E meghatározás szerinte magában foglalja a szocialista termelési viszonyok legfőbb ismérveit, ezek belső — Lenin által feltárt — rugóit és azt az ellentmondást is, amely *a termelőeszközök tulajdonával kapcsolatos egyenlőség viszonyai és a termelőeszközök felhasználásával kapcsolatos tényleges egyenlőtlenség viszonyai* között fennáll, s amely a szocialista gazdaság fontos sajátossága.

Kronrod véleménye szerint a szovjet közgazdászok és filozófusok egy része leegyszerűsíti az ellentmondásokat, de legfőbb hiba, hogy figyelmüket szinte kizárólag az átmenetileg létrejövő és időről időre meg is oldódó ellentmondásokra összpontosították.

A szocialista valóságban ezek mellett állandóan hatnak és rendszeresen megoldódnak *a szocializmus egész szakaszára jellemző* ellentmondások: a szocialista tulajdonnal, a szocialista munkával, az újratermelési folyamattal kapcsolatos *immanens ellentmondások*, és végül a *gazdasági törvények hatása közötti ellentmondások*. Kronrod véleménye szerint „a törvények hatását néha valamiféle eleve meghatározott harmóniának tüntetik fel". A termelési viszonyoknak és a szocialista gazdasági törvények érvényesülésének reális ellentmondásossága azt jelenti, hogy a szocialista társadalomban az osztályok egységesek és közösek a társadalom valamennyi rétegének és osztályának alapvető és tartós érdekei, de az egységnek állandóan ható belső, lényeges ellentmondásai vannak, amelyek a termelőerők növekedésének és a termelési viszonyok fejlődésének reális impulzusát képezik.

Kronrod beszélt a szocializmus belső ellentmondásainak sajátosságairól is, megállapítva, hogy ezek az ellentmondások *nem antagonisztikus* jellegűek, *nem spontánul* jönnek létre és nem is spontánul oldódnak meg.

Rendkívül helytelen csupán a régi és az új harcaként, a pozitív és a negatív mozzanatok küzdelmeként, az elhaló és a születő közötti ellentmondás gyanánt felfogni az ellentmondásokat. Természetesen ezek igen nagy jelentőségűek. Nyilvánvaló, hogy a régi és az új harca feltétlenül az előrehaladó mozgás forrása. De például a proton és az elektron kölcsönös viszonyai, vagy az absztrakt és a konkrét munka, vagy a szellemi és a fizikai munka ellentmondásai esetében kétségtelen, hogy nem az elmaradottság és a haladás közötti ellentmondásokról van szó.

Kronrod állást foglalt azokkal szemben, akik keresik, illetve megtalálni vélik a szocialista termelési mód úgynevezett alapellentmondását. Szerinte ilyen nincs, illetve helytelen lenne ilyet megkonstruálni. Ugyanis a marxista tudomány szerint az alapellentmondás a termelési viszonyok és a termelőerők összhangjának alapvető hiánya, ez pedig a szocialista társadalomban nem fejlődhet ki. Helytelenítette, hogy egyesek a termelés és a fogyasztás vagy a szükségletek közötti ellentmondást értelmezik alapellentmondásként. Megjegyezte, hogy az alapellentmondással kapcsolatos vélemények eltérésének fő oka ennek az egész koncepciónak tudománytalansága.

A szocializmus ellentmondásai újtipusúak, s rendszerük nem tartalmaz valamiféle alapellentmondást. De ez nem jelenti azt, hogy nincsenek *a fejlődés minden egyes szakaszában olyan ellentmondások, amelyeket legfontosabb ellentmondásoknak kell tekinteni.* A Szovjetunióban a fejlődés mai szakaszában a fő feladat azoknak az ellentmondásoknak a kiküszöbölése, amelyek a Szovjetunió fő gazdasági feladatának megvalósításával kapcsolatban nyilvánulnak meg. (Mint ismeretes, ez a feladat az egy főre jutó termékmennyiség vonatkozásában utolérni és elhagyni a legfőbb kapitalista országokat.)

Kronrod véleményével részben egyező, részben ellentétes volt *C. A. Sztyepanyan* hozzászólása. Ő filozófiai szempontból elemezte a kommunizmusba való fokozatos átmenet viszonyai között kialakuló ellentmondások érvényesülésének új formáit. A tudományos kutatók — mint mondotta — nagyrészt már levetették az ellentmondások dialektikus fogalmától való félelmet, többé nem látnak ebben valamiféle „lázadást". Ma már sokan törekszenek arra, hogy a dialektikát, mindenekelőtt ennek magvát, az ellentmondásos fejlődés objektív törvényét, tudatosan alkalmazzák, a kommunizmus építése során végbemenő új folyamatok megismerésére. A három évig folyt filozófiai viták eredményeképp egyetemeseknek, a fejlődés általános törvényeinek ismerték el az ellentmondásokat, melyeknek lényeges sajátosságaik vannak a szocializmusban. De — Sztyepanyan véleménye szerint — sokan csak formálisan ismerték el az ellentmondásokat, korlátozták ezeket, lényegében egyes esetekre, ideiglenes jelenségekre, amelyek nem kapcsolódnak a szocialista társadalom fejlődésének legfőbb mozzanataihoz. E felfogás következménye — szerinte — annak tagadása, hogy a szocialista társadalom fejlődésében van egy alapvető, meghatározó ellentmondás. Bírálta Kronrod ezzel ellentétes álláspontját és hivatkozott Jan Bej-ling kínai filozófusnak „Az alapvető ellentmondásról" írott cikkére. Jan Bej-ling szerint a szocializmusban az alapvető ellentmondás: „a nép állandóan növekvő szükségletei, valamint az anyagi és a kulturális javak termelésének elért fejlődési színvonala közötti ellentmondás". Sztyepanyan szerint *az alapellentmondás elismerése a kommunizmusba vezető átmenet fő útjainak helyes felfogását eredményezi.* Megállapította, hogy a kommunista társadalmi rendszerben módosulnak a dialektika egyetemes törvényeinek megnyilvánulási formái. A szocializmusról a kommunizmusra való fokozatos áttérés körülményei között az ellentmondások új megjelenési formáinak meg nem értése, illetve figyelmen kívül hagyása nagy hibákat okozott. Voltak, akik az ellentmondásokat azonosították a társadalmi ellentétekkel, ami lényegében a marxista dialektika alapjainak *revíziója,* az ellentmondásoknak mint a fejlődés forrásának tagadása. Mások *dogmatikusan* azt állítják, hogy a szocializmusban is mindig mint ellentétek lépnek fel az ellentmondások, hogy a szocializmus semmi különöset nem visz bele a társadalmi fejlődés dialektikájába. Ez utóbbiak közé tartoznak azok, akik például a szocialista tulajdon két formáját *ellentétesnek* tekintik.

Osztrovityanov — zárszavában — külön reflektált Kronrod hozzászólására. Megállapította, hogy az ellentmondások feltárását javasoló indítványa elvileg helyes. Amikor azonban Kronrod megkísérli a szocialista gazdaság ellentmondásainak konkrét megfogalmazását, akkor az ellentmondásokra összpontosítva figyelmét gyakran megfeledkezik az egységről, pedig a szovjet társadalom egységének biztosítása — a nem antagonisztikus ellentmondások leküzdése alapján — ugyanúgy, mint az egész szocialista tábor egysége, a társadalmi fejlődés hatalmas mozgató ereje a kommunizmushoz vezető úton. Sztyepanyan hozzászólásából egyetértett azzal, hogy *az osztálytársadalmakban az ellentmondások szociális ellentmondások formáját öltik, a szocializmusban pedig lényeges és*

lényegtelen különbségek formájában jelennek meg.

A tudományos konferencián a kommunizmus építésének problémái, egyben a szocializmus kapitalizmus feletti győzelmének kérdéseiként vetődtek fel.

A. A. Arzumanjannak a két világrendszer versenyéről szóló előadása részletesen elemezte a következő problémákat: a kapitalista termelés perspektívája, lehetséges tartalékai és növekedési üteme; a két rendszer gazdasági versenyének jellemző mutatói és a Szovjetunió fő gazdasági feladata megoldásának . hozzávetőleges időpontja.

Korunk a kapitalizmusból a szocializmusba való világméretű átmenet korszaka. A két rendszer békés együttélése csak verseny formájában valósulhat meg és a köztük levő ellentmondás korunk alapellentmondása. Ez az ellentmondás vagy a békés együttélés és a békés verseny keretében oldható meg (amelynek folyamán a szocializmus egyre erősödik, mind kifejezettebben mutatja meg fölényét a tőkés rendszer fölött) — vagy háborús úton. Harmadik lehetőség nincs.

Arzumanjan abból a feltételezésből indult ki, hogy a békés együttélés gondolata diadalmaskodik, sikerül megfékezni ellenségeit. Ma, mikor a szocializmus hatalmas ipari és morális erővé nőtt nemzetközi síkon, ez a feltételezés nem illúziókeltés. Az SZKP XX. kongresszusa is megállapította már, hogy korszakunkban nem sorsszerűen elkerülhetetlen a háború. A szocializmus pedig szakadatlanul, gyorsan fejlődik; ez határozza meg a két rendszer békés versenyének reális perspektíváját. A kommunizmus építése együttal a szocializmus kapitalizmus feletti győzelmének folyamata is.

Milyenek a tőkés rend kilátásai a két rendszer versenyében? Erre határozott válasz adható: a tartós béke a tőkés rend gyengülését, válságának kiéleződését vetíti előre. De egy esetleges háború sem változtat ezen a perspektíván, hiszen ha a kapitalizmus válságának egyik legfőbb jele a második világháború előtt a szocializmus építése volt egy országban (a Szovjetunióban), akkor a második világháború utáni időszakban ez a szocialista világrendszer kialakulásában és a szocializmus erőinek a tőkés pozíciók rovására előrehaladó térhódításában jelölhető meg. Következésképpen a kapitalizmus krízise elkerülhetetlenül éleződik és erősödik.

Az SZKP a kommunizmus felé vezeti a szovjet szocialista társadalom fejlődését. A legfejlettebb tőkésországok elérését és túlszárnyalását az egy főre jutó termelésben nemcsak a Szovjetuniónak, de az egész szocialista tábornak teljesítenie kell. Az e vonatkozásban elért sikereket a szerző Csehszlovákia, az NDK, Kína tekintetében konkrétan érintette, méltatva a KGST jelentőségét a szocialista táboron belüli jobb nemzetközi munkamegosztás, tervszerűbb gazdasági együttműködés biztosítása szempontjából. Majd a kapitalizmus XX. századi gazdasági fejlődésének eredményeiről és tényezőiről szólt, feltéve a kérdést, hogy ma a burzsoá országok jelentősen növelhetik-e ipari termelésüket a fegyverkezési hajsza élénkítésével? Ez idő szerint — Arzumanjan úgy látta — nem, mert most már megvannak a hadiipari kapacitások, már gyártják a fegyvereket és a hadianyagokat, tehát *a militarizálás már nem nyit új piacokat.* Természetesen elvont elméleti síkon feltételezhető a jelenlegi haditechnika oly gyors változása, amely az eddigiektől eltérő szükségleteivel új hadiüzemek létesítését eredményezi, de ilyenfajta lényeges változások kevéssé valószínűek a legközelebbi időkben, főleg olyan változások, amelyeket ne elégítenének ki a lényegében meglevő berendezések. Egyes új, fegyverkezésre szolgáló üzemek most is épülnek, ez azonban nem vezet tömegméretű, társadalmi méretű változásokra a gyárfelszerelések vonatkozásában.

A második világháború után a világpiacokon folyó konkurrencia-harc közben, a technikai haladás — amely a háborús években csak hadi vonatkozásban volt észlelhető — a polgári fogyasztásra szolgáló termelési terü-

letekre is behatolt, egyebek közt a mezőgazdaságba is. *Az állótőke felújítása új technikai alapon következett be.* A tőkés világgazdaság szerkezeti változásai főleg a nehézipar területére esnek. A termelés növekedése a foglalkoztatottság növekedésére, s ezzel összefüggésben a közszükségleti cikkek keresletének növekedésére vezetett. Egyszersmind azonban a foglalkoztatottság a nem termelő szférában is számottevően nőtt a tőkésországokban.

A vezető kapitalista országok termelésében az I. osztály hipertrofikus (túltengő) növekedése megy végbe a II. osztály viszonylag lassú fejlődésével karöltve; az újratermelés folyamatában diszharmónia van; s ebből következően éles ellentmondások alakultak ki. Súlyosbodott a piacprobléma is, mert az ipari kapacitások gyorsabban nőttek a fizetőképes keresletnél, és mert a háború és a militarizálás inflációt szült, amely ha átmenetileg csitult is, mégis a második világháború utáni időszakban a tőkés gazdaság elidegeníthetetlen vonása maradt.

Felvetette Arzumanjan azt a problémát is, hogyan befolyásolja a kapitalizmus perspektíváit a gyarmati rendszer szétesési folyamata, s miképpen hat ez a két rendszer versenyére? Korunkban a nemzeti felszabadító küzdelem eredményeként Ázsiában és Afrikában egész sor ország kiharcolta politikai függetlenségét. Igaz, hogy ezek még nem estek ki a világkapitalizmus láncából, de sok közülük már nem szövetségese többé az imperialista államoknak. A világméretű társadalomfejlődés dialektikája ma olyan, hogy az ázsiai és az afrikai országok önálló politikája, nemzetgazdaságuk fejlesztése nem erősíti, hanem gyengíti a nemzetközi imperializmust.

Természetesen ezekben az országokban egyelőre a kapitalizmus fejlődik, és kialakul a gyengén fejlett területeken az állami monopolkapitalizmus, amely *objektíve antiimperialista* jellegű, s amelynek e vonását fokozza az a lehetőség, hogy ez országoknak módjuk van a szocialista rendszer gazdasági segítségének igénybevételére. Ez már ma is számottevő támasza az elmaradott országok gazdasága fejlődésének és lazítja kapcsolatukat korábbi gyarmattartóikkal.

Arra a kérdésre, vajon az antiimperialista forradalom a gyarmatokon a kapitalizmus történetileg tartós fejlődésének zsilipjeit nyitotta-e meg, tagadó választ kell adni. A XX. században a kapitalizmus helyzete teljesen eltérő a XIX. századiétól. A kapitalizmus többé nem képes gigantikus fellendülésre, mint annak idején. Ez összefügg a szocialista világrendszer létével, ami nagyban hozzájárul a nemzeti felszabadító harcok terjedéséhez és sikereihez is.

Ázsia és Afrika népei mozgásba lendültek. Antiimperialista forradalmuk egy kérdést megold: a politikai függetlenség kérdését. Agrár- és szociális problémáik azonban megmaradnak és ezeket nem is lehet a kapitalizmus útján megoldaniuk. Ezért a gyengén fejlett államokban az osztályharc elkerülhetetlenül fokozódik, e népek is egyre inkább meggyőződnek róla, hogy jövőjük nem a tőkés rend, hanem a szocializmus felé vezet.

A másik, ezzel összefüggő kérdés, hogy a gyengén fejlett országok iparosítása új, nagy piacbővítési lehetőséget ad-e a fejlett tőkésországoknak, meggyorsítja-e a világkapitalizmus vezető hatalmainak gazdasági fejlődését? A belső piac igen lassan bővül a gyengén fejlett államokban — nem utolsó sorban az antifeudális agrárforradalom hiánya miatt. Az imperializmus maga nagyrészt elnyomja a gyengén fejlett országok gazdasági fejlődését, hogy kiviteli cikkeinek piacul biztosíthassa őket. Ma is tovább nő a különbség az egy főre jutó termelésben a fejlett tőkésországok és a gyengén fejlett országok között. Az utóbbiaknak nincs reményük és nem lehet reális kilátásuk arra, hogy önzetlen gazdasági segítséget kapnak a vezető tőkésországoktól. Következésképp *a gyengén fejlett területek nem válhatnak új hatalmas piacokká az imperializmus számára,* s ezt szintén figyelembe kell venni, amikor a két világrend-

szer versenyének perspektíváját mérlegeljük.

Arzumanjan összehasonlította a vezető tőkés hatalmak és a Szovjetunió gazdaságfejlődési dinamikáját, s felhívta a figyelmet egyebek között arra, hogy veszélyes a Szovjetunió és az Egyesült Államok egy főre jutó termelésének mechanikus egybevetése. Mérlegelni kell az összehasonlításkor a gazdasági struktúrát, a történelmi és a nemzeti sajátosságokat is. Végső következtetésében az előadó kiemelte, hogy a Szovjetuniónak megvan a lehetősége, hogy mintegy 15 év alatt, sőt még hamarabb is elérje az Egyesült Államokat az egy főre jutó nemzeti jövedelemben. Minden adottság megvan rá, hogy a kapitalizmus alul maradjon a két világrendszer versenyében.

V. J. Aboltyin — hozzászólásában — felvetette a problémát: mi az összefüggés *a tőkés világgal való gazdasági kapcsolatok és a kommunizmus építése* között? A gazdasági kapcsolatok mindenekelőtt kedvezően hatnak az államok közötti politikai viszonyokra. Emellett előmozdítják — főként a nemzetközi árucsere útján —, hogy ésszerűen kihasználhatók legyenek a nemzetközi munkamegosztás gazdasági előnyei is. Az államok gazdasági kapcsolatainak kérdésében a marxi—lenini elmélet elveti az autarkia gondolatát, az ilyenfajta törekvéseket, valamint „a külső piac csökkenő jelentőségére" vonatkozó különféle koncepciókat. A kommunisták amellett voltak és maradnak, hogy az országok különféle természeti kincseinek, különböző földrajzi viszonyainak, történelmi hagyományainak és termelési tapasztalatainak felhasználása kölcsönösen előnyös a gazdasági kapcsolatokat létesítő országok számára, s megvan a maga jelentősége ennek a kommunizmust építő Szovjetunió számára is.

Helytelen volna azonban túlbecsülni a tőkés világgal fennálló gazdasági kapcsolatok jelentőségét. Ez bebizonyosult az embargo-politika kudarcában, amit már a burzsoá apologéták sem tagadnak. A szocializmus ellenségei nem számoltak — egyebek közt — azzal a fontos tényezővel sem, amit a szocialista rendszerhez tartozó országok gazdasági együttműködése jelent. Ez utóbbiak közös erőfeszítéssel, gazdasági tevékenységüket összehangolva olyan termelési ágakat is meghonosítottak, amelyeket nem fejlesztettek volna ki enynyire, ha normális lett volna a nemzetközi árucsere. Ugyancsak lebecsülték a szocializmus ellenségei a tőkésországok érdekellentéteit, konkurrencia-harcuk elkerülhetetlen éleződését, s azt a tényt is, hogy képtelenek egyöntetű politikára a szocialista országok vonatkozásában.

Az imperialista nagyhatalmaknak számolniok kell azzal is, hogy a volt gyarmatok és félgyarmatok, amelyek jelentős része semlegességi politikát folytat, nemzetgazdasági érdekből sürgetően követeli az árucsere és más gazdasági kapcsolatok kibővítését a Szovjetunióval és a szocialista rendszer többi országaival. A dolgok reális állása a tőkés világban kizárja a teljes blokád lehetőségét, a két rendszer országainak ésszerű, egészséges gazdasági együttműködése utat tör magának.

A fejlődési tendenciák értékelése — Aboltyin véleménye szerint — olyan feltételezésre ad alapot, hogy a közeli jövőben — a béke fennmaradása esetén — a Szovjetuniónak a kapitalista országokkal folyó külkereskedelme valamivel gyorsabban fog nőni, mint a szocialista országokkal való árucseréje és az előbbi részaránya eléri a legközelebbi öt esztendőben a Szovjetunió egész külkereskedelmi forgalmának mintegy 40 százalékát. *A szocialista táborral való árucsere természetesen túlsúlyban marad,* a gazdasági együttműködés fokozódása, a tudományos és a technikai tapasztalatok kicserélése nyomán e kapcsolat — tartalmában és jelentőségében egyaránt — tovább gazdagodik.

A tudományos konferencia nagy figyelmet szentelt *az egységes szocialista tulajdonviszonyok kialakulásával* kapcsolatos problémáknak. *Kovalevszkij* álláspontja e kérdésben

az volt, hogy egyelőre nehéz megmondani, vajon a kolhoztulajdon és az össznépi tulajdon összeolvasztása még a szocializmus körülményei között fog-e megtörténni, vagy majd csak a kommunizmusban, de teljes joggal feltételezhető, hogy ez az összeolvadás hamarabb bekövetkezhet, mint a teljes kommunizmus.

Osztrovityanov elöljáróban megjegyezte, hogy a szocialista termelési viszonyok rendszerében vezető szerepe van a termelőeszközök állami össznépi tulajdonának. A közgazdasági szakirodalom azonban — véleménye szerint — általában *csak a szocialista állami tulajdonnak és a jövő kommunista tulajdonának egységét húzta alá, figyelmen kívül hagyva a köztük levő tartalmi különbséget.* A kommunizmus felső szakaszában a köztulajdon nem lesz állami tulajdon. Az állam megőrzése azonban feltétlenül szükséges mindaddig, amíg fennáll a kapitalista tábor, az imperialista agresszióval szembeni védelem és a külpolitikai funkciók teljesítése érdekében.

Több hozzászóló beszélt arról, hogy a kolhoz-szövetkezeti tulajdon milyen módon emelkedik az össznépi tulajdon színvonalára. *P. N. Persin* szerint a gazdasági színvonal szempontjából tekintve a kérdést a fejlődésnek a következő irányzatai jelölhetők meg: 1. a kolhoztulajdon következetes, általános növelése, amelyet nyomon kell követni a kolhoztulajdon koncentrációjának is, valamint a legfontosabb termelőeszközállomány egyidejű tökéletesedésének. 2. Oly létesítmények (kolhozközi erőművek, vízművek, utak stb.) bővülése a kolhoztulajdon állományában, amelyek gazdasági jelentősége túllépi egy-egy kolhoz kereteit. 3. A mezőgazdasági termékek termelését egyre teljesebben felöleli a kolhoztulajdon, illetve a háztáji gazdaság következetesen csökken. 4. A kolhozmunka termelékenységének felemelése a köztulajdonban levő népgazdasági ágazatok színvonalára. 5. A kolhoztulajdon olyan arányú fejlődése, hogy a kolhoztagok fogyasztásának színvonala elérhesse a köztulajdonban levő népgazdasági ágazatok dolgozóiét.

A kolhoz-szövetkezeti tulajdon gazdasági színvonalának emelésével kapcsolatos központi feladat — Persin szerint — a munka termelékenységének növelése. Ez a feltétele, hogy a kolhoztagok személyes szükségletei mind teljesebben kielégíthetők legyenek és át lehessen térni a pénzbeli munkadíjazásra a mezőgazdaság szövetkezeti szektorában.

Különös gondot fordított a tanácskozás az oszthatatlan alapok kérdésére, amely a kollektív tulajdon sajátos formájának kifejeződése. Az oszthatatlan alapnak a kolhoztulajdon többi részétől megkülönböztető legfőbb sajátosságai a következők: a) nem osztható el és nem osztható fel a kolhoztagok között; b) a kolhoz megszűnése esetén ezt az alapot át kell adni másik kolhoznak vagy az államnak az egész kolhozrendszer megerősítésére; c) az oszthatatlan alapok nem csökkenhetnek, a velük való rendelkezést törvény szabályozza; az oszthatatlan alap pénzben levő részéből csak beruházásokra szabad kifizetéseket eszközölni (1957-ben összegük meghaladta a 100 milliárd rubelt); d) az oszthatatlan alapok terhére történő kifizetéseket a Mezőgazdasági Bankon keresztül az állam szigorúan ellenőrzi.

Mindebből világos, hogy az oszthatatlan alapok formájában a tulajdon olyan különleges alakja jött létre, mely *mintegy átmenet általában a kolhoz-csoporttulajdon és az össznépi tulajdon között.* De ha a kolhozok oszthatatlan alapjait össznépi (vagyis állami) tulajdonná nyilvánítanák, akkor megszűnne velük kapcsolatban a kolhozok tulajdonjoga. A vezető párt- és állami szervek a gép- és traktorállomások átszervezésekor ezzel éppen ellentétes alapelvből indulnak ki: abból, hogy a kolhoztulajdon *a szocialista tulajdon szükséges formája,* amelyet erősíteni és bővíteni kell.

Sztepanyan megjegyezte: a szakirodalomban egyesek azt a véleményt képviselik, hogy ezek már az egész nép tulajdonában vannak, má-

sok pedig nem értenek egyet ezzel. Kétségtelen, hogy nő az ellentmondás az oszthatatlan alapok egyre erősödő össznépi jellege és csoport formája között. Ez dialektikus ellentmondás, mely — a megfelelő feltételek kialakulása után — meg fog szűnni.

Osztrovityanov szerint a kolhoztermelés társadalmasítási szinvonalának fokozatos emelkedése és a kolhoztulajdon közeledése az össznépi tulajdonhoz, mindenekelőtt az oszthatatlan alapok növelése, szociális tartalmuk és szerkezetük fokozatos megváltozása útján fog végbemenni. Mind nagyobb részüket a kolhoztagok kulturális és jóléti szükségleteinek kielégítésére fogják fordítani (kórházak, étkezdék, mosodák stb. létesítésére), mind szélesebb körben fejlődnek majd több kolhoz közös tulajdonának különböző formái, s a kolhozközi tulajdon bővülésével párhuzamosan állami-szövetkezeti közös vállalatok is alakulnak (például talajjavító munkálatokra). Ahogyan fokozódik a közösségi formákban folyó termelés szerepe a kolhoztagok szükségleteinek kielégítésében, s ahogyan létrejön a mezőgazdasági termékek bősége, úgy válnak gazdaságilag hátrányossá és egyúttal szükségtelenné a háztáji gazdaságok. A kolhoztagok önként le fognak mondani róluk. Máris vannak példák erre.

D. Ksibekov hangsúlyozta, hogy az oszthatatlan alapokban látja a kolhoztulajdon össznépi tulajdon szinvonalára emelésének fő forrását, majd történetileg ismertette a kolhoztulajdon kialakulását a Szovjetunióban. Méltatta ennek azt az új vonását, hogy képessé vált *a saját továbbfejlődése szempontjából döntő jelentőségű technikai felszerelések megvásárlására.* Nemcsak arról van szó, hogy anyagilag elbírja a különféle gépek és munkaeszközök megvételét, de arról is, hogy megvannak már a falusi tömegekben azok a káderek, akik ügyesen fel tudják használni ezt a technikát, és szivükön viselik a modern technika alkalmazását a mezőgazdasági termelésben. Felhívta egyben a figyelmet valamennyi mezőgazdasági termelési ág — köztük az e szempontból eddig némileg elhanyagolt állattenyésztés és zöldségtermelés — társadalmasításának szükségességére, mert — mint kifejtette — csak ez úton biztosítható a termékbőség, és így csökkenni fog a háztáji gazdaságok jelentősége is.

Ksibekov felvetette az agrár-városok kérdését is. Közel az idő, amikor egyes jelenlegi körzetek egyetlen óriási mezőgazdasági termelési egyesülést fognak alkotni, saját, egységes kulturális központtal. Ez már azonban nem olyan falu lesz, mint a jelenlegi, hanem új agrár-város. Megjegyezte ugyanakkor, hiba, hogy a társadalomtudomány keveset foglalkozik ezzel a kérdéssel, bár persze nem az agrár-városok megteremtésével kell kezdeni a kommunizmusba való átmenetet, hanem a mezőgazdasági termelőerők és a kolhozgazdaságok fejlesztésével.

P. N. Fedoszejev azokkal vitatkozott, akik azt állították, hogy a kolhoztulajdon semmilyen körülmények között nem fejlődhet állami tulajdonná. Hangsúlyozta, hogy az oszthatatlan alapok államosítását ő sem helyesli, de kijelentette, nincsen kizárva az a lehetőség sem, hogy az állam még nem szűnik meg, amikor teljesen győzedelmeskedik a kommunizmus, és egységes formája lesz a társadalmi tulajdonnak. Nagyon fontos kellő figyelmet szentelni *az állami tulajdon és a kolhoz-szövetkezeti tulajdon kölcsönös viszonyának* problémáira. Kétségtelen, hogy a kolhoz-szövetkezeti tulajdon átmegy az össznépi tulajdonná válás bizonyos szakaszán. De ezt azzal összefüggésben kell vizsgálni, ami a szocialista iparban, az állami szocialista szektor termelési viszonyaiban végbemegy. Például a kolhoz- és a kolhozközi erőművek nagyarányú fejlődése, bár jelentős, mégsem döntő a mezőgazdaság teljes gépesítése szempontjából; bizonyos szakaszban a nagy, állami erőmű-rendszerek lesznek döntőek e vonatkozásban, amelyek elegendő villamos energiát adhatnak a mezőgazdaságnak. Ez nyilvánvalóan a fa-

lusi termelési viszonyok meghatározott változásaira, a tulajdonformák változásaira vezet majd. Fontos tehát: az állami és a kolhoz-szövetkezeti tulajdon kapcsolata és egymásra hatása, mert ez úton közeledik egymáshoz a két szektor, azzal a céllal, hogy majd valamikor egyesülnek. Sokkal kevésbé lényeges, hogy a kommunizmusban a tulajdon formája állami lesz-e vagy, hogyan fogják nevezni azt.

Cagolov e véleményhez csatlakozva felvetette a kérdést: a szocialista termelés fejlődő kolhozformájának miért nem lehet és miért nem kell áttérnie magasabb formára, egészen addig, amíg kifejlődnek azok a termelőerők, amelyek a teljes bőséget biztosítják a társadalomban? Szerinte az ilyen átmenet tagadásának semmiféle létjogosultsága nincsen. A kolhoz-szövetkezeti termelésnek ma megvannak a maga előnyei az állami termeléssel szemben, a termelés állami formája azonban bizonyos idő alatt minden vonatkozásban felülmúlhatja ezeket.

Osztrovityanov akadémikus a két tulajdonforma fejlődésével kapcsolatban hangsúlyozta: meg kell szüntetni azt a hiányosságot, hogy a kutatók nem elemezték kellően az össznépi tulajdon állami szocialista és kommunista formái közötti különbségeket. Szerinte az állami szocialista tulajdon azé a népé, amely két osztályból, a munkásosztályból és a parasztságból áll, a két osztálynak viszont az az oka, hogy a termelőeszközök szocialista tulajdonának két formája van. A kommunista tulajdon olyan népé lesz, amelyben már nincsenek osztályok. Ksibekov megjegyzéseivel kapcsolatban elmondta, hogy nehéz megmondani, lesz-e a kommunizmusba való átmenet folyamán a kolhozrendszer fejlődésének olyan szakasza, amikor a termelőerők magas színvonala és a termékbőség ellenére is fennmarad a tulajdon szövetkezeti formája kommunák alakjában. Szerinte az agrár-városok létesítésének fontos helyet kell kapnia azok között az intézkedések között, amelyek a város és a falu lényeges különbségeinek megszüntetését és a kolhoz-szövetkezeti tulajdonnak az össznépi tulajdon színvonalára emelését célozzák.

Bíró Klára

A német szociáldemokrácia godesbergi programja

Az osztrák, a holland és a svájci szociáldemokrata pártok után, Bad Godesberg-ben* tartott rendkívüli pártkongresszusán Németország Szociáldemokrata Pártja, az SPD, is új elvi programot (Grundsatzprogramm) fogadott el. Az új program a három és fél évtizede összeállított program helyébe lépett: a német szociáldemokraták legutolsó programját, a heidelbergit, 1925-ben fogadták el.

Már a pártkongresszust megelőző vitákban is sok szó esett arról, hogy az SPD különös súlyt helyez politikájának „korszerűsítésére", olyan program megalkotására, amelyről elmondható: megfelel az idők követelményeinek. „Haladjon Ön is a korral — tartson a szociáldemokrata párttal" — így fordíthatjuk le a legtalálóbban az SPD egyik nagy agitációs kampányának vezérjelszavát. S valóban, Nyugat-Németországban ma mindennél szükségesebb lenne megszívlelni a kor parancsát. Ami azonban a szociáldemokratákat illeti, ezt a korszerűséget nagyon sajátosan értelmezték.

A godesbergi kongresszuson „a szociáldemokrácia történetének irattárába helyezte a marxizmust mint filozófiai, gazdasági és szociológiai tanépítményt... A kérdés: munkás-

* 1959. november 13–15.

párt legyen-e a Német Szociáldemokrata Párt, avagy néppárt, eldőlt, néppárt lett."[1]

A marxizmus „irattárba helyezése" meg is látszik a godesbergi programon, annak minden egyes tételén. A továbbiakban elsősorban a program néhány általános elméleti és gazdaságpolitikai vonatkozását ismertetjük olvasóinkkal, berlini testvérfolyóiratunk, a Wirtschaftswissenschaft szerkesztőségétől kapott kéziratos anyagok[2] alapján.

Tudományosság

Egy munkáspárt elvi programjával szemben jogosan támasztható az a követelmény, hogy irányt mutasson a munkásosztálynak az osztályharcban. Ehhez okvetlenül szükséges az osztályharc állásának, az adott erőviszonyoknak az alapos elemzése, a párt céljának egyértelmű kitűzése, valamint a célhoz vezető útnak a kijelölése. Mindebből semmi sincs a godesbergi programban, amelynek szövege gondosan elkerüli a Szövetségi Köztársaság politikai viszonyainak bármilyen osztályelemzését. Radikálisan szűkítették a téziseket indokló részeket is, a programatikus rész javára. *A programról tartott referátumban* maga a párt elnöke, Erich Ollenhauer is kijelentette: „Az elvi program nem tudományos dokumentum"[3], Herbert Wehner pedig még az általánosító kijelentést is megkockáztatta: „A szociáldemokrata párt elvi programja nem lehet marxista gazdasági elemzés."[4]

Nos, a program valóban nem tudományos dokumentum, erről mindenki, aki olvassa, különösebb fáradság nélkül meggyőződhet. A tudományos gondolkodásról való hangsúlyozott lemondás szorosan összefügg a vallásos világnézetnek tett elvtelen engedményekkel. Ulrich Lohmar, a szociáldemokrata párt elméleti folyóiratának, a „Die neue Gesellschaft"-nak a főszerkesztője ezt nyíltan be is vallja.

„Egy katolikus szociáldemokrata — írja — egészen másképpen magyarázza korunk fogyatékosságait, mint a felvilágosult gondolkodás alapján álló megfigyelő. A program alap a két keresztény egyházzal folytatandó komoly megbeszéléshez."[5]

A szociáldemokrata pártvezetőség tehát arra törekszik, hogy megfelelő feltételeket teremtsen az egyházzal való szoros együttműködéshez, s ennek keretében közelítse saját társadalmi elképzeléseit az egyházakéhoz. Ismeretes, hogy a katolicizmus, amely egyáltalán nem korlátozza tevékenységét a lelkipásztorkodásra, a vallásos világnézet általános érvényességére hivatkozva politikai uralomra tart igényt. A szociáldemokrata pártszervezés pedig kész alávetni magát a politikai klerikalizmus eme ambícióinak. Valóban, nagy utat tett meg a német szociáldemokrácia, a marxizmus maradéktalan vállalásától, az újkantiánus revizionizmus agnoszticizmusán át, egészen odáig, hogy most alávetette a tudományt a teológiának, az idealista világszemlélet legreakciósabb formájának. A világnézeti meghátrálás különösen nyilvánvaló a godesbergi program „Szocialista alapértékek" című fejezetében:

„A demokratikus szocializmus, amely Európában a keresztény etikában, a humanizmusban és a klaszszikus filozófiában gyökerezik, nem kíván végső igazságokat hirdetni... tiszteletből az ember hitbéli meggyőződése előtt."[6]

A program szerint tehát a vallásos meggyőződésé és a dogmáké az elsőbbség a tudományos felismeréssel és igazsággal szemben.

A hatalom kérdése és a „honvédelem"

Minden forradalmi mozgalom számára elsőrendű kérdés a hatalomhoz

[1] U. Lohmar: Zum godesberger Programm der Sozialdemokratie, Die neue Gesellschaft 1959. 6. sz. 416. l.

[2] Zum Godesberger Programm der Sozialdemokratie (Erika König); Zur Ökonomischen Konzeption des Grundsatzprogramms der SPD (Klaus Krawczack).

[3] Vorwärts, 1959. november 20.

[4] Uo.

[5] U. Lohmar. uo. 416. l.

[6] Az elfogadott elvi program szövegéből. Vorwärts, 1959. november 20. (A továbbiakban Pártprogram.) 17. l.

való állásfoglalás. Különösen az a munkásosztály számára, amelynek a társadalom szocialista átalakításához meg kell szereznie a politikai hatalmat, meg kell teremtenie a proletárdiktatúrát. A proletariátus és pártja sohasem békülhet meg a polgári állammal, a burzsoázia politikai hatalmi szervével, meg kell semmisítenie a burzsoá államot, hogy megsemmisíthesse a polgári termelési viszonyokat.

Ez a politikai és gazdasági felismerés rendkívül fontos ideológiai fegyvere volt a 90 évvel ezelőtt August Bebel és Wilhelm Liebknecht által alapított Német Szociáldemokrata Munkáspártnak, millió és milló munkás közös szellemi kincse lett az egész világon, és fényesen beigazolódott a szocialista országok gyakorlatában.

A jobboldali szociáldemokrata pártvezetés *közvetlen napi politikájában* azonban 1914, a II. Internacionálé összeomlása óta nem található nyoma ennek a marxi felismerésnek, amelyet most, a godesbergi programban már betű szerint is száműztek a szociáldemokrata ideológiából.

Az SPD ebben a programban fenntartás nélkül állást foglal a monopolista-militarista reakciós bonni állam mellett. „A párt kiáll a Német Szövetségi Köztársaság alaptörvénye mellett" — olvasható a program elfogadott szövegében. „Minden megmutatkozó gyengesége ellenére is, a Szövetségi Köztársaság demokratikus állam" — állapítja meg nyomatékosan Fritz Erler[7], ezért nem is szabad ez ellen az állam ellen harcolni, hanem csupán a kormány ellen. Ez a megkülönböztetés persze aligha jogosult, hiszen az Adenauer-kormány azért olyan, amilyen, mert a nyugatnémet monopoltőkés állam végrehajtó szerve. Valójában azonban a szociáldemokrata pártvezetés és parlamenti frakció még ez ellen a kormány ellen sem harcol. Elvakult kommunistaellenességtől vezettetve, közös külpolitikára törekszik az Adenauer-párttal, hogy „megmentse a keresztény nyugatot és az európai biztonságot a fenyegető bolsevista veszedelemtől". Sőt, kommunistaellenességében még az imperialista katonai politika nyílt támogatásától sem riad vissza az SPD. Állítólag ugyanis „a hatalom kommunista birtokosai népeik hátán olyan gazdasági és katonai erőt hoznak létre, amely növekvő fenyegetést jelent a szabadságra. A régi erők pedig alkalmatlannak bizonyulnak szembeszállni a brutális kommunista kihívással."[8]

Ezért „az SPD állást foglal a szabad, demokratikus rend védelme mellett. Helyesli a honvédelmet... A hadsereget a kormány politikai vezetése és a parlament ellenőrzése alá kell helyezni. A katonák és a nép demokratikus erői között bizalom kell, hogy uralkodjék. A katona egyenruhában is állampolgár marad."[9]

A német szociáldemokráciában — mint ismeretes — már az első világháború előtt is ingadozások voltak atekintetben, hogy meg kell-e tagadni a tőkés osztályállamtól a hadsereg és a flotta fenntartásához szükséges eszközöket, vagy pedig inkább támogassák a katonapolitikát, hogy így megnyerjék a kormányt a reformoknak. A nácik elől Prágába emigrált pártvezetőség azután megígérte, hogy a jövőben levonja a tanulságokat azokból a rettenetes következményekből, amelyekre a szociáldemokrata pártvezetés katonapolitikai opportunizmusa a weimari köztársaság idején vezetett.

A második világháború óta tartott pártkongresszusokon hozott határozatok is mind tartalmaztak többé-kevésbé egyértelmű ellenzést a szövetségi kormány hadseregpolitikájával szemben. Most történt először a német szociáldemokrácia történetében, hogy olyan programot fogadtak el, amely támogatja a burzsoá állam „honvédelmét".

A történelmi tanulságok ilyen kiáltó semmibevevését sajátos módon éppen történelmi alapon próbál-

[7] F. Erler: Die SPD im Staat. Vorwärts, 1959. október 30.

[8] Pártprogram. 19. l.
[9] Pártprogram. 17. l.

ják igazolni. Állítólag ugyanis a weimari köztársaság azért ment tönkre, mert a szociáldemokrácia nem tudott megfelelő viszonyt kialakítani a Reichswehr-rel, s így ez a birodalmi kormány eszközévé vált. A valóságban a weimari köztársaság azért pusztult el, mert a finánctőke gazdasági és politikai hatalmi állásai érintetlenek maradtak, mert csaknem változatlanul átvették a polgári államapparátust és mert a Reichswehr mint a porosz militarista tiszti kamarilla gyűjtőmedencéje, kezdettől fogva csak intésre várt, hogy akcióba lépjen. (A szociáldemokraták mindezt el is ismerik az 1934-es „Prágai manifesztum"-ban.) De még így is meg lehetett volna menteni a weimari köztársaságot a fenyegető fasiszta veszedelemtől, ha a szociáldemokrata pártvezetés nemcsak patetikusan fogadkozott volna, hogy szükség esetén fegyveres erővel is megvédi a köztársaságot, hanem — amikor sor került rá — be is váltotta volna ezt a fogadalmát. Emlékezetes, hogy 1932. július 20-án, amikor Braun-Sewering porosz kormányát eltávolították, a német kommunisták akcióegységre hívták fel a munkásosztályt az államcsíny ellen. A munkásosztály szinte egységesen csatlakozott volna a harchoz. Ám a szociáldemokrata pártvezetés kapitulált és harc helyett inkább az alkotmányóvás céltalan útjára tért, noha az alkotmány akkor már nem volt egyéb papírrongynál.

És ma? Ma a godesbergi program állást foglal a Német Szövetségi Köztársaság alaptörvénye mellett, noha ez sem több már papírrongynál: olyan „rugalmas" alkotmány ez, hogy lehetővé tette az általános védkötelezettség bevezetését, az atomfelfegyverzésről szóló határozat meghozatalát, az atomtudomány háborús célú fejlesztését, a Német Kommunista Párt és minden békéért küzdő szervezet betiltását, a szükségállapotról szóló törvény előkészítését stb. És még így is, a nyugatnémet alkotmány és a nyugatnémet valóság máris kiáltó ellentétben vannak egymással.

Miben látja ilyen körülmények között a szociáldemokrata elvi program az állammal szemben támasztandó követelményeket? Legyen az állam „szociális állam" és „kultúrállam" egyidejűleg, legyen neki parlamentje, mert „a szociáldemokrata párt állást foglal a demokrácia mellett". „A demokráciában meg kell őrizni a többség jogai mellett a kisebbség jogait is. A kormánynak és az ellenzéknek ugyanolyan rangú feladataik vannak; mindkettő felelősséggel tartozik az államért." A nyugatnémet szociáldemokráciának saját ellenzéki szerepéről táplált elképzeléseiben persze sok az illúzió. Annyi azonban mindenestre kiviláglik belőlük, hogy az SPD életre halálra elkötelezte magát a bonni államnak. Aki azonban igenli a polgári államot, nem tagadhatja meg a polgári társadalmi rendet magát sem; erről a program gazdaságpolitikai részének vizsgálatakor bőségesen lesz módunk meggyőződni.

Az SPD és a termelőeszközök magántulajdona

A termelőeszközök magántulajdonához való állásfoglalás éppoly döntő jelentőségű egy munkáspárt egész eszmei-politikai arculatát illetően, mint a politikai hatalomra vonatkozó álláspontja. A godesbergi program e tekintetben igazán egyértelmű.

„A termelőeszközök magántulajdona jogosan tart igényt védelemre és támogatásra . . ." Igaz, hozzáteszik még mintegy szépségflastromként: „. . . amennyiben nem akadályozza egy igazságos társadalmi rend felépítését."

Ez bizony — „az igazságos társadalmi rend felépítéséről" hozzábigygyesztett, semmitmondó és semmire nem kötelező formula ellenére is — a tőkés termelési mód, a polgári tulajdon és ezzel a tőkés kizsákmányolás teljes elfogadása. A tőkés tulajdon maradéktalan elismerésével a godesbergi program most már okmányszerűen is rögzítette azt, ami különben évtizedek óta jellemző a

jobboldali SPD-vezetőkre: a marxizmustól, mint a párt világnézeti alapjától való teljes letérést. Ezt különben nem is tagadják. Az SPD egyik vezető ideológusa, Willi Eichler, még büszkélkedett is egy interjúban azzal, hogy ő sohasem volt marxista, sohasem volt dialektikus materialista.[10]

Egyidejűleg nyomatékosan hangsúlyozta azt is, hogy az új alapprogram „többé nem marxista program". Igaz, ez Eichler megállapítása nélkül sem kétséges.

Az SPD ezzel annyit mindenesetre elért, hogy sikerült kivívnia a hangadó tőkés körök osztatlan elismerését. A német GYOSZ (Bundesvereinigung Deutscher Arbeitgeberverbände = Német Munkaadószövetségek Országos Egyesülete) lapja, a „Der Arbeitgeber" így ír:

„Szerencsét kívánhatunk magunknak ahhoz, hogy az SPD megszabadul régi ideológiai elfogultságának kötelékeitől. Bizonyítja e folyamat előrehaladását a pártnak a közjót szolgáló munkában való dicső részvétele a tartományokban és az önkormányzatokban. Mindenki, aki elő kívánja mozdítani ezt a folyamatot, síkra fog szállni amellett, hogy az SPD-nek mindenütt, még ha ellenzékben van is, méltó rész jusson a közügyek intézéséből. Mert semmi sem eredményezi inkább a dolgok elfogulatlan felismerését, mint a gyakorlati munka és a gyakorlati helytállás."[11]

A tőkések tehát elégedettek a szociáldemokráciának a tulajdonnal kapcsolatos állásfoglalásával, olyannyira, hogy elégedettebbek talán már nem is lehetnének. De azért a szociáldemokrata munkásokra is tekintettel kellett lenni. Ezért a program szerkesztői ajánlatosnak látták, ha a tőkés társadalmi rendszer melletti hűségnyilatkozatot különféle gazdaságpolitikai eszmefuttatások közé csomagolják, hogy ezzel elterelje ék a figyelmet a kérdés lényegéről, s hogy úgy tüntessék fel a dolgot, mintha a tőkés kizsákmányolást meg lehetne szüntetni — különféle gazdaságpolitikai eszközök segítségével — még ha maguk a tőkés termelési viszonyok meg is maradnak. Ezt az illúziót kívánják beleplántálni a német munkások tudatába a programnak az „igazságos vagyon- és jövedelemelosztás"-ról, a „monopóliumok megfékezéséről" és a munkások úgynevezett „beleszólási jogáról" szóló fejtegetései.

Emellett a monopóliumellenes szólamoknak az is a célja, hogy a nagytőke fojtogató szorításában vergődő nyugatnémet kispolgárságot rábírják a szociáldemokrácia támogatására.

„Igazságos vagyon- és jövedelemeloszlás"

A program „Gazdasági és társadalmi rend" című fejezetét a következő szavak vezetik be:

„A szociáldemokrata gazdaságpolitika célja: az állandóan növekvő jólét és igazságos részesedés a népgazdaság jövedelméből mindenki számára, szabadságban töltött, méltatlan függőségtől és kizsákmányolástól mentes élet."

A program előszavában pedig a következő mondat olvasható: „Csak új és jobb társadalmi renden át nyithat magának utat az ember a szabadság felé."

Marxisták számára magától értetődő, hogy egy olyan gazdasági és társadalmi rendszer, amelynek alapja a termelőeszközök magántulajdona, semmi esetre sem lehet „új és jobb társadalmi rendszer", ilyen rendszerben szó sem lehet „kizsákmányolástól mentes életről." A nyugatnémet valóság éppen a kizsákmányolás példa nélkül álló fokozódásáról tanúskodik. Egy a szociáldemokrata Vorwärts-ben megjelent számítás szerint az átlagos munkásbérre számított értéktöbblet-ráta a nyugatnémet feldolgozó iparban 1950-ben 168 százalék, 1957-ben pedig már 223 százalék volt.[12]

A népgazdaság jövedelméből való igazságos részesedés követelésében

[10] Der Spiegel. 1959. október 10.
[11] Der Arbeitgeber. 1959. 22. sz. 668. l.
[12] Vorwärts. 1960. 5. sz.

különben felismerhetők a zavaros Lasalle-i gondolatok, amelyek annak idején a gothai program szövegébe is utat találtak. Mint tudjuk, Marx éles elvi bírálatot írt erről a programról, és az „igazságos részesedés"-ről szólva megállapította, hogy a termékek valóban igazságos elosztása a társadalom tagjainak szükségletei szerint kellene, hogy történjék. Ez azonban csak a kommunista társadalom magasabb fokán lesz majd lehetséges. 84 év után (a gothai program 1875-ben kelt) Lasalle konfuzus eszméit újból feltálalják a nyilvánosságnak, mint a szociáldemokrata társadalomszemlélet „eredményeit". A mai fogalmazás annyiban tér el a 84 év előttitől, hogy míg a gothai program a munkaeszközök köztulajdonbavételét még mint a „munkahozadék igazságos elosztásának feltételét" tárgyalta, addig a godesbergi program szerzői a sérthetetlennek nyilvánított tőkés termelési viszonyok közepette követelik ugyanazt az igazságos elosztást.

A kizsákmányolás e szerint az értelmezés szerint tehát nem egyéb, mint igazságtalan jövedelem- és vagyonmegoszlás. De mi az *oka* ezeknek az elosztási arányoknak? Erről a program így szól:

„A jövedelem- és a vagyonmegoszlás igazságtalan. Ez nemcsak a válság-, háború- és infláció-okozta tömeges vagyonpusztulásnak a következménye, hanem elsősorban annak a gazdaság- és adópolitikának a hibája, amely kedvezett annak, hogy a vagyon és a jövedelem kevesek kezében összpontosuljon, és háttérbe szorította az eddig vagyon nélkülieket."

Tehát nem a tőkés tulajdonból következik a vagyon és a jövedelmek aránytalan elosztása, hanem a gazdaságpolitikából! Tipikus példája ez a tüneti kezelésnek, amely a baj gyökereiről annak egyik-másik megnyilvánulási formájára kívánja terelni a figyelmet.

De menjünk tovább! Hogy is fest az a gazdaságpolitika, amely megszüntetné a „vagyontalanok háttérbeszorítását"?

„A szociáldemokrata párt olyan életviszonyokat kíván teremteni, amelyek közt minden ember szabad elhatározásából, növekvő jövedelméből saját vagyonra tehet szert. Ez feltételezi a társadalmi termék állandó növekedését, igazságos elosztás mellett."

Micsoda perspektíva a munkások számára! Proletárok, szánjátok el végre magatokat a vagyongyűjtésre! Proletárok, feszítsétek meg erőtöket, hogy a társadalmi termék növekedjék! Mondjatok le a sztrájkokról, amelyek azt csak apaszthatják! Kárpótol majd ezért titeket az „igazságos elosztás". Ami az igazságos elosztás módszereit illeti, a program ezek közül elsőnek a bérpolitikát említi, mint alkalmas és szükséges eszközt a jövedelmek és a vagyon igazságosabb elosztására, noha köztudomású, hogy a monopolista burzsoázia egyáltalán nem hajlandó saját jószántából olyan bérpolitikát folytatni, amely csorbítaná profitját és vagyonszerzést tenne lehetővé a munkásoknak. Történelmi tény, hogy a munkásosztálynak eddig minden béremelést ki kellett harcolnia. A Nyugat-Németországban ez idő szerint vívott bérharcok szintén azt bizonyítják, hogy a monopoltőke, éppen úgy mint azelőtt, ma sem hajlandó a legcsekélyebb engedmények megtételére sem, hacsak nem kényszerítik rá.

A program szerzői azonban még mást is javasolnak:

„Alkalmas eszközökkel biztosítani kell, hogy a nagygazdaság állandóan bővülő vállalati vagyonának megfelelő hányadát sokak tulajdonaként széles körben decentralizálják, vagy pedig közcélokra fordítsák."

A programnak ez a passzusa tiszta erhardizmus! 1957-ben Adenauer pártja, a CDU/CSU a „Jólétet és tulajdont mindenkinek!" jelszó jegyében bocsátkozott a választási küzdelembe. Két év után az SPD, ez a „felelősségtudattal rendelkező ellenzéki párt", saját elvi programjába illeszti a kormánypárt elsárgult választási plakátját! Teljesen igazat kell adni Erhard-nak, aki a szociáldemokrata

pártprogram szerzőségét jórészt sajátmagának tulajdonítja. „Ez a program az erhardizmus és az etatizmus keveréke. Ami benne jó, az tőlem származik."[13]

De túl a szerzőség kérdésén, hogyan képzelik el a szociáldemokrata teoretikusok gyakorlatilag a tulajdonnak ezt a decentralizálását? Nos, a program erről mélyen hallgat. Amikor több delegátus megkérdezte Ollenhauert Godesbergben, miért nem szól a program semmit a tulajdon és a vagyon decentralizálásának módjáról, ő így válaszolt: „Magunk sem vagyunk még tisztában a dologgal annyira, hogy meggyőző és szakszerű formulázással léphetnénk a pártkongresszus elé. És nagyon kíváncsi vagyok rá, tud-e valaki is a pártkongresszuson meggyőző, kifogástalan, világos formulát adni."[14]

Kell-e ékesebb bizonyság ennél arra, hogy a tulajdon decentralizálása csak üres szólam, amelynek gyakorlati kivitelezéséről a szociáldemokrata pártvezetőségnek még megközelítő elképzelései sincsenek? Mégsem átallják azzal a nevetséges vulgárökonomiai zagyvasággal traktálni a német munkásokat, hogy az elosztás független a termelési módtól, következésképp a szocializmus mindössze az igazságos elosztás kérdése.

A tulajdon „decentralizálására" eddig csak a CDU/CSU tett gyakorlati javaslatokat: 1957. évi választási propagandájában sok szó esett az úgynevezett „népi részvények"-ről. Ezeket a népi részvényeket eddig az SPD és a német szakszervezetek — teljesen jogosan — elvetették, a Preussag (állami tulajdonban levő nyugatnémet bányatársaság) 1959. évi népirészvény-kibocsátása pedig újból bebizonyította, ami addig is világos volt: a kibocsátott részvények megszerzésére vonatkozó bizonyos korlátozások egyáltalán nem akadályozzák meg a részvénytőke koncentrációját.

Különben is, a közgyűlésen a „népi részvényes"-nek nincs sok keresnivalója, ott a nagybankoké a döntő szó. Így volt ez a Preussag-nak a népi részvények kibocsátását követő első közgyűlésén is. A népi részvények tehát nem alkalmas eszközök a „tulajdon decentralizálására".

És milyen eszköz jöhetne szóba még? Willi Eichler erről (a már említett „Spiegel"-beni interjú során) így nyilatkozott: „Az a fontos, hogy a munkás részt kapjon a vállalat vagyonából, esetleg valamiféle „beruházási részjegy" (Investmentzertificat) formájában." De mindjárt hozzáfűzte azt is, hogy a munkás nem rendelkezhetne szabadon ezzel a részjegygyel, mert különben „nyomban elkótyavetyélné és egyből nyakára hágna az érte kapott pénznek".[15] (Figyeljük meg a „komoly" kifejezésmódot, ahogy egy „munkásvezér" a munkásokról szól!!) A részjegyeket ezért a munkások helyett egy ezzel megbízott társaság kezelné. Gyakorlatilag tehát Eichler javaslata még a népi részvényeknél is kedvezőtlenebb a munkások számára, hiszen a népi részvények legalább eladhatók és a munkás nem *köteles* letétbe helyezni őket a banknál. És milyen hatással lenne mindez a vállalaton belüli erőviszonyokra? Eichler erre a kérdésre az interjú során a következő választ adta:

„Azt az illúziót, hogy a kisrészvényes másféle, mint szomorú szerepet játsszon a közgyűlésen, elvetettük.
Spiegel: Ez tehát nem vinne új szint a közgyűlésbe?
Eichler: A kisrészvényesek oldaláról bizony nem, nekik azt tanácsolnám: takarítsák meg az odautazással járó költségeket. De a részjegyeket kezelő társaságnak, annak már lenne ott mit mondania."[16]

Arról, hogy az Eichler javasolta „részjegykezelő társaság"-ban megint ki lenne a hangadó, nincs szó.

Eichler javaslatának megvalósítása azonban gyakorlatilag azt jelentené, hogy a munkások béremelés helyett egy számukra teljesen értéktelen papírdarabot kapnának; az ennek fejé-

[13] Die Welt. 1959. október 9.
[14] Ollenhauer zárszava a vitához. Vorwärts. 1959. november 20. 23. l.
[15] „... verkloppt er es gleich und verjuxt das Geld doch."
[16] Der Spiegel. 1959. október 7.

ben visszatartott bérhányad pedig pótlólagos tőkeforrássá válna az egyes tőkés vagy az állam mint kollektív tőkés számára. Szükségtelen sokat kutatni, ki lenne egy ilyen gazdaságpolitikának a haszonélvezője.

A tulajdon decentralizálásához hasonlóan, a godesbergi program nem mond semmi konkrétumot az „eddig vagyontalanok vagyonszerzéséről" sem. A stuttgarti pártkongresszus elé terjesztett első programtervezetből annyi mindenesetre kiderül, hogy a vagyonképzés hagyományos formáit (sajátház-építés, takarékbetétgyűjtés, biztosítási kötvények stb.) kell előnyben részesíteni. Ezek a formák természetesen semmiféle befolyást nem biztosítanak a munkásosztálynak a tőkés termelésre. Az „igazságos vagyonmegoszlás" tehát a szociáldemokraták szájíze szerinti tőkés társadalomban úgy konkretizálódik, hogy a tőkésosztály a munkabérek rovására pótlólagos felhalmozási forrásokhoz jut, míg a munkavállalók, amellett, hogy a nekik járó bér egy részét *kötelezően* az e pótlólagos tőkeképzésre szolgáló részjegyek „vásárlására" *fordíthatják*, szert tehetnek biztosítási kötvényekre (amelyek egyébként ugyancsak a tőkés felhalmozás eszközei) és — építési előtakarékossági szerződések formájában — saját eszközeikkel is részt vehetnek a lakásépítkezés finanszírozásában.

Az „igazságos vagyon- és jövedelemelosztás"-ról szóló frázisok tehát nem nagyon alkalmasak arra, hogy eloszlassák az egyszerű szociáldemokrata párttagoknak a tőkés magántulajdon elismerése miatt érzett aggodalmát. Amint azt korábban már láttuk, a godesbergi program szerint „a termelőeszközök magántulajdona jogosan tart igényt védelemre és támogatásra, amennyiben nem akadályozza egy igazságos társadalmi rend felépítését". Ehhez a programponthoz a Vorwärts egyik olvasója a következőket írta:

„A termelőeszközök magántulajdona, a kapitalizmus íratlan törvényei szerint az igazságos társadalmi rend megakadályozásának az eszköze. A programtervezet eme pontjával az SPD teljesen lemondana legfőbb küldetéséről, a kapitalista társadalmi rend átalakításáról.

A demokratikus szocializmus teoretikusai ezért nagy fáradságot fordítanak annak bizonygatására, hogy a tőkés tulajdon jellege megváltozott, nem az már, ami egykor volt, és így a szocializálás követelése is elavult. Ami időszerű társadalmi probléma, az nem a tulajdon, hanem a *hatalom* kérdése, amely azonban nincs a gazdasághoz kötve. Mivel pedig a tőketulajdon elvált a tőkefunkciótól, a termelőeszközök tulajdona „elvesztette központi jelentőségét a gazdaság felépítése szempontjából. A központi probléma ma a tulajdontól különvált gazdasági hatalom kérdése."[17]

Szociáldemokrata felfogás szerint a managerek uralma és a hierarchikus üzemi szervezet új függőségekbe bonyolította az embert, amelyek szorításából nem a tőkés tulajdonviszonyok átalakítása, hanem csak a vállalaton belüli kapcsolatok újfajta szabályozása, egy új vállalati alkotmány (eine neue Unternehmensverfassung) szabadíthatja ki. Még egyes vállalatoknak esetenkénti köztulajdonba vétele, mint a nyilvános ellenőrzés végső eszköze is kivétel kell hogy maradjon, mivel különben összeütközne egymással az állami és a gazdasági bürokrácia, ez pedig aláásná a gazdaság „szabad rendszerét".

Szociáldemokrata gazdaságpolitika és „szabad gazdaság"

Márpedig a gazdaság „szabad rendszere" — amint az a következőkből is kitűnik — nagyon fontos a szociáldemokrata gazdaságpolitikusok számára. A godesbergi program szerint: „A szabad verseny és a szabad vállalkozói kezdeményezés fontos elemei a szociáldemokrata gazdaságpolitikának ... Ezért a szociáldemokrata párt helyesli a szabadpiacot, ahol mindig valóban verseny uralkodik. Verseny, amennyi csak lehet —

[17] H. Deist: Gemeineigentum der freiheitlich geordneten Wirtschaft, Die neue Gesellschaft, 1959. 5. sz. 348. l.

tervezés, amennyi éppen szükséges."[18]

Ha a „szociáldemokrata" jelző hiányozna a gazdaságpolitika szó elől, el se lehetne dönteni, hogy az SPD elvi programjából van-e véve ez az idézet, avagy Erhard professzor valamelyik tanulmányából. Annak a gazdaságnak tehát, amelyre a szociáldemokrata gazdaságpolitika törekszik, lényege a szabad vállalkozói kezdeményezés, a szabad verseny és a szabad piac — s mindez éppen a monopoltőkés gazdasági struktúra talaján. Maga Deist állapította meg 1958-ban a stuttgarti pártkongresszuson, hogy a nyugatnémet gazdaság 70—80 százalékig monopolizálva van, s hogy a törvényszerűen erősbödő koncentrációs folyamat egyre kevesebb teret enged a szabadpiacnak. Ilyen körülmények között érthetetlennek tűnik, milyen úton módon képzelik el tulajdonképpen a szociáldemokrata gazdasági szakértők a szabad verseny és a szabadpiac bővítését. Erre a kérdésre a godesbergi program megint csak adós marad a válasszal. Találunk azonban kísérletet a probléma megoldására H. Deist egyik könyvében.[19]

Deist itt először is — helyesen — tarthatalannak minősíti azt a neoliberális állítást, amely szerint a szabad verseny struktúrameghatározó szerepet játszhatna a monopoltőkés gazdaságban. A gazdaság — fejti ki — nem fejlődhet vissza a monopóliumtól a szabadversenyhez. Majd így folytatja:

„Ha szabad gazdaságvezetés csak a tökéletes verseny állapotában lenne lehetséges, akkor nem is lenne igazában esély egy szabad gazdasági rend működésére..." „Csak ha eljutunk ahhoz a felismeréshez, hogy a szabad alapelvek szerint funkcionáló gazdaság keretei nem is olyan szűkek, hogy messzemenő mozgási szabadság biztosítható a gazdaságban, még korlátozott versenyviszonyok között, sőt még ott is, ahol a versenyt kikapcsolták, csak ekkor látszik a szabad gazdasági rend egyáltalán lehetségesnek. Ez esetben persze el kell jutni annak felismeréséhez, hogy ellenerők létesítése, a hatalommegosztás elvének alkalmazása, a messzemenő nyilvánosság, s végül, a nyilvános ellenőrzés is, a szabad gazdasági rend mellőzhetetlen elemei közé tartoznak."

Valójában persze, a monopolizált ipar nem túlságosan kevés, hanem éppen hogy túlságosan sok „mozgási szabadsággal" rendelkezik, a feladat pedig e mozgási szabadság korlátozása lenne. Mégis, vizsgáljuk meg, melyek azok a „rendező elemek", amelyek alkalmazásával a monopoltőkés gazdaság keretei között is lehetővé válik — a szociáldemokrata teoretikusok szerint — a szabad gazdaság elveinek érvényesülése.

A godesbergi program szerint először is a közép- és a kistőkés vállalkozóknak kellene ellensúlyozniok a monopolizált ipar erejét. De éppen őróluk állapította meg Ollenhauer a pártkongresszuson, hogy a tőkekoncentráció folyamata „számtalan teljesítőképes közép- és kisvállalat alól rántja ki a talajt."

Követeli továbbá a program az úgynevezett közösségi vállalatok versenyét a piac magánellenőrzésének megakadályozására, és általában, a közösségi vállalatok fejlesztését. Ezek gazdasági működését állítólag nem a profit, hanem a közjó vezérelné, ami persze mesebeszéd. Már a weimari időszak szén- és kálitanácsai (közösségi vállalatok, erősítgették a szociáldemokrata és jobboldali szakszervezeti vezetők) is kifejezetten monopolista árpolitikát űztek, amit semmiféle állami felügyelet nem volt képes megakadályozni.

Különben is, ki vezeti a „közösségi vállalatokat"? Az állam, ugyanaz az állam, amely a godesbergi program szerint is egyre inkább „a nagygazdaság vezető férfiainak befolyása alá kerül".

A gyakorlat azt mutatja, hogy a „közkézen levő" vállalatok a tőkésországokban vagy gazdaságilag gyengék és így nem jelentenek komolyan

[18] Pártprogram. 17—18. l.

[19] H. Deist: Wirtschaft von morgen, Beiträge zur Wirtschaftspolitik der SPD, Verlag J. H. W. Dietz Nachf., Berlin–Hannover 1959. 19. l.

veendő versenytársat a nagy monopóliumoknak, vagy pedig ha nagy termelékenységű, gazdaságosan termelő, jelentékeny vállalatokról van szó, akkor a monopóliumok mindent megtesznek, hogy ezeket az üzemeket is saját befolyásuk alá vonják. Jellemző példa ez utóbbira a nyugatnémet Volkswagen Művek, amelynek — Eichler szerint — módjában lenne versenyeznie a Mercedes gyárral és kényszeríteni azt az árak leszállítására. Nos, a Volkswagen Művek reprivatizálása befejezett tény, és könnyű kitalálni, kiknek a páncélszekrényeiben fognak végül is a Volkswagen-részvénykötegek megpihenni. Nem az állam fékezi meg tehát az állami vállalatok segítségével a monopóliumokat, hanem fordítva, a monopóliumok teszik rá kezüket a legjövedelmezőbb állami vállalatokra. Ez a zord igazság a nyugatnémet „szociális állam"-ban, teljesen függetlenül a a szociáldemokrata programszerkesztők elméleti ambícióitól. Jellemző momentum különben, hogy a dél-bajorországi SPD-körzet javaslatát, amely szerint meg kell akadályozni az állami vagyon magánkézbe adását, figyelemre se méltatták a program végleges összeállításakor.

Ehelyett a program így fogalmaz: „Ahol más eszközökkel már nem biztosítható a gazdasági erőviszonyok egészséges alakulása, a köztulajdon célszerű és szükséges." A köztulajdon tehát a szociáldemokrata gazdaságpolitika számára már csak „ultima ratio", jobb híján való szükségmegoldás. De még ehhez is szükségesnek tartják hozzáfűzni: „A gazdasági hatalom mindenféle tömörülése, legyen az bár az állam kezében is, veszedelmeket rejt magában."

További „rendező elem"-ként ajánlják még a részvénytársaságok működésének fokozott nyilvánosságát, hogy így mozgósítani lehessen a kövéleményt (amelyet különben szintén a monopolizált sajtó alakít) a gazdasági hatalommal való esetleges visszaélés ellen. De máris látható, hogy a „nyilvánosság" nem érne többet szenteltvíznél. A részvénytársaságok máris igyekeznek behúzódni a korlátolt felelősségű társaságok, valamint az úgynevezett kommandittársaságok névtelenségének jótékony homályába; ez utóbbiak ugyanis nem esnek nyilvános beszámolási kötelezettség alá. De ettől függetlenül is, közismert, milyen magas színvonalat ért el a ködösítés művészete a tőkés számvitelben. Aki a részvénytársasági mérlegek nyilvánosságrahozatalától a nagyvállalatok valamiféle hatásos ellenőrzését várja, csak saját magát teszi nevetségessé.

A gazdasági hatalommal való visszaélés ellen alkalmazható „rendkívül fontos eszközök" lennének még: a beruházások ellenőrzése, valamint a piacon uralkodó erők nyilvános ellenőrzése. Ezzel szemben, a szocializálás követelése „a szociáldemokrácia immáron kinőtt gyermekbetegsége", hiszen a termelőeszközök magántulajdona (a tőketulajdon és a tőkefunkció szétválása következtében) már elvesztette társadalmi jelentőségét, másrészt pedig, egész termelési ágak államosítása bürokratikus technokrácia kialakulásához és a gazdasági valamint a személyi szabadság elvesztéséhez vezetne.

A godesbergi kongresszuson megjelent küldöttek persze nem kaptak világos választ arra a kérdésre, hogy mit is kell érteni „nyilvános ellenőrzésen". Erről Deist sem tud mondani közelebbit. Ő csak „szakfelügyeletet", „kartell- és monopolfelügyeletet", „üzemek feletti ellenőrző szerveket" ismer, anélkül, hogy bármi közelebbit is tudna mondani e szervek formájáról és működéséről. „Ebben az a nehézség tükröződik, hogy használható intézményes konstrukciókat alakítsunk ki" — sajnálkozik Lohmar, miközben összefoglalja a godesbergi program lényegét. „... csak abban reménykedhetünk, hogy a szociáldemokrata vezetés rövidesen eleget tesz a godesbergi pártkongresszus kívánságának és kiegészítő gyakorlati javaslatokat dolgoz ki."[20]

Alig nevezhető másnak, mint a

[20] U. Lohmar: Zum godesberger Program der Sozialdemokratie, Die neue Gesellschaft, 1959. 6. sz. 420. l.

párttagság tudatos félrevezetésének, elméleti tételként deklarálni, hogy a nyilvánosan ellenőrzött állammonopolista kapitalizmus a szabad piacgazdaság megtestesülése, anélkül, hogy valaki is meg tudná mondani, hogyan és milyen eredménnyel valósítható meg ez az ellenőrzés.

A történelem azonban már megmutatta a gyakorlatban, milyen eredményekkel jár a monopoltőke ellenőrzésére tett kísérlet, ha egyidejűleg érintetlenül hagyják annak hatalmi pozícióit. A weimari köztársaságban is kifejtették annakidején a reformisták ellenőrzési szándékaikat. A weimari alkotmány 153. cikkelye szinte klasszikus meghatározását adta a tulajdon társadalmi kötöttségének: „A tulajdon kötelez. Használatával együtt kell járnia a közjólét szolgálatának." Azok azonban, akiket ellenőrizni akartak, nem értettek egyet ezzel, s végül — szétẗörve a polgári demokrácia formáit — a nyílt fasiszta diktatúra útjára léptek.

A szociáldemokrata teoretikusok ma az úgynevezett „szociális tulajdon" elméletét fejlesztették ki. Például Radbruch professzor úgy jellemzi a tulajdont, mint „a közösség által az egyes egyénre bízott kezdeményezési lehetőséget, amelyet a társadalmi érdekeknek megfelelő használat reményében bíztak rá, s amely bármikor visszavonható, ha a várakozásoknak meg nem felelő módon élnek vele, tehát korlátozott és feltételes... jog."[21]

A tőkés valóság azonban egészen másképp fest. A monopolista burzsoázia államában a tulajdon állítólagos társadalmi kötöttségeiről szóló elmélet jobboldali filozófiai apológia csupán a monopoltőkés tulajdon védelmében, amelynek az a rendeltése, hogy a munkásmozgalmat az osztálybéke illúziójával fertőzze meg. A nyugatnémet fináncoligarchiák vajmi keveset törődnek Radbruch definíciójának azzal a részével, amely a tulajdon elvonását helyezi kilátásba, ha „használata nem felel meg a társadalmi érdekeknek". Ők csak a definíció első részét fogadják el, tudniillik azt, hogy a tulajdont őrájuk bízta a közösség. Egyebekben pedig a polgári törvénykönyv az irányadó, amely szerint „Valamely dolog tulajdonosa, amennyiben ez nem ütközik törvénybe avagy harmadik személyek jogaiba, tetszése szerint rendelkezhetik tulajdonával és azzal kapcsolatban minden idegen hatást kizárhat."[22]

A godesbergi program sem hallgathatja el, hogyan áll a dolog a valóságban a nyugatnémet gazdaságban tulajdonnal és hatalommal. Megtudjuk belőle, hogy az állandóan erősbödő koncentrációs folyamat a modern (vagyis a monopoltőkés) gazdaság lényeges ismertetőjegye, s hogy a monopolszervezetek milliós értékek és a munkavállalók tízezrei fölött uralkodnak.

„A munkások és az alkalmazottak függősége jóval túlmegy a gazdasági-anyagi területen. Ahol a nagyvállalkozás uralkodik, ott nincs többé szabad verseny. Aki nem rendelkezik hasonló hatalommal, annak nincsenek egyenlő lehetőségei sem, az többé vagy kevésbé nem szabad... Kartellek és szövetségek révén továbbnövelt hatalmukkal a nagygazdaság (Grosswirtschaft) vezető férfiai befolyást nyernek az államra és a politikára, olyan befolyást, amely nem egyeztethető össze a demokratikus alapelvekkel. Bitorolják az államhatalmat. A gazdasági hatalom politikai hatalommá válik."[23]

Ezért, a „nagygazdaság" (figyeljük meg, mennyire óvakodik a program a *nagytőke* kifejezés használatától!) hatalmának megfékezése központi feladata a szabad, demokratikus gazdaságpolitikának, nehogy az állam és a társadalom a hatalmas érdekcsoportok martalékává váljanak. De már régóta azzá váltak, és azok az intézkedések, amelyekről a godesbergi program szól, egészen biztosan alkalmatlanok a „nagygazdaság" hatalmának megtörésére. Erre csak egy eszköz lenne alkalmas: a döntő termelő-

[21] H. Deist: Wirtschaft von morgen. I. m. 19. l.

[22] Bürgerliche Gesetzbuch, 903. l.

[23] Pártprogram. 18. l.

eszközök, de legalább az alapanyag- és a nehézipar szocializálása. Deist felfogása szerint azonban nem a gazdaság tulajdon szerinti szerkezete a probléma, hanem az, hogy azok, akik a gazdasági hatalom ellenőrzéséért és megfékezéséért felelősek, képesek legyenek ez irányú döntéseik független és demokratikus szabályok szerint való meghozatalára. Ezzel azonban az egész probléma átkerül a szubjektív szférába: az ellenőrzés sikere az ellenőrök képességein múlik.

Végeredményben, a monopóliumok hatalmának „megtöréséről" a gazdasági hatalom „ellenőrzéséről" szóló frázisok a kispolgárság megnyugtatásán kívül arra szolgálnak, hogy úgyahogy leplezzék a szocializálás minden formájáról való lemondással elkövetett osztályárulást. Hogy ezen a dicstelen úton milyen nagy lépést jelent a godesbergi program, mutatja, hogy a megelőző 1925. évi heidelbergi program még egyértelműen követelte az alapanyagipar és más kulcsiparágak szocializálását. Az 1946 májusában tartott hannoveri szociáldemokrata pártkongresszus szintén fenntartotta ezt a követelést. Igaz, a pártvezetés gyakorlati politikája sohasem irányult ezeknek a programpontoknak a valóraváltására. Most azonban magában a pártprogramban is végérvényesen elejtették a szocializálás követelését.

Gazdasági demokrácia az osztályharmónia jegyében

Mit mond a program a munkásoknak a tőkés kizsákmányolás ellen vívott küzdelméről? Vajon alátámasztja-e azt a szüntelen harcot, amelyet a szakszervezetek a munkaintenzitás állandó fokozása, az egyre sűrűbb balesetek, a kíméletlen túlóráztatás ellen folytatnak?

Semmi ilyesmi nincs a programban. Ehelyett a program záró fejezetében felsorolják mindazt, amit a munkásmozgalom csaknem száz év óta tartó németországi harcával eddig kivívott: a nyolcórás munkanapot, a munkavédelmet, a munkanélküliség, betegség, rokkantság és öregség elleni biztosítást, valamint más szociális rendszabályokat. Egyetlen szó sincs azonban arról, hogy a munkás — habár az említett vívmányok sokat javítottak munka- és életkörülményein — továbbra is proletár maradt, kizárva a termelőeszközök tulajdonából, kiszolgáltatva a tőkés kizsákmányolásnak. Nincs szó arról sem, ami a szociálpolitikában elért eredményekkel szemben a mérleg másik serpenyőjében van, a pusztító válságokról és háborús katasztrófákról, amelyek nemcsak az elképzelhető legalacsonyabb szintre szorították le a munkásosztály életszínvonalát, hanem sok millió ember fizikai megsemmisítéséhez is vezettek. Hallgat a program arról is, hogy minden szociálpolitikai siker a német munkásosztály *forradalmi* harcának volt a gyümölcse.

A program jelentős teret szentel annak, hogyan lehetne a munkásokban felkelteni azt az *illúziót*, hogy ő is részese a gazdasági hatalomnak, beleszólása van annak az üzemnek az irányításába, ahol dolgozik. Nyilvánvaló, hogy ha az ilyesfajta illúziók gyökeret vernének a munkásság nagy tömegeinek tudatában, akkor ez rendkívül előnyös lenne a *tőkések* számára, sokkal kényelmesebbé válna a kizsákmányolás fenntartása, könnyűszerrel le lehetne szerelni a sztrájkmozgalmakat stb. Ezt célozzák a programnak a gazdasági demokráciáról és az úgynevezett „beleszólási jogról" (Mitbestimmungsrecht) szóló részei.

„A demokráciához hozzátartozik a munkavállalók beleszólási joga az üzemekben és az egész gazdaságban. A munkavállalónak gazdasági alattvalóból gazdasági állampolgárrá (aus einem Wirtschaftsuntertan zu einem Wirtschaftsbürger) kell válnia... A vas- és acéliparban, valamint a szénbányászatban megvalósított beleszólás (Mitbestimmung) a gazdaság újjárendezésének a kezdete, amelyet tovább kell fejleszteni a nagygazdaság demokratikus vállalati alkotmányává. A munkavállalók be-

leszólását önigazgatási szervek útján kell biztosítani."[24]

A gazdasági demokrácia mint a politikai demokrácia kiegészítője, nem új gondolat. Már az 1925-ös boroszlói szakszervezeti kongresszuson propagálták, az 1928-as hamburgi szakszervezeti kongresszuson kiadott „Gazdasági demokrácia, lényege, útja és célja" című programiratban pedig konkrétan is kifejtették.[25]

A gondolat maga közvetlenül a forradalmi osztályharcról való lemondásból, a proletárdiktatúra tagadásából és a tőkés tulajdonviszonyok átalakításáról való lemondásból következik. Alapja a weimari időszak hírhedt „Arbeitsgemeinschaft"-ja (amin a tőkések és a munkások együttműködését értették), az osztályok közötti harmónia propagálása és a koalíciós politika. Tarnow annak idején a boroszlói szakszervezeti kongresszuson az elmaradt szocializálást helyettesítő pótideálként ajánlotta a gazdasági demokráciát.

Mégsem állítható, hogy a beleszólási jogról és a gazdasági demokráciáról Godesbergben alkotott elképzelések azonosak lennének a weimari időkéivel. Akkor ugyanis azt tervezték, hogy a gazdaságot önigazgatási testületek irányítása alatt (amelyekben egyenlő jogokkal vettek volna részt a tőkések, a szakszervezetek, a fogyasztók szervezetei, továbbá az állam által kinevezett szakemberek), demokratikus elvek szerint szervezik át. A megvalósított gazdasági demokráciának egybe kellett volna esnie a szocialista végcéllal. Zárt tanácsrendszert terveztek, amely az üzemi szerveken nyugodott volna, körzeti gazdasági tanácsok lettek volna a közbenső lépcsői, és a birodalmi gazdasági tanács tetőzte volna be. Ez jelentős hatalmat adott volna a gazdasági tanácsok kezébe (aminek persze sohasem jutottak a birtokába, hiszen a gazdaság demokratizálása elmaradt).

Ma viszont a már sokat idézett Deist nyomatékosan hangsúlyozza, hogy „A demokratikus állami rendszerben a politikai döntések meghozatala kizárólag az állami szervek feladata... Ezért a beleszólási jogot a szabad gazdaság autonóm intézményeire, az önigazgatási szervekre és a demokratikus állam által tanácsadási célokból életrehívott szervekre kell korlátozni. A beleszólási jog — demokratikus államban — nem lehet a gazdasági irányítás eszköze. A gazdasági irányítást összgazdasági szempontok alapján a gazdaságpolitikának, vagyis a gazdaságpolitika vitelére egyedül hivatott állami szerveknek kell végezniök."[26]

A beleszólási jog tehát, amely a godesbergi program értelmében „a gazdasági ujjárendezés kezdete" lenne, leszűkül egy „demokratikus üzemi szabályzat"-ra.

A létesítendő szövetségi gazdasági tanácsnak mindössze az lenne a feladata, hogy „az érdekcsoportoknak a modern társadalomban elkerülhetetlen befolyását úgy szervezze, irányítsa, s vesse alá a nyilvános bírálatnak, hogy ezáltal az megmaradjon azon határok között, amelyek közé egy demokratikus államban szorítva kell lennie".[27]

Deist hangsúlyozza e kérdés megoldásával kapcsolatban a „kölcsönös erőfeszítések" jelentőségét. A CDU/CSU ahleni programja ugyanis szintén állást foglalt a „gazdaság demokratizálása" mellett. Sőt, a bochumi katolikus kongresszus már 1949. szeptemberében úgy jellemezte a beleszólási jogot, mint „az isten akarta rendhez tartozó természetes jogot". Az esseni evangélikus egyházi kongresszus 1950 augusztusában ugyancsak úgy értékelte a beleszólási jogot, mint hozzájárulást a társadalmi viszonyok „egészségesebbé tételéhez". Szép példája ez annak, hogyan egyesíti a szociáldemokratákat, Adenauer pártját és a különféle nyugat-németországi egyházakat a közös törekvés, hogy a tőkés tulajdonviszonyok fenntartása és az imperialista állam megszilárdítása céljából, az osztályok közti harmónia jegyében kialakítsák a weimari „Ar-

[24] Pártprogram. 18. l.
[25] Fritz Naphtali: Wirtschaftsdemokratie, ihr Wesen, Weg und Ziel. Hamburg. 1928.
[26] H. Deist: Wirtschaft von Morgen. i. m. 107. l.
[27] Uo.

beitsgémeinschaft" új változatát: a „Sozialpartnerschaft" teóriáját.

Érdemes megvizsgálni, mit mutat a gyakorlat azokon a területeken, ahol a beleszólási jog, a „gazdaság újjárendezésének" ez az állítólagos kezdete, már megvalósult. Nos, a gyakorlat azt mutatja, hogy a beleszólási jog a vas- és acéliparban, valamint a szénbányászatban, abban az ütemben veszítette el azt a csekély valóságos tartalmát is, amit eredetileg még képviselt, ahogy a restaurációs folyamat Nyugat-Németországban előrehaladt. A beleszólási jog lényege ezekben az iparágakban eredetileg abban állott, hogy a szakszervezetek részt vehettek a felügyelő bizottságok tagjainak kiválasztásában és kijelölhették a munkaügyi igazgató személyét. A szén- és acélipar 1951. évi újjárendezése kapcsán azonban, hosszadalmas tárgyalások „eredményeképpen" olyan értelemben módosították a beleszólási jogot, hogy az a felügyelő bizottságok és az igazgatótanácsok kijelölésében való részvételre korlátozódott, s az eredeti gyakorlathoz képest jelentősen szűkítette a szakszervezetek befolyását. Az ezt követő 1956-os törvénykiegészítés a szakszervezeti jogokat tovább korlátozta, amennyiben ettől fogva a szakszervezet által delegált felügyelőbizottsági tagoktól egyes alapvető kérdésekben megtagadták a döntésben való részvétel jogát, s így másodrendű tagokká degradálták őket.

A többi termelési ág üzemi szabályzatáról egy 1952. évi törvény rendelkezik. Eszerint a részvénytársaságok, a kommandittársaságok és az 500 főnél többet foglalkoztató korlátolt felelősségű társaságok felügyelő bizottságának *egyharmadát* a vállalati kollektíva képviselőiből kell kijelölni. Ugyanakkor a törvény megtilt minden üzemen belüli politikai tevékenységet.

Ezek tehát azok a „vállalati alkotmányok", amelyek — a szociáldemokrata gazdasági szakértők szerint — megvalósítják majd a gazdaság demokratizálását, s amelyek révén a gazdasági alattvaló gazdasági állampolgárrá lép elő. De talán a gazdasági demokrácia *továbbfejlesztését* illetően csak van valami elképzelésük a szociáldemokratáknak?

Deist, a kérdés fő szociáldemokrata teoretikusa szerint bizony nincs. Mint írja, „mind a mai napig megoldatlan probléma, hogyan lehet a nagyvállalatokban demokratikus felfogásnak megfelelő alkotmányt kidolgozni".[28]

Íme, mint máskor is, amikor arra kerülne a sor, hogy konkrétan megmondják, hogyan is hajtható végre a munkásosztály felszabadítása az osztályharmónia alapján, most is csődöt mondanak a tőkésosztály szociáldemokrata apologétái! Saját osztályálláspontjukból következően, mindig csak azt tudják megmondani, milyen jogokat *nem* kaphat meg a munkásosztály.

Carlo Schmid pedig főleg azt hangsúlyozza, hogy „a beleszólási jognak a vállalatvezetőségek kereskedelmi és technikai felelőssége területén természetes korlátai vannak", s hogy „az üzemek legjobb esetben is csupán körülbelül a múlt század alkotmányos monarchiáinak a mintájára demokratizálhatók."[29]

Érthető, hogy a beleszólási jog körül heves viták voltak Godesbergben. Heinz Ruhnau hamburgi küldött például így nyilatkozott erről a kérdésről a kongresszuson:

„Legyen szabad ebben a vonatkozásban arra utalnom, hogy habár a vas- és szénipar egyes területein beleszólási jogot kaptunk, ez a beleszólás — a régi tulajdonviszonyok közepette — nem indíthatott el demokratizálódási folyamatot, hiszen a régi konszerntulajdonosok továbbra is erősebbek maradtak." Ugyanezen delegátus szerint továbbá: „Egy államban csak akkor érvényesülhet szocialista politika, ha a döntő termelőeszközök tekintetében sikerül megszüntetni a magánosok rendelkezési hatalmát."

A pártvezetés azonban „megvédel-

[28] H. Deist: Wirtschaft von Morgen, i. m. 103. l.

[29] C. Schmid: Demokratie und Mitbestimmung, Vorwärts. 1959. november 12. 7. l.

mezte" saját irányvonalát. S valóban, miért is ne felelne meg nekik a beleszólási jog abban a formában, ahogy most van, amikor a szociáldemokrata pártvezetőségi tagok és a jobboldali szakszervezeti bürokraták a beleszólási jogról szóló törvény alapján szép számban jutottak jólfizető felügyelőbizottsági posztokhoz? Mindezért a számlát a munkásoknak kell kiegyenlíteniök. Vigasztalhatja őket, hogy munkájuk eredményéből most már nemcsak a régi burzsoák, hanem az újgazdag szocdem vezetők is kiveszik a részüket.

Mezőgazdaság

A programnak egy részfejezete a mezőgazdasággal foglalkozik. Az itt kifejtettek közül legfontosabbak a „teljesítőképes családi üzemek" védelméről, és a nyugatnémet mezőgazdaságnak az „európai együttműködésbe" való bevonásáról szóló tételek. Gyakorlatilag mindkettő a kisparaszti egzisztenciák megsemmisítésére törő úgynevezett Lübke-terv megvalósítását mozdítja elő. Ismeretes, hogy a mezőgazdasági termelőerők jelenlegi fejlettségi fokán csak az a mezőgazdasági üzem teljesítőképes, amelyik rendelkezik a korszerű mezőgazdasági technika alkalmazásához szükséges eszközökkel. „A teljesítőképes családi üzem" tehát semmi egyéb, mint korszerűen szervezett zsírosparaszti gazdaság, amely állandóan és egyre növekvő mértékben alkalmaz bérmunkásokat. Ily módon az SPD elzárja magát a munkásosztály természetes szövetségesétől, a dolgozó parasztságtól, miközben kiáll a falusi tőkés viszonyok megszilárdítása mellett.

★

A godesbergi program végeredményben egyértelmű kapitulációs okmány, polgári program, amely gyökeresen szakít a munkásmozgalom minden hagyományos követelésével, olyan program, amelynek alapján a német nép egyetlen életkérdése sem oldható meg.

Elméleti szempontból a program annak bizonysága, hogy a „demokratikus szocializmus" nem egyéb többé nagy törmelékhalomnál, amelyben mindenféle rendszer töredékei és minden szellemi irányzat szilánkjai közös sírboltra leltek. Bernstein és Lasalle, Kant és Jaspers, Vebb, Naphtali és Tarnow, Max és Alfred Weber, Röpke, Schumpeter, Keynes, Eucken és Erhard, Platon, Akvinói Tamás, XI. és XII. Pius pápa, mindegyiküktől található valami a demokratikus szocializmus eszmevilágában. A demokratikus szocializmus semmit sem képes többé tudományosan megmagyarázni, képtelen bármi hasonlatosat szembeszegezni a marxizmus—leninizmus zárt és következetes világnézetével.

Gyakorlati célját tekintve, a godesbergi program a szociáldemokrata pártbürokrácia taktikai szükségleteit hivatott kielégíteni a soron következő 1961-es választásokra. Helyesen állapítja meg Viktor Agartz:

„1961-re a pártvezetés a CDU és az SPD koalíciójával, egy »nemzeti szükségállapot-kormány«-nyal számol, tekintettel a Szövetségi Köztársaság egyre fokozódó elszigetelődésére. Ezt a célkitűzést, azt, hogy elismerjék őket a CDU hivatalos balszárnyául, szolgálja az új — alapelvek nélküli — elvi program... A szocialista elméleti tradícióktól való megszabadulás az apparátus elengedhetetlen követelése lett, ahhoz, hogy kivívhassák a párt polgári elismerését, ahhoz, hogy a pártvezetőség koalícióképes pártot ajánlhasson fel a nagyburzsoáziának."[30]

Ez volt az ok, amiért csaknem 300 módosítási javaslatot elvetettek. A program szerkesztő bizottsága csak 40 javaslatot vett figyelembe, azokat, amelyek stiláris módosításokat, vagy kifejezőbb szövegezést kívántak, a program lényegén azonban mitsem változtattak.

A megjelent 340 küldöttből végül is csak 16-an szavaztak az elvi prog-

[30] V. Agartz: An den Parteitag, Die Andere Zeitung. 1959. 46. sz. 2. l.

ram ellen. (A fejezetenkénti szavazások alkalmával erősebb volt az ellenzék: a honvédelem helyeslése ellen 24-en, a „Tulajdon és hatalom" című fejezet ellen 42-en, az egyházakkal való együttműködés ellen pedig 50-en szavaztak.) Egészen bizonyos azonban, hogy a szavazási eredmények nem tükrözik a program valóságos ellenzékét. Például az SPD berlini tartományi kongresszusán 232 küldöttből 94-en szavaztak a programtervezet ellen.

Mégis, meg kell állapítani, hogy Godesbergben az imperializmus és a militarizmus képviselői győztek a munkásérdekek képviselői fölött; nyilvánvalóvá vált a szociáldemokrata párton belüli baloldali ellenzék gyengesége. Előrelátható az is, hogy a szociáldemokrata pártvezetés fel fogja használni a godesbergi programot az imperializmust és militarizmust támogató vonalával szembehelyezkedő ellenzéki erőknek a pártból való kizárására.

A godesbergi program szerzőit nem nevezhetjük többé revizionistáknak, a marxizmus meghamisítóinak. Nemcsak hogy nem marxisták, de még arra sem vesznek fáradságot, hogy annak mutassák magukat. Vagy sohasem voltak marxisták (mint Eichler), vagy már rég hátat fordítottak a marxizmusnak (mint a renegát Wehner). Polgári politikusok ők, polgári ideológiával, akik így gazdaságpolitikai programjuk téziseit sem meríthették máshonnan, mint a polgári ideológia fegyvertárából.

B. S.

A munkásbérek vásárlóerejének nemzetközi összehasonlítása a montán-iparágakban[1]

A Montánunió megalakulása óta nagy figyelmet fordít arra, hogy a keretében foglalkoztatott dolgozók munka- és életkörülményeit, bérből származó jövedelmét, valamint életszínvonalát megfigyelje és összehasonlítsa.

A Montánunió által végzett munka iránt széleskörű érdeklődés mutatkozik. A nemzetközi visszhangra jellemző, hogy már az első közzétett számításokat[2] mintegy 300 újság és 30 folyóirat ismertette és vitatta meg Nyugat-Európában, a skandináv országokban és az Egyesült Államokban. A Montánunió beszámolóját érdeklődéssel „meghallgatta, megvitatta és jóváhagyta" az európai statisztikusok negyedik konferenciája (28 európai ország statisztikai hivatalának és 9 nemzetközi szervezetnek a képviselője).[3] Az ENSZ Nemzetközi Munkaügyi Hivatala is megemlékezik a bérek nemzetközi összehasonlítását tárgyaló metodikai munkájában a Montánunió eredményeiről.[4]

Az általános érdeklődés nemcsak a választott probléma, hanem a statisztikai adatgyűjtés és a feldolgozás jellegéből, méreteiből és alaposságából is következik. Először tűzték ki célul, több országra vonatkozóan, *központian kialakított egységes metodika alapján nemzetközi összehasonlító számítások végzését.* A munkák méreteire jellemző, hogy a munkaidőre és a munkabérre vonatkozó adatgyűjtés a Német Szövetségi Köz-

[1] Az MTA Közgazdaságtudományi Intézete pénzügyi osztályán kutatás folyik az életszínvonal mérése és nemzetközi összehasonlítása témakörben. (Témafelelős: Jávorka Edit.) Az ezzel kapcsolatban végzett adatgyűjtés egyik terméke ez a tanulmány.

[2] Die Arbeitereinkommen der Industrien der Gemeinschaft im Realvergleich. – Eine statistische Analyse. Europäische Gemeinschaft für Kohle und Stahl. Luxemburg, 1956. 17. l.

[3] Statistical Commission and Economic Commision for Europe Conference of European Statisticians. Fourth Plenary Session (25–30. June 1956.) Report of the fourth Plenary Session (Conf. Eur. Stats. 61.) 28. l.

[4] Les comparaisons internationales des salaires réels. (Études et Documents. Nouvelle Série No 45. Bureau International du Travail. Genève, 1956.)

társaságban, Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában, Luxemburgban, Olaszországban és a Saar-vidéken foglalkoztatott több mint másfélmillió szén- és vasércbányász, valamint vas- és acélipari munkás döntő többségére kiterjedt. A vásárlóerőparitás meghatározása és nemzetközi összehasonlítása céljából ezekben az országokban 226 cikk árára vonatkozóan több mint 50 városban, 2000 eladási helyen 22 000 árfelvételből álló árdokumentációt gyűjtöttek össze. (Ilyen széleskörű árdokumentációra azért volt szükség, mert nincsenek szabott árak, a feltüntetett eladási árakból különféle engedményeket is adnak stb. Az árak összegyűjtésekor mindezt igyekeztek figyelembe venni.) Ezenkívül mintegy 2000 munkáscsaládnál folyt háztartás-statisztikai adatgyűjtés.

Számunkra a Montánuniónak ez a munkája két szempontból érdekes. Egyrészt a nemzetközi összehasonlítás *módszereinek* az alkalmazásáról és az eddig kialakult módszerek továbbfejlesztéséről tájékoztat, másrészt pedig a közzétett számadatok adalékul szolgálnak az európai integráció újabb jelenségeinek megismeréséhez és értékeléséhez.

Az összehasonlítás főbb indító okai

A Montánunió mint nemzetközi államkapitalista szervezet, a gazdasági elhatározásaihoz szükséges tisztánlátásra törekedve, nemcsak a piaci viszonyok (áruelhelyezés és nyersanyag-beszerzés), hanem a termelőerők — köztük is elsősorban *a munkaerő árának és a munkateljesítményeknek* az alakulása — tekintetében is igyekszik nemzetközi méretekben tájékozódni. Ebben segítenek a többi között azok a számítások is, amelyeket a Montánunió a szén- és a vasércbányászok, valamint a vas- és acélipari munkások bérének nemzetközi összehasonlítására végzett.[5]

Mindezzel a Montánunió a montánvállalatok felett gyakorolt *ellenőrzését* és központi *munkaerő-gazdálkodási* politikáját is igyekszik alátámasztani.

A Montánunió ellenőrzési feladatait és a munkaerő-gazdálkodás elveit a montán-szerződés szabályozza. A montán-szerződés értelmében a Montánuniónak ellenőriznie kell, hogy a montán-államok és vállalatok a gazdasági versenyben nem kerülnek-e bércsökkentések útján meg nem engedett előnyös helyzetbe; ilyen esetben a tiltakozás, sőt a bírságolás jogával is élhet. A montán-szerződésben szereplő kivételek (például állami rendelkezéseken és megegyezéseken alapuló bércsökkentések) esetében a Montánunió bércsökkentéskor sem élhet a tiltakozás jogával, ami az „ellenőrzés" jogát nemcsak korlátozza, hanem lényegében hatálytalanná is teszi.

A Montánuniónak — a montánszerződés és a hozzá kapcsolódó kiegészítések értelmében — igyekeznie kell az egyes tagvállalatoknál végrehajtott műszaki fejlesztésből és az új termelőberendezések alkalmazásbavételéből eredő átmeneti és tartós hatásokat (például termeléskiesést, munkaerő-felesleget) áthidalni. Javaslatot tehet továbbá egyes vállalatok termelésének átmeneti szüneteltetésére vagy a termelési profil módosítására, illetve a termelés növelésére, valamint az ehhez szükséges szakmunkásoknak az egyik tagállamból a másikba való bevándoroltatására.

Az átszervezéssel kapcsolatos költségeket — amennyiben az átszervezés a Montánunió összérdekét szolgálja — a Montánunió megtéríti a montán-szerződés értelmében az érintett vállalatnak. Jellemző, hogy ekörül igen sok vita folyt — nem annyira a vállalatok és a foglalkoztatott, illetve elbocsátott munkások, mint inkább az egyes vállalatok, a

[5] A Montánunió az összehasonlítást különkülön végeztette el a szénbányászatban, a vasércbányászatban, valamint a vas- és acéliparban foglalkoztatott munkásokra. A közzétett számítások a szénbányászat tekintetében a legrészletesebbek, ezért a továbbiakban általában ezeket az adatokat mutatjuk be.

tagországok és a Montánunió között.[6] A vállalkozó abból indul ki, hogy ha termelési profilját meg kell változtatnia, úgy az ebből eredő többletköltségeket nem neki, hanem az intézkedést elhatározó Montánuniónak kell viselnie. Az érintett országnak sem közömbös, ha az európai integráció következtében az átszervezés idején mind a vállalkozó, mind a munkások részéről támadásoknak és — ami számára szintén nem elhanyagolható — az üzemszünet és a velejáró munkanélküliség miatt adókiesésnek van kitéve. Így az illető ország az egyezmény szerint maga kívánja mérlegelni és képviselni igényeit a Montánunióval szemben és az átszervezéshez csak akkor járul hozzá, ha a Montánunióval meg tudott egyezni.[7]

A munkaerő-vándorlás gyakorlati végrehajtására vonatkozóan a Montánunió minisztereinek tanácsa 1958. április 18-án egyezményt írt alá. Az egyezmény függeléke felsorolja azt a mintegy 50—60 munkaköri csoportot, amelyben dolgozók az átköltözésre jogosultak. Jellemző, hogy ebben az „első munkaköri jegyzék"-ben elsősorban a földalatti — tehát nehéz munkát jelentő — bányász-munkakörök és az acélgyártás magasabb szakképzettséget igénylő munkakörei szerepelnek. A Montánunió becslése szerint a felsorolt munkakörök alapján pillanatnyilag mintegy 350 000 munkásra vonatkozik az egyezmény. (Handbuch ... i. m. F—2, 33. l.) A költözésre jogosultak többnyelvű igazolványt kapnak és a másik országban csak a Szén- és Acélközösség vállalatainál és csak szakmájukban helyezkedhetnek el. Így szeretné a Montánunió előmozdítani, hogy kedvező konjunktúra esetén a helyileg felesleges munkaerő oda vándoroljon, ahol átmenetileg munkaerőhiány van.

A munkanélküliség alakulása a montán-országokban 1957-ben

Ország	Munkanélküliek a keresők százalékában	A munkanélküliek átlagos száma (ezerben)
NSZK (1957. évi átlag)	2,6	667,2
Belgium (1957. évi átlag)	2,2	77,9
Franciaország (1958. jan. 1-én)	0,7	140,0
Olaszország (1958. május 1-én)	8,3	1757,0
Luxemburg (1957)	0,0	00,0
Hollandia (1957. évi átlag)	1,2	41,4

Handbuch i. m. F-2, 190. és 199. l.

A Montánunió vállalatainál foglalkoztatott idegen illetőségű munkások részaránya az összes montán-munkások százalékában 1955-ben a szénbányászatban 12, a vasércbányászatban 20,1, a vas- és acéliparban 8, átlagosan pedig 11,2 százalék volt. (Handbuch ... i. m. F—1. 32. l.) A montán-országokból származó bevándoroltaknak nagy hányada, több mint háromötöde Olaszországból származik.

[6] A Montánunió — mint pénzének jó gazdája — felülvizsgálta a folyósított összegek felhasználását. Az erről szóló 1956 júniusában kelt (rövidített) beszámoló 65. pontja a következőképpen szól: „Ami a kártalanítást illeti, a Montánuniónak meg kell állapítania, hogy a munkást kár éri, mivel a várakozás, az átszervezés idejére folyósított bér csak 80 százalékát teszi ki az elbocsátás előtti keresetnek. Erre vonatkozó panaszt azonban a szakszervezeti képviselet nem tett." (Handbuch der Montanunion. Agenor Druck und Verlags GmbH Frankfurt a. M. F—2. 92. l.)

[7] 1953-tól 1956. április 1-ig körülbelül 10—10 000 főre vonatkozó átköltözési és kártalanítási igénnyel fordult Franciaország és Olaszország a Montánunióhoz; Belgium mintegy 1000 főnyi igénnyel jelentkezett. Ezeknek az igényeknek a túlnyomó többségét a Montánunió teljesítette is; Franciaország mintegy 350 főnyi igénye „nem volt elfogadható".

A montán-országokból származó idegen nemzetiségűek a Montánunió vállalatainál

Állampolgárság	Szénipar	Acélipar	Összesen
Német	6 287	1 169	7 456
Belga és luxemburgi	1 370	4 751	6 121
Francia	1 597	940	2 537
Francia gyarmati	9 886	10 500	20 386
Saar vidéki	4 610	—	4 610
Olasz	52 617	19 144	71 761
Holland	3 540	800	4 340

Handbuch . . . i. m. F-12, 6. és F-14, 5. alapján összeállítva.

A munkaerő-vándorlás elsősorban abba a tagországba irányul, ahol munkaerő-hiány jelentkezik, illetve, ahol az életszínvonal a Montánunió többi országához képest viszonylag magasabb.

A Montánunió vállalataiban alkalmazott bevándorolt munkások foglalkoztató országok szerinti megoszlása

(1953. XII. 31. Összes bevándorolt munkás = 100)

Ország	Szénipar	Acélipar	Összesen
NSZK	2	1	3
Belgium	36	5	41
Franciaország	31	21	52
Saar vidék	0	0	0
Olaszország	..	..	..
Luxemburg	..	2	2
Hollandia	2	0	2
Összesen:	71	29	100

Handbuch . . . i. m. F-12, 6. és F-14, 5. l. alapján.

Ilyenformán az életszínvonal nemzetközi összehasonlítása — amely (mint látni fogjuk) önmagában is érdekes betekintést nyújt a különböző montán-országokbeli munkások életszínvonalának alakulásába s képet ad az életszínvonaleltérések okairól, mértékéről és jellegéről, a Montánunió számára a gazdasági elhatározásoknak az alapjává válik. A Montánunió termeléspolitikai, árpolitikai, beruházási, műszaki fejlesztési stb. elképzeléseinek megvalósításakor a legkülönbözőbb formában és vetületben került szembe a munkásbérek nemzetközi összehasonlításának *szükségességével.* Ugyanakkor a nemzetközi méretű összehasonlítás az összehasonlítás eredményeinek részletekbe menő elemzésével, *kiindulópont* a Montánunió számára bizonyos gazdaságpolitikai törekvések, sőt elhatározások kialakításához.

Ahhoz, hogy ezek az összefüggések előttünk is feltáruljanak, a munkásbérek nemzetközi összehasonlítására vonatkozó adatokon kívül mélyebb betekintést kellene nyerni a termelési költségek és eredmények, de legalábbis a teljesítmények és a munkaadói ráfordítások alakulásába is.

Bizonyos tudatos leegyszerűsítéssel — és egyben absztrakcióval[8] — ezek az összefüggések úgy fogalmazhatók meg, hogy egyrészt azt kell vizsgálni, melyik üzemben, országban, *mennyi új értéket hoz létre* a „montán-munkás", másrészt azt, hogy a montánországokban, tehát nemzetközi méretekben *mi a szakmunkaerő ára.* A két kérdés, bár külön is megfogalmazható, tulajdonképpen a legszorosabban összefügg egymással. Megválaszolásuk ugyanis a következő négy alapvető összefüggés számszerűsítését jelenti. *Először,* feltételezi az ugyanazért a munkáért, tehát az azonos szakképzettségű munkásnak azonos időre fizetett bérek összehasonlítását; *másodszor,* az azonos jellegű, de különböző helyen végzett munkánál a munka intenzitásának és a munka termelékenységének egybevetését; *harmadszor,* annak a viszonynak a megállapítását, amely a munka ára és az értéktöbblet, illetve az általa előállított termékek ára között van; *negyedszer,* de nem utolsósorban pedig a munkabérnek a munkaerő fenntartásához és utánpótlásához szükséges termékek és szolgáltatások áraival való összemérését. Az első három kérdés a különböző helyeken és országokban működő bányák és üzemek termelési költségeinek, ebben elsősorban a munkabérköltségnek az előállított termékek áraival és a profittal való egybevetését, az utolsó kérdés pedig a dolgozók bérének — egy országon belüli és az egyes országok közötti — összehasonlítását jelenti.

Nem különösen meglepő, hogy a termelési költségek és a profit alakulásáról a Montánunió nem közöl összeállításokat. Ezek nélkül azonban a munkásbérek nemzetközi alakulásáról közzétett adatok a kérdésnek csak az egyik oldalát világítják meg. Az összefüggések felismeréséhez bizonyos mértékig hozzásegít, ha megállapítható, mennyi teljesítményt kap a vállalkozó egységnyi kifizetett munkabérért a különböző országokban. Az ilyen összehasonlítás egy országra vonatkozóan sem mindig és csak körülményesen végezhető el, hiszen a teljesítmények ritkán fejezhetők ki azonos mértékegységgel. Még az olyan viszonylag egyszerű termék esetében is, mint a szén a kitermelés nem feltétlenül, sőt bizonyosan nem azonos a teljesítménnyel. Az adatok pedig rendszerint a kitermelésre vonatkoznak. De — és erre felesleges is bővebben kitérni — a teljesítmények semmiképpen sem azonosíthatók a hozamokkal, hiszen (hogy a szén példájánál maradjunk) a különböző kalória tartalmú, és így a különböző árú szénfajták kibányászásához szükséges erőkifejtés, még a bányászati technika azonos fejlettségét feltételezve is — a bányaviszonyoktól és egyéb körülményektől függően —, igen eltérő lehet. Pedig éppen a hozamok ismerete adhatna viszonylag megbízható választ a vizsgált kérdésre.

A jelzett elnagyolások és hibák figyelembevételével is, egy-egy országon belül a teljesítmények megközelítően talán összehasonlíthatók a bérekkel. Az ilyen összehasonlítást megkönnyíti, hogy a munkabérek azonos pénzegységre vonatkoznak, ugyanakkor bizonyos mértékig megnehezíti egyrészt, hogy tőkés vállalatok között a bérrendszer általában egymástól eltérő, másrészt, hogy a munkabérért a dolgozók által vásárolt javak összessége (a szükségletek, a szokások, a családi és az életkörülmények stb. eltérő volta következtében) azonos összegű bér esetében is különböző mértékű szükségletkielégítést tesz lehetővé.

Nemzetközi méretű összehasonlítás esetében azonban nemcsak a bérrendszer és a fogyasztási szokások térnek el egymástól viszonylag nagyobb mértékben, hanem már a számolási egység, a pénznem is, s ennek folytán a bér- és az árszint nem azonos. Ilyen esetben a különböző pénznemekben kifejezett bérek összehasonlítása közvetlenül nem oldható meg, csak megközelítően az általuk

[8] „A nemzeti munkabérek összehasonlításánál... mindazokat a mozzanatokat mérlegelni kell, amelyek a munkaerő értéknagyságának változását meghatározzák." ... (Marx: A tőke. I. kötet. 603. l. Szikra. 1949.)

vásárolható javak összességének — a pénz vásárlóerejének — egybevetése útján. A vásárlóerő-paritás (reálértéke) útján történő összehasonlítás eredményének használhatósága vitatható, mert — mint minden árindex — nem tudja sem áthidalni, sem pedig összeolvasztani az egyes országok munkásainak a különböző történeti, földrajzi, gazdasági, családi stb. adottságok miatt eltérő fogyasztási szokásait; a fogyasztott termékeknek és az igénybe vett szolgáltatásoknak, valamint ezek árarányainak különbözőségét.

A vázolt nehézségek ellenére is jellemző, ha arányaiban összehasonlítjuk a montán-országokban a szénbányászok teljesítményeit, valamint a munkaadók bér-ráfordításainak és a munkavállalók bérjövedelmének reálértékét.

A szénbányászok teljesítményeinek, a munkaadói ráfordításoknak és a bérjövedelmek reálértékének nemzetközi arányai 1954-ben*

(A legmagasabb szintű montán-ország = 100)

Megnevezés		NSZK	Belgium	Franciaország	Saar vidék	Hollandia	Olaszország
Egy munkás egyórai átlagos teljesítménye (az összes munkáslétszám alapján)		88	61	99	100	87	35
A munkaadó ráfordítása	vásárlóerő paritással átszámolva	85	85	97	93	100	55
Házas bányász „nettó" bérjövedelme							
a) gyermektelen		76	95	84	100	96	62
b) kétgyermekes		72	99	96	100	95	64

* A munkateljesítményre vonatkozó adatokat a napi teljesítmény (Handbuch ... i. m. H-2,5,) és a heti munkaidő (Annuaire des statistiques du travail 1956. BIT. Genéve, 1956. 196. és köv. l.) alapján számítottuk. A munkaadói ráfordításokat (Handbuch ... im. F-32, 8. és 9. l.) és a házas (gyermektelen, illetve kétgyermekes) föld alatt dolgozó szénbányász családi pótlékkal és természetbeni juttatással növelt, valamint adóval csökkentett „nettó" bérjövedelmét (Die Arbeitereinkommen ... i. m. 136. l.) vásárlóerő-paritással (Die Arbeitereinkommen ... i. m. 134. l.) azonos pénzegységre számítottuk át, az így kapott eredményeket pedig a soronként legmagasabb összegű mutató százalékában fejeztük ki.

Mielőtt a vázolt arányokat értékelnénk és a levonható következtetéseket elemeznénk, először a bemutatott számsorokat figyelmen kívül hagyva, *a gazdasági folyamatok mechanizmusát vizsgáljuk meg.*

A teljesítmények és a munkaadói ráfordítások összehasonlítása a tőkés és a munkás közvetlen kapcsolatát fejezi ki a munka- és bérpiacon. A tőkés minél magasabb teljesítményt igyekszik kicsikarni a munkásból, okvetlenül többet a munkaerő újratermeléséhez szükséges ráfordításoknál. Általában — de különösen, ha a mutató nem alakul eléggé kedvezően a számára — mérlegeli, hogyan (a ráfordítások csökkentésével, a munkateljesítmény növelésével, a bevételek fokozásával, például a kedvező minőségű szén-lelőhelyek feltárásával, illetve fokozott ütemű kitermelésével stb.) tartható fenn, sőt fokozható profitja, illetve

versenyképessége. A munkás igyekszik helyzetét könnyebbé, munkakörülményeit jobbá tenni, életszínvonalát emelni, ezért — országonként eltérő öntudattal és eredménnyel — szervezett harcot folytat a szakszervezeteken és pártjain keresztül. A munkás és a tőkés vázolt viszonyában a munkás teljesítményét nem a tőkés által kimutatott munkabérráfordításokkal, hanem tényleges bérjövedelmével és a természetbeni juttatások pénzértékével igyekszik egybevetni. A munkás ugyanis pénzbeni jövedelme tükrében egyrészt az állam részéről elszámolt bérkiegészítések és levonások, másrészt a levonásokból hozzá visszajuttatott szolgáltatások (például a társadalombiztosítási juttatások) mértékét ismeri. A tőkés pedig arra törekszik, hogy a dolgozónak jutó állami szolgáltatások mértékét növelje saját terheinek (tehát például bér- és adóráfordításainak) lehetőleg minél kisebb mérvű növelése, sőt csökkentése mellett.

Mindez egy-egy országra különkülön is vonatkoztatható. Több országot együttesen szemlélve azonban a probléma új vetületet kap. Feltételezve a tőke és a munkaerő szabad mozgását (az előbbi a montán-vállalatok szoros gazdasági összefonódottságából következik, az utóbbinak megnyilvánulásával pedig már foglalkoztunk) a tőkésnek lehetősége nyílhat a teljesítmények, a munkaadói ráfordítások és a munkások bérjövedelmének nemzetközi egybevetése alapján viszonylag jól megközelíteni a konjunktúraciklus alakulásának legmegfelelőbb termelési körülményeket és megkísérelheti kihasználni a maga előnyére a nemzeti viszonyok különbözőségét. A munkásság pedig — már amennyire betekinthet a tőkés szándékokba — igyekszik meghiúsítani a számára kedvezőtlen intézkedéseket.

Kétségtelen, hogy *a vázolt mechanizmus tudatos felhasználása a Montánunióban jelenleg még nem, vagy nem észrevehető mértékben érvényesül. A gazdasági összefüggések felismeréséhez vezető első lépés, a nemzetközi összehasonlítás azonban megindult, s ezzel bizonyos lehetőség nyílt az ilyen irányú intézkedésekre.*

Az előző táblázat egyrészt egy-egy országon belül, másrészt pedig az egyes országok különféle adatainak nemzetközi összehasonlításában az arányok és a sorrendek sokféle változatát mutatja. A részletes elemzés ilyen körülmények között nehéz, sőt nem is igen lehetséges. Ránézésre is megállapítható azonban, hogy a Montánunió országai közül Olaszország az összes vizsgált mutató tekintetében eltér az összes többi ország egymáshoz viszonylag közel mozgó mutatójától — éspedig kedvezőtlen irányban. A teljesítmények és a munkaadói ráfordítások egybevetése alapján érthetővé válik, hogy a Montánunió egyes belga bányák termelésének csökkentését, sőt leállítását javasolta, s ugyanakkor napirendre tűzte az olasz szénbányászat műszaki fejlesztését. Ugyanakkor azonnal szembetűnik a német, a francia és a Saar-vidéki szénbányászat viszonylag kedvező helyzete. Ha pedig a munkaadói bérráfordítást a dolgozók tényleges bérjövedelmével vetjük egybe, akkor — elnagyolva — itt is két fő csoport különböztethető meg: egyrészt az NSZK, Hollandia és bizonyos mértékig Franciaország, ahol a bányászok tényleges jövedelme, a munkaadói ráfordításoknál viszonylag alacsonyabb szinten mozog, másrészt Belgium, Olaszország és a Saar vidék, ahol éppen fordított az irányzat. A további elemzésből kitűnik, hogy a dolgozó jövedelme minden országban többé-kevésbé a családnagysággal párhuzamosan növekvő mértékben alakul; szembeötlő itt az NSZK-nak ettől éppen ellentétes irányzata, Hollandiában, valamint a Saar vidéken pedig az eltérés viszonylag jelentéktelen mértéke.

Ezek az első rátekintésre is felismerhető vonások azonban nem világítanak rá sem a nemzeti különbözőségek mélyebb összefüggéseire, sem pedig a jelenségek okaira. Ezért a továbbiakban az elemzést igyekszünk kiterjeszteni egyrészt a *munkaadói* ráfordítások, másrészt *a bérjövedelmek* nemzetközi összehasonlítására.

A munkaadók bérráfordításának nemzetközi összehasonlítása

A munkaadó által viselt bérráfordítások egybevetéséhez egyrészt az összes bér és járulékai, másrészt a munkában és szabadságon töltött, a megfizetett és meg nem fizetett idő nemzetközi méretű egybevetésére van szükség.

A bérráfordítások egybevetése rávilágít a dolgozóknak kifizetett bérek, bérkiegészítő fizetések és juttatások nemzeti különbözőségére.

A bérjellegű költségek összetétele a földalatti és a külszíni szénbányászoknál a Montánunió területén (1955, %-ban)

Megnevezés	NSZK	Belgium	Franciaország	Saar vidék	Olaszország	Hollandia
Teljesítményalakulással összefüggő bér*	60	69	52	54	40	58
Karácsonyi jutalmak, teljesítmény-prémiumok és különböző készpénzdíjazások	1	1	4	5	15	4
Le nem dolgozott időre járó bér	6	7	5	5	5	5
Hozzájárulás a „társadalmi biztosításhoz"	21	16	22	21	25	23
Adók és egyéb hozzájárulások			3	4	1	
Munkábaállítással és szakmai képzéssel kapcsolatos költségek.....	1	1	1	2		3
Természetbeni juttatás.....	10	4	11	6	7	5
Egyéb szociális juttatás ...	1	2	2	3	7**	2
Összesen:	100	100	100	100	100	100

Forrás: Handbuch . . . i. m. F-32, 8. és 9. l.

* Eredménytelen műszakokért, a szakszervezet megbízásából végzett munkáért és bányászküldöttek fizetéséért járó bérrel együtt.

** A felmondási járandósággal együtt.

A teljesítményalakulással összefüggő bér részaránya tehát Belgiumban a legmagasabb, és Olaszországban, majd utána Franciaországban a legalacsonyabb. A sorrend akkor sem változik lényegesen, ha a *jutalmakat és a prémiumot* is a teljesítményalakulással összefüggő bérnek tekintjük.

Az olasz és francia bérstruktúra ilyen alakulása szorosan összefügg a hosszú évek óta tartó inflációval. Inflációs körülmények között ugyanis a dolgozó számára különös jelentőségre tesznek szert a természetbeni juttatások (ingyenes vagy kedvezményes árú szén, gáz, villamos áram, szolgálati lakás, vagy a lakbér-hozzájárulás). Viszonylag magas a természetbeni juttatások részaránya az NSZK-ban, ami a háborús károk helyreállítása utáni helyzetben és a magas lakbérekben leli magyarázatát.

Ezek a bér-ráfordítások azonban nem azonos munkaidőre vonatkoznak, márpedig ahhoz, hogy a munkabéreket össze lehessen hasonlítani egymással, viszonylag azonos munkafeltételekre, elsősorban azonos időre

kell vonatkozniok. A munkaidő az egyes tőkésországok között általában még azonos szakmák esetében is üzemenként eltérő, amit a munka- és a szabadidő rendszerében, a fizetett és a nem fizetett idő elszámolásában a nemzeti szokásokban, a törvényes előírások eltérő rendjében, s különösen a szakszervezeti harc eredményeiben mutatkozó különbségek még csak fokoznak.

Részletes munkaidőstatisztikát a Montánunió csak a szénbányászatra vonatkozóan tett közzé.

A szénbányák „nyilvántartott" létszámában szereplő földalatti munkások 1954. évi műszakjainak átlagos száma (napokban)

Ország	Évi műszakok száma		Fizetett szabadság és egyéb fizetett szabadságidő	Fizetett ünnepek	Nem fizetett idő	Összesen (túlórák nélkül a vasárnapok hozzáadásával)
	összesen	ebből túlórában				
NSZK	253	11	20	9	31	365
Belgium	238	3	10	8	57	365
Franciaország*	241	2	21	2	40	365
Saar vidék**	250	4	24	6	28	365
Olaszország***	236	2	14	17	49	365
Hollandia	263	4	14	8	28	365

Lőhne . . . i. m. 14. és 15. l.

* Kilenc nem fizetett ünnepnap nem szerepel az összeállításban.

** Öt nem fizetett ünnepnap nem szerepel az összeállításban.

*** Három fizetett vasárnap a fizetett ünnepek között szerepel.

Mind az évi műszakok száma, mind pedig a túlórák alakulása (ami szintén munkanapokra átszámítva szerepel a táblázatban) országonként igen eltérő. Jelentős eltérést mutat a fizetett szabadság, valamint az egyéb címen fizetett szabadidő mértéke is. Ezzel azonos elbírálás alá vonhatók a vállalat által fizetett ünnepnapok is. E kettő együtt viszonylag alacsony — 17—18 nap — Belgiumban, míg Olaszországban a legmagasabb — 31 nap —, a többi tagországban pedig 22—26 nap körül mozog az ilyen címen bérként fizetett, de nem munkával töltött idő.

Különös figyelmet érdemel a nem fizetett idő alakulása. A nem fizetett idő eredhet *személyi* okból (például betegség, munkahelyi baleset, igazolt vagy igazolatlan mulasztás), *termelési* okból (például értékesítési, szállítási és egyéb termelésszervezési nehézségek), valamint *egyéb* okból (például helyi ünnepek, sztrájk stb.). A statisztika szerint az ilyen címen kimutatott idő túlnyomó többsége *személyi* okra, megbetegedésekre, Olaszországban pedig részben az igazolatlan mulasztásokra vezethető vissza. Hasonló a helyzet a külszíni bányászoknál azzal az eltéréssel, hogy a megbetegedések és a munkahelyi balesetek mértéke a föld alatt dolgozó munkásoknál lényegesen nagyobb. Ebből a bányák állapotára, a bányabiztonsági és egészségügyi berendezésekkel való felszereltségre is következtetni lehet.

A bérjövedelmek nemzetközi összehasonlítása

Az elemzési lehetőségek talán a bérszínvonalak tekintetében a legjobbak. A Montánunió által publikált adatok alapján ugyanis az elemzés *egyrészt* kiterjeszthető valamenynyi montán-iparág béreinek és bérarányainak elemzésére, *másrészt* nemcsak a dolgozók bérjövedelme hasonlítható össze, hanem a bér alkotóelemei is, *harmadrészt,* mérlegelhetők a családi körülményeknek, a kereseti arányoknak stb. országonkénti eltérései is. A továbbiakban

ezzel a három kérdéscsoporttal foglalkozunk, de előbb igen röviden kitérünk a Montánunió összehasonlítási módszereire.

A nemzetközi összehasonlítás során a különböző pénzegységű bérjövedelmek a dolgozók fogyasztásának egybevetésével hozhatók közös nevezőre. Ehhez megállapíthatják, hogy a dolgozók bérükért az árucikkeknek és szolgáltatásoknak milyen halmazát tudják megszerezni. A fogyasztott árucikkek és szolgáltatások köre (a fogyasztási kosár) a történeti, földrajzi stb. sajátosságoktól függően országonként eltérő.

A Montánunió számításaihoz felhasznált fogyasztási kosár (struktúra) az NSZK, Franciaország, Olaszország és a Saar vidék esetében a montániparági munkások, Belgium, Luxemburg és Hollandia esetében pedig a munkáscsaládok fogyasztásának felel meg.

A Montánunió a bérjövedelmek nemzeti színvonalát minden egyes ország sajátos nemzeti fogyasztási struktúrája alapján hasonlította össze.

Kitűnt, hogy általában minden országnál annak saját fogyasztási kosarával számolva adódik a viszonylag legmagasabb reáljövedelem. Az egyes országok fogyasztási struktúrái ugyanis a különféle cikkeket olyan arányokban tartalmazzák, amely arányok és adott árszínvonal mellett a szükségletkielégítés foka a viszonylag legmagasabb. Mondható ez úgy is, hogy senki sem ellensége a pénzének és igyekszik ésszerűen kielégíteni szükségleteit. Persze a szükségletkielégítés iránya maga is visszahat az árakra; állandó irányú szükségletek megfelelő jellegű és nagyobb tömegű termelést, tehát viszonylag alacsony árakat tesznek lehetővé. De hogy a szükségletek és az árak közötti összefüggés a fogyasztóban nem tudatos, azt mutatja a kivándorolt munkások példája. A Montánunió vizsgálatai szerint a Belgiumba vagy Franciaországba költözött olasz munkás — bár a helyi fogyasztási szokások átvétele gazdaságilag előnyös lenne számára — csak részben veszi át a befogadó ország fogyasztási szokásait.

Az egyes montán-országok fogyasztási szerkezetén (fogyasztási kosarán) alapuló fogyasztási pénz-árfolyamok legfőbb hátránya az, hogy országonként annyi eredményhez vezet, ahány fogyasztási kosár alapján történik az összehasonlítás. Ebből pedig az is következik, hogy az összehasonlításnak ez a módszere nem ad — nem is adhat — egyértelmű végeredményt a reálbérek országonkénti összehasonlításához. Az eredmények száma annál több, kezelhetőségük annál nehézkesebb, minél több országra végezzük el egyidejűleg az összehasonlítást.

A Montánunió szakértő bizottságában felmerült ezért a kérdés: kialakítható-e olyan módszer, amely a vázolt eljárásnál kezelhetőbb, de minőségileg nem rosszabb eredményhez vezet.

Erre szolgál a Montánunió által elfogadott és alkalmazott ún. „európai kosár" módszer, amely W. A. Bogers és J. van Ijzeren — két statisztikus-matematikus — nevéhez fűződik.[9] Az európai kosár az egyes montán-országok nemzeti fogyasztási struktúráját egyetlen olyan kosárral helyettesíti, amelynek az egyes nemzeti kosarakhoz viszonyított összetétel-eltérése optimális, azaz a lehető legkisebb. Ez a módszer, ha gyakorlati alkalmazhatóság szempontjából vannak is előnyei, nélkülöz minden közgazdasági tartalmat, mert olyan kosarat alkalmaz, amely egyetlen ország szokásainak sem felel meg.

Külön véleményt képvisel ebben a kérdésben a Montánunió által életrehívott „A reálbér nemzetközi összehasonlításának módszerei"-bizottság egyik közgazdasági szakértő-munka-

[9] W. A. Bogers, Bestimmung der Kaufkraftverhältnisse zwischen den Währungen der Länder der Montanunion. Heerlen, 11. Február 1955. J. van Ijzeren; Über verschiedene Methoden zur Berechnung von Paritäten für den internationalen Kaufkraftvergleich (Zentralbüro für Statistik. Statistische und Ökonometrische Untersuchungen 3. Vj. 1955 (Utrecht 1955.) és Three Methods of comparing the purchasing power of currencies. (Statistical studies. Nr. 7. december 1956, Zeist 1957.).

társa, dr. Alfred Jakobs.[10] Jakobs az azonos szükségletkielégítés igényéből kiindulva, olyan „közös nevezőt", tehát a használatiérték-tömegnek olyan közös jellemzőit (mint írja, a „szubsztitúció" lehetőségeit) keresi és alakítja ki, amelynek segítségével a különböző országok nemzeti fogyasztási struktúrái kifejezhetők és bizonyos szempontból egyenlővé tehetők. Jakobs tehát az egyes országok fogyasztási struktúráit megtartja, viszont a fogyasztás alkotóelemeit képező áruféléket és szolgáltatások mennyiségét önkényesen csökkenti vagy növeli, sőt másokkal helyettesíti, hogy így a fogyasztás az általa választott közös nevezőben (pl. az élelmiszereknél a tápértékben, a fűtőanyagoknál a kalóriamennyiségben stb.) azonosítható legyen. Így Jakobs módszere ugyancsak elszakad a tényektől, s ezért éppen úgy vitatható, mint az ún. európai kosár módszere.

A továbbiakban a Montánunió számításai alapján folytatjuk elemzésünket.

A béarányok

A bérek színvonala a kereslet és a kínálat mechanizmusában alakul ki. Ennek következtében a különböző szakmákban fizetett bérek arányai országonként eltérnek, már csak azért is, mert adott időpontban a munkaerő kínálata és kereslete (a munkanélküliség stb.) országonként és szakmánként eltérően alakul. A Montánunió átlagos béreket hasonlít össze, ahol a béarányokat módosító tényező már maga az átlag is: az összehasonlítást ugyanis nem meghatározott munkakörökre tették közzé, hanem „a szénbányász"-ra, „a vasércbányász"-ra stb.

Mindezek ellenére sem érdektelen szemügyre venni a három montániparágban *a munkateljesítménnyel összefüggő havi átlagbérek* egymáshoz viszonyított arányát. (Mivel Luxemburgra vonatkozóan szénbányász-adat nem szerepelt, a béarányokat nemcsak a szénbányászokhoz, hanem a vasércbányászokhoz is viszonyítottuk.)

A munkások munkateljesítménnyel összefüggő havi átlagos munkabéreinek aránya a Montánunió országaiban

(Föld alatt dolgozó szénbányász, illetve vasércbányász = 100)

Ország	Szénbányász		Vasércbányász		Vas- és acélipari munkás
	föld alatt	külszínen	föld alatt	külszínen	
Német Szövetségi Köztársaság	100	80	86 100	75 87	123 143
Belgium	100	82	—	—	114
Franciaország.....	100	77	—	—	98
Saar vidék	100	68			82
Olaszország	100	89	125 100	108 86	148 118
Luxemburg	—	—	100	71	77
Hollandia	100	62	—	—	84

Lőhne . . . i. m. 6—9, 32—33 és 36—39 sz. táblázatok alapján számítva.

Mivel Luxemburgról szénbányász-adat nem szerepelt, a béarányokat nemcsak a szénbányászokhoz, hanem a vasércbányászokhoz is viszonyítottuk.

[10] dr. Alfred Jakobs: Der internationale Vergleich der Lebenshaltungskosten — Eine methodologische Untersuchung dargestellt an Deutschland — Frankreich. Dunker u. Humblot, Berlin, 1957.

Az összehasonlításból kitűnik az a tendencia, hogy míg Franciaországban, a Saar vidéken, Luxemburgban és Hollandiában a jelentős fizikai erőkifejtést követelő földalatti bányászok munkáját magasabbra értékelik az inkább szakképzettséget igénylő vas- és acélipari munkások munkájánál, addig a Német Szövetségi Köztársaságban, Belgiumban és Olaszországban fordítva, a vas- és acélipari munkához szükséges szakértelmet fizetik meg inkább, mint a bányászathoz szükséges nagyobb erőkifejtést.

A bérjövedelem alkotóelemei és a személyi körülmények

A bérjövedelmek nemzetközi összehasonlítása hiányos és megalapozatlan, ha megreked az arányok bemutatásánál és nem mutatja be azok összetevőit. A bérjövedelem — összetevőit tekintve — egyrészt bért növelő, másrészt azt csökkentő tényezőket tartalmaz. Az összehasonlító elemzésnek vizsgálnia kell ezek mértékét, arányait és az egyes elemek jellegét.

A Montánunióban végzett elemzés során a dolgozó bérjövedelmének kü-

A bérjövedelem alkotóelemei a különféle montán-iparágakban

(A munkateljesítménnyel összefüggő bérek százalékában)

A bérjövedelem alkotóelemei	NSZK		Belgium		Franciaország	
	Szén- és vasércbányász, vas- és acélipari munkás		Szénbányász, vas- és acélipari munkás		Szénbányász, vas- és acélipari munkás	
	házas gyermek-telen	házas 2 gyermek-kel	házas gyermek-telen	házas 2 gyermek-kel	házas gyermek-telen	házas 2 gyermek-kel
1. Munkateljesítménnyel összefüggő bérek*	100	100	100	100	100	100
2. Természetbeni jutt.**...	+9	+9	+10	+10	+12	+12
3. Összesen:	109	109	110	110	112	112
4. Társadalombiztosítás ...	—10	—11	—7	—7	—8	—10
5. Jövedelemadó	—8	—5	—6	—4		
6. Családi és egyéb segély	+2	+4		+16		+32
7. Nettó bérjövedelem.....	93	97	97	113	104	134

	Saar vidék		Olaszország		Luxemburg		Hollandia	
	Szénbányász, vas- és acélipari munkás		Szén- és vasércbányász, vas- és acélipari munkás		Vasércbányász, vas- és acélipari munkás		Szénbányász, vas- és acélipari munkás	
	házas gyermek-telen	házas 2 gyermek-kel	házas gyermek-telen	házas 2 gyermek-kel	házas gyermek-telen	házas 2 gyermek-kel	házas gyermek-telen	házas 2 gyermek-kel
1.	100	100	100	100			100	100
2.	+10	+10	+26	+27			+10	+10
3.	110	110	126	127	100	100	110	110
4.	—9	—7	—4	—4	—9	—8	—10	—11
5.	—5	—2	—2	—1	—8	—3	—8	—4
6.	+5	+19	+6	+25	+1	+11	+3	+11
7.	101	120	126	147	84	100	95	96

Forrás: Lőhne ... i. m. 6—9, 32—33 és 36—37. sz. táblázatok alapján kiszámítva.

* Munkateljesítménnyel összefüggő bérek és fizetett szabadságra, fizetett ünnepnapokra járó bér.

** Természetbeni juttatás főleg a szénbányászatban van és ez szénjuttatásból és üzemi lakásból áll.

lönböző elemei közül egyesek a dolgozó teljesítményével, mások személyi viszonyaival (pl. a munkában eltöltött idővel, egészségi állapotával, családi helyzetével, keresetével stb.) vannak többé-kevésbé szoros összefüggésben; a kapcsolódások mértéke, jellege és következményei országonként eltérőek.

A munkateljesítménnyel összefüggő bérek Olaszországban viszonylag a legalacsonyabbak, de Franciaországban is alacsonyabbak az átlagosnál, ami a béren kívüli juttatások magas arányára utal. A szénjuttatás és az üzemi lakás súlya a bérben a montán-országok közül Olaszországban a legmagasabb.

Lakást leginkább a szénbányászat ad a dolgozóknak. Bányatársasági lakásban lakik az NSZK-ban a házas munkások 31, Franciaországban 56, a Saar vidéken 15, Olaszországban 68, Hollandiában 36%-a, Belgiumban pedig az összes munkások 14%-a. Franciaországban a munkaadó, ha természetben nem tud lakást adni a munkavállalónak, megfelelő összegű lakbérhozzájárulást köteles fizetni.[11] A Montánunió 1952. január 1-én 60 000 lakás felett rendelkezett, de ez korántsem fedezte a szükségletet. A hiányt további 140 000 lakásra becsülik. Az elkövetkező négy-öt évben a Montánunió 50—60 000 lakás építését tartja szükségesnek.

A dolgozókat terhelő társadalombiztosítási hozzájárulás mértéke Olaszországban a legalacsonyabb, de — a többi montán-országhoz viszonyítva — Belgiumban és Franciaországban is viszonylag alacsony. A dolgozót terhelő társadalombiztosítási hozzájárulás mértéke a Saar vidéken erősen függ a családnagyságtól is, az NSZK-ban és Olaszországban viszont ilyen megkülönböztetés egyáltalában nem, a többi montán-országokban pedig csak kis mértékben érvényesül. (Az NSZK-ban jelentős mértékű a levonás, amit alig ellensúlyoz a családi segély, ezzel szemben Olaszországban a levonás jelentéktelen, a családi segély pedig erősen differenciált.)

A jövedelemadó általában minden országban progresszív; leginkább érinti a munkást az NSZK-ban, Franciaországban a munkabérjövedelem után nincs jövedelemadó, Olaszországban pedig jelentéktelen. A családnagyságot — az NSZK-t kivéve — minden ország adórendszere többé-kevésbé figyelembe veszi. A csökkenés mértéke a magasabb adóterhet előíró országokban általában nagyobb, mint ott, ahol a jövedelemadó mértéke már eleve is alacsonyabb.

A keresettől általában független családi segély mértéke igen különböző: legalacsonyabb az NSZK-ban, a legmagasabb pedig Franciaországban (a népszaporodás ösztönzésére) és Olaszországban.

A bányászatban, valamint a vas- és acéliparban foglalkoztatott munkások családnagyság szerinti megoszlása az összes családok százalékában

Megnevezés	NSZK		Belgium		Franciaország	Saar vidék		Olaszország	Luxemburg	Hollandia	
	Szén	Vas	Szén	Vas	Szén és vas	Szén	Vas	Szén	Vas	Szén	Vas
Gyermektelen ...	48	50	36	43	39	22	28	25	40	24	18
1 gyermekes.....	26	27	29	30	24	33	33	13	34	25	23
2 gyermekes.....	16	15	17	15	18	24	22	17	17	22	24
3 gyermekes.....	6	5	8	6	10	11	10	16	6	13	15
4 és többgyermekes	4	3	10	6	9	10	7	29	3	16	20
Összesen:	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Die Arbeitereinkommen ... i. m. 27. l.

[11] Lőhne ... i. m. 12, 91. és köv. l.

A családi segélyek összegét a Montánunió az összehasonlítás alapjául választott (nős és gyermektelen, valamint házas és két gyermekes) kategóriákra számította. A munkások családnagyságára vonatkozó statisztitkák azonban arra utalnak, hogy az átlagos családnagyság országonként eléggé jelentős mértékben különbözik egymástól.

A vásárlóerő-paritással átszámolt bérjövedelem az egyes montán-iparágakban 1954-ben

(A legmagasabb szinten levő ország = 100)

Ország	Szénbányász föld alatt		Vasércbányász		Vas- és acélipari munkás	
	Európai kosár	Nemzeti kosarak	Európai kosár	Nemzeti kosarak	Európai kosár	Nemzeti kosarak
	a l a p j á n					
	Házas, gyermektelen					
NSZK	76	68—78	46	43—50	73	70—76
Belgium	95	87—97				
Franciaország	84	80—85	87	82—92	70	66—74
Saar vidék	100	96—100			71	68—74
Hollandia	96	86—100			67	64—72
Olaszország	62	60—66	45	42—52	63	59—71
Luxemburg			100	100	100	100
	Házas, két gyermekkel					
NSZK	72	65—75	42	39—45	66	64—69
Belgium	99	91—100				
Franciaország	96	92—98	91	85—95	79	74—83
Saar vidék	100	96—100			69	66—71
Hollandia	95	86—100			100	100
Olaszország	64	61—69	46	43—53	61	57—69
Luxemburg			100	100	100	100

Die Arbeitereinkommen... i. m. 136. 138. és köv. l.

A felsorolt tényezők együttes hatásának tulajdonítható, hogy a bérjövedelem vásárlóerőparitással átszámolva a Saar vidéken s Luxemburgban a legmagasabb és Olaszországban a legalacsonyabb, a többi ország színvonala pedig általában inkább az élenjárókéhoz közelít.

Gergely István

A kommunisták harca a marxi-lenini közgazdasági elmélet terjesztéséért, tisztaságáért 1929—1944.*

A nemzetközi politikai és gazdasági helyzet változásai a két világháború között nagy befolyást gyakoroltak hazánkban a munkásmozgalomban alkalmazott taktikák és módszerek jellegére. Az 1929—1933-i nagy gazdasági világválság kiindulópontja volt a munkásmozgalom erősödésének, de ugyanakkor a fasiszta reakció élesedésének is. A fasizmus barbár módszerei — a kommunisták ellen irányuló statárium stb. — megnehezítették, de nem akadályozhatták meg a kommunisták politikai aktivitását. Mindenesetre a kommunisták tevékenysége — hasonlóan Oroszország sztolipini időszakához — bizonyos fokig az ideológiai harcok irányába tolódott el.

Ebben az időszakban elég széles kommunista értelmiségi réteg dolgozott azon, hogy ismertesse, népszerűsítse a marxista—leninista közgazdaságtudományt és filozófiát. Ezek az elvtársak a „Száz százalék"-on és a „Társadalmi Szemlé"-n keresztül kerültek egymással kapcsolatba, és kollektív jellegű ideológiai együttműködésük egészen a felszabadulásig tartott. Voltak a kommunista értelmiségiek között, akik egy-egy időszakban közvetlen vagy közvetett kapcsolatban voltak az illegális kommunista párttal. Az elvi, eszmei kérdések valóban marxista módon való tárgyalása a nyilvánosság előtt ebben a történelmi szakaszban nemcsak a szigorú cenzúra miatt ütközött óriási nehézségekbe, hanem azért is, mert időnként megszakadt a kapcsolat az illegális kommunista párttal, és így néha hiányzott a felső ideológiai irányítás. De ez csak növelte az elmélettel foglalkozó kommunisták felelősségét. Fokozott körültekintéssel választották ki a marxista elméleti anyagot, hogy legális, féllegális és illegális úton eljuttassák a magyar munkásosztályhoz. Ily módon azok a tanulmányok, amelyeket — különféle formákban és különböző publicitással — a kommunisták a magyar munkásmozgalom rendelkezésére bocsátottak, általában a párt útmutatása és irányvonala alapján készültek. Erre annál is nagyobb szükség volt, mert hazánkban a Bernstein, Max Adler, Otto Bauer, Kautsky és Karl Korsch stb. „tanításain" nevelkedett revizionizmus a nagy befolyással rendelkező jobboldali szociáldemokraták támogatását élvezte. Ez a támogatás nagy publicitáshoz juttatta a marxizmust ködösíteni törekvő irányzatokat. A Peyer-korszakban a revizionisták és a frakciók minden árnyalatának követői lehetőséget és teret kaptak a szociáldemokrata pártszervezetek és a szakszervezetek széles plénumán kívül a „Szocializmus" című tudományos folyóiratban és a „Népszava" nagy példányszámú ünnepi számaiban cikkeik és tanulmányaik közlésére. Ezzel szemben a kommunisták számára a publicitás lehetősége minimális volt, mégis a kommunisták a lenini ideológia védelmében publicisztikai tevékenységet is kifejtettek.

Az illegális kommunista párt által irányított népfront mozgalom erősödésével együtt a Népszava irányítását egyre inkább a szociáldemokrata párt baloldali szárnya vette át, és fokozatosan háttérbe szorult a Peyer—Kéthly csoport. De a fasizmus erősödése hazánkban megnehezített minden nyílt állásfoglalást a napi politika kérdéseiben. Ez hozzájárult, hogy a „Népszava" szerkesztősége mind nagyobb teret engedett elméleti témáknak, amelyeken a cenzúra nehezebben tudott eligazodni. A harmincas évek vége felé a kommunisták is növekvő arányban kaptak helyet a szociáldemokrata párt napilapjában ilyen jellegű közlemények számára. Ez bizonyos fokig lehetővé tette számukra elvi álláspontjuk kifejtését, a marxizmus—leninizmus védelmét. A jobboldali szociáldemokraták és az

* Részlet a szerző tanulmányából.

általuk kitenyésztett különféle frakciók azonban még mindig igen nagy befolyással rendelkeztek ahhoz, hogy gyakran kikényszerítsék a marxizmust meghamisító, a lenini álláspontokat és a kommunisták kiadványait támadó cikkek közlését. A szélső jobboldali szociáldemokraták — Peyer, Kéthly és csoportjuk — befolyásukat bizonyos mértékben még a népfront mozgalom előrehaladásának kiemelkedő megnyilvánulása, a „Népszava" 1941. évi karácsonyi száma után is megtartották, mivel csupán a felszabadulás után lepleződtek le teljesen a munkásság előtt, amikor bel- és külföldön nyíltan szembefordultak népi demokráciánkkal.

A magyarországi kommunisták ideológiai harcai, amelyeket a Horthy-fasizmus idején vívtak, a felszabadulás után hosszú ideig nem váltak közismertekké. A magyar munkásmozgalomnak ez a szakasza még a mai napig sem teljesen feltárt terület, mint ahogyan az 1919. évi proletárdiktatúra méltó értékelésére is csak bizonyos idő eltelte után kerülhetett sor. Gyakran elhangzik még — különösen a fiatalok részéről — olyan vélemény, hogy ebben az időszakban csupán téves felfogások, „elhajlások" érvényesültek a marxizmus—leninizmus kérdéseiben.

A helyzet azonban ebből a szempontból nem volt ennyire kedvezőtlen a felszabadulás előtti években. A szociáldemokrata pártszervezetek könyvtáraiban 1942-ben rendezett közvéleménykutatás megállapította, hogy *a munkások a legnagyobb számban a kommunisták által írt és a lenini álláspontot képviselő könyveket olvasták.* Ilyen volt például a „szürke sorozat". Ennek füzetei röviden ismertették Marx „A tőke" című művének mindhárom kötetét, valamint Lenin imperializmus-elméletét, a dialektikus és a történelmi materializmust, a dialektika történetét stb. A sorozat terjesztésével Ságvári Endre és más kommunisták is foglalkoztak. Azok a munkás- és értelmiségi kommunisták, akik illegális tevékenységük vagy a sztrájkharcaik folytán börtönbe és internálótáborba kerültek, állandóan tanulmányozták a marxizmus—leninizmust. Osztályöntudatuk biztos iránytűként szolgált számukra, hogy a helyes álláspontokat tegyék magukévá és elvessék a ködösítési szándékkal gyártott revizionista elméleteket. Eléggé széles értelmiségi réteg fáradozott ebben az időszakban azon, hogy politikai tájékoztatást és marxista világnézeti elméleti anyagot bocsásson a magyar munkásosztály rendelkezésére, tájékoztassa a mozgalmat a nemzetközi kommunista mozgalom politikai és elméleti állásfoglalásairól előadások, illegális sokszorosítások stb. útján.

Itt most nem kerülhet sor az 1920-as és az 1930-as évek illegális és féllegális sajtójában a „Kommunistá"-ban, az „Új Március"-ban, az „Ifjú proletár"-ban, a „Száz százalék"-ban, a „Társadalmi Szemlé"-ben és a népfront politikát vivő „Gondolat"-ban, valamint a kolozsvári „Korunk"-ban megjelent ideológiai cikkek ismertetésére. Itt most csupán a „Népszava" hasábjain 1943 végén és 1944 elején a dialektikáról folyt vitát kívánom vázlatosan ismertetni. Ez az ideológiai vita lényegében a magyar munkásmozgalom elméleti áramlatainak megnyilvánulása volt.

A kommunisták különféle fedőnevek (és csak ritkán saját nevük) alatt küldték be cikkeiket a „Népszavá"-nak, hogy a Horthy-féle politikai rendőrség figyelmét magukra ne irányítsák. A nagyüzemi munkásság és a radikális szakszervezetek (a MEMOSZ, a bőripari szakszervezet stb.) tagjai tájékozottak voltak, de a fasiszta rendőrségi szervek nem ismerték a cikkek szerzőit. A Horthy-rendszer politikai rendőrsége nem is foglalkozott sokat a marxi—lenini ideológiai megnyilvánulásokkal, mert nem tulajdonított túlságosan nagy jelentőséget ezeknek, figyelmét elsősorban az illegális politikai és szervezeti tevékenység utáni kutatás kötötte le.

A „dialektika-vita" a „Népszavá"-ban három hónappal a német megszállás előtt

A „Népszava" 1943. XI. 21-i számában „thd"-jelzéssel cikk jelent meg „A dialektikáról" címmel. A cikk a reformisták és Lenin vitáján felülemelkedve „tárgyilagos" állásfoglalással „bírálja" Bernstein revizionizmusát, de egyúttal ütni próbál az „ortodoxokon" is (ebben az időben „ortodoxoknak" nevezték általában a következetes marxista—leninistákat). Felhasználja ezt az alkalmat, hogy *részletesen ismertesse* a revizionista álláspontot, amely a dialektika társadalmi lényegét abban látja, hogy „dolgozni kell... a társadalmi ellentétek elsimításán", hogy „ne vessünk semmit ellene, hanem inkább fokozzuk és erősítsük a szocializmusba való belenövés folyamatát" és „ne feledkezzünk meg az igazi méltányosság eszméjéről". Ismerteti, hogy „minden közbeeső tevékenység csak arra lehet jó, hogy a munkásosztály erejével megteremtsük a termelő munka, a kormányzati közigazgatás és a szellemi nevelőmunka szervezeteit, hogy az összeomlás pillanatában átvehessük a szocialista társadalom irányítását".

Mint látjuk, a szerző a dialektika „megmagyarázásának" ürügyén a legopportunistább revizionista téziseket terjeszti, nevezetesen:

a társadalmi ellentétek elsimításának elméletét az osztályharc helyett,

„a szocializmusba való békés belenövés" elméletét,

az osztályharc helyett a „méltányosság eszméjének" érvényesítését,

az osztályharc helyett a „szellemi nevelőmunka" elméletét „a hatalom átvétele érdekében",

„az összeomlási elméletet" stb.,

anélkül, hogy ezekkel szemben állást foglalna. Megállapítja, hogy az „ortodoxok" hadakoznak e tézisek ellen, s besorolja közéjük Rosa Luxemburgot is. A következőket írja: aki ismeri a szocializmus történetét, nem szükséges különösebben hangsúlyozni, mily nagy szerepet játszott e történetben a revizionisták és az ortodoxok harca, amely 1914-ig az első világháború kitöréséig nem ért véget. E harc nagyban *hozzájárult ahhoz a tétovázáshoz, amellyel a világ szociáldemokrata pártjai 1914 augusztusát fogadták.* (Az én kiemelésem — G. Z.)

Lám, a szerző nem a reformizmusnak és az opportunizmusnak tulajdonítja egyes munkáspártok osztályáruló magatartását az első világháború kitörésének idején, hanem az „ortodoxok" ideológiai harcának Bernstein és a revizionisták ellen.

Amikor a revizionisták megbírálását károsnak tartja és a vitát oly módon igyekezik eldönteni, hogy hivatkozik *Rosa Luxemburgnak* 1912-ben megjelent „hatalmas kötetére, mely ezt a címet viseli: A tőkefelhalmozódás (Die Akkumulation des Kapitals), amely nagy jelentőségű műnek egész felépítése, mint az imperializmus gazdasági magyarázata, *a dialektika jegyében áll*" (Az én kiemelésem — G. Z.), akkor leszögezi, hogy a szocialistáknak — akár Bernstein híve, akár Luxemburgé — a társadalmi történés „reális bázisának" változásaira (esetünkben a „nem tőkés gyarmati és a tőkésországok dialektikus ellentmondására") kell figyelmet fordítaniuk, mert enélkül társadalmi viszonyokról csupán utopisztikus, ideológus elmefuttatások lehetségesek.

Véleménye szerint ebből következően legfontosabb tennivaló az emberi akaratok szerveződésének befolyásolása és e politikai tevékenység mellett a szakszervezeti társadalmi munka szocialista jellegű átszervezése a tőkés társadalmi rend keretein belül.

A kommunisták nem hagyhatták szó nélkül, hogy utópiának tekintsék Marxnak „A tőke" első kötetében kifejtett tőkeakkumuláció-elméletét, amely dialektikusan kimutatja a tőkés termelési mód *belső* ellentmondásainak kifejlődését. Nem engedhették, hogy a tőkés felhalmozásnak Marx által felfedett történelmi tendenciáját, amely a *termelő folyamatból* indul ki, Luxemburgnak a forgalmi folyamatra épített, antidialek-

tikus felhalmozási elméletével helyettesítsék, és így a marxi—lenini imperializmus-elméletet elködösítsék.

Nem lehetett napirendre térni afelett, hogy a bernsteinizmus állítólagos bírálata ürügyén Luxemburg több helytelen tételt tartalmazó művét a dialektikus felépítés követendő példájának tüntetik fel. Nem lehetett elfogadni azt az állítást, hogy a revizionisták elleni ideológiai harcnak „zavartkeltő hatása" okozta a munkáspártok nacionalista, soviniszta állásfoglalását az első világháború kitörésekor.

A „Népszava" 1943. november 28-i számában „Ellenvélemény a dialektika kérdésében" címmel (Tóth Pál Károly tollából) válasz jelent meg, amelyet a lap szerkesztője azzal a megjegyzéssel közölt, hogy az előbbi (a „thd"-vel jelölt) cikkel ért egyet. Ebben az időben Lenin álláspontját képviselni és ködösítéseket leleplezni nem volt egyszerű feladat. Tisztázni kellett mégis a munkásosztály előtt, hogy Rosa Luxemburgnak — aki kiváló forradalmár volt és hatalmas értékes elméleti tevékenységet fejtett ki — ez a műve nem példaképe a dialektikának, hanem éppen ellenkezőleg.

Az „Ellenvélemény..." c. cikk megkísérelte kifejteni, hogy Marx (és Lenin) a tőkés termelés ellentmondásait, amelyek *nem exogén, hanem endogén* jellegűek, elsősorban a társadalmi jellegű termelés és a magánelsajátítás alapellentmondásának tulajdonítja. Ennek alapján fejlődik ki és válik mind élesebbé a többi ellentmondás, például a termelés korlátlan fejlődésének tendenciája és a társadalmi fogyasztás korlátoltsága közti ellentmondás, és ezek a *belső* ellentmondások szükségszerűen robbannak ki túltermelési válságokban, vezetnek elnyomorodásra, az osztályharc kiéleződésére, a proletariátus szocialista forradalmi harcára. Leszögezte a korábbi cikkel ellentétben, hogy a kapitalizmusnak és az imperializmusnak ezek az ellentmondásai — ámbár vannak ellenható tendenciák — *feltétlenül utat törnek* maguknak. A vitaindító cikk írója, a „thd" „minden mást utópiának" minősít, s az egyetlen valóságos ellentmondásnak tekinti a Rosa Luxemburg által kifejtett és a forgalomból levezetett ellentmondást a tőkésországok és a gyarmati országok között. Ezt jelöli meg a „felhalmozási törvény egyetlen helyes dialektikus magyarázatának", amely szerint csak addig lehetséges tőkés felhalmozás, az értéktöbblet realizálása, amíg fennáll a nem kapitalista gyarmati környezet.

Lenin élesen bírálta Luxemburgot amiért „A tőke" I. kötetének e legfontosabb tételét így „megváltoztatta". Az „Ellenvélemény..." természetesen nem hivatkozhatott Leninre és Thälmannra (aki szintén keményen bírálta Luxemburgnak ezt a tévedését), hanem a felhalmozás és az imperializmus marxi—lenini törvényszerűségeinek ismertetésével érvelt.

Az „Ellenvélemény..." leleplezte a Hendryk Grossmann-féle összeomlási elméletet is és tiltakozott az ellen, hogy a helytelen álláspontot képviselő Grossmannt és Luxemburg téves tételeit állítsák szembe mint helyeset Bernstein revizionizmusával, nem pedig Marx felhalmozási és Lenin imperializmus-elméletét. Szembeszállt a „thd" cikk megállapításával, amely szerint: egyoldalú dolog az ideológia fejlődését a belső ellentétek harcának tekinteni és a lassú mennyiségi változás hirtelen minőségi változásba való átcsapását elfogadni stb.

A *marxi filozófia alapjait* ismerők szemében élesen kiviláglik „thd" metafizikai világszemlélete és a kommunisták által a Horthy-időben elfoglalt világnézeti elvi álláspontok helyessége. Éppen ezek ellenkezőjét kísérelte meg a „thd" cikk marxista álláspontként népszerűsíteni.

Az „Ellenvélemény..." végül leszögezte, hogy a korábbi cikk szerzője („thd") nem lehet jogosult sem Marxot, sem Engelst mint mintaképét feltüntetni, amikor velük homlokegyenest ellenkező nézetet képvisel; a cikk állásfoglalása annak a tudatosságnak tulajdonítható, amelylyel „thd"-nek „annyi elődje harcolt

a szocializmusra való hivatkozással a szocializmus ellen".

A „thd" cikk tipikus példája volt a Marx által felfedett gazdasági törvényszerűségek tudatos meghamisításának, amikor kiküszöbölhetőnek tüntette fel a tőkés termelési mód ellentmondásait a magánjellegű elsajátítás megszüntetése nélkül is.

Az „Ellenvélemény..."-en kívül még 15 vitacikk jelent meg a „Népszavá"-ban. A következő hetekben megjelentek a porondon a revizionisták, a grossmannisták, a luxemburgisták és az összes frakciók képviselői. Elsőként az egyik legismertebb frakció vezetője lépett a porondra Juhász Péter jelzéssel. Juhász Péter „A dialektika hamis tükörben" című cikkében — amely a „Népszava" 1943. XII. 5-i számában jelent meg — azt állítja, hogy Grossmannak „Das Akkumulation und Zusammenbruch des Kapitalismus" című művében szó sincs a tőkés társadalom automatikus összeomlásáról, az összeomlási elmélet nem Grossmanntól, hanem Marxtól származik. Ajánlja, hogy véleménynyilvánítás előtt olvassák el Grossmann könyvét. A lap már nem adott lehetőséget a kommunistáknak, hogy erre a cikkre tételesen válaszoljanak. Nem közölhették, hogy Grossmann művét részletes válság-elméleti vitáik során — a vita írásban is folyt — alaposan megismerték. Nem hivatkozhattak Varga Jenőnek a moszkvai német nyelvű tudományos folyóiratban az „Unter dem Banner des Marxismus"-ban megjelent, Grossmann művét súlyosan bíráló tanulmányára. Varga Jenő Grossmannak ezt a 600 oldalas könyvét alapjában tévesnek minősítette: A kapitalizmus valóságos összeomlása — írta — nincs összefüggésben a Grossmann úr által hirdetett okozati mechanizmussal. A pszeudomarxista Grossmann csalhatatlan összeomlási sémája évszázadokra tolja ki a kapitalizmus élettartamát. A valódi marxisták nem várnak addig, amíg a tőke túlfelhalmozása bekövetkezik az egész világon (Varga Jenő: Akkumulation und Zusammenbruch des Kapitalismus, Unter dem Banner des Marxismus. IV. évf. 1930. 63. l.)

Tehát Juhász Péter megállapításai Grossmannról nem fedték a tényeket. Grossmann az automatikus összeomlás elméletét fejtette ki művében és Marx vonatkozó megállapításait elferdítette. Marx nyomatékosan hangsúlyozta, hogy az emberiség forradalom nélkül nem juthat el a kommunizmushoz.

Néhány nappal később Grossmann hamis álláspontjának megerősítésére „Néhány gondolat a dialektika vitájával kapcsolatban" címmel még egy cikk jelent meg a „Népszavá"-ban. Eszerint egyedül Grossmann felfogása és magyarázata helyes, *dialektikus*, amelyet a „Zusammenbruchsgesetz des Kapitalischen Systema" című műve tartalmaz. A cikk helyesli Grossmannak azt a megállapítását, hogy „Az elmélet szerinti következményeket az élet nem realizálta..., mert az elméletet a valóság — a dialektika törvénye alapján — módosíthatja."

A kommunisták már nem kaptak teret, hogy megcáfolják a helytelen értékelést, amely túlhaladottnak állítja be Marx felhalmozási elméletének érvényét és szembeállítja vele mint helytállót, a „kétésfeles" Grossmann tételeit. Így a különféle frakció-árnyalatok sorozatos zavartkeltő és ködösítő állásfoglalásai részben válasz nélkül maradtak.

Juhász Péter elsősorban az „Ellenvélemény..."-nek Rosa Luxemburg téves tételeire vonatkozó megállapítása ellen kelt ki cikkében. Szerinte: a cikk Rosa Luxemburgot „thd"-nál is hamisabban állítja be. Tiltakozni kellene — írja — a nagy szocialista emlékének ilyen meggyalázása, a marxi mű egyik legnagyobb folytatójának e szabályos meghamisítása ellen. Leszögezi: Rosa Luxemburg egész élete és halála, elmélete és gyakorlata döntő bizonyíték az „Ellenvélemény..." beállításával szemben. Végül a következőt javasolja: A „Népszava" németül tudó olvasói elolvashatják Grossmann és Luxem-

burg könyvét. A két mű elolvasásából „csak hasznuk lehet"(!).

Lenin „Egy lépés előre, két lépés hátra, válasz Rosa Luxemburg-nak" című tanulmányában a következők szerepelnek a tőkefelhalmozási elméletről: „Rosa Luxemburg... elméletileg... (ha lehet itt elméletről beszélni) egyenesen elsekélyesíti a marxizmust, elferdíti Marx igazi dialektikáját". (Lenin Művei. 7. köt. 516. l. Szikra. 1953.)

Azóta Lenin értékelését az egész világ kommunista munkásmozgalma magáévá tette, ellentétben azzal, amit „thd" vitaindító cikke leszögezett, és amit Juhász Péter védelmébe vett, amikor Luxemburg dialektikáját követendő példaként állította oda. Juhász Péter azonban „Luxemburg emléke meggyalázásának" bélyegezte azt, hogy Luxemburg téves tételeit bírálták és Luxemburg tekintélyének felhasználásával igyekezett a munkásokat félrevezetni. A kommunisták tudták, hogy Lenin Luxemburgot mint lángoló forradalmárt nagyrabecsülte, de ugyanakkor élesen bírálta a forradalmi marxizmusnak egész sor igen fontos kérdésében elfoglalt félmensevik álláspontját, amikor a következőket írja: „Rosa Luxemburg tévedett... De e tévedései ellenére is sas volt, és az is marad". (Lenin művei. 33. köt. 200—201. l. Szikra 1953.)

Mit mondtak a kommunisták Rosa Luxemburg és Grossmann felhalmozási elméletéről és dialektikus módszerükről? Fogarasi „Dialektik und Sozialdemokratie" című tanulmányában („Unter dem Banner des Marxismus" 1931. 323. l.) megállapítja: A baloldali szociáldemokraták, különösen *Rosa Luxemburg, a dialektika elméletének kérdéseiben pontosan azokat a hibákat követték el, melyek ellen* a bolsevikok *Lenin* vezetésével *engesztelhetetlenül harcoltak.* (Az én kiemelésem — G. Z.)

Varga Jenő az előbb említett cikkét a következőképpen fejezi be: Kérdés, miért volt szükséges Grossmann értéktelen és zavaros művével ilyen részletességgel foglalkoznom. Fennáll annak a veszélye, hogy Grossmann könyve — *hasonlóképpen mint annak idején Luxemburg könyve* — megzavarja a fejeket és jóvátehetetlen károkat okoz. Ezért volt szükséges Grossmann egész elméletének hamisságát alaposan leleplezni. (Uo. 95. l.)

A magyarországi kommunisták keresték a munkásosztály tájékoztatásának a módját arról, hogy Luxemburg és Grossmann szóban levő könyveinek elolvasása „nem éri meg a fáradságot" és ezek nem mintaképei a dialektikus módszer alkalmazásának, hanem éppen ellenkezői. Minthogy azonban nem kaptak a „Népszavá"-ban lehetőséget ennek kifejtésére, lefordították Varga Jenő és Fogarasi idézett cikkeit és néhány példányban illegálisan eljuttatták ezeket ideológiailag képzett munkásokhoz minél szélesebb terjesztés céljából.

Így kísérelték meg a revizionisták és a frakciósok Grossmann hamis elméletét népszerűsíteni és Rosa Luxemburg hatalmas tekintélyét felhasználni arra, hogy az ő téves nézeteit elterjesszék, a magyar munkásosztály tisztánlátását a marxi gazdasági törvényszerűségek vonatkozásában elhomályosítsák.

Kétségtelen, hogy Rosa Luxemburg a legsúlyosabb hibát a közgazdaságtan területén, tőkefelhalmozási elméletével, a nemzetiségi és a gyarmati kérdés helytelen értékelésével követte el. A kommunisták Luxemburg hatalmas forradalmi érdemeinek elismerése ellenére sem engedhették ezt a dialektika követendő példájaként feltüntetni és azt sem, hogy e hibás félmensevik álláspontot népszerűsítsék a magyar munkásosztály előtt.

Ezek után már a helytelen cikkek áradata közben a kommunisták csupán egy tanulmányt tudtak a „Népszavá"-ban elhelyezni: Kelemen Lajos „Levél a dialektikáról" című cikkét, amely a lap 1943. december 19-i számában jelent meg. Kelement azonban már nem engedték a vitába sokoldalúan bekapcsolódni, és a cikknek elsősorban a dialektikus materializmus helyes ismertetésére kellett szorítkoznia. Kelemen Lajos megerő-

sítette az „Ellenvélemény . . .”-nek azt a megállapítását, hogy a dialektika problémája nem a Bernstein revizionizmusa elleni harc alkalmával került felszínre.

Téves a „thd”-cikknek az az állítása — írta —, hogy a dialektika problémája az alakuló szocialista eszmevilágnak abban a korszakában vált először *aktuálissá,* amikor a múlt század utolsó éveiben Bernstein revizionizmusa ellen felvonultak az ortodoxok. Ez a megállapítás a legélesebb ellentétben van a történelmi tényekkel. A dialektika — mint ezt az „Ellenvélemény . . .” is kifejti — *Marx és Engels műveiben vált a szocialista eszmevilág számára először aktuálissá.* Ez az alapgondolata Sándor Pál: „Marx vagy Hendrik de Man” című tanulmányának is — állapította meg Kelemen Lajos.

Kelemen Lajos megállapítja: „Rosa Luxemburg műve valóban — mint az „Ellenvélemény . . .” feltüntette — az antidialektika klasszikus példája.”

A cikk ezután magas színvonalon ismerteti a dialektikus materializmus legfontosabb tételeit és társadalmi alkalmazását. Végül tiltakozik az ellen, hogy „thd” és védői sallangnak, „egyirányú ideológiának” tartsák a dialektikát.

★

E kiragadott példával igyekeztem szemléltetni, hogy a Horthy-korszak nehéz viszonyai között a kommunista világnézetnek, a dialektikus és történelmi materializmusnak világos ismertetése és ködösítéstől való megvédése nehéz és bonyolult feladat volt. A kommunisták nem hivatkozhattak a vitában a Szovjetunió Kommunista Pártjának elvi döntéseire.

A magyarországi kommunisták nem voltak hajlandók az antimarxista megállapításokat szó nélkül hagyni. A felszabadulás előtti utolsó években nem rendelkeztek legális vagy féllegális folyóirattal, és ezért gyakran nem volt módjukban, hogy az alapvető világnézeti és egyéb kérdésekben a marxista—leninista álláspontot ismertessék a magyar munkásosztállyal és megakadályozzák, hogy különféle téves tételeknek marxista álláspontként való beállítása kerüljön előtérbe. Illegális tájékoztatásaik természetesen sokkal szűkebb publicitással bírtak, melyekkel nem vehették fel teljes sikerrel a küzdelmet a legális sajtóban, a „Népszavá”-ban vagy a „Szocializmus”-ban ismertetett, gyakran helytelen álláspontok ellen. (1942-ben sor kerülhetett arra, hogy Botos Vince néven Sztálin tanulmánya „Dialektikus és történelmi materializmus” címen nagyobb példányszámban nyomtatásban megjelenhetett.)

Nem áll módunkban cikkünk keretében a dialektikus materializmusról a marxisták és a revizionisták között lefolytatott összes vitát ismertetni. Közgazdasági jellegére való tekintettel azonban megemlítjük az 1934-ben megjelent „Tőké”-hez írt bevezetés (Jeszenszky) körüli vitát. A „Népszava” 1934. XI. 11-i számában „A Kapital új fordítása” címen „bírálat” jelent meg Braun Soma tollából. Ez az előszóról megállapítja, hogy „az iskolapéldája annak, hogyan nem szabad dialektikusan bölcselkedni”. Jeszenszky Erik erre csak 1941-ben megjelent „Dialektika” című művében tudott válaszolni a „Dialektikus módszer a Tőkében” című tanulmányában. Ebben tételről tételre kimutatta a „bírálat” ferdítéseit.

A magyar munkásosztály nagyüzemi és más öntudatos tagjai megfelelő elméleti felkészültséggel és tájékozottsággal rendelkeztek ahhoz, hogy felismerjék a ködösítési szándékokat, magukévá tegyék a helyes álláspontokat és megkeressék az utat és módot ezeknek a szélesebb munkásrétegekhez való eljuttatására.

Gergő Zoltán

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem 1960. évi tudományos ülésszaka

A hazánk felszabadulásának 15. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségsorozat keretében zajlott le a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem és az Országos Tervhivatal közös tudományos ülésszaka 1960. április 25-től 29-ig.

A tudományos ülésszakot Kiss Árpád, az Országos Tervhivatal elnöke és Háy László, az egyetem rektora nyitották meg.

Az április 25-i ülésen hangzott el *Ajtai Miklós*nak, az Országos Tervhivatal elnökhelyettesének „A beruházások koncentrációja és hatékonysága" című előadása.

Az előadó a *beruházások kivitelezésének koncentrálásával kapcsolatban,* a tervezés és a tervvégrehajtás jelenlegi helyzetét elemezve, megállapította, hogy a *koncentrálás fokát* (a beruházások kivitelezési idejének eltérését a műszakilag indokolt optimális időtől) ma még nem mérjük pontosan, hanem csak néhány mutatóból következtetünk a koncentrálás fokára. Az egyik ilyen mutató a befejezetlen beruházási állomány és a folyó évben lebonyolított beruházások hányadosa, amely azonban torzít, mert a beruházások nagyság szerinti megoszlása évenként eltérő. A befejezetlen állomány és a folyó évi beruházások hányadosa népgazdaságunkban csökkenő tendenciájú (1955-ben 91,8 százalék, 1956-ban 98,2, 1957-ben 106,2, 1958-ban 79,3, 1959-ben 73,5 százalék volt.) E mutató pontatlanul fejezi ki a kivitelezési idő eltérését a műszakilag indokolt optimális időtől, ezért az előadó javasolja az *állománylekötés* mutatójának alkalmazását. Ez a mutató lényegében a tervezett és a tényleges állománylekötés hányadosa, amelynek alakulását a beruházások tényleges és normatív kivitelezési idejének, valamint a tényleges és a tervezett beruházási költségeknek az eltérései határozzák meg.

A tervezett állománylekötéshez képest mutatkozó túllépés, a deltával (0,2) szorozva a túllépésből adódó népgazdasági veszteséget, az elért megtakarításnak és a deltának a szorzata pedig az ebből adódó népgazdasági megtakarítást fejezi ki forintban. A koncentrálás egzakt tervezése és mérése feltételezi egy sor elméleti, tervezési, statisztikai mérési és pénzügyi elszámoltatási probléma megoldását.

A beruházások gazdaságosságával kapcsolatban Ajtai Miklós ismertette azokat a következtetéseket, amelyekre sok száz beruházásra elvégzett gazdaságossági számítások alapján jutottak.

Az Országos Tervhivatalban tavaly kiszámították 17,3 milliárd Ft volumenü 210 beruházás g_n mutatóinak az átlagát.* 210 mutató számtani átlaga 1,02, súlyozott átlaga pedig 0,94 volt. Ez arra vall, hogy a kisebb beruházások gazdaságosabbak, mint a nagyobbak. Hogy a 210 beruházás g_n mutatóinak átlaga 1 körüli értéket adott, ez azt bizonyítja, hogy jól

[1] A g_n mutató tört, amelynek számlálójában a vizsgált létesítményben termelt társadalmi termék, nevezőjében pedig a vizsgált létesítményben termelt társadalmi termékre vonatkoztatva 1. a pótlási alap (az importanyagok, a belföldi anyagok és az amortizáció árösszege), 2. a munkabér-költségek és 3. az eszközlekötés miatt elmaradó nemzetijövedelem-növekedés van.

közelítő becslés volt a delta meghatározása. A 0,2 értékű delta 5 éves megtérülést feltételez, ekkora megtérülési idő esetén tehát a g_n mutató értéke egy. Érdekesek a g_n mutatók iparáganként átlagai is (élelmezési ipar 1,23, könnyűipar 1,23, kohászat 1,16, gépgyártás 1,22, építőanyagipar 0,99, villamosenergia-ipar 0,94, vegyipar 1,21, bányászat 0,82). A villamosenergia-ipar és a bányászat alacsony g_n mutatói és hosszú megtérülési idői igazolják a második ötéves tervnek azt a koncepcióját, amely az energetikai ipar struktúráját a jobb hatásfokkal hasznosítható energiahordozók (nyersolaj és termékei, földgáz) javára tervezi átalakítani. Tapasztalat szerint az energiaigényes ágazatok beruházásainak mutatói kedvezőbbek, ha energiahordozóként ezen jobb hatásfokkal hasznosítható forrásokat (kőolajtermékek, földgáz) veszik tekintetbe. A g_n mutató alkalmazása nemcsak akkor célszerű, ha azonos célú beruházási variánsokat kell összehasonlítani, hanem akkor is, ha nincs több variáns. A kedvezőtlen mutatószám ugyanis ilyenkor is jelzi a tervezett beruházás rejtett hibáit és segédeszköz gazdaságosabb megoldások keresésére, a program kritikájára.

Az 1958 vége óta megkezdett létesítményeknél az egységnyi beruházásra jutó nemzetijövedelem-növekedés 40 százalékkal nagyobb, mint a korábban megkezdett létesítményeknél. A beruházások gazdaságossága tehát ezóta jelentősen javult.

Az előadó ezután arról beszélt, *hogyan lehetne beépíteni a beruházás-gazdaságossági célkitűzéseket a vállalati önelszámolás rendszerébe,* s állást foglalt a lekötött eszközök után a vállalatok által fizetendő *használati díj mellett.* E díj nagyságát a vállalat állóeszközeinek nagyságától (esetleg a vállalati forgóeszközök nagyságától is) kellene függővé tenni. A használati díj bevezetése a *felhalmozás, a beruházás és a gazdaságosság tekintetében átütő erővel hatna.* Az előadó szerint a használati díj bevezetése

a) ösztönözne a vállalat állóeszközeinek jobb kihasználására; b) ösztönözne arra, hogy felesleges vagy feleslegesen nagy beruházási igényekkel a vállalatok eleve ne lépjenek fel, hiszen ez a későbbiekben saját pénzügyi helyzetükben okozna problémát. A beruházók tehát maguk keresnék a leggazdaságosabb megoldást; c) a használati díj bevezetése árrendszerünkben a kapcsolódó beruházások bonyolult problémáját megszüntetné, nem kellene a továbbiakban kapcsolódó beruházásokkal számolni; d) közös alapra lehetne hozni a beruházási és a külkereskedelmi gazdaságossági számításokat.

A gyakorlati vizsgálatok arra mutatnak, hogy a használati díj bevezetése megkezdhető volna jelenlegi termelői árrendszerünk reformja nélkül. Természetesen a gyakorlati bevezetéshez sok elméleti, pénzügyi, tervezési és árproblémát kellene még tisztázni.

Ajtai Miklós befejezésül arra hívta fel a figyelmet, hogy a beruházások tervezésével összefüggő gazdasági formák (a g_n mutató, a delta stb.) közgazdasági tartalmát a közgazdászok elméletileg még nem tisztázták, s az elmélet elmaradt a gyakorlattól. Ennek megszüntetése sürgető szükségesség.

Ajtai Miklós előadása után *Megyeri Endre,* a Közgazdaságtudományi Egyetem ipargazdaságtan tanszékének adjunktusa mondotta el korreferátumát „Az eszközlekötési tényező tartalma és az eszközlekötés mértékének figyelembevétele beruházásgazdaságossági számításainkban" címmel.

Megyeri Endre az Országos Tervhivatal által előírt g_n mutató eszközlekötési tényezőjének (Eh) tartalmát bírálta. Véleménye szerint az eszközlekötési tényező tartalmát a delta határozza meg. Ha a deltát folyó áron számítjuk, akkor az egységnyi felhalmozásra jutó nemzeti jövedelem nem használati értékek tömege, amelyben az új érték megtestesül, hanem maga az új érték, a nemzeti jövedelem termelésére fordított munka, értékformában kifejezve. Mivel a nemzeti jövedelem alkotó részei a munkabérnek megfelelő rész és a társadalmi tiszta jövedelem, ezért a folyó áron

számított egységnyi felhalmozásra jutó nemzetijövedelem-növekedésnek egyik hányada a béralap-növekedés, a másik hányada pedig a társadalmi tisztajövedelem-növekedés egységnyi felhalmozásra jutó része. Ha a folyóáras nemzeti jövedelem például 75 : 25 százalékos arányban oszlik meg munkabérre és társadalmi tiszta jövedelemre, a létesítmény üzemeltetési eszközlekötési igénye pedig 200 millió Ft (az alapberuházás költsége = 100, a forgóalapok árösszege = 50, a kapcsolódó beruházások költsége = 50 millió Ft) és az egységnyi felhalmozásra jutó nemzetijövedelem-növekedés 0,2, akkor az eszközlekötés miatt számított 40 millió Ft-os elmaradó nemzetijövedelem-növekedésből 30 millió az elmaradó béralapnövekedés, 10 millió pedig az elmaradó társadalmi tisztajövedelem-növekedés. Ezért, amikor a folyamatos ráfordításokhoz hozzáadjuk a folyóáras deltával számított eszközlekötési tényezőt, akkor tulajdonképpen munkabért és társadalmi tiszta jövedelmet adunk hozzá olyan arányban, ahogy a nemzeti jövedelem munkabérre és társadalmi tiszta jövedelemre megoszlik. *A munkabér tehát kétszer szerepel a ráfordításokban* (először a létesítmény üzemeltetési időszakában fizetett bér konkrét nagyságában, másodszor pedig az eszközlekötés arányában elosztva, a folyamatos ráfordításokhoz pótlékolt elmaradó nemzetijövedelem-növekedés bérhányadának formájában), s nemcsak az illető létesítmény termékeit terheli kétszer, hanem a kapcsolódó beruházásokét is.

Ez azért van így, mert a g_n mutatóban a létrehozott új érték növekménye — helytelenül — mint a felhalmozás eredménye jelenik meg, noha az új érték forrása nem a beruházás, hanem a munka.

Ha viszont az eszközlekötési tényező kiszámításakor *változatlan áron* határozzuk meg a deltát, akkor *a)* folyóáras eszközlekötési tényezőket szorzunk változatlan áras deltával, ami elvileg is, gyakorlatilag is hibás; a folyó árak és a változatlan árak közti eltérés minden évben más és más, ami torzítja az eszközlekötési tényező számított értékét; *b)* a folyamatos ráfordításokhoz fizikai volument kifejező eszközlekötési tényezőt adunk hozzá. A g_n mutató nevezőjében nem egynemű tényezők szerepelnek, s a mutató közgazdasági tartalma illuzorikussá válik.

Megyeri Endre a továbbiakban a korrigált beruházási költség figyelembevételével bírálta az eszközlekötési tényezőt. A korrekció azt jelenti, hogy a kivitelezési időszak eszközlekötése miatt elmaradó nemzetijövedelem-növekedést hozzáadjuk a létesítmény beruházási költségeihez. Ha változatlan áras deltával szorozzuk a kivitelezési időszak folyó áras eszközlekötését, akkor a kapott szorzat közgazdasági tartalma nem világos, továbbá a g_n mutató a kivitelezési időszak eszközlekötése miatt elmaradó teljes nemzetijövedelem-növekedést „tőkésíti". Pedig e veszteség — az eszközlekötés miatt elmaradó nemzetijövedelem-növekedés — két (fogyasztásra, illetve felhalmozásra szánt) részének különböző a jelentősége. A kivitelezési időszakban lekötött eszközök miatt kieső nemzeti jövedelem felhalmozási hányada „tartós", „állandó" hatású veszteség, fogyasztási hányada azonban csak „átmeneti", „időleges" veszteség.

Megyeri Endre ezután kifejtette saját álláspontját: Abból indult ki, hogy a beruházások legfontosabb eredménye a termelékenység növekedése. Mivel a beruházásokkal folyamatos munka takarítható meg, ezért az egyszeri és a folyamatos ráfordítások úgy hozhatók közös nevezőre, hogy *a lekötött eszközök forintösszegét azzal az önköltségcsökkentéssel tesszük egyenlővé, amelyet ugyanakkora önköltségcsökkentő beruházással érhetnénk el.* Ezért szerinte az eszközlekötési tényező számításakor a lekötött eszközök összegét nem a delta alapján kell átszámítani folyamatos ráfordításokra, hanem az egységnyi beruházással „valahol a népgazdaságban" elérhető önköltségcsökkentés alapján. Ez esetben az eszközlekötés *reális súllyal* jelenne meg a beruházás-gazdaságossági mutatóban, s a mutató nevezőjének *homogenitása* is biztosítva lenne.

Meisel Sándor, a Közgazdaságtudományi Egyetem népgazdaság tervezése tanszékének adjunktusa az átlagos gazdaságossági együttható (a delta) néhány elvi kérdéséről és a beruházások ágazatok közti elosztásáról beszélt korreferátumában.

A delta tartalmát — állapította meg — még megalkotója, Turánszky Miklós sem értelmezi egyértelműen, ami azt a veszélyt rejti magában, hogy a delta gyakorlati alkalmazása sem egyértelmű. Turánszky „A beruházások gazdasági hatékonysága" című könyvében háromféle módon határozta meg a deltát: 1. A delta olyan kulcsszám, „amely a beruházásoknak a termelés bővítésére gyakorolt átlagos hatását jellemzi". 2. A delta azt mutatja, hogy 1 Ft beruházás mennyi többlettermék termelését teszi lehetővé. 3. Termelési ártípusú árrendszerben a delta az egységnyi beruházásra jutó nemzetijövedelem-növekedést fejezi ki.

Ez a három meghatározás nem fedi egymást, mert a termelés (a társadalmi termék), a nemzeti jövedelem és a többlettermék (a társadalmi tiszta jövedelem) minőségileg különböző és mennyiségileg eltérő kategóriák. A minőségi különbségektől eltekintve a gyakorlati számításokban csak akkor volnának azonosíthatók, ha növekedési ütemük, és egymáshoz viszonyított arányuk változatlan lenne. Ez azonban nincs így. A társadalmi termék a nemzeti jövedelemnél gyorsabban vagy lassabban nőhet, és ugyanez a helyzet a nemzeti jövedelem és a társadalmi tiszta jövedelem vonatkozásában is. Ebben az esetben viszont a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem, illetve a nemzeti jövedelem és a társadalmi tiszta jövedelem egymáshoz viszonyított aránya megváltozik, s ez szemléltetően bizonyítja a delta többféle értelmezésének tarthatatlanságát.

Meisel Sándor azért is bírálta Turánszky Miklós könyvét, mert véleménye szerint a szerző igyekszik a deltát az átlagprofit-rátával azonos jellegűvé tenni.

Turánszky Miklós kandidátus, az Országos Tervhivatal osztályvezetője felszólalásában először Megyerinek válaszolt, aki szerint a g_n mutató nevezőjében *kétszer szerepel a munkabér.* A g_n mutató nevezőjét kétféle mennyiség képezi: egyrészt a termelés önköltségének részei, másrészt az eszközlekötés jelzőszámai. Az előbbiek folyamatos ráfordítások, az utóbbiak az egyszeri beruházási ráfordításokra vezethetők vissza. A lekötött eszközök után számított elmaradó nemzetijövedelem-növekedés feloszthatő ugyan munkabérre és társadalmi tiszta jövedelemre, de ez a munkabér és a létesítmény üzemeltetése során folyamatos ráfordításként felmerülő munkabér két különböző kategória, melyeket külön-külön figyelembe kell venni.

A delta értékével kapcsolatban rámutatott arra, hogy a delta, még ha változatlan áron mért kiinduló adatokból számították is ki, olyan viszonyszám, amely nemcsak a korábbi időszakban végbement felhalmozás és nemzetijövedelem-növekedés közti arányt jelzi, hanem bizonyos korrekciókkal azét az időszakét is, amikor a most kivitelezett létesítményeket üzembehelyezzük. A deltát csak közelítő értéknek kell tekinteni, az eltérés az elméletileg pontos értéktől a $\pm$ 20—30 százalékot is elérheti.

Turánszky bírálta Megyerinek azt a javaslatát, hogy a lekötött eszközöket az egységnyi beruházásra jutó önköltségcsökkentés alapján számítsák át folyamatos ráfordításokká. A termelékenységnövelő beruházásokkal felszabadított munkaerővel csak akkor lehet a nemzeti jövedelmet növelni, ha ezeket a munkásokat ellátjuk korszerű munkaeszközökkel. Ez ismét beruházással jár, amit a munkás felszerszámozási költségeinek nevezhetünk, s ezt Megyeri figyelmen kívül hagyja. Továbbra is helyesnek tartja a delta értékére kidolgozott javaslatát.

A delta háromféle értelmezésével kapcsolatban Meisel Sándornak válaszolva kijelentette: véleménye szerint a három értelmezés nincs egymással ellentétben, a második és harmadik az első továbbfejlesztését tartal-

mazza, végeredményben a lényeg a nemzeti jövedelem emelése. Ha egyszer megvalósítottuk a nemzeti jövedelem növelését, akkor már másodlagos kérdés az eredmény nagysága szempontjából az, hogy azt a következő időszakban hogyan osztjuk fel fogyasztásra és felhalmozásra.

A vita eredményét Háy László rektor foglalta össze.

Az április 26-i ülésen hangzott el *Wilcsek Jenő* egyetemi tanár előadása „Ipari termelési szerkezet és munkaigényesség" címmel. Ezt az előadást lapunk előző (júliusi) számában teljes terjedelemben közöltük, így ismertetésétől itt eltekinthetünk.

Wilcsek professzor előadásához hozzászólt *Ollé Lajos* docens (statisztikai tanszék). Először arra hívta fel a figyelmet, hogy a termelékenység szempontja az elsődleges ugyan, de a munkaigényesség mutatójának még a munkatermelékenység növelése szempontjából is megvan a maga jelentősége. Ugyanis a termelékenység kisebb arányú növekedése a termelés nagyobb hányadát létrehozó munkaigényes ágazatokban nagyobb termelékenységnövekedést eredményezhet, mint a termelékenység nagyobb arányú növekedése a termelés kisebb hányadát létrehozó kisebb munkaigényű ágazatokban.

Ollé Lajos ezután szólt azokról a termelékenységnövelési lehetőségekről, amelyek változatlan termelési struktúra esetén is megvannak. Ezek a lehetőségek igen jelentékenyek, hasznosításuk a fejlődés meggyorsításának fontos tartaléka. A KSH-nak a munka termelékenységére vonatkozó vizsgálata kiderítette, hogy az állami iparban 1949—1960-ban elért több mint 100 százalékos termelésnövekedésnek alig több mint egyharmadát (35,7 százalékát) értük el a munka termelékenységének növekedése révén, az egy órára jutó nettó termelés évi növekedési üteme pedig csak 4,2 százalék volt. Több iparágban alacsonyabb ma a termelékenységi színvonal, mint amilyen 1951—1953-ban volt. További tartalékokra vall, hogy a hasonló profilú vállalatok azonos termékre lényegesen különböző munkaidőt fordítanak, s az eltéréseket nem mindig okolják meg vállalaton kívüli tényezők. A termékegységre jutó munkaórák számának vállalatok közötti átlagos (standard) eltérése általában 15—30 százalék, a szélső értékek aránya pedig körülbelül 1 : 2. Például a nyersvas-termelésnek 1959-ben csaknem 28 százalékát az átlagosnál több mint 50 százalékkal nagyobb munkaráfordítással állították elő.

Ollé Lajos végül azokról a módszerekről beszélt, amelyek a termelékenységnövekedés tartalékainak feltárása szempontjából a legfontosabbak.

Ganczer Sándor adjunktus, (népgazdaság tervezése tanszék) Wilcsek professzor előadásának több tételét bírálta felszólalásában. Az optimumszámításokban — mondta — nem vehetők figyelembe a termelési struktúrára ható összes tényezők, tehát e számítások feladata nem az optimális struktúra *meghatározása,* hanem az, hogy *segítsenek* az optimális struktúra kialakításában.

Nem értett egyet az előadás ama tételével sem, hogy a struktúra optimumát a termelékenység világszínvonalának elérésében és túlhaladásában kell keresnünk. A munkaidővel való takarékossághoz ugyanis hozzátartozik a parlagon heverő munkaerők foglalkoztatásának megszervezése is. Különösen azokban az országokban, ahol még nagy kihasználatlan munkaerő-források vannak, egyáltalán nem a termelékenység maximális növelése az optimum fő kritériuma. Ganczer Sándor szerint az optimum helyes kritériuma a nemzeti jövedelem mint termékhalmaz maximális növekedése. Egyetértett Wilcsek Jenőnek azzal az érvelésével, hogy a nemzeti jövedelem mutatója nagyban függ az árrendszertől, s hogy a nemzeti jövedelem maximális növekedése érték típusú árrendszerben sem fejezi ki megfelelően a gazdasági optimumot, de véleménye szerint ezek a nehézségek a termelési ár centrumú árak esetén leküzdhetők.

Ganczer Sándor azt is kifogásolta, hogy Wilcsek Jenő előadásának a kapacitáskihasználásra vonatkozó részében megállapítja: a tervszerű arányos fejlődés törvénye is állandó aránytalanságok kiküszöbölésén keresztül tör utat magának. Ebből a megfogalmazásból ugyanis úgy tűnik, mintha a szocializmusban is állandó aránytalanságok lennének és arányok csak kivételesen alakulnának ki az aránytalanságok kiküszöbölésén keresztül.

Ganczer Sándor egyetértett azzal, hogy helytelen az import minimalizálását tekinteni az optimum kritériumának, de úgy vélte: Wilcsek Jenő túlzottan elvonatkoztatott attól, hogy exportlehetőségeink nem korlátlanok. Vitába szállt azzal a megállapítással is, hogy a világpiaci ár a nemzetközi értéket fejezi ki. A világpiaci árak alakulására ugyanis hatnak a monopóliumok és a tőkésállam is, és még ha ezektől elvonatkoztatnánk is, az árak a világpiacon akkor sem a nemzetközi érték, hanem a nemzetközi termelési ár körül ingadoznának.

A munkaigényesség abszolutizálását Ganczer Sándor is elítélte, ehelyett — mondta — arra kell törekedni, hogy a termelés fejlesztése egyre korszerűbb gyártmányok irányában haladjon.

Az optimalizálás fő kritériuma tehát — hangsúlyozta — a nemzeti jövedelemnek mint fogyasztásra és felhalmozásra fordítható terméktömegnek a maximális növekedése. *Emellett* természetesen szükséges a termelékenység nemzetközi összehasonlítása is.

Gacsályi István tanársegéd (politikai gazdaságtan tanszék) egyetértett Wilcsek Jenő előadásának azzal a tézisével, hogy az optimális ipari termelési struktúra meghatározásának kiinduló pontja a munkatermelékenység vizsgálata. Hangsúlyozta azonban, hogy a munka termelékenységét társadalmi méretekben kell értelmezni, tehát nem a gyártási folyamat *utolsó* fázisában ráfordított élőmunka mennyiségét, hanem az élő- és az elhasznált termelőeszközökben megtestesült holtmunka együttes nagyságát kell viszonyítani a termelt terméktömeghez.

Ezután, abból kiindulva, hogy az ipari termelés struktúráját az egész szocialista tábor együttes szükségleteinek és a termelékenységi arányoknak a mérlegelésével kell kialakítani, felvetette a következő problémát: Előfordulhat, hogy egyes iparágakban (egyes termékek termelésében) a munka termelékenységének színvonala valamennyi szocialista országban vagy a szocialista országok döntő többségében azonos (negatív vagy pozitív) irányban tér el az országos átlagtól. Ezért lehetnek ágazatok, amelyek fejlesztése egyik ország számára sem látszik előnyösnek, más ágazatokban pedig valamennyi ország szempontjából nagyon előnyösnek mutatkozik a termelés kiterjesztése. A következmény: egyik termékből hiány, a másikból pedig fölös készlet. Megoldásként Gacsályi István azt ajánlotta, hogy e termékek termelékenységi színvonalát a szocialista tábor átlagos termelékenységi szintjéhez viszonyítsák. Továbbá, mivel a szocialista országok gazdasági együttműködése nem terjed ki a nemzeti jövedelem országok közti újraelosztására, a felszólaló szükségesnek ítélte az áttérést a szocialista tábor átlagos munkaráfordításain alapuló árbázisra, a szocialista országok közti áruforgalomban.

Wilcsek Jenő a felszólalásokra adott válaszában elsősorban Ganczer Sándor bírálatára reflektált. A gazdasági törvények — állapította meg — a szocializmusban is sztochasztikus jellegűek, s tendenciaszerűen érvényesülnek. Nem lehet tehát úgy fejleszteni egy népgazdaságot, hogy minden időben minden arány tökéletes legyen. Az aránytalanságok mögött meghúzódó ellentmondások persze nem antagonisztikus ellentmondások és éppen a tervgazdaság teremti meg kiküszöbölésük lehetőségét.

Wilcsek Jenő kétségbevonta, hogy az érvényes árrendszertől eltérő konstruált árrendszerben helyesen lehetne mérni a nemzeti jövedelmet. Ez nem jelenti azt, mintha az értékarányos árrendszert kedvezőbbnek tar-

taná a termelési ártípusú árrendszernél. De nem valószínű, hogy megvalósítható lenne olyan árrendszer, amely egymagában biztosítaná a gazdasági ténykedések helyes megítélését.

A foglalkoztatottság természetesen nem közömbös a szocialista gazdaságban — folytatta —, de ez elsősorban nem a munkaigényesség, hanem a beruházásigényesség kérdése, márpedig az ipari struktúrát nem lehet döntően a beruházásigényességtől függővé tenni. Ma Magyarországon nem a foglalkoztatottsági színvonal emelése a fő feladat, hanem a termelékenység fokozása.

A vitát vezető *Péter György,* a Központi Statisztikai Hivatal elnöke megjegyezte: Wilcsek Jenő, amikor *árarányok* helyett azt vizsgálja csak, hogy mekkora a *munkaráfordítás,* akkor kizárja a mérlegelésből az eltérő állótőke-igényességet, a kamatot, a földjáradékot, s csak a termelékenységet veszi figyelembe. Ezzel pedig túlzottan kategórikusan foglal állást az értékarányos árrendszer mellett.

Wilcsek Jenő erre úgy válaszolt, hogy az eszközlekötésnek természetesen nagy a jelentősége; más kérdés, hogy az árrendszerben milyen súllyal célszerű figyelembe venni az eszközlekötést. Ezért, bár az árrendszernek nem kell okvetlenül minden követelményt kielégítenie, s nem állítja, hogy a termelési ár típusú árrendszer a szocialista árrendszer ideálja, mégis hazánk mai helyzetében célszerűnek tartja az eszközlekötés figyelembevételét az árakban.

Ezután Ganczer Sándor újabb felszólalásban további érveket sorakoztatott fel előző bírálatának alátámasztására, majd Péter György bezárta az ülést.

Az ülésszak harmadik napján *Nagy Gyula,* az Országos Tervhivatal osztályvezetője mondta el „A második ötéves terv és a mezőgazdaság" című előadását. A bevezetőben utalt azokra a nagy távlatokra, amelyeket a mezőgazdaság termelési viszonyaiban most bekövetkezett forradalmi változás nyit meg a termelés növelése előtt. A mezőgazdasági termelésnek az irányelvekben kitűzött mintegy 4 százalékos évi növekedését összevetette a baráti országokban és a világ mezőgazdaságában elért fejlődés ütemével, s hangsúlyozta a feladat nagyságát, s egyszersmind realitását.

Előadása további részében főképp két kérdést elemzett: a mezőgazdaság népgazdasági súlyát és jelentőségét, valamint a mezőgazdaságból eredő nemzeti jövedelem növelését. Kiemelte, hogy bár a második ötéves terv időszakában — az ipar nagyarányú fejlesztésével összhangban — valamelyest csökken a mezőgazdaság súlya, mégis jelentősége az egész népgazdaság fejlődése szempontjából döntő fontosságú. Számítások szerint 1965-ben a mezőgazdaság még mindig több mint 20 százalékkal részesedik a társadalmi termékből, a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulása 25 százalék, részaránya az exportban 23,1 százalék.

A mezőgazdaság fejlesztési irányát a népgazdaság szükségletei szabják meg. A lakosság fogyasztásának várható szerkezeti eltolódásai folytán elsősorban az állami termékek termelésének erőteljes növekedésére és az élelmiszeripar fejlesztésére van szükség, s fokozottabban kell kielégíteni a könnyűipar nyersanyag-szükségletét is.

Az előadó vázolta a szocialista országok együttműködése és termelésük szakosítása adta lehetőségeket a mezőgazdaságban, majd kitért a mezőgazdasági lakosság produktív foglalkoztatásának néhány kérdésére.

Érdekes adatokkal jellemezte a nemzeti jövedelem és a teljes termelés növekedési ütemét a második ötéves tervben. A számítások szerint 1965-ben 1958-hoz képest 2 százalékkal gyorsabban nő a mezőgazdaságban megtermelt nemzeti jövedelem, mint a teljes termelés. Figyelemre méltó, hogy az állattenyésztésben a nemzeti jövedelem növekedési üteme 10 százalékkal gyorsabb a teljes termelés növekedési üteménél, a növénytermé-

lésben viszont az utóbbi nő ugyanennyivel gyorsabban. Ezt az ellenkező irányú dinamikát az előadó a két termelési ág anyagi ráfordításainak alakulásával magyarázta.

A következőkben Nagy Gyula tárgyalta a magyar mezőgazdaság szocialista átszervezésében elért eredményeket és a termelőszövetkezetek megszilárdításának időszerű feladatait. Végül szólt a mezőgazdasági termelés színvonalának eddigi alakulásáról és a termelőerők fejlesztésében megoldásra váró feladatokról, főképp a gépesítésről, a kémiai anyagok mezőgazdasági felhasználásáról, a belterjes irányú fejlesztésről és az állattenyésztés produktivitásának növeléséről.

Barla Szabó Ödön, a politikai gazdaságtan tanszéke tudományos munkatársa a termelőszövetkezeti munkadíjazás néhány vonatkozását tárgyalta hozzászólásában. Hangsúlyozta, hogy a különböző munkadíjazási módszerek vizsgálatát messzemenően össze kell kapcsolni az adott szövetkezet gazdasági, termelési feltételeinek, szervezettségének elemzésével. Rámutatott a munkaegység-higítás káros következményeire és elkerülésének lehetőségeire, állást foglalt a termeléseredménytől függő munkadíjazás mellett, végül néhány megjegyzést tett a rendszeres pénzbeni munkadíjazás alkalmazásának hazai lehetőségeiről.

Kovács Géza, a népgazdaság tervezése tanszék adjunktusa, a mezőgazdasági teljes termelési érték és nemzeti jövedelem alakulásának néhány problémáját vizsgálta hozzászólásában. Foglalkozott a különböző termelési ágak termelési értékének szektoronkénti arányával és alakulásával. Kiemelte, hogy a termelési szerkezet különbözősége miatt a nagyüzemek teljes termelési értéke a nagyobb termésátlagok és átlaghozamok ellenére is kevesebb a háztáji gazdaságok és az egyéni gazdaságok területegységre jutó bruttó termelési értékénél.

Részletesen vizsgálta az anyagi ráfordítások alakulását, összetételét, majd számszerűen ismertette a ráfordítások termelési áganként mért hatékonyságát.

Befejezésül utalt az egy főre és a területegységre jutó mezőgazdaságból származó nemzeti jövedelem mutatójának néhány összefüggésére.

László Imre, a népgazdaság tervezése tanszék docense, a termelőszövetkezetek állami irányításával és tervezésével kapcsolatos kérdéseket vetett fel. Hangsúlyozta, hogy a szocialista fejlődés általános tendenciájából és népgazdaságunk fejlődésének sajátosságaiból fakadó körülmények gondos elemzése és sokoldalú mérlegelése alapján kell megszabni az irányítási és a tervezési módszereket, hogy ezek ne gyöngítsék, hanem erősítsék a szövetkezetekben a tervszerű arányos fejlődés törvényének érvényesülését.

A tervmunka színvonalának emelése végett a termelőszövetkezetek munkaköltségeinek értékbeli tervezésére, a szövetkezeti perspektivikus tervek elkészítésére és a termelőszövetkezetekre vonatkozó népgazdasági tervek direktíva jellegének érvényesítésére kell a fő figyelmet fordítani.

Páli László és *Erdős Ella,* a számviteli tanszék tanársegédei, a termelőszövetkezeti jövedelmezőség és önköltség néhány kérdését vetették föl. Az 1959. évi tapasztalatok alapján érdekes adatokat ismertettek a termelőszövetkezetek vetésterületi arányainak megváltozásáról, s gazdálkodásuk eredményeiről. A jövedelmet befolyásoló néhány tényező elemzése után a munkateljesítmények elszámolásának, az állóeszköz-ellátottság és -kihasználás vizsgálatának fontosságát emelték ki.

Páli Lászlóné, a pénzügyi tanszék adjunktusa, a termelőszövetkezetek pénzügyi támogatásának alakulását vizsgálta. Részletesen elemezte a támogatás különböző formái közti arányeltolódásokat. 1955-ben a beadási kedvezmény, a hosszú és középlejáratú hitelek, valamint az adókedvezmény együttesen a pénzügyi támogatásnak több mint $^3/_4$ részét képezték. 1957.

óta viszont a hosszú és középlejáratú hitelek — általában a közvetlenül beruházásokra adott hitelek — nőttek nagyobb mértékben; jelentős maradt az adókedvezmény is; harmadik helyre került a gépállomási díjkedvezmény.

Külön szólt a támogatásnak azokról a formáiról, amelyek a legutóbbi években különösen jelentősekké váltak, s amelyekkel az állam a termelőszövetkezetek nagyüzemi termelési feltételeinek megteremtését, árutermelésük növelését, valamint a saját erőből való felhalmozást serkenti. Ilyen támogatás például a nagyüzemi felár, az árutermelési mutatók teljesítéséért járó hitelelengedés s az újonnan alakult, valamint területileg erőteljesen megnövekedett szövetkezeteknek adott hitelek és egyéb kedvezmények.

Befejezésül a pénzügyi támogatás formáinak és arányainak a második ötéves terv idején várható alakulására vonatkozó egyéni elgondolásait vázolta a hozzászóló.

Tóth Ferenc, a számviteli tanszék tanársegéde, az előadásnak ahhoz a kérdéséhez kapcsolódott, hogy az élelmiszerfogyasztás szerkezeti változása hogyan hat a mezőgazdasági termelés alakulására. Ismertette és összehasonlította az élelmiszerfogyasztás mennyiségének és összetételének legutóbbi tízéves adatait a felszabadulás előtti adatokkal, majd az élelmiszerfogyasztás alakulására ható főbb tényezők (az egy főre jutó reáljövedelem alakulása, a termelés növelésének optimális lehetősége, a fogyasztás-vizsgálat szerint várható fogyasztás nagysága és összetétele) vázlatos ismertetése után adatokat közölt az egy főre jutó fogyasztás 1965-re várható alakulásáról. Végül vizsgálta, hogy az említett körülmények hatására milyen változások várhatók a mezőgazdasági termelés szerkezetében.

Varga László, az agrárgazdaságtani tanszék tudományos munkatársa, a mezőgazdasági lakosság foglalkoztatottságának problémáiról szólott. A mezőgazdasági munkaerő-létszám általános csökkenésének tendenciájára rámutatva sorra vette azokat a fontosabb tényezőket, amelyek a hazai viszonyok között a mezőgazdasági munkaerő-szükséglet alakulását befolyásolják. Ilyen tényezők: a mezőgazdaság természeti és technológiai sajátosságai; valamint a vetésterület szerkezeti összetétele; a gépi technikai ellátottság; az állattenyésztés és a segéd-üzemágak nagysága és aránya; valamint a mezőgazdaságban uralkodó termelési viszonyok. A kollektivizált területen számításai szerint a második ötéves tervben a növénytermesztésben várható termelésszerkezeti változások, az állatállomány növekedése, valamint a nagyüzemi gazdálkodással összefüggő szállítás, irányítás, igazgatás és a segéd-üzemágak foglalkoztatási igénye összesen mintegy 230 ezerrel megnövelik a mezőgazdaság munkaerő-szükségletét. Más oldalról, a gépesítés a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának mintegy 280—300 ezerrel való csökkentését teszi lehetővé. Hozzájárul ehhez a munkaszervezetnek és a termelékenység egyéb módon való növelésének ugyancsak a munkaerő-szükségletet csökkentő hatása. A második ötéves terv idején tehát nagyobb a szükségletet csökkentő tényezők hatása.

A vitát Hont János miniszterhelyettes zárta be.

Forgács Tibor adjunktus, a közgazdaságtudományok kandidátusa *Az életszínvonal és a fogyasztási struktúra* címmel tartott előadást. Az életszínvonal alakulásának törvényszerűségeit, s ezzel összefüggésben a fogyasztási struktúra alakulását — az áruforgalom volumenének és szerkezetének vizsgálata mellett — elsősorban a családtípusonként igen eltérő tényleges fogyasztás tanulmányozása útján lehet megismerni. Az áruforgalom jövőbeli alakulásának előre becsléséhez, illetve tervezéséhez csak a különböző jövedelmű, taglétszámú, foglalkozású családok fogyasztásának jellegzetességeit, a nők munkábaállításának következményeit, valamint a társadalmi rétegek speciális helyzetét feltáró vizsgálatok adnak megbízható anyagot.

A különböző jövedelmű, taglétszámú, foglalkozású munkás- és alkalmazott családok fogyasztásának jellegzetességeiről az 1955., 1956., 1957. és 1958. évi háztartás-statisztikai adatok elemzése alapján megállapítható, hogy e négy év alatt a fogyasztási struktúra legjellemzőbb változása: *az élelmiszerekre fordított kiadások részarányának csökkenése.* 1955—1956-ban e kiadások részaránya meghaladta az 50%-ot, 1957-ben pedig 49,2%-ra és 1958-ban 48%-ra csökkent. A ruházati kiadások részaránya csak valamelyest emelkedett, ellenben a lakberendezési, a lakásfelszerelési és az egyéb tartós fogyasztási cikkekre fordított kiadások aránya 4,6%-ról 7,9%-ra nőtt. Az élelmiszerkiadások részesedése a többi cikkcsoportra fordított kiadások dinamikusabb növekedése miatt csökkent.

E struktúraváltozásnak — az előadó véleménye szerint — két oka van: a magasabb életszínvonal (amelynek jellemzője ez a struktúraváltozás) és másrészt a tartós fogyasztási cikkek kínálatának lényeges javulása (új cikkek megjelenése, egyes korábban hiányzó cikkek kielégítő vagy kedvezőbb árufedezete).

Szembetűnő az élelmiszerfogyasztási szerkezet változása is: az ún. védőételek és a jobb minőségű élelmiszerek növekvő aránya. A ruházati cikkek fogyasztásának struktúrája is megváltozott: majd kétszeresre nőtt a férfi és a női konfekcióárukra fordított kiadások részesedése. A tartós fogyasztási cikkek közt leginkább a bútor és az egyéb lakberendezési, lakásfelszerelési cikkek fogyasztása nőtt meg. A fejenkénti bútorvásárlásra fordított kiadás összege 1958-ban két és félszer akkora volt, mint 1955-ben.

Ami a fogyasztási struktúra háztartáskategóriánkénti alakulását illeti, itt elsősorban az a feltűnő, hogy a legalacsonyabb és legmagasabb egy főre jutó reáljövedelemmel rendelkező családok között sokkal kisebb a különbség az egy főre jutó reáljövedelem tekintetében, mint a kereső családtagok átlagos jövedelme szempontjából. Ugyanis az egy főre jutó jövedelem nagyrészt attól függ, hány kereső tagja van a családnak, hány eltartott jut egy keresőre. A legnagyobb egy főre jutó jövedelemmel rendelkező háztartások ötször akkora egy főre jutó kiadásról számolnak be, mint a legalacsonyabbak. A különféle cikkcsoportokra fordított kiadások pedig úgy különböznek, hogy a legnagyobb jövedelműek egy főre jutó élelmiszer-, lakás-, fűtés-kiadásai ötszörösnél kisebbek, az összes többi cikkcsoportokra fordított kiadásai pedig ötszörösnél nagyobbak.

A lakberendezési és egyéb tartós fogyasztási cikkek jövedelem-elaszticitása igen nagy. A bútornál a két szélső határ közti különbség több mint huszonegyszeres, tehát a jövedelem-elaszticitás mutatója négynél is nagyobb.

A nők foglalkoztatottságának, keresetének, szakképzettségének a fogyasztási struktúrára kifejtett hatásáról az előadó megállapította: a kereső nők aránya 1920-ban 29,9% 1959-ben pedig 32,4% volt. A változás nem számottevő. A nők keresete általában ma is elmarad az azonos szakmájú férfiakétól. Az előadó felsorolta ennek jó néhány okát, majd megállapította: a nők foglalkoztatottsági és kereseti színvonala a közeli és a távolabbi jövő életszínvonalának egyik döntő tényezője lesz. Az adatokból szemmel látható, hogy a tendencia *a kereső nők arányának növekedése és a női keresetek közeledése a férfiakéhoz.*

Ez arra vezet, hogy a jövőben nőni fog az egy háztartásra jutó keresők száma, s a háztartás női kereső tagjainak keresete közeledni fog a férfiakéhoz. Számolni kell az életszínvonal-emelkedésnek e tényezőjével, fel kell készülni rá és tanulmányozni kell konzekvenciáit — hangsúlyozta Forgács Tibor. Majd még hozzátette: az említett tényezők egyike-másika már napjainkban is érezteti hatását, más tényezők hatása csak a távolabbi jövőben fog megerősödni.

A nők munkába állítása megváltoztatja a háztartás fogyasztásának struktúráját. Az előadó a gyermekes háztartások külön elemzése alapján megállapította, hogy az anya munkába állítása általában 20%-kal emeli a család életszínvonalát, s ennek megfelelően változik a fogyasztási struktúra (nő a tartós fogyasztási cikkekre, a kulturális kiadásokra, a ruházati cikkekre fordított jövedelemhányad).

Az előadó az említett négy évre vonatkozó háztartás-statisztika alapján összefoglalóan megállapította, hogy a munkás- és alkalmazott családok fogyasztási struktúrájában szembeötlő változás ment végbe: a szükségletek sürgősségi skáláján első helyen álló fogyasztás kiadásai lassan és perspektívában degresszíven nőttek, a szükségletek rangsori skálájában hátrább álló javak kiadásai pedig gyorsabban, progresszíven nőttek.

A családok zöme középjövedelmű, s fogyasztásuk struktúrája jelentősen eltér a felszabadulás előtti középjövedelmű rétegekétől, de nem hasonlítható a mai tőkésországokban élő hasonló jövedelmi csoportba sorolható munkáscsaládok fogyasztási struktúrájához sem, sőt jellegzetesen eltér a hasonló csehszlovákiai családok fogyasztási szerkezetétől is. A mi fogyasztási struktúránk jellemzője, tömören, a szélsőségek. Más országokkal összehasonlítva igen nagy (a jövedelmeknek kb. fele) az élelmiszerkiadások részaránya, s ez nagyon fontos a fogyasztási struktúra alakulása szempontjából. Ahol — mint nálunk — az ún. létfenntartási (élelmiszer-, alapvető ruházkodás-, lakbér-, fűtés-) kiadások már nagyjából fedezik a létfenntartási szükségleteket, ott az életszínvonal további emelkedését jelentős részben a tartós fogyasztási cikkekre fordítható kiadások növekedése jelzi.

Forgács Tibor végezetül rámutatott, hogy az életszínvonal tanulmányozásának hasznos módszere egy-egy társadalmi réteg speciális vizsgálata. Röviden ismertette, hogy a KSH 1957-ben megvizsgálta a mérnökök és a technikusok társadalmi, gazdasági és kulturális helyzetét és vázolta a vizsgálat mérnökökre vonatkozó részének néhány eredményét.

Befejezésül az előadó megállapította: a közgazdászok az elmúlt években jórészt a kereskedelmi forgalom globális és területi adatainak és szektorális megoszlásának megismerésére fordították figyelmüket. Ez nélkülözhetetlen is. Valóban, hosszabb időszakban a háztartások fogyasztása lényegében megfelel a piaci vásárlások összegének, a kiskereskedelmi forgalomnak. De rövidebb periódusban a kettő nagyon eltérő lehet. A vásárlás nem olyan folyamatos, mint a fogyasztás, mert különféle impulzusok hatására a fogyasztók korábban vásárolhatnak (pl. áremelkedéstől való félelem esetén), mint ahogy a szükségleteik megkívánnák, vagy elhalaszthatják a vásárlást (pl. árcsökkentésre, új típus kínálatára számítva). Nem szabad tehát elhanyagolni a másik oldalról való megközelítést, vagyis *a fogyasztói magatartás tanulmányozását* sem. Ez ideig valahogyan ez a kutatási módszer nem nyert fontosságának megfelelő polgárjogot — állapította meg Forgács Tibor. Az előadás fő célja éppen az volt — mondta —, hogy erre a feladatra felhívja a fogyasztással, a kereslettel, az életszínvonallal, a kereskedelmi forgalommal összefüggő problémákat tanulmányozó közgazdászok figyelmét.

Benedeczky Jánosné tanársegéd a rugalmassági mutatókról beszélt hozzászólásában. Megállapította, hogy a rugalmassági mutatók — persze a *jó* rugalmassági mutatók — alkalmazása annyira javítja a forgalom tervezését, hogy ez megéri a mutatók kidolgozására fordított többletmunkát. Bemutatta a jövedelem-rugalmassági mutató sémáját, majd részletesen ismertette, hogyan biztosítható a rugalmassági mutatók megbízhatósága, végül megemlítette, hogy az árarány-változásoknak a fogyasztási struktúrára való hatását is vizsgálni kell, éppúgy, mint a jövedelem-hatást.

Fenyő Imre, a közgazdaságtudományok kandidátusa arról beszélt hozzászólásában, hogy a kereskedelmi forgalom nem tükrözi, csak jelzi a fo-

gyasztás vagy az életszínvonal alakulását. A szocialista kereskedelem egyrészt nem a teljes fogyasztási szükségletet elégíti ki (pl. a saját termelésű vagy az intézmények keretében való fogyasztás elkerüli a kiskereskedelmet), emiatt forgalma kisebb a fogyasztásnál, másrészt nagyobb is, mert olyasmit is forgalomba hoz, amely nem lakossági fogyasztásra, hanem közületi fogyasztásra vagy továbbfeldolgozásra kerül. A kiskereskedelmi forgalom struktúrája is eltér a fogyasztás struktúrájától. Következő ötéves tervünkben, amikor befejezzük mezőgazdaságunk nagyüzemivé való átalakítását, *a kiskereskedelmi áruforgalom és a fogyasztás struktúrája, fejlődési üteme sokkal közelebb kerül majd egymáshoz.* Ilyenformán lényegében azonos tendenciák határozzák majd meg a fogyasztás és a forgalom fejlődését egyaránt. E tendenciák közül emelt ki néhányat a hozzászóló: az árvátozások hatását (amellyel ez ideig keveset foglalkoztunk, még nincsenek elfogadható ár-rugalmassági számítások), a demográfiai viszonyok változásának hatását, a lakosság társadalmi csoportok szerinti megaz árváltozások hatását (amellyel ez ideig keveset foglalkoztunk, még takarítások és a lakosságnak nyújtott hitelek hatását. Az ötéves terv kidolgozása nagy aktualitást ad a fogyasztás és a forgalom tervezési problémáinak. A hozzászóló megjelölt ezek közül is néhányat.

Majosi Géza, az egyetem negyedéves hallgatója az élelmiszerfogyasztás, közelebbről a húsfogyasztás néhány problémáját vetette fel hozzászólásában. Főképpen azt hangsúlyozta, hogy az életszínvonal emelkedése megváltoztatja az élelmiszerfogyasztás struktúráját, s ez új feladatokat ró a termelésre és a kereskedelemre egyaránt. Például a következő ötéves tervben a hústermelés 50%-kal nő, s a nagyobb húsforgalom lebonyolítására a kereskedelemnek is megfelelően fel kell készülnie. A várható forgalomnövekedés, és a már ma is érezhető hiányosságok mérlegelésével kell elhatározni a szükséges kereskedelem-technikai intézkedéseket. Ily módon kell fokozni a kereskedelem termelékenységét és kulturáltságát, ami ugyancsak az életszínvonal emelésének tényezője.

Szikinger István adjunktus a háztartás-statisztikai adatok használhatóságának korlátairól beszélt, majd részletesebben elemezte azokat a nehézségeket is, amelyek a fogyasztás vizsgálatának másik megközelítése, a kiskereskedelmi áruforgalom megfigyelése esetén adódnak.

Utry Imre, a Közgazdaságtudományi Egyetem IV. évfolyamos hallgatója az életszínvonal és a ruházati cikkek fogyasztási struktúrája közti kapcsolatokról beszélt hozzászólásában. Ismertette egy piackutatás megfigyeléseit arról, hogy a vásárlók mostani megítélése szerint hogyan fog megoszlani a hagyományos és a modern fazonú ruhák kereslete.

A vita eredményét Bognár József egyetemi tanár foglalta össze.

A tudományos ülésszak pénzügyi-számviteli szekcióján hangzott el *Fogaras István* kandidátus, tanszékvezető docens „A termelési költségek normatív elszámolása és elemzése az önköltségcsökkentés szolgálatában" című előadása.

A költség mint közgazdasági kategória, illetve a költség mint számviteli, elszámolási fogalom közti különbségek röviden így sommázhatók: 1. a számvitelileg kimutatott önköltségben a többletmunkával létrehozott érték egy része is megjelenik (például a munkabérek után fizetett járulékok, a kamatok), noha a közgazdasági költségkategória ezekre nem terjed ki; 2. különbség van a társadalmi termelési költségek és a vállalatoknál kimutatott üzemi (egyéni) önköltségek között; 3. a számvitelileg kimutatott önköltség egyes kalkulációs tételeinek a gazdasági tartalma aszerint is különbözik, hogy a gazdaságvezetés az önálló elszámolás keretében milyen módszereket alkalmaz.

Fogaras István ezután egyes költségelszámolási fogalmak (költség és ráfordítás, költség és kiadás, gyártási önköltség, önköltség, teljes önköltt-

ség, közvetlen és közvetett, alap- és járulékos, állandó és változó költségek) tartalmi jellemzőit és helyes megkülönböztetésük problémáit elemezte, majd rátért a normatív számvitel elvi és szervezési kérdéseire.

Ha nő a szocialista vállalatok operatív gazdasági önállósága — akkor szükségszerűen bekövetkezik a számviteli szemlélet változása: *a vállalatok számviteli szervezete dolgozzék kevesebbet az irányító szervek részére, s szolgálja fokozottabban közvetlenül a vállalati célokat.* A vállalatvezetés igényeit olyan számvitel elégíti ki, amely nemcsak regisztrálja a gazdasági folyamatokat, az eszközöket és a forrásokat, hanem ezen túlmenően összekapcsolja a múltat a jelennel és a jövővel, kiemeli az elszámolásokból a normától, a tervtől eltérő jelenségeket és elemzi ezeket. Ennek eszköze *a normatív számvitel,* amely a számviteli adatszolgáltatást a költségek „gazdaságos" felhasználása felé fordítja. Általános formája az, hogy a folyó számvitelben kimutatja a tényleges költségek eltérését a tárgyidőszakra érvényes normáktól. A normatív számvitel háttérben hagyja a normáknak hozzávetőlegesen megfelelő eredményeket, ezzel szemben nyomatékosan az előtérbe állítja az intézkedéseket igénylő költségeltéréseket. Az ilyen felvilágosítások sokkal értékesebbek, mint a teljes részletességű adathalmazok, amelyekből az intézkedésre jogosultnak fáradságos munkával kell kiválogatnia azt, ami lényeges, ami intézkedést kíván.

A Szovjetunióban kialakult normatív költségelszámolásnak a tőkésországokban az úgynevezett standardköltség-számítás a megfelelője, noha kiindulási alapjuk eltérő. A normatív költségelszámolási rendszer a Szovjetunióban a nagysorozatban termelő és a tömeggyártó üzemekben bontakozott ki; amíg az egyedi és a kissorozat-gyártás volt az uralkodó, nem voltak ilyen finomabb számviteli eljárások.

A normatív számvitel megszervezéséhez a termelés teljes technológiai folyamatát felül kell vizsgálni; normákat kell kidolgozni az egész termelési folyamatra és a termelés szakaszaira is; megfelelő normadokumentációt kell felfektetni stb.

A normatív számvitel kiépítésekor szerzett hazai tapasztalatok szerint a legtöbb nehézség abból ered, hogy — technológiai fegyelmezetlenség miatt — összekeverednek a szériák, a normadokumentációk nem naprakészek, a raktárból kikerülő anyagok pedig gyakran nem az utalványozott méretben és mennyiségben érkeznek az üzembe.

A normatív elszámolási rendszer bevezetésével kapcsolatos munkatöbbletről szólva, az előadó megjegyezte: kétségtelen, hogy a munka valamivel több, de itt *nem akárminő adminisztratív feladatról van szó.* Ez a többletmunka — például a normától való eltérések engedélyezése, okok szerinti csoportosítása — nélkülözhetetlen eleme a magas színvonalú üzemvezetésnek.

Az eltérések vizsgálatakor mérlegelni kell a költségnorma feszítettségének fokát. Ha a költségnormák feszítettségi foka eltérő, akkor a hozzájuk képest mért eltéréseknek is más és más a tartalmuk, ezáltal a költségelemzés értéke csökken.

A normáktól való eltéréseket úgy kell nyilvántartani, hogy ki lehessen mutatni az eltérések okait és az eltérésekért felelős személyeket, az eltérések keletkezési helyét és az önköltségre gyakorolt hatását.

Az előadó ezután a tervszámok, a normatívák és a tőlük váló eltérések könyvviteli nyilvántartásának különféle módszereit ismertette, majd a reprezentatív módszerrel foglalkozott, amelyet a normatív számvitel széles körben alkalmaz. Amikor ez célszerű, a könyvelőknek és a statisztikusoknak fel kell cserélniük a tények rendszeres nyilvántartását a reprezentatív megfigyeléssel.

Fogaras István előadása befejezésül az általános költségek elszámolásának és elemzésének kérdéseit tárgyalta, s ismertette az alkalmazható két-

féle (merev és flexibilis) költségelemzési rendszert. A *merev* költségelemzés a tervezett termelés előirányzott általános költségeit hasonlítja össze a tényszámokkal. A *flexibilis* (rugalmas) elemzés viszont a különböző termelési (foglalkoztatottsági) színvonalaktól függően különböző általánosköltség-tervszámokkal méri össze a tényszámokat. A flexibilis költségelszámolás különféle alkalmazható változatainak jellemzése után rátért *a tényleges gyártmányönköltség* megállapításának kérdésére. A normatív termelési számvitel alkalmazása esetén — mondta — ezen a területen lényeges egyszerűsítésre van lehetőség: el lehetne hagyni, illetve csak szükség esetén kellene megállapítani az *egyes gyártmányok* teljes önköltségét. Ez esetben is ki kellene azonban mutatni a saját termelésű készletek *globális* önköltségét. Ezzel kapcsolatban az előadó vitába szállt Nikléczy Györgygyel, aki szerint a saját gyártású késztermékeket eladási árakon kell értékelni a mérlegben. Ily módon ugyanis — állapította meg Fogaras István — nem realizált eredményt mutatnánk ki a mérlegben, s ehhez fűznénk anyagi érdekeltséget.

Bakonyi György, a Könnyűipari Minisztérium főkönyvelője felszólalásában abból kindult ki, hogy a gazdaságossági szemlélet térhódítása szükségessé teszi a mélyebb számviteli elemzés lehetőségének megteremtését, annál is inkább, mert korábbi elemzéseink nem is voltak hibátlanok. Korábban ugyanis a gazdaságosságot csak az úgynevezett bázisidőszakhoz képest és csak az úgynevezett összehasonlítható termékek tekintetében vizsgáltuk, az *egész* vállalati tevékenységre kiterjedő, mély gazdaságossági elemzés pedig elmaradt. De még az összehasonlítható termékek vonatkozásában is *csak a költségoldalt* néztük, figyelmen kívül hagyva az árbevétel oldalát, s mivel a gyártmányok *teljes önköltségéből* indultunk ki, a rezsiköltségek pontatlan elosztási rendszere helytelen következtetésekre adott alkalmat.

Hogy e hibákat kiküszöbölhessük, olyan rendszert kellett kidolgozni, amelyben az elemzés elsődlegesen nem a bázisidőszakhoz, hanem a normákhoz képest történik; törekedni kellett az elemzésben a közvetlen és a rezsiköltségek határozottabb különválasztására; végül be kellett vonni a gazdaságossági elemzés körébe a költségelemzésen kívül az árbevételnek és a gyártmányösszetétel változásának problematikáját is. Erre szolgál a könnyűiparban a normatív költségelszámolás, amelyet azonban nem iktattak be a főkönyvi könyvelés zárt keretei közé. A norma szerinti és a tényleges költségek eltéréseit az utókalkuláció mutatja ki a séma-árvetések rendszerében, diktált iparági normatívák alapján.

Az elemzés célja az eltérések okainak felderítése, például, hogy valamely elmaradás a korszerűtlen berendezés következménye-e, vagy pedig a nem kielégítő gazdálkodásé. Az eltéréseket, illetve az eltérések időszaki különbségeit összefüggésbe kell hozni az üzemi eredmény alakulásával, ami megfelelő matematikai eljárással megvalósítható.

Ez a rendszer segít a termelékenység elemzésében is, például kimutatható vele az anyag minőségétől, árától függetlenül a munkatermelékenység tényleges változása, és a jövedelmezőségre való hatása.

A felszólaló, végül, az általános költségek problémáját elemezte. A volumen és a gyártmányösszetétel változása egyaránt megváltoztatja a gyártmányegységre jutó rezsiköltséget. Kettőjük közül az utóbbinak a nyereségre való hatásával ez ideig keveset foglalkoztunk. A nyereségrészesedési rendszer előtérbe állította ezt a kérdést, szükségessé vált a rezsiköltségek elkülönített vizsgálata, hogy ne lehessen pusztán az összetétel változtatása útján önköltségcsökkentést kimutatni.

Molnárné Szűcs Júlia, a számviteli tanszék adjunktusa a normatív költségelszámolás bevezetésével kapcsolatosan a Ganz-Mávagban és a Ganz Árammérő Gyárban szerzett tapasztalatokat ismertette felszólalásában. A Ganz-Mávagban tapasztaltak — összhangban azzal, amit Fogaras Ist-

ván mondott előadásában a normatív költségelszámolás szovjetunióbeli kialakulásáról — azt igazolták, hogy amíg az egyedi és a kissorozat-gyártás az uralkodó, addig a finomabb költségelszámolási eljárások nehezen fejlődnek ki. Az első probléma mindkét vállalatnál az volt, *mit tekintsenek normának.* Az anyag- és a munkanormák pontos és naprakész dokumentálása sok problémát okoz, amelyekre a felszólaló több példát sorolt fel. A rendszer bevezetésének másik feltétele a *szilárd bizonylati fegyelem.* Figyelemmel kell kísérni a kooperáció változásából adódó költségmódosulást is.

Gyakori jelenség a szériák összekeveredése, ami megnehezíti a normaeltérések és a selejtalakulás szériák szerinti vizsgálatát. Az ilyen keveredések megszüntetésére alkalmas lehet széria-kísérőlap vagy a munkautalvány tartalmának és útjának helyes megszervezése.

Végeredményben, a Ganz Árammérő Gyárban jól bevált a normatív költségelszámolás, sok manuális munkát érdemi ellenőrzés váltott fel. Ezzel szemben a Ganz-Mávagban két évi kísérletezés után kiderült, hogy ott ez a kalkulációs rendszer nem életképes.

Molnárné Szűcs Júlia ezután, rátérve az általános költségek tervezésének és elemzésének problémáira, azzal a kérdéssel foglalkozott: *mihez viszonyítva mérjük a rezsiköltségek alakulását?* E kérdésben kétféle nézet van. Az egyik szerint a rezsiköltségek tervezésekor mindig a termelési színvonalból kell kiindulni (ezt képviselte előadásában Fogaras István is). A másik nézet szerint a közvetve elszámolható költségek alakulása mindig valamely költségjellemző változásának a függvénye. (Például az energiaköltségeket a ledolgozott gépórák, a gépjavítási költségeket pedig a javítási munkák normaóráinak számához viszonyítjuk.) A felszólaló véleménye szerint a költségjellemzőhöz viszonyító elemzés a helyesebb módszer. Mindez együttesen bizonyos fokú lehetőséget ad a rezsiköltségek tervezésére és elemzésére.

Tiszai István, a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó főszerkesztője utalt felszólalásában egy cikkére, amely a „Számvitel"-ben már 1955 augusztusában megjelent, s amelyben kifejtette, hogy a számviteli terminológia hiányosságai sokszor elméleti, elvi tisztázatlanságot lepleznek. Úgy látszik — állapította meg —, az idő most érett meg a tisztázási folyamat megkezdésére.

A fogalmak tisztázása után következő feladat a fogalmi kategóriák egzakt számszerű kifejezése. Az előadáshoz közvetlenül kapcsolódó kérdés, hogyan teremthető számszerű kapcsolat az *individuális önköltség* és az *általános önköltség,* a társadalmi termelés *értéke* és *társadalmi költségei,* valamint a megfelelő önköltség-kategóriák között. De probléma marad az individuális önköltség pontos megállapítása is, mert a gazdaságpolitikai célkitűzésekből eredő átmeneti kalkulációs szabályok és módszerek miatt az individuális önköltség sem a valóságos élő- és holtmunka-ráfordításokat fejezi ki, hanem sok diktált, átlagosított vagy elméleti szempontból máshová tartozó elemet tartalmaz. Például vitatható a garanciális és a műszaki fejlesztési alap mint önköltségelem elszámolásának a helyessége is.

A standardköltség-számítás és a normatív számvitel kérdéseivel kapcsolatban a felszólaló röviden vázolta az üzemgazdaságtan fejlődését, a tőkés vállalatok költségszámítási helyzetét és problémáit, és azokat a maradványokat, amelyek költségszámításunkban még ma is fellelhetők.

A standardköltség-számításból és a normatív számvitel megoldásaiból is sok minden átvehető hazai használatra — hangsúlyozta a hozzászóló —, de megfelelő adaptálás nélkül ezeknek a megoldásoknak az előnyei elvesznek.

A vitát Wilcsek Jenő elnöki összefoglalója zárta be.

Az április 28-i ülésen *Bácskai Tamás,* a pénzügyi tanszék docense mondta el „Nyereségrészesedés az anyagi érdekeltség rendszerében" című

előadását. A nyereségrészesedési rendszer eddig szerzett tapasztalatainak bizonyos fokú elméleti általánosítására tett kísérletet.

A nyereségrészesedés mint ösztönzési forma, akkor alakult ki, amikor a gazdaságpolitikában kiütköztek az egyoldalú mennyiségi szemlélet káros következményei és szükségessé vált a gazdálkodás minőségi mutatóinak előtérbe állítása. A nyereségrészesedés alkalmazásának nélkülözhetetlen *feltétele* azoknak a vállalati nyereség alakulását befolyásoló tényezőknek a kiiktatása, amelyek függetlenek a vállalati kollektíva tevékenységétől (erre szolgál a nyereség korrekciója és az, hogy a nyereségrészesedés a *realizált* eredménytől függ, ami kiküszöböli a nagy nyereséghányadú, de eladhatatlan termékek gyártását), az árrendszer és az ellenőrzési módszerek tökéletesítése. A nyereségrészesedési rendszer speciális funkciója, hogy a munkást *nemcsak mint egyént* ösztönzi a munkateljesítmény fokozására, hanem a munkást *mint a kollektíva tagját* teszi érdekeltté a vállalati eredmény növelésében. Ily módon a nyereségrészesedési rendszer kifejleszti a dolgozóban a tulajdonosi magatartást az egész társadalmi tulajdon, de először és elsősorban azon része iránt, amelyben dolgozik.

Bácskai Tamás véleménye szerint a nyereségrészesedés hatása nem merül ki abban, hogy a vállalat vezetői kénytelenek odaállni a kollektíva elé és megmagyarázni, hogy miért kaptak kevesebb nyereségrészesedést más vállalatokhoz vagy saját vállalatuk múlt évi nyereségrészesedéséhez képest. A számonkérés csak *egyik* eleme a munkás tulajdonosi magatartásának. A másik eleme, hogy a nyereségrészesedés ösztönöz olyan *apró tökéletesítésekre*, amelyek kizárólag a munkások kezdeményező készségétől függenek. Ezek az apró tökéletesítések ugyan esetenként és egyénenként jelentéktelennek tűnnek, de vállalati és főleg népgazdasági méretekben már a társadalmi munkával való takarékosság jelentős forrásai. Az újítási tevékenység és a komplex brigádok aktivitásának fokozódása a legutóbbi években jelentős részben a nyereségrészesedési rendszernek tulajdonítható.

A tulajdonosi magatartás kialakulása azonban ellentmondásos folyamat. A nyereségrészesedési rendszerben a munkások tulajdonosi magatartásában a következő ellentmondások keletkeznek:

A munkás mint az össznépi tulajdonban levő termelőeszközök tulajdonosa közvetve az egész állami szektor kedvező gazdasági eredményében érdekelt, de mint a vállalati kollektíva tagja csak saját vállalata kedvező gazdasági tevékenységében érzékel *közvetlen* érdekeltséget. Ezért a vállalati és a népgazdasági érdekek ütközése esetén hajlamos a vállalati érdeket a népgazdasági érdek elé helyezni. Ezért fontos a nyereségrészesedési feltételek meghatározásakor minden olyan tényezőt kiküszöbölni, amely a vállalati dolgozók tevékenységétől függetlenül növeli a vállalati nyereséget.

Ha az adott nyereségrészesedési rendszer a felosztható nyereségnek *felső határt* szab, akkor a kevésbé öntudatosakat arra is ösztönzi, hogy eltitkolják a költségszint csökkentésének tartalékait (nyereségtartalékolás). Az előadó szerint a termelési tartalékok feltárásának fokozásáért célszerű lenne a felső határ meghatározásától eltekinteni. A nyereségrészesedés mint egyszeri jövedelem nem a folyamatos szükségletek kielégítésére szolgál, hanem tartós fogyasztási cikkek vásárlására. Ez az oka, hogy egyéves távlatban is ösztönző hatású. Szerinte — a nyereségrészesedés évenkénti egyenlőtlen megoszlását célszerű lenne kiküszöbölni nyereségrészesedési tartalékalap képzésével.

Bácskai szerint kétféle tulajdonosi érdekeltségről beszélhetünk. A *„vállalkozói" érdekeltség* lényege: törekvés a maximális gazdasági eredmény elérésére. A *„részvényesi" érdekeltség* lényege: átlagos, többé-kevésbé garantált jövedelemben való részesedés meghatározott ismérv alapján. A nyereségrészesedés adott rendszerében a felosztható nyereség a vállalati kollektíva erőfeszítéseinek eredménye, a felosztás alapja azonban szinte kizárólag az egyéni teljesítményt kifejező bér. Ilyen feltételek közt nem az kerül a figyelem közép-

pontjába, hogy a kollektíva milyen lehetőségeket „hagyott ki" a vállalati nyeség növelése szempontjából, hanem az a törekvés, hogy a dolgozók minden évben bérük meghatározott hányadának megfelelő, többé-kevésbé garantált nyereségrészesedésre tegyenek szert.

Jelenlegi nyereségrészesedési rendszerünk tehát még csak a „részvényesi" érdekeltség színvonalát érte el. Ez nyilvánul meg abban is, hogy a felsőbb szervek gyakran nem lépnek fel határozottan a nyereségrészesedés üzemek közti kiegyenlítésére irányuló törekvés ellen. Bácskai Tamás szerint a „részvényesi" érdekeltség fokozását előmozdítaná *a nyereségrészesedési alap kétlépcsős felosztása.* A vállalati nyereségrészesedési alapot először üzemrészek között kellene felosztani az üzemi eredmény alapján, aztán pedig az üzemrész dolgozói között a munkabér alapján. Ennek számviteli feltételeit azonban még meg kell teremteni.

A nyereségrészesedés éves rendszerében a kollektíva érdekelt a beszámoltatási időszak nyereségének maximális növelésében esetleg olyan ráfordítások (karbantartás, oktatás, át- és továbbképzési költségek stb.) elhanyagolása árán is, amelyek rontják a vállalat felkészültségi színvonalát és nyereségkiesést okoznak a jövőben. Álláspontját az előadó Gergely István „Jövedelmezőség és anyagi érdekeltség" című tanulmányának megállapításaira alapozza. (A tanulmány a Közgazdaságtudományi Intézet 1959. évi évkönyvében jelent meg.) Ennek az ellentmondásnak a feloldására az előadó véleménye szerint a vállalat felkészültségi színvonalát tükröző műszaki mutatók alakulását a vezetők prémiumfeltételévé kell tenni. Ebben az esetben a vállalati kollektívának azt az érdekeltségét, hogy növelje a felosztható nyereséget, ellensúlyozza a vállalati vezetőknek az az érdekeltsége, hogy a vállalati felkészültségi színvonal fenntartására szolgáló ráfordításokat rendeltetésszerűen használják fel.

Végül azt fejtegette, hogy a különféle vállalati alapokat hogyan lehetne célszerűen összevonni és összekapcsolni a nyereségrészesedési rendszerrel.

Klein Sándor, a Pénzügyminisztérium dolgozója rámutatott hozzászólásában, hogy a nyereségrészesedési rendszer fejlesztése céljából már az 1960. évi nyereségrészesedési rendszerre vonatkozó pénzügyminisztériumi utasításban is figyelemre méltó intézkedések történtek. Ezek egy része a többéves alapjövedelmezőség bevezetőjének tekinthető. A rendelkezés szerint ezentúl az alapjövedelmezőség elérése 10 százalékos nyereségrészesedéssel jár. A rendelet lehetővé teszi, hogy azok a vállalatok, amelyek 1959-ben azért nem használhatták fel teljes összegben a felosztható nyereséget, mert akkor túllépték volna a nyereségrészesedés felső határát, 1960-ban az alapjövedelmezőség elérése esetén engedély alapján igénybe vehessék ezt az összeget. Ezek az intézkedések már szoros kapcsolatot teremtenek az évenkénti nyereségrészesedések között. Ezentúl a korrekciókat sem év végén kell bejelenteni és elbírálni, hanem már az év elején vagy abban az időpontban, amikor a korrekciós tényezők felmerültek.

Szólt még a nyereségrészesedési rendszer és a számvitel kapcsolatáról és kölcsönhatásairól, az 1960-ban megjelent új mérleg- és kalkulációs utasításról és alkalmazásuk problémáiról. Vitatta az előadó megállapításait néhány részletkérdésben.

Günther Fraas, az Ilmenau-i Vegyipari Főiskola pénzügyi- és számviteli tanszékének vezetője részletesen ismertette a vállalati anyagi érdekeltségnek az NDK-ban alkalmazott rendszerét. Különösen behatóan tárgyalta a vállalati forgóalapoknak a nyereségből való feltöltését mint a vállalat egészét anyagilag ösztönző tényezőt. Tanulságosnak és figyelemre méltó eredménynek tekintette a nyereségrészesedési rendszer magyarországi alkalmazását, melyet az NDK közgazdászainak feltétlenül tanulmányozniuk kell.

Szerletics József, a pénzügyi tanszék tanársegéde azt fejtegette hozzá-

szólásában, hogy mi az anyagi érdekeltség szerepe az ipar és a kereskedelem kapcsolatában.

Először az 1957. évi tapasztalatokra tért ki, amikor azonos feltételekkel mind az iparban, mind a kereskedelemben érvényben volt a nyereségrészesedési rendszer. *Ez káros hatású érdekazonosságot teremtett az ipar és a kereskedelem között,* amit az áruhiány még inkább elmélyített. Ebben az időszakban a kereskedelmi készletek feltöltése égető probléma volt, a kereskedelem mindent átvett az ipartól, mert az áruhány miatt eladási nehézségek nem voltak. Az eredmény az lett, hogy a kereskedelmi készletek összetételét az ipari termelés összetétele határozta meg. A kereskedelem tehát nem korlátozta az ipart abban, hogy a saját szempontjából jövedelmezőbb termékeket gyártsa. De nem volt érdeke a kereskedelemnek a burkolt áremelések megakadályozása sem, mert alaprentabilitását elsősorban a forgalom értékének növelésével javíthatta, amit a burkolt áremelés előmozdított. A kereskedelem úgyszólván minden minőségi kifogásolást felfüggesztett, egyrészt mert az áruhiány miatt értékesítési nehézségei nem voltak, másrészt mert nem volt érdekelve a kötbér érvényesítésében. A kötbér ebben az időszakban nem volt beszámítható a nyereségbe.

1958-tól kezdve a kereskedelemben megszűnt a nyereségrészesedési rendszer és bevezetésre került a jutalmazási alap. *Megváltoztak a jutalmazási alap feltételei is* a nyereségrészesedéshez képest. A kereskedelem és az ipar kapcsolatát néhány intézkedés is kedvezően befolyásolta. Így például a kötbér beszámítása a nettó vállalatgazdálkodási eredménybe, a terméköszszetétel változására jutó többletnyereség kiszűrése stb. Mindennek hatására az ipar és a kereskedelem korábbi káros érdekazonossága nagyrészt megszűnt.

A kereskedelem azonban még ma sem tud kellő hatással fellépni az iparral szemben. Például a minőségi kötbér érvényesítése még ma sem megfelelő, mert a kereskedelem nem rendelkezik kellő számú és képzettségű minőségi átvevővel és a nagy választék miatt a „szúrópróba"-átvétel az azonos fajta árunak csak kis hányadára terjed ki. Részletesen fejtegette, hogy milyen ösztönzéssel kapcsolatos okai vannak annak, hogy az ipar a ténylegesnél magasabb minőségi osztályba sorolja az árukat, milyen károkat okoz a kereskedelemnek az ipari áruszállítások negyedéven belüli egyenlőtlen ütemezése stb. Úgy véli, hogy a meglevő hibák ellenére az ösztönzési rendszer abból a szempontból is sokat fejlődött, hogy az ipar és a kereskedelem kapcsolatát a népgazdaság érdekeinek megfelelően befolyásolja.

A vita tanulságait *Császár Ferenc,* a Pénzügyminisztérium főosztályvezetője foglalta össze.

★

Amint az ismertetésből kitűnik, a második ötéves tervvel összhangban választották meg a tudományos ülésszak témáit. Ez a témaválasztás is jelzi, hogy a közgazdaságtudomány előrehaladása és a gyakorlati gazdasági munka eredményessége között szoros kölcsönhatás van. Az ülésszak vitája hozzájárult, hogy a gazdasági folyamatokat alaposabban mérhessük, elemezhessük és az elemzések következtetéseit alkotó módon alkalmazzuk a gyakorlatban. Mindez egyben kifejezi azt is, hogy egyre inkább nő a közgazdaságtudomány társadalmi szerepe.

Összeállították a szerkesztőség munkatársai

Ipar- és üzemgazdaságtani tudományos ülésszak Miskolcon

1960 június második felében Miskolcon a Gépipari Tudományos Egyesület miskolci csoportjának és a Nehézipari Műszaki Egyetem ipargazdaságtani tanszékének rendezésében nagyobbszabású közgazdasági témájú vidéki tudományos gyűlést tartottak. A kétnapos ülésszakon egy vaskohászati, egy gépipari, egy bányászati s egy általános üzemszervezési és üzemgazdasági tagozatban egyenként 4—4 előadás hangzott el. Az előadásokat tagozatonként átlagosan körülbelül 70—100 főnyi hallgatóság kísérte figyelemmel.

Megállapítható, hogy az ülésszak több szempontból is sikeres volt. Számos új gondolat és javaslat felvetésén kívül általános ismeretterjesztést is végeztek, sok aktuális kérdés számára fórum teremtődött, s ami talán a legfontosabb, sok műszaki szakember érdeklődését irányították üzemeink és népgazdaságunk fontos gazdasági kérdéseire.

A továbbiakban néhány kiragadott (e sorok írója által meghallgatott) előadás néhány fő gondolatát kívánjuk elmondani.

Valkó Márton, a diósgyőri Lenin Kohászati Művek Kossuth-díjas igazgatója megnyitó beszédében érdekes és sok tekintetben még megoldatlan problémákra hívta fel a figyelmet. Rámutatott, hogy a jelenlegi vállalati mutatószám-rendszer mellett még előfordulhat, hogy valamely megtakarítás másutt többletráfordítást okoz, míg az igazi („vertikális") takarékosság nem jelent előnyt a vállalat számára. Előfordulhat az is, hogy a termelékenység növelésére és az önköltség csökkentésére irányuló szándékok szembekerülnek egymással. Ebből kettős feladat adódik: felvilágosító munkával harcolni az önzés ellen és a mutatószám-rendszer javítása.

Kemény Kornél meghívott egyetemi előadó, az Országos Tervhivatal osztályvezetője „A magyar kohászat távlati fejlesztésének népgazdasági tervezése" című előadásában kimutatta, hogy vaskohászatunkban a következő 10—15 év folyamán a gyors mennyiségi fejlesztés mellett a gyártmányszerkezet jelentősen eltolódik az értékesebb választék irányában. 1965-ben a lemezgyártás részaránya az összes hengereltáru-termelésből körülbelül 15 százalék lesz, ami nemzetközileg is elég magasnak tekinthető. A Dunai Vasmű a finomlemez-termelésen kívül még más értékes termékek (hegesztett cső, hajlított profilok) gyártásához is szállít alapanyagot. A választék finomodása mellett a minőségi követelmények is nőnek.

Ugyanezen idő alatt a kohászat gazdasági eredményét is javítani kell, amit főleg a fajlagos felhasználások csökkentésével kívánnak elérni. Mindenekelőtt a kokszfelhasználás, valamint az acélművi és a hengerdei betétsúly csökkentését kell megoldani.

A távlati tervezési módszerek problematikáját érintve az előadó leszögezte, hogy előbb kell kidolgozni a fejlődés irányait, és csak azután a mennyiségi vonatkozásokat. (Ezzel a megállapítással csak részben értünk egyet, ugyanis előfordulhat, hogy valamely tervezett fejlesztési intézkedés csak bizonyos mennyiségi határon túl hozhatja meg a várt eredményt. Ilyenkor az irány csak a mennyiségi arányok ismeretében határozható meg.)

Kismarty Lóránd egyetemi adjunktus „Vaskohászati termékek önköltség számításának és árrendszerének alapjai" címmel tartott elvi jelentőségű, újszerű témafelvetésű előadást. Az önköltségelemzés és -elszámolás bontása nem lehet olyan részletes, mint amilyen sokféle kohászati terméket gyártunk. Ezért általában nagymértékű termékösszevonásokat alkalmaznak az önköltségmegállapításnál. Az összevonás okozta hibák határainak vizsgálata azonban többnyire elmarad. A kohászatban az anyag teszi ki a költségek túlnyomó részét, a rezsiköltségeket mégis a közvetlen bérek arányában osztják meg. Így a bérelosztás hibái megtöbbszöröződnek.

Ilyen körülmények között helyes volt az árrendszer új alapokra fektetése. Az acéltuskó önköltségében például az anyag a fő tényező. A gyártott acélokat anyagigényességi együtthatóik szerint termékcsoportokban kellene összevonni (így a jelenleg gyártott, körülbelül 300 féle termék helyett körülbelül 12 csoportunk lenne). Az előadó gondolatmenetének lényege az, hogy a túlságosan részletes, gyakran hibás egyedi kalkuláció helyett érdemesebb technológiai alapokon nyugvó és kevésbé „finom" eljárásokra alapozni az ármegállapítást.

Vargha Jenő egyetemi tanársegéd az eszközlekötési tényezőről tartott előadást. Előadásának bevezető részében hangsúlyozta: a tervgazdaság egyik fő feladata, hogy adott erőforrásokkal a lehető legnagyobb eredményt érjük el. Ennek lényeges feltétele, hogy rendelkezésre álljanak a lehetséges megoldási változatok. A változatokat népgazdasági szinten kell összehasonlítani. Vargha előadása további részében a változatok csoportosításával foglalkozott. Ezzel kapcsolatban felvetette azt a problémát, hogy a megbízható gazdaságossági számításokhoz részletesen kidolgozott változatokra lenne szükség, a műszaki tervezés viszont nagyon költséges, a műszaki tervezői kapacitás pedig meglehetősen szűk.

Az eszközlekötési tényezőről szólva Vargha rámutatott a tőkés körülmények között számított kamat, és az első ízben Hacsaturov, majd nálunk Turánszky munkáiban említett deltatényező közötti lényeges különbségre. Az eszközlekötési tényező nagysága körül még viták folynak, nagyságától függ bizonyos fokig a beruházási költségek elosztása, az egyszeri és a folyamatos ráfordítások aránya. Ezért a deltának ágazatonként és időszakonként függnie kell a beruházási eszközök, illetve a munkaerő relatív bőségétől vagy szűkösségétől.

Simon Kálmán, a Bányászati Kutató Intézet üzemgazdasági osztályának vezetője, „A bányaüzem külszíni elrendezésének gazdaságossági vizsgálata" címmel tartott előadást. A külszíni munkák jelentőségét mutatja, hogy a munkásoknak országok szerint váltakozóan körülbelül 20—40 százalékát foglalkoztatják a bányaüzem külszíni munkahelyein. Minthogy nálunk a külszíni munkaórák kereken 70 százaléka anyagmozgatásra jut, fontos gazdaságossági probléma a szállítások helyes megszervezése, különösen a szállítópályák helyes térbeli elrendezése. Az előadó részletesen ismertette a szállítások gazdaságosságának vizsgálatára kidolgozott mutatószám-rendszerét, amelynek végső mutatója az egységnyi szállítási teljesítményre jutó szállítási költség, Ft/tkm. A számításoknál természetesen csak a fő tételeket, jelesül a szenet, a meddőt és a bányafát javasolja figyelembe venni. Azokat a pályaszakaszokat, amelyeken többfajta terméket szállítanak, teljesítmény szempontjából az egycélú pályaszakaszok teljesítményének arányában osztják meg a szállítási rendeltetések között. Ily módon a kapacitás kihasználásával kapcsolatos gazdasági hatások is vizsgálhatókká válnak.

Megjegyezzük, hogy bár a közös pályaszakasz teljesítményének arányos felosztása a tényleges szállítási adatok esetében megengedhetőnek tűnik, aligha látszik ez indokoltnak a szállítási kapacitások tekintetében, hiszen a kapacitás nyilvánvalóan közömbös a pályán szállított termék iránt. Minthogy a termékenkénti fajlagos szállítási költségek igen eltérőek, feltehető, hogy a gazdaságossági vizsgálat, különösen pedig a kapacitáskihasználással kapcsolatos elemzés eredménye nagymértékben azon múlik, milyen arányban osztják meg a közös pályaszakasz teljesítményét.

Vilmos Endre meghívott egyetemi előadó „Az ipari üzemek optimális nagyságának mérlegelése és a telephely megválasztása, különös tekintettel a szállítási költségekre" című előadásában hangoztatta: az üzemnagyság és a telepítés kérdéseit együttesen kell vizsgálni gazdaságossági szempontból. Bizonyos kivételektől eltekintve ugyanis szállítási szempontból a sok kis telep, termelési szempontból viszont a kevés nagy telep mutatkozik gazda-

ságosnak. Figyelemre méltónak tartjuk néhány megjegyzését azokról a szempontokról, amelyeket a szállítások gazdaságossági számításaiban mérlegelni kell. 1. A költségeket komplexen, népgazdasági szinten kell felmérni; 2. A szállítási költségeknek nem az átlagával, hanem az adott vonalra érvényes összegével kell számolni, esetleg még módosítva is, ha a szállítási többletteljesítmény a költségek nem-lineáris növekedését vonja maga után; 3. Mérlegelni kell az olyan közlekedési szempontokat is, mint az „üres irány", a lejtés, a teherbírás stb.; 4. A dolgozók szállítását ugyancsak figyelembe kell venni; 5. A szállítási távolságokat a különböző szállítási módok közötti költségkülönbségekkel együtt, komplexen kell számításba venni.

Halmágyi Károly meghívott egyetemi előadó „A kőolaj- és földgáztermelés önköltségének és gazdaságosságának vizsgálati módszerei" című előadásában tömör kifejtésben gazdag ismeretanyagot nyújtott a kőolaj- és a földgáz-termelés önköltségszámítási kérdéseiről, különösen pedig a kutatási költségek fedezetének problémáiról.

Különösen két problémakör okoz sok fejtörést a szakma közgazdászainak: 1. a kőolaj és a földgáz termelésének és kutatásának költségei nem függenek a termelt mennyiségtől és minőségtől, s fordítva, nagyobb költségráfordításokkal sem változik arányosan a termékek mennyisége és vegyi összetétele; 2. a kőolaj és a földgáz egy kútból való termelése esetén felvetődik a mellék- és ikertermékkel kapcsolatos ismert költségfelosztási probléma. Kár, hogy az előadó viszonylag kisebb terjedelmet szentelt a gazdaságossági számítások ismertetésének.

„Az üzemóra-együtthatók alkalmazása a gazdaságossági számításokban" című előadásában *Lehoczky Gyula* foglalkozott a KGM Ipargazdasági és Üzemszervezési Intézetében kidolgozott módszerrel, amelynek segítségével az önköltségszámítás és a technológiai változatok gazdaságossági számítása reálisabbá tehető. Ezt az üzemi önköltségben szereplő üzemi általános (rezsi) költségeknek a jelenlegi pótlékkulcsos felosztása helyett, az üzemóra-együtthatók alapján megállapított üzemeltetési költségek számbavételével éri el.

Az ülésszakon elhangzott többi előadás itt következő puszta felsorolásával jelezni kívánjuk a témaválasztás széleskörűségét. Az előzőkben ismertetetteken kívül *Vörösmarti Antal* meghívott egyetemi előadó „A borsodi iparvidék telepítési struktúrája", *Susánszky János* mb. tanszékvezető „Forgácsoló üzemek és szereldék programozásának matematikai, gazdaságossági és üzemszervezési alapjai", *Szunyogh Zoltán* egyetemi adjunktus „Az operatív tervezés (programozás), gyártáselőrehaladás-ellenőrzés és a munkaadagolás szervezéstechnikai eszközei a külföldi gyakorlatban", *Mihályfi Pál* meghívott egyetemi előadó „A gyártáselemzés szerepe a gépgyárak tervezésében és az üzemszervezésben", *Debreceni József*, a KGM Ipargazdasági és Üzemszervezési Intézetének munkatársa „Bérrendszerek alkalmazása a gyártási technológiáktól és rendszertől függően", *Trethon Ferenc*, a Nehézipari Minisztérium főosztályvezetője „Amortizációs kulcsok kritikai vizsgálata a bányaiparban", *Forgács Zoltán* egyetemi adjunktus „A széntermelés számbavételének üzemgazdasági problémái", *Tóth Godó István* meghívott egyetemi előadó „Iparvállalatok forgóeszköz-gazdálkodása" és *Tiszai István* meghívott egyetemi előadó „Standardköltségszámítás és normatív számvitel" címmel tartott előadást.

Összefoglalva megállapítható, hogy az ülésszak hasznos munkát végzett. A miskolciak e bátor és helyes kezdeményezése nyilvánvalóan serkentően fog hatni más vidéki gazdasági és kulturális centrumainkra, sőt hasonló budapesti vállalkozásokra is. Az ülésszak témagazdagsága, a nyújtott ismeretek bősége és mélysége, s a sokszor valóban új gondolatok nagy száma és jelentősége alapján megállapíthatjuk: lehet és érdemes ilyen típusú tudományos találkozókat szervezni.

L. L.

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve II. 1958—1959.*

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 356 l.

A Közgazdaságtudományi Intézet második évkönyve az intézet 1958—1959-ben végzett munkásságának egy részéről ad képet. Az említett két évben az Intézet munkatársai 50 kutatási témát dolgoztak ki, az Évkönyv azonban csak 15 tanulmányt tartalmaz.

Az Évkönyv az intézeti munka jelentős fejlődéséről tanúskodik. Elsősorban arról, hogy az intézetben folyó kutatás az eddiginél jobban szolgálja gazdaságpolitikánk tudományos megalapozottságát. Ezt bizonyítja az is, hogy a publikálásra került 15 tanulmány közül 10, fele-fele arányban közvetlenül a népgazdaság tervezése és az anyagi ösztönzés problémakörébe vágó témával foglalkozik. A tanulmányok nagy része konkrét segítséget ad a pénzügyek, az ipar, a mezőgazdaság és a kereskedelem tervezési és ösztönzési problémáinak megoldásához és ennyiben e tanulmányok közvetlen támogatást is jelentenek a Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusa által kitűzött gazdasági feladatok megvalósításában.

Az Évkönyvben publikált munkák nagy részével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy fő erényük a marxista praxiológiának (elsősorban a magyar, de egyes tanulmányok esetén a nemzetközi irodalomban is) újszerű alkalmazása, amely bizonyos értelemben kulcs a gazdasági jelenségek lényegének, a mélyenfekvő szükségszerűségeknek a feltárásához.

A dolgozatok szerzői általában színvonalasan alkalmazzák a korszerű matematikai eszközöket, ugyanakkor óvakodnak az alkalmazás túlzásaitól, az öncélúságtól. Ilyen módon azt is igazolják, hogy a matematikának mint segédtudománynak az alkalmazása szükséges és hasznos a közgazdasági összefüggések feltárása szempontjából.

Friss István akadémikus, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója — a tanulmányok alapján — joggal utal arra az Évkönyvhöz írt előszavában, hogy „... szerzőik mentesek az ideológiai ingadozásoktól, a marxizmus—leninizmus módszereivel keresik a közgazdaságtudományi problémák nyitját..."

Az Évkönyvnek érdeme, hogy a tanulmányok nagy része egy-egy konkrét, a gyakorlati gazdasági élet egy-egy problémájával kapcsolatos kérdést vizsgál, de ugyanakkor jóformán teljesen hiányzanak a szocializmus építésének elméleti közgazdaságtudományi kérdéseit elemző munkák. Ily módon az elvi, ideológiai állásfoglalás megnyilatkozására, az elvi vitákra és bírálatra is lényegesen kevesebb alkalom adódik.

Az Évkönyv olvasásakor azonban az a kérdés is felmerül az olvasóban: a publikálásra került tanulmányok (amelyeknek hasznossága vitathatatlan) vajon minden tekintetben népgazdaságunk legégetőbb kérdéseire adnak-e választ? Milyen kérdésekről van szó: A műszaki-technikai előrehaladás meggyorsítása feltételének megteremtéséről, beruházási politikánk és a végrehajtás megalapozottabbá tételéről, a népgazdaság vezetésének kérdéseiről, a nemzetközi munkamegosztás közgazdasági problémáiról stb. Mindezek megoldása valóban sürgető a számunkra, mert a népgazdaság, a szocialista építés meggyorsításának nagy tartalékait jelentik. Ahhoz azonban, hogy e tartalékok feltárásában előbbrejussunk, meg kell vetni az ezen kérdésekkel kapcsolatos gazdaságpolitikai döntések tudományos alapját. Ezt a tudományos megalapozást lényegében még ma sem végeztük el, s ezt tükrözi a II. Évkönyv tartalma is. Ezzel kapcsolatban ismét Friss István Előszavára kell

* Az ismertetést a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem munkatársainak véleménye alapján összeállította Varga György.

hivatkoznunk, aki a közgazdaságtudomány egyik fő feladatának tartja, „... hogy figyelemmel kísérje... a meglevő, s folyton újból keletkező ellentmondásokat, feltárja gyökereit, egyúttal megmutassa, mit, hol és hogyan kell változtatnunk, tökéletesítenünk a tervezés, az irányítás, az anyagi ösztönzés rendszerén. A tudomány ezáltal lehetővé teszi, hogy tudatosan és gyorsan alkalmazkodva az élet követelményeihez, magasabb színvonalra emeljük a gazdasági vezetést."

Az Évkönyvben publikált tanulmányok színvonala, tudományos igényessége nem egyforma: a tényanyag, a statisztikai adatok kezelésében és elemzésében nem egyformán igényesek a szerzők, egyes tanulmányok szerkezete és nyelvezete ugyancsak bírálható. A tanulmányok terjedelme és tartalmi értéke között nincs minden esetben feltétlen összefüggés, ami a szerkesztés hiányosságaira utal.

A Közgazdaságtudományi Intézet II. Évkönyve a tanulmányokon kívül gazdag informatív anyagot is tartalmaz az intézet kutatási témáiról, nemzetközi kapcsolatairól, a könyvtár munkájáról és más egyéb, az intézeti kutatómunkával kapcsolatos kérdésekről.

Egy cikk keretében természetesen nem vállalkozhatunk arra, hogy az egyes tanulmányoknak akárcsak a legjellemzőbb erényeit, eredményeit is, illetve vitatható megállapításait tudományos igényességgel tárgyaljuk. Egy-egy tanulmánynak legfeljebb a magvát emelhetjük ki, s néhány megjegyzést fűzhetünk a leginkább vitatható megállapításhoz, következtetéshez vagy javaslathoz abban a reményben, hogy az Évkönyv tanulmányai új gondolatokat serkentenek és további vitaalapot nyújtanak a felvetett problémák tisztázásához és megoldásához.

Az Évkönyv első tanulmánya *Ausch Sándor és Madarasi Attila* írása. A szerzők *Kísérlet a nemzeti jövedelem újraelosztásának ábrázolására a pénzügyi mérlegek alapján* című tanulmányukban a nemzeti jövedelem újraelosztási folyamatának ábrázolására kidolgozott módszerüket ismertetik. Mind ez ideig a társadalmi termék sakktábla-mérlegének és a nemzeti jövedelem elosztását, újraelosztását és felhasználását ábrázoló mérlegrendszernek a hiánya miatt nem ismertük pontosan a termelési kapcsolatokat, valamint az újraelosztási folyamatot és a végső jövedelmek megoszlását. A szerzők az újraelosztási folyamat ábrázolását népgazdasági mérlegrendszerünkbe szervesen beillesztve, meglevő, már kialakult pénzügyi mérlegeinket felhasználva keresnek megoldást a számvitelből jól ismert kettős könyvvitel technikai alapelve alapján.

A kettős könyvitelnek mint módszernek az alkalmazása teszi lehetővé egyrészt a nemzetijövedelem-számítás és a pénzügyi mérlegek, másrészt az egyes pénzügyi mérlegek közötti teljes összhang biztosítását, és így a társadalmitermék-adatokból megállapított nemzeti jövedelem termelésének, elosztásának, újraelosztásának és felhasználásának teljeskörű nyomonkövetését. Az újratermelési folyamat kimutatására kidolgozott számlarendszerüket a szerzők a folyamat logikai sorrendjét követve szerkesztették meg.

Ennek a technikai módszernek (kettős könyvvitelnek) a jövedelmek elosztása és újraelosztása vizsgálatánál történő alkalmazása nem teljesen új. A tőkésországok egy részében alkalmaztak már technikailag hasonló számításokat a „national accounting" mérlegeknél. Ez a hasonlóság azonban csak formai. A szerzők által kidolgozott módszer ugyanis a nemzeti jövedelem marxista elméletére, a szocialista elosztási viszonyokra és gazdasági kategóriákra épül és ilyen mérleget ők publikáltak elsőnek a szocialista közgazdasági irodalomban.

A tanulmányukban javasolt módszer megvalósításának lehetőségeit vizsgálva feldolgozzák az 1957. évi népgazdasági mérlegadatokat, s kimutatják, hogy az újraelosztási folyamat nyomonkísérése alapján a nemzeti jövedelem felhasználása pontosabban tervezhető.

A kidolgozott módszer az első kísérlet Magyarországon a nemzeti jövedelem keletkezése és felhasználása közötti gyakorlat ábrázolására. A szerzők munkájukkal — népgazdasági mérlegrendszerünk elméletének tökéletesítése mellett — elsősorban az ez irányú gyakorlati tervezési és statisztikai munka fejlesztéséhez járultak hozzá. Kutatómunkájuk eredményeinek közlése tehát különösen a gyakorlati tervezési és statisztikai munkát végzők számára hasznos.

Sóky Dezső: A szocialista országok nemzeti jövedelme nemzetközi összehasonlításának néhány problémája című tanulmánya lényegében ismerteti és rendszerezni igyekszik a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa által tárgyalt nemzetijövedelem-összehasonlítási problémákat. Mint ilyen, valóban hasznos tájékoztatás az érdeklődő olvasók számára azokról az eddig csak kevéssé ismert eredményekről és problémákról, amelyek a nemzeti jövedelem színvonalának és alakulásának

nemzeti összehasonlítása kapcsán a KGST-tanácskozások során felmerültek. A tanulmányból — a többi között — kitűnik, hogy a nemzeti jövedelem — bár fogalma a szocialista tábor országain belül tartalmilag azonos — az egyes országok gazdasági fejlettségének különböző színvonalát és fejlődésének különböző ütemét kifejező különböző árstruktúrák miatt nehezen összehasonlítható, s még sok és bonyolult problémát kell megoldani ahhoz, hogy a szocialista országok nemzeti jövedelmét megbízhatóan össze lehessen hasonlítani.

A számítási módszerekben levő eltérések egy része kisebb jelentőségű és az összehasonlításoknál elhanyagolható vagy könnyen kiküszöbölhető. Ilyen például az, hogy a nemzeti jövedelem termelésébe a gazdasági fejlődés különböző fokán álló országokban bizonyos termelőtevékenységek különböző mértékben számítanak bele; vagy az, hogy az egyes termelő ágazatok elhatárolása metodikailag nem teljesen azonos az egyes szocialista országokban. Nagyobb nehézséget jelent a nemzeti jövedelem nemzetközi összehasonlítása során az árrendszerek különbözőségei miatti eltérések kiszűrése. Ez már a mennyiségi számbavételnél is problémákat okoz, tekintettel a nemzeti jövedelem strukturális eltérésére, ami az összemérést is jelentősen megnehezíti.

A tanulmány leíró jellegű, nem megy túl az ismertetés keretén. A szerző nem törekszik arra, hogy állást foglaljon a nemzeti jövedelem nemzetközi összehasonlításával kapcsolatos vitás kérdésekben.

Göncöl György: Piacprobléma és növekedési elmélet című tanulmánya a marxizmus—leninizmus elméletének fényében ismerteti és bírálja a jelenkori modern polgári közgazdaságtan néhány elméleti kérdését és a kapitalista gyakorlatot. A tanulmány értékét növeli, hogy a szerző nem egyszerűen a burzsoá elméletek kritikájára szorítkozik, hanem igyekszik kifejteni a marxista válságelmélet néhány fontos, mindeddig azonban a marxista irodalomban elhanyagolt összefüggését.

A növekedési elmélet hívei különböző dinamikus modellek szerkesztésével a kapitalista gazdasági rendszer fejlődőképességének rúgóit keresik. „Amennyiben a kapitalista gazdasági rendszer fejlődőképessége, a kapitalista gazdaság növekedése biztosítható vagy biztosítottnak látszik (ebben áll a növekedési elmélet szerzőinek kimondott vagy hallgatólagos alapfeltételezése), ezáltal egyszersmind a rendszer működőképessége is biztosított: a piacprobléma a növekedés révén automatikusan megoldódik." (59. l.) A szerző rámutat, hogy a modern vulgáris apologetikának e legújabb változatában áthidalhatatlan űr tátong a tőkés újratermelés törvényszerűségei között. A kapitalizmus általános válsága ugyan a polgári közgazdászokat is arra kényszeríti, hogy visszatérjenek a marxi kérdésfelvetéshez: a tőkés felhalmozás általános törvényének és történelmi tendenciájának vizsgálatához, a tőkemonopólium kérdését azonban megkerülik. „Mivel azonban — írja a szerző — a kapitalizmus piacproblémája a tőkemonopóliumban gyökerezik, elméletileg is csak a tőkemonopóliumból fejthető ki." (59. l.) Ennek megfelelően a szerző feltárja a tőkemonopólium és a piacprobléma közötti összefüggést, valamint a konkurrenciának azokat a mechanizmusait, amelyeken keresztül ez az összefüggés az akkumuláció folyamatában a valóságban realizálódik.

A dinamikus egyensúly feltételeinek elméleti magyarázatára Keynes követői megalkották az úgynevezett Harrod—Domar-féle növekedési sémát. Az elmélet részletes elemzése alapján a szerző bebizonyítja, hogy az „azok számára, akik a marxizmust jól ismerik, nem ad semmi újat, kivéve, hogy míg a marxi elemzés a kapitalista gazdasági fejlődés folyamatának mélyére hatol, a modern vulgáris növekedési elmélet megmarad a felszini tüneteken". (63. l.)

Nem alkalmas a bővített újratermelés ciklikus menetének megmagyarázására a keynesisták által szerkesztett úgynevezett multiplikátor-akcelerátor mechanizmus sem. Ez az elmélet „a levegőben lóg éppen azért, mert nemcsak hogy nem a kapitalista társadalom termelőerejének és fogyasztóerejének ellentmondására alapozzák, hanem ellenkezőleg ennek az ellentmondásnak elkendőzésére szerkesztették meg. Ezért gabalyodnak bele a vulgárisok abba a logikai ellentmondásba, hogy a válság kitöréséért felváltva az akcelerátor-hatás gyengeségét vagy hevességét kárhoztatják" (64. l.). A szerző hangsúlyozza, hogy a tőkés bővített újratermelés törvényszerűségeinek elméleti feltárásánál nem lehetséges a fogyasztás alakulásából magyarázni a piac alakulását. A fogyasztás korlátait ugyanis a piac terjedelme és tágulóképessége határozza meg. Rövid időszakban tehát a fogyasztás növekedése a piac tágulásának függvénye, amelyet az akkumuláció hoz létre. Ez utóbbi pedig hosszabb időszakban gyorsabban növeli a kapitalista társadalom termelő-

erejét, mint fogyasztó erejét, és így a piacprobléma éleződik. A szerző bebizonyítja, hogy az úgynevezett akcelerációs elvet már Marx megfogalmazta, a polgári közgazdák azonban a forrást természetesen elhallgatják.

A tanulmány további részében Göncöl György megvizsgálja azokat a tényezőket, amelyek a kapitalizmus fejlődése során a tőkét arra ösztönzik, hogy túltegye magát a piackorlátokon, másrészt elemzi azokat a törvényszerűségeket, amelyek meghatározzák és módosítják a tőkefelhalmozás piactágító együtthatóját.

Összefoglalva: Göncöl György tanulmánya értékes hozzájárulás a modern vulgáris közgazdasági elméletek marxista bírálatához.

A felhalmozás néhány fő problémája a fejletlen országokban című tanulmányában *Molnár Ferenc* abból indul ki, hogy a gazdasági fejlődés meggyorsításának elengedhetetlen feltétele a felhalmozás színvonalának növelése.

A gyors felhalmozás szükségességével összefüggő tényezők közül a szerző a következőket emeli ki: 1. a népesedési problémát, 2. a fejletlen országok gazdasági függetlenségének biztosításához elengedhetetlen szerkezeti változások végrehajtását a nemzetgazdaságban, 3. az elmaradott országok jelenlegi helyzete és a mai fejlett tőkésországok iparosodáskori helyzete közötti igen jelentős eltérést.

A társadalmi változások közül a szerző kiemeli a tőkésosztály és a munkásosztály közötti erőviszonyokban az utóbbi javára bekövetkezett változásokat.

Molnár Ferenc röviden ismertet néhány olyan módszert is, amelyek segítségével a gyorsabb gazdasági fejlődéshez szükséges források felkutatására törekednek az elmaradott országokban.

A tanulmány második részében a szerző az elmaradott országok felhalmozásának olyan sajátosságait tárgyalja, amelyek egyrészt a gazdasági fejlődést akadályozzák, másrészt bizonyos tartalékot is jelentenek ezen akadályok leküzdése szempontjából.

A felhalmozás belső forrásainak előteremtését az egy főre jutó alacsony jövedelmen kívül a jövedelmek egyenlőtlen megoszlása is gátolja. Az élősdi osztályok ugyanis jövedelmük tekintélyes részét kincs formájában felhalmozzák vagy külföldre viszik. E kincsek megfelelő állami intézkedések révén a felhalmozási források komoly tartalékai lehetnek. „A legkomolyabb tartalék azonban kétségtelenül a meglevő munkaerőfelesleg, amelynek kevésbé tőkeintenzív, a helyszínen megvalósuló beruházások létesítésén való foglalkoztatása hatalmas erőket szabadíthat fel." (102. l.) E tartalékok mozgósítása azonban csak a termelési viszonyok lényeges megváltoztatása mellett következhet be. Ez elsősorban a földtulajdon-viszonyok gyökeres átalakítását, az igen erős feudális maradványok megszüntetését kívánja meg.

A belföldi források fontos kiegészítője lehet a külföldi segítség. A szerző hangsúlyozza, hogy a tőkésországok mellett az elmaradott országok nemzetgazdasága fejlesztésében ma már egyre nagyobb szerepet játszik a szocialista országok (elsősorban a Szovjetunió) kedvező és tartalmában is más jellegű segítsége.

Cukor György és Timár János: A mérnökök és technikusok létszámának távlati tervezése című tanulmánya sok értékes és használható adatot gyűjtött össze mind magyar, mind nemzetközi vonatkozásban. Ezek az adatok, amelyekből az intézet Évkönyvében megjelent tanulmány csupán részleteket közöl, nemcsak tájékoztatnak, hanem részben a szerzők által is elvégzett elemzést, részben további következtetések levonását is lehetővé teszik.

A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a megfelelő számú és képzettségű szakemberek hiánya éppen úgy akadályozhatja a termelés fejlődését, mint a termelőerők bármely más elemének — például korszerű munkaeszközöknek vagy munkatárgyaknak — a hiánya. A tudomány és a technika mai színvonala és a fejlődés gyors üteme minden bizonnyal növeli a műszaki szakemberekkel szemben támasztott követelményeket.

A tanulmányból kitűnik, hogy a műszaki szakember-képzés Magyarországon is — nagyjából és tendenciáiban — kielégítette a népgazdaság szükségleteit. Ennek ellenére — főleg a jövőt illetően — nem megnyugtató a helyzet. Tekintettel arra, hogy az országos gazdasági irányító szervek eddig nem foglalkoztak intézményesen a szakember-utánpótlás tervezési kérdéseivel, bizonyos felszíni és átmeneti jelenségek (például elhelyezkedési nehézségek az 1956—1958-as években) következtében alacsony szinten tartják a mérnökképzést és — a szerzők számítása szerint — így az évente végző mérnökök száma 1965-ig az 1951. évi viszonylag alacsony szinten marad. 1959-ben például már sokkal több végző mérnököt igényeltek az üzemek, minisztériumok, mint ahányan elhagyták az egyetemeket.

A szerzők a tanulmányban — helyesen — arra hívják fel a figyelmet, hogy ki kell dolgozni a szakember-szükséglet távlati tervét, különös tekintettel arra, hogy a képzési idő az oklevél megszerzésével még korántsem fejeződik be — minimálisan 5 év begyakorlási időt is számításba kell venni, amíg „kész" mérnököt vagy „kész" technikust kap a vállalat vagy intézmény. A távlati tervet központilag — a népgazdaság komplex fejlesztési célkitűzéseivel összhangban — kell kidolgozni; ezzel szemben a szerzők helyeslik, sőt szükségesnek tartják, hogy rövidebb időszakokra a vállalatok tervezzék meg a szakember-szükségletüket.

A szerzők megkísérlik, hogy tanulmányukban a mérnökök és technikusok létszámának tervezésére módszert alakítsanak ki. A módszertani javaslat szerint a tervezés alapja a 10 000 munkásra jutó műszaki szakemberek száma lehet. A szerzők szerint ennek a viszonyszámnak a változását kell tervezni az arányt növelő és csökkentő szempontok figyelembevételével. A tervezés iparági bontásban történik. Másik módszer szerint az ipar globális műszaki alkalmazotti létszámát tervezzük, majd abból kiindulva következtetnének a mérnökök és technikusok szükséges számára, éspedig a nettó termelés növekedése alapján. Ez utóbbi módszer alkalmazása esetén a tervezést a különböző műszaki munkakör-csoportonként célszerű végezni.

Megjegyzendő, hogy a tanulmány a tervezési módszereknek inkább technikáját elemzi és nem a terv tudományos megalapozását. A tervezési technikát sem szabad azonban alábecsülni. Ilyen — eddig alig vizsgált — területen a technika helyes kialakításának is komoly jelentősége van. A tervezés *lényege* azonban mégsem a mutatószámok képleteinek kialakítása, hanem a mutatók számszerűsítésének tudományos megalapozottsága.

Annak ellenére, hogy a tanulmány a mérnökök és technikusok létszámának tervezését igen sokoldalúan világítja meg, viszonylag kevéssé foglalkozik a mennyiség és minőség összefüggésével. A mérnöklétszám kérdése ugyanis elválaszthatatlan a mérnöki munka minőségétől és intenzitásától, eredményességétől.

Kissé egyoldalúnak ítélhető az a beállítás is, hogy a mérnökök és technikusok létszámának, illetve képzésének a terv célkitűzéseihez kell alkalmazkodnia. Legalábbis célszerű lenne utalni arra, hogy a mérnök- és technikus-ellátottság (ideértve a mennyiségi oldal mellett a minőségit is) visszahat a tervre. Cukor György és Timár János tanulmánya — a vitatott kérdések ellenére — bizonyára nagy segítséget jelent a munkaerőtervezés megalapozottabbá tételéhez, a műszaki káderképzés reális tervének kialakításához.

Bródy András: A gépipar anyagfelhasználási mutatóinak vizsgálata című tanulmányában azt a kérdést kívánja vizsgálni, hogy az ágazati kapcsolatok mérlegének technikai koefficiensei mennyiben tekinthetők állandóaknak. Erre a kérdésre azonban megnyugtató választ — a tények elemzésével — csak akkor lehetne adni, ha több, egymást követő időszakra vonatkozó mérleg rendelkezésre állana. Ismeretes, hogy Magyarországon nem ez a helyzet, így a feltett kérdésre vagy spekulatív, helyesebben deduktív következtetések alapján, vagy közvetett módszerekkel végzett számítások segítségével lehet választ adni. Az így kapott eredmények tényekkel való ellenőrzése még ezután is szükséges lenne.

A technikai koefficiensekkel szemben a tervgazdálkodás elméletében (és gyakorlatában) szerepel az úgynevezett „haladó átlagnorma" fogalma, amely viszont azt a követelményt tartalmazza, hogy az anyagfelhasználási mutatók általában csökkenjenek. Ez a kétféle elméleti feltételezés: vagyis a koefficiensek állandóságának feltételezése egyfelől, s az anyagfelhasználási mutatók csökkenésének követelménye másfelől, kizárja egymást, ellentmondó tételek.

A szerző tanulmányában arra tesz kísérletet, hogy nem elméleti, spekulatív módon, hanem a gyakorlat vizsgálatával mutassa ki, hogy a mutatók tényleges alakulása melyik elméleti feltételezést, követelményt igazolja.

Bródy András e célból a gépipari anyagfelhasználási mutatók alakulását vizsgálja, és 1953-tól 1958-ig terjedő statisztikai adatok alapján, újszerű csoportosításával bizonyítja, hogy ezekkel a mutatókkal, koefficiensekkel kapcsolatban mindkét végletes álláspont hibás: nem helyes sem az úgynevezett „haladó átlagnormák" feltételezése, sem pedig az ágazati kapcsolatok mérlegének az az alapvető kiinduló pontja, amely szerint ezek a koefficiensek stabilak.

A gyakorlati eredmények azt igazolják, hogy ezek a koefficiensek és fajlagos anyagfelhasználási mutatók viszonylag lassan változnak. Változásuk üteme azonban elmarad a termelési volumen változásától.

Bródy András kutatási eredményével kapcsolatban megjegyezzük, hogy — véleményünk szerint — egyetlen iparág — és éppen a gépipar — adatai csak erős fenntartással általánosíthatók. Nagyon valószínű például, hogy a pamutipar, gyapjúipar, általában a könnyűipari ágak, továbbá az élelmiszeripari, valamint a bányászati ágak, energia, vegyipari ágak hasonló mutatóinak alakulása jóval inkább egyenletes, mint a gépiparé. Ezekben az ágazatokban sem lehet — a tervgazdálkodás viszonyai között — a technikai koefficienseket konstansnak feltételezni, de valószínű, hogy alakulásukban, fejlődésükben bizonyos törvényszerűségek érvényesülnek.

Bródy András egyik következtetése az, hogy vizsgálata a haladó átlagnormák elméletét nem igazolta. Nem világos, mit ért a szerző haladó átlagnormák elméletén. Ha azt érti, hogy a normáknak haladó átlagnormáknak kell lenniök, akkor megállapításával nem lehet egyetérteni. Megállapításai legfeljebb azt igazolják, hogy a példaként szereplő Csepeli Szerszámgépgyárban nem megnyugtatóak az anyagnormák.

Nyilvánvaló a szerzőnek az a — tervezés során figyelembe veendő — megállapítása, hogy „... az anyagtervezés megbízhatóságának fokozása érdekében sokkalta több a teendő a belső gyártmány és kooperációs struktúraváltozások megragadása terén, mint a normák ellenőrzése, szigorítása, pontosabbá tétele terén."

Simon György és Kondor György: Az ágazati kapcsolatok mérlege és a termelő ágak közötti közvetett összefüggések című tanulmánya konkrét hazai adatok alapján, népgazdasági szinten igyekszik vizsgálni a termelőágak közötti közvetlen és közvetett kapcsolatokat. A vizsgálatok a Központi Statisztikai Hivatal által 1957-re összeállított ágazati kapcsolatok mérlegén alapulnak.

A KSH mérlege 40 úgynevezett termelő szektort tartalmaz, amelyek között a közvetlen kapcsolatokat a technológiai (technikai) együtthatók fejezik ki.

A tanulmányban meghatározást találhatunk a vizsgálatok szempontjából fontos technikai és inverz koefficiensekre és rövid fejtegetést arról, hogy mivel magyarázható a kétfajta koefficiensek közötti eltérés. A szerzők kifejtik, milyen vizsgálatok végezhetők a termelő ágak közötti közvetett kapcsolatok hatásai tekintetében a mérleg segítségével, vizsgálataik eredményeiről pedig táblázatokat közölnek.

A táblázatok a szerzők szerint képet nyújtanak a közvetlen és a teljes anyag és bér jellegű költségekről, az állóeszköz lekötéséről és a foglalkoztatott létszámról összevontan az egész népgazdaságra, az 1000 Ft termelési értékre jutó közvetlen és teljes anyag jellegű költségről (amortizációval), továbbá a közvetlen és teljes energia- és kohászati alapanyag-felhasználásról ágazatonként, valamint az 1000 Ft termelési értékre jutó közvetlen és teljes állóeszköz lekötéséről ágazatonként.

Igazolódott az a feltevés, hogy a közvetlen és közvetett ráfordítások arányai többnyire számottevően eltérnek egymástól, s ez sok esetben lényegesen módosítja a különböző ágazatok anyag-, energia-, állóeszköz-igényeiről a közvetlen ráfordítások alapján alkotott képet.

Ismeretes, hogy a közvetett gazdasági összefüggések vizsgálata hagyományos módszerekkel rendkívül hosszadalmas, viszonylag sok tényező esetén pedig gyakorlatilag megvalósíthatatlan. Új lehetőségek tárultak fel ezen a területen a modern matematikai módszerek és elektronikus számítógépek gazdasági feladatokra való alkalmazásával. A szerzőknek kétségtelenül érdemük, hogy az 1957. évi ágazati kapcsolatok mérlegét — amelyet a Központi Statisztikai Hivatal állított össze — összevonásokkal alkalmassá tették bizonyos elemzésekre, elektronikus számítógép igénybevétele nélkül is.

Mivel a modern matematikai módszerek és az elektronikus számítógépek gazdasági alkalmazásában még csak az első lépéseknél tartunk, nagyon fontos a fogalmak, a számítási eredmények közgazdasági tartalmának pontos meghatározása, mert csak ezek ismeretében lehet eldönteni, hogy a szóban forgó módszerek milyen gazdasági elemzésekhez, milyen gazdaságpolitikai döntések megalapozásához használhatók fel. Ugyancsak fontos lenne hasonló tanulmányokban az alkalmazott számítási módszerek rövid — lehetőleg népszerű formában történő — ismertetése, részben, hogy az olvasók követni tudják a szerzők gondolatmenetét, részben pedig, hogy a közgazdászok minél szélesebb köre ismerje meg az új módszereket és győződjék meg azok gazdasági alkalmazhatóságáról.

A tanulmányban kifogásolható, hogy a szerzők nem ismertetik az úgynevezett teljes anyag és bér jellegű költségek, a teljes állóeszköz-lekötés és a teljes foglalkoztatott létszám meghatározására alkalmazott módszereiket.

A szerzők nem konzekvensek az általuk használt fogalmak és számítási módszerek tekintetében. A 4. sz. táblázatból, amely az 1000 forint termelési értékre jutó energia- és kohászati alapanyag-felhasználást mutatja ágazatonként, kiderül, hogy az 1000 forint termelési értékre jutó teljes ráfordítást a következőképpen határozták meg: az $(\mathbf{E} - \mathbf{A})^{-1}$ matrixból (az inverz koefficiensek matrixából) levonták a megfelelő nagyságrendű **E** matrixot, vagyis az egységmatrixot, amelynek a fő átlójában csupa 1-es szerepel, többi eleme pedig 0. A 118. lapon található 3. táblázat azonban, amely az 1000 forint termelésre jutó anyagjellegű költséget (amortizációval) mutatja, arról tanúskodik, hogy itt vagy másképpen értelmezik az 1000 forint termelési értékre jutó teljes anyagfelhasználást, vagy más módszert alkalmaztak a kiszámítására, mint két oldallal később. Ha ugyanis a 118. lapon is azt a módszert alkalmazták volna, mint a 120. lapon, akkor a szektorok 1000 forint termelési értékre jutó összes anyagjellegű költségének meg kellene egyeznie (az $(\mathbf{E} - \mathbf{A})^{-1}$ matrix oszloponkénti összegével.* A szóban forgó adatok azonban sajnos nem egyeznek meg, a különbség egyenlő a teljes amortizációs ráfordításokkal.

Az Évkönyvben három tanulmány foglalkozik az agrárközgazdaságtan körébe tartozó témákkal. Feltétlenül pozitív vonása e cikkeknek, hogy mezőgazdasági termelőszövetkezeteink gazdálkodási kérdéseivel foglalkoznak és a gyakorlat számára is közvetlenül hasznosítható következtetéseket igyekeznek levonni az anyagi érdekeltség elvének alkalmazásával, a munkaszervezet megjavításával, a mezőgazdasági árpolitika hatékonyabb felhasználásával kapcsolatban. Nem mondható el, hogy a cikkírók mindenben elérték szándékukat. Részben azért, mert egy szélesebbkörű kutató munka első eredményeit publikálták — ez vonatkozik Csendes Béla és Vági Ferenc tanulmányára —, részben azért, mert az általános következtetéseket nem alapozták meg beható, a témaanyagot sokoldalúan elemző kutatásokkal. Horváth Lajos és Kelemen Zoltán tanulmányára egyaránt vonatkozik ez a megállapítás.

Kelemen Zoltán: Az anyagi érdekeltség és a munkaszervezés összefüggései a termelőszövetkezetekben című tanulmányában kifejti, hogy a merev ágazati munkamegosztás nem felel meg a termelőszövetkezeti tagság követelményeinek. A technika és az agrotechnika fejlődése, valamint a munkaszervezeti formák tökéletesedése közötti összhang biztosítása szükségessé teszi a munkaszervezeti formák időnkénti felülvizsgálatát és megváltoztatását. A szerző állást foglal amellett, hogy komplex brigádok helyett inkább úgynevezett vegyes brigádok kialakítására kell törekedni, mert ezek lehetővé teszik a munkaerő jobb kihasználását és a munkamegosztásban, szakosításban rejlő előnyöket is. A komplex brigádok ezzel szemben univerzális jellegűvé teszik a mezőgazdasági munkát, a termelés egyes ágainak feldarabolásához vezetnek, ami fékezőleg hat a munkatermelékenység növelésére. A szerző állásfoglalását — feltehetően — a szovjet szakirodalomban is folyó vita alapján alakította ki. Maga a cikk is hangsúlyozza, hogy a technika fejlettségétől, a termelőszövetkezetek eltérő termelési adottságaitól függően kell megkeresni a munkaszervezés leghatékonyabb formáit. Célszerű lett volna konkrét vizsgálati anyag alapján bemutatni, hogy milyen tényezők figyelembevételével alakíthatják ki termelőszövetkezeteink a legmegfelelőbb munkaszervezetet, illetve melyik biztosítja az adott helyzetben legjobban a tagok egyéni és kollektív anyagi érdekeltségét.

Mellesleg úgy tűnik, hogy szövetkezeteink jelenlegi fejlődési fokán egy sor régebbi szövetkezetben reálisabb és célszerűbb komplex brigádokat szervezni.

Színvonalas *Csendes Béla* és *Vági Ferenc A jövedelmezőség hatása a kukorica- és a cukorrépa-termelés alakulására* című közös írása, amely egy szélesebbkörű kutatási téma első eredményét adja közre és a mezőgazdasági árproblémák megoldásához kíván elméleti, metodikai segítséget nyújtani. A tanulmány célja a termelés- és jövedelemalakulás közti kölcsönhatás feltárása a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben és egyéni gazdaságokban az 1949—1957. években.

A tanulmány a termelés és jövedelmezőségváltozás néhány elvi kérdését, a vizsgálati módszert, a kukorica jövedelmezőségének a termelésre gyakorolt hatását, a kukorica és a hízott sertés relatív árának változásán keresztül ezek jövedelmezőségét tárgyalja, továbbá a cukorrépa-termelés jövedelmezőségének a termelésre gyakorolt hatásával, a vetésterület és a cukorrépa relatív árának alakulásával és a mezőgazdasági termelés árelaszticitásával foglalkozik. Helyeselhető, hogy

* Az $(\mathbf{E}—\mathbf{A})^{-1}$ inverz matrix a tanulmány mellékleteként az Évkönyv 130—131. lapján található.

elsősorban nem az egyes termékek jövedelmének abszolút nagyságára, hanem inkább a jövedelemarányokra, illetve ezen jövedelemarányok időben történt változásaira összpontosították figyelmüket, a jövedelmezőség változásának hatását mutatták ki a termékek vetésterületének alakulására.

Kétségtelen tény, hogy az ellenforradalom utáni években a szarvasmarhahizlalás előnyösebbé válása csökkentőleg hatott a sertéshizlalással összekötött kukoricatermelés vetésterületére. Az elmúlt évben és az idén is hasonló problémákkal kell gazdaságvezetésünknek megküzdenie. Célszerű lenne, ha a szerzők az egymással szemben „versenytársként" jelentkező cikkek jövedelemarány-elaszticitása alapján bizonyos következtetéseket vonnának le a jövőre nézve. Még akkor is érdemes ezt megtenni, ha jelenleg — az átszervezés időszakában, mezőgazdaságunk termelési viszonyainak forradalmi átalakulása idején — számszerű prognózist ennek alapján nem is lehet felállítani, vagy nagyonis viszonylagos eredményeket lehet kapni. Egy ilyen vizsgálat hasznos azért is, mert a teljes kollektivizálás befejezésével a jövedelmezőség alakulásából megalapozottabb következtetéseket vonhatunk le a mezőgazdasági árpolitika számára.

Az agrárgazdaságtani tanulmányok közt legátfogóbb *Horváth Lajos: Az anyagi érdekeltség elvének alkalmazása a mezőgazdasági termelőszövetkezetek fejlesztésében* című írása. A szerző kifejti, hogy az állam oldaláról megnyilvánuló anyagi ösztönzésnek elő kell segítenie a termelőszövetkezeteknek, mint szocialista üzemeknek a fejlődését és a termelés növelésére kell serkentenie. Az anyagi juttatás (támogatás) kritériuma általában az, hogy vele szemben megfelelő teljesítmény — termelés — álljon.

A tanulmányból — helyesen — arra a megállapításra juthatunk, hogy a mezőgazdaságban igen differenciáltan kell a különböző ösztönzési módszereket alkalmazni (földrajzi különbözőségek, üzemnagyság, termelési időszakok stb.) szerint. Az anyagi ösztönzés ne általában a termelés növelésére, hanem főképp a népgazdasági szempontból elsőrendűen fontos termékek termelésére ösztönözzön.

A tanulmány egyes részei — így különösen a szerződéses termelésről és a gépállomási szolgáltatásokról mondottak — sok hasznosat tartalmaznak a gazdaságvezetés számára is. A következtetések levonása annál inkább szükséges, mert az anyagi érdekeltség szerepének megítélését illetően még ma sem küzdöttük le teljesen a hibás nézeteket. A tanulmány helyesen száll vitába a revizionizmusnak azzal a tételével, amely az anyagi érdekeltségen alapuló automatizmussal próbálja felcserélni a tervgazdálkodást; céloz a baloldali hibák veszélyére is. A szerző érvelése azonban nem eléggé meggyőző.

Cikke elején Horváth Lajos megállapítja, hogy az átmeneti időszakban fokozatosan szorul háttérbe a személyi, anyagi érdekeltségből teljesített munka. Elvontan nézve a dolgot, ez igaz is. (Itt átmeneti időszakon a szocialista gazdasági rendet érti a szerző.) De ha ehhez nem tesszük hozzá, hogy jelenleg nálunk és a Szovjetunióban is a személyes anyagi érdekeltség eddiginél még hatékonyabb, a népgazdaság érdekeit szolgáló gazdaságvezetési és szervezési formákat kell alkalmazni, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy a kommunizmusba való átmenet idején gyengülhet a személyes anyagi érdekeltség. Ez pedig nem így van.

Zavarólag hat Horváth Lajos tanulmányának első részében, bizonyos fogalmak pontatlan használata. Például az anyagi érdekeltség szempontjából azonos módon kezeli a kapitalizmusból szocializmusba való átmenet időszakát a felépült szocialista gazdasági renddel, mindkettőt egyaránt átmeneti időszaknak nevezi. A terminológiai pontatlanság néhány esetben helytelen következtetések kiindulópontjául szolgál. Ezek nem érintik a cikk alapvető mondanivalóját és könnyűszerrel javíthatók lettek volna.

Jávorka Edit: A munkások-alkalmazottak és a parasztság életszínvonalának összehasonlítása című tanulmányában a társadalmi-gazdasági csoportok életszínvonala összehasonlításának módszereit kutatja. Mint a tanulmány írója is rámutat, tervezési és beszámolási rendszerünkben az elmúlt években háttérbe szorult az életszínvonal összehasonlító módszereinek kutatása, tanulmányozása, s e vizsgálatok főként az életszínvonal alakulására, dinamikájára terjedtek ki. E tanulmány ráirányítja a figyelmet az összehasonlító módszerek kutatásának és kidolgozásának szükségességére, s maga a szerző is rendszerező jellegű munkájában kísérletet tesz e feladat megoldására.

A szerző bevezetőben arra a tapasztalati tényre mutat rá, hogy az életszínvonal többé-kevésbé teljes kifejezése csak több mutató együttes alkalmazásával, mu-

tatószám-rendszerrel történhet. Viszont az ily módon kialakított mutatók — nagy számuk következtében — akadályozzák az áttekintést.

A statisztikai munkában jelentkező nehézségek miatt a lakosság egyes csoportjai életszínvonalának jellemzésére csak a mutatók egy része kerül kidolgozásra. Miután az életszínvonalat befolyásoló tényezők közül az anyagi tényezők fejezhetők ki viszonylag a legnagyobb pontossággal, ezért a gyakorlatban alkalmazott mutatók életszínvonal helyett inkább „anyagi színvonalat" fejeznek ki. A tanulmány írója tehát — helyesen — nem azonosítja az életszínvonalat az anyagi színvonallal.

Az életszínvonal fogalmának köréről és egyes tényezői mérésének lehetőségéről már sok — egymástól eltérő munka is — megjelent. A szerző — noha szükségképpen korántsem törekszik teljességre — a munkások-alkalmazottak és a parasztság életszínvonalának összehasonlítása során az anyagi színvonal mellett kutatja *az életmód* tényezőit és mérésének lehetőségeit is.

A munkások-alkalmazottak és a parasztság életszínvonalának összehasonlítását a szerző elsősorban a két fő mutató, a reáljövedelem és a fogyasztás reálértékét kifejező mutatók vonatkozásában vizsgálja. Bírálja annak a különösebb bizonyítást nem igénylő helytelen gyakorlatnak a módszerét, amely az életszínvonal fejlődését kifejező mutatókból igyekszik következtetéseket levonni az életszínvonal összehasonlítására, noha a dinamikus vizsgálat csak az eltérő ütemet állapíthatja meg, de nem ad választ arra a kérdésre, hogy melyik társadalmi-gazdasági csoportnak magasabb az életszínvonala.

Hasznos gondolat annak kifejtése, hogy a két célból történő mérés különböző, egymástól eltérő módszer alkalmazását igényli. Az életszínvonal *alakulásának* méréséhez nem szükséges, hogy az életszínvonal teljes körét bevonjuk a viszgálatba, csak a legfontosabb, az adott csoport sajátosságait kifejező tényezőket kell elemezni. Ebben az esetben a vizsgálatba ténylegesen bevont tényezők *megközelítő módon* kifejezik az életszínvonal egészének alakulását. Itt tehát csak azt kell mindenképpen biztosítani, hogy a vizsgált tényezők köre az összemért időszakban azonos legyen.

Más módszerre van szükség akkor, ha a lakosság különböző csoportjainak életszínvonalát kívánjuk összehasonlítani. Mivel az elért életszínvonal abszolút mértékben történő összehasonlítása nem lehetséges, „azt a követelményt kell felállítani, hogy *az összehasonlítani szándékolt mutatók azonos mértékben reprezentálják a vizsgált csoportok életszínvonalának teljes egészét*". (241. l.)

A továbbiakban a tanulmány a munkások-alkalmazottak és a parasztság életszínvonalának összehasonlításánál figyelembe veendő eltérésekkel foglalkozik.

A tanulmány a jövedelem megszerzésében és a jövedelem felhasználási módjában kiemeli az életmód meghatározó és befolyásoló szerepét. A jövedelemszerzés módja különbségének vizsgálatára a szerző a két csoport adott jövedelme megszerzéséhez szükséges munkaráfordítás egybevetését javasolja. Az idevonatkozó vizsgálatok igen értékes felvilágosítással szolgálnak, amennyiben kimutatják, hogy 100 Ft reáljövedelem megszerzéséhez a parasztságnak lényegesen több munkaórát kell dolgoznia, mint a munkásoknak és alkalmazottaknak. Igaz ugyan, hogy ez az összehasonlítás bizonyos mértékig torzít, mert a parasztság munkája alacsonyabb kvalifikáltságú, mint a munkásoké. A számítások kimutatják azt is, hogy a két csoport közti jövedelemkülönbségek nemcsak a ráfordított munka különbségéből adódnak, hanem az eltartottak számának eltéréseiből is.

A továbbiakban a szerző utal arra, hogy a kulturális, egészségügyi, szociális stb. ellátottságot kívánatos volna nemcsak az egész lakosságra, hanem az egyes társadalmi gazdasági csoportokra külön-külön is megvizsgálni.

Berényi József A családnagyság összefüggése a jövedelemalakulással című tanulmánya háztartás-statisztikai adatok alapján azt elemzi, milyen különbségeket eredményez a családnagyság a dolgozók anyagi ellátottságában, miért, hogyan és milyen mértékben kell ezeket az egyenlőtlenségeket kiegyenlíteni, milyen tényezők befolyásolják a kiegyenlítés követelményeit az átmeneti időszakban, hogyan történik hazánkban a kiegyenlítés, s mennyiben felel meg ez a kiegyenlítéssel szemben támasztott követelményeknek.

A szerző abból indul ki, hogy hazánkban a dolgozók anyagi ellátottságát két tényező differenciálja: 1. a munka szerinti elosztásból származó jövedelmek, 2. a keresők és az eltartottak arányának családonkénti különbözősége. Kimutatja, hogy az utóbbi tényező a kiegyenlítést célzó társadalmi juttatások ellenére is lényegesen nagyobb mértékben differenciál, mint a keresetek különbözősége. Mivel a

keresők és az eltartottak aránya elsősorban a gyermekek számától függ, eltekint az arány különbözőségét okozó egyéb tényezők (öregek, munkaképtelen kereső-korú családtagok) okozta hatásoktól. Ezután megállapítja, hogy a társadalomnak részt kell vállalnia a gyermekek nevelési költségeiből, mivel a társadalomnak érdeke, hogy kedvezően alakuljon a népszaporulat, szükséges az új belépő munkaerő és az sem közömbös, hogy milyen a gyermekek oktatása, nevelése. Ebből vezeti le a társadalmi juttatások szükségességét a gyermekek száma okozta életszínvonal-különbségek kiegyenlítésére. A kiegyenlítés azonban okozhat és nálunk is okoz aránytalanságokat. Az aránytalanságot az okozza, hogy nem minden juttatás terjed ki az igényjogosultak teljes körére, hogy a kiegyenlítés nem következetesen a terhek szerint történik, és hogy e juttatások gyakran nemcsak a kiegyenlítést, hanem gazdaságirányítási célokat is szolgálnak.

A kiegyenlítés mértékének meghatározója — írja Berényi József —, hogy a társadalom a gyermek eltartásával kapcsolatos szükségletek mekkora részét ismeri el társadalmi szükségletnek.

Rámutat — befejezésül —, hogy a kiegyenlítés mértéke és a kiegyenlítésben mutatkozó aránytalanságok között nincs okozati kapcsolat, ugyanakkor azonban az aránytalanságok kiküszöbölése jelentős anyagi eszközöket igényel, s ezért csak az egész kiegyenlítési rendszerünk komplex megváltoztatásával és megfelelő anyagi feltételek megteremtésével oldható meg.

A tanulmány kiindulópontjához megjegyezzük: a kiegyenlítés szükségessége nemcsak abból vezetendő le, hogy a gyermekek megfelelő ellátása a társadalomnak is érdeke, *hanem abból is,* hogy a szocializmusban — a munka szerinti elosztás alapvető volta mellett — már kezdettől fogva kialakulnak egyes szükségletek szükséglet szerinti kielégítésének elemei, s ezek a társadalom fejlődésével bővülnek. Ebből következik, hogy a kiegyenlítés mértékének a szocializmusban haladnia kell a szerző által kimutatott minimumtól a maximum felé.

Hasznos lenne megvizsgálni (a tanulmány ezt elmulasztja), hogy milyen hatással van a kiegyenlítés módja és mértéke a kiegyenlítés szerkezetére, vagyis hogy az egyes módozatok különböző mértékű alkalmazása milyen szükségletfajták kielégítésénél és milyen mértékben eredményez kiegyenlítést.

Végeredményben a tanulmány életszínvonalunk emelésének egyik legbonyolultabban megoldható és elméletileg eddig igen kevéssé vizsgált kérdését elemzi és ezért közérdeklődésre tarthat számot.

Schmidt Ádám: A vállalati jövedelemelvonás tervgazdasági funkciói című tanulmánya azt vizsgálja, hogy a vállalatoknál realizált társadalmi tiszta jövedelem központosítása — amely a vállalat szempontjából jövedelemelvonás — milyen funkciókat tölt, illetve tölthet be a tervgazdálkodásban. A szerző megállapítja, hogy a jövedelemelvonás egyik és talán legfontosabb funkciója a népgazdasági tervben meghatározott és központilag ellátott feladatok pénzügyi fedezetének biztosítása. Nem eszköze a jövedelemelvonás a vásárlóerő szabályozásának, úgyszintén nem tölti be a vállalati tevékenység ellenőrzésének funkcióját.

A fedezeti funkción túl a jövedelemelvonási rendszer hat az irányító szervek — elsősorban tervező — munkájára. A vállalatok szempontjából betölthet a jövedelemelvonás jövedelemarányosítási, jövedelemkiegyenlítési, továbbá befolyásolási funkciót is — állapítja meg a szerző. Annak, hogy a jövedelemelvonás ez utóbbi feladatokat ténylegesen be is töltse, bizonyos előfeltételei vannak. Schmidt Ádám a jövedelemelvonási rendszer megfelelő differenciálásában jelöli meg a legfontosabb előfeltételt.

A „befolyásolási" funkcióval kapcsolatosan helyesen állapítja meg a szerző, hogy a múltban „a jövedelemelvonási formák befolyásolási célokra általában csak kivételesen és akkor is inkább csak az árpolitikával kapcsolatban kerültek alkalmazásra" (248. l.). Helyesen állapítja meg azt is, hogy „a tervekkel szemben a jövedelemelvonási politika útján való befolyásolás mindig csak másodlagos, kiszolgáló, kiegészítő funkciót tölthet be". (285. l.). Mindemellett célszerűnek tartja, hogy a szocialista állam — a lehetőségek keretein belül — felhasználja a jövedelemelvonási rendszert ösztönzési, befolyásolási célokra is. Jelenleg ehhez adottak is a feltételek, de a jövedelemelvonás mai rendszerében — írja — befolyásolási funkcióról aligha lehet szó.

Befejezésképpen a szerző példaképpen megemlít egyes esetleg alkalmazható lehetséges formákat a befolyásolási funkció érvényesítésére. Ilyeneknek tartja: évi elszámolásos nyereségbefizetés helyett a nyereségadó rendszert, a vállalatok rendelkezésére bocsátott állóalapokhoz és forgóalapokhoz fűzött jövedelemelvonást, a

bérhez kapcsolt jövedelemelvonás differenciálását, továbbá jövedelemelvonást a termelési kapacitások jobb kihasználása és az anyagfelhasználás után.

A nyereségadó bevezetése a szerző szerint a „távlatilag is gazdaságos tevékenység irányában" gyakorolna befolyást. Mivel a tanulmány nem határozza meg, mit kell érteni „nyereségadón", csupán feltételezhetjük, hogy több évre rögzített kulcsra gondol a szerző. Ennél a megoldásnál valószínűleg kedvezőbb lenne — a feltételek megteremtése esetén — a nyereségrészesedés feltételeinek megállapítása előre több esztendőre, de nem *állandó*, illetve több évre *azonos* mértékben.

Ha az állóalapok után jövedelemelvonás történik, nem lehet már szükség a termelési kapacitások kihasználása alapján végrehajtandó jövedelemelvonásra, hiszen a kétféle elvonási forma azonos célt szolgálna.

Gergely István: Jövedelmezőség és anyagi érdekeltség című tanulmánya a jövedelmezőséghez kapcsolt anyagi érdekeltségnek egyetlen — bár kétségkívül jelentős — problémáját ragadja ki; azt vizsgálja, hogy egy-egy időszak eredményének minél kedvezőbb alakítása mennyiben veszélyezteti a következő időszakok kedvező eredményeit. Ez a probléma nem teljesen új, nem is a jövedelmezőséghez kapcsolt anyagi érdekeltséggel vált aktuálissá, hiszen gazdaságvezetési módszereinknek kezdettől fogva rendszeresen visszatérő kérdése. Nem is nagyon lehet egyetérteni a perspektivikus szemlélet hiányának ilyetén felvetésével, hiszen az anyagi érdekeltséget bármilyen mutatóhoz vagy mutatókhoz kapcsoljuk is, a valóságos probléma az ellenőrzés szakaszosságában rejlik. Nem azért lehetséges és félő a felkészülés elhanyagolása, mert az anyagi érdekeltség a jövedelmezőséghez kapcsolódik, hanem azért, mert a vállalat munkáját viszonylag rövidebb időszakokban bíráljuk el, mert a tervfeladatok végrehajtását évenként — sőt korábban még rövidebb időközökben — kell ellenőriznünk. Bármilyen anyagi érdekeltségi rendszert valósítanánk is meg, bármilyen mutatókat tekintenénk is elsőrangó fontosságúaknak, a teljesítés ellenőrzése valamiféle szakaszossággal jár együtt. Egyébként maga a szerző is felveti (a 290. l. lábjegyzetében), hogy a vállalatok akkor is elhanyagolták a felkészülést a következő tervidőszakra, amikor az anyagi érdekeltség a mennyiségi tervteljesítéshez fűződött.

Emellett helyes a szerzőnek az a megállapítása, hogy a nyereségelszámolás jelenlegi rendszere fokozza az éves szemlélet korlátaiból fakadó nehézségeket. Ez azt jelenti, hogy a vállalatnak évről évre ráfordításait csökkentenie, illetve nyereségét növelnie kell. Ennek érdekében a vállalat főképp a termelés folyamatosságát biztosító ráfordításokat csökkenti, és így „... teljesebbé válik az ellentmondás, amely e pillanatnyilag elhagyott ráfordítások által nyújtott előny és a későbbi nyereségkiesés folytán várható hátrány között tátong".

Tovább élezi a helyzetet az, hogy jelenleg a vállalat abban érdekelt, hogy lehetőleg anyagi érdekeit nem érintő „idegen" pénzeket használjon fel, illetve ezek felhasználása révén érjen el nagyobb nyereséget (így például kifizetődőbb karbantartás helyett felújítani vagy új gépet beruházni).

A felkészülést jellemző költségfajták egy része vitatható abból a szempontból, hogy ténylegesen azt fejezik-e ki, amit a szerző akart: vagyis a felkészülést (például az idegen tatarozási költség, az oktatási és továbbképzési költség, a munkaruha-juttatással kapcsolatos költségek stb.).

Igaz ugyan, hogy e költségek ésszerűtlen „megtakarítása" a jövő szempontjából az esetek túlnyomó többségében valóban káros lehet, de a perspektivikus gondolkodás hiánya azért sok más — gyakran még jelentősebb — veszélyt is rejt magában. Így például a szénbányászatban az elővájás elhanyagolása, a gépiparban a befejezetlen és félkésztermék-készletek norma alá csökkentése, az állóalapok optimálisnál nagyobb igénybevétele, a korszerűbb gyártmányok kialakításának elmulasztása stb. Az ilyen mulasztásokat nem lehet a ráfordításokon keresztül közvetlenül ellenőrizni, és így kiestek a szerző elemzésének köréből, holott a jövedelmezőség alakulását is erősen befolyásolják, sok esetben jóval erősebben, mint az elemzett tényezők.

A szerző szerint az általa elemzett hiányosságok megszüntethetők, ha „az anyagi érdekeltség rendszerének automatizmusába, mint kizáró vagy csökkentő tényezőt illesztjük bele a vizsgált jelenségek alakulását". Javasolja továbbá egy törzsgárda kialakítását, a vezetés állandosítását, a ráfordítások rendszeres ellenőrzését, a többletnyereség egy részének tartalékolását a vállalatnál, a saját és idegen források összhangjának biztosítását, a fogalmak jobb elhatárolását.

A javaslatok nagy része hasznos, más része megfontolandó és vitatható, elsősorban a vállalati tervezési, ellenőrzési munka szempontjából. Ezért a kérdést

gyakorlati szakemberek bevonásával célszerű lenne megvitatni és ehhez jó alapot szolgáltat Gergely István tanulmánya.

Hoch Róbert—Radnóti Éva—Grolmusz Vince: A bútorkereslet várható alakulása a második ötéves terv időszakában című évkönyvi cikke rövidített változata annak a munkának, amelyet a szerzők az Országos Tervhivatal megbízásából készítettek.

A tanulmány vizsgálja a bútorvásárlások alakulását, az 1953-tól 1957-ig terjedő időszakban, és számításokat végez arra vonatkozóan, hogyan fog alakulni előreláthatólag a bútorkereslet forint értékben a második ötéves terv során.

A tanulmány szerzői új utakat taposnak, mivel sem gyakorlati, sem elméleti közgazdászok ilyen mélységű és matematikai úton bizonyított vizsgálatot nem végeztek nálunk, sőt tudomásom szerint a népi demokráciákban sem.

A tartós fogyasztási cikkek forgalma — bár globálisan tekintve jelenleg is és a közeljövőben is csak kisebb hányadát teszi ki az összes fogyasztásnak — fejlődésében a legdinamikusabb árucsoport. Vannak olyan vélemények — és nem alaptalanul —, hogy az életszínvonal további alakulásának vizsgálatánál hazánkban is elsősorban az úgynevezett diszkrecionális hányadot kell alapul venni, vagyis azt a hányadot, amely a jövedelemből a létfontosságú szükségletek kielégítése után fennmarad.

Egyre sürgetőbb tehát, hogy minél számosabb olyan vizsgálatot végezzünk el, amely a tartós fogyasztási cikkek fogyasztásának várható alakulására vonatkozik. Mivel a tartós fogyasztási cikkek csoportja meglehetősen vegyes összetételű, ezért az ilyen jellegű vizsgálatokat egy-egy cikkre, illetve cikkcsoportra vonatkozólag kell végezni.

A bútorkereslet várható alakulásával foglalkozó tanulmány igyekszik megadni az összes bútorkereslet prognózisát és megkísérli annak kiszámítását, hogy az egyes bútorfajták iránti kereslet hogyan fog alakulni. Természetesen ezek a vizsgálatok csak a bútorvásárlások forint összegének alakulására vonatkoznak, és nem végeztek számításokat a kereslet természetes egységben kifejezett várható alakulására.

A szerzők a vizsgálat során a háztartás-statisztikai adatokra támaszkodva, ebből is az 1957-es adatokat veszik alapul. Maguk is jól láthatják, hogy ez a tény magában is korlátokat szab, mégpedig azért, mert rövid időre vonatkozó adatokból igyekeznek levonni hosszabb időszakra vonatkozó következtetéseket, másrészt pedig a jelenlegi háztartás-statisztikánk reprezentatív jellege miatt fenntartással kezelendő. Mindez természetesen — jóllehet labilissá teszi a prognózisokat — nem von le semmit a munka értékéből. A szerzők maguk vetik fel az egyes módszerek előnyeit és korlátait.

Amellett meg kell állapítani, a tanulmány a lehető legtöbbet nyújtja azon a vonalon, amit jelenlegi viszonyaink között kizárólag objektív keresletkutatási módszerrel nyújtani lehet. Az úgynevezett szubjektív módszernek, tehát a kikérdezéses módszer alkalmazásának különösen ott lett volna nagy jelentősége, ahol a rendelkezésre álló statisztikai adatszolgáltatás nem nyújt elegendő, illetve megbízható alapot a további kutatáshoz. Ilyen például az 1 főre jutó paraszti reáljövedelem.

A tanulmány foglalkozik a ki nem elégített kereslet problémájával is, továbbá — bár kissé leegyszerűsítve — a használt bútorforgalom leírásával is.

A tanulmány felhívja a figyelmet arra, hogy távlati tervezésünk megalapozásához széleskörű, tudományos felmérések szükségesek. A kereslet alakulásának vizsgálatához sok, ma még felhasználatlan anyagot kaphatunk a meglevő háztartás-statisztikai adatainkból. Emellett azonban feltétlenül szükség van külön felmérésekre, az objektív módszerek további alkalmazása mellett a szubjektív módszerek felhasználására is. A tanulmány számos példával igazolja, hogy milyen lehetőségek rejlenek a matematikai módszerek alkalmazásában, s ennek következtében mennyire fontos kérdés közgazdászaink matematikai ismereteinek bővítése.

Dr. Bán Sándor: Az ipari termelési kapacitások kérdései

Kossuth Könyvkiadó, 1960. 114 l.

Hogyan lehet az ipari termelési kapacitásokkal tervszerűen gazdálkodni, azokat felmérni, gazdaságosan kihasználni, fejleszteni, bővíteni? Kétségtelenül fontos és időszerű gazdaságossági kérdések ezek, érthető, hogy a Kossuth Könyvkiadó felvette tématervének mai gazdasági problémákat tárgyaló részébe egy ezekről szóló könyv kiadását.

A könyv szerzője — az előszó tanúsága szerint — abból indult ki, hogy a termelési kapacitások téma magában foglalja mind *a meglevő termelési kapacitásokkal történő gazdálkodást,* mind pedig *a termelési kapacitások fejlesztésével,* tehát az új kapacitások tervezésével, telepítésével, létrehozásával *kapcsolatos tevékenységet.* Ennek megfelelően, a kapacitásfelméréssel és a kapacitásoknak, illetve azok kihasználásának tervezésével foglalkozó részhez csatlakozik egy, az 1950—1959-es időszakra terjedő, lényegében beruházáspolitikai-iparfejlesztési elemzést tartalmazó fejezet. Mindezt — a könyvecske méreteihez képest eléggé hosszadalmas — általános bevezető előzi meg a termelési kapacitások jelentőségéről, továbbá egy alfejezet a technikai haladás kérdéséről a szocializmusban.

A könyv tulajdonképpeni mondanivalója a 29. oldalon indul, ahol a szerző azt vizsgálja: mi a termelési kapacitások helye a tervezésben? Ezzel kapcsolatban röviden tájékoztatja az olvasót a kapacitásokkal való gazdálkodás kérdéseiben az elmúlt években lezajlott vitákról, a vitákban kifejtett különböző nézetekről.

Az egyik álláspont szerint a termelési kapacitásokkal nem gazdálkodunk tervszerűen. Ez a nézet hibás — állapítja meg a szerző —, mert a termelési kapacitások problémáját leszűkíti a termelési kapacitások felmérésére és kihasználásuk meghatározására, e résztevékenység jelentőségét viszont erősen felnagyítja. Igaz, a termelési terv elkészítésének az a leghelyesebb módja, ha az ipar egész területén zárt rendszerben, egységes alapelvek szerint mérik fel a kapacitásokat. De, ha ilyen felmérés ez idő szerint nem is készül, a termelési terv elkészítésénél általában mindenütt felhasználják a kapacitás lehetséges kihasználását jellemző *termelési bázisadatokat,* műszaki gazdasági mutatókat, munkanormákat, illetőleg az elért munkateljesítményre, továbbá az időkihasználásra vonatkozó adatokat stb. Így tehát a termelési tervet a termelőberendezések teljesítőképességét, lehetséges kihasználását figyelembe véve, erre alapozva készítik el; a beruházások tervezése ugyancsak része a termelési kapacitásokkal való tervszerű gazdálkodásnak. Vagyis, *a termelőberendezéseket bevonják a tervgazdálkodás körébe.*

Másik álláspont szerint a termelési kapacitások kérdése lényegében csak beruházási kérdés. Ez a szemlélet egyoldalú, mert figyelmen kívül hagyja, hogy a termelési kapacitásoknak és a kapacitások kihasználásának színvonala nemcsak beruházással, hanem más módokon (például a haladó munkamódszerek elterjesztésével, használaton kívüli termelőberendezések üzembehelyezésével, műszaki fejlesztéssel, jobb munkaszervezéssel) is növekedhet.

Végül van olyan álláspont is, amely szerint a termelési kapacitások kérdése tulajdonképpen az egész tervezés lényege, valamennyi egyéb tervfejezet a kapacitástervtől nyeri létjogosultságát. A termelési kapacitások teljes vagy nem teljes kihasználása persze befolyásolhatja a termelési terv alakulását és hathat a többi tervfejezet mutatóira — állapítja meg ezzel kapcsolatban dr. Bán Sándor —, de ez nem változtat azon, hogy az ipari termelés tervezése nem egyenlő a kapacitások tervezésével, márpedig az anyag-, munkaügyi, önköltségi és pénzügyi tervfejezetek általában a termelési tervvel vannak közvetlen kapcsolatban.

A szerző a termelési kapacitások tervezését mindenekelőtt a kapacitások megállapításában és kihasználásuk tervezésében látja. Van ugyan olyan vélemény is, amely szerint semmi szükség sincs a termelési kapacitások módszeres felmérésére, hiszen az elmúlt időszak termelési adatai reprezentálják a termelési kapacitásokat; ezek az adatok azonban csak azt mutatják, hogy a kérdéses időszakban ténylegesen mennyire használták ki a termelési kapacitásokat, s nem válaszolnak arra a kérdésre: *mennyire használhatták volna ki azokat,* illetve *mekkora a tulajdonképpeni termelési kapacitás?* A bázisadatokból nem tűnnek ki az egyes termelési keresztmetszetek közötti aránytalanságok, a termelési tartalékok, a szervezetlenség. E tényezők csak akkor kerülnek felszínre, ha módszeresen felmérjük a termelési kapacitásokat és gondosan elemezzük kihasználásukat.

A könyv ezekután ismerteti a kapacitásmérleget és a kapacitáskihasználási mérleget. Előbbinél a forrás oldal a termelési kapacitást, a felhasználási oldal pedig a következő tervidőszak kapacitás-kihasználási lehetőségét tartalmazza, ez a mérleg elsősorban a *távlati* termelési és beruházási tervek megalapozását szolgálja. Ezzel szemben a kapacitáskihasználási mérleg az *éves* tervek megalapozására szolgál, forrás oldala a tervév lehetséges kapacitáskihasználási színvonalát, felhasználási oldala pedig azt a kapacitáskihasználási színvonalat tartalmazza, amelyet a tervidőszakban ténylegesen tervezünk. A kapacitáskihasználási mérleg az *éves* ipari termelési és beruházási terv készítéséhez szükséges dokumentum.

Az ipari termelési kapacitás megállapításának és kihasználásának főbb elvei című fejezetben a szerző közli a termelési kapacitás fogalmát: „A termelési kapacitás a termelőberendezések teljesítőképességének adott időpontban ismert felső határa, amelyet a termelőberendezések (gépek) gazdaságosan megengedhető maximális megterhelésével, a termelési terület lehető legjobb kihasználásával, a legfejlettebb gyártási folyamat (technológia), az élenjáró munkamódszerek bevezetésével és a termelőmunka jobb megszervezésével lehet elérni."

Az adott fogalommeghatározás részletes elemzése után a kapacitást meghatározó tényezők vizsgálata következik. Ezek: *a)* a gépek száma, *b)* a maximálisan lehetséges üzemidő, *c)* a legjobb termelési eredmények elemzésével készült termelési kapacitásnorma. Ismerteti a kapacitásszámításoknál alkalmazott négyféle időalapot (teljes naptári időalap, hasznos időalap, munkarend szerinti időalap és termelési munkaidő-alap); a homogén gépcsoportok fogalmát; megállapítja, hogy a vállalat termelési kapacitását az *alapvető* termelési keresztmetszetre kell meghatározni (amelynek tágítása beruházással a legnehezebb, a legköltségesebb és hosszú időt igényel), s nem az úgynevezett szűk keresztmetszetre. Ez utóbbi ugyanis nem jellemző a vállalat tényleges teljesítőképességére, bár a kapacitáskihasználás *lehetőségét* természetesen a szűk keresztmetszet határozza meg.

Rátérve a kapacitáskihasználás tervezésének kérdéseire, a szerző megkülönbözteti a termelési kapacitás *tényleges kihasználásának, kihasználhatóságának és tervezett kihasználásának* fogalmát. Megállapítja, hogy míg a kapacitás felmérésekor az élenjáró eredményekkel számolunk és figyelmen kívül hagyjuk az átlagos tényezőket, addig adott időszak tényleges kapacitáskihasználási színvonalának meghatározásakor a valóságban fennálló adottságokkal kell számolnunk. Az átlagokat természetesen gondosan elemezni kell, és a tervben elő kell irányozni, hogy az elért átlagok a tervidőszak folyamán javuljanak, közeledjenek az élenjáró szinthez.

A kapacitáskihasználás fokozásának módjairól szólva, a szerző különbséget tesz a termelőberendezés intenzív és extenzív kihasználása között. *Intenzív* módon akkor növeljük a kihasználást, ha emeljük a termelőberendezés egységnyi munkaidő alatti teljesítményét, ami függ a termelőberendezés műszaki állapotától és a berendezést kezelő dolgozó munkájának termelékenységétől. Ezzel kapcsolatban a könyv kitér a szocialista munkaverseny különböző formáira, amelyek előmozdítják a kapacitáskihasználás intenzív növelését. *Extenzív* kihasználás-fokozás a működő termelőberendezések munkaóráinak növelésével (például a műszakszám növelésével) érhető el.

A könyv ezután rövid történeti leírását adja annak a munkának, amely 1951 óta a kapacitásfelmérés területén hazánkban folyt. 1951-ben külön kapacitásszervezet alakult az Országos Tervhivatalban. Ezt követően a Minisztertanács határozatban intézkedett az ipari termelési kapacitások felméréséről és ellenőrzéséről. A Tervhivatalban kidolgozott módszertani irányelvek alapján 1952-ben indult meg a vállalatoknál a felmérési munka. A kiadott irányelvek kezdetben több vonatkozásban fogyatékosak voltak, de 1953-ben és különösen 1954-ben már kiforrott irányelveket bocsátottak ki.

A kapacitásfelmérési munka eredményeiről szólva, a szerző megállapítja, hogy ott, ahol ennek a munkának a jelentőségét megértették és a kapacitásszerveknek kellő segítséget adtak, ahol a kapacitásokat felmérték, a termelési és beruházási terveket a kapacitásadatok és a megtervezett kapacitáskihasználási színvonal alapján készítették el, komoly eredményeket értek el. Ez volt a helyzet a szénbányászatban, a vegyiparban, a könnyűipar és az építőanyagipar több területén.

Azokon a területeken viszont, ahol a kapacitások tervezésének jelentőségét lebecsülték, például a gépiparban, nem mutatkozott kézzelfogható eredmény. Bán Sándor ezt részben objektív nehézségekre, például a gépipari kapacitások konvertálhatóságára vezeti vissza, mégsem tartja végérvényesként elfogadhatónak a gép-

ipar jelenlegi helyzetét, amikor is a termelési és a beruházási terv készítéséhez csak olyan termelési bázisadatok állnak rendelkezésre, amelyek a kapacitáshelyzetet legfeljebb csak jellemzik. Úgy véli, meg kell teremteni a kapacitásfelmérés szervezeti és személyi felételeit a gépiparban is, hogy a termelési és a beruházási tervet a módszeresen felmért kapacitásra lehessen építeni.

1953 és 1956 között a vállalatok már időtálló általános módszertani irányelvekre alapozott iparági kapacitásfelmérési módszerekkel dolgozhattak. Meghatározott területeken évről évre felhasználták a terv elkészítéséhez a kapacitásfelmérések adatait. Ahol a kapacitásokban — a megelőző évekhez képest — nem következtek be lényeges változások, ott csak a termelési kapacitás kihasználható színvonalának megállapítására végeztek számításokat.

1957 elején az államapparátus jelentős racionalizálásával a Tervhivatalban és a minisztériumokban is megszüntették a kapacitás-szervezeteket. Ezóta módszeres kapacitásfelmérés csak igen korlátozott mértékben történt az iparban. A jelenlegi helyzetet, amikor semmiféle szervezet nem foglalkozik a termelési kapacitásokkal, a szerző nem tekinti megfelelő állapotnak. Feltétlenül szükséges szerinte megfelelő szervezeti formában, intézményesen biztosítani, hogy a termelési és a beruházási terveket tudományos módszerekkel felmért kapacitásadatokra lehessen alapozni.

A könyvecske harmadik fejezete „A termelési kapacitások tervszerű fejlesztése hazánkban, különös tekintettel az első ötéves terv időszakára" címet viseli. Valójában azonban tízéves időszakot tekint át itt a szerző, 1950-től 1959-ig, az ipari beruházási tevékenység szempontjából, sőt, munkájának vége felé néhány oldalon át kitér a második ötéves tervről szóló kongresszusi irányelvek iparfejlesztési adatainak vázlatos ismertetésére is.

Az itt adott ismertetésről és elemzésről, sajnos, kevés jót lehet elmondani. Mindenekelőtt jogosan kifogásolható, hogy a termelési kapacitások fejlesztéséről végig szinte csak az alcímekben esik szó, maga a szöveges elemzés és a közölt statisztikai táblázatok pedig a népgazdasági beruházások dinamikájának, iparcsoportonkénti arányainak és ez arányok dinamikus változásának bemutatására szorítkoznak. Márpedig teljesen nyilvánvaló, hogy a *beruházás* nem azonos a *kapacitással*, sem pedig a *kapacitás fejlesztésével,* bár természetesen a beruházások a kapacitások fejlesztésének fontos eszközei. Igaz, a szerző e fejezet bevezetőjében megjegyzi: A mutatók kiválasztásánál arra kellett tekintettel lenni, hogy a kapacitásfejlesztést átfogóan, az ipar egészére, iparcsoportokra vagy iparágakra vonatkozóan csak értékmutatókkal lehet jellemezni. Olyan mutatókra, amelyek a meglevő kapacitások kihasználását közvetlenül jellemzik, nem támaszkodhatunk — írja —, mert ilyeneket általában nem terveztünk, és statisztikailag sem dolgoztunk fel.

Ez az érvelés azonban nem helytálló. Egy sor iparágban több-kevesebb pontossággal jellemezhető a termelési kapacitás fejlődése természetes mértékegységben mért mutatószámokkal, például a villamosenergia-iparban MW-tal, a nagyolvasztó-kapacitásoké m^3-rel, a fonodáké a fonóorsók számával stb. Az ipar egészére és az iparcsoportokra pedig be lehetett volna mutatni a termelő állóalapok nettó értékének fejlődését. Igaz, ez utóbbi mutatószám — ha a termelőkapacitások összevont jellemzésére kívánjuk felhasználni — szintén jócskán tartalmaz torzító elemeket, mégis jóval inkább megközelíti ezt a fogalmat, egyrészt mert csak az üzembehelyezett beruházások számítanak be az állóalapokat növelő tételek közé, másrészt mert levonásba kerül belőle az értékcsökkenési leírás összege (amelyet a pótlásra, tehát nem kapacitásbővítésre szolgáló beruházásokat reprezentáló tételként foghatunk fel). A kapacitáskihasználás színvonalát is lehetett volna megközelítően illusztrálni az átlagos műszakszám alakulásával. Ha pedig a felsorolt adatok publikálása ilyen vagy amolyan okból akadályokba ütközött volna, helyesebb lett volna inkább lemondani a termelési kapacitások fejlesztéséről szóló fejezetről.

További elemzési fogyatékossága ennek a fejezetnek, hogy az első ötéves tervidőszak iparfejlesztési arányait egy kiragadott esztendő (az 1949-es) beruházási arányaihoz viszonyítva ítéli meg. Például abból, hogy a gépipari beruházások színvonala 1950—1954 átlagában az 1949-es gépipari beruházások 637 százalékát tette ki, az alapanyagipari beruházások hasonló módon számított indexe pedig csak 278 százalék volt, arra következtet, hogy a vas- és fémfeldolgozó ipar lényegesen gyorsabban fejlődött, mint az alapanyagot előállító iparcsoport. Ez a következtetés csak abban az esetben állná meg a helyét, ha az 1949-es beruházási arányok valamiféle „ideális" arányok lennének, amelyek pontosan megfelelnek az 1949-es

termelési arányok fenntartásához szükséges beruházási struktúrának; ez természetesen képtelenség.

Itt is és másutt is, nyilvánvalóan arról van szó, hogy bizonyos már jól ismert és sokszor megbírált iparpolitikai tendenciákat jobb híján önkényesen csoportosított adatokból „vezet le" és „mutat ki" a szerző.

Több téves, illetve megtévesztő következtetés található az 1955—1959-ig terjedő időszakról is. Például a 79. lapon az olvasható, hogy 1955—1959 között 8,5 százalékkal kevesebbet ruháztunk be a népgazdaságba, mint az első ötéves terv időszakában. Mivel pedig a szóban forgó pont címe „A termelési kapacitások fejlesztése 1955—1959-ig", a kevésbé tájékozott olvasó könnyen arra a következtetésre juthat ebből, hogy 1955—1959-ben kevesebb termelési kapacitást helyeztünk üzembe, mint az első ötéves tervidőszak folyamán. Valójában fordított a helyzet: az üzembehelyezett beruházások értéke éves átlagban több mint egy milliárddal meghaladta ebben az időszakban az első ötéves terv időszakának hasonló mutatóját, s e többlet mintegy háromnegyed része az ipari beruházásokra jutott.

A könyv az első ötéves tervidőszakban üzembehelyezett vállalatok területi elhelyezéséről, valamint a beruházások és a termelés mutatószámainak összehasonlító elemzésével foglalkozó fejezetekkel zárul.

Összefoglalóan: a könyvnek a kapacitások felméréséről és a kapacitáskihasználás tervezéséről szóló középső fejezetéből a témában eddig még tájékozatlan olvasó meríthet hasznos ismereteket. Egészében azonban a könyv aligha elégíti ki azokat a követelményeket, amelyek a kiadó által a bevezetőben megjelölt célok eléréséhez szükségesek lennének.

S. Gy.

Sz. I. Tyulpanov: Az imperialista gyarmati rendszer és felbomlása

Kossuth Könyvkiadó. 1960. 317. l.

Tyulpanov könyve olyan kézikönyv az imperializmus gyarmati rendszeréről, amilyen eddig Magyarországon még nem jelent meg. A könyv — különösen eredeti formájában — nem ad túlságosan sok újat a témához, de kiváló kézikönyv, nagyon jól rendszerezi korunk egyik fontos kérdését.

A könyv a háború utáni időszak világtörténelmi jelentőségű eseményét, az imperializmus gyarmati rendszerének felbomlását tárgyalja. Ennek a bomlási folyamatnak egészét átfogva elemzi az angol és a francia gyarmati rendszer válságának sajátos vonásait, valamint az amerikai imperializmus gyarmatosító tevékenységének új formáit.

A szerző bemutatja azokat az irányzatokat, amelyek az imperializmus gyarmati rendszerének felbomlásában érvényesülnek, leleplezi a gyarmati kizsákmányolás módszereit. A mű sok érdekes elméleti általánosítást tartalmaz. Tanárok, propagandisták, előadók számára készült, de diákok is hasznát vehetik.

A szerző könyvében történelmileg mutatja be a gyarmati rendszer kialakulását és fejlődését napjainkban. A legnagyobb figyelmet a gyarmati rendszer felbomlási folyamatának részletes bemutatására fordítja. Különösen érdekesen világítja meg a gyarmatosítás új módszereit. Érthetővé teszi az összefüggést a gyarmati népek szabadságharca és a nemzetközi osztályharc, a gyarmati rendszer felbomlása és általában a kapitalista társadalmi rend egyre közeledő elkerülhetetlen pusztulása között.

A szerző a magyar kiadás számára külön előszót, és ami ennél is fontosabb, pótlólag egy önálló fejezetet írt. Ezt a példát helyes lenne követni a könyvkiadásban minden olyan könyvnél, amely a lefordítás és a nyomdai munkálatok elhúzódása miatt a magyarországi megjelenésig eléggé elavul és feltétlenül kiegészítésre szorul.

Tyulpanov könyve 1958-ban jelent meg a Szovjetunióban. A magyar kiadás számára írt kiegészítés 1959. június 1-ével zárul. Ezért sokkal frissebb, nem is beszélve arról, hogy ez a kiegészítés még külön is a könyv egyik legértékesebb része.

A szerző módszerére vonatkozóan érdemes megemlíteni, hogy nagyon jól kapcsolja össze a gyarmati rendszer fejlődésének vizsgálatánál az általánost a sajátossal. Elméleti következtetései, elemzései helyesek, és ezt csak azzal érheti el,

hogy a gyarmati rendszert és annak fejlődését a mai világhelyzet egészének vizsgálatából vezeti le. Figyelembe veszi, hogy a gyarmati viszonyok fejlődésére nemcsak az imperializmus belső törvényei hatnak. A kapitalizmus általános válságának korszaka egyúttal a szocializmus kialakulásának és világrendszerré válásának korszaka is. „Ezért — hangsúlyozza Tyulpanov — a gyarmati világnak ebben a korszakban lezajló folyamatait azoknak a valóban világtörténelmi jelentőségű eseményeknek a figyelembevételével kell elemezni, amelyek abból erednek, hogy a világ két ellentétes rendszerre szakadt, s a két rendszer erőviszonyai szüntelenül változnak a szocializmus javára és a kapitalizmus rovására." (13. l.)

A szerző könyvének első fejezetében az imperializmus gyarmati rendszerének általános jellemzését adja a lenini tanítások alapján, ismerteti a gyarmatosítás különböző módszereit, majd azt elemzi, hogy a gyarmatok milyen helyet foglalnak el az imperializmus korszakának tőkés gazdasági világrendszerében.

Megvizsgálja, milyen óriási profitokat vágnak zsebre a monopoltőkések a gyarmatok kizsákmányolásából, hogyan alakul a tőkekivitel a második világháború utáni időszakban. Érdekesen mutatja be a szerző a gyarmatok és a függő országok gazdasági specializálódását.

A szerző megállapítása szerint a monopóliumok uralmának romboló hatását a gyarmatok és a függő országok gazdasági életében végső soron három kölcsönösen összefüggő tényező határozza meg. Az első, hogy a monopóliumok nemcsak a gyarmati országok dolgozóit, hanem a talajt is megrabolják, tehát a kapitalizmus rablógazdálkodást űz a föld termelőerőivel. Másodszor ezt a rablógazdálkodást eleve az a körülmény határozza meg, hogy a kapitalista gazdasági világrendszerben a gyarmatok csupán az anyaországok agrár- és nyersanyag-függvényei. Végül, a harmadik tényező az, hogy az imperializmus gyarmati rendszere válságban, felbomlásban van, a monopolisták félnek, hogy a közeljövőben végképp elvesztik ezeket a „saját", de mégis „idegen" országokat, s ez fokozottan rányomja a rablógazdálkodás jellegét az imperialisták gyarmati tevékenységére. A szerző a továbbiakban a gyarmati extraprofit méreteit és forrásait vizsgálja, majd a gyarmatok és a függő országok dolgozóinak, munkásosztályának gazdasági helyzetét mutatja be. Különösen érdekesek az egy főre jutó nemzeti jövedelemre vonatkozó adatok.

A munkásosztály és a dolgozó parasztság helyzetének, harcának elemzése során a szerző arra a következtetésre jut, hogy „jelenleg a gazdasági harc a gyarmati országokban sokkal jobban összefügg az ország előtt álló alapvető politikai kérdésekkel, mint a fejlett tőkésországok többségében. Ez a harc csaknem mindig összefonódik a gyarmati kizsákmányoló módszerek megszüntetésének, a faji és a nemzeti jogegyenlőtlenség kiküszöbölésének valamennyi kérdésével, a külföldi tőke elleni harccal. A gyarmatok munkásosztályának és parasztságának gazdasági harca objektíve antiimperialista jellegű, és az imperializmus gyarmati rendszerében a válság megjelenésének egyik formája." (97. l.)

A szerző a második fejezetben az imperialista gyarmati rendszer válságának első szakaszát vizsgálja. Hangsúlyozza, hogy „a gyarmati rendszer válsága, a kapitalizmus általános válságához hasonlóan, sokrétű történelmi folyamat, amely kiterjed az anyaországok és a gyarmatok közötti viszony minden oldalára: politikai, gazdasági, ideológiai vonatkozására, a népek szellemi életének egész bonyolult területére." (112. l.)

A szerző megállapítása szerint *a gyarmati rendszer válságának az a gazdasági alapja, hogy a minden akadály ellenére fejlődő gyarmati termelőerők túlnőttek azokon a szűk határokon, amelyeket a külföldi monopóliumok uralma számukra megszabott.* Vagyis a gyarmati rendszer válsága azt jelenti: megértek az objektív gazdasági feltételek arra, hogy a gyarmatok és a függő országok felszabaduljanak az imperialista elnyomás alól.

A könyv harmadik fejezete az imperializmus gyarmati rendszerének felbomlását tárgyalja. Ez a könyv legbővebb fejezete. Itt a szerző vizsgálja azokat a hatásokat, amelyeket a második világháború, s a Szovjetuniónak a háborúban aratott győzelme váltott ki, és amelynek eredménye a szocialista világrendszer létrejötte és a gyarmati rendszer tényleges szétesésének kezdete lett. Részletesen tárgyalja a gyarmati felszabadító harcokat, majd azt vizsgálja, hogy a létrejött szocialista világrendszer milyen hatást gyakorol a gyarmati népek nemzeti felszabadító mozgalmára. Ezek után az új független ázsiai és afrikai országok keletkezését ismerteti, mint olyan tényezőt, amely a nemzeti felszabadító mozgalmak erejének és a gyarmati rendszer további bomlásának mutatója. Ebben a részben a szerző külön-külön elemzi India, az Indonéz Köztársaság és Egyiptom fejlődését, majd a

függetlenné vált országok és a szocialista világrendszer közötti gazdasági kapcsolatokat mint a függetlenség megszilárdításának, a gyarmati uralom következményei felszámolásának egyik legfontosabb tényezőjét.

Külön elemzi a békéért folyó harcot, az imperialista szerződések elleni harcot mint a gyarmati uralom ellen való küzdelem egyik formáját. Elemzi a bandungi konferencia jelentőségét, majd befejezésül bemutatja a második világháború után függetlenné vált gyarmati és félgyarmati országokat, valamint a még mindig az imperialista elnyomás alatt élő népeket. E fejezet végén a szerző utal a megmaradt gyarmatok jelentőségére az imperializmus szempontjából. E gyarmatok jelentősége az imperialisták számára főképp abban van, hogy ezek a gyarmatok a világ legkülönbözőbb részein elszórt, rendszerint a legfontosabb tengeri, szárazföldi vagy légi útvonalak kereszteződésénél fekvő támaszpontok. Továbbá a legnagyobb imperialista hatalom, az Egyesült Államok igyekszik gazdaságilag behatolni az európai országok megmaradt gyarmataiba. Ez a körülmény jelentősen nehezíti e gyarmatok felszabadulását. Végül, a még megmaradt gyarmatok extraprofit-forrásai nagyon jelentősek a monopoltőke számára, amelyet legalábbis egyelőre még nem fenyeget az államosítás veszélye.

A könyv utolsó fejezetében, amely már a könyv szovjetunióbeli megjelenése után külön a magyar olvasók számára készült, az elmaradott országok fejlődésének távlatairól ír a szerző. Itt főleg azokról az országokról van szó, amelyek a második világháború után kivívták függetlenségüket, de nem a szocialista világrendszerhez tartoznak. A probléma itt a következő: nyithat-e új lapot a kapitalizmus történetében a tőkés fejlődésnek az elmaradott országokban végbemenő további folyamata, vagyis megfiatalíthatja-e a tőkés rendet? Másrészt felülkerekedhetnek-e ezek az elmaradott országok — ha a kapitalista világrendszer keretei között maradnak — jelenlegi elmaradottságukon, áthidalhatják-e azokat az akadályokat, amelyek gazdasági színvonalukat a fejlett tőkésországok színvonalától elválasztják. E kérdésre válaszolva a szerző India, Pakisztán, Indonézia, Ceylon, Irak, az Egyesült Arab Köztársaság fejlődését vizsgálja. Az elemzés során a szerző hangsúlyozza: „Amíg ezekben az országokban a népgazdaság a magántulajdonon alapul, addig belső fejlődésüket lehetetlen megvédeni a kapitalizmus gazdasági törvényeinek főleg nemzetközi viszonylatban érvényesülő hatásától. Ez a tétel döntő jelentőségű, amikor a fejlődés objektív tendenciáit és azokat a feladatokat jellemezzük, amelyek az elmaradott országok proletariátusa előtt állnak a szocialista fejlődési útért, a szocializmusba való átmenet gazdasági és politikai előfeltételeinek megteremtéséért vívott harcban." (271—272. l.)

A kapitalista gazdasági világrendszerhez tartozó elmaradott országok fejlődésére kedvezőtlenül, fékezően hatnak a következő okok: ezek az országok, bár felszabadultak a gyarmati elnyomás alól, az adott történelmi fejlődés sajátosságai miatt meghatározott helyet foglalnak el a kapitalista világ munkamegosztási rendszerében. Ezek az országok a nemzetközi munkamegosztásban a kizsákmányolt országok szerepét játsszák, elsősorban nyersanyagokat szállítanak a fejlett tőkésországoknak. Az elmaradott országok fejlődését fékező másik tényező az egy főre jutó nemzeti jövedelem alacsony színvonala, amely nagyon megnehezíti a korszerű nagyipar fejlesztéséhez szükséges felhalmozást.

Az elmaradott országoknak a kapitalista gazdasági világrendszerben elfoglalt alárendelt helyzete azt eredményezi, hogy az évi nemzeti jövedelem jelentős része a külföldi monopóliumok profitjaként és a kölcsönök kamataiként külföldre áramlik, ez pedig csökkenti a reális felhalmozás lehetőségét. Ezeket a tényezőket természetesen az imperialisták kihasználják, gazdasági és politikai diverzióikkal is arra törekszenek, hogy akadályozzák a függetlenségüket kivívott országok gazdasági fejlődését. A szerző ezzel kapcsolatban idézi ez egyik legnagyobb holland kereskedelmi cég vezetőjének nyilatkozatát: „Hadd legyen az indonéziaiaknak saját köztársaságuk. Ez jó játékszer lesz nekik bizonyos ideig. *Mihelyt azonban leküzdik az egyik válságot, mi majd másikat teremtünk.* Végül aztán majd megértik helyzetük nehézségét. Akkor újra színrelépünk és felülkerekedünk."

Végül, a szerző kiemeli, hogy ezekben az új, nem szocialista ázsiai és afrikai államokban az antifeudális forradalom feladatait nem tudták megoldani. A nemzeti burzsoázia képtelen volt radikálisan megoldani az agrárkérdést. Ezért a nemzeti felszabadító harcok, forradalmak nem tudták megteremteni a termelőerők és a termelési viszonyok összhangját, ami gyorsabb fejlődésre ösztönözhetné a gazdaságot. Ehhez még hozzájárul, hogy ezek az országok nem képesek a legmodernebb technikát alkalmazni, mert egyrészt nincs hozzá elegendő erejük, más-

részt a monopóliumok minden eszközzel igyekeznek ezt megakadályozni. Ennek következtében az elmaradott országoknak csak a szocialista világrendszerhez való közeledés nyújthat teljes biztosítékot a termelés korszerű megszervezésére. A hatalmon levő nemzeti burzsoázia azonban ebben a kérdésben még erősen ingadozik, és nem tudja elszánni magát fenntartás nélkül arra, hogy a szocialista világrendszer országaihoz közeledjen.

Mindez együtt lehetetlenné teszi, hogy az elmaradott országok gazdaságukat olyan ütemben fejlesszék, amellyel utolérhetik a fejlett tőkésországokat. „Még azok a lehetőségek is, amelyek a tőkésországok egyenlőtlen fejlődése folytán adódnak, a legjobb esetben csupán egyes országoknak nyújtanak kilátást az »előretörésre«. S még akkor is sok évtizedre lenne szükségük ahhoz, hogy ezek az országok behozzák azt az óriási távolságot, amely őket a fejlett ipari országok gazdasági színvonalától elválasztja. A történelem nem adja meg ezt az időt a kapitalista rendszernek." (292—293. l.)

Mindezek alapján tehát az a körülmény, hogy ezeknek az új nemzeti államoknak a többsége megmarad a kapitalista világrendszerben, nem nyithatja meg a tőkés gazdasági rend új fejlődési szakaszát, nem vezethet a kapitalizmus elveszített szilárdságának visszaszerzéséhez. „Manapság a volt gyarmati országokban a gazdasági önállóság növekedésének dialektikája abban rejlik, hogy ez a növekedés nem annyira fokozza, mint inkább megingatja az egész kapitalista rendszert. Ugyanakkor ezeket az országokat a bennük végbemenő gazdasági és politikai folyamatok nem kecsegtetik azzal, hogy tartós, sokoldalú fejlődés távlatai várják őket a kapitalizmus megszilárdításának útján." (296. l.)

A szocialista világrendszer hatása ezekben az országokban a következőkben mutatkozik meg: Elsősorban azokban a politikai kapcsolatokban, amelyeket a szocialista országok az új ázsiai és afrikai államokkal létesítenek. A szocialista országok elismerik ezeknek az államoknak a szuverenitását, támogatják alapvető nemzeti érdekeiket és törekvéseiket. A szocialista tábor hatása megmutatkozik emellett az elmaradott országokkal létesített elvileg újfajta gazdasági kapcsolatokban. És végül, a szocialista táborban uralkodó marxista—leninista ideológia hatása, a nemzeti egyenjogúság elismerése, minden nép nemzeti hagyományainak és kultúrájának megbecsülése előmozdítja, hogy a szellemi élet ezekben az elmaradott országokban újjászülessen és gazdagodjék.

Mindezek alapján a szerző levonja a végső következtetést: *a politikailag függetlenné vált ázsiai és afrikai országokban a kapitalizmus fejlődésének nincsenek tartós és szilárd távlatai.* Az egész kapitalista rendszer a hanyatlás korszakába lépett. A munkásosztály helyzete javult ugyan ezekben az országokban, de továbbra is rendkívül súlyos. A proletariátus sorai a nemzeti gazdaság fejlődésével egyre gyorsabban gyarapodnak és a szocialista eszmék mind mélyebben hatolnak be a munkások közé. Az elmaradott országokban még korántsincsenek kiaknázva a parasztság forradalmi lehetőségei, mert az agrárkérdést nem oldották meg. „Ily módon a nemzeti felszabadító forradalmak szocialista forradalmakba való átnövésének távlatait egyrészt szüntelenül erősödő objektív alapok, másrészt gyorsan növekvő szubjektív előfeltételek (a proletariátus osztályöntudatának növekedése, a kommunista pártok megalakulása, a munkásosztály és a parasztság szövetségének erősödése, a szocialista világrendszer befolyásának kiterjedése a lakosság összes demokratikus rétegeire stb.) biztosítják." (307. l.)

A függetlenségüket kivívott új ázsiai és afrikai országok előtt megnyíló perspektíva történelmi múltjuk minden sajátossága mellett ugyanazon az objektív törvényszerűségeken nyugszik, amelyek az emberiség társadalmi fejlődésének általános irányát korunkban meghatározzák. Ez az irány: a kapitalizmusból a szocializmusba való elkerülhetetlen átmenet.

Az újonnan felszabadult országok dolgozói szívós és elkeseredett harc árán rázták le magukról a gyarmati rabságot és vívták ki politikai függetlenségüket. Ez azonban csak az első lépés a tényleges felszabadulás felé. A teljes felszabadulást csak a szocialista társadalmi rend megteremtése hozhatja meg.

Buza Márton

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Вильмош Шаги

Нынешнее положение и перспективы развития сельскохозяйственного производства и закупок

В первой части своей статьи автор рассматривает вопросы развития нашего сельскохозяйственного производства. Он излагает движение сельскохозяйственного производства с 1949 года до наших дней, анализирует его структуру и заодно останавливается на тех мероприятиях экономической и, в первую очередь, аграрной политики, которые, в период после контрреволюции, привели к соответствующим изменениям в структуре сельскохозяйственного производства.

Автор статьи, параллельно с исследованием темпа развития сельскохозяйственного производства, производит также и анализ движения объема государственных закупок.

Во второй части статьи автор останавливается на задаче одновременного социалистического переустройства сельского хозяйства и подъема сельскохозяйственного производства. На основании опыта 1959 года автор показывает, какое влияние оказало ускорение социалистической реконструкции сельского хозяйства на производство и закупки. Автор излагает главные факторы, которые оказывают влияние, или, соответственно, содействуют одновременному разрешению двух вышеприведенных задач.

В заключительной части своей работы автор излагает опыт, приобретенный в ходе проведения закупок в 1959 году, и задачи в области закупок в 1960 году.

Дьердь Таллош

Венгерская внешняя торговля в период второго пятилетнего плана

В ходе последних месяцев был составлен проект второго пятилетнего плана также и внешнеторговыми органами. Автор излагает некоторые связанные с этим проблемы.

Пятилетний план внешней торговли основывается на результатах в значительной мере перевыполненного трехлетнего плана. В течение минувших лет произошли изменения в структуре внешней торговли, возросла доля машин и оборудования как в экспорте, так и в импорте. Согласно пятилетнему плану возрастание экспорта и импорта машин будет продолжаться. Темп роста экспорта продукции промышленности техники связи, приборостроения и комплектного заводского оборудования превысит средний темп роста экспорта. В ходе пятилетнего плана развернутся и найдут свое выражение также и в внешнеторговом обороте результаты и дальнейшие возможности специализации в области машиностроения, которое осуществляется в рамках СЭВ.

Затем автор рассматривает вопросы импорта промышленного сырья и полуфабрикатов и в данной связи указывает, что в интересах обеспечения снабжения страны материалами следует использовать все имеющиеся возможности для расширения отечественных мощностей по производству сырья при одновременном дальнейшем развитии сотрудничества с социалистическими странами в области разработки сырьевых ресурсов.

После показа запланированного оборота в области внешней торговли сельскохозяйственными продуктами и промышленными товарами широкого потребления автор анализирует регулируемый в основном долгосрочными соглашениями товарооборот с социалистическими странами.

Венгрия намерена в значительной степени увеличить свой внешнеторговый оборот с несоциалистическими странами, при чем темп роста оборота с слаборазвитыми странами Азии и Латынской Америки должен превысить средний темп роста оборота с несоциалистическими странами вообще.

Автор считает нужным и заодно возможным обеспечить дальнейшее расширение внешнеторгового оборота сверх лимитов пятилетнего плана и в данной связи исследует состояние внешнеторговых товарных фондов.

Имре Вайда

Импорт сырья и экспорт трудоемкой продукции

Ввиду ограниченности отечественных ресурсов сырья быстрый рост промышленного производства требует постоянного повышения импорта сырьевых материалов. Главным источником импорта является социалистический лагерь, члены которого располагают неисчерпаемыми сырьевыми ресурсами. Однако расчитывать на эти ресурсы можно только по мере их использования, так что эвентуальное возникновение в течение года дополнительных потребностей в сырьевых материалах может в отдельных случаях принудить венгерские импортные объединения к произведению закупок на капиталистических рынках.

Автор производит анализ проблем затрат материала, экономии материалов, промышленного производства и импорта материалов в их взаимосвязи. Важнейшим методом экономии материалов является снижение удельного потребления материалов и техническое развитие; автор на конкретных примерах показывает, что между чрезмерным потреблением материалов и устарелым техническим уровнем может быть установлена абсолютная корреляция.

В ходе дальнейшего изложения автор обсуждает взаимосвязи между импортом сырьевых материалов и экспортом и подчеркивает, что увеличение импорта материалов само по себе не дает повода для беспокойства, если путем экономичной переработки импортного сырья достигается увеличение международной меновой стоимости.

В заключительной части статьи автор устанавливает, что принцип расширения трудоемких производств следует подчинить требованиям международного социалистического разделения труда.

Андраш Броди

К вопросу об экономических «моделях»

Экономические модели, подобно моделям вообще, стремятся отражать действительность. Это отражение, однако, всегда служит какой-нибудь цели. Социалистические экономические модели служат цели планирования общественного воспроизводства. Мы должны быть особенно осмотрительными в отношении характера предположений, содержащихся в основных абстракциях моделей: построение моделей следует производить в соответствии с требованиями марксистской экономической науки.

Модели только приближаются к действительности, они не отражают и не могут отражать все стороны последней. Основные источники расхождения между моделью и действительностью и «ошибок» модели заключаются в неудовлетворительности абстракции и неточности случайного и практического измерений (статистика).

О требованиях в отношении точности или, соответственно, допустимой величине ошибок, нельзя говорить отвлеченно: вопрос точности решается с точки зрения назначения модели.

Ференц Ваги

Доходность в сельском хозяйстве и структура сельскохозяйственного производства

Государство стремится путем сознательного регулирования личных доходов обеспечить материальную заинтересованность кооперативного и единоличного крестьянства в результатах своего труда, а путем оказания влияния на доходность отдельных продуктов создать условия для реализации запланированной структуры сельскохозяйственного производства.

Сельскохозяйственные производственные кооперативы, члены кооперативов и их семьи стремятся обеспечить пропорционально своей величине максимальный доход и по сравнению с этим уделяют лишь второстепенное влияние использованию производственных фондов. В отношении этого основного стремления то же самое положение наблюдается и в единоличных хозяйствах, с той лишь разницей, что здесь рост производственных фондов сопряжен с ухудшением их использования. Стремление к осуществлению максимального дохода относится к валовому доходу, а не сумме чистого дохода. Производство для удовлетворения личных потребностей кооперативного и единоличного крестьянства протекает свободно от влияния доходности.

Производственные кооперативы и единоличные хозяйства измеряют доходность отдельных сельскохозяйственных продуктов в доходе приходящемся на кадастральный хольд и рабочий день и в зависимости от этого определяют и изменяют производственную структуру. Со времени отмены обязательных государственных поставок в производственных кооперативах и единоличных хозяйствах возрос удельный вес производства продуктов, дающих большой доход по кадастральному хольду и, в то же время, меньший доход в расчете на рабочий день. Производители принимают в качестве первостепенного ориентира доход приходящийся на кадастральный хольд и в соответствии с этим изменяют структуру производства. В настоящее время не только использование наличной рабочей силы, но и вознаграждение использованной рабочей силы является лучшим в хозяйствах с интенсивным сельскохозяйственным производством.

В ходе дальнейшего изложения автор рассматривает вопрос о том, каким образом производственные кооперативы и единоличные хозяйства исчисляют доход в производстве кормов и животноводстве и при каких условиях они считают животноводство окупающейся отраслью производства.

Балаж Сито

Движение венгерского сельскохозяйственного экспорта

Удельный вес сельскохозяйственных и продовольственных продуктов в совокупном экспорте страны был равен 60—70%. В настоящее время он сократился до 25—28%. Важнейшая причина такого сокращения состоит в изменении структуры народного хозяйства. Венгрия в настоящее время превратилась в индустриальную страну с развитым сельским хозяйством ввиду чего произошел крупный рост удельного веса промышленных изделий (машины, приборы, оборудование и т. д.) в рамках совокупного экспорта. Помимо этого, после освобождения имел место рост жизненного уровня, ввиду чего произошло также и значительное повышение потребления продовольствия.

В рамках экспорта сельскохозяйственных продуктов является желательным повысить долю продукции животноводства, так как это в подавляющем большинстве случаев является более экономичным, и, далее, если исходить из учета тенденций потребления продовольствия, перспективы на длительный период для реализации животноводческой продукции на зарубежных рынках являются более благоприятными.

Значение венгерского сельскохозяйственного экспорта в последнее время не уменшилось. В порядке сотрудничества стран социалистического лагеря в рамках СЭВ в Венгрии, с точки зрения специализации, особое значение приобретает производство семенного материала, фруктов, винограда и овощей. Направляемый в капиталистические страны венгерский экспорт сельскохозяйственной продукции имеет значение потому, что во-первых мы приобретаем там часть сырья, необходимого нашей промышленности и, во-вторых, ввиду того, что на капиталистических рынках нелегко заменить сельскохозяйственные товары другими изделиями.

При развитии производства абсолютно необходимо учитывать требования зарубежных покупателей. Измерение ожидаемого движения спроса и исследование рынка имеют большое значение, так как ввиду особенностей сельскохозяйственного производства для осуществления в производственной структуре изменений, соответствующих движению спроса, требуется продолжительное время.

Андраш Колачек — Тибор Коллар

Новые формы розничной торговли и их экономическая эффективность

После описания распространения новых форм реализации за границей автор подвергает рассмотрению важнейшие данные венгерской сети магазинов с новыми формами обслуживания. По данным на 1 января 1960 года в венгерской сети внутренней торговли действовало 1243 магазина с новыми формами обслуживания. Среди них имелось 466 продуктовых магазинов с самообслуживанием, 378 магазинов одежды и 399 магазинов смешанных товаров с системой самостоятельного выбора.

В венгерской сети розничной торговли недвусмысленно находят выражение следующие преимущества магазинов, организованных по новой системе: быстрота произведения покупок, более быстрый темп роста оборота и сокращение скорости оборота. Все эти факторы свидетельствуют о повышеной пропускной способности новых форм розничной торговли.

Менее интенсивно проявляется в венгерской сети магазинов, организованных по новой системе, благоприятное движение производительности. Производительность государственных магазинов с быстрым обслуживанием во всех категориях по годовому подушному обороту и в категориях магазинов с самообслуживанием, полугодовой оборот которых меньше 3 миллионов форинтов, хуже чем производительность магазинов с прежними формами обслуживания. В сети кооперативной торговли рост помесячного оборота на душу населения имел место даже и в магазинах с полугодовым оборотом в 600 тысяч форинтов. Важнейшие причины неудовлетворительного движения производительности состоят в следующем: стремление к раздуванию штатов, неправильности в отборе магазинов переводимых на новые формы обслуживания, отсталость упаковочной техники итд.

Сравнение уровня издержек в магазинах с новой и прежней системой обслуживания показывает, что снижение издержек обращения имеет место опять-таки в магазинах с самообслуживанием, осуществляющих полугодовой оборот более 3 миллионов форинтов. При анализе движения уровня издержек является необходимым проводить различие между издержками, которые зависят и не зависят от формы обслуживания. Наиболее крупные возможности в деле сокращения издержек имеются в области снижения затрат на заработную плату в результате рационализации обслуживания.

Ласло Лукач

Методы определения экономически оптимальной технологии производства чугуна и стали

Директивы второго пятилетнего плана, предписывающие крупный рост производства в черной металлургии, могут быть осуществлены только путем серьезного развития технологии. Среди новых технологий особое значение принадлежит кондициональной роли чугуна с точки зрения обеспечения металлургического и количественного равновесия производства чугуна и производства стали. Кондиционирование чугуна одновременно создает возможность для лучшего использования существующего металлургического оборудования (плавильные домны, мартены) и экономии важнейших сырьевых материалов (кокс, известняк, топливное масло).

Экономичность кондиционирования чугуна следует изучать с точки зрения общей экономичности связанных по вертикальной линии производственных стадий металлургического производства. Исходным пунктом исчисления экономичности, при предположении некоторых упрощений, является установление того, какая зависимость имеется между важнейшими издержками производства чугуна и стали с одной стороны и загрязненностью чугуна (в основном серой и кремнием), с другой. На основании приводимых функций издержек при помощи сравнительно легких средств можно определить ту технологию, применение которой обеспечит наиболее низкие издержки в ходе всего вертикального цикла производства стали.

Описанный способ в случае использования конкретных статистических данных может быть использован для целей планирования и эвентуально для практического руководства предприятиями.

Подобные данному методу способы можно с успехом применять также и в других отраслях промышленности.

Иван, Т. Бэрэнд—Дьердь Ранки

Уровень венгерской промышленности в начале XX века по сравнению с европейской промышленностью

Венгерская экономическая историография оценивала развитие венгерской заводской промышленности в известной мере с точки зрения «мадьяро-центризма». Настоящая статья сопоставляет процесс и результаты промышленного развития Венгрии в начале XX века с другими типами европейского капиталистического промышленного развития. При помощи показателя удельного веса промышленного населения в статье выделяются различные типы европейских стран, и в их рамках место занимаемое Австро-Венгерской монархией и Венгрией. Из уровня промышленной развитости Австрии и Венгрии авторы извлекают выводы также и об отношениях между двумя странами.

В качестве дальнейшего шага на пути производимого ими сравнения авторы сопоставляют темпы развития и объем производства венгерской промышленности в начале XX века с аналогичными показателями европейской промышленности. Производство венгерской фабрично-заводской промышленности за полтора десятилетия возросло на 120 %, что было выше темпов развития в остальных европейских странах. Однако, между отдельными отраслями наблюдались значительные расхождения, что авторы статьи принимают во внимание. При оценке развития в отдельных секторах венгерский фабрично-заводской промышленности авторы исследуют структуру промышленности. В статье поднимается вопрос о необходимости коррекции прежних взглядов о структуральных специфичностях, венгерской промышленности. Авторы показывают, что выдвигаемое прежде в качестве специфичной черты ведущее положение пищевой промышленности было в тот период характерным для промышленного развития ряда капиталистических стран. Следовательно, важнейшей особенностью структуры является не само преобладание пищевой промышленности как таковое, а параллельная с ним исключительная отсталость текстильной и прочих отраслей легкой промышленности. В отношении текстильной и прочих отраслей промышленности Венгрия относилась к числу самых осталых европейских стран. Противоположная направленность развития пищевой и текстильной промышленности вытекала из системы дуализма.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Vilmos Sághy:

The development and present position of agricultural production and purchasing

In the first part of the paper the author treats the problems of the development of agricultural production in Hungary. There is an account of the development of agricultural output and its composition from 1949 to the present day, and the measures of economic and mainly of price policy which resulted in the changes in the structure of agricultural production which took place in the period after the counterrevolution are discussed.

Parallel with an investigation of the rate of development of agricultural production, the paper also analyses the development of the volume of state purchases.

The second part of the paper is concerned with the execution of the dual task of the Socialist reorganisation of agriculture and increasing agricultural production. On the basis of experiences gained in 1959 the author points to the effect of the acceleration of the rate of the Socialist reorganisation of agriculture on output and on purchases. The main factors that influence and help the fulfillment of the dual task are discussed.

Finally the paper treats the experiences of 1959 in the purchase of agricultural produce and the tasks facing State purchasing agencies in 1960.

György Tallós:

The Second Five Year Plan for foreign trade

Hungarian foreign trading bodies have also compiled proposals for their Second Five Year Plan in recent months. The author discusses some of the problems involved.

The Five Year Plan for foreign trade is based on the results achieved in the course of the Three Year Plan, which was considerably overfulfilled. In the past few years the structure of foreign trade has undergone a change, with increases in the proportions of machinery and equipment in both exports and imports. During the Five Year Plan the export and import of machinery is to be increased still further. The rise will be greater than the average in the case of exports by the telecommunications and instruments industries and of complete equipment for factories. The results and further opportunities of the specialisation in engineering that has been inaugurated within the Council for Mutual Economic Aid will develop and also have their effect on the turn-over in foreign trade.

The author next proceeds to analyse the import of industrial raw materials and semi-manufactured goods. He points out that the possibilities for the expansion of raw material production at home are to be enlisted in greater measure to satisfy the supply requirements of the country. At the same time there must be progress in cooperation with the Socialist countries over the production of raw materials.

After an account of foreign trade plans for agricultural products and industrial consumers' goods the author analyses the trade done with the Socialist countries, which is now for the greater part regulated by long-term agreements.

We intend, moreover, considerably to increase our trade with the non-Socialist countries and among them particularly with the economically underdeveloped African, Asian and Latin American countries.

The author considers it necessary and also possible, further to increase the foreign trade projected for the five years and in this respect investigates the production problems of the stocks of goods for foreign trade.

Imre Vajda:

The import of raw materials and labour-intensive exports

With a view to the shortage of indigenous resources of raw materials, Hungary's rapidly developing industrial production requires an ever growing import of raw materials. The main source of this import is the Socialist camp, whose countries dispose of practically inexhaustible reserves of raw materials. These sources of raw materials, however, only become available to the extent that they are exploited and it therefore happens that Hungarian import firms have to turn to capitalist markets to satisfy additional requirements of materials arising in the course of the year, beyond the ordinary regular purchases.

The author analyses the interdependent problems of the use of materials, thrift in their use, industrial production and the import of materials. The most important method for economising in the use of materials is to decrease the specific consumption of materials and to develop technology. Concrete examples are adduced to show that an absolute correlation can be established between the use of excessive materials and an out of date level of technology.

Next the paper discusses the connections between the import of materials and exports. It is emphasized that an increase in the import of materials is in itself not adverse, provided that the economic processing of the imported raw materials leads to the production of more international exchange value.

The principle of increasing the production of goods with a high labour requirement must be subordinated to the demands of the Socialist international division of labour.

András Bródy:

On the problem of economic „models"

Economic models, like scientific models in general, endeavour to reflect reality. This reflection, however, is always in the service of a particular aim. Socialist economic models serve the aim of planning the metabolism of society. Special attention must be paid to the character of the assumptions implicit in the basic abstractions of the models. They must be construed on the basis of Marxist economics.

Models, however, are always only approaches to reality. They do not and cannot reflect all aspects of reality. The main causes of the divergences between model and reality, of the „faults" of a model, are the insufficiency of the abstractions, random phenomena and the inexactitude of practical measurments (of statistics).

Precision requirements and the permissible margin of error must not be stipulated in an abstract manner. The question of precision must be approached through the use to which the model is to be put.

Ferenc Vági:

Lucrativeness and productive structure in agriculture

The state endeavours by deliberately shaping personal incomes to secure the financial interestedness of the cooperative and individual peasantry and by influencing the lucrativeness of products to attain the planned structure of agricultural production.

Agricultural producers' cooperatives strive to obtain maximum incomes per cooperative member and relative, and consider the exploitation of the bases of production as subordinate to this aim. In respect to their fundamental aims the situation in the individual farms is no better, though they here lead to an increase in their bases of production and a deterioration in their exploitation. The endeavour to achieve a maximum income refers to overall income and not the net sum of the income. Production for the personal requirements of the cooperative and individual peasantry is not influenced by considerations of lucrativeness.

The cooperative and individual farms compute the lucrativeness of agricultural products in income per unit area and per labour day and these are the factors according to which they compile and change the structure of production. Since the abolishing of compulsory deliveries the proportion of crops yielding a larger income per unit area and a smaller one per labour day has increased in both the cooperative and individual farms. The producers consider that the income per unit area is the decisive factor in changing the structure of production. At present not only the use of the available man-power, but also the income achieved for the man-power utilised is more favourable in the case of the more intensive farms.

The author further investigates the methods used by the cooperative and individual farms for booking the incomes from fodder and livestock and the conditions amid which they consider animal husbandry to be lucrative.

Balázs Szitó:

The development of our agricultural exports

Before the liberation the proportion of agricultural and processed food products in the total exports of the country was 60—70 percent. This proportion has now decreased to some 25—28 percent. The main reason for this decrease has been the change in the structure of the people's economy. Hungary has become an industrial country with a developed agriculture and the proportion of industrial products (machinery, instruments, equipment, etc.) in her exports has increased considerably. Since the liberation the standard of living has improved and the consumption of food has also increased significantly.

It is desirable to increase the proportion of animal products in agricultural exports because this is in most cases more economical and their sale on foreign markets — with a view to the trends in food consumption — is easier in the long-range perspective.

The importance of our agricultural exports has not decreased in recent years. Within the framework of the cooperation of the countries of the Council for Mutual Economic Aid, the specialised production especially of sowing seeds, fruits, grapes and vegetables is very important in Hungary. Exports to capitalist countries are important because part of the indispensible raw materials and basic materials for our industries are purchased there and it is not easy on capitalist markets to substitute other goods for agricultural produce.

In developing production, foreign requirements must not fail to be observed. In order to estimate the expected changes in requirements, it is very important to carry out market investigations because, due to the peculiarities of agricultural production, the changes in structure corresponding to altered requirements need a long time to be put into effect.

András Kolacsek — Tibor Kollár:

The new forms of retail trade and their economic effectiveness

After treating the international spread of the new forms of retail trade the paper discusses the main figures on the Hungarian self-service and preselective network. According to the situation on January 1st, 1960, 1243 shops of the new type were operating in the Hungarian home trading network. Of these 466 were self-service food stores, 378 were preselective clothing shops and 399 preselective miscellaneous stores.

In the Hungarian network too, the favourable features of shops of the new type are unequivocally asserting themselves. Buying is faster, turnover increases more rapidly and the rate of circulation decreases. All these factors go to prove the greater admission capacity of a network of the new type.

The favourable development of shop productivity is less unequivocal in the case of the new type of network in Hungary. Turnover per head is smaller than the productivity of traditional shops for all categories of the State fast-service shops and for self-service shops of the categories with a smaller turnover than 3 million Forint in half a year. In the farmers' cooperative network the monthly turnover per head increased even in the units with a semi-annual turnover of 1.600.000 Forint.

The not unequivocally favourable development of productivity is mainly due to striving for exaggeratedly large staffs, the unsuitable selection of the shops to be altered, the backwardness of packing techniques etc.

A comparison of the expenditure level of shops of the new and of traditional types shows that the decrease in the level of turnover costs also takes place in self-service stores

with a turnover larger than 3 million Forint in half a year. In examining the development of cost levels, a difference must be made between costs dependent on, and those independent of the method of service. The greatest opportunities may occur in the decrease in wages expenditure if the manpower distribution is improved.

László Lukács:

Methods for determining the economically optimal technology for the manufacture of pig-iron and of steel

The iron and steel industry can only achieve the large increase in output envisaged in the Second Five Year Plan if it engages in considerable technological development. Particularly important among the new technologies is that of the conditioning of pig-iron in order to maintain the metallurgical and quantitative balance between the manufacture of iron and of steel. The conditioning of pig-iron permits a better exploitation of the existing metallurgical equipment (blast furnaces and open hearth furnaces) and at the same time savings in the main raw materials (coke, limestone, fuel oil).

The economy of the conditioning of pig-iron must be investigated from the point of view of the overall economy of the vertically linked phases of metallurgical production. The point of departure for calculations of economy is – with certain simplifying assumptions – the extent to which the main costs of the manufacture of steel depend on the contamination of the pig-iron (in particular on its sulphur and silicon content). On the basis of the cost functions thus obtained it is relatively easy to determine the concrete manufacturing technology for which the costs of steel production over the whole vertical process are the lowest.

The method described can, if the available statistical figures are substituted, be used for planning and possibly also for practical management work.

Methods similar to this can certainly also be successfully used in other sectors of industry.

Iván T. Berend–György Ránki:

The level of Hungary's industries at the beginning of the twentieth century in the light of a European comparison

The literature of Hungarian economic history has to a certain extent adopted a "Hungaro-centric" approach to the evaluation of the development of Hungary's industries. The paper carries out a comparison of the progress and results of Hungarian industrial development at the beginning of the twentieth century with other types of capitalist industrial development in Europe. On the basis of an index of the proportion of the industrial population the authors present the various types of European countries and point out the place of the Austro-Hungarian Monarchy and of Hungary among them. Conclusions are also drawn on the relations of the two countries, from the level of industrial development in Austria and in Hungary.

As a further step in this comparison, the rate of industrial development and the volume of production achieved in Hungary by the beginning of the twentieth century are set against those of other European countries. In fifteen years the output of Hungarian factories increased by 120 percent and this was more rapid than the increase in output in other European countries. There were, however, great differences between the various sectors of industry and the paper takes these fully into account in evaluating the development of the various fields of Hungarian industry. There is an examination of the proportion of the total Europaen output produced by Hungarian industry and of the separate proportions for some of the main industrial products.

Finally, in the course of the comparative evaluation of the level of Hungarian industry there is an investigation of the industrial structure. The authors propose the need for rectifying earlier views on the peculiarities of Hungary's industrial structure. It is pointed out that a feature that was previously considered a peculiarity, viz. the leading position of the food processing industry, was, in the given period, characteristic of industrial development in numerous capitalist countries. The main structural peculiarity therefore was not so much the predominance of the food processing industry, as rather the extreme backwardness of the textile and other light industries, which accompanied it. In respect to the textile and allied industries, Hungary was among the most backward countries in Europe. The contrary development of the food processing and the textile industries was a consequence of the system of dualism.

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.
Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111—010.
60.2853. – Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850. — Csekkszámla: 61 094. Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.
Terjedelem: 14 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1960. július 18.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

10

VII. ÉVFOLYAM 1960. OKTÓBER

TARTALOM

Ozsvald László: A műszaki dolgozók anyagi ösztönzési rendszeréről 1133

Komló László: A munkák osztályozása és értékelése a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben 1149

Szakál Pál: A mezőgazdaság műszaki fejlődése és a termelés gazdaságossága 1160

Halasi László: Munkabér és munkaegység 1172

Kim Szan Hak: Szocialista iparosítás a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságban 1190

SZEMLE

A szocialista nemzetközi munkamegosztás időszerű kérdései. Cikkismertetés. *(Balázsy Sándor)* 1201

A kommunizmus építésének kérdései a Szovjetunióban. II. rész. *(Biró Klára)* 1210

Megjegyzések dr. Walter Preuss „A szövetkezeti mozgalom Izraelben és világszerte" című könyvéhez *(Gábor József)* 1221

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

Doktori értekezés vitája *(B. S.)* 1232

Kandidátusi értekezések vitája *(E.—J.)* 1240

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Nagy Tamás: Az árak szerepe a szocializmusban *(Esze Zsuzsa)* 1251

Lukács Ottó—Ollé Lajos: Iparstatisztika *(S. Gy.)* 1254

Közgazdasági Kislexikon *(Werner Györgyné)* 1256

A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata 1258

E SZÁM SZERZŐI:

Balázsy Sándor, a Közgazdasági Szemle munkatársa; **dr. Biró Klára** közgazdász, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem könyvtárának helyettes osztályvezetője; **dr. Esze Zsuzsa** kandidátus, a Közgazdasági Szemle munkatársa; **Gábor József,** a SZÖVOSZ munkatársa; **dr. Halasi László,** az Eötvös Lóránd Tudományegyetem politikai gazdaságtani tanszékének adjunktusa; **Kin Szan Hak,** a Koreai Közgazdasági és Jogtudományi Intézet igazgatója; **dr. Komló László,** a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Ozsvald László** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Szakál Pál,** a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Werner Györgyné** aspiráns, az Akadémiai Kiadó munkatársa.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Ajtai Miklós, Bognár József, Erdei Ferenc, Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Huszár István, Keserű János, Lázár György, Molnár Endre, Ripp Géza (főszerkesztő), Timár Mátyás Varga Edit, Varga István, Vályi Péter, Vincze Imre

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.
Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111—010.
60.3800 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—650. — Csekkszámla: 61 094. Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 64 Ft.
Terjedelem: 8 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1960. szeptember 14.

OZSVALD LÁSZLÓ:

A műszaki dolgozók anyagi ösztönzési rendszeréről*

A műszaki dolgozók tevékenysége a vállalatok életében jelentős szerepet játszik. Nagyrészt az ő munkájuktól függ a vállalatok jelenlegi gazdálkodásának eredményessége, valamint jövőbeli gazdálkodásának megalapozása is. Ezért anyagi ösztönzésüknek különleges jelentősége és fontossága van.

Az ellenforradalom után a műszaki dolgozók anyagi ösztönzési rendszere a megelőző időszakhoz viszonyítva számottevően megváltozott. Változások következtek be az alapbérrendszerben és prémiumrendszerben stb., s ezenkívül létrehoztak egy új ösztönzési formát is: a nyereségrészesedési rendszert. Hogy a műszaki dolgozók jelenlegi anyagi ösztönzési rendszere *egészének* legfontosabb sajátosságait megmutathassuk, célszerű röviden áttekinteni az egyes ösztönzési formák jellemző vonásait.**

A műszaki dolgozók ösztönzésére felhasznált formák két nagy csoportra oszthatók. Az egyik csoport a műszakiakat mint a *vállalati* kollektíva tagjait érinti. E formák a következők: igazgatói alap, vállalatfejlesztési alap és nyereségrészesedési rendszer. Az ösztönzési formák másik csoportjába azok a formák tartoznak, amelyek őket *mint műszaki állománycsoportú dolgozókat, illetve egyéneket* ösztönzik fokozottabb munkateljesítményre. Ezek a következők: alapbérrendszer, jutalmazás, célpremizálás és rendszeres premizálás.

A kollektív ösztönzési formák

a) *Igazgatói alap*

A vállalatok igazgatóinak rendelkezésére áll egy bizonyos összeg a munkában élenjáró dolgozók jutalmazására, valamint a dolgozók szociális, kulturális és más jóléti szükségleteinek kielégítésére.

Az igazgatói alap *több forrásból* jön létre. A legjelentősebb tétel az ún. „fejkvóta". (Összege minisztériumonként s ezen belül iparáganként és vállalatonként eltérő.) Ennek egy részét — több mint a felét — a vállalatok minden feltétel nélkül megkapják, a másik részét azonban csak akkor, ha legalább az alapjövedelmezőségi színvonalat elérik. Az igazgatói alap többi forrásai: a használaton kívüli állóeszközök értékesítésé-

* Ez a cikk a szerző „A műszaki dolgozók anyagi ösztönzési rendszerének fejlődése hazánkban" című kandidátusi disszertációja alapján készült.

** Az ösztönzési formák részletes vizsgálata meghaladja e cikk kereteit. Itt csak azoknak a szempontoknak megmutatására szorítkozunk, amelyek az ösztönzési formák összhatásának jellemzése szempontjából fontosak.

ből eredő árbevétel egy része, az élüzem cím elérésekor, valamint az MT és a SZOT vándorzászlójának elnyerésekor kapott jutalmak. Ezenkívül a nyereségrészesedés egy része is igazgatói alap formájában tartalékolható.

Az ellenforradalom előtt az igazgatói alap jutalmazási, illetve jóléti hányadát központilag határozták meg, azóta viszont a vállalati igazgatók és az üzemi tanácsok. Az igazgatói alap abszolút összege azonban csökkent, és ezért a jóléti ellátottságnak az adott forrásból fedezett színvonala csak úgy volt fenntartható, ha csökkentették a jutalmazási keret részarányát.

Az igazgatói alappal elsősorban akkor lehet hatékonyan ösztönözni, ha a jutalmazási keretet célszerűen használják fel. Jelenleg azonban általában nem ez történik. Kialakult vállalatainknál az a gyakorlat, hogy egy évben kétszer osztanak jutalmat: április 4-én vagy május 1-én és augusztus 20-án, illetve november 7-én. S az a dolgozó, aki az egyik jutalmazáskor nem kap jutalmat — a második alkalomkor majdnem biztosra veheti, hogy kap. A jutalmazási keret ilyen egyenlősítő elosztás mellett aligha lehet hatékony ösztönző. A vállalatok egy része a jutalmazási keretet célpremizálásra is felhasználja. Az ösztönzésnek ez a formája, ha a célprémium elég nagy és a feladat reális, igen hatékony lehet.

Az ellenforradalom óta az igazgatói alap jutalmazási keretének jelentősége a műszaki dolgozók szempontjából növekedett. Az ellenforradalom előtt minden műszaki kapott rendszeres prémiumot, és ezért az igazgatói alapból elsősorban a nem műszaki állománycsoportú dolgozókat jutalmazták. Az ellenforradalom után a KGM vállalatoknál központilag meghatározták a rendszeresen premizálható műszaki munkaköröket. Ezért a vállalatok az igazgatói alapból fokozott mértékben kezdték jutalmazni és célpremizálni a rendszeresen nem premizált műszaki dolgozókat, hogy a rendszeresen premizált és a rendszeresen nem premizált műszaki dolgozók közti kereseti arányokat fenntartsák. A KipM-vállalatoknál, ahol gyakorlatilag a műszaki dolgozók többsége rendszeres prémiumot kap, hasonló tendencia nem tapasztalható.

b) *A vállalatfejlesztési alap*

Létrehozására 1955-ben került sor. Alkalmazásának célja az volt, hogy a vállalati igazgatók önállóságának és kezdeményezéseinek pénzügyi fedezetét képezze. Forrása ma lényegében az elért *többletnyereség* 10 százaléka. A vállalatfejlesztési alapot — a jutalmazás kivételével — a következő célokra használhatják fel: *a)* terven felüli termelő beruházásra, *b)* termelő alapok terven felüli felújítására, *c)* szociális és kulturális beruházásra, és felújításra, *d)* átszervezési és profilírozási kiadásokra, *e)* kísérleti és kutatási költségek fedezésére.

A vállalatfejlesztési alap a vállalatok szempontjából azért előnyös, mert a következő évben felhasználható azoknak a gazdasági mutatóknak a kedvező alakítására, amelyek a nyereségrészesedés és a rendszeres premizálás feltételeit képezik.

c) *A nyereségrészesedési rendszer*

A nyereségrészesedési rendszer bevezetése azt célozta, hogy a vállalati kollektívát érdekeltté tegyék a vállalat gazdálkodásának eredményességét leginkább tükröző komplex gazdasági mutató — a vállalati jö-

vedelmezőségi színvonal — kedvező alakulásában. A nyereségrészesedés *feltétele* a bázis időszakban elért jövedelmezőségi színvonal elérése (ebben az esetben a vállalat a bázis időszakban elért nyereségrészesedés 10 százalékát kapja meg), illetve emelése. Mivel ez nemcsak a vállalat tevékenységétől, hanem tőle független tényezőktől is függ, az utóbbiak „kiszűrése" céljából korrekciókat alkalmaznak.

Nyereségrészesedésként a bázisidőszakhoz képest elért többletnyereség egy része osztható ki. Ennek nagysága két tényezőtől függ: *a bérhányadtól és az ún. bérszorzótól.* A bérszorzó funkciója kettős. Alkalmazása egyrészt azt célozza, hogy adott iparágban a nyereségrészesedési feltételek túlteljesítésének vállalatonként eltérő lehetőségei miatt ne legyen nagy szóródás a vállalatok dolgozóinak nyereségrészesedése között, másrészt azt, hogy a nyereségrészesedés nagysága a népgazdasági és iparágak között gazdaságpolitikai szempontok szerint is differenciálható legyen. A vállalat rendelkezésére álló felosztható nyereség a bázis időszakhoz képest elért többletnyereségnek a bérhányaddal arányos része szorozva a bérszorzóval és csökkentve az előírt levonásokkal. (Levonásra kerül a munka- és védőruha keret túllépésének összege, az átlagbér túllépése miatt fizetendő bírság, a kedvezményes vasúti igazolványokért fizetett térítés.) Mielőtt ez az összeg a dolgozók között szétosztásra kerülne, még le kell vonni a kiváló dolgozók jutalmazási alapját, és az igazgatói alap kiegészítéséhez szükséges összegeket is. Ilyen jellegű levonásra az igazgatói alap viszonylag alacsony összege miatt nagyon gyakran sor kerül.

Az egyes dolgozók nyereségrészesedése alapjában véve arányos az elért átlagkeresetükkel. A nyereségrészesedés nagysága vállalati méretekben az egyhavi alapbért nem haladhatja meg. A nyereségrészesedést általában csökkentik, ha a dolgozó munkaerkölcse és munkafegyelme laza, s általában növelik a törzsgárda részesedését.

A műszaki kollektívát, illetve az egyes műszaki dolgozókat ösztönző formák és módszerek

a) *Alapbérrendszer*

A műszaki dolgozók jelenlegi alapbérrendszere az ellenforradalom előtti időszakától több szempontból lényegesen eltér. Ma a vállalati igazgatók önállósága sokkal nagyobb az egyes dolgozók alapbérének megállapítása tekintetében is. Megszüntették a részletes munkaköri előírást (korábban a bérbesorolási utasítás több mint 140 különféle munkakört sorolt fel alapbérhatárokkal együtt), s helyette csak kevésszámú (12) beosztási csoportot (műszaki vezető, műszaki ügyintéző stb.) írnak elő bértételekkel együtt. A bértételek alsó és felső határa között elég nagyok a különbségek (55—110% az alsó bérhatár százalékában), s ez lehetővé teszi, hogy a vállalati igazgatók az azonos munkakörben dolgozók között — a bérezési követelmények alapján — különbséget tegyenek. A vállalati igazgatók azonban általában nem használják ki ezt a lehetőséget. A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy az azonos beosztási csoportban dolgozók alapbére között nagyon csekélyek a különbségek, vagy egyáltalán nincsenek. Ez azt jelenti, hogy a műszaki dolgozók alap-

bérének megállapításában nagymértékű *egyenlősdi* érvényesül. Ez a tendencia a központi rendelkezés ellenére jött létre. Ugyanis a rendeletben előírták az azonos munkakörben dolgozók alapbére közti differenciálást a szakmai képzettség és a szolgálati évek számának figyelembevételével. Ezt a rendelkezést azonban a vállalati igazgatók alig tartják be.

A vállalati igazgatók a műszaki alapbérek differenciálása során szinte egyedüli szempontként csak a munkakörrel járó felelősséget veszik figyelembe. Minél magasabb a beosztás, annál magasabb az alapbér. Ha a művezetők átlagos alapbérét 100-nak vesszük, akkor a KGM területén az üzemvezetőké 126, a műszaki vezetőké 151, a főmérnököké 175, a vállalati igazgatóké 197 százalék. Ezt a folyamatot a bérek *arányosítása* tendenciájának nevezzük.

Az arányosítás és az egyenlősdi tendenciája ma a műszaki bérezés két alapvető jellemző vonása. Minden más bérezési követelmény csak e két tényező szabta keretek között érvényesül. Az egyenlősdi következtében az alapbérek ösztönző hatása erősen csökken.

b) *Jutalmazás*

A jutalmak zömének forrása az igazgatói alap jutalmazási kerete. Ez — amint láttuk — jelentősen csökkent. A jutalmazottak száma viszont megnövekedett, mert a jelenlegi prémiumrendszer bevezetése óta a vállalatok a jutalmazást is felhasználják a rendszeresen nem premizált műszakiak ösztönzésére. Ez az egy főre eső jutalmak összegét csökkenti. Ma nem ritka az 50—100—150 forintos jutalom. A jutalmazás során is érvényesül az *arányosítás* elve: minél magasabb valakinek a beosztása, annál nagyobb az esetleges jutalom összege is, és *az egyenlősdi* elve: az azonos munkakörben dolgozók megközelítően azonos nagyságú jutalmat kapnak.

A mechanizmus és az alacsony összegű jutalom miatt a jutalmazás ösztönző ereje minimális. Ugyanakkor — szemben a prémiummal — *jelentős erkölcsi ösztönző hatása* van. A műszakiak szubjektív értékítélete szerint a premizálás a végzett munka ellenértéke, a jutalmazás viszont annak megnyilvánulása, hogy az igazgató, az osztály- vagy csoportvezető elégedett-e munkájukkal. A megbecsülést a dolgozók elsősorban abból érzik, hogy a jutalmazás szempontjából az első, illetve második csoportba sorolták-e őket.

A jutalmazásnak mint ösztönző formának van egy nagyon kedvező sajátossága: a dolgozó egész tevékenységét figyelembe lehet venni — míg a premizálásnál a dolgozó munkájának csak az az oldala az értékelés tárgya, amely a prémiumfeladat teljesítéséhez kapcsolódik. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy az értékelés alapja a jutalmazásnál sem a munka egésze, hanem annak csak néhány oldala. (A mennyiségi szemlélet uralkodása idején a jutalmazás alapja is elsősorban a végzett munka mennyisége volt, ennek helyét ma általában a dolgozók tevékenységének a termelés gazdaságosságára ható oldala foglalta el.)

A jutalmazás ösztönző erejét jelentős mértékben lehetne növelni a fentemlített gyakorlat célszerű megváltoztatásával.

c) *Célpremizálás*

A célpremizálásnak több formáját alkalmazták az iparban. Az *egyik* forma az volt, amikor az egész vállalat, illetve annak egyes dolgozói részére egy másik vállalat igazgatója tűzött ki célprémiumot. Az ilyen célpremizálás arra irányult, hogy *a)* a vállalat valamilyen terméket (mindegy, hogy milyen önköltséggel) készítsen el vagy *b)* a termék elkészítésének vállalt határidejét tartsa be, illetve rövidítse le. Az ilyen célpremizálást a kormányzat KNEB vizsgálat alapján hozott határozattal 1958-ban megszüntette. Indokolása: a célprémiumok kitűzésénél és kifizetésénél sok a szabálytalanság, ami felesleges pénzkiadást jelent, és így a célpremizálásnak ez a formája általában nem szolgálja a népgazdaság érdekét.

A célpremizálás *másik* formája olyan — a vállalatot irányító felső szerv (iparigazgatóság, minisztérium) által meghatározott — feladat elvégzésére ösztönöz, amelynek teljesítése népgazdasági érdek, de hatékony ösztönzésére a meglevő ösztönzési formák alkalmatlanok. Ezért a célpremizálásnak ez a formája egyúttal az anyagi ösztönzési rendszer bizonyos hiányosságára is felhívja a figyelmet. Ilyen jelenleg a műszaki fejlesztés ösztönzése, amelyet pl. a KipM célpremizálással is igyekszik hatékonyabbá tenni. Ennek fedezetét a prémiumkeret egy részének tartalékolásával teremti meg.

A célpremizálás *harmadik* formáját a vállalatok igazgatói alkalmazzák leginkább akkor, ha a felsőbb szervek a vállalat elé célfeladatot tűznek ki és a célfeladat megoldásában közreműködő műszakiak részfeladata világosan elhatárolható, illetve ha a vállalat gazdálkodásában olyan feladat merül fel, amelynek ösztönzésére a meglevő ösztönzési formák alkalmatlanok. Az ellenforradalom óta a rendszeresen nem premizált műszaki dolgozók célpremizálása igen jelentőssé vált. A vállalatok ugyanis a célpremizálást is felhasználják a rendszeresen premizált, illetve a rendszeresen nem premizált műszaki dolgozók közt kialakult kereseti arányok fenntartására, a műszaki keresetek arányosítására.

A célprémium egyéneket ösztönző ereje jelentős. Ez mutatkozik egyebek között abban, hogy volt időszak, amikor a rendszeres prémium vetélytársa volt.

d) A rendszeres premizálás

Az ellenforradalom után a műszaki dolgozók ösztönzése szempontjából a prémiumrendszerben következett be a legjelentősebb változás. A változások közül a vizsgált kérdés szempontjából legfontosabbak a következők:

a) Megváltozott *az ösztönzés iránya.* Amíg az ellenforradalom előtt elsősorban a termelés mennyiségének növelésére ösztönöztek — az önköltségcsökkentési tervteljesítést csak 1954-től kezdve írták elő prémiumfeltételként —, addig ma elsősorban a termelés gazdaságosságának fokozására. (Központi rendelet írja elő, hogy a függő prémiumkeret legalább 75%-ával a termelés gazdaságosságának fokozására kell serkenteni.) A központi elképzelést a KGM vállalatoknál úgy valósították meg, hogy prémiumfeladatul a költségszint csökkentését, illetve a jövedelmezőségi színvonal javítását tűzték ki, a KipM-vállalatoknál pedig az üzemi eredmény növelését, illetve az alapjövedelmezőség elérését. A

műszaki fejlesztés hatékonyabb ösztönzése céljából 1960-tól kezdve a KGM vállalatoknál általában, a KipM-vállalatoknál pedig egyes esetekben prémiumfeladatként írták elő a műszaki fejlesztési terv teljesítését.

A KGM és a KipM-vállalatoknál az előbbiek mellett még más gazdasági mutatók kedvező alakulása is prémiumfeltétel (módosító tényező, kifizetési feltétel). Így pl. a gyapjúiparban a készárutermelési terv, a nehéziparban a munkatermelékenység alakulása, az átlagbér betartása stb.

A KGM iparigazgatóságai a prémiumfeltételként elő nem írt kötelező tervmutatók kedvezőtlen alakulása esetén akkor is csökkentik a prémiumot, ha a vállalat teljesítette a prémiumfeltételeket, ami korlátozza azt a törekvést, hogy a premizálás tárgyát képező gazdasági mutatók kedvező alakulását a többi gazdasági mutató rontása árán érjék el.

A prémiumfeladatul megjelölt mutatók: — a költségszintcsökkentés, az üzemi eredmény növelése stb. — komplex mutatók, a vállalati gazdálkodás egészének többé-kevésbé hű jellemzői. Éppen ezért ma a műszaki dolgozókat — ellentétben a korábbival — *a prémiumfeladatok éves viszonylatban nem teszik érdekeltté abban, hogy a gazdálkodás egyes részoldalait előnyben részesítsék.* Ilyen hatásuk van viszont a módosító tényezőknek és a kifizetési feltételeknek. Ezek azonban csupán arra ösztönöznek, hogy a prémiumfeladatként megjelölt mutatók legkedvezőbb alakulásával egyidejűleg az iparigazgatóság által megjelölt részfeladatok és mutatók alakulása is a legkedvezőbb legyen (pl. a költségszínvonal csökkenése együtt járjon az exportterv teljesítésével).

A módosító tényezők és a kifizetési feltételek megjelölése az iparigazgatóságok feladata. Ezért a módosító tényezők és a kifizetési feltételek célszerű és vállalatonként differenciált meghatározása fontos eszköz az időszaki vagy részfeladatok ösztönzésére. Az iparigazgatóságok gyakorlatát azonban e tekintetben az *egyöntetüség* jellemzi. Ezen azt értem, hogy az iparigazgatóságok a hozzájuk tartozó vállalatoknak nemcsak prémiumfeladatként, hanem módosító tényezőként is azonos mutatót jelölnek meg. Például minden gyapjúipari vállalatnál az átlagbér betartását és egy a munkatermelékenység alakulását jellemző mutatót írtak elő kifizetési feltételként; minden ruhaipari vállalat prémiummódosító tényezője az alapanyag-készletnorma betartása volt. Ez a nagyfokú egyöntetűség akkor lenne indokolt, ha a vállalatok körülményei is megegyeznének. Ez azonban nem áll fenn.

A prémiumfeltételek célszerű és differenciált szabályozásának nagy a jelentősége: kiindulópontul szolgál a vállalati igazgatók számára a vállalati dolgozók prémiumfeltételeinek meghatározásánál. A vállalati igazgató akkor premizál célszerűen, ha azoknak a mutatóknak kedvező alakulására serkenti a műszakaiakat, amelyeket a vállalat számára az iparigazgatóság előírt. Általános az a tapasztalat, hogy a vállalati igazgatók zöme célszerűen jár el a dolgozók prémiummutatóinak meghatározásakor.

A vállalati prémiummutatók meghatározása mellett a vállalat három vezetőjének prémiumfeladatait, kifizetési feltételeit és módosító tényezőit is az iparigazgatóságok állapítják meg. Zömmel az ő prémiummutatóik is azonosak a vállalati prémiumfeltételekkel.

b) De nemcsak az ösztönzés irányában, hanem *az ösztönzés módszerében* is jelentős változás következett be. Korábban a prémiumfel-

adat (a termelési terv, illetve az önköltségcsökkentési terv) teljesítéséért nagyösszegű prémiumot kaptak a műszakiak. Például a KGM-vállalatoknál a műszakiak maximálisan elérhető prémiuma az alapbér 75 százaléka volt, a prémiumfeltételek teljesítéséért pedig az igazgatók és főmérnökök az alapbér 25 százalékát, a műszaki osztályvezetők 20 százalékát, a beosztott műszakiak pedig 15 százalékát kapták. A felsorolt munkakörökben tehát a prémiumfeltételek teljesítéséért kapott prémium a maximálisan elérhető prémium $^1/_3$-a—$^1/_5$-e volt. Amennyiben a vállalat a prémiumfeltételként előírt mutató teljesítésétől a legkisebb mértékben is lemaradt, akkor nem a lemaradással arányosan kevesebb prémiumot kapott, hanem minden prémiumot megvontak tőle. Ha a prémiumfeltételek teljesítéséért kapott prémiumot nem a maximálisan elérhető, hanem a ténylegesen elért összes (a prémiumfeltételek teljesítéséért és túlteljesítéséért együttesen kapott) prémiumhoz viszonyítjuk akkor ez a hányad még magasabb, hiszen a maximális prémiumot a vállalatok csak ritkán érték el.

Ma prémiumfeladatként a KGM-vállalatok számára nem a tervszámot jelölik meg, hanem rendszerint a megelőző időszak tényszámát — az ún. bázist, amelynek eléréséért még nem jár prémium. Prémiumot csak akkor kapnak, ha ezt túlhaladják: a prémium összege a prémiumkeret teljes felhasználásáig arányosan nő a túlteljesítéssel. A prémiumkeret összege viszonylag alacsony: a műszaki alapbér 7—10 százalékát teszi ki, s ennek is egy részét az ún. független keretet a vállalatok minden feltétel teljesítése nélkül megkapják. A könnyűipari vállalatok ma is nagyon gyakran már a prémiumfeladat teljesítéséért megkapják a függő prémiumkeretet.

A vállalat három vezetőjének az iparigazgató által meghatározott, *maximálisan elérhető prémiuma* a KGM-vállalatoknál magas (az alapbér 30—40 százaléka), a KipM-vállalatoknál viszont alacsony (az alapbér 10 százaléka). Ha a rendszeres prémiumot az arányosítás és az egyenlősdi alapján osztják szét a műszakiak között, akkor a vállalat három vezetőjének maximálisan elérhető prémiuma *közvetve* meghatározza a rendszeresen premizálható műszakiak számát is. Ha a vállalat három vezető dolgozója által maximálisan elérhető prémium magas, akkor a rendszeresen premizálható műszakiak száma kicsi, ellenkező esetben viszont nagy. Ezért a KGM-vállalatoknál a rendszeresen premizált műszaki dolgozók száma az összes műszakiakhoz viszonyítva akkor is kisebb lenne, mint a KipM-vállalatoknál, ha a KGM a rendszeresen premizálható műszaki munkakörök arányát nem határozta volna meg.

A KGM-vállalatoknál, ahol a rendszeresen premizálható műszakiak részaránya sokkal alacsonyabb, mint a KIP-vállalatoknál, szükségképpen lényegesen nagyobb összegű prémiumot kaphat egy rendszeresen premizált műszaki, mint a KipM-vállalatoknál. *A vállalat három vezető dolgozója maximálisan elérhető prémiumának meghatározása tehát közvetve nemcsak a premizálható műszakiak számát, hanem az egy rendszeresen premizált műszakira jutó prémium nagyságát is többé-kevésbé meghatározza.*

c) Az előbbiekben már többször esett szó *a prémiumkeretről.* Ennek bevezetésére is az ellenforradalom után került sor. Az ellenforradalom előtt a vállalatok által elérhető prémiumösszeget csak a viszonylag magasan megállapított plafon korlátozta. Ennek következtében je-

lentős különbségek alakultak ki — a prémiumösszeg szempontjából — az egyes vállalatok között. Ez együttjárt azzal, hogy a felhasználásra kerülő prémiumok nem voltak tervezhetők. Az aránytalanságok megszüntetésére törekedve tértek át a *keretgazdálkodásra.* Ez azt jelenti, hogy a vállalatok még akkor sem használhatnak fel többet a részükre megállapított prémiumkeretnél, ha a kitűzött feltételek teljesítése alapján erre jogosultak lennének. A keretgazdálkodás a prémiumfeladat és a prémiumösszeg nem megfelelő koordinálása esetén — önmagában véve — fékezi a lehető legjobb eredmények elérésére irányuló törekvést, viszont lehetetlenné teszi, hogy jelentős keresetkülönbségek jöjjenek létre a különböző vállalatok műszaki dolgozói között.

A keresetkülönbségek jelentőssé válását tovább szűkítette az a rendelkezés, hogy a prémiumkeretet két részre kell osztani: az ún. függő és független keretre. A független prémiumkeret, amelyet a vállalatok a feladatok teljesítésétől függetlenül megkapnak, a KGM-vállalatoknál a teljes prémiumkeret egyharmadát, a KipM-vállalatoknál pedig ketharmadát teszi ki. Keresetingadozás tehát csak a függő keret szabta határok között lehetséges. Ennek nagysága minimális. (Az alapbér 2—5 százaléka között van iparáganként változóan.) Nem jöhet létre jelentős keresetkülönbség a feladatukat túlteljesítő, illetve ezeket egyáltalán nem teljesítő vállalatok műszaki dolgozói között sem.

A független keret létrehozásával többek között az volt a cél, hogy a vállalat igazgatója azokat a műszaki dolgozókat, akik nem a folyó termeléssel, hanem a vállalat jövőbeli gazdálkodásával kapcsolatos tevékenységet végeznek (pl. a konstruktőröket) akkor is premizálhassa, ha a vállalat az adott időszak gazdasági eredményei alapján prémiumra nem jogosult. A tapasztalatok szerint a független keretet nem az elképzelt célnak megfelelően használják fel. Általában összeolvasztják a függő kerettel, és inkább a folyó gazdálkodás eredményességét növelő feladatokra ösztönöznek, mint a jövőbeli gazdálkodás eredményességét megalapozó feladatokra (műszaki fejlesztés, a vállalat felkészültségi színvonalát biztosító tevékenységek, mint felújítás, szakmai továbbképzés stb.) hiszen az így adott időszakban nagyobb függő kerethez, illetve nagyobb teljes prémiumkerethez jutnak. A KGM-vállalatoknál a független keretből célpremizálják a rendszeresen nem premizált műszaki dolgozókat is, elsősorban a rendszeresen premizált és a rendszeresen nem premizált műszakiak között kialakult kereseti arányok fenntartása céljából.

Sajátos tendencia tapasztalható azóta, hogy a KGM-vállalatoknál rátértek a műszaki fejlesztés közvetlen anyagi ösztönzésére. Ma már ennek hatására mind gyakoribb a műszaki fejlesztéssel kapcsolatos ösztönzés a független keret terhére is.

Az ösztönzési formák és az ösztönzés tárgyát képező gazdasági mutatók „rangsoráról" és hatásukról

Az ösztönzési formák különböző nagyságú rendszeres vagy egyszeri pénzjövedelem, illetve jóléti szolgáltatás elérését teszik lehetővé az ösztönzési feltételek (az ösztönzés tárgyát képező gazdasági mutatók) teljesítésétől függően. Az ösztönzési formák hatása több tényezőtől függ. Ezek: *a)* az ösztönzési feltételek teljesíthetősége és túlteljesíthetősége,

b) az ösztönzési forma pénzjövedelem elérését vagy jóléti szolgáltatás igénybevételét teszi-e lehetővé? *c)* mekkora a pénzjövedelem nagysága? *d)* egyszeri vagy rendszeres-e a pénzjövedelem? (pl. rendszeres prémium vagy célprémium)? *e)* fix vagy változó nagyság-e a rendszeres pénzjövedelem?

Adott feltételek között az a legerősebb ösztönzési forma, amelynél az ösztönzési feltételek teljesíthetősége és túlteljesíthetősége a legkedvezőbb, és amely a legnagyobb fix- és rendszeres pénzjövedelem megszerzését teszi lehetővé. Ebből következik, hogy az anyagi ösztönzés különböző rendszereiben a legnagyobb ösztönző hatást az alapbérek célszerű meghatározásával lehet elérni. Sajnos ezt a lehetőséget sem a múltban, sem a jelenben nem használják ki megfelelően. A továbbiakban csak a többi ösztönzési formák ösztönző hatását vizsgáljuk.

A műszaki dolgozók jelenlegi ösztönzési rendszerében az ösztönzési feltételek — vagyis az ösztönzés tárgyát képező gazdasági mutatók — sorrendje teljesíthetőségük, illetve túlteljesíthetőségük szempontjából a következő:

a) *Feltétel nincs meghatározva.* Ez a helyzet a *független prémiumkeret* esetében, amely arra szolgál, hogy a jövőbeli gazdálkodás feltételeinek megteremtésére ösztönözzön, és ezért folyósítása nem tehető függővé egyetlen — a jelenlegi gazdálkodás eredményességét kifejező — mutatótól sem.

b) *Az alapjövedelmezőség elérése.* Ez a feltétele annak, hogy a vállalat az *igazgatói alap* legnagyobb tételét — a már ismert „fejkvóta" teljes összegét — megkapja. 1960-tól kezdve az alapjövedelmezőség elérése esetén is folyósítható az előző évi nyereségrészesedés 10 százaléka.

c) *A jövedelmezőségi színvonal növelése,* többletnyereség elérése. A többletnyereség 10 százaléka a *vállalatfejlesztési alap* forrása, a többletnyereség egy másik része (bérhányadszor bérszorzó százaléka) pedig a *nyereségrészesedésé.*

d) A jövedelmezőségi színvonal növelése* mint ösztönzési alapfeltétel és egyéb kiegészítő ösztönzési feltételek (prémiumcsökkentő tényezők, kifizetési feltételek) előírása (exportterv teljesítése, az előírt átlagbér betartása stb.). A vállalat csak a feltételek teljesítése esetén kaphatja meg *a függő prémiumkeretet.*

A műszaki kollektíva tehát a *legkönnyebben* a független prémiumkeretet kaphatja meg, amely a műszaki dolgozók premizálásának is forrása. A premizálás jelenlegi gyakorlatában azonban a függő és a független prémiumkeret — bár rendeltetése eltérő — nem válik szét, hanem együttesen kerül felhasználásra.

Az ösztönzés tárgyát képező gazdasági mutatók közül a *jövedelmezőségi szint* elérése a legkönnyebb. Milyen anyagi juttatást biztosítanak a műszaki kollektívának a jövedelmezőségi színvonal eléréséhez kötött ösztönzési formák? Nézzük először az *igazgatói alapot.* Ennek nagyobbik

* A premizálási feltételek ismertetése során már elmondottuk, a premizálás alapfeltétele a KGM-vállalatoknál a költségszínvonal csökkentése, illetve a jövedelmezőségi színvonal javítása, a KipM-vállalatoknál pedig az üzemi eredmény növelése, illetve az alapjövedelmezőseg elérése. A mutatók tartalmi különbsége lényegtelen. A leggyakrabban használt mutatók összefüggése a következő: termelési érték − költségszint = üzemi eredmény; illetve termelési érték − üzemi eredmény = költségszint; üzemi eredmény ± készletváltozásra eső eredmény = értékesítési eredmény; értékesítési eredmény ± egyéb bevételek és kiadások = vállalati eredmény; vállalati eredmény: nettó árbevétel = jövedelmezőségi százalék. Ezért a továbbiakban, az egyszerűség céljából a premizálás alapfeltételeként mindig a jövedelmezőségi színvonal növelését jelöljük meg.

hányada a jóléti keret, és így az igazgatói alap elsősorban jóléti szolgáltatás igénybevételét teszi lehetővé. Ez az egész vállalati kollektívára vonatkozik, nemcsak a műszakiakra. Az egyes műszakiak a jóléti szolgáltatást csak mint a vállalati kollektíva tagjai vehetik igénybe. Az igazgatói alap kisebb hányada a jutalmazási keret, amelyet jelenleg nem elsősorban a műszaki dolgozók *jutalmazására* használnak fel. A jutalmazás különben is csak egyszeri pénzjövedelem elérését teszi lehetővé, nagysága pedig a műszakiak éves alapbérének csak tizedszázalékaira tehető. Ily módon az igazgatói alapból megvalósítható ösztönzés hatása a műszakiak esetében igen csekély.

Az alapjövedelmezőség elérése továbbá lehetővé teszi a műszaki kollektíva számára is, hogy az előző évi *nyereségrészesedés* 10 százalékát megkapja, ami éves viszonylatban maximálisan két és félnapi alapbérnek megfelelő pénzjövedelmet jelent.

A jövedelmezőségi szint elérése tehát viszonylag a legkönnyebb, a hozzá kötött ösztönzési formák jelentősége viszont a műszaki dolgozók anyagi érdekeltsége szempontjából csekély.

A jövedelmezőségi színvonal növelése már nehezebben teljesíthető ösztönzési feltétel. A jövedelmezőségi színvonal növeléséhez kötött ösztönzési formák közül *a vállalatfejlesztési alap* közvetlenül csak annyiban érinti a műszaki dolgozók anyagi érdekeltségét, hogy szociális-kulturális beruházásra és felújításra fordítható hányada előmozdítja a műszaki dolgozók által is igénybevehető jóléti szolgáltatások növekedését. A vállalatfejlesztési alap nagyobb hányadának rendeltetése a termelés fejlesztése vállalati alapokból. Ez utóbbi lehetőséget jelent arra, hogy a vállalat ezeket az eszközöket a következő évben elsősorban az ösztönzés tárgyát képező gazdasági mutatók javítására használja fel. Ebből a szempontból ösztönző hatása csak közvetett. A jövedelmezőségi színvonal növeléséhez kötött másik ösztönzési forma a *nyereségrészesedés*, ami éves viszonylatban maximálisan egy havi alapbérnek megfelelő pénzjövedelem elérését teszi lehetővé a műszaki dolgozók számára is.

A jövedelmezőségi színvonal növelése és ezzel egyidejűleg egy vagy több kiegészítő ösztönzési feltételként meghatározott gazdasági mutató teljesítése a legnehezebb. Ezért a legnagyobb erőfeszítést a *függő prémiumkeret* elérése követeli meg. Mivel a jelenlegi vállalati gyakorlat a függő és a független prémiumkeretet a rendszeres premizálás közös forrásaként kezeli, a rendszeres prémium nagysága attól is függ, hogy a teljes prémiumkeret hogyan oszlik meg független és függő prémiumkeretre. Ebből a szempontból a KipM-vállalatok könnyebb helyzetben vannak, mint a KGM-vállalatok. A rendszeres prémium az alapbér után a legnagyobb rendszeres pénzjövedelem elérését biztosítia a műszaki dolgozóknak. A prémiumkeret ugyanis a műszakiak alapbérének 7—10 százalékát teszi ki, mintegy másfél havi alapbérnek felel meg. A rendszeres premizálás azonban csak a műszakiak egy részére terjed ki, és így a rendszeresen premizált műszaki dolgozóknál a rendszeres prémium kéthavi alapbér is lehet. Még magasabb a prémium összege az alapbérhez képest a vállalat három vezető dolgozójánál (a KGM-vállalatoknál az igazgató, a főmérnök és a főkönyvelő prémiuma éves átlagban alapbérük 30—40 százaléka, ami 4—5 havi alapbérnek felel meg) és a vezető beosztású műszakiaknál. (A KGM-vállalatoknál pl. a műszaki osztály-

vezetők prémiuma az éves alapbér 15—20 százalékát teszi ki, ami 2—2,5 havi alapbérnek felel meg). *Az ösztönzési feltételek között tehát a prémiumfeltétel teljesítése a legnehezebb, viszont összege a rendszeres prémiumban részesülő műszaki dolgozóknál általában, a vezető műszaki dolgozóknál pedig különösen jelentős nagyság, és emellett rendszeres pénzjövedelem is.* Ezért a rendszeres premizálás ösztönző hatása igen erős.

Az ösztönzési feltételek és az ösztönzési formák között tehát szoros kölcsönhatás van. Ez azt eredményezi, hogy *szükségképpen kialakul az ösztönzési formák és az ösztönzés tárgyát képező gazdasági mutatók „rangsora"*. A „rangsor" azonban a rendszeresen premizált és a rendszeresen nem premizált műszakiak esetében nem azonos. *A rendszeresen premizált* műszakiaknál az ösztönzési formák rangsora a következő: *a)* rendszeres prémium, *b)* nyereségrészesedés, *c)* igazgatói alap és *d)* vállalatfejlesztési alap. Ugyanitt az ösztönzés tárgyát képező gazdasági mutatók rangsora a következő: *a)* a jövedelmezőségi színvonal növelése és a kiegészítő prémiumfeltételek, *b)* a jövedelmezőségi színvonal növelése, *c)* a jövedelmezőségi színvonal elérése. *A rendszeresen nem premizált* műszaki dolgozóknál az ösztönzési formák rangsora: *a) nyereségrészesedés, b)* igazgatói alap, c) vállalatfejlesztési alap. Ugyanitt az ösztönzés tárgyát képező gazdasági mutatók rangsora; *a)* a jövedelmezőségi színvonal növelése, *b)* a jövedelmezőségi színvonal elérése. A rendszeresen nem premizált műszaki dolgozók tehát közvetlenül nem érdekeltek a kiegészítő prémiumfeltételként megszabott gazdasági mutatók teljesítésében.

Az ösztönzési formák és az ösztönzés tárgyát képező gazdasági mutatók rangsorának kialakulása miatt *a műszaki dolgozók érdekeltek abban, hogy a gazdasági mutatók olyan irányú és mértékű alakítására törekedjenek, amely adott körülmények között optimális anyagi előnyt, főleg pénzjövedelmet biztosít.*

Az anyagi ösztönzés vázolt rendszerében azonban a műszaki dolgozóknak az ösztönzési formák és az ösztönési feltételek rangsorához való igazodása nem eredményez jelentősebb ellentmondást az ösztönzési formák, illetve a hozzájuk kapcsolt gazdasági mutatók között. Ennek oka, hogy az *ösztönzés alapiránya* minden ösztönzési formánál a jövedelmezőségi színvonal elérése, illetve növelése. Ellentmondás csak a kiegészítő prémiumfeltételként megjelölt gazdasági mutatók és a jövedelmezőségi színvonal mutatója, illetve a rendszeres prémium és a többi ösztönzési formák között jöhet létre. Ebben van a jelenlegi ösztönzési rendszer előnye és egyben hátránya is.

A jelenlegi ösztönzési rendszerben csak a rendszeresen premizált műszaki dolgozók érdekeltek közvetlenül a jövedelmezőségi színvonal mutatóján kívül más gazdasági mutatók teljesítésében és túlteljesítésében. Közismert viszont, hogy a jövedelmezőségi színvonal mutatója komplex jellege ellenére sem tükrözi a vállalati gazdálkodás minden oldalát. A hazai szakirodalomban erre vonatkozólag sok megállapítás található. Ez alkalommal elegendő, ha csak az alábbikat említjük: a vállalati jövedelmezőségi színvonal nemcsak a vállalattól függő, hanem attól független tényezők hatására is változik; a vállalat úgy is növelheti a jövedelmezőségi színvonalát, hogy fokozza a nagyobb nyereség-

hányadú cikkek termelésének részarányát, a vállalat általában érdektelenné válik a műszaki színvonal növelésében, ha az az adott év jövedelmezőségi színvonalát rontja, a vállalatnak érdeke, hogy az éves jövedelmezőségi színvonalat a vállalat felkészültségi színvonalának fenntartását biztosító ráfordítások (felújítási, továbbképzési stb. költségek) csökkentésével is növelje stb.

A jelenlegi ösztönzési rendszerben a jövedelmezőségi színvonal növelésére irányuló igen erős ösztönzés negatív hatásainak ellensúlyozására nincsenek eléggé hatékony ösztönzési formáink. Épp ezért figyelemre méltók az ez irányú kezdeményezések. A KGM pl. az utóbbi időben a függő prémiumkeret egy részének folyósítását attól tette függővé, hogy a vállalat teljesítette-e műszaki fejlesztési feladatait az adott időszakban. Ez a rendelkezés részben azért vált szükségessé, mert felismerték, hogy a jelenlegi ösztönzési formák a műszaki fejlesztés szempontjából nem eléggé hatékonyak. Ugyancsak a KGM gyakorlatában találkozunk azzal a törekvéssel, hogy kiegészítő prémiumfeltételként — elsősorban a vállalat három vezető dolgozójának — egyre inkább olyan mutatókat is előírjanak, amelyek teljesítése népgazdasági érdek és hatékony ösztönzésük a jelenlegi ösztönzési rendszerben másképp nem valósítható meg.

Ezek a törekvések helyesek, mert az ösztönzési rendszer egyirányúságát — még ha ez a jövedelmezőségi színvonal növelésére irányul is — éppen a műszakiak esetében nem tekinthetjük célszerűnek. De nem célszerű az a mai gyakorlat sem, hogy a vállalati kollektíva ösztönzésére felhasznált formák feltételei csak a jövedelmezőség növelésével kapcsolatos feladatok. Ebben az esetben ugyanis az ösztönzési formák közül csak egynek van ténylegesen ösztönző hatása (jelenleg a nyereségrészesedésnek) és a többi ösztönzési formák (a vállalatfejlesztési alap, az igazgatói alap) csupán automatikus járulékok. Ezért a jelenlegi ösztönzési rendszer hatékonysága növelésének egyik módja lehetne az ösztönzési formák homogénabbá tétele és az ösztönzési feltételek differenciáltságának növelése. (Vitatható pl. hogy célszerű-e a vállalati jóléti kiadásokat részben az igazgatói alapból, részben a vállalatfejlesztési alapból fedezni, nem lenne-e célszerűbb egy alap létrehozása.)

Az ösztönzési feltételek mennyiségi meghatározottságának hatásai

Az ösztönzés tárgyát képező gazdasági mutatókat mennyiségileg is meg kell határozni. Az ösztönzési feltételek meghatározása többféle formában és módszerrel történhet. Az ösztönzési feltétel lehet tervmutató vagy tényszám — az utóbbi ún. bázis. Emellett az anyagi ellenérték (prémium, igazgatói alap stb.) folyósításának módja is különböző lehet: *a)* Az ösztönzés tárgyát képező gazdasági mutatók teljesítéséért, fix nagyságú anyagi ellenérték folyósítható. *b)* az ösztönzés tárgyát képező gazdasági mutatók teljesítésért még nem jár anyagi ellenérték, csak *túl*teljesítésükért. *c)* Az anyagi ellenérték növekedhet az ösztönzés tárgyát képező gazdasági mutatók *túl*teljesítésével egyenes arányban, degresszív vagy progresszív módon. *d)* Az ösztönzés tárgyát képező gazdasági mutatók túlteljesítésétől függő anyagi ellenérték növekedése vagy nincs korlátozva, vagy limitálva van (pl. a maximálisan elérhető pré-

mium meghatározása az alapbér százalékában.) Az ösztönzési rendszerbe ösztönzési feltételként egyaránt beépíthetők terv- vagy tényszámok és az anyagi ellenérték folyósításának különböző módszerei, illetve azok különböző kombinációi, eltérő hatásukkal azonban számolnunk kell.

Vegyük példaként az ellenforradalom előtti premizálást. Ekkor a prémiumfeltételek között a termelési érték tervezett mutatója volt a rangsor élén. A tervezett termelési érték általában mindig magasabb volt, mint a bázis időszakában elért termelési érték. A termelési értéknek a bázismutató és a tervmutató közti növekedéséért azonban nem járt prémium, csak a tervmutató 100 százalékos teljesítéséért, azért viszont jelentős összeg. Kialakult egy sajátos folyamat, amely a közgazdasági irodalomban a „100 százalék fetisizálása" nevet kapta. Ha pl. a vállalat termelési terve 3 százalékos növekedést írt elő és a vállalat csak 2,9 százalékos termelésnövekedést ért el, akkor már „úszott" a prémium. Ha a vállalat a 0,1 százalékos lemaradást sem rohammunkával, sem „elszámolási manőverekkel" nem tudta pótolni, akkor „tartalékolt", hogy a termelésnövekedésnek legalább egy hányada a premizálás szempontjából ne menjen „veszendőbe" és azt elszámolhassa a következő időszakban. Mivel pedig a prémiumfeltétel teljesítéséért járó viszonylag jelentős összegű prémium elvesztésének veszélye már a termelési tervtől való kismértékű elmaradás esetén is fennállott és emellett a premizálás időszaka is rövid — negyedévi — volt, a „tartalékolás" kényszere igen erős volt.

Az alkalmazott premizálási módszerek mellett azonban nemcsak a termelési mutató, illetve tervmutató fetisizálása, hanem nem termelési (pl. önköltségcsökkentési) mutató, illetve tényszám fetisizációja is létrejöhetett volna. Az alkalmazott premizálási módszerek mellett ugyanis *a)* már a prémiumfeltétel teljesítéséért igen nagyösszegű prémium járt, ami például a KGM-vállalatoknál a műszakiak alapbérének 15—25 százaléka volt; *b)* a prémium túlnyomó többsége a termelési terv teljesítésétől és túlteljesítésétől függött, az ösztönzés tárgyát képező többi gazdasági mutató alakulása a premizálás szempontjából másodrendű volt, *c)* prémiumfeltételek minden műszaki dolgozónál azonosak voltak; *d)* a premizálás időszaka negyedéves volt, a vállalat tehát abban a negyedévben, amikor a prémiumfeltételeket nem teljesítette, akkor sem kapta meg a prémiumot, ha azt éves viszonylatban túlteljesítette. A premizálási módszerek megváltoztatásával tehát a fetisizáló tényének is meg kellett szűnnie.*

Alakulhat-e ki fetisizációs pont az ellenforradalom óta alkalmazott ösztönzési módszerek mellett?** Nem, mert a fetisizációs pont kialakulását előidéző okokat többé-kevésbé megszüntették. Ami a *premizálást* illeti, a KGM-vállalatok a bázisként meghatározott költségszínvonal eléréséért még nem kapnak prémiumot, továbbá az ösztönzési formák és

* Az elmondottakból következik, hogy helytelen a fetisizáció okát így megjelölni: „*A fetisizálás tendenciája szükségszerűen* fakad a mai gazdasági mechanizmusból, amely elsősorban aprólékos, *részletekbe menő utasításokkal kívánja irányítani a vállalatot.*

Bár ehhez hozzá kell tenni: a gazdasági vezetésben és a termelési agitációban nem egy helyen érvényesülő közgazdasági dilettantizmus *elmélyíti, kiélezi* ezt a káros tendenciát." (Kornai János: Túlzott központosítás. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1956. 114. l.)

** Itt a figyelmet csak a prémiumrendszerre és a nyereségrészesedési rendszerre kell fordítani, mert fetisizált pont csak a „legrangosabb" ösztönzési formákkal kapcsolatban alakulhat ki. Korábban láttuk, hogy az igazgatói és a vállalatfejlesztési alap ma voltaképp csak a nyereségrészesedés járuléka.

az ösztönzés tárgyát képező gazdasági mutatók rangsora a rendszeresen premizált, és rendszeresen nem premizált műszakiak esetében különböző. Nem minden műszaki érdekelt tehát egyformán ugyanazon gazdasági mutatók teljesítésében és túlteljesítésében. Jelenleg éves prémiumkeret-gazdálkodás van, ami azt jelenti, hogy ha a vállalat valamelyik negyedévben a prémiumfeltételeket nem teljesítette — és így prémiumot nem kapott — de az elmaradást éves szinte pótolta — az elmaradt prémiumot is megkaphatja. Ami a *nyereségrészesedést* illeti, itt már az alapjövedelmezőségi színvonal eléréséért megkapják a műszaki dolgozók is az előző évi nyereségrészesedés 10 százalékát, ami maximálisan két és félnapi alapbérrel egyenlő. A nyereségrészesedési feltétel teljesítéséért kapott nyereségrészesedés nagysága azonban abszolúte és a túlteljesítésért elérhető nyereségrészesedéshez képest is kicsi, és így ez a fetisizációs pont igen gyenge. A jelenlegi premizálási és nyereségrészesedési módszerek mellett a KipM-vállalatoknál sem alakult ki fetisizációs pont.

Nem állítható azoban, hogy a jelenlegi ösztönzési módszerek mellett nincs tartalékolás, csak mértéke sokkal kisebb, mint az ellenforradalom előtti ösztönzési rendszerben volt. A vállalat ma csak két esetben kényszerűl tartalékolásra, egyrészt, ha éves viszonylatban az ösztönzés feltételét képező bázismutatóknál rosszabb eredményt ér el, másrészt ha éves viszonylatban eredményei annyira kiemelkedőek, hogy annak alapján a maximális prémiumnál, illetve nyereségrészesedésnél többre lenne jogosult. Mindkét eset viszonylag ritka, és ezért a „tartalékolás" kényszere korántsem olyan erős, mint az ellenforradalom előtt volt. A prémium és a nyereségrészesedés maximalizálása ezért célszerűtlen.* (A prémium maximumát az iparigazgatóság által megállapított prémiumkeret határozza meg, a nyereségrészesedés maximuma pedig egy havi alapbér.) Népgazdasági érdek ugyanis, hogy a vállalatok az ösztönzés tárgyát képező gazdasági mutatók lehető legkedvezőbb alakítására törekedjenek, a maximalizálás viszont fékezi ezt. Igaz ugyan, hogy a maximalizálás megszüntetése kisebb béraránytalanságokhoz vezetne, de ezt nem prémium- és nyereségplafonnal, hanem az ösztönzési feltételek célszerű szabályozásával kellene korlátok között tartani.

A „tartalékolás" oka tehát nem a 100 százalék fetisizációja, hanem maga az ösztönzés ténye, a tartalékolás mértéke pedig az ösztönzés módszerétől függ.

A „ma" és a „holnap" konfliktusa

Az ellenforradalom előtt többen rámutattak arra, hogy az ösztönzési rendszer — elsősorban a prémiumrendszer — kizárólag abban teszi érdekeltté a vállalatokat, hogy az anyagi ösztönzés tárgyát képező gazdasági mutatók alakulása az adott *időszakban* legyen a legkedvezőbb, még akkor is, ha ez a vállalat *jövőbeli* gazdálkodásának megalapozását veszélyezteti.

A mai érdek előtérbe helyezésének következményeiként általában az alábbiakat jelölték meg: az egyenetlen termelést, a gyártmány- és

* A KGM-vállalatoknál 1960-tól kezdve már nem maximalizálják a költségszint csökkentéséért fizetett prémiumot.

gyártásfejlesztés elhanyagolását, a jövőbeli gazdálkodás eredményességét biztosító műszaki fejlesztés gyenge előkészítését és azt, hogy a műszaki fejlesztés anyagi és személyi feltételeit nem teremtik meg a kívánt mértékben.

Mi a helyzet jelenleg?

A termelés negyedévenkénti periodicitása ma is jelentkezik a vállalatoknál, noha az ösztönzési feltételek teljesítését éves viszonylatban mérik. Nyilvánvaló tehát, hogy a termelés negyedévi periodicitásának az anyagi ösztönzés nem egyetlen oka. Több ilyen ok van. Mindenekelőtt a negyedévi tervezés, tervkészítés és beszámoltatás. Negyedévre kötik a vállalatok a szállítási szerződéseket, s ennek igyekeznek is eleget tenni.

Továbbá: a vállalatok negyedévenként készítik a mérlegbeszámolót, s ennek alapján ítélik meg gazdálkodásukat. Annak ellenére, hogy a vállalatnak *közvetlen* anyagi érdeke nem fűződik a termelési terv 100 százalékos teljesítéséhez, a jobb „optika" végett mégis erős a törekvés a negyedévi termelési terv teljesítésére.

Közvetlenül ebbe az irányba hat az erkölcsi ösztönzés is. A vállalatok felajánlásai a munkaversenyben leggyakrabban a negyedévi termelési terv túlteljesítésével kapcsolatosak. Ez a vállalatok dolgozóit kétségkívül arra ösztönzi, hogy a negyedévek végén mindent „beleadjanak".

Az előbb felsorolt tényezők a *közvetlen anyagi ösztönzéstől függetlenül is* kiváltják a termelés negyedévenkénti periodicitását. Ezek a tényezők az ellenforradalom előtt is léteztek, hatottak. Hatásukat azonban jelentősen megnövelte a negyedévi tervteljesítés alakulásához kötött anyagi érdekeltség. Miután ezt az ellenforradalom után megszüntették, e káros, kedvezőtlen hatások *mértéke* jelentősen gyengült, noha *ténye* továbbra is megmaradt.

Hogy az anyagi ösztönzés csak a termelés periodikus egyenetlenségét kiváltó egyéb okok hatását fokozza, erősíti, megmutatkozik abban, hogy az ellenforradalom után — a korábbihoz viszonyítva — jelentősen növekedett a negyedévivel szemben az *évvégi* „rohammunka". Ez a tény jórészt azzal magyarázható, hogy az éves gazdasági mutatók alakulásával kötötték össze az anyagi érdekeltség különböző formáit.

Mivel az anyagi érdekeltség a vállalatoknak az adott naptári évben elért eredményeihez kapcsolódik, *megváltozott a „ma" időtartama.* Korábban egy naptári negyedévet jelentett, jelenleg pedig egy naptári évet jelent.* Ez különösen a műszaki fejlesztést, a vállalat jövőbeni gazdálkodásának előkészítését érinti. Minden olyan műszaki fejlesztés (pl. új technológia, új gyártmány bevezetése stb.) anyagilag előnyös a vállalat számára, amely az adott év eredményeit javítja. Az olyan műszaki fejlesztést viszont, amely az adott év eredményeit rontja — bármilyen kedvező hatása is van a következő időszakok nyereségrészesedésének alakulására —, nem előnyös, s a vállalatok általában nem is szívesen

* Ennek egy sajátos megnyilvánulása, hogy a vállalatoknál az első negyedév a „leggazdagabb időszak". A KGM-vállalatok ekkor kapják meg a prémiumkeret 40%-át (a KipM-vállalatok 25%-át). Az első negyedévben már általában ismerik az elmúlt időszakban elért nyereségrészesedést, ekkor kapják meg a vállalatfejlesztési alapot és az igazgatói alap fejkvótájának felét. De erre az időpontra esik az „élüzem" cím és az MT–SZOT vándorzászló kitüntetés adományozása is.

vállalják. Jelentős műszaki fejlesztés azonban csak ritkán valósítható meg egy év alatt úgy, hogy közben a vállalat adott évi eredményeinek alakulására is kedvező hatása legyen.

A műszaki fejlesztésre, a vállalat későbbi gazdálkodásnak előkészítésére ma sincs elég hatékony ösztönzés. Ez jelenleg a „ma" és a „holnap" konfliktusának legszembetűnőbb megnyilvánulása. Az ellenforradalom előtti helyzethez viszonyítva — noha a „ma" időtartamát lényegesen meghosszabbították és az ösztönzés iránya is más lett — a ma és a holnap konfliktusa alig enyhült.

Nem változtatna e helyzeten lényegesen az sem, ha megvalósítanák azt a javaslatot, hogy 5 évre előre állapítsák meg a nyereségrészesedés bázisát, s ugyanakkor az évenként elért eredmény alapján fizessék a nyereségrészesedést. Ilyen módszer sem ösztönözne hatékonyan a műszaki fejlesztésre, mert a vállalatok ekkor is elsősorban az *adott* év eredményeinek legkedvezőbb alakulására törekednének. Ha a beszámoltatási időszak nem lehet több mint egy év (ami szükségképpen maga után vonja, hogy a műszaki kollektíva elsősorban az ösztönzés feltételét képező gazdasági mutatók *adott évi* kedvező alakítására törekszik), a műszaki fejlesztés viszont általában *egy évnél nagyobb* időszakban hat kedvezően a gazdasági mutatók alakulására, akkor csak a műszaki fejlesztés *közvetlen* ösztönzése lehet célravezető. A műszaki fejlesztés *közvetett* ösztönzése ugyanis, bármely gazdasági mutató képezze is az ösztönzés tárgyát, csak olyan műszaki fejlesztésre ösztönözhet, amely már egy éven belül kedvező hatást gyakorol az említett mutatókra. Ez a felismerés vezette a KGM-et arra, hogy 1960-tól kezdve rátérjen a műszaki fejlesztés közvetlen ösztönzésére.

Az elmondottak alapján arra a következtetésre kell jutni; hogy *az anyagi ösztönzés ténye szükségképpen ellentmondást hoz létre a „mai" érdek és a „holnapi" érdek között.** Hogy milyen éles a konfliktus a jelen és jövő érdekei között, az nagymértékben az ösztönzés *módszereitől* függ. Az ellenforradalom után alkalmazott módszerek (pl. az ösztönzési feltétel éves viszonylatban való meghatározása, az évenkénti tervesítésre való áttérés stb.) e tekintetben is hatékonyabbak az ellenforradalom előttinél.

* Ebből viszont az következik, hogy a „ma" és a „holnap" konfliktusának okai *az ellenforradalom előtt sem* az akkori gazdaságvezetési formák voltak, s nem vezethetett a várt eredménye az olyan javaslat megvalósítása sem, amelyet a helytelenül megállapított ok megszüntetésére tettek. Éppen ezért nem helytálló pl. a következő megállapítás sem: „Itt olyan káros tendenciáról van szó, amely a *mai* gazdaságvezetési formák mellett elkerülhetetlen. Három fő módszere van annak, hogy elhárítsák. Az egyik: a gazdaságvezetők átfogóbb, komplexebb anyagi ösztönzése, amely tehát nemcsak a termelés 3–4 kiragadott mutatószámát (természetesen mindig a *folyó* termelés mutatószámait) jutalmazza, hanem összességében értékeli a vezető tevékenységének minden oldalát... A másik módszer: lehetőség szerint minél jobban stabilizálni a vállalat vezérkarát, csökkenteni az örökös fluktuációt... Végül a harmadik: komolyan érdekeltté tenni – pl. a nyereségrészesedéssel – a vállalat egész kollektíváját, minden dolgozóját a vállalat eredményeiben." (I. m. 126. l.) Az ellenforradalom után különböző változtatásokat hajtottak végre a gazdaságvezetési módszereken, megváltoztatták az anyagi ösztönzés rendszerét is. Így mindenekelőtt bevezették a nyereségrészesedési rendszert, lecsökkent a vállalatok vezetőinek fluktuációja, s ma nem a termelés egy-két oldalát tükröző mutató, hanem a vállalat gazdálkodását komplexen – többékevésbé hűen – kifejező mutató alakulásához kötötték a vállalat dolgozóinak anyagi érdekeltségét. A „ma" és a „holnap" konfliktusa azonban – mint fentebb volt róla szó – ha mértéke csökkent is, de ma is létezik.

KOMLÓ LÁSZLÓ:

A munkák osztályozása és értékelése a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben

Hazai szakirodalmunkban a termelőszövetkezeti tagok jövedelemrészesedési kérdéseit illetően a vita eddig leginkább a jövedelemrészesedési formákról folyt. Szinte teljesen megfeledkeztünk a munkák osztályozásának és értékelésének, valamint a napi munkateljesítmény-normák megállapításának problémáiról. Pedig mindegyik jövedelemrészesedési forma tulajdonképpen a napi teljesítménynormákra és azok munkaosztályonkénti értékelésére épül, s ha a munkák nincsenek megfelelően osztályozva és értékelve, ha rosszak a napi teljesítményelőírások, akkor már eleve ellentmondások keletkeznek a munka szerinti elosztásban, és egyik jövedelemrészesedési forma sem válthatja be a hozzá fűzött reményeket.

Éppen ezért fontos, hogy közelebbről tanulmányozzuk a munkák osztályozását meghatározó ismérveket, a munkaosztályok számát megszabó tényezőket, a tarifális koefficiensek meghatározóit, továbbá a teljesítménynormák megállapításának módszereit a közös gazdaságban folyó termelés minden területén.

Mindezek a kérdések még meglehetősen kidolgozatlanok, leginkább még csak a szovjet szakirodalom foglalkozik velük, s a különböző kérdésekről alkotott felfogások még ott is eléggé eltérőek. Viszont kétségtelen, hogy ezeknek a kérdéseknek kielégítő megoldása időszerűvé vált.

A munkák osztályozásának ismérvei

A termelőszövetkezetben a termelés munkamegosztáson nyugszik. Egyfelől a termelés ágazatai el vannak osztva a szövetkezeti tagok, illetve csoportjaik — termelőegységeik — között, másfelől az egyes ágazatok termelési folyamatához tartozó munkafolyamatok különböző részeit más-más szövetkezeti tagok végzik. Az ágazatok és a munkafolyamatok megkívánta munkák sok tekintetben eltérnek egymástól, s ezért a munkamegosztáson nyugvó termelés esetén nyomban felvetődik a kérdés, hogy az ágazatok vagy munkafolyamatok munkái tulajdonképpen mennyi munkát jelentenek. Ha ezt nem tudjuk megállapítani, képtelenek vagyunk a jövedelmet is elosztani a végzett munka szerint.

Ezért — bármilyen jövedelemrészesedési formát alkalmazzunk is — a munka szerinti elosztás hatékony megvalósításának elsődleges és alapvető követelménye, hogy a különféle munkákat megfelelően tudjuk értékelni. Ezt a célt hivatott szolgálni a munkák osztályozása és értékelése (tarifálása).

Az osztályozás és értékelés közelebbről azt jelenti, hogy a munkákat bizonyos ismérvek alapján csoportosítjuk, majd megállapítjuk, hogy az egyes csoportokhoz tartozó munkák mennyivel jelentenek többet vagy kevesebbet valamely másik csoporthoz tartozó munkáknál. Ehhez elsősorban azt kell tudnunk, hogy milyen ismérvek alapján csoportosíthatjuk a különféle munkákat.

A legáltalánosabb felfogás szerint a munkák megkívánta szakértelemre, erőkifejtésre és azok üzemi jelentőségére kell figyelemmel lenni. Egyesek (például A. P. Larionov, szovjet közgazdász[1]) szerint e három ismérven kívül gondolni kell arra is, mennyire sürgős vagy nem sürgős valamely munka elvégzése és milyen felelősséget kíván. T. I. Zaszlavszkaja szovjet közgazdász csak három ismérvet tart fontosnak: a megkívánt szakértelmet, az erőkifejtést és a sürgősséget.[2]

Hazai gyakorlatunkban illetékes szerveink újabban a következő ismérvek alapján osztályozzák a termelőszövetkezeti munkákat: a szakértelem, az erőkifejtés, a munka népgazdasági és üzemi jelentősége, az egészségre való ártalom, a megkívánt gondosság és figyelem, valamint a ruharongálódás.

Valamennyi említett ismérv lényegében két csoportba sorolható. Az egyik csoportba tartozók valóban a munkák tartalmára vonatkoznak; ezek: a munkák megkívánta szakértelem, erőkifejtés, gondosság, és tulajdonképpen ide sorolható az egészségre való ártalom és ruharongálódás is. A másik csoportba sorolhatjuk a munkák sürgősségét, üzemi és népgazdasági jelentőségét, tehát olyan tényezőket, amelyek figyelembevételével tulajdonképpen megbontjuk — mégpedig céltudatosan — a munka szerinti elosztást azért, hogy a sürgős és fontos munkákat viszonylag magasabbra értékelve, jobban érdekeltté tegyük elvégzésükben a szövetkezeti tagokat. Aligha vitatható, hogy a munkák osztályozásánál mindkét csoporthoz tartozó ismérveket mérlegelni kell, mert csak így használhatjuk fel a mindenkori követelményeknek megfelelően, tudatos tervszerűséggel a munka szerinti elosztás törvényét.

Eléggé megoszlanak tehát a vélemények arra vonatkozóan, hogy milyen ismérvek alapján osztályozzuk a munkákat. Ebben a tekintetben csakis az lehet a döntő, hogy hány ismérv mérlegelésével tehetünk leginkább eleget a munka szerinti elosztás követelményeinek. Nyilvánvaló, hogy minél kevesebb ismérvre vagyunk tekintettel, annál durvább a munkák osztályozása, annál nagyobb aránytalanságok mutatkozhatnak.

Maga a gyakorlat is a lehető legtöbb ismérv figyelembevételére késztet, mert maga a dolgozó a munkák minden sajátosságára érzékenyen reagál, minden szempontból összehasonlítja egymással a különféle munkákat, s ha úgy találja, hogy valamilyen megkülönböztető vonást egyáltalán nem, vagy nem megfelelően vettek számításba, nem szívesen vállalja az adott munka elvégzését. Még annak is van jelentősége, hogy például a ruhakopást figyelembe vegyük-e vagy sem, mert ha mondjuk a dohányfűzésnél (amely viszonylag könnyű és különösebb szakértelmet sem kívánó munka, de a ruhát meglehetősen koptatja és piszkítja) nem

[1] Larionov A. P. – Normirovanyije i tarifikacija truda v kolhozah, Moszkva, 1959. 21. l.
[2] Zaszlavszkaja T. I. – Princip matyerialnoj zaintyereszovannosztyi i oplata truda v kolhozah, Moszkva. Goszpolitizdat. 1958. 35. l.

vennők tekintetbe a fokozott ruhakopást is, és nem sorolnók ennek megfelelően magasabb osztályba, nehezebben vállalnák ezt a munkát.

Zaszlavszkaja a kevesebb ismérv mellett azzal érvel, hogy a gyakorlat könnyebben osztályozhat kevesebb, mint több ismérv alapján. Ez csak annyiban igaz, hogy kevesebb tényezővel osztályozni valóban könnyebb és egyszerűbb, mint többel. Viszont a munkák osztályozásánál nem az egyszerűség a fő követelmény, hanem sokkal inkább az, hogy a lehető legjobban számoljunk minden megkülönböztető tényezővel, mert éppen a gyakorlat nem téveszt szem elől egyetlen fontos tényezőt sem.

Mivel a munka szerinti elosztás követeli meg, hogy a munkák osztályozásánál lehetőleg minden megkülönböztető ismérvet figyelembe vegyünk, ezért nem szubjektív célszerűségek szabják meg ez ismérvek számát, hanem az, hogy a valóságban hányféle megkülönböztető vonása van a munkáknak. Mindaddig, amíg ezek sokfélék, sokféle ismérvet kell mérlegelni, s ahogy a valóságos megkülönböztető vonások száma csökken, szükségszerűen kevesebb lesz a figyelembe veendő ismérvek száma, egyszerűsödik a munkák osztályozása.

A munkaosztályok számának meghatározója

A munkákat megkülönböztető ismérveik alapján osztályokba soroljuk. Mindazok a munkák, amelyek — az összes ismérvek sokoldalú mérlegelésével — nagyjából egyformáknak tekinthetők, egyformán értékelhetők, azonos osztályba kerülnek. Ebből következik, hogy ha az osztályozandó munkák között az ismérvek tekintetében sok különbség van, a munkaosztályok számának is — ennek megfelelően — nagynak kell lennie, mert ellenkező esetben a munkák értékelésénél (tarifálásánál) nem tudnók érvényesíteni a meglévő tényleges különbségeket.

A mezőgazdaságban a legszélesebb kiterjedésű eltérések a kézi munkák között mutatkoznak. Különösen nagyok az erőkifejtés tekintetében mutatkozó különbségek. A többi ismérv — például a kézi munkák elvégzéséhez szükséges szakértelem, gondosság stb. — tekintetében már kisebbek az eltérések. Éppen ezért a kézi munkáknál az osztályok számának alapvető meghatározója az erőkifejtésben mutatkozó különbség. Ez viszont széles kiterjedésű lévén, a kézi munkákra felállítható osztályok száma sem lehet kicsi.

A termelőszövetkezetekben ma előforduló kézi munkákat a legtöbb európai szocialista országokban — nálunk is — 7 osztályba sorolják. Valójában azonban az első két osztálynak alig van gyakorlati jelentősége. Az I. osztályba például nálunk összesen 2 munka tartozik (a bogárszedés és a pajorszedés), s a II. osztályba tartozó munkák száma is egészen elenyésző. (Ide tartozik a fűzőzsinórvágás, a napraforgó és a mák kézi cséplése, a szérűskert őrzése, a lóvezetés és még néhány hasonló munka.) A csehszlovák termelőszövetkezetekben — legalábbis a szántóföldi növénytermesztéssel kapcsolatos munkákból — az I. osztályhoz egyetlen munka sem tartozik, s a II.-hoz is csak négy. A legtöbb munka a III., a IV. és az V. osztályban található.[3] Gyakorlatilag tehát a kézi munkák lényegében csak öt osztályba vannak sorolva. A Német Demokratikus Köztársaságban hivatalosan is ennyi a munkaosztályok száma.

[3] Vö. Flek J. – Progresivni formy odmeny za práci v JZD. Praha. 1957. 28. l.

Kisebb kiterjedésű különbségek mutatkoznak a fogatos munkáknál. Erőkifejtés tekintetében szinte alig van különbség, hiszen ezekhez a munkákhoz a szükséges erőt az igásállat szolgáltatja. A különbségek jobbára a fogatos munkák megkívánta gondosságból és szakértelemből, valamint abból adódnak, hogy a fogatos munkagépek között kezelés szempontjából milyenek az eltérések. Mivel ebből a szempontból az eltérések nem nagyok, a fogatos munkák osztályainak száma viszonylag kevés.

Nálunk a III., a IV. és az V. osztályban találhatjuk ezeket a munkákat. A III. osztályba tartoznak a viszonylag legkevesebb összpontosított figyelmet kívánó talajmunkák, például a szántás, a fogasolás, a hengerezés, a tárcsázás, a IV.-be a vetés, a répakiemelés, a rendsodrás, és az V.-be a műtrágyaszórás, a gépi kaszálás és az aratás, valamint a burgonyakiemelés.

Legkisebbek az eltérések a traktoros munkák között. Az ilyen munkákat végzőnek elsősorban a traktorhoz szükséges műszaki ismeretekkel kell rendelkeznie. Ebből a szempontból viszont a traktormunkák között nem lehetnek lényeges különbségek. Különösen elenyészővé válnak akkor, ha a mai sokféle traktortípus helyett kevés, illetve 1—2 típussal fog dolgozni a mezőgazdaság. Az ilyen irányú fejlődésnek pedig már ma komoly jelei mutatkoznak, mert a sokféle könnyű traktort felváltja a minden munkagép, sőt még a szállító szekrény rászerelésére is alkalmas szabad alvázú traktor, amely ilyképpen még a tehergépkocsit is pótolhatja.

A szabad alvázú traktor elterjedése egységesíti a munkagépek kezelését is. Ezek a munkagépek a traktor első részére (szabad alvázára) vannak szerelve és hidraulikus vezérlésűek. Ilyképpen a traktoros munkák között legfeljebb a gondosságban, figyelemben mutatkozhatnak némi különbségek.

A mai traktoros munkák nálunk lényegében két osztályba, az V.-be és a VI.-ba vannak sorolva — kivéve a kévekötőgéppel való aratást, amely egy osztállyal magasabbra értékelt munka. Az V. osztályba általában a talajmunkák, a VI.-ba pedig a vetési és a betakarítási munkák tartoznak. A Szovjetunióban, ahol a kolhozok újabban maguk osztályozzák a munkákat és állapítják meg a munkaosztályok számát, a traktoros munkákat a legtöbb kolhoz szintén két osztályba sorolja. A Moszkva területi Leninszk körzetbeli Bolsevik kolhoz például gyakorlatilag már nem is a traktoros munkákat, hanem a traktorosokat és a traktorokat osztályozta, mikor a fiatal és még tapasztalatlan traktorosokat, valamint a régebbi típusú gépekkel dolgozókat az egyik (alsóbb), az idősebb és tapasztaltabb, valamint az újabb típusú gépekkel dolgozó traktorosokat pedig a másik (felsőbb) osztályba sorolta be.[4]

A munkaosztályok számát tehát a termelőszövetkezetekben döntően a termelés technikai szintje szabja meg. Ha a kézi eszközökkel folytatott termelés jellemző, akkor viszonylag nagy a munkaosztályok száma, s amint kiszorul a kézi és fogatos munkára épülő mezőgazdasági termelés, a munkaosztályok száma is a minimálisra csökken. Ma ezek a munkák még vegyesen fordulnak elő termelőszövetkezeteinkben; aránylag sok a

[4] Vö. Larionov A. P. — I. m. 25. l.

kézi és a fogatos munka is, s ezért a munkaosztályok számát még a kézi munkák megkívánta osztályozás szabja meg.

A munkaosztályok értékelése

A munkák osztályba sorolásával egyidejűleg azt is meg kell állapítanunk, hogy az egyes osztályokba sorolt munkák mennyivel jelentenek több vagy kevesebb munkát, illetve mennyivel értékelhetők magasabban vagy alacsonyabban valamely másik osztályhoz tartozó munkáknál. Az e célra kialakított és használt arányszámokat tarifális koefficienseknek szokás nevezni.

A tarifális koefficiensek kialakításában döntő szempont a két szélső (az alsó és a felső) osztály munkái közti értékelési arány helyes megállapítása. Ennek az aránynak azt kell visszatükröznie, hogy milyen a két szélső osztályhoz tartozó munkák között — az osztályba soroláshoz használt ismérvek szempontjából — a valóságos különbség. Emellett azonban tekintettel kell lenni a termelőszövetkezet munkaerőgazdálkodásának sajátosságára is.

A termelőszövetkezet munkaerő-állományát lényegében a szövetkezeti tagok alkotják, akik döntő többségükben valamennyi növénytermesztési és állattenyésztési munka elvégzésére képesek (a különleges szakismereteket kívánó munkákról itt nem beszélünk). Munkanapjukat nyilvánvalóan olyan munkákkal igyekeznek eltölteni, amelyekkel a lehető legtöbbet kereshetnek. Különösen fontos ez a növénytermesztőknek, akik az év folyamán a többi üzemágban dolgozó szövetkezeti tagoknál kevesebb munkanapot dolgozhatnak. Ezért, ha a két szélső osztályhoz tartozó munkák között — s így a többi osztály munkái között is — túl nagyok az értékelési különbségek, az alsóbb osztályokhoz tartozó munkák elvégzésére kevés szövetkezeti tag vállalkozik, illetve, akik általában alsóbb osztályú munkákat végeznek, az év folyamán nem juthatnak megfelelő keresethez. A termelőszövetkezeti munkaerő-gazdálkodásnak ez a sajátossága okvetlenül arra int, hogy a tarifális koefficiensek kialakításakor a kereseti lehetőségek arányosságát is mérlegelni kell, és célszerű a munkák értékelésében a különbségeket ennek megfelelően mérsékelni.

Az alsó és a felső osztályba tartozó munkák értékelési aránya nálunk 1 : 4, Csehszlovákiában szintén 1 : 4, Lengyelországban (ahol a munkaosztályok száma szintén 7) 1 : 2,5, a Német Demokratikus Köztársaságban (a munkaosztályok száma 5) 1 : 2, a Szovjetunióban pedig (a munkaosztályok száma 9, de ennek alkalmazása most már nem kötelező) 1 : 5. A Szovjetuniót nem tekintve — ahol a munkaosztályok számát és a tarifális koefficienseket újabban maguk a kolhozok állapíthatják meg — az alsó és a felső osztályhoz tartozó munkák között nálunk és Csehszlovákiában a legnagyobb az értékelési különbség. Ha azonban a két alsó osztálytól eltekintünk, mivel ebbe a két osztályba alig van munka besorolva, az értékelési arány nálunk is, Csehszlovákiában is 1 : 2. Gyakorlatilag ez valamelyest mérsékeli tarifálási rendszerünk „feszítettségét", mivel a leggyakrabban előforduló munkák között nincsenek nagy értékelési különbségek, a két alsó osztályhoz tartozó munkák elvégzésére azonban nyilvánvalóan kevés ember akad.

A két szélső osztály munkái közti értékelési különbség nagysága a munkaosztályok számától, az osztályok közti értékelési intervallumoktól, vagyis az egyes osztályok tarifális koefficiensei közt meglévő különbségektől, valamint attól függ, hogy az alsó osztályba tartozó munkáknak milyen értéket adunk. Ha ezek a különbségek nagyok, akkor még kevés munkaosztály esetén is nagy lesz az alsó és a felső osztály munkái közt az értékelési különbség. Fordított esetben viszont sok munkaosztály sem jár okvetlenül együtt a két szélső osztály nagy értékelési különbségével.

Magyarországon és Csehszlovákiában az osztályok közötti értékelési különbség 0,25 egység, az alsó osztály munkáinak értékelése 0,5, Lengyelországban pedig csak 0,20, illetve az alsó osztály tarifális koefficiense 0,8. Ezért azonos számú munkaosztály ellenére az egyik esetben a két szélső osztály közti értékelési különbség aránya 1 : 4, a második esetben pedig csak 1 : 2,5.

Ha a munkaosztályok között kisebbek az értékelési különbségek, kevésbé fontos a szövetkezeti tagok számára, hogy egy osztállyal adott esetben alacsonyabb vagy magasabb osztályozású munkát kell elvégezniök, s ezért ilyenkor könnyebb az üzemben a munkaerő-gazdálkodás is. Persze ezzel csak akkor számolhatunk, ha ugyanekkor a munkaosztályok száma sem több az éppen szükségesnél, vagyis nem törekszünk a munkák túlságos differenciálására.

Ezzel szemben van olyan felfogás is, hogy ha nem nagyok a munkaosztályok közötti értékelési különbségek, akkor a szövetkezeti tagok anyagilag nem kellően érdekeltek a magasabb osztályokhoz tartozó, tehát a nehezebb munkák elvégzésében. Sőt, Zaszlavszkaja abból kiindulva, hogy minél magasabb osztályhoz tartozik valamely munka, annál jobban érdekeltté kell tenni elvégzésében a szövetkezeti tagot, arra a következtetésre jut, hogy a termelőszövetkezeti munkák mai számtani haladvány szerinti tarifálását fel kell váltani a mértani haladvány szerinti tarifálással.[5]

Ez a felfogás — megítélésünk szerint — az anyagi érdekeltség egyirányú eltúlzásából adódik. Ha ugyanis ezt a tarifálási rendszert alkalmaznók, kétségtelenül növelnénk a szövetkezeti tagok anyagi érdekeltségét a magasabb — és különösen a legmagasabb — osztályokhoz tartozó munkák elvégzésében, de ugyanekkor szinte teljesen megszüntetnénk a szövetkezeti tagok érdekeltségét az alsóbb osztályokhoz tartozó munkák vállalásában. Ezekkel a munkákkal ugyanis a felsőbb osztályokhoz tartozó munkákhoz viszonyítva oly keveset lehetne keresni, amennyit a legtöbb szövetkezeti tag elégtelennek tartana.

Éppen ezért helyesebbnek látszik nem kiélezni, hanem inkább mérsékelni, illetve optimálisan megosztani az anyagi érdekeltséget a munkaosztályok között. Ha ugyanis az alacsonyabb osztályokhoz tartozó munkákkal sem sokkal kevesebbet lehet keresni, mint a magasabb osztályokhoz tartozókkal, akkor inkább számíthatunk rá, hogy a szövetkezeti tagok minden munkát egyaránt elvégeznek.

Egyébként nem is helyes úgy felvetni a kérdést, hogy a tarifális koefficienseket számtani, vagy mértani haladvány szerint szerkeszthetjük meg. Ezt ugyanis, megítélésünk szerint, nem matematikai szabályok,

[5] Vö. Zaszlavszkaja T. I. — I. m. 40–41. l.

hanem a munkák közti különbségek döntik el. Ebből a szempontból külön kell szemügyre vennünk előbb a kézi, a fogatos és a gépi munkákat, majd pedig a köztük — mint külön munkacsoportok között — meglévő különbségeket. Ha a munkacsoportokat önmagukban vizsgáljuk, akkor azokon belül aligha találhatunk olyan különbségnövekedést — a munkákat megkülönböztető ismérvek szempontjából —, amely a mértani haladvány törvényszerűségeinek felelne meg. Sem a kézi, sem a fogatos, sem pedig a gépi munkák csoportjában nem igen találunk ilyen emelkedést. Sokkal inkább elfogadható itt a számtani haladvány szerinti értékelés, bár ez sem kizárólagos.

A kézi, a fogatos és a gépi munkacsoportok közötti értékelési intervallumoknál megint olyan „ugrásoknak" kell lenniök, amelyek megfelelnek az adott munkacsoportok közötti minőségi különbségeknek. Ezek a különbségek — megítélésünk szerint — sem a számtani, sem a mértani haladvány törvényszerűségeinek nem felelnek meg.

Jó például szolgálhat az elmondottak érzékeltetésére a munkák osztályozása, illetve értékelése a már említett Moszkva területi Leninszk körzetben fekvő Bolsevik kolhozban. Itt a kézi munkákat az alsó négy osztályba sorolták. Az első háromba kerültek az egyszerűbb, a negyedikbe pedig a legnehezebb, s ugyanekkor bizonyos szakismereteket kívánó kézi munkák. Ugyancsak a negyedik osztályba sorolták a fogatos munkákat. Az ötödik osztályba az állattenyésztők és brigádvezetők munkája került, a hatodikba és a hetedikbe pedig a gépi munkákat sorolták. A munkákat pénzben tarifálták. Az I. és a II. osztályhoz tartozó munkák között az értékelési különbség 2 rubel, a II. és a III. osztály között szintén 2 rubel, a III. és a IV. között már 5 rubel, a IV. és az V. között szintén 5 rubel, viszont az V. és a VI. között már 15 rubel, majd a VI. és a VII. között csak 5 rubel.[6] Láthatjuk, hogy a kolhoz a munkacsoportokon belül kerülte a nagy „feszítettséget", az egyes munkacsoportokat igyekezett a lehető legkevesebb osztályra bontani, sőt a fogatos munkákat és az állattenyésztők munkáját nem is bontotta további osztályokra, viszont a munkacsoportok között a minőségi különbségeknek nagyjából megfelelő értékelési különbségeket teremtett.

A termelőszövetkezeti munkák ilyesféle osztályozása és tarifálása mihamar nálunk is időszerűvé válhat. Eddig a munkák osztályozását és tarifálását az szabta meg, hogy a termelőszövetkezetben csak kézi és fogatos eszközök voltak, a szövetkezeti tagok zöme kézi munkát végzett, s az osztályozás alapjául is a kézi munkák szolgáltak. Ezeket hét osztályba sorolták, s az osztályok közötti értékelési különbségek a számtani haladvány szerint alakultak. Ebben a hálózatban (a III., a IV. és az V. osztályban) vannak a fogatos munkák is szintén eléggé differenciáltan. Újabban a termelőszövetkezetek maguk is rendelkezhetnek traktoros gépekkel, s ezért szükségessé vált a traktoros munkák termelőszövetkezeti osztályozása és tarifálása is. Eddig ezeket a munkákat a tarifahálózat V. és VI. osztályába sorolták hivatalos szerveink.

Az elmondottak alapján nyilvánvalóak ennek a tarifahálózatnak a fogyatékosságai: különösen a kézi munkák, de még a fogatos munkák is túlságosan differenciáltak, s a kézi munkák tarifálására épül a fogatos

[6] Muromszkij A., Hramova A. – Oplata truda i jegyinaja tarifnaja szetka v kolhoze. Ekonomika Szelszkovo Hozjajsztva. Moszkva, 1959. 6. szám. 101. l.

és a gépi munkák tarifálása is. A kézi munkák közt meglévő túl nagy értékelési feszültség miatt az alsóbb osztályokhoz tartozó munkákat a szövetkezeti tagok nem szívesen vállalják. Nincsenek megfelelően elválasztva a fogatos, és különösen a gépi munkák, s emiatt lanyhább az érdeklődés éppen ezek iránt a munkák iránt, kevésbé éri meg a szövetkezeti tagoknak, hogy mielőbb elsajátítsák a traktoros munkákhoz szükséges szakismereteket.

A munkák osztályozásánál és tarifálásánál a tárgyaltakon kívül sok más tényezőt is figyelembe kell venni. Nevezetesen azt, hogy milyenek lehetnek a kereseti feszültségek, miként van az üzem ellátva fogatos, illetve traktoros eszközökkel, milyen munkákra kell helyezni a hangsúlyt, milyen eszközökkel végzett munkához vonzódnak a szövetkezeti tagok stb. Sok dologra kell tehát tekintettel lennünk, de mindig a munkacsoportokon (kézi, fogatos és gépi munkákon) belül, valamint a munkacsoportok közötti minőségbeli különbségekből kell kiindulni, s erre az alapra támaszkodva mérlegelhetjük a többi tényezőt.

A munkaegységben és pénzben való tarifálás

A termelőszövetkezeti gazdálkodás eddigi története folyamán — a szovjet kollektív gazdaságok kezdeti, más természetű próbálkozásaitól eltekintve — a munkákat munkaegységben tarifálták. A termelőszövetkezetek zöme még ma is ezt a tarifálást használja, a pénzbeni tarifálást kevés szövetkezet honosította meg.

A munkaegységben történő tarifálásnak fontos kérdése, hogy melyik osztály tarifális koefficiensét tekintsük egységnek. Látszólag teljesen mindegy, melyik osztályhoz viszonyítjuk a többi osztályt, mert az értékelési különbségek nem változnak, viszonylagos értékelésük ugyanaz marad. Ha például az értékelési különbség osztályonként 0,20 egység, bármelyik osztály tarifális koefficiensét válasszuk is egységnek, a munkák egymáshoz viszonyított értékelése nem változik. Bármelyik osztályt válasszuk is viszonyítási alapul, a munkákra jutó jövedelem abszolút nagysága ugyanaz marad, de okvetlenül változik a munkaegységek száma és a munkaegységre jutó jövedelem. Ha például 28 pénzegységet kell elosztanunk négy munkaosztály között, s a munkaosztályok közötti jövedelmi különbség 2 pénzegység, akkor a munkák elvégzéséért járó pénz- és munkaegység elosztása munkaosztályonként a következő változatok szerint lehetséges:

Az 1 munkaegységgel értékelt osztály	I.		II.		III.		IV.		Összesen	
	munkaosztályba tartozó munkákért jár									
	Pénz	Munkaegység	Pénz	Munkaegység	Pénz	Munkaegység	Pénz	Munkaegység	Pénz	Munkaegység
I.	4	1,0	6	1,2	8	1,4	10	1,6	28	5,2
II.	4	0,8	6	1,0	8	1,2	10	1,4	28	4,4
III.	4	0,6	6	0,8	8	1,0	10	1,2	28	3,6
IV.	4	0,4	6	0,6	8	0,8	10	1,0	28	2,8

Minél alsóbb osztály munkáit értékeljük tehát egy munkaegységgel, adott jövedelem esetén annál kevesebb a munkaegységre jutó jövedelem, s annál több a munkaegységek száma. Hogy melyik osztály munkáit értékeljük egy munkaegységgel, annak elsősorban lélektani jelentősége van. Ha egy munkaegységre csak kevés jövedelem jut, a munkaegységnek kevés a „becsülete" is. Ha viszont a legfelső osztály munkáit értékelnénk egy munkaegységgel, a legnagyobb lenne ugyan az egy munkaegységre jutó jövedelem, ám a munkaegységek száma kevés lenne. Ez pedig lélektani hatás szempontjából szintén nem lehetne előnyös, hiszen nehezen tudnának naponta egy munkaegységet megkeresi. A munkaegységre jutó jövedelemnek márcsak ezért is az egy munkanapra átlagosan jutó jövedelmet kellene kifejeznie. S ha valójában ezt is fejezné ki, az okvetlenül jobb lélektani hatású, mintha a munkaegységre jutó jövedelem kevesebb az egy munkanapra jutó átlagos jövedelemnél.

Hogy mennyiben tekintik a termelőszövetkezetek a munkaegységet inkább az átlagos, mint az egyszerű munkával eltöltött munkanap értékelésének, az saját gyakorlatunkból vett példákkal még nem érzékeltethető, mivel termelőszövetkezeteinkben a központilag szabályozott tarifálás érvényes. Viszont a Szovjetunió kolhozai 1956 óta maguk osztályozhatják és tarifálhatják a munkákat. A már említett Zaszlavszkaja T. I. szovjet közgazdász a kalinyini terület bezsecki körzetében vizsgálta a szóban forgó kérdést, és a következő megállapításra jutott: „Az utóbbi időben a legtöbb kolhozban felismerhető az a tendencia, hogy növeljék a munkaegység munkatartalmát, és az egyszerű munka mértékegységéből az átlagos munka mértékegységévé alakítsák át.[7]

Termelőszövetkezeteink tarifahálózata a III. osztály munkáit értékeli egy munkaegységgel. Ebbe az osztályba általában az egyszerű mezei munkák tartoznak. Így jóval nagyobb jövedelem jut egy munkanapra, mint egy munkaegységre, s ezért a köztudatban a szövetkezeti tagok napi átlagos keresete — a munkaegység tartalmát nem ismerők szemében — kevesebbnek tűnik a valóságosnál. A munkaegységre kapott jövedelemnek az egy munkanapra átlagosan jutó jövedelemmel való azonosítását a gyakorlatban előmozdítja az is, hogy termelőszövetkezeteinkben a munkával eltöltött napokat nem tartják nyilván.

Az egy munkanapra jutó teljesített munkaegységek számáról, illetve az egy munkaegységre és az egy munkanapra jutó jövedelem közti különbségről tájékoztat a Központi Statisztikai Hivatal 1957-ben végzett reprezentatív felvétele. Eszerint az egy munkanapra jutó munkaegységek száma a szántóföldi növénytermesztésben 1,45, a kert, szőlő, gyümölcsös üzemágban 1,34, az állattenyésztésben 1,40, a szállításban 1,50, az építkezéseken 1,53, a melléküzemágakban 1,46, a vezetésben és az adminisztrációban 1,48, egyéb üzemágakban 1,21, átlagosan pedig 1,42.[8]

Termelőszövetkezeteinkben tehát a munkaegység nem az átlagos, hanem az egyszerű munkával eltöltött munkanap jövedelmi szempontból való értékelését fejezi ki, aminek kedvezőtlen hatásáról már szó esett. Célszerűnek látszanék felülvizsgálni, nem lenne-e helyesebb az átlagos munkával eltöltött munkanaphoz közelíteni a munkaegységet.

[7] Zaszlavszkaja T. I. – I. m. 44. l.
[8] Pálfai István: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek munkaerő-gazdálkodásának néhány kérdése. Statisztikai Szemle, 1960. 2. sz. 164. l.

Ezzel az egy munkaegységre jutó jövedelem abszolút nagysága is megfelelően emelkednék, s közelebb kerülne az egy munkanapra jutó átlagos jövedelemhez. Így a termelőszövetkezeti tagok reálisabban hasonlíthatnák össze egy munkaegységre jutó jövedelmüket a más foglalkozási területeken elérhető napi átlagos keresetekkel.

A munkák tarifálásának ilyen jellegű módosításához azonban csak megfelelő körültekintéssel nyúlhatunk. A közös gazdaság munkáiban részt vevő szövetkezeti tagok naponta legalább egy munkaegységet igyekeznek megkeresni. Ha kevés az olyan munka, amellyel ezt megkeresheti, a munkaegység ösztönző hatása nem érvényesülhet megfelelően. Azokat a munkákat, amelyekért egy munkaegységnél jóval kevesebbet kaphat, egyszerűen el sem végzi, az egy munkaegységnél nem túlságosan sokkal kevesebbet érő munkákat pedig elnagyolja.

Ezért, ha a ma érvényes VII osztályos tarifahálózatban a III. osztályhoz tartozó munkák helyett ezután egyszerűen az V. osztályhoz tartozó munkákat értékelnénk egy munkaegységgel (mivel ma ezekért a munkákért jár 1,5 munkaegység), viszonylag sokféle munkával nem lehetne megkeresni naponta egy munkaegységet. Ez pedig rossz hatású lenne a termelőszövetkezeti tagok munkájára. Ha azt is el akarjuk érni, hogy a munkaegység minél közelebb kerüljön a munkanapra jutó átlagos jövedelemhez, és azt is, hogy ne legyen sok az olyan munka, amellyel naponta egy munkaegység nem kereshető meg, akkor célszerűnek látszik a IV. osztályhoz tartozó munkákat értékelni egy munkaegységgel. Ezek a munkák ma 1,25 munkaegységgel vannak értékelve.

Persze ebben az esetben az I. osztályhoz tartozó munkákkal csak napi 0,25, a II. osztályhoz tartozókkal pedig 0,50 munkaegységet lehetne keresni. Ezért elvégzésükre aligha akadna vállalkozó. Az ilyen munka azonban meglehetősen kevés, ezért sokkal célszerűbb volna őket a mai III. osztályba átvenni, vagyis a mostani két alsó osztályt megszüntetni.

A munkaosztályok számának csökkentése — miként az előzőekben már rámutattunk — egyébként is célszerűnek látszik. Megvalósítható lenne az, hogy a tarifahálózat tengelyében az úgynevezett átlagos munkák legyenek, amelyeket egy munkaegységgel értékelnének, s körülöttük nem nagy tarifálási „feszültséggel" helyezkednének el az átlagosnál könnyebb és nehezebb munkák. Efféle megoldást választottak a már említett bezsecki körzet kolhozai is, amikor a munkák 43 százalékát egy munkaegységgel értékelték.[9]

A termelőszövetkezeti munkák munkaegységben történő tarifálásakor tehát célszerű az átlagos munkákat egy munkaegységgel értékelni, s ugyanakkor ügyelnünk kell arra, hogy ne legyen túlságosan sok az olyan munka, amellyel a napi egy munkaegység rendes munkával nem érhető el.

A munkák pénzben történő tarifálása esetén semmi jelentősége sincs annak, hogy melyik osztály tarifális koefficiense az egység, tehát melyik osztályhoz viszonyítjuk értékelés szempontjából a többi osztályt. Míg a munkaegységben történő értékelésnél tulajdonképpen a tarifális koefficiensek jelennek meg a szövetkezeti tagok szeme előtt, addig a pénzben történő tarifálásnál már nyomban a munkák pénzbeni ellenértéke. Ezért teljesen közömbös, hogy a munkák pénzbeni ellen-

[9] Zaszlavszkaja T. I. – I. m. 44. l.

értékének megállapításakor milyen rendszerű tarifális koefficienseket használtunk, vagyis melyik osztály munkáira megállapított pénzösszeget választottuk a tarifálás egységéül.

A pénzben történő tarifálásnak ettől a sajátosságától eltekintve, a munkaosztályok száma és az osztályok közötti értékelési különbségek tekintetében erre a tarifálásra is érvényes mindaz, amit a munkaegységben való tarifálásról korábban már elmondottunk.

★

A munkák osztályozása és értékelése tehát fontos problémája a termelőszövetkezeti jövedelemrészesedésnek, s ezen keresztül annak, hogy miként végzik munkájukat a termelőszövetkezeti tagok a közös gazdaságban. Az elmondottak meggyőzhettek talán arról is, hogy bizonyos szempontból célszerű lenne felülvizsgálni a termelőszövetkezeti munkák mai osztályozását és értékelését, mert ezzel sok esetben hatékonyabbá válhatna a munka szerinti elosztás törvényének érvényesülése, ennek eredményeként pedig könnyebbé válhatna a termelőszövetkezeti munkaerő-gazdálkodás is. De a munkák osztályozása és értékelése meglehetősen bonyolult kérdések és összefüggések feltárását és megoldását teszi szükségessé, amelyek még további tanulmányozást kívánnak, miért is a munkák mai osztályozásának és értékelésének esetleges felülvizsgálatakor kellő körültekintéssel és mérséklettel célszerű eljárnunk.

A VÁLLALATI KISKÖNYVTÁR

sorozatban eddig 21 kötetet jelentetett meg a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. A sorozat sikerét bizonyítja az az érdeklődés, amely a kötetek tartalmával és a korábbi kötetek témájával kapcsolatban az olvasók részéről megnyilvánult.

A KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ

előfizetést hirdet a most induló

harmadik tízes sorozatra.

A sorozat kötetei a vállalati gazdálkodás időszerű kérdéseit dolgozzák fel, a megnövekedett igényeknek megfelelően az eddigi köteteknél magasabb színvonalon. A kötetek vállalati és irányítószervi szakemberek, érdeklődő közgazdászok és műszakiak számára készülnek, és a vállalatok eredményesebb munkájához kívánnak segítséget nyújtani.

Az új sorozat kötetei a következők:

1. IPARI KALKULÁCIÓ (megjelent),
2. FOLYAMATSZERVEZÉS ÉS SZERVEZETEK KIALAKÍTÁSA AZ IPARBAN,
3. STATISZTIKA A VÁLLALATVEZETÉS SZOLGÁLATÁBAN,
4. MŰSZAKI FEJLESZTÉS AZ IPARBAN,
5. IPARVÁLLALATOK ÉVES TERVE,
6. BELSŐ ANYAGMOZGÁS,
7. GYÁRTÓESZKÖZGAZDÁLKODÁS AZ IPARBAN,
8. PROGRAMOZÁS,
9. GYÁRTÁSIRÁNYÍTÁS,
10. A MÉRLEG ÉS AZ EREDMÉNYKIMUTATÁS ELEMZÉSE AZ IPARBAN.

A tízkötetes sorozat előfizetési ára 90,— Ft; bolti ára kb. 110,— Ft.

A kötetek egy része már nyomdában van. Az első kötet már megjelent:

dr. Tóth Antal: IPARI KALKULÁCIÓ
228 l. + mellékletek 17 Ft.

Az utolsó kötet 1961. márciusáig kerül forgalomba.

A sorozat megrendelhető

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ
terjesztési osztályánál,
Budapest, V, Nagy Sándor utca 6. — Telefon: 311—156.

SZAKÁL PÁL:

A mezőgazdaság műszaki fejlődése és a termelés gazdaságossága

A világ mezőgazdasága ma körülbelül egyharmaddal termel többet, mint a második világháború előtt. Ez azonban csak egyik jellemzője a mezőgazdaság fejlődésének. A fejlődés másik fontos jellemvonása, hogy lényegesen átalakult a mezőgazdasági termelés jellege. A háború előtti — döntően az emberi és az állati erőre alapozott — módszerek és eszközök helyett, a mezőgazdaságban is mindenütt előtérbe nyomult a technika, és széles körben használják fel a különböző tudományágak eredményeit.

A gépek szerepének fokozódását mutatja a jelenleg legfontosabb mezőgazdasági erőgépek, a traktorok számának rohamos növekedése. 1930-ban 1,6 millió, 1939-ben 2,6, 1953-ban 8, 1956-ban 10 millió traktor működött a világ mezőgazdaságában.

A traktorok elterjedése a legfontosabb talajművelési, vetési, növényápolási, betakarítási és szállítási munkák gépesítését jelenti, hiszen a traktor megfelelő munkagépekkel felszerelve mindenféle mezőgazdasági munkára felhasználható, nemcsak a növénytermesztésben, hanem az állattenyésztésben is. A betakarítási és szállítási munkálatokban a traktorvontatású gépek mellett mind nagyobb jelentőségre tesznek szert a speciális betakarító- és szállítóeszközök: a kombájnok, a vontatók, a tehergépkocsik stb. A háború előtt csak az Egyesült Államokban és a Szovjetunióban alkalmaztak a kalászosok betakarításában kombájnokat. Azóta az egész világon elterjedtek, főleg a nyugat-európai államokban, ahol az 1954. évben egy gabonakombájnra már mindössze 30—40 kh. kalászos terület jutott, s a kombájnok száma azóta is nagymértékben növekedett. A kalászosok mellett igen elterjedt a kapás ipari és más növények (szálastakarmányfélék, kukorica, burgonya, len, kender, répafélék stb.) gépi aratása. Ma már szinte minden növény aratási és betakarítási munkáit egészben vagy részben gépekkel lehet elvégezni.

A háború óta mind fontosabb szerepet kapnak a mezőgazdaságban a repülőgépek. A különböző kártevők elleni permetezést, a vegyszeres gyomirtást, a műtrágyaszórást az összefüggő nagy területeken olcsón és eredményesen lehet repülőgépekkel végezni. Újabban kísérleteznek repülőgépről való vetéssel, és fontos feladatot oldanak meg a mesterséges termékenyítéssel kapcsolatban az ondóanyagok nagy távolságra való gyors szállításával. Így a repülőgépek nemcsak a növénytermesztés, hanem az állattenyésztés fejlődését is közvetlenül segítik.

Nagy jelentőségű a villamos energia, illetve a villanymotorok használatának elterjedése. Igaz, hogy a villamos energiát elsősorban a belső

majori munkákban (világításra, takarmányfeldolgozáshoz, fejéshez, vízellátáshoz, különböző termékek feldolgozásához stb.) használják, de már ez is jelentős mértékben járul hozzá a mezőgazdasági munka termelékenységének növeléséhez és a költségek csökkentéséhez.

A mezőgazdaság fejlődésének mai képéhez tartozik a vegyipar termékeinek egyre tömegesebb alkalmazása. A műtrágya és a növényvédőszerek felhasználása a háború előttinek háromszorosára növekedett. Nagy tömegben használják fel a kémiai anyagokat a terméketlen területek termővé tételére.

Széles körben alkalmazzák a termelés fejlesztésére a különböző agrártudományi ágazatok, az agrofiziológiai és a biológia, legújabb eredményeit. A hibridizáció hatását a kutatók már régen felderítették ugyan, nagy területen való gyakorlati alkalmazására azonban csak a legutóbbi évtizedekben került sor. A mesterséges megtermékenyítés előnyeit ugyancsak ismerték már jóval a háború előtt is, de szintén csak kismértékben alkalmazták. A háború óta azonban egyes országokban már általánossá vált. Például a legutóbbi években Ukrajnában a tehenek és üszők közel felét, Dániában több mint háromnegyed részét, Angliában és Hollandiában több mint felét, a skandináv államokban körülbelül egyharmadát, az Egyesült Államokban körülbelül negyedét mesterségesen termékenyítették meg. Az állatok felnevelésében a hagyományos takarmányok mellett terjed a különböző hormonok, antibiotikumok használata.

A mezőgazdasági termelés jelenlegi szakaszának jellemzésére még sok egyebet lehetne megemlíteni. Például: új növény- és állatfajták kinemesítését és elszaporítását, új géptípusok és rendszerek megteremtését, a növényvédelem, illetve az állatgyógyászat területén elért eredmények gyakorlati alkalmazását, új agrotechnikai és termelési eljárások bevezetését, a művelési ágazatok és termelési módszerek megváltoztatását (például az ültetvényes gazdálkodás kiterjesztését, a szárazgazdálkodásról az öntözéses gazdálkodásra való áttérést stb.).

Ismételten hangsúlyozni kell, hogy a mezőgazdasági termelés legutóbbi évtizedekben tapasztalt fejlődésével kapcsolatban nem csupán a hozamok nagymértékű növekedéséről van szó. A hozamok növelhetők a hagyományos, illetve hagyományosakká vált módszerekkel is. Például számos üzemben és országban lehet növelni a termelési eredményeket azzal, hogy betartják a sok évtizede ismert vetésforgó-szabályokat, több istállótrágyát, kézi és igaerőt használnak fel stb. A mezőgazdasági termelés fejlődése mostani szakaszának legfontosabb jellemzője, hogy a kézi és igaerőt felváltja a gép, s a tudományos eredményeket, amelyeket eddig csak a legjobb üzemekben, illetve legfejlettebb országokban használták fel, általánosan kezdik alkalmazni. A mezőgazdasági termelés tehát új, magasabb műszaki szintre emelkedik.

A mezőgazdaságban bekövetkezett változás szorosan összefügg az ipari termelésben történt változásokkal, s a fejlődés tényezőiként ugyanazokat sorolhatjuk fel, mint az ipar fejlődésével kapcsolatban (a tudományokban elért eredmények, a piacok kiszélesedése, az egyes államok társadalmi és politikai életében bekövetkező változásokból eredő gazdaságpolitika stb.). Hasonló ez a múlt század közepe után bekövetkezett változáshoz, amikor új eszközök (például vaseke, vetőgépek, cséplő-

gépek) alkalmazására, új termelési eljárásokra és módszerekre tért át Európában a mezőgazdaság.

Hangsúlyozni kell azonban, hogy a világ mezőgazdaságának említett nagyarányú előrehaladása nem azonos módon megy végbe a szocialista és a kapitalista társadalmi viszonyok között. Bár mind a kapitalizmusban, mind a szocializmusban a nagyüzemek kialakulása a jellemző, lényeges különbség van a kapitalista és a szocialista nagyüzemesítés közt. A kapitalista társadalomban a parasztság elszegényedése és a kisparaszti gazdaságok tönkrejutása útján jönnek létre a nagyüzemek, míg a népi demokratikus viszonyok között a parasztság önkéntes egyesüléséből alakulnak a szocialista nagyüzemek, amelyek a parasztság felemelkedésének egyedüli útját jelentik.

A nagyüzemi keretek a műszaki fejlesztésre kiváló lehetőséget teremtenek. De míg a kapitalizmus ellentmondásai, a magántulajdon korlátai kapitalista viszonyok közt erősen gátolják e lehetőségek kihasználását, ilyen korlátok hiányában a szocialista nagyüzemekben a műszaki fejlődés sokkal gyorsabb ütemű lehet, mint amilyenre kapitalista viszonyok közt mód van.

Mezőgazdaságunk műszaki színvonalának fejlődése a háború óta

A magyar mezőgazdaság műszaki színvonala, a tudományok és a technika legújabb eredményeinek széleskörű alkalmazása nagyon sokat fejlődött a második világháború előtti színvonalhoz viszonyítva. A traktorállomány 1958-ig kb. négyszeresére növekedett, s az állati vonóerő mintegy negyedét a gépi vonóerő váltotta fel. Több ezer gabonakombájn és sok más olyan gép jelent meg mezőgazdaságunkban, amelyek az első ötéves terv kezdete előtt nálunk teljesen ismeretlenek voltak. Több mint tízszer annyi műtrágyát használ fel mezőgazdaságunk, mint a háború előtt. Megsokszorozódott a növényvédőszerek használata is. A legutóbbi években több százezer holdon végeztünk vegyszeres gyomirtást, kémiai eljárásokkal megjavítottunk körülbelül 400 ezer kh. savanyú és szikes területet. 400 ezer kh. öntözésére adnak lehetőséget a megépült főművek, s 200 ezer kh-ra elkészültek a szükséges öntözőcsatornák és berendezések. Elterjedt a nemesített vetőmagvak alkalmazása, nagy területeken használtuk fel a hibridhatást (hibridkukorica, hízóállatok) a termelés növelésére. 1957-ben a tenyészérett üsző- és tehénállomány 20 százalékát a mesterséges megtermékenyítő állomásokon termékenyítették meg, s kiterjedten alkalmazták ezt a módszert más állattenyésztési ágazatokban is.

Mindahhoz, amit mezőgazdaságunk műszaki fejlesztésében a második világháború után elértük, a kiinduló pontot a hazánkban végbement nagy társadalmi átalakulás teremtette meg. Évről évre sok ezer holdon alakultak állami gazdaságok és termelőszövetkezetek, s e nagyüzemekben lehetőség nyílt a tudomány és a technika eredményeinek leghatékonyabb alkalmazására.

Hazánkban a műszaki fejlődés eszközeinek elterjedését nagymértékben előmozdította, hogy az állam vette kezébe és irányította a mezőgazdasági termelés fejlesztését, s az ötéves terv, illetve az évi tervek keretében évről évre meghatározott összegeket, illetve meghatározott mennyiségű gépet, műtrágyát, növényvédőszert bocsátott a mezőgazda-

ság rendelkezésére, gondoskodott az öntözéses gazdálkodás megindításához szükséges csatornák, műszaki berendezések megépítéséről. Nagy számban létesítettek tudományos kutatóintézeteket és kísérleti telepeket.

A műszaki fejlődés egyes tényezőit tekintve viszonylag gyorsabban haladtunk előre, mint más országok általában. Itt természetesen figyelembe kell venni, hogy különösen a nyugat-európai államok már sok évtizede messze előttünk járnak például a műtrágyázás, a növényvédelem, az okszerű földművelés területén, s hogy utolérjük őket, rendkívül nagy erőfeszítéseket kell tennünk.

A MSZMP Központi Bizottságának a gazdasági feladatokról és a második ötéves terv előkészítéséről szóló irányelvei szerint mezőgazdaságunk termelését az 1954—1958. évek átlagához képest az 1961—1965-ös évekre mintegy 30—32 százalékkal magasabban kell előirányozni. Evégett alapvető változásokat kell elérni a korszerű nagyüzemi módszereknek, a tudomány legújabb eredményeinek alkalmazásában.

A második ötéves terv időszakában növekvő mennyiségben kell ellátni a mezőgazdaságot korszerű gépekkel. A traktorállományt 1965-ig, 1958-hoz képest mintegy két és félszeresére növeljük. El kell érnünk, hogy az állami gazdaságokban és a termelőszövetkezetekben 1965-re a gabonafélék és a szálastakarmányok betakarítása nagyobbrészt, a kapás növények közül pedig a kukorica és burgonya vetésének és ápolásának jelentős része géppel történjék. Növelni kell a cukorrépa- és burgonyaszedés gépesítését is. El kell érni, hogy az egy kh. szántó-, kert- és szőlőterületre jutó műtrágya mennyisége 1965-ben 140—150 kg-ra emelkedjék, szemben az 1958. évi 46 kg-mal. 1965-ben körülbelül 1,5 millió kh-on végzünk vegyszeres gyomirtást. Öt év alatt mintegy 600 ezer kh. gyenge termőképességű talaj megjavítását kell előirányozni.

A jelenleg öntözés alatt álló területet két-, két és félszeresére növeljük.

Az állattenyésztés hozamának növeléséhez a takarmányozás és gondozás megjavítását, a nagyüzemi állattenyésztés módszereinek fokozottabb alkalmazását, az állományon belül intenzívebb, nagyobb termőképességű fajták arányának növelését kell előirányozni.

A kitűzött célok megvalósításával a magyar mezőgazdaság nagy lépéseket tesz előre a műszaki fejlődés útján, s ha nem is tudjuk teljesen eltüntetni, nagymértékben csökkenthetjük azt a távolságot, amely jelenleg a fejlettebb népi demokratikus országok és egyes tőkésországok mezőgazdaságának és a mi mezőgazdaságunknak a színvonala között a munkatermelékenység, a termelés gazdaságossága és bizonyos vonatkozásban a mezőgazdasági területegységre jutó hozam tekintetében fennáll.

A műszaki színvonal és a termelés gazdaságossága

A második ötéves tervben a mezőgazdasági termelés területén kitűzött célok eléréséhez szükséges feladatok megoldására állami erőforrásokból a VII. kongresszus irányelvei szerint csaknem negyven milliárd forintot fordítunk. Ebből az összegből az ország szántóterületének minden kh-jára körülbelül 4000 forint jut.

E hatalmas összeg felhasználásával, amely körülbelül háromszorosa az első ötéves terv idején a mezőgazdaság fejlesztésére fordított anyagi eszközöknek, gyorsan növelhetjük mezőgazdasági termelésünket. De szükséges hozzá, hogy az eddigi tapasztalatokból levonjuk a megfelelő következtetéseket, s a feladatok gyakorlati megoldása közben minden fillért ésszerűen használjunk fel, állandóan szem előtt tartsuk a gazdaságosság elvét.

A gazdaságosság, amióta az ember gazdálkodik, kisebb-nagyobb mértékben mindig érvényesült. Magas fokra fejlődött a kapitalista üzemekben, ahol azonban a tőkések érdekeit szolgálta. A szocializmusban a munkaidő és az anyagi eszközök leghatékonyabb felhasználása az egész társadalom érdekeit szolgálja, s az állam gazdasági szervező tevékenységének egyik fő feladata a legszigorúbb gazdaságosság érvényesítése. Itt nyílik lehetőség rá, hogy a gazdaságosság elvét ne csak az egyes üzemekben, hanem népgazdasági szinten is megvalósítsuk.

A mezőgazdaság fejlesztésének gazdaságosságát vizsgálva egyrészt azt kell nézni, melyik termelési ágazatban, milyen feladatokat kell megoldani, másrészt, hogy az egyes feladatok (például a gépesítés, a talajjavítás stb.) megoldásánál miképp kell eljárni, hogy a lehető legkisebb áldozattal a lehető legnagyobb eredményeket kapjuk.

Nézzük meg először a műszaki fejlesztés egyik legfontosabb feladatát, *a gépesítést*. A gépesítés hasznosságát és szükségességét nem kell bizonyítani. Ha a mi mezőgazdaságunkat a technika jelenlegi fokán rövid idő alatt gépesíteni tudnánk, és a jelenlegi fogatlétszámot a mai 300—350 ezerről körülbelül 100 ezerre csökkentenénk, évente pusztán a gépesítés hatására legalább 2—3 milliárd forinttal csökkenne a mezőgazdaság termelési költsége, ennyivel lenne kevesebb a termékek önköltsége — nem is számítva a megfelelőbb időben és jobb minőségben végzett munka termésfokozó hatásából eredő termelési költség-, illetve önköltség-csökkenést és azt, hogy a mezőgazdaságban maradt dolgozók munkája könnyebbé, kellemesebbé, kulturáltabbá válik.

A munka könnyebbé válását nem lehet számszerűsíteni és nagyon nehéz a gépesítés termésfokozó hatását is számokkal kifejezni, mivel az ezzel kapcsolatban közre került adatok erősen vitathatók. Az azonban nem kétséges, hogy a szántóföldi növénytermelés teljes gépesítése esetén, a jelenlegi termelési szerkezet mellett, a mezőgazdaságban most lekötött munkaerőnek több mint fele felszabadulna (több mint 1 millió ember), s ezt a munkaerőt részben a mezőgazdaság belterjesebbé tételére, részben más népgazdasági ágakban lehetne felhasználni. Ezzel kapcsolatban természetesen meg kell fontolni azt is, hogy a gépesítéssel szabaddá váló munkaerő új területeken, vagy a népgazdaság más ágaiban való foglalkoztatása gondos szervező munkát kíván, s e munkaerő elvonásának üteme összhangban kell hogy legyen a más irányú foglalkoztatási lehetőségek megteremtésének ütemével. Nem kevésbé fontos az sem, hogy ha a jelenlegi fogatlétszámot 200—250 ezerrel csökkentenénk, körülbelül 1 millió kh. területet nyernénk, amelyen most ennek a vontatóerőnek a takarmányát termeljük meg. Ezt a takarmánymennyiséget felhasználhatnánk a haszonállatállomány takarmányozására, és így jóval több és olcsóbb húst, tejet és egyéb állati terméket kapnánk. Vagy felhasználhatnánk ezt a területet más ipari és exportnövények

termelésére, s ezeken keresztül növelhetnénk tovább a mezőgazdaság jövedelmezőségét.

A gépi munka, illetve a gépesítés gazdaságosságának helyes megítéléséhez az üzem egész évi eredményeiből kell kiindulnunk. Nézzük ezt egy példán. A termelőszövetkezet 4000 normálhold elvégzéséért á 90 Ft = 360 ezer forintot fizet a gépállomásnak. Egy fogat évi költsége körülbelül (260 fogatnap × 100) 26 000 forint. Hogy a szövetkezet ne fizessen rá, legalább 360 000 : 26 000 = 13,9, azaz 14 kettes lófogattal kell csökkentenie a fogatállományát, illetve ennyivel kevesebb fogatot kell beszereznie, hogy a gépállomás munkája ne növelje a fogatokéhoz képest a termelési költségeket. Ha tehát ennek a termelőszövetkezetnek az összes munkák elvégzéséhez szüksége volt 35 kettes lófogatra, a 4000 normálhold gépállomási munka igénybevétele esetén csak 35—14 = 21 fogatnak szabad maradnia. Ellenkező esetben a gépesítés után annyiszor 26 000 forinttal lesz több a termelési költség, ahány fogat a 21-en felül megmarad. Ha viszont a gépesítés hatására a fogatok száma 18 alá csökken, minden feleslegessé vált fogat 26 000 forinttal teszi gazdaságosabbá a termelést.

Természetesen ez a számítás arra az esetre érvényes, amikor az összes munkák időben és jól elvégezhetők fogatokkal. Más a helyzet azoknál a munkáknál, amelyek fogattal egyáltalán nem, vagy csak gyengébb minőségben végezhetők, például a mély- és mélyítő művelés esetén. Ilyen feltétlen gépmunka viszonylag kevés van, s ha nincs módunkban úgy gépesíteni, hogy megfelelő számú fogatot feleslegessé tegyünk, nagyon gondos számításokkal kell megállapítani az okvetlenül szükséges erő- és munkagépek számát, és más területeken (például a fuvarozásban) is igyekezni kell ezeket hasznosítani.

Az új ötéves tervben mintegy 36—38 ezerrel gyarapodik a traktorállomány. Ha a termelőszövetkezetek eddigi gépesítésének eredményeit figyelembe vesszük (évi átlagos 900 normálhold teljesítmény, normálholdanként 70—80 forint önköltség), körülbelül 80—100 000 kettes lófogattal kell csökkenteni a fogatlétszámot, ha azt akarjuk, hogy a költségek ne emelkedjenek.

A tervezett 38 ezer traktor azonban az említettnél több fogat eltávolítását is lehetővé teszi, ha a traktorállományt különböző típusú traktorokból állítjuk össze és mindegyiket kellően ellátjuk munkagépekkel. A múltban éppen az volt a legfőbb hiba, hogy a traktorállomány zömét egy traktortípus (a G—35) tette ki, s ez nem volt ellátva megfelelő munkagépekkel.

Az egyes traktortípusok más-más munkára alkalmasabbak. Az Állami Gazdaságok Üzemszervezési Kutató Intézetében folyó vizsgálatok szerint a különböző traktortípusok az egyes munkákban különböző számú kettes lófogatot helyettesítenek. A túloldali táblázat a különböző traktortípusokból egy traktoregység által helyettesített kettes lófogatok számát tartalmazza.

A traktorállományt össze lehet állítani úgy, hogy traktoregységenként körülbelül 4 kettes lófogat váljon feleslegessé, s ekkor a 36—38 000-rel növelt traktorállomány (és megfelelő munkagépek) mellett legalább 150 000 kettes lófogat válik feleslegessé. (Úgy számolva, hogy a köny-

Megnevezés	RS-09	Zetor-25 K	G-35 szántó	Zetor-super	DT-413
Könnyű felszíni munka	5,0	4,3	2,4	2,6	3,2
Vetés	4,0	3,4	1,9	2,0	2,0
Kapálás	3,4	3,1	—	2,0	—
Kaszálás	5,2	3,4	—	2,0	—
Könnyű talajmunka	7,0	5,0	3,4	3,0	3,3
Közepes talajmunka	—	9,9	4,7	4,0	4,6
Középmély talajmunka	--	9,1	9,1	6,0	7,4

Voit Imre tudományos kutató adatai.

nyebb és a nehezebb traktortípusok traktoregységre átszámítva legalább 38 000 traktoregységet tesznek ki.)

Annak megállapítására, hogy az egyes traktortípusokból mennyi szükséges a gépesítés leggazdaságosabb megoldásához, tájanként végzett pontos megfigyelések és vizsgálatok szükségesek, amit az illetékes vidéki kutató intézetek, esetleg a szakoktatási intézmények elvégezhetnek. Az erre fordított kiadások egy év alatt bőven megtérülnének. Ha az ötéves terv időszakában a minimális 80—100 000 fogat helyett 140—150 000 fogatot tudnánk feleslegessé tenni, ezzel országosan több mint egy milliárd forintot takaríthatnánk meg évente a mostani költségekhez képest. Az is rendkívül nagy jelentőségű, hogy minden felesleges fogat után 4—5 kh, országosan összesen több százezer hold termőföldet használhatnánk fel más célokra.

Nagyon gondos mérlegeléseket és számításokat kíván a speciális betakarító-gépek létszámának megállapítása, mivel ezek évente alig néhány hétig dolgoznak. E gépeknél az önköltségen kívül különösen figyelembe kell venni azt, hogy a legnehezebb, az emberi szervezetre legkárosabb munkáktól mentesítik az embert, s ezenkívül az úgynevezett munkacsúcsokat ezekkel tudjuk legeredményesebben leküzdeni.

Fontos probléma a megfelelő munkagép-típusok alkalmazása. Ezen a területen, az elért fejlődés ellenére, még ma is elég rosszul állunk. A munkagépek nem alkalmazkodnak kellően a mi természeti és üzemi adottságainkhoz. Ez nagyon sok kárt okozott és okoz ma is, mert vagy nem végeznek jó munkát, vagy nem lehet őket kihasználni. Ezen gyökeresen változtatnunk kell, hogy a gépesítéstől várt eredményeket minél teljesebben realizálhassuk.

A gépesítéssel kapcsolatban említett néhány probléma is mutatja, hogy a gépesítés helyes megoldása nem könnyű feladat. Gépesíteni lehet úgy is, hogy a termelési költségek, a termékek önköltségei növekednek, a termelés gazdaságossága csökken. Nálunk 1954 óta jelentős mértékben sikerült növelni a gépesítéssel a termelés gazdaságosságát, de még mindig sok kihasználatlan lehetőség van rá, hogy a gépesítési feladatok ésszerűbb megoldásával tovább javítsuk a gazdálkodást és csökkentsük a mezőgazdasági termékek önköltségét.

A másik — a gépesítésnél viszonylag szűkebb — terület, amelyen sok probléma vár megoldásra a gazdaságossággal kapcsolatban, az *öntözéses gazdálkodás.* 1945 óta több mint 400 000 kh öntözését lehetővé

tevő főművet építettünk, s körülbelül 200 000 holdra megépültek az öntözési berendezések is. A régebben berendezett területekkel együtt körülbelül 250 000 kh-on vált ténylegesen lehetővé az öntözéses termelés. Ezeket a lehetőségeket azonban sohasem használtuk ki, mert amikor legnagyobb volt a tényleges öntözött terület, akkor sem érte el egészen a 160 000 kh-at. Az utóbbi években alig 130 ezer kh. körül mozgott az öntözött terület.

A főművek és berendezések túlnyomó részben kihasználatlanul maradtak, pedig építésükre több mint 1,5 milliárd forintot fordítottunk. A főműveket tekintve alig negyedrészben, a berendezett területeken pedig alig felerészben hasznosultak az öntözéses gazdálkodás céljaira fordított összegek.

Az alapvető hiba az öntözéses termelés fejlesztésére előirányzott összegek nem eléggé ésszerű felhasználása volt. A fő törekvés a művek minél gyorsabb építése volt, de megfeledkeztünk arról, hogy adottságainkat tekintve az öntözőművek megteremtésétől az öntözéses gazdálkodásig még nagyon hosszú az út. A víznek a tábla széléig való vezetése után a korszerű öntözéses gazdálkodást folytató üzemek megteremtése még nehezebb és több áldozatot igénylő feladat, mint a főművek és öntözőberendezések létrehozása.

Az öntözött, illetve öntözhető területek java része a Tiszántúl középső, legextenzívebb jellegű vidékein fekszik. E tájak termelési színvonala mindig az országos átlag alatt volt. A legutóbbi években folytatott vizsgálatok szerint az öntözéses termeléssel foglalkozó termelőszövetkezetekben egy közösállománybeli számosállatra 10—12 kh., a háztáji állatállományt is beszámítva 7—8 kh jutott. Az egy növénytermesztésben dolgozó termelőszövetkezeti tagra jutó terület meghaladta a 10 kh-at. Nem álltak sokkal jobban az öntözéses termeléssel foglalkozó állami gazdaságok sem. A sikeres öntözéses gazdálkodás két alapfeltétele — a munkaerő és a szervestrágya — tehát hiányzott az üzemekből. Igaz, hogy a mezőgazdaságban az üzemi körforgás természete miatt nem okvetlenül szükséges, hogy kezdettől fogva minden feltétele meglegyen a korszerű termelésnek. Az öntözés megkezdésével nem lehet és nem is kell mindig megvárni a viszonylag magas állatsűrűséget, hiszen az öntözéssel növekszik a takarmánytermés, s éppen az ad lehetőséget az állatállomány növelésére. De ezt az állatállományt aztán be is kell szerezni, amint a megfelelő mennyiségű takarmány rendelkezésre áll. Így aztán nőhet a trágyatermelés, ennek révén tovább bővíthető az öntözés, és így tovább. De amíg ezek a feltételek kialakulnak, az öntözés gazdaságossága természetesen elmarad a korszerű viszonyok közt végrehajtott öntözésétől. Nálunk leginkább rizstermesztés folyt az öntözött területeken. Sajnos nagyon sok helyen — az említett feltételek híján — néhány évi rizstermesztés után, amikor az okszerűtlen termelés folytán a talaj kezdett kimerülni, a rizstermelés csökkent, egyszerűen parlagon hagyták a területet, melynek jelentős része elmocsarasodott, teljesen tönkrement.

A rizstermelésen és a hagyományos kertészeti növényeken kívül nálunk még csekély mértékű a szántóföldi növények és füves területek öntözése. Becslések szerint az öntözött kukorica, répa, takarmányfélék és egyéb szántóföldi növények vetésterülete alig éri el az öntözött te-

rület 10—15 százalékát (a 15—20 ezer kh-at). Pedig a szántóföldi növények termelése nem kevésbé jövedelmező, mint a rizstermelés, amelynek jövedelme kh-anként több év átlagában mintegy 3000 Ft-ra tehető.

A kabai Kossuth termelőszövetkezetben, valamint a kisújszállási és szarvasi kísérleti telepeken 1955-ben és 1956-ban 20—30 kh-as táblákon elért eredmények adatait felhasználva néhány szántóföldi növény öntözéssel elért terméshozamának és jövedelmezőségének eredményeit a következő táblázat mutatja:*

Megnevezés	Öntözetlen terület	Öntözött terület	Különbség
Kukorica			
Termésátlag (csöves) q/kh	25	52	27
Teljes termelési érték[1]	3200	6210	3010
Termelési költség[2]	1744	2897	1153
Tiszta jövedelem Ft/kh	1456	3313	1857
Önköltség Ft/q	70	56	—14
100 Ft ráfordításra jutó teljes termelési érték Ft	183	216	133
Vöröshere			
Termésátlag q/kh	28	80	52
Termelési érték Ft/kh	2250	6300	4050
Termelési költség Ft/kh	1546	2621	1075
Tiszta jövedelem Ft/kh	704	3679	2975
Önköltség Ft/q	55	33	—22
100 Ft ráfordításra jutó termelési érték Ft	145	240	95
Takarmányrépa			
Termésátlag q/kh	210	596	386
Termelési érték Ft/kh	4200	11920	7720
Termelési költség Ft/kh	3200	5000	1800
Tiszta jövedelem Ft/kh	1000	6920	5920
Önköltség Ft/q	15	8,4	—6,6
100 Ft ráfordításra jutó termelési érték Ft	131	238	107

[1] Folyó áron.
[2] Közterhek és általános költségek nélkül.

Ha az adatok nem elég pontosak is, megközelítően mutatják az öntözéses gazdálkodás hatását az átlagtermések, a tisztajövedelem, a termékek önköltsége és a gazdaságosság alakulására.

Mihályfalvy Istvánnak, a kisújszállási kísérleti intézet tudományos munkatársának számításai szerint a szántóföldi növények öntözési költségei kh-anként 1200—1800 Ft körül mozognak. A példaként említett 596 q takarmányrépatermésátlagot, illetve 386 q többletterm ést mintegy 1800 Ft többletkiadás árán érték el. Ez a költség a következő tételekből tevődött össze:

* Kádár Béla: Öntözéses gazdálkodás a kabai Kossuth termelőszövetkezetben. Gazdálkodás. 1958. márc. 21. l.
Mihályfalvy István: A szántóföldi öntözés költségei. Magyar Mezőgazdaság. 1958. március 10.

1. Állandó költségek (az öntözőberendezések amortizációja stb.)	272 Ft
2 Az öntözést előkészítő munkák költségei	87 Ft
3 Az öntözés költségei (vízdíj stb.)	330 Ft
4. Trágyázási többletköltség	248 Ft
5. Betakarítási többletköltség	532 Ft
6. Általános költségek	328 Ft
1 kh takarmányrépa öntözéssel kapcsolatos összes többletköltsége:	1797 Ft

Az 1797 Ft többletkiadás csaknem 6000 Ft tisztajövedelem-többletet eredményezett kh-anként, 15 Ft-ról 8,4 Ft-ra csökkentette 1 q répa önköltségét, és a 100 forint összes ráfordításra jutó teljes termelési érték 131 Ft-ról 238 Ft-ra növekedett.

Ha a rendelkezésre álló hozzávetőleges adatok alapján a szántóföldi növénytermelés költségeit az Alföldön kh-anként kereken 2500 Ft-nak, a teljes termelési értéket folyó áron számítva kereken 3000 Ft-nak vesszük, kh-anként körülbelül 500 Ft tiszta jövedelem mutatkozik, s 100 forint ráfordítás ellenében 120 Ft eredményt kapunk. Az öntözéssel kapcsolatos többletköltségeket átlagosan 1500 Ft-nak számítjuk. Az összes termelési költség így $2500 + 1500 = 4000$ Ft. Az eddigi kísérleti és gyakorlati eredmények szerint a korszerű öntözéses gazdálkodás hatására legalább kétszeresére növekszenek a hozamok. Ezek szerint 4000 forint kiadással szemben 6000 forint értékű hozam érhető el. Az egy kh-ra jutó jövedelem 500 Ft-ról 2000 Ft-ra, és a 100 Ft ráfordításra jutó termelési érték az öntözés után 150 Ft-ra nőtt.

Ilyen eredményeket azonban csak akkor várhatunk az öntözéstől, ha az öntözéssel egyidejűleg az egyéb agrotechnikai műveleteket (a bőséges szerves és műtrágyázást, az okszerű talajművelést, gondos növényápolást stb.) is elvégezzük. E feltételek megteremtése nélkül az öntözés hatása elmarad.

A hozamok megfelelő mértékű növeléséhez és a korszerű öntözéses művelés gazdaságosságához az új ötéves terv időszakában az öntözéses termelés fejlesztésére előirányzott összegek felhasználásakor a következő szempontokat kell figyelembe vennünk.

1. Csak azokat az üzemeket szabad az öntözésbe bekapcsolni, amelyek az öntözéshez szükséges munkaerő-többletet biztosan rendelkezésre tudják bocsátani, anélkül, hogy a termelés egyéb területei ennek kárát látnák.

2. Minden üzem számára — az öntözött területtől függően — elméletileg és gyakorlatilag megfelelő fokon képzett öntözéses termelési szakemberekről kell gondoskodni.

3. Az öntözéses gazdálkodásra való áttérés az üzemek számára rendkívül nagy minőségi változást jelent. Gondoskodni kell a szükséges gépekről, elegendő szervestrágya termeléséhez szükséges állatokról és ezek elhelyezéséről, a megnövekedett terméktömegek szállításához, tárolásához és esetleges feldolgozásához szükséges eszközökről és berendezésekről. Az öntözéses termelésre való áttéréssel tehát megnövekednek a termeléssel kapcsolatos beruházási igények is. Az eddigi adatok szerint az intenzív öntözéses gazdálkodást folytató üzemekben 1 kh-ra számítva 10 000 Ft értékű állóeszköz volna szükséges, a valóságban üzemeinknek holdanként 2000 Ft-nyi állóeszköze van. A kü-

lönbség egy részét előreláthatólag állami forrásokból kell majd hitel formájában fedezni. Ez azt jelenti, ha a jelenlegi öntözött terület két és félszeresén akarunk korszerű, jól jövedelmező öntözéses gazdálkodást megvalósítani, csaknem ugyanannyit kell még a gazdasági beruházásokra (gépekre, állatok beszerzésére, istállók, tárolóhelyek, utak stb. építésére) előirányozni, mint amennyit az öntözési művek és berendezések létesítésére már fordítottunk és a jövőben fordítani fogunk. Az öntözés műszaki tervezését és beruházásait megfelelő termelési tervezéssel és beruházással kell kiegészíteni.

A korszerű öntözéses gazdálkodás rendkívül nagy költségei (a műszaki és gazdasági költségek együtt holdanként körülbelül 12—16 ezer forintra rúgnak) arra intenek bennünket, hogy óvatosabban járjunk el az öntözési lehetőségek, illetve az öntözött területek kiterjesztésében. Csak olyan mértékben haladhatunk előre, amennyire biztosítani tudjuk a siker nélkülözhetetlen személyi és tárgyi feltételeit. Inkább kisebb területen öntözzünk, de korszerűen és jövedelmezően.

A mi viszonyaink között rendkívül nagy hatással van a terméshozamok és a jövedelem növelésére a vegyipar termékeinek: a műtrágyának, talajjavító anyagoknak, növényvédőszereknek a felhasználása.

A műtrágyák termésnövelő hatása közismert. A legújabb kísérleti eredmények közül megemlítjük a tápiószelei kísérleti telepen 1955—1956-ban vetésforgós kísérlet keretében a cukorrépánál elért eredményeket.

Megnevezés	Trágyázatlan	400 kg műtrágya	150 q istállótrágya	150 q istállótrágya + 400 kg műtrágya
Termés q/kh	95,4	150,4	152,0	172,7
Többlettermés	—	55,0	56,6	77,3
A többlettermés ára Ft ...	—	2585,0	2660,0	3633,0
Trágyázási és egyéb többletköltség Ft	—	488,0	775,0	1163,0
A többlettermés árából levonva a költségeket marad tisztán Ft/kh	—	2097,0	1885,0	2470,0

Latkovics Györgyné tudományos munkatárs adatai.

Nagyon eredményesnek bizonyult a kalászosok műtrágyázása. Kísérleti adatok szerint 2—3 q műtrágyával sikerült a búza termésátlagát 8,8 q-ról 15,4, illetve 17,6 q-ra emelni, azaz 400—600 Ft többletköltséggel 1400—2000 Ft többletbevételre szert tenni. Ha a gyakorlatban nem is számíthatunk ilyen kimagasló eredményekre, de 400—500 Ft többletköltséggel általában 30—40 százalékos termésnövekedést elérhetünk, s 15—20 százalékkal növelhetjük a termelés gazdaságosságát.

A nagyüzemek megalakulásával az ország területének nagy részén megnyílt a lehetőség arra, hogy a növényvédelem korszerű színvonalra emelkedjék. A különféle gyomok és más kártevők több milliárd forint értékű terméscsökkenést okoznak mezőgazdaságunkban. Becslések szerint például csak a gyomosodás miatt évente 4—5 millió mázsával kisebb a kalászosok termése, mint ha sikerült volna a vetésterületet a gyomoktól megszabadítani.

A különböző betegségokozó mikroorganizmusok és rovarkártevők

ellen régóta jó eredménnyel használnak különböző kémiai anyagokat, különösen a szőlőkben és gyümölcsösökben. A szántóföldön azonban csak szórványosan alkalmaznak ilyen módszereket, kivéve a vetőmagvak rézgáliccal, különböző higanyos szerekkel való csávázását, amelylyel a gabonafélék üszögbetegségei ellen védekeztek. A tenyészidő alatti védekezés gyakorlatilag lehetetlen volt, amíg szétszórt kis parcellákon folyt a termelés. Most a nagyüzemi táblákon nemcsak eredményesebben, hanem sokkal olcsóbban is elvégezhetők ezek a munkálatok, mert a nagy táblák lehetővé teszik a legmodernebb gépek felhasználását egészen a repülőgépekig. Ha a különböző kártevőket nem is tudjuk teljesen kiirtani, ha az általuk okozott, a szakértők által legalább 20—25 százalékosra becsült kárt felére, harmadára sikerülne visszaszorítani, akkor is jelentősen növekednének a mezőgazdasági termelés eredményei.

Figyelemre érdemesek a vegyszeres gyomirtásban elért eredmények. Külföldön ezt a módszert már széles körben alkalmazzák. Nálunk is a legutóbbi években több százezer kh kalászos területén végeztek vegyszeres gyomirtást, s az eddigi megfigyelések szerint kh-anként 120—130 Ft-os költség ellenében a gabonaféléknél a szemtermésből 1 kh-on kb. 2 q többlet mutatkozott. A költségek tehát bőven megtérültek.

Még figyelemre méltóbbak a kukorica vetésterületén végzett vegyszeres gyomirtási kísérletek. A kukorica kelése előtt 5—6 nappal végzett permetezés hatására a kelés idején a talaj gyomtalan volt, és június közepéig gyomtalan maradt. A gyommentes talajon a fiatal kukoricanövény szabadon fejlődhetett. s a betakarításkor 10—15 százalékkal nagyobb termés mutatkozott, mint a kétszer kapált területeken. Emellett nem kevésbé fontos az, hogy június végéig nem kellett kapálni a kukoricát, s éppen az egyik legnagyobb munkacsúcs idején sok munkaerőt takaríthattak meg, illetve sok munkaerőt más fontos munkák elvégzésére fordíthattak.

A felsorolt példák is bizonyítják, milyen *sok lehetőség van még a magyar mezőgazdaságban a terméshozamok növelésére, a termékek önköltségének csökkentésére.* Ha a korszerű gazdálkodás személyi és dologi feltételei korlátlan mennyiségben állnának rendelkezésünkre, természeti adottságaink mellett nem volna nehéz feladat a mai termésátlagokat kétszeresére-háromszorosára növelni, a termékek önköltségét pedig nagymértékben csökkenteni. A termelés fejlesztésére, színvonalának emelésére szolgáló eszközökkel azonban — a szükségletekhez képest — igen korlátolt mértékben rendelkezünk, ezért nagyon ésszerűen kell velük gazdálkodnunk.

A műszaki fejlesztés nagyon fontos eszköze a hozamok növelésének és a költségek csökkentésének. Mindent el kell követnünk, hogy az új ötéves terv idején mezőgazdasági termelésünket minél magasabb műszaki színvonalra emeljük. Azt azonban sohasem szabad szem elől tévesztenünk, hogy igazi eredményekről csak akkor beszélhetünk, ha többet, olcsóbban és kevesebb munkával termelünk. Az egyes feladatok — például a gépek számának szaporítása, az öntözött területek kiterjesztése, a műtrágya-felhasználás növelése stb. — megoldásában elért eredmények akkor érnek sokat, ha az említett három mutató — a hozam, az önköltség és a munkatermelékenység — a megfelelő irányban és mértékben változik.

HALASI LÁSZLÓ:

Munkabér és munkaegység*

A Szovjetunió a kommunista társadalom általánosan kibontakozó építésének időszakába lépett. Ez alapon a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXI. kongresszusa a megoldásra megérett feladatoknak megfelelően továbbfejlesztette a marxizmus—leninizmusnak a kommunista társadalom fejlődésére vonatkozó elméletét, s felvetett sok kérdést is, amelyeket a marxista—leninista elméletnek a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet törvényszerűségeinek feltárása útján meg kell oldania. E kérdések egyike a társadalmi tulajdon két formájának — az állami és a szövetkezeti tulajdonnak — történelmileg elkerülhetetlen egybeolvadásával kapcsolatos: hogyan fog fokozatosan közeledni egymáshoz az össznépi tulajdon munkabér-rendszere és a szövetkezeti tulajdon munkaegység-rendszere. E cikk, anélkül, hogy mindenoldalú tisztázásra törekedne, kísérlet e kérdés egyes vonatkozásainak kifejtésére.

Az állami tulajdon és a szövetkezeti tulajdon azonos típusú, mindkettő társadalmi tulajdon, szocialista tulajdon. Nem beszélhetünk semmiféle ellentétről a két tulajdoni forma között. Vannak azonban köztük lényeges különbségek is. Sőt, nem is tudnánk megmagyarázni, hogy miért van két (szövetséges, baráti) osztály a szocializmusban, ha nem lenne lényeges különbség a két tulajdonforma között. Az állami-össznépi tulajdon az *egész nép* tulajdona, az itt folyó munka a tulajdonviszonyokból adódóan *eleve* állami (össznépi) méretekben megszervezett munka, a szövetkezeti tulajdon *csoport*tulajdon, az itt folyó munka a tulajdonviszonyokból adódóan *önmagában véve* csoport-méretekben megszervezett munka.**

A közgazdasági irodalomban hosszú ideig tartotta magát az a felfogás, hogy a kolhozokban — ellentétben az állami vállalatokkal — nem alkalmazható az önálló elszámolás rendszere, s nem lehet szó az értékkategóriák felhasználásáról. E felfogás méltán érdemelte ki a tudományos bírálatot, mert csupán a különbséget hangsúlyozta, amely az állami és a kolhozvállalat között fennáll, s ezt is egyoldalúan. Különbség természetesen van, de véleményem szerint ott, hogy az állami vállalatok csupán önálló elszámolási egységek az egységes állami-össznépi tulajdon keretei között, a kolhozvállalatok pedig önálló elszámolási, de egyúttal önálló tulajdoni egységek is. Ez sajátos jelleget ad a kolhozok önálló elszámolási rendszerének.

* Vitacikk.

** Persze a dolog lényegéhez tartozik az is, hogy a kolhozok a szocialista állam vezetése alapján végzik gazdasági tevékenységüket, az állami terv keretei között készítik el gazdasági terveiket, s az is, hogy a kolhoztulajdonban a fejlődés folyamán erősödnek az össznépi tulajdon elemei. A fenti megállapítást ezért csak mint egyfajta különbség éles formában való megfogalmazását szabad felfogni.

Tehát a szocialista termelés két formája, az állami vállalatok és a kolhozok termelése között kétségkívül vannak lényeges, el nem hanyagolható különbségek, de ezek a különbségek az azonos minőségen belüli különbségek. Az állami vállalatok és a kolhozok termelése egyaránt szocialista termelés, a termelőeszközök társadalmi tulajdona alapján egyesült szocialista termelők termelése. Mindkét termelési formában objektív szükségszerűség a munka szerinti elosztás törvényének érvényesülése. De hogyan mutatkoznak meg a lényeges különbségek az elosztási viszonyok vonatkozásában? A munka szerinti elosztás formája az össznépi szocialista tulajdon viszonyai között a *munkabér*, a szövetkezeti szocialista tulajdoni viszonyok között a *munkaegység*.

A munkabér

A munkabér olyan forma, amely a kapitalizmus felszámolása után is megmarad, de tartalma a szocialista viszonyok talaján megváltozik.

A munkabér a szocializmusban nem a munkaerő ára. A kapitalizmusban a munkabér mögött az a szükséges munkamennyiség rejlik, amely a munkaerő újratermeléséhez kell. A szocializmusban ellenben a munkabér mögött rejlő szükséges munka a társadalmi termelőerők fejlettsége által meghatározott keretek közt a fogyasztás olyan színvonalát hivatott biztosítani, amely az egyéniség teljes, mindenoldalú fejlődésének alapjául szolgál. Más szóval, a kapitalizmusban a szükséges munka és a többletmunka az antagonisztikus, kizsákmányoló viszonyok kategóriája, a szocializmusban pedig az antagonizmustól, kizsákmányolástól mentes termelési viszonyok kategóriája.*

A nemzeti jövedelem szempontjából vizsgálva, a munkabér — a kapitalizmusban és a szocializmusban egyaránt — a munkásosztály részesedése a nemzeti jövedelemből. Más-más törvény szabályozza azonban ezt a részesedést a kapitalizmusban és a szocializmusban: a kapitalizmusban a munkaerő értéktörvénye, a szocializmusban a munka szerinti elosztás törvénye. E vonatkozásban a kapitalizmus és a szocializmus közt ugyanaz a minőségi különbség figyelhető meg, mint az előzőkben: a kapitalista elosztás antagonisztikus jellege abban fejeződik ki, hogy a nemzeti jövedelem egyre növekvő része válik munka nélkül szerzett jövedelemmé, a tőke- és földtulajdonosok jövedelmévé, a szocialista elosztás pedig mentes az antagonizmustól, hiszen nincs olyan osztály vagy csoport, amely munka nélkül, a tulajdon címén részesedhetne a nemzeti jövedelemből. A szocializmusban a munkabér mögött a nemzeti jövedelemnek az a része áll, amely személyes fogyasztás céljából elosztásra kerül a dolgozók között, munkájuk minősége és mennyisége szerint.

Véleményem szerint a szocializmus viszonyai között is érvényes az a tétel, amelyet Marx az egyszerű tőkés újratermelés vizsgálatával kap-

* Itt jegyzem meg, hogy bár bizonyos szempontból (nevezetesen abból a szempontból, hogy a munkás az általa megtermelt értékből mennyit kap meg közvetlenül és mennyit nem) indokolt a szükséges és a többletmunka fogalmának fenntartása a szocializmusban, mégis feltétlenül igaz, hogy itt a munkásnak a társadalmi szükségletek kielégítésére végzett munkája éppúgy szükséges munka, mint az a munka, amelyet közvetlenül a maga és családja személyes szükségleteinek a kielégítésére végez. Ugyanis minőségileg különbözik az a többletmunka, amely valamely kizsákmányoló osztály szükségleteinek kielégítésére szolgál, attól a többletmunkától, amely a dolgozók társadalmi szükségleteinek kielégítését szolgálja.

csolatban állít fel, nevezetesen, hogy az a pénzösszeg, amelyet a munkás közvetlenül megkap, voltaképpen utalvány az általa megtermelt termék egy részére, hiszen a pénz csak átváltozott formája a munkatermék-nek, illetve a munkatermék egy részének. A munkás úgy jut hozzá a nemzeti jövedelem fogyasztásra kerülő részének őt megillető hányadához, hogy ezt az utalványt visszaadja a társadalomnak, illetve a társadalmat képviselő szocialista államnak (szemben a kapitalizmussal, ahol a tőkésosztálynak).

A közgazdasági irodalomban általában úgy vetődik fel a munkabérrel kapcsolatban a pénzforma kérdése, hogy a munkabér pénzformájáról, pénzbeli munkabérről esik szó. Véleményem szerint a kérdés ilyen felfogása nem helyes. A munkabér mint gazdasági forma (tehát eltekintve belső tartalmától) értékkategória, amelynek léte az árutermelés viszonyaival függ össze. Ha nincsenek árutermelési viszonyok, akkor a munkabér mint forma is lehetetlen. noha általános alapja, amely minden társadalmi termelési módban egyaránt megvan, továbbra is fennmarad. Éppúgy nem lehet tehát a munkabér pénzformájáról beszélni, mint ahogyan nem lehet az ár pénzformájáról sem.

Az elmondottakkal kapcsolatban felvetődhet a kérdés, hogy a kapitalizmusban a munkabér ugyan ténylegesen ár, a munkaerő ára, de nem az a szocializmusban, s ilyen körülmények között hogy lehet a munkabért értékkategóriaként kezelni? A munkabér, a szocializmusban éppúgy, mint a kapitalizmusban, nem fejezi ki közvetlenül tényleges tartalmát. Véleményem szerint ez a vonás *a munkabérnek mint formának általános vonása,* tehát nemcsak a kapitalizmus, hanem a szocializmus vonatkozásában is érvényes. A munkabér közvetlenül a szocializmusban sem fejezi ki a mögötte rejlő tényleges tartalmat, a munkabér itt is a tényleges tartalom közvetett és felszíni formában való kifejezése. A munkás bére a szocializmusban is mint „a munka ára" jelenik meg, tehát mint meghatározott mennyiségű pénz, amelyet meghatározott mennyiségű munkáért fizetnek. Nem elegendő azonban megállapítani „a munka ára" kifejezés irracionális voltát, hanem elemezni kell a termelési viszonyokat, amelyekből a munkabérnek mint megjelenési formának fonák volta szükségszerűen fakad. A kérdés úgy vetődik fel tehát, hogy vannak-e a szocialista termelési viszonyoknak olyan elemei, amelyek a munkabérnek a kapitalizmus megszűnése utáni fennmaradását szükségszerűvé teszik?

A szocialista termelési viszonyok alapja a szocialista társadalmi tulajdon, a magántulajdon gyökeres ellentéte. A társadalmi tulajdon viszonyai között a társadalom egyetlen rétege vagy tagja sincs kizárva a termelőeszközök és a munkatermékek tulajdonosainak köréből, s ennek az a másik oldala, hogy senki számára sincs biztosítva az e tulajdon keretébe tartozó termékekhez való hozzájutás lehetősége pusztán tulajdonosi jogcím alapján, a társadalmi termelésben való közreműködés nélkül.

A magántulajdon viszonyaiból fakadó szemlélet számára ez egyáltalán nem látszik természetesnek, hiszen az utóbbi szemléletben a kérdésnek csak az az oldala domborodik ki, hogy a tulajdon jövedelemre való jogcím.

A társadalmi tulajdonnak a magántulajdon egyoldalú felfogásából fakadó szemlélete olyan probléma, amelyet nem lehet egyszerűen annak

alapján megmagyarázni, hogy a társadalmi tudat átalakulása lassúbb folyamat, mint a társadalmi lété. Maga a társadalmi lét is fejlődik, s fejlődése során különböző fokozatokon halad keresztül. Ez a tulajdonviszonyokat illetően azt jelenti, hogy a társadalmi — össznépi — tulajdon mai formája, az állami tulajdon, szocialista tulajdon, vagyis olyan társadalom tulajdona, amely átmenet a kapitalizmusból a kommunizmushoz. Tehát a társadalmi tulajdon e formája össznépi tulajdon ugyan, de ennek kezdeti formája: állami tulajdon. E társadalmi — össznépi — tulajdon kezelése a társadalom meghatározott szervének, az államnak a feladata. Ennek magyarázata nem található meg a társadalmi tudatnak a társadalmi létnél lassúbb átalakulásában, hanem csupán abban, hogy maga a társadalmi lét áll a fejlettségnek olyan fokán, amely még nem teljes kommunizmus, hanem amelyben a kommunizmus viszonyai mellett még megvannak a kapitalista viszonyok anyajegyei is.

A szocializmusbeli össznépi tulajdon viszonyain a termelési viszonyok olyan rendszere épül fel, amelyen még megvannak az osztályviszonyoknak és — ami ettől elválaszthatatlan — a társadalmi egyenlőtlenségnek bizonyos nyomai. Ezt a marxista elmélet úgy fejezi ki, hogy a szocializmusban már nincsenek antagonisztikus osztályellentétek, de még nem szűntek meg az osztályok; megszűnt a város és a falu ellentéte, de nem szűnt meg a város és a falu közötti minden lényeges különbség; megszűnt a fizikai és a szellemi munka ellentéte, de még nem számolódtak fel a fizikai és a szellemi munka közötti lényeges különbségek stb. E lényeges különbségek szükségszerűvé teszik, hogy az össznépi tulajdon állami tulajdon legyen, hogy az össznépi tulajdon alapján folyó termelés, elosztás, csere és fogyasztás irányítása és ellenőrzése a társadalom nem akármilyen képviseleti szervének, hanem az államnak a funkciója legyen. (Emellett természetesen a kapitalista országok léte is figyelembe veendő a kérdés szempontjából, ám ez olyan tényező, amely befolyásolja, de nem változtatja meg e törvényszerűséget.)

A szocializmusban tehát objektív szükségesség, hogy a társadalmi újratermelési folyamat szervezője és irányítója a szocialista állam legyen, a szocialista társadalomnak az a képviseleti szerve, amely e funkciójának érvényesítésekor kényszerítő szankciókat is alkalmaz. Ezzel függ össze a társadalmi munkaszervezet kialakításának és működtetésének módja is. A szocializmus felszámolja azokat a viszonyokat, amelyeknek jellemzője a termelés anyagi és személyi feltételeinek, a termelőeszközöknek és a munkaerőnek egymástól való elválasztása s tőkés módon való egyesítése, de fennmarad a megváltozott tartalom ellenére is az „egyesülés" formája, amennyiben a dolgozók csak a társadalmi tulajdon közvetlen alanyának, a szocialista államnak a megbízott képviselőjével kötött szerződés útján kapcsolódhatnak be a társadalmi munka szervezetébe. A szocialista államnak ez a megbízott képviselője a vállalat igazgatója. Természetesen az „egyesülés"-nek ez a formája a munkaerő tervszerű, szervezett elosztásának viszonyai között áll fenn, ami további fontos különbség a kapitalizmushoz képest.

A munkások közvetett módon (az általuk közvetlenül vagy közvetve választott állami szerveken keresztül) gyakorolják a tulajdonos jogait, s e szervek képviselője az önálló elszámolás rendszerében működő vállalatnál a munkással mint termelővel szemben a vállalat igazgatója. A szerződés munkaszerződés, a munkás tehát munkáját adja a vállalat-

nak, ellenértékként meghatározott mennyiségű — pénz-áruban megtestesülő — holtmunkát kap a vállalattól. Persze a munka a szocializmusban sem lehet áru. De az árutermelés viszonyai közt a dolgozóknak a munka társadalmi szervezetébe való bekapcsolódása csakis e „munkaszerződés" útján lehetséges, a társadalmi termelés eredményéből való részesedés eszköze pedig ennek megfelelően a munkabér, ami a munka pénzben kifejezett „értékének", „a munka árának" tűnik.

A szocialista munkabér-alap — éppúgy, mint a kapitalizmusban a változó tőke pénzformája — csak különleges történelmi megjelenési formája annak a létfenntartásieszköz-alapnak, amelyet a dolgozók mindig önmaguk termelnek meg önmaguknak. A társadalom (a társadalmat képviselő szocialista állam) pénzformában állandóan „utalványokat" ad a munkásosztálynak az általa termelt és közvetlenül az állam által elsajátított termék egy részére. A munkás ezeket az „utalványokat" ugyanilyen állandóan vissza is adja a szocialista államnak és ezen az úton vonja el tőle saját termékéből a saját magának jutó részt. A termék árúformája és az áru pénzformája az — írja Marx —, ami elleplezi ezt a valóságos folyamatot.

A szocializmus megszűntette a munkaerő áru jellegét, a termelőeszközök társadalmi tulajdonbavételével kiküszöbölte a termelőeszközöknek és a munkaerőnek a szétválasztását. Ebből a különbségből fakad a szocializmusbeli munkabér tartalmának gyökeres különbözősége, s e különbség hat a munkabérre mint megjelenési formára is.

Nem szorul részletesebb bírálatra az az álláspont, amely szerint, ha létezik a munkabér, ez annak kifejezője, hogy fennáll a munkaerő adás-vétele, tehát a munkaerő áru. E felfogás annak meg nem értéséből fakad, hogy a munkabér lényeges tartalmát nem maga ez a forma határozza meg, hanem azok a viszonyok, amelyek mögötte meghúzódnak.

Vannak teoretikusok, akik azzal érvelnek amellett, hogy a munkaerő áru a szocializmusban is, hogy itt is el van választva egymástól a termelőeszköz és a munkaerő (amennyiben a termelőeszközök az állam kezében vannak), s ezek egyesítése itt is „munkaszerződés" közvetítésével valósul meg.

A felfogás hibája kettős: egyrészt elválasztja egymástól és szembeállítja egymással a társadalmat és a társadalom képviseleti szervét, a szocialista államot, másrészt helytelenül értelmezi a szocialista „munkaszerződést". E „szerződés" elvileg különbözik a kapitalizmusbeli munkaszerződéstől. Olyan jogi ügyletről van itt szó, amely mögött nincs semmilyen tényleges árukapcsolat, éppen azért, mert a termelés anyagi és személyi feltételei (a termelőeszközök és a munkaerő) nincsenek elválasztva egymástól. Ehhez hasonló „szerződésre" a kommunizmusban is szükség lesz, hisz a termelés igazgatását a társadalom ott is vezető képviseleti szervei útján fogja gyakorolni, azzal a különbséggel, hogy ott ez a szerv nem állam lesz, s a „szerződés" nem jogügylet lesz, amelyet az állam kényszereszközökkel véd és szankcionál, mert az e „szerződésben" rögzített jogok és kötelezettségek megtartásához (amellett, hogy a jogok és kötelezettségek tartalmilag is megváltoznak) nem lesz szükség ilyenfajta eszközökre.

A szocializmusbeli „munkaszerződés" ugyanakkor nem formaság, ellenkezőleg, a társadalmi munkaszervezet kialakításának fontos eszköze, az a forma, amelyben a dolgozóknak a társadalmi termelés szervezetébe

való bekapcsolása végbemegy. Olyan forma, amelynek felhasználásával konkretizálódik az a kérdés, hogy a társadalmi tulajdon alanyai a termelés mely láncszemében fejtik ki termelő tevékenységüket. De egyúttal e „munkaszerződés" sajátossága, hogy látszatra árukapcsolatokat szabályoz.

Mi a valóság a látszat mögött? Lenin az „Állam és forradalom" című munkájában kifejezetten megírta, hogy a szocializmus megtartja az alkalmazás kapitalizmusbeli *formáját,* amennyiben a szocializmusban az egész társadalom egy iroda és egy gyár lesz, s minden állampolgár a szocialista állam irányítása és ellenőrzése alá vont egyetlen nagy „szindikátus" munkásává és alkalmazottjává válik. „*Minden* polgár fizetett alkalmazottja lesz az államnak, melyet a felfegyverzett munkásság alkot. *Minden* polgár *egy,* az egész népre kiterjedő állami »szindikátus« alkalmazottjává és munkásává válik." (Lenin Állam és forradalom. 507—508. l. Szikra. 1952.) Marx pedig így ír A tőke III. kötetében: itt az a törvényszerűség érvényesül, hogy a munkás termékének azt a részét, amely a munkás egyéni fogyasztásába kerül, „a fogyasztásnak addig a méretéig terjesztik ki, amelyet egyrészt a társadalom meglevő termelőereje (tehát saját munkájának mint valóban társadalmi munkának a társadalmi termelőereje) megenged, másrészt pedig az egyéniség teljes kifejlesztése megkövetel; ... továbbá a többletmunkát és a többlettermékét arra a mértékre korlátozzák, amely a társadalom adott termelési feltételei mellett szükséges egyrészt egy biztosítási és értékalap létesítéséhez, másrészt az újratermelésnek a társadalmi szükséglet által meghatározott fokú állandó bővítéséhez". (Marx: A tőke. III. kötet. 837. l. Szikra. 1956.) A szocializmusra érvényes törvényszerűséget tehát úgy lehetne megfogalmazni, hogy a társadalomnak el kell vonnia a dolgozóktól az általuk termelt termékek egy részét, mert csak így biztosíthatja az egyéni fogyasztási alapba kerülő termékek mennyiségének további növekedését, vagy más szóval: a társadalomnak adott időpontban korlátoznia kell a szükségletek kielégítésének méreteit, hogy állandóan biztosíthassa nemcsak egyáltalán a szükségletek kielégítését, hanem a kielégítés növekedésének feltételeit. Csak ilyen módon lehetséges a kielégítés korlátainak szűkítése, s végső fokon eltüntetése.

Lenin tehát arról ír, hogy az *alkalmazás formája* marad meg, s ez többé nem ellentétes érdekű osztályok közti, hanem a dolgozók és a dolgozók szocialista állama által képviselt egész társadalom közti viszony hordozója.

A munkaegység

A szocialista termelés szövetkezeti szektorában a nemzeti jövedelem személyes fogyasztásra szolgáló részének munka szerinti elosztása a munkaegység formájában történik. Ez a kategória a szocialista építés időszakában született, az első szocialista állam, a Szovjetunió szocialista mezőgazdasága fejlődésének terméke, amelyet a termelőszövetkezetek a többi szocialista országban is alkalmaznak.

A közgazdasági elmélet hosszú időn keresztül nem fordított kellő figyelmet arra, hogy megadja e sajátos, a szocializmus viszonyainak talaján keletkezett kategória keletkezésének és funkcionálásának magyarázatát. Ezért most, amikor a Szovjetunióban a kolhozrendszernek a

kommunizmus építése idején végbemenő fejlődése felveti a kolhozok elosztási rendszere továbbfejlesztésének kérdését, olyan nézetek is lábra kapnak, amelyek szerint a munkaegység annak az időszaknak volt csupán szükségszerű tartozéka, amikor a kolhozok gazdaságilag gyengék voltak, jövedelmük javarészt naturális, pénzjövedelmük viszonylag kevés volt. Ez a kérdés nagyfokú leegyszerűsítése, annak figyelmen kívül hagyása, hogy amint a kolhoztermelésnek megvannak a sajátosságai, éppúgy megvannak az itt termelt javak elosztásának is. Emellett statikus is ez a „sommás" megállapítás. Figyelmen kívül hagyja, hogy nemcsak a munkabérrendszer változik az össznépi tulajdonra épülő termelési viszonyok fejlődésének megfelelően, hanem változnia kell a munkaegység-rendszernek is. Sőt, ez utóbbinak a változása még bonyolultabb is, mert a munkabér-rendszer esetében az új feltételeknek megfelelő jobb munkabér-formák szükségessége vetődik fel, a munkaegységrendszer esetében azonban a fejlődés összefügg a szövetkezeti tulajdonnak az egységes kolhoztulajdon színvonalára emelésével, tehát a munkaegység-rendszer a maga fejlődése folyamán egyre halványabban munkaegység-rendszer, egyre inkább hasonlóvá válik a munkabér-rendszerhez.

Mielőtt ezt a folyamatot elemezhetnénk, meg kell vizsgálni, hogy mi idézte elő a munkaegység-formát a szocialista termelés szövetkezeti szektorában?

A szocialista termelési viszonyoknak a szövetkezeti tulajdonra épülő rendszerében a termelés alapjában véve társadalmi termelés, de a termelés társadalmasításának viszonylag alacsony foka, amely a megelőzőleg kisárutermelő (tehát magántermelő) dolgozó paraszt számára — megrögződött életmódja és hagyományai alapján — érthető és elfogadható. A kollektív gazdálkodásnak ez a foka együttal kiindulópont a termelés további társadalmasításához, most már a termelőeszközök társadalmi tulajdonára épülő szocialista termelési viszonyok keretei között. Vagyis a termelés társadalmasodásának azt a folyamatát, amelyet a kapitalizmus a magántulajdon viszonyai közt az ipari termelés területén végrehajtott, a mezőgazdaságban jórészt a szövetkezeti tulajdon alapján kell megvalósítani. E folyamat megnyilvánulási formáit Lenin „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" című munkájában igen részletesen leírja. Itt csupán utalni kívánok arra, hogy olyan folyamatokról van szó, mint az üzemen belüli és a társadalmi munkamegosztás és együttműködés kifejlődésének, a koncentrációnak és a centralizációnak a folyamata, a szűk helyi piacra termelés felváltása a nemzeti és a világpiacra termeléssel, a népesség mozgékonyságának kialakulása, a mezőgazdasági termeléssel foglalkozó népesség részarányának, sőt abszolút számának csökkenése, a szűk helyi egyesülések felszámolódása stb.

Csak a termelés társadalmasodásának meghatározott fokával magyarázható a szövetkezeti termelésnek az a sajátossága, hogy a termelés jelentékeny része irányul a saját szükségletekre, vagyis hogy a szövetkezetekben félnaturális termelési és ennek megfelelő elosztási rend uralkodik. Ugyanezzel függ össze a munka termelékenységének színvonala, s egyúttal a szövetkezeti tagság jövedelmi színvonala is, ami viszont meghatározó tényezője annak, hogy a szövetkezeti tagok jövedelmének mekkora hányadát alkotják az általuk termelt és elfogyasztott fogyasztási cikkek. A háztáji gazdaság miatt is elkerülhetetlen a termékek bi-

zonyos részének közvetlen, naturális formában történő szétosztása a szövetkezeti tagok között. A munka üzemen belüli termelékenységének színvonala itt szintén meghatározó tényező mind abban, hogy a közös gazdaság termékeinek mekkora hányada kerül a háztájiban való feldolgozás céljából szétosztásra, mind abban, hogy a háztáji gazdaság ilyen termelése milyen méreteket ölt.

Természetesen szerepe van a helyzet alakulásában olyan „külső tényezőknek" is, mint a begyűjtési rendszer. A fejlődés bizonyos szakaszán, meghatározott feltételek között szükséges a mezőgazdasági termékek egy részének kötelező beszolgáltatása, s ez befolyásolja a szövetkezet, valamint a szövetkezeti tagok jövedelmének nagyságát. A kötelező beszolgáltatás szükségességét megokoló tényezők sorában persze maga a szövetkezeti termelés színvonala is szerepel. Ami azonban azt a kérdést illeti, hogy a közös gazdaság termékeinek milyen hányada kerül közvetlenül naturális formában szétosztásra a szövetkezeti tagok között, arra hat a mezőgazdasági termékek begyűjtési rendszere. Például a kötelező beszolgáltatás rendszerében szükségszerű a mezőgazdasági termékek árának sokfélesége, s ezt a körülményt is mérlegeli a tagság — mint a vállalat tulajdonosa —, amikor a közös gazdaságból származó jövedelmek elosztásának módját meghatározza.

Szemben az állami vállalatokkal, amelyek egy közös tulajdon önelszámoló egységeiként működnek egymás mellett, a kolhozvállalat a tulajdon szövetkezeti formája alapján tulajdoni és önálló elszámolási egység is. Mivel pedig az önelszámoló kolhozvállalat kollektívája egyúttal tulajdonosi kollektíva is, ezért a dolgozók bekapcsolódása a munka társadalmi szervezetébe nem a tulajdonosok képviselőjével kötött „szerződés" útján valósul meg, hiszen e kérdés szempontjából a tulajdonosi kollektívának nincs külön képviselője. Itt tehát nincs meg a termelés anyagi és személyi feltételei „egyesülésének" az a formája, amely a szocialista állami vállalatokra jellemző, s ami ott megkívánja a vállalat és a dolgozó kapcsolatában az értékkategóriák felhasználását.

A kolhoztagok egymásközti viszonyában a termékek előállítására fordított munka közvetlenül mint meghatározott mennyiségű kolhozméretekben társadalmilag szükséges munka jelenik meg, s ez a mérték a termékek (illetve az új értékek) egyéni fogyasztásra kerülő részének elosztásában is. A munkaegység egyrészt az a mérték, amellyel meghatározható, hogy az illető kolhoznak mennyi munkát kell végeznie minden egyes területen és amelyre át lehet számítani a különféle munkákat, másrészt az a mérték, amellyel meghatározható, hogy a kolhozparaszt mennyi munkát végzett a közösségnek, s ez alapon a kolhoz személyes fogyasztási alapjának mekkora részére jogosult. A munkaegység tehát a szocialista termelés szövetkezeti szektorában a munka és a fogyasztás egységes mértékegysége.

A kolhozban az elosztás csere nélkül megy végbe. Hogy a kolhoz mint árutermelő gazdaság kívülről pénzbevételre tesz szert és ennek alapján pénzt is oszt szét a tagjai között, ez ebből a szempontból érdektelen. Ez már nem a kolhoztagok kapcsolatának problémája, éppúgy, mint az sem, hogy a szétosztott gabona, hús stb. egy részét a tagok szintén elcserélhetik.

A kolhoztulajdonhoz tartozó elosztási viszonyokban az elosztás formája nem a munkabér, vagyis pénz formában levő utalvány a megter-

melt termékek egy részére, hanem annak ellentéte, olyan utalvány, amelynek nem pénz formája van, olyan utalvány, amely nem kerülő úton határozza meg a kolhozparasztnak a kolhoztermékekből való részesedését, hanem közvetlenül (az értékforma, a pénz közvetítése nélkül) a munkaidő meghatározott mennyiségével.

Felvetődik a kérdés, vajon az elosztásnak ez a formája, amelyben a termelők kapcsolatai közvetlen kapcsolatok, nem pedig közvetett (pénz közvetítésével, csere útján megvalósuló) kapcsolatok, fejlettebb, haladóbb formának tekinthető-e, mint az állami tulajdon alapján fennálló munkabér-forma? Akad olyan nézet, hogy a naturális viszonyok, mivel a kommunizmusra is jellemzőek, most is közelebb állnak a kommunizmushoz, tehát haladóbbak, mint az árukapcsolatokkal összefüggő viszonyok; a kolhozelosztás nem pénzutalványos rendszere, a munkaegység-rendszer haladóbb, mint a munkabér-rendszer. Ez hibás felfogás, hiszen a munkaegység-rendszer a termelés kolhozformájával kapcsolatos, tehát olyan termelési formával, amely a kapitalizmusénál alacsonyabb fokú termelést (a kisárutermelést) váltotta fel, s amelyben a termelés társadalmasítása nem mindenoldalú (szerves kiegészítője a háztáji gazdálkodás mint az egyéni termelés sajátos formája) és alacsonyabb fokú, mint az állami. A kommunizmus második szakaszának eléréséhez azonban nélkülözhetetlen a termelés társadalmasodásának ilyen színvonala, ez a színvonal pedig egyúttal feltételezi a tulajdonviszonyok továbbfejlődését, s ez maga után vonja az elosztás formájának a megváltozását is. E változás iránya az, hogy a munkaegység-rendszer fokozatosan közeledik a szocialista elosztás fejlettebb rendszere, a munkabér-rendszer felé. E bonyolult fejlődési folvamatban a tulajdonviszonyok és az elosztási viszonyok fejlődése kölcsönhatásban megy végbe; a munkaegység-rendszernek a munkabér-rendszerhez való közeledése már a szövetkezeti kolhoztulajdon mai keretei között megkezdődik, s e folyamat maga is előrelendítője a tulajdonviszonyok továbbfejlődésének.

A szövetkezeti tulajdon fejlődése

A kisárutermelő viszonyoknak szocialista szövetkezeti viszonyokkal való felváltása csupán első szakasza annak a forradalmi átalakulásnak, amely az új társadalmi rend, a kommunizmus kialakulására vezet. A kommunizmus feltételezi a termelők társadalmi méretű egyesülését, a helyi egyesülések teljes felszámolását, illetve a társadalmi méretű egyesülés „láncszemévé" való átalakítását. A szövetkezeti kolhoztulajdon pedig önmagában véve a termelők helyi egyesülésének kerete.

A kolhoztulajdon hosszú ideig a társadalmi termelés fejlődésének keretéül szolgál, de a fejlődés bizonyos fokán kiéleződnek azok az ellentmondások, amelyeknek csírái mindig is benne vannak a tulajdon e formájában, de csak a fejlődés meglehetősen előrehaladott fokán bontakoznak ki. E fokon azonban szükségessé is válik megoldásuk a tulajdonviszonyok továbbfejlesztésével. Miféle ellentmondásokról van itt szó?

Mindenekelőtt: a szövetkezeti tulajdon alapján a mezőgazdasági termelésben önálló tulajdoni (s nem pusztán önálló elszámolási) egységek léteznek; ilyen feltételek között nem valósul meg teljes következetességgel a társadalom tagjai közti egyenlőség a termelőeszközök birtoklása

tekintetében s így nem valósulhat meg következetesen a földnek mint az egész társadalom elidegeníthetetlen létfeltételének ésszerű kezelése és hasznosítása sem.

Megmutatkozik ez például abban, hogy a kolhozok kollektívái nem egyenlően rendelkeznek a termelés tárgyi feltételeivel és ennek megvan a következménye a kolhozok és a kolhoztagok jövedelmének alakulásában is, hiszen a kolhozok azonos minőségű és mennyiségű munka befektetése esetén különböző rentabilitási fokot érnek el, s ez befolyásolja a felhalmozásuk méreteit is, de a kolhoztagok közös gazdaságból eredő jövedelmének színvonalát is. A kolhozok tiszta jövedelme egy részének a szocialista állam által differenciált módon történő elvonása csökkenti ugyan, de nem küszöböli ki ezt az egyenlőtlenséget. Ily módon a munka szerinti elosztás elve — bármily következetesen valósul is meg egy-egy kolhozon belül — lépten-nyomon sérelmet szenved a kolhoztermelés egészében.

Hasonló problémák adódnak a különböző éghajlati viszonyokból és az időjárás alakulásának különbözőségéből is.

A földhasználat e rendszere miatt a kolhozgazdaságok dolgozói és az állami vállalatok és intézmények dolgozói között is egyenlőtlenség van, amennyiben a társadalom még a szocializmusban is valamiféle „hamis" társadalmi értéknek megfelelő áron vásárolja meg a mezőgazdasági termékeket, vagyis túlfizeti őket, hiszen a mezőgazdasági termelés kolhozrendszere miatt a mezőgazdasági termékek árának pótolnia kell a legrosszabb földeken befektetett társadalmilag szükséges munkát. Itt is hangsúlyozni kell, hogy a különbözeti járadék egy részének a szocialista állam által történő elvonása csak enyhíti, de nem küszöböli ki ezt az ellentmondást. Vannak közgazdászok, akik szerint a szocializmusban a mezőgazdasági termékek értékét nem a legrosszabb még megművelt földeken, hanem az átlagos minőségű földeken befektetett társadalmilag szükséges munka mennyisége határozza meg, de erre nincs semmi bizonyítékuk. A tétel valószínűsítéséhez meg kellene magyarázni, hogy vajon a legrosszabb földeken működő kolhozok ilyen feltételek között mimódon képesek pótolni bevételeikből a holt- és élőmunka költségeit, s hogyan érnek el még tiszta jövedelmet is.

Az ellentmondások másik csoportja azzal függ össze, hogy a kolhoztulajdon a termelésnek csak bizonyos fokú társadalmasodását képes előmozdítani. Ezen túl, a kolhoztulajdon gátolja a termelőerők továbbfejlődését, a termelés további társadalmasodását. Például, a kolhoztulajdon keretei között csak korlátozott lehet a mezőgazdaságon belüli társadalmi munkamegosztás, nem érheti el a mezőgazdasági termelés sajátosságaival összhangban levő ésszerű határokat; a kolhoztulajdon keretei között nem küszöbölődhet ki teljesen a helyi piacra termelés, nem válthatja fel ezt teljesen a nemzeti és a világpiacra termelés; a kolhoztulajdon bizonyos fokig gátolja a népesség mozgékonyságának mindenoldalú kibontakozását, a mezőgazdasági népességnek a termelőerők fejlettségi foka által meghatározott színvonalra csökkenését, mert a kolhoz a társadalom tagjait nemcsak mint dolgozókat kapcsolja az illető vállalathoz, hanem mint a vállalat tulajdonosait is; a kolhoztulajdon korlátokat állít a kolhozparasztság társadalmi méretű szervezettségének útjába, a munkásosztály és a kolhozparasztság egységes arculata kialaku-

lásának, végső fokon a köztük fennálló lényeges különbségek felszámolásának útjába.

A tulajdon és a termelés társadalmi méretű koncentrációja szükséges ahhoz, hogy megvalósuljon a földnek mint a társadalom létfeltételének teljesen tudatos ésszerű kezelése és hasznosítása egyrészt azáltal, hogy társadalmi méretekben szervezzük meg a mezőgazdaságon belüli társadalmi munkamegosztást az éghajlati és a talajadottságok figyelemmunkabér-formával ellentétben, a munkaegység-formát öltő jövedelem bizonyos részét társadalmi méretekben megtervezve a legésszerűbben használjuk fel a termelés természeti feltételeinek megjavítására. A tulajdon és a termelés társadalmi méretű koncentrációja megteremti minden feltételét annak is, hogy a munka szerinti elosztás következetesen megvalósuljon a kolhoztermelés egészében is. amellett, hogy az össznépi szektor az átlagos földeken befektetett társadalmilag szükséges munka mennyiségének megfelelő áron; vagyis a mezőgazdasági termékek valóságos — nem „hamis" — értékének megfelelő áron vásárolja meg a kolhoztermelés termékeit. (Ez a kérdés ugyanis az átlagosnál rosszabb földeken működő vállalatok önálló elszámolási rendszerének megfelelő megszervezését illető problémává egyszerűsödik.)

A munkaegység-rendszer fejlődésének történelmi irányzata

A munkaegység-rendszernek a munkabér-rendszerhez való közeledése a köztük levő különbségek fokozatos megszűnése. Melyek ezek a különbségek? A közgazdasági irodalomban volt olyan felfogás, hogy a munkabér-formával ellentétben, a munkaegység-formát öltő jövedelem — nem garantált jövedelem. Valóban, a munkaegység-formát öltő jövedelmet a szocialista állam nem biztosítja (nem garantálja). De ez természetszerű is a tulajdonviszonyok alapján. A munkabérnek és a munkaegységnek közös vonása, hogy a tulajdonosi kollektíva munkájának eredményeitől függ, különbség köztük csak aszerint van, hogy a dolgozók milyen köre tartozik a tulajdonosi kollektívához. Igaz, hogy az állami vállalatok dolgozóinak jövedelme garantált jövedelem, de garantáltsága csak abban tér el a kolhoztagokétól, hogy színvonalát nem az illető vállalati kollektíva munkájának eredményei határozzák meg (bár befolyásolják), hanem az egész össznépi tulajdonosi kollektíva munkájának az eredményei, s mivel e kollektíva munkája tervszerűen folyik, az egységnyi munka után járó jövedelem eleve megtervezhető és garantálható. Persze a társadalmi termelés terve a kolhozvállalat esetében is terv, nem pedig tervjóslat, de a termelés szűkebb területét fogja át, mint az állami vállalatokban folyó termelés terve. A munkaegység-formát öltő jövedelem éppúgy garantált jövedelem lehet, mint a munkabérjövedelem. Nem ebből a szempontból helytálló tehát különbséget tenni köztük. A valóságos különbség az, hogy a munkaegység-jövedelem a szövetkezeti tulajdon alapján folyó termelés eredményeiből való részesedés, szemben a munkabérrel, amely viszont az állami tulajdon alapján folyó termelés eredményeiből való részesedés. A munkaegység nem a szocialista állam által képviselt egész társadalom és a dolgozók közti viszonyoknak megfelelő jövedelemforma, hanem a kolhoztulajdonosi kollek-

tíva és a kolhozparasztok közti viszonyoknak megfelelő jövedelemforma.*

Különbség az is, hogy a munkabér, mint a nemzeti jövedelem személyes fogyasztásra kerülő részéből való részesedés formája közvetlenül nem így, hanem mint a munka ára jelenik meg, vagyis mint megjelenési forma a valóságos viszonyokat közvetlenül láthatatlanná tevő, s valóságos tartalmával ellentétes látszatot keltő forma, a munkaegység esetében pedig nincs semmiféle ilyen „misztifikáció", mert a gazdasági élet felszínén a munkaegység közvetlenül annak látszik, ami: a közös gazdaságban elért jövedelem személyes fogyasztásra kerülő részéből való részesedés formájának. Emiatt persze korántsem fejlettebb, haladóbb forma, hanem ellenkezőleg: a termelés viszonylag alacsonyabb fokú társadalmasításának a következménye, s a termelés társadalmasítási folyamatának előrehaladásával együtt a kolhozelosztás eme „előnyének" szükségszerűen el kell tűnnie.

Más oldalról is szemügyre vehető és szemügyre veendő a kérdés: az egész állami tulajdon alapján folyó termelés és az egész kolhoztermelés összehasonlítása alapján. E szempontból a következő a különbség: ha a munkások a különböző üzemekben azonos mennyiségű és minőségű munkát végeznek, akkor e munkáért lényegében azonos pénzösszeget, ugyanannyi terméket kapnak. Ha azonban különböző kolhozok tagjai azonos mennyiségű és minőségű munkát végeznek, akkor nem feltétlenül azonos számú munkaegységet írnak a javukra, s a munkaegységekre (még ha egy munkaegységre feltétlenül ugyanannyi pénzt és terméket osztanának is a kolhozok — márpedig ez nem így van) nem feltétlenül azonos mennyiségű terméket kapnak.

Egyes közgazdászok gondolatmenete szerint, mivel a kolhoz is szocialista üzem, benne is érvényesülnie kell az „azonos munkáért azonos bér" elvének, tehát nem lehet semmi alapja annak, hogy azonos körülmények között ugyanannak a munkának az elvégzéséért tartósan más nagyságú jövedelmet fizessen a kolhoz, mint a szovhoz. Pedig a dolog lényege éppen az, hogy ha azonos munkáért nem azonos „bért" kapnak a különböző kolhozok, illetve a kolhozok és a szovhozok dolgozói, attól azért még egy-egy kolhozon belül érvényesülhet az „azonos munkáért azonos bér" elve. Ennek nagyon is megvan az alapja: a kolhozkollektíva tulajdona. Egy tulajdoni egység keretén belül természetesen azonos munkáért azonos „bér" jár, de mivel a részesedés mindig az illető tulajdoni egységben keletkezett jövedelem személyes fogyasztásra kerülő részének az egyes dolgozóra munkája szerint jutó hányada, ezért azonos munkáért azonos jövedelmet a különböző tulajdoni egységekben szinte képtelenség komolyan feltételezni.

Hogyan mehet végbe már most a munkaegység-rendszer fokozatos közeledése a munkabér-rendszerhez? Ha a kolhozok gyakorlatát vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a szövetkezeti tulajdon fejlődésének azon a fokán, amikor a kolhoz mint tulajdoni és mint önálló elszámolási egység még teljesen fedi egymást, ez a folyamat már megkezdődik, de elsősorban a két elosztási rendszer formai különbségeinek elmosódása formájában.

* Ezzel függ össze az a különbség is, hogy a munkabér-jövedelemhez az állami munkabér-politika elveinek és előírásainak alapján jutnak hozzá a dolgozók, a munkaegység-jövedelemre pedig az állami irányelveknek megfelelően hozott termelőszövetkezeti előírások alapján tesz szert a szövetkezeti parasztság.

Az első lépés ezen az úton az elvégzett munkáért járó részesedés közvetlenül pénzben való meghatározása, a munka garantált pénzbeli díjazása. Mielőtt azonban ennek a kérdésnek a vizsgálatára térnék át, szükséges még egyszer felvetni a munkadíjazás garantálásának problémáját. A „garantálás" fogalma a szocializmus viszonyai között külön magyarázatra szorul. Az állami tulajdon alapján folyó termelés szférájában első pillantásra értelmetlennek tűnik ez a fogalom, hiszen azt jelenti, hogy ennek a szektornak a dolgozói sajátmaguknak „garantálnak" meghatározott részesedést a maguk termelte termékekből. A fogalom általános közgazdasági tartalma mégis ez, hiszen a jövedelem (a termelés eredményeiből való részesedés) garanciája csakis a termelés, a dolgozók munkája lehet. A garantálás azonban ennél konkrétebb tényezőket is magában foglal. A garancia a meghatározott összeg kifizetésére és meghatározott időben való kifizetésére is kiterjed. A garantálás tehát azt jelenti, hogy a szocialista állam akkor is biztosítja az összeg meghatározott időben való kifizetését, ha az önelszámolás rendszerében működő vállalat, amellyel a dolgozók közvetlen kapcsolatra léptek, valamilyen oknál fogva képtelenné válna a munkabér kifizetésére. Ez az állami garancia tulajdonképpen a szocialista társadalom garanciája az illető vállalat dolgozóinak, s e garancia feltétele a társadalmi termelés egészének alapjában véve a kitűzött tervek szerinti megvalósulása, valamint meghatározott népgazdasági tartalékok megléte.

A szövetkezeti tulajdon alapján folyó termelésben a munkaegységrészesedés garantálásának nincs és nem lehet ilyen értelme, hiszen itt azonos a tulajdonosi kollektíva és az önelszámoló vállalat dolgozóinak kollektívája. Itt tehát a „garantálás" e szempontból nem jelent többet, mint az előbb említett általános értelemben vett garantálást és ilyen értelemben a szövetkezet megalakulásának első percétől kezdve megvan. Meghatározott történelmi helyzetben azonban mégis felvetődik a munkaegység „értéke" (vagyis az egy egységnyi teljesített munka utáni részesedés) garantálásának kérdése mint célkitűzés és megoldandó feladat; ennek tartalma: egy eleve meghatározott összeg (vagy összeg és termény) garantálása. A termelőszövetkezetek tulajdonképpen ezt is megteszik — mondhatná valaki — működésük első percétől kezdve, hiszen terveikben szerepel a munkaegység „értékének" terve is. Ennek végrehajtásához tulajdonképpen ugyanazok a feltételek szükségesek, mint az állami tulajdon alapján folyó termelésben: a kitűzött termelési tervek végrehajtása, valamint meghatározott tartalékok megléte. Csakhogy e feltételek meglétének problémája itt másképp jelentkezik, mint az állami tulajdon alapján folyó termelésben. A szövetkezet társadalmi tulajdonon alapuló gazdaság, amelynek jellemző vonása a tervszerű (arányos) fejlődés törvényének érvényesülése, de az állami tulajdon alapján folyó termeléssel ellentétben — ahol többségben régóta működő nagyüzemekkel van dolgunk — a szövetkezeti tulajdon alapján folyó termelés kisüzemi termelőegységek csak most létesített egyesülése alapján létrejött új nagyüzemek termelése, s ez azt is jelenti, hogy a társadalmi termelés e formájában részt vevő dolgozók a nagyüzemi gazdálkodás megkezdésekor nem rendelkeznek a tervszerű nagyüzemi gazdálkodáshoz szükséges ismeretekkel. Külön problémakör, hogy ez a termelési forma a társadalmi termelés viszonylag szűk területét fogja át, ezért minden előre nem látott esemény — ideértve azokat is, amelyek oka az, hogy a me-

zőgazdasági termelésben a természeti folyamatoknak jelentős szerep jut — a tervektől való viszonylag nagyarányú eltéréseket idéz elő. Továbbá: a tervgazdálkodás lehetetlen bizonyos nagyságú tartalékalap nélkül. Ez egyaránt feltétele a bővített újratermelés zavartalan fejlődésének, s az életszínvonal stabilitásának (az emelkedés stabilitásának is). A kolhozokban ezeknek az alapoknak a létrehozásához is viszonylag hosszú idő szükséges, hiszen egyrészt magukat a nagyüzemi termelési alapokat jórészt a szocialista útra való áttérés után kell megteremteni, másrészt a kolhozok tartalékalapjának az egyesülés kis méretei és a mezőgazdasági termelést befolyásoló természeti tényezők miatt is viszonylag nagyobb méretűnek kell lennie, mint az állami tulajdonon alapuló termelésben képzett tartalékalapnak. (Az összehasonlításhoz a tartalékalapnak a termeléshez viszonyított aránya szolgálhat mértékül.)

A munkaegység „értékének" garantálása tehát reálisan lehetetlen a szövetkezet létrejöttének időpontjában. Csak később lehetséges, amikor a szövetkezet tervgazdálkodása kibontakozott, s ennek egyik elemeként létrejöttek a szükséges tartalékok.

A munkaegység „értékének" garantálása azonban még nem azonos azzal, hogy a szövetkezet a munkaegységért járó pénzt és terményt meghatározott időközönként ki is képes adni a szövetkezet tagjainak. Ismeretes, hogy a mezőgazdasági termelésben sok termék termelési ideje és munkaperiódusának ideje között jelentős eltérés van, elsősorban a természeti folyamatok idejének hosszúsága miatt. Aszerint, hogy a szövetkezet gazdálkodása mennyire sokoldalú, mennyire van meg a különféle termelési ágak ésszerű kombinációja, a probléma élesebb vagy kevésbé éles, de mindenütt megvan. Hogy a szövetkezet a munkaegység garantált „értékét" (a pénzt és a terményt) rendszeres időközökben kiadhassa a tagoknak, ehhez az előbb tárgyalt tartalékalap (a biztonsági tartalékalap) mellett még egy sajátos tartalékalap szükséges. Ezt az alapot a közgazdasági irodalomban jövedelemrészesedési tartalékalapnak nevezik. Ennek a tartalékalapnak az a rendeltetése, hogy biztosítsa a munkaegység garantált „értékének" kiadását azokban az időszakokban is, amelyekben a folyamatos bevételből nem lehetne megtenni ezt. Ennek a tartalékalapnak a létesítéséhez, valamint évenkénti rendszeres pótlásához és kibővítéséhez természetesen a kolhozoknak a jövedelem egy részét ebbe az alapba kell helyezniük, tehát nem lehet szétosztaniuk. Ezért ez a tartalékalap csak fokozatosan — a kolhozjövedelmek növekedésével összefüggésben — alakítható ki.

Hogy ennek az alapnak milyen nagynak kell lennie, az a szocialista állam gazdaságpolitikájától is függ. Például, ha a szocialista állam rövid lejáratú hitelt ad a kolhozoknak, akkor kisebb tartalékalap szükséges; ugyanez a helyzet akkor is, ha olyan a szerződéses felvásárlási rendszer, hogy az állami felvásárló szervek a termékek szállítása előtt kifizetik a termékek árának egy részét.

A munkaegység garantált „értékének" meghatározott időszakonként való kiadására a szövetkezetek általában fokozatosan térnek rá. A szovjet kolhozokban először a kiosztható jövedelem egy részét előleg formájában adták ki. Ebből azután kifejlődött a rendszeres (negyedévenkénti, havonkénti) előlegezés. Az előlegezés rendszere általában nem párosul a munkaegység „értékének" garantálásával, bár a kolhozok terveiben szerepel a munkaegység „értékének" terve is, de ezt csupán előirányzatként

kezelik, s fenntartják a végleges megállapítás jogát az évvégi zárszámadás idejére. A rendszeres előlegezés egyik formája, hogy a munkaegység tervezett minimális „értékét" garantálják, s a szétosztásra kerülő jövedelem fennmaradó részét a zárszámadáskor adják ki. A munkaegység „értékének" végleges megállapítása itt is a gazdasági év végén történik. A végső forma a munkaegység „értékének" a gazdasági év elején kidolgozott tervekben való végleges rögzítése, amit a jövedelemrészesedési tartalékalap nagyságától függően, teljes egészében vagy részben adnak ki az év folyamán rendszeres időközönként.

A munkaegység teljes „értékének" garantálása, vagyis az év kezdetén kidolgozott tervekben való végleges rögzítése (függetlenül attól, hogy ezt az „értéket" vagy ennek egy részét adják-e ki az év folyamán rendszeres időközökben) a kolhozok tervgazdaságának magas színvonalát, az önálló elszámolás rendszerének következetes érvényesülését feltételezi. Feltételezi egyebek között azt, hogy a tervek tartalmazzák a munkaegység-felhasználási előirányzatokat nemcsak az egész gazdaság, hanem az üzemágak és a termékfajták vonatkozásában is. Ezeknek az előirányzatoknak reálisaknak kell lenniük, a tervek realitása viszont magában foglalja például azt a követelményt, hogy a tervek kidolgozása szabatos normák alapján történjék stb. A munkaegység „értékének" rögzítése azt is feltételezi, hogy a kolhoz komplex pénzügyi terveket dolgoz ki, amelyek átfogják az újratermelési folyamat minden oldalát, s nemcsak globálisan, hanem a gazdaság működésének minden részterületén (brigádonként, munkacsapatonként, termékfajtánként stb.) is. Tehát a munkaegység „értékének" rögzítése nem lehetséges egyszerű kiadás-bevételi előirányzatok alapján, hanem a pénzügyi tervnek magában kell foglalnia például az önköltségi tervet is, termelőegységenként és termékfajtánként. Végül, feltétel a munka szigorú nyilvántartása és ellenőrzése is.

Vizsgáljuk meg most már a részesedés pénzben való meghatározását, a munka garantált pénzbeli díjazását, amely az első lépés a munkaegység-rendszernek a munkabér-rendszerhez való közeledése útján. A közgazdasági irodalomban még nem eldöntött kérdés, hogy itt a munka nyilvántartása és díjazása a munkaegység alkalmazásával vagy enélkül megy-e végbe. Ez utóbbi esetben arról volna szó, hogy megtörtént az áttérés a nem pénzutalványról (a munkaegységről) a pénzutalványra (a munkabérre). Véleményem szerint azonban ez nincs így. A változás — véleményem szerint — abban áll, hogy a munkaegységre járó részesedést teljes egészében pénzben adják ki, szemben az előző állapottal, amikor a munkaegységre meghatározott mennyiségű terméket és meghatározott összegű pénzt osztottak. Ez azt jelenti, hogy továbbra is a munkaegység-rendszerrel van dolgunk, bár megváltozott a munkaegység szerepe a jövedelemelosztásban. A munkaegység továbbra is kiindulópontja a tervezésnek, de a konkrét nyilvántartásból kiküszöbölődik. Akkor ugyanis, amikor a munkaegység teljes „értékét" pénzben adják ki, csak bonyolítaná a nyilvántartást és az elszámolást, ha a munkát először munkaegységben írnák jóvá, és azután ezt puszta mechanikus művelettel átszámítanák pénzre. A nyilvántartás leegyszerűsödik, ha a munkaegységnek a tervben meghatározott „értékét" közvetlenül behelyettesítik a munkákért járó munkaegység helyébe és a nyilvántartást közvetlenül pénzben valósítják meg. Ez azonban nem jelenti, hogy itt nyilván-

tartási, számviteli „újítás"-sal van dolgunk. Ellenkezőleg, a munkaegység-rendszer e formájának kialakulása a kolhoztermelésben végbement változások eredménye, s egyben a kolhoztermelés további fejlődésének előrelendítője. Milyen gazdasági fejlődés eredményeként válik szükségessé ez a forma? Természetesen a kiindulópont a kolhozok tervgazdálkodásának megszilárdulása, amely feltétele annak, hogy a munkaegység „értéke" előre véglegesen meghatározható legyen, s annak is, hogy ez az „érték" rendszeres időközökben kioszthatő legyen. Ezen túl azonban olyan gazdasági fejlődésnek is végbe kell mennie, amely lehetővé és szükségessé teszi a munkaegység teljes „értékének" pénzben való kiadását. Az ez irányú fejlődés több momentumot foglal magában, köztük a következőket:

1. A kolhoztermelés és a kolhozparasztok jövedelmének olyan színvonalát, amelyen a munkaegység „értékének" csak viszonylag kis hányada az a termékmennyiség, amelyet a tagok közvetlenül a saját kolhozuk közös termeléséből használnak fel. Ez egyrészt a kolhozparasztok fogyasztásának struktúrájával, másrészt a mezőgazdaságon belüli munkamegosztás fejlettségi fokával függ össze. Más szóval, egyrészt attól függ, hogy a mezőgazdaságban termelt — és ipari feldolgozáson át nem ment — termékek fogyasztása mekkora része teljes fogyasztásuknak, másrészt attól, hogy az ipari feldolgozáson át nem ment termékek mekkora hányadát termelik saját gazdaságukban, vagyis szerzik meg közvetlenül, csere nélkül.

2. Olyan általános gazdasági helyzetet, amelyben a kolhozparasztság érdeke, hogy a közös gazdaság termékeiből csak annyit osszanak szét természetben, amennyi a tagok háztartási szükségleteinek a fedezéséhez szükséges. Ebből a szempontból az egyik legfontosabb tényező, hogy évközben hogyan változnak a kolhozpiaci árak. Ettől függ ugyanis, hogy a kolhoztagok, mint a gazdaság tulajdonosai miképp döntenek afelől, vajon termékeik mekkora hányadát osztják el természetben. A mezőgazdasági termelés színvonala mellett a szocialista állam gazdaságpolitikájától is függ, hogy hogyan alakul a mezőgazdasági termékek ára. Például attól, hogy a szocialista állam által felvásárolt mezőgazdasági termékek mekkora hányada kerül kivitelre; attól, hogy a felvásárlási árak rendszere és a hitelrendszer hogyan ösztönzi a kolhozokat a termékek közös, nagybani értékesítésére.

A munkaegységre jutó részesedés pénzben való kiadása nem akadálya annak, hogy a kolhoztagok a maguk termékeiből közvetlenül részesedjenek — pénz ellenében. Van olyan felfogás, hogy ha a kolhoztagok a munkaegységért járó pénzbeli részesedésük terhére termékeket kaphatnak a kolhoz közös termeléséből, akkor már árukapcsolatok alakulnak ki a kolhoz és a kolhoztagok között. Mások az árukapcsolatok megnyilvánulásának tekintik azt is, hogy a kolhozban a mezőgazdasági termékeket feldolgozó üzemágak (pékség, étkezde stb.) létesülnek. Véleményem szerint azonban árukapcsolatokról csupán abban az esetben lehetne szó, ha ezek az üzemágak önálló elszámolási egységek volnának. Itt azonban csak vállalaton belüli önálló elszámolásról van szó, tehát éppúgy nincsenek árukapcsolatok, mint az ipari vállalatok vállalaton belüli önálló elszámolási egységei esetében. Itt a pénz is nem pénzként működik, vagyis nem forog. A kolhoztulajdon magasabb fokán, amikor majd a kolhoztulajdoni egység keretei között önálló elszámolású vál-

lalatok létesülnek, akkor valóban árukapcsolatokról lesz szó, de akkor viszont az elosztás teljes egészében (nemcsak egy részében) árukapcsolatok formájában, vagyis csere közvetítésével fog megvalósulni.

E későbbi fejlődési fok eléréséhez hozzájárul a munkaegység-rendszer itt tárgyalt formája, amely a kolhoztermelés további fejlődésének előrelendítője. A munkaegység-rendszer e formája jelentősen visszahat a kolhozok önálló elszámolási rendszerének fejlődésére, megszilárdulására. Az önálló elszámolás rendszere feltételezi például az önköltség tervezését és nyilvántartását, s a munkaegység-rendszer e formája kétségtelenül lehetőséget ad arra, hogy magasabb színvonalra emeljük az önköltség tervezését, az önköltség alakulásának nyilvántartását, elemzését, mind a kolhoz egész termelése, mind az egyes üzemágak, illetve termékfajták termelése vonatkozásában. Ezáltal pedig magasabb színvonalra emelhető az élő és a holt munkával való takarékos és ésszerű gazdálkodás, ami a munka szocialista szervezetének egyik nagy előnye és jellegzetes vonása. Az önköltség tervezésének és nyilvántartásának tökéletesítése kedvező feltételeket teremt az anyagi érdekeltség (és a hozzá kapcsolódó anyagi felelősség) elvének érvényesüléséhez, a felesleges vagy kevés gazdasági eredménnyel járó munkák kiküszöböléséhez, a munkák minőségének javításához stb.

Végezetül meg kell említeni, hogy bár az elosztás e formája esetében is munkaegység-formában való elosztással van dolgunk, mégis olyan formaváltozás következett be, amely kiindulópontot jelent a nem pénzutalványról a pénzutalványra való áttéréshez. Azt mondhatjuk, hogy itt formailag már munkabér-rendszerrel van dolgunk, bár ahhoz, hogy tartalmilag is az legyen, még egy lépés szükséges. Ennek a lépésnek a feltételei teremtődnek meg a kolhoztulajdonnak az egységes kolhoztulajdon felé fejlődésével. A különböző szintű kolhozszövetségek létrejöttével a jelenlegi kolhozok megszűnnek mint tulajdoni egységek, és egyben megszilárdulnak mint önálló elszámolási egységek. A kolhozszövetségek létesítése útján fokozatosan végbemegy a kolhozparasztság társadalmi méretű egyesülése. A keletkező terméktöbbletet egyre inkább országos méretekben egyesítve, egyre hatékonyabban lehet felhasználni a földnek, mint a társadalom létfeltételének teljesen tudatos és ésszerű kezelésére, az éghajlati viszonyok megváltoztatására, s ezzel összefüggésben a munkafeltételekben és a jövedelemrészesedésben levő egyenlőtlenség megszüntetésére. Ez úgy valósul meg, hogy egyrészt a felhalmozási alap (a beruházási és a tartalékalap) meghatározott részét központilag használják fel, másrészt a jövedelemelosztás alapelveit is központilag állapítják meg a kolhoztulajdon alanyai által létesített központi képviseleti szervek. Ilyen körülmények között minden egyes önálló elszámolási egységben azonos minőségű és mennyiségű munkáért azonos számú munkaegységet írnak jóvá, s egy munkaegységre azonos jövedelem jár, vagyis a kolhozparasztok jövedelme nem függ többé a termelés természeti feltételeitől, hanem a munka szerinti elosztás törvénye ugyanolyan következetesen érvényesül a különböző termelőegységek (önálló elszámolási egységek) viszonylatában, mint egy-egy önelszámolási egységen belül.

A kolhoztulajdonnak egységes kolhoztulajdonná való átalakulása a termelés társadalmasodásának további előrehaladását, a termelési alapok koncentrációjának és centralizációjának, a mezőgazdaságon belüli

munkamegosztás, a specializálódás és a kooperáció fejlődését, a nemzeti és a világpiacra való termelés növekedését, a mezőgazdasági népesség mozgékonyságának fokozódását eredményezi. A termelés társadalmasodási folyamatának előrehaladása magával hozza a háztáji gazdaság funkcióinak fokozatos kimerülését, a háztáji gazdaság fokozatos elhalását is. E fejlődési folyamatnak megfelelően a termelés naturális jellege egyre inkább megszűnik, az egyes — az önelszámolás rendszerében működő — termelőegységek termelése egyre inkább árutermeléssé válik.

Az egységes kolhoztulajdonon alapuló termelésben a munka szerinti elosztás eszköze már tulajdonkképpen nem is a munkaegység, hanem a munkabér, mert itt ténylegesen megjelenik az utalvány pénz formája, az az utalvány, amely kerülőúton (az értékforma, a pénz közvetítésével) határozza meg a kolhozparaszt részesedését az egész kolhoztermelésből (tehát nem annak az önelszámoló egységnek a termeléséből, amelyben dolgozik). Ez pedig annak a következménye, hogy a kolhoztermelésben is megjelenik a termelés tárgyi és személyi feltételei „egyesülésének" az a sajátos formája, hogy a kolhozparaszt az egységes kolhoztulajdon közvetlen alanyának, a kolhozszövetségnek a megbízott képviselőjével kötött *szerződés* útján kapcsolódik be a kolhoztermelésben folyó társadalmi munka szervezetébe. A kolhozszövetségnek ez a megbízott képviselője a kolhoznak mint önelszámoló egységnek egyszemélyi felelős vezetője, a kolhozvállalat igazgatója.

A kolhoztermelés ezen formájában megjelennek a munkabér-forma összes lényeges vonásai. E vonások mégis sajátos formában jelennek meg, ami lényegében abból fakad, hogy a termelés itt a kolhozparasztság tulajdona alapján folyó termelés, s a tulajdonosok közvetlen képviselője nem a szocialista állam, hanem a kolhozparasztság által létrehozott képviseleti szerv, a kolhozszövetség központi szerve. A munkabéralap itt még nem állami munkabér-alap. Még vannak bizonyos mennyiségi és minőségi különbségek, amint hogy van különbség az állami tulajdon és az egységes kolhoztulajdon alapján folyó termelés között is.

KIM SZAN HAK:

Szocialista iparosítás a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságban

Korea a felszabadulás előtt gyarmati félfeudális ország volt. Az ipari termelőerők nagyon elmaradottak voltak, a termelési struktúra pedig, s a termelés területi megoszlása, gyarmatian egyoldalú. A japán imperializmus rajta tartotta kezét Korea népgazdaságának valamennyi ütőerén. Megakadályozta, hogy kifejlődjék a koreai műszaki értelmiség.

Az ország két részre szakadása újabb aránytalanságot okozott a népgazdaságban, a honvédő háborúban pedig óriási veszteségek érték a gazdaságot.

A koreai népnek, amely az új társadalom megteremtésének útjára lépett, nem csekély nehézségeket kellett leküzdenie. De a Munkapárt vezetésével az országban megteremtett szocialista gazdaság felsőbbrendűségével és a szocialista tábor támogatásával a koreai nép óriási sikereket ért el a szocialista építésben.

I.

Hazánkban, ahol a felszabadulás előtt nem volt korszerű fejlett ipar, a szocialista iparosítás a szocialista építés objektív követelménye volt és a termelőerők fejlődésének nélkülözhetetlen szakasza. A párt a szocialista építés elsőrendű feladatai közé sorolta a modern nagyipar megteremtését, megszilárdítását és a szocialista iparosítás történelmi feladatának megvalósítását az ország északi felében.

A koreai nép a háború előtti békés építés éveiben megteremtette és fejlesztette a szocialista ipart. De a szocialista iparosítás kérdése a háború utáni gazdasági helyreállítás és építés időszakában vetődött fel, amikor a párt azt az irányvonalat érvényesítette a gazdasági politikában, hogy elsődlegesen kell fejleszteni a nehézipart, de egyidejűleg a könnyűipart és a mezőgazdaságot is. Ez volt a háború utáni helyreállítás és népgazdaságfejlesztés fő irányvonala, az ország szocialista iparosításának fő iránya.

Hazánkban alapjában véve a háború utáni hároméves terv teljesítése (1954—1956) volt a helyreállítás időszaka. De ez idő alatt az ipari termelés a háború előttinek kétszeresére nőtt. Megerősödött és megnőtt a nehézipari bázis, amely képes rá, hogy megszilárdítsa a nemzetgazdaság önállóságának alapját, jelentős változások mentek végbe az ipar technikai ellátottságában. Ily módon hazánkban ezekben az években már megkezdődött a szocialista iparosítás alapjainak lerakása.

A szocialista iparosítás első szakaszának feladata az alapok lerakása volt.

Az iparosítás első szakaszának ez a feladata minden országban más és más az ottani jellemző sajátosságoknak megfelelően. Hazánkban, konkréten, ez a feladat azzal függött össze, hogy mi elmaradottságot, az ipari termelőerők fejlődésének gyarmati egyoldalúságát kaptuk örökül a japán imperializmustól.

Hazánkban a szocialista iparosítás alapjainak teljes megteremtése nem a háború utáni hároméves terv időszakában történt, hanem az első ötéves terv éveiben, amikor a szocialista iparosítás feladatának minden oldala előtérbe került.

De az, hogy a helyreállítás periódusában hacsak részben is megoldottuk a szocialista iparosítás feladatait, hazánk szocialista iparosításának egyik fontos sajátossága.

Ebben az időszakban a szocialista termelési viszonyok döntő győzelmet arattak városban és falun, iparban és mezőgazdaságban, kereskedelemben egyaránt. Azután pedig osztatlanul úrrá váltak a népgazdaságban.

Ez időben azonban nem volt mindenoldalú az iparágak technikai rekonstrukciója, a mezőgazdaságban pedig a korszerű technika elterjesztése alacsony színvonalon maradt. Akkor még nem szüntettük meg teljesen az ország termelőerőinek történelmi elmaradottságát és a termelőerők fejlődése egészében nem felelt meg a szocialista gazdaság színvonalának.

Ily módon a szocialista termelési viszonyok győzelmének körülményei közt a legfontosabb és legaktuálisabb feladat volt a szocializmus anyagi, technikai alapjainak fokozott ütemben való megszilárdítása, a szocialista iparosítás mindenoldalú meggyorsítása, a népgazdaság technikai rekonstrukciója.

Ez a legfontosabb történelmi feladat, amely a szocialista építés folyamán és különösen az ország termelőerőinek fejlesztése folyamán került előtérbe, ez vált az első ötéves terv központi feladatává.

Az első ötéves terv (1957—1961) teljesítésének eredményeképpen hazánk átlépett a szocialista iparosítás mindenoldalú megvalósításának szakaszába.

Az első ötéves tervet, amely hazánk gazdasági fejlődésében történelmi szerepet töltött be, az ipari termelés értéke tekintetében két és fél évvel határidő előtt teljesítettük. 1959-ben az állami és a szövetkezeti ipar termelési értéke az 1956. évinek 3,1-szeresére nőtt és mintegy 6,5-szeresen haladta meg a japán uralom idején elért maximális színvonalat.

A legfontosabb iparcikk-fajták, például a villamos energia, a szén, a nyersvas, a cement, a műtrágya egy főre jutó termelésében már túlhaladtuk Japánt. Teljesen megszüntettük az ország gyarmati egyoldalúságát és az ipar technikai elmaradottságát, megteremtettük a szocialista iparosítás alapját. A koreai nép, hogy a legközelebbi 6—7 évben döntő sikereket arasson a szocialista iparosításban, a népgazdaság valamennyi ágában megkezdte hatalmas objektumok építését, megkezdte a technikai rekonstrukciót saját ipari bázison.

A legfontosabb ipari termékek termelésének növekedése

Termékfajta	Egység	1946	1949	1960 terv	A legközelebbi 6—7 év perspektívikus feladata
Villamos energia	100 mill. k/Wó	39,3	59,2	91,5*	200
Szén	10 000 tonna	127,0	400,0	1090,0	2500
Nyersvas	„	0,3	16,6	85,0	400
Cement	„	10,3	53,6	235,0	500
Műtrágya	„	15,5	40,1	60,0	150—200

* Az 1947. évi tényleges teljesítés.
** Az 1958. évi tényleges teljesítés.

1958-ban az ipar és a mezőgazdaság termelésének együttes értékéből az ipari termelés értéke 68,6 százalék volt. Köztársaságunk önálló ipari agrárországgá vált, ragyogóan megoldotta a szocializmus alapjai létrehozásának történelmi feladatát.

II.

Hazánkban az iparosítás módszere a szocialista iparosítás általános törvényszerűségein alapszik.

A Koreai Munkapárt hazánk konkrét valóságára alkalmazva az iparosítás szocialista módszerét, számba vette az ország történelmi, gazdasági és természeti feltételeit, valamint az ipari fejlettség színvonalát és az ipari termelés struktúráját.

Ily módon hazánk iparosításának megvannak a megkülönböztető sajátosságai: először, a nehézipar és a könnyűipar fejlődésének kölcsönös arányaiban és főképpen a nehézipar fejlődésének fő irányában; másodszor, az iparosításhoz szükséges eszközök felhalmozási forrásai tekintetében, harmadszor a helyreállítás és a rekonstrukció kölcsönös összefüggései és az iparosítás üteme tekintetében.

Elsősorban át kellett alakítani a japán imperializmustól örökölt, torzan, egyoldalúan fejlődött nehézipart önálló nehéziparrá, meg kellett teremteni és meg kellett szilárdítani a hatalmas nehézipart, amely az egész népgazdaságban a bővített újratermelés alapjává válhat. Az önálló nehézipar volt a döntő tényezője annak, hogy megszüntessük az ország gazdaságának évszázados elmaradottságát és az ipari termelés struktúrájának gyarmati egyoldalúságát, sikeresen megvalósítsuk a szocialista iparosítást, meggyorsítsuk a technikai rekonstrukciót és az újratermelés bővülését a népgazdaságban. Sőt, ez fontos feltételeket teremtett a háborúban lerombolt városok és falvak újjáépítéséhez, a ruházkodási, az élelmezési és a lakásproblémák megoldásához.

Bár a háború után népgazdaságunk romokban hevert, a párt a háború utáni helyreállítás és építés legfontosabb láncszemének tekintette, hogy elsősorban helyreállítsa és fejlessze a nehézipart, amelynek alapjai bizonyos fokig már megvoltak. Helyreállítottunk és kibővítettünk igen sok nehézipari vállalatot és üzembe helyeztünk sok újonnan épült korszerű vállalatot. Teljesen helyreállítottuk a villamos erőműveket, most

épül sok óriási vízierőmű, helyreállítottunk, kibővítettünk és újonnan építünk vaskohászati és színesfém-kohászati üzemeket, műtrágyagyárakat és cementüzemeket. Megteremtettük a hazai gépgyártó-bázist.

A párt döntő jelentőséget tulajdonított az ország szocialista iparosításában a gépgyártás igen gyors fejlesztésének, hogy biztosítsa az ipar ágazati struktúrájának önállóságát és megteremtse az önálló szocialista ipari rendszert.

A háború után specializált korszerű gépgyártó nagyüzemeket létesítettünk: szerszámgép-gyártó, szerszámgyártó, bányagépgyártó, villamosgép-gyártó, automobil- és traktorgyártó üzemeket.

Gépiparunk az első ötéves terv sikeres teljesítésének eredményeképpen képessé vált arra, hogy alapjában kielégítse a népgazdaság technikai rekonstrukciójával kapcsolatos szükségleteinket kis- és középgépekből, berendezésekből és tartalékalkatrészekből. Gépgyártásunk tömegesen termel teherautókat, traktorokat, exkavátorokat és néhány korszerű nagygépet és felszerelést. Már megkezdtük vízierőművekhez és hőerőművekhez szükséges turbinák és generátorok, valamint nagy hengerművi berendezések gyártását.

A legutóbbi időben a gépipar igen gyors fejlesztése szempontjából nagy jelentőségre tett szert a „géptől-gépet" mozgalom. A párt célja ezzel a gépgyártás magasabb fokra emelése, a dolgozó tömegek forradalmi lelkesedése alapján a termelés belső tartalékainak maximális mozgósításával a népgazdaság mindenoldalú technikai rekonstrukciójának meggyorsítása.

A „géptől-gépet" mozgalom eredményeképp mindössze egy év alatt, 1959-ben a gépipari vállalatok terven felül termeltek 14 ezer fémmegmunkáló-gépet. A specializált üzemeknek ehhez az óriási mennyiséghez nem kevesebb, mint 4—5 év lett volna szükséges.

Ily módon 1959-ben 1956-hoz képest a gépgyártó és a fémfeldolgozó ipar termelési értéke 80-szor nagyobb lett, az ipar termelési értékéhez való hozzájárulásuk aránya pedig az 1944. évi 1,6%-ról 1949-ben 8,1%-ra, és 1959-ben 20,6%-ra nőtt.

A párt a mi valóságunkra és gazdasági fejlődésünk feltételeire alkotóan alkalmazva valósította meg a nehézipar elsődleges fejlesztésének irányelvét, ezért hazánkban a nehézipar fejlesztésének megvoltak a maga sajátosságai; először, a nehézipar és a könnyűipar fejlődésének kölcsönös arányaiban, másodszor, a nehézipar jelentős strukturális változásaiban, harmadszor, a nehézipar fejlődésének fő irányában.

A párt a nehézipar elsődleges fejlesztésével egyidejűleg fejlesztette a könnyűipart és a mezőgazdaságot mind a háború utáni hároméves terv idején, amely előirányozta az iparosítás alapjainak részleges megteremtését a helyreállítással alátámasztva, mind pedig az első ötéves terv időszakában, amikor a népgazdaság minden irányú technikai rekonstrukciója és a szocialista iparosítás volt a célkitűzés.

A háború utáni időszakban a párt gazdasági politikájának következetes megvalósítása lehetőséget adott, hogy sikeresen megoldjunk nehéz és bonyolult feladatokat: a népgazdaság helyreállítását és építését, a termelőerőknek a tervben előirányzott igen gyors helyreállítását és fejlesztését, a lakosság szétzilált életének viszonylag gyors stabilizálását és megjavítását, megteremtette a feltételeket, hogy a helyreállítás

után beruházhassunk az iparban és a mezőgazdaságban, megvalósítsuk a szocialista iparosítást.

A háború után a gazdasági építés fő irányának megvalósításával összefüggésben nagyot fejlődött a tömegfogyasztási cikkek termelése, újonnan megteremtettük a korszerű könnyűipar alapjait.

A Köztársaság északi részének iparában a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek termelésének növekedése

Megnevezés	1946	1949	1953	1956	1958
„A" csoport	100	375	158	640	1 992
„B" csoport	100	288	285	598	1 717
Az ipar teljes termelése	100	337	216	615	1 858

A háború utáni években eléggé gyorsan fejlődött a könnyűipar, a textil- és élelmiszeripar, valamint más közfogyasztási cikkek termelése.

Ennek eredményeképpen az ipari termelési értékben a textilipar részaránya, amely 1944-ben 6 százalék volt, 1949-ben 11,4, 1959-ben 17,4 százalékra nőtt meg. Az egy főre jutó textiltermelés 0,13 méterről (amennyi a japán uralom idején volt) 1959-ben 16 méterre nőtt.

A tömegfogyasztási cikkek termelésének ez a viharosan gyors növekedése tanúsítja, hogy megszűnt a könnyűipar elmaradottsága, ami iparunk gyarmati egyoldalúságának következménye volt. A párt a tömegfogyasztási cikkek termelésének nagyarányú növekedése céljából az iparosítás folyamán arányosan fejleszti a központosított és a helyiipart, a nagyüzemeket és a közép-, valamint a kisméretű üzemeket, a korszerű technika mellett a kézműipart is felhasználja.

A párt központi bizottsága 1958. júniusi plénuma után nagy változások mentek végbe a helyiipar fejlesztésében.

Megteremtettük az ország helyiiparának bázisát, a központosított iparral egyidőben szilárd helyiipari rendszert hoztunk létre. Ily módon 1959-ben a helyiipar részesedése a közfogyasztási cikkek termeléséből 39 százalék volt.

A helyiipar fejlesztése lehetővé tette, hogy maximálisan kihasználjuk a helyi tartalékokat, a nyersanyagokat éppúgy, mint a munkaerőket, és fontos tényezőjévé vált annak, hogy gyorsan növeljük a tömegfogyasztási cikkek és a mezőgazdasági építkezésekhez szükséges anyagok termelését. Kedvező feltételeket teremtett ahhoz, hogy megnöveljük a nehézipar fejlesztésére fordított állami eszközöket.

A pártnak a helyiipar gyors ütemű fejlesztésére irányuló rendszabályai lehetővé tették, hogy a helyi termelési tartalékok: nyersanyagok és munkaerők mozgósításával érjük el a tömegfogyasztási cikkek termelésének nagyon gyors növelését.

A helyiipar fejlesztése fontos tényezője volt annak, hogy gyorsan bővült az újratermelés a termelőeszközök termelésének viharos növekedése útján egyidejűleg a tömegfogyasztási cikkek termelésének gyors növekedése mellett, s nagyban hozzájárult az iparosítás meggyorsításához.

A párt helyes politikájának eredményeként az ipar „A" és „B" szektorának új arányai alakultak ki.

Az ipar „A" és „B" csoportjának arányváltozása

Megnevezés	1946	1949	1955	1959
„A" csoport	52,1	58,6	37,7	55,2
„B" csoport	47,9	41,4	62,3	44,8

Az iparosítás folyamán a nehézipar elsődleges fejlesztésének másik sajátossága nálunk a nehézipar struktúrájának változásaiban fejeződött ki.

Hazánkban a leggyorsabban kellett növelni a gépgyártást és a fémfeldolgozást, a nehézipar munkaeszköz-termelő ágait, ahol túlságosan nagy volt az eltérés a nyersanyagtermelés és a félkésztermék-gyártás javára, s növelni kellett a késztermék-termelés részarányát. A japán imperializmus uralma idején az ország északi felében az ipari termelés 70 százaléka volt termelőeszköz-termelés, de ennek nagyobb része nyersanyag-termelés és félkésztermék-gyártás volt. Ebből teljesen érthető az előbb megjelölt feladat történelmi szükségszerűsége.

Tehát az iparosítás folyamatában gyorsitott ütemben fejlődött a gépgyártás és a fémfeldolgozó ipar, jelentősen kibővült valamennyi nehézipari ág késztermék-termelése.

Most már megszűnt bányászatunk, kohászatunk és gépgyártásunk gyarmati egyoldalúsága, a vaskohászati termékek torz választéki struktúrája. Ha Észak-Korea bányászati termelését 100-nak vesszük, akkor 1944-ben a kohászat termelése 84,7, a gépgyártás 10 volt, 1959-ben pedig ez az arány: 100, 242, illetve 526 volt. Ha a nyersvas-termelést 100-nak vesszük, akkor 1944-ben az acéltermelés 30, a hengerelt áru termelése 21,4, 1958-ban pedig 100, 151, illetve 105 volt.

A háború utáni időszakban a párt a nehézipar elsődleges fejlesztését szorosan összekapcsolta a lakosság ruha-, élelem-, lakásellátása problémájának megoldásával. Tehát a nehézipar fejlesztésének mint fő feladatnak meghatározott sajátosságai vannak.

A párt elsősorban azokat a nehézipari ágakat fejlesztette, amelyek közvetlenül összefüggnek a ruházkodás, az élelmezés, a lakásellátás problémáinak megoldásával, tehát amelyek nyersanyagokat, gépeket, felszereléseket termeltek a könnyűiparnak, a mezőgazdaságnak, a lakásépítésnek, azután fejlesztette azokat a nehézipari ágakat, amelyek az egész népgazdaság továbbfejlődésének alapjául szolgálnak. Ezért a vegyipar, a vaskohászat, az építőanyag-termelés és a gépgyártás a háború utáni időszakban gyorsan fejlődött.

Tehát a hazánk gazdasági fejlődésének konkrét feltételeivel összhangban levő nehézipar-fejlesztés eredményeképpen a termelőeszközök termelése szoros kapcsolatban volt a fogyasztási cikkek termelésével és ez biztosította az újratermelés bővítésének gyors ütemét.

Ilyen volt a párt politikája a hároméves terv és az ötéves terv éveiben, ilyen ma is, az 1960. évi terv megvalósításakor, amelynek legfőbb feladata a mezőgazdaság gépesítése és az életszínvonal emelése.

Mivel maximálisan kibővítettük a termelt termékek választékát, a különféle termelőeszközöktől egészen a közfogyasztási cikkekig, ezért biztosítva van iparunk sokoldalú fejlődése és önállóságának erősödése.

Ipari termelésünk önállóságának fokozása és sokoldalú fejlesztése a szocialista táborhoz tartozó országok közti munkamegosztás elveinek megfelelően megy végbe. Kim Ir Szen elvtárs ezzel kapcsolatban a következőket mondta: „... Azt mondtuk, hogy meg kell szüntetnünk iparunk torz struktúráját és egyoldalúságát, s biztosítanunk kell sokoldalúságát és önállóságát, de ez nem azt jelenti, hogy feltétlenül mindent, amire a népgazdaságnak szüksége van, a magunk erejéből kell elkészítenünk. Ez a nézet a mai viszonyok fényében abszolúte helytelen."

A párt az ipar helyreállításával és építésével és a szocialista iparosítással kapcsolatban mindig számol a nemzetközi munkamegosztás elvével. Ennek az elvnek a helyes alkalmazása lehetővé tette, hogy megteremtsük a gépi nagyipar alapját és biztosítsuk az ipar technikai átépítését a korszerű gépi technika alapjára; fontos tényezője volt gazdasági önállóságunk megszilárdításának és egyik jótékony feltétele az iparosítás meggyorsításának.

A nehézipar elsődleges fejlesztésének és a könnyűipar, valamint a mezőgazdaság egyidejű fejlesztésének politikája, az iparosítás meggyorsítása, főképpen a nehézipar olyan fejlesztése alapján, amely közvetlenül összefüggött a lakosság ruházati, élelmezési és lakásellátásával, csak a szocialista táborhoz tartozó országok közti munkamegosztás viszonyai közt volt megvalósítható.

A jövőben, ahogyan gyorsul az iparosítás, és fejlődnek az ipari termelőerők a legfontosabb iparágakban, köztük a gépgyártásban, úgy bővítjük jelentősen a szocialista országok közti munkamegosztást, valamint a világméretű specializációt és kooperációt.

A háború utáni években nagy beruházásokat igényelt a háború által földig lerombolt népgazdaság helyreállítása és az ország iparosításának meggyorsítása.

Az ipari beruházásokra eszközölt kiutalások fő irányai a háború utáni időben (%)

Megnevezés	A hároméves tervben (1954—1956)	Az első ötéves tervben (1957—1959)
Az ipari beruházások részaránya az összes beruházásokban	49,6	53,4
A nehézipari beruházások részaránya az összes ipari beruházásokban	81,1	83,3
A könnyűipari beruházások részaránya az összes ipari beruházásokban	18,9	16,7

A párt a szocialista iparosítás jellegét szem előtt tartva alapjában véve belső forrásokból és az állam belső felhalmozásából merítette az iparosításhoz szükséges óriási anyagi és pénzügyi eszközöket.

A helyreállítási időszak befejezése után, az első ötéves terv éveiben az eszközök belső forrásai nagy jelentőségűvé váltak. Ebben az időszakban az óriási nagyipari beruházások alapjában véve saját felhalmozású eszközökből valósultak meg. Így, a hároméves terv idején külső segély fedezte az állami költségvetési kiadások 24,6, 1958-ban 4,5, 1959-ben 2,7 százalékát.

A háború utáni időszakban a nehézipar elsődleges fejlesztése közben nagy összegű állami eszközöket kellett a nehézipar és a mezőgazdaság egyidejű fejlesztésére irányítani. A tömegfogyasztási cikkek termelésének gyors fejlesztése és különösen a helyiipar mindenoldalú fejlesztése lehetővé tette nemcsak a tömegfogyasztási árualap fokozott növekedését, hanem az iparosításhoz szükséges eszközök szilárd forrásainak biztosítását is.

A pártnak a beruházások gazdasági hatékonyságának maximális növelésére irányuló rendszabályai döntő fontosságúak voltak az iparosításhoz szükséges eszközök biztosítása szempontjából. A párt elsősorban a meglevő vállalatok helyreállítására, rekonstrukciójára és kibővítésére irányította az erőket, s ezzel összekapcsolta új vállalatok építését, a fő erőket a legfontosabb építési objektumokra összpontosítva, miután helyreállítottuk az építkezés fő láncszemeit.

Mivel létrejött a szocializmus hatalmas tábora, a Szovjetunió és a többi baráti ország pénzügyi és gazdasági segítsége nagy jelentőségűvé vált a szocialista iparosításhoz szükséges eszközök biztosítása szempontjából.

Különösen a háború utáni években volt nagy jelentőségű a baráti országok anyagi segítsége. A Szovjetunió 1,3 milliárd rubel, Kína 8000 milliárd von (régi bankjegyben), a többi baráti ország összesen 900 millió rubel összegű ellenszolgáltatás nélküli segítséget adott a koreai népnek.

Pártunk ésszerűen használta fel ezeket az eszközöket. E segítség háromnegyed része termelőberendezés és nyersanyag volt az ipar, a mezőgazdaság és a szállítás szükségleteire, egynegyede pedig fogyasztási cikk.

Ily módon a szocialista tábor gazdasági segítségével állítottunk helyre és építettünk fel sok tucat vállalatot, amelyek ma fontos szerepet töltenek be a szocialista iparosításban.

A hároméves terv idején végrehajtott technikai rekonstrukció nemcsak a legkorszerűbb technikájú óriási iparvállalatok építésében nyilvánult meg, hanem a korábbi létesítmények széleskörű helyreállításában és rekonstrukciójában is. 1957. április 1-én a háború utáni helyreállításkor létesített állóalapok részesedése az összes termelési állóalapokból 49,4 százalék volt, a nehéziparban 46,6, a könnyűiparban 67,8, a gépgyártásban 78 százalék. Ezek a számok tanúsítják, hogy a népgazdaság helyreállításának éveiben új technikát honosítottunk meg az iparban.

Pártunk a komplex gépesítéssel és az automatizálással együtt széles körben valósít meg részleges gépesítést és kisgépesítést. A nagy-, közép- és kisgépesítés együttes megvalósítása nagy jelentőségű volt a technikai elmaradottság megszüntetése és a kézi munkának gépi munkával való felváltása szempontjából.

A helyiiparban bár a legutóbbi időben jelentékenyen megjavult a

közép- és kisvállalatok technikai ellátottsága, a korszerű technikának a kézművességgel való összekapcsolása még nem kis jelentőségű.

A háború utáni években a technikai rekonstrukció fokozatosan valósult meg olyan helyzetben, amikor gyenge volt a hazai gépipar, vagyis hiányzott az országban a technikai eszközök újratermeléséhez szükséges bázis.

Ez különösen a hároméves terv idejére áll. De az első ötéves tervben iparunk jelentősen megerősítette a technikai eszközök bővített újratermelésének bázisát, s ennek eredményeképp a hazai gépgyártás révén vihettük végbe az ipar technikai rekonstrukcióját.

Az iparosítás folyamán a technikai rekonstrukció feladatának megoldásával kapcsolatban felvetődő aktuális probléma a műszaki káderek problémája.

A japán imperialisták kegyetlen gyarmati elnyomásának hatására országunknak nem voltak műszaki káderei. Ezért a párt a háború előtti években és a honvédő háború nehéz éveiben egyaránt szüntelenül folytatta a munkát, hogy országon belül és országon kívül képezzünk szakembereket és kvalifikált munkásokat, és nagy sikereket ért el e területen. Ez a munka különösen nagy méreteket öltött a háború utáni időszakban. 1959-ben az iparban a szakemberek száma az 1946. évinek tízszerese volt.

Mégis a termelőerők viharos növekedése a legutóbbi évek szocialista építésében bekövetkezett nagy fellendülés hatására különös élességgel veti fel a műszaki káderek problémájának gyors megoldását. A termelőerők fejlődésének gyors üteme és a káderképzés közti szakadék elkerülése érdekében hazánkban a legutóbbi években nagyon megnőtt a felső- és középfokú műszaki iskolák száma, különösen az üzemi intézeteké, s az üzemi műszaki oktatás egész hálózata. Ily módon a legközelebbi jövőben gyökeresen megoldjuk a hazai műszaki káderek problémáját.

A szocialista iparosítás gyökeresen megváltoztatta, már a háború időszakában, az ipari termelőerők elosztását az országban.

A legutóbbi években az ipari struktúra nagy változásaival egyidőben az iparilag elmaradott körzetekben új ipari centrumok létesültek és szilárdultak meg.

Az egész országban nagyszámú közép- és kisméretű helyiipari vállalat létesült. Ennek eredményeképpen az iparvállalatok közelebb kerülnek a nyersanyag-forrásokhoz és a termékeik fogyasztóihoz, ésszerűbb a helyi gazdaság komplex fejlődése, és jelentősen megjavulnak az ágazatok közti termelési kapcsolatok, erősödik az ipar és a mezőgazdaság összefogása területi viszonylatban.

Szocialista iparosításunk egyik sajátossága a gyors ütem, amely nemcsak azért szükséges, mert történelmileg elmaradott gazdaságot kaptunk örökül és a lehető legrövidebb idő alatt fel akarjuk építeni a szocializmust hazánkban, hanem Dél-Korea amerikai megszállásának körülményei közt a haza gyors egyesítésének szempontjából is.

Az iparosítás gyors üteme a szocialista gazdasági rendszer felsőbbrendűségének konkrét megnyilvánulása és összefügg a párt helyes gazdasági politikájával, a néptömegek munkaaktivitásával és hazánk természeti erőforrásainak gazdagságával, valamint a szocialista táborhoz tartozó baráti országok óriási gazdasági és technikai segítségével.

Iparunk gyorsan fejlődött a helyreállítás éveiben is, de a legutóbbi években az ipari termelés fejlődési ütemének új sajátosságai nyilvánultak meg. A hároméves terv idején az ipari termelés évi átlagos növekedése 42 százalék volt, a rekonstrukció három évében (1957—1959-ben) pedig ez az arány 45 százalékra nőtt. Ez a fejlődési ütem az ipar területén megvalósuló szocialista építés hatalmas fellendülésének koncentrált kifejeződése volt. Mindössze 5—6 év alatt a háború okozta romok helyén megteremtettük a szocialista iparosítás alapját. Ezeket a sikereket a győzelemre vitt szocialista termelési viszonyok alapján, a szocialista építés hatalmas fellendülésének, és a dolgozó nép magasfokú forradalmi szellemének eredményeképpen értük el. A szocialista termelési viszonyok győzelme a viszonylag rövid idő alatt megvalósuló szocialista építéshez szükséges anyagi és technikai bázis jelentős megerősödésére vezet.

Hazánkban teljesen győztek a szocialista termelési viszonyok, létrejött az élenjáró technikával felszerelt nehézipar szilárd bázisa. Ez is szubjektív oka volt annak, hogy hatalmasan fellendült nálunk a szocialista építés, amely csak a Munkapárt vezette munkásosztály forradalmi lelkesedésével valósulhatott meg. Maximálisan mozgósítani tudtuk valamennyi belső termelési tartalékunkat és sikeresen meg tudtunk valósítani sok új rendszabályt, amilyen a „géptől gépet" mozgalom és a helyiipar mindenoldalú fejlesztése. Annak ellenére, hogy fejletlen termelőerőket örököltünk és kétszer kellett helyreállítanunk országunkat, mégis a gyors iparosítás lehetővé tette, hogy a legközelebbi jövőben sikeresen megoldjuk a szocialista iparosítás feladatait és a többi szocialista országgal együtt rátérjünk a kommunista társadalom építésére.

A szocialista építés folyamán a dolgozók szocialista versenye új fejlődési szakaszba lépett. A legutóbbi időben az iparban jelentősen megnőtt az újítók száma, nagy méretekben fejlődik az új típusú kollektív újítómozgalom. Ez törvényszerű megnyilvánulása a szocialista verseny fejlődésének olyan körülmények közt, amikor osztatlanul uralkodók a szocialista termelési viszonyok, széles körben megvalósult az ipar technikai rekonstrukciója és megerősödött a dolgozók kommunista öntudata.

A háború utáni időszakban az ipar területén széles körben megvalósult a technikai rekonstrukció, a termelés és a munkaszervezés racionalizálása, emelkedett a munkások kulturális és technikai színvonala, s különösen fokozódott a munkások szocialista öntudata és munkaaktivitása, és ezek eredményeként gyorsan nőtt a munka termelékenysége. Az első ötéves terv idején (1954—1958-ban) az iparban a munka termelékenysége csaknem 2,6-szeresére nőtt.

A szocialista iparosítás sikeres megvalósításának és a szocialista mezőgazdaság fejlesztésének eredményeképpen jelentősen emelkedett a dolgozó nép anyagi és kulturális színvonala. 1959-ben a munkások és az alkalmazottak pénzbére csaknem 3,4-szerese volt az 1953. évinek, reálbérük pedig kétszeresen haladta meg a háború előtti, 1949. évi színvonalat. A mezőgazdaságban teljesen megoldódott a szegényparasztság problémája, a dolgozó parasztság élete a középparasztok életének színvonalára emelkedett. A köztársaság északi részében, ahol a japán uralom idején egyetlen felsőfokú tanintézet sem volt, most 37 főiskola van,

kötelező a hétéves oktatás, amelyet 1962-től fogva felvált a kötelező kilencéves oktatás rendszere kétéves technikai tanfolyammal.

Ma dolgozóink, akik megszabadultak az évszázados elmaradottságtól és nyomortól, nem szenvednek hiányt ruhában, élelemben, lakásban, boldogan élnek és hasznosan dolgoznak. Anyagi és kulturális életünk javulásáról beszél a lakosság természetes szaporodása. Az ország északi részében 1944-ben az ezer lakosra jutó szaporodás 10,5, 1949-ben pedig 22,5 és 1958-ban 33,6 volt.

★

Óriási az ellentét a köztársaság északi és déli része közt politikai, gazdasági és kulturális szempontból. Az amerikai imperialisták gyarmatává vált Dél-Korea ipara a teljes szétzüllés állapotában van. Dél-Korea az Egyesült Államok katonai bázisává vált, a nyersanyagok és a természeti kincsek kirablásának területévé, a tengeren túli gazdák árufeleslegeinek piacává változott. Dél-Koreában nincs egyetlen újonnan létrehozott kohászati vagy gépgyártó üzem sem. Az ipari termelés színvonala alacsony, kevesebb mint fele a japán uralom idején elért színvonalnak. Munkanélküliek milliói kóborolnak ennivaló és fedél nélkül. Ilyenek az amerikai imperialisták gyarmati rabló politikájának eredményei. Ismét bizonyítják az egész világ előtt az amerikai „jótevők" úgynevezett „segélyének" eredményeit.

A szocialista iparosítás folyamán óriási sikereket értünk el, amelyek alapján a koreai nép 1961-ben új perspektivikus terv megvalósításához fog hozzá.

A legközelebbi 6—7 évben döntő győzelmet kell aratnunk a szocialista építésben a szocialista termelési viszonyok további erősítése, valamint a technikai forradalom és a szocialista iparosítás feladatainak sikeres megoldása útján. Tehát az első ötéves terv és az új távlati terv nemcsak két különböző perspektivikus terv, hanem olyan két terv, mely megfelel a szocialista építés két különböző időszakának.

Miután új történelmi periódusba lépünk, az 1960. évben a népgazdaság fejlődését azzal a céllal szabályozzuk, hogy megszilárdítsuk az elért sikereket és előkészítsük a szocialista építés új magaslataira való felemelkedést.

Észak-Korea szocialista iparosításának óriási sikere nemcsak záloga annak, hogy meggyorsul a szocialista építés a köztársaság északi részében, forradalmunk demokratikus bázisán, hanem támaszpontja is lesz az egész köztársaság méreteiben megvalósuló szocialista iparosításnak a haza békés egyesítése után. A koreai nép éppen ezért most maximális erővel adja tanújelét forradalmi aktivitásának a szocialista iparosításért vívott harcban.

A szocialista nemzetközi munkamegosztás időszerű kérdései*

A szocialista nemzetközi munkamegosztás gyors kibontakozását a vele kapcsolatos elméleti munka fellendülése kiséri a szocialista tábor országaiban. Az e tárgyú folyóiratcikkek közül különös figyelmet érdemel Karl Morgenstern-nek az „Einheit" egyik legutóbbi számában megjelent tanulmánya, amely a szocialista nemzetközi munkamegosztás és a KGST keretében folyó összehangoló szervező tevékenység gyakorlatának elméleti általánosítása alapján érdekesen elemzi a szocialista nemzetközi munkamegosztás több időszerű problémáját és e problémák megoldásának útját.

★

Morgenstern, tanulmánya elején megállapítja, hogy a szocialista államok eddigi együttműködése, habár csak néhány évre tekinthet vissza, máris nagy eredményeket hozott. A szocialista nemzetközi munkamegosztás gyors fejlesztésének szükségességét azonban ma még gyakran nem értékelik kellően. Ez elsősorban azokban a minduntalan megmutatkozó törekvésekben nyilvánul meg, hogy lehetőleg minél több iparágat építsenek ki és fejlesszenek az egyes országok, tekintet nélkül arra, hogy ez a fejlesztés ésszerű-e.

A szocialista munkamegosztás fejlesztésének és tökéletesítésének szükségességét sokan inkább megértik a nyersanyag-bázis vonatkozásában, mint a feldolgozóipart illetően. Ez bizonyos mértékben érthető is, hiszen a nyersanyag-bázis kérdése szorosan kapcsolódik a termelés természeti feltételeihez, amelyek a szocialista országokban nagyon különbözőek. Csak egészen kevés nagy ország rendelkezik a modern iparhoz szükséges nyersanyag-előfordulások zömével, de még e nagy országokban is különbözik e nyersanyag-források tömege és minősége. Ami a mezőgazdaságot illeti, az éghajlati különbségek, a talajviszonyok eltérései, valamint az egy főre jutó földterület különbségei szükségessé teszik a mezőgazdasági termelés specializációját és az agrártermékek kölcsönös cseréjét. S bár a tudomány és a technika előrehaladásával a termelés egyes területein csökken a természeti tényezők jelentősége, gondos mérlegelésük a legtöbb termelési ágazatban továbbra is kiemelkedő fontosságú marad.

A nyersanyag-, fűtőanyag- és energiatermelésben, valamint a mezőgazdaságban kibontakozó együttműködés és munkamegosztás mellett rendkívül fontos a termelőerők fejlesztése szempontjából a munkamegosztás elmélyítése a feldolgozóiparban, különösen a gépgyártásban és a vegyiparban. A termelés társadalmasítása nem torpan meg az országhatároknál. A termelőerők növekedésével fokozottan és nemzetközi méretekben fejlődik a termelési koncentráció és specializáció. A modern termelőerők nagy szériákat kívánnak, amelyek egyre több területen túlhaladják az egyes országok szükségletét, annak ellenére, hogy a szükségletek a szocializmusban állandóan nőnek. Így az egyes szocialista országok termelésük egyre növekvő há-

* Karl Morgenstern „Zu einigen Fragen der sozialistischen internationalen Arbeitsteilung" című cikkének ismertetése. Megjelent az „Einheit" 1960. 4. számában. 611–628. l.

nyadát fordítják más szocialista országok szükségletének fedezésére. Másrészt a kisebb és a közép nagyságú országok korlátozott erőforrásai nem is elegendők ahhoz, hogy valamennyi korszerű iparágat kiépítsenek és magas technikai színvonalon tartsanak, s viseljék a kutatással, a fejlesztéssel, az új konstrukciók kialakításával és a termeléssel járó óriási terheket. Ezért a szocialista nemzetközi munkamegosztás elmélyítése a feldolgozóiparban is szükségszerű. A termelőerők kezdődőben levő minőségi átalakulása, az automatizálás nyújtotta lehetőségek teljes kihasználása csak a szocialista világrendszerben szervezhető nemzetközi munkamegosztás módszeres kihasználásával valósítható meg teljes hatékonysággal.

Ez a felismerés — folytatja Morgenstern — alapvető jelentőségű éppen a Német Demokratikus Köztársaság népgazdaságának további fejlesztése szempontjából. Az NDK ugyanis fejlett ipari ország, amelynek nyersanyag-bázisa nagyon szűk. Az NDK máris intenzíven bekapcsolódott a nemzetközi munkamegosztásba, mégis sok még e tekintetben a tennivaló. Például ez idő szerint az NDK-ban a világon gyártott összes géptípusoknak még 85—90 százalékát termelik. Ilyen széles termelési profil fenntartása mellett azonban lehetetlen minden iparágban és minden üzemben elérni a legmagasabb gazdasági és műszaki színvonalat. Pedig a népgazdaság gyors fejlesztéséhez éppen a gépgyártásban van rendkívül nagy szükség a magas színvonalra, hiszen a gépgyártás adja az exporttermelés legnagyobb hányadát.

Az NSZEP V. plénumán hozott határozat szerint nagyszámú különböző termék gyártásában való szétforgácsolódás helyett a különösen gazdaságos és exportképes termékek gyártására kell koncentrálni az erőket. A kutatási és fejlesztési munkát is a súlyponti feladatokra kell összpontosítani, összhangban a szocialista tábor egészével, elkerülve a párhuzamos munkákat. Különösen a gépgyártásban szükséges az erők koncentrálása a súlyponti feladatokra, mindenekelőtt a döntő gép- és készüléktípusok technikai fejlesztésére.

Morgenstern cikkében élesen bírálja azokat, akik még nem eléggé ismerték fel a szocialista nemzetközi munkamegosztás kiépítésében rejlő lehetőségeket, akik csak a népgazdaság nemzeti kereteiben gondolkodnak. Számunkra is nagyon tanulságos, ahogyan Morgenstern azzal az érveléssel vitázik, amely szerint a nemzetközi szakosítási ajánlások megvalósítása nagyon vontatottan halad, s ezért nem lehet számolni velük a tervezésben. A szakosítás és a kooperáció — különösen a kezdeti időszakban — országon belül is jókora nehézségekbe szokott ütközni. Mégis mindenki elismeri, hogy a szakosítás és a kooperáció óriási hasznot hajt és okvetlenül szükséges. Egyre több döntő területen válik a termelés gazdaságos fokozásának nélkülözhetetlen feltételévé a *nemzetközi* kooperáció és specializáció, például csak így alkalmazható eléggé hatékonyan az automatizálás. A szocialista együttműködés mai feltételei között éppen azoknak az országoknak kell kezdeményezniök az erősebb nemzetközi specializációt és kooperációt, amelyek máris fejlett termelőerőkkel rendelkeznek.

Bár a szocialista világrendszer még csak rövid ideje áll fenn, a szocialista nemzetközi munkamegosztás és együttműködés alapvető ismertetőjegyei máris kialakultak annyira, hogy nyilvánvalóvá válhattak e történelmileg újtípusú nemzetközi munkamegosztásnak az előnyei a tőkés nemzetközi munkamegosztáshoz képest. Minden szocialista ország sokkal gyorsabb ütemben fejleszti népgazdaságát, mint a tőkésországok. A szocialista világgazdasági rendszerhez tartozó országok ipari termelésének évi növekedési üteme az elmúlt években átlagosan 12 százalék körül mozgott, ezzel szemben a tőkés világrendszeré mindössze körülbelül 3 százalékos volt. A gazdaságilag kevésbé fejlett népi demokratikus országok a szocialista iparosítás eredményeként ipari—agrár-országokká váltak, az ipari termelés részaránya csaknem mindegyikükben lénye-

gesen meghaladja már az ipar és a mezőgazdaság együttes termelésének 50 százalékát.

Így a szocialista tábor korábban visszamaradott tagjai olyan gyorsan fejlődnek, hogy egyre inkább utolérhetik a szintén gyors ütemben előrehaladó testvéri országokat. Szovjet közgazdászok számításai szerint az egy főre jutó ipari termelés mutatószáma a Szovjetunió megfelelő adatához képest — a Lengyel Népköztársaságban az 1950. évi 77 százalékról 1958-ra 85 százalékra, a Román Népköztársaságban 46 százalékról 50 százalékra, a Bulgár Népköztársaságban 35 százalékról 40 százalékra nőtt, annak ellenére, hogy a Szovjetunió fejlődési üteme szintén rendkívüli gyors volt.*

Morgenstern ezzel kapcsolatban bírálja azokat, akik az NDK által a testvérországoknak nyújtott segítséget egyoldalúnak hiszik. Az NDK — állapítja meg — sohasem érhette volna el nagy gazdasági eredményeit, ha nem támaszkodott volna a Szovjetunió és a többi szocialista ország segítségére. Természetesen az NDK mint fejlett ipari ország, szintén segíti a testvéri szocialista országokat technikai tudományos területen. A szocialista országok azonban nem szatócsszemmel nézik az együttműködést, mint a kapitalisták, akik mindenből profitot akarnak kifacsarni. A szocialista internacionalizmus szelleméből következő magától értetődő kötelesség egymást kölcsönösen segíteni. A Német Demokratikus Köztársaság számára különösen nyilvánvaló annak a gazdasági, politikai és erkölcsi támogatásnak a jelentősége, amelyet a német nép a hatalmas Szovjetuniótól és a többi testvéri országtól kap.

Morgenstern ezután — áttérve a szocialista nemzetközi munkamegosztás alapelveinek tárgyalására — megállapítja: amikor kiemeljük a szocialista munkamegosztás pozitív vonásait, természetesen nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a munkamegosztás egyelőre még nem fejlődött ki abban a mértékben, amennyire ez az egész szocialista tábor előtt álló feladatok szempontjából szükséges lenne. Különösen a feldolgozóiparban, azon belül pedig elsősorban a gépgyártás és a vegyipar egyes ágazataiban elégtelen még a termelési specializáció és kooperáció kiépítése. Még mindig előfordul, hogy ok nélkül és gazdaságtalanul párhuzamos termelést folytatnak, akadályozva ezzel az optimális kapacitásszint elérését. Előfordul, hogy berendezkednek olyan termékek gyártására, amelyekből más országok kihasználatlan kapacitásokkal rendelkeznek, ugyanakkor, amikor más termékekből, köztük rendkívül fontos gépekből és készülékekből hiány van. A munkamegosztás fejlesztésére ez idő szerint alkalmazott mechanizmus, valamint a termelési erőfeszítések egyeztetésére és egyesítésére szolgáló formák és módszerek sem felelnek meg még minden tekintetben a követelményeknek.

E fogyatékosságok okát Morgenstern elsősorban abban látja, hogy a szocialista világgazdasági rendszer még a kialakulás stádiumában van. Emellett a nemzetközi munkamegosztás viszonylagos visszamaradásának szubjektív okai is vannak. Bizonyos időt igényel már a népek kölcsönös közeledése is, amelyet a hitleri Németország által kirobbantott második világháború emléke is megnehezít. Ehhez járult a szocialista iparosítás dogmatikus felfogása, a népi demokratikus országok szocialista építése és a szovjetunióbeli szocialista iparosítás közötti különbségek szem elől tévesztése: egyes országokban megkísérelték szinte valamennyi iparág kiépítését. Ezzel a gyakorlattal tulajdonképpen magának a szocialista világrendszernek a létezését tévesztették szem elől, annak ellenére, hogy a legtöbb szocialista országban csak a nemzetközi együttműködés alapján vált lehetségessé magának a szocializmusnak az építése is.

Ahogy azonban az egyes országokban előre halad a szocializmus építése, ahogy a Szovjetunióban bővül

* O. Bogomolow: Die Internationale sozialistische Arbeitsteilung. „Die Presse der Sowjetunion". 24. sz. 1960. 535. l.

és szilárdul a kommunizmus anyagi-technikai bázisa, úgy szélesedik és szilárdul a szocializmus gazdasági törvényeinek és ezzel a szocialista nemzetközi munkamegosztásnak a nemzeti és nemzetközi hatékonysága. Most olyan szakaszba jutottunk, amikor döntő lépést kell tenni e nemzetközi munkamegosztás tudatos, tervszerű kiépítésében. A szocialista termelési viszonyok valamennyi országban uralkodók, a termelőerők hatalmas mértékben fellendültek. A szocialista országok szorosra fűzték kapcsolataikat a termelésben, a külkereskedelemben, tudományos, kulturális és politikai területen. A szocialista tábor népeinek egysége megbonthatatlan. Hatalmasan fejlődött a szocialista országok dolgozóinak öntudata. A szocialista internacionalizmus elvei elevenen élnek ezen országok gyakorlati politikájában. A szocialista országok dolgozóinak tudatában egyre inkább tért hódít a gazdasági törvényszerűségek és kihasználásuk szükségessége iránti megértés. Lényegesen emelkedett a dolgozók anyagi és kulturális színvonala.

Már a hosszú lejáratú kereskedelmi egyezmények is minőségileg magasabb formát képviseltek a kapitalizmusban szokásos kapcsolatokhoz képest, és lehetővé tették a termelés fejlesztésének bizonyos — bár mindenesetre csak részleges és időleges — koordinálását. Mégis, a forgalom szférájában ez a feladat nem oldható meg megfelelően, egyre inkább a termelés közvetlen koordinálása válik a szocalista országok közötti együttműködés fő formájává.

E tekintetben nagy előrehaladást jelentett az 1965-ig terjedő népgazdasági tervek egyeztetése. A KGST-ben résztvevő országok most fognak hozzá 15—20 éves távlati terveik kidolgozásához. E távlati tervek kidolgozása és egyeztetése megteremti annak lehetőségét, hogy a tanácsban részt vevő országok alapvető termelésfejlesztési problémáit, gazdasági struktúrájuk meghatározását, a szocialista országok közötti munkamegosztás és csere fő irányainak kijelölését nagy előrelátással és tudományos alapon lehessen megoldani. Mindennek azonban feltétele a szocialista nemzetközi munkamegosztás alapelveinek kimunkálása.

Tény, hogy a szocialista világrendszer létrejöttével kialakult új feltételek és a szocializmus, illetve a kommunizmus építésével járó követelmények elméleti általánosítása ma még nem érte el a szükséges színvonalat. Vonatkozik ez a szocialista nemzetközi munkamegosztás sokrétű és bonyolult kérdéseire is, bár kétségkívül máris rendelkezünk fontos ismeretekkel a szocialista világgazdasági rendszerben működő gazdasági törvényszerűségekről és a szocialista nemzetközi munkamegosztás elvi alapjairól. Tudjuk, hogy a szocialista gazdasági világrendszer magas gazdasági hatékonyság elérését, tervszerű, állandó és gyorsan bővülő szocialista újratermelést tesz lehetővé minden szocialista országban és az egész szocialista világgazdasági rendszerben; tudjuk, hogy az egyes országok között a kapitalizmusban keletkezett nagy színvonalbeli különbségek a szocialista fejlődés keretében magas fejlettségi szinten fokozatosan kiegyenlítődnek. Ahhoz azonban, hogy a fő elveket *pontosabban* meg lehessen határozni, alaposabban kell elemezni a szocialista országoknak és kölcsönös kapcsolataiknak eddigi fejlődését. Az elvek kidolgozásakor a szocialista világgazdasági rendszer fő fejlődési tendenciáiból és a konkrét jelenségek vizsgálatából kell kiindulni, gyakorlati alapot teremtve ezáltal a szocialista nemzetközi munkamegosztásfejlődéséhez. Az egyes konkrét kérdések kutatása egyszersmind lehetővé teszi a fő elvek pontosabb megszövegezését is. Várható, hogy a feltételek változásával egyes alapelvek is módosulnak, sőt, részben érvényüket is vesztik, helyükbe új elvek lépnek az új követelmények alapján. A kutatómunka tárgyát képező fő kérdések ez idő szerint a következők:

A szocialista országok milyen együttműködésével alakítható ki megfelelő nyersanyag-, fűtőanyag- és energiabázis?

Hogyan emelhető a munkamegosztás színvonala és gazdasági hatékony-

sága? Milyen gátló tényezőket kell ehhez kiküszöbölni és hogyan?

Milyen tényezők alapján kell meghatározni egy ország gazdasági profilját és komplex fejlődését egyidejű nemzetközi szakosítás és kooperáció viszonyai között?

Melyek azok az ágazatok, amelyeket valamennyi vagy a legtöbb országban ki kell építeni és tovább kell fejleszteni?

Milyen tényezőkkel kell számolni a két és több országot átfogó gazdasági komplexumok kialakításakor?

Milyen feltételekre van szükség a nemzetközi szakosítás során?

Milyen feltételek közt bontakozik ki a szocialista országok közötti színvonalkülönbségek kiegyenlítődésének folyamata?

Ennyiből is látható, milyen nagy jelentőségű a szocialista nemzetközi munkamegosztás alapelveinek kidolgozása az egyes szocialista országok és az egész szocialista világgazdasági rendszer további fejlődése szempontjából egyaránt.

Néhány, a munkamegosztás fejlődéséhez kapcsolódó probléma

A nemzetközi szakosítás és kooperáció kiterjesztésével kapcsolatban felmerülő problémák közül különös jelentősége van *a komplex fejlődés és a specializáció közötti helyes kölcsönhatásnak.*

Ismeretes, hogy a tőkés világgazdaságban csak kevés ország rendelkezik sokoldalúan fejlett termelőerőkkel, az országok túlnyomó többségében pedig csak kevés, s többnyire igen alacsony színvonalon álló termelési ágat találunk. Ezzel szemben a szocialista világgazdaságot az jellemzi, hogy minden ország észszerűen és sokoldalúan fejleszti termelését.

A szocialista népgazdaságok tehát komplex módon fejlődnek. A komplexitás persze viszonylagos fogalom, amely függ az illető ország méreteitől, a termelőerők fejlettségi fokától, továbbá természeti és történelmi tényezőktől is. Az egyes országok — különösen pedig az egykori agrárországok — népgazdaságának komplex, harmonikusan sokoldalú jellege párhuzamosan nő a szocialista iparosítás előrehaladásával és a termelőerők fellendülésével. Szakadatlanul bővül a termelési és a fogyasztási javak választéka, egyre jobban differenciálódnak a termelőberendezések, egyre inkább kihasználják nyersanyagforrásaikat. Ugyanakkor fejlődik az országok közötti nemzetközi specializálódás is.

Amint egy-egy népgazdaságon belül, úgy nemzetközi méretekben is káros mind a túlságosan szűk, mind pedig a túlságosan széleskörű specializáció. A túlzásba vitt szakosításnak felesleges szállítási és raktározási költségek, a termelési folyamat súlyos zavarai és más káros jelenségek lehetnek a következményei, annak folytán, hogy a kölcsönös szállítások feleslegesen nagy területre terjednek ki. A specializáció túlságosan alacsony színvonala viszont akadályozza a mindenkori legkorszerűbb technika alkalmazását. Igaz, vannak — és bizonyára mindig is lesznek — olyan termékek, amelyek nemcsak nagy, hanem közép és kisüzemekben is gazdaságosan termelhetők, sőt, az új technikai feltételek bizonyos tekintetben még új lehetőségeket is nyújtanak ehhez; mégis a fő tendencia a teljesen gépesített és automatizált nagyüzem, és a specializáció bővülése, ami megnyilvánul mind a termelési folyamat egyre fokozódó további tagolódásában, mind pedig térbelileg, miközben természetesen gondosan ügyelni kell arra, hogy a szállítási költségeket az ésszerű legalacsonyabb színvonalon tartsuk.

Bár a helyi feltételek nagyon különbözőek, bizonyos általános vonások az egyes népgazdaságok komplex fejlődését illetően mégis megállapíthatók. Minden országban adva vannak a feltételek sok mezőgazdasági ág fejlesztéséhez, a nyersanyag-, tüzelőanyag- és energiabázis fejlesztéséhez, a saját fogyasztás fedezéséhez szükséges élelmiszerek, ruházati és más közszükségleti cikkek legnagyobb részének termeléséhez, továbbá az építőanyagokban mutatkozó szükséglet messzemenő fedezéséhez. A körülményektől függően az itt fel-

sorolt ágazatok termékeinek kisebb-nagyobb részéből jut exportra is. Általában minden szocialista országban kifejlődnek a gépgyártás és a vegyipar egyes ágazatai, a mindenkori természeti, gazdasági és egyéb feltételeknek megfelelően, és figyelembe véve a többi szocialista ország lehetőségeit és szükségleteit, valamint a tőkésországokba irányuló exportot is. Minden szocialista országban lehetséges és szükséges is a termelőeszközök gyártásának elsődleges fejlesztése. Ám bármiféle sematikus arány az első és a második alosztály, a mezőgazdaság és az ipar, a nyersanyag-kitermelő és a feldolgozóipar között ellentmondana a nagyon különböző konkrét viszonyoknak. A termelés nemzetközivé válásával együtt jár az arányok nemzetközivé válása is.

Általános tendencia, hogy minden szocialista ország magas ipari színvonalra emelkedik, amihez hozzátartozik, hogy nemcsak egyszerű, hanem bonyolult gépeket és felszereléseket is fog gyártani. Lehetőségeitől függően minden ország hozzá fog járulni a saját és a többi testvérországokban mutatkozó szükségletek egyre jobb kielégítéséhez, a hazai gazdaság és az egész szocialista világgazdasági rendszer bővített szocialista újratermeléséhez. A szocialista iparosítás eredményeképp, a szocialista világgazdasági rendszeren belüli elvtársi együttműködés keretében egyik ország sem fog kizárólag mezőgazdasági termékeket és nyersanyagokat termelni, sem pedig kizárólag ilyeneket exportálni, hanem — habár eltérő arányokban — a feldolgozóipar és a gépgyártás termékeit is.

A komplex fejlődés lehetőségeit és szükségességét többé nem szabad az egyes országok kereteire korlátozottan szemlélni. A szocialista világgazdasági rendszer fejlődésétől elválaszthatatlan a több országra kiterjedő gazdasági komplexumok kialakulása és fejlődése, kezdve a kisebb helyi részkomplexumoktól, amelyek lényegében csupán egyes termelési fokozatokat egyesítenek, egészen a nagy területeket átfogó, lényegében zárt ipari és ellátási rendszert alkotó gazdasági komplexumokig. Ilyen óriási gazdasági komplexum képződik az európai népi demokratikus országok és a Szovjetunió között, ami persze nem zárja ki a munkamegosztást és a cserét a Kínai Népköztársasággal és a többi ázsiai országokkal, sőt, nagymértékben előmozdítja azt. Keletkeznek részkomplexumok is, amelyek két vagy több országra terjednek ki, vagy egyes országok meghatározott területeit foglalják egységbe. Kialakulásukat nagyrészt olyan tényezők határozzák meg, mint a nyersanyag-előfordulások helye, az optimális kapacitásszint, a nyersanyagok sokoldalú hasznosításához építendő kombinátok telepítése, valamint a népsűrűség, a munkaerők száma és szakképzettsége, a szállítási feltételek stb. A Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia és Lengyelország között, Csehszlovákia és Magyarország között, továbbá a Szovjetunió és a Kinai Népköztársaság között máris alakulóban vannak ilyen komplexumok az energiaforrások és a nyersanyag-előfordulások kiaknázására, valamint a specializáció és kooperáció vonatkozásában, de a jövőben sokkal messzebbmenően ki kell majd használni ezeket a lehetőségeket. Egyebek között messzemenő szakosításra és hasznos kooperációra nyílik lehetőség a hengereltacél-termelés területén a Lengyel Népköztársaság, Csehszlovákia és az NDK között.

A komplex fejlődés és az egyes komplexumok specializálódása nem zárják ki egymást, éppen úgy, mint ahogy a gazdasági körzetek komplex fejlődése sem ellentétes azok specializálódásával. Persze, a termelési komplexumok eddigi fejlődését nagymértékben meghatározta az a tény, hogy a termelőerők mindeddig lényegében az egyes országok keretei között fejlődtek, s hogy a termelés megszervezése bizonyos ideig még ezután is lényegében nemzeti keretekben történik. De a termelés fejlesztésének az egész szocialista világgazdasági rendszert átfogó nemzetközi koordinálása és az egyidejű specializáció ilyen feltételek közepette is lehetővé teszi ésszerű terme-

lési komplexumok kiépítését, a termelőerőknek mind az egyes országok, mind pedig az egész szocialista világgazdasági rendszer szempontjából leginkább előnyös telepítését, szervezését és fejlesztését.

Morgenstern ezután felveti a kérdést: lehetséges-e a messzemenő és tervszerű specializáció kifejlesztése és gazdaságilag ésszerű komplexumok kiépítése addig, amíg még fennállanak a különálló szuverén szocialista államok, s közöttük a gazdasági színvonal tekintetében ma még számottevő különbségek vannak? Nem akadályozza-e a szocialista világrendszeren belüli arányos fejlődést, az ésszerű nemzetközi munkamegosztást az a tény, hogy az egyes szocialista országok önállóan tervezik termelésüket, s hogy a nemzetközi tervegyeztetés formái ma még tökéletlenek?

Morgenstern először is az általános gazdasági és kulturális színvonalban még megmutatkozó különbségeket veszi szemügyre. Mint kifejti, a korábban kevésbé fejlett szocialista országokban éppen a szocialista együttműködés alapján válik lehetségessé a szocializmus gyors felépítése. Az *egyes* országok felvirágzásával fejlődik az *egész* szocialista rendszer, és ez előmozdítja a haladottab szocialista országok fejlődését is. A gazdaságilag kevésbé fejlett országok iparosítása bővíti a szocialista világpiacot, és kedvező feltételeket teremt a teljesen gépesített és automatizált (specializált) tömegtermeléshez valamennyi szocialista országban. Ahogy előrehalad a korábban elmaradott országok iparosítása, úgy nőnek a lehetőségek az export kiterjesztésére, az ésszerű szocialista nemzetközi munkamegosztásra és specializációra.. Minél erősebb e termékek nemzetközi specializációja, minél inkább a résztvevő országok mindenkori legelőnyösebb feltételeinek megfelelően történik ez a szakosítás, annál nagyobb előnyökkel jár ez mind az egyes országokra, mind pedig az egész szocialista táborra, s annál gyorsabban érik el a korábban elmaradott országok a szocialista világrendszer együttes magas színvonalát.

A kiegyenlítődés mindenesetre bonyolult folyamat, amelynek során a gazdaságilag kevésbé fejlett országok az iparilag haladottabb szocialista országoktól, ahogy azok lehetőségei nőnek, egyre nagyobb támogatást kapnak, miközben egyidejűleg saját belső erőforrásaikat is egyre hatékonyabban hasznosítják.

A különböző országok gazdasági színvonalának egybevetésekor nem szabad sematikusan eljárni. A termelés szerkezetét és terjedelmét meghatározó feltételek nagyon is különbözőek, ezért nem szabad egyszerűen egymás mellé állítani egy-egy vagy néhány ágazatot, egy-egy vagy néhány kevésszémú termék egy főre jutó termelését. Az ilyen összehasonlításokból ugyanis nem vonhatók le megalapozott következtetések az egész népgazdaság elért színvonalát illetően. Megoldásra váró feladat egyáltalán annak a meghatározása, hogy mit értünk tulajdonképpen a fejlődési színvonalak kiegyenlítődésén. Nyilvánvaló, hogy csupán az általános gazdasági és kulturális színvonal hozzávetőleges kiegyenlítődéséről lehet szó, amely leginkább olyan komplex mutatószámokkal mérhető, mint az egy foglalkoztatottra számított munkatermelékenység, a népesség egy főjére jutó nemzeti jövedelem vagy a (lehetőleg sok fogyasztási cikkből számított) egy főre jutó fogyasztás. Az országonkénti viszonyok azonban különbözőek, nem egyformák a termelőerők szocialista világrendszeren belüli fejlesztését és elosztását meghatározó követelmények sem, ezért mindig lesznek bizonyos különbségek az egyes országok fejlettségi színvonalában. Ezek a különbségek azonban éppen a szocialista országok közti elvtársi együttműködés és a szocialista nemzetközi munkamegosztás következtében már semmiképpen nem fogják befolyásolni a népeknek valamennyi országban osztályrészül jutó magas életszínvonalat.

Annak szükségessége tehát, hogy a szocialista országok fejlettségi színvonalát ki kell egyenlíteni, hajtóereje a termelésnek az *egész* szocialista táborban, ami egyenesen kény-

szerít az ésszerű nemzetközi specializációra és kooperációra. Eppenígy, a termelőeszközök állami tulajdona és a termelés eredményének nemzeti keretek közti elsajátítása arra ösztönöz, hogy az egyes népgazdaságokat ésszerűen fejlesszék, ami hozzájárul az egész szocialista világgazdasági rendszer gyors fejlődéséhez. Mert bár az egyes országoknak a kölcsönös segítség folytán a belsőkön kívül külső felhalmozási források is állnak rendelkezésükre, termelésük kiterjesztéséhez mégis főként belső erőikre kell hogy támaszkodjanak. A nemzeti elsajátítás így olyan termelési szerkezet kialakítására ösztönöz, amely megfelel az illető ország adottságainak, segít megteremteni a bővített szocialista újratermeléshez és a dolgozók jóléte növeléséhez szükséges felhalmozási forrásokat valamennyi országban. Emellett az erők összpontosítása azokban az ágazatokban, amelyekben a nemzeti munkaráfordítások viszonylag a legalacsonyabbak, megteremti az egyes országok bővülő külkereskedelméhez szükséges devizaforrásokat is.

A szuverén országok léte és a termelt termék nemzeti keretekben történő elsajátítása persze azzal jár, hogy a szocialista világrendszeren belüli államközi árucsere során tulajdonosváltozás történik. Ezért a cserének egyenértékűnek kell lennie, ami megint szükségessé teszi az értékkategóriák helyes alkalmazását a szocialista nemzetközi munkamegosztás fejlesztése céljából. Az értéktörvény a szocialista világgazdasági rendszer keretében is alárendelt szerepet játszik a tervszerű arányos fejlődés törvényéhez képest.

A szocialista országok közötti árucsere a bővített szocialista újratermelés követelményeihez, az egymásközt egyeztetett tervekhez igazodik, s meghatározott javakra irányul. Az értéktörvény egyre inkább elveszíti azt a szabályozó szerepét, amelyet a szocialista világgazdasági rendszer kibontakozásának kezdeti szakában bizonyos mértékben még játszott, és a tervszerű együttműködés eszközévé válik. Mégis, mivel a szocialista országok közti árucserében részt vevő termékek nemzeti tulajdonban vannak, szükséges, hogy a szocialista országok közti cserében az árarányok lényegében megegyezzenek az értékarányokkal.

A szocialista világpiac árait ez idő szerint az egyes áruk fő árupiacain és a fő exportőr országokban kialakult árak alapján képezik. Ellentétben azonban a tőkés világpiaccal, ezek az árak szilárdak, mentesek a konjunktúrális és spekulációs ingadozásoktól. A szocialista világgazdasági rendszer növekedésével az árakat a szocialista országok közti árucserében egyre inkább saját bázison állapítják meg, miközben a két világrendszer létét természetesen figyelembe kell venni.

Az értéknek mint az árucsere és a szocialista országok közötti tervszerű munkamegosztás eszközének a kihasználása szempontjából nagy jelentőségű, hogy az olyan kategóriákat, mint az önköltség, az árak stb. országok között össze lehessen hasonlítani, s hogy idővel lehetőleg egységes árképzési elveket vezessenek be az egyes országokban. Az értékkategóriák, a munkatermelékenységi mutatószámok, a beruházásgazdaságossági mutatószámok összehasonlíthatóvá tétele, szóval egységes mutatószám-rendszer kidolgozása, nagyon megkönnyítené a különböző termelésbővítési változatok előnyeinek és hátrányainak felmérését. Fontos segédeszköze lenne ez az államközi munkamegosztás legelőnyösebb, ésszerű kialakításának.

★

Tanulmányának befejező részében Morgenstern a tervszerű szocialista nemzetközi munkamegosztás további kibontakozását fékező, megoldandó ellentmondásokat vizsgálja. Ezek az ellentmondások — ellentétben a tőkés világgazdaságot jellemző kibékíthetetlen ellentmondásokkal — nem antagonisztikus jellegűek, és megoldhatók a szocialista világrendszer kereteiben is fejlődő és tökéletesedő szocialista termelési viszonyok alapján.

A nemzeti keretek közt történő elsajátításból a tervek nemzetközi egyeztetése mellett is adódó ellentmondás például az a tény, hogy a szocialista országok fizetési mérlegei nem mindig kiegyenlítettek, *ha megfelelnek* a nemzetközi specializáció és kooperáció tárgyi követelményeinek. Így a fizetési egyenlegek kiegyenlítésének követelménye bizonyos mértékben korlátot szab a szocialista országok közötti indokolt árucserének, s ezáltal fékezően hat a nemzetközi specializáció fejlődésére. Ezen ellentmondás kihatásai ma már a nemzetközi fizetési és elszámolási forgalom célszerűbb alakításával jelentősen csökkenthetők, a további fejlődés keretében pedig meg is szüntethetők. Ezért helyes és éppen most szükséges követelés, hogy a szocialista országok között építsünk ki multilaterális elszámolási forgalmat, s ezzel is mozdítsuk elő az ésszerű nemzetközi munkamegosztást. A jövőben talán az is lehetővé válik, hogy a fizetési mérlegeket csak hosszabb időközökben kelljen kiegyenlíteni.

A fizetési mérlegek kiegyenlítésével kapcsolatos nehézségeket gyakran tulajdonítják olyan akadályoknak, amelyek egyáltalán nem a forgalmi szférából származnak. A fizetési mérlegekben visszatükröződnek a szocialista nemzetközi munkamegosztás mindama akadályai és nehézségei, amelyek voltaképpeni oka a szocialista világgazdasági rendszer kialakulásával összefüggő tényezőkben rejlik. Ezért ezek az akadályok elsősorban nem a forgalom, hanem a termelés szférájában végrehajtott rendszabályok útján, tehát a szocialista nemzetközi munkamegosztás tervszerű elmélyítése és gazdaságilag helyesebb nemzetközi arányok kialakítása eredményeképpen lesznek megszüntethetők.

Ez a felismerés azonban — folytatja Morgenstern — sem az NDK-ban, sem más szocialista országokban nem érvényesül kellően. Olykor abszolutizálják annak szükségességét, hogy devizatakarékosságból csak szükségeset importáljanak. Olyan állásponttal is találkozunk, hogy a termelési választéknak a nemzetközi specializációt követő szűkítése és az ezzel járó növekvő import megterheli a fizetési mérleget. Pedig éppen a nemzetközi munkamegosztás elmélyítése az az út, amelyen haladva gyorsan növelhető, tökéletesíthető és olcsóbbá tehető a hazai termelés, nő a nemzeti jövedelem, s a fokozódó behozatallal párhuzamosan bővülnek az exportalapok is.

Vannak arra irányuló tendenciák is, hogy az egyes árucsoportok között is egyensúlyt teremtsenek (például gépet gépért, fogyasztási cikket fogyasztási cikkért), e tendenciák képviselői azonban — miközben törekednek a külkereskedelmi mérlegek kiegyenlítésére, szem elől tévesztik a dolog lényegét. Mert igaz ugyan, hogy elsősorban a népgazdaság bővített újratermeléséhez leginkább szükséges termelési eszközöket kell importálni, de az egyes árucsoportok részesedése az egész exporton, illetve az egész importon belül mindig el fog térni, hiszen mindig lesz különbség az egyes országok gazdasági szerkezetei között is. Különben a legtöbb országban egy sor áru behozatala helyett át kellene térni azok belföldi termelésére, illetve a belföldi termelés bővítésére, noha mind az illető ország, mind pedig a többi ország fejlődése szempontjából jobb lenne, ha inkább más termelési ágait fejlesztené.*

Morgenstern szükségesnek tartja továbbá, hogy a szakosítási intézkedéseknek — amelyek valamely termelés beszüntetésére, újrafelvételére vagy kiterjesztésére vonatkoznak — anyagi és értékbeni kihatásait ne elszigetelten mérjék fel, hanem egész programok, sőt, lényegében a teljes szakosítási folyamat komplex hatását vizsgálják az egyes országok

* Ezzel kapcsolatban utalunk Simon György és Kondor György lapunk előző (júliusi) számában megjelent A külkereskedelmi kapcsolatok optimalizálása című cikkére, amelyben a szerzők a külkereskedelmi kapcsolatok optimalizálására alkalmas matematikai modellt közölnek. E modell alapján matematikailag is bizonyítható, hogy a korlátozó feltételek szaporításával (így például annak kikötésével, hogy az exportot és az importot nemcsak összességükben, hanem viszonylatonként és árucsoportonként is egyensúlyban kell tartani) az elérhető optimum okvetlenül romlik. (A szerkesztőség.)

egész gazdasági fejlődésére. A nemzetközi szocialista specializációnak túl kell jutnia az ágazatokra korlátozott tárgyalások eddigi módszerén.*

Azoknak a rendszabályoknak, amelyeket a szocialista országok gazdaságában és az országok közti együttműködésében mutatkozó akadályok és ellentmondások elhárítására hoznak, összhangban kell lenniök az általános fejlődéssel. Sok nehézség éppen azáltal hárítható el, ha a szocialista országok erejüket és eszközeiket közösen olyan, valamennyi részt vevő számára döntő súlypontokra összpontosítják, mint a nyersanyag- és energiabázis bővítése, egyes közös nagylétesítmények megépítése stb. (Példa gyanánt Morgenstern a szocialista tábor európai részét összekötő energetikai rendszer felépítését hozza fel.) Az egyes országok erejét meghaladó fontos létesítményeknél, egyre inkább alkalmaznak olyan együttműködési formákat, mint az építkezésekre nyújtott hitelek, közös beruházások stb. Ezek már a termelőerők világméretű össztársadalmi szervezésének és elosztásának a csírái.

A szocialista tábor jelenlegi fejlődési szakaszában ugyan még nem érvényesül össztársadalmi rendelkezés és elosztás a termelőerőkre; csak az egyes országok gazdasági terveinek önkéntes egyeztetéséről lehet szó. Am ezek a keretek nemcsak az eddig használatos együttműködési formák és módszerek tökéletesítésére és fejlesztésére elegendők, hanem arra is, hogy eljussunk a szocialista nemzetközi munkamegosztás következő, magasabb lépcsőfokára.

Balázsy Sándor

* Ezzel kapcsolatban utalunk Ausch Sándor felszólalására a Magyar Tudományos Akadémia 1960. évi nagygyűlésén (Közgazdasági Szemle. 1960. 6. sz. 761–762. l.), amelyben a szakosítási ajánlások, illetve ezen ajánlások összessége kihatásainak komplex lemérésére a sakktábla-mérleg alkalmazását ajánlotta. (A szerkesztőség.)

A kommunizmus építésének elvi kérdései a Szovjetunióban*

„A kommunizmus építésének kérdései a Szovjetunióban" című könyv alapján — Megjelent Izd. Ak. Nauk SZSZSZR 1959. 434 l.

A szocialista állam funkcióinak fejlődéséről — ugyancsak mélyreható fejtegetések hangzottak el. *P. Sz. Romaskin* így összegezte a szovjet állam szerepét és történelmi hivatását: biztosítani a kommunista társadalom felépítését a Szovjetunióban. A szocialista állam funkcióinak kérdése nagy elméleti és gyakorlati jelentőségű. Elemzése hozzásegít, hogy feltárjuk és meghatározzuk az államépítés útjait és távlatait a kommunizmusba való átmenet periódusában. Nem véletlen, hogy a revizionisták fokozzák támadásaikat a szocialista állam funkcióira, elhalásának feltételeire vonatkozó marxista—leninista tanítások ellen. Revízió alá veszik a proletárdiktatúráról, a szocialista állam szervező, alkotó szerepéről és jelentőségéről szóló tanítást, hazugságokat koholnak a szovjet állam „totalitárius" jellegéről.

A valóság az, hogy a szovjet szocialista állam új, magasabb típusú államszervezet. Fejlődésének első szakaszán alapvető belső funkciói közé tartozik: a megdöntött kizsákmányoló osztályok elnyomása, a gazdasági szervező feladat, a munka mértékének és a fogyasztás mértékének ellenőrzése, a szocialista tulajdon védelme, a kulturális nevelő funkció és a szovjet állampolgárok

* II. rész. A cikk első része a Közgazdasági Szemle 1960. 8–9. számában jelent meg.

jogainak és törvényes érdekeinek védelme. Külső funkciói közé tartozik a béke megőrzése és a kapitalista országokkal való békés egymás mellett élésre irányuló politika, valamint az ország védelmének biztosítása a kívülről jövő támadás veszélyével szemben.

Hogyan változtak a szovjet állam funkciói, fejlődésének második szakaszában? A szocializmus győzelmével párhuzamosan fokozatosan eltűnik a kizsákmányoló osztályok elnyomásának funkciója, teljességében kibontakozik a gazdasági szervező és a kulturális nevelő szerep, továbbra is megmarad a szocialista tulajdon védelme, a munka mértékének és a fogyasztás mértékének ellenőrzése, valamint az állampolgárok jogainak és törvényes érdekeinek védelme. A külső funkciókhoz újabb funkció csatlakozik: a szocialista tábor országaival való megbonthatatlan barátság, testvéri együttműködés és a kölcsönös segítségnyújtás erősítése.

Romaskin vizsgálta az állam funkciójának változását a kommunizmusba való átmenet idején és a kommunizmusban — amennyiben az állam megmarad. Cáfolta a revizionisták álláspontját, amely szerint az állam gazdasági funkciója már a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában gyöngül és elhal. Ez a kispolgári ösztönösség szabadjára engedése, lemondás a munkásosztály vezető szerepéről a szocialista építés folyamatában és a gazdasági fejlődésnek az egész népgazdaság méreteiben való tervszerű irányításáról. *A szocializmus és a kommunizmus győzelme a gazdasági szervező szerep kifejlődése révén válik lehetővé, ez a funkció az átmenet folyamán erősödik és fokozatosan elveszti politikai jellegét.*

Az állam funkciójának fejlődése és változása a kommunizmushoz való közeledése arányában együtt jár a szocialista demokrácia további növekedésével, a tömegek egyre fokozódó bevonásával a gazdasági és a kulturális kérdések megoldásába.

A szovjetállam funkcióinak továbbfejlődésében erősödő irányzat az állami szervek egyes funkcióinak átadása társadalmi szervezeteknek. A kommunizmushoz való előrehaladás során egyre közelebb kerül az állami közigazgatási szervek elhalásának perspektívája, mindenekelőtt az erőszak funkcióit gyakorlóké. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a mai szakaszban lebecsüljük az erőszakszervek szerepét. Ezekre szükség van jelenleg, hogy megvédjék a szocialista tulajdont a tolvajok és a fosztogatók ellen, hogy felvegyék a harcot a társadalomellenes, élősdi elemek, a spekulánsok, a huligánok és a bűnözők ellen. Szükségesek azért is, hogy meghiúsítsák az imperialista erők és ügynökeik mesterkedéseit. Egyszersmind sokoldalúan törekszünk a *bűnözés megelőzésére* és gyökeresen megváltoztatjuk a büntetés módszereit a feltételes elítéléssel, a szabadság megőrzésével párosuló kötelező munkával, társadalmi bíróságokkal és más rendszabályokkal, amelyek végső soron a *büntető intézkedéseknek nevelő eszközökkel való teljes felváltását* célozzák.

Sz. N. Bratusz részletesen elemezte hozzászólásában, egyebek közt, a gazdasági jog sajátos fejlődési perspektíváit, a kommunizmusba való átmenet időszakában.

I. V. Pavlov az előbbiekhez hozzászólva kifejtette: perspektívában a társadalmi viszonyok jogi szabályozásának nem-jogi szabályozássá változtatása két fő vonalon halad. Egyrészt azoknak a társadalmi viszonyoknak mind fokozottabb fejlesztése vonalán, amelyek egyáltalán nem tartoznak jogi szabályozás alá, másrészt maguknak a jogi normáknak fokozatos átalakítása, nem jogi normákká változtatása útján.

A jog fejlődési útja a kommunizmusba való átmenet során, fokozatos átalakulása hosszadalmas, igen bonyolult és ellentmondásos folyamat lesz. Vitatkozott azzal, amit Romaskin kifejtett az állam gazdasági szervező szerepének tartalmáról, mert Romaskin nem értette bele a munka mértékének és a fogyasztás mértékének nyilvántartását és ellen-

őrzését. Pavlov egyetértett vele, viszont abban a végkövetkeztetésében, hogy az állam — amennyiben megmarad — a kommunizmusban főleg külső funkciókat fog ellátni.

Romaskin, zárszavában, vitatkozott *V. V. Nyikolajev* felszólalóval, aki — egyebek között — azt állította, hogy a szocialista tulajdon védelme, mint funkció, korábban összefonódott az elnyomás funkciójával, most pedig a kulturális nevelőmunka funkciójával. Azzal sem tudott egyetérteni, hogy a szovjetállamnak nem egyik önálló funkciója a munka mértékének és a fogyasztás mértékének ellenőrzése. Helyeselte Sztrogovics véleményét, hogy e funkció nem mesterségesen kigondolt valami, hanem objektíve meglevő, mert tényleg megvalósult a szovjethatalom kikiáltásának első napjától kezdve.

*Az áru- és pénzviszonyok várható változásai*ról széleskörű vita folyt az ülésszakon. Osztrovityanov elöljáróban arról beszélt, hogy széles körben terjedtek el — Sztálin legutolsó munkája nyomán — olyan hiedelmek, mintha az áruforgalom összeegyeztethetetlen volna a kommunizmusba való átmenet távlataival. A valóság az, hogy a szocialista gazdaság fejlődésének dialektikája a szocializmus gazdasági törvényeinek legteljesebb kihasználását követeli meg. Következésképpen, hogy az árutermelés és az áruforgalom a kommunizmus felső szakaszában elhal, ez csak az áru-, pénzviszonyok minden irányú fejlesztésének eredménye lehet. A Szovjetunió fő gazdasági feladatának teljesítése megköveteli, hogy a lehetőségekhez képest a korábbinál fokozottabban használjuk ki az értéktörvényt és a vele összefüggő áru-, pénzkategóriákat. Az áru-, pénz-emeltyűk felhasználása fokozza a legfontosabb intézkedéseknek (az ipar és az építkezések irányításának átszervezése), az anyagi és pénzeszközök lehatásosabb felhasználásának, a felhalmozás növelésének eredményességét.

A mezőgazdaságra is érvényes ez, ott is előmozdítja a minél gazdaságosabb termelést és az önálló elszámolás meghonosodását. A közelmúltig nehezítette az értéktörvény érvényesülését az árak sokfélesége. A kötelező beszolgáltatás megszüntetésével megvalósul — gazdasági körzetenként és zónánként differenciálva — az egységes begyűjtési rendszer és az egységes felvásárlási árak rendszere. Az új, egységes árakra való áttérés előmozdítja a kolhozok és a kolhoztagok anyagi érdekeltségének növekedését és azt, hogy teljesítményüket könnyebben lehessen pénzben elszámolni.

A kommunizmusba való átmenet időszakában tehát az értéktörvény érvényesülésével kapcsolatos áru-, pénzkategóriák jelentősége mindinkább nő. Ez azonban nem jelenti az árak központi tervezéséről való lemondást és azt sem, hogy az értéktörvényt a termelőeszközök és a munkaerő népgazdasági ágak közötti elosztásának szabályozójává tesszük meg.

Osztrovityanov kifejtette, hogy lehetséges az áru-, pénzviszonyok fennmaradása azután is, hogy egyes országokban alapjában felépül a kommunista társadalom. Ez esetben egyrészt a szocializmus világtáborának országai közti nemzetközi munkamegosztás és a tulajdonformák közötti különbségek indokolnák ezt, másrészt a szocialista és a kapitalista rendszerhez tartozó országok közötti gazdasági kapcsolatok.

A kommunizmus felé haladás fokától függően a kommunista és a szocialista országokban az áru-, pénzviszonyok jellege és tartalma egyre inkább oly irányban fejlődik, hogy az áruk termékekké, a pénz pedig munkautalvánnyá változik át.

L. M. Gatovszkij bevezetőben az értéktörvény túlbecsülőinek káros álláspontjáról beszélt, majd felvetette a kérdést: mi a helye a szocialista tervgazdaságban az áru-, pénzviszonyoknak és az értékkategóriáknak? Milyen irányban történik a Szovjetunióban ezek tervszerű felhasználása? 1. A gazdasági ágazatok, a vállalatok, valamint a társadalom és tagjai közötti gazdasági kapcsola-

tok megvalósítására, azaz a munkamegosztásra, a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem vonatkozásában; 2. a munka anyagi ösztönzésére; 3. a társadalmi munkának és eredményeinek nyilvántartására.

Djacsenko az áru- és pénzviszonyok fejlődésének távlataival kapcsolatban megállapította: az áru-, pénzviszonyok az egységes kommunista köztulajdon megvalósulásáig fennmaradnak. Vitatta Osztrovityanov tételét, hogy ezek a kommunizmusban is megmaradhatnak, ha a más szocialista, kommunista országokkal való gazdasági kapcsolatok, illetve a kapitalista államokkal való külkereskedelem (ha még lesz) megkívánja. Djacsenko kétségesnek tartotta ezt, mert eszerint a kommunista ország belső viszonyainak tartalmát a külső gazdasági kapcsolatok határoznák meg. Véleménye az volt, hogy a kommunista társadalom a termékek egy részét különleges alapokba fogja tömöríteni más országok termékeire való kicserélés céljából. Az importcikkeket pedig az országon belül szükségletek szerint, térítés nélkül osztja el.

Második következtetése szerint a szocializmus elosztási alapelvéről a kommunizmusra való áttérés fokától függően elkerülhetetlenül változni fog az áru-, pénzviszonyok tartalma is. Bizonyos szakaszokon szükséges az áru-, pénzviszonyok fejlődése és erősödése, majd, a kommunista elosztásra való áttérés idején az áru-, pénzviszonyok elhalása.

V. Sz. Nyemcsinov azt a problémát fejtegette, hogy az áru-, pénzviszonyok fejlesztésével a szovjet gazdaság nem a piaci alapelvekhez tér vissza. Ellenkezőleg. A népgazdaság tervszerű szervezésének alapelve lényegesen különbözik a piaci alapelvtől. A népgazdaság szervezésének piaci alapelve a többlettermékek egyéni kisajátítását biztosítja, a népgazdaság szervezésének tervszerűségi alapelve pedig a többlettermék társadalmi kisajátítását. A tervszerű árrendszerben az áruforgalom biztosítja a többlettermékeknek az állam kezében való felhalmozását, majd a tervnek megfelelő központosított elosztást. Ez határozza meg a tervárak óriási jelentőségét és a tervárak elmélete kidolgozásának szükségességét. A szocialista termelésben az értéknormatívák a társadalmi kisajátítás alapjai, éppen ezért nagy jelentőségű a tervezésük, például a jövedelmezőség normájának, a beruházások hatékonysági normájának, a tervárak rendszerének stb. kidolgozása.

E témához kapcsolódott részben *G. A. Prugyenszkijnek* az a megjegyzése, hogy a népgazdasági tervezés módszereiről mielőbb alapvető munkát kellene publikálni. A szocialista termelés tervezési módszereinek kidolgozását, a szocialista építés 40 éves tapasztalatainak értékelését sürgeti az idő. Ugyancsak igen fontos a körzetek, a köztársaságok tudományos tervezési módszereinek tisztázása, ami a szovjet közgazdaságtudományban még fehér folt. Hasonlóképp nem kellően tanulmányozott több más, a tervezéssel kapcsolatos és a fejlődés szempontjából nem kevésbé fontos probléma, köztük a termelési tartalékok kérdése.

E vonatkozásban Prugyenszkijhoz csatlakozva *M. Ja. Szonin* hangsúlyozta, hogy a termelés fő tartalékai a fejlett technika és a munkaszervezés új haladó módszereinek széleskörű elterjesztése. Ezek eredményeképpen a termelékenység ugrásszerűen nő. Mindkettejük véleménye szerint a korszerű technika fejlődésében olyan tendencia észlelhető, amely a képesítési fokozatok számának csökkenésére vezet. Szonin kiemelte az úgynevezett „vegyes foglalkozásúak" kiképzésének hasznosságát. Például a gépkarbantartók és a gépjavítók szinte a népgazdaság valamennyi ágában felhasználhatók és a szállításban is alkalmazhatók. Hangsúlyozta, hogy a munkásoknak is a korábbinál szélesebb körű képzést kell kapniuk, emelni kell általános műveltségi színvonalukat.

A szocialista elosztásról a kommunista elosztásra való áttérés menetéről ugyancsak sok szó esett a

tudományos tanácskozáson. *Gatovszkij* hangsúlyozta: a régi foglalkozások sokaságának megszűnésével és újak keletkezésével a széles látókörű, magas műveltségi színvonalú dolgozók kialakításával lehetővé válik a kommunista munkamegosztásra való áttérés, mert ez megkönnyíti az egyik munkakör másikra való felcserélését, s azt, hogy mindenki képességeinek legjobban megfelelő munkaterületet válasszon. Így a munka élvezetté válik, sőt életszükségletté, ami többé nem igényel anyagi serkentést. De amíg a bőség és az alkotó, magasszínvonalú munkához szükséges körülmények meg nem valósultak, addig sokoldalúan erősíteni kell az anyagi érdekeltség elvét az egyének vonatkozásában, éppúgy, mint a kollektíváében, főleg a termelékenység növelése céljából. Sztrumilin ezt úgy fogalmazta meg „A kommunizmus útján" című brosúrájában, hogy a kommunizmus alsó fokán, csak a már elvégzett munka ellenértékét kaphatja meg a dolgozó. A díjazás itt követi a munkát, s minden munkás külön-külön előlegezi munkáját a társadalomnak. A kommunizmus felső fokán — amikor a társadalom már sokkal gazdagabb — maga előlegezi az összes javakat minden tagjának, elvárva, hogy mindenki adottságainak megfelelően bőségesen visszatéríti ezt az előleget. Itt tehát már a díjazás megelőzi majd a munkát és annak eredményeit.

Ma azonban a közvetlen feladat a munka szerinti elosztás tökéletesítése, s ez igen bonyolult, sokféle tényező mérlegelését igényli.

A munka szerinti elosztás gazdasági törvényével kapcsolatban Cagolov kiemelte, hogy az elosztás munkabér- és munkaegység formája közti különbség a szocialista tulajdon két formája közötti különbség következménye. Kérdés — mondta —, hogy a munka szerinti elosztásnak ez a formája a kolhozokban nem rejt-e magában ellentmondásokat, és hogy erre a formára szükség lesz-e a szocializmus egész szakaszában. A termelőerők fejlődése oda vezethet, hogy a munka szerinti elosztás törvényének a mezőgazdaságban is a munkabér válik legmegfelelőbb érvényesülési formájává.

Kronrod rátért hozzászólásában a szocialista társadalmi munka ellentmondására. A munka szociális különneműsége a közvetlenül társadalmi szocialista munka ellentmondásának oka, s bár ez nem antagonisztikus, de mélyreható ellentmondás. A munka szerinti szocialista elosztás egész területének ellentmondásai is elválaszthatatlanul kapcsolódnak ehhez az ellentmondáshoz.

A Szovjetunió mai bérpolitikáját — többek között — Fedoszejev és Sztepanyan fejtegette, rámutatva, hogy ez most elsősorban az alacsony- és a középfizetésűek bérének emelését célozza, a második világháború után kialakult viszonylag nagy fizetéskülönbségek korrigálása végett. Számbavéve azonban az anyagi érdekeltség elvének fontosságát, nem törekszik egyenlősítésre, sőt szembeszáll minden ilyen tendenciával.

Prugyenszkij a teljesítménybérezés fejlesztésével kapcsolatban a normák tökéletesítésének szükségességét hangsúlyozta. Technikailag megalapozott, összevont normákat kell kidolgozni, amelyek megállapítása és elszámolása a maiakénál kevésbé munkaigényes. Felvetette a premizálás kritériumainak a munkaterületek sajátosságait jobban figyelembe vevő, differenciáltabb kidolgozása szükségességét is.

Gatovszkij az életszínvonal emelésének tényezői közül az állami kiskereskedelmi árak fokozatos csökkentésének kérdését fejtegette. Ez a reáljövedelmek növelésének egyik fontos eszköze. A kiskereskedelmi árak csökkentését — szerinte — nem általánosan kell végrehajtani, hanem árufajták és minőségek szerint differenciáltan, a termelési és a forgalmi költségek csökkentéséhez, valamint az árualapok növekedéséhez igazodva.

Több felszólaló — köztük Gatovszkij is — kiemelte a kereskedelem anyagi, technikai alapja gyors fejlesztésének szükségességét. Ez

most nemcsak a kommunizmusba való átmenet sokkal nagyobb áruforgalmának, de a mai áruforgalomnak színvonalától, illetve követelményeitől is elmarad. Helytelenítette azt a tételt, hogy a szocializmusban a kereslet növekedésének mindig valamelyest túl kell szárnyalnia a kínálat növekedését. A szocializmus az árukészletek vonatkozásában a takarékosságnak a kapitalizmusban példátlan lehetőségeit teremti meg, s biztosítja a kínálat és a kereslet helyes összhangjának lehetőségét.

A termelőerők fejlődése, a termékbőség, a kereskedelem ellátó funkcióinak tökéletesedése alapján fokozatosan megnyílik az út a pénz ellenében való elosztás felszámolására. A pénz nélküli elosztás feltételeként a termékbőséget, ennek forrásaként a kétféle tulajdon és az osztályok összeolvadását szokták említeni, vetette fel Cagolov, s hozzátette, hogy véleménye szerint a szocialista tulajdon egységes köztulajdonná válása nem tekinthető a bőség elengedhetetlen forrásának.

Osztrovityanov néhány hozzászólásra reflektálva bírálja Djacsenkót és Paskovot, mert a szocializmus és a kommunizmus alapelve közötti különbségeket csupán az elosztásra korlátozzák. Véleménye szerint ők lekicsinylik a dolgozók munkához való viszonyában bekövetkező változást a kommunizmus alsó és felső szakaszában. Cagolov hozzászólásából is több momentumot bírált, elsősorban azt, hogy az egységes kommunista tulajdonra való áttérés és a termékbőség megteremtése között nincs semmiféle kapcsolat. Ez a felfogás ellenkezik a marxizmus abcjével. Cagolov helytelen nézetét részleteiben is cáfolta.

A kommunista elosztás elveire való áttérés perspektívájával kapcsolatban Fedoszejev lényegében azonos véleményt mondott, mint Sztrumilin előbbiekben idézett tanulmányában; a mindenkinek szükségletei szerint elve nem azt jelenti, hogy mindenkinek azt és annyit adunk, amit és amennyit szeme-szája kíván. Az ésszerű szükségletek kielégítése a cél. Az ingyenes szolgáltatások körét fokozatosan kell kiterjeszteni. A szocialista gyakorlat ezt a szellemi kultúra ingyenes elosztásával kezdte, felszámolta az írástudatlanságot, és egyre magasabb képzettségi színvonalat biztosít a társadalom tagjainak. Az emberi értelem képzése a higiénikus életkörülmények megteremtését, az egészség védelmét is fokozottabban előtérbe helyezi, a következő lépés tehát az ingyenes orvosi ellátás bevezetése volt. A szociális és a kulturális juttatások széles köre mellett perspektívában fokozatosan sor kerül azoknak a főbb közszükségleti cikkeknek pénz kiküszöbölésével való elosztására, amelyek tömegesen reprodukálhatók. Éppen ezért nincsen szó művészi alkotások vagy divatcikkek, esetleg ritkaságok besorolásáról az ingyenes elosztásra kerülő javak közé. A pénz ellenében való elosztás körének csökkenésével párhuzamosan növelni kell a dolgozók öntudatát, hogy helyesen éljenek az ingyenes elosztás lehetőségeivel, ne használják fel ezeket úgy, hogy a társadalomnak kárt okozzanak vele.

Helytelen feltevés az összes javak pénz ellenében való elosztásának egyidejű felszámolása. Ma még nem láthatjuk, miféle nehézségeket okoz majd ez a kommunizmus felépítésének végső szakaszán a termelési arányok nyilvántartása és tervezése vonatkozásában. Ma még nem világos, és nagyon is vitatható, hogyan változik majd meg egyes kategóriák, például az áru, az ár és az érték tartalma. Az azonban kétségtelen, hogy az irány, amely felé haladunk és a kommunista társadalom elosztási elve helyes, és minden korábbinál magasabbrendű.

Az előadások és a hozzászólások sok vonatkozásban tárgyalták *a termelőerők területi megoszlásának változásait és a nemzeti kérdést* a kommunizmus építésének időszakában. *B. G. Gafurov* ezzel kapcsolatban leszögezte, hogy a nemzeti kérdés az egyik legbonyolultabb probléma volt, amelyet a világ első szovjet állama az elmúlt korszaktól örökül ka-

pott. Ismertette azokat a nehézségeket, amelyek a szocializmus építésének kezdetén a Szovjetunió népeinek eltérő társadalmi fejlettségi színvonalából származtak. A párt sikeres munkája segítségével nemcsak a népek közötti régebbi politikai egyenlőtlenséget, de a népcsoportok gazdasági elmaradottságát is felszámolták.

A főiskolai és a középiskolai végzettségű szakemberek köre egyre tágul a nemzeti köztársaságokban, a kulturális forradalom nagy sikereket ér el. A lenini nemzetiségi politika elveinek megvalósulását az elért eredmények beszédesen bizonyítják: a történelemben példátlan gyorsasággal alakultak ki és konszolidálódtak a szocialista viszonyok fejlődésének bázisán az új nemzetek. A szocializmus győzelme biztosította a kapitalizmusban mesterségesen szétválasztott nemzetek területi újraegyesítését. A tényleges gazdasági és kulturális egyenlőtlenség felszámolásának eredményeként a Szovjetunióban nincs többé elmaradott nemzet.

A szocialista nemzetek keletkezésének folyamata a munkásosztály és a dolgozó parasztság tartós szövetsége bázisán, a nemzeti elnyomás, a nacionalizmus megsemmisítése útján, az imperializmus elleni harcban összekovácsolódott egységfront alapján ment végbe. A hajdani viszálykodás helyét a Szovjetunió valamennyi nemzetének és népének testvéri együttműködése foglalta el. Gafurov gazdagon illusztrálta megállapításait, majd áttért arra a kérdésre, hogy mi a nemzet jövője a kommunizmus építésének második szakaszában.

Az SZKP a legutóbbi években kijavította a személyi kultusszal kapcsolatos hibákat, sok intézkedéssel tette teljesebbé és helyesebbé a demokratikus centralizmus elvének megvalósítását. Kibővültek a szövetségi köztársaságok jogai a tervezés, a hitelelosztás, a gazdasági és a kulturális vezetés területén. (K. A. Meskauszkasz részletesen tárgyalta hozzászólásában a gazdasági körzetek komplex fejlesztése kérdéseit a Litván Köztársaság példáján.)

A szocialista társadalomban baráti kapcsolatok vannak a különböző nemzetiségű dolgozók között, ennek ellenére olykor még ma is észlelhetők nacionalista tendenciák — állapította meg az előadó —, mert e csökevények rendkívül mérgező hatásúak és szívósak az emberek tudatában. Gyökerük a burzsoá ideológiának és maradványainak hatásában van. Erősíti ezt a „nemzeti kommunizmus" revizionista jelszava. Ennek alapja, hogy *a revizionisták az internacionalizmus fogalmát az egymás mellett élés és az egymás ügyeibe való be nem avatkozás elveire korlátozzák.* Ilyen elveken különböző társadalmi rendszerű államok viszonya is alapulhat. A proletár internacionalizmus megköveteli a kölcsönös együttműködést és segítséget, az ésszerű munkamegosztást, valamint az együttes visszavágást az imperialista mesterkedésekre. A revizionisták továbbá tagadják a Szovjetunió tapasztalatainak óriási jelentőségét a szocializmus építésében. E tapasztalatokat Mao Ce-tung úgy méltatta, hogy „a világ népei a szovjet emberek sikereiben napról napra mind világosabban látják saját jövőjüket. A Szovjetunió útja, az Októberi Forradalom útja alapjában véve az egész emberiség fejlődésének közös fényes országútja." Ezért talált oly egyöntetű és sokoldalú támogatásra annak idején a világ kommunista pártjai és a haladó emberiség részéről a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége programjának bírálata az SZKP részéről. Ebben a munkáspártok a proletár internacionalizmus igazi megnyilvánulását látják, azt tapasztalják, hogy az SZKP szívén viseli a nemzetközi forradalmi mozgalom sorsát.

A Szovjetunió nemzeteinek feladata a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet szakaszában a köztársaságok gazdaságának és kultúrájának további fellendítése a szovjet népek barátságának még szorosabbá tétele. Valamennyi szovjet köztársaságnak egyesítenie kell erő-

feszítéseit, és bátran együtt kell működnie a meglevő erőforrások felhasználásában, amire máris számtalan pozitív tapasztalat van.

T. A. Zsdanko történetileg értékelte referátumában a Szovjetunió népeinek mindennapi életében bekövetkezett hatalmas változásokat. Részletesen kitért különösen Közép-Ázsia és Kazahsztán népeinek ősi, feudális maradványokkal, az iszlám fanatizmusával terhelt múltjára, amelyből kiemelkedve a megcsontosodottság és az elmaradottság terheit levetette és haladó szocialista nemzetté vált. Értékelte a nemzetek kulturális és gazdasági felemelkedésének tudományos és politikai jelentőségét, és felhívta a figyelmet az ezzel kapcsolatos kutatómunka fontosságára.

A. M. Aminov és *E. N. Pavlovszkij* a kommunizmus építésének közép-ázsiai és kazahsztáni sajátosságait elemezte. *Aminov* hangsúlyozta a világtörténelmi jelentőségű eredményeket, s feladatként jelölte meg a termelőerőknek gazdasági körzeteken belüli legésszerűbb elhelyezését, valamint az iparvállalatok egy részében még megmutatkozó műszaki elmaradottság felszámolását.

Pavlovszkij a közép-ázsiai népek kulturális fejlődését ismertette részletesen, gyakorlati példákon és adatokkal illusztrálva a hatalmas ugrást, amely e nemzetek kulturális színvonalában az elmúlt négy évtized alatt bekövetkezett.

J. D. Gyeserijev a Szovjetunióban élő népek nyelvének fejlődését és a nyelvnek a kommunizmus építésében betöltött szerepét elemezte. Megállapította, hogy 1917 óta a Szovjetunió mintegy 50 nemzeti csoportja részére készültek nemzeti nyelvű írásjelek. Létrejöttek az anyanyelven tanító iskolák, elterjedt a nemzeti kultúra. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem szükséges és helyes az orosz fejlett irodalmi nyelv széleskörű elterjedtsége és további terjesztése, mert ez közelebb hozza a közös érintkezéssel a szovjetország különféle népeit. A külföldiek sokszor kérdezik: nincs-e versengés a Szovjetunióban az orosz és a nemzetiségi nyelvek között? Ez mindenekelőtt politikai kérdés: *a Szovjetunióban nincsenek meg azok a politikai feltételek, amelyek a nyelvek nem kívánatos,* a népek barátsága és együttműködése szempontjából káros *vetélkedését kiválthatnák.*

A tudományos ülésszak behatóan tárgyalta *a műszaki fejlesztéssel* kapcsolatos problémakört is, mint az átmeneti periódus egyik legfontosabbját. A technikai haladás szerepéről és a technikai fejlesztés fő irányvonaláról *Osztrovityanov* és *Hacsaturov* felszólalásai tartalmaztak összefoglaló jellegű mondanivalót. Az átmeneti periódusban a technikát minden korábbinál nagyobb méretekben kell alkalmazni, s egyre nő a tudománynak, mint termelőerőnek a szerepe.

A kommunizmusba való átmenet idején a további technikai haladás fő irányvonalai az atomenergia széleskörű felhasználásával összehangolt villamosítás, a kemizálás, a termelés komplex gépesítése és automatizálása. *T. Sz. Hacsaturov* kiemelte: nincs éles határ a technika és a termelési viszonyok közt, amely utóbbiak nagy hatással vannak a technika fejlődésére. Ez a pont *a technikai és a közgazdasági tudományok érintkezési pontja.* Ami műszakilag megvalósítható, az korántsem mindig alkalmazható hatásosan a gyakorlatban. A technikai berendezések kiválasztása tehát nem csupán műszaki, hanem gazdasági kérdés is. A közgazdaságtudománynak aktívabbá kell válnia e vonatkozásban, például a beruházások hatékonysága számítási módszereinek kidolgozásával.

Különösen nagy változások történtek a legutolsó évtizedben az automatizálással, az elektronikus számítóberendezések bevezetésével és az atomenergia hasznosításának megkezdésével. E nagyszerű technikai vívmányokat a kommunizmus építésekor a társadalom az élőmunka-ráfordítás csökkentésére, a munkanap megrövidítésére használja fel, ezért a kommunizmusba való átmeneti időszakban az új technika meghono-

sítása a termelés fejlődésének legfőbb progresszív tényezője. Hacsaturov véleménye szerint ma a technikai fejlődés forradalmi jellegű. A XX. század új ipari forradalmának technikai alapja az automatizálás, a villamosítás és az atomenergia alkalmazása. Tehát a népgazdaság fejlesztésének összes területein értékesíteni kell az e vívmányok adta lehetőségeket. A villamosítás szempontjából az atomenergia mellett a vízienergiának is óriási a jelentősége és az olcsó széné is, amelyből óriási mennyiségek vannak Szibériában.

A villamosítás szempontjából nagy jelentőségűek a félvezetők is, amelyekkel egyenárammá alakítható át a váltóáram, elektromos energiává a napenergia. A félvezetők lehetővé teszik a berendezések méreteinek ezerszeres csökkentését, ami óriási anyagi megtakarítást is jelent. Egyes ágazatok technikai forradalma tovább gyűrűzik más ágazatokra. Nem kivétel e szempontból a mezőgazdaság sem. A mezőgazdaság gépesítésében már nagy a haladás, de még mindig sok a kézi erővel végzett munka. A tömeges jellegű mezőgazdasági termelő folyamatok gépesítése sok munkáskezet szabadít fel gazdasági és lakóépületek építésére, karbantartására, a lakosság kulturális ellátására. E feladatok nagyságát jelzi, hogy a Szovjetunió dolgozó lakosságának 43 százaléka a mezőgazdaságban végzi munkáját, az Egyesült Államokénak pedig csak 11 százaléka.

A közgazdászoknak elemezniök kell a mezőgazdaság gyökeres technikai átszervezésének gazdasági oldalait. Nem elegendő csupán a végcél megmutatása, fel kell tárniuk e folyamat szakaszosságát.

A mezőgazdaság fejlődésére óriási hatású a kemizálás, mert egyrészt fokozódik a műtrágya és a növényi növekedést serkentő vegyianyagok felhasználása, másrészt bizonyos ipari szükségletek, amelyeket ma még mezőgazdasági nyersanyagok (például selyem, gyapjú, len, gyapot, bőr, szőrme stb.) elégítenek ki, vegyipari termékekkel elégíthetők ki. A Szovjetuniónak a legközelebbi jövőben utol kell érnie és túl kell haladnia a tőkés világ vegyipari fejlődési ütemét.

Fontos feladat a szállítás legszélesebb körű, gyors fejlesztése. Ennek gyorsabbnak kell lennie a termelés fejlődésénél, hogy megteremthessük az új körzetek kiaknázásának feltételeit. A kommunizmusban a közlekedésieszköz-szükségletet teljesen és minden fennakadástól mentesen kell kielégíteni. A Tudományos Akadémia foglalkozik a gazdasági távolságok csökkentésének kérdéseivel (a közlekedési időnek a szállítóeszközök fejlesztése útján való rövidítésével).

A technikai haladás nyomán sokkal nagyobb méretekben lesz lehetséges az emberek életfeltételeinek gyökeres megjavítása. A folyók irányának megváltoztatása, a sivatagok öntözése, az ár-apály-energia felhasználása, a föld éghajlatának megváltoztatása ma már nem tartozik az utópiák közé. Korlátlan lehetőségek nyílnak meg az ember előtt a világűr meghódítására is. A technika fejlődésével az ember mindjobban uralma alá hajtja a természetet, gazdájává válik és ez megteremti a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet és a kommunizmusban az emberi társadalom minden irányú fejlődésének feltételeit.

A társadalomtudományok feladatai a kommunizmusba való átmenet időszakában igen sokrétűek. Osztrovityanov akadémikus hangsúlyozta, hogy a Tudományos Akadémia és különösen a társadalomtudományok fontos kötelezettsége, hogy a Szovjetunió és a népi demokráciák gazdasági és kulturális építési gyakorlatának gondos tanulmányozása alapján bekapcsolódjanak a kommunizmus építése időszerű kérdéseinek kidolgozásába. Ki kell terjeszteni és rendszeressé kell tenni a természettudományok és a társadalomtudományok közös kutató munkáját. Jelenleg a technikai haladásnak, a termelőerők növekedésének eredményeként, valamint a matematikai, a fizikai, s kémiai új felfedezések nyo-

mán, megérett a termelési viszonyok továbbfejlesztésének és tökéletesítésének szükségessége, s ez igen nagy jelentőséget kölcsönöz a társadalomtudományoknak.

A filozófusok feladata, hogy a modern természettudomány legújabb eredményeinek fényében kidolgozzák a dialektikus materializmus kérdéseit, széleskörűen tanulmányozzák az emberek kommunista nevelésének, a szocialista erkölcsnek, humanizmusnak, a hazafiságnak és a nemzetköziségnek fejlesztésével kapcsolatos kérdéseket, a vallási előítéletek felszámolásának problémáit. *V. G. Goloszov* e vonatkozásban kiemelte: szükséges a természetben és a társadalomban feltáruló új jelenségek filozófiai általánosítása és a filozófia fejlesztésének szerves egybekapcsolása a kommunista párt sokoldalú elméleti és gyakorlati tevékenységével. A valóság dialektikus materialista elemzése révén a tudatban hűen kell tükrözni az illető korszak társadalomtörténeti folyamatának általános tendenciáját, s — párhuzamosan figyelembe véve az e tendenciát kifejező események láncolatának konkrét formáit és sajátosságait — előre kell látni esetleges változásaikat, amelyek a gyakorlati tevékenység megszervezésének esetleg eltérő eljárásait, más formáit követelik meg.

A kommunizmusba való átmenet során igen időszerűvé válik a termelőerők és a termelési viszonyok közötti nem antagonisztikus ellentmondások keletkezésének, valamint kiküszöbölésük módjainak tanulmányozása is.

A közgazdászok által megoldandó egyik legfőbb probléma a beruházáshatékonysági mutatók rendszerének kidolgozása, az új technika meghonosításával és a termelés automatizálásával kapcsolatos gazdaságossági és egyéb kérdések tanulmányozása. A technikai tudományok képviselőivel együtt kell ezt kimunkálniuk, nagy figyelmet szentelve a munka termelékenységét növelő tényezők tanulmányozásának. Tisztázniuk kell a Szovjetunió és a szocialista tábor legfőbb gazdasági feladatainak megoldásával kapcsolatban — egyebek közt — a bővített szocialista újratermelés alapvető problémáit, meg kell mutatniuk a helyes arányt a népgazdaság különböző területei és ágazatai közt, valamint a gazdasági körzetekben ki kell dolgozniuk a népgazdasági mérlegek és a távlati tervezés módszertanát. A távlati fejlesztés tervezésekor tekintetbe kell venniök a termelés helyi eloszlásának, komplex fejlesztésének, szakosításának és kooperációjának tudományos feltételeit. Ehhez még nagy kutatómunka szükséges csakúgy, mint a szállítás komplex fejlesztéséhez.

Igen nagy jelentőségű a kolhozrendszer továbbfejlődésével, az állami és a kolhozrendszer kölcsönös gazdasági kapcsolatai tökéletesítésével összefüggő problémák kidolgozása.

A közgazdasági kutatásban a mostaninál nagyobb súlyt kell kapniuk a munkaszervezés és a bérezés, a termelés anyagi ösztönzése problémáinak — az állami vállalatok és a kolhozok vonatkozásában egyaránt. Tanulmányozni kell az árutermelés, a kereskedelem további bővítésének, a pénzügyi és a hitelrendszer, valamint a pénzforgalom erősítésének kérdéseit. Ezekkel összefüggésben a mostaninál mélyebben kell elemezni az értéktörvény érvényesülését és a kolhozokban az önálló elszámolás meghonosításának módjait a kommunizmusba való átmeneti időszakban.

A közgazdászok hozzájárulhatnak munkájukkal a statisztikai nyilvántartási rendszerek tökéletesitesehez, kidolgozhatják a matematikai módszerek és a modern számológépek alkalmazásának tudományos alapjait. Ezzel gyors és átfogó gazdasági tájékoztatás biztosítható.

A szocialista világtábor lendületes növekedése megkívánja a társadalomtudományok művelőitől az újtípusú nemzetközi kapcsolatok, nemzetközi munkamegosztás, a szakosítás és a kooperáció, a szocialista táboron belüli áralakulás stb. problémáinak tanulmányozását, s ennek keretében a szocialista nemzetek és

kultúrájuk fejlődési törvényszerűségeinek tanulmányozását is.

Az állam- és a jogtudományokra az állam funkcióinak fejlődésével, a szocialista demokratizmus kiterjesztésével, a szocialista jogrendszer továbbfejlesztésével, a törvényesség és a jogrend szilárdításával kapcsolatos feladatok kidolgozása vár. Nagy fontosságú a nemzetek fejlődési távlatainak tanulmányozása is.

A történészek egyik leglényegesebb feladata a szovjet szocialista társadalom történetének elemzése, benne a párt történetének alapos tanulmányozása. (Ez utóbbira különös hangsúllyal hívta fel a figyelmet I. Minc akadémikus.) Legfőbb feladataik közé tartozik továbbá a szovjet munkások és kolhozparasztok életének elemzése, s átalakulása kilátásainak feltárása.

Az irodalom és a művészetek művelőinek különös gondot kell fordítaniuk a szocialista realizmusnak, az irodalom és a művészet népiségének problémáira, az élettel való kapcsolatuk erősítésére. Növelni kell szerepüket a kommunista világnézet formálásában.

A társadalomtudományok legfontosabb feladataként Osztrovityanov a burzsoá és a revizionista elméletek tudományos és jól megalapozott bírálatát, megcáfolását jelölte meg, végül felhívta a konferencián résztvevő különféle tudományágak képviselőit, hogy fokozzák együttes harcukat a dialektikus materializmus módszereinek a tudomány minden ágában való meghonosításáért, a marxizmus—leninizmus elméletének alkotó továbbfejlesztéséért, amely nélkülözhetetlen a kommunizmus felépítésében. A tudományos munka tökéletesebb megszervezésére több javaslat hangzott el. *Nyeszmejanov, Prugyenszkij, Minc* és mások egyetértettek abban, hogy az átmeneti időszakban a tudományágak együttes kutatómunkájának jelentősége egyre fokozódik. Hangsúlyozták, hogy *a tudományok érintkezési határai a tudomány leggyorsabban fejlődő területei,* ezért a mostaninál nagyobb figyelmet kell fordítani erre.

Minc indítványozta koordinációs központok szervezését az egész tudományos munka országos irányítására. Indítványozta a kutatási feladatok gondosabb kiválasztását s azt, hogy ezek kidolgozását — kiváló szakemberek vezetésével — tudományos munkacsoportokra bízzák. Törekedjenek arra, hogy legyen a kiváló tudósoknak „iskolája", legyenek tanítványaik, akik majd továbbfejlesztik a kutató munkát.

Pavlov az előbbiekhez csatlakozva javasolta társadalomtudományi tájékoztatási (információs) intézet életrehívását. A műszaki és a természettudományos tájékoztató intézetekhez hasonló intézmények biztosíthatnák, hogy a szovjet kutatók megismerjék a külföldi társadalomtudományi közleményeket. Elengedhetetlen, hogy a nyugati szakirodalmat is figyelemmel kísérjük, hiszen a burzsoá ideológiára csak akkor lehet csapást mérni, ha jól megismerik a kutatók, hogy mi történik a társadalomtudományok területén az imperialista országokban. Fokozza ennek jelentőségét, hogy a békés egymás mellett élés térhódításával együtt egyre inkább az ideológia területére helyeződik át a két rendszer harcának súlypontja.

A nagy jelentőségű ülésszak — végül — méltatta a társadalomtudományok képviselőinek és a különféle tudományterületek kutatóinak megnövekedett felelősségét, hangsúlyozva, hogy a tudományok összes fejlődési korszakai közt legjelentősebb a kommunizmus építésének korszaka, amelyben minden új eredmény a leghaladottabb társadalom megszületését szolgálja.

Bíró Klára

Megjegyzések dr. Walter Preuss „A szövetkezeti mozgalom Izraelben és világszerte" című könyvéhez*

Preuss könyve részletesen ismerteti az izraeli szövetkezeteket, továbbá a kapitalista országokban másutt is található termelőszövetkezeteket. Ezenkívül figyelemre méltó nézeteket fejt ki általában a szövetkezeti mozgalomról.

Preuss könyve eddig héber, angol és német nyelven jelent meg. A könyv ismertetésével eddig már több országban foglalkoztak, egyebek között a svájci „Coop" című szövetkezeti lap is közöl róla részletes recenziót.

Bár mi szocialista környezetben, szocialista viszonyok között fejlesztjük termelőszövetkezeti mozgalmunkat, amely alapvetően eltér az izraeli kapitalista környezetben működő szövetkezetektől, a könyv ismertetése nálunk is érdeklődésre számíthat, különös tekintettel arra, hogy szerzője több fontos szövetkezeti kérdésben helyes álláspontot foglal el. Természetesen megjegyzéseket is kell tennünk a könyvben foglaltakhoz.

Számos nyugati ideológus, a szövetkezetek jelentőségéről vagy perspektíváiról szólva egyszerűen kizárja a szövetkezetek köréből a szocialista országok termelőszövetkezeteit és figyelmen kívül hagyja a valóságos tényeket. Preuss reálisabban szemléli a szövetkezeti mozgalmat, számba veszi és értékeli a Szovjetunió és a népi demokratikus országok termelőszövetkezeteit is. És bár nem értünk egyet Preuss minden megállapításával, mégis — úgy érezzük — sok alapvető kérdésben nézeteink annyira közelállnak egymáshoz, hogy hasznos az eszmecsere és a tárgyilagos vita a könyvvel kapcsolatban.

W. Preuss könyvének első részében áttekintést ad a nemzetközi szövetkezeti mozgalom időszerű elvi-elméleti kérdéseiről, ismerteti a nyugati polgári szövetkezeti ideológusok nézeteit, valamint Marx és Engels, továbbá az 1910-ben megtartott koppenhágai kongresszus álláspontjait a szövetkezeti kérdésekben. Külön fejezetek foglalkoznak „a szövetkezés és a szocializmus", „a szövetkezés és az állam", „a szövetkezés és a szakszervezet" stb. kérdéseivel.

A könyv tájékoztat a szövetkezeti mozgalmak kialakulásáról, történeti fejlődéséről és a különböző országok gazdasági életében betöltött fontos szerepéről. Részletesen fejtegeti a szövetkezeti mozgalom fejlődési lehetőségeit, perspektíváit a kapitalizmusban és a szocializmusban, feltárja a mozgalom határait és korlátait is.

Preuss igen nagy jelentőséget tulajdonít a szövetkezetek típusok és formák szerinti kategorizálásának. Összegezi a különböző szövetkezeti ideológusok véleményeit a szövetkezetek jogi, gazdasági és más szempontok szerinti osztályozása tekintetében. Végül Preuss a következőképpen kísérli meg a szövetkezet általános fogalmát és jellemzőit összefoglalni: „Az a szövetkezeti típus a legtökéletesebb, amely önkéntességen, a tagság szabad akaratán alapszik és az új tagok belépését nem akadályozzák gazdasági korlátok. Ha az ilyen szövetkezet a tevékenységek sorozatában olyan láncszemet képez, amelyben a tagok közösen egy társadalmi ideál elérésére törekszenek — anyagira vagy szellemire (vagy mind a kettőre együtt) —, és e törekvését a szövetkezet egy olyan közös gazdasági szervezetben végzett közös munkával éri el, amely kizárólag vagy főleg a tagok szolgálatában áll, a jövedelem elosztása pedig a tevékenységi körnek megfelelően és nem a befektetett tőke nagysága szerint történik." (21. l.)

Izrael szövetkezeti mozgalma

A könyv második részében az izraeli szövetkezeti ágakat: a kollektív mezőgazdaságokat, az ipari és közle-

* Hátnuáh básitufit báloám ubáárec. Telaviv. 1956. 280 l. A szerző a telavivi egyetem szövetkezeti tanára.

kedési, a fogyasztási, a hitel-, az értékesítő, a biztosítási és a lakóházépítő szövetkezeteket vizsgálja. Feltárja a különbségeket és a hasonló vonásokat a különböző országok és az izraeli szövetkezetek között. Foglalkozik az Izraelben és más országokban több száz évvel ezelőtt vallási alapon működő kommunákkal, kutatja azok összefüggéseit a mai szövetkezetekkel.

Izraelben a mozgalom útja egészen más volt, mint a világ bármely országában. Európában már egy meglevő fejlett kapitalista gazdasági rendszerben, a tőkés fejlődés hatására alakult a szövetkezeti mozgalom. Izraelben ezzel szemben 50—60 évvel ezelőtt az első bevándorlók egy nagyrészt lakatlan országot találtak, ipar és jóformán minden munkalehetőség nélkül. Az ország társadalmi berendezkedése feudális volt. Ez a sajátságos helyzet alakította ki az izraeli szövetkezeti mozgalomnak más országok szövetkezeti mozgalmaitól erősen eltérő formáit. Egy olyan országban — mondja Preuss —, ahol nincs gazdasági alap, ahol jóformán nem folyik rendszeres termelés, ott természetesen nem lehet fogyasztási szövetkezeteket vagy hitelszövetkezeteket létesíteni, mert nincs mit elosztani és nincs kiknek hitelt adni. Ez magyarázza meg egyebek között azt a kapitalizmusban szokatlan és egyedülálló jelenséget, hogy először nem fogyasztási vagy hitel-, hanem termelőszövetkezetek alakultak, és még ma is ennek a szövetkezeti formának tulajdonítják a legnagyobb jelentőséget. Ezt bizonyítja egy 1951-es kimutatás, amely szerint a kapitalista országokban az összes szövetkezetek 60 százaléka fogyasztási szövetkezet, Izraelben ezzel szemben a fogyasztási szövetkezetek csupán 12,6 százalékát, a mezőgazdasági kollektívák pedig 21,1 százalékát teszik ki az összes szövetkezeteknek.

Preuss megemlíti, hogy a legtöbb országban általában a szövetkezeti mozgalomnak csupán egy ága terjedt el nagymértékben, a többi ágazatok fejlesztésére nem fordítanak olyan nagy gondot. Ezzel szemben Izraelben több szövetkezeti ágazat egyenletesen fejlődik. Angliában, Svédországban például főleg csak a fogyasztási szövetkezetek, a régi Kínában és Indiában csupán a Raiffeisen típusú hitel-, Dániában a mezőgazdasági értékesítő szövetkezetek értek el kimagasló eredményeket, mellettük a szövetkezés többi ágazata kis jelentőségű.

Izraelben — mondja Preuss — legalább hat jól fejlett szövetkezeti ágazatot találunk. Ezt bizonyítja egy 1953-as statisztika (69. l.):

Megnevezés	Szám	Taglétszám
Munkástelepülések (kibbucok) ...	468	75 000
Egyéb szövetkezeti gazdaságok	295	70 000 kb.
Ipari és közlekedési szövetkezetek	431	13 000
Fogyasztási szövetkezetek	256	130 000
Hitelszövetkezetek	99	240 000
Lakásépítő-szövetkezetek	473	60 000
Kölcsönösségi pénztárak	418	200 000

Preuss a következőkben ismerteti az izraeli mezőgazdasági szövetkezetek négy típusát:

1. Kizárólag vagy döntően mezőgazdasági termelőmunkára alapozott *kis kollektív gazdaság* (kvuca); főleg egyes családokat foglal magában. A csoportnak családi jellege maradt.

2. *Nagy kollektív gazdaság* (kibbuc, hagádol), amelyben a vegyes gazdaság kiszélesítésére fordítanak gondot, minden szakmában fejlesztik a termelő ágazatokat, az ipar területén is. A kibbucok között vannak politikai és társadalmi alapon szervezett kollektív gazdaságok is, amelyek más

világnézetű tagokat nem vesznek fel soraikba. Ezek a kollektívák a Szociáldemokrata Párt (MAPAJ) baloldali szárnyához tartoznak. A kvucák és a kibbucok egyesülése folytán a kvuca ma már ritka jelenség Izraelben.

3. *Mosár-mozgalom,* amely az egyéni gazdaságon alapszik. A család tagjai egyénileg művelik az államtól bérbe (kölcsönhasználatra) kapott földet. Bérleti díjat nem kell fizetniük. Ennél a gazdálkodási formánál a beszerzés és értékesítés szövetkezeti alapon történik. Az utóbbi időben az új bevándorlók ehhez a formához vonzódtak leginkább. Preuss ezt a jelenséget azzal indokolja, hogy az állam kikiáltása óta a bevándorlók sem régi hazájukban, sem az országba érkezésük után nem vettek részt a kibbuc-tagok részére szervezett előkészületben. Az új bevándorlók szemében az egyéni gazdálkodás „könnyebb" életformát ígér a kibbucnál. 1947—1952-ig az egyéni gazdálkodási települések 50 000 fővel növekedtek, ugyanakkor a kibbuc-tagok száma alig növekedett. Ezt a jelenséget Preuss átmeneti jellegűnek tekinti.

Érdekes táblázatot közöl Preuss a kibbucok és a mosávok tagjainak 1953. évi létszámáról (165. l. — 1948 = 100):

Megnevezés	Kibbuc	Mosáv
Lélekszám	161,6	367,2
Dolgozók	148,4	341,3
Gyerekek	165,4	425,0
Fiatalok	218,5	33,0
Szülők, rokonok ...	230,0	571,0

4. *Kollektív-település* (mosáv-situfi) pillanatnyilag kevés van Izraelben. Itt a termelés kollektív alapon folyik, a fogyasztás és minden más egyéb egyénileg történik.*

Izraelben egyik gazdálkodási formánál sincs háztáji gazdaság (kivéve természetesen, ahol az egész gazdaság egyéni alapon van megszervezve). Preuss az izraeli kibbucot egyedülállónak tartja az egész világon, ahol *egy gazdasági szervezetben* van szövetkezeti alapon megszervezve a termelés, a fogyasztás, a beszerzés és az értékesítés stb.

Meg kell azonban jegyezni — fűzi hozzá Preuss —, hogy bár az utóbbi években a mosávok (egyéni gazdaságok) számban és termelésben is a kibbucoknál gyorsabban növekedtek, ennek ellenére a kibbucokban magasabb és jobban fejlődik a termelékenység. Ennek oka, hogy a mosávokba belépő sok új bevándorló nem ismeri még annyira a helyi viszonyokat és általában a mezőgazdasági munkát. Preuss leszögezi, hogy „bár a termelőeszközök jogi szempontból köztulajdont képeznek, mind a kibbucra, mint a mosávra hatással van a kapitalista környezet, nem szűnt meg a gazdaság külső pénzügyi függése (néha egyéni kölcsönöket vesznek igénybe, kamat ellenében), a termékek nagy részét az egyéni piacon értékesíthetik, és ezért a szövetkezeti gazdaság rentabilitási számításait is az egyéni gazdaságokhoz kell alkalmazni". (166. l.)

Problémát jelent a kibbucokban a munkaerő-hiány, amelyet egyes munkáknak bérmunkásokkal való végzésével akarnak megoldani. Ennek viszont sok ellenzője akad a régi kibbuc-tagok között, akik ezt társadalmi és erkölcsi szempontból megengedhetetlennek tartják. Kísérleteznek olyan megoldásokkal is, hogy a nem szorosan vett mezőgazdasági munkákat — mint például az építkezést, külön külső munkásokból szervezett brigádokkal végeztetik el bérmunkában. Ezt a szervezetet teljesen elkülönítik a kibbuctól. Próbálkoznak „A városból a falura" címen indított mozgalommal, amely rokon-

* Szervezete általában megfelel a kibbuc szervezetének. Szemben a kibbuccal, a részesedést nem természetben, hanem készpénzben kapják az egyes családok, éspedig „szükségleteik szerint". Ennek folytán minden család a maga tetszése szerint használja fel „jövedelmét". A lakások közösek, de a házi felszerelés és ruházat magántulajdonban vannak. (Bergmann: L'Experience Agricole Israelienne Paris. 1958. 42—43. l.)

szenvessé igyekszik tenni a falusi életet. Teljes megoldást eddig mindezek sem eredményeztek.

A szerző jelentősnek tartja a kibbucokat a letelepedés előmozdítása, az új bevándorlók produktív munkához való juttatása szempontjából, de megállapítja, hogy: „Ameddig azonban nem jött létre teljesen a szocialista államrendszer, addig ezek a szövetkezetek nem szocialista környezetben tevékenykednek. *Politikai és nagymértékben gazdasági szempontból is minden oldalról körül vannak véve más kapitalista vagy félkapitalista gazdaságokkal. Ezek a korlátai és fogyatékosságai az izraeli szövetkezeti gazdaságoknak.* Az izraeli valódi szövetkezés az eljövendő szocializmus alapja, a közösségi élet iskolája, de *magában még nem szocializmus. Ezen a területen nem különbözik az izraeli szövetkezeti gazdaság más kapitalista országok hasonló gazdaságaitól.*" (96. l.) „Annak ellenére, hogy az izraeli szövetkezeti gazdaságok többsége — mondja tovább Preuss — szocialista jellegű, mégsem lehet a szövetkezetet a szocializmussal azonosítani, mert az csak akkor lehetséges, ha a szocializmus ilyen vagy olyan formában győzött az egész országban, elérte a politikai célját és átalakította az egész gazdaságot szocialista gazdasággá. Ez az idő azonban még nem érkezett el."* (98. l.)

A mexikói termelőszövetkezetek

A „Függelék"-ben (268. l.) a szerző több ország termelőszövetkezeti mozgalmát ismerteti. Amellett, hogy foglalkozik a szovjet kolhozokkal is, részletesen leírja a mexikói termelőszövetkezeteket („ejidók**"-at).

Negyven évvel ezelőtt Mexikó rendkívül elmaradott ország volt. Az 1915-ben lezajlott agrárreform fordulatot jelentett az ország életében. A nagy földbirtokosoktól kisajátított földeken a kormány — amely a baloldali erők támogatásával került hatalomra — új telepítési formákat kezdeményezett. Az 1915. és 1938. évek közötti időben — az agrárreform-törvény alapján 22 374 000 hektár földet parcelláztak fel, körülbelül másfél millió család között. 1944-ig 1 805 932 paraszt részesült a földosztásban. A mexikói földnek 28,5 százaléka az ejidók keretébe tartozik.

Az ejidó szervezetnek két célkitűzése volt. Az egyik, hogy felszabadítsa a földnélküli szegényparasztot a

* Preuss könyve nem tér ki a kibbucok belső szervezetének ismertetésére. Chajim Halpeirn: Changing Patterns in Israel agricultural. London. 1957. című könyve alapján az izraeli kibbucok belső szervezetéről és szociális helyzetükről a következő rövid tájékoztatást adjuk.

A kibbucok földterületének 93,6 százaléka állami terület. Magántulajdonban csupán 5,7 százalék van. A kibbuc (kvuca) jogilag szövetkezet. A közgyűlés megválasztja a titkárságot és a különböző bizottságokat: a munkát beosztó, a költségvetési, a konyha-, a kulturális, az állatügyi, az egészségügyi, a gyermekovóda-, a ruházati stb. bizottságokat. A közgyűlés a jelenlevők ⅔ többségével bármely tagot kizárhat. Ez az egyetlen büntetés. A tagok szabadon kiléphetnek, de magukkal csak annak az alapnak reájuk eső részét vihetik ki, amelyet a tagok helyzetének javítása céljából létesítettek.

Az általános Munkás Szövetség alapszabálya (1952) a következő alapelveket foglalja össze:

1. A föld az államé. Magántulajdon a földre nem ismerhető el. 2. Saját munka és kötelesség a közös munkában való részvételre. 3. Minden kvuca tagja a Chevrat Haovdimnak (központkényszer). 4. Együttműködés a termelésben és fogyasztásban, a nevelésben és gyermekgondozásban; felelősség az öregek és betegek gondozásáért; egyforma színvonal és egyforma jogok minden vonalon. 5. A tulajdonjogokat a Chevrat Haovdim követelményeivel kell összhangba hozni. 6. A tagok szabad kiválasztása. 7. Az egyének teljes politikai és vallási szabadsága. 8. Viták eldöntése a Chevrat Haovdim keretében.

A lakásterület Izraelben négy személyre számítva 50—60 m². Ez a terjedelem csak a kellően felszerelt kibbucházakban található meg. A primitívebb házakban sokkal kisebb.

A ruha és cipő készítésének, javításának és gondozásának céljából külön ruházati műhelyeket állítottak fel. Eleinte nem ismerték el a ruházat magántulajdonát. A piszkos fehérneműt a települő beadta és kapott helyette tisztát. Ez a rendszer azóta megváltozott. Minden települő megrendelheti a megállapított quota arányában ruházatát saját méreteire és ízlése szerint.

Minden kibbucnak van orvosa és speciális egészségügyi berendezése. A kibbuctagok tagjai a munkabiztosításnak. Nagyobb és sűrűbben lakott településeken központi kórházuk van.

A kollektív települések a civilizáció és kultúra magasabb színvonalára törekszenek. Minden kvucában van nagy könyvtár, a federációnak saját nyomdája és kiadóvállalata van.

** Az ejidó szó jelzi a parasztoknak juttatott földterületeket és azokat a falusi közösségeket, kollektívákat, amelyek ezeken a területeken szerveződtek.

feudálisok könyörtelen kizsákmányolása alól. A másik pedig, hogy a mezőgazdasági termelést a modern formák meghonosítása által fejlessze.

Az állam kezdeményezésére mintegy 160 000 földhöz juttatott paraszt lépett a kollektív gazdaságokba. A föld az állam tulajdonában maradt. (Az állam kártalanítást fizetett a feudálisoknak.) Az állam irányította a gazdaságokat és erős felügyeletet gyakorolt felettük. Ezenkívül az állam felügyelete alatt jött létre és működött az ejidó meghitelezésére szolgáló Nemzeti Bank. Ez a bank nemcsak hiteleket nyújtott, hanem irányította is a gazdaságokat, központi raktárakban tárolta az értékesítésre kerülő mezőgazdasági termékeket, kísérleti állomásokat létesített stb.

A gazdaságok belső autonómiával rendelkeznek, választott vezetőségük van, de alá vannak rendelve az állam irányításának. A termelés kollektív alapon történik, de a fogyasztás és a háztáji gazdaság egyéni. Nincs egyenlőség a munkabérben. A különböző munkákat azok elvégzéséhez szükséges gyakorlat és szaktudás szerint csoportosítják. Ezek figyelembevételével részesülnek több vagy kevesebb munkabérben. Munkatorlódás idején például aratásnál pótbért kapnak az erre vállalkozó munkások. Év végén — miután az esedékes kamatokat levonták és a szociális alapokra is befizettek — a fennmaradó tiszta jövedelmet a tagok között egyenlően osztják szét.

Ugyanakkor nagy területek maradtak meg egyéni gazdaságok részére is, az úgynevezett egyéni ejidó formájában. Az egyéni ejidó a földtulajdonosok félig kollektív közössége. A paraszt, aki kevés földjét megkapta (1—5 hektár), mint az „egyéni ejidó" tagja örökségbe hagyhatja azt gyerekeinek, de eladni vagy bérbeadni nem szabad. Az egyéni paraszt köteles a földet egyedül megművelni, bérmunkást nem alkalmazhat. Ha a birtokában levő földet két évig egymás után nem használja, akkor köteles azt az államnak visszaszolgáltatni a felszerelésekkel együtt. Ez az örökösödési módszer idézi elő azt, hogy az egyéni ejidó földjei egyre kisebb parcellákra aprózódnak fel, amelynek rendkívül sok negatívuma van.

Az ejidó-típusú gazdaság céljaira általában a jó minőségű, nagy befektetésre alkalmas földeket választották. A szövetkezeti ejidó tagjai a földdel együtt általában mezőgazdasági felszereléseket, főképp a föld megmunkálásához szükséges gépeket is kaptak. Az idők folyamán ezekben a gazdaságokban más szövetkezeti intézmények is fejlődtek, például kórház, iskola, színház stb. Az egyéni ejidó általában a gyenge minőségű földeken terjedt el, amely csak önellátásra alkalmas, ezzel szemben a szövetkezeti ejidók főleg ültetvényeken létesültek, amelyeknek termelvényei exportra kerülnek.

Az ejidó földjein — az egyéni és a szövetkezeti területeken együtt — a negyvenes években a mezőgazdasági lakosság 51 százaléka dolgozott. A gazdaságok száma mintegy 200 000, ezekből 500 szövetkezeti gazdaság. Az ejidó parasztjainak 15 százaléka szövetkezeti úton műveli földjét.

A szövetkezeti ejidó szervezeteiben kezdetben sok nehézség merül fel. Gazdasági szempontból sem ment minden rendben. Mindenekelőtt — mondja Preuss — hiányzott a parasztokban a modern szövetkezeti élethez való felkészülés, de e tekintetben segítséget jelentett a korábbi indián falu, amely ugyancsak szövetkezeti formában létezett, mégha primitív alakban is. A későbbiek folyamán a parasztok megszokták az új életformát, a modern termelést.

A nehézségek egyik csomópontja az ejidó meghitelezésére létesített Nemzeti Bank körül alakult ki. A bank a hitelszövetkezeti szerveken keresztül bonyolította tevékenységét, tőkéjét nagyrészt állami forrásból merítette. Komoly problémák származtak abból, hogy az elején nem tisztázták a bank funkcióját, nevezetesen azt, hogy a szokott üzleti alapon végezze-e feladatait vagy figyelembe kell vennie szociális szempontokat is. Ez esetben természetesen nem lehet olyan súlyos feltételeket

szabni és a bank szigorú szabályai szerint eljárni. Ebből kifolyólag sok anyagi kára származott a banknak. A parasztok nagyrészt analfabéták voltak, akik nehezen értették, miért kell a kapott pénzt egyáltalán visszafizetni. Ennélfogva a bank tevékenységét a jól prosperáló, fejlett gazdaságok felé irányította, holott ezek a gazdaságok más pénzforrást is könnyen találtak volna. Ez a körülmény tehát ellentétes helyzetet teremtett az agrárreform igazi célja és a bank tevékenysége között, amelyből súlyos károk származtak.

Az egyik kimutatás szerint mindössze a hitelezők 13 százalékát lehetett a „jó" kölcsönzők közé sorolni, 61 százaléka csak hosszú idő után volt képes a kölcsönt visszafizetni, 26 százaléka pedig eleve úgy vette fel a hitelt, hogy azt soha nem fizeti vissza. A bank évi befektetésének körülbelül 20 százaléka „biztos veszteség" volt.

Termelőszövetkezeti kísérletek más országokban

A harmincas években a világválság idején az Egyesült Államok kormánya egy különleges hatóságot létesített, amelynek célja segíteni a válság által sújtott mezőgazdaság bajain (Farm Security Administration). Ez a hivatal sok anyagi befektetéssel, szövetkezeti gazdaságokat (tanyákat) hozott létre 12 államban. A kísérletek azonban nem vezettek eredményre. A legjelentősebb kísérlet a Casa Granda nevű település Arisona államban. Itt is a hét évi fennállásuk alatt szünet nélküli belső válságokkal küzdöttek. Végül is a kollektív gazdaság 61 tagja szétszóródott az országban és ezzel be is fejeződött a kollektíva tényked ése.

Más kísérletek is elbuktak Amerikában, főleg belső nézeteltérések, viták, a vezetők gyakori váltakozása és vezetési hibák miatt. Az amerikai kísérletek is bizonyítják — mondja Preuss —, hogy a felülről, adminisztratív eszközökkel irányított gazdaságok, ahol a tagok nem készültek fel előzetesen és különösen ahol ezek a kollektív gazdaságok csak elszórt szigetecskék a nagy, fejlett kapitalista környezetben, ott nem sok sikerre számíthatnak.

Kanada egyes vidékein is kísérleteztek kollektív gazdaságokkal. A kormány — amely az agrárpártból került ki — támogatta a kísérleteket, ennek ellenére nem sikerült egyetlen tartósabb kollektívát létrehozni. Hiába volt minden ígéret és propaganda. Úgy látszik — mondja Preuss — egyelőre Amerika földje még nem alkalmas termelőszövetkezet létesítésére, mégha baloldali agrárpárt is van a hatalmon.

Az ázsiai országokban a feltételek alkalmasak termelőszövetkezetek alakítására. Sok országban — Burmában, Indiában stb. — kísérleteznek a termelés területén is szövetkezetek alakításával. Jelentősebb eredményekről azonban még nem lehet beszámolni. Néhány kerületben leszerelt katonákból és menekültekből alakítottak termelőszövetkezeteket.

Az ICA kimutatása szerint 1951-ben India Madrasz tartományában 28 termelőszövetkezet működött 342 taggal. A szövetkezetek állami földön alakultak. Az állam gépekkel, ingyen vízszolgáltatással, kölcsönökkel támogatja a szövetkezeteket. 1951-ben a szövetkezetek saját vagyona 135 000 rupia. 1952-ben 35 ilyen szövetkezet működött.

Végül Peruss megjegyzi: nem tudni, hogy elszigetelt kísérletekkel vagy egy nagyobb reményeket nyújtó kezdeményezéssel állunk-e szemben.

Preuss szövetkezeti nézetei

A könyv szerzője több szövetkezeti ideológiai kérdésben az eddig ismert nyugati ideológusok nézeteitől kisebb vagy nagyobb mértékben eltérő álláspontot foglal el. Tárgyilagosabb a különböző nézetekkel szemben, reálisabban szemléli a szövetkezeti mozgalom távlatait és a különböző társadalmi rendszerekben betöltött szerepét. Éppen ezért érdemes a szerző néhány fontosabb megállapítását részletesebben elemezni és szükség szerint vele vitába szállni.

1. *Preuss a szövetkezeti mozgalomnak a társadalmi és gazdasági életben betöltött szerepéről* így ír: A fontosabb társadalmi mozgalmak között, amelyek a modern kapitalizmus ölében az utóbbi 100—150 év alatt kifejlődtek, a szövetkezeti mozgalom tekintélyes helyet foglal el. Felfogása szerint a szövetkezeti mozgalom nem más, mint *egyike* a modern társadalmi áramlatoknak, amelyek arra törekszenek, hogy megjavítsák és kiküszöböljék a kapitalizmus negatív oldalait. (11. l.) Preuss leszögezi, hogy „a szövetkezeti mozgalom a kapitalizmus terméke, a szörnyű kizsákmányolás elleni fellépés *egyik* megjelenési formája".

A gideistákkal vitatkozva Angliából, a fogyasztási szövetkezeti mozgalom klasszikus hazájából vett példákkal meggyőző erővel bizonyítja, hogy még az élelmiszerelosztás sem sokat módosult a szövetkezetek révén és „csak egész kismértékben sikerült a szövetkezeti mozgalomnak tompítania azokat a negatív megnyilvánulásokat, amelyek sokasodnak a kapitalista rendszerben". (49. l.)

Preuss nem tartja véletlennek, hogy mind a mai napig a szövetkezés a mezőgazdaságban, valamint a társadalmi fogyasztás és elosztás szektorában, nem pedig a nehéziparban és a kisüzemekben terjedt el. Igazat ad Georges Fauquetnek, aki szerint a szövetkezeti mozgalom fontos szerepet tölt be a gazdasági életben, *de csak annak egy részében.* Preuss azt a reális feladatot szánja a szövetkezeteknek a kapitalista rendszerben, hogy következetesen harcoljanak a trösztök ellen, az árak csökkenésével, jobb minőségű árúellátással javítsák a munkások helyzetét.

Preuss az elmúlt évtizedekben végbement fejlődés tanúságait levonva a következő megállapításra jut: „A szövetkezés mint a munkások által szervezett nagykiterjedésű gazdasági és szocialista mozgalom — legalábbis a közeljövőben — nem fogja meghódítani az összes gazdasági ágakat, hanem kisebb vagy nagyobb meghatározott területet kap a jövő társadalomban." (55. l.) Szerinte a modern tőkés társadalom gazdasága három szektorból áll: 1. állami szektorból (közüzemek, posta, vasút stb.), 2. szövetkezeti szektorból (főleg a mezőgazdaságban, a kisiparban) és 3. kapitalista szektorból (a nagyiparban).

A konkrét történeti tények alapján reális Preuss szemlélete a szövetkezeti mozgalom eddigi szerepének megítélésében a kapitalista társadalomban. De bizonytalan, mihelyst a szövetkezetek jövőjéről, a társadalmi fejlődés további szakaszán betöltendő szerepükről van szó. Erre vonatkozólag nem közöl határozott állásfoglalást. Nem ismerteti álláspontját a kapitalista társadalom átalakulására vonatkozólag, hogy milyen módon és milyen eszközökkel fog végbemenni, és hogy abban mi lesz a szerepe a szövetkezeteknek. Egy-két megállapításából inkább azt lehet kivenni, mintha ő sem számolt volna le teljes mértékben a Gide-féle elmélettel, és benne is megmaradt volna még egy halvány szikra a „szövetkezeti birodalomból", azzal a különbséggel, hogy Gide a fogyasztási, Preuss pedig a termelőszövetkezetekkel képzeli el a kapitalizmust szocializmussá átváltoztatni. Az izráeli szövetkezetekről ugyanis azt írja, hogy azok „az eljövendő szocializmus alapjai". Ezzel nem érthetünk egyet. Igaz ugyan, hogy a munkáshatalom megragadása után a szocializmus építése során a kapitalizmusból átvett mezőgazdasági termelőszövetkezeti formák megkönnyíthetik a parasztság szocialista útra való áttérését, de magában a kapitalizmusban a termelőszövetkezetek egyedül nem lehetnek a szocializmus bázisai, nem eszközei a tőkés rend megdöntésének vagy „átalakításának".

2. Sokat vitatott kérdés *a szövetkezeti mozgalom keletkezésének ideje és helye,* ezzel párhuzamosan az is, hogy *a szövetkezés melyik ága jött létre előbb.*

Charles Gide ezt mondja: „a szövetkezés keletkezésének ideje és helye — mindenki előtt ismeretes — 1844. december 21-én a Manchester

közelében lévő Rochdale." (36. l.) Leonard Wolf is ezt állítja. Amíg azonban Wolf ezt az egész szövetkezeti mozgalomra értelmezi, addig Gide csak a fogyasztási szövetkezeti mozgalommal kapcsolatban szögezi le álláspontját. *Gide a szövetkezeti mozgalom gyökerét egyedül a fogyasztási szövetkezetekben látja.*

Preuss a Gide-tételek megcáfolására számos történeti adatot sorol fel. A skót Fenvick községben 1764. évben alakult egy szövetkezet, csak itt még nem szerepelt az egyik fontos rochdalei elv, a vásárlási visszatérítés. Owen 1824-ben New Yorkban létrehozta az „Új Harmónia" termelőszövetkezeti telepét. 1831-ben Buchez Fülöp megalakítja Párizsban az első ipari termelő — asztalos — szövetkezetet. 1848-ban a forradalom idején Louis Blanc kísérletezik termelőszövetkezetek alakításával. Ugyanebben az időben Németországban indult útjára a Schultze—Delitzsch és a Raiffeisen-féle hitelszövetkezeti mozgalom. Mindezekből a tényekből Preuss azt a tanulságot vonja le, hogy „bár az első modern fogyasztási szövetkezet gyakorlati munkáját tényleg 1844-ben a legszerencsésebb formában Rochdaleben kezdte meg, de maga az egész szövetkezeti mozgalom már a XVIII. század végén és a XIX. század elején kezdődik, nem egy évben és nem egy ágazatban csupán. A három főágazat — a fogyasztási, a hitel- és a termelőszövetkezet — körülbelül egy időben kezdte meg pályafutását". (39. l.)

Preuss szerint a mozgalom sem minden esetben úgy alakult, mint ahogyan azt elindítói gondolták. A rochdaleiek egy egész szövetkezeti világot láttak maguk előtt, amely behálózza az egész termelést és fogyasztást. Úgy gondolták, hogy a bolt jövedelméből gyárakat, lakótelepeket fognak vásárolni, hogy tagjaikat megkíméljék a tőkések és földesurak kizsákmányolásától. Schultze az iparosok nyersanyag-beszerzését és termékük értékesítését akarta szövetkezeti úton megszervezni, és végül hitelszövetkezeti mozgalom lett belőle. Ez is bizonyítja, hogy nem lehet valamely szövetkezeti mozgalomnak elsőséget vindikálni.

Preussnak ez az álláspontja gyengíti azt a Rochdale-t nyugaton még ma is körül lebegő nimbuszt, amely Rochdale elsőségére és mindenhatóságára hivatkozva az élet valóságától elfordulva szentnek és sérthetetlennek tekinti a rochdalei elveket, köztük azokat is, melyeket a kor már régen túlhaladott.

Preuss leszögezi: „Bár a rochdalei elvek ma is értékesek, mindamellett lehetetlen figyelmen kívül hagyni azokat a szövetkezeti elméletben és gyakorlatban bekövetkezett változásokat, amelyeket az egész világon észlelhető eltérések idéztek elő."

Gide és követői mindent a fogyasztó szemszögéből néznek, „a fogyasztók hatalmáról" beszélnek és nem tulajdonítanak különösebb fontosságot a termelőszövetkezeteknek, Preuss viszont elismeri a Szovjetunió és a népi demokratikus országok termelőszövetkezeti mozgalmát és általában a jövő szocialista társadalom kialakítása szempontjából különös jelentőséget tulajdonít neki. Szó szerint ezt mondja Preuss: „Az izraeli széleskörű termelőszövetkezeti hálózat élő cáfolata a Gide-féle elméletnek, amely szerint a fogyasztási szövetkezetek jelentik a fő szövetkezeti utat. Ez esetleg Angliában lehet jellemző, de nem vonatkozik a Szovjetunióra, az ázsiai országok többségére és Izraelre sem. Az idő és a hely, a gazdasági fejlettség foka határozza meg a szövetkezeti formát, kialakulásának sorrendjét és mértékét."

Preuss értékelése ennyiben az említett polgári szövetkezeti ideológusokkal szemben helyes, de fogyatékossága, hogy egyáltalán nem indokolja, hogy Izraelt és Mexikót kivéve miért csak a szocialista országokban terjedt el a termelőszövetkezeti mozgalom. Ennek okát Preuss egyáltalán nem elemzi, ennél fogva tehát a kérdés megítélésében nem veszi figyelembe a két (szocialista és kapitalista) társadalmi rendszer különbözőségében rejlő *lényeges* körülményeket. Nem látja azt az alapvető tényt,

hogy a kapitalizmusban, ahol általában nincs meg a politikai előfeltétel, a mozgalomnak a társadalom részéről nyújtott erkölcsi és anyagi támogatása, ott nem jöhet létre olyan kompromisszum, hogy különböző terjedelmű földterülettel rendelkező parasztok, valamint földnélküliek egy termelőszövetkezetbe tömörüljenek. Ez csak a szocialista társadalomban képzelhető el és ott valósulhat meg. Az eddigi történeti fejlődés ezt bizonyítja. Izrael és Mexikó példája is ezt támasztja alá, hiszen mindkét országban a föld az állam tulajdonában marad, nem kisparaszti tulajdonosok társulásairól van tehát szó, mint a szocialista országokban. Preuss a szovjet kolhozoknál a kapitalista környezet hiányát ugyan előnynek ismeri el, de nem vonja le a tanulságot a kapitalista országokra vonatkozólag.

3. Preuss könyvében több helyen és több kérdéssel kapcsolatban foglalkozik az *önkéntesség* kérdéseivel. Közismert, hogy az önkéntességhez való merev és formális ragaszkodás kérdésében maguk a nyugati ideológusok között is eltérés van. Az állam szerepét a szövetkezetekkel szemben is különböző módon értékelik. A kapitalista rendszer mai fejlődésének fokán az állam a gazdasági élet szinte minden területére kiterjeszti irányító tevékenységét. Ennél fogva a nyugati szövetkezeti ideológusok szinte „beletörődtek" és természetesnek veszik az állam beavatkozását, ha tőkésállamról van szó. Az angol Cole professzor szerint az önkéntesség betartása esetén a szövetkezetek kénytelenek volnának eltekinteni az újabb nagyobb gazdasági területek meghódításától. „Ezért — mondja Cole — Angliában is felmerült a kérdés: nem érkezett-e el az idő, hogy változtassunk a fogyasztási szövetkezeti mozgalom útjain, az állam és a szövetkezet közötti viszonyban. Néhány önkéntességi elv elhagyásával, új, eddig elhanyagolt ágazatokba tudnánk behatolni. Az angol szövetkezeti mozgalom — folytatja Cole — még a mai napig oda van kötve a *rég elavult — 100 év előtt szentesített rochdalei elvekhez.*" (126. l.)

Nem mindenki osztja Cole véleményét — mondja Preuss —, mégis mutatja az óriási eltolódást a Gide-féle álomtól, a „fogyasztók általános szövetkezeti hatalmától" napjainkig, amikor az állam ereje és befolyása annyira megnövekedett. Ez a tény szükségessé teszi a szövetkezés korábbi elveinek revízióját — fejezi be Preuss. (126. l.)

A nyugati szövetkezeti ideológusok jelentős része — ugyanakkor, amikor elismeri az önkéntesség régi értelmezésének túlhaladottságát a kapitalista szövetkezeteknél — kifogásolja a szocialista országok szövetkezeteinél az önkéntesség bármilyneműcsorbítását is. *Fay* professzor szerint „az angolszász országokban is például a mezőgazdasági jellegű szövetkezeteknél érvényesül az állam kényszerítő hatása, és indoklásul mellé fűzi: „Az objektív gyakorlati feltételek kényszerítik a szövetkezeteket, hogy bizonyos formát öltsenek, hogy alkalmazkodjanak az állam kívánságaihoz és *korrekciót hajtsanak végre főleg az önkéntesség területén.*"

Preuss — ha nem is határozottan és egyértelműen — ezen a területen is elismeri a szovjet szövetkezetek fejlődését. „A Szovjetunióban is — mondja Preuss — kezdetben a fogyasztási szövetkezeteknél csorbát szenvedett az önkéntesség,* de a második világháború után sok tekintetben új alapon fejlődtek a szövetkezetek, nem teljesen rochdalei elveken ugyan, de mégis fontos szövetkezeti elvek alapján (demokratikus vezetés, tagság bevonása). A szovjet kolhozokban és az 1946 óta fejlődésnek indult városi fogyasztási szövetkezetekben a szövetkezeti tevékenység új formáját kell látnunk a szövetkezet belső szervezete tekintetében — még ha alá is vannak rendelve az államhatalomnak."

* A hadikommunizmus idején a Szovjetunióban átmenetileg tagság-kényszert vezettek be a fogyasztási szövetkezeteknél, hogy a nehéz élelmezési körülmények között a lakosság igazságos ellátását biztosítsák. Ezt az intézkedést rövid idő múlva visszavonták.

Preussnek az az elve, hogy az egyes országok történelmi hagyományai és gazdasági fejlettségének foka határozza meg az illető ország szövetkezeti formáit, ágazatait. Egyebek között ezzel magyarázza a szovjet kolhozok és az izraeli kibbucok szükséges létrejöttét. *De úgylátszik, hogy az önkéntességnél ő sem tudott teljesen szabadulni a rochdale-i mítosztól, és formálisan értelmezi az önkéntesség fogalmát.* A kibbuc-tagok — mondja ugyanis Preuss — belépésük előtt, sok esetben még mielőtt az országba bevándorolnak, a régi hazájukban erre a célra létesített mezőgazdasági telepeken dolgoznak, így módjuk és idejük van megismerkedni az új életformával és szabadon eldönthetik, hogy belépjenek-e a kibbucba vagy sem. Ez Preuss szerint a „teljes" önkéntesség. A gyakorlatban persze ez nem mindig valósítható meg. Váratlan és tömeges bevándorlás esetén — amire Izrael történetében számtalan példa akad — munkaalkalom és lakáshiány nagymértékben befolyásolják a kibbucokba való belépést. Feltehető, hogy az előkészítő mezőgazdasági telepekre Izrael esetében azért van szükség, mivel nagyrészt szellemi dolgozókat és kereskedőket kell a produktív termelésre átvezetni — kell tehát egy bizonyos idő, míg megszokják, megkedvelik és megtanulják a mezőgazdasági munkát. Ez Izrael népének a történelem folyamán kialakult sajátos helyzetéből ered. De teljesen helytelen lenne a szövetkezeti önkéntességnek ezt a formáját más országok viszonylatában alkalmazni.

4. Az önkéntesség mellett sok szó esik a nemzetközi szövetkezeti életben a másik rochdalei elvről *a politikai semlegességről.* Hogyan vélekedik erről a kérdésről Preuss, ismertetett művében.

Angliában 1917 óta szövetkezeti képviselőket is választanak a parlamentben. 1927-ben az angol szövetkezeti kongresszus határozatilag megengedte a tagszövetkezetek csatlakozását az angol Munkáspárthoz. 1941 óta önálló szövetkezeti párt működik, amely a szakszervezethez hasonlóan szoros kapcsolatban áll a Munkáspárttal. 1946-ban a két párt közös tanácsot hívott létre, amely szövetkezeti ügyekben dönt.

Belgiumban például a tiszta nyereségből a szövetkezetek nemcsak vásárlási visszatérítést fizetnek, hanem ezekből az összegekből általános munkásmozgalmi célokra is fordítanak. Ausztriában is szoros kapcsolat van a szövetkezeti mozgalom és a munkásmozgalom között, hasonlóképpen Svédországban is.

Mindezek *a tények a napnál is világosabban bizonyítják, hogy Nyugaton nincs már politikai semlegesség a szövetkezeti mozgalomban.*

Míg az említett országokban a szövetkezeti mozgalmak szervezetileg különválnak a politikai pártoktól, a tagok egyénileg csatlakoznak a pártokhoz és a mozgalmak kölcsönösen támogatják egymást, addig *Izraelben még ennél is tovább mentek a semlegesség feladásában.* Izraelben ugyanis a szakszervezeti központ II. kongresszusa óta a szövetkezetek a szakszervezetekkel *szervezetileg is egy központhoz (a Hisztadruthoz) tartoznak.*

Preuss helyesli a szövetkezeti mozgalom és a munkásmozgalom kölcsönös segítését. Még 1927-ben egyik előadásában az ICA-val (a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségével) vitatkozva kijelentette, hogy „nem lehet feleslegesnek tekinteni a szövetkezeti és a szakszervezeti mozgalom közötti kapcsolatot".

A szövetkezeti mozgalmak szoros kapcsolata a munkásmozgalommal nem jelentheti azt, hogy az ICA emiatt megkülönböztető politikát folytasson ezekkel az országokkal. Preuss éppen abban látja az ICA szerepét, hogy ott a különböző ellentétes politikai nézetű országok küldöttei „közös fedél alatt" békésen megtárgyalhatják az aktuális problémáikat és ez elősegítheti az országok közötti jó kapcsolatok kiépítését és megszilárdítását.

Hiányoljuk ebben a kérdésben is Preuss határozottságát és következetességét. Megállapítja, hogy a Szovjetunió szövetkezetei — más ország-

gok politikai nézetei ellenére — tagjai az ICA-nak és részt vesznek annak munkájában, ugyanakkor a lengyel és a magyar felvételi kérelmet visszautasították. Az ICA-nak ezt az ellentétes döntését Preuss minden bíráló szó nélkül tudomásul veszi.

5. A szerző jelentős terjedelemben foglalkozik *a termelőszövetkezeti mozgalom elméleti kérdéseivel.* Mint említettük, részletesebben a Szovjetunió, Izrael és Mexikó termelőszövetkezeteivel foglalkozik. Ez országok mezőgazdasági termelőszövetkezeteit az választja el a világ bármely más országban lévő termelőszövetkezeteitől, hogy amíg az utóbbiak *elszigetelten* működnek és csupán *kísérleti jellegűek,* addig a jelzett három ország kollektív gazdaságainak *tömegmozgalmi* jellegük van, több évtizedes múlttal és erős, kiterjedt szervezettel rendelkeznek. Az azonosságok felsorolása után Preuss egy nagyon fontos különbségre hívja fel a figyelmet, amely elválasztja a Szovjetunió kolhozait az összes ilyen jellegű mezőgazdasági szövetkezetektől. Szó szerint ezeket írja:

„Az izraeli szövetkezetek és a mexikói kollektív mezőgazdasági szervek alapvetően kapitalista gazdaságban termelnek és azokkal vannak kapcsolatban. A kapitalista környezet és a kapitalista gazdaságtól való függés lehetetlen, hogy ne gyakoroljon külső befolyást a kollektív mezőgazdasági fejlődésre. Igaz, hogy a szövetkezet tömegmozgalmi jellege erőt kölcsönöz az ellenséges környezet negatív befolyásával szemben, politikai, szociális és gazdasági szempontból egyaránt, mégis ez a kapitalista befolyás és a függés erős hatással van a szövetkezetekre. Egyedül a Szovjetunióban működnek a mezőgazdasági szövetkezetek olyan rendszerben, ahol nincs kapitalista kizsákmányolás, ahol nincs egyáltalán kapitalista környezet. Ez a tény magyarázza a szovjet kolhozok óriási kiterjedését és tömegjellegét." (149. l.)

„Tagadhatatlan — és akik közelebbről megismerhették a kolhozokat, azok bizonyítják —, hogy az utóbbi 30 esztendő alatt, a mezőgazdaság teljes kollektivizálása óta a felismerhetetlenségig megváltozott a szovjet falu képe. Kulturális, szociális és társadalmi területen óriási eredményeket értek el. Az sem vitás, hogy az orosz falu kollektivizálása életszükséglet volt, nélküle lehetetlen lett volna a megújhodott ipart talpra állítani és ellátni a városi ipari proletariátust. Ha a hatalom meghagyta volna az orosz falut a forradalom előtti állapotban, akkor kénytelen lett volna eltekinteni a mezőgazdaság gépesítésétől és az ipari termelés nagymértékű fejlesztésétől. Ez a helyzet megakadályozhatta volna a Szovjetuniót, hogy önállóan — külső segítség nélkül — erős, modern gazdaságot hozzon létre." (153. l.)

Preuss tehát két lényeges kérdésben a nyugati szövetkezeti ideológusokhoz képest reális nézetet vall. Az egyik, hogy demokratikusan vezetett szövetkezeteknek tartja a kolhozokat, az ország sajátosságainak megfelelően szükségesnek ismeri el a kolhozok létrejöttét. A másik pedig, hogy az izraeli kibbucokat a kapitalista környezet miatt nem azonosítja a szocializmussal, és elismeri a kapitalista környezetből eredő fogyatékosságait. De sem a kolhozoknál, sem a kibbucoknál nem bocsátkozik bele jövőjük konkrétabb megrajzolásába.

Szükség lenne még Preuss számos más tételének elemzésére és megvitatására is, erre azonban egy cikk keretében nincs lehetőség. E helyen csupán a legidőszerűbb szövetkezeti ideológiai kérdések fölvetésére szorítkoztunk. A szövetkezeti mozgalom perspektívájának határozottabb körvonalazása hiányzik az egyébként igen tanulságos és gazdag tartalmú könyvből.

Gábor József

Doktori értekezés vitája

1960. június 27-én védte meg *Bognár József* egyetemi tanár „Keresletelmélet és keresletkutatás a szocializmusban" című doktori értekezését, az első közgazdasági tárgyú doktori értekezést hazánkban.

A biráló bizottság elnöke *Friss István* akadémikus, tagjai: *Cukor György* kandidátus, *Ajtai Miklós*, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese, *Eörsi Gyula*, a jogtudományok doktora, *Pach Zsigmond Pál*, a történettudományok doktora, *Tausz János* belkereskedelmi miniszterhelyettes, *Rényi Alfréd* akadémikus, *Vajda Imre* kandidátus és *Mátyás Antal* kandidátus; a doktori értekezés opponensei: *Erdei Ferenc* akadémikus, *Háy László*, a közgazdaságtudományok doktora és *Molnár Erik* akadémikus voltak.

Erdei Ferenc opponensi véleményében a benyújtott értekezést közgazdaságtudományunk jelentékeny gyarapodásaként értékelte, amely gazdasági életünknek a szocialista közgazdaságtanban eléggé elhanyagolt területét dolgozta fel. A tanulmány — állapította meg — összefoglalja az e területen végzett részletkutatások eredményeit és sikeresen oldotta meg e problémakör egyes részeinek a beillesztését a marxista közgazdaságtan rendszerébe.

Ami az értekezésben alkalmazott módszert illeti, a szerző a keresletkutatásból mint gyakorlati tevékenységből indult ki, s erről az alapról kiindulva törekszik elméleti következtetésekre is eljutni. Nyilvánvaló, hogy a kérdés más módon is megközelíthető, de a szerző által választott módszert teljes mértékben el lehet fogadni, sőt, adott viszonyaink között kétségtelenül ez a helyesebb.

Ami az elért eredményeket illeti, ezekkel nem lehet ugyan megelégedni, de igen értékeseknek és egészében véve helytállóknak lehet elfogadni őket. Helyes, hogy a szerző a keresletkutatást a kereskedelem gazdaságtana keretében helyezi el, értékesek a keresletkutatás módszereire és alkalmazásukra vonatkozó megállapítások és következtetések, továbbá a gazdasági döntés kérdésével kapcsolatosan feltárt alapvető gazdaságpolitikai összefüggések is. De lényeges kérdések nyitva maradnak, elsősorban azok az elméleti problémák, amelyeket a szocialista keresletelmélet néven foglalhatnánk össze, és nyitva marad az is, hogy az alkalmazott módszerek, és az így folytatott vizsgálatok eredményei mennyiben vonatkoznak a népgazdaság egészére és mennyiben vállalati, illetve ágazati területre.

A keresletkutatás tárgyáról, a keresletet meghatározó tényezőkről és a keresletkutatás módszereiről szóló fejezetekről Erdei Ferenc megállapította: ezek képezik az egész munka fő részét, s a hazai keresleti és fogyasztási helyzet alakulásának igen érdekes és egészében elfogadható módszerrel végigvitt elemzését nyújtják. Ezekkel a fejezetekkel kapcsolatban az opponens fő megjegyzései a következők voltak:

1. A disszertáció lényegében csak a fogyasztási javakról szól, s csupán egy-egy kérdéssel kapcsolatban veti fel a termelésben felhasználásra kerülő javak problémáit.

2. A fogyasztás alanyai tekintetében a szerző megkülönbözteti a háztartásokat mint egyéni fogyasztókat, és az üzemeket mint közületi fogyasztókat, ami kifogástalan, de csak formális szétválasztás. Nagy jelentősége van ugyanis annak, hogy a kétféle fogyasztási területen milyen a javak fogyasz-

tásának a megoszlása, milyen a fogyasztás jellege. E probléma megvilágítását a keresletkutatás nagymértékben előmozdíthatja.

3. A szerző szerint, a fogyasztáskutatás szocialista viszonyok között is zömében keresletkutatás, mert pénz ellenében történő arányos áruelosztásról van szó. Kérdés azonban, hogy a közvetlen fogyasztásra kerülő javak arányának a növekedése mellett is egybe fog-e nagyrészt esni a keresletkutatás a fogyasztáskutatással. A kutatás módszereiben mindenesetre elég lényeges eltérés várható.

4. A tanulmány kiterjed a kínálat analízisére is, de élesebb és polemikusabb kérdésfelvetés jobban megvilágítaná e probléma helyzetét és jelentőségét. Fejlődésünk mai szakaszán ugyanis a kínálat problémái nagyobb súllyal jelentkeznek a gyakorlatban, mint amekkora jelentőséget a keresletkutatás neki tulajdonít.

5. A disszertációban hiányzik a keresletkutatás népgazdasági, ágazati és vállalati szintjének világos és elméletileg éles megkülönböztetése.

6. A tanulmány viszonylag röviden — a szocialista áruelosztásban betöltött szerepükhöz képest viszonylag szűkkörűen — tárgyalja a piackutatás *egyéb* fajtáit.

A keresletkutatás és a gazdasági döntés című fejezet a keresletkutatás alapjairól kiindulva a gazdaságpolitika, illetve általában a gazdaságirányítás irányában haladó következtetéseket tartalmaz. Ebben az irányban lényegesen továbbmegy a tanulmány, mint a kereslet problémáinak elméleti feldolgozása tekintetében.

A gazdasági döntésekről szólva, a szerző vállalati, ágazati és népgazdasági szintet különböztet meg, s ezek közül az ágazati döntéseket tartja a szocializmus viszonyai között karakterisztikusnak. E következtetések a gazdasági vezetés szervezeti problémáinak a megoldása szempontjából is nagyon fontosak.

Lényegbevágó következtetése a szerzőnek, hogy *a gazdasági döntések megalapozásához tudományos apparátusra, archívumra van szükség.* A tanulmány ágazati szinten dolgozza ki részletesen a gazdasági döntés feltételeit, módszereit. E tekintetben hiányolható, hogy nem világítja meg kellően a három szinten jelentkező döntések megalapozásának meglehetősen eltérő természetét.

Opponensi véleményét összefoglalva, Erdei Ferenc megállapította: Bognár József tanulmánya nemcsak eléri azt a szintet, amely a doktori fokozat odaítélésének feltétele, hanem ezt meghaladóan úttörő jellegű és igen értékes terméke fejlődő közgazdaságtudományunknak. Külön ki kell emelni a tanulmány színes és érdekes nyelvét, amely szélesebb kör számára is jól olvashatóvá teszi. Éppen ezért kívánatos, hogy a tanulmány — a szükséges kisebb-nagyobb módosításokkal — mielőbb teljes terjedelmében megjelenjék.

Háy László opponensi véleményében a belkereskedelem tervezésének jelentőségéből indult ki. Nemzeti jövedelmünknek kereken 70 százalékát a lakosság fogyasztja el, s a javak e tömegének túlnyomó része a belkereskedelem útján kerül a fogyasztókhoz. A belkereskedelem tervezésében mutatkozó komoly nehézségek egyik fontos oka az, hogy a kereslet várható alakulása tekintetében ismereteink nagyon hiányosak. Feltétlenül szükséges tehát a kereslet tudományosan megalapozott vizsgálata. Hogy aztán a kereslet vizsgálatát külön tudományágnak tekinti-e valaki, vagy sem, arról nem nagyon érdemes sokat vitatkozni, mert nem az a dolog lényege, hogy hová osztjuk be ezt a tevékenységet.

A kereslet vizsgálatát önálló tudományágnak lehet tekinteni az ágazati gazdaságtanok sorában — folytatta az opponens —, annak ellenére, hogy szorosan érintkezik a kereskedelem gazdaságtanával, s örömmel kell üdvözölni egy olyan munkát, amely a keresletelméletre és a keresletkutatásra kíván fényt deríteni.

Háy László ezután az értekezés elméleti fogyatékosságait bírálta. A 718 oldalas munka — állapította meg — viszonylag nagyon kevés keresletelméleti vonatkozású fejtegetést tartalmaz, és amit tartalmaz, azt is csak fáradsággal tudja az olvasó különböző helyekről összeszedni.

A munkában — állapította meg a továbbiakban Háy László — nem kapjuk meg a tőkés keresletelmélet kielégítő bírálatát, amely valamiképpen is segítségül szolgálhatna akkor, amikor a szerző rátér a szocialista keresletkutatás problémájára. A szerző — néhány kivételes esettől eltekintve — nem mondja meg, mi fogadható el számára a polgári keresletelméletből, és mi nem. A tanulmány túlnyomó része a keresletkutatással foglalkozik, éspedig nagy tapasztalati anyag alapján; minthogy azonban a keresletelmélet kérdését nem tisztázza, a keresletkutatás elméleti alapjait sem tárhatja fel. A tanulmányban nem történik meg a kapitalista és a szocialista keresletkutatás elhatárolása sem.

A tanulmány felveti a keresletkutatás kérdését a nemzetközi piacra vonatkozóan is, és ismerteti a világkereskedelemben az elmúlt évtizedek során tapasztalt tendenciákat. Az új tendenciák közül azonban kimaradt a legfontosabb: a két világpiac kialakulása. Márpedig a két világpiacon más és más a piackutatás. Anélkül, hogy a kereskedelmi szervek piackutatása a szocialista országokban feleslegessé válnék, ez a feladat egyre fokozódó mértékben a KGST állandó bizottságai felé tolódik el, és a szocialista nemzetközi munkamegosztás tudományos megalapozása céljából folytatott munka részévé válik.

Rátérve a disszertáció szerkezeti kérdéseire, Háy László egyrészt újból rámutatott az elvi kérdésekkel foglalkozó részek viszonylag kis súlyára, másrészt arra, hogy a munkának van számos olyan részlete, amely akadémiai doktori disszertációban nyugodtan nélkülözhető lenne, vagy csak lazán függ össze az anyaggal.

Ezután Háy László így folytatta opponensi véleményét: „... nem volna helyes, ha felemlített ellenvetéseim elhomályosítanák azt a tényt, hogy a munkának a keresletkutatás módszereire és azok alkalmazására vonatkozó fejezetei rendkívül gazdag, értékes tapasztalati anyagot tartalmaznak, amelyben össze vannak gyűjtve a magyar és külföldi idevágó vizsgálatok legfontosabb eredményei... A munka hasznos konkrét anyagoknak lehengerlő tömegét tartalmazza... Sajnos, a keresletkutatás törvényeit és azoknak a szocialista társadalom mozgástörvényeivel való összefüggéseit a disszertáció nem tárja fel".

Szembeállítva a munka érdemeit az említett fogyatékosságokkal — állapította meg végül az opponens —, a nagy tapasztalati anyag összegyűjtése és rendszerezése igen értékes eredmény, a munka komoly jelentősége a gyakorlat számára kétségtelen, a keresletvizsgálat elvi kérdéseinek felvetése pedig, a hiányos válaszadás ellenére, úttörő kísérlet. Ezért indokolt, hogy a bíráló bizottság javasolja Bognár József számára a közgazdaságtudományok doktora tudományos fokozat megadását.

Molnár Erik opponens bevezetőben megállapította: Bognár József munkája, amelynek célja a szocialista keresletelmélet, egy eddig eléggé elhanyagolt tudományág megalapozása, *komoly tudományos teljesítmény.* A szerzőt, az idevágó szocialista és polgári irodalom alapos ismerete mellett, gazdasági életünk vezető funkcióiban szerzett tapasztalatai képesítették arra, hogy jó munkát végezzen. Munkája a keresletet, a szocialista gazdálkodás szempontjából, mint befolyásolható, megtervezhető erőt, mint „irányított reakciót" fogja fel. A kereslettel összefüggő jelenségeket leegyszerűsítés nélkül, a maguk bonyolultságában ábrázolja. A munka sok fontos gyakorlati javaslatot tartalmaz, amelyeket a gazdasági vezetés értékesíthet, s ezért fontos hozzájárulás a szocialista gazdaságvezetés jövendő módszereinek kialakításához.

Molnár Erik ezután több olyan részletkérdésre tért ki, amelyeknek a marxista módszertan és az általános gazdasági összefüggések szempontjából van jelentőségük. Egyebek közt megállapította: a munka hajlik arra, hogy

kissé túlértékelje a postklasszikus polgári közgazdaságtant. A polgári keresletelmélet ismertetésének részletesebbnek és kritikusnak kellene lennie. Összefoglalva opponensi véleményét, megállapította, hogy egészében véve a munka, magas tudományos színvonala következtében feltétlenül megüti a doktori értekezés mértékét, s javasolta elfogadását.

Bognár József az opponensi véleményekre adott válaszában köszönetet mondott az opponenseknek, amiért hasznos tanácsaikkal és bíráló megjegyzéseikkel elősegítik könyvének megjavítását. Majd kijelentette: nem az opponensek által javasolt utat veti el, hanem a könyv megírásakor alkalmazott alkotói módszereket igyekszik megokolni. Ha ennek során megmarad a műben kifejtett álláspont helyessége mellett, ez nem jelenti azt, hogy az opponensek által javasolt megoldási módokat helytelennek ítéli. Majd így folytatta: Háy elvtárs a szocialista keresletelmélet bővebb kifejtését hiányolta, Erdei elvtárs viszont a keresletkutatás vállalati problematikáját nem tartotta elegendőnek. Mindkét vélemény tudományosan teljesen megalapozott és igen tanulságos észrevétel. Mindkét úton járva jó könyvet lehetett volna írni, de az tartalmában, szerkezetében, arányaiban és problematikájában más könyv lett volna.

A munka szerkezete: a) a keresletelmélet és -kutatás helyének kijelölése a kutatás rendszerében, kapcsolata a rokontudományokkal; b) a kereslet megnyilvánulási formáinak leírása (tehát a felszíni jelenségekből történik a kiindulás); c) a jelenségektől a lényeg felé haladva, a keresletet meghatározó tényezők feltárása; d) a keresletkutatás során alkalmazott módszerek leírása; e) az utolsó részben a vizsgálódás áttér a gazdasági vezetés síkjára, keresvén a gazdasági (emberi) cselekvés azon törvényeit, amelyek a szocializmusban a tervben kerülnek összhangba az objektív gazdasági törvényekkel, arányokkal és összefüggésekkel.

A figyelem középpontjában tehát a *kereslet* kategóriája áll, míg más szerkezeti megoldás esetén ez aligha lett volna elérhető. Ezért esett a választás arra az útra, amelyet Erdei Ferenc — helyeslően — az óvatosabbiknak és gyakorlatiasabbnak nevez: a tárgyalás jelenségekből indul ki, és elsősorban a munka végén kerül sor elméleti következtetések levonására.

A munka gazdaságpolitikai értelmét abban látja a szerző, hogy e korban, midőn a szocialista országok az egy főre jutó termelésben és fogyasztásban el akarják érni a legfejlettebb tőkésországokat, tökéletesebben kell megismernünk a lakosság szükségletét, a jövedelem és a fogyasztás összefüggéseit, a termelés és a fogyasztás kölcsönhatásait, a fogyasztás törvény- és szabályszerűségeit.

Persze, más módszer is alkalmazható lett volna, ha a keresletet a politikai gazdaságtan elméleti kérdéseiből kiindulva, tehát lényegében deduktív úton közelíti meg a szerző.

Ez az út azonban oly sok elméleti és gyakorlati problémát vetett volna fel, hogy tartani lehet tőle, a kereslet kategóriájához csak a harmadik kötetben lehetett volna eljutni, feltéve, hogy az első két kötet nem vált ki annyi vitát, hogy ennek következtében további vitaműveket kelljen írni. Ezenkívül a tiszta dedukció, a fogalomról fogalomra való előrehaladás — különösen az ágazati gazdaságtanokban — nem szerencsés és nem is eredményes alkotói módszer. A konkrét viszonyok konkrét elemzésére, a tények tudományos alapon nyugvó vizsgálatára van szükség. Az elméleti megállapításokat a gyakorlati kutatásból kell meríteni, meglelvén a társadalmi és gazdasági jelenségek közötti lényeges és viszonylag állandó kapcsolatokat.

Ebből következik, hogy többé-kevésbé teljes keresletelmélet csak 10—20 éven át rendszeresen folyó gyakorlati kutatások alapján alakulhat ki. A disszertáció címe ezzel kapcsolatban inkább szándékot és törekvést, mint megvalósítást fejez ki.

Elhangzott az opponensek részéről az a megjegyzés is, hogy a könyvből nem állapítható meg teljes egyértelműséggel, melyek adaptálhatók nálunk a

kapitalizmusban alkalmazott kutatási módszerek közül. Már a könyv is utal rá, hogy erre a kérdésre ugyancsak a gyakorlat adja meg a választ; kialakulnak nálunk új módszerek, ugyanakkor egyes átvett módszerek átalakulnak, finomodnak; más átvett módszerek viszont hatástalannak bizonyulnak.

A vállalati, ágazati és népgazdasági síkon folyó keresletkutatás, a makro- és mikroökonomiai szint problémájával kapcsolatban a disszertáns kifejtette: a kapitalizmusban a vállalati szinten folyó keresletkutatás a fejlett. Nálunk a kutatás polgárjogát és értelmét a makroökonomiai sík adja meg. Ezért a disszertáció a kutatás révén elérhető eredményeket makroökonomiai síkon igyekszik megvilágítani. A mi körülményeink között az *ágazati*, esetleg *iparági*, nem pedig az *üzemi* szint a lényeges (kivéve, ha olyan vállalatról van szó, amely egyedüli előállítója valamely fogyasztási cikknek). Ennek ellenére, a vállalati szintű keresletkutatásnak is megvan a maga jelentősége; ez a téma a jövőben még kidolgozható.

A klasszikusok utáni polgári közgazdászok túlértékelése számos elméleti közgazdásznak okozott már nehézséget. Nyilvánvaló, hogy esetünkben külön kell választani az általános elméleti alapokat *egyes* konkrét eredményeiktől.

Bognár József ezután még több részmegjegyzésre válaszolt. Felszólalását azzal zárta be: reméli, hogy a fogyatékosságok ellenére, bizonyos mértékben sikerült hozzájárulnia a szocialista közgazdaságtudomány és a szocialista gazdaságvezetés fejlődéséhez.

Az opponensi vélemények és a disszertáns válasza után következő vitában elsőnek *Ajtai Miklós*, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese szólalt fel.

A keresletkutatás kibontakozása — állapította meg — sürgető szükségesség a 15—20 éves távlati tervek megalapozása szempontjából; probléma, hogy adott prognózis mellett milyen szabadsága van a tervezőnek a fogyasztási variánsok közti választás tekintetében, s hogy mennyire reálisak és hogyan érvényesíthetők az így kiválasztott variánsok; a rövidtávú tervezés is nap mint nap sürgető igényeket támaszt a keresletkutatással szemben; végül — bár ez a szó szoros értelmében már nem tervprobléma —, a napi gyakorlat, a fogyasztás, az ellátás, a kereskedelmi élet napi gyakorlatának sok kérdésében is sürgető szükség van az elmélet megfelelő iránymutatására.

A disszertáció a tervező mindeme gondjainak megoldása szempontjából nagy jelentőségű, úttörő, hézagpótló mű, s ez nemcsak szűk szakmai szempontból bír jelentőséggel, hanem az ellátás színvonalára is lényegesen kihat. Ez a disszertáció, még ha vita folyik is szerkezetéről, egyes állításairól és kiindulópontjáról, az első olyan, megalapozott munka irodalmunkban, amelytől az elmélet és a gyakorlat kapcsolatának és a sürgető gyakorlati kérdések megoldásának indítékát, megalapozását, gyors kibontakozását remélhetjük.

Az előttünk álló problémák megoldásához szükségesnek látszik a témakör kiterjesztése a keresletkutatáson túl, az irányítás, a napi ellátás gyakorlatának, összefüggéseinek és módszereinek, a távlati prognózisok és a lehetséges variánsok kiválasztásának kérdéseire. Mindennek megoldásához kibernetikai eszközöket is igénybe kell venni. Valószínű, hogy a továbbiakban az információelmélet, az operációkutatás, a kibernetika lesznek azok az egzakt segédtudományok, amelyek segítségével a szocialista kereskedelmet egyrészt az ellátás színvonala, másrészt a gazdaságosság szempontjából a kapitalizmus viszonyai között elérhetőnél sokkal magasabb színvonalra emelhetjük.

Míg az opponensek főleg elméleti oldalról bírálták a disszertációt, a gyakorlati olvasóban az kelt hiányérzetet — bár ez a mai szakaszban nem róható fel a disszertáció hibájául —, hogy nem találja meg benne a gyakorlati számításokban, döntésekhez felhasználható konkrét segédeszközöket. Nagy szükség van rá, hogy a tudomány kimunkálja a témakörnek egzakt, kvantitatíve mérhető oldalát.

A következő hozzászóló *Szabó Kálmán* kandidátus, a disszertáció tézisei alapján tette meg észrevételeit. Egyetértett Ajtai Miklóssal abban, hogy a

disszertáció jelentős hozzájárulást és indítékot fog jelenteni az elmélet és a gyakorlat kapcsolatában, a fogyasztás eddig elhanyagolt területén. De a disszertáció — folytatta — végiggondolva és elemezve sok hasznot hajthat a szocializmus politikai gazdaságtana továbbfejlesztése, elmélyítése szempontjából is. Általában, az ilyen és hasonló munkák megszületése — még ha sok fogyatékossággal rendelkeznek is — nagyon hasznos lehet nagyobb lélegzetű elméleti általánosítások számára. Az e tárggyal foglalkozóknak azonban jól át kell gondolniok azokat a megjegyzéseket, amelyeket az opponensek e munka elméleti megalapozottságának hiányait illetően tettek. Ezekkel a megjegyzésekkel — mondotta Szabó Kálmán — nagyjában és egészében egyetért.

Szabó Kálmán ezután felvetette: helyes-e egyáltalán a keresletkutatás, keresletelmélet elnevezés? Ha helyesen akarjuk vizsgálni a kereslet és általában a szükséglet problémáját, akkor már eleve igyekeznünk kell a terminológiában is arra az összefüggésre irányítani a figyelmet, amely a szükséglet és a társadalmi munka felhasználása, illetve a kereslet és a termelés között van. A kereskedelem gazdaságtanának központi problémáját éppen a szükséglet és a termelés, ha tetszik, a kereslet és a kínálat közötti kölcsönös kapcsolatnak a vizsgálata jelenti. Persze, nem a néven van a hangsúly, hanem a tartalmon. De úgy tűnik, a téma maga is egyoldalú szemlélet felé vitte a disszertánst, noha kétségtelen, hogy igen sok esetben igyekezett utalni a kereslet és a kínálat összefüggéseire. Az egyoldalúság pedig itt is nagy veszély, mert a szocializmusban nemcsak a termelés szabályozására van mód a szükségleteknek megfelelően, hanem a kereslet szabályozására is, a termelésnek megfelelően.

A disszertáció — folytatta Szabó Kálmán — nem eléggé és nem kielégítően határozza meg a kereslet fogalmát sem. Pontatlan az a megfogalmazás, hogy a szükségletek a vásárlóalappal, valamint a kínálattal való találkozás útján válnak keresletté. Valójában, a gazdasági életben jelentkező szükségleteknek adott fokon meghatározott mennyisége vásárlóalappal alátámasztva jelenti a keresletet. Tehát a kereslet a gazdasági szükségletek konkrét időszakban való megnyilvánulási formája. Másrészt, a keresletet nem szabad a személyi fogyasztás körére szűkíteni. Gyakran előfordul, hogy a lakossági kereslet egy részét nem lehet kielégíteni, mert — adott termelőerők és a társadalmi munka adott elosztása mellett — a munkát más, népgazdasági szempontból fontosabb célokra kell fordítani. A kereslet vizsgálatát ezért ki kell terjeszteni a produktív kereslet, illetve szükségletek szférájára is.

A kapitalizmusban és a szocializmusban egyaránt előfordul, hogy adott termelésből nem lehet teljesen kielégíteni a jelentkező szükségleteket. Ilyenkor szükségszerű bizonyos szükségletfajták kielégítésének visszatartása, a piaci mechanizmus szabályozása, vagy utasítás útján. Ezért vizsgálni kell azokat az összefüggéseket, amelyek a személyes kereslet (szükségletek) és a termelési szükségletek, s a kielégítésükre szolgáló termelés között fennáll. Nem ártana tehát elméletileg elhatárolni a kereslet és az össz-szükséglet fogalmát.

Szabó Kálmán még több más bíráló észrevételt is tett a disszertáció téziseinek egyes pontjaival kapcsolatban, majd a disszertáns opponensi véleményekre adott válaszának módszertani részével vitázott. Mint mondotta, a deduktív módszer is megköveteli a konkrét tények konkrét elemzésének alkalmazását. A tények körébe beletartozik a lényeg vizsgálata is; a konkrét tények konkrét elemzése nem szűkíthető le a felszíni tények statisztikai vagy más mennyiségi elemzésére. A magyar közgazdasági életben az utóbbi időben sok jele mutatkozik bizonyos objektivizmusnak. Ennek hívei lényegében arra hivatkoznak, hogy ők a tényeket elemzik, ugyanakkor nem végzik el a jelenségek belső összefüggéseinek, minőségi oldalainak vizsgálatát. Bognár József az opponensi véleményekre adott válaszában szinte szembeállította egymással az induktív és a deduktív módszert. Ezzel sokszor

degradálják a politikai gazdaságtant, mintha az csak elemezné a dolgokat, de nem lenne rá igénye, hogy a gyakorlat abból valamit hasznosítson.

Mátyás Antal kandidátus (a disszertáció lektora) hozzászólásában kifejtette: a kereslet jelenségének leírása, osztályozása, meghatározott tényezőinek feltárása ilyen részletesen a marxista irodalomban még nem szerepelt. Nemzetközi szinten is hézagpótlónak számít a munka. A szerző a marxizmus álláspontjáról tárgyalja a problémát. Dicsérte a mű szerkezeti felépítését: előbb leír, osztályoz, elmondja a különböző formákat, majd a felszíni jelenségek leírása után halad a lényeg felé és meghatározza, vizsgálja, elemzi a keresletet meghatározó tényezőket.

Hiányossága viszont a tanulmánynak, hogy a ható tényezőknél csak kölcsönös függőségről beszél. A mai polgári közgazdászok nagy súlyt helyeznek az összefüggések minőségi megkülönböztetésére: beszélnek uralmi pozícióról, alapvető és kevésbé alapvető termelési ágakról, fontos és kevésbé fontos fogyasztási cikkekről. Míg a korábbi koncepciókban a visszahatást teljesen egyformának ábrázolták, addig ma arra mutatnak rá, hogy az egyik nem olyan súllyal hat vissza, mint a másik.

Nagy érdeme a dolgozatnak, hogy hozzá mert nyúlni ahhoz a kényes elemhez, amelyet a szubjektív tényezők jelentenek a gazdaságban. A szubjektív elemek hatásainak korlátait azonban élesebben meg kellett volna mutatni.

Mátyás Antal egyetértett az opponensekkel abban: szerkezeti hiányosság, hogy némely fejezetben túltengenek a gyakorlati példák az elméleti megállapítások rovására.

Mátyás Antal végül tudománytörténeti szempontból bírálta a disszertáció egyes megállapításait. Egyebek között megjegyezte: a modern szubjektív közgazdaságtan bírálatakor élesebben el kell határolni, mi használható fel a szocialista keresletkutatásban és mi nem. A burzsoá közgazdászok arra használják fel a *dolgok* viszonyának feltárását, hogy ezzel leplezzék az osztályok közötti viszonyt. Így megközelítve a problémát, sokkal könnyebb elhatárolni, ami nálunk is felhasználható, másrészt pedig megállapítani, hogy mi az, ami a felszíni jelenségekre vonatkozó érdekes megállapítások mögött a belső osztályviszonyok leplezését szolgálja.

Ezután újból *Bognár József* kapott szót. Szabó Kálmánnak válaszolva, megjegyezte: a félreértések egyrésze nyilván abból származik, hogy egy 35—36 íves könyv egyíves kivonata alapján szükségszerűen vannak pontatlanságok. A kereslet kifejezés történelmileg alakult ki. Alapjában abból indult ki, hogy ne használjuk a *piackutatás* kifejezést. A nyugati gazdaságokat általában piacgazdaságnak nevezzük, s így — bár nálunk is van piac — a piackutatás szó akarva-akaratlanul olyan tartalmat fejezhet ki, amelyet legalábbis nem akarunk túlbecsülni a szocialista gazdaság keretein belül. A kereslet elnevezésnél jobbat pillanatnyilag aligha lehetne találni. Tudjuk, hogy szükséglet van, de amíg az elosztás rendszere fennáll, addig alapjában keresletről kell beszélni. A könyv azonban utal rá, hogy eljön az idő, amikor szükségleteik szerint elégítik ki az embereket, s akkor is szükség lesz kutatásra, de ezt már nem keresletkutatásnak fogják nevezni. Ennek eldöntése nyitva marad a jövő számára.

Az indukció-dedukció problémájához megjegyezte: valóban van lehetőség a konkrét kérdés konkrét vizsgálatára deduktív módszerrel is, de nem *mindegyik* dedukció esetén. Nálunk gyakran úgy csinálják a dedukciót, úgy haladnak elvről elvre, hogy közben nincs a valóság bekapcsolva, tehát skolasztikus módra. Egy olyan deduktív felépítésű rendszer, amelyben a szocialista gazdaság általános kategóriáiból kiindulva kellett volna elvről elvre haladva eljutni a kereslet kategóriájához, elmosta volna a könyv arányait, profilját, és lényegében egy másik könyvhöz vezetett volna.

Nem vitás az sem, hogy elméleti vonatkozásban sok mindent lehet esetleg pontosabban mondani. Sokkal részletesebben kifejteni azonban nem látszik indokoltnak, mert ez ugyancsak más profilt adna a könyvnek.

Háy László, a disszertánsnak válaszolva kifejtette: éppen azért ajánlja elfogadásra a disszertációt, mert a jelenségek vizsgálatával komoly tudományos eredményeket ért el. Nem kifogásolja tehát, hogy Bognár József ezen az úton járt, sőt, szerencsésnek tartja. Csak azt kifogásolta, hogy fejtegetései elméletileg nincsenek kellőképpen megalapozva. Itt tehát nem a deduktív és induktív módszerről van szó, hanem az elméleti alapokról. Az elméleti alapok kérdése nem merült volna fel ilyen élesen, ha a könyvnek nem „Keresletelmélet és keresletkutatás a szocializmusban" volna a címe. Ezért javasolja: a szerző változtassa meg a könyv címét, hagyja el belőle a *keresletelmélet* szót.

Völgyes Miklós, a Szövetkezeti Üzemszervezési Iroda munkatársa, gyakorlati szempontból szólt a vitához. A disszertáció — állapította meg Völgyes Miklós — összefoglalta mindazt, ami a keresletkutatással kapcsolatos. De éppen erről, arról, hogy mennyiben szükséges ma a keresletkutatás, milyen formában végezzük, mi lesz a helyzet ezen a területen holnap és holnapután, nem hangzott el hozzászólás. Márpedig ez a rész, amely a módszerrel foglalkozik, mindenkinek, aki keresletkutatással foglalkozik, rendkívül nagy értéket jelent.

Ezután *Friss István* elnök a vitát berekesztette, majd a bíráló bizottság határozathozatalra vonult vissza. A bíráló bizottság a következő határozatot hozta:

Bognár József: „A keresletelmélet és a keresletkutatás a szocializmusban" című doktori értekezése a kívánt mértéket megüti, ezért a bíráló bizottság egyhangúan javasolja a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy Bognár Józsefnek ítélje oda a közgazdaságtudományok doktora címet.

A disszertáció nemcsak igen sok újat tartalmaz, hanem ezen túlmenően úttörő jellegű. Nemcsak Magyarországon, de a szocialista országokban általában eddig kevéssé kutatott és a szocializmusban is igen fontos közgazdasági kérdésről rendkívül sokoldalú tájékoztatást ad. A munka bő tapasztalati anyagot dolgoz fel és ismertet és mind a keresletkutatás, mind a gazdasági vezetés számára sok nagyon használható és jórészt először megfogalmazott gyakorlati tanácsot ad. Ezeket elméleti kutatásokkal is alátámasztja. Sok ösztönzést ad további elméleti és gyakorlati vizsgálódásokra egyaránt.

A mű gyengéje, hogy nincs a marxista elméletbe következetesen beágyazva, és ezért politikai gazdaságtani elméleti megalapozottsága nem kielégítő. Nem adja a polgári elméletek mélyreható kritikáját, ezért ezek helyenként túlértékeltnek tűnnek.

A jelöltnek az opponensek részére adott válasza ezt a megítélést megerősítette.

A bíráló bizottság a disszertáció könyv formában való megjelenését nagy érdemeire és gyakorlati hasznára való tekintettel egyhangúan javasolja. Ugyanakkor ajánlja a szerzőnek, hogy a végleges szövegezésnél és címadásnál az opponensi véleményeket és a vitában elhangzottakat vegye figyelembe.

B. S.

Kandidátusi értekezések vitája

Vincze Imre, az Országos Árhivatal főosztályvezetője 1960. február 18-án védte meg kandidátusi értekezését, amelynek címe: „Az ipari termékek állami árszabályozása".

A témaválasztást mindkét opponens nagyon pozitíven értékelte. *Wilcsek Jenő* opponens megállapította: a jelölt erősen aktuális témát választott, amelynek feldolgozása a gyakorlat számára hasznos, és így maga a téma megválasztása is dicséretet érdemel.

Huszár István opponens pedig a témaválasztással kapcsolatban kifejtette, hogy a legutóbbi időben a szocialista országok közgazdasági irodalmában, a közgazdasági kutatómunkában igen előkelő helyet foglalt el, az érdeklődés előterébe került a szocialista gazdasági rendszer értékviszonyainak, az árutermelés szükségességének, jellegének, a szocialista állam árpolitikájának, az árrendszernek a vizsgálata. Az e kérdések körül kibontakozott nemzetközi méretű tudományos vita már eddig is figyelemre méltó elméleti eredményekre vezetett. Ezek az elméleti eredmények kétségtelenül hozzájárultak ahhoz, hogy a gazdaságpolitikában, a gazdasági vezetés gyakorlatában jobban megértsük a szocializmus viszonyai közt ható értéktörvényt, nagyobb hozzáértéssel, jobban alkalmazzuk e törvényt. Részben e viták tanulságait hasznosítva, a baráti államok egész sorában — és hazánkban is — több olyan intézkedés történt, amelyek az értéktörvény fokozottabb felhasználását, az anyagi érdekeltség elvének helyesebb alkalmazását, az árrendszer megjavítását célozták. 1959. január 1-én életbe lépett új termelői áraink az alapelvek tekintetében sokban különböznek a korábbi években érvényben volt termelői árrendszerektől. Most fontos feladatunk, hogy sokoldalúan mérlegeljük, vizsgáljuk az új termelői árak hatását gazdasági vezetési rendünk körülményei között a termelésre, a gazdaságpolitikai célok elérésére, s ezek ismeretében tovább tökéletesítsük a termelői árrendszert. Ki kell dolgoznunk a második ötéves terv időszakára a fogyasztói árpolitika irányelveit. Ezek a körülmények különösen aktuálissá teszik Vincze Imre kandidátusi értekezésének témáját. Ez a disszertáció előtérben álló elméleti kérdéseket tárgyal, olyan témát, amely a gazdasági vezetés mindennapi gyakorlatában is napirenden van.

A disszertáció két részre tagolódik, az első rész az ipari termékek állami árszabályozásának elvi és módszertani kérdéseit, a második rész pedig az új magyarországi termelői árrendszer iparáganként ismertetését foglalja magában. A disszertáció nagy tényanyagot összegez és dolgoz fel, de emellett a jelölt arról is tanúságot tesz, hogy jól ismeri az árelméleti, árpolitikai kérdésekben kibontakozott és ma is folyó nemzetközi méretű tudományos vitát. Elég nagy hozzáértéssel eligazodik a sokrétű vitában, rendszerezi a külföldi és a magyar álláspontokat, s gyakran állást is foglal. Összefoglalja a vita tanulságait és saját álláspontját marxista alapokon, általában dogmatizmustól mentesen, a revizionista ferdítésekkel határozottan szemben állva fejti ki — állapította meg Huszár István.

Az opponensek kiemelték a disszertáció egyéb erényeit is, de megjelöltek néhány hiányosságot. Wilcsek Jenő úgy fogalmazta meg a fő hiányosságot, hogy a dolgozat túlságosan leíró jellegű, s nem is csak a második részben, hanem az első részben is, ahol több helyütt a végrehajtott árrendezés irányelveinek indoklása helyettesíti a problémák elvi és sokoldalú megvilágítását.

Huszár István opponens is lényegében ugyanezt látta a disszertáció fő fogyatékosságának, s úgy fogalmazta meg ezt, hogy a jelölt egyrészt nem eléggé kritikusan elemzi a korábbi árrendszer hiányosságait, éppen emiatt az 1959. január 1-én életbe lépett árrendszert is kritikátlanul, mintegy tökéletesnek tekinti, s ezért nem is tesz javaslatot a rendszer továbbfejlesztésére.

letesnek állítja be, bonyolult elvi kérdésekben pedig némelykor csak kijelent, de nem érvel, nem bizonyítja álláspontját.

Mindkét opponens úgy látta, hogy e fogyatékosságok miatt helyenként következetlenségek vannak a disszertációban. Az opponensek valamennyi kifogásukat példákkal támasztották alá. Egyebek közt:

A jelölt abban a kérdésben, hogy érték típusú, termelési ár típusú vagy önköltségi ár típusú ár a megfelelő-e a szocialista gazdasági rendszernek, kijelenti, de — Huszár István opponens véleménye szerint — nem bizonyítja, hogy a termelési ár típusú ár „elméletileg és gyakorlatilag egyaránt helytelen", az érték típusú ár pedig „több vonatkozásban összeütközésbe kerülne a szocialista tervgazdálkodás alapvető céljaival".

Huszár István oppones véleménye szerint a szerző bővebb kifejtés nélkül veti el a termelési ár típusú árrendszert és nem eléggé következetesen tartja magát ehhez az állásponthoz, mert másútt helyesli az állóeszközökért fizetendő használati díj beépítését az árakba. Az érték típusú árakról is bizonyítás nélkül jelenti ki, hogy zavart okoznának az önálló elszámolásban. Huszár István opponens nem kívánt állást foglalni abban a kérdésben, vajon az érték típusú árrendszer alkalmazása a szocialista gazdaságban, még konkrétebben a mai helyzetben Magyarországon helyes-e vagy sem, de mindenképpen fogyatékosnak találta az állítás igazolását. Véleménye szerint a disszertációban bizonyítékul leírt minden egyes mondat vagy félmondat is további bizonyításra szorul.

Huszár István véleménye szerint a disszertációból valamennyire úgy tűnik, hogy a szocializmus érték-, árviszonyainak igen-igen bonyolult problémái viszonylag egyszerűen megoldhatók, és mi, magyarok az 1959. január 1-i árrendezéskor minden elvi megfontolást figyelembe véve, ebben az időszakban minden részletében kétségtelenül helyesen és aránylag egyszerűen oldottuk meg a problémákat.

Valóban, az 1959. január 1-én életbe léptetett új termelői árrendszer a korábbinál sokkal helyesebben tükrözi a munkaráfordítási, önköltségi arányokat; ennek az árrendszernek alapelvei az első évi tapasztalatok fényében is jóknak mondhatók; az új árrendszerben sokkal jobbak az ararányok, sikerült megszüntetni sok aránytalanságot, s mindezek alapján az új árrendszer a korábbinál sokkal jobban biztosítja a gazdasági tisztánlátást. De azért meg kell látnunk az árrendszer további tökéletesítésének feladatait, azokat a problémákat, amelyeket ezzel az árrendezéssel nem tudtunk vagy nem kielégítően tudtunk megoldani. A jelöltnek ezekre kellett volna legalább sokkal határozottabban utalnia, annál is inkább, mert ezek már az árrendezés időszakában is jórészt láthatók voltak. Ha a jelölt ismertette volna az ellenérveket, problémákat, s leírta volna, hogy milyen megfontolásból választottuk mégis ezt a megoldást, illetve feltételezhetően milyen gyakorlati következményekre vezetett volna, ha másképp járunk el, akkor nagyban csökkent volna a disszertáció második felének leíró jellege, elvibbé, értékesebbé vált volna ez az így is értékes rész.

Wilcsek Jenő opponens elsőként azt veti a disszertáció ellen, hogy a jelölt állást foglal az önköltségi típusú árrendszer mellett és ilyennek tartja az 1959. január 1-én életbe léptetett termelői árrendszert is, pedig ez az árrendszer — minden elvi deklarációval ellentétben — nem önköltségi típusú. A jelölt azt tekinti önköltségi típusú árrendszernek, amelyben a termelőeszköz-árak csak a „társadalmilag szükséges önköltséget" és minimális nyereséget tartalmaznak. Az ilyen árrendszernek természetes velejárója az árak „kétszintűsége", *lényeges* eltérés a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek árszínvonala közt. Wilcsek Jenő opponens itt közbevetőleg megjegyezte: az ilyen típusú árrendszer hívei általában elismerik, hogy ezt az elvet nem lehet teljesen következetesen alkalmazni.

Ami már most az új magyarországi termelői árrendszert illeti, ez Wilcsek Jenő véleménye szerint, távol áll az önköltségi típusú árrendszertől. Elő-

ször, ebben az árrendszerben a termelőeszköz-árak *lényegesen* meghaladják az önköltséget, hiszen a munkabérre számítva 15 százalék illetményadót és az önköltségre számítva átlagosan 10 százaléknál nagyobb nyereséget tartalmaznak. A forgalmi adó pedig — az élvezeti cikkeket és az olajipari termékeket leszámítva — összegszerűen és százalékosan egyaránt elenyészően csekély. Tehát, Wilcsek Jenő opponens véleménye szerint, a magyarországi árrendszer korábbi kétszintűsége gyakorlatilag megszüntnek tekinthető. A termelői árakban foglalt nagy nyereségek, amelyek vertikumonként halmozódnak, eleve kizárják, hogy a termelői árrendszert önköltségi típusú árrendszernek tekintsük.

Mindkét opponens felsorolt még más ellenvetéseket is. Vincze Imre jelölt a válaszában elsősorban arra a kifogásra tért ki, hogy dolgozata túlságosan leíró jellegű, problémátlannak tünteti fel az 1959. január 1-i árrendezéskor érvényesített elveket, és az új termelői árrendszert, amelyet tehát idealizál, s mint önköltségi árrendszert állít szembe a termelési ár típusú, illetve az érték típusú árrendszerrel, mint elvetendőkkel.

A jelölt döntően a megírás körülményeivel okolta meg a disszertáció szerkezetét és tartalmát. 1955-ben napirendre került az ipari termelőiárrendezés mint feladat, s akkor a jelölt már részvevője volt e munkának. Az árrendezési munka első fázisaként meg kellett határozni a rendezés irányelveit. 1956 óta azután a szocialista országokban folyó árelméleti vita igen sok bírálati szempontot és reformjavaslatot hozott felszínre. Mérlegelni kellett, hogy közülük melyiket és mikor helyes alkalmazni. 1957-ben hazánkban a gazdasági vezetési módszerekben is jelentős változások következtek be. Ezek új kiindulási feltételeket teremtettek az árszabályozáshoz.

Tehát, mondta a jelölt, az árrendezés irányelveinek meghatározásakor egyszerre több tényezőt kellett mérlegelni. S a tény, hogy 1959. január 1-én életbe léptettük az új árrendszert, egyúttal annak is kifejezője, hogy valamennyi felvetődő kérdés *valami módon eldöntésre került.* Más szóval, a lehetséges változatok közül egy bizonyos változat került megvalósításra. Mivel a jelölt a kérdések megvizsgálásában és eldöntésében — az Árhivatal vezetőivel együtt — maga is tevékenyen részt vett, véleménye szerint szükségszerű, hogy az elfogadott variánst a maga részéről a legésszerűbb variánsnak tartja. Ennyi idő múlva is csak igen kevés olyan javaslatot tudna tenni, amelyek az árszabályozás érvényes irányelveitől eltérőt jelentenének. Talán ez az oka, hogy — mint az opponensek kifejezték magukat — idealizálja a meglevő árképzési gyakorlatot.

Ami azt az ellenvetést illeti, hogy új termelői árrendszerünk nem önköltségi árrendszer, mert gyakorlatilag megszűnt a termelői és a fogyasztói árszínvonal lényeges eltérése, az árak kétszintűsége, Vincze Imre jelölt kifejtette, hogy *célszerű megkülönböztetni az árszabályozás alapelveinek esetleges fogyatékosságát, az árak számszerű fogyatékosságaitól.* Például, új termelői árainkban nagyobb nyereség realizálódik, mint amekkora a népgazdaság tervezése és az önálló elszámolás szempontjából szükséges. Ez nyilvánvalóan számszerű fogyatékossága az árrendszernek — állapította meg a jelölt —, nem utolsósorban kalkulációs hiba, de önmagában nem jelenti, hogy az árszabályozás elve helytelen.

Az érték típusú árrendszerrel kapcsolatban a jelölt kifejtette, hogy a munkaérték-*elmélet* alapján nem kifogásolható ez az ártípus, csak a szocialista gazdaság *gyakorlati* funkcionálása szempontjából vetődnek fel megvizsgálni valók, s amíg ezek a kérdések nincsenek egyértelműen tisztázva, amíg be nem bizonyosodik, hogy a nettó termelői árrendszerrel szemben különösebb előnyökkel jár az egységes, érték típusú árrendszer, addig az önköltség típusú termelői árrendszer és a különálló fogyasztói árrendszer következetes alkalmazása is célszerű a szocialista gazdaság szempontjából. A termelőeszközök használati díjának (kamatának) beépítését az árba pedig nem a ter-

melési ár típusú ár alapján tartja indokoltnak a jelölt. A használati díjban a társadalmi tiszta jövedelem egyik ésszerű realizálási formáját látja.

A jelölt kitért még sok más kifogásra is, amelyek az opponensi vélemények szerepeltek, de az opponensi vélemények szerint a felsorolható kifogások nem változtatnak azon, hogy a disszertáció elméletileg és gyakorlatilag egyaránt értékes, hasznos mű. Wilcsek Jenő opponens a disszertáció legfőbb érdemének azt jelölte meg, hogy jóformán dokumentálja az 1959. január 1-i árrendezés irányelveit, végrehajtásának megszervezését, árképzési módszereit, s a létrejött árrendszert magát. Ezzel — Wilcsek Jenő véleménye szerint —, a szerző hasznos szolgálatot tett a közgazdaságtudománynak és a gyakorlatnak egyaránt.

Huszár István opponens is azt az érdemet emelte ki elsőnek, hogy a disszertáció részletesen ismerteti az ipari termékek árrendszerét, állami árszabályozásuk magyarországi gyakorlatát. A disszertáció áttekintést ad a magyar ipari árrendszerről mindazoknak, akik meg kívánnak ismerkedni a kérdéssel, mindazoknak, akik maguk is árkérdésekkel foglalkozó szakemberek. A disszertáció nem elvont spekuláció, hanem a magyar árrendszer tényanyagainak sokoldalú és gondos összegezése, elemzése.

A bíráló bizottság az opponensek véleményét és a jelölt válaszát is mérlegelve javasolta a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy ítélje oda a jelöltnek a tudományok kandidátusa fokozatot, miután a disszertáció vitájára kiküldött bizottság megállapította, hogy a szerző a tudományos és a gyakorlati élet érdeklődésének középpontjában álló problémát dolgozott fel disszertációjában. A disszertáció legfőbb érdeme, hogy nagy alapossággal és hozzáértéssel sokoldalúan ismerteti a szocialista árképzés legfőbb elvi kérdéseit, valamint a hazai legutóbbi árrendezés irányelveit és módszereit. A vitás kérdésekben általában állást foglal, bár állásfoglalásának megokolása nem mindig meggyőző. A disszertáció legfőbb hiányossága, hogy a szerző nem tudja megfelelő távolságból szemlélni, és így kellő objektivitással bírálni azt az utolsó árrendezést, amelynek leírása disszertációjának fő témája, s amelynek megvalósításában a szerző vezető szerepet vitt. Elvi állásfoglalásaiban nem mindig teljesen következetes. A bizottság — a vitában elhangzott észrevételek figyelembevételével — kiadásra alkalmasnak véli a dolgozatot. Ezek alapján a bíráló bizottság egyhangúan javasolja a kandidátusi fokozat odaítélését.

★

Pillis Pál, a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola marxizmus—leninizmus tanszékének tanszékvezető docense 1960. május 11-én védte meg „Vizsgálatok a nagyüzemi és kisüzemi mezőgazdasági termelésről" című kandidátusi értekezését. A bíráló bizottság elnöke *Erdei Ferenc* akadémikus, az opponensek: *Csete László,* a közgazdaságtudományok kandidátusa, a Mezőgazdasági Üzemtani Intézet osztályvezetője és *Tóth Tibor,* a mezőgazdasági tudományok kandidátusa, a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola tanszékvezető docense voltak.

Az értekezés opponensei előterjesztett bírálatukban hangsúlyozták, hogy a disszertáció mind nemzetközi, mind hazai vonatkozásban a mezőgazdaság aktuális gazdasági és politikai kérdéseivel foglalkozik. A jelölt a nagyüzemű és kisüzemű mezőgazdasági termeléssel kapcsolatosan felmerülő számtalan probléma közül igen helyesen kettőt, az élőmunka- és az úgynevezett területi termelékenység hazai alakulását emeli ki és vizsgálja. Az élőmunka termelékenységének kiszámítása végett háromféle módszerrel (a munkaerő-mérleg, a redukált férfi munkaerő és a földterület szerint redukált munkaerő módszerével) határozza meg a mezőgazdasági nagyüzemi és kisüzemi kereső népesség számát. A felszabadulás előtti 1935. és a felszabadulás utáni 1952—1958. évekre vonatkozóan.

Csete László szerint mindhárom módszer egybevágó eredménye megnyugtatóan bizonyítja a munkaerő-létszám megállapításának helyességét.

A jelölt nem elégedett meg a statisztika változatlan árakon számított termelési adataival, s részben a múlttal való összehasonlítás, részben az árak okozta torzítások kiküszöbölése végett a nagy- és a kisüzemek termelését egyaránt kiszámította gabonaegységben is. Ily módon az állami gazdaságok és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek élőmunka- és területi termelékenységi mutatóit összehasonlította a felszabadulás előtti nagybirtokok, az egyéni gazdaságokét pedig a felszabadulás előtti kisüzemek megfelelő mutatóival. Mind a változatlan áras, mind a gabonaegységben kifejezett termelés alapján számított mutatókkal jellemezte az élőmunka és a területi termelékenység legutóbbi évtizedben végbement változását a szocialista nagyüzemeinkben és az egyéni gazdaságokban. Végső összegezésként megállapította, hogy a területi termelékenység mutatója még a legutóbbi években is az egyéni gazdaságokban volt nagyobb. Az élőmunka termelékenységének mutatója viszont a szocialista nagyüzemeinkben alakult évről évre kedvezőbben, s ugyanakkor, amikor a szocialista nagyüzemekben az élőmunka- és a területi termelékenység is számottevően nőtt, az egyéni gazdaságokban e tekintetben lényegében stagnálás mutatkozik.

Tóth Tibor opponens Pillis Pál értekezését — a disszertáció tárgyának fontosságára, kutatási módszerének újszerűségére és eredményeinek megbízhatóságára hivatkozva — közgazdasági irodalmunkban hézagpótló munkának tekinti.

Az értekezés tartalmi részét illetően Tóth Tibor igen fontosnak és megnyugtatónak ítélte a jelölt ama következtetését, hogy a megszilárdult termelőszövetkezetekben az új tagok felvételéből következő tagsűrűség-növekedés a belterjesség fokozódásával jár együtt, s hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben és állami gazdaságokban az élőmunka termelékenységének gyorsan növekvő tendenciája tapasztalható. Hangsúlyozta továbbá, hogy a jelölt helyesen mutat rá az állatsűrűség mutatójának viszonylagos jellegére, s ezzel kapcsolatban jól domborítja ki a minőségi fejlesztés elsődlegességét. Ez utóbbinak köszönhető, hogy szocialista nagyüzemeinkben az utóbbi években nőtt az egy kh-ra jutó állattenyésztési termelés és még inkább az élőmunka termelékenysége, annak ellenére, hogy az állatsűrűség mutatója átmenetileg csökkent.

Az opponensek rámutattak az értekezés számos hiányosságára is. Csete László opponens — és később a vitában felszólaló bizottsági tagok is — szóvá tették, hogy a disszertáció bevezetőjében a nyugat-európai országok mezőgazdaságának nagyüzemesedéséről adott értékelés nem kielégítő. Csete egyrészről kifogásolta, hogy a disszertáció a nagyüzemesedést tárgyalva nem foglalkozik a vertikális integrációval. Másrészt felvetette, hogy a jelölt a nagybani árutermelő családi farmokkal kapcsolatban nem fejti ki világosan álláspontját, az általa elmondottakból ugyanis nem derül ki egyértelműen, hogy ezek a családi farmok végül is tőkés gazdaságoknak tekintendők-e vagy sem? S ehhez a hozzászólások alapján még hozzátehetjük azt is, hogy a jelölt által e kérdéssel kapcsolatban hozott adatok korántsem elegendők a nyugat-európai országok mezőgazdasága tőkés koncentrációjának, s e koncentráció országonként is különböző sajátosságainak a jellemzésére. E területen, legalábbis a legutóbbi évtizedekre vonatkozóan, a marxista értékelés meglehetősen kevés, ezért e bonyolult, sok tekintetben ellentmondásos kérdés bevezetőben való felvetése eleve irreális vállalkozásnak tűnik.

A jelölt értekezésében felveti, hogy a munkatermelékenység növekedése a területegységre jutó termelés csökkenése mellett is előfordulhat. A kapitalizmusban, ha nem is mindennapi, de gyakori ez a jelenség, nemegyszer az üzem rentabilitása fokozásának leghatékonyabb eszköze. De ez a jelenség — mutatott rá Csete László és elmarasztalta a jelöltet, amiért ezt nem említette meg — a mi társadalmunkban feltétlenül káros lenne, mert a termelés csökkenése akadályozná a szocializmus alapvető feladatainak a megvalósítását.

Ugyanakkor az opponens megemlítette, hogy a jelöltnek a munkatermelékenység emelésére vonatkozó álláspontja nem eléggé határozott. Hazánk mezőgazdaságában ugyanis — a jelölt véleményével ellentétben — nem azért kell a munkatermelékenységet elsősorban növelni, hogy az ipar számára munkaerőt adhasson át a mezőgazdaság, hanem azért, hogy több és lényegesen olcsóbb árukat termeljenek és közben a meglevő munkaerőt a lehető legteljesebben foglalkoztassák. Szerinte ezt a kérdést behatóbban kellett volna tanulmányozni.

Az értekezés a gyümölcs- és szőlőterületek szocialista átszervezésével foglalkozva, az átalakítás nehézségét helytelenül jelöli meg. Kétségtelen, hogy a szőlő- és gyümölcstermelő gazdaságok szocialista útra vezetése nehezebb, s eddig kevésbé is történt meg, mint az elsősorban szántóföldi növényeket termelő gazdaságoké. De különösen a múlt évben és az azóta szerzett tapasztalataink bizonyítják a legjobban — mutat rá Csete László —, hogy a szőlő- és gyümölcstermelő területeken is sikerrel teremthetők meg a nagyüzemi gazdálkodás feltételei, s ez ellentmond a jelölt azon javaslatának, hogy alacsonyabb fokú szőlőtársulásokat kell szervezni. Ha a javaslat megvalósításra kerülne, ez igen jelentősen (15—20 évvel) elhalasztaná a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezését.

Csete László az értekezés egyik leglényegesebb hiányosságának tartotta, hogy a következtetések levonásánál nem jut el olyan javaslatokhoz, amelyeket a mezőgazdaság szocialista átszervezésében vagy a nagyüzemi termelés kialakításában elméletileg vagy gyakorlatilag hasznosítani lehetne.

Tóth Tibor opponens, bár nem tartotta a disszertáció alapvető feladatának, mégis azt hiányolta elsősorban, hogy a disszertációban az üzemi összefüggések kifejtése nem teljes értékű. Szerinte az üzemi összefüggések bővebb kifejtése az értekezés értékét tovább növelte volna. A továbbiakban az opponens az értekezés számos — főleg a mezőgazdasági tudományok körébe vágó — kérdésében emelt kifogást. A termelés gabonaegységben való számításának problémájaként megemlítette: abban nem tükröződik a szocialista nagyüzemek, elsősorban az állami gazdaságok termékeinek jobb minősége, s a változatlan áron, illetve a gabonaegységben számított termelékenységi mutatók szektorok szerinti összehasonlításában viszonylag nagy különbség mutatkozik. A kisüzemű istállótrágya 10—15 százalékos ásványitápanyag-veszteségének feltételezése önkényesnek tűnik. A jelölt helytelenül ítéli hiányosságnak hazánk káliumműtrágya-felhasználásának alacsony fokát. A baromfiállomány számosállatra való átszámítása problematikusnak tekinthető; ez a fogalom idáig a nagyállatokra fenntartott kategória volt, az ilyen átszámítást a szakirodalomban mellőzik. Ugyancsak nem szerencsés az állattenyésztési termékek gabonaegységre való átszámítása sem.

Vági Ferenc kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa felszólalásában hangsúlyozta: a disszertációban újszerű és értékes a hazai nagy- és kisüzemek területi és élőmunka-termelékenysége alakulásának az eddigieknél sokoldalúbb és átfogóbb jellemzése. Ennek előrebocsátása után az értekezés hiányosságait taglalta. Szerinte a jelöltnek fel kellett volna vetnie azt a kérdést: miért nagyobb, s egyáltalában miért lehet nagyobb kisüzemeinkben az egységnyi területre jutó termelés értéke, mint a nagyüzemeinkben? Mint ismeretes, kisárutermelő gazdaságainkban különösen a felszabadulás előtt, de azután is, sőt még a legutóbbi években is igen magas a népesség és a munkaerő sűrűsége, lényegesen magasabb, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. E népesség létfeltételeinek megteremtése, s a meglevő munkaerők lehető legjobb foglalkoztatására való törekvés azt követelte a kisárutermelő gazdaságoktól, hogy az egységnyi területről nagyobb termelési értéket adó — úgynevezett élőmunka-intenzív — növényeket nagyobb arányban termeljék, mint a nagyüzemekben, s ez utóbbiaknál fokozottabban használják ki az állattenyésztést az egységnyi területről kapott termelési érték

növelésére. Ez így is történt, noha e termékek termelésében a parasztság egységnyi végzett munkája után kevesebb jövedelemhez jutott, mint a nem élőmunka-intenzív termékek termelésében. Ebből következően hazánkban a felszabadulás előtt, majd utána is az adott körülmények közt az egységnyi területre jutó termelési értéknek szükségszerűen nagyobbnak kellett lennie a kisüzemekben, mint a nagyüzemekben. Így az elmúlt évtizedben nemegyszer megalapozatlanul marasztaltuk el szocialista nagyüzemeinket azért, hogy egységnyi területről szektor átlagban kisebb termelési értéket adtak, mint az egyéni gazdaságok. A jelölt értekezésében még úgy vélekedett, hogy nem volt szükségszerű a nagyüzemek 1 kh-ra jutó kisebb átlagos termelési értéke, ezt az álláspontját a bírálatokra adott válaszában feladta, és maga is úgy foglalt állást, hogy a mi körülményeink közt — és nem általában — a holdankénti termelési értéknek a kisüzemekben valóban nagyobbnak kellett lennie. Mivel a kh-ra jutó termelési érték nagysága, s a népesség-sűrűség közti összefüggést nem tárja fel kielégítő mélységben, a szocialista nagyüzemek melletti érvelése nem mindig meggyőző, nem eléggé tudományos, és propaganda szempontból sem teljesen kielégítő. Nagyüzemeink fejlődését — noha nem kétséges ezek előrehaladása — az élőmunka-termelékenység mutatóit vizsgálva több ízben túlértékeli.

Vági Ferenc az értekezés vizsgálati módszerével kapcsolatban is tett néhány bíráló megjegyzést. Kifogásolta, hogy a jelölt csak a termelőszövetkezetek átlagát állítja szembe az egyéni gazdaságok átlagával. Ezenkívül szükség lett volna arra is, hogy a szövetkezeti parasztcsaládokra jutó földterület szerint csoportosított szövetkezeteket a megfelelő birtoknagyságú egyéni gazdaságokkal állítsa szembe. Ebben az esetben többé-kevésbé azonos népességű és munkaerő-sűrűségű termelőszövetkezetek és egyéni gazdaságok adatai kerültek volna összevetésre, és így egészen más lett volna az egységnyi területre jutó termelési érték viszonya, mint a gazdaságok átlagában. A jelölt általában helyesen alkalmazza a trendszámítás módszerét. De nem ügyel arra, hogy a trend elhomályosítja a különbségeket a különböző szakok közt. Végül, helyesen tette volna a jelölt, ha egy vagy két — hosszabb ideje működő, változatlan területű — szövetkezetben is megvizsgálta volna a területi és az élőmunka-termelékenység alakulását. E vizsgálatok feltehetően lényegesen több alkalmat adtak volna rá, hogy a jelölt pozitív következtetéseket szűrjön le a mezőgazdaság szocialista átszervezésének elmélete és gyakorlata számára.

Berend József kandidátus, az Agráregyetem tanszékvezető docense hibáztatta az értekezésben, hogy a kötelező beadásnak és a hozzá kapcsolódó árrendszernek a mezőgazdasági termelés struktúrájára gyakorolt hatásával nem foglalkozik. Az egyes termékekből előírt beadási kötelezettség s e termékek alacsony beadási ára rendkívül nagymértékben visszahatott a társadalmi termelő szektorok és általában az ország mezőgazdasági termelésének a szerkezetére is. Például a kenyérgabona vetésterülete annak idején a vetési kötelezettség ellenére is csökkent. Mindazonáltal az állami gazdaságok, a termelőszövetkezetek és az egyéni gazdaságok reagálása a gazdaságpolitikára a beadás idején és utána is más és más volt. Berend József szerint az egyénileg dolgozó parasztság az állami felvásárlási és szerződéses árak változására mindig előbb reagált, mint a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok, amelyek kötött terv szerint gazdálkodnak, s attól nem térhetnek el. Az egyéni gazdaságok rugalmasabb termelési szerkezete feltétlenül hozzájárult ahhoz, hogy bruttó termelésük kh-ra jutó értéke nagyobb volt, mint az állami gazdaságoké vagy a mezőgazdasági termelőszövetkezeteké.

Pillis Pál válaszából elsősorban azokat a részeket ismertetjük, amelyek az említett bíráló észrevételekre vonatkoznak. A családi farm szociális jellegével kapcsolatban a jelölt kifejtette, hogy az a tőkés nagyüzemű termelés

különös formája, amelyet a mezőgazdaság technikai haladása hozott létre, részben vagy egészben feleslegessé téve e gazdaságokban a bérmunkások alkalmazását. E gazdaságok nagyüzemek, mert árutermelésük nagy, tőkésüzemek, mert beruházott vagyonukat értéktöbblet felhalmozásából érték el.

A területi termelékenységi és az élőmunka-termelékenységi mutató összefüggéséről szólva hivatkozott arra, hogy termelőszövetkezeteinkben is előfordult, hogy az élőmunka termelékenysége nőtt, s ugyanakkor a területi termelékenység csökkent. Csete László opponenssel teljes egyetértésben károsnak tartja az ilyen esetet, s amint azt a disszertációban többször is nyomatékosan kiemelte, a mi feltételeink közt mindkét mutatónak erőteljesen növekednie kell.

A jelölt teljesen elfogadta Csete László bírálatát a szőlő- és a gyümölcs-területek kollektivizálását illetően az értekezésben kifejtett álláspontjáról. Ugyanakkor vitába szállt az opponens ama véleményével, hogy az értekezésben kevés a gyakorlatilag hasznosítható következtetés. A disszertációban elsősorban a nagyüzem és a kisüzem összehasonlító vizsgálatára törekedett, az e problémakörön kívül eső, egyébként fontos tényezőktől pedig eltekintett. De az értekezés a népgazdasági szinten jelentkező számos problémával — például a vetésszerkezet átalakításával, a munkaerő-helyzettel és a gépesítéssel, a talajerő-gazdálkodással, az egységnyi területre jutó termelési érték alakulásával, a takarmányozás gazdaságosságával stb. — foglalkozik, amelyek ugyan szó szerint nem javaslatok, de értelemszerűen azoknak tekinthetők. Ezek jelenlegi tudományos agrárpolitikánk megvalósításához hozzájárulnak, ahhoz vizsgálati és számítási módszert, bizonyító anyagot adnak és felvázolják a várható fejlődési tendenciákat.

Tóth Tibor bírálatára válaszolva kijelentette, hogy a mezőgazdasági tudományok körébe vágó észrevételei felettébb tanulságos és hasznos ismereteket jelentenek számára.

A kiküldött bíráló bizottság a lezajlott vita alapján a következő határozatot hozta:

„A jelölt az agrárgazdaságtan egyik központi kérdését, és ma különösen időszerű problémáját választotta értekezése tárgyául. Érdeme, hogy ezt a régóta művelt témát lelkiismeretes, módszeri elmélyüléssel és a legújabb hazai helyzet vizsgálata alapján dolgozta fel. Kifogásolni kell azonban, hogy alkalmazott módszerei több vonatkozásban vitathatók, következtetései pedig a rendszerezésre és módszeres megalapozottságra való törekvése ellenére sem mindig meggyőzőek. A tanulmány legnagyobb problémája az, hogy olyan történeti időszakban hasonlítja össze a kisüzemi és a nagyüzemi termelést, amikor szocialista nagyüzemeink még kialakulatlanok. Ez a forrása egyes kifogásolható módszereinek és következtetései megbírált gyengeségeinek is. A jelöltnek további tudományos munkájában különösen kutatásainak mezőgazdasági szakmai és üzemgazdasági megalapozottságát kell fejlesztenie.

A bírálatokra a jelölt szolíd, kellő kritikai és önkritikai készségről tanúskodó választ adott.

Összegezve, a bíráló bizottság a jelölt felkészültségét és a tanulmányból kitűnő tudományos munkában való jártasságát olyannak ítéli, hogy ennek alapján 4:1 arányú szótöbbséggel javasolja a kandidátusi fokozat odaítélését."

★

1960. június 30-án védte meg *Markó Lajos*, a Földművelésügyi Minisztérium Mezőgazdasági Üzemszervezési Kutatóintézetének munkatársa „A belterjesség vizsgálatának kérdései a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben" című kandidátusi értekezését.

A bíráló bizottság elnöke *Erdei Ferenc* akadémikus, a bizottság tagjai: *Csákány István*, *Kelemen Zoltán* kandidátus és *Vági Ferenc* kandidátus, a

Közgazdaságtudományi Intézet munkatársai, valamint *Tóth Mihály* kandidátus, az Agráregyetem Üzemszervezési tanszékének docense voltak. Opponensek: *Fekete Ferenc* kandidátus, az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézetének munkatársa és *Horváth Lajos*, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője.

Fekete Ferenc opponens a következőkben jelölte meg az értekezés főbb erényeit: A tanulmány rendszerbe foglalja a marxizmus—leninizmus klasszikusainak a témába vágó alapvető és részletező megállapításait, s néhány területen sikerrel kísérli meg e tételeknek a hazai viszonyokra való alkalmazását; hatalmas tényanyagot, gazdag adattárat, számításokat és statisztikai mutatókat foglal magában; a jelölt behatóan vizsgálja a szövetkezeti termelés gazdaságosságának kérdéseit, vázolja az önköltség, a jövedelmezőség, a felhalmozás és a különbözeti földjáradék problematikáját. Megkísérli a jelölt a belterjesség és a külterjesség közti határvonal abszolút érvényű megvonását. Ez a kísérlet újszerű és ezért dicsérendő, bár az opponens véleménye szerint, a jelöltnek ez a próbálkozása bírálható, és nem tekinthető tudományosan megalapozottnak.

Fekete Ferenc kritikai megjegyzései elsősorban a belterjesség-fogalom abszolútizálására, és úgynevezett értékelő elemeket (jövedelmezőségi és felhalmozási mutatókat) is magában foglaló felfogására vonatkoznak. Az opponens kiemeli, hogy a jelölt fejtegetése helyesen indult ki az intenzív és az extenzív fogalmak értelmére vonatkozó marxi és lenini megállapításokból, s figyelemre méltó a jelölt nyomatékos utalása a belterjesség-külterjesség problematika két vonatkozásának — a belterjességnek mint fejlődési iránynak, és mint állapotnak — a szoros összefüggésére. De kifogásolható, hogy a belterjesség és a külterjesség állapotot jelző fogalmak között a jelölt abszolút határvonalat keres, s ezt a határt az általa meghatározott, társadalmilag átlagosan szükséges befektetési színvonalban s ennek megfelelően az üzemi jövedelmezőség és belső üzemi felhalmozás jelenlétében találja meg.

Az opponens leglényegesebb ellenvetése a belterjesség-fogalom abszolutizálásával szemben a következő: „A szerző a fogalom abszolutizálásakor és abszolút határ felállításakor valójában tartalmilag nem a belterjesség problematikájába tartozó kérdést... vizsgál. Valójában tartalmilag helyes és gyakorlatilag szükségszerű kutatást... bírálhatóan és... teljesen fölöslegesen burkol be a belterjesség leplébe. Ténylegesen a szerző az üzemnagyság problematikáját vizsgálja akkor, amikor a belterjesség és külterjesség abszolút különbségeit kutatja." E tárgyalási módból következően a szerző a jövedelmezőséget és a saját erőből történő felhalmozást is beilleszti a belterjesség fogalmába. Az opponens összefoglalóan hangsúlyozta: „Nem lehet tehát abszolút különbséget találni, feltétlen érvényességű határvonalat meghúzni a belterjes és a külterjes állapot között, s ha lenne is ilyen abszolút határ, azt semmiképpen sem a jövedelmezőség, illetve vele kapcsolatban a saját felhalmozás mércéjével kellene kialakítani.

A továbbiakban Fekete Ferenc néhány kiegészítő és biráló megjegyzést tett az értekezésnek a különbözeti földjáradékkal foglalkozó — egyébként értékesnek ítélt — részéhez, majd a disszertáció egyik-másik homályos vagy egyoldalú megállapítására mutatott rá.

Horváth Lajos opponens elismerően nyilatkozott az értekezésről, hangsúlyozta a munka értékes voltát, úttörő jellegét. Kiemelte, hogy Markó Lajos kidolgozott módszerével előrevitte a marxista agrárgazdaságtan tudományát, s munkája hathatósan segítheti a termelőszövetkezetek gazdasági megerősítését. Horváth Lajos helyeselte a probléma ily módon való feldolgozását, s egyetértett a jelölt leglényegesebb megállapításaival. A dolgozat nagy érdemének ismerte el a belterjesség-külterjesség fogalmának mint irányt, és mint állapotot kifejező fogalomnak kettős értelmezését.

Az opponens bíráló megjegyzései főként egy-egy fontos részletprobléma bővebb kifejtésének elhanyagolására, továbbá pontatlan megfogalmazásokra

utaltak. Szerinte a dolgozat hiányossága például, hogy nem fejti ki bővebben: milyen különbségek, illetve sajátosságok ismerhetők fel országonként a belterjesség és a külterjesség „technikai oldala", valamint „társadalmi tartalma" tekintetében. Ugyancsak szükséges lett volna mélyebben elemezni az élőmunka jelentőségét, az élő- és a holtmunka arányát s ennek összefüggését a belterjességgel. Az opponens dicsérendőnek tartja a jelölt ama törekvését, hogy megkeresse a külterjes és a belterjes állapot objektív ismérvét. De mivel a magyar mezőgazdaság a közelmúltban jelentősen megváltozott, és még ma is hatalmas átalakulásnak vagyunk tanúi mind a termelési viszonyok, mind a termelési technikai feltételek tekintetében, Markó Lajos számításai csak korlátozottan adhatják meg a termelőszövetkezetek befektetésének társadalmi, objektív mércéjét. Éppen ezért az opponens — bár jónak tartja a jelölt módszerét — e módszer gyakorlati alkalmazását korlátozottnak véli.

Markó Lajos az opponenseknek adott válaszában fenntartotta az értekezésében adott lényegesebb megállapításokat, ugyanakkor egyetértett a probléma egy-egy részletkérdésben való bővítésére, valamint a pontatlan megfogalmazásokra vonatkozó észrevételekkel.

A hozzászólók közül *Vági Ferenc* a disszertáció érdemeit hangsúlyozva főképp a munka második részét tartotta nagyon értékesnek, míg az első részt a gyakorlattól elszakadt elmefuttatásnak vélte. Szerinte, a belterjesség megítélésében nem csupán a befektetések nagyságát kell mérvadónak tekinteni, hanem a belterjességre megbízhatóan következtethetünk egyebek közt a termelés nagyságából, a termelési struktúrából is. Hibáztatta, hogy a belterjesség abszolút fokának meghatározásakor a jelölt a jövedelemnagysághoz köti az átlagos befektetésnagyságot. Ez, szerinte, azt jelenti, hogy a belterjességi fokot az árrendszer függvényévé tesszük, holott fordítva, éppen azt kellene vizsgálni, hogy milyen árrendszer biztosítja a megfelelő jövedelmet és a szövetkezet kielégítő fejlődését. Adott körülmények között a külterjes gazdálkodás is lehet jövedelmező. A hozzászóló Fekete Ferenc véleményéhez csatlakozott abban a kérdésben, hogy a belterjességet relatív fogalomként helyes értelmezni. Hiányolta, hogy a jelölt nem kielégítően veti fel a magyar mezőgazdaság belterjes fejlesztésének sajátos problémáit. Igaz, hogy a belterjesülés fokát a tőkebefektetés jellemzi, de nálunk a felhalmozási alap ez idő szerint meglehetősen korlátozott, ezért olyan belterjesítési módozatokat kell keresnünk, amelyek kevesebb beruházásokkal járnak. A munkaerő jobb felhasználásával is például, bizonyára eredményesen előrehaladnánk.

Kelemen Zoltán hozzászólásában hibáztatta, hogy a jelölt belterjességen a területegységre jutó befeketések mennyiségét érti. Szerinte, nem a *termelőerők* koncentrációja határozza meg a belterjesülést, hanem a *termelésé.* A belterjesítés nem lehet független a hozamoktól, mert akkor értelmét veszti. Nem helyeselte a jelöltnek azt az álláspontját, hogy csak a társadalmilag szükséges színvonalat meghaladó befeketés számít belterjes fejlesztésnek. A hozzászóló véleménye szerint, külön kell választani a befektetéseket a pótlólagos befektetésektől, s mindkettő hatékonyságát külön-külön kell megvizsgálni.

Nagy János hozzászólásában hangsúlyozta, hogy az értekezés elsősorban a belterjességgel kapcsolatos közgazdasági kategóriák vizsgálatának módszertanával foglalkozik, nem pedig a kategóriák számszerű meghatározásával és nagyságával. Ezért indokolatlannak véli azokat a bírálatokat, amelyek az értekezést a számszerű adatok nagyságával s az adatok használhatóságával kapcsolatban érték: Szerinte, a disszertáció hibái ellenére is újszerűen oldotta meg a témául választott problémát.

Csákány István szerint a disszertáció érdemi elbírálásakor azt is mérlegelni kell, hogy a jelölt túlzottan nagy feladat megoldására vállalkozott, amely nem egy aspiráns számára való. Ezért is hangzik el olyan sok és bíráló észrevétel. Csákány István hangsúlyozta, hogy a munka termelékenységének a fokozásával is jelentősen bővíthető az újratermelés. A külterjesség és bel-

terjesség — úgy véli — nem két külön kategória, hanem egyetlen fogalom minőségi fokozataiként értelmezhető. Vitatta, hogy 76 termelőszövetkezet adataiból megbízhatóan lehet-e megállapítani a társadalmilag szükséges területegységenkénti befektetésnagyságot. Véleménye szerint, ökonomiailag nem alátámasztott az a követelmény, hogy valamennyi termelőszövetkezet tűzze célul a mai társadalmilag átlagos befektetési szint elérését. A belterjesség fokozásának a társadalmi termelés gazdaságossága szempontjából is vannak ökonomiai határai.

Markó Lajos — arra a bírálatra válaszolva, hogy a belterjesség fogalmába értékelemeket is bevon — hangsúlyozta: egész elgondolásának központi kérdése, hogy a belterjesség lényegét a befektetés koncentrációjában jelöli meg. De a bővített újratermelés befektetési oldala és hozamoldala között törvényszerű, alapvető összefüggés van, s ő ezt kívánta hangsúlyozni, ami azonban nem jelenti, hogy a belterjesség fogalmába a priori feltételként veszi bele a jövedelmezőségi elemeket. A társadalmi átlagos befektetés nagyságának megállapításához azért választotta az alkalmazott módszert, mert ilyen adatok hiányában csak kerülő úton, a befektetés eredményéből visszafelé következtetve tudott eljutni a keresett átlagos befektetési színvonalhoz.

A vita alapján a bíráló bizottság a következő határozatot hozta:

„Dr. Markó Lajos »A belterjesség és külterjesség vizsgálatának kérdései a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben« című kandidátusi értekezésében igen időszerű és rendkívül átfogó téma kidolgozására vállalkozott. A feladat — amelynek megoldásához a jelölt saját maga előtt magas követelményeket támasztva látott hozzá — sok tekintetben meghaladja egy kandidátusi értekezésben kitölthető kereteket.

Elismerésre méltó, hogy a jelölt a téma elméleti vonatkozásainak tárgyalása során bátran új irányba vitte a belterjesség kérdésének kutatását. De e sokban újszerű tételeit nem sikerült meggyőzően bizonyítania és jónéhány fontos fogalmat kellő tisztázás nélkül helyenként tévesen alkalmaz. Az elméleti kérdések kifejtése több helyen túlságosan elvont és feleslegesen bonyolult.

A disszertáció második, a termelőszövetkezeti gyakorlatot elemző része tanulságos és hasznos, különösen a termelőszövetkezeti gazdálkodás megszilárdítását célzó gyakorlati munka számára.

A jelölt az értekezés megírásával bebizonyította, hogy önálló tudományos kutatómunkára képes. A bíráló bizottság véleménye szerint azonban, a jelöltnek a jövőben, éppen figyelemre méltó képességeinek eredményesebb kibontakoztatása végett tudományos munkájában nagyobb önkritikai készséget kell tanúsítania, s a bírálatokra alkotó módon kell reagálnia.

A bizottság 3 : 2 arányú szótöbbséggel javasolja a TMB-nek, hogy dr. Markó Lajosnak ítélje oda a közgazdaságtudományok kandidátusa fokozatot."

E. — J.

Nagy Tamás: Az árak szerepe a szocializmusban

Kossuth Könyvkiadó, 1960. 75 l.

A TIT Közgazdasági Választmánya és a Kossuth Könyvkiadó együttesen új sorozatot indított: „Konzultáció a politikai gazdaságtan tárgyköréből" címmel. A cél, hogy az olvasók mielőbb választ kapjanak a vitatott elvi és gyakorlati kérdésekre, azokra a közgazdasági jelenségekre, kategóriákra és törvényekre, amelyeket a fejlődés újonnan vetett felszínre. A sorozat első füzetét *Nagy Tamás* írta, címe: *„Az árak szerepe a szocializmusban."*

Nagy Tamás brosúrájának témája nemcsak a legaktuálisabb elméleti és gyakorlati kérdések közül való, hanem egyúttal a legbonyolultabbak és a legszerteágazóbbak egyike is. S a szerzőnek mégis sikerül szinte teljesen hiánytalan képet adnia: röviden, tömören és érthetően ismerteti lényegében az összes elvi és gyakorlati vonásokat, problémákat, a sok éve folyó vitában kifejtett különféle álláspontok és érvelések lényegét és röviden a saját állásfoglalását is sok vitatott kérdésben.

Az első fejezet az oktatásban igen jól használható összefoglalást ad arról, hogy mi az árak szerepe a kapitalizmusban és a szocializmusban. A kapitalizmusban óriási szerep jut az áraknak, s a szerző ennek több okát jelöli meg: 1. maga a munkaerő is áru, amelynek ára alapvetően meghatározza a nemzeti jövedelem elosztását a két nagy társadalmi osztály, a tőkésosztály és a munkásosztály közt; 2. az áraknak az értékek körüli ingadozása szabályozza a termelést, vagyis azt, hogy a társadalom teljes munkaideje milyen arányban oszlik el a különféle termékek termelésére.

Az árak termelésszabályozó szerepéből táplálkozott az az illúzió, hogy a kapitalizmusban a piac, az árak csodálatos automatizmusa biztosítja, hogy a milliónyi egyéni érdek ütközése a maximális közüdvöt eredményezze. De még a monopóliumok előtt kitűnt — írja Nagy Tamás —, hogy ennek a mechanizmusnak a működése korántsem idillikus: az egyik oldalon óriási és egyre növekvő gazdagság, a másik oldalon a termelés adta lehetőségekhez képest alacsony életszínvonal, fokozódó létbizonytalanság; túltermelési válságok, a társadalmi újratermelési folyamat ciklikussága; luxusigények kielégítése, miközben a dolgozó tömeg elemi szükségletei részben kielégítetlenek; s nem utolsósorban: a piaci automatizmusok *utólag,* hatalmas veszteségek árán szabályozzák a termelést. Amikor pedig uralkodóvá válnak a tőkés monopóliumok, akkor a monopóliumok akadályozzák a piaci mechanizmus korábbi működését, s a monopóliumok uralma alatt álló tőkésállam egyre inkább beavatkozik a gazdasági életbe, megkísérli „korrigálni" a zavarokat, bevinni a tőkésgazdaság fejlődésébe a tervszerűség bizonyos elemeit. A fejlett termelőerők, a termelés nagyfokú társadalmasítása egyre sürgetőbben követeli az egész népgazdaság egységes tervszerű irányítását.

A szocializmusban az árak szerepét meghatározza, hogy a szocializmus árutermelése különös fajtájú árutermelés, a szocializmusban az értéktörvény nem érvényesülhet spontán módon, itt nincs szükség az értéktörvény érvényesüléséhez az áraknak az értékek körüli ingadozására.

A szocializmusban az ár a munkaráfordítások számbavételének (ellenőrzésének) és a kalkulációnak, közkeletű kifejezéssel: „a gazdasági tisztánlátásnak" az eszköze, amely szükséges ahhoz, hogy amikor akár népgazdasági, akár vállalati méretekben dönteni kell a lehetőségek közt, akkor az erőforrásokat a legésszerűbben használhassuk fel a társadalom érdekében. Az ár az anyagi ösztönzés eszköze is és eszközül szolgál a nemzeti jövedelem tervszerű elosztására is.

A szerző itt rátér az államilag megállapított fix árak kérdésére, s rögtön megállapítja: „A szocialista tervgazdaság egész rendszere és az áraknak ebben betöltött funkciói *objektíve szükségessé teszik az árak tervszerű állami megálla-*

pítását és stabilitását." (17. l.) Azután részletesen érvel azokkal szemben, akik az árak szabad mozgására bíznák a termelés szabályozását, bizonyítja, hogy ez a mechanizmus nem is volna működőképes a szocialista gazdaságban, s nem is volna összeegyeztethető a tervgazdasággal, de a kereslet-kínálat és az árak spontán mechanizmusa már a mai kapitalizmusban is nagyon akadozva működik, mert a szabad verseny, amely a mechanizmus elengedhetetlen feltétele, már a kapitalizmusban is elvezetett a monopóliumok uralmára. S a termelőerők fejlettségi foka, a termelés koncentrációja a szocializmusban is megteremti a vállalatok monopolhelyzetét, ami nem is valamiféle kiküszöbölendő rossz, hiszen a szocialista állam mint tulajdonos utasíthatja és mindannyiszor kell is, hogy utasítsa vállalatait, amikor a társadalmi érdek érvényesítése ezt megköveteli. Az erről való lemondás — írja Nagy Tamás —, a kereslet-kínálat és az árak közötti kölcsönhatás spontán mechanizmusának „szabadjára engedése" elkerülhetetlenül olyan jelenségekre vezetne, mint a monopolhelyzet kihasználása a társadalom kárára, az árak emelése, a termelés korlátozása, a munka szerinti elosztás elvét durván megsértő többletjövedelmek keletkezése.

A következő három fejezet tárgya: az állami tulajdon körén belüli árak, a mezőgazdasági termelői árak és a fogyasztói árak. Az árukapcsolatok eltérő jellege miatt a szocialista állami árszabályozásnak e három kör mindegyikében sok tekintetben más objektív összefüggéseket, más követelményeket kell figyelembe vennie.

Az állami tulajdon körén belüli árukapcsolatokban főképpen az árnak mint a számbavétel, az ellenőrzés és a kalkuláció eszközének a szerepe kerül előtérbe. Itt tehát a legfontosabb — írja a szerző —, hogy az árarányok hozzávetőleg helyesen tükrözzék a társadalmilag szükséges ráfordítások arányait.

Az állami tulajdon körén belül gazdaságilag — de nem tulajdonilag — elkülönült állami vállalatok közt megy végbe árucsere. Itt az áru tulajdonosa nem változik, az áruk termelését és forgalmát a szocialista állam jórészt *közvetlenül* szabályozhatja és szabályozza. Ezért itt sok tekintetben mások az ármegállapítás követelményei, mint az árak két másik körében. Az árak megállapításának alapja a *társadalmi* önköltség, amely különbözik az individuális önköltségtől, de lényegesen különbözik a társadalmi értéktől is.

A szocializmusbeli értékről és árakról folyó vita egyik központi kérdése volt, hogy az állami tulajdon körén belüli áraknak az önköltség vagy az érték színvonalán kell-e lenniük, másként, hogy egyszintű vagy kétszintű árrendszer kívánatos-e a szocialista gazdaságban. Nagy Tamás ezt a kérdést is az ártervezés két alapkérdésének, az árszínvonalnak és az árarányoknak a szemszögéből vizsgálja. Megállapítja, hogy egyrészt, az áraknak nem kell értéksz*inten* lenniük, mert az értéktörvény követelménye a megközelítően egyenértékű csere, s az állami tulajdon körén belül ez akkor is megvalósul, ha az árak értéka*rányosak*, de színvonaluk az értéksz*int alatt* van. Másrészt azonban, mint írja, *„szigorúan önköltségszintű árrendszer az állami tulajdon körén belül valójában nem lehetséges, és a gyakorlatban nincs is sehol.* Sőt, igen nyomós okok szólnak amellett, hogy az állami tulajdon körén belüli árakban tekintélyes tiszta jövedelem realizálódjék." Ez elengedhetetlen ahhoz, hogy az állami tulajdon körén belül ésszerű árarányokat lehessen megszabni, hogy akkora lehessen a vállalati nyereség, amekkora szükséges az önálló elszámolás jó működéséhez, a vállalatok helyes irányú anyagi ösztönzéséhez. „Indokolt tehát — írja Nagy Tamás —, hogy az állami tulajdon körén belül érvényesülő árak színvonala ne legyen sokkal alacsonyabb az értékszínvonalnál." (30. l.)

Ez nem gátolja meg, csak szűkebb határok közé szorítja a fogyasztói árpolitikát, az állam — szűkebb határok közt — eltérítheti a fogyasztási cikkek árarányait a nettó termelői áraik arányaitól anélkül, hogy az alacsony fogyasztói ár esetében dotáció válna szükségessé. Ami pedig az önköltséget illeti, a termelői árak értékszinthez közelítése megdrágítja az önköltségben a holtmunka költségeit az élőmunka költségeihez képest, de — Nagy Tamás hangsúlyozza — *„a dolog korántsem olyan egyszerű,* hogy a termelőeszközök árszínvonalának és a bérszínvonalnak az aránya *feltétlenül* akkor optimális, ha a termelőeszköz-árak szigorúan önköltségszintűek. *Nincsen helytől és időtől függetlenül optimális szocialista árrendszer."* (30—31. Az én kiemelésem. — E. Zs.)

Az árvitában az az álláspont kristályosodott ki, hogy *az állami tulajdon körén belüli árak színvonalának közelítése az értékszínvonalhoz indokolt, de az értékszínvonalra való teljes felemelése nem célszerű.*

A Szovjetunióban 1947 óta sorozatos kiskereskedelmi árcsökkentések vannak, a nehézipari termékek termelői árai pedig 1949-ben több mint másfélszeresre emelkedtek, miközben e termékek értéke csökkent, tehát az ár- és az értékszínvonal jóval közelebb került egymáshoz.

A hazánkban 1959. január 1-én érvénybe lépett új termelői árak színvonala a minisztériumi iparban körülbelül 60 százalékkal, az egész szocialista iparban mintegy 54 százalékkal emelkedett, anélkül, hogy a fogyasztói árszínvonal változott volna. Az árszínvonal emelkedésének főbb tényezői voltak: 1. a veszteségek, dotációk megszüntetése, 2. a reálisabb valuta-átszámítási kulcsok alkalmazása, 3. ahol szükséges volt, árarány-helyesbítő forgalmi adó beiktatása.

Az árrendezés közelebb vitte a termelői árak arányait a társadalmi önköltség arányokhoz. Az önköltségben megnőtt az anyagköltségek aránya, s máris mutatkozik ennek kedvező hatása az anyagtakarékosságra.

A helyes árarányok megállapításához az első lépés a termékek *társadalmi önköltségének* megállapítása. *A társadalmi önköltségekkel arányos árak* a helyes árarányok *első megközelítései.* Éppen azt kell még eldönteni, hogy az állami tulajdon körén belül miért és mennyire szükséges az árarányok eltérítése a társadalmi önköltségek arányaitól. A szükséges árarány-eltérítések három fő csoportba sorolhatók: 1. olyan árarány-eltérítések, amelyeknek célja és indoka a termelési ráfordítások, a termelési feltételek ésszerűbb figyelembevétele az árakban (például a lekötött eszközök viszonylagos nagyságának kifejezése „kamat", „használati díj" formájában), 2. olyan árarányeltérítések, amelyek azért szükségesek, mert semmilyen ésszerű árrendszerben nem hagyható figyelmen kívül a felhasználásban egymást helyettesítő termékek használhatósága (mint *kiegészítő* szempont a *termelési* költségekből kiinduló ármegállapításhoz), 3. a társadalmi érdek megvalósulására irányuló anyagi ösztönzéshez szükséges árarány-eltérések, mind a termelési ráfordítás-arányoktól, mind a használhatósági árarányoktól.

A mezőgazdasági termelésben a szocialista ipartól eltérően a csoporttulajdon dominál, a szocializmusba való átmenet idején pedig még a kisárutermelés is jelentős. A termelési viszonyoknak ezek a jellegzetességei rányomják bélyegüket a mezőgazdaság tervszerű irányításának rendszerére és az árak szerepére ebben a szférában.

A kötelező beadás eltörlése után *egységes* mezőgazdasági termelői árakat állapíthattunk meg az állami begyűjtés összes formáira, az állami gazdaságokból begyűjtött termékekre is.

A mezőgazdasági termelői áraknak is stabilaknak kell lenniük. Ez nélkülözhetetlen ahhoz, hogy tervszerűen befolyásolhassuk a mezőgazdasági termelés struktúráját. De ezeknek az áraknak egyúttal rugalmasaknak is kell lenniük, vagyis a termelésre kedvező, illetve kedvezőtlen körülmények esetén ki kell igazítani a mezőgazdasági termelői árakat.

A mezőgazdasági ármegállapítás problémája is kettős: az árszínvonal és az árarányok problémája. De itt nem állami vállalatok, hanem elsősorban termelőszövetkezetek és kisárutermelők termékeinek áráról van szó, itt a problémák ennek megfelelően vetődnek fel.

Ezért — mint Nagy Tamás megállapítja — „általánosságban ... a mezőgazdasági termelői árak *színvonalának* olyannak kell lennie, hogy ezek az árak (illetve az iparcikkek fogyasztói áraihoz való arányuk) biztosítsák a termelőszövetkezeti és az egyénileg gazdálkodó parasztság megfelelő, a munkásosztályéhoz arányos életszínvonalát, és emellett lehetővé tegyék a termelőszövetkezetek termelésének fejlesztéséhez szükséges belső felhalmozást'. (48. l.)

Tehát a mezőgazdasági termelői árak színvonalának *magasabbnak* kell lennie a társadalmi önköltségnél, de a mezőgazdaságban termelt tiszta jövedelem egy részének elvonása céljából *alacsonyabbnak* kell lennie az értékszínvonalnál.

A mezőgazdasági termelői árak helyes arányainak tervezéséhez ismerni kellene, legalább hozzávetőlegesen, az önköltségeket. Évek óta egyik napirenden levő kérdés a mezőgazdasági önköltségszámítás helyes módszereinek kidolgozása. A helyes mezőgazdasági árarányok első megközelítései *az élőmunkával* — tehát nem az önköltséggel — *arányos tiszta jövedelmet* magukban foglaló árak. Mivel a termelőszövetkezetek esetében csoporttulajdonról van szó, itt még fontosabb, mint az állami iparban, hogy az árakban foglalt tiszta jövedelem ne csak az élőmunkával legyen arányos, hanem a lekötött eszközök viszonylagos nagyságától is függjön.

Az e szempontok szerint megállapított árarányok voltaképpen a termékenkénti arányos jövedelmezőség elvét valósítják meg.

A brosúra utolsó fejezete a fogyasztói árak legfontosabb kérdéseit foglalja össze. A szerző, miután röviden vázolta, hogy mi a kereslet és a kínálat egyensúlyának két fő feltétele (az árualap és a vásárlóalap globális, valamint strukturális egyensúlya), rátér a kettős probléma, az árszínvonal és az árarányok problematikájának első részére: a fogyasztói árak *színvonalának* kérdésére.

A fogyasztói árszínvonallal kapcsolatos alapkövetelmény, hogy ez az árszínvonal a lakosság pénzjövedelmeihez való megfelelő viszonyával biztosítsa a fogyasztási cikkek keresletének és e cikkek terv szerinti kínálatának globális egyensúlyát.

A fogyasztói árak *arányainak* elsőrendű problémája, hogy ezek eltérjenek-e, s ha igen, miért térjenek el a termelői árarányoktól? Nagy Tamás állásfoglalása szerint „abból az elvből indulhatunk ki, hogy a fogyasztói árak hozzávetőlegesen legyenek arányosak az értékekkel, illetve a társadalmi önköltségekkel". (62. l.) Két érvet sorol fel: 1. az értéktörvény túlzott korlátozása ellen szól, hogy az árarányok ne akadályozzák a munka szerinti elosztás elvének érvényesülését, hanem a hozzávetőleg értékarányos árak alapján a munka arányában kapott pénzjövedelmek ugyanilyen arányú reáljövedelmeket eredményezzenek, 2. az árarányok hatására kialakuló keresleti struktúra és a hozzá igazodó kínálati struktúra egyensúlya egyaránt kialakulhat az értékarányokhoz közeleső és az értékarányoktól távoleső fogyasztói árarányok esetén, de a társadalom fogyasztási cikkekre fordítható munkaidejének belső arányai akkor gazdaságosabbak, ha ez az egyensúly az értékarányokhoz közeleső árarányokhoz tartozó árustruktúra alapján alakul ki.

Az értéktörvény követelményeitől nem lehet káros következmények nélkül eltekinteni, de más fontos *objektív* összefüggésekkel is számolni kell. Ezek megkívánhatják a fogyasztói árarányoknak az értékarányoktól való eltérítését. A szerző négy ilyen objektív összefüggést sorol fel: 1. a szocialista állam felhasználja az árarányoknak az értékarányoktól való eltérítését arra, hogy ezzel is alakítsa azt az arányt, amelyben a lakosság különféle csoportjai, rétegei a nemzeti jövedelemből részesednek, 2. el kell téríteni a fogyasztói árarányokat az értékarányoktól egyes fogyasztási cikkek „társadalmi jelentőségének" figyelembevétele céljából (például általában magas a szeszesitalok, s általában alacsony a kulturális cikkek ára), 3. a fogyasztói árak megállapításakor azt is figyelembe kell venni, hogy az árak is hozzájáruljanak a kereslet és a kínálat egyensúlyához, bár ennek az egyensúlynak fő eszköze a szocializmusban a *termelésnek* a kereslethez való igazodása; 4. a fogyasztási cikkek különböző változatai közti használhatósági különbségek kifejezése céljából is el kell téríteni a fogyasztói árarányokat az értékarányoktól.

Nagy Tamás befejezésül megjegyzi: Az 1920-as években és az 1930-as évek elején polgári közgazdászok próbálták „elméletileg" bizonygatni, hogy a szabadpiaci automatizmusok hiánya miatt a tervszerűen irányított szocialista gazdaságban egyrészt lehetetlen a helyes gazdasági kalkuláció, másrészt a termelés nem idomulhat a fogyasztók szükségleteihez. Ma már ténykérdés, hogy melyik rendszer használja fel ésszerűbben a gazdasági erőforrásokat, melyik képes jobban kielégíteni a társadalom tagjainak, a dolgozó embereknek a szükségleteit. „A szocialista gazdaság eredményeiben, működésének mechanizmusában — írja Nagy Tamás — nem mellékes szerepet játszik az ésszerű árrendszer. Ennek az árrendszernek a folytonos tökéletesítése is hozzájárul a szocialista gazdasági szervezet hatékonyságának további fokozásához."

Esze Zsuzsa

Lukács Ottó—Ollé Lajos: Iparstatisztika

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1960. 373 l.

Valahányszor egy szaktudományágban új kézikönyv jelenik meg, ez rendszerint alkalmat ad az olvasónak arra is, hogy összefoglaló képet alkosson magának az illető tudományágban elért legfrissebb eredményekről, fejlődésről is.

Lukács Ottó és Ollé Lajos munkája hűen tükrözi azt a jelentős fejlődést, amely 1953 óta (ekkor jelent meg Lukács Ottó megelőző iparstatisztika könyve) a magyar iparstatisztikában elméleti és gyakorlati vonatkozásban egyaránt végbement. Valójában persze többről van szó, mint visszatükrözésről; a szerzőknek napi

munkájukban, a Központi Statisztikai Hivatalban és a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem statisztikai tanszékén bőven nyílt alkalmuk az iparstatisztikai elmélet és gyakorlat továbbfejlesztésére, s aktív részesei azoknak a változásoknak, amelyekről most könyvük tanúskodik.

Hivatali beosztásuk és az oktatási munkában való részvételük kétségkívül megkönnyítette a szerzőknek, hogy korszerű, a legfrissebb elméleti vitákat és napjaink gyakorlatát egyaránt felölelő könyvet írjanak. Másrészt, lényegében sikerült elkerülniük az egyoldalú elméleti állásfoglalások veszélyét is: a könyv az újonnan alkalmazott és a meghaladottnak bizonyult statisztikai módszereket is általában sokoldalúan, az adott körülmények között előnyösnek és hátrányosnak mutatkozó vonatkozásaikkal, hasznosságukkal és korlátaikkal együttesen mutatják be. Ezek a pro és kontra érveket felsorakoztató, a lezajlott elvi viták kvintesszenciáját összefoglaló részek nemcsak tudományos szempontból értékesek, hanem egyúttal élvezhetőbbé és olvasmányossá is teszik az egyébként talán száraz szakszöveget. A szöveges részeket gyakran tarkítják az éppen tárgyalt témát illusztráló számszerű példák, aminek didaktikai előnyei nyilvánvalóak.

A könyv fejezetei: I. Az iparstatisztika általános kérdései, II. Az ipari termelés számbavétele, III. Az ipari termelés változásának vizsgálata és elemzése, IV. Az iparban foglalkoztatottak létszámának és munkaidejének statisztikája, V. Az ipari munka termelékenységének statisztikai vizsgálata, VI. A munkabér statisztikája, VII. Anyagstatisztika, VIII. Az ipari állóeszközök statisztikája, IX. Az energiagazdálkodás statisztikája, X. A műszaki színvonal statisztikai megfigyelése, XI. Önköltség- és költségstatisztika, és a Függelék.

Az egészében színvonalas munkából is kiemelkedik a III. „Az ipari termelés változásának vizsgálata és elemzése", valamint az V. „Az ipari munka termelékenységének statisztikai vizsgálata" című fejezet. Különösen érdekesek a bruttó termelési volumenmutatók korlátairól, illetve a nettó termelési és termelékenységi mutatószámok és indexek kiszámításáról és alkalmazásáról írott kiforrott fejtegetések. Mint ismeretes, alig néhány éve sokan még a nettó termelési és termelékenységi mutatószámok gyakorlati alkalmazhatóságát is vitatták.

A könyvből kiderül, hogy az ipar nettó termelési indexeinek számításához hazánkban általában nagyobb pontosságot lehetővé tevő feltételek (magasabb reprezentáció, homogénebb terméksorok, egységes beszámolórendszer, közelebbi időszakból származó súlyarányok stb.) állnak rendelkezésre, mint a nettó termelési indexeket jóval hosszabb idő óta számító tőkésországokban, s ennek köszönhetően, a kapott indexszámok is megbízhatóbbak.

A munkatermelékenységi mutatószámok jellegéről írva a szerzők abból indulnak ki; a munkatermelékenységi mutatószámok képzésénél elméletileg kétféle célt tűzhetünk ki, aszerint, hogy 1. a termékben megtestesült *összes* munka, vagy 2. *meghatározott munkafolyamatban* végzett munka termelékenységi színvonalának megállapítását tűzzük-e ki célul.

Az első típusú munkatermelékenységi mutatószámokat nevezik *bruttó,* a második típusúakat *nettó,* azokat pedig, amelyeknél a bruttó jellegű termelési mérőszámot a termelékenység vizsgálata szempontjából eleven munkának megfelelő munkaidő-ráfordításokkal állítjuk szembe, *vegyes* jellegűeknek. Ez a csoportosítás azonban sem belföldön, sem pedig külföldön nem általánosan elfogadott (*bruttó* termelékenységi mutatószámnak általában azt nevezik, amit a szerzők *vegyes*-ként jelölnek meg). Kár, hogy ez a körülmény a szövegből nem tűnik ki, s az adott csoportosítás — a könyvben túlnyomórészt alkalmazott módszertől eltérően — egyedül szóbajövőként szerepel.

Újszerű a munkatermelékenység direkt (közvetlen) módszerrel történő méréséről szóló pont. Iparstatisztikai könyv keretében most találkozunk első ízben az energiagazdálkodással összefüggő statisztikai problémák módszeres tárgyalásával.

A könyvet hasznosan egészíti ki a függelék, amelyből az olvasó az iparstatisztikai adatok forrásairól, az ipar ágazati rendszeréről és az éves iparstatisztikai jelentés űrlapjairól tájékozódik.

Összefoglalóul: megállapíthatjuk, hogy a korszerű tartalmú, jól megírt és szép kiállítású kézikönyvet, amely egyébként a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen tankönyvül is szolgál, haszonnal forgathatják nemcsak a statisztikusok, de mindazok, akiknek a munkája valamilyen területen érintkezik az iparstatisztikával.

S. Gy.

Közgazdasági Kislexikon

(Kratkij ekonomicseszkij szlovarj)

Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1960. 570 l.

Neves szovjet szerzők által összeállított népszerű közgazdasági lexikon került 1960 júliusában a magyar olvasó kezébe.

A mű lefordítását egyrészt a közgazdasági kérdések iránt megnyilvánuló nagy érdeklődés tette szükségessé, másrészt az a tény, hogy közgazdasági lexikon Magyarországon utoljára egész kis terjedelemben (500 oldal) több mint 20 éve, 1937-ben jelent meg Heller Farkas összeállításában; ezt megelőzően pedig 1929-ben (4 kötet terjedelemben). Marxista közgazdasági lexikon pedig most először lát napvilágot. A Szovjetunióban is ez az első marxista közgazdasági lexikon.

A szerzők a mű elkészítésénél arra törekedtek, hogy a lexikon viszonylag szerény terjedelme ellenére a legfontosabb fogalmak minél szélesebb körét ölelje fel. A tárgyalás részletességét a terjedelem határozta meg, s ezért inkább több rövidebb terjedelmű címszót választottak ki. A lexikon mintegy 900 címszót tartalmaz a közgazdaságtudomány és a gazdasági élet legszélesebb köréből; az általános politikai gazdaságtani kategóriákon túlmenően részletesen tárgyalja az ágazati gazdaságtan (pénzügy, ipargazdaságtan, agrárgazdaságtan, népgazdaság tervezése), sőt a statisztika és számvitel fogalmait is. Elég jelentős helyet foglal el a kiemelkedő marxista és polgári közgazdászok tudományos munkájának és tevékenységének értékelése, valamint a különböző közgazdasági iskolák és irányzatok ismertetése. A lexikon helyesen összekapcsolja az elméleti és a gyakorlati kérdéseket az egyes címeken belül is, de különös részletességgel tárgyalja a gazdasági gyakorlat által felvetett problémákat (például a bértarifát, a bértarifa-rendszert, a bértáblázatot, a bértételt stb.). A gazdasági élethez közvetlenül kapcsolódó címszavak termelési adatokat tartalmaznak, melyek segítségével a tárgyalt kategóriáról teljesebb képet kap az olvasó (például ötéves népgazdaságfejlesztési tervek a Szovjetunióban). Azokban a címszavakban, ahol lehetséges és szükséges, a szerzők megadják az egyes kategóriák történeti fejlődését. A hosszú magyarázatok helyett megfelelő helyen jól alkalmazott klasszikusoktól származó idézetek a címszavak tömörségét segítik elő, színvonalát emelik. A lexikon egészére jellemző a közérthetőség, a harcos, pártos állásfoglalás a szavak kiválasztásában s a fogalmak kifejtésében, a definíciók egyszerűsége, világossága, valamint a politikai gazdaságtan vitatott elméleti kategóriáinak egyértelmű kifejtése. Az egész könyvben egységes szerkesztési elvek érvényesülnek. A nagyobb címszavak egységes, enciklopédiaszerű tárgyalásmódja helyett — amely az összefüggéseket a kapcsolatokkal együtt egy nagy címszóban mondaná el, s a részcímek erre a központi címre utalnának — a szerzők a kis, szétaprózott címszavakban való tárgyalásmód mellett döntöttek. Így például a *kereskedelem* címszó alatt egy rövid pár soros szöveget találunk, s a *kereskedelem a szocializmusban*, a *tőkés kereskedelem* címszavak alatt találjuk meg a kategória részletesebb, teljesebb kifejtését. Ez az elv az egész lexikonban következetesen megvalósul.

Azzal, hogy az alapfogalom (alapkategória) mint a már példaként megemlített kereskedelem vagy földjáradék, újratermelés stb. nincs részletesen kifejtve, de gyakran a kapcsolódó címszavakra sem utal, az olvasó a közgazdaságtan fontos fogalmairól nem kap egységes képet, az ellentétek és különbségek a mind a kapitalizmusban, mind a szocializmusban érvényesülő kategóriáknál nem mutathatók meg kellő mélységben, főként azért, mert ezeket nem ismertetik egy címszón belül, egymás mellett, s a szétválasztott kategóriák tárgyalása során szükségszerűen még ismétlődések is adódnak.

A továbbiakban a könyv ismertetésének teljessége kedvéért néhány észrevételt kívánok fűzni részben magához a könyvhöz, részben a fordítást végző kiadó munkájához. A címszavak kiválasztása a szerzők kiváló elméleti és gyakorlati érzékét dicséri. Tudjuk, hogy a rendelkezésre álló címszó-mennyiségből komoly nehézséget okoz a közlendő címszóanyag kiválasztása, éppen ezért teljes mértékben egyet lehet érteni azzal, hogy bizonyos területek ismertetését elvetették (például a nemzetközi szervezetekről önálló címszavak nincsenek, a népgazdasági ágak igen, az iparágak már nem szerepelnek), de ezen a területen eléggé kitágították a határokat. Kifogásolható, hogy az úgynevezett modern címszavak — amelyeknek marxista értékelése még bizonytalan — nem kaptak helyet (mint például az öko-

nometria, az input-output, a lineáris programozás, a marginális analízis stb.), de elhanyagolták azokat a területeket is, amelyek a gazdasági életben fontos helyet kapnak (például kereslet-kínálat rugalmasságának vizsgálata stb.). Nem jutott elég hely azoknak a kategóriáknak részletesebb ismertetésére sem, amelyekkel kapcsolatban a múltban vagy a jelenben viták folytak, illetve folynak, s ahol ezeknek a vitáknak legalább a megemlítése helyes lett volna. Például a *gazdasági túltermelési válságok* címszónál az 1929—1933-as világgazdasági válság az utolsó, amit tárgyal. Hasonlóan nem említi az elnyomorodás témánál (amit vitathatóan két helyen, a *proletariátus abszolút elnyomorodása* és a *proletariátus relatív elnyomorodása* címszó alatt tárgyal) a lefolyt vitát, az ezzel kapcsolatos revizionista és egyéb nézeteket.

A címszavak jelentős része csak a szovjet gyakorlatot tükrözi, ezen kívánt a magyar kiadó segíteni azzal, hogy figyelembe vette a magyar olvasóknak a hazai gyakorlatból fakadó sajátos követelményeit, s szükség esetén a megfelelő címszóhoz lábjegyzetben a nálunk meghonosodott kifejezésekre rövid magyarázatokat ad. Ez azonban nem pótolhatja a kategóriák esetenként hiányzó általános értelmét (például biztosítás címszó nincs, csak *állami biztosítás* van, ami a speciális szovjet gyakorlatot tükrözi, holott az olvasót érdekelheti a biztosításnak mint közgazdasági kategóriának a lényege, amelynek más a tartalma tőkés viszonyok között, más a szocialista gazdaságban, és nem feltétlenül az a lényeges különbség, hogy ott magáncégek, a Szovjetunióban pedig az állam végzi.

Más esetekben is egyes címszavak hiánya kifogásolható, például nincs *életszínvonal* címszó, vagy például az életrajzi címszavak közül hiányzik Alfred *Marshall* (1842—1924), holott a hozzá hasonló ismert polgári közgazdák szerepelnek. Továbbá például *a legnagyobb kedvezmény elve* szerepel, de más külkereskedelemmel kapcsolatos hasonló kategória, például az *egyenlő elbánás elve* már nem. Hasonló apróság, hogy *aranykészlet* címszó van, de nincs *aranyalap* és *aranyfedezet*, vagy van *csökkenő földhozadék*, de nincs *csökkenő termelékenység; árindex* van, *értékindex* és *volumenindex* nincs stb.

Már említettem, hogy a szerzők nem kívántak nagy, átfogó magyarázatokat írni, s ezért még a nagy, összefoglaló címszavak, például imperializmus, szocializmus, kommunizmus stb. sem lettek nagyon hosszúak. Mégis, köteten belüli aránytalanságnak tekinthető, hogy a *kapitalizmus*ról 17, a *kommunizmus*ról 117 sor, de például a *műszakegyüttható*ról 50 sor található. Ez az aránytalanság nemcsak a sorterjedelemben jelentkezik, a kapitalizmusról adott definíció például tartalmilag is semmitmondó. De aránytalanság az is, hogy az ikerfogalmak terjedelme is teljesen eltér egymástól. Például az export címszó szövege 29 sor, az importé 2 és fél sor.

A címszavak kiválasztása egyes esetekben a magyar gyakorlattól eltér, s ezért elég nehéz megtalálni. Itt a kiadó esetleg a közismert kifejezéseknél berakhatott volna utalást oda, ahol a tényleges kifejtés található. Például az amerikai és a porosz utat a *kapitalizmus fejlődésének két útja a mezőgazdaságban* (még felmerül az ilyen hosszú cím címszóképessége is) cím alatt találjuk meg; az egyenlőtlen fejlődést a *tőkésországok egyenlőtlen gazdasági és politikai fejlődésének törvénye az imperializmus időszakában* címszónál; a közismert *német történeti iskola* viszont *történelmi iskola a politikai gazdaságtanban* címen található.

Külön dicséretet érdemel a kötet fordítója. Az utalások pontosak, általában vakutalás nincs, az orosz címszavak magyar megfelelőjének kiválasztása is általában szerencsés. Egy-két apróság: az orosz ekonomicseszkaja politika szószerinti fordítása: gazdasági politika (a kötetben ezen a címen található), nálunk azonban a *gazdaságpolitika* kifejezés használatos; vagy az orosz rentabelnoszty, azaz rentabilitás címszót helyesebb lett volna a magyar megfelelőnél, jövedelmezőségnél hozni. Összegezve: a népszerű Közgazdasági Kislexikon célját elérte, rövid, s mégsem vulgarizáló címszavak marxista gyűjteménye, forgatása nemcsak a tájékozódni kívánó laikus olvasóközönség, hanem a szakember számára is tanulságos és hasznos.

Werner Györgyné

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Ласло Ожвальд: **Система материального стимулирования технических работников**

Система материального стимулирования технических работников подверглась серьезным изменениям в период после контреволюции. В настоящей статье излагаются важнейшие особенности, возникающие под влиянием нынешней системы стимулирования в целом.

Автор подробно классифицирует по значению формы стимулирования и экономические показатели, представляющие собой предмет стимулирования и затем останавливается на их воздействии. Основным направлением стимуляции в действующей ныне системе стимуляции является повышение уровня доходности. Поскольку каждая форма стимуляции оказывает стимулирующее воздействие не только в каком-либо одном направлении — между различными формами стимулирования и представляющими предмет стимулирования экономическими показателями не может возникнуть сколько нибудь серьезное противоречие. Ввиду наличия частных различий в условиях стимулирования, ныне технические работники заинтересованы в таком формировании экономических показателей, которое в данных условиях обеспечивает оптимальные материальные преимущества.

В ходе исследования влияний, возникающих в результате количественной определенности условий стимуляции, автор приходит к следующему выводу: причиной создания «резервов» на предприятиях является не что иное, как сам факт материальной стимуляции, размеры этих «резервов» же определяются применяемыми методами стимуляции. В настоящее время тенденция к образованию «резервов», ввиду применения более целесообразных методов стимуляции, проявляется в гораздо меньшей мере, чем до контрреволюции.

В ходе дальнейшего изложения автор указывает, что фактор материальной стимуляции неизбежно вызывает возникновение противоречия между «сегодняшними» и «завтрашними» интересами. Причиной возникновения этого противоречия является то, что наиболее продолжительным периодом отчетности является год, ввиду чего в качестве условий стимуляции могут быть использованы в крайнем случае лишь годовые показатели, в то время как отдельные виды технико-экономической деятельности (например технический прогресс) оказывают благоприятное влияние на формирование экономических показателей в течение периода, продолжающегося более одного года. Степень обостренности данного противоречия тоже зависит от методов стимуляции. Автор подробно излагает те причины, по которым острота конфликта между «сегодня» и «завтра» в настоящее время является в значительной мере меньшей, чем это имело место в период до контрреволюции.

Ласло Комло: **Классификация и оценка работ в сельскохозяйственых производственных кооперативах**

В вводной части своей статьи автор останавливается на признаках, принимаемых во внимание во время произведения классификации, и делает при этом тот вывод, что следует принимать во внимание все те признаки, по которым отдельные работы отличаются друг от друга. Автор отмечает, что стремление к насильственному сокращению числа принимаемых во внимание признаков является вредным.

Определяющий фактор числа разрядов работ автор усматривает в техническом уровне производства: необходимость в наибольшем количестве разрядов имеется в области ручных работ, далее, эта необходимость является меньшей в области упряжных работ и наименьшей в области машинных работ.

Автор считает целесообразным, чтобы в ходе произведения оценки работ (тарификации) внутри групп ручных, упряжных и машинных работ не устанавливалось большое оценочное напряжение (интервалы), в то время как между самими этими группами является вполне обоснованным установление более значительных интервалов. Это в особенности относится к интервалу между машинными и упряжными работами и в некоторой степени в меньшей мере к интервалу между упряжными работами и работами, производимыми вручную.

Автор придает крупное значение вопросу о том, работы какого разряда оцениваются трудовой единицей. Согласно мнению автора трудовой единицей следует оценивать работы того разряда в рамках которого доходная величина оплаты трудовых единиц за выполнение дневной нормы совпадает с приходящимся на один рабочий день средним заработком, в производственных кооперативах.

Итоговым выводом автора является то, что как классификацию, так и оценку работ в кооперативах следует производить с надлежащей осмотрительностью, так как нынешняя система классификации и оценки не всегда содействует осуществлению благоприятного влияния закона распределения по труду на производство.

Пал Сакал: **Техническое развитие венгерского сельского хозяйства и экономичность производства**

Со времени начала первого пятилетнего плана технический уровень венгерского сельского хозяйства шагнул в значительной мере вперед. Это развитие будет еще более стремительным в период осуществления второго пятилетнего плана, в течение которого в развитие сельского хозяйства будет вложено в три раза больше средств чем это имело место во время первого пятилетнего плана.

Подъем технического уровня производства является самым эффективным методом увеличения урожайности, повышения производительности труда и снижения себестоимости продукции. Экспериментальные и производственные результаты показывают, что посредством рациональной механизации можно бы было снизить на 10—20% себестоимость продукции и удвоить производительность труда. На хорошо орошаемых площадях урожайность увеличилась более чем в два раза, на 20—50% увеличилось производство в расчете на 100 форинтов затрат по сравнению с аналогичными участками без орошения.

Опыт последних лет, однако, указывает и на то, что технический прогресс не всегда сопровождается благоприятными результатами. Если, например, параллельно с осуществлением механизации мы оказываемся не в состоянии обеспечить соответствующее сокращение упряжки, ввиду чего использование последней ухудшается, механизация приведет не к снижению, а к повышению издержек производства и, в связи с этим, также и к повышению себестоимости продукции. Не приносят желаемых результатов также и обращение на орошение даже сотни миллионов форинтов, если мы одновременно не позаботимся о прочих условиях, необходимых для ведения современного орошаемого хозяйства (специальные знания, рабочая сила, постройки, машины и т. д.).

Приведенные примеры подтверждают ту истину, что возникающие в ходе технического развития сельского хозяйства задачи ни в коем случае нельзя рассматривать независимо друг от друга.

В этой связи автор подчеркивает, что решение отдельных задач, как, например, увеличение числа машин, расширение орошаемых площадей, повышение использования искусственных удобрений и т. д. только в том случае можно считать действительным достижением, если за этим следует соответствующее улучшение экономичности производства, повышение урожайности и снижение себестоимости продукции.

Ласло Халаши: **Заработная плата и трудовая единица**

Настоящая статья, исходя из указаний XXI съезда КПСС исследует вопрос, каким образом происходит в период развернутого строительства коммунизма взаимное приближение и исторически неизбежное слияние покоящейся на государственной общенародной собственности системы заработной платы и основывающейся на кооперативноколхозной собственности системы трудовых единиц.

Автор анализирует содержание категорий заработной платы и трудовой единицы в период социализма и устанавливает, что в обоих случаях средства распределения по труду в качественном отношении являются тождественными, и что только внутри этого тождественного качества между ними имеют место некоторые различия в области содержания и формы.

В связи с категорией заработной платы в статье подчеркивается, что ее существование связано с наличием государственной формы общенародной собственности, именно с тем, что и при социализме сохраняется «форма» приема на работу, то есть то, что трудящиеся включаются в организацию общественного труда путем заключения «трудового соглашения» с уполномоченным представителем непосредственной единицы общенародной собственности — с директором действующего в рамках хозрасчета хозяйственного предприятия, хотя здесь материальные и личные элементы производства, — в противоположность капитализму, — не отделены друг от друга.

Данная «форма» приема на работу отсутствует в колхозах, которые одновременно являются и хозрасчетными единицами и собственниками; поэтому здесь нет ни «трудовых соглашений» ни заработной платы. Однако кооперативно-колхозная собственность развивается в направлении превращения в единую колхозную собственность (объединение колхозных крестьян в масштабах всего общества), на основании чего в отдельных хозрасчетных единицах возникнут «трудовые договоры» и в связи с этим также и заработная плата.

Однако превращение системы трудовых единиц в систему заработной платы начинается уже в рамках существующей ныне кооперативно-колхозной собственности. Первым шагом на этом пути является гарантийная денежная оплата труда. Автор подчеркивает, что в случае гарантийной денежной оплаты труда мы имеем дело еще с системой трудовых единиц, хотя это с точки зрения формы походит на систему заработной платы. Для того, чтобы гарантийная оплата и по содержанию превратилась в систему заработной платы, надо сделать дальнейший шаг. Условия для совершения этого шага созревают в ходе развития кооперативно-колхозной собственности в направлении единой колхозной собственности путем образования колхозных объединений различного уровня.

Окончательным звеном в этом процессе будет исчезновение различий между государственной общественной собственностью и единой колхозной собственностью на базе слияния этих двух форм собственности и завершение превращения системы трудовых единиц в систему заработной платы.

SUMMARY OF THE ARTICLES

László Ozsvald: **The system of financial incentives for technicians**

The system of financial incentives for technicians underwent a considerable change after the counterrevolution. The paper is concerned with the main features arising as a result of the whole of the present system of incentives.

There is a detailed account of the „order of precedence" of the forms of incentive, of the economic indices that are the subjects of incentives and of the offect they have. The *basic* trend in the present system of incentives is to increase lucrativeness. Since all forms of incentives encourage the attainment of *this aim or of this among others,* no significant contradiction can develop between the various forms of incentive and the economic indices that are the subjects of incentives. Due to the partial differences between incentive conditions, the technicians are today interested in changing the economic indices in a sense and to an amount that will ensure the optimal financial benefits for them amidst given conditions.

Investigating the effects arising from the quantitative determination of incentive conditions the author finds that the reason for „reserves" being held back in firms is no other, than the very fact of the existence of financial incentives. The extent to which this is done is, howewer, dependent on the incentive methods applied. At present the urge to form reserves is, due to the application of better incentive methods, not nearly as strong as it was before the counterrevolution.

The author, moreover, points out that the fact of financial incentives necessarily brings about contradictions between "today's" interests and "tomorrow's". The reason for this contradiction is that the maximum length of a period for accounting is one year, so that at best *annual* economic indices may be set as incentive conditions. Some technical and economic activities, however, (such as technical development), only have a favourable effect on the shaping of economic indices over a period *longer than a year.* The sharpness of this contradiction also depends on incentive methods. The author gives a detailed exposition of the reasons why the conflict between today and tomorrow is far less exacerbated now, than it was with the system of incentives used before the counterrevolution.

László Komló: **The classification and evaluation of jobs in the agricultural producers' cooperatives**

In the introduction the paper discusses the criteria to be considered in the classification of jobs and concludes that every criterion in whose respect the jobs differ to whatever extent, must be taken into account. It is incorrect to strive for an enforced restriction of criteria.

The author believes that the determining factor in establishing the number of categories of labour is the technical level of production. Manual labour requires the largest number of categories, horse-drawn jobs fewer, and mechanised work the least.

In the evaluation (tariff list) of jobs, he considers that it is best if there is not too great a tension (interval) between jobs within each of the three separate groups of manual, horse-drawn and mechanised work. Between the groups, however, larger intervals are justified, in particular between mechanised and horse-drawn work, with a somewhat smaller interval between horse-drawn and manual categories.

According to the author great significance attaches to the choice of which of the groups to value at one labour unit. In his opinion that group should be valued at one labour unit, in which the income value of the labour unit production achieved by doing one day's work at the normal rate of output corresponds to the average earnings for a day's work in the producers' cooperative.

The ultimate conclusion of the author is that both the classification and the evaluation of jobs in the producers' cooperatives should, with due circumspection, be rexamined, since the present classification and evaluation no longer everywhere promotes the fulfillment of the law of distribution according to work done, in a way that is favourable to production.

Pál Szakál: **The technical development of agriculture and the economy of production**

The level of production in Hungarian agriculture has developed a great deal since the beginning of the First Five Year Plan. Progress is to be faster still in the period of the Second Five Year Plan when we are to devote nearly three times as much to the development of agricultural production as in the First Five Year Plan.

The improvement of the technical level of production is the most effective means for increasing yields and the productivity of labour and decreasing the costs of products. Experimental and farm results show, for instance, that properly applied mechanisation would permit the costs of products to be decreased by 10–20 percent compared to the present level and the productivity of labour to be doubled. Crop yields on well equipped, irrigated lands have more than doubled, costs have decreased by 20–50 percent and the return on every 100 Forint expenditure has been 20–80 percent greater compared to similarly endowed lands farmed without irrigation.

Experience over the past years, however, warns us that technical development does not always yield favourable results. If, for instance, mechanisation is undertaken under conditions where the number of horses cannot be decreased as the number of machines is increased, then the utilisation of the horses deteriorates and mechanisation will result not in smaller, but larger production costs, and consequently produce costs. The many hundreds of millions of Forint devoted to making irrigation facilities available will also not bring about the expected results if planned provision is not made for the other requisites of up to date irrigation farming (expert knowledge, manpower, livestock, buildings, machinery etc.) to be available at the same time.

The examples adduced go to prove that the tasks involved in the technical development of agriculture must never be approached in isolation. The solution of various tasks, e. g. an increase in the number of machines, the expansion of irrigation facilities, the increased use of artificial fertiliziers and other materials, can only be regarded as real achievements if they result in a proportionate improvement in the economy of production, an increase in yields and a decrease in the costs of the products.

László Halasi: **Wages and labour units**

Proceeding from the directives of the Twenty-first Congress of the CPSU the paper investigates how, in the period of the generally developing construction of Communism, the approach and historically inevitable fusion of the wage system (based on state ownership by the whole people) and of the system of labour units (based on cooperative and collective farm ownership) takes place.

The author analyses the content of the categories of wages and of labour units and declares that as means for distribution according to work done, they are of equal quality. It is only within this equal quality that there is a certain difference of content and of form between them.

In respect to the category of wages it is emphasised that its existence is connected with the state form of ownership by all the people, in that the "form" of employment continues to exist under Socialism. The individual worker joins in the organisation of social work through a "labour contract" concluded with the entrusted representative of the actual subject of ownership by the whole people—the director of a firm operating a system of independent accounting. Here, however—in radical contrast to the case under Capitalism — the objective and subjective conditions of production are not separated from each other. This "form" of employment does tot exist in the collective farms which are, at the same time as being units with independent systems of accounting, also units of ownership — this is why thay have no "labour contracts" and thus no wages. Cooperative, collective farm property however is developing towards becoming unified collective farm property (the unification of the collective peasantry on a social scale) and as a result the "labour contract" will appear in the various independently accounting units, and with it also wages.

The transformation of the system of labour units into a system of wages is already beginning within the present framework of cooperative, collective farm ownership. The first step in this direction is the guaranteed payment in money for work done. The author emphasizes that guaranteed payment in money for work done is still within the system of labour units, although its form appears to be that of a wages system. In order for it to become a wages system in content, a further step is necessary. The conditions for this step will mature as cooperative, collective farm property develops into unified collective farm property through the formation of collective farm federations of various levels. Ultimately the difference between state ownership by the whole people and unified collective farm ownership will disappear and on the basis of the fusion of the two forms of ownership the transformation of the labour unit system into a wage system will be completed.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

11

VII. ÉVFOLYAM 1960. NOVEMBER

TARTALOM

Simon György: A Szovjetunió gazdasági fejlődése és a két rendszer versenye 1261

Csizmadia Ernő: Átmeneti formák és megoldások mezőgazdaságunk szocialista nagyüzemi rendszerének építésében 1275

Cukor György—Román Zoltán: Az ágazati kapcsolati mérlegek felhasználása az ipar célszerű ágazati szerkezetének vizsgálatában 1289

Hoch Róbert: Az indifferencia-felületek elméletének kritikai ismertetése 1305

Szabó József: A mezőgazdasági felvásárlási és árpolitika egyes közgazdasági kérdései 1325

Polgár Sándor—Fall Levente: A földművesszövetkezeti kiskereskedelem munkájának termelékenysége 1340

SZEMLE

A Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok gazdasági mutatóinak összehasonlítása *(Sóky Dezső)* 1357

A gyengén fejlett országok gazdasági struktúrájának legfontosabb változásai *(V. Tyagunyenko)* 1365

A teljes leszerelés javaslatának jelentősége az elmaradott országok gazdasági fejlődése szempontjából *(Aton Žižka)* 1373

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Vajda Imre: Nemzetközi kereskedelem *(Havas Jánosné)* 1379

A biztosítás elmélete és gyakorlata *(Szentes Tamás)* 1382

A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata 1385

E SZÁM SZERZŐI:

Cukor György kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatóhelyettese; **dr. Csizmadia Ernő** aspiráns, a Társadalmi Szemle munkatársa; **dr. Fall Levente**, a Belkereskedelmi Kutató Intézet munkatársa; **Havas Jánosné**, a Magyar Kereskedelmi Kamara főosztályvezetője; **Hoch Róbert** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Polgár Sándor** aspiráns, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem belkereskedelmi tanszékének adjunktusa; **Román Zoltán** kandidátus, a Központi Statisztikai Hivatal munkatársa; **dr. Simon György** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Sóky Dezső**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Szabó József** aspiráns, az MSZMP Pártfőiskola igazgatóhelyettese; **dr. Szentes Tamás**, a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó munkatársa; **V. Tyagunyenko** szovjet közgazda; **Aton Žižka**, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének munkatársa.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Ajtai Miklós, Bognár József, Erdei Ferenc, Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Huszár István, Keserű János, Lázár György, Molnár Endre, Ripp Géza (főszerkesztő), Timár Mátyás, Varga Edit, Varga István, Vályi Péter, Vincze Imre

SIMON GYÖRGY:

A Szovjetunió gazdasági fejlődése és a két rendszer versenye

Korunk fő jellemvonása, hogy két ellentétes társadalmi rendszer — a szocializmus és a kapitalizmus — küzdelmének menete határozza meg az emberiség fejlődését. A *két rendszer versenye* közvetlenül vagy közvetve minden országot érint, s kiterjed a társadalmi élet majd minden vonatkozására. A verseny fő területe azonban a gazdaság, hiszen a gazdasági téren elért eredmények befolyásolják leginkább a két rendszer közti harc kimenetelét. A két rendszer versenyében a szocializmus ereje és befolyása állandóan nő. *A kapitalizmus általános válságának fő törvényszerűsége a kapitalista rend pozícióinak gyengülése és a szocialista rendszer erősödése, lehetőségeinek és előnyeinek mind szélesebbkörű kibontakozása.*

A verseny első szakaszában egyetlen ország, az Októberi Forradalom eredményeként megszületett Szovjetunió képviselte a szocialista rendszert a világkapitalizmus erőivel szemben. Ráadásul a szovjetország nagyfokú gazdasági és kulturális elmaradottságot örökölt a forradalom előtti időszaktól, s az első világháború, valamint a polgárháború pusztításai méginkább súlyosbították ezt. A szocializmus előnyei azonban már ebben az időszakban kiviláglottak abból a bámulatosan gyors fejlődésből, amelynek eredményeként az elmaradt cári Oroszország helyébe a világ egyik legnagyobb ipari hatalma lépett. A gazdasági sikerek, a társadalmi rend magasabbrendűsége lehetővé tette a Szovjetunio számára, hogy szétzúzza a rátámadó legagresszívebb imperialista hatalmakat, s a társadalmi rend magasabbrendűsége döntő szerepet játszott a második világháború után a szocialista világgazdasági rendszer létrejöttében.

A szocialista országok világrendszerének keletkezésével és megerősödésével új szakasz kezdődött a két rendszer versenyében. A Szovjetunió és a többi szocialista ország gazdasági, technikai és kulturális sikerei alapján az SZKP XXI. kongresszusa joggal állapította meg, hogy a két rendszer versenye *döntő* szakaszba lépett. Miben jelölhetők meg az előttünk álló fejlődési szakasz fő sajátosságai?

1. A Szovjetunió és az egész szocialista tábor ma már nemcsak a gazdaságfejlesztés üteme, hanem méretei tekintetében is meg fogja előzni a vezető tőkésországokat, a kapitalista világgazdaságot. A szocialista világgazdaság *abszolúte túlszárnyalja* a kapitalizmust, mind *a termelés volumene*, mind pedig *egy főre jutó nagysága* tekintetében. A szocialista országok a dolgozók anyagi és kulturális szinvonalának, általában valamennyi életfeltételének vonatkozásában megelőzik a *vezető* kapitalista államokat.

2. Az új versenyszakasz olyan helyzetben vette kezdetét, amikor a Szovjetunió a *technika* több rendkívül fontos területén már maga mögött hagyta az imperializmus vezető hatalmait. Reménytelen és csak a kapitalizmus teljes megsemmisülését hozó vállalkozássá vált a szocialista rendszer háborúval való megdöntésére irányuló minden kísérlet. Ily módon a békés együttélés történelmi szükségszerűséggé vált — bármennyire tiltakoznak is ellene a legagresszívebb imperialista körök. Ez még inkább fokozza a két rendszer gazdasági versenyének jelentőségét. Emellett a technika viharos fejlődése, mellyel kapcsolatban jogosan beszélhetünk *új technikai forradalomról,* egyik legfontosabb biztosítéka annak, hogy a szocializmus a munka termelékenysége tekintetében is viszonylag rövid idő alatt legyőzi a kapitalizmust, s létrejönnek a kommunizmusra való áttérés feltételei.

3. A kapitalista országokban kiéleződik az ideológiai és a politikai harc, a gyarmati rendszer teljesen széthullik; nő a szocializmus ereje és nő a befolyása a tőkésállamokban. E folyamat alapvető oka természetesen nem a forradalom valamiféle „exportja", amelyről a burzsoázia ideológusai oly sokat kiabálnak, hanem az, hogy a modern termelőerők mind élesebb ellentmondásba kerülnek a fejlődésüket fékező tőkés termelési viszonyokkal. Kétségtelen azonban, s ez nincs semmiféle ellentmondásban a két rendszer békés együttélésének és versenyének elvével, hogy *a szocialista országok gazdasági sikerei egyre erősebben hatnak a tőkés világra.* Növelik a szocializmus vonzóerejét még a legfejlettebb tőkésországokban is. Emellett a Szovjetunió és más szocialista országok mind nagyobb gazdasági támogatást tudnak adni az imperialista hatalmak függőségéből szabadulni igyekvő volt gyarmati és más országoknak. Mindezek eredményeként megteremtődnek a feltételek, hogy újabb országok szakadjanak ki az imperializmus rendszeréből, s lépjenek végeredményben a szocializmus építésének útjára.

A gazdaságfejlődés üteme

Valamely ország gazdasági rendjének hatékonysága, haladó vagy fejlődést fékező jellege mindenekelőtt a gazdaságfejlődés üteme alapján bírálható el. A fejlődési ütem döntő tényező a szocialista és a kapitalista rendszer gazdasági versenyének kimenetele szempontjából is. Ezért teljesen érthető az a világszerte megnyilvánuló érdeklődés, amely a két rendszer gazdaságfejlődési ütemét, valamint e fejlődési ütem biztosításának módjait kíséri. A szocialista rendszer magasabbrendűségét kezdettől fogva fényesen bizonyította fejlődésének a kapitalizmusénál sokkalta gyorsabb üteme.

A legáltalánosabb mutatószám, amelynek alapján két ország, illetőleg a két rendszer gazdaságfejlődésének gyorsasága egymással összevethető, kétségtelenül a nemzeti jövedelem növekedési üteme. Igaz, a nemzeti jövedelem számítási módszerei (például a termelő és a nem termelő munka elhatárolása, a nemzeti jövedelem fogalmának meghatározása) lényegesen eltérőek a két rendszerhez tartozó országokban. De bár az eltérések megnehezítik az összehasonlítást, mégis talán a fejlődés üteme viszonylag a leginkább összehasonlítható a nemzeti jövedelem alapján.

A Szovjetunió nemzeti jövedelmének növekedése a vezető kapitalista országokkal összevetve a következőképp alakult a proletárdiktatúra első 4 évtizedében.[1]

A Szovjetunió és a tőkésországok nemzeti jövedelmének alakulása
(1913 = 100)

Országok	1929	1932	1940	1950	1953	1957	1958
			A nemzeti jövedelem volumene				
Szovjetunió...	138	217	611	1003	1367	1911	2267
Egyesült Államok	146	90	159	257	294	319	315
Anglia.....	112	112	145	165	171	188	194
Franciaország	138	121	102	136	145	176	193
			Az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem				
Szovjetunió...	124	188	448	775	1004	1333	1526
Egyesült Államok	116	70	117	165	179	185	176
Anglia.....	111	110	137	149	153	167	170
Franciaország	139	120	106	134	139	165	176

Ezek a számok fényesen megvilágítják a szocialista rendszer hallatlan fölényét a kapitalista országok fejlődési ütemével, tehát gazdasági rendszerével szemben. S nem szabad elfelejteni, hogy a Szovjetunió gazdasága ez időszakban nagyrészt összehasonlíthatatlanul kedvezőtlenebb helyzetben volt, mint a kapitalista országoké. Az első világháború és különösen az utána következő polgárháború pusztításai okozta károk sokszorta nagyobbak voltak, mint sok tőkésország, például Franciaország első világháborús veszteségei. Lényegében hasonló a helyzet a második világháború gazdasági hatásai tekintetében is.

Az amerikai tőkések tudvalevően mindkét világháborún csak nyerészkedtek, háborús pusztítás az Egyesült Államok területét egyáltalán nem sújtotta. Valószínűleg ez az oka, hogy az Egyesült Államok nemzeti jövedelme 1913-hoz viszonyítva gyorsabban nőtt, mint Angliáé és Franciaországé. A szovjet gazdaság növekedési ütemához képest azonban eltörpülnek az Egyesült Államok eredményei. A Szovjetunió a nemzeti jövedelem volumenének az egész időszak alatti növekedési ütemét tekintve adataink szerint mintegy 10-szer, az egy főre jutó nemzeti jövedelmet tekintve pedig körülbelül 18-szor gyorsabban fejlődött az Egyesült Államoknál. A statisztikai mérés nehézségei, eltérései miatt persze nem teljesen pontos adatok ezek, de a fejlődés fő sajátosságait, sőt nagyságrendjét is feltétlenül helyesen tükrözik.

A szovjet gazdaság évenkénti fejlődésének rendkívül gyors üteme összefügg a válságmentességgel. Például 1929-től 1932-ig a Szovjetunió nemzeti jövedelme több mint másfélszeresre nőtt, az Egyesült

[1] Narodnoje Hozjajsztvo SZSZSZR v 1958. g. Goszsztatizdat, Moszkva. 1959. 97. l. A Szovjetunió nemzeti jövedelme 1959-ben további 8 százalékkal emelkedett. (A Szovjetunió 1959. évi népgazdaságfejlesztési terve teljesítésének eredményei, KSH. Bp. 1960. 27. l.)

Államoké viszont legalább ⅓-dal csökkent. Nyilvánvaló továbbá, hogy a szovjet gazdaság — ha fejlődését nem vetik vissza mintegy másfél évtizeddel a polgárháború, valamint a második világháború szörnyű pusztításai — már rég maga mögött hagyta volna a legfejlettebb tőkésországokat az egy főre jutó termelésben is.

Világosan látható az adatokból az is, hogy *a kapitalizmus számára a szocialista gazdaság gyorsabb fejlődési ütemének hatványozódó eredménye hosszabb távon* mily *félelmetes méreteket ölt.*

A nemzeti jövedelem volumenének évi átlagos növekedése 1913-tól 1958-ig a Szovjetunióban 7,2 százalék, az Egyesült Államokban pedig 2,5 százalék volt. Az arány tehát *így számítva* nem egészen 3 az 1-hez, *az egész időszakot tekintve viszont* — mint már rámutattunk — ugyanezen arány 10 az 1-hez a szovjet gazdaság javára. Hasonlóképp az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem a Szovjetunióban évente átlagosan 6,2 százalékkal, az Egyesült Államokban 1,3 százalékkal nő, tehát az arány 4,8 az 1-hez, az egész időszakot tekintve viszont 18 az 1-hez.

Az egy főre jutó nemzeti jövedelemnek a kapitalizmusbelinél sokkalta gyorsabb növekedésében végső soron a munka termelékenységének ugrásszerű fokozódása jut kifejezésre. Lenin tudvalevőleg nagy nyomatékkal hangsúlyozta ennek fontosságát. Ismeretes, hogy a sokkal magasabb fokú termelékenység a feltétele annak, hogy a szocializmus biztosíthassa az egy főre jutó termelésnek a kapitalizmusbelinél magasabb színvonalát és egyúttal a munkanap rövidítését, a dolgozók mindenoldalú fejlődéséhez szükséges szabadidőt is.

A dolgozók érdekeltsége és a szocialista rend szülte egyéb előnyök révén a Szovjetunió messze megelőzte a kapitalista országokat a munka termelékenységének növekedési üteme tekintetében is. Ez részben kitűnik az ipari munka termelékenységének (az 1 főre jutó évi termelésnek) alakulására vonatkozó adatokból:[2]

Az ipari munka termelékenysége
(1913 = 100)

Ország	1928	1937	1950	1958
			kb	
Szovjetunió	120	318	580	1000
Egyesült Államok	126	135	185	237
Anglia	94	113	124	140
Franciaország	105	129	125	210

Valójában a munka termelőerejének növekedése a Szovjetunióban még gyorsabb, mivel a cári időkhöz képest lényegesen csökkent a munkanap, s megszűnt a nehéz fizikai munkák igen jelentős része. Továbbá az iparra vonatkozó adatok — s általában az egy-egy népgazdasági ágra *külön-külön* kimutatható termelékenységnövekedés — nem

[2] Narodnoje Hozjajsztvo SZSZSZR v 1958 g. i. m. 112. l.; 1959-ben a munka termelékenysége a szovjet iparban további 7,4 százalékkal emelkedett (l. a Szovjetunió 1959. évi népgazdaságfejlesztési terve teljesítésének eredményei ... i. m. 26. l.)

tükrözi több rendkívül fontos tényező hatását, olyanokét, amelyek a szocialista iparosításból és a szocialista rend jellegéből fakadnak.

Ilyen tényező a munkanélküliség teljes megszüntetése, általában a munkaképes korú lakosság foglalkoztatottságának lényeges növekedése. A Szovjetunióban a munkanélküliség már az első ötéves terv második évében (1930-ban) végérvényesen megszűnt. A szocializmus győzelme megszüntette a munkanélküliség egyik sajátos válfaját is: a kizsákmányoló osztályok élősdi részének „munkanélküliségét". Ugyanakkor a kapitalista országokban, különösen az Egyesült Államokban — mint ismeretes — mind a kényszer, mind pedig a parazita munkanélküliség is fennmaradt és gyakran növekszik is. A munkaerő ésszerűtlen, illetőleg a nagy többség érdekeivel ellentétes felhasználása (a kizsákmányoló osztályok luxus-szükségleteinek kielégítésére fordított munka, a bankokban, a kereskedelemben végzett munka nagyrésze stb.) a Szovjetunióban szintén megszűnt, a kapitalista országokban viszont egyre nagyobb méreteket ölt. Mindezek részben magyarázatul szolgálnak arra, miért kapunk oly eltérő eredményeket, ha összehasonlítjuk a Szovjetunió és a vezető kapitalista országok egy lakosra jutó nemzeti jövedelmének növekedését az anyagi termelés fő ágában, az iparban, a munka termelékenységének növekedésével.

Az egy lakosra jutó nemzeti jövedelemnek és az ipari munka termelékenységének alakulása

Ország	Az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem 1958	A munka termelékenysége az iparban 1958	Az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem növekedése az ipari munka termelékenységének növekedéséhez viszonyítva (százalékában) a/b . 100
	1913=100		
	a	b	
Szovjetunió	1426	kb 900	kb 158
Egyesült Államok	76	137	55
Anglia	70	40	175
Franciaország	76	110	69

* Az előző két táblázat adatai aa pján

Tehát az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem a Szovjetunióban több mint másfélszer gyorsabban, az Egyesült Államokban és Franciaországban lassabban nőtt az ipari munka termelékenységénél, s a vezető tőkésországok közt csupán Angliában volt némileg jobb az arány.[3]

Az egy főre jutó nemzeti jövedelemnek az ipari munka termelékenységét is számottevően meghaladó növekedése a Szovjetunióban jórészt annak eredményeként vált lehetségessé, hogy a szocialista iparosítás ugrásszerűen megnövelte a gépi nagyiparban foglalkoztatottak részarányát: a népgazdaság alacsonyabb termelékenységű ágaiból (a

[3] Bár a két mutató növekedése közötti arány Angliában a legnagyobb (175 százalék), mégis – mint az adatokból látható – viszonylag kis növekedési ütemkülönbségről van szó.

mezőgazdaságból, a kézműiparból) sokmillió dolgozó került át modern nagyipari üzemekbe. 1913-ban az összes foglalkoztatottaknak csupán 9 százaléka dolgozott az iparban és az építőiparban (ezek nagyrésze is a kisiparban), 1958-ban pedig már 31 százaléka (javarészt a nagyiparban).[4] Ezt is figyelembe véve teljesen érthető, *miért nőtt a munka termelékenysége társadalmi méretekben sokkalta gyorsabban* (az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem hozzávetőleg a társadalmi munka termelékenységének mutatójaként fogható fel), *mint az anyagi termelés egy-egy ágában külön-külön vizsgálva. A szocialista iparosítás és a nehézipar elsődleges fejlesztése* tehát ily módon is nagyban hozzájárult a társadalmi munka termelékenységének növekedéséhez, azonkívül, hogy biztosítva a népgazdaság valamennyi ágának modern termelőeszközökkel való ellátását főszerepet játszott minden egyes ág termelésének és termelékenységének rendkívül gyors növekedésében.

A Szovjetunió és a vezető kapitalista országok iparának évi átlagos növekedési üteme 1913-tól 1959-ig*

Megnevezés	Szovjetunió	Egyesült Államok	Anglia	Franciaország
42 év alatt (1918-1959) Ebből	10,1	3,2	1,9	3,1
12 év alatt (1918-1929)	6,9	3,0	1,2	7,9
11 év alatt (1930—1940).....	16,5	1,2	2,1	—2,2
Az 5 háborús évben 1941-1945)	—1,7	9,8	—**	—**
13 háború utáni évben (1947-1959)	15,2	4,5	4,1	7,3
11 háború előtti (1930-1940) és 13 háború utáni (1947-1949) év alatt összesen	15,8	2,9	3,2	2,6

* L. Dosztyizsenyija szovjetszkoj vlasztyi za 40 let. v. cifrah. Goszsztatizdat, Moszkva. 1957. 19,1.,; az 1958-ra és 1959-re vonatkozó adatok forrásai: Mirovaja Ekonomika i Mezsdunarodnyije Otnosenyija, 1960. 5 sz. 153, 1. *és* „Monthly Bulletin of Statistics". U. N. May 1960.

** Nincs adat.

Tehát a Szovjetunió iparának (a kisipart is beleszámítva) évi átlagos fejlődési üteme a hatalom átvétele óta eltelt 42 évben több mint 3-szorosan meghaladta az Egyesült Államok és Franciaország, s legalább 5-szörösen Anglia iparának növekedési ütemét. Az egész időszakra számítva pedig itt nyilvánvalóan még nagyobb eltéréseket kapnánk, mint a nemzeti jövedelemnél — a Szovjetunió javára.

A termelésnek a vezető kapitalista országok fejlődési ütemét meghaladó gyorsaságú növekedése természetesen nem korlátozódik az iparra, hanem már ez ideig is kiterjedt — bár kevésbé — a mezőgazdaságra is. Szovjet statisztikusok számításai szerint a háború előtti 11 évben (1930—1940-ben) és a háború utáni 13 (1946—1958) év alatt a Szovjetunió mezőgazdasági termelése évente átlagosan 4,7 százalékkal nőtt. Ugyane 24 év alatt az Egyesült Államok mezőgazdasági termelé-

[4] Narodnoje Hozjajsztvo SZSZSZR v 1958 g i. m. 654. l.

sének évi növekedése átlagosan mindössze 1,5 százalék volt.[5] Az ipar hatalmas fellendülésének megfelelően fejlődött a népgazdaság többi ága, mindenekelőtt a modern közlekedés, valamint az építőipar.

A fejlődés útja az elmaradt cári Oroszország agrár jellegű gazdaságától a világ egyik legfejlettebb és leghatalmasabb ipari államának megteremtéséig az adott történelmi körülmények között nem lehetett sima és zökkenőmentes. Ismeretes, milyen áldozatokat hoztak a szovjet dolgozók az 1930-as évek elején a korszerű nehézipar és a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság megteremtéséért vagy később a második világháborúban lerombolt területek helyreállításáért. Végső soron azonban a szovjet nép nagyszerű helytállásának eredményei a dolgozók életszínvonalában, anyagi és kulturális ellátottságában is ugrásszerű javulásra vezettek. „Az életszínvonal forradalmáról" ma már nem kis aggodalommal beszélnek a polgári világ politikusai és megfigyelői is. Egyesek ugyan még a régi nótát próbálják fújni, hogy a szovjet gazdaságfejlesztés elsősorban, sőt kizárólag hadicélokra szolgál, s csupán a fegyvergyártásban és az ezzel összefüggő ágazatokban ért el jelentős sikereket. Az ilyesfajta állításoknak azonban mind kevesebb a hitelük, hisz évről évre hatalmasabb arányokban bontakozik ki a mezőgazdasági termelés gyors fellendítésére, a lakásépítés példátlan ütemű és méretű kifejlesztésére, a közszükségleti cikkek gyártásának gyorsabb növelésére irányuló párt- és kormányintézkedések hatása.

„Az életszínvonal forradalma" a Szovjetunióban persze nem a mostani 7 éves tervben vagy azután kezdődik, hanem kisebb-nagyobb megszakításokkal az Októberi Forradalom győzelme óta folyamatban van. Hogy eredményeit a burzsoá propaganda viszonylag sokáig lekicsinylően kezelhette, sőt jórészt tagadni merte, az azzal a nagyon alacsony színvonallal is összefügg, amelyről a forradalmi fejlődés megindult. Ami azonban a fejlődés ütemét illeti, e tekintetben a Szovjetunió mindig is sokkalta nagyobb eredményeket ért el, mint a kapitalista országok. 1958-ban a dolgozók reáljövedelme a következőképp haladta meg a forradalom előtti, 1913. évi szintet.[6]

A dolgozók reáljövedelmének alakulása 1913—1958

Megnevezés	1958 1913=100
A munkások reálbére az iparban és az építőiparban (az adókat levonva és a béren kívüli juttatásokat hozzáadva)	370
Ugyanez, figyelembe véve a munkanélküliség felszámolását	400
A parasztok pénzbeli és természetbeli reáljövedelme (egy dolgozóra, az adókat levonva)	450
Ugyanez, figyelembe véve az állami juttatásokat	600

Az adatokból látszik, hogy a munkások és a dolgozó parasztok reáljövedelme már a proletárdiktatúra első 4 évtizedében is sokkalta gyorsabban nőtt, mint a vezető kapitalista országok egy lakosra jutó

[5] L. Vesztnyik Sztatisztiki, 1959. 7. sz. 96. l.
[6] Narodnoje Hozjajsztvo SZSZSZR v 1958 g. i. m. 98–99. l.

nemzeti jövedelme, amelynek emelkedése valószínűleg magasabb volt, mint a dolgozók reáljövedelmének növekedése a vezető tőkésországokban. Az adatok arról is tanúskodnak, hogy a Szovjetunióban számottevően közeledett egymáshoz a két nagy dolgozó osztály életszínvonala.

A gazdasági erőviszonyok megváltozása a Szovjetunió és a szocialista tábor javára

Bármily alacsony szintről indult is a Szovjetunió a vezető tőkésországokkal való gazdasági versenyben, a fejlődés sokkalta gyorsabb ütemével hamarosan utoléri, majd túlszárnyalja ezeket az országokat. Kérdés, vajon hol tart ma a szovjet — s általában a szocialista — gazdaság e történelmi feladat megoldásában, mekkora utat tett meg eddig, s milyen feladatok vannak még hátra.

Ismeretes, hogy a Szovjetunió napjainkban mindenekelőtt a kapitalista világ elsőszámú hatalmával, az Egyesült Államokkal versenyez a termelés volumene és egy lakosra jutó nagysága tekintetében. Hogyan alakult e versenynek a proletárdiktatúra kivívása óta tartó eddigi szakasza? A nagy átfogó mutatószámok, mint a társadalmi termék, illetve a nemzeti jövedelem nagysága, a fejlettségi színvonal összehasonlítása szempontjából rendkívül problematikusak. Ezért célszerű néhány alapvető fontosságú termék termelését összehasonlítani.[7]

Néhány legfontosabb termék termelésének alakulása (1913—1959)

Megnevezés	Mértékegység	Szovjetunió	Egyesült Államok	Szovjetunió	Egyesült Államok	A Szovjetunió termelése az Egyesült Államok termelésének százalékában	
		1913		1959		1913	1959
Nyersvas	millió t	4,2	31,5	43,0	55,1	13,3	78,0
Acél	millió t	4,2	31,8	60,0	84,8	13,2	70,8
Szén (feketeszénre átszámítva)	millió t	28,6	517,0	435,8	380,0	5,5	114,7
Olaj	millió t	9,2	34,1	129,5	347,6	27,0	37,3
Villamos energia	milliárd kWó	1,9	24,8	264,0	794,5	7,7	33,3
Cement	millió t	1,5	15,9	38,8	57,8	9,4	67,1

Milyen következtetések vonhatók le a táblázat adataiból? A Szovjetunió igen nagyot lépett előre az Egyesült Államokkal való békés gazdasági verseny eddigi szakaszában, s ma már a termelés volumenét tekintve meglehetősen szorosan felzárkózott az Egyesült Államokhoz. Bár a két ország termelési színvonalának közeledése termékfajtánként meglehetősen különböző arányú, mégis megállapítható, hogy a Szovjetunió jóformán minden termékfajta vonatkozásában lényegesen

[7] Források: Vesztnyik Sztatisztiki, 1959. 7. sz. 95. l.; Mirovaja Ekonomika i Mezsdunarodnie Otnosenyija, 1960. 5. sz. 1954–1957. l.; Survey of Current Business, February 1960.

csökkentette hátrányát, sőt a széntermelésben túl is szárnyalta az Egyesült Államokat.

Ma már a polgári közgazdászok sem merik kétségbevonni, hogy a Szovjetunió az ipari termelés volumenét tekintve lényegesen megelőzte az összes kapitalista országokat az Egyesült Államok kivételével. Megpróbálják azonban lebecsülni a szovjet termelés jelenlegi színvonalát és fejlődési ütemét, s így azt a látszatot kelteni, mintha legalábbis még nagyon hosszú idő kellene hozzá, hogy a Szovjetunió gazdasági tekintetben utolérje és túlszárnyalja az Egyesült Államokat. A tények azonban megcáfolják a kapitalizmus apologétáinak állításait.

Szovjet statisztikusok különféle módszerekkel 1953-ra vonatkozóan megállapították, hogy az Egyesült Államok ipara ebben az évben háromszorosát termelte a Szovjetunióénak. Azóta az arány lényegesen eltolódott a Szovjetunió javára, s ma az Egyesült Államok ipara hozzávetőleg alig több mint másfélszerannyit termel, mint a szovjet ipar. Még szembeszökőbb a változás 1913-hoz viszonyítva. Akkor a cári Oroszország ipari termelésének volumene körülbelül 13—15 százaléka, egy lakosra jutó ipari termelése pedig körülbelül 8—9 százaléka lehetett az Egyesült Államokénak. Ma az előbbi arány 4—5-ször (60 százalék fölött van), az utóbbi pedig mintegy 5—6-szor jobb (több mint 50 százalék). Ezek az arányok nagyjából a társadalmi termékre és a nemzeti jövedelemre is vonatkoznak, hisz a mezőgazdaságban végzett számítások szerint a Szovjetunió mezőgazdasága már az elmúlt években legalább $^3/_4$-ét termelte az Egyesült Államokénak.[8]

A Szovjetunió ma már a gazdasági fejlődésnek abba a szakaszába lépett, amikor a legtöbb termékből nemcsak a termelésnövekedés üteme, hanem a növekedés abszolút nagysága is kezdi lényegesen meghaladni az Egyesült Államokét.[9]

Néhány legfontosabb termék termelésének fejlődési üteme (1954—1959)

Megnevezés	Mérték-egység	Évi átlagos termelésnövekedés 1954—1959-ben	
		Szovjetunió	Egyesült Államok
Nyersvas	millió t	2,6	—
Acél	millió t	3,6	— 2,7
Szén (feketeszénre átszámítva)	millió t	26,9	— 9,4
Olaj	millió t	12,8	4,8
Földgáz	milliárd m³	4,9	13,6
Villamos energia	milliárd kWó	20,2	46,7
Cement	millió t	3,8	2,0
Pamutszövet	millió m²	148,0	—117,0
Gyapjúszövet	millió méter	19,8	— 5,1
Bőrlábbeli	millió pár	25,2	18,0

Tehát a legutóbbi 5 évben az Egyesült Államok termelése a felsorolt alapvető fontosságú cikkek közül mindössze földgázból és villamos energiából nőtt nagyobb arányban, mint a Szovjetunióé. A fejlő-

[8] L. Mirovaja Ekonomika i Mezsdunarodnie Otnosenyija. 1959. 11. sz. 21. l.
[9] L. Prilozsenyije k zsurnalu „Mirovaja Ekonomika" 1960. 8. sz. 3. l.

dés üteme e cikkek viszonylatában is lényegesen gyorsabb volt a Szovjetunióban, s már valószínűleg nincs messze az idő, amikor ez a termelésnövekedés volumene tekintetében is kifejeződik majd. Számos döntő fontosságú termékből pedig az Egyesült Államok termelése visszaesett a legutóbbi években. Vannak végül cikkek, például az olaj, a cement és a bőrlábbeli, amelyek termelése az Egyesült Államokban is nő, de sokkal kisebb volumennel — az ütemről nem is szólva —, mint a Szovjetunióban. A szovjet ipar egészének abszolút évi növekedése ma már legalább kétszerese (többéves periódust tekintve) az Egyesült Államok iparáénak, hisz 1954-től 1959-ig a Szovjetunió iparának évi átlagos növekedése 11,3 szâzalék, az Egyesült Államok iparáének mindössze 2,4 százalék volt.

A második világháború óta nem a Szovjetunió az egyetlen szocialista állam. Európai és ázsiai országokban — köztük hazánkban is — megdőlt a tőkés-földesúri rendszer és sikeresen folyik a szocializmus építése. Nem szükséges bizonyítani, milyen döntő szerepe volt és van a Szovjetunió gazdasági eredményeinek — részben közvetlenül, részben közvetve — a népi demokratikus országok létrejöttében, gazdasági és politikai megerősödésében. A két rendszer gazdasági versenye szempontjából a szocialista tábor létrejötte fordulatot hozott és hoz az erőviszonyok alakulásában. Bármily gyors és hatalmas gazdasági sikereket ért volna el a kommunizmust építő szovjetország, egymagában még hosszú ideig nem tűzhette volna ki célul, hogy az egész kapitalista világot túlszárnyalja az ipari termelés volumenét tekintve. Viszont a szocialista országok együttes erőfeszítésének eredményeként e világtörténelmi jelentőségű előretolódás már a legközelebbi években valóravâlik. *A szocialista tábor létrejötte, gyors fejlődése ugyanis ugrásszerűen megnövelte a szocialista rendszer súlyát a világtermelésben.* Jól szemléltetik ezt a következő adatok:[10]

A szocialista országok részaránya a világtermelésben

Megnevezés	1937	1958	
	Szovjetunió	Szovjetunió	Szocialista tábor
Nyersvas	14,0	19,3*	34,6*
Acél	13,1	19,8*	30,7*
Szén (feketeszénre átszámítva)	8,6	20,7	46,6
Olaj	10,2	13,3*	15,0*
Villamos energia	7,8	12,0	19,1
Cement	6,8	13,1	25,1
Vágottfa	16,9	24,0	32,0**
Fűrészáru	18,3	28,2**	37,4**
Gyapot	10,0	13,1	43,6
Pamutszövet	8,8	15,8*	40,8*
Gyapjúszövet	...	14,0***	28,0***
Cukor	8,6	9,9**	18,9**
Gabonafélék	15,2	12,6	49,6

* 1959-ben. ** 1957-ben. *** 1956-ban.

[10] Források: Vesztnyik Sztatisztiki, 1959. 7. sz. 93. l.; Mirovaja Ekonomika, 1960. 5. sz. 155–157. l.; „Prilozsenyije k zsurnalu". i. m. 59., 61., 70. l.

Ma a Föld lakosságának körülbelül egyharmada él a szocialista országokban, s ezekre az országokra jut — mint az adatok is bizonyítják — a világ ipari termelésének legalább egyharmada, a mezőgazdaságinak pedig valószínűleg még nagyobb része. *A szocialista tábor tehát az egy főre jutó termelést tekintve egészében már elérte, illetve túlszárnyalta a kapitalista világot. A Szovjetunió,* vagyis az az ország, ahol legrégebben győzött a szocialista forradalom, ma már *mintegy 3-szorosan túlszárnyalta a világátlagot, a kapitalista országok átlagát az egy lakosra jutó ipari termelés tekintetében.*[11]

Viszonylag nagyok még a különbségek az ipar és általában a népgazdaság fejlettsége tekintetében a szocialista táborban. A fejlődés azonban a gazdasági színvonal kiegyenlítődése irányában halad, mivel a fejlettebb országok — elsősorban a Szovjetunió — mindenoldalú támogatásával és a kölcsönös testvéri együttműködéssel a korábban viszonylag elmaradt országok gyorsabban fejlődnek az élenjáróknál.[12]

Az ipari termelés volumenindexe (1959 : 1950): Szovjetunió 275, Csehszlovákia 253 (1949 = 100), NDK 271, Bulgária 359, Albánia 542, Észak-Korea kb. 610, Kínai Népköztársaság kb. 1290 (1949 = 100).

Ezekhez a számokhoz nem kell sok kommentár. Mindenesetre érthetőbbé teszik, miért gyakorolnak olyan óriási és egyre növekvő vonzóerőt a szocialista országok gazdasági sikerei a gyarmati vagy a gyarmati rabság alól nemrég szabadult országok népeire.

Hatalmas jelentőségű a két rendszer versenye és a világbéke megőrzése szempontjából az a közvetlen támogatás is, amelyet a szocialista országok, elsősorban a Szovjetunió az elmaradt országoknak nyújt. Sokmilliárd dollárra rúgnak azok a hosszú lejáratú hitelek, s az ellenszolgáltatás nélküli támogatás, amelyet a Szovjetunió Indiának, Indonéziának, az Egyesült Arab Köztársaságnak, Afganisztánnak, Burmának és más volt gyarmati vagy gyengén fejlett államoknak adott és ad. Ezekben az országokban már eddig több mint 300 nagy létesítmény épült vagy épül szovjet segítséggel.[13] Ez a segítség egyre növekvő szerepet játszik abban, hogy végérvényesen összeomlóban van az imperializmus gyarmati hátországa.

A verseny perspektívája

A két rendszer gazdasági versenyének jövőbeli alakulását abszolút pontossággal előrelátni lehetetlen, hisz ehhez mindkét rendszer jövőbeli fejlődési ütemének pontos ismeretére lenne szükség. De hozzávetőlegesen előreláthatjuk a gazdasági erőviszonyok megváltozását a következő években és évtizedekben. Mindenekelőtt kiindulhatunk a szocialista országok perspektivikus népgazdasági terveiből. A hétéves terv előirányzatai szerint a Szovjetunió 1965-ben alapvető termékfajtákból a következő *egy lakosra jutó* termelési színvonalat éri el (a vezető kapitalista országok 1958. évi eredményeinek százalékában).[14]

[11] A Szovjetunióban a világ népességének körülbelül 7 százaléka él, s a világ ipari termelésének mintegy egyötödét adja.
[12] L. Mirovaja Ekonomika i Mezsdunarodnie Otnosenyija. 1960. 5. sz. 153. l.
[13] L. „Szovjetunió". 1960. 8. sz. 5–8. l.
[14] Vesztnyik Sztatisztiki. 1959. 7. sz. 96. l.

A Szovjetunió egy lakosra jutó termelése 1965-ben a vezető tőkésországok 1958. évi egy lakosra jutó termelésének százalékában

Megnevezés	A Szovjetunió egy lakosra jutó termelése 1965-ben			
	Egyesült Államok	Anglia	Franciaország	Nyugat-Németország
	1958. évi egy lakosra jutó termelésének százalékában			
Nyersvas	95—102	112—120	106—114	87—94
Acél	85— 89	98—104	115—121	85—89
Szén (feketeszénre átszámítva)	105—107	54— 55	173—176	73—75
Olaj	53— 55	*	kb. 37—40 szeres	kb. 23—14-szeres
Villamos energia**	49— 51	99—103	147—153	114—119
Műszálak és szintetikus szálak	69	79	85	62
Cement	109—118	143—155	107—116	84— 91
Cukor	295—318	321—347	127—138	128—138

* Anglia 1958-ban nem termelt kőolajat.
** Villamos erőművek önfogyasztása nélkül.

Mint az adatokból látható, a Szovjetunió 1965-ben a termelés egy lakosra jutó nagyságát tekintve is erősen megközelíti, sőt részben — Franciaországot és Angliát illetően — túl is szárnyalja a vezető tőkésországok 1958. évi színvonalát. Számításba kell persze venni, hogy a termelés a tőkésországokban is növekszik. Másrészt azonban a szovjet dolgozók a 7 éves terv előirányzatait, mint már az eddigi eredmények is sejtetik, nagy arányban túl fogják teljesíteni.

Ismeretes, hogy a szovjet iparnak a 7 éves terv teljesítéséhez évente átlagosan 8,7 százalékkal kellene növelnie termelését. Valójában a termelés növekedése 1959-ben, a terv első évében, 10,9 százalék, idén az első félévben 10 százalék volt. Acélból és hengerelt áruból, például, már ebben az évben legalább 2 millió tonnával termelnek többet a 7 éves terv előirányzatánál. Hasonló a helyzet majd minden alapvető fontosságú cikk tekintetében. *A tapasztalat* tehát *azt bizonyítja,* hogy *a fejlődés tényleges üteme gyorsabb lesz a tervezettnél,* s hozzávetőlegesen a legutóbbi 6—7 év átlagos fejlődési ütemének felel meg. Nagyjából hasonló a helyzet a többi szocialista országban is. Feltételezhető, hogy a kapitalista világ ipari termelése sem fog gyorsabban nőni 1965-ig, mint a legutóbbi 6—8 évben.

Lényegében e két feltételezésen — valamint annak figyelembevételén, hogy a szocialista országok 1958-ban már több mint egyharmadát adták a világ ipari termelésének — alapszik az SZKP XXI. kongresszusának az a megállapítása, hogy a szocialista államok 1965-ben túlszárnyalják a kapitalista világot az ipari termelés *volumenét* tekintve. Ehhez az egész szocialista tábor ipari termelésének 1965-ben az 1958. évi 2,2-szeresére, vagyis évi átlagban majdnem 12 százalékkal kell nőnie, ha a tőkésvilág ipari termelése ugyanezen idő alatt körülbelül 15 százalékkal nő meg.[15]

[15] L. pl. Mirovaja Ekonomika i Mezsdunarodnie Otnosenyija. 1959. 11. sz. 23. l.

Még viszonylag kevés idő telt el a XXI. kongresszus óta, hogy minden kételyt kizáróan meg lehessen állapítani, igazolja-e a tényleges fejlődés e merésznek tűnő, de nagyszerű célkitűzést. Az első év — 1959 — tapasztalatai mindenesetre arról tanúskodnak, hogy az évi 12 százalékos fejlődési ütem a szocialista tábor ipara számára nemcsak tartható, hanem jelentősen túl is szárnyalható. *1959-ben,* ugyanis *a szocialista országok együttes ipari termelése több mint 16 százalékkal nőtt.*[16] Igaz, hogy ugyanakkor a tőkésországok ipari termelése is a feltételezett évi 2 százalék helyett mintegy 10 százalékkal nőtt meg.[17] De a kapitalista világ e növekedést az 1958. évi válságszinthez viszonyítva érte el, 1957-hez képest a növekedés évi átlaga csupán 3,7 százalék.[18]

Még a kapitalizmus lehetőségeit legvérmesebben értékelő polgári közgazdászok sem merik feltételezni, hogy a tőkés világ ipara 1965-ig évente átlagosan 10 százalékkal nőhet. Jellemző, hogy a választási harcban vetélkedő mindkét nagy amerikai párt csupán 5—6 százalékos ütem elérését hirdette meg fő gazdasági célkitűzésként. Ez is aligha fog megvalósulni, hisz a legutóbbi 6—7 évben elért átlagos fejlődési ütem megkétszerezését kívánná meg.

Ezzel szemben a szocialista tábor iparának 1959. évi rendkívül gyors fejlődésében olyan tényező hatása jutott jórészt kifejezésre — a korábban elmaradt országok ugrásszerű fejlődése, az élenjáró szocialista államokhoz való gazdasági felzárkózása —, mely a szocialista világgazdaság lényegéből következik.

A Szovjetunió mindenoldalú segítsége és a kölcsönös együttműködés eredményeként ezek az országok a legközelebbi években is gyorsabban fejlődnek az élenjáróknál, s ily módon biztosíthatják az egész szocialista tábor iparának évi 10—12 százalékot számottevően meghaladó növekedési ütemét.

Vagyis attól függően, hogy mily mértékben teljesítik túl a szocialista országok gazdaságfejlesztési terveiket, főleg pedig hogy alakul az újratermelési ciklus a tőkés világban, tolódhat el pár évvel 1965-nél közelebbre vagy későbbre az az időpont, amikor a szocialista tábor ipara abszolút fölényre tesz szert a tőkés világgal szemben. Meg kell azt is jegyezni, hogy a termelési volumenek összehasonlítása az iparban csak közelítően végezhető el, különböző számítási módszerek eltérő eredményt adhatnak. Részben hiányoznak vagy nem eléggé megbízhatóak a teljesen pontos összehasonlításhoz szükséges statisztikai adatok is. A polgári közgazdászok bizonyára meg fogják kísérelni önkényesen kiragadott adatok vagy módszerek felhasználásával az eredményeket a maguk javára értelmezni. Előreláthatólag lesz tehát egy időszak, amikor még nem állítható teljes egyértelműséggel, bekövetkezett-e ténylegesen a fordulat.

Mi az tehát, amit a két rendszer ipari erőviszonyainak alakulása tekintetében igen nagy valószínűséggel állíthatunk? 1) A szocialista tábor ipara a legközelebbi években is válságmentesen és jóval gyorsabb ütemben fog fejlődni a kapitalista világénál. 2) Ennek eredmé-

[16] L. Mirovaja Ekonomika, 1960. 5. sz. 153. l.
[17] L. Prilozsenyie k zsurnalu. i. m. 4—5. l.
[18] Vö. uo.

nyeként még a 60-as években abszolút túlsúlyra tesz szert a tőkés iparral szemben.

Ami a verseny kissé távolabbi perspektíváját illeti, a Szovjetunió készülő 20 éves távlati gazdaságfejlesztési terve — mint ismeretes — előirányozza az Egyesült Államok 1980-ban várható termelési színvonalának legalább kétszeres túlszárnyalását. Az egy lakosra jutó termelésben a szovjet mezőgazdaság előreláthatólag már 1965-ben, az ipar pedig a 60-as évek második felében eléri és túlszárnyalja az Egyesült Államokat. A munka termelékenységét (az 1 dolgozóra jutó évi termelést) tekintve a szovjet népgazdaság körülbelül a 70-es évek elején hagyja maga mögött az Egyesült Államokat. Ugyanakkor a dolgozók munkaideje már korábban rövidebb lesz, tehát a munka termelőereje már korábban meg fogja haladni az amerikait. Az egész szocialista tábor 1980-ban legalább kétszer annyit fog termelni, mint a tőkés világ.

Tehát a következő 1—2 évtized folyamán világtörténelmi fordulat megy végbe a két rendszer gazdasági erőviszonyaiban. *A 60-as évek végétől a Szovjetunióban lesz a világon a legmagasabb a dolgozók életszínvonala és a legrövidebb a munkaidő. A 70-es években e színvonalhoz felzárkóznak a korábban gazdaságilag elmaradt szocialista országok.* Ugyanakkor nemcsak az egész tőkés világ, hanem a vezető kapitalista országok is messze elmaradnak az egy lakosra jutó termelésben és az életszínvonalban a Szovjetuniótól, majd az egész szocialista tábortól. Lehetetlen pontosan előrelátni ezeknek az alapvető jelentőségű gazdasági változásoknak *összes* társadalmi következményeit. A szocialista országokban létrejön a kommunizmus anyagi, műszaki bázisa, minden szocialista ország rátér a kommunista társadalom felső fokának építésére, s — mint az SZKP XXI. kongresszusa megállapította — valamennyien történetileg egyidejűleg jutnak el erre a fokra. Ugyanakkor a szocialista világ példátlan sikerei kétségtelenül óriási és egyre növekvő hatással lesznek *valamennyi* kapitalista ország dolgozóira. Jogos büszkeséggel tölthet el a tudat, hogy hazánk a Szovjetunió oldalán aktív részese az osztály nélküli kommunista társadalom megvalósításának.

CSIZMADIA ERNŐ:

Átmeneti formák és megoldások mezőgazdaságunk szocialista nagyüzemi rendszerének építésében*

1.

Ma már az ország szántóterületének nagyobbik részén (több mint 58 százalékán) termelőszövetkezetek gazdálkodnak. A szövetkezetek az állami gazdaságokkal együtt a szántóterület mintegy háromnegyedét művelik. Az ország egyes vidékein azonban a dolgozó parasztság jelentős része még egyénileg gazdálkodik. Vagyis *mezőgazdaságunk* egészét tekintve még *a kispolgári és tőkés viszonyokból a szocialista viszonyokba való átmenet állapotában van.* Még nem mondhatjuk el, hogy hazánkban befejeződött a dolgozó parasztság belépése a termelőszövetkezetekbe.

A termelőszövetkezeti megyékben és járásokban a dolgozó parasztság túlnyomó többsége már termelőszövetkezetekbe tömörült, számos olyan községünk van, ahol egyénileg gazdálkodó paraszt már egyáltalán nincs. Mondhatjuk-e azonban, hogy ezeken a helyeken már kiépült a mezőgazdaság szocialista nagyüzemi rendszere? Nem, ezt nem állíthatjuk. Legfeljebb azt mondhatjuk, hogy itt már befejeződött a termelőszövetkezetek megalakítása, szervezése, a dolgozó parasztság szövetkezetekben való egyesítése, ami azonban nem egyértelmű a mezőgazdaság szocialista rendszerének teljes felépítésével.

Az egyénileg dolgozó parasztság zömének termelőszövetkezetekbe való tömörülése nagy győzelem, lényegét tekintve olyan társadalmi forradalom, amely a termelőerők fejlődését gátló tőkés és kispolgári termelési viszonyokat új, szocialista termelési viszonyokkal váltja fel. Ez a fordulat azonban nem vége, hanem csak kezdete annak a bonyolult és eléggé nehéz feladat megoldásának, amit a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság rendszerének teljes felépítése és ezzel együtt a parasztság tudatának átformálása, az egységes szocialista parasztság kikovácsolása jelent.

A szocializmus győzelme a mezőgazdaságban egyrészt a szocialista termelési viszonyok teljes győzelmét és állandó tökéletesedését eredményezi, másrészt a gazdálkodás új, szocialista formájának meghonosításával egyidőben olyan feltételeket hoz létre, amelyek között a termelőerők fejlődésének a szocialista szövetkezeti formában rejlő összes lehetőségei a legteljesebben hasznosíthatók. Ez azonban nem spontán folyamat. A mezőgazdaság szocialista rendszerének teljes felépítése gya-

* Részlet a szerző kandidátusi értekezéséből.

korlatilag a következő, egymással nagyon szorosan összefüggő feladatok megoldását követeli:

a) a paraszti kisüzemek szövetkezeti egyesítését, és az új szocialista viszonyok állandó erősítését;

b) a termelőszövetkezetek korszerű nagyüzemi gazdálkodásának kialakítását, erősítését, üzemi megszervezését és állandó fejlesztését;

c) az egységes szocialista parasztosztály kialakítását, a szövetkezeti parasztság szocialista tudatának kiformálását.

Mindez természetesen nem következhet be egycsapásra, egyik napról a másikra.

A mezőgazdaság szocialista rendszerének teljes felépítése során a korszerű nagyüzemi termelőeszközök csak fokozatosan váltják fel az egyszerű paraszti eszközöket, ezért a mezőgazdaság szocialista átalakításának kezdeti időszakában még az utóbbiak is jelentős szerepet játszanak a termelésben. A szocialista termelési viszonyok sem egycsapásra alakulnak ki, illetve tartalmuk a termelőerők fejlődésével összhangban változik, a szocialista építés kezdeti időszakától kezdve egyre tökéletesedik.

A szocialista mezőgazdaság teljes győzelméért folyó harcban a termelőerők és a szocialista termelési viszonyok fejlesztése végett, a mezőgazdaság szocialista rendszere építésének kezdeti időszakában a dolgozó parasztság szövetkezetbe való egyesülése után közvetlenül, a párt nemcsak a felépült szocializmusra jellemző formákat és megoldásokat alkalmazza, hanem sok *átmeneti formát és megoldást is. Ezek helyes felhasználása meggyorsítja a már alapjaiban létrejött, de kellően még meg nem erősödött szocialista viszonyok tökéletesedését, vagyis meggyorsítja a fejlődést, előmozdítja a szocializmus végleges győzelmét.*

A szocializmus győzelme érdekében hazánkban eddig is alkalmazott átmeneti formákkal, megoldásokkal a közgazdászok már régóta foglalkoznak. Amíg azonban főleg a dolgozó parasztok szövetkezeti egyesülése, a szövetkezetek számszerű fejlesztése állt előtérben, az átmeneti formákat is lényegében ebből a szempontból elemezték. Eddig jobbára a szövetkezeti formák, az egyszerű szövetkezetek, a termelőszövetkezeti földjáradék kérdése és a parasztság szövetkezetbe való belépésével kapcsolatos egyéb átmeneti megoldások álltak az érdeklődés középpontjában.

A mezőgazdaság szocialista átalakításának a legutóbbi években bekövetkezett meggyorsulása, az a tény, hogy dolgozó parasztságunk zöme már termelőszövetkezetekbe tömörült, új helyzetet teremtett, új problémákat vet fel. A problémák zöme ma már a termelőszövetkezetek megszilárdításával, nagyüzemi közös gazdálkodásuk kialakításával, vagyis lényegében a mezőgazdaság szocialista nagyüzemi rendszerének építésével kapcsolatos. Mivel a termelőszövetkezetek közös gazdasága, a mezőgazdaság szocialista nagyüzemi rendszere nem alakulhat ki egycsapásra, s a szocialista viszonyok a termelőerők fejlődésével összhangban tökéletesednek, a szövetkezeti nagyüzemek építésének kezdeti időszakában is sor kerül bizonyos átmeneti formák és megoldások alkalmazására. Ezek azonban már nem a parasztság szövetkezetekbe való belépésével, hanem a szocialista viszonyok tökéletesedésével, erősödésével, a még kellően meg nem erősödött kollektív, szocialista viszonyok fejlesz-

tésével, a szövetkezeti nagyüzemi keretek szocialista és nagyüzemi tartalommal való megtöltésével kapcsolatos átmeneti formák és megoldások. Közülük különösen nagy figyelmet érdemelnek az egyszerű kooperáció kérdései, illetve a vele kapcsolatos munkaszervezési és díjazási problémák, valamint a háztáji gazdaságnak — amely a szocializmus egész időszakában fennmarad — a közös nagyüzemű gazdálkodás jelenlegi, kezdeti időszakában betöltött szerepével kapcsolatos kérdések.

2.

Szövetkezeti mozgalmunk figyelemre méltó vonása, hogy tavaly a nagyarányú számszerű fejlődéssel egyidőben a szövetkezetek jelentős része megszilárdult, az új termelőszövetkezetek sokat erősödtek. A szövetkezeti parasztság szorgalma és az állam jelentős támogatása meghozta első gyümölcseit.

1959-ben a szövetkezeti tagok személyes jövedelmének kedvező alakulásával párhuzamosan a korábbi éveknél lényegesen nagyobb arányban növekedett a termelőszövetkezetek közös vagyona. A szövetkezetek állóeszközeinek értéke az 1958. évi 3,40 milliárdról 6,77 milliárd forintra gyarapodott. Az 1 kh szántóra jutó állóeszköz-állomány értéke a nagy területi felfutás következtében ugyan csökkent, kedvező azonban, hogy az új termelőszövetkezetek 1 kh szántóra számítva egy év alatt olyan állóeszköz-befektetési szintet értek el, amilyet a régi szövetkezetek csak hét év (1950—1956) alatt. Ez a tény a fejlődés jelentős meggyorsulását mutatja.

Az új termelőszövetkezetek erősödésének fontos mutatója továbbá, hogy a fel nem osztható szövetkezeti alap az előző évi 246 millió forintos növekedéssel szemben 1959-ben egy milliárd forinttal nőtt. A kötelezően előírt 10 százalékkal szemben, s az *előző évi 12,2 százalékhoz képest* 1959-ben a tagoknak kiosztott részesedés *16 százalékát* fordították termelőszövetkezeteink a szövetkezeti alap fejlesztésére.

1959-ben növekedtek a termelőszövetkezetekben a *saját erőforrásból történő befektetések* is. Sok új termelőszövetkezet már az első évben nagyobb összegű beruházást valósított meg saját erőből, mint a régi jól gazdálkodó termelőszövetkezetek. Fejér megyében például a zámolyi Petőfi termelőszövetkezet (1949-ben alakult) 1957-ben 10 900, 1958-ban 9500, 1959-ben 29 400 Ft, a kápolnásnyéki Vörösmarty (1950-ben alakult) 1957-ben 11 300, 1958-ban 2300, 1959-ben 32 300 Ft, a besnyői Sallai termelőszövetkezet (1949-ben alakult) 1957-ben 25 400, 1958-ban 34 300, 1959-ben 30 200 Ft beruházást végzett saját erőből. Az 1959 elején alakult baracsi Szorgalom 39 800, a táci Petőfi 21 400, a lovasberényi Új barázda 22 800 Ft saját erőből történő beruházást végzett 1959-ben.* Ez is jól mutatja, hogy a birtokos parasztság tömegeinek szövetkezetbe lépése, a szövetkezeti községek kialakulása jelenlegi gazdaságpolitikai viszonyaink között a megszilárdítás, a nagyüzemi fejlődés kedvező feltételeit hozta létre.

A legutóbbi években az FM és a Nemzeti Bank a zárszámadás alkalmával külön is kimutatja a szövetkezetek úgynevezett évi gazdálkodási

* Cseterki Lajos: A termelőszövetkezetek megszilárdítása 1959-ben. Fejérmegyei tapasztalatok. Társadalmi Szemle. 1959. március. 27—36. l.

eredményét, ami az évi saját erőből történő felhalmozásnak és a szövetkezeti tagok személyes jövedelmének együttes összege. 1958-ban a termelőszövetkezetek 1 kh szántóra jutó gazdálkodási eredménye 1510, 1959-ben pedig 2156 Ft volt. Az 1959. évi 4878 millió Ft gazdálkodási eredményből (az 1958. évi megfelelő szám 1516 millió Ft) a 3375 millió forint személyes jövedelmet levonva, felhalmozásra marad 1503 millió forint, az előző évi 129 millió forintnak mintegy tizenegyszerese. *Egy kh szántóra számítva a felhalmozás az 1958. évi 128 Ft-ról 642 forintra (ötszörösére) növekedett.* A saját erőből történő felhalmozásból mintegy 510 millió forint a fel nem osztható szövetkezeti alap, 829 millió a termelési alap, 158 millió forint pedig az egyéb alapok növekedése. Az egy termelőszövetkezeti családra jutó felhalmozás az 1958. évi 1151 forintról 4540 forintra nőtt.

A termelőszövetkezetek saját erőforrásait az utóbbi években az állam jelentős támogatása egészítette ki. A párt és a kormány a szövetkezetek megerősítésére sokkal nagyobb gondot fordított, mint korábban bármikor. Míg 1954—1959 között, 4 év alatt a termelőszövetkezetek állami erőből összesen 900 millió forint építkezési beruházást kaptak, addig 1959-ben, egyetlen év alatt 1,4 milliárd forintot, s az idén nagyjából ugyanannyit.* Beleszámítva az összes közép- és hosszú lejáratú hitelt, a gépállomási díjkedvezményt, a belépett parasztoknak járó adókedvezményt, a különféle szociális és kulturális juttatásokat, 1959-ben a termelőszövetkezetek megszilárdítására fordított összeg mintegy 7 milliárd forintra rúgott.

Tavaly és az idén több traktort kapott a mezőgazdaság, mint korábban 5—6 év alatt. Ugyanez vonatkozik az istállóépítkezésekre is. 1959-ben 173 ezer szarvasmarha-, 144 ezer sertés- és 210 ezer birka-férőhelyet építettek a szövetkezetekben.

Mindez jól mutatja azt a nagyarányú erőfeszítést, amit szorgalmas szövetkezeti parasztságunk és népi demokratikus államunk a korszerű nagyüzemi gazdálkodás mielőbbi kialakításáért tesz. A szövetkezeti mozgalom fejlődése az utóbbi időben azonban gyorsabb ütemű, mint ahogyan a modern nagyüzemi berendezéseket, termelőeszközöket elő tudjuk teremteni. A szövetkezeteknek mintegy felében, a régebbi termelőszövetkezetekben nincs ilyen probléma. Ott a kisüzemi eszközöknek nagyüzemi, korszerű eszközökkel és berendezésekkel való felváltásához szükséges alapvető beruházások már megvannak. Az új termelőszövetkezetekben azonban a nagyüzemi feltételek kialakítása még hosszabb időt vesz igénybe. Ezért nagyon fontos, hogy *termelőszövetkezeteink átmenetileg még a hagyományos paraszti eszközöket is széles körben felhasználják a termelés fokozására.*

A marxizmus azt tanítja — s a történelmi tapasztalatok jól mutatják —, hogy a kisüzemi termelőeszközök összeadása, a parasztok összefogása, az egyszerű kooperáció egymagában is új, fejlettebb termelőerőt eredményez. A nagy táblákon az egyszerű eszközök, például a lóvontatású munkagépek is eredményesebben használhatók, mint a parcellagazdálkodás viszonyai között. Természetesen a marxisták soha nem állították, hogy az egyszerű kooperáció már maga a szocializmus. A párt

* Fehér Lajos: A mezőgazdaság szocialista átalakításának és a termelőszövetkezetek megszilárdításának hazai tapasztalatai és feladatai. Kossuth Könyvkiadó. 1960. 63. l.

és a kormány — a népgazdaság teherbíró képességéhez mérten — mindent megtesz a korszerű szövetkezeti nagyüzemi gazdálkodás mielőbbi kialakításáért, a szövetkezetek korszerű gépekkel, berendezésekkel való felszereléséért. A nagyüzemi gépi termelés kialakításával egyidőben azonban, a maga helyére állítva, *átmenetileg fel kell használni az egyszerű kooperációban rejlő lehetőségeket is.* A paraszti termelőeszközök jelentős része az új szövetkezetek közös gazdaságában is jól felhasználható. A paraszti istállók, tanyák, gazdasági épületek — sokszor csekély átalakítással — átmenetileg még jó szolgálatot tesznek. Amíg nincs elegendő traktor, nem nélkülözhető a nagyobbszámú lófogat sem. Amíg nincs elegendő kombájn és aratógép, használni kell a kézi kaszát is. A háztáji gazdaságról nem is szólva, ahol az egyszerű paraszti eszközök még hosszú időn át, a szocializmus egész időszakában jól hasznosíthatók.

Az állati férőhelyek jelentős részét már 1959-ben is a paraszti istállók átalakításával teremtettük meg. Továbbra is nagyon fontos, hogy termelőszövetkezeteink nagy figyelmet fordítsanak az egyszerűbb kivitelezésű, olcsóbb megoldásokra, a szerfás építkezésekre, átalakításokra. A kormány ebben is nagy segítséget ad a szövetkezeteknek. A szerfaellátás megszervezése mellett az állam 150 millió forint hitelt nyújt a termelőszövetkezeteknek a tagok használaton kívül álló gazdasági épületei, ólak, tanyák bontási anyagának, faanyagának felvásárlására.

Természetesen az lenne a jobb, ha a termelőszövetkezetek belterjes fejlesztését olyan színvonalon és olyan gyors ütemben valósíthatnánk meg, amely ezt az átmeneti időt 1—2 évre korlátozná. Népgazdaságunknak a mezőgazdaság fejlesztését szolgáló anyagi erőforrásai azonban — bár ma sokkal nagyobbak, mint például az ellenforradalom előtt — korlátozottak, ezért a szövetkezetek nagyüzemi rendszerének kiépítése az állami és a saját erő maximális felhasználásával is még hosszabb idő kérdése, és semmi esetre sem nélkülözheti a paraszti termelőeszközöknek a kialakuló szövetkezeti közös nagyüzemben való nagyobb arányú felhasználását. Ha a paraszti termelőeszközök gyorsabban esnek ki a termelésből, mint ahogy azokat nagyüzemi eszközökkel, berendezésekkel pótolni tudjuk, csökkenhet a termelés színvonala. Ez pedig egész dolgozó népünk — benne a szövetkezeti parasztság — alapvető érdekeivel ellenkeznék.

3.

A termelőszövetkezeti adatok és tapasztalatok alapján megállapítható, hogy a szövetkezeti gazdálkodás színvonala, eredményessége a legszorosabban az állóeszköz-ellátottsággal függ össze.* Ez arra mutat, hogy a szövetkezeti nagyüzemi feltételek kialakítása során a beruházások növelése az egyik legnagyobb figyelmet érdemlő feladat. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról a gyakorlati tapasztalatról sem, hogy jelenleg még pusztán az élőmunka ésszerű felhasználásával is jelentősen fokozható a szövetkezeti termelés.

* Lásd: KSH 1955. és 1956. évi jelentései; az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézetének „A termelőszövetkezeti üzemek fejlődése" c. 7. számú és „Mezőgazdasági termelőszövetkezetek termelési típusai" c. 8. számú kiadványa; A mezőgazdaság eredményei 1957-ben. Statisztikai Időszaki Közlemények 18/1958. 178—183. l.; A mezőgazdasági termelőszövetkezetek 1958. évi zárszámadásának értékelése. Magyar Nemzeti Bank. 1959. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek 1959. évi zárszámadása, FM. és MNB. 1960.

A termelési szerkezetet és annak alakulását a rendelkezésre álló élő- és holtmunka mennyisége, összetétele jelentős mértékben befolyásolja. A termelési érték a termelési szerkezet átalakításával, a vetésszerkezet változtatásával is növelhető. A vetésszerkezet belterjes irányú átalakítása pedig a munkaigényes, egységnyi területre számítva nagy értéket adó kultúrák vetésterületének a kibővítésével, viszonylag csekély holtmunka-, de nagyarányú élőmunka-befektetés révén is elérhető.

A termelőszövetkezetek munkaerő-helyzete minden különösebb műszaki fejlesztés nélkül is lehetővé teszi a munkaigényes növényeknek az eddiginél nagyobb arányú termelését. Ez pedig nagyobb termelési értéket, s egyben nagyobb jövedelmet eredményez. Érdemes-e a belterjes fejlesztésnek ezt az útját szorgalmazni termelőszövetkezeteinkben? Feltétlenül érdemes.

A KSH által rendszeresen közölt termelőszövetkezeti adatok nagyon tanulságosak ebből a szempontból is. Jól mutatják: az állóeszközök hatékonysága, a szövetkezeti gazdálkodás eredményei, belterjes fejlesztése nemcsak az állóeszköz-befektetések nagyságától függ, hanem jelentős mértékben attól is, hogyan alakul az élőmunka-felhasználás és a termelés folyamatos viteléhez szükséges forgóeszköz-állomány.*

Különösen figyelemre méltó az élőmunka-felhasználás problémája. Történelmi tapasztalatok mutatják, hogy a belterjes fejlődés folyamatán belül az élőmunka és a holtmunka felhasználásának aránya a fejlődéssel együtt változik, és döntően a technikai haladás színvonalától, valamint a rendelkezésre álló befektetések nagyságától, a társadalmi munkamegosztás fejlettségi fokától függ.

A hazai adatok szerint fejlődésünk mai fokán a termelőszövetkezetek belterjes fejlesztésében még nagy szerepe van az élőmunka felhasználásának. A legbelterjesebb szövetkezetek élőmunka-felhasználása sokkal nagyobb, mint a kevésbé belterjeseké. A gyengén gazdálkodó termelőszövetkezetek zömére pedig nem is az átlagosnál túlzottan kisebb állóeszköz-befektetés a jellemző, hanem sokkal inkább a jelentősen kisebb élőmunka-felhasználás.

Az adatok arra figyelmeztetnek, hogy a gyengén gazdálkodó termelőszövetkezetek egyik legnagyobb nehézsége a mai technikai ellátottsággal összhangban nem álló élőmunka-felhasználás, ami sokszor nem is a munkaerő-létszám tényleges csökkenésével, illetve alacsony voltával, hanem a szorgalom hiányával és a szervezetlenséggel kapcsolatos. Egészen kézenfekvő, hogy a legmodernebb termelési berendezésre fordított befektetések hatékonysága is nagyon alacsony lehet, ha hiányzik vagy elégtelen a kihasználásukhoz szükséges munkaerő.

Az átszervezés során sok kögazdász előtt a mezőgazdasági munkaerő kérdése rendszerint csak mint ipari, szövetkezeten kívüli foglalkoztatási probléma merül fel, s ez eltereli a figyelmet a szövetkezetek munkaerő-gazdálkodásának, a munkafegyelem szilárdításának megoldandó feladatairól. Holott a gyakorlati tapasztalatok szerint a szövetkezetek nagyüzemi kialakulásának kezdeti időszakában termelőszövetkezeteinkben a fő probléma éppen az, hogy rendszerint nagyobb arányban

* E kérdés helyes és figyelmet érdemlő elemzését tartalmazza File Jenő és Szilágyi József tanulmánya a Statisztikai Szemle 1958. I–V. számaiban, illetve File Jenő tanulmánya: A termelőszövetkezetek belterjes fejlesztéséről, a Társadalmi Szemle 1958. decemberi számában.

csökken az élőmunka-felhasználás, mint ahogy azt a gépesítés fejlődése, illetve a szövetkezeti termelés belterjes fejlesztése szükségessé és lehetővé teszi.*

Termelőszövetkezeteinkben 1959 végén 6,1 kh szántó jutott egy tagra. Az egy tagra jutó átlagos területnagyság arra utal, hogy szövetkezeteink zömében nemcsak lehetséges, de egyenesen szükségszerű a vetésszerkezet és a termelés olyan alakítása, amely a munkaigényes növények és termékek termelésének nagyobb aránya révén lehetővé teszi a termelés növelését, a belterjesség fokozását és a tagság teljes foglalkoztatását. Ez az országnak és a szövetkezetnek is csak előnyére válik.

A probléma megoldása szerintem teljes mértékben azon múlik, hogy a termelőerők színvonalának megfelelő munkaszervezéssel, az anyagi ösztönzést érvényesítő, s a munka szerinti elosztás elvét egyre következetesebben képviselő díjazási formák alkalmazásával sikerül-e megvalósítani a *szövetkezetekben meglevő* munkaerő helyes foglalkoztatását, sikerül-e a *meglevő munkaerőt* a szükséges mértékben a *közös* munkába bevonni. Új szövetkezeteinkben ez másképp merül fel, mint a régiekben.

Termelőszövetkezeteinkben a munka szervezésének alapvető formája a termelőbrigád és a munkacsapat, a munka szerinti elosztás elve pedig a munkaegység alkalmazása révén érvényesül. A régi, megszilárdult termelőszövetkezetekben ez a szervezési és díjazási forma már meghonosodott, sőt továbbfejlesztése van napirenden. A régi termelőszövetkezetekben ugyanis a tagság anyagi érdekeltségének fokozása a már kialakult szocialista munkaszervezeti és elosztási formák tökéletesítésével (komplex brigád, eredményességi munkaegység, garantált munkaegység, sőt közvetlen pénzjavadalmazás formájával stb.) kapcsolódik egybe.

Az új szövetkezetekben az egyik legfontosabb tennivaló a nagyüzemi munkaszervezet és a szocialista jövedelemelosztás formáinak mielőbbi meghonosítása. Szövetkezeteinkben ez a munka sikeresen halad előre. Ezt a feladatot azonban új termelőszövetkezeteinknek is úgy kell megoldaniok, hogy egyúttal biztosítsák a tagok anyagi érdekeltségét, közös munkában való növekvő részvételét. Ez azért okoz nagy gondot, mert a tegnap még egyénileg gazdálkodó új szövetkezeti tagoknak szokatlan az új élet, pl. a munkaegység. Akkor is, ha a munkaegység értéke magas, úgy érzik, az kevésbé biztos, mintha munkájuk ellenértékét közvetlenül természetben vagy pénzben szabják meg. Az új szövetkezeti tagokban még erősen él a régihez, a megszokotthoz való ragaszkodás, amit az új szocialista élet kialakítása során hiba lenne figyelmen kívül hagyni. Ezért helyes, ha a szocialista munkaszervezeti és elosztási formák minél gyorsabb kialakítása és a tagok anyagi ösztönzése végett az új szövetkezetek jelentős része átmeneti formákat is felhasznál. Ilyenek például a „családi munkaszervezés" és a vele kapcsolatos területfelosztás, premizálás, illetve a munkaegység mellett még a különféle termékrészesedéses formák alkalmazása.

Az idén az új, illetve a belépések következtében jelentősen megnövekedett termelőszövetkezetek zömében a kapás területeket (egész a betakarításig) felosztották a tagok, illetve a családok között művelésre. Ez

* Lásd Keserü János: A termelőszövetkezetek megszilárdításáról című tanulmányát a Közgazdasági Szemle 1960. januári számában. 9—22. l.

rendszerint azzal párosult, hogy a munkaegység-részesedésen felül a többlettermés (egyes esetekben a termés) egy részét természetben vagy pénzben, prémiumként, illetve termékrészesedésként kiosztották.*

Kétségtelen, hogy a „családi munkaszervezés" és a terv teljesítésétől független termékrészesedés nem a felépült szocialista mezőgazdaságnak megfelelő formák, és vannak *hátrányaik* is. Ilyen hátrány például az, hogy a kapások felosztása a közös gazdálkodást kisméretű termelőegységekre, egyéni munkahelyekre bontja. Ez azzal párosulhat, hogy a parcellán végzett munkával egyidőben más sürgős munkákra a tagok nehezebben mozgósíthatók. Hasonlatos módon a termékrészesedés hátránya, hogy a szövetkezeti gazdálkodás naturális jellegét erősíti, a szövetkezeti tagok egyéni értékesítési lehetőségeit növeli, s ezáltal elvonhatja őket a közös termelőmunkában való részvételtől.

Helyes lenne-e, ha hátrányai miatt elvetnénk az átmeneti munkaszervezési és jövedelemelosztási formákat új szövetkezeteinkben? Bizonyosan nem lenne helyes, mert nehezítené előrehaladásunkat. Az a feladatunk, hogy okosan használjuk fel ezeket a módszereket a termelés fokozására és a szocializmus győzelmének előmozdítására. E formák alkalmazásának ugyanis nemcsak hátrányai, hanem *igen nagy előnyei is* vannak, s ezek a fejlődés mai fokán lényegesen nagyobbak. Legnagyobb előnyük, hogy a jelenlegi viszonylag alacsony gépesítési színvonal mellett is lehetővé teszik a munkaigényes növények kielégítő mérvű termelését, a nagy mennyiségű kézi munka idejében való elvégzését, mert segítik a szövetkezeti tagoknak és családtagjaiknak a közös munkába való bekapcsolódását, az élőmunka olyan arányú felhasználását, amely általában a termelés növekedésével párosul. Ez pedig egyaránt össznépi és szövetkezeti érdek.

Az átmeneti díjazási formák helyes felhasználása során módunkban van azok hátrányos következményeit minél szűkebb térre korlátozni. Ha például törődünk azzal, hogy a termékrészesedést ne állapítsák meg indokolatlanul magasan (a tagok kézimunka-befektetésének arányát meghaladó módon), vagy hogy az abban részesülő tagoknak a ledolgozott munkaegység után ugyanazokból a termékekből természetbenit már ne osszanak, ezzel jelentős mértékben csökkenthetjük a hátrányokat. Ha törődünk vele, elérhető, hogy a termékrészesedés a tagok által felhasznált kézimunka-befektetéssel arányos lesz, és nem juttatja igazságtalan előnyökhöz a tagság egy részét. Helyeselhető az a legtöbb új szövetkezetben kialakult gyakorlat is, hogy a termékrészesedést a munkaegység alkalmazásával kombinálják. *Fontos, hogy ezeket a formákat új szövetkezeteink valóban átmeneti megoldásként kezeljék, s a*

* Termelőszövetkezeteink általában a terv túlteljesítése után prémiumot adnak, mégpedig vagy a terven felül megtermelt mennyiség meghatározott százalékát adják ki természetben, illetve pénzben, vagy pedig a tervtúlteljesítés arányában pótlólagos munkaegységet írnak jóvá. Az előbbi gyakorlat jobban elterjedt, mint az utóbbi. Sikerrel alkalmazza a szövetkezetek egy része a termékrészesedés különböző változatait is. A nádudvari Vörös Csillag termelőszövetkezetben például a cukorrépa-termelésben részt vevő tagoknak a termés 10 százaléka után ellenértékül kapott cukrot és pénzt a terv teljesítésétől függetlenül kiadják. Hasonlóképpen osztják ki a megtermelt kukorica 20 százalékát és a szálastakarmánynak – a minőségtől függően – 30–40 százalékát. Zárszámadáskor a cukorrépa-, kukorica- stb. termelésben teljesített munkaegységeket is elszámolják ugyan, de erre természetben kukoricát stb. már nem osztanak. Számos más példát is említhetnénk még. Az idén például a szövetkezetek többsége kézi aratás esetén a munkaegység kiegészítéséül még 30–40 kg terményt is adott. Több helyen a betakarítást nem munkaegységben, hanem részben végezték. A prémium kiadása rendszerint a terv teljesítésétől függ, termékrészesedésről pedig akkor beszélünk, ha a termés bizonyos hányadát a terv teljesítésétől függetlenül megkapják a tagok.

közös gazdaság termelőerői fejlesztésével, a gépesítés előrehaladásával igyekezzenek őket felváltani fejlettebb, a termelés fellendítését és a szocializmus végleges győzelmét még inkább elősegítő, s a termelőerők fejlődésével összhangban álló fejlettebb szocialista viszonyoknak megfelelő munkaszervezési és díjazási formákkal. Ennek feltételei a gépesítés fejlődésével, a közös gazdaság erősödésével, a szövetkezeti tagok szocialista nevelésével az új szövetkezetekben is egyre inkább létrejönnek.

4.

A szocialista termelési viszonyok a mezőgazdaság szocialista átszervezése során nem azonos ütemben és egyforma arányban hódítanak tért az egész mezőgazdaságban. A történelmi tapasztalatok jól mutatják — s ezt igazolják saját tapasztalataink is —, hogy a szocialista viszonyok leghamarabb átfogják a szántóföldi növénytermelést, és lassabban terjednek például az állattenyésztésben. A szocialista országok adatai szerint az állattenyésztés a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszakában általában lassúbb ütemben fejlődik, mint a szántóföldi termelés.*

Mivel függ ez össze?

Semmi esetre sem azzal — amit a revizionisták állítanak —, mintha a kollektivizálás a nagyüzemi állattenyésztés kialakításának alkalmatlan módszere lenne. *Az állattenyésztés nagyüzemesítésének lassúbb üteme, s ezzel összefüggésben az állati termékek termelésének alakulása nem a kollektivizálásnak, mint módszernek a fogyatékossága, hanem döntően annak az objektív összefüggésnek a megnyilvánulása, hogy a paraszti termelés különböző ágai társadalmasításának feltételei nem egyszerre alakulnak ki, hogy például a korszerű nagyüzemi állattenyésztés anyagi feltételeinek megteremtése nagyobb befektetéseket és több időt igényel, mint általában a nagyüzemi szántóföldi termelés kialakítása.*

A szocialista nagyüzemi növénytermesztés és állattenyésztés megteremtése azokban az országokban, ahol már a tőkés fejlődés során kialakult a korszerű nagyüzemi gazdálkodás túlsúlya, bizonyára gyorsabb tempóban és kisebb eltérésekkel megy majd végbe, mint eddig a szocialista országokban, ahol az elmaradott kisárutermelő parasztgazdaságok talaján kellett megteremteni a szocialista nagyüzemeket. A kisárutermelő parasztgazdaságok társadalmasítása azonban még ilyen viszonyok között sem térhet el lényegesen attól, ahogyan ez eddig a Szovjetunióban és a népi demokráciákban megvalósult. A paraszti termelés társa-

* A Szovjetunióban például az átszervezés időszakában jelentősen visszaesett az állattenyésztés. Ha az állattenyésztés színvonalát 1913-ban 100-nak vesszük, akkor 1928-ban 137 volt, de 1930-ban már csak 100, 1933-ban 65 és csak 1937-ben érte el a 109-et. (Lásd a Szovjetunió népgazdasága 1958-ban, Statisztikai évkönyv, oroszul, Moszkva. 1959. 350. l.) A Szovjetunióban a tömeges kollektivizálás idején az állattenyésztés visszaesése helyi sajátosságokkal is összefüggött, például az osztályharc erőteljes kiéleződésével, a kulákság ellenállásának fellángolásával (az állatállomány jelentős része a kulákok kezén volt), a kollektivizálás közben elkövetett hibákkal, különösen azzal, hogy egyes vidékeken az egész termelés maradéktalan társadalmasítására törekedtek, nem tartották be az SZKP-nak a háztáji gazdasággal kapcsolatos irányelveit. Mindez együttesen odavezetett, hogy nemcsak a kulákok, hanem a dolgozó parasztok is tömegesen vágták le és fogyasztották el az állatokat. Az állattenyésztés fejlődése a népi demokratikus országokban is lassúbb, mint a szántóföldi termelésé.

dalmasításának megvannak a maga objektív törvényei, amelyek megszabják a társadalmasítás ütemét, sőt általában módszereit is.

Vizsgáljuk meg ilyen szempontból például a Szovjetunió adatait.

A kolhozok közös gazdaságának és a kolhozparasztok személyi gazdaságának részaránya 1934-ben a Szovjetunióban

(Százalék)

Megnevezés	A kolhozok közös gazdaságának részaránya	A háztáji gazdaság részaránya
A kolhozok összes vetésterületében	96,8	3,2
Gabonafélék és hüvelyesek vetésterületében	99,1	0,9
Ipari növények vetésterületében	98,8	1,2
Zöldségfélék vetésterületében	61,9	38,1
Az egész állatállományban	51,5	48,5

A Szovjetunió állatállományának jelentős része még 1958-ban is a háztáji gazdaságokban volt. A kolhozok közös szarvasmarha-állománya 1958-ban 32 millió, a háztáji pedig 20 millió darab volt. A tehénállomány a következőképp oszlott meg: 11 millió 600 ezer volt a közös gazdaságban, 12 700 ezer a háztájiban. A közös sertésállomány 23 138 ezer, a háztáji 11 066 ezer, a közös juhállomány 73 792 ezer, a háztáji 22 millió darab volt. A baromfi túlnyomó többsége a háztáji gazdaságokban volt.

A népi demokratikus országokban (bár a Szovjetunióhoz hasonló részletes adataink nincsenek) a meglevő állatállomány-adatokból az tűnik ki, hogy hasonló a helyzet. Erre utal a következő táblázat:

A háztáji állatállomány részaránya a közös és a háztáji együttes állományból egyes népi demokratikus országokban 1958-ban

(százalék)

Ország	Szarvasmarha	Tehén	Sertés
Bulgária	43	57	48
Magyarország	36	41	56
Csehszlovákia	18	28	34
NDK	27	35	32
Románia	61	84	73

A szövetkezeti társas gazdálkodás, a szövetkezeti keretek szocialista és nagyüzemi tartalommal való kitöltése hosszú, bonyolult folyamat. Helytelen lenne azt képzelni, hogy a kollektivizálás egycsapásra közös gazdasággá változtathatja az egyesült parasztok egész gazdaságát. Ezt a következők miatt csak fokozatosan lehet megvalósítani:

Először. A nagyüzemi gazdálkodás anyagi és személyi feltételei (gép, istálló stb., illetve képzett szakemberek, vezetők) nem egycsapásra, hanem csak fokozatosan alakíthatók ki. Legfontosabb a szántóföldi ter-

melés nagyüzemesítése, mert ez az alapja a nagyüzemi állattenyésztés megteremtésének is.

Másodszor. A parasztgazdaságra az a jellemző, hogy benne a termelés és a háztartás teljes mértékben egybekapcsolódik. Szétválasztásuk csak a korszerű nagyüzemi gazdálkodás kiépítésével együtt, a termelés és az árutermelés nagyarányú fellendülése, a város és a falu közti lényeges különbségek megszüntetése talaján következhet be. A szövetkezeti parasztság személyes fogyasztására szolgáló termékek (hús, tej, zöldség) termelésének teljes társadalmasítása, vagyis a háztáji, mellékgazdaságok fokozatos megszüntetése csakis a termékbőséghez vezető úton valósítható meg. Addig a háztáji gazdaság nélkülözhetetlen a parasztcsalád fogyasztási szükségletei kielégítésében, sőt bizonyos ideig az ország ellátásában is. A háztájiban jól hasznosítható a közösben rendszeresen nem foglalkoztatható családi munkaerő (fiatalok, nyugdíjasok, asszonyok) néhány órai munkája, valamint a háztáji állattenyésztésben a háztartási hulladék.

Harmadszor. A paraszti termelés társadalmasítása során nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a tegnap még egyénileg gazdálkodó paraszt nem válik egyik napról a másikra szocialistává. A mezőgazdasági termelés fokozatos társadalmasításának az artel-típusú termelőszövetkezeti forma útján való megvalósítása lehetővé teszi, hogy a paraszt a közös, az új mellett a háztájiban még a régit, a megszokottat folytassa, s ilyen viszonyok között az új erősödésével egyidőben fokozatosan elhalványuljon, majd megszűnjön a régi.

Lényegében ezekkel az okokkal függ össze az a tény, hogy a szocialista országokban a szövetkezeti rendszer teljes győzelme után, amikor a szántóföldi termelés már csaknem teljesen társadalmasított, az állattenyésztés jelentős részben továbbra is háztáji. Ezzel függ össze, hogy a szocialista országokban a dolgozó parasztság szövetkezeti egyesülésének uralkodó szervezeti formája az artel-típusú termelőszövetkezet, amelyben közös tulajdonban van a termelőeszközök többsége, de továbbra is a tagok egyéni használatában marad a föld egy kisebb darabkája, sőt tulajdonában marad az állatok és az eszközök egy kisebb része.

A háztáji gazdaság történelmi szükségszerűség minden olyan országban, ahol a mezőgazdaság szocialista átalakítása az artel-típusú szövetkezetek útján valósul meg. Az artelben a közös gazdaság a döntő, de fontos kiegészítő szerepe van a háztájinak is. Az artel éppen ezáltal egyesíti magában azokat az előnyöket, melyek az össznépi és paraszti érdekek összeegyeztetésével előmozdítják a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság rendszerének felépítését, a termelőerők fejlődésével és a szövetkezeti parasztság eszmei színvonalával összhangban lehetővé teszik az egész mezőgazdasági termelés fokozatos társadalmasítását. Az eddigi tapasztalatokból már az is levonható, hogy az artel mint fő szervezeti forma és vele együtt a háztáji gazdaság csak a közös, nagyüzemi termelés és árutermelés színvonalának magas fokán, a szövetkezeti tagok szocialista tudatának kifejlődése, erősödése alapján, a város és a falu közötti lényeges különbségek felszámolásával együtt fog megszűnni. Ha a nagyüzemi termelés már olyan színvonalat ér el, hogy ki tudja elégíteni az összes szükségleteket (városi és falusi lakosságét egyaránt), ha

a szövetkezeti tag olcsón, jobban mondva könnyen hozzájut azokhoz az egyéni fogyasztásra szolgáló termékekhez, amelyeket korábban a háztájiból nyert, ha a közösből származó jövedelme kielégítő életszínvonalat biztosít számára, nem lesz érdeke a háztáji gazdaság fenntartása. Ez a kommunizmusba való átmenet időszakában minden bizonnyal be is következik.

Az artel-típusú szövetkezet és vele a háztáji gazdaság a szocializmus egész időszakában fennmarad. Miközben azonban a közös gazdaság gyorsan fejlődik, a háztáji eleinte viszonylag, később abszolút mértékben is egyre inkább visszaszorul.

Látni kell tehát, hogy *a háztáji gazdaság szerepe a szocialista fejlődés során változik.* Kezdetben nemcsak a szövetkezeti tagok személyes fogyasztása, hanem az ország ellátása szempontjából is jelentős, sőt sikeresen felhasználható a közös gazdaság kialakítása érdekében is. Később, a felépült szocializmus időszakában árutermelő szerepe egyre csökken, míg végül teljesen megszűnik, fokozatosan csökken a szerepe a szövetkezeti tagok személyi fogyasztásában is. A Szovjetunió több kolhozában például a háztáji tehéntartás már megszűnt.

Hazánkban jelenleg és még a következő években is mind az ország ellátása, mind a szövetkezeti tagok anyagi érdekeltsége és a közös, nagyüzemi gazdálkodás kialakítása szempontjából nagy szerepe van a háztáji gazdaságnak. 1958-ban folyó áron számolva a mezőgazdaság nettó termelési értékében a közös és a háztáji gazdaság részesedési aránya 2 : 1 volt, ami nagyon magas arány. A szövetkezeti tagok összes jövedelmében pedig a háztájiból származó jövedelem aránya általában elérte, sőt meghaladta a 40 százalékot. Jelenleg a szarvasmarha-állomány 62 százaléka még a háztájiban van. A sertésállománynál ez az arány még magasabb. A háztáji sertésállomány jelenleg még több mint 2 millió db, s mintegy három és félszerese a közös sertésállománynak. 1959-ben a húsárunak általában 15—20 százalékát, a forgalomba kerülő baromfihúsnak 25—30 százalékát a háztáji gazdaságok adták. A mezőgazdaság második ötéves tervével kapcsolatos előzetes számítások alapján megállapítható, hogy a háztáji gazdaság még 1965-ben is — főleg az állati termékekből — jelentős szerepet fog betölteni az ország ellátásában.

Ilyen körülmények között, amikor még a háztájinak nemcsak a termelőszövetkezeti családok ellátásában, hanem az ország ellátásában is nagy szerepe van, a háztáji gazdaság elhanyagolása politikai hiba lenne és könnyen ellátási zavarokhoz vezethetne. A párt és a kormány ebből a helyzetből kiindulva azt a feladatot állította a termelőszövetkezeti vezetők és dolgozók elé, hogy *a közösben és a háztájiban együttvéve* termeljenek többet és adjanak több árut az országnak, mint egy évvel ezelőtt, az egyéni gazdálkodás idején. Ahhoz, hogy az új szövetkezetek és termelőszövetkezeti községek már a megalakulás utáni első években többet termeljenek, több árut adjanak az országnak, mint az egyéni gazdálkodás időszakában, az kell, hogy közös nagyüzemi gazdaságuk megalapozásával és építésével egyidőben törődjenek a tagok háztáji gazdaságával is. A háztáji sikeresen kiegészítheti a közöst. Különösen így van ez a közös gazdálkodás kialakításának kezdetén, amikor a nagyüzemi alapokat kell lerakni. A termelőszövetkezetek közös gazdasága a tagok régi kisgazdaságaiból épül ki, s megalapozásában jelentős sze-

repe van a háztáji gazdaságnak is. Ezért mind az árutermelés fokozása, mind a közös szövetkezeti nagyüzem kiépítése, erősítése végett fel kell használnunk a háztáji gazdaság erőforrásait is.

Pártunk és kormányunk ezt a helyzetet elemezve hozta meg *a háztáji állattenyésztéssel kapcsolatos átmeneti intézkedéseit, amelyek a termelőszövetkezetek közös nagyüzemi gazdálkodásának jelenlegi, kezdeti időszakában az ország ellátását s a közös gazdaság mielőbbi felépítését vannak hivatva előmozdítani.*

Az 1960 tavaszán hozott rendelkezések lehetővé teszik, hogy azok az új. illetve a belépések folytán jelentős mértékben megnövekedett termelőszövetkezetek, amelyek valamennyi lehetőség kihasználása mellett sem tudják a tagoktól átvenni a háztáji gazdaság kereteit meghaladó szarvasmarha-állományt, a járási tanács mezőgazdasági osztályának hozzájárulásával átmenetileg, a közös férőhelyek elkészültéig, a háztájiban visszahagyhatják azt, ezenkívül a háztájiban az alapszabályban előírt mértéken felül korlátlan számban tarthatnak sertést, ha arra nevelési vagy hizlalási szerződést kötnek az állammal. A tavasszal életbe léptetett átmeneti jellegű szerződéses akciók közvetlenül segítik nemcsak az ország jobb ellátását, hanem a szövetkezeti közös állatállomány megalapozását is.*

Vannak, akik a háztájival kapcsolatos átmeneti intézkedéseket „kapitalista tendenciának" minősítik, s megvalósításuktól a szocializmus ügyét féltik. Olyan viszonyok között, amikor a párt és a kormány mindent megtesz a közös nagyüzemi állattenyésztés kialakításáért, amikor egy pillanatig sem feledkezik meg a háztáji gazdaságnak a közös rovására történő túlzott fejlesztése elleni küzdelemről, s amikor a háztáji gazdaságot is a közös fejlesztése érdekében igyekszik felhasználni, *ilyen viszonyok között a megtett átmeneti intézkedések a szocializmus győzelmét, a népgazdasági feladatok teljesítését segítő átmeneti megoldások.*

A háztájival kapcsolatos átmeneti intézkedések megvalósítása során természetesen számolni kell az új szövetkezeti tagoknak a háztáji túlzott fejlesztésére irányuló törekvésével. A belépést követő első időben az új tsz-paraszt a háztáji gazdaságot — amely a régi életformából maradt meg s amelyet saját elgondolásai szerint hasznosíthat — biztosabb jövedelemforrásnak tekinti, mint a közöst. Ezzel kapcsolatos, hogy az új tsz-ek egy részében tapasztalható a háztáji gazdaság túlzott, a közös rovására történő előtérbe helyezése. Egyes helyeken például az 1 kh háztáji földön kívül még különböző címeken (például a fiatalok részére külön vagy istállóbérlet címén) is juttatnak kisebb területeket. Hasonlóképpen vannak problémák a háztáji szőlőterületek nagyságával,

* Például, ha a háztáji sertéshizlalás szerződéskötéseit a termelőszövetkezet szervezi és takarmányt is ad, a szövetkezet különböző kedvezményekhez jut. Az állatforgalmi vállalatok által a háztájiban lekötött szaporulat is lényegében a közös állomány fejlesztését szolgálja, de a termelőszövetkezeteknek is érdekük, hogy tagjaiktól a háztájiból közvetlenül átvegyék a közös részére a borjakat, malacokat. Ha például a háztájiból átvett borjak hathónapos korukra legalább 160 kg-ot elérnek, darabonként 600 Ft adókedvezményt kaphat utánuk a szövetkezet. Ezenkívül a tsz még minden sajátnevelésű előhasi üsző után hitelelengedésben is részesülhet. Az állatforgalmi vállalatok továbbszaporításra alkalmas ivarérett kocasüldőket adhatnak a szövetkezeti tagoknak, amelyek ellenértékét a szaporulatból kocánként 3 db továbbtartásra alkalmas süldő átadásával törleszthetik. A háztáji szarvasmarhával nem rendelkező tsz-tagok tenyészüszőt igényelhetnek, s annak értékét az üsző első felnevelt szaporulatából természetben törleszthetik.

amely az érvényes rendelkezések szerint 400—600 négyszögöl lehet, de bele kell számítani a ház körül levő szőlőt és gyümölcsöst is. Egyes helyeken az is előfordul, hogy a közösben termelt takarmány elosztásakor csak a háztájival törődnek, s elhanyagolják a közös állomány fejlesztéséhez szükséges takarmánybázis megteremtését.

Ezek a jelenségek összeegyeztethetetlenek a háztájival kapcsolatos átmeneti intézkedésekkel, s a párt- és állami szervek nem tűrhetik el az ilyen gyakorlatot. Amellett, hogy érvényt szereznek a háztájival kapcsolatos intézkedéseknek, tegyenek meg mindent a szövetkezeti parasztok szocialista neveléséért, hogy az új tsz-tagok minél hamarabb felismerjék: jövedelmük, életszínvonaluk emelésének fő forrása a közös gazdaság, s a háztáji csak kiegészítheti azt, boldogulásuk, jövőjük nem a háztáji, hanem a közös gazdaság fejlesztésén múlik.

A szocialista mezőgazdaság rendszerének teljes felépítéséhez hazánkban szükséges és hasznos átmeneti megoldások szerepét, jelentőségét sokan nem értik. Vannak, akik nem átmenetként, hanem végleges formákként fogják fel azokat, éppen ezért eltúlozzák szerepüket, megerősödött, jól gazdálkodó termelőszövetkezetekben is szorgalmazzák, ahol pedig ez már túlhaladott és hátráltatja a fejlődést. Mások a szocializmus győzelmét féltve tartózkodnak felhasználásuktól, illetve tiltják alkalmazásukat ott is, ahol szükséges lenne. Mindkét véglet helytelen. *A szocializmus győzelmét szolgáló átmeneti megoldásoknak mezőgazdaságunk szocialista nagyüzemi átalakítása jelenlegi időszakában — különösen az új termelőszövetkezetekben — a szocialista viszonyok és a termelés fejlődése, az ország ellátása, s a szövetkezeti parasztság jóléte szempontjából egyaránt nagy jelentősége van. Ezeket a formákat és megoldásokat a szocializmus teljes győzelme érdekében alkalmazzuk.*

A termelés szervezésének, irányításának formái nem véletlenek, hanem szorosan összefüggnek a termelőerők színvonalával. A szocializmusban is az a jellemző, hogy a termelőerők fejlődésével együtt tökéletesednek a szocialista termelési viszonyok, változnak a szervezeti formák, a gazdasági vezetés formái. A vezetés tudománya éppen az, hogy az adott helyzetet elemezve tesz intézkedéseket, hogy nem szalad előre, nem tűz ki olyan célokat és nem erőltet olyan módszereket, amelyek megvalósításának feltételei még nem értek meg, de a kialakult feltételeket nem fogadja el örökérvényűnek, munkálkodik azok kedvező alakításán, s az új feltételek között bátran megváltoztatja a régi formákat és elavult módszereket.

A paraszti termelés szocialista nagyüzemi átalakításának megvannak a törvényszerűségei, megvan a maga törvényszerű menete. Hazánkban jelenleg — az új szövetkezeti nagyüzemek kialakulásának kezdeti időszakában — elkerülhetetlen bizonyos átmeneti formák és megoldások alkalmazása. Ez a termelőerők adott színvonalával, s a szövetkezeti parasztság szocialista tudatának lassú ütemű kiformálásával függ összsze. A párt felismerte ezek szükségességét és helyesen alkalmazza őket a szocializmus végleges győzelme érdekében.

CUKOR GYÖRGY—ROMÁN ZOLTÁN:

Az ágazati kapcsolati mérlegek felhasználása az ipar célszerű ágazati szerkezetének vizsgálatában[1]

A népgazdaság fejlődésének elemzésekor és tervezésekor általában az olyan nagy, összefüggő kategóriákból indulunk ki, mint a népesség és a foglalkoztatottak száma, a nemzeti jövedelem nagysága, a fogyasztás és a felhalmozás aránya, és így tovább. De sem az elemzés, sem a tervezés nem áll meg ezen a szinten. A már elért fejlődés körülményeinek és okainak mélyebb megismeréséhez és a kitűzött irányvonal célszerűségének megítéléséhez, illetve végrehajtásának szilárd megalapozásához egyaránt elemeikre, összetevőikre bontjuk e nagy aggregátumokat. A termeléssel kapcsolatos gyakorlati elemző-tervező munkában az *ágazatokra bontásnak* van a legáltalánosabb szerepe. Ágazatok szerint vizsgáljuk és tervezzük *a népgazdaság belső arányait, egyensúlyát,* s ágazatok szerint kell elemezni a *gazdaságossági* követelmények érvényesülését, a lehetséges fejlesztési irányok, illetve egyensúlyi változatok közötti választást illetően. (Az ágazatokon belül természetesen termékenként is megfelelő arányok szükségesek, termékenként is érvényesülnie kell a gazdaságosságnak, s folynia kell elemzésnek és tervezésnek.)

A valóságban ágazati méretekben, „ágazati szinten" nemigen végeznek alaposabb számszerű gazdaságossági vizsgálatokat, s ennek számítási módszerei sincsenek kidolgozva. Az ismert külkereskedelem- és beruházásgazdaságossági számítások például csak termékek, illetőleg létesítmények szerint készülnek. E számítások természetesen fontosak, hasznosak, nélkülözhetetlenek. A tervezésnek azonban alapvető szakasza az ágazati szint. A termelés növelését, a beruházások, a létszám elosztását, a fejlesztés fő irányait először ágazatok szerint határozzák meg. Nézetünk szerint tehát *a gazdaságossági számítások nem nélkülözhetők ágazati szinten sem.*

Az ágazati gazdaságossági számítások ellen felhozható, hogy egy-egy ágazat többnyire sokféle terméket, sok szempontból jelentősen eltérő vállalatokat foglal magába; gazdaságossági mutatói ezért olyan átlagot fejeznek ki, amelytől a konkrét termékek, vállalatok, beruházások mutatói nagyon eltérhetnek. Így az ágazati számítások szerint „kedvezőtlen" ágazaton belül előfordulhatnak igen gazdaságos termékek, illetőleg beruházások is, és fordítva, „kedvező" ágazaton belül is adódnak kedvezőtlen termékek és beruházások. A heterogén ágazatok eme prob-

[1] **E cikk alapja a Közgazdaságtudományi Intézet ipari osztályán készült terjedelmesebb tanulmány, amely a Közgazdaságtudományi Intézet Közleményei 9. számaként jelent meg.**

lémája a számításban szerepeltetett ágazatok számának növelésével, alacsonyabb fokú és célszerűbb aggregálással csökkenthető, de teljesen nem küszöbölhető ki, a többi között azért sem, mert az ágazatok száma a statisztikai adatgyűjtés és a további számítások elvégezhetősége szempontjából is csak korlátozottan növelhető.

Az ágazati gazdaságossági számításoknak, véleményünk szerint, mégis komoly szerepük van; bizonyos típusú és célú vizsgálatok csakis ebben a szemléletben végezhetők el. A távlati tervezésben — amikor okvetlenül többféle variánst kell vizsgálni — a tervvariánsok csak ilyen rendszerben dolgozhatók ki. Ebben a tervezési szakaszban ugyanis konkrét gyártmányokkal és konkrét beruházásokkal (kivéve talán a legnagyobb beruházásokat) még nem lehet számolni. A termékenként, vállalatonként, létesítményenként végzett gazdaságossági vizsgálatokat az ágazati számítások más esetekben is hasznosan kiegészítik. A gyártmányonkénti külkereskedelemgazdaságossági számításokban például megmutatkozott, hogy bizonyos értelemben a „gyártmányszemlélet" is korlátozott. Amikor ugyanis nem az a kérdés, hogy a meglevő berendezéseken egyik vagy másik gyártmányt érdemes-e termelni, hanem arról kell dönteni, hogy mely gyártmánynak, illetőleg gyártmányoknak a termelését célszerű *fejleszteni,* akkor éppen *az ágazat átlagos gazdaságosságáról kell képet kapnunk.* A legtöbb ágazatban ugyanis a kapacitások a gyártmányok között jórészt konvertálhatók, a fejlesztendő kapacitásokkal ezért — a szükségletektől, a világpiaci helyzettől, a műszaki fejlődéstől függően — igen különböző termékek állíthatók elő. A fejlesztés célszerű irányának elbírálásához ezért az ágazatok átlagos gazdaságosságát kell összevetnünk.[2]

Az ágazati fejlesztési célok kitűzése, az ágazati szerkezeti módosítások elhatározása jelenleg nem annyira átfogó elemzéseken, mint inkább — amennyiben ilyenek egyáltalán készülnek — *egyes* ágazatok problémáit tárgyaló tanulmányokon, ágazati fejlesztési javaslatokon alapulnak. E tanulmányokban, javaslatokban, s a gyakorlati gazdasági munkában is gyakran találkozunk azonban azzal a jelenséggel, hogy a javasolt gazdasági intézkedésnek, fejlesztésnek csak a kedvező és közvetlenül belátható következményeit veszik számításba; közvetett kihatásait viszont nem mérik fel, s kedvezőtlen következményeire nem fordítanak figyelmet.

Tanulmányunkban olyan módszert kívántunk kidolgozni, amely segít elkerülni az ilyen egyoldalúságot, s lehetővé teszi, hogy egy-egy ágazat fejlesztését ne kiragadott tényezők és mutatók alapján, hanem meghatározott rendszerben bíráljuk el, az ágazati szerkezeti változtatások célszerűségét pedig ne önmagukban, hanem az egész népgazdaságra gyakorolt hatásukban tudjuk felmérni. A módszer kidolgozásához tisztázni kell, hogy az ágazati szerkezeti módosítások elbírálásakor

a) milyen követelményeket kell számításba venni;

b) milyen közvetett hatásokkal kell számolni, s hogyan számszerűsíthetők ezek a hatások.

[2] Egyébként módszerünk, a javasolt mutatók, számítási eljárások *termékek* szerinti vizsgálatokra is alkalmazhatók, ha a megfelelő alapadatok ehhez – speciális termékek szerinti ágazati kapcsolati mérlegek, úgynevezett kinagyított részmérlegek vagy más módszerek segítségével – megszerezhetők.

Az ágazati szerkezet célszerű alakításához nézetünk szerint elsősorban az alábbi általános követelményeket kell mérlegelni.

1. A felhasználók várható igényei alapján lehetséges és indokolt-e (s milyen mértékben) az ágazat részarányának növelése, illetőleg általában, az ipar általános fejlődése keretében, az adott ágazat termelésének viszonylag gyorsabb növelése?

2. Emeli-e az ágazat részarányának növelése a népgazdaság átlagos termelékenységi színvonalát azáltal, hogy a munka termelékenysége a vizsgált ágazatban viszonylag magasabb, mint a többiben (s ez azonos szükségletek kevesebb ráfordítással való kielégítése, illetőleg külkereskedelmi csere révén megtakarítást jelent a népgazdaságnak)?

3. A beruházásokkal elsősorban azoknak az ágazatoknak a részarányát növeljük, amelyekben azok a termelékenység viszonylag legnagyobb növekedését eredményezik.

4. Aszerint, hogy az állóalapok bővítéséhez szükséges eszközök vagy a munkaerő áll-e szűkösebb mértékben rendelkezésünkre, a munkaigényes, illetőleg az állóalap-igényes ágazatok részarányát célszerű-e növelnünk?

5. Vizsgálni kell, hogy milyen hatása van adott ágazatok részarány-növelésének a népgazdasági importigényre és forgóeszközlekötésre.

Az 1. követelmény tulajdonképpen a szerkezeti változások feltételeit, kereteit írja le, alapvetőnek a 2—4. követelményt tekintjük; az 5. követelmény szintén elsősorban korlátozó feltétel. Természetesen egy-egy szerkezeti módosítás egyes követelmények szempontjából kedvezőnek, más követelmények szempontjából kedvezőtlennek tűnhet; a különböző követelmények alapján egészében más-más adódhat „kedvező ágazati szerkezetnek", s ezek között még további választásra nyílik lehetőség.

Az ágazati szintű gazdaságossági számítások másik fő problémája az úgynevezett közvetett hatások számításbavétele. Az ágazatok között meghatározott technológiai összefüggések vannak; minthogy az ágazatok kölcsönösen felhasználnak egymás termékeiből, egy-egy ágazat termelésének módosítása módosítja a többi ágazat termékei iránti igényt és (ha más tényezők nem ellensúlyozzák) termelésüket is.[3] Egyes kiragadott ágazatok vizsgálatakor tehát a többi ágazattal való kapcsolatok, a „közvetett hatások" sosem hagyhatók figyelmen kívül. Ugyanez a probléma akkor is, ha nem egyes ágazatokat vizsgálunk, hanem egészében keressük az ipar kedvező ágazati szerkezetét. Az ágazatok közötti arányok nem állapíthatók meg tetszőlegesen, hanem meg kell hogy feleljenek az ágazatok technológiai összefüggésein alapuló és a nemzetközi munkamegosztás által is befolyásolt követelményeknek.

Csak az említett közvetett hatások és szükséges arányok szigorú figyelembevételével érhető el, hogy az ágazati szerkezeti változtatásokat helyesen, a népgazdaság egésze szempontjából itéljük meg. E kettős követelmény kielégítése az ágazatok közötti kapcsolatok, a továbbgyűrűző, közvetett hatások megfelelő számbavételét kívánja meg. Je-

[3] Tegyük fel, hogy egy ágazat termelékenyebb és kevesebb állóalapot igényel a többinél, ezért részarányát növelni kívánjuk, lehetséges azonban, hogy ez az ágazat olyan más ágazatok termékeire támaszkodik, amelyek egyenesen kedvezőtlenek a termelékenység vagy az állóalap-igény szempontjából. A kedvező ágazat részarányának növelése ebben az esetben egy sor kedvezőtlen ágazat részarányának növelését is magával hozhatja.

lenlegi ismereteink szerint a legjobb eszköz az ágazatok közötti összefüggések számszerű vizsgálatára az ágazati kapcsolatok mérlege; ezért az ágazati szintű gazdaságossági számításokra kidolgozott módszerünk erre a mérlegre, ennek matematikai felhasználására épül.[4]

Mutatószámrendszer az ágazatok összehasonlító gazdaságossági vizsgálatához

Módszerünkben az ágazatok „végső felhasználást" (fogyasztást, beruházást, exportot) szolgáló ún. népgazdasági extern termeléséből indulunk ki. Minthogy az ágazatonként kibocsátott végső felhasználásra kerülő termékekben számos más ágazat termelésének eredménye is megtestesül, az ágazatok népgazdasági extern termeléséhez nem a *kibocsátó* ágazatban felmerült ráfordításokat, hanem az adott termékekben megtestesülő „teljes népgazdasági ráfordításokat" rendeljük hozzá. Az ágazati szerkezeti változások, módosítások hatását azután e „teljes ráfordítási" mutatók alapján bíráljuk el. Ily módon közvetlenül megállapíthatjuk, hogy egy-egy ágazat népgazdasági extern termelésének (részarányának) változtatása milyen hatást vált ki a népgazdaságban összesen, valamennyi ágazatot (s természetesen a közbenső termelői felhasználásokkal növelt vállalati teljes termelést) illetően.

Vizsgálati módszerünk alapját tehát az ágazati kapcsolatok mérlegének segítségével meghatározható „teljes ráfordítási mutatók" képezik. E mutatók kiszámításához — mint ismeretes — az ágazati kapcsolatok mérlegéből kiszámítható technológiai mátrixra, továbbá a vizsgálni kívánt ráfordítások ágazatonkénti közvetlen együtthatóira (fajlagos mutatóira) támaszkodunk. A technológiai mátrixot A-val, adott ráfordítás közvetlen együtthatóit $\bar{r}$ sorvektorral jelölve, a teljes ráfordítási együtthatók ($\bar{r}^{\times}$) értékeit a $\bar{r}[\mathbf{E}-\mathbf{A}]^{-1} = r^{\times}$ sorvektor adja. Az $[\mathbf{E}-\mathbf{A}]^{-1}$ kifejezést inverx mátrixnak nevezzük. Vizsgálatainkhoz a többi között a következő „teljes ráfordítási mutatókat" határoztuk meg:

foglalkoztatott létszám ($l^{\times}$),
nettó termelési érték ($n^{\times}$),
értékcsökkenési leírás (é),
importanyag-felhasználás folyó és devizaforintban ($i^{\times}$),
bruttó állóalap-érték ($h^{\times}$),
redukált bruttó állóalap-érték ($h_r{}^{\times}$),
beruházásigény ($b^{\times}$),
forgóeszköz-igény ($f^{\times}$).

A számítás alapjául (egy sor további adattal kiegészítve) a Központi Statisztikai Hivatal által összeállított 1957. évi ágazati kapcsolati mérleg (ennek ún. B/változata) szolgált, mely az 1957. évi bruttó (forgalmi adós) termelői árakon a magyar népgazdaság 38 termelő ágazatának kapcsolatait írja le.[5] A mérleg alapján kiszámított teljes ráfordítási mutatók felhasználásakor a mérleg néhány sajátosságát okvetlenül

[4] Az ágazati kapcsolati mérlegek felépítését és matematikai kezelését a továbbiakban ismertnek feltételezzük. A cikk alapjául szolgáló terjedelmesebb tanulmány erre vonatkozóan is bővebb anyagot tartalmaz.

[5] Az ágazati kapcsolatok 1957. évi mérlege. Kiegészítő kiadvány.

szem előtt kell tartani. A mérleg (a felhasznált B/változat) az ágazatok közötti kapcsolatokat a belföldi eredetű ráfordítások tekintetében írja le, míg az importból eredő ráfordításokat ágazatonként egy-egy tételben szerepelteti. Ezért mind a közvetlen, mind a teljes ráfordítási együtthatók értéke függ a ráfordítások belföldi és importeredet szerinti megoszlásától is. Az ún. kizárólagos (non-kompetitív, belföldön nem gyártott termékekre vonatkozó) import esetében ez a megoszlás állandó, pótlólagos (kompetitív) import esetében azonban változó. Ezzel kapcsolatban azonban a számítások finomítása során *a)* mód van a ráfordítások tervezett belföldi-import megoszlása alapján a mutatók értékének megfelelő helyesbítésére, *b)* a mutatókhoz hozzáadható az a ráfordításigény is, amelyet az importból eredő ráfordítások ellenében szolgáltatandó export előállítása igényel. (Erre a módszert kidolgoztuk, s számítást is végeztünk.)

A mérleg az ágazatok közötti kapcsolatokat csak a *folyó termelést* szolgáló ráfordítások tekintetében írja le, ezért a ráfordítási együtthatók nem tartalmazzák az ágazatonként felhasznált állóeszközök felújításának (pótlásának) ráfordítás-igényét. A mutatók tartalma természetesen ebben az irányban is bővíthető, viszonylag egyszerű pótlólagos számítással.

Végül hangsúlyozni kell, hogy nem elhanyagolható hibaforrást jelent a mérleg erős aggregálása, továbbá, hogy valamennyi teljes ráfordítási mutató nagymértékben függ az árarányoktól. Ez utóbbi körülménnyel kapcsolatban nemcsak az okoz problémát, hogy az 1957. évi árrendszert időközben új termelői árrendszerrel cserélték fel, hanem az is, hogy az árarányok szerepe és torzítási lehetősége az új termelői árrendszerben sem igen csökken. Az árarányok szerepét sem nettó (forgalmi adó nélkül számított) árak alkalmazásával, sem az adott ágazatban jelentkező akkumuláció teljes levonása útján (önköltségi szinten végzett számításokkal) nem tudjuk semlegesíteni. Az önköltség maga is függ ugyanis a felhasznált termelési eszközök árainak arányaitól, amelyek szintén eltérő hányadú akkumulációt tartalmaznak.[6]

Ezért a teljes ráfordítási mutatók csak az árrendszer sajátosságainak egyidejű vizsgálata mellett használhatók fel elemzésekhez. *Javasolt módszerünkben a teljes ráfordítási mutatókból olyan viszonyszámokat képeztünk, amelyekben az árrendszer sajátosságainak befolyása jelentősen kisebb.* Ezt a következő módon értük el: *a)* a termelési értéknél és az importfelhasználásnál belföldi árak helyett devizaforintárakkal számolunk; *b)* a fajlagos ráfordítási mutatókat esetenként úgy viszonyítjuk egymáshoz, hogy a nyert viszonyszámokban az árrendszertől leginkább befolyásolt *termelésiérték*-adatok ne szerepeljenek; *c)* egyes értékben kifejezett ráfordításokat munkaidő-ráfordításokra vezetünk vissza.

[6] Az ágazati kapcsolatok mérlege alapján az 1957. évre megállapítottuk, hogy a teljes népgazdasági akkumuláció öt ágazat termelési értékében negatív volt, a többi ágazatban pedig néhány százaléktól a termelési érték 73 százalékáig terjedt. Az új, 1959. január 1-vel bevezetett termelői árrendszerben az akkumuláció ágazatonként eltérő hányadának szerepe mérséklődik, de továbbra is jelentős marad. A régi árrendszerhez képest a 18 iparcsoportból 7 iparcsoportban mérséklődött, 11 iparcsoportban viszont emelkedett a nyereséghányad; egészében az ágazatok között okvetlenül kiegyenlítettebbé vált, de sokkal nagyobb, mint az előző árrendszerben, s a gazdaságossági számításoknál továbbra is komoly problémát jelent.

A közvetlen ráfordítások részaránya a termelés egységére jutó teljes népgazdasági ráfordításokban (%)

Az ágazat megjelölése*	Import folyó áron	Összes létszám	Bruttó állóalapérték	Beruházás-igény
1. Szénbányászat	56	74	61	63
2. Kőolajbányászat	54	69	82	84
3. Egyéb bányászat	47	82	73	76
4. Vas- és acélgyártás	62	48	48	49
5. Fémgyártás	60	39	49	48
6. Gépgyártás	39	59	49	32
7. Villamosgép-gyártás	45	59	34	19
8. Híradástechnikai ipar	65	69	59	45
9. Műszeripar	58	76	51	36
10. Tömegcikkipar	51	66	50	32
11. Villamosenergia-ipar	70	48	78	80
12. Építőanyag-ipar	68	71	63	65
13. Kőolajfeldolgozó-ipar	92	33	24	21
14. Városi gáz gyártása	68	35	56	52
15. Szénfeldolgozó-ipar	28	15	38	34
16. Nehéz vegyipar	78	54	57	55
17. Gyógyszeripar	75	44	61	62
18. Háztartási vegyipar	80	31	26	24
19. Szerves vegyipar	82	52	54	51
20. Gumiipar	88	61	48	45
21. Faipar	92	65	36	39
22. Papíripar	79	57	54	48
23. Nyomdaipar	71	79	60	54
24. Pamutipar	82	79	71	64
25. Gyapjúipar	95	83	75	67
26. Egyéb textilipar	77	71	60	52
27. Bőripar	85	44	45	35
28. Textilruházati ipar	18	54	19	17
29. Cipőipar	28	66	31	27
30. Élelmiszeripar	66	12	28	21
31. Vegyesipar	23	85	9	5

* A KSH 1957. évi ágazati kapcsolati mérlegében szereplő ipari ágazatok.

A teljes ráfordítási mutatók számszerű értékeit itt nem közöljük, de az előző táblában néhány fontosabb mutatóra megadjuk, milyen részarányt képviselnek a közvetlen ráfordításokban. Mint látható, ez a részarány nemcsak ágazatonként különböző (az importnál például 18 és 95 százalék között változik), hanem ugyanazon ágazaton belül is (például a textilruházati ipar közvetlen importigénye 18 százalékot, közvetlen létszámigénye 54 százalékot tesz ki). Ezek az adatok világosan bizonyítják a közvetett ráfordítások figyelembevételének rendkívüli fontosságát.[7]

[7] Az állóalap- és beruházásigény mutatói közelebbi magyarázatot kívánnak, minthogy itt néhány új fogalmat is bevezettünk.

Az állóalap-igény mutatóinak felhasználásakor – úgy tapasztaltuk – szem elől szokták téveszteni az állóalapok különböző kihasználási fokát. Amennyire indokolt az állóalapok tényleges kihasználását az egységnyi állóalap-értékre jutó termelés nagyságával mérni, annyira félrevezető lehet ennek reciprokát, az egységnyi termelésre jutó állóalap értékét az *állóalap-igényesség* jellemzőjének tekinteni. Ez a mutató, amely az állóalap-*igénybevételt* jellemzi, messzemenő következtetések levonására nem alkalmas, hiszen az állóalap-kihasználás változó mértékétől is függ. *E probléma megoldására új mutatót vezettünk be: a redukált állóalapigény mutatóját;* ezt úgy nyerjük, hogy a bruttó állóalapok értékét a kihasználható kapacitás szintjének megfelelő termeléshez viszonyítjuk. A kapacitáskihasználási együttható bevezetése a beruházásigény pontosabb meghatározását is lehetővé teszi. A termelés és a termelésnövelés állóalap-igényét gyakran azonosnak veszik, bár az utóbbit

A teljes ráfordítási mutatók alapján kialakított mutatószámrendszerünk az ágazati szerkezet vizsgálatához a következőképpen épül fel:

A **termelékenység színvonala** a „teljes ráfordítási mutatók" alapján is sokféleképpen jellemezhető. Teljes ráfordítási mutatóink alapján először is meghatároztuk, hogy az egyes ágazatok népgazdasági extern termelésében mennyi nettó termelési érték (nemzeti jövedelem) testesül meg (az adott ágazatokban felhasznált termékekben levő, más ágazatokban létrehozott nettó termelési értéket is beleértve), s ehhez a népgazdaság összes ágazataiban mennyi munkaidő-ráfordítást (létszámot) használtak fel (bevezetett jelöléseinkkel: $n^{\times}/l^{\times}$). Kiszámítottunk egy brutto jellegű termelékenységi mutatót is; megállapítottuk, hogy ágazatonként 1 millió Ft extern termelési érték létrehozásához a népgazdaságban összesen mennyi munkaidő-ráfordítás, értékcsökkenési leírás és import-ráfordítás szükséges, *valamennyi ráfordítást létszámban fejezve ki* és összegezve (e mutatót $w^{\times}$-vel fogjuk jelölni). Mindkét termelékenységi mutatónak lényeges fogyatékossága azonban, hogy számlálójuk nagymértékben függ az árrendszertől. A termelékenység *dinamikájának* mérésekor e mutatókat azonos árszintre számítjuk át; a termelékenység színvonalának *ágazatok közötti* összemérése esetén azonban *bármely belföldi árrendszer felhasználása* elvileg vitatható. Ugyanis éppen azoknak a termékeknek az ára, azoknak az ágazatoknak a termelési értéke és termelékenységi mutatója lesz viszonylag magasabb, amelyeknél a munka termelékenysége alacsonyabb, a ráfordítások nagyobbak.

A termelékenység színvonalának termékek, valamint ágazatok közötti összemérésekor ezért el kell szakadni a belföldi árrendszertől. Ennek egyik módja a termelékenység nemzetközi összehasonlítása, amikor is a termelékenységi színvonal ágazatok, illetve termékek közötti arányait a „nemzetközi színvonalhoz" képest elfoglalt viszonylagos helyzetük alapján ítéljük meg. A termelékenység nemzetközi összehasonlítására elvileg teljes ráfordítási mutatók alapján is van mód, a gyakorlati megvalósítás feltételei azonban még hiányoznak.[8]

Könnyebben járható a belföldi árak megkerülésének másik útja, az áttérés viszonyítási alapként világpiaci, pontosabban devizaforintos árak alkalmazására. Például, a termelés egységére jutó összes népgazdasági ráfordítást ($w^{\times}$) az egységnyi termelés devizaforintban kifejezett értékéhez (z) viszonyítva, lényegében helyes képet kapunk a termékek egy-egy ágazati csoportjának termelékenységi arányairól. Ez az út az ismert *külkereskedelem-gazdaságossági számításokhoz* vezet — ágazati méretekben. Az 1957. évi ágazati kapcsolati mérleg alapján végzett külkereskedelem-gazdaságossági számításaink sokkal teljesebben veszik számításba az ágazatok közötti kapcsolatokat és a ráfordítások továbbgyűrűzését, mint a szokásos termékekre végzett számítások. Módunk

beruházásigénynek nevezik. Ez helytelen: a termelés bizonyos határig (a kihasználható kapacitás szintjéig) a meglevő állóalapok jobb kihasználásával beruházás nélkül is növelhető. Ebből következik, hogy a termelés növelésének különböző fokaihoz eltérő beruházásigény tartozik, hiszen esetenként a termelés növelésének más-más hányada fedezhető a kapacitás jobb kihasználása alapján, beruházás nélkül. Ezért ezután a fajlagos beruházásigény vizsgálatához a termelés növelésének valamilyen várható értékét okvetlenül fel kell venni, sőt, célszerű többféle értéket is felvenni, s ezekkel több változatban is kiszámítani a beruházásigény mutatóit. Számításainkban egyszerűség kedvéért valamennyi ágazatban egységesen 70 százalékos termelésnövekedést tételeztünk fel.

[8] A termelékenység nemzetközi összehasonlításának különböző, ezek között ágazati kapcsolati mérlegeken alapuló lehetőségeit illetően lásd Román Zoltán tanulmányát, MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Közleményei 5. sz.

nyílt e számítások több szempontból való kiegészítésére, továbbfejlesztésére is. Az erős aggregálás ugyanakkor nem elhanyagolható hibaforrást is jelent, bár éppen ez tette lehetővé, hogy az ágazatok egészéről kapjunk összefoglaló képet.[9]

A jelenlegi gyakorlat szerint elsősorban az úgynevezett nettó devizahozamra számított exportgazdaságossági mutatókat (a nettó devizahozam és a népgazdasági bérköltségek hányadosait) szokták vizsgálni. Az ágazati kapcsolati mérlegek alapján ezek meghatározása nem ütközik nehézségekbe, de mivel a KSH az 1957. évi ágazati kapcsolati mérlegben az ágazatok bérköltségeit nem tette közzé, a nettó devizahozamot a teljes népgazdasági létszámráfordításokra vonatkoztattuk $\frac{z-i\times}{l\times}$.

E mutatók az értékcsökkenési leírást figyelmen kívül hagyják. Módszerünk segítségével nem okozott nehézséget az ágazatonkénti teljes értékcsökkenési leírás létszámban való kifejezése sem, s így módunk nyílt — többször javasolt, de gyakorlatilag még keresztül nem vitt korrekcióval — a következő mutató kiszámítására: $\frac{z-i\times}{l\times+é_1\times}$ (ahol $é_1$ = fajlagos értékcsökkenési leírás ráfordítás létszámban kifejezve). E kétféle „nettó" külkereskedelem-gazdaságossági mutató mellett célszerű a „bruttó" mutatók ($z/w_\times$) vizsgálata is.[10] A nettó és a bruttó mutató eltérése attól függ, hogy mennyire tér el az adott ágazat közvetlen gazdaságossága az átlagtól és milyen súlya van ráfordításaiban az importráfordításoknak. A bruttó mutatók általában kiegyenlítettebbek, ágazatonként természetszerűleg kisebb különbséget mutatnak, mint a nettó mutatók (az ágazatok sorrendje — számításaink szerint — az exportgazdaságosság szempontjából a kétféle mutató szerint körülbelül ugyanúgy alakult).

Ugyanezek a számítások az importra is elvégezhetők. A bruttó mutató képlete például $p/w\times$ lesz, ahol p = az importált egységnyi termelés devizaforintban kifejezett értéke. Az export, illetőleg az import gazdaságosságának vizsgálatához használt két „bruttó" mutató tulajdonképpen azonos; mindkét mutatónál a termelés (vagy a termék) devizaforintban kifejezett értékéhez (árához) viszonyítjuk az összes — létszámban kifejezett — népgazdasági ráfordítást. Ez lehetővé teszi, hogy e mutatókat közvetlenül is egybevessük, és így ne csak általánosságban rangsoroljuk az importlehetőségeket, hanem *közvetlenül* vizsgálhassuk a belföldi termelés exporton keresztül importtal való helyettesítésének *egyes konkrét eseteit* is.

A **beruházások gazdaságosságát** általában aszerint értékeljük, hogy milyen megtakarításokat tesznek lehetővé a folyó ráfordításoknál, milyen egyszeri ráfordításokat igényelnek, s milyen összefüggés van a folyó ráfordításoknál elérhető megtakarítás és az egyszeri ráfordítások között. A folyó ráfordításoknál elérhető megtakarítások vizsgálatához közvetlenül nincs szükség teljes ráfordítási mutatókra, hiszen itt egyetlen, adott ágazat ráfordításairól van szó. A folyó ráfordítási megtakarí-

[9] Bár a devizaforintos adatok *utólagos* összegyűjtése két évvel a tárgyév után jelentős nehézségekbe ütközött, valószínű, hogy — a módszer bemutatása mellett — pontosságuk még lehetővé teszi bizonyos gyakorlati következtetések levonását is.

[10] Lásd Havas Péter: Az ágazati kapcsolatok mérlegének felhasználása exportgazdaságossági számításokhoz. Statisztikai Szemle, 1960. 3—4. szám.

tások tehát általában továbbra is az eddig használatos módszerekkel számítandók. Az egyszeri ráfordítások, vagyis a beruházás összege a teljes ráfordítási mutatókkal ($h_r^{\times}$, illetőleg $b^{\times}$) az eddigieknél helyesebben határozható meg, mert a közvetett, kapcsolódó beruházások értéke ezen az úton pontosabban állapítható meg. A folyó és az egyszeri ráfordítások összevetésének problémái (az „idő-probléma") ismeretesek, ezekre itt nem térünk ki.

A fenti módszer az alapjában azonos célt szolgáló beruházások összevetésére alkalmas. Beruházásaink nagyobb része főleg a termelés bővítését szolgálja, bár természetesen egyidejűleg a termelékenység átlagos színvonalát is növeli. A termelékenység növelését azonban beruházásaink a jelen időszakban még általában nem azáltal biztosítják, hogy lehetővé teszik elavult, alacsony termelékenységű üzemek leállítását, hanem azáltal, hogy magasabb termelékenységükkel javítják az átlagot. A beruházások ágazatok közötti elosztásánál ezért az a kérdés vetődik fel, hogy a termelés növeléséhez mely ágazatban milyen összegű beruházás szükséges. Ez a vizsgálat teljesen beilleszthető módszerünkbe. A beruházásigényt — a közvetett, kapcsolódó beruházási szükségletet is — a megfelelő teljes ráfordítási mutató alapján ($b^{\times}$) számítjuk, a termelést pedig a netto devizahozam alapján ($z\text{-}i^{\times}$). A termelés bővítéséhez szükséges beruházás mint ráfordítás és a nettó devizahozam, mint eredmény viszonyítása $\frac{b^{\times}}{z-i^{\times}}$ segítséget ad a beruházás gazdaságosságának megítéléséhez. Minthogy b csak több feltételezés mellett határozható meg, célszerű a redukált állóalap-igény mutatója alapján is számolni: $\frac{h_r^{\times}}{z-i^{\times}}$

E viszonyszámok a folyó ráfordítások viszonylagos nagyságát nem veszik tekintetbe. Ezekről a termelékenységi, illetőleg külkereskedelem-gazdaságossági mutatók adnak képet. A folyó és az egyszeri ráfordítások mutatói több módon összekapcsolhatók, ennek lehetőségei és problémái ismeretesek. Nehézséget okoz e vizsgálatoknál, hogy a folyó ráfordítások viszonylagos nagyságát az említett külkereskedelem-gazdaságossági mutatók nem a beruházásokkal létrehozott létesítményekre, hanem az ágazatok átlagára jellemzik; e probléma megoldása még további kutatást igényel.

Az **állóalap-igényességet és a munkaigényességet** módszerünkben elsősorban nem a termelési értékre, hanem *egymásra vonatkoztatva* vizsgáljuk, a megfelelő teljes ráfordítási mutatók viszonyítása alapján. A következő viszonyszámokat képezzük:

$h^{\times}/l^{\times}$ = egy fő teljes népgazdasági létszámigényre jutó teljes népgazdasági állóalap-igény (e mutató elsősorban az állóeszköz-lekötés vizsgálatához lesz felhasználható),

$h_r^{\times}/l^{\times}$ = egy fő teljes népgazdasági létszámigényre jutó teljes népgazgazdasági redukált állóalap-igény,

$b^{\times}/l^{\times}$ = egy fő teljes népgazdasági létszámigényre jutó teljes népgazdasági beruházásigény stb.

Az állóalap- és a redukált állóalap-igény alapján számított mutató-

kat inkább csak tájékoztató értékeknek tekintjük, a fejlesztés szempontjából a beruházásigény vizsgálata a fontosabb. A létszámra vonatkoztatott beruházásigény mutatóinak ágazatonkénti jelentős különbségei azt bizonyítják, hogy *a különböző ágazatok beruházásokkal való fejlesztése azonos befektetés mellett rendkívül eltérő mértékű foglalkoztatottságot tesz lehetővé.* Az idézett mutatók közül a beruházásigénynél látjuk a legnagyobb eltéréseket; ennek az a magyarázata, hogy e mutatókra a kapacitáskihasználás ágazatonként eltérő foka is lényeges befolyást gyakorol és felvett adataink szerint (várhatóan általánosságban is) az egyébként is állóalap-igényes ágazatokban viszonylag magasabb a kapacitás kihasználása. A közölt mutatókból kialakítható rangsor megmutatja, hogy 1000 fő foglalkoztatásához mely ágazatokban szükséges több vagy kevesebb állóalap, illetőleg beruházás. A létszámra vonatkoztatott beruházásigényességi mutatók reciproka ($l^{\times}/b^{\times}$) szintén jól kezelhető szám; azt mutatja, hogy egységnyi (például 100 millió forint) termelésnövelő beruházás az egyes ágazatok igényeinek megfelelően (a közvetett, továbbgyűrűző igényeket is figyelembe véve!) hány fő foglalkoztatását teszi lehetővé a népgazdaságban összesen.[11]

Mint utaltunk rá, a KSH-mérleg alapján számolt, vizsgált mutatóink csak a belföldi ráfordításokkal összefüggő beruházás- és létszámigényt fejezik ki. Nincs akadálya azonban annak sem, hogy számításba vegyük az ágazatonként felmerült importráfordítások beruházás- és létszámigényét is. Ennek az a legcélszerűbb módja, ha meghatározzuk az import ellenében exportált termékek *átlagos* (teljes népgazdasági) beruházás- és létszámigényét, és az így nyert értékekkel számolva, a belföldi ráfordításokra számított mutatókhoz hozzáadjuk az ágazatok teljes népgazdasági importfelhasználásának további beruházás- és létszámigényét is.

Az **importigényt** vizsgálhatjuk folyó forintban és — ez a célszerűbb — devizaforintban. Mindig össznépgazdasági importigénnyel, azaz teljes ráfordítási mutatóval számolunk. A viszonyítási alap itt sem a belföldi áron számított termelés, hanem egyrészt a devizaforintos termelési érték (z), másrészt a teljes népgazdasági létszámigény ($l^{\times}$):

$i^{\times}/z$ = 100 dFt bruttó devizahozamhoz szükséges teljes népgazdasági importigény devizaforintban,

$i^{\times}/l^{\times}$ = egy fő teljes népgazdasági létszámigényre jutó teljes népgazdasági importigény devizaforintban.

Ezek a mutatók — a felhasznált mérleg konstrukciójából következően — nem tartalmazzák az elhasználódott állóeszközök felújításához és pótlásához szükséges importot, de természetesen ilyen irányban is kiegészíthetők.

Az **eszközlekötés** szintén meghatározható a teljes ráfordítási mutatók alapján, nemcsak az adott (kibocsátó) ágazatban, hanem az egész népgazdaság szintjén. Az (álló- + forgó-) eszköz-lekötést a devizaforint-

[11] Az új létesítmények termelékenysége általában magasabb annál az átlagnál, amelylyel itt az $l^{\times}$ létszámigényt számoltuk, munkaigényük kisebb. A valóságban ezért a beruházások kevesebb munkaerő foglalkoztatását biztosítják, illetőleg igénylik, mint azt az idézett adatok mutatni fogják, e mutatók ágazatok közötti arányai azonban jellemzőek.

ban kifejezett termelési értékre (a bruttó devizahozamra) vagy a nettó devizahozamra vonatkoztathatjuk, így a következő mutatókat kapjuk:

$$\frac{h^{\times} + f^{\times}}{z} = 100 \text{ dFt bruttó devizahozamra jutó teljes népgazdasági eszközlekötés,}$$

$$\frac{h^{\times} + f^{\times}}{z - i^{\times}} = 100 \text{ dFt nettó devizahozamra jutó teljes népgazdasági eszközlekötés.}$$

A teljes ráfordítási mutatók alapján képzett viszonyszámokat az elemzésben elsősorban úgy használjuk fel, hogy az azonos típusú viszonyszámok értékét ágazatonként egymáshoz viszonyítjuk, s így rangsorolunk. Úgy tűnhet, túlságosan sokféle ágazati gazdaságossági mutatót tárgyaltunk és mutattunk be. Azon a nézeten vagyunk azonban, hogy a vizsgált kérdések sokoldalú elemzést igényelnek, s ehhez inkább több, mint kevesebb mutató szükséges. A döntéseket egyszerűsíti ugyan, ha egyetlen mutatótípus azonnal megadja a (látszólag) biztos választ; e döntéseket azonban nem szabad leegyszerűsíteni és mechanizálni. Módszerünk lényege az, hogy sok különböző szempontból, minden fontos oldaláról megvizsgáljuk az ágazatok fejlesztésének népgazdasági kihatásait és ezt számszerűen is megalapozzuk. A következő egész oldalas táblázatban mutatóink közül — hely hiányában — csak néhányat közlünk, néhány fontosabb ágazatra, a 6. Gépgyártás ágazat megfelelő adatának százalékában.

A tárgyalt mutatószám-rendszer kidolgozható először is valamely elmúlt időszak tényadatai alapján, ezen időszak elemzéséhez, de felhasználható természetesen a tervezéshez is; ekkor a tervidőszak értékeire kell építeni. Ez számítástechnikailag nem ad sok munkát, hiszen a közvetlen ráfordítási együtthatók birtokában a szükséges számítások még a mi jelenleg rendelkezésre álló kis teljesítményű elektronikus gépeinknek is csupán néhány napi munkát jelenthetnek. Az együtthatók megtervezése természetesen nehéz feladat és csak jelentős hibahatárok között oldható meg; ez azonban minden tervezési módszer és minden tervidőszakra vetített gazdaságossági számítás közös problémája.

Néhány alkalmazási példa

Módszerünk alkalmazására — a kidolgozott teljes ráfordítási mutatók és viszonyszámok számszerű értékeinek felhasználásával — több gyakorlati példát dolgoztunk ki. Így megvizsgáltuk, célszerűnek mutatkoznak-e mutatószámaink tükrében a második ötéves terv időszakára előirányzott ágazati szerkezeti módosítások. Számításaink egészében alátámasztották e fejlesztési célkitűzéseket, néhány tekintetben azonban további vizsgálatok szükségességére hívták fel a figyelmet. Számításokat végeztünk a villamosenergia-szükséglet távlati tervezésével, továbbá

Teljes ráfordítási viszonyszámok az ágazatok gazdaságossági vizsgálatához az 1957. évről, a 6. Gépgyártás ágazat megfelelő adatának százalékában

Az ágazat megjelölése (a KSH 1957. évi mérlege szerint)	Az összes népgazdasági ráfordításigény (létszám, import és leírás létszámban kifejezve) egységére jutó bruttó devizahozam dFt/fő [z/w×]	A teljes népgazdasági létszám és létszámban kifejezett leírási igény egységére jutó nettó devizahozam dFt/fő z-i×/[1×+é$_1$×]	Egy dFt nettó devizahozamra jutó teljes népgazdasági		Egy fő teljes népgazdasági létszámigényre jutó teljes népgazdasági		100 dFt bruttó devizahozamra jutó teljes népgazdasági importigény dFt/dFt [i×/z]
			redukált állóalapigény Ft/dFt [h$_r$ /z-i×]	beruházásigény Ft/dFt [b×/z-i×]	beruházásigény Ft/fő [b×/1×]	importigény, dFt/fő [i×/1×]	
4. Vas- és acélgyártás	100	117	135	185	246	268	160
5. Fémgyártás	100	117	176	245	350	357	185
6. Gépgyártás	100	100	100	100	100	100	100
7. Villamosgép-gyártás	118	125	68	80	110	173	110
8. Híradástechnikai ipar	109	108	60	55	55	103	95
9. Műszeripar	91	92	60	60	45	65	80
10. Tömegcikkipar	91	108	92	95	87	106	110
16. Nehéz vegyipar	127	208	108	130	238	253	125
17. Gyógyszeripar	109	142	108	130	159	138	110
20. Gumiipar	91	100	92	115	107	380	245
24. Pamutipar	73	58	117	115	66	292	275
28. Textilruházati ipar	46	25	198	225	45	165	335
29. Cipőipar	73	66	54	65	35	91	125
30. Élelmiszeripar	82	83	70	90	62	32	50

a belföldi termelésű szén importált fűtőolajjal való helyettesítésével kapcsolatban. Ez utóbbi számítást közelebbről is bemutatjuk.[12]

A belföldi termelésű szén helyettesítése importált fűtőolajjal

A népgazdaság és az ipar célszerű ágazati szerkezetét kutatva megállapítható, hogy az iparfejlesztés *lehetőségei* szempontjából az egyes országok főként a természeti feltételek különbözősége folytán vannak eltérő helyzetben. A természeti feltételek valóban komoly hatást elsősorban az ún. kitermelő iparra, közelebbről: a bányászatra gyakorolnak. A bányászatot és különösen annak nálunk legfontosabb ágazatát, a szénbányászatot illetően a speciális hazai adottságok kedvezőtlenek. A szénbányászatban a munka termelékenysége Magyarországon az átlagszínvonalhoz képest különösen alacsony és e lemaradás csökkentésére nincs is komoly remény.

Illusztráljuk a fenti állítást néhány adattal: 1955-ben Magyarországon a munkáslétszám 15%-a dolgozott a bányászatban, Lengyelországban 13,7%-a, a Szovjetunióban (a fűtőanyag-iparban) 7,2%-a. A bányászati foglalkoztatás ilyen arányai mellett Lengyelország és a Szovjetunió fűtőanyagokat exportált, Magyarország viszont importált. A szovjet, illetőleg a lengyel szénbányászatban a termelékenység — a széntermelést tonnában mérve — a magyarországinak 2—2 és $^1/_2$-szerese. (A széntermelést kalóriában mérve helyzetünk még kedvezőtlenebb.) Kedvezőtlen adottságok mutatkoznak akkor is, ha az ország széntartalékait hasonlítjuk össze más népi demokratikus ország tartalékaival.

A fentiek alapján indokoltan vethető fel, hogy vajon a hazai szénbányászat fejlesztése helyett (illetőleg lassúbb fejlesztése mellett) nem célszerűbb-e energiaigényünk növekvő részét importált energiahordozóval fedezni és az ehhez szükséges devizát más ágazat termelésének növelése és exportja révén kitermelni. E megoldás esetén lehetőségünk nyílik az energiafelhasználás szerkezetének jelentősebb módosítására is — a világszerte megmutatkozó tendenciának megfelelően —, amennyiben nem szén, hanem elsősorban fűtőolaj (esetleg földgáz) importját irányozzuk elő. Módszerünk és kidolgozott mutatóink alapján e fejlesztési alternatíva népgazdasági kihatásait számszerűen is fel tudjuk mérni.

Az 1957. évben a szénbányászat termelése értékben 2355 millió Ft, kalóriában 70,272 milliárd kalória volt. A szén ára tehát 33,5 Ft/millió kalória vagy számításunk céljából kényelmesebb formában: 3 millió kalória/100 Ft. A fűtőolaj árát 200 dFt/tonnának vettük. Az olaj fűtőértéke 10 700 kalória/kg, kereken 10 ezer kalória/kg-mal számolva 10 millió kalória/tonna. 100 dFt-ért tehát 5 millió kalória értékű olaj importálható.

A 3 millió kalória fűtőértékének megfelelő 100 Ft szénbányászati termelési érték teljes népgazdasági beruházásigénye az 1957. évi ágazati kapcsolati mérleg alapján számítva 259 Ft. Számítást végeztünk arra, hogy ugyanilyen beruházással a gépgyártás, a híradástechnikai ipar, a gyógyszeripar és a cipőgyártás ágazatokban milyen nettó deviza-

[12] A számítások és elemzések természetesen nem teljesek, csupán módszerünk alkalmazását, a levonható következtetéseket mutatják be. A következtetések további vizsgálatokat igényelnek még, emellett önmagukban is csak módszerünk, s a felhasznált 1957. évi mérleg korlátai között helyesek.

hozam érhető el és ezt fűtőolaj-importra fordítva milyen kalóriaérték importálható. Kiszámítottuk továbbá, hogy azonos „teljes népgazdasági" (tehát a közvetett igényeket is tartalmazó) beruházás a szénbányászat, valamint az említett négy ágazat szükségleteinek megfelelően a népgazdaságban összesen milyen létszámot foglalkoztat, valamint hogy egy millió kalória fűtőérték megszerzésének mennyi az összes népgazdasági ráfordítás- és importigénye. Az így nyert adatokat — a következő táblázat szerint — a szénbányászat megfelelő számaihoz viszonyítottuk:[13]

Mutatók a belföldi termelésű szén importált fűtőolajjal való helyettesítésének vizsgálatához

Ágazat	a	b	c	d	e	f
1. Szénbányászat.....	—	3,0	100	100	100	100
2. Gépgyártás	130	6,5	165	78	70	180
8. Híradástechnikai ipar...	235	11,8	300	77	64	187
17. Gyógyszeripar	100	5,0	104	62	64	210
29. Cipőipar	200	10,0	437	133	96	282

A táblázat adatai alapján levonhatók bizonyos következtetések. E számítás szerint a feltüntetett ágazatok bármelyikének fejlesztésével és termékeinek exportjával — azonos beruházással — lényegesen több „fűtőértéket" importálhatunk, mint amennyit a szénbányászat fejlesztésével nyerünk. (Feltéve persze, hogy a táblázatunkban szereplő számok nagyságrendileg helyesek, a szóban forgó termékek exportálhatók és hogy a fűtőolaj a feltüntetett áron vásárolható.) Minthogy az ágazati mutatók között igen határozott különbségek mutatkoznak, véleményünk szerint az említett *tendencia* nem vitás. A beruházások a példának vett 4 ágazat közül 3-ban a foglalkoztatottság szempontjából is lényegesen kedvezőbb hatásúak, mint a szénbányászatban. (Egyedül a gyógyszeripar az, amelynél a foglalkoztatottság nem lenne lényegesen nagyobb.) Az említett előnyök mellett viszont a külkereskedelmi forgalom nagymértékű növelése válna szükségessé. Vizsgáljuk meg, mekkora az *azonos* kalóriaérték teljes népgazdasági létszám-, összráfordítás- és importigénye, egyfelől szénbányászati termelés, másfelől import (az említett ágazatok termékeinek exportja) esetén. Az importigény (lásd a tábla *f)* rovatát) nagyobbnak mutatkozik, különösen a cipőipar esetében, a létszám- és az összráfordítás-igény azonban csekélyebb, azaz ugyanazt a kalóriaszükségletet külkereskedelmi csere esetén kevesebb belföldi ráfordítással fedezhetjük. A tábla *d)* rovata szerint a teljes népgazdasági létszámigény 1 millió kalóriához cipőipari export esetén mintegy egy-

[13] *a)* A 100 Ft szénbányászati termeléshez szükséges 259 Ft teljes népgazdasági beruházásigénnyel a többi ágaztokban kitermelhető nettó devizahozam (dFt),
b) a 259 Ft teljes népgazdasági beruházással megszerezhető fűtőérték millió kalóriában, a szénbányászatnál belföldi termelésből, a többi ágazatnál export ellenében importált olajból,
c) azonos beruházási összeg az adott ágazat teljes igényeinek megfelelő befektetése esetén a népgazdaságban összesen foglalkoztatható létszámtöbblet, a szénbányászathoz viszonyítva (%),
d) 1 millió kalória teljes népgazdasági létszámigénye, a szénbányászathoz viszonyítva (%),
e) 1 millió kalória összes népgazdasági ráfordításigénye (létszám, valamint import és értékcsökkenési leírás létszámra átszámítva), a szénbányászathoz viszonyítva (%),
f) 1 millió kalória teljes népgazdasági importigénye, a szénbányászathoz viszonyítva (%).

harmadával nagyobb, a másik három ágazat exportja esetén viszont közel egyharmadával kisebb, mint szénbányászati termelés mellett. Nemcsak a létszám-, hanem — helyesebben — az import- és az értékcsökkenési leírási ráfordításokkal is számolva, még kedvezőbb a külkereskedelmi csere: valamennyi ágazatban népgazdasági megtakarítást mutat. Ez azt jelenti, hogy a szénbányászat fejlesztéséhez képest nemcsak „egyszeri" ráfordításokat, beruházásokat takaríthatunk meg, nagyobb foglalkoztatottságot érünk el, hanem a folyó ráfordításoknál is megtakarításokhoz jutunk.

Az előző számításokban teljesen figyelmen kívül hagytunk két további fontos tényezőt. Az olajtüzelésű erőművek azonos teljesítőképességre vonatkoztatott fajlagos beruházási költsége a hazai szén felhasználására épített erőművekhez képest mintegy 15%-kal kisebbre vehető (7650, illetőleg 6600 Ft/kW), s a fajlagos létszámszükséglet is alacsonyabb (1156, illetőleg 956 fő).[14] Ezen túlmenően az olaj eltüzelése szén helyett más felhasználásoknál, például lakóházak fűtésénél, ipari kemencékben stb. az erőművi felhasználáshoz képest még nagyobb előnyökkel jár. Mérlegelni kell persze azt is, hogy a meglevő berendezések általában valamely meghatározott tüzelőanyag (például adott szénfajta) eltüzelésére alkalmasak, s olajra való átállításuk beruházást igényelhet. Ha azonban a kérdést úgy vetjük fel, hogy az *újabb* energiaigényeket fedezzük olajimporttal, e tényező lényegesen kisebb szerepet játszik.

Pár szóval két további, speciális alkalmazási példánkról is említést teszünk. Megvizsgáltuk, hogy a komplett gyárberendezések és nagy gépek exportja hitelnyújtás mellett milyen pótlólagos eszközlekötéssel jár. Megállapítottuk, hogy az eszközlekötés már egyéves kihitelezés esetén is ágazatonként változó mértékben, de legalább 40—50%-kal növekszik. A komplett gyárberendezések exportja ebből a szempontból tehát okvetlenül vizsgálatot igényel. — Mutatóink nemcsak külkereskedelem-, hanem beruházás-gazdaságossági vizsgálatokhoz is sokoldalúan felhasználhatók. A beruházás-gazdaságossági számításoknál jelenleg az érvényben levő előírások alapján a közvetett beruházásigényt oly módon határozzák meg, hogy a belföldi anyagköltségekre egységesen 2,5-szeres beruházásigényt számítanak. Teljes ráfordítási mutatóink alapján ágazatonként pontosabb együtthatók állapíthatók meg, s hogy erre valóban szükség van, azt bizonyítja, hogy számításaink alapján ezek az együtthatók 0,4 (textilruházati ipar) és 5,0 (kőolajfeldolgozó-ipar) között változnak. E néhány példa azt is igazolja, hogy az ágazati kapcsolati mérlegek alapján meghatározott teljes ráfordítási mutatók nemcsak a célszerű ágazati szerkezet vizsgálatához, hanem a legkülönbözőbb egyéb gazdaságossági számításokhoz is jól hasznosíthatók.

★

Befejezésül néhány megjegyzés javasolt módszerünk általános értékeléséhez. E módszernek — a teljes ráfordítási mutatók ágazati szerkezeti vizsgálatokra való felhasználásának — számos eleme az ágazati kapcsolati mérlegekkel foglalkozó hazai és külföldi szakirodalomban

[14] Irányelvek energiaigényünk gazdaságosabb fedezésére. (Lévai András által vezetett akadémiai munkabizottság jelentése.)

megtalálható.[15] A célszerű ágazati szerkezet vizsgálatára javasolt és bemutatott módszerünk megítélésünk szerint néhány vonatkozásban azonban tovább jut, mint az ágazati kapcsolati mérlegek alkalmazására eddig tett javaslatok.

A módszer valódi értékét és hasznát természetesen csak a gyakorlatban lehet majd lemérni. Úgy gondoljuk, a népgazdasági összefüggések, kapcsolódások nyomon követésére, *egyszerű* számításbavételére e módszer kiválóan alkalmas, a népgazdaság és az ágazatok fejlesztésének legfontosabb oldalait (termelékenység, foglalkoztatottság, beruházások, külkereskedelem) valóban összefüggésükben, kölcsönhatásukban vizsgálja. Nem hallgathatjuk el ugyanakkor, hogy az erősen aggregált ágazati kapcsolati mérleg felhasználása jelentős hibaforrást visz a számításokba. Az *1959. évi* ágazati kapcsolati mérleg viszont sokkal részletesebb lesz (mintegy 90 ágazatot fog tartalmazni), mint a felhasznált 1957. évi mérleg; az alapvető — aggregálásból fakadó — hibák tehát erősen csökkenni fognak. Másrészt az ilyen típusú számítások hibahatára más módszereknél is jelentős (sőt, valószínűleg még nagyobb is). Kísérletek folynak termékcsoportokból felépített ágazati kapcsolati mérlegek, továbbá egyes ágazatokat „kinagyító" részmérlegek összeállítására is, ezek felhasználásával módszerünk pontosabbá tehető.

Módszerünk lehetővé teszi az ágazatok *összehasonlítását,* előnyeik és hátrányaik számszerű mérlegelését, de arra, hogy melyek az ágazatok *optimális arányai,* nem ad egyértelmű választ. Ehhez az úgynevezett lineáris (és nem-lineáris) programozás alkalmazása szükséges. A lineáris programozás ilyen irányú alkalmazásához módszerünk a paraméterek jelentékeny részét készen adja, egy sor további probléma megoldása azonban még hátra van. (Hogy csak egyet említsünk: eldöntendő, hogy voltaképpen mit is kell optimalizálni.) Módszerünk közvetlenül illeszthető a tervezés jelenlegi rendszeréhez, viszonylag egyszerű eszközökkel lehetővé teszi gazdaságossági számítások végzését népgazdasági méretekben, s eléggé megbízható alapot ad az ágazatok összehasonlításához, az ágazati szerkezeti változtatások kihatásainak felméréséhez. A módszer jelenlegi elméleti ismereteink és statisztikai anyagaink birtokában a legrövidebb időn belül alkalmazható és hasznosítható. A következő lépést jelentő „programozásnak" — amennyiben végrehajtható — kétségkívül szintén számos további, illetőleg más jellegű előnye volna. Alkalmazási körülményeinek tisztázásához azonban még további kutatómunka és természetesen gyakorlati kísérletek végrehajtása is szükséges.

[15] Erről a cikk elején említett tanulmány részletesen tájékoztat.

HOCH RÓBERT:

Az indifferencia-felületek elméletének kritikai ismertetése

A modern polgári érték-, ár- és egyensúlyelmélet egyik pillére a keresleti teória, a másik tartóoszlopa a kínálati teória. Megkülönböztetik a vásárlónak még éppen elfogadható keresleti árat és az eladó számára még éppen elfogadható kínálati árat. Az egyes vásárló által még éppen elfogadhatónak érzett egyéni keresleti ártól különböző, a piacon tényleg kialakuló egyensúlyi keresleti árat az indifferencia-felületek alapján magyarázzák, a hasonló értelmű egyensúlyi kínálati árat pedig a költséggörbék vizsgálata alapján. (Ha a kínálati ár megegyezik a keresleti árral, *össz*egyensúlyról beszélnek.) A modern polgári értékelmélet tehát felerészben a határhaszon-elmélet, felerészben az ősi költségelmélet finomított változata. A kínálati ár s a költséggörbék elemzése kívül esik vizsgálatom körén, a keresleti teóriából is csak a személyes fogyasztásra vonatkoztatott elmélettel foglalkozom, tehát nem térek ki az összegyensúly polgári elméletére sem.

Noha a modern polgári közgazdaságtanban oly fontos szerepet tölt be az indifferencia-felületekre vonatkozó tanítás, hogy a polgári közgazdaságtani tankönyvek jelentős része ennek az elméletnek a tárgyalásával kezdődik, és a burzsoá gazdaságtanban axiómaként kezelik ezt — tudomásom szerint —, mégsem jelent meg ennek az elméletnek valamennyire is mélyreható marxista bírálata. A marxista kritika általában változatlanul a Bőhm—Bawerk-i színvonalú határhaszon-elméletet támadja, noha a mai polgári közgazdászok — legalább látszólag — megtagadták a közösséget az osztrák iskolával. *Az indifferencia-elmélet marxista bírálatának elvégzése azért is sürgető feladat, mert egyre inkább szükségessé válik a keresletkutatás bizonyos, nyugaton kifejlesztett módszereinek a felhasználása a szocialista tervgazdaság szolgálatában.* A keresletkutatás nyugati irodalma azonban összefonódott az indifferencia-elmélettel. Az indifferencia-elmélet pedig viszonylagos egyszerűsége, látszólagos belső logikai zártsága miatt könnyen tévútra viheti a marxista elmélettel kellően fel nem vértezett kutatókat!

Bírálatomat az indifferencia-felületek elméletének viszonylag részletes ismertetésével kell kezdenem. Ez természetesen befolyásolja a bírálat menetét is. Ebben a tanulmányban az indifferencia-elméletnek elsősorban azokat a vonatkozásait bírálom, amelyek az elmélet fő gondolatmenetének ismertetése kapcsán adódnak. Később közlendő cikkemben

* A cikkben foglaltak a szerző („A reáljövedelem-alakulás és a kereslet szerkezete" című) készülő kandidátusi disszertációjának egyik fejezete, rövidítve.

— amelyben már támaszkodhatom az indifferencia-elmélet fő gondolatmenetének ismeretére — adom majd meg e teória összegezett és átfogó bírálatát.*

Szükségleti rangsor és fogyasztói egyensúly Gossennél és a „klasszikus" határhaszon-elméletben

A reakcióssá vált burzsoázia közgazdászainak figyelme a forgalomra és *különösen a forgalom kvantitatív jelenségeire* összpontosult. Szemükbe ötlött — egyebek között —, hogy a különböző termékek kereslete nem egyformán változik, hogy a kereslet belső szerkezete módosul, és pedig bizonyos törvényszerűségek szerint; hogy a fogyasztók — meghatározott törvényszerűségek szerint — rangsorolják szükségleteiket. E felismerés a modern polgári közgazdaságtannak egyik fontos kiindulópontja lett. E jelenségek vizsgálatának és magyarázatának két ősatyjaként jelölhetjük meg: Ernst *Engel* szász statisztikust (1821—1896) és Hermann Heinrich *Gossen* német közgazdászt (1810—1858).

Engel megállapította, hogy ha a jövedelem emelkedik, csökken az alapvető szükségletek kielégítésére (az élelmiszerre, a lakbérre, a fűtésre stb.), s nő a magasabbrendű szükségletek kielégítésére (a ruházatra, a bútorra stb.) fordított jövedelemhányad.

Gossen — a határhaszon-elmélet szellemi előfutára — a szükséglet-kielégítést, az „élvezetet" tette meg közgazdasági rendszerének alapjává. A fizetőképes kereslet rangsorolását az élvezetek általános érvényű rangsorolásaként igyekezett bemutatni, vagyis elmosta azt a tényt, hogy az általa tárgyalt rangsorolás igazából már feltételezi az áruviszonyokat, sőt, éppen az „élvezeteknek" ezekből az állítólag általános érvényű törvényszerűségeiből vezette le az árutermelés jelenségeit is. Az élvezetekre vonatkozóan két fő megállapítását tartják számon:

Gossen úgynevezett első törvénye szerint minél huzamosabban élvezünk valamit, annál kisebbé válik az élvezet. Az élvezés időtartama és az élvezet mindenkori nagysága egyértelmű, kvantitatíve meghatározott függvényviszonyban áll egymással. Bizonyos idő után telítettség következik be, az élvezet nullára csökken.

Gossen úgynevezett második törvénye, hogy a fogyasztó az összélvezet maximalizálására törekszik. Az összélvezet abszolút maximumát akkor érnénk el, ha mindenegyes élvezetfajtára annyi időt fordítanánk, hogy bekövetkezzék a telítettség. A rendelkezésünkre álló idő azonban korlátozott, valamennyi élvezetet nem vihetünk a telítettségig. Mivel az „élvezeti függvények" különbözők, a rendelkezésre álló idő változásával együtt változik az az időbeosztás, amely a gyakorlatilag maximális élvezetet biztosítja. Az élvezeteket tehát rangsorolnunk kell, nem egyes élvezetfajtákat telítünk, hanem megosztjuk a rendelkezésünkre álló időt az élvezetfajták között.

Gossen szerint a munka a „munkaszükséglet" telítettsége után kínt okoz, és ezt le kell vonni az élvezetekből. A koordináta rendszer egyik

* Az indifferencia-felületek elmélete két alapfeltevésen nyugszik. Az *egyik* az, hogy adott fogyasztási cikkhalmaznak van összemérhető összhasznossága, hogy a fogyasztó eme összhasznosság maximalizálására törekszik, méghozzá a marginalista szemlélet alapján. A *másik* az a feltételezés, hogy a termékek közötti alapvető kapcsolat a helyettesíthetőség. Mindkét alapfeltevés részletes bírálatát a következő tanulmányom tartalmazza. Ebben a tanulmányban elsősorban annak bemutatására törekedtem, hogy az indifferencia-felületek gondolati konstrukciója nem mozdítja elő a keresleti jelenségek megértését, sőt sok fontos esetben az indifferencia-elmélet következtetései *ellentétesek* a kereslet valóságos alakulásával.

tengelyén az élvezésre fordított időt a rendelkezésre álló élvezeti cikkek mennyisége, az élvezet nagyságát pedig a másik tengelyen a csereérték alapjául szolgáló gosseni szubjektív „érték" helyettesiti.

Mit mond a szükségleti rangsorról a határhaszon-elmélet és hogyan határozza meg a termékek értékét? „Határhaszon egy adott készlet utolsó még rendelkezésre álló egységének haszna. A határhaszon fogalma a Gossen-féle szükségletkielégítési törvény folyománya. Ha ugyanis a szükségletkielégítés telítési folyamat, melynél a szükséglet különböző sürgősségi fokozatai egymás után nyernek kielégítést úgy, hogy először a legsürgősebb, majd fokozatosan a kevésbé sürgős fokozatok elégíttetnek ki, akkor a kielégítésre rendelkezésre álló homogén készlet egységei különböző, mégpedig csökkenő hasznot nyújtanak. Azt, hogy mennyire, tehát milyen fokig elégíthető ki a szükséglet, az egymásközt felcserélhető egységek száma határozza meg . . . A határhaszon az a haszon, mely az adott mennyiség mellett még kielégíthető utolsó szükségleti foknak a hasznát fejezi ki. Minthogy pedig ez érték a haszon és mennyiség függvénye, a határhaszonnak a javak értékelése szempontjából döntő jelentősége van. A határhaszon fogalma így vezet *a határhaszon-törvényhez,* mely a készletek értékelésének alaptörvénye. Azt az értéket, mely a készlet határhasznának felel meg, *határérték*nek nevezik."*

A „klasszikus" határhaszon-elmélet — mint látszik — alapjait tekintve semmi lényeges dologban nem különbözik a gosseni élvezeti elmélettől és az abból levezetett értékelmélettől. A különbség mindössze annyi, hogy a határhaszon-elmélet nem a rendelkezésre álló idő függvényében vizsgálja az élvezetet, hanem a rendelkezésre álló mennyiség függvényében, s élvezet helyett hasznot mond.

Az indifferencia-görbe és a „helyettesítési határráta"

Az idők során mind nyilvánvalóbbá lett a határhaszon-elmélet tarthatatlansága és terméketlensége. Polgári részről is támadni kezdték a határhaszon-elmélet „klasszikus" formáját. A polgári támadások egyik legnehezebben kivédhető érve az volt, hogy a gosseni első törvény és a „klasszikus" határhaszon-elmélet feltételezi az élvezet, a haszon abszolút nagyságának mérését, márpedig ez lehetetlen. Elvetették tehát Gossen első törvényéből a haszon — és a határhaszon — abszolút nagyságának mérhetőségét. Helyette *a szükségletek rangsorolásának törvényét* fogadták el. *A határhaszon-elmélet új változataként megszületett az indifferencia-felületek elmélete.*

Az indifferencia-felületek elméletét Francis Isidor *Edgeworth* (1845—1926) angol közgazdász alapozta meg, Vilfredo *Pareto* (1848—1923) olasz közgazdász folytatta Edgeworth művét, s később különösen *J. R. Hicks* angol közgazdász fejlesztette tovább.

Edgeworth és Pareto hangsúlyozták, hogy bizonyos termékek a szükséglet kielégítésében *helyettesítik* egymást. Az egymást helyettesítő (meg az egymást kiegészítő, komplementáris) javakat *rokonjavaknak* nevezték.

A közömbösségi görbék (illetve felületek) elmélete lényegében a következőt állítja: ha az emberek elé különböző javak különböző mennyiségeit tartalmazó jószághalmazokat rakunk, meg tudják mondani,

* Heller Farkas: Közgazdasági lexikon. 170. l. Budapest, 1937.

hogy e halmazok egyikét többre vagy kevesebbre becsülik-e egy másiknál. A közömbösségi elmélet szerint vannak olyan halmazok, amelyeket sem többre, sem kevesebbre nem becsülnek bizonyos más halmazoknál, mert egyenlő hasznosságúaknak ítélik őket. Az emberek számára tehát közömbös, hogy melyiket választják azon jószágkombinációk közül, amelyek ugyan a különböző jószágok eltérő mennyiségeit tartalmazzák, de hasznosságuk egyenlő.

Az indifferencia-elmélet szerint két termék esetén az egyenlő hasznosságú jószághalmazok különböző kombinációi ugyanannak a közömbösségi görbének különböző pontjai. A kordináta rendszerben a kisebb hasznosságú jószághalmazok különböző kombinációi alacsonyabb, a nagyobb hasznosságú jószághalmazok különböző kombinációi pedig magasabb közömbösségi görbékkel ábrázolhatók. Az egymás felett elhelyezkedő közömbösségi görbék sokasága az úgynevezett közömbösségi görbék „térképe".

A magasabban fekvő görbe magasabb szükségletkielégítési fokot, az alacsonyabban fekvő alacsonyabbat ábrázol (IC_1, IC_2, IC_3 stb.). Három — egymást bizonyos fokig helyettesítő — jószág feltételezése esetén az indifferencia-görbék indifferencia-felületekbe, n jószág esetén pedig — a háromnál több dimenziójú geometria konvenciója szerint — n—l dimenziójú felületekbe mennek át.

Az indifferencia-elmélet módszertanában fontos szerepet játszik az az eljárás, amellyel minden y^f terméket szembeállítanak a fogyasztásban szereplő többi termékkel. A tan feltételezi, hogy bármely y_j termék szubsztituciós kapcsolatban áll az y_j-vel csökkentett, fogyasztásra szánt teljes termékhalmazzal és megrajzolható indifferencia-görbéjük is.

Az indifferencia-görbékről (illetve felületekről) egyelőre annyit tudunk, hogy nem metszhetik egymást, mert ellenkező esetben ugyanaz a jószághalmaz különböző szükségletkielégítési fokokhoz tartoznék.

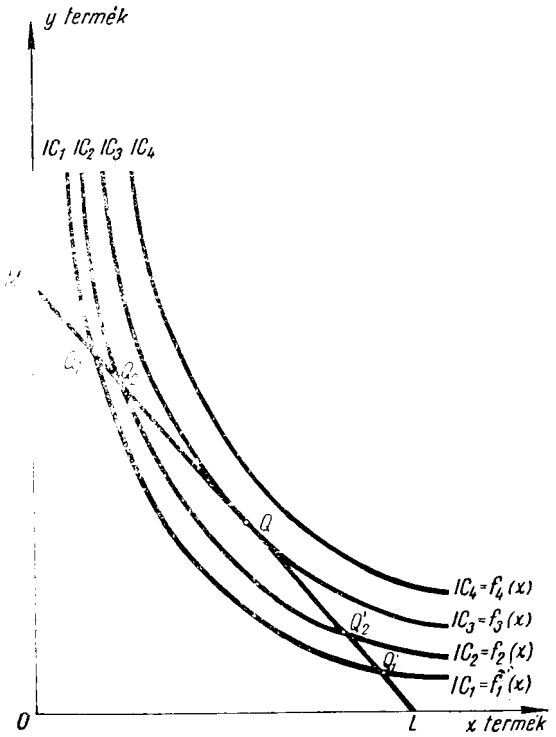

1. sz. ábra.

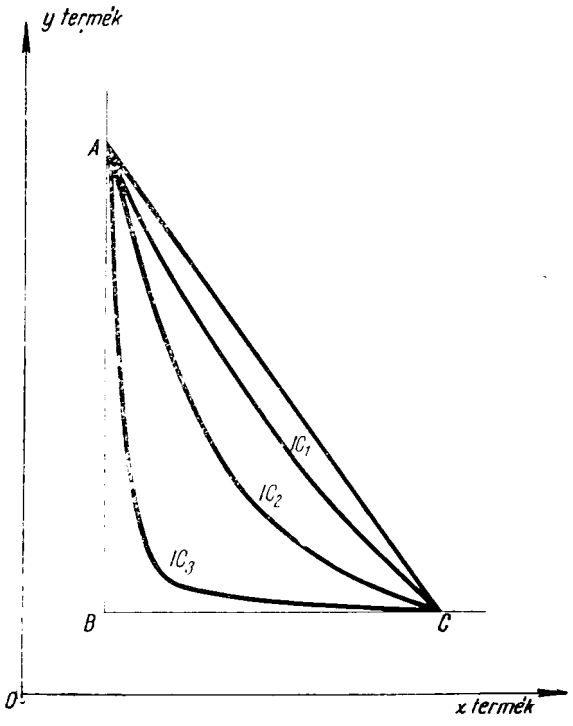

2. sz. ábra.

A jószágok helyettesíthetőségét tekintve két határeset lehetséges — a *tökéletes helyettesíthetőség* és a *teljes helyettesíthetetlenség* esete.

Az előbbi azt jelenti, hogy két termék esetén az indifferencia-görbe egyenessé „torzul" (2. ábra AC egyenes szakasz), több termék esetén pedig az indifferencia-felület (n—1 dimenziójú) indifferencia-síkká válik. A tökéletes helyettesíthetőség ugyanis csak azt jelentheti, hogy x termék konstans q_x mennyiségét rendre ugyanakkora (bár a q_{xn}-től általában különböző) q_y mennyiségű y termék helyettesítheti. A teljes helyettesíthetetlenség esetében a közömbösségi görbe két egymást metsző, az x, illetve az y tengellyel párhuzamos egyenessé „fajul" (2. ábra AB és BC egyenesek). Az ilyen egyenesek jelképezik ugyanis azt a tényt, hogy az egyik jószág bármilyen kis mennyiségét sem helyettesítheti a másik jószág még oly nagy mennyisége sem. A közömbösségi görbék elméleti tárgyalásakor a közömbösségi görbéket e két határeset között helyetfoglaló, tehát az $x = 0$ ponttól pozitív irányba haladva folytonosan csökkenő és a 0 ponttól nézve *konvex görbével* szokták ábrázolni (2. ábra IC_1, IC_2, IC_3 stb.) — hamarosan látni fogjuk, hogy miért.

A különböző indifferencia-görbék (illetve felületek) abban különböznek egymástól, hogy ugyanannyi x (illetve $x_1, x_2 \ldots\ldots x_{n-1}$) jószághoz pontosan meghatározható mennyiséggel több vagy kevesebb y jószág (x_n) tartozik, s ezt az összefüggést egymástól való függőleges (x_n irányú) távolságuk jelzi. Hicks fellépéséig e távolságok abszolút nagyságát meghatározhatatlannak deklarálták, az indifferencia-elmélet csak a „több", az „egyenlő", a „kevesebb" kategóriákat ismerte el létezőnek; a „valahányszor több" vagy a kielégülés abszolút nagyságának fogalmát éppen úgy nélkülözte, mint a hasznosságok, illetve a kielégülések hányadosának fogalmát. Ezzel azonban Hicks, s vele együtt a mai burzsoá közgazdászok nagy többsége nem ért egyet, hanem *bevezeti a különböző jószágok határhasznai mérhető, számokban pontosan kifejezhető hányadosának fogalmát.* Ezt az „eredményt" a közömbösségi görbék (felületek) specifikus értelmezésével, a specifikus értelmű *összhasznosság* fogalmának bevezetésével éri el.

Hicks nem elégszik meg annak leszögezésével, hogy a társadalom vagy az egyén valamely x és y jószágpárból álló x_1 és y_1 termékhalmazt egyenlőnek tart ugyanezen jószágpár — valamely más — x_2, y_2 mennyiségeket tartalmazó jószághalmazával, hanem magyarázatot kíván adni arra is, miért becsüli egyformán a két halmazt. Azt mondja: a közömbösségi görbe mentén a fogyasztó összhaszna állandó. Ha a görbén növekvő x értékek felé haladunk, vagyis a jószághalmazban az x termék mennyiségét valamely $\triangle x$ nagysággal növeljük, akkor önmagában ez a tény növeli a fogyasztó hasznát, ami a $\triangle x$ mennyiségnek és az x termék határhasznának a szorzatával egyenlő. E haszonnövekmény kiegyenlítése végett csökkennie kell az y termék elfogyasztható mennyiségének, éspedig akkora $\triangle y$-nal, hogy e $\triangle y$-nak és az y termék határhasznának a szorzata éppen egyenlő legyen a $\triangle x$ és az x termék határhasznának szorzatával. Vagyis egyenletformájában felírva és a határhasznokat h_x-szel *és* h_y-nal jelölve:

$$\Delta x \cdot h_x = \Delta y \cdot h_y ; \qquad (1.)$$

vagy végtelenül kis változásokat feltételezve:

$$dx \cdot h_x = dy \cdot h_y . \qquad (2.)$$

Ebből következik, hogy

$$\frac{dy}{dx} = \frac{h_x}{h_y}. \qquad (3.)$$

Minthogy pedig dy/dx nem más, mint a szóban forgó közömbösségi görbe első deriváltja, ez viszont, ha a közömbösségi görbe adva van (és differenciálható) maga is adott, kiszámítható nagyság, a két jószág h_x illetve h_y határhasznának a hányadosa is határozott nagyság! Hicks a dy/dx mennyiséget, vagyis azt az arányt, amelyben a fogyasztó az y jószág legutolsó nagyon kis mennyiségét az x jószág igen kis dx mennyiségével helyettesíthetőnek véli, *a helyettesítés határrátájának* nevezi és kimondja a tételt: *az x és az y jószág határhasznának hányadosa a közömbösségi görbe minden pontjában egyenlő az y jószág (x jószággal való) helyettesítési határrátájával.*

Az áregyenes és a fogyasztási pont

A tárgyalt elmélet másik — éspedig kivételesen teljesen reális tartalmú — alapfogalma, az általa gyakran mérlegegyenesnek is nevezett *áregyenes.* Az áregyenes vezeti be a vizsgálatba a pénzjövedelmeket és az árakat, vagyis az áruviszonyok tényleges kategóriáit.

Az áregyenes fogalmának megmagyarázására induljunk ki abból, hogy csak két jószág van: x és y. Tekintsük adottnak az x jószág egységárát (P_x), az y jószág egységárát (P_y), és a nomináljövedelmet (R), továbbá feltételezzük, hogy a nomináljövedelmet teljesen elköltik. Ha azokat az x, y jószágkombinációkat (fogyasztási pontokat), amelyek az adott nomináljövedelemből adott árakon megvásárolhatók, kétváltozós függvénnyel ábrázoljuk és az egyes jószágkombinációkat jelölő fogyasztási pontokat összekötjük egymással, egyenest kapunk. (Lásd az 1. számú ábra ML egyenes szakaszát.)

Az egyenes egyenletét az határozza meg, hogy a megvásárolt x és y termékekért fizetett összár egyenlő a nomináljövedelemmel, tehát

$$x \cdot P_x + y \cdot P_y = R, \qquad (4.)$$

ahol x és y a vásárolt mennyiségek, P_x és P_y az x, illetve az y jószág egységára, R pedig a nomináljövedelem.

Az egyenes M pontban metszi az y tengelyt, úgy hogy

$$OM = \frac{R}{P_y} \qquad (5.)$$

és L pontban az x tengelyt, úgy hogy

$$OL = \frac{R}{P_x} \qquad (6.)$$

Az M és az L pont annak a két határesetnek felel meg, amikor az egész nomináljövedelmet csak egyetlen termék, tudniillik vagy y, vagy x termék vásárlására költik.

Az áregyenes $x \cdot P_x + y \cdot P_y = R$ egyenletéből következik, hogy az áregyenes hajlásszögének tangense, vagyis az

$$y = \frac{R - x \cdot P_x}{P_y} \qquad (7.)$$

egyenes deriváltja nem más, mint $\frac{P_x}{P_y}$, (8.)

vagyis az x és az y jószág *árarányа.*

Világos, hogy n számú jószág esetén az áregyenes (n—1 dimenziójú) *ársíkká* változik, amelynek csúcspontjai a tengelyeken helyezkednek el, s amelyet áregyenesek határolnak. Az ársíkon fekvő fogyasztási pont koordinátái: $x_1, x_2, \ldots\ldots x_n$; nagyságukat meghatározza, hogy az árösszegek summája a nominálјövedelemmel egyenlő:

$$P_1 \cdot x_1 + P_2 \cdot x_2 + \ldots\ldots + P_n \cdot x_n = \sum_{i=1}^{n} P_i \cdot x_i = R \qquad (9.)$$

(Az x_i a termékmennyiségeket, a P_i az adott egységárakat jelöli.)

A fogyasztást jelző pont csak az ársík belsejében lehet. Ha csúcsponton lenne, akkor a teljes nominálјövedelmet csupán az adott tengelynek megfelelő termékre költenék. A fogyasztási pont nem lehet az ársíkot határoló áregyenesen sem, mert ez azt feltételezné, hogy a teljes nominálјövedelmet két termék fogyasztására költik, és a többi termék koordinátája nulla. (A valóságban nem létező indifferencia felület sajátosságaival részletesen foglalkozik az irodalom. A valóságtartalommal bíró ársík itt kifejtett — eléggé kézenfekvő — sajátosságaival nem találkoztam az irodalomban; de még az áregyenestől megkülönböztetett ársík fogalmával sem!)

Az ársíknak a koordináta síkokkal való metszőegyenesei maguk is olyan áregyenesek, amelyeknek irányтényezője két jószág árаránya.

Ismét két termékből álló készletet feltételezve: adott árak mellett különböző nagyságú R nominálјövedelemhez különböző áregyenesek tartoznak. Az indifferencia-görbék seregével most az áregyenesek serege áll szemben; az indifferencia-görbék „térképén" elhelyezhetjük az áregyenesek seregét. Adott egységárak és eltérő nominálјövedelmek esetén az áregyenesek párhuzamosak egymással.

Az áregyenesek magassága adott egységárak mellett a nominálјövedelmek nagyságától függ. Ezzel szemben az indifferencia-görbék menete a nominálјövedelmektől és az egységáraktól teljesen független. A görbék közti távolságok szükséglet-kielégítési szintkülönbségeket hivatottak jellemezni, amit a termékhalmazok — nem egykönnyen definiálható — különbsége, távolsága jelez (és nem mér!). Az áregyenesek magassága, távolságaik arányai adott egységárak esetén objektív nagyságok, kvantitative meghatározottak a

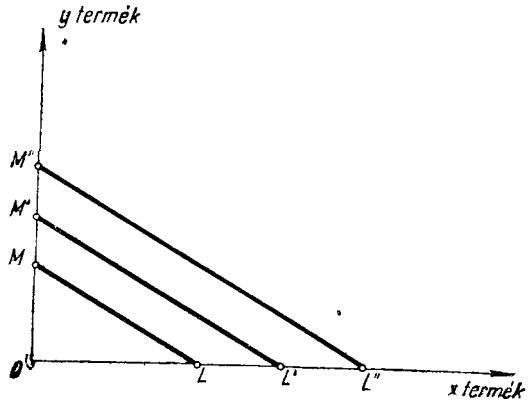

3. sz. ábra.

nomináljövedelem nagysága által. Az élvezeti fok szubjektív, de két közömbösségi görbe távolsága egymástól objektív, a koordináta rendszerben pontosan kijelölhetőnek feltételezett nagyság, termékhalmazok különbsége. Az indifferencia-görbék seregét és az áregyenesek seregét az kapcsolja össze, hogy mind az áregyenesek pontjai, mind a közömbösségi görbék pontjai termékhalmazokat reprezentálnak. Egyfelől objektíve meghatározott termékhalmaz-sorozat az adott nomináljövedelemből adott árakon megvásárolható tényleges áruösszetétel, másrészt az indifferencia-elmélet szerint a különböző szubjektív szükségletkielégítési fokokat ugyancsak objektív, mennyiségileg meghatározott jószághalmazok elfogyasztása biztosítja. Az áregyenesek megmutatják, hogy adott nomináljövedelemből adott árakon milyen jószágösszetételek vásárolhatók. A közömbösségi görbék — állítólag — megmutatják, hogy melyik jószágösszetétel biztosít magasabb szükségletkielégítési fokot. Erre az összefüggésre hivatkozik az indifferencia-elmélet, amikor leszögezi végkövetkeztetését: *egyensúly esetén olyan jószágösszetételben vásárolják a fogyasztók az árukat, amelyik ahhoz a legmagasabb görbéhez tartozik, amelynek elérését az adott egységárak és adott nomináljövedelem mellett adódó áregyenes még éppen lehetővé tesz. Az egyensúlyi fogyasztási pont: az áregyenes és a viszonylag legmagasabb közömbösségi görbe érintkezési pontja. E fogyasztási pont koordinátái azt a fogyasztói rangsort adják meg, amely adott nomináljövedelem és árak mellett a maximális élvezet elérését teszi lehetővé.*

Két terméket — x és y terméket — feltételezve, adottnak véve az egységárakat és a nomináljövedelmet (lásd az 1. sz. ábrát) adott ML áregyenest kapunk. Áregyenesünk egymás felett elhelyezkedő közömbösségi görbéket metsz (ábránkon IC_1-et, IC_2-őt), az ezeknél magasabban fekvő közömbösségi görbét (IC_3-at) Q pontban érinti, a magasabb közömbösségi görbéket (ábránkon IC_4-et) pedig — természetesen nem érinti. A közömbösségi elmélet szerint az áregyenes Q pontja jelzi a tényleges fogyasztást, mert ez a pont biztosítja a fogyasztó számára a maximális élvezetet.

A viszonylag maximális összélvezetet biztosító Q fogyasztási pontban az adott közömbösségi görbe deriváltja megegyezik az áregyenes irányítényezőjével, vagyis az x termék és az y termék egységárainak hányadosával:

$$\left|\frac{d}{dx} IC_3\right| = \frac{M}{L} = \frac{P_x}{P_y} \qquad (10.)$$

Az indifferencia-görbe ma csaknem általánosan elfogadott Hicks-féle értelmezésében fogalmilag elválik a maximális élvezetet biztosító fogyasztási pont és az egyensúlyi fogyasztási pont. A fentiekben azt láttuk, hogy az áregyenes és a közömbösségi görbe érintkezési pontja annyiban egyensúlyi pont, amennyiben maximális élvezetet biztosít. Hicksnél a közömbösségi görbe deriváltja, a „helyettesítési határráta" — a határhasznok aránya. Ebben az értelemben *egyensúlyi fogyasztási pontról akkor beszélhetünk, ha az árak aránya* (vagyis az áregyenes irányítényezőjének abszolút értéke) *és a határhasznok aránya egyenlő:*

$$\frac{P_x}{P_y} = \frac{h_x}{h_y}. \qquad (11.)$$

1. sz. ábránkon a fogyasztás nemcsak azért nem helyeződhet a Q_1, Q_2, Q'_2, Q'_1, pontokra, mert azok csak alacsonyabb összhasznosságot biztasíthatnak (az IC_1 és az IC_2 görbéken helyeződnék el a fogyasztás), hanem azért sem, mert nem egyensúlyi pontok, mert az árarányok és a határhaszon arányok nem egyenlők. A Q_1 és a Q_2 pontokban az áregyenes irányténye zőjének abszolút értéke *kisebb az* IC_1 és az IC_2 görbék deriváltjának abszolút értékénél, tehát Hicks szerint:

$$\frac{P_x}{P_y} < \frac{h_x}{h_y}. \qquad (12.)$$

Az egyensúlyi helyzet annak következtében áll be, hogy nő az x termék fogyasztása, és így csökken határhaszna, illetve csökken az y termék fogyasztása, és így nő az y határhaszna, tehát — mind a számláló, mind a nevező változásának hatására — a határhasznok hányada csökken.

A Q'_1 és a Q'_2 pontokban az áregyenes irányténye zőjének abszolút értéke *nagyobb* az IC_1 és az IC_2 görbék deriváltjainak abszolút értékénél

$$\frac{P_x}{P_y} > \frac{h_x}{h_y} \qquad (13.)$$

az egyensúlyt tehát az x termék fogyasztásának csökkenése és határhasznának növekedése, illetve ezzel egyidejűleg az y termék fogyasztásának növekedése és határhasznának csökkenése teremti meg.

Most már még egy szempontból megvilágíthatjuk, hogy két közömbösségi görbe miért nem metszheti egymást. Ha két közömbösségi görbe metszi egymást, akkor amennyiben egyik közömbösségi görbe érinti az áregyenest, akkor a másik csak metszheti. A közömbösségi görbe és az áregyenes érintési pontján a határhasznok aránya egyenlő az árak arányával, a metszésponton viszont nem egyenlő. Ebből következik, hogy ebben az esetben a Hicks-féle koncepció szerint ugyanannak a termékhalmaznak eltérő határhasznokat kellene tulajdonítanunk.

Az indifferencia-görbe formája

Az eddig elmondottak alapján azt is megérthetjük, hogy miért tekinti az elmélet az indifferencia-görbéket az origóból nézve *konvex hiperboláknak,* vagy legalábbis ezekhez hasonló görbéknek. A görbék ilyen alakja levezethető anélkül, hogy segítségül vennők Hicks tételét a helyettesítési határrátának és a határhasznok arányának egyenlőségéről. A közömbösségi görbe nem lehet egyenes, noha a közömbösségi görbék elmélete feltételezi a termékek helyettesíthetőségét, a termékek teljes helyettesíthetősége pedig — mint már említettük — közömbösségi egyenesre, illetve síkra vezetne. Az áregyenes ugyanis vagy metszené a közömbösségi egyenest, vagy pedig a két egyenes teljesen egybeesnék, de semmiképpen sem lehetne egyetlen érintési pontjuk. Gyakorlatilag tagadhatatlan tény azonban, hogy normális piaci helyzetben létezik olyan elméleti egyensúlyi helyzet, amely felé a piac tendál, és ez a helyzet nemcsak egyetlen szigorúan definiált árarány esetén létezik (tudniillik a feltételezett közömbösségi egyenes hajlásszögének megfelelő árarány esetén). A közömbösségi egyenessel *nem* identikus áregyenes mind

magasabb közömbösségi egyeneseket metszene és a maximumot — vagyis az adott értelemben egyensúlyi fogyasztási pontot — csak akkor érnénk el, ha a szükségletet valamelyik termék kizárólagos fogyasztásával elégítenénk ki. Ez pedig nyilván ellentmond a tapasztalatnak.

Hasonlóképpen megérthetjük, hogy miért nem lehet a közömbösségi görbék alakja — az origóból nézve — *konkáv*. Konkáv görbék esetén az áregyenes nem maximális, hanem minimális szükségletkielégítést ábrázoló indifferencia-görbét érintene, tehát ismét nem adódnék maximális élvezetet biztosító egyensúlyi pont másutt, mint legfeljebb a koordinátákon, vagyis a teljesen egyoldalú szükségletkielégítés pontjain. A Hicks-féle felfogás szerint: az egyensúlyi fogyasztási pont — a határhaszon-arányok és az árarányok egybeesése — nem a maximális, hanem a minimális összhaszon pontja lenne. Vagyis az indifferencia-görbének — Hicks felfogásában — azért is konvexnek kell lennie, mert csak ez esetben eshet egybe az élvezet maximuma és az egyensúlyt biztosító fogyasztási pont.

A közömbösségi görbét csökkenő konvex hiperbolának képzelik, következésképpen az abszcisszán a nullától pozitív irányba haladva a közömbösségi görbe deriváltja mínusz végtelentől halad a nullához.

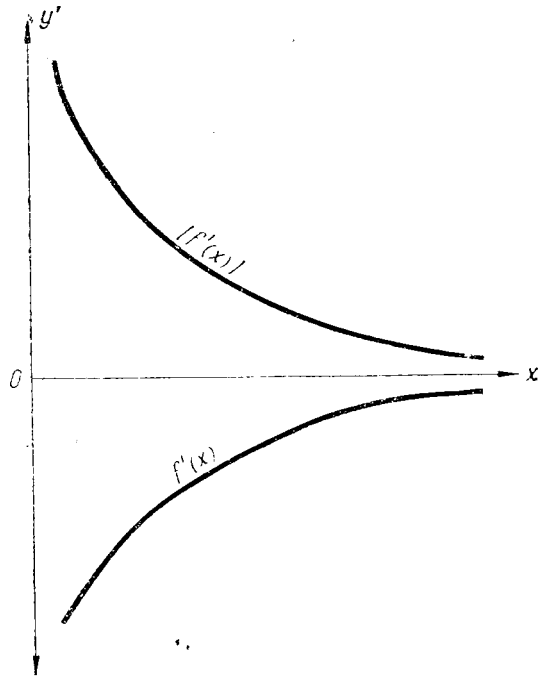

4. sz. ábra.

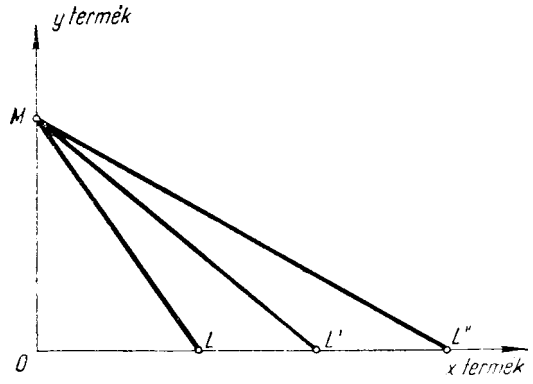

5. sz. ábra.

Ez azt jelenti, hogy az y terméknek az x termékben kifejezett „helyettesítési határrátája" csökken. Mivel a csökkenő konvex hiperbola inverze is csökkenő konvex hiperbola, tehát az x terméknek az y termékben kifejezett „helyettesítési határrátája" is csökken.

Jövedelemhatás és árhatás

Az eddigiekben adott nomináljövedelmet és adott árakat feltételeztünk, vagyis adott áregyenest (illetve ársíkot), és szemügyre vettük, hogyan határozza meg a közömbösségi elmélet az egyensúlyi fogyasztási pont létrejöttét adott áregyenesen. Most azt vizsgáljuk meg, hogyan ma-

gyarázza az indifferencia-elmélet a fogyasztási pontnak a nomináljövedelem és árak módosulása miatt bekövetkező változását, a gyakorlat szempontjából oly fontos keresleti görbék alakulását; hogyan vezetik le a jövedelemváltozás hatását a fogyasztási pontra, *a kereslet jövedelemgörbéit* (az úgynevezett Engel-görbéket) és hogyan az árarányváltozások hatását, *a kereslet árgörbéit.* Az egyszerűség kedvéért előbb a jövedelem-effektust vizsgáljuk, jóllehet az indiffencia-elméletben a jövedelemhatás ma is csak komponense az árhatásnak.

Ismét feltételezzük, hogy a fogyasztó teljes nomináljövedelmét x és y termékre költi. Az adott nomináljövedelemből y termékből P_y áron M mennyiséget vásárolhat, x termékből P_x áron L mennyiséget. Ha a nomináljövedelem (R) emelkedik, s az árak változatlanok, akkor a fogyasztó a megnövekedett nomináljövedelemből (R')

$$\frac{R'}{P_y} = OM' \qquad (14.)$$

mennyiséget vásárolhat, ha a teljes nomináljövedelmét y termékre költi (M'' mennyiséget, ha a megnövekedett nomináljövedelem R''), és

$$\frac{R'}{P_x} = OL' \qquad (15.)$$

mennyiséget, ha a teljes nomináljövedelmét x termék vásárlására költi (L'' mennyiséget, ha a megnövekedett nomináljövedelem R''). (Lásd a 3. sz. ábrát.)

Ugyanezt az eredményt kapjuk, ha a nomináljövedelem változatlan, továbbá az x termék és az y termék ára arányosan változott, tehát az árarányok változatlanul maradtak.

$$\frac{P_x}{P_y} = \frac{P'_x}{P'_y} \qquad (16.)$$

$$\frac{R}{P'_y} = OM' \qquad (17.)$$

$$\frac{R}{P'_x} = OL' \qquad (18.)$$

Az árváltozás változatlan árarányok esetén pusztán jövedelemhatást fejt ki.

Az új áregyenest az M' és az L' (az M'' és az L'' stb.) pontok összekötésével kapjuk meg. Ha a nomináljövedelem változott, vagy az árak arányosan változtak, az új áregyeneseket (és ársikokat) párhuzamos eltolással nyerjük. Az áregyenesek iránytényezői megegyeznek.

$$\left(\frac{M}{L} = \frac{M'}{L'} = \frac{M''}{L''} \text{ stb.}\right) \qquad (19.)$$

Hogyan módosul az áregyenes *árarányváltozások* esetén? Feltételezzük, hogy mind a nomináljövedelem (R), mind a P_y változatlan marad, de megváltozik a P_x

Ha a fogyasztó a teljes jövedelmét y termék vásárlására költené, akkor az y termékből változatlan mennyiséget vásárolhatna. Ha az x termék ára emelkedik (P'_x), akkor a teljes nominálјövedelméből a korábbinál kevesebbet, ha az x termék ára csökken (P''_x), akkor többet vásárolhat. Az x termék növekvő árának megfelelő új áregyenes az ML' egyenes szakasz.

Ha az x termék ára változatlan, s az y termék ára változik, akkor az új áregyenes az L pontban metszi a régit.

Ha P_y és P_x *azonos irányban, de nem azonos arányban* változnak, akkor azonos irányban, de nem azonos arányban változik az M és az L mennyisége is, és ennek megfelelően változik az áregyenes.

A felsorolt esetekben *egyértelmű a reáljövedelem-változás iránya:* az új áregyenes teljes szakaszán vagy magasabb vagy alacsonyabb a régi áregyenesnél, tehát nőtt vagy csökkent a nominálbér vásárlóereje; de az árarányok módosulása kifejezésre jut az áregyenes irányténye zőjének változásában; *nem egyértelmű a jövedelemhatás mértéke.* (Az áregyenes irányténye zőjének abszolút értéke:

$$\frac{M}{L} = \frac{P_x}{P_y} \quad !)$$

Különleges és fontos esettel van dolgunk, ha az árak *ellentétes* irányban változtak. Ez esetben a reáljövedelem változásának *iránya sem* egyértelmű. A régi és az új áregyenes metszi egymást — a 8. sz. ábrán (k, n,) pontban — bizonyos szakaszban a régi áregyenes magasabb az újnál (a 8. sz. ábrán On intervallumban, a teljes intervallum másik részében (nL szakaszban) az új áregyenes magasabb a réginél.

Szemügyre vettük, hogy a jövedelem- és árarány-módosulások hogyan tükröződnek az áregyenesek változásában. Az alapvető kérdésre azonban csak most térünk át: *az új áregyenesen hol helyezkedik el a fogyasztási pont (Q') a régi áregyenesen fekvő eredeti fogyasztási ponthoz (Q) képest: hogyan hat a fogyasztás alakulására a nominálјövedelem és az árarányok változása; hogyan alakulnak a fogyasztási görbék, a jövedelmi-fogyasztási görbe (RC), az úgynevezett Engel-görbe és az árfogyasztási görbe (PC)?*

A modern polgári gazdaságtanban és ökönometriában szinte általánosan elfogadott axióma, hogy a fogyasztási görbéket az indifferenciagörbék és -felületek határozzák meg. Jan Tinbergen „Ökonometria" című könyvében a IV. fejezet 32. pontjának címe: „A keresleti görbék alapjai: indifferenciafelületek." (180. lap. Budapest 1957.) Az idézett alfejezetet bevezető szavai a következők: „. . . a legtöbb elméleti közgazdász ezeket a függvényeket (tudniillik a keresleti függvényeket — H. R.) nem tekinti végső adottságoknak, hanem *az indifferencia-függvényekből,* vagyis az indifferencia-felületekből vezeti le őket."

Az eddig elmondottak után nehézség nélkül megérthető, hogyan vezeti le a burzsoá közgazdasági elmélet a keresleti görbéket az indifferencia-görbékből (illetve -felületekből). *A közömbösségi tan szerint az új fogyasztási pont ott jön létre, ahol a változott jövedelemnek és árarányoknak megfelelő új áregyenes indifferencia-görbét* (az új ársík indifferencia-felületet) *érint.* Az új érintkezési pont: új egyensúlyi helyzet és új maximum a szükségletkielégítésben.

A tisztajövedelem-effektus

Mindenekelőtt arra kell rámutatnunk a jövedelemhatást vizsgálva, hogy az indifferencia-elmélet a reáljövedelem-színvonal fogalmát sajátosan értelmezi, és az általános statisztikai gyakorlattól eltérően „méri". Az indifferencia-elmélet nem objektív nagyságnak tekinti a reáljövedelem színvonalát, hanem azonosítja a szubjektív összhasznossági fokkal. *Alacsonyabb összhasznossági fok — alacsonyabb reáljövedelem-színvonal, magasabb összhasznossági fok — magasabb reáljövedelem-színvonal.* (Adott pénzjövedelemből és adott árakon megvásárolt különböző termékösszetételek, adott ársíkon fekvő különböző fogyasztási pontok tehát nem azonos reáljövedelem-nagyságokat reprezentálnak — ha a közömbösségi felületek rendszere adott!) A jövedelemhatás: a módosult nomináljövedelemnek és áraknak megfelelő új ársíkon elérhető maximális összélvezet, tehát reáljövedelem, ami magasabb vagy alacsonyabb a régi ársíkon elérhető maximális összélvezetnél, tehát reáljövedelemnél. A reáljövedelem ezen szubjektív értelmezésében csak annyiban szerepel objektív elem, amennyiben a közömbösségi felületek pontjai objektív termékhalmazokat jelölnek.

A tisztajövedelem-effektus esetén az áregyenesek (síkok) *párhuzamosak;* az eredetinél alacsonyabb áregyenes (sík) alacsonyabb szükségletkielégítést reprezentáló közömbösségi görbét (felületet) érint; az eredetinél magasabb áregyenes (sík) pedig magasabb szükségletkielégítést reprezentáló közömbösségi görbét (felületet).

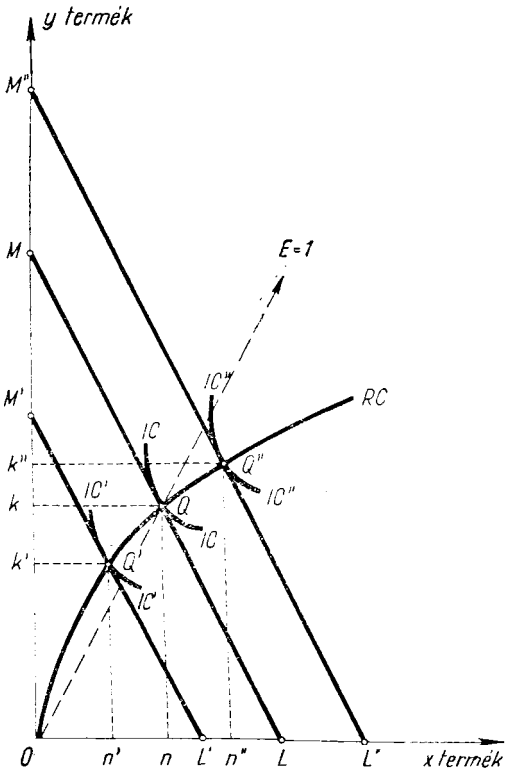

6. sz. ábra.

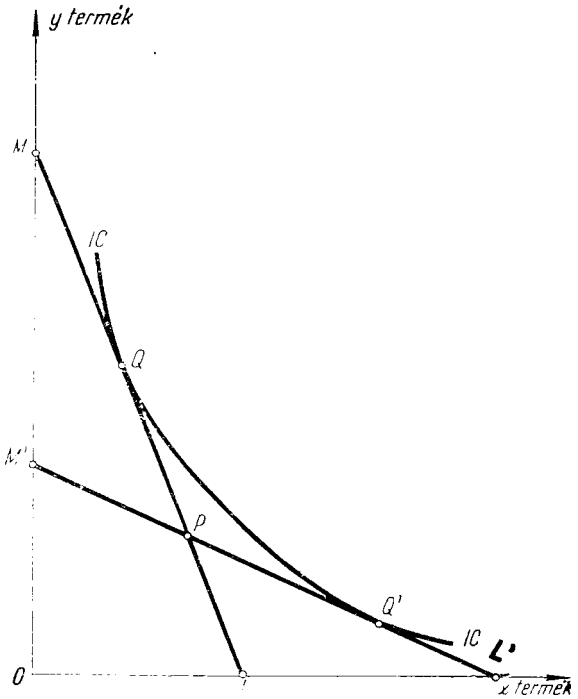

7. sz. ábra.

Mit feltételez az új fogyasztási pont? Mivel az árarányok nem változtak, az áregyenesek iránytényezői megegyeznek, tehát *az indifferencia-görbék „helyettesítési határrátáinak" az érintkezési pontokon azono-*

saknak kell lenniük; a Hicks-féle „konkretizálás" szerint pedig az x termék határhaszna és az y termék határhaszna hányadosának változatlannak kell maradnia.

Mit tudtunk meg *a kereslet jövedelem-görbéjéről,* az Engel-görbéről, az indifferencia-felületek elmélete alapján? Lényegében semmit. A fogyasztási pont koordinátái változhatnak lineárisan, vagyis a kereslet változását kifejezheti egyenes; vagy az *y* termék fogyasztása az *x* termékhez képest merev, és akkor a keresleti görbe (az abszcisszáról nézve) konkáv (mint a 6. sz. ábrán); vagy ellenkezőleg — az *x* termék merev az *y* termékhez képest, és akkor a keresleti görbe konvex; sőt az Engel-görbe csökkenhet, vagyis *x* termék fogyasztásának emelkedésével csökkenhet az *y* termék fogyasztása. Mindezekre az esetekre a közömbösségi elmélet *ugyanazt* a „magyarázatot" adja, tehát adós marad a magyarázattal. Mindössze azt tudtuk meg, hogy a nagyobb nominálјövedelem és az alacsonyabb árszínvonal nagyobb összélvezetet, tehát magasabb reáljövedelem-színvonalat tesz lehetővé, az alacsonyabb nominálјövedelem és a magasabb árszínvonal mellett viszont kisebb az összélvezet, tehát kisebb a reáljövedelem. Azt persze az indifferencia-felületek konstrukciója nélkül is tudtuk, hogy például változatlan árak esetén a nagyobb nominálјövedelem egyben nagyobb reáljövedelem is, ami nagyobb „összélvezetet" biztosít; hogy a megnövekedett vásárlóképesség lehetővé teszi vagy valamennyi fogyasztott termék vásárlásának — valamilyen arányú — növelését, vagy bizonyos termékek fogyasztásának növelését és más termékek fogyasztásának csökkentését.*

Az árarány-effektus

Egyirányú, de nem arányos-, továbbá *részleges árváltozások* esetén a jövedelemhatás elválaszthatatlanul összefonódik az árarányok változásának hatásával. Az indifferencia-tan szerint ezekben az esetekben a fogyasztó magasabb vagy alacsonyabb közömbösségi görbére tér át. Az Engel-görbe azonban éppen úgy lehet emelkedő — egyenes, konkáv és konvex — vagy csökkenő, mint a tiszta jövedelemhatásnál. Ami „újat" megtudtunk: az árarány-változások hatnak a kereslet szerkezetére, az árcsökkentés serkenti, az áremelés fékezi a kereslet emelkedését. Ezt az összefüggést azonban az indifferencia-felületek konstrukciója nélkül is jól ismertük.

Ellentétes irányú árváltozásoknál az áregyenesek (illetve az ársíkok) metszik egymást, az egyes árváltozások jövedelemhatása kiegyenlítődhet, a reáljövedelem változatlanul maradhat. Az ellentétes irányú árváltozások esete ugrópont az indifferencia-elmélet szempontjából, mert egyetlen közömbösségi görbével magyarázhatja a fogyasztási pont változását.

* A „klasszikus" határhaszon-elmélet az egyes termékek élvezetének nagyságát saját mennyiségük függvényében ábrázolja, tehát eszerint csak akkor maradhat változatlan két termék határhasznának aránya, ha a két termék *azonos irányban* változik. A neohatárhaszon-elmélet — éppen az általános szubsztitució feltételezésével — tagadja, hogy valamely termék haszna akár csak nagyobb mértékben is függne saját mennyiségétől, mint a helyettesek mennyiségétől. Lehetségesnek tartja, hogy például *y* termék mennyiségének csökkenésével egyidejűen süllyedjen határhaszna az *x* termék mennyiségének emelkedése miatt; tehát feltételezi, hogy az *x* termék és az *y* termék határhasznának aránya azonos maradjon, miközben mennyiségeik *ellentétes irányban* változnak. A határhaszon-elmélet ezen „továbbfejlesztésével" azonban tulajdonképpen értelmetlenné válik a határhaszon fogalma; ez a „fellazított" határhaszonfogalom még annyira sem alkalmas a közgazdasági jelenségek magyarázatára, mint az eredeti merevebb értelmezésű.

Az indifferencia-elmélet értelmezésében a reáljövedelem-színvonal az adott ársíkon elérhető maximális összhasznossági fokkal azonos. A reáljövedelem — ebben a felfogásban — akkor marad változatlan, ha *a fogyasztási pont egyazon közömbösségi görbén* (illetve közömbösségi felületen) *mozog,* ha az eredeti áregyenesen (ársíkon) elérhető maximális közömbösségi görbe (felület) azonos az új áregyenesen (illetve ársíkon) elérhető maximális közömbösségi görbével (felülettel).

Egyazon közömbösségi görbe csak akkor érinthet két áregyenest, ha az utóbbiak metszik egymást. (7. ábra.)

Tudhatjuk-e azonban, hogy a szóban forgó esetben *a két fogyasztási pont azonos közömbösségi görbén* van-e vagy sem? Nem tudhatjuk! Az eredeti áregyenest az *MP* szakaszban érintő közömbösségi görbe — az indifferencia-elmélet logikája szerint — lehet, hogy *sehol sem érinti* az új áregyenest, tehát az új áregyenesen elérhető viszonylagos maximum kisebb a régi áregyenesen elérhető viszonylagos maximumnál; lehet, hogy az eredeti közömbösségi görbe *metszi* az új áregyenest, tehát az új áregyenesen elérhető élvezeti maximum nagyobb a régi áregyenesen elérhető élvezeti maximumnál; és kivételesen még az is lehetséges, hogy az eredeti közömbösségi görbe mindkét áregyenest *érinti,* tehát mindkét áregyenesen azonos összhaszon-maximum érhető el. Vagyis az áregyenesek metszéspontját közrefogó fogyasztási pontok különböző szubjektív reáljövedelem-színvonalat reprezentálhatnak és csak kivételes eset az eredeti szubjektív reáljövedelem azonossága az új színvonallal.

Mind a marxista, mind a polgári statisztikai gyakorlat objektív módszerrel közelíti meg a reáljövedelem-változás mértékét; a reáljövedelem változását az árak és a fogyasztási adatok, vagyis az ársíkok segítségével mérik. Ha az ársíkok párhuzamosak, egyértelműen megállapítható a reáljövedelem-változás aránya. Ha az ársíkok nem párhuzamosak, de nem metszik egymást, vagy az ársíkok metszik egymást, de a fogyasztási pontok nem fogják közre az ársíkok metszésvonalát,* objektív reáljövedelem-számítással nem állapítható meg egyértelműen a reáljövedelem-változás *aránya,* de egyértelműen megállapítható a reáljövedelem-változás *iránya.* Ha azonban az ársíkok metszik egymást, s a fogyasztási pontok közrefogják a metszésvonalat, az objektív reáljövedelem-számítási módszer csődöt mond: nem állapítható meg egyértelműen a reáljövedelem-változás iránya sem.** *Éppen a szóban forgó esetben kellene kidomborodnia a szubjektíven értelmezett reáljövedelmi koncepció fölényének:* az indifferencia-elmélet a piaci viszonyoktól független közömbösségi görbék (felületek) alapján meghatározhatná a reáljövedelem-változás irányát. Láttuk azonban, hogy a közömbösségi elmélet *csak úgy* tesz, mintha a közömbösségi görbék alapján mondaná meg a reáljövedelem-változás irányát, s hogy a szóban forgó esetben semmit sem mondhat a reáljövedelem változásáról.

Az indifferencia-elmélet *a reális áregyenesek statisztikailag mérhető fogyasztási pontjaihoz rendel képzeletbeli közömbösségi görbéket.* Ha a reáljövedelem-változás iránya az objektív módszer segítségével

* Például az eredeti fogyasztási pont az eredeti áregyenes *MP* szakaszában van, az új fogyasztási pont pedig az új áregyenes *M'P* szakaszában.

** A tárgyalt esetben az eredeti árbázison számított reáljövedelem-index nagyobb egynél, az új árbázison számított reáljövedelem-index pedig kisebb.

egyértelműen megállapítható, a közömbösségi-elmélet az alacsonyabb áregyeneshez csak alacsonyabb görbét, a magasabb áregyeneshez csak magasabb közömbösségi görbét képzelhet. Ám ha az objektív reáljövedelem-számítás módszerével nem határozható meg egyértelműen a változás iránya, akkor az indifferencia-elmélet nem rendelhet egyértelmű nagyságrendű közömbösségi görbéket a fogyasztási pontokhoz. Ebben az esetben és csakis ebben az esetben (a fogyasztási pontok közrefogják az áregyenesek metszéspontját) *lehetősége van arra* a közömbösségi tannak, hogy a két fogyasztási ponthoz egyetlen indifferencia-görbét képzeljen, hogy a két fogyasztási pontot egyazon görbe két pontjának nevezze, a két ársík irányténye zőjét pedig egyazon görbe deriváltjának a két adott pontban, sőt — a Hicks-féle értelmezés szerint — azonos összhasznot nyújtó két termékhalmaz határhaszon-arányainak.

Meghatározhatja-e a közömbösségi elmélet legalább azt, hogy ellentétes irányú árváltozások esetén hogyan alakul a keresleti görbe, az új áregyenes mely szakaszába helyeződik az új fogyasztási pont? Erre sem adhat egyértelmű választ! A szubjektív elmélet csak annyit állít határozottan, hogy az új áregyenesen is maximális összhasznosságra törekszik a fogyasztó. Ha az eredeti fogyasztási pont az eredeti áregyenes azon szakaszában van, amely alacsonyabb az új áregyenesnél (a 7. sz. ábrán a *PL* szakasz), a közömbösségi elmélet azt állítja, hogy a fogyasztási pont nem kerül át a metszésponton (az új fogyasztási pont az új áregyenes *PL'* szakaszában helyezkedik el). Ha az eredeti fogyasztási pont az eredeti áregyenes azon szakaszában van, amely magasabb az új áregyenesnél (*MP* szakasz), a közömbösségi tan szerint a fogyasztási pontnak *szabályszerűen* át kell kerülnie az áregyenesek metszéspont alatti szakaszába (az új áregyenes *PL'* szakaszába).* Ha azonban az eredeti közömbösségi görbe *nem* érinti az új áregyenest — amit az indifferenciatan is egyik lehetőségnek ismer el — még azt is feltételezhetem, hogy egy alacsonyabb közömbösségi görbe az új áregyenest az *M'P* szakaszban érinti, vagyis *kivételképpen* a fogyasztási pontok nem fogják közre az áregyenesek metszéspontját.

Vajon beszélhetünk-e egyértelműen az objektív értelmű reáljövedelem változatlanságáról, ha az árak ellentétes irányban változnak, vagyis az áregyenesek (illetve az ársíkok) metszik egymást? Igen beszélhetünk! Az ellentétes irányú árváltozásoknál az áregyenesek metszéspontja (illetve az ársíkok metszésvonala) *fogalmilag* a változatlan reáljövedelem kifejezője. Ha a teljes jövedelmet x és y termék vásárlására költik, és feltételezzük, hogy P_y növekedett, P_x csökkent, a nomináljövedelem pedig változatlan maradt, az eredeti és az új áregyenes (k, n) pontban metszik egymást. Vagyis az y termék k mennyiségéből és az x termék n mennyiségéből álló termékhalmaz mind az eredeti árakon, mind a változott árakon megvásárolható. Ha a fogyasztó eredetileg a (k, n) összetételű termékhalmazt vásárolta, és az ármódosulás után változatlanul hagyja a fogyasztását, *megváltozik nominális pénzkiadásainak szerkezete, de objektíve változatlan marad reáljövedelme.* A szóban forgó esetben a reáljövedelem szubjektív értelmezés szerint is konstans, a fogyasztási pont ugyanazt az összhasznosságot biztosítja. Csakhogy az indifferencia-elmélet szerint a fogyasztási pont nem maradhat az áregyenesek

* A később közlendő cikkemben kimutatom, hogy e szabályszerűnek feltételezett eset a valóságban kivétel, s a kivételesnek feltételezett eset a szabályszerű.

metszéspontjában, mert az új áregyenesen a fogyasztó nagyobb összhasznosságot érhet el, magasabb közömbösségi görbére térhet át. A P metszéspontban az eredeti indifferencia-görbe metszi (és nem érinti) az új áregyenest; az x termék n mennyiségéhez tartozó h_x határhaszon és az y termék k mennyiségéhez tartozó h_y határhaszon hányadosa nem egyenlő az új árarányokkal. Az indifferencia-tan szerint a fogyasztónak növelnie kell a leszállított áru x termék vásárlását és csökkentenie a felemelt áru y termék vásárlását; mégpedig olyan arányban, hogy az új áregyenesen a maximális összhasznosságot érje el, hogy — Hicks szerint — a határhasznok aránya az új árarányokkal egyenlő legyen.

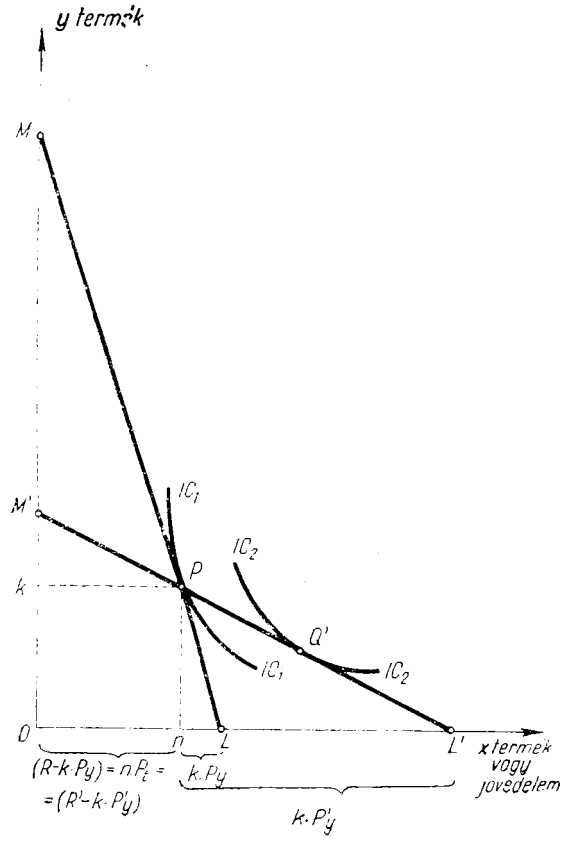

8. sz. ábra

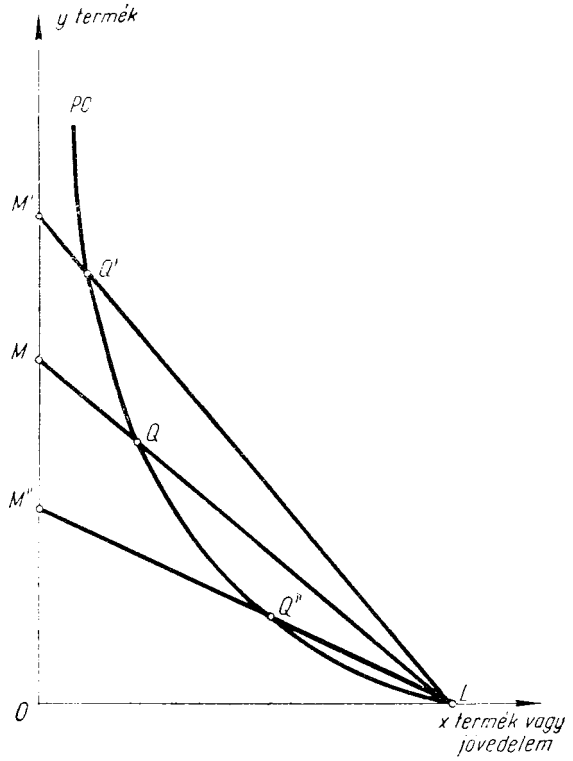

9. sz. ábra

Ha a fogyasztási pont az áregyenesek P metszéspontjából kimozdul, s az új Q' fogyasztási pont az új áregyenes PL' szakaszában helyezkedik el, a reáljövedelem objektív értelemben valóban nőtt. Az azonban legalább is erősen vitatható, hogy növekedett-e a fogyasztó „összélvezete", ha a felemelt áru termék fogyasztását csökkenti, s az „elvesztett hasznot" a csökkentett áru termékek fogyasztásának növelésével kompenzálja. Az indifferencia-tan szerint a szóban forgó esetben azért egyértelmű az összhasznosság növekedése, mert azt feltételezi, hogy x és y termék helyettesek. A termékek közötti szubsztituciót azonban — mint ezt a később közlendő cikkemben kimutatom — nem tekinthetjük alapvető kapcsolatnak. Ha pedig az általános szubsztitucióról szóló alapfeltevést elvetjük, akkor még az érzékelhető és összemérhető összhasznosság elképzelésével sem ellentétes, hogy a fogyasztó fenntartsa a státus quo-t, ha ezt a változott árviszonyok lehetővé teszik, és csak a jövedelem elköltésének arányai változzanak. Gyakorlatilag jól elképzelhető

esetről van szó, különösen ha a felemelt áru termék alapvető szükségletet elégít ki (például ha a lakások árát felemelik, s ezt kompenzálja a többi termékek árcsökkentése vagy a nomináljövedelmek emelése).

A fentiekkel szemben ellenérvül hozható: nagyon valószínű, hogy az árarány-változások hatnak a fogyasztás szerkezetére, még akkor is, ha a fogyasztó az új árak alapján változatlanul tarthatná a fogyasztását. Ez kétségtelen. De vajon *feltétlenül reáljövedelem-változással* (objektív *értelemben) kell-e járnia az árarány változások hatására a fogyasztás szerkezetében bekövetkezett módosulásnak?* Két termék vizsgálata esetén csak egyetlen, az áregyenesek metszéspontjával jellemzett termékösszetétel vásárolható meg mind a régi, mind az új árakon; a fogyasztási pont elmozdulása jövedelemhatással jár. Kettőnél több termék esetén azonban nem egyetlen termékösszetétel vásárolható meg mind a régi, mind az új árakon, hanem — *az ársíkok metszésvonalán* — a termék-összetételek egész sorozata. *Ha az eredeti fogyasztási pont az ársíkok metszésvonalán fekszik, az árarányok változásának hatására a fogyasztási pont mozoghat a metszésvonalon, anélkül, hogy a reáljövedelem objektív nagysága megváltoznék.**

Az indifferencia-tan szerint azonban ez az eset különösen lehetetlen, mert ily módon a fogyasztó — állítólag — alacsonyabb közömbösségi felületre térne át, csökkenne a szubjektív értelemben vett reáljövedelme, holott az új ársíkon az eredetinél magasabb indifferencia-felületre térhetne át. Ha azonban nem tételezünk fel alapvető szubsztitúciós kapcsolatot a termékcsoportok között, semmi alapunk nincs arra, hogy az ársíkok metszésvonalán mozgó fogyasztást az összélvezet csökkenésének tekintsük, a letérést a metszésvonalról pedig az összélvezet növekedésének. A jövedelemhatástól megtisztított árarány-effektusok éppen abban az esetben lennének tanulmányozhatók, ha a fogyasztási pont az ársíkok metszésvonalán mozog!

A kereslet árgörbéje

Az indifferencia-elmélet szerint a jövedelemhatás nemcsak ellentétes irányú árváltozásokkal egyenlítődhet ki, hanem kiküszöbölődhet úgy is, hogy *olyan termék árváltozásának hatását vizsgáljuk, amelyre a jövedelemnek csekély részét költik.* Ilyenkor a kereslet változása elhanyagolható mértékben érinti az összjövedelmet. Ha az y termék ára csökken, akkor változatlan P_x esetén a helyettesének — az x terméknek — fogyasztása is csökken. (9. ábra.)

* A fogyasztási pont az árváltozás után akkor marad az ársíkok *metszésvonalán*, ha az alábbi két feltétel egyidejűleg fennáll: egyrészt a bázis időszakban fogyasztott termékhalmaz (q_{i0}) az új árakon (P_{i1}) is megvásárolható a beszámolási időszak reáljövedelméből (R_1); másrészt a beszámolási időszak jószághalmaza (q_{i1}) a régi árakon (P_{i0}) is megvásárolható a bázis időszak reáljövedelméből (R_0). Ebben az esetben ugyanis a fogyasztónak az árarány-változás ellenére is lehetősége van arra, hogy eredeti fogyasztását változatlanul hagyja. Ha a fogyasztó e lehetőség ellenére is megvaltoztatja fogyasztásának szerkezetét, akkor ennek oka nem a reáljövedelem, hanem az árarányok megváltozása (tiszta áreffektus). A fogyasztási szerkezetnek változatlan reáljövedelem mellett előforduló változatai épp azok a jószágkombinációk, amelyek az említett két feltételt kielégítik. Ezeket a már ismert jelölésformákkal a következőképp írhatjuk fel:

$$\sum_{i=1}^{n} P_{i1} \cdot q_{i0} = R_1 \; ; \quad \sum_{i=1}^{n} P_{i0} \cdot q_{i1} = R_0$$

S megfordítva, ha P_y emelkedik, akkor az y termék fogyasztása csökken, tart a nullához, az x termék fogyasztása pedig növekszik, tart L-hez. A különböző áregyenesekhez tartozó fogyasztási pontok alapján megrajzolhatjuk a PC keresleti árgörbét, amely a jövedelemhatás nélküli helyettesítési effektust tükrözi.

Az indifferencia-tan a termékek között alapvető szubsztituciós kapcsolátot feltételez. A szóban forgó árgörbét nemcsak tényleges helyettesek — mondjuk zöldborsó és újburgonya — viszonylatában szerkeszti meg, hanem az y termékkel az összjövedelmet is szembeállítja. E módszerrel — úgymond — minden y_i termék árgörbéje megrajzolható a többi fogyasztott termék relációjában. Ha a nomináljövedelem és az általános árszínvonal változatlan — csak P_y változik — akkor P_y emelkedésével együtt az y fogyasztása tart a nullához, és csökken a pénzjövedelemnek y termék vásárlására költött hányada. Ezzel szemben, P_y csökkenésének hatására az y fogyasztása és a pénzjövedelemnek y termék vásárlására költött hányada egyaránt növekszik.

Anélkül, hogy már e cikk keretében az indifferencia-tan alapfeltevéseinek bírálatába bocsátkoznék, néhány megjegyzést kell tennem a fogyasztási árgörbe elméletéről.

Az ismertetett fogyasztási árgörbe a szembeállított termékek tökéletes vagy majdnem tökéletes helyettesíthetőségét feltételezi. Az átfogó termékcsoportok azonban nem helyettesek, tehát keresleti árgörbéjük nem rajzolható meg az ismertetett módon.

Továbbá: a PC fogyasztási árgörbe megszerkesztéséhez elengedhetetlen az általános szubsztitució feltételezése, de mellőzhető a közömbösségi görbe fikciója.

Az indifferencia-felületek elméletének jelentősége

Láttuk, hogy csaknem általánosan elfogadott axióma a polgári közgazdaságtanban: „a keresleti görbék alapjai az indifferencia felületek".

Megismerkedtünk az elmélet fő gondolatmenetével, s kitűnt, hogy az indifferencia-felületek elmélete semmiféle segítséget nem nyújt a gyakorlati kereslet-kutatáshoz; az indifferencia felületek alapján nem határozható meg a fogyasztási pont alakulása. A közömbösségi tan művelői nem a közömbösségi felületekből határozzák meg a fogyasztási pontokat és a keresleti görbéket, hanem megfordítva, a statisztikailag adott ársíkokhoz és fogyasztási pontokhoz rendelnek hozzá képzeletbeli közömbösségi görbéket.

Nem mozdította elő a közömbösségi tan a keresleti görbék mélyebb és alaposabb megértését sem. Kaptunk egy bizonyos magyarázatot a fizetőképes szükségletek rangsorolására — e magyarázat helyessége vagy helytelensége a tan alapfeltevéseinek bírálata alapján dönthető el — ám semmi magyarázatot nem kaptunk a fizetőképes szükségletek rangsorolásának *változásairól*, a fogyasztási pont és koordinátái, valamint a keresleti görbék alakulásáról, irányukról és alakjukról, a különböző keresleti csoportok természetéről, eltérő jövedelem- és árrugalmasságukról. Az indifferencia-tan a keresleti elméletnek még arra az alapvető kérdésére sem válaszolhat, hogy az összkereslet változásával miért módosul szükségszerűen a kereslet összetétele. Rajzolhatunk ugyanis olyan közömbösségi görbe-sereget és hozzá olyan áregyenes sereget,

hogy a közömbösségi görbéknek az áregyenesekkel érintkező pontjait összekötve „keresleti egyenest" kapjunk; vagyis az indifferencia-elmélettel összefér a fogyasztási pont koordinátáinak lineáris változása. (A „klasszikus" határhaszon-elmélet különböző haszonfüggvényeket feltételez, s éppen ezzel kizárja a fogyasztási pont koordinátáinak lineáris változását!) A kereslet árgörbéjéről pedig azt tudtuk meg, hogy az ár emelkedésével a keresett mennyiség csökken, az ár süllyedésével a keresett mennyiség növekszik. Eltekintve attól, hogy a kereslet negatív előjelű árrugalmassága nem általános érvényű összefüggés, ezt az igazságot is jól ismertük a közömbösségi elmélet nélkül is.

A keresleti görbékről tehát nem tudtunk meg többet az indifferencia-felületek konstrukciójával, mint amennyit nélküle ismertünk. De ez még nem minden! Az ellentétes irányú árváltozásokat vizsgálva láttuk, hogy a közömbösségi elmélet ellentétbe kerül a valóságos keresletalakulás fontos jelenségeivel. Mivel a keresletnek az említett helyen leírt változásai a valóságban léteznek (l. 1320. l.) és helyes premisszákból kiinduló elmélettel jól megmagyarázhatók, az ellentét okait az indifferencia-elmélet alapfeltevéseiben kell keresnünk. (Éppen ezeket az alapfeltevéseket bírálom később közlendő cikkemben.)

Az indifferencia-elmélet igazi jelentősége abban van, hogy *kísérlet a csődöt mondott határhaszon-elmélet megmentésére.* Az indifferencia-elmélet éppen ezért általánosan elfogadottá vált, sőt, hogy ma csaknem teljesen abban a Hicks-féle értelmezésben elfogadottá, amely erőteljesen visszakanyarodott a „klasszikus" határhaszon irányába.

BUDAPEST STATISZTIKAI ZSEBKÖNYVE 1960.

Budapest Statisztikai Zsebkönyve 1960. évi összeállítása magában foglalja a főváros helyzetének és életének úgyszólván minden fontos tényanyagát. Foglalkozik a népesség és népmozgalom alakulásával — már közli az 1960. évi népszámlálás fontosabb adatait is kerületi részletezésben —, az ipar, az építőipar, mezőgazdaság, kereskedelem és közlekedés fejlődésével. Érdekes adatokat tartalmaz a háztartásstatisztika köréből, valamint a lakásgazdálkodás, a közművek és közszolgáltatások, a fővárosi egészség- és oktatásügy, valamint a népművelés és sportmozgalom helyzetéről. Ismerteti az idegenforgalom alakulását, a biztosítás és a takarékbetét-állomány fejlődését. Sokoldalú nemzetközi anyag és nagyon változatos függelékrész (a főváros közhasználatú címjegyzéke, villamos, trolibusz és autóbusz menetrend stb.) egészíti ki a többszínnyomásos grafikonokkal szemléltetett zsebkönyvet.

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 300 oldal.
Műanyagkötésben 20,— Ft.

SZABÓ JÓZSEF:

A mezőgazdasági felvásárlási és árpolitika egyes közgazdasági kérdései*

A mezőgazdasági felvásárlási és árpolitika kérdései mind gazdasági, mind politikai szempontból rendkívül időszerűek ma Magyarországon. A mezőgazdasági termékek felvásárlásától függ jelentős részben a városi lakosság, a növekvő munkásosztály ellátása, a mezőgazdasági és az ipari termelés fejlődése s az ország külkereskedelmi mérlegének alakulása. A felvásárlás helyes megszervezése hat népi demokratikus államunk politikai alapjának, a munkás-paraszt szövetségnek az erősödésére is.

A marxizmus tanítása szerint a társadalom fejlődésében a termelés játszik elsődleges szerepet. A forgalom szociális jellegét és fejlettségének színvonalát a termelés határozza meg. A forgalom s benne a felvásárlási rendszer és a felvásárlási árak azonban vissza is hatnak a termelésre. A felvásárlás helyes módszerei és a jó felvásárlási árak előmozdítják a termelés növekedését. Azok a felvásárlási módszerek és mezőgazdasági árak, amelyek nem felelnek meg a szocialista építés adott feltételeinek és feladatainak, fékezik a termelés és a fogyasztás növekedését.

Az állami készletgyűjtés formái az egyes szocialista országok sajátosságainak megfelelően változnak, de általános törvényszerűség, hogy az államnak a mezőgazdasági termékek egy részét az állami készletgyűjtés különböző formáin keresztül saját rendelkezése alá kell vonnia.

Hazánkban — más szocialista országokhoz hasonlóan — az ország politikai és gazdasági helyzetének megfelelően az adott fejlődési periódusokban az állami készletgyűjtés különböző formáit alkalmaztuk.

Az állami készletgyűjtés formái a népi demokratikus fejlődés első szakaszában

A népi demokratikus fejlődés első szakaszában (1945—1948.) a mezőgazdasági termékek állami készletgyűjtésének formáit és módszereit a mezőgazdasági termelés alacsony színvonala s az ország akkori osztályerőviszonyainak megfelelő gazdaságpolitika határozta meg.

A felszabadulástól kezdve érvényben van a *természetbeni földadó,* nagysága azonban időközben többször változott. A természetbeni földadónak nagy jelentősége volt 1946-ban az infláció megszüntetésé-

* Részlet a szerző kandidátusi értekezéséből.

ben, mivel az állam ezen az úton kenyérgabonából központi készletet gyűjtött be, új bankjegyek forgalomba bocsátása nélkül. Közvetlenül a felszabadulás után a természetbeni földadó volt a központi készletgyűjtés egyik legfontosabb formája. A parasztság később megszokta a gabonaföldadót, és az állami készletgyűjtésnek ez a forrása mind a mai napig megmaradt.

1945 májusában vezette be a kormány a *mezőgazdasági termékek kötelező beadását.* A természetbeni földadóval és a kötelező beadással biztosítani lehetett a háború által lerombolt népgazdaság újjáépítésének fő terhét viselő ipari munkások élelmiszerrel való minimális ellátását, meg lehetett akadályozni a spekulánsoknak és feketézőknek való kiszolgáltatottságukat.

A központi élelmiszerkészlet-gyűjtésnek jelentős forrása volt a *természetbeni cséplési díj, s az őrlésért és darálásért járó vámkeresmény is.* A cséplési, a malmi, valamint a darálási díjak természetbeni fizetése már a kapitalizmus viszonyai között is kialakult szokás volt hazánkban. A felszabadulás utáni első években a cséplőgépek, a traktorok, a malmok és a darálók még magántulajdonosok kezében voltak, így a természetbeni cséplési, őrlési és darálási díjat ők kapták meg, de kötelesek voltak a kapott termékeket meghatározott árakon átadni az államnak. A cséplési, őrlési és darálási díj természetbeni fizetése megmaradt az állami gépállomások létrehozása és a malmok államosítása után is, és mind a mai napig az állami készletgyűjtés egyik forrását képezi.

A népi demokratikus fejlődés első szakaszában az állami készletgyűjtés formái közé tartoztak a termelési szerződések és a szabad felvásárlás is. Ezekben azonban még kapitalista elemek is résztvettek. A termelési szerződések kötése döntően még kapitalista jellegű vállalatok kezében volt, melyek az 1947—1948. évben a termelési szerződések 70 százalékát kulák gazdaságokkal kötötték. A nagykereskedelem államosítása előmozdította az új progresszív jellegű földművesszövetkezetek fejlődését. Az állami és a szövetkezeti szocialista kereskedelem fejlődésével sikerült a mezőgazdasági termékek felvásárlását kivenni a kapitalisták kezéből és egészen a dolgozók szolgálatába állítani.

A proletárdiktatúra győzelme után erőteljesen megkezdődött az ország szocialista iparosítása. A mezőgazdasági termelés és az állami készletgyűjtés tekintetében a proletárdiktatúra állama előtt új feladatok merültek fel.

Mezőgazdaságunk a felszabadulás után szétforgácsolt, elmaradott, kis termelékenységű volt. Emiatt a mezőgazdasági termelés nem fejlődhetett megfelelően. A termelés növekedését emellett komolyan gátolták az MDP gazdaságpolitikájában elkövetett hibák. Éles ellentmondás támadt a gyorsan fejlődő ipar és az elmaradott mezőgazdaság között. Ilyen viszonyok között az 1950-es évek elején szükségessé vált a kötelező beadás körének kiterjesztése az eddiginél több mezőgazdasági termékre. Az 1950—1956-os években a legfontosabb mezőgazdasági termékek (a kenyérgabona, a takarmánygabona, a napraforgó, a burgonya, a bor, a sertés, a szarvasmarha, a tej, a tojás, a baromfi) állami készletgyűjtésének fő formája a kötelező beadás volt.

A gyors ütemű szocialista iparosítás éveiben a kötelező beszolgáltatás rendszere lehetővé tette a városi lakosság élelmiszer-ellátását szi-

lárd állami fogyasztói árakon, biztosította a parasztság részvételét a szocialista felhalmozásban, hozzájárult a forint vásárlóerejének stabilitásához.

A kötelező beadási rendszer alkalmazásának azonban súlyos fogyatékosságai is voltak. A területenként kialakult beadási normák nem alkalmazkodhattak a több mint másfélmillió mezőgazdasági üzem természeti és közgazdasági viszonyaihoz. Ezért a kötelező beadás rendszere fékezte a mezőgazdasági termelés egészséges specializációját. Az akkori mezőgazdasági árrendszer nem ösztönözte a termelőket a mezőgazdasági termelés és árutermelés növelésére, nem biztosította a mezőgazdaság egyes fontos ágainak jövedelmezőségét.

A kötelező beszolgáltatási rendszer idején a főbb mezőgazdasági termékeknek háromféle ára volt: az alacsony kötelező beszolgáltatási ár, amely a termelési költségeket sem fedezte, az állami felvásárlási ár, amely jelentősen meghaladta az önköltséget, és az értéknél is magasabb szabadpiaci ár. Az 1955—1956. évben például a búza mázsánkénti körülbelül 190 forintos önköltsége mellett 1 q búza kötelező beadási ára 75 forint, állami felvásárlási ára 280 forint, a szabadpiaci ára pedig 300—320 forint volt. Az egyéni gazdaságok és a termelőszövetkezetek jövedelme tehát nemcsak a termelt áruk mennyiségétől függött, hanem azok *értékesítésének formájától* is.

Az alacsony árakon történő kötelező beadás a város és a falu gazdasági kapcsolataiban már kezdettől fogva egyesítette magában az árucsere formáját a természetbeni adó formájával. És ahogy a kötelező beadási árak elszakadtak az ipari áraktól, s más mezőgazdasági áraktól, úgy erősödtek az adóelemek a kötelező beadás rendszerében.

Amíg a kötelező beadási árak több éven keresztül alig változtak, addig az állami felvásárlási és a szabadpiaci árak állandóan növekedtek. Az állami felvásárlási és szabadpiaci árak emelkedésében nagy része volt az 1951. év végi árrendezésnek, illetve a jegyrendszer megszüntetésének is. A szabad felvásárlási árak általában kétharmaddal, a szabadpiaci árak pedig ennél is többel meghaladták a kötelező beadási árakat.

Ismeretes, hogy az egységnyi mezőgazdasági termék értéke rossz termés esetén nő, jó termés esetén viszont csökken. Az adott (munka- és termelésieszköz-) ráfordítások ugyanis az első esetben kevesebb, a másodikban pedig több termékben testesülnek meg. Az egységes mezőgazdasági árrendszer hiánya és a kötelező beadási árak változatlansága folytán viszont rossz termés esetén az átlagárak csökkentek, jó termés esetén viszont növekedtek. (A több termésből több jutott szabadértékesítésre.) Az átlagáraknak az értéktörvény követelményeinek ellentmondó mozgása olyan helyzetet teremtett, hogy rossz termés esetén (például 1952-ben) a parasztság bevételei rendkívül csökkentek, jó termés esetén pedig (például 1951-ben) indokolatlanul növekedtek.

A kötelező beadás idején kialakult mezőgazdasági árrendszer egészségtelenül hatott egyes csoportok reáljövedelmének alakulására. A legtöbb árut a mezőgazdaságban a középparaszti gazdaságok termelték. A kötelező beadás teljesítése után csak a középparasztok s különösen a jómódú középparasztok tudtak a szabadpiacon termékeket értékesíteni. Ez növelte reáljövedelmüket a munkások és általában a fizetésből élők reáljövedelmének rovására. A kisparasztok a kötelező be-

adás teljesítése után nem, vagy alig rendelkeztek a szabadpiacon értékesíthető felesleggel, ezért jövedelmük jelentékenyen elmaradt a közép-, és különösen a jómódú középparasztok reáljövedelmétől.

Az akkori mezőgazdasági árrendszer nem volt előnyös a termelőszövetkezetek számára sem. Amíg a magántermelők feleslegeiket általában magas árakon a szabadpiacon értékesítették, addig a termelőszövetkezetek feleslegeinek értékesítése jobbára állami felvásárlási árakon történt, amelyek alacsonyabbak voltak a szabadpiaci áraknál. Következésképpen a termelőszövetkezeti termékek átlagos értékesítési ára általában alacsonyabb volt a magántermelők termékeinek átlagos értékesítési áránál.

A kötelező beadási rendszer alkalmazásában elkövetett hibák gátolták a mezőgazdaság fontos ágainak fejlődését is. Ez elsősorban az állatok és állati termékek termelésére vonatkozik. A kötelező beszolgáltatás nagy mennyiségű takarmányt vont el a gazdaságoktól, ugyanakkor a mezőgazdasági tervek nem irányozták elő a takarmányfélék vetésterületének növelését. Az egyéni parasztoknál és a termelőszövetkezeteknél nem maradt elég takarmány, s ugyanakkor szigorúan megtiltották a vágást. Ez elkerülhetetlenül a vágósúly csökkenéséhez, az állatállomány minőségének rosszabbodásához és a takarmány előnytelen felhasználásához vezetett. A kötelező beszolgáltatás magas normája a szőlő- és gyümölcstermelést is károsan befolyásolta.

A kereskedelmi jellegű kapcsolatok erősödése

1956 végén a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány a kötelező beadás rendszerét megszüntette és az állami szabadfelvásárlás, valamint a termelési és értékesítési szerződések rendszerével váltotta fel.

Továbbra is megmaradt a gabona-földadó természetbeni fizetése, s terményben kell fizetni a gépállomási cséplőrészt és a malmi vámkeresményt.

A központi készletgyűjtés forrásai jelenleg így a következők: az állami gazdaságok árutáadása, a földadó, a cséplőgéprész, a malmi vámkeresmény, a termelési és értékesítési szerződések és az állami szabad felvásárlás.

A biztosított módszerekkel történő készletgyűjtés (állami gazdaságok áruátadása, földadó, cséplőgéprész, vám) a főbb cikkekből a szükséges központi árualap egynegyed részét fedezi, míg háromnegyed részét szerződés útján és szabad felvásárlással szerezzük be.

Az új felvásárlási rendszer az állam és a parasztság viszonyában az eddigi adminisztratív és adó jellegű kapcsolatokat kereskedelmi jellegű kapcsolatokkal váltotta fel. A szerződéses és a szabad felvásárlási rendszerben a szocialista állam tervszerűen használja fel az értékkategóriákat és a befolyásolás más eszközeit, amelyek a termelőszövetkezeteket és egyéni parasztokat termékeiknek az államnak való eladására ösztönzik, adminisztratív eszközöket az állam csak szűkebb körben, elsősorban a spekuláció ellen alkalmaz, kötelező jellegű felvásárlási tervutasításokat pedig közvetlenül csak a felvásárlást végző szerveknek ad.

Csaknem négyéves tapasztalatunk igazolja, hogy a proletárállam vezető szerepének megőrzése mellett a kereskedelem és az értékkategóriák fokozottabb felhasználása a város és a falu gazdasági kapcsolatai-

ban — ha az megfelelő felvásárlási, ár- és adó-intézkedésekkel, s a párt, a tanácsi és a felvásárlási szervek széleskörű politikai és gazdasági munkájával párosul, a népgazdasági terv szerepének erősödéséhez, a kapitalista tendenciák gyengüléséhez vezet.

A város és a falu közti árukapcsolatok erősítésével párhuzamosan gyors ütemben fejlődött a termelőszövetkezeti mozgalom is. Ma már a szocialista szektor uralkodó helyet foglal el a magyar mezőgazdaságban. Jelenleg a szocialista szektorhoz tartozik az ország szántóterületének 75 százaléka. A termelőszövetkezetek az ország szántóterületének 58 százalékán gazdálkodnak, és ők adják a mezőgazdasági árutermékek zömét. Ez a körülmény lehetővé teszi a szabadfelvásárlás arányának csökkentését és a szerződéses rendszer fokozatos kiterjesztését a termelőszövetkezetek csaknem valamennyi termékére. A szerződéses felvásárlásba, különösen az értékesítési szerződéses rendszerbe a háztáji gazdaságokat is be kell vonni olyan termékek esetében, amelyekből árutermelésük van. Természetesen a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezéséig a szerződéses rendszerbe bevonják az egyéni parasztgazdaságokat is.

A szabadfelvásárlással megszerezhető termék mennyiségét és árait erősen befolyásolja a szabadpiaci konjunktúra és a parasztság értékesítési kedve. Ezért a felvásárlás biztonságosabbá tételére a kormány a jövőben tovább növeli a szerződéses felvásárlás részarányát, és lényegében a szerződéses rendszert teszi a felvásárlás fő formájává. A szerződéses felvásárlás növelését elsősorban gazdasági ösztönzőkkel (felárakkal, műtrágyajuttatással stb.) kívánjuk előmozdítani.

Az állam a szerződéses rendszeren keresztül tervszerűséget visz a mezőgazdasági termelésbe és értékesítésbe. A szerződések révén az állam már jó előre látja, hogy a fęlvásárlási tervek teljesíthetők-e vagy sem, s a kialakult termelési feltételeknek megfelelően módosíthatja a szerződésben vállalt kötelezettségeket és a tervszámokat.

A parasztság számára a szerződéses felvásárlás garantált értékesítést és kedvező stabil árakat biztosít. A mi termelőszövetkezeti és egyéni parasztságunk nem ismeri az értékesítési válságokat, az árak konjunkturális ingadozásait, amelyektől a kapitalista országok dolgozó parasztjai szenvednek.

A mezőgazdasági termelés és felvásárlás növelésével és a mezőgazdasági termékek kielégítő mennyiségű és minőségű kiskereskedelmi árusításával csökken a mezőgazdasági termékek iránti nagy kereslet a szabadpiacon, s ennek megfelelően egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a parasztság számára a garantált értékesítés és a garantált ár.

A felvásárlási árak

A felvásárlási tervek teljesítésében és általában a mezőgazdasági termelés tervszerű befolyásolásában alapvető szerepük van a gazdaságilag megalapozott, helyes állami felvásárlási áraknak.

Az árak segítségével a szocialista állam tervszerűen befolyásolja a paraszti mezőgazdaság termelését. A kapitalizmusban az árak spontánul jelzik a termelőknek, hogy növelni vagy csökkenteni kell-e a termelést. Nálunk viszont az állam az állami mezőgazdasági üzemek esetén tervutasításokkal, a termelőszövetkezetek és az egyéni gazdaságok

esetében pedig részben az árakban rejlő anyagi ösztönzés, részben a szerződéses keretszámok és részben (főként a termelőszövetkezetek esetében) a beruházási rendszer, a gépesítés, a hitelrendszer stb. segítségével a népgazdaság szükségleteinek megfelelően tervszerűen irányítja a mezőgazdasági termelést.

A szocialista állam a gazdasági törvények követelményeinek figyelembevételével állapítja meg az árakat. E törvények közül az árak megállapításánál az *értéktörvény* annyiban meghatározó szerepet játszik, hogy az árak túlságosan nem szakadhatnak el az értéktől.

Az értéktörvény lényege abban van, hogy az áruk mint a termelésükre fordított társadalmilag szükséges munka nagyságai viszonyulnak egymáshoz. Az árpolitika képes megváltoztatni a csere arányait, de nem képes megszüntetni a paraszti mezőgazdaságban az értéktörvény működésének azt a sajátosságát, hogy ha a csere arányai valamely termék tekintetében kedvezőtlenül alakulnak, akkor a termelők más termékek termelésére igyekeznek áttérni. Például a kötelező beadás idején a csere arányai a kenyérgabona és a szarvasmarha tekintetében kedvezőtlenül alakultak, és ezért egy sor állami adminisztratív intézkedés ellenére is megmutatkozott az a tendencia, hogy a kenyérgabona szántóterülete és a szarvasmarha-állomány létszáma csökkent, s más termékek termelése nőtt.

Tekintve, hogy a gyakorlatban nehéz meghatározni az értéket, *az árak megállapításához az önköltséget kell felhasználni.*

Az önköltség a mezőgazdasági termék pénzben kifejezett értékének egy része, amely magában foglalja az elhasznált termelőeszközök értékét és az élőmunka ráfordítási költségeit. *Az önköltség értékkategória.* Mint az érték, úgy az önköltség is objektíve létezik, függetlenül attól, hogy számítják-e a gyakorlatban vagy nem.

A felvásárlási árak megállapításának a társadalmi önköltség a kiinduló pontja, de a mezőgazdasági termékek árainak meg kell haladniok a társadalmi önköltség színvonalát, mert csak ebben az esetben válik lehetővé a termelőszövetkezetek termelésének fejlesztéséhez szükséges belső felhalmozás, és csak így lehet biztosítani a falu dolgozóinak anyagi érdekeltségét a termelés növelésében.

A párt és a kormány a kötelező beadás eltörlése után *egységes* felvásárlási árakat alakított ki a felvásárlás különböző formáira. A jelenlegi egységes állami mezőgazdasági árak mellett a termelőszövetkezetek és az egyéni parasztok pénzjövedelmének alakulása lényegében nem függ az értékesítés formájától, a termelés s a munkatermelékenység növelése és a termékek önköltsége pedig jobban hat rá, mint az első ötéves terv idején.

Az új mezőgazdasági árrendszert 1957-ben olyan gazdasági viszonyok között vezették be, amikor a kisárutermelő gazdaságok adták a mezőgazdasági termelés mintegy 75—80 százalékát. Az új felvásárlási árak megállapításánál az egyéni parasztgazdaságok termékeinek önköltségéből indultak ki, átlagos élő- és holtmunka-ráfordítással és átlagos minőségű földdel számoltak.

A mezőgazdaság szocialista átalakításának előrehaladásával új feltételek alakulnak ki. A termelés és a termelési viszonyok változása megköveteli az árak összhangbahozatalát az új feltételekkel. A termelési feltételek változása a termelőszövetkezeti termelés ágaiban külön-

bözőképpen hat az önköltség alakulására. Egyes termelési ágakat (a szántóföldi termelés ágait) könnyű gépesíteni, és ezzel elég gyorsan csökkenthetők a termelési ráfordítások, más termelési ágak (például az állattenyésztés) gépesítése viszont hosszabb időt vesz igénybe. E változásokat konkrétan kell tanulmányozni és tekintetbe kell venni a felvásárlási árak megtervezésénél. Az állami felvásárlási áraknak fedezniük kell a társadalmi önköltséget,* és ezen felül olyan tisztajövedelemrészt, amely lehetőséget ad a termelőszövetkezeteknek a normális bővített újratermelésre.

Az állami felvásárlási árak kialakításában, s az ár és az adó egymáshoz való viszonyának meghatározásában számolni kell a *különbözeti földjáradék* létezésével is. A mezőgazdasági termelés természeti és gazdasági feltételei (a talajminőség, az éghajlat, a domborzati viszonyok, a vasúttól és a piactól való távolság) országrészenként különbözőek. Mivel a termelőszövetkezetek és az egyéni gazdaságok kénytelenek gazdálkodni a rosszabb körülmények között levő földeken is, e rosszabb feltételek határozzák meg a mezőgazdasági termékek társadalmi értékét. Ennek következtében a jobb földeken gazdálkodó termelőszövetkezetekben és egyéni gazdaságokban *I. számú különbözeti földjáradék* keletkezik. A paraszti jövedelmet növeli a pótlólagos beruházások jövedelmezősége, vagyis a *II. számú különbözeti földjáradék* is.

A szocialista állam érdekelt abban, hogy a lehetőséghez mérten elvonja az I. számú különbözeti földjáradékot, de meghagyja a termelőszövetkezeteknek a II. számút, vagy annak jelentékeny részét, s ezzel a mezőgazdaság belterjes fejlesztésére ösztönözze a termelőszövetkezeti parasztságot.

A Szovjetunióban — mint ismeretes — az I. számú különbözeti földjáradék elvonása a termelési zónák szerint differenciált egységes mezőgazdasági felvásárlási árak segítségével történik. Magyarországon ily módon nem lehet az I. számú különbözeti földjáradékot elvonni. Hazánk kis ország és a felvásárlási árak területi differenciálása akadályozná a mezőgazdasági termelés helyes specializációját, nem kívánatos spekulációhoz és felesleges szállításokhoz vezetne az ország különböző vidékei között.

Az egész országban egységes felvásárlási árak viszont nem szolgálhatnak eszközül az I. számú különbözeti földjáradék elvonására. A különbözeti földjáradék realizálásának mértékét azonban szűk határok között, az országosan egységes felvásárlási árak mellett is lehet befolyásolni, a mezőgazdasági ararányok megállapításának segítségével. Nálunk sok mezőgazdasági termék termelésében tájtermelési körzetek alakultak ki. (A burgonyát például nagyrészt Szabolcsban, a rizst Szolnok megyében termelik.)

Még nem rendelkezünk megfelelő adatokkal a mezőgazdasági termékek termelésének tájankénti önköltségéről, de enélkül is megállapítható, hogy a termékek értéke (és ára) nem egyforma arányban tartalmaz különbözeti földjáradékot. Megfelelő ararányok segítségével —

* Társadalmi önköltségen a termelőszövetkezeti szektor túlsúlyrajutásának viszonyai között a rosszabb földeken működő, de felszereltség, anyagfelhasználás és a gazdálkodás színvonala tekintetében átlagos (közepes) termelőszövetkezetek termékeinek önköltségét értem. A „rosszabb földek" kifejezésen természetesen nem a legrosszabb 1–2 hold földet kell érteni, hanem az adott növényféleség termelésére fordított egész területből a legrosszabb 20–25 százaléknyi terület átlagát.

természetesen csak igen szűk határok között — szabályozni lehet a különböző természeti feltételeken alapuló I. számú különbözeti földjáradék realizálását a társadalom javára, és ezzel befolyásolható a reáljövedelem termelési körzetenkénti alakulása. A helyes árarányok megállapításához viszont szükséges a mezőgazdasági termékek önköltségének kiszámítása tájanként, sőt járásonként is.

A mi viszonyaink között az *I. számú különbözeti földjáradék elvonásának fő eszköze azonban nem az árrendszer, hanem a mezőgazdasági adórendszer.* Adórendszerünk az egyéni gazdaságok esetén alkalmas is az I. számú különbözeti földjáradék elvonására, vagy legalábbis csökkentésére. Az egyéni gazdaságok adórendszere járások szerint differenciált. (A természeti és közgazdasági viszonyoktól függően a járásokat adófizetés szempontjából hét kategóriába sorolják.) Ezenkívül az adó nagysága differenciálódik az egyes gazdaságok nagysága és földjük minősége szerint is.

A termelőszövetkezetek adórendszere már kevésbé alkalmas a különbözeti földjáradék elvonására. A termelőszövetkezetek — eltekintve a gabona-földadótól — csak a munkaegységek fizetésére fordított alap után adóznak. A jövedelmi adó mértéke a természetbeni munkaegységrészesedés 10 százaléka, a pénzbeni részesedésnek pedig 5 százaléka. Ez az adórendszer azonban csak az I. számú különbözeti földjáradék kis részének elvonására alkalmas. A jövőben a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése után célszerű volna olyan termelőszövetkezeti adórendszert kialakítani, amely alkalmas a jobb természeti, illetve közgazdasági feltételekkel rendelkező termelőszövetkezetektől az I. számú különbözeti földjáradék elvonására.

Az árpolitika és a parasztság jövedelme

A mezőgazdasági termelés fejlesztése szoros kapcsolatban van a szövetkezeti és az egyéni parasztság reáljövedelmével. Ha a munkatermelékenység és a termelés növekedésével nő a parasztság egyéni jövedelme, akkor a falu dolgozói érdekeltek a termelés növelésében. De ha a reáljövedelem gyorsabban nő, mint ahogyan a termelés fejlődik vagy nő akkor is, amikor a termelés egy helyben topog, ez fékezheti a termelés további növekedését. Ily módon a parasztság akkor érdekelt a termelés növelésében, amikor reáljövedelmének növekedése együtt jár a termelés fejlődésével.

A termelőszövetkezeti és az egyéni parasztok reáljövedelme függ termelésük terjedelmétől és szerkezetétől, az állami felvásárlási áraktól, a szabadpiaci áraktól, ezenkívül az ipari áraktól, az adó nagyságától és (főként a termelőszövetkezeti parasztság esetében) az állami támogatás mértékétől.

1957-ben a termelőszövetkezetek árutermelésük 18 százalékát, az egyéni gazdaságok pedig 25 százalékát (amit az előző években a kötelező beadás keretében adtak be) a kötelező beadási árakat háromszorosan meghaladó felvásárlási és szerződéses árakon értékesítették. Ez az előző időszakhoz képest a felvásárlási árak 18—20 százalékos növekedéséhez vezetett. Bár ebben az időben a szabadpiacon az árak csökkentek, az átlagos mezőgazdasági termelői árak jelentékenyen meghaladták a korábban kialakult termelői árakat. E magas mezőgazdasági árak hosz-

szabb ideig való fenntartása esetén egyrészt a nemzeti jövedelem elosztásában aránytalanság keletkezett volna a parasztság javára, másrészt a felvásárlás jelentékeny állami dotációval, vagy pedig a fogyasztói árak növelésével járt volna. A magas felvásárlási árakat tehát fokozatosan csökkenteni kellett. A mezőgazdasági és ipari árak, valamint az adózás tekintetében végrehajtott intézkedések eredményeként 1958-ban a parasztság reáljövedelme csak annyival volt több az 1955. évi jövedelmüknél, amennyivel növekedett a mezőgazdasági termelés.

A felvásárlási tervek teljesítésének és a megtervezett állami felvásárlási árak betartásának fontos feltétele, hogy a szervezett piac befolyásolja a szabadpiaci árakat. Az államnak a szabadpiaci árak befolyásolásához megfelelő készletekre van szüksége. A termelőszövetkezetek és az egyéni gazdaságok évente árutermelésük 25—30 százalékát a szabadpiacon értékesítik. Az állami felvásárlási árak megállapításakor számolni kell a szabadpiaci kereslet és a kínálat viszonyával is. De a kapitalizmustól eltérően, a mezőgazdasági termékek keresletének és kínálatának változása a szabadpiacon nem vonja maga után a felvásárlási árak spontán ingadozását.

A kötelező beadás eltörlése utáni időben a szabadpiaci árak csökkenő tendenciát mutattak és közeledtek az állami felvásárlási árakhoz. E közeledés következtében a város és a falu közti áruforgalomban a pénzeszközök mozgása reálisan tükrözte az árutömegek mozgását. A parasztság pénzjövedelme és az áruforgalom terjedelme lényegében egyenlő arányban oszlott meg a mezőgazdasági termékek értékesítésének két formája között. (Bár meg kell jegyezni, hogy 1957-ben és 1958-ban is a szabadpiaci árak színvonala magasabb volt az állami felvásárlási áraknál. 1959-ben pedig az állami felvásárlási és a szabadpiaci árak távolodtak egymástól.)

Az állami felvásárlás és a szabadpiac százalékos aránya az áruforgalomban és a paraszti gazdaságok pénzjövedelmében*

Év	Az állami felvásárlás	A szabadpiaci forgalom	Az állami felvásárlás	A szabadpiaci forgalom
	részaránya az áruforgalom volumenében		részaránya a pénzbevételekben	
1955	65,7	34,3	56,4	43,6
1957	67,3	32,7	65,7	34,3
1958	74,4	25,6	70,3	29,7

* A parasztság jövedelme és fogyasztása. Központi Statisztikai Hivatal.

A felvásárlási árak megállapításánál a mezőgazdaság *fő termékei* esetében nagyon jelentős a *stabil* és a *mozgó* árak elvének egyesítése. A felvásárlási áraknak stabilaknak kell lenniök abban az értelemben, hogy ha a terméshozam normális, az árak ne változzanak. A mezőgazdasági árak stabilitásának szükségességét a szocialista termelési viszonyok követelik meg. A stabil árak az állam kezében alkalmasak a mezőgazdasági termelés, különösen a termelőszövetkezeti termelés terv-

szerű befolyásolására. Ugyancsak alkalmasak a helyes jövedelemelosztás megvalósítására a munkásosztály és a parasztság között, mivel megszüntetik a kereslet és a kínálat időleges ingadozásainak befolyását a lakosság egyes csoportjai jövedelmének alakulására.

Ugyanakkor helyes a mozgó árak alkalmazása abban az értelemben, hogy számításba veszik a természeti feltételekből fakadó nagy termésingadozásokat. Az anyagi érdekeltség elvének érvényesítését a mezőgazdaságban megnehezíti a természeti feltételeknek a termelésre gyakorolt hatása. Egyforma munkaráfordítás és azonos minőségű munka esetében különböző természeti feltételek hatására évenként lényegesen változhatnak a munka eredményei. Éppen ezért a felvásárlási árak megállapításakor nem egy év munkaráfordításaiból kell kiindulni, hanem — a természeti feltételektől függő termésingadozásokkal számolva — több év átlagos mutatóit kell alapul venni.

Az árak stabilitása normális terméshozam mellett és az árak mozgása kivételesen kedvező vagy kedvezőtlen körülmények esetén módot ad rá, hogy a termelési költségeknek a mezőgazdasági termelők munkájától független változásait számításba vegyék, és hogy a természeti feltételek hatásából adódó előnyöket és veszteségeket a parasztság és az állam között megosszák.

Az itt elmondottak a fő mezőgazdasági termékekre vonatkoztak, s nem érintik a gyümölcs, a zöldség, a burgonya, a baromfi és a tojás felvásárlási árainak megállapítását. Ezekre a termékekre *szezonális mozgóárakat* állapítanak meg. Nagy terméshozam esetén, amikor az árak a szabadpiacon nagyon lecsökkennek, az állam a termelőszövetkezeteknek bizonyos zöldségfajtákért *védőárakat* fizet, amelyek megtérítik az adott termék önköltségét, esetleg magasabbak is lehetnek a szabadpiaci áraknál.

Az állami felvásárlási árak elemzésénél figyelmet kell fordítani *a felvásárlási és a fogyasztói árak kapcsolatára is.* A kötelező beadási rendszer idején a begyűjtési és a fogyasztói árak közt nagy volt a különbség. Ez a különbség jelentette a mezőgazdasági tiszta jövedelem egy részének elvonását a népgazdasági szükségletek kielégítésére. Az új felvásárlási rendszerben a fogyasztói árakat általában nem lehet nagyon elszakítani a felvásárlási áraktól, különösen nem lehet nagy különbség a felvásárlási és a fogyasztói árak között az úgynevezett szabadpiaci cikkek esetében.

A paraszti jövedelmek szabályozására és a mezőgazdaságból származó tiszta jövedelem egy részének elvonására a jelenlegi felvásárlási rendszerben más eszközöket is kell alkalmazni, egyebek közt az adórendszert és az iparcikkek árainak szabályozását is. Amikor az árak szerepéről beszélünk a nemzeti jövedelem elosztásában, nemcsak a mezőgazdasági árakra gondolunk, hanem a parasztság által értékesített mezőgazdasági termékek és az általa vásárolt iparcikkek árszínvonalának arányára is.

Az árpolitikában fontos helyet foglal el a mezőgazdasági árarányok kérdése. A helyes mezőgazdasági árarányok segítségével a szocialista állam befolyásolni tudja a mezőgazdasági termelés szerkezetének alakulását.

A kapitalizmusban a mezőgazdasági termelés szerkezete ösztönösen, a piaci viszonyoktól függően alakul. A szocializmusban a mezőgazdasági

termelés nem ösztönösen, hanem tervszerűen a népgazdaság szükségleteivel összhangban fejlődik. A mezőgazdaság irányításában és belterjes fejlesztésében döntő szerepük van a mezőgazdasági árarányoknak. A termékek önköltsége és ára közti különbség, azaz a *tiszta jövedelem* nagysága befolyásolja a mezőgazdasági termelés szerkezetét. Ezért a mezőgazdasági termékek *áraiban a tiszta jövedelem normáit úgy kell differenciálni,* hogy a mezőgazdasági termékek termelésének jövedelmezősége összhangban legyen a népgazdaság szükségleteivel.

1957-ben a mezőgazdasági árarányok megállapításakor a termékek termelési ráfordításai, vagyis önköltsége és az adott termék népgazdasági jelentősége képezte a kiindulópontot. Ezenkívül figyelembe vették a kultúrák vetésterületének és az állatfajták létszámának változásait is, s bizonyos fokig a szabadpiaci árarányokat is. Az árak megállapításánál elemezték az egyes mezőgazdasági termékek termelésének jövedelmezőségét, nemcsak az egy munkanapra, hanem az egy katasztrális holdra jutó jövedelmezőséget is.

A Magyar Tudományos Akadémia Mezőgazdasági Üzemtani Intézete az 1956—1957. gazdasági évben 16, az 1957—1958. gazdasági évben pedig 26 termelőszövetkezetben végzett önköltségszámításokat az ország 14 megyéjében. Bár ezek a vizsgálatok még igen szűkkörűek, mégis bizonyos képet adnak az önköltség és az árak viszonyáról és egyes termékek termelésének jövedelmezőségéről. (Az 1336. l. táblázata.)

A táblázat szerint a növénytermelési ágak jövedelmezősége megfelelő. Az állatok és az állati termékek termelésében azonban már nem ez a helyzet. A tej, a hízott marha, a választott malac és a gyapju termelése veszteséges, s erősen csökkenő tendenciát mutat a hízott sertés termelésének jövedelmezősége is. Az önköltségszámítás gyakorlatában történhettek számolási módszerbeli hibák, amelyek valamelyest torzíthatják a valóságos önköltséget. E számítási hibák azonban nem változtatnak azon a tényen, hogy a termelőszövetkezetekben az állatok és az állati termékek termelése kevésbé jövedelmező, sőt sok esetben veszteséges.

Az állattenyésztési termékek önköltségében a két legnagyobb hányad: a takarmány és az élőmunka-költség. Ezért a jövedelmezőség fokozására csökkenteni kell a takarmányok termelésének önköltségét, valamint a felhasznált élőmunka költségeit is. Ez utóbbit azon az úton, hogy a fellazult munkaegység-normákat felül kell vizsgálni, és ahol szükséges, módosítani kell őket. (Például úgy, hogy a nagyüzemi istállókban egy állatgondozó az eddigi 10 tehén helyett 15 tehenet gondoz.) Az önköltség csökkentésében nagy jelentősége van a takarmányértékesítés növelésének, illetve a céltakarmányok felhasználásának is.

Mezőgazdaságunknak az utóbbi időben gyors ütemben kibontakozó szocialista átszervezése szükségképpen együtt jár a mezőgazdasági termékek termelési feltételeinek változásával (fejlődik a gépesítés, fokozódik a műtrágya-felhasználás), és ennek megfelelően változnak a termelési ráfordítások is. Ez a körülmény szükségessé teszi megfelelő időben az árarányok változtatását.

A termelési tényezők vizsgálatánál különösen részletesen kell elemezni a gépesítést, az anyagi és technikai ellátás növekedését és a munkaerő-helyzet változását. A gabonatermelésben például a gépesítés és a műtrágya fokozott felhasználása viszonylag gyorsan csökkenti az egy-

A fő mezőgazdasági termékek önköltsége, felvásárlási ára[1] és termelésének jövedelmezőségi normája[2] az Intézet által vizsgált termelőszövetkezetekben

Megnevezés	A felvásárlási árak			Az átlagos önköltség az Intézet által vizsgált tsz-ekben		A két gazdasági év átlagos önköltsége az Intézet által vizsgált tsz-ekben	Az egységnyi termékre jutó tiszta jövedelem vagy veszteség			A jövedelmezőség normája (százalék)		
				1956/57	1957/58							
	1957	1958	1959	gazdasági évben (forintban)			1957	1958	1959	1957	1958	1959
Búza (q)	213,00	212,30	224,00	96,16	123,10	111,13	+101,87	+101,17	+112,87	91,7	91,0	101,5
Őszi árpa (q)	250,20	243,90	256,00	85,47	96,33	90,90	+159,30	+153,00	+165,10	175,2	168,3	181,6
Tavaszi árpa (q)	250,20	243,90	256,00	95,91	134,28	115,09	+135,11	+128,81	+140,91	117,3	111,9	122,4
Kukorica (q)	186,20	177,30	174,50	102,44	126,31	114,37	+ 71,83	+ 62,93	+ 60,13	62,8	55,0	52,6
Cukorrépa (q)	45,00	47,65	46,72	30,72	30,39	30,55	+ 14,45	+ 17,10	+ 16,17	47,3	56,0	53,0
Burgonya (q)	107,50	101,90	139,00	57,11	56,07	56,59	+ 50,91	+ 45,31	+ 82,41	89,0	80,0	145,6
Napraforgómag (q)	280,00	281,40	276,60	151,19	170,47	160,83	+119,17	+120,57	+115,77	74,1	74,9	68,8
Dohány (q)	1590,70	1312,80	1294,92	1126,00	1323,52	1224,76	+365,94	+ 88,04	+ 70,16	29,9	7,2	5,7
Rostkender (q)	139,53	137,80	127,83	69,07	103,00	86,03	+ 53,50	+ 51,77	+ 41,80	62,2	60,2	48,6
Tej (l)	2,40	2,35	2,31	2,96	2,73	2,84	— 0,44	— 0,49	— 0,53	—15,5	—17,3	—18,7
Hízottmarha (kg)	9,00	10,56	10,98	13,44	16,01	14,72	— 5,72	— 4,16	— 3,74	—38,9	—28,3	—25,4
Választott malac (kg)	18,70	16,91	19,62	25,23	22,80	24,01	— 5,31	— 7,10	— 4,39	—22,1	—29,6	—18,3
Süldő (kg)	18,00	16,91	14,62	12,26	13,34	12,80	+ 5,20	+ 4,11	+ 1,82	40,6	32,1	14,2
Hízottsertés (kg)	19,50	16,16	14,68	11,63	11,19	11,41	+ 8,09	+ 4,75	+ 3,27	70,9	41,6	28,7
Gyapjú (kg)	36,84	43,24	44,10	43,15	54,27	48,71	— 11,87	— 5,47	— 4,61	—24,4	—11,2	— 9,5

[1] A felvásárlási árakba a felárak is beszámítva.
[2] Két gazdasági év átlagos önköltsége alapján számolva.

ségnyi termékre jutó ráfordításokat. Az állattenyésztés gépesítése és általában a nagyüzemi állattenyésztés megteremtése viszonylag hosszabb időt és nagy beruházásokat követel. E körülmények következtében a mezőgazdaság különböző ágaiban az egységnyi termékre jutó ráfordítások nem egyforma mértékben és ütemben változnak. Ezért a helyes mezőgazdasági árarányok meghatározásához módszeresen ki kell számítani a mezőgazdasági termékek önköltségét és termelésének jövedelmezőségét.

A mezőgazdasági termékek 1957 után bevezetett árrendszerében új jelenség a *nagyüzemi felár*. A termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok az egy tételben átadott meghatározott mennyiségű termékért 3 százaléktól 20 százalékig terjedő felárat kapnak. A nagyüzemi felár egyrészt nagy tömegű és egyöntetű minőségű termékek átadására ösztönző eszköz, másrészt a termelőszövetkezetek állami támogatásának egyik formája. Az állami támogatásnak ez a formája főképp a kisárutermelés uralkodásának viszonyai között volt jelentős. A termelőszövetkezetek ugyanis árutermelésük nagyobb részét adták el az államnak, mint az egyéni gazdaságok, az állami árak viszont alacsonyabbak voltak a szabadpiaci áraknál. A mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése és a termelőszövetkezetek megszilárdulása után azonban nem lesz szükség az állami támogatás e formájára.

Az árak segítségével ösztönözni lehet a termékek minőségének javítására is. Az árrendszerben a minőség javítása céljából standard és minőségi mutatókat vezettünk be. A standard és minőségi mutatók kiszélesítésének megfelelően az árak *a mezőgazdasági termékek minősége szerint is differenciálódnak.*

Az elmondottakból kitűnik, hogy jelenlegi mezőgazdasági árrendszerünk változtatásra szorul. Az árrendszer változtatásánál — véleményem szerint — a következő elveket kell szem előtt tartani:

— Továbbra is országosan egységes felvásárlási árak kellenek;

— Az állami felvásárlási árak megállapításánál a rosszabb földeken működő és az agrotechnika haladó átlagnormáit alkalmazó termelőszövetkezetek termékeinek önköltségét kell alapul venni. Az átlagnormák természetesen az anyagfelhasználásra is vonatkoznak;

— A helyes állami felvásárlási árak a termelőszövetkezetek számára megtérítik e társadalmi önköltséget és ezen felül a normális bővített újratermelés megvalósításához biztosítják a tiszta jövedelem egy részét;

— A jobb természeti, illetve közgazdasági feltételekkel rendelkező termelőszövetkezetek I. számú különbözeti földjáradékát el kell vonni kisebb mértékben a mezőgazdasági árrendszer (fuvardíj-térítés, árarányok) s nagyobb mértékben az adórendszer útján;

— A mezőgazdasági termékek árai kisebb vagy nagyobb mértékben differenciáltak kell hogy legyenek a tiszta jövedelem normái, a tervszerű befolyásolás (valamely termék termelésének növelésére vagy csökkentésére való ösztönzés), részben a fogyasztói élelmiszerárakkal való összhang, illetve a külkereskedelmi igények kielégítése végett;

— A mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése után a nagyüzemi felárak formájában adott állami támogatást meg kell szüntetni.

A felvásárlás jelenlegi helyzete

Az ellenforradalom óta eltelt időszak alatt az új felvásárlási rendszer és mezőgazdasági árpolitika előmozdította a mezőgazdasági termelés és felvásárlás növekedését, a mezőgazdaság szocialista átszervezését, az ország lakosságának jobb ellátását és a mezőgazdasági export növelését.

A mezőgazdaság teljes termelése az 1957—1959. évek átlagában az előző három évvel összehasonlítva 15,4 százalékkal növekedett, s 15—17 százalékkal több mezőgazdasági terméket gyűjtöttünk be, mint a kötelező beadás utolsó három évében, az 1954—1956. években. A termelőszövetkezetek alapvető termelőeszközei és a szövetkezeti tagok jövedelme az említett időszakban jelentősen növekedtek.

Év	Az 1 tagra jutó évi jövedelemrészesedés Ft-ban	Az 1 kh-ra jutó alapvető termelőeszközök értéke Ft-ban
1954	2036	—
1955	2316	7702
1957	3140	11358
1958	3404	10270
1959	3396	12568

Összeállítva a termelőszövetkezetek évi zárszámadásai alapján.
1959-ben csak azon termelőszövetkezetek adatait figyelembe véve, amelyek már 1958-ban is működtek.

A szocialista termelési viszonyok létrehozása forradalmi változást jelent a mezőgazdaságban. Az ilyen nagy forradalmi változás nehézségekkel (a nagyüzemi állattenyésztés megteremtésének, a kollektív munka megszervezésének stb. nehézségeivel) jár együtt, még akkor is, ha a munkásosztály állama maximális segítséget tud nyújtani a mezőgazdaság szocialista átszervezéséhez.

A parasztságnak a termelőszövetkezetekbe való tömeges belépése idején a parasztság egy részénél vannak olyan szubjektív törekvések, amelyek 1959-ben és 1960-ben nehézségeket okoztak a mezőgazdasági termelésben és felvásárlásban. A belépés előtt álló egyéni parasztok és az első évben az új termelőszövetkezeti tagok néhány termékből (búzából, kukoricából stb.) igyekeznek a szükségesnél többet tartalékolni, és e termékekből keveset adnak el a szabad felvásárlás keretében az államnak. Részben e paraszti tartalékolási törekvések következtében 1959-ben és 1960 első felében a vártnál jobb termés ellenére nem sikerült a gabonafelvásárlási tervet maradéktalanul teljesíteni. Ugyancsak nem teljesítettük 1959-ben a kukorica- és a burgonya-felvásárlási tervet sem. 1959 végén és 1960 elején a termelőszövetkezetekbe belépő parasztok egy része a belépésig anyakocáját meghizlalta és saját szükségletére levágta, s ennek következtében 100—120 ezerrel csökkent a kocaállomány.

Az 1959. és 1960. évek azonban azt is megmutatták, hogy a mezőgazdaság szocialista átalakítása kapcsán felmerülő nehézségek legyőz-

hetők. 1959-ben a termelőszövetkezetek nagyarányú fejlesztésével egyidejűleg a mezőgazdasági termelés az 1958-as évvel összehasonlítva 4,5 százalékkal, az összes felvásárlás pedig 7,5 százalékkal nőtt. Vagyis a mezőgazdaság szocialista átszervezése már az első évben pozitív eredményt adott. 1960 márciusában célul tűztük ki, hogy ez év végére 180 ezerrel növeljük a kocaállományt a termelőszövetkezetekben. Az állami szervek jó munkája következtében ez az intézkedés már most eredményeket mutat.

A jelenlegi viszonyok között, amikor a termelőszövetkezetek és állami gazdaságok az ország szántóterületének 75 százalékán gazdálkodnak, a felvásárlás sikere elsősorban e gazdaságok termelésétől függ. Az egész népgazdaság érdekelt abban, hogy a mezőgazdaság szocialista szektora minél gyorsabban, komoly eredményeket érjen el az árutermelés növelésében.

A termelési és felvásárlási feladatok meghatározásánál számításba kell venni, hogy az újonnan alakult termelőszövetkezetek növényi termékekből már az első évben több árut tudnak adni az országnak, mint az egyéni gazdaságok. Az állattenyésztés területén azonban az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek mellett az árutermelés növelésében jelenleg nagyon fontos szerepe van a szövetkezeti tagok háztáji gazdaságainak is.

A háztáji gazdaság a közös gazdaság kiegészítő része, tehát a szocialista szektor része. Helyes intézkedésekkel egyrészt növelni lehet a háztáji gazdaságok árutermelését, másrészt erősíteni lehet a közös gazdaság befolyását a háztáji gazdaságra mint a közös gazdaság kiegészítő részére. Ilyen igen jó intézkedés például az, hogy a termelőszövetkezeti tagok a termelőszövetkezeteken keresztül kötnek az állammal sertéshizlalási szerződést, a sertéseket a háztáji gazdaságokban hizlalják meg, s a termelőszövetkezet megkapja értük a nagyüzemi felárat.

★

A mezőgazdasági termelés és felvásárlás növelésében és a mezőgazdaság szocialista átszervezésében az utóbbi években elért sikerek pártunk és kormányunk tevékenységének nemcsak gazdasági, hanem politikai sikerei is. A termelőszövetkezeti mozgalom és a mezőgazdasági termelés eredményes fejlődése mutatja, hogy a dolgozó parasztság bízik a párt politikájában és segíti célkitűzéseit.

A mezőgazdasági termelés és felvásárlás növekedése kedvezően befolyásolta a munkásosztály helyzetét, általában biztosította a városi lakosság élelmiszerrel való zavartalan ellátását. Mindez előmozdítja a város és a falu gazdasági kapcsolatainak megszilárdulását, a munkásosztály és a dolgozó parasztság megbonthatatlan szövetségének erősítését, és a munkáshatalom további megszilárdulását országunkban.

POLGÁR SÁNDOR—FALL LEVENTE:

A földművesszövetkezeti kiskereskedelem munkájának termelékenysége*

A termelékenység alakulása

A földművesszövetkezeti kiskereskedelemben a termelékenység fogalmán mindeddig csak a forgalom és a létszám viszonyát értették. Az így értelmezett termelékenység mérésére az „egy alkalmazottra jutó havi bolti kiskereskedelmi bevétel" vagy más néven az „egy főre jutó havi átlagos teljesítmény" mutatóját használják. Ezt a mutatót úgy számítják ki, hogy a kiskereskedelmi árbevételt elosztják a központi igazgatási létszámot nem tartalmazó állományi létszámmal.

Az állami kiskereskedelemben a termelékenység fogalmát ugyanígy értelmezik, a termelékenységet azonban három mutatóval mérik: az átlagos vállalati létszámból 1 főre jutó havi értékesítési forgalommal, a forgalomtól függő egy kereskedelmi dolgozóra jutó havi értékesítési forgalommal és az ipari dolgozók nélkül számított egy főre jutó havi értékesítési forgalommal. A legfontosabb mutató az első, tehát az állományi létszámból 1 főre jutó forgalom, míg a harmadik mutatónak úgyszólván nincs gyakorlati jelentősége.

Az állami és a szövetkezeti kiskereskedelem termelékenységi mutatója közvetlenül nem hasonlítható össze, mert az elsőként említett mutató esetében az állami kereskedelem állományi létszáma az igazgatási állományban levő alkalmazottakat is tartalmazza. A forgalomtól függő kereskedelmi alkalmazottak száma ezzel szemben kisebb, mint az igazgatási létszámot nem tartalmazó állományi létszám, ezért a szövetkezeti mutató a másodikként említett állami kereskedelmi termelékenységi mutatóval sem tekinthető azonosnak.

A földművesszövetkezeti és a Belkereskedelmi Minisztériumhoz tartozó állami kiskereskedelem termelékenysége az elmúlt években a következő oldalon levő táblázat szerint alakult.

Mivel a szövetkezeti és az állami kereskedelem mutatója nem azonos összetételű létszámra vonatkozik, emiatt közvetlenül nem hasonlítható össze, elsősorban a fejlődési indexeket kell vizsgálnunk. A földművesszövetkezeti kiskereskedelem termelékenysége — a jelentős javulás ellenére — kevésbé egyenletesen fejlődött, mint az állami kereskedelemé.

Az egy főre jutó forgalom a földművesszövetkezeti kiskereskedelemben lényegesen nagyobb, mint az állami kiskereskedelemben, ami

* A tanulmány a SZÖVOSZ Szövetkezeti Kutató Csoportjának munkája keretében készült.

Év	Földművesszövetkezeti kiskereskedelem		Állami kiskereskedelem	
	Termelékenységi mutató 1000 Ft	Index 1955—100	Termelékenységi mutató (állományi létszámra) 1000 Ft	Index 1955=100
1955	40,7	100,0	33,0	100,0
1956	48,8	120,0	35,1	107,9
1957	45,7	112,3	39,1	117,5
1958	45,1	110,8	39,6	120,0
1959	48,9	120,1	42,0	127,3

csak részben (bár nagyobb részben) magyarázható azzal, hogy más a szövetkezeti és más az állami mutató szerkezete. Azt, hogy a dolgozók azonos körére azonos index-szel számított termelékenységi mutató is a földművesszövetkezeti kereskedelem magasabb termelékenységét mutatja, bizonyítják az állami és a földművesszövetkezeti bolthálózat következő adatai:[1]

Bolthálózat	Évi eladási forgalom millió forint		Egy boltra jutó évi átlagos eladási forgalom 1000 Ft		Egy bolti alkalmazottra jutó havi átlagos eladási forgalom 100 Ft	
	1957	1958	1957	1958	1957	1958
Földművesszövetkezeti.....	12521	12618	992	978	49,9	49,0
Állami.....	29840	32112	1949	2076	43,6	45,0

A bolti alkalmazottakra vonatkoztatott termelékenység eszerint a földművesszövetkezeti kiskereskedelemben nagyobb. Az egy boltra jutó évi eladási forgalom lényegesen nagyobb az állami kereskedelemben, viszont a földművesszövetkezeti kiskereskedelemben a vegyes boltok aránya jóval nagyobb, a kereskedelem technikai színvonala pedig alacsonyabb, mint az állami kiskereskedelemben. Mindebből nagy valószínűséggel arra következtethetünk, hogy a földművesszövetkezeti kiskereskedelem nagyobb termelékenysége főleg a nagyobb munkaintenzitásból származik (tehát a munka „sűrítéséből", abból, hogy viszonylag kevés eladó sok vevőt, a vásárolt áruk mennyiségéhez képest viszonylag gyorsan szolgál ki), illetve részben az eladási kultúra fejlődésének rovására valósult meg. Ez az oka annak is, hogy a fejlődési index nem ért el olyan szintet, és tendenciája sem olyan egyenes vonalú, mint az állami kiskereskedelemben.

A termelékenységi mutató számértékének növekedését nemcsak a termelékenység javulása, hanem jelentős részben az áruforgalom struktúraváltozása is előidézte.

[1] Az 1957. évi adatok a KSH Statisztikai Időszaki Közlemények 19/1958. számából, az 1958. évi adatok pedig a Belkereskedelmi Kutató Intézetnek A szocialista kiskereskedelem hálózata, szakosítottsága és készletei 1959. január 1-én című kiadványából származnak.

A fő árucsoportok forgalma és a forgalom megoszlása a földművesszövetkezeti kiskereskedelemben

Év	Bolti és piaci élelmiszer			Ruházat			Vegyes iparcikk		
	Millió Ft	Index 1955 = 100	Részarány %	Millió Ft	Index 1955 = 100	Részarány %	Millió Ft	Index 1955 = 100	Részarány %
1955	4583	100,0	44,5	3067	100,0	29,7	2662	100,0	25,8
1956	5409	118,8	42,7	4056	132,2	32,0	3218	120,8	25,3
1957	5298	115,6	41,0	3916	127,7	30,3	3708	139,3	28,7
1958	5271	115,0	40,5	3636	118,6	28,0	4092	153,7	31,5
1959	6045	131,9	41,8	3943	128,6	27,2	4492	168,7	31,0

A vegyes iparcikkek, különösen a nagy értékű műszaki cikkek és más tartós fogyasztási cikkek forgalmának és részarányának jelentős növekedése erősen befolyásolta a termelékenységi mutató alakulását.

Kevésbé befolyásolták a termelékenységi mutató alakulását az árváltozások. Az 1956. évről a KSH nem dolgozott ki hivatalos árindexet, kétségtelen azonban, hogy az 1956. május 1-i árleszállítás következtében — amely 6500 fogyasztási cikket érintett — az árszínvonal csökkent. 1956. augusztus 1-én leszállították a zsiradékok és jelentősen felemelték a szeszfélék árát.

Az árszínvonal alakulását a vizsgált időszakban a következő indexek (Paasche-féle láncindexek) jellemzik:[2]

A hivatalos kiskereskedelmi árindex alakulása

(Előző évi adat=100)

Év	Élelmiszer	Ruházat	Vegyes iparcikk	Együtt
1955	100,0	101,5	100,0	100,6
1956				
1957	99,7	100,1	105,2	103,0
1958	99,2	98,5	101,4	99,8
1959	97,8	98,9	99,9	98,6

A kiskereskedelmi árszínvonal 1955-ben csak alig emelkedett, 1956-ban körülbelól 2,5 százalékkal süllyedt, amit az 1957-es emelkedés kiegyenlített, sőt meg is haladott. 1958-ban gyakorlatilag változatlan maradt, 1959-ben pedig — elsősorban a zsír, a szalonna, a rétesliszt, a bors és egyes ruházati cikkek árának csökkentése következtében — 1,4 százalékkal süllyedt. Az árszínvonal alakulása tehát az egész földművesszövetkezeti vagy állami kiskereskedelem termelékenységi mutatójának elbírálását — még a mutató kiszámításához felhasznált forgalmi adatok korrigálása nélkül is — csak kismértékben torzítja. Bizonyos árucsoportban vagy cikkcsoportban az árváltozások hatása természetesen jelentős, de ilyen részletesen a földművesszövetkezeti

[2] Az 1955. évi indexek a Belkereskedelmi Minisztérium által számított és a KSH által jóváhagyott, a többi index a KSH által számított kiskereskedelmi árindex, amely a jelentősebb felfedett burkolt árváltozások hatását is tartalmazza.

kiskereskedelem termelékenységi mutatóját nem elemezzük. Nem is volna rá mód, mert árucsoportonkénti termelékenységi mutatókat semmiféle földművesszövetkezeti szerv nem dolgoz ki, és a hozzá szükséges adatok is csak részben állnak rendelkezésre.

Itt meg kell jegyeznünk, hogy mindenfajta termelékenységi mutató csak azonos szakmában, azonos árucsoportban hasonlítható össze és tervezésének, valamint elemzésének éppen ez a fő jelentősége, illetve alkalmazhatóságának kritériuma.

A termelékenység alakulásának megítéléséhez a hálózat jellemzőit is figyelembe kell vennünk. 1957 előtt részletes hálózati felmérés nem történt, az 1959. évi adatok feldolgozása pedig még nem fejeződött be. Néhány adatot a következő táblázat tartalmaz:[3]

Szakjelleg	A boltok száma		A boltok alkalmazottainak száma		Egy boltra jutó alkalmazottak száma		Egy boltra jutó évi átlagos eladási forgalom 1000 Ft	
	1957	1958	1957	1958	1957	1958	1957	1958
Földművesszövetkezeti kereskedelem								
Áruházak	44	41	591	595	13,4	14,5	12775	12940
Vegyes élelmiszer boltok	1486	1254	2176	1682	1,5	1,3	575	703
Élelmiszer szakboltok	2644	2715	3511	3632	1,3	1,3	489	479
Ruházati boltok	602	671	1736	1813	2,9	2,7	2833	2411
Vegyes iparcikk boltok	856	991	1834	2148	2,1	2,2	1610	1564
Gyógyszertárak	—	—	—	—	—	—	—	—
Egyéb szakboltok	380	361	432	412	1,1	1,1	294	285
Vegyes boltok	6118	6336	9729	10064	1,6	1,6	940	926
Tüzelő, ép. anyag, gáz	489	537	915	1069	1,9	2,0	1223	1432
Összesen:	12619	12906	20924	21415	1,7	1,7	992	978
Állami kereskedelem								
Áruházak	44	49	3566	4235	81,0	86,4	75056	77352
Vegyes élelmiszer boltok	3546	2717	15621	11571	4,4	4,3	1749	1755
Élelmiszer szakboltok	3976	4252	7182	9419	1,8	2,2	1001	1242
Ruházati boltok	1422	1484	6971	7424	4,0	5,0	4498	4229
Vegyes iparcikk boltok	2101	2169	8347	8782	4,0	4,0	2293	2501
Gyógyszertárak	1364	1368	6407	6664	4,7	4,9	691	765
Egyéb szakboltok	1514	1404	2702	2475	1,8	1,8	698	702
Vegyes boltok	592	1270	2138	4454	3,6	3,5	1790	1641
Tüzelő, ép. anyag, gáz	753	758	4159	4335	5,5	5,7	2765	3341
Összesen:	15312	15471	57093	59359	3,7	3,8	1949	2076

Tehát a földművesszövetkezeti kiskereskedelemben az egy boltra jutó alkalmazottak száma a felénél is kevesebb, a szakosítottság pedig jóval elmaradottabb, mint az állami kiskereskedelemben. Ez a falu és a város jelenlegi különbségének természetes következménye. Az egy

[3] A KSH Statisztikai Időszaki Közlemények 19/1958. számából, és a Belkereskedelmi Kutató Intézet A szocialista kiskereskedelem hálózata, szakosítottsága és készletei 1959. január 1-én című kiadványából.

boltra jutó alkalmazottak átlagos számát az egy boltra jutó évi átlagos eladási forgalommal összehasonlítva a földművesszövetkezeti kiskereskedelem termelékenysége csak 5,4 százalékkal nagyobb az államinál, a különböző szakjellegű boltcsoportokban természetesen igen nagy a szóródás. Ezt a képet még ki kell egészítenünk a bolttípusok szerinti termelékenység vizsgálatával. 1958-ban a földművesszövetkezeti kiskereskedelem forgalmának csaknem a felét lebonyolító vegyesboltok termelékenysége lényegesen nagyobb, mint a hasonló állami boltoké, tehát kedvezőtlenebb technikai feltételek mellett, viszonylag kisebb létszámmal dolgoznak. A földművesszövetkezeti szakboltok kisebbek, mint az államiak, egy-egy bolt forgalma is kisebb, munkafeltételeik kedvezőtlenebbek, termelékenységük általában mégis nagyobb.

Mindez alátámasztja annak a valószínűségét, hogy a földművesszövetkezeti kiskereskedelem viszonylag nagyobb termelékenységét nem értékelhetjük egyértelműen pozitíven, mert a nagyobb munkaintenzitás és az eladás kulturáltságának nem kielégítő fejlődése is szerepet játszott a termelékenységi mutató ilyen alakulásában. E tekintetben a földművesszövetkezeti kiskereskedelem technikai színvonalának fejlődése és elsősorban az új kereskedelmi formák széleskörű elterjesztése komoly előrehaladást jelentett.

A termelékenység és a kereskedelmi munka hatékonyságának fogalma

Amint láttuk, a kereskedelmi munka termelékenységének jelenleg köztudatban levő fogalma nem is közgazdasági fogalom, értelmezése inkább technikai jellegű: gyakorlatilag kizárólag az egy főre jutó forgalomra vonatkozik. A forgalom és a létszám viszonyát valójában legfeljebb mutatószámnak tekinthetjük. E mutatószám mögött egyes közgazdászainknak az az elvi álláspontja húzódik meg, hogy annál nagyobb a kereskedelmi munka termelékenysége, mennél nagyobb az elért forgalom.

Ezt a gyakorlatot és az alapját képező nézetet nem tartjuk kielégítőnek, ezért szükségesnek látjuk a kiegészítését, illetve megváltoztatását.

1. A termelékenység (produktivitás) fogalmának a kereskedelmi munkára való alkalmazása egyrészt politikai gazdaságtani szempontból nem helyes, mert csak a termelő munkának lehet produktivitása, másrészt ez az értelmezés nincs összhangban a kereskedelmi munka feltételeivel és céljával. A kereskedelmi eladó munkájának eredményessége nagyobb részben rajta kívülálló tényezőktől függ, hiszen, ha vannak is bizonyos eszközei a vásárlási szándék felkeltésére és a vevő befolyásolására, ezek eléggé korlátozottak.

A termelő munka termelékenysége feltétlenül nő, ha gyarapszik az időegység alatt előállított azonos használati értékek mennyisége. A szocialista áruforgalomra jellemző a szakadatlan növekedés. A kereskedelmi munkának azonban nemcsak a forgalomnövelés a célja. A szocialista kereskedelemnek kulturált formában, megfelelő mennyiségű, választékú és árú cikkekkel kell ellátnia a dolgozókat, hozzá kell járulnia az életszínvonal emeléséhez, a társadalom érdekeinek megfelelően bizonyos mértékig irányítania kell a fogyasztást, a kultúra és az egész-

ségvédelem követelményeinek jobban megfelelő új keresletet kell kialakítania és kielégítenie, s a forgalom összetételében be kell tartania a terv arányait. Mindez sok esetben éppen ellentétes a forgalom növelésének szempontjával.

2. A termelékenység fogalmának használata a kereskedelemben leszűkíti a kereskedelmi munka tényleges hatékonyságának vizsgálatát és számbavételét az eladott áruk forint értékének alakulására vagy az eladás technikai munkafolyamatára, pedig a kereskedelmi munka effektivitása nemcsak ezektől a tényezőktől függ és csak ezekből nem is ítélhető meg. Például hiába nő az egy kereskedelmi dolgozóra jutó forgalom, ha ugyanakkor romlik az eladás kulturáltsága és nőnek a ráfordítások, akkor a kereskedelmi munka hatékonysága nem nő, hanem csökken — annak ellenére, hogy az eddigi termelékenységi mutató egyértelműen javulást jelez.

3. A kereskedelmi munka hatékonyságát a szocialista kereskedelem céljához viszonyítva kell vizsgálnunk. Például rövidebb idő alatt több árut lehet eladni, ha ugyanakkor a vevőket rákényszerítik, hogy több időt fordítsanak a bevásárlásra. Ebben az esetben nincs társadalmi időmegtakarítás, és a szocialista kereskedelem céljával ellentétes módon csökken a kereskedelmi munkaráfordítás.

Mindezek alapján célszerűnek látszik a kereskedelmi munka termelékenységének hazánkban eddig használt fogalma helyett olyan új fogalom kialakítása (tehát nemcsak az elnevezés megváltoztatása), amely jobban kifejezi a kereskedelmi munka komplex eredményességét. Ez az új fogalom a kereskedelmi munka hatékonysága. A hatékonyság („efficiency") fogalmát a nemzetközi gyakorlatban sok országban használják.

A kereskedelmi munka hatékonyságának fogalmát a következőképpen határozzuk meg: *A kereskedelmi munka hatékonyságán az áruk beszerzésével, tárolásával és értékesítésével kapcsolatos sokirányú és sokoldalú tevékenység olyan komplex eredményességét értjük, amely adott élő- és holtmunka-felhasználással a fogyasztók igényeinek legmegfelelőbb és legkulturáltabb áruellátást biztosít.*

A kereskedelmi munka hatékonysága közgazdasági fogalom és nem mutatószám. Ez a fogalom a kereskedelmi munkával szemben megnyilvánuló népgazdasági követelményt fejez ki és számos olyan tényezőt tartalmaz, mely számszerűen egyáltalán nem, vagy csak alig mérhető (például az eladás kulturáltságát, a hygiéniát stb.).

A hatékonyság méréséhez, tervezéséhez és elemzéséhez természetesen mutatószámokat kell felhasználnunk. A fogalom komplex jellegéből következik, hogy egyetlen mutató erre nem elég. Több mutató együttes alkalmazásával a hatékonyság tényleges növekedésének vagy csökkenésének nagysága jól megközelíthető. A mutatók megkonstruálásakor arra kell törekednünk, hogy együttesen vegyük figyelembe a kulturált áruellátáshoz szükséges élő- és holtmunka-felhasználás összes számszerűen mérhető, lényeges tényezőit.

Természetesen a hatékonysági mutatók csak egy-egy szakmán, árucsoporton, boltcsoporton belül hasonlíthatók össze, s tervezésüknek és elemzésüknek is ez a fő célja és jelentősége.

A kereskedelmi munka hatékonyságának fogalma nem azonos a jövedelmezőséggel és nem is helyettesíthető vele. A hatékonyság át-

fogó fogalom, a jövedelmezőség annak csak egyik tényezője, illetve elbírálásának szempontja. A kereskedelmi munka hatékonyságával szemben megnyilvánuló követelmény, hogy általában párhuzamosan fejlődjék a jövedelmezőséggel, tehát a lehetőségekhez képest ne a rentabilitás rovására valósuljon meg. A jövedelmezőség azonban önmagában nem jelent hatékonyságot, sőt gyakran a jövedelmezőség növekedése a hatékonyság csökkenésével párosul.

A legutóbbi időben más szerzőknél is találkozunk olyan utalással, amely a kereskedelmi munka termelékenységének eddigi fogalmát kifogásolja, illetve módosítja. Például Harald Gundermann a „Wissenschaftliche Zeitschrift der Hochschule für Binnenhandel, Leipzig" 1959—1960. évi 1. számában közzétett értekezésében[4] a következőket írta: „A szocialista kiskereskedelemben a munka termelékenysége mutatószámának komplex jellege van, mert mennyiségileg fejezi ki a különböző intenzitású számos gazdasági, ideológiai, szervezeti és technikai tényező együttes hatását."

Jonuscheit szerint a kereskedelmi munka termelékenységén a kereskedelmi tevékenységgel kapcsolatos munka hatásfokát vagy hatékonyságát kell érteni, mind a produktív, mind az improduktív munkáét. A kereskedelmi munka termelékenységének növelése olyan intézkedések megtételét jelenti, melyek arra szolgálnak, hogy a kereskedelemben kisebb társadalmi munkaráfordítással nagyobb teljesítményt érjünk el.[5]

A prágai Belkereskedelmi Kutató Intézet tanulmánya[6] a kereskedelmi munka termelékenységét a kereskedelmi dolgozók munkájának hatékonyságaként határozza meg, és rámutat, hogy ez a fogalom csak hasonló, de nem azonos az ipari munkatermelékenység fogalmával.

Hall és Knapp angol közgazdászok szerint a kereskedelemben végzett munka mennyisége és effektivitása semmiképpen sem az eladott áruk árösszegével arányos.[7]

Figyelemre méltó F. Henzel elmélete a termelékenység fogalmának tartalmáról.[8] Eszerint a termelékenység lényegét három tényező határozza meg: a teljesítmény nagysága, a teljesítmény gazdaságossága és a szükségletkielégítés foka. Ennek megfelelően műszaki (teljesítményi), költséggazdálkodási és társadalmi termelékenységet különböztethetünk meg. E három együttesen képezi a termelékenység fogalmának tartalmát.

A kereskedelmi munka hatékonyságát befolyásoló fő tényezők

A kereskedelmi munka hatékonyságát mindazok a tényezők befolyásolják, amelyek az áruk beszerzésére, tárolására és értékesítésére hatnak, s az áruforgalom lebonyolításával kapcsolatos sokirányú tevékenységgel összefüggenek.

[4] H. Gundermann: Genügt die gegenwärtige Methode der Messung und Analyse der Arbeitsproduktivität im sozialistischen Einzelhandel der praktischen und theoretischen Anforderungen?

[5] Jonuscheit: Die Steigerung der Arbeitsproduktivität – eine entscheidende Quelle zur Erhöhung der Rentabilität der sozialistischen Handelsbetriebe. Grundsätzliche Fragen der Konsumgenossenschaften. Berlin 1955. 10. szám.

[6] Julis–Bierhanzl–Friedländer: Mereni a planovani produktivity prace v maloobchode.

[7] M. Hall és J. Knapp: La productivité dans le commerce de distribution. Revue de la Mesure de la Productivité. 1957. No. 8.

[8] Zeitschrift für Betriebswirtschaft. 1957. 5. sz.

Oblovackij szovjet közgazdász a munka termelékenységét befolyásoló tényezők közül a legfontosabbaknak a következőket tartja:[9]

1. az áruforgalom terjedelme és szerkezete, az áruk sajátosságai és tulajdonságai (a csomagolás jellege és fajtája, a választék szélessége, a mérési módszerek az áru eladásánál stb.); 2. a kereskedelmi munka pontos megszervezése, a szocialista munkamódszerek alkalmazása, a munkások helyes elosztása és az élenjáró tapasztalatok kicserélése; 3. a kereskedelmi munkások szakmai és politikai képzettségének színvonala; 4. a kereskedelmi vállalat anyagi-technikai bázisának állapota, a munkafolyamatok gépesítésének foka, a szükséges helyiségek biztosítása, a helyiségek berendezése, a tökéletesített gépek, készülékek alkalmazása; 5. a kereskedelmi hálózat formája, típusa és elhelyezése (a népsűrűség, a vásárlások állandósága, a bolt fekvése, a közlekedési utak stb.); 6. az árak színvonala; 7. a munkabérrendszer.

Vacov bolgár közgazdász a következőképpen csoportosítja a kereskedelmi munka termelékenységére ható tényezőket:[10]

1. Országos jelentőségű tényezők (termelési viszonyok, a termelés és áruforgalom szakadatlan növekedése, az anyagi-technikai bázis növekedése, a kultúra növekedése); 2. helyi jelentőségű tényezők (munkaszervezés és bérezés, teljesítménynormák megállapítása, az áruforgalom struktúrája, az eladásra kerülő áruk előkészítése, a szakosítás, egy-egy vállalat, illetve bolt anyagi-technikai alapja, a kereskedelmi egységek telepítése, a munkaidő jobb kihasználása, a kiszolgálás meggyorsítása, az eladóknak az a képessége, hogy rövid és hozzáértő beszélgetést folytassanak a vevővel).

J. Mader német közgazdász a kereskedelmi munka hatékonyságának tényezőit a következők szerint foglalja össze:[11]

1. Az áru által meghatározott tényezők: az áru fizikai-kémiai sajátosságai, mérési módja (súly, hosszúság, térfogat), a csomagolás módja és a választék; 2. egy-egy kereskedelmi szervezet által ellátott gazdasági területtől függő tényezők: a terület gazdasági szerkezete, a lakosság száma, sűrűsége és összetétele, bevételeinek nagysága, a közlekedési eszközök, a kereslet intenzitását és jelentkezési módját meghatározó egyéb tényezők; 3. a kereskedelmi vállalattól függő tényezők: az áruforgalom terjedelme és szerkezete, az áruválaszték és a fogyasztói kereslettel való összhangja, az áruellátás szervezete, a készletek nagysága, a fogyasztói áruellátás formái, az eladótér és a raktárterület nagysága, a helyiségek fekvése és állapota, a bolttípus, a technikai felszereltség és a szállítóeszközök száma; 4. a kereskedelmi alkalmazottak szakképzettsége és bérezése: szakmai gyakorlatuk, szaktudásuk és munkakészségük; 5. a munkaszervezés és a munkamódszerek.

Jugoszláviában a forgalmi költségekről és a kereskedelmi munka termelékenységéről rendezett ankét megállapításai[12] szerint a munkatermelékenység növelését a következő intézkedések tennék lehetővé:

[9] F. J. Oblovackij: A szovjet kereskedelem gazdaságtana és tervezése. Moszkva. 1956.
[10] D. Vacov. Mely tényezők befolyásolják a munkatermelékenységet a kereskedelemben. Szocialiszticseszkaja Torgovlja 1958. 3. sz.
[11] J. Mader: Die Rationalisatorenbewegung im volkseigenen und genossenschaftlichen Handel. Berlin. 1956.
[12] Troskovi prometa i produktivnost rada. Privredni pregled. 1958. 851. szám.

1. A boltok és különösen a raktárak alapterületének növelése; 2. korszerű raktárak létesítése közvetlenül a boltok mellett; 3. a kereskedelmi hálózat átcsoportosítása és bővítése; 4. a boltok gépi felszerelésének jelentős növelése; 5. az árucikkek ipari kiszerelésének biztosítása; 6. a hálózat szakosításának növelése; 7. teljesítménybér, illetve jutalékos bérezés bevezetése.

Az angol kiskereskedelem képviselőinek bizottsága[13] az angliai tapasztalatok felhasználásával az Egyesült Államokban megvizsgálta azokat a módszereket, melyek alkalmazásával a kiskereskedelmi munka hatékonysága növelhető, illetve megtakarítások érhetők el. A bizottság a következőket jelölte meg legfontosabb tényezőkként:

az önkiszolgálás; a gépesített árukezelés; olyan áruválaszték kialakítása, hogy a kiszolgálásnál megtakarítások jelentkezzenek; az áruk olyan elhelyezése, hogy az eladóknak kevesebb mozgást kelljen végezniök, és hogy a vevők számára a választás könnyebb és gyorsabb legyen; a szabványosítás; az iparcikkek előrecsomagolása és kiállított minták alapján történő árusítása; az idő-, mozgás- és módszertani vizsgálatok alkalmazása, a munka egyszerűsítése; a napi, heti és évi csúcsforgalmi időszakok munkamegterhelésének csökkentésére alkalmas módszerek felhasználása; a kereskedelmi dolgozók ösztönzése a költségek csökkentésére; a személyzet kiválasztása, oktatása és nevelése.

Harold Barger amerikai közgazdász rámutat,[14] hogy a kereskedelem a fogyasztóknak nemcsak árut ad el, hanem egyidejűleg szolgáltatásokat is nyújt. E szolgáltatások az értékesítési tevékenység jelentős részét alkotják, ezért a kereskedelmi munka hatékonyságának meghatározásakor ezeket is figyelembe kell venni. Ilyen szolgáltatások: az üzletek felszerelése, kondicionált levegő, rejtett világítás, mozgólépcső, írószoba és gyermekszoba a vevők részére; a csomagolás és járulékos műveletei; a termékek díjtalan otthoni kipróbálása; a visszavételek; a hitelbe történő eladások; a házhozszállítás; díjtalan javítási és kicserélési szolgálatok.

A munka hatékonyságának növekedését gátló tényezők a földművesszövetkezeti kiskereskedelemben

A földművesszövetkezeti kiskereskedelemben a munka hatékonyságának növekedését a következő körülmények gátolják:

A földművesszövetkezeti boltok alapterülete általában rendkívül kicsi és se a forgalommal, se az eladóhelyek számával nem arányos. Elsősorban a vegyesboltokban, a vegyes élelmiszert, konfekcióárut, cipőt és műszaki cikkeket árusító boltokban jelent ez komoly problémát. A raktárak kicsik, egy részük nincs közvetlenül a bolt mellett, felszereletlenek, dohosak, szellőzetlenek. Igen gyakran nehezen megközelíthető és a nedvességet átengedő padlástér, üres istálló, fészer, vagy a kapualjból drótkerítéssel elkerített hely szolgál raktárul. A legtöbb boltnak több ilyen szükségraktára is van. E raktárhelyzet miatt a kereskedelmi dolgozóknak sok munkaideje vész kárba, az áruk minőségének megóvása pedig igen nagy nehézségekbe ütközik, sokszor szinte lehetetlen. Göngyölegraktár úgyszólván sehol sincs, a göngyölegeket ud-

[13] Angol Kiskereskedelmi Termelékenységi Bizottság: Retailing, 1952.
[14] Harold Barger: Distribution's Place in the American Economy since 1869. Princeton

varokon, folyosókon, kapualjakban tárolják. Mindez a boltkapacitást és az eladás kulturáltságát is csökkenti. A Kapuváron és környékén folytatott részletes vizsgálat például jellemző raktárterekként sorolja fel a következőket:[15]

Bolt megnevezése	Eladó tér m²	Raktártér m²	Átlagkészlet ezer Ft
10. sz. Méter-kötöttáru bolt	71	17	1100
43. sz. Konfekció üzlet	85	10	1000
40. sz. Divat-, bőrdíszmű-, nylonáru-üzlet	22	10	450
44. sz. Vas, villamossági bolt	121	110	1600

Igen sok boltban a bolt jellegének megfelelő, a bolti munkafolyamat által megkívánt legegyszerűbb gépek és felszerelések (csúszda, darálók, kiskocsi, árulift, vízmelegítő berendezés, pénztárgép stb.) is hiányoznak. Ez a hiányosság az állami kereskedelemben is megvan, bár kisebb mértékben. Az áruk bemutatására igen kevés eszköz és hely áll rendelkezésre. A kirakatok és boltok nagy részében nincs megfelelő világítás, ami ugyancsak csökkenti a vásárlási kedvet, korlátozza a forgalmat és a kereskedelmi munka hatékonyságát.

A földművesszövetkezeti kiskereskedelem mintegy 60 ezer alkalmazottja közül sok teljesen szakképzetlen. A szakképzettnek számító alkalmazottak jelentős része is az elfogadható legalacsonyabb képzettséggel rendelkezik. E tekintetben az élelmiszerboltokban a legrosszabb a helyzet, a teljesen szakképzetlen alkalmazottak aránya itt meghaladja a 40 százalékot, a ruházati és a vegyes iparcikk boltokban a szakképzetlen alkalmazottak aránya 20 százalék körül mozog.

A kiszerelt áruk köre és mennyisége korántsem megfelelő. A bolti dolgozók munkaidejének nagy részét emiatt még mindig az előrecsomagolás köti le. A nagyforgalmú élelmiszer- és vegyes boltokban havonta sok mázsa élelmiszert csomagolnak, nagyrészt 0,5, 0,25 kg-os egységekben.

A nagyüzemi gépi kiszerelést népgazdasági szinten viszonylag egyszerű gépekkel és nem túl nagy beruházással meg lehetne oldani, és ez a beruházás a jelenlegi „decentralizált" kiszerelés tényleges (és külön soha sehol ki nem mutatott) költségeit tekintve igen gyorsan megtérülne. E kérdés megoldását az új kereskedelmi formák elterjedése is időszerűvé és elkerülhetetlenné teszi.

Még mindig jelentős a hiánycikkek száma. Ez némileg korlátozza a forgalmat, és főleg rontja a kereskedelmi munka hatékonyságát. A nem vásárló vevők száma pl. a ruházati főárucsoport egyes szakboltjaiban eléri, sőt meghaladja a vásárló vevők számát, és a velük való foglalkozás a bolti dolgozók munkaidejének jelentős részét köti le.

A kiskereskedelmi munka hatékonyságát jelentősen befolyásolja az idényszerűségnek nem megfelelő áruellátás. Ez különösen a ruházati fő árucsoport egyes árucsoportjaira vonatkozik és nemcsak a mun-

[15] Szövetkezeti Üzemszervezési Iroda, Villányi László és Völgyes Miklós: Kapuvár és vidéke kereskedelmi hálózatának távlati fejlesztése. Budapest. 1959.

ka hatékonyságát rontja, hanem jelentős leértékeléseket is szükségessé tesz.

A földművesszövetkezeti kiskereskedelemben az árubeszerzés és az áruátvétel időigénye lényegesen nagyobb, mint az állami kiskereskedelemben. Ezt elsősorban a nagykereskedelmi vállalatoktól való nagyobb távolság és a közlekedés nagyobb nehézségei idézik elő. Az árubeszerzés és az áruátvétel időigényéről elsősorban az állami kiskereskedelemben végeztünk méréseket. Az időfelvétel adatainak értékelése céljából kiszámítottuk egy-egy bolt heti munkaóráinak számát. Emellett feltüntettük az árubeszerés és az áruátvétel heti munkaóraigényét külön-külön és együttesen, s az utóbbit a bolt heti összes munkaóráinak százalékában fejeztük ki.

E vizsgálatok szerint az élelmiszerboltok árubeszerzésének és áruátvételének heti időigénye 0,24%-tól 5%-ig, a ruházati boltoké pedig 5—28%-ig terjed. A földművesszövetkezeti kiskereskedelemben ugyanezeket az adatokat csak kevés boltban ellenőriztük, megállapítható azonban, hogy a vegyes és élelmiszer boltokban ez az időigény az állami boltok időigényének több mint kétszerese, és a ruházati szakboltokban is jóval több, mint a hasonló állami boltokban.

Az eladási munkafolyamat jobb megszervezéséhez, egyszerűbbé és ésszerűbbé tételéhez — a vizsgált boltokban szerzett tapasztalataink alapján — a következő intézkedések látszanak szükségesnek:

Célszerű lenne minden boltban az eladóhelyek kialakítását, áruválasztékát, áruval való feltöltését és árukészletének rendszeres pótlását felülvizsgálni, mert a jól kialakított és a szükséges választékú áruval rendszeresen ellátott eladóhelyekkel sok munkát és időt lehetne megtakarítani, mind az eladók, mind a vevők számára.

A nagyobb boltokban az eladóhelyek csúcsforgalmi időszakai általában nem azonosak, ezért a kölcsönös segítést, illetve az eladók átcsoportosítását ennek megfelelően meg kellene szervezni.

Az árukiadót a legtöbb boltban célszerű megszüntetni. Ez egyszerűsíti mind a bolti dolgozók munkáját, mind a vevők számára a vásárlást. Néhány nagyforgalmú boltban a pénztár átbocsátóképessége sokkal kisebb, mint az eladóhelyeké, emiatt az egész bolt átbocsátó-képességét leszűkíti. A pénztárak számát a szükséges mértékben növelni kell. A szakboltokban és a szakosított eladóhelyekkel rendelkező nagyobb vegyesboltokban jelentősen növelhető az ún. „reszort eladóhelyek" száma. A „reszort" eladás nagy előnyeit a kereskedelmi munka hatékonyságának növelése szempontjából még korántsem használtuk ki.

A házhozszállítást végző boltok száma és a házhoz szállított áru mennyisége még kicsi, pedig a kereskedelmi munka hatékonyságának növelésében ennek igen nagy a jelentősége. A vizsgált vegyes élelmiszerboltokban egy eladás átlagos forintértéke csak kb. huszadrésze egy házhoz szállított tétel átlagos forintértékének. A házhozszállítási forgalom növelése és a házhozszállítás helyes megszervezése esetén ez az eladási forma javítani fogja a kiskereskedelem jövedelmezőségét is. A házhozszállítási forgalom növelésével bizonyos mértékig ellensúlyozható a fogyasztóknak az a (részben háztartásuk technikai felszerelésével kapcsolatos) szokása, hogy az árukat — még a nem romlandókat is — apró tételekben vásárolják meg.

A vevők óránkénti száma, az óránkénti forgalom és egy eladás átlagos óránkénti forintértékének vizsgálata alapján megállapítható, hogy a boltok jelentős részének nyitvatartási ideje nem illeszkedik megfelelően a vevőáramláshoz. Kisebb helységekben célszerű volna egyes boltokban a nyitvatartási idő megszakítása.

A kiskereskedelmi munka hatékonyságának mérése és tervezése

A jelenlegi gyakorlattól eltérően, ésszerűnek és szükségesnek tartjuk, hogy a földművesszövetkezeti kiskereskedelem és az állami kiskereskedelem azonos módszerekkel tervezze, mérje és részben közös szempontok alapján elemezze a munka hatékonyságát. Ez nem jelenti azt, hogy a földművesszövetkezeti kiskereskedelem sajátos helyzetét nem kell figyelembe venni. Éppen ellenkezően: az egységes elveket és az alapvető módszereket úgy kell meghatározni, hogy azok a földművesszövetkezeti kiskereskedelemben is alkalmazhatók legyenek.

A kiskereskedelmi munka hatékonyságának mérési, tervezési és elemzési módszereit illetően először röviden össze kell foglalnunk a nemzetközi gyakorlat néhány fontosabb megállapítását, illetve módszerét.

A kiskereskedelmi munka hatékonysága — a nemzetközi irodalom szerint — egy mutatóval nem mérhető, és csak egyetlen oldalról (pl. csak az áruforgalom növekedése, vagy csak a költségek csökkentése, vagy csak a létszám csökkentése oldaláról) elemezve nem bírálható el.

Oblovackij szovjet közgazdász szerint az egy főre jutó forgalom mutatója mellett egy eladás átlagos rubelértéke is fontos közgazdasági mutatószám. Más szovjet közgazdászok (Szmirnov, Moszkvin) a kereskedelmi munka termelékenységének növekedését gyakran a forgalmi költségek viszonylagos színvonalának csökkenésével támasztják alá.[16]

Szerebrjakov szerint[17] bizonyos áruknál a kereskedelmi munka termelékenységét mennyiségben tervezhetjük meg (pl. a kenyérnél kg-ban, a cipőnél párban). A munka termelékenységének mérésére alkalmas a vevők vagy az eladások számának meghatározása. Felhívja a figyelmet arra, hogy az egy kereskedelmi dolgozóra jutó forgalom (rubelben) nem mutatja meg az időráfordítás szerkezetét és a munka technikai sajátosságait. A kereskedelmi munka termelékenységének színvonalát szerinte a következők határozzák meg: a vevők közvetlen kiszolgálására fordított munkaidő aránya (a munkaidő-kihasználás mértéke); az árukibocsátás gyorsasága; a kiszolgált vevők száma.

A Német Demokratikus Köztársaságban a kereskedelmi munka termelékenységének rendszeresített mutatószáma az egy főre jutó forgalmon kívül az egy kereskedelmi dolgozóra jutó realizált kereskedelmi árrés. G. Volkmer és W. Zalejski[18] a munkatermelékenységet több mutatóval jellemzi és ezeknek dinamikus sorokban való összehasonlítása útján elemzi. A fogyasztási szövetkezetek bernburgi önkiszolgáló boltjában a munka termelékenységének alakulását a következő — dinamikus sorokat alkotó — mutatókkal jellemezték: a forgalom bázis-

[16] Szmirnov: A vállalati elemzés a kereskedelemben. Moszkvin: A fogyasztási szövetkezetek alapvető kérdései. (Fordítás.)

[17] Sz. V. Szerebrjakov: A szovjet kereskedelem szervezése és technikája. Gosztorgizdat, Moszkva, 1956.

[18] Volkmer–Zalejski: Selbstbedienung ohne Selbstlauf. Der Handel, 1960. 1. szám.

indexei; az egy négyzetméter eladótérre jutó forgalom DM-ben; a forgalomtól függő kereskedelmi alkalmazottak száma teljes munkanapra átszámítva; ugyanennek bázisindexei; az egy forgalomtól függő kereskedelmi alkalmazottra jutó értékesítési forgalom DM-ben; ugyanennek bázisindexei; az összes kifizetett munkabér bázisindexei; a 100 DM forgalomra jutó munkabér; az állományi létszám; az egy állományi alkalmazottra jutó értékesítési forgalom DM-ben; ugyanennek bázisindexei.

Ez a többmutatós módszer, még az árváltozások és a struktúraváltozások kiszűrése nélkül is, véleményünk szerint a valóságot erősen megközelítő képet ad a hatékonyság alakulásáról.

H. Gundermann szerint a munkatermelékenység mindig a használati értékek bizonyos mennyiségének (a kereskedelemben a forgalomnak, jele U) a munkaidőben kifejezett munkaráfordításhoz (kereskedelmi munkaidőhöz, jele AZ) való viszonya. A kiskereskedelmi munkatermelékenység időbeli változásának mérésére a következő index bevezetését javasolja:

$$\frac{\frac{\Sigma U_1}{\Sigma AZ_1}}{\frac{\Sigma U_0}{\Sigma AZ_0}}$$

Ez az index mind a munkatermelékenység, mind a struktúra változásait kifejezi. Szükséges ezért a változatlan állományú index és az összetételindex kiszámítása is.

Az indexek között a következő összefüggés áll fenn:

$$\frac{\frac{\Sigma U_1}{\Sigma AZ_1}}{\frac{\Sigma U_0}{\Sigma AZ_0}} = \frac{\Sigma AP_1 \cdot \Sigma AZ_1}{\Sigma AP_0 \cdot \Sigma AZ_1} \cdot \frac{\Sigma P_1 \cdot \Sigma AP_0}{\Sigma P_0 \cdot \Sigma AP_0}$$

ahol:

AP_1 = a munkaidő-egységre jutó munkatermelékenység DM-ben, a beszámolási időszakban,
AP_0 = ugyanaz a bázisidőszakban,
P_1 = a munkaidő szerkezete (megoszlási viszonyszámok által meghatározva) a beszámolási időszakban,
P_0 = ugyanaz a bázisidőszakban.

Gundermann elmélete helyesen világít rá a kereskedelmi munkatermelékenység eddigi mérési és tervezési módszereinek hibáira. Ez az elmélet igen rövid idő alatt nemzetközi viszonylatban is elterjedt és sok hívet szerzett hazánkban is. Kritikája meghaladná tanulmányunk kereteit, ezért csak röviden utalunk rá, hogy nézetünk szerint egy óra kereskedelmi munkaidőt egy másik óra kereskedelmi munkaidővel semmi esetben sem szabad egyenlővé tennünk, mert az egyik egyszerű (vagy kevésbé bonyolult), a másik igen bonyolult munkát fejezhet ki. A különböző bonyolult munkák egy órájának különböző számú egy-

szerű munkaórában való kifejezése, illetve rendszeres átszámítása pedig kiküszöbölné ugyan a rendszer elvi hibáját, de gyakorlatilag megvalósíthatatlan. A másik fő hibája Gundermann elméletének, hogy kizárólag az élőmunkára van felépítve. Végső soron — nézetünk szerint — nem alkalmas rá, hogy a többmutatós rendszer sokoldalú mérési és elemzési lehetőségeit megfelelően pótolja.

A prágai Belkereskedelmi Kutató Intézet tanulmánya (Julis—Bierhanzl—Friedländer i. m.) szerint a termelékenység eddigi mutatója mellett fontos az egy eladás átlagos értékének és e mutató, valamint a régi termelékenységi mutató (egy főre jutó forgalom) közötti korrelációnak a meghatározása. A kereskedelmi munka minősége ugyanis csak addig a határig nő, amíg az egy kereskedelmi dolgozóra jutó forgalommal együtt az egy eladás átlagos értéke is nő. A cseh kutatók megállapítják továbbá az egy vevőre jutó kiszolgálási idő és egy eladás átlagos értéke közötti összefüggést és ezt logaritmikus skálájú grafikonon ábrázolják.

Szükségesnek tartják a hatékonyságnak az élő- és holtmunka-felhasználás alapján történő mérését is, abból kiindulva, hogy a munka

$$\text{hatékonysága} = \frac{Q}{t_1 + t_2},$$

ahol: Q = változatlan áron számított forgalom,
t_1 = élőmunka,
t_2 = holtmunka. (A szerzők az amortizációt veszik figyelembe.)

A kereskedelmi árrést is felhasználhatónak tartják a kereskedelmi munka hatékonyságának mérésére.

M. Hall és J. Knapp Nagy-Britanniában, az Egyesült Államokban és Kanadában folytatott vizsgálatai szerint (i. m.) elvileg leghelyesebb a hatékonyságnak az eladott áru természetes mértékegységben kifejezett mennyiségével való mérése. Ez gyakorlatilag alig oldható meg, ezért kénytelenek a bruttó árrést e célra felhasználni. A bruttó árrést egyenesen arányosnak tartják a ráfordításokkal. Ez nézetünk szerint a kapitalizmus viszonyai között sokkal kevésbé helytálló, mint a szocializmusban. A mi viszonyaink között is természetesen csak azonos szakmán belül lehetséges ily módon pontos összehasonlítás.

Megállapították továbbá, hogy az elvégzett kereskedelmi munka mennyiségének meghatározására — Barger elmélete alapján — inkább elfogadható az üzletkötések (eladások) száma, mint az eladott termékek értéke. Egy eladás átlagos értékének növekedésével ugyanis az eladott termékek egységére jutó kereskedelmi munka az idő függvényében még akkor is csökken, ha a kereskedelmi szolgáltatások száma és minősége nő. A kereskedelmi munka hatékonysága tehát legnagyobb mértékben az eladások számától függ.

Galbraith és Holton — az üzleteket a havi forgalom alapján kategorizálva — a kiskereskedelmi munka hatékonyságát a következő mutatókkal mérik:[19] a bolt havi forgalma; egy kereskedelmi alkalmazottra jutó havi forgalom; egy eladás átlagos dollárértéke; egy alkalmazottra jutó eladások száma.

[19] J. K. Galbraith és R. H. Holton: Marketing Efficiency in Puerto Rico. Harvard University Press. Cambridge. Massachusets 1955.

Hollandiában — Nieuwenhuyzen szerint[20] — rendszeresen kidolgozzák a következő mutatókat: egy alkalmazottra jutó forgalom („a munkaerő hatékonysága"); a bolt 1 m^2-ére jutó forgalom („munkahely kihasználása"); az üzletkötések (eladások) száma.

A kiskereskedelmi munka termelékenységét Nyugat-Németországban három mutatóval mérik:[21] egy állományi alkalmazottra jutó havi értékesítési forgalommal, az eladások, illetve a vevők számával és egy eladás DM-értékével. Az eladások száma gyakorlatilag a pénztárblokkok számával azonos és a pénztárgépek segítségével állapítják meg, jóllehet a vevők száma elvileg kissé eltér a pénztártételek számától. Az eladások száma bizonyos forgalomra vonatkozik. Mivel az eladások egy része pénztárblokk nélkül történik (pl. a „reszort" eladóhelyeken), a blokk nélküli forgalom összegét a teljes forgalomból levonják és így határozzák meg azt a forgalmat, melyre a megfigyelt eladások száma vonatkozik. Az eladások száma bizonyos létszámmal is kapcsolatos. A teljes létszámot csökkentik azoknak a dolgozóknak számával, akik a blokk nélküli eladásokat végzik.

Az osztrák szakirodalomban[22] a kereskedelmi munkateljesítmény fogalommeghatározást használják. A rendszeresített évi teljesítménymutatók a következők: egy állományi alkalmazottra jutó értékesítési forgalom; egy állományi alkalmazottra jutó átlagos raktárkészlet; forgási sebesség a fordulatok számában kifejezve.

A kereskedelmi munka hatékonyságának tervezésére és mérésére felhasználható különböző mutatószámokból és indexekből ki kell szűrni az árváltozások és a struktúraváltozások hatását. Az árváltozások hatása az árindexek segítségével általában kiszűrhető. A struktúraváltozások hatásának kiszűrésére a nemzetközi irodalom sok helyen említi munkaigényességi indexek vagy együtthatók alkalmazásának szükségességét, néha a módszerét is.

A munkaigényesség kérdése azonban nemcsak számítástechnikai kérdés, hanem a hatékonyság elemzésének egyik legfontosabb szemléleti kérdése is. Sok közgazdász szerint a kereskedelmi munka hatékonysága lényegében kizárólag munkaigényességi időfelvételek segítségével elemezhető. A bő irodalom ellenére nincs biztos tudomásunk róla, hogy akár egyetlen országban is gyakorlatilag kiszámítanák a munkaigényességi indexeket vagy együtthatókat és velük a kereskedelmi munka hatékonyságának indexét korrigálnák. A munkaigényesség ugyanis nemcsak az egyes áruknak, hanem az eladási formának, az eladási helynek is sajátossága, és a profil módosítások, a gépesítés, új módszerek elterjedése következtében igen gyorsan változik.

A standardizáláson alapuló indexrendszernek e célra való felhasználása teljesen tisztázott és ismert módszer, nem elég egyszerű azonban ahhoz, hogy széleskörű gyakorlati alkalmazását jelenleg javasolhatnánk.

Mindezek mérlegelésével a kereskedelmi munka hatékonyságának olyan tervezési és mérési módszerét kell kialakítani, amely a haté-

[20] P. M. Nieuwenhuyzen: Etudes de la Productivité dans les petites et moyennes Entreprises commerciales aux Pays-Bas. Revue de la Mesure de la Productivité. 1957. No. 8.
[21] Der Betriebsvergleich des Einzelhandels und seine Durchführung. Mitteilungen des Instituts für Handelsforschung an der Universität zu Köln.
[22] Berichte der Arbeitsgemeinschaft für Handelsforschung an der Hochschule für Welthandel in Wien.

konyságot befolyásoló valamennyi fontos tényező hatását kifejezi és egyúttal elég egyszerű ahhoz, hogy az egész belkereskedelemben gyakorlatilag alkalmazható legyen. Valószínűleg kialakítható olyan módszer, amely a kereskedelmi haszonkulcsokat használja fel a munkaigényességi együtthatók képzése céljára.

A hatékonyság komplex fogalma a következő mutatókkal többoldalúan megközelíthető és számszerűen jellemezhető: az értékesítési forgalom, a bolt 1 m^2-ére jutó értékesítési forgalom (területkihasználási, terület-arányossági mutató), a raktár 1 m^2-ére jutó értékesítési forgalom, létszám (a forgalomtól függő kereskedelmi alkalmazottak száma), a forgalomtól függő kereskedelmi alkalmazottakra jutó havi értékesítési forgalom, az eladások száma, egy eladás átlagos forintértéke, a forgalomtól függő kereskedelmi alkalmazottra jutó havi eladások száma („foglalkoztatottság"), az átlagkészlet, a forgási idő, a forgalomtól függő kereskedelmi alkalmazottak összes bérjellegű fizetései, egy forint munkabérre jutó értékesítési forgalom, egy forint összes kereskedelmi ráfordításra jutó értékesítési forgalom, egy állományi alkalmazottra jutó értékesítési forgalom.

A hatékonyságváltozás nagyságát mindezek csak megközelítően határozzák meg, mert jelenlegi ismereteink még nem adnak módot rá, hogy a különböző mutatók különböző irányú és mértékű változásainak eredőjét kifejezzük.

A hatékonyság tervezése és mérése eddig lényegében csak vállalati szintig terjedt ki. Márpedig a kereskedelmi munka hatékonyságát növelő konkrét intézkedéseket csakis akkor tehetünk, ha minden bolt állandóan számontartja saját munkájának hatékonyságát, a bolti adatokat földművesszövetkezeti, illetve vállalati szinten összehasonlítják.

A kereskedelmi munka hatékonyságát nem lehet és nem is szükséges minden szinten azonos mértékben és kizárólag azonos szempontok alapján vizsgálni. Részletesen ki kell ezért dolgozni, hogy hogyan tervezzék, hogyan mérjék és elemezzék a hatékonyságot a boltban, a vállalatnál, illetve földművesszövetkezetnél, az irányítószervnél és a minisztériumban. A hatékonyság tervezését és mérését a szakmai különbségek, illetve jellegzetességek figyelembevételével kell megszervezni.

Mindezek mellett szükséges, hogy bizonyos alapvető és általános mérési módszert rögzítsünk. Az előbbiekben felsoroltuk a hatékonyságváltozás megközelítő jellemzésére alkalmas mutatókat. Ennyi mutatót a bolt természetesen nem használhat, de nem is szükséges, mert a hatékonyságváltozás legfontosabb tényezői az előbbiekből kiválasztott következő öt mutatóval is jellemezhetők.

1. a forgalomtól függő kereskedelmi alkalmazottra jutó értékesítési forgalom,
2. az eladások száma,
3. egy eladás átlagos forintértéke,
4. a forgalomtól függő kereskedelmi alkalmazottra jutó eladások száma (foglalkoztatottság),
5. egy forint munkabérre jutó értékesítési forgalom.

Ezekkel a mutatókkal együttesen kielégítően és a valóságot megközelítően jellemezhető a kiskereskedelmi munka hatékonysága, kidol-

gozásuk pedig nem igényli az állami kereskedelemben új statisztikai adatszolgáltatás bevezetését.

Az első mutató azonos a jelenlegi termelékenységi mutatóval. Az eladások számát a legtöbb vállalatnál és egyes földművesszövetkezeteknél is a bolti „kisokos"-ban már most is vezetik, megállapítására pedig a nyugatnémet szakirodalomból ismert egyszerű módszert használhatjuk.

A szakirodalom és saját vizsgálataink alapján úgy véljük, hogy a kereskedelmi munka mennyisége leginkább az eladások számával (és nem a forgalom forintértékével) arányos. Egy eladás átlagos forintértéke a kereskedelmi munka legfontosabb minőségi mutatója. A foglalkoztatottság, egy eladás átlagos forintértéke és az egy főre jutó forgalom között fontos összefüggések vannak, amelyek a munka hatékonyságának mélyreható elemzését teszik lehetővé.[23]

$$\text{„termelékenység"} = \text{egy eladás átlagos forint értéke} \times \text{„foglalkoztatottság"}$$

$$\frac{\text{forgalom}}{\text{létszám}} = \frac{\text{forgalom}}{\text{eladások száma}} \times \frac{\text{eladások száma}}{\text{létszám}}$$

Vizsgálataink közvetlenül is igazolták, hogy egy eladás átlagos forintértéke jellemző és állandó mutató. Szakmailag hasonlóan jellemző mutató a foglalkoztatottság is. E mutatók ismeretében nagy valószínűséggel következtethetünk hasonló feltételek mellett dolgozó azonos profilú vállalatok vagy szövetkezetek, illetve boltok struktúraváltozásának tényezőire és mértékére.

A foglalkoztatottság és egy eladás átlagos forintértéke között — saját számításaink szerint is — negatív korreláció van. Ez is valószínűsíti, hogy a „termelékenység" bizonyos határon túl a munkaintenzitás fokozódása és az eladási kultúra csökkenése útján nő, s a hatékonyság növelésének helyes módszere a gépesítés, az új kiszolgálási formák elterjesztése, a munka egyszerűsitése.

A foglalkoztatottság és az egy főre jutó forgalom korrelációjának segítségével meghatározhatjuk a foglalkoztatottság optimumát. Az egy főre jutó forgalom („termelékenység") és a foglalkoztatottság között ugyanis bizonyos határig pozitiv korreláció van, e határon túl pedig a foglalkoztatottság növekedése a „termelékenység" csökkenésével jár együtt. Az optimális foglalkoztatottság elérésével jelentősen növelhetjük a kiskereskedelmi munka hatékonyságát.

Végül az egy forint munkabérre jutó értékesítési forgalom az élőmunka-felhasználás gazdaságosságáról tájékoztat, s igen fontos szempontból egészíti ki a többi mutatót, amelyek a forgalomnak a létszámhoz viszonyított növekedéséről, a munka mennyiségéről, minőségéről és a foglalkoztatottság mértékéről adnak felvilágosítást.

Mindezek csak a kiskereskedelmi munka hatékonyságának mérési és tervezési módszerével kapcsolatos gondolatok, és nem tekinthetők e probléma megoldására vonatkozó javaslatnak. Ilyen javaslat kidolgozását még igen széleskörű további kutatásoknak és elemzéseknek kell megelőzniük.

[23] Csorba Miklós: Kiskereskedelmi bolti eladók foglalkoztatottságának vizsgálata. Statisztikai Szemle. 1954. 12. sz.

A Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok gazdasági mutatóinak összehasonlítása*

A Szovjetunió és az Egyesült Államok közt folyó békés gazdasági verseny értékelésében fontos feladat a szovjet és az amerikai statisztikában használt legfontosabb gazdasági mutatóknak (például az ipari és a mezőgazdasági termelés terjedelme, az ipari és a mezőgazdasági munka termelékenységi színvonala, a nemzeti jövedelem, az életszínvonal stb. mutatóinak) megbízható, tudományos összehasonlítása. Az e kérdésekkel foglalkozó munkák közül figyelemre méltó V. Sztarovszkijnak, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája levelező tagjának, az Akadémia közgazdasági, filozófiai és jogi osztálya idei közgyűlésén elhangzott referátuma.

Sztarovszkij bevezetőül megjegyzi, hogy nemzetközi gazdasági összehasonlításokkal gyakran találkozunk az SZKP és a szovjet kormány háború utáni legfontosabb dokumentumaiban, mindenekelőtt a XX. és a XXI. pártkongresszusok, központi bizottsági ülések határozataiban, Hruscsov beszédeiben.

A Szovjetunió és a tőkésországok gazdasági összehasonlításához szükséges mutatórendszer kialakításában és az összehasonlítások során felmerült nemegyszer igen bonyolult módszertani kérdések megoldásában a szovjet statisztikusok és közgazdászok az elmúlt években igen nagy munkát végeztek. Ilyen vizsgálatok ma is folynak a Szovjetunió különböző tudományos intézeteiben.

Nagy munkát fordítanak a nemzetközi gazdasági összehasonlításokra a különböző közgazdasági intézetek és egyes közgazdászok a kapitalista országokban, főképpen az Amerikai Egyesült Államokban is Ezzel kapcsolatban azonban rögtön meg kell jegyezni, hogy e közgazdászok többsége a szovjet eredmények indokolatlan lefitymálásának álláspontjáról indul ki, amire a szovjet sajtóban már nemegyszer rámutattak, s amit az utóbbi időben nem egy amerikai tudós is elismert.

A nemzetközi összehasonlítások általános kérdései

A nemzetközi összehasonlítások során elsősorban az okoz nehézséget, hogy a szovjet és az amerikai statisztika számviteli módja a legfontosabb mutatók többségénél eltérő. A megbízható összemérés végett azért ezeket a mutatókat összevetés előtt összehasonlíthatóvá kell tenni.

Például az energiatermelést az Egyesült Államokban az erőművek saját szükségletére felhasznált energia nélkül mutatják ki, míg a Szovjetunió adata az erőművek saját energiafelhasználását is tartalmazza. A Szovjetunióban a gyapottermelést nyersgyapot, az Egyesült Államokban gyapotrost (ami az előbbinek hozzávetőlegesen egyharmad része) formában veszik számba. A hústermelés a Szovjetunióban tartalmazza a szalonnát és a bőrt is, míg az Egyesült Államokban a hústermelésbe ezeket gyakran nem számítják bele, néha még a baromfihúst sem. Ezeket a mutatókat összehasonlításuk előtt

* V. Sztarovszkij: A Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok gazdasági mutatói összehasonlításának módszertanáról című cikke alapján. Megjelent a Voproszi Ekonomiki 1960. 4. számában.

vagy a szovjet, vagy az amerikai meghatározásnak megfelelően kell kiigazítani, mint ahogy azt a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala meg is teszi. Vagy például, a hivatalos amerikai statisztika a főiskolások kategóriájában szerepelteti a középfokú college-ok és az egyéb college-ok első és második évfolyamának hallgatóit is, akik pedig a szovjet középiskolák felső osztályosainak felelnek meg. Így az amerikai statisztika 3226 ezer főiskolást mutat ki, ami jóval meghaladja a szovjet főiskolások számát. Viszont, ha a főiskolások fogalmát a szovjet fogalomnak megfelelően határozzák meg, a megfelelő adat csak 1738 ezer, tehát kevesebb a szovjet főiskolások számánál.

Az eltérő tartalmú mutatók mellett természetesen sok olyan is van, amely mindkét országban azonos fogalmat takar.

A szovjet statisztika szigorúan betartja a statisztikai adatok összehasonlíthatóságának elvét. Például az SZKP KV 1958. májusi plénumán Hruscsov a Szovjetunió és az Egyesült Államok termelése abszolút növekedésének összehasonlításában kiemelte, hogy „az elektromosenergia-termelés az erőművek saját felhasználása nélkül értendő". Amerikai részről viszont nem mindig járnak el korrekten. Például Harry Schwarz a Statistics Agricultural 1957. című cikkgyűjteményben, csakhogy elkenje azt a számára kellemetlen tényt, hogy a Szovjetunió a teljes tejtermelésben, valamint a teljes és az egy főre jutó vajtermelésben már túlszárnyalta az Egyesült Államokat, a szovjet adathoz hozzáfűzi, hogy az „mind a lakosság által elfogyasztott, mind a takarmányozásra felhasznált mennyiséget tartalmazza", holott ugyanezek az amerikai adatokban is benne vannak.

Lényegesen különböznek a két ország statisztikai módszerei az ipari termelés indexeinek kiszámításában is. A szovjet statisztika a termelésnek összehasonlító árak segítségével történő teljes körű számbavételén alapszik. Az amerikai statisztika — nem rendelkezvén a szükséges közvetlen adatok kielégítő mennyiségével — az indexek kiszámításához a sokkal tökéletlenebb reprezentációt használja, s az iparágak többségében a termelés természetes egységben történő kifejezése helyett bizonyos ráfordítási mutatókat (ledolgozott órák számát, nyersanyag-felhasználást vagy -szállítást, elektromosenergia-felhasználást vagy a folyóáras termelésiérték-indexeket árindexszel helyesbítve stb.) vesz alapul. Az index komponenseinek súlyozásához az úgynevezett nettó terméket, pontosabban az amortizációval növelt nettó terméket használja.

Az amerikai statisztikusok gyakran bírálják a szovjet indexeket, mert azok a teljes termelési értéken alapulnak, Sztarovszkij — eltekintve azoktól az okoktól, amelyek a teljes termelési érték használatát indokolják (például a vállalati és az iparági termelési értékek közti kapcsolatok) — ezzel kapcsolatban csak arra mutat rá, hogy a bruttó és a nettó értékek alapján kiszámított átlagos indexek közti különbségek nem számottevők, s különösen nem nagy a különbség rövidebb időszakra vonatkozó összehasonlítás esetén.

Ennél sokkal jelentősebb eltérések vannak a nemzeti jövedelem vagy az életszínvonal mutatóinak összehasonlítása esetén. Itt ugyanis már a mutatók közgazdasági tartalma különböző. Erre mutat rá Hruscsov a Journal of Commerce kiadójával és szerkesztőjével folytatott beszélgetés közben. „A szovjet statisztika és a burzsoá statisztika alapját képező közgazdasági felfogások teljesen mások. A szovjet statisztika például pontos határvonalat húz az anyagi termelés szférája és a nem-termelő ágazatok, a tulajdonképpeni ‚termelés' és a ‚szolgáltatások' között. A társadalmi össztermék értékébe a Szovjetunióban a népgazdaság nemtermelő ágazatai által teljesített ‚szolgáltatások' értéke nem számít bele, eltérően az amerikai statisztikától, ahol a ‚bruttó nemzeti termékbe' az összes szolgáltatások beletartoznak, függetlenül attól, hogy a

termeléssel kapcsolatosak-e vagy sem. Ugyanígy a nemzeti jövedelem terjedelmének és struktúrájának meghatározásában a szovjet statisztika a nemzeti jövedelmet nem mindenféle-fajta jövedelem egyszerű összegének tekinti — mint ahogy azt a burzsoá statisztika teszi —, hanem csak az anyagi termelés szférájában keletkezett elsődleges jövedelmek összegének." E felfogások eredményeképpen az amerikai statisztika a nemzeti jövedelem volumenét mesterségesen felnagyítja, s komoly hibákat követ el a nemzeti jövedelem felhasználást kifejező mutatók meghatározásában is — különösen a dolgozók részesedését illetően.

Az ipari termelés terjedelmének összehasonlítása

A gazdasági mutatók összevetésének egyik legfontosabb része az ipari termelés terjedelmének összehasonlítása. Ez történhet a legfontosabb termékek mértékegységben kimutatott termelési adatainak vagy az összehasonlító árakon kifejezett termelési értékeknek az összemérése útján. A természetes mértékegységekben kimutatott termelési adatoknak, mint az egyes országok ipari potenciáljának az összemérése a legkevésbé vitatott megoldás. Sztarovszkij az 1959. évi szovjet és amerikai ipari potenciál jellemzésére a következő adatokat veti össze:

Megnevezés	Mértékegység	Szovjetunió	Egyesült Államok	Szovjetunió az Egyesült Államok százalékában
Nyersvas	millió tonna	43,0	55,0	78
Acél	millió tonna	60,0	85,0	71
Vasérc	millió tonna	94,0	69,0[1]	137
Szén, nyersolaj, gáz és egyéb fűtőanyagok (feltételezett fűtőanyagra átszámítva)	millió tonna	657,0	1351,0	49
Elektromos energia (az erőművek saját felhasználása nélkül)	milliárd kWó	248,0	795,0	31
Faáru (tüzifa nélkül)	millió tömör m^3-ben	261,0	247[2]	106
Cement	millió tonna	38,8	56,8	68
Ásványi műtrágya	millió tonna	12,9	28,2	46
Pamutszövet (nyers)	milliárd m^2	5,0	8,7	57
Gyapjuszövet	millió m	328,0	280,0	117
Bőr-lábbeli	millió pár	389,0	640,0	61
Hús (nyersanyag-tartalékok, házi vágással együtt)	millió tonna	8,6	17,3	50
Tej	millió tonna	62,0	56,6	110
Vaj	ezer tonna	845,0	658,0	128
Cukor	millió tonna	6,0	2,5	239

[1] 1958. évi adat.
[2] 1957. évi adat.

A mennyiségi mutatók tekintetében legbonyolultabb feladat a gépipari termékek összehasonlítása. A gépiparban érdekes a szerszámgéppark összemérése is. A Szovjetunió szerszámgép-parkja a számítások szerint jelenleg az Egyesült Államok szerszámgép-parkjának 90 százaléka körül van.

A Szovjetunió és az Egyesült Államok egész ipari termelését leginkább a teljes ipari termelési érték alapján

lehet összehasonlítani. E mutató helyett azonban az amerikai statisztikák — mint már említettük — az amortizációval növelt nettó termelési érték (a munkabér, a profit és az amortizáció együttes összege) mutatóját alkalmazzák. Ez azonban nem jelent áthidalhatatlan nehézséget. A Szovjetunióban az ipari össztermelést több változatban is összehasonlítják. Az egyik változatban a szovjet teljes termelési értéket számítják át az amerikai mutató fogalmi körének megfelelően, a másik változatban az amerikai mutatót igazítják ki a Szovjetunióban használt mutató szerint. Az ily módon összehasonlíthatóvá tett mutatók rubelben és dollárban megadott összegét előbb a szovjet, majd az amerikai ipari struktúrával súlyozott árekvivalensek segítségével fejezik ki közös (rubel vagy dollár) pénzegységben. E számítások arra az eredményre vezettek, hogy az amortizációval növelt nettó termelési érték alapján számítva a Szovjetunió ipari termelési értéke az Egyesült Államok termelési értékének rubel árakon 61 százaléka, dollár árakon valamivel kevesebb mint 60 százaléka, a teljes termelési érték alapján számítva pedig rubel és dollár árakon egyaránt 60 százaléka. Ezeket az eredményeket egyébként az egyes ipari termékek természetes egységben történő összemérésének adatai is alátámasztják.

Az amerikai sajtóban megjelent cikkek azonban többségükben tagadják ezt a tényt. A Chase Manhattan Bank helyettes elnöke például 1959 júniusában a következőket jelentette ki: „Az utóbbi adatok azt mutatják, hogy a termelés volumene a Szovjetunióban mindent megbízhatóan egybevetve nem több az amerikai termelési volumen 20—25 százalékánál." Az Egyesült Államok Kongresszusa Egyesített Gazdasági Bizottsága mellett működő gazdasági-statisztikai albizottság ülésén is az amerikai közgazdászok egész sora a Szovjetunió ipari termelésének színvonalát az amerikai ipari termelés egynegyedében vagy egyharmadában jelölte meg. Érdekes azonban megjegyezni, hogy Allen Dulles, a CIA vezetője, aki maga is résztvett ezen az ülésen — bár ő is igyekezett alul becsülni a tényleges helyzetet — az előbbi véleményekkel szemben azt bizonygatta, hogy a szovjet ipari termelés színvonala hozzávetőlegesen az amerikai színvonal 40 százaléka. Dullesnek egyrészről a Pravda (1959. XI. 28.) és a Vesztnyik Statisztiki (1959. 11. sz.), másrészről az egyik ismert amerikai marxista közgazdász, Victor Perlo részletekbemenő választ adott. Ez utóbbi például — hangsúlyozva Dulles megállapításának abszolút megalapozatlanságát — kijelenti, hogy a valósághoz a szovjet közgazdászok adatai vannak közelebb. Számításai szerint a Szovjetunió ipari termelése 1967-re összvolumenében, 1970-re egy főre számítva is túlhaladja az amerikai ipari termelés színvonalát. Hasonló következtetésekre jutott a gazdasági és ipari fejlődés kérdéseit vizsgáló amerikai testület is.

Sztarovszkij vitába száll Dulles azon kijelentésével, hogy a „szovjet pártvonalnak" érdekében állna a forradalom előtti Oroszország ipari elmaradottságának túlbecsülése, amit Dulles azzal bizonyított, hogy a hivatalos dokumentumok a cári Oroszország 1913. évi ipari termelését az akkori amerikai színvonal 7 százalékának tüntetik fel, míg Sztrumilin akadémikusnak „A kommunizmus útján" című könyvében közölt, s Dulles által objektívnek tartott adatok szerint ez az 1913. évi amerikai színvonal 11—12 százalékát tette ki. Sztarovszkij utal Hruscsovnak a moszkvai amerikai kiállítás megnyitásakor tett következő kijelentésére: „Ismeretes, hogy a forradalom előtti Oroszország az ipari össztermelés tekintetében 8-szorosan, egy lakosra számítva pedig 13—14-szeresen maradt el az Egyesült Államok mögött." A Sztrumilin akadémikus által közölt adat teljesen egybevág Hruscsovnak az ipari össztermelésre vonatkozó megjegyzésével. Sztarovszkij ugyanakkor megjegyzi, hogy néhány szovjet közgazdásznál fellelhető a forradalom előtti Oroszország és az Egyesült Államok ipari termelése közti különbség felnagyítása. Például

Ja. Joffe „Szocialista és kapitalista országok számokban" című gyűjteményes munkájában a cári Oroszországnak az Egyesült Államokhoz viszonyított elmaradottságát az ipari össztermelés alapján 14,5-szeresben, az egy lakosra számított ipari termelés alapján 21,4-szeresben határozta meg. Ezeket az adatokat szerepeltette Bajbakov is a Kommunyiszt 1956. 6. számában. Ez az értékelés téves.

E problémával kapcsolatban azonban meg kell jegyezni, hogy a forradalom előtti Oroszországra vonatkozó adatokat 3 különböző területnagyság szerint lehet meghatározni: az orosz birodalom területe (Finnországgal és Lengyelországgal együtt, de Chiwa és Buchara nélkül), a Szovjetunió jelenlegi területe és végül — főleg dinamikai összehasonlításokban — a Szovjetunió 1939 szeptemberi határai szerinti terület alapján. Így például az 1913. évi ipari termelési érték a különböző területeknek megfelelően 1926—27. évi változatlan árakon 20, illetve 18, illetőleg 16,2 milliárd rubel, s ezekhez képest az 1959. évi ipari termelési érték 33, illetve 37, illetőleg több mint 40-szeres.

Az ipari termelés összehasonlításában fontos helyet foglal el az ipari termelés fejlődési ütemének összehasonlítása. Ezek az adatok a Szovjetunió nagy fölényéről tanúskodnak.

Az ipari termelés átlagos évi növekedése a Szovjetunióban és az Egyesült Államokban (százalék):

Év	Szovjetunió	Egyesült Államok
1918—1959	10,1	3,3
1945—1959	10,7	1,7
1954—1959	11,3	2,4

A Szovjetunió ma már nemcsak a fejlődési ütemet, hanem a legfontosabb termékek egész sorában, az évi növekedés abszolút nagyságát tekintve is, maga mögött hagyta az Egyesült Államokat. Ezt mutatják az 1954—1959. évekre vonatkozó következő adatok:

Megnevezés	Átlagos évi növekedési ütem százalékban		Átlagos évi növekmény abszolut nagysága		
	Szovjetunió	Egyesült Államok	Mennyiségi egység	Szovjetunió	Egyesült Államok
Nyersvas	7,8	-3,6	millió t	2,6	-2,3
Acél	7,8	-2,9	millió t	3,6	-2,7
Vasérc	7,9	-10,0*	millió t	5,8	-10,2*
Szén (kőszénegységben)	8,0	-2,2	millió t	26,9	9,4
Nyersolaj	16,1	1,5	millió t	12,8	4,8
Gáz	29,2	5,0	milliárd m^3	4,9	13,6
Elektromosenergia (az erőművek saját felhasználása nélkül)	11,9	7,5	milliárd kWó	20,2	46,7
Cement	15,9	3,9	millió t	3,8	2,0
Nyers pamutszövet	3,3	-1,3	millió m^2	148,0	-117
Gyapjúszövet	7,8	-1,7	millió m	19,8	-5,1
Bőrcipő	8,5	3,1	millió pár	25,2	18,0

* 1954—1958. évekre vonatkozóan.

Sztarovszkij rámutat, hogy sok amerikai közgazdász igen hevesen vitatja az 1913. évi bázisra épülő termelésnövekedési mutatót, s valamiféle ellentétet keres a teljes termelési érték és az egyes termékek fej-

lődési üteme közt. Ezekkel igen sikeresen vitatkozott K. V. Osztrovityanov akadémikus a londoni Times hasábjain. Osztrovityanov rámutatott, hogy a teljes termelési érték és az egyes termékek fejlődési üteme közt semmiféle ellentét nincs. Az ipari termelés 1953—1959 közti több mint 40-szeres növekedésének (az 1939. szeptemberi határok szerinti területre számítva) teljesen megfelel az acél és nyersolaj 14-szeres, a szén 17-szeres, az elektromos energia 136-szoros, a fémfeldolgozó és gépipar termelésének több mint 270-szeres (ezen belül a szerszámgép-gyártás 98-szoros, a turbinagyártás majdnem 1300-szoros), a vegyipar 140-szeres, a cement 26-szoros, a konfekcióipar 38-szoros, a pamutszövet 3,2-szeres, a selyemszövet nem egészen 19-szeres, a konzervek 45-szörös növekedése.

A mai burzsoá szakirodalom kétséget támaszt a szovjet összehasonlító árak rendszerével szemben is. Ehhez előre kell bocsátani, hogy a Szovjetunióban az ipari termelés indexeit 1913—1950 között kezdetben a háború előtti (1912-es) árak, majd az 1926—1927. évi változatlan árak, végül az 1952-es árak alapján számították. Jelenleg az index-számítás az 1955. július 1-i árak alapján történik. A termelési indexeket a Szovjetunióban — mint már említettük — nem termékreprezentáció, hanem az egész termelés változatlan árakon történő számbavétele alapján képezik. Az amerikai közgazdászok azt állítják, hogy az árbázis éve (például 1926—1927) óta bevezetett új ipari gyártmányok az indexben a gyártás kezdetén kialakult magas árakon szerepelnek, s termelési súlyuk növekedésével irreálisan növelik a termelési értéket. Ez az állítás egyszerűen nem igaz. Az új gyártmányok változatlan árának az általános árszinttel összhangban levő megállapítása módját ugyanis már a kezdeti években szabályozták. Ezért például azokban az esetekben, amikor egy-egy új gyártmány árát tömeges előállítása során meg kellett változtatni, a termelés kezdetén változatlan árakat soha sem kellett módosítani, márcsak azért sem, mert ezekben az években a tényleges árszint nem különbözött lényegesen az 1926—27. évi áraktól. 1936-tól pedig az árképzést központosították, s az új termékek változatlan árát egyes ágazatokban a hasonló termékfajták ára, más ágazatokban az 1926—27. évi anyagárak és bérszínvonal alapján állapították meg. Ehhez hozzá kell tenni, hogy az egyes években előforduló esetleges pontatlanságok a későbbi évek indexeiben már csak azért sem tükröződhetnek, mert az egyes évek termelési volumenét mindig közvetlenül viszonyítják a bázisév adataihoz.

Néhány közgazdász a Szovjetunió 1913. évi és jelenlegi ipari termelésének az Egyesült Államok ipari termeléséhez viszonyított aránya és a két ország ipari termelési indexei között akar valamiféle ellentmondást kimutatni. A következőképpen érvelnek: 1913-ban a Szovjetunió és az Egyesült Államok ipari termelésének aránya 1 : 8 volt, 1913—1959 közt a Szovjetunió ipari termelése a 33-szorosára, az Egyesült Államoké 5,05-szörösére nőtt. A két ország ipari termelésének aránya számításuk szerint 0,6 : 1. Ugyanakkor az 1×33 és a $8 \times 5{,}05$ nem ennyit, hanem 0,8 : 1 arányt eredményez.

Mi ennek a magyarázata? Az okot egyrészt a módszertani különbségek (a teljes és az amortizációval növelt nettó termelési érték) időbeni torzító hatásában, másrészt a termelési struktúra változásaiban kell keresnünk, amelyek közül ez utóbbi a jelentősebb. Ilyen eltérés hasonló számításokban a tapasztalatok szerint szükségszerűen jelentkezik.

Az ipari munka termelékenységének összehasonlítása

Az ipari munka termelékenységének összehasonlításához az előbb vizsgált ipari termelési volumenek viszonyán kívül ismerni kell a két ország ipari munkáslétszámának viszonyát is. Az első feladat tehát itt is az ipari munkáslétszám azonos körű meghatározása. Egységesen kell meghatározni egyrészt — a termelési értékkel összhangban — az ipari tevé-

kenység körét, másrészt a munkás fogalmát. Ez utóbbival kapcsolatban például megjegyzendő, hogy az amerikai statisztika az állományi létszámba nem számolja be a betegség vagy más okok miatt távol levő munkást. E kiigazítások után a szovjet ipar állományi munkáslétszáma az amerikainak 130 százalékát teszi ki. A Szovjetunió iparában a munkatermelékenység színvonala tehát a jelenlegi amerikai ipar termelékenységi színvonalának 40—50 százalékán mozog $\left(\frac{60}{130}\right)$. Meg kell jegyezni, hogy 1913-ban a termelékenységi színvonal az egész iparban 9-szeresen, a gyáriparban 4-szeresen maradt el az Egyesült Államok termelékenységi színvonala mögött. 1913—1959 között a Szovjetunió iparában a termelékenység 11-szeresére, az Egyesült Államok iparában ugyanezen időszak alatt nem egészen 3-szorosára nőtt. Az említett átlagos szintet alátámasztják a legfontosabb részletadatok is. Például, ha az Egyesült Államok megfelelő adatait 100-nak vesszük, azt kapjuk, hogy a Szovjetunióban az egy munkásra jutó széntermelés ennek a 25 százalékát, a nyersolaj-termelés és az acélöntés a 60 százalékát, a cementtermelés a 42 százalékát teszi ki.

A termelékenység összehasonlításában még számos módszertani kérdés vár megoldásra. Ezek közül megemlítendők a munkatermelékenységi színvonal összehasonlításának problémái a gépipari és a vegyipari ágazatokban, az élenjáró szovjet vállalatok termelékenységi színvonala és az amerikai, illetőleg más országokbeli megfelelő vállalatok termelékenységi színvonalának összehasonlítása, a munka termelékenységét növelő egyes tényezők összehasonlító elemzése stb.

A mezőgazdasági termelés terjedelmének összehasonlítása

A mezőgazdasági termelés terjedelmének összehasonlítása a termékfajták kisebb választéka folytán jóval egyszerűbb feladat, mint az ipar esetében volt. Sztarovszkij előbb ezt is az egyes mezőgazdasági termékek természetbeni mennyiségeinek összehasonlítása alapján vizsgálja. A számítások szerint a Szovjetunió 1959. évi termelési eredményei az Egyesült Államok megfelelő adatainak százalékában:

Magvak összesen:	67
Búza	223
Kukorica	11
Burgonya	784
Cukorrépa	284
Gyapot	48
Tej	110
Hús és szalonna	50
Vaj	128
Gyapjú	238
Tojás	37

Vagyis a Szovjetunió a búza, a burgonya, a gyapjú, a tej és a vaj termelésében már jelentősen felülmúlta az Egyesült Államokat, a kukorica, a gyapot, a gyümölcs és a főzelék, a hús és a tojás tekintetében azonban még az Egyesült Államok mögött van.

A Szovjetunió mezőgazdasági teljes termelési értéke 1959-ben az Egyesült Államok mezőgazdasági teljes termelési értékének rubel árakon 77, dollár árakon 80 százalékát érte el, bár ez az év a szovjet mezőgazdaság szempontjából kedvezőtlen időjárású esztendő volt.

A mezőgazdasági termelésben is rá kell mutatni a két ország fejlődési üteme közt levő különbségre. A Szovjetunió mezőgazdasága 1945—1959 közt évi átlagban 6,7, az utolsó hat évben pedig 7 százalékkal fejlődött, míg az Egyesült Államok mezőgazdasága ugyanezen időszakok alatt csak 1,7, illetőleg 2,3 százalékkal.

A mezőgazdasági munka termelékenységének összehasonlítása

Itt ismét a mezőgazdasági dolgozók számának összehangolt megállapítása a fő probléma. Az amerikai statisztika egyrészt nem veszi számításba a heti 15 óránál kevesebbet dolgozó bérmunkásokat és családtagokat, ezenkívül számos olyan tevé-

kenységi kört is kirekeszt (például a magvak tisztítását, szárítását, a mezőgazdasági termékek városba szállítását, a termelőeszközök szállítását a farmokra, a takarmányelőkészítést, a gépek és felszerelések javítását, az épületek felújítását stb.), amelyet a Szovjetunióban a szovhozok és kolhozok maguk végeznek el. A Szovjetunió statisztikai hivatala ezek kiigazítása után az amerikai mezőgazdasági munkások számát az amerikai statisztikában szereplő 7,4 millió helyett 12 millióra becsülte, s ezt állította szembe a Szovjetunió 33 milliós mezőgazdasági munkáslétszámával. A szovjet mezőgazdaságban a munka termelékenysége ezek alapján hozzávetőlegesen 3-szorosan alacsonyabb, mint az Egyesült Államok mezőgazdaságában.

Még kedvezőtlenebb képet nyújt az egyes mezőgazdasági termékek munkaidő-ráfordításának összevetése. — Például a Szovjetunióban az 1956—1957. évek átlagában a főbb mezőgazdasági termények 1 q-jának munkaigénye az Egyesült Államok 1956. évi megfelelő munkaráfordításaihoz képest a következő volt:

	A szovhozokban	A kolhozokban
Magvak	1,8-szeres	7,3-szeres
Burgonya	4,2-szeres	5,1-szeres
Cukorrépa	4,2-szeres	6,2-szeres
Gyapot	1,6-szeres	2,3-szeres
Tej	2,1-szeres	3,1-szeres
Vágómarha	6,6-szeres	14,2-szeres
Vágósertés	6,8-szeres	16,3-szeres

A nemzeti jövedelem volumenének összehasonlítása

A nemzeti jövedelmet — mint már említettük — lényegében különböző módszerekkel számítják ki a Szovjetunióban és az Egyesült Államokban. A Szovjetunióban a számbavétel alapját az a felfogás képezi, hogy a nemzeti jövedelmet az anyagi termelés ágaiban hozzák létre, míg a nem-termelő szférában (népművelés, egészségügy, államigazgatás stb.) keletkezett jövedelmek az anyagi termelés szférájában létrehozott nemzeti jövedelem újrafelosztásának tekintendők. Az Egyesült Államokban a nemzeti jövedelmet a termelő és a nem-termelő szférában keletkezett összes jövedelem összegeként határozzák meg. Ennek következtében a jövedelmek egy részét kétszeresen veszik számításba. Ezt maguk az amerikai közgazdászok is elismerik.

A nemzeti jövedelem összehasonlításához az Egyesült Államok nemzeti jövedelmét a marxista nemzetijövedelem-felfogásnak megfelelően át kell számítani (ki kell küszöbölni belőle a kettős számbavételt), és a két ország nemzeti jövedelmét egyazon árakon kell értékelni. Az elvégzett számítások szerint a Szovjetunió összes nemzeti jövedelme az Egyesült Államok nemzeti jövedelmének 60 százalékát teszi ki. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem pedig a Szovjetunióban kétszer kevesebb, mint az Egyesült Államokban. A Szovjetunió nemzeti jövedelmének növekedési üteme azonban többszörösen meghaladja az Egyesült Államok nemzeti jövedelmének növekedési ütemét, s így várni lehet, hogy a Szovjetunió a legközelebbi években nemcsak az összes, hanem az egy főre jutó nemzeti jövedelem tekintetében is utoléri, sőt túlszárnyalja az Egyesült Államokat.

Az életszínvonal összehasonlítása

A szovjet munkások és kolhoztagok életszínvonalának az amerikai munkások és farmerek életszínvonalával való összehasonlítása a legbonyolultabb kérdések közé tartozik. A szovjet és az amerikai nép életszínvonalát csak az egyes osztályok anyagi és kulturális szükségletei kielégítésének színvonalát tükröző mutatórendszer segítségével lehet összemérni. A számításoknál azonban nagy körültekintéssel kell eljárni. Nem szabad például a két ország dolgozóinak reálbérét csak a kézhez kapott bérek alapján összehasonlítani. Ismeretes ugyanis, hogy a Szovjetunióban a munkások és alkalmazottak a béren felül jelentős összegeket képviselő különféle juttatásokban (nyugdíjakban, segélyekben, ösztöndíjban, ingyenes oktatásban, ingyenes gyógykezelésben, egyéb ked-

vezményekben stb.) is részesülnek. A Szovjetunióban régen felszámolták a munkanélküliséget. A jólét emelkedése és az egészségvédelem javulása következtében meghosszabbodott a lakosság életkora, s világviszonylatban is legalacsonyabb a halandósági mutató. A lakosság lakbérre és különféle kommunális szolgáltatásokra a családi költségvetéseknek csak 4—5 százalékát fordítja, míg az Egyesült Államokban ez hozzávetőlegesen a munkabér $^1/_3$-át köti le. Mindezek a tényezők jelentős mértékben befolyásolják az életszínvonalat, s így az életszínvonal összehasonlításában ezeket a kétségtelen előnyöket feltétlenül számításba kell venni. A Szovjetunió lakosságának életszínvonala ma még ezek figyelembevételével is alacsonyabb, mint az Egyesült Államok lakosságáé. Ebben annak is része van, hogy az Egyesült Államok nem volt idegen hatalmak igájában és az utolsó száz évben nem pusztított területén háború. A nemzeti jövedelem gyors ütemű növekedésének és az egész nép érdekében való felhasználásának eredményeképpen azonban Hruscsov bátran állapíthatta meg az amerikai televízióban mondott beszédében, hogy „bár mi még nem vagyunk olyan gazdagok, mint önök, jó úton haladunk a legmagasabb életszínvonal elérése felé".

★

Befejezésül Sztarovszkij megemlíti, a KGST szerveiben az elmúlt években hatalmas munka indult meg, hogy a legfontosabb gazdasági mutatók kiszámításának egységes módszertani alapelveit és a szocialista táborhoz tartozó országok gazdasági fejlődését tükröző mutatók tudományos összehasonlításának módszertanát kidolgozzák. Hasonlóképpen egyesíteni kellene a Szovjetunió és a többi szocialista ország tudósainak, közgazdászainak munkáját a két rendszer békés gazdasági versenyének értékelésével kapcsolatos még meg nem oldott módszertani kérdések kidolgozásában is. Ebben az irányban hat az a követelmény is, hogy még aktívabban kell harcolni a burzsoá közgazdászok tényeket meghamisító fogásai ellen.

Sóky Dezső

A gyengén fejlett országok gazdasági struktúrájának legfontosabb változásai[1]

A kapitalista világgazdaság háború utáni fejlődésében kibontakozó tendenciák visszatükrözik azokat a mélyreható gazdasági és politikai változásokat, amelyek ezekben az években a nemzetközi porondon végbementek. Módosulnak a régóta meglevő gazdasági kapcsolatok és megváltozik a világgazdaság részei közti viszonyok jellege. Sok ország gazdaságában fontos strukturális változások mennek végbe.

A nemzeti felszabadító mozgalmak fellángolása és a gyarmatbirodalom összeomlása következtében megbomlik, ami a kapitalista világgazdaság szempontjából „normálisnak" számított, az országoknak „anyaországokra" és gyarmatokra, az imperialista kizsákmányolás szubjektumaira és objektumaira való megoszlása. A gyengén fejlett országok, amelyek kivívták nemzeti függetlenségüket, harcolnak gazdaságuk gyarmati struktúrájának megváltoztatásáért, új világgazdasági kapcsolatok megteremtéséért, s ez aláássa a kapitalista világgazdaság alapjait.

A cikkben csak a gyengén fejlett országok ipari termelésének ütembeli és strukturális változásai kerülnek szóba, és ezek is csak azon a síkon, amelyen összefüggnek a gyarmati rendszer szétesésével.

[1] Megjelent a Mirovaja Ekonomika i Mezsdunarodnije Otnosenyija című folyóirat 1960. 3. számában. Itt rövidítve közöljük.

Az iparfejlődés üteme a gyengén fejlett országokban

Az 1950-es években, tehát abban az időszakban, amikor a volt gyarmatok java része kivívta állami függetlenségét, a gyengén fejlett országok meggyorsították iparuk fejlődését. 1950-től 1957-ig (1958-at nem tekintjük, mert ez válságos év volt), a kapitalista világ termelése 42%-kal nőtt, Nyugat-Európa ipari termelésének növekedési aránya 55%, az észak-amerikai iparé 29%, Latin-Amerika iparáé 45% volt, a kelet-ázsiai és a délkelet-ázsiai országok (beleértve Japánt is) 134%-kal növelték ipari termelésüket.[2] Ezek az ENSZ-adatok bizonyos fokig torzítják az elmaradott ázsiai országok ipari termelésének fejlődéséről kialakuló képet, mert az összevont mutatók tartalmazzák Japán adatait is, Japán pedig 46%-kal[3] járul hozzá e körzet ipari termeléséhez. És a japán ipar fejlődése éppen ebben az időszakban volt a leggyorsabb: 1950—1957-ben a japán ipari termelés csaknem háromszorosra nőtt.[4] Természetes, hogy ez tükröződik a körzet ipari termelési indexében. De ha leszámítjuk ezt, akkor is nyilvánvaló, hogy a délkelet-ázsiai elmaradott országok ipara gyorsabban fejlődött, mint a nyugat-európai és az észak-amerikai országoké.

A kapitalista világ gyengén fejlett és ipari országai közti termelési arányváltozások a második világháboru után*

(százalék)

Megnevezés	Év	Kiterm. és feldolgozó ipar	Kiterm. ipar összesen	Szénbányászat	Fémbányászat	Olaj és fgáz term.	Feldolgozó ipar összesen	Élelmiszer ipar	Textilipar	Vegyipar	Kohászat	Gépgyártás
Fejlett tőkésországok	1948	91,3	77,2	90,5	54,4	76,9	91,0	85,9	83,6	89,1	95,8	96,0
	1953	90,3	74,8	94,5	53,4	69,7	91,9	84,7	84,3	90,4	94,6	96,4
	1957	89,5	81,0	94,3	51,2	65,2	89,9	83,8	83,1	88,2	93,4	97,4
Gyengén fejlett országok**	1948	8,7	22,8	9,5	45,6	23,1	9,0	14,1	16,4	10,9	4,2	4,0
	1953	9,7	25,2	5,5	46,6	30,3	8,1	15,3	15,7	9,6	5,4	3,6
	1957	10,5	19,0	5,7	48,8	34,8	10,1	16,2	16,9	11,8	6,6	2,6

* Z. V. Dudnyiknak, Sz. M. Lihonyinának és V. A. Szandakovnak, a Világgazdasági Intézet tudományos munkatársainak összeállítása az ENSZ-statisztika és a Japán Economic Year-Book adatai alapján.

** Beleértve a Délafrikai Uniót és Oceánia országait.

Most, mint a táblázatból látszik, a két országcsoport termelési méreteinek viszonylagos különbsége (vagy az úgynevezett viszonylagos szakadék) a teljes ipari termelés vonatkozásában 9 : 1, a kitermelő ipar vonatkozásában 4 : 1, a feldolgozó ipar vonatkozásában 9 : 1. A termelési méretek kölcsönös arányainak lényeges megváltoztatásához az szükséges, hogy az újratermelés üteme meglehetősen hosszú ideig jelentősen különböző legyen a gyengén fejlett országok javára.

A háború utáni években a gyengén fejlett országok termelésének általános növekedése gyorsabb volt, mint az iparilag fejlett kapitalista országoké. Ez a tempókülönbség azonban még jelentéktelen volt. 1948-tól 1957-ig a gyengén fejlett országok részesedése a kapitalista világ termeléséből 8,7 százalékról 10,5 százalékra nőtt. Ezek az adatok az ENSZ sta-

[2] Monthly Bulletin of Statistics, U. N., 1959. május.

[3] Uo. 1958. január.

[4] Japán Economic Year-Book, 1958.

tisztikai irodájának számításain alapszanak, tehát nagyon is hozzávetőlegesek. Mégis arra vallanak, hogy az elmaradott országok és az iparilag fejlett országok közti viszonylagos szakadék nem csökkent ugyan, de legalább nem is nőtt. Az abszolút szakadék a mai szakaszban tovább nő. Ez utóbbi szempontjából nem elegendő pusztán az, hogy az újratermelés üteme gyorsabb. Ugyanis, hiába, hogy a gyengén fejlett országokban nagyon gyors az újratermelés üteme, és a fejlett országokban viszonylag lassú, mert a fejlődés egy-egy százaléka korántsem egyforma abszolút nagyságot takar. Az abszolút szakadék csak akkor csökken, ha a két országcsoport fejlődési ütemének aránya a fordítottja lesz a termelési színvonaluk közti aránynak. Mivel termelésük méreteinek aránya 9 : 1, ezért az elmaradott országokban az ipari fejlődés ütemének több mint 9-szeresen kell meghaladnia az iparilag fejlett országok iparfejlődési ütemét, hogy az iparnövekedés abszolút nagysága nagyobb legyen, mint az iparilag fejlett országokban, és csökkenjen az abszolút szakadék.

Ma az elmaradott országok és az iparilag fejlett országok iparfejlődési tempókülönbsége nem nagyobb, mint 1,5 : 1, vagyis nyilvánvalóan sokkal kisebb, mint a fejlettségük közti arány (9 : 1) fordítottja. Ezért csak arról lehet szó, hogy nő az elmaradott országok termelésének részesedése a kapitalista világ termeléséből.

A gyengén fejlett országok részesedése ellenben megnőtt, s ma csaknem fele a kapitalista világ teljes fémbányászatának. Az elmaradott országok részesedése az olajbányászatból és a földgáz-kitermelésből főképpen Afrika és a Közel-Kelet révén nőtt meg a kapitalista világ termelésének 3,7 százalékról 14 százalékára.[5]

A feldolgozó ipari ágak közül csak az élelmiszeripar, a szeszipar, a dohánygyártás és a papíripar területén nőtt meg az elmaradott országok részaránya. De megnőtt részesedésük a kohászati termelésből is. A többi feldolgozó ipari ágban az elmaradott országok részesedési aránya tovább csökkent. Ez persze nem azt jelenti, hogy ezek az ágak nem fejlődtek. Ellenkezőleg. Sokszor gyorsabban fejlődtek a kitermelő iparnál, de még mindig nem eléggé gyorsan ahhoz, hogy ez a fejlődés számottevően befolyásolhassa az elmaradott országok részesedését a kapitalista világtermelésből. Például: az ázsiai, az afrikai és a latin-amerikai elmaradott országok acéltermelése 1953-tól 1956-ig több mint 40 százalékkal nőtt. Mégis csak kevéssé nőtt ezeknek az országoknak a részesedése a kapitalista világ acéltermeléséből. Ugyanis, az acéltermelés növekedési üteme kétszer akkora, a növekedés abszolút nagysága ellenben csak huszadakkora az elmaradott országokban, mint az iparilag fejlett tőkésországokban.[6]

A gyengén fejlett délkelet-ázsiai országok részesedése a kapitalista világ termeléséből szinte valamennyi ágazatban megnőtt. Csak a gépgyártás részesedése maradt változatlan.

A délkelet-ázsiai gyengén fejlett országok ipari termelésének és különösen feldolgozó ipari termelésének fejlődésében tükröződik a gazdasági függetlenségért vívott harc, különösen Indiáé, amely e körzet elmaradott országainak termeléséhez mintegy 60 százalékkal járul hozzá. Latin-Amerikában a fejlődés általános üteme viszonylag kevésbé gyors volt, s a teljes ipari termelés évi átlagos növekedése sem volt akkora, mint az egész kapitalista világé. De a nehézipari ágak gyorsan fejlődtek. A kitermelő ipar pedig 1,5-szer gyorsabban fejlődött a nyugat-európai kitermelő iparnál és 2,5-szer gyorsabban az Egyesült Államok és Kanada kitermelő iparánál. Tehát a latin-amerikai országok még mindig fontos nyersanyag-forrásai az északamerikai monopóliumoknak.

Az elmaradott országok valamennyi csoportjának meggyorsult ipari fejlődésére meghatározó tényezőként hatott egyfelől az imperializmus

[5] A Monthly Bulletin of Statistics 1959. májusi számának adatai alapján számítva.

[6] The Eastern Economist. Annual Number. 1957.

gyarmati rendszerének szétesési folyamata, másfelől a szocialista világrendszer erejének és hatásának példátlan fejlődése.

De a gyengén fejlett országok fejlődési ütemének fölénye csekély (1,5 : 1). Ráadásul ez a fölény csak néhány ország meggyorsult fejlődésének eredménye, például Indiáé, az Egyesült Arab Köztársaságé, Brazíliáé és néhány más, elsősorban olajtermelő országé. A gyengén fejlett országok zöme lassabban fejlődött, és pl. Indonézia, meg különösen Burma még mindig ténylegesen nem haladta túl a háború előtti termelési színvonalat.

Sok gyengén fejlett ország háború utáni gazdasági fejlődésének tapasztalatai bizonyítják, hogy ha kivívják politikai függetlenségüket, akkor ez a két világrendszer versengése közepett lehetővé teszi számukra, hogy bizonyos fokig előrehaladjanak gazdasági elmaradottságuk megszüntetése útján. Valamelyest még fokozható is a fejlődésük üteme egyrészt a szocialista országokkal való gazdasági kapcsolatok erősítése révén, másrészt — gyökeres demokratikus átalakulás eredményeként — radikális agrárreform útján, az imperialista monopóliumok kizsákmányoló tevékenységének korlátozása, az állami szektor fejlesztése, a profitot terhelő adók növelése stb. útján.

Csakhogy sok gyengén fejlett országban a vezető osztályok nem ezen az úton haladnak. Gazdasági politikájuk következetlen és ellentmondásos. Máig sem oldódott meg az agrárkérdés, pedig enélkül lehetetlen a sikeres gazdasági fejlesztés. Megmarad az agrártúlnépesedés és a tömegek fogyasztásának rendkívül alacsony színvonala. A nemzeti jövedelem jelentős része a földbirtokosok kezében összpontosul, valamint az uzsorások, a közvetítő kereskedők és más élősdiek kezében. A belső piac nagyon lassan bővül. Az imperialista kizsákmányolást korlátozó intézkedések felemások és ellentmondásosak. A külföldi tőke továbbra is ellenőrzése alatt tart egész gazdasági ágakat és az imperialista monopóliumok még kiviszik a profitokat az egyébként sem nagy nemzeti jövedelemből.

A vezető körök képtelenek az improduktív, parazita fogyasztás határozott korlátozására, a nemzeti jövedelem abszolút nagysága jelentéktelenül csekély és ez a nemzeti jövedelem szét is forgácsolódik. Ezek mind szűkítik a tőkefelhalmozás egyébként is szegényes forrásait, tehát fékezik az elmaradott országok gazdasági fejlődésének meggyorsulását. Számítások szerint 7—10-szeresre kellene növelni a mai fejlődési ütemet, hogy ki lehessen lábolni a gazdasági elmaradottságból és meg lehessen szüntetni azt a szakadékot, amely a kapitalista világ két országcsoportjának gazdasági színvonala közt tátong. A történelemben még nem volt példa ilyen ütemű fejlődésre — kapitalista úton. „Kiderült — írja India Kommunista Pártjának főtitkára —, hogy nemcsak a nép elnyomorodására vezetett a kapitalista fejlődés útja, hanem hogy ezen az úton valamennyire jelentős gazdasági fejlődés sem lehetséges."[7]

Változások az elmaradott országok gazdaságának ágazati struktúrájában

A háború előtt a gyengén fejlett országok gazdaságának sajátossága volt az elsődleges ásványi és mezőgazdasági nyersanyagok termelésének túltengése. A munkaeszközöket, a legprimitívebbek kivételével, az iparilag fejlett országok termelték. Ez törvényszerűsége a kapitalista nemzetközi munkamegosztásnak. A munkaeszközök termelésének monopolizálása biztosította az iparilag fejlett tőkés hatalmak számára a gazdasági uralmat a gyengén fejlett országokon és lerakta ez utóbbiak gazdasági elmaradottságának anyagi alapját. Az így keletkezett viszonyok évről évre bővülő alapon újra termelődtek és mélyültek. Egy-két ág túltengése, sőt némelykor egyetlen külső piacra szánt termék termelése jellemzi a gyarmati gazdaságot. Egy-

[7] New Age, 1959. aug. 16.

egy ág gyors növekedése, amely megemeli az ország termelésének általános mutatóját, egyúttal bizonyítja ennek az országnak fokozódó kizsákmányolását, s azt is, hogy fokozódik a függése a külső piactól, vagyis az imperializmustól.

Azokban az országokban, amelyek gyarmatok maradtak és azokban a gyengén fejlett országokban, amelyeknek politikája az imperialista hatalmak felé orientálódott, a gazdasági fejlődés rendszerint a mennyiségi növekedés útján halad, s változatlanul megmarad a gyarmati gazdasági struktúra.

Némelyik gyengén fejlett ország törekszik korszerű munkaeszközöket gyártó saját ipar kifejlesztésére. Némelyiküknek ma már van saját szerszámgép-gyártása. Egyetlen afrikai, közel-keleti és közép-keleti ország sem gyárt fémmegmunkáló-gépet. A latin-amerikai országok közül csak Argentina, Brazília és Mexikó gyárt nagyon egyszerű és egycélú munkagépeket. Délkelet-Ázsiában — Japánt kivéve — csak Indiában van szerszámgép-gyártás.

A szocialista világrendszer fejlődése és segítsége megszüntette az imperialista hatalmak munkaeszköztermelési monopóliumát.

A legutóbbi években sok gyengén fejlett ország növeli a szerszámgéptermelést (pl. Argentína szerszámgépgyárakat épít). Indiában a nemzeti függetlenség kivívása óta a szerszámgép-gyártás többszörösre nőtt: 1950-ben 2,6 millió rupia, 1958-ban 37,6 millió rupia értékű forgácsoló gépet és szerszámot termelt.[8] Ma az indiai üzemek elégítik ki az ország szerszámgép-szükségletének több mint 20 százalékát. A gazdasági fejlesztési program a szerszámgép-gyártás továbbfejlesztését irányozza elő. A Szovjetunió segítségével felépülő nehézipari üzem birtokában India maga gyárthatja a kohászati berendezéseket, a bányagép-gyártó üzem építése pedig, amely szintén a Szovjetunió segítségével történik, lehetővé teszi majd a szénbányák felszereléséhez szükséges eszközök termelésének megkezdését.

A gyengén fejlett országokban a modern munkaeszközök termelése lényegében még csak keletkezőben van. Sokukban most kezdenek felhalmozódni a jövőbeli hatalmas szerszámgép-ipar egyes feltételei. Fejlődik a kohászat és az általános gépgyártás, bár még importált felszerelésekkel.

A termelőeszköz-gyártás születése egyes elmaradott országok mai gazdasági fejlődésének egyik sajátossága, s egyszersmind megnyilvánulása a kapitalista világgazdasági struktúra válságának. Nem mehetünk el e jelenség mellett, ha a mai kapitalista világgazdaságot tanulmányozzuk. Kifejeződik ez az ENSZ gazdasági vizsgálataiban is. Például az 1955. évi világgazdasági jelentésben[9] olvassuk, hogy sok országban, „amelyek a gyengén fejlett körzetek új ipari központjaivá válnak", különösen Brazíliában és Indiában, a háború utáni években a termelőeszköz-gyártás gyorsabban nő, mint a fogyasztásicikk-termelés. Ugyanilyen irányú a strukturális változás Mexikó és Chile feldolgozó iparában.

Sok ázsiai, afrikai és latin-amerikai országban létrejön és fejlődik a vaskohászat, amely a gépgyártás alapanyagát adja. Indiában, de Argentínában, Brazíliában, Chilében, Mexikóban, Kolumbiában is, a háború utáni években gyors fejlődésnek indult a gépgyártás. Igaz, a gazdaságilag elmaradott országok közül még a legelőrehaladottabbakban is a gépek és a felszerelések zöme a fogyasztási cikkek termelésébe kerül be.

Csak egyes gyengén fejlett országok értek el bizonyos eredményeket a saját szerszámgép-gyártás és általános gépgyártás megszervezésében. A volt gyarmatok és félgyarmatok többségének erőfeszítései pedig arra irányulnak, hogy a hagyományos iparágak, a bányászat, a feldolgozó ipar és a könnyűipar termelését fejlesszék. Financiális nehézségek és a tudományos, technikai szakember-

[8] Monthly Abstract of Statistics, 1959. június. 19. l.

[9] World Economic Survey 1955, New York, 1956. 43—45. l.

gárda elégtelensége miatt ma még nincs rá lehetőségük, hogy kitörjenek a régi iparágak keretei közül.

Sok gyengén fejlett ország, hogy csökkentse függését a külföldi monopóliumoktól, az export-nyersanyagok feldolgozásával összefüggő termelési ágakat fejleszti. Olajtisztító és olajtermékeket termelő üzemek, színesfém-kohók stb. épülnek. Például 1948-tól 1959-ig a közel-keleti és a közép-keleti országok olajfeldolgozó üzemeinek kapacitása csaknem kétszeresre, a latin-amerikaiaké majdnem háromszorosra, a kelet-ázsiai, a délkelet-ázsiai és a távol-keleti országoké több mint hatszorosra nőtt.[10] Bővül a könnyűipar, különösen azoknak az áruknak a termelése, amelyeket most importálni kell.

Különös figyelmet érdemelnek a dél-ázsiai és a délkelet-ázsiai országok ipari termelési struktúrájában végbemenő változások. E körzet nehézipara gyorsabban fejlődik, mint fogyasztásicikk-termelése. 1948-tól 1956-ig[11] a legfontosabb fémek, a vegyipari készítmények, az olajtermékek és a szén termelése több mint háromszorosra nőtt, az élelmiszerek, az italok, a dohányáruk és a textiláruk termelése pedig csak megkétszereződött.

A körzet többi országához képest India nehéziparának fejlődése a legjelentősebb. India adja a körzet nehézipari termelésének 60—80%-át.[12] A legutóbbi években India ipari termelésének részesedése a kapitalista világ termeléséből majdnem 2,5-szeresre nőtt: 0,7%-ról 1,7%-ra.[13]

A legutóbbi indiai ipari összeírás 1954-ben volt, tehát lényegében az önálló fejlődés legelején. Mégis ennek az összeírásnak az adatai az 1946. éviekkel összehasonlítva tükröznek nem nagy, de lényeges változásokat. 1946-ban a kohászati, a vegyipari, a cementipari és a gépgyártási termelés a gyáripari termelés 13%-át adta, 1954-ben pedig már 18%-át, tehát részaránya több mint 38%-kal nőtt.[14] A következő években még inkább megerősödött ez a tendencia. Például az 1953—1958. évi indiai ötéves terv idején a feldolgozó ipar több mint 30%-kal nőtt, mégpedig úgy, hogy a textilipari termelés növekedése 6 százalékos, a legfontosabb fémek termelésének átlagos növekedése pedig 35%-os és a gépgyártás növekedése 2—2,3-szeres volt.[15]

Az említett tendenciák fejlődéséről tanúskodnak a nemzeti jövedelem struktúrájára vonatkozó adatok is.

India nemzeti jövedelmének dinamikája

Megnevezés	1948/1949 évi árakon (milliárd rupia)		Százalék	
	1948/1949	1957/1958	1948/1949	1957/1958
A teljes nemzeti jövedelem	86,5	108,3	100,	100,
Ebből: Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat	42,5	49,3	49,1	45,5
Ipar	14,8	18,8	17,1	17,4
Kereskedelem, közlekedés és hírközlés	16,0	21,0	18,5	19,4
Más ágak*	13,4	19,2	15,5	17,7
Külföldi jövedelmek	—0,2	—	—0,2	—

The Eastern Economist, 1959. V. 8. V. 29.

* Szabadfoglalkozásúak és állami alkalmazottak jövedelme

[10] Lásd: A kapitalista országok gazdasági helyzete. 1958. évi és 1959. eleii konjunktúrajelentés. Megjelent a Mirovaja Ekonomika i Mezsdunarodnije Otnosenyija című folyóirat 1959. 8. számában, 62. l.

[11] Economic Survey of Asia and the Far East 1958. Bangkok. 1959.

[12] A Monthly Bulletin of Statistics 1958. januári számának adatai alapján számítva.

[13] Sz. M. Lihonyinának, a Világgazdasági Intézet tudományos munkatársának összeállítása.

[14] Fifth Census of Indian Manufactures. 1950; Report of the Ninth Census of Indian Manufactures 1954, 4. l.

[15] Economic Survey of Asia and the Far East 1958, Bangkok, 1959. 182. l.

Az 1948—1949-től 1957—1958-ig eltelt évtizedben, mint látható, a mezőgazdaság nemzeti jövedelme 16%-kal nőtt, de a nemzeti jövedelem termeléséből való részesedése 7%-kal csökkent. Az ipar nemzeti jövedelmének részesedése nagyobb lett, bár nem sokkal, mégis a változás már kirajzolódott. Jelentősen megváltozott az ipar termelte nemzeti jövedelem struktúrája is. Különösen jelentős a bányászat és a feldolgozó gyáripar részarányának növekedése. A kisipar és a kézműipar csökkent. Még ma is majdnem felét adja az ipari termelésnek, de nyilvánvaló, hogy a gépi termelés megkezdte a kézi technika kiszorítását. Erről tanúskodik az indiai villamosenergia-termelés és -kapacitás növekedése is. 1948-tól 1957 végéig az indiai erőművek kapacitása valamivel több mint kétszeresre nőtt (1 411-ről 2 866 ezer kilowattra), ugyancsak több mint kétszeresre nőtt a villamosenergia-termelés (4 572-ről 10 872 millió kilowattórára). Különösen jellemző, hogy megnőtt a villamos energia ipari célú felhasználása, valamint öntözésre való mezőgazdasági felhasználása, tehát ott nőtt a villamos energia felhasználása, ahol ez a legérezhetőbb gazdasági hatásfokú, mivel erősen fokozza a munka termelékenységét. A villamos energia ipari célú felhasználása Indiában az 1948. évi 2 434,8 millió kilowattóráról 1957-ben 5 864,4 millió kilowattórára nőt, tehát majdnem 2,5-szeresre. Ugyanebben az időszakban a villamos energia mezőgazdasági felhasználása 121,2 millióról 406,8 millió kilowattórára, vagyis több mint háromszorosra nőtt.[16]

Az indiai ipari termelés strukturális változásai szembeötlően fejeződnek ki abban is, hogy nő a legfontosabb iparágak részesedése a munkások és az alkalmazottak foglalkoztatásából.

1950-től 1957-ig valamelyest nőtt a textilipari munkások és alkalmazottak száma, de részarányuk csökkent. Ellenben a gépgyártásban, a vegyiparban és a közlekedési eszközök gyártásában foglalkoztatottaké megnőtt.

A gyengén fejlett országok gazdasági struktúrájának változása nem csak az ágazatok részarányának változásában fejeződik ki. A kapitalista világgazdasági struktúra válságának továbbéleződése nyilvánul meg az állami függetlenségüket kivívó államoknak abban a törekvésében, hogy csökkentsék függésüket a kapitalista világpiac konjunkturális ingadozásaitól, fokozottabban önellátókká váljanak az elsőrendű közszükségleti cikkekből.

Sok gyengén fejlett ország gazdasága amiatt ingatag, mert egy-két termék exportjától függ. Ha például a gyapotkereslet viszonylag csökken a műszáltermelés gyors fejlődése miatt, akkor ez veszélyezteti az olyan gyapotexportáló országok, mint az Egyesült Arab Köztársaság, Szudán, Irán, Törökország stb. jövőjét. Ugyanez áll a kaucsuktermelő országokra a szintétikus kaucsuktermelés fejlődésével kapcsolatban. A gyengén fejlett országok legfőbb feladata a monokultúra megszüntetése.

Az ENSZ 1958. évi világgazdasági jelentésének szerzői, amikor elemezték, hogy a gyengén fejlett országok helyzete hogyan romlott az 1957—1958. évi válsággal kapcsolatban, a következő megállapításra kényszerültek: „végleges eredmény csak úgy érhető el, hogy csökken a gyengén fejlett országok függése néhány nyersanyag jövedelmének ingadozásaitól. Ez csak általános gazdasági fejlődéssel érhető el. Ez végeredményben azt jelenti, hogy meg kell szervezni korábban importált termelőeszközök, nyersanyagok és élelmiszerek belföldi termelését, sőt, annyira ki kell bővíteni a termelést, hogy exportálhassanak olyan árukat, amelyeket most importálnak."[17]

Sok gyengén fejlett ország, például India, Indonézia, Ceylon törekszik az élelmiszertermelés növelésére és a közeli jövőben önellátóvá válásra ebből a termékből. Szudánban több intézkedés célozza a gyapottól való függés

[16] The Eastern Economist, 1959. V. 8. XI. 1.

[17] World Economic Survey 1958. New York, 1959.

csökkentését. Új ananász-, banán-, citrom-, kávé-, gumiültetvények létesülnek.[18]

Ezeknek a problémáknak a megoldásához viszonylag hosszú idő és nagy erőfeszítés szükséges. A gyengén fejlett országok többsége még nem határozta el magát erre, némelyek pedig az első lépéseket teszik ebben az irányban.

A gyengén fejlett országokban a gazdasági fejlődés közben még egy fontos feladatot kell megoldani: megváltoztatni a termelőerők egészségtelen területi elosztását. Ez elsősorban olyan hatalmas országokra vonatkozik, amilyen India és Indonézia. Nekik közelíteniük kell a termelést a nyersanyagforrásokhoz és a késztermék-piacokhoz, mobilizálniuk kell az érintetlen kincseket az ország gazdasági fejlesztésére.

A gyarmatosítók uralma idején a termelés külső piacra irányult. A közlekedési hálózat és a néhány nyersanyag-feldolgozó vállalat azokban a körzetekben létesült, amelyekben gyorsan csökkenthetők voltak az „anyaországba" szállítandó nyersanyag termelési költségei és javíthatók voltak a gyarmattartó ország iparcikkeinek értékesítési feltételei.

India függetlenségének kivívása óta már megkezdődött az ipar egyenletesebb elosztása az országban, az ipar fejlesztése azokban a körzetekben, amelyekben fejlettsége gyengébb, vagy amelyekben még egyáltalán nincsen. Változik a gyapotipar, a cukoripar és a kohászat eloszlása. A közlekedésben végrehajtott változások ma arra irányulnak, hogy javuljanak az ország körzetei közti belső kapcsolatok.

Indonéziában még nehezebb a termelőerők elosztásának problémája. Itt a lakosság zöme (65 százaléka), szinte az egész ipar és szárazföldi közlekedés Jáva és Madura szigetén összpontosul. Ennek az óriási szigetországnak többi részében gyér a lakosság, elmaradott a gazdaság. A többi szigeten, Jáván kívül, üzemek, gyárak, bányák épülnek, sok rendszabály célozza a mezőgazdaság fejlesztését és megkezdődött a közlekedési hálózat (vasutak, csatornák) építése. Ez lehetővé teszi majd, hogy behatoljanak a szigetek mélyére, s új földeket és természeti kincseket vegyenek birtokukba. Ezekkel a feladatokkal kapcsolatban nagy tömeg embert kell áttelepíteni Jáváról a gyéren lakott körzetekbe. A tervek szerint 1959-től 1968-ig 11 millió embert (2,2 millió családot) kell áttelepíteni a sűrűn lakott körzetekből a gyéren lakott körzetekbe.[19]

Az Egyesült Arab Köztársaság egyiptomi körzetében és más országokban szintén sok intézkedés irányul a termelés elosztásának megváltoztatására.

★

A gyengén fejlett országok fejlődése egyenlőtlen és ellentmondásos. És iparfejlődésük viszonylag nem gyors üteme miatt korlátozottak a strukturális változások lehetőségei. Mégis a gyengén fejlett országok gazdasági struktúrájában végbemenő változások többé-kevésbé nyilvánvalók. És ezek a változások tovább fokozódnak. A volt gyarmatok fejlődésének meggyorsulása, gazdasági struktúrájukban az aránytalanságok enyhülése, gazdasági önállóságuk szilárdulása a kapitalista világgazdasági struktúra válságának legfontosabb jelenségei közé tartoznak. Az imperialista hatalmaknak bizonyos mértékben felül kell vizsgálniuk volt gyarmati perifériájukkal fennálló kapcsolataikat. Nem változott az imperializmus természete. Létfeltételei változtak meg. A szocialista rendszer gyors fejlődése és növekvő hatása a világgazdaságra, valamint a gyarmati rendszer szétesése új folyamatokat indított meg a kapitalista világgazdaságban. Ezekre a folyamatokra már nemcsak a kapitalizmus gazdasági törvényei hatnak, hanem azok a feltételek is, amelyek a két rendszer egymás mellett élésének időszakában kialakulnak.

Az imperializmus és az elmaradott országok viszonyára döntő hatású a

[18] Foreign Commerce Weekly. 1959. II. 23.

[19] Antara. 1959. VII. 21.

nemzeti felszabadító mozgalmak fejlettségi foka, a szociális és a gazdasági strukturális változások határozottsága és következetessége, valamint azoknak a kapcsolatoknak a szilárdsága, amelyeket ezek az országok a szocialista világrendszerrel létesítenek. A szocializmus és a kapitalizmus nemzetközi arénában folyó versenyének folyamata és eredményei határozzák meg e kapcsolatok fejlődésének perspektíváját.

„A legutóbbi évek tapasztalatai világosan bizonyítják — hangsúlyozta N. Sz. Hruscsov a kohászok bhilai gyűlésén 1960. február 15-én —, hogy a világon kétféleképpen nyúlnak a gazdaságilag elmaradott országok megsegítésének problémájához. A Szovjetunió és a többi szocialista ország arra törekszik, hogy gazdasági és technikai együttműködésünk ezekkel az országokkal meggyorsítsa a volt gyarmatok és félgyarmatok fejlődését, megerősítse nemzeti függetlenségüket. Nyugaton ellenben egyik is, másik is az új gyarmati politika eszközéül használja fel a »segítséget« eszközül arra, hogy szolgálja a monopoltőke érdekeit és elmélyítse a világ politikai megosztását ellenséges csoportosulásokra."

Az a segítség, amelyet a szocialista országok adnak a gyengén fejlett országoknak, fontos tényező, alkalmas rá, hogy megerősítse azokat a strukturális változásokat, amelyek gazdaságukban végbemennek.

V. Tyagunyenko

A teljes leszerelés javaslatának jelentősége az elmaradott országok gazdasági fejlődése szempontjából

A jelenkori kapitalizmus gazdasági kérdéseinek vizsgálatakor az első pillanatra szembetűnő különbség mutatkozik a gazdaságilag fejlett, különösen az imperialista és az elmaradott országok között. Éppen a különbséget figyelembe véve kell nézni az általános és teljes leszerelési program megvalósításának gazdasági követelményét és jelentőségét nemcsak a fejlett kapitalista országok, hanem mindenekelőtt az elmaradott országok gazdasági fejlődése szempontjából.

Amikor az általános és teljes leszerelés jelentőségét mérlegeljük a gazdaságilag elmaradott országok szempontjából, abból kell kiindulni, hogy ezek az országok csak nemrégen, a második világháború után szabadultak, illetve éppen napjainkban szabadulnak fel a gyarmati sorból. Gyarmati helyzetük következtében deformálódott egész gazdasági, különösen pedig ipari fejlődésük, s ez mind politikai, mind pedig gazdasági szempontból súlyos teherként nehezedik rájuk. Ezen országok gyarmati vagy félgyarmati helyzete kifejezésre jut abban is, hogy iparilag teljesen fejletlenek maradtak vagy olyan kedvezőtlen ipari struktúrájuk alakult ki, amely nem teszi lehetővé önálló, gyors ütemű fejlődésüket. A tőkés munkamegosztás keretében a gyarmatoknak, illetve a ma is elmaradott országoknak pontosan meghatározott funkciójuk volt. Nyersanyagokkal és mezőgazdasági termékekkel látták el a fejlett országokat, s elhelyezési piacul szolgáltak a fejlett országok ipari termékei és tőkekivitele számára. Ennek következtében a gazdaságilag elmaradott országok soron következő feladata gazdaságuk önálló fejlesztése, amelyhez politikai függetlenségük új feltételeket teremt. A termelőerők fejlődésének alacsony szinvonala az elmaradott országokban nyomban kiviláglik, ha az egy lakosra jutó nemzeti jövedelmet vizsgáljuk; ez az elmaradott országokban lényegesen alacsonyabb, mint a fejlett országokban. Nurkse amerikai közgazdász szerint 1949-ben a tőkés világ lakosságának 18 százaléka élt

a fejlett országokban és ezekre jutott a kapitalista világban termelt nemzeti jövedelem 67 százaléka, átlagosan 915 $ egy főre. Az elmaradott országokban a tőkés világ lakosságának 67 százaléka élt, ugyanakkor a tőkés világ nemzeti jövedelmének 15 százalékát termelték, amiből átlagosan 54 $ jut egy főre. Az egy főre jutó átlagos nemzeti jövedelem tehát az elmaradott országokban 1949-ben 5,9 százalékát tette ki a fejlett országokban egy főre jutó átlagos nemzeti jövedelemnek.

A gazdasági fejlődés feltételeinek szempontjából alapvető jelentősége van annak, hogy a tőkés világ termeléséből milyen hányaddal részesedik az országok e két csoportja. Az ENSZ adatai szerint a fejlett iparral rendelkező országok hozzájárulása a tőkés világ teljes ipari termeléséhez (kitermelő és feldolgozóipar) 1948-ban 91,3 százalékot tet ki. Ez az arány 1957-ig 89,5 százalékra csökkent, míg a gazdaságilag fejletlen országok részesedése ugyanazon időszakban 8,7 százalékról 10,5 százalékra nőtt. Az elmaradott országok részesedése a kitermelő iparban ebben az időszakban 19—22 százalék között, a feldolgozó iparban 9—10 százalék között mozgott. Azt lehet tehát mondani, hogy míg az elmaradott országok a kapitalista világ kitermelő iparának $^1/_5$-ét, addig a feldolgozó ipar termelésének $^1/_{10}$-ét adják. Az elmaradott országok részesedése a kitermelő ipar néhány ágának termeléséből igen jelentős és a háború utáni egész időszakban növekedett. Különösen megmutatkozik ez az érc- és olajbányászatban. Az elmaradott országok 1948 és 1957 között az ércbányászatban 45 százalékról 49 százalékra, az olajbányászatban 23 százalékról 35 százalékra növelték részesedésüket. A gazdaságilag elmaradott országok tehát továbbra is igen fontos nyersanyagforrásai a fejlett ipari országoknak. A feldolgozó iparban a háború utáni időszakban nőtt az elmaradott országok részesedése, például a textil-, az élelmiszer-, a dohányiparban stb. Ezekben az ágazatokban részesedésük eléri a tőkés ipar termelésének 17 százalékát. A kohászatban és a gépiparban azonban részesedésük lényegesen alacsonyabb. A háború utáni időszakban részesedésük a kohászati termelésből nőtt ugyan, de 1957-ig még csak körülbelül $6^1/_2$ százalékot ért el. Részesedésük a gépipari termelésből 1948-ban körülbelül 4 százalékot tett ki, és ez 1957-ig körülbelül 2,5 százalékra csökkent. Ez azt jelenti, hogy az elmaradott országok helyzete a tőkés világ ipari termelésében nem javult; a nemzetközi munkamegosztásban betöltött funkciójuk nem változott, ellenkezőleg, nyersanyagtermelő jellegük csak megerősödött azáltal, hogy ha a fogyasztási cikkek termelésében némileg nőtt is a részesedésük, de a termelési eszközök termelésében, különösen pedig a gépiparban csökkent.

Ebből következik, hogy bár az elmaradott országokban a háború óta nagyon erős iparosítási törekvések mutatkoznak, az elmaradott országok viszonylagos helyzete a tőkés világ ipari termelésében mégis csak nagyon lassan változik, termelésük struktúrájában pedig nem mutatkozik lényeges változás. Relatív részesedésük a tőkés világ ipari termeléséből a háború utáni időszakban lényegében nem változott, s ez azt jelenti, hogy az abszolút különbség az iparilag fejlett és az elmaradott országok között elmélyült. Az elmaradott országokban az ipari termelés növekedési üteme 1950—1957 között nagyobb volt ugyan a tőkés átlagnál, amely 42 százalékot tett ki. Ebben az időszakban Nyugat-Európa ipari termelése 55 százalékkal, Észak-Amerikáé 29 százalékkal, Latin-Amerikáé 45 százalékkal, Ázsiáé (beleértve Japánt) 134 százalékkal nőtt. Ennek ellenére, az elmaradott országok helyzete a tőkés világ termelésében nem változott érezhetően, gazdasági súlyuk nem nőtt.

Elérhetik-e az elmaradott országok helyzetük relatív javulását? Ez elvben kétségtelenül lehetséges, sőt még az ipari termelésben meglevő különbség abszolút kiegyenlítődése is, feltéve, hogy képesek ipari termelésük

növekedési ütemének jelentős fokozására. 1948—1957 között az ipari termelés évi átlagos növekedési üteme a fejlett országokban 5,6 százalék, az elmaradott országokban pedig 8,5 százalék volt. Ahhoz, hogy az ipari termelés színvonalában meglévő abszolút különbség ne növekedjék, az elmaradott országoknak ma még évente átlagosan 50,4 százalékkal kellene növelniök az ipari termelést. Ilyen növekedési ütem ugyan aligha képzelhető el, de ha az elmaradott országoknak, gyorsan növelve ipari termelésüket, sikerül a világtermelésben elfoglalt részarányukat számottevően fokozni, akkor évről évre kisebb lesz az a növekedési ütem, amely mellett az abszolút különbség már nem nő, hanem csökken a fejlett és az elmaradott országok ipari termelési színvonala között. S nem kétséges, hogy az elmaradott országok javítani akarják gazdasági helyzetüket, ki akarják harcolni gazdasági függetlenségüket, gazdaságilag realizálni akarják a gyarmati rendszer szétesését, szabadulni akarnak a jelenlegi kapitalista munkamegosztásban betöltött alárendelt helyzetükből. Ezt pedig csak az ipari termelés évi átlagos ütemének növelése, gazdaságuk struktúrájának megváltoztatása útján érhetik el.

Milyenek a lehetőségek az elmaradott országokban az ütem hatékony növelésére?

Mint ismeretes, az ipari termelés növekedése általában a felhalmozás nagyságától függ, amely végsősoron meghatározza az elérhető fejlődési ütemet. Ebből a szempontból jelentős különség van az ipari országok és a gazdaságilag elmaradott országok között. A különbség kimutatható a bruttó termelés és a beruházások viszonyán. Míg a fejlett tőkésországok a konjunktúra időszakában a bruttó társadalmi termék 10—25 százalékát fordítják termelési beruházásokra, addig a gazdaságilag elmaradott országokban ez a hányad lényegesen alacsonyabb. Így a bruttó társadalmi termékből beruházásokra jutó hányad a háború utáni időszakban az ázsiai országokban 5—10 százalék között mozgott és csak kivételes esetekben haladta meg a 10 százalékot. A latin-amerikai országokban ez az arány némileg magasabb színvonalon, 15—19 százalék között mozog, de itt sem éri el a fejlett országok maximumát. Az elmaradott országok nem eléggé gyors gazdasági fejlődésének alapvető oka a háború utáni időszakban is — amikor többségük már kiharcolta a politikai önállóságot — a felhalmozás alacsony mértékében keresendő.

Meg kell tehát vizsgálni, milyenek a lehetőségek az elmaradott országok felhalmozásának növelésére.

Most nincs lehetőség minden e problémával kapcsolatos kérdéskomplexum elemzésére; ez alkalommal kizárólag a fegyverkezés és a katonai kiadások hatását vizsgáljuk az elmaradott országok gazdaságára a háború utáni időszakban. Ennek alapján is kimutathatók azok a nagy lehetőségek, amelyeket a teljes és általános leszerelési javaslat megvalósítása teremtene az elmaradott országok számára, gazdasági függetlenségük eléréséhez.

Az elmaradott országok gazdasági fejlődése — amely egyik égető és végsősoron az egyik legjelentősebb problémája a jelenkori kapitalizmusnak — közvetlen kapcsolatban van az általános leszerelés perspektívájával és lehetőségeivel. Az elmaradott országok gazdasági fejlesztésének szempontjából a leszerelésnek kettős értelemben is alapvető jelentősége van. Amint erre Hruscsov az ENSZ közgyűlésén tett nyilatkozatában rámutatott, az általános leszerelés óriási erőforrásokat szabadítana fel a legfejlettebb országokban, amelyeket nemcsak saját gazdasági, kultúrális, szociális fejlődésükhöz használhatnának fel, hanem hatékony és nagyarányú gazdasági segítséget nyújthatnának az elmaradott ázsiai, afrikai és latin-amerikai országoknak is.

Mint ismeretes, az imperialista országok, különösen az Egyesült Államok, az egész háború utáni időszakban különös érdeklődést tanúsítottak az elmaradott országok gazdasági fejlődése iránt. Ezt az ér-

deklődést azonban nem az elmaradott országok gazdasági megsegítésére irányuló törekvés táplálja, hanem elsősorban hatalmi érdekek. Ezért hozták létre a SEATO-t, a CENTO-t és más katonai paktumokat és egyezményeket. E paktumok keretében az Egyesült Államok nem annyira gazdasági, mint inkább katonai segítséget nyújt, azzal a céllal, hogy a Szovjetunió és a szocialista tábor többi országa köré amerikai támaszpontok tömör hálózatát építse ki, mindenekelőtt Ázsiában. Mennyivel hasznosabb lenne a paktumokba bevont elmaradott országok lakossága számára, ha a katonai segély címén kapott dollárokat ágyúk, tankok és egyéb katonai felszerelések vásárlása helyett gépi berendezések, modern gyárak vásárlására fordíthatnák, vagy akár csak vasekék és kaszák beszerzésére, hogy végre felválthassák az ezekben az országokban a parasztság által ma még általánosan használt faekét és sarlót.

Ennek ellenére, a problémának csak egyik oldalát jelentik azok a lehetőségek, amelyeket az általános leszerelés megvalósítása azáltal nyújt, hogy az imperialista országok által adott katonai segélyeket produktív célra lehetne felhasználni. Az elmaradott országok gazdasága számára sokkal fontosabb és jelentősebb az általános leszerelési javaslat másik oldala.

Az általános leszerelés megvalósulása esetén felszabadulnának azok a jelentős anyagi és pénzügyi eszközök, amelyeket az elmaradott országok ez idő szerint hadseregük fenntartására és felfegyverzésére saját erejükből kénytelenek fordítani.

A hadsereg fenntartására fordított eszközök felhasználása — akár vásárolják, akár saját maguk termelik a fegyvereket — teljesen improduktív és lényegében a társadalmi termék meghatározott részének az újratermelési folyamattól való elvonását jelenti. Míg a gazdaságilag fejlett tőkésországokban a fegyverkezés legalábbis a ciklus bizonyos fázisában aktív, a termelést ösztönző szerepet tölthet be, addig az elmaradott országokban, amelyek önálló hadiiparral egyáltalán nem, vagy csak alig rendelkeznek, a katonai kiadások csupán mint a termelés fejlődését fékező tényezők hatnak.

A katonai kiadások e kizárólag negatív hatását az elmaradott országok gazdasági fejlődésére legkifejezőbben a katonai kiadásoknak a társadalmi termékhez viszonyított aránya mutatja. Az Egyesült Államokban a katonai kiadások a társadalmi terméknek körülbelül 10 százalékát veszik igénybe, az elmaradott országok közé tartozó latin-amerikai országokban átlagosan 3 százalék, az agresszív paktumokhoz nem csatlakozott ázsiai országokban 2—8 százalék között mozog a katonai kiadások aránya a társadalmi termékhez viszonyítva. (Ezen belül Indiában körülbelül 2 százalékot, Indonéziában 6 százalékot, Burmában 8 százalékot ér el ez az arány.) Ezzel szemben a támadó jellegű SEATO-paktumhoz tartozó ázsiai országokban a katonai kiadások aránya a társadalmi termékhez viszonyítva jelentősen magasabb, 5—15 százalék közötti szinten mozog. Pakisztán és Thaiföld a társadalmi termék körülbelül 5 százalékát fordítja katonai kiadásokra. Dél-Koreában ez az arány 10 százalék, tehát lényegében azonos az Egyesült Államok arányával. Dél-Vietnamban és Tajvanon az arány eléri a 12 és 15 százalékot. Láthatjuk tehát, hogy a társadalmi termékből improduktív célokra felhasznált katonai kiadások a támadó paktumokhoz tartozó elmaradott országokban nagyon magasak. Nemcsak a társadalmi termék jelentős részének elpazarlásáról van itt szó, hanem egyúttal olyan pazarlásról, amely még csak a termelést sem ösztönzi ezekben az országokban, hiszen a katonai felszerelés döntő részét külföldről hozzák be.

A társadalmi terméknek katonai kiadásokra lekötött viszonylag magas aránya bénító hatással van az egész gazdasági fejlődésre és a fejlődés feltételeire. Már az eddigiekben is rámutattunk, hogy az elmaradott országokra jellemző a felhalmozás, illetve a beruházások alacsony szint-

je. Ha egybevetjük a társadalmi terméken belül a beruházások és a katonai kiadások arányát az elmaradott országokban, akkor ez a viszonyítás kifejezően megmutatja azokat a lehetőségeket, amelyeket a leszerelés az elmaradott országok gazdasági fejlődésének meggyorsítása szempontjából ígér. Kézenfekvő, hogy az eddig katonai célokra fordított eszközöket a gazdaságilag elmaradott országokban elsősorban produktív népgazdasági beruházások céljára lehetne fordítani. Ezzel jelentősen növelni lehetne a felhalmozás és a beruházások arányát a társadalmi terméken belül. A latin-amerikai országokban 20 százalékkal, az ázsiai békeövezethez tartozó országokban 50—100 százalékkal, a támadó paktumokhoz tartozó országokban több mint kétszeresére lehetne növelni a beruházások részarányát a társadalmi terméken belül. Nem kell tehát különösebben bizonyítani, milyen hatalmas jelentősége lenne a teljes és általános leszerelés megvalósításának az elmaradott országok gazdasági fejlődése, a fejlődési ütem növelése szempontjából. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a katonai kiadások átalakítása produktív beruházási kiadásokká az átlagos fejlődési ütem jelentős növekedésére vezetne, s gyorsabban megerősítené ezen országok pozícióit a világtermelésben.

Így az elmaradott országoknak belátható időn belül reális lehetőségük nyílna a fejlett országok termelési színvonalához viszonyított abszolút különbség csökkentésére. Mindenesetre, az általános leszerelésnek az elmaradott országoknak a világtermelésben, és így a világpiacon elfoglalt helyzetének megerősödéséhez kellene vezetni.

Ebben az összefüggésben röviden meg kell említeni, milyen jelentősége van az állami beruházásoknak a gazdasági fejlődés szempontjából. Ismeretes, hogy az elmaradott országok gazdasági fejlődése nagymértékben az államkapitalista szektor fejlődésétől függ. Az államkapitalizmus fejlődése kifejezésre jut az állami beruházások arányának növekedésében az összes beruházásokon belül és abban, hogy az állami költségvetésben növekednek a gazdasági kiadások. Az ázsiai országok többségében az utóbbi években az állami beruházások az összes beruházásoknak körülbelül a felét tették ki. Természetesen az állami beruházások nagysága az állam pénzforrásaitól, illetve a megtakarítási lehetőségektől függ.

Ezért könnyen belátható annak a ténynek negatív hatása az elmaradott országok gazdasági fejlődése szempontjából, hogy ezek az országok költségvetésük egyre nagyobb hányadát fordítják katonai kiadásokra, amely sok esetben meghaladja a költségvetésből gazdasági kiadásokra fordított összegeket. Például Burmában, Indiában és Indonéziában a katonai kiadások az utóbbi években a költségvetési kiadások 30 százalékát tették ki. A katonai kiadások részaránya Dél-Koreában, Dél-Vietnámban 40—50 százalékot, Tajvanon 80 százalékot ért el. Ez magasan túlszárnyalja az Egyesült Államokban kialakult arányt, ahol a katonai kiadások a szövetségi költségvetés kiadásainak 52 százalékát tették ki. A fegyverkezési kiadások az elmaradott országokban súlyos gazdasági nehézségeket, állandóan növekvő költségvetési hiányt és így növekvő inflációt idéznek elő, a másik oldalon pedig nagy terheket rónak a lakosságra, mivel az állami költségvetés bevételeit túlnyomó részben a lakosság közvetett megadóztatásából nyerik.

Ezért csaknem valamennyi országban, különösen pedig azokban, amelyek törekednek gazdasági fejlődésük meggyorsítására, tipikus jelenség az állami költségvetés elmélyülő egyensúly-hiánya, amely jelentős tényezője az inflációs folyamatnak. Ha egybevetjük az egyes elmaradott országokban a költségvetési hiány összegét a katonai kiadásokkal, arra a figyelmet érdemlő megállapításra jutunk, hogy a katonai kiadások legtöbb esetben meghaladják a teljes költségvetési hiányt vagy legalábbis egyenlőek azzal. Ez azt jelenti, hogy a katonai kiadások megszüntetése esetén, ha nem is teljesen, de legalább jelentős mér-

tékben meg lehetne szüntetni a költségvetések kiadási többletét, s ki lehetne küszöbölni a deficit-finanszírozást.

Részletesen lehetne még elemezni egy sor további, az elmaradott országok számára gazdasági szempontból nagyon jelentős kérdést, például a devizahiányt, amely fékezi az ipari fejlődés szempontjából fontos beruházási eszközök behozatali lehetőségét. Az eddig katonai importra lekötött devizakészletek felhasználása a termelési eszközök behozatalára új feltételeket teremtene ezen országokban az ipari termelés növeléséhez.

Láthatjuk tehát, hogy a teljes és általános leszerelési programnak a gazdaságilag elmaradott országok fejlődési perspektívája szempontjából valóban alapvető jelentősége van. Megvalósítása lehetővé tenné ezen országok iparosításának lényeges meggyorsítását, segítené alapvető gazdasági problémáik megoldását, egycsapásra jelentősen megnövelné saját felhalmozásukat, sokkal szélesebb lehetőséget nyitna az iparosításukhoz szükséges külföldi segítség megteremtéséhez, vagyis a termelőerők gyorsabb fejlődéséhez, gazdaságuk gyorsabb felépítéséhez és termelési szerkezetük gyorsabb átalakításához vezetne. Így lényegesen rövidebb idő alatt felszámolhatnák a gyarmati rendszer gazdasági maradványait.

A szovjet kormány által a világ közvéleménye elé terjesztett általános és teljes leszerelési programnak így az egész világ, mindenekelőtt az elmaradott országok számára közvetlen történelmi jelentősége van. A „kovácsoljunk a kardokból ekéket" jelszó ezért az elmaradott országok számára nemcsak szimbolikus kifejezése a népek legbensőbb vágyának, hanem reális követelés, amely megszüntetheti azt a szörnyű ellentmondást, hogy az ázsiai paraszt földecskéjén faekével szánt, míg fia a hadseregben modern tankon utazik, lökhajtásos repülőn repül vagy messzehordó ágyú bemérését tanulja. Az általános és teljes leszerelési program megvalósítása, amint azt Hruscsov előadói beszédében az ENSZ közgyűlésén mondotta: „új korszakot nyitna az ázsiai, afrikai és latin-amerikai országok gazdasági fejlődésében".

Aton Žižka

Varga István:

A REKLÁM

A könyv a kapitalista és a szocialista reklám problematikáját tárgyalja, egyaránt súlyt helyezve a reklám népgazdasági és vállalatgazdasági jelentőségére. Kitér a reklám hatását biztosítani hivatott lélektani elméleti vonatkozásokra, valamint a reklámhatás kiváltására alkalmas eszközökre. A szerző arra törekszik, hogy a felvetett kérdéseket lehetőleg kimerítően tárgyalja és példákkal szemléltesse. A könyvet 375 színes és fekete kép és ábra egészíti ki, bemutatva a jó és a rossz reklámot.

Fő érdeme, hogy a reklámmal kapcsolatos, úgyszólván valamennyi problémát egy könyvben tárgyalja, amire a reklámirodalomban nincs példa. A könyvet sikeresen használhatják az irányító gazdasági szakemberek és a reklám gyakorlati alkalmazásában közvetlenül résztvevők egyaránt.

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest 1960. 444 l. Kötve 190,— Ft.

Vajda Imre: Nemzetközi kereskedelem

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959. 415 l.

Vajda Imre műve hézagpótló a felszabadulás utáni közgazdasági irodalmunkban. Mintegy 400 oldalnyi terjedelemben, tizenegy fejezetben elemzi a nemzetközi kereskedelem történetét, elvi problémáit, legújabbkori időszerű jelenségeit.

A mű két fő részből áll. Az első rész a második világháborúig bezárólag tárgyalja a nemzetközi kereskedelem fejlődését, a második — jóval terjedelmesebb — rész a nemzetközi kereskedelemnek a második világháború óta kialakult jelenségeit ismerteti.

A könyv a kapitalizmus előtti társadalmi formák külkereskedelméről adott rövid áttekintéssel kezdődik, majd a korai kapitalizmus kereskedelempolitikai irányzatát, a merkantilizmust ismerteti. Az ipari forradalom korának külkereskedelmét röviden vázolva, rátér a szabadkereskedelem elméletének taglalására. Ismerteti a klasszikus polgári közgazdászoknak (Smithnek, Ricardónak, Millnek, Listnek) a külkereskedelemre vonatkozó elméleteit, s egyben rámutat ezek polgári korlátaira. Vázlatosan bemutatja az egyes országok külkereskedelmét ebben az időszakban, s felhívja a figyelmet az angol világpiaci hegemóniának az előretörő német—amerikai konkurrencia által előidézett megtörésére. Szemléletesen tárja elénk a könyv, hogyan vezet a 70-es évek folyamán a fokozódó világpiaci verseny a szabadkereskedelemtől való elforduláshoz, a protekcionizmus visszatéréséhez a tőkésországok kereskedelempolitikájában.

A könyv részletesen foglalkozik azokkal az új vonásokkal, amelyeket az imperializmus kialakulása a nemzetközi kereskedelem területén maga után von: milyen változásokat hoz létre a monopóliumok megjelenése a nemzetközi áruforgalom mechanizmusában; milyen irányban befolyásolja a nemzetközi munkamegosztás alakulását; hogyan indul el az a folyamat, amely a gyengén fejlett országokat a fejlett imperialista országok nyersanyag-függvényévé teszi; hogyan növekszik meg a nyersanyag-források jelentősége és az értük, valamint az áruelhelyezési piacokért folyó imperialista harc hogyan vezet az első világháborúhoz. Felvázolja a kereskedelempolitika eszközeiben az imperializmus kialakulásával végbement változásokat, amelyek később, az általános válság talaján kibontakozó 1929—1933-as gazdasági válság idején konkretizálódnak szélsőséges formában.

Az első világháború külkereskedelmének rövid áttekintése után a szerző foglalkozik azokkal a lényegbevágó változásokkal, amelyeket a kapitalizmus általános válságának kibontakozása a külkereskedelem területén magával hozott. A piacprobléma kiéleződése arra vezet, hogy a külkereskedelmi forgalom növekedésének üteme — szemben a háború előtti helyzettel — elmarad az ipari termelés növekedésének üteme mögött. Megmutatja, hogy az 1925-től kezdődő fellendülés — amely a tőkésországok egymásközti ádáz harcával terhes — hogyan élezi azokat a belső ellentmondásokat, amelyek az 1929-es válságban elemi erővel törnek felszínre.

Részletesen elemzi a könyv az 1929—1933-as világgazdasági válság hatását a nemzetközi kereskedelem volumenére, áraira, értékére; hogyan sújtják a válság terhei — a külkereskedelmi cserearányok alakulása révén — elsősorban a nyersanyag-termelő országokat; hogyan kerül sor a válság alatt új kereskedelempolitikai eszközök (blokkok, kereskedelmi és pénzügyi korlátozások, vámháború stb.) alkalmazására, amelyek végső soron a világpiac bomlási folyamatának jelenségei. A válságot követő depresszió külkereskedelemben jelentkező sajátosságainak ismertetése után a szerző röviden áttekinti az 1937—1938-as válságnak a nemzetközi áruforgalomban való jelentkezését, majd elemzi azokat az ellentmondásokat, amelyek az imperialista hatalmak közötti külkereskedelemben egyre éleződtek és végső fo-

kon a második világháború kirobbantásához vezettek. Röviden vázolja a Hitler-ellenes koalíció országainak és a fasiszta országoknak a külkereskedelmét és kereskedelempolitikáját a második világháború éveiben. Foglalkozik a lend-lease szerződéssel is, amely egyik eszköze volt annak, hogy az Egyesült Államok már a háború éveiben megalapozza világuralmi szerepét.

Külön, rövid fejezetben foglalkozik a könyv a Szovjetunió külkereskedelmével — az első szocialista állam megalakulásától a második ötéves terv végéig, ismertetve azt a küzdelmet, amelyet a Szovjetunió ellenséges környezetben folytatott a külkereskedelmi kapcsolatok kiépítéséért.

A könyv második része bevezetőben a világpiac szerkezetében a második világháború után végbement változásokat tárgyalja. Összegezi és általánosítja a második világháború utáni tőkés világpiac fő jellemző vonásait — szembeállítva őket a szocialista világpiac alapvető sajátosságaival.

A továbbiakban a szerző a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődésének a második világháború utáni jelentkezését szemlélteti. Elemzi az Egyesült Államok vezető szerepének, túlsúlyának okait. Vitába száll azokkal a polgári elméletekkel, amelyek néhány nyersanyag forgalmának százalékos növekedését elegendő alapnak tartják ahhoz, hogy a fejlett tőkésországok és a gyengén fejlett országok közötti különbség csökkenéséről beszéljenek. Hasonlóképpen vitatja az „átmeneti egyensúlyhiány" polgári elméletét is.

Az Egyesült Államok háború utáni exportjának növekedésével, a kereskedelmi struktúra Amerika számára kedvező alakulásával a szerző szembeállítja Nyugat-Európa háború utáni nehézségeit, amelyek együttesen Nyugat-Európa devizajövedelmének összezsugorodására, az Egyesült Államokkal szembeni nagyfokú eladósodására, az Egyesült Államoktól való gazdasági és politikai függőségre vezettek. Mindennek következményeképpen Nyugat-Európa államainak egymásközti kereskedelme 1947-ben csupán egyharmada a háború előttinek; a növekvő dollárvásárlások felemésztik a nyugat-európai arany- és devizatartalékokat. A továbbiakban a szerző elemzi a Marshall-terv okait, célját, működését, követelményeit. Megállapítja, hogy a Marshall-terv, ugyanakkor, amikor az Egyesült Államok monopóliumait hatalmas előnyökhöz juttatta, egyben talpraállította saját konkurrenseit, erőhöz juttatta az Egyesült Államok hegemóniájának korlátozására törekvő irányzatokat a tőkés táboron belül. Ennek következtében az erőviszonyok néhány év alatt a nyugat-európai tőkésországok javára módosulnak és ez országok súlya a világkereskedelemben ismét megnő.

Egyenként elemzi a szerző az Egyesült Államok, Nyugat-Németország és Anglia külkereskedelmét, a világpiacon elfoglalt szerepét. Az Egyesült Államok részesedése a világkereskedelemben — mutat rá a könyv — 1947 óta csökkenő tendenciát mutat. Bár a külkereskedelem súlya az Egyesült Államok gazdaságában viszonylag kicsiny, elsősorban a mezőgazdasági export, de bizonyos nyersanyagok importja tekintetében is igen erősen függ a nemzetközi piactól. Európa szerepe az Egyesült Államok külkereskedelmében csökken, az amerikai kontinensé növekszik. Ennek okát a szerző főképpen az Egyesült Államok protekcionista kereskedelempolitikájában látja, amely a belső piacot mesterségesen elzárja az exportőrök elől. Az import jelentős hányada (1955-ben 23 százaléka) amerikai tulajdonban levő vállalatoktól származik. A szerző az ilyen importot nem is tartja igazi árucserének, csupán a kihelyezett tőke monopolprofitjának realizálásaként értékeli. A könyv adatokkal illusztrálva mutatja be az Egyesült Államokat világbankári minőségében. Ecseteli azt a hasznot, amelyet ez a szerep az Egyesült Államok monopóliumainak jelent (1956-ban például a külföldi tőkebefektetésből származó jövedelem 3,1 milliárd dollár, az összes befektetett tőke 15 százaléka), s rámutat arra is, milyen ingatagságot, bizonytalanságot visz a világbankári szerep az Egyesült Államok gazdasági életébe: Az Egyesült Államok külföldi tőkebefektetései nagyrészt hosszú lejáratú hitelek, ezzel szemben az Egyesült Államokban elhelyezett tőkék túlnyomórészt rövid lejáratúak, bármikor visszavonhatók. Ez a körülmény — tekintve, hogy az Egyesült Államok aranykészlete alig haladja meg a rövidlejáratú külföldi tőkebefektetések összegét — veszélyes helyzetet idézhet elő a belső gazdasági életben.

Az amerikai külkereskedelem részletes elemzése után a szerző a nyugatnémet úgynevezett gazdasági csoda okait boncolgatja. Bemutatja a nyugatnémet külkereskedelem dinamikus fejlődését, amelynek révén Nyugat-Németország részesedése a világ külkereskedelmi forgalmában a háború előtti helyzethez képest lényegesen megnőtt. A külkereskedelem nagyarányú fejlődése mellett rámutat

azokra az összefüggésekre is, amelyek Nyugat-Németország számára éppen a — nagy országoknál szokatlanul nagyarányú — világpiaci függés következtében veszélyek kiindulópontjai lehetnek.

Az angol külkereskedelemmel összefüggésben a mű a sterlingövezet lényegét és mechanizmusát is taglalja. Érdekesen világít rá arra, hogy a sterlingövezettel való összefonódásán keresztül Anglia — bár a fő tőkésországok közt egyike a nyersanyagban legszegényebbeknek — milyen érzékenyen reagál a világpiaci nyersanyagárak ingadozásaira. Az angol külkereskedelem viszonylag lassú növekedési ütemének okait elemezve elsősorban Anglia legfontosabb kereskedelmi partnereinek, a sterlingövezethez tartozó gyengén fejlett országoknak korlátozott felvevőképességét jelöli meg.

A könyv külön fejezetben foglalkozik a szocialista tábor második világháború utáni világkereskedelmével.* Elemzi azt a harcot, amelyet a szocialista országok az imperializmus gazdasági agressziójának visszaveréséért, az embargós politika ellen sikerrel folytattak. Rámutat: a külkereskedelem jelentősége a szocialista országok számára abban domborodik ki, hogy a nemzetközi munkamegosztás révén nő az országokban a munka termelékenysége. Jellemzi a szocialista országok külkereskedelmi forgalmának sajátosságait, s rámutat a KGST-nek a szocialista világgazdaság kialakításában 1949 óta kifejtett szervező, összehangoló tevékenységére is.

A továbbiakban a könyv foglalkozik azokkal a társadalmi, politikai változásokkal, amelyek eredményeként a gyengén fejlett országok egy sora kiszakadt az imperializmus frontjából. A gyengén fejlett országok sokszínű csoportjairól általános képet festve, vázolja a független nemzeti államok megalakulásának körülményeit, egyben elemzi ez államok egészséges gazdasági és politikai fejlődéséhez szükséges külső és belső feltételeket. A gyengén fejlett országok közül részletesen foglalkozik Indiával, Indonéziával, az Egyesült Arab Köztársasággal és az északafrikai független arab országokkal.

Külön fejezet tárgyalja a jelenkori nemzetközi kereskedelem néhány fontos elvi kérdését. Ebben a fejezetben a szerző érinti a világpiaci árak, a monopolárak jelenleg kialakult rendszerét, rámutat a nyersanyagárak és az ipari késztermékek árainak ellentétes mozgására. Részletesen elemzi a monopolista államok beavatkozásának (a háborús gazdálkodásnak, a stratégiai készletgyűjtésnek, az állami szubvenciók rendszerének stb.) hatását az árak alakulására, s hangsúlyozza, hogy monopolárak érvényesülnek a beruházási javak piacain is. A nemzetközi kereskedelemmel összefüggésben elemzi a tőkésvilág valutarendszerét és hajózási forgalmát.

Értékes, sok ismeretanyagot adó fejezet szól a második világháború alatt, illetve után kialakult nemzetközi gazdasági szervezetekről. Az úgynevezett Bretton Woods-i intézmények (a nemzetközi valutaalap, a nemzetközi újjáépítési és fejlesztési bank), a GATT, az OEEC, az EPU céljainak ismertetésén, mechanizmusuk leírásán túl az intézmények működésének valódi tartalmát is elemzi. Hasonlóképpen ismerteti a Közös Piac szervezetét, mechanizmusát és azokat a problémákat, amelyeket megalakulása a tőkés táborban létrehívott.

A könyv befejező része a legfontosabb tőkés árupiacokkal foglalkozik. A mezőgazdasági termékek közül a gabona, a cukor és a hús piacáról ad színvonalas elemzést. Ismerteti a fő energiaforrások helyzetét, külön súlyt helyezve az olaj piacára. Az ércek, fémek, gépek, gépkocsik, textiliák, gumi, vegyicikkek piacának fő jellemvonásaival is megismertet a könyv.

★

A problémák széles körét felölelő, nagy gonddal készült könyvet sok statisztikai táblázat és grafikus ábrázolás teszi szemléletessé. A világgazdasági kérdések iránt érdeklődő olvasó számára hasznos útmutató, sok tekintetben forrásmunka is lehet.

Havas Jánosné

* A szerző előszóban jelzi, hogy a szocialista tábor külkereskedelmének elvi és gyakorlati kérdéseiről külön könyvet szándékozik megjelentetni.

A biztosítás elmélete és gyakorlata (I. kötet)*

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1960. 512 l.

Ha a közgazdasági irodalom valamely elmaradott szakterületén új alkotás, könyv születik, az már akkor is figyelemre méltó eredmény, ha e könyv csupán a kész ismeretanyagot, a kialakult gyakorlat rendszerezett összefoglalóját tartalmazza kézikönyvszerűen.

„*A biztosítás elmélete és gyakorlata*" esetében azonban többről van szó. Bár a szerzők — miként a bevezetőben olvashatjuk — elsősorban azt a célt tűzték maguk elé, hogy az állami biztosításügy dolgozói számára kézikönyvet adjanak, valójában e célnál sokkal messzebbre mentek: elméletileg körvonalazták a biztosítás helyét és szerepét a szocialista gazdasági és társadalmi rendszerben, megadták a szocialista biztosítás elméletének alapjait, s a kutató teoretikus módján láttak hozzá néhány olyan elméleti probléma megoldásához, amelyek a gyakorlat egyszerű összegezése és rendszerezése alapján éppenséggel megoldhatatlanok.

Talán nem túlzunk, ha e kötet legfőbb érdemét az elméleti alapvetésben jelöljük meg — cseppet sem kisebbítve a könyv gyakorlati felhasználhatóságának jelentőségét. Sőt, éppen az elméleti keret teszi világos szerkezetűvé, áttekinthetővé a gyakorlat általánosított ismertetését is, s az elvi állásfoglalás, a problémák elméleti megközelítése ad kulcsot a nehezebb, bonyolultabb kérdések megoldásához.

A biztosítás elméleti kérdéseiről az utóbbi időben élénk és kiterjedt vita folyik a szocialista országokban (mint ismeretes, 1959-ben Berlinben nemzetközi szocialista biztosítási elméleti konferenciát tartottak), s ezért feltételezhető, hogy e könyv elméleti megállapításai — különösen a vitatott kérdések tekintetében — s a tételek megalapozott kifejtése felkelti majd a külföldi szakemberek érdeklődését is.

A szerzők a biztosítás gazdasági szerepének és jelentőségének ismertetésével kezdik munkájukat. A biztosítás jelentőségét méltató bevezető voltaképpen csak azt a célt szolgálja, hogy az olvasót megbarátkoztassa a témával, sőt magával a biztosítás kialakult intézményével, s ennyiben inkább propagandisztikus, mintsem elméleti jellegű. A biztosítás iránt — a szerzők szerint — még ma is megnyilvánuló bizalmatlanság és tájékozatlanság ezt a megoldást kétségkívül indokolhatja. De még így is felmerül a kérdés, helyes volt-e in medias res a biztosítás adott társadalmi-történelmi körülmények között szükségszerű és előnyös voltáról beszélni, s nem elemezni előbb ezeket a társadalmi-történelmi körülményeket. Mert igaz ugyan, hogy a biztosítás az egyének önkéntes veszélyközösségbe tömörülése, s ennyiben kialakulása feltételezi a közös kárviselés előnyeinek felismerését, de ez a „kiindulópont" már eleve számításba veszi az egyének (különösen pedig a „gazdálkodó" egyének!) bizonyos fokú elszigeteltségét a magántulajdon, de legalábbis a csoporttulajdon alapján. Ezek a csírák tulajdonképpeni biztosítási intézménybe csak a kapitalizmus kialakulásával torkolhattak.

Ez a kiindulás később kissé egyoldalúvá teszi a biztosítás kialakulásáról és a különböző társadalmi formákban végbement fejlődéséről szóló fejtegetést is. Az ősközösségi társadalomban például nemcsak és nem is elsősorban azért nem voltak meg a biztosítás kialakulásának feltételei, mert nem volt termékfelesleg, amiből tartalékolni lehetett volna. Még ha történetesen nagyobb feleslegre is tettek volna szert, a biztosítási intézmény létrehozása tökéletesen értelmetlen lett volna, minthogy a társadalom *közösségi* társadalom volt, amelyben *eleve* megvalósult a váratlan események okozta károk közös viselése. Ugyanígy, a biztosítás szükségszerű fennmaradása a szocialista társadalomban nem vezethető le egyszerűen az áru- és pénzviszonyok fennmaradásából, s megszűnését sem az áru- és pénzviszonyok megszűnésével kell elsősorban összefüggésbe hozni, jóllehet vitathatatlan, hogy a biztosítás egyik lényeges kritériuma: a *pénz*tartalékolás az árugazdálkodás megszűnésével elvész.

A szerzők érdekes — és gondos kutatásokról tanúskodó — adatokkal mutatják meg a biztosítási intézmény csíráinak kialakulását és kifejlődését a rabszolga- és a feudális társadalom talaján.

A kapitalizmusban a termelés és forgalom folyamatát megzavaró váratlan események elleni védekezés szükséglete *önálló tőkés céllá* lesz, amelyben a biztosítás mint profitot teremtő tevékenység a tulajdonképpeni biztosítási szükséglet-

* Írta: Back István, dr. Csabay Dezső, dr. Kalmár László, Sárvári Júlia, Váradi Imre, Visnyey Győzőné, Wágner Arthur.

től független működési területet kap. A tőkés biztosításnak sajátos vonása, hogy szinte minden biztosítható (akár a színésznők lába vagy az énekesek hangja is), ha ebből profit származik, vagyis hogy a tőkés biztosítás fő célja, mintegy önmagáért való célja a profit. És itt nagyon élesen kirajzolódik az alapvető elvi különbség a kapitalista és a szocialista biztosítás között.

Egyszersmind azonban érdekes és számtalan belső ellentmondást tartalmazó elméleti tétel fogalmazódik meg a biztosítás társadalmi-történelmi lényegét és fejlődését illetően, amelynek boncolgatása nem lett volna haszontalan. Az a furcsa következtetés adódik ugyanis, hogy a biztosítás, amely teljesen a tőkés termelési rendben fejlődik ki, amelynek feltételeit a tőkés gazdasági élet teremti meg, kibontakozásával egyidejűleg mintegy szembefordul eredeti céljával és rendeltetésével, s eleve „fejre állított formában" valósul meg.

Hogyan lehetséges ez? — Az ősközösségi társadalomban tehát nincs szükség külön biztosításra, minthogy a társadalom tagjai a közösségi tulajdon alapján amúgy is közösen viselik a váratlan események káros következményeit. A magántulajdon kialakulásával azonban az egyén elszakad a közösségtől, a társadalomtól, és az őt ért károk viselésében magára marad. A társadalom többé nem gondoskodik róla automatikusan, ha csapások érik, egyedül kell viselnie a súlyos terheket. Nyilvánvaló, hogy helyzetén csak az segít, ha a hasonló veszélyeknek kitett egyénekkel külön erre a célra létrejött közösségbe tömörül. Így alakulnak ki a biztosítási intézmény korai, primitív formái: a „collegia tenuiorum" és a „foenus nauticum" a római birodalom idején, s az úgynevezett „gilde"-k a középkorban. Ezek a „biztosítási" formák amennyire a kapitalizmus idején kiformálódott par exellence biztosítás csíráinak tekinthetők, éppen annyira tekinthetők az ősközösségi társadalom még természetes veszélyközössége maradványainak is. Különösen vonatkozik ez a felszabadult római rabszolgák és szegények temetkezési egyesületeire, a már említett „collegia"-kra. Vagyis ugyanakkor, amikor megállapítjuk, hogy a biztosítás kialakulásának és fennmaradásának feltétele az egyének bizonyos elszigeteltsége (természetesen a tulajdonviszonyok alapján), magát e biztosítást — tudniillik eredeti célja alapján — mintegy az emberek természetes közösségi törekvése egyik megnyilvánulásának, egy régi, ősi közösségi társadalom késői hagyatékának, illetve egy új, jövendő közösségi társadalom korai előzményének tekinthetjük.

Így pontosan meghatározható a szocialista biztosítás történelmi helye is. Ez a biztosítás már teljes mértékben megfelel az eredeti szükségletnek, vagyis annak, hogy a hasonló veszélyeknek kitett egyének önkéntes közösségbe tömörüljenek az egyéni teher csökkentése céljából. A szocialista biztosítás célja tehát e természetes szükséglet kielégítése, nem pedig a profit — amint ezt a szerzők erőteljesen hangsúlyozzák is. E biztosítási szükséglet pedig az egyének, csoportok még mindig meglevő (bár minőségileg más!) elkülönültsége miatt marad fenn, amely elkülönültségnek egy másik vetülete maga a pénzgazdálkodás.

Minthogy a szocialista társadalomban a termelés döntő része az állami tulajdon keretei között zajlik, s ezért nem támaszt többé biztosítási szükségletet (hiszen itt megintcsak közösségi, össznépi tulajdonról van szó), a társadalombiztosítás általánossá válása pedig csökkenti az élet- és balesetbiztosítás jelentőségét, a biztosítás kiterjedési köre relatíve szűkül. Ugyanakkor a biztosítások volumene és a biztosítási kockázatok határa rendkívüli módon megnövekszik — éppen annak az akadálynak a megszűnése következtében, amelyet a biztosítás tőkés jellege támasztott.

A szerzők elevenen és meggyőzően mutatják meg a szocialista és a kapitalista biztosítás közti különbségeket. Nem elégszenek meg a megváltozott cél, az új tartalom hangoztatásával, hanem aprólékosan sorra is veszik ezeket a különbségeket és adatokkal igazolják a szocialista biztosítás magasabbrendűségét, a biztosítottak számára lényegesen előnyösebb voltát.

A kötet elméleti anyagának talán legfontosabb része, mintegy kulcsa a biztosítás fogalmi meghatározásával foglalkozó fejezet. Itt csúcsosodnak ki a biztosítás lényegével kapcsolatos elméleti problémák, itt csapnak össze a különböző tudományos álláspontok, nézetek. Egyszersmind ez a fejezet bizonyítja leginkább a szerzők teoretikus felkészültségét is. Sorra cáfolják a polgári biztosítási elméleteket (a szerződés-, a szerencsejáték-, a takarékossági, a szolgáltatási, a csere-, a szükségleti stb. elméleteket), amelyek zavaros voltát a tőkés biztosító vállalatok gyakorlata magyarázza. De vitába szállnak következetlen vagy pontatlan meghatározásaik miatt szocialista biztosítási szakírókkal, kiváló szovjet, lengyel és német biztosítási teoretikusokkal is. Bírálják *Bader* professzort, amiért — egyébként he-

lyes — definíciójába fölöslegesen beviszi az osztály jelleg kritériumát (hogy tudniillik a mindenkori uralkodó osztály érdekeit szolgáló intézmény), amely ugyan fontos elem a kapitalista és a szocialista biztosítás összevetésekor, de a biztosítás más közgazdasági kategóriáktól való megkülönböztetésében, vagyis definiálásában merő formalizmus. Támadják *Konysin* professzor álláspontját is, elsősorban azért, amiért összekeveri a marxi értelemben vett „biztonsági alapot", vagyis a termelés zavartalan menete érdekében felhalmozott népgazdasági tartalékot a tulajdonképpeni „biztosítási alap"-pal, s ezáltal olyan téves következtetésekre jut, hogy a biztosítottak díjaiból összetevődő biztosítási alap össznépi, állami tulajdon, és hogy az állami vagyon is biztosítható. (Egyébként Konysin professzor a berlini biztosítási konferencián — a terminus technicusok fordításából eredő tévedésekre hivatkozva — módosította véleményét.)

A szerzők absztrakciós módszerrel meghatározzák a biztosítás fogalmának lényeges alapelemeit. Ezeknek az elemeknek a szintézisével végül is megadják a biztosításnak — úgy véljük, minden eddiginél pontosabb — meghatározását.

Az „Egyes vitatott biztosítási elméleti problémák" című részben a szerzők újra visszatérnek a definíciós vitáknál érintett problémákra s a levont tudományos következtetések alapján határozott és egyértelmű választ adnak az állami tulajdon biztosíthatóságának, a biztosítási alap tulajdonjogának kérdésére. Elemzik a biztosítási alap forrásait és tisztázzák a biztosítás helyét az egységes szocialista pénzügyi rendszerben.

A szerzők hatalmas ismeretanyag rendszerezett feldolgozásával külön, önálló részben foglalják össze a biztosítás történetét. Foglalkoznak a nagyobb tőkés- és szocialista országok biztosításügyének fejlődésével és jelenlegi helyzetével, valamint a magyar biztosításügy történetével. Ez a történeti anyag a gazdaságtörténészek számára is érdekes lehet.

Az „Általános biztosítási üzemtan" című részben a szerzők főképp a biztosítási rendszerekkel, formákkal és csoportosításokkal foglalkoznak. A biztosítás tárgya alapján két biztosítási ágazatot különböztetnek meg: a vagyonbiztosítást és a személybiztosítást. Sorra veszik és röviden ismertetik előbb a vagyonbiztosítási ágazat, majd a személybiztosítási ágazat fajtáit.

A biztosítási kockázat problémakörében a szerzők a kockázat tartalmával és terjedelmével, a kockázatkiegyenlítéssel, a kockázatelbírálással és kockázatviselési módokkal foglalkoznak, valamint vázolják a biztosítás matematikai alapjait.

„A biztosítás technikai lebonyolítása" című fejezet csupán rövidre fogott ismertetése a biztosítási gyakorlati munkáknak: a hálózatszervezésnek, a szerzésnek, a díjbeszedésnek, a kárrendezésnek stb. „A biztosítás pénzügyi lebonyolítása" című fejezet a biztosítási alap, a biztosítási tartalékok és a viszontbiztosítás általános kérdéseit tárgyalja.

Ezután a szerzők a biztosítási alap képzését és változásait vizsgálják, részletesen elemezve a biztosítási díj kiszámításának, az úgynevezett díjkalkulációnak elméleti és gyakorlati kérdéseit, majd a biztosítási alap közvetlen és közvetett felhasználásának elméleti taglalására kerül sor.

Különösen értékes és gyakorlati szempontból is rendkívül fontos a biztosítás gazdaságosságáról és jövedelmezőségéről szóló fejezet, amelynek elméleti megállapításai szinte az egész biztosítási munka irányításában meghatározó erejűek lehetnek. A szerzők tudományosan elhatárolják a biztosítás gazdaságosságának és jövedelmezőségének fogalmát, hangsúlyozzák a gazdaságosság és a jövedelmezőség közti harmónia szükségességét, de határozottan kijelentik, hogy helytelen volna a gazdaságosságot csupán a jövedelmezőségen mint egyetlen mutatón keresztül elemezni, hiszen a szocialista biztosítás nem a nyereségért van, a lakosság biztosítási szükségletét átmenetileg néha a jövedelmezőségtől függetlenül is ki kell elégíteni, és a biztosításnak segítenie kell az állam gazdaságpolitikai célkitűzéseit is (például a szövetkezeti mozgalom fejlesztését).

Rövid fejezet ismerteti az állami biztosítás szervezetét és feladatait, majd a kötet utolsó önálló részeként a biztosítási számvitel, tervezés és ellenőrzés általános kérdései kerülnek sorra.

„A biztosítás elmélete és gyakorlata" című mű első kötete tehát nemcsak mint biztosításelméleti szakmunka, de mint általános biztosítási üzemtan is önálló, befejezett, egységes munkának tekinthető.

A rövidesen megjelenő második kötet a biztosítás gyakorlatával, „technikájával", a biztosítási joggal és a viszontbiztosítással foglalkozik.

Szentes Tamás

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Дьердь Шимон:

Экономическое развитие Советского Союза и соревнование двух систем

Соревнование между социалистической и капиталистической системами ведется по сути дела за избрание лучшего экономического уклада. В этом соревновании Советский Союз в течение длительного периода был единственным представителем социалистической системы. Со времени возникновения и укрепления социалистического мирового хозяйства, соревнование двух систем — как это указывалось на XXI съезде КПСС — вступило в решающий этап. Одной из характерных черт этого этапа является то, что социалистическое мировое хозяйство будет превышать капиталистическое мировое хозяйство, как по абсолютным размерам производства, так и по производству в расчете на душу населения.

Экономическим успехам Советского Союза принадлежит решающая роль в обеспечении этого перелома, имеющего всемирноисторическое значение. В данной связи автор подробно останавливается на проблемах темпа экономического развития и изменения соотношения экономической мощи между двумя системами. Сопоставив такие важнейшие показатели экономического развития как темпы роста национального дохода промышленного производства и производительности труда в Советском Союзе и ведущих капиталистических странах, автор показывает, каким образом более быстрый темп развития приводит к качественному скачку в уровне производительных сил.

В заключительной части автор останавливается на вопросе о перспективах экономического соревнования двух систем. Он указывает, что события в течение периода, истекшего после XXI съезда КПСС, подтвердили сделанные на съезде выводы относительно экономического развития Советского Союза и соревнования двух систем.

Эрнё Чизмадия:

Переходные формы и решения в ходе создания системы крупных; социалиетических предприятий в венгерском сельском хозяйетве

В течение последних лет одновременно с численным ростом сельскохозяйственных кооперативов в значительной мере продвинулся вперед также и процесс создания крупных хозяйств. Современные, приспособленные для ведения крупного хозяйства средства производства, однако, лишь постепенно заменяют простые крестьянские средства, которые, ввиду этого, играют еще значительную роль в производственной деятельности производственных кооперативов. С этим обстоятельством, а также с уровнем сознательности кооперативного крестьянства, связан тот факт, что в новых кооперативах широко используются сравнительно простые формы организации и оплаты труда.

Ныне, в начальный период создания общественного хозяйства, приусадебные участки служат не только целям удовлетворения личных потребностей кооперативов, но играют также и значительную роль в товарном производстве и создании крупного, общественного хозяйства.

Временно используемые сравнительно простые формы организации и оплаты труда, переходящие мероприятия в отношении приусадебных участков являются в одинаковой мере необходимыми, как с точки зрения обеспечения страны продуктами питания и благосостояния кооперативного крестьянства, так и окончательной победы социализма.

Дьёрдь Цукор—Зольтан Роман:

Использование балансов межотраслевых связей для изучения целесообразной отраслевой структуры промышленности

В данной статье излагается метод, разработанный промышленным отделом института экономики, на основании использования составленного Центральным Статистическим Управлением баланса межотраслевых связей. Этот метод служит целям изучения отраслевой структуры промышленности и произведения расчетов экономичности, выясняющих воздействия изменений в отраслевой структуре. Данный метод построен, прежде всего, на использовании полных показателей затрат, определяемых на основе баланса межотраслевых связей (инверзной матрицы). Эти показатели содержат затраты не только выпускающих отраслей, но также и косвенные затраты других причастных к делу отраслей, ввиду чего они являются пригодными для оценки народохозяйственных влияний и взаимосвязей. Такие показатели были составлены для отдельных элементов издержек дематериализированной производственной стоимости, далее, для затрат рабочего времени, для связанности основных и оборотных фондов и для так называемых единовременных затрат на капитальные вложения.

В интересах устранения влияния внутренних пропорций действующей в стране системы цен полные показатели затрат были отнесены также и к стоимостным данным, измеренным в девизных форинтах. Эта система показателей может быть использована не только для изучения целесообразной отраслевой структуры, но также и для проведения еще целого ряда расчетов экономичности и прочих экономических расчетов. Упомянутая система помимо прочего создает возможность для изучения внутренних пропорций народного хозяйства в значительной степени независимо от существующей системы цен, далее, она может быть использована для изготовления различных плановых расчетов (вариантов), для опытов в области линейного программирования и для других целей.

Введение этого метода, — или, соответственно, выработка системы показателей на основе нового баланса Центрального Статистического Управления за 1959 год и некоторых плановых расчетов и использование полученных при этом величин в практической аналитическо-плановой работе, — требует прежде всего составления дополняющих баланс основных данных, с одной стороны, на основе фактических данных за 1959 год и плановых данных, подвергаемого исследованию последующего периода, с другой.

Роберт Хох:

Критическое изложение теории индифференчии поверхностей

Настоящая статья представляет собой сокращенный вариант одной из глав подготовляемой автором кандидатской диссертации на тему «Формирование доходов и структура спроса». Автор излагает основной ход мысли теории индифференции: кривые индифференции; предельную норму замещения, как дериват предполагаемой кривой индифференции понижающегося конвекса гипер болы; понятие балансовой прямой; потребительский пункт, кривую доходов спроса и кривую цен спроса.

Автор отвергает мысль индифференции поверхностей, так как в ней отсутствует реальное содержание. Он подробно останавливается на балансовой прямой или, соответственно, балансовой плоскости, как на конструкции верно отражающей действительность и со ействующей пониманию вопроса.

Далее автор показывает, что соображения конструкции индифференции поверхностей не оказывают содействия пониманию явлений спроса и даже, более того, в ряде случаев выводы теории индифференции вступают в резкое противоречие с реальным формированием спроса. Все это автор показывает на примерах исследования пропорциональных, прямолинейных и непропорциональных, частичных и противоположных цен, и, наконец, кривой потребительских цен.

Иожеф Сабо:

Некоторые экономические вопросы политики закупок и цен в сельском хозяйстве

Автор с точки зрения марксистской политической экономии анализирует политику закупок и цен в сельском хозяйстве. Он кратко останавливается на формах создания государственных запасов на первом этапе народной демократии (1945—1948 годы) и затем дает оценку сохранившейся до конца ноября 1956 года системы обязательных госпоставок.

В ходе дальнейшего изложения автор исследует введенную в конце 1956 года новую систему закупок по контрактам и систему свободных государственных закупок. Новая система закупок заменила административную и налогообразную связь в отношениях между государством и крестьянством связью торгового характера. Параллельно с укреплением товарной связи между городом и деревней быстрым темпом развивалось кооперативное движение, так что уже сегодня кооперативный сектор занимает господствующее положение в венгерском сельском хозяйстве. Это создает возможность для распространения системы контрактов почти на все продукты, производимые производственными кооперативами.

В следующей части своей статьи автор анализирует связь сельскохозяйственных цен с законом стоимости, себестоимостью и дифференциальной рентой и затем останавливается на вопросе уровня сельскохозяйственных цен и пропорций цен в сельском хозяйстве. Автор приходит к выводу, что нынешняя система цен нуждается в изменении, и затем излагает принципы, которые, по его мнению, следует применять при установлении государственных закупочных цен.

В заключительной части своей статьи автор показывает положительное влияние новой системы закупок на сельскохозяйственное производство, на укрепление хозяйств производственных кооперативов и перечисляет задачи, которые предстоит разрешить в области закупок сельскохозяйственных продуктов.

Шандор Полгар—Левенте Фалл:

Производительность труда в розничной торговой работе потребительской кооперации

Авторы данной статьи на основании конкретных данных сопоставляют производительность труда в розничной торговой сети государственной и кооперативной торговли. Затем они анализируют роль факторов, под влиянием которых складывается производительность в кооперативной розничной торговой деятельности потребительской кооперации.

Авторы, однако, изучают движение производительности в торговле не только на основе имеющихся в их распоряжении фактических данных; они одновременно указывают на неточность данного понятия и формулируют в качестве нового понятия эффективность торговой работы. Под эффективностью торговой работы авторы понимают такой комплексный эффект многогранной деятельности, связанной с приобретением, хранением и реализацией товаров, в условиях которой при минимальной затрате живого и овеществленного труда обеспечивается максимальное удовлетворение запросов покупателей и их наиболее культурное обслуживание. Авторы отмечают, что понятие эффективности торговой работы не тождественно с доходностью торговой работы и не может быть заменено последней. Эффективность представляет общее понятие, в то время как доходность является лишь одним из факторов эффективности.

В своей статье авторы подробно останавливаются на позициях международной литературы в вопросах измерения и планирования эффективности торговой работы. Далее они уделяют большое внимание методам изменения структуры товарооборота и устранения изменений цен посредством применения в первую очередь основывающейся на стандартизации системы индексов.

SUMMARY OF THE ARTICLES

György Simon:

The economic development of the Soviet Union and the competition of the two systems

The competition between the Socialist and capitalist system is essentially concerned with the selection of the best economic order. In this competition it is a matter of common knowledge that for a long time the Soviet Union represented the Socialist system alone, against the forces of world capitalism. With the establishment and strengthening of a Socialist world economy, the competition of the two systems has – as stated by the XXIst Congress of the CPSU – entered its decisive stage. One of the main characteristics of this stage is that the Socialist world economy aquires absolute preponderance over capitalism both in respect to the volume of production and the output per head.

The economic achievements of the Soviet Union have been of decisive importance in attaining this change, which is of historic significance for the whole world. In this respect the paper goes into some detail over the problems of the rate of economic development and the shift in the balance of economic forces between the two systems. A comparison of the main indeces of economic development (such as the national income, industrial output, the increase in the productivity of labour, etc.) for the Soviet Union and the leading capitalist countries, shows that the more rapid rate of development, that is a consequence of the supremacy of the Socialist order, leads to qualitative leaps in the level of productive forces.

In conclusion the author treats the perspectives of the economic competition between the two systems and states that the experiences of the period that has elapsed since the XXIst Congress justify the conclusions which were there established, with regard to the economic development of the Soviet Union and the competition of the two systems.

Ernő Csizmadia:

Transitional forms and solutions in building up a Socialist system of large scale farming

In recent years the building up of common large scale farms has progressed successfully, simultaneously with the numerical increase in our cooperatives. Up to date large scale farm implements can, however, only gradually take the place of the simple peasant implements so that the latter still play an important part in cooperative farm production. It is due to this, and the ideological level of the cooperative peasantry that the new cooperatives frequently apply the simpler forms of the organisation and the remuneration of labour.

At present, in the initial phase of the development of common farming, homestead farms play a significant part not only in the satisfaction of the personal requirements of cooperative members, but also in commodity production and the evolution of large scale farming in common.

The simple forms of the organisation and remuneration of labour which are temporarily applied and the transitional measures with respect to homestead farming are necessary to ensure the country's food supplies, the prosperity of the cooperative peasantry and the final victory of Socialism.

György Cukor–Zoltán Román:

The utilisation of input-output balances for an investigation of the appropriate structure of industry

The paper discusses a method developed in the Industrial Department of the Institute for Economics, utilising the input-output balance compiled by the Central Statistical Office. This method is aimed at investigating the structure by branches of industry, and the performance of economy calculations to analyse the effects of changes in the structure by branches. It is based mainly on the use of total expenditure indeces that may be determined from the input-output balance (the inverse matrix). These indeces contain the expenditures not only of the output branch, but also the indirect resultant expenditures of the other branches linked to it. They are thus suited to the evaluation of the effect on the whole of the economy and the interconnections involved. Indeces of this type have been prepared for some of the cost components of the output value without materials, moreover for expenditure of labour time, the immobilisation of fixed and mobile resources and the so-called unique investment expenditures. In order to eliminate the effect of the inner proportions of the domestic price system, the indeces of total expenditure have also been referred to the output value figures in foreign exchange. This system of indeces may be used not only for an investigation of the appropriate structure by branches, but also for a host of calculations of economy and other factors. Among other things it makes it possible to conduct an investigation of the inner proportions of the people's economy, in a manner that is to a considerable extent independent of the price system. It may be used in various planning computations, the preparation of variants, experiments in linear programing, etc.

The introduction of the method (i. e. the elaboration of the system of indeces on the basis of the new Statistical Office balance for 1959 and of certain planning computations and the utilisation of the values thus obtained in the practical work of analysis and planning), first requires the compilation of basic figures to supplement the balance, partly on the basis of the actual figures for 1959 and partly on that of the planned figures for the later periods which it is desired to investigate.

Róbert Hoch:

A critical review of the theory of indifference surfaces

The paper is the abbreviated version of a chapter of the author's dissertation for a Candidate's degree, which is now under preparation under the title „The development of incomes and the structure of trade". The main ideas of the theory of indifference are treated: indifference curves, the marginal substitution rate as the derivative of an indifference curve which is assumed to be a decreasing convex hyperbola, the concept of the balance line, the point of consumption, the curve of demand income and that of demand price.

The author rejects the idea of an indifference surface, because it lacks real content. He goes into some details over the balance line and balance plane, as constructions which are current reflections of reality that promote an understanding of the phenomena concerned. He shows that the theoretical construction of the indifference surfaces does not promote an understanding of the phenomena of demand but that, on the contrary, the conclusions from the theory of indifference are in many cases opposed to the actual development of demand. All this is shown by the author for the cases of proportionate, unidirectional and disproportionate, partial and opposite changes in prices and for investigations of the consumers' price curve.

József Szabó:

Some economic problems of the purchasing and price policies for agricultural products

The author analyses the problems of agricultural purchasing and of price policies from the point of view of Marxist political economy. There is a brief discussion of the forms of amassing State stocks in the first period of People's Democratic development (1945–1948) and an evaluation of the system of compulsory deliveries, which was in force to the end of November, 1956.

The author then proceeds to an examination of the new system of contractual and State free purchasing, introduced at the end of 1956. The new system of purchasing has converted the hitherto administrative and tax relations between the State and the peasantry, into relations of a commercial character. Simultaneously with the strengthening of commodity relations between town and village, there has been a rapid development of the producers' cooperative movement and the Socialist sector now plays a dominant part in Hungarian agriculture. This makes it possible to extend the system of contracts to nearly every product of the producers' cooperatives.

In the next part of the paper the author analyses the relations between agricultural prices and the law of value, production costs and differential land rent. He then proceeds to discuss the problem of agricultural price ratios. He concludes that the present system of prices needs revision and enumerates the principles which, in his opinion, should be applied in the determination of State purchasing prices.

In the concluding part the author demonstrates the positive effect that the new purchasing system has had on agricultural output and on the reinforcement of cooperative farms. The tasks ahead of us in the purchase of agricultural products are discussed.

Sándor Polgár–Levente Fall:

The productivity of retail trade by peasants' cooperatives

Using actual returns, the authors have made a comparison of the productivity of the work of retail trade by the peasants' cooperatives and by the State network. They have analysed the rôle of the factors that affect productivity in the peasants' cooperative retail trade.

The paper is, however, concerned not only with a discussion of the productivity of trade on the basis of an analysis of actual returns, but also proceeds theoretically to criticise the inaccuracy of this concept and to define the new concept of the effectiveness of commercial work. The effectiveness of commercial work is defined as the complex efficacy of the manifold activities involved in the acquisition, storage and sale of commodities, in securing the most suitable and cultured supply of commodities to satisfy the consumers' requirements while consuming the relative minimum of live and incorporated labour. The authors stress that the concept of the effectiveness of commercial work is not identical with the lucrativeness of commercial work and that the latter cannot be substituted for it. Effectiveness is regarded as an overall concept of which lucrativeness is only one factor, one approach to evaluation.

The authors present a detailed survey on the attitude of the international literature to the methods of measuring and planning the effectiveness of commercial work. Much attention is devoted to changes in the structure of commodity trade and methods to eliminate price changes, in particular to the application of an index system based on standardisation.

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.
Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. – Telefon: 181–644.
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111–010. 60.4313. — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1. Telefon: 180–850. — Csekkszámla: 61 094. Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.
Terjedelem: 8 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1960. október 14.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

12

VII. ÉVFOLYAM 1960. DECEMBER

TARTALOM

Kacsenyák Ferenc: A lakásépítés finanszírozásának néhány kérdése 1389

Gönczöl Ferenc—Huszti Ernő—Tarpataki Sándor: A mezőgazdaság szocialista átszervezésének hatása a készpénzforgalomra 1405

Hegedűs András: A tervgazdálkodás konkrét rendszeréről 1422

Fáy József—Jónai Endre: Exportgazdaságosság és átlagos termelékenységi színvonal 1439

Fébó László: Budapest tömegközlekedése 1446

Vasile Rausser: A Román Népköztársaság gazdaságának távlati fejlődése 1465

SZEMLE

A szántóföldi növénytermesztés gazdaságos gépesítése az állami gazdaságok tapasztalatai alapján *(Voit Imre)* 1478

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

Szövetkezeti konferencia Lengyelországban *(Gergő Zoltán)* 1488

Pályázati eredmény 1498

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Vállalati kiskönyvtár *(Sági Márton)* 1500

A beruházások gazdasági hatékonysága *(Lukács László)* 1509

A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata 1512

A Közgazdasági Szemle 1960. évi számaiban megjelent cikkek tartalomjegyzéke 1515

E SZÁM SZERZŐI:

Fáy József, a Központi Statisztikai Hivatal munkatársa; **Fébó László,** a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó munkatársa; **dr. Gergő Zoltán** kandidátus, a Szövetkezeti Kutató Csoport vezetője; **dr. Gönczöl Ferenc** aspiráns, az Országos Tervhivatal munkatársa; **Hegedűs András,** a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Huszti Ernő,** a Magyar Nemzeti Bank munkatársa; **Jónai Endre,** a Magyar Kereskedelmi Kamara főosztályvezetője; **dr. Kacsenyák Ferenc** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Lukács László** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Vasile Rausser** kandidátus, a Probleme Economice főszerkesztője; **Sági Márton,** a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Tarpataki Sándor,** a Magyar Nemzeti Bank munkatársa; **Voit Imre,** az Állami Gazdaságok Üzemszervezési Kutató Intézetének munkatársa.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Ajtai Miklós, Bognár József, Erdei Ferenc, Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Huszár István, Keserű János, Lázár György, Molnár Endre, Ripp Géza (főszerkesztő), Timár Mátyás, Varga Edit, Varga István, Vályi Péter, Vincze Imre

KACSENYÁK FERENC:

A lakásépítés finanszírozásának néhány kérdése

Napjainkban a szocializmust építő országok többségében célul tűzik ki a lakáskérdés rendezését, a lakáshiány megszüntetését. A lakásprobléma megoldására irányuló törekvések önálló, perspektivikus lakásépítési tervekben öltenek formát. A 15 éves lakásfejlesztési terv alapvető célja hazánkban is, hogy a jelenlegi lakáshelyzet gyökeresen megjavuljon, megszűnjön a lakáshiány és minden arra jogosult család önálló lakáshoz jusson. Ennek eléréséhez mintegy 1 millió lakást kell felépíteni.

Második ötéves tervünk, amely e nagyarányú feladat megvalósításának első állomása lesz, 250 ezer új lakás építését irányozza elő.

E feladat teljesítése nem csekély erőfeszítést követel. Egyebek között szükséges, hogy a lakásépítés meglevő formáit és módszereit továbbfejlesszük, új formákat és módszereket vezessünk be, s ezzel együtt a lakásépítés finanszirozási módszereit tökéletesítsük és továbbfejlesszük.

Az állam és a lakosság részvétele a lakásépítés finanszírozásában a legutóbbi években

Az első ötéves tervünket követő időszakot (s itt általában csak erről az időről lesz szó) elsősorban a lakásépítkezések fellendülése, és a megelőző időszakhoz képest a lakásállomány gyorsabb növekedése jellemzi. Ez látható a következő összeállításból:

Megnevezés	1950—54. évi átlag	1955—59. évi átlag	Index (1950–54. évi átlag = 100)	Az összes új lakások megoszlása százalékban	
				1950—1954	1955—1959
Összes új lakások száma	20 620	40 010	194,0	100,0	100,0
Állami erőből épült lakások száma ...	8 002	15 078	188,4	38,8	38,5
Magánerőből épült lakások száma ...	12 618	24 932	197,6	61,2	61,5

Az állami és a magánerőből végzett lakásépítés erőteljes fellendülése következtében a lakásellátottság mutatói is számottevően javultak. Így például, amíg az első ötéves terv időszakában 1000 lakosra 2,2 épített lakás jutott, addig 1959-ben 4,7. 100 lakásra 1949-ben 365, 1959-ben pedig 360 lakos jutott, a 100 lakóhelyiségre jutó lakók száma pedig ugyanezen idő alatt 257-ről 251-re csökkent.

Az állami lakásépítés volumene évről évre megközelítően azonos. Évente körülbelül 14—15 ezer lakás épül állami erőből. A nem állami erőből épült lakások* növekedési üteme meghaladja az állami lakásépítés növekedési ütemét. Szükséges itt megjegyezni, hogy „az állami erőből épült lakások" fogalma helyett ez esetben helyesebb „állami kivitelezésben épült lakások"-ról beszélni, mivel az állami erőből épült lakások tartalmaznak olyan állami kivitelezésben és állami támogatással épült lakásokat is (például öröklakást, szövetkezeti lakást), amelyeket finanszírozási szempontból helyesebb a magánerőből épült lakások közé sorolni, mivel főképpen a lakosság pénzeszközein alapulnak. Jelenlegi helyzetünkben a lakosság fokozottabban részt vállal az országos lakásépítő program finanszírozásából.

Az állam a lakásprobléma mielőbbi megoldása céljából egyre fokozza erőfeszítéseit. *A legutóbbi években jelentősen megnövekedett a lakásépítési beruházások összege és részaránya az összes népgazdasági beruházásokban.* Az állam lakásépítési kiadásai *kétirányúak:* egyrészt az állami kivitelezésben végzett lakásépítés fedezésére szolgáló beruházások, másrészt a lakosság magánépítkezésének előmozdítása céljából nyújtott hosszú lejáratú lakásépítési kölcsönök. Ez utóbbiak lényegében szintén állami befektetések, az államnak a lakásépítés fejlesztésére fordított kiadásai. Éppen ezért ebből a szempontból nem helytelen e kétirányú állami befektetést együttesen is számba venni és egybevetni az állam összes beruházásaival. Ez nem mond ellent annak, hogy a közvetlen állami lakásépítési beruházások és az összes állami beruházások összehasonlítása az alapvető.

Megnevezés	1955	1956	1957	1958	1959
Az állami lakásépítési beruházás és a hosszú lejáratú építési kölcsön együttes összege (millió Ft)	1152,4	1365,2	2248,1	2014,5	2842,0
Index (1945 = 100)	100,0	118,5	195,1	174,8	246,6
Részarány az összes állami beruházások százalékában	10,3	11,8	20,3	14,7	9,3
Az állami hosszú lejáratú lakásépítési kölcsön összege (millió Ft)	315,3	287,0	495-4	627,0	666,0
Index (1945 = 100)	100,0	91,0	157,1	198,9	206,1
Részarány az összes állami lakásépítési ráfordítások százalékában	27,4	21,0	22,0	31,1	23,4

Az állam lakásépítési beruházásaiban jelentős összeg a lakosság számára lakásépítési célokra nyújtott hosszú lejáratú kölcsön. Az állami kölcsön összege szintén növekszik, ami a magánerőből történő lakásépítés gyors növekedésével függ össze (természetesen más tényezők hatása mellett).

Az állam és a lakosság az országos lakásépítés finanszírozásában

* A magánerőből és az állami támogatással épült lakások, amelyeket a továbbiakban együttesen „magánerőből épült" lakásoknak nevezünk.

majdnem fele-fele arányban vesz részt. Az ellenforradalmat követő 3 évben, 1957—1959-ben például az állami lakásépítési beruházás és a hosszú lejáratú lakásépítési kölcsön összege 7,1 milliárd Ft-ot tett ki, a lakosság pedig ugyanezen idő alatt mintegy 6 milliárd Ft-ot fordított lakásépítésre (a teljesen magánerőből folyó építkezés és az állami kölcsöntámogatással folyó lakásépítéshez való hozzájárulás formájában), ami az összes lakásépítési ráfordításoknak körülbelül 45 százaléka.

A legutóbbi években jelentősen megnőtt a lakosság lakásépítő tevékenysége. Az életszínvonal emelkedése is megfelelő alapot ad ennek kielégítésére. A lakosság megtakarításainak növekedését leginkább az jellemzi, hogy az összes betétállomány (az időszak utolsó napján) az 1955. évi 721,8 millió forintról 1959-ben 3895 millió forintra, az egy betétkönyvre jutó könyves betét pedig 742 forintról 2358 forintra gyarapodott. Az említett időszakban növekedett a bérből és fizetésből élők betétállománya (az összes betétek 45,6 százalékáról 58,3 százalékra) és a 10 ezer forint feletti könyves betétek aránya is; ez utóbbi 1955-ben csak kivételként fordult elő, 1959-ben elérte a 6,6 százalékot, a könyvek átlagos betétösszege pedig csaknem 20 ezer forint (19 361 Ft) volt. A lakásépítés szempontjából a betétek átlagos nagyságának a növekedése különösen jelentős, bár a takarékosság nem kizárólag lakásépítésre irányult.

Jellemző végül a lakosság lakásépítkezéseinek fejlődésére, hogy az utolsó 4 évben a kétszeresére növekedett állami kölcsönök sem tudják kielégíteni az igényeket. Az igényelt és az engedélyezett lakásépítési hitel különbsége 1955—1959 között évenként a következő volt: 61, 118,4, 152,4, 104,8, 92,1 millió forint. Tehát a lakosság szükségletei jelentősen meghaladják az állam által biztosított kedvezmények határát. Természetesen ebben más körülmények is közrejátszhattak, például a jogtalan kölcsönkérelmek elutasítása.

A lakásépítési kölcsön szükségessége

A lakásépítkezés ütemét egyrészt a teljes építőipari állóalap és munkaerő-kapacitás, illetve anyagfedezet növelésének lehetősége határozza meg, másrészt az, hogy ez a kapacitás, illetve anyagfedezet milyen arányban oszlik meg lakás- és másfajta építkezések között. A lakásépítkezésre leköthető építőipari állóalap és munkaerő-kapacitás, illetve anyagfedezet nagyságától függ adott árak mellett az állami és a magánerőből végzett lakásberuházások együttes összege is.

A magánerőből végzett lakásépítés személyes jövedelmekből fedezett lakossági felhalmozás, amely *társadalmi* szempontból kedvező. A lakossági felhalmozás leköti a személyes fogyasztási cikkekre irányuló vásárlóerő egy részét, és ezzel olyan kapacitásbővítésektől tehermentesíti a társadalmi felhalmozási alapot, amelyek egyébként szükségesek lennének az említett fogyasztási cikkek létrehozásához vagy importegyenértékük „kitermeléséhez". A társadalmi felhalmozási alapnak ez a tehermentesítése viszont célszerű felhasználás esetén lehetővé teszi, hogy az ily módon létrejövő felhalmozási többletet (vagy egy részét) az építőipari kapacitások, illetve anyagfedezet növelését előmozdító beruházásokra fordítsák. A lakásépítésre fordítható építőipari állóalap és munkaerő-kapacitás, illetve anyagfedezet növelésének lehetőségei te-

hát kedvezőbbek, ha a lakásberuházások egy részét magánerőből végzik, mintha kizárólag állami erőből fedezik.

A magánerőből végzett lakásépítkezés sok esetben *egyéni* szempontból is kedvező. A tapasztalat azt mutatja, hogy azokban a családokban, ahol az anyagi helyzet jelentősebben javul — akár munkájukból eredően, akár más úton, nem bérből és fizetésből származó jövedelem útján — a saját lakás, a saját ház építésére, a vagyonszerzésre irányuló törekvés is jelentkezik. Ez nemcsak a falusi lakosság többségére, hanem a városi lakosok egy részére is jellemző. Az, hogy az építtető saját ízlésének, elgondolásának, anyagi lehetőségének és családi körülményeinek megfelelően alakíthatja ki leendő ház- vagy lakástulajdonát, kétségkívül sok embernél elsődleges szempont, amiért esetleg anyagi áldozatot is hoz. A magánerőből végzett lakásépítkezés egyéni szempontból azért is kedvező, mert az építtető az igényjogosultságtól és az állami lakáskiutalással elosztható lakások számától függetlenül biztosan lakáshoz jut.

A magánerőből épített lakások számának alakulása sok tényezőtől függ. Közülük legfontosabbak a következők: mekkora a lakásellátottság már elért színvonala, milyenek a kialakult lakásigények és normák, mennyire elégíthetők ki az indokolt lakásigények állami lakáskiutalásokkal, a személyes jövedelmek elért színvonala mellett mekkora a lakásépítési megtakarítások lehetősége az építési költségekhez képest, és végül, mennyire ösztönzi az állam a magánerőből végzett lakásépítkezéseket.

A lakásellátottság már elért színvonala ma még eléggé messze van az indokolt lakásigényektől, amelynek nagyságát megközelítőleg a 15 éves lakásfejlesztési terv célkitűzései jelzik. Közismert, hogy az indokolt lakásigényeknek csak egy része elégíthető ki állami lakáskiutalásokkal. A lakásépítkezések mai színvonala mellett még arra sincs lehetőség, hogy akár csak a minden tekintetben rászorulók lakásigényét is maradéktalanul kielégítsék.

A lakásépítési megtakarítások lehetőségét ezúttal csupán egy-két számadattal illusztrálom. (A cikk következő részeiben ismertetem a megtakarítási lehetőséget építési formánként és jövedelemcsoportonként.) Egy kétszobás lakás átlagos építési költsége jelenleg új termelői áron állami építkezés esetén körülbelül 200 000 Ft. Az állami iparban dolgozó munkások havi átlagkeresete 1959-ben 1551 Ft. Tehát egy kétszobás lakás építési költsége átlagosan egy ipari munkás 125—130 havi, azaz 10—10,5 évi keresetének felel meg. A KSH háztartásstatisztikai adatai szerint egy városi munkás- és alkalmazott család havi átlagos nettó jövedelme mintegy 2800 Ft. Az előbb említett lakás építési költsége tehát egy ilyen átlagos család 6 évi nettó jövedelmét emészti föl. E mutató nagyságát természetesen nemcsak az építési költségek, hanem az építési költségek és a munkabérek színvonala együttesen határozza meg *

Az említett megtakarítási lehetőség mellett kézenfekvő, hogy a teljesen magánerőből végzett lakásberuházás csupán a lakosság kis részé-

* Gazdaságilag fejlett, korszerű iparral és építőiparral rendelkező, valamint magasabb életszínvonalú országokban ezek az adatok jóval alacsonyabbak. E tekintetben még sok tennivalónk van. Az építési költségek színvonala ugyanis jelentősen befolyásolja a lakásépítés volumenét, de különösen a lakosság magánerőből végzett építkezésének színvonalát és mértékét.

nél járható út a lakásprobléma megoldására. A legtöbb esetben magánerőből *csak hosszú lejáratú állami kölcsön igénybevételével* tudnak lakást építeni. A kölcsön a legfontosabb eszköz, amellyel az állam a magánosokat lakásépítésre ösztönzi.

A lakosság egy részét — különösen a városiakat — elsősorban az készteti magánerőből végzendő lakásépítkezésre, a megtakarítással és a kölcsöntörlesztéssel járó terhek viselésére, mert nincs számukra kedvezőbb kiút lakáshelyzetük javítására. Az állam viszont azért ad jelentős összegű hosszú lejáratú lakásépítési kölcsönt, hogy azokat a családokat is ösztönözze a lakásépítésre, akik kizárólag magánerőből nem lennének képesek vagy hajlandók erre. *A lakásépítési kölcsön tehát az adott helyzetben mind a lakosság, mind az állam szempontjából szükséges.*

Az állami hosszú lejáratú építési kölcsön fontos szerepet játszik a lakásépítés volumenének növelésében is. Az állam és a lakosság együttesen kevesebb lakást tudna felépíteni, ha az állam saját erőforrásait csak állami kivitelezésű lakások építésére fordítaná, a lakosság pedig kizárólag csak magánerőből építkezne, mint a jelenlegi finanszírozási rendszer mellett, amikor az állam lakásépítési erőforrásainak egy részét a hosszú lejáratú építési kölcsönök finanszírozására, a magánépítkezések támogatására fordítja.

Az MSZMP Központi Bizottságának június 29-i határozata is felhívja a figyelmet arra, hogy a „különböző hazai kezdeményezések, valamint a baráti országok tapasztalatainak figyelembevételével ki kell szélesíteni és támogatni kell a saját lakásépítésnek azokat a formáit, melyek alkalmasak az építtető munkájának vagy anyagi eszközeinek mozgósítására".

A hosszú lejáratú építési kölcsön felhasználásának célszerű szabályozásával — a lakásépítésre fordítható állóalap és munkaerő-kapacitások, valamint anyagfedezet keretei között — meggyorsítható a magánerőből végzett lakásépítkezések üteme. Ez elérhető *egyrészt* az összes hosszú lejáratú kölcsönök abszolút összegének növelésével, *másrészt* az összes állami lakásépítési ráfordításokon belül a kölcsön részarányának növelésével (természetesen figyelembe véve mind az állam, mind a lakosság szükségleteit és lehetőségeit), *végül* pedig a kölcsönátlagok megfelelő szabályozásával. Az utóbbi két módon a lakásépítés üteme akkor is növelhető, ha maga az összes állami lakásépítési ráfordítás összege változatlan marad.*

A magánépítkezéshez szükséges minimális készpénz nagysága a jelenlegi hitelfeltételek mellett

A lakásprobléma megoldásában tehát jelenleg fontos tényező — egyebek között — a lakosság minél szélesebb rétegeinek bevonása a lakásépítési program finanszírozásába. Megfelelő feltételekkel sikerül

* Itt azonban arra is kell gondolni, hogy a magánépítkezés nagyrészt a falut érinti, tehát ha az állami építkezés különböző formáinak rovására növelnénk a magánépítkezést, akkor ez aránytalanságot idézne elő a városi és a falusi lakásépítkezés üteme között. A lakásépítés finanszírozása szempontjából azonban — szemben a lakásépítés kivitelezése szerinti csoportosítással — helyesebb a magánerőből és állami támogatással végzett építkezés fogalmát tágabb értelemben használni, s ide sorolni az állami kivitelezésben épített, de a lakosság megtakarításaira alapozott és személyi tulajdonba kerülő lakásokat is (például szövetkezeti, öröklakásokat stb.); ez esetben pedig az előbb elmondottak nem állnak fenn.

is ehhez számottevő rétegeket mozgósítani. Az egyik ilyen ösztönző maga a kölcsön, amelyet az állam viszonylag állandó feltételek mellett ad. Állandó például a kamatláb nagysága, hosszú időre előre meghatározottak a kölcsönnyújtás, a törlesztés stb. feltételei is, építési formánként differenciálva. Ez lehetővé teszi a jövőbeni építkezés megbízható kalkulálását.

Építési forma	Maximális kölcsön		Évi kamatláb nagysága százalékban	Maximális törlesztési idő (év)	Minimális törlesztés	
	az építési költség százalékában	Ft			Ft	a jövedelem százalékában[3]
Családi ház	75	60 000	2	25	200	10
Csoportos építés ...	75	70 000	2	25	—	10
Szövetkezeti	85	—	0	20	—	—
Társasház	75	90 000		35	200	10
Öröklakás.....	80	—	3	30	—	—
Leválasztás	75	45 000	2	15	200	10
Hivatali helyiség...	50/75[1]	45 000	2	15	250	—
Emeletráépítés ..... Padlástér-beépítés	40/74[1]	55—60 000[2]	2	15	—	—
Helyreállítás	75	45 000	2	15	—	10

[1] Az építési költség 50, illetve 60 százalékát az állam szubvencionálja.
[2] Egy-, illetve kétszobás lakás esetén.
[3] A család havi jövedelmének százalékában.

A magánerőből (és állami támogatással) történő lakásépítés finanszírozásának feltételei tehát adottak. Természetesen a feltételek megváltoztathatók (mint például 1959-ben a társasház-, az emeletráépítés és a tetőtérbeépítés esetében), de az alapelvek általában hosszabb ideig változatlanok, s ennek ösztönző hatása nem elhanyagolható. Szükséges megjegyezni, hogy az 1959. évi termelőiár-rendezés után, az építőanyagok árváltozása következtében, az egyes építési formákra meghatározott maximális kölcsön nagysága ma már az építési költségeknek kisebb hányadát képezi, mint ahogyan azt az előbbi táblázat mutatja (75—85 százalék). Éppen ezért szükségessé válik e kérdés rendezése, a lakásépítési kölcsön feltételeinek összehangolása a kialakult új árszínvonallal.

A magánerőből történő lakásépítés finanszírozásának alapja a *lakosság megtakarításainak* eredményeként felhalmozott készpénzösszeg, amelyet általában takarékpénztárban helyeznek el. A hosszú lejáratú építési kölcsönnek is ez az alapfeltétele. Milyen összegű készpénzmegtakarítás szükséges a saját erőből építkezőknek ahhoz, hogy építkezéshez kezdjenek, illetve még előbb, hogy építési kölcsönt kapjanak?

A maximális építési kölcsönt figyelembe véve, építési formánként a következő oldal táblázatában feltüntetett *minimális készpénzösszeg szükséges.*

Ezek az értékek csupán elméletileg szükséges minimumok, s még több tényező befolyásolja őket. Az egyik: *hitelfedezet szempontjából több kiadást nem lehet figyelembe venni, amelyek pedig szükségesek az építkezés teljes befejezéséhez* (például a melléképületek, a kerítés, a járda, a festés költségeit stb.). Ezek külön terhelik az építtetőt. Továbbá, ha a költségvetési összeget egyéb okok miatt is túllépik — ami elég általános jelenség —, az is az építtetőt terheli. A kölcsönengedélye-

Megnevezés	Szükséges minimális készpénz-mennyiség	Megnevezés	Szükséges minimális készpénz-mennyiség
Családiház-építés ...	20 000 Ft	Leválasztás	15 000 Ft
Csoportos építés.....	24 000 Ft	Hivatali helyiség ...	15 000 Ft
Szövetkezeti építés...	kb. 20 000 Ft	Emeletráépítés	20 000 Ft
Társasház-építés.....	30 000 Ft	Padlástér-beépítés ...	
Öröklakás-építés ...	kb. 40 000 Ft	Helyreállítás	15 000 Ft

zés egyik feltétele viszont az, hogy az építtető rendelkezzék az építkezés befejezéséhez szükséges pénzeszközökkel vagy anyaggal.

A másik ok: *a kölcsön átlagos nagysága az építési költségekhez képest relatíve csökkenő irányzatú.* Ennek több oka van. Most csupán annyit említünk meg, hogy a lakosság készpénzfedezete az építési költségekben állandóan növekvő irányzatú. Így például az 1955—1959 közötti években az építtetők a fogyasztói áron számított építési összköltségnek átlagosan a következő hányadát fedezték készpénzben vagy saját munkájukkal: 50 százalék (30 ezer Ft), 59,7 százalék (42 ezer Ft), 60,6 százalék (45 ezer Ft), 60,8 százalék (52 ezer Ft), 60 százalék (60 ezer Ft).

A készpénz-szükséglet nagyobbodik továbbá *az építési költségek növekedése miatt is.* Az átlagos építési költségek növekedésének oka részben az igények, részben pedig az építőanyag-árak növekedése. Az építőanyagok drágulásából származó építésiköltség-növekedés nem egyformán érinti a különböző építési formákat. Az állam ugyanis az öröklakás és a szövetkezeti lakás esetében kedvezményesen állapítja meg az eladási árat, ami a vásárlók szempontjából bizonyos mértékig ellensúlyozza az építési költségek növekedését. Ugyanakkor más építési formáknál ez az ellensúlyozó tényező nincs meg, tehát az anyagárak növekedése közvetlenül terheli az építtetőt. S mivel magánerőből többnyire családi házat építenek, az építési költségek növekedése általában növeli az építkezéshez szükséges készpénz és az építési kölcsön összegét.

Végül a lakásépítés megkezdéséhez, az építési kölcsön folyósításához szükséges készpénz mennyisége azért is nagyobb az itt feltüntetetteknél, mert — mint már említettem — maguk *a kölcsönfolyósítás feltételei sem felelnek meg már a jelenlegi viszonyoknak,* nem a tényleges árszínvonalon alapulnak.

Építkezés megkezdéséhez és építési kölcsön igényléséhez tehát az említett meggondolások alapján építési formáktól, lakásnagyságtól és más esetleges tényezőktől függően az építtetőnek 20 000—50 000 Ft készpénzzel kell rendelkeznie. Lakásszövetkezeti építéshez, lakásmegosztáshoz, emeletráépítéshez és tetőtér-beépítéshez körülbelül 20—25 000 Ft, családiház építéséhez, csoportos építkezéshez és társasház építéséhez körülbelül 30—35 000 Ft, öröklakás-építéshez pedig körülbelül 40—50 000 Ft készpénz szükséges.

A magánépítkezéshez szükséges minimális készpénz felhalmozásának időszaka építési formánként és jövedelemcsoportonként

Az eddigiekben már meghatároztuk a magánépítkezéshez szükséges minimális készpénz nagyságát építési formák szerint. A megtakarítási lehetőségek megítélése céljából azonban szükségünk van a jöve-

delemcsoportonként végzett számításokra is. A takarékosság lehetősége, nagysága és ideje jelentősen különbözik az egyes jövedelemcsoportokban. A Központi Statisztikai Hivatal a városi munkás- és alkalmazotti háztartások megfigyelésekor 5 ilyen csoportot állított fel: az I. jövedelemcsoportban az 1 főre jutó havi bruttó jövedelem 600 Ft-nál kevesebb, a II. csoportban 600—800 Ft, a III. csoportban 800—1000 Ft, a IV. csoportban 1000—1200 Ft és végül az V-ben 1200 Ft-nál több. E jövedelemkategóriákhoz tartozó családok háztartásainak nettó jövedelme 1959-ben a következő volt: 2113, 2550, 2826, 3030 és 3352 Ft.

Miután már ismerjük a minimális készpénz nagyságát építési formánként és a háztartások jövedelmének nagyságát jövedelemcsoportonként, pontosabb képet alkothatunk a megtakarítási lehetőségekről is. A következő táblázat a minimális készpénz felhalmozási időszakát mutatja építési formánként és jövedelemcsoportonként. A táblázat azzal a feltételezéssel készült, hogy a lakásépítési megtakarítás minden jövedelemcsoportban a háztartás nettó jövedelmének 20 százaléka. Ez a feltételezés csak annyiban jogosult, hogy az egyes családok lakáshelyzetük javítása céljából jelentős áldozatokra is hajlandók, ha a megtakarítás időszaka nem húzódik el túl sokáig. A táblázattal csak azt kívánjuk érzékeltetni, hogy viszonylag nem hosszú felhalmozási időszak alatt az egyes jövedelemcsoportokba tartozó családoknak mely építési formák megvalósítására lehet esélyük. Egyelőre az építési kölcsön törlesztésével járó terhektől eltekintünk.

Megnevezés	I.	II.	III.	IV.	V.
	jövedelemcsoport				
A háztartások évi nettó jövedelme (Ft)	25 356	30 600	33 912	36 360	40 224
A háztartások évi 20 százalékos megtakarítása (Ft)	5 071	6 120	6 782	7 272	8 045
A minimális készpénzkészlet felhalmozásának időszaka (év) 20 százalékos feltételezett megtakarítás mellett:					
Lakásszövetkezet, lakásmegosztás, emeletráépítés, tetőtér-beépítés					
20 000 Ft minimális készpénzkészlet esetén	3,50	3,27	2,95	2,75	2,49
25 000 Ft minimális készpénzkészlet esetén	4,38	4,08	3,69	3,44	3,11
Családi ház, csoportos építkezés, társasház					
30 000 Ft minimális készpénzkészlet esetén	5,25	4,90	4,42	4,13	3,73
35 000 Ft minimális készpénzkészlet esetén	6,13	5,72	5,16	4,81	4,35
Öröklakás					
40 000 Ft minimális készpénzkészlet esetén	7,00	6,54	5,90	5,5	4,97
50 000 Ft minimális készpénzkészlet esetén	8,75	8,17	7,37	6,88	6,22

A táblázat adatai szerint az első két jövedelemkategóriában elsősorban a 3,5—4,5 éves takarékoskodást igénylő szövetkezeti lakásépítés, lakásmegosztás, emeletráépítés és tetőtér-beépítés jöhet szóba. Az első két jövedelem-kategóriába tartozó családok számára a családi ház és társasház építése 5—6 évi takarékoskodást igényel, ami már igen megerőltető, de nem lehetetlen, a 7—9 évi takarékoskodással járó öröklakás viszont már számításon kívül hagyható. A harmadik és a negyedik jövedelemcsoportba tartozó háztartások viszonylag könnyen összegyűjthetik a legolcsóbb lakásépítési formákhoz szükséges minimális készpénzt, sőt náluk a családi ház építése sem igényel 5 évnél hosszabb ideig tartó takarékoskodást. Az öröklakás megszerzése itt is meghaladja a teherbíróképességet. A legmagasabb, ötödik jövedelemcsoportban már 2,5—3 évi takarékoskodással felhalmozható a legolcsóbb építési formákhoz és 4 évi megtakarítással a családi ház építéséhez szükséges készpénz. Az öröklakás megszerzése azonban még ebben a jövedelemcsoportban is 5—6 évi takarékoskodást igényel. Mivel a családok többsége a III—V. jövedelemcsoportba tartozik, a magánerőből végzett lakásépítkezéshez szükséges minimális készpénz felhalmozása, ha nem is könnyen és nem is a költségesebb építési formákhoz, elég széles körben lehetségesnek látszik. A reáljövedelmek rendszeres növekedése természetesen tovább bővíti ezt a megtakarítási lehetőséget.

Ha figyelembe vesszük az állami lakásépítés volumenét, s ezen belül is az állami erőből épült lakások azon részét, mely közvetlenül kerül szétosztásra a lakosság között, s ehhez hozzávesszük a lakosság egyes kategóriáinak jövedelmi viszonyait, úgy helyesnek mondható az OTP irányelve, hogy *az építési kölcsönök engedélyezése során a kisebb jövedelmű rétegeket — elsősorban a munkásságot — részesíti előnyben.*

Az *öröklakás-akció* elsősorban a lakosság jól kereső rétegeit érinti. Első látásra is világos, hogy egy öröklakás megvásárlásához szükséges körülbelül 40—50 000 Ft készpénz összegyűjtése nem az átlagkeresetű munkások és alkalmazottak lehetőségeihez van szabva (a kölcsöntörlesztés feltételeiről itt még nincs szó). Ezt bizonyítja egyébként az OTP statisztikája is, mely szerint például 1957—1959 között az öröklakás-vásárlók 80,9 százaléka magas jövedelmű értelmiségi (orvos, mérnök, tanár, tisztviselő stb.), 13,8 százaléka munkás, 2,7 százaléka önálló kisiparos és kiskereskedő, 2,6 százaléka pedig szövetkezeti tag volt.

1957—1959 között 1918 öröklakás épült (ebből Budapesten 1599), s a vásárlók ez idő alatt 123,2 millió Ft-ot (az öröklakások árösszegének 35,7 százalékát) fizettek be készpénzben. Az öröklakás-vásárlók átlagosan 21 éves törlesztési időt vállaltak.

Az öröklakás-építési akció lehetővé teszi, hogy a lakosság magas jövedelemmel bíró rétegeinek szabad pénzeszközeit lekössék, sőt ezen túlmenően jövedelmük megfelelő irányban realizálódjék. Az öröklakáseladásból befolyt összegek pedig az állam számára a lakásépítés egyik forrását képezik.

Az öröklakást vásárlók egy része azonban nem az említett legmagasabb jövedelmű rétegek közül kerül ki. Arról van szó ugyanis, hogy jelenleg, amikor jelentős lakáshiánnyal küzdünk, az öröklakás-akció iránti kereslet igen nagy. Nem valószínű, hogy néhány év múlva, amikor a jelenlegi hiány enyhülni fog, ugyanilyen marad a kereslet, és nem tolódik-e el más kevésbé terhes formák felé. Ez utóbbi

szempontot is figyelembe véve megállapítható, hogy az öröklakás-építési akciónak addig van létjogosultsága, amíg a magasabb jövedelmű rétegek részéről megfelelő igény mutatkozik ilyen lakások iránt. A második ötéves tervben az öröklakások építése, illetve értékesítése körülbelül a jelenlegi színvonalon lesz.

A *családi ház* építésének az az előnye, hogy viszonylag olcsón kivitelezhető, hátránya viszont, hogy minősége, közművesítettsége és mellékhelyiségekkel való ellátottsága kedvezőtlenebb, mint az állami lakásoké. Emiatt a családi házat építők, illetve az állami lakáskiutalásban részesülők és állami lakásokat vásárlók lakásellátottságának színvonala között jelentős különbségek lehetnek.

Továbbá jelenleg megoldatlan a családiház-építésre alkalmas *telkek* kérdése is. Az építkezéshez szükséges telkek nagyobb része magántulajdont képező telkek eladásából származott. (Az OTP-n keresztül eddig nem egészen 14 ezer telek értékesítése bonyolódott le.) Különösen városi telkekben mutatkozik hiány. Az OTP-ben jelenleg 38 700 telek eladó, s ebből a városi telkek száma csupán 6700. Szükséges tehát, hogy az állam a közeljövőben rendezze e kérdést, hogy ez se hátráltassa a családi ház építésének ütemét.

A városi magánépítkezést részben az is fékezi, hogy a városi telkek bizonyos értelemben drágák. Ugyanakkor a telekvásárlóknak körülbelül fele (1958-ban 46,5 százaléka, 1959-ben 52,2 százaléka) munkás. Tehát a munkások azon része, amely kényszerűségből épít családi házat, a telekvásárlás miatt kettős terhet vállal magára. A telekárakat a következő — OTP-n keresztül történő 1959. évi házhelyértékesítési — adatok szemléltetik:

Megnevezés	Értékesített telek (db)	Egy telek átlagos vételára (Ft)	Egy négyszögöl átlagos eladási ára (Ft)
Budapest	278	18 900	93,00
Vidék	7 249	6 000	19,00
Összesen	7 527	6 500	20,90

A telekárak azonban ma csupán abszolút értelemben magasak, a felszabadulás előtti színvonalhoz képest jóval alacsonyabbak, s az építési költségeknek sokkal kisebb hányadát képezik. A közművesített telkek ára jelenleg sok esetben a közművesítés költségeit sem fedezi.

A családiház-építési akció erőteljes fejlesztése még inkább fokozza városainkban *a „belváros" és a „külváros" különbségét*, mert a belterületeken általában nincs mód telek kialakítására, sőt ez nem is lenne célszerű. E különbség — amely a múltból adódott — nemcsak a közművesítettség stb. tekintetében nyilvánul meg, hanem a közlekedési, az áru- és a kommunális ellátottság stb. vonatkozásában is.

A családiház-építésben a munkások és alkalmazottak részvétele jelentős. Az engedélyezett családiház-építési kölcsön megoszlása a legutolsó 3 évben a következő táblázat szerinti volt.

Az „egyéb" kategóriába tartoznak a nyugdíjasok, a fegyveres erők tagjai és különösen a termelőszövetkezeti tagok.

A mezőgazdaság szocialista alakításának meggyorsulásával párhu-

Megnevezés	Munkás	Alkalmazott	Egyéb	Összesen
1957	60,0	33,0	7,0	100
1958	62,9	31,9	5,2	100
1959	61,8	32,3	5,9	100

zamosan nő a tsz-tagoknak adott állami hosszú lejáratú építési kölcsön összege is. A kölcsönt kapott tsz-tagok száma az 1958. évi 692-ről 1959-ben 1024-re, a lakásépítési kölcsön összege pedig 13,4 millióról 23,4 millióra nőtt.

A *lakásszövetkezeti építés* kedvezőbb a munkások részére, mint a családi ház építése. Mindenekelőtt előnyösebbek a készpénzgyűjtés, a takarékoskodás feltételei. Az állami árengedménnyel csökkentett költségvetési értéknek csupán 15 százalékát kell készpénzben fedezni, a fennmaradó részt kölcsöntörlesztés formájában egyenlítik ki. Az állam a tényleges költségek mérséklésén kívül egyéb kedvezményeket is ad, például alacsonyabb színvonalon szabja meg a nagy családok készpénzbefizetését. Így a lakásszövetkezeti építés esetén csak körülbelül 15—20 ezer Ft-ot kell gyűjteni. Lakásszövetkezeti építésnél a kivitelezést az állam vállalja magára, ami nemcsak kényelmes megoldás az építtető szempontjából, de biztosíték is, hogy modern, jól felszerelt lakást kap. Végül a törlesztés feltételei is kedvezőbbek, mint családi ház építése esetén: a kölcsön kamatmentes és a törlesztési idő is a leghosszabb: 30 év. A lakásszövetkezeti építés formálisan az öröklakás-építési akcióhoz hasonló. A takarékosság, az állami kedvezmények, a kölcsönnyújtás és a kölcsöntörlesztés stb. szempontjából azonban lényegesen kedvezőbb annál.*

A lakásszövetkezeti akció iránt máris nagy az érdeklődés. 1960-ra 1680, 1961-re pedig 3236 szövetkezeti lakás befejezését irányozták elő. Az érdeklődés nagyságára jellemző, hogy például Csepelen tízszer annyian tartanak igényt lakásszövetkezeti építésre mint a jelenleg épülő szövetkezeti lakások száma (55 db).

Ugyancsak kedvező építési lehetőség a lakosság szempontjából az *emeletráépítés* és a *tetőtér-beépítés.*

Az emeletráépítés és a tetőtér-beépítés legfontosabb előnye, hogy lényegesen olcsóbban valósítható meg, mint az állami erőből épülő lakások. Az eddigi tapasztalatok szerint egy ily módon épített kétszobás összkomfortos lakás átlagos építési költsége (új termelői áron) 120 000 Ft, ami az állami erőből épülő lakások építési költségének körülbelül $^2/_3$-a. Emiatt és az állami támogatás következtében az építtetőknek a készpénz-gyűjtéssel és a kölcsöntörlesztéssel kapcsolatos terhei is viszonylag kedvezőek, és körülbelül a szövetkezeti lakásépítéshez hason-

* A lakásszövetkezeti építéssel és az öröklakás-építéssel kapcsolatban felmerül a kölcsön jellegének kérdése. Beszélhetünk-e ezekben az esetekben állami kölcsönről? Formailag az történik, hogy az állam lakásokat épít, s azokat eladja a vételár bizonyos hányadának előzetes kifizetése, és a hátraléknak meghatározott idő alatti törlesztése ellenében. Lényegében azonban itt is az történik, mint más magánépítkezési formák esetén, vagyis az állam hitelezi a lakásépítés költségeinek bizonyos hányadát. A különbség csupán formai, vagyis az, hogy a kölcsön nem megy keresztül az építtető kezén. Ez esetben ugyanis az állam egyúttal mint építő is közvetlen kapcsolatban van az építtetővel, míg egyéb esetekben e kapcsolat nem annyira közvetlen, mivel a hitelnyújtó és az építő nem ugyanaz.

lóak. 1959-ben több mint 1400 ilyen irányú igényt nyújtott be a lakosság, amelynek kielégítésére 84,1 millió Ft állami szubvenciót és kölcsönt engedélyeztek.

Az OTP-kölcsönakció keretében jelenleg a családiház-építési kölcsönnek döntő súlya van, jelenleg ez az építési forma dominál. Az építkezési formák feltételeinek ismeretében most már arra is válaszolhatunk, hogy *mi a fejlődés várható iránya.*

Falun a lakásépítkezés általános formája a családiház-építés, és hosszú ideig az is marad. Ezért falun a jövőben a családiház-építés fokozott növekedésére kell számítani. Ezt fogja eredményezni a falusi lakosság jövedelmi viszonyainak javulása, a fokozottabb megtakarítás lehetősége és a falusi építkezéseknél érvényesíthető előnyök kihasználása.

Más a helyzet a városokban. A városi családiház-építésnek egy része, amely nem a jobb életkörülmények, a magasabb életszínvonal eredménye, hanem, — mint már arról volt szó — a szükséghelyzet kifejezője, fokozatosan leépül, mégpedig olyan mértékben és ütemben, ahogyan más előnyösebb építési lehetőségek tért hódítanak. Ilyenek elsősorban a lakásszövetkezeti építés és az esetleges vállalati lakásépítés.

Javaslatok a lakásépítési takarékosság megkönnyítésére

A lakásépítési takarékosság megkönnyítéséhez és szervezettebbé tételéhez szükséges megfontolni, hogy nem lenne-e célszerű a tervszerű *céltakarékosság* megszervezése. Mit értünk ezen?

Az OTP-ben mindenekelőtt külön kellene nyilvántartani és kezelni a lakásépítés céljából takarékoskodók betéteit. Erre nem nehéz megfelelő szervezeti formákat és módszereket találni. Lehetséges megoldás például a szerződéses alapon történő takarékosság, amikor is az OTP — esetleg a vállalatokon keresztül — szerződést kötne a leendő építkezőkkel. Az építkezni kívánó kötelezné magát, hogy meghatározott ideig rendszeresen befizet (esetleg a vállalaton keresztül) bizonyos összeget, amíg a kölcsönnyújtáshoz szükséges minimum összegyűlik; az OTP pedig vállalná — a betét után járó 5 százalék évi kamat beszámításával — a megállapított takarékossági idő leteltével meghatározott összegű kölcsön nyújtását.

De elképzelhető a céltudatos takarékosság megszervezése más, társadalmi, tömegszervezeti stb. úton is. Az ilyen takarékossági mozgalmaknak szép példáit láthatjuk Csehszlovákiában, Bulgáriában, Lengyelországban.

Milyen előnyökkel járna a lakásépítési céltakarékosság bevezetése?

A lakásépítési céltakarékossági akcióban részt vevők száma, anyagi helyzete és vállalt betétje alapján időszakonként *viszonylag pontosan megállapítható lenne a magánépítkezés volumene.* Ez a magánépítkezés terjedelmének előrelátása mellett fontos volna az állami lakásépítési feladat meghatározása szempontjából is.

A szerződések alapján könnyen meghatározható lenne az *évenként esedékes hiteligény, és a hiteligények kielégítésének a sorrendje* több évre előre. Az OTP jobban tudna „operálni" e betétekkel, hiszen ezek hosszabb időre, több évre szóló betétek lennének. A felhalmozódó ösz-

szegeket fel tudná használni a lakásépítési hiteligények forrásaként vagy más célokra is.

A népgazdaság szempontjából ez azért lenne hasznos, mert pontosabban meg lehetne állapítani a magánépítkezés várható anyagigényét. Az építkezni kívánók nem fektetnék be készpénzüket túl korán építőanyagba, egyes felszerelésekbe stb., s így nem kötnének le a népgazdaság számára más célra vagy más építkezők részére máris szükséges építő- és egyéb anyagokat.

Hasznos megoldás lenne ez azok számára is, akik saját lakás építését tervezik, hiszen megfelelő időben elkezdve a takarékosságot, meghatározott idő után biztosítva lenne otthonuk felépítése. Megnyugtató lenne számukra az a sorrend is, amelyet az OTP állapít meg hiteligényük kielégítésére. Előnyös lenne ez az építkezők szempontjából már csupán a kamat miatt is, amely a több évi takarékosságon alapuló betétek után jelentős összeget tesz ki. Azokban az esetekben pedig, amikor a kölcsön egyes formái feltételekhez vannak kötve (szociális helyzet, munkáltató javaslata, folyamatos munkaviszony stb.), e feltételek érvényesítése eleve és a helyszínen biztosítva lenne, amennyiben a céltakarékossági mozgalomba elsősorban e feltételeknek megfelelő egyéneket lehetne bevonni.

Végül, a vállalati segítség (akár anyagi, akár segély, kölcsön vagy egyéb) is sokkal szervezettebb és hatékonyabb volna, mivel a vállalatok is pontosan tudnák, hogy hány dolgozójuk kíván építkezni, melyik évben számíthatnak az OTP-nál kölcsönre, személy szerint kinél és mikor szükséges a vállalati segélynyújtás stb.

Lehet, hogy esetenként e kötött betétforma bizonyos nehézségeket okozna, különösen, ha valamennyi magánerőből építkezőre kiterjesztenénk. De ha azokat vonnánk be a tervszerű céltakarékosságba, akiknél a lakáshiány különösen nagy, és olyan lakásépítési formákban, amelyek iránt nagy az érdeklődés — például a lakásszövetkezeti építésbe — véleményem szerint, e kötött betétforma is eredményesen alkalmazható volna.

Az OTP hosszú lejáratú lakásépítési kölcsöne azonban az átlagos keresetű munkásoknál még a lakásépítési céltakarékosság megvalósítása esetén is komoly megterhelést jelentene. Éppen ezért a céltakarékossági akciónak is csak akkor lehet mozgósító, ösztönző hatása, ha időben elkezdik és az építkezés határidőre megvalósítható. Ez azonban megfelelő szervező munkát követel. Addig is míg ez megvalósítható, a jelenlegi szükséglet kielégítése céljából indokolt a várakozási idő (takarékossági idő) csökkentése, helyesebben a készpénz-összeg felhalmozásának előbbre hozatala, amit *átmeneti kölcsönnel* lehetne megoldani.

Ennek az a lényege, hogy a magánerőből építkezők (elsősorban a munkások) számára lehetővé tennék, hogy az OTP kölcsön folyósításához szükséges készpénz-összeg bizonyos hányadát megkapják. Ezzel elsősorban a vállalatok segíthetnék a lakásproblémájukat saját erejükből rendezni kívánó dolgozókat. A jogcím itt nem játszik döntő szerepet: lehetne segély, kölcsön vagy vállalati hozzájárulás, vagyis a vállalatnak visszatérülő vagy vissza nem térülő eszköz — esetleg a kettő kombinációja. A források ugyancsak sokrétűek: igazgatói alap, nyereségrészesedés visszatartott része, KST, ÜB-alap stb. Csupán egy példával szemléltetem a lehetőségeket. Ha a nyereségrészesedésnek csak 1 százalékát

tartanák vissza e célra, akkor is évente mintegy 2000 dolgozónak lehetne adni 5000 Ft nagyságú kölcsönt (átmeneti kölcsönt) vagy vállalati juttatást, ami a kölcsönt kapó dolgozóknál egy évvel megrövidítené az állami lakásépítési kölcsön igénybevételének időpontját.

Ezen átmeneti kölcsön alkalmazása azt eredményezné, hogy indokolt esetekben *a hosszú ideig tartó előtakarékossági időt lerövidítve a takarékosság egy részét törlesztéssé lehetne változtatni.*

A vállalati alapok felhasználását előíró rendelkezések azonban nem teszik lehetővé ennek megvalósítását. Így például a vállalat személyi tulajdonú, vagy más szerv által kezelt lakások építéséhez nem járulhat hozzá. A rendelet értelmében a vállalat nem nyújthat támogatást a dolgozóknak akkor sem, ha az állam más forrásokból (például az OTP révén) már támogatást adott. Végül, nem lehet az igazgatói alapból lakásépítési kölcsönt folyósítani vagy a vállalati dolgozó számára lakást vásárolni sem. Mindez erősen korlátozza a vállalat dolgozóinak nyújtandó lakásépítkezési támogatást.

Egy lépést jelent előre e tekintetben az 1960. június 29-i párthatározat, amely előírja, hogy az „ipari vállalatok a lakásépítéshez szükséges anyagok termelési tervének túlteljesítésével, elfekvő anyagok feldolgozásával és átadásával, a vállalati dolgozók, különösen szakipari munkások, közreműködésükkel, nyújtsanak segítséget a szövetkezeti lakóházak felépítésében". Ez — ha közvetlenül nem is jelent pénzügyi segítséget — jelentős támogatás lehet a vállalatok részéről a lakásépítő dolgozók számára.

A lakásépítési kölcsön törlesztési feltételei

A lakóház, illetve lakás építésének befejezése után (általában a befejezéstől számított egy év után) megkezdődik a *lakásépítési kölcsön törlesztése.* Ez úgy történik, hogy a kölcsönt kapott nyilatkozatot ad az OTP-nek a törlesztés havi összegéről. Ennek alapján és még más szempontok figyelembevételével megállapítják a havi törlesztési díj tényleges összegét, és a törlesztés időtartamát (a maximális törlesztési időről és minimális havi törlesztési díjról már volt szó).

Milyen szempontokat kell figyelembe venni a törlesztési idő és a törlesztési díj megállapításánál, milyen elvek alapján kell ezeket differenciálni?

Elsősorban *építési formánként,* illetve, ami ezzel szorosan összefügg, az *igényelt kölcsön nagysága* szerint. Magától értetődik, hogy például családi ház építésénél és a lakásmegosztásnál más az építési költségek nagysága, s így más az igényelhető kölcsön összege is (maximum 60 000, illetve 45 000), s ebből eredően más-más törlesztési időt kell megállapítani (a maximum 25, illetve 15 év). A törlesztési idő differenciálása a terheknek körülbelül egyenlő elosztását eredményezi: körülbelül azonos szintre hozza a törlesztési díjak összegét. Az előbbi példával élve, s a maximumokat véve figyelembe, a családiház-építési kölcsön törlesztése havi 255 Ft-ot, lakásleválasztási kölcsön törlesztése pedig havi 290 Ft-ot jelent lényegesen eltérő törlesztési idő mellett.

További lépés a törlesztési idő és most már a törlesztési díj differenciálása *a kölcsönt igénylők kereseti kategóriái* szerint. Itt már érvényesül a társadalmi rétegek szerinti megoszlás is, amennyiben az

építtető, illetve kölcsönt igénylő társadalmi és anyagi helyzete egymástól el nem választható. Ez a differenciálás lehetővé teszi egyes társadalmi rétegek egységes elbírálását, de még nem oldja meg az egyéni problémákat. Ezért szükséges a törlesztési idő és a havi törlesztési díj megállapításánál a kölcsönt igénylő szociális helyzetét is mérlegelni. Ez elsősorban a család nagyságának, a keresők és az eltartottak arányának számításbavételét jelenti.

Jelenleg a családiház-építési akciónál az átlagos törlesztési idő 16—17 év között van, az átlagos havi kölcsöntörlesztési díj pedig 200—220 Ft között. Az OTP-ben jelenleg érvényes előírás szerint *a havi törlesztő részlet* a család jövedelmének legalább 10 százaléka, és minimum havi 200 Ft. Ezzel kapcsolatban a következőket kell megjegyezni:

E norma reálisnak látszik, ha figyelembe vesszük, hogy az állami lakások lakbérének színvonala egy városi munkás és alkalmazotti család átlagos jövedelmének (2800 Ft) körülbelül 3—4 százaléka, a *„szabad"* lakbér színvonala viszont 20—25 százalék körül van. Ebből a szempontból a 10 százalékos előírás optimálisnak mondható. De a 10 százalékos előírás a minimum. Még kielégítőbb és pontosabb lenne, ha *a törlesztő részlet fizetési kategóriák és szociális szempontok szerint progresszíve lenne differenciálva és a 10 százalék nem alsó határ, hanem átlag lenne.* Ezt több tényező indokolja: Az építkezés megkezdéséig szükséges előtakarékosság (a céltakarékosság) az építtető szempontjából nehezebb, megerőltetőbb feladatnak látszik. De nem könnyűek az építtető terhei a lakás felépítése után sem. Milyen kiadások terhelik a magánépítkezőket az építkezés befejezése után?

A lakás felépítése után számított 15 évben — amíg a lakások, illetve lakóházak adómentesek — az építtetőre, illetve most már lakástulajdonosra, lényegében a kölcsöntörlesztés és a szükséges folyó karbantartási munkák elvégeztetése hárul. Emellett nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a lakásépítés befejezése után a családok egyéb jellegű kiadásai is számottevően megnőnek (például bútorvásárlás).

A kölcsön átlagos nagysága és az átlagos törlesztési idő alapján a kölcsöntörlesztés havi összege átlagosan 200 forint. Ezen belül természetesen nagy eltérések vannak: így például öröklakás-vásárlás esetén körülbelül havi 500 Ft, családiház-építésnél körülbelül 250 Ft, lakásmegosztásnál, emeletráépítésnél — ahol lakbérbeszámítás is van — körülbelül havi 100 Ft stb. Ezt növeli aztán az esetleges folyó karbantartási munkák költsége. 15 év után egy rövid időre, általában 2—3 évre a házépítéssel járó utólagos kiadások némileg nőnek, mivel a 15 év letelte után a tulajdonosok házadót is kötelesek fizetni. Kiadás szempontjából ez az időszak a legkedvezőtlenebb. Végül, 18—20 év letelte után a kölcsöntörlesztés megszűnik, és megmarad az adó fizetése, a karbantartás és a javítás költségei. Ekkor a kiadások az első 15 év kiadásait sem érik el.

Magánerőből történő építkezés esetén tehát a lakással kapcsolatos kiadások körülbelül 2—$2^1/_2$-szeresét teszik ki az állami tulajdonban levő lakások lakbérének.

Végül, ha figyelembe vesszük az előbb említett „átmeneti kölcsön" lehetőségét is (amit ha szervezetten nem is csinálunk meg, magától is él, sokszor családi, baráti alapon, de gyakran uzsorakölcsön formájában is), akkor ez is a kölcsöntörlesztés feltételeinek enyhítésére mutat.

Még egyszer hangsúlyozom, hogy a 10 százaléknak nem mint alsó határnak, hanem mint átlagnak a kezelése nem zárja ki, sőt feltételezi a törlesztő részletek progresszív differenciálását.

★

Az utolsó néhány év tapasztalata szerint az állami lakásépítkezés körülbelül azonos nagyságú ráfordításai mellett államunk állandóan növeli a lakásépítési kölcsönök összegét. Szükséges azonban még egyszer megjegyezni, hogy a lakásépítkezés volumene jelentősen növelhető volna egyrészt a vállalati lakásépítkezés kifejlesztése, másrészt a lakásszövetkezeti építés erőteljes fokozása révén. Mindkét esetben elérnénk azt az alapvető célt, hogy a lakásépítés színvonalát növeljük, s ehhez még fokozottabban igénybe vegyük az érdekelt személyek és kollektívák támogatását és anyagi segítségét.

Eddig elért eredményeink — különösen az ellenforradalom óta elért eredmények — biztatóak. 1957—1959 között a lakosság saját megtakarításaiból mintegy 6 milliárd forintot fordított lakásépítésre (a teljesen magánerőből végzett építkezés és az állami kölcsöntámogatással folyó építkezéshez való hozzájárulás formájában). Az 1953—1960-as évekre szóló hároméves tervünk 36 ezer lakás építését írta elő állami kölcsöntámogatással. E feladatot azonban már a terv első 2 évében túlszárnyaltuk, amennyiben az állami kölcsönnel épült lakások száma az utóbbi két évben elérte a 40 ezret.

Az életszínvonal rendszeres emelkedése, a lakásépítés különböző szervezeti formáinak megszilárdulása és újabbak létrehozása, az építkezés anyagi bázisának további jelentős bővítése és az állami támogatás fokozása a biztosítékai annak, hogy lakásépítési feladatainkat a jövőben is megoldjuk.

GÖNCZÖL FERENC—HUSZTI ERNŐ—TARPATAKI SÁNDOR:

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének hatása a készpénzforgalomra

A mezőgazdaságban végbemenő társadalmi átalakulás és a kialakuló új termelési viszonyok jelentős változásokat idéztek elő a népgazdaságban. A mezőgazdaság megnövekedett és megváltozott igénye hatott az ipari termelésre, a külkereskedelemre és a belföldi áruforgalomra egyaránt. E változások lényegesen befolyásolták a pénzforgalmat és a népgazdaságban kintlevő bankjegy mennyiségét.

Az 1959. évi készpénzforgalom a korábbi évekétől eltérő összetételű és nagyobb összegű volt. Különösen a parasztság pénzbevételei alakultak sajátos módon, és új vonások jelentkeztek a mezőgazdasági lakosság kiadásaiban is. Az 1959-ben tapasztaltak az elkövetkezendő években is befolyásolják a készpénzforgalmat és a készpénztartást. Az említett hatások elemzése alapján nagyjából meghatározhatók a parasztság jövedelmeinek, kiadásainak és pénztartásának tendenciái a mezőgazdaság átszervezésének időszakában.

A Közgazdasági Szemle mintegy két éve foglalkozott a lakosság pénzkészletének kérdésével.* Azóta e területen is számottevők a változások. E cikk az 1959. év elemzése alapján kívánja bemutatni a pénzforgalom és a pénztartás néhány főbb jellemző vonását, elsősorban a paraszti lakosság köréből. Az első részben a mezőgazdaság szocialista átszervezésének a pénzjövedelmekre és pénzköltésre gyakorolt hatását elemezzük, a második részben pedig a pénztartás okait és tendenciáit értékeljük.

A téma feldolgozása közben több statisztikai és módszertani nehézséggel találkoztunk. A társadalmi csoportok jövedelmi helyzetének vizsgálata általában problematikus, a parasztság tekintetében pedig még inkább az. Viszonylag szűk körre van „címzett" statisztikai adatszolgáltatás, s gyakorta kell közgazdasági számításokra — ennek során becslésekre — támaszkodni. Különösképpen vonatkozik ez témánk két központi kérdésére: a pénzelköltésre, valamint a pénztartalék-képzésre. A téma feldolgozásakor az MNB készpénzforgalmi adataira, valamint a KSH és az OT tényszámaira támaszkodtunk.

A tárgyalás gondolatmenetét a pénzjövedelmek megszerzésének és felhasználásának tényleges folyamatára építettük; a bevételi források elemzése után ismertetjük a pénzelköltés, a fizetőképes kereslet alakulását és az áruvásárlást, végül a készpénztartalékok kérdését.

A statisztikai adottságokból és a téma jellegéből következően a ka-

* Vági Ferenc: „A forgalomban levő pénzmennyiség és a lakosság pénzkészlete" Közgazdasági Szemle. 1958. 11. szám.

pott helyzetkép viszonylag sok pontatlanságot tartalmaz. Részünkről a változások jellegének és tendenciáinak reális módon való bemutatását tartottuk elsődleges feladatnak.

A lakosság pénzforgalma és jövedelmei

1959-ben a lakosság készpénzbevétele kereken 10 százalékkal volt több, mint 1958-ban.

A pénzforgalom 1959. évi növekedése a népgazdaság fejlődésével kapcsolatos. Ezt a növekedést a termelés, a forgalom és a foglalkoztatottság, valamint a termelőszövetkezeti mozgalom nagyobb ütemű fejlődése, továbbá az életszínvonalat növelő központi intézkedések eredményezték.

A keresők számának és átlagkeresetüknek a növekedése, a családi pótlék és a nyugdíj rendezése lényegesen gyarapította a bérből és fizetésből élők jövedelmeit. Az 1958. évinél magasabb jövedelemhez jutott a parasztság is. Mindezek velejárójaként bővült a pénzforgalom, több bevételhez jutott a lakosság, nagyobb összegeket fordíthatott áruvásárlásra, szolgáltatásokra. A lakosság nagyobb jövedelme változást eredményezett a jövedelmek felhasználásában és az árukeresletben. A kereslet az értékesebb tartós fogyasztási cikkek felé tolódott el. A lakosság többet fordított olyan áruk beszerzésére, melyek tartósabb megtakarítást tettek szükségessé.

A megnövekedett pénzforgalom, továbbá a jövedelmek magasabb színvonala és a megváltozott kereslet növelte az átlagos készpénztartást. A népgazdaságban kintlevő pénzkészlet 1959 végén — a januári bérek előrehúzódását leszámítva — csaknem 30 százalékkal nagyobb az előző évinél; benne a készpénz- (bankjegy-) állomány körülbelül 20 százalékkal növekedett. Ennek jelentős része a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatos paraszti pénzmegtakarítás.

Index 1958 = 100

Megnevezés	Összesen	Bérből élők[1]	Parasztság[1]
A lakosság készpénzbevételei	110	112	100
Reáljövedelem[2]	107	112	97
Pénzkészlet állományváltozása[3]	130	—	—

[1] Foglalkozási ág szerint elhatárolva.

[2] Az egész népességre vonatkozik. Egy főre az index a bérből élőknél kb. 107, a parasztságnál pedig kb. 102.

[3] Takarékbetét- és készpénzállomány együtt. (Külön l. az 1418. oldal első táblázatát.)

A magasabb jövedelmek és a nagy összegű kiadások részarányának növekedése lassította a pénzelköltés ütemét, a pénz forgási sebességét. Ezáltal is nőtt a forgalom pénzszükséglete. A készpénzállomány azonban 1959-ben jobban nőtt, mint ahogyan az áru- és fizetési forgalom bővülése és a forgási sebesség lassulása indokolta. E többlet képződését nagyobb részben a mezőgazdaság átalakulásának hatásai okozták. Az év végére a termelőszövetkezetek száma 4490-re szaporodott, és körülbelül félmillió, korábban egyénileg gazdálkodó parasztcsalád választotta a közös utat. A mezőgazdaság szocialista szektorában foglalkoztatottak

száma azonban kevesebbel nőtt, mint amennyivel az egyéni gazdaságokban dolgozók száma csökkent. Az ipar és más népgazdasági ágak jelentős számú népességet szívtak el a mezőgazdaságból. E kisebb létszámú mezőgazdasági termelő munkája nyomán a mezőgazdasági termelés 1959-ben az 1958. évhez viszonyítva mintegy 4 százalékkal, a mezőgazdasági termékek felvásárlása pedig körülbelül 6 százalékkal növekedett.

Az 1959. évi paraszti pénzbevételek

A parasztság pénzbevételeinek alakulása — a későbbiekben részletesen feltárt tényezők miatt — nem követte az árutermelés növekedését; az 1959. évi paraszti pénzbevétel lényegében az 1958. évi színvonalon alakult. Reáljövedelmük egész mennyisége is valamelyest kisebb volt az előző évinél, fogyasztási lehetőségük azonban számottevően növekedett. E lehetőséget a parasztság csak kevéssé használta fel árúvásárlásokra, inkább biztonsági pénztartalékokat képezett. Ezenkívül a parasztság fokozottabb terménytartalékokkal is törekedett egyéni termelési és fogyasztási biztonságát megteremteni az átalakulás időszakára. Ez a folyamat rétegenként, valamint az egyéniek, illetve a termelőszövetkezeti tagok körében eltérően alakult.

A mezőgazdasági termelés, árutermelés és a paraszti jövedelmek a következő összefüggést mutatják (1958 = 100):

Megnevezés	Összesen	Egyénileg gazdálkodók	Termelőszövetkezetek és termelőszövetkezeti tagok
Termelés (volumen)[1]	103	80	210
Áruértékesítés[2]	105	101	285
Jövedelem[3]	97	78	255
Fogyasztási lehetőség	107	—	—

[1] Állami gazdaságok nélkül, előzetes tényszám.
[2] Felvásárlás és szabadpiaci eladás volumene.
[3] Az egyénieknél tartalmazza a termelés esetleges bővítésének fedezetét és a készletek változását is. A termelőszövetkezeti tagoknál csak a közös és a háztáji gazdaságból származó személyi jövedelmet foglalja magában. A mutató tehát nem fejezi ki a jövedelemből a termelőszövetkezet közös vagyonának növelésére fordított részt (a bevitt állatok értékéből álló állóalap-növekedést sem).

A parasztság részesedése a pénzbevételekből csökkent, döntően a mezőgazdasági terület és az állatállomány szektorok közti átcsoportosulása, az egyéni gazdaságok kisebb aránya miatt.

Megnevezés	1958	1959
A paraszti pénzbevételek indexe	100,0	99,8
A paraszti pénzbevételek részaránya a lakosság bevételeiből (százalék)	18,2	16,5
Egyénileg gazdálkodók szántóterületének részaránya	72,2	50,9
számosállat-állományának részaránya	79,5	67,9

A mezőgazdasági lakosság 1959. évi pénzbevételei az előző évekhez hasonlítva több új, sok esetben sajátos, a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatos jellemvonást tartalmaznak. Egyik jellemző vonás, hogy *a pénzbevételek a korábbi években tapasztaltaktól* (de a tervtől is) *eltérő címeken és ütemben keletkeztek.* Ebben a vonatkozásban elsősorban a készpénzes felvásárlás csökkenését, valamint a bevitt vagyontárgyak utáni jelentős kifizetéseket kell megemlíteni. Nőtt a munkaegységre kifizetett összeg is.

Index: Előző év = 100

Megnevezés	1956	1957	1958	1959
A parasztság együttes pénzbevétele...	100,0	125,0	98,0	99,8
Ebből: Munkaegységre történt kifizetés	120,0	92,0	125,0	168,1
Felvásárlás	100,0	127,0	97,0	91,6

A pénzbevételek 1959. évi alakulásában nem mutatkozik meg, hogy a szövetkezeti mozgalom nagyarányú fejlődése kedvező körülmények között következett be.

A mezőgazdaság teljes termelése a legutóbbi években fokozatosan emelkedett és 1959-ben a felszabadulás utáni legmagasabb szintet érte el. Különösen kiemelkedőek a növénytermesztés eredményei. A termelés többoldalúvá vált, ami folyamatosabbá, egyenletesebbé tette a pénzbevételeket és fokozta a jövedelmek biztonságát. A vetésszerkezet a kötelező beadás eltörlése után tovább változott: csökkent a kenyérgabona és jelentősen nőtt a takarmánygabona vetésterülete.

A jobb termelési eredmények az árutermelés és a felvásárlás növekedésére vezettek. Az 1959. évi felvásárlásnak körülbelül egynegyede volt a terményfelvásárlás és körülbelül 67 százaléka az állat- és állatitermék-felvásárlás.

Az árutermelés magasabb színvonalú is lehetett volna, de a termelési többletek egy részét a parasztság terménytartalékai növelésére fordította. A termelőszövetkezetekben termelési, biztonsági és szociális alapokat létesítettek, ugyanakkor — szintén az átalakulás hatására — terménytartalékokat képez a még egyénileg gazdálkodó — sőt a háztáji állatok részére a termelőszövetkezeti — parasztság is.

Az 1959. évihez hasonló mezőgazdasági árutermelés az egyéni gazdálkodás keretei között magasabb készpénzforgalommal járt volna együtt. A szocialista szektor bővülése folytán az árutermelés egyre nagyobb része kerül ki a készpénzforgalom köréből (ugyanez vonatkozik a termeléssel kapcsolatos áruvásárlásokra is).

Az 1959. évi termelőszövetkezeti és egyéni felvásárlás indexe 1959-ben (az 1958. évi bázishoz képest) 104, a készpénzes felvásárlás indexe 92. A készpénzes felvásárlás részaránya 1958-ban 87, 1959-ben pedig 79 százalék.

Mivel a gazdálkodással kapcsolatos kiadások már a termelőszövetkezeti közös gazdaságot terhelik, az áruértékesítési bevételeknek csupán egy része kerül a tagokhoz. Mindezeknek — és a népesség csökke-

nésének — hatására *a mezőgazdasági lakosság készpénzforgalma a jövedelmek növekedése ellenére is zsugorodik* és a korábbi évekhez képest tartalmában is megváltozik. A paraszti pénzbevételek jellege egyre inkább a bérből élőkéhez kezd hasonlítani: egyre inkább csak a személyi célú fogyasztás fedezetére szolgálnak.

A szövetkezetben a munkaegység-részesedés az áruértékesítési bevételek helyébe lép, és a közös gazdálkodás megszilárdulásával arányosan a paraszti pénzbevételek fő formájává válik.

A felvásárlási készpénzbevételek 1959. évi csökkenését csak részben ellensúlyozta a munkaegység-részesedés növekedése. A paraszti pénzbevételek munkaegység-részesedés címén körülbelül 70 százalékkal növekedtek. E többlet tükrözi ugyan a termelőszövetkezeti parasztság közösből kézhez kapott pénzjövedelmének alakulását, de nem fejezi ki egészen a termelőszövetkezetek helyzetében 1959-ben bekövetkezett változást. A zárszámadások időpontjának módosítása miatt a közös gazdálkodás eredményei részben 1960-ra húzódtak át. (Az áthúzódást figyelembe véve a pénzbeni munkaegység-részesedés körülbelül 160 százalékkal, a parasztság összes készpénzbevétele pedig 3 százalékkal haladja meg az 1958. évit.)

Bár a pénzbeli munkaegység-részesedés növekedése számottevő, a felvásárlási kifizetések pedig csak valamivel kisebbek az 1958. évinél, mégis, a parasztság pénzbevételét — nagyobb volumenük miatt — a felvásárlási kifizetések határozták meg. Az 1959. évi munkaegység-kifizetés összege ugyanis — a számottevő növekedés ellenére — még mindig csak 7 százaléka a felvásárlási kifizetéseknek.

A parasztság mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos pénzbevétele tehát kevesebb volt az előző évinél. Jelentős volt azonban 1959-ben a *végzett munkától függetlenül keletkező bevétel;* az új termelőszövetkezeti tagoknak a bevitt állatokért és felszerelésért kifizetett összeg. Ezenkívül sok parasztcsalád jutott a korábbi éveknél magasabb jövedelemhez azáltal, hogy a család egyik-másik tagja nem a szövetkezetbe lépett be, hanem más területen helyezkedett el és rendszeres bérkeresethez jutott. Növekedtek továbbá a társadalombiztosítási bevételek is.

A bevitt állatok és felszerelések kifizetésének, valamint a munkaegység-előleg fizetésének a jelenlegi rendszere változást jelent az árupénz kapcsolatokban. Az egyénileg gazdálkodó parasztság akkor jut pénzbevételhez, amikor a mezőgazdasági termékeket értékesíti. A bevitt állat, felszerelés ellenében kapott bevételek mögött a parasztság részéről nincs áru-ellenszolgáltatás. A készpénz-munkaegységelőleg esetében pedig időben elválik a pénz-árukapcsolat. Az ilyen módon létrejött paraszti vásárlóerő fedezetét az állami tartalékokból kell biztosítani.

Az év folyamán *egyenlőtlenül alakult a pénzbevételek üteme.* Idényszerűség jellemezte a parasztság bevételeit a korábbi években is, de ez 1959-ben lényegesen eltért a korábbi évektől. A termelőszövetkezetbe belépett parasztok jószág- és felszerelés-bevitelének hatására a pénzbevételek a második negyedévben érték el a legmagasabb szintet. Ezt követően a bevételek az előző évinél alacsonyabb készpénzes felvásárlás hatására fokozatosan csökkentek. A harmadik negyedévi készpénzes felvásárlás kereken 9 százalékkal, a negyedik negyedévi 10 százalékkal kevesebb, mint az előző évben.

A paraszti pénzbevételek üteme (Index 1958 = 100)

Megnevezés	I.	II.	III.	IV.	Összesen
	negyedév				
1959. évi együttes pénzbevétel	94,6	122,7	97,4	90,9	99,8
Ebből: Munkaegység-részesedés	168,6	205,3	301,0	106,7[1]	168,1[1]
Felvásárlás	90,3	108,8	88,5	88,0	91,6
Az együttes pénzbevétel megoszlása negyedévenként					
1955	14,0	17,0	39,0	30,0	100,0
1958	21,0	20,0	26,0	33,0	100,0
1959	20,0	25,0	25,0	30,0	100,0

[1] A zárszámadás időpontjának megváltozása miatt nem azonos felépítésű az előző évivel.

Egyik-másik megyében a tendencia az országostól eltérően érvényesült. Szolnok megyében a készpénzbevételek minden negyedévben nagyobbak voltak az előző év azonos időszakánál. Különösen a IV. negyedévben kiugró a növekedés — javarészt a nagyobbarányú jószág- és felszerelés-bevitellel kapcsolatos őszi kifizetések miatt. A dunántúli megyékben a pénzbevételek már az első negyedévben nagyobbak voltak az 1958. évinél, a második negyedévben pedig többszörösen meghaladták a bázisidőszak pénzbevételeit. A bevitt állatokért és felszerelésekért kifizetett összegek majdnem kizárólag a dunántúli megyékben jelentkeztek. A munkaegységre kifizetett készpénzelőleg is ezekben a megyékben nőtt leginkább. A készpénzes felvásárlás csökkenésének körülbelül kétharmada szintén a dunántúli megyékre esett.

A mezőgazdasági lakosság jövedelmi helyzete

A mezőgazdasági lakosság 1959. évi jövedelme a pénzbevételeknél kedvezőbben alakult. A termelőszövetkezeti mozgalom e tekintetben ugyanis két lényeges változást eredményezett: csökkent az adóbefizetések összege, továbbá kisebbedtek az üzemi kiadások. Ennek folytán növekedett a személyi fogyasztásra felhasználható jövedelem.

A termelési viszonyok megváltozása módosította a parasztság *jövedelmeinek belső szerkezetét is.* Új arány alakult ki a pénzbevételek és a pénzjövedelmek között: az adófizetés és az üzemi ráfordítás csökkenése következtében összegszerűen és felhasználásában közelebb került egymáshoz a pénzbevétel és a pénzjövedelem.

Megnevezés	1958	1959	Index 1959	
			1955 = 100	1958 = 100
Összes pénzbevétel	100,0	100,0	121,0	101,0
Ebből: adó, üzemi kiadás	38,6	31,8	136,0	86,0
Pénzjövedelem	62,4	68,2	113,0	108,0

A mezőgazdasági lakosság egy főre jutó reáljövedelme 1959-ben országos átlagban valamelyest meghaladta az előző évit, a fogyasztási

lehetőség (a fogyasztás reálértéke) ugyanakkor számottevően növekedett.

A termelési viszonyok megváltozása *kategóriánként különbözőképpen* érintette a parasztság jövedelmét. A szövetkezeti mozgalom 1959 elején Szolnok megyén kívül főképpen a belterjes gazdálkodású dunántúli megyékben fejlődött, ahol az állatsűrűség is a legnagyobb volt. Az év utolsó heteiben a fejlődés kiterjedt Zala, Vas és Somogy megyék területére, míg az Alföldön főképpen Csongrád és Békés megyében volt gyorsabb fejlődés, tehát döntően azokban a megyékben, ahol — főképpen a fejlett állattenyésztés miatt — a paraszti jövedelmek az átlagosnál nagyobbak.

A társadalmi átalakulás a bevitt állatok és felszerelések már említett hatásán keresztül elsősorban a módosabb belépőknél eredményezett többletjövedelmet, s ennél a rétegnél volt a legszámottevőbb az adófizetés elmaradása is. Ezekkel ellentétes hatású jelenség is tapasztalható volt. A közös munkában való részvétel, a családtagok bevonása a munkába sok esetben éppen a módosabb belépőknél szorult háttérbe, ami a közös gazdaságból származó bevételt csökkentette. Ezt az átmeneti csökkenést azonban a rendkívüli bevételek ellensúlyozták és a termelőszövetkezetbe történt belépés után a módosabb parasztcsaládok összes jövedelme nem változott lényegesen.

Az újonnan alakult termelőszövetkezetekben *jelentős a tagság háztáji gazdaságból eredő jövedelme.* A háztáji jövedelem részaránya a jó termelőszövetkezetekben általában 20—30 százalék, az új termelőszövetkezeteknél azonban sok esetben 50—70 százalék. Ebben objektív és szubjektív okok egyaránt közrejátszottak. Objektív ok, hogy az újonnan alakult termelőszövetkezetek egy részében a gazdálkodás első évében még nem lehetett megteremteni a közös állattartás feltételeit, ezért az állattenyésztés részben szükségszerűen a háztáji gazdaságban folyt. Szubjektív ok pedig az a paraszti mentalitás, amely átmenetileg a maga gazdasági biztonságát még a háztáji gazdálkodás kereteinek bővítésében látja és azt a lehetőség határáig fejleszteni kívánja. A kedvező értékesítési lehetőségek ösztönöznek a háztáji gazdaság fejlesztésére. A belterjes gazdálkodású területeken a háztáji jövedelem is kiemelkedő.

A termelőszövetkezeti családok jövedelmének változása

Megnevezés	1958	1959	Index
Közös gazdálkodásból származó jövedelem	57,7	47,1	84,4
Háztáji gazdaságból származó jövedelem	42,3	52,9	129,6
Összes jövedelem	100,0	100,0	103,5

A háztáji gazdaságok átmenetileg nagyobb súlya a gazdálkodásban és a jövedelmekben mérsékli azt a tendenciát, hogy a munkaegységre kapott készpénzrészesedés a paraszti pénzjövedelem fő formájává váljék. A pénzbevételek szerkezetét illetően pedig azt eredményezi, hogy a készpénzfelvásárlás részaránya lassabb ütemben csökken és a készpénzrészesedés növekedése mérsékeltebb.

A paraszti vásárlóerő alakulása és a parasztság áruvásárlásai

A pénzbevételek növekedése alapján jelentősen nagyobbodott a lakosság vásárlóereje,* benne a parasztság vásárlóképessége is. A bérből és fizetésből élők többletbevételeikből pénztartalék képzése mellett vásárlásaikat is jelentősen fokozták. A parasztság jövedelemtöbblete csak részben növelte a fizetőképes keresletet, részben a pénztartalékokat gyarapította.

A társadalmi csoportok áruvásárlásainak meghatározása csak bizonyos hibahatárok mellett lehetséges. Nem rendelkezünk ugyanis a jövedelmek társadalmi csoportonkénti felhasználására vonatkozó népgazdasági szintű statisztikai adatokkal. Ennek számbavétele közgazdasági számításokkal történik, a reprezentatív statisztikák felhasználásával, a tényezők több oldalról való megközelítésén keresztül. Így a paraszti pénzelköltés alakulását is csak megközelítő pontossággal tudjuk megbecsülni, s a kapott helyzetkép elsősorban csupán a dinamikát mutatja.

Az így kiszámított paraszti áruvásárlásokat összehasonlítottuk a földművesszövetkezetek áruforgalmával. A földművesszövetkezeti áruértékesítési forgalom azonban nemcsak a paraszti vásárlásokat mutatja, hanem jelentős részt képez benne a bérből és fizetésből élők (különösen a kétlaki dolgozók) pénzelköltése is, ezenkívül a közületi vásárlások is részei a készpénzes áruforgalomnak. A közületi forgalom (benne a termelőszövetkezetek anyaggal nem fedezett házilagos építkezéseinek anyagbeszerzése) 1959-ben számottevően növekedett, ami még jobban nehezíti a paraszti áruvásárlások és a földművesszövetkezeti forgalom közvetlen összehasonlítását. A paraszti áruforgalom alakulását és nagyságát a készpénzforgalmi adatokból így csak megközelítő pontossággal tudjuk megbecsülni.

A készpénzforgalmi számokból kiszűrhető paraszti jövedelem a földművesszövetkezeti áruértékesítéssel összehasonlítva 1959-ben a következőképpen változott (1958 = 100).

Időszak	Áruértékesítési forgalom	Földműves-szövetkezeti áruértékesítés	A paraszti pénzjövedelem változása[1]
I. negyedév	103,3	103,2	98,8
II. negyedév	105,3	106,6	125,8
III. negyedév	110,6	112,3	105,0
IV. negyedév	112,1	113,0	98,4
1959. év	108,2	109,2	104,9

[1] Készpénzben kifizetett munkaegység-részesedés és felvásárlásból eredő pénzbevétel az adó levonásával.

A táblázat szerint a paraszti pénzjövedelmek 5 százalékos növekedésével szemben a földművesszövetkezetek áruértékesítése mintegy 9 százalékkal nagyobbodott. Ha az egyéb jövedelmek (szabadpiaci bevételek stb.) növekedését is számításba vesszük, akkor sem feltételezhető or-

* Az áruvásárlásra, szolgáltatási kiadásokra és megtakarításra fordítható jövedelem.

ságosan — az általános tartalékolási törekvés mellett — a paraszti áruvásárlások ilyen nagyarányú növekedése. A földművesszövetkezeti áruértékesítés nagyarányú növekedése, ugyanakkor a fokozottabb paraszti pénztartalékolás látszólag ellentmondásos. Az a magyarázata, hogy a földművesszövetkezeti áruértékesítési forgalom — mint mondtuk — magában foglal nem paraszti jellegű vásárlásokat (a bérből élők, közületek, termelőszövetkezetek vásárlásait) is. Ezért a földművesszövetkezeti áruforgalomnak az országosat meghaladó mértékű növekedése és a paraszti pénztartalékok egyidejű fokozódása helytálló.

A parasztság jövedelmének negyedévenkéti megoszlása is jelentősen változott. Már a kötelező beszolgáltatás megszüntetése után is lényegesen módosult a mezőgazdasági termékek értékesítésének éven belüli üteme (l. 1410. o. első tábl.). A termelőszövetkezeti gazdálkodás kereteinek bővülése újabb ütemváltozást eredményezett. A jövedelemre ható tényezők közül viszonylag átmenetinek tekinthetjük a bevitt állatokért és felszerelésekért kapott kifizetéseket, állandó és erősödő tényező viszont a közösből származó munkaegység-részesedési előleg és zárszámadási kifizetés.

A jövedelmek szerkezetének és ütemének változása befolyásolja mind a paraszti pénztartást, mind pedig a jövedelmek elköltését, az áruvásárlások időszakosságát. A parasztság 1959-ben kiugróan magas pénzjövedelemhez jutott a második negyedévben, amit azonban gyakorlatilag csak a III. és a IV. negyedévben költött el. A vásárlások II. negyedévi növekedése elmarad a paraszti jövedelem változásától, a III. és a IV. negyedévben azonban az áruvásárlások növekedése már sokkal nagyobbarányú. Ebben az időszakban már a paraszti pénztartás esetenkénti csökkenése is feltételezhető.

Az általánosan tapasztalható pénztartalékolás mellett szembetűnő volt, hogy a szervezés idején az egyénileg gazdálkodó parasztok vásárlásaikat a napi szükségletek kielégítésére korlátozták. A módosabb középparaszti rétegek azonban jelentős összegeket fordítottak tartós fogyasztási cikkek vásárlására. A parasztság vásárlásának zömét az a réteg bonyolította, amelynek jövedelme a belépéssel kapcsolatos rendkívüli pénzbevételek és az adóbefizetés elmaradása miatt nagyobb arányban növekedett. Ehhez még hozzájárult, hogy a régebben alakult termelőszövetkezetek többsége rendszeres pénzjövedelmet biztosított tagjainak. Szolnok megyében például minden második termelőszövetkezet rendszeresen fizetett készpénzelőleget. Ezáltal a jövedelem egyenletesebbé vált, ami az áruvásárlásokban is megnyilvánult.

A paraszti pénztartásra és pénzelköltésre tehát 1959-ben más tényezők hatottak az egyéni paraszt családokban és mások a termelőszövetkezetbe belépett parasztoknál.

A paraszti vásárlóerő elsősorban azokban a megyékben növekedett, ahol gyorsabban és nagyarányban fejlődött a termelőszövetkezeti mozgalom. A nagyobb pénzjövedelem a földművesszövetkezetek áruforgalmára is hatott, a vásárlások ezeken a területeken megélénkültek. A paraszti pénzjövedelem és az áruértékesítés indexeit ezekben a megyékben a következő oldalon levő táblázat tartalmazza.

A paraszti jövedelmeket alakító tényezők *az áruforgalom összetételét* is lényegesen befolyásolták. 1959-ben — részben a termelőszövetkezeti mozgalom fellendülése következtében — az élelmiszerkiskereske-

Megye	Paraszti pénzjövedelem*	Összes áruértékesítés	Földművesszövetkezeti áruértékesítés
Győr-Sopron	128,9	116,8	120,7
Veszprém	123,8	117,0	116,0
Fejér	114,6	110,3	110,2
Szolnok	112,5	109,3	111,1
Somogy	101,7	111,6	111,0
Országosan	104,9	108,2	109,2

* Lásd az 1412. oldal táblázatának lábjegyzetét.

delmi forgalom növekedett a legjobban. Tovább nőtt a parasztság érdeklődése az iparcikkek iránt. Az egyéni parasztcsaládok csökkentették a gazdaság fejlesztésére szolgáló vásárlásaikat. Jóformán teljesen megszűnt a mezőgazdasági felszerelések és kisgépek forgalma, ugyanakkor megnőtt az érdeklődés az igényesebb életmóddal kapcsolatos tartós fogyasztási cikkek (bútor és lakberendezési tárgyak, különböző villamos háztartási gépek, rádió, televízió, motorkerékpár stb.) iránt.

A termeléssel összefüggő ráfordítások csökkenése következtében tehát a parasztság — összes áruvásárlásának az 1958. évivel azonos színvonala mellett is — növelhette személyi szükségletre szolgáló beszerzéseit.

A főbb cikkcsoportok forgalmát a földművesszövetkezeti áruértékesítésben (vendéglátóipari forgalom nélkül) a következő adatok szemléltetik (1958 = 100): élelmiszerek 113,2; ruházati cikkek 109.1; vegyes iparcikkek 110,7; együtt 111,3.

A termelőszövetkezeti mozgalom nagyarányú fejlődését közvetlenül követő időszakban néhány mezőgazdasági megyében (Szolnok, Veszprém, Szabolcs, Hajdú megyében) 40—50 százalékkal nőtt a liszt iránti kereslet és lényegesen nagyobb volt a zsíreladás is. Az élelmiszerforgalom kiugró növekedése részben az aratás elhúzódásával, részben az életkörülmények megváltozásával kapcsolatos terménytartalékolással függ össze.

A ruházati cikkek iránti igények is jelentősen változtak. A parasztság is általában a tartósabb, jobb minőségű árut keresi. A táj jellegű igények egyre inkább háttérbe szorulnak, s ma már nem igen lehet ruházat tekintetében „falusi cikkek"-ről beszélni.

A termelőszövetkezetekbe történő belépés előtt sok helyen ruházati cikkekből nagyobb vásárlás volt tapasztalható, huzamosabb időre ellátták a család tagjait ruházati cikkekkel.

Megváltoztak az igények az építkezések tekintetében is. A parasztság nagy része már modern, városi igényeknek megfelelő házakat épít, ily módon hajtja végre a ház- és lakás-átalakításokat is, s ez lényegesen növeli az építőanyagok iránti keresletet.

Bár kétségtelen, hogy a parasztság igénye sok tekintetben módosult, és nőtt a tartós fogyasztási cikkek iránti érdeklődés, *új jellegű és már kialakult keresleti és fogyasztási struktúráról 1959-ben még nem beszélhetünk.* Az 1959. év ebben a tekintetben is átmeneti időszak volt. Az igények másként merültek föl a jól gazdálkodó termelőszövetkezetek tagjai, másképpen az új termelőszövetkezeti tagok és egészen eltérően az egyénileg gazdálkodó parasztság részéről.

A parasztság pénzkészletének változása

Az 1959. évi pénzforgalom egyik jellemző vonása, hogy a forgalomba kiáramlott pénzmennyiség jelentős része maradt kint a népgazdaságban. Számottevően növekedtek a lakosság pénztartalékai: közel 1,5 milliárd forinttal gyarapodott a takarékbetétállomány és jelentősen nőtt a bankjegymennyiség is.

A pénztartás számszerű növekedésében azonosság lelhető fel az elmúlt évek némelyikével. A pénzkészlet nagymértékű növekedése ment végbe az 1954—1955. években, majd 1956—1958-ban, legutóbb pedig 1959-ben.

A számszerű hasonlatosság ellenére is *1959. sajátos időszak volt a pénztartás szempontjából.* A korábbi években a pénztartalékok növekedését elsősorban a piaci kapcsolatok bővülése, új gazdaságpolitika, illetve a készpénzforgalom szabályozása, vagy pedig a jövedelem ugrásszerű növekedése stb. eredményezte, külön-külön vagy egyidejűleg.

A pénzkészletek 1959-ben is több tényező hatására növekedtek. E tényezőket összefoglalóan a magasabb életszínvonalban, a pénzforgalomban és az áruforgalomban, valamint a mezőgazdaság társadalmi átalakulásában jelölhetjük meg. Hatásuk részben a céltartalékolás növekedésében, döntően pedig a biztonsági tartalékképzésben fejeződött ki.

A lakosság pénztartalékait ma már általában a takarékbetét- és a készpénzállomány egyidejű figyelembevételével vizsgálják. E szemléletmód alkalmazása különösen a megtakarítások, a jövedelem és az áruforgalom összefüggéseinek elemzése szempontjából lényeges. Csak a készpénz és takarékbetét együttes tanulmányozása alapján alkothatunk reális képet a pénztartás valóságos arányairól és belső tartalmáról. Természetesen a pénztartalékok e két formájának eltérő funkciója miatt, az egyidejű vizsgálat mellett, szükséges külön-külön is elemezni a készpénzállományt és a takarékbetétet, a készpénzt elsősorban a pénzforgalom szemszögéből, a takarékbetétet pedig mint a céltartalékok képzésének fő formáját.

Index: Előző év=100

Év	Készpénz-[1] állomány	Takarékbetét-[2] állomány	Pénzkészlet összesen
1954	151,2	152,1	151,3
1955	106,1	127,0	108,4
1956	137,1	79,4	129,8
1957	100,8	233,5	110,5
1958	106,1	173,9	116,6
1959	118,4	167,4	129,7

[1] A szocialista szektor vállalatainak és intézményeinek pénzkészletével együtt.
[2] Az év végi állományok alapján; 1954-ben és 1955-ben a júniusi állományok alapján.

A jövedelmek 1959. évi magasabb színvonala, a megváltozott árukereslet és a többi gazdasági tényező — bár a készpénzállományt is növelte — elsősorban a takarékbetétállomány növekedését, a céltartalékok képzését befolyásolta. A népgazdaságban kintlévő bankjegyállomány növekedése viszont a pénzforgalom bővülésével és döntően a kollektív mezőgazdaság létrejöttének körülményeivel és hatásaival függ össze.

Amennyiben a kérdést a lakosság társadalmi csoportjainak oldaláról közelítjük meg, akkor az előbbi megállapítást úgy fogalmazhatjuk meg, hogy a takarékbetét-állomány gyarapodása elsődlegesen a bérből élők megtakarításainak eredménye, a készpénzállomány növekedése pedig lényegében a parasztság pénztartalékolásával kapcsolatos.

Mint ismeretes, a bankjegyforgalom a legösszetettebb közgazdasági kategóriák egyike, amelyet a gazdasági és a politikai élet alakulása egyaránt befolyásol. E tényezők csak részben öltenek számszerű formát (mint például a pénzbevételek, az adókötelezettség, a jövedelem, az árusvásárlás, egyéb kiadások stb.). Ebből következően az adott társadalmi csoport pénztartásának alakulását csak a társadalmi csoport életkörülményeire, jövedelmeire és társadalmi helyzetére ható tényezők sokoldalú elemzésével lehet jellemezni.

A mezőgazdaságban kintlevő készpénzmennyiség társadalmi szektorok közötti megoszlását és összetételét többé-kevésbé kialakult módszerekkel vizsgáljuk. Az 1959. évi paraszti pénztartás felvázolásakor elsősorban a dinamikai változás nagyságának és jellegének bemutatására törekszünk, a paraszti pénzforgalom, illetve a mezőgazdasági termelési viszonyok megváltozásának elemzésén keresztül. Kiinduló pontként az MNB utolsó — 1959. márciusra vonatkozó — állapotfelmérését használtuk fel.

A bevezetőben az 1959. évi pénztartás növekedését a pénzforgalmi, jövedelmi és társadalmi változások együttes hatásával magyaráztuk. E tényezőket most a készpénzállomány alakulása szemszögéből kívánjuk rangsorolni, itt is elsősorban a parasztság pénztartását figyelembe véve.

A lakosság (és benne a parasztság) jövedelmeinek és pénzforgalmának növekedése, az áruvásárlásaik összetételében tapasztalható eltolódás, az igényesebb életmódot biztosító tartós fogyasztási cikkek iránti érdeklődés az előző évinél nagyobb pénztartást indokol. Az 1959. évi pénztartás növekedése azonban az indokoltnál is nagyobb volt.

Nincsenek számításaink arra vonatkozóan, hogy a pénzforgalom és a pénzjövedelem növekedésével a készpénz- (bankjegy-) állománynak milyen arányban kellett volna növekednie. Az a megállapítás, hogy a készpénzállomány 1959. évi növekedése meghaladta a forgalom pénzszükségletét, tapasztalati tényezőkön alapszik.

A készpénzforgalom alakulását és összetételét az említett tényezőkön túlmenően 1959-ben a mezőgazdaság szocialista átszervezése is jelentősen befolyásolta. Pontosabban: *az elmúlt évben a termelési viszonyok megváltozása volt a paraszti készpénzkészletek növekedésének fő mozgató rugója.*

Milyen értelemben hatott a társadalmi átalakulás a paraszti pénztartásra?

A kialakult új helyzetben a parasztság pénztartalékolással is törekedett megteremteni a biztonságot arra az időszakra, amíg lezajlik az egyéni élete szempontjából is nagy horderejű társadalmi átalakulás, ismertté és kielégítővé válik a közös gazdálkodás eredménye, kialakul és meghonosodik az új paraszti életmód. A pénztartalék növelését pedig azok a rendkívüli jövedelmek tették lehetővé, amelyek egyrészt a nagyüzemi mezőgazdaság szocialista átszervezésével szükségszerűen velejárnak (például a bevitt termelőeszközökért kapott bevételek, az adófizetési kötelezettség megszűnése, a termelőszövetkezetek különböző állami tá-

mogatásai), másrészt amelyek a gazdálkodással kapcsolatos ráfordítások minimális szintje következtében keletkeztek.

A forgalomban levő bankjegy-mennyiségre, a paraszti jövedelmekre és a pénzelköltésre ható tényezők közül a következőkkel kívánunk foglalkozni: a termelőszövetkezeti átszervezés ütemével és hatósugarával; az egyszeri, nagy összegű jövedelemtöbbletek idényszerűségével és differenciáltságával; végül a pénztartalék-többletek jellegével.

A korábbi években a mezőgazdaság szocialista szektorának lassú ütemű növekedése nem vezetett a készpénzállomány számottevő növekedéséhez. A gyorsabb ütemű 1959. évi fejlődés viszont lényegében az egész parasztságnál tartalékképzést váltott ki — azoknál is, akik csak később szándékoztak a termelőszövetkezetbe belépni.

A termelőszövetkezeti mozgalomban élenjáró megyékben (Győr-Sopron, Fejér, Szolnok, Veszprém megyékben) jelentősen növekedett a paraszti jövedelem. A nagyobb jövedelmek hatására ezeken a területeken megélénkültek a vásárlások. Ebben véleményünk szerint része volt annak a körülménynek is, hogy az 1959. első felében belépettek akkor jutottak többletjövedelemhez, amikor a terméskilátásokat (és részben már a közös gazdálkodás eredményeit is) már megítélhették. A biztató kilátások hatására helyenként a pénztartalékokat részben elköltötték.

Az árúvásárlások azonban nem kötötték le a teljes jövedelemtöbbleteket; az utóbbiak egy része a pénztartalékok növekedésének vált a forrásává.

Az a körülmény, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom gyors fejlődése 1959-ben döntően az I. félévben és azokban a megyékben következett be, ahol az árutermelés és a paraszti jövedelmek az átlagosnál nagyobbak voltak, kihatott a pénzforgalom, az áruforgalom és a pénztartalékok nagyságára és időszakosságára is. Hatással volt erre az is, hogy egész községek egyszerre váltak szövetkezeti községgé, s hogy nagy számban léptek be módos középparasztok.

A hatás egyrészről a bevitt állatokért, vetőmagért és felszerelésért kapott *nagyösszegű egyszeri bevételekben* mutatkozott. A nagyobb állatállománnyal és több felszereléssel belépett — korábban módosabb — parasztok jutottak jelentős bevételekhez, a kisbirtokos parasztoknak ugyanakkor egyáltalán nem, vagy csak alig voltak ilyen bevételeik. Másrészről az adóbefizetések sem jelentkeztek a korábbihoz hasonló nagyságú kiadásként. Az adókedvezmény elsősorban szintén a nagyobb földterülettel belépettek jövedelmét növelte, következésképpen ez is erősen differenciálta a jövedelmeket.

A jövedelemnövekedést előidéző tényezők közül az adófizetés szünetelésének hatása a belépést követően azonnal mutatkozott, és viszonylag gyorsan kifizetésre került a bevitt állatok stb. után járó összegek esedékes része is. A termelőszövetkezeti mozgalom pénzügyi hatásai ennek következtében már az első negyedév folyamán érezhetők voltak, de általánosan a második negyedévben mutatkoztak meg.

Az 1959. évi nagy összegű pénztartalékok lényegében az egész lakosságnál az I. félévben képződtek. A kötelező beszolgáltatás eltörlése óta egyébként ez jellemző vonása a megtakarítások éven belüli ütemének. A nyereségrészesedési rendszer következtében az I. félév még inkább a megtakarítások időszakává vált. Ezt az idényszerűséget erősíti

a termelőszövetkezeti zárszámadások — illetőleg a vele kapcsolatos végelszámolások — új időpontja is.

A takarékbetét- és készpénzállomány negyedévenkénti alakulása 1959-ben (1958 = 100)

Megnevezés	I.	II.	III.	IV.	Év
	negyedév				
Takarékbetétállomány	158,7	162,9	169,7	167,4	167,4
Készpénzállomány	103,5	116,1	117,7	120,7	118,4
Együtt	114,1	126,1	129,4	132,1	129,7

A takarékbetét állomány növekedésének negyedévenkénti alakulását elsősorban nem a paraszti pénztartás, hanem a bérből élők jövedelmi helyzetének alakulása és pénzelköltésük időszakossága befolyásolta.

A készpénzállomány növekvő szintjére és negyedévenkénti alakulására — mint már említettük — hatott a pénzforgalom bővülése és a bevételek idényszerűsége. 1959-ben azonban a nyereségrészesedés, az igazgatói alap, kisipari szövetkezeti osztalék stb. összege, illetve negyedévenkénti megoszlása nem változott lényegesen, emiatt tehát az 1958. évben is meglevő idényszerűségen túlmenően újabb eltolódás nem következett be.

A készpénztartalék többleteinek idényszerűségében viszont messzemenően közrejátszott a parasztság pénztartása. Számszerű összefüggés mutatható ki a termelőszövetkezeti mozgalom alakulása, a parasztság jövedelmei, pénzelköltése és a készpénzállomány változása között. Az országos adatok ezt az összefüggést a következőképpen tükrözik (1958 = 100):

Megnevezés	I.	II.	III.	IV.	Év
	negyedév				
Termelőszövetkezeti terület változása	271,8	273,4	262,0	270,0	270,0
Paraszti pénzjövedelem	98,8	125,8	105,0	98,4	104,9
Fölművesszövetkezeti áruforgalom	103,2	106,6	112,3	113,0	109,2
Készpénzállomány változása	103,5	116,1	117,7	120,7	118,4

Az indexek különböző volumenek változását fejezik ki. Közvetlen összehasonlításra nem alkalmasak, a tendenciát azonban jól jelzik.

A jövedelemtöbbletek eltérő nagysága miatt differenciáltan alakultak a pénztartalékok is. A paraszti pénztartalékok már 1959-et megelőzően is egyenlőtlenek voltak. A belterjesen gazdálkodók, az állattenyésztők, a kedvezőbb értékesítési lehetőséggel rendelkezők pénztartalékai már a korábbi években is nagyobbak voltak az átlagosnál. A jövedelem és a pénztartás mértéke nem függött szorosan a terület nagyságától. Egyes vidékeken zöldség- és gyümölcstermelésből értek el jelentős jövedelmet, másutt a jó termés a szőlősgazdáknak eredményezett nagy ösz-

szegű bevételeket. A középparasztok pénztartalékolásának fő forrása az állattartás. A középparaszti tartalékok az átlagosnál jóval nagyobbak, egy-két évig is biztosítják megélhetésüket.

A pénztartalékolási folyamat nemcsak az egyéni parasztság, hanem a termelőszövetkezeti családok körében is tapasztalható. A tartalékolás tényezői és lehetőségei azonban különbözőek. A pénztartásra és pénzelköltésre más tényezők hatottak a régi termelőszövetkezeti családoknál, mások az egyéni parasztcsaládoknál és ismét mások a termelőszövetkezetbe újonnan belépetteknél. A régi, jól gazdálkodó termelőszövetkezetekben a pénzjövedelmek a középparasztokét meghaladó összegűek voltak. A folyamatos készpénzelőlegek révén a tagok rendszeres bevételekhez jutottak, ezért a pénzelköltésük is egyenletesebbé vált, a háztartási kiadásokon felül kisebb vásárlásaikat is ebből (és a háztáji gazdaság bevételeiből) fedezhették.

Az egyénileg gazdálkodó parasztok pénztartalékok megteremtésére, illetve fokozására törekedtek, különösen azokon a területeken, ahol a termelőszövetkezeti mozgalom erősödött. Az egyéni parasztgazdaságokban jelentős a likviditásra való törekvés.

A parasztság általános életszínvonalának javulása mellett a termelőszövetkezeti mozgalom hatásai végeredményben a belépés első évében elsősorban azok számára tették lehetővé a személyi beruházások és a megtakarítások fokozását, akiknél ennek lehetősége az egyéni gazdálkodás keretei között is leginkább megvolt.

A további jövedelmek azonban az új termelési viszonyok alapján már döntően a munkában való részvételtől (a munkakészségtől, a családnagyságtól) függően alakultak. Az új termelőszövetkezeti tagok pénztartalékai lényegesen nagyobbak, mint az egyénieké, s számottevően meghaladják a régi termelőszövetkezeti tagokét is.

A jövedelmek növekedése, az árukereslet változása és a társadalmi átalakulás hatásai együttesen 1959-ben a parasztság készpénzkészleteinek mintegy 20—25 százalékos növekedését eredményezték. Ily módon a készpénzállomány 1959. évi többletének mintegy kétharmada a parasztságnál képződött. A paraszti készpénztartalékok részaránya ennek következtében az 1959. éveleji körülbelül 60 százalékkal szemben év végére körülbelül 63 százalékra rúgott.

A takarékbetét-állomány növekedését viszont túlnyomórészt a bérből élők céltartalékai hozták létre, a parasztságnál csupán kisebb összegű betét képződött. A legutóbbi évek kedvezőbb fejlődése, a takarékbetét elterjedése, népszerűsödése ellenére, a parasztság pénztartalékainak még mindig csekély hányadát — alig egytizedét — tartja OTP-betétben. A parasztság pénztartalékainak részaránya az összes pénzkészleten belül végeredményben csak kevéssé — kereken egy százalékkal — nagyobbodott.

A paraszti pénzkészlet összetételének változása

A népgazdaságban kintlevő pénzállomány összetétele 1959-ben megváltozott. A változás nagyon leegyszerűsítve 3 tényezőből tevődik össze: *a)* a céltartalékok növekedéséből; *b)* a forgalomhoz szükséges pénz gyarapodásából; *c)* a forgalomhoz nem szükséges pénz növekedéséből, a biztonsági tartalékok képzéséből.

A lakosság pénzkészletének növekedésében a céltartalékok és a szükséges pénz növekedése képezi a nagyobb hányadot (mintegy 60—65 százalékot). A parasztságnál azonban már más a helyzet; itt a növekedésben a biztonsági tartalékképzés a meghatározó. Ez adja meg az 1959. évi paraszti pénztartalékolás jellegét.

A készpénzállományon belül szokásos a *„lassú forgású" pénzek* elhatárolása és elemzése. Elméletileg a pénzkészletnek ez a része a legkevésbé tisztázott. Vitatott már az elnevezése is. A mai szóhasználat mindenesetre már elfogadhatóbb, a lényegre jobban utal, mint a korábbi „tezaurált pénz" kifejezés.

Tartalmát illetően e kategória nagyon vegyes: biztonsági tartalékot és a forgalomból tezaurálási célból kivont pénzeket foglal magába. Valóban csak a lassú forgás a közös jellemző. E tényezőket nehéz számszerűsíteni, elhatárolásuk nagyfokú becslést igényel, ezért csupán a változás tendenciáját érzékeltetjük.

Az 1959. évi pénztartás növekedéséből — mint már említettük — csak kisebb rész a forgalom pénzszükségletének növekedése. A paraszti biztonsági tartalékok azoknak a lassú forgású pénzeknek az állományát növelték, amelyeknek nincs céltartalék jellegük, nem kerülnek folyamatos elköltésre. (Megjegyezzük, hogy az életszínvonal emelkedésével a biztonsági célú tartalékolás is szükségszerűen növekszik. Ez azonban más jellegű, mint a parasztság 1959. évi biztonsági tartalékolása.) A lassú forgású pénzek aránya a paraszti pénzállományon belül az 1959. éveleji körülbelül 35—38 százalékról év végére mintegy 40—42 százalékra nőtt.

Ebbe a témakörbe tartozik az úgynevezett *„fázisos pénzek"* kérdése is. A fázisos pénz a mezőgazdasági termelés, árutermelés és a jövedelmek idényszerűségével függ össze. Rendeltetése, hogy a betakarítástól a következő aratásig tartalékot biztosítson a folyamatos kiadásokra. A fázisos pénzek keletkezése és szerepe első ízben a kötelező beadás megszüntetése után változott jelentősen. Mérséklődött a III. negyedévi bevételi csúcs. Ezt követően a gazdálkodás belterjesebbé válásával tovább csökkent a jövedelmek idényszerűsége és a fázisos pénzek nagysága. Az 1959. éveleji termelőszövetkezeti fejlődés következtében a II. negyedévben átmeneti csúcs képződött. A zárszámadási kifizetések éveleji összegei és az árutermelés még mindig meglevő idényszerűsége várhatóan két bevételi időszakot eredményeznek: az évelejit és az őszit, a rendszeres előlegfizetés hatására azonban ezek sem lesznek kiugróak.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy *a lakosság pénztartalékainak 1959. évi növekedése a népgazdaság fejlődésének velejárója volt.* A pénzmegtakarítások növekedése a dolgozók anyagi helyzetének javulását tükrözi, a reáljövedelmek növekedésének egészséges kísérő jelensége, ugyanakkor a mezőgazdaságban végbemenő átalakulás hatását is mutatja. Létrehozó okai részben a pénzforgalom bővülése, a jövedelmek növekedése, valamint ezzel összefüggően a kereslet eltolódása a kulturáltabb fogyasztást jelentő nagyértékű cikkek felé; részben pedig a szocialista szektor döntővé válásának hatásai. Valamelyest közrejátszott néhány, főképpen tartós, fogyasztási cikk átmeneti hiánya is.

A pénzkészletek növekedését összességében tehát mint szükségszerű változást értékelhetjük, amelyben különösen a céltartalékok képzése tekinthető egészséges, egyértelműen kedvező jelenségnek. A paraszti biz-

tonsági pénztartalékok képződése is törvényszerű, velejárója a mezőgazdasági termelési viszonyok megváltozásának, a szocialista szektor térhódításának. E pénzkészletek ugyanakkor *sajátos jellegűek, időlegesek,* felhasználásuk a céltartalékoktól sok tekintetben eltérő. Jelentős volumenüknél fogva is fokozott figyelmet érdemelnek.

A következő évek pénztartalékolását illetően az életszínvonal további növekedésének és a kereslet változásának hatására a céltartalékok (takarékbetét-állomány) további nagyösszegű növekedése várható. A készpénzkészlet (bankjegy) alakulására továbbra is több, ellentétes irányú tényező fog hatni. Közülük véleményünk szerint a mezőgazdaság átszervezésének hatása, döntően a paraszti biztonsági pénzek alakulása tekinthető a meghatározó jellegűnek. Mivel 1959-ben lényegében az egész parasztság tartalékokat képzett, feltételezhető, hogy a biztonsági pénzek kisebb mértékben növekszenek. Az eddigi tartalékok részbeni felhasználása is várható.

A forgalom pénzszükségletére egyrészről növelőleg hat a lakosság pénz- és áruforgalmának bővülése, valamint — a fogyasztás szerkezetének további átalakulása következtében — a forgási sebesség lassúlása. Hosszabb időszakra vonatkozóan csökkenti a szükséges pénz mennyiségét a lakosság egymásközti árukapcsolatainak (a mezőgazdasági szabadpiacnak, a kisiparosok forgalmának, az ingatlanforgalomnak) várható zsugorodása. A parasztság 1959. évi átmenetileg magas szintű pénztartására csökkentőleg hat a jövedelmek egyenletesebbé válása, a nagyobb biztonságérzet is.

A pénztartalékot befolyásoló tényezők sokrétűek, a téma jelentősége növekszik. Ezért behatóan és rendszeresen figyelemmel kell kísérni a pénzforgalmi jelenségeket, javítani szükséges az elemzés módszereit, ki kell alakítani a vizsgálatnak azt a formáját, amely lehetővé teszi a társadalmi csoportok pénztartalékainak mélyebb, megalapozottabb közgazdasági elemzését.

HEGEDŰS ANDRÁS:

A tervgazdálkodás konkrét rendszeréről

A társadalom a természettel való kölcsönös kapcsolatában nemcsak az emberi élet fenntartásához szükséges anyagi javakat termeli meg, hanem az egyének akaratától függetlenül működő objektív termelési-gazdasági viszonyokat is létrehozza. A termelési, gazdasági viszonyok gazdasági formákban — a termelés és az elosztás formáiban — realizálódnak. A marxi politikai gazdaságtan elévülhetetlen érdeme, hogy a figyelmet a gazdasági formákban realizálódott termelési-gazdasági viszonyokra mint a társadalmi fejlődés döntő mozzanataira irányította.

A polgári közgazdaságtannak azok az irányzatai, amelyek elméletüket a gazdasági formák rendszerezésére építik fel és megfeledkeznek a jelenségben rejlő lényegről, képtelenek a gazdasági élet valódi törvényszerűségeinek felismerésére (jellemző erre a modern polgári közgazdaságtudományban Eucke „Ordnungstheorie"-ja).

Az, hogy a marxi politikai gazdaságtan nem a gazdasági formáknak ad elsőbbséget, hanem a tartalomnak, vagyis a termelési, gazdasági viszonyoknak, nem azt jelenti, hogy tagadja a gazdasági formák jelentőségét a gazdasági folyamatok alakulásában és az objektív gazdasági törvények érvényesülésének módjában.

A gazdasági formák tanulmányozása különösen fontos a szocializmusban — különösen a szocializmus építésének jelenlegi szakaszában —, hiszen ma éppen a szocialista gazdálkodási rendszer hatékonyságának növelése került a figyelem központjába. A szocialista termelési viszonyokat kifejező gazdasági formák tanulmányozása részben olyan általános (absztrakt) gazdasági kategóriák vizsgálatát jelenti mint a munkabér, az ár, az áru, részben pedig e gazdasági kategóriák konkrét megjelenési formáinak — például az árképzésnek vagy a munkabér kialakítása konkrét módjának — a kutatását *adott népgazdaságban, a fejlődés meghatározott szakaszában.* Ez utóbbi csoportba tartozó közgazdasági kutatások eredményessége a szocialista fejlődés igen fontos tényezője, mert hiszen nem utolsósorban éppen az objektív gazdasági feltételeknek megfelelő gazdasági forma megválasztása határozza meg, hogy mennyire lehet kihasználni a szocialista termelési viszonyok adta lehetőségeket a termelőerők fejlesztésére és a jólét fokozására.

Ez a körülmény megköveteli, hogy a politikai gazdaságtanban jelentős helyet kapjon a gazdasági formák konkrét megjelenési módjának vizsgálata és elemzése. Különösen fontos azoknak a konkrét gazdasági formáknak a tanulmányozása, amelyek közvetlenül hatnak a gazdasági folyamatra, a termelésre és az elosztásra. Ezt emelte ki N. Sz. Hruscsov, amikor a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizott-

ságának 1959. júniusi ülésén a következőket mondotta: „A termelés szervezésének kérdése — a jelenlegi szakaszban — a mi egész ideológiai munkánk nagy részét teszi ki."

A tervgazdálkodás konkrét rendszerének helye a politikai gazdaságtan fogalmi rendszerében

A szocializmus gazdasági gyakorlatában éppúgy, mint az elméleti munkákban fontos szerepet játszik egy fogalom, amelyről különféle elnevezéseken (gazdasági mechanizmus, modell, gazdasági vezetési vagy irányítási módszerek stb.) sok szó esett az utóbbi évek közgazdasági vitáiban.

A gazdasági formák hatása nem önmagukban rejlik; ugyanaz a gazdasági forma más és más körülmények között jelentősen eltérő eredményt adhat. Ha a gazdasági formák társadalmi-gazdasági szerepét a valóságnak megfelelően akarjuk meghatározni, akkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül kölcsönös kapcsolatukat más gazdasági formákkal, vagyis a konkrét gazdálkodási rendszert, amelyben ezek az egyes gazdasági formák léteznek.

A konkrét gazdálkodási rendszert alapvetően a termelési viszonyok határozzák meg, ebből következően minden társadalmi-gazdasági formációnak a konkrét gazdálkodási rendszer más és más típusa felel meg.

A szocialista termelési és gazdasági viszonyokat kifejező konkrét gazdálkodási rendszert a „tervgazdálkodás konkrét rendszeré"-nek nevezem, és ezen *a szocialista termelési viszonyokat realizáló konkrét gazdasági formák dinamikus egységét értem, bizonyos népgazdaságban, meghatározott időszakban.*

Ebben a fogalomban a *tervgazdálkodás* kifejezés azt érzékelteti, hogy szocialista termelési viszonyok között létrejött gazdálkodási rendszerről van szó. Éppen ezért, a fogalommal szinonim kifejezésként használhatnánk „a szocialista gazdálkodás konkrét rendszere" kifejezést is, az általam javasolt elnevezés azonban — szerintem — plasztikusabb.

A „tervgazdálkodás konkrét rendszere" kategóriájában a *konkrét* kifejezés azt érzékelteti, hogy itt nem a szocialista termelési mód gazdálkodási rendszerének általános sajátosságairól, nem az absztrakt gazdasági formák egységéről van szó, hanem *adott népgazdaságban, adott időszakban* meglevő konkrét gazdasági formák dinamikus egységéről.

Tapasztalati tény ugyanis, hogy az egyes szocialista országok népgazdaságában a tervgazdálkodás konkrét formái és módjai az alapvetően azonos vonások ellenére sokban eltérőek, sőt adott népgazdaságban sem azonosak a gazdasági fejlődés különböző időszakaiban. Ez szükségképpen következik abból, hogy az egyes szocialista országokban *a tervgazdálkodás objektív feltételei* (a termelőkapacitások fejlettsége és koncentráltsága, a munkaerő szakképzettsége stb.) és *szubjektív feltételei* (a munkásosztály szervezettsége, a társadalmi tudat fejlettsége, a közgazdaságtudomány színvonala stb.) *különbözőek,* továbbá abból, hogy *a tervgazdálkodás objektív és szubjektív feltételei adott népgazdaságban is állandóan változnak.* A tervgazdálkodás konkrét rendszerét mint a gazdasági formák dinamikus egységét mindenekelőtt a tervgazdálkodás *objektív* feltételei — elsősorban a termelőerők fejlettségi színvonala és változása — határozzák meg. Nem nehéz belátni például, hogy a ter-

melőerők fejlődése szükségszerűen elavulttá tesz bizonyos gazdasági formákat és megköveteli újakkal való felcserélésüket. Mindebből következően a tervgazdálkodás konkrét rendszere, bár függ a társadalmi felépítmény körébe tartozó már említett tényezőktől is, alapvonásaiban *objektíve* meghatározott. Ugyanakkor a tervgazdálkodás konkrét rendszerének lényeges vonásai minden szocialista ország népgazdaságában és adott népgazdaságban a gazdasági fejlődés minden időszakában alapvetően azonosak. Ez szükségszerűen következik abból, hogy *a hatalom minden szocialista országban a munkásosztály és a vele szövetséges parasztság kezében van, és így a tervgazdálkodás konkrét rendszerének osztály jellege minden szocialista országban azonos, továbbá abból, hogy a tervgazdálkodás konkrét rendszerének szubsztanciája, végső lényege — a termelőeszközök társadalmi tulajdona.* A termelőeszközök társadalmi tulajdonából következik, hogy a tervgazdálkodás konkrét rendszerében a gazdasági folyamatok alapjában véve tervszerűen, az egész társadalom érdekének megfelelően mennek végbe, és az uralkodó elosztási mód a munka szerinti elosztás, ami kizárja az embernek ember által történő kizsákmányolását.

A tervgazdálkodás konkrét rendszere tehát mint *az egyedihez, a konkréthoz* közelebb eső fogalom jelenik meg a szocialista gazdasági rendszer *általános* fogalma mellett. Az egyes magában foglalja az általánost, és az általános nincs az egyes nélkül.

Ezen összefüggés alapján a tervgazdálkodás konkrét rendszerének tanulmányozása nemcsak gyakorlati szempontokból szükséges, hanem azért is, hogy jobban és teljesebben feltárhassuk a szocializmus politikai gazdaságtana keretében a szocialista gazdasági rendszer sajátosságait és törvényszerűségeit. Minden mechanikus szétválasztás e két fogalom között — mind az általános, mind a konkrét vagy az egyedi vonatkozások számításon kívül hagyása — kárára van az elméleti megismerésnek. „Valójában minden valóságos, kimerítő megismerés csak abban áll — írja Engels —, hogy az egyedi dolgot gondolatban egyediségéből a különösségbe és ebből az általánosságba emeljük . . .” (A természet dialektikája. 243. l. Szikra. 1952.)

A tervgazdálkodás konkrét rendszere értelmezéséhez — még itt elöljáróban — szükség van e dinamikus rendszert alkotó gazdasági formáknak a csoportosítására.

A tervgazdaság konkrét rendszeréhez tartozó gazdasági formákat *különböző szempontból* lehet csoportosítani. A csoportosítás egyik lehetséges módja, ha a gazdasági formákat mint *jelenségeket* külső jellegük szerint tipizáljuk Ilyen aspektusból kiindulva, a gazdasági formák három nagy csoportba sorolhatók:

1. *A gazdasági intézmények és szervezetek,** amelyek keretében megvalósul a munkakörök elkülönülése és egymáshoz kapcsolódása.

Gazdasági intézményen és szervezeten az emberek s a technika meghatározott célú elrendezését értem bizonyos meghatározott keretben. E fogalomba beletartozik az adott gazdasági egységen belüli munkakörök, funkciók elosztása, továbbá az alá-, fölé- és mellérendeltségi kapcsolatok összessége.

* Az intézményt, illetve a szervezetet közgazdasági aspektusból vizsgálom, más tudomány vagy tudományág szemszögéből e fogalom természetszerűleg más értelmezést nyer.

2. *A gazdálkodási forma;* vagyis a szervezetek és intézmények keretében lezajló *gazdasági tevékenység módja*, amelynek döntő mozzanatait általában rendeletek, utasítások szabályozzák, de amely a gazdasági élet gyakorlatában alakul ki mint objektív társadalmi-gazdasági jelenség. Ide tartoznak olyan gazdasági formák, mint az állóeszköz-gazdálkodás, az anyaggazdálkodás módja stb.

A gazdálkodási formát nem lehet azonosítani magukkal az utasításokkal vagy a különféle jogszabályokkal, amelyek az adott gazdasági tevékenységet szabályozzák. A gazdasági tevékenység bizonyos tipikus formái kialakulhatnak jogszabályok, utasítások nélkül is — a gazdasági vezetésnek egyik legfontosabb feladata éppen ezeknek az új jelenségeknek a tanulmányozása és az így szerzett tapasztalatok hasznosítása a jogszabályalkotásban, az új utasítások kialakításában.

Ugyanakkor — amint számtalan gyakorlati tapasztalat tanúsítja — sok esetben nem az utasításoknak megfelelően alakul ki a gazdasági tevékenység módja, különösen olyan esetekben nem, amikor az utasítás nem számolt kellően a gyakorlati élet követelményeivel.

A gazdasági *voluntarizmus* egyik tipikus jelensége a jogszabály, illetve az utasítás azonosítása a gazdasági tevékenység módjával, vagyis a gazdálkodási formával.

3. *Az elosztási formák,* amelyek egyben *az anyagi érdekeltség* megjelenési formái. E csoportba olyan gazdasági formák sorolhatók, amelyek szerint a fogyasztási alap elosztása történik, tehát azok a bérezési, jutalmazási, premizálási stb. formák, amelyek egyéni vagy kollektív anyagi érdekeltséget valósítanak meg.

A gazdasági formáknak ez a csoportosítása természetesen nem jelent *merev elhatárolást.* A gazdasági formák különböző típusai között *szoros kapcsolat van.* A nyereségrészesedés rendszere például alapjában az elosztási formák csoportjába tartozik, de ugyanakkor magában foglalja a nyereségrészesedés végrehajtásának, lebonyolításának a módját, tehát egy gazdálkodási tevékenység kifejezési formája is.

A tervgazdálkodás konkrét rendszeréhez tartozó gazdasági formák három nagy csoportja közötti dinamikus kölcsönhatás a legszemléletesebben a gazdasági döntések, illetve cselekvések létrejöttén keresztül mutatható meg.

A gazdasági döntésekre és cselekvésekre természetesen nem csupán a tervgazdálkodás konkrét rendszere hat, hanem a *gazdaságpolitika, illetve a gazdaságpolitika célkitűzéseit tükröző népgazdasági terv, az általános politikai helyzet, a társadalmi tudat állapota és a társadalmi felépítmény sok más eleme.* Mégis mindezen tényezők között nem szabad lebecsülni a gazdasági formáknak, illetve azok dinamikus egységének, a tervgazdálkodás konkrét rendszerének hatását.

A tervgazdálkodás konkrét rendszere, illetve a keretébe tartozó gazdasági formák, az objektív társadalmi valóság részeként, a termelési-gazdasági viszonyok realizálásaként hatnak a társadalmi méretű gazdasági cselekvésekre és ezen keresztül a gazdasági folyamatokra. A gazdasági formák különböző irányú és erejű hatásai mint szubjektív visszatükröződések jelennek meg az egyének tudatában, s motiválják a gazdasági döntéseket, illetve ezen keresztül a gazdasági cselekvések tényezőivé válnak.

Már ebből is következik, hogy a tervgazdálkodás konkrét rendszerének elemei; az egyes gazdasági formák a tudatban egymással ellentétes irányú s különböző hatékonyságú motívumokat is létrehozhatnak. A tervutasítás például a munkaigényes termékek termelésének a növelését írhatja elő, a premizálási rendszer viszont amellett szólhat, hogy inkább az anyagigényes termékek termelését fokozzák.

A legritkábban fordul elő azonban, hogy a gazdasági cselekvés valamelyik típusa a tervgazdálkodás konkrét rendszerének csupán egyetlen eleme (mondjuk az anyagi ösztönzés egyik formája) által egyértelműen meghatározott legyen — mint ahogyan azt egyes közgazdasági kutatók feltételezik. Illetve, még ha ez elő is fordul, akkor is csak egyes cselekvésekre lehet jellemző és nem cselekvés-sorozatokra. *A gazdasági folyamatokat viszont — a termelést és az elosztást — nem az egyes gazdasági cselekvések, hanem társadalmi méretű cselekvéssorozatok határozzák meg.*

Tehát helytelen a gazdasági cselekvések sajátosságait a gazdasági formák egyik vagy másik csoportjára, az intézményekre, a gazdálkodási formákra vagy az ösztönzési rendszerre vezetni vissza. A társadalmi méretű cselekvéssorozatok kialakításában, bár nem egyenlő súllyal, de részt vesznek mindhárom csoporthoz tartozó gazdasági formák.

Ezért hibás szemléletmód alakulhat ki, ha a tervgazdálkodás konkrét rendszerének fogalma helyett hasonló értelemben vizsgáljuk és elemezzük például az ösztönzési rendszert, és figyelmen kívül hagyjuk az intézményi és a gazdálkodási formákat. De ugyanilyen hibára vezet az is, ha akár az intézményi, akár a gazdálkodási formákat — s különösen, ha csak az utasítási rendszert — szemléljük önmagukban, elszakítva ezeket az ösztönzési formáktól.

Nem nehéz belátni, hogy egyfelől a gazdasági intézmények, illetve szervezetek rendszere, másfelől a gazdálkodási formák, továbbá az elosztási formák által megvalósított anyagi ösztönzési rendszer kölcsönösen összefügg. Ebben a kölcsönös kapcsolatban természetesen előfordulhat, hogy az egyes oldalak, a különböző típusú gazdasági formák ellentmondásba kerülnek egymással. Vannak esetek, amikor az intézményi, a szervezeti rendszerben végrehajtott változások nem felelnek meg a fennálló gazdálkodási formáknak, a gazdasági tevékenység módjának, és ugyanígy előfordulhat az is — amint már szó volt róla —, hogy a gazdasági tevékenység módjának megváltoztatására irányuló utasítás más irányba kíván hatni, mint amire az elosztási formák ténylegesen ösztönöznek. Mindez újra csak *aláhúzza a tervgazdálkodás konkrét rendszere fogalmának, a gazdasági formák dinamikus egysége tanulmányozásának elméleti és gyakorlati jelentőségét.*

A tervgazdálkodás konkrét rendszere sajátosságainak kutatásában a gazdasági döntések, cselekvések és cselekvés-sorozatok vizsgálatának nagy jelentősége van. Mindenekelőtt azért, mert a gazdasági formák, illetve a tervgazdálkodás konkrét rendszere egészének hatása elsősorban a gazdasági cselekvéseken és az általuk létrehozott gazdasági folyamatokon keresztül mérhető le. Annak a megállapításához például, hogy a tervgazdálkodás konkrét rendszere megfelel-e a termelőerők fejlesztése követelményeinek, főképp azokat a gazdasági cselekvés-sorozatokat kell vizsgálnunk, amelyek befolyásolják a termelőerők fejlesztésé-

nek ütemét. A tervgazdálkodás *konkrét rendszerének, illetve a konkrét gazdasági formáknak a megfelelősége önmagában véve nem állapítható meg, hanem csak abból a hatásból, amelyet e formák a gazdasági cselekvéssorozatokra, illetve ezen keresztül a gazdasági folyamatra gyakorolnak.*

A tervgazdálkodás konkrét rendszere és a termelési viszonyok

A tervgazdálkodás konkrét rendszere mint a gazdálkodás konkrét rendszerének különös típusa szocialista termelési viszonyok kifejezéseként jön létre; *kialakulásának alapvető feltétele a munkásosztály hatalmának megteremtése.* Azzal, hogy létrejön a proletariátus államhatalma, és az iparban, a közlekedésben, a kereskedelemben túlsúlyba jut az össznépi tulajdon, lehetővé válik, hogy a szocialista állam mint az össznépi tulajdon letéteményese tudatos előrelátással (a tervszerűség illetve a tudatosság különböző fokán) meghatározza az optimális eredményt adó, a körülményeknek leginkább megfelelő gazdasági formákat, és kiépítse a gazdálkodás konkrét rendszerének azt a típusát, amelyet e tanulmányban a tervgazdálkodás konkrét rendszerének nevezünk. Mindennek következtében a tervgazdálkodás konkrét rendszerének kategóriája tartalmilag, lényegileg különbözik minden olyan konkrét gazdálkodási rendszertől, amely korábban a különböző osztálytársadalmakban jött létre.*

A tervgazdálkodás konkrét rendszerének kiépülése tehát formailag tudatos előrelátáson alapuló tervszerű tevékenység eredménye. A tudatosság azonban a konkrét gazdálkodási rendszer kiépítésében nem jelenti azt, hogy a proletariátus államhatalma önkényesen járhat el. Tevékenységét — a gazdasági formák megválasztását — objektív gazdasági törvények szabályozzák, amelyeket büntetlenül nem sérthet meg. A szocialista állam a gazdasági formáknak csak a termelési viszonyok által meghatározott körén belül választhat, és az objektív gazdasági körülmények — mindenekelőtt a termelőerők — lényegében azt is meghatározzák, hogy adott körülmények között melyik gazdasági forma adja az optimális eredményt.

A gazdálkodás konkrét rendszerének tervszerű kiépítése a szocialista gazdálkodási rendnek lényeges és a termelési viszonyok jellegéből fakadó sajátossága. Az előző társadalmi rendszerekben az előrelátás, a tudatosság csak egy-egy gazdasági forma megválasztásában érvényesülhetett, de a gazdálkodás konkrét rendszerének kiépítése a maga egészében nem lehetett és a kapitalista országokban ma sem lehet tudatos, tervszerű előrelátás eredménye.

A tervgazdálkodás konkrét rendszere és a termelési viszonyok közötti kapcsolat azonban korántsem egyoldalú, hanem szoros kölcsönhatás van közöttük. Nemcsak arról van szó, hogy a termelési viszonyok minőségi változása (a termelőeszközök társadalmi tulajdonának létrejötte) teszi lehetővé a tervgazdálkodás konkrét rendszerének kialakulását, hanem arról is, hogy a termelési viszonyok ebben a konkrét rendszerben realizálódnak, vagyis annak változásaival *mennyiségileg* ma-

* A különbség döntő mozzanatait mint ezen konkrét gazdálkodási rendszer általános sajátosságait az előzőekben felsoroltam.

guk is megváltoznak. Ezt a gondolatot fejezte ki Kurakov a Voproszi Filozofii egyik legutóbbi számában, jóllehet más kifejezéssel élt. „Nem nehéz látni — írja —, hogy lényegében a *termelés szervezetén* keresztül döntetnek el a szocialista társadalomban a termelési viszonyok korszerűsítésének legfontosabb kérdései, és rajta keresztül realizálódnak azok a nagy lehetőségek, amelyek az országban a termelő eszközök társadalmasításával létesültek." (1960. 1. szám. Kiemelés tőlem. H. A.)

A tervgazdálkodás konkrét rendszere és a termelési-gazdasági viszonyok közötti kölcsönhatás jobb szemléltetéséhez, az összefüggés lényegi vonatkozásainak megmutatásához tisztázni kell a konkrét gazdasági formák és a termelési-gazdasági viszonyok közötti kapcsolatot.

A termelési-gazdasági viszonyok és a konkrét gazdasági formák voltaképpen egységet alkotnak, amelyben az előbbi a tartalmi, az utóbbi a formai oldal, az előbbi a lényeg, az utóbbi a jelenség. A termelési viszonyoknak mint a gazdasági formák tartalmi oldalának döntő mozzanata, szubsztanciája az emberek tulajdonviszonya a termelési eszközökhöz.

E két fogalom közötti szoros kapcsolat tűnik ki Engels ismert és sokat idézett meghatározásából is: „. . . gazdasági viszonyokon, melyeket a társadalom történetét meghatározó alapnak tekintünk, annak *rendjét és módját* értjük, ahogyan bizonyos társadalom emberei az életfenntartásukhoz szükséges eszközöket termelik és termékeiket egymás között kicserélik (amennyiben munkamegosztás van)." (Engels levelei Starkenburghoz. Válogatott Művek. 503. l. Szikra, 1949. Az én kiemelésem. — H. A.)

A marxi politikai gazdaságtanban használatos az a kifejezés is, hogy a gazdasági formák *mögött* termelési, gazdasági viszonyok húzódnak meg. Ez a fogalmazás azonban részint nem tisztázza a két fogalom közötti viszonyt, részint pedig szétválasztja a összetartozó, egységet alkotó fogalmakat.

Megemlítem azt is, hogy a politikai gazdaságtan tankönyv több helyen szinonim fogalomként használja a termelési viszonyt és a „gazdaság tervirányításának formáit." (Kossuth Kiadó. 1959. 517. l.) Hasonló értelemben tárgyalja ezt „A marxista filozófia alapjai" című könyv, amely a következőket írja: „A termelési viszonyok fogalma a szó szélesebb értelmében magában foglalja az emberek közötti gazdasági viszonyok minden formáját." (Orosz kiadás. 1958. 402. l.) Véleményem szerint a két kifejezés szinonim használata indokolt, bár ezzel megkerüljük azt a kérdést, hogy közöttük a forma és a tartalom egysége áll fenn és nem formális azonosság.

Nem nehéz belátni, hogy a gazdasági formákban a termelési-gazdasági viszonyok fontos elemei jutnak kifejezésre, mert hiszen a gyakorlatban ezekben realizálódnak azok az objektív viszonyok, közöttük mindenekelőtt a tulajdonviszonyok, amelyekbe — Marx megfogalmazása szerint — „társadalmi életfolyamatukban, társadalmi életük termelésében lépnek egymással az emberek" (A tőke. III. kötet. 940. l.)

Mindez természetesen nem jelenti, hogy a termelési-gazdasági viszonyok közvetlenül csupán gazdasági formákban jelennek meg; kifejeződnek jogi formákban is, politikai intézményekben, ideológiában, a társadalmi tudatban stb.

A termelési-gazdasági viszonyok legdöntőbb eleme *a termelőeszközök tulajdonviszonya;* az általános síkján alapjában véve ez határozza meg magukat a gazdasági formákat is. Ezen az alapon mondhatjuk, hogy a szocialista viszonyoknak a munka szerinti elosztás formái felelnek meg; a társadalmi tulajdonon alapuló munka szerinti elosztási viszony tükröződik a szocializmusban megjelenő olyan gazdasági kategóriákban, mint a munkabér vagy az ár. A konkrét gazdasági formák azonban, — a munkabérezés vagy az árképzés módja illetve a munkabér és az ár konkrét formái a szocialista termelési viszonyok által meghatározott keretben jelentősen különbözhetnek.

Mindebből az is következik, hogy a termelési viszonyok konkrét megvalósulási formáit, az egyes gazdasági formákat nem lehet egyedül a termelési viszonyok állapotából, vagyis lényegileg a termelőeszközök tulajdonviszonyaiból meghatározni. Engels szavaival élve a társadalmi-gazdasági valóság nem ilyen egyismeretlenű egyenletekből áll. A kiindulópont az ilyen döntéseknél nem lehet más, mint az, hogy melyik forma felel meg leginkább a szocialista társadalom érdekének, melyik adja az adott viszonyok között az optimális eredményt.

A közgazdaságtudományban jelentkező dogmatizmus egyik jellegzetes sajátossága, hogy a szocialista tulajdonviszonyok között alkalmazható gazdasági formák körét sokszor *egyetlen formára* szűkíti le. A revizionizmus viszont e gazdasági formák megválasztásának a szocialista tulajdonviszonyokból eredő korlátairól feledkezik meg, és megengedhetőnek tartja olyan gazdasági formák alkalmazását is, amelyek ellentétben vannak a szocialista termelési viszonyokkal.

Azt, hogy a szocialista termelési viszonyok közt a számításba vehető konkrét gazdasági formák változatai közül egyáltalán melyik gazdasági forma alkalmazása célszerű, az adott helyzetben melyik adja az optimális eredményt, sok objektív és szubjektív körülmény határozza meg (a termelőerők állapota, a gazdasági-földrajzi környezet, a társadalmi tudat, a munkásosztály szervezettsége, az osztályerőviszonyok stb.).

Ebből az is következik, hogy mivel ezek az objektív és szubjektív körülmények állandóan változnak, a fejlődés *különböző szakaszaiban más és más konkrét gazdasági forma jelenti az optimális megoldást.* Ez a gondolat fejeződik ki abban a lenini megállapításban, hogy „. . . semmiféle forma sem lesz végleges, amíg a teljes kommunizmushoz el nem érkeztünk". (Lenin Összes Művei. 28. köt. 216. l. Szikra. 1951.)

A konkrét gazdasági formák időnkénti megváltoztatásának szükségességéhez aligha férhet kétség. Mi sem lenne azonban hibásabb álláspont, mint azt gondolni, hogy a konkrét gazdasági formák változnak ugyan, vagyis módosul annak a rendje és módja, ahogyan az emberek az életfenntartásukhoz szükséges eszközöket termelik és egymás között kicserélik, de a termelési-gazdasági viszonyok változatlanok maradnak. Ebben az értelmezésben *a termelési-gazdasági viszony fogalma elszakad a társadalmi-gazdasági valóságtól, és akaratlanul is misztikus értelmezést nyer.* De ugyanígy hiba nem látni, hogy azok a változások, amelyekről az előzőekben szó volt, nem *változtatják meg a termelési-gazdasági viszonyok lényegét.*

A konkrét gazdasági formák módosulása — ha az megfelel az adott termelőmódnak —, nem érinti a termelési-gazdasági viszonyok lénye-

gét, tehát ebben az esetben *nem minőségi, hanem mennyiségi változásról van szó.**

Lehetnek természetesen olyan gazdasági formák is, amelyek nem felelnek meg az adott termelési módnak. Amikor az alapvető termelési viszonyok mellett léteznek más minőségű termelési viszonyok is, ez egyenesen szükségszerű. A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet gazdaságában például az uralkodóvá váló szocialista termelési viszonyok mellett hosszú ideig fennmarad a kisparaszti árutermelő gazdaság, éppen emiatt a tervgazdálkodás konkrét rendszerében az átmeneti szakaszban szükségszerűen léteznek olyan gazdasági formák, amelyek az egyszerű árutermelési viszonyokat fejezik ki, s ezeknek felelnek meg.

Előfordulhat azonban olyan eset is, hogy hibás elgondolások — helytelen gazdaságpolitika vagy egyszerűen hozzá nem értés — miatt a tervgazdálkodás konkrét rendszerében a termelési viszonyoknak meg nem felelő gazdasági formákat alkalmaznak. A gazdasági formák objektív meghatározottsága ilyenkor úgy fejeződik ki, hogy a termelésnek meg nem felelő gazdasági formák alkalmazása súlyos ellentmondásokat, konfliktusokat idéz elő a gazdálkodás menetében és a gazdasági folyamatokban.

Az eddig elmondottakból az is következik, hogy az egyes gazdasági formák különbözőségének figyelembevétele és elemzése nélkül a szocializmusban nem lehet konkrét módon tanulmányozni a termelési-gazdasági viszonyokat. Enélkül a közgazdaságtudomány szükségszerűen dogmatikus vonalra csúszik, s csak a konkrét valóságot nem tükröző tételeket hangoztathat, minden bizonyító erő nélkül.

A különböző gazdasági formák jelentősége a társadalom termelési-gazdasági viszonyainak komplexumában természetesen nem azonos.

Vannak gazdasági formák (például az elosztási és az alapvető szervezeti formák), amelyekben széles társadalmi rétegek termelési-gazdasági viszonyainak — mindenekelőtt a tulajdonviszonyoknak — fontos mozzanatai jutnak kifejezésre, másokban viszont ilyen mozzanatok csak közvetve jelentkeznek, illetve a társadalomnak csak szűk rétegét érintik (például a vállalat pénzgazdálkodási rendjének módosítása vagy a bérformák megváltoztatása egy iparágban).

Különösen jelentősek ebből a szempontból az elosztási formák változásai, amelyek sokszor rendkívül jelentős mennyiségi változásokat okoznak a termelési viszonyokban. Gondoljunk csak az olyan változásokra, mint amikor a népgazdaságban, illetve annak nagy területein, időbérről darabbére vagy az egyéni bérezésről a csoportbérezésre térnek át. Nem kétséges, hogy ezek jelentős változások az elosztási, illetve a termelési-gazdasági viszonyokban, de mégis csak mennyiségi változá-

* A „minőségi" és a „mennyiségi" változás kifejezést természetesen filozófiai értelemben használom. A minőségen a tárgy vagy jelenség lényeges vonásainak, oldalainak olyan együttesét kell érinteni, amely az adott tárgyat vagy jelenséget azzá teszi, ami. A szocialista termelési viszony minősége lényeges vonásainak és oldalainak olyan együttese, amely a termelési viszonyt szocialistává teszi.

A mennyiségi oldal a társadalmi jelenségeknél legtöbbször nem fejeződik ki „nagyságrendi" vagy „mennyiségi különbségben", s ez nem más, mint egy sor olyan tulajdonság együttese, amely egy adott minőségi állapoton belül a tárgyat vagy a jelenséget jellemzi. Ezek azonban sok esetben a társadalmi élet egyáltalán nem mellékes mozzanatai.

Ennek a kérdésnek a kezelésénél – különösen a társadalomtudományokban – sok zavart okoz az a szemléletmód, amely minőségi változást lát minden esetben, amikor két jelenség (például két sárga színárnyalat) egyáltalán megkülönböztethető, és amely a mennyiségi változást csak nagyságrendileg képzeli el és lebecsüli annak jelentőségét.

sok, mert az említett esetekben csak a munka szerinti elosztás egyik típusáról térnek át egy másik típusára. Adott körülmények között ugyanis mindegyik említett elosztási forma megfelel a szocialista termelési viszonyoknak — bár a körülményektől függően az egyik jobb, a másik rosszabb eredményt ad.

Kevésbé nyilvánvaló, hogy előidéznek-e mennyiségi változást a termelési-gazdasági viszonyokban olyan intézkedések, mint például a vállalati önállóság módosítása. A vállalati önállóság bővülése azt jelenti, hogy a gazdasági tevékenység bizonyos mozzanatait, amelyeket addig központi utasításokkal szabályoztak, ezentúl vállalati hatáskörben irányítsanak, ami szükségképpen maga után vonja a gazdálkodási, részben a szervezeti, sőt az elosztási formák megváltoztatását is. Hasonló a helyzet a vállalati önállóság szűkítése esetén, fordított előjellel.

A gazdasági formák és a termelési-gazdasági viszonyok közötti kapcsolat alapján logikusan bizonyítható az a tétel, amelyről elöljáróban volt szó: *a tervgazdálkodás konkrét rendszerében végbemenő változások* (eltekintve attól a lehetőségtől, hogy ezek megváltoztathatják a termelőeszközök társadalmi tulajdonát) *mennyiségi változást idéznek elő a termelési-gazdasági viszonyokban.*

A szocializmusban formailag tudatos előrelátással váltják fel az elavult gazdasági formákat új gazdasági formákkal, ami mennyiségi változást idéz elő a termelési-gazdasági viszonyokban. Mindez azonban nem jelenti, hogy a termelési viszonyok, illetve a gazdasági formák nem objektíve létezők. A szubjektív elem szerepét — a szocialista társadalmi viszonyok létrehozása után — objektív társadalmi-gazdasági körülmények korlátozzák, mint például a termelőeszközök társadalmi tulajdona, a termelőerők állapota stb. A gazdasági formákban megtestesülő termelési viszonyok a lényeget tekintve objektívek, a termelési viszonyba lépő egyes dolgozók tudatától függetlenül léteznek.

A tervgazdálkodás konkrét rendszerébe tartozó gazdasági formákat, amennyiben alapvető funkciójuk az egyének tudatától függetlenül létező termelési viszonyok realizálása, a társadalom alapjához kell sorolni.

Ez a gondolat szerintem megfelel az „alap" engelsi maghatározásának. „A társadalom mindenkori gazdasági szerkezete az a reális alap, amelyből minden egyes korszak jogi és politikai intézményeinek, valamint vallási, filozófiai és egyéb szemléleti módjának egész felépítménye végsősoron megmagyarázható." (Engels: Anti-Dühring. 38. l. Szikra. 1950.)

Még inkább ilyen értelmezést kap az „alap" fogalma a következő, s a későbbi időből származott engelsi meghatározásban: „. . . minden történelmi korszakban az uralkodó gazdasági termelési és cseremód és az ebből szükségszerűen folyó *társadalmi szervezet* az az alap, amelyre a korszak politikai és szellemi története épült és amelyből az egyedül magyarázható." (A Kommunista Kiáltvány 1888-ban írt előszavából. Összegyűjtött munkák. 4. kötet. 570. l. Kossuth. 1960.)

A gazdálkodási és az elosztási formák alapvetően a termelési viszonyok realizálását szolgálják, s a társadalom alapjához tartozásuk — az alap marxista felfogásából kiindulva — igazolható. Nem ilyen egyértelmű a helyzet a gazdasági intézmények és szervezetek esetében.

A gazdasági szervezetek és intézmények egyfelől a társadalmi-

gazdasági munkamegosztás megjelenési formái, s mint ilyenek, termelési viszonyokat realizálnak, és így joggal a társadalom alapjához sorolhatók. Másfelől egy osztályhatalomnak, a szocialista államnak a részei, s mint ilyenek, felépítményi funkciókat látnak el: elavult gazdasági formákat újakkal cserélnek fel, tudatos káderpolitikát valósítanak meg stb.

A gazdasági intézmények és szervezetek — véleményem szerint — kettős jelleggel bírnak, részben az alaphoz, részben a felépítményhez tartoznak. Ennek a kérdésnek a részletesebb tanulmányozása túlnő e tanulmány keretein. Mindössze annyit lehet még megállapítani, hogy a gazdasági intézményi, illetve szervezeti rendszer különböző lépcsőfokain (vállalat, iparigazgatóság, minisztérium, Országos Tervhivatal) felfelé haladva egyre inkább nő az állami jellegű tevékenység, s így a gazdasági formák módosítását célzó döntések súlya. A gazdasági alapszervezetek vagyis az állami vállalatok viszont mindenekelőtt a társadalmi-gazdasági munkamegosztás megjelenési formái. Tevékenységükben a termelési folyamat lebonyolítását és a termelési-gazdasági viszonynak a realizálását célzó funkció uralkodik. *A központi gazdasági intézmények és szervezetek funkciójukat tekintve inkább a felépítményhez, a vállalati gazdasági szervezetek pedig inkább az alaphoz tartoznak.*

Mindezek alapján azt kell mondanom, hogy a tervgazdálkodás konkrét rendszere lényegében a társadalom alapjához tartozik, mert hiszen benne realizálódik a „társadalom gazdasági rendje", a „társadalom gazdasági szerkezete", ugyanakkor azonban „a tervgazdálkodás konkrét rendszerének" vannak a felépítményhez tartozó funkciói is.

A szocialista államnak mint a felépítmény részének aktív hatása az alapra mindenekelőtt a tervgazdálkodás konkrét rendszerének részét képező gazdasági-szervezeti formák közvetítésével valósul meg.

A tervgazdálkodás konkrét rendszere és a termelőerők kölcsönhatása

A termelési viszonyok és a termelőerők fejlődése között szoros kölcsönhatás van. A marxi politikai gazdaságtannak egyik legjelentősebb tudományos vívmánya ezen kölcsönhatás természetének és törvényszerűségeinek feltárása. *Adott társadalmi termelési módban a termelőerők és a termelési viszonyok kapcsolata gyakorlatilag általában úgy jelenik meg, mint a termelőerők és a gazdasági formák kapcsolata.*

A termelési viszonyok és a termelőerők állapota között a szocializmusban is kialakulhat ellentmondás (de nem antagonisztikus). Ezen konkrétan tulajdonképpen az értendő, hogy bizonyos esetekben a termelési viszonyok gazdasági megjelenési formája, azaz a gazdasági forma nem felel meg a termelőerők állapotának. A szocializmusban nincs antagonisztikus ellentét a termelőerők és a termelési viszonyok között, s azért itt a tervgazdálkodás konkrét rendszerének korszerűsítésével, a gazdasági formák helyes megválasztásával lényegében elérhető, hogy a termelési viszonyok megfeleljenek a termelőerők állapotának, s így megelőzhető, hogy a gazdasági forma és a termelőerők között meg nem felelés, ellentmondás alakuljon ki.

A XXI. kongresszus megállapítása szerint a termelőerők fejlődése „. . . az emberek gyakorlati energiájának az eredménye, de ezt az energiát azok a feltételek határozzák meg, amelyek között az emberek élnek,

azok a termelőerők, amelyeket előzőleg megteremtettek, és azok a társadalmi formák, amelyek ez ideig kialakultak". (Gyorsírói jegyzet. I. köt. 1959. 67. l.)

Mint minden kölcsönhatásnak, úgy a tervgazdálkodás konkrét rendszere és a termelőerők viszonyának is két oldala van: 1. A termelőerők fejlődése elavulttá teszi az egyes gazdasági formákat, azaz a tervgazdálkodás konkrét rendszerének egyes elemeit, más szóval szükségszerűvé válik a régi formák módosítása vagy újakkal való felváltása. 2. A gazdasági formák — illetve a tervgazdálkodás konkrét rendszere a maga egészében — döntő jelentőségű hatást gyakorolnak a termelőerők fejlődésének irányára és ütemére.

A gazdasági formák megválasztásában, annak megállapításában, hogy melyik gazdasági forma eredményezi az optimális hatást, mégsem lehet egyoldalúan csak a termelőerők állapotából, illetve követelményeiből kiindulni. A döntéshez mérlegelni kell sok más tényezőt is, amelyekről vázlatosan már szó volt (az osztályerőviszonyokat, a társadalmi tudat fejlettségét, a nemzetközi helyzetet stb.). Mindezek azonban már *különös összefüggések:* az *alapvető,* az *általános* viszont egy adott termelőmódban a termelőerők és a gazdasági formák közötti viszony.

A legutóbbi időben a marxista közgazdaságtudományi irodalomban egyre több szó esik a munkaeszközök és a termelési viszonyok kölcsönhatásáról. Természetesen a termelőerők egyes csoportjai közül a munkaeszközök fejlődése különösen fontos szerepet játszik abban, hogy az egyes gazdasági formák optimális gazdasági eredményt adnak-e. De nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a termelőerők fogalma nem szűkíthető le a munkaeszközökre, hanem gondolnunk kell a munka tárgyára és emellett mindenekelőtt a munkaerő fejlettségi színvonalára is. A munkaerő fejlődése — ami a gyakorlatban egyébként történelmileg szükségszerűen együtt halad a munkaeszközök korszerűsítésével — sokszor közvetlenebb módon követeli meg az egyes gazdasági formák megváltoztatását, mint a szűken értelmezett technikai fejlődés.

A tervgazdálkodás konkrét rendszerének egészét vizsgálva az alapvető kérdés az, hogy a rendszer a maga összhatásában mennyiben felel meg a termelőerők fejlettségi színvonalának, illetve még közelebbről, mennyiben mozdítja elő a termelőerők fejlődését. E kérdés elemzése és a gyakorlati válaszadás rendkívül nehéz és összetett problémákat vet fel.

A termelőerők fejlesztésében előforduló zavarok, megtorpanások, egyenetlenségek stb. legtöbbször nem egy-egy gazdasági forma következményei, hanem a tervgazdálkodás konkrét rendszerének összhatására jönnek létre. Sőt, az ilyen káros jelenségek kialakulásában nem is csak a tervgazdálkodás konkrét rendszere vagy az e fogalomhoz tartozó egyes gazdasági formák a „bűnösek", hanem e szférán kívül eső, a felépítményhez tartozó, társadalmi jelenségek is.

A gazdasági formáknak nincsenek örök, a történelemtől és a társadalmi-gazdasági körülményektől független sajátosságaik. Így elég reménytelen kísérlet egy-egy konkrét gazdasági formának — például a termelői árképzésnek, a prémiumformáknak, a hitelezés módjának —, a hatását a tervgazdálkodás konkrét rendszeréből kiragadva vizsgálni. Mindezt azért is érdemesnek látszik hangsúlyozni, mert a marxista üzemszervezési irodalomban, és a közgazdaságtudomány több más ágá-

ban is gyakran találkozhatunk a polgári társadalomtudományokban divatos „formális iskolákra" emlékeztető szemléletmóddal, vagyis azzal, hogy egy-egy gazdasági forma hatását a társadalmi-gazdasági környezetből kiszakítva, mechanikusan szemlélve vizsgálják, és kísérlik meg rendszerezni.

Annak a kérdésnek a megválaszolásához is, hogy a szocialista gazdálkodási rendszerben a központosítást, illetve a decentralizálást milyen mértékben és milyen formában célszerű megvalósítani, mindenekelőtt azt kell vizsgálni, hogy a tervgazdálkodás konkrét rendszere mennyiben felel meg a termelési viszonyok lényeges (minőségi) vonásainak és a termelőerők fejlettségi fokának. A szocialista termelési viszonyok, vagyis közelebbről a termelőeszközök társadalmi tulajdona szükségessé teszi, hogy a tervgazdálkodás konkrét rendszere a decentralizálás és a központosítás egymással egységet alkotó elvére épüljön fel. Erről az összefüggésről az utóbbi években a marxista politikai gazdaságtanban sok szó esett, és ezért itt nincs szükség ennek a kérdésnek bővebb kifejtésére.

A termelőeszközök társadalmi tulajdona alapján azonban a tervgazdálkodás konkrét rendszerében a központosításnak és a decentralizálásnak rendkívül különböző formái és típusai valósíthatók meg. A közülük való választás alapvető kritériuma nem lehet más, mint az, hogy *a termelőerők fejlettsége, illetve fejlesztése a központosításnak és a decentralizálásnak milyen fokát, illetve milyen formáit követeli meg.* Erre a szempontra azért is érdemes felhívni a figyelmet, mert a szóban levő kérdésről folyó vitákban ez az alapvető szemléletmód nemegyszer elsikkadt.

Ebből az is következik, hogy a központosítás, illetve a decentralizálás foka szempontjából a társadalmi termelés egyes ágazatait egy népgazdaságon belül is meg kell különböztetni. Nem nehéz belátni, hogy bizonyos ágazatokban — például az energiatermelésben és a kohászatban — a termelőerők fejlődése már nemzetgazdaságokat meghaladó központosítást tesz szükségessé. (Különösen olyan kis országban, mint amilyen a mi hazánk.) Ugyanakkor a társadalmi termelésnek vannak olyan ágazatai, ahol nem szükséges még a nemzetgazdasági méretekben való központosítás sem, ahol a gyártmányok összetételét, a fejlesztés ütemét és a termelés sok más kérdését is rá lehet bízni a helyi (megyei, városi) tanácsokra, sőt magukra a vállalatokra is (például a háziipar esetében).

Mindebből az is következik, hogy a központosítás és decentralizálás kérdését, a tervgazdálkodás konkrét rendszere tervszerű kiépítésének egyik alapvető problémáját, csak a konkrét körülményekre adaptálva lehet kidolgozni, abból a kölcsönhatásból kiindulva, amely a tervgazdálkodás konkrét rendszere és a termelőerők között fennáll.

A központosítás és decentralizálás fokának és formáinak meghatározásakor nem szabad megfeledkezni a tervgazdálkodás konkrét rendszere *alapvető demokratizmusáról.* A demokratizmus gazdasági alapja a termelőeszközök társadalmi tulajdona, amely kifejezésre kell, hogy jusson ezen termelési viszonyokat realizáló gazdasági formák rendszerében is. Ennek egyik megjelenési formája, hogy a dolgozó tömegek alkotó kezdeményezése kiterjedjen a gazdasági formák alakítására is. A törvényekben, a rendeletekben és utasításokban figyelembe kell venni

azokat az intézményi, gazdálkodási és elosztási módokat, illetve a rájuk vonatkozó javaslatokat, amelyek a gyakorlatban alakultak ki.

Visszatérve a termelőerők és a gazdasági formák közötti kapcsolatra. még egy vonatkozásra kívánok rámutatni. A termelőerők fejlődése vagy fejlesztése sokszor egészen új intézményi, gazdálkodási, ösztönzési formákat követel meg. Ennek illusztrálására talán érdemes megemlíteni, hogy az ipari fejlődés mai szakaszában a fokozódó munkamegosztás eredményeként a folyó termelés mellett kialakulóban van egy új, nagy és rohamosan fejlődő szektor: a tudományos és kísérleti munka, a gyártmány- és a gyártásfejlesztés, ami a különböző gyári és tudományos intézeti laboratóriumokban, tervező és szerkesztő irodákban valósul meg. Az anyagi javak termelésének ez az új szektora — amint a gyakorlati tapasztalatok is igazolják — sajátos intézményi, ösztönzési és gazdálkodási formák kialakítását követeli meg.

A termelőerők fejlettségének, illetve fejlesztésük követelményeinek megfelelő gazdasági formák megválasztásakor természetesen nemcsak a termelőerők fejlettségi színvonalát kell figyelembe venni, hanem a szélesebben értelmezett gazdasági környezetet is: a termelőerők területi eloszlását, a nyersanyagforrások területi elhelyezkedését stb.

A tervgazdálkodás konkrét rendszere és a gazdaságpolitika

A termelési viszonyok minőségi állapota és a termelőerők színvonala alapjában véve objektíven határozza meg, hogy melyek azok a gazdasági formák, amelyek felhasználásával a legkedvezőbben fejleszthetők a társadalom termelőerői. Szocialista viszonyok között ennek az *objektív összefüggésnek a felismerése,* az optimális feltételeket teremtő gazdasági formák megválasztása a népgazdaság vezetésére hárul és egyike a legbonyolultabb feladatoknak.

Szocialista viszonyok között a tervgazdálkodás konkrét rendszerét, főbb vonatkozásaikban a gazdasági formákat is, a *szocialista állam mint az össznépi tulajdon letéteményese választja* meg. A gazdasági vezetés és általában az állami szervek döntéseit elsődlegesen a társadalmat irányító kommunista munkáspártok gazdaságpolitikája szabja meg. Ebből következik, hogy a gazdaságpolitikának rendkívül fontos szerepe van a tervgazdaság konkrét rendszere kiépítésében, és azokban a gazdasági folyamatokban, amelyek ebben a keretben zajlanak le.

A gazdaságpolitika a felépítmény része, a tervgazdálkodás konkrét rendszere pedig lényegében a társadalom alapjához tartozik, és mint önálló, objektív társadalmi-gazdasági valóság lép fel a gazdaságpolitikával szemben.

A tervgazdálkodás konkrét rendszere és a gazdaságpolitika szorosan egymásba fonódó, egymásra kölcsönösen ható, de korántsem egymást fedő vagy azonos társadalmi jelenségek. A gazdaságpolitika a szocialista társadalmat irányító párt- és államvezetés stratégiája és taktikája gazdasági területen, és mint ilyen, a társadalmi felépítmény része. A marxista gazdaságpolitika más vonatkozásban úgy is felfogható, mint „alkalmazott tudomány", mint „alkalmazott politikai gazdaságtan".

A gazdaságpolitika magában foglalja a gazdasági formák eszmei (tudati) megválasztását, de nem tartalmazza magukat a gazdasági formákat mint konkrét, objektív társadalmi-gazdasági jelenségeket.

A gazdaságpolitika fontos funkciója a népgazdasági tervek kialakítása, amelyek döntő módon meghatározzák a tervgazdálkodás konkrét rendszere keretében lezajló gazdasági folyamatokat. A népgazdasági terv éppen úgy, mint a törvények, rendeletek s utasítások nem gazdasági formák, nem részei a tervgazdálkodás konkrét rendszerének, hanem végső soron a gazdaságpolitika termékei.

Mindebből az is következik, hogy a tervgazdálkodás konkrét rendszere és a gazdaságpolitika kölcsönhatásában az utóbbi az aktív elem. A szocializmusban alkalmazható gazdasági formákat úgy tekinthetjük, mint a gazdaságpolitika eszközeit céljai megvalósítására. De hiba lenne megfeledkezni a gazdasági formák előzőekben hangsúlyozott objektív tartalmáról, arról, hogy a tervgazdálkodás konkrét rendszere nem alaktalan, nem folyékony és nem minden ellenállás nélkül alakítható társadalmi-gazdasági valóság. Megvannak a maga sajátos belső törvényszerűségei, összefüggései, amelyeket a gazdaságpolitikának stratégiája és taktikája kialakításakor és különösen a céljainak megfelelő gazdasági formák megválasztásakor figyelembe kell vennie. *A gazdaságpolitikának tehát mint objektív adottsággal kell számolnia a tervgazdálkodás konkrét rendszerével, annak objektív törvényszerűségeivel és szabályszerűségeivel.*

Ez egyúttal azt is jelenti, hogy amennyiben a gazdaságpolitikai célkitűzések megváltoznak, vagy akárcsak módosulnak is, magában a tervgazdálkodás konkrét rendszerében is változtatásokat kell végrehajtani. A gazdasági formák megválasztásában tehát nemcsak a termelési viszonyok jellegével és a termelőerők színvonalával kell számolni, hanem a gazdaságpolitika célkitűzéseivel is.

A történelmi fejlődés bizonyos szakaszaiban ellentét lehet a gazdaságpolitikai célkitűzések és a termelőerők fejlesztésének követelményei között. (Ez az ellentét származhatik a külpolitikai helyzetből, az osztályerőviszonyokból, de ok lehet az is, hogy a gazdaságpolitika különböző körülmények hatására nem helyesen ismeri fel a termelőerők fejlesztésének követelményeit.)

Tehát a tervgazdálkodás konkrét rendszere és a termelőerők között ellentmondás keletkezhetik olyan módon is, hogy a gazdaságpolitika különböző okok miatt a gazdasági formák megválasztásakor nem számol kellően a termelőerők fejlesztésének követelményeivel.

Ezekkel a felvázolt összefüggésekkel kapcsolatosan számolni kell egy eddig nem említett nehézséggel. A gazdaságpolitikai célkitűzéseknek megfelelő és a termelőerők fejlesztésének követelményeit mérlegelő gazdasági formák megválasztása nem könnyű feladat, különösen nem az a fejlődésnek abban a szakaszában, amikor a marxista közgazdaságtudomány, amelynek ez a feladata lenne, még nem dolgozta ki megfelelően a szocializmus viszonyaira vonatkoztatva „a gazdasági formák tanát", még nem tárta fel kielégítő módon a tervgazdálkodás konkrét rendszerének belső sajátosságait és törvényszerűségeit.

A tervgazdálkodás konkrét rendszere kiépítésében — különösen a kezdeti szakaszban — szükségszerűen alkalmaznak olyan gazdasági formákat is, amelyek sem gazdaságpolitikai célkitűzéseknek, sem a termelőerők fejlettségi színvonalának nem felelnek meg, hanem egyszerűen hibás elgondolás szüleményei.

A tervgazdálkodás konkrét rendszerének vizsgálatához nemcsak az

lehet a kiinduló szempont, hogy az mennyiben felel meg a termelőerők fejlettségi színvonalának, hanem az is, hogy milyen kapcsolatban van a gazdaságpolitikai célkitűzésekkel. A vizsgálatnak ez a két aspektusa, amennyiben a gazdaságpolitika figyelembe veszi a termelőerők fejlesztésének követelményeit, nagyjában-egészében egybeesik.

A tervgazdálkodás konkrét rendszere és a társadalmi felépítmény egyéb tényezői

A tervgazdálkodás konkrét rendszerében lezajló gazdasági folyamatokban a gazdaságpolitika mellett szükségszerűen szerepet játszanak más olyan mozzanatok, amelyek a társadalmi tudat szférájába és szélesebben a társadalmi felépítmény körébe tartoznak (ideológia, belés külpolitika, kultúra stb.).

A marxizmus klasszikusai a társadalmi fejlődésben nagy jelentőséget tulajdonítottak ezeknek a mozzanatoknak, jóllehet a marxista társadalomtudomány — az ismert okokból — a fő figyelmet nem erre a *különös* összefüggésre fordította, hanem társadalmi-történeti tényeknek az alaptól való *általános* függésére.

A tervgazdálkodás konkrét rendszerének keretében kialakuló gazdasági cselekvéssorozatok létrejöttében különösen nagy jelentőségű az uralkodó világnézet, és ily módon — mert szocialista viszonyokról van szó — mindenekelőtt a társadalom vezetőerejének, a kommunista pártnak az ideológiája. Emellett a gazdasági cselekvéssorozatokra — és így a gazdasági folyamatokra is — nagy hatást gyakorol a kommunista pártok politikája, mindennapi gyakorlati, szervező, agitációs és propaganda tevékenysége, továbbá a tömegszervezetek (a szakszervezet, az ifjúsági szervezet, a kulturális és sportszervezetek stb.) munkája.

E kérdéssel kapcsolatban két véglettől kell óvakodnunk: a szűk *ökonomizmustól,* amely semmibe veszi a világnézet, a politika, a párt és a társadalmi szervezetek hatását a gazdasági folyamatokban, valamint a *voluntarizmustól,* amely nem számol a tervgazdálkodás konkrét rendszerének belső törvényszerűségeivel és sajátosságaival, hanem mindent az ideológiára, a politikai munkára, az agitációra akar bízni.

A szocialista társadalomban a dolgozók alkotó kezdeményezései, a párt és a tömegszervezetek tevékenysége hatalmas erő a gazdaság fejlődésében. A tervgazdálkodás konkrét rendszere és a gazdasági formák hatékonyságának megítélésekor számolni lehet és kell is ezzel az erővel. De nem úgy, mint egyetlen tényezővel, hanem mint olyannal, amely a gazdasági formákkal szoros összefüggésben hat a gazdasági folyamatokra.

A társadalmi felépítmény más jelentős elemei is befolyásolják a gazdasági cselekvéssorozatokat. Ilyenek a jogi formák, az igazságügyi gyakorlat, az állami kitüntetések adományozásának rendszere, a kulturális élet színvonala, szervezettsége stb. E hatásokról úgy szokás beszélni, mint az erkölcsi ösztönzés rendszeréről. Ez azonban, véleményem szerint, a tényleges társadalmi valóság nagyfokú leegyszerűsítése, hasonló ahhoz, mintha a tervgazdálkodás konkrét rendszerét alkotó gazdasági formák hatását egyszerűen anyagi ösztönzésnek tekintenénk.

A gazdasági döntésekre és cselekvésekre ható tényezőket elsősorban nem aszerint kell csoportosítani, hogy anyagi vagy erkölcsi ösztön-

zést váltanak-e ki, hanem aszerint, hogy mint társadalmi jelenségek az alaphoz, vagy a felépítményhez tartoznak-e, továbbá, hogy milyen irányban és milyen intenzitással hatnak a gazdasági cselekvéssorozatokra és a gazdasági folyamatra.

Nem férhet kétség ahhoz, hogy sok más olyan eddig fel nem sorolt tényező is van, amelyek szerepet játszanak abban, hogy a tervgazdálkodás konkrét rendszerének különböző típusai, illetve a különböző gazdasági formák milyen irányú és intenzitású hatást gyakorolnak a gazdasági cselekvéssorozatokra és a gazdasági folyamatokra.

A társadalmi tudat fejlődése, az általános kulturális színvonal emelkedése, a szakmai, a közgazdasági ismeretek bővülése egyaránt hat a tervgazdálkodás konkrét rendszerére és az egyes intézményi, gazdálkodási és elosztási formákat elavulttá teheti.

A társadalmi tudat, az általános kulturális színvonal és a tervgazdálkodás konkrét rendszere között tehát szintén kölcsönhatás van. A társadalmi tudat és a gazdasági formák közötti kölcsönhatás szemléltethető az egyéni bérezés és a csoportbérezés összehasonlításával. A csoportbérezés eredményes felhasználása (ahol egyéni bérezést is lehetne alkalmazni) megköveteli a társadalmi tudat fejlettségének bizonyos meghatározott fokát. Ugyanakkor a csoportos bérezés különböző átmeneti formáinak a bevezetése segíthet abban, hogy a társadalmi tudat a csoportbérezésnek megfelelő irányban fejlődjék. A helyes csoportbérezés idő előtti bevezetése viszont széthúzást, egyenetlenséget, a munkateljesítmény leromlását vonja maga után — jóllehet esetleg csak átmenetileg.

★

A tervgazdálkodás konkrét rendszere a szocialista nemzet társadalmi valóságának *gazdasági nézőpontból* kialakított modellje, amely a tudatunktól függetlenül létező termelési-gazdasági viszonyokat realizáló konkrét gazdasági formák dinamikus egysége.

A társadalmi valóságnak ez a leegyszerűsítése, a gazdasági nézőpontból végrehajtott modell-alkotás mind a tudományos vizsgálat, mind a gyakorlat szempontjából szükséges, ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a társadalmi cselekvéssorozatokban — és így a gazdaságiakban is — szerepük van a felépítményhez tartozó társadalmi jelenségeknek.

A tervgazdálkodás konkrét rendszerének kutatása fontos szerepet játszhat a mindennapi gazdaságvezetési gyakorlatban is, mindenekelőtt azzal, hogy segítheti a gazdaságpolitikát, illetve a gazdasági vezetést, az optimális hatású gazdasági formák megválasztásában. E fogalom *a figyelmet a gazdasági formák konkrét helyzetben való vizsgálatára, az entitásra, a gazdasági formák dinamikus összefüggésére irányítja.* Ezzel előmozdíthatja a sok kárt okozó mechanikus gazdasági szemlélet (ami éppen úgy lehet dogmatikus, mint revizionista) elleni harcot.

FÁY JÓZSEF—JÓNAI ENDRE:

Exportgazdaságosság és átlagos termelékenységi színvonal

A külkereskedelem gazdaságosságáról folyó vitában már sok szó esett az elméletileg elfogadott és a gyakorlatban is alkalmazott gazdaságossági mutató — az úgynevezett „G"-mutató — korlátairól. Cikkünkben néhány további — ezzel kapcsolatos — meggondolásra szeretnénk felhívni a figyelmet.

A költségösszehasonlításon alapuló gazdaságossági mutató kizárólagos alkalmazása — véleményünk szerint — olyan irányú ösztönzést is előidézhet, amely bizonyos körülmények között éppen a szélesebb értelemben vett népgazdasági hatékonyságot rontja. Ezzel kapcsolatban nem a gazdaságossági vitában többször is felvetett politikai és gazdasági korlátokra gondolunk,* hanem arra, hogy a „G"-mutató (illetve a mögötte meghúzódó elméleti koncepció) *egyedüli* alkalmazása olyan káros tendenciák érvényrejutását eredményezheti, amelyek adott körülmények között a gazdasági fejlődés fékjévé válhatnak.**

A külkereskedelem-gazdaságossági számítások — szerintünk — mai formájukban is messzemenően figyelembevehetők a termelési és az exportstruktúra kialakításában, de javasoljuk olyan mutatószám figyelemmel kísérését is, amelynek mérlegelése ellensúlyozhatja a „G"-mutatónak az általános gazdasági fejlődésre esetleg fékezőleg ható ösztönzését.

Gazdaságosság és termelékenység

Mielőtt rátérnénk e javasolt mutatószám ismertetésére, vizsgáljuk meg röviden, miben is látjuk a „G"-mutató fő hiányosságát.

Göncöl György idézett tanulmányában rámutatott, hogy a komparatív költségek tana, illetve az annak megfelelő gazdaságpolitika nincs tekintettel az egész gazdaság teljesítőképességének alakulására. *Teljesítőképességen* — véleményünk szerint — *ilyen összefüggésben végsősoron valamiféle átlagos termelékenység értendő, méghozzá nemzetközi szinten mért, más országokkal összehasonlított termelékenységi színvonal.* Eltekintve egy ilyen összehasonlítás gyakorlati nehézségeitől, elvileg az egy főre jutó termelés (valamilyen egységes nemzetközi áron számított értékének) országonként eltérő színvonaláról, illetve azok összehasonlításáról van szó.

* Ilyen korlátozó tényezők például a honvédelem, a gazdaságilag elmaradott országok megsegítése, a külföldi piacok korlátozott felvevőképessége, a természeti adottságok stb.

** A gazdaságossági vitában ezt a kérdést elsőnek Göncöl György vetette fel. „A külkereskedelem marxi elméletéhez." Közgazdasági Szemle. 1955. 11. sz.

A népgazdaság ilyen értelemben vett teljesítőképessége (vagy ami ugyanaz, az ország gazdasági fejlettségének elért színvonala) alapjában kétféle módon növelhető:

1. Adott gazdasági struktúrán belül a meglevő ágazatok termelékenységének emelésével;

2. Az adott gazdasági struktúra megváltoztatása révén, a termelékenyebb ágazatok arányának növelésével.

A „G"-mutató ezzel szemben nem azt vizsgálja, hogy mennyivel magasabb vagy alacsonyabb egy-egy ágazat *termelékenységi színvonala* valamely másik ágazaténál, hanem azt kutatja, hogy melyik ágazatban kedvezőbb a devizahozam és a hazai bérráfordítások aránya. Alkalmazása ilyenformán nem feltétlenül magasabb termelékenységi szinttel rendelkező ágazatok súlyának növelésére ösztönöz.

A gazdaságosság és az átlagos termelékenységi színvonal emelésének követelménye között esetenként megmutatkozó ellentmondást a gazdaságossági mutató és az általunk javasolt új mutató összehasonlítása során még bemutatjuk.

A nemzetközi termelékenységi mutató

Annak vizsgálatára, hogy a különböző exportágazatokban, illetve azonos ágazatokon belül egymást követő időszakokban, miként alakul az egy foglalkoztatottra jutó nemzetköziérték-termelés, javasoljuk az alábbi úgynevezett nemzetközi termelékenységi mutató bevezetését:

$$T = \frac{\text{Külföldi eladási ár} - \text{gyártáshoz felhasznált importtermékek devizaértéke}}{\text{Munkaidő-ráfordítás (óra)}}$$

A „T"-mutató számlálója azonos a „G"-mutatóéval, eltérés csupán a nevezőben, a ráfordítások számbavételében mutatkozik. A „G"-mutató ugyanis a termelési folyamatban felhasznált munkabérek forintösszegét, a „T"-mutató pedig a hasonló körre számított munkaidő-ráfordításokat tartalmazza. A két mutató eltéréséből — nézetünk szerint — hasznos következtetések vonhatók le.

A ráfordítások értékelésében mutatkozó eltérés lényegében arra a különbségre vezethető vissza, amely a termelés számbavételénél és értékelésénél fontos szerepet játszó (ön-)költségi és termelékenységi kategóriák között is fennáll. Ebből a szemszögből a „G"-mutató tulajdonképpen önköltség-jellegű mutató, amely megmutatja a „termék" (pontosabban a termelés és az export eredményeként elért nettó devizahozam) népgazdasági szintű „önköltségét". A javasolt nemzetközi termelékenységi mutató pedig — amint az elnevezésből is kitűnik — a nettó devizahozamot „előállító" belföldi munka termelékenysége szerint tesz különbséget az exporttermékek között.

Melyek azok a fő különbségek, amelyek a termelékenység és az önköltség fogalma között általában fennállnak, s amelyeknek a szóban forgó két mutató jellemzése szempontjából is fontos szerepük van? Közismert, hogy a termelékenység és az önköltség szokványos mutatószámai egyaránt valamilyen módon a munkaráfordítások alakulását mérik, ezen belül azonban a termelékenységi mutatószámok az órában (vagy más időegységben) kifejezett munkaidő-ráfordítást veszik alapul, tekintet nélkül a foglalkoztatott munkaerők kvalifikáltságában mutat-

kozó különbségek széles skálájára. Ezzel szemben az önköltségmutatók a bérben kifejezett munkaráfordításokat mutatják, s a különféle munkaidő-ráfordítások kvalifikáltságuknak megfelelően súlyozva szerepelnek a ráfordítások között. További különbség, hogy az önköltségi mutatókra az átlagos bérszínvonal változása is hat.

A nemzeti jövedelem termelése, illetve felhasználása szempontjából vizsgálva, talán azzal lehetne leginkább érzékeltetni a különbséget, hogy a termelékenységi mutatók változása — különösen, ha természetes mértékegységekben kifejezett mutatókról van szó — elsősorban arra ad választ, miképpen változott a vizsgált termék(ek) termelésében részt vett dolgozók hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez; ugyanakkor az önköltségmutatók azt mérik, mennyire változott ama fogyasztási cikkek, szolgáltatások stb. együttes mennyisége, amelyekben a vizsgált terméket előállító dolgozók részesültek. A termelékenységi mutatók tehát mintegy a dolgozóknak a nemzeti jövedelem termelési oldalához, az önköltségmutatók pedig a nemzeti jövedelem fogyasztási oldalához való viszonyát, illetve annak változását jellemzik.

A termelékenységi és az önköltségi mutatóknak ez az általánosságban megmutatkozó (egyidejű) azonossága és ugyanakkor lényegbevágó különbözősége megmutatkozik a külkereskedelemgazdaságossági vizsgálatokban, a „G"-mutató és a javasolt „T"-mutató egyidejű alkalmazása esetén is. Kérdés azonban, előfordulhat-e a gyakorlatban — és ha igen, milyen gyakorisággal —, hogy az említett mutatókat két vagy több termékre kiszámítva azok egymástól eltérő irányban ösztönözzenek; más szóval, érdemes-e újabb mutatót kiszámítani?

Eldöntendő kérdés továbbá, hogy ellentétes irányú ösztönzés esetén, a kettő közül melyik mutató legyen elsősorban mérvadó, melyik fejezi ki jobban a valóságos népgazdasági érdeket?

Az első kérdésre könnyű a válasz. A gazdaságossági és a nemzetközi termelékenységi mutató ellentétes irányú alakulásának (és ezzel ösztönzésének) lehetősége elvileg könnyen belátható. Tegyük fel, hogy adott esetben két exportcikket vizsgálunk és el kell döntenünk, hogy a kettő közül melyiknek az exportja előnyösebb. Az első legyen valamilyen magasan kvalifikált munkát igénylő termék, a továbbiakban „A" termék, másodiknak pedig vegyünk egy kevésbé kvalifikált munkával készülő terméket, nevezzük „B" terméknek. Előfordulhat, hogy „B" termék gazdaságossági mutatója kedvezőbb a kvalifikált munkával készült „A" termék hasonló módon számított mutatójánál. A gazdaságossági vizsgálat tehát — példánk esetében — egyértelműen arra ösztönöz, hogy „A" termék helyett „B" terméket exportáljunk; általánosítva pedig az ösztönzés magában rejt bizonyos olyan tendenciákat, amelyek a népgazdaság (vagy szűkebb kört véve, az ipar) szerkezeti átalakítása során a kevésbé kvalifikált munkát igénylő ágazatok elsődleges fejlesztése és a kvalifikált munkaerőket foglalkoztató ágazatok visszaszorulása irányában hatnak.*

Rátérve a „T"-mutatóra, kvalifikált és kevésbé kvalifikált munkát

* Fenti gondolatmenetünkkel szemben természetesen felhozhatók ellenvetések, elsősorban az, hogy fejtegetéseink csak a példánkban feltételezett körülmények között helytállóak; kérdés azonban, hogy a kvalifikált munkát igénylő termékek „G"-mutatója gyakran kedvezőtlenebb-e az egyszerűbb munkával készült termékek gazdaságossági mutatójánál? Erre a kérdésre később még visszatérünk. Annyit azonban már most is előrebocsáthatunk, hogy az eddigi gazdaságossági vizsgálatok szerint a példánkban alkalmazott feltételezés eléggé általánosan előforduló jelenség.

igénylő termékek összehasonlítása esetén minden valószínűség amellett szól, hogy a bonyolult munkát tartalmazó „A" termék termelékenységi mutatója a kedvezőbb. A nagyobb szakképzettséggel rendelkező munkaerő ugyanis egységnyi idő alatt több nemzetközi értéket hoz létre, mint a kevésbé képzett munkaerő.

Eljutottunk tehát a kétféle mutató ellentétes irányú ösztönzésének problémájához; a „G"-mutató „B" termék, a „T"-mutató pedig „A" termék exportjára ösztönöz. Vizsgáljuk meg részletesebben a két mutató közgazdasági tartalmát. Feltételezve, hogy az exporttermelésben meghatározott számú munkaerő áll rendelkezésünkre, exportunk ellenében nyilvánvalóan akkor jutunk a legtöbb devizához, ha az összes exportra termelő munkaerő „A" termék előállításával foglalkozik. Az is nyilvánvaló, hogy az országban rendelkezésre álló és szétoszthatő összes terméktömeg ugyancsak ebben az esetben lesz a legnagyobb. Ha viszont abból indulunk ki, hogy adott *munkabéralap* felhasználásával kell a lehető legtöbb devizahozamot produkálni, akkor „B" termék javára billen a mérleg. *A „T"-mutató* tehát elsősorban *a rendelkezésre álló munkaerővel (munkaidővel), a „G"-mutató pedig a munkabér-ráfordítással való takarékoskodásra ösztönöz.*

Az eltérő ösztönzés folytán a két mutató alkalmazása más és más módon gyakorol befolyást a termelésre és az elosztásra. Ha a gazdaságban az exportstruktúra kialakítása során kizárólag a nemzetközi termékenységi mutató ösztönzését követve, elsősorban a kvalifikált munkaerőket foglalkoztató termelőágazatokat fejlesztik, akkor a termelés az elérhető legtöbb devizát, illetve a legnagyobb nemzeti jövedelmet biztosítja. Ilyen körülmények között azonban feltehetően sok esetben nem a legkedvezőbb gazdaságossági mutatókkal rendelkező exportáruk kerülnek kivitelre, az exportból származó devizát nem a lehető legkisebb ráfordítással szerzik meg. A magasabb önköltség azt jelenti, hogy a megtermelt nemzeti jövedelemnek viszonylag nagy része a termelésben foglalkoztatottaknak jut, azaz a nemzeti jövedelmen belül viszonylag magas lesz a fogyasztásra jutó rész és viszonylag kevesebb marad felhalmozás céljára. Abban az esetben viszont, ha a szóban forgó gazdaságban a termelés és az export struktúrájának kialakítása során következetesen a gazdaságossági mutató ösztönzésének megfelelően járnak el, kisebb lesz a nemzeti jövedelem, ezen belül pedig kisebb rész kerül a fogyasztókhoz és nagyobb rész jut felhalmozásra, mint a megelőző koncepció érvényesítésekor.

Az eddigiek alapján, ha a termelési és exportstruktúra kialakításakor olyan termékek között kell választanunk, amelyek közül egyesek termelékenységi, mások pedig gazdaságossági szempontból előnyösebbek, akkor a következőket kell szem előtt tartani:

a) A nagyobb egy főre jutó (nemzetközi) értéktermelést reprezentáló (termelékenyebb) cikkek előállítása és kivitele nagyobb végső felosztásra kerülő össztermék-mennyiséget ad a termelési folyamat végén. E terméktömegből azonban nagyobb rész jut fogyasztásra és kisebb rész felhalmozásra, mint a gazdaságossági elvnek megfelelő cikkek esetében.

b) A gazdaságosabbnak számító termékek előállításával és kivitelével kisebb nemzeti jövedelem érhető el, de a fogyasztásra és felhalmozásra jutó rész együttes mennyiségén belül nagyobb lesz a felhalmozásra jutó rész aránya, mint az előző esetben.

Milyen meggondolások alapján kell végül is állást foglalnunk az egyik vagy a másik mellett?

Ha maximális nemzeti jövedelem elérésére törekszünk, akkor a termelési és az exportstruktúra kialakításakor elsősorban a nemzetközi termelékenységi mutató alakulását kell alapul vennünk. Tudjuk azonban, hogy a bővített újratermelés zavartalan menetéhez feltétlenül be kell tartani bizonyos arányokat a felhalmozás és a fogyasztás vonatkozásában is. Márpedig a termelékenységi szemlélet olyan (mindenáron való) érvényesítése, amely esetleg a gazdaságossági követelmények teljes háttérbe szorításával járna együtt, előbb-utóbb annyira lecsökkenthetné a nemzeti jövedelemből felhalmozásra jutó részt, hogy a bővített újratermelési folyamat egyensúlya tartósan felborulna. Ezért a termelékenységi szemlélet érvényesítésében — ha összeütközésbe kerül a gazdaságossági szemlélettel — csak addig mehetünk el, amíg nem következik be a nemzeti jövedelemből felhalmozásra jutó rész túlzott csökkenése.

Az eddigiekből mindenesetre levonható az a gyakorlati következtetés, hogy *azonos „G"-mutatójú exporttermékek közül a kedvezőbb „T"-mutatóval rendelkezők az előnyösebbek;* a kevésbé gazdaságos, de jobb nemzetközi termelékenységi mutatójú cikkek esetében pedig — véleményünk szerint — ugyancsak elsősorban a „T"-mutató alakulása a mérvadó, a fentebb körvonalazott korlátokig. Persze nehéz eldönteni, hol kell meghúzni azt a határt, ameddig elmehetünk a felhalmozás részarányának csökkentésében. E határ kitűzését mélyreható részletes vizsgálódásnak kell megelőznie, ami meghaladja jelen cikk kereteit.

A „G"- és a „T"-mutató eltéréséből levonható következtetések

Az exporttermékek gazdaságossági és nemzetközi termelékenységi mutatóinak összehasonlításából olyan, közgazdaságilag hasznos következtetések vonhatók le, amelyekre önmagában sem az egyik, sem a másik mutató nem adna lehetőséget. Ezzel kapcsolatos fejtegetéseinket a következőkben számszerű példával is illusztráljuk.

Ha az összehasonlítani kívánt exporttermékhez szükséges munkaidő és a termelés során kifizetett órabérek színvonala is azonos arányban tér el a világátlagtól, akkor a kérdéses termékek gazdaságossági mutatója azonos, a nemzetközi termelékenységi mutató azonban a kvalifikáltabb munkát igénylő termék esetében kedvezőbb. Számszerű példánkban ez a következő oldal első táblázata szerint alakul.

Lehetséges, hogy „A" termék adatai kedvezőtlenebbek a megfelelő nemzetközi adatokhoz képest, mint „B" termék adatai, éspedig vagy a munkaidő-ráfordítás (I. eset), vagy az egy munkaórára jutó bérköltség (II. eset) alakul kedvezőtlenebbül.

Számszerű példánk ez esetben a következő oldal második táblázata szerint alakult.

Példánk azt mutatja, hogy az I. esetben „A" termék gazdaságossági mutatója rosszabb lesz, mint „B" terméké, de a nemzetközi termelékenységi mutató továbbra is „A" terméknél a nagyobb, azaz

$$G_A < G_B ; (0{,}250 < 0{,}286)$$

$$T_A > T_B ; (5{,}00 > 2{,}86).$$

1. sz. táblázat

Termék	A termék előállításához szükséges munkaórák száma		Átlagos órabér		A termékre jutó bérköltség		Világpiaci ár $	„G" mutató $/Ft	„T" mutató $/óra
	világátlagban	Magyarországon	világátlagban $	Magyarországon Ft	világátlagban $	Magyarországon Ft			
A	10	15	8	20	80	300	80	$\frac{80}{300}=0,266$	$\frac{80}{15}=5,33$
B	10	15	4	10	40	150	40	$\frac{40}{150}=0,266$	$\frac{40}{15}=2,66$

2. sz. táblázat

Termék	A termék előállításához szükséges munkaórák száma	Átlagos órabér Ft	A termék előállításának bérköltsége Ft	Világpiaci ár $	„G"-mutató	„T"-mutató
			I. eset			
A	*16*	20	320	80	$\frac{80}{320}=0,250$	$\frac{80}{16}=5,00$
B	*14*	10	140	40	$\frac{40}{140}=0,286$	$\frac{40}{14}=2,86$
			II. eset			
A	15	*24*	360	80	$\frac{80}{360}=0,222$	$\frac{80}{15}=5,33$
B	15	*8*	120	40	$\frac{40}{120}=0,333$	$\frac{40}{15}=2,66$

Ebből az az általános tanulság vonható le: ha egyes kvalifikáltabb munkát igénylő exporttermékek gazdaságossági mutatója kedvezőtlenebb a kevésbé kvalifikált munkával készült termékek gazdaságossági mutatójánál, úgy ennek egyik oka az lehet, hogy az előbbi csoportba tartozó termékeket előállító munka termelékenysége nagyobb mértékben marad el a nemzetközi átlagtól (illetve munkaidő-ráfordítása jobban meghaladja a nemzetközi szintet), mint a második csoportba tartozó termékek esetében. A termelékenységi színvonalban mutatkozó ilyen viszonylagos elmaradás feltehetően elsősorban arra vezethető vissza, hogy a kvalifikált munkával készülő termékek hazai termelésének technikai színvonala jobban elmarad a világátlagtól, mint a jobb „G"-mutatóval rendelkező, de egyszerűbb munkával készülő termékek termelésének technikai színvonala. Mint már korábban is utaltunk rá, a gyakorlatban végzett exportgazdaságossági számítások tanúsága szerint ez az eset ipari exportunkban eléggé gyakori, számos gép vagy gépi berendezés „G"-mutatója kedvezőtlenebb, mint a kevésbé komplikált

munkát igénylő ipari alapanyagok vagy féltermékek gazdaságossági mutatója.

A gyártástechnológia műszaki színvonalának viszonylagos elmaradásán kívül még más okok — például a bérarányok kedvezőtlenebb alakulása — is hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a kvalifikált munkát igénylő termékek „G"-mutatója viszonylag kedvezőtlenebb. Ennek hatását tanulmányozhatjuk példánk II. esetében.

A II. esetben „A" termék előállításának átlagos órabére nagyobb a nemzetközi átlaghoz képest, mint „B" terméké; a ráfordításoknak a nemzetközi átlagtól való eltérése mindkét termék esetében azonos.

Táblázatunkból látható, hogy „A" termék gazdaságossági mutatója ezúttal is kedvezőtlenebb, mint „B" terméké, azaz

$$G_A < G_B ; (0{,}222 < 0{,}333)$$
$$T_A > T_B ; (5{,}33 > 2{,}66).$$

Ilyenkor nyilvánvalóan arról van szó, hogy a munka kvalifikáltsági fokának megítélése más belföldön, mint a világpiacra termelő országok átlagában. Ez az eltérő megítélés mindenesetre azt eredményezheti, hogy a kialakult belföldi bérarányok esetenként nem olyan területek (szakmák). felé vonzzák a munkaerőket, ahol magasabb lehet az egy főre, illetve egy munkaórára jutó nettó devizahozam. Ebből persze nem következik, hogy ilyenkor a különböző munkák kvalifikáltsági fokának megítélése, illetve az ezt kifejező bérarányok kialakítása során következetesen a nemzetközi megítéléshez kellene alkalmazkodnunk, hiszen ebben több más szempont is szerepet játszik. Esetenként azonban — amikor nagyarányú eltérés mutatkozik a belföldi és a nemzetközi megítélés között — megfontolás tárgyává lehetne tenni a fennálló bérarányok módosítását is.

A nemzetközi termelékenységi mutató kiszámítása

A mutatóhoz szükséges adatok közül csak a ráfordított munkaórák számának megállapítása igényel külön adatgyűjtést és számítást. A számítás legcélravezetőbb módja az lenne, ha a termékenként szükséges munkaórák számát a reálönköltség kiszámításával párhuzamosan állapítanák meg. Ismeretes, hogy a reálönköltség kiszámítása a társadalmi munkamegosztás előrehaladottságától függő, véges számú lépésben történik, amikor is a végterméket előállító vállalattól kiindulva a termékben rejlő (akkumuláció nélkül számított) minden ráfordítást bérköltségekre számítanak vissza, hogy ezáltal kiküszöböljék a tényleges ráfordítási (és érték-)arányoktól eltérő árarányok torzító hatását. A reálönköltség-számításnak ehhez a menetéhez kapcsolódva, ugyancsak a munkamegosztásnak megfelelően, lépésről lépésre haladva kellene kiszámítani a termékben foglalt — órákban kifejezett — munkamennyiséget. Ha pedig a bérköltség már ismeretes, akkor lehetőség van arra is, hogy a bérköltséget elosztva a termékre jellemző átlagos órabérrel állapítsuk meg a munkaóra-adatokat. Pontosabb eredményt kapunk, ha a bérösszegeket vállalatonkénti bontásban és a vizsgált termék gyártásában részt vevő dolgozók átlagbérével számítják át munkaórára. Segítséget jelenthetnek azok a munkaóra-számítások is, amelyeket — az ipari termelés nettó indexének számításához — a Központi Statisztikai Hivatal ipari főosztályán már az elmúlt években is rendszeresen elvégeztek.

FÉBÓ LÁSZLÓ:

Budapest tömegközlekedése

Amint azt korábbi, *a főváros közlekedésének történetéről* írott cikkemben* bővebben kifejtettem, Budapest tömegközlekedésének jelenlegi helyzetét két alapvető tényező határozza meg: 1. a múlt öröksége; 2. a felszabadulás óta bekövetkezett társadalmi-gazdasági változások.

A múltbeli örökség elsősorban a városszerkezet, a közlekedési hálózat és a kocsipark szempontjából fontos. A felszabadulás utáni változások a közúti közlekedésre főként az utasforgalom ugrásszerű növekedésén és a forgalom szerkezeti változásán keresztül hatottak.

A városszerkezet hatása és jelentősége a közlekedés szempontjából

Már a budapesti tömegközlekedés kialakulásának ismertetésekor utaltam a település és a közlekedés kölcsönös egymásrahatására. *Az új lakótelep közlekedési igényt támaszt,* s ha megfelelő kiterjedtségű (például a Nagy Lajos király-úti lakótelep), elkerülhetetlenné teszi közvetlen bekapcsolását a város közlekedési hálózatába. Egy-egy új közlekedési vonal pedig termékenyítőleg hat a nyomvonala mentén fekvő települések fejlődésére. Ennek legjobb példáit — Budapesten — kétségtelenül a fővárosi tömegközlekedés gyermekkorában láthatjuk (Váci út, Szabadsághegy, peremvárosok kiépülése stb.). A budapesti közúti közlekedés korszerű színvonalú korai kiépülése azonban nemcsak előnyös, hanem hátrányos következményekkel is járt. Kétségtelen tény ugyanis, hogy például a főváros jelenlegi egészségtelen szerkezetét jórészt a közúti közlekedési hálózat határozta meg.

Budapesten szembetűnő a *jellegzetesen centrikus városszerkezet.* Ennek fő ismérveit, a városközpontból kifutó sugárirányú utakat és az összekötő körutakat egyaránt megtaláljuk. Az ilyen szerkezet tömegközlekedési szempontból nem előnyös. A sugárutakon ugyanis erős *ingavándorforgalom* bonyolódik le, amely lökésszerűen igénybe vett, nagy és a városközpont felé egyre növekvő közlekedési kapacitást igényel. A körutakon egy-egy napszakban eléggé egyenletes az igénybevétel, de mennél belsőbb körútról van szó, annál nagyobb az átlagos terhelés. Érdekesek ezzel kapcsolatban az 1958. évi „honnan-hová" utasszámlálás adatai. Eszerint egy napon a közúti vasúti, autóbusz- és trolibusz-utazások a következő oldal táblázatának adatai szerint oszlottak meg.

Másik fontos tényező a főváros részeinek eléggé élesen elhatárolható *funkcionális szerkezeti megoszlása.* A városközpont kimondottan „city" jellegű, amely nemcsak a hivatali és a kereskedelmi negyedet,

* Fébó László: A budapesti tömegközlekedés története. Közgazdasági Szemle. 1960. 4. sz.

Megnevezés	Ezer utas	Százalék
Belváros és külső kerületek közötti forgalom	1004,0	31,1
Körzetek (kerületek) helyi forgalma	1543,6	48,2
Ebből a belváros helyi forgalma	536,5	16,6
Külső területek egymás közötti forgalma	683,2	20,7
Ebből Újpest-Üllői-úti helyközi forgalom	551,6	17,2

hanem a kulturális és szórakozási központot is magában foglalja. Ezen kívül terül el egy lakónegyedekből álló gyűrű, amelyet gyárnegyedek vesznek körül. Végül az egész várost széles külvárosi lakósáv övezi. E városrészek között igen intenzív a forgalom, különösen a city és a többi városrész között. Ennek természetesen az a következménye, hogy a belső városrészben összesűrűsödik a forgalom.

Az intenzív városközponti forgalom zavartalan lebonyolítását azonban ismét a városszerkezet nehezíti. Budapest belvárosának kiépülésekor ugyanis nem számolhattak a későbbi korok közlekedési igényeivel és *a XX. század forgalmának jórészt meg nem felelő szűk utcákat építettek.* Ezeken a forgalom lebonyolítása már ma is gondot okoz és számos korlátozó intézkedést tett szükségessé (parkirozási tilalom, egyirányú közlekedés stb.). További nehézségek várhatók a gépkocsiforgalom jelentős növekedése esetén. A mi szempontunkból azért fontos a belváros e szerkezeti vonása, mert a szűk utcák sokszor — minden egyéb szempontot megelőzve — *meghatározzák a tömegközlekedés alkalmazható módjait és eszközeit.* (Lásd például a Baross és a Nagymező utcát, ahol a trolibusz-vonalak kiépítése az egyedüli ésszerű megoldás volt.)

A tömegközlekedés szempontjából legfontosabb szerkezeti tényező *Budapest szétterült, laza városszerkezete.* Ez a közlekedési hálózat korai és minden városrendezési koncepciót nélkülöző kiépítésével függ össze.

K. Thiele, és általában a szakírók többsége szerint a korszerű városi közlekedés 1,5 milliót meghaladó lélekszám esetén gyorsvasúti alaphálózatot követel meg, amelyet közúti vasút, trolibusz és autóbusz egészít ki. Thiele még a 0,75—1,5 millió lakosú városokban is szükségesnek tartja a villamosvasúti alaphálózat kiegészítését egyes gyorsvasúti vonalakkal. Budapest lakosainak száma meghaladja az 1,8 milliót. *Gyorsvasúti alaphálózat ez idő szerint mégsem szükséges, mert ez a csaknem kétmillió ember 5400 km²-en, szétszórtan él;* a gyorsvasút kocsijai tehát jórészt kihasználatlanul járnának. Budapest a tömegközlekedés szervezése szempontjából — véleményem szerint — Thiele alacsonyabb kategóriájába (0,75—1,5 millió) sorolható be. *Eszerint tehát fővárosunk jelenlegi és közeljövőbeni közlekedési igényeihez korszerű közúti vasúti alaphálózat és egy-két azt kiegészítő gyorsvasúti vonal szükséges.*

Hálózat és kocsipark

A városszerkezetnél is terhesebb az örökség a közúti vasúti hálózat és a kocsipark tekintetében.

A hálózat és a kocsipark elavultsága nagyon megnehezíti a rend-

kívül magas közlekedési szükséglet kielégítését. Ezért elsősorban a BSZKRT vezetői felelősek, akik nem tartottak lépést a városi közlekedés Európa-szerte emelkedő színvonalával. Míg a századfordulón és az I. világháború előtt Budapest közlekedése nemcsak hogy korszerű, de sok tekintetben élenjáró volt, addig a háború után lemaradt. A közúti hálózat és a kocsipark korszerűsítéséért, fejlesztéséért — amint a történeti részben már ismertettem — 1957-ig mi sem tettünk annyit, amennyit módunkban lett volna. Így a közúti vasút *alaphálózata* lényegében megegyezik az első világháború előtt kiépült hálózattal és a kocsipark jó részét ugyancsak abban az időben indították útjára.

A közúti vasút forgalmi fővágány-hálózatának hossza 399,6 km. Ez a hálózat rendszeres karbantartást, felújítást és korszerűsítést igényel. Az elhanyagolt pályák, elkopott, elavult sínek, túlemelés nélküli kissugarú ívek ugyanis lassítják a forgalmat, csökkentik a járművek kapacitáskihasználását. Mivel a sínek átlagos élettartama 25 év, évi átlagban a forgalmi fővágányhálózat 4 százalékát kellene kicserélni. Az 1929—1933-as válságtól kezdve azonban a felújítás legtöbbször lényegesen elmaradt a szükséglettől. Pedig a rendszeres felépítménycserére, a korszerűsítésre nagy szükség lett volna, mert a rendkívül megnőtt közlekedési szükségletet jórészt a meglevő eszközök fokozott kihasználásával elégítettük ki, így megnőtt a vágányhálózat fajlagos terhelése, leromlása pedig meggyorsult.

1 km forgalmi fővágányon áthaladó tengelyek száma

Év	Évi tengelyszám ezerben	Index 1935 = 100
1935	375	100
1945	186	50
1950	600	160
1955	610	163
1958	604	160

A fajlagos terhelés növekedése valójában még ennél is nagyobb, mert 1935-höz viszonyítva tengelyenként is nőtt a terhelés körülbelül 20 százalékkal. *A valóságos fajlagos terhelés tehát 1935-től 1958-ig kereken kétszeresére emelkedett.*

A hálózat a megnövekedett forgalmi igények, a fokozott terhelés miatt, valamint a megfelelő megelőző karbantartás hiányában nagyon leromlott. A helyzetet súlyosbította, hogy a felépítmények nagy része korszerűtlen, a sínek jelentős része elavult, elhasználódott Haarmann- vagy a követelményeknek meg nem felelő Vignol-sín.

A kereken 400 km-es hálózatnak 10 százalékát még 1920 előtt építették; a felépítmény több mint a felének átlagos életkora elérte a 28 évet, s csak a korszerű Phőnix- és a 34,5 kg-os Vignol-sínek átlagos kora kielégítő (7,2, illetve 6,4 év). A vázolt körülmények között a hálózat nagymértékű leromlását csak fokozott *vágányjavítással* lehetett volna átmenetileg megakadályozni. Ahhoz, hogy a vágányhálózat forgalmi szempontból kielégítő állapotban maradjon, évenként 25 százalékát kellene javítani. Ezzel szemben a harmincas években csak 14—15 százalékát javították, s a javítások szintje a felszabadulás után sem érte el soha ezt a normát, noha a terhelés növekedett.

A felépítménycsere és a vágányjavítás hossza a forgalmi fővágány-hálózat hosszához viszonyítva

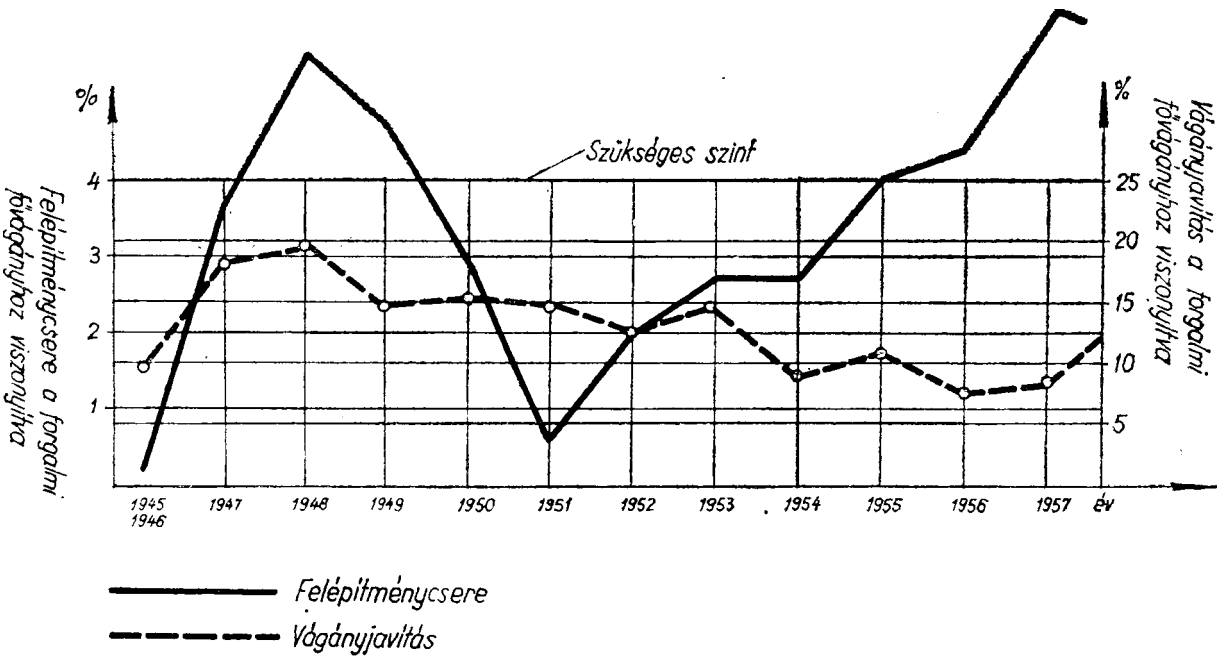

A második hároméves terv azonban már nagyarányú *pályakorszerűsítést* tűzött ki célul. Először a legterheltebb vonalakat hozták rendbe (Rákóczi út, Nagykörút). Évtizedek adósságát azonban nem lehet máról holnapra törleszteni, mert egyrészt nagyon jelentősek a költségek, másrészt a munkákat úgy kell elvégezni, hogy a forgalmat a lehető legkevésbé zavarja.

A közúti vasúthálózatot *a trolibusz- és az autóbuszhálózat* egészíti ki. A trolibusz — szemben a felszabadulás előtt szinte kuriózumként üzemeltetett 5,46 km nyomvonalhosszú egyetlen vonallal — fővárosunk elismert tömegközlekedési eszköze lett. Ily módon 1949-ben (első vonal) 10,37, 1959-ben pedig 60,22 km trolibusz vonallal rendelkeztünk. A trolibuszhálózat kiépítése egyes szűk, kanyargós belvárosi utcákban (Nagymező utca, Baross utca, Majakovszkij utca stb.) lehetővé tette a tömegközlekedés lebonyolítására ma már teljesen alkalmatlan, balesetveszélyes, forgalomzavaró közúti vasutak eltávolítását. Építettünk azonban olyan trolibuszvonalakat is, amelyeken — legalábbis a jelenlegi járművekkel — a forgalmat rosszul és gazdaságtalanul tudjuk lebonyolítani (Hungária krt-i vonal).

A felszabadulás óta *a legnagyobb eredményt az autóbuszhálózat fejlesztésével értük el.* 1938-ban a hálózat hossza 126,9 km volt, 1959-ben már 498,4 km. Ennek eredményeként autóbuszvonalakat kaptak az azelőtt közlekedési szempontból is rendkívül elhanyagolt munkáslakta kerületek. A 16 külső kerületben a felszabadulás előtti 30 autóbuszvonallal (vonalszakasszal) szemben 1959 végén 95 vonal (vonalszakasz) volt.

A közúti vasút, a trolibusz és az autóbusz hálózata mint potenciálisan egységes tömegközlekedési hálózat eléri a főváros minden számottevő lakott területét* (a vonalaktól kétoldalt 600—600 m-re eső terület

* Ideértem a földalatti vasutat és a fogaskerekűt is.

közlekedésileg ellátottnak tekinthető). Különösen a munkáslakta kerületek közlekedése összehasonlíthatatlanul jobb, mint a felszabadulás előtt volt.

A városi tömegközlekedés szempontjából legfontosabb műszaki egység a jármű. A közlekedés személyszállító kapacitását elsősorban a járművek mennyisége és műszaki színvonala (befogadóképesség, sebesség, fékút, az ajtók és a perronok kiképzése, a padlószint magassága stb.) *határozza meg.* A nagy befogadóképességű és vonóerejű járművek rövidebb idő alatt több utast tudnak szállítani, mint a korszerűtlen, elavult, lassú járművek.

A motorkocsik átlagos életkora 1958. január 1-én 39,5 év, a pótkocsiké 34,9 év, az egész kocsiparké pedig 37,6 év volt.

Budapest közúti vasúti motor- és pótkocsi-parkjának korstatisztikája

(1958. I. 1.)

Gyártási év	Motorkocsi			Pótkocsi		
	db	Százalék		db	Százalék	
1896 előtt	—	—		6	0,9	
1896—1905	186	17,7	67,8	14	2,0	46,9
1906—1915	525	50,1		313	44,0	
1916—1925	—	—		—	—	
1926—1935	106	10,1		86	12,1	
1936—1945	129	12,3		70	9,8	
1946—1955	2	0,2		222	31,2	
1956—1957	100	9,6		—	—	
Összesen	1048	100,0		711	100,0	

A táblázatból kitűnik, hogy bár itt volt a legterhesebb a BSZKRT-tól átvett örökség, itt tettük magunk is a legkevesebbet a tömegközlekedés megjavításáért. A pótkocsiknak csaknem a fele, a motorkocsiknak pedig több mint kétharmada az első világháború előtti időkből származik. 1945—1955 között is főleg pótkocsikat állítottunk forgalomba. Csak az 1956 utáni években nőtt jelentősebben a vonóerő.

Közúti vasutunk kocsiparkja tehát elöregedett, átlagos kora csaknem 40 év. *Közlekedésünk alapvető baja végsősoron nem is az, hogy nincs elegendő jármű, hanem az, hogy többségében elavult, kis befogadóképességű kocsiparkkal rendelkezünk.* Ha megnézzük az előbbi statisztikában felsorolt kocsik összes és átlagos férőhelyeinek számát, azt látjuk, hogy a legtöbb férőhelyet az 1915 előtt gyártott, legkisebb befogadóképességű kocsik szolgáltatják. Az első világháború előtt beszerzett 711 motorkocsiban 50 284 férőhely van. A korszerűbb (de nem korszerű!) 116 férőhelyes UV kocsikból 433 kocsi reprezentál ugyanennyi férőhelyet. Ha pedig a kihasználható szállítókapacitást nézzük, még ennél kevesebb új kocsi is elegendő lenne a helyettesítésre.* Mivel azonban a két háború között és a legutóbbi éveket kivéve a felszabadulás után sem volt számottevő járműbeszerzés, a szükséglet pedig ugrásszerűen nőtt, a régi, elavult, lassú, 50—60 éves kocsikat is forgalomban kellett, illetve kell még ma is tartani.

* A régi kocsik férőhelykihasználhatósága és utazási sebessége jóval kisebb, mint a korszerűbb UV kocsiké.

A második világháborúban az *autóbuszközlekedés* megsemmisült, s lényegében új kocsikkal kellett kiépíteni. Itt kétségtelenül igen jelentős sikereket könyvelhetünk el.* Mivel pedig a fejlesztés főleg a későbbi évekre jutott, a kocsipark sem öregedett el.

A budapesti autóbuszpark korstatisztikája (db)
(1957. I. 1.)

Beszerzési év	Gépkocsi	Pótkocsi
1948—1949	202	—
1950—1952	114	—
1953—1955	294	16
1956—1957	180	—
Összesen:	790	16

A gépkocsik átlagos életkora 4,92 év
A pótkocsik életkora 2,00 év

A *trolibusz*-kocsipark 206 db-ból áll, amelyeket 1949—1955 között gyártottak. A járműtípusok nem felelnek meg a megnövekedett követelményeknek. Mivel ugyanis a legtöbb vonalon közúti vasutat pótolunk a trolibuszokkal, e kisméretű kocsik alig és gazdaságilag rossz hatásfokkal bonyolítják le a forgalmat. Nagy csuklós járművek bizonyára jobban megfelelnének (ilyenek építésével a Szovjetunióban már foglalkoznak). Átmenetileg megoldás lehet pótkocsik alkalmazása is.

Összefoglalva, megállapíthatjuk, hogy amilyen mértékben fejlődött a felszabadulás óta az autóbuszközlekedés, hosszú ideig olyan kevés történt a közúti vasút területén. 12 évig nem épült a villamosvasút számára motorkocsi, holott éppen vonóerőben vagyunk leginkább elmaradva. (Mindez annak a szakkörökben is eluralkodott káros nézetnek volt a következménye, hogy egyetlen földalatti gyorsvasút megoldja Budapest közlekedését, a közúti vasúti közlekedés elavult, a felszínen pedig a jövő az autóbuszé.) *Sajnos, a közúti vasúti járművek és autóbuszok legújabb típusai sem felelnek meg a korszerű követelményeknek.* Még az Ikarus 60-as autóbusz sem eléggé hatékony kis kocsi, a vasút számára pedig — kisebb módosításokkal — az 1939-es UV-típust gyártják. Ennek fő oka az, hogy a gyárak évekig nem termeltek hazai szükségletre.

A legutóbbi években azonban a főváros fokozott erőfeszítéseket tesz a fogyatékosságok megszüntetésére. Ezt nemcsak a már említett pályakorszerűsítési munkák jelzik, hanem az *új járművek* is. A közúti vasút 1958-ban 37, 1959-ben pedig 50 új motorkocsit és 6 új pótkocsit kapott, egyúttal számos elavult járművet kiselejtezett. Az autóbuszüzem ugyanezekben az években 106, illetőleg 160 új kocsit és 30 pótkocsit kapott. Ezek között a városi közlekedés szempontjából még jelentős lehet az Ikarus 66-os (farmotoros) típus. A továbbfejlesztett típus ugyanis alkalmas lehet egy nagy befogadóképességű városi busz kiala-

* *Autóbuszokkal ma már több utast szállítunk, mint amennyit 1938-ban a közúti vasút továbbított.* 1959-ben az autóbuszutasok száma 314,9 millió volt, míg 1938-ban a közúti vasúton csak 304,4 millió utas utazott.

kítására, bár itt is foglalkozni kellene a csuklós megoldással, amely nagyobb befogadóképesség mellett még könnyebb mozgást is lehetővé tesz. Ezek a beszerzések, továbbá az ez évi és a második ötéves tervben előirányzott beruházások jelentősen emelik a járműállomány műszaki színvonalát, s javítják a közlekedést.

Utasforgalom

A közúti tömegközlekedésre ható tényezők közül egyet sem befolyásolnak annyira a társadalmi-gazdasági viszonyok, mint az *utasforgalmat.* Alakulására és jelenlegi színvonalára közvetlenül a következők hatottak: az életszínvonal emelkedése; a változatlan, páratlanul alacsony tarifa; a lakosság számának növekedése; az, hogy a lakosságon belül megnőtt a dolgozók aránya az eltartottakhoz viszonyítva; a rövid távolságon utazók számának növekedése, s végül, az átlagos utazási távolság meghosszabbodása.

A *reálbérek emelkedése* a közlekedésen is lemérhető. Azok a dolgozók is, akik azelőtt gyalog, esetleg kerékpáron közelítették meg munkahelyüket, ma jórészt a tömegközlekedés eszközeit veszik igénybe. Az utasszám állandó növekedésének fontos tényezője a külföldi viszonylatban is *rendkívül alacsony tarifa,* amely az elmúlt években bekövetkezett ár- és bérszínt-emelkedés ellenére változatlan maradt.

A közlekedésre — csakúgy mint a városgazdaság más területeire is — súlyos terheket rótt *a főváros lélekszámának a normálisnál és kívánatosnál sokkal gyorsabb ütemű növekedése.* Az elmúlt években az ország természetes szaporulatának több mint a fele Budapestre és környékére települt, a fővárosban ideiglenes bejelentéssel tartózkodókat nem is számítva. (1949—1957 között az ország lakossága évi átlagban 77 000 fővel szaporodott, ugyanazen idő alatt Budapest és környéke lakossága évi 32 500 fővel.)

Az utasszám növekedéséhez kétségtelenül hozzájárult a *nők fokozott bekapcsolódása a termelőmunkába.* A keresők arányszámának megnövekedése egymagában is mintegy 90 ezer dolgozót jelent. Ezek nagy része legalább kétszer naponta igénybe vesz valamilyen tömegközlekedési eszközt (munkába menet és munkából jövet). Így csupán ez a tényező napi 150—160 ezer utast eredményez.

Végül, az utasszám növekedéséhez hozzájárul az is, hogy a felszabadulás előttivel szemben — az alacsony tarifa miatt is — *megnőtt a rövid távolságon utazók száma.* Sok utas egy-két megállónyi távolságra is közlekedési eszközt vesz igénybe. E közismert jelenség ellenére, *az átlagos utazási távolság is megnőtt.* Egy utas átlagos utazási távolsága 1938-ban 4,4 km volt, jelenleg pedig — statisztikai adatok szerint — 6,7 km. Az átlagos utazási távolság meghosszabbodása az utasszám emelkedése nélkül is növeli a forgalmat, mert — azonos feltételek mellett — csökkenti az egy férőhelyen elszállítható utasok számát.

Ezek azok a legfontosabb tényezők, amelyek a jelenlegi, évente több mint egymilliárd utast számláló hatalmas tömegközlekedési forgalom kifejlődéséhez vezettek.

Év	Utasok száma millióban		Km-ek száma millióban		Egy lakosra jutó évi utazások száma	10 000 lakosra jutó járművek száma		10 000 utasra jutó férőhelyek száma	
	Közúti vasút és trolibusz	Autóbusz	Közúti vasút és trolibusz	Autóbusz		Közúti vasút és trolibusz	Autóbusz	Közúti vasút és trolibusz	Autóbusz
1938	304,96	42,78	80	12	212	10,9	1,6	3,1	4,3
1959	846,30	314,90	112	63	646	10,6	5,4	1,7	1,6

Mi jellemzi tehát a mai forgalmat?

1. *Az utazások száma rendkívül megnőtt* és évről évre nő.

2. Az utasforgalom növekedésével közel *sem tartott lépést a közlekedés fejlesztése.* A 10 000 utasra számított férőhelyek száma 1938-hoz viszonyítva — különösen az autóbusznál — jelentősen csökkent, tehát egy férőhelyen több utast kellett elszállítani, holott az átlagos utazási távolság szintén növekedett. A zsúfoltság növekedését az üzemi teljesítmények (kkm-ek) növekedése sem ellensúlyozhatta.

3. *A forgalom szerkezete megváltozott.* Az utasok fokozott mértékben veszik igénybe az autóbuszt. Míg 1938-ban az összes utazásokból 87,7 százalék jutott a közúti vasútra, 0,1 a trolibuszra és 12,2 az autóbuszra, addig a megfelelő arányszámok 1959-ben 65,9, 8,0 és 27,1 százalék voltak.

Mindehhez hozzá tartozik, hogy *a forgalom rendkívül egyenlőtlenül oszlik* meg időszakonként, sőt területenként (a külső és a belső városrészek között stb.) is. Ha tehát az átlagos adatok, különösen pedig a 10 000 utasra jutó férőhely mutatója kedvezőtlenek, zsúfoltságra vallanak, akkor ez fokozottan így van a csúcsforgalomban.

A következő adatokban sűrűsödik össze a forgalom rohamos növekedése, s ehhez képest a közlekedés, különösen pedig a szállítóeszközök fejlesztésének elégtelensége.

A zsúfoltságra jellemző mutatószámok egy férőhelyen

Megnevezés	1938	1957
Egy üzemóra alatt elszállított átlagos utasszám	0,81	1,34
Egy üzemóra alatt elszállított csúcsórai utasszám	1,62	2,72
Egy üzemóra alatt elszállítható elméleti utasszám	3,40	2,16
A csúcsforgalmi zsúfoltsági mérőszám	0,48	1,26

A fővárosi tömegközlekedés perspektívája

A közlekedési szükséglet mérlegelendő szempontjai

Ha Budapest tömegközlekedési szükségletét ki akarjuk elégíteni, előbb sokoldalúan tanulmányoznunk kell annak minden vonatkozását. A kérdéseket komplex módon *a forgalmi, a műszaki és a gazdasági* követelmények kielégítettsége szempontjából egyaránt vizsgálni kell.

Amint azt korábban már említettem, a közlekedés feladata, hogy

az utast a lehető leghatékonyabb módon szállítsa a város egyik pontjáról a másikra. Fontos szempont a kényelem is, hiszen a kényelem ilyen vagy olyan foka több vagy kevesebb járművet, több vagy kevesebb beruházási és üzemeltetési költséget igényel, eltekintve az esetleges forgalmi problémáktól (például járművek követési távolsága). A kérdés tehát úgy vetődik fel: hány férőhelyet biztosítsunk a közlekedésben? *A szükséglet számításakor a legnagyobb terhelésű időszakok, a csúcsórák terhelését kell alapul vennünk. A csúcsórai kényelem viszont nem lehet több, mint a veszélytelen, hosszú várakozás nélküli közlekedés biztosítása.* Ez a csúcsórában különösebb kényelem (egyúttal azonban különösebb kényelmetlenség) nélküli utazást, egyéb napszakban pedig a kényelmes közlekedéshez elegendő férőhelykapacitást kell hogy jelentsen.

Budapesten 1957-ben a csúcsórai zsúfoltsági mérőszám 1,26 volt. Minthogy azonban ezt a mutatót az elméletileg elszállítható utasszám alapján számoljuk (mintha a csúcsóra teljes időtartama alatt *minden* férőhely foglalt lenne), az előzőekben körvonalazott kényelmi feltételek megteremtéséhez nem elég az, ha a mutató értékét 1-re csökkentjük, hanem — figyelemmel a csúcsórai férőhely-kihasználási koefficiensre — véleményem szerint legalább 0,90 körüli szintre kell szorítanunk.

A másik fontos kérdés: a vázolt feltételek mellett hány utast kell a tömegközlekedési eszközöknek elszállítaniuk? A válasz egyrészt a lakosság, másrészt az egy főre jutó utazások számának alakulásától függ.

Előzetes tervek szerint Budapest lakossága a következő húsz évben nem nőhet többel, mint évi átlagban 22 000 fővel. Eszerint 1970-ben a főváros lakosságának száma körülbelül 2—2,1 millió körül lesz. A növekedés üteme tehát lényegesen alatta marad az elmúlt másfél évtizedének. Ugyanezt állapíthatjuk meg az egy főre jutó évi utazások számának dinamikája alapján az idevágó mutatóról is. 1953-ig ugyanis az egy lakosra jutó utazások száma évről évre ugrásszerűen nőtt, azután azonban a növekedés üteme lassult. Ez azt jelenti, hogy *lényegében kielégítettük a fajlagos közlekedési igényeket,* és az egy főre jutó utazások száma már csak új területek közlekedési ellátásával, az utazási feltételek (főleg kényelem) javulása következtében és a rövid távon utazók számának növekedésével emelkedik.* Ha az eddigi évek adatai alapján felrajzolt görbéből indulunk ki, és figyelembe vesszük a személygépkocsi-forgalom várható növekedését, akkor a következő évtizedben az egy lakosra jutó utazások számát évi átlagban 660 körülire, az 1970. évit pedig mintegy 670-re becsülhetjük. 1970-ben tehát körülbelül 1370 millió utassal számolhatunk.

Az e forgalom lebonyolításához szükséges kocsipark és férőhelyszám mértékét meghatározza az előbbieken kívül: 1. az évi utasszám megoszlása, ezen belül elsősorban *a csúcsforgalmi órákban egyidejűleg utazók száma;* 2. az átlagos utazási távolság; 3. egy kocsi átlagos férőhelyszáma; 4. a csúcsforgalomban elért férőhelykihasználási fok; 5. a forgalmi és javítási kocsitartalék aránya a teljes kocsiparkhoz képest; 6. a kocsik keringési sebessége. Az utóbbi *a)* az átlagos menetsebességtől, *b)* a fordulóhossztól, *c)* a megállóhelyi és végállomási tartózkodási időtől függ.

* Az egy főre jutó utazások száma európai viszonylatban máris igen magas. V. K. Petrov szerint a város lakosságának száma és az egy főre jutó utazások száma között a következő arányokat találjuk: 1–1,5 millió lakos = 450; 3,5 millió lakos = 550; 5 millió lakos = 600 utazás/év.

E tényezők közül csupán a legfontosabbak változását nyomon követve is nagyságrendileg helyes képet alkothatunk a szükséges férőhelyekről. Ha ugyanis *a) a csúcsórai utasszámról* feltételezzük, hogy az évi utasszámmal arányosan alakul; *b)* célul tűzzük ki a *csúcsórai zsúfoltsági mérőszám* 0,9-re való csökkentését; c) azzal számolunk, hogy a korszerű *járművek átlagos sebessége* körülbelül 25 százalékkal nagyobb a régieknél; *d)* a Metro utasainak számát 1970-ben 160 millióra becsüljük; *e)* az *átlagos utazási távolság* csökkenését 10 százalékra értékeljük (jobb lakásellátás, a Metro és az Erzsébet-híd következtében a felesleges kerülő utazások megszűnése stb.), akkor 1970-ben az útfelszíni tömegközlekedési eszközökön mintegy 270 ezer férőhelyre lesz szükség (szemben az 1957. évi 200 ezerrel). Ez a jelentős új kapacitásigény összehangolt közlekedés- és városfejlesztéssel, a meglevő eszközök jobb, szervezettebb kihasználásával és új, korszerű járművek beállításával elégíthető ki.

Az első két módszerrel nem többletférőhelyet biztosítunk, hanem a meglevőkből szabadítunk fel, vagy a szükségletek részleges csökkentésével mérsékeljük a kapacitásszükségletet. A közlekedés- és városfejlesztési tervek fokozott összehangolása csökkentheti a közlekedési eszközök igénybevételét. Azon területek közelében, ahonnan a lakosság munkavégzés vagy kulturális és szórakozási igényeinek kielégítése céljából naponta tömegesen elszívódik (például Zugló), munkaalkalmakat kell teremteni, szórakoztatási és kulturális egységeket kell létrehozni; azon körzetek közelében viszont, ahová helyi munkaerő-forrás hiánya miatt tömegesen más városrészekből áramlanak a munkások (például Angyalföld) lakótelepeket kell létesíteni. Általában a lakáskérdés megoldása, a könnyebb lakásváltoztatás lehetősége csökkenti a közlekedési szükségletet. Ha ezek hatására csökken az átlagos utazási távolság, akkor férőhelykapacitás szabadul fel. Végül, lényegében ide kell sorolnunk azokat az egyéb módszereket, amelyek — elsősorban társadalmi és adminisztratív úton — csökkentik az egyidejű igénybevételt. Ilyen a világszerte ajánlott lépcsőzetes munkakezdés, a várost behálózó kereskedelmi, ipari, egészségügyi, oktatási stb. vállalatok, intézmények dolgozóinak (közlekedési szempontból) ésszerűbb elosztása stb.

A meglevő járművek jobb kihasználása elsősorban *műszaki-forgalmi jellemzőik megjavítása útján* érhető el. Miután zömben elavult kocsiparkunkat máról holnapra nem selejtezhetjük ki, annak használható részét *korszerűsíteni* kell. A korszerűsítés elvileg helyes és világszerte járt út. Európa sok országában 1928—1935 között korszerűsítették a háború előtti gyártású kocsikat. Ennek során nemcsak a fenntartási költségeket csökkentő átalakításokat hajtottak végre (például faváz helyett vasváz), hanem olyanokat is, amelyek növelték a kocsik műszaki-forgalmi értékét (csuklós összeépítés, nagy befogadóképesség kialakítása, egy-kalauzos rendszerű kiképzés stb.). Nálunk viszont a korszerűsítés alig terjed túl a faváz vasvázra való kicserélésén, a férőhelynövelés pedig sokszor elmarad, nem is beszélve a gumirugózásról. Pedig nagyarányú, valódi korszerűsítéssel jelentősen és gazdaságosan csökkenthetnők a közlekedési gondokat. Korszerűsítéssel ugyanis egy nyert férőhely alig kerül többe 6800 Ft-nál, szemben az új kocsik átlagosan 20 000 Ft-os férőhelykénti árával. A korszerűsítés még akkor is igen

gazdaságos, ha figyelembe vesszük, hogy a korszerűsített kocsik csak 20 évig üzemeltethetők, míg az újak 30-ig.

A *férőhelyek kihasználását* számos műszaki-forgalmi intézkedéssel lehet fokozni (a zsúfoltság növelése nélkül). A férőhelykihasználás javítható tudományosan megalapozott viszonylatvezetéssel, a kocsik helyes elosztásával, rugalmas (például az időjárást is figyelembe vevő) menetrendek alkalmazásával, menetrenden kívül — szükség szerint indított — betétjáratokkal, végállomási tartalékképzéssel, rugalmas szerelvényalakítással, a menetsebesség növelésével stb. A lehetőség szerint a csúcsforgalmi időszakban tovább kell javítani a kocsikibocsátási koefficienst. Minden százaléknyi javulás több mint 2000 férőhelyet (körülbelül 5000 utast) jelent a csúcsforgalomban.

A meglevő férőhelyek racionálisabb kihasználása szempontjából eléggé fel nem mért fontossága van a fővárosi tömegközlekedés *szervezetének.* Nagy tartalékokat szabadíthatnánk fel, ha megteremtenők a főváros egységes közlekedési hálózatát és megszüntetnénk azokat a fogyatékosságokat, amelyek ezt akadályozzák. Ide tartozik mindenekelőtt két kérdés megoldása:

1. Olyan összevont — a közúti vasútra (trolibuszra) és az autóbuszhálózatra egyaránt kiterjedő hatáskörű — *operatív szervre* (vállalatra) van szükség, amely összefüggő, egységes hálózatot alakíthat ki, összehangolt, rugalmas menetrendeket készít, operatívan beavatkozik a forgalomba, átcsoportosítja a járműveket, központi és vonali diszpécserszolgálatot tart stb.

2. Távlatilag vizsgálni kellene átfogó és az egységes hálózatnak megfelelő, *célszerű tarifarendszer* kialakításának lehetőségét is.

Bár e módszerek számottevő mértékben csökkenthetik a férőhelyigényt, a szükséglet legnagyobb részét mégis új férőhelyek, új korszerű közlekedési eszközök beszerzése útján kell fedezni. Kérdés, hogy a szükséges új férőhelyeket milyen járművekkel biztosítsuk; a közúti vasutat, az autóbuszt vagy a trolibuszt részesítsük-e előnyben a fejlesztés során?

A közúti villamosvasút, a trolibusz és az autóbusz alkalmazási területei

A felvetett kérdésre — nagy általánosságban — könnyű válaszolni. Egy világváros tömegközlekedését korszerű színvonalon nem lehet csak egyik vagy másik járműfajtával lebonyolítani. Az ilyen megoldás gazdasági és műszaki-forgalmi szempontból egyaránt ésszerűtlen lenne. *Minden területen az ott legalkalmasabb közlekedési eszközt kell felhasználni.* Helyesen tehát a kérdés így hangzik: hol, milyen járműfajta alkalmazható gazdasági és műszaki-forgalmi szempontból a leghatékonyabban? Ezt a kérdést kívánom a következőkben vizsgálni Budapest viszonylatában. Mielőtt azonban rátérnék a kérdés érdemi tárgyalására, rá kell mutatnom néhány mérlegelendő szempontra.

1. A felhasznált adatok (önköltség, teljesítmény) 1959. első félévének tényszámai, vagyis *a vizsgálat eredménye Budapest 1959. első félévi közlekedési feltételeinek felel meg.* E feltételek közül vizsgálataink szempontjából legfontosabb *a hálózat hossza, az üzem nagysága.* Ezt 1959. I. 1-én a következő méretek jellemezték.

Megnevezés	Hálózat (pálya) hossza km	Nyomvonal (vágány) hossza km
Közúti vasút.....	215,9	440,3
Autóbusz	488,0	976,0
Trolibusz	34,2	60,2

Az adatok tehát különböző nagyságú üzemek eltérő forgalmú hálózatának átlagolt értékeit tartalmazzák, vagyis nem hasonlíthatók össze minden fenntartás nélkül. Nagyobb üzem nyilván gazdaságosabban működik, mint a kisebb; a helyi, vonali tényezők kevésbé befolyásolják az átlagos adatokat, mint a kisebbeken stb.

2. A problémát tovább bonyolítja, hogy vizsgálataimat értelemszerűen *nem általában vett járműfajtákra,* hanem azokon belül a múlt évben futott, *viszonylag legkorszerűbb típusokra* végzem, mivel új beszerzés nyilvánvalóan csak a korszerűbb típusokból várható.*

Vizsgált járműtípusok és nyomvonalak hossza 1959. I. 1-én

Közlekedési eszköz	Nyomvonalhossz	
	km-ben	a teljes vonalhossz százalékában
UV villamoskocsi.....	42,26	9,6
Ikarus 60-as autóbusz	573,89	58,8
Trolibusz	60,20	100,0

3. Végül, külön meg kell említeni az *adatszolgáltatás* problémáit. Sajnos, a városi közlekedés számvitele nagyon sok fontos adatot egyáltalán nem vagy csak bizonytalan pontossággal tud megadni. Különösen hiányosak, illetve pontatlanok a trolibuszra vonatkozó adatok.** Mindebből következik, hogy egyik vagy másik járműfajta alkalmazási területeit, ilyen vagy olyan előnyeit, illetve hátrányát nemcsak és nem is elsősorban az általános összehasonlítás során kell megállapítani. Sokkal fontosabb, hogy *az összehasonlítást az építendő konkrét vonalak adott és a jövőben várható feltételeinek figyelembevételével végezzük el.*

Akár általánosságban, akár meghatározott vonalon hasonlítjuk össze az alkalmazható közlekedési eszközöket, számos tényezőt kell megvizsgálnunk. *1. gazdasági tényezőket* (beruházási költségek; üzemeltetési költségek), *2. műszaki-forgalmi tényezőket* (szállítóképesség; útfelület-igénybevétel; útvonalváltoztatás, előzés; végállomások kialakítási lehetősége; biztonság; koncentráció lehetősége a kiürítő és töltő forgalomban; utazási kényelem; rekuperáció lehetősége stb), 3. *egyéb szempontokat* (városesztétika; zaj, füst, bűz; televíziós és rádióvétel zavarása stb.).

* A nyomvonal hosszát az adott típus által teljesített kocsikilométereknek és az adott járműfajta összes kkm-einek egymáshoz való aránya alapján számoltam.

** Az adatok hiánya miatt kimaradt az összehasonlításból a földalatti gyorsvasút. Ennek ellenére, minden különösebb vizsgálat nélkül csupán a város növekedése, a várható utasforgalom és a közúti vasút-gyorsvasút szállítóképessége alapján is megállapítható, hogy *a forgalom — minden más szempontot megelőzve — megköveteli Budapesten a gyorsvasút kiépítését.* Első lépésben még csak néhány, a közúti vasúti alaphálózatot kiegészítő gyorsvasúti vonalról lehet szó. Ez a megkezdett kelet-nyugati vonal mellett egyelőre csak az észak-déli vonal lehetne. Sokat segítene továbbá a meglevő földalatti korszerűsítése, vonalának meghosszabbítása a dunapartig és külső Zuglóig, a dunaparti (2-es) vonal meghosszabbítása, valamint egy útfelszíni, különpályás villamosvasút létesítése a Hungária körúton.

E tényezőknek területenként, az adottságoktól függően más és más súlyuk lehet. *Legfontosabb közülük a közlekedési igények kielégítése, vagyis a szállítóképesség.* Hiába szólnának esetleg más szempontok például amellett, hogy a Nagykörút forgalmát autóbuszokkal bonyolítsuk le, ha ezt e járművek teljesítőképessége nem teszi lehetővé. A szállítóképesség persze csak akkor egyértelműen döntő szempont, ha csak egyik járműfajta képes az igények kielégítésére. Mihelyt azonban kisebb forgalomról van szó, s más közlekedési eszköz is versenyképes, máris előtérbe kerülnek a többi tényezők. Ezek közül is a legfontosabbik — s mint látni fogjuk, nincs is ellentmondásban a teljesítő képesség szempontjaival — a *gazdasági tényező.* Az egyéb tényezők adott körülmények között, egy-egy vonalon vagy városrészben játszhatnak döntő szerepet.

A *teljesítőképességgel* kapcsolatban megemlítek még néhány műszaki-szervezési szempontot, amelyek alkalmasak a probléma sokoldalúságának szemléltetésére.

A szállítóképességet alapvetően befolyásolja a jármű alapterülete, és annak kihasználása. Ma már külföldön a mieinknél jóval nagyobb, csuklós összeépítésű járműveket is alkalmaznak. Ezeknek nemcsak a teljesítőképességük, de — megfelelő forgalom esetén — a fajlagos költségmutatójuk is kedvezőbb.

A teljesítőképesség jelentős mértékben függ az utazási sebességtől. Ez a jármű maximális sebességén kívül sok egyéb tényezőtől, köztük a jármű konstrukciójától és a közlekedés szervezésétől is függ. Ez utóbbira megemlítem a megállóhelyi és végállomási tartózkodási idő problémáját. Az utascsere ideje jelentősen csökkenthető a perronszint magasságának csökkentésével, széles fel- és leszállóajtók alkalmazásával stb. Az utascsere idejének csökkentése, az utasok ellenőrzése (viteldíjbeszedés), a forgalmi költségek csökkentése szempontjából előnyös az ülőkalauzos rendszerű kocsik bevezetése. Ezt a rendszert — bár külföldön és a fővárosi autóbuszokon és trolibuszokon is bevált — még kísérletképpen sem vezettük be az új villamoskocsikon, holott a mozgó kalauzok a rövid távon utazók jelentős hányadától nem tudják beszedni a viteldíjat.

Mindezek, valamint egyéb tényezők figyelembevételével (megengedett legnagyobb sebesség, követési távolság; úttest szélessége, egyéb járműforgalom; keresztezések száma és a keresztező forgalom nagysága) meghatározható a járművek minimális indítási időköze, s így a közlekedési eszközök maximális teljesítő képessége.

A tömegközlekedési eszközök teljesítőképessége egy nyomvonalon

Jellemzők	Idő-egység	A forgalom jellege	Közúti vasút		Autóbusz (korszerű)	Trolibusz (korszerű)
			Elavult	Korszerű		
Szerelvény-szám	óra	normál	70	99	60	40
		kiürítő	90	2×80	180	—
Kocsik száma	óra	normál	210	180	60	40
		kiürítő	270	320	180	—
Utasok száma	óra	normál	10 800	19 500	4 900	3 200
		kiürítő	18 900	38 400	16 200	—

Az általános közúti forgalom növekedésével egyidőben — különösen a belvárosi szűk utcákban — mindinkább előtérbe kerülő probléma a járművek egymásra gyakorolt hatása, az úttest felületének lehető legjobb hasznosítása. E szempontból vizsgálni kell a járműfajtánkénti fajlagos útfelület-igénybevételt.*

A tömegközlekedési eszközök fajlagos útfelület-igénybevétele

A számítás alapja	Dimenzió	Közúti vasút		Autóbusz	Trolibusz
		Elavult	Korszerű		
Fékút.....	$\frac{m^2}{utas}$	1,42	0,90	1,4	1,4
Kresz.....	$\frac{m^2}{utas}$	2,00	1,41	0,63	0,63
Kinematikus útigénybevétel...	$\frac{m^2 \cdot mp}{utaskm.}$	76,5	51,8	44,8	49,9

A forgalomban részt vevő járművek kölcsönhatása szempontjából is lényeges lehet az *útvonalváltoztatás* lehetősége. A nagyforgalmú, szűk utcákban fontos a rugalmas útvonalváltoztatás. E szempontból legelőnyösebb járműfajta az autóbusz, félig kötött a trolibusz és teljesen pályához kötött a közúti vasút. A járművek e jellegzetessége sokszor nagy nehézségeket vagy könnyebbségeket okoz. Például a meghibásodott vagy egyéb okok (például baleset) miatt leálló villamos mögött összetorlódnak a kocsik, míg a trolibusz kis időveszteséggel, az autóbusz pedig torlódás nélkül kivonható a forgalomból. Jelentős problémát okoz a kötött pálya a nyomvonalon végzendő közmű- és útépítési munkáknál,** míg az autóbusz útvonalváltoztatása elenyésző nehézséget és költséget jelent.

Itt kell megemlíteni *a koncentráció lehetőségét* a kiürítő és töltő forgalomban. Nyilvánvaló, hogy a könnyen mozgatható autóbusz bárhova koncentrálható. A másik két járműfajta — az adott nyomvonal átbocsátó képességének megfelelő mértékben — kizárólag ott, ahová nyomvonaluk vezet.

Lejtős pályákon előnyös tulajdonságokkal rendelkeznek egyrészt az elektromos meghajtású (villamos, trolibusz), másrészt a gumikerekű (autóbusz, trolibusz) járművek. Az előbbiek előnye, hogy az elektromotor túlterhelhető, a sebességváltás egyszerű, fokozat nélküli és rekuperációval az áram egy része visszanyerhető. Más oldalról viszont a gumikerekű járművek erősebb tapadása az úttesthez figyelembe veendő előnyt jelent a hegyi járatoknál. E két szempontot a trolibusz egyesíti legjobban, s mint a legbiztonságosabb hegyi tömegközlekedési eszközt, a jövőben elsősorban e területen kellene Budapesten is felhasználni.

Az elmondottakon kívül egyes vonalakon még számtalan helyi jellegű tényezőt kell vizsgálni. Például műemlék jellegű városrészben, nagy terek átszelésekor (Hősök-tere, Dózsa György út) a *városesztéti-*

* Nagy Endre: A trolibuszközlekedés alkalmazási területei. 33/a. 1.
** Lásd például a Rákóczi út és a Nagykörút átépítését.

kai szempontok ellene szólnak a felsővezetékes, tartóoszlopos megoldásoknak. Másutt viszont *a füst-, bűz- és zajmentesség* a fontos (például kórház- vagy közoktatási negyedben). Mindezek azonban már lokális tényezők, amelyek általánosságban való tárgyalása e helyen elengedhető. Ezért rátérünk a szempontunkból lényegesebb gazdasági tényezők alapján való összehasonlításra.

A járműfajtákat *gazdasági szempontból* is sokféle összehasonlításnak vethetjük alá (beruházásigényesség, kocsikm-re jutó beruházási költség stb.). Az alkalmazhatósági határok megállapításához azonban helyes összehasonlító módszer csakis az összes költségtényezők együttes figyelembevétele lehet.

A tömegközlekedési eszközök összehasonlítása a fajlagos önköltség alapján nem újkeletű módszer. Lényege az, hogy a teljesítmény egységére vetített önköltséget hasonlítjuk össze. A teljesítményt mind belföldön, mind külföldön kocsikilométerekben mérik. Minél nagyobb a közlekedési igény — azonos feltételek mellett — annál több járművet kell indítanunk, vagyis annál inkább növelnünk kell a járművek sűrűségét. S megfordítva, minél kisebb a várható forgalom, annál kisebb teljesítmény (kevesebb kkm), ritkább indítások, vagyis kisebb sűrűség szükséges. Ezért *a járműfajták fajlagos (kkm-enkénti) költségeit a sűrűség függvényében vizsgálják.*

A különböző járműfajták fajlagos önköltségének sorrendje ugyanis a sűrűség függvényében változik az állandó és a változó költségek egymáshoz viszonyított arányának eltolódása folytán. Így a viszonylag nagy állandó jellegű költségek miatt ritka sűrűség mellett teljesen gazdaságtalan közlekedési eszköz nagy sűrűség esetén gazdaságosabbá válik, mint a ritka sűrűség mellett gazdaságos járműfajta, mert annak — a kis teljesítménynél előnyös — viszonylag magas változó jellegű költsége és alacsony állandó jellegű költsége nagy sűrűség esetén a fajlagos költségnek csak elenyésző arányú csökkenését eredményezheti.

A sűrűség függvényében vizsgálva a költségeket módunk van tehát rá, hogy pontos adatok birtokában — *különösen egy-két konkrét vonalon* — kiválasszuk a leggazdaságosabban üzemeltethető járműfajtát. A számítás kiinduló pontjául *a férőhelykilométer* mutatóját választottam, szemben a korábbi számításokban alkalmazott kocsikilométer mutatójával, amely nem tükrözte a különböző nagyságú járművek eltérő befogadóképességét.

A módszer másik jelentős kiküszöbölendő fogyatékossága, hogy a járműfajták összehasonlításakor általában csupán a közúti vasútnál számítanak pályaberuházási és -fenntartási költséget. *Az autóbusznál és trolibusznál viszont sem az úttest beruházási, sem annak fenntartási költségeit nem veszik figyelembe,* azon a címen, hogy az a közúti forgalom számára épül, s „úgyis meg kell építeni, akár megy rajta tömegközlekedési jármű, akár nem". Ez a szemlélet megokolatlan előnyt ad az autóbusznak és a trolibusznak a közúti vasúttal szemben, holott üzemeltetésük során egyformán *pályát „fogyasztanak", amelyet létesíteni és fenntartani kell, függetlenül attól, hogy ki a pálya beruházója és üzemeltetője, s hogy azon a vizsgált járműfajta milyen sűrűséggel, kizárólagosan vagy más járművekkel vegyesen jár-e.* E számbavétel mellett szól az is, hogy nemcsak a jármű hat az úttestre, hanem fordítva,

az úttest is a járműre. A jó út jelentős megtakarításokat eredményez üzemanyagban, gumiköltségben, fenntartási költségekben stb., amelyek ellentétel nélkül jelentkeztek a számításokban. Népgazdasági szempontból tehát akkor megfelelő az összehasonlítás, ha a gumikerekes járműveknél számításba vesszük az úthasználatot is.

Az összehasonlításban e tényező figyelembevételét csupán V. K. Petrov és V. G. Szoszjanc könyvében* találtam meg. E szerzők azonban a trolibusz és az autóbusz beruházási költségeihez — minden kifejtés nélkül — hozzászámítják egy 12 m széles úttest beruházási költségeinek 15 százalékát.

E módszer több szempontból hibás:

1. Indokolatlan ugyanolyan arányt számítani az autóbuszra, mint a trolibuszra, amikor az utóbbi súlyosabb jármű (nem szólva a lényegesen nagyobb indítónyomatékról).

2. Amilyen helytelen az úttesthasználat figyelmen kívül hagyása, olyan helytelen 12 m szélességű út beruházási költségeivel számolni, holott a jármű mindig csak egy nyomot használ, s ez független attól, hogy az úttest milyen szélesre épül (nem is lehetne számba venni a lehetséges utcaszélességeket).

3. Mérlegelni kell az útfenntartási költségeket is.

4. Bizonytalan a beruházási költségek 15 százalékos aránya.

Ehelyett olyan számítási módszerre van szükség, amely egyaránt független az úttest szélességétől, a vonal hosszától, az úttest közúti forgalmától és a vizsgált tömegközlekedési eszköz sűrűségétől.

Az általam kidolgozott módszer véleményem szerint maradéktalanul eleget tesz e követelményeknek. A módszernek az a lényege, hogy kiszámítjuk, átlagosan terhelt kocsikkal hány kocsikilométer igénybevételt bír ki a vizsgált járműfajta nyomszélességének megfelelő úttest, elkészülésétől tönkremeneteléig. Ha az út tönkretételéhez szükséges kocsikilométerek számával elosztjuk a létesített út beruházási és a teljes élettartamra jutó fenntartási költségeinek összegét, megkapjuk az 1 kkm-re jutó útberuházási és fenntartási költséget. Ez számításainkban már jól felhasználható. Úthasználat címén annyi beruházási és fenntartási költséget „terhelünk" a járműre, amennyit az „fogyaszt", függetlenül attól, hogy az út milyen széles, s hogy a járműfajta percenként vagy óránként, kizárólagosan vagy más járművekkel vegyesen jár-e rajta.

A vizsgált járműtípusok 100 férőhelykm-enkénti költségadatai Budapesten a jelenlegi átlagos közlekedési feltételek mellett

A költség jellemzője	UV villamos	Ikarus 60 autóbusz	Trolibusz
Változó jellegű	7,16	8,84	9,78
Állandó jellegű	2,34	1,86	2,62
Összesen:	9;50	10,70	12,40

* V. K. Petrov – V. G. Szoszjanc: Városi közlekedés, Moszkva–Leningrád, 1949. (oroszul).

A közúti vasút, az autóbusz és a trolibusz alkalmazhatósági határainak megállapítását célzó vizsgálataimban tehát fő gazdasági mutatóként a *100 férőhelykilométerre jutó költségeket* számítottam.

Sorrendben tehát legolcsóbb egységnyi teljesítmény (100 férőhelykilométer) az UV villamoskocsin, utána jön az autóbusz és legdrágább a trolibusz.

Mérlegelni kell azonban, hogy ezek az értékek csak a következő átlagos sűrűségértékek mellett érvényesek (percekben): UV villamoskocsi 1,80, Ikarus 60-as autóbusz 6,70, trolibusz 1,96.

Azonos (1,8; 6,7; 1,96) sűrűségekre számítva mindhárom esetben a sorrend: 1. autóbusz, 2. UV villamoskocsi. 3. trolibusz. (Ez persze még nem jelenti, hogy a sorrend minden sűrűségre ugyanaz.) Ha számításokat végzünk más sűrűségekre is, és az eredményt grafikonnal ábrázoljuk, a következő ábrát kapjuk.

A 100 férőhelykilométerre jutó önköltség alakulása a járművek sűrűségének függvényében

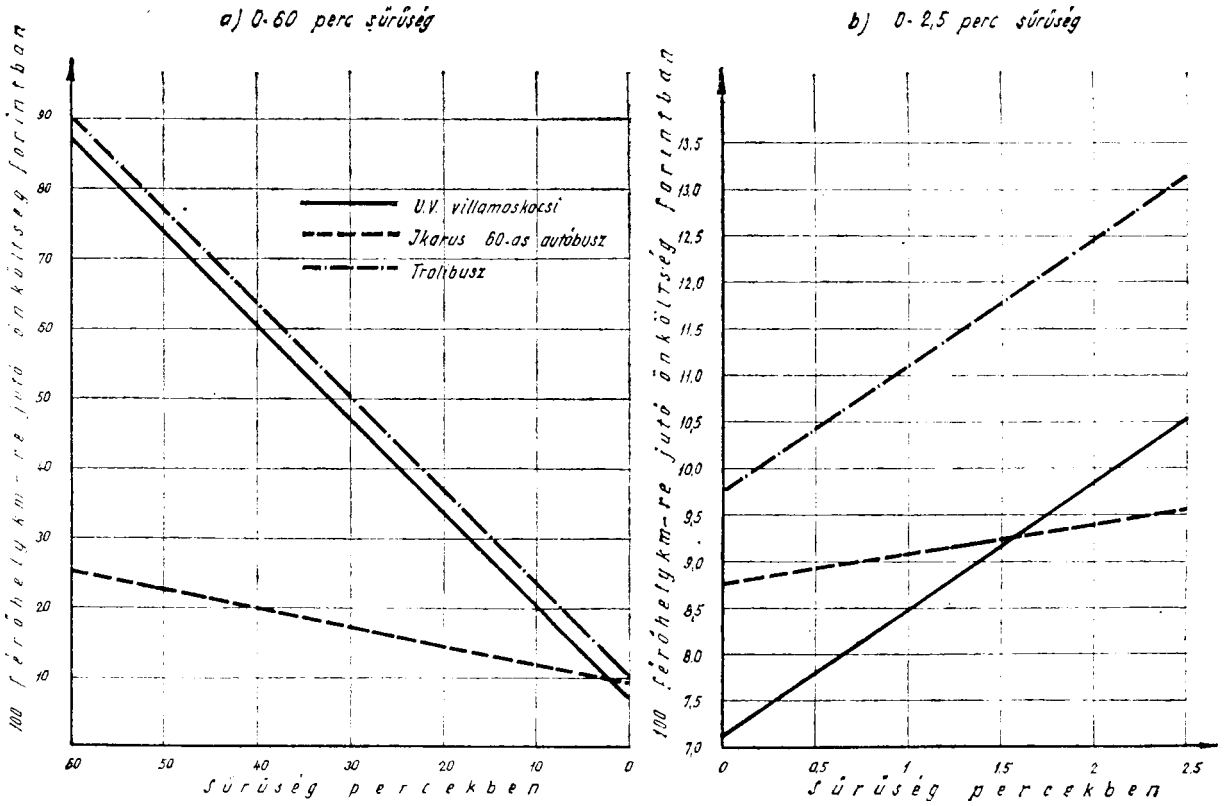

Az ábra jól áttekinthető képet ad a vizsgált járműfajtáknak a sűrűség függvényében meghatározott gazdaságossági sorrendjéről és alkalmazhatósági határáról, valamint a fajlagos önköltség erős függéséről a teljesítményektől (sűrűségtől). A diagram a 0—60 perc sűrűségi határok közötti területet fogja át. A nagyobb sűrűségek értékeiről a diagram külön kinagyított részletét is közlöm.

Amint az ábrából látható, *az UV villamoskocsi alkalmazhatósági határa átlagos szerelvénynagyság esetén 1,6 perc körüli sűrűségnél van, vagyis ennél nagyobb sűrűség esetén mind az Ikarus 60-as autóbusznál,*

mind pedig a trolibusznál gazdaságosabb. 1,6 percnél ritkább indítás esetén viszont rohamosan nő az Ikarus 60-as autóbusz gazdaságossága, mindkét másik járműfajtával szemben. A trolibusz viszont minden sűrűségnél gazdaságtalannak mutatkozik. Ez azért is meglepő, mert irodalmi adatok szerint — habár országonként, illetve városonként nagy határeltolódásokkal — középsűrűség esetén a trolibusz a leggazdaságosabb. Hasonló — a trolibusz gazdaságosságát mutató — eredményre jutott a Fővárosi Tanács Közlekedési Igazgatóságának egyik munkabizottsága is 1955-ben.

Anélkül, hogy részletesen tárgyalnám azokat az okokat, amelyek következtében a trolibuszra vonatkozó megállapításom nem egyezik az irodalmi adatokkal (ideértve a munkabizottság adatait is), a legfontosabbakra mégis rámutatok:

1. A hazai és külföldi összehasonlítások nem veszik számításba az *úthasználatot.*

2. A munkabizottság *Ikarus 60-as trolibusszal* számolt, amelynek kedvezőbbek voltak a mutatói a troli átlagnál. Saját számításom viszont az eléggé elhasznált állomány átlagos adataiból indult ki — bár bizonyos korrekciókkal.

3. A bizottság *a közúti vasút átlagos adatait* használta fel. A teljesítményegységre vetített költségadatok ily módon alacsonyabbak, mert a kocsipark nagy hányadát kitevő régi kocsik fajlagos költségei viszonylag alacsonyabbak a korszerűbb UV kocsiénál.

4. A legfontosabb azonban két ok: *a)* a vetítési alap eltérő kezelése; *b)* az árak 1959. január 1-i rendezése.

Az árak 1959. január 1-i rendezése jelentős befolyást gyakorolt az egyes járműfajták fajlagos önköltségeire. Különösen kihatott az autóbusz—trolibusz viszonyára. A legnagyobb mértékű arányeltolódás a *vontatási energiánál* van. Mérlegelve a járműmotorok hatásfokát és az összes veszteségeket (benne az átalakított villamosenergia hálózati veszteségét), a járművet meghajtó motor egy lóerejére vetítve, a jármű egy órai energiafelhasználása a következő számszerű eredményt mutatja:

a) Az elektromotornál az 1 Leó-ra jutó energiafelhasználásnak — a veszteségekkel együtt — 0,889 kWó felel meg. Mivel 1 kWó villamos energia ára helyt járműmotor 91 fillér, *a fajlagos energiaigény költsége 81 fillér/Leó.*

b) 1 Leó energiafelhasználás a Diesel-meghajtású autóbusznál 210 g gázolajat kíván, amely (198 fillér/kg gázolajegységár alapján) *42 fillér/Leó fajlagos energiaköltségnek felel meg.*

A gázolaj árának 80 százalékos és a vontatásra felhasznált villamosenergia árának 214 százalékos emelkedése következtében tehát már azonos teljesítményhez majdnem *kétszer olyan drága energiát* használnak az elektromotorral vontatott járművek, mint az autóbuszok. Az árarányoknak ez az eltolódása különösen az autóbusz és a trolibusz közötti gazdaságossági viszonyt érinti érzékenyen — a trolibusz rovására. Ugyanebben az irányban hatottak más árváltozások is. Például az Ikarus 60-as autóbusz alkatrészeinek ára az árrendezés során 31, a trolibuszé viszont 85 százalékkal nőtt.

Összegezve az elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy *Budapest közlekedésének fejlesztésekor — legalábbis sík területen és a jelenlegi típusokkal — gazdasági indokok alapján trolibuszvonalak építésére nem*

gondolhatunk. Külön meg kellene vizsgálni, hogyan alakulnának a budai hegyvidéken a trolibuszok fajlagos gazdasági mutatói, különös tekintettel az áramvisszanyerés lehetőségére.* E számítás elvégzése nélkül is bizonyosra vehető azonban, hogy az autóbusz—trolibusz közölt gazdaságossági sorrendje nem fog megváltozni, s így legfeljebb nagy emelkedőkön egyéb szempontok (például a biztonság) tehetik indokolttá trolibusz alkalmazását — előnyös műszaki jellemzői (elektromos motor túlterhelhetősége stb.) miatt.

Ezért a jövőben — eltekintve az említett és a forgalmi igények alapján indokolt gyorsvasúti vonalaktól — *a közúti vasúti és az autóbuszközlekedést kell fejlesztenünk.* Azokon a vonalakon és területeken, ahol a forgalom nagysága 1,6 percnél sűrűbb indítási időközöket tesz indokolttá — közúti vasutat, ennél kisebb sűrűség esetén pedig általában autóbuszt kell alkalmazni. Az 1,6 perces határ persze nem tekinthető abszolútnak, hiszen számos bizonytalan vagy teljesen össze nem hasonlítható tényező hatását tükrözi. Pontosan fogalmazva, inkább azt mondhatnók, hogy 1,6 perc körül van az a határsáv, amely az Ikarus 60-as autóbusz és az UV villamoskocsi alkalmazási határterületeit elválasztja. Éppen ezért, ha valamely vonal tervezésekor a sűrűségi érték e körül alakul, a vonalra külön számításokat kell végezni.

* Egyes szerzők szerint a felhasznált vontatási energia 12–15 százaléka visszanyerhető.

VASILE RAUSSER:

A Román Népköztársaság gazdaságának távlati fejlődése

A Román Munkáspárt III. kongresszusa összefoglalta a II. kongresszus utáni években a párt által kifejtett sokoldalú tevékenység eredményeit, jóváhagyta a párt jövőbeli tevékenységének programját, meghatározta a népgazdaság 1960—1965. évi fejlesztésének tervét és a gazdaságfejlesztés perspektivikus programjának fő vonalait.

Mielőtt a III. kongresszus megkezdte volna munkáját, az irányelveket széleskörben megvitatták Románia összes városaiban és falvaiban.

Az 1960—1965. évi terv első része a népgazdaság 1960—1975. évi távlati fejlesztési programjának, amelynek vázlata a legutóbbi két év kutatásai alapján készült el.

A gazdaságfejlesztés távlati irányelveinek kidolgozása nyilvánvalóvá teszi, hogy az 1960—1965. évi népgazdaságfejlesztési terv *döntő szakasz a szocialista építés befejezésében.*

A III. kongresszus direktívatervezetének előkészítése közvetlenül a vezető párt- és állami szervek irányításával történt. Részt vett ebben a munkában az állami Tervbizottságon, a minisztériumokon, a pártbizottságokon, a területi, a körzeti és a városi tanácsokon kívül 20 000 szakember — mérnökök, tudósok, az ipar és a mezőgazdaság kiváló szakemberei.

★

A dolgozók, akik gyors ütemben ültetik át az életbe a szocialista iparosításnak a párt által megjelölt irányelveit, sikeresen oldják meg a Román Munkáspárt II. kongresszusán kitűzött feladatokat. Az előzetes adatok alapján számíthatunk rá, hogy 1960 végéig az ipari termelés hozzávetőleg 67%-kal növekszik (65% helyett, amit a II. kongresszus feladatul tűzött ki). 1955—1960 között az ipari teljes termelés átlagos évi növekedése 10,8%, ezen belül a termelőeszközöké 12,7%, a fogyasztási cikkek termeléséé pedig 7,7%. Leggyorsabb volt a növekedés a nehézipar legfontosabb ágaiban, s ez a maga részéről jelentősen javította a népgazdaság valamennyi ágának technikai ellátottságát. 1960-ban a kohászat, a nehézipar vezető ága, kétszer annyi acélt és hengerelt árut, 48-szor annyi acélcsövet, valamint több mint 5,6-szer annyi kohókokszot ad, mint amennyit 1955-ben adott. A vegyipari termelés 1955-höz képest 2,3-szeresre nő.

Óriási eredményeket ért el a gépgyártás, amely 1960-ban kétszer annyit termel, mint 1955-ben. Még a Nyugat reakciós körei is kénytelen-

lenek elismerni a román gépgyártás eredményeit. Például a svájci burzsoá folyóirat, a „*Die Weltwoche*", az 1959. novemberi számában ezt írta: „Ez az ország valamikor külföldről volt kénytelen behozni az olajfúráshoz szükséges mindenfajta felszerelést. Ma pedig a romániai termelés nemcsak a saját szükségleteket fedezi, hanem ellátja Indiát, Kínát, Argentínát és Franciaországot is. A 8 és a 10 cm-es fúróturbinák termelésében Románia a világon a második helyet foglalja el. India évi 750 000 tonna kapacitású olajtermelő üzem berendezését rendelte meg Romániától. Az UTOSZ-26 típusú 45 lóerős traktor szintén kiváló minőségű gyártmánynak számít külföldön."

A népgazdaság arányos fejlődésének feltételei közt a fogyasztási cikkek termelése is fejlődött. Cukorból és növényi olajból az 1960. évi termelés 2,5-szer akkora, mint az 1955. évi volt, s ezáltal teljesülnek azok a feladatok, amelyeket a párt központi bizottságának 1958. novemberi plénuma jelölt meg. Saját termelésből fedezzük a lakosság cukor- és növényiolaj-szükségletét.

Sok termékfajtából, például acélból, elektromotorokból, traktorokból és más gépekből, valamint sok fogyasztási cikkből túlteljesítjük azokat a feladatokat, amelyeket a Román Munkáspárt II. kongresszusa az ipari termelés növelésével kapcsolatban 1956—1960-ra kitűzött. Teljesítjük azt a feladatot is, hogy megszűnjék a gyapjúimport.

A Román Munkáspárt II. kongresszusa óta eltelt években nagyon megnőtt az ország ipari bázisa ahhoz képest, amilyen a burzsoá-földesúri rendszer idején volt.

Az ipar teljes termelése 1959-ben 4,3-szer, a gépgyártásé 8,7-szer, a vegyiparé 9,5-szer, a könnyű- és élelmiszeriparé pedig 3,1-szer volt magasabb, mint 1948-ban. 1960-ban az ipar 11 hét alatt termel annyit, amennyit 1938-ban az egész évben termelt. Igen gyorsan növekedett a legfontosabb ipari termékek termelése is. 1960-ban 1938-hoz képest a növekedés a villamosenergia-termelésben 6-szoros, a vasérc-termelésben 7,7-szeres, a nyersvas-termelésben 6,4-szeres, az acéltermelésben 5-szörös, a hengereltáru- és csőtermelésben pedig 3,4-szeres.

Nemcsak az ipar gyors mennyiségi növekedése, új iparágak megteremtése és fejlesztése, hanem ezzel együtt az egész ipar gazdasági hatékonyságának szüntelen növekedése is jellemzi a szocialista iparosítást. A munka termelékenysége, az önköltség, a beruházások gazdasági hatékonysága, a meglevő termelési kapacitások ésszerű kihasználása, az ország természeti erőforrásainak célszerű kiaknázása egyaránt jelentősen megjavultak az iparban és az építőiparban végbement minőségi változások hatására.

Az 1955—1960. közötti időszakban 48 százalékkal nőtt a munka termelékenysége úgy, hogy az évi átlagos növekedés több mint 8 százalékos volt (1960-ban 11 százalékkal volt nagyobb a munka termelékenysége, mint 1959-ben). 1956—1959-ben az önköltség 12 százalékkal csökkent (1960-ban a csökkenés 1959-hez képest 4,6 százalék).

1956—1959-ben a dolgozók 160 000 bevezetett újítás révén 1 milliárd lei értékű gazdasági eszközt takarítottak meg. A lakásépítés önköltségének 30 százalékos csökkentése lehetővé tette, hogy az utóbbi két évben 16 000-rel több lakás épüljön, mint amennyit a Román Munkáspárt II. kongresszusának irányelvei megszabtak.

Az anyagi termelés valamennyi ágának növekvő felhalmozása feje-

ződik ki abban, hogy az 1956—1960. évi periódusban 17%-kal többet ruházhattunk be a népgazdaságba, mint 1951—1955-ben. 1956—1959-ben 101 iparvállalatot és 93 új üzemrészt építettünk, továbbá újonnan felszereltünk, illetve kibővítettünk 294 iparvállalatot.

A beruházások hatékonyabb kihasználásának eredményeként a tervezettnél 20—25%-kal kisebb beruházás biztosította az ipari termelésnek azt a növekedését, amelyet a Román Munkáspárt II. kongresszusa mint beruházásokkal biztosítandó termelésnövekedést irányzott elő. Különösen figyelemre méltó, hogy egy évvel a határidő előtt végrehajtottuk az ország villamosításának tízéves (1951—1960) tervét, és az eredetileg tervezettnél kisebb kapacitással 10%-kal túlteljesítettük az előirányzott villamosenergia-termelést. A meglevő kapacitások intenzívebb kihasználása lehetővé tette, hogy kb. 5,5 milliárd lei-jel csökkentsük a beruházások volumenét. Hozzájárult ehhez az is, hogy előnyben részesítettük a romániai viszonyok közt legtakarékosabb változatot: a hőerőművek építését. A távfűtés alapjainak megteremtése hatékony módszer volt a beruházásokkal való takarékoskodásra és a tüzelőanyagforrások helyesebb kihasználására.

A román energetikai rendszer 1960-ban egyesítette az összes fontos villamos erőműveket, így lehetővé vált, hogy egyetlen központ irányítsa ezeket, s kapacitástartalékok keletkeztek. 1955—1960-ban a nyersanyag racionálisabb kihasználásának eredményeképp 17 százalékkal nőtt az egy tonna ásványolajból nyert termék értéke, 32 százalékkal az egy tonna fémből és több mint 66 százalékkal az egy tonna faanyagból nyert termék értéke.

Számottevőek az eredmények a mezőgazdaságban is, mind a falu szocialista termelési viszonyainak fejlődésében, mind pedig a mezőgazdasági termelés növekedésében. A mezőgazdaság szövetkezeti átszervezése alapjában befejeződött. 1959-ben 52 ezer traktora volt a mezőgazdaságnak, míg 1955-ben csak 30 500, s ez is tízszerese volt az 1938. évinek. A legfontosabb mezőgazdasági munkák (a szántás, a vetés, a tarlóhántás, a kalászosok aratása) 90—100 százalékban gépesítve vannak az állami gazdaságokban és 50—90 százalékban a kollektív gazdaságokban.

A Román Munkáspárt II. kongresszusán megjelölt feladatot, hogy 1960-ban a szocialista szektor többségben legyen a mezőgazdaságban, a földterület és az árutermelés vonatkozásában egyaránt már 1959-ben teljesítettük. A legutóbbi hat évben a mezőgazdasági termelés évi átlagos növekedése 4,2 százalék volt. A szocialista szektor adja a mezőgazdasági termékek központi állami készleteinek alapvető részét. 1959-ben a búza 75 százalékát, a kukorica több mint 60 százalékát, a napraforgó 66 százalékát, a cukorrépának körülbelül 90 százalékát. A szocializmus építésének sikerei, a szocialista iparosításban, a kollektivizált parasztság szocialista öntudatának erős fokozódásában és a munkás-paraszt szövetség szilárdulásában elért eredmények alapján intézkedéseket foganatosíthattunk, hogy megszüntessük a falun a kizsákmányolás maradványait. Az utolsó kizsákmányoló osztály — a kulákság — Romániában megszűnt mint osztály; a kizsákmányolás végérvényesen megsemmisült.

1955—1960-ban az egész népgazdaság és elsősorban az ipar fejlődésének eredményeképp folytatódott a nemzeti jövedelem gyors növe-

kedése; 1960-ban a nemzeti jövedelem 1,4-szerese volt az 1955. évinek és mintegy 2,7-szerese az 1938. évinek. Megnőtt az ipar szerepe a nemzeti jövedelem termelésében. Ez kifejeződik abban, hogy az ipar és az építőipar hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez kétszer akkora, mint a mezőgazdaságé, pedig a mezőgazdaságban négyszer annyian dolgoznak, mint az iparban és az építőiparban. A szocialista iparosítás eredményeit évről évre tanúsítja a munka termelékenységének fokozódása és a nemzeti jövedelem gyors növekedése, amely szocialista viszonyok közt azt jelenti, hogy egyidejűleg nő a felhalmozás és a dolgozók reáljövedelme. 1955—1960-ban teljesítettük és túlteljesítettük a II. kongresszusnak a reálbérek növelésére vonatkozó direktíváját. 1959-ben a reálbér 33%-kal volt nagyobb az 1955. évinél. A parasztságnak a szerződéses és a felvásárlási rendszerben eladott termékekért jutó jövedelme 1959-ben 30%-kal volt nagyobb az 1955. évinél. 1956—1960-ban jelentősen javultak a dolgozók lakásviszonyai, mert megépült és használatba került 94 ezer lakás, 16 ezerrel több, mint amennyit a II. kongresszus irányelvei megszabtak.

A népgazdaság tervszerű fejlődéséről és további erősödéséről tanúskodik az is, hogy változatlanul egyensúlyban van a fizetési mérleg, valamint, hogy évről évre a kiadásokat meghaladó bevételekkel teljesítjük az állami költségvetést. Az állami kereskedelem a szüntelenül növekvő vásárlóerőnek megfelelően látja el a lakosságot. Az egészséges pénzforgalom, az árak csökkenő tendenciája hozzájárul a lei további szilárdulásához.

Mindeme eredmények nyomán Romániában létrejött a szocializmus gazdasági alapja, s örökre megszűnt a kizsákmányolás. Ma a szocialista szektor kiterjed az egész iparra, közlekedésre, kereskedelemre, a hitel- és pénzügyi rendszerre, a szántóterületnek több mint négyötödére, a paraszti gazdaságoknak pedig több mint 81 százalékára. E gazdasági sikerek elérésében különösen fontos szerepet játszott a Szovjetunió óriási gazdasági, technikai és tudományos segítsége és a szocialista táborhoz tartozó országok alkotó együttműködése.

★

A Román Munkáspárt III. kongresszusának határozata szerint az 1960—1965. évi terv feladatait elsősorban az iparosítás további gyorsításával, a nehéziparnak és a nehézipar alapjának, a gépgyártásnak elsődleges fejlesztésével kell teljesíteni. Ez a biztosítéka annak, hogy valamennyi népgazdasági ág a legkorszerűbb technikai alapon fejlődjék, hogy 1959-hez képest 1965-ben az ipar teljes termelése mintegy 2,1-szeres, 1975-ben pedig több mint 6-szoros legyen. Az ipari termelés 1 százalékos növekedése, amely 1950-ben 220 millió, 1959-ben 695 millió lei volt, 1965-ben már 1450 millió, 1975-ben pedig több mint 4000 millió lei lesz.

Ez az összehasonlítás megvilágítja a gyorsuló fejlődési ütem növekvő hatékonyságát, annak jelentőségét, hogy az ipari termelés évi átlagos növekedése az 1956—1959. évi periódusban 10,8 százalék volt, az 1960—1965. évi tervidőszakban pedig körülbelül 13 százalék lesz. Az ipari termelés gyorsuló fejlődését biztosítja, hogy az „A" szektor gyorsabban nő a „B" szektornál, s a beruházások javarésze a kohászatba, a gépgyártásba, a villamosenergia-termelésbe, a vegyiparba, a nyers-

anyag-bázis növelésére irányul. A nehézipar elsődleges fejlesztése tovább javítja az ipari termelés összetételét: 1965-ben az „A" szektor részarányának 66 százalékra kell nőnie az 1959. évi körülbelül 63 százalékról és az 1938. évi 45,5 százalékról. Tehát jelentősen megszilárdul az a bázis, amely biztosítja a bővített újratermelést az egész népgazdaságban. Ez kifejeződik abban, hogy fokozódik a fejlődés üteme elsősorban az ipar összes ágaiban.

1960—1965-ben az ipari termelés évi átlagos növekedési üteme (körülbelül 13 százalék) nemcsak az 1956—1959. évi időszak évi átlagát (10,8 százalék) múlja felül, hanem gyorsabb az egész szocialista táborban 1954—1958-ban elért évi átlagos iparfejlődési ütemnél (11 százalék) is. Ez óriási jelentőségű annak az időveszteségnek a pótlása szempontjából, amelyet a gazdasági és a kulturális fejlődés a burzsoá-földesúri rendszerben elszenvedett, továbbá abból a szempontból, hogy népgazdaságunkat a legfejlettebb szocialista országok színvonalára emeljük. Ezzel kapcsolatban N. Sz. Hruscsov ezt mondta a Román Munkáspárt III. kongresszusán elhangzott beszédében: „Már cseppet sincs messze az idő, amikor a népi Románia egy sorba kerül sok iparilag fejlett szocialista országgal."

A párt kiemelkedő jelentőséget tulajdonít a vaskohászat fejlesztésének, hiszen ettől az ágtól függ a népgazdaság növekvő acél- és hengereltáru-szükségletének kielégítése. A vaskohászati termékek minőségének javítása elő fogja segíteni a népgazdaság terv szerinti technikai felszerelését, és a gépi berendezések használati idejének meghosszabbodását. A vaskohászati termelés jelentős növekedésével együtt kibővül a vaskohászat hazai nyersanyag-bázisa is.

Néhány kohászati termék és nyersanyag termelésének alakulása (ezer tonna)

Megnevezés	1938	1948	1959	1965	1965 (1959=100)
Nyersvas	133	186	846	2000	több mint 2,3-szeres
Acél	284	353	1410	3300	2,3-szeres
Hengerelt áru	318,5*	315*	755	2000 fölött	több mint 2,6-szeres
Acélcső			274	500	több mint 1,8-szeres
Kohókoksz	80	80	609	1600	2,6-szeres
Vasérc	139	209	1064	4000	3,8-szeres
Kokszolható szén			4100	6000	kb 1,5-szeres

*Acélcsővel együtt.

A perspektivikus gazdasági program szerint a vaskohászatnak úgy kell fejlődnie, hogy 1970-ben az acéltermelés mintegy 7,5 millió tonnára nőjön.

Döntő szerep hárul a gépgyártásra az 1960—1965. évi terv egyik legfontosabb feladatának teljesítésében. Ez a feladat — mint Gheorghiu Dej rámutatott — „a termelés növekvő gépesítése és automatizálása, a meglevő vállalatokban a berendezés felcserélése a legújabb technikai színvonalat képviselő berendezésekkel és agregátokkal, az újonnan épülő

vállalatok ilyenekkel való felszerelése, a legmodernebb technológiai eljárások egyre szélesebbkörű bevezetése".

A Román Munkáspárt III. kongresszusának direktívái e főfeladat teljesítése céljából előirányozzák a gyártott gépek és felszerelések műszaki színvonalának tökéletesítését, korszerű, gazdaságos sorozatokban gyártható gépek termelésének elsajátítását. A gépgyártás a technika világszínvonalával lépést tartva biztosíthatja a termelési folyamatok gépesítését és automatizálását.

A gépgyártás növelése nemcsak a belső szükségletekkel kapcsolatos, hanem azzal is, hogy exportáljunk technikailag bonyolult gépeket, például diesel-elektromos mozdonyokat, belsőégésű motorokat és villanymotorokat, fémmegmunkáló gépeket, traktorokat, olajipari fúróberendezéseket és felszereléseket, vegyipari technológiai berendezéseket és sorokat, hőerőműveket, cementipari technológiai sorokat.

Néhány gépipari termék termelésének alakulása (db)

Megnevezés	1959	1965	1965 (1959=100)
Traktorok	11 800	25 000	2,3-szeres
Teherautók és autóbuszok	8 008	16 000	2-szeres
Tehervagonok	3 584	6 000	1,7-szeres
Emelő- és szállítógépek			kb 3-szoros
Fémforgácsoló-gépek	3 116	7500—8000	2,4—2,6-szeres
Fúróberendezések	72	135—140	1,9-szeres
Villamos motorok (MW)	467	1 400	2,4 szeres

A gépgyártás és a fémfeldolgozó ipari termelés 1965-ben 2,2-szeres lesz, s ennek eredményeképpen részesedése az ipari termelésből pedig csaknem 24 százalékra nő. A távlati gazdasági fejlesztési terv szerint a népgazdaság fejlődése szempontjából nagyon megnő a gépgyártás szerepe elsősorban azáltal, hogy kibővül a mezőgazdaságnak, a közlekedésnek, a bányászatnak, az építőiparnak szánt gépek sorozatgyártása, s megnő a korszerű technológiai sorok felszereléséhez szükséges komplett berendezések gyártása.

A hatéves terv egyik súlypontja az ország energetikai bázisának fejlesztése.

Az energetikai bázis alakulása

Megnevezés	Mérték-egység	1938	1948	1959	1965	1965 1959=100
Villamosenergia-termelés	millió kWó	1130	1500	6 824	18 500	2,7-szeres
Széntermelés	millió t	2826	2946	7 977	11 500	1,4—1,6-szeres
Olajtermelés	millió t	6594	4149	11 438	12 500	1,07-szoros
Földgáz-termelés	millió m^3	301	1266	5 782	13 300	2,3-szeres

A villamosítás a jövőben is egy lépéssel meg fogja előzni az iparfejlesztést. A villamosenergia-termelés 1959-hez képest 1965-ben 2,7-szeres, 1975-ben pedig csaknem 10-szeres lesz. 1960—1965 átlagában évi 18 százalékos a növekedés, ugyanakkor az ipari termelés évi át-

lagos növekedése körülbelül 13 százalék. A villamos energia termelésének ez az óriási növekedése lehetővé teszi, hogy fokozzuk az ipar villamos energiával való ellátását, és egyre szélesebb körben fejlesszük a technikai haladás legfontosabb oldalait: a komplex gépesítést, az automatizálást és a kemizálást.

A III. kongresszus perspektivikus irányvonalként jelölte meg a földgáz vegyipari felhasználását, szélesebbkörű alkalmazását a vaskohászatban és a háztartásokban. Az 1960—1965. évi terv egyidejűleg előírja a feltárt készletek növelését.

Különösen gyorsan fog fejlődni a vegyipar, amelynek 1965-ben 3,3-szer annyit kell termelnie, mint 1959-ben (beleértve a kaucsuk-, a cellulóze- és a papírtermelést) és 1975-ben 13—14-szeresen kell felülmúlnia az 1959. évi színvonalat.

Néhány vegyipari gyártmány termelésének alakulása

Megnevezés	Mérték-egység	1938	1948	1959	1965	1965 1959=100
Kalcinált szóda és marónátron	ezer t	35	41	171	500	2,9-szeres
Műtrágya	ezer t	—	0,2	52	500	9,6-szeres
Műanyag és műgyanta	ezer t	—	—	6,6 fölött	95	14-szeresnél több
Műrost és műszál	ezer t	—	—	0,3	13	43-szoros
Gumiabroncs	ezer db	—	60	312	1100	3,5-szeres

Az adatok tanúsága szerint 1960—1965-ben lehetővé válik a mezőgazdaság műtrágyaszükségletének teljes kielégítése, gyorsan növeljük a kalcinált szóda és a marónátron, valamint más ipari nyersanyagok termelését, nagymértékben fejlesztjük a műanyag-, műgyanta-, műrost- és műszáltermelést, ami egyúttal lehetővé teszi a fogyasztásicikk-termelés bővítését is. A vegyipar, amely a rendelkezésére bocsátott nyersanyag komplex feldolgozására épül, s különösen nagyfontosságú termékeket bocsát fokozódó mennyiségben az ország rendelkezésére, amelyek iránt nagy a kereslet a világpiacon, önköltségük pedig arányban áll a világpiaci árakkal.

Az életszínvonal szüntelen emelését a fogyasztásicikk-termelés gyors növekedése is biztosítja. A könnyűipar és az élelmiszeripar teljes termelése 1959—1965 között 2-szeresre nő. Ebből a kötöttáru-termelés növekedése több mint 2,3-szeres; a cipőé 1,6-szeres; a húsé 2,5-szeres; a halé 3,5-szeres; a tejé és tejterméké 3,7-szeres; a cukoré 1,9-szeres.

A Román Munkáspárt III. kongresszusa rámutatott, hogy az egyik legfontosabb feladat az 1960—1965. évi tervben a mezőgazdaság kollektivizálásának befejezése; a kollektív gazdaságok mindenoldalú fejlesztése és szervezeti, gazdasági megerősítése; a mezőgazdaság gépesítése és kemizálása; a mezőgazdasági termelés számottevő növelése, hogy rövid idő alatt elérhető legyen az élelmiszerek bősége. A szocialista termelési viszonyok ki fognak terjedni az egész népgazdaságra, mely ezáltal egységes jelleget ölt. A mezőgazdaság kollektivizálásának befejezése a legközelebbi években kedvező feltételeket teremt ahhoz, hogy a mezőgazdasági termelés növekedése és a mezőgazdasági munka termelékenysége elérje a népi demokratikus rendszer teremtette feltételeknek és a nép-

gazdaság szüntelenül növekvő szükségleteinek megfelelő színvonalat. 1965-ben a mezőgazdaság teljes termelése 70—80 százalékkal lesz nagyobb az 1960-asnál, s számítani lehet rá, hogy 1975-ig mintegy 3-szorosra nő, miközben a gabonatermelés növekedése 2,5-szeres, az állattenyésztésé pedig több mint 4-szeres lesz.

1965-ben körülbelül 100 000 traktora lesz a mezőgazdaságnak (15 lóerősre átszámítva 150 000 traktora), s körülbelül 100 hektár szántóra fog jutni egy traktor (1959-ben 270 hektárra jutott), lesz 70 000 vetőgépe, több mint 43 000 gabonakombájnja és sok másfajta mezőgazdasági gépe. Ennek eredményeképpen a következő 2—3 évben a mezőgazdaság állami szektorában a munka gépesítése gyakorlatilag befejeződik és 1968—1970-ben már annyi traktor és mezőgazdasági gép lesz, hogy valamennyi mezőgazdasági munka gépesíthetővé válik. Emellett a mezőgazdaság 1965-ben 40 millió tonna szervestrágyát és több mint két millió tonna műtrágyát kap. Kedvező időjárás esetén a tervidőszak végéig jelentősen megnő a terméshozam és a termelés.

A mezőgazdasági termelés és terméshozamok alakulása

Megnevezés	Teljes termelés			1965	Kg/hektár			1965
	1934—1938	1959	1965	1959=100	1934—1938	1959	1965	1959=100
	millió tonna							
Gabona és hüvelyes	8,3	10,8	14—16					
Búza	2,6	4,0	5—5,4	131	1 030	1 340	1 800	135
Szemes kukorica	4,0	5,7	8—9,0	158	1 040	1 600	2 500—2 800	175
Cukorrépa	0,4	3,4	5,0	145	15 350	17 110	25 000	146
Napraforgó	0,05	0,5	0,8	157	870	1 000	1 500	150

A silókukorica, a takarmánytermő területek, az ipari növények és a zöldségfélék részarányának növekedése arra vall, hogy a gabonatermesztés intenzívebbé vált. Hazánkban korlátozottak a lehetőségek a megművelt földterület kiterjesztésére. Ezért a mezőgazdasági termelés jelentős növelésének egyetlen útja a mezőgazdaság belterjes fejlesztése, a terméshozamok állandó növelése.

A gabona-, a takarmány- és különösen a silókukorica-termesztés gyors fejlesztése, valamint a természetes rétek és legelők hozamainak növelése alapján számottevően fejlődik az állattenyésztés. Különös figyelmet fordítunk az állami gazdaságok állatállományának és a kollektív gazdaságok közös állatállományának növelésére. (L. a következő oldal első táblázatát.)

1965-ben a tehenek részaránya a szarvasmarha-állományban 50 százalék, a finomgyapjas és a féldurvagyapjas juhok részaránya az egész juhállományban 66 százalék lesz (1959-ben 40 százalék volt).

A gabonatermesztés a jövőben is az egész mezőgazdasági termelés alapja marad. A mezőgazdasági termelési struktúra javulásának hatására sokoldalúvá, komplexen arányos jellegűvé válik a mezőgazdasági termelés és egyúttal fokozódik gazdasági jelentősége.

A hatéves terv végrehajtásában fontos mozzanat a szállítás 80%-os fejlődése.

Óriási pénzügyi és anyagi eszközöket kell mozgósítani, hogy a termelőerők fejlődése, a nemzeti jövedelem növekedése és az életviszonyok

Az állatállomány és az állati termékek termelésének alakulása

Megnevezés	Mérték-egység	1938*	1948*	1959	1965	1965 1959=100
I. Szarvasmarhaállomány (az év végén)	ezer db	3 653	4 183	4 450	5 800	126
Ebből: tehén	ezer db	1 787	1 967	2 156	2 900	167
Juhállomány (összesen)	ezer db	10 087	10 634	11 000	kb 13 000	116
Ebből: finomgyapjas és félfinomgyapjas	ezer db	—	—	4 480	több mint 8 500	190
II. Állattenyésztési termékek					1 700—	
Hús (élősúlyban összesen)	ezer t	763	482	903	1 800	200
Ebből: sertéshús	ezer t	326	123	358	900	251
Tej (összesen)	ezer hl	18,5	16,9	kb 25	több mint 50	216
Gyapjú (összesen)	ezer t	15,0	16,0	21	kb 37	176
Ebből: finom és félfinom	ezer t	—	—	9	kb 27	300

* Az év elején.

javulása a terv előirányzatainak megfelelően alakuljon. A Román Népköztársaság rendelkezik a szükséges forrásokkal, amelyeket a népgazdasági fejlődés céljainak megfelelően, a dolgozók érdekében összpontosít és oszt el.

1960—1965-ben az állami népgazdasági beruházások 170—180 milliárd leire rúgnak. A beruházások ágazati megoszlása a következő:

Az állami alapokból fedezett beruházások megoszlása 1960—1965-ben

Megnevezés	1960—1965 (milliárd lei)	Megoszlás %	1960—1965 1954—1959=100 %
Gazdasági és kulturális, társ. beruh.	170—180	100,0	198—209
Ebből: ipar	100—105,8	58,8	210—222
Ebből: „A" szektor	(80,3—94,5)	(89,3)	212—225
„B" szektor	(10,7—11,3)	(10,7)	195—206
Mezőgazdaság (állami alapokból)	22,1—23,4	13	191—202
Szállítás	15,6—16,6	9,2	198—211
Kulturális, társadalmi építés	19,7—20,9	11,6	184—195
Ebből: lakásépítés	12,9—13,7	7,6	243—259

A jelentősen megnövekedett beruházási eszközöket hatékonyan és takarékosan kell felhasználni. Az irányelv-tervezetben megjelölt termelésnövekedést elsősorban a meglevő kapacitások teljes kihasználásával kell elérni, s a szükséges új termelési kapacitást is elsősorban a meglevő vállalatok korszerűsítésével, átalakításával, bővítésével kell megteremteni. Így kell biztosítani a termelés növekedésének mintegy kétharmadát, míg a beruházásoknak nem egészen a felét tervezzük csak e célra fordítani. Mintegy 100 iparvállalatot fogunk kibővíteni és átalakítani.

A könnyűiparban a meglevő termelőterületeken nagy teljesítményű, tökéletesített gépekkel cseréljük ki a régi, fizikailag és erkölcsileg elkopott felszereléseket. Az élelmiszeripart gyakorlatilag teljesen rekonstruáljuk, sok új, korszerű technológiával dolgozó vállalatot építünk.

Az új vállalatok építése különösen fontos abból a szempontból, hogy tovább kell javítani a termelőerők területi megoszlását, és növelni kell a kevésbé fejlett területek, körzetek és városok gazdasági potenciálját.

Az országos jelentőségű iparban 180 új vállalat és körülbelül 300 műhely építése kezdődik meg a tervidőszak folyamán. Fontos szempont telepítésüknél, hogy az új vállalatok közel legyenek a nyersanyag-bázishoz és az értékesítési központokhoz, s lehetővé tegyék a munkaerő ésszerű felhasználását az ország egész területén.

A vaskohászat hatalmas fejlődését nagy új termelési kapacitások létesítésével biztosítjuk. A körülbelül 50 000 tonna kapacitású alumíniumkombinát építése új nyersanyagbázist teremt a gépipar és más iparágak számára. Új hőerőművek építésével és a meglevők kibővítésével az összes hőerőművi kapacitás 1900 megawattra nő. Vízierőműveket összesen 370 megawatt beépített kapacitással létesítünk. Megépül a szintetikus kaucsukot és petrokémiai termékeket előállító kombinát, két földgázfeldolgozó-kombinát stb.

Az építkezések volumene mintegy kétszeresre nő a tervidőszakban. A kongresszusi direktívák szerint növelni kell az ipari és a lakásépítkezésekbe fektetett alapok gazdasági hatékonyságát. Meghatározzuk és ellenőrizzük, mennyi ideig tart a nagy ipari létesítmények első termelési kapacitásainak üzembe helyezése, s ez az időtartam nem lehet hosszabb 24 hónapnál. Így a népgazdaság elkerüli azokat a veszteségeket, amelyek az építkezések elhúzódásából származnak. Például, ha csak egy évvel lesz rövidebb a hatéves tervidőszakban épülő vegyipari létesítmények üzembehelyezési ideje, akkor egy évvel hamarabb ad a vegyipar 13 milliárd lei értékű terméket.

A beruházások üzembehelyezésének meggyorsításához az is szükséges, hogy csökkenjen a beruházásokban az építkezések aránya és nőjön az építkezések gépesítettsége.

A beruházások hatékonyságának növelése szempontjából döntő jelentőségű, hogy a beruházások eredményeképpen minél nagyobb mértékben meghonosítsuk a népgazdaságban a korszerű technikát. Valamennyi termelési ágban gépesítjük a nehéz és a munkaigényes munkákat, megteremtjük és kiterjesztjük a teljes termelési folyamatok komplex automatizálását a nehézipar sok ágában. A meglevő és az épülő élelmiszeripari üzemekben egyaránt gépesített és automatizált megszakításnélküli termelősorokat létesítünk, amelyek — egyéb előnyeiken kívül — lehetővé teszik a gyártmányok vitamin- és tápanyagértékének megőrzését, a minőség állandóságát és kedvező feltételeket teremtenek higiéniai szempontból is.

A vasút fokozatosan kicseréli a gőzmozdonyokat diesel- és villamos-mozdonyokra. Ezek teljesítménye 2,5-szer nagyobb a gőzmozdonyokénál. 1965-ben a vasúti szállításnak legalább 330 diesel-elektromos mozdonnyal kell rendelkeznie. Ily módon a vasúti forgalomnak 45—50 százaléka diesel- és elektromos vontatással fog lebonyolódni.

A népgazdaság valamennyi ágának technikai fejlesztésére fordított beruházások és a Román Munkáspárt Központi Bizottsága, valamint a Román Népköztársaság Minisztertanácsa által nemrég hozott határozatok értelmében foganatosítandó más rendszabályok biztosítják, hogy a vállalatok gazdasági tevékenységének összes minőségi mutatói javuljanak, nőjön a munka termelékenysége és csökkenjen az önköltség.

Az előirányzat szerint a következő hat évben 60—65%-kal nő az ipari munka termelékenysége, az ipari önköltség pedig 15—16%-kal csökken.

A termelékenység és az önköltség alakulása az iparban

Megnevezés	A munka termelékenységének növekedése 1965 (1959=100)	Az önköltség csökkenése 1965 (1959=100)
Az egész iparban	60—65	15—16
A vaskohászatban	kb 50	kb 15*
A gépgyártásban	75—80	kb 35
A vegyiparban	kb 80	legalább 25
Az olajiparban	20—25	20—25**
A szénbányászatban	kb 40	21—23
Az építőanyag-iparban	40—45	
A fafeldolgozó-iparban	kb 50	kb 14
A könnyűiparban	40—45	11
Az élelmiszeriparban	70—75	10
Az építőiparban	kb 50	11

* Vasérc-bányászattal együtt
** Furásméterenként

Az ipari munka termelékenységének növekedése az ipari termelés teljes növekedésének 70%-át fogja fedezni. Nagymértékben javul a természeti erőforrások kihasználásának foka. Például az egy tonna olaj feldolgozásával termelt érték 1965-ben 40%-kal lesz nagyobb, mint 1959-ben volt, egy tonna fémnek a gépgyártásban való feldolgozása mintegy 30%-kal nagyobb értéket, egy köbméter faanyagnak késztermékké való feldolgozása pedig 80%-kal nagyobb értéket hoz létre.

A termelékenység növelése és az önköltség csökkentése révén 80—82 milliárd leit takarítunk meg a tervidőszakban, ami a beruházási alapnak több mint 45 százaléka. A munkások és az alkalmazottak reáljövedelme 1965-ben 40—45 százalékkal fogja felülmúlni az 1959. második félévi színvonalat. A reáljövedelmek növelésének fő útja a névleges bérek növelése a munka termelékenységének növekedése alapján, valamint a fogyasztási cikkek árának csökkentése az önköltség csökkenése alapján.

A munka termelékenységének növekedése a fő forrása nemcsak a nemzeti jövedelem, hanem a reáljövedelem növekedésének is (1950—1959-ben a szocialista iparban a munka termelékenysége 85 százalékkal, a reálbér pedig 60 százalékkal nőtt.)

A nemzeti jövedelem — a szocialista bővített újratermelés legfőbb tényezője — gyorsan nő ezekben az években; évi átlagos növekedési üteme a terv szerint 9,3—10,3 százalék lesz. 1959—1965-ben valamennyi termelési ágban nő a nemzeti jövedelem termeléséhez való hozzájárulás. A legnagyobb lesz az ipar — a népgazdaság vezető ága — által termelt nemzeti jövedelem növekedése. 1965-ben az ipar és az építőipar hozzájárulása a nemzeti jövedelem termeléséhez meghaladja a 60 százalékot. A nemzeti jövedelem gyors növekedése teszi lehetővé a fogyasztási alap jelentős növelését — 1,6—1,7-szeresre. A hatéves terv időszakában a parasztság reáljövedelme 40 százalékkal nő.

Nő a fogyasztási iparcikkek termelése és a mezőgazdasági terme-

lés, bővül az állami kereskedelmi hálózatban eladott áruk forgalma (1965-ben az 1959. évinek 2-szeresére), jelentősen nő a dolgozók jövedelme. Mindezek megteremtik a szükséges feltételeket ahhoz, hogy nőjön az egy főre jutó termékfogyasztás.

Az iparcikkek fogyasztásának nagyobb arányú növekedése lényegesen meg fogja javítani a fogyasztás szerkezetét. Az élelmiszer-fogyasztás szintén javul, nő a jobb minőségű nagyobb tápértékű termékek kereslete, s csökken az egy főre jutó kenyérfogyasztás.

Az életszínvonal emelkedésének szembeszökő bizonyítéka a tartós fogyasztási cikkek növekvő fogyasztása.

A tartós fogyasztási cikkek termelésének növekedése

Megnevezés	Mérték-egység	1965	1965 1959 = 100
Bútor.....	millió lei	1800	2,5-szeres
Konyhai gáztűzhely ...	ezer db	150—160	2,6—2,8-szeres
Kerékpár	ezer db	300—350	2,0—2,3-szeres
Rádió-vevőkészülék ...	ezer db	kb 300	kb 1,8-szeres
Villamos hűtőszekrény	ezer db	kb 50	kb 9,4-szeres
Televízió-vevőkészülék	ezer db	kb 130	kb 8,1-szeres

A megoldás stádiumába jutott egyik legnehezebb problémánk, amely a kapitalizmusból maradt ránk örökül, a lakáskérdés. Engels azt írja a lakáskrízisről, hogy „a társadalom burzsoá formájának szükségszerű terméke". A burzsoá-földesúri rendszer idején még Bukarestben is a lakásoknak több mint kétharmadában nem volt fürdőszoba, egyharmaduk pedig, tehát több mint 80 000, teljesen primitív volt, vízvezeték, csatornázás, villanyvilágítás nélkül, és sok utca kövezetlen volt. A népi demokrácia éveiben a lakásépítés üteme nem lehetett ugyanolyan gyors, mint a városi lakosság növekedése, amely az 1948. évi 3,7 millióról 1959-ig 6 millióra nőtt. A legutóbbi években a párt megjelölte intézkedések hatására, valamint az 1960—1965. évi tervfeladatok s a perspektivikus fejlesztési tervek teljesítésének eredményeként a lakáskérdés végleg megoldódik. Ennek anyagi alapja a szocialista felhalmozás. 1965-ig a lakásépítési beruházások 12,4 milliárd leire nőnek, 2,4-szer akkorára, mint az 1954—1959. évi periódusban. Állami eszközökből épül 9 millió m^2 lakásterület. Ez kb. 300 000 lakás, több mint háromszorosa az 1954—1959-ben épült lakásmennyiségnek. Egyidejűleg javul a lakások minősége és kényelmi ellátottsága is.

1960—1965-ben nagyobb lakóterület épül, mint amekkora ma van a városokban és a munkásközpontokban. Ily módon a burzsoá-földesúri rendszer súlyos örökségét e területen is felszámoljuk. Egyidejűleg nő a falusi lakásépítés, a paraszti reáljövedelem szüntelen növekedésének eredményeképp. A paraszti reáljövedelem növekedésének alapja pedig a mezőgazdaság kollektivizálása és sokoldalú fejlődése, ami kifejeződik a mezőgazdasági termelés és főképpen az árutermelés óriási növekedésében.

A szocialista bővített újratermelés záró-momentuma, a fogyasztás elkerülhetetlenül nő a társadalmi termelés és a termelékenység növekedésével arányosan. A szocialista iparosítás fokozott üteme lehetővé teszi, hogy nagyon rövid idő alatt elérjük a legfejlettebb országok egy

főre jutó termelésének és fogyasztásának színvonalát. A legközelebbi 10—15 évben elérhetjük, hogy az egy főre jutó évi húsfogyasztás 60—70 kg, az egy főre jutó évi tej- és tejtermékfogyasztás 350—380 liter, a cukor és az édességek egy főre jutó évi fogyasztása 35—40 kg legyen. A 15 éves időszak végére a textilfogyasztás 3—3,5-szeres, a cipőfogyasztás mintegy 3,5—4 pár lesz fejenként. A bútor, a rádió, a televízió, a hűtőszekrény, a mosógép stb. gyártásának növekedése jelentősen fokozza a lakások felszereltségét és kényelmét. Ebből a szempontból a parasztságnak sem kell elmaradnia a városiaktól, mert ennek a tervidőszaknak a végére valamennyi faluban lesz villany.

Románia külkereskedelmére nagy feladat hárul az 1960—1965. évi tervek valóraváltásában. Nagyarányban nő a gépek és a berendezések exportja, nemkülönben a berendezések és az ipari felszerelések importja, ami az iparosodott országokra jellemző sajátosság. Csökken az exportban az olajipari és a faipari termékek aránya, a vegyipari termékeké pedig nő, s így lényegesen javul a külkereskedelem struktúrája.

„A szocialista világgazdasági rendszerben kialakult baráti együttműködés és kölcsönös segítés — mondta Gheorghiu Dej — szilárd alapul szolgál ahhoz, hogy szüntelenül bővüljön országaink árucseréje és technikai, gazdasági együttműködése a szocialista nemzetközi munkamegosztás alapján, s hozzájárul, hogy országunk sokoldalúan fejlődjék, meggyorsuljon a szocializmus építése." (Gheorghiu Dej. A Román Munkáspárt Központi Bizottságának beszámolója a párt III. kongresszusán. „Kommunyiszt", 1960. 10. szám, 146—147. l.) Az egyenjogúság és a kölcsönös előnyök alapján bővülnek a gazdasági kapcsolataink valamennyi országgal, függetlenül társadalmi berendezkedésüktől.

★

E feladatok végrehajtása nyomán Románia a legközelebbi 10—15 évben fejlett mezőgazdasággal rendelkező ipari országgá válik. A román nép munkája a záloga annak, hogy egyre teljesebben kiaknázva hazánk természeti erőforrásait, lehetővé váljék fokozatosan áttérni a munka szerinti elosztás elvéről a szükségletek szerinti elosztás elvére.

A szántóföldi növénytermesztés gazdaságos gépesítése az állami gazdaságok tapasztalatai alapján*

A szocialista nagyüzemi gazdálkodás feltételeinek megteremtése eddig nem ismert távlatokat nyit a mezőgazdaság fejlesztésében. A kialakuló új üzemekben megvalósulhat a mezőgazdasági termelés ipari rendszerű szervezése, aminek alapfeltétele a mechanizáció fejlesztése. A mezőgazdaságban az egyre tökéletesedő erő- és főleg munkagépek megjelenésével ugyanúgy létrehozhatók a különböző gépsorok és futószalagrendszerek, mint a korszerű iparban. A különbség csupán az — ha eltekintünk a mezőgazdasági termelés biológiai sajátosságából fakadó időszakosságtól —, hogy a mezőgazdaságban általában a géprendszerek haladnak végig, hogy megmunkálják, ápolják és betakarítsák az illető terméket, az iparban viszont általában a termék vonul végig a munkagépek láncolatán. A mechanizáló és ipari rendszerű szervezés nemcsak a munkaerő termelékenységét fokozza, hanem a termelőerők és -eszközök, valamint a műszaki szakértelem koncentrálásával egyre inkább gyengíti a természeti erőknek a földművelésre gyakorolt hatását. A társadalmi átalakulás teremtette tárgyi lehetőségek az elmúlt években gyakorlatilag már kialakították a nagyüzemi gazdálkodást, és ez a folyamat megelőzte az üzemek ésszerű szervezésével, a gazdálkodás üzemtani alapfelfogásával kapcsolatos irányelvek tisztázását.

Az állami gazdaságok — a szocialista nagyüzemi gazdálkodás első hírnökei és mintaképei — üzemszervezési módszereikben csak lassan tudtak elszakadni a kapitalista nagyüzemek szervezési módszereitől. Hosszú éveken át haladó hagyományként ismertek el olyan üzemtani dogmákat, melyek ellentétben álltak például a mechanizáció fejlődéséből származó megváltozott üzemeltetési gyakorlattal. Elterjedt például az a vélemény, hogy bár a gép minden munkában gazdaságosabb, mint a fogat, mégis a 2 km-nél rövidebb szállítási távolságon a fogathasználat előnyösebb a traktornál. Ebbe a szállítási kategóriába tartozott a takarmányozás. Ezért az állami gazdaságok takarmányozásának vonóerőigényét a legutóbbi időkig is kizárólag igaerővel elégítették ki. Nyári időszakban, amikor viszonylag jó utakon kellett a számosállatonként mintegy 6—6,5 t súlyú takarmányt szállítani, 100 számosállatra vonatkoztatva 1 lófogat elegendő volt erre a munkára. Télen azonban részint az útviszonyok romlása, részben a napszakok rövidülése folytán a takarmányos fogatok teljesítőképessége egyharmadára csökkent, és így csupán a takarmányozáshoz novembertől márciusig 100 számosállatonként 3 fogatra, illetve (3 kh/1 számosállat állatsűrűség mellett) 100 holdanként 1 fogatra volt szükség. Ezenkívül az üzemeknek 1000 holdanként a felügyelet ellátására és az alkalmazottak szállítására legalább 2—3 fogatost kell tartani. Ezzel együtt a minimális fogatszükséglet 100 holdanként 1.2—1,3. Tehát az állami gazdaságoknak pusztán a belső vonóerő-szükséglet fedezésére 77—83 kat. holdanként kellett 1 redukált kettes lófogatot tartaniuk.

* A Közgazdasági Társaság mezőgazdasági szakosztályán 1960 májusában elhangzott előadás.

Miből származott az a vélemény, hogy 2 km-nél rövidebb távolságon a fogatszállítás gazdaságosabb? Abból, hogy az 1 fogattal, illetve az 1 db Zetor-25 K traktorral t/km-ben mért teljesítményt egyszerűen összevetették az illető szállítóeszközök napi üzemeltetési költségével. Például, ha egy lófogatnap napi költsége 112 Ft, a napi teljesítmény pedig 6,2 t, akkor 2 km-es szállítási távolságon 1 t/km-re jutó szállítási költség lófogattal $\frac{112}{2\times6{,}2} = 9{,}7$ Ft. Egy Zetor-25 K-traktor napi költsége 401 Ft, napi teljesítménye 17 t. 2 km-es szállítási távolságon 1 t/km-re jutó szállítási költség traktorral $\frac{401}{2\times17} = 11{,}80$ Ft. 2,10 Ft-tal, mintegy 20 százalékkal több, mint fogattal.

A reális számításhoz azonban azt kell tudnunk, hogy adott szállítási távolságon azonos árúból 1 t tényleges elszállítása mennyibe kerül. A fogatos szállítás költsége tonnánként:

$$\frac{\text{112 Ft lófogatnap-költség}}{\text{6,2 teljesítmény}} = 18{,}7 \text{ Ft.}$$

A Zetor-traktor 2 km átlagos távolságon csupán 3 órai motormunkával szállítja el a 17 tonna takarmányt, a többi 7 óra rakodás és egyéb motorjárás nélküli üzemidő.

A 401 Ft napi üzemköltségből a 70 Ft üzemidőtől független munkabér levonása után marad 301 Ft, amelynek 30 százaléka 99,30 Ft. Ez a 70 Ft-os munkabérrel együtt mindössze 169,30 Ft napi tényleges üzemköltséget tesz ki, és így a Zetoros szállítás tonnánkénti költsége:

$$\frac{\text{169/30 Ft traktorüzemeltetési költség}}{\text{17 t teljesítmény}} = 9{,}96 \text{ Ft,}$$

alig fele a fogatszállítás költségének.

A gépesítés forradalmi fejlődése az egész világ mezőgazdaságát és gazdálkodási rendszerét módosítja. Nagy része van benne, hogy az élőmunka aránya a tárgyiasult munka javára csökken. A kapitalista társadalmi rendszerben azonban a gépesítésnek a munkatermelékenység javulásából származó gazdaságosságát a gépi beruházások tehertétele egyre inkább veszélyezteti. Különösen érezhető ez a nyugati kapitalista országok farmer-gazdálkodásának válságában. Szocialista rendszerünkben viszont a nagyüzemek kialakulásával lehetővé válik a gépesítés tervszerű, a társadalmi szükségletek növekedésének megfelelő, csaknem korlátlan fejlesztése, és ez nem csupán a munkatermelékenység nagyobb arányú növekedését, hanem a beruházások jobb kihasználása révén a termelési költségek kedvezőbb alakulását, s nem utolsósorban a hozamok fokozódó növekedését eredményezi.

A tanulmány célja, hogy megvilágítsa a gépesítés fejlesztésének legfontosabb ökonómiai tényezőit a mezőgazdaság gépesítésének kiemelkedő fontosságú területén: a szántóföldi növénytermesztésben. E célból foglalkozik a gépesítés különböző fejlődési szakaszainak hatásával, illetve mezőgazdaságunk szocialista átszervezésének ezzel kapcsolatos problémáival.

A gépesítés fejlesztésének szakaszai a következők szerint foglalhatók össze:

1. Az alapvető talajművelési munkák gépesítése és üzemszervezési hatása. A terméshozamok növelése szükségessé tette az optimális időben végezhető, kellő mélységű termőréteg kialakítására törekvő talajművelési mód alkalmazását. Az állati vonóerővel végzett szántás mélységének fokozásával az igásállatok kihasználása csökkent, ami a költségek progresszív növekedésével járt és az elért hozamtöbblethez képest aránytalanul nagy terhet jelentett. Természetes megoldásként kínálkozott ezeknek a munkáknak a gépesítése. Megjelentek a nagy vonóerejű szántógépek, a gőzekék, amelyeknek gazdaságossága a lóerő-teljesítmény és a kihasználás növelésével arányosan javult. A maximális kihasználást az időegységre jutó szántási teljesítmény növelése mellett a huzamos igénybevétel tette lehetővé. Gőzekével még késő ősszel is lehetett szán-

tani, amikor a fogatos ekék már kifagytak a talajból.

A szántóföldön igával és motorikus erővel végzett szállítás nélküli munkákból a talajmunkák aránya általában 50—52 százalék, ebből az igával egyáltalán nem végezhető munkafolyamatok részaránya 28,30 százalék. Ezekben a műveletekben a 15 vonóhorog-lóerő motorteljesítmény 4—5 fogat munkáját képes pótolni, s így a nagy teljesítményű gőzekék 20—25 fogatot helyettesítettek. A szántási munkák mechanizálása mégsem váltotta ki a termelési költségek rohamos csökkenését, mivel a szántógépek csak bizonyos időszakban helyettesítették a fogatokat. A nyári betakarítási munkacsúcsban továbbra is sok fogatra volt szükség és az igatartást erre a szintre kellett méretezni. A nagyüzemek ezen a nehézségen egyrészt „nyári ököriga" tartásával és az ökrök őszi hizlalásával kívántak enyhíteni, másrészt gazdasági vasúttal, röpvágánnyal, illetve elvétve teherautó beszerzésével csökkentették a fogattartási terheket.

A mechanizációnak ez a szakasza nem gyakorolt lényeges átalakító hatást az egész üzemre; a gőzekék csupán helyettesítő szerepet töltöttek be, s főként ott alkalmazták őket, ahol a legtöbb fogatot megtakaríthatták velük. Az alapvető társadalmi ellentétek: az egyenlőtlen fejlődés, az iparosodottság alacsony színvonala, az ezzel együtt járó mezőgazdasági munkanélküliség, a földéhség, s végül a mezőgazdasági tőkehiány mellett a gépi-, az iga- és a kézi munkaerő alkalmazásának aránytalanságai is olyan súlyos nehézségeket teremtettek, amelyek a hazai feudálkapitalista nagyüzemi gazdálkodás fejlődését gátolták, s az ember és iga, valamint a talajerő kizsákmányolásának fokozására vezettek. Ezt igazolja a következő néhány példa:

A fogatokat a nyári ököriga beállításával is csak úgy használhatták ki, ha a nyári és az őszi munkacsúcsok közötti időben is foglalkoztatták őket. Agronómiailag indokolt munkaként az istállótrágyázás kínálkozott volna, ezt azonban az őszi betakarítás után, télen végeztették el az igáslovakkal. Így nyáron a fogatok tarlószántást és keverőszántást végeztek annak ellenére, hogy a gőzeke is rendelkezésre állt. A gőzekét viszont csak az őszi betakarítások kezdetén állították üzembe, s a komoly tél eleji fagyok beálltáig szántottak vele. Ezt a biológiailag rossz rendszert elfogadta az üzemtan is épp úgy, mint az őszi mélyszántások nyitvahagyását (a hófogó szántás elméletét, a talajszétfagyás fontosságát), hogy a fogatok koratavasszal az elrónázás, simítózás munkáját végezhessék. A fogatok minél tökéletesebb kihasználásának elve tehát kényszerűen visszaszorította a gépesítést. Az egyenletes fogatkihasználás kedvéért aprózták szét a növénytermelés területét is. Jellemző, hogy a paraszti gazdaságokban a fogatkihasználást az alkalmi fuvarok révén valamivel kedvezőbben lehetett alakítani.

Így alakultak ki a „klasszikus" növényi arányok és a belterjességnek olyan értelmezése, amely a sokcélúságban látta a fejlődést. A sokcélúság ennek folytán az állattartásra is rányomta bélyegét. Az egyaránt hizlalható, igázható és amellett tejtermelő szarvasmarha-típus tartása ugyanúgy velejárója volt ennek az üzemi elképzelésnek, mint a hiányos szántóföldi betakarítások okozta károsodást enyhítő legelgető, gyűjtögető, kapargáló állatfajták (pédául a mangalicasertés és a parlagi tyúk) felkarolása.

Ugyancsak gátolta a fogatos munkagépek használatát a rendkívül olcsó emberi munkaerő. A századfordulón majdnem valamennyi ma ismert munkagépünk fogatos változata rendelkezésre állt. A beszerzési és fenntartási költségek azonban meghaladták a kézi munka költségeit és ezért a felszabadulás előtti nagybirtokok a „fogatos gépesítési" fokra sem jutottak el.

A felszabadulás előtti utolsó 10—12 évben a múlt századból örökölt vonóerő-gazdálkodási elveket bizonyos mértékben már módosította a birtokviszonyokhoz alkalmazkodó erőgép és igavonóerő racionálisabb megoszlása. A gőzeketartás gazdaságosságát

kétségessé tette a traktorbeszerzési és üzemeltetési költségek csökkentése, különösen a gázolaj-tüzelőanyagú traktorok térhódításával. Így főleg a 2000 kat. holdnál kisebb üzemekben megjelentek az igaerőt részben helyettesítő traktorok, sőt az ennél nagyobb gazdaságokban is tartottak traktorokat a gőzekék mellett.

Mivel a gépi vonóerő továbbra is kizárólag a talajmunkákban helyettesítette az igaerőt, ezért a traktorok által ledolgozható talajmunka, illetve a traktorok évi kapacitása döntötte el a gépesítési arányokat. Ennek megfelelően 4—500 kat. holdanként 1 db 30 LE-s traktor és 25—30 kat. holdanként 1 pár iga képezte az optimális vonóerő-összetételt, amely mintegy 18—20 százalékos gépesítési arányt jelentett. Összesen pedig (4 igát 1 db egységtraktorra átszámítva) az 1000 kh-anként 36 pár iga és 2 traktor 11 egységtraktornak megfelelő gépi- és fogaterő-ellátottságot jelentett.

Az állami gazdaságok megalakulásuk idején hasonló arányokat igyekeztek kialakítani. A nagyarányú területnövekedéssel azonban nem fejlődhetett arányosan a vonóerő-ellátottság, elsősorban a rendelkezésre álló beruházási keretek és a megvásárolható gépek korlátozottsága miatt. Ennek következtében például 1949-ben az állami gazdaságokban 1 db egységtraktorra 400 kh szántó, 1 pár lófogatra 45 kh szántó, illetve 1000 kh szántóra összesen 8,1 egységtraktor, 1955-ben azonban már 1 traktoregységre 153 kat. hold, 1 pár lófogatra 50 kh és 1000 kh szántóra összesen 11,5 egységtraktor jutott.

Tehát az állami gazdaságok vonóerő-ellátottsága csak az 1955. évben haladta meg az 1000 kh-on felüli felszabadulás előtti fejlettebb nagybirtokok vonóerő-ellátottságát. 1949—1952. évek között a területnövekedéssel kevésbé összehangolt vonóerőfejlesztés miatt olyan nagy vonóerőhiány mutatkozott, amely a gazdálkodási eredményekre is rányomta bélyegét. Jellemző, hogy az állami gazdaságok az 1950—1953. években tervszerűen növelték lóállományukat, s a gépesítés fejlesztése ellenére kötelezték a gazdaságokat a lószaporulati tervek teljesítésére.

A vonóerő-hiány a szántógépek kihasználására kényszerítette az állami gazdaságokat. 1953-ban például egy 15 LE egységű szántótraktorra jutó évi teljesítmény csaknem 1100 normálhold volt (ha figyelembe vesszük, hogy az akkori teljesítményelszámolással szemben az időközben végrehajtott területi kategóriabesorolás az állami gazdaságok normálhold-teljesítményét az I. területi kategóriához képest 25 százalékkal megnövelte). Ezzel szemben 1959-ben a szántótraktorokra már csak 987 nh-nyi munka jutott. A teljesítmény fokozására való törekvés a talajmunka gépesítésének fejlődéséhez, s ezáltal az önköltség csökkenéséhez vezetett. A gépkihasználásnak ez a tendenciája abban az időben, amikor a géphasználat számára még meg kellett nyerni az embereket, a terméshozamok növelésének egyik zálogát jelentette. A normálholdnak és különösen a normálhold-önköltségnek, mint egyetlen mérőszámnak a használata a szántóföldi gépesítés első szakaszában megfelelő volt és a traktorok legjobb kihasználására ösztönzött. A csupán szántótraktorokból álló gépesítés ugyanis nem változtatja meg az üzem rendszerét, mivel ekkor még sok fogatot és kézi munkaerőt kell foglalkoztatni. Nem változtatja meg a vonóerő-gazdálkodás költségeit sem. A gazdálkodás eredményét csak a tökéletesebb talajmunkából származó hozamtöbblet befolyásolja. Ez a hozamtöbblet az állami gazdaságok gépesítésének első szakaszában nem volt nagyon jelentős, mert az állami gazdaságok szállítójárművek hiányában istállótrágya-készleteiket nem tudták kihordani, és így elég nagy szervesanyaghiánnyal kellett számolniuk.

Az állami gazdaságok ma már túllépték a gépesítés első szakaszát. Alakuló új termelőszövetkezeteinknek a tapasztalatok felhasználásával ezt a szakaszt lehetőleg át kell ugraniok. A szántótraktorokkal való egyoldalú gépesítés ugyanis az erőgépek maximális kihasználása mellett is költséges, és sok bizonytalansági tényezője

folytán hátráltatja a szocialista nagyüzemi rendszer kialakítását.

Az egyoldalúan szántótraktorra alapított erőgépellátás gazdaságtalansága elsősorban a feleslegesen nagyszámú fogattartásból adódik. Jól szemlélteti ezt az állami gazdaságok gépi-, iga- és vonóerő állományának összetétele és az együttes normálholdra átszámított teljesítmények önköltsége:

Az állami gazdaságok vonóerő kapacitásának szerkezete és költségalakulása 1952-től 1958-ig

Időpont	A vonóerő százalékos megoszlása		1 nh együttes teljesítmény súlyozott önköltsége Ft-ban, 1958. évi árakon
	Gép	Iga	
1952.	54	46	82,4
1953.	51	49	85,1
1954.	48	52	87,1
1955.	58	42	79,3
1956.	63	37	75,6
1957.	70	30	70,9
1958.	72	28	67,6

Az aránytalanul nagy fogattartás többletköltsége — ha 1000 kh együttes vonóerő-szükségletét 11,5 egységtraktorban és az egységtraktoronkénti teljesítményt 1000 nh-ban határozzuk meg — 1954. és 1958. évek között vegyes nh-anként (fogattal és traktorral összesen teljesített normálholdakhoz viszonyítva) 19,50 Ft-ra, azaz 1000 kh szántóra vonatkoztatva 224 250 Ft-ra tehető. Ez az összeg meghaladja 10 vagon búza értékesítési árát, s a növénytermesztés területegységre jutó összes termelési költségének 5,5 százalékát teszi ki.

2. A szántó- és az univerzál-traktorok együttes használata már nagy előrehaladást jelentett a vonóerőgazdálkodás együttes költségeinek csökkentésében és a szocialista nagyüzem új üzemszervezési rendszerének kialakításában.

Az összes mezőgazdasági munkák 50—55 százalékát kitevő szállítás gépesítésének igénye szükségessé tette a szántótraktorok mellett más erőgéptípus alkalmazását is. A hazai kapitalista üzemekben gazdasági vasúttal és kiterjedt röpvágányhasználattal igyekeztek a szállítási feladatokat megoldani. Teherautót a rossz útviszonyok miatt csak szórványosan alkalmaztak. A Szovjetunió gépesítésében viszont a teherautó nagy szerepet kapott, mivel a szántótraktorok többsége lánctalpas típus volt, s ehhez igazították a továbbfejlesztés során a nagy teljesítményű munkagépeket, illetve munkagép-csoportokat. A csak gabonát és takarmányt termesztő üzemekben ez a kétlépcsős rendszer hosszú ideig megfelelt és biztosította a fogatnéiküli, kevés munkaerőt igénylő termelékeny nagyüzemi gazdálkodást.

1950—1951-ben állami gazdaságainkban is megjelentek a teherautók, majd rövidesen utána a hazai traktorgyártás jól bevált típusa az ízzófejes vontató-traktor. A szállító erőgépek aránya nem érte el a szállítási munkák arányának megfelelő szintet. Az Állami Gazdaságok Üzemszervezési Kutató Intézetének széleskörű felmérései alapján megállapítható, hogy a mezőgazdasági nagyüzem teljes vonóerő-szükségletéből a feltétlen szántótraktorok munkamennyisége 26 százalék, a növényápoló és növényvédő traktoroké 6 százalék, a szállító- és betakarító traktoroké pedig 68 százalék. A szántó- és a szállítógépek együttes mennyiségéből tehát 28—30 százalék szántótraktor és 70—72 százalék szállításra, betakarításra alkalmas erőgép szükséges. Ezzel szemben a szántó, illetve a szállító és betakarító erőgépek 15 LE-s egységben kifejezett aránya az állami gazdaságokban a következőképpen alakult (százalék):

Év	Szántótraktor	Szállító traktor
1953.	75	25
1954.	71	29
1955.	52	48
1959.	50	50

Tehát 1953 és 1956 között a szállításra alkalmas motorikus vonóerő részaránya csaknem megkétszereződött, és így lehetővé vált a fogatok számának jelentős csökkenése. A kevesebb fogat már amúgy sem tudta elvégezni az eddig kizárólag fogatra bízott tavaszi könnyű felszíni, növényápolási és növényvédelmi munkákat, ennek következtében szükségesé vált ezeknek a műveleteknek a gépesítése is. Így alakult ki a szállítóerőgéptípusoknak olyan változata, amely a szállítás mellett a könnyebb szántóföldi munkák elvégzésére is alkalmas. Ez a típus volt a 25 LE-s gumikerekes univerzál-traktor.

Az állami gazdaságokban az 1953—1956. évek között kialakult motorikus vonóerő-park az előbb elmondottak következtében, valamint az önjáró gabona-aratócséplő kombájnok megjelenésével együtt négyfelé tagolható:

1. szántó erőgépek (szántótraktor üzem), 2. szállító erőgépek (vontató- és teherautó üzem), 3. univerzális erőgépek (univerzál traktorüzem), 4. gabona-arató-cséplőgépek (kombájnüzem).

A gépesítésnek ez a szakasza már üzemszervezési szempontból is átalakító hatású. Például a kora tavaszi simítózásokat minőségileg leegyszerűsíti és mennyiségileg csökkenti az őszi szántások előző évi elmunkálása. A fogatos kapálás 30—32 cm-es sortávolságát a gépi kapálásnak megfelelően 45—50 cm-re kell módosítani. A gödöllői ikersoros rendszerű kukoricatermesztés a gyomírtó vegyszerek megjelenéséig a gépi ápolásnak megfelelő agrotechnikai mód. A kombájnhasználat miatt géppel jól betakarítható növényfajtákat, különösen szalmaszilárd gabonát kíván a gyakorlat.

A sokoldalú növénytermesztés hagyományai azonban még fennmaradtak, és a gépesítés hatása elsősorban egy-egy növényi kultúra új agrotechnikájának kialakításában nyilvánult meg.

A gépesítés fejlődésének ebben a szakaszában az erőgéptagozódásnak megfelelően a számvitel is hasonlóan tagozódott. Ebben az időben a segédüzemágaknak ilyen bontása és a normálhold-önköltségnek, teljesítményadatoknak ebben a rendszerben történő kimutatása hasznos támogatást adott a gépesítés gazdaságosságának mérésére.

A gépesítés fejlesztésének ez a szakasza a fogattartás csökkentése s a szántó-, univerzál- és szállító-traktorok helyes üzemi arányainak keresése révén már egymagában is jelentős gazdaságossági forrást képez, mert a fogatos munkához képest a traktorhasználat költségmegtakarítást jelent valamennyi mezőgazdasági munka végzésében.

Felvethető a kérdés, hogy vajon nem lett volna helyesebb az állami gazdaságok gépesítését az első szakasz kihagyásával, így kezdeni? Ennek népgazdasági, anyagi nehézségei is voltak, s még nagyobb problémát okozott a műszaki szakemberek hiánya.

A termelőszövetkezeti üzemek gépesítése ma már sokkal kedvezőbb körülmények között fejlődik. A gépállomások révén gépi eszközökkel is, szakemberekkel is arányosabban vannak ellátva a termelőszövetkezetek, mint kezdetben az állami gazdaságok voltak. A termelőszövetkezetek saját géppel való ellátásában a szállító- és univerzál-traktortípusok alkalmazása tekinthető döntő feladatnak, mivel ezekkel az erőgépekkel lehet arányosan csökkenteni a fogatokat, s ezek formálják át a hagyományos üzemeltetési módszereket szocialista nagyüzemi rendszerűvé.

3. A gépesítés fejlesztésének harmadik szakaszára a fogattartás kiszorulása jellemző. Ekkor már nem a fogatéval hasonlítjuk össze a gépi munka gazdaságosságát, hanem az a fő kérdés, hogy a különböző szántóföldi műveletek gépesítésében melyik erőgéptípus a leggazdaságosabb. A problémát elsősorban a műveletvégzés optimális lóerő-igénye dönti el, de egyéb szempontokat (a géptípus korszerűségét, a járószerkezetet, a tüzelőanyag-takarékosságot stb.) is figyelembe kell venni.

A takarékosság megítélésében természetesen az idővel és a beruházásokkal való takarékosságot is mérle-

gelni kell. Hasonlítsuk össze a könnyű felszíni munkák (a fogasolás, a hengerezés, a simítózás) különböző traktortípusokkal való elvégzését a pénzzel, az idővel és a beruházásokkal való takarékosság szempontjából.

A könnyű felszíni munkák költségalakulása, gépi és kézi munkaigénye, valamint beruházás-igénye 100 kh-ra számítva

Megnevezés	Lófogat	RS—09	Zetor 25 K	G—35 szántó-traktor	G—35 vontató	Zetor Szuper	DT—413
Önköltség (Ft)	1630	1610	1720	2290	2340	1950	1740
Gépidő (óra) ...	125	50	37	52	44	32	21
Kézi munkaidő (óra)	125	50	37	52	44	32	21
Beruházás (Ft)...	839	2880	1908	3291	2804	2111	3187

A táblázatból megállapítható, hogy az RS—09, Zetor—25 K és DT—413-as traktortípusokkal lehet a legtöbb költséget megtakarítani. A kora tavasszal különösen fontos gyors munkavégzés alapján azonban más a sorrend. A legtöbb időt takaríthatunk meg a DT—413 traktorral; ehhez képest az RS—09 erőgép 2,4-szer annyi, a Zetor—25 K pedig 1,8-szor annyi idő alatt képes a munkát elvégezni. Tehát ez utóbbiakból ennyivel több traktorra van szükség, hogy a DT traktorral azonos idő alatt fejeződjék be a munka. Ennek következtében a DT-traktor 100 kh munkavégzésre jutó 3187 Ft-os állóeszköz-igénybevételével szemben az RT—09 traktor 6912 Ft, a Zetor—25 K pedig 3434 Ft értékű állóeszközt kötne le. Ugyanakkor az RT—09 traktornál 130 Ft/100 kh., a Zetor—25 K traktornál pedig 20 Ft/100 kh költséget lehetne megtakarítani, azaz az állóeszköztöbblet a költségmegtakarításból mindkét traktor esetében csak hosszú évek múltán térülne meg.

Hasonló elemzésre ad lehetőséget a kaszálás és a mélyszántás adatait szemléltető alábbi két tábla.

A kaszálás költségalakulása, gépi és kézi munkaigénye, valamint beruházás-igénye 100 kh-ra számítva

Megnevezés	Lófogat	RS—09	Zetor 25 K	Zetor Szuper
Önköltség (Ft)	5020	4360	5250	5510
Gépidő (óra)	286	109	106	98
Kézi munkaidő (óra)	286	109	106	98
Beruházás (Ft)	1955	4591	4226	5339

A mélyszántás (26 cm-ig) költségalakulása, gépi és kézi munkaigénye, valamint beruházás-igénye 10 kh-ra számítva

Megnevezés	G—35 szántó-traktor	Zetor Szuper	DT—413	Sz—80
Önköltség (Ft)	13 940	13 740	13 370	12 810
Gépidő (óra).....	323	222	170	132
Kézi munkaidő (óra)	323	222	170	132
Beruházás (Ft)	16 974	13 016	24 128	21 672

E több irányú takarékosság szemlélete szükségessé teszi, hogy az üzemek termelésszerkezetüknek megfelelő traktortípusokat alkalmazzanak, azaz az üzemi traktorlépcsőt kiépítsék. Más és más traktorparkra van szükség a cukorrépa-termesztő gazdaságokban, a gabona- és kukoricatermesztő gazdaságokban vagy a vegyes profilú üzemekben.

A traktorlépcsőnek elsősorban megállapodott területű és profilú gazdaságokban van jelentősége. A végzett kalkulációk és az üzemi tényadatok szerint a rendeltetésszerű traktorlépcső használata 20—23 százalékos költségmegtakarítást eredményezhet anélkül, hogy jelentős állóeszköz-befektetési teherrel járna.

A traktorlépcső kialakulásával a gépesítés gazdaságosságának mérésére már nem elegendő a jelenlegi számviteli rendszer és ágazati nyilvántartás. A teljesítmény- és költségmérésen kívül utókalkuláció is szükséges, amely a különböző típusok üzemeltetési költségeiről és teljesítményeiről, továbbá a műveletek természetes egységben kifejezett teljesítményeiről és költségeiről is tájékoztat.

4. A komplex gépesítés szakasza és gazdaságosságának feltételei. A növényi kultúrák betakarításának teljes gépesítése fordulópontot jelentett a növénytermesztés komplex gépesítésében. A technika fejlődése napról napra több szántóföldi növény teljes termelési folyamatának és betakarításának gépesítését oldja meg. Növényeink termesztésének komplex gépesítésén olyan folyamatot értünk, amelyben az emberi munkaerő csupán mint a gépek irányítója vesz részt. A gabonatermesztésben, a szálastakarmányok és a kukorica, a burgonya, a len, a hüvelyesek, a pillangós magvak termesztésében a termékelőállítási folyamat komplex gépesítése technikailag ma már befejezettnek tekinthető. Mindezt kiegészíti a már évtizedek óta bevált talajművelés és az istálló- és a műtrágya talajba juttatásának a legutóbbi években megoldott gépesítése. Az elmondottak alapján kézenfekvő, hogy vannak növényeink, amelyek termesztésében a kézimunkaerő-szükségletet a minimumra sikerült csökkenteni és általában ez a tizedére csökkent kézi munkaerő is nagyrészt gépműszaki feladatokat lát el.

Ugyanakkor egyes növények termesztésében világviszonylatban is vannak megoldatlan gépesítési problémák. Elsősorban ide sorolható a cukorrépa, a zöldségfélék és egyes kertimagvak termesztése. Más növények — például a kender, a hibridkukorica, a dohány, a fűszerpaprika stb. — termesztésében viszont egyes munkafolyamatok gépesítése hiányzik. (A kenderaratás csak marokbarakásig gépesített, a hibridkukorica címerezése vagy a dohány törése, válogatása csak kézi munkával végezhető el.)

Természetes, hogy az előbb felsorolt komplexen, félig, illetve alig gépesíthető növényeket minden megfontolás nélkül, tetszés szerinti arányban csak költségesen lehet termeszteni. Ugyanis a növénytermesztés gépesítésének legnagyobb műszaki problémája általában a betakarítás gépesítése. A betakarító gépek szerkezetének bonyolultsága drágítja a gépek árát. E gépek beszerzése gyakran egy-egy traktor árával azonos beruházási költséget igényel. Mivel pedig szinte kizárólag egy-egy növényi kultúra betakarítására szolgálnak, a magas ár nyilvánvalóan veszélyezteti a gépi betakarítás gazdaságosságát, különösen ha egy-egy üzem sok speciális betakarító gépet szerez be.

A mechanizáció fejlődése, a betakarító gépek elterjedése egyre inkább felveti azt a problémát, hogy a sokoldalú termelés helyett (amely nagy állóeszköz-felduzzasztással jár) nem volna-e helyesebb a termelésszerkezetet úgy alakítani, hogy kevés, de sok hasznú betakarító gép (egyetemes járvaszártépő, rendfelszedő-bálázó, mindenes kombájnok, rendrearatók) alkalmazásával a lehetőség szerint minimálisra csökkenjék az állóeszköz-szükséglet.

A gépesítés fejlesztésében alapvető kérdés, hogy milyen arányban termesszük azokat a növényeket, amelyek termesztése teljesen gépesítetlen. Az állandósított munkás-

gárda foglalkoztatása azt kívánja, hogy a szántóföldi növénytermesztés gépesítését ne egyes növényi kultúrák gépesítéséből ítéljük meg, hanem a gépesítés komplexitásának az egész üzemre gyakorolt hatását vizsgáljuk. Például a közismerten gépesítetlen cukorrépa- és az ezzel jól öszehangolható kevéssé gépesített dohány-, illetve kendertermesztés mellett a gabonafélék kétmenetes aratása és a szalmabálázás gépesítése ellentmondást teremt az üzemben, mivel az alig gépesített növények műveléséhez szükséges kézi munkaerő egyenletes foglalkoztatása a gabonabetakarításnál is kevésbé gépesített szintet ír elő.

Egységes munkaszervezetű üzemben a termesztett növények arányát a helyes gépkihasználáson kívül az alkalmazott munkaerőnek lehetőleg állandó, folyamatos alkalmazása szabja meg. A gépesítés fejlődésével ez a munkaerő ma már zömmel magasfokú technikai képzettségű törzsgárdából tevődik össze. A termelési fő idényben foglalkoztatott törzsmunkavállalók számát tehát egy-egy növényi kultúra legnagyobb munkacsúcsában felmerülő növénytermesztési létszámszükséglet, illetve ezen növények arányai határozzák meg.

A fontosabb növényi kultúrák létszám-igénye az illető kultúrára jellemző munkacsúcsokban 100 kh vetésterületre számítva: a gabonafélék aratásában (2 menetes komplex betakarítási mód mellett) 4,2—5,4, a kukorica gépi betakarításában 3,2—4,1, a burgonya kombájnos betakarításában 16,0—17,0, a silóbetakarításban 18,0—20,0, és a cukorrépa egyelésben 100.

Ha tehát egy üzemben a gabonaterület például a szántóterület 35—40 százalékát foglalja el és annak betakarítása komplex gépesítéssel van megszervezve, azaz 1000 kh szántóterületre vonatkoztatva 15—18 növénytermesztési munkavállalót igényel, akkor az üzem a munkaerő egyenletes kihasználása mellett a vetésterületnek legfeljebb 1,5—1,8 százalékán termelhet cukorrépát.

A komplexen gépesített növények munkacsúcs idején fölmerülő létszámszükségletének ismeretében megvalósítható olyan termelésszerkezet, amelyben a gabonafélék, a kukorica és a szálastakarmányok aránya mintegy 1/3—1/3 részt képvisel, s ekkor az 1000 holdankénti létszámszükséglet 20 alatt marad, feltéve, ha a silókukorica területének szántóföldi részaránya nem haladja meg a 7—8 százalékot.

Mindezekből arra következtethetünk, hogy szocialista nagyüzemeink vetésszerkezetét — amíg valamennyi növény komplex gépesítése megoldódik, és ez távlatilag 8—10 év, oly módon kell kialakítani, hogy a munkaerő-ellátottság mértékétől, a műszaki-szakmai felkészültség színvonalától függően, a közgazdasági és tájadottságoknak mefelelően egy-egy üzemben öszpontosuljon a komplexen gépesíthető növények: a gabona, a takarmány és az árukukorica vagy a rostálható savanyú homoktalajokon a burgonya, a csillagfürt és a rozs termelése, s más üzemekbe kerüljenek a cukorrépa, a dohány, a mák, a zöldség, a kender s egyéb kultúrák.

Nyilvánvaló, hogy emellett majd átmeneti vetésszerkezetű gazdaságok is kialakulnak, s ezt a szerkezetet a komplexen gépesíthető növények kézimunkaerő-szükségletének folyamatos foglalkoztatása szabja meg.

A jelenleg vegyes, elaprózott növénytermesztési szerkezetű üzemek 1000 kat. holdanként ma 70—80 dolgozót foglalkoztatnak a növénytermesztésben. A gabona-, a takarmány-, az árukukorica-termelő üzemekben a növénytermesztési gépesítési törzsbrigád 1000 holdanként mintegy 18—20 munkavállalót foglalkoztat, és így a munkatermelékenységnek a mezőgazdaságban eddig szinte elképzelhetetlenül magas színvonalát eredményezheti, az üzem termelési költségeiben pedig a munkabérhányad rendkívül lecsökken.

A burgonyatermelő üzemekben a teljes gépesítés még megoldatlan, s így ezek az üzemek 1000 kat. holdanként mintegy 37 embert foglalkoztatnak a növénytermesztésben.

Az állami gazdaságokban a gépesítésnek az elkövetkező időben ilyen irányban kell fejlődnie. Természete-

sen mindez a jelenlegi úgynevezett „terített" beruházási rendszerrel szemben egy merőben új, koncentrált beruházáspolitikát kíván, amely az új termelésszerkezet zökkenőmentes kialakulását anyagi alapokkal támasztja alá. Az ilyen újszerű, magas szinten gépesített szocialista nagyüzemi szervezésre már ez évben történtek lépések. Ilyen gépesítéssel összehangolt vetésszerkezettel üzemel a szekszárdi és a bikali állami gazdaság (az utóbbiban az 1 fogatra jutó szántóterületet 490 kh-ra sikerült csökkenteni).

A termelőszövetkezetek a gépesítésnek ezt a szakaszát gyorsabban fogják elérni, mint amennyi időre az állami gazdaságoknak szükségük volt. Ugyanis a nagyobbfokú anyagi érdekeltség kényszerítő hatására a szükséges termelésszerkezeti átalakítások és üzemeltetési módszerek gyorsabban megvalósulnak.

Az állami gazdaságok fejlődésének most következő fejlődési szakaszában a gépesítés gazdaságosságának mérése megkívánja, hogy új gépesítési-gazdasági mutatók használatát vezessük be. Ismernünk kell a művelt területnek, a felhasznált emberi munkamennyiségnek az előállított hozamértéknek a befektetett állóeszközök teljes értékéhez viszonyított arányát. Az erőgépek teljesítményével azonos fontosságú a bonyolultabb munkagépek kihasználtsága és nem utolsósorban a munkagépek önköltsége.

A munkagépek gazdaságos alkalmazására a szálastakarmányok gépesítése szolgálhat például. Az állami gazdaságokban ugyanis — eddigi gépesítés-fejesztési irányelveink szerint — 1000 kh szántóterületre vetítve 0,5 db kaszálvarakodót, 25—30 százalékos kukoricaterület és benne 6—8 százalék silókukorica-terület mellett 0,8 db járvasilózót és — amennyiben a kukoricaszár betakarítását a KB-1 típusú kukoricabetakarító gép végzi — 3—4 db csőtörő-szárvágó gépet kell beszerezni. E gépek bruttó leltári értékét számbavéve a szálastakarmányok és a kukoricaszár betakarításához 1000 kh szántóterületre vetítve 150 000 Ft értékű állóeszközre van szükség. Ugyanezt a munkafolyamatot 1 db kaszálódobos rendszerű (Luncell) járvaszártépő géppel is el lehet végezni. Ez utóbbi esetben a célgépek helyett a sokhasznú egyetemes betakarító gép 1000 kh szántóterületre vetítve mindössze 50 000—60 000 forintos állóeszközigényt jelent.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a növénytermesztés komplex gépesítése gyökeresen új üzemszervezési irány felé mutat. Ennek az a lényege, hogy a múltbeli sok hasznú földkihasználás helyett az üzemen belüli specializált termesztés a cél, s az egy-egy növény termesztésében kialakítandó komplex gépesítés irányzatával szemben mindinkább a sokhasznú munkagépek, főleg az egyetemes rendeltetésű betakarítógépek alkalmazására kell törekedni. Ezeknek az elveknek a követése meggyorsíthatja a fejlett tőkésországokkal folytatott gazdasági verseny kedvező kimenetelét.

Voit Imre

Szövetkezeti konferencia Lengyelországban

A lengyel Szövetkezeti Kutató Intézet (Spóldzielczy Instytut Badawczy, Warszava) nagysikerű konferenciát tartott 1960. szeptember 2—15 között Krynicán, amelyre az NDK és Magyarország szövetkezeti kutató intézeteinek vezetőit is meghívták. A konferencia mintegy 80 résztvevője között ott voltak a szövetkezeti kérdéssel foglalkozó lengyel egyetemi tanárok és tudósok, valamint gazdasági vezetők.

A konferenciát a Legfelsőbb Szövetkezeti Tanács mellett működő Szövetkezeti Kutató Intézet igazgatója, magister dr. Henryk Landesberg szervezte, s a tanácskozást mint elnök Stanislaw Szwalbe, a Legfelsőbb Szövetkezeti Tanács alelnöke és a Kutató Intézet Tudományos Tanácsának elnöke vezette.

A szövetkezetek szerepe Lengyelország gazdasági életében

A konferencia lehetőséget adott a lengyel szövetkezeti hálózat áttekintéséhez és a mozgalom működésének megismeréséhez. Lengyelország szövetkezeti tradíciói igen régiek. Ezek a hagyományok a városi és falusi fogyasztási szövetkezeteknél 1870-ig, a hitelszövetkezeteknél 1871-ig nyúlnak vissza, egyes szövetkezeti formák csírái már a XIX. század elején is fellelhetők. Falusi fogyasztási szövetkezeteik a felszabadulás után a mi földművesszövetkezeteinkhez hasonlóan általános jellegűvé alakultak át, amelyek nemcsak a lakosság áruellátásával, hanem felvásárlással, kisegítő iparral stb. is foglalkoznak.

A szövetkezeti hálózat 1958-ban a nemzeti jövedelemnek 8,4 százalékát termelte, annak ellenére, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek jelenleg a termőterületnek csupán 1,2 százalékán működnek. A nemzeti jövedelem termelése gazdasági szektorok szerint a következő (százalékban).

Állami vállalatok (köztük a termőterület körülbelül 12 százalékán gazdálkodó állami gazdaságok)	61,3
Szövetkezetek	8,4
Egyéni (ipari, mezőgazdasági stb.) termelők	30,3
	100,0

A szövetkezeti mozgalom Lengyelországban nagyon kiterjedt. Az országban *8 országos szövetkezeti szövetség működik, amelyeket a Legfelsőbb Szövetkezeti Tanács fog egybe.* E felső szervhez tartoznak az összes városi és vidéki fogyasztási szövetkezetek, a kisipari, a mezőgazdasági termelési és minden más szövetkezet.

A Legfelsőbb Szövetkezeti Tanácshoz tartozó szövetkezetek száma körülbelül 12 ezer, amelyek mintegy 8 millió tagot tömörítenek. Egységeik: 73 ezer bolt, 6 ezer vendéglátóipari, 7 ezer szolgáltató üzem, 32 300 termelő üzem, 75 ezer felvásárlási pont stb.

A Legfelsőbb Szövetkezeti Tanács nem foglalkozik az országos központok alá tartozó szövetkezeti hálózat gazdasági kérdéseivel. A szövetkezeti

központok gazdasági tevékenységét és az alsóbb állami szervek munkáját az azonos szintű „nemzeti tanácsok" (nálunk városi, megyei tanácsok) koordinálják. A Legfelsőbb Szövetkezeti Tanács feladata: a szövetkezeti mozgalom kérdéseinek koordinálása az országos szövetségeken keresztül, elvi kérdések tisztázása és meghatározása, az oktatás és káderneveléselveinek kijelölése, az egész szövetkezeti mozgalom képviselete a párt, az állam és a külföld felé. A Legfelsőbb Szövetkezeti Tanácsban minden országos központnak felelős patronálója van. A Legfelsőbb Szövetkezeti Tanács felügyelő bizottsága évente négyszer ül össze, időközben pedig az elnökség intézi az ügyeket. Az elnököt a felügyelő bizottság visszahívhatja, még akkor is, ha azt a küldött-gyűlés vagy a közgyűlés választotta meg.

Az országos szövetkezeti szövetségek

A 8 országos szövetkezeti szövetség vezetőségét a megyei küldöttek választják. Operatív szervek, amelyek a hozzájuk tartozó hálózat munkáját irányítják és ellenőrzik, tervét az állami tervvel egyeztetik.

1. Az Országos Mezőgazdasági Áruellátó és Felvásárló Szövetséghez tartoznak a Községi Szövetkezetek (Parasztönsegély), amelyek nagyjából a mi földművesszövetkezeteinknek felelnek meg. 2600 községi szövetkezet működik 3 400 000 taggal. 300 *Járási Szövetség* fogja egybe őket, amelyek egyebek között a nagykereskedelmi funkciót is ellátják. A Járási Szövetségek a 17 *Megyei Szövetségnek* a tagjai. A megyei szövetségeket a fővárosban működő Országos Szövetség fogja egybe.

2. A Tejszövetkezetek Országos Szövetsége keretében működik 650 tejszövetkezet 600 000 taggal. Felvásárló és feldolgozó tevékenységet folytatnak. Az országos tejfelvásárlás és -feldolgozás teljes egészében a szövetkezetek kezében összpontosul. A szövetkezetek közvetlenül az országos szövetséghez tartoznak.

3. A Kertészeti Szövetkezetek Országos Szövetsége 145 szövetkezetet fog össze, 130 ezer taggal. Funkciójuk elsősorban a zöldség és gyümölcs felvásárlása és értékesítése, valamint a konzervgyártás. Az országos gyümölcs és zöldségtermés 60 százalékát vásárolják fel. A szövetkezetek szintén közvetlenül az országos központnak a tagjai.

4. A Takarék- és hitelszövetkezetek Szövetségéhez 1900 szövetkezet tartozik, 1 600 000 taggal. Funkciója: takarékbetétek kezelése, hitelnyújtás saját eszközből és állami eszközökből, a tagok közötti inkasszálás és elszámolás.

5. A Mezőgazdasági Termelőszövetkezetek Országos Központjához járási szövetségek és megyei szövetségek tartoznak.

6. Fogyasztási Szövetkezetek Országos Szövetsége. E megjelölésen a városok szövetkezeti kiskereskedelmét értik. Idetartozik 430 szövetkezet a nagyvárosokban, 2 millió taggal. Ezek bonyolítják le a városi kereskedelem 40 százalékát.

7. A Lakás- és Lakásépítő Szövetkezetek Országos Szövetsége ezer szövetkezetet fog össze 118 ezer taggal. Az építkezés társadalmi kezdeményezését (anyagi hozzájárulását) a kormány hitellel támogatja. A lakásszövetkezetek formái: lakásbérlő szövetkezetek, lakástulajdonos szövetkezetek, „egy családi ház" szövetkezetek, házkezelési szövetkezetek (ezek állami házakat is kezelhetnek).

8. A Munkaszövetkezetek Központi Szövetségéhez tartozik 3080 szövetkezet 400 ezer taggal (kisipari szövetkezetek). E szövetkezeteknek elvileg csak dolgozó iparosok lehetnek a tagjai. Szervezeti felépítésük: szövetkezetek, megyei szövetségek, országos szövetségek szakmák szerint, így például népművészeti, szállító, halászati, orvosi felszereléseket készítő, textil-, invalidus szövetkezetek. A magániparosok gyakran szövetkezetekbe tömörülnek közös bevásárlás céljából.

E széles szövetkezeti hálózatban az irányítás és vezetés fő szerve a tagok közgyűlése (felsőbb szerveknél a küldött-gyűlés), ez választja meg a körülbelül 20 tagból álló „felügyelő bizottságot", amely általában havonta tart ülést (A felügyelő bizottság azonos a mi földművesszövetkezeteink igazgatóságaival). Az elnökből és két helyetteséből álló vezetőséget is legtöbbször a közgyűlés választja, de gyakori az is, hogy a vezetőséget a felügyelő bizottság jelöli ki. A vezetőség minden tagjának képzett szakembernek kell lennie. Az országos központok és felügyelő bizottságaik között nincsen közbeiktatott szerv (mint nálunk az Országos Földművesszövetkezeti Tanács). A szövetkezetek felügyelő bizottságai általában három bizottságot küldenek ki: ellenőrző bizottságot, gazdasági ügyekkel foglalkozó bizottságot, szociális és oktatási ügyekkel foglalkozó bizottságot.

Az oktatásügy gyakorlati feladatait az országos központok látják el. Alapfokú és középfokú iskolákkal rendelkeznek és a vezetők beosztásától függően meghatározzák a képzettség minimumát is. Például a megyei szövetségektől kezdve az elnöknek és a vezető tisztviselőknek egyetemi vagy főiskolai képesítéssel kell rendelkezniük. A modern, kiváló tanerőkkel működő varsói technikum 1965-ig szövetkezeti vezetőket képez.

A kinevezett, illetve választott vezetőségeken kívül igen nagy szerepet játszanak az aktivizált tagok, akik különböző csoportokban konkrét feladatokat látnak el. A vezetőség tagjai nem lehetnek a felügyelő bizottság tagjai. Az alkalmazottak fizetésének és a tagok részesedésének formája és módja országos központonként eltér egymástól. A nagykereskedelmi tevékenység a mezőgazdasági szövetkezeteknél döntő részben a járási szövetségek, a városi fogyasztási szövetkezeteknél túlnyomórészt az állami nagykereskedelmi szervek feladata.

A helyi szövetkezetek

A falusi szövetkezeteknél a tradíciók erőteljesen érvényesülnek, bár a mai formájukban csak a felszabadulás után szerveződtek. *Hálózatukban 180 ezer aktív tag működik.* A 46 750 falusi üzlet közül körülbelül 19 000 szaküzlet. A községi szövetkezetek körülbelül egyharmada 1956-ban még veszteséges volt, 1959-ben azonban már alig 2 százaléka működött veszteségesen. 1960-ban 59 szövetkezetet számoltak fel, mert nem voltak jövedelmezőek és 238 új szövetkezetet szerveztek.

A krynicai tanácskozások résztvevői ellátogattak a 30 ezer lakosú Nowy Socz városba, Krakkó megyének egyik járási székhelyére, s részletes tájékoztatást kaptak a körzet szövetkezeti mozgalmáról. A járás községi szövetkezeteinek 3100 tagjuk és 49 eladóhelyük van, a városi fogyasztási szövetkezetek tagjainak száma 10 400, s 64 eladóhellyel és 6 könyvkereskedéssel rendelkeznek. Ezenfelül működik egy 2 ezer tagot számláló zöldség- és gyümölcs-szövetkezet (kertszövetkezet), amelynek taglétszámát 1965-ig 5 ezer főre kívánják növelni. A Munkaszövetkezetek (kisipari szövetkezetek) 220 taggal, illetve dolgozóval, az Invalidus szövetkezeti csoportot alkotják. A Népművészeti Szövetkezetek tagjainak száma 130, működnek ezenfelül szabószövetkezetek, asztalos szövetkezetek, szállító és rakodó szövetkezetek. Az 1898-ban alapított Vasutasok Fogyasztási Szövetkezete a felszabadulás után beolvadt a városi fogyasztási szövetkezetbe. A zöldség- és gyümölcs-szövetkezet bonyolítja a felvásárlás 80 százalékát, és a felvásárolt termékeket fel is dolgozza.

A körzet községi szövetkezetei 1944-ben 45 millió zloty, míg 1959-ben 550 millió zloty forgalmat bonyolítottak le. Az 1949. évben a szövetkezetek még 212 000 zloty veszteséggel zártak, 1959-ben azonban már 10 528 000 zloty nyereséget értek el.

A krakkói megyei központ területén 11 járási szövetség működik. A hozzájuk tartozó szövetkezetek megközelítőleg évi 300 millió zloty for-

galmat bonyolítanak le. A wadovice-i körzet 52 000 lakójából (a városok lakóit nem számítva) 20 000 tagja a községi szövetkezeteknek. 200 állandó elárusítóhellyel rendelkeznek, melyből 22 szaküzlet. A wadovicei szövetséghez tartozó szövetkezetekben az átlagos költségindex 7,2 százalék, és az 1959. évi tiszta nyereség a forgalomnak 2,16 százalékát tette ki. 1959. évben a leltárhiány csupán 0,07 százalékra rúgott. A szövetség nyereségét a felügyelő bizottság (igazgatóság) határozata alapján a következő arányban osztják fel: 60 százalékot fordítanak tartalékalapra (10 százalékot esetleges veszteségek fedezésére, 50 százalékot későbbi beruházásokra), 10 százalékot a munkatársak jutalmazására, 20 százalékot kulturális és szociális célokra, 10 százalékot a tagok közötti osztalék szétosztására. A wadovicei körzet községi szövetkezeteinek jelenlegi tartalékalapja 14 millió 300 ezer zloty.

A krakkó megyei szövetség 6 sütödével, 9 húsfeldolgozó-üzemmel, 7 szikvízüzemmel és 1 gyümölcs- és zöldségfeldolgozó-üzemmel rendelkezik. Krakkó megye községi szövetkezeteihez 4080 üzlet és 230 vendéglátó-üzem tartozik.

A szövetkezetek vásárlási visszatérítést általában nem adnak, hanem a befizetett részjegyek után juttatnak térítést. A tagok a térítéseket általában benn hagyják a szövetkezetben részjegyekre vagy beruházási tartalékokra.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek és a „mezőgazdasági körök"

1956-ig az ország termőterületének körülbelül 20 százalékán alakultak termelőszövetkezetek. Ez az arány az 1956-os események következtében 1,2 százalékra csökkent. Krakkó megyében a wadovicei körzetben például 1956 előtt 26 termelőszövetkezet működött, amelyből 4 maradt meg és egy új alakult. A szövetkezetek alakítása iránt igen csekély az érdeklődés, 1959-ben az egész országban mindössze 20 új termelőszövetkezet alakult.

Lengyelországban igen kisszámú gépállomás működik. A gépi szántás általában egyszerűbb társulási forma: a „gépközösségek" segítségével történik. E közösségek egyénileg termelő parasztok alsóbbfokú szövetkezetei, amelyek a tagok hozzájárulásaiból traktorokat, egyéb mezőgazdasági gépeket vásároltak, és a mezőgazdasági munkálatokat díjazás ellenében végezték el a tagok részére. Ez természetesen a szétaprózott termőterületek miatt nem tekinthető nagyüzemi gazdálkodásnak. A gépközösségekbe tömörült parasztok jelenleg körülbelül 1,5 milliárd zlotyval tartoznak és semmi kilátás sincs, hogy tartozásukat valaha is meg tudják fizetni. A gépközösségekben társult parasztok földtulajdona változatlan marad. A közösség feloszlatásakor a parasztok részesedésüket vagy kisebb gépekben, vagy pénzben kapják meg. Az 1958—1959. mezőgazdasági évben a következő alsóbb társulások működtek: 6200 gépközösség, 2240 építőanyag-előállító közösség és ezenkívül a legelőközösségek.

Az irányzat az, hogy a gépközösségek beolvadjanak az úgynevezett „mezőgazdasági körök"-be, amelyek minden faluban megalakulnak. Jelenleg a parasztság 30 százaléka tartozik a mezőgazdasági körökhöz, és 1960 június végéig 22 000 ilyen kör alakult meg. A körök eddig 4500 traktort és igen sok kisebb mezőgazdasági gépet vásároltak.

A „mezőgazdasági körök" felépítése a következő: mezőgazdasági körök a faluban, ezek járási és megyei szövetsége, továbbá az országos szövetség.

Ilyen mezőgazdasági körök már 1935-ben működtek Nyugat-Lengyelországban, tevékenységük azonban a háború után megváltozott, mert a falu áruellátását a községi szövetkezetek vették át. Két év óta az állam mezőgazdasági fejlesztési alapot bocsát rendelkezésükre. A mezőgazdasági körök ma már lényegében közbeiktatott szervek a szövetkezetek és az állam között. *Feladatuk a mezőgazdasági termelés növelése és az alsóbb társulásoknak mezőgazdasági termelőszövetkezetekké való fejlesztése.* A tag-

sági díjakból és a bérszántásokból stb. befolyó összegek 20 százalékát a körök járási szövetségei által kezelt tartalékalapra halmozzák fel, például a gyengébb körök megsegítése céljából. A rendelkezésre álló összegek 80 százalékát használják fel a mezőgazdaság gépesítésére és 20 százalékát egyéb beruházásokra. A körök elvileg maguk határozzák meg, hogy mit vásároljanak, a végleges döntés, illetve jóváhagyás azonban a járási szövetség joga, amely ezt a kérdést a járási nemzeti tanáccsal egyetértésben dönti el. Ha a körök gépeket vásárolnak, a vételár 85 százalékát az alapból fedezik, 20 százalékot a parasztok térítenek meg. (Az 5 százalék többlet a bankban marad mint biztosíték-tartalék arra az esetre, ha a bérleti díjakat a parasztok nem fizetnék meg.) Általában az alapok létesítéséhez az állam 75 százalékkal és a tagok 25 százalékkal járulnak hozzá. A mezőgazdasági körök kislétszámú alkalmazottal dolgoznak, elnökük, aki rendszerint a falu legtekintélyesebb parasztgazdája, társadalmi munkában látja el hivatalát.

Az ország nem kielégítő gabona-ellátása szorítja a kormányzatot a mezőgazdasági termelés gépesítésére és növelésére. A kormányzat számba veszi a történelmi fejlődésből eredő hagyományos ragaszkodást a földbirtokhoz és ennek megfelelően alakítja ki azokat a formákat, melyek alkalmasak a kettős feladatnak (a mezőgazdasági termelés növelésének és a mezőgazdaság szocialista átalakításának) az előbbrevitelére. Ennek *fő eszköze lesz a már hagyományokkal rendelkező mezőgazdasági kör, amelyekbe a be nem vált mezőgazdasági gépközösségek fokozatosan be fognak olvadni.* E körök nemcsak gazdasági, hanem politikai feladatokat is ellátnak, kezükbe veszik a falu nevelésének ügyét. A meglevő kisszámú gépállomás csak az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek számára végez munkát.

A konferencia tagjainak alkalma volt Juwatd faluban egy termelőszövetkezet munkáját részletesen megvizsgálni. A termelőszövetkezetet 80 szegényparaszt alapította. Viszonylag modern istállókban és telepeken nagyszámú sertést hizlalnak. Színvonalas a szarvasmarha-tenyésztésük. A termelőszövetkezet területén kiterjedt üvegházi termelés folyik, modern eszközökkel. A szövetkezet igen jövedelmezően gazdálkodik.

Lakás- és lakásépítő szövetkezetek. Munkaszövetkezetek

A lakás- és lakásépítő szövetkezetek munkájának eredménye szemmel látható. Varsóban például egész városnegyedeket építettek fel, de mindenütt az országban épültek és épülnek ilyen társadalmi hozzájárulással házak és lakások. A lakásépítő szövetkezetek száma: 1958-ban 752, 1959-ben 961, a tagok száma 112 000 volt. Az átépített lakóhelyiségek száma 1958-ban 7425, 1959-ben 27 717.

A lakásépítő szövetkezetek munkáját az állam hathatósan támogatja. A házak építéséhez a szövetkezetek 1958-ban csak 4—5 százalékkal, 1959-ben 10 százalékkal járultak hozzá, míg a többi költséget — megfelelő biztosíték ellenében — az állam fedezte.

A *kisipari szövetkezetek* körülbelül olyan elvek szerint működnek, mint hazánkban, eltérő sajátosságot csupán az Invalidus szövetkezetek képviselnek. A kéz- és lábnélküli háborús invalidusok megfelelő foglalkoztatása végett 370 invalidus szövetkezet működik, mintegy 60 ezer taggal.

A kisipari szövetkezetek nagyon elterjedtek Lengyelországban. Ezt az elterjedtséget az jellemzi, hogy a hatalmas lengyel nehézipar ellenére is a kisipari szövetkezetek viszonylag nagyarányban részesednek az országos termelésből. A könnyűiparban a szövetkezeti szektor termelése a teljes termelésnek körülbelül 20—30 százaléka (ezen belül a bútoriparnak 24 százaléka, a bőriparnak 25 százaléka, a textiliparnak 37 százaléka).

Az országos szövetséghez körülbelül 4 ezer szövetkezet tartozik, mintegy 400 ezer taggal. A tagok túlnyomórészt kisiparosok, akik — későbbi

ismertetésünk szerint — jövedelmüket egyrészt végzett munkájuk alapján, másrészt a szövetkezet nyereségéből felosztásra kerülő rész formájában élvezik. A szövetkezetek (üzemek) dolgozóinak átlagos száma körülbelül 100.

A Munkaszövetkezetek Központi Szövetségénél tett látogatásunk alkalmával a következő általános tájékoztatást kaptuk:

19 megyei kisipari szövetség, azonfelül 8 szakszövetség (invalidus, népművészeti, szállítási stb.) működik. E 27 szövetség dolgozóinak száma 380 000, az országos központban 400 alkalmazott dolgozik. A nagykereskedelem — az üzemek áru-, üzem- és nyersanyag-ellátásának kisebbik részét illetően — a megyei szövetségek kezében van, a nagykereskedelmi tevékenység döntő részét az állami nagykereskedelmi vállalatok látják el. Az adminisztratív alkalmazottak általában nem tagjai a szövetkezeteknek a központban. A szövetkezetek vezetőségét a taggyűlés választja.

A kisipari szövetkezetek szakmánkénti százalékos megoszlása a következő:

Konfekciós üzemek	22,7	Élelmiszer-üzemek	
Gép- és acélüzem	18,0	(sütödék, húsüzemek stb.)	7,0
Bőrüzemek		Vegyi üzemek	6,0
Textilüzemek	11,0	Sokszorosító-üzemek	3,3
Faáru-üzemek	8,0	Papírfeldolgozó-üzemek	2,0
Zsiradék-, olaj- stb. üzemek	7,0	Üveg- és porcelán-üzemek	2,0

A kisipari szövetkezetek megyei szövetségei évi 200 millió zlotyt fordítanak szociális alapra, amelyből például 37 000 gyermek számára alkalmas üdülőotthont létesítettek. Városonként körülbelül 2000 gyermek üdülhet édesanyjával együtt saját szanatóriumukban. Az országos szövetségnek 42 alapfokú, 12 középfokú iskolája és 10 tanoncképző helye van. Ezek az iskolák állami képesítésre jogosultak. Pártoktatás a szövetkezeti üzemekben úgy folyik, mint az állami vállalatoknál.

A kisipari szövetkezetek termékeinek jelentős része exportra kerül. Fontos feladatuk az export kiterjesztésén kívül az újítások ösztönzése, anyagi premizálása és a beruházásoknak saját erőből való minél nagyobb arányú növelése. A munkaszövetkezetek az 1961—1965. évi ötéves tervben 5 milliárd zlotyt fognak beruházni. E vállalatok pénzforgalma és nyeresége nem halad keresztül a költségvetésen, az államnak csupán a jövedelmi adót fizetik be. A tagok egyúttal munkatársak is, kisiparosok, akik alkalmazotti illetményt és jövedelemrészesedést kapnak. A kisipari termelésnek körülbelül 8 százaléka a szolgáltatások területéről rekrutálódik.

A Legfelsőbb Szövetkezeti Tanács mellett szervezett Lengyel Szövetkezeti Kutató Intézet

Az intézet a Legfelsőbb Szövetkezeti Tanácshoz tartozó 8 országos központ elméleti kérdéseivel foglalkozik. Dolgozóinak száma 20, külső munkatársaié körülbelül 80. A szövetkezeti dolgozók rendelkezésére áll 15 ezer kötetes könyvtára és világos nagy olvasóterme.

Az intézet működésének felső felügyeletét a Legfelsőbb Szövetkezeti Tanács főtitkára látja el. Az intézetet körülbelül 20 tagú tudományos tanács irányítja. A Legfelsőbb Szövetkezeti Tanács állandó kiküldött megbízottja segíti az operatív ügyek elintézését. Az intézet költségvetése 2 millió zlotyt irányoz elő kutatómunkákra és körülbelül 1 millió zlotyt adminisztratív költségekre (az utóbbiakat — szükséghez képest — a Legfelsőbb Tanács fedezi). Az intézetnek 3 osztálya van: 1. Lengyel szövetkezettörténeti osztály, 2. Gazdasági és szervezési kérdések osztálya, 3. Oktatási és nevelési osztály.

Az utóbbihoz elsősorban a felsőoktatás szervezése és tananyagának kidolgozása tartozik. Az intézet eddig 2 tankönyvet készített. Minden kutatási eredményt lehetőleg nyomtatva, sokszorosítva népszerűsítenek. A felmerülő kutatási témáknak körülbelül 80 százalékán külső munkatársak dolgoznak.

Az intézet további feladata, hogy koordinálja az országos központokhoz tartozó öt működő és három szervezés alatt álló kutató csoport munkáját. Kidolgozza a munkaterveket, dokumentációs anyagokat ad ki, s közös diszkussziókat és konferenciákat tart az elért eredményekről.

Az intézet munkáját a Tudományos Tanács irányítja, amely 20 tagból áll és a három intézeti osztály patronálására 3 bizottságot alakít. A legutolsó három évben rendezett konferenciákon a szövetkezeti gazdaság és vezetés elméleti kérdéseit vitatták meg. A felsőoktatás vonalán az egyetemeken, különböző intézetekben (Belkereskedelmi Intézetben, az Akadémia Történelmi osztályán stb.) fakultatív előadásokat tartanak.

A krynicai szövetkezeti konferencia (1960. szept. 2—15.)

A konferencia egyik fontos célkitűzése, hogy szoros együttműködést hozzon létre a szövetkezeti tudományos intézetek, az egyetemek és a gyakorlati emberek között, teljes sikerrel járt. Az elhangzott referátumok a következő főbb témákról szóltak: 1. Az egyszerű szövetkezeti formák (előadó: K. Bajan professzor), 2. Gazdasági szolgáltatások a falu számára (G. Wojtyna docens), 3. A műszaki haladás problémái a szövetkezeti mozgalomban (előadták: F. Los a Mezőgazdasági Országos Szövetség elnökhelyettese és W. Kaluba a Munkaszövetkezetek Országos Központjának igazgatója); 4. A falu aktivistáinak kiképzése és nevelése (D. Galaj professzor); 5. A községi szövetkezetek tiszta nyeresége felosztásának egyes problémái (T. Szelazek igazgató, a Mezőgazdasági Országos Szövetség Kutató Csoportjának vezetője), 6. Az általános fogyasztási szövetkezetek tiszta nyeresége felosztásának egyes problémái (L. Buczowski igazgató, a fogyasztási szövetkezetek kutató csoportjának vezetője); 7. Az aktuális kutatások jellege és módszertana a tervezés területén (dr. J. Zieleniewsky docens), 8. Társadalmi és hivatali vezetés egy szövetkezetben (Witwicki a Kutató Intézet munkatársa), 9. A tudományos kutató munkák aktuális helyzete a szövetkezeti mozgalomban (előadta Magister H. Landesberg, az Intézet igazgatója).

Struzel professzor elnöki megnyitójában hangsúlyozta, hogy a meglehetősen sok szövetkezeti hagyomány közül csak a jókat kell megőrizni. A falu áruellátásának és a felvásárlásnak a fejlesztése végett nagy súlyt kell helyezni a piackutatásra. E kutatómunkát azonban nem a hagyományos módon kell végezni, hanem az új eladási módszerekhez kell idomítani. Elmondotta, hogy a szövetkezeti áruforgalmat az ötéves terv folyamán 105 milliárd zlotyról 150 milliárdra kell növelni és ez idő alatt a szövetkezeteknek 15 milliárd zloty beruházást kell végezniük. Fontos feladatként jelölte meg végül a különböző szövetkezeti formák együttműködésének szorosabbá tételét, elsősorban a beruházások tekintetében.

Baján professzor az alacsonyabb társulásokkal, elsősorban a „gépközösségekkel" foglalkozott. 60 szövetkezetben folytatott kutatásainak eredményeként elsősorban technikai javaslatot tett a vetőgépek, a cséplőgépek és a traktor használati módjára vonatkozóan. Megállapította, hogy a birtokok szétaprózottsága miatt a traktor igénybevétele nem volt gazdaságos. Javasolta olyan gépközösségek létrehozatalát, melyek nagyobb területekre adhatnak szántási megbízatást. Ez a javaslata nem volt összhangban azzal a korábban említett kormányhatározattal, hogy az efajta közösségeket a „mezőgazdasági körökbe" célszerű beolvasztani. A „mezőgazdasági körök" kérdését az előadó azonban csupán érintette.

A színvonalas referátum éles vitát váltott ki. *Dr. Jan Sondel,* a mezőgazdasági főiskola tanára elmondotta, hogy a kombájnokkal végzett aratás és cséplés a szakértelem hiánya miatt több helyütt tovább tartott, mint a kézi munkával végzett aratás. Az előadóval ellentétben az volt a véleménye, hogy „nem közösségeket, hanem szövetkezeteket kell létrehozni". Több felszólaló kifogásolta, hogy a referátum nem a szövetkezés formáinak kérdését helyezte előtérbe. *Landesberg* igazgató hangsúlyozta: „a figyelmet arra kell irányítani, hogy az egyszerű társulások magasabb szövetkezetekké alakuljanak át. A társulások a fejlődésnek csupán átmeneti stádiumai." Többen a kisparaszt technikai megsegítését tekintették a legsürgősebb feladatnak és pesszimisztikusan nyilatkoztak a „mezőgazdasági körök" várható eredményességéről. Szükségesnek látták, hogy minden községbe helyezzenek egy agronómust, vizsgálják meg a mezőgazdasági körök működését. Baján válaszában hangsúlyozta, hogy a mezőgazdasági körök nem azonosak a szövetkezetekkel. Referátuma első kísérlet volt az alsóbb társulások kérdésének vizsgálatára, és kérte, hogy azt mint kezdeményezést fogják fel.

W. Witwicki, a varsói Kutató Intézet munkatársa, elméleti szempontból tárgyalta a szövetkezetek társadalmi és hivatalos vezetésének kérdését, így gyakorlati következtetésekig nem jutott el. A referátum részletesen boncolgatta a vezetés, az igazgatás, a végrehajtás és az ellenőrzés fogalmát. Felvetette az egyszemélyes vezetés és kollektív vezetés helyes szintézisének problémáját mint megoldandó feladatot.

Zurawicki professzor, a Tudományos Tanács tagja hozzászólásában beszélt az általános és közvetett vezetésről, a párt, az állam és az országos központok ilyen irányú tevékenységének jelentőségéről. Megállapította, hogy „a szövetkezeti mozgalomban nem kielégítő a tagokat kollektív érzékre, cselekedetre és gondolkodásra nevelő tevékenység". Többen kifogásolták, hogy a referátum nem hangsúlyozta eléggé a szövetkezet vállalati jellegét és az egyszemélyes gazdasági vezetés szükségességét, továbbá azt is, hogy a referátum csupán a vezetés általános jellegzetességeivel foglalkozott, pedig az egyes szövetkezeti formák igazgatási, vezetési feladatainak elveit specializálni szükséges. *Zurawicki* professzor megállapította, hogy ügyelni kell a társadalmi és a hivatalos vezetés összhangjára és optimális arányára, nehogy a súlypont túlságosan a vállalati értelmezésre tolódjék a társadalmi jelleg rovására. Utána *dr. Köpert* a keletnémet delegáció vezetője, röviden beszámolt a német szövetkezetek helyzetéről. Elmondotta, hogy a mezőgazdaság szocialista átalakítása náluk közvetlenül befejezés előtt áll, a termelőszövetkezetek 60 százaléka I. típusú és 40 százaléka II. típusú.

L. Buczowski, a Városi Fogyasztási Szövetkezetek Országos Szövetsége szervezési osztályának vezetője és *T. Szelazek* a Mezőgazdasági Szövetkezetek Országos Szövetsége Kutató Csoportjának vezetője a szövetkezeti tiszta nyereség felosztásának alapvető problémáit tárgyalták.

A nyereségfelosztás alapelveit a szövetkezeti kongresszus, a felosztás konkrét módját a szövetkezetek közgyűlése szabja meg. A referátum ismertette a kérdés történelmi fejlődését, majd tárgyalta a közös vagyon gyarapításának elveit. Tanulmányát 500 községi szövetkezetben végzett vizsgálatra építette. Az Országos Szövetség által kitűzött elvek alapján a nyereségfelosztás általában a következő arányban történik: 35 százalék tartalékalapra (közös vagyon növelésére), 20 százalék beruházásra, 20 százalék tagok közötti felosztásra, 2 százalék a munkatársak premizálására, 13 százalék a Mezőgazdasági Országos Szövetség számára, 10 százalék kulturális, oktatási és szociális célokra.

M. Buczowszki a városi fogyasztási szövetkezetek nyereségeinek kérdésével foglalkozott. A nyereségfelosztás aránya a szövetkezeti kongresszus irányelvei szerint: 25—30 százalék tartalékalapra, 15—20 százalék beruházásra, 20 százalék központi pénzalapra, 20 százalék tagok részére ki-

fizetésekre, 10 százalék a dolgozók prémiumára, 5 százalék szabad rendelkezésre.

A városi fogyasztási szövetkezetek vásárlások és nem a részjegyek után fizetnek a tagoknak részesedést. Dr. *Kossut* tanszékvezető, a Belkereskedelmi Intézet munkatársa, hiányolta, hogy a referátumban és a hozzászólásokban csak a nyereség elosztásáról volt szó, s nem tárgyalták a tiszta nyereség nagyságának és növelésének kérdéseit. Különböző javaslatokat tett a beruházások széttagoltságának megszüntetésére.

Fontos gyakorlati vonatkozású beszámolókat tartottak *F. Loš* és *W. Kaluba*, a szövetkezeti mozgalom műszaki előrehaladásának kérdéséről. *Kaluba*, a városi Munkaszövetkezetek Szövetségének szervező igazgatója szerint a műszaki fejlesztés előbbreviteléhez jobb munkaszervezésre van szükség. A technikai haladás ütemét a piac szükségletei szabják meg. Az évi terv összetétele döntően befolyásolja a műszaki haladás ütemét. Ez az ütem függ a kulcsiparok ütemétől is. A műszaki haladás befolyásolja a szolgáltatások alakulását is.

F. Los a Fogyasztási Szövetkezetek Országos Szövetségének elnökhelyettese a falusi szövetkezetek műszaki kérdéseiről beszélt. Az üzletberendezések hiánya miatt a vidéki városokban és falvakban 1000 tervezett boltot nem tudnak megnyitni. Az élelmiszerek forgalma 50 százalékkal növekedett, az egy dolgozóra jutó forgalom azonban csak 6 százalékkal lett nagyobb. Megállapította, hogy az új kiszolgálási formák mellett 50 százalékkal nagyobb a hiány, mint a régi formáknál. A következő megoldandó feladatokat jelölte meg: Tanulmányozni kell a kereskedelmi építkezés ügyét; vázlatot kell készíteni mindenfajta újszerű berendezésről; gépesíteni kell az előrecsomagolást; ki kell dolgozni a szállítás specializálását; gépesíteni kell a munkafolyamatokat; népszerűsíteni kell az új elárusító formákat; jobb kapcsolatot kell teremteni a tudomány és a gyakorlat között.

Dr. Michael Gniazdowski, az Állami Kisipari Kutató Intézet igazgatója megemlítette, hogy az ország ipari termelésének 25 százaléka a kisipari termelésből származik. Ebből 17 százalék az állami és magán-kisipar részaránya, 8 százalék pedig a szövetkezeti kisipari termelés. Szövetkezeti formában működik 4 élelmiszergyár és 1 vegyigyár. A szövetkezeti demokrácia — megállapítása szerint — maradéktalanul érvényesül, de sok helyen teljesen hiányzik a tervkoordinálás.

I. Wojtyna docens a falu gazdasági szolgáltatásairól számolt be. A beszámoló és a vita több negatív mozzanatot vetett fel. Általában igen hosszú ideig vitáztak a szolgáltatások definíciójáról anélkül, hogy a legfontosabb szolgáltatások felsorolásával szemléltették volna ezek jellegét. Többen arra a polgári elméletre támaszkodtak, amely szerint az ipar és a kereskedelem is „szolgáltatás", aminek hátterében az a szemlélet áll, hogy „a profit a vállalkozó szellem alkotó teljesítményének ellenértéke, prémium a rizikóért, ösztönzés a termelés kiterjesztésére, a termelőeszközök tökéletesítésére". Ezt az álláspontot ugyan a felszólalók többsége — mint antimarxista felfogást — elutasította, a kétnapos vita mégis csupán a definícióra korlátozódott, így meglehetősen meddő maradt.

Hasonló jellegű volt *M. D. Galajnak* a falusi aktivistákról tartott referátuma. valamint a hozzá kapcsolódó vita is. A kérdést az előadó teljesen elméleti módon tárgyalta. Megállapította, hogy falun a tradíciók erősebben érvényesülnek, a konzervativizmus nagyobb, mint a városokban.

Zurawicki professzor szerint „bár elsősorban szükséges a munkásosztály kezdeményezése, de nem szabad megfeledkezni a parasztság haladó rétegéről és a paraszti forradalmi harcokról sem. Nem a tekintélyhez kell fordulni, hanem a tömegekhez. Sok esetben a bürokratizmus támadása ürügyén az állami centralizmust támadják." *Kopec* professzor szerint a falu kutatása nem kielégítő. *Galaj* válaszában elmondta, hogy a vizsgálat alig fél éve folyik.

A külföldi delegációk tagjai a referátum megállapításaival ellentétben vidéki látogatásaik során sokirányú és szervezett társadalmi aktivitással találkoztak.

Zigmunt Sarna, a krakkói egyetem professzora beszámolt Lengyelország külkereskedelmi helyzetéről. Ismertette, hogy az ország 9 milliárd zloty összegű külkereskedelmi forgalmában a szövetkezetek csak 800 millió zlotyval részesednek, s ennek 40 százaléka a tejszövetkezetek külkereskedelmi forgalma. A négy szövetkezeti külkereskedelmi vállalat: a Hortex, a Polcoop, a Coopexim és a Spodzem könnyen kibővíthetné forgalmát.

A szövetkezeti export növelése szempontjából két követelményt állított fel: 1. Javítani kell az áruk minőségét; 2. A termelékenység növelésével csökkenteni kell a termékek árát.

Ehhez kapcsolódva *Gergő Zoltán* előadásában egy harmadik kritérium szükségességét is említette, éspedig a külföldi szövetkezeti kapcsolatok kiépítését és kibővítését. Az előadó előzetesen beszámolt a magyar Szövetkezeti Kutató Intézet tudományos munkájáról, külföldi kapcsolatainak kiépítéséről, majd bő választékot adott a haladó polgári szövetkezeti tudósok műveiből, amelyeket a népi demokratikus szövetkezeteknek fel kell használniok a nemzetközi szövetkezeti szervekkel való szorosabb kapcsolat kiépítéséhez.

Budzinski, a Legfelsőbb Tanács szervezési osztályának igazgatója beszámolt a szervezési módszerek kutatásának helyzetéről. Az előadás a témával kapcsolatos kategóriák elemzésével, a szervezés psychológiájával, módszereivel foglalkozott. Nem került sor az egész szövetkezeti hálózat szervezeti felépítésének kérdésére, sem az egyes szövetkezetek szervezési helyzetére és problémáira és ezek optimális feladataira. Az elméleti jellegű referátumhoz több gyakorlati vonatkozású hozzászólás hangzott el. *Pjetsakné* docens, *D. Prandota,* a varsói Mezőgazdasági Főiskoláról és *Kopec* professzor az ez irányú kutatás elmaradásáról beszéltek. *Drozdovics,* a Kutató Intézet helyettes igazgatója az aktív szervezés feltételeként a szakértelmet, a tekintélyt, a közkedveltséget és az aktivitást jelölte meg.

Stanislaw Szwalbe, a Legfelsőbb Szövetkezeti Tanács alelnöke, a szövetkezeti mozgalmak kapcsolatáról és egymás iránti szolidaritásáról, kölcsönös támogatásáról adott tájékoztatást. Beszámolt a Központi Külkereskedelmi Eladószerv működéséről és külföldi kapcsolatairól. Közölte továbbá, hogy a szövetkezeti törvény megváltoztatásának tervezetét egy 25 tagú külön bizottság készíti elő. Megállapította, hogy a Lengyel Szövetkezeti Kutató Intézet nem foglalkozott elég kimerítően a polgári szövetkezeti tudományos irodalom megismerésével, és javasolta, hogy a magyar delegátus előadásában felajánlott ez irányú tapasztalatcserét vegyék igénybe. Véleménye szerint a konferencián felvetett problémák megvitatása sok vonatkozásban előrevitte az ügyeket. A tudományos szervek és a gazdasági vezetők feladata most már, hogy a konferencián folytatott polémiák alapján a felvetett problémákat tovább vizsgálják és megoldják.

Landesberg igazgató a szövetkezeti Kutató Intézet munkájáról számolt be. Az intézet munkatervét a konferencia folyamán külön bizottság tárgyalta meg, amelyben az intézet munkatársain, a tudósokon és gyakorlati embereken kívül résztvettek a párt képviselői is.

A konferenciát a résztvevők eredményesnek ítélték. A három utolsó évben Krynicán tartott konferenciák legkimagaslóbb eredménye az, hogy az állami intézetek, az egyetemek dolgozói, a szövetkezeti kutató intézetek és az operatív szövetkezeti emberek közösen tanácskoztak a legfontosabb szövetkezeti és állami problémákról és azok megoldásáról.

A lengyel szövetkezeti konferencia betekintést nyújtott számunkra a nagy hagyományokkal rendelkező lengyel szövetkezeti életbe.

Gergő Zoltán

Pályázati eredmény

A *Statisztikai Szemle*, a *Közgazdasági Szemle*, valamint az *Ipari és Építőipari Statisztikai Értesítő* 1960 januárjában közös pályázatot írt ki a vállalatok közötti termelékenységi összehasonlítások módszerei és tapasztalatai tárgyában. A beérkezett pályaműveket a bíráló bizottság — melynek tagjait a Központi Statisztikai Hivatal és a Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztálya jelölte ki — felülvizsgálta, és a pályázat eredményeit a következőképpen értékelte:

A pályázat kiírásának célja az volt, hogy a vállalatok közötti termelékenységi összehasonlításokra ráirányítsa a figyelmet, ösztönözzön e módszer fejlesztésére, szélesebbkörű alkalmazására, gyakorlati hasznosítására és segítse az eddigi ez irányú tapasztalatok elterjesztését. A pályázat e célkitűzésnek lényegében eleget tett, egyrészt azáltal, hogy a pályázatban való részvétel a szakemberek szélesebb körét mozgósította, másrészt pedig azáltal, hogy keretében számos olyan értékes munka készült el, amelyeknek publikálása hasznos tapasztalatokat, helyes javaslatokat közvetít és a vállalatok közötti termelékenységi összehasonlítások további fejlődésének veti meg alapját. A pályázók általában igyekeztek a pályázatban előírt magasabb követelményeknek is eleget tenni; így kiterjedtek a holtmunka-ráfordítások egyes elemeinek, illetőleg az összehasonlítható termékek önköltségének vizsgálatára is, a termelékenység színvonalában mutatkozó különbségek okainak elemzésénél a matematikai statisztika nálunk még kevésbé elterjedt módszereit is alkalmazták stb. A beérkezett pályaművek megmutatták, hogy a vállalatok közötti összehasonlítások a termelékenység tartalékainak feltárásához és kihasználásához nagy segítséget jelenthetnek. A pályaművekből is kiviláglott, hogy az ipar egyes ágaiban (például a bányászatban, a textiliparban) már eddig is foglalkoztak ilyen összehasonlításokkal, a területekről magasabb színvonalú, illetőleg nagyobb számú pályamunka érkezett be. Örvendetes jelenségnek tekinthető, hogy olyan nehéz területről, mint az építőipar, 3 nagyobb pályaművet is beküldtek; a gépiparból viszont mindössze 2 pályázat érkezett be, s így a vállalatok közötti termelékenységi összehasonlítások gépipari módszereinek kialakítása a további ez irányú kutatásoknak változatlanul egyik súlyponti kérdése maradt.

A bíráló bizottság a kitűzött díjakat az alábbi pályaműveknek ítélte oda:

I. díj (3000 Ft):

„Jó szerencsét" jeligéjű pályamű, szerzői: *Jäger Gyula* és *dr. Radó Antal*

II. díj (5000 Ft):

„et" jeligéjű pályamű, szerzője: *dr. Zombori György*

III. díjak (3000—3000 Ft):

„Intercisa" jeligéjű pályamű, szerzője: *dr. Bartócz József*, továbbá
„Nagyobb termelékenység" jeligéjű pályamű, szerzője: *dr. Kozmutza Pál.*

1000—1000 forint jutalomban részesülnek az alábbi pályaművek:

„Azonos termelékenységi bázis" jeligéjű pályamű, szerzője: az EM. Út és Vasútépítő Vállalat tervosztálya.
„Építőipar I." jeligéjű pályamű szerzője: *Szabados Pál*,
„Mérési módszerek" jeligéjű pályamű, szerzője: *Hiri Irén* és *Kéri Tamás*,
„Összehasonlító elemzés" jeligéjű pályamű, szerzője: *Völgyes László*,
„Szerszámgép" jeligéjű pályamű, szerzője: *Teuchter Ernő*,
„Szervezők" jeligéjű pályamű, szerzője: a Pamutipari Igazgatóság Szervezési csoportja.

Az I. díjjal jutalmazott „Jó szerencsét" jeligéjű pályamű több mint 100 oldalas, igen alapos tanulmány, mely szénbányászati trösztök és aknaüzemek termelékenységét hasonlítja össze. Bár a termelés homogén jellege s a korábbi hasonló vizsgálatok a szénbányászat területén kétségtelenül megkönnyítik a termelékenységi összehasonlításokat, a pályamű ezt

figyelembe véve is kiemelkedő munka. A bíráló bizottság a pályamű értékelésében elsősorban a közgazdasági-statisztikai és műszaki elemzés összekapcsolását. a termelékenység tényezőinek sokoldalú elemzését, valamint a matematikai statisztika egyes, nálunk még kevéssé használt módszereinek alkalmazását emelte ki.

A II. díjjal jutalmazott „et" jeligéjű pályamű igen nehéz területtel, a vasúti járműjavítóipari vállalatok összehasonlításával foglalkozott. Kitűzött feladatát — a más területekről ismert módszerek ügyes átültetésével — a vizsgált vállalatok alapos ismeretében, lényegében sikeresen megoldotta. Alkalmazott módszerei ugyan közvetlenül csak viszonylag szűk területre vihetők át, de ezeknek az összehasonlításoknak így is sikeres példáit jelentik.

A III. díjjal jutalmazott „Intercisa" jeligéjű pályamű szintén nehéz területtel, építőipari vállalatok összehasonlításával foglalkozik. Újszerű, érdekes javaslatokat és példákat tartalmaz, s bár ezek még további megvitatásra és javításra szorulnak, az építőipari termelékenységi összehasonlítások módszerének kifejlesztéséhez hasznos hozzájárulásnak tekinthetők. A szintén III. díjjal jutalmazott „Nagyobb termelékenység" jeligéjű pályamű gyapjúipari vállalatokat hasonlított össze, így viszonylag erősebben támaszkodhatott korábbi tapasztalatokra. Az összehasonlításokhoz adott részletes, sokoldalú elemzés, az ismert módszerek továbbfejlesztésére való törekvés azonban ezt figyelembe véve is kiemeli a többi dolgozat közül. A további hat jutalmazott pályamű értékes gondolatokat, tapasztalatokat és javaslatokat tartalmaz, melyeknek felhasználása jelentékenyen segítheti a vállalatok közötti termelékenységi összehasonlítások fejlesztését.

A jutalmazott pályaművek teljes, illetőleg részleges publikálására fokozatosan sor fog kerülni. A vállalatok közötti termelékenységi összehasonlítások módszereinek kidolgozása és gyakorlati elterjesztése még további jelentős erőfeszítést igényel; remélhető, hogy a pályázat anyagának megismertetése is ösztönözni és segíteni fogja ezt a munkát.

Papp István—Réczey Gusztáv:

Gazdaságosság az energiaellátásban

A könyv az energiaellátás fontosabb gazdasági vonatkozásait tárgyalja. A munka első részében a szerzők áttekintő képet adnak a hazai energiahelyzetről, a szükségletekről, a forrásokról és az energiatermelésről. A termelési és beruházási költségekből kiindulva közlik a legáltalánosabb gazdaságossági számítások módszereit. A továbbiakban a szerzők az energiaellátást elemzik. Megismerkedünk az energianormák szerepével és meghatározásával; az energiahordozók egymással való helyettesítésének, valamint szállításának fontos gazdasági vonatkozásaival; végül pedig az elemzés végcéljával, az energiamérlegekkel. A könyv egyik legfőbb gyakorlati segítséget nyújtó és talán legnagyobb érdeklődésre számot tartó fejezete az energiahordozók termelésének gazdaságosságával foglalkozik. A szerzők külön alfejezetben — nálunk elsőként — publikálják az atomerőművek létesítésének legfontosabb gazdasági vonatkozásait is. Ez a rész szintén tartalmaz gazdaságossági számításokat. A könyv utolsó két fejezete az energiaellátás népgazdasági kapcsolatait és az energiaellátás tervezését világítja meg.

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 1960. 320 lap. Kötve 43,50 Ft.

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Vállalati kiskönyvtár

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1958-ban tovább folytatta a Vállalati Kiskönyvtár előző évben megkezdett sorozatának megjelentetését. Az 1957-ben kiadott köteteket a Közgazdasági Szemle 1958. júniusi számában ismertettük, most az 1958-ban kiadott köteteket tárgyaljuk.

★

Dr. Szabó László: Vállalatszervezés a gyakorlatban (150 l.) című munkája szerves egységet képez a Vállalati Kiskönyvtár első kötetével (dr. Marosi Miklós: Iparvállalatok szervezete). Míg annak fő mondanivalója a különböző szervezeti formák jellemzése, addig Szabó László munkája a vállalati szervezés gyakorlati megoldását igyekszik körvonalazni. Mondanivalóját egy középvállalat átszervezésének (az ÉM Felvonószerelő Vállalatnak) a tapasztalataiból is merítette, remélve, hogy az elméleti megfontolások konkrét példával történő alátámasztása közelebb viszi a témakört a gyakorlat embereihez.

Az első — rövidebb — rész általában foglalkozik a szervezéssel. A szerző leszögezi, hogy míg az ipari fejlettség kezdeti fokain a szervezés spontánul, a vezető ösztönös tevékenységeként jött létre, addig a modern nagyipar a szervezés funkcióját elkülönítve, tudatos tevékenységként, tudományos alapon valósítja meg. Bár a tudományos szervezés helyessége kézenfekvő és elengedhetetlen, mégis igen sok esetben nem a szervezés tudományos módszerei, hanem egyes sémái váltak kötelező mintává. Pedig ahány vállalat, annyi szervezeti követelmény, s maximális eredményt csak szorosan az adottságokra épülő szervezettel lehet elérni. A szervező munka is csak akkor gyümölcsöző, ha nem ötletszerű és kapkodó, hanem átgondolt, a valósággal számoló, tervszerű, részletekbemenő. Nyilvánvaló az is, hogy nem sok jó várható az olyan szervezéstől, amelyet „nem az objektív szükségletek, hanem személyi érdekek határoznak meg". A továbbiakban a tanulmány általában minden szervező munka fázisait tárgyalja, amelyek a következők: *a)* A szervezés elhatározása, céljának megállapítása, a szervezők megbízása; *b)* A jelenlegi szervezet feltérképezése, értékelése (új vállalat szervezésénél a jövendő technológia, profil stb. alapos megismerése); *c)* Az új szervezet tervének megalkotása; *d)* Az új szervezet tervének átültetése a gyakorlatba; *e)* Az új szervezet működésének folyamatos és beható ellenőrzése, csiszolása és továbbfejlesztése. Jelenlegi gyakorlatunk sajnos ezeket a — viszonylag egyszerű és logikus — principiumokat nem következetesen teszi magáévá.

A könyv második — hosszabb — része az előbbi alapelvek érvényesítésének gyakorlati és általánosítható tapasztalatait tárgyalja. A cikk terjedelmének szűkreszabott volta miatt csak az utóbbiakból mutathatunk be néhányat. A szerző nyomatékosan hangsúlyozza, hogy az illető vállalatnál szerzett tapasztalatok igen korlátozottan vehetők át és ismertetésükkel nem receptet, hanem vezérfonalat, ösztönzést kíván adni.

Igen fontos, hogy a ténymegállapító elemzés mintegy a munkapadig nyúljon le és alapos legyen, mert a kis hibák gyakoribbak és nehezebben fedezhetők fel, de összességükben mégis súlyosabb hatásúak, mint a ritka és könnyen felismerhető nagy hibák. E munka során a szervező támaszkodjon a nagyobb tapasztalattal rendelkező helyi szakemberekre és használja fel — kellő „szűrés" mellett — ezeket a tapasztalatokat. A ténymegállapító munka sok esetben azt eredményezi, hogy a vállalat vezetőségének áttekintése saját vállalatáról és annak helyéről a népgazdaságban megnövekszik és kellő szintre emelkedik. Így például a konkrét vizsgálat mutatta ki, hogy a különböző népgazdasági ágak rossz együttműködése következtében a felvonógépházat és a hozzávezető feljárót rendszerint olyan szűknek, nehezen megközelíthetőnek képezik ki, hogy a felvonó elhelyezése nehézkes, minimá-

lis javítások elvégzése a helyszínen szinte lehetetlen. A leszerelt berendezést vagy annak egy részét kézi erővel, falbontással, balesetveszéllyel stb. szállíthatják el, s ez jelentős többletköltségeket okoz. Bár a kérdés intézményes megoldása még nem született meg, ennek és hasonló kérdéseknek a rendszerbefoglalása, a tervszerű együttműködés kidolgozása éppen a szervezői ténymegállapító munka gyümölcse volt.

A szerző többször kiemeli, hogy a szervezés sikerének egyik alapfeltétele a gondos előkészítés, ami a szervezési idő 80 százalékát is felölelheti. A továbbiakban az új szervezet bevezetésének nehézségeit, „buktatóit" és tapasztalatait tárgyalja, majd röviden értékeli az új szervezet működésének első eredményeit. A sok megszívlelendő tanulságból csak a következőket emeljük ki: Általános hiba, hogy nem készítik el a szervezés finanszírozási tervét. Nyilvánvaló, hogy akár új szervezet létrehozása, akár az átszervezés költségekkel jár. Ezek felmérése és a pénzügyi fedezet biztosításának elmulasztása az új szervezet bevezetésében huzavonát okoz, ami sikertelenséghez, demoralizáláshoz vezethet. Igen gyakran elhanyagolják az „időrendi terv" elkészítését. Ez a terv a logikai rendben tagolt feladatok egyidőben megoldandó részeit foglalja sorrendbe.

A hasznos tanulságok felsorolását még hosszan lehetne folytatni. Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a könyv szerzője igen szerencsésen oldotta meg nehéz feladatát, nevezetesen, hogy egyrészt elkerülje az általánosságokat, másrészt ne vesszen el a gyakorlati példa minden részletének ismertetésében. Úgy véljük, hogy a szervezési kérdések iránt érdeklődőknek, vállalati vezetőknek a tanulmány hasznos tanulságokkal szolgál és a szervező munka színvonalának javítására ösztönöz.

★

A sorozat következő kötete **Szőke György és Wagner Zoltán: Az ipari állóeszközök takarékos felhasználása** (167 l.) című munkája, amely lényegében a szerzők korábbi könyvének összevonásaként, illetőleg továbbfejlesztéseként készült. A könyv különösen fontos a vállalati szakemberek számára, mert meggyőződésünk, hogy a kapacitásszámításokat és főképpen kihasználásuk fokozását a szakemberek aktivitásának növekedése nélkül nem, illetőleg igen nehezen valósíthatjuk meg. Ehhez igen jelentős segítséget nyújt e könyvecske, amelynek színvonala, proporcionalitása erre igen alkalmas.

A munka első részében a szerzők az állóeszközökkel való takarékos gazdálkodás jelentőségére, feltételeire és a kapacitásszámítások alapfogalmaira térnek ki. Az állóeszköztakarékosság nagy jelentőségének igazolására a következő néhány — eddig kevéssé hangoztatott — tényt említik: „1. A meglevő állóeszközök a termelésben lekötött nemzeti vagyonnak jelentős részét testesítik meg; 2. Az adott állóeszköz mindig egy konkrét időszak technikai színvonalának kifejezője; 3. A technikai avulás egyre gyorsuló üteme súlyos veszéllyel jár; 4. A nemzeti jövedelem termelésének lehetőségei nagymértékben a meglevő állóeszközökhöz kötöttek." Az állóeszköz-gazdálkodásnak az is nagy jelentőséget kölcsönöz, hogy amíg a munkaerő, és az anyag átképezhető, illetőleg átcsoportosítható, addig az állóeszközök „mozgékonysága" a termelés tényezői közül a legkisebb. Az állóeszköz-takarékosság „intenzitása" igen jelentősen hat a beruházási tevékenységre is.

Az állóeszköz-takarékosság legfontosabb eleme az állóeszközökben meglevő termelőképesség feltárása, illetőleg meghatározása, e lehetőség jelenlegi kihasználásának megállapítása, majd a jövőbeni kihasználás megtervezése, illetőleg fokozása. A kapacitásszámítások során feltáródnak a termelés lehetőségei és tartalékai, a szűk és a bő keresztmetszetek.

A továbbiakban a könyv az állóeszközökkel való takarékos gazdálkodás feltételeit vázolja (ilyenek: az anyagi érdekeltség kérdései, a termelőberendezések egységes mennyiségi és minőségi számbavétele, az egységes nyilvántartási rendszer stb.), majd rátér a kapacitásszámítások főbb fogalmainak ismertetésére. A termelési kapacitás az egy adott géppel vagy gépcsoporttal egy meghatározott időszakban elérhető ismert legnagyobb termelési lehetőség termékben kifejezve. Ez általában hosszabb időszakra érvényes, bár a teljesítmények javulása a műszaki fejlődés következtében változik, növekvő irányzatú. A termelési kapacitás fogalma a géppel, gépcsoporttal termelhető maximális mennyiséget jelenti — természetesen állagromlás nélkül — amikor is nem vagyunk tekintettel a munkaerők létszámában vagy szakképzettségében, az anyagellátásban esetleg meglevő korlátokra. Azt azután, hogy a maximális lehetőségből mikor és mennyit tudunk vagy akarunk kihasználni, tehát a termelési lehetőséget mikor és milyen mértékben lehet valóságos

termeléssé változtatni, további számításokkal (kapacitáskihasználási számításokkal) kell meghatározni. Ezekben a számításokban fokozatosan kell figyelembe venni mind a rendelkezésre álló anyag és munkaerő mennyiségét, mind ezek minőségi jellemzőit, kiinduló alapként mindig a termelőberendezéssel számolva. Ezután a szerzők egy konkrét vállalat adatain mutatják be a kapacitásszámítás gyakorlati menetét. A kapacitás megállapítása termelési keresztmetszetenként (azaz a termelési folyamat homogén egységeiként) történik. A legtöbb esetben a termelési keresztmetszetek kapacitásának nagysága nem egyforma, nem arányos; vannak szűk, illetőleg bő keresztmetszetek. Ez esetben a kapacitás tényleges nagyságát az úgynevezett alapvető termelési keresztmetszet határozza meg. (Az alapvető keresztmetszet a termelési folyamatnak az a része, ahol a bővítés a legnehezebben megoldható, akár terület-, akár beruházásigényesség stb. miatt.) Az ezenkívüli keresztmetszetben a bővítés könnyebben, minimális beruházással végrehajtható és a keresztmetszetek egymásközti arányossága megteremthető. Ezzel jelentős beruházási költségek takaríthatók meg. A szerzők ismertetik az alapvető keresztmetszet meghatározását néhány iparágban, majd részletesebben a kapacitásszámítás módszereit.

A munka e második részében részletesen foglalkoznak a termelőberendezések mennyiségi és minőségi számbavételénél alkalmazható mutatókkal, a termelőberendezések időalapjainak fogalmaival és meghatározásuk módjaival, a berendezéskihasználási mutatókkal, s végül a kapacitási és kapacitáskihasználási mutatókkal. Az elvi fejtegetéseket ebben a részben is igen gyakran példák kísérik. A szerteágazó, sok anyagot felölelő fejezetek részletes ismertetése még példaszerűen sem lehetséges, ez azonban nem a szerzőknek, hanem a szűkre szabott terjedelemnek róható fel.

A harmadik rész a kapacitásadatok gyakorlati felhasználásával és az állóeszközökkel való takarékosság megvalósításában betöltött szerepével foglalkozik. A mondanivalót talán úgy tudnánk summázni; mielőtt beruházást kérsz vagy adsz, vizsgáld meg a kapacitást és annak kihasználását. Elsősorban a szűk keresztmetszeteket igyekezz feloldani (ez olcsóbb), csak azután létesíts új vállalatot.

A szerzők — nagyon helyesen — mondanivalójukat az állóeszközök takarékos felhasználásának szerteágazó kérdéscsoportjából az egyik legalapvetőbb kérdésre, a kapacitásszámításokra koncentrálták.

★

Danitz Béla és Kósa Rudolf: Iparvállalatok pénzügyei (155 l.) című munkájával folytatódott a sorozat. A szerzők szigorúan megmaradtak kitűzött tárgyuknál és a vállalati pénzügyi konstrukciók népgazdasági összefüggését igen kevéssé, gazdaságpolitikai jelentőségüket, kihatásukat pedig egyáltalán nem érintik. Mivel a pénzügyi szabályok ismertetéséből áll a munka, s azok több-kevesebb mértékben változnak, egyes részei ma már túlhaladottaknak tekinthetők. A könyv nyelvezete, szerkezete egyébként világos, áttekinthető, s minden — a vállalatok életében előforduló — pénzügyi kérdést, ha néhol röviden is, de érint.

A bevezető első részben a vállalatok pénzellátásának általános kérdéseivel, majd a vállalatok pénzügyi szervezetével és a pénzgazdálkodás irányító szerveivel foglalkoznak. A második rész a vállalati jövedelmezőség és az anyagi érdekeltség kérdéseiről szól. A mondanivaló túlnyomó része az állami vállalatok nyereségrészesedésének mechanizmusa körül csoportosul. Miután ezzel a Vállalati Kiskönyvtár külön kötete foglalkozik, a részletesebb ismertetéstől eltekintünk.

A harmadik részben kerül ismertetésre a vállalati eredmény megtervezésének, a nyereség befizetésének, a forgalmi adó fajtáinak és elszámolásának rendszere.

A negyedik rész a forgóeszközök kérdéseivel foglalkozik. Tárgyalásra kerül a forgóeszközök fogalma, megjelenési formáik, forgási sebességük és idejük kiszámítási módja, majd a forgóeszközök pénzügyi forrásai. A továbbiakban igen nyomatékosan hangsúlyozzák a forgóeszköz-csökkentés jelentőségét, de egyben aláhúzzák, hogy ez csak az ésszerű határig indokolt, azaz addig, amíg a forgóeszközök hiánya a vállalat termelőfolyamatának lebonyolítását, pénzügyi kötelezettségeinek teljesítését nem zavarja. A szerzők röviden kitérnek a forgóeszköz-takarékosság népgazdasági jelentőségére is. A kifejtettekhez kiegészítésként a forgóeszköz-csökkentés népgazdasági jelentőségét és hasznosságát a következőkben határozhatnánk meg: A szocialista bővített újratermelés során a felhalmozásra kerülő anyagi javak egy része forgóeszközökben, másik (nagyobb) része állóeszközökben testesül meg. A forgóeszközökkel való takarékoskodás — akár a bővítésnél, akár a meglevő ter-

melőegységeknél történik — növeli az állóeszközök megvalósítására szolgáló anyagi lehetőségek keretét. Ennek növelése viszont a termelés, a nemzeti jövedelem fokozását, az életszínvonal gyorsabb ütemű emelkedését mozdítja elő. A vállalati forgóalap-ellátás rendszerét ismertetve kiemelik, hogy a vállalatokat csak a minimális forgóalappal kell ellátni. Az átmenetileg szükséges forgóeszközöket a vállalatok hitel útján kapják meg, ami viszont már hat a vállalati eredményre. A rész befejező fejezetei a vállalatok pénzforgalmának technikai megoldását ismertetik.

Az ötödik rész az állóeszközök finanszírozásáról szól. Megismerkedünk az értékcsökkenési leírás, a beruházás és felújítás üzemgazdasági fogalmával. A beruházások fogalmi körébe tartozó tevékenységek felsorolása a pillanatnyi helyzetet rögzíti, jónéhány esetben elhatározás kérdése, hogy valamely tevékenységet beruházási keretből finanszíroznak-e vagy sem.

A beruházások és felújítások tervezési módszerének rövid ismertetése után a beruházások és felújítások pénzügyi forrásainak, s az ezzel kapcsolatos pénzügytechnikai kérdéseknek tárgyalásával zárul az ötödik rész.

A hatodik rész a műszaki fejlesztés finanszírozásának — 1958-ban érvényes — rendszerét ismerteti. Az 1959. I. 1-én életbe léptetett új termelői árrendszerrel a műszaki fejlesztés finanszírozási rendszere gyökeresen változott. A korábbi rendszer értelmében a fejlesztéshez szükséges anyagi eszközöket egyrészt kiutalták, másrészt saját forrásokból (vállalatfejlesztési alapból, újítási keretből stb.) lényegében centralizáltan fedezték. Az új konstrukció szerint viszont a gyártmányok árába beépített, a vállalatok rendelkezése alatt álló „műszaki fejlesztési alap" fedezi a fejlesztési költség nagy részét, amit egyéb vállalati források egészítenek ki. Ez a megoldás decentralizált finanszírozásnak nevezhető. Az új konstrukció célja a nagyobb anyagi keretek biztosítása mellett a korábbi finanszírozás bürokratikus voltának megszüntetése.

A hetedik — utolsó — rész egyéb finanszírozási kérdéseket tárgyalva a vállalatok átszervezésével és az alapítással kapcsolatos költségek finanszírozását, a vállalati jóléti intézmények pénzellátását, a vállalati dolgozók segélyezését és illetményelőlegét, s egyéb költségvetési kapcsolatait (a községfejlesztési hozzájárulást, a társadalombiztosítási és a nyugdíjjárulékot, a levonásos adókat) ismerteti.

A kötetet az iparvállalatok pénzgazdálkodásának rendjére vonatkozó fontosabb jogszabályok és hivatalos tájékoztatók 1958. április 30-án lezárt felsorolása egészíti ki.

★

Duzs János: Műszaki fejlesztés gyorsantérülő hitelekből (117 l.) című könyvének megjelentetésére az adott ösztönzést, hogy a műszaki fejlesztés népgazdasági beruházáson kívül eső két pénzügyi forrásának (a gyorsantérülő hiteleknek és a vállalatfejlesztési alapnak) a felhasználása igen vontatott volt. Ennek egyik fő okát a szerző a műszaki gazdasági vezetők nem kellő tájékozottságában látja. Mivel a könyv még 1958-ban jelent meg, nem tárgyalhatta az új termelői árrendszerrel életbe lépő műszaki fejlesztési alapot és a gyorsantérülő hitelek összefüggéseit. Ugyancsak nem volt elégséges tapasztalata a gyorsan térülő hitelek és a nyereségrészesedési rendszer kapcsolatának elemzésére sem. Az említettek ellenére a könyvecske még ma is haszonnal forgatható, mert olyan kérdéseket is megvilágít, amelyek aktualitásukat nem vesztették el.

Az első két fejezet a gyorsantérülő hitelek, a vállalatfejlesztési alap fogalmával, felhasználási és igénylési szabályaival foglalkozik. A harmadik fejezet a gyorsantérülő hitelekből fedezett kisebb beruházások végrehajtásának tervezéséről szól. A könyv legérdekesebb része a negyedik fejezet, amely igen sok gyakorlati példán keresztül mutatja be a gyorsantérülő hitelekből megvalósított műszaki fejlesztési intézkedések gazdasági eredményszámításának módszereit. A szerző sorra veszi a számba jöhető műszaki fejlesztési területeket és 29 gyakorlati példában ismerteti az eredmény és a ráfordítás számítását, megbírálva azok fogyatékosságait. Kiderül, hogy igen gyakran megfeledkeznek az üzembehelyezési, karbantartási és javítási, s az üzemanyagköltségek, valamint az értékcsökkenési leírás felvételéről. A bérmegtakarításoknál és a költségeknél sokszor nem veszik figyelembe a bérpótlékokat, a kiegészítő fizetéseket és az SZTK járulékokat. Ezeknek a költségeknek az elhagyása akkor válhat jelentőssé, amikor a megtérülés ideje közel esik a maximalizált időtartamhoz.

Az ötödik fejezet a gazdasági eredményszámítás kérdéseit taglalja. Külön kerül tárgyalásra a műszaki fejlesztés, átszervezés eredményességének vállalati

szintű számítása, s külön az export- vagy belföldi árualap növelésének, továbbá az importcsökkentés gazdasági, népgazdasági szintű eredményszámításának alapjai. A mutatók hiányosságaival e helyütt nem foglalkozhatunk.

A vállalatfejlesztési alap forrásait, felhasználási lehetőségeit ismerteti a hatodik fejezet.

A zárófejezetből „a gyorsantérülő hitelek és a vállalatfejlesztési alap fokozottabb igénybevételével összefüggő feladatok" közül kiemeljük, hogy igen hasznos volna, ha a felügyeleti és társadalmi szervek e forrásokból megvalósított műszaki fejlesztések leírását összegyűjtenék és propagálnák, miáltal a vállalatok sok hasznos kezdeményezésről tudomást szereznének, s adott esetekben jelentős (tervezési, megvalósítási) költségek megtakaríthatók lennének.

★

1957-ben jelentősen változott a vállalatok anyagi ösztönzési rendszere, bevezetésre került a nyereségrészesedés. A tárggyal foglalkozó irodalomban az elsők között volt **Klein Sándor és dr. Kozmutza Pál: „Nyereségrészesedés az iparban"** (209 l.) című könyve, amely a Vállalati Kiskönyvtár 1958. évi sorozatának ötödik köteteként jelent meg. A viszonylag korai megjelenés következtében a mű inkább leíró, mint elemző jellegű. Emellett a nyereségrészesedés alkalmazásának egy olyan korszakáról íródott, amelyre igen erősen rányomják a bélyegüket az 1957. évi, de még 1958-ban is ható rendkívüli viszonyok. A könyv tanulmányozása mégsem felesleges, mert egyrészt a jelenlegi rendszer az 1957—1958-ban alkalmazotton alapul, másrészt igen sok ma is problematikus kérdéssel is foglalkozik, s így feltárásuk és tudatosításuk segítheti a megoldást.

A könyv hét részből áll. Az első rész a nyereségrészesedés 1957—1958. évi rendszerét ismerteti. Különösen érdekes és ma is élő problémákkal foglalkozik a második rész, amely a nyereségrészesedés kiszámításának alapját képező mérleg és eredménykimutatás pontosságáról szól. A szerzők elöljáróban leszögezik, hogy a mérleg és eredménykimutatás szolgáltatta adatok abszolút pontosságának követelményét össze kell egyeztetni az elkészítésükre fordítható munkamennyiséggel, s az optimális megoldást kell megkeresni. A szerzők szerint jelenlegi számviteli rendszerünk — feltételezve a számviteli dolgozók lelkiismeretes és becsületes munkáját, továbbá a rendelkezések következetes alkalmazását — a gyakorlati célnak meg is felel. Ezután sorra veszik az eredmény szempontjából különösen fontos mérlegtételek értékelési elveit, és azok összefüggéseit az eredmény pontosságával kapcsolatban vizsgálják. Külön elemzik a pontos eredménykimutatás problémáit a hosszú átfutási idejű, termékű és sorozatú vállalatoknál. Megállapításaikat úgy összegezhetnénk, hogy a nyereségrészesedés szabályainak megállapításánál messzemenően figyelembe kell venni az illető vállalat vagy gyártási ág termelési körülményeinek hatását mérlegeik és eredménykimutatásaik pontosságára.

A következő rész a jövedelmezőség elemzésével foglalkozik. A jövedelmezőség fogalmának megadása után az eredmény változásának a következő komponenseit vizsgálják: *a)* az értékesítés volumene, *b)* az értékesített termékek önköltsége, *c)* az értékesített termékek árváltozása, *d)* az értékesített termékek minősége, *e)* az értékesítés termék-összetételének alakulása, *f)* a különféle egyéb nyereségek és veszteségek. Megállapítják, hogy a nyereségrészesedés a jelenlegi szabályok szerint a jövedelmezőség százalékának alakulásához kapcsolódik, miáltal „a többi tényező változatlanságát feltételezve a termelés, illetve az értékesítés volumenváltozása önmagában véve csakis a nyereség abszolút összegét változtatja, a jövedelmezőséget nem". Persze azért a nyereség összegét az értékesítési volumen változásából keletkező fixköltség csökkenése vagy növekedése következtében előálló önköltségváltozás módosítja, mégis jelenlegi rendszerünk az úgynevezett hányadérdekeltségi rendszer. A szerzők felvetik, hogy egyes esetekben, például ahol a termelés fokozása különösen indokolt, nem volna-e célszerű a nyereség abszolút növelésében is érdekeltté tenni a vállalatokat, azzal, hogy a termeléssel, illetőleg értékesítéssel arányosan növekvő nyereség abszolút összegét is valamilyen mértékben beépítsék a nyereségrészesedésbe. Ezt a részt egy konkrét bútoripari jövedelmezőség-elemzési példa zárja be.

Az év végi mérlegek revíziójával foglalkozó részben a szerzők a mérlegpontosság tekintetében a revíziók feladatait tárgyalják és az 1957. évi tapasztalatok alapján néhány javaslatot tesznek. Sorra veszik a leltározás, a kalkulációk, a készletek értékelése, az állóeszközök, beruházások és felújítások, a vevők, szállítók és elszámolási számlák, az időbeli elhatárolások és tartalékok revíziójának tapaszta-

latait. A felvetett javaslatok közül eggyel nem lehet egyetérteni. Felhozzák például, hogy az egyik nagyvállalatnál az állóeszközöknek a — minisztérium által engedélyezett — kiselejtezésénél a nettó érték 16,3 százaléka volt a bruttó értéknek, s megjegyzik, hogy „a nettó és bruttó értékek közötti aránytalanság arra figyelmeztet bennünket, hogy az érvényben levő nettó értékhez kapcsolódó rendelkezéseket a bruttó érték irányában kellene módosítani". Köztudott, hogy a kiselejtezett állóeszközök nettó értékét a vállalati eredmény terhére kell elszámolni, s ez a tény a nyereségrészesedési rendszer következtében fékezi a kiselejtezéseket. Nem lehet pontosan tudni, hogy a szerzők előbb idézett mondata pontosan mire céloz, de ha arra, hogy a bruttó értéket vagy annak egy részét számolják el az eredmény terhére, a javaslatot csak helyteleníteni lehet. Különben is a kiselejtezések eldöntésénél nem a nettó érték nagysága az elsőrendű kérdés, hanem gazdaságossági szempontokat kell mérlegelni.

Az ötödik rész a nyereségrészesedés felhasználásának 1957. évi tapasztalatait foglalja össze. A hatodik részben a nyereségrészesedés növelésének, a tartalékok feltárásának tapasztalatait, lehetőségeit és feladatait tárgyalják a vállalatvezetés szempontjából. Végül a hetedik rész a nyereségrészesedés rendszerének 1957. évi tapasztalataival foglalkozik. Nem vitás, hogy egy év — és nem is akármilyen év — tapasztalatai még nagyon sok általánosíthatót nem nyújthattak. A szerzők külön tárgyalják a kedvező és külön a kedvezőtlen hatásokat. Majd az 1959-ben bevezetendő új termelői árrendszer várható hatásaival és problémáival foglalkoznak, s végül a nyereségrészesedéssel kapcsolatos vitákat röviden összegezve javaslatokat tesznek a rendszer továbbfejlesztésére. Állást foglalnak amellett, hogy a nyereségrészesedés alapja jövőben is a jövedelmezőség javítása legyen, a hosszabb távlatú vállalati gazdálkodás érdekében a részesedési feltételeket több évre előre kell megállapítani, a nyereség abszolút összegének növelésében is érdekeltté kell tenni a vállalatokat, a részesedési kulcsokat a jövőben is differenciálni kell, a korrekciók rendszerét, ha korlátozva is, de fenn kell tartani, és végül meg kell erősíteni a mérlegrevíziós munkálatokat, szakmánként tovább kell fejleszteni a jövedelmezőség elemzését.

Mint látható, a felsorolt javaslatok fontosabbjai ma is nyitott, megoldásra váró kérdések.

★

Dr. Feszler Lajos: Ipari árképzés (193 l.) című munkája az 1959. január 1-én életbe lépett új ipari termelői árrendszerről ad áttekintő képet. Az új árrendszer közgazdasági alapjait alig érinti, konkrét árpolitikai kérdéseket is csak igen kevéssé. A fő mondanivaló az új árrendszer szerkezete, az árképzés módszerei köré csoportosul. Az olvasó igen alapos és sokrétű tájékozódást kap az előbbiek általános kérdéseiről, az egyes szakmák speciális problémái csak példaként kerültek tárgyalásra, ezek a példák is főleg könnyűipariak. Az első fejezet a hazai árrendszer legfontosabb jellemzőit tárgyalja. Két fő árkategória különböztethető meg: úm. termelői árak és fogyasztói árak. A termelőeszközöknek kizárólag termelői ára, a fogyasztási cikkeknek pedig fogyasztói ára és termelői ára is van. Az árak egységes rendszerének egyik általános fő jellemzője a szilárdság, amely követelményhez igen sokrétű népgazdasági érdek fűződik. Az egységes és szilárd árrendszer más célkitűzéseket valósít meg a termelői árak és másokat a fogyasztói árak segítségével. A termelői árrendszer megalkotásának főbb célkitűzései közül a következők említendők meg: a gazdasági tisztánlátás biztosítása a népgazdaságban (evégett az áraknak a társadalmi ráfordítást kell tükrözniök, ezért az új árak általában az iparági önköltségeken, dotálás nélkül lettek megállapítva), a helyes árarányok megteremtése, az egymással helyettesíthető termelvények és rokoncikkek árainak meghatározott célú ösztönzésre való felhasználása, a gazdaságosság szempontjainak érvényesítése (az árrendszernek tudatosan kell ösztönöznie az önköltség csökkentésére, a termelés terjedelmének és választékának bővítésére, az importanyagokkal való takarékoskodásra, a gazdaságos sorozatnagyságok kialakítására stb.). A fogyasztói árrendszernek elsősorban a fogyasztás és az árualap közötti összhangot kell biztosítania. Az itt is fontos stabilitás mellett külön aláhúzandó az „azonos ár, azonos minőség" követelménye.

A következő fejezet az ár szerkezetével foglalkozik. A harmadik — leghosszabb — fejezet az árképzési módszereket taglalja. E szempontból az árak a következő fő csoportokra oszthatók: *a)* azonosított és arányosított árak, *b)* kalkulált árak, *c)* megegyezéses árak. Az árképzés említett módszereit a konkrét megálla-

pításkor nem mereven érvényesítik, kombinatív módszereket is alkalmaznak. Annak leszögezése mellett, hogy minden árképzési módszernek alapja a kalkuláció, illetve az árvetés, a szerző sorraveszi és részletesen ismerteti az előbbi három fő csoportot és jellemzőiket. Megállapítja, hogy a legnagyobb jelentősége és szerepe az árjegyzéki egységes (rögzített) áraknak van, s rátér az árjegyzékek jellemzőinek és tartalmának ismertetésére. A fejezet döntő része azonban az ár megállapításának alapját képező kalkulációval, illetőleg árvetéssel foglalkozik. Részletesen elemzi, hogy mely módon kell a költségtényezőket az ár kiszámításakor figyelembe venni. Ugyanis a kalkulációkat árvetéssé kell átdolgozni. Az árvetés a kalkulációs tényezőket kibővíti, illetve csökkenti az árképzés olyan elemeivel, amelyek nem kalkulációs tényezők, vagy csökkenti azt az árképzésnél elfogadhatatlan költségelemekkel. Az árvetési utasítások feladata, hogy a kalkuláció és az árvetés között külön rendelkezésekkel biztosítsa az árvetésbe állítható költségek helyes mértékét, a helyes költségfelosztási módszer alkalmazását és meghatározza azt az időszakot, amelynek költségalakulását az árvetésben alapul lehet venni.

A következő fejezet az árszabályozás szervezeti kérdéseinek ismertetése után külön foglalkozik az új iparcikkek és az új választékú iparcikkek árának megállapításával. Itt kiemelendő az az alapelv, hogy az új iparcikk termelői árát az indokolt előállítási költségek és a vállalat egyéb gyártmányainál az utolsó gazdasági évben már elért átlagos nyereség felszámításával kell megállapítani. Fontos népgazdasági érdekből a kalkulált nyereség még magasabb is lehet. (Korábban az új gyártmányok bevezetésének egyik fő akadályozója volt, hogy csak az iparágra megállapított nyereségszázalékot lehetett felszámítani, s ezáltal az új gyártmány termelése a vállalatra nézve hátrányos volt. Ezért a vállalatok az ármegállapítás alapját képező kalkulációikba fiktív költségeket is beállítottak, hogy jövedelmezőségük korábbi szintjét megőrizzék.) Valamely termék új választékának ármegállapításakor az összehasonlítás alapját képező — már korábban gyártott — terméken elért nyereséget kell felszámítani. A fejezetet az árellenőrzés szervezeti ismertetése zárja be.

Az utolsó — ötödik — fejezet az árak és a vállalatok jövedelmezőségének összefüggéseit ismerteti. Elemzi a jövedelmezőségre való hatás szempontjából a termelésnek és összetételének változását, továbbá a választékcsere, a minőségjavítás, a felárak, a megegyezéses árak, a kiemelt haszonkulcsok, az árarányosításból származó nyereség, a csoportos ár alkalmazásából származó nyereség, az anyagok árkülönbözete, a fuvarköltség, a saját rezsiben végzett termelés kérdéseit. A könyvet függelékként közölt vállalati árvetési, iparági árvetési, különbözeti árvetési gyakorlati példa zárja be.

★

Dr. Susánszky János könyve „A gazdaságos sorozatnagyság" (147 l.) megállapításának problematikáját tárgyalja. „A munka célja a sorozatnagyság-számítási módszerek rövid összefoglalása és az egyes eljárások összehasonlító elemzése, annak érdekében, hogy segítse a gyakorlat szakembereit az adott esetben célszerű számítás kiválasztásában és alkalmazásában." Éppen ezért a szerző nem elégszik meg az idevágó matematikai képletek levezetésével, hanem a sorozatnagyság gazdasági és gyártásszervezési összefüggéseivel is foglalkozik. Bár a könyv vállalati embereknek íródott, néhány sorban tárgyalni lehetett volna a sorozatnagyság problematikáját szélesebb síkon is, nevezetesen, a nemzetközi munkamegosztás hatását és előnyeit. Ettől eltekintve, a könyvecske kiadása igen hasznos, mert olyan probléma megoldásában segít megtenni az első lépéseket, amely iparunk gazdaságos termelésének még korántsem kihasznált tartalékát képezi.

Az első fejezetben a szerző a sorozatnagyság számításának alapproblémáit mutatja be. Cáfolja azt az állítást, hogy a tervgazdálkodásban nincs szükség sorozatnagyság-számításra, mert a vállalati részlettervek mutatóinak eredőjeként az már eleve meghatározott. Ez még elvileg sincs így, ugyanis a terv meghatározza a gyártandó összes mennyiséget (s ennyiben a sorozatnagyságnak felső határt szab), de ennek részletekre, sorozatokra bontása és ütemezése már számításokat kíván, a szóba jöhető változatok összehasonlítása pedig gazdasági mérlegeléssel kell, hogy történjék. A sorozatnagyság növelésének pozitív hatásai (a gépátállítások csökkentéséből adódó bérmegtakarítás, a javuló kapacitáskihasználás, a begyakorlottság növekedéséből származó termelékenységnövekedés és selejtcsökkenés, az irányítás és adminisztráció egyszerűsödése) mellett negatív hatások is jelentkeznek (a növekedő átfutási időtartam következtében nagyobb befejezetlen termékállomány,

emiatt nagyobb termelési és raktározási területigény). A sorozatnagyság-számítási módszereknek éppen az a céljuk, hogy az ellentétesen ható, mérhető tényezők optimumát keressék meg. A számítások az érvényesített elv alapján két nagy csoportba oszthatók. Az egyik — az úgynevezett gazdasági elv szerinti — azt a sorozatnagyságot keresi, amelynél a gyártmány önköltsége a legkisebb. A másik — az úgynevezett gyártásszervezési elv szerinti — nem a minimális költségeket keresi, hanem a sorozat nagyságát a legelőnyösebb gyártásszervezési szempontnak megfelelően alakítja ki. A gyakorlatban a két eljárás optimuma nem mindig azonos. Ebben a fejezetben kerülnek levezetésre a nagyobb mennyiség sorozatokra bontásának számításánál, továbbá az egyedi gyártásban alkalmazható gazdaságos sorozatösszevonásnál, majd a gyártásszervezési szempontnak megfelelő sorozatnagyság meghatározásánál alkalmazandó matematikai képletek is.

A második fejezet a sorozatok ismétlődési periódusának számítási módszereivel foglalkozik. Az ismétlődési periódus és a sorozatnagyság összehangolása az átfutási tervek készítésének egyik legfontosabb fázisa. A nem kielégítő összehangolás okozza igen sok esetben gépgyárainkban azt a jelenséget, hogy „egyes alkatrészekből a szereldei igény — megfelelő kapacitáshelyzet ellenére is — csak vontatottan, késésekkel elégíthető ki, ami lehetetlenné teszi a szerelőüzemben a folyamatos munkamenetet".

A következő fejezetben a szerző a különböző sorozatnagyság-számítások megfelelő alkalmazási területeivel foglalkozik. Állást foglal a sorozatnagyság gazdasági elv szerinti számításának elsődlegessége mellett. Rámutat, hogy a gyártásszervezési követelményeken alapuló sorozatnagyság-számítási eljárásoknak akkor van létjogosultságuk, ha az adott üzemben valamelyik gyártásszervezési tényező különösen jelentős, ha a gazdasági számításhoz szükséges költségadatok nem ismeretesek, és ha a gazdaságosságot nem sértik, eredményük a gazdasági elv szerinti számítás költséggörbéjének előnyös szakaszán helyezkedik el. (Nyilvánvaló, hogy a szerző itt ellentmondásba keveredik, mert hogyan lehet valamely sorozatról megállapítani, hogy a költséggörbe mely szakaszán „fekszik", ha a költségadatok nem ismeretesek. Itt helyesebb lett volna az első fejezetbeli állásfoglalás, amely szerint a nagyobb darabszámú sorozatra törekedjünk, mert általános jelenség, hogy „a sorozatnagyság növelésének kedvezőtlen költségkihatásai lassúbb ütemben érvényesülnek, mint csökkentésének káros hatásai".)

A negyedik fejezet az imponderabilis tényezők részletesebb elemzését, az ötödik fejezet a gyártás átfutási időtartamának a sorozatnagysággal való összefüggéseit tárgyalja. A sorozatnagyság növekedésével általában nő az átfutási időtartam. A jelenség részletes elemzése során a szerző feltárja az átfutási idő csökkentésének lehetőségeit.

A hatodik fejezet a sorozatnagyságnak a befejezetlen termelésre gyakorolt hatását, ez utóbbinak a sorozatnagyság figyelembevételével történő számítási módszereit mutatja be. Befejezésül a szerző megállapítja: „A fejtegetéseknél feltételezett ideális körülményeket a gyakorlatban megzavarhatja néhány akadály, mint az előregyártás anyagszükséglete, az esetleges konstrukcióváltoztatások, soronkívüli rendelések vagy a raktározási terület elégtelensége. Mégsem szabad idegenkednünk a kalkulatív, költségelemzési meggondolásoktól és „érzés szerint" keresni a gazdaságos darabszámot, befejezetlen állományt és ismétlődési periódust. Az alacsony költségekre való törekvés folytonos értékelést, mérlegelést tesz szükségessé ebben a problémakörben is, s az önköltség csökkenésében várható eredmény messze felülmúlja azt a fáradságot, amelyet az optimális költségpont megállapítására áldozunk".

★

Az 1958-ban kiadott kötetek közül utolsó **dr. Ladó László: Költségtervezés és költségmérés** (146 l.) című könyve. A munka főként azokhoz szól, akik a vállalati költséggazdálkodásban mint műszaki vagy számviteli dolgozók vesznek részt, de azok is hasznos útmutatásokat nyerhetnek belőle, akiknek a költséggazdálkodás nem munkaterületük, s csak funkciójuknál fogva kapcsolódnak hozzá (például a revizorok). A kötet főleg a költséggazdálkodás új, hazai gyakorlatunkban még igen kevéssé ismert és főleg alkalmazott, szemlélet alapján dolgozta fel mondanivalóját. A könyv három fő részre tagolódik.

A bevezető részben a szerző megindokolja, hogy miért szükséges a költségtervezés és mérés munkájában új módszerekre áttérni.

A második rész a termelési költségek tervezéséről szól. Külön kerül tárgya-

lásra a költségek tervezése a zárt-ciklusú és külön a műhelyrendszerű gyártás esetén. A szerző szerint megbízható és hasznosítható költségterv akkor készíthető, ha

a) a következő tervidőszak termelési feladatai kellő időben ismertek,

b) a költségtervet pontosan a termelési feladatokra építve állítják össze, tehát ha „alulról felfelé" haladnak, s nem globális számokat kísérelnek meg felbontani,

c) az alapanyag-felhasználás és a megmunkálási bérek tekintetében lehetőleg minden termékre és minden műveletre pontos normák állnak rendelkezésre,

d) az általános költségek tekintetében is rendelkeznek hasznosítható irányszámokkal,

e) a termelés volumenével arányosan, degresszíven, progresszíven változó és az állandó költségek köre ismert, s megfelelő gyakorlati eljárással rendelkeznek a költségek ilyen jellegéből folyó következmények helyes tervezésére és értékelésére,

f) a számvitel és a költségtervezés teljesen összeforrott, mindkettő azonos csoportosítási, értékelési stb. eljárásokat alkalmaz,

g) a költségtervezés fontosságát felismerve, megfelelő kapacitású vállalati szerv rendszeresen foglalkozik vele.

Nyilvánvaló, hogy a gyakorlatban ezek a feltételek nincsenek meg mindig maradéktalanul, ennek ellenére a szerző szükségesnek tartja az eljárás bevezetésének megkezdését. Igen érdekesek azok a részek, ahol a szerző kifejti, hogy a költségek alakulásának a jellege is változhat, s azonos jelleg csak bizonyos ideig, bizonyos körülmények között áll fenn. Továbbá a termelési költség, a termékenkénti önköltség, a termelési volumen számottevő változására lépcsőzetesen reagál. A változó költségeknél a fő probléma annak megállapítása, hogy azok milyen mértékben változók. A helyes költségtervezési munkának éppen e változások nagyságát kell számszerűsítenie. A szerző ennek rögzítésére az úgynevezett jelzőszámos rendszert ajánlja, ennek megállapítási módszereit is ismerteti. (A „jelzőszám" az a százalékszám, amely megmutatja, hogy a szóban forgó költség a termelési volumen változása esetén mennyivel változik.) Igen jelentős eredménynek tartjuk, hogy a jelzőszámos rendszer felhasználásával a bázisköltségből kiindulva viszonylag egyszerű és gyors számításokkal meghatározható az eredmény, illetőleg többleteredmény a termelési volumen különféle nagysága esetén.

A költségterv teljesítésének mérésével foglalkozik a harmadik rész. A normatív jellegű mérés igen sok problémát és követelményt vet fel a különféle vállalati számviteli részlegekkel kapcsolatban. A költségterv teljesítésének mérése tervezési egységenként kell hogy történjen. A tervezési egységek az alapanyag-felhasználásnál és a megmunkálási bérnél a részletes normák, az általános költségeknél pedig az egyes üzemekre, illetve részlegekre vonatkozó rezsinormák, költségrészletezések vagy limitek. Az elsődleges számviteli részletező (analitikus) nyilvántartások munkáját úgy kell megszervezni, hogy lehetőleg már a bizonylatok elsődleges feldolgozásával egy munkamenetben kimutassák és megfelelően rendszerezzék a tervtől való eltéréseket. Az esetek túlnyomó részében a tényleges termelés nem a tervezett volumennek és összetételnek megfelelően alakul, ezért jelentősebb módosulás esetén meg kell határozni a tényleges termelés tervezett költségeit is. A költségmérési munkálatok közé tartozik még a gyártmányok egységönköltségének kiszámítása is.

Ladó László könyve igen nagy anyagot ölel fel, s ha nem is old meg minden részletkérdést, megjelentetése hasznos volt, mivel a költségtervezés és -mérés korszerű módszereinek alkalmazása tekintetében igen rosszul állunk. Úgy véljük, hogy e területen még ma sem teszünk eleget, pedig a kérdés fontossága kézenfekvő.

★

A Vállalati Kiskönyvtár további köteteit egyik következő számunkban ismertetjük.

Sági Márton

A beruházások gazdasági hatékonysága

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959. 263 l.

A fenti címen megjelent kötetben két önálló tanulmány foglal helyet: *Turánszky Miklós:* A beruházások gazdaságosságának fogalma és értékelése; *Gerle György:* A beruházások gazdaságosságának vizsgálata.*

Turánszky Miklós munkája jobbára *elméleti* jellegű. A szerző a szocialista beruházások *gazdaságossági vizsgálatának* oly módszereit kutatja, amelyek népgazdasági szinten teszik lehetővé a beruházások gazdasági hatékonyságának mérlegelését. Az ezzel kapcsolatos elveket sok esetben képletekkel és számszerű példákkal támasztja alá.

Munkájában a beruházások *gazdasági hatékonyságának* két feltételéül a *gazdaságosságot és az arányosságot* jelöli meg.

A szerző szerint a fő cél, amelyet beruházásainktól el kell várnunk, a *szükségletek* lehető *legteljesebb kielégítésének* biztosítása. Ehhez egyre növekvő termékbőség szükséges. A szükségleteket azonban nem lehet bármilyen termékkel kielégíteni; ezért szükséges, hogy a különféle szükségleteknek megfelelően a különböző használati értékek bőségét hozzuk létre. A különféle termékek termelését tehát a tervszerű, arányos fejlődés törvényének megfelelő arányban kell fejleszteni.

E cél megvalósítása végett a beruházások tervezésénél a következőket kell figyelembe venni:

1. A feladat az *egyre növekvő* szükségletek szakadatlan kielégítésének biztosítása. Tehát a beruházásokat helyes arányban fel kell osztani a jelen, a jövő és a távolabbi jövő szükségleteinek kielégítését biztosító beruházásokra.

2. „A meglevő szükségleteknek és ezek fejlődésének megoszlása az ország területén nem egyenletes, ezért a termelést nem egyenletesen, hanem az egyes kerületek között arányosan súlyozva kell fejleszteni."

3. A termelési ágak és egységek a termelés folyamatában szoros kapcsolatban állnak egymással, s e kapcsolatok a termelés egyes területei között határozott arányt szabnak meg. Ezeknek az arányoknak meghatározására elsőrendű eszköz a népgazdasági mérlegek készítésének módszere.

4. A mi viszonyaink között a fejlesztési arányokat nagymértékben befolyásolják a külkereskedelmi lehetőségek, amelyeket szintén figyelembe kell venni.

A felsorolt gazdasági szempontok mellett biztosítani kell a politikai célkitűzések megvalósítását, a dolgozó nép államának külső és belső ellenség elleni megvédését.

A beruházások a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem emelésének a legfontosabb eszközei, viszont megvalósításuk jelentős munkaráfordításokat igényel.

Ha a beruházások hatékonyságának mértékéül a szükségletek mind teljesebb kielégítésének biztosítását jelöljük meg, akkor ez kettős célkitűzést tartalmaz: *a jövő szükségletei maximális kielégítésének* előmozdítását, *a jelen szükségletek kielégítésének minimális korlátozásával* egybekötve.

A szélesebb fogalmat — a gazdasági hatékonyságot — két szűkebb fogalom: a gazdaságosság és az arányosság határozza meg.

A *gazdasági hatékonyság* vizsgálatának elsősorban a népgazdasági beruházási terveknél van jelentősége. Az egyes beruházások hatékonysági vizsgálatát csak mint kisegítő módszert lehet alkalmazni.

A *gazdaságossági* vizsgálatok ezzel szemben mind népgazdasági, mind ágazati síkon fontosak. A *népgazdasági tervekkel* kapcsolatban e vizsgálatok feladata megállapítani, hogy a tervbe felvett beruházások együttesen milyen mértékben emelik a szükségletek kielégítésére szolgáló termékek mennyiségét, a nemzeti jövedelem összegét, és megvalósításukhoz milyen eleven- és holtmunka-ráfordítások szükségesek. *Az egyes beruházások* gazdaságossági vizsgálatának feladata annak megállapítása, hogy e beruházás megvalósítására történt munkaráfordítások és értékek, valamint az üzemeltetés révén előállított új értékek és az ehhez szükséges munkaráfordítások hogyan alakulnak.

* Gerle György tanulmányának ismertetésére egyik következő számunkban térünk vissza.

A hatékonyság vizsgálatával kapcsolatban a szerző rámutat arra, hogy a gazdaságosság számszerűen mérhető, míg az arányosság — a használati értékek különbözősége miatt — számszerűen nem jellemezhető. A hatékonyság különféle követelményeit lehetséges külön-külön számszerű mutatókkal jellemezni, de magát a hatékonyságot egy mutatóval jellemezni nem lehet. Önmagában is döntő szempont a gazdaságosság *az azonos célt megvalósító variánsok* közötti választáskor.

A variánsok egy része a beruházások tervezésekor számításokkal és rajzokkal dokumentálva jelentkezik. Ezek számát azonban sokszorosan felülmúlják *a nem dokumentált variánsok,* amelyeket a dolgozók a munka végzése közben az adott pillanatban *azonnal elvetnek.*

Az azonos célt megvalósító variánsok köre hazai viszonyaink között nem szűkíthető le a *technikai variánsok* területére és a *helyettesíthető termékek* közötti választásra. A *külkereskedelmi lehetőségek bővülésével* egyre veszít jelentőségéből a termékek használati értéke és növekszik az érték, s ezzel együtt a termelés gazdaságosságának jelentősége.

A gazdaságosság *általános mértékül* szolgálhat a szocialista országok között kialakuló *munkamegosztás megtervezésében,* valamint a kapitalista országokkal folytatott külkereskedelmünkben is.

A szerző sorraveszi a *beruházások* három lehetséges *célját:* a *szabadidő növelését,* a *munkaerő felszabadítását,* a *termelés bővítését,* és ismerteti az utóbbi csoporthoz tartozó beruházások főbb típusait és gazdaságossági mutatóit üzemi és népgazdasági szinten.

A továbbiakban a tanulmánynak a *gazdaságossági együtthatóval,* az ún. deltával foglalkozó részeit tekintjük át. A kérdésre vonatkozó magyar szakirodalomban Turánszky Miklós éppen ebben a problémakörben végzett *jelentős úttörő munkát.* Elvi alapon kifejtette az együttható szerepét a gazdaságossági számításokban, és azóta — tudtunkkal — *már senki sem vitatja az együttható szükségességét.* Sokkal vitatottabb Turánszky másik jelentős lépése, az alkalmazandó *együttható konkrét értékének kiszámítása.* A vita ellenére is nagy jelentőségű az *első* ily értelmű *tudományos megalapozottságú kísérlet* elvégzése.

Az idevágó részek bevezetésében a szerző ismerteti *a kamat szerepét a kapitalista gazdálkodásban,* ahol a tőkeigényesebb befektetés a tőke használatáért fizetett kamat miatt emeli az önköltséget és csökkenti a nyereséget. A tőkés vállalkozó számára az a megoldás a leggazdaságosabb, amellyel a legkisebb összes költség mellett érik el a kitűzött célt. A befektetett tőke és az üzemeltetési költség viszonya a kamatláb változása esetén módosul. A kamatláb nem az egyes létesítményekre, hanem a gazdasági rendszer egészére jellemző szám. Így kerül be a műszaki tervezés gyakorlatába egy olyan tényező, amely elengedhetetlen követelménye a módszer eredményes alkalmazásának. Ez a *minimális önköltségre való méretezés elve.*

A beruházási és üzemeltetési költségek általában egymással ellentétes irányban hatnak. A két költség kombinációjából képzett összeg változása parabolaszerű görbét mutat.

A szocializmust építő országokban a szakirodalom kerüli a kamat elnevezést, és a kialakult százalékot *gazdasági koefficiens, gazdaságossági együttható, hatásfok norma* stb. elnevezéseken alkalmazza.

A szerző könyvében főként *T. Sz. Hacsaturov* szovjet közgazdászra hivatkozik. Hacsaturov szerint a delta értéke az *intenzív* beruházások átlagos gazdaságosságával egyenlő. A deltát nem szakmai, hanem *általános érvényű* mutatónak tartotta, és értékét *0,10—0,12-nek* adta meg.

Az értékelés eredménye nagymértékben a delta nagyságától függ, ezért nagyon fontos feladat az alkalmazandó gazdaságossági együttható helyes értékének meghatározása, amit a szerző *részletesen* ismertet és példákkal szemléltet.

A szerző kifejti az *időnek mint a gazdaságosság tényezőjének* szerepét a kapitalizmusban. Majd részletes fejtegetésekkel mutatja ki, hogy az *„elmaradt eredmény"* figyelembevétele révén az átlagos gazdaságossági együttható jól tükrözi a gazdaságossági számításokban a *beruházások különböző időtartamának szerepét.*

A szerző a gazdaságossági együttható alkalmazhatóságával kapcsolatban részleteiben vizsgálja a jelenlegi *amortizációsköltség*-számítás problémáinak részbeni megoldási lehetőségeit is. A szerző a továbbiakban a *társadalmi összmunkaráfordítás* nagysága meghatározásának problémáit érinti. Megkülönbözteti a termelékenységet növelő és a termékképző „közvetlen" munkát.

A szerző könyvének befejező részében következtetéseket von le a *szocialista*

bővített újratermelés egyes kérdéseivel kapcsolatban. Kiemeli, hogy a technikai színvonal emelésének fő jellemzője a társadalmi munka termelékenységének növelése kell hogy legyen. A technikai színvonal emelése azonban nem merülhet ki csupán a termelékenység fokozásában. Egyidejűleg fokozott mértékben kell kielégíteni a munkavédelmi, minőségi, egészségügyi, szociális, kulturális stb. követelményeket is.

A szerző ezzel kapcsolatban az *értéktörvény hatását* vizsgálja, és kifejti, hogy a beruházások tervezése és megvalósítása területén az értéktörvény elvesztette spontán hatóerejét. Ehelyett megvan minden lehetőség a gazdaságosság követelményeinek érvényesítésére, ami nem spontán folyamat, hanem tudatos tevékenység eredménye.

A szerző kiemeli *a társadalmi összmunkaráfordítással való takarékosság* fontosságát. Rámutat az önköltségcsökkentés és ennek során az eleven- és holtmunka-ráfordítások állandó megfigyelésének jelentőségére. Ezzel kapcsolatban kiemeli az alkalmazott *árrendszernek* a gazdaságossági követelmények érvényesítésére gyakorolt hatását.

Végül a *függelékben* közli a gazdaságossági együttható (delta) számszerű meghatározására vonatkozó módszereket és táblázatokat, továbbá ismerteti hazánk és a Szovjetunió beruházásaira és nemzeti jövedelmének alakulására vonatkozó adatokat.

Turánszky Miklós munkája sokkal több és sokkal bonyolultabb kérdést tárgyal annál, hogy könyvét e rövid cikkben ismertetni lehetett volna. Szándékunk csak az volt, hogy felhívjuk a figyelmet erre a tanulmányra, amely a „szűkebb szakma", a beruházással foglalkozó közgazdászok körében már „standard"-munkának számít.

Lukács László

Konferenciavezetők, konferenciahallgatók figyelem!

A politikai gazdaságtan oktatásához, tanulásához szükségesek és hasznosak az alábbi szakkönyvek:

Magyar statisztikai zsebkönyv 1960. 254 l.	20,— Ft
Mátyás Antal: **A polgári közgazdaságtan főbb irányzatai a marxizmus létrejötte után.** 252 l.	36,— Ft
Rudolf Hilferding: **A finánctőke.** 496 l.	66,— Ft
A tőkés konjunktúra alakulása 1957-ben és 1958 elején	15,— Ft
A tőkés konjunktúra alakulása 1958—59-ben	23,— Ft
O. Szalkovszkij: **Ausztria munkásosztályának gazdasági helyzete**	10,— Ft

Árusítják a könyvesboltok:

Szakkönyvesboltok:

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVESBOLT,
Budapest, V., Nádor utca 8.

EÖTVÖS LÓRÁND KÖNYVESBOLTBAN,
Budapest, V., Kecskeméti utca 2.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Ференц Каченьяк:

Некоторые вопросы финансирования жилищного строительства

В вводной части статьи автор излагает положение в области жилищного строительства и его финансирования в период с 1955 по 1959 год и приводит соответствующие показатели. Этими показателями являются: рост объема жилищного строительства, улучшение показателей обеспеченности жильем, соотношение индивидуального и государственного строительства, движение государственных капитальных вложений в жилищное строительство, удельный вес индивидуального строительства в рамках совокупных издержек на строительство и т. д.

В ходе дальнейшего изложения автор анализирует значение государственных кредитов на строительство, как с точки зрения государства, так и населения, и перечисляет существующие в настоящее время формы кредита.

Наиболее интересной с точки зрения практики является та часть данной статьи, в которой автор подробно останавливается на возможностях и формах привлечения населения к финансированию жилищного строительства: какое время требуется для накопления необходимых для строительства жилища денежных средств по видам строительства и группам населения с различными доходами; к возможностям каких слоев населения приспособлены отдельные виды строительства; какие издержки лежат на съемщиках квартир в государственных жилых домах и лицах осуществляющих индивидуальное строительство.

В заключительной части своей статьи автор вносит предложения по двум особенно актуальным вопросам: во-первых, по вопросу проведения организованного сбора сбережений на жилищное строительство и, во-вторых, по вопросу создания системы взносов предприятий в фонд жилищного строительства.

Гёнцёл — Хусти — Тарпатаки:

Влияние социалистического переустройства сельского хозяйства на денежный оборот

Мощный подъем кооперативного движения в начале 1959 года оказал крупное влияние на денежный оборот и денежные накопления.

Денежные доходы крестьянства в 1959 году по сравнению с предыдущими годами в целом ряде случаев имеют специфические черты, связанные с социалистическим переустройством сельского хозяйства. Рост доходов в 1959 году происходил по иным статьям и иными темпами, чем в предыдущий период. В то же время крестьянство получило значительный разовый доход от выплат за внесенный скот и инвентарь.

Изменения, происшедшие в структуре и темпе денежных доходов, оказали соответствующее влияние на структуру денежных расходов и накоплений. В расходах крестьянства в значительной мере сократился удельный вес налогов, накладные расходы оказались почти совсем упраздненными, так что теперь возникла возможность для обращения более крупной доли доходов на личное потребление и создание резервов.

Социалистическое переустройство сельского хозяйства создало условия для возникновения денежных накоплений у крестьянства и вызвало у него определенно выраженные намерения в этом направлении.

Андраш Хегедюш:

О конкретной системе планового хозяйства

В данной статье производится попытка дать объяснение понятия конкретной системы планового хозяйства. Под этим понятием автор подразумевает динамическое единство и органическую связанность, сложившихся рядом с социалистическими производственными отношениями экономических форм в данный исторический период. Автор усматривает теоретическое значение изучения конкретной системы планового хозяйства в том, что последняя, как особая категория, содействует расширению и обогащению понятия социалистической экономической системы, как общей категории политической экономии социализма.

Помимо этого понятие конкретной системы планового хозяйства имеет также и практическое значение, так как оно направляет наше внимание на взаимосвязи экономического продукта и содействует тому, чтобы избрание отдельных экономических форм, и изучение их ожидаемого действия происходило не изолировано, а в рамках той экономической системы, в пределах которой избранным экономическим формам следует дать максимальный эффект.

Автор статьи исследует взаимосвязь конкретной системы планового хозяйства с производственными отношениями. В данной связи он высказывает мнение, что социалистические производственные отношения находят свое выражение в экономических формах относящихся к конкретной системе планового хозяйства. Следовательно, изменение конкретной системы планового хозяйства, если оно не противоречит социалистическому характеру производственных отношений, приводит к количественным изменениям в системе производственных отношений.

В отношении конкретной системы планового хозяйства автор в качестве основного требования выдвигает, то, чтобы она, с одной стороны, соответствовала социалистическому характеру производственных отношений и обеспечивала оптимальные условия для развития производительных сил, с другой. Отсюда вытекает, что конкретная система планового хозяйства должна изменятся в соответствии с развитием производительных сил.

Построение конкретной системы планового хозяйства происходит в основном в планомерном порядке в соответствии с социалистическим характером производственных отношений. Поэтому в деле избрания экономических форм и, следовательно, построения конкретной системы планового хозяйства исключительно важная роль принадлежит экономической политике. Автор подробно останавливается на анализе этой роли и в широком плане рассматривает взаимное влияние между экономической политикой и конкретной системой планового хозяйства.

Автор относит конкретную систему планового хозяйства к базису общества (замечая, при этом, что часть экономических форм выполняет также и функции надстройки). Затем в отдельной главе он анализирует то влияние, которое различные элементы надстройки оказывают на экономические процессы, происходящие в конкретной системе планового хозяйства.

Йожеф Фай—Эндре Йонайи:

Экономичность экспорта и средний уровень производительности

Согласно высказываемому авторами мнению, применяемая ныне система показателей экономичности внешней торговли при некоторых обстоятельствах содержит также и элементы, тормозящие рост среднего уровня производительности. Поэтому в ходе формирования производственной структуры не является достаточным принятие в качестве основы только показателей экономичности (сопоставляющих стоимость отечественных затрат и полученной взамен девизной выручки), а следует обратить внимание также и на то, каким образом влияет производство и экспорт избранного изделия на формирование среднего уровня производительности. Показатели экономичности могут стимулировать в равной мере к производству изделий, изготовление которых требует, как квалифицированный труд, так и более простой труд, хотя девизная выручка в расчете на одного рабочего (которая может быть понята также и как измеренный при помощи своеобразного критерия мирового рынка уровень производительности) во втором случае является в значительной степени меньше. В интересах устранения эвентуального отрицательного влияния показателей экономичности, авторы предлагают ввести один новый показатель, так называемый показатель международной производительности, который измеряет девизную выручку, приходящуюся на единицу затрат рабочего времени. Этот показатель, помимо предоставления вкупе с прочими показателями экономичности более достоверной, чем до сих пор, основы для формирования экономической структуры, включающейся наиболее выгодным образом в международное разделение труда, создает возможность для извлечения ряда других полезных выводов, которые, как правило, основываются на цифровых расхождениях между новым показателем и показателями экономичности.

Ласло Фебо:

Будапештский городской транспорт

В первой части своей статьи автор анализирует нынешнее положение будапештского городского транспорта, которое определяется, во-первых, унаследованным состоянием в области транспорта и, во-вторых, общественно-экономическими переменами, происшедшими после освобождения. Полученное от прошлого наследие имеет значение, в первую очередь, с точки зрения городской структуры, транспортной сети и парка транспортных средств. Последовавшие после освобождения изменения выразились прежде всего в скачкообразном росте пассажирского оборота и изменении структуры оборота.

Во второй части своей статьи автор рассматривает перспективы развития будапештского городского транспорта, останавливаясь в первую очередь на проблеме избрания наиболее соответствующих транспортных средств. Далее, автор останавливается на следующих вопросах: какие соображения следует принять во внимание при удовлетворении потребностей в транспорте; на какую потребность в пассажирских местах можно расчитывать, при помощи каких методов можно удовлетворить последнюю? Согласно мнению автора наиболее важным делом является введение в эксплуатацию новых транспортных средств. Вопросом который следует здесь решить является определение того, какому виду наземного транспорта следует отдать предпочтение: рельсовому, автобусному или тролейбусному в зависимости от местных условий. В статье указывается на то, что следует производить сравнение отдельных видов транспорта с экономической, технической и прочих точек зрения (например эстетической итд.). Лучшим способом экономического сравнения является сопоставление приходящейся на единицу удельной себестоимости в рамках функции плотности. Для сравнения трех видов транспорта автор исследует издержки, приходящиеся на одно пассажирское место в рамках функции плотности от 0 до 60 минут. У автобусов и тролейбусов он принимает в расчет также и использование путей при помощи выработанных специально для этой цели методов. В заключительной части своей статьи автор приходит к выводу, что в условиях Будапешта при большой плотности экономичным является использование рельсового транспорта, а в условиях редких рейсов — использование автобусов. Использование тролейбусов является неэкономичным в обоих случаях.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Ferenc Kacsenyák:

Some problems of the financing of housing construction

The paper first presents a comprehensive survey of the development of the main indeces of housing construction and its finances between 1955 and 1959. These are: the increase in the volume of housing construction, the improvement in the indeces of housing conditions, the ratio of State and private construction, the development of State housing investments, the ratio of private housing construction by the population to the total expenditure on building, etc.

The author proceeds to give a detailed analysis of the significance of State building loans for both the State and the population, and also of the present forms of the loan.

The most interesting and most detailed chapter of the paper from the practical point of view, discusses the problem of the possibilities and forms for engaging the population in the financing of housing construction, the time required for accumulating the cash necessary for building a home, by forms of construction and income groups, the applicability of the various forms of construction to the means of the different strata of the population, the expenses devolving on those living in State flats and those who build for themselves.

Finally the author makes special recommendations over two very important problems – the realisation of organised saving for building homes and the determination of the extent of help by employing firms.

László Fébó:

Passenger transport in Budapest

In the first part of the paper the author analyses the present position of passenger transport in Budapest. This is determined by 1. the heritage of the past, 2. the social and economic changes that have taken place since the liberation. The heritage of the past is particularly important in respect to the *structure of the city*, the *transport network* and the *rolling stock*. The changes that have taken place since the liberation have had their effect mainly through the *sudden increase in passenger traffic* and the *structural change in the traffic*.

The second part of the paper is a discussion of the perspectives for passenger transport in Budapest, particularly in respect to the *choice of vehicles to be used*. The author established the problems that have to be borne in mind in satisfying transport requirements, the expected passenger capacity requirement and the methods for satisfying it. One of the problems is whether in surface transport to favour trams, buses or trolley-buses and which to use in each particular place. These vehicles must be compared from the economic, the technical, traffic and other (aesthetic etc.) points of view. The best means for economic comparison is to compare the specific costs per unit capacity as a function of frequency. In order to compare the three types of vehicle the author has examined costs per passenger-kilometre as a function of frequencies ranging from 0 to 60 minutes. In the case of buses and trolley-buses the wear on the road is also considered by means of an interesting method developed specifically for this purpose. The conclusion is that for the conditions prevalent in Budapest, trams are more economical if run very frequently, buses on the more infrequent routes, while trolley-buses are uneconomical at all frequencies.

József Fáy—Endre Jónai:

The economy of exports and the average level of productivity

In the authors' opinion the indeces of economy for foreign trade which are at present used, may, under certain circumstances, contain incentives towards an incorrect trend that would hamper an increase in the general level of productivity. It is therefore not sufficient, when shaping the productive structure, merely to consider indeces of economy which compare the value of domestic expenditure with the amount of foreign exchange received in return. Attention must also be paid to the influence which the production and export of the selected product would have on the development of the general level of productivity. Indeces of economy might prove equal incentives to the production of goods requiring qualified labour and others requiring simpler labour, though in the second case the foreign exchange return per worker is much lower. (This figure may be taken to be an international productivity level, measured by a type of scale that relates it to the world market.) In order to eliminate possible incorrect incentive effects by indeces of economy, the authors recommend the introduction of a new index, that of „international productivity", which would measure the foreign exchange income per unit labour expenditure. This index would not only, in combination with the indeces of economy so far used, provide a more reliable basis than hitherto for the development of an economic structure that would advantageously fit into the international division of labour. It would also enable many other useful lessons to be drawn, especially from the numerical differences between the index of economy and the new index.

Ferenc Gönczöl—Ernő Huszti—Sándor Tarpataki:

The effect of the Socialist reorganisation of agriculture on the turnover of cash

The vigorous development of the producers' cooperative movement at the beginning of 1959 also exercised a considerable influence on cash turnover and on the stocks of cash.

The money incomes of the peasantry in 1959 contained many new, frequently peculiar features compared to the previous years. These were due to the Socialist reorganisation of agriculture. The incomes of the peasantry grew at a rate and according to items which were different to those experienced in earlier years and the peasantry obtained unique incomes of considerable sums from the repayment of the value of the livestock and equipment they had brought the cooperatives.

The changes in the structure and rate of money incomes also had an effect on the structure of expenditures and on the storing of money. Among the money expenditures of the peasantry the amounts paid in taxation decreased considerably, operating costs were well-nigh completely absent and thus a greater proportion than previously could be devoted to personal consumption and the accumulation of reserves.

The Socialist transformation of agriculture has aroused an increased desire among the peasantry to build up reserves of money and has made it possible to satisfy this desire.

András Hegedüs:

On the concrete system of a planned economy

The paper is an attempt at clarifying the concept of the concrete system of a planned economy. The author interprets this concept as the dynamic unity, the organic interconnections of the economic forms that have evolved amidst Socialist relations of production in a particular people's economy in a given period. He considers that the significance of a study of the concrete system of a planned economy lies in the fact that this, as a particular category, helps to enrich and elaborate the concept of the Socialist system of economy, as a general category of the political economy of Socialism.

The concept of the concrete system of a planned economy is, moreover, of great practical significance, for it focuses attention on the entity, the interconnection of economic products. It is a help in seeing that the choice of particular forms for the economy is not made by examining their expected effects in isolation, but within the concrete economic system in which the selected economic forms must produce their optimal effect.

The paper contains an analysis of the connection between the concrete system of a planned economy and the relations of production and concludes that Socialist relations of production are primarily carried into effect through the economic forms belonging to the concrete system of a planned economy. Thus changes in the concrete system of a planned economy, provided they are not contradictory to the Socialist character of the relations of production, bring about quantitative changes in the relations of production.

In respect to the concrete system of a planned economy the author proposes the main criterion that it should at the same time correspond to the Socialist character of the relations of production and also ensure optimal conditions for the development of the forces of production. It follows that the concrete system of a planned economy must change as the forces of production develop.

The construction of the concrete system of a planned economy takes place in a basically planned manner, corresponding to the Socialist character of the relations of production. For this reason economic policies play a very important part in the choice of forms of the economy and thus in the construction of the concrete system of a planned economy. The paper treats this part in greater detail and also touches on the mutual effect of economic policies and the concrete system of a planned economy.

The author classifies the concrete system of a planned economy as part of the basis of society (but points out that some of the forms of the economy also fulfil functions belonging to the superstructure). A separate chapter discusses the effect of the various elements of the superstructure of society on the economic activity taking place in the concrete system of a planned economy.

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.
Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. – Telefon: 181–644.
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111—010.
60.4896 – Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850. — Csekkszámla: 61 094. Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.
Terjedelem: 8¼ ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1960. november 14.

A Közgazdasági Szemle 1960. évi számaiban megjelent cikkek tartalomjegyzéke

1. Cikkek

		Folyóirat-szám	Oldal
	Antos István (1908—1960)	2	133
	Tizenöt év	4	389
Balassa Ákos:	A gépipar fejlesztésének néhány kérdése a második ötéves tervben	4	419
Balassa János—Szerb Ferenc:	A petrokémia szerepe a vegyipar fejlesztésében	3	293
Berend T. Iván—Ránki György:	Magyarország iparának XX. század eleji színvonala az európai összehasonlítás tükrében	8—9	1026
Biró Zoltán:	A villamosenergia-szükséglet távlati prognózisának és tervezésének módszereiről ..	3	306
Bojkó Béla:	Termelőszövetkezeti mozgalom és adópolitika	2	176
Bródy András:	Az ágazati kapcsolatok mérlege és a közvetett beruházások	5	561
Bródy András:	A közgazdasági „modellek" kérdéséhez ..	8—9	954
Cukor György:	Az ipari munkatermelékenység távlati tervezéséről	5	536
Cukor György—Román Zoltán:	Az ágazati kapcsolati mérlegek felhasználása az ipar célszerű ágazati szerkezetének vizsgálatában	11	1289
Csizmadia Ernő:	Átmeneti formák és megoldások mezőgazdaságunk szocialista nagyüzemi rendszerének építésében	11	1275
Dániel Tamás:	Az amortizáció szerepe az állóeszköz-állomány bővítésében	7	809
Fáy József—Jónai Endre:	Exportgazdaságosság és átlagos termelékenységi színvonal	12	1439
Fall Levente—Polgár Sándor:	A földművesszövetkezeti kiskereskedelem munkájának termelékenysége	11	1340
Fébó László:	A budapesti tömegközlekedés története	4	483
Fébó László:	Budapest tömegközlekedése	12	1446
Földes Károly:	Az értékalkotó munka szocializmusbeli természetéről	3	352
Friss István:	A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusa és a közgazdaságtudomány feladatai	5	521
Galla László:	Az állóeszköz-gazdálkodás néhány problémája	2	136
Ganczer Sándor:	Az árváltozások kölcsönhatásai és vizsgálatuk módszerei a szocializmusban	3	276
Göncöl György:	Lenin és az imperializmus kritikája	4	394
Gönczöl Ferenc—Huszti Ernő—Tarpataki Sándor:	A mezőgazdaság szocialista átszervezésének hatása a készpénzforgalomra	12	1405
Halasi László:	Munkabér és munkaegység	11	1172
Hegedüs András:	A munkásbérezés jelenlegi rendszere és az anyagi ösztönzés	4	452
Hegedüs András:	A tervgazdálkodás konkrét rendszeréről ..	12	1422

Hoch Róbert:	A szocialista áruviszonyokról	1	51
Hoch Róbert:	Az indifferencia-felületek elméletének kritikai ismertetése	11	1305
K. Hopp—M. Pick:	Néhány megjegyzés a munkatermelékenység tervezéséhez	2	159
Horváth Róbert:	Hatvani István és a magyar közgazdasági irodalom kezdetei	1	74
Huszti Ernő—Gönczöl Ferenc—Tarpataki Sándor:	A mezőgazdaság szocialista átszervezésének hatása a készpénzforgalomra	12	1405
Jónai Endre—Fáy József:	Exportgazdaságosság és átlagos termelékenységi színvonal	12	1439
Kacsenyák Ferenc:	A lakásépítés finanszírozásának néhány kérdése	12	1389
Kádár István:	A zöldség, gyümölcs termelése és áruforgalma	6	701
Kemenes Egon:	A földművesszövetkezeti kiskereskedelmi forgalom idényszerűsége	7	840
Keserü János:	A termelőszövetkezetek megszilárditásáról	1	9
Kim Szan Hak:	Szocialista iparosítás a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságban	10	1190
Kiss Árpád:	A műszaki fejlesztés néhány jellemzője a második ötéves terv időszakában	1	1
Kollár Tibor—Kolacsek András:	A kiskereskedelmi értékesítés új formái és gazdasági hatékonyságuk	8—9	998
Komló László:	A termelőszövetkezeti jövedelemrészesedési formák	4	469
Komló László:	A munkák osztályozása és értékelése a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben ..	10	1149
Kondor György—Simon György:	A külkereskedelmi kapcsolatok optimalizálása	7	822
Kornai János:	A műszaki fejlesztés és a beruházások gazdaságosságának számítása	6	670
Kovács Dénes:	Az élelmiszerfogyasztás hosszútávú tervezéséről	2	194
Kozma Ferenc:	A Montánunió működése	6	723
Kövér Károly:	Anglia nemzetközi hitelállományi mérlegének alakulása a második világháború óta	7	852
Liska Tibor:	Problémák az exportgazdaságossági számításokkal kapcsolatban	3	334
Lukács László:	Módszerek a gazdaságilag optimális nyersvas- és acélgyártási technológia meghatározására	8—9	1009
Lukács Ottó:	Az első magyar ágazati kapcsolati mérleg összeállítása és felhasználása	2	168
Markó Lajos:	A mezőgazdaság belterjes fejlesztésének költségalakító szerepéről	5	595
Mihaletzky Vilmos:	Energiaproblémáink gazdaságos megoldásának fő útja: az olaj- és gázfelhasználás növelése	7	792
Morva Tamás:	A társadalmitermék-mérleg szerepe az 1959. évi népgazdasági terv átárazásában és felhasználásának további lehetőségei	4	436
Nagy András:	A behozatal gazdaságosságának néhány kérdése	5	581
Nemes László:	Tulajdonviszonyok és árutermelés	6	685
Ozsvald László:	A műszaki dolgozók anyagi ösztönzési rendszeréről	10	1133
M. Pick—K. Hopp:	Néhány megjegyzés a munkatermelékenység tervezéséhez	2	159

Polgár Sándor— Fall Levente:	A földművesszövetkezeti kiskereskedelem munkájának termelékenysége	11	1340
V. Rausser:	A Román Népköztársaság gazdaságának perspektivikus fejlődése	12	1465
Ránki György— Berend T. Iván:	Magyarország iparának XX. század eleji színvonala az európai összehasonlítás tükrében	8—9	1026
Reményi Lajos:	Az önálló imperialista protekcionizmus kezdetei Magyarországon az első világháború utáni években (1921—1924)	2	209
Román Zoltán— Cukor György:	Az ágazati kapcsolati mérlegek felhasználása az ipar célszerű ágazati szerkezetének vizsgálatában	11	1289
Sághy Vilmos:	A mezőgazdasági termelés és felvásárlás fejlődése és jelenlegi helyzete	8—9	909
Simai Mihály:	A technikai fejlődés néhány problémája a Szovjetunióban	5	607
Simon György:	A Szovjetunió gazdasági fejlődése és a két rendszer versenye	11	1261
Simon György— Kondor György:	A külkereskedelmi kapcsolatok optimalizálása	7	822
Sós József:	Az áruellátás és a kiskereskedelmi forgalom néhány problémája a második ötéves tervben	1	34
Szabó József:	A mezőgazdasági felvásárlási és árpolitika egyes közgazdasági kérdései	11	1325
D. Szabó József:	A beruházások gazdaságossága és a népgazdaság arányos fejlesztése	1	23
Szakál Pál:	A mezőgazdaság műszaki fejlődése és a termelés gazdaságossága	10	1160
Szerb Ferenc— Balassa János:	A petrokémia szerepe a vegyipar fejlesztésében	3	293
Szitó Balázs:	Mezőgazdasági exportunk alakulása	8—9	983
Szlameniczky István:	A kisüzem-nagyüzem kérdése a magyar baromfitenyésztésben	3	320
Tallós György:	Külkereskedelmünk második ötéves terve	8—9	926
Tarpataki Sándor— Gönczöl Ferenc— Huszti Ernő:	A mezőgazdaság szocialista átszervezésének hatása a készpénzforgalomra	12	1405
Timár János:	A munkaerő-gazdálkodás tervszerűsége — a szakmunkás-szükséglet és -fedezet tervezése	6	649
Vajda Imre:	Nyersanyagimport és munkaigényes export	8—9	941
Varga István:	Szabad javak és gazdasági javak	2	149
Varga Jenő:	A huszadik század kapitalizmusa (I. rész)	3	261
Varga Jenő:	A huszadik század kapitalizmusa (II. rész)	4	405
Vági Ferenc:	Mezőgazdasági jövedelmezőség és termelési struktúra	8—9	964
Wilcsek Jenő:	Ipari termelési struktúra és munkaigényesség	7	777
Zinhober Ferenc:	A termelés automatizálása és a társadalmi termelés I. osztályának fejlődési üteme	5	549

2. Szemle

Aczél István— Krekó Béla:	Optimális szállítási terv megállapítása a lineáris programozás módszerével	3	364

Balázsy Sándor:	A szocialista nemzetközi munkamegosztás időszerű kérdései	10	1201
B. S.:	A német szociáldemokrácia godesbergi programja	8—9	1051
Biró Klára:	A kommunizmus építésének elvi kérdései a Szovjetunióban (I. rész)	8—9	1042
Biró Klára:	A kommunizmus építésének elvi kérdései a Szovjetunióban (II. rész.)	10	1210
Bors Jenő:	Az energiabázis minőségi mutatóinak alakulása a Szovjetunióban	7	860
Botka Tibor:	Iparági irányítás vállalati formában	1	92
Bródy András:	Az angol „középosztály" útja	7	892
Csizmadia Ernőné:	A termelőszövetkezeti saját gépesítés közgazdasági jelentősége	7	885
Damjanov K.:	A mezőgazdasági termelőszövetkezet a bolgár mezőgazdaság szocialista átszervezésének alapvető formája	3	370
Gábor József:	Megjegyzések dr. Walter Preuss „A szövetkezeti mozgalom Izraelben és világszerte" című könyvéhez	10	1221
Gergely István:	A munkásbérek vásárlóerejének nemzetközi összehasonlítása a montán-iparágakban ..	8—9	1066
Gergő Zoltán:	A kommunisták harca a marxi-lenini közgazdasági elmélet terjesztéséért, tisztaságáért, 1929—1944	8—9	1080
Kolundzsija Boskó:	A népi demokratikus országok mezőgazdasága	7	871
Komló László:	A kolhoztagok jövedelemrészesedésének új vonásai	1	98
Pál József:	A földművesszövetkezetek segítsége a termelőszövetkezetek szervezésében és megerősítésében	4	495
Polgár Sándor:	A román fogyasztási szövetkezetek fejlődése a második világháború után	2	227
P—ő:	Amortizáció a Német Demokratikus Köztársaság termelőszövetkezeteiben	6	747
Rózsa György—Varga Lajos:	A magyar közgazdasági könyvkiadás fejlődése	2	237
Simon György:	A tudományos-műszaki forradalom társadalmi következményei	5	619
Sóky Dezső:	A fejlett tőkésországok nemzeti termékének összemérése	4	504
Sóky Dezső:	A Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok gazdasági mutatóinak összehasonlítása	11	1357
Tzortzisz Dimitriosz:	Vita a jelenkori kapitalizmusról	6	738
V. Tyagunyenko:	A gyengén fejlett országok gazdasági struktúrájának legfontosabb változásai	11	1365
Voit Imre:	A szántóföldi növénytermesztés gazdaságos gépesítése az állami gazdaságok tapasztalatai alapján	12	1478
A. Žižka:	A teljes leszerelés javaslatának jelentősége az elmaradott országok gazdasági fejlődése szempontjából	11	1373

3. Tudományos Tájékoztató

	A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem 1960. évi tudományos ülésszaka	8—9	1087
	Pályázati eredmény	12	1498
B.—J.:	Közgazdaságtudományi előadások a Magyar Tudományos Akadémia 1960. évi nagygyűlésén	6	751

B. S.:	Doktori értekezés vitája	10	1232
Cs. D.:	A berlini biztosítástudományi konferencia	3	378
E.—J.:	Kandidátusi értekezések vitája	10	1240
Esze Zsuzsa:	D. D. Kondrasev előszava Csikós-Nagy Béla könyvének moszkvai kiadásához	6	767
E. Zs.:	Kandidátusi értekezés vitája	3	376
Gergő Zoltán:	Ankét egy értékes szövetkezettudományi könyvről	5	625
Gergő Zoltán:	Szövetkezeti konferencia Lengyelországban	12	1488
Kacsóh Bálint:	A kapitalista szövetkezeti elvek és elméletek válsága az erlangeni kongresszus tükrében	1	108
L. L.:	Ipar- és üzemgazdaságtani tudományos ülésszak Miskolcon	8—9	1105
Rózsa György:	Gazdasági-műszaki tájékoztatás az NDK-ban és Csehszlovákiában	1	114

4. Szakirodalmi tájékoztató

	A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve II. kötet 1958—1959	8—9	1108
Buza Márton:	Sz. I. Tyulpanov: Az imperialista gyarmati rendszer és felbomlása	8—9	1123
Enyedi György:	Erdei Ferenc—Csete László—Márton János: A termelési körzetek és a specializáció a mezőgazdaságban	3	381
Esze Zsuzsa—Vági Ferenc:	A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Évkönyve. 1958.	2	247
Esze Zsuzsa:	Nagy Tamás: Az árak szerepe a szocializmusban	10	1251
Havas Jánosné:	Vajda Imre: Nemzetközi kereskedelem	11	1379
Horváth Róbert:	G. Fabiunke: List Frigyes német nemzetgazdász történelmi szerepéhez 1789—1846	4	514
Kovács Dénes:	Munkás-, alkalmazotti és parasztcsaládok jövedelme és fogyasztása 1957-ben	5	624
Lázár Vilmos:	Lenin: A szövetkezetekről	1	117
Lukács László:	A beruházások gazdasági hatékonysága ..	12	1509
Papp Sándor:	Földjáradék a szocialista mezőgazdaságban	7	901
Peregi Sándor:	George S. Wheeler: Az Amerikai Egyesült Államok mezőgazdasága	5	637
Radnóti Éva:	Rudolf Hilferding: A finánctőke. A kapitalizmus fejlődési szakaszának vizsgálata ..	6	770
Radnóti Éva:	Mátyás Antal: A polgári közgazdaságtan főbb irányzatai a marxizmus létrejötte után	7	898
Rózsa György:	Románia gazdasága 1944—1959	3	383
Sági Márton:	Vállalati kiskönyvtár	12	1500
Schmidt Ádám:	Az adózás alapkérdései	1	120
Schmidt Ádám:	A műszaki szakemberek utánpótlása	2	255
S. Gy.:	Dr. Bán Sándor: Az ipari termelési kapacitások kérdései	8—9	1120
S. Gy.:	Lukács Ottó-Ollé Lajos: Iparstatisztika ..	10	1254
Szentes Tamás:	A biztosítás elmélete és gyakorlata	11	1382
Szigeti Endre:	A. Smith: A nemzetek gazdagsága; e gazdagság természetének és okainak vizsgálata I.	5	641
Tálas Barna:	G. A. Gansin: A Kínai Népköztársaság gazdasága	1	126
V. J.:	Victor Perlo: A nagytőke birodalma	5	636
Werner Györgyné:	Közgazdasági kislexikon	10	1256